# PATROLOGIÆ

## CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

## OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

*QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS, ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :*

## RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

## SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

## ACCURANTE J.-P. MIGNE,

**Bibliothecæ cleri universæ,**

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM. AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUJUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIEI, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

***PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CXLVIII.***

NICEPHORUS GREGORAS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1865

TRADITIO CATHOLICA.

*SÆCULUM XIV. ANNUS 1340.*

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

# ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΙ ΛΖ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBRI XXXVII,

*POST HIERONYMI WOLFII, DU CANGII, JOANNIS BOIVINI, IMMANUELIS BEKKERI CURAS IN UNUM COLLECTI,*

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,
SIVE
CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIOR.

VENEUNT 2 VOLUMINA 23 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *THIBAUD*, OLIM *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1865

# TRADITIO CATHOLICA.

*SÆCULUM XIV. ANNUS* 1340.

# ELENCHUS

## AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CXLVIII CONTINENTUR.

NICEPHORUS GREGORAS.



Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.

# JOANNIS BOIVINI DEDICATIO.

## *LUDOVICO MAGNO.*

Res gerere et leges dare populis regium est. At non cætera omnia, tametsi minus illustria sunt, sic principes magnos dedecent, ut artium quoque et scientiarum curam negligere, litterasque et libros aspernari debeant. Hoc certe apud omnes constat, Historiarum lectionem utilem admodum et frugiferam esse imperantibus. Itaque, Rex Augustissime, qui hujus generis libros oblatum Tibi veniunt, iis justa ratio non deest, qua audaciam suam excusent; neque adeo mirum cuiquam esse debet, quod ego hos rerum Byzantinarum Commentarios Majestati Tuæ ausim offerre. Enimvero me, id ut facerem, privatæ etiam rationes, ac eæ quidem graves, timidum ancipitemque perpulerunt. Eccui enim laboris mei fructum hunc et has velut studiorum primitias potius consecrassem quam Tibi, a quo id omne habui quod affero? Tu otium, Tu libros, Tu facultates suppeditasti. Regiis typis, Regiis sumptibus tuis perfecta hæc editio. Opus ipsum magna sui parte ex Bibliotheca Tua prodit. Quod ad Historiam his libris comprehensam attinet, ea est ejusmodi, ut Francici nominis non hæredem modo ac vindicem, sed quemcunque amatorem, vel primo narrationis exordio statim allectet. Initium quippe est, capta a nostris Constantinopolis : divisum gentilibus Tuis, Balduino Flandro et Ludovico Blesensi, nobilissimum imperium : Comnenorum opes accisæ; vires attritæ ac dispersæ. Magna hæc et præclara. Sed ulterius deinde progressis non minora occurrunt : Francorum ingens exercitus, sub Christi signis militans, Asia subacta, res terra et mari a Carolo, divi Ludovici fratre, contra Michaelem Palæologum fortiter gestæ : Catalanorum denique (nam et horum gloria ad nos pertinet) victoriæ incredibiles de Turcis, de Byzantiis, de Achæis. His, Rex Maxime, ornamentis insignem, et virtutis Francicæ quibusdam quasi luminibus illustratam, Nicephori Gregoræ Historiam benigne, ut spero, excepturus es. Habet vero historicus ipse laudes proprias, quarum commendatione optimum principem facile sibi conciliet; nobile apud suos *Philosophi* nomen, omnium fere doctrinarum professionem publicam, imperatorum familiaritatem : supremæ in Ecclesia Græca dignitatis insignia repudiata : et (quo nihil apud Te, religionis veræ defensorem, majus futurum est) labores pro recta fidei doctrina ad extremum spiritum exhaustos. Sed quid ego hæc Tecum, Rex Augustissime, alieno plane tempore? cum omnes cogitationes Tuas tot et tanta negotia sibi vindicant; cum cogendæ undecunque legiones, classes armandæ, munienda oppida; hostes non nostris solum, sed et sociorum finibus arcendi; cum denique et populorum salus, et regum tutela, et totius pene orbis terrarum cura providentiam Tuam ad se revocant. Plura desino. At Tu, regum Maxime, tum sapientibus consiliis, tum armis victricibus bella compone; ut, pace hostibus imperata, Tibi et Tuis longum vivas. Hæc sunt vota publica. Hoc religio, hoc alumnæ tuæ, artes et scientiæ; hoc novis quotidie per Te opibus florentes, Bibliotheca Regia et Luparæa Typographia mecum vovent.

# JOANNIS BOIVINI PRÆFATIO.

Annus hic decimus quartus est, ex quo Carolus Ducangius, vir de litteris præclare meritus, mihi auctor fuit, ut Nicephori Gregoræ libros sex historicos, qui in bibliotheca Regia manuscripti exstarent, Latine verterem ; ut postquam absoluta esset editio Chronici Paschalis, cui ille manum extremam

imponebat, ii sex libri, ad eos quos Wolfius vulgavisset adjuncti, Regiis typis mandarentur. Eram tum ego colligendis Libanii Epistolis intentus, et Latinas jam e Græcis feceram non paucas. Senis doctissimi consilio juvenem me et novitium parere æquum fuit. Tametsi igitur amœnitatibus et elegantiis Libanianis mire delectabar, et ab iis ægre discedebam, tamen illi sum obsecutus; idque eo maxime, quod ad ipsius adhortationes accedebat voluntas illustrissimi Abbatis Camilli Tellerii, eximia indole præstantis et supra ætatem docti adolescentis, cui me et mea omnia studia voveram, bibliothecæ Regiæ præfecto, atque eo munere jam tum sese dignum probanti. Hic ut laborem impositum alacriore animo susciperem, etiam patris, viri summi, auctoritatem interposuit, non belli solum, sed et scientiarum bonarumque artium curam demandatam a Rege tunc sustinentis.

His auspiciis ad libros Gregoræ interpretandos aggressus læta et fausta omnia mihi spondebam: sed res ipsa opinionem meam multum fefellit. Etenim paucis post diebus obiit is qui mihi novum iter ingresso præire ac prælucere unus maxime omnium poterat, optimus et eruditissimus Ducangius. Hac Byzantinæ historiæ face exstincta, viæ non satis gnarus laborem ac diligentiam subsidio mihi comparavi; et eorum sex librorum, quorum ille vix unum Latine versum proximus morti relegerat, interpretationem integram post obitum ejus utcumque absolvi. Bello demum atroci per universam Europam sæviente interrupta pacis opera. Itaque et Gregoræ nostri editio in aliud tempus dilata: cui deinde mora alia funestissima accidit, marchionis Tellerii Luvoisii mors repentina; quæ præclaras illas cogitationum mearum spes omnino fere evertit.

Cæterum ex iis ipsis publicis privatisque calamitatibus fructum hunc cepi, quod mihi per decem annos ea quæ scripsissem corrigere et accurare, ac præterea alios Gregoræ libros eruere e tenebris et ad illos quos primum habuissem addere vacavit. Variis nempe codicum manuscriptorum catalogis perlectis intellexi, editos fuisse a Nicephoro Gregora *Historiæ Byzantinæ* libros multo plures, quam quot sive impressi sive manu scripti in pluteis Regiis exstarent. Docuit me Labbeus, repositos latere in bibliotheca Scorialensi libros ejus auctoris historicos undetriginta: nec multo post in codicem Regium incidi, qui vicesimum octavum et vicesimum nonum historicos habebat, cum quatuor dogmaticis conjunctos. Didici ex *Apparatu sacro* Antonii Possevini et ex veteri catalogo ms., asservari in bibliotheca Vaticana Historiam ejusdem Gregoræ ecclesiasticam, et Acta concilii, seu (ut ibidem vocatur) ΛΗΣΤΡΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ, ac narrationem persecutionis in orthodoxos motæ a Palamitis. Demum R. P. D. Joannes Mabillonius, qui nostra hæc studia adjuvandi nullam occasionem prætermittit, communicavit mecum indicem

A accuratum librorum xxi, in uno codice Vaticano exstantium; quorum primus esset δευτέρου βιβλίου λόγος ζ', id est, *Secundæ Partis liber septimus*, seu totius historiæ decimus octavus; ultimus vero inscriberetur, Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας λη', seu *Byzantinæ Historiæ liber XXXVIII*.

Peropportune autem accidit, ut Romæ per id tempus commoraretur vir humanitate singulari præditus I. Vivantius, S. T. Doctor Parisiensis, idemque Socius Sorbonicus. Hujus cura et officiosa R. P. D. Stephanotii sedulitate, sumptibus autem Ill. Abbatis Camilli Tellerii, libros novem ex codice Vaticano descriptos et Roma ad me allatos cum avide legissem, animadverti eam ipsam esse *Historiam ecclesiasticam*, cujus mentio facta esset

B a Possevino in *Apparatu sacro*. Ii novem libri, ad undecim Wolfianos et ad illos sex, qui penes me erant, adjecti, librorum viginti sex numerum efficiebant. Post vicesimum sextum deerat adhuc nobis vicesimus septimus. Cæteros in bibliotheca Regia habebamus, exceptis quinque ultimis. Tandem et hi quoque, una cum vicesimo septimo, integri ad nos pervenerunt, Friderici Rostgaardii nobilis Dani opera et sumptibus; qua quidem de re infra fusius.

Inter hæc æquitate et moderatione victoris Ludovici Magni pax Europæ restituta est. Solutus jam urgentibus difficilium temporum curis regni administer (nunc Franciæ cancellarius) Ludovicus

C Ponchartrænius ad ea quæ sibi commendata a rege erant, pacis ornamenta amplificanda totum se animo et cogitatione convertit.

Luparææ officinæ typos Græcos, omnium qui unquam fuerunt elegantissimos, inutiles et otiosos vacare ægre ferebat Joannes Paulus Bignonius, abbas nobilissimus, comes hodie consistorianus: qui ipso belli tempore, cum avunculus Ponchartrænius infinitis negotiis distringeretur, reip. litterariæ et academiarum jura sic tutatus fuerat, ut et suus litteris honos perpetuo tum constiterit, et viris academicis præmia de more persoluta sint. Ei igitur, pacatis jam et tranquillis rebus, cura hæc fuit non postrema, Græcos libros typorum Regiorum luce illustrare. Unde et me, longo fami-

D liaritatis usu conjunctum, hortatus est, ut Nicephori Gregoræ scripta, quæ parata habere me sæpius dixissem, Regii typographei prælis committerem quamprimum. Ego vero permittentibus, imo jubentibus iis quorum summa est apud me auctoritas, oblatam occasionem statim arripui; et paucis post diebus tomi primi editio cœpta est. Qua in parte, quoniam Wolfius mihi præivit, quid privatim ipse præstiterim exponam.

Inter codices manuscriptos bibliothecæ Regiæ unus chartaceus, cui inscriptus est numerus 2558, præter historiam omnem Pachymerianam, libros Gregoræ historicos undecim complectitur, eos videlicet qui a Wolfio primum editi sunt. In eo codice, bonæ alioqui notæ et satis antiquo (nam scriptus

est ante captam a Turcis Constantinopolin), hoc A singulare est, quod quæ in libris editis manca sunt et imperfecta, ea ibi integra reperiantur. Deerant autem in libris editis tria illa fragmenta, quæ Petavius a Frontone Ducæo accepta primus vulgavit, et Nicephori patriarchæ Breviario historico subjunxit. Deerant et alia non minora; quale est insigne illud de Athanasii patriarchæ severitate, et de monachorum moribus emendatis; item quæ pertinent ad ejusdem libri caput septimum, ad libri noni caput secundum, et ad libri undecimi caput item secundum. Denique in singulis fere paginis dictio aliqua aut etiam plures desiderabantur. Eos omnes defectus ex codice illo Regio supplevimus in hac editione. Majora supplementa B in marginibus indicata : minora cancellis inclusa; mendæ præterea, quæ innumeræ erant, ope ejusdem codicis sublatæ.

Rursus in eo ipso codice hoc notatu dignissimum est, quod quæ Gregoras libris quatuor postremis plurima inseruit, variis temporibus a se elucubrata, ea fere omnia ibidem desint; sic autem suis quæque locis recisa fuerint, ut narrationis contextus nullo hiatu abruptus sit, sed omnibus partibus apte cohærentibus integer et continuus procedat. Id Gregoræ ipsius judicio factum velim : neque a vero abhorret, eum primæ editionis amore refrigerato suum opus recognovisse, ac ea quæ ostentandi ingenii causa assuerat, monodias, ora- C tiones, aliaque id genus resecuisse. Vereor tamen, ne et gloriæ paulo avidior eos pannos, in prima scriptione omissos, repetito deinde operi intertexuerit. Hæc ipsa certe, quæ a codice Regio abesse dicimus, nihil ad historiam pertinent : imo historicam rerum seriem interrumpunt, et lectori ad majora festinanti moram objiciunt. Tamen quia in illo, quo usus est Wolfius, codice manuscripto eum locum obtinebant quem in libris editis habent, non ausi sumus ea loco movere et alio relegare : sed eadem, et alia quædam uncis inclusa, non comparere in codice Regio, lectorem admoneri satis esse putavimus.

Varias lectiones plerasque suppeditavit idem D bibliothecæ Regiæ codex; paucas vero is cujus numerus est 2078, parum ab editis diversus, nisi quod in librorum et capitum divisione discrepat : libros autem non plures continet quam quatuor, tametsi præfixus est index librorum sex. Monodiæ duæ, eæ scilicet quæ initium libri decimi constituunt, castigatæ et aliquot lectionibus illustratæ fuerunt ex codice Colbertino 4950; cujus nobis copiam fecit Vir quam doctus tam amabilis, Stephanus Baluzius. Habuimus præterea lectiones nonnullas, ex Vaticano codice descriptas Friderici Rostgaardii studio et diligentia. Sed eas, quia sero allatæ sunt, perfectis nempe et jam sub prælo multiplicatis iis paginis ad quas pertinebant, idcirco hujus voluminis appendicibus annectendas reservavimus. Constat ex bibliothecæ Seguierianæ catalogo, exstare illic, inter codices manuscriptos Græcos, *Nicephori Syntaxin historiæ Romanæ*, cum *Chronico* Zonaræ conjunctam. Eum codicem, in quo libros Nicephori Gregoræ undecim priores titulus ipse contineri innuit, operæ fuisset conferre cum impressis. Sed mihi ad eam bibliothecam aditus nondum patuit.

Latinam interpretationem, cujus auctor esset Hieronymus Wolfius, magnum apud eruditos nomen, sinceram et intactam summa fide repræsentare initio decreveram : consilii deinde hujus mutandi causæ plures fuerunt. Gregoras multijugæ eruditionis et artis rhetoricæ ostentator sæpe aberrat a proposito, et ad ea quæ parum aut nihil ad rem pertinent digreditur. In iis παρέργοις mirum est quam sit verbosus. Ea Wolfius, rebus magis quam verbis intentus, breviora facere studuit. Itaque et luxuriantia compescuit, et quæ omnino redundabant suppressit. Ego vero facturum me operæ pretium putavi, si auctoris Græci vestigiis inhærerem, atque ejus verba lectoribus, si minus adnumerarem, saltem religiose et fideliter appenderem; quæ, ut opinor, optima est ratio interpretandi. In quibusdam etiam a vero sensu deflexisse mihi visus est interpres doctissimus; aut sententiam auctoris obscure et contorte expressisse. Nihil dico de minoribus vitiis, quibus nullum opus, quantumvis tersum et limatum, carere omnino potest : quæ quidem vitia ut plerumque nos in lucubrationibus nostris fallunt, ita in alienis vix unquam fugiunt. Equidem eos nævos, corpori alioquin egregio inspersos, ut eximerem sedulo operam dedi : nec me ea re injuriam Wolfio fecisse arbitror, sed de eo bene meruisse aio et contendo. Nec enim quia illum identidem lapsum corrigo, idcirco me vel doctiorem statuo vel diligentiorem; neque ei propterea

detrahere ausim
Hærentem capiti multa cum laude coronam.

In hunc modum tam Græca quam Latina a nobis aucta et recognita fuerunt. Ad hæc libri nova ratione divisi; quoniam in prioribus editionibus capita, temere et inconcinne prorsus digesta, etiam numeris carebant. Additæ minores sectiones. Præfixa singulis capitibus argumenta, seu breviaria, vulgatis accuratiora et ad sectionum numeros accommodata. Anni, menses, dies, siderum ortus et obitus, solis et lunæ defectus, et varii temporum characteres subinde adnotati. Sententias, et crebra de moribus judicia, item alia quædam levioris momenti, ne oneri essent marginibus, omittere visum est. Notæ breves, ubi opus fuit, adjectæ : uberiores rejectæ ad calcem tomi secundi. Porro in his primas tenent doctissimi Ducangii Notæ posthumæ; quas paulo post illius mor-

tem meæ fidei commendaverat optimi patris filius dignissimus Philippus Ducangius, Franciæ quæstor apud Pictavos. His partibus ac numeris editio hæc Regia differt a vulgatis : quas ego ad hunc diem usque non plures vidi quam quatuor; sex tamen prodierunt, aut saltem quinque. Primam anno 1559 Græce et Latine in Germania prodiisse Fridericus Rostgaardius colligebat ex Wolfiana Præfatione, seu potius Epistola prosphonetica ad Antonium Fuggerum, illo ipso anno data. Hoc posito (*b*), secunda fuerit ea quæ Latine prodiit Basileæ a. 1562. Tertia, quæ Lat. Paris. a. 1567. Quarta, quæ Italice, interprete Lud. Dulci, accurante Augustino Ferentilli, Venet. a. 1569 in-4. Quinta, quæ Lat. Francofurti ad Mœnum, a. 1587. Sexta, quæ Græce et Latine, Coloniæ Allobrogum, a. 1615. Hankius Gregoræ Historiam Coloniæ Planicianæ etiam a. C. 1616 editam observat; Warthonus duas Francofurtenses numerat; primam a. 1568, secundam a. 1587.

In tomo secundo usi sumus duobus apographis, utroque ex veteribus exemplaribus Romæ descripto.

Primum apographum, quod in bibliotheca Regia exstat numero 2079, docta et eleganti manu ante annos plus centum et quinquaginta exaratum fuit, ut patet ex ipsius librarii testimonio, qui peracto opere hæc subscripsit : Τέλος ἔλαβεν τοῦτο τὸ σύνταγμα τῇ ὀκτωκαιδεκάτῃ τοῦ ὀκτωβρίου, ἔτει χιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ τρίτῳ, σπουδῇ καὶ φιλοπονίᾳ Χριστοφόρου τοῦ Ἀουέρου Γερμανοῦ μεταγεγραμμένον· δαψιλείᾳ δὲ καὶ φλογερῷ πρὸς τὰ μαθήματα πόθῳ Γεωργίου τοῦ Ἀρμηνιακοῦ, τοῦ Ῥουθένων καὶ Βάβρων ἐπισκόπου, πρὸς Παῦλον τὸν τρίτον, τὰ τῆς ἱερωσύνης οἰκονομοῦντα, παρὰ Κελτῶν βασιλέως ἐν τῇ Ῥώμῃ τῇ πάνυ πρεσβεύσαντος. id est · *Absolutum est hoc opus Octobris die* 18, *anno* 1543 *Christophori Aweri Germani opera ac diligentia transcriptum ; munificentia autem et studio in litteras ardentissimo Georgii Armeniaci* (*D'Armagnac*) *Rutenorum et Vabrorum episcopi, a Gallorum rege ad summum pontificem Paulum III legati Romam missi.* Ex hoc cod. libros Tomi istius secundi sex priores accurate descriptos (nam codicem ipsum quominus typographis committeremus religio nobis fuit), typis exprimendos curavimus.

Alterum apographum, ante hos quinque annos Romæ scriptum et a clarissimo viro I. Vivantio Lutetiam allatum, valde mendosum erat. Nimirum ut apud nos, ita etiam Romæ magna est paucitas eorum calligraphorum, qui manum in Græcis exercitatam habeant ; adeoque necesse est ad librarios rudes et imperitos recurrere, quotiescunque agitur de exscribendis codicibus Græcis. Ex eo apographo prodeunt hodie in lucem libri septem, qui reliquam hujus tomi secundi partem explent ; iique, ultimis

A tribus non totis exceptis, castigati ex Vaticano exemplari ; cum quo lectiones dubias contulimus per viros eruditissimos, quos laboris hujus per se ingrati tædium ac fastidium nostra et publicæ utilitatis causa ferre non piguit. Itaque iis hoc loco, si facile paterentur, magnas gratias ageremus ; præsertim abbatibus illustrissimis, Laurentio Alexandro Zaccagnio, et R. P. D. Delmiro ; qui bibliothecæ Vaticanæ præfecti creditum sibi pretiosissimum thesaurum ea fide integrum et illibatum custodiunt, ut tamen magnum ex eo communicato fructum omnes eruditi percipiant, atque ex illa totius litterati orbis luce conspicua clarum sibi ac suis lumen accendant. Ex illo ipso Vaticano exemplari libros, ut jam dixi, quinque integros Frideri-

B cus Rostgaardius per hominem eruditum, popularem suum, transcriptos bibliothecæ Regiæ dicavit, suumque illud votum præfixis elegantibus heroelegis consignavit. Sed de iis libris alias opportunius. Pertinent enim ad tertium tomum.

Variæ lectiones nullæ fere in hujus partis marginibus adnotatæ sunt ; quoniam eorum librorum, quibus constat hic tomus, unicum exemplar possedimus. Unicum dico : nam Vaticana exemplaria nec penes nos fuerunt, nec pro diversis reputanda sunt, cum nostra ex iis descripta sint. Quas autem ex iis lectiones a viris doctis suppeditatas habuimus, eas, ut veram et genuinam scripturam, non in margines, sed in mediam paginam et in ipsum

C (ut aiunt) contextum transtulimus ; exceptis iis quas ab amico charissimo Ludovico Tarnio nuper allatas ad calcem tomi secundi in notas retulimus.

Equidem hoc loco temperare mihi non possum, quin et mea et Nicephori Gregoræ causa doleam ; quod cum hic per nos posset, non modo integer, sed etiam tersus et limatus, in publicum emitti, idem tamen pluribus fortasse maculis respersus ac deformis lucem demum aspiciat. Fieri enim haud potuit, ut non multa in apographo mendosissimo oculos meos fugerint, et incorrecta remanserint. Poterat autem hic scriptor longe castigatior dari a nobis, si quæ in pluteis Vaticanis vetera exstant exemplaria, ea penes nos fuissent. Sed nimirum uni non omnia data sunt. Quod autem facere ego

D non potui, id quondam fortasse, si tanti res esse videbitur, felicior alterius industria præstabit.

Ad Latinam interpretationem nostram quod attinet, scriptoris Græci mentem si me ubique assecutum fuisse affirmem, arrogans sim : præsertim cum nec Wolfio ipsi, veterano et emerito interpreti, id contigerit. Possumus vero uterque hac ratione nos defendere, quod qui viam nullius gressu tritam ingrediatur, ei difficillimum sit non labi ; præcertim si ea lubrica sit et confragosa et salebris plena, quales passim objicit Nicephorus noster ; qui quoties evagari libuit (libet autem nimis sæpe), tum demum disertum se et elegantem credit, cum senten-

(*b*) Vid. Fabricium, infra col: 99 C.

tiam suam verborum ambagibus quam maxime perplexis involvere potuit.

Tomi primi singulis paginis, quoniam temporum ratio in ea historiæ parte non satis certa esse videbatur, annum præscribere non potuimus. Itaque illic pro annis imperia, seu regnantium Imperatorum nomina, posita sunt. In tomo secundo, annos ipsos, quoniam de iis constabat, apposuimus, imperatorum autem nomina omisimus. Quippe cum per annos decem perpetuos, quos continet hic tomus, potestas imperatoria penes duos principes fuerit, Palæologum et Cantacuzenum, inutile esse duximus repetere in singulis paginis id, quod semel monuisse satis foret. Libros in capita, capita in sectiones eadem methodo divisimus, qua in tomo primo. In breviariis quoque et in notis eamdem prorsus rationem secuti sumus.

Disputationem cum Cabasila, libris tribus non totis comprehensam (nam ea a vicesimo secundo inchoato ad vicesimum quartum fere medium excurrit), quod ad historiam haud satis pertinere videretur, ad secundi voluminis calcem rejicere animus primum fuit. Demum, ne continua librorum series abrumperetur, rectius facturum me existimavi, si suum ei ac proprium locum servarem. Una me res morabatur; quod eam disputationem nondum Latine vertissem, nec mihi otium superesset ad istud quoque pensum absolvendum. Inter hæc commodum suam mihi operam obtulit M. Claudius Capperonnerius, Licentiatus theologus Parisiensis. Huic ego, Græce et Latine doctissimo, facile equidem adductus sum, ut eas partes traderem; eo præsertim, quod quæ ille interpretanda suscepturus foret, ea essent fere dogmatica, adeoque vix possent verbis propriis ac perspicuis a quoquam exprimi, nisi qui in rebus theologicis multum versatus et quotidiano scholarum usu subactus foret: id quod, si cui unquam, cumulatissimum certe isti contigit.

Tomum tertium constituent libri quatuordecim; historici quidem octo, dogmatici vero sex; de quibus nil necesse est præfari initio hujus voluminis.

Tomus quartus, præter poema ingens Græco- A barbarum de bello sacro, item de Constantinopolitanis, Peloponnesiacis et Neapolitanis Francorum expeditionibus, selecta variorum opuscula continebit; ea scilicet, quæ Nicephori Gregoræ Historiam possunt illustrare. In iis erunt:

I. Narratio Nicetæ Choniatæ de statuis Constantinopolitanis, quas Latini, capta Urbe, confractas in monetam conflaverunt. Cujus narrationis, ex codice Bodleiano descriptæ, copia mihi a viro clarissimo Joanne Ernesto Grabio facta est.

II. Theodori Lascaris orationes duæ. 1ª. Encomium patris ejus, Joannis Ducæ imp. 2ª. Laus urbis Nicææ, ex cod. Reg.

III. Testamentum Arsenii patriarchæ, editum a Cotelerio.

B IV. Athanasii patriarchæ ad seniorem Andronicum epistolæ et relationes selectæ, ex codice singulari, quem Bibliothecæ Regiæ cum aliis multis nuper donavit C. Maur. Tellerius, archiepiscopus dux Rhemensis.

V. Manuelis Philæ poema historicum de Michaelis Glabæ rebus gestis, ex alio cod. Regio (olim Telleriano) descriptum.

VI. Tomus pseudosynodi Palamiticæ, editus a Combefisio.

VII. Excerpta ex scriptis Nicephori Blemmydæ, Gregorii Cyprii, Theoduli Rhetoris, Nicephori Chumni, Barlaami, Acindyni, Palamæ, Nicolai Cabasilæ, Philothei patriarchæ, Medici Taronitæ, Cantacu- C zeni, Demetrii Cydonii, ipsius Gregoræ, et aliorum, omnia, paucissimis exceptis, anecdota.

Ita quatuor tomis (c) integrum opus constabit: quod brevi, ut spero, absolvetur, favente hisce studiis nostris illustrissimo comite, cancellarii filio, Hieronymo Ponchartrænio. Nempe hic ad secretiora Regis consilia admissus, atque ipsius rei navalis administrationi præfectus, artium præterea et Academiarum rebus ordinandis incumbit, successor idem et æmulus patris; quem litterarum ac litteratorum amore et exculto liberalibus disciplinis ingenio sic refert, ut ei non tam in curas quam in laudem successisse videatur.

(c) Tomi III et IV lucem non viderunt. Ex his autem quæ hic promittebantur pleraque postea prodierunt et exstant in superioribus tomis vel proxime sequentibus nostræ collectionis. Edit. Patr.

# NICEPHORI GREGORÆ

## VITA. OPERA. ELOGIA.

*Ad Ill. Abbatem Camillum Tellerium, Bibliothecæ Regiæ Præfectum, scripsit Joannes Boivinus.*

—

## VITA.

—

Gregoræ vitam, accurate enarratam, non ita pridem vulgavit Martinus Hankius, vir doctus et in historiis Græcis Latinisque haud mediocriter versatus. Sed is libros Gregoræ alios non viderat, nisi undecim priores, ab Hieronymo Wolfio editos. Ego, ut tute scis, Abbas nobilissime, integros duodequadraginta habui; item alia quædam ejusdem auctoris anecdota, ac in iis dialogum *De Sapientia*, qui et *Florentius* inscribitur. His omnibus, et aliis præterea æqualium Gregoræ scriptorum libris perlectis, plurima ad hunc diem paucis investigata didici; remque ab homine erudito, sed illis ipsis adjumentis destituto, jam (ut diximus) tractatam, de novo explicare institui. Cæterum si Hankii exemplo, alienorum operum pannis undique collatis, quemdam veluti centonem texuissem, veritus sum, ne parvum per se argumentum in magnum sensim volumen excresceret. Malui itaque meis verbis, et continenti fere narratione, sigillatim quæque et breviter commemorare; nimirum ut cujus historici libros, per varias bibliothecas antea dispersos, tuis sumptibus tuaque, Abbas illustrissime, auctoritate collegissemus, ejus tu dicta et facta brevi per nos libello comprehensa haberes; et hinc quanta apud suos celebritate Gregoras noster floruisset, facilius intelligeres; nec te navatæ huic scriptori operæ nostræ pœniteret. Non sum autem adeo iniquus, ut hac qualicunque grati animi significatione satis me tibi pro officio meo fecisse existimem: nec tuorum erga me meritorum magnitudinem sic ignoro, ut pares unquam beneficiis gratias relaturum me esse confidam.

Circiter annum Christi 1295, imperante Andronico seniore, Nicephorus Gregoras natus est in Asia. Paphlagonem eum facit patriarcha Philotheus in Antirrheticis (1). Ipse in dialogo *De Sapientia* vocat se Heracleotam. Avunculum certe habuit Joannem (2) Heracleæ metropolitanum, ejus scilicet, quæ Heraclea Ponti dicitur et sita est in finibus Paphlagoniæ. De parentibus aliisque cognatis nihil memoriæ proditum est.

In ea urbe educatus prima puerilis doctrinæ rudimenta sub antistite avunculo posuit. Inde translatus Byzantium (3) tradidit se in disciplinam patriarchæ Joannis Glyceos, qui apud illius ævi homines disertissimus et Attici sermonis peritissimus habebatur (4). Ejus autem pontificis consuetudine studiosus juvenis (5) tantopere delectabatur, ut diu noctuque ab illius ore penderet. Vicissim ipsi patriarchæ sic discipuli stilus placebat, ut eum, longo morbo debilitatus (6), testamentum sibi scribere et componere jusserit (7).

Ut in rhetoricis patriarcham, ita in astronomicis magnum logothetam magistrum excellentem habuit. Erat is Theodorus Metochites: qui quidem initio, sive Gregoræ adolescentis ingenium nondum pernoverat, sive arcana scientiarum temere divulgari nefas putabat, parcius cum eo colloquebatur, nec rerum cognitionem integram ei communicabat. Deinde enixis precibus et ad persuadendum composita ejusdem oratione victus perfecte et cumulate ei omnia reconditæ artis præcepta tradidit (8). Quin et eum doctrinæ hæredem a se institutum prædicavit non semel (9); idque in iis versibus, quos exsul scripsit, apertius professus est. Tanti denique ipsum fecit, ut liberis suis pene exæquarit. Itaque monasterio Choræ magnis sumptibus instaurato, socium illic et adjutorem eum ad omnia

(1) Lib. XII, cod. reg. 1996, fol. 283.
(2) Gregoras *Hist.* lib. IX, c. 7.
(3) Anno Christi 1316.
(4) Eo patriarcha, a. C. 1317, cum Andronicus imperator Justiniani statuam equestrem, venti impetu quassatam, fulciri et columnam ipsam supposita resarciri curavisset, Gregoras per ligneos gradus, a fabris extrinsecus circumductos, facilem ascensum nactus statuam curiose contemplatus est, atque ex mensura quarumdam partium totius colossi magnitudinem æstimavit: ea scilicet opera rem antiquariis gratam facere se arbitratus. Vide *Hist.* lib. VII, c. 12.
(5) Annos natus circiter 21. Vide lib. VII, c. 11, s. 1.
(6) Testamenti scilicet exordium quod exstat *Hist.* lib. VIII.
(7) Anno Christi 1320.
(8) Lib. VIII, c. 7.
(9) Lib. VIII, c. 5.

fere habuit (10) : rerum ibidem pretiosissimarum procurationem ei vivus commisit; moriens suam quodammodo vicem suumque in ea domo munus eidem administrandum legavit (11).

Contra Gregoras Metochitæ liberos, filium nempe et filiam, erudiit, et obscurissima quæque veterum auctorum scripta iis prælegit atque interpretatus est (12). Metochitam ipsum omni semper officii genere coluit ; imminentis calamitatis metu perculsum et afflictum verbis confirmavit (13) : mortuum funebri oratione publice deflevit (14). Scitum est ejus de illo dictum. Nempe ab Andronico seniore interrogatus, quo pacto Metochites, a tenuibus initiis profectus (nam ex Bryennio præceptore perpauca didicerat), summus astronomus evasisset, *Nihil mirum*, inquit Gregoras, *ex parva lampade magnam facem accendi.* Cantacuzenus laudatum ait (15) ab imperatore acumen respondentis, qui imagine obvia ac familiari naturam rei ob oculos posuisset.

Florebat aula Byzantina studiis bonarum artium, favente viris doctis Andronico imperatore, sic ut ejus domus non modo honestatis et omnis virtutis officina, sed et litterariæ eruditionis gymnasium et dicendi certaminibus quoddam veluti curriculum apertum esse videretur (16). Itaque eo tempore maximus fuit apud Græcos oratorum, philosophorum, aliorumque eruditorum proventus. Gregoras magni Logothetæ consuetudine satiatus, expedire sibi credidit, jam annos 27 nato, usum ad doctrinam adjungere et ex umbra in lucem prodire (17). Quamobrem studiorum suorum fiducia fretus ad imperatorem ipsum se contulit, ut se, si posset, in ejus familiaritatem insinuaret. Peramanter et ultra quam speraverat benigne exceptus orationem apud eum habuit, duasque in ipso virtutes, sapientiam et eloquentiam, laudavit (18). Tempore procedente ita benevolum eumdem expertus est, ut aliqui indignarentur juvenem, nulla dignitate, nullo sacerdotio commendatum, tanta apud principem gratia valere. Andronicus, ut os obstrueret obtrectatoribus, primos Ecclesiæ honores conferre ei juveni statuit, et chartophylacis dignitatem, velut pignus, statim obtulit : ac jam eidem, tanquam haud dubie accepturo, vestes et insignia dignitatis parabat. Gregoras, immaturam ætatem et studiorum suorum rationem causatus, gratiis actis, et laudato imperatore, oblatum honorem repudiavit. Repudianti vis pene illata (19).

Aliquanto post (20) orta inter eruditos nobilis controversia. Conveniebant crebro in palatium viri A sapientes et docti, atque illic certatim de rebus quibuslibet scitu dignis coram Andronico seniore disputabant. Cum igitur frequentes ibi aliquando adessent (21), Andronicus, ut Nicephoro Gregoræ, quem valde diligebat (22), dicendi occasionem præberet, mentionem injecit de astronomia. Tum Gregoras, qui de Paschate ad imperatorem referre cupiebat jampridem, astronomiam ipsam primum cœpit laudare : deinde usum ejus etiam ad Paschatis correctionem pertinere dixit. Ita sensim et sine sensu producta in medium ea quam erat præmeditatus quæstione, suam de die paschali constituendo sententiam luculenter explicuit : investigandi æquinoctii verni, item plenilunii observandi rationem tradidit : ad dies 365, qui annum solarem B constituerent, integrum unius diei quadrantem non debere addi ostendit, sed deducendam inde partem diei brevissimam, non tamen trecentesimam ipsam prorsus, ut censuisset Ptolemæus : alia denique multa in eam rem congessit, ex quibus id efficiebatur, ab anno mundi fere 6300, qui fuit Christi 792, erratum esse in ponenda temporum ratione, atque in Paschatis die observando; eum vero errorem ita posse corrigi, si de dierum summa paulo plus biduo integro detraheretur, et Paschatis observatio proxime ante diem Martii vicesimum institueretur, quæ a vicesimo secundo perperam institui soleret. Imperator consilium de Paschate corrigendo probavit; rem ipsam aggredi C noluit, quod negaret facile esse omnium nationum suffragia colligere, et receptum toto orbe usum abolere. Gregoræ sententiam alii postea astronomi chronologique defenderunt, atque in primis Isaac Argyrus. Sæculo demum decimo sexto, ea quæstione apud Latinos quoque agitata, Kalendarium ex auctoritate Gregorii XIII, eo fere modo, quem Gregoras designaverat, reformatum fuit.

Anno 1326, legatus ivit ad Cralem (23). Ejus legationis causa hæc fuit. Theodori Metochitæ filia Irene, mortuo conjuge Joanne Palæologo, qui ex Panhypersebasto Cæsar creatus novissime fuerat, apud Cralem generum morabatur, ac domum redire ad patrem recusabat. Itaque Metochites pater auctor fuit imperatori, ut eam redire cogeret. De D ea re missi ad Cralem legati, quorum unus fuit Gregoras, comes datus fratri ipsius Irenes. In ea legatione, quæ sibi et sociis suis in itinere acciderint, errores, pericula, et alios casus fuse describit in Historia. Crales audita legatione socrum Irenen dimisit. Hæc, ut viro justa persolveret, Thessalonicam inde profecta est. Gregoras vero, acceptis ab ea mandatis, Byzantium rediit.

(10) Lib. IX, c. 13.
(11) Lib. XXII, c. 2.
(12) Lib. VIII, c. 5.
(13) Lib. VIII, c. 5.
(14) Lib. X, c. 2.
(15) Cantac. *Hist.* lib. I, c. 11.
(16) Lib. VIII, c. 8.
(17) Anno Christi 1322.
(18) Lib. VIII, c. 7.
(19) Lib. VIII, c. 9.
(20) A. C. circiter 1324.
(21) *Hist.* lib. VIII, c. 13.
(22) Quantopere Gregoram dilexerit, vel ex eo apparet, quod ægrotantem visitaverit. Exstat hac de re in codice Vaticano λόγος προσφωνητικός.
(23) *Hist.* lib. VIII, c. 14.

Biennio post (24) junior Andronicus Constantinopolin noctu per proditionem ingressus est. Seniori potestas omnis abrogata. Theodori Metochitæ domus direpta : ipse Didymotichum relegatus (25), unde post biennium revocatus domum rediit. Gregoras, qui easdem partes secutus fuerat, bonis spoliatus, at non etiam in exsilium missus (26). Nimirum huic, quia otio et tranquillitati semper studuerat, nec publica negotia tractaverat, levior pœna irrogata est. Fuit quoque ei is annus (27) Joannis Heracleæ archiepiscopi morte luctuosus, avunculi scilicet optime meriti, et sui *post Deum*, ut loquitur, *ab infantia usque curatoris :* cujus de ingenio, doctriha, et moribus obiter tantum et strictim agit in Historia, quia de ejusdem vita peculiarem librum ediderat. Anno, ut apparet, proxime insecuto 1329, libelli prophetici ex Italia et ex Colchide Byzantium allati ; quos Gregoras, amicis instantibus, partim refutavit, partim contempsit : refutavit autem per epistolam (28), quæ exstat *Historiæ* lib. IX, cap. 2.

Ante junioris Andronici principatum magna jam Nicephoro Gregoræ erat discipulorum frequentia. Converso rerum statu, totum se mœrori dedit ; adeo ut docendi munere abjecto, et auditoribus valere jussis, silentium deinceps perpetuum agere decreverit. Ac fortasse in proposito constans permansisset, nisi eum inopina res brevi coegisset pristinam philosophandi consuetudinem repetere. Id ut acciderit, fuse ipse, sed mutatis nominibus (29), narrat in eo dialogo, qui, ut jam dixi, *Florentius* seu *De sapientia* inscribitur (30). Totius narrationis summa hæc est : Barlaamus (31) Calaber (32), cum ex Italia in Græciam commigrasset, ut Aristotelis philosophiam, quam ab interpretibus Latinis non satis puram acceperat, e Græcis fontibus sinceram et incorruptam hauriret, in Ætolia primum consedit. Ibi Latina veste exuta, habitum et morem Græcum induit, et Græce loqui didicit. Inde Thessalonicam se contulit ; atque in ea urbe, in qua tum litteræ florebant, diutius commoratus sermonis Græci majorem sibi usum comparavit. Hinc superbia elatus magni facere se ipsum, cæteros autem cœpit despicere. Tandem et Byzantium appulit. Quo cum advenisset, prima ei cura hæc fuit, ut quam plurimos ad se discipulos undecunque congregaret (33). Illustre erat apud litteratos nomen Theodori Metochitæ, nuper ab exsilio revocati ; nec minor Gregoram eruditionis fama commendabat. Ilis Barlaamus obtrectando, se ipsum venditare et fucum imperitis facere instituit : ac nonnullos, morum similitudine conciliatos, ad se allexit ; cum quibus diu spes vanas aluit. Demum, quia haud succedebat, et hominem ambitiosum Nicephori Gregoræ fama urebat, ideo hunc, suadentibus nonnullis, aperte lacessere et ad dialecticam pugnam provocare ausus est. Gregoras propriis cladibus ac insuper amici Metochitæ morbo gravissimo afflictus, certamen initio detrectabat. Deinde amicis rogantibus, et ut suam suorumque popularium gloriam tueretur hortantibus, jubente etiam et minis urgente nescio quo (34) magnæ auctoritatis viro, in arenam ægre descendit, de eruditionis palma cum Italo decertaturus. In ea disputatione adversarium, qui se omnia scire gloriatus fuerat, eo redegit, ut se astronomiæ, grammaticæ, rhetoricæ et poeticæ plane rudem esse fateretur : imo nec libros Aristotelis alios nosse, nisi qui de rebus physicis agerent, aut ad dialecticam pertinerent. Præterea logicam et syllogismos, quibus Itali unice gauderent, non scientiam, sed scientiæ instrumentum, adeoque humilis ingenii ornamentum esse docuit. Aristotelem vero, quem Barlaamus per omnia sibi constare affirmaret, non semel ipsum secum pugnavisse ostendit. Cedente Barlaamo, alter (35) athleta surrexit et pro Aristotele propugnavit ; sed frustra ipse quoque. Gregoras victor (36) declaratus, principum benevolentia eo merito collecta, in pristinum gratiæ et honoris locum restitutus est. Barlaamus, maculam sibi inustam delere sæpius conatus, postquam omnium Byzantiorum voluntates a se aversas et in Gregoram propensas animadvertit, recepit se ad Thessalonicenses.

Ita Gregoras ad primum vitæ institutum, hoc est

(24) A. C. 1328, mense Maio. Lib. IX, c. 6 et 7.

(25) Dialog. Περὶ σοφίας cod. Reg. 3284, fol. 247.

(26) *Ibid.*

(27) Lib. IX, c. 7.

(28) Ad Pepagomen.

(29) Nomina sunt, *Nicagoras*, pro *Nicephor. Gregoras : Xenophanes*, pro *Barlaam : Metrodorus*, pro *Theodor. Metochites*, etc.

(30) Exstat in cod. Reg. 3284.

(31) De quo Cantacuzenus, *Hist.* lib. II, c. 39.

(32) Natus Seminariæ. Vide L. Allatium, *De Eccl. Occid. et Orient. perp. cons.*

(33) Ita Gregoras in dialogo. At longe aliter in libro *Historiæ* XIX, c. 1, sect. 4, ubi ait Barlaamum, cum e Calabria ad Romanos commigrasset, innotuisse principibus et, quod doctrina præstaret, charissimum eis fuisse ; præsertim Cantacuzeno, qui et eum ad immodicos honores evexisset, dato ei munere interpretandi doctrinam S. Dionysii, ac theologiæ studiosos erudiendi. Cantacuzenus quoque, *Hist.* lib. II. c. 39, Μοναχός τις, inquit, ὁρμώμενος ἐκ Καλαβρίας, τοῖς Λατίνων ἤθεσι καὶ νόμοις ἐκτραφεὶς, ὄνομα Βαρλαὰμ, ἄλλως δὲ νοῆσαί τε ὀξὺς καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατος, καὶ τὰ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκμελετήσας, καὶ διαβόητος περὶ ταῦτα ὤν, ἐπὶ κακῷ τῇ Ῥωμαίων ἐπεδήμησε βασιλείᾳ. Tum paulo post, Διά ταῦτά τε οὖν καὶ τὴν ἄλλην σοφίαν, τῆς τε παρὰ βασιλέως ἀπέλαυεν εὐμενείας καὶ τιμῆς, καὶ παρὰ μεγάλου Δομεστίκου οὐδὲν ἧττον ἠγαπᾶτο, καὶ προνοίας ἠξιοῦτο, καὶ οὐδὲν ἐνέδει αὐτῷ τοῦ μὴ ἐν εὐπραγίαις εἶναι.

(34) Gregoras in *dialogo* Demaratum eum vocat, ficto nomine. Fortasse is fuit Cantacuzenus.

(35) In *Dialogo* vocatur is Xenocrates, Nausiclis filius.

(36) De ea victoria passim gloriatur in *Historia* lib. XI, c. 10 ; lib. XVIII, c. 7 ; lib. XIX, c. 1, s. 4, etc.

ad publicam docendi professionem rediit. Eo autem munere plurimos omnium gentium, ordinum, conditionum, homines obstrictos et quasi mancipatos habuit; ut et parentes et liberi, et totæ civium familiæ, maximas ei gratias haberent, velut patri et ad pulcherrima quæque præeunti studiorum moderatori. Unde et nomen sibi fecit, toto fere orbe notum ac celebratum, et per antonomasiam Philosophus (37) vulgo dictus est, ut hodie in scholis Aristoteles. Neque vero imberbes solum adolescentes in ejus domum quotidie conveniebant, sed et consummatæ doctrinæ (38) philosophi, astronomi, rhetores, aliique ætatis provectæ litterati; quos videlicet Gregoræ eruditio omnigena et supellectili mathematica librariaque instructissimum (39) museum undecunque excitos alliciebant.

Interea obiit (40) senior Andronicus, utroque oculo captus, cucullatus, et ad summam redactus omnium rerum inopiam. Gregoras, qui illum coluerat imperatorem, eidem privato, ac etiam monacho, assiduus consolator adfuit, sic ut eum tertia aut quarta quaque die inviseret. Itaque eo ipso vespere, qui illius mortem antecessit, cum illo familiariter collocutus est. Consueverat autem is eruditos et graves cum Gregora sermones habere, quadam urbanitate et gratia temperatos. Ultimus sermo ultra mediam noctem productus, ad primum usque galli cantum. Demum, iis qui aderant dimissis, senex subito morbo correptus, ante exitum noctis exspiravit. Gregoras altero luctus die, Cralænæ hortatu (erat hæc mortui principis filia, et funebrem pompam ducebat), monodiam ex tempore recitavit (41). Triginta diebus ex eo elapsis, decessit (42) et magnus Logotheta Metochites, non ita pridem (43) ab exsilio reversus, et monachum mutato habitu in Choræ monasterio novissime professus. Ejus quoque mortem Gregoras, monodia publice recitata, lamentatus est; qua audita, magnus cognatorum luctus et miserabilis comploratio exstitit. Exstincto Andronico, juniorem demereri et iisdem quibus antea avum officiis iisdemque artibus con-

A ciliare sibi studuit: nec longo post apud eum, matris morte afflictum, orationem consolatoriam habuit (44). Eumdem, cum haberetur quæstio de conjuratis, acclamationibus et applausu delinivit, ac ne in Demetrium despotam inquireretur, pro virili effecit.

Fuerat senior Andronicus ab Ecclesia Romana alienissimus. Patrem Michaelem, quod Latinorum dogma approbasset, vix humari passus fuerat: in cæteros Λατινόφρονας severe animadverterat. Itaque quandiu vixit, de componendis Ecclesiarum discordiis nemo agere ausus est. Post ejus mortem res denuo tentata. Anno Christi 1333 (45) antistites duo Latini, Franciscus (46) et Ricardus, hic episcopus Chersonensis (47), ille Bospori (48) ar-
B chiepiscopus, a Papa Joanne XXII legati Byzantium venerunt, de rebus controversis disceptaturi. Joannes Calecas patriarcha, qui nec ipse linguam dicendi usu exercitatam habebat, et suos episcopos maximam partem indoctissimos esse cernebat, Nicephorum Gregoram, laicum quidem, sed eruditum et in primis disertum, illico advocavit, et ad ineundum cum Latinis certamen hortatus est. Hic initio silentium suadebat: mox futuras inde suspiciones et iniqua hominum judicia reveritus amplius deliberandum censuit, ac super eo negotio habita coram selectis episcopis apud patriarcham longa oratione, sententiam suam hanc esse declaravit: primo non cuivis permittendum disputare cum Italis: deinde
C scopum aliquem disputationi proponendum: tum constituendum esse judicem, id vero munus ad Græcos pertinere: fidei controversias omnibus Ecclesiæ præsulibus convocatis oportere definiri: syllogismum, qua argumentandi ratione plurimum Itali (49) valerent, ubi de Deo disputaretur, locum minime habere: ne ipsa quidem Patrum testimonia accipienda, nisi quæ perspicua essent: denique disputationem omnem hodie supervacaneam; eas quæstiones jampridem agitatas: definita ab antiquis doctoribus non esse in dubium revocanda, nec licere in rebus divinis temere ratiocinari. Hæc et

(37) Σοφὸν et φιλόσοφον et ἀστρονόμον vocatum fuisse, testatur Philotheus in *Antirrheticis*, cod. Reg. 1996, fol. 10 vers. Passim vero ipse Philosophum vocat. Vide *Hist.* lib. xxv, cap. ult. et epistolam Lampeni Tarchaniotæ infra.

(38) *Hist.* lib. xxii, pag. 651 C, D.

(39) Vide libellum, κατὰ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων, ubi Gregoras ridetur, eo quod ἐν γλώσσῃ μὲν οὐδὲν φέρει τῆς ἐπιστήμης· σφαιρῶν δὲ ἐμπιπλῆσι τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα βιβλίων γέμει καὶ διαγραμμάτων, καὶ σκίμποδας καὶ τοὺς ὀρόφους μεστοὺς ἐπιδείκνυσι σοφίας. Cod Reg. 2965.

(40) A. C. 1332, mense Februar. *Hist.* lib. ix, c. ult. et lib. x, c. 1.

(41) *Hist.* lib. x, c. 1.

(42) Martii die 15.

(43) Biennio ante. Nam in dialogo περὶ σοφίας dicitur ἐπὶ δυοῖν ἐξοστρακισθῆναι τοῖν ἐνιαυτοῖν· ἔπειτα ἐπανελθεῖν οἴκαδε, καὶ μικρὸν ἐπιβιοὺς τελευτῆσαι.

(44) A. C. 1333.

(45) Exeunte.

(46) De Camerino.

(47) Vulgo Cersonensis.

(48) Vulgo Vosprensis. Vide epistolam Joannis XXII ad hunc archiepiscopum, datam Aven one
D A. C. 1333, vi Non. Jul. Vide et Odoricum Raynaldum ad annum 1333, num. 17, 18, 19. Item ad annum 1334, num. 4, 5.

(49) Græci Latinos theologos passim notant et vellicant, ut syllogismi nimium studiosos. Cantacuzenus in *Antirrhetico* contra Prochorum Cydonium (cod. Reg. 1999, pag. 41): Εἰ δ' οὐκ αὐτάρκη ταῦτα, καίτοι πολλά γε ὄντα καὶ μέγιστα, καὶ τοῦ παρὰ Λατίνοις διδασκάλου Θωμᾶ, συλλογισμὸν μᾶλλον ἢ ἀέρα πνέοντος, τὴν μαρτυρίαν σοι παρεξόμεθα· πρὸς ἣν οὐκ ἂν εἴης δίκαιος ἀντιβαίνειν, τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν ἐπιχαίρων, καὶ ταῦτα καθάπερ πλάκας ἔχων ἀκαταλύτους. Id est: *Quod si hæc, licet multa et maxima, non sufficiunt; ipsius quoque Thomæ, Latini doctoris, qui syllogismum magis quam aerem spirabat, testimonium tibi exhibebimus: cui tu certe repugnare non debes cum et illius scriptis delecteris et ea pro inviolabilibus legum tabulis habeas.*

alia, eodem fere spectantia, cum dixisset, visus est eruditiorum episcoporum opinioni congruentia dixisse, cum aliorum, tum maxime Dyrrhachini. Horum auctoritatem cæteri, qui eloquentia minus valebant, omni contentionis studio abjecto secuti sunt. Ita Græci oblatum a Latinis certamen declinarunt (50). Tamen Barlaamus pro Græcorum dogmate multa tum scripsit (51) adversus Romani pontificis legatos : quorum pauca typis expressa, pleraque autem exstant manuscripta in codicibus regiis (52).

Annis ex eo septem elapsis (53), idem Barlaamus, Avenione, quo ab imperatore ad Papam clandestina (54) legatione missus fuerat, Thessalonicam reversus magnas turbas in Ecclesia Græca excitavit; ex quibus postea multæ in Gregoram molestiæ redundarunt. Nimirum ille advena, monachos Græcos nactus qui se divinum lumen oculis corporeis intueri dicebant, Massalianismum iis et Omphalopsychorum (55) errorem objecit. Monachorum patrocinium suscepit vir magnæ apud eos existimationis, Gregorius Palamas, jampridem ipse quoque ideo notatus, quod divinam substantiam oculis corporeis visam a se jactavisset. Nam hunc Gregoras (56), et ei cognominem Drimyn, antequam (57) Barlaamus in Græciam venisset, id de se prædicantes audierat, et acribus jam tum verbis utrumque reprehenderat : idemque eam rem magno Logothetæ et antistitibus aliquot doctis declaraverat. Ili vero eam Massalianorum hæresin esse dixerant, et ejusmodi hominum consuetudinem ut fugeret præceperant; idque eo magis, quod novam hæresin, ex aliis omnibus conflatam, olim exorituram esse, et generalis concilii decreto correctum iri, veteris cujusdam prophetiæ admonitu didicerant. Monachis igitur, Palama duce, pro suo errore propugnantibus, et lumen, quod in monte Thabor discipulos Christi circumfulsisset, increatum simul et aspectabile fuisse dictitantibus; Barlaamo autem διθεΐαν, seu duplicis Dei cultum, per eam opinionem invehi affirmante, Andronicus imperator litis dirimendæ causa concilium habendum censuit. Itaque anno Christi 1341, mense Junio, in S. Sophiæ ædem Byzantiorum lectissimi ac doctissimi convenerunt (58). Gregoram ab imperatore et a patriarcha invitatum domi detinuit capitis dolor

A vehementissimus; qui morbus (59), per intervalla et certis temporibus recurrens, tota vita eum afflictavit. Imperator illa die præclare et magno omnium plausu concionatus absentem desideravit, eoque auditore moleste caruit. Cæterum in ea synodo quid actum sit non constat, propterea quod illius ævi scriptores alii aliter, et pro suo quisque affectu, rem narrant (60). In eo tamen Cantacuzenus et Gregoras consentiunt, quod Barlaamum uterque, judicio injurioso offensum, in Italiam dicant remigrasse, et ad Latinorum instituta ac dogmata rursum se convertisse. Triduo vel quatriduo post habitam synodum imperator morti proximus ad Gregoram misit, qui ex eo sciscitarentur, facilemne curationem astra sponderent, an B conatibus medicorum obstarent. Responso nondum accepto, in lethargum relapsus, vitam finivit Junii die 15, anno Christi 1341. Tertio luctus die Gregoras vix tum convalescens, patriarchæ et eorum qui aderant domus Augustæ principum hortatu, mortuum imperatorem flebili oratione prosecutus est.

Post hæc civili bello Byzantii laborarunt : Ecclesia ipsa dogmaticis Palamitarum et Acindynianorum rixis perturbata. Nam Gregorius Acindynus, Barlaamo in Italiam reverso, desertæ ab eo causæ patrocinium susceperat (61); et quanquam eodem quo Barlaamus tomo (62) synodico, statim fere post Andronici imperatoris mortem, esset damnatus, Palamam nihilominus variorum errorum accusare C pergebat. Hinc magnum inter theologos certamen. Gregoras, cujus pacifica consilia nihil tum apud quemquam valebant, ab aulæ tumultu et hominum frequentia in otium et solitudinem ultro concessit, atque ab omni disputatione diu abstinuit.

Interea astrologus quidam, e Gallia profectus, Constantinopolin venit, et felicem belli exitum in aula vaticinatus est (63). Gregoras ab Augusta accitus, ac de novis illis prædictionibus quid sentiret eloqui jussus, vanas eas esse arguit. Ita refutato hariolo Augustam a se alienavit, homini illi, populari suo et placentia annuntianti, benevolam. Tamen hæc, dissimulata ira, nihil tum durius dixit; sed eorum qui aderant gratia vultum hilarem in- D duit, et ultionem in aliud tempus distulit. At Gregoras, domum reversus, omni in posterum conten-

(50) Bzov. ad ann. 1333 num. 1. Leo Allat. *De Eccles. Occid. et Orient. perp. cons.* col. 800.

(51) Cantacuz. *Hist.* lib. II, c. 39 ; Odoric. Rayn. ad A. C. 1333, num. 18. Vide et epistolam Barlaami ad Demetrium Thessalonicensem, quæ exstat apud Bzov. ad. ann. 1333, num. 11.

(52) Codd. 1997, 2950, 2951.

(53) A. C. 1340.

(54) Odoric. Rayn. ad ann. 1339, num. 19. Item num. 23 et 31.

(55) Umbilicanimorum.

(56) Vide *Hist. Byz.* lib. XIX, c. 1, sect. 4.

(57) Ante annum 1328.

(58) *Hist.* lib. XI, c. 20.

(59) Gregoras passim in libris suis mentionem ejusce morbi inculcat. Vide libellum, Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων.

(60) Cantacuzenus victum Barlaamum veniam petiisse et Palamæ doctrinam approbasse scribit. Joannes patriarcha, qui synodo præfuit, de duobus tantum capitulis, nempe de Thaborio lumine et de precatione latam sententiam ait apud Leon. Allat. *De Eccles. Occid. et Orient. perp. cons.* lib. II, c. 17. Gregoras denique solam quæstionem de precatione agitatam ; quod ad cætera attineret, cognitionem dilatam fuisse contendit : itaque nec de Massalianismo, nec de aliis criminibus Palamæ objectis, actum fuisse.

(61) Vide *Hist. Byz.* lib. XIV, c. 8.

(62) Συνόδου συγκροτηθείσης δευτέρας, tom. Palamit.

(63) Vide *Hist. Byz.* lib. XIV, c. 8.

tionis studio abdicato, rursum se suo otio et tranquillæ solitudinis umbra involvit.

Per illud tempus, circiter annum 1345, Joannes patriarcha, convocata synodo, Palamam ut hæreticum damnavit, ac priora illa in Barlaamum et Acindynum decreta sua abrogavit. Acindynus non longum ea victoria lætatus est. Anno quippe 1346 Palamas cum Augusta in gratiam rediit, eaque instigante patriarcham et Acindynianos continuo scriptis acribus oppugnavit (64). Tum vero Acindynus Gregoram cœpit orare, ut expergisceretur, et iambis (65) hisce parum modulatis, figurarum autem insolentia ævum et solum redolentibus, cunctantem increpavit.

Σὺ σίμβλον ἡδὺ καὶ λόγου μέλι βρύεις.
Ἄνθη συνάξας νοῦ πτεροῖς εὐορμάτοις,
Ἐκ Πιερίας κἀξ Ἑλικῶνος λόφων.
Ταῖς τῶν προσώπων ἰκμάσι καθυγράνας,
Καὶ θερμάνας βράσμασι τοῖς ἐγκαρδίοις·
Ἀλλὰ καλύπτῃ τῆς σιγῆς τῷ πώματι.
Σὺ κῆπος ἡδύς· ἀλλὰ καρποὺς οὐ τρέφεις·
Ὁ κρύσταλλος γὰρ τῶν παθῶν σε ψυχράνας
Καταμαραίνει τοῦ λόγου σου τὴν χλόην.
Σὺ γῆ πολύχους· ἀλλὰ χαλάζης βάρος
Δεινῶς καταχλᾷ τοῦ λόγου τὸν ἄσταχυν·
Καὶ τὴν διόπτραν τῶν ἀδήλων ὀμμάτων
Ὁ τῶν δυναστῶν ἀντιφράττει πως γνόφος.
Σὺ καὶ φρέαρ πότιμον· ἀλλ' οὐκ ἐκρέεις·
Τῶν γὰρ ἀγωγῶν ἐμφραγέντων τῇ ζάλῃ
Τῶν ὑδάτων ἔκρυσιν οὐκ ἔστι βλέπειν.

*Tu dulce succis alveare melleis*
*Ferves: volucri mente tu per arduum*
*Helicona perque Pierum flores legis;*
*Sudore deinde frontis irriguos doces*
*Vapore cordis igneo calescere:*
*Sed premeris alto conditus silentio.*
*Tu dulce riaens hortus, at non fructifer:*
*Pigro timoris quippe tardatus gelu*
*Florentis in te torpet eloquii vigor.*
*Tu fertile uber: grando sed densa irruit,*
*Et adulta diro contudit sata impetu;*
*Oculisque lumen inditum latentibus*
*Nubes minacis obruit potentiæ.*
*Tu pura fontis unda, sed non profluis:*
*Laticis meatum nam quia obstruxit ferox*
*Procella, rivum cernere liquidum haud datur.*

Hæc Acindyni expostulatio quantum apud Gregoram valuerit, incertum est: sane eum ut silentium rumperet, ac ut suam de opinionibus novis sententiam publica professione declararet, majoris auctoritatis vis permovit. Anna Augusta, Palamæ (ut diximus) reconciliata, Gregoram omnibus theologis altercantibus unum tacentem ad se accivit (66); eo nempe consilio, ut si cum ipsa sentiret, tum ei quoque, veteres iras oblita, reconciliaretur; sin minus, apertum ipsi bellum indiceret. Ac initio quidem verbis mollioribus compellavit et amice allocuta est: deinde ei Palamæ dogmata proposuit. Illo autem improbante, et quamlibet opinionum novitatem omnino respuente, vehementer irritata, scriptam sententiam confestim ut traderet efflagitavit. Ex eo Gregoras Palamam et Palamitas omnes, qua scriptis, qua dictis insectari usque perstitit, exsulaturus fortasse ob eam rem, nisi Cantacuzenus Byzantium interea cepisset. Acindynus lecta oratione (67), qua Gregoras orthodoxos ad causam veræ fidei defendendam hortabatur, tanta lætitia (68) affectus est, ut his rursum iambis eum allocutus sit:

Οὕτω με τοῖς σοῖς ἐξανηρτήσω λόγοις,
Καὶ τοῖς καλοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ λόγου,
Ὡς καυστικοῖς ἄνθραξιν ἐξάψασί με,
Ὦ τῶν λόγων καύχημα καὶ τῶν δογμάτων,
Καὶ τοῦ λόγου σφράγισμα τοῦ παντουργέτου,
Καὶ θαῦμα τῆς γῆς τῶν σοφῶν φροντισμάτων,
Ὥστε σφαδάζειν πρὸς ξιφῶν ἀκμὰς ὅλας,
Ὡς ἂν πρὸς αὔραν καὶ καλὴν εὐωχίαν
Τίς μοι παράσχοι μουσικὴν τὴν Πινδάρου,
Ὡς τὴν ὑπερθαύμαστον ὑμνήσω χάραν,
Νικητικοῖς στέψω τε τὸν Νικηφόρον
Ἐκ καρδίας βλύζουσιν ἐνθέου λόγοις.
Ὁρῶ σε, etc.

*Sic me efficacis eloquii potentia,*
*Sic me eruditis pro fide laboribus*
*Incendis, ac si facibus admotis agas,*
*O litterarum dogmatumque ingens decus,*
*Expressa imago Conditoris, omnia*
*Verbo creantis; orbis o miraculum,*
*Sapientis animi sensa quam docte explicas!*
*Nunc nunc furentes ensibus strictis minas*
*Molles ut auras appeto, ut festas dapes.*
*O quis sonantem Pindari lyram dabit,*
*Insigne meritis laudibus tollam ut caput,*
*Verbisque vates corde fusis entheo,*
*Victrice donem laurea Nicephorum!*

Sub illud ipsum tempus Anna Augusta, Palamiticæ factionis antistitibus in palatium congregatis, Joanni Calecæ patriarchatum abrogavit. Nocte autem proxime subsecuta Byzantium occupatum a Cantacuzeno (69).

Hic longo ante quam esset ad supremam dignitatem evectus Nicephorum Gregoram in intimis habuerat. Litterarum quippe studiis a puero usque deditus (70) amabat viros doctos, et cum iis frequens conversabatur. Ubi rerum potitus est (71), veteris quidem familiaritatis jus integrum illi servavit: sed plus æquo in Palamitas propensus spes præclaras, quas is de ipso conceperat, omnino frustratus est. Gregoras vero de amici (ita de imperatore loquitur) salute sollicitus, in eam curam totus incubuit, ut eum aberrantem in viam reduceret. Quin etiam cognitis adversariorum machinationibus, qui ut quam primum exsilio multaretur clanculum et palam apud Cantacuzenum agebant,

(64) Quæ exstant in codice regio 2411.

(65) Eos ex cod. Vaticano descriptos communicavit mecum R. P. D. Bernardus de Montfaucon.

(66) Gregoras, *Hist.* lib. xv, c. 7.

(66) Lectis forasse prioribus Antirrheticis: de quibus infra in Indice Operum dogmaticorum.

(68) Gregoras tamen nec Barlaami nec Acindyni sectatorem sese unquam professus est. Imo, teste Philotheo patriarcha, *Antirrhet.* lib. xi: Ἀπαναίνεται σφόδρα Γρηγορᾶς καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἀρνεῖται τὴν ἐκείνων μυσταγωγίαν. Et paulo infra ibidem: Λόγοις μὲν ἀποκηρύττων καὶ ἄμφω, καὶ μηδὲ τοὔνομα προσποιούμενος ἐπαΐειν ἐθέλειν· ἔργῳ δὲ τὰ ἐκείνων ἀνακηρύττων, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ Βαρλαάμ τε καὶ Ἀκίνδυνος ὢν ἐν τοῖς γράμμασιν.

(69) A. C. 1347, mense Februar.

(70) Greg. *Hist.* lib. xix, c. 1, sect. 4.

(71) Lib. xvi, c. 5.

liberius hunc arguere instituit, ut vel convictum pudore afficeret, vel ipse Byzantio exactus Ecclesiæ oppressæ conspectu saltem careret. At ille tenax propositi, nec hominis irati verbis offensus, pari usque jure imperator cum privato disputabat; ut illius clementiam, magis quam hujus zelum, plerique admirarentur. Tandem Gregoras, quoniam hac minus succedebat, aliam viam ingreditur. Cantacuzeno Didymotichum profecto (72), Irenen adit illius uxorem, recenti filii morte afflictam. Eam eidem erroris per Cantacuzenum grassantis fructum esse affirmat, et fidem facit. Ita suas partes Augustæ patrocinio roborat. Ea re audita Palamitæ, ac in primis Isidorus patriarcha, ad Irenen accedunt, eique, ut ab omni cum Gregora consuetudine abstineat, persuadere contendunt. Repulsi Cantacuzenum Didymoticho evocant. Hic tumultum veritus Byzantium advolat et litigantes arcessit, Isidorum nempe et Gregoram. Multis ultro citroque sermonibus habitis, pervicit Gregoras, ut Isidori Canones, seu Hymnodiæ, igne delerentur, ac ut loquendi libertatem ii reciperent, quibus adempta esset. His conditionibus in concordiam reditum est, et sumptuoso convivio sancita pax. Sed eæ quidem breves induciæ fuerunt. Nam Palamas, quod illi colloquio præsens haud interfuisset, Didymoticho postmodum accitus, lites renovavit. Disputatum rursus apud imperatorem acri contentione, nullo autem successu. De toto illo negotio plura scire qui voluerint, ii Gregoram ipsum adeant, *Historiæ* libro xv, cap. 5.

Biennio fere postquam hæc gesta sunt, sub exitum anni 1349, obiit Constantinopolitanus patriarcha Isidorus. Cantacuzenus imperator et Irene Augusta Gregoræ animum blanditiis, promissis, largitionibus, aliisque artibus jam sæpe tentatum, etiam patriarchali dignitate ostentata flectere et sibi mancipare conati sunt. Gregoras ut sententiam mutaret adduci non potuit: sed et illos verbis castigatos officii admonuit, et oblatum honorem repudiavit. Itaque creatus patriarcha monachus montis Atho, nomine Callistus, vir illitteratus et Acindynianorum hostis acerrimus. Anno demum 1351 Cantacuzenus, ut Acindynianis turbantibus et Constantinopolitanam Ecclesiam criminantibus silentium imponeret, synodum convocare statuit (70), at non œcumenicam, ut sæpe et jam pridem pollicitus fuerat. Gregoras, ea re audita, privatim illum convenit, atque ut ne episcopis paucis, iisque maximam partem indoctis, judicium permitteret, enixe contendit: tum ne errori suffragaretur, multis rationibus deterrere ipsum conatus est. Sed longa et aspera admonitione (71) nihil profecit: imo hominem magis a se alienavit. Cæterum ne religioni periclitanti in ipso articulo deesset, statim se ad certamen accinxit, et ei qui pro fidei veritate pugnaturus foret convenientem armaturam induit, habitum videlicet monasticum. Id vero factum citra ullam cæremoniam, unius sacerdotis religiosi interventu; e cujus manu vestem cum acciperet, professus est, se mutato deinceps vivendi genere vitæ aulicæ prorsus renuntiaturum (72).

Ubi indictus dies advenit, convenere in aulam omnes factionis Palamiticæ episcopi (73). Eodem quoque Gregoras cum sociis et discipulis adfuit. Inter hujus socios eminebant tres pontifices: primus Ephesi, alter Gani metropolita; tertius Tyri episcopus, idemque Antiocheni patriarchæ vicem gerens; nec non viri duo eruditione præstantes, Dexius et Athanasius (74). Cum his Gregoras, circiter horam diei secundam, palatium ingressus, atque ab interioris aulæ aditu per lictores exclusus, diu mansit in vestibulo, epulantibus interea apud imperatorem Palamitis. Quibus post prandium in Alexii Triclinium (75) hora ipsa meridiana introductis, et cum Cantacuzeno quid agendum esset præmeditatis, tandem et Acindyniani impransi jussi sunt intrare. Singula hujus pseudosynodi acta recensere longum fuerit; nec vero necesse est, cum ea quivis possit ex ipsius Gregoræ libris (76) et ex Tomo Palamitico abunde cognoscere. Totius disputationis, quæ intra quindecim dies sessionibus quatuor absoluta est, exitus hic fuit. Confirmata Palamæ doctrina. In Barlaamum et Acindynum mortuos horrendi carminis (77) anathema pronuntiatum (78). Ephesi et Gani metropolitis adempta per vim insignia dignitatis; non item episcopo Tyri, qui ultimæ sessioni haud interfuit. Gregoræ discipuli alii in custodias dati, alii omnem cum magistro consuetudinem coacti ejurare. Gregoras tamen ipse nullo dicto violatus; sed ei et aliis quibusdam facile permissum est, domum ut abirent. Tomus synodicus (79) non statim, sed post duos menses promulgatus (80). Subscripsere imperatores, Joannes Cantacuzenus, et ejus gener Joannes Palæologus; tum Callistus patriarcha, et alii pontifices (81). Paulo post (82) Cantacuzenus, sumpto

(72) A. C. 1347, autumno exeunte.

(70) Cantacuz. *Hist.* lib. IV, c. 23. Greg. *Hist.* lib. XVIII, c. 3.

(71) Exstat oratio lib. XVIII, c. 4.

(72) Ibid. sect. 4.

(73) A. C. 1351, Maii die 27.

(74) Joan. Cyparissiotes *Palamic. transgression.* libro secundo, cap. ult. tres Acindynianos memorat ut illustres, Burden, Polerianitam, et Lybdicen.

(75) Quod erat in Blachernensi palatio.

(76) XVIII, XIX, XX, XXI.

(77) Μεγίσταις καὶ φρικωδεστάταις ἀραῖς ἀποκηρυχθέντας, inquit Philotheus patriarcha. Cod. reg. 1996, fol. 319.

(78) Ut in eos quorum salus esset desperata.

(79) Editus a Combefisio Auctarii novissimi parte altera pag. 170.

(80) A. C. 1351, mense Augusto, ante festum Assumptionis.

(81) Subscripserunt metropolitani propria quidem manu viginti quinque; duo autem διὰ γνωμῶν. Adfuerunt præterea episcopi septem, ut constat ex subscriptionibus pseudosynodi Palamiticæ, a Combefisio editæ. Tamen Gregoras duos tantum et viginti arcessitos affirmat.

(82) In festo Assumptionis.

omni ornatu imperatorio, adyta ingressus, Tomum illum propriis manibus gestans altari imposuit, Palamitis applaudentibus et finium imperii propagationem ob illud meritum spondentibus. Gregoras, statim ut audivit Palamitas Cantacuzeno, si tomum suum novo illo et inusitato ritu consecraret, fausta omnia promisisse : *Imo*, inquit, *cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto, cognoscite quoniam appropinquavit desolatio imperii Romani* (83). Atque hanc ejus prædictionem eventus veram fuisse comprobavit, præclara autem Palamitarum promissa ad nihilum reciderunt. Ob eam rem, item alias ob causas, silentium impositum Gregoræ cæterisque orthodoxis. Horum quidam paruere : alii, quod contumaces essent, in vincula conjecti. Illustriores inclusi suis ipsorum ædibus, ne quemquam alloqui possent. Ita metu coacti obticuerunt.

At Nicephorus Gregoras ne tum quidem linguam calamumve continuit : sed scriptis ad Trapezuntios et ad Cyprios amicos (84) litteris Byzantinam Ecclesiam perversæ doctrinæ accusavit, et ab ea, velut morbo infecta, ut secederent, eos commonefecit. Quin et principes ipsos criminari ausus est. Quamobrem ei, domus suæ parietibus septo et incluso, custodes monachi appositi sunt. Nimirum ille, etsi habitum religiosum non induit nisi post annum ætatis quinquagesimum sextum, tamen apud Choræ monachos domicilium sibi admodum juvenis constituerat, ac Theodoro Metochitæ, ut jam dictum est, commendatæ ejus monasterii administrationis socium se et vicarium addiderat. Quin et mortuo successerat in procurationem et conservationem rerum ejusdem cœnobii præcipuarum. Habebat itaque in monasterio propriam et ab aliis separatam domum; humilem quidem illam, et nulla sui parte vias publicas attingentem, si patriarchæ Philotheo (85) credimus : sed quam adeunti cuilibet multos per annos patuisse, et magna discipulorum frequentia, tum cum res tranquillæ essent, quotidie floruisse certum est.

Hic itaque incluso custodes et exploratores additi ii ipsi monachi, quorum erat jampridem convictor et contubernalis; mandatumque illis, neminem ut ad eum ingredi sinerent, caverentque, ne ejus litteræ foras ad quemquam perferrentur. Hi munere imposito diligenter atque adeo parum humaniter functi sunt (86); immemores quippe beneficiorum, quibus innumeris affecti erant ab hoc vetere hospite et altero quasi monasterii conditore. Qua de re ipsum Gregoram præstat audire acerbissime conquerentem *Historiæ* libro XXII. Hæc cum ita se haberent, tamen variis modis tentata illius constantia. Preces et minæ alternis adhibitæ, ac de concordia reconcilianda subinde actum per internuntios. Sed nec missi a Cantacuzeno senatores, nec episcopi, aliive a patriarcha oratores delegati, nec præsens ipse patriarcha, hominem movere potuerunt, ut novis decretis subscriberet, e quibus illi voces suspectas et litigiosas sublatas esse affirmabant.

Magna erat et perquam vetus Gregoram inter et Cabasilam amicitiæ studiorumque conjunctio : par amborum fama. Sed Gregoram omne eruditionis genus, Cabasilam non tam doctrina quam ingenium excellens et naturalis quædam facundia ornabat (87). Et hunc igitur, cum cæteris oratoribus male cessisset, ad Gregoram mitti placuit, comesque ei datus unus ex primariis Callisti patriarchæ administris. Ab his eædem rursus quæstiones agitatæ. Longi autem colloquii (88) idem qui priorum disputationum fructus exstitit. Ac illi quidem, minati extrema (nempe ejus orationes, in sanctorum festis recitari solitas, ignem esse deleturum; ipsum vero post mortem extra urbis mœnia projectum iri ac sepultura cariturum), successu desperato recesserunt. Illum autem durior quam antea circumsedit vigilum monachorum custodia.

At morosam excubitorum vigilantiam brevi fefellit veteris fidelisque amici solertia, si modo vera sunt ea, quæ Gregoras de Agathangelo, Callistrati filio, memorat. Nempe exeunte anno 1351, Decemb. die 8, in pervigilio Conceptionis B. Virginis Dei matris, cum in Choræ monasterii ædem magna et promiscua hominum turba convenisset, eodem cum cæteris irrepsit Agathangelus, Gregoræ quondam discipulus; ac circiter secundam noctis vigiliam in magistri cubiculum per fenestram admissus est. Ægre ab illo agnitus, propterea quod annis decem totis patria abfuerat, post amicas ultro citroque allocutiones primum res inter peregrinandum visas vel auditas, deinde et ea quæ post suum in urbem reditum ad Gregoram pertinentia didicerat, summatim exposuit. Tum ea ipsa nocte nondum elapsa dimissus domum abiit. Idem sexto post mense sub exitum veris reversus (89), res domi ac militiæ superiore anno gestas narravit. Ita per tres annos intervisendo effecit, ne inclusum quidquam lateret earum rerum, quas scire ejus interesset. Ex his Agathangeli narrationibus Gregoras libros quinque historicos texuit, continua orationis serie in dialo-

(83) *Hist.* lib. XXV. cap. ult.
(84) In primis ad Georgium Lapitham. Vid. Cantacuz. *Hist.* lib. IV, c. 24.
(85) Ὑπὸ δὲ τῆς ἐκεῖθεν προσγενομένης ἀθυμίας (φησὶν ὁ φιλόσοφος) ἀλγῶν τὴν ψυχὴν, καὶ συγχυθεὶς τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ δυσχεραίνων ὡσανεὶ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν συνήθη καθέδραν καὶ τὸν οἰκίσκον, ἐξ ἀπόπτου διά τινος παρακύψας θυρίδος (καίτοι γε φαῦλος καὶ αὐτὸ τοῦτο, τῆς οἰκίας αὐτῷ χαμαιζήλου καὶ ταπεινῆς οὔσης, καὶ μηδαμῶς πεψυχυίας πρὸς ταῦτα· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀμφόδοις τοῖς ἔξω μηδόλως προσεγγιζούσης, καθὰ δὴ καὶ ὁρᾶται) τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς τριόδους ἐσκόπει, παραψυχήν τινα πορίζειν τοῖς λογισμοῖς ἐκεῖθεν βουλόμενος. Philotheus, *Antirrh.* I, cod. Reg. 1996, fol. 7.
(86) Greg. *Hist.* lib. XXII, c. 2.
(87) Greg. *Hist.* lib. XXI, c. 5.
(88) Gregoræ disputatio cum Cabasila exstat *Hist.* lib. XXII, XXIII et XXIV.
(89) Junio mense.

gum mutata; eo scilicet consilio, ut posset alterius verbis tum adversarios arguere liberius, tum se ipsum minore invidia laudare, ubi res postularet: id quod alioqui turpe et indecorum, fortasse isti condonandum est, optimam causam defendenti, et cum hæreticis decertanti. Mihi quidem verisimile fit, totum illud Agathangeli subinde euntis redeuntisque episodium confictum esse ab historico ea licentia, qua philosophi et oratores plerique in dialogis uti solent: quanquam hoc satis constat, floruisse illo ævo quemdam nomine Agathangelum, qui et adversus Gregoram librum pro Aristotele apologeticum (90) scripserit.

Ab illo tempore, quo tomus Palamiticus promulgatus est, ad illum diem, quo Joannes Palæologus, Byzantium repente ingressus, summam potestatem recepit, Gregoras domo tanquam carcere inclusus multa incommoda pertulit. Ipse ad eam inopiam redactum se queritur, ut cum hiemis frigus acerrimum esset, gelidæ aquæ pocula aliter tepefacere haud potuerit, nisi solis radiis per fenestram in cubiculum intromissis (91). Idem memorat, aquam se ex puteo coactum haurire ad saxum noctu offendisse, atque hinc multis diebus pede ægrotante necesse sibi fuisse aquam pigram et putridam potare, donec Agathangeli ministerio aliam paravisset (92). Basilio Magno et aliis compluribus viris sanctis, qui persecutionis metu in speluncas et in solitudines fugissent, permissum olim fuit, ubi sacerdos abesset, sacrosanctum Christi corpus propriis manibus sumere et ori suo admovere. Illorum exemplo Gregoras, cum aliter non liceret, propterea quod nullus ad eum domo inclusum sacerdos orthodoxus accedere audebat, Eucharistiæ sacramentum sibi ipsi privatim ministravit. Nimirum habebat penes se hostiarum consecratarum copiam longo ante provisam, quas postquam omnes consumpsisset, amicum Agathangelum rogasse se ait, ut alias sibi cum Antidoris, seu panis benedicti frustis, afferret. Itaque ei ab adversariis omni fere tam animæ quam corporis solatio interdictum fuit. Ab iisdem ademptos sibi per vim sacræ Scripturæ libros (93) narrat; item anno quoque redeunte tentatum se a principibus per emissarios (quos αὐθημερινοὺς θεολόγους, seu *unius diei theologos*, vocat), ut aut captiosis argumentationibus deceptus perverteretur; aut, si eum nulla ratione flecti posse appareret, statueretur denique, utrum expediret, carcerisne ærumnis et longa veluti morte eum confici, an manu violenta subito opprimi (94).

Inter hos metus libros *Historiæ Byzantinæ* decem composuit tanta celeritate, ut vix dies quadraginta A ei scriptioni impenderit (95). Ii sunt liber decimus octavus et novem deinceps continui; quibus tum alia multa continentur, tum Acta synodi Palamiticæ, et habita cum Cabasila disputatio; nec non triplex cum Agathangelo colloquium. Porro in his præcipua observatione dignum videtur testamentum ipsum auctoris (96): cujus quidem testamenti tria sunt capita. Primo jubet Gregoras illorum decem librorum exemplaria quam plurima summa cautione describi, et amicis ubique terrarum degentibus distribui. Altero fidem exponit, de Barlaamo et Acindyno Ecclesiæ decreta approbat, et in sacramento Eucharistiæ verum Christi corpus et sanguinem agnoscit. Tertio cadaver suum, quod Palamitæ insepultum projecturi sint, sepeliri vetat. B Hæc vero omnia docet scripsisse se raptim ac furtim in charta vilissima, nec aut corrigere aut expolire potuisse, anxium videlicet, ac ne ab inimicis deprehenderetur perpetuo sollicitum. Non mirum itaque, si illi decem libri et minus castigati sunt, et magnam doloris acerbitatem produnt; quæ et in reliquis, ad illos postea adjectis, non minor quidem exsistit, abest autem a septemdecim prioribus; quos ex eo apparet, et aliunde etiam constat, ante synodum Palamiticam integra adhuc auctoris libertate conditos fuisse. Præterea libros decem in Tomum Palamiticum *Antirrheticos*, eodem illo domestico carcere inclusus, scripsit; manum autem huic operi tum primum admovit, cum Agathangelus, C quarta vice in ejus cubiculum furtim ingressus, professionem fidei editam a Palama, et selecta ex synodico Tomo capita, ita ut mandatum ei a magistro fuerat, secum attulisset (97). Eorum librorum fragmenta exstant apud Philotheum patriarcham; qui Tomi Palamitici defensione suscepta, Antirrheticos Antirrheticis opposuit, ac mortuum Gregoram refutare Cantacuzeno hortante conatus est.

Anno Christi 1354 vere ineunte Matthæus, Cantacuzeni filius, in templo Blachernensi, Philothei patriarchæ opera ac ministerio, coronatus et solemni ritu socius imperii cooptatus est a patre (98); atque hujus missu paucis post diebus ad Gregoram accessit, animum ejus denuo tentaturus, et præmiorum spe oblata suasurus ut in aulam quemadmodum antea frequens veniret. D Cumque is nec adhortationibus nec promissis ullis flecteretur, saltem hoc persuadere conatus est, publicarum calamitatum causam non Cantacuzeno imperatori, sed Providentiæ divinæ decretis et fatali necessitati attribuendam. Gregoras contra validioribus argumentis probavit, quæcunque homines facerent, ea ipsos non divina præscientia aut fato cogente, sed privatæ voluntatis

(90) Indicatum in Catalogo bibliothecæ Scorialensis.
(91) *Hist.*, lib. XXVIII.
(92) *Hist.*, lib. XXVII.
(93) Gregoras libros habuit bene multos, ut supra observatum. Quosdam in Bibliotheca Regia agnovi, ac in iis codicem 2259, qui et chirographum ejus præfert. Est autem is codex, *Flavii Josephi Historia Judaica de excidio Hierosolymitano*.
(94) *Hist.*, lib. XXVIII, *Hist.*, lib. XXVII.
(95) A. C. 1352, Julio et Augusto mensibus.
(96) *Hist. Byz.*, lib. XXVIII.
(97) *Hist. Byz.*, lib. XXVII, in fine.
(98) *Hist. Byz.*, lib. XXVIII.

libero instinctu ductos facere; ac proinde frustra Cantacuzenum ea ratione excusari, quod quidquid peccavisset, id non sponte, sed fato subigente peccasset. At Matthæus, ubi illum vidit immotum et inexorabilem in sententia perstare, ac sibi plura dicturo audientiam denegare, tristis abiit: factumque inde, ut severius quam antea Gregoras custoditus, gravissimo terræ motu (99) concussis aliquanto post domus suæ parietibus, non ausus sit foras exire (1).

Eodem anno exeunte (2) Joannes Palæologus Byzantio potitus est: Gregoras, recepta libertate et custodum metu excusso, cum in aulam se contulisset, de novorum dogmatum impietate apud principem non adeo æquum (3) Palamitis liberius disseruit: hortatus est, ut religionem afflictam erigeret; paratumque se ostendit ad ea refellenda, quæ Cantacuzenus et Palamas, decretis suis per vim confirmatis, iniqua et absurda definivissent. At Joasaphus (id Cantacuzeno, monasticam disciplinam professo, nomen erat) ubi hæc agitari rescivit, Palamam, qui tum a Turcis captivus tenebatur, grandi pecunia statim redimi curavit, ut is causam suam per se ipse præsens ageret: tum filiæ Helenæ, Joanni Palæologo imperatori nuptæ, auctoritatem interposuit, ne judicium constitueretur, quod sibi futurum esset ignominiosum. Ita Gregoræ studium omne in præsens irritum fuit.

Anno proxime insecuto episcopus Latinus, Palæologi amicus, Byzantium legatus advenit. Ejus nomen silet Gregoras, doctrinam autem commendat, ut hominis in sacrarum Scripturarum commentatione versati, et exercitationibus theologicis in scholis Latinorum eruditi. Erat is procul dubio Paulus (4) archiepiscopus Smyrnensis, quem exeunte anno 1355 obsequium et debitam Romanæ sedi reverentiam a Joanne Palæologo imperatore pactum fuisse, discimus ex Annalibus ecclesiasticis. Hic cum de Ecclesiæ Græcæ opinionibus novis multa audivisset, ab imperatore postulavit, ut sibi cum Palama, earum opinionum auctore, congredi coram liceret: mox autem, facta colloquendi copia, ubi eum re ipsa multis magnisque erroribus imbutum esse comperit, ipsum quoque Gregoram cum eo disputantem velle se audire significavit (5). Itaque Gregoras, per magnum logothetam ab imperatore accitus, in aulam venit, ignarus quam ob causam vocaretur. Nam illum Helena Augusta, parentis sui Cantacuzeni amicis favens, præmoneri vetuerat, ne præmeditatus ad disputandum accederet. Vix palatium ingresso nuntiatur, Palamam illic adesse. Eo nuntio primum perculsus hæsit; et parum abfuit, quin pedem statim referret. Deinde animo obfirmato, et e re nata consilium capiens, ulterius perrexit. Aderat tum apud Palæologum generum suum Irene Augusta: aderant aulæ primores. Gregoras salutato imperatore, consedit; atque ut ne in præludiis recensendis diutius immoremur, proposita ab adversario quæstione de substantia et operationibus divinis, hæc in Deo nihil differre multis rationibus probavit. Imperator, utraque parte audita, sive incertior esset quam antehac, sive Cantacuzenum socerum suum damnato Palama nollet contristare, sententiam ferre noluit. At Palamas, benigni principis silentium prout libuit interpretatus, postridie per totam urbem discurrit, et suæ (ut aiebat) victoriæ famam ubique disseminavit. Ea re imperatorem valde offendit; aulicos vero, qui hesterno colloquio præsentes inter fuerant, sic irritavit, ut ex urbe in aulam reversus male et sinistre ab iis exceptus sit. In ea disputatione quid actum, quidve a se aut ab adversario dictum fuerit, Gregoras duobus de ea re scriptis dialogis fuse tradidit (6). De Latino episcopo, cujus gratia disputatum erat, dicere oblitus est quodnam de tota illa concertatione judicium ejus exstiterit.

Cæterum Cantacuzenus ex imperatore monachus, cum novos dialogos publice lectitari et omnium manibus teri videret, sua interesse credidit, ut quam primum refellerentur (7). Statim itaque, eo urgente, varii libelli a Palamitis compositi prodierunt. Exstat nunc quoque in cod. ms. biblioth. Regiæ (8), inter opera Nic. Cabasilæ, satyricum opusculum hoc titulo: Κατὰ τῶν Γρηγορᾶ ληρημάτων, *in Gregoræ deliramenta.* Exstat in in alio cod. (9) Ἐπίτομος κατὰ τὸ δυνατὸν διήγησις τῆς ἐπὶ τοῦ παλατίου ἐνώπιον τοῦ βασιλέως γενομένης διαλέξεως τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης καὶ Γρηγορᾶ τοῦ φιλοσόφου. Id est, *Narratio quam maxime compendiaria disputationis inter sanctum Patrem nostrum Gregorium archiepiscopum Thessalonicensem et Gregoram philosophum in palatio coram imperatore habitæ;* eaque narratio dogmaticis Palamæ operibus præfixa est. Is autem qui eam texuit Gregoram argumentis futilibus et sermone inconcinno, Palamam vero non rationum vi solum, sed et verbis elegantibus sese defendentem inducit. Denique Mediolani in bibliotheca Ambrosiana libellus (10) exstat inscriptus, Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας, *de Gregoræ scriptis mendacibus, et de ejusdem impietate:* quem qui composuit, is in ipso exordio significat, oppugnari a se τὴν τῆς διαλέξεως διήγησιν, id est, *narratio-*

(99) Eum terræ motum Villanus confert in annum 1354, Kalend. Martii.

(1) Ejusdem libri cap. ult.

(2) A. C. 1354, autumno exeunte.

(3) Cur Palamitis infensus fuerit, docet Gregoras, *Hist.*, lib. XXVII.

(4) Hic Paulus posta Constantinopolitanus patriarcha *titularis* fuit. Ejus cum Joanne Cantacuzeno disputatio manuscripta exstat in codice Regio 1999.

(5) *Hist. Byz.*, lib. XXIX, cap. ult.

(6) *Hist. Byz.*, lib. XXX et XXXI.

(7) *Hist. Byz.*, lib. XXXII.

(8) Num. 2965, fol. 282.

(9) Num. 2409, fol. 41.

(10) Num. O. I.

*nem disputationis.* Hi sunt nimirum illi, quos Cantacuzenus Gregoræ opposuit, frivoli certe et parvi ponderis libelli; ut non immerito eos Gregoras λογάρια vocet (11), et ἀμβλωθρίδια, ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι πρὸς τὸ ἀφανὲς ἀπιόντα, *fabellas* scilicet *et vilia quædam embrya, percusso aere statim evanescentia.*

Nihilominus idem qui eos libellos vulgaverat Joasaphus Cantacuzenus, elapso inde anno integro et dimidio, ubi spes suas ipso eventu delusas vidit, Gregoram rursum experiri statuit, et per amicos domum invitavit (12). Gregoras, amicitiæ redintegrandæ spe allectus, et quia illum putabat, mutata forte sententia, velle errata confiteri et corrigere, non gravate paruit, et summo mane ad eum venit. Ac sermo quidem, ut inter amicos eosque veteres, blandus primum et hilaris fuit. Deinde, Palamæ mentione injecta, cum et Cantacuzenus et assentatores monachi illum laudare et admirari cœpissent, ita Gregoras excanduit, ut ex familiari colloquio ad jurgia protinus et ad convicia ventum fuerit. Tantum igitur abfuit, ut eo colloquio lites componerentur, ut novis offensionibus irritata odia recruduerint. De hac postrema disputatione Gregoras dialogos quatuor scripsit; eos videlicet, qui Historiæ libros totidem constituunt; tricesimum secundum dico, et tres deinceps continuos. Sunt autem ii mere dogmatici, primo excepto, cujus exordium historicum est.

Sub illud credo tempus Joasaphus Cantacuzenus, pervolut s *Historiæ Byzantinæ* libris, quorum Gregoras auctor esse ferebatur, cum alia multa in iis notavit (13), tum illud de se in primis, quod ibi diceretur *superstite Andronico imperatore monachos montis Atho fatidicos adiisse, et an rerum potiturus esset, ab iis sciscitatus fuisse.* Idem etiam gravissima crimina, religiosis eum montem incolentibus ab historico objecta, in iisdem libris observavit. Quæ ut falsa esse argueret, arbitros convocare et eorum judicio censuram libri permittere constituit. Acciti igitur viri illustres, et civium Byzantinorum lectissimi: qui ubi criminosas illas narrationes per lectorem recitatas audiverunt, una omnes voce *Gregoram valde mendacem et impudentem et levem esse pronuntiarunt.* Ita Gregoras absens et inauditus damnatus est. Ac hic, ubi rem rescivit, ægre admodum tulit, et Cantacuzeno convento hunc triumphum ut iniquum exprobravit: neque enim quæcunque nomen suum præferrent, ea omnia scripsisse se: *quæ contra Tomum scripta circumferrentur, sua esse; quæ contra Cantacuzenum, nescire se cujus forent: velle autem, ubi nactus esset, ea supprimere; quæ si prius accepisset, quam ad aliorum aures venirent, igni mandaturum.* Hæc ille; ad quæ Cantacuzenus ironice respondit, ut ridere potius

A quam refellere videretur. Atqui Gregoras, cum negaret sua esse quæ Cantacuzenus publice arguisset, haud mentiebatur; nisi forte diversos ab iis qui supersunt *Historiæ Byzantinæ* libros condiderat. Nam in his quos habemus (sunt autem duodequadraginta continui) de illis montanis oraculis a Cantacuzeno consultis nihil omnino scriptum occurrit; de montis Atho monachis multa quidem, sed non illa ipsa, quæ Cantacuzenus apud se lecta esse memorat; imo ea quæ et montem et monachos mire commendant (14).

Hinc adeo apparet, libros Gregoræ ab hominibus improbis jam tum fuisse corruptos ac depravatos; proinde vera esse, quæ hic ultimo Historiæ libro de adversariorum nequitia et malis artibus queritur,
B quod ii multa clanculum ex suis operibus ferro resecta sustulissent, et littera una vel etiam pluribus seu additis, seu invicem permutatis, verum ac rectum sensum omnino invertissent, ut φεῦ pro εὖ, κακὸν pro καλὸν, κατὰ pro περὶ, legeretur. Quamobrem etiam lectores admonet hortaturque, ut librorum suorum exemplaria conferant; quæ plurima ait exstare: quippe se, ejusmodi fraudes præmetuentem, operam dedisse, ut multa apographa discipulorum manu quam accuratissime suo vel amicorum sumptu describerentur.

Fortasse igitur, ut plerisque auctoribus, ita etiam Nicephoro Gregoræ quædam falso ascribuntur, spuria videlicet et supposititia: cujusmodi esse
C existimo somnium illud propheticum, a Philotheo patriarcha productum (15) et explosum: quod quoniam nondum typis editum est juvat hoc loco integrum apponere. Gregoras domo inclusus (16) Agathangelum furtim ingressum et mox abiturum, in epilogo Operis *Antirrhetici*, quod Philotheus refutandum suscepit, his alloquitur: Ἐπεὶ δὲ πόῤῥω νυκτῶν τὰ τῆς ὁμιλίας ἡμῖν, ὡς ὁρᾷς, ἐκτέταται, καὶ δέον ἀπιέναι σε, καθευδόντων οἷς τὰ τῆς ἡμετέρας ἐπιτέτραπται φυλακῆς, φέρε καὶ περὶ τῶν συμβησομένων βραχέα τὸν ἐνόντα διέλθωμεν τρόπον. Οὐ γὰρ ἄξιον οὔτε σέ γε ἀγνοεῖν, οὐδ᾽ οἷς μέλλεις φίλοις ἡμῶν ὁμιλεῖν καὶ συνεπάθλοις, ἵνα μὴ πρὸς τὸ τῆς ἐλπίδος ἀποβλέποντες ἄδηλον ἄχθωνται. Τετύχηκε γάρ μοι ῥιφέντι πρὸς δεσμωτή-
D ριον ἤδη τουτὶ περικεχύσθαι μακρὰν ἀθυμίαν, πάνυ κεντοῦσαν καὶ ὀδυνῶσάν μου τὸ λογιζόμενον τῆς ψυχῆς, οὐχ ὅτι πάσχων αὐτὸς διετέλουν εἰργόμενος, ἀλλὰ τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ὁρῶν ὑψουμένους χειμῶνας κατὰ τῶν θείων δογμάτων καὶ τὸ πλῆθος ἀεὶ ἐλαυνόμενον· καὶ τὸ μὲν δεσμούμενον, τὸ δ᾽ ἐξόριστον γενόμενον· καὶ τὸ μὲν κάμπτον γόνυ τῷ Βαὰλ διὰ τὸ τοῦ λιμοῦ βίαιον καὶ τὴν τῶν οἰκείων ἀφαίρεσιν· (17) καὶ τὸ σῶζον ἦν οὐδαμοῦ. Τηνικαῦτα μεστὸς γενόμενος λογισμῶν ἔνδακρύς τε γεγένημαι, καὶ πολλὰ τῷ Θεῷ προσευξάμενος καὶ

(11) *Hist. Byz.*, lib. XXXII, circiter initium.
(12) A. C. 1357.
(13) Cantacuz. *Hist.* lib. IV, cap. 24 et 25.
(14) Vide *Hist.* lib. XIV, cap. 7.
(15) *Antirrhet.* XII, cod. Reg. 1996, fol. 297.
(16) A. C. 1353.
(17) Deest τὸ δὲ, etc.

καθίσας κἀπὶ τῆς δεξιᾶς ἐρείσας τὴν κεφαλὴν ὕπνῳ λεπτῷ συνεσχέθην· καί μοι ἔδοξεν ὄναρ τῶν φίλων τις ἐπιστὰς, « Χαῖρε (φάσκειν) καὶ μὴ ἀθύμει. Θεὸν, ὑπὲρ οὗ τοῖς ἄθλοις ἐγκαρτερεῖς τουτοισὶ, κράτιστον ἔχων ἐπίκουρον. Ὄψει γὰρ οὐκ εἰς μακρὰν τουτουσὶ τοὺς τῆς εὐσεβείας διώκτας, οὐχ οἷα μόνον ὑμῖν ἐπήνεγκαν πάσχοντας τὰ δεινὰ, ἀλλὰ καὶ μακρῷ σχετλιώτερα. Ἐκπολεμωθήσονται γὰρ κατ' ἀλλήλων, βασιλεὺς κατὰ πατριάρχου καὶ κατ' ἐπισκόπων· καὶ αὖ κατ' ἀλλήλων ἐπίσκοποι· καὶ τοῖς ἀλλήλων ἀναθεματισμοῖς, καὶ τοῖς οἰκείοις περιπεσοῦνται· καὶ ἐξωσθήσεται μὲν τῶν θρόνων ὁ πατριάρχης· ἀντεισαχθήσεται δ' ἕτερος· καὶ μετ' ὀλίγον τὰ ὅμοια πείσεται καὶ αὐτός· καὶ ὁ βασιλεὺς τὴν βασιλείαν ἅμα ζημιώσεται σὺν ἀτιμίᾳ ποικίλῃ· καὶ πρό γε τούτων ὁ Παλαμᾶς τοῖς βαρβάροις ἁλώσεται, καὶ μὴ ὅτι τὰ ἔχθιστα, ὅτι μὴ καὶ τὰ αἴσχιστα πείσεται. Οἱ δὲ πλείους τῶν ἐπισκόπων, σεισμῷ κλονηθείσης τῆς Ῥωμαίων γῆς βιαίῳ, αὐταῖς ἐπισκοπαῖς καὶ οἰκίαις συγχωσθήσονται, καὶ αὐτάνδροις φάναι ταῖς πόλεσι. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη καθαίρεσις ἐκ Θεοῦ σφισι δικαία, ἀνθ' ὧν αὐτοὶ καθεῖλον ἀδίκως ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνισαμένων ὀρθῶς ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ σοφῶν, καὶ ὅσοι ὁμότροποι τὴν εὐσέβειαν. » *At quoniam in multam noctem, ut vides, colloquium nostrum produximus, oportetque te custodibus nostris dormientibus domum abire; age, etiam de futuris pauca utcunque disseramus. Ea quippe nec te, nec eos quos aditurus es, amicos nostros et laborum socios, ignorare æquum est, ne in incertum exitum intuentes ancipiti spe torqueamini. Cum ego jam in hunc carcerem conjectus forem, incidi in magnam tristitiam, ac dolore circumfusus sum animum meum vehementer pungente et excruciante; non quia ipse injuriam paterer, in custodiam inclusus; sed quia adversus sacra Dei dogmata procellas alte assurgere ac multos quotidie vexari viderem, et alios quidem vinculis coerceri, alios exsulare; alios denique fame violenta et bonorum ademptione adigi ad genu flectendum coram idolo Baal; salus autem nulla appareret. His tum cogitationibus plenus illacrymavi, et multis precibus Deum oravi. Deinde cum resedissem, et capiti dextram supposuissem, levi somno correptus sum; ac mihi in somnis amicus quidam visus astare, et ave dicere, atque ut ne animum desponderem hortari. « Deum quippe, inquit, cujus causa hos labores fortiter toleras, potentissimum habes adjutorem. Itaque hos veræ fidei persecutores, non ea solum quæ vobis intulerunt, sed longe graviora mala perferentes videbis non longo post. Nam et imperator patriarchæ et episcopis, et episcopi sibi invicem evadent inimici; utrique utrorumque anathematismis, et suis propriis, obnoxii tenebuntur. Sua sede extur-* **A** *babitur patriarcha : in ejus locum intrusus alius succedet : atque hic ipse mox similem fortunam experietur. Imperator vero et summa potestate excidet, et afficietur variis ignominiis. Ante autem quam hæc fiant, Palamas, captus a Barbaris, non modo acerbissima, sed et turpissima passurus est. Plerique item episcoporum, Romanis provinciis violento terræ motu concussis, cum ipsis episcopatibus et domibus et civium plenis urbibus, obruti sepelientur : eaque illis justa sacerdotii abrogatio divinitus rependetur, eo quod ipsi episcopis et presbyteris, aliisque doctis et pari pietate insignibus viris, qui pro vera religione bonum certamen certaverant, suas dignitates abrogaverint.* » Hæc si, ut apud Philotheum exstant, ita a Gregora antequam res evenissent pronuntiata sunt (id quod creditu difficile, imo prorsus incredi- **B** bile est), eum oportet divinitus afflatum futura præscivisse (18). Sin eventibus posteriora, perfecto jam operi ab ipso auctore assuta fuerunt, cum rursus necesse est, cum hæc scriberet, simpliciorum hominum credulitati voluisse illudere. Porro hoc videtur ab ingenio et moribus ejus viri alienum. Itaque istius fraudis crimen in Palamitas rejici fortasse æquius sit. Minime certe probabile est id Gregoram fecisse, quod ab aliis factum reprehenderit. Reprehendit autem in Historia (19) Isidorum patriarcham propriis somniis intentum atque ex iis futura augurantem : cæterorum Palamitarum visiones nocturnas diabolo et crapulæ ascribit (20) : passim denique astrologos, hariolos, et eos qui di- **C** vinandi artem quamlibet profiteantur, exagitat ac deridet (21).

Quo tempore et ubi et qua tandem morte Gregoras supremum diem clauserit, nondum mihi compertum est. Historia quidem ejus Byzantina ad annum Christi 1359 ineuntem progreditur; atque hinc auctorem eo ipso anno decessisse credi possit : sed ea tantum conjectura est, non argumentum omnino certum. Neque vero deest suspicio, idcirco Gregoram ad annum Christi 1359 narrationem perduxisse, quo hæretici Palamæ phrenesim et exitum ex hac vita fœdissimum in fine operis describeret; ut quem virum capitali ira vivum persecutus fuerat, in ejus morte velut stadio decurso victor conquiesceret.

**D** Ea fuit Palamitarum, in primis Callisti patriarchæ, inhumanitas, ut qui ab eorum communione separati vixissent, eos post mortem insepultos projici juberent, canibus et lupis prædæ futuros (22). Quod si qui, communis naturæ verecundia et miseratione permoti, illorum corpora humassent, novum crimen simili pœna luebatur. Eam ignominiam Palamitæ (23) jampridem Nicephoro Gregoræ denuntiaverant (24). Huic autem optatissimum ia

(18) Prædixerat Cantacuzeno unum ex ejus liberis moriturum; conjectura scilicet, non divinatione. Vide *Hist.* lib. XVIII, c. 4, sect. 2.
(19) *Hist.* lib. XVIII, c. 1.
(20) Lib. XXI, c. ult.; lib. XXV, c. ult.
(21) Lib. IX, c. 11; lib. XIV, c. 8, etc.

(22) Lib. XVIII, c. 1.
(23) Lib. XXIV.
(24) Ac ipsi etiam Ignatio, patriarchæ Antiocheno. Vide Joan. Cyparissiotam Palamicarum transgressionum serm. 4, c. ult.

erat, ad martyrii palmam aspiranti. Itaque et hoc præter alia Agathangelo præceperat (25), ut cum sese mortuum ferisque expositum conspecturus esset, omni prorsus cadaveris humandi cura et inani labore supersederet. Porro et Palamitarum minæ et Gregoræ vota hactenus rata fuerunt: *Spectandum illud corpus magni fidei veræ præconis* [inquit Cyparissiotes (26)] *diu ludibrio habitum et circumlatum; ejus nempe viri, quo nec inter philosophos quisquam excellentior, nec inter ascetas disciplinæ observantior; nec in obeundis pro religione certaminibus, nec in iis quibus tentatores eum vexarunt persecutionibus, contumeliis, carcerisque angustiis tolerandis constantior fuit; admirandi inquam illius Nicephori Gregoræ, de quo per utramque appellationem nihil Deus aliud significavit, nisi eum animo vigili et experrecto victorias ab hostibus veritatis reportaturum.* Hoc elogio mortuum Gregoram ornabat Joannes Cyparissiotes; ex cujus grandi volumine Παλαμιχῶν παραβάσεων libros duos selectos Latine vertit, et in lucem primus edidit, R. P. Franciscus Combefisius.

Gregoræ vitia (neque enim ejus scriptoris tam inepte sum fautor, ut nulla habuisse eum contendam) maxime conspicua hæc fuerunt. Asper, au- A sterus, pertinax, principes æque ac privatos linguæ petulantia offendit: philosophus, animo haud imperavit: historicus, partium affectum non exuit: gloriæ denique cupiditate et amore sui ipsius nimio laboravit. Plura in stylo reprehendenda; in primis κακοζηλία, seu ambitiosa elegantiæ affectatio; poetica verborum luxuries; figuræ insolentes; hyperbata; crebræ non modo verborum, sed et sententiarum repetitiones. Quod si conferendum exemplum est, in libris ejusdem argumenti historicis Cantacuzenus longe præstat. In chronologia tamen Gregoras diligentior: imo apud Cantacuzenum fere nulla. Cantacuzenus quædam videtur consulto omisisse, quæ Gregoras haud prætermisit. Ejusmodi sunt ea quæ hic narrat de Synadeni erga Androni- B cum seniorem inhumanitate, de Joannis Palæologi natalibus, de legatis a Papa Constantinopolin missis, et alia innumera. Hæc, inquam, omnia Gregoras, qui nec illatas a Barbaris clades dissimulat. Cantacuzenus vero nec de Nicomedia quidem aut de Nicæa ipsa amissa mentionem fecit. Hic solas quodammodo res Byzantinas, noster etiam externas Historia sua complexus est. Uterque igitur legendus et alter ex altero supplendus.

(25) *Hist.*, lib. XXVII.

(26) Palam. transgress. serm. 4, cap. 1.

# OPERA.

Scripsit Gregoras permulta variæ eruditionis opuscula, quorum pauca typis mandata; pleraque autem exstant manuscripta in codicibus Vaticanis, Cæsareis, Scorialensibus, Baroccianis, et aliis multis, ut Regios sileam: quædam item videntur temporis longi injuria intercidisse. Eorum fere omnium notitiam dabit index uberrimus, ex R. P. D. Bernardi (27) schedis, Roma ad nos transmissis, et ex variis codicum manuscriptorum catalogis concinnatus. Hunc tu quæso indicem, Abbas nobilissime, quantumvis longum, totum oculis percurre. In tanta librorum copia, quot hic videbis enumeratos, erit credo aliquid quod ipso argumento placeat; quod amissum doleas; quod ex bibliothecarum pulvere erui cupias. Erunt etiam aliqua fortasse, quorum jacturam facile feras. Mihi quidem librorum catalogos perlegisse hoc sæpe jucundum fuit, quod ex iis intellexerim deesse mihi multa, vel inutilia, vel etiam mala.

*Opera biblica.*

*De mensura Arcæ Noë, ex Origene.* Cod. Barocc. 48. 19.

*Ex prophetis majoribus et minoribus dicta excerpta, cum prologo et commentariis.* Cod. Cæsar. Vindobon. C theolog. 174. Vide et indicem prologorum inter opuscula rhetorica.

Ἀρίστη ἐπιλογὴ θείων τινῶν ῥήσεων τοῦ μακαρίου καὶ γενναίου Ἰὼβ, συμβαλλομένη παντὶ Χριστιανῷ εἰς ὠφέλειαν. *Optimus delectus sacrarum quarundam sententiarum beati et fortis Jobi, cuivis Christiano utilissimus.* Initium, Καὶ ἐγένετο ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη, καὶ ἰδοὺ ἦλθον οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ παραστῆναι ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Cod. Cæsar. Vindobon. theolog. 174.

*Dogmatica.*

*Antirrhetici et Steliteutici priores.* Scripserat Gregoras libros in Palamæ *Antirrheticos*, antequam Cantacuzenus imperio potitus esset (28), ut ipse testatur, Historiæ libro XXV (29). Eos decem fuisse D indicat hoc programma, codici Vaticano præfixum: Πίναξ τῶν ἐκλεγέντων ἐκ τῆς καθόλου ἱστορίας Ῥωμαϊκῆς λόγων τοῦ Γρηγορᾶ, καὶ συντεθέντων ἐνταῦθα τοῖς ΠΡΟΤΕΡΟΙΣ αὐτοῦ ΔΕΚΑ (30) ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΙΣ. Id est: *Index librorum Gregoræ ex generali Historia Romana selectorum, et cum DECEM ejus PRIORIBUS ANTIRRHETICIS hic conjunctorum.* At in Colvilliano Scorialensis bibliothecæ catalogo (31) (qui in Mediolanensi seu Ambro-

(27) De Montfaucon.
(28) Hoc est, ante annum 1347.
(29) Eorumdem meminit *Hist.* lib. XVIII, c. 7, s. 2; lib. XXIII, pag. 697; lib. XXIV, p. 708 et 713.
(30) Ita cod. Vaticani titulus. At illi libri in codice ipso desiderantur.
(31) Cujus partem, ex ms. bibliothecæ Ambrosianæ codice descriptam, communicavit mecum Fridericus Rostgardius.

siana exstat manuscriptus) indicantur tantum tres A Stelitentici in Palamam, cum selectis Historiæ Romanæ decem libris conjuncti, idque in duobus codicibus; quorum numeri suntV. *H*. 19. et I. A. 4.

*Antirrhetici posteriores* (32). Scripsit Gregoras libros decem *Antirrheticos* in Tomum Palamiticum, anno Christi 1353; quos statim post Tomum promulgatum minatus erat se editurum, ut constat ex his Agathangeli verbis (33): Πρὸς ἀπειλῆς ἀνήνεγκας σχῆμα λόγοις ἀντιῤῥητικοῖς καταλύειν τὸν τόμον ὃν αὐτοὶ νεωστὶ καὶ λάθρα συνθεῖναι τετολμήκεσαν. Id est: *Minatus es, te eorum Tomum orationibus Antirrheticis refutaturum; eum scilicet Tomum, quem novissime et clanculum ii componere ausi fuissent*. In Colvilliano catalogo hi quoque Antirrhetici indicantur (34) (sed octo tantum) cum B hac inscriptione: Λόγοι ἀντιῤῥητικοὶ κατὰ τοῦ Παλαμικοῦ τόμου (35). *Orationes Antirrheticæ contra Tomum Palamicum*. In hos posteriores Antirrheticos Philotheus patriarcha libros duodecim edidit, qui exstant in Bibliotheca Regia N. 1996.

*Dialogus*, cujus titulus: Τίνα δήποτε ἄρα Θεὸς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν, ἤτοι θνητὸν, ἤτοι ἀθάνατον. *Quem initio Deus hominem creaverit, mortalemne, an immortalem*. Biblioth. Cæsar. Vindobon. cod. theol. 174.

*Quæstio soluta*. Græce inscribitur, Ἐπίλυσις περὶ τοῦ τίνος χάριν ὁ ὑμνῳδὸς ἐνδοξοτέραν τῶν Σεραφὶμ τὴν Θεοτόκον ὑμνήσας, διὰ τῆς προσθήκης αὖθις τοῦ, ΑΣΥΓΚΡΙΤΩΣ, ἀσύγκριτον τὸ συγκεχριμένον ἐποίησε· καὶ πρὸς τίνα δὲ δόξαν ὁρῶν ταύτῃ C τὸν ὕμνον ἐξύφηνεν. *Quare auctor Hymnodiarum, postquam Deiparam Seraphinis gloriosiorem cecinit, addito deinde adverbio, INCOMPARABILITER, incomparabile esse statuit id, quod comparatum cum alio fuerat: item ad quam opinionem respexerit, cum hunc hymnum composuit*. Eodem codice Cæsar.

*Dogmaticæ disputationes variæ*, passim in *Historiæ Byzantinæ* libris dogmaticis.

*Euchologica.*

Εὐχαὶ, seu *Precationes*.

1. *Ad Christum, et ad Beatam Virginem*. Biblioth. Cæsar. Vindobon. cod. theolog. 174.

2. Πρὸς τὸν βασιλέα, ὡς ἀπὸ μητροπολίτου ἄρτι χειροτονηθέντος. *Ad Imperatorem, ex persona metropolitani recens inaugurati*. Initium, Ὁ μέγας καὶ ὑψηλός...... Cod. Vatic. 1086. fol. 214.

3. Ὡς ἀπὸ μητροπολίτου, ἄρτι πρῶτον εἰσερχομένου εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτὸν μητρόπολιν. *Ex persona metropolitani, eam quæ ipsi obtigit metropolim primum intrantis*. Initium, Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ, ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ibid. fol. 215.

4. Εἰς βασιλέα, ὡς ἀπὸ μητροπολίτου, ἄρτι χειροτονηθέντος. *Ad* (36) *Imperatorem, ex persona metropolitæ modo electi*. Initium, Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ἰσχυρός..... Ibid. fol. 216.

5. Ἐκφωνηθεῖσα ἐπὶ τῇ εἰς τὴν Ἔφεσον εἰσόδῳ ἡμῶν, *pronuntiata super nostro in urbem Ephesum ingressu*. Initium, Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος.... Biblioth. Cæsar. Vindobon. cod. theolog. 174 (37).

6. Ἐπὶ θεμελίῳ οἴκου καὶ πόλεως. *In jaciendo fundamento domus et urbis*. Initium, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν νοεράν.... Ibid.

*Philosophica.*

Σύνταγμα συνοπτικὸν φιλοσοφίας. *Philosophiæ Compendium* (38). Catalogus bibliothecæ Vaticanæ Morellianus (39), fol. 5. 6.

*Dialogus inscriptus*, ΦΛΩΡΕΝΤΙΟΣ, ἢ περὶ σοφίας. *FLORENTIUS, seu De sapientia*. Initium, Πόθεν ἡμῖν ὁ καλὸς Φλωρέντιος; Cod. reg. 3284. Item Vat. 1086. De eo dialogo Gregoras ipse Hist. Byzant. lib. XI, cap. 10, sect. 2.

Ὅτι οἱ πρὸς ὁποτέραν σοφίαν ἐσχολακότες οὐ δικαίως ἂν σοφοὶ λέγοιντο· ὑποκριταὶ δὲ μᾶλλον τῇ ἀληθείᾳ τῆς ὄντως σοφίας. *Qui alterutri* (40) *sapientiæ studuerint, eos non jure sapientes dici, sed potius imitatores re ipsa ejus quæ vere sapientia est*. Initium, Μέγα μὲν ἀνθρώποις σοφία. Cod. Cæsar. Vindob. theol. 174.

Περὶ τῶν ἐπιλαμβανομένων οὐκ ὀρθῶς καὶ νέων καὶ παλαιῶν σοφῶν (41). *De illis qui recentiores et antiquos sapientes non recte reprehendunt*. Initium, Λόγος ἐξαναστάντας τινὰς τῶν, ὡς οὗτοί φασι βρενθυόμενοι, τῶν (42) πάντα εἰδότων. Eod. cod.

*Ad eos qui Fatum statuunt*. Indicatur a Possevino in *Apparatu sacro*. Fortasse ea est oratio, quæ exstat libro XXVIII *Hist. Byzant*. cap. penult.

*Ad Logothetam de magno pisce, et aliis animantibus*. Possevin. in *Apparatu sacro*.

*Utrum bruta sint ratione prædita*. Catalog. biblioth. Barocc. N. 48.

D *Visionem non fieri extra mittendo*. Ibid.

*Aerem non esse natura frigidum*. Ibid.

*De fluviis et mari*. Ibid.

*De sole, an sit natura calidus*. Ibid.

*Utrum anima sit immortalis secundum Aristotelem* (43). Ibid

(32) De quibus supra diximus in Vita.

(33) Quæ apud Gregoram leguntur, *Hist*. lib. XXV.

(34) Cod. 6, E. 22.

(35) Additur, Ὁ δὲ δεσμοφύλακας ἐνταῦθα λαθὼν καὶ εἰσελθὼν καὶ διαλεγόμενος αὐτῷ Ἀγαθάγγελος τῶν πάλαι φοιτητῶν καὶ φίλων ἐστὶν εἷς, περὶ οὗ πλατυτέρως εἴρηται ἐν τῷ κδ' λόγῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ· *Agathangelus autem ille, qui clam custodibus ingressus cum eo in his dialogis colloquitur, veterum discipulorum et amicorum unus est, de quo fusius disseruit Hist. lib.* XXIV.

(36) Vel, de Imper.

(37) Videndum utrum ea precatio sit Gregoræ, an Ephesi metropolitæ.

(38) Non liquet an sit Nicephori Gregoræ.

(39) Qui in Bibl. Reg. asservatur.

(40) Sacræ et profanæ scil.

(41) Incertum utrum Gregoræ, an Maximi Planudæ.

(42) An τὰ?

(43) Gregoras, teste Possevino, scripserat quædam in Aristotelem.

*Relata esse simul natura.* Ibid.

*Terram esse natura siccam et sphæricam.* Ibid.

*Numerum septenarium multis nominibus sacrum esse.* Ibid.

*Dialogus* Φιλομαθής, ἢ περὶ ὑβριστῶν. Vide indicem Miscellaneorum infra.

*Astronomica.*

Πρός τινα φίλον, περὶ τῶν ὑβριζόντων τὴν ἀστρονομίαν. *Ad amicum quemdam, de iis qui astronomiæ insolenter obtrectant.* Ita catalogus bibliothecæ Vaticanæ Morellianus. At in codice Vatic. 1086, fol. 128, epistola exstat, τῷ μητροπολίτῃ Ἄπρῳ, περὶ τῶν ὑβριζόντων τὴν ἀστρονομίαν. Initium, Τά τε ἄλλα διαπορθμεύουσι... Vide indicem epistolarum infra.

*Epistola* ἀνεπίγραφος. Initium, Οἷον εὐωδίας περὶ τὸν ἀέρα χεθείσης. Cod. Vat. 1086, fol. 204. Vide indicem epistolarum.

*Epistola*, πρὸς τὸν μέγαν Λογοθέτην τὸν συγγραφέα τῆς βίβλου, παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας. *Ad magnum Logothetam scriptorem libri, exhortatoria* (44) *de astronomia.* Epistolam hanc, ut indicatur in catalogo Morelliano, operi astronomico Theodori Metochitæ magni logothetæ præfixam fuisse apparet. Exstat *Hist. Byzant.* lib. VIII, cap. 7, oratio ad magnum logothetam hoc titulo, Συμβουλὴ μετὰ παρακλήσεως. At eadem in cod. Vat. 1086, fol. 123, inscribitur, τῷ μεγάλῳ Λογοθέτῃ παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας. Initium utrobique, Εἰ μὲν ἐπίσης ἅπασιν ἅπαντα.... Fortasse hæc oratio eadem est, atque illa indicata a Morello epistola.

Adde epistolam, τῷ Χρυσολωρᾷ, quæ et ipsa est de astronomia. Vide infra in indice epistolarum.

Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρόλαβον (45). *Quomodo Astrolabum construi oporteat.* Catal. Morell. fol. 26. It. cod. reg. 2737.

Πῶς δεῖ κατασκευάζειν τὴν ἐν ἀστρολάβῳ ἀράχνην. *Quomodo aranea in Astrolabo construenda sit.* Ibid. It. cod. Reg. 2737.

Περὶ τῆς ἐν ἐπιπέδῳ καταγραφῆς τοῦ ἀστρολάβου, προοιμιακὸς λόγος πρός τινα φίλον (46). *De Astrolabi in plano delineatione, præfatio ad amicum.* Ibid. fol. 27. It. cod. Reg. 2737, fol. 105.

*De Paschate et Kalendarii correctione.*

Πρὸς τὸν σεβασμιώτατον Ἰωσήφ, περὶ τοῦ πάσχα, ἀπόδειξις ὅπως ἐσφάλη πρὸ χρόνων, καὶ ὅπως δεῖ ποιεῖσθαι τὴν τούτου διόρθωσιν. *Ad reverend. Josephum, de Paschate, ut jampridem in eo erratum sit, et quomodo corrigi debeat.* Initium, Ἐπειδή μοι φίλος εἶ τῶν πάνυ (47). Exstat in cod. Vat. 1086, fol. 75, et editus est *Hist. Byz.* lib. VIII, cap. 13.

*Ad eumdem, ut videtur, de eodem argumento.* Initium, Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες, Εὐριπίδης φησί που, σοφώτεραι. Cod. Vatic. 1086, fol. 79.

Τὸ διορθωθὲν πασχάλιον ὑπὸ Νικηφόρου φιλοσόφου τοῦ Γρηγορᾶ, περὶ οὗ καὶ ὁ Ἀργυρος ἐν τῇ ῥηθείσῃ μεθόδῳ διαλαμβάνει. *Paschalion a Nicephoro Gregora Philosopho correctum; de quo Argyrus in methodo supradicta* (48) *loquitur.* Exstat in Uranologio Petaviano. Vide et catalog. Morell. fol. 26

*Historia et Vitæ sanctorum ac virorum illustrium.*

*Libri duodequadraginta Historiæ Byzantinæ;* in quibus nonnulli mere dogmatici. Ex iis libri undecim priores editi sæpius. Qua de re supra in præfatione.

*Oratio encomiastica, prolixa et elegans, in Imperatorem Constantinum Magnum;* dignissima (inquit Nesselius) ut supplemento corporis *Historiæ Byzantinæ* aliquando inseratur. Cod. Cæsar. Hist. 104.

*Ex Eusebii Historia ecclesiastica.* Cod. Cæsar. theol. 174.

*De vita et moribus et conflictu S. Patris Michaelis Syncelli.* Initium, Νόμος οὗτος ἤνθησε πάλαι παρ' Ἕλλησι, καὶ μέγα τῷ χρόνῳ τὸ κράτος εἰλήφει. Leo Allat. De Symeon. pag. 100.

Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Βασιλίσσης. *Vita et disciplina S. Basilissæ,* seu *Reginæ.* Initium, Νικομήδεια πόλις ἐστὶ περιφανής. Cod. Vatic. 1086, fol. 197. Adnotat R. P. D. Bernardus, eam Βασίλισσαν virginem et martyrem fuisse.

*Vita Joannis, Heracleæ Ponticæ archiepiscopi, qui avunculus fuit auctoris.* Indicatur ab ipso Gregora *Hist. Byzant.* lib. IX, cap. 7.

*Vita* (49) *Antonii patriarchæ Constantinopolitani, Cauleæ dicti* (50). Initium, Εἰ δὲ καὶ θνητὴν φύσιν (51) ὁ χρόνος, καὶ πάντων ἐστὶ πατὴρ, ὁπόσα φθορὰ καὶ γένεσις βόσκει. Leo Allat. de Symeon. pag. 87.

Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κοδράτου τοῦ ἐν Κορίνθῳ τῆς Πελοποννήσου. Init. Ἐμοὶ δὲ τὸν τοῦ ἁγίου Κοδράτου βίον διηγεῖσθαι προελομένῳ. Vide Acta SS. tom. II, ad diem 10, mensis Martii. Vide et L. Allatii diatribam de Symeonum scriptis, p. 88.

*Grammatica.*

Τεχνολογία γραμματικῆς. *Ars grammatica.* Indicatur a Morello in catalogo Biblioth. Vatic. fol. 5.

Παρακολουθήματα καὶ ζητήματα γραμματικά (52). *Enarrationes* (53) *et quæstiones grammaticæ.* Catalog. Morell. ibid.

(44) An consolatoria?

(45) Tractatus de constructione globi laudatur a Guil. Cave.

(46) Recensetur, a Ph. Labbe, in *Bibliotheca nova, Nicephorus in Ptolemæi libros, cum Aristoxeno et aliis.* Sed is, ut puto, Nicephorus Bryennius est, non Gregoras.

(47) Item est initium dialogi qui inscribitur διάλογος δεύτερος. Vide Miscellaneorum indicem infra.

(48) Nempe opusculum illud subjunctum est Isaaci Argyri libro.

(49) Exstat apud Bolland. ad diem 12 Febr. [Est Nicephori philosophi qui circa an. 1000 floruit. Vide *Patrologiæ* nostræ tom. CVI. EDIT.]

(50) Vossius de Histor. Græc. lib. II, cap. 26, auctori longe antiquiori tribuit.

(51) An ἔχει?

(52) Incertum an Gregoræ.

(53) An glossæ?

Περὶ κανόνων ἀστασίας. *De instabilitate regularum.* Exstat in cod. Reg. Fortasse ii sunt κανόνες ὀνομάτων, indicati a Morello, fol. 5 catal. Bibl. Vat.

Περὶ ὀρθογραφίας (54). Initium, Τὸ ἃ δασύνεται, catal. Bibl. Barocc. N. 48.

Περὶ ἀντιστοίχων, seu *de vocibus quæ varie scriptæ varia significant*, ut ἁγνὸς, purus; ἀγνὼς, ignotus. Idem catal. ibid.

*Rhetorica et Panegyrica.*

Μελέτη πρεσβευτική. *Declamatio legatorum.* Initium, Ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι . . . . Argumentum sumptum ex Thucydide. Lacedæmonii cum Thebanis Platæam exercitu infesto petebant. Ad eos legati Platæenses veniunt. et ut ne bellum inferant petunt. Cod. Vat. 1086, fol. 167.

Συμβουλευτικὸς εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν σύνοδον. *Suasoria ad sacrosanctam synodum.* Initium, Ἐμοὶ μὲν οὕτως ἔχειν πρὸς τὴν παροῦσαν ἅμιλλαν . . . . Exstat hæc oratio in fine libri decimi Historiæ Byzant. Exstabat etiam in ms. cod. Vatic. 1086. Sed hodie supersunt tantum primi duo versiculi: cætera abscissa (55).

Παραινετικὸς τῇ βασιλίσσῃ ἐξ αὐτοσχεδίου συντεθειμένος ἐπὶ τελευτῇ τοῦ Φιλαδελφίας κυροῦ Θεολήπτου. *Ad imperatricem de obitu Dom. Theolepti, Philadelphiæ (episcopi), paræneticus ex tempore compositus.* Initium, Βασίλισσα, τὸ μέγα ἐν γυναιξὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα· βασίλισσα, τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ κειμήλιον. Cod. Cæsar. Vindobon. theolog. 174.

Ἔκφρασις τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. *Christi resurrectionis depictæ narratio.* Initium, Πάνυ μοι δοκεῖ τῶν ἀτοπωτάτων εἶναι, παῖδας μὲν Ἑλλήνων φιλοτιμεῖσθαι τῆς κακοδαίμονος αὐτῶν πλάνης ἑορτάς τε καὶ θέατρα . . . . Cod. Cæsar. theol. 174.

Λόγος εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Μερκούριον. *Oratio in sanctum et magnum martyrem Mercurium.* Initium, Καὶ κυβερνήτης μὲν πρὸς ἄνεμον (56) παρατεττόμενος βίον (57). Cod. Vatic. 1086. Leo Allat. de Symeon. pag. 97.

Εἰς τὴν ὁσίαν Θεοφανὼ τὴν βασιλίδα. *In S. Theophanonem imperatricem (Leonis sapientis uxorem).* Initium, Πολλοί μοι πολλάκις τῶν ἀρετῇ καὶ συνέσει διαφερόντων προσίασιν ἄλλοτε ἄλλοι παραινοῦντες καὶ συμβουλεύοντες. Cod. Cæsar. theolog. 279. Allat. de Symeon. pag. 107. Cod. vatic. 1086, fol. 25. Notandum quod ait Gregoras in exordio, se multorum sanctorum vitam et martyrum certamina descripsisse.

Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, διαλαμβάνων τὴν γέννησιν, καὶ τὴν εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων εἴσοδον καὶ ἀνατροφήν. *De sanctissima Virginis Dei matris nativitate, ingressu in Sancta sanctorum, et educa-*

A *tione.* Initium, Ἀκούων Μωσέα τὸν μέγαν, τὸ ξένον ἐκεῖνο θαῦμα τῆς βάτου πάλαι περιεργάζεσθαι θέλοντα. Cod. Cæsar. Histor. 104. Vatic. 1086, fol. 179. Allat. de Symeon. pag. 82.

Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. *In Annuntiationem sanctissimæ Dei Matris.* Initium, Ἐμοὶ (58) δὲ τῶν ζωγράφων πολλάκις ἐκείνους ἐπῄει θαυμάσαι καὶ τῶν ἀνδριαντοποιῶν. Cod. Vatic. 1086, fol. 131. Cod. Cæsar. Hist. 104. Allat. de Symeon. pag. 88.

Τῇ πανάγνῳ Μητρὶ τοῦ Θεοῦ εὐχαριστήριος, ὡς ἐκ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης. *Castissimæ Dei Matri gratiarum actio, ex persona Irenes Augustæ.* Cantacuzenus Byzantio potitus est post festum Purificationis, proxime subsecuta nocte. Idcirco ejus uxor

B Irene rogavit Gregoram, ut sibi orationem scriberet ad agendas B. Virgini gratias: quæ oratio cum accurate esset ab illo lucubrata, Cantacuzeno valde displicuit hac ratione, quod victoria non imperatoris prudentiæ, sed tota Dei Matri accepta ferretur; *quasi hæc Cantacuzenum, ligneo feretro impositum, in Urbem mortuum importasset:* ὥσπερ ἂν εἰ νεκρὸν ὑπάρχοντα κεκόμικε, φησὶν, αὐτὸν ἐκείνη μετὰ ξυλίνου τινὸς κραββάτου. Gregoras, *Hist. Byzant.* lib. XXVI.

Orationes in laudem sanctorum a Gregora compositæ, legebantur in ecclesiis vivo auctore. Id ex libro *Historiæ* XXIV discimus; ubi duo Palamitæ, Cabasilas et alter quidam, illi sic minantur: Τῶν μὲν

C σῶν λόγων, ὅσοι ἐπ' ἐκκλησίαις ἐν ταῖς τῶν ἁγίων ἀναγινώσκονται μνήμαις, πῦρ δαπανήσει πολέμιον καὶ ἀντίθετον ἅπαντας ἐν βραχεῖ, προστάττοντος τοῦ βασιλέως· σὺ δ' ἄταφος θανὼν ἔξω που ῥιφήσῃ τῆς πόλεως. *Quotquot orationes tuæ per ecclesias leguntur in sanctorum commemorationibus, eas omnes flamma inimica et infesta jussu imperatoris brevi absumet. Tu vero, cum obieris, aliquo extra Urbem projiciere insepultus.*

Ἐγκώμιον εἰς τὸν βασιλέα. *Oratio in laudem Imperatoris.* Initium, Ἔστι τις λίθος τοῖς κραπεζίταις (59). Amabat Imperator opera Platonis. Gregoras eam dicendi materiam nactus ostendere conatur Imperatoris facta cum Platonis dictis congruere. Cod. Vatic. 1086. fol.

D Εἰς τὸν βασιλέα, κατὰ διάλεκτον Ἰωνικήν. *In laudem Imperatoris, Ionica dialecto.* Initium, Ἀλέξανδρον τὸν ἐκ Μακεδονίης φασίν . . . . Cod. Vatic. 1086. 159.

Εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ βασιλέως (60). *De Imperatoris prudentia.* Initium, Εἰ μὲν ἦν μοι ὁρᾷν, ὦ κράτιστε βασιλεῦ. Edita est hæc oratio *Byzant. Hist.* lib. VIII, cap. 8.

(54) Incertum an Gregoræ.
(55) Nempe eo quod hæc oratio in Latinos scripta sit.
(56) Fort. ἀνέμων.
(57) Fort. βίαν.
(58) Vide *Histor. Byz.* lib. XIII, cap. 1, s. 4; et lib XXII, pag. 662.

(59) Ὁ παρὼν λόγος ἀφορμὴν εἰληφὼς τὴν τοῦ βασιλέως πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος ἔρωτα πειρᾶται δεικνύειν καὶ συγγενῆ τὰ τούτου πράγματα πρὸς τοὺς ἐκείνου λόγους.
(60) In cod. Vatic. fol. 54, inscribitur, Εἰς τὴν φρόνησιν καὶ τὴν εὐγλωττίαν τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου.

Εἰς τὸν βασιλέα περὶ ἑαυτοῦ. *Ad Imperatorem de se ipso.* Initium, Περὶ μὲν ἐμαυτοῦ, καὶ ὡς οὔπω μοι καίρια. Ea est oratio, qua oblatam sibi ab imperatore Chartophylacis dignitatem accipere recusavit. Edita est *Hist. Byz.* lib. VIII, cap. 9. In cod. Vatic. 1086 male inscribitur, Εἰς τὸν βασιλέα, πατριάρχην αὐτὸν ποιῆσαι βουλόμενον. *In laudem Imperatoris, qui patriarcham eum facere volebat.*

Προσφωνητικὸς εἰς τὸν μέγαν αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων Ἀνδρόνικον Δοῦκαν Ἄγγελον Παλαιολόγον, περὶ τῆς ἐνούσης τούτῳ φιλανθρωπίας, ἡνίκα καὶ τὸ ἡμέτερον τῇ νόσῳ ταλαιπωρούμενον ἐπεσκέψατο· ὃν οὔπω καθαρῶς ἀπαλλαγέντες τοῦ πάθους, αὐτίκα ἀμειβόμενοι κατὰ δύναμιν, καὶ τὸν παρόντα λόγον εἰς εὐχαριστίαν ἐκπεπονήκαμεν. *Prosphoneticus ad magnum Imperatorem Romanorum, Andronicum Ducam Angelum Palæologum, de ejus humanitate, qua factum est, ut et nos ægrotantes inviseret. Nos autem morbo nondum plane levati, pro virili eum statim remunerantes, hac oratione gratias egimus.* Cod. Cæsar. theol. 174.

Εἰς τὸν βασιλέα κῦρον Ἀνδρόνικον τὸν νέον. *Ad Imperatorem Dom. Andronicum juniorem.* Initium, Ὡς λίαν ἡδὺς καὶ φαιδρὸς ἡμῖν ἐπανήκεις ἐκ τῶν τροπαίων. Gratulatoria. Cod. Vatic. 1086, fol. 33.

Εἰς τὴν ἀμυγδαλῆν. *In amygdalam.* Est encomium ejus arboris. Subjuncti sunt senarii iambici decem. Cod. Vatic. 1086, fol. 46 (61).

*Prologi et Proœmia.*

Πρόλογος εἰς τὸ κατὰ Σωσάνναν διήγημα. *Præfatio in narrationem de Susanna.* Initium, Οὐκ ἔμελλεν οἶμαι οὐδὲ τὸ τῶν γυναικῶν φῦλον χωρὶς ὑποδείγματος. Cod. Cæsar. theol. 174.

Πρόλογος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τοὺς θεσπεσίους καὶ μακαρίους προφήτας, ἐπὶ τῇ παρ' ἡμῶν σὺν Θεῷ φιλοπονηθείσῃ τῶν καιριωτάτων αὐτῶν ῥήσεων συλλογῇ, μετὰ τῆς προσηκούσης αὐταῖς ἐξηγήσεως. ***Præfatio encomiastica de divinis et beatis prophetis, accommodata operi, in quo eorum dicta Deo juvante collegimus, addita interpretatione convenienti.*** Initium, Πάντων μὲν ἐγὼ θείων λόγους ἀνδρῶν. Cod. Cæsar. theol. 174.

Πρόλογος διὰ βραχέων ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅπως τε καὶ μεθ' οἵας τῆς γνώμης τὰ κατὰ τὸν Ὀδυσσέα ἐπραγματεύσατο. *Præfatio brevis encomiastica de Homero, quomodo et quo consilio Odysseam composuerit.* Initium, Ποιηταὶ μὲν καὶ ῥήτορες καὶ ὅσοι τὸν φιλόσοφον εἵλοντο βίον. Cod. Cæsar. theolog. 174.

Προοίμιον εἰς πατριαρχικὸν σιγίλλιον. *Exordium patriarchalis diplomatis* (62). Initium, Εἰ δὲ καὶ πάντα μιαραίνεται. Cod. Vatic. 1086, fol. 211.

*Aliud.* Ibid. fol. 213. Initium, Ἐπειδήπερ ἐν κρίσει.

Προοίμιον χρυσοβούλλου. *Exordium Bullæ aureæ.* Initium, Πολλῶν ὄντων ἐπέσα τὴν β. Ibid. fol. 216.

Προοίμιον εἰς διαθήκην. *Exordium Testamenti.* Initium, Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. Ibid. fol. 213.

*Testamenta.*

Διαθήκη, ὡς ἀπὸ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος τὰ ἔσχατα πνέοντος. *Testamentum tanquam patriarchæ Joannis Glyceos, extremum spiritum efflantis.* Initium, Καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις θανάτου μεμνῆσθαι. Est exordium Testamenti, non Testamentum ipsum; et editum exstat *Hist. Byzant.* lib. VIII, cap. 2. Exstat etiam in cod. Vatic. 1086, fol. 210.

Διαθήκη, ὡς ἀπό τινος μοναχοῦ. *Testamentum, tanquam alicujus monachi.* Initium, Εἰ μὲν ἦσαν ἡμῶν αἱ ψυχαί . . . . Ibid. fol. 213.

Διαθήκη, ὡς ἀπὸ τοῦ Πελοποννησίου μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου. *Testamentum, tanquam magni Protosyncelli Peloponnesii.* Initium, Εἰ μὲν ἀθανάτων ὁ πατρῴων ἐτύγχανε βίος. Ibidem.

Ὡς ἀπό τινος πρὸς τὸν βασιλέα (63). *Tanquam alterius cujuspiam, Imperatorem alloquentis.* Initium, Πολλάκις αἰτήσας καὶ πολλάκις . . . . Cod. Vatic. 1086, fol. 213.

*Monodiæ.*

Ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ μεγαλειοτάτου βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, seu τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ γηραιοῦ. *In obitum maximi imperatoris Andronici Palæologi, senioris scilicet.* Initium, Τὸ μὲν τῆς συμφορᾶς μέγεθος. Edita exstat *Hist. Byzant.* lib. X. Exstat etiam in Cod. Vatic. 1086; item in cod. Colbert. 4950.

Ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ σοφωτάτου μεγάλου Λογοθέτου. *In obitum sapientissimi viri, magni Logothetæ.* Initium, Ἐμοὶ δὲ, ὦ παρόντες, ταυτόν τι. Edita exstat eodem *Hist. Byz.* lib. Item in cod. Vatic. 1086, fol. 208, et in cod. Colb. 4950.

Εἰς τὸν βασιλέα νέον Ἀνδρόνικον. *In obitum Imperatoris Andronici junioris.* Initium, Ἡμεῖς δὲ, ὦ παρόντες, ἐπινικίου ᾄδειν. Edita est *Hist. Byz.* lib. XI. Exstat etiam in cod. Vatic. 1086, fol. 188.

Ἐπὶ τῷ Χούμνῳ κυρῷ Ἰωάννῃ, ἀποτεταμένη πρὸς τὴν θειοτάτην βασίλισσαν, μετὰ βραχείας τινὸς παραινέσεως παραμυθουμένη τὸ ἄλγος. *In obitum Dom. Joannis Chumni, ad divam Imperatricem* (64), *cujus dolorem hæc monodia solatur, adjuncta brevi admonitione* (65). Initium, Ἀθληταὶ μὲν καὶ πύκται καὶ σταδιοδρόμοι. Cod. Cæsar. theolog. 174.

Ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ φιλτάτου Καλλιέργου. *In obitum charissimi Calliergæ.* Initium, Ὦ Θετταλῶν πόλις, τίνα κατὰ Ῥωμαίων κοινῇ πρότερον, καὶ νῦν δὲ κατ' ἐμοῦ τὴν ἔχθραν ἀνῃρημένη. Eod. cod.

Παραμυθητικὸς εἰς τὸν βασιλέα, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. *Ad Imperatorem consolatoria, de obitu matris.* Initium, Σὲ δὲ, ὦ μέγιστε καὶ θειότατε βασιλεῦ, πολλάκις. Edita *Hist. Byz.* lib. X, cap. 6.

(61) Encomium Patriæ tribuitur Gregoræ in catalogo bibliothecæ Baroccianæ num. 116. At est Luciani.

(62) Bullæ.

(63) Incertum an epist. an testamenti exordium.

(64) Eulogiam, ut opinor: de qua *Hist. Byz.* lib. XXIX.

(65) Vel adhortatione.

A *Philologica et Miscellanea.*

Ἐξηγήσεις τῶν εἰς τὸ γριφωδέστερον τοῖς παλαιοῖς ἐῤῥιμμένων. *Eorum quæ a veteribus obscurius dicta* (66) *sunt, enarrationes.* Indicantur ab ipso Gregora *Hist.* lib. XVIII, cap. 7, sect. 2.

*Commentarius in librum Synesii de insomniis; cum præfatione ad magnum Logothetam.* Exstat ms. in codicibus Regiis; et in lucem editus est a Petavio cum Operibus Synesii. Latinus vero interpres Pichonius Gregoram in libri inscriptione patriarcham Constantinopolitanum fecit.

Ἀντιλογία πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι οὐκ ἔστι ταπείνωσις ἐν ἀνθρώποις. *Adversus eos qui dicunt, humiliationem apud homines locum non habere.* Initium, Ἔχω σοί τι διηγήσασθαι, ὦ φίλε Ξενόκρατες. Cod. Vatic. 1086, fol. 49.

B Φιλομαθής, ἢ περὶ ὑβριστῶν, διάλογος. *Philomathes, seu de contumeliosis, dialogus.* Initium, Ἐπειδή μοι φίλος εἶ τῶν πάνυ. Personæ colloquentes, Aristobulus et Philomathes. Cod. Vatic. 1086, fol. 60. Fortasse is est dialogus indicatus in catalogo Morel. fol. 21.

*Opusculum initio mutilum;* cujus auctor narrat commissam versus Peloponnesum navalem pugnam; fratrem vero suum vulneribus confossum et paucis post diebus exstinctum lamentatur. Cod. Vatic. 1086 (67).

*Poemata.*

Codici Vaticano 1086 præfixus est hic titulus, Τῶν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ποιημάτων βιβλίον δεύτερον. Ea inscriptione quidam decepti putaverunt, Gregoræ poemata exstare in Bibliotheca Vaticana. Sed eo loco ποιήματα non *carmina* significat, sed qualibet *scripta* seu *opera*. C

Versus paucissimos a Gregora conditos fuisse existimo (68). Exstat in codice Vaticano 1086, fol. 46, post orationem εἰς τὴν ἀμυγδαλῆν iambicum de eadem arbore Decastichon. Initium, Ἀμυγδαλῆς ἤνθησεν ἡμῖν ἡ φράσις. Exstat etiam Tetrastichon, in obitum Theodori Metochitæ, initio codicis Regii 2541, et est minime modulatum.

*Epistolæ, ordine alphabetico enumeratæ.*

ΑΓΓΕΛῼ. Initium, Οἱ τοῦ κομίζοντός σοι τὸ γράμμα γεννήτορες. Cod. Vatic. 1086, fol. 218.

D Ἁγιωτάτοις τρισὶν τοῦ... πρὸς οὓς ἔστειλε καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Initium, Τὸ τῆς φιλαλληλίας χρῆμα κἂν τοῖς... memorat quosdam libros ab se conscriptos, iisdem missos. Cod. Vatic. fol. 92.

ΑΘΑΝΑΣΙῼ. [ἁγιωτάτῳ ΑΘΑΝΑΣΙῼ, τῷ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓῼ.]

Σὲ δὲ θαυμάζειν οὐ χρή. Cod. Vatic. fol. 91.

ΑΚΙΝΔΥΝῼ.

Ἐγένετό τις ἀνὴρ, Κλεόδημος ὄνομα. Familiaris. Cod. Vatic. fol. 120.

ΑΝΔΡΟΝΙΚῼ, τῷ ΖΑΡΙΔῌ.

Οἶμαι μὴ ἀνεγκλήτους καθάπαξ. De itinere, et quæ in via sibi acciderint. Cod. Vatic. fol. 141.

Καὶ Πλάτων ὁ Ἀρίστωνος οὐ μιᾶς. Philologica. Cod. Vatic. fol. 168.

Εἰσὶν οἵ σέ φασι, καὶ αὐτὰ δὴ ἤδη. Philologica. Cod. Vatic. fol. 172.

ΒΕΚῼ, [τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ.]

Λόγος τοὺς Πυθαγορείους οὕτω τοι. Philosophica. Cod. Vatic. fol. 278.

ΓΑΒΡᾼ.

Οἶσθα τὴν οὐ πρὸ πολλῶν. Cod. Cæsar. theolog. 174.

Χθὲς τὴν τοῦ Θεοῦ βίβλον ἀνέχων ἐπὶ τῶν χειρῶν. Cod. Cæsar. 174, fol. 15.

ΓΕΩΡΓΙῼ, [τῷ ΛΑΠΙΘῌ.] De Ecclesia Constantinop. in errorem lapsa. Desideratur ea epistola, de qua Cantacuzenus, *Hist.* lib. IV, c. 24.

ΓΑΛΑΒᾼ, [τῷ μεγάλῳ διοικητῇ.]

Λέγεται πρὸς ἄλληλα στοιχεῖα συνθέσθαι. Philologica. Cod. Vatic. fol. 126.

ΓΑΛΑΒᾼ, [τῷ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης.]

Οὐκ οἶδ' ὅ τι τις ἂν ἐν τῷ βίῳ νοῦν ἔχων. Cod. Reg. 2257, fol. 265.

ΓΛΥΚΕΙ, [τῷ υἱῷ τοῦ πατριάρχου.]

Ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον ὁ σὸς ἐντέτηκε πόθος. Familiaris. Cod. Vatic. fol. 175.

ΔΗΜΗΤΡΙῼ, [τῷ ΚΑΒΑΣΙΛᾼ, κυρῷ ΔΗΜΗΤΡΙῼ.]

Ἐπειδή μοι, γενναῖε, θαυμάζειν. Philolog. et Philosoph. C. V. f. 148. Vide et infra in K.

ΖΑΡΙΔῌ. Vide supra in ΑΝΔΡΟΝΙΚῼ.

Θείῳ, [τῷ θείῳ τοῦ βασιλέως.] Vide infra τῷ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝῼ.

ΘΕΟΔΟΥΛῼ. [τῷ σοφῷ ΘΕΟΔΟΥΛῼ, τῷ μαγίστρῳ, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (69).]

Πολλοί μοι τὸν σὸν ἐμήνυσαν. Philologica. Cod. Vatic. fol. 108.

Πρότερον μὲν ἡμῖν ἐδέησε λόγων. Cod. Vatic. fol. 109.

ΙΩΣΗΦ [τῷ φιλοσοφωτάτῳ.]

Ἀριστοτέλης ὁ Νικομάχου καὶ ὅσοι. Philosophica. Cod. Vatic. fol. 99.

Ἔστι πόλις παράλιος Ἑλληνίς..... Σινώπη. Philologica. Cod. Vatic. fol. 155.

ΚΑΒΑΣΙΛᾼ.

Ὅσα μὲν δὴ ἕτερα πρότριτα. Agit de scriptis suis imperatori nuncupatis. Cod. Vatic. fol. 177.

Ἥκει τις ἡμῖν ἐκ βασιλέως πρότριτα σπουδῇ, τοὺς ἐμοὺς ἐξαιτούμενος λόγους. Ejusdem argumenti, brevissima. Cod. Vatic. fol. 178.

Τῷ καθολικῷ κριτῇ. Vide supra ΑΓΓΕΛῼ.

ΚΑΛΟΕΙΔᾼ, [τῷ σεβαστῷ.]

Τὸν Πυθαγόραν ἐκεῖνον τὸν Σάμιον. Philologica. Cod. Vatic. fol. 94.

Τὴν ἀλώπεκα τοῖς λαγωοῖς. Philologica. Cod. Vatic. fol. 204. ΚΑΡΒΩΝῌ.

(66) *Jacta* Græc. Sed leg. fortasse εἰρημένων.
(67) Ante fol. 22.
(68) Tamen ut poeta laudatur. Vide Elogia.

(69) Gregoræ epistola una ad Theodulum edita est Gr. Lat. a Normanno inter opuscula Theoduli. Upsal. 1693. 4.

Ὁρῶν τοὺς πολλοὺς, ὦ βέλτιστε, ταῖς. Philologicą. Cod. Vatic. 176. A

Τῷ Κρήτης (70).

Ἡ μὲν δὴ βίβλος. Cod. Cæsar. theol. 174.

ΛΑΜΠΗΝΩ, [ἀμοιβαία εἰς τὸν πρωτονοτάριον τὸν ΛΑΜΠΗΝΟΝ.]

Ἔθνος ἐστὶ Περσικόν. Philologica. Cod. Vatic. fol. 100.

ΛΑΠΙΘΗ. Vide supra in ΓΕΩΡΓΙΩ.

ΛΕΟΝΤΙΩ.

Τὴν μὲν Ἐπικτήτου κτῆσιν κτήσασθαι. Philologica. Cod. Vatic. fol. 193.

ΛΕΠΕΝΤΡΗΝΩ.

Δυοῖν τῶν ἡγεμονικωτέρων οὐσῶν αἰσθήσεων. Philologica. Cod. Vatic. fol. 157.

ΛΟΥΚΙΤΗ, [τῷ πρωτοβεστιαρίῳ τῆς Τραπεζοῦντος.] B

Παρεχάθηντό μοι τῶν ἐλλογίμων πολλοί..... Philologica. Cod. Vatic. fol. 110.

ΜΑΞΙΜΩ, [τῷ ὁσιωτάτῳ καθηγουμένῳ τῆς μονῆς τοῦ Χορταΐτου.]

Ὀψὲ καὶ μόλις ὥσπερ ἀπὸ βαθέος. Consolatoria. Cod. Vatic. fol. 121.

Ὅσα τῶν ἐν τῇ ψυχῇ γινομένων παθῶν. Consolatoria. Cod. Vatic. fol. 128.

Ἀλέξανδρόν φασιν ἐκεῖνον τὸν Μακεδ. Cod. Vatic. fol. 140.

Θαλῆν τὸν Μιλήσιον ἔγωγε. Philologica. Cod. Vatic. fol. 145.

ΜΑΞΙΜΩ, [τῷ μαγίστρῳ.] C

Πολλάκις κατ' ἐμαυτὸν ἐπῄει τεθαυμακότι. Familiaris et philologica. Cod. Vatic. fol. 126.

ΜΑΤΘΑΙΩ, [τῷ Ἐφέσου.]

Ἠρετό ποτε κολοιὸς ἀηδόνα. Philologica. Cod. Vatic. fol. 130.

Μεγάλῳ Διοικητῇ [τῷ ΓΑΛΑΒΑ.] Vide supra in Γ.

Μεγάλῳ Δομεστίκῳ.

Κῦρος ἐκεῖνος ὁ Καμβύσου. Philologica. Cod. Vatic. fol. 84.

Αἰσώπου τοῦ Φρυγὸς οὐκ ὀλίγοι τὸν βίον. Philolog. Cod. Vatic. fol. 99.

Ἐπειδή σε πρᾶξιν ὁρῶμεν ἅπασαν. Philolog. Cod. Vatic. fol. 103.

Γινώσκοντες οἱ πολλοί με φιλοῦντα. Laudat bellicam ejus virtutem. Cod. Vatic., fol. 107. D

Οἱ πολλοί με τὰ μέγιστα δύνασθαι παρὰ σοί. Commendatitia. Cod. Vatic. fol. 190.

Ἐγὼ δὲ τὸν Ὁμηρικόν..... Philolog. Cod. Vatic. fol. 219.

Μεγάλῳ Δρουγγαρίῳ.

Μακρὸς ἤδη ὁ χρόνος, ἐξότου σοι. Encomiastica. Cod. Vatic. fol. 111.

Ὁ μὲν κοινῇ τῇ τῶν ἀνθρώπων. Encomiastica. Ibid.

Ἐν πόθοις ἀνθρώπων ἐδούλευεν ᾅδης. Encomiastica. Cod. Vatic. fol. 113.

Μεγάλῳ Λογοθέτῃ.

Τὸν μὲν ἐμὸν εἰς τὸν ὁμώνυμον ἔρωτα. Philolog. Cod. Vatic. fol. 125.

Τοὺς τῶν Αἰγυπτίων Ἱερογράμματ. Philolog. Cod. Vatic. fol. 164.

His addenda epistola παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας, de qua supra in opusculis astronomicis. Cod. Vatic. fol. 123.

Μεγάλῳ Οἰκονόμῳ. Vide supra in ΒΕΚΩ.

Μεγάλῳ Πριμμικηρίῳ.

Πάλαι μὲν ἤνεγκεν ἡ τὰ μέγιστα πάλαι. Philolog. Cod. Vatic. fol. 162.

Μητροπολίτῃ Ἄπρω, περὶ τῶν ὑβριζόντων τὴν ἀστρονομίαν. Vide supra inter astronomica.

Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης. Vide supra in ΓΑΛΑΒΑ.

ΜΗΤΡΟΦΑΝΗ.

Ἀπαλλάξαντος Ἀλεξάνδρου πάλαι. Philologica, et de Imperatore carptim. Cod. Vatic. fol. 113 (71), et fol. 196.

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩ. Vide supra in ΑΘΑΝΑΣΙΩ.

ΠΕΠΑΓΩΜΕΝΩ, [ΝΙΚΟΛΑΩ.]

Περὶ τῶν ἐλθουσῶν αὐτῷ τερατολογιῶν, τῶν μὲν ἄνωθεν, ἐκ Τραπεζοῦντος· τῶν δὲ κάτωθεν, ἐξ Ἰταλίας. Edita exstat *Hist. Byz.* lib. IX, cap. 11. Exstat etiam in Cod. Vatic. fol. 17. Initium, Ὁπόσα τῶν λεγομένων νοῦν ἡγεμόνα προβάλλεται.

Ὅσον εὐφραίνεις χαριζόμενος μὴ ζητοῦσι. Familiaris. Cod. Vatic. fol. 129.

Πρωτοβεστιαρίῳ.

Διὰ χρόνου σὰ πρὸς ἡμᾶς πέμπων γράμματα. Familiaris. Cod. Vatic. fol. 122.

Πρωτοβεστιαρίῳ [τῆς Τραπεζοῦντος, τῷ ΛΟΥΚΙΤΗ]. Vide supra in ΛΟΥΚΙΤΗ.

Πρωτονοταρίῳ. Vide supra in ΛΑΜΠΗΝΩ.

Πρωτοσεβάστῳ.

Σὺ δὲ, ὦ βέλτιστε, ταὐτὸν ποιεῖς τὸν μὲν ὑβριστήν..... Philolog. cod. Vat. fol. 81.

Τῷ Σαχελλίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἐγὼ δέ σοι πλέον τῶν ἄλλων θαῤῥήσας. Familiaris. Cod. Vat. fol. 106. Manu recentiori.

Σεβαστῷ. Vide supra in ΚΑΛΟΕΙΔΑ.

Σοφωτάτῳ.

Τὸν Νικοκλέα φασὶν ἐκεῖνον τὸν Νεοκλέους. Philolog. Cod. Vat. fol. 193.

ΣΥΝΑΔΗΝΩ.

Ἔστι παλαιὰ παροιμία. Philolog. cod. Vat. fol. 102.

ΣΩΤΗΡΙΩΤΗ, [τῷ πρωτονοταρίῳ Θεσσαλονίκης.]

Ἐξ ἡμισείας μοι φαίνῃ χρηστός. Cod. reg. 2277, fol. 265.

Τῷ ἐπὶ τραπέζης.

Σὺ μὲν, ἄριστ' ἀνδρῶν, ἐγκωμίοις. Philolog. Cod. Vat. fol. 97.

Τῷ Ὑπάτῳ τῶν φιλοσόφων.

Εἰ σὺ μὲν ὁ τοσοῦτος ἐν ἀνθρώποις ἥρως.

ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΩ, [τῷ θείῳ τοῦ βασιλέως.]

Αὐτὰρ ἐμοὶ κραδίη καὶ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἰάνθη (72). Cod. Vat. fol. 84.

(70) Supple. Μητροπολίτῃ.
(71) Fol. 113, erasum nomen Metrophanis.

(72) Laudat illum, quasi insulæ alicujus servatorem. An Cretæ?

Τοῦτο ἐκεῖνο τοῦ Ξενοκράτους. Philolog. Cod. Vat. fol. 96.

Φιλοσοφωτάτῳ. Vide supra in ἸΩΣΗΦ. ΧΡΥΣΟΛΩΡᾼ.

Τὴν (73) μὲν παροιμίαν, ἀεί τι Λιβύη. De astronomia. Cod. Vat. fol. 190.

Exstant præterea epistolæ aliquot ad anonymos scriptæ. Earum hæc sunt initia:

Ἄλλῳ μὲν ἴσως, πρὸς τὰς νῦν ἀποβλέψαντι τύχας. Brevissima. Philolog. Cod. Vat. fol. 154.

Εἴξα τῇ φύσει πρότερα. Philolog. Cod. Vat. f. 105.

Ἐμοὶ δὲ εἴ τις φιλίαν οὖσαν. Philolog. Cod. Vat. fol. 95.

Ἑτέροις διδόναι τρυφῆν, ἡμῖν δ' ἄνθρακας τοὺς θησαυροὺς ἀποφαίνειν. Cod. Vat. fol. 195.

Ἰδού σοι καὶ ἕτερος ἥκει διάκονος. Cod. Vat. fol. 206.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν στοίχων δυοῖν συνεχ. Cod. Vat. fol. 154.

Οἵου εὐωδίας περὶ τὸν ἀέρα χεθείσης (74). Cod. Vat. fol. 204.

Ὁ παρὼν οὗτος, ὥσπερ ἐφόλκιον. Cod. Vat. fol. 206.

Ὅτι δὲ τῷ λαμπροτάτῳ τοῦ βασιλέως υἱῷ (75). Cod. Vat. fol. 217.

A Πένης ὁ παρὼν καὶ δυνάμενος. Brevissima. Cod. Vat. fol. 194.

Σὺ δ' ἐγχώριον οἶμαι τῇ διανοίᾳ. Philolog. Cod. Vat. fol. 98.

Τὸ μὲν πρὸς ἄνδρα. Cod. Cæsar. 174.

Τὸ μὲν ὑπὲρ τοῦ παρόντος λέγειν. Breviss. Cod. Vat. fol. 206.

His addatur epistola, περὶ στρατηγοῦ τινος φαύλου, κακῶς τῆς (76) πόλεως διατιθέντος. Cod. Cæsar. theol. 174.

In eodem codice Cæsareo exstant epistolæ duæ, scriptæ a Gregora; quarum Nesselius nec inscriptiones nec initia declaravit.

B [Habemus præterea Gregoræ epistolas duas apud Cramerum in *Anecdotis Oxoniensibus*; alias sex ediderunt Scynas et Mustoxides in Συλλογῇ Ἑλληνικῶν ἀνεκδότων, Venetiis 1817, 8°; altera exstat in *Notices des mss.*, tom. XII, parte II, p. 22, Τῷ Ζαρίδῃ inscripta; aliam denique, *ad præfectum mensæ seu Russiæ principem*, edidit Aretin, *Beiträge zur Geschichte und Litteratur*, tom IV. Monachii 1805. EDIT.]

(73) Idem est initium atque orationis ab Irene Augusta habitæ apud Matthæum filium. *Hist. Byz.* lib XVI.

(74) Vide supra inter astronomica.

(75) Significat se semper erga filium imperatoris probe affectum fuisse: cujus rei signa erant tot procemia operum suorum eidem nuncupata.

(76) Legendum τὰ τῆς π.

# ELOGIA.

Incredibile dictu est, quam diversa fuerint de Nicephori Gregoræ ingenio, doctrina et moribus judicia eruditorum, qui vel æquales ei vel ætati ejus suppares vixere. Alii enim ipsum immodice, ne dicam putide, laudarunt; alii contumeliose oblatrarunt. En tibi, Abbas nobilissime, utriusque generis elogia, eo ordine digesta, ut laudem reprehensio, adulationem obtrectatio excipiat et proxime subsequatur. Est itaque hoc quasi certamen de fama et existimatione Gregoræ; cujus tu incorruptus et affectu vacuus judex sedebis: quæ pro eo, quæ contra afferentur, alternis audies; ac demum variorum hominum suffragiis perpensis, sententiam feres quam æquissimam. Certe, qua perspicacitate es, facile secernes vera a falsis, et neutri, ut puto, nec adulatori nec obtrectatori assentieris.

Cæterum (ne vulgaria et de medio sumpta proponi tibi indignere) quidquid hic testimoniorum congestum vides, id fere omne vel ex codicibus mss depromptum, vel ex libris minus obviis exceptum scias.

I. *Γεωργίου τοῦ Λαπίθου* (77) *ἐκ Κύπρου εἰς Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν* (78).

Τὰς τῶν σωμάτων ἐνεργείας, ὅσῳ ἂν μείζονος

C ὦσι τὰ ἐνεργοῦντα δυνάμεως, τοσούτῳ περαιτέρω γ' ἐφικνεῖσθαι φυσικῶν ἀποφαίνονται παῖδες. Οὐκοῦν θαυμάζειν χρεὼν, ὦ φίλη μοι καὶ πόῤῥωθεν κεφαλὴ, εἰ τηλικοῦτο, ὢν ἐκεῖθεν ἡμᾶς ἀκτινοβολεῖς. Φήμη γὰρ, ἣν θεὸν ᾄδουσι ποιηταὶ, καὶ περαιτέρω γε ἡμῶν σὲ διαπορθμεύειν πειρᾶται· κἂν αὐτὴν ἀφίκετο τὴν Ἰνδῶν, εἰ μὴ τὸ βάρβαρον ἔθνος ἀνεπιτηδειότητι τῶν αὐτῶν διέκοψε τὰς τῆς φήμης αὐτάς. Ὑμνεῖ μὲν οὖν ἡ φήμη σε, βέλτιστε, πολὺν μὲν ἐν γραμματικαῖς ἀκριβείαις, μείζονα δὲ ἐν ῥητορικαῖς εὐροίαις καὶ χάρισιν, οὐχ ὀλίγον δ' ἐν λογικαῖς στροφαῖς καὶ κομψείαις· ἃς δὴ πλοκὰς συλλογιστικὰς, ὀρθάς τε καὶ διεστραμμένας, ὁ νουνεχὴς Ἀριστοτέλης σοφῶς μεμηχάνηται, ἢ τἀληθέστερον φάναι, τῷ βάθει κεκαλυμμένας τῆς φύσεως

D ἀνεῦρε καὶ διετράνωσε· βαθὺν δέ γ' ἐν τοῖς τῆς φύσεως σκέμμασι καὶ ταῖς ὑπὲρ τοῦτο τοῦ ὄντος, ᾗ ὂν, ἐποπτείαις καὶ καταλήψεσι· κἄθ' οὕτω καὶ οἷα δή τινι πολυτίμῳ στεφάνῳ ταῖς μαθηματικαῖς ἀεὶ κοσμεῖ τῶν ἐπιστημῶν, κατ' ἐξαίρετον μέντοι τῇ κορωνίδι τούτων, ᾗ τὰς τῶν ἀεικινήτων σωμάτων κινήσεις τε καὶ δυνάμεις εἰδέναι μέλει. Ταῦτα μὲν ἡ φήμη, ᾗ θέμις οὐκ ἀπιστεῖν. Σὺ δ', ὦ θαυμάσιε, τέμενος ἱερὸν ὅλου τοῦ τῶν μουσῶν χοροῦ τὴν σεαυ-

(77) De Georgio Lapitha vide quæ Leo Allatius scripsit in diatriba de Georgiis.

(78) Epistola descripta ex cod. Vatic. 1086, manu R. P. D. Bernardi de Montfaucon.

τοῦ ψυχὴν εἰργασμένος, εὐδαιμονεῖν ἔχεις τῇ μακαριότητι τῶν νοήσεων. Ἐπεὶ δὲ ψυχὴν τοῖς θείοις εἴδεσι μορφωθεῖσαν (τοῦτο γὰρ ἡ ἐπιστήμη) πολὺ πρότερον εἰκὸς καὶ τὴν ἔφεσιν ἠγαθύνθαι· τοῦτο γὰρ πάντως τοῦ πρωτοτύπου ἐκμάττεται, ἥκιστα πιστευομένου ἀγαθοῦ τινος μετασχεῖν τοῦ βασκανίαν νοσοῦντος) ὁμοίους σεαυτῷ, ὅσους οἷόν τε ποιεῖν ἑκάστοτε, ἐν μεγίστῃ σοι γενέσθαι σπουδῇ, ἢ ταῦτα μὲν βέλτιος (79) αὐτὸς πάντως φιλοσοφεῖς, τοῦ εὖ πάσχειν τὸ ποιεῖν τιθεὶς ἄμεινον καὶ θειότερον. Ἐμοὶ δέ γε τῆς σῆς ὡς οἷόν τε ἐφιγμένῳ (80) πληρότητος, ὥσπερ τὴν ὕλην φασὶ τοῦ εἴδους, ἀξίωσον ἀποκρίνασθαι βραχέα ταυτί· διὰ ποίων κανόνων τὰς ψηφηφορίας περαίνεις· τίνας τε καὶ πηνίκα εἰλημμένας λαμβάνεις ἐποχὰς, καὶ πόσος ὁ ἐκ τῶν ἐποχῶν εἰς τὸ παρὸν χρόνος. Οὐ γὰρ οἶμαί σε χρῆσθαι τοῖς Πτολεμαϊκοῖς, τῷ τοῦ χρόνου πλήθει τῆς ἀκριβείας ἐκπίπτουσιν· ἔτι δὲ τὰς τῶν ἀποτελεσμάτων κρίσεις τίνι πιστεύων ἐκτίθησι (81) πρότερον Πτολεμαίῳ μόνῳ, ἢ καί τῳ τῶν ἄλλων. Ἰταλοὶ γὰρ, οἷς ἐλάχομεν συνοικεῖν, καὶ κατ' ἄμφω τὰ μέρη, τὸ θεωρητικόν φημι καὶ τὸ πρακτικὸν, ἐλάχιστα τῷ Πτολεμαίῳ χρώμενοι τῷ (82) πλείω τοῖς νεωτέροις πιστεύουσιν· οὐ γὰρ τοῖς Ἀῤῥαβικοῖς μόνοις ἀρκοῦντες (83) κανόσιν, ἐκ τοῦ Μωαμὲθ ἠργμένοις, ἀλλὰ πολλοῖς καὶ ἄλλοις προσχρῶνται. Ταῦτά τε οὖν σαφῶς ἐκδίδαξον, καὶ εἴπερ οἷόν τε τοὺς τῆς ψηφοφορίας κανόνας (οὕτω δὲ τὰ παραγγέλματα τοῦ ψηφηφορεῖν καλοῦσι Λατῖνοι) κέλευσον μετεγγραφέντας σταλῆναί μοι, ὡς ἂν ἔχω τούτους τοῖς ἐκείνων παραβαλεῖν. Ἡμεῖς γὰρ ἄκρῳ, τὸ τοῦ λόγου, γεγευμένοι δακτύλῳ τῆς κλεινῆς ἐπιστήμης φλεγόμεθα μὲν πλείονος ἐφιέμενοι· τῷ γε μὴν ἀπορεῖν βιβλίων, ἐκκρουόμεθα τοῦ σκοποῦ. Ἐπεὶ οὖν ἔγνως, ὦ θαυμάσιε, τὰ κατ' ἐμὲ, καὶ ὅτου δεοίμην ἀκριβῶς οἶσθα δήπουθεν· σὸν τοίνυν ἔργον ἤδη, ὅτι καὶ δύναιο βοηθεῖν οὕτω πόῤῥω γε ἱδρυμένῳ, ἐπεὶ τοῖς τε (84) συμπολίταις πρὸς ἅπαν ἀρκεῖς. Ἐῤῥωμένος διαβιῴης, ὁ τῆς Ἑλλάδος ὀξυδορκὴς (85) ὀφθαλμὸς, ὁσημέραι τοῖς ὑψηλοτέροις προβαίνων, καὶ τοὺς κάτω κειμένους πρὸς σεαυτὸν ἐφελκόμενος.

*Georgius Lapithes Nicephoro Gregoræ; ex Cypro.*

*Aiunt physici corporum impressiones eo ulterius progredi, quo ea, quæ vim imprimunt, majorem in se virtutem habent. Itaque nil mirum (o mihi, etiam istinc procul, dilectum caput), quod cum tantus ipse sis, inde usque nos irradies. Etenim fama, quam poetæ deam fingunt, ultra nos quoque conatur te provehere; ac in ipsam Indiam penetraret, nisi gens barbara importunitate sua illius voces frangeret ac retunderet. Porro te fama, vir optime, accurata grammaticorum arte præstantem, dicendi copia et elegantia præstantiorem canit: in dialecticis captio-*
A *nibus et argutiis (artificiosas dico argumentationes, quas ingeniosus Aristoteles rectas et his diversas acute excogitavit, aut, ut verius dicam, profundo naturæ sinu abditas investigavit et in apertum protulit), in iis, inquam, fama te non mediocrem prædicat. Eadem in cognoscendis rebus naturalibus, et quod majus in eo quod est, quatenus est, contemplando et comprehendendo sagacem clamat: denique, velut pretiosissima corona, scientiis ornat mathematicis; ea præsertim, quæ est omnium apex, intenta nempe explicandis motibus et virtutibus corporum perpetuo motu agitatorum. Hæc de te quidem fama, cui fas credere est. At tu, vir admirande, quando effecisti ut mens tua toti Musarum choro velut templum pateret, cogitationibus tuis beatus, habes unde*
B *sis felix. Quoniam tamen animo, divinis speciebus informato, id quod scientia est, multo prius voluntatem rectam accessisse par est arbitrari (nam ea est plane expressa prototypi virtus, nec boni ullius particeps quisquam esse creditur, qui invidia laboret), in id te summo studio oportet incumbere, ut similes tui quam plurimos quotidie efficias. Atque hoc tu melius ipse quam alius quisquam philosophar s, cum benefacere quam affici beneficio præstantius diviniusque esse statuis. Mihi autem, qui earum rerum quibus abundas ita sum appetens, ut formæ materia, ne graveris, quæso, respondere pauca hæc interroganti: quarum tabularum ope numeros astronomicos computare soleas; quænam a te ponantur epochæ,*
C *et quando eæ primum positæ fuerint, quantum ab illis epochis ad hunc diem usque tempus fluxerit. Neque enim puto te uti Ptolemaicis, quæ exactam veritatem longo tempore amiserunt. Item cui auctori credas in judiciis astrologicis, Ptolemæone soli, an et alii cuipiam. Nam Itali, quibuscum nobis sedes communis obtigit, neutra in parte, nec in speculatione, nec in praxi, Ptolemæum ducem sequuntur; sed recentioribus ut plurimum adhærescunt: nec contenti tabulis, quæ a Mohammede initium ducunt, multis præterea aliis utuntur. Hæc tu fac certo sciam: ac si fieri potest, etiam Psephoriæ regulas (86) (ita Latini vocant præcepta computandi) jube ad me transcriptas mitti, ut istas possim cum illorum regulis conferre. Scilicet nos, qui præclaram scientiam*
D *extremo, ut aiunt, digito delibatam gustavimus, incendimur quidem desiderio plura discendi; at quia libris caremus, ideo inde repellimur, quo aspiramus. Itaque, vir præstantissime, quæ sint mea studia intelligis, atque adeo quid sit quo indigeam explorate cognoscis. Tuum est igitur, quod in te erit, mihi, qui remotissimus dego, opem ferre; quandoquidem ad omnia civibus tuis unus sufficis. Vive et vale, Græciæ lumen clarissimum; altius quotidie progredere, et eos qui infra jacent ad te ipsum attrahe.*

(79) An βέλτιον αὐτὸς παντός?
(80) An ἐφιεμένῳ?
(81) Lego ἐκτίθης, πότερον.
(82) τά.
(83) Fort. ἀρκοῦνται.
(84) γε.
(85) ὀξυδερκής.
(86) Ex Græco ψηφοφορία. Atque hinc fortasse Siphra seu Cipra.

II. *Κατὰ τῶν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων* (87).

Ὁ δὲ σοφώτατος Γρηγορᾶς, ὥσπερ οὐκ ἀρκούντων αὐτῷ τῶν Βυζαντίων εἰς θαῦμα, καὶ Θεσσαλονικέας ἐνάγει πρὸς τοὺς ὕμνους τοὺς ἑαυτοῦ, γράμματα πέμπων καὶ προσκυνεῖν μονονοὺ κελεύων, ἄνδρας ἐλευθέρους καὶ μηδὲν εἰδότας ἢ λέγειν ἢ πράττειν πρὸς ἡδονὴν οὐδενί . . . . . . Θαυμάζω δὲ πρῶτον, εἰ τὴν γλῶτταν ἠγνόησε τοῦ θαυμαστοῦ Θεσσαλονίκης, καὶ τὸ παρ' ἐκείνης κατ' αὐτοῦ πῦρ· ἔπειτα εἰ προσεδόκησε παρὰ Θεσσαλονικέων καλῶς ἀκοῦσαι· οἳ φαυλότατόν τε αὐτὸν, οὐκ οἶδ' ὅπως, πάλαι ἡγοῦντο τὴν εἰς λόγους δύναμιν, ἣν ἐπαγγέλλεται τοσοῦτον ἤδη χρόνον· καὶ νῦν περὶ τὸν Θεὸν, ἀσεβῆ. . . . . Καὶ τὸ σύνταγμα πολλήν τινα καταψηφίζεται ζάλην τῆς τεκούσης κεφαλῆς, καὶ οἷον δεῖξαι ἱκανῶς τὸν πατέρα, θερμὸν δὲ κινῆσαι γέλωτα. Πρῶτον μὲν γὰρ καὶ αὐτὸ τοὔνομα τοῦ συγγράμματος ἀγνοεῖται, καὶ ὅ τι δεῖ καλεῖν οὐκ ἔχομεν, ὥσπερ τῶν παρὰ φύσιν γεννωμένων . . . . . Ἔπειτα καὶ εἴ τις ἀνάσχοιτο κατὰ μέρος ἐπελθεῖν, τὸ Ἀριστοφάνους ἐκεῖνο βοήσει· Δότε μοι λεκάνην, ἵν' ἐμέσω. Τοσαύτης γέμει τῆς ἀηδίας· καὶ οὕτω παντοδαπή τίς ἐστι καὶ ποικίλη κακῶν φορά . . . . . Ἐρωτᾷ δὲ πάνυ ἀγροίκως, ἀφανίζων τὸν περὶ ταῦτα νόμον, καὶ οὐκ ᾐδέσθη τὴν ἐπωνυμίαν, ἧς κοινωνεῖ τοῖς φιλοσόφοις . . . . Ἀλλὰ τἄλλα μιμησάμενος Πλάτωνα, ὅτι τε διαλόγους τὰ συγγράμματα καλεῖ, καὶ ὅτι τὸ, ὦ ἑταῖρε, καὶ τὸ, μάλα μόλις, καὶ τὸ, οὐχ ἔπη, ὦ ἑταῖρε, καὶ τὰ τοιαῦτα συνείρει, τοῦτο μόνον οὐκ ἐμιμήσατο . . . . . Τὰ λήμματα δὲ γενναῖα, καὶ οἷα σιωπὴν ἐπενέγκαι τῷ Παλαμᾷ. Λοιδορία γὰρ ἕκαστον μακρά τις καὶ παντόδαπὴ καὶ τῆς διανοίας ἀξία τοῦ φιλοσόφου· ὃς εἰδέναι μὲν ἐπαγγέλλεται τά τ' ὄντα, τά τ' ἐσόμενα, πρό τ' ἐόντα. Καὶ γὰρ καὶ χρησμολόγος τις εἶναι βούλεται δοκεῖν, καὶ Χαλδαϊκά τινα συνείρει, καὶ μύθους καὶ ἐπῳδὰς πανταχοῦ καταχεῖ τῶν λόγων. Ὁ τοίνυν πᾶν μέρος λόγου συναγαγὼν ἠγνόησεν ὅ τι καλοῦσιν οἱ ἀποδεικνύντες λῆμμα, ἄν τε λογικῶς ἄν τε μαθηματικῶς ἀποδεῖξαι δέῃ· ἀλλὰ τὴν λοιδορίαν λῆμμα ἐκάλεσεν. . . . Καὶ ἀστρονομῶν, ἐν γλώσσῃ μὲν οὐδὲν φέρει τῆς ἐπιστήμης, σφαιρῶν δὲ ἐμπίπλησι τὴν οἰκίαν· καὶ πάντα βιβλίων γέμει καὶ διαγραμμάτων· καὶ σκίμποδας καὶ ὀρόφους μεστοὺς ἐπιδείκνυσι τῆς σοφίας, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τὴν ψυχήν. . . . Οὐ τοῦτο τοίνυν θαυμάζω τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' ἀνθ' ὧν ἐδυνήθη, τὰ μὲν διδάσκων, τὰ δὲ μανθάνων, ἐν τοσούτῳ πελάγει καὶ χρόνου καὶ λόγων, τὴν ψυχὴν ἀμαθῆ διατηρῆσαι· καθάπερ τοὺς θαυματοποιοὺς θαυμάζομεν, ἀπαθεῖς κακῶν καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ ξίφη διερχομένους.

*In Gregoræ deliramenta.*

*At Gregoras, vir scilicet sapientissimus, ac si ei satis non sit Byzantios in sui admirationem convertisse, ipsos quoque Thessalonicenses, datis litteris, in suas laudes cogit, et adorari se tantum non jubet; nempe ab hominibus liberis, qui nihil ad cujusquam gratiam aucupandam seu dicere seu facere didicerunt, etc. Primum illud miror, quod admirandi Thessalonicensium antistitis linguam et ignem in se inde erumpentem ignoraverit: tum etiam, quod se a Thessalonicensibus bene auditurum sperarit, qui et olim nescio quo fato vilissimum eum habuerunt, quod ad dicendi facultatem attineret, quam tanto jam tempore profitetur: et eumdem nunc de Deo male et impie sentire credunt, etc. Ac liber quidem ipse parentis sui caput magna quadam et turbidissima procella agitatum arguit, adeo ut illum cujus fetus est satis declaret, et risum vehementem moveat. Nam primo ejusce operis nomen incertum est, nec ullum suppetit quod ei conveniat, ut nec iis quæ præter naturam gignuntur, etc. Deinde singulas libri partes legere si quis est qui sustineat, is illud Aristophanis exclamabit,* Date pelvim ut vomam : *tanta abundat insulsitas; adeo multiplex et varia inest malarum rerum colluvio, etc. Est autem in interrogando omnino agrestis, et probatum hac in re legitimumque morem sustulit; nec eum subiit reverentia ejus nominis, quod cum philosophis commune habet, etc. Enimvero cætera Platonem imitatus, eo videlicet quod dialogos vocet ea quæ scribit, et quod illa [Platoni familiaria] ὦ ἑταῖρε, μάλα μόλις, οὐχ ἔπη, ὦ ἑταῖρε, aliaque ejus generis subinde assuta repetat, hoc solo haud imitatus est, etc. Jam vero lemmata egregia atque ejusmodi sunt, ut Palamæ silentium imponant. Est enim unumquodque lemma atrox et multiplex convitium, dignum scilicet ingenio et mente philosophi, qui se et præsentia, et futura, et præterita scire gloriatur. Quippe et vaticinator videri vult; et Chaldaica quædam annectit, et fabellas, et carmina magica orationibus suis passim aspergit. Itaque hic qui singula dicendi genera collegit, id quod ab argumentantibus (sive logica sive mathematica demonstratione opus sit) lemma dicitur, quodnam esset nescivit, et quod convitium erat, lemma id vocavit, etc. Idem cum res astronomicas tractat, non ore et lingua scientiam præfert, at sphæris domum implet: omnia ei libris et figuris delineatis referta sunt: grabata ipsa et tectorum fastigia doctrinæ plena ostentat, quidvis denique potius quam ingenium, etc. Hominem itaque non ea re admiror; sed quod potuerit, cum docendo, tum discendo, in tanto temporis et [perpetuarum] dicendi exercitationum curriculo, rudem et imperitum animum servare; itidem ut præstigiatores admiramur, ignem, undas, gladios, impune pertranseuntes.*

III. *Τοῦ Λαμπηνοῦ Ταρχανειώτου εἰς τὸν Γρηγορᾶν* (88).

« Εἶτ' ἐς ἄγαλμα μὲν ἄν τις βλέψας εὐφυῶς τῆς τέχνης ἔχων οὐκ ἂν δήπου ῥᾳδίως ἀποσταίη ὅτι μὴ σὺν ἀηδίᾳ, ἀλλ' ἀκορέστως ἕξει τῆς ἀπὸ τοῦ βλέπειν ἡδονῆς· τοὺς δὲ τοῖς σοῖς λόγοις οἷον ἐμψύχοις ἀγάλμασιν ἐνατενίζοντας ἔστι κόρον τοῦ κάλλους λαβεῖν, ἢ θᾶττον ἀπὸ τούτων ἀναχωρεῖν, ἃ τοὺς τῆς διανοίας

(87) Vide opuscula Nicolai Cabasilæ, cod. Reg. 2965, fol. 282.

(88) Descripta ex cod. Vaticano, manu R. P. D. Bernardi.

ὀφθαλμοὺς ἑστιᾷ τε καὶ τέρπει, οὐκ ἂν οἶμαί τινα φάναι ῥᾳδίως τῶν εἰδότων λογίζεσθαι. Ἐγὼ γοῦν ὁπηνίκα τὴν μεγάλην οἰκῶν ἐτύγχανον πόλιν, τὰ σὰ θαυμάζων οὐ διέλιπον ἀγωνίσματα, καὶ τὰς τῆς σῆς φύσεως γονὰς ἦν οὐδεὶς τῶν ἐλλογίμων, ὃς οὐ συνήδει μοι κροτοῦντι καὶ δι' εὐφήμου μνήμης αὐτὰς τιθεμένῳ. Νυνὶ δ' ἔτι μᾶλλον ἐπήρθην τοῖς βιβλίοις, ἃ τῆτες ἐξήνεγκας μετὰ πλείστους πρότερον καὶ γενναίους λόγους, καὶ κατ' οὐδὲν τῶν Πλάτωνος ἀποδέοντας, ὅσα γ' εἰς ἤθους σεμνότητα, ἀξίωμα νοῦ, καὶ μεγαληγορίαν, καὶ εἴ τι ἄλλο τὴν Πλατωνικὴν ἰδέαν χαρακτηρίζει. Τοῖς γὰρ δὴ σχήμασι καὶ τῇ συνθήκῃ καὶ εὐρυθμίᾳ τῶν λέξεων καὶ εὐγλωττίᾳ καὶ ῥητορικῇ πιθανότητι εἰς ἴσον τοῖς τῷ ῥητορικῆς προϊσταμένῳ πεποιημένοις ἀφίκοντο. Τοῖς οὖν τοιούτοις λόγοις καὶ τοῖς περὶ τοῦ γενναίου Δημητρίου, καὶ τῆς λόγοις ἀποῤῥήτοις Θεὸν τετοκυίας συνάψας ἐπαίνοις, πῶς οἴει τοὺς φιλοκάλους διέθηκας ἐν τοῖς περὶ σαυτοῦ; ὧν τοὺς ἐνθάδε πρῶτος αὐτὸς καὶ μόνος συνεπῆρα τῷ θαύματι. Καὶ εἰ χρὴ καὶ τοῦτ' εἰπεῖν, νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον τὸ τῆς σῆς φύσεως διεδείχθη μέγεθος. Τὴν γὰρ τοῖς συντάγμασι τοῖς σοῖς ἐγκεκρυμμένην σοφίαν, τοῦτο μὲν καὶ τοῖς πλείοσιν ἀγνοουμένην, τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ὁπωσοῦν συνιεῖσιν ἐπίτηδες φθονουμένην, ὡς ἐνῆν ἡμεῖς ἀναπτύξαντες καὶ τοὺς φθονοῦντας ἐπεστομίσαμεν, καὶ συμψήφους ἡμῖν αὐτοῖς ἐπ' ἐκείνους ἔσχομεν μάλα συχνούς· ὡς ἐγώ σε μὴ ὅτι τῶν ἐφ' ἡμῶν ἁπάντων ὑπεραίρειν ἡγοῦμαι σοφῶν· οὐδὲ τῶν ὀλίγῳ πρότερον γεγονότων, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἄνω χρόνων· ὧν αἱ βίβλοι τὰ γενναίων μνημεῖα φύσεων. Ὅτι δ' οὐ λόγος ἄλλως τουτὶ, οὐδὲ πρὸς χάριν ἡντινοῦν λέγοντος, εὖ μάλα δείκνυται πολλαχῇ μὲν καὶ ἄλλῃ, καὶ οἷς δὲ δήπου μέλλω λέγειν αὐτίκα. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι ἄλλα τοῦ βίου προεστήσαντο σοφίας εἴδη καὶ σπουδάσματα, ὡς ἕκαστος ἠβουλήθη τε καὶ προείλετο, ἢ μᾶλλον ἐρεῖν φύσεως εἶχε· καὶ περὶ ταῦτα διενεγκόντες τε καὶ ἀνύσαντες οὕτω τοὺς ἐφ' ὁμοίοις κατατετριφότας ἀγωνίσμασιν ἔδοξαν νενικηκέναι. Σὺ δὲ πρὸς οὐδὲν ἀποπέφυκας, οὐδ' ἔστιν ᾧ μὴ προσένειμας σαυτὸν, οὐδ' ἤνυσας ἄριστα· ἀλλὰ τὰ πάντα μετιὼν, ὡς ἐν τῶν πάντων οὐδεὶς, ἐπίδηλον σαυτοῦ τε κἀκείνων ἐποιήσω διαφοράν. Περὶ ἃ γὰρ ἑκάστοις ἐξαιρέτως διεσπούδασται κατὰ μέρη, ἔστι μὲν οὓς παρήνεγκας, ἔστι δ' οἷς ἐφάμιλλον κατέστης, καὶ τῶν ἄκεων οὐδαμοῦ ἀπολέλειψαι· ἀλλ' ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν καὶ τῷ γιγνομένῳ καὶ τούτους παρῆλθες, οἷς ὅτι τὰ πλεῖστα τῆς πολυειδοῦς σοφίας ἐκείνοις (89) παρεῖται. Σὺ δὲ σύμπασαν ἀθρόον ἐξηρευνήσω· καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ταύτης εἰδῶν καρποὺς γενναίους ἐνήνοχας, καὶ ἀπὸ πάντων γνωρίζῃ καὶ προσαγορεύσῃ (90). Καὶ σέ τις ποιητὴν, ῥήτορα, σοφιστὴν, συγγραφέα, τῶν ἄλλων ἕκαστον προσειπὼν οὐκ ἂν ἁμάρτοι. Ἀλλ' ὁ τῆς σεμνοτάτης καθαρῶς ἐπώνυμος φιλοσοφίας, τίς ἐστιν· οὐ τῷ πράγματι μόνον, ὡς οὕτως φάναι, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀντ' ἄλλης προσηγορίας οὕτω παρὰ πάντων καλεῖσθαι. Πολλῶν γὰρ ὄντων τῶν περὶ φιλοσοφίαν

(89) Leg. ἐκείνης.
(90) Fort. προσαγορεύῃ.

A ἐσχοληκότων (91), διαφερόντως αὐτὸς ἐκληρώσω τοὔνομα. Τὴν γὰρ τῶν ὄντων κατανόησιν σαυτῷ προμνώμενος, καὶ τοὺς τούτων λόγους ἀκριβῶς βουλόμενος ἐκμαθεῖν, φυσιολογίαν μὲν σύμπασαν, καὶ θεολογίαν, καὶ τὰς λογικὰς ἀποδείξεις διηρευνήσω μᾶλλον, ἢ τὴν καλουμένην προπαιδείαν οἱ τοὺς παῖδας προδιδάσκοντες. Ταῖς δὲ τῶν πρώτων ἐπιστήμαις μαθημάτων, ἡλίου τε κινήσεις καὶ δρόμους καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων δυνάμεις, καὶ τὴν τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ τῶν ἐν τούτῳ πρὸς ἄλληλα μερῶν ἁρμονίαν καὶ θέσιν καὶ συμμετρίαν ὑπὲρ ἅπαντας ἔγνως. Ὧν καὶ πολλοῖς ἐξηγητὴς γινόμενος καὶ διδάσκαλος, κατὰ τὴν ἐνοῦσαν ἑκάστοις δύναμιν αὐτὰ δεχομένοις, οὐ παντάπασιν ἐάσεις τὸ κάλλιστον ἀνθρώπῳ κτῆμα καὶ οἰκειότατον φιλοσοφίαν ἐξ ἀνθρώ- B πων ἀπελθεῖν, οὐδ' ἀμαυρωθῆναι καθάπαξ· ἀλλὰ σοῖς λόγοις πρὸς δὴ τὸ σαφέστερον συντεθειμένοις τὴν ἀσάφειαν ἐνίων μετασκευάσας, καὶ ταῖς πρὸς τοὺς ἀκροωμένους ἐξηγήσεσι καὶ διδαχαῖς ἀνθοῦσαν αὐτὴν τῷ εἰσέπειτα βίῳ παραπέμψεις. Καὶ μὴν αὖθις τῶν λογοποιῶν ἔνιοι τῆς μὲν γνώμης οὐκ εὐφυῶς, τῆς δὲ γλώττης μακρῷ ἄριστα εἶχον· ἕτεροι δὲ τοὐναντίον τὸν μὲν νοῦν ἔῤῥωντο, τῇ φωνῇ δ' ἀνασκήτῳ καὶ ἀνεπιμελήτῳ κέχρηνται· κατίδοι δ' ἄν τις ἐνίους καὶ τῇ τῶν γραμματιστῶν τέχνῃ, τῶν ἥκιστα περὶ λόγους συνιέντων κατ' οὐδὲν διενηνοχότας, ὡς συμφέρειν αὐτοῖς σιγᾷν μᾶλλον, ἢ τὰ τῆς ἀμαθίας αἴσχη προσεγκαλεῖσθαι. Σὺ δὲ σοφίᾳ μὲν καὶ εὐφυΐᾳ τοὺς περὶ ταῦτα δεινοὺς, καλλιεπείᾳ δὲ καὶ τῇ τῶν ὀνο- C μάτων ὀρθότητι τοὺς ταύτῃ διενεγκόντας ἐμιμήσω· καὶ σοῦ τὴν γλῶτταν ὥσπερ ἐξ Ἀττικῶν ἀμέσως κήπων προκύπτουσαν προσβάλλειν ἡμῖν γινώσκομεν, ὁπόταν τὰ σῆς διανοίας ἔκγονα μεταχειριζώμεθα· καὶ πάντας ὥσπερ ἀπὸ μηχανῆς αἱρεῖ τὰ τῶν σῶν λόγων θέλγητρα, τῆς ἐξανθούσης αὐτοῖς χάριτος τὸν ἀκροατὴν ἐφελκομένης, καὶ τῆς περὶ λέξιν κατασκευῆς ἄριστα ἐσχηματισμένης. Ἥκιστα δέ σοι καὶ τὸ τῆς πολυμαθίας περὶ τὴν τῶν λόγων ἀρίστην ἀπεργασίαν προσέστη, ὃ σχεδὸν πᾶσι συμβέβηκεν, οὐδ' ἐλυμήνατ' οὐδὲν τῷ τῆς σῆς φωνῆς τε καὶ γλώττης ἀπεζευγμένῳ (92). Ἀλλὰ τῇ ἄκρᾳ φιλοπονίᾳ τε καὶ ἀσκήσει πάνθ' ὅσα τῆς σοφίας εἴδη καὶ κόμματα συλλεξάμενος, καὶ τοῖς τῆς μνήμης καὶ διανοίας ἐνθέμενος σκεύεσιν, ὥσπερ τις ταμίας αὐτῶν δεικνύ- D μενος, τὰ κρείττω ταῖς χρείαις ἐπικρίνεις, καὶ τὰ κράτιστα τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, ῥᾷστα καὶ ἐξ ἑτοίμου μεταλαμβάνων ἐκεῖθεν, τοῖς σπουδαζομένοις ἑκάστοτε συνεισάγεις. Ἔτι δ' ἀγλώττους τε τοὺς σοφοὺς καὶ ἀφιλοσόφους τοὺς ῥητορικοὺς ἀπέφηνας. Τῷ γὰρ ῥητορικὴν καταμίξαι φιλοσοφίᾳ, καὶ τοσαῦτα βιβλία ἐξ ἀμφοτέρων συντάξασθαι, οἷς ἔνεστι τὰ ἐξ ἀμφοῖν ὁμοῦ κάλλη συνορᾷν, πῶς οὐχ ὃ λέγω συμβαῖνον δείκνυται; οὕτω περὶ τῶν σῶν ἐμοὶ λόγων ἔπεισι φρονεῖν τε καὶ λέγειν. Καίτοι καὶ ταῦτ' ἐκ τοῦ παρήκοντος εἰρῆσθαι συμβέβηκε. Δεῆσαν δ' εἰς ἀγῶνα ἐγκωμίων καταστῆναι, σοῦ πάντως ἔδει τὴν ἀξίαν σῶσαι, καὶ μεθ' ἧσπερ τοὺς λόγους τῆς ῥώμης ἐξή-

(91) ἐσχολακότων.
(92) Leg. ἀπεξεσμένῳ.

νεγκας, μετὰ ταύτης δήπου καὶ τοῖς περὶ αὐτῶν A ἐπαίνοις ἐγχειρῆσαι. Σὺ δ' ἡμᾶς ὥσπερ παρὼν, οὕτω καὶ ἀπὼν εὐφραίνεις. Ἔχοντες μὲν γὰρ τἀγαθὸν ἐν χεροῖν, ὥσπερ εἰκὸς, ἐκαρπούμεθα· τὸ δ' εἶναι τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων καὶ ἡμετέρᾳ πατρίδι τοσαύτην φιλοτιμίαν, πάσης ἡδονῆς ἐμπίπλησι. Καὶ τόπῳ μὲν διεστηκότες φιλοῦμεν οὐχ ἧττον ἢ παρόντες· αὐτοπροσώπως δὲ οὐκ ἐξὸν, διανοίας σοί γε κινήμασι σύνεσμεν. Τὴν μέντοι φύσιν τὴν σὴν τοῖς ὑμετέροις λόγοις ἐνορῶμεν, καὶ τῆς σῆς εἰς μνήμην ἥκοντες διατριβῆς, καὶ τῶν ὁσημέραι φοιτώντων τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Λύκειον φανταζόμεθα. Καὶ σοὶ μὲν τὰ κάλλιστα ταῦτα συγχαίρομεν· μακαρίζομεν δ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῆς σῆς κατὰ τὸν βίον φορᾶς καὶ συνόδου. Εἴη δέ σε κἀπὶ πλεῖστον προελθεῖν τοῦ χρόνου, ὅπως καὶ πλεῖστοι τῶν (93) ἀγαθῶν μετάσχοιεν ἄν- B θρωποι.

*Lampenus Tarchaniotes Gregoræ.*

*Nempe quilibet, habili ad percipiendam artem ingenio præditus, si simulacrum aspexerit, non facile ab eo nec nisi moleste discedet, ac spectandi voluptate expleri non poterit : illos autem qui in orationes tuas, quasi in simulacra animata, oculis defixis hærent, illos, inquam, pulchri satietas capiet, aut citius ii discedent ab illis rebus, quæ oculorum mentis epulæ et deliciæ sunt ? Id quidem nemo, ut opinor, dicturus est, qui rationis usu instructus sit. Ego, quo tempore magnam urbem habitabam, præclaras tuas disputationes mirari haud desinebam : nemo erat eruditus, qui non conscius mihi esset applaudenti in- C genii tui fetibus, et honorificis præconiis eos commendanti. At nunc eos libros, quos hoc anno in lucem emisisti, magis admiror; quanquam egregias orationes quam plurimas jam ante ediderας, morum gravitate, sententiarum dignitate, verborum majestate nihilo inferiores Platonis orationibus. Quippe et figuris et compositione et verborum apta collocatione et conjuncta cum suavitate copia et persuadendi vi rhetorica illas æquiparant, quæ ab oratoriæ artis principe elucubratæ fuerunt. Ad ejuscemodi orationes cum et magnanimi Demetrii, et ejus quæ Deum arcanis rationibus peperit, laudes adjunxeris, quonam (putas) erga te sensu affecisti politioris litteraturæ studiosos ? Equidem quotquot hic degunt, eos primus ac solus mecum in admirationem rapui. Quod si et D illud dici debet, magis profecto quam antea ingenii tui magnitudo nunc demum eluxit. Nimirum doctrinam in tuis operibus reconditam, partim a plerisque ignoratam, partim eorum, qui utcunque intelligerent, præmeditatæ invidiæ obnoxiam, quantum in nobis fuit ita explicuimus, ut et invidi præcluso ore obmutescerent, et nostræ approbationi aliorum præterea complurium suffragia accederent. Jamque adeo te non hujus tantum nostræ, aut ejus quæ proxime præcessit ætatis, sed et superiorum temporum eruditis omnibus, quorum libri monumenta sunt magnorum ingeniorum, majorem atque excellentiorem statuo.*

A *Quod autem non temere id a me nec ad gratiam ullo modo dicatur, cum alia multa abunde declarant, tum ea, quæ statim dicturus sum. Alii quidem alias disciplinas et alia studia professi sunt, prout cujusque voluntas et institutum fuit, aut (ut verius dicam) natura : in quibus cum excelluissent et ad summum pervenissent, tum demum æmulos et similibus laboribus exercitatos visi sunt superasse. At tu nihil est ad quod natus non sis; nihil, quo non te ipsum aggregaveris; nihil, in quo haud felicissime elaboraris. Sed in omnibus sic versatus, ut nemo in singulis, tui et cæterorum discrimen evidens feceris. Nam in quibus particulatim quisque præcipuam et singularem operam posuerunt, in iis quosdam supergressus es, cum aliis de palma contendisti; nusquam infra pri-* B *mos substitisti : imo, ut summatim dicam, unus hos omnes re ipsa superasti, eo quod ab illis pleraque multiplicis doctrinæ genera neglecta sunt; tu vero universa simul perscrutatus es, et ex omni eruditionis parte fructus eximios produxisti, habesque ab omni scientia famam et nomen; sic ut poetam te, oratorem, sophistam, historicum, et aliis singulis nominibus si quis compellet, is a vero aberraturus non sit. Jam ab philosophia, scientiarum augustissima, quis vere est denominatus ? Nonne is, qui non solum re (ut ita dicam) philosophus est, sed cui hoc nomen (94) ab omnibus pro alia quavis appellatione tribuitur? Multi philosophiæ studuerunt : unus tu nomen ex ea sortitus es eximium. Etenim rerum cognitionem cer-* C *tam tibi providere et harum causas perfecte explorare cum velles, physiologiam quidem universam, et theologiam, et logicas argumentationes diligentius pervestigasti, quam ea quæ dicuntur rudimenta primi puerorum doctores. Tum scientiarum primariarum seu mathematum studio id assecutus es, ut solis motum et cursum, reliquorum siderum potestates, totius mundi et partium ejus inter se connexarum concentum, dispositionem, proportionem, magis quam alius quisquam intelligeres. Quæ tu docendo cum enarres et plurimis discipulis tradas, singulis pro suo captu accipientibus, non sines philosophiam, cujus rei possessio homini pulcherrima est, penitus ex hominibus sublatam obscurari : sed libris majori perspicuitate compositis quorumdam obscure* D *dicta reformabis, interpretationibusque et præceptis auditores ita erudies, ut eam scientiam posteritati florentem transmissurus sis. Ac nonnulli quidem oratores, cum ingenio minus valerent, dicendo longe præstiterunt. Alii contra intelligendi facultate pollentes rudi et incomposito sermone usi sunt. Quosdam videas, etiam quod ad grammaticam artem attinet, nihil ab illis differre, qui minime loqui sciunt, ut iis magis expediat silere, quam turpi ignorantiæ crimine argui. Tu doctrina et ingenio eos qui his rebus instructissimi fuerunt, facundia et verborum delectu eos qui in hac parte excelluerunt æmulatus es. Itaque tuam eloquentiam ex ipsis quasi hortis Atticis pro-*

(93) Fort. σῶν.
(94) Gregoras *Philosophus* per antonomasiam dictus.

*deuntem in nos invadere sentimus, quoties libros tuos in manus sumimus : ac sermonum tuorum illecebris velut machinis quibusdam capti omnes expugnantur, propterea quod efflorescens ex iis lepos et verborum apparatus speciosissimus auditorem alliciunt. Neque vero multa te eruditio prohibuit, ne orationes quam optime elaborares, nec sermonem tuum ulla labe corrupit, ejusve expolitioni obfuit. Sed summo labore, et per exercitationes plurimas, omnis generis omnis notæ eruditionem collectam in thesauris memoriæ et ingenii reposuisti; atque ejus velut promus condus exsistis; quænam meliora sint, ex usu æstimas* (95), *et ex omnigena doctrina facile ac velut ex parato optima quæque decerpis, et studiosis subinde contribuis. Quin etiam effecisti, ut et philosophi elingues, et oratores minime philosophi esse viderentur. Hoc ipso enim, quod philosophiæ rhetoricam miscueris, et ex ambabus tot libros conflaveris, in quibus observare est conjunctas utriusque virtutes, nonne palam exsistit id quod dico? Equidem sic de orationibus tuis sentio et pronuntio. Atqui hæc strictim et velut obiter a me dicta sunt. Oportebat autem in tuarum laudum curriculum descendentem cavere omnino, ut tua tibi dignitas salva constaret, et quantum ipse facundiæ robur in orationibus tuis exprompsisses, tanto etiam ad eas verbis prædicandas instructum accedere decebat. Tu nos, ut præsens, ita et absens delectas. Bonum enim, cum esset in manibus, eo quo par erat sensu percipiebamus. At quod urbium princeps, eademque patria nostra, tantum sibi honorem ambitiose vindicet, id quidem me summa voluptate afficit : ac quanquam locorum intervallo disjungamur, nihilo tamen minus te diligimus quam si præsentes adessemus; et quia coram non licet, ideo cogitationis motu tecum versamur. Cæterum indolem tuam in orationibus tuis expressam cernimus. Memoria autem consuetudinis tuæ, et eorum qui discendi causa quotidie ad te ventitant, animum subeunte, Academiæ et Lycei imaginem nobis effingimus. Ac tibi quidem, quod præclara ista obtigerint, gratulamur; nos vero ipsos, quod te hæc ætas tulerit et vitæ tuæ tempus in hoc nostrum sæculum inciderit, felices prædicamus. Ejus tibi quam longissimum spatium utinam prorogetur, ut earum rerum, quæ in te eximiæ sunt, homines quam plurimi participes fiant.*

IV. *Philotheus patriarcha, Antirrhet. XII* (96).

Γρηγορᾶς δ' οὑτοσὶν, ἐκ βαρβάρων παρὰ τὴν τῶν πόλεων βασιλίδα ταυτηνὶ καὶ τὴν μεγάλην ἐλθὼν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ μητέρα (τῆς γὰρ Παφλαγόνων ὥρμητο γῆς), καὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐνταῦθα καὶ μούσης Ἑλληνικῆς μετασχὼν, ὡς καὶ μετεώριον ἀσκῆσαί τινα δόξαι καὶ ὀνόματος εὐμοιρῆσαί τινος, μᾶλλον δὲ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν πράγματος ὑψηλοτέρου καὶ μείζονος, τὸ μὲν βάρβαρον ἦθος ἀμηγέπη καὶ τὴν φωνὴν ἀποβαλεῖν ἔσχε· τῶν δὲ τρόπων τε καὶ τῆς γνώμης τὸ βάρβαρον οὐ μόνον οὐκ ἔσχεν ἀποβαλεῖν, ἀλλὰ καὶ προσεξειργάσατο καὶ προσέθηκεν ἐκ πάνυ τοι πολλοῦ τοῦ περιόντος, τῶν ὁμοφύλων χειρων τὰ τοιαῦτα φανεὶς, ὡς μηδὲ παραβάλλειν ἐξεῖναι. Μᾶλλον δ' ἐκεῖνοι μὲν, εἰ καὶ βάρβαροι τὴν γλῶτταν ἄλλως καὶ τὸ ἦθος ὄντες τυγχάνουσι, τῆς ἀγωγῆς τε καὶ τῶν πατρίων οὕτω ταυτὶ χορηγούντων, ἀλλὰ καὶ τρόπων εἰσὶ χρηστῶν καὶ καλοκἀγαθίας καὶ ἀρετῆς φροντισταὶ, καθόσον οἷόν τε· εὐσεβείας τε πρὸ τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἀποστολικῶν τε καὶ πατρικῶν δογμάτων σπουδασταί τε καὶ φύλακες, ὡς καὶ αὐτῆς ὑπὲρ τούτων μετὰ πλείστης γε τῆς φιλοτιμίας ἐν τῷ τοῦ καιροῦ παρατχόντι, πῶς ἂν εἴποις ἡδέως, ἀφίστασθαι τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ καὶ κατεξανέστη τῆς καὶ θρεψαμένης καὶ παιδαγωγησάσης καὶ λόγων καὶ ὀνόματος μεταδούσης, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐκκλησίας· καὶ τὰ δεινότατα καὶ ἀπευκτότατα καὶ πόῤῥω παντὸς παραδείγματος ἀκολάστῳ καὶ τολμηρᾷ γλώττῃ κατὰ τῆς Χριστοῦ νύμφης ὑβρίζει, καὶ Βαρλαὰμ κατ' αὐτό φημι τοῦτο τὸν μυσταγωγὸν τῶν τοιούτων παρενεγκών.

*Gregoras vero iste, in hanc urbium principem, et ad magnam Christianarum Ecclesiarum matrem, ex Barbaris cum advenisset (Paphlagonia quippe oriundus), postquam educatione, disciplina, et politioribus Græcorum litteris in hac civitate sic institutus est, ut in altioribus scientiis nonnihil versatus et aliquod nomen lucratus esse videretur, imo illustrius ac majus quam quod re ipsa meruerat; ritum quidem et sermonem barbarum quodammodo exuit; morum autem et animi barbariem non modo non amisit, sed ut major esset operam dedit, et plenissima de suo accessione cumulavit, popularibus suis adeo ille pejor hac in parte, ut cum eo ne conferri quidem possint. Enimvero hi, quanquam lingua et ritu Barbari, id quod ab educatione et ab institutis patriis habent, tamen moribus probi sunt, honestatemque et virtutem, quantum in se est, colunt. Iidem veram religionem apostolorumque et Patrum dogmata studiose præ cæteris amplectuntur et custodiunt, animam ipsam pro iis, si tempus ferat, summa contentione et maximo cum gaudio effundere parati. Iste contra in eam Ecclesiam insurrexit, quæ et aluerat et præceptis formaverat; quæ eloquium et nomen (utinam ne ita res esset!) impertita fuerat; atque in Christi sponsam atrocissimas, horrendas, et ab exemplo omni remotissimas contumelias jecit, Barlaamum ipsum, hac in re videlicet, horum [magistrum et] antistitem prætergressus.*

V. *Τοῦ Ἀκινδύνου, ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Γρηγορᾶν* (97).

Βαλσαμὼν ὁ γενναῖος, φίλος ὢν ἐμοὶ καὶ φίλους πάντας ὑπερβαλλόμενος τὰ πρὸς ἐμὲ, ἀντ' ἄλλης τινὸς λαμπρᾶς καὶ μεγάλης εὐεργεσίας (ᾔδει γάρ με σοῦ τε καὶ τῶν σῶν συγγραμμάτων σφόδρα περικαόμενον) φέρων ἐνεχείρισέ μοι τὴν σὴν ἐπιστολὴν, τὴν

(95) *Vel* meliora usu probas.
(96) Ex cod. Reg. 1995, fol. 285.

(97) Descripta ex cod. Vat. 1086, manu Clar. V. D. Bernanni, Succi.

περὶ τῶν ἐν οὐρανῷ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκουσαν· ἀρκείτω δὲ τοῦτ' ἀντὶ παντὸς ἐπαίνου τοῖς γράμμασι, μᾶλλον δὲ εἰς ὅσον ἂν ἡμεῖς ἰδεῖν τε καὶ εἰπεῖν ἐξικόμεθα, μὴ ὅσον ἐκείνῃ προσῆκεν, εὐμενῶς ἐκείνη τε δεχέσθω, καὶ ὁ πατήρ· ἐγὼ δὲ παραλαβὼν καὶ διεξιὼν τό τε βάθος τῆς διανοίας τό τε τῆς ἑρμηνείας Ἑλληνικὸν καὶ τὸ τῶν λέξεων ἀνθηρὸν ἐξ Ἀττικοῦ τοῦ λειμῶνος καὶ ποικιλίαν ἐνθυμημάτων ἐκ τῶν Πλάτωνος θησαυρῶν (εἰ μὴ παντάπασιν ἄπιστος ἐγὼ τὰ τοιαῦτα) καὶ πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὴν μεθ' ὥρας κατασκευὴν αὐτῆς (οὐχ ὅσον μὲν εἰκὸς ἦν, οὐδ' ἐγγὺς, ὅπερ εἶπον) θαυμάσας δ' οὖν εἰς δύναμιν τὴν ἐμαυτοῦ, τοῖς σφόδρα ζητοῦσι (πολλοὶ δὲ οὗτοι) δέδωκα. Καὶ ἦλθε διὰ πάντων τὸ θαῦμα· καὶ πολλαχοῦ σοι θέατρα καθειστήκει διὰ κρότου καὶ πηδημάτων, ἄλλων ἄλλα θαυμαζόντων· μᾶλλον δὲ πάντα πάντων, ὅση γε δύναμις ἑκάστῳ. Ἀλλ' οὕτω μὲν τῇ ἡδονῇ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ἐξήρτησας. Ἃ δὲ ὠφέληκας τῇ διδαχῇ, τούς τε τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην σοι μετιόντας, τούς τε μή· τοὺς μὲν, ἃ μηδαμῶς ᾔδεσαν, μεμαθηκότας· τοὺς δ', ἃ σφαλερῶς, ἐπανωρθωμένους, καὶ τἀκριβὲς (98) ἐγνωκότας· τούτων τίς οὐχ ὁμολογεῖ σοι χάριτας μείζους (99) ἤπερ ἔχων τυγχάνει; Ἐκείνην ἐγὼ τὴν ἐπιστολὴν ὑπὸ ποικιλοφόρμιγγος ἀοιδᾶς τοῦ Θηβαίου ποιητοῦ συντεθῆναι, μὴ μάτην (οἶμαι) νενόμικα· ἐκείνην τῆς παρὰ Πλάτωνι κατ' οὐρανὸν Ἀφροδίτης ὑπείληφα γέμουσαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πόλλ' ἕτερα τῆς σῆς γενναίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης δημιουργήματα παρ' ἐμοί σοι συνῆκται, καὶ διὰ θαύματος ἄγεται· εἴπερ ἃ πέπομφας Ἰωσὴφ ἐκείνῳ τῷ μακαρίτῃ καὶ σοφωτάτῳ, διὰ τοῦ θεσπεσίου καὶ σοφοῦ Παλαμᾶ, διὰ μνήμης ἔχεις· πρὸ γὰρ δυοῖν ἐτοῖν, τοῦτό γε· ὃς ἐπειδὴ τὸν φιλόσοφον εὗρε παρὰ τὸν ἐκ μάλα πολλοῦ πεποθημένον οἰχόμενον (ᾔδει δὲ ἄρα καὶ οὗτος δεινὸν ἐμὲ τῶν σῶν ἐραστὴν, καὶ ὡς εἰ κομιεῖ τὸ βιβλίον, τὰ μέγιστά μοι χαρισάμενος ἔσται) φέρων ἐγκεχείρικε, φιλοτιμότατα προσειπών· Δέξαι λόγους, ὧν ἦρας. Ἀνθ' ὧν παρ' ἡμῶν οὐ μικράς τινας κεκόμισται χάριτας, ἀλλ' οἵας οὐ μέμψασθαι. Ἐκ τοσούτου σφοδροὺς ἐραστὰς εἶχες ἡμᾶς, ὦ μέγα κῦδος Ἀχαιοῖσι, λέγω δὲ τοῖς Ἕλλησιν· εἰ μὴ μᾶλλον τοὐναντίον πολλοὺς τῶν ἐν λόγοις τὸν βίον κατατριψάντων αἰσχύνει τὰ σὰ τῇ ὑπερβολῇ καὶ λυπεῖ· ἀλλ' οὐχ ἡμεῖς (1) γε, εἰ καὶ μηδὲν τὸ ἡμέτερον πρὸς τὸ σὸν πέλαγος τῆς σοφίας, ὦ βέλτιστε. Μάλιστα μὲν οὖν καὶ συγχαίρομεν, καὶ ψήφους ἥδιστά τοι τῆς κατὰ πάντων νίκης ἐκφέρομεν. Εἰ σοι τοίνυν καὶ αὐτῷ τῶν δικαίων τι δόξειε (δόξει δ' οἶμαι, μὴ τὸν οὕτω τῶν σῶν ἐραστὴν μόνον εἶναι τῶν Ἀργείων ἀγέραστον, μηδὲ μόνοις τοῖς πρὸς A τοὺς ἄλλους σου γράμμασιν, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐντρυφᾷν) ἐπιστελεῖς καὶ ἡμῖν, καὶ δείξεις, ὡς οὐ μάτην ἐρῶμεν. Εἰ δὲ μήπω τεθεαμένος τὴν σὴν χρυσῆν κεφαλὴν, μηδ' ἄλλως ἄγαν ἐγνωσμένος σοι γράφω, μὴ τοῦτο θρασύτητος, ἀλλ' ἔρωτος οἴου. Εἰ δὲ ψυχὴ σώματος τιμιωτέρα, τῷ βελτίονι δήπου σύνεσμεν, εἰ ψυχῆς ἂν (2) ἔγγονα τὰ συγγράμματα.

*Acindynus Gregoræ. Epistola Thessalonicæ data.*

*Balsamon, vir egregius, cum et amicus meus sit et mei studio amicos omnes vincat, tuas mihi litteras (sciebat enim me et tui et scriptorum tuorum amore vehementer inflammatum), tuas inquam litteras mihi obtulit, insignis et magni cujuslibet beneficii loco habendas; illas videlicet, quæ cœlestia ignaris pandunt.* B *Una hæc laus iis pro alio omni elogio sufficiat: imo et epistola et epistolæ pater istam laudem boni consulant, si minus parem rei dignitati, at pro captu nostro, quatenus nempe et perspicere et eloqui possumus, satis magnificam. Ego vero litteras ab illo acceptas cum perlegissem, sensum reconditum, Græcæ linguæ proprietatem, dictionum ex horto quasi Attico decerptarum floridam elegantiam, argumentorum varietatem, ex Platonis (si qua nobis fides in his rebus) penu depromptam, totam denique, ut verbo dicam, compositionem venustam et concinnam admiratus sum: quanquam ea, quæ dixi, veris minora et longe infra rem fuerunt. Attamen eas litteras pro virili admiratus eis tradidi, qui magnopere expetebant. Erant porro plurimi, ac per omnes admiratio pervasit.* C *Tum passim tibi theatra plaudere, passim omnes præ gaudio exsilire, aliis alia suspicientibus, imo omnia omnibus, pro sua singulis facultate. Ita tu quidem homines suspensos litterarum suavitate tenuisti. Quod autem eruditione tua æque omnibus profueris, tum iis qui eamdem ipsi quoque disciplinam excoluissent, tum iis qui rudes essent, his quidem eas res, quas nunquam audierant, edoctis; illis vero earum, quas perperam didicerant, recta et accurata cognitione instructis: quis non tibi eo nomine gratias* [*maximas*] (3) *agit, at minores tamen quam quas re ipsa habet? Equidem mihi videor haud temere judicasse, illam epistolam grata lyricorum modulorum varietate a Thebano vate elaboratam, et Veneris, ejus nimirum quæ a Platone cœlestis dicitur, plenam credidisse.* D *Atqui multa tua apud me collecta excellentis ingenii et facundiæ monumenta alia admirationem habent: quæ tu, si meministi, beato illi viro et doctissimo philosopho (4) Josepho divini sapientisque Palamæ (5) interventu ante hoc*

(98) An ἐς τἀκριβές?
(99) Leg. μείους.
(1) Leg. ἡμᾶς.
(2) Fort. ἦν.
(3) Si legas μείζους, vertendum erit, *gratias agit majores, quam re ipsa habeat*, quod absurdum est.
(4) Exstat inter Gregoræ opuscula cod. Vatic. 1086, fol. 75. Πρὸς τὸν σεβασμιώτατον Ἰωσὴφ περὶ τοῦ πάσχα ἀπόδειξις, ὅπως ἐσφάλη πρὸ χρόνων, καὶ ὅπως δεῖ ποιεῖσθαι τὴν τούτου διόρθωσιν, parum diversa ab ejusdem argumenti disputatione, quæ edita est *Hist. Byz.* lib. VIII, cap. 13.
(5) Acindynus, cum hanc epistolam scripsit, amicus Palamæ erat. At postea cum illo capitale odium ipse et Gregoras exercuerunt. Non est itaque ut credamus, Acindynum ideo in hac epistola blanditum esse Gregoræ, quod is secum adversus

*biennium misisti. Hic* (6) *autem, ubi philosophum* (7) *ad illum cujus jampridem desiderio arsisset migravisse comperit, cum et ipse* (8) *sciret tuorum operum fervidum me amatorem, ac se, si librum afferret, maximam a me gratiam initurum, illum ipsum librum allatum mihi tradidit, et verbis perquam honorificis allocutus, Accipe (inquit) quas amabas orationes. Pro quo munere gratias ei persolvimus nec parvas, nec quarum illum pœniteret. Ex illo nostri in te amoris vis magna exstitit,* o ingens gloria Achivum. *Græcorum quippe tu gloria; nisi potius eorum pudor es et dolor, eo quod illos superaveris, qui in eloquentiæ studio ætatem omnem contriverunt. Nos certe ii minime sumus [quibus pudorem simul dolorémque ea re afferas]. Imo vero gratulamur, ac triumphum de omnibus libentissime uni tibi decernimus. At si id tute ipse æquum judicaveris, judicabis autem, ut spero, æquum esse, ne qui sic tua amet,* solus de gente Pelasga Indonatus eat *litterisque careat, quæ, non solum ad alios, sed ad eum etiam scriptæ, ipsi sint in deliciis), ad nos quoque scripturus es, ut ne frustra amare videamur. Quod si ego, licet aureum caput tuum nondum aspexerim, nec aliunde sim valde notus, nihilominus tamen ad te scribo, id tu ne audaciæ, sed amoris esse ducas. Cæterum quoniam animus corpori præstat, meliore utique nostri parte tecum sumus; siquidem fetus mentis est id quod scribitur.*

VI. *Philotheus iterum* (9).

Ὁ Γρηγορᾶς Νικηφόρος καὶ πάλαι μὲν ἦν προσκείμενος ταῖς τοῦ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου κακαῖς δόξαις. Διὸ καὶ ἐπηρεάζων ἦν τῇ ὀρθοδόξῳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, εἰ καὶ λάθρα τέως καὶ πρὸς ὀλίγους ἐποίει τοῦτο, τοὺς προσιόντας αὐτῷ· καὶ πρὸς τοῦ ὀρθοῦ λόγου προστάτας κακῶς πάνυ διέκειτο. Τῆς δὲ τελευταίας συγκροτηθείσης ἐκείνης συνόδου, ἧς προεκάθητο ὅ τε εὐσεβέστατος καὶ φιλόχριστος βασιλεὺς κῦρος Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ πατριάρχης ἐκεῖνος κῦρος Κάλλιστος, ἐπεὶ καὶ Γρηγορᾶς, εἰς τὴν ἱερὰν ἐκείνην σύνοδον παρελθὼν, ἐξηλέγχθη σὺν τοῖς ὁμόφροσιν αὐτοῦ τὰ Βαρλαάμ τε καὶ Ἀκινδύνου νοσῶν, εἴς τε τὴν θεότητα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν φυσικὴν τῆς Τριάδος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἔλλαμψιν κάκιστα βλασφημῶν, καὶ οὐ μόνον τοῖς ἀρχαίοις αἱρετικοῖς σχεδὸν πᾶσι, ἀλλὰ δὴ καὶ ταῖς Ἑλληνικαῖς συμπεριφερόμενος πλάναις καὶ δόξαις· δι' ἃ δή που παρὰ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης συνόδου αὐτός τε καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ, μὴ μεταμεληθέντες, τοῦ πληρώματος τῶν ὀρθοδόξων καλῶς ἀπετμήθησαν καὶ τῷ ἀναθέματι παρεδόθησαν κατὰ τὰ πατρικὰ καὶ συνοδικὰ θεσμά· καὶ τόμου προβάντος τοῦ τηνικαῦτα συνοδικοῦ, ὃν δὴ καὶ βασιλεὺς καὶ πατριάρχης ἐκεῖνος καὶ ἡ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων ἱερὰ σύνοδος ὑπέγραψαν ὁμοῦ· ὁ Γρηγορᾶς τὴν ἧτταν καὶ τὴν αἰσχύνην μὴ φέρων, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ κινηθεὶς, ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος ἐν τοῖς οἰκείοις λόγοις φησὶ, κατὰ τῆς συνόδου καὶ τοῦ ἱεροῦ τόμου χωρεῖ καὶ πειρᾶται λόγοις ἀντιῤῥητικοῖς, ὡς ἐκεῖνος ὑπέλαβεν, ἀνατρέπειν ἐκεῖνα. Συγγράφεται τοίνυν λόγους ἢ διαλόγους δέκα, οὓς κατέχων ἦν παρ' ἑαυτῷ, καὶ τοῖς ὁμόφροσιν ἑαυτοῦ μόνοις κατ' οἶκον ἐπιδεικνύμενος, etc.

*Nicephorus Gregoras Barlaami et Acindyni opinionibus perversis jam olim adhærescebat, atque idcirco orthodoxam Dei Ecclesiam obtrectabat, licet clanculum et apud paucos ad se adeuntes id faceret; denique erga sanioris doctrinæ defensores male omnino erat affectus. Demum coacta novissima illa synodo, cui præsidebant religiosissimus et amans Christi imperator Dom. Joannes Cantacuzenus et is qui tum patriarcha erat Dom. Callistus, tum vero Gregoras et alii cum eo sentientes, in illam sacram synodum ingressi, convicti sunt errorum Barlaami et Acindyni: nempe in divinitatem unigeniti Filii Dei, et in naturalem Trinitatis operationem gratiamque et splendorem pessime blasphemantes, ac non modo veterum fere omnium hæreticorum, sed et gentilium erroribus opinionibusque temere abrepti et velut circumacti. Quamobrem sacra synodus ipsum et socios, haud pœnitentes, ab universo Orthodoxorum cœtu jure ac merito abscissos anathema esse jussit, prout Patrum Conciliorumque decretis cautum esset. Tunc et synodicus Tomus prodiit, cui et Imperator, et ille quem dixi patriarcha, et sanctissimorum pontificum sacra synodus, una omnes subscripserunt. At Gregoras hanc de se victoriam et dedecus non ferens, sociis præterea instigantibus, ut ipse in libris ait, synodum simul et sacrum Tomum aggreditur, et orationibus (ut ipsi videbatur) antirrheticis conatur evertere. Conscribit itaque orationes seu dialogos decem, quos apud se servabat, domique iis solum qui secum consentirent ostendebat.* etc.

VII. *Acindynus iterum.*

Σὺ σίμβλον ἡδὺ, καὶ λόγου μέλι βρύεις,
Ἄνθη συνάξας, *etc. ut supra in Vita.*

Adde,

Οἴει με πῶς γοῦν καὶ κινεῖσθαι καὶ πνέειν,
Καὶ τοὺς ἀγωγοὺς τῆς ψυχῆς διευθύνειν,
Καὶ τῆς ἀνάγκης τὰς στροφὰς ἀποπλέκειν,
Σοῦ μὴ λαλούσης τῆς πνοῆς μου τῶν λόγων;
Νὴ τοὺς λόγους, ἄψυχον ἄντικρυς βρέτας;
Εἰμὶ Βυζαντίδι κακῶς πεπηγμένον,
Κἂν τοῖς θεάτροις ἀκλεῶς ἀνηρμένον.
Ἂν γοῦν ἀνοίξῃς πνευμάτων σου τοὺς τόνους,
Καὶ πνεῦμα πνεύσῃς ζωτικῶν ἐξ ὀργάνων,
Τοῦ θεσβίτου πως ἐμφανίσεις τὴν χάριν,
Καὶ ζῶντα δείξεις ὡς ἐκεῖνος τὸ βρέφος,
Καὶ προσλαλοῦντα φιλικοῖς προσρήμασι,
Καὶ μακαρίαν ἀναδείξεις τὴν πόλιν,
Ἣν δυστυχῶν ἔγωγε δυστυχῆ κρίνω.

*Quomodo igitur putas me et moveri et spirare,*
*Et meatus animæ dirigere,*
*Et necessitatis nodos expedire,*
*Te non loquente, qui spiritus es meorum sermonum?*

Palamam conspiraret. Vide cod. Reg. 2409, fol. 183, ubi Palamas magistrum se Acindyni fuisse gloriatur.

(6) Palamas.

(7) Josephum.

(8) Non minus scilicet quam Balsamon, de quo supra.

(9) Cod. Reg. 1996, fol. 1.

*Per eloquentiam [juro], inanimatum plane simulacrum*
*Sto Byzantino in solo male fixum,*
*Et in theatris indecore erectum.*
*Quod si aperueris pulmonum tuorum arterias,*
*Et spiritum inspiraveris vitalibus ex organis,*
*Thesbitæ* (10) *virtutem quodammodo repræsentabis,*
*Infantemque, ut ille, exhibebis viventem*
*Et alloquentem amicis alloquiis,*
*Ac beatam reddes Urbem,*
*Quam ego, cum sim infelix, infelicem judico.*

Idem.

Οὕτω με τοῖς σοῖς ἐξανηρτήσω λόγοις
Καὶ τοῖς καλοῖς ἀγῶσι, *etc. ut supra in Vita.*,

Adde,

Ὁρῶ σε, Χριστὲ, νῦν ἀκραιφνεῖ λαμπάδι
Ποιούμενον πρόνοιαν, οὐδ' ἀπωσμένον
Τὴν σὴν ταπεινὴν παντελῶς κληρουχίαν.
Ἡ λαμπὰς οὗτός ἐστιν ἡ φέγγουσά μοι·
Ἡμεῖς ὁ κλῆρος, οὓς ἐπελπίζεις, Λόγε.
Φύλαττε λοιπὸν, σωστικὴ θεαρχία,
Τὸν ἐς κράτος λάμψαντα τῆς Ἐκκλησίας
Θησαυρὸν αὐτὸν παμφαῶν ἀγαλμάτων.

*Video te, Christe, pura nunc lampade* (11)
*Curæ habere nec repudiare*
*Humilem tuam prorsus hereditatem.*
*Iste lampas est, quæ mihi lucet;*
*Nos hereditas, quos sperare jubes, o Verbum.*
*Conserva demum, salutifera Dei potestas,*
*Eum, qui ad gloriam Ecclesiæ illuxit,*
*Thesaurum ipsum splendidissimorum ornamentorum.*

VIII. *Gregorius Palamas, in epistola ad nomophylacem* (12).

Οὐκ ἄλογον ὄντως πέπονθε πάθος, ᾧ βίος ὁ λόγος· οὗτος οὗ τὰ κατηλογημένα βιβλία πέπομφας ἡμῖν ἔναγχος· καὶ, ἵν' εἴπω τὸ τῆς Γραφῆς, οὐκ ἐμωράνθη φάσκων εἶναι σοφός; . . . Εἰ δ' ἄρα φησὶν οὗτος ὁ ἀμαθῶς οὕτω καὶ σκαιῶς συγγραφόμενος σοφὸς, ὡς ἑτέραν κρύπτει διάνοιαν αὐτοῦ τὰ ῥήματα, γνώτω μὴ τοῦ κρύπτειν ἕνεκεν, ἀλλὰ τοῦ ἐκφαίνειν τὴν τοῦ λέγοντος διάνοιαν, λεγόμενά τε καὶ γραφόμενα τὰ ῥήματα. Διὸ κατὰ τὴν ὑγιᾶ δήπουθεν ἀντιστροφὴν, ἄσοφον τὸ ἀσαφὲς, ὥσπερ τὸ σοφὸν σαφές. . . . Ὁ καθ' ἑαυτοῦ μεμηνὼς οὗτος ὁ λογογράφος, καὶ αὐτοκατάκριτος λογοποιὸς, καὶ τἀναντιώτατα πρὸς ἄλληλα καθ' ἑαυτοῦ τε καὶ ἡμῶν λογογραφεῖν οὐκ ὤκνησε . . . Ὁ παρ' ἑαυτῷ σοφὸς οὗτος, ἀλλ' ἀδιάβατον ἔχων ἐπὶ τὰ κρείττω τὸ τῆς ψυχῆς λογιζόμενον, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, πολλαῖς μὲν καὶ δειναῖς βλασφημίαις περιπίπτει προϊὼν, πολλαῖς δὲ κατεφθαρμέναις ἄλλως διανοίαις, καὶ ἀνακολούθως ἐχούσαις πρὸς ἄλληλας. . . .

*Nonne prorsus ratione excidit hic, cujus omnis vita in rationis excolendæ studio posita est; hic, cujus*
A *nobis libros futiles et absurdos nuper misisti; atque, ut Scripturæ verbis utar,* nonne stultus factus est, dicens se esse sapientem?. . *Quod si hic sapiens, qui tam indocte et imperite scribit, alium sensum subesse verbis suis occultum dici, meminerit, non ad occultandam, sed ad declarandam mentem ejus qui loquitur et pronuntiari verba et scribi. Quamobrem recte utique et alienum a sapientia esse dicitur id quod est obscurum, et vicissim sapientiæ consentaneum esse id quod est clarum et dilucidum... Hic in se ipsum furens sermonum scriptor et suomet judicio damnatus fabulator non dubitavit in se pariter et in nos ea scribere, quæ secum maxime pugnarent... Hic sibi ipsi sapiens, sed qui mentem et cogitationem ad meliora transferre haudquaquam potest;* quo (13)
B non vidit, ambulans; frustra inflatus sensu carnis suæ; *in plurimas deinde et graves blasphemias impingit, atque in multas sententias incidit, cum alioqui vitiosas, tum et se invicem minime consequentes* (14).

IX. *Demetrius Cydonius, in epistola ad patriarcham Philotheum* (15).

Τί τοίνυν ἀπειλεῖς; ἵνα τὰς ἑταίρας συναγαγὼν τοὺς ἐμοὺς καταφλέξῃς λόγους, ὥσπερ ἄλλου τινὸς, ἀρετῇ μὲν καὶ σοφίᾳ συζήσαντος, τοῖς δὲ σοῖς ἐλέγχοις λαμπρότερον αὐτῷ τὸν βίον κατασκευάσαντος; οὗ πρὸς τοὺς λόγους ἀντιβλέψαι μὴ δυνηθεὶς ἐπὶ τὸ πῦρ εἶδες καὶ τὰς ψήφους τῶν γυναικῶν.

*Quid minare igitur? An te orationes meas, col-*
C *lecta amicarum turba, combusturum, ut alterius* (16) *cujusdam, qui quandiu vixit virtutem et sapientiam coluit, te ipso autem confutato vitam suam fecit illustriorem? in cujus adversos libros intueri cum haud posses, ad ignem statim et ad suffragia mulierum respexisti.*

X. *Cantacuzenus, initio Antirrheticorum de lumine Thaborio adversus Prochorum* (17).

Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ ἀνίσταται ὁ φιλόσοφος Γρηγορᾶς Νικηφόρος, ἐπεκδικῶν τά τε Ἀκινδύνου καὶ Βαρλαάμ. Καίτοι γε τὸν φιλόσοφον, ὡς φιλόσοφον, πείθεσθαι ἔδει τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἠρεμεῖν. Ὁ γὰρ φιλοσοφίας ὅρος τοιοῦτός ἐστιν, ὥστε τὸν ταύτην ἀσπασάμενον ἄπλαστον εἶναι προσήκειν καὶ συνετόν
D ὥσπερ τοὐναντίον ἀναίσχυντον πάντη καὶ ἰταμὸν, τὸν πονηρίᾳ συζῶντα καὶ βασκανίᾳ. Ὁ γάρ τοι τοιοῦτος, κἂν μυριάκις ἐπιστομηθῇ, τοσαυτάκις ἀνθίσταται πάλιν. Ὁ δὲ τὴν φίλην ἀλήθειαν ἀποθέμενος καὶ ἑτέρους προσλαβόμενος ἱκανοὺς κατὰ τῆς ἀλη-

(10) Eliæ.
(11) Supple, *mihi prælucente.*
(12) Cod. Reg. 2409, fol. 259.
(13) *Quæ* vulg.
(14) Hæc convitia in Gregoram, non autem in Acindynum jacta esse, apparet ex his verbis, quibus epistola clauditur: Οὐκ ἄκομψον, εἰ καὶ καταγέλαστον, ὅτι τὸ πλεῖστον αὐτῷ τῶν γεγραμμένων τὴν τοῦ Ἀκινδύνου δόξαν καθαιρεῖ, ἄκοντος τοῦ γράφοντος καὶ ἀγνοοῦντος. *Non illepidum hoc, tametsi ridiculum est, quod quæ scripsit, eorum maxima pars Acindyni opinionem convellit, invito eo qui scribit et insciente.* Item ex his, in quibus ad nomen Gregoræ evidenter alludit, et ejus patriam notat, quæ erat Paphlagonia: Ἡ τῶν ἐπὶ τούτῳ συγκεκροτημένων ἐφ' ἡμῶν δυεῖν μεγίστων συνόδων ψῆφος οὐ μὲν οὖν οὐδένα τῶν ἐγρηγορότων λέληθε, μάλιστα Ῥωμαῖον ὄντα καὶ πολίτην ἡμέτερον. *Nemo est, quem duorum super ea re maximorum conciliorum, nostra ætate habitorum, decisio latuerit; nemo, inquam, experrectus, præsertim si Romanus et civis noster sit.*
(15) Ex cod. Reg. 3118, fol. 28.
(16) Scil. Gregoræ.
(17) Ex cod. Reg. 1999, fol. 24.

θείας ἵσταται. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐψεύσαντο αὐτῷ. Καὶ τοίνυν καὶ αὖθις τρίτης συνόδου συγκροτηθείσης καὶ αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει παρ' ἐμοῦ, τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τοῦ μακαρίου Καλλίστου κοσμοῦντος, πάλιν γίνεται τόμος, ἐπεκδικῶν μὲν καὶ ἐπιστηρίζων τόν τε πρῶτον καὶ δεύτερον τόμον, καταδικάζων δὲ τὸν Γρηγορᾶν σύν τε τῷ Ἀκινδύνῳ καὶ Βαρλαάμ. Ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἐνεχθεῖσαν ψῆφον μὴ ἐνεγκὼν κατὰ τοῦ τόμου χωρεῖ· καὶ οὔτ' ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς, οὔτ' ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν θείων Πατέρων καὶ θεολόγων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βλάσφημα ἐρεύγεται ῥήματα. Ἔνθεν τοι καὶ τῷ ἁγιωτάτῳ πατριάρχῃ Φιλοθέῳ βιβλίον ἐξεπονήθη κατὰ πάντων αὐτῶν, τῷ Σοδομιτικῷ πυρὶ ἐοικὸς, τῷ τεφροῦντι γλώσσας βλασφήμους καὶ ἀσεβεῖς.

Οὐκ οἶσθα (18) ὡς πρῶτος καὶ κορυφαῖος καὶ πάντων ὑμῶν ἔξαρχος Βαρλαὰμ, προστάτης τῆς ἀθέου ταύτης αἱρέσεως χρηματίσας διαπυρότατος, συνοδικῶς ἀπηλέγχθη, καὶ πάσαις ψήφοις τὴν ἧτταν ἠνέγκατο· καὶ τόμος ἐξετέθη συνοδικός τε καὶ πατριαρχικὸς, κηρύττων τὴν ἐκείνου κακοδοξίαν; ὁ δὲ μετ' αὐτὸν τὰ ἐκείνου ἀναλαβὼν Ἀκίνδυνος οὐ καὶ αὐτὸς ταυτὰ δὴ ταῦτα τῷ Βαρλαὰμ πέπονθε, συναπελεγχθέντος αὐτοῖς καὶ τοῦ πατριάρχου Καλέκα; τὸν δέ γε φιλόσοφον Γρηγορᾶν, ἔτι τε τὸν Ἐφέσου, τὸν Γάνου, τὸν Δεξιὸν, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸν Ἀθανάσιον οὐχ ἠγνόηκας πάντως, ὡς καὶ τρίτη δι' αὐτοὺς συγκεκρότητο σύνοδος παρ' ἐμοῦ τε καὶ τοῦ μακαρίτου ἐκείνου πατριάρχου Καλλίστου ἔτι περιόντων (19) τῷ βίῳ, καὶ τὴν ὁμοίαν καὶ αὐτοὶ τοῖς προλαβοῦσιν ἧτταν ὑπέστησαν; Καὶ τρίτος αὖθις τόμος ἐκτέθειται, ὑπογραψάντων ἐν τούτῳ ἐμοῦ τε καὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ υἱοῦ μου; εἰ μὲν οὐκ ἀξιόχρεως ἐκείνους ἡγῇ, καὶ βραδεῖς μὲν νοῆσαι, εἰπεῖν δ' ἀσθενεῖς ταῦθ' ἃ σὺ προφέρεις νυνὶ, οὐδ' οὕτως καλῶς σε διατείνεσθαι φαῖμεν ἄν· πλὴν ἀλλὰ συγγνοίημεν ὁπωσοῦν. Εἰ δὲ πᾶς τις, ὃς τὰ ὑμέτερα οἶδε, πολλῷ τῷ μέσῳ μείζους ἐκείνους εἶναι κατά γε τοῦτο, δηλονότι τὸ ὑπὲρ τούτων ἀντιλέγειν, ἐρεῖ· δῆλον, ὡς τῶν ἰσχυροτέρων καταβληθέντων γελοία πάντως ἡ παρὰ τῶν ἡττόνων περὶ τῶν αὐτῶν εἰς μάχην πρόκλησις δόξει. Τί σοι τοίνυν δοκεῖ (20);

*Non multo tempore interjecto Nicephorus Gregoras philosophus consurgit, Acindyni et Barlaami dogmata defendens : quanquam oportebat philosophum, ut philosophum, veritati obsequi et quiescere. Ea enim philosophiæ ratio et natura est, ut qui hanc amplectatur, is et sincerus et intelligens esse debeat : quemadmodum e contrario is impudens et protervus est, qui vitam in improbitate et invidia exigit. Quippe hujusmodi vir, etsi centies ore obstructo coactus sit obmutescere, toties pugnam redintegrat. Iste autem abjecto dilectæ veritatis studio, aliis compluribus sociis sibi adjunctis, in veritatem insurgit. Sed inimici* Domini mentiti sunt ipsi. *Tertia itaque a* A *me rursum congregata synodo, eaque Constantinopoli, quo tempore beatus Callistus thronum patriarchalem ornabat, alius denuo Tomus promulgatus, qui primum secundumque vindicaret et confirmaret, Gregoram autem simul cum Acindyno et Barlaamo condemnaret. At ille sententiam hanc in se latam non ferens in Tomum invehitur, ac neque ex sacra Scriptura, neque ex sanctorum Patrum theologorumque doctrina, sed ex suo ipsius ventre depromptas blasphemias eructat. Unde et sanctissimus patriarcha Philotheus librum lucubravit similem igni Sodomitico, linguas blasphemas et irreligiosas in cinerem vertenti.*

*An tu istud ignoras, primum et principem et omnium vestrum ducem Barlaamum, qui impiæ hujusce* B *hæreseos acerrimus defensor audiit, refutatum in concilio, et communi omnium suffragio victum ac profligatum fuisse; Tomo deinde synodico eodemque patriarchali edito, perversas ejus opiniones publice damnatas? Nonne et is qui illius dogmata postea excepit, Acindynus, hæc eadem quæ Barlaamus passus ipse quoque est, patriarcha etiam Caleca simul cum illis refutato? Jam vero nec philosophum Gregoram, nec Ephesi metropolitam, nec Gani, nec Dexium, nec Athanasium plane ignoras; nec te fugit, tertiam eorum causa coactam esse synodum mea et beati illius patriarchæ Callisti adhuc superstitis auctoritate, atque hos, iis qui præcesserant exæquatos, parem damnationem subiisse. Unde et tertius Tomus* C *promulgatus est, cui ego et filius meus Joannes Palæologus imperator subscripsimus. Hos tu si non satis idoneos, si ad ea quæ nunc objicis vel excogitanda tardiores, vel dicenda infirmiores fuisse existimas, nec sic quidem te recte contendere dixerim : veniam tamen utcunque dederimus. Quod si quisquis res vestras novit, is illos multo majores esse fatebitur, eo præsertim quod de his contentio sit; palam est, postquam eversa sunt ea quæ firmiora erant, prorsus ridiculos esse eos, qui viribus defecti adversarios provocent, et de iisdem rebus pugnam instauratum eant. Ecquid ergo tibi videtur? etc.*

XI *Joannes Cyparissiota, Palamicarum Transgressionum part. I, lib.* IV, *cap.* 3.

Εἰ δὲ καὶ μακρόθεν ἐπισκέπτεσθαι ταῦτα δέοι, καὶ D καθέκαστον ἐπιζητεῖν, τὴν περὶ ταῦτα συγγραφεῖσαν τῷ μεγάλῳ τῆς ἀληθείας ἀγωνιστῇ Νικηφόρῳ δεῖτω τις βίβλον· καὶ πάντ' ἀκριβῶς εἴσεται, μηδενὸς ἐν ἐκείνοις ἀποδέοντα (21) τῶν εἰς ἀλήθειαν καὶ κάλλος εὖ ἠσκημένων.

*Quod si ista longius repetita explorare et singula inquirere oporteat, legat quilibet librum de his rebus a magno veritatis propugnatore Nicephoro conscriptum : quem qui legerit, is omnia penitus pernoscet, cum illic nihil desideretur sive ad veritatem sive ad elegantiam pulchre accommodatum.*

(18) Ex cod. Reg. 1999, fol. 49.
(19) Leg. περιόντος.
(20) Adde his capp. 23, 24 et 25, libri IV, Historiæ Cantacuzenicæ
(21) An ἀποδέοντος?

XII. Ἀνώνυμος, *περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ δυσσεβείας* (22).

Τοσαύτην δὲ κεκτημένος ἀσυνεσίαν περὶ τὴν τῶν θεοφόρων Πατέρων διδασκαλίαν, καὶ οὕτω πλημμελῶς ἐκδεχόμενος αὐτὰ (23), ὡς καὶ πρὸς πᾶν τοὐναντίον ἀποβουκολεῖσθαι, πᾶσαν αἵρεσιν ὁ τάλας ἀπεσώρευσε (24) τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τε καὶ ψυχῇ. Διὸ καὶ ἀντικείμενος κατέστη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῶν αὐτῆς περιβόλων δικαίως ἀπηλάθη καὶ ἀπεκηρύχθη παῤῥησίᾳ καὶ τοῖς ἀναθέματι καθυποβληθεῖσιν ἐγγράφως συνετάχθη, εἰ μὴ ἄρα μεταμεληθείη καὶ τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀποσταίη, συμφωνήσας ἡμῖν κατὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ἀλήθειαν. Ὅπερ μὲν ἡμῖν εὐχῆς ἔργον καὶ ἐλπίς. Ἀπογινώσκειν γὰρ εἰς τέλος, πρὸ τοῦ πᾶσιν ὀφειλομένου τέλους, οὐδένα δεῖ. Προστιθεὶς δ' ὅμως οὕτως ὁσημέραι ταῖς δυσσεβείαις, ἀπροσδόκητον αὐτοῦ σχεδὸν ἀπεργάζεται τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπάνοδον.

*Cum autem is sanctorum Patrum doctrinam tam male intelligat, tam perperam accipiat, ut ad quemlibet contrarium errorem seductus divertatur, omnem hæresin infelix capiti et animæ suæ accumulavit. Quamobrem Ecclesiæ Christi adversarius exstitit, et extra septa ejus ab ea juste ejectus, publico præconio damnatus et scripto anathemate cum alienis a communione annumeratus est, nisi enim pœniteret, nisi veram nobiscum religionis doctrinam professus a pravis dogmatis absisteret: id quod nos et vovemus et speramus. Neminem quippe, ante destinatum omnibus finem, desperare oportet. Cæterum ille, quando novis quotidie accessionibus cumulat impietatem, futuræ ad meliorem frugem conversionis nullam fere spem facit* (25).

XIII. *Joannes Cyparissiota, Palamicarum Transgressionum, part. I, lib.* IV, *cap.* XII.

Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο σῶμα τοῦ μεγάλου τῆς ἀληθείας κήρυκος παιζόμενόν τε καὶ περιφερόμενον· καὶ τοῦτο μὲν ἐν φιλοσόφοις ὄντος, οἷος οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς θαυμασιώτερος; τοῦτο δ' ἐν ἀσκηταῖς, οἷος οὐδεὶς ἕτερος σπουδαιότερος· τοῦτο δ' ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσι καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν πειρατῶν προπηλακισμοῖς καὶ λοιδορίαις καὶ καθείρξεσιν, οἷος οὐδεὶς ἄλλο; ἐν ἅπασι καρτερικώτερος· Νικηφόρου φημὶ τοῦ θαυμαστοῦ Γρηγορᾶ, καὶ μηδὲν ἕτερον ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κλήσεων περὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ δηλώσαντος, ἀλλ' ἢ νίκας ἐν ἐγρηγορότι τῷ νῷ κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν ἄρασθαι.

*Ad hæc spectandum corpus magni fidei veræ præconis diu ludibrio habitum*, etc. *Vide supra in Vita.*

XIV. *Symeon Thessalonicensis adversus Hæreses, cap.* 38 *sq.* — *Contra Barlaamum, Acindynum et iis similes.*

Τοῖς ἱεροῖς δὲ τόμοις ἐντυχὼν ὁ βουλόμενος, οὓς A ἡ τοῦ Χριστοῦ ὀρθόδοξος ἀνεστήλωσεν Ἐκκλησία, εἴσεται ἀκριβῶς πάντα· πρότερον μὲν τῷ ἐκτεθέντι κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς ἐκείνου Βαρλαὰμ τοῦ Καλαβροῦ· δεύτερον δὲ τῷ τοῦ κινδυνεύσαντος ἐν ὁμοίοις τῷ Βαρλαὰμ πολυκινδύνου Ἀκινδύνου· τρίτῳ δέ γε κατὰ τοῦ τρίτου καὶ πολλάκις (ἐπεὶ καὶ πολλάκις παρ' αὐτοῦ τε καὶ διαφόρων ἄλλων αἱρετιζόντων ὁμοίως ἔσχε τὰς ταραχὰς ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ), φημὶ δὲ τοῦ λίαν νενεκρωμένου τὴν ψυχὴν, καὶ κάρῳ δυσσεβείας καὶ ὕπνῳ βαρεῖ κατεχομένου Γρηγορᾶ, συντεθέντι· καὶ γνώσεται οἷον τὸ τῆς αἱρέσεως ταύτης ποικίλον τε καὶ δολερὸν, καὶ ἅμα τὸ ἄθεον καὶ ἐπιβλαβὲς, καὶ τίς ὁ ταύτης προστάτης, καὶ τίνες οἱ ἐξ ἐκείνου φυέντες, οὐκ ἄκαρποι μόνον καὶ καταργοῦντες τὴν γῆν τῆς εὐσεβείας βλαστοὶ, ἀλλὰ καὶ ἀκανB θώδεις καὶ λίαν τραχεῖς, παραλυποῦντες καὶ διασπῶντες τὰ τῆς ἐκκλησίας γεννήματα.

Ἐν αἷς δήπερ ἀσεβείαις καὶ ἀτοπίαις καὶ διάδοχον ἑαυτοῦ τὸν δύστηνον ἐκεῖνον ἔσχεν Ἀκίνδυνον· καὶ ἔτι Δεξιόν τινα, τὸν τῆς ἀριστερᾶς μερίδος· καὶ Ἀργυρὸν, τὸν ἰοῦ μεστὸν, τὸν καὶ πολὺ τὸ κίβδηλον τῆς Ἑλλήνων φλυαρίας πλουτήσαντα· καὶ πρὸ αὐτῶν Γρηγορᾶν ἐκεῖνον τὸν ἀποστάτην. Οἳ καὶ τὴν χάριν καθάπαξ ἠθετήκασι τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐξηρνήσαντο, μηδεμίαν δύναμιν προσεῖναι λέγοντες τῷ Θεῷ, μηδὲ δωρεάν τε καὶ χάριν ἐξ αὐτοῦ προϊοῦσαν.

*Sacros Tomos, ab orthodoxa Christi Ecclesia pu-* C *blice expositos, qui voluerit legat, et omnia explorate cognoscet: primo quidem eum Tomum, qui in impium illum Barlaamum Calabrum editus est; tum illum, qui adversus temerarium* (26) *Acindynum, eadem quæ Barlaamus tentare ausum* (27); *denique eum qui tertius prodiit, compositus videlicet in eum qui ter et sæpius (siquidem ab eo sæpe et a variis præterea hæreticis Ecclesia Christi similiter perturbata est), Gregoràm dico, morte animæ penitus mortuum, eumdemque impietatis veterno et gravi sopore oppressum. Cognoscet is quam varia et quam subdola sit hæc hæresis, quam Dei inimica et noxia; quis ipsius propugnator primus fuerit; quinam denique inde exorti non modo infructuosi et veræ religionis solum infestantes surculi, verum etiam spinosi* D *et multum asperi, eos quos genuit Ecclesia fetus molestia afficiant et dilacerent.*

*Horum* [*Barlaamus*] *impiorum dogmatum et errorum hæredem habuit infelicem illum Acindynum; item Dexium, sinistrarum partium hominem; nec non Argyrum, æruginis plenum et Græcanicæ vanitatis falsa moneta* (28) *instructissimum; et ante hos apostatam illum Gregoram. Ii gratiam Dei omnino contempserunt, naturalem ejus virtutem et operationem repudiarunt, nullam Deo adjunctam virtutem,*

(22) Ex cod. O. 1. Bibliothecæ Mediolan. Ambrosianæ, quem Friderico Rostgaardio communicavit L. Anton. Muratorius.

(23) An αὐτήν?

(24) ἐπεσώρευσε.

(25) Huc pertinet narratio disputationis in palatio habitæ coram imperatore Joanne Palæologo, quæ exstat in cod. Reg. 2609.

(26) Græcas allusiones reddere non licuit.

(27) Supple, *eadem tentavit*.

(28) Allusiones ad nomina.

*nullum ex eo donum, nullam gratiam procedere dixerunt.*

Habes, vir illustrissime, selecta e multis Nicephori Gregoræ elogia; honorifica pariter et injuriosa: quæ longo intervallo distantia et plane disparata ideo conjunximus et oculis tuis alterna subjecimus quo facilius perspiceres quam iniqua essent judicia hominum, quam cæca et affectui obnoxia. Illud tamen hac in parte diligenter velim attendas, a quibus Gregoras reprehensus et contumeliis vexatus sit, eos illi infensos fuisse ob eam prorsus causam, quia saniorem doctrinam et veræ fidei dogmata propugnaret; a quibus vero laudatus, eorum plerosque non studio partium ductos, sed vel opinione sua deceptos, vel amori (ut fit) indulgentes, plus nimio blanditos esse ei, quem laudibus ornarent. Ne autem, suffragiis computatis, dubites utri, seu benignæ seu duriori, sententiæ accedas, eo quod utrobique pares numero calculi judicium ambiguum faciant, adnumerentur isthæc quoque supra allatis testimonia amica et mere ἐγκωμιαστικά.

XV. *Cantacuzenus Hist., lib.* I, *cap.* 11.

Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ Μετοχίτης ὁ μέγας, ὃς μεσιτεύων μὲν τότε τῇ διοικήσει τῶν βασιλικῶν πραγμάτων ἦν, ἄλλως δὲ ἀγχίνους, καὶ οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἔξω σοφίας εἰς ἄκρον ἐληλακώς. Τὴν γὰρ ἀστρονομίαν, ἀπό τινος Βρυεννίου φαύλας τινὰς καὶ οὐκ ἀκριβεῖς πάνυ παραλαβὼν ἀρχὰς, αὐτὸς ἰδίοις πόνοις ἐξηκριβώσατο, ὡς καὶ μετὰ ταῦτα πολλοὺς ἐν ἐπιστήμῃ τοῦ μαθήματος σὺν ἀκριβείᾳ γενέσθαι παρ' αὐτοῦ διδαχθέντας. Ὃ καὶ θαυμάζοντος βασιλέως, καὶ πρός τινα τῶν ἐκείνῳ φοιτησάντων ἐρομένου, ὁ Γρηγορᾶς οὗτος ἦν, πῶς ὁ Μετοχίτης, ἐκ φαύλων τῶν ἀρχῶν ὡρμημένος, οὕτως ἠδυνήθη πρὸς τελείαν ἐξεύρεσιν τοῦ μαθήματος ἐλθεῖν· Οὐ θαυμαστὸν, φάναι, βασιλεῦ, τὸν ἐρωτηθέντα, ἐκ λαμπάδος μικρᾶς πυρσὸν ἀναφθῆναι μέγαν· ἐπαινέσαι τε τοῦτον τῆς ἀγχινοίας τὸν βασιλέα, καὶ τὸ οἰκεῖον τῆς εἰκόνος θαυμάσαι.

*Id ipsum et magnus logotheta Metochites præstitit, qui tum domum imperatoriam sive aulam regebat, vir alioqui solers, et non Christianis modo, sed externis etiam litteris politissimus. Etenim cum astronomiæ principia a quodam Bryennio minuta et imperfecta accepisset, ipse in eo studio accuratissima diligentia sua tantos progressus fecit, ut deinde quoque permulti in eadem scientia ipso præceptore progressus eximios adepti sint. Quod cum imperator admirans Gregoram ejus auditorem percontaretur, qui tandem Metochites, a tam tenuibus profectus initiis, ad plenam hujus disciplinæ cognitionem aspirare potuisset, audivit ab eo, nihil esse mirum ex parva lampade luculentam facem accendi. Laudavit re-* A *spondentis acumen imperator, et imagine obvia ac familiari naturam rei ante oculos ponente delectatus est.*

XVI. *Isaac Argyrus, cap.* 16 *Computi a Petavio editi* (29).

Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, καὶ πρὸ ἡμῶν ὁ σοφώτατος Γρηγορᾶς ἀπέδειξε, τὸν περὶ τούτων λόγον ἐκθέμενος, μηδεμιᾶς σοφίας ἀπολειπόμενον, καὶ αὐτὸ τὸ κανόνιον μεταποιήσας καὶ ἀποκαταστήσας εἰς τὴν κατὰ τοὺς νῦν χρόνους ὀφειλομένην αὐτῷ διόρθωσιν· ὃς καὶ τοῖς πᾶσιν ἐμφανὲς καταστὰς ἄχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐνώπιον καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συγκλήτου, ἔτι δὲ καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας λογάδων, ἐπῃνέθη τε παρὰ πάντων, καὶ πάντες, εἰ δυνατὸν, εἰς τὸ ἑξῆς τελεῖσθαι τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ νέου κανόνος διόρθωσιν εὔλογον εἶναι κεκρίκασι, τὴν τῶν λόγων
B δυσωπηθέντες ἀλήθειαν.

*Et quidem ante nos doctissimus Gregoras de hoc scripsit, edito libro, in quo nullam eruditionem desideres et transformato canone, et in eum qui huic sæculo competit statum restituto: qui et in populo, et in conspectu imperatoris et ipsius senatus, et lectissimorum Ecclesiæ virorum, ab omnibus laudatus est, et universi Pascha, si fieri posset, ex emendatione canonis celebrandum esse decreverunt, ipsa veritate verborum confutati*

XVII. *Τοῦ πρωτονοταρίου τοῦ Λαμπηνοῦ, εἰς Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν* (30).

Ὃν ἐπί τ' ἀριστεῖ Χριστοῦ καὶ γενναίῳ διέθηκα μάρτυρι λόγον, ᾔτηκόσι σοφῶς ἐν ὑπερορίᾳ κἀνταυθοῖ, πέπομφα, ὅπῃ κρινοῦσιν οὐ πεφροντικὼς, τῷ
C θ' ὑπερορίους εἶναι τοὺς κρινοῦντας, καὶ ἄλλως ἥκιστ' ἐπιτετραφὼς σφισι τὴν κρίσιν. Ἐπιψηφιζέσθων ᾗ βούλοινθ' ἕκαστος· καὶ οἱ (31) ὅροις ἐπιστήμης ἑπόμενοι, οἷς κρινοῦσιν ἀγαπήσομεν· εἰ δὲ καὶ ἀνεπιστημοσύνην ἔνιοι καταψηφιοῦνται τοῦ λόγου, ἥκιστ' ἀνιασόμεθα. Σοὶ δὲ πέμψαι τὸν λόγον τέως μὲν ὤκνουν. Ἤδειν γὰρ τ' ἀρίστῳ τῶν Ἑλλήνων ἀκριβωσομένῳ περὶ αὐτοῦ πέμπων, καὶ μεθ' ὅσης ἑκάστην αὐτοῦ μοῖραν ἐπιστήμης ἐπισκεψομένῳ, οὐχ ὅπως ὅσα γε εἰς νοῦν ἔρχεται καὶ τὴν ὅλην διασκευὴν, ἀλλ' ὅσα καὶ ὄνομα ἀποξέει τε καὶ ἀποτορνεύει, καὶ λεαίνει συνθήκην, καὶ ἀπόθεσιν ἀναπαύει, καὶ διὰ τῆς, τρόπον ψυχῆς, τὸν λόγον εὖ ἰθυνούσης ἁρμονίας εὖ ἥρμοσται. Καὶ τέκτοντες (32) γὰρ, καὶ τῶν γενικωτέρων ἐπιτηδευμάτων οἱ προϊ-
D στάμενοι, τοῖς ἐφ' ἑκάστοις αὐτῶν μέγα δυναμένοις σὺν ὄκνῳ φιλοῦσιν ἅττ' ἔφθησαν κατασκευσάμενοι ἐπιδείκνυσθαι. Καί σοι τῷ πᾶν εἶδος σοφίας ἐξησκηκότι, καὶ διαιρεῖν εὖ οἶδ' (33) ὅτι λόγους καὶ κρίνειν, εἴπερ τις τῶν ἐπὶ σοφίᾳ τεθρυλλημένων, σὺν ὄκνῳ εἴ τις αὐτοῦ λόγους κρίνοιτο πέμψει. Ταῦτ' ἄρα κἀγὼ σὺν ἀγωνίᾳ πέμπων (34) τὸν λόγον, δεδιὼς μὴ παρὰ σοὶ κριτῇ οὐ κατ' ἐπιστήμην, οὐδ' ἐπ' εὐφημίᾳ τοῦ μάρτυρος, ἀλλ' ἐφ' ὕβρει παρὰ τὴν αὐτοῦ

(29) *Uranolog.* pag. 382

(30) Hanc epistolam, et decem sequentes, ex codice Vaticano partim sua partim viri doctissimi Belmanni Sueci manu descriptas, communicavit mecum R. P. D. Bernardus de Montfaucon.

(31) Legendum εἰ.

(32) τέκτονες.

(33) εἰδότι.

(34) πέμπω.

φαυλότητα ἐξενήνεκται. Εἰ δέ σοι μέλον δέους ἡμᾶς A ἀπηλλάχθαι, τὴν παρὰ σαυτοῦ ψῆφον μὴ ἀποκνήσῃς θέσθαι τῷ λόγῳ. Εἶναι γὰρ ὃ σὺ ψηφιῇ, ὅρων ἐπιστήμης εἴσω. Εἰ δ' ἐλλέλειπταί τι τῷ λόγῳ, εἰ προσθήσεις, οὐκ ἀνιάσεις· εἰ δ' ἡμᾶς προσθεῖναι δηλώσεις, καὶ οὕτως εὐφρανεῖς.

## XVIII. *Τοῦ Ζαρίδου, εἰς τὸν αὐτόν.*

Τί με κινεῖς ὅστις εἶ λυπούμενον καὶ οὐκ ἐᾷς θρήνοις καὶ οἰμωγαῖς τὴν συμφορὰν ἀφοσιοῦσθαι, τραγικαῖς σκηναῖς φιλοχωροῦντα, ἵν' ἐκεῖθεν ἐρανιζοίμην τὰ τὸ πάθος ἐπιῤῥωννύντα καὶ ἀκήλητον φρουροῦντα τὸν ἀεὶ χρόνον; ἐς τοσόνδε γὰρ ἀτοπίας προήκομεν, ὥσθ' ἃ μάλιστα ὀδυνῶσιν ἡμᾶς, ταῦτα φιλοκρινεῖν καὶ ῥινηλατεῖν, ἵνα τῷ παρόντι δαίμονι ἀξίως ὑπηρετοῖμεν, καὶ μὴ κατειρωνευοίμεθα, οἷς σύνεσμεν δεινοῖς. Ἀλλ' εἴτε φειδοίη (35) ἡμῶν, ἵν' B ἐκεῖθεν ἀποσπάσωμεν (36), καὶ μὴ λάθωμεν ἐκτακέντες εἰς δάκρυα, εἴτε καὶ τὰ σαυτοῦ εὖ τιθέμενος ἐκ τοῦ περιόντος, ὅπως τὴν δίαιταν ποιοῖτο (37) τοῦτόν σοι ἀγνοεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἰς σαφεστάτην τεῖνον γνῶσιν, αὐτὸν καθ' αὑτοῦ ἔχειν μηνυτήν· ἀλλ' εἴθ' οὕτως, εἴτ' ἐκείνως, εἴτε καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐλλοχῶν ἡμᾶς ἡμέτερα γράμματα προκαλῇ, εὖ ἴσθι, ἐξεῖλες ἡμᾶς κατὰ κράτος, καὶ τὰ ὅπλα σοι συγχωροῦμεν, τῆς τοῦ λανθάνειν αἱρέσεως ὥσπερ ἀκροπόλεως ἐκφοιτῶντες. Αἱ γὰρ τῶν (38) συγγραμμάτων Σειρῆνες τὰς φρένας μετῴκισαν, καὶ ὅ τι βούλοιντο χρῶνται ἡμῖν, καὶ ὅποι τράποιντο οὐκ ἀπολειπόμεθα. Πλὴν παρ' ὅσον τοῦτο, τὴν μήρινθον ἐκείνην μὴ οἴου σπεῦσαι (39) ἡμᾶς· φῂς γὰρ (ὡς ταύτῃ αἱρήσων) C ὡς ἐφ' ἑκάτερα ταλαντεύῃ, καὶ παραλλὰξ ταῖς γνώμαις φέρῃ, καὶ τῶν ἀμηχάνων οὐδὲν ἐνδεῖς, οὐδ' ὁποτέρως δυνάμενος ἔχειν τῆς περὶ ἡμῶν δόξης, νῦν μὲν κινδυνεύων τοῖς ἐλλογίμοις ἡμᾶς ἐγκρίνειν, νῦν δὲ..... ἀλλ' εὐφημεῖν χρή. Ὃς γὰρ ἂν καὶ προσειδῇ χάριτας, εἴ τις αὐτὸν ἐξ ὀφθαλμῶν τε καὶ ἀπὸ μνήμης εἶναι (μικροῦ δέω πάντων φάναι) ἐς τἀκριβὲς ἀγγείλειεν, ἥ που ἡδὺς ἂν ὅδ' εἴη ὀψὲ τῆς ἡλικίας ἐπιδείξεσι δεδωκὼς, τοῦ μή τινα τῆς ὀρθῆς ψήφου περὶ αὐτοῦ ἁμαρτεῖν. Ὦ μούσαις ἁπάσαις κεχαρισμένε, ὅσον ἐπ' ἄλλῳ φάναι (μὴ ἀλαζονεία τις ᾖ τὸ τοῦ ἔπους) οὐκ ἐμέλλομεν ἀφνειοί ποτ' εἶναι ἐν λόγοις, οὐδ' ἐπαΐειν, οὐδ' ἐφιστάνειν τούτοις περιεργότερον. Νῦν δὲ καὶ παντάπασιν ἀπηγροικίσμεθα, καὶ μάλιστα ἐπειδὴ συμφορὰ συνεχώρησεν ἡμῖν D ἀργαλεωτάτη· ἀπεσκλήκαμεν καὶ ἀπειπάμεθα καὶ λόγοις καὶ ἔργοις, εἴπερ ἦν χάριν ἔχον ἡμῖν. Καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἐμέλλομεν συμφορᾷ καὶ οὑτωσὶ βαλέσθαι εἰς νοῦν, οὐχ (40) οἷαί τι οὔσῃ προσεπταικότες, εἰ καὶ ἄλλως τίσις ἐστὶ καὶ καθάρσιον τῶν ἡμῖν βεβιωμένων. Καὶ μιᾷ γέ τῳ σοφῇ διαχειρήσει μεμηχάνητον (41). Μὴ γὰρ οὕτω τὸ πάθος κατασῦραι συνηθείῃ τοῖς τοιούτοις δόγμασι συνειθισμένους λογισμοὺς ἡμῶν, ὡς μὴ ταῦτα ταύτῃ διῳκίσθαι τῷ κρείττονι οὐρανομήκει φωνῇ διατρανοῦν. Ἀλλὰ μέχρι τούτου θάῤῥει. Ὑγιαίνομέν σοι, καὶ οἱ αὐτοί ἐσμεν, νῦν τε καὶ ὅτε εὐθηνοῖτο τὰ καθ' ἡμᾶς. Τὰ δ' ἄλλα πρὸς τὸ ζῆν ἀπονενοημένως ἔχομεν· καὶ μὴ μικρολογοῦ περὶ ἡμῶν, περὶ δόξης κινδυνεύοντας ἐπιστρέφεσθαι οἰόμενος. Ἐχόντων αἱ περὶ ἡμῶν ὑπολήψεις κατὰ τὸ ἐπιὸν ἑκάστῳ, καὶ ὅπως ποτὲ ἔχουσιν ἕκαστος περὶ τοῦ τἀλλότρια κακὰ περιεργάζεσθαι φιλονεικίας. Ἀλλὰ ταύτῃ μὲν οὐχ ἥλωμεν ἡμεῖς, ἄλλῃ δὲ πολλαχῇ· ἢ τἀληθέστερον φάναι, οὐκ ἔστιν ὅθεν οὔ. Καὶ προσέχειν σοι ἔπεισαν μετὰ πολλοῦ θαύματος καὶ βοῆς· καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ κατὰ μόνας οὖσι, καὶ μεθ' ὧν ἑκάστοτε συμβαίνει, ἡμῖν σύνει· καὶ μεμηνόσι θείαν τινὰ μανίαν B ἐοίκαμεν, οὐκ ἐπὶ ποσόν τι, ἀλλ' ὅσον οἷόν τε ποῤῥωτάτω. Καὶ γὰρ χορηγεῖ τῷ πάθει τῆς (42) ἐπιστολῆς συνεχὴς ἀνάληψις, καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτῇ δὶς καὶ τρὶς ἐπανάληψις γινομένη. Καὶ ταυτὰ (43) ἀπὸ τῶν αὐτῶν πρόεισι, λήθη καὶ ἄγνοια τῶν παρόντων, καὶ σοῦ τοῦ ἀπόντος φαντασία, ἐκκρούουσα τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν· καὶ οὐδὲν ἢ μικρὸν διενηνόχαμεν τῶν ἐνθουσιώντων, πρὸς σκιᾷ τινι ἀνασπῶντες λόγους· καὶ συγχαίρομεν τοῖς λόγοις, οἷον ἐπλούτησαν σπουδαστὴν, οἷον ἔχοντες οὗτοι ἄγαλμα ἡμᾶς ἐλάνθανον. Καὶ μὴ ἄλλως οἴου με ταῦτα ῥαψῳδεῖν· οὐ μὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, καὶ τὸ κατακλῶν καὶ κατασπῶν ἡμᾶς βάθος, ὃ νῦν εἶξε τοῖς σοῖς γράμμασιν, οὐ πρὸς χάριν ὁ λόγος, οὐδ' ἐπιτηδὲς οὐδὲν, ἀλλὰ ψυχῆς οὐδὲν C εἰδυίας τεχνικὸν, οὐδ' ἀγεννῶς ὑπέρχεσθαι συγχαιρούσης ἀνδρὶ τῆς ἐπὶ λόγοις ὅσης οἵας εὐδοκιμήσεως, καὶ τοῦ γνώμης εἶναι τοῦτον, τῷ μετρίῳ καὶ εὐπροσίτῳ, καὶ αὖθις τῷ σεμνῷ καὶ σωφρόνως διαιρομένῳ, κεκραμένης. Ἀλλ' εἶσι (44) τὸ πάθος, ὃ τὴν πρώτην ἀναγινώσκοντά με τὰ σὰ γράμματα εἰσήλατο, καὶ ἐς δεῦρο παρακατέχει, ἀεὶ διεξίοιμι, ταῖς ὑπερβολαῖς δυσάρεστος δόξεις (45). Ἀλλ' οὐδὲν μᾶλλον ὁ λόγος τὴν ἀλήθειαν αἰσχυνθήσεται. Ἐναργέστατα γὰρ φέρω κατὰ τοῦ προσώπου σημεῖα πολλοῦ θαύματος, τὴν ἐπιστολὴν ἢ μνήμῃ ἀναλαμβάνων, ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπαφιεὶς ταύτῃ. Καὶ συνίημι ἡδόμενός τε καὶ ὀνινάμενος, ὥσπερ ἐπὶ τρυτάνης, ταῖς ἴσαις ῥοπαῖς. Καὶ σὺ μὲν τὴν τοῦ Σωκράτους προΐστασαι ἀπὸ τοῦ δογματικωτέρου ἀπόδρασιν, ὅταν δέῃ περὶ D ἡμῶν σε ψῆφον ἀπενεγκεῖν, τίνες τε καὶ οἷοι· ἡμεῖς δὲ τὴν αὐτοῦ τούτου ἔστιν οὗ περὶ ὧν ἀνήκεστον τόλμαν, ὡς ἂν ὑμεῖς φαίητε, περὶ τὸ διαιρεῖν τε καὶ ἀφορίζειν, ὅταν καθώμεθα κριταὶ τῶν σῶν. Οἶσθα δὲ πάντως τὸν εἴτε Σωκράτην βούλει, εἴτε καὶ Πλάτωνα, ὡς ἐς τοσοῦτον ἥκει πόῤῥω τοῦ δισχιδῆς εἶναι, περὶ ὅτων δὴ θεμιστεύων, ὡς καὶ ἐπιστήμην εἶναι τοῦτο μαρτύρεσθαι, καὶ πολύς ἐστι καὶ ἀπαραίτητος τοὺς τὴν ἐναντίαν ἰόντας ἀποξέων τῶν ἀτόπων προ-

(35) φειδοῖ.
(36) An ἀποσπασθῶμεν?
(37) Subest aliquod mendum.
(38) An σῶν?
(39) An σπάσαι?
(40) Hæc, et quæ sequuntur, mendosa sunt et obscura.
(41) An μεμηχάνηται?
(42) Fort. ἡ τῆς.
(43) An ταῦτα?
(44) An εἴ σοι?
(45) An δόξει, dempto puncto?

λήψεων καὶ μὴ σύ γε ὅσα περὶ τοῦ λαβεῖν θάρσος ἀποφαίνεσθαι ὁπότε ῥᾳοῦν (46) περὶ ἡμῶν στασιώτης, ἢ τὸ σὸν δὴ αἱρεσιώτης ἡμῖν γένοιο· ὡς ἡμεῖς ἀγαπήσομεν οἷ ταττοίμεθα παρὰ σοῦ, ἐν τῷ καλλίστῳ τοῦ τῶν σοφῶν χοροῦ ἀνάγραπτόν σε θέντες· καὶ τὴν ἔνστασιν ταύτην ἀκίνητον τηρήσομεν· καὶ οὐδ' ἢν τὰ δεινότατα ἀκούωμεν (ὅπερ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ γένοιτ' ἄν), αἱ περὶ σοῦ ψῆφοι ἐπὶ θάτερα χωρήσουσιν· οὐκ οὖν (47) ἕως ἂν τὰ σὰ μέλη λιγυρὸν οὕτω καὶ μουσικὸν ὑπηχῶσιν. Ὡς ἔγωγε ταὐτὸ δοκῶ μοι πεπονθέναι, οἷον εἰ χρόνιος ἐν σκότῳ που καθειργμένος διάδυσίν τινα καὶ ἀνάλυσιν ἐς αὐγὰς ἡλίου εὗρον. Ὤμην γὰρ ἐφ' ἡμῶν ἐκλελοιπέναι τοὺς λόγους, ἢ τὸ παράπαν, ἢ τῷ πλείστῳ μέρει, ὡς καὶ μεταμέλειν τοῖς φιλοτεχνήσασι περὶ τούτους τῶν μακρῶν πόνων, οἳ τούτοις καταβέβληνται, ἵνα τὴν ἀρχαίαν καὶ πάτριον ἠχὼ ἀπολαύοιεν, ὁρῶσιν ὡς συνοιχήσεται τούτοις ἡ τοσαύτη φιλοσοφία, καὶ οὐ τοῖς μετὰ τὴν αὐτῶν ἡλικίαν ὡς κλῆρος παισὶ καταβήσεται. Ταῦτ' ἀναπεμπάζοντι ἧκεν ἐπιστολὴ ἐγγυωμένη, ὡς σύγε πάντα τὸν κλῆρον εἰσῳκίσω τῇ σῇ ψυχῇ· καὶ ὡς πάντα νωμᾷς τά τ' οὐράνια καὶ χθονοστιβῆ· καὶ σύνει ῥήτορσι καὶ συγγραφεῦσι, καὶ ὅσον ἐν ποιηταῖς· καὶ ὁμόσε τοῖς φυσικοῖς καὶ ἠθικοῖς κεχώρηκας· καὶ τὴν τῶν μαθημάτων τετρακτὺν ὡς οὐδεὶς ἓν (48) τούτων ἠκρίβωσω.

## XIX. *Τοῦ Σχολαστικοῦ Θεοδούλου τοῦ μαγίστρου ἐκ Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν αὐτόν.*

Καὶ πάλαι μὲν ἔγωγε σὺν ἄρα πολλοῖς ἑτέροις τῇ σῇ φήμῃ κάτοχος γεγονὼς οὐχ ὅσον ἐρωτικῶς ἔχω τῶν σῶν, καὶ μανικῶς πως περὶ ταῦτα βακχεύω, καὶ πάνυ τοι φιλῶν καὶ θαυμάζων οὐ παύομαι, ἀλλὰ καὶ ὅπως ὅτι μοι τάχιστ' ἰδεῖν ἐξέσται τὸν θαυμαστὸν ἐρώμενον καὶ πάντ' ἄριστόν σε, τοῦτο δ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ταῖς εὐχαῖς ὅσον τιμῶμαι· καὶ νῦν δ' οὐχ ἥκιστ' αὐτὸς οἷς ἐπέσταλκας, ἔτρωσας, ὁμοῦ μὲν ἐμέ τε καὶ σαυτὸν συνάγων ἐντεῦθεν, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω συμπλάττων, καὶ ἓν ἄμφω τιθείς, ὁμοῦ δὲ καὶ ὡς ἐγὼ πνέω τὰ σά, καὶ τοῦτον ἴσχω τὸν τρόπον εὖ μάλα δεικνύς, δι' ὧν φῇς βεβουλῆσθαι μὲν ἐμὲ πολλάκις πρὸς σὲ γράμματα πέμψαι, τῷ δὲ μὴ τοὺς σοὺς τρόπους εἰδέναι, τῆς ὁρμῆς ἀποσχέσθαι. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ταύτης ἐγενόμην τῆς γνώμης, καὶ οἷος ἦν ἐπιστέλλειν, ὁμολογῶ· οὐ μὴν ὑφ' ὧν ἔφης αὐτὸς κεκωλύσθαι, οὐδὲ μικροῦ δεῖ. Τοσοῦτον οὖν ἀπέχω τοῦ ταῦτα σοῦ πέρι καὶ φρονεῖν καὶ δοξάζειν, ὡς καὶ πρὶν ἥκειν εἰς πεῖραν, ἀγώνισμα γλώττης καὶ τρυφὴν ποιεῖσθαι τὰ σά, σὲ μὲν θαυμάζων, διὰ πάσης ἐπαινουμένης ἰδέας λόγων τε καὶ τρόπων μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόντος ἰόντα· τῆς δὲ κατὰ σὲ φορᾶς τῷ βίῳ συγχαίρων, ὃ πολλοῦ ποιεῖν ἔδει τούς γε ἀμφισβητοῦντας. Οὔκουν διὰ ταῦτα σιγᾷν ᾤμην δεῖν, ἀλλὰ μάλιστα μέν γε διὰ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ μὴ χρῆναι τοῖς τοιούτοις ἐκ τοῦ εὐθέως ἐπιπηδᾷν· ἔπειθ' ὅτι καὶ βουλομένῳ σκοπεῖν, δίκαιος αὐτὸς ἦσθα πρῶτος ἄρχειν γραμμάτων, ὁ καὶ πρῶτος ἡμᾶς διὰ τῆς θαυμαστῆς φήμης εἰς τοὺς κατὰ σοῦ θορύβους ἐκμήνας· ὃ δὴ καὶ πράττειν ἠξίωσας, εὖ ποιῶν, καὶ ἡμῖν πάνυ κεχαρισμένος (49). Εἰ γὰρ δὴ πρόσθεν λεγόμενός τε καὶ ἀκουόμενος οὕτως ἐξέπληττες, νῦν διὰ τῆς ἐπιστολῆς ὁρώμενος καὶ φθεγγόμενος, καὶ τὰ εἰκότα ξυνῶν, πόσον τι νομίζεις ἡμῖν εἰς τοὺς σοὺς εἰργάσθαι παιᾶνας, τάτ' ἄλλα καὶ ὅτι τὰ κάλλιστά τε καὶ ἥδιστα παρέχεις ὁρᾷν· τοῦτο μὲν τὸ τῆς σῆς διανοίας ἐμβριθὲς καὶ γενναῖον, φιλοσοφίᾳ μάλιστα πρέπον, καὶ προσέτ' ἀγχίνουν καὶ περιττὸν καὶ ὀξὺ, καὶ περιδέξιον τὰ ἐς πάντα (50)· τοῦτο δ' ὡς παντοδαπῶς ἔχεις τῆς Μούσης, καὶ φέρεις ἑκασταχόσε, καὶ τῆς Ἑρμοῦ τελετῆς, ἣν ἄν τις καὶ φῆσαι, δᾳδοῦχός τις εἴης καὶ θαυμαστὸς σπουδαστής, ῥητορικῇ φιλοσοφίαν συνάπτων, καὶ ἄμφω γε ταῦτα τοῖς περὶ οὐρανοῦ πράγμασι, καὶ οὕτω κράτιστος ἐν ἅπασιν ὤν, ὡς ἑνί γέ τῳ τῶν ἄλλων οὐδείς. Ταῦτ' ἄρα καὶ πανταχόθεν πάντας ἔχεις ἐπάγεσθαι καὶ χειροῦσθαι, καὶ νῦν μὲν ἐκπλήττειν, νῦν δὲ κηλεῖν γε καὶ θέλγειν, καὶ ὅλως ταῖς σαῖς ταύταις καταγοητεύειν ἴυγξι. Σὺ μὲν οὖν ἡμᾶς οἴει δι' ὧν ἤδη γράφεις πρὸς ἑταιρίαν μάλιστα προκαλεῖσθαι, καὶ συνήθεις καὶ φίλους ἀμέλει παρασκευάζειν σαυτῷ· καὶ τῆς παροιμίας κοινὰ τὰ τῶν φίλων νομοθετούσης, αὐτὸς τὴν διὰ γραμμάτων κοινωνίαν προτέραν λέγεις τῆς φιλίας ποιεῖσθαι, ὡς καὶ ταύτης γε πάντως ἑψομένης αὐτίκα. Λανθάνεις δ' εὖ ἴσθι σαυτόν, φίλοις ὡς ἀληθῶς ἐπιστέλλων, οὐ τοῦτ' ἂν (51) κατὰ σὲ γενομένοις, ἀλλ' ἤδη πόῤῥωθεν γεγονόσιν ἐξ ἄρα μόνης τῆς φήμης, καὶ τῶν τῆς φήμης βελῶν· οἷς ἡμεῖς ἐπὶ τοσοῦτον ἐτρώθημεν, καὶ οὕτως ἀξιοῦμεν στέργειν τὰ σά, ὡς καὶ τοῖς ἐκ πολλοῦ σοι τὰ φιλικὰ ξυνημμένοις ἀμφισβητεῖν ἔχειν τῶν ἴσων.

## XX. *Τοῦ Ἀκινδύνου, πρὸς τὸν αὐτόν.*

Οὐδὲν θαυμαστὸν ἔτην Κλεοδήμῳ σε δόξαν ἀποφέρεσθαι πρὸς ἀνθρώπων· ἀλλ' ἐκεῖνο θαυμαστόν, εἰ μὴ πλέον ἔχεις ἢ κατ' ἐκεῖνον κλέους, εἴπερ ὁ μὲν ὄρνιθάς τινας ἑαυτὸν ᾄδειν ἐδίδασκε, περιεργαζόμενος δήπου, καὶ ὅθεν οὐκ ἐνεδέχετο δόξαν θηρώμενος· ταῦτ' ἄρα καὶ περιττὸς ἄν, οἶμαι, μᾶλλον ἢ ἐπαινετὸς ἐδόκει τοῖς ᾐσθημένοις τὸ τέχνασμα· σὲ δὲ οὐκ ὄρνιθες, οὐδ' ἑτέρα συσκευή τις τοιαύτη πεπλασμένη, τῷ μηδὲν ἔχειν οἴκοθεν ἀναπεφάνθαι σοφόν, εἰς ἀσόφου σοφίας ἐπίδειξιν, ἀλλὰ λόγων κάλλος τε καὶ δύναμις μέγαν πανταχῇ γῆς κηρύττουσι, καὶ πείθουσιν ἕκαστον μηδένα πρὸ τοῦ σφετέρου πατρὸς αὐτῶν ἄγειν Ἑλλήνων, οἷοι νῦν εἰσιν Ἕλληνες, ὥσπερ τὰ Ὁμήρου τὸν Ὅμηρον, καὶ τὰ Πινδάρου τὸν Πίνδαρον, καὶ εἰ βούλει γε, τὰ Δημοσθένους τὸν Δημοσθένην, καὶ ὁντινοῦν εἴποι τις ἂν ἕτερον ἐκείνου δὴ τοῦ χοροῦ. Καὶ μὴν οὐχ ὅπως οἱ σοί σε λόγοι κηρύττουσιν, οὐδ' ἀνθρώπων οἱ τῆς σῆς θεσπεσίας φωνῆς γεγευμένοι καὶ ἀπολελαυκότες, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ οὐράνια, ἥλιος αὐτός, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα κατὰ τὴν σὴν ὑφήγησιν ἡμῖν ἐκλείποντά τε καὶ πάλιν

(46) An ὁποτεραοῦν?
(47) An οὔκουν?
(48) Fort. ἄν.

(49) An κεχαρισμένως?
(50) An ἐς τὰ πάντα?
(51) Fort. οὐ τοῦτο νῦν.

φαινόμενα, καὶ ὡς ἔχει κανούμενα· ὥστ' οὔτ' αὐτὸς εἰκότως ἀπορεῖν μοι δοκεῖς ὅτῳ τρόπῳ καὶ παρ' ἡμῖν εὐδοκίμηκας, οὔτ' ἐγώ μοι δοκῶ πως ἀπεικότως ἀλῶναί σου. Ἀλλ' οὐδὲ μόνος τῶν ἄλλων ἁπάντων ἁλοίην ἐγὼ, οὐχ οὕτως ἀπειροκάλως ἔχω. Ἀλλ' ὅτι φύσιν ἔχει τὰ σὰ χειροῦσθαι καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων τοὺς αὐτοῖς ἐντυγχάνοντας, καθάπερ τὰ Σειρήνων μέλη τοὺς διαπλέοντας, διὰ τοῦτο καὶ αὐτῷ μοι συμβέβηκεν αὐτῶν ἐξηρτῆσθαι. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνό μοι πάνυ δοκεῖς ἀκριβῶς ἐσκεμμένος εἰπεῖν, ὡς ἄρα μηδὲν τῶν ἀνθρωπείων τοῖς ἀνθρώποις ὁμολογεῖται· ἀλλ' ὃ μὲν οὗτος τεθαύμακεν, ἐκείνῳ φαῦλον, καὶ τοὔμπαλιν. Ἐγὼ γὰρ ὅτι μὲν δυσχερὴς ἡ τῶν καλῶν ἐστι γνῶσις, οἶδα κοὐκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μή. Πῶς γὰρ, μέγα βοώσης τῆς παροιμίας ὅτι χαλεπά ἐστι τὰ καλά; ὅπως ἔχει (52) μαθεῖν οὐκ ἔστι παντάπασιν, οὐδ' ἔστι τούτων παρ' ἀνθρώποις ὡρισμένη τις φύσις, ἀλλ' ὅπῃ τύχοι τούτοις κρινόμενα, ταύτῃ ταῦτ' ἔχειν ἀνάγκη, κρίνεται δὲ ἀποχρώντως οὐδέποτε, τούτοις δὲ πολλοῦ δέω τίθεσθαι. Ἢ γὰρ ἂν κόσμος μὲν ἦν οὐδαμοῦ, πᾶσα δὲ ἀκοσμία. Ἀλλά φημι καὶ εἶναι χωρὶς τὰ καλὰ, καὶ οὐκ ἀγνῶτα (53) εἶναι παντάπασι, καὶ πολλοὺς ἐπὶ ταῦτα χωρεῖν, εἰ δὲ δεῖ πείθεσθαι καὶ Σοφοκλεῖ, καὶ πάντας τούτων ἐπιθυμεῖν· φιλεῖ γὰρ, φησὶν ἐκεῖνος, πρὸς τὰ χρηστὰ πᾶς ὁρᾷν. Εἰ δ' οὐ καὶ πᾶς ἐπὶ ταῦτα χωρεῖ, ἕτερος λόγος οὗτος, καὶ οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸ καλόν. Ἆρ' οὖν σε φῶμεν ταυτὶ λεληθέναι, καί τινα μᾶλλον ταῦτα φῶμεν εἰδέναι; Ἀλλά μοι δοκεῖς τῷ μετριάζειν ἐθέλειν ὑπαχθῆναι πρὸς ταῦτα. Ἀλλὰ μὴ σὺ μετριάζων ἡμῶν ἀναισθησίαν κατηγορεῖς, οἷς καλῶς ἐκρίναμεν ἀκρισίαν προφέρων; Καίτοι τῇ περὶ τὰ σὰ μανίᾳ, παρά γε σοῦ καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἥδιστον, ὥσπερ καὶ πληγαὶ τοῖς σφόδρ' ἐρῶσι τῶν καλλίστων σωμάτων. Ἀλλὰ τίς ἀνθρώπων ἡμῖν σοι τοῦτο συγκαταγνώσεται, μέχρις ἂν ἐκ σὲ (54) καὶ τὰ σὰ δή που βλέπω; μᾶλλον μὲν τοὐναντίον πᾶς ἐπιεικῶς ταυτησὶ τῆς κρίσεως ἐπαινέσεται, εἰ καὶ μηδενὸς ἄλλου σχοίη. Ὡς γὰρ οὐκ ἐκολακεύσαμεν, ἀλλ' ὑπ' ἀληθείας ἠναγκάσμεθα φρονεῖν τε καὶ λέγειν ταυτὶ περὶ τῆς σῆς σοφίας, κἀκεῖθεν δῆλον· οἱ γὰρ λέγειν ᾑρημένοι πρὸς χάριν ἤτοι χρημάτων χάριν, ἢ δόξης, ἢ τοιούτου τινὸς ἄλλου, λέγουσιν ἃ λέγουσι, πρὸς ὅ τι δὴ βούλονται τὸν κολακευόμενον, εἰ χαίρει τούτοις, ὑπάγοντες τοιούτοις λόγοις. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἕνεκα τοῦ τοιούτου περὶ σοῦ πρὸς σὲ τοὺς λόγους ἐποιούμην ἐκείνους· οὐδ' ἔχεις εἰπεῖν, ὦ γενναῖε· ὥστε λείπεται τἀληθῆ με περὶ τῶν σῶν εἰρηκέναι.

Ἐγὼ γὰρ ὥσπερ οἶδα πλεῖστα τῶν ἄλλων καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν μὴ ἀσφαλέστατος ὢν, οὕτω τὰ ὄντα περὶ τῶν σῶν καὶ δοξάζειν καὶ λέγειν λίαν ὢν ἀσφαλέστατος οἶδα, ὡς καὶ αὐτὰ μαρτυρεῖ μοι τὰ πράγματα. Τίνα γὰρ τῶν παρ' ἡμῖν περὶ λόγους ἐχόντων ἣν νῦν ἡμῖν ἐπεπόμφεις ἐπιστολὴν, οὐκ ἐδόνησεν; ἵνα τἄλλα παρῶμεν· τί δ', ἐπειδήπερ ἀνεγινώσκετο, μὴ τῶν εὐφημίαν ἐχόντων ἠνέχθη σοι πρὸς τῶν ἀκροω- A μένων πολλῶν ἀπαντησάντων καὶ πολλαχῇ; τίς δ' οὐκ ἐπήδησε; τίς δ' οὐκ ἐκρότησεν; Ἔνθα πρὸς τὴν ἐπιστολὴν, ἐπειδήπερ οὐκ ἦν μοι πρὸς σὲ, τοῦτο διελέχθην· Ἆρ' οὖν ἐμὸν μόνον Γρηγορᾶν θαυμάζειν τὸν ἄριστον; Ἡ δὲ μόνον οὐκ ἠφίει φωνὴν, ὡς οὐμενοῦν εἰπεῖν ἐστι τοῦτό γε· ἀλλ' ὁπόσοις ἂν καὶ ὁπωσοῦν πεῖραν τἀνδρὸς εἰληφέναι συμβαίη. Οὐκοῦν σὺ μὲν οὐκ εἰκότως θαυμάζεις ὅπως εὐδοκιμεῖς παρ' ἡμῖν· ἐγὼ δὲ τοὐναντίον εἰκότως ὅπως τοῦτο θαυμάζεις. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὁ Πλάτων, οὐδ' ἄλλος οὐδεὶς τοῦ κατ' ἐκεῖνον κύκλου, λανθάνειν ᾤετο τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν· οὐδ' ἂν ἐθαύμαζε διαπορούμενος, εἴ τις τῶν ἀπωτάτω διεξῄει περὶ τῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν· ἀλλ' εἰδὼς, οἶμαι, τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰς Μούσας ἰσχὺν, καὶ ἅττα ταύτῃ βιβλία δεδημιούργηκε, B καὶ ὡς πτερόεντες οἱ λόγοι δοκοῦσί τε εἶναι καὶ λέγονται τοῖς ποιηταῖς, τὸ εἰκὸς ἂν ἐποίει, ἐδέχετ' ἂν τοὺς λόγους. Πρὸς ταῦτα πείθου μὴ κολακεύειν ἐμὲ, τό γε μὴν ἀληθὲς οὐκ οἴεσθαι δεῖν ἀποκρύπτεσθαι, οὐδὲ σιγᾷν ἀνέχεσθαι. Πολλὰ δὲ ἡσθεὶς σου τοῖς γράμμασι μάλιστα παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς βεβαίου φιλίας ἑώρτασα, καὶ μάλα εἰκότως. Αὐτό τε γοῦν καθ' αὑτὸ τὸ χρῆμα τοῦτο παρὰ πάντα γῆς τὰ λαμπρότατα· τὸ δὲ καὶ παρὰ τοιούτῳ γενέσθαι, τίνα ὑπερβολὴν εὐδαιμονίας ἀφίησι; Βασιλέα δὲ τὸν θειότατον ὅταν λέγῃς τούς τε λόγους αὐτοὺς καὶ τοὺς περὶ λόγους θαυμάζοντα περὶ πλείστου ποιεῖσθαι, πιστεύω τε καὶ πῶς οἴει τῆς αὐτοῦ γνώμης ἄγαμαι, ὅτι θαυμάζειν ἔγνωκε τὰ βασιλεῖ θαυμάζειν προσ- C ήκοντα, εἰδὼς ὡς οὐδὲν οὕτως οἰκεῖον, ὡς λόγοι τῇ βασιλείας φύσει· ὅταν δὲ ὅτι σου διεξιόντος ἐγκώμια κατ' ἐμοῦ καὶ τῶν ἐμῶν γραμμάτων ἀκούσειε, τοῦτο δέ σοι μικροῦ πιστεύειν, εἴ μοι δίδως εἰπεῖν, οὐκ ἔχω. Οὔτε γὰρ οἷα βασιλεῖ γνώριμα εἶναι τἀμὰ, οὔτ' ἂν ἐκεῖνος παρέσχετο τὰς ἀκοάς. Εἰ δ' ἔστι τοῦτο καὶ γέγονε, σὸν ὡς ἔοικε μόνου καὶ Σειρῆνος τῆς σῆς, βασιλέως ἀκοὰς καὶ φαυλοτάτοις αἱρεῖν. Ὅθεν συμβάλλομεν μάλιστα, ὅτι σοι λίαν φιλούμεθα. Τῷ γάρ τοι διαφερόντως φιλεῖν, καὶ βασιλεῖ συστῆσαι τἀμὰ βουληθεὶς, οὐκ εἰ προσήκοι βασιλέα γνωρίζειν ἐζήτησας· ἀλλ' ὥσπερ ἅττα σὺ στέργεις, πάντα ταῦτα δεῖν εἶναι καὶ βασιλέα γνωρίζειν (μᾶλλον δὲ οὐκ ἄλλως ταῦτ' ἔοικεν ἔχειν) μηδὲν ἐσκεμμένος μηδ' ὑπολογησάμενος (55), διελέχθης ἃ διελέχθης D ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς αὐτόν. Ἀνθ' ὧν παρὰ μὲν ἡμῖν κείσεταί σοι χάρις ὅση δυνατὴ, συμμετρουμένη τῷ βίῳ τῷ ἡμετέρῳ· παρὰ δὲ Θεῷ καὶ μισθός.

### XXI. *Θεοδώρου τοῦ Κουτάλα ἐκ Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν αὐτόν.*

Ὅτι μὲν ἡμᾶς εὖ ποιεῖς οἷς ποιεῖς, οἶδά τε καὶ ἄλλους ἐδίδαξα· ὅτι δὲ τὸ τῆς σαυτοῦ γνώμης χαρίεν δεικνὺς φαίνῃ, ἅπασι δῆλον. Τῷ γὰρ τὰ ἡμέτερα ἐπαινεῖν καὶ θαυμάζειν, καὶ μετέχοντά τινος ἀγαθοῦ λέγειν τὴν περὶ τοὺς νόμους καὶ παντάπασιν ἀσθενοῦντα ῥώμην, πῶς οὐκ ἂν μαρτυρήσαιεν πάντες, ὅτι τὴν περὶ σοῦ κρείττω δόξαν ἐπιψηφίζεις, ἢ πάν-

(52) Fort. ὅτι δὲ ὅπως ἔχει.
(53) An ἄγνωστα?

(54) Locus mendosus.
(55) ὑπολογια.

τας κατασχοῦσαι λαμπροὺς ἐπαινέτας τῆς σῆς κεφα- A λῆς ἀποφαίνει καὶ ἀναγκάζει ταύτην μόνην ᾄδειν, ὡς ταύτην μόνην εὐφημιῶν οὖσαν ἀξίαν καὶ πλείστων ὅσων τῶν κρότων; Τοῦτο γὰρ λέγομεν, οὐχ ὡς ἐν μείζοσιν ἑαυτοὺς τιθέμενοι· οὐδὲν γὰρ ἱερὸν τὸ καθ' ἡμᾶς· ἀλλ' ὅτι γε μάλιστα τοιούτους ὄντας οὐ φαύλους ἡγῇ, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν τάττεις. Ἐκ τούτων τοίνυν πῶς οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἀπορεῖν τῶν εἰκότων λόγων, οὓς προσάπτειν χρεὼν τῇ γλώττῃ τῇ σῇ, ᾗ τοσοῦτον ἀρετῆς καὶ λόγου περίεστι καὶ ᾗ μόνῃ τὸ πείθειν παρὰ Μουσῶν ὥσπερ ἄλλο τι δῶρον δέδοται; Ὡς γὰρ ἔπος εἰπεῖν, ταύτην χάρισι καὶ πάσαις ἄλλαις εὐαρμοστίαις καὶ συμφωνίαις οἰκειουμένην, καὶ (56) πάντα τις τὰ βέλτιστα προσείπῃ, οὐδ' οὕτω τοῦ πρέποντος, εὖ οἶδ' ὅτι, τεύξεται. Τίς γὰρ ἂν λέγων διαγένοιτο περὶ τηλικούτων B ἀγαθῶν; Σὺ δὲ τῶν ἡμετέρων ἁπτόμενος γραμμάτων ὕλην ἐπαίνων ταῦτα ποιῇ, καὶ κοσμεῖς τοῖς λόγοις τοῦ προσήκοντος πλέον. Ἡ μὲν οὖν εὐγνωμοσύνῃ πρὸς ἅπαντας ἀεὶ κέχρησαι, τοσοῦτόν ἐστι περιφανής, ὅσον οὐκ ἄν τις εἰπεῖν δυνηθείη· ᾗ δὲ μάλιστα πρὸς ἡμᾶς κεχρημένος φαίνῃ, πολλῷ μείζων. Οὐδεὶς γάρ ἐστι τῶν ἐκεῖθεν ἀφικνουμένων, ὃς ἡμᾶς οὐ φάσκει τὰ μέγιστα ὑπὸ σοῦ φιλεῖσθαι, ὡς ἂν ὑφ' ἡμῶν καταγεγοητευμένου καὶ τοῖς ἡμετέροις φίλτροις ἐξηρτημένου. Ταυτὰ δὲ ταῦτα καὶ ἡμᾶς εὖ ἴσθι περὶ σὲ ποιοῦντας, ἐρῶντας μὲν καὶ πρότερον Σειρήνων τῶν σῶν· πῶς γὰρ οὔ; νῦν δὲ πολλῷ πλέον. Εἰ δὲ δεῖ τό τε (57) ἀληθέστερον φάναι, οὐχ ἡμεῖς μόνον οὕτω ἡττήμεθα, ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις ἡμῖν ἅπασα, C ἅμα μὲν ὡς Ἑλλήνων ἀγάλματος, ἅμα δ' ὡς παραδείγματος πάσης σεμνότητος. Οὐ γὰρ τοῖς ἰδοῦσι καὶ ὁμιλήσασι πέφυκας ποθεινὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀκοῇ κατειλημμένοις πάντα πᾶσιν (58) ἐραστός. Τό τε γὰρ ἡδὺ τῆς γνώμης, καὶ ἡ ἐγκαθημένη τοῖς χείλεσιν ἴυγξ, καὶ χάρις ἡ μετὰ πειθοῦς τῇ γλώσσῃ κάλλιστα περικεχυμένη, ταῦθ' ὥσπερ ἄνθος ἀκήρατον ἐπανθοῦντα τῇ σῇ κεφαλῇ, ἀκήρατον ὥσπερ καὶ ἀθάνατον ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς τὴν περὶ σοῦ μνήμην ἐντίθησι, καὶ πάντας ἐπιστρέφει τε καὶ ἐραστὰς ἐπισπᾶται. Τοιαῦτα τοίνυν ὁρῶν τις καὶ μηδὲν τῶν σῶν κάλλους γυμνὸν εὑρίσκων ἢ που φρενῶν γυμνὸς ἂν εἴη, εἰ μὴ θαυμάζων ἐπὶ πλεῖστον καὶ πρὸς ἅπαντας φαίνοιτο. Ἐγὼ δ' ἐβουλόμην πῶς οἴει καὶ δι' εὐχῶν ἐποιούμην συνεῖναί τέ σοι καὶ τῶν τῆς D γλώττης κρατήρων γεύεσθαι, καὶ τούτοις κοσμεῖσθαι τε καὶ τρυφᾷν, ὧν ἐφίενται μὲν Ἑλλήνων οἱ πλεῖστοι, οὐδεὶς δὲ ὡς (59) τούτων γευσάμενος ἀποκνεῖ ὃ δόναι σοι τὸ τῶν λόγων κράτος. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς τοὺς τῆς γλώττης ἑκάστοτε γευομένους οὐκ ἂν εἰς εὐδαιμονοῦντας θείημεν; εἰ γὰρ τοῖς εἰς ἅπαξ ὁμιλήσασι γάννος ἄρρητον ἐγγίνεται, ποίας εἰκὸς ἀπολαύειν ἡδονῆς καὶ ῥᾳστώνης τοὺς συνδιαιτωμένους σοι καθάπαξ; Ἢ που πανήγυριν καὶ πομπὴν ἄγειν ὅσαι ὧραι νομίζοιτ' ἂν (60). Παρὼν οὖν καὶ αὐτὸς καὶ ἐφίλουν καὶ ἐθαύμαζον· ἀπὼν δ' εὖ ἴσθι, ᾄδων πάλιν διατελῶ, καὶ τῶν σῶν ἀεὶ μεμνημένος ἀνίσταμαι τὴν ψυχήν, καὶ διαλέγεσθαι δοκῶ τῇ Πλάτωνος γλώσσῃ. Ἐπεί τοι καὶ περικέχυμαι τῷ τὴν σὴν ἁρμονίαν κρούοντι, καὶ οὐκ ἀποσπῶμαι πρότερον ἐκεῖθεν, πρὶν ἂν ὅλως τῶν σῶν διὰ πάντων ἀγαλμάτων ἔλθῃ. Τοιοῦτος γὰρ ὤν, οὐδὲν οὐδέποτ' ἀφιεὶς ἁλμυρὸν ἐκ τῆς γλώττης πεφώρασαι. Καὶ θαυμαστοί τινες ἵμεροι, τῶν χειλέων ἐκφυόμενοι, τὴν ἐμφιλοχωροῦσαν τῇ ψυχῇ δεικνύουσι τέρψιν, καὶ τοὺς συνόντας θέλγουσι, καὶ πάντας ἀνιστᾶσι λαμπροὺς ἐπαινέτας. Ταῦτ' οὖν λογιζόμενος καὶ ἀπολαύειν οὐκ ἔχων λύπῃ καταβαπτίζομαι· καὶ ἀναδῦναι μὴ δυνάμενος ἐπὶ πλέον ἀνιῶμαι· καί ποτε τὴν ἐκ τῆς λύπης νεφέλην ἀποσεισάμενος ὑπόπτερος εὔχομαι φανῆναι, καὶ περὶ σὰς γενέσθαι θύρας, ὥστε μικρὸν γοῦν ἀπολαῦσαι τῶν σῶν μυστηρίων. Δεῖ δὲ καὶ σὲ τὸν χρηστὸν ἐπικουφίσαι καὶ παραμυθίαν δοῦναι· τί δ' ἂν γένοιτο (61), εἰ γράμματα πέμψεις. Ἂν μὲν οὖν ἐπιστείλῃς, τιμήσεις τοῖς γράμμασι, καὶ θαυμάζειν τὰ σὰ μάλιστα δώσεις. Εἰ δ' ἄρα σιωπήσεις, ἴσθι παντάπασιν ἀνιῶν τούς γε διαφερόντως που τῶν ἄλλων σου καὶ τῶν σῶν λόγων ἐρῶντας.

## XXII. *Τοῦ Βαλσαμὼν ἐκ Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν αὐτόν.*

Ἐπὶ τῇ σῇ φιλίᾳ στεφανηφορῶ, καὶ χοροὺς ἵστημι, καὶ χαίρω μᾶλλον τῶν Ὀλυμπιάσι νενικηκότων· καὶ νῦν ἐμαυτὸν δεῖν ἡγοῦμαι καλεῖν εὐδαίμονα, ὁπότε φιλίας μὲν ἄντικρυς ἔσχον τὰς Μούσας αὐτάς, παρὰ δὲ τὸν Ἑλικῶνά μοι φοιτᾷν ἔξεστιν. Ἐῶ γὰρ λέγειν Πλάτωνα καὶ Σωκράτην, Ἀκαδημίαν τε καὶ Στοάν. Ἐπὶ τούτοις σεμνύνομαι καὶ δοκῶ μέγα φρονεῖν, ὁ τὸ μηδὲν ἄγαν πρότερον φροντίζων κατὰ Δελφούς. Ἀλλ' ἔοικα τἆλλα μὲν εὐδαίμων εἶναι· ἑνὸς δ' ἀπολείπεσθαι τοῦ μεγίστου. Τῷ γὰρ ἄριστον ἄνδρα φιλεῖν, ὃν ἐν τοῖς πρώτοις αἱ Μοῦσαι τῶν Ἑλλήνων ἠρίθμησαν, καὶ τῶν αὐτῶν δὴ τούτων μετέχειν δοκεῖν, οἷς ἐκεῖνος κεκόσμηται, ὑπὲρ πᾶσαν εὐτυχίαν εὖ πράττειν ἡγοῦμαι· τῷ μέντοι μὴ τῶν ἐκείνου χαρίτων ἀπολαῦσαι οὐ μικρόν τι τῆς εὐδαιμονίας ἀφῃρῆσθαι νομίζω. Μηχανὴν οὖν τινα πάλαι ζητῶν, δι' ἧς ἔσομαι τῶν σῶν ἀπολελαυκώς, νῦν εὑρεῖν μοι δοκῶ. Κεκλήσθω γάρ μοι Περσεύς, τὸν ἐν ἡμῖν λέγω νοῦν, καὶ τὰ αὐτοῦ παρασχέτω πτερά, ταύτην δὲ τὴν διάνοιαν, καὶ νῦν πρὸς τὸ εὐδαιμον Βυζάντιον ἐπειγώμεθα. Ὡς οὖν ἤδη τούτῳ (62) τυχὼν ἀσπάζομαι τὸν σοφὸν Γρηγορᾶν, καὶ ἐμαυτὸν ὅστις εἴη (63) πυνθανομένῳ συνίστημι, καὶ χαίρων ἀπολαύω τῶν σῶν ἀγαθῶν, καὶ τῇ πατρίδι ἐπανιὼν τοῖς φίλοις συγγίνομαι, μεθ' ἡδονῆς τὰ σὰ διηγούμενος. Οὕτως ἐμαυτὸν τῇ σκιᾷ τέρπω τῶν σῶν. Σοῦ δ' ὀφθέντος ἡμῖν, τοῦτο δὲ δοίη Θεός, ποίαν οὐκ ἀποκρύψω πανήγυριν;

(56) Fort. κἂν.
(57) An τό γε?
(58) παντάπασιν.
(59) Legendum ὅς.

(60) An νομίζοιντ' ἄν?
(61) Fort. τὸ δ' ἂν γένοιτο.
(62) An τούτου?
(63) An εἴην?

XXIII. *Βρυεννίου τοῦ σακελλίου ἐκ Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν αὐτόν.*

Οὐκ οἶδα τί τῶν ἁπάντων πέμψας τοσοῦτον ἂν ἡμᾶς εὔφρανας, ὅσον διὰ τῶν τιμίων τούτων καὶ ἡδίστων ἀνδρῶν, οὓς ὁ τρόπος ἀξίους τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν καὶ τοῦ σχήματος δείκνυσιν. Ὥσπερ γὰρ ἀπό τινος βαθμίδος ἀρξάμενοι εἰς τὴν κορωνίδα τῆς ἡδονῆς με ἀνήγαγον. Προσεῖπον πρότερον. Ἔπειτα τὸ σὸν φθεγξάμενοι ὄνομα, τὸν ἀπὸ σοῦ μοι προσαπέδωκαν ἀσπασμόν· καὶ τέλος τὸν λόγον δεδώκασι, τὸ τιμιώτατον τῶν σῶν γεννημάτων, οὐ τῇ ἀξίᾳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ αἰτίᾳ. Βασιλεὺς γάρ ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῦ κηρυττόμενος, τὸ πάντων ἀγαθῶν ἀκροθίνιον. Ἡσθεὶς (64), ὡς εἰκὸς, οὐχ ἧττον διὰ τοὺς μοναχοὺς, οὓς μοι συνεστήσω φίλους αὐτὸς ἐκ τοῦδε τοῦ τρόπου, ἢ ὅτι καὶ περὶ (65) φίλου ἀφίκοντο, εἰκόνα τινὰ τῆς σῆς σοφίας καὶ ἰδέας (66), ὡς εἰπεῖν, τὸν λόγον κομίζοντες, ἀνέγνων τοῦτον εὐθὺς μεθ' ὅσης ἂν εἴπῃς τῆς ἡδονῆς. Σὲ γὰρ ἐφανταζόμην ὁρᾶν ἐν τούτῳ, καὶ τῶν σῶν Σειρήνων ἀκούειν ἐκείνων, αἷς με κατεγοήτευσας, ὁπότε σὲ κατὰ ταύτην εἶδον τὴν περίδοξον πόλιν. Ἀναγνοὺς δὲ ἐθαύμασα τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ ἀττικίζον δι' ὅλου τῆς γλώττης· ἐξαιρέτως δὲ, πῶς συντομίας ἐχόμενος ἱστοριῶν ἐμνήσθη τοσούτων τε καὶ τοιούτων, καὶ γενναίοις ἐνθυμήμασι καταγλαΐζεται καὶ πυκνοῖς· μᾶλλον δὲ, πῶς τοσαύτην ὕλην ἱστοριῶν καὶ ἐνθυμημάτων ἐν ὀλίγαις περιέκλεισε συλλαβαῖς. Τὸ δὲ τοῦ λόγου τέλος τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη, οὕτω μὲν φρονήσεως ἔχον, οὕτω δὲ φράσεως ἀρίστης, οὕτω δὲ συνέσεως καὶ εὐρυθμίας; πεποίηκας γὰρ παραπλήσιον ἐν τῷδε τῷ μέρει τοῦ λόγου, ὥσπερ ἄν τις ὕφασμά τι πολυτελὲς ὑφαίνων καὶ χρήσιμον, λώρους προσυφάνας τῷ τέλει ἐξ ἄλλης τινὸς ὕλης, ἢ πορφυρᾶς, ἢ χρυσῆς, ἐπαύσατο τοῦ ὑφαίνειν. Οὐ μόνον δὲ αὐτὸς τὸν λόγον τοῦτον τεθαύμακα, ἀλλὰ καὶ ὁπόσοι τοῦτον εἶδον τῶν καθ' ἡμᾶς, μάλιστα δὲ πάντων ὁ διδάσκαλος, ὃς διαφερόντως τιμᾷ τὰ σά. Ὄψονται δὲ καὶ πάντες, καὶ οὐδεὶς ἀνήκοος τούτου γενήσεται. Σὺ μὲν οὖν μηδέποτε παύσαιο τοιαῦτα λέγων καὶ γράφων καὶ τοῖς φίλοις κοινούμενος· ὁ Θεὸς δὲ ἄνωθεν ἐπιχορηγοίη τὰς ἀφορμὰς καὶ τοὺς πορισμοὺς τῶν τοιούτων διὰ τοῦ πανταρίστου καὶ χρηστοῦ βασιλέως ἡμῶν. Ὁ πανάγαθος Θεὸς εἴη διατηρῶν τὴν ἀντίληψίν σου πάσης κακίας ἀνώτερον.

XXIV. *Δημητρίου τοῦ Κυδωνίου ἐκ Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν αὐτόν.*

Ἐγὼ τῶν μὲν ἀγαθῶν ἀνδρῶν εἶναι οὔποτ' ἂν ἀξιώσαιμι, ἕως ἂν ἄριστ' ἔχον νομίζω τὸ γινώσκειν αὐτόν (67) τινα· τῶν μὲν τῶν (68) τοὺς τοιούτους φιλούντων καὶ χαιρόντων τῶν ἀνδρῶν τοῖς σπουδαιοτάτοις, εἰ μὴ πρῶτον, ἀλλὰ δεύτερον εἴποιμ' ἂν ἐμαυτόν· ἐπεὶ καὶ πάντες τοῦτ' ἀξιοῦσι, τοῦ ἀγαθοῦ πάντ' ἐφίεσθαι, εἰ μὴ καὶ αὐτὰ τοιαῦτ' ὄντα τυγχά-
A νει. Εἰ δὴ τοῦθ' οὕτως ἔχει, κἀγὼ τῶν μὲν ἀγαθῶν ἀνδρῶν οὐκ εἰμὶ, ἀσπάζομαι μέντοι τοὺς τοιούτους ἐπιεικῶς, σὺ δὲ τοὺς ἄλλους ἀγαθοὺς ἄνδρας τοσοῦτον παρήνεγκας, ὅσον ἐκείνων οἱ πονηρίᾳ συζῶντες ἡττῶνται, ἔξεστι συλλογίσασθαι, ὅπως ἔχω γνώμης ἐγὼ περὶ σὲ τὴν θαυμασίαν ψυχὴν, εἰ μὴ τοὺς μάτην ἐνοχλήσαντας ἐκείνους βούλει λογίζεσθαι, καὶ τοὺς ἐν τῷ τῶν ἄλλων κατηγορεῖν οἰομένους χαρίζεσθαι· ὥστ' ἀδικοίης ἂν τἀναντία δοξάζων περὶ τῶν οὕτω γνώμης ἐχόντων πρὸς σὲ, οἷς εἴποιεν ἂν ἐκεῖνοι περὶ σοῦ καὶ τοῖς ἄλλοις. Εἰ δὲ ταῦτα μὲν οὐ φήσεις, πονηροὶ δέ τινες ἡμεῖς καὶ κακοήθεις, καὶ χρηστῶν ἠθῶν ἥκιστα μετέχειν δοκοῦντες, τὸ γοῦν σπένδεσθαι παραιτουμένοις, καὶ κατηγοροῦσιν αὐτῶν (69) συγγνώμην διδόναι, μὴ καλῶς ἔχειν ἥκιστ' ἂν ἀξιώσαις.
B Τοῦτο τοίνυν γινέσθω καὶ γράμμασι χαρισάμενος ἡμῖν τὴν συγγνώμην, γεῦσον τῶν σῶν ἠθῶν τοὺς ἐφιεμένους.

XXV. *Γεωργίου τοῦ Λαπίθου ἐκ Κύπρου, εἰς τὸν αὐτόν.*

Εἴπερ οἷόν τε, σοφώτατε, τῶν περὶ ψυχὰς κατατιθεμένων χαρίτων ἐν ἴσῳ τὰς ἀμοιβὰς τοῖς κατάρξασι παρὰ τῶν εὖ πεπονθότων γίνεσθαι ἦν, οὐκ ἂν ὤκνησα πᾶν ὅ τι ἂν ἔδει ποιοῦντα τὴν ὀφειλὴν ταύτην ἐκτίνειν. Ἐπεὶ δ' ὥσπερ παῖδας τοκεῦσιν εἰς ἅπαν ἐκτῖσαι τὰς χάριτας τῶν οὐκ ἐνδεχομένων ἐστὶ (δεήσειε γὰρ ἂν αὐτοὺς συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν, οὐκ ἐθελούσης τοῦτο τῆς φύσεως), οὕτω δῆτα καὶ τοῖς καθηγησαμένοις τοὺς μαθητὰς οὐχ οἷόν τε ὄντως·
C τοῦ (70) τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀντιστρέφειν πρὸς τοὺς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν αὐτῶν· συνέβαινε γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡς ποιητικὸν ἔχειν καὶ ὡς παθητικόν· καὶ τὸν Ἡσίοδον τοῖς κεχρημένοις οὐκ ἐπὶ τῶν οὕτω μεγάλων οἰόμεθα παραινεῖν, τῷ αὐτῷ μέτρῳ καὶ λώϊον, αἴ κε δύνωνται, ἀποδιδόναι τὸ δάνειον. Ἀλλ' (71) εἴπερ ἄρα ἐπὶ τῶν Πέρσου ἀξίων, ἀνδρὸς ἥκιστα πρὸς τὸν ἀδελφοῦ βίον ὁρῶντος. Ἐπεὶ οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡμῖν, οἶμαι, τῆς ἀξίας ἀμοιβῆς οὐκ ἐφικνουμένοις συγγνώμη· ἐπεὶ ὅση γε δυνατὴ, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω, οὐδαμῶς ἐλλείψειν ἡγοῦμαι, κἂν ὑπὸ πολλῆς εὐγνωμοσύνης ἡ σὴ καλοκἀγαθία οὐδὲ τοῖς ὀφειλέταις ὅλως ἡμᾶς ἀξιοῖς ἐγγράφειν. Πῶς δ' οὐκ ἄν σοι χάριν ὅτι πλείστην εἰδείημεν, λογιώτατε, προθυμίαν μὲν περὶ τὰ ἡμέτερα οὐκ ἐλάσσονα ἡμῶν
D ἐπιδειξαμένῳ· τά γε μὴν περιπόθητα ἡμῖν παρασχομένῳ· τοῦτο μὲν πόνους τῶν ἐπὶ σοφίᾳ βεβοημένων παλαιῶν ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ γράμματα σὰ τῆς φίλης μοι κεφαλῆς, οὐχ ἧττον ἐμοὶ φίλα ἐκείνων, δι' ὧν καὶ τὰς ᾀδομένας Σειρῆνας νικᾷς, τὸ μὲν τέρπον οὐχ ἧττον ἐκείνων, τὸ δὲ βλάπτον, οὐδ' ὥσπερ ἐκεῖναι, τοὐναντίον μὲν οὖν τὸ λυσιτελοῦν παρεχόμενος; Ἐγὼ δὲ καὶ ἀσφοδελοὺς (72) αὐτὰ λειμῶνα καλῶ, καὶ πεδίον Ἠλύσιον, καὶ χρῶμαί γε ὡς τοιούτοις, νὴ τὴν σὴν κεφαλήν. Ἐπειδὰν γὰρ ὑπὸ τῶν ἐν

(64) An ἡσθεὶς δέ?
(65) An παρά?
(66) An ἰδέαν?
(67) An αὐτόν?
(68) An μέντοι τούς?

(69) An αὐτῶν?
(70) Legendum videtur, οὐχ οἷόν τε δ[illegible] που τὴν αὐτὴν, etc.
(71) Locus mendosus.
(72) Leg. ἀσφοδελὸν, ut apud Homer.

χερσὶ πραγμάτων πλέον ἢ ἱκανῶς ἔχει ἐπιβρισάντων ἀποκναισθῶ, ἐπὶ τὸν λογικὸν τοῦτον εἶμι παράδεισον· ᾧ ἐφ' ἱκανὸν ὁμιλήσας τό τε τῆς ἀθυμίας εὐθὺς ἀποτίθεμαι νέφος, καὶ ἐμαυτὸν ἀνακτῶμαι πρὸς εὐθυμίαν ἀγόμενος. Ἃ μὲν οὖν ἡμῖν παρὰ τῆς σῆς ὑπῆρξε σοφίας, τοιαῦτα· καὶ οὐδ' ἂν μακρὰν (73) ἀποτείναιμεν λόγον, τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐφικοίμεθα. Τά γε μὴν εἰς τὸ ἑξῆς τοῖς προλαβοῦσιν ἀκόλουθα πεποίθαμεν ἔσεσθαι, καὶ ἐπιδιδόναι γε καθ' ἡμέραν εὐχόμεθα. Ἐπεὶ δέ γε τῷ (74) καταλόγῳ τῶν σῶν φίλων ἀριθμεῖν ἡμᾶς κατηξίωσαι, χαίρομεν μὲν ταύταις μᾶλλον ἐγγραφέντες ταῖς κύρβεσιν ἢ ταῖς Ἀθηναίων οἱ πάλαι. Σὺ δ' ὦ βέλτιστε μὴ ἀποκάμοις φίλον ἄνδρα εὐεργετῶν, εἰδότα φιλεῖν καὶ χάριν εἰδέναι.

## XXVI. *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτόν.*

Ἐγὼ μὲν, ὦ φίλη μοι κεφαλὴ, ταυτόν μοι περὶ σὲ πεπονθέναι δοκῶ τοῖς πόῤῥωθεν μὲν ἄρτι θάλασσαν τεθεαμένοις, καὶ τὸ μέγεθος αὐτῆς ὑπὲρ ἅπαν ὕδατος ἄλλο τῶν εἰωθότων σύστημα φαινομένης ἐκπεπληγμένοις· ὅσῳ δὲ μᾶλλον προσίασι τῆς ὄψεως πελάγω γεγεμιζομένης (75) ἀνέτου καὶ οὐχ ὁριζόντος, ἔτι μᾶλλον ἀγομένοις καὶ παιδιὰν ἡγουμένοις τὰ πρόσθε. Τῆς μὲν γὰρ φήμης ἡμῖν τὸ πρὶν πυνθανομένοις τὰ σὰ θαυμάζειν ἀορίστως ἐπῄει τὴν δύναμιν. Νυνὶ μέντοι γε λόγοις τε σοῖς ἐντυχόντες καὶ τῶν τεθεαμένων πυθόμενοι κατόπιν τὴν φήμην ἐκείνην τῶν πραγμάτων ἡγούμεθα, ἀλλοῖον (76) ἠὲ πάροιθεν ὁρῶντες τὸν ξεῖνον, καὶ οἷος εὔξαιτ' ἂν εἶναι νοῦν ἔχων πᾶς, κἂν σκῆπτρον φέρῃ Φαιάκων· ὥστε καὶ ἀπορεῖν πότερον τὸ ποικίλον μᾶλλον ἢ τὸ ἄκρον ἐν ἑκάστῳ θαυμάσαιμι· καίτοι καὶ οὕτω γε τῆς ἀληθείας ἔτι πεπείσμεθα ἀποδεῖν. Τῇ γε μὴν τηλικαύτῃ περὶ λόγους ἰσχύϊ τὰς τοῦ ἤθους συνάπτοντες χάριτας ὅλον ὁρῶμεν ἀπηρτισμένον, ὡς ἐν πανσελήνῳ, οὐδ' ὅτου οὖν μέρους σκιαζομένου, τὸν κύκλον. Ἀλλὰ πόθεν, ἴσως ἂν φαίης, ταῦτ' ἔχεις εἰδὼς, ὥστε καὶ ἀξιόπιστος μάρτυς ἥκειν ἡμῖν; Ἀλύτοις ὦ τᾶν, ἔχω τεκμηρίοις συλλελογισμένος ταυτὶ, γλώττῃ τε περιτράνῳ τοῦ αἰδεσίμου πατρὸς ἡμῶν Ὑακίνθου ἃ τεθέαται σαφῶς ἐκτιθέντος· ὃς δὴθ' ἡμῖν καὶ τὰ ἥδιστά σου διεκόμισε γράμματα· ὃν ἥκιστ' ἄν τις φαίη τῶν ἐγνωκότων τῆς ἀληθείας ἄλλο τι πρότερον ἄγειν· καὶ αὐτοῖς δή που θαυμασίοις σου γράμμασιν· ἃ δὴ ἐπεὶ δέδεγμαι ἐπιὼν, ὃ ἂν μᾶλλον ἀγασθείην οὐκ εἶχον, ἐπίσης ἑκάστου δικαιοῦντος θαυμάζεσθαι, τῶν νοημάτων τὸ μέγεθος, τῆς ἱστορίας τὸ πολυειδὲς, τὸ κάλλος τῶν ὀνομάτων, τῆς συνθήκης τὸ εὔκρουστον, τῶν σχημάτων τὰ καινοπρεπῆ, ὅλης τῆς ἑρμηνείας τὴν ῥώμην ὁμοῦ τε καὶ εὔροιαν, τὸ ἦθος δι' ὅλης ταύτης ἀνακιρνάμενον. Ὦ πολυανθεστάτου λειμῶνος! εἶτ' ἠπόρουν ἐν ἐμαυτῷ, εἰ ἔστι τῷ ὄντι νῦν ἐπὶ γῆς τοιαῦτα κάλλη λόγων ἀποτίκτειν δυνάμενος. Ἆρά σοι δοκοῦμεν ὀρθῶς συλλελογίσθαι τὰ κατὰ σὲ, ἢ σοφιστικαῖς ἡμᾶς ἐρεῖς ἔτι περιπίπτειν ἀπάταις; Πλὴν ἀλλ' ἐπεί σε τοῦ ἤθους πείθει τὸ μέτριον τοῖς τοιούτοις ἅπασιν ἀπιστεῖν, καὶ τὸ τῆς ἐπιστήμης βάρος ἥκιστα ῥιπίζεσθαι ταῖς αὔραις τῶν ἐγκωμίων ἐᾷ, καίπερ ἀποδεόντων τῆς ἀληθείας, ἔχοι γε ταῦθ' οὕτω. Οὐ γὰρ ἄν τι μεῖζον εὐξαίμεθα, καὶ ἡμεῖς σοι δοκοῦν ἡσυχάσομεν. Σὺ δ' ὦ μακρῷ πάντας παρελάσας τοὺς νῦν, μὴ ἀποκάμοις ὁποίους σὺ πολλοὺς ἐργαζόμενος· τοῖς τε πόῤῥω καὶ τοῖς ἐγγὺς ὁμοίως τῆς διδασκαλίας τὰ ῥεύματα καὶ φιλίας δεικνὺς πᾶσιν οὐ ψευδομένους τοὺς ὅρους, τὸ ἀκριβὲς ταύτης ἄγαλμα ἐν σεαυτῷ περιφέρων, καὶ ἡμᾶς σὺν τοῖς ἄλλοις γράμμασί τε τέρπων καὶ ὠφελῶν τὰ προσήκοντα.

## XXVII. *Ἀθανασίου τοῦ Δεπανθρηνοῦ* (77), *ἐκ Κύπρου τῆς νήσου, εἰς τὸν Γρηγορᾶν.*

Διπλᾶς ὀφείλομέν σου τῇ καλοκἀγαθίᾳ τὰς χάριτας, οἷς τε φιλίας ἦρξω μηδεμίαν εἰς τοῦτο παρασχόντων ἡμῶν ἀφορμὴν, καὶ οἷς λαμπραῖς διαθερμαίνεις ἐλπίσι ταύτην ἐσαεὶ διαφυλάξειν εἰλικρινῆ. Ὁ γὰρ κτήσασθαί τι παρ' οὐδενὸς βιασθεὶς ἢ τοῦ κρῖναι βέλτιον εἶναι, πῶς ἂν μὴ οὐχὶ πάντα προέσθαι ῥᾴδιον ἕλοιτο ἢ τοῦ ταυτ . . περισπουδάστου δόξαι καταμελεῖν; Τοῦ μὲν οὖν τοσοῦτον ὀφείλειν ἀκριβεῖς ἡμεῖς ἐπιγνώμονες· ἐκτῖσαι δὲ πρὸς ἀξίαν πολλοῦ γε καὶ δεῖ· πλὴν εἰ μή που τό γε πανταχοῦ σε περιφέρειν τῇ γλώττῃ, καὶ πάντας τῶν τῇδ' Ἑλλήνων κοινωνοὺς κεκτῆσθαι σπεύδειν τῆς τελετῆς, λύσιν χρέους ὑπὸ σοὶ διαιτητῇ πρυτανεύσοι. Τούτοις γὰρ ἂν καὶ μεθ' ὑπερβολῆς ἀμειψαίμεθα· καὶ νῦν τὸ τῆς βασιλευούσης κλέος, Φοινίκη τε καὶ Κοίλη Συρία, μᾶλλον δ' ὅσην οἰκοῦσιν Ἕλληνες, θαυμάσονται μάλα περιφανῶς, ἐμοῦ τε οὐ σιγῶντος, καὶ τῆς πανταρίστης ἐπιστολῆς, ἣν ξυμφόρημα σοφίας παντοδαπῆς ὑγιῶς ἄν τις κρίνων κατονομάσῃ, οἷά τινος σημαίας προβεβλημένης καὶ μυρίων ἀντὶ γλωσσῶν τὸν ταύτης ἀνακηρυττούσης πατέρα. Οὐδὲ τῶν βαρβάρων οἱ πλεῖστοι, ὁπόσοις σοφίας μέτεστιν, τῆς καλῆς ταύτης ἀμοιρήσουσι θοίνης, τουτωνὶ τῶν τριγλώσσων Κυπρίων εἴς τε τὴν Σύρων καὶ Ἰταλῶν καλῶς εἰδότων τὰ Ἑλλήνων διαβιβάζειν· εἶεν. Ἐπεὶ δὲ σὲ τὸ τοῦ ἤθους φιλόστοργον, ὃ μᾶλλον τῷ περιόντι τῆς σοφίας παρομαρτεῖν εἴωθεν, οὐχ ὅπως τὰ τῇδε περινοεῖν διανίστησιν, ἀλλὰ καὶ ὅσων ἄλλων θεαταὶ καθεστήκαμεν, εἴσῃ, γενναῖε, ὡς Κύπρον μὲν εἶχον ἄν τι καὶ μέμφεσθαι, ἰατρικῆς πειθόμενος νόμοις, πρὸς τὸ δυσκραέστερον τετραμμένην, καὶ τῶν ἐπηλύδων τοῖς πλείοσιν, εἴ τί που καὶ πλημμελέστερον διαιτῷντο, ἐς εὐεξίαν λυμαινομένην. Δέδοικα δὲ, μὴ προσκρούειν δόξω τῇ τύχῃ, οὕτω πρὸς αὐτὴν εὐμενὲς ἀτενίσασαν (78). Οἶμαι δὲ καὶ ζωδιακὸν αὐτὸν, ταῖς καθηκούσαις περιόδοις ἐτῶν τὴν ἰδίαν ἀπαρτίσαντα κίνησιν, καινότερόν πως πρὸς τὸ νοτιώτερον ἀποκλῖναι, ἄντικρυς ἐκπολεμωθέντα τοῖς προσαρκτίοις. Καὶ νῦν, ὦ βέλτιστε, πόῤῥω μὲν Ἀφροδίτη τοῦ ταύτῃ προσανέχοντος τοῦ πάλαι (79) δήμου Κυπρίων

(73) Fort. μακρόν.
(74) Fort. ἐν τῷ.
(75) An πελάγους γεμιζομένης?
(76) Alludit ad Homeri versum Odyss. π 181.

(77) An Λεπεντρηνοῦ? Vide indicem epistolarum supra.
(78) An ἀτενισάσῃ?
(79) Malim τὸ πάλαι.

ἐστήρικται, ὡς ἂν μυθολογήσαιεν Ἕλληνες. Ἑρμῆς δὲ περιπολεύει, καὶ Ἀθηνᾶ, καὶ εἴ τινι λόγου καὶ ἀγχινοίας τῶν ἄλλων μέλει θεῶν. Ὅθεν καὶ τοὺς ἁπανταχοῦ γῆς καὶ θαλάττης ἴδοις ἂν συῤῥέοντας πρὸς αὐτὴν, οἷα δὴ πρὸς μαγνῆτιν σιδήρια. Ταῦτ' ἐν σκιαγραφίᾳ τὰ τῆς νήσου ἐπίσημα. Καὶ δίκαιον ἂν εἴη, εἰ καὶ μὴ τοῖς πάλαι σοφοῖς, τοῖς γοῦν νῦν οὖσι μνήμης ὅτι πλείστης ταύτην ἀξιωθῆναι. Ἀθηναῖοί γε μὴν καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς περιθρύλλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο· καὶ ἴδοις ἂν τοὺς πρὶν τῶν μεγάλων Περσῶν βασιλέων (80) γῆς βραχείας καὶ ἀντιῤῥόπου τοῦ ὕδατος ἐκχωρῆσαι τῶν σφετέρων ἀμφισβητήσαντας, δουλείαν τὴν ἐσχάτην ὑφισταμένους· ὥς γε καὶ Κᾶρας τῇ συγκρίσει εὐδαίμονας ἂν ἀποφήνειας (81). Καὶ πρὸς τούτοις Λυκοῦργον καὶ Χαρώνδαν καὶ Ζάλευκον, καὶ ὅσους ὁ πάλαι χρόνος νομοθέτας ἀνέδειξεν, οὐδ' εἴ ποτ' ἦσαν παρ' οἷς νενομοθετήκασιν ἴσασιν. Λείπεταί γε περὶ τοῦ τρίτου, τῆς Ἰταλικῆς ὀφρύος, διεξελθεῖν. Ἀλλὰ μήκους φειδόμενος, ὅρους παριόντος ἐπιστολῆς, τῷ δέοντι ταμιεύσομαι. Σὺ δ' ὑγίαινέ μοι, θαυμάσιε, τὸ περιλειφθὲν ἐν Βυζαντίῳ ταμιεῖον τῶν λόγων, καὶ μὴ ἀποκάμοις φιλῶν, καὶ τοῦ φιλεῖν παρέχων τεκμήρια τὰς σὰς γενναίας ἐπιστολὰς, ὁμοῦ τε ἡδονὴν καὶ κέντρον τοῦ τὰ ἴσα δρᾷν ἐνιείσας· εἰ καὶ πεζοὶ παρὰ Λύδιον θέαν (82) δόξαιμεν.

Addendæ his erant epistolæ duæ : prima, Ματθαίου τοῦ Ἐφέσου (83), cujus initium, Οἷον δὲ τοῦτο πέπονθα πάθος; altera, Νικολάου τοῦ Πεπαγωμένου (84), cujus initium, Οἶδ' ὅτι πράγματα δοκῶ σοι παρέχειν. Sed neutram in apographo descriptam reperi. Theodori Metochitæ versus (85), εἰς τὸν σοφὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν, inconditos et male admodum tornatos, cave desideres.

Recentiorum testimonia, utpote pervulgata et cuilibet obvia, omnino potui omittere, et fortasse debui. Sed ne hujus ac superioris sæculi hominibus fidem abrogasse eorumque auctoritatem contempsisse videar, sex aut septem huc producam : cæteros indicare satis fuerit.

*I. Lipsius, Not. ad lib. I Politic. cap. 9.*

Nicephorus Gregoras historiam et filum narrationis Nicetæ Choniatis excepit, at non laudem. Scripsit enim ab urbe capta res ad Andronici Palæologi posterioris mortem, sed nequaquam pari castigatione aut industria, et vitia plura traxit sui ævi. Superfluit aut evagatur et res orationesque proprias miscet, indecore, imo inepte. Judicia tamen ejus crebra, et plerumque recta. Causæ eventuum curiose positæ : pietas inculcata, et multa opportune ad primam illam causam, id est Deum, relegata. Sane providentiam et fatum non alius scriptor asseruit magis. Legendus cum hoc nomine, tum etiam illo, quod pleraque ejus historia ab ævo nostro non dissidet : imo lites dissensusque in sacris reperies haud dissimiles hodiernis.

*Gretserus in Joannis Cantacuzeni Historiam, edit. Reg. p. 952.*

Nicephorus Gregoras omni litterarum cognitione ea tempestate apud Græcos illustris.

*Idem lib. III Observationum in Georg. Codinum, cap. 17.*

Nicephorus Gregoras sua in historia parum amico animo fuit in Andronicum juniorem imperatorem et in Joannem Cantacuzenum, magnum domesticum; de qua Gregoræ iniquitate exstat publica querimonia Cantacuzeni lib. IV, cap. 24 et 25. Nec mirum, quia sequebatur partes Andronici senioris, cui addictissimus erat, utpote plurimis beneficiis ab illo affectus et magnis honoribus cumulatus. Quocirca calamum continere non potuit, quominus aliquando Andronicum juniorem et Cantacuzenum mordaciter perstringeret, et calumnias in chartas effunderet.

*Pontanus, in Præfatione Historiæ Cantacuzenicæ.*

Verum quia Gregoras iste avo, in cujus aulam desertis studiis liberalibus se contulit, amicior, nepoti autem iniquior fuit; illumque plurimum et sæpe commendavit; hunc aperte, nec modice et non raro insimulavit ac vituperavit; ad hæc quæ inter illos acciderunt partem maximam minime comperta habuit; quæ autem comperit, ea confuse, imperfecte, quædam quoque aliter aliquanto, quid aliquanto? multo aliter quam evenerunt et cum mendaciis exposuit; in ipsius quoque Cantacuzeni bello rebusque commemorandis (quæ scripta vel interierunt, vel adhuc in aliqua Bibliotheca latent) parum bona fide malevoleque versatus est : Cantacuzenus hæc vitia non ferens longe sincerius, longeque copiosius, distinctius, integrius, certius omnia explicavit, etc.

*Idem ibidem.*

Attamen fieri potest, ut Gregoras de moribus Andronici quædam non prorsus falsa scribat, et ea noster aut tanti non æstimet ejusque juventuti condonanda putet; aut dissimulet, etc.

*Ger. Joan. Vossius, de Histor. Græc., lib. II, cap. 29.*

Proximus Metochitæ huic esto Nicephorus Gregoras : quippe qui et litteras ab eo accepisse se referat, et, ut diximus, oratione sua mortuum honestarit. Hic præterquam quod interpretatus est Synesii librum de insomniis; præter item alia multa, quæ in Italiæ bibliothecis adservantur; etiam *Historiæ Byzantinæ* undecim condidit libros; quibus complexus est res annorum 145 (86), a Theodoro Lascare priore usque ad suam ætatem, sive obitum Andronici Palæologi posterioris, qui incidit in annum Chr. 1361 (87), etc. In rebus Andronici,

(80) An τοῖς μεγάλοις Περσῶν βασιλεῦσι
(81) Fort. ἀποφήναις vel ἀποφήνειας.
(82) θέειν.
(83) Cod. Vat. fol. 236.
(84) Idem cod. fol. 90.
(85) Exstant in codd. Regg. 1997 et 3350.
(86) 137.
(87) 1341.

in cujus morte desinere eum diximus, minus fidem meretur. Sane Cantacuzenus historiæ suæ lib. IV, cap. 24 et 25 valde eum exagitat, tanquam levem et mendaciorum manifestum. Nempe Nicephorus in aula vixit Andronici avi; nec res nepotis tam exacte potuit nosse, quam Cantacuzenus. Simul etiam affectu abripiebatur, quo minus cerneret verum. Impense enim favebat avo adversus nepotem, inter quos de imperio certabatur. Neque de Andronico solum, sed de Cantacuzeno etiam mentitur. Sed illa, quæ de hujus gestis prodidit, vel in bibliotheca quadam cum blattis tineisque rixantur, vel penitus interciderunt, quod verius puto, etc.

*Leo Allatius, exercitatione 3, in Præfatione Creyghtoni.*

B In illis [Niceta et Gregora] sunt et eloquentiæ lumina, et dictionis antiqua facundia, et χνοῦς (ut rem verbo expediam) ἀρχαῖος.

*Idem ibidem, post allatum Vossii de Niceta testimonium.*

Nec alia dici possunt de Gregora, qui tamen dictione sua placidior fluit.

A *Thomas Dempsterus, initio Auctarii Roman. Antiq. Rosini.*

Nicephorus Gregoras, Historicorum illius ævi utilissimus.

*Guil. Cave, Histor. litterar. parte altera.*

Nicephorus Gregoras, Byzantinus, philosophus et historicus insignis, artis etiam oratoriæ peritissimus, Andronico avo imperatori inter paucos charus, claruit anno 1345, etc.

His addantur *cardin. Bona, in Notitia auctorum præfixa libro de Divin. Psalmod. Bzovius, et Raynaldus, in Annal. Eccles. ad A. C. 1334; Franc. de Moncada, Catalanorum et Aragonum Expeditionis cap.* 7, 10, 22, 64, etc. *Creyghtonus, in Præfatione Historiæ concilii Florentini. Leo Allatius, De Ecclesiæ Occident. et Orient. perp. cons. p.* 860, *Petrus Possinus, in Litteris ad Lectorem, præfixis Historiæ Pachymerianæ Andronici Sen. Possevinus, Gesnerus, Miræus, Hankius, Whartonus. Lud. El. Du Pin.*, etc.

---

## AD MAGNIFICUM ET GENEROSUM VIRUM, D. ANTONIUM FUGGERUM,

### KIRCHPERGÆ ET WEISSENHORNI DOMINUM, CÆSAREÆ MAJESTATI A CONSILIIS, ETC.

Non equidem sine mente, reor, sine numine divum (ut Virgilii verbis utar) sic accidit, Vir Amplissime, ut tua præstanti liberalitate, et singulari Joannis Dorenschwami industria, Byzantinam historiam a Constantino Magno usque ad Constantinum postremum, a Græcis descriptam hominibus, integram et perfectam haberemus. Etsi enim illius epitomæ quædam exstant, partim a Latinis scriptoribus editæ, partim ex his nostris auctoribus decerptæ : tamen Græci certius et fusius pleraque in Oriente gesta descripserunt, quæ illi vix attigerunt : multaque referunt, Latinis illis vel plane incognita vel de industria neglecta, quod ea minus ad se pertinere putarent : sicut et Græci vicissim res in Occidente gestas parum curarunt. Nam cum princeps imperii sedes Byzantium, quæ a conditore potius quam instauratore, non tantum Constantinopolis, sed et nova Roma dicta fuit, translata esset : paulatim vetus Roma cum finitimis provinciis a totius imperii quasi corpore avulsa, partim pontificibus, partim exteris nationibus paruit. Secuta sunt deinde etiam religionis dissidia, contentiones, insidiæ, aperta bella, et diversæ etiam utrorumque populorum appellationes. Nam Byzantini se Romanos, et suos principes Ῥωμαίων βασιλέας, cæteros autem Christianos populos et reges, qui Romanum pontificem agnoscebant, promiscue C Latinos nominarunt, a quibus ipsi contra Græci dicebantur. Ut igitur res in Occidente gestæ, e Latinis : sic quæ in Oriente contigerunt, e Græcis rectius petuntur.

Fateor equidem, ad Zonaram convertendum præmiis, a te propositis, eoque tempore mihi peropportunis, initio excitatum me fuisse potius, quam meapte voluntate accessisse : non tam laborum et molestiarum fuga, quibus ita tum quoque assueveram, ut ignavo otio nihil mihi esset molestius, quam privatis meis studiis, si quid daretur otii, fruendi et diuturnam quasi sitim variæ lectionis restinguendi cupiditate. Sed cum e Zonaræ velut salebris eluctatus, in Nicetæ Acominati Choniatæ D planitiem et quasi variis flosculis vernantia prata pervenissem : jucundus mihi potius quam gravis esse labor interpretationis ille cœpit, cum ob dictionem fusiorem et planiorem, et sæpe non infeliciter luxuriantem : tum vero propter earum historiarum cognitionem, quas partim non satis tenerem, partim plane ignorarem.

Quo opere absoluto, cum non tam gauderem me gravi onere levatum, quam in medio veluti cursu destitutum dolerem, quo minus extremam totius historiæ metam attingerem : ecce præter omnem exspectationem a te offertur Nicephorus Gregoras, qui ab urbe a Venetis et Balduino, Flandro capta

eversus historiam annorum 145 (88) ad suam usque ætatem, et Andronici Palæologi junioris obitum, eleganti stylo descriptam nobis dedit : itaque supplevit ea quæ reliquerat Choniates, ut hic Zonaræ suam narrationem attexuerat.

Cæterum et hic idem quod in Choniate mihi cum accidisset, nec vicina temporibus nostris Byzantiorum acta auctor ille attigisset : nullumque Græcum scriptorem exstare, aut certe mihi esse cognitum dolerem, qui cætera usque ad Constantinopolin a Turcis occupatam, et imperium Græcorum a Mahomete prorsus eversum persequeretur : commode a clarissimo viro D. Philippo Gundelio, Viennensi jurisconsulto, ad me missus est Laonicus Chalcocondyles, quo, ut a fatigatione conversionis nonnihil acquiescerem, avide percurso, plane mihi satisfactum esse cognovi : atque in eam sententiam sum adductus, ut fato quodam, quod initio dixi, factum esse existimarem, ut et liberalitate tua, et Dorenschwami Byzantina et Asiana peregrinatione, et meo qualicunque labore, integrum totius Byzantinæ Historiæ corpus, et omnibus prope numeris suis absolutum, nostris hominibus proponeretur : cujus lectio non tam jucunda, quam salutaris esset, si ii qui rerum potiuntur, ex alienis peccatis sua emendare conarentur. Idem enim hostis, qui beatas olim Asiæ et Græciæ provincias oppressit, vastavit, evertit, nostris etiam cervicibus imminet : et extrema quæque orbi Christiano, et internecionem religioni, frustra illi quidem (neque enim Christi Servatoris nostri potentia humanis armis vinci potest), sed nobis non sine capitali periculo minatur : et ita minatur, ut hoc Christianæ reipublicæ statu (quem vel mali ominis causa vitandi, vel ne qui se perstringi putent, cum Byzantino haud confero) minæ ejus a nemine cordato contemni queant. Sin aliqui ita stupent, ut hæc aut non intelligant : aut, si intelligunt, non curent : aut, si curant, non in eo pro virili elaborent, omnibus privatis contentionibus omissis, ut incolumitati nostræ consulatur : evidens indignationis divinæ contra nos, et urgentis scelera nostra vindictæ, quod auctor hic noster crebro queritur, argumentum id esse videatur.

Equidem inter convertendum hos scriptores, cum ad imperatorum in fungendo munere oscitantiam, tenacitatem in necessariis, profusiones in supervacuis, et intestina bella ; procerum vero et ducum perfidiam ac temeritatem, religiosorum inscitiam, et de lana caprina rixas, populique petulantiam et ignaviam, omnium denique ordinum extrema probra pervenissem : contraque Turcorum majorem fidem, majorem integritatem, fortitudinem, clementiam, virtutes ipsorum hostium elogiis celebratas, legissem : ita sum animo commotus, ut Turcos imperio longe digniores judicarem : et fæcem ac sentinam illam nefariorum hominum tam diu fuisse incolumem, nec citius oppressam esse, mirarer potius quam miserarer. Etsi ad commiserationem clades illæ et florentissimi potentissimique quondam imperii ruina, et Christianæ religionis e tot amplissimis provinciis profligatio, vel saxa commovere possint : nostros autem homines, simili statu rerum, nec illorum misericordia, nec similis exitii metu commoveri sit mirandum : nec desperandum tamen, fore multos, qui his non modo ad voluptatem, sed etiam ad publicam utilitatem legendis, tuum consilium laudaturi, et inter cætera ornamenta quam plurima numeraturi sint, qui illustri monumento posteris etiam consultum volueris : et multorum animos, his operibus in publicum editis, ad patriæ defensionem majore studio suscipiendam excitaris.

Atque hæc de historia. De auctore non multis est opus. Nam quo ingenio, doctrina, facundia, auctoritate apud suos fuerit, ipse abunde declarat. Quem cum ea quæ de Michaele Palæologo usque ad Catelanorum ab Andronico seniore defectionem scribit, a Georgio Pachymerio mutuatum esse, atque in compendium redegisse cognovissem : ex Augustana bibliotheca illud opus acceptum perlegi : et quæ non inutilia videbantur, excerpta Gregoræ adjeci : ne, quoad possem et liceret, voluntati tuæ atque officio meo deessem. Ac plura sane collegissem, nisi is codex et principio et fine mutilus, in medio etiam aliquot foliis partim exsectis, partim marinis fluctibus (ut opinor) madefactis, et litteris vetustate exolescentibus, studio meo et oculis diuturna fere et perpetua lectione ac scriptione fessis et hebetatis vehementer adversatus esset, atque incommodasset. Chalcocondylem autem suus interpres, qua est doctrina et eloquentia, ita commendabit, ut mihi satis nunc esse debeat, si labores hi mei æquitati et liberalitati tuæ commendati fuerint, et probati. Augustæ Vindelicorum, postridie Kal. Januarii, anni a Christi Servatoris humanitate 1559, quem tibi tuisque et toti terrarum pacatum, felicem ac faustum, ex animo precor. Faxit Deus Opt. Max., ut Ferdinandi primi Augusti, imperatoris ac domini nostri clementissimi, in urbem hanc, ob gravissimas de imperii rebus deliberationes, ingressus (sub id tempus quo pacis, concordiæ et mutui amoris doctor et exemplum Christus Jesus, propter salutem humani generis, dissimulata divinitate sua, homo nasci voluit), omnium principum, omnium hominum animos a privatis cupiditatibus ad curam publicæ salutis, a luxu et corruptela morum ad sobrietatem et vitæ integritatem, ab odiis et simultatibus ad concordiam et amorem, a rixis et disputationibus ad verum cultum religionis, a bellis et armis ad firmam et constantem pacem convertat.

Cujus voti si nos divina liberalitas (merita enim nostra nulla profecto jactare possumus, nec minus indigni sumus divino auxilio quam indigi) compotes

(88) Non 145, sed 157.

redditerit, iis erimus formidabiles, a quibus nunc, A non aliis de causis quam propter corruptam disciplinam, et intestina bella, per contemptum oppugnamur, cædimur, in acerbissimam servitutem abducimur, et in summas angustias redacti profligamur. Quidquid enim calamitatum ac cladium (ut de aliis Christianis provinciis taceam) Pannoniæ patiuntur, id ad nos quoque ex æquo pertinere merito judicamus. Res enim profecto, imo salus nostra nunc agitur, paries cum proximus ardet.

---

# EX BIBLIOTHECA FABRICII

(Ed. Harles tom. VII.)

..... Hactenus catalogus operum Gregoræ Boi- B vinianus. Nunc *Historiam* ejus *Byzantinam* paucis adhuc lustrare juvat (*a*). Totum opus 'Ρωμαϊκῆς, ut ipse inscripsit, ἱστορίας constat libris XXXVIII. Ex his primus XI libros a capta per Venetos et Balduinum a. C. 1204, CPoli et Theodoro Lascari, imperium Nicææ auspicato, usque ad Andronici Palæologi, junioris, a. C. 1341 defuncti, obitum, Latine vertit Hieronymus Wolfius, qui interpretationem suam a. 1559 dicavit Antonio Fuggero; sed quæ usque ad a. 1562 apud typographum hæsit: unde non est, ut ex Præfationis scriptæ tempore cum viro nobilissimo editionem Græco-Latinam Gregoræ a. 1559 factam suspicemur. Primum enim Græce ex Fuggeri codice cum laudati Wolfii versione vidit lucem Basil. ex Jo. Oporini officina C a. 1562 fol. (*b*) Falliturque Boivinus, qui hanc editionem Latinam appellat, cum sit Græco-Latina. Certe est mihi, hæc scribenti, Græco-Latina illius anni in manibus: nescioque, an præterea Latine separatim eodem anno ex Wolfii versione viderit lucem, cum catalogus quoque Bigotianus p. 56, Latinam anni 1562, fol. memoret. Addidit vero Wolfius præter paucas, p. 271. 272, castigationes suas, etiam Latine excerpta quædam ex Pachymeris historiarum libris XIII, nec non Laonici Chalcocondylæ decem libros integros ex Conradi Clauseri versione. Eamdem putat esse editionem Hankius p. 599, quæ rescissis primo et ultimo foliis, novisque in eorum locum suppositis profitetur lucem vidisse Coloniæ Planicianæ, 1616 fol., cum cætero- D qui per omnia eadem sit cum Basileensi, et easdem mendas referat. Ab eo tempore una cum Zonara, Annalibus Nicetæ Choniatæ (*c*), et Chalcocondyle prodierunt Latine in *Hist. Byzantinæ* descriptoribus tribus Genev. 1615. fol. [ — *Historiæ Byzantinæ* scriptor Græco-Latinus, Nicephorus Gregoras, — res, a Græcis imperatoribus per annos 145, a Theodoro Lascari priore usque ad Andronici Palæologi posterioris obitum gestas, libris XI describens, et Nicetæ Acominati Choniatæ Παραλειπόμενα supplens. Colon. Allobrog. apud Petrum de la Roviere. 1625 fol. — Add. de edd. et ipso Nicephoro Greg. Jo. Fabric. in *Historia bibl.* suæ, tom. II, p. 418-420, et de versione Italica, V. Paitoni, *Biblioth. degli autori — volgarizzati*, tom II, pag. 256 sq.] — Italice interprete Ludovico Dulci, accurante Augustino Ferentilli, Venet. 1569. 4.

Post Wolfium felicibus auspiciis animum ad expoliendum Gregoram, Cangio hortante, appulit laudatus Joannes Boivin, qui Paris. 1702. fol. (*d*) e typographia Regia non modo libros illos undecim priore tomo longe dedit meliores, sed etiam posteriore alios tredecim antea ineditos adjunxit, quæ historiam producunt usque ad a. C. 1351. Græca librorum priorum XI recensuit et supplevit e codice 2558 bibl. regis Christianissimi, ante captam a Turcis CPolin scripto, et Pachymeris quoque historiam complectente, sed eo, quo Wolfius usus est, passim integriore, atque tum alia, tum tria illa fragmenta complectente, quæ Dionysius Petavius a Frontone Ducæo accepta primus vulgavit et Nicephori patriarchæ breviario historico subjunxit Paris. 1616, 8.: *Rursus*, inquit Boivin, *in eo ipso codice hoc notatu dignissimum est, quod, quæ Gregoras libris quatuor postremis plurima inseruit, variis temporibus a se elucubrata, ea fere omnia ibidem desint, sic autem suis quæque locis recisa fue-*

(*a*) Maligne quædam eum in historia sua tacuisse, notat Allatius de consensu utriusque Ecclesiæ, p. 727. Ex libro XXIX, adhuc inedito, nonnulla affert libro *De synodo Photiana*, p. 318 sq. et 542 ubi etiam laudat Vitam S. Mich. Syncelli, a Gregora scriptam, et martyrium Κοδράτου, *Quadrati Corinthii*, quod e cod. Bavarico Græce edidit Henschen. tom. II, ad 10 Martii, p. 696, et Latine ex Reinoldi Dehnii S. I. versione, p. 8. Hic pro *Quadrato* male *Cordatus* vocatur in Append. ad *Historiam litterar.* Cavei.

(*b*) Pleniorem hujus editionis inscriptionem ac notitiam v. in Hambergeri Z., N. IV, p. 578 sq. et in mea Introduct. II, I, pag. 534. Quoniam vero duo, quibus utebatur Wolfius, codd. aliquot habuerunt lacunas, has Dionysius Petavius foras dedit cum Nicephori patriarchæ Breviario historico, cui accesserunt Fragmenta Theophanis, Nicephori Gregoræ, Pachymerii et aliorum, nondum in hanc diem edita. Paris. Seb. Chappelet 1616. 8. (HARL.)

(*c*) Zonaram et Nicetam, antequam Gregoræ libris manum admoveret, idem Wolfius Latine transtulit, ut ipse in epistola ad Antonium Fuggerum: *Sed cum e Zonara velut salebris eluctatus in Nicetæ Acominati Choniatæ planitiem et quasi variis flosculis vernantia prata pervenissem, — — Quo opere absoluto — — ecce præter omnem exspectationem a te offertur Nicephorus Gregoras.*

(*d*) *History of the works of the learned.* 1703, p. 334; Act. erud. 1704. p. 27, 173. (FABR.) Boivini edit. recusa est in corpore Byzant. etc., Venet. 1729 F. In qua edit. renovata etiam desunt reliqui, quos editurus erat Boivin, libri sive tomus III. (HARL.)

*rint, ut narrationis contextus nullo hiatu abruptus sit, sed omnibus partibus apte cohærentibus integer et continuus procedat. Id Gregoræ ipsius judicio factum velim : neque a vero abhorret, eum primo editionis amore refrigerato suum opus recognovisse, ac ea, quæ ostentandi ingenii causa assuerat, monodias, orationes, aliaque id genus resecuisse. Vereor tamen, ne et gloriæ paulo avidior eos pannos, in prima scriptione omissos, repetito deinde opere intertexuerit.* Idem prætera usus codice Regio 2078, quem libros primos quatuor complexum ait parum ab editis differre, nisi quod in librorum et capitum divisione discrepet. Monodias libri decimi initio, castigavit ex codice Colbertino 4950, *cujus*, inquit, *nobis copiam fecit vir quam doctus tam amabilis, Stephanus Baluzius.* Lectiones, e codice Vaticano descriptas, accepit a Frid. Rostgaardo. Exstant quoque inter mss. Græcos codices bibl. Seguierianæ libri XI primores ex Nicephori Syntaxi historiæ Romanæ. Sed negat Boivinus, sibi tunc aditum patuisse ad illam bibliothecam, quæ postea erat illustrissimi ducis Coislini, episcopi Metensis, et liberius aditur neque amplius pro thesauro abscondito jacet occlusa usibus et desideriis eruditorum. Latinam Wolfii versionem passim emendavit et ad Græca diligentius (*e*) exegit, libros capitibus et minoribus sectionibus divisit, capitibus præfixit argumenta, nomina imperatorum de quorum rebus sermo est, et annos Christi in ora libri vel summis paginis adnotavit, notasque breves, ubi opus fuit, adjecit, uberioribus ad calcem tomi secundi subjunctis.

Libris sive λόγοις illis undecim absolvitur prima pars, sive, ut in codice ms. Vaticano appellatur, πρῶτον βιβλίον : nam in illo habentur libri ab XVIII, usque ad XXXVIII, et liber XVIII inscribitur Δευτέρου βιβλίου λόγος ζ'. *Libros vero tredecim*, hoc est, *XII usque ad XXIV*, de rebus per decem annos a 1341 ad 1351, sub imperio duorum principum Palæologi et Cantacuzeni, gestis, primus idem doctissimus Boivin Græce cum versione sua vulgavit e duplici apographo codicum Vaticanorum, uno bibl. Regiæ 2097 emendatius scripto, qui sex libros (XII nempe usque ad XVIII) continebat, altero septem cæterorum librorum a Jo. Vivantio Roma Lutetiam adlato valdeque mendoso, sed de cujus locis plerisque dubiis codices Vaticanos a viris doctis, Zaccagnio et Delmiro, consuli curavit.

*Disputationem Gregoræ cum Nic. Cabasila et anonymo de Palamæ erroribus*, quæ a. C. 1351, post synodum Palamiticam habita est, et in hoc opere ab initio libri XXII usque ad XXIV fere medium exstat, exhibet cum versione Latina et notis Claudii Capperonerii, licentiati theologi Parisiensis. Præter adnotationes porro suas, in quibus inedita varia, Boivinus etiam Cangii notas posthumas addidit ad libros Gregoræ septemdecim.

Librum XII et quinque deinceps continuos, sæviente in Acindynianos persecutione, scripsit Gregoras, nondum tamen domo inclusus, imo, ut editori videtur, ante habitam a. 1351 synodum Palamiticam. Librum XVIII et novem deinceps continuos jam domi manere jussus et monachis custodibus obsessus composuit Julio et Augusto mensibus anni 1352 tanta celeritate, ut vix dies quadraginta ei scriptioni impenderit, quemadmodum in illius vita Boivinus observat, qui præterea pollicitus erat *tertio tomo* (*f*) edere libros operis reliquos quatuordecim a XXV usque ad XXXVIII ; historicos quidem octo, in anno 1357 ineunte desinentes, et dogmaticos sex, ex apographo codicis Vaticani, quos, recepta jam libertate, variis temporibus videtur condidisse, ut eidem Boivino monitum in notis, p. 783.

Fuere et nonnulla falso ascripta Nicephoro Gregoræ, ut *somnium propheticum*, Philothei, patriarchæ, Antirrhetico XII, cod. Reg. 1996, fol. 279, quod Græce et Latine Boivinus vitæ Nicephori inseruit.

*Gregoræ vitia*, inquit idem vir doctissimus, (*neque enim ejus scriptoris tam inepte sum fautor, ut nulla habuisse eum contendam*), *maxime conspicua hæc fuerunt : Asper, austerus, pertinax, principes æque ac privatos linguæ petulentia offendit. Philosophus, animo haud imperavit. Historicus partium affectum non exuit : gloriæ denique cupiditate et amore sui ipsius nimio laboravit. Plura in stylo reprehendenda: in primis* κακοζηλία, *seu ambitiosa elegantiæ affectatio ; poetica verborum luxuries, figuræ insolentes, hyperbata ; crebræ non modo verborum, sed et sententiarum repetitiones. Quod si conferendum exemplum est, in libris ejusdem argumenti historicis Cantacuzenus longe præstat. In chronologia tamen Gregoras diligentior, imo apud Cantacuzenum ferme nulla. Cantacuzenus quædam videtur consulto omisisse, quæ Gregoras haud prætermisit. — Cantacuzenus*

(*e*) Boivinus in præfat. *Gregoras multijugæ eruditionis et artis rhetoricæ ostentator, sæpe aberrat a proposito, et ad ea quæ parum aut nihil ad rem pertinent, digreditur. In iis* πάρεργοις; *mirum est quam sit verbosus. Ea Wolfius rebus magis quam verbis intentus breviora facere instituit. Itaque et luxuriantia compescuit, et quæ omnino redundabant, suppressit. Ego vero facturum me operæ pretium putavi, si auctoris Græci vestigiis inhærerem, atque ejus verba lectoribus si minus adnumerarem, saltem religiose et fideliter adpenderem, quæ, ut opinor, optima est ratio interpretandi. In quibusdam etiam a vero sensu deflexisse mihi visus est interpres doctissimus, aut sententiam auctoris obscure et contorte expressisse. Nihil dico de minoribus vitiis, quibus nullum opus, quantumvis tersum et limatum, carere omnino potest : quæ quidem vitia ut plerumque nos in lucubrationibus nostris fallunt, ita in alienis vix unquam fugiunt. Equidem eos nævos corpori alioquin egregio inspersos, ut eximerem, sedulo operam dedi : nec me ea re injuriam Wolfio fecisse arbitror, sed de eo bene meruisse aio et contendo. Nec enim, quia illum identidem lapsum corrigo, idcirco me vel doctiorem statuo, vel diligentio rem ; neque ei propterea* detrahere ausim Hærentem capiti multa cum laude coronam.

(*f*) Sed tom III et IV lucem non aspexerunt. (HARL.)

*solas quodammodo res Byzantinas, noster etiam externas historia sua complexus est. Uterque igitur legendus, et alter ex altero supplendus.*

Elogia, ab editore tomo primo præmissa, maximam partem constant Græcis ineditis antea monumentis, ut sunt epistolæ Georgii (*g*) Lapithæ, Lampeni Tarchaniotæ, protonotarii, Demetrii Cydonii, Athanasii Lepanthreni (*h*), Bryennii, sacello præfecti, Zaridæ, Theodori Cutula, Balsamonis et Acindyni (*i*) ad Gregoram epistolæ e codd. Vaticanis, quorum apographum a Montfaucono accepit; ejusdem Acindyni ad eum Iambi, Gregorii Palamæ ad nomophylacem et Demetrii Cydonii ad Philotheum patriarcham epistolæ e codd. Regiis; ex Philothei patriarchæ *Antirrhetico* XII, et Jo. Cantacuzeni initio *Antirrheticorum de lumine Thaborio adversus Prochorum*. Exhibet etiam Græce epistolam scholastici Theoduli magistri ad Gregoram, quæ incipit: Καὶ πάλαι μὲν ἔγωγε. Hanc Græce et Latine cum epistola Gregoræ ad Theodulum, cujus initium, Πολλοί μοι τὸν σὸν ἐμήνυσαν τρόπον, Græce et Latine jam vulgaverat Laurentius Normannus inter alias Theoduli, monachi (qui sub Thomæ magistri nomine magis innotuit), orationes et epistolas. Upsal. 1693, 4. Memorat etiam Boivinus Matthæi Ephesii, et Nicolai Pepagomeni, ad Gregoram epistolas, versusque, sed parum elegantes Theodori Metochitæ; sed apponere omisit.

In notis plura ante inedita fragmenta vel monumenta referuntur, ut Prooemium Nicephori Gregoræ, præmissum demonstrationi de Paschate (e cod. Vaticano) pag. 364 et Epilogus pag. 373. Ejusdem epigramma in Theodorum Metochitam 775. Versus quidam ex Theodori Metochitæ εἰς τὸν σοφὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν ὑποθήκαις καὶ περὶ τῶν οἰκείων συνταγμάτων. 475.

Fragmenta ex catalogis mss. imperatorum CPol. p. 746.

Ex Blemmydæ oratione, Ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν βασιλέα.

Ex Gregorii Cyprii encomio Andronici. 142.

Ex variis Nicephori Chumni scriptis, pag. 107, 162, 178, 221, 239.

Ex poeta Græcobar-baro, 146, 252.

Maximi Planudæ epigrammata de templo S. Andreæ a Theodora instaurato, 167.

De Athanasii, patriarchæ CPol., scriptis, 180 sqq. 259.

Ex Theoduli, rhetoris, oratione pro Chandreno pag. 229, 247, 251, 253.

Pachymeris ἔκφρασις τοῦ Αὐγουστεῶνος, 275.

Gregorii Palamæ περὶ προσευχῆς κεφάλαιον cum Claudii Capperonerii versione p. 557.

Hippocratis, medici, et magni ducis Apocauchi imagines ex antiquo codice Regio operum Hippocratis, cum versibus Græcis in eorum laudem 577.

Ex Philothei, patriarchæ, *Antirrhetico* lib. XII, p. 714. Ex libro I. p. 883, 1029, 1044.

Versus oraculorum Chaldaicorum laudati a Jo. Laurentio Philadelphiensi Lydo, qui in editione Obsopæana desiderantur, 724.

Excerpta ex epistolis Gregorii Palamæ, archiepiscopi Thessalonicensis, 768 seq. Epistola ejus ad Augustam, Annam Palæologinam, integra, quam Boivinus putat fundamentum fuisse initæ ab Augusta cum Palama adversus patriarcham (Jo. Calecam) societatis, 768.

Ex Palamæ oratione adversus Jo. Calecam, patriarcham, 786, 830.

Notitia de opere Nicephori, patriarchæ, pro imaginibus, quod Theodoro Grapto tribuitur in codice antiquissimo, unde decepti Cantacuzenus, Gregoras, Philotheus, Jo. Cyparissiota et alii p. 793, titulus libri: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ ἀρχιεπισκόπου γενομένου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου λόγος ὑπὲρ τῆς ἀμωμήτου καὶ καθαρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστεως, καὶ κατὰ τῶν δοξαζόντων εἰδώλοις προσκεκυνηκέναι.

Eusebii epistola ad Constantiam, 945.

Theodori Grapti locus e cod. Regio suppletus, 949.

Subscriptio calligraphi, Leonis Cinnami, in codice Regio 2951, p. 167.

## *Index Scriptorum, aliorumque quorumdam, in Nicephori Gregoræ Historia Byzantina memoratorum.*

(Ad numeros librorum capitumque, et ad paginas editionis Boivinianæ quæ in textu Græco numeris Arabicis inter uncos positis notantur. Tomus II incipit a pag. 353.)



(*g*) E Cypro. Confer Allatium *De Georgiis*, p. 343 et seq.

(*h*) Joannes Bryennius vocatur in meo ms. Habeo enim et ipse has epistolas in charta scriptas ante annos circiter 300.

(*i*) Thessalonica datæ sunt epistolæ Acindyni, Demetrii, Athanasii, Bryennii, Theodori Cutula, et Theoduli magistri.

# IMMANUELIS BEKKERI

AD

# NICEPHORI GREGORÆ

LIBROS POSTREMOS

# PRÆFATIO.

(Bonnæ 1855.)

—

Quæ nunc primum ex bibliothecarum latebris prodit, operis Nicephorei pars postrema satis diu manum quæsivit liberalem, qua ab oblivione vindicaretur. Promiserat eam manum Boivinus, porrexit Academia Berolinensis, cujus cura sumptuque factum est ut libri duo, vicesimi quintus et sextus cum quarto dimidiato, ex codice Vaticano (1095) describerentur, reliqui ex Parisiensibus Regiis (1276 et 3075), illi ab Henrico Brunno, hi a Wladimiro Bruneto, doctis hominibus ac negotium suum fideliter exsecutis. Codex Vaticanus chartaceus esse perhibetur, sæculo scriptus decimo quarto vel quinto, manibus pluribus, modo diligenter, modo secus. De Parisiensi priore scitum est quod tradit Brunetus : *Les livres historiques* 28 *et* 29 *et les dogmatiques* 1, 3 *et* 4 *sont d'une écriture rapide, correcte, mais peu régulière et souvent difficile à lire. Ce n'est certainement pas l'écriture d'un calligraphe de profession, et si l'on ne devait se tenir en garde contre une erreur à laquelle on est trop souvent porté, on pourrait supposer que ce ms. est un autographe de Grégoras. Du moins il paraît probable qu'il fut exécuté sous ses yeux, à cause des additions et des corrections que l'on y remarque. Ainsi le feuillet* 121 *est écrit de la même main, mais en caractères beaucoup plus gros et plus espacés, et paraît avoir été intercalé pour rétablir un passage oublié. A la dernière ligne du fol.* 120 *verso il y a quelques mots effacés qui me paraissent être* καὶ περὶ τούτων αὐτὸς ἄν, *lesquels se retrouvent à la fin du feuillet* 121 *verso. Le feuillet* 125 *est d'une écriture différente, mais paraît avoir été ajouté par la personne même qui a écrit le reste du ms.; car les mots* αἰδοῖ τοῦ κήδου, *qui commençaient le fol.* 126, *ont été effacés et écrits après coup au bas du fol.* 124 *verso d'une écriture semblable au reste du ms., ainsi que les mots* ἀλλὰ λεκτέον ἡ. ε. β καὶ δ. τ. σ. *Par ce moyen on a pu insérer le feuillet* 125, *qui contient des détails sur les démarches du patriarche Philothée. Le revers du feuillet* 128 *a été barré en entier ; il contenait le récit qui se retrouve plus loin* (*f.* 130 *verso*) *et qui commence par* ἀρχιερεύς τις ἐκλ. *A la marge de cette page est écrit en rouge* λήθη γέγονεν ἐνταῦθα, *puis viennent deux feuillets coupés à la marge intérieure et qui ne portent pas de pagination. Mais ce qui semblerait surtout indiquer une révision du texte par l'auteur, ce sont les additions et les surcharges que l'on remarque aux feuillets* 156 *et* 157, *et dont l'intention est d'atténuer ce que la première rédaction avait de trop acerbe à l'égard de Cantacuzène. On a ajouté à son nom le titre d'empereur et, au moyen d'une courte addition, des arguments qui étaient d'abord dans sa bouche passent dans celles des moines qui l'entourent, auxquels alors s'adressent la réplique et les reproches de Grégoras.*

Alterum codicem Parisiensem priori supplendo comperimus a Friderico Rostgaardio ex Vaticano exscriptum, missumque Parisios tali propemptico :

AD LIBRUM DUPLEX DODECASTICHON FRIDERICI ROSTGAARD.

Parve liber, propera dominam pertingere ad urbem,
  Quam rex Europæ terror amorque fovet.
Inde verecundus te sacras confer in ædes
  Quas late Augusti bibliotheca replet.
Par tibi continuo præsto est insigne virorum,
  Ille meus Clemens Boivinusque meus.
Alteruter te deducet; vel forsan uterque :
  Comis enim tota est natio Francigenum :
Et te Tellerio sistet; tu tempora fandi
  Exspecta, et venia dissere pauca data.
Dic a quo missus venias, et quam memor usque
  Mittens Tellerii nomina sancta colat.

Nempe jubente illo cuncti patuere recessus
  Dum tua me, dives Sequana, ripa tenet,
Utiliusque datum est regalia tecta subire
  Millenosque libris invigilasse dies.
Dic pro tot meritis qua late extenditur orbis,
  Tellerii laudes me præeunte cani,
Quæque meæ renuunt tenues persolvere vires,
  Pro me Musarum reddere velle chorum.
Unum hoc adde, liber, non te pro munere mitti,
  Sed fidi pignus cordis et obsequii.
Et dabitur forsan, si crederis utilis ulli,
  Augusti in forulis ut potiare loco.

Scriptum Romæ a. d. XXII Maii MDCXCIX.

Versionem Latinam inter se partiti sunt adolescentes tres, seminariorum Berolinensis et Bonnensis alumni. Itaque libros 24, 25, 26 interpretatus est Guilelmus Kundt, Marchicus ; 27 ad 37 sive 38, Josephus Reisacker, Dusseldorpiensis, et Nathan Rosenstein, Dantiscanus.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΙ ΛΖ' *.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBRI XXXVII.

## ΛΟΓΟΣ Α'.

## LIBER PRIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

***Historici munus excellens. Historiæ laus. Veritatis commendatio. Historiæ scriptores quinam reprehensione digni. Andronici senioris invectiva in historicos maledicos et mendaces. Auctor de seipso et de opere suscepto.***

I. Cum plerosque scriptores, qui hominum, seu A veterum, seu recentiorum vitas per historiam immortalitati mandaverunt, lectitarem sæpenumero, 1-4 audiremque profitentes, se ad ejusmodi opus suscipiendum divino instinctu fuisse impulsos: aliquandiu eos ineptæ ambitionis damnavi, illorum dicta arrogantiæ plena arbitratus. Postea vero, acutos veritatis inspectores viros illos, rem autem ipsam Dei opus esse judicavi, manu illorum tanquam instrumento utentis; atque istud quidem Dei opus parum, ac nihil potius, ut paucis dicam, a cœlo et terra, maximis et primis ejus operibus, distare visum est, ad arcanam ejus gloriam quantum fieri potest prædicandam. Nam illa quidem, tanquam taciti præcones divinæ magnificentiæ, per omne tempus permanent, solos sensus attestantia. B Historia vero, viva et clara vox, et vere animatum ac vocale præconium, ad omne ævum pertinet, et velut in universitatis tabula quadam, tum res quovis tempore ultro citroque inter homines gestas posteris intuendas exhibet, tum naturam rerum explicat, quatenus eæ a philosophis perceptæ ignoratæve sint: tum quibus alias alii vel difficultatibus implicati, vel prosperrimis successibus divinitus ornati, ac præter omnem exspectationem adjuti fuerint, ostendit. Ac, ut mea quidem fert opi-

A [Ed. Par. 1] Α'. Τοῖς τῶν πάλαι καὶ μέχρις ἡμῶν γενομένων τοὺς βίους διὰ τῆς ἱστορίας ἀθανατίζουσι πλείστοις πολλάκις αὐτὸς ἐντυγχάνων, καὶ θείαις τισὶ προτροπαῖς ἀκούων ὁμολογούντων ἐς τὴν τοιαύτην κεκινῆσθαι ἐγχείρησιν, μέχρι μέν τινος ἄκαιρόν τινα φιλοτιμίαν τῶν ἀνδρῶν κατεγίγνωσκον, κόμπου μεστὰ τὰ λεγόμενα εἶναι οἰόμενος· ἔπειτα δ' ἔδοξαν εἶναί μοι οἱ ἄνδρες ἐπόπται μὲν αὐτῆς ἀληθείας σαφεῖς, Θεοῦ δὲ τῷ ὄντι τὸ ἔργον, καθάπερ ὀργάνῳ χρωμένου τῇ τούτων χειρὶ, μικρὰ ἢ μηδὲν ἀποδέον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, τῶν μεγίστων καὶ πρώτων αὐτοῦ ποιημάτων, πρός γε τὸ τὴν ἀπόῤῥητον δόξαν ἀναγγέλλειν, ὡς ἐφικτὸν, τοῦ Θεοῦ. [P. 2] Τὰ μὲν γὰρ καθάπερ σιγῶντες κήρυκες τῆς θείας μεγαλουργίας, τὸν B ἅπαντα διαγίγνονται χρόνον, αἴσθησιν προκαλούμενα μάρτυρα μόνην. Ἡ δ' ἱστορία, ζῶσά τε καὶ λαλοῦσα φωνὴ, καὶ ὄντως ἔμψυχος καὶ διαπρύσιος κήρυξ αὐτῆς, διαπερᾷ τὸν αἰῶνα καθάπερ ἐν πίνακι παγκοσμίῳ δεικνύουσα τὰ προγεγονότα τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἀεὶ, ὅσα ποτὲ ἐν ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων οἱ ἐξ αἰῶνος ἐπεπράχεσαν ἐν τῷ βίῳ, καὶ ὅσα ποτὲ πεφιλοσοφήκασι τῆς τῶν ὄντων φύσεως οἱ σοφοὶ, καὶ τίνα κατείληπται τούτοις, καὶ τίνα μή· καὶ τίσι ποτὲ δυσχερείαις ἄλλοτε ἄλλοι συνηντηκότες, τίνων ποτὲ τῶν ἐκ Θεοῦ καλῶν κἀγαθῶν ἐς κόρον ἀπολε-

Variorum notæ.

(*) In codice Regio, qui libros undecim priores complectitur, titulus est, Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ Ῥωμαϊκῆς σύνταξις ἱστορίας, περιέχουσα ἐτῶν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα διήγησιν· ἤγουν ἀπὸ τοῦ βασι-

λαύκεσαν, καὶ πόσαις ποτὲ ταῖς ἀπροσδοκήτοις ἐκεῖ- A θεν εὐεργεσίαις ἐνέτυχον. Δοκεῖ δέ μοι καὶ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς δόξαν ἐνδοξοτέραν διὰ τῆς ἱστορίας καθίστασθαι, καί, ἵν' εἴπω, λαμπροτέραν πολλῷ τὴν λαμπρότητα. Ποῦ γὰρ ἂν ᾔδεσαν ἄνθρωποι, τῆς ἱστορίας οὐκ οὔσης, ὡς ὁ μὲν οὐρανὸς τὴν αὐτὴν ταύτην ἀρχῆθεν ἀεὶ καὶ ἀκίνητον κινούμενος κίνησιν, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ πάντας ἀστέρας διηνεκῶς ἐξελίττει πρὸς ποικιλίαν ὁμοίως εὔτακτόν τε καὶ εὔρυθμον, καὶ ὁμοίως τὴν τοῦ Θεοῦ διηγεῖται δόξαν ἐφ' ἡμέρᾳ τε καὶ νυκτὶ δι' αἰῶνος· ἡ δὲ γῆ τὴν ἄτρεπτον ταύτην ὁμοίως ἀρχῆθεν ἀεὶ τρεπομένη τροπὴν (1), τὴν αὐτὴν τοῖς ἀεὶ ἐπιγιγνομένοις ἀνθρώποις γένεσιν καὶ φθορὰν δι' αἰῶνος προδείκνυσιν; ὥστ' εἰ μή τι πλέον, ἀλλ' οὖν οὐδ' ἧττον ἂν καὶ ταύτην θαυμάσειε πᾶς τις, ὅτῳ διάνοια πρόσεστιν B ὑγιαίνουσα. Ἢ γὰρ ἂν ἐλλιπὲς ἐδόκει (2) τὸ δημιούργημα, μή τινος ἰσχυρίζεσθαι δυναμένου καὶ πείθειν, ὡς καὶ ἄλλαι τινὲς γενεαὶ προϋπῆρξαν ὁμοίως ἀνθρώπων, καὶ πόσαι τινὲς ὑπῆρξαν, καὶ μέχρι πόσου, καὶ τί ποτε ἄρα πεπράχεσαν ἐν τῷ βίῳ, καὶ οἵστισιν ἄρα τοῖς ἐκ Θεοῦ τε καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀγαθοῖς κατὰ διαφόρους γενεάς τε καὶ χρόνους ἐνέτυχον. Ἀλλὰ νῦν γε πρὸς τούτοις καὶ προφήτας ἕτερον τρόπον (3) τοὺς μετιόντας ποιεῖ, ἐκ τῶν φθασάντων στοχαζομένους τὰ μέλλοντα. Τό γε μὴν βραχεῖ τινι τόπῳ καὶ ὡρισμένῳ τῆς οἰκουμένης οἰκοῦντά τινα πέρατα γιγνώσκειν γῆς, καὶ ἄκρα οἰκουμένης, μήκη τε καὶ πλάτη θαλαττῶν, καὶ ὅσοι ποταμοὶ καὶ λίμναι εἰσί, καὶ ἰδιοτροπίας ἐθνῶν καὶ τόπων, καὶ διαφορὰς ὡρῶν τε δὴ καὶ χρόνων C τῶν ἐν διαφόροις γινομένων μέρεσι τῆς γῆς, καὶ ὅσα ἕτερα τῶν ἀγαθῶν μυρία, τίς χαρίζεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ μόνη γε ἡ τῆς ἱστορίας ἐξάπλωσις; Διά τοι τοῦτο καὶ οὐ τούτους μᾶλλον ἠγάπησα τῶν σοφῶν, οὐδὲ τούτους ἐζήλωκα, οἳ κωμικοῖς τισι δράμασι καὶ σκηναῖς τραγικαῖς καὶ θωπείαις ἐπιδεικτικαῖς τὴν ἑαυτῶν κατηνάλωσαν γλῶσσαν, ἀλλ' ὅσοι τῶν ὄντων τὴν φύσιν, καθόσον σφίσιν ἐξῆν, ἀκριβώσαντες, καὶ ὅσοι τὰς ἱστορίας ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ ἄλλοτ' ἄλλοις εἰρημένων τε καὶ πεπραγμένων ἔς τε ἀνδρίαν ψυχῆς βλεπόντων καὶ σύνεσιν, [P. 3] κόποις ἰδίοις ξυνειλοχότες, εἰς μεγίστην ὠφέλειαν τοῖς ἐξῆς ἐκδεδώκασι. Καὶ μέντοι καὶ

nio, cœlorum et terræ gloria hoc scripti genere illustratur, et magis exsplendescit. Nam, sublata historia, unde scirent mortales, cœlum primo illo et immutabili motu agitatum, solem et lunam cæterasque stellas continenter evolvere constanti et apta **5** varietate, Deique gloriam noctes diesque perpetuo enarrare : terram vero immutabilem illam mutationem, qua ab initio prædita fuit, constanter retinere, ac eumdem ortum atque interitum posteris omnibus denuntiare? Quamobrem si non majori, pari certe admiratione cujusvis cordati hominis digna est. Alioqui enim hujus mundi opificium veluti mancum erat, quod e cœli machina affirmare ac persuadere nemo possit, olim æque genera hominum exstitisse, quotque illa fuerint, et quandiu duraverint, et quid in vita egerint, quæque beneficia tum a Deo, tum a cœlo, tum a terra, aliis atque aliis temporibus atque ætatibus acceperint. Historia autem non id modo præstat, sed etiam lectores suos alio quodam modo vates reddit, quæ futura sint, ex iis quæ præterierunt conjicientes. Jam, ut is qui in exigua et definita terræ parte habitat, orbis terrarum fines et extremitates, et peculiares gentium et locorum naturas, annorumque et temporum discrimina, quæ diversis terræ partibus exsistunt, aliaque bona infinita norit : quis largitur hominibus, nisi una historiæ explicatio? Iis igitur de causis hoc genus eruditos nec magnopere diligo, nec magnifacio, qui comicis et tragicis fabulis et laudationum blandimentis linguas occuparunt : sed **6** eos potius, qui aut naturam rerum pro virili sua indagarunt : aut historias dispersas, et aliorum dicta factaque ad animi fortitudinem ac prudentiam spectantia, suo labore collecta, ad maximam posteritatis utilitatem ediderunt. Quorum admiratio et æmulatio nos ad imitationem impulit, hujusque conatus mihi causa fuit. Cum autem id sit historiæ veritas, quod animantibus oculus, hanc nos tanquam ducem in hoc opere sequi cum primis decet, duabus de causis : tum, ne ea res, quam veluti regulam et amussim posteris proponere statuimus, distorta et pernicioso morbo afflicta videatur : tum, ne ansam iis præbeamus, qui ex paucis totum scriptum nostrum cavillari, et

## Variorum notæ.

λέως Λάσκαρι κυρίου Θεοδώρου μέχρι τῆς βασιλείας D τοῦ Κανταχουζηνοῦ. Id est, *Nicephori Gregoræ Romanæ historiæ liber, continens annorum 150 narrationem, nempe ab imperatore Dom. Theodoro Lascari usque ad imperium Cantacuzeni.* Editio Wolfiana inscriptionem hanc præfert, *Nicephori Gregoræ, Romanæ, hoc est Byzantinæ historiæ libri undecim, quibus res a Græcis imperatoribus per annos 145, a Theodoro Lascari priore usque ad Andronici posterioris obitum gestæ describuntur*, etc. Neutrum titulum retinuimus, propterea quod in utroque male subducta erat annorum ratio. Nam undecim libri priores historiam continent, non 150 aut 145, sed tantum 137 annorum, 135 Davidi Chytræo. Wolfium in errorem induxit codex suus, in quo scilicet hujusce historiæ lib. XI, cap. 11, sect. 1, perperam anni viginti ab Urbe capta numerabantur, cum tredecim tantum numerari oporteret. Vide notas infra ad eum locum. BOIVIN.

(1) Vel τὴν ἀκινησίαν intelligit : terra enim centrum immobile universitatis rerum a plerisque statuitur : vel vices temporum, quibus nunc sterilis squalet, nunc fecunda floret, sicut Fortuna et Luna constantes in levitate sua dicuntur. WOLFIUS.

(2) Ita legendum, non ἢ γὰρ ἄν, ut legebat Wolfius. Sic infra lib. XV, cap. 6, sect. 1, ἢ γὰρ ἂν ἐς τὸ ἀσφαλέστερον ἐσκομισάμενοι τἀπιτήδεια. Sic apud Homer. Iliad. α ἢ γὰρ ἄν, Ἀτρείδη, νῦν ὕστατα λωβήσαιο. BOIVIN.

(3) Basilius imp. in Parænetic. cap. 66, παρελθόντων τὰ πάθη τοῖς νῦν παροῦσιν ὑπάρχει διδασκαλία. DUCANG.

quasi nihil frugi in eo sit, traducere cupiunt: id quod nostra ætate eruditis quibusdam viris usu venit, qui cum in maxima rerum ignoratione vitam exegissent, atque ita ad historiam scribendam temere accessissent, multis eam mendaciis ex inscitia contaminarunt, et omni utilitate spoliarunt: causamque probabilem prudentissimo imperatori Andronico Palæologo ejus liberius reprehendendæ et singulatim coarguendæ præbuerunt, idque iis hominibus adhuc viventibus ac præsentibus, quos illi plurimis mendaciis infamarant.

A οὗτος ὁ πρὸς ἐκείνους πόθος καὶ ζῆλο; κἀμὲ τὰ ἀκόλουθα πράττειν παρέπεισε, καὶ οὗτος αἴτιος ἐμοὶ τοῦ τοιοῦδε γέγονεν ἐγχειρήματος. Ἐπεὶ δ' ὅπερ ὀφθαλμὸς (4) τοῖς ζώοις, τοῦτο τῇ ἱστορίᾳ ἀλήθεια, προηγορευομένην ἔχειν ταύτην ἐνταῦθα χρεὼν καὶ ἡμᾶς πρὸ παντὸς, δυοῖν ἕνεκα· ἑνὸς μὲν, ἵνα μὴ, ὅπερ ὡς κανόνα καὶ στάθμην τοῖς ἐσομένοις προὔθέμεθα προτιθέναι, τοῦτον στρεβλὸν καὶ νοσοῦντα ἐς τὰ καίρια δείξωμεν· ἑτέρου δὲ, καὶ ἵνα μὴ πρόφασιν δῶμεν τοῖς διασύρειν ἐξ ὀλίγων τὴν ὅλην πραγματείαν ἡμῶν βουλομένοις, καὶ ἐξελέγχειν ὡς οὐδὲν ὑγιὲς κεκτημένην· ὁποῖον δή τι καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν τινες ἐλλογίμων ἐπεπόνθεσαν. Ἀπειρίᾳ γὰρ πραγμάτων πλείστῃ συνεζηκότες οἱ ἄνδρες, ἔπειτα οὑτωσί πως ἐς τὸ συγγράφειν ἐμβεβληκότες, ἔλαθον πολλοῖς τισι καταχρησάμενοι ψεύδεσι, καὶ οὕτως ἐς τὸ ἀχρεῖον τὴν αὐτῶν παρασύραντες ἱστορίαν, ὡς καὶ πρόφασιν εὔλογον δεδωκέναι τῷ πολλῷ τὴν σύνεσιν βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ τῷ Παλαιολόγῳ (5), σὺν οὐδενὶ κόσμῳ διασύρειν καὶ ἐξελέγχειν ταύτην ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα· καὶ ταῦτα ἐπὶ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἔτι πορόντων (6), ὧν δήπου ἐκεῖνοι τὰ πλεῖστα κατεψεύσαντο.

II. Atque ut imperatoris oratione una, quam is audiente me habuit, opportuno tempore utar (quippe ad præsens institutum **7** videri possit accommodata), « Sæpe, inquit, mecum ipse miratus sum, qui fieret, cum plerisque mortalium quietam et tranquillam prorsus agere vitam liceret, ac plurimos habere quibus admirationi essent, nullos vero penitus inimicos: ut ipsi ad quosvis proscindendos propensi, linguas improbas, futiles et contumeliosas ultro exacuerent: idque nulla sæpe occasione data, quæ ad hujusmodi maledicentiam jure illos incenderet. Illos vero magis etiam sum miratus, qui imperatores simul et patriarchas falsis maledictis incessere, ac impudenter proscindere audent. Sed hi admiratione omnium maxima me affecerunt, qui tam falsa maledicta sua mandare litteris non dubitarunt. Nam convitia, quæ lingua proferuntur, statim aura dissipat: quæ vero scri-

B B'. Καὶ ἵνα μιᾷ τῶν (7) τοῦ βασιλέως δημηγοριῶν, ἣν ἐπ' ἐμοῦ (8) διεξῆλθεν, ἐν καιρῷ χρήσωμαι (φανείη γὰρ ἂν καὶ ἡμῖν εἰς τὴν παροῦσαν ἐγχείρησιν χρήσιμος)· « Πολλάκις, » φησὶν, « ἐθαύμασα κατ' ἐμαυτὸν γενόμενος, πῶς τῶν ἀνθρώπων τοῖς πλείστοις ἐξὸν ἀστασίαστον καὶ εἰρήνης μεστὸν διαβόσκειν τὸν βίον, καὶ πλείστους μὲν ἔχειν οἳ θαυμάσονται, μηδένας δ' οἳ τὸν τρόπον τούτων μισήσουσιν· οἱ δὲ πρόθυμοι πρὸς τὸ λοιδορεῖν (9) πάντα τινὰ ἀπαντῶσι καὶ γλῶτταν ἐχόντες ἀσκοῦσι πονηρὰν καὶ ἀταμίευτον καὶ ὑβρίζουσαν· καὶ ταῦτα μηδεμιᾶς πολλάκις προκειμένης προφάσεως, ἣ προβαλλομένη τι τῶν δικαίων ἴσως ὑπέκκαυμα ἔσται πρὸς τοιαύτας ἀναφλέγον ὁρμάς. Καὶ τούτων μᾶλλον ἐθαύμασα, τοὺς ὁπόσοι ψευδεῖς κατὰ βασιλέων ὁμοῦ καὶ πα-C τριαρχῶν βλασφημίας συῤῥάπτειν καὶ ἀναισχύντως προφέρειν τολμῶσι· καὶ πάντων ἐθαύμασα μάλιστα τοὺς ὅσοι γραφῇ παρατίθεσθαι τὰς οὕτω ψευδεῖς

## Variorum notæ.

(4) Pachymeres, lib. I, Hist. cap. 1: Ἱστορίας, ὡς ἄν τις εἴποι, ψυχὴ ἡ ἀλήθεια, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας χρῆμα ἐπαναγκὲς ἱερόν. Ideo Eunapius aiebat historicos, priusquam se ad scribendum accingerent, τῆς ἀληθείας πρόθυρα καὶ πύλας adorare debere. Vide Ciceronem, II, *De oratore*, et alios passim. Ducang.

(5) Seniori, quem πολὺν τὴν σύνεσιν fuisse ait, cui proinde longe potius convenit, quam Juniori, quo imperante potissimum vixit ac notus fuit Gregoras. Ad quem vero ex istius tempestatis historicis pertineat, vel quem præsertim spectet ista Andronici imp. expostulatio, ex iis quæ in ea carpuntur, non omnino promptum est assequi, nisi Georgius Pachymeres intelligatur, cujus pars historiæ postrema res a seniore gestas complectitur, in qua forte eidem principi paulo æquior visus sit, et quam demum absolvit, illo imperante, et annum ætatis quinquagesimum agente, ut idem scriptor testatur lib. XIII, cap. ult. Ducang.

(6) Fortasse περιόντων, *illis adhuc superstitibus*. Wolfius.

(7) Ἀνανταπόδοτον, nisi forte ab illo pendeat, ὡς καὶ πρόφασιν εὔλογον δεδωκέναι etc., quod tamen valde durum fuerit. Wolfius. — Hic se hærere fatetur Wolfius. Est autem hæc transitio similis ei, quæ occurrit infra lib. IX, cap. 10, sect. 8: Ἵνα δὲ πρὸς τὴν τοῦ παρόντος λόγου βεβαίωσιν καὶ παλαιοτέρῳ τινὶ διηγήματι χρήσωμαι· ὁπότε γὰρ Καμβύσου, etc. Item lib. XI, cap. 9, sect. 2, καὶ ἵν' ὡς ἐν κεφαλαίῳ διεξέλθωμεν ὅσα ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἡ τοῦ ἀνδρὸς εὐφυῶς κατέπραξε σύνεσις . . . . αὐτοῦ γὰρ ἅμα τῷ β. Boivin.

(8) *Mea ætate.* Sed quia se familiarissimum Andronico fuisse testatur Gregoras, converti, sententiam secutus, *Me audiente*. Wolfius. — Recte Wolfius, *quam is audiente me habuit*. Sic ἐπ' αὐτοῦ lib. VIII, cap. 8, sect. 1; lib. IX, cap. 1, sect. 6. Sic D ἐφ' ἡμῶν lib. VIII, cap. 10, sect. 4. Sic denique ἐπ' αὐτῶν lib. IX, cap. 10, sect. 8. Aliter tamen veteres. Theocritus, Αἴθ' ἐπ' ἐμεῦ ζωοῖς ἐναρίθμιος ὤφελες ἦμες. *Utinam mea ætate in vivis fuisses.* Boivin.

(9) Contra receptam ab omnibus historiæ legem: Ὅταν γὰρ εἰς τὸ τῆς ἱστορίας ἦθος ἀναλαμβάνῃ, ἐπιλαθέσθαι χρὴ εὐνοίας καὶ μίσους, καὶ πολλάκις κοσμεῖν τοὺς ἐχθροὺς τοῖς μεγίστοις ἐπαίνοις, ὅταν αἱ πράξεις ἀπαιτῶσι τοῦτο· πολλάκις δ' ἐλέγχειν τοὺς ἀναγκαιοτάτους, ὅταν αἱ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἁμαρτίαι τοῦτο καθυποδεικνύωσι. Anna Comnena in Prologo ad *Alexiad.* Christodulus, seu Cantacuzenus, in Prologo *Hist.* p. 4. Οὐ γὰρ ἀπεχθείᾳ τινὶ, ἢ φιλίᾳ (ἐξ ὧν τὸ ψεῦδος ἐπιπολὺ τίκτεται) πρὸς τούτους ἀπήχθην τοὺς λόγους, ἀλλ' ἀληθείας ἕνεκα, καὶ πρὸς ἀληθείας ἐραστὴν τούτους ποιοῦμαι. Ducang.

βλασφημίας αὐτῶν οὐκ ὀκνοῦσι. Τὰς γὰρ ἀπὸ μόνης τῆς γλώττης προϊούσας λοιδορίας αὖραι λαβοῦσαι ἐς αἰθέρος ἀβύσσους διασκεδάζουσιν. Αἱ δὲ γραφαῖς καὶ βίβλοις ἐντυπούμεναι μονιμώτερον καὶ τυραννικώτερον κατὰ τῶν ὑβριζομένων τὸ κράτος ἐσχήκασι, τὴν ἡγεμονίαν τῆς γραφῆς λαμβανούσης καὶ διὰ μακροῦ κομπευούσης τοῦ χρόνου. Οὐκ οἶδα δ' ὁπότερον οὐδ' ἔχω ῥᾳδίως ἐπιγιγνώσκειν οὗ χάριν ταῦτα ἐπείγονται δρᾷν, καὶ τίνος ἕνεκα κέρδους ἐς τοιούτους κρημνοὺς ἑαυτοὺς συνωθοῦσιν. Εἴ τε γὰρ ἰδιότητά τινα κακίας ἀποπιμπλάντες ἑαυτῶν ἐπὶ τὰς οὕτω ψευδεῖς βλασφημίας χωροῦσι, κακῶς τοῦτο δρῶσι καὶ λίαν αἰσχρῶς καὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν, ὡς εἰπεῖν, κεφαλῆς. Στήλην τε γὰρ τῆς σφῶν κακίας τῷ χρόνῳ παρέχουσιν, [P. 4] ὅτι ἐξὸν ἐκ τοῦ λέγειν εὔφημα καὶ πρεσβεύειν ἀλήθειαν, γνωρίζεσθαι τοῖς ἀκούουσιν· οἱ δ' ἐκ τοῦ πλύνειν ἁμάξαις ὕβρεων τοὺς μηδὲν ἀδικήσαντας, δημοσιεύειν εἵλοντο ἑαυτούς, παραπλησίως ὥσπερ ἂν εἴ τις, ἐξὸν ἠπειρώτης εἶναι, καὶ βίον ἐπικερδέστερον καὶ ἀκίνδυνον ζῆν, ὁ δ' ἐς Ἀτλαντικοῦ πελάγους χειμῶνας καὶ κλύδωνας φέρων ἐμβέβληκεν ἑαυτόν. Τὸ δὲ καὶ κακῶν ἀρχέτυπα (10) τοῖς ἐφεξῆς εἰς μίμησιν προτιθέναι τὰ γράμματα, καὶ εἰκῇ καθιστᾷν ἑαυτοὺς αἰτίους τῆς ἐκείνων ἀπωλείας, τοῦτο δὲ ποίων κρημνῶν οὐκ ἐπάξιον, δίδυμα καὶ τριπλᾶ προτεῖνον τἀγκλήματα; Ἃ γὰρ ὡς ἀήθη ταῖς πολιτείαις καὶ νόθα ἐλαύνειν ὡς πορρωτάτω καὶ ἀποτρέπεσθαι ἔμελλον, δεδιότες οἷς τὰ τοιαῦτα πρόχειρον λοιδορεῖν, καὶ τῶν πόλεων ἔξωθεν, ὡς πρὶν τῶν δικαστικῶν Ἀθηναῖοι πινάκων τοὺς ὅσοι παρέγγραπτοι καὶ τῆς σφῶν πολιτείας ἀνάξιοι· ταῦτα ἀσμένως ἤδη δέξαιντ' ἂν πράττειν αὐτοί, ὡς καὶ ἄλλοις ἤδη πεπραγμένα καὶ δεδογμένα, καὶ τῶν ὅρων ὄντα τῆς συνηθείας ἐντός. Φιλοῦσι γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς οἱοισδηποτοῦν ἀτοπήμασιν ἁλισκόμενοι, ἐς ἀρχαιοτέρας εἰκόνας ἀνάγειν τὴν μίμησιν, ἵν' ἐκεῖθεν ὡς ἐξ ὁρμητηρίου κατατρέχωσιν, εἴ τινές ποτ' ἄρ' εἶεν οἱ πρὸς ἐλέγχους ἀποδυόμενοι. Εἴτ' οὖν διὰ τοῦτο λοιδοροῦσι καὶ ψεύδονται, οὑτωσί πως ἑκατέρωθεν ἁμαρτάνουσιν· εἴτ' αὖ διαμονῆς ἕνεκα τῆς αὐτῶν συγγραφῆς, καὶ οὕτω πόῤῥω θέουσι τοῦ σκοποῦ, τὰς κρηπῖδας τῶν αἰτιῶν οὐ πάνυ τοι σφόδρα ὑποτιθέμενοι ἀσφαλεῖς. Αὐτοὶ μὲν γὰρ ἴσως εἰδότες τὰς τῶν πολλῶν ἀκοὰς, ταῖς τῶν ἄλλων ὕβρεσι μᾶλλον χαιρούσας ἢ τοῖς ἐπαίνοις, καὶ ὡς πολλῷ γε ἥδιον οἱ πολλοὶ τὰς ὡντινωνοῦν διεξέλθοιεν ὕβρεις ἢ τἀγαθὰ, κἂν τὰς μὲν ψεύδη μακρὰ καπηλεύωσι, τὰ δὲ φῶς ἀληθείας ἔχῃ προπορευόμενον, οὕτω τὴν ἱστορίαν αὐτῶν διατίθενται, ἵν' ἐς μακροὺς δῆθεν τοὺς χρόνους χαίροντες διεξίοιεν αὐτὴν οἱ τὸν αἰῶνα κατὰ διαδοχὴν ἀμείβοντες ἄνθρωποι· καὶ οὔτε δίκης ἐπόπτην πρὸ ὀμμάτων διανοίας λαμβάνουσιν, οὔτ' αἰδῶ τῶν καλῶς καὶ δικαίως κρίνειν εἰδότων ἀνδρῶν. Τοῦτο δ' οὐ τοσοῦτον οὓς λοιδοροῦσι λυμαίνεται, ἢ αὐτούς γε δὴ

A buntur et libris imprimuntur, diutius et gravius eos quos læsere injuria premunt : scriptura auctoritatem nacta, et longo tempore ostentata. Ignoro autem quo consilio, nec scio qua gratia hæc facere studeant, aut cujus lucri spe in talia præcipitia incurrant. Sive enim, ut singularem suam improbitatem expleant, adeo falsa maledicta congerunt, male faciunt ac turpiter admodum, suoque, quod aiunt, capiti nocent. Nam improbitatis suæ monumentum produnt posteris, quod **8** cum bene dicendo et celebranda veritate innotescere auditoribus licuisset, plaustris conviliorum in innocentes effundendis semetipsos traducere publice maluerunt : haud secus ac si is, cui liceret in terra continente beate secureque vivere, in Atlantici maris B tempestates ac fluctus ultro se conjiceret. Scelerum porro exempla scriptis suis proponere posteris, et interitus eorum sponte reum fieri, id vero quæ præcipitia non meretur, cum duplicibus aut triplicibus criminibus sese obstringant? Quas enim res ut insolitas civitatibus et improbatas quam longissime exterminaturi et abominaturi erant, eorum metu quibus et insectari et urbibus eas exigere promptum esset, quemadmodum olim Athenis ex albo judicum delebant per fraudem inscriptos et republica indignos : has jam cupide amplectentur, ut et ab aliis ante factas ac probatas, et a consuetudine non abhorrentes. Solent enim homines quorumvis criminum rei, suam imitationem ad exem- C pla veterum referre, ut causam habeant invehendi in eos qui illa arguere instituerint. Sive igitur hac de causa ita conviliantur et mentiuntur, utroque peccant : sive ob diuturnitatem scriptorum suorum, etiam sic procul a scopo aberrant, infirmis criminationum suarum jactis fundamentis. Sciunt illi quidem forsitan, vulgi aures insectatione aliorum quam collaudatione **9** magis delectari, ac injurias quam recte facta libentius legi, quamvis illas prolixa mendacia venditent, hæc vero lucem veritatis præviam habeant : eoque sic historias suas componunt, ut ii qui multis sæculis post futuri sunt, eas longissimo tempore cum voluptate legant. Nec in hoc vel justitiæ præsidem animis intuentur, vel æqua et recta judicia bonorum virorum reverentur. D Quæ res non adeo illis obest quos vituperant, quam ipsis obtrectatoribus, quod et homines cordati malis suspicionibus adversus illos conceptis, quæ mille probris scatent, eos inter improbos perpetuo numerabunt : et Deus justitiæ præses linguas eorum gravioribus pœnis persequetur. Atque etiam interdum ex ignoratione veri, et imperitia rerum, quæ a quovis audierint, priusquam expendant, sintne probabilia et veritati consentanea, an vero absurda, et ab ea prorsus abhorreant, sic illa chartis illinunt, ac memoriæ mandant, eaque crimina obji-

## Variorum notæ.

(10) Maximus Tyrius, serm. 12, ubi de historia : Νῦν δὲ ὁναμὶξ εἰσφέρεται πάντα ἐν τοῖς λόγοις, καὶ πλεονάζει τὰ χείρω, καὶ κρατεῖ τὰ αἰσχρὰ, καὶ τὸ πολὺ τῆς ἱστορίας πλεονέκται, τύραννοι, καὶ πολέμιοι ἄδικοι, etc. DUCANG.

ciunt quæ nulla sunt, et ea dicunt, quæ neque facta sunt, neque omnino fieri possunt : quale esse Platonis ideas accepimus, et tragelaphos ex Indicis monstris in Asia narrari ab iis qui figmenta figmentis cumulant, ut majorem in animis auditorum admirationem excitent. Quapropter hujusmodi vitia scriptorum nostræ **10** ætatis, quoad potero, coarguam : qui nec acribus ingeniis præditi, nec in republica versati sunt, unde judicium gerendarum rerum peterent, usu et experientia partum : qua multas etiam segnes naturas velut e somno tandem excitari videmus et urbaniores reddi, ut inter eos numerentur qui prudentia pollent, et aliorum consuetudine linguas excoluerunt, id quod fit civilibus quæstionibus pro tempore propositis. Sed quia studiis litterarum, et iis quidem perperam jam inde ab adolescentia sese dedere et in earum otio unicoque usu longos dies consumpsere, ideo surdis auribus res quolibet tempore gestas prætervecti, omnem ætatem exegerunt. Verum etsi litteris totos sese in hunc modum non dedissent, ne sic quidem illi magno æstimati fuissent. Usque adeo tenebris et angulis digni illi homines, nullo ingenio, nulla dexteritate, ad eloquentiæ exercitationem sese contulerunt. Omnis enim scientiæ et artis perfectio, tanquam fundamento et basi, natura innititur. Quæ sana si fuerit, magnum est ad scientiam percipiendam adjumentum : veluti ferrum et æs, quod fabro facile cedit. At idem fundamentum, si infirmum fuerit, pessimus est doctrinæ adjutor, sociusque, ut ita dicam, noxius et infidus. Id quod bonis istis viris accidit, **11** qui fere segnibus et inertibus ingeniis præditi, si quid ex institutione doctrinæ consecuti sunt, caducum tamen illud et maximis vitiis inquinatum protulerunt. Ego vero quosdam veterum sapientum dixisse audio, iis qui ad scribendum adjecerint animum, bonos pictores esse imitandos : qui si archetypum aliquo naturæ vitio laboret, sive excessu sive defectu partium corporis, non id totum in pictura imaginis exprimunt, sed partim quidem ad similitudinem ostendendam inserunt, partim vero prætereunt, ne vel perpetua sit imaginis deformitas, vel naturæ probrum quoddam oculis semper obversetur, ac derisoribus joci et satyræ materiam præbeat. At præclari isti vel

A τοὺς ὑβρίζοντας, εἴπερ ἄνθρωποι μὲν σωφρονοῦντες ἀτόπους ὑπονοίας κατ' ἐκείνων ταῖς ψυχαῖς ἐμφυτεύσαντες, μυρίοις βριθούσας ὀνείδεσιν, ἐν κακοῖς αὐτῶν ἐσαεὶ μεμνήσονται· Θεὸς δ' ὁ τῆς δίκης προστάτης δαψιλεστέραν αὐτοῖς ταμιεύσει τῆς γλώττης τὴν κόλασιν. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ δι' ἀμαθίαν τοῦ βελτίονος καὶ ἀπειρίαν πραγμάτων ἅπερ ὁτουοῦν ἠκηκόεισαν (11), πρὶν βασανίσαι, εἰ τὰ μὲν τῶν εἰκότων τάδ' ἥκιστα, καὶ τὰ μὲν ἔοικεν ἀληθείας οἴκοις ἐνδιαιτᾶσθαι, τάδ' ὑπερόριον ἀληθείας τείνουσι γλῶσσαν, οὕτω ταῦτ' ἐφαπλοῦσι ταῖς ἑαυτῶν συγγραφαῖς καὶ τῷ χρόνῳ, αἰτιώμενοί τε τὰ ἀναίτια, καὶ φάσκοντες ἃ μήτ' ἐγένοντο, μήτε γενέσθαι τῶν δυνατῶν ἦν· οἵας τοῦ Πλάτωνος τὰς ἰδέας ἀκούομεν, καὶ ὅσοι τοὺς τραγελάφους ἐκ τῶν τῆς Ἰνδίας τεράB των [P. 5] ἐς τὰς τῆς Ἀσίας διαβιβάζουσιν ἀκοὰς, ἐκ μὴ ὄντων αὖθις μὴ ὄντα καθιστῶντες, ἵνα μᾶλλον ἐκπλήττωσι τοὺς ἀκούοντας. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἐλέγξων ἔρχομαι τὰ τοιαῦτα, καθόσον οἷόν τε, τῶν ἐφ' ἡμῶν συγγραφέων. Ἄνθρωποι γὰρ οὔτε δραστήριοί τινες τὴν φύσιν, οὔτε πολιτικοῖς τισι πράγμασι συμμίξαντες, ἵνα τινὰ καὶ πρακτικὸν ὀφθαλμὸν ἐκεῖθεν ἑαυτοῖς παράσχοιεν, καὶ κρίσιν ἐμπειρίᾳ πεπορισμένην, ὑφ' ἧς ὁρῶμεν πολλοὺς καὶ τῶν πάνυ νωθροτάτην εἰλοχότων τὴν φύσιν ἀφυπνιζομένους, ὡς εἰπεῖν, καὶ ἀνεγειρομένους ὀψέ ποτε, καὶ ἐς ἀστειότητα μετενηνεγμένους, κἀκείνοις ἤδη ἐγκρινομένους, οἷς βουλὴ καὶ κρίσις ἀνῆπται πραγμάτων, καὶ οἳ γλῶσσαν ἐξήσκησαν ἐκ τῆς τῶν ἄλλων συνδιαιτήσεως, τοῖς προτιθεμένοις. πολιτικοῖς ζητήμαC σιν ἐν καιρῷ γινομένην· ἀλλὰ λόγοις, καὶ τούτοις πλημμελῶς, ἐξέτι νέου δεδωκότες (12) καὶ μόνῃ τῇ τούτων σχολῇ καὶ τριβῇ τοὺς μακροὺς παραλλάξαντες ἡλίους, οὕτω κωφοὶ τῶν ἀεὶ γιγνομένων, τὸν ἅπαντα διεμέτρησαν βίον. Εἰ δὲ μηδὲ τούτοις οὑτωσί πως ἐδίδουν, οὐδὲν μέγα τὸ ἐκείνων ὑπῆρχεν ἀντάλλαγμα (13)· οὕτω σκότει καὶ γωνίᾳ μάλα προσήκοντες οἱ ἄνθρωποι οὐκ εὐφυῶς οὐδ' εὐρύθμως ἐς τὴν τῶν λόγων ἐβάδισαν ἄσκησιν. Πᾶσα γὰρ ἐπιστήμη καὶ τέχνη καθάπερ θεμελίῳ καὶ βάσει τῇ φύσει τὴν ἑαυτῆς συντέλειαν ἐποικοδομεῖ. Ἂν γοῦν ἡ φύσις ὑγιαίνουσα ᾖ, μέγα πρὸς κατόρθωσιν γίνεται τῆς ἐπιστήμης ἐφόδιον· καθάπερ καὶ σίδηρος καὶ χαλκὸς ῥᾳδίως ὑπείκων τῷ χαλκοτύπῳ. Ἂν δ' ὁ τῆς D φύσεως ἀσθενῶς ἔχῃ θεμέλιος, κάκιστος ἐπίκουρος

## Variorum notæ.

(11) Quo spectant quæ habet Dio in Augusto, et ex eo Xiphilinus : Καὶ κατὰ τοῦτο πολλὰ μὲν οὐ γιγνόμενα θρυλλεῖται, πολλὰ δὲ καὶ πάνυ συμβαίνοντα ἀγνοεῖται, πάντα δὲ, ὡς εἰπεῖν, ἄλλως πως ἢ ὡς πράττεται διαθροεῖται. DUCANG. — *Ἃ παρ' ὁτουοῦν ἠκηκόεισαν*. Ita cod. Reg. 2078. Wolfius legit, ἅπερ ὀτ. ἠκ. ut legitur in cod. Reg. 2558. BOIVIN.

(12) Verteram, *sed illa immatura ætate perperam descripserunt*. Sed videtur legendum, ἑαυτοὺς δεδωκότες ; eumque sensum expressi. WOLFIUS. — Wolfius putat legendum esse ἑαυτοὺς δεδωκότες. Sed nil necesse est. Nam verbum δεδωκότες referri potest ad μακροὺς ἡλίους ; ut constructio sit, δεδωκότες τοὺς μακροὺς ἡλίους τῇ τούτων σχολῇ, *totis diebus in earum otio consumptis*. Facile tamen crediderim, non legendum quidem, sed subaudiendum esse pronomen ἑαυτούς. Certe post verbum διδόναι passim apud Gregoram subauditur pronomen. Exempla habes, lib. VI, cap. 6, sect. 4; lib. VIII, cap. 5, sect. 1 ; et sect. 8, pag. 191 ; lib. IX, cap. 1, sect. 4, etc. BOIVIN.

(13) *Davus sum*, inquit ille in comœdia, *non Œdipus*. Me vero, cum in Sphingem incidissem, Œdipum esse oportuit, quocunque eventu. Gratum mihi facient, qui ænigma hoc dexterius explicarint. WOLFIUS. — Wolfius hoc loco Davum se ipse profitetur. Ego verti, *Verum etsi litteris totos dies in hunc modum non dedissent*, subaudiendo τοὺς μακροὺς ἡλίους, quod præcessit. Nunc autem malim subaudire ἑαυτοὺς, et sic vertere, *Verum etsi litteris totos sese in hunc modum non dedissent*, eodem plane sensu. BOIVIN.

τοῖς τῆς ἐπιστήμης οἰκοδομήμασι γίνεται, καὶ ἵν' A εἴπω, πλημμελὴς καὶ ἐπίβουλος σύμμαχος. Ὡς νῦν γε καὶ οἱ χρηστοὶ οὗτοι νωθρὸν ὡς τὰ πολλὰ καὶ νοσοῦν τὸ συμφυὲς κτησάμενοι φρόνημα, εἰκότως ἄρα καὶ ὃν ἐκ τῆς τέχνης ἐπορίσαντο λόγον σεσαλευμένον ἔσχηναν ὁμοῦ καὶ νοσοῦντα τὰ καίρια. Ἐγὼ δὲ καὶ τῶν πάλαι σοφῶν ἔστιν οὗς ἐπυθόμην φαμένους, ὡς τοὺς ἀγαθοὺς τῶν ζωγράφων μιμεῖσθαι χρεὼν, ὁπόσοι ἐς τὸ συγγράφειν ὁρμῶσι. Καὶ γὰρ κἀκεῖνοι εἴ τί που τοῖς ἀρχετύποις ἐκ φύσεως παρυπέστη πλημμέλημα, εἴτ' ἐς τὸ ἧττον τοῦ δέοντος, εἴτ' αὖ ἐς τὸ πλέον παρασῦρον ἔστιν ἃ τῶν τοῦ σώματος μερῶν, οὐχ ἅπαν ἀκριβῶς ἐναρμόσαι σπουδάζουσι τῇ γραφῇ τῆς εἰκόνος· ἀλλὰ πῆ μὲν ἐντιθέασιν, ὅσον ἐνδείξασθαι τὴν ὁμοιότητα, πῆ δ' οὔ, ἵνα μήτε τὸ δύσμορφον καὶ αἰσχρὸν ἡ γραφὴ τῆς εἰκόνος ἔχῃ διηνεκῶς, B μήτε φύσεως ὄνειδος ἀεὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ χρόνου προφαίνηται, καὶ γίνηται τοῖς φιλοσκώμμοσι πρόφασις γέλωτος ἅμα καὶ χλεύης. Οἱ δὲ σεμνοὶ οὗτοι, εἴτ' οὐκ εἰδότες, εἴτε μισοῦντες τὴν ἀλήθειαν, οὐ μόνον οὐδὲ μικρὰ τῶν ἀληθευόντων ἁμαρτημάτων ὑφελόμενοι, πυθμέσιν ἀφῆκαν σιγῆς, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν μήτε πραχθέντων ἢ λαληθέντων ἐφήρμοσαν τῇ ἑαυτῶν συγγραφῇ· οὕτω πικροὶ καὶ ἀφειδεῖς ἀνεφάνησαν τῆς ἀληθείας ἐχθροί. Ἦ ποῦ οὐκ ἂν ἀτοπίας ἐλαύνοιεν τοιαῦτα φιλοτιμούμενοι γράφειν, [P. 6] ὧν μήτ' αὐτόπται αὐτοὶ ἐγεγόνεισαν, μήτ' αὐτήκοοι τῶν πραξάντων ἢ καὶ θεασαμένων γενέσθαι ἐσπούδασαν, ἀλλ' ὅσα μεθυούσῃ γλώσσῃ διεξίασιν οἱ τὰ χαμαιτυπεῖα πληροῦντες, καὶ ὅσαπερ C αἱ γρᾶες ληροῦσι καὶ τερατεύονται; ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἀντιστρατευομένην ἐμοὶ οὐδὲ τἀμὰ συγχυχῶσαν πράγματα τὴν ἑαυτῶν γλῶσσαν οἱ ἄνθρωποι ἔστησαν, οὐδὲ κατὰ τῆς ἐμῆς ὁλοσχερῶς ἐξώπλισαν ἀληθείας, ἡ βίβλος ἐκείνων δηλώσει, σποράδας καὶ ἡμετέρους ἐπαίνους πολλαχῇ περιφέρουσα· ὃ δὴ λαμπρὰν ἐμοὶ καὶ περιφανῆ τὴν παραίτησιν ὑπισχνεῖται, μὴ ἂν ὑποπτεύσειν τῶν πάντων οὐδένα, πρὸς ἄμυναν λέγειν ἐμὲ, καὶ ἐξορύττειν εἴ τις καρπὸς ἀληθείας, τῆς αἰτίας ἐξαιρουμένης περιφανῶς, ἀφ' ἧς ἀκλινῶς βαδιεῖταί τις πρὸς τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' εὐνοίας ἕνεκα τῆς τε ἀληθείας καὶ τῶν ὑβριζομένων· τῆς μὲν, ὅτι ἐξοστρακίζοιτο ζηλοῦντα· τῶν δὲ, ὅτι ἀδικοῖντο, φέρειν οὐκ ἀνεχόμενον. Τὸ μὲν οὖν πάντα ἐθέλειν διεξιέναι καὶ ἀνατρέπειν καθ' ἕκαστα σχολάζοντος ἔργον ἂν εἴη, καὶ λόγοις καθάπαξ ἐγκεχυφότος. Ἄλλως τε (14) οὐδὲ πάνθ' ὅσα γεγράφασι, τοὺς ἄνδρας ψεύδεσθαι ἔφαμεν. Τοῦτο γὰρ οὐδὲ τοῖς τὰς Νείλου πηγὰς ἰδεῖν τερατευομένοις προστρίψαιτο ἄν τις ῥᾳδίως, οὐδ' ὅσοι τοὺς Ἀντίποδας καὶ Ἀντοίκους, οἵ τινές ποτ' ἄρ' εἶεν ἐκεῖνοι, τῷ λόγῳ παρεισκυκλοῦσιν. Ἀλλὰ πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων ὁπόσα κατεψεύσαντο οἱ ἄνδρες, μέτρι' ἄττα καὶ ὧν πολλοὶ μάρτυρες ἔτι τῷ βίῳ περίεισιν ἐκλεξάμενοι, ταῦτα τῆς ἀληθείας κρινούσης φαιδρῶς ἡμεῖς ἐξελέγξομεν.» Ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς τὴν τῆς ἑαυτοῦ δημηγορίας ἐνταῦθά που συνελάσας κατάστασιν, πολὺς ἔπειτα ἐῤῥύη πρὸς τοὺς ἐλέγχους, σύμφωνα φάσκων ἐκείνοις παροῦσιν, οἳ τοῖς ἑαυτῶν διεπράξαντο σώμασιν, ἅττα ὁ συγγραφεὺς διεφθορότα εἰρήκει, καὶ ἥκιστα τῇ ἀληθείᾳ ὁμόλογα.

A ignari vel inimici veritatis tantum abest ut aliquid verorum erratorum silentio dissimularint, ut etiam multa, quæ nec dicta nec facta fuere, litteris mandarint : adeo acerbi et immoderati veritatis hostes exstiterunt. In quas vero ineptias non inciderent, qui ea scribenda suscipiunt, quæ nec ipsi viderunt, nec ex iis qui res gesserint aut viderint, audire studuerunt, sed ea quæ lingua ebria a scortatoribus narrantur, aut ab aniculis vana et portentis similia effutiuntur. Cæterum eos linguas suas non contra nos, aut ad res meas convellendas exercuisse, neque contra veritatem **12** nostram prorsus armavisse, liber eorum ostendet, qui multis in locis sparsim laudes quoque nostras complectitur. Quæ res claro et illustri testimonio me ab omni suspicione vindi- B cabit : ne quisquam putet, vindictæ causa hæc a me scribi, et si quid veri in iis insit, aboleri : cum ea causa abunde sublata sit, quæ talem opinionem confirmare queat. Sed amor et veritatis, et eorum qui contumelia afficiuntur, huc me provexit. Nam illam veluti relegatam esse indignor : et his injuriam fieri, ferre non possum. Ac omnia recensere et refutare, munus eorum fuerit, qui abundantes otio, scribendis orationibus toti incumbunt : præsertim cum ea quæ illi scripserunt falsa esse omnia non dixerimus. Id enim crimen nè iis quidem facile impingi queat, qui se Nili fontes spectasse gloriantur : aut iis, qui Antipodas et Antœcos, quicunque illi sunt, scriptis suis inserunt. Sed cum multa variaque sint illorum mendacia, pauca, eaque quo- C rum adhuc testes supersunt, e multis selecta, judice veritate nos evidenter confutabimus. » Imperator igitur, cum ad hunc suæ concionis locum pervenisset, in refutando multus fuit : iis testibus productis, qui res a scriptore corruptas et depravatas ipsi per se gesserant.

Γ'. Ἡμῖν δὲ ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος ἀναμείνας ἐν D τῷ παρόντι, ἔσται δῆλος ἐν τοῖς ἑξῆς (15), ὅτε καὶ ἡμῖν τὰς αὐτὰς διεξιέναι γένοιτο ὑποθέσεις· ὁ δὲ τῆς μελετηθείσης ἱστορίας ἀρχὴν λαμβανέτω τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ἣν

III. Nos vero eam orationem differemus eo usque dum et nobis eædem res explicandæ erunt. Institutam autem **13** historiam, a capta, proh dolor ! a Latinis imperatrice urbe auspicabimur : et ea quæ quamvis ante nostram ætatem acciderint, tamen a

## Variorum notæ.

(14) Videtur addendum, ἐπειδὴ οὐδέ. WOLFIUS.

(15) Quæ ab aliis depravata esse asserit, nusquam convellit in hoc opere : veriore fortassis expositione citra cujusquam reprehensionem contentus. WOLFIUS.

natu maximis nostra ætate viris accepimus, breviter exponemus : cum quod pleraque ab aliis jam tractata sunt, tum necubi nos quoque mendacii arguamur, qui ea subtilius et accuratius persequi conemur, quæ ipsi coram non vidimus.

A ὑπὸ τῶν Λατίνων φεῦ ἐπεπόνθει· καὶ ἅπερ πρὸ τῶν ἡμετέρων μὲν ἐπέπρακτο χρόνων, παρείληπται δ' ἡμῖν ἐκ τῶν, οἳ προβεβηκότες μάλιστα ἦσαν ἐφ' ἡμῶν, ἐπιτροχάδην ῥητέον ἡμῖν· τοῦτο μὲν, ὅτι τὰ πλείω καὶ ἄλλοις εἴρηται· τοῦτο δὲ, καὶ ἵνα μὴ καὶ αὐτοί γε ἁλῶμεν ἔστιν οὗ τῆς ἱστορίας ψευδόμενοι, ἀφηγήσει διεξιέναι πειρώμενοι λεπτῇ τε καὶ ἐξειργασμένῃ, ὧν μὴ αὐτόπται αὐτοὶ γεγενήμεθα.

## CAPUT II.

*Initium narrationis. : Constantinopolis capta a Latinis. Theodorus Lascaris in urbe Nicæa imperator salutatur. Alexius Comnenus Trapezuntem, Michael Angelus Comnenus Thessaliam et Epirum invadit. Latini reliquas provincias inter se partiuntur. In Asiam expeditionem parant. Iidem a Joanne Asane, Bulgarorum principe, profligati. Balduinus captus. Aliorum ducum exitus. Thracia et Macedonia vastantur.*

I. Constantinopoli a Latinis capta, Romanorumque principatu, instar magnæ navis, a ventis et pelagi fluctibus comprehensæ, in plurimas partes et frusta discerpto, alius alibi, quocunque sors tulit, regnavit, donec vix tandem Theodorus Lascaris apud Nicæam metropolim tricesimo ætatis suæ anno imperator est renuntiatus.

[P. 7] Α'. Τῆς γάρ τοι Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλούσης (16) συνέβη τὴν τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, καθάπερ ὁλκάδα μεγάλην, ἀνέμοις ἀγρίοις καὶ κύμασι θαλαττίοις συνειλημμένην, κατὰ τεμάχια καὶ μέρη πλεῖστα διαιρεθῆναι, καὶ ἄλλον ἄλλοθι B κατὰ μόρια, καὶ ὡς ἕκαστοι τύχοιεν, ταύτην διαλαχόντας κληρώσασθαι, ἕως ὀψὲ καὶ μόλις περὶ τὴν Νικαέων μητρόπολιν ἀναγορευθῆναι συμπέπτωκε βασιλέα Θεόδωρον τὸν Λάσκαριν, (17) τριακοντούτη ἤδη τυγχάνοντα.

II. Tum enim alii victi, alii supplices, ultro se ad illum contulerunt : præter eum qui Colchidem tenuit Alexium Comnenum, et qui in Europa Thessaliæ potitus est, et ejus provinciæ quam veterem Epirum nominarunt. Is erat ex Angelorum familia Comnenus Michael. Hi enim ab urbe imperatrice longissime remoti, et ipsa Romani imperii, ut ita dicam, extrema ex diametro opposita sortiti, locorumque munitionibus freti, imperium per tyrannidem arrogantius invaserunt, **14** stabilitumque in hunc usque diem liberis ac nepotibus suis veluti patrimonium tradiderunt.

Β'. Τηνικαῦτα γὰρ οἱ μὲν ἡττηθέντες, οἱ δ' ὑποπεπτωκότι χρησάμενοι σχήματι, τούτῳ προσερρύησαν (18) μάλα ἐθελονταί· πλὴν τοῦ τῆς Κολχίδος κρατήσαντος γῆς Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (19), καὶ ὃς κατὰ τὴν Εὐρώπην Θετταλίας τε ἦρξε καὶ ἣν παλαιὰν ὠνόμασαν Ἤπειρον· ὁ ἐξ Ἀγγέλων οὗτος ἦν Κομνηνὸς Μιχαὴλ (20). Οὗτοι γὰρ ὅσον πλεῖστον ἦν τῆς βασιλευούσης ἀπῳκισμένοι, καὶ αὐτά γε, ὡς εἰπεῖν, τῆς Ῥωμαϊκῆς ἡγεμονίας τὰ πέρατα λαχόντες ἐκ διαμέτρου, καὶ ἅμα τοῖς τῶν τόπων ὀχυρώμασι σφόδρα τεθαῤῥηκότες, τυραννικώτερον ἐπεπήδησαν C τῇ ἀρχῇ, καὶ ἴσχυσαν ἄχρι καὶ τήμερον παισί τε καὶ ἀπογόνοις αὐτῶν, καθάπερ τινὰ πατρῷον κλῆρον, αὐτὴν παραπέμψαντες.

III. Cum enim Latini verno tempore Urbem

Γ'. Ἦρος μὲν οὖν ἐνειστήκει καιρὸς, ὅτε Λατῖνοι

### ariorum notæ.

(16) Aprilis die 12, feria II, hebdomadis 6 jejuniorum, anno mundi juxta Græcos 6712, Christi 1204. DUCANG. — Constantinopolis capta a Latinis anno mundi (ut Græci numerant) 6712, Chr. 1204, Aprilis die 12, non, ut Maur. David putabat, anno mundi 6711, Chr. 1203. Cod. reg. 2525*, in catalogo imperatorum : Ἀλέξιος ὁ Δούκας, ὁ Μούρτζουφλος, μῆνας β', ἡμέρας ι'· οὗ βασιλεύοντος, παρεδόθη ἡ Κωνσταντινούπολις πρὸς τοὺς Λατίνους, ἐν ἔτει ϛψιβ', κατὰ τὴν ιβ' τοῦ Ἀπριλλίου μηνὸς, ἡμέρᾳ δευτέρᾳ, ἰνδικτιῶνος ζ'· κατείχετο δὲ παρὰ τούτων χρόνοις νϛ', μησὶ γ', ἡμέρ. ιγ'. Codex 2522, in simili Catalogo, Ἀλέξιος ὁ Δούκας ὁ Μούρτζουφλος, ἡμέρας σ'· καὶ αὐτίκα γέγονεν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, κατὰ τὴν ιβ' τοῦ Ἀπριλλίου μηνὸς, τῆς ζ' ἰνδικτ. τοῦ ϛψιβ' ἔτους, ἐλθόντων καὶ πεσόντων ἀντικρὺ ταύτης εἰς Χαλκηδόνα, κατὰ τὴν κζ' τοῦ Ἰουνίου μηνὸς, τῆς ϛ' ἰνδικτ. καὶ σχυλευόντων τὰ περικύκλῳ αὐτῆς χρόνον ἕνα. Cum his codicibus consentiunt Georgius Acropolita, Villharduinus, et alii. Mauritius David primam oppugnationem cum expugnatione confundit. Urbs primum a Latinis obsessa est anno mundi 6711, at non capta nisi anno 6712. Vide Nicetam Choniatam. BOIVIN.

(17) An. mundi 6713. Nam imperavit annos 18, quorum ultimus fuit annus mundi 6730, ut constat ex cod. ms. Reg. 2731, fol. 46 V, ubi hæc imperatorum series chronologica occurrit :

| | | ** | *** |
|---|---|---|---|
| ,ϛψλ'. | Θεόδωρος Λάσκαρις ὁ πρῶτος. | ιη'. | ,αφμε'. |
| ,ϛψξγ'. | Ἰωάννης Δούκας ὁ Βατάτζης. | λγ'. | ,αφοη'. |
| ,ϛψξζ'. | Θεόδωρος Λάσκαρις παῖς Ἰωάννου. | δ'. | ,αφβ'. |
| ,ϛψϞα'. | Μιχαὴλ Παλαιολόγος. | κδ'. | ,αχϛ'. |
| ,ϛωλϛ'. | Ἀνδρόνικος ὃς Ἀντώνιος μοναχός. | με'. | ,αχνα'. |
| D ,ϛωμθ'. | Ἀνδρόνικος ὁ ἔγγονος αὐτοῦ. | ιγ'. | ,αχξδ'. |
| ,ϛωξγ'. | Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός. | ιδ'. | ,αχοη'. |
| ,ϛϡ'. | Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος γαμβρὸς αὐτοῦ. | λζ'. | ,αψιε'. |

BOIVIN.

(18) Nicetas in Balduino, n. 7. DUCANG.

(19) Cognomine *Magni*, ducis Trapezuntini, Andronici Comneni tyranni ex filio Manuele nepotis, Vide *Familias* nostras *Byzantinas*, p. 192. DUCANG.

(20) Ex Angelorum stemmate. Vocabatur autem *Michael Angelus Comnenus*, Joannis Angeli sebastocratoris filius nothus, de quo pariter egimus in eadem lucubratione, pag. 208. DUCANG.

* Annus mundi, quo quisque imperare desiit. BOIVIN.

** Anni imperii. BOIVIN.

*** Anni a Philippo Aridæo. BOIVIN.

τὴν βασιλεύουσαν ἐξεπόρθησαν. Τριχῆ δ' αὐτὴν διελόμενοι, διενείμαντο κατὰ σφᾶς, ὅ τε κόμης Φλάνδρας Βαλδουῖνος, καὶ ὁ κόμης Πλέης Δολόϊκος (21)· μόνος δὲ Μοντησφεράντας μαρκέσιος ῥὴξ ἀποδέδεκται Θεσσαλονίκης καὶ τῶν ἐπέκεινα· βασιλεὺς δ' ἐξ αὐτῶν ἀνηγόρευτο Βυζαντίδος ὁ Βαλδουῖνος· ὃς εὐθὺς καὶ κατὰ τῶν ἑσπερίων ἐξώρμησε πόλεων, ὅσαι περὶ Θρᾴκην σποράδες εἰσί. Καὶ ταύτας μὲν τὴν ταχίστην ἁπάσας αὐτὸς παρεστήσατο. Ὁ δὲ Μοντησφεράντης μαρκέσιος μέχρι Θεσσαλονίκης τὴν ἔφοδον ποιησάμενος, καὶ ταύτης γενόμενος ἐγκρατής, ῥᾷστα καθάπερ φλὸξ ἐκεῖθεν ἐπενέμετο πάσας τὰς πρόσω κώμας καὶ πόλεις, ἕως καὶ αὐτῆς ἐπέβη τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος. Τὸν μὲν δὴ ἐνιαυτὸν ἐκεῖνον εὔδρομα τὰ Λατίνων ἐχώρει. Ὠνειροπόλουν γε μὴν ἐς τοὐπιὸν ἔτος καὶ αὐτῆς ἐπιβῆναι τῆς ἕω, καὶ ὑποχείρια πάντα ποιήσασθαι τὰ ἐκεῖσε, ὡς μηδὲν ἔτι Ῥωμαίοις ἀρχῆς ὑπέκκαυμα λείπεσθαι. Καὶ μὲν δὴ ἦρος ἐπιστάντος, [P. 8] Λατινικὰ στρατεύματα διαπεραιοῦσθαι πρὸς ἕω διὰ μελέτης εἶχον ἅμα αὐτῷ Βαλδουίνῳ. Τάχα δ' ἂν καὶ διεπεραιώθησαν, καὶ τὰ ἔσχατα τῆς ἀπωλείας τοῖς ἐπιλοίποις Ῥωμαίοις ἐπήνεγκαν, εἰ μὴ καθάπερ ἦχος μεγάλης βροντῆς ἐξαίφνης ἡ Βουλγαρικὴ φήμη καταρραγεῖσα, τούτους ἐξέπληξέ τε καὶ τὴν τούτων ὁρμὴν ἀνεχαίτισεν.

A expugnassent, imperium tripartito inter se diviserunt Balduinus comes Flandriæ, Ludovicus comes Blesensis, et Montisferrati marchio. Atque hic solus Thessalonicæ et adjacentium locorum rex est declaratus. Imperator autem Byzantii ex iis creatus Balduinus statim contra Occidentales urbes, quæ circum Thraciam sparsim occurrunt, movit, easque omnes celerrime deditione cepit. Montisferrati autem Marchio Thessalonicam usque progressus, eaque potitus, facillime instar incendii inde omnes ulteriores pagos et urbes est pervagatus, donec ipsam Peloponnesum ingrederetur. Ac illo quidem anno res Latinorum secundo cursu processerunt. At vero in annum sequentem somniabant se Orientem ipsum invasuros, et omnia illic in potestatem B suam redacturos, adeo ut nulla Romanis imperii recuperandi spes relinqueretur. Itaque vere appetente Latinorum copiæ in Orientem trajicere una cum ipso Balduino parabant. Ac forsitan trajecissent et Romanorum reliquias internecione delevissent, nisi derepente, veluti magni tonitrus fragor, Bulgarici motus terror impetum illorum retardasset.

Δ'. Ὁ γάρ τοι τοῦ πρώτου Ἀσὰν ἀδελφὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης πάντας τοὺς ὑπὸ χεῖρα Βουλγάρους στρατολογήσας, ἐπαγόμενος δὲ καὶ μισθοφορικὸν οὐκ ὀλίγον ἐκ τῶν παρὰ τὰ βόρεια μέρη τοῦ Ἴστρου Σκυθῶν, καιρὸν ἔχειν ἔκρινεν ἐπιθέσθαι ταῖς Θρᾳκικαῖς κώμαις καὶ πόλεσιν, ἐν ζάλῃ καὶ θορύβῳ μακρῷ τῶν Ῥωμαϊκῶν τηνικαῦτα πραγμάτων ὄντων, καὶ τῶν Λατίνων ἐν ἄλλοις σπουδαιοτέροις περισπωμένων. Ὅθεν ἀνάγκῃ συνειλημμένοι τοιαύτῃ, τὴν οὖσαν Λατινικὴν ἀναλαβεῖν ἔγνωσαν δύναμιν ἅπασαν Βαλδουῖνός τε καὶ οἱ σύν γε αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν διαλαχόντες, καὶ μέχρι καὶ ἐς τὰ τῆς Ὀρεστιάδος ἱππήλατα κατεσπουδασμένην τινὰ τὴν ἐκστρατείαν ποιήσασθαι. Οὗ γενομένου, πρὸς μάχην ἑκατέρωθεν ἐκεῖ περιφανῆ τὰ στρατεύματα συνερράγη, καὶ πολὺς ἀμφοτέρωθεν ἐγίνετο φόνος, εὐρώστως ἀγωνιζομένων ἁπάντων μέχρι καὶ ἐς πολύν τινα χρόνον· ὀψὲ δ' ἐγκλῖναι τοῖς Βουλγάροις συνεπεπτώκει, οὐκ οἶδ' ὁπότερον, εἴτε τὴν τῶν Λατίνων οὐ μάλα γενναίως ἐνεγκεῖν δυνηθεῖσι βαρεῖαν ὅπλισιν (22), εἴτ' ἐξεπίτηδες παρεξάγειν σφᾶς βουληθεῖσι παρὰ τὰ ἔνεδρα καὶ τοὺς λόχους· ᾧ καὶ μᾶλλον τίθεσθαι ἄξιον. Ἤδη γὰρ ὡς πορρωτάτω που τῆς διώξεως γινομένης, ἀνίστανται τῶν λόχων (23) οἱ Σκύθαι· ἐπαναστρέ-

IV. Nam primi Asanis frater et successor Joannes, **15** delectu ex omnibus Bulgaris habito, et non parvis Scytharum copiis, qui Boreales Istri partes accolunt, conductis, occasionem sibi ob-C latam ratus est Thracios pagos et urbes opprimendi, re Romana vehementer turbata et afflicta, Latinis autem rebus gravioribus distractis. Unde necessitate coacti, suas omnes copias revocare decreverunt Balduinus et qui cum eo partiti erant imperium, ac usque ad Orestiadis planitiem celeriter progredi. Quo facto exercitus illustri pugna conflixerunt, et multa utrinque strages edita est, omnibus fortiter longo temporis spatio dimicantibus, donec tandem Bulgari cesserunt, haud scio an quod Latinorum gravem armaturam sustinere non possent, an vero quod de industria illos in insidias pertrahere vellent : id quod probabilius est. Nam cum eos Latini longissime persecuti essent, Scythæ ex insidiis consurgunt : et Bulgari velut ex composito conver-D si, hostes præter omnem exspectationem circumventos sagittis et jaculis strenue confixerunt, et terra sanguine et cadaveribus repleta, ingentem Latinorum stragem ediderunt : qui ob pondus armorum continentes Scytharum incursiones et cir-

Variorum notæ.

(21) Postea Λοδόϊκος : eadem μεταθέσει, qua Νικόλαος et Λαόνικος, et apud nostrates Bolgangus et Gangolfus. WOLFIUS.— Καὶ ὁ κόμης Πλέης Δολόϊκος. Wolfius interpres, *et Pleæ Comes Doloicus*, quem errorem erravit etiam apud Nicetam Choniaten, in Balduino, N. IV., ubi pariter indigitatur *Ludovicus Comes Blesensis*, utroque scriptore vocem *Blois*, seu potius *Blès*, quomodo ea tempestate urbis Blesensis nomen efferebatur, ita effingente. De Ludovico porro, ut et de Balduino Comite Flandrensi, et Bonifacio Montferratensi marchione, egimus in notis ad Historiam Gaufredi de Villa-Harduini. DUCANG.

(22) Acropolita, n. 12 : Ἰταλοῖς μὲν οὖν τὸ ἔθος ἐφ' ἵπποις ὑψαύχεσιν ἐποχεῖσθαι, καταφράκτοις τε δι' ὅλου εἶναι τοῖς ὅπλοις τοῦ σώματος, κἀντεῦθεν δυσκινήτως κατὰ τῶν ἐναντίων ὁρμῶσι. Id notavit idem Gregoras, lib. IV, cap. 7, et alii, quos laudamus in notis ad Villharduinum, N. CCXII, quibus addendi Ingulfus, p. 899 prioris Edit. et Walsinghamus an. 1301, pag. 78. DUCANG.

(23) Ejusmodi insidiis circumventos Latinos scri-

cuitus, et expeditissimas excursiones tolerare non poterant. Nonnullos etiam vivos ceperunt: inter quos et Balduinus fuit. Nam Ludovicus comes Blesensis in acie ceciderat. **16** Venetiarum vero dux Henricus Dandulus, cum perpaucis fuga elapsus, non multo post ex acceptis in pugna vulneribus decessit.

φουσι δ' ὥσπερ ἀπὸ συνθήματος καὶ οἱ Βούλγαροι, καὶ τοὺς πολεμίους παρὰ πᾶσαν ὁμοῦ κυκλωσάμενοι προσδοκίαν, ἐτόξευον, ἠκόντιζον, ἔσφαττον ἀφειδῶς, αἱμάτων καὶ νεκρῶν ἐπλήρουν τὴν γῆν· καὶ πολὺς ἦν τῶν Λατίνων ὁ φόνος, οὐκ ἐχόντων διὰ τὸ βάρος τῆς ὁπλίσεως ἀντέχειν πρὸς τὰς συνεχεῖς ἀντεμβολὰς καὶ ἑλίξεις καὶ κουφοτάτας ἐξελάσεις τῶν Σκυθῶν. Ἦσαν δ' οὓς καὶ ζῶντας ἐλάμβανον, μεθ' ὧν ἑάλω ζῶν καὶ ὁ Βαλδουῖνος. Ὁ δὲ Πλέης κόμης (24) Λελόϊκος ἐπεπτώκει παρὰ τὴν μάχην. Ὁ δὲ τῆς Βενετίας δοὺξ Ἐρίκος Δάνδουλος (25) μετ' ὀλίγων πάνυ φυγὰς ᾤχετο, μετὰ μικρὸν δὲ τετελευτήκει καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου τραυμάτων.

V. Bulgarorum vero Scytharumque multitudo, Latinorum opulentia gustata, equisque et curribus splendidis potiti, alacriter ad ulteriora pergebant, resistente nemine. Quare Thraciarum urbium aliæ ultro ad Joannem se conferebant: pleræque vero vi expugnatæ et direptæ sunt, mœnibus solo æquatis. Sic Joannes omnia facile Thessalonicam et in Macedoniam usque pervagatus, pagos, oppida, castella, propemodum Scytharum, quod aiunt, solitudinem effecit.

Ε'. Τὸ μέν τοι Βουλγαρικόν τε καὶ Σκυθικὸν πλῆθος (26) κέρδους ἤδη καὶ πλούτου Λατινικοῦ γευσάμενοι, ἵππων τε καὶ ἁρμάτων λαμπρῶν, ἤλαυνον εἰς τὰ πρόσω προθύμως, μηδένα ἔχοντες ἤδη τὸν ἀντιπαραταξόμενον· ὡς τὰς μὲν τῶν Θρακικῶν πόλεων ἑκοντὶ προσχωρεῖν Ἰωάννῃ, τὰς δὲ πλείους βίᾳ ἁλίσκεσθαι, αὐτάς τε ἀνδραποδιζομένας, καὶ ἄχρι θεμελίων τὰ αὐτῶν ἀποβεβλημένας τείχη. Καὶ οὕτω πάντα ῥᾳδίως ὁ Ἰωάννης κατέδραμεν ἄχρι Θεσσαλονίκης καὶ Μακεδονίας, ὁπόσα ἐν κώμαις καὶ πόλεσι καὶ φρουρίοις, μικροῦ Σκυθῶν ἐρημίαν (27), τὸ δὴ λεγόμενον, ἀποδεῖξας.

## CAPUT III.

*Alexius Angelus, antea Byzantii imperator, a marchione Montisferrati captus; mox dimissus; genero suo Theodoro Lascari invidet. Iathatinem Turcum socium sibi adjungit. Antiochia a Turcis obsessa. Theodori celeritas.*

I. Cæterum Alexius imperator cum Latinorum metu clam Byzantio profugisset, dum in Thracia vagatur, et ipse a Montisferrati marchione capitur, et opibus quas secum ferebat, spoliatus, nudusque dimissus, longo tempore circa Achaiam et Peloponnesum oberravit. Tandem audito, generum suum Theodorum Lascarim in Oriente rerum potiri, quæ Romanæ ditionis essent: nec Bithyniæ tantum et oræ maritimæ provinciarum, quæ non late paterent, sed jam in mediterranea quoque multum progredi, ac tenere longissima terrarum spatia, quæ initio versus meridiem sumpto a Caria et Mæandro fluvio, versus septentrionem ad Galaticum Pontum, et **17** ipsam usque Cappadociam pertinerent: non gratias egit humanitati et beneficentiæ divinæ, quæ imperii divisi tempestates sedasset, et in salutarem portum præter omnem ex-

[P. 9] Α'. Ὁ μέν τοι βασιλεὺς Ἀλέξιος, ἐπειδὴ φόβῳ τῶν Λατίνων ἔφθη τῆς Βυζαντίδος λάθρα φυγὼν καὶ περὶ τὴν Θρᾴκην πλανώμενος, (28) ἑάλω καὶ αὐτὸς τῷ Μοντησφεράντας μαρκεσίῳ, καὶ ὃν ἐπεφέρετο πλοῦτον ἀφῄρηται, γυμνὸς τοῦ λοιποῦ πορεύεσθαι ἀφεθεὶς, περί τε Ἀχαΐαν καὶ Πελοπόννησον συχνὸν παρήλλαξε χρόνον πλανώμενος. Ὀψὲ δὲ ἀκούσας βασιλεύειν ἤδη τῶν περὶ τὴν ἕω Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων τὸν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ γαμβρὸν Θεόδωρον τὸν Λάσκαριν, οὐ μόνον Βιθυνίας καὶ ὅσαι παράλιοι τῶν ἐπαρχιῶν ἐπὶ βραχὺ μῆκος ἐκτείνονται, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐς πολλήν τε ἀνιέναι μεσόγειον, καὶ ἐπὶ μάλα τοι πλεῖστον μῆκος ἐκτεταμένην κεκτῆσθαι, ἀρχομένην ἀπὸ Καρίας τε καὶ Μαιάνδρου τοῦ ποταμοῦ κατὰ νότον, καὶ διήκουσαν πρὸς βορέαν ἄχρι Γαλατικοῦ πόντου καὶ Καππαδοκίας αὐτῆς· οὐ χεῖρας εὐχαριστηρίους ἐξέτεινε πρὸς τὸν εὐεργέτην Θεὸν

### Variorum notæ.

bunt pariter Nicetas et Gregoras. Id ipsum de Tartaris narrat Vincentius Belvacensis lib. XXX, cap. 81: *Cum adversariorum fortitudini se prævalere posse non credunt, ante illos fugiunt, et quasi se ab illis fugari faciunt. Cumque illi armati Tartaros inermes diu insecuti fuerint, ac præ gravitate armorum et viæ longitudine lassati jam non amplius sequi potuerint, tunc Tartari super equos recentes ascendentes, se super illos convertunt, et in eos capiendo et occidendo insiliunt.* DUCANG.

(24) Villharduin. n. 190. DUCANG.

(25) Atqui Henricus Dandulus commisso cum Bulgaris prælio non interfuit, quod scribit Nicetas, neque proinde ex acceptis in eo vulneribus interiit, quod Gregoras tradit. Rectius Acropolita, n. 13, qui τὸν τόπον τοῦ Δουκὸς ἐπέχοντα Βενετίας ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει interfuisse duntaxat observat. Vide Villharduin. n. 193. Recte porro Gregoras hoc loco vocem Henricus extulit, quam lib. II, cap. Nicetas in Bald. et Henrico, et Pachymeres lib. VII, cap. 27, per Ἐρρῆς efferunt, quomodo nostri *Herri* olim dicebant, ut ex Villharduino liquet. Perperam vero doctus Pachymeris interpres Ἔρρη ἐξ Ἐγγελίνων, *Errem ex Englinis* vertit, cum scribere debuisset, *Henricum ex Anglis*. Wolfius etiam *Herricus* pro *Henricus* male vertit dicto cap. 1. DUCANG.

(26) Quos Scythas Nicetas et Gregoras, hos Comanos vocat Villharduinus. Ubi vero habitarint Scythæ Comani, exponit idem Gregoras lib. II, cap. 8. DUCANG.

(27) Proverbium, cujus meminit Appendix Vaticana, Zenobius, præterea Acropolita n. 35 et alii passim. DUCANG.

(28) Ut Alexius Angelus imp. a Bonifacio Montisferrati marchione captus fuerit, narrat etiam præter Nicetam Villharduinus. n. 164. DUCANG.

καὶ φιλάνθρωπον, ὃς τῆς πολυαρχίας τὸν σάλον διεσκέδασε, λιμένα τε σωτήριον παρὰ πᾶσαν ἐδεδώκει προσδοκίαν τοῖς ὅσοι Ῥωμαίων ἐξάντεις τοῦ Λατινικοῦ χειμῶνος ἐκείνου καὶ κλύδωνος ἐγεγένηντο, καὶ αὐτῷ παραμυθίας μεγίστης ἐλπίδα, καὶ τῆς μακρᾶς πλάνης καὶ τῶν πολλῶν πόνων ἀνάπαυσιν· ἀλλ' ἐν δεινῷ τὸ πρᾶγμα ἐτίθετο, καὶ πρὸς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας ὁδοὺς ἔτρεπε τὸν θυμόν· καὶ ὅλως εἰπεῖν, ἐς μάχας καὶ φόνους αἱμάτων συγγενικῶν ἐπέῤῥωσεν ἑαυτόν.

A spectationem perduxisset eos Romanorum, qui e Latinorum fluctibus enatassent, ipsique maximi solatii spem ac diuturni erroris multorumque laborum requiem ostendisset : sed rem graviter ferebat, animo invidia et æmulatione æstuante : et, ut paucis complectar, ad pugnam et cognati sanguinis effusionem sese obfirmabat.

Β'. Καὶ δὴ περαιοῦται διὰ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἄπεισι λαθὼν ἐς τὸν ἄρχοντα τῶν Τούρκων Ἰαθατίνην (29) περὶ τὴν Ἀττάλου τηνικαῦτα διάγοντα, καὶ ἱκέτην ἑαυτὸν ἐκείνῳ καθίζει οἰκτρὸν, ἐπανασώσασθαί οἱ τὴν βασιλείαν δεόμενος, B παλαιάς τε ἀναμιμνήσκει φιλίας, ὁποῖαί ποτε πάλαι σφίσιν ἐγένοντο, καὶ τὰ νέα μετὰ συχνῶν τῶν δακρύων δυστυχήματα ἐκτραγῳδεῖ προὔτεινώ;· καὶ ἐπὶ τούτοις χρημάτων ὑπισχνεῖται σωρούς. Ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδοὺς μὲν καὶ πρὸς τὰς τῶν χρημάτων ὑποσχέσεις, ὀνειροπολήσας δὲ τά τε ἄλλα, καὶ ὅσα ἐκ τῆς λείας περιγίνεται κέρδη τοῖς ἐπιστρατεύουσι κατὰ τῶν ἀλλογενῶν, ὁμοῦ τάς τε ἑαυτοῦ συναθροίζει δυνάμεις, καὶ τοὺς τὰς μεγίστας ἀπειλὰς κομίσοντας τῷ βασιλεῖ Θεοδώρῳ πρέσβεις ἐξαποστέλλει, εἰ μὴ αὐτίκα τῷ πενθερῷ Ἀλεξίῳ τῶν βασιλικῶν ὑπεκσταίη θρόνων. Ὁ δὲ πρῶτα μὲν πρὸς τὴν ἀκοὴν διαταραχθεὶς, [P. 10] τάχιστα δ' ἑαυτὸν αὖθις ἀνειληφὼς, πρὸς τὸν τὰ πάντα δυνάμενον τὰς ἐλπίδας ἀναρτᾷ, καὶ τοὺς μὲν πρέσβεις ἀπράκτους ἐπανιέναι ἀφίησιν· C ὁ δὲ ἔργου εἴχετο, καὶ τὸ ἑαυτοῦ συγκροτεῖ στράτευμα, πολλοστὸν μὲν εἴ τις πρὸς τὰ Περσικὰ στρατεύματα βούλοιτο παρατιθέναι, καὶ οὐκ ἄξιον ἐς ἀντίπαλον ἐκείνοις μοῖραν κεκρίσθαι· προστιθεμένης δὲ καὶ τῆς ἄνωθεν θείας ἐπικουρίας, πολλῷ τῶν Περσικῶν ὂν πολλαπλάσιον.

II. Itaque per mare Ægæum Asiam ingressus, clam Turcarum principem Iathiatinem, qui tum apud Attali urbem degebat, supplex miserabili habitu adit; orat, ut imperium sibi restituat; veteres amicitias, quæcunque olim inter ipsos fuerant, in memoriam revocat; nova infortunia multis cum lacrymis exponit ac tragice lamentatur; acervos denique pecuniarum promittit. At Barbarus, cum et istis pecuniæ pollicitationibus facile alioqui flecteretur, et emolumenta tum alia sibi fingeret, tum ea quæ externos hostes oppugnantibus ex præda obveniunt, simul et copias suas convocat, et legatos qui atrocissima quæque minarentur ad Theodorum imperatorem mittit, nisi Alexio socero statim solio imperatorio cederet. Is autem principio eo nuntio perturbatus est, sed statim resumpta fiducia, et spe sua in Deo omnipotente collocata, legatos infecta re dimittit : ac operi se accingens, **18** exercitum contrahit, longe sane Persico minorem, si numerum species, et ad confligendum imparem : divina vero ope adjuncta, maximo intervallo majorem.

Γ'. Ὁ μὲν οὖν βάρβαρος ἄρας τὰς πεζικὰς δυνάμεις, καὶ ὅσαι τῶν ἱππέων, ἧκεν εἰς τὴν παρὰ Μαίανδρον Ἀντιόχειαν (30), καὶ περικαθίσας ταύτην ἐπολιόρκει, λογισάμενος, ὡς εἰ ταύτης ἐγκρατὴς γένοιτο, ῥᾷστα ἂν ἐκεῖθεν καὶ τὰς ἄλλας παραστήσαιτο πόλεις, ὁπόσαι τὴν Ῥωμαίων διαμετροῦσιν ἀρχήν. Ἦγε μέντοι μεθ' ἑαυτοῦ καὶ καὶ τὸν βασιλέα Ἀλέξιον, ἐφόδιον εἰς ῥᾳδίαν κατόρθωσιν ὧν ἐβούλετο. Ὁ δὲ βασιλεὺς οὐκ ἔκρινε δεῖν κατὰ χώραν μένων περιμένειν τὴν τῶν βαρβάρων ἔφοδον, καὶ ἐς τὸν ἐκείνων καιρὸν μετεωρίζειν τὸν ἑαυτοῦ· θρασυνθῆναι D γὰρ ἂν μᾶλλον αὐτοὺς, εἰ τὴν Ἀντιόχειαν καταστρεψάμενοι τῶν ἐκεῖθεν λαφύρων ἐμπλήσαιεν ἑαυτοὺς, καὶ ἅμα ἀμηχάνῳ κατὰ τῆς Ῥωμαίων ὁρμητηρίῳ τῇ τοιαύτῃ χρήσασθαι πόλει· ταῦτ' ἄρα καὶ πάσῃ ταχύνας σπουδῇ, κατ' ἐκείνων ἐκεῖσε χωρεῖ, μηδὲν πλέον ἐπαγόμενος στράτευμα ἢ δισχιλίους ἱππέας, ὧν τοὺς ὀκτακοσίους μισθοφόρους εἶναι Λατίνους (31) φασὶν, ἄνδρας λογάδας καὶ μάχην ὡς

III. Barbarus igitur cum omnibus et pedestribus et equestribus copiis Antiochiam ad Mæandrum sitam petit, et eam circumsessam oppugnat, ea spe, illa capta cæteris totius imperii Romani urbibus facile se potiturum esse : adducto secum imperatore Alexio, quo facilius ea quæ vellet consequeretur. Imperator vero sibi non cessandum ratus, nec Barbarorum impressionem exspectandam, illorumve potius quam suæ commoditati serviendum (audaciores enim fore, si illa subacta spoliis ditarentur, simulque invicta arce contra Romanos illa urbe usuros), summa celeritate adversus illos ducit, cum bis mille equitibus nihil amplius haberet, quorum octingentos fuisse Latinos ferunt, viros lectissimos et bellicosissimos. Superatis autem tertio die montis Olympi angustiis, quæ in maximam porrectæ longitudinem Bithyniam et Phrygiam utramque disterminant, illam versus septentrionem positam, has versus meridiem et austrum

Variorum notæ.

(29) Iconiensem sultanum, de quo sat multis egimus in *Familiis Turcicis*, n. 10. DUCANG.

(30) Cariæ urbem, de qua Phlegon Trallianus et geographi. DUCANG.

(31) Pachymeres, lib. I, cap. 3 de Græcis post captam a nostris urbem in arctum redactis, ut qui tres solummodo urbes obtinerent, Nicæam, Prusam et Philadelphiam, cum ab oriente a Persis seu Turcis Iconiensibus, ab occasu a nostris impeterentur, τῇ μὲν Ἰταλικὴν ἔχοντες συμμαχικὴν ἐπῄεσαν Πέρσαις, τῇ δὲ Σκυθικὴν προσλαβόμενοι ἄρτι ποτὲ φανέν τε, καὶ προσληφθὲν, ἀνώθουν τοὺς Ἰταλούς.

sitas, inde digressus, die undecimo Caystrum trajicit. Quare adventus ejus minime exspectatus Barbarum maxime perculit ambiguumque reddidit, somnians **19** an vigilans hæc audiret. Perinde enim erat, ac si leo unguibus et dentibus exarmatus suopte impetu in turbam ursorum et luporum irrueret. Norat scilicet Persa, Romano imperio non ita pridem in sexcenta frusta discerpto, aliisque dissipatis, aliis a Latinis cæsis, reliquias aut prorsus esse nullas, aut perexiguas, quæ vix cohortem unam complerent. Unde factum, ut anceps animi expeditionis imperatoriæ famam nunc pro somnio haberet, nunc audaciæ simul et impetus celeritatem levitati ac dementiæ tribueret. Tamen res non negligenda visa est, quod exiguum interdum malum neglectum ingens periculum peperisset, et parvæ copiæ celeritate et festinatione sæpe magnos et multo numerosiores exercitus, ob socordiam officiique neglectum, superassent.

A ἀληθῶς πνέοντας. Καὶ τριταῖος μὲν τὰς περὶ τὸν Ὄλυμπον ὀρεινὰς δυσχωρίας ἀμείβει, αἳ πρὸς πολὺ παρατείνουσαι μῆκος, Βιθυνίαν ὁρίζουσι καὶ ἄμφω τὰς Φρυγίας, τὴν μὲν ἀρκτικωτέραν ποιοῦσαι, τὰς δὲ πρὸς μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον βλέπειν παρέχουσαι· ἐνδεκαταῖος δ' ἐκεῖθεν ἐλθὼν, διαπεραιοῦται τὸν Κάϋστρον, ὥστε τὸ ἀπροσδόκητον τῆς ἐφόδου καταπλήξεως γέμον τῷ βαρβάρῳ φανῆναι καὶ πάνυ δυσείκαστον, οὐκ ἔχοντι συμβαλεῖν πότερον καθεύδοντι τὰ τοιαῦτα συμβαίνει ἀκούειν ἢ γρηγοροῦντι. Ὅμοιον γὰρ ἦν ὥσπερ ἂν εἴ τις λέων ἀφῃρημένος ὀνύχων τε καὶ ὀδόντων, ἔπειτα προθύμως ἐφέρετο κατὰ πλήθους ἄρκτων καὶ λύκων. Ἤδει γὰρ ὁ Πέρσης, ὅτι τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οὔπω πέρυσιν εἰς μυρία διασχισθείσης μέρη, καὶ τῶν μὲν ἄλλων B ἄλλοθι διασπαρέντων, τῶν δὲ ξίφους ἔργον Λατινικοῦ γενομένων, τὸ λειπόμενόν ἐστιν ἢ τὸ παράπαν οὐδὲν, ἢ λίαν βραχὺ, καὶ ὅσον μόλις εἰς ἑνὸς ταξιάρχου σύστημα συμπεραίνεσθαι. Κἀντεῦθεν οὑτωσί πως γνωσιμαχεῖν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ συνέβαινε, καὶ νῦν μὲν εἰς ὀνείρατος λόγον ἀπάγειν τὴν τῆς βασιλικῆς ἐπελεύσεως φήμην, νῦν δ' εἰς ἀνοίας καὶ κουφότητος ὑποθήκην τῆς τόλμης ἅμα καὶ τῆς ὁρμῆς τὴν ὀξύτητα. Ὅμως οὐκ ἀμελητέον ἔδοξεν εἶναί οἱ τὸ πρᾶγμα. Ἔφησε γὰρ, ὡς ἔστιν ὅτε καὶ τὸ βραχὺ δεινὸν παρορώμενον μέγαν ἀπέτεκε κίνδυνον, καὶ βραχεῖαι δυνάμεις πολλάκις ὀξύτητι καὶ σπουδῇ χρησάμεναι μεγάλας ὁμοῦ καὶ πολλαπλασίους ῥᾷστα κατηγωνίσαντο, διὰ ῥᾳστώνην καὶ περιφρόνησιν τοῦ καθήκοντος.

## CAPUT IV.

*Turcus aciem instruit. Pugnatur. Latinorum equitum infelix virtus. Jathatines a Lascare occisus. Victis Turcis pax concessa. Alexius captus. Victoris clementia. Uxores Theodori Lascaris.*

1. Itaque cum universos milites seu fundis ac missilibus telis, seu idoneis ad cominus feriendum hastis et gladiis armatos, non multo pauciores viginti millibus collegisset, instructa acie imperatoris aggressionem exspectabat: ægre quidem ille ferens ita cecidisse, ut angustus et equis incommodus esset prælii committendi locus, magnoque exercitui tam infestus, quam paucis opportunus, exspectabat tamen. Ac octingenti quidem Latini, qui cum imperatore erant, conglobati, mediam hostium phalangem **20** insigni fortitudine primum perruperunt, cæsisque resistentibus ad extremum usque agmen penetrarunt: rursusque conversi adeo strenue rem gesserunt, ut jam et funditores et sagittarii Persarum, quod cominus pugnabatur, inutiles essent. Sed nec imperatorii milites cessabant: quin et ipsi hostiles legiones seorsim aggressi fortia facinora edebant: donec hostes unanimi consensu, clamore sublato, impetum in Latinos fecerunt, atque in medio circumventos, multitudine freti, non sine magna strage suorum ceciderunt. Deinde nostros aggressi, alios occiderunt, alios in fugam verterunt.

[P. 11]. Α'. Καὶ μὲν δὴ ὅσα ἐν σφενδόναις καὶ βέλεσι, καὶ ὅσα ἐν ἀγχεμάχοις δόρασί τε καὶ ξίφεσι C στρατεύματα πάντα συνηθροικὼς δυοῖν μυριάδων οὐ μάλα ἐλάττω, καὶ οὕτω παραταξάμενος, ἐδέχετο τὴν τοῦ βασιλέως ὁρμὴν, ἀχθόμενος μὲν τῇ ξυντυχίᾳ, ὅτι στενός τε καὶ δύσιππος ἦν ὁ χῶρος, ἔνθα συῤῥήγνυσθαι τὴν μάχην ξυνέπιπτε, καὶ τοσοῦτον πλήθεσι στρατοῦ πολέμιος, ὅσον ὀλίγοις σύμμαχος· ἐδέχετο δ' οὖν ὅμως. Καὶ οἱ μὲν ὀκτακόσιοι τοῦ βασιλέως Λατῖνοι συνασπισμὸν ποιησάμενοι, πρῶτον τὸ μέσον διέῤῥηξαν τῆς τῶν πολεμίων φάλαγγος, λίαν εὐρώστως ἀγωνιζόμενοι καὶ κατακόπτοντες τοὺς ἀνθισταμένους, ἕως διήλασαν καὶ ἐς αὐτὴν τὴν τῶν πολεμίων οὐραγίαν· καὶ συστρέψαντες αὖθις, πάντ' ἔδρων τὰ κράτιστα, ὡς ἀπράκτους ἤδη φαίνεσθαι καὶ τοὺς τῶν Περσῶν σφενδονήτας τε καὶ D τοξότας διὰ τὴν ἀπὸ χειρῶν συμπλοκήν. Οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλέα ἀλλ' οὐδὲ αὐτοί γε ἠμέλουν, ἀλλὰ καὶ αὐτοί γε κατὰ μέρη ταῖς τῶν πολεμίων συμπλεκόμενοι τάξεσιν, ἔργα γενναῖα καὶ ἀνδρικὰ ἐπεδείκνυντο· ἕως οἱ πολέμιοι συμφρονήσαντες, αὐτοβοεί τε κατὰ τῶν Λατίνων ὁρμήσαντες καὶ κατὰ κύκλον περιελθόντες, οὐκ ἄνευ οἰκείων πολλῶν

Variorum notæ.

Enimvero incertum an illa tempestate Lascari militarint Latini seu Galli, pactis forte tum induciis, cujusmodi cum eodem Lascari initas memorat Villharduinus, n. 249, vel post fœdus inter Robertum imp. Constantinopolitanum et Lascarim initum, de quo egimus in *Historia Franco-Byzantina*, lib. III, n. 3, cum scilicet Roberti sororem Mariam idem Lascaris in uxorem accepit, uti mox cap. seq. narrat Gregoras, Petri scilicet comitis Antissiodorensis et imp. Constantinopolitani filiam. Vide *Famil. Byzant.* pag. 219. DUCANG.

αἱμάτων μόλις κατέψυχαν (32), βοηθούμενοι τῇ πολυχειρίᾳ. Εἶτα τοῖς ἡμετέροις συμμίξαντες, τοὺς μὲν ἔργον ἀπέφαινον ξίφους, τοὺς δὲ φυγάδας ἐποίουν.

Β'. Ὁ δὲ τῶν Τούρκων ἀρχηγὸς ὁ σουλτὰν Ἰαθατίνης, πάντας ἀφεὶς καὶ παραδραμών, αὐτὸν ἐζήτει τὸν βασιλέα· καὶ ὠσάμενος ὁμόσε κατ' ἐκείνου χωρεῖ, μέγα φρονῶν ἐπί τε μεγέθει καὶ ῥώμῃ σώματος· καὶ δὴ φοβερὸς ἐκείνῳ ῥαβδοῦχος ἐπιστάς, βαρεῖαν κατήνεγκεν ἐπὶ κεφαλῆς τὴν πληγήν. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πρώτην οὐκ ἐνεγκών, ἀλλὰ σκοτοδινίας μεστὸς καταστάς, πίπτει τοῦ ἵππου. Θεῷ δὲ μέλλειν οὐκ ἦν, ἅπαξ ἀναστῆσαι νεκρωθεῖσαν τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν βεβουλημένῳ. Διὸ δὴ καὶ ἀνήγαγεν αὐτὸν ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος, καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ὁ νεκροῦ δίκην τοῦ ἵππου πεσών, αἰφνιδίως ἀναστάς, μεστὸς μανικοῦ τινος καὶ ἐνθουσιώδους ὁρμήματος, παραδόξως περιτρέπει τὴν ἀπώλειαν τῷ βαρβάρῳ. Τὸ ἑαυτοῦ γὰρ αὐτίκα ξίφος γυμνώσας [P. 12], ἐκθερίζει ῥᾳδίως τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τοῦ βαρβαρικοῦ ἵππου, καὶ ῥίψας τὸν ἐπιβάτην σουλτάν, ἐκτέμνει τὴν αὐτοῦ κεφαλήν, καὶ κατάδηλον τῷ δόρατι μετεωρίσας ποιεῖ τοῖς τῶν βαρβάρων στρατεύμασι. Τοῦτο τῆς τῶν Ῥωμαίων σωτηρίας τε καὶ συστάσεως ἀρχὴ καὶ κατάστασις γίνεται πρώτη, ξύν γε Θεῷ τῷ πάντων ταμίᾳ, ὁπόσα τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερπέπαικε δύναμιν. Οἱ μὲν γὰρ βάρβαροι τρόμου καὶ δέους πληρώσαντες ἑαυτούς, προτροπάδην ἔφευγον, τὴν ταχίστην ὀπίσω ἀπαλλαττόμενοι. Ὁ δὲ βασιλεὺς παραδόξως μὲν τῶν μεγάλων τούτων κινδύνων ἀπηλλαγμένος, παραδοξότερον δ' αὖθις νενικηκώς, τροπαιοῦχος τὴν Ἀντιόχειαν εἴσεισι, πολλὰς ἀπονέμων ἐκ μέσης ψυχῆς τῷ Θεῷ τὰς εὐχαριστίας.

A II. At Turcorum dux sultanus Iathatines, omnibus omissis et præteritis, ipsum quærebat imperatorem : illumque, vi patefacta via, magnitudine et robore corporis superbus invadit, et, velut lictor quidam metuendus imminens, gravem ejus capiti ictum infligit. Imperator autem primo ictu non tolerato, sed vertigine oborta, ex equo delabitur. Neque vero Deus, semel restituere mortuum Romanorum imperium volens, cunctari poterat. Quare illum e lacu miseriæ et e luto cœni eduxit, pedesque ejus in rupe collocavit, ut qui instar mortui ex equo deciderat, idem statim erectus ac veluti furore quodam divinoque impetu concitatus, præter omnem opinionem exitium in Barbari caput converteret. Stricto enim **21** ense barbarici equi pe- B des anteriores facile demetit, prostratoque sultano caput amputat, atque illud hasta sursum elatum Barbaris exercitibus ostentat. Ea res Romanis prima salutis occasio et consistendi causa exstitit, adjuvante scilicet Deo, rerum omnium, quæ humanas vires superant, moderatore. Nam Barbari metu et tremore correpti, effuse fugiebant et celerrime retro se recipiebant. Imperator vero mirabiliter magnis illis periculis ereptus, majoreque miraculo victoria potitus, triumphans Antiochiam ingreditur, ex intimo pectore gratias agens Deo.

Γ'. Οἱ δὲ βάρβαροι πρεσβεύονται πρὸς τὸν βασιλέα C εὐθὺς καὶ σπονδὰς αἰτοῦνται καὶ λαμβάνουσιν, οὐχ οἵας βουλομένοις ἐκείνοις ἦσαν, ἀλλ' οἵας καὶ μάλα ἀσμένῳ τῷ βασιλεῖ· συνείληφε μέντοι ὁ βασιλεὺς τοῖς πολεμίοις συνόντα καὶ τὸν ἑαυτοῦ πενθερόν, Ἀλέξιον τὸν βασιλέα· καὶ καταγαγὼν αὐτὸν ἐς Νίκαιαν πόλιν, μοναδικὸν περιέβαλε σχῆμα· κἄπειτα ἐπιμελῶς πάντα ὁπόσα χρειώδη αὐτῷ ἐξεπόριζεν. Ἐν τούτοις γε μὴν ὁ βασιλεύς, τελευτησάσης τῆς συζύγου (32*), ἄγεται εἰς δευτέραν γυναῖκα τὴν ἀδελφὴν τοῦ τηνικαῦτα τῆς Βυζαντίδος βασιλεύοντος Ῥομπέρτου· ᾗ καὶ οὐ μακρὸν συνεβίω χρόνον, οὐδὲ παῖδας ἔτεκεν ἐξ αὐτῆς, εἴτ' ἐκ φύσεως στείρας αὐτῆς οὔσης, εἴτε καὶ τῆς μεταβραχὺ τοῦ βασιλέως τελευτῆς, ὥραν παιδοτοχίας οὐ παρασχούσης αὐτῇ. Τρία γὰρ ἔτη συνῴκησε ταύτῃ. D

III. Barbari autem statim missis ad eum legatis pacem petunt atque impetrant, non qualem ipsi cupiebant, sed quæ imperatori optatissima esset, qui et socerum suum imperatorem Alexium, in hostili exercitu comprehensum Nicæamque perductum, monastico habitu induit : deinde omnia necessaria benigne ei suppeditat. Interim conjuge mortua, imperator consobrinam Roberti, qui tum Byzantii imperabat, uxorem secundam ducit : quam et ipsam non diu in matrimonio habuit, nec ex ea liberos suscepit, sive quod natura sterilis esset, sive quod imperatoris obitus brevi subsecutus ei pariendi tempus negavit. Nam is cum ea tribus annis fuit.

Variorum notæ.

(32) Deesse videtur, τοὺς Λατίνους. WOLFIUS.
(32*) A. C. 1219.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Β'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER SECUNDUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Mortuo Lascari succedit gener Joannes Ducas. Imperatrix vidua, marito non diu superstes. Theodori Lascaris elogium. Laus Joannis Ducæ cum Theodoro comparati. Robertus imperator Byzantinus. Alexius et Isaacius Lascares prælatum sibi Ducam ægre ferunt. Latinorum armis adjuti a Joanne Duca vincuntur. Latini Asiaticas urbes amittunt.*

24 I. Lascaris octodecim annis in imperio exactis, vitam cum morte commutavit: Joanne Duca, qui filiam ejus Irenen in matrimonio habebat, successore designato. Masculam enim prolem nullam susceperat. Relicta est et imperatrix, parum imperio fortunata, tum propter orbitatem, tum quia marito non diu superstes fuit. Cæterum imperator Lascaris ita acer fuit, ut ejus impetus sustineri non posset: et multorum præliorum pericula expertus est, plurimasque urbes pulcherrimis ædificiis magnisque sumptibus ad retardandum et repellendum Latinorum impetum instauravit. Verum rebus intempestive aggrediendis laudem illam adulterabat.

II. At Joannes Ducas, gener et successor ejus, vir magno ingenio, animique constantia et morum gravitate insignis, imperium pulcherrime gerebat atque ordinabat: remque Romanam et legiones brevi tempore plurimum auxit, ut utræque postulabant, nec antequam consuleret quidquam agendo, nec ubi consuluisset, quidquam negligendo; sed omnia certa lege ac modo suoque tempore administrando. Ac vere aliquis dixerit, illud tempus

A A'. Ὀκτωκαίδεκα δὲ βασιλεύοντι τούτῳ παρεῤῥύησαν ἔτη (33), καὶ τὸν παρόντα βίον ἀμείβει (34), διάδοχον τῆς βασιλείας καταλελοιπὼς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ Εἰρήνῃ γαμβρὸν Ἰωάννην τὸν Δοῦκαν (35). Ἄῤῥην γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδείς. Καταλέλειπται δὲ ἡ βασιλὶς, μικρὰ τῆς βασιλείας ὀναμένη, τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὴν ἀπαιδίαν, τοῦτο δὲ καὶ ὅτι μικρὸν ἐπιβιοῦσα τετελεύτηκε καὶ αὐτή. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, [P. 13] ὀξὺς μὲν ἦν τὴν ὁρμὴν (36) καὶ ἀνυπόστατος· καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνώρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὁρμήν. Ἀλλ' ἐκιβδήλευεν αὐτὴν (37), ἀωρίᾳ πολλάκις ἐς τὰ πράγματα χρώμενος.

B B'. Ὁ δὲ γαμβρὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δούκας, σύνεσιν (38) πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκὸς ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διίθυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ῥωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεῖ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἑκατέροις ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδὲν, μήτε μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδοὺς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη

Variorum notæ.

(33) Series chronologica imperatorum supra allata, præterquam quod annos octodecim imperii Theodoro Lascari tribuit, etiam annum indicat, quo is obiit, nempe *mundi* 6730, qui a Januario mense fuit annus Christi 1222. BOIVIN.

(34) Anno 1222. Acropol. n. 6. DUCANG.

(35) Cogn. *Vatatzem*. Vid. *Famil. Byzant.* DUCANG.

(36) Nicetas in Alexio lib. III, n. 2, de Theodoro: Νεανίας τολμητίας καὶ ῥαγδαῖος πρὸς τὰ πολέμια. DUCANG.

(37) Αὐτὴν, scilicet τὴν ἑαυτοῦ ὁρμὴν, *nimia festinatione laudatum illum impetum corrumpebat*. Quominus de Latinorum impetu hebetato intelligam, faciunt verba, ἀλλ' ἐκιβδήλευεν αὐτήν. Quæ sententia si cui placet, sic vertat: *Nam subitis et inexspectatis impressionibus impetum illorum retardabat*, etc. WOLFIUS.

(38) Joannis laudes attigit etiam Acropolita n. 52 extr. DUCANG.

ἄν τις εὐστόχως, ὡς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξεῖαν ἐζήτει ὁρμήν· τοιγαροῦν καὶ ξυνεῤῥύηκεν· ὁ δ' ἐφεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν· τοιγαροῦν καὶ συνέδραμεν. Ὁ γὰρ ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα διαπραττόμενος Κύριος, προσήκοντας καὶ τούτους εὗρε τοὺς ἄνδρας, ὁπότε φθαρεῖσαν καὶ τεθνηκυῖαν ἀναστῆσαι βεβούληται τὴν τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν.

Γ'. Ἐν τούτοις μέντοι τοῖς χρόνοις ἦρχε τῶν Βυζαντίων Ῥομπέρτος (39), ὁ τοῦ πρὸ βραχέος τετελευτηκότος Ἐῤῥῆ ἀδελφιδοῦς (40). Τούτῳ προσεῤῥύησαν οἱ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι ἀδελφοὶ (Ἀλέξιος οὗτοι καὶ Ἰσαάκιος [41]) φθόνῳ στρατηγούμενοι καὶ ζηλοτυπίᾳ μακρᾷ, ὅτι μὴ τῆς βασιλείας οὗτοι διάδοχοι γένοιντο, τοῦ βασιλικοῦ τέως τυγχάνοντες αἵματος οἰκειότεροι, ἢ ὁ κατὰ κῆδος προσαρμοσθεὶς Ἰωάννης· εἰ καὶ χρημάτων δωρεαῖς τε καὶ ὑποσχέσεσι στρατὸν Λατινικὸν συναθροίσαντες, ὁπόσος τῷ Ῥομπέρτῳ τηνικαῦτα παρῆν (πλεῖστος δὲ οὗτος ἦν, καὶ οὐκ ἀγεννὴς τά ἐς ὅπλισιν καὶ ἀνδρίαν πολεμικήν), ἐξίασι κατὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Δούκα, καθαιρήσοντες ἴσως αὐτὸν τῆς ἀρχῆς, καὶ μεταθήσοντες ταύτην ἐς σφᾶς αὐτούς. Καὶ διαβάντες ἐς τὴν Ἀσίαν, τὰς μὲν ναῦς ἀφῆκαν περὶ τὴν Λάμψακον, αὐτοὶ δ' ἀναβάντες εἰς μεσόγειον ἡμέρας ὁδὸν, ὁπόσην Λατίνοις ὑπήκοον πρὸ βραχέος πεποίηκεν ὁ Ἐῤῥῆς, ἀπαντῶσι τῷ βασιλεῖ τὰς Ῥωμαϊκὰς δυνάμεις ὁπλίζοντι κατ' αὐτῶν· καὶ λαμπροῦ συῤῥαγέντος πολέμου, νικῶνται κατακράτος Λατῖνοι, καὶ ἅμα ζημιοῦνται καὶ ὁπόσαι πόλεις περὶ τὴν Ἀσίαν αὐτοῖς ὑπῆρχον τέως ὑπήκοοι. Αὐτίκα γὰρ τὸν τῆς Λατινικῆς δουλείας ζυγὸν ἀποῤῥίψασαι, ἑκοντὶ τῷ βασιλεῖ προσεῤῥύησαν.

A Theodori imperatoris promptam audaciam postulasse, eamque præsto fuisse : insecutum vero tempus imperatoris Joannis constantem gravitatem ; proinde et hanc occurrisse. Nam Dominus, qui ex iis quæ nihil sunt aliquid facit, tales invenit viros, quales requirebantur, cum perditum et exstinctum **25** excitare vellet Romanorum principatum.

III. Cæterum iis temporibus Byzantii regnabat Robertus, Herrici paulo ante mortui ex sorore nepos. Ad hunc se contulerunt Alexius et Isaacius, Theodori Lascaris imperatoris fratres, invidia et æmulatione æstuantes, quod imperii successores designati non essent, imperatorio sanguini conjunctiores, quam per affinitatem ascitus Joannes.
B Ili pecuniarum largitionibus ac pollicitationibus coacto Latino exercitu, quantus Roberto tum erat (qui quidem erat maximus et, sive armorum genus, sive bellica fortitudo spectaretur, haud ignobilis), Joannem Ducam bello petunt, imperio dejecturi forsitan, atque illud ad se translaturi : profectique in Asiam, classe ad Lampsacum relicta, unius diei iter progressi in mediterranea, quæ paulo ante Herricus Latinis subjecerat, imperatori Romanas copias adversus eos instruenti occurrunt. Ibi prælio acri conserto, Latini vi vincuntur, et eas etiam urbes amittunt, quæ tum iis in Asia parebant. Nam illæ statim servitutis Latinæ jugo excusso, ad imperatorem ultro desciverunt.

## CAPUT II.

*Theodorus Angelus Michaeli fratri succedit. Imperii sui fines promovet. Thessalonica ipsa potitur, absente Montisferrati marchione. Imperator inauguratur ab archiepiscopo Bulgariæ præter morem legitimum. Prima Justiniana cur dicta sit Bulgaria. Bulgarorum origo, migratio et varia fortuna. Theodorus Angelus provincias a Latinis, Bulgaris et Scythis desolatas, impune pervadit. Omnia Byzantium usque vastat. Rerum status miserabilis.*

Α'. [P. 14] Ἐν τούτοις ἀνίσταται τῶν Θετταλικῶν βαράθρων νέον κακὸν, ὁ τοῦ Ἀγγέλου Μιχαὴλ ἀδελφὸς Θεόδωρος (42). Διαδεξάμενος γὰρ θανόντος τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ἀρχὴν, ἀνὴρ δραστήριος καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ ἀεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος, ἐπηύξησε ταύτην ἐς ὅσον πλεῖστον ἦν. Ὅσαι γὰρ ἑσπέριαι πόλεις τῇ Λατίνων ἀρχῇ πρὸ μικροῦ δεδουλεύκασι, πάσας, ἐκεῖθεν ἀρξάμενος, ῥᾷστα κατεστρέφετο καὶ μεθίστη πρὸς ἑαυτόν, ἕως καὶ αὐτὴν ἣ τῆς τῶν Μακεδόνων προκάθηται γῆς ἐχειρώσατο μεγαλόπολιν (43) τὴν Θεσσαλονίκην, ἀποδημοῦντος τηνικαῦτα τοῦ μαρκεσίου περὶ τὴν πατρίδα Λαμπαρδίαν. Αὐτίκα δὲ καὶ βασιλείας (44)

C I. Interim e Thessalicis barathris novum exsistit malum, Michaelis Angeli frater Theodorus. Suscepto enim illius defuncti principatu, vir strenuus et ingenio ad res novas moliendas habili, idemque plura semper **26** appetens, longe lateque fines propagavit. Quotquot scilicet occidentales urbes paulo ante Latinorum regno servierant, eas omnes, inde sumpto initio, facillime vicit sibique adjunxit : donec amplissimam et totius Macedoniæ principem civitatem Thessalonicam subegit, marchione tum in patriam Longobardiam profecto : statimque sibi imperatoris nomen asciscit, ac imperatorio more ab eo, qui Bulgariæ archiepiscopus tum erat, inun-

### Variorum notæ.

(39) Vide *Hist. Franco-Byzant.* lib. III, n. 1. DUCANG.

(40) *Henrici paulo ante mortui ex sorore nepos.* Ita vertendum, non *ex fratre nepos*, ut Wolfius vertit. Erat enim Robertus Iolentæ filius ; Iolenta autem soror Henrici. Testis Gregoras ipse, *Historiæ* lib. IV, cap. 2, sect. 4. BOIVIN.

(41) Acropolita n. 22. Vide præterea *Histor. Franco-Byzant.* lib. III, n. 6 ; et *Famil. Byzant.* p. 218. DUCANG.

(42) Confer Acropolit. n. 21 ; Pachymer. lib. I, cap. 30 ; lib. II, cap. 36 ; et *Famil. Byzant.* pag.
D 207. DUCANG.

(43) Inter urbes, quæ hoc epitheto donantur a scriptoribus, Thessalonicam recenseri observamus in Gloss. med. Græcit. DUCANG.

(44) Cum antea sub titulo despotæ Græcis bienuio præfuisset, Acrop. n. 6. DUCANG.

gitur. Nam olim Justinianus imperat r eam urb m, quod patria ipsius foret, cum aliis multis rebus ornarat, tum primam Justinianam appellaverat, et liberam jurisdictionem ei in perpetuum attribuerat : eo tamen excepto, ne ejus archiepiscopi Romanos imperatores inungerent : quæ prærogativa per leges aliis est concessa. Verum Angeli jam rerum per vim potiti metu, et archiepiscopi illius levitate et simplicitate res eo insolentiæ devoluta est. Nunc unde locus is Bulgariæ nomen sit adeptus explicabo.

ἑαυτῷ περιτίθησιν ὄνομα, καὶ χρίεται βασιλικῶς παρὰ τοῦ τηνικαῦτα τὴν τῆς Βουλγαρίας ἀρχιεπισκοπὴν διιθύνοντος. Πλείστοις τε γὰρ ἄλλοις (45) αὐτὴν ὁ βασιλεὺς ἐκ παλαιοῦ τετίμηκεν Ἰουστινιανὸς, ἑαυτοῦ γεγονυῖαν πατρίδα (46), καὶ πρώτην ὠνόμασεν Ἰουστινιανήν. Καὶ δὴ καὶ αὐτονομεῖσθαι (47) ταύτην ἐς τὸ διηνεκὲς προσετετάχει, πλὴν οὐχ ὥστε καὶ βασιλέας χρίειν Ῥωμαίων· τοῦτο γὰρ ἄλλοις ἐφεῖται (48) παρὰ τῶν νόμων. Ἀλλὰ διὰ φόβον ἤδη τοῦ τυραννοῦντος Ἀγγέλου, καὶ πρός γε ἔτι διὰ κουφότητα καὶ ἀφέλειαν τοῦ τηνικαῦτα διέποντος τὴν ἀρχιεπισκοπὴν, ἐς τοσοῦτον ἀτοπίας τὸ πρᾶγμα ἐκκεκύλισται. Ὅθεν δὲ τὸ τῆς Βουλγαρίας ἐπώνυμον ὁ τόπος κεκλήρωται, δηλώσων ἔρχομαι.

II. Trans Istrum versus septentrionem locus est, quem fluvius non exiguus, ab incolis Bulga dictus, interfluit : unde et ipsi Bulgarorum nomen obtinuerunt, cum a prima origine Scythæ essent. Tandem hi cum uxoribus et liberis illinc profecti, qua tempestate iconomachiæ morbus pios infestabat, innumerabili multitudine Istrum trajiciunt : et 27 utramque Mysiam ab Istro usque pervagati, obvia quæque Mysorum prædam faciunt, ut fertur proverbio. Tum locustarum more aut fulminis instar Macedoniam cum ulteriore Illyria occupant, oblatis ibi commodis contenti ; ac regia sedes eorum deinceps urbs ea esse cœpit, quam Justinianus imperator archiepiscopatus honore primæque, ut diximus, Justinianæ nomine ornavit. Post appellatione gentis illic vulgata locus ipse Bulgaria dictus est, et Bulgariæ quoque metropolis prima Justiniana. Interjecto demum tempore Basilius imperator, cognomento Fulgaroctonus, hos post multa prælia penitus attrivit et subegit : ac eos qui superfuerunt, inde exterminatos, in Mysiam inferiorem ad Istrum transtulit. Nomen tamen, velut aliud quoddam eorum monumentum, in archiepiscopatu hæsit. Sed age illuc revertamur, unde deflexit oratio.

Β'. Χῶρός τίς ἐστιν (49) ἐς τὰ ἐπέκεινά τε καὶ βορειότερα τοῦ Ἴστρου κείμενος, καὶ ποταμὸς ῥέων δι' αὐτοῦ οὐ μικρός· Βούλγαν (50) αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ ἐγχώριοι· ἀφ' οὗ δὴ καὶ αὐτοὶ τὸ τῶν Βουλγάρων μετειλήφεσαν ὄνομα, Σκύθαι τὸ ἐξ ἀρχῆς ὄντες. Ὀψὲ δ' ἐκεῖθεν οὗτοι μετανάσται γενόμενοι τέκνοις ἅμα καὶ γυναιξὶν, ὁπότε τὸ τῆς εἰκονομαχίας νόσημα κατὰ τῶν εὐσεβούντων ἐπεχωρίαζε, διαπεραιοῦνται τὸν Ἴστρον, πλῆθος ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον· καὶ διαβάντες ἄμφω τὰς μετὰ τὸν Ἴστρον Μυσίας, καὶ πάντα λείαν Μυσῶν (51), τὸ θρυλλούμενον, ποιοῦντες τὰ ἐν ποσὶ, καθάπερ ἀκρὶς ἤ τις κεραυνὸς αἰθέριος, οἰκειοῦνται Μακεδονίαν μετὰ τῆς ἐπέκεινα Ἰλλυρίδος, ἀρεσθέντες τοῖς ἐκεῖσε καλοῖς. Καὶ βασίλειον ἐνδιαίτημα τούτοις εἶναι ἐς τὸ λοιπὸν νενόμισται αὕτη ἡ πόλις (52), ἣν ἀρχιεπισκοπὴν ὁ βασιλεὺς τετίμηκεν Ἰουστινιανὸς, [P. 15] καὶ πρώτην ὠνόμασεν, ὡς εἰρήκειμεν, Ἰουστινιανήν (53). Εἶτα τῆς προσηγορίας τοῦ ἔθνους ἐκεῖσε διαδοθείσης, Βουλγαρία ὁ χῶρος μετωνομάσθη, καὶ μητρόπολις Βουλγαρίας ἡ Πρώτη Ἰουστινιανή. Χρόνοις μέντοι ὕστερον ὁ βασιλεὺς Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος μετὰ πολλὰς τὰς μάχας τέλος ἐξέτριψε καὶ ἐδουλώσατο τούτους· καὶ τῆς μὲν χώρας τοὺς ἐναπολειφθέντας ἐξορίστους πεποίηκεν

## Variorum notæ.

(45) De Achride a Justiniano privilegiis donata agit cap. seq , de quibus consulendi præ cæteris Joan. Morin. lib. I, exercit. 27 ; Leo Allatius, lib. I *De consensu utriusque Eccl.* cap. 25, n. 4. DUCANG.

(46) At quæ fuerit Justiniani patria, disquisivit Nicolaus Alemannus ad Procopii Historiam arcanam p. 14, I. Edit. DUCANG.

(47) Alia fuit civitatum priscis sæculis αὐτονομία ab ea quæ hic recensetur, ut quæ archiepiscopalem dignitatem solum respexerit, nulli patriarchatui vel metropolitæ subjectam. Vide Allatium loco laudato, et Gloss. med Græcit. in Αὐτοκέφαλος. DUCANG.

(48) Patriarchæ Constantinopolitano. DUCANG.

(49) De primis Bulgarorum sedibus et migrationibus fuse satis egimus in regum Bulgariæ serie historica, in *Famil. Byzant.* sect. 6. DUCANG.

(50) De quo præ cæteris Vincentius Belvacensis, lib. XXXII, cap. 11. DUCANG.

(51) Proverbium, de quo Zenob., Diogenian., Apostolius, Suidas et alii passim. DUCANG.

(52) Ἀχρὶς, in capitis lemmate ap. Wolfium. DUCANG.

(53) An igitur Achris eadem fuit cum Bederina, quam Justiniani patriam fuisse scribunt Procopius, Agathias, et auctor Chronici Paschalis ; ac *primam Justinianam* appellari pariter is sanxit, ut exserte scribit idem Agathias lib. V. Dubium tamen ingerit codex Procopii Vaticanus, quem laudat Alemannus, ubi scribitur apud Dardanos Europæos, qui post Epidamniorum terram habitant, ad præsidium quod Bederiana vocatur, oppidum esse Tauresium nomine, unde Justinianus ortus est, eum locum muro ac quatuor turribus circumdedisse, juxtaque urbem nobilissimam condidisse, quam Justinianam primam appellavit, nutricationis officium altrici patriæ rependens : unde colligere liceret non revera Bederinæ, sed Tauresii natum Justinianum, ac Justinianæ primæ nomen neutri oppido, sed alteri, quod proxime ædificaverit, id nomenclaturæ inditum, atque adeo Achridi, cui attribuitur a Gregora et aliis. Leunclavius in Onomastico Turcico scribit *Giustandil* a Turcis appellari Justinianæ urbis regionem, quæ, inquit, priscis Justiniana prima dicitur, Justiniani Augusti patria, Macedoniæ quidem illam, sed versus Illyricum, vel in ipso potius Illyrico sitam. DUCANG.

ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἴστρον κάτω Μυσίᾳ· τὸ δ' ὄνομα, καθάπερ ἄλλο τι μνημεῖον ἐκείνων, ἐναπολέλειπται τῇ ἀρχιεπισκοπῇ. Ἀλλ' ἐς τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου φέρε ἐπανακάμψωμεν.

Γ'. Ὁ γὰρ Ἄγγελος Θεόδωρος ἤδη καὶ βασιλεὺς, A ὡς εἴρηται, καταστὰς, ἐδῄου τὴν γῆν, προϊὼν καὶ παρεξελαύνων καὶ ὑπερβαίνων ὅρους ἄλλους ἐξ ἄλλων ἀεὶ, ἕως ἤλασε μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Βυζαντίων πυλῶν κατὰ πολλὴν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν. Αἱ γὰρ Μακεδονικαί τε καὶ Θρᾳκικαὶ πόλεις ἐς τέλος ἐξέκαμον, συχνὰς ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ καὶ δεινὰς ὑπομείνασαι τὰς αἰχμαλωσίας, νῦν μὲν τῶν Λατίνων, νῦν δὲ τῶν Βουλγάρων, καὶ τῶν Σκυθῶν. Τί γὰρ οὐκ ἂν ἔδρασαν ἔθνος αἱμοβόρον οἱ Σκύθαι Χριστιανοῖς ἐπιβρίσαντες ἀπηνῶς; οἱ δὲ Λατῖνοι οὐδὲν ἡμερώτερον τῶν Σκυθῶν διετέθησαν, ὅτι μὴ καὶ πολλῷ τῷ μέτρῳ τὴν Σκυθικὴν ἀπήνειαν ὑπερέβησαν. Καὶ οὐχ ἅπαξ τοῖς ταλαιπώροις ἐξ ἑκατέρων τῶν ἐθνῶν τὰ τῆς δεινῆς ταύτης αἰχμαλωσίας ξυνεπεπτώκει παθεῖν, ἀλλὰ καὶ δὶς καὶ τρὶς καὶ πολλάκις. B Τὸ δὲ νῦν τοῦτο τοῦ Ἀγγέλου (54) μικροῦ πᾶν, εἴ τι ἐλλέλειπται, προσανάλωσε. Καὶ ἦν ἰδεῖν οἰκίας κατεσκαμμένας, τείχη περιῃρημένα, Λήμνια κακὰ (55), θρήνους Τρωϊκοὺς, πολλῶν καὶ παντοδαπῶν κακῶν πανήγυριν.

III. Angelus Theodorus, imperator, ut dictum est, constitutus, ulterius progrediendo et evagando et alios atque alios limites superando, agros vastabat, donec ad ipsas usque Byzantii portas nemine prorsus resistente pervenit. Nam Macedoniæ et Thraciæ urbes prorsus exhaustæ erant, crebris atque atrocibus exiguo tempore direptionibus vexatæ, nunc a Latinis, nunc a Bulgaris et Scythis. Quid enim non fecissent, gens sanguinaria, Scythæ Christianis crudeliter oppressis? Latini vero Scythis adeo clementiores **28** non fuerunt, ut illorum immanitatem longo intervallo superarint. Neque semel miseri illi ab utraque gente diræ hujus prædationis incommoda passi sunt, sed bis et ter et sæpius. Tum vero hæc Angeli grassatio, si quid reliqui fuit, id fere totum absumpsit. Itaque domos eversas, mœnia diruta, Lemnia mala, Trojanas nænias, omnis denique generis malorum spectaculum videres.

## CAPUT III.

*Joannes Asan Bulgarus Theodorum Angelum acie vincit, capit, excæcat. Joannes Ducas classem instruit. Insulas maris Ægæi et Rhodum occupat. In Europam transit. Multis urbibus potitur. Pacem init cum Bulgaris. Asanis filiam filio suo uxorem jungit. Ternobi episcopus metropolitani jurisdictioni subesse desinit. Imperator, omnibus a Byzantio ad Strymonem urbibus receptis, Nicæam revertitur.*

A'. Ἐν τούτοις (56) γε μὴν τοῖς καιροῖς ἦρχε τῶν Βουλγάρων ὁ τοῦ πρώτου Ἀσὰν υἱὸς ὄνομα Ἰωάννης. Οὗτος ὁρῶν τὸν εἰρημένον Θεόδωρον τὸν Ἄγγελον οὐδὲ τῶν Βουλγαρικῶν ἀφίστασθαι πραγμάτων βουλόμενον, ἀλλ' ἤδη κἀκείνοις βαρεῖαν καὶ βλάπτουσαν ἐπάγοντα χεῖρα, συμμάχους ἐκ τῶν Σκυθῶν εἰληφὼς, συῤῥήγνυσιν αὐτῷ πόλεμον ἰσχυρὸν, καὶ νικᾷ καὶ χειροῦται τοῦτον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύττει (P. 16) τῆς δίκης ὀψὲ περιελθούσης C αὐτὸν, ὧν τε τὴν νόμιμον περιεφρόνησε τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, βασιλείας ἑαυτῷ περιθεὶς ὄνομα· καὶ ὧν τοὺς ὁμοφύλους κακοπραγοῦντας ὑπὸ τῶν Ἰταλικῶν καὶ Βουλγαρικῶν ἐφόδων καὶ δακρύων ἄξια πάσχοντας, οὐκ ἠλέησεν, ἀλλὰ δυστυχήμασι δυστυχήματα προσετίθει καὶ φόνοις φόνους.

I. His temporibus imperabat Bulgaris primi Asanis filius Joannes. Is cum Angelum Theodorum no Bulgaricis quidem rebus abstinere velle cerneret, sed jam illis quoque infestam et hostilem manum intentare, Scythicis auxiliis accersitis acre cum illo prælium committit, illique victo et capto oculos effodit: vindicta tandem illum assecuta, tum ob ludibrio habitam Romani imperii legitimam auctoritatem, cujus sibi nomen usurparat; tum quod populares suos Italicis et Bulgaricis impressionibus afflictos et deplorandis malis affectos adeo non miseratus fuerat, ut etiam calamitates calamitatibus, cædes cædibus cumularet.

B'. Ἤδη δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπὶ μέγα δυνάμεως ηὔξησε τὰ Ῥωμαίων πράγματα, δεξιὸς οἰκονόμος φανεὶς καὶ κυβερνήτης ἄριστος τῆς ἡγεμονικῆς τῶν Ῥωμαίων ὁλκάδος. Ναῦς τε γὰρ μακρὰς κατεσκευακὼς οὐκ ὀλίγας, ναυστολεῖ πρὸς τὰς κατὰ τὸν Αἰγαῖον νήσους, καὶ πάσας ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ λαμβάνει, Λέσβον καὶ Χίον, Σάμον τε καὶ Ἰκαρίαν καὶ Κῶ καὶ ὅσαι ταύταις εἰσὶ προσεχεῖς· D οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ διαβὰς καὶ ἐς Ῥόδον, ἐγκρατὴς καὶ αὐτῆς ἀναδείκνυται. Ἐπεὶ δ' ὁ μὲν βασιλικὸς στόλος οὕτω θαλαττοκρατῶν ἦν, ἐν δ' Ἀσίᾳ τὰ Περσικὰ στρατεύματα ἔμενεν ἀτρεμίζοντα, τὰ δὲ Λατίνων καταβραχύ τε ὑπέῤῥει καὶ ἀσθενῶς εἶχεν,

II. Jam vero et imperator Joannes imperii Romani vires multum auxerat, callidi scilicet dispensatoris, et optimi reipublicæ gubernatoris officio functus. Nam haud paucis longis navibus, quas ædificarat, ad Ægæi maris insulas appulsis, **29** eas omnes brevi tempore capit, Lesbum, Chium, Samum, Icariam, Con, quæque his finitimæ sunt. Nec his contentus Rhodum proficiscitur, et eam quoque potestati suæ subjicit. Cum vero imperatoria classis ita mare obtineret, et in Asia Persici exercitus quiescerent, Latinorum autem vires fluxæ et caducæ paulatim minuerentur, jam imperator arma ex Asia etiam in Europam transferre consti-

### Variorum notæ.

(54) Michaelis Nothi, cujus supra meminit, lib. I, cap. 3. DUCANG.

(55) Zenob., Diogenian, Suid. etc. DUCANG.

(56) Acropol. n. 25, 26. Pachymer. lib. I, cap. 30; Richardus de S. Germano an. 1230. DUCANG.

tuit, ut illic miseras urbes a Bulgarica et Italica manu liberaret. Igitur ineunte statim vere, transmisso Hellesponto, primum in Chersonesum irrumpit. Deinde finitimam regionem vastat et incendit, ad perterrefaciendos Latinos qui castellorum arces tuebantur. Capitque plurimas urbes maritimas, Calliupolim, Sestum et Cardianorum civitatem cæterasque illis vicinas, partim vi et machinis, partim deditione.

A ἔγνω διαβιβάζειν ἤδη τὰ τῆς Ἀσίας ὅπλα καὶ ἐς τὴν Εὐρώπην ὁ βασιλεὺς, ἐλευθερώσων τὰς ἐκεῖ ταλαιπώρους πόλεις τῆς τε Βουλγαρικῆς καὶ Ἰταλικῆς χειρός. Καὶ δὴ διαβὰς τὸν Ἑλλήσποντον ἅμα ἦρι, εἰσβάλλει πρῶτον ἐς τὴν Χεῤῥόνησον, κἀκεῖθεν τὴν ὅμορον ἐπόρθει καὶ ἔκαε χώραν, εἰς ἔκπληξιν τῶν ἐν ταῖς τῶν φρουρίων ἀκροπόλεσι Λατίνων. Εἷλε δὲ καὶ πλείστας τῶν παραλίων πόλεων, Καλλιούπολίν τε καὶ Σηστὸν καὶ τὴν τῶν Καρδιανῶν (57) καὶ ὁπόσαι τῶν ἀστυγειτόνων ἦσαν, τὰς μὲν βίᾳ καὶ μηχανήμασι, τὰς δὲ προσχωρούσας ἑκοντί.

III. Imperatore his rebus occupato, e Bulgaria legati veniunt, tum pacis expetendæ causa, tum ut imperatoris filio Theodoro Helenæ Asanis filiæ nuptias offerrent. Quem nuntium imperator lætus et cupidus accepit. Nolebat enim, aliis gravioribus negotiis distractus, illum adversarium habere, Scythis trans Istrum positis adeo vicinum, illisque ascitis quoties libitum esset irruentem, et torrentis in morem obvia quæque secum abripientem. Hac igitur de causa legatio statim rata fuit simulque affinitas. Congressi ergo circa Chersonesum **30** imperator et Asan, Helenam Asanis filiam decem annos natam imperatoris filio nondum puberi Theodoro Lascari juniori conjungunt. Tunc etiam Ternobi episcopus liberam jurisdictionem in perpetuum impetrat, cum ad id usque tempus primæ Justinianæ archiepiscopo, propter veterem illius gentis cognationem, paruisset.

Γ'. Ἐν τούτοις δ' ὄντος τοῦ βασιλέως, ἥκουσι πρέσβεις ἐκ Βουλγάρων (58) σπονδῶν τε εἵνεκα, καὶ ἅμα ἐπὶ τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἀσὰν Ἑλένῃ τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν Θεόδωρον γαμβρὸν ἐξαιτούμενοι. B Ταῦτα ἀσμένῳ τῷ βασιλεῖ ἠγγέλλοντο καὶ ἅμα ἐθέλοντι· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν ἄλλοις μείζοσι περισπώμενος ἀντίπαλον ἔχειν αὐτὸν, οὕτω τοῖς παριστρίοις ὁμοροῦντα Σκύθαις, καὶ ἅμα αὐτοῖς, ὁπότε βούλοιτο, ἐπελαύνοντα, καὶ ὅσα ἐν ποσὶ, χειμάῤῥου δίκην, παρασύροντα. Ταύτῃ τοι καὶ τελεσιουργὰ τὰ τῆς πρεσβείας εὐθὺς ἦσαν καὶ ἅμα τὰ τοῦ κήδους. Καὶ συνελθόντες περὶ Χεῤῥόνησον ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀσὰν, συζευγνύουσιν Ἑλένῃ τῇ τοῦ Ἀσὰν θυγατρὶ δεκαετεῖ οὔσῃ τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν Θεόδωρον τὸν νέον Λάσκαριν, μήπω ἐς τὸν ἔφηβον παραγγείλαντα. Τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ τοῦ Τερνόβου ἐπίσκοπος (59) αὐτονομίαν λαμβάνει διηνεκῆ, τῷ τέως ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης τελῶν Ἰουστινιανῆς διὰ τὴν τοῦ ἔθνους ἐκεῖθεν ἀρχαίαν συγγένειαν.

C

IV. Imperator vero secuta æstate Thraciæ et Macedoniæ urbes circuit, ab ipsis, ut ita dicam, Byzantinis portis auspicatus, et ad Strymonem usque progressus omnes autumni initio recuperat: et sic, omnibus quæ voluerat expeditis, Nicæam recedit, militibus domum ad hibernandum dimissis.

Δ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς θέρους ἐπιγενομένου, τὰς Θρᾳκικάς τε καὶ Μακεδονικὰς περίεισι πόλεις, ἀρξάμενος ἀπ' αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, [P. 17] τῶν Βυζαντίων πυλῶν, καὶ ἐπελάσας ἄχρι Στρυμόνος, καὶ οἰκειοῦται πάσας, ἔτι ἱσταμένου τοῦ φθινοπώρου. Καὶ οὕτω πάντα σκοπὸν διαθέμενος, αὐτός τε εἰς Νίκαιαν ἀνεχώρησε, καὶ τὸν στρατὸν ἀφῆκεν ἐς τὰ οἴκοι διαχειμάσοντα.

## CAPUT IV.

*De rebus Scythicis. Earum notitia necessaria. Scytharum regio. Vitæ genus. Moderatio. Justitia aliæque virtutes. Varia nomina. Scythæ, divinæ indignationis ministri. Multas provincias variis temporibus vastarunt. Mores eorum, apud quos consederint, asciscunt. De Scythis Europæis, veteri Scythiæ proximis. Scytharum migrationes in Asiam. In Europam. In Africam ipsam. Scythia cur a nemine subacta. Cur aliarum gentium facile victrix.*

I. Postquam autem ad hunc historiæ locum ventum est, non prætereundi silentio visi sunt Scythæ, qui his temporibus Asiam et Europam sunt pervagati. Nam progressu orationis sæpe illorum mentio incidet. Quare breviter, quantum fieri potest, oportet nos eorum res declarare, et ad intelligenda ea quæ sequuntur, luculentiorem earum notitiam præmittere; ne ea, quæ ipsi scimus, iis

D Α'. Ἐνταυθοῖ δὲ γενομένῳ τῆς ἱστορίας, οὐκ ἀρεστόν μοι ἔδοξεν εἶναι σιγῇ παρελθεῖν τὰ περὶ Σκυθῶν, ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἐπιδραμόντων Ἀσίαν τε καὶ Εὐρώπην. Βιάζεται γὰρ ἡμᾶς ὁ λόγος προϊὼν εἰς τὰ αὐτῶν πολλάκις ἐμπίπτειν διηγήματα, καὶ χρεὼν ἀνακεφαλαιωσαμένους ἡμᾶς, καθόσον οἷόν τε, διαλευκᾶναι τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ ἐναργέστερα παραπέμψαι ταῖς ἐφεξῆς ὑποθέσεσιν, ἵνα

### Variorum notæ.

(57) *Cardiam* vertit interpres: melius *Cardiana*, tametsi *Cardia* urbs occurrat in Thracia. DUCANG.

(58) Imo a Joanne Vatatze ad Bulgarorum regem Asanem missos legatos scribit Acropolita cap. 31. DUCANG.

(59) Acropolita cap. 33. Vide Joan. Morin. lib. I, exercit. 27, et Leonem Allatium lib. I, *De concordia utriusque Eccl.* cap. 25, n. 5; præterea gesta Innocentii III papæ, a quo Trinovitanus archiepiscopus primas totius Bulgariæ et Blachiæ constitutus ibi legitur, p. 36 Edit. Baluzianæ. DUCANG.

μὴ αὐτοί γε εἰδότες, εἶτα ἐπὶ τῶν οὐχ εἰδότων ὡς A εἰδότων διεξιόντες, ἁμαρτάνειν ποιοῦμεν αὐτοὺς ταῖς ἐπιβολαῖς τῶν ἐννοιῶν, καὶ συχνὰ μεταβαίνειν ἐξ ἑτέρων εἰς ἑτέρας ἀναφοράς, ὥσπερ αἱ κυνηγετικαὶ κύνες, ὁπότε τὰς τῶν λαγωῶν ἰχνηλατοῦσι νομάς, συχνὰ τὴν ῥῖνα πρὸς ἕτερα ἐξ ἑτέρων ἴχνη μετάγουσαι.

qui nesciunt, quasi scirent, narrando, efficiamus ut ii adhibitis commentis a vero aberrent, et alias ex aliis conjecturas sequantur, veluti canes venatici, qui leporibus vestigandis nares ad alia atque alia vestigia transferunt.

Β'. Ἔθνος ἐστὶ πολυανθρωπότατον, βορειοτέραν πολλῷ τὴν οἴκησιν ἔχον ἢ κατὰ πᾶσαν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην, οὐδαμῶς μὲν ἐς ἀκρίβειαν ὑπὸ τὸν ἀρκτικὸν πόλον, παρὰ τοὺς ἀρκτικωτάτους δ' οὖν ὅμως ἐνδιαιτώμενον παραλλήλων ἁπάντων, ὁπόσοι τὴν οἰκουμένην ἅπασαν περιγράφουσιν, ὡς οἱ τὰς παλαιάς τε ἱστορίας συνθέντες παρέδοσαν τοῖς ἐπιγενομένοις ἡμῖν, καὶ αὖ ἡμεῖς, καθόσον ἐξῆν, ἐκ τῆς τοῦ χρόνου ξυνήκαμεν πείρας. Τούτους B γαλακτοφάγους μὲν καὶ ἀβίους καὶ δικαιοτάτους ἀνθρώπων Ὅμηρος ἔφησεν (60)· ἐν τούτοις γὰρ οὐ μαγείρων μαγγανεία, οὐδὲ τραπέζης ἐπινενόηται πολυτέλεια. Φυτηκομίαι δὲ καὶ ἀρόσεις γῆς οὐδ' ἐν ὀνείροις, ὅ τί ποτέ εἰσιν, ἐφαντάσθησαν. Ἀλλὰ τροφὴ μὲν αὐτοῖς ἡ τῆς γῆς αὐτοφυὴς πόα, καὶ τὰ τῶν ὑποζυγίων καὶ τῶν ἄλλων βοσκημάτων αἷματά τε καὶ σώματα. Καὶ εἴ τι δὲ τῶν ἀγρίων ζώων καὶ πετεινῶν ἁλωτὸν αὐτοῖς γένοιτο, καὶ τοῦτο δ' αὐτοῖς αὐτοσχέδιός ἐστι τροφή. Ἔνδυμα δ' ἀποίητον, τὰ τῶν ζώων δέρματα. Ἄργυρος δὲ καὶ χρυσὸς καὶ μάργαρος καὶ λίθος λυχνίτης ἴσα καὶ κόνις ἐκείνοις ἐστίν. Οὐ πανηγύρεις ἐκεῖ καὶ φιλοτιμίας θέατρα, οὐδὲ βουλευτήρια περὶ ναυστάθμων C καὶ τριηραρχιῶν [P 18] καὶ ἀγορανομιῶν (61)· ἀλλ' εἰρήνη πᾶσα τὸ ἀπὸ τούτων (62), καὶ βίος πάμπαν ἀστασίαστος. Ὥσπερ γὰρ οἱ τοῖς τῶν ἀνθρώπων σώμασιν ἐπισυμβαίνοντες πυρετοὶ τὰς ἀφορμὰς ἐκ τῆς ὕλης ἔχουσι, καὶ παρὰ τοσοῦτον φλεγμαίνουσι, παρ' ὅσον καὶ ἡ τῆς ὕλης πέφυκε χορηγία· ἐπειδὰν δ' ἀσιτίαι μακραί, καὶ ἰατρῶν φαρμακοποσίαι παραλαβοῦσαι τὸ σῶμα, τὴν ὕλην πᾶσαν ἐξαναλώσωσιν, αὐτίκα πέπαυται μὲν ὁ πυρετός, ἠσθένησε δ' ἡ τοῦ σώματος ἀσθένεια· οὕτω κἀν τοῖς ἀνθρώποις ἐκείνοις, τῶν πραγμάτων οὐκ ὄντων, ἐξ ὧν φιλονεικίαι καὶ ἔριδες φύονται καὶ κατ' ἀλλήλων ἐπιβουλαὶ καὶ χύσεις αἱμάτων ἐπινοοῦνται, οὐδὲ δικαστήρια συγκροτοῦνται λοιπόν, οὐδὲ βουλευτήρια καὶ ἀναγνώσεις νομίμων, οὐδὲ D πιθαναὶ γλῶσσαι, καὶ λόγων διαστροφαί, καὶ ἐννοιῶν λαβύρινθοι· ἀλλὰ δικαιοσύνη τις αὐτοφυὴς ἐπινέμεται τούτους καὶ ἀνεπίφθονος αὐτονομία. Διὰ μὲν δὴ ταῦτα δικαιοτάτους ἀνθρώπων καὶ Ὅμηρος τούτους ὠνόμασε.

II. Gens est populosissima, **31** magis versus septentrionem habitans quam ullæ aliæ nostri orbis: et quamvis non prorsus Arctico polo subjecta, in eo tamen sita parallelo, qui maxime omnium, quotquot universum orbem circumscribunt, versus septentrionem porrigitur: ut et veterum historiarum scriptores nobis tradiderunt, et nos quantum licuit diuturna experientia comperimus. Hos galactophagos et abios et mortalium justissimos appellavit Homerus. Apud eos enim neque coquorum lenocinia excogitata, neque sumptuosus mensarum apparatus. Plantatio autem et aratio quid sit, ne per somnium quidem unquam viderunt. Illis victus est herba sponte e terra nascens, et sanguis ac carnes jumentorum, aliarumque pecudum, feræque volucres, si quos capere possunt, id quoque ipsis alimentum est fortuitum. Vestimentum nulla arte confectum, animalium pelles. Argentum vero, aurum, margaritæ et lapis lychnites non pluris fiunt quam pulvis. Nulli ibi sunt solemnes ludi, nulla ambitiosa spectacula, nullæ deliberationes de navalibus, trierarchiis et ædilitiis functionibus: sed, quod ad hæc quidem attinet, pacata omnia et vita seditionum omnino expers. Ut enim febres, quæ humanis corporibus superveniunt, e materia oriuntur, ac tandiu vigent, quandiu illa præsto est: cum vero et inedia diuturna et potiones a medicis corpori adhibitæ materiam omnem consumpserint, **32** statim et febris desinit et morbus relanguescit: sic etiam apud illam gentem, cum eæ res non sint, e quibus lites et contentiones oriuntur, mutuæque insidiæ et cædes suscipiuntur, neque judiciis, neque curiis, neque legum recitationibus est opus; ac ne eloquentia quidem verborumque argutiæ ac perplexæ inventiones locum habent: sed innata quædam justitia illos regit et minime invidiosa libertas. Quibus de causis et Homerus eos mortalium justissimos nominavit.

Γ'. Τήν γε μὴν προσηγορίαν αὐτῶν (63) διαφόρως ἡμῖν οἱ πάλαι σοφοὶ διεπόρθμευσαν. Ὅμηρος μὲν γὰρ Κιμμερίους αὐτοὺς καλεῖ, Ἡρόδοτος δὲ ὁ τὰ Περσικὰ συγγραψάμενος Σκύθας πολυειδεῖς, ὁ δὲ Χαιρωνεὺς Πλούταρχος Κίμβρους καὶ Τεύτονας,

III. Eorum vero appellationem scriptores veteres nobis varie tradiderunt. Nam Homerus Cimmerios eos vocat, Herodotus vero, Persicæ historiæ auctor, Scythas diversos, Plutarchus Chæroneus Cimbros et Teutonas: non ille quidem suapte auctoritate,

## Variorum notæ.

(60) *Iliad.* XIII, 6. BOIVIN.

(61) Wolfio ἀγορανομίαι sunt *leges agrariæ*. Videat lector an is sensus esse possit ejus vocabuli. Ego verti *Ædilitias functiones*. BOIVIN.

(62) Perinde accipio, ac si esset, τούτων γε ἕνεκα: *quod ad hæc quidem attinet*. Sic enim malo, quam, *His de causis*. WOLFIUS.

(63) Reineccius ad cap. 16 Haytonis hunc Gregoræ locum laudat, ubi ille consulendus. DUCANG.

sed tamen nominat velut ambigens ac ipse sibi diffidens. Nam proprium suam appellationem ipsi utique sua lingua norunt. Qui vero Græcis nominibus eos appellant, alias aliter suo quique arbitratu illos vocant, quicunque torrentis instar in nostras provincias irruentes alias alia loco occupant. Ut enim terrores sæpe hominibus a Deo incutiuntur, de cœlo quidem, ut fulmina, incendia et crebri imbres; e terra autem, ut telluris hiatus et quassationes; item ex aere, ut typhones et nimbi: ita hi a Deo asservantur Septentrionales et Hyperborei quodammodo terrores, ut **33** pro alia plaga, quando et in quos Providentiæ visum fuerit, immittantur. Horum aliqui patriis sedibus relictis, multas provincias vastarunt plurimasque gentes jugo servitutis subdiderunt: non secus ac magni maris sinus per declivia effusus, omnia suo cursui obvia inundaret ac prosterneret.

A οὐκ οἴκοθεν μὲν, ὀνομάζει δ' οὖν, ὥσπερ ἀμφιβάλλων καὶ ἀπιστῶν αὐτὸς ἑαυτῷ. Τὴν μὲν γὰρ κυρίαν αὐτῶν προσηγορίαν αὐτοὶ ἂν κατὰ τὴν σφῶν αὐτῶν εἰδεῖεν διάλεκτον. Οἱ δ' Ἑλληνικοῖς ὀνόμασιν ἐπ' αὐτῶν χρώμενοι ἄλλοτε ἄλλως, ὡς ἕκαστοι βούλοιντο, τούτους προσαγορεύουσιν, ὁπόσοι ἐκεῖθεν χειμάῤῥου δίκην ἐς τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ἐπιῤῥέοντες, ἄλλοτε ἄλλους ἐπιλαμβάνουσι τόπους. Ὥσπερ γάρ εἰσιν οὐράνια μὲν δείματα (64) θεόθεν τοῖς ἀνθρώποις ἐπισειόμενα πολλάκις, κεραυνοὶ καὶ πρηστῆρες καὶ ὑετῶν πλῆθος, ἐπίγεια δὲ, σεισμοὶ καὶ ῥήγματα γῆς, ἀέρια δὲ, τυφῶνες καὶ λαίλαπες· οὕτω καὶ οὗτοι ταμιεύονται τῷ Θεῷ, ἀρκτικά τινα, ὡς εἰπεῖν, καὶ ὑπερβόρεια δείματα, ὥστ' ἀνθ' ἑτέρας μάστιγος στέλλεσθαι καθ' ὧν ἂν
B καὶ ὁπότε ἡ Πρόνοια βούλοιτο. Τούτων τινὲς πολλάκις ἐκεῖθεν ἀποσπασθέντες, πολλοὺς ἐλυμήναντο χώρους, καὶ πλείστοις ἔθνεσι ζυγὸν δουλείας ἐπήνεγκαν· ὥσπερ ἂν εἰ μεγάλου πελάγους ἀποτομὴ χυθεῖσα κατὰ πρανοῦς πάντ' ἐπικλύζοι καὶ παρασύροι ὁπόσοις ἂν ἐπιδράμοι.

IV. Cæterum cum inde nudi atque inopes exierint, mutata victus ratione mores eorum imitantur, apud quos consederint. Quemadmodum tamen e maximis montibus prorumpentia flumina, et in mare influentia, potabilem suam aquam non in ipsa statim arena littoris in salsuginem convertunt, sed pura et maris expertia longe profluunt, deinde sociantur, et ab aquis copiosioribus vinci se patiuntur, sic ii qui proxime veterem Scythiam, ex qua primum egressi erant, consederunt, nomen pristinum integrum servant. Nam et ipsi Scythæ appellantur, et terra quæ eos alit Scythia dicitur. Ejusmodi sunt ii qui ultra Tanaidis fontes, et ad ipsum Tanaim olim habitarunt; postea eo flumine trajecto in Europam effusi, Mæotidis maximæ paludis latera ad occasum spectantia occuparunt.

Δ'. Ἀλλ' ἐκεῖθεν μὲν γυμνῆταί τε καὶ ἄσκευοι ἐξιόντες, εἶτα ἀμείβουσι τὴν δίαιταν, μεταλαμβάνοντες τὴν τῶν τόπων ἐκείνων, ἐν οἷς ἱδρύουσιν ἑαυτούς. Ὥσπερ γε μὴν οἱ ἐξ ὀρῶν τῶν μεγίστων ἀναῤῥηγνύμενοι ποταμοὶ, καὶ τὸ ῥεῖθρον εἰς τὴν θάλασσαν ἀποπτύοντες, οὐκ εὐθὺς παρὰ τὴν αἰγιαλῖτιδα ψάμμον ἐς ἅλμην τὸ πότιμον αὐτῶν ἐξαλλάττουσιν, ἀλλὰ μέχρι πολλοῦ τῆς θαλάττης [P. 19] εἰσρέοντες ἀκοινώνητοι, ἔπειτα ἐσπείσαντο, καὶ τοῦ κράτους τοῖς πλουσιωτέροις παρεχώρησαν ὕδασιν· οὕτω καὶ τούτων οἱ τὴν ἔγγιστα τῆς πρώτης οἰκή-
C σαντες Σκυθικῆς, ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον ἐῤῥύησαν, τὴν προτέραν προσηγορίαν ἐφύλαξαν ἔτι ἀκήρατον, αὐτοί γε ὀνομαζόμενοι Σκύθαι, καὶ ἡ τούτους τρέφουσα γῆ Σκυθική. Οὗτοι δ' εἰσὶν, ὅσοι τε τὴν ὑπὲρ τὰς πηγὰς τοῦ Τανάϊδος ᾤκησαν γῆν, καὶ ὅσοι τὸν Τάναϊν· ἔπειτα διαβάντες ἐκεῖθεν, ἐξεχύθησαν ἐς Εὐρώπην, τὰ ἐς ζέφυρον ἄνεμον βλέποντα πλευρὰ τῆς μεγίστης Μαιώτιδος διανεμηθέντες.

V. Post multa deinde sæcula alii e prima Scythia veluti ex magno fonte erumpentes, in duas partes sunt divisi: quarum una, Sarmatis Asianis eversis, ad Caspium usque mare excurrit: qui patrii nominis etiam obliti, Sauromatæ, Massagetæ, **34** Melanchlæni et Amazones vocabantur: et quæ singulæ ab eis domitæ gentes nomina sortitæ fuerant, eadem et ipsi assumpserunt, suo vitæ genere ad illarum mores translato, quasi tinctu quodam profundo et indelebili expressos. Alteri vero versus Europam profecti, et omnem Oceani oram pervagati, Sarmatarum et Germanorum nomina sibi vindicarunt. Denique in Galliam quoque impressione facta, eaque subacta, Celtæ et Galatæ sunt appellati: ut Cimbros et Teutones taceam, qui multo post Alpibus superatis cum innumerabili multitudine, uxoribus et liberis etiam adductis, Italiam ingressi, vix illi quidem, sed tamen cæsi sunt a Ro-

Ε'. Μετὰ δὲ μακρὰν μακρῶν αὖθις ἐνιαυτῶν περίοδον ἕτεροι, καθάπερ ἐκ μεγάλης πηγῆς τῆς πρώτης ἀποῤῥαγέντες Σκυθικῆς, ἐς δύο σχίζονται μοίρας· καὶ ἡ μὲν, τοὺς πρὸς τῇ Ἀσίᾳ Σαυρομάτας καταστρέψασα, ἔδραμε μέχρι καὶ ἐς θάλασσαν τὴν Κασπίαν, οἳ καὶ τὴν πάτριον ἤδη ἐκλαθόμενοι κλῆσιν Σαυρομάται καὶ Μασσαγέται ἐκαλοῦντο καὶ Μελάγχλαινοι καὶ Ἀμαζόνες· καὶ ὅσα αἱ δουλωθεῖσαι φυλαὶ κατὰ διαίρεσιν εἶχον ὀνόματα, πάντων καὶ
D οὗτοι κεκοινωνήκασι τούτοις, διὰ τὴν ἐς τὰ ἐκείνων ἤθη δευσοποιόν τε καὶ ἀναπόνιπτον μεταδιαίτησιν. Οἱ δ' ἐς τὴν Εὐρώπην ἀποκλίναντες, τὴν παρωκεάνειον πᾶσαν καταδραμόντες ἤπειρον, ἔς τε Σαρμάτας καὶ Γερμανοὺς τὰ ὀνόματα ἤμειψαν καὶ αὐτοί. Χρόνῳ δὲ ὕστερον καὶ ἐς τὴν Κελτικὴν ἐμβαλόντες καὶ ταύτην οἰκειωσάμενοι, Κελτοί τε ἤδη καὶ Γαλάται ἐκλήθησαν. Ἐῶ λέγειν τοὺς ὀψὲ τοῦ χρόνου τὰς Ἄλπεις ὑπερβαλόντας καὶ κατὰ τῆς Ἰταλίας

Variorum notæ.

(64) Vide notata ad Chronicon Paschale pag. 510 B. DUCANG.

αὖθις μυριάσιν εκστρατεύσαντας πολλαῖς, Τεύτονάς A τε καὶ Κίμβρους, αὐταῖς γυναιξί τε καὶ τέκνοις, οἳ καὶ μόλις μὲν, κατεκόπησαν δ' οὖν ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν δυνάμεων, ὑπάτων τηνικαῦτα καὶ στρατηγῶν τυγχανόντων τοῦ τε Μαρίου Γαΐου καὶ τοῦ Κάτλου Λουτατίου.

manis exercitibus, Caii Marii et Luctatii Catuli consulum ductu atque auspiciis.

ϛ'. Καὶ τί δεῖ λέγοντα; διατρίβειν, ὅπου γε καὶ Λιβύης αὐτῆς πολλάκις ἐπέβησαν, τούς τε ἑσπερίους καταστρεψάμενοι Ἴβηρας καὶ τὸν κατὰ τὰς Ἡρακλείους στήλας πορθμὸν διαβάντες; Αὐτοὶ μὲν γὰρ, ἐφ' οὓς ἂν ἐπελάσωσι, πάντας ὡς τὰ πολλὰ καταστρεφοῦνται, καὶ τῶν ἄλλων κυριεύουσι τόπων. Γῆν δ' αὐτῶν Σκυθικὴν τῶν πάντων οὐδεὶς ἐξ αἰῶνος φαίνεται δουλωσάμενος. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι ἐκεῖνοι τὸν ἁβρὸν καὶ ἐμβριθῆ βίον ἀρχῆθεν ἐξομοσάμενοι, οὔτε σῖτον ἔδουσιν (64), οὔτ' αἴθοπα οἶνον πίνουσιν, οὗ χάριν οὔτε γῆν ἀροῦσιν, οὔτε ἄμπελον B ἐγεώργησαν πώποτε, οὔτε τῶν ἄλλων σπορίμων ἐπιτηδεύουσιν, ὧν οἱ τῆς ἐνδοτέρας οἰκουμένης καθεστήκασι τρόφιμοι. Ἃ τοῖς μὲν Σκύθαις ἐθάσιν οὖσιν ἡδέα καὶ ἥκιστα ἐπαχθῆ [P. 20], τοῖς δὲ πολεμίοις καὶ μάλα πολέμια, οἳ τὰ σκευοφόρα πλείω τῶν μαχίμων ἐπάγονται, καὶ ὅπη στρατοπεδεύσειαν, πολλῆς καὶ παντοδαπῆς δέονται τῆς ἀγορᾶς, ἵν' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ὑποζυγίοις ἀνενδεῶς χορηγοῖεν τὰ χρήσιμα. Οἱ δὲ τὸν ἄσκευον καὶ κοῦφον ἀσκοῦντες βίον ἀεὶ ῥᾳδίως τὰς ἐκστρατείας ποιοῦνται, καὶ τριῶν διὰ μιᾶς ἡμέρας πολλάκις δίκην πτηνῶν αἰθερίων περιτρέχουσι γῆν, ἄλλην ἐξ ἄλλης πρὶν ἀκουσθῆναι καταλαμβάνοντες, μηδὲν μὲν ἐπαγόμενοι, πάντα δ' οὖν ἔχοντες, ὅσα πρὸς τὸ νικᾷν ῥᾳδίως ἐφόδια κράτιστα. Εἶναι γὰρ ταυτὶ τότε κατὰ C πλῆθος ἐξιέναι μικροῦ καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, τό τε τῆς κινήσεως εὔστροφον καὶ ὀξύτατον, καὶ ὃ τούτων μεῖζον, τὸ τελέως ἀφειδεῖν ἑαυτῶν καὶ κατὰ πρόσωπον δίκην ἀγρίων θηρῶν ἀπαντᾷν ἐς τὰς μάχας.

VI. Quid multa, cum in ipsam Africam sæpe penetrarint, Iberis occidentalibus subactis, et freto Herculis trajecto? Nam quibus arma inferunt, eos omnes plerumque vincunt, et alienis regionibus dominantur. Eorum vero patriam Scythiam nemo unquam ab omni ævo videtur domuisse. In causa est, quod delicatam et luxu diffluentem vitæ rationem ab initio perosi, nec frumentum edunt, nec vinum bibunt. Quamobrem neque terram arant, neque vineam unquam coluerunt, neque alias fruges serunt, unde interioris orbis incolæ victitant. Quæ cum Scythis, quippe assuetis, **35** minime gravia ac potius jucunda sint, hostibus eorum acerbissima sunt, impedimenta plura quam bellica instrumenta adducentibus, et ubi castrametati sunt, mercatum omnis generis requirentibus, ne quid vel ipsis vel jumentis desit. At illi expeditæ ac tenui vitæ semper assueti, facile bella suscipiunt, ac tridui iter sæpe uno die volucrum instar conficiunt: et alias atque alias ante famam adventus sui terras occupant, nihil quidem secum adducentes, sed iis rebus omnibus instructi, quibus victoria facile paretur. Eæ sunt multitudo eorum pene innumerabilis, agilitas corporum ac celerrimæ progressiones, et (quod his majus est) animus vitæ omnino prodigus, et ferarum more rectus in adversum hostem impetus.

## CAPUT V.

*Hyperborei Scythæ ad Caspium mare descendunt. Mors Sitzischanis eorum ducis. Hujus filii Chalaus et Telepugas exercitum dividunt. Telepugas in Europam suos ducit. Plurimas gentes subigit. Scythæ Comani Scytharum Hyperboreorum metu Istrum trajiciunt. A Joanne Duca benigne excepti. In Romanas legiones referuntur. Iisdem sedes in Europa et in Asia assignatæ. Altera pars Hyperboreorum Scytharum, secuta Chalaum ducem, ad Taurum montem hibernat. Ejus montis descriptio. Scythæ in Indiam usque penetrant. Hinc retro conversi citeriores provincias pervadunt. Demum in Mesopotamia sedem figunt. Eorum imperator quietis impatiens Persas, Parthos et Medos per satrapas subigit. Imperium littoribus maris terminare constituit. Scythæ aurum ac delicias primo negligunt: deinde communi naturæ humanæ vitio degenerant. Victis tributa imponunt. Assyriorum ac Persarum consuetudine mansuescunt. Eorum religionem, habitum ac ritus omnes amplectuntur.*

Α'. Ἀλλ' ἐπανιτέον, ὅπη τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου καταλελοίπειμεν. Ἤδη γὰρ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δούκα (65) τὰ Ῥωμαίων σκῆπτρα διέποντος, μοῖρα Σκυθῶν (66) παμπληθὴς καὶ ἐς πολλὰς ἀναφέρουσα τὸν ἀριθμὸν μυριάδας, ἄνωθεν ἐξ Ὑπερβορέων D ἀποσπασθεῖσα κάτεισι μὲν ἀθρόα μέχρι καὶ Κασπίας θαλάττης. Ἐν τούτοις δὲ τοῦ ἡγουμένου Σιτζισχὰν (67) τετελευτηκότος, διείλοντο τὴν ἡγεμονίαν

I. Sed ad historiæ seriem redeundum est. Nam cum Joannes Ducas rerum jam potiretur, Scytharum portio numerosa, quæ multis hominum millibus constabat, ab Hyperboreis effusa ad Caspium mare protinus descendit. Interim vero duce eorum Sitzischane defuncto, ambo ejus filii, Chalaus et Telepugas, exercituum principatum diviserunt. Ac Chalaus Caspia et Jaxarte fluvio lato

### Variorum notæ.

(64) Homerus de Diis, *Iliad.* lib. V. 341. Boivin.

(65) Pachymeri. lib. v. cap. 4. Ducang.

(66) Scytharum voce Tartaros hic intelligit, qui hac tempestate in varias Europæ et Asiæ regiones effusi has omnino vastarunt: de qua quidem irruptione agunt passim historici, atque in iis Acropolita cap. 33. Ducang.

(67) Pachymeri lib. v. cap. 4. Τζινγισχὰν dicitur, ubi is hæc addit: Τζίγγις γὰρ ὄνομα· τὸ δὲ Κάνις, βασιλεύς, cujus vocis vim ac significatum prodit etiam Vincentius Belvacensis lib. xxx, cap. 69; et lib. xxxii, cap. 34, a quo *Chingis* nude, omisso *Cham* epitheto, interdum appellatur, ut eod. lib. cap. 8. Latini vero scriptores *Chingischam* hunc vulgo vocant, ut idem Belvacensis d. cap. 69, et aliis locis, qui Tartarorum ab Indiæ

et profundo, qui e Scythicis montibus ortus, Sogdianam perfluens, in mare Caspium irrumpit, ad septentrionem relictis, **36** per inferiorem Asiam descendit. Sed de his loqui supersedeamus; nam de Europa prius est dicendum. Alter enim Sitzischanis filius Telepugas limitibus imperii sui constitutis, meridiem versus Caucasi cacuminibus et deinceps mari Caspio, per Massagetarum et Sauromatarum terram proficiscitur, nec eas tantum, sed omnes gentes, quæ Mæotidem paludem et Tanaim accolunt, subigit. Deinde Tanais fontibus superatis, impetu adversus Europæas gentes descendit, quæ multæ ac variæ fuerunt. Nam quæ in mediterraneis habitabant, partes quædam ac reliquiæ erant veterum Scytharum, in pastores et aratores divisæ: quæ autem Mæotidis confinia et Ponti oram accolebant, Zicchi et Abasgi, Gotthi et Hamaxobii, Tauroscythæ et Borysthenitæ erant et Mysiæ, quæ est ad Istri ostia, habitatores.

A τῶν στρατευμάτων ἀμφοῖν αὐτοῦ τῷ υἱέε, ὅ τε Χαλαοῦ καὶ ὁ Τελεπουγᾶς (68). Καὶ ὁ μὲν Χαλαοῦ πρὸς ἄρκτον ἀφεὶς τήν τε Κασπίαν καὶ Ἰαξάρτην ποταμὸν (69), ὃς ἐκ τῶν Σκυθικῶν ῥηγνύμενος ὀρῶν, πλατύς τε καὶ βαθύῤῥους διὰ τῆς τῶν Σογδιανῶν χώρας κατιὼν, ἐς τὴν Κασπίαν ποιεῖται τὰς ἐκβολὰς, κατῄει διὰ τῆς κάτω Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος ἀναμενέτω· ἀνθέλκει γὰρ ἡμᾶς ἐκεῖθεν ὁ τῆς Εὐρώπης. Ὁ γὰρ ἕτερος τῶν υἱέων τοῦ Σιτζισχᾶν, ὁ Τελεπουγᾶς (70), ὅρους τῆς οἰκείας ἀρχῆς ποιησάμενος πρὸς μεσημβρίαν μὲν τὰς τοῦ Καυκάσου ὑπερβολὰς καὶ ἐφεξῆς τὰ τῆς Κασπίας θαλάσσης πελάγη, ἐπορεύετο διὰ τῆς τῶν Μασσαγετῶν καὶ Σαυροματῶν γῆς, πᾶσαν ὑποποιούμενος αὐτήν τε καὶ ὅσα Μαιώτιδά τε καὶ Τάναϊν τῶν ἐθνῶν παB ροικοῦσιν. Εἶτα ὑπερβαλὼν τὰς πηγὰς τοῦ Ταναΐδος, πολὺς ἐῤῥύη κάτω [P. 21] διὰ τῶν Εὐρωπαίων ἐθνῶν. Πλεῖστα δὲ ταῦτα πεφύκασι καὶ παντοδαπά· ὧν τὰ μὲν ἐς μεσόγειον τεμάχιά τε καὶ λείψανα ἦσαν τῶν πάλαι Σκυθῶν, ὅσα ἐς νομάδας καὶ ἀροτῆρας ἐμερίζοντο· τὰ δὲ ὁμοροῦντα τῇ Μαιώτιδι καὶ τὴν τοῦ Πόντου πληροῦντα παράλιον, Ζικχοί τ' Ἀβασγοί τε ἦσαν, Γοτθοί τε καὶ Ἀμαξόβιοι (71), Ταυροσκύθαι τε καὶ Βορυσθενῖται, καὶ πρὸς τούτοις ὅσοι τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἴστρου Μυσίαν ἐνέμοντο.

II. Hi vero Hunni et Comani vocabantur; erant etiam qui eos Scythas nominarent. Ii gravi et intolerabili Scytharum impressione perterriti, mutandas sibi sedes censuerunt. Neque enim ullis satis fiduciæ ad resistendum erat, sed omnes et urbes et gentes trepidabant, et spicarum instar quasi in area conterebantur ac profligabantur. Unde et hi Scythici belli successu desperato, pellibus palea plenis pro ratibus **37** usi, cum uxoribus et liberis Istrum transierunt, et satis longo tempore in Thracia oberrarunt, idoneam sibi coloniam quæritantes, decem millibus haud pauciores. Sed priusquam vagandi finem fecissent, imperator Joannes magnificis muneribus aliisque beneficiis eos sibi adjungit et ipsos etiam in Romanas legiones refert, alias aliis sedes partitus, quibusdam in Thracia et Macedonia, quibusdam in Asia ad Mæandrum et apud Phrygiam.

B'. Οὖννοι δὲ οὗτοι καὶ Κόμανοι ἐκαλοῦντο (72)· ἦσαν δὲ οἳ καὶ Σκύθας αὐτοὺς κατωνόμαζον. Οἳ καὶ τὴν βαρεῖαν καὶ ἀνυπόστατον ἔφοδον ἐκπλαγέντες τῶν ἄρτι ἐπιδραμόντων Σκυθῶν, ἔγνωσαν δεῖν ἑαυτοὺς μετανάστας ἐκεῖθεν ποιεῖν. Οὐ γὰρ ἐν ἐλπίσιν ὅλως χρησταῖς οὐδενὶ τὸ ἀνθίστασθαι ἦν, ἀλλὰ πάντα ὑπεπτήχει καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, καὶ δίκην ἀσταχύων C ὡς ἐν ἅλωνι θερινῷ συνετρίβοντό τε καὶ ἐφθείροντο. Ὅθεν ἀπογνόντες καὶ οὗτοι τὸν πρὸς τοὺς Σκύθας πόλεμον, διφθέραις (73) ἀντ' ἄλλης σχεδίας κάρφης πεπληρωμέναις τὸν Ἴστρον διέβησαν ἅμα γυναιξί τε καὶ τέκνοις. Καὶ οὐ μικρόν τινα χρόνον ἀνὰ τὴν Θρᾴκην πλανώμενοι περιῄεσαν, ἀποικίαν ζητοῦντες ἁρμόττουσαν ἑαυτοῖς, χιλιάδες οὐ μείους τῶν δέκα. Ἀλλὰ πρὶν αὐτοὺς καταλῦσαι τὴν πλάνην, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης δωρεαῖς μεγαλοπρεπέσι καὶ δεξιώσεσιν ἄλλαις ἐφέλκεται καὶ τοῖς Ῥωμαϊκοῖς (74) καὶ αὐτοὺς ἐγκαταλέγει στρατεύμασι, χώρας ἄλλοις

## Variorum notæ.

rege, cui parebant, defectionem ad annum 1206 refert. DUCANG.

(68) Aliter filiorum Chingischami nomina efferunt idem Belvacensis cap. 13, ejusdem lib. XXXII; Haytonus, cap. 17; Paulus Venetus, et alii. DUCANG.

(69) De quo multis egimus ad Nicephori Bryennii Historiam lib. I, n. 7. DUCANG.

(70) Hanc Tartarorum in Europæas provincias irruptionem Bathy, Chingischami duci, ex Thossato filio nepoti, ascribit idem Belvacensis lib. XXXI, cap. 149; et lib. XXXII, cap. 15. DUCANG.

(71) Hic omissam lineam liquet in Wolfii versione: *Ziuchi sunt, Gothi, et Hamaxobii*, quos et ἀμαξοφορήτους alii vocant; atque ii sunt Scythæ Nomades, ut est apud Leunclavium in Onomastico priore Turcico, in voce *Jurchi*. DUCANG.

(72) Duplicem fuisse Comaniam observare est, alteram, quæ ad septentrionem, Hungariæ conterminam, seu versus Danubium, alteram, quæ in Asia, quo Comani cum aliis nationibus septentrionalibus jam olim migrarant, exstitit. De priore hic

sermo est, quam Anna Comnena lib. VIII; et Magister Rogerius *De destruct. Hungariæ*, cap. 20, circa D Danubium, Tanaim et Borysthenem statuunt. De situ vero regni Comanorum Asiaticorum egit Haytonus cap. 5, et ibi Reineccius; præterea Vincentius Belvacensis lib. XXXII, cap. 21, 23. Nos etiam in notis ad Villharduini n. 185 quædam attigimus. Ut porro Comania Asiatica a Tartaris expugnata fuerit, scribit idem Belvacensis eod. lib. cap. 10. DUCANG.— *Οὖννοι δὲ οὗτοι καὶ Κόμανοι ἐκαλοῦντο. Ἦσαν δὲ καὶ οἳ Σκύθας αὐτοὺς κατωνόμαζον. Hi vero Hunni et Comani vocabantur. Erant etiam qui eos Scythas nominarent.* Ita vertendum: non, ut Wolfius, *Erant etiam qui se Scythas nominarent*, alio sensu. *Comani* vocantur in margine codicis A; nam illic ascriptum est: Περὶ τῶν Κομάνων προσφυγόντων τῷ βασιλεῖ. BOIVIN.

(73) Acropolita cap. 35, de iisdem: ἀσκοῖς τὸν Ἴστρον διαπεράσαντες. Egit de ejusmodi coriaceis naviculis præ cæteris Joan. Schefferus lib. I, *De militia navali* cap. 5. DUCANG.

(74) Comanorum qui Joanni Vatatzæ imperanti

ἄλλας διανειμάμενος εἰς κατοίκησιν, τοῖς μὲν κατὰ Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, τοῖς δ' ἐν Ἀσίᾳ κατὰ Μαίανδρον καὶ Φρυγίαν.

Γ'. Ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἕω πάλιν ἡμᾶς ὁ λόγος διαβιβάζειν ἐπείγεται, καὶ τοὺς Ὑπερβορείους ἐκείνους Σκύθας (75), οἳ κατὰ τῆς Ἀσίας δίκην ἀκρίδος βαρείας χυθέντες μάλα σφοδρῶς μικροῦ πᾶσαν συνεκύκησάν τε καὶ ἐδουλώσαντο. Οὗτοι γὰρ ἐπειδὴ τὰ περὶ τὴν Κασπίαν στενὰ διέβησαν, κατὰ νῶτον ἀφέντες Σογδιανούς τε καὶ Βακτριανοὺς καὶ Ὦξον τὸν Σόγδον (76) ποταμὸν, ὃν μεγάλαι τε καὶ πλεῖσται τρέφουσι πηγαὶ, παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν πρόσω μεγάλων ὀρῶν διεχείμασαν, τῶν ἐκεῖσε τῆς χώρας ἐκείνης ἀγαθῶν ἀπολαύοντες, ὅσα τῆς ἄνωθεν λείας ὤναντο. Ὄρη δὲ ταῦτά εἰσι πλεῖστα καὶ μέγιστα, ἃ πάντα κατὰ συνέχειαν ἀλλήλων ἐχόμενα ὥσπερ ἓν ἅπαντα γίνονται ὄρος, Ταῦρος ὀνόματι καλούμενον γενικῷ, ᾧ κατὰ μέσον ἀκριβῶς διέζωσται πᾶσα Ἀσία. Ἀρχὴ μὲν γὰρ αὐτῶν πρὸς ζέφυρον ἄνεμον τὰ ἔγγιστα τοῦ Αἰγαίου πελάγους· σχίζουσι δὲ ἐκεῖθεν ἐξιόντα ἐς τμήματα δύο τὴν ὅλην Ἀσίαν, ἄχρις ἂν ἐς ἀπηλιώτην ἄνεμον παρ' αὐτὸν τελευτήσωσι τὸν Ὠκεανόν.

A III. Verum jam in Orientem est transeundum, et ad illos Hyberboreos Scythas veniendum, qui in Asiam velut magna vis locustarum effusi, propemodum universam conturbarunt et oppresserunt. Nam Caspiis angustiis superatis, Sogdiana a tergo relicta, et Bactrianis et Oxo Sogdo flumine, qui plurimis iisque magnis fontibus augetur, ad radices magnorum montium progressi hibernarunt, ubertate illius regionis et præda ante parta fruentes. Montes autem illi et plurimi sunt et maximi : qui quod una quadam continenti serie cohærent, in unum veluti montem conflantur, qui nomine communi Taurus dictus, Asiam universam perfecte mediam cingit ac dividit. Incipiunt illi ab occasu, proxime Ægæum mare; inde vero exorsi totam B Asiam in duas partes secant, donec ad Subsolanum ventum juxta **38** ipsum Oceanum terminentur.

Δ'. Ἀλλὰ γὰρ ἦρος ἐπιγενομένου, ὅτε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς τὴν χλόην τῆς πόας ἐνδύεται, τὰ παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρῶν χειμάδια καταλιπόντες οἱ Σκύθαι, καθάπερ αἰπόλια καὶ βουκόλια, κατὰ πλῆθος τὰς κορυφὰς τῶν ὀρῶν ὑπερβάλλουσι, ῥέουσί τε κατὰ τῶν ὑποκειμένων ἐθνῶν καὶ πάντας ἐν λόγῳ λείας ποιούμενοι, [P. 22] καταντῶσιν ἐς Ἰνδικὴν, ὁπόση ἐφ' ἑκάτερα κεῖται τοῦ μεγίστου τῶν ποταμῶν Ἰνδοῦ. Καὶ ταύτῃ ζυγὸν ἐπιθέντες δουλείας, οὐκέτι πρὸς ἕω ταύτης ἐπέκεινα ὥδευον διὰ τὸ τραχύ τε καὶ καυματῶδες τοῦ τόπου· ἀλλ' ἐπ' Ἀραχωσίαν τε καὶ Καρμανίαν τὴν ὁρμὴν ἐποιήσαντο· καὶ πάντων ῥᾳδίως ὑποκυπτόντων, ἐπὶ Χαλδαίους ἀφίκοντό τε καὶ Ἄραβας. Ἔπειτα ἐς Βαβυλωνίους καὶ Ἀσσυρίους διαβάντες, καὶ Μεσοποταμίαν κατειληφότες, καὶ ταῖς τοῦ τόπου χάρισιν ἀρεσθέντες, ἐκεῖ τὴν μακρὰν καταλύουσι πλάνην, ἔτος που ἤδη τρίτον ἀνύοντες, ἀφ' οὗ τόν τε Ἰαξάρτην διεπεραιώθησαν ποταμὸν καὶ τῶν ἄλλων διέστησαν ὁμοφύλων, τῆς κάτω Ἀσίας κληρούχους τάξαντες ἑαυτούς.

IV. Vere igitur, cum omnis terra graminis viriditate vestitur, relictis ad montium radices hibernis, Scythæ velut hædorum greges boumve armenta, montium cacumina superant, et in populos subjectos irruunt; eosque omnes prædati, in Indiam penetrant, quanta in utramque ripam maximi fluviorum Indi patet. Qua sub jugum missa, versus ortum ultra progredi destiterunt, ob asperitatem et æstum loci : sed itinere in Arachosiam et Carmaniam converso, gentibus illis facile subactis, ad C Chaldæos et Arabes pervenerunt. Deinde ad Babylonios et Assyrios transgressi, occupataque Mesopotamia, amœnitate loci allecti longos ibi errores finiunt, tertio anno postquam Jaxarten fluvium trajecerant et a popularibus suis avulsi Asiam inferiorem sibi vindicarant.

Ε'. Ὥσπερ δὲ πῦρ ἐς ὕλην βαθεῖαν ἐνσκῆψαν, οὐ μόνον ἧς τὸ πρῶτον ἐδράξατο, ταύτην λυμαίνεται μόνην, ἀλλ' εἰ ὁμοίᾳ καὶ πάσῃ τῇ πέριξ ἐντύχοι, ἤδη καὶ πᾶσαν ἐκείνην ῥᾷστα ἐπιβόσκεται· οὕτω καὶ ὁ τῶν Σκυθῶν ἀρχηγὸς τουτωνὶ τὴν τῆς ὅλης Ἀσίας ἐξαίρετον πρὸς ἅπασαν ἀνθρωπίνην ἀπόλαυσιν ἐς οἴκησιν ἀπολέξας ἑαυτῷ, οὐκ ἠρέμησε τοῦ λοιποῦ, οὐδὲ τῶν πέριξ ἀπέσχετο· ἀλλὰ τοὺς ὑπ' αὐτῷ σατράπας καὶ χιλιάρχους διαπεμπόμενος, Πέρσας μὲν πρῶτον καὶ Πάρθους καὶ Μήδους παρεστήσατο· ἔπειτα διὰ τῆς μεγάλης ἀνιὼν Ἀρμενίας, ἤλασε πρὸς μὲν ἄρκτον ἄχρι Κολχίδος καὶ τῆς ἐκεῖσε

V. Sed quemadmodum ignis in densam silvam delatus non eam solum, quam primam corripuit, consumit, sed et circumjectam omnem, si ei pariter obvia fuerit, facillime depascitur : sic dux illoD rum Scytharum, totius Asiæ ad omnem humanam commoditatem opportunissima sede sibi delecta, postea non quievit, neque finitimis abstinuit : sed tribunis suis et satrapis alio atque alio missis, Persas primum et Parthos et Medos subigit; **39** deinde per Armeniam majorem ascendendo versus septentrionem ad Colchidem et finitimam illi Iberiam excurrit. Habebat porro in animo, sequentibus an-

## Variorum notæ.

se dediderunt, meminit Cantacuzenus, lib. I, cap. 2. DUCANG.

(75) Quo vocabulo Tartaros Asiaticos pariter intelligit, qui ducibus Chingischami filiis Asiam fere universam pervaserant, cum qui versus Danubium habitabant Europæos vocat, lib. IV, cap. 7. DUCANG.

(76) De Oxo fluvio egimus ad lib. I Bryennii, n. 7, p. 201. DUCANG.

nis interiorem quoque Asiam pervagari et imperii sui limites arenis littorum, qua mare et terra coeunt, terminare : neque enim ferendum esse, ut ulla gens ejus ditioni non subesset, quæ per totam Asiæ continentem ad marina usque habitaret. Sed tum quiete ibi considere decreverunt, provinciis, urbibus, habitationibus, aliarumque rerum possessionibus prædiisque voluptariis et amœnissimis inter se distributis.

Ἰβηρίας· ἔμελλε δὲ ἤδη ἐς τοὺς ἐπιόντας ἐνιαυτοὺς καὶ διὰ τῆς ἐνδοτέρας ἐλάσαι Ἀσίας καὶ ὅρους τῆς οἰκείας ἀρχῆς ποιήσασθαι τὰς παραλίους ψάμμους, ὅπου θάλασσά τε καὶ ἤπειρος σπένδονται· μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν ἀνεκτῶν, ἔξω τι τῆς αὐτῶν ἐλλελεῖφθαι χειρὸς, ὁπόσα τὴν τῆς Ἀσίας ἤπειρον ἅπασαν ἄχρι θαλασσῶν οἰκοῦσιν αὐτῶν. Τέως δ' αὐτόθι καταμένειν ἠρεμοῦντες ἐγνώκεισαν, κλήρους ἑαυτοῖς διανείμαντες χωρῶν καὶ πόλεων, διαφόρων τε οἰκιῶν καὶ κτημάτων κτήσεις καὶ καταγωγὰς, πολλὴν ἐμπαρεχομένας τῷ σώματι θυμηδίαν καὶ τρυφήν.

VI. Aurum vero, argentum, varias pecuniæ species, sumptuosasque divitias, quibus loca illa abundant, cui usui essent cum adhuc ignorarent, non secus ac lutum ac veluti res abjectas et inutiles negligebant. Natura enim res necessarias in primis monstrat, quæ si propter penuriam angustæ non sint, sed benignitate fortunæ supersint, tum naturæ providentia veluti per æmulationem rursus excitatur quatenus potest ad ea diligenda, quæ sensibus magis blandiantur. Quorum satietas si subsequatur, statim ea patrocinatur rebus superfluis ; et primum quamdam veluti fraudem machinatur, ac tanquam escam varietatem earum rerum et compositionem multiplicem objicit; deinde arcanam voluptatem quasi per magicas præstigias insinuat, ne nimia rerum superfluarum copia gravis et molesta fiat. Ita hi **40** quoque principio solis necessariis, iisque angustis assueti : deinde in tot earum regionum amœnitatibus versati, quot Babyloniorum et Assyriorum confinia suppeditant, eas non esse deserendas judicarunt : sed diuturnis illis laboribus et vagis cursibus repudiatis, ibi considendum et deinceps vivendum esse. Unde iis gentibus, quas invaserunt, annua tributa imposuerunt, nec ex eo desistunt eas exactionibus et edictis pro mancipiis quotannis exagitare, et velut ex magno tripode oracula reddere, ac pro sua libidine quidvis in illas decernere.

Ϛ'. Χρυσὸς δὲ καὶ ἄργυρος καὶ χρημάτων ποικιλία καὶ πολυτέλεια (πολλὰ δὲ ταῦτα ἐπιχωριάζει κατ' ἐκείνους τοὺς χώρους) οὔπω ἐγινώσκετο τούτοις εἰς ὅ τι χρήσιμα εἴη τοῖς ἔχουσι· διὸ καὶ παρέτρεχον αὐτὰ ἴσα καὶ κόνιν, καὶ ὅσα ἐς ὕλην ἀνόνητον ἐῤῥίπται. Ἡ γὰρ φύσις τῶν ἀναγκαίων γίνεται πρῶτον διδάσκαλος· ἂν γοῦν ταῦτα μὴ σπάνις στενοχωρῇ τις, ἀλλ' ἐς πλῆθος ἡ τύχη παρέχῃ προκεῖσθαι, τηνικαῦτα ὡς ἐκ συγκρίσεως προμηθὴς αὖθις ἡ φύσις καθίσταται, κατ' ἐξουσίαν τὸ προσηνέστερον ἐκλεγομένη σαφῶς ταῖς αἰσθήσεσιν. Ἂν δὲ κόρος ἐπὶ τούτοις γένηται, συνήγορος οὗτος αὐτίκα καθίζει τοῖς περιττοῖς, καθάπερ τινὰ πλάνην καὶ δέλεαρ μηχανώμενος πρῶτον τὴν αὐτῶν ἐς διάφορα εἴδη ποικιλίαν καὶ σύνθεσιν· κἄπειτα ἐγγοητεύων οὑτωσί πως ἀπόῤῥητον ἡδονὴν, ἵνα μὴ τὸ τῆς περιττότητος ἐμβριθὲς ἐπαχθὲς φαίνηται ἅμα καὶ λυπηρόν. [P. 23] Ὡς νῦν γε καὶ οὗτοι μόνοις τοῖς ἀναγκαίοις ὄντες ἐθάδες, καὶ τούτοις ἐστενωμένοις, ἔπειτα τοσαύταις τῶν τόπων ἐκείνων χάρισιν ἐντυχόντες, ὁπόσας ἡ Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων φέρει περίχωρος, οὐκέτι τούτων ἀπαλλάττεσθαι ἔκριναν δεῖν, ἀλλὰ χαίρειν εἰπόντες τοὺς μακροὺς ἐκείνους πόνους καὶ περιδρόμους, ἐκεῖσε τοῦ λοιποῦ ποιεῖσθαι καθημένους τὴν δίαιταν. Ἐκεῖθεν δ' ὁπόσοις ἐπῆλθον ἔθνεσι, φόρους συντάξαντες ἅπασιν, ἀνὰ πᾶν οὐ διαλείπουσιν ἔτος δασμολογοῦντες καὶ ἐπιτάττοντες ὅσα καὶ δούλοις, χρηματίζοντες ὡς ἐκ μεγάλου τρίποδος, καὶ θεμιστεύοντες ὁπόσα σφίσι δοκοίη ἐς ἐκείνους καθήκειν.

VII. Tandem cultioribus Assyriorum, Persarum et Chaldæorum moribus mansuefacti, ad eorum religionem inclinarunt, patrio numinis contemptu relicto, illorumque mores et instituta in vestibus, in sumptuoso victu, cæterisque vitæ deliciis receperunt, tanta mutatione facta, ut cum prius caput crasso et promisso pileo tegerent, et reliqui vestitus omnis felicitas in pellibus animalium et coriis illaboratis apud eos consisteret, arma vero eis essent clavæ, fundæ, hastæ, sagittæ et arcus, omnia ex tempore quernis et aliis similibus lignis fabricata, qualia montes et sylvæ certis tempestatibus sponte nascentia producunt, iidem postea vestes integras sericas et auro intertextas usurparent; usque adeo luxu immodico diffluere cœperunt, pristina vitæ ratione prorsus in contrarium mutata.

Ζ'. Τῷ δὲ χρόνῳ τοῖς τῶν Ἀσσυρίων καὶ Περσῶν καὶ Χαλδαίων ὁμιλήσαντες πεπαιδευμένοις ἤθεσιν, ἔς τε τὸ αὐτῶν ἔκλιναν σέβας, τὴν πάτριον ἀθεΐαν ἀφέντες, καὶ τοῖς αὐτῶν κεκοινωνήκασι νόμοις καὶ ἔθεσιν, ὁπόσα τε ἐς ἐσθῆτα καὶ τράπεζαν ἄγει πολυτελῆ, καὶ ὁπόσα τὴν τῆς ἄλλης διαίτης ὑπαγορεύει τρυφήν. Ἐς τοσαύτην γὰρ τὴν μεταδιαίτησιν ἤδη παρήλλαξαν, ὥστε πρότερον τὴν μὲν κεφαλὴν παχεῖ τινι πίλῳ καὶ ἀνειμένῳ σκέποντες, τῆς δ' ἄλλης πάσης ἐσθῆτος τὸ εὔδαιμον εἰς δέρματα ζώων ἀγρίων ἐγκλείοντες, καὶ διφθέρας ἀνεπιτηδεύτους, ὅπλοις δ' ὁμοίως χρώμενοι ῥοπάλοις τισὶ, καὶ σφενδόναις, δόρασί τε καὶ βέλεσι καὶ τόξοις αὐτοσχεδίοις ἅπασιν ἔκ τε δρυῶν καὶ τῶν ὁμοίων δένδρων, ὅσα ὄρη καὶ λόχμαι ταῖς ὥραις δουλεύοντα φέρουσιν αὐτοφυῆ βλαστήματα, σηρικοῖς καὶ χρυσοϋφέσιν ὕστερον ἐχρήσαντο τοῖς ὅλοις ἐνδύμασιν· ἐς τοσοῦτον ἀμετρίας ἐξήνεγκαν τὴν ἁβρότητα τῆς τρυφῆς, ἐκ διαμέτρου καθάπαξ στήσαντες ἑαυτοὺς τῆς προτέρας διαίτης.

## CAPUT VI.

*Scytharum viciniæ Turcis et Arabibus suspecta. Turcorum legatio de pace ad Joannem Ducam. Ejus faciendæ necessitas par utrimque. Pax inita quam utilis rei Romanæ. Agrorum cultu et rei pecuniariæ cura imperator sibi et pauperibus consulit. Cognatis et aliis nobilibus, idem ut faciant auctor est. Quo consilio. Quantæ inde divitiæ. Fames apud Turcos. Romani illorum pecunia ditescunt. Ex ovis venditis corona imperatricis, dicta Ovata. Edictum imperatoris, ne quis vestibus utatur extra imperii fines quæsitis. Pœna addita. Æquitas ejus legis.*

Α'. Ἐπὶ τούτων οἱ τὴν ἐντὸς τοῦ Εὐφράτου Ἀσίαν A ἔχοντες Τοῦρκοι (77) καὶ οἱ τὴν Κοίλην Συρίαν καὶ Φοινίκην Ἄραβες θόρυβον εἶχον ἐφ' ἑαυτοὺς οὐ μικρὸν, πονηρὸν τοὺς Σκύθας ὁρῶντες γειτόνημα (78). Πρέσβεις οὖν αὐτοκράτορας ὁ τῶν Τούρκων ἡγεμὼν (79) πρὸς τὸν βασιλέα ἐκπέμπει Ἰωάννην περὶ βεβαίων σπονδῶν· ἐδεδίει γὰρ, μὴ περισπώμενος ἐς τὰς τῶν Σκυθῶν μάχας αὐτὸς ὄπισθεν ἔχῃ μεγάλους ἐχθροὺς τὰς Ῥωμαίων δυνάμεις· [P. 24] εἶναι γὰρ αὐτῷ τῶν πάνυ τοι ἀδυνάτων καὶ σαφῆ τῆς οἰκείας ἡγεμονίας ἀπώλειαν, εἰ μόλις ἔχων τὸ θαῤῥεῖν ἀντιπαρατάττεσθαι πρὸς μόνας τὰς Σκυθικὰς ἐφόδους, ἔπειτα πρὸς δύο μερίζειν τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἀναγκάζοιτο διὰ τὰς ἑκατέρωθεν μάχας. Τοῦτο καὶ τῷ βασιλεῖ πρὸ βουλήσεως ἦν καὶ πάνυ τοι προδεδογμένον, πολλῶν εἵνεκα· ἑνὸς μὲν, ὅτι B μηδὲ τούτῳ ἐδόκει συνοῖσον, οὐδ' αὖ κοῦφον καὶ ῥᾴδιον, ὅτι μὴ τῶν μάλα βιαίων καὶ ἐπαχθῶν, μερίζεσθαι πρός τε τὰς τῆς Ἀσίας μάχας, πρός τε τὰς τῆς Εὐρώπης· ἑτέρου δ', ὅτι καὶ μέγα νῦν ἐπιτείχισμα καὶ σφόδρα τοι καίριον γίνεσθαι, μέσους κειμένους τοὺς Τούρκους κατὰ τῶν Σκυθικῶν πολέμων, καὶ τὸν κοινὸν δεχομένους κίνδυνον ἐν τοῖς ἑαυτῶν σώμασι, δίκην προμάχων στεῤῥῶν ἢ προβόλων πετρῶν, ἃς ἐνιαχοῦ τῶν παραλίων μερῶν κατὰ τῶν τῆς θαλάσσης ἀγρίων κυμάτων ἡ φύσις ἐξώπλισε.

**41** I. Inter hæc Turci, qui Asiam intra Euphratem, et Arabes, qui Cœlesyriam et Phœniciam tenent, non parum apud se trepidabant propter periculosam Scytharum vicinitatem. Itaque Turcorum princeps legatos summa rei gerendæ auctoritate præditos ad imperatorem Joannem firmandæ pacis causa mittit, timens, ne ipse Scythico bello distractus gravem hostem a tergo haberet Romanum exercitum. Eas quippe extremas angustias esse, et certissimum imperii sui exitium, si Scytharum tantum incursionibus vix audens resistere, ob geminatum bellum vires suas partiri cogeretur. Id et imperatori in votis erat, ac multis de causis fuerat jam ante decretum: tum quod minime utile aut facile, imo grave ac permolestum huic quoque videretur, bellis Asianis et Europæis distringi: tum quod firmissimum et opportunissimum vallum futuri essent Turci inter bellum Scythicum interjecti, commune periculum suis corporibus excepturi, velut robusti propugnatores, ac tanquam saxei obices, quos in maritimis plagis natura alicubi sævientibus pelagi fluctibus opponit.

Β'. Ταῦθ' ἄρα καὶ πρόθυμός τε καὶ μάλα ἐθελοντὴς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων ἐτέλει σπονδάς (80)· καὶ τοῦτο μέγα ὄφελος τοῖς Ῥωμαίων τότε κατέστη πράγμασιν. Ἄδειαν γὰρ καὶ ἀνακωχὴν τῶν μακρῶν C εἰληφότες πολέμων, ἐς τὴν τῶν οἰκείων κτημάτων καὶ πραγμάτων ἐπέδωκαν ἐπιμέλειαν. Αὐτός τε γὰρ ὁ βασιλεὺς τοσοῦτο μέρος ἀποτεμόμενος γῆς, ὅση τε ἀρόσιμος καὶ ὅση πρὸς ἀμπελουργίαν εὔθετος, ὅσον ἐξαρκεῖν ἔκρινεν ἔς τε βασιλικὴν τράπεζαν, καὶ ἐς ὅσα ἡ εὐεργετοῦσα καὶ διαρκῶς χορηγοῦσα γνώμη τοῦ βασιλέως παρεκελεύετο (γηροτροφεῖα δὲ ἦσαν ταῦτα καὶ πτωχοτροφεῖα, καὶ ὅσα τοὺς ἐκ παντοίων νοσημάτων ἐθεράπευον τραυματίας), ἐπιμελητάς τε τούτοις ἐπιστήσας, ὁπόσοι καλῶς γεωργεῖν τε καὶ ἀμπελουργεῖν ἴσασι, πολλήν τε καὶ ἄφθονον τὴν τῶν καρπῶν ἐτήσιον ἤθροιζε χορηγίαν. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἵππων καὶ βοῶν καὶ ποιμνίων, ὁμοῦ τε

II. His igitur de causis libenter et cupide admodum fœdus cum Turcis tunc fecit: quod rem Romanam plurimum juvit. Metu enim liberati hac diuturnorum bellorum intermissione possessiones et res suas curandi otium habuerunt. Nam imperator **42** tantum terræ arationi et vineis plantandis idoneæ usurpavit, quantum satis fore putabat ad mensam imperatoriam instruendam, et ad ea omnia procuranda, quæ beneficus ac prolixus principis animus decrevisset. Ea erant alimenta et hospitia senum ac pauperum; item quorumlibet morborum ac vulnerum curationes; quibus rebus et administratores præfecit, qui et agros colere, et vineas plantare scirent: ac quotannis uberem frugum proventum reposuit. Neque id solum; verum etiam armenta equorum et boum, ovium item et porcorum greges, ac varia genera cicurum avium paravit, unde mul-

### Variorum notæ.

(77) De Turcorum primis sedibus versus Tanaim, D et ut in Asiaticas regiones penetrarint, Basilii Bulgarocton̄i temporibus, uti scribit Bryennius l. cap. 7, seu ut Willelmus Tyrius lib. I, cap. 7, triginta aut quadraginta annis antequam nostri Hierosolymitanam expeditionem susciperent, multa congessimus ad eumdem Bryennium. Vide infra lib. IV, cap. 7. DUCANG.

(78) A quibus quidem Tartaris impugnabantur, uti narrat Belvacensis lib. XXXI, cap. 141. Quanta autem fuerit hac ætate nobilitas, magnitudo et opulentia regni Turcorum, quique magnates eorumdem dominio subjecti fuerint, exponit capitibus seqq. DUCANG.

(79) Jathatines Azatini sultani filius. Acropol. cap. 41. Vide Familias nostras Turcicas. DUCANG.

(80) Quibus quidem *Vatachius in CCCC lanceis serviebat, quoties vel quantum volebat*, uti scribit Belvacensis lib. XXXI, cap. 144, incertum an ex hoc fœdere, anno Chr. 1234 percusso, vel sequenti, juxta Acropolitam cap. 41. DUCANG.

tiplicem singulis annis proventum percipiebat. Idem cæteris etiam faciendi auctor fuit, tam cognatis suis, quam reliquæ nobilitati ut cum domi quisque haberet unde viveret, neque plebeios et inopes per vim opprimeret, et Romana respublica omni maleficio et crimine vacaret. Itaque paucis annis omnium horrea fructibus referta conspiciebantur, et viæ ac plateæ, et stabula et mandræ pecoris multitudinem et avium greges quoscunque vix capiebant.

A καὶ συῶν ἀγέλας προσεκτήσατο ἐπὶ τούτοις, καὶ παντοίων ὀρνίθων ἡμέρων εἴδη, ἐξ ὧν πολύχους ὁ τῶν γενομένων πορισμὸς ἐφαίνετο καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν. Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις παρῄνει ποιεῖν, ὅσοι τε τῶν γένει προσηκόντων, καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως εὐγενῶν ἦσαν, ἵν' ἕκαστος οἴκοθεν ἔχων τῆς χρείας τὸ διαρκὲς, μήτε χεῖρα τοῖς ἰδιώταις καὶ ἀσθενεστέροις ἐπάγῃ πλεονεκτοῦσαν, καὶ ἅμα καθαρεύουσα ἡ Ῥωμαίων τελέως ἐντεῦθεν ἀδικημάτων ᾖ πολιτεία. Καὶ μέντοι καὶ χρόνων ὀλίγων αἱ πάντων ἀποθῆκαι βρίθουσαι τοῖς καρποῖς ἑωρῶντο, αἵ τε ὁδοὶ καὶ ἀγυιαὶ καὶ πᾶσα μάνδρα καὶ σηκὸς ἐστενοχωροῦντο τοῖς κτήνεσι, καὶ ὁπόσαι τῶν ὀρνίθων ἦσαν ἀγέλαι.

III. Accidit autem illud etiam felici Romanorum fato, ut Turci molesta fame et maxima rerum necessariarum penuria conflictarentur. Qua de causa plenæ erant omnes viæ illius gentis hominum, mulierum, virorum, impuberum redeuntium et advenientium in Romanorum **43** agros. Omnes Turcorum opes acervatim, aurum, argentum, telæ, omne genus rerum voluptariarum ac sumptuosarum exhauriebantur et in Romanorum manus perveniebant. Videres magni pretii merces exiguo frumento commutari. Tum quælibet avis, bos, hædus magno pretio venibant. Eo pacto cum Romanorum ædes celerrime barbaricis opibus affluebant, tum imperatoris fiscus pecunia redundabat. Et ut rem omnem paucis expediam, cum ova gallinarum ii, quibus avium greges commissi erant, quotannis collecta venderent, exiguo tempore tantum inde pecuniæ coactum est, ut imperatrici corona gemmis et margaritis pretiosissimis distincta pararetur, quam imperator ex eo Ovatam nominavit, quod de venditis ovis confecta esset.

Γ'. Συνέβη δὲ τηνικαῦτα τοῖς Τούρκοις, ἐπ' εὐτυχίᾳ καὶ τοῦτο Ῥωμαίων, λιμὸς ἰσχυρὸς καὶ σπάνις μεγίστη τῶν χρειωδῶν. Καὶ ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο μεσταὶ τοῦ τοιούτου γε ἔθνους αἱ ὁδοὶ πᾶσαι, γυναι- B κῶν τε καὶ ἀνδρῶν καὶ ὅσοι ἥβης ἐλλιπεῖς, [P. 25] ἀνιόντων καὶ κατιόντων ἐς τὴν Ῥωμαίων χώραν. Καὶ ἐκενοῦτο σὺν ἀφθονίᾳ μακρᾷ πᾶς ὁ τῶν Τούρκων πλοῦτος ἐς τὰς Ῥωμαίων δεξιὰς, ὅσος ἐν ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ, ὅσος ἐν ὑφάσμασι, καὶ πᾶν ποικίλον εἶδος καὶ τερπνὸν καὶ τρυφῆς μεστὸν πολυτελοῦς. Καὶ ἦν ἰδεῖν τὰ πολλῶν ἄξια χρήματα σίτου βραχέος ὤνια προτιθέμενα. Τότε καὶ ὄρνις οἰκοδηποτοῦν, καὶ πρός γε ἔτι βοῦς τε καὶ ἔριφος, πολλοῦ τινος ἐτιμῶντο. Καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τάχιστα οἱ Ῥωμαίων οἶκοι πλούτου βαρβαρικοῦ πλήρεις κατέστησαν· πολλῷ δὲ πλέον τὰ βασιλικὰ ταμεῖα ἤδη τῇ τῶν χρημάτων ἔβριθον δαψιλείᾳ. Καὶ ἵν' ἐν βραχεῖ παραστήσω τὸ πᾶν, οἱ ταῖς τῶν ὀρνίθων C ἀγέλαις ἐπιστατοῦντες ὁπόσα τίκτοιεν αὗται ᾠὰ, ἀνὰ πᾶν συναθροίζοντες ἔτος ἐπίπρασκον· ὡς ὀλίγου χρόνου πρὸς τῶν συναχθέντων ἐντεῦθεν χρημάτων στέφανον κατασκευασθῆναι τῇ βασιλίδι, λίθοις καὶ μαργάροις λίαν πολυτελέσι διηνθισμένον, ὃν καὶ Ὠᾶτον ὁ βασιλεὺς ἐπωνόμασε, διὰ τὸ ἐκ τῆς τῶν ᾠῶν πράσεως κατεσκευάσθαι αὐτόν.

IV. Ac unum hoc illius imperatoriæ ac politicæ providentiæ specimen esto. Alterum illud, quod cum videret Romanas divitias effundi in peregrinas vestes, quas sive Babyloniæ et Assyriæ textrine sericis filis variarent, sive Italicæ manus eleganter contexerent, edicto sanxit, ne quis subditorum iis uteretur, nisi ipse, quisquis esset, cum omni familia in ordinem cogi ac notari ignominia vellet : sed iis contenti essent, quas Romanæ provinciæ ac manus præberent. Necessariarum enim rerum **44** usus est immutabilis : non necessariæ principum cupiditatibus parent : idque lex eis est et honor, quod principibus visum fuerit. Proinde tum quoque cernere erat, illas res deinceps minimi fieri : nobilitatis autem limites Romanis vestimentis definitos, et divitias domo, quod aiunt, domum ferri.

Δ. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο τῆς ἐκείνου βασιλικῆς καὶ πολιτικῆς προμηθείας δεῖγμα· ἕτερον δὲ, ἐπειδὴ ἑώρα τὸν Ῥωμαϊκὸν πλοῦτον μάτην κενούμενον ἐς τὰ ἐξ ἀλλοδαπῶν ἐθνῶν ἐνδύματα (81), ὅσα τε ἐκ Σηρῶν Βαβυλώνιαι καὶ Ἀσσύριαι ταλασιουργίαι ποικίλως δημιουργοῦσι, καὶ ὅσα χεῖρες Ἰταλῶν εὐφυῶς ἐξυφαίνουσιν, ἐξήνεγκε δόγμα, μηδένα τῶν ὑπηκόων χρῆσθαι αὐτοῖς, εἰ μὴ βούλοιτο, ὅστις ποτ' ἄρ' εἴη, αὐτός τε καὶ γένος ἄτιμος εἶναι· ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς ὅσα ἡ Ῥωμαίων γῆ γεωργεῖ καὶ αἱ D Ῥωμαίων ἀσκοῦσι χεῖρες. Τῶν γὰρ ἀναγκαίων (82) ἡ χρῆσίς ἐστιν ἀμετάβλητος, τὰ δὲ ἐνδεχόμενα ταῖς τῶν ἀρχόντων ἀκολουθοῦσιν ὀρέξεσι (83)· καὶ τοῦτο νόμος αὐτοῖς καὶ τιμὴ, ὃ τοῖς ἄρχουσι δεδογμένον ἐστίν· ὥστε κἀνταῦθα ἦν ἰδεῖν ἐκεῖνα μὲν ἐν Καρὸς καταστάντα μοίρᾳ τοῦ λοιποῦ, τὸν δὲ τῆς εὐγενείας ὅρον ἐν τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἐνδύμασι περικλεισθέντα, τὸν δὲ πλοῦτον οἴκοθεν οἴκαδε, τὸ θρυλλούμενον, φερόμενον.

## Variorum notæ.

(81) Vide notas ad Zonaræ lib. x *Annal.* n. 28. DUCANG.

(82) Videntur in utroque codice versus aliquot deesse, atque hæc ex abrupto superioribus attexi. WOLFIUS.

(83) *Non necessariæ principum cupiditatibus parent.* Ita quoque vertendum, non, *et subditi quantum licet principum sequuntur cupiditates.* Τὰ ἐνδεχόμενα ea sunt, quorum usus est varius et mutabilis. Vide lib. VII, pag. 160 C; item lib. XIX, pag. 586 C. BOIVIN.

## CAPUT VII.

*Imperatrix Theodori mater ex equo lapsa desinit liberos parere. Rempublicam præclare cum marito administrat. Templa ab utroque exstructa. Ædes curandis alendisque pauperibus assignatæ. Moritur Irene. Imperator viduus Annam Alemanam, sororem Manfredi Siciliæ regis, uxorem ducit. Marcesinam, Annæ magistram et educatricem, perdite amat. Imperatoriis insignibus ornari patitur. Uxori ipsi præfert. Conscientiæ stimulis urgetur. Monachi Marcesinam templo excludunt jussu præpositi Blemmydæ. Hujus elogium. Ut Marcesinam semper insectatus sit. Mulier irata et aulici assentatores Blemmydam criminantur. Imperator seipsum damnat et culpam suam deplorat.*

Α'. Ἀλλὰ γὰρ ἐφ' ἕτερα ἡμῖν ἀγέσθω ὁ λόγος. Τῇ A μὲν βασιλίδι Εἰρήνῃ (84) μετὰ τὸ τεκεῖν τὸν παῖδα Θεόδωρον συνέβη, ῥιφεῖσαν τοῦ ἵππου ἐπὶ πολὺ τοῦ πεδίου [P. 26] συρῆναι. Ἔτυχε γὰρ ἐπὶ θέαν κυνηγεσίου τινὸς ἄρτι ἐληλυθυῖα μετὰ τοῦ συζύγου καὶ βασιλέως· ὡς ἐντεῦθεν βλαβῆναί τε τὴν μήτραν καὶ μηκέτι τεκεῖν τοῦ λοιποῦ. Ἠσάν γε μὴν ἄμφω τὴν βασιλείαν ἰθύνοντες πάνυ σεμνῶς καὶ κοσμίως, καὶ πλείστην ποιούμενοι πρόνοιαν τοῦ δικαιοσύνην τε καὶ εὐνομίαν ἀνθεῖν ἐν ταῖς πόλεσι, πλεονεξίαν τε ἀπεῖναι καὶ ἁρπαγήν.

I. Sed jam ad alia transeat oratio. Cum imperatrix Irene filium Theodorum peperisset, accidit, ut equo dejecta per longum spatium traheretur. Nam casu venerat cum marito imperatore spectatum quamdam venationem. Unde læsa matrice, parere desiit. Cæterum ambo imperium graviter et modeste administrabant, summoque studio curabant ut justitia et æquitas in urbibus florerent, avaritia vero et rapinæ prohiberentur.

Β'. Ἐδείμαντο δὲ καὶ ναοὺς ἀμφότεροι λίαν περικαλλεῖς, πλείστοις ἀναλώμασι μεγίστας καὶ ποικίλας τὰς τούτων οἰκοδομὰς κατεσκευακότες· ὁ μὲν βασιλεὺς τόν τε περὶ τὴν Μαγνησίαν, εἰς ὄνομα τῆς θεομήτορος Σώσανδρα (85) καλούμενον, καὶ τὸν B ἐντὸς τῆς Νικαίας εἰς ὄνομα Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου· ἡ δὲ βασιλὶς τὸν ἔνδον τῆς παρὰ τὸ ὄρος τὸν Ὄλυμπον κειμένης τῶν Προυσαίων μητροπόλεως, ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου προφήτου προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ· κτήματά τε πλεῖστα αὐτοῖς καὶ προσόδους ἐτησίως ἀνενδεεῖς ἐπιχορηγήσαντες, μοναζόντων καὶ ἀσκητῶν ἐνδιαιτήματα ἔδειξαν, πλήρη χάριτος καὶ θυμηδίας πνευματικῆς. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ νοσοκομεῖα καὶ πτωχοτροφεῖα τοῖς τότε καιροῖς ἐπεδαψιλεύσαντο, καὶ ὅσα τὸν ἐκείνων κατὰ Θεὸν ἔρωτα ἔδειξαν ἐναργῶς.

II. Etiam templa elegantissima uterque maximis sumptibus amplitudine et varietate structuræ insignia ædificarunt : Imperator quidem unum Magnesiæ, Deiparæ Virginis nomine, quod Sosandra dicitur : et alterum Nicææ, magno Antonio sacrum : Imperatrix vero illud, quod intra Prusæorum metropolin, ad montem Olympum sitam, nomine venerandi prophetæ præcursoris et Baptistæ notum est. Atque his plurimas possessiones et annuos reditus liberaliter attribuerunt, monachorumque et ascetarum domicilia in his constituerunt 45 plena gratiæ et piæ animi voluptatis. Nec his contenti, complura hospitia ad ægros curandos et ad alendos pauperes destinarunt, aliaque fecerunt, quæ amorem eorum erga Deum evidenter declararent.

Γ. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ μὲν βασιλὶς Εἰρήνη (86) τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν. Ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ σύζυγος πάνυ βαρέως ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐκείνης ἤνυσε στέρησιν· ὀψὲ δὲ μὴ φέρων τὴν μόνωσιν, καὶ δευτέραν ἄγεται C σύζυγον. Αὕτη δὲ ἦν Ἄννα (87) ἡ ἐξ Ἀλαμανῶν, ἔτι νέα πάνυ τῇ ἡλικίᾳ, ἀδελφὴ τοῦ ῥηγὸς Σικελίας Μαφρέ. Εἵπετο δ' ἐκεῖθεν αὐτῇ καθάπερ τροφὸς καὶ παιδαγωγὸς ξὺν πολλαῖς ἄλλαις καὶ γυνή τις ὡραν ἐπαγομένη προσώπου καὶ ὀφθαλμῶν ὡς, εἰπεῖν ἄφυκτόν τινα σαγήνην, ὄνομα Μαρκεσίνα· ἣ φίλτροις καὶ καταδέσμοις ἐρωτικοῖς, καὶ ἠθῶν ἀστειότητι κατὰ μικρὸν ὑπηγάγετο καὶ τοὺς βασιλικοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἑαυτῆς ἐξέκαυσεν ἔρωτας, ὡς παραθεωρεῖσθαι λαμπρῶς ἤδη τὴν βασιλίδα Ἄνναν. Ἐς τοσοῦτον γὰρ ὕστερον ἀτοπίας αὐτὸν οἱ τῆς Μαρκεσίνης (88) ἐξεκύλισαν ἔρωτες, ὥστε καὶ συμβόλοις κοσμεῖσθαι βασιλικοῖς συγκεχώρηκε ταύτην· ὡς τούτων μὲν εἵνεκα μηδὲν ἐνδεῖν τῆς βασιλίδος Ἄννης, τῆς δὲ βασιλικῆς στοργῆς καὶ ῥοπῆς καὶ τῆς D τῶν ὑπηκόων αἰδοῦς καὶ ὑποστολῆς, εἰ μὴ πάσης

III. Interim Irene imperatrice mortua, imperator atque idem maritus obitum illius longo tempore omnino moleste tulit. Tandem solitudinis pertæsus, secundam uxorem duxit Annam Alemanam, admodum adolescentulam, Manfredi Siciliæ regis sororem. Quam inde educatricis et magistræ loco cum multis aliis mulieribus comitabatur femina pulcherrimo vultu, cujus oculi quædam quasi retia inevitabilia erant, nomine Marcesina. Hæc philtris et illecebris amatoriis, ac morum urbanitate paulatim etiam imperatoris oculos in se convertit amoremque sui sic incendit, ut jam haud dissimulanter imperatrix Anna præ ea negligeretur. Nam tandem eo dementiæ redactus est Marcesinæ amoribus, ut eam imperatoriis insignibus ornari pateretur. Quamobrem ea mulier hac in parte imperatrici Annæ nihil cedebat : amore autem et propensione imperatoris et subditorum observantia ac reverentia si non sola fruebatur, certe legitimam uxorem et imperatricem Annam longe superabat.

### Variorum notæ.

(84) Inde incipit liber tertius in cod. Reg. 2078, in quo et capitum divisio diversa est a vulgatis. BOIVIN.

(85) Ubi is deinde sepultus fuit, infra ad cap. 8, num. 4. DUCANG.

(86) Acropol. cap. 29. DUCANG.

(87) Frederici II imp. filia notha, Manfredi, regis Siciliæ soror. Vide *Familias* nostras *Byzantinas*, pag. 223. DUCANG.

(88) Acropol. cap. 52. DUCANG.

ἀπήλαυσεν, ὡς εἰπεῖν, αὐτή γε καὶ μόνη, ἀλλ' οὖν πλείονος ἢ κατὰ τὴν νόμιμον σύζυγον, τὴν βασιλίδα Ἄνναν φημί.

IV. Cæterum imperator cum esset vir prudens, vitam agebat non omnis prorsus molestiæ ac tristitiæ dolorisque justi expertem, sed conscientiam acris instar stimuli pungentem habebat, **46** et pœnitentiæ occasionem exspectans, pravitatis illius correctionem a Deo quærebat; id quod ex eo constat. Aiunt Marcesinam aliquando tum adorandi, tum spectandi causa templum adiisse, Blemmydæ sumptibus exædificatum et sanctorum ac religiosorum virorum exercitationibus dicatum; eoque illam advenisse multo cum luxu, imperatoriis insignibus superbam, et magna comitum frequentia stipatam: sed priusquam vestibulum intrasset, cœtum illum sanctorum virorum templi fores intrinsecus occlusisse, atque huic aditum præclusisse Blemmydæ præpositi jussu. Erat is multis virtutibus insignis, et varia eruditione perpolitus, tum ea quæ a Græcis veteribus celebrata est, tum illa quam Ecclesiæ nostræ antistites et oratores ad utilitatem nostram proposuerunt. Nefas enim judicabat divinus ille vir, nefariam illam et impudicam mulierculam profanis et conscceleratis pedibus sacrum pavimentum calcare. Quid mirum, ubi ille eamdem antea acerbe dictis incessere et tam lingua quam calamo insectari nunquam destiterat?

V. Ea vero se gravissime læsam arbitrata præter honorem imperatoriæ dignitati debitum, cum per sese excandescebat, violentamque et fervidam iram animo concipiebat, tum ab adulatoribus magis inflammabatur. Unde ad imperatorem magna cum indignatione reversa, toto impetu illum ad vindictam incitabat, eam ignominiam in ipsam imperatoris **47** personam redundare clamitans. Neque hæc solum; sed et ejus assentatores ignem quasi igni et faces facibus addebant, et iram imperatoris majorem in modum incendebant, aucupandæ gratiæ causa. At imperator lacrymis obortis, cum profundo suspirio: « Quid me (inquit) ad virum justum puniendum impellitis? Nam si ego sine probro et ignominia vivere voluissem imperii majestatem inviolatam conservassem. Nunc cum ipse meæ atque adeo ipsius imperii contumeliæ causam præbuerim, meritis meis gratia refertur, ut malæ sementis malam messem percipiam. »

A Δ'. Ὅμως συνετός γε τυγχάνων ὁ βασιλεὺς, οὐκ ἄλυπος τὸ παράπαν τὸν βίον διέδοσκεν, οὐδὲ κατηφείας καὶ συντριβῆς τῆς προσηκούσης ἐκτός· ἀλλὰ νύττουσαν εἶχε καθάπερ τι κέντρον ὀξὺ τὴν συνείδησιν, καὶ καιρὸν ἀνέμενε μετανοίας, καὶ λύσιν ἐζήτει θεόθεν τῆς τοιαύτης παρατροπῆς. Δῆλον δ' ἐντεῦθεν τουτί. Ἀπιέναι γάρ ποτε τὴν Μαρκεσίναν φασὶ προσκυνήσεως ἅμα καὶ θέας εἵνεκα ἐς τὸν θεῖον νεὼν, ὃν ὁ Βλεμμύδης οἴκοθεν ἐδείματό (89) τε καὶ ἐς ἁγίων [P. 27] καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀσκητήριον κατεστήσατο, πολλὴν ἐπαγομένην τὴν τρυφὴν καὶ σφόδρα τοῖς βασιλικοῖς σεσοβημένην συμβόλοις καὶ τῷ τῶν ἀκολούθων πλήθει· ἀλλὰ πρὶν τῶν προθύρων αὐτὴν ἐπιβῆναι, τὰς τοῦ νεὼ θύρας ἔνδοθεν κλείουσιν ὁ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν σύλλογος καὶ
B ταύτῃ τὴν εἴσοδον ἀποκλείουσι, κελεύσει τοῦ καθηγητοῦ (90) Βλεμμύδου. Ἀνὴρ δὲ οὗτος πολλαῖς περιηνθισμένος ταῖς ἀρεταῖς, καὶ πολλῇ τῇ σοφίᾳ ἐξησκημένος, ὁπόσην τε Ἑλλήνων ὑμνοῦσι παῖδες, καὶ ὁπόσην οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας προστάται καὶ ῥήτορες ἐς ἡμετέραν ὠφέλειαν προὔθηκαν. Οὐ γὰρ ἔκρινε δίκαιον ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ, βεβήλοις καὶ ἀθεμίτοις ποσὶν ἱερὸν πατεῖν ἔδαφος τὸ ἀνόσιον ἐκεῖνο καὶ ἀναιδὲς γύναιον. Πῶς γάρ; Ὃς οὐδὲ πρότερον ἔληγε σκώμμασι βάλλων αὐτὴν καὶ γλώττῃ καὶ γράμμασι διασύρων ἀεί (91).

Ε'. Ἡ δὲ τὰ δεινότατα πάσχειν οἰομένη καὶ τῆς βασιλικῆς ἀνάξια σφόδρα τιμῆς, ἐς θυμὸν ἀνῆπτεν ἑαυτὴν καὶ βαρεῖαν καὶ ζέουσαν ὀργὴν, καὶ μάλιστα ὅτι καὶ πρὸς τῶν κολάκων παροξυνομένη μάλα ἐτύγ-
C χανεν. Ὅθεν καὶ ἐπανήει πρὸς τὸν βασιλέα λίαν ὑβριοπαθοῦσα, καὶ πρὸς ἄμυναν ὅλαις ὁρμαῖς αὐτὸν διεγείρουσα, καὶ ἐς τὴν τοῦ βασιλέως ὑπόστασιν ἀποφαίνουσα ἀνατρέχειν τὰ τῆς ἀτιμίας ταυτησί. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ αὐτὴν κόλακες, οἱονεὶ πῦρ πυρὶ καὶ ξύλοις ξύλα προσεπιφέροντες, ἐς ὀργὴν ἀνάπτειν ἠπείγοντο μείζονα ἔτι τὸν βασιλέα, χαριζόμενοι τῷ καιρῷ. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔνδακρυς γενόμενος καὶ βύθιόν τι στενάξας καὶ πάσης μεστὸς κατηφείας καὶ κατανύξεως ἐν βραχεῖ καταστάς, « Ἵνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε; » ἔφασκεν. « Εἰ γάρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτὸς, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίας τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐ-

## Variorum notæ.

(89) Vide epistolam encyclicam ipsius Blemmydæ, editam a Leone Allatio in notis ad Hist. Georgii Acropolitæ, pag. 234, edit. Reg. BOIVIN.

(90) *Abbatis* seu *Hegumeni*, non vero *Præceptoris*, uti verterat interpres. Sic enim Græci præfectos monasteriorum vocant. Nicephori vero Blemmydæ, viri tum eruditione tum vitæ sanctitate celeberrimi, elogium non semel perstringunt Acropolita, cap. 32, 39, 53; Pachymeres, lib. VII, cap. 9; Gregoras lib. V, cap. 2, et alii, quos laudat Leo Allatius lib. II, *De utriusque Ecclesiæ consensione*, cap. 14, n. 4, ubi, ut et in notis ad ejusdem Acropolitæ cap. 52 Blemmydæ epistolam en-
D cyclicam, scriptam postquam Marcesinam templi ingressu prohibuit, descripsit. De Blemmydæ vero scriptis quædam attigit idem Allatius d. cap. 14 et in notis ad cap. 32 Acropol. DUCANG.

(91) Vide Blemmydæ orationem, ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν βασιλέα, quæ exstat in cod. reg 3425, ubi hæc imprimis notatu digna, Τίς γὰρ οὐκ ἂν αἰσχυνθείη, καὶ μόνον ἐνθυμηθεὶς βασιλικὴν σεμνότητα εἰς αἰσχρὰς καὶ ἀπρεπεῖς πράξεις ἐμπίπτουσαν, καὶ παρόμοια πάσχουσαν, ὥσπερ τινὲς ὑπὸ τῆς μυθευομένης μαγικῆς Κίρκης ἐκείνης εἰς χοίρους καὶ κύνας μετεβάλλοντο; BOIVIN. [Integre edidit Maius *Script. vet.* tom. II. EDIT.

τῆς αὐτὸς παρεχόμενος, προσηκούσας ἀπολαμβάνει λοιπὸν ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπερμάτων ἄξια τὰ γεώργια.»

## CAPUT VIII.

*Michael nothus, Thessaliæ et Ætoliæ princeps. Quatuor filiorum pater. Mariam imperatoris neptem sponsam ambit filio suo Nicephoro. Sponsalium celebratio. Idem statim rupto fœdere urbibus Thraciæ imminet. Imperator exercitum cogit. Urbes adventu suo alias confirmat, alias recuperat. Fœdus cum Michaele renovatum. Despotæ dignitas ei concessa; item ejus filio ob affinitatem. Michael Palæologus affectati imperii accusatur. Purgat se jurejurando. Milites in hiberna dimissi. Imperator in Asiam reversus morbo corripitur. Ægrotat annum integrum. Moritur. Sepelitur. Ubi. Qua ætate. Quo imperii anno. Ætas Theodori filii ejus.*

[P. 28] Α'. Ἐπὶ τούτων μέντοι τῶν χρόνων ἦρχε A Θετταλίας καὶ Αἰτωλίας καὶ τῶν πέριξ Μιχαὴλ ὁ νόθος υἱὸς τοῦ πρώτου ἀποστάτου Μιχαὴλ τοῦ Ἀγγέλου. Τελευτησάσης γὰρ τῆς ἄλλης συγγενείας ἐκείνου πάσης, περιῆλθεν ἤδη πᾶσα ἡ τῶν χώρων ἐκείνων ἀρχὴ εἰς ἕνα τουτονὶ τὸν νόθον Μιχαήλ. Τούτῳ παῖδες ἐγένοντο Νικηφόρος καὶ Ἰωάννης καὶ Μιχαὴλ καὶ τέταρτος, νόθος ὄνομα Ἰωάννης καὶ οὗτος· οἷς ἐπιμερίζειν ἔμελλε μετὰ βραχὺ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν (92). Τέως μὲν οὖν πρέσβεις (93) ἀποστείλας πρὸς βασιλέα Ἰωάννην, ἐζήτει νύμφην ἀγαγέσθαι τῷ ἑαυτοῦ υἱῷ Νικηφόρῳ τὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι θυγατέρα Μαρίαν· καὶ ἤνυσε τὸ ζητούμενον. Ἐγένοντο γὰρ τηνικαῦτα μνηστεῖαι καὶ συμφωνίαι, οἷαι δὴ καὶ γεγόνασι, συμπαραγενομένης τῷ υἱῷ Νικηφόρῳ καὶ τῆς μητρὸς Θεοδώρας κατὰ τὴν ἕω (94), ἅμα μὲν καὶ πρὸς B ἐπίσκεψιν τῆς μνηστευομένης νύμφης, ἅμα δὲ καὶ πρὸς βεβαίωσιν τῶν ἐν τούτοις συμφωνιῶν. Ὧν δὴ γενομένων, τὴν νύμφην αὐτόθι παρὰ τὰ οἴκοι καταλιποῦσα, ἐπανέστρεφεν οἴκαδε σὺν τῷ υἱῷ Νικηφόρῳ Θεοδώρα ἡ τοῦ Μιχαὴλ σύζυγος, ἐγγύας λαβοῦσα παρὰ τῶν κηδεστῶν βασιλέων, ἐς τοὐπιὸν ἔτους τοὺς γάμους τελεῖσθαι.

Β'. Βραχὺ τὸ μεταξὺ, καὶ πρὸς κατάλυσιν ἔβλεψε τῶν σπονδῶν αὖθις ὁ Μιχαήλ· καὶ ἄρας τοὺς οἰκείους ὑπερέβαινε χώρους ἐπὶ πονηρῷ τῶν δυτικῶν πόλεων, αἳ τοῖς Ῥωμαίων βασιλεῦσιν ὑπῆρχον ὑπήκοοι· ὡς ἀνάγκην εἶναι ἢ τὸν βασιλέα Ἰωάννην στρατεύειν ἐπ' ἐκεῖνον, ἢ κίνδυνον εἶναι πάσας ὑπὸ τῷ Μιχαὴλ τὰς δυτικὰς γενέσθαι πόλεις. Ἦρος οὖν C ἐπιγενομένου, πλείστην ὁ βασιλεὺς ἠθροικὼς στρατιὰν, ἔξεισι κατὰ τοῦ ἀποστάτου Μιχαήλ. Τῆς δὲ φήμης ῥεούσης καὶ προπορευομένης, αἱ μὲν δυτικαὶ τῶν Ῥωμαίων πόλεις ἀνεῤῥώννυντο πρὸς τὸ εὐθαρσές τε καὶ ἀνδρικώτερον· τὰ δὲ τοῦ Μιχαὴλ ὑπέῤῥει καὶ ὑπεπτήχει. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Μακεδονίαν ἐγένετο, πάλιν ὑπ' αὐτῷ ῥᾳδίως αἱ πλείους τῶν δυτικῶν ἐγίνοντο πόλεων, ὁπόσας ἡ τοῦ Ἀγγέλου Μιχαὴλ ἔφοδος ἐκλόνησέ [P. 29] τε καὶ πρὸς βραχύν τινα χρόνον παρατραπῆναι πεποίηκε, Καστορία τε καὶ Πρέσπα, καὶ ἐπὶ τούτοις ἕτεραι οὐκ ὀλίγαι. Ὅθεν εἰς τὸν ἔσχατον συνελαθεὶς φόβον ὁ Μιχαὴλ πρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὰς προτέρας ἀνακαλεῖται σπονδὰς,

I. Cæterum his temporibus Thessaliæ et Ætoliæ vicinisque regionibus præerat Michael, nothus filius Michaelis Angeli, illius qui primus rebellaverat. Nam tota ejus cognatione exstincta, omne locorum illorum imperium ad unum hunc nothum Michaelem devolutum fuit. Huic filii fuerunt Nicephorus, Joannes, Michael, et quartus nothus, cui et ipsi nomen Joannes erat: inter quos brevi post distributurus erat suum principatum. Tum autem missis ad imperatorem Joannem legatis, filio suo Nicephoro sponsam petebat Mariam, Theodoro Lascari imperatoris filio genitam; et voti compos factus est. Peracta enim tunc sponsalia et pacta, qualiacunque ea fuerunt, cum in Orientem Theodora una cum filio Nicephoro, tum **48** visendæ sponsæ, tum confirmandorum sponsalium causa venisset. Quibus peractis, sponsa ibidem apud suos relicta, cum filio Nicephoro Theodora Michaelis conjux domum rediit, fide accepta, fore ut anno sequenti nuptiæ celebrarentur.

II. Sed paulo post Michael iterum rupto fœdere limites suos transgressus, occidentales urbes quæ imperatoribus Romanis parebant, infestavit: ut nisi imperator Joannes ipse illi bellum inferret, periculum esset, ne omnes illæ urbes a Michaele occuparentur. Vere igitur appetente imperator, exercitu maximo coacto, contra rebellem Michaelem proficiscitur. Fama vero sparsa et præcurrente, occidentales Romanorum urbes confirmatæ animum et audaciam receperunt: Michaelis vero res dilabebantur et pessum ibant. Imperator autem cum Thessalonicam et Macedoniam attigisset, plerasque urbes occidentales, quas Angeli Michaelis incursio concusserat et ad breve tempus interceperat, facile recuperavit, ut Castoriam, Prespam, aliasque præterea non paucas. Unde summo timore perculsus Michael, missis ad imperatorem legatis, pristinum fœdus renovat, et præter alia castella Prillapum etiam et Belesum et* restituit. **49** Imperator contra et patri Michaeli et filio ejus Nicephoro, propter affinitatis necessitudinem, Despotarum honorem concessit:

### Variorum notæ.

(92) Vide infra lib. IV, cap. 9, sect. 1. BOIVIN.

(93) Acropolita, cap. 49, 51; Pachymer. lib. III, cap. 27. DUCANG.

(94) Wolfius: *Cum mane mater Theodora*, etc. Atqui ἕω hic aliud sonat: *in orientem* nempe venit Theodora. Sic enim Acropolita: Καὶ ἡ τούτου γαμετὴ Θεοδώρα, τὸν Νικηφόρον μεθ' ἑαυτῆς λαβοῦσα, εἰς τὴν ἕω διαπεραιοῦται. Atque sic emendavimus. DUCANG.

ne qua diffidentia intercederet, quæ animos sollicitare, et negotiorum turbas excitare posset. Rebus autem ibi sic ordinatis, reditum parat, quod ibi hybernare holebat. Instabat enim tum Arcturi exortus.

A ἀποδιδοὺς αὐτῷ καὶ φρούρια, τά τε ἄλλα καὶ τὸν Πρίλλαπον, ἔτι τε τὸν Βελεσὸν καὶ τὸ (95).... Ἐτετιμήκει μέντοι ὁ βασιλεὺς ἑκατέρους τῷ δεσποτικῷ ἀξιώματι διὰ τὰς τοῦ κήδους μνηστείας, τόν τε Μιχαὴλ καὶ τὸν αὐτοῦ γε υἱὸν Νικηφόρον, ἵνα μηδὲν μεταξὺ ἀνακύπτῃ ἀμφίλοξον, ὁπόσα ψυχάς τε ταράττει καὶ κυκεῶνας ἐγείρει πραγμάτων. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω τὰ ἐκεῖσε καταστησάμενος ὁ βασιλεὺς ἐπανόδο ἥπτετου, μὴ βουλόμενος ἐκεῖσε τὴν χειμέριον ὥραν διαβιβάζειν. Ἦν γὰρ κατὰ τὰς Ἀρκτούρου ἐπιτολὰς ὁ καιρός.

III. Cum vero Philippos pervenisset et complures illic dies mansisset, criminationes quædam contra Michaelem Comnenum Palæologum subortæ sunt, eum regnum affectare. Producebantur ii qui primi illud susurrarant, amici ejus : et ii qui indicia adversus ipsum aliunde afferebant. Sed et hæc infirma, falsæque criminationes visæ sunt, sive reipsa essent falsæ, sive ita casus temere persuasit. Placuit tamen, eum jurejurando affirmare falsa esse ea crimina, nec se unquam regnum affectaturum; ac deinceps eum pœna liberari, et ab omni suspicione quam remotissimum in pristinum dignitatis gradum restitui. Id vero factum est. Imperator autem motis inde castris, ipse quidem Hellespontum trajecturus abiit : exercitum vero domum in hiberna dimisit.

Γ'. Ἐπεὶ δὲ περὶ τὴν Φιλίππων (96) γενόμενος ἡμέρας ἐκεῖσε συχνὰς διατέτριφε, διαβολαί τινες ἀνεφύησαν κατὰ τοῦ Κομνηνοῦ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, ὅτι βασιλείας ἐφίεται. Καὶ ἤγοντο οἵ τε πρώτως τὰ τοιαῦτα διαψιθυρίσαντες φίλοι αὐτοῦ, καὶ οἳ τοὺς κατ' αὐτοῦ ἐλέγχους ἑτέρωθεν προὔτεινον. Ἀλλ' ἀνίσχυρα τὰ τῶν ἐλέγχων ἐδόκει καὶ ψευδεῖς B αἱ διαβολαί, εἴτε καὶ τῇ ἀληθείᾳ ψευδῶν οὐσῶν, εἴτε καὶ τοῦ καιροῦ σχεδιάσαντος οὑτωσί. Ὅμως ἔδοξεν ὅρκοις αὐτὸν βεβαιώσαντα ὅτι τε ψευδεῖς αἱ διαβολαί, καὶ ὅτι οὐ μήποτε βουληθείη βασιλείᾳ ἐπιχειρῆσαι, ἐλεύθερόν τε εἶναι τοῦ λοιποῦ τῆς ἐντεῦθεν καταδίκης καὶ ὑποψίας ἁπάσης μένειν ὡς πορρωτάτω, καὶ πρός γε ἔτι τῆς προτέρας ἐφ' ὁμοίου τοῦ σχήματος ἀπολαύειν τιμῆς. Καὶ γέγονε τοῦτο. Ἐκεῖθεν μέντοι ἀπάρας ὁ βασιλεύς, αὐτὸς μὲν ἀπῄει διαπεραιωσόμενος τὸν Ἑλλήσποντον· τὸν δὲ στρατὸν διαφῆκεν ἀπιέναι περὶ τὰ οἴκοι διαχειμάσοντας.

IV. Cum vero imperator in Orientem trajecisset, et apud Nicæam versaretur, atroci morbo est correptus, qui haud scio phrenitis an epilepsia sit appellandus. Nam gravitate et stupore **50** mentis afficiebatur, ut iis qui e cerebro laborant, in cœlestium siderum congressibus accidere solet, quo tempore aer circumfusus humidior est et frigidior adeoque cerebri vertiginem ipsis affert, tales conversiones et mutationes ferre nequeuntibus. Cum autem mutus, et respiratione excepta mortuus tres perpetuos dies jacuisset, ad se redire morboque levari visus est. Quem tamen ars medicorum non penitus ablegare potuit, quominus ex eo tempore in eo delitescere et firmam sedem fixisse videretur : ita ut deinceps alias affligeretur, alias valere videretur. Nam nunc plurium, nunc pauciorum dierum intervallo vel accedebat vel recedebat malum : nunc domi, nunc in via, nullo præcedente signo, subito eum invadebat, ut sæpe ex equo delapsurus lectica in palatium referretur. Morbus is annum integrum caput ejus infestavit, clam ac paulatim semper augescens : donec omni medicorum arte superata, e rebus humanis eum sustulit. Decessit autem ex eo morbo imperator, cum circa Nymphæum versaretur : ac sepultus est in Sosandrio, monasterio a se exstructo, anno ætatis sexagesimo, septem et viginti natus annos cum impe-

Δ'. Πρὸς δὲ τὴν ἕω (97) διαβάντι τῷ βασιλεῖ καὶ περὶ τὴν Νίκαιαν διατρίβοντι νόσος ἐνσκήπτει δεινή· οὐκ οἶδ' εἴτε φρενῖτιν χρὴ προσειπεῖν, εἴτ' ἐπιληψίαν. Ἐς γὰρ καρηβαρίαν τινὰ καὶ νάρκωσιν ἐπεC πτώκει τοῦ ἡγεμονικοῦ, ὁποῖον καὶ οἱ τὰ περὶ τὸν ἐγκέφαλον οὐχ ὑγιῶς διακείμενοι πάσχουσιν ἐν ταῖς τῶν οὐρανίων φωστήρων συνόδοις, τοῦ περιέχοντος ὑγροτέρου τε ἅμα καὶ ψυχροτέρου τηνικαῦτα καθισταμένου καὶ ἴλιγγον σφίσιν ἐπάγοντος ἐγκεφάλου, ἀδυνάτως ἔχουσι δέχεσθαι τὰς τοιαύτας τροπὰς καὶ μεταβολάς. Ἄφωνος δὲ καὶ πλὴν τοῦ ἀναπνεῖν νεκρὸς ἐπὶ τρεῖς ὅλας διατελέσας ἡμέρας, ἀναφέρειν ἔδοξεν αὖθις καὶ τοῦ νοσήματος ἀπαλλάττεσθαι. Πλὴν οὐκ ἐς τέλος ἐξοστρακίζειν ἰατρῶν ἐπίνοιαι τὸ πάθος δεδύνηνται· ἀλλ' ὥσπερ ἐμπεφώλευκεν ἐξ ἐκείνου καὶ ἕδραν τινὰ δυσαπόσπαστον ἔσχε· καὶ ἦν τοῦ λοιποῦ νῦν μὲν πάσχων, νῦν δ' ὑγιαίνειν δοκῶν. Κατὰ γὰρ ἡμερῶν διαστήματα, νῦν μὲν πλείω, νῦν D δ' ἥττω, νῦν μὲν ὑπεχώρει, νῦν δ' αὖθις ἐπεχωρίαζε τὸ δεινόν· καὶ νῦν μὲν ἐν οἴκοις διατρίβοντι, νῦν δ' ἐν ὁδοῖς, [P. 30] προσδοκίας οὐ προηγησαμένης οὐδεμιᾶς, ἐξαίφνης ἐπῄει· καὶ πολλάκις τοῦ ἵππου πεσεῖν διακινδυνεύσαντα δεξάμενοι φοράδην ἐς τὸ ἀρχεῖον ἐκόμισαν. Καὶ ἦν τῇ κεφαλῇ τὸ πάθος πολέμιον ὅλον ἐνιαυτόν, λάθρα καὶ κατὰ μικρὸν ἐς αὔξησιν προβαῖνον ἀεί· ἕως πολλῷ κραταιότερον πάσης ἰατρικῆς ἐπιστήμης γενόμενον ἐξ ἀνθρώπων

Variorum notæ.

(95) Acropolita : Καὶ ἀπέλυσε πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Μιχαὴλ τὸ ἄστυ Πρίλαπον καὶ τὴν Βέλεσον, καὶ τὸ ἐν τῷ Ἀλβάνῳ φρούριον τὰς Κρόας. Hinc igitur supplendus Gregoras. De Croia urbe adeundus Leunclavius in *Pandect. Turc.* n. 126. Ducang.

(96) Acrop. cap. 50, 51; Pachym. lib. i cap. 7; Phranz. lib. i, cap. 1, 2. Ducang.

(97) Joannis Vatatzæ obitum multis pariter refert Acropolita cap. 52. Contigit autem 30 mensis Octob. anno Chr. 1255, cum annum ætatis 60, seu, uti vult Acropolita 62 attigisset. Ducang.

ἐπεποιήκει γενέσθαι αὐτόν. Ἐγένετο μὲν οὖν ἐξ A ἀνθρώπων ὁ βασιλεὺς, ταυτησὶ περιγενομένης τῆς νόσου, περὶ τὸ Νύμφαιον τότε ποιούμενος τὰς διατριβάς. Ἐτάφη * δὲ ἐν τῇ μονῇ τῶν Σωσάνδρων (98), ἣν αὐτὸς ἐδείματο. Ἤνυε δὲ ἔτος, ὁπότε ἐτελεύτα, ἑξηκοστόν· ὁπότε δ' αὐτὸς τὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἐνεκεχείριστο σκῆπτρα, ἕβδομον ἤδη καὶ εἰκοστόν· ὡς μόνα τὰ τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ γίνεσθαι ἔτη τρία καὶ τριάκοντα· ὁπόσα δὴ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος ἤνυε Θεόδωρος. Ὁμοῦ τε γὰρ αὐτὸς ἐξ ὠδίνων εἰς φῶς προήγετο μητρικῶν, καὶ ὁμοῦ τὰ τῆς αὐτοκρατορίας σκῆπτρα ὁ πατὴρ ἄρτι ἐδέδεκτο.

rium suscepisset: ita ut anni ipsi, **51** quibus imperator fuit, tres ac triginta fuerint; quot annos et filius ejus ac successor imperii Theodorus impleverat. Nam is eodem tempore, quo pater summa rerum potitus est, e sinu matris in lucem prodiit.

Variorum notæ.

(98) Magnesiæ, in æde Deiparæ Sosandræ sacra, quam is ædificarat. Supra, cap. 7, sect. 2 (col. 170). DUCANG.

* A. C. 1255 juxta Possinum.

---

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Γ′.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER TERTIUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Theodorus Lascaris patri succedit. Cur vivo patre imperator non designatus. Totius populi suffragiis creatur. Mortuo Germano, de patriarcha eligendo deliberatur. Nicephorus Blemmydes omnium dignissimus. Oblatum honorem recusat. Arsenius eligitur. Ejus elogium. Princeps electionem ratam habet. A novo patriarcha inungitur. Bulgarus et Thessalus in Thraciam irrumpunt. Imperator fœdus cum Turcis renovat. Hellespontum trajicit cum magno exercitu. Venationis ministri in militum numerum relati. Bulgarus viribus Romanis impar ablata restituit et pacem impetrat. Bellum in Thessaliam transfertur. Theodora Michaelis uxor imperatori occurrit. Reconciliata gratia, Mariam filii sui sponsam secum abducit.*

[P. 31] Α′. Ἐπεὶ δὲ κατὰ κλῆρον πατρικὸν τῆς B βασιλείας διάδοχος ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ἔμελλεν εἶναι ὁ Λάσκαρις, παρὰ δὲ τοῦ πατρὸς ἔτι ζῶντος οὐκ ἀνηγόρευτο βασιλεὺς, ἀνηγορεύετο ἤδη θανόντος ἐκείνου (99) κοινῇ συνδρομῇ τοῦ τε στρατοῦ παντὸς καὶ ὁπόσοι τῶν ἐνδόξων ἦσαν καὶ εὐγενῶν. Τὸ μὲν γὰρ ὅτι τὴν βασιλείαν οὐδενὶ τῶν πάντων ἑτέρῳ

I. Cum autem imperium jure hæreditario ad filium ejus Theodorum Lascarim rediturum esset, quia is a patre vivente non appellatus fuerat imperator, eodem defuncto, communi concursu totius exercitus nobiliumque omnium ac procerum imperator est salutatus. Constabat enim Joannem utique nemini omnium nisi filio imperium relin-

Variorum notæ.

(99) Theodorus Lascaris junior imperare cœpit an. mundi 6763. Id constat ex serie imperatorum chronologica, quam ex cod. Reg. supra attulimus. Dubium est utrum ante, an post mensem Januarium. Si ante, fuit is annus Christi 1254, et Mauritius David Possinum recte reprehendit. Si post, fuit jam tum an. Chr. 1255, et Possinus immerito reprehenditur. Ego Possini Chronologiam primum secutus sum, quam et Ducangius secutus fuerat. Deinde ex animadversionibus Mauritii David sacerdotis Divionensis (cujus librum diu quæsitum beneficio viri illustr. Nicolai Toinardi tandem nactus sum) intellexi lapsum me semel atque iterum cum doctissimis viris in supputanda annorum ratione. Moneo itaque lectorem, ut huic volumini subjunctum indicem erratorum consulat, et ex eo chronologiam nostram corrigat. BOIVIN.

quere voluisse : quod et pater fuerat pius in liberos, et nemini alteri id reliquerat. Sed obscuris adhuc subditorum voluntatibus, an id iis libentibus ac approbantibus futurum esset, vivens eum designare nullo modo voluerat. « Etenim, inquiebat, **52-54** tempus multa novare solet, cum res eo statu esse reperiuntur, qui minime unicuique convenit. Nam adolescentia, suapte natura mobilis et contumax, temere ad omnia fertur quæ concupiverit. Quod si spem ac nomen imperii præterea acceperit, cujus causa affluit magnus numerus adolescentium delicatorum, quolibet sermone inepto aures opplentium, idem accidit ac si homo ebrius, qui tum judicio ac mente, tum corpore ipso a capite usque ad calcem omnino deliret, ad magnæ navis gubernacula deligendus proponatur, cum nec ii qui eligunt, recte judicent, nec is qui eligitur, quorsum feratur quidve agendum sit intelligat.» Hanc igitur unam ob causam ipse, dum adhuc in vivis esset, filium esse designandum haud censuit : tum ut spe adempta, adolescentiæ levitatem coerceret : tum quod multi adeo pusillis essent animis, ut hæreditatis cupiditate longiorem patrum vitam moleste ferrent, nec exspectato fato cursum illius abrumperent, eosque ex hac vita ante tempus exigerent. Adde quod populus plerumque eum qui ad imperium pervenit, si non ipse sua sponte elegerit, tyrannum vocat, ac primum quidem invidia et obscuris obtrectationibus eum aggreditur, deinde ad insidias, et ad cædem tandem prorumpit.

A πλὴν ἢ τῷ υἱῷ καταλιμπάνειν ὁ Ἰωάννης ἐβούλετο, παντί που δῆλον, ὅτι τε πατὴρ ἦν πάνυ φιλόπαις καὶ ὅτι οὐδ' ἄλλῳ οὐδενὶ καταλείποιτε ταύτην. Τὸ δὲ ζῶν ἔτι βασιλέα ἀναγορεύειν αὐτὸν, ἐν ἀδήλῳ κειμένης ἔτι τῆς τῶν ὑπηκόων ἑκουσίου γνώμης καὶ προαιρέσεως, τοῦτο δ' οὐ πάνυ ἐβούλετο. Πολλὰ γὰρ, φησὶ, νεωτερίζειν οἶδεν ὁ χρόνος, ὁπότε μὴ κατὰ λόγον εὕροι τὸν ἑκάστῳ προσήκοντα τὴν τῶν πραγμάτων γινομένην κατάστασιν. Ἡ γὰρ νεότης ὀξύῤῥοπόν τι καὶ αὔθαδες οἴκοθεν οὖσα ἀλόγως ᾄττει πρὸς πάνθ' ὅσα τὸ βουλόμενον εἰσηγεῖται. Ἂν δὲ καὶ βασιλικὴν ἐλπίδα καὶ φήμην προσλάβηται, δι' ἣν καὶ δῆμος ἕπεται μειρακίων τρυφώντων καὶ πάσης ἀτόπου γλώσσης τὰς ἀκοὰς ἐμπιπλώντων, ὅμοιον γίνεται τηνικαῦτα, ὥσπερ ἂν εἴ τις μεθύων B ἄνθρωπος καὶ πάντα παράφορα φέρων τε καὶ δεικνὺς, ὁπόσα περὶ λογισμὸν καὶ διάνοιαν καὶ ὁπόσα τὰκ κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν, ἔπειτα μεγάλης οἴακας ὁλκάδος ἄγειν ἔμελλε χειροτονεῖσθαι, οὔτε τῶν χειροτονούντων ὀρθῶς κρινόντων, οὔτε τοῦ τὴν χειροτονίαν ἀνειλημμένου οὔτ' ἐς ὅ τι φέροιτο, οὔθ' ὅ τι πράττειν χρεὼν εἰδότος. Διὰ μὲν οὖν ἕν γέ τι τοῦτο βασιλέα χειροτονεῖν τὸν υἱὸν ζῶν αὐτὸς ἔτι οὐκ ἔκρινε δεῖν, τῇ τε τῆς ἐλπίδος ἀναιρέσει κολάζων τὸ τῆς νεότητος ἄστατον, καὶ ὅτι πολλοὶ διὰ μικροψυχίαν ἐπιθυμίᾳ τῇ τοῦ κλήρου τῇ τῶν πατέρων ἤχθέσθησαν μακροβιότητι· κἄπειτα μὴ περιμείναντες τὸ χρεὼν ἐξέτεμόν τε τῆς πατρικῆς ζωῆς μεταξὺ τὸν δρόμον καὶ τοῦ παρόντος φθάσαντες ἀπήλλαξαν βίου. Καὶ τῶν δήμων δ' οἱ πλείους πολλάκις μὴ καθ' ἑκούσιον γνώμην τὸν εἰς τὸ ἄρχειν C ἐληλυθότα προκρίναντες τύραννόν τε αὐτὸν ὠνόμασαν· καὶ μέντοι καὶ ἐς φθόνους καὶ ὕβρεις ὑπ' ὀδόντα καὶ λαθραίας τὰ πρῶτα ἐχώρησαν· εἶτα καὶ εἰς ἐπιβουλὰς καὶ φόνους τὸ τελευταῖον ἐξώκειλαν.

II. His igitur et id genus aliis de causis Theodorus patre superstite non fuerat imperator appellatus. Post ejus obitum autem totius populi **55** suffragiis creatus est, in clypeo sedens, more in his usitato. Sed cum patriarchæ manu coronandus esset, ac tum sedes vacaret (nam Germanus, vir prudens et doctrina et probitate vitæ insignis, non ita pridem decesserat), de successore eligendo deliberatum ac disputatum est. Ac multi in exspectatione atque in ore erant, et alii aliis, sed doctrina et virtute celebris Nicephorus Blemmydes omnium sermonibus cæteris præferebatur : qui tum in monasterio suo quietam agens vitam, aspera victus et exercitationum ratione sese macerabat. Is cum delatum sibi honorem recusasset, cæteris prælatus est Arsenius monachus, qui in quodam monasterio juxta Apolloniadem strenue sese exercebat, virtute privata illustris ille quidem, sed simplici vir ingenio, et qui animi solertia non posset multiplices

Β'. Διὰ μὲν δὴ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἀνηγορεύετο βασιλεὺς ὁ Θεόδωρος, περιόντος ἔτι τοῦ πατρός· ἀνηγορεύετο δ' ὕστερον παρ' ἑκόντων τῶν ὑπηκόων ἁπάντων καθεσθεὶς ἐπ' ἀσπίδος, κατὰ τὸ ἐν τούτοις ἐπικρατοῦν ἔθος (1). Ἔδει δ' αὐτὸν καὶ διὰ πατριαρχικῆς χειρὸς τὸ βασιλικὸν ἀναδήσασθαι στέφος. Ἀλλ' ἦν τηνικαῦτα ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ὠρφανισμένος τοῦ διιθύνοντος, ἐπεὶ πρὸ βραχέος ἔφθη γενόμενος ἐξ ἀνθρώπων ὁ πατριάρχης Γερμανὸς (2), ἀνὴρ συνετὸς καὶ ἀρετῇ καὶ λόγῳ τὸν βίον κοσμήσας. Σκέμματα τοίνυν καὶ λόγοι προὐτίD θεντο περὶ τοῦ τῆς πατριαρχείας ἀναδεξομένου τοὺς οἴακας. Καὶ ἦσαν ἐπὶ γλώττης πολλοί τε τῶν ἐπιδόξων καὶ ἄλλοι ἄλλοις, ἐν τοῖς πάντων δ' ἔκειτο στόμασι μᾶλλον ἁπάντων ὁ σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ περιώνυμος Νικηφόρος ὁ Βλεμμύδης (3), ὃς ἐτύγχανε παρὰ τὴν ἑαυτοῦ μονὴν ἀθόρυβον ποιούμενος τότε τὴν δίαιταν καὶ ἀσκήσει τραχείᾳ συντήκων τὸν βίον· οὗ γε μὴ δεξαμένου προὐκρίθη τῶν ἄλλων ὁ μοναχὸς

## Variorum notæ.

(1) Acropolita, cap. 53. De hoc more passim scriptores. Ducang. — Verti, *more tum usitato*. Malim, *more in his*, vel *hoc in re usitato*. Boivin.

(2) Germano patriarchæ Constantinopolitano Arsenium proxime suffectum hic scribit Gregoras, mira oscitantia, inquit Allatius. lib. II *De utriusque Ecclesiæ consensione*, cap. 14, n. 4. Nam Arsenius Manueli successit, ut est apud Acropolitam, cap. 53, Manuel Methodio, Methodius Germano. Quæ quidem patriarcharum series sic describitur in catalogo Leunclaviano, Ephræmii, et Xanthopuli. Ducang.

(3) Acropolita eod. cap. 53. Ducang.

Ἀρσένιος, ὃς τηνικαῦτα τὸν ἀσκητικὸν ἤνυε δίαυλον περὶ ἕν τι τῶν ἀσκητηρίων, ὃ κατὰ τοὺς τῆς Ἀπολλωνιάδος ἵδρυται χώρους (4), ἀνὴρ περιφανὴς μὲν τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀρετὴν (5), τὸν δὲ τρόπον ἁπλοῦς καὶ μὴ πολλὰς (6) ἐξελίττειν εἰδὼς τὰς λαβυρίνθους περὶ τὸν λογισμόν. Ἱερᾶται τοίνυν οὗτος καὶ πατριάρχης [P. 52] χειροτονεῖται κοινῇ τῶν τε ἀρχιερέων γνώμῃ καὶ τοῦ βασιλέως τὰ μέγιστα συναινοῦντος καὶ ἐπικυροῦντος, ὡς ἔθος (7), τὴν ἀρχιερατικὴν ψῆφον ἐκείνην. Ἐπὶ τούτοις (8) ὁ βασιλεὺς παρὰ τοῦ πατριάρχου χρισθεὶς καὶ τὸ στέφος ἀναδησάμενος πρὸς ἐκστρατείαν παρεσκευάζετο.

A ambages expedire. Hic itaque consecratur et patriarcha creatur communi pontificum sententia et suffragio, imperatore maxime approbante et pontificium illud suffragium (uti moris est) confirmante. Quibus peractis, imperator a patriarcha unctus et diademate ornatus expeditionem parat.

Γ'. Ἀκούσας γὰρ ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτεθνήκει, πρὸς ἀθέτησιν ἔβλεψεν αὐτίκα τῶν μετ' ἐκείνου σπονδῶν, καὶ συνεχεῖς λοιπὸν ἐποιεῖτο τὰς ἐκδρομὰς κατὰ τῶν ἐν Θράκῃ Ῥωμαϊκῶν πολιχνίων, ὡς καὶ οὐκ ὀλίγα τῶν περί γε Ῥοδόπην τὸ ὄρος ποιήσασθαι ὑποχείρια. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ ἀποστάτης περὶ Θετταλίαν ἐπεποιήκει Μιχαὴλ κατὰ τῶν ὁμορούντων αὐτῷ χώρων καὶ πόλεων, ὁπόσαι Ῥωμαΐδες τηνικαῦτα ἦσαν ὑπήκοοι. Ἀλλὰ γὰρ πρῶτον ὁ βασιλεὺς ἃς μετὰ τῶν Τούρκων ὁ πατὴρ ἐπεποιήκει σπονδάς, ταύτας ἤδη καὶ αὐτὸς ἀνανεούμενος ἐπεκύρωσεν, ἵν' εἴη φροντίδος ἁπάσης ἐκτὸς τῶν ἑῴων χάριν πραγμάτων. Εἶτα διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ καὶ πλειάδες ἄρχονται ἐπιτέλλειν. Ἐπήγετο δὲ καὶ στρατιὰν πολλῷ τῷ μέτρῳ τὴν τοῦ πατρὸς ὑπερβαίνουσαν. Οὐ γὰρ μόνον ἐξ ὧν ἔδει συνεκρότει στρατὸν, ἀλλὰ καὶ ὅσοι περὶ τὴν τῶν κυνηγεσίων ὑπηρεσίαν ἐσχόλαζον, πάντας κυνῶν καὶ ὀρνέων ἀπαλλάξας στρατείᾳ συνέλεξεν.

III. Nam Bulgarorum princeps, ut primum imperatoris mortem audierat, fœderis, quod cum illo fecerat, rumpendi consilia agitans, Romanæ ditionis oppidula in **56** Thracia continentibus incursionibus ita vexabat, ut non paucis ad montem Rhodopen sitis potiretur. Idem et fœdifragus Michael in B Thessalia fecerat adversus finitimas sibi provincias et civitates, quæcunque in Romana ditione tunc erant. Enimvero imperator fœdus quod pater cum Turcis percusserat, primo renovat et confirmat, ut orientalium negotiorum ratione, omnis sollicitudinis esset expers. Deinde sub Pleiadum exortum Hellespontum trajicit, exercitum paterno longe majorem secum adducens. Nec enim eos tantum qui militiæ destinati erant, sed venationis etiam ministros, relictis canibus et avibus, militare omnes jussit.

Δ'. Ἐπεὶ δ' ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων (9) τὴν τοῦ βασιλέως ἠκηκόει βαρεῖαν ἔφοδον, φόβοις ἤδη μεγάλοις τὴν καρδίαν σπαράττεσθαι ἤρχετο συχνούς τε καὶ ἄλλοτε ἄλλους ἀνεκύκλει τοὺς λογισμούς. Ἐπεὶ δὲ καὶ πολέμῳ τὴν τῶν πραγμάτων διδόναι κρίσιν ἄπορον ἦν αὐτῷ καὶ σφόδρα τῶν ἀδυνάτων, τοῦτο μὲν ὅτι στρατὸς ἀντίῤῥοπος οὐκ ἦν αὐτῷ, οὐδ' ἱκανὸς ἀντιπαρατάξασθαι πολεμίων τοσούτῳ πλήθει καὶ ἅμα βαρείᾳ καὶ λαμπρᾷ καταπεφραγμένῳ τῇ ὁπλίσει, τοῦτο δ' ὅτι καὶ βασιλέα ἑώρα νέον καὶ λαμπραῖς ταῖς φιλοτιμίαις ἀνθοῦντα καὶ τελεσιουργοῖς ταῖς ὁρμαῖς χρώμενον ἐς τὰ πράγματα, ἔγνω τὸ συνοῖσον ὀψὲ καὶ τὰς προτέρας ἀνεκαλεῖτο σπονδάς. Ἦν γὰρ ἐν ἐλπίσιν αὐτῷ ῥᾷστα τυχεῖν τῆς βασιλικῆς εὐμενείας, ὅτι γαμβρὸς ἦν ἐπ' ἀδελφῇ (10) τούτῳ ὁ βασιλεύς· καὶ ἅμα ᾔδει ὡς καὶ ἡ ἐκ Θετταλίας φήμη τοῦ ἀποστάτου Μιχαὴλ βιαίως αὐτὸν ἀνθέλκουσα ἵστατο, τὰ ἐκεῖσε τὴν ταχίστην ἀπελθόντα καταστήσασθαι, πρὶν ὑπὸ χεῖρα γενέ-

IV. Cæterum Bulgarorum princeps, tanto impe- C ratoris apparatu audito, gravi terrore percelli cœpit, et variis subinde cogitationibus æstuavit. Cum autem armis decernere nullo modo posset, tum quod exercitum non haberet hostili parem, quem posset opponere tantæ bellatorum multitudini, gravi et splendida armatura instructæ : tum quod imperatorem ætate florentem gloriæ studio flagrare et destinata strenue atque alacriter exsequi cerneret : tandem quid e re sua esset animadvertit, et pristinum fœdus renovari postulavit. Sperabat videlicet imperatorem facile sibi reconciliatum iri, quod is sororem suam in matrimonio haberet. Sciebat præterea famam venisse ex **57** Thessalia de fœdifrago Michaele, quæ imperatorem per vim abstraheret, cogeretque illuc celerrime proficisci D ad res suas stabiliendas, antequam Michael omnia sibi subjecisset ; quæ res vel in primis ad impetrandam pacem adjumento sibi futura esset. Igitur

## Variorum notæ.

(4) Acropol. ἐν τῇ τῆς Ἀπολλωνιάδος λίμνῃ, quomodo hunc locum effert Michael Monachus in Vita ms. S. Theodori Studitæ, quem ait missum fuisse in exsilium ἐν τῷ ἐγκειμένῳ κατὰ τὴν Ἀπολλωνιάδα λίμνην καλουμένῳ Μετόπᾳ. Ephræmius in catalogo Patr. Constantinop. de Arsenio :

Εἶθ' ἡσύχαζεν καὶ Θεῷ προσανέχων
Ἐν Ἀπολλωνιάδος ἀσκητηρίοις. DUCANG.

(5) Intellige τὴν κατὰ τὸν ἀσκητικὸν βίον ἀρετήν. Nisi forte legendum, αὐτὸν τῶν κατ' αὐτὸν ἀρετῇ : sed minus placet. WOLFIUS — Vertit Wolfius, *virtute illustris ille quidem*. Vertendum, *illustris quidem ille virtute privata, seu solitariæ vitæ laude*. BOIVIN.

(6) Acropol. ὀλίγων γραμμάτων πεῖραν ἔχοντα, licet alias περιφανὴς τὴν ἀρετὴν, ut ait Gregoras, et τῶν ἀρετῶν κάλλιστος ἔμψυχος θρόνος, ut Ephræmius. DUCANG.

(7) Vide Glossar. med. Græcit. in Μήνυμα. DUCANG.

(8) Acropolita cap. 54, 55, 56, 57. DUCANG.

(9) Ὁ Βουλγαράρχης Μιχαὴλ, Logothetæ. Vide seriem regum Bulgariæ in *Famil. Dalmaticis*. DUCANG.

(10) Vide supra lib. II, cap. 3, sect. 3. BOIVIN.

legatis ad imperatorem missis, spe facilius pacem impetravit, restitutis omnibus castellis, quæ post violatum fœdus Romanis interceperat.

A σθαι πάντα τῷ Μιχαήλ. Ἦν γὰρ οὐ μικρὸν οὐδὲ τοῦτο, δυνηθῆναι πεῖσαι σπείσασθαι αὐτῷ. Καὶ μέντοι καὶ πρέσβεις ἀποστείλας ἐς βασιλέα ῥᾷον ἢ κατὰ τὰς ἐλπίδας ἔτυχε τῶν σπονδῶν, ἀποδοὺς πάνθ' ὅσα μετὰ τὴν παρασπόνδησιν εἷλε Ῥωμαίων ὑποτελῆ φρούρια.

V. Ac ne diutius morer, sub autumnale æquinoctium imperator cum Romanis legionibus recta in Thessaliam contendit. Sed priusquam Macedonia imperatoris copias excepisset, Theodora Michaelis fœdifragi uxor ei occurrit, tum ut nuptias Nicephori filii sui et Mariæ filiæ imperatoris conficeret : tum ut quæ maritus longius progrediendo Romanæ ditioni per latrocinium quoddam subtraxerat, restitueret. Quibus rebus paulo post facile ab imperatore confectis, Theodora ad maritum Michaelem revertitur, filii sponsa Maria secum adducta.

Ε'. Καὶ ἵνα μὴ διατρίβωμεν, ἄρτι τοῦ ἡλίου περὶ τροπὰς τυγχάνοντος φθινοπωρινὰς, ἀναλαβὼν τὰ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα εὐθὺ Θετταλίας ὁ βασιλεὺς ἐπορεύετο. Ἀλλὰ γὰρ οὔπω Μακεδονία τὰ βασιλικὰ στρατόπεδα ὑπεδέχετο καὶ Θεοδώρα ἡ τοῦ ἀποστάτου Μιχαὴλ γυνὴ ἐφοίτα πρὸς [P. 33] αὐτὸν ἐκτελέσουσά τε τοὺς γάμους τοῦ τε υἱοῦ Νικηφόρου καὶ Μαρίας τῆς τοῦ βασιλέως θυγατρὸς, καὶ ἀποδώσουσα ὅσα παρεξιὼν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐν λείας τρόπῳ ὑπηγάγετο μέρη τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας. Καὶ ἦν ταῦτα μετὰ μικρὸν ῥᾳδίως τῷ βασιλεῖ τελεσθέντα καὶ ἡ Θεοδώρα ἀπῄει πρὸς τὸν ἄνδρα Μιχαὴλ, καὶ Μαρίαν

B ἤδη μεθ' ἑαυτῆς ἐπαγομένη τὴν ἐπὶ τῷ υἱῷ νύμφην.

## CAPUT II.

*Michael Palæologus, Nicææ præfectus, ad Turcos fugit. Fugæ causa. conii Sultanus eum legioni Romanæ præficit. Scythis opponit. Sultani cognatus ad hostes transit. Turci vincuntur. Palæologus rogatu imperatoris in aulam redit. Jusjurandum præstat. Conostauli dignitatem recipit. Res Bulgaricæ. Asanis obitus. Ejus successor Mytzes, mollis et ignavus. Constantinus Tæchus regni sedem obsidet. Mytzes in Asiam fugit. Mesembriam imperatori tradit. Annuos reditus et prædia ab eo obtinet. Tæchus per legatos Theodoram, imperatoris filiam, uxorem ambit. Voti compos, priorem conjugem repudiat et fidei obsidem dat. Imperator ægrotus. Monasticum habitum paulo ante mortem induit. Peccata expiat. Moritur.*

I. Imperatori his rebus occupato litteræ Nicæa redduntur, quæ Palæologi ad Turcos fugam significarent. Ei enim abiens Nicænam præfecturam, dum ex Occidente in Orientem rediret, mandarat. Quæ res imperatorem non mediocriter contristavit, et subito cogitationum æstu perturbavit. Fugæ vero prætextus hic ferebatur. Cum videret magnam invidiam **58** undecunque in se consurgere, et ad aures suas verba livoris plena clam manare, atque ab imperatore parari et susurrari adversus se supplicia, quæ barbaris hostibus imprecanda essent, negabat sibi ullo modo quieto esse licuisse, quominus sursum deorsum huc atque illuc ferretur plenus infestis cogitationibus, animum tanquam captivum agentibus, rapientibus et indigne excruciantibus : timuisse imperatoris in puniendo rigidam, atrocem et promptam severitatem, nec quidquam clementiæ ac misericordiæ sperare ab eo potuisse. Neque enim expeditum sibi fuisse magnas calumnias et supra modum exaggeratas, quas invidi sui conflavissent, ac imperatoris auribus ingessissent, exiguo tempore refellere. Quare se desperatione coactum nihil prius habuisse, quam ut fuga salutem quæreret.

Α'. Ἐν τούτοις δ' ἀσχολουμένῳ τῷ βασιλεῖ γράμματα ἐφοίτα παρὰ τῶν Νικαέων τὴν τοῦ Παλαιολόγου Μιχαὴλ (11) ἐς τοὺς Τούρκους φυγὴν ἀπαγγέλλοντα. Αὐτῷ γὰρ ἐξιὼν τὴν τῶν Νικαέων ἡγεμονίαν ἐπέτρεψεν, ἕως ἂν ἐκ τῶν ἑσπερίων αὖθις ἐπανέλθῃ πρὸς ἕω. Ὃ δὴ καὶ οὐ μετρίως τὸν βασιλέα λελύπηκε καὶ εἰς ταραχὴν ἐνέβαλε λογισμῶν. Ἡ δὲ πρόφασις τῆς φυγῆς τοιάδε τις ἐλέγετο. Ὁρῶν, φησὶ, κορυφούμενον πολὺν πολλαχόθεν τὸν φθόνον καὶ λόγους φθόνου

C μεστοὺς λάθρα τὴν ἀκοὴν αὐτοῦ περικλύζοντας καὶ κολάσεις κατ' αὐτοῦ πρὸς τοῦ βασιλέως μελετωμένας καὶ ψιθυριζομένας, οἵας ἄν τις ἐχθροῖς ἀλλοφύλοις ἐπαράσαιτο, μένειν ὅλως ἐφ' ἡσυχίας οὐκ εἶχεν· ἀλλ' ἄναντα καὶ κάταντα φερόμενος μεστὸς ἦν λογισμῶν πολεμίων, τὴν ψυχὴν ὥσπερ αἰχμάλωτον ἀγόντων τε καὶ φερόντων καὶ ἀγεννῶς σπαραττόντων. Ἐδεδίει γὰρ τὸ τοῦ βασιλέως πρὸς τὰς τιμωρίας ἀπότομόν τε καὶ ἀπηνὲς καὶ ὀξύῤῥοπον, καὶ ἥμερον οὐδὲν οὐδὲ συμπαθὲς ἐνενόει πρὸς τοῦ βασιλέως αὐτῷ γενησόμενον· ἐπεὶ καὶ μεγάλας διαβολὰς καὶ ἐς ὕψος κορυφωθείσας μακρὸν, ἃς οἱ φθονοῦντες κατ' αὐτοῦ συνεκύκησαν καὶ τὰς τοῦ βασιλέως ἀκοὰς ἐμπεπλήκασιν, οὐ ῥᾴδιον ἔβλεπεν αὐτῷ ἀπολύεσθαι ἐν βραχεῖ. Ταύτῃ

D τοι καὶ ἀπογνοὺς, φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζεσθαι βέλτιον πάσης ἐτίθει βουλῆς.

II. Iconium profectus, sultanum reperit suas copias summo studio cogentem adversus Scythas cum magno exercitu irruentes, eique maximi lucri instar peropportune advenit. Nam cum is Roma-

Β'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἀπιὼν παρὰ τὸ Ἰκόνιον εὗρε τηνικαῦτα τὸν Σουλτὰν (12) πάσῃ σπουδῇ τὰς ἑαυτοῦ συγκροτοῦντα δυνάμεις, [P. 34] ἵν' ἐπελαύνοντα κατὰ πλῆθος τὰ Σκυθικὰ στρατεύματα (13) δέξαιτο, ὥσπερ

### Variorum notæ.

(11) Acropolita cap. 64, 65. Phranzes lib. I, cap. 2. DUCANG.

(12) Iathatinum. Vide stemma Iconiensium sultanorum, a nobis descriptum post Familias Dalmaticas. DUCANG.

(13) Tartarorum, quos Acropolita Τοχάρους per-

τι μέγιστον ἕρμαιον ἔδοξεν ἐκείνῳ καὶ μάλα τοι καίριον. Ἐπεὶ γὰρ ἦσαν ὑπ' αὐτῷ πάλαι δεδουλωμένοι Ῥωμαίων συχνοὶ, τούτους εἰς μοῖραν καταλέξας στρατοῦ ὑπὸ στρατηγῷ τῷ Παλαιολόγῳ τάττεσθαι προσετετάχει, Ῥωμαϊκὴν καὶ ξένην ἢ κατὰ τὴν ἐκείνων ἐγχώριον περικειμένους στολήν τε καὶ ὅπλισιν, ἵνα τοῖς Σκύθαις κατάπληξις τὸ πρᾶγμα γένηται, λογισαμένοις χεῖρα συμμαχικὴν ἐκ Ῥωμαίων ἄρτι ἐληλυθέναι. Ὃ δὴ καὶ ξυνέβη. Φασὶ γὰρ τοὺς Σκύθας, ὁπότε ξυνῆεσαν εἰς χεῖρας τοῖς Τούρκοις, συστολήν τινα καὶ δέος οὐ μέτριον σχεῖν, ἀλλόκοτον ἐξαίφνης ἰδόντας στρατὸν κατ' αὐτῶν ἐπιόντα. Καὶ τάχ' ἂν σὺν οὐδενὶ κόσμῳ φεύγοντες ᾤχοντο κατὰ νώτου λαβόντες διώκοντας, οὓς ἀπονητὶ χειρώσασθαι ἤλπισαν, εἰ μή τις τῶν τῷ Σουλτὰν κατὰ γένος προσηκόντων διά τινα προειληφυῖαν ἀπέχθειαν πολλὴν ἐπαγόμενος στρατιὰν ἑκὼν προσεῤῥύη τοῖς Σκύθαις, ῥηγνυμένης ἤδη τῆς μάχης. Τοῦτο γὰρ τὰ τῶν Τούρκων ῥᾷστα ἀνέτρεψε πράγματα, καὶ τὴν πλείονα χώραν αὐτῶν τῇ τῶν Σκυθῶν ὑπέθηκεν αἰχμῇ.

Γ'. Ἀλλ' οὔπω πολὺς παρεῤῥύη χρόνος· καὶ γράμματα πολλῆς τῆς βασιλικῆς εὐμενείας μεστὰ καὶ πολλὴν ὑπισχνούμενα τὴν στοργὴν ᾖεσαν παρὰ βασιλέως, ἀνακαλούμενα τὸν Παλαιολόγον, ἔνορκον ἔχοντα τὴν ἀσφάλειαν ὧν ὑπισχνοῦντο. Καὶ οὕτως ἡ Ῥωμαίων γῆ τὸν Παλαιολόγον αὖθις ἐλάμβανεν, οὐ πρότερόν μέντοι πρὶν ἢ καὶ αὐτὸν δοῦναι τὴν ἀσφάλειαν τῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα πίστεως βεβαίαν δι' ὅρκων φρικωδεστάτων, ὥστε ἐμμένειν τοῖς ὅροις ἀεὶ τῆς ὑποταγῆς καὶ μὴ ζητεῖν ἐθέλειν ἑαυτῷ βασιλείαν ποτὲ καὶ ἐπανιέναι πρὸς τὰ πρότερον κατ' αὐτοῦ λαληθέντα καὶ βεβαιοῦν αὖθις διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἔργων (14) τὴν ἤδη τεθνηκυῖαν ὑποψίαν, ἀλλὰ τηρεῖν καὶ διαβιβάζειν ὁμοίως ἀεὶ τὴν αὐτὴν εὔνοιαν καὶ στοργὴν πρός τε αὐτὸν δὴ τὸν βασιλέα Θεόδωρον καὶ πρὸς τὸν αὐτοῦ γε υἱὸν Ἰωάννην καὶ τοὺς ἐφεξῆς διαδόχους τοῦ τε γένους αὐτῶν καὶ τῆς βασιλείας. Καὶ μὲν δὴ ἐπὶ τούτοις αὖθις τῷ τοῦ μεγάλου τετίμηται ἀξιώματι κονοσταύλου, καθὰ καὶ τὸ πρότερον· καὶ ἦν τοῦ λοιποῦ λαμπρᾶς τῆς βασιλικῆς κηδεμονίας ἀπολαύων καὶ εὐμενείας.

Δ'. Ἐν τούτοις νοσοῦντα καὶ τὰ τῶν Βουλγάρων ἀγγέλλεται πράγματα. Ὁ γὰρ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Ἀσὰν, ὁ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου γυναικάδελφος, τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν· αὐτῷ δὲ παῖς οὐκ ἦν ὁ διαδεξόμενος, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀρχήν· ὡς ἀνάγκην εἶναι λοιπὸν κατὰ δεύτερον, τὸ λεγόμενον, πλοῦν, ἐς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν τὸν Μυτζῆν αὐτὴν διαβαίνειν. Τοιγαροῦν καὶ ξυνεῤῥύηκεν. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ νωθρός τις καὶ ἄνανδρος [P. 35] καὶ δι' αὐτό γέ τοι τοῦτο πρὸς τὸ καταφρονούμενον ὑποῤῥέων κατὰ μικρὸν, ἐς τὸ παντελῶς ἀκυροῦσθαι ἐκκεχύλισται τὰ δόξαντά οἱ παρὰ τοῦ πλήθους. Ἦν δέ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίση-

A nos complures pridem subactos penes se haberet, eos in unam legionem contractos Palæologo parere jussit, Romanis et peregrinis armis et vestibus aliter quam illis locis usitatum erat ornatos, ut ea res Scythis terrori esset, qui credituri essent, **59** Turcis recentia auxilia a Romanis missa : id quod accidit. Aiunt enim Scythas, ubi manum cum Turcis conseruissent, non parum cohorruisse ac trepidasse, peregrinum exercitum adversus se ingruentem derepente conspicatos, ac forsitan perturbata acie fugituros fuisse, ac terga daturos iis quos absque ullo negotio debellatum iri a se credidissent, nisi quidam sultani cognatus, ob veterem simultatem, cum magnis copiis, ubi jam ad manus ventum esset, ultro se ad hostes contulisset. B Quæ res fortunas Turcorum facillime evertit, et majorem partem ditionis eorum Scythicis armis subjecit.

III. Non longum ex eo tempus effluxerat, cum imperator litteras dedit singularis benevolentiæ plenas, amoremque et honorem plurimum pollicentes, per quas revocabatur Palæologus, promissis jurejurando firmatis. Ita terra Romana Palæologum recuperavit, non prius tamen quam ipse cautionem dedisset de fide imperatori servanda, juramentis maxime tremendis firmatam, promisissetque se intra obsequii fines semper mansurum, C nec regnum affectaturum esse unquam, nec ad ea rediturum quæ ante crimini data ipsi essent, neque deinceps quidquam facturum quod intermortuam suspicionem denuo confirmaret, sed conservaturum et propagaturum parem semper benevolentiam et amorem erga ipsum imperatorem Theodorum et filium ejus Joannem, cæterosque tam familiæ quam imperii successores. His igitur **60** conditionibus magni Conostauli dignitate, ut antea, ornatur ; ac deinceps imperatoris patrocinio et benevolentia splendide fruitur.

IV. Inter hæc Bulgaricam rem laborare nuntiatur. Nam Asanes Bulgarorum princeps, cujus soror Theodoro imperatori nupta erat, vitæ cursum D emensus, nullam prolem reliquerat, quæ ei, ut fit, in principatum succederet. Alterum itaque illud subsidium necessario restabat, ut potestas summa ad Mytzen sororis ejus maritum transiret : idque factum est. Erat autem is homo segnis et effeminatus, quibus de causis paulatim contemptui esse cœpit, eoque res devoluta est, ut quæ ille decrevisset, prorsus irrita a populo haberentur. Erat autem iis temporibus in Bulgaria vir clarus, no-

Variorum notæ.

petuo vocat, ut et Pachymeres, qui de iis lib. II, cap. 24, scribens καὶ τῶν Τοχάρων, οὓς ἡ κοινὴ Ἀταρίους λέγει συνήθεια. Ubi forte legendum Ταρτάρους. DUCANG.

* A. C. 1257 POSSINO.

(14) Ἔμπροσθεν apud recentiores Græcos ad futurum tempus pertinet, et usurpatur pro μετὰ ταῦτα, *postea*. Sic infra lib. VI, cap. 10, sect. 4; item lib. VII, cap. 1, sect. 2. BOIVIN.

mine Constantinus, cognomento Tœchus, prudentiæ auctoritate et robore corporis multum aliis antecellens : qui, cum Bulgaricum imperium male administrari videret, adversum insurgit : conciliataque sibi et plebis, et eorum qui totius gentis illustrissimi ac lectissimi erant, benevolentia, illorum omnium voluntate princeps declaratus, Ternobum obsidet, quæ Bulgarorum regia erat : ut Mytzes vel invitus cum uxore et liberis in munitum quoddam et maritimum castellum, nomine Mesembriam, confugere cogeretur. Unde ad imperatorem transit, Nicææ in Asia tum degentem ; atque exinde Romanæ ditioni Mesembriam castellum adjicit : prædiisque circa Trojam et Scamandrum **61** ab imperatore cum annuis reditibus acceptis, ibidem deinceps cum uxore ac liberis conquievit.

A μος τηνικαῦτα, Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον, φρονήσεως ἐμβριθείᾳ καὶ ῥώμῃ σώματος πολλῷ τῶν ἄλλων προέχων· ὃς πλημμελοῦσαν ἰδὼν τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων ἐπανίσταται κατ' αὐτῆς· καὶ προσεταιρισάμενος τό τε δημοτικὸν καὶ ὅσον ἐν ἐπισήμοις τοῦ ἔθνους καὶ ἔκκριτον, καὶ παρ' ἑκόντων ἁπάντων αὐτῶν τὴν τοῦ κράτους δεξάμενος ἀναγόρευσιν ἐπολιόρκει τὴν Τέρνοβον, ἐν ᾗ τὰ βασίλεια ἦν τῶν Βουλγάρων· ὡς ἀναγκασθῆναι καὶ ἄκοντα τὸν Μυτζῆν (15) φεύγειν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις ἔς ὀχυρόν τι καὶ παράλιον φρούριον Μεσημβρίαν καλούμενον. Ἐκεῖθεν ἐς βασιλέα μεταχωρεῖ κατὰ τὴν ἐν Ἀσίᾳ διατρίβοντα Νίκαιαν, Ῥωμαίοις ὑπήκοον ποιησάμενος καὶ τὸ τῆς Μεσημβρίας ἐπὶ τούτοις φρούριον· καὶ χωρία τινὰ περὶ Τροίαν καὶ Σκάμαν-
B δρον εἰληφὼς παρὰ βασιλέως εἰς ἐπέτειον πρόσοδον ἐκεῖσε τοῦ λοιποῦ διανέπαυεν ἑαυτὸν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις.

V. Cæterum Constantinus Tœchus, Bulgarici regni potitus, legatos ad imperatorem mittit, se amicum ejus et fœderatum profitens, si ex ejus filiabus una sibi desponderetur. Eam autem petebat, non quod conjuge esset opus, quippe qui uxorem et liberos haberet ; sed quia nullo gentilitio jure Bulgaricum regnum ad eum pertinebat, iniquo ferebat animo, ea se parte illegitimum principem ac veluti nothum et dici et haberi. Cum igitur imperatoris filiam Asanis non ita pridem defuncti regis ex sorore neptem esse sciret, idcirco sui honoris causa et ad firmandum principatum eas nuptias ambiebat, priorem conjugem statim se repudiaturum promittens. Id et ipsi imperatori gratum fuit : cujus filia Theodora thori et regni socia accepta, Constantinus Tœchus priorem conjugem Nicæam mittit, ut hoc fidei pignore suum erga alteram amorem Romanis confirmaret.

E'. Ὅ γε μὴν Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος τῆς Βουλγαρικῆς ἀρχῆς ἐγκρατῆ καταστήσας ἑαυτὸν διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα, φίλος εἶναι καὶ σύμμαχος ὁμολογῶν, εἰ λάβοι πρὸς κοινωνίαν γάμου μίαν τῶν αὐτοῦ θυγατέρων. Ἐζήτει δὲ ταύτην, οὐχ ὅτι γυναικὸς ἐδεῖτο· ἦν γὰρ αὐτῷ καὶ γυνὴ καὶ παῖδες· ἀλλ' ἐπειδήπερ ἀπὸ γένους δίκαιον οὐκ ἦν οὐδὲν αὐτῷ πρὸς τὴν Βουλγαρικὴν ἀρχήν, ἤχθετο νόθος κατ' αὐτὴν δοκεῖν ὁμοῦ τε καὶ λέγεσθαι. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἀδελφιδῆν οὖσαν τοῦ πρὸ μικροῦ τετελευτηκότος ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων Ἀσὰν τὴν τοῦ βασιλέως εἰδὼς θυγατέρα ἐζήτει τιμῆς τε ἕνεκα τῆς ἑαυτοῦ καὶ βεβαιώ-
C σεως ἅμα τῆς ἀρχῆς, ἀπολύσειν ὑπισχνούμενος αὐτίκα τὴν προτέραν ὁμόζυγον. Τοῦτ' ἀρεστὸν ἔδοξε καὶ αὐτῷ βασιλεῖ· καὶ Θεοδώραν τὴν αὐτοῦ θυγατέρα (16) κοινωνὸν εἰληφὼς τοῦ τε λέχους καὶ τῆς ἀρχῆς Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος πέμπει πρὸς Νίκαιαν τὴν προτέραν σύζυγον, ἐχέγγυον πίστεως παρεχόμενος τοῖς Ῥωμαίοις τῆς ἐς τὴν δευτέραν στοργῆς.

VI. Quid plura? Imperatorem annum ætatis sextum et tricesimum excedentem, molestus ac difficilis et mortis ut ita dicam telis instructus morbus invasit, qui principis corpus variis tormentis oppugnatum non desiit vexare et conterere, donec ipsam ei mortem intulit ; cum is paulo ante obitum alacriter monasticum habitum induisset, et multos pecuniarum acervos suis ma-

Ϛ'. Τί ἔτι (17); ἕκτον καὶ τριακοστὸν (18) ἀπὸ γενέσεως χρόνον ἀμείβοντι νόσος ἐνσκήπτει τῷ βασιλεῖ χαλεπὴ καὶ ὅπλα φάναι θανάτου φοροῦσα· ἣ δὴ καὶ ποικίλας τὰς ἑλεπόλεις κατὰ τοῦ βασιλικοῦ σώματος ἀντιστήσασα οὐκ ἀνῆκε παίουσα καὶ συντρίβουσα, μέχρι καὶ αὐτὴν ἐπήνεγκε τούτῳ τὴν τελευτὴν (19), ἀλλαξαμένῳ προθύμως τὸ σχῆμα μικρὸν πρὸ τῆς τελευτῆς (20) ἐς τὸ μοναδικὸν τριβώνιον καὶ πολλοὺς

## Variorum notæ.

(15) De quo, ut et de Constantino Tœcho, consulere licet seriem regum Bulgariæ in *Familiis Dalmaticis*. DUCANG.

(16) *Irene* vocatur ab Acropolita, *Histor*. cap. 83. Vide notas Allatii. BOIVIN.

(17) Quid τὸ τί ἔτι sibi vellet, cum nescirem (nam τὸ *Quid reliquum est*, aut *Quid restat*, haud scio quam belle conveniat) converti quasi scriptum fuisset, τῆς τε εἰς τὴν δευτέραν στοργῆς ἔτι. Quod sensus postulare videtur. WOLFIUS.

(18) Acropolita, cap. 74. DUCANG.—Ἕκτον καὶ τριακοστὸν ἀπὸ γενέσεως χρόνον ἀμείβοντι τῷ βασιλεῖ vertit Wolfius, *Imperatorem annum ætatis sextum et trigesimum agentem*. Vertendum, *excedentem*. Nam ea est vis verbi ἀμείβειν. BOIVIN.

(19) Anno mundi 6767, ut constat ex imperatorum
D serie chronologica sæpius jam memorata. Fuit antem is annus, a mense Septembri ad Januarium, annus Christi 1258, a Januario autem ad Augusti finem, 1259. Hinc Possinus Theodorum Lascarim juniorem decessisse affirmat anno Christi 1259, Mauritius David, anno 1258. Favet Possino eadem illa series chronologica, quæ quatuor annos imperii assignat Theodoro Lascari, non vero tres eosque haud integros, quot Mauritius David ei assignat. Favet etiam codex regius 2525[a], fol. 271, ubi quatuor annis imperasse ille dicitur. Mauritius David opinionem suam Pachymeris auctoritate et probabilibus argumentis defendit. BOIVIN.

(20) Ducangius vertit, *qui alacriter parvum habitum paulo ante obitum monachico cucullio mutaverat* ; et Phranzæ testimonio utitur, quod tamen con-

ταῖς ἰδίαις χερσὶ διανείμαντι χρημάτων σωροὺς καὶ πολλὰς δακρύων (21) ἐκ μάλα ζεούσης καρδίας ἀφέντι πηγάς· δι' ὧν τὰς πληγὰς ἀπέπλυνέ τε καὶ ἐθεράπευεν ἐν ἀνάγκης τοιαύτης καιρῷ τῆς ψυχῆς.

A nibus distribuisset, ferventique corde magnam 62 vim lacrymarum profudisset, quibus animi vulnera in tantæ necessitatis articulo eluerentur et curarentur.

## CAPUT III.

*Georgius Muzalo, homo novus, ut in aulam irrepserit. Theodoro juniori pergratus. Protovestiarii dignitate ornatur. Uxorem ducit cognatam imperatoris. Cum patriarcha Arsenio tutor testamento datur Joanni Lascari. Imperatoris filiæ quatuor. Filius unicus. Jusjurandum pupillo et tutori bis præstitum. Nobiles ægre ferunt prælatum sibi Muzalonem. Qui proceres convocat. Tutela et rerum administratione vult se abdicare. Prohibetur. Novum jusjurandum exigit. Nobilium invidia. Tumultus in exercitu. Novendiale sacrum. Muzalonis duorumque ejus fratrum cædes in templo perpetrata. Mulierum, sacerdotum, aliorumque trepidatio. Arsenius patriarcha anxius et consilii inops. Vir simplex et sanctus, administrandæ reipublicæ minime aptus. Inita cum nobilibus deliberatione male omnino saluti pupilli consulit.*

Α'. Ἐμὲ δὲ μικροῦ τὸ τῆς ἱστορίας παρέδραμε καιριώτατον. Ἀνὴρ γάρ τις Μουζάλων (22) ἐπίκλην, Γεώργιος ὄνομα, γένους ὢν οὐ λαμπροῦ, διὰ δὲ μόνην B ἐπιτηδειότητα γνώσεως καὶ ἠθῶν ἀστειότητα ἐς τὴν αὐτοκρατορικὴν παρεισδὺς οἰκίαν ἐξέτι παιδὸς, ἵν' εἴη δήπουθεν τῷ βασιλεῖ Θεοδώρῳ καὶ αὐτὸς σὺν ἄλλοις πολλοῖς συμπαίστωρ ἡλικιώτης, [P. 56] ὁπότε κἀκεῖνος τὴν τοῦ παιδὸς παρήλλαττεν ἡλικίαν, τοσοῦτον ἁρμόττοντα διέθηκε τάχιστα πρὸς τὰ τοῦ νέου βασιλέως τὰ ἑαυτοῦ ἤθη, ὥστ' αὐτὸς ἦν ἐκείνῳ μόνος τὰ πάντα, προσφυῶς καὶ κατὰ γνώμην καὶ λέγων καὶ πράττων· καὶ τῷ χρόνῳ προβαίνοντες συνηύξανον ἀεὶ καὶ τὴν τοιαύτην διάθεσιν καὶ στοργὴν, ὥστε καὶ τὴν τῶν αὐτοκρατόρων περιζωσαμένῳ ἀρχὴν πάντ' ἦν αὖθις ἐκεῖνος αὐτῷ, ἄριστος γνώμων τῶν ὅσα βουλομένη τῇ βασιλικῇ διανοίᾳ ὑπῆρχε, διοικητὴς δεξιὸς τῶν ἐκτὸς, μυστηρίων πιστὸς κοινωνὸς τῶν ἐντός. Δι' ἃ δὴ καὶ ἐς τὸ τοῦ πρωτοβεστιαρίου τάχιστα C ἀνήχθη ἀξίωμα καὶ γυναικὶ συνέζευκται ἣ τῶν καθ' αἷμα προσηκουσῶν ὑπῆρχε τῷ βασιλεῖ.

I. Sed me id pene præteriit, quod vel in primis exponendum est. Nam vir quidam cognomento Muzalo, nomine Georgius, non claro genere ortus, sed qui ob solam ingenii dexteritatem et urbanitatem morum a puero in aulam imperatoriam irrepserat, ut scilicet imperatori Theodoro cum multis aliis ipse quoque æqualis collusor esset : postquam is puerilem ætatem excessit, ita se ad mores junioris principis statim accommodavit, ut unus illi esset omnia, ac pro ejus ingenio et voluntate omnia et diceret et faceret. Quantum autem ætate procedebant, tantum hic affectus et amor eorum augebatur : adeo ut Theodoro dignitatem imperatoriam adepto unus tum quoque omnia esset; eorum quæ princeps vellet certissima regula ; foris dexter negotiorum administrator ; domi fidus arcanorum particeps. Quas ob res Protovestiarii dignitate quamprimum ornatus, uxorem duxit, quæ imperatorem sanguine attingebat.

Β' Τοῦτον ἐπίτροπον θνήσκων ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλικῶν ἀφῆκε πραγμάτων ἅμα τῷ πατριάρχῃ Ἀρσενίῳ, μέχρις ἂν ἐς τὴν ἀνήκουσαν ἡλικίαν ὁ τοῦ βασιλέως φθάσῃ παῖς Ἰωάννης. Ἦν γὰρ ἕκτον τη νικαῦτα διανύων ἀπὸ γενέσεως ἔτος ἐκεῖνος (23), τι θηνούμενος ἔτι, καὶ γονέων, εἴπερ ποτὲ, νῦν μάλιστα χρήζων, ὁ καὶ ἀμφοτέρων στερούμενος. Θυγατέρες μὲν γὰρ ἐγένοντο τῷ βασιλεῖ τελεωτέραν ἄγουσαι ἡλικίαν τέτταρες· ἄῤῥην δ' ἄλλος οὐκ ἦν, πλὴν τούτου δὴ τοῦ βρεφικὴν ἄγοντος ἄρτι τὴν ἡλικίαν Ἰωάννου. Ὧν δὴ θυγατέρων (24) τὴν πρώτην, φημὶ τὴν Μαρίαν,

II. Hunc una cum Arsenio patriarcha imperator moriens curatorem imperii reliquit, donec filius Joannes ad maturam ætatem pervenisset. Nam is tunc sextum ætatis annum explebat, sub nutricibus adhuc agens, et parentum, si unquam, eo maxime tempore egens, cum utroque orbatus esset. Nam filias 63 quidem natu grandiusculas quatuor reliquerat imperator, marem vero nullum præter hunc Joannem adhuc infantem. Quarum filiarum natu maximam Mariam, ut supra exposui, legitimo sibi matrimonio Nicephorus Ætolus junxerat, cui a

### Variorum notæ.

gruit cum interpretatione Wolfiana. Phranzæ verba sunt, *cum paulo ante mortem monachi habitum induisset.* Ipse Ducangius, postquam τὸ σχῆμα μικρὸν *parvum habitum* interpretatus est, eamdem vocem μικρὸν, quasi repetitam, ut adverbium interpretatur. Boivin. — Phranzes, lib. I, cap. 3. Is mos apud Græcos præsertim invaluerat, ut cum in extremis versarentur, monachicum habitum sumerent, illum scilicet, quem *parvum* vocabant. Interdum etiam, cum morbus ingravesceret, *magnum*, quo perfecti monachi, ut loquitur Phranzes de seipso *Hist.* lib. III, cap. 30, seu μεγαλόσχημοι morerentur, quomodo vocabantur, qui ad summum monachicæ perfectionis apicem pervenerant. Id porro de Theodoro hisce verbis intelligit Gregoras, quæ minus recte reddidit interpres : Ἀλλαξαμένῳ προθύμως τὸ σχῆμα μικρὸν πρὸ τῆς τελευτῆς ἐς τὸ μοναχικὸν τριβώνιον, quæ sic vertenda erant, *qui alacriter parvum habitum paulo ante obi-* D *tum monachico cucullio mutaverat.* Ubi Wolfius *qui paulo ante obitum alacriter monasticum habitum induit.* Primitus enim parvum habitum induerat Theodorus, deinde magnum, quo μεγαλόσχημος moreretur. Μεγαλοσχήμων autem peculiare erat κουκούλλιον, quod τριβώνιον hic appellat Gregoras, cum μικροσχήμων esset μανδύας seu pallium. Id pluribus docemus in Gloss. med. Græcit. in v. Σχῆμα. Ducang.

(21) Id ipsum scribit Acropolita. Ducang.

(22) Acropolita, cap. 75; Pachymeres, lib. I, cap. 8, 12, 15, 16, 18, 19; Phranzes, lib. I, cap. 5, historiam et fortunam Muzalonis perstringunt. Ducang.

(23) Acropolita, cap. 75 : Οὔπω γὰρ τελείων ὑπῆρχεν ἐνιαυτῶν ὀκτώ. Pachymeres novennem facit. Boivin.

(24) Pachymeres, lib. I, cap. 13. Ducang.

socero titulus despotæ additus fuerat : alteram A Theodoram Bulgarorum princeps Constantinus Tœchus uxorem pariter habebat, quod et ipsum jam diximus. Restabant aliæ duæ, idem orbitatis jugum trahentes, cum puero hoc Joanne natu minimo propter quem imperatoris testamentum scriptum exstabat, quo tutor illi Muzalo dabatur, prætereaque sanctissimum jusjurandum a summis et infimis exactum erat : nec id semel, sed primum imperatore moriente, deinde statim post ejus obitum.

III. Nam homines quidam dignitate et generis B splendore illustres, cum Muzalonis fortunam novitate tam subita mutatam cernerent, inter se mussitabant, ægre ferentes delatum ei honorem ipsius conditione majorem ; cum multi essent, ad quos simul et tutela pueri imperatoris, et reipublicæ administratio magis pertineret ; tum quod propinqua cognatione imperatorem attingerent, tum quod ad hujusmodi munia obeunda multum aptiores essent quam Muzalo, ad quem contemnendum et odio prosequendum, ut ipsi dicebant, **64** multæ causæ omnibus suppetebant. Nam quod nec genere nobili ortus esset, et ut homines multi punirentur operam suam sæpe imperatori contulisset, hæ res ad ejus odium animis vulgi ingenerandum satis efficaces erant. Quod si imperium etiam C concupisceret ac somniaret, ut quidam calumniabantur, id vero quas non sceleris faces in caput ejus accenderet ? Hæc Muzalonem non latebant. Etenim vir ille cum antea ad talia intelligenda acutus fuerat, tum hoc negotiorum æstu fervente et maximam ei animi anxietatem afferente, se ipso longe prudentior videbatur. Igitur proceribus omnibus celerrime in curiam convocatis, dexteram universis porrigit : ac tanquam inferior cum eis collocutus, haud obscure fert, se libenter cuivis tum administratione imperii, tum tutela pueri imperatoris cessurum esse.

IV. Quoniam vero omnes simul velut ex composito recusabant, et eum præferendum esse confitebantur, quem ipsemet rerum et pueri dominus D supremusque arbiter imperator digniorem judicasset : Muzalo autem nullo modo cedebat, sed fortiter resistebat, otium præferens, et negotium totis animi viribus ac facultatibus a se amoliens propter obrepentem invidiam, ac in primis ob periculum, quod subobscure inde apparebat et conflabatur ; idcirco jusjurandum priore sanctius ac magis tremendum datur. **65** Jurant omnes tam nobiles quam ex plebe militari, sibique et toti familiæ suæ quilibet imprecantur, ni quod jurassent, religiose servarent, ac Muzaloni tutelam,

A ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, εἶχεν ἤδη λαβὼν εἰς γυναῖκα νόμιμον ὁ Αἰτωλὸς Νικηφόρος, ὁ καὶ δεσπότης διὰ τὸ κῆδος παρὰ τοῦ πενθεροῦ καὶ βασιλέως τετιμημένος. Τὴν δέ γε δευτέραν τὴν Θεοδώραν (25) εἶχεν ὁμοίως ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Κωνσταντῖνος ὁ Τοῖχος. [P. 37] ὡς ἄρα δὴ καὶ τοῦτ' ἔφθημεν εἰρηκότες. Ἐλείποντο δὲ ἤδη τὸν αὐτὸν τῆς ὀρφανίας ἕλκουσαι ζυγὸν ἕτεραι θυγατέρες δύω, καὶ ὁ νεώτατος οὗτος παῖς Ἰωάννης· δι' ὃν αἵ τε τοῦ βασιλέως ἔγγραφοι ἐξετίθεντο διαθῆκαι ἐπίτροπον τὸν Μουζάλωνα καθιστῶσαι καὶ πρός γε δὴ φρικώδεις ὁρκωμοσίαι παρὰ πάντων ὁμοῦ μεγάλων τε καὶ μικρῶν ἐτελέσθησαν. Ἐτελέσθησαν δὲ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τελευτῶντος τοῦ βασιλέως· ἔπειτ' εὐθὺς μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτήν.

B Γ'. Τῶν γὰρ ἐν ἀξιώμασί τινες κἀπὶ γένους σεμνυνομένων λαμπρότητι νεωτερίσασαν οὕτω ταχέως ἰδόντες τὴν τοῦ Μουζάλωνος τύχην διεψιθύριζον πρὸς ἀλλήλους, ἀχθόμενοι τῇ πέρα τούτου τιμῇ (26), πολλῶν ὄντων ἑτέρων οἱ μᾶλλον ἐκείνου προσήκουσι τήν τε ἐπιτροπὴν τοῦ βασιλικοῦ παιδὸς ἀναδέχεσθαι καὶ ἅμα τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων διοίκησιν ἔκ τε τοῦ προσεχῶς ἐς βασιλέα τὸ γένος ἀναφέρειν καὶ αὖ ἔκ γε τοῦ δεξιωτέρους πολλῷ πεφυκέναι ἐς τὰ τοιαῦτα ἢ κατὰ τὸν Μουζάλωνα, ἄνδρα πολλὰς κεκτημένον τὰς ἀφορμὰς ἐς τὸ περιφρονεῖσθαί τε καὶ μισεῖσθαι παρὰ πάντων, ὡς αὐτοὶ διετείνοντο. Τό τε γὰρ μὴ γένους φησὶν εὔκλειαν ἕλκειν ἀπὸ τῶν φύντων, τό τε συνεργὸν γενέσθαι τῷ βασιλεῖ πολλάκις ἐς τὰς τῶν πολλῶν τιμωρίας, ἱκανὰ ταῦτα μῖσος δεινὸν ἐντεκεῖν C ταῖς ψυχαῖς τῶν πολλῶν κατ' αὐτοῦ. Εἰ δὲ καὶ βασιλείας ἤρα καὶ ταύτην ὠνειροπόλει, καθώς τινες διαβάλλοντες προὔφερον, τοῦτο δὲ ποίους οὐκ ἂν ἀνῆπτε κακίας πυρσοὺς κατὰ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς; Ταῦτα δ' οὐκ ἐλελήθει Μουζάλωνα. Δεινὸς μὲν γὰρ ὁ ἀνὴρ καὶ πρότερον ἦν ἐς τὸ συνιέναι τοιαῦτα· τότε δὲ καὶ τῶν πραγμάτων ζεόντων καὶ ἀγωνίαν μεγίστην τῇ τούτου ψυχῇ προξενούντων, συνετώτερος αὐτὸς ἐδόκει πολλῷ ἑαυτοῦ. Καὶ δὴ τὴν ταχίστην ἐς βουλευτήριον ἅπαντας μεγιστᾶνας συνηθροικὼς δεξιάν τε ἐδίδου τοῖς ὅλοις καὶ ἀπὸ τοῦ ἥττονος προὔφερε τὴν ὁμιλίαν· καὶ δῆλος ἦν παραχωρήσων ἀσμένως τῷ βουλομένῳ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν τε κοινῶν πραγμάτων καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ παιδὸς τοῦ βασιλέως.

D Δ'. Ἐπεὶ δὲ πάντες μὲν ὥσπερ ἀπὸ συνθήματος ὁμοῦ παρῃτοῦντο, αὐτὸν προτιμᾶσθαι τῶν ἄλλων ὁμολογοῦντες, ὃν καὶ βασιλεὺς αὐτὸς ὁ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ παιδὸς ἐδικαίωσε κύριός τε καὶ αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Μουζάλων οὐδ' ὁπωσοῦν ἐνεδίδου, ἀλλὰ γενναίως ἀνθίστατο, τήν τε ἡσυχίαν αἱρούμενος καὶ τὸ πρᾶγμα ἀποσειόμενος ὅλαις ὁρμαῖς καὶ κινήσεσι τῆς ψυχῆς διά τε τὸν ὑφέρποντα φθόνον τῷ πράγματι καὶ μάλιστα διὰ τὸν ἐντεῦθεν ὑποφαινόμενόν τε καὶ πλαστουργούμενον κίνδυνον· φρικωδέστεροι τῶν προτέρων ὅρκοι πάλιν ἐγίγνοντο· καὶ ὤμνυον ἅπαντες ὅσοι τῶν ἐν ἀξιώματι καὶ ὅσοι τοῦ δήμου τοῦ στρατιωτικοῦ· καὶ σφίσι τε αὐτοῖς ἦσαν ἐπαρώμενοι πανωλεθρίαν καὶ ἅπαντι τῷ γένει σφῶν ἕκαστος, εἰ μὴ

Variorum notæ.

(25) *Irenen.* Vide supra cap. 2, num. 5. BOIVIN.
(26) Verba suspecta, sed clara sententia. WOLFIUS.

τοῖς ὅρκοις ἐμμένοιεν ἀσφαλῶς καὶ διατηροῖεν τῷ μὲν Μουζάλωνι τὴν ἐπιτροπήν, [P. 38] τῷ δὲ τοῦ βασιλέως υἱῷ τὴν βασιλείαν ἀνεπιβούλευτόν τε καὶ ἀπαράτρεπτον μέχρι διαπαντὸς, αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεννηθησομένοις. Καὶ οὕτως οἱ μὲν ἀπηλλάττοντο, τὰ δὲ πράγματα ἦσαν αὖθις ὑπὸ τῷ Μουζάλωνι διοικούμενα.

A imperatoris vero filio imperium insidiarum expers et per omnia inviolatum non solum ipsi, sed et futuris ejus liberis tuerentur. Sic illi discesserunt; res vero rursus a Muzalone administrabantur.

Ε'. Ἀλλὰ τέλειαι μὲν οὔπω παρήλλαττον ἡμέραι ἐννέα, καί τινες τῶν γένει καὶ πλούτῳ προὐχόντων φθόνῳ δεινῷ στρατηγούμενοι τὸν στρατὸν συνεκύκησαν καὶ τὰς αὐτῶν ὥπλισαν δεξιὰς κατὰ τῆς σφαγῆς τοῦ Μουζάλωνος. Τοὺς δὲ χθὲς καὶ πρότριτα τελεσθέντας φρικώδεις ὅρκους ἐκείνους καὶ τὰς παλαμναιοτάτας ἀρὰς, φεῦ τῆς ἀρχῆς τῶν κακῶν, λήθης ἀπολαβόντες βυθοὶ καὶ πλημμύραι διέφθειραν. B Ἐννάτη μὲν (27) γὰρ ἡμέρα παρῆν μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ βασιλέως καὶ ἅπασαι τῶν ἐνδόξων συνῆεσαν γυναικῶν ἐπὶ τῇ μονῇ τῶν Σωσάνδρων, ἔνθα καὶ τὸ τοῦ βασιλέως τέθαπται σῶμα, τὸ νενομισμένον τελέσουσαι πένθος καὶ τὰ μνημόσυνα (28). Παρῆσαν δ' ὁμοῦ καὶ πάντες ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, ἐν οἷς καὶ οἱ τὴν ἐπιβουλὴν ἐξαρτύσαντες ἦσαν· καὶ συνέῤῥει πᾶς ὁ στρατὸς, οἱ μὲν πένθους ἕνεκα, οἱ δὲ φονικὴν ὠδίνοντες ὁρμήν. Καὶ τί δεῖ διατρίβειν; Ἔτι τῆς ἱερᾶς τελουμένης ὑμνῳδίας, τὰ ξίφη γυμνώσαντες πάντες οἱ στρατιῶται ἔνδον ἐξαίφνης τοῦ νεὼ εἰσεπήδησαν καὶ παρὰ τῇ θείᾳ καὶ ἱερᾷ τραπέζῃ καταφυγόντα τὸν Μουζάλωνα κατέσφαξαν ἀπηνῶς, κἀπὶ τούτῳ τοὺς δύο ἅμα ἀδελφοὺς, Ἀνδρόνικόν τέ φημι τὸν μέγαν δομέστικον καὶ Θεόδωρον τὸν πρωτοκυνηγόν· C καὶ πρὸς τούτοις τὸν σφῶν ὑπογραμματέα δι' ὁμοιότητα προσώπου τινὰ, συμβὰν οὑτωσί πως, σφαλέντες. Καὶ οὕτως αἵ τε γυναῖκες καὶ ὁ λοιπὸς ὄχλος ἀτέλεστον ἀφέντες τὸ πένθος ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ συντριβόμενοι διὰ τὸν φόβον ἔφυγον οἷς ποσὶν ὅποι τύχοιεν ἕκαστοι. Τὸ δὲ ἱερατικὸν ἅπαν καὶ ὁ τῶν μοναχῶν σύλλογος ἔνδον τοῦ ἱεροῦ τεμένους ἑκόντες ἄκοντες συνελαθέντες ὠλίσθαινόν τε καὶ ἔπιπτον ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ, τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὸ βίᾳ καὶ ῥύμῃ σφοδρᾷ παρ' ἀλλήλων συνωθεῖσθαι, τοῦτο δὲ καὶ ὅτι ἀνίδραστον εἶχον τὴν τῶν ποδῶν βάσιν ἐκ τῶν χεθέντων αἱμάτων.

V. Sed nondum toti dies novem elapsi erant, cum aliqui nobilitate et opibus præstantes, violenta invidia impulsi, tumultum in exercitu excitarunt, et dexteras suas in Muzalonis cædem armarunt. Scilicet juramenta illa horribilia novissime præstita et funestissimas preces (heu principium malorum!) altissima oblivio excepit, et profundis quasi fluctibus demersit. Aderat dies nonus ab imperatoris morte. Omnes matronæ nobiles in Sosandrorum monasterium, ubi cadaver principis sepultum erat, convenerant, ut de more lugerent et ejus memoriam precibus prosequerentur. Aderant omnes principes, plebeii omnes : inter quos ii quoque qui insidias instruxerant versabantur. Confluebat omnis exercitus, alii ob luctum, alii cædem spirantes. Quid multis morer? Dum adhuc hymni sacri cantarentur, milites omnes strictis ensibus subito impetu in templum facto, Muzalonem qui ad sacrosanctam **66** mensam confugerat crudeliter occiderunt : item duos ejus fratres, nempe Andronicum magnum Domesticum, et Theodorum venatorum principem, atque etiam horum scribam, formæ similitudine (ita fors voluit) decepti. Quamobrem et matronæ et omnis reliqua turba, inchoatum luctum omittentes, et alii alios ex metu urgentes, quo quemque pedes ferebant, celerrime aufugerunt. Sacerdotum vero ordo, et cœtus monachorum intus templum volentes nolentes compulsi, labentes alii in alios incidebant, tum quod vi et impetu vehementi invicem urgebant, tum quod ob fusum cruorem pede stabili consistere non poterant.

ϛ'. Ὀλίγαι παρῆλθον ἡμέραι καὶ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπίτροπος ὢν καὶ αὐτὸς καὶ γινώσκων ὡς εἰ μὴ διανασταίη νῦν, διὰ τοσούτου θορύβου τῶν Ῥω- D μαϊκῶν φερομένων πραγμάτων καὶ μέγιστον ἐν ποσὶν εἶναι ὑπισχνουμένων τὸν κίνδυνον τοῦ τε παιδὸς καὶ τῶν ὅλων πραγμάτων, οὐδὲν ἔσται τὸ κωλῦον ἐς κακίας ἔσχατα χωρήσειν αὐτίκα τὰ πράγματα· δι' ἃ δὴ τὴν ψυχὴν μεριζόμενος ἐς διαφόρους ὁδοὺς λογισμῶν ἀμφιβόλων οὐκ εἶχεν ὅ τι πράξειε καίριον. Ἦν μὲν γὰρ τὴν πρὸς ἀρετὴν φέρουσαν καὶ κατὰ Θεὸν ἀγωγὴν ὁ ἀνὴρ οὐ πολὺ τῶν ἄκρων ἀπολειπόμενος· ἐς δὲ πραγμάτων [P. 39] πεῖραν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν καὶ αὐτῶν ὡς εἰπεῖν τῶν ἀπὸ σκαπάνης ὀψὲ τῆς ὥρας ἀπαλλαττόντων ἀπολειπόμενος. Οὐ γὰρ θεωρία πνευματικὴ καὶ πρᾶξις πολιτικὴ ὡς τὰ

VI. Paucis diebus ex eo elapsis, Arsenius patriarcha, qui et ipse tutor erat, tanto tumultu rem Romanam turbante, et maximum periculum pupillo et summæ rerum adesse nuntiante, intellexit nisi se ipse contra erigeret nihil deinde obstiturum esse, quominus omnia statim ad summum scelus evaderent. Itaque animo huc et illuc ambiguis cogitationibus diviso, quid potissimum agere deberet nesciebat. Nam quod ad virtutem et Dei cultum attinebat, ille vir parum a summis aberat : sed usu rerum et publica administratione illis ipsis inferior erat, qui sub vesperum a ligone discedunt. Scilicet mystica contemplatio et reipublicæ administratio vix fere conjungi solent. Imo illud **67** optandum, ne videantur inter se plurimum pugna-

Variorum notæ.

(27) Idem Pachymer, lib. I, cap. 19. DUCANG.

(28) Interpres, *memoriam* : imo, uti vertimus, *Officium ecclesiasticum exsequiarum*, seu, uti vulgo loquimur, *officium defunctorum*. Vide Glossar. med. Græcit. in Μνημόσυνον, et in Ἔννατα. DUCANG.

re, ut caro cum spiritu, ut res quæ sentiuntur cum iis quæ sensum excedunt. Mihi vero placet, eum qui ad principatum aspirat, ex utraque contemperatum esse: ut in musicis instrumentis fieri apud peritos cernimus. Neque enim ii chordas omnes æqualiter intendunt: quippe id inconcinnum et absonum esset: sed aliis ad graviorem, aliis ad acutiorem sonum, aliis plus minusve intensis, variam quamdam et modulatam efficiunt harmoniam. Qui enim soli divinarum rerum speculationi est intentus, in montibus et speluncis debet vivere, utpote qui vitam instituerit societatis plerumque expertem ac plane solitariam et a vulgi consuetudine abhorrentem. Qui vero præter virtutem etiam morum civilitatem et comitatem gratam studiumque societatis excoluit, ac omnigenum rerum usum sibi comparavit, is populum ad res optimas et salutares facile deduxerit. Nam et Servator ac Deus noster, nisi ad humanos affectus se demisisset, et cum publicanis cibum cepisset, et societatis studium præ se tulisset, et quatenus par erat, omnium ingeniis se accommodasset, haud facile, opinor, totas civitates ac populos ad amplectendas res utiles et salutares perduxisset.

VII. Sed illuc redeo. Arsenius igitur patriarcha tanto rerum tumultu circumventus anceps erat ac deliberabat: non tamen ille secum, (quomodo enim id faceret, qui, ut dictum est, nullo rerum usu, nullis consiliorum ambagibus erat instructus?) sed cum proceribus quid agendum esset consultabat, priusquam per insidias **68** Joannes imperatoris filius ferro peteretur. Cæterum minime prospiciebat id consilium, quod nullo usu rerum, nulla prudentia niteretur, facilius ei cui prospectum vellet exitio futurum, quam omnes gladios hostiles: ut progressu orationis declarabitur.

A πολλὰ συνεῖναι πεφύκασιν· εὐκτὸν δ' ἄν, εἰ μὴ μαχόμενα τὸ πλέον πρὸς ἄλληλα φαίνοιντο, καθάπερ σῶμα καὶ πνεῦμα καὶ αὖ ὅσα τῶν αἰσθητῶν πρός γε τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν. Ἐμοὶ δ' ἀρέσκει κρᾶσιν ἐξ ἀμφοτέρων ἔχειν, ὅστις ποτέ ἐστιν ὁ βουλόμενος ἄρχειν, καθάπερ κἀν τοῖς μουσικοῖς ὁρῶμεν ὀργάνοις τοὺς αὐτῶν ἐπιστήμονας πράττοντας. Οὐ γὰρ ἰσοτόνους τὰς νευρὰς καθιστῶσιν ἁπάσας· ἄμουσον γὰρ τὸ τοιοῦτον καὶ ἐκμελές· ἀλλὰ τὰς μὲν πρὸς τὸ βαρύτερον τείναντες, τὰς δὲ πρὸς τὸ ὀξύτερον, καὶ τὰς μὲν μᾶλλον, τὰς δ' ἧττον, οὕτω ποικίλην τινὰ καὶ ἔμμουσον καθιστῶσι τὴν ἁρμονίαν. Τῷ γὰρ μόνῃ προσέχοντι τὸν νοῦν τῇ κατὰ Θεὸν θεωρίᾳ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις ἐνδιατρίβειν προσήκει, ἀκοινώνητον ὡς τὰ πολλὰ τὸ ἦθος ἀσκήσαντι καὶ πάνυ τοι ἄμικτον καὶ τοῖς πολ- B λοῖς ἠλλοτριωμένον. Ὅστις δὲ μετὰ τῆς ἀρετῆς καὶ πολιτικὸν ἤσκησεν ἦθος καὶ χάριεν καὶ κοινωνικὸν καὶ πεῖραν ἔσχε πραγμάτων παντοίων, οὗτος λαὸν ὁδηγεῖν ἐς τὰ βέλτιστα καὶ σωτήρια κράτιστος. Ἐπεὶ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Θεὸς, εἰ μὴ τοῖς ἀνθρωπίνοις ὑπέκυπτε πάθεσι καὶ τελώναις συνήσθιε καὶ κοινωνικὸν ἐδείκνυτο ἦθος καὶ τοῖς πᾶσι τὰ πάντα μετὰ τοῦ καθήκοντος ἐγίγνετο λόγου, οὐκ ἂν οἶμαι πρὸς τὰ λυσιτελοῦντά τε καὶ σωτήρια ῥᾳδίως ὅλους ἦγε δήμους καὶ πόλεις.

Ζ'. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι. Διηπορεῖτο μὲν οὖν ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος, μέσος ἐναποληφθεὶς τοσούτου θορύβου πραγμάτων, καὶ ἐπεσκοπεῖτο καθ' ἑαυτὸν μὲν ἥκιστα· πῶς γὰρ, πεῖραν πραγμάτων τοιούτων καὶ λογισμῶν λαβυρίνθους οὐκ ἔχων; ὡς C εἴρηται· ἐσκοπεῖτο δ' οὖν μετὰ τῶν ἐν τέλει τὸ ποιητέον, πρὶν ἐπίβουλον ὁπλισθῆναι σίδηρον κατὰ τῆς κεφαλῆς Ἰωάννου τοῦ βασιλέως υἱέως. Ἐλάνθανε δὲ ἄρα πάντως αὐτὸν, ὡς ἡ πεῖραν βαθεῖαν καὶ φρένας ποικίλας οὐκ ἔχουσα σκέψις αὐτῇ μᾶλλον ἂν εἴη ταχύτερος ὄλεθρος ὑπὲρ οὗ γίνεται, ἢ πάντα ξίφη πολέμια. Δηλώσει δὲ προϊὼν ὁ λόγος.

## CAPUT IV.

*Michael Palæologus ob eximias corporis et animi dotes omnibus gratus. Variis præsagiis imperio destinatur. Generis nobilitas. Avi et patris dignitates. Fisci claves a patriarcha accipit. Largitionibus animos nobilium sibi mancipat. Item militum et concionatorum. His auctoribus ipso patriarcha assentiente imperii administrationem suscipit, donec hæres legitimus adolescat. Despotæ titulo ornatur.*

1. Comnenus Michael Palæologus*, cujus supra mentionem sæpe fecimus, inter proceres erat cæteris superior, vultu perquam hilari, consuetudine commodus, moribus urbanus, ad hæc manu larga et liberali. Quæ res magnum ejus amorem in omnium animis accendebant. Facile itaque cunctos ad se alliciebat, tribunos, centuriones, exercitum, duces, plebem universam, et quidquid senatorum erat. Movebantur etiam præsumpta imperii opinione, ut illi se adjungerent et ejus amore flagrarent. Movebantur autem ejusmodi opinione, nescio unde accepta, sive ex rumoribus contra illum au-

[P. 40] Α'. Ὁ Κομνηνὸς Μιχαὴλ (29) ὁ Παλαιολόγος, περὶ οὗ πολὺν ἀνωτέρω λόγον ἐποιησάμεθα, ἦν D μεταξὺ τῶν ἐν τέλει τῶν ἄλλων ἐπέκεινα, πολλὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρων τὴν ἱλαρότητα τήν τε ὁμιλίαν χρηστὸς καὶ τὸ ἦθος ἀστεῖος καὶ πρὸς τούτοις τὴν χεῖρα φιλότιμος. Ἃ δὴ πάντα πολλὴν αὐτοῦ τὴν στοργὴν ἀνεῤῥίπιζον ἐν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς· καὶ πάντας ῥᾳδίως ἐφείλκετο, ταξιάρχους, λοχαγοὺς, στρατὸν, στρατηγοὺς, τοὺς ὅσοι τοῦ δήμου, καὶ ὅσοι τῆς συγκλήτου. Ἐνῆγε δὴ τούτους καὶ πρόληψις λογισμῶν βασιλείας προσέχειν αὐτῷ καὶ περιφανῶς αὐτοῦ γε ἐκκάεσθαι. Ἐνῆγε δ' αὐτοὺς

Variorum notæ.

(29) Acropol. cap. 67, 68. DUCANG.

* Anno Christi 1259 Possino.

οὐκ οἶδ' ὁποτέρωθεν, εἴτ' ἐκ τῶν προλαληθέντων κατ' αὐτοῦ, εἴτ' ἐξ ὀνείρων καὶ κληδόνων τινῶν. Φιλεῖ γὰρ καὶ ταῦτα περιπολοῦντα τὸν βίον πείθειν τοὺς πλείστους, οὐ πάνυ τοι σφόδρα ἀλόγως οὐδ' ἀμαθῶς, οὐδ' ὡσάν τινες φαῖεν ἀπειρίαν νοσοῦντες. Πλεῖστα γὰρ καὶ τούτων μαρτύρια καλινδοῦνται παρὰ τοῖς ὅσοι σφίσι προσέσχον τὸν νοῦν.

Β'. Ἦσαν μέντοι καὶ ἀφορμαί τινες ἕτεραι μείζους τῶν ἄλλων, τὴν βασίλειον ταύτην ἀρχὴν ἄνωθεν αὐτῷ μνηστευόμεναι, καθάπερ μεγάλης πηγῆς ἀποῤῥοαί τινες εὐγενεῖς ἐς αὐτὸν νατιοῦσαι. Ὧν αὐτός τε καὶ ὅσοι τῶν φίλων δρασσόμενοι τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ τοιούτοις λογισμοῖς μέγα παρεῖχον τὸ δίκαιον. Ἡ γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ (30) μήτηρ Εἰρήνη ἡ πρώτη τῶν θυγατέρων ἦν Ἀλεξίου τοῦ βασιλέως· ὃς ἐπειδὴ γονῆς ἄῤῥενος αὐτὸς οὐκ ηὐμοίρει, ταύτην ἐρυθραῖς ὑποδεδέσθαι κρηπῖσι (31) προσετετάχει, ἵν' εἴη αὐτή τε καὶ ὁ ταύτῃ συζευχθησόμενος τῆς βασιλείας διάδοχος. Ὅθεν συζεύξας αὐτὴν Ἀλεξίῳ τῷ Παλαιολόγῳ καὶ δεσπότην αὐτὸν αὐτίκα τετίμηκε, καὶ εἰ μὴ φθάσας αὐτὸν ὁ θάνατος ἐξῄρει τοῦ τῇδε βίου, αὐτὸς ἂν ἦν ὁ μετὰ τὸν πενθερὸν Ἀλέξιον βασιλεύς. Ἐπεὶ δὲ θανὼν θυγατέρα μόνην καταλελοίπει, ταύτην μετὰ βραχύν τινα χρόνον ἡ μήτηρ ἀνδρὶ συζεύγνυσιν Ἀνδρονίκῳ τῷ Παλαιολόγῳ, ὃν καὶ μέγαν δομέστικον ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος τετίμηκεν ὕστερον. Ἐκ τούτων ὁ Κομνηνὸς γεγένηται Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, διπλοῦς ὡς εἰπεῖν Παλαιολόγος ὤν, πατρόθεν ἅμα καὶ μητρόθεν. [P. 41] Εἶχε μὲν οὖν κἀντεῦθεν ἀφορμάς, ὡς εἴρηται, οὐ μικρὰς ἐς τὴν νῦν προκειμένην ὑπόθεσιν. Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, τοῖς πᾶσι πολλαχόθεν ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ καὶ περίβλεπτος, καὶ ἡ περὶ τούτου φήμη ἠρέμα περιῄει τὰς ἁπάντων κλέπτουσα καὶ γοητεύουσα ἀκοάς.

Γ'. Ὅ γε μὴν πατριάρχης ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς πόῤῥω τῶν ἐκεῖνον φιλούντων ἔκειτο· ἀλλ' εἰ μὴ πλέον τῶν ἄλλων, οὐδενὸς μέντοι ἧττον ἐκεῖνον καὶ αὐτός γε ἐφίλει καὶ μυστηρίων αὐτῷ ἐκοινώνει καί, τό γε μεῖζον, τὰς κλεῖς τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου (32) μόνῳ ἐπίστευεν, ὁπότε χρημάτων ἐδεῖτο τὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ ἡ κοινὴ τῶν ἀναγκαίων χρεία ἀπῄτει· ὃ δὴ ἀνυσιμώτατον ἐς τὰ λάθρα μελετώμενα καὶ πέρας ὀξύτατον τοῖς ἐκ πολλοῦ θρυλλουμένοις παρέσχεν. Ἀδείας γὰρ (33) ἐκεῖνος λαβόμενος τοσαῦτα μεταχειρίζεσθαι χρήματα, ὃ εὔξασθαι μὲν ἐνῆν αὐτῷ, ἐλπίσαι δ' οὐκ ἄν ποτ' ἐνῆν, ὅλαις λοιπὸν ἐξήντλει χοίνιξιν ἐς τὰς δεξιὰς τῶν τε προὐχόντων ἐν γένει καὶ τῶν στρατείαις κατειλεγμένων καὶ ὅσοι καὶ γλώττης πειθοῖ καταδημαγωγεῖν τὸν ὄχλον ἐδύναντο. Ἐν οἷς ἦσαν καὶ τοῦ ἱερατικοῦ βήματος οὐκ ὀλίγοι.

Δ'. Ἐντεῦθεν βουλευτήρια συνεχῆ παρὰ τούτων ἁπάντων συνεκροτοῦντο, τὸν πατριάρχην συνωθοῦντα

A tea sparsis, sive ex insomniis aliisve omnibus. Solent enim hujusmodi rebus passim in hac vita obviis plerique commoveri, idque non omnino temere aut inscite, aut ita ut nonnulli imperiti fortasse dixerint. Nam plurima earum testimonia apud eos abundant, qui illas diligentius observarunt.

II. Suppetebant tamen aliæ majores his rationes, quibus ad hoc imperii fastigium jam inde antiquitus vocaretur : nempe a **69** veteri stirpe velut a magno fonte derivata et ad eum usque descendens nobilitas, qua ipse et amici ejus freti, hujusmodi de eo cogitationibus multum tribuebant. Nam ejus avia materna Irene primogenita filia fuit Alexii imperatoris : qui cum masculam prolem non haberet, B illi rubras crepidas induci jussit, ut ipsa, et qui illam duxisset, in imperio sibi succederent. Itaque idem Alexium Palæologum, cui eam nuptum dederat, despotæ titulo ornavit : et hic nisi morte prius sublatus fuisset, post Alexium socerum imperator fuisset. Sed cum mortuus unam tantum filiam reliquisset, eam non multo post mater Andronico Palæologo nuptui collocat, quem deinde Theodorus imperator magnum domesticum fecit. Ex his natus est Comnenus Michael, duplex ut ita dicam Palæologus, paterno simul maternoque genere. Habuit igitur inde quoque, ut dictum est, adjumenta non parva ad eam rem qua de nunc agitur : et ut paucis dicam, omnibus rebus et ab omni parte vir ille C illustris erat et suspiciendus, famaque ejus paulatim circumferebatur, omnium auribus sensim obrepens, et eas quasi incantatas deliniens.

III. Ne ipse quidem patriarcha ab amore ejus abhorrebat, eumque si non plus quam cæteri, non minus tamen quam quisquam alius diligebat : et arcana consilia cum eo communicabat ; et quod majus est, imperatorii fisci claves ei soli credebat, quoties opus erat pecunia ad militares usus aut cum publica **70** necessitas postulabat. Id quod ad clandestina consilia efficacissimum fuit, et celerem iis quæ diu jactata erant finem imposuit. Accepta enim tantæ pecuniæ tractandæ potestate, quam D optare ille quidem potuit, sperare autem nunquam ausus fuisset, jam totis modiis eam in manus nobilium et militum effundebat, eorumque etiam qui eloquentia demulcere populum norant. In quibus et sacri ordinis haud pauci erant.

IV. Hinc crebra concilia ab his omnibus coacta, quibus patriarcha urgebatur, ne cessaret, sed exper-

Variorum notæ.

(30) Vide stemma Palæologorum in Familiis Byzantinis: DUCANG.

(31) Vide quæ annotamus in notis ad Villharduinum, et Alexiadem, et in utroque Glossario, ubi de Tzangis. DUCANG.

(32) Partim in urbe Magnesia, partim in Astyzii arce ad Scamandrum, tum fiscus imperatorum asservabatur. Pachymer. lib. I, cap. 23. DUCANG.

(33) Pachymeres, lib. I, cap. 23. DUCANG.

gisceretur, eamque rerum curam susciperet, quam tempora postularent. Neque enim eas ejusmodi esse, ut parva diligentia egerent, qua vel omissa, integer earum status maneret; imo in præsenti exitii discrimine versaturas, quemadmodum navis infinitis mercibus onusta, si in medio pelago gubernaculis destituta sit, aut amplum ædificium fundamentis labefactatis. Statim autem in ore erat plerisque Michael Comnenus Palæologus, et prudentia et usu rerum tantæ imperii moli sustinendæ par, donec imperatoris filius ad maturam ætatem pervenisset. His vocibus etiam patriarcha est assensus, eamque sententiam approbavit. Itaque reipublicæ præfuit Comnenus Michael, omni auctoritate præditus, imperatoriis insignibus exceptis. Hoc Michaeli fuit initium et primus gradus ad imperatorium fastigium ascendendi. Ex eo enim res ejus secundis **71** ventis ibant, et plenis, quod aiunt, velis in imperii portum deferebantur.

A μὴ ἀμελεῖν, ἀλλὰ διανίστασθαι καὶ τὴν ἀνήκουσαν τοῖς ἐνεστῶσι πράγμασι διδόναι προμήθειαν. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μικρᾶς δεῖσθαι ταύτης αὐτὰ, καὶ οἵας ἄν, εἰ παρόψεταί τις, μένειν αὖθις ἐς τὸ καθεστὼς αὐτὰ, ἀλλ' αὐτίκα μάλα διακινδυνεύειν ἀπολωλέναι, καθάπερ μυριοφόρος ὁλκὰς ἐν μέσῳ πελάγει τῶν οἰάκων ἀφῃρημένη, ἢ ὥσπερ οἰκία μεγάλη κατασεισθέντων τῶν θεμελίων. Καὶ ἦν ἐπὶ γλώττης (34) αὐτίκα τοῖς πλείοσιν ὁ Κομνηνὸς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ἱκανὸς ἐμβριθείᾳ συνέσεως (35) καὶ ἐμπειρίᾳ πραγμάτων τοσοῦτον ὄχλον βασιλικῆς ἀναδέξασθαι διοικήσεως, μέχρις ἂν ἐς τὴν προσήκουσαν ἡλικίαν ὁ τοῦ βασιλέως φθάσῃ υἱός. Τούτοις σύμψηφον ὁ πατριάρχης ἤδη καὶ ἑαυτὸν ἐποιεῖτο, καὶ ἐκυροῦτο τὰ δεδογμένα λοιπόν. Καὶ ἦν ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ὁ
B Κομνηνὸς Μιχαὴλ, πλὴν τῶν βασιλικῶν συμβόλων, πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν ἀνειλημμένος. Αὕτη γίνεται τῷ Μιχαὴλ τῆς εἰς βασιλείαν ἀναγωγῆς ἀρχὴ καὶ κατάστασις πρώτη· ἐντεῦθεν γὰρ ἐξ οὐρίας ᾔει τούτῳ τὰ πράγματα καὶ πλήρεσιν, ὡς εἰπεῖν, τοῖς ἱστίοις ἐς τοὺς τῆς βασιλείας ἔπλει λιμένας.

V. Paucis diebus elapsis, aliud concilium ejus studiosi convocant, negantes oportere eum qui negotia imperii et reipublicæ administraret, multarumque gentium legationes audiret, dignitate imperatoriæ proxima carere, tum ut suus nationi Romanæ honos constaret, tum etiam ut ea, quæ ille interim constituturus foret, firma essent. His de causis igitur despotæ titulo ornatur tam a patriarcha quam a filio imperatoris.

Ε'. Ὀλίγαι παρῆλθον ἡμέραι καὶ δεύτερον συγκροτοῦσι βουλευτήριον οἱ αὐτοῦ σπουδασταὶ, οὐ δέον εἶναι φάσκοντες τὸν τὰ βασιλικὰ καὶ κοινὰ διοικοῦντα πράγματα καὶ πρεσβείας πολλῶν ἀναδεδεγμένον ἐθνῶν μὴ καὶ τῆς βασιλείας ἔγγιστα ἔχειν καὶ τὸ ἀξίωμα τιμῆς ἕνεκα τοῦ τῶν Ῥωμαίων γένους [P. 42] καὶ ἅμα βεβαιώσεως τῶν μεταξὺ γινομένων καταστάσεων. Ταῦτ' ἄρα καὶ τὸ τοῦ δεσπότου ἀξίω-
C μα (36) δέχεται παρά τε τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως.

## CAPUT V.

*Michael Angelus Macedoniam et Thraciam statuit invadere. Exercitum cogit. Socios sibi asciscit generos suos, Peloponnesi principem et Manfredum Siciliæ regem. Hi provincias nondum subactas sorte dividunt. Joannes Sebastocrator, Michaelis Palæologi frater, illis opponitur. Viros principes secum ducit. Thraciæ et Macedoniæ legiones suis adjungit. Proxime hostem castrametatur. Hostes Bellegradum obsident. Viribus suis nimium confidunt. Romanum exercitum contemnunt, militum numero imparem, sed divina ope subnixum. Michael Angelus per transfugam decipitur. Proditum se a sociis putat. Eos noctu deserit. Socii, cognito Michaelis discessu, ipsi se proditos putant. Turbati et trepidantes a Romanis cæduntur. Princeps Peloponnesi capitur. Rex Siciliæ cum paucis fuga elabitur.*

I. Sub hæc, cum Ætoliæ et Epiri princeps Michael despotes audisset, socerum suum Theodorum imperatorem nullo maturæ ætatis successore relicto obiisse, eaque de causa magnis agitari turbis proceres Romanos; cæteris curis omnibus repudiatis speravit se facili labore magno imperio potiturum. Neque enim Romanos eo rerum statu esse, ut si vellet statim Macedoniam et Thraciam invadere, arcere eum possent, magna negotiorum domesticorum mole iis interea incumbente, et omnem eorum curam ab externis rebus abstractam uni sibi vindicante. Igitur magnum e suis provinciis exercitum contrahit, et longe majorem aliunde a fœderatis accipit. Etenim legatione ejus benignissime audita celerrime adsunt Peloponnesi et Achaiæ

Α'. Ἐν τούτοις μέντοι (37) τοῖς χρόνοις ἀκούσας ὁ τῆς Αἰτωλίας τε καὶ Ἠπείρου κρατῶν Μιχαὴλ ὁ δεσπότης, ὡς ὁ συμπένθερος καὶ βασιλεὺς Θεόδωρος ἐτεθνήκει ἐπ' οὐδενὶ διαδόχῳ τελείῳ τῆς βασιλείας, καὶ ὡς πολὺς ἐντεῦθεν θόρυβος ἐπιχωριάζει τοῖς ἐν τέλει Ῥωμαίων, πάσας τὰς ἔξω φροντίδας ἐκκρούων ἤλπισε μικρὰ πονήσας μεγάλης ἀρχῆς γενήσεσθαι
D κύριος. Μηδὲ γὰρ ἔχειν Ῥωμαίους ὅπως αὐτὸν ἀποσοβήσωσι κατατρέχειν Μακεδονίαν καὶ Θράκην αὐτίκα μάλα βουλόμενον, τῆς οἴκοθεν τέως ἀσχολίας μετὰ πολλοῦ τοῦ κράτους σφίσιν ἐπιτιθεμένης καὶ πᾶσαν φροντίδα πρὸς μόνην ἑαυτὴν ἔξωθεν μεθελκούσης. Ὅθεν πολλὴν ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ συνήθροιζε στρατιὰν, πολλαπλασίονα δ' ἔξωθεν αὖ καὶ συμμαχίαν προσελάμβανε. Τὴν γὰρ αὐτοῦ πρεσβείαν

### Variorum notæ.

(34) Idem Pachymer. lib. I, cap. 22, 23. DUCANG.

(35) Vide Arsenii testamentum, editum a Cotelerio. [*Patrol.* t. CXL.] BOIVIN.

(36) Acropol. cap. 77; Pachymer. lib. I, cap. 27, 28. DUCANG.

(37) Acropol. cap. 77; Pachymer. lib. I, cap. 30. DUCANG.

A ἀσμένως δεξάμενοι τάχιστα ἧνουσιν ὅ τε Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας πρίγκιψ (38) γαμβρὸς ἐπὶ Ἄννῃ τῇ θυγατρὶ τυγχάνων αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς Σικελίας τότε κρατῶν Μαφρὲ, γαμβρὸς καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἑλένῃ τῇ θυγατρὶ τυγχάνων αὐτοῦ, πλῆθος ἐπαγόμενοι στρατιᾶς οὐ πάνυ τοι ῥᾷστα ἀριθμῷ ὑποπίπτειν ἐπαγγελλόμενον. Οὐ γὰρ τοσοῦτον συμμαχήσοντες ἧκον τῷ Μιχαὴλ, ὅσον σφίσιν αὐτοῖς περιποιησόμενοι πλάτος ἀρχῆς καὶ πόλεις ἀλλοτρίας. Καὶ γὰρ τὴν μετὰ τὸν Ἰόνιον κόλπον εὐθὺς ἄχρι Βυζαντίου πᾶσαν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἤλπισαν ἕξειν ἀπονητί· καὶ ὡς ἤδη βεβαίως ἔχοντες κλήρῳ ταύτην κατὰ σφᾶς αὐτοὺς διελάγχανον, πρὶν ἅψασθαι ἔργου.

B'. Τῆς δὲ λαμπρᾶς ταύτης καὶ θαυμασίας παρασκευῆς ἐν ἀκοῇ καταστὰς [P. 43] ὁ Κομνηνὸς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ἄρτι τὸ δεσποτικὸν περιεζωσμένος B ἀξίωμα καὶ βεβαιοτέραν ἐν τοῖς πράγμασι τὴν τῆς ἐξουσίας περιπεποιημένος ἀρχὴν, πέμπει μηδὲν μελλήσας τὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην, σεβαστοκράτορα ὄντα, χεῖρα συχνὴν ἐπαγόμενον. Πέμπει δὲ σὺν αὐτῷ καὶ τῶν τῆς συγκλήτου λαμπρῶν οὐκ ὀλίγους συνεργοὺς καὶ συλλήπτορας, ὁπόσοι στρατηγικῆς ἐμπειρίας οὐ πάνυ τοι ἀδαεῖς ὄντες ἐτύγχανον· ἐν οἷς ἦν καὶ Καῖσαρ ὁ ἀμφιμήτριος ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀλέξιος ὁ Στρατηγόπουλος μέγας δομέστικος ὤν· καὶ πρός γε ἔτι Κωνσταντῖνος ὁ Τορνίκιος, ὁ τοῦ σεβαστοκράτορος πενθερὸς, μέγας ὢν πριμμικήριος. Ἦν δὲ τηνικαῦτα ὁ χρόνος (39) μικρὸν μετὰ τροπὰς θερινὰς κατ' αὐτὰς δὴ τὰς Ὠρίωνος καὶ Κυνὸς πλατείας ἐπιτολάς. C Καὶ δὴ τὴν ταχίστην διαπεραιωσάμενοι τὸν Ἑλλήσποντον ᾔεσαν διὰ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας ὁμοῦ καὶ τὰ ἐκεῖθεν συνεφελκόμενοι πάντα Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα, ὁπόσα σποράδην κατὰ πόλεις καὶ κώμας καὶ ἀγροὺς ἐσχολακότα τέως διῆγον. Μέλλοντος δ' ὅσον οὐδέπω τοῦ ἡλίου τὰς φθινοπωρινὰς ἰσημερίας ἐπιτελεῖν, φθάνουσι περὶ Ἀχρίδαν τε καὶ Δεάβολιν. Φρούρια ταῦτα Μακεδονίας, πολλὴν παρασχόμενα τὴν ἀσφάλειαν τοῖς χρωμένοις αὐτοῖς. Τούτων μεταξὺ τὸ ἑαυτῶν πηξάμενοι στρατόπεδον ἀκούουσι καὶ τοὺς πολεμίους στρατοπεδεύοντας ἐς τὰ τοῦ Αὐλῶνος ἱππήλατα, ὡς διαιρεῖσθαι τὰ ἀμφοτέρων στρατόπεδα διὰ τοῦ μεταξὺ παρατείνοντος ὄρους καὶ γίνεσθαι τοὺς μὲν Ῥωμαίους ἀρκτικωτέρους, τοὺς δὲ πολεμίους νοτιωτέρους.

Γ'. Οἱ μέντοι πολέμιοι περικαθίσαντες ἐπολιόρκουν τὸ τῶν Βελλεγράδων ὑψηλόν τε καί, ὡς εἰπεῖν, ὑπερνέφελον φρούριον, μελέτην ἔχοντες μετὰ D τὴν ἐκείνου καταστροφὴν, ὡς ἐξ ὁρμητηρίου λαμπροῦ τινος κεχύσθαι καὶ κατὰ τῆς ἄλλης ἁπάσης δυτικῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας, καθάπερ τις πλούσιος ποταμὸς ἐξ ὄρους ὑψηλοῦ τινος ἐς τὸ κάταντες ῥαγδαίως καταῤῥαγείς· μάταιοι τῆς ἀπονοίας, ταῦτα ἐλπίζοντες ἃ δὴ οὐ τελέεσθαι ἤμελλεν. Οὐ γὰρ ἴσασιν, ὡς πᾶσα ῥώμη σώματος καὶ πλῆθος ἵππου καὶ ὅπλων ἐπισκευὴ μυρμήκων ἀγέλης οὐδὲν

princeps, ejus gener (nam ipsius filiam Annam in matrimonio habebat), et qui tum in Sicilia regnabat Manfredus, gener ipse quoque, Helena 72 ejusdem filia uxore ducta: uterque copias secum adducens, ut ferebatur, prope innumerabiles. Nec enim tam adjuvandi Michaelis quam suas ditiones amplificandi causa, et alienas urbes occupandi, aderant. Sperabant scilicet Romanas provincias omnes, ab Ionio sinu Byzantium usque, se statim absque labore occupaturos: et haud secus ac si jam earum possessionem firmam haberent, sorte illas, priusquam bellum inchoassent, distribuebant.

II. Hoc illustri et memorabili apparatu Michael Comnenus Palæologus audito, modo despoticum titulum adeptus, et potestate sua ipso administrationis initio stabilita, nihil moratus, fratrem suum Joannem sebastocratorem cum magnis copiis mittit, eique socios et adjutores adjungit viros senatorii ordinis illustres non paucos, qui aliquem rei militaris usum haberent: in quibus etiam Cæsar erat Constantinus, uterinus ejus frater, et Alexius Strategopulus, magnus domesticus: prætereaque Constantinus Tornicius, sebastocratoris socer, magnus primicerius. Factum hoc est post æstivum solstitium, sub ipsum Orionis et Caniculæ exortum. Igitur Hellesponto celerrime trajecto per Thraciam et Macedoniam proficiscentes, Romanas eorum locorum legiones una secum omnes adducunt, quæ sparsim in urbibus, pagis et agris 73 otium tum agebant. Cum vero jamjam autumnale æquinoctium instaret, ad Achridam et Deabolim perveniunt. Sunt autem ea Macedoniæ præsidia ita munita, ut eos a quibus tenentur tutissimos præstent. Inter utrumque castris positis audiunt, hostes ipsos in Aulonis planitie castrametari, ut ambo exercitus interjecto monte dividerentur, Romanus versus septentrionem, hostilis autem ad meridiem vergens.

III. Ac hostes quidem Bellegradum, castellum altissimum et supra nubes fere eminens, circumsedentes oppugnabant: eo consilio ut, postquam illud expugnassent, inde velut ex opportuna quadam statione in omnes alias Romanorum occidentales provincias excurrerent, instar magni fluminis ex alto monte in subjectam vallem cum impetu ruentis: vani quidem illi et dementes, cum ea animis agitarent, quæ non successura erant: ignari nimirum, omne corporum robur, omnem equitatum armorumque apparatum, Deo non adjutante, ab

## Variorum notæ.

(38) Pachymer. lib. I, cap. 30, 31. Is fuit Guilelmus de Villa Harduini, Gaufredi Primi Achaiæ et Merciæ principis filius. Vide stemma istius familiæ præfixum notis Historiæ Gaufridi de Villa Harduini et *Historiam Franco-Byzantinam* lib. v, n. 16. DUCANG.

(39) Anno 1259. DUCANG.

agmine formicarum prorsus nihil differre. Itaque arrogantiæ et superbis animis tota re permissa Romanos invadunt, atque adeo cogitationibus vanis convenientem exitum sortiuntur. Romani vero, qui sese absque divina ope nihil esse intelligerent, Deo et cœlesti auxilio, quidquid aggrederentur, unice confisi, dimicare cum longe pluribus non dubitarunt, et illustrem victoriam propitio **74** Numine reportarunt, ut statim dicturi sumus.

IV. Nam cum propius hostem castra posuissent, quemdam mittunt hominem valde idoneum ad committendos inter se et mutuis discordiis conturbandos hostiles exercitus. Neque enim id adeo difficile erat, ut fieri non posset, cum Achaiæ princeps et Siciliæ rex peregrini essent, non ejusdem gentis cujus Angelus Michael. Surgit itaque is confestim, ac per speciem transfugæ ad hostes noctu transit, et clam cum Angelo Michaele principe Ætoliæ congressus, « Scito, inquit, hodie tibi et tuis omnibus magnum periculum impendere. Ambo enim generi tui iidemque socii, tam Peloponnesi et Achaiæ princeps quam Siciliæ rex, clam per legatos pacem Romanis offerunt, si sibi certæ largitiones dentur. Si ergo salus tua curæ tibi est, quam primum tibi prospicito, priusquam illorum fœdera et pacta ad exitum perducantur. » Credit Michael : et re paucis suorum, quibus poterat et tempus sinebat, clam indicata, ante solis ortum fugit, eumque alii atque alii, cum de ejus fuga aliquid susurrari audirent, sequuntur : atque ita sparsim omnes ejus milites alii alios fuga antevertere studentes, in pedes sese conjecerunt.

V. Mane vero socii experrecti, fuga Michaelis cognita (cujus quæ causa esset, nulla conjectura consequi poterant), præ stupore obmutuerunt, **75** et Romanos armis lacessere veriti sunt, tum quod quid ageretur ignorarent, tum quod ipsi pauciores jam essent, qui numerosissimi antea fuerant. Itaque in fugam vertuntur, se a Michaele proditos rati. Eos igitur ita turbatos Romani facto statim impetu adorti maximam partem ceciderunt : cæteros, paucis exceptis, vivos ceperunt, inter quos ipse Peloponnesi et Achaiæ princeps fuit. Siciliæ vero rex cum perpaucis suorum clam effugit.

A οὐδαμῇ διενήνοχε, μὴ συναιρομένου Θεοῦ. Διὸ καὶ ἀλαζονείᾳ τὸ πᾶν ἐπιτρέψαντες καὶ οἰήσει οὕτως ἐχώρουν κατὰ Ῥωμαίων. Ταῦτ' ἄρα καὶ τοῖς ματαίοις λογισμοῖς ἀνάλογον ἐπηκολούθει τὸ τέλος. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι οὐδὲν ἑαυτοὺς λογιζόμενοι πλὴν τῆς θεόθεν ἐπικουρίας Θεῷ καὶ τῇ ἐκεῖθεν ἀρωγῇ πᾶσαν τὴν σφῶν αὐτῶν ἐπιτρέψαντες κίνησιν διαγωνίζεσθαι πρὸς πολλαπλασίους ἐθάῤῥησαν· καὶ μέντοι καὶ λαμπρὰν συναιρομένου Θεοῦ τὴν νίκην εἰργάσαντο, ὡς αὐτίκα εἰρήσεται.

Δ'. Ἐπεὶ γὰρ ἐγγὺς ἤδη τῶν πολεμίων οἱ Ῥωμαῖοι ἐπήξαντο τὰ στρατόπεδα, πέμπουσι δή τινα τῶν μάλα ἐπιτηδείων ἐκπολεμῶσαι καὶ συνταράξαι κατ' ἀλλήλων τὰ τῶν πολεμίων στρατεύματα. Οὐ γὰρ ἦν τι τῶν ἀδυνάτων [P. 44] τοῦτό γε ἦν,
B τοῦ τε τῆς Ἀχαΐας πρίγκιπος καὶ τοῦ ῥηγὸς Σικελίας ἑτεροφύλων ὄντων καὶ οὐχ ὁμογενῶν τῷ Ἀγγέλῳ Μιχαήλ. Διαναστὰς οὖν ἐκεῖνος αὐτόθεν αὐτόμολος δῆθεν ἄπεισι νύκτωρ ἐς τοὺς πολεμίους καὶ προσελθὼν λάθρα τῷ τῆς Αἰτωλίας ἄρχοντι Μιχαὴλ τῷ Ἀγγέλῳ, « Ἴσθι, » φησὶν, « ὡς σοί τε καὶ πᾶσι τοῖς ὑπό σε μέγας ἐπήρτηται κίνδυνος σήμερον· ἄμφω γὰρ οἱ σοὶ γαμβροί τε καὶ σύμμαχοι, ὅ τε πρίγκιψ Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας καὶ ὁ τῆς Σικελίας ῥὴξ λάθρα διαπρεσβεύονται πρὸς Ῥωμαίους περὶ σπονδῶν ἐπὶ δώροις τακτοῖς. Εἰ σοι τοίνυν ζωῆς μέλει, προνοήθητι τὴν ταχίστην σαυτοῦ, πρὶν εἰς πέρας ἐλθεῖν τὰς ἐκείνων σπονδάς τε καὶ συμφωνίας. » Πείθεται ὁ Μιχαὴλ καὶ διαμη-
C νυσάμενος ἥτυχῇ τῶν οἰκείων ὁπόσους αὐτός τε ἐδύνατο καὶ ὁ καιρὸς ἐχορήγει, φεύγων ᾤχετο πρὶν ἢ ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον. Καὶ τούτου κατόπιν ἄλλος ἐξ ἄλλου τὴν φυγὴν ψιθυριζομένην ἀκούοντες τοῦ Μιχαὴλ σποράδες ἔθεον ἅπαντες οἱ στρατιῶται, τῇ φυγῇ προλαμβάνειν ἕτερος ἕτερον σπεύδοντες.

Ε'. Ἅμα δ' ἕῳ διεγερθέντες οἱ σύμμαχοι καὶ τὴν μὲν φυγὴν μαθόντες τοῦ Μιχαὴλ, τὴν δὲ τῆς φυγῆς αἰτίαν οὐχ ἔχοντες συμβαλεῖν, ἀχανεῖς ἦσαν. Καὶ τὸ μὲν ὅπλα κατὰ Ῥωμαίων κινεῖν ἀπηγόρευον, τοῦτο μὲν καὶ ὡς ἀγνοοῦντες τὰ δρώμενα, τοῦτο δὲ καὶ ὡς βραχύτεροι τὸν ἀριθμὸν ἐκ πάνυ πολλῶν καταστάντες. Ὅθεν καὶ πρὸς φυγὴν ἤδη ἐτρέποντο προδεδομένους ἑαυτοὺς ὑπὸ Μιχαὴλ λογισάμενοι. Τούτοις οὕτω τεταραγμένοις αἰφνιδίως οἱ Ῥωμαῖοι
D ἐπεισπεσόντες τοὺς μὲν πλείστους ἔργον ἀπέφηναν ξίφους, τοὺς δ' ἄλλους πλὴν ὀλίγων ἐζώγρησαν, μεθ' ὧν ἦν καὶ ὁ πρίγκιψ Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας. Ὁ δὲ τῆς Σικελίας ῥὴξ διέδρα λαθὼν σὺν ὀλίγοις πάνυ τῶν ἑαυτοῦ.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

### ΛΟΓΟΣ Δ.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

### LIBER QUARTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Michael Palæologus imperator salutatur. Arsenius moleste fert. Novum jusjurandum ab eo exigit. Eidem diadema imponit. Quibus conditionibus. Victoriæ Macedonicæ nuntius. Honôres victoribus delati. Princeps Peloponnesi captum se redimit. Urbes ab eo datæ, quibus præficitur Constantinus sebastocrator. Latinorum Peloponnesiorum clades. Arsenius secedit. Secessionis causa. Nicephorus ei subrogatur. Palæologus Galatam frustra obsidet. Byzantium præsidiis cingit, unde Latinorum inopia. Idem Nicæam redit. Scythæ Syriam et Arabiam occupant. In Asiam quæ est cis Euphratem irrumpunt. Turcici imperii sede potiuntur. Sultanus Azatines Palæologum supplex adit.*

[P. 45] Α'. Ἀλλὰ τούτων οὕτως ἐκεῖ τελουμένων, A ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἐνταῦθα περὶ τὴν Μαγνησίαν καθίσαντες Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον ἀναγορεύουσι βασιλέα (40) οἱ δόξῃ καὶ γένει προὔχοντες. Ὅπερ ἀκηκοὼς ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος (41), κατὰ Νίκαιαν τότε διάγων, ξίφους παντὸς χαλεπωτέραν κατὰ καρδίας τὴν λύπην ἐδέξατο· καὶ ἠρεμεῖν ὅλως οὐκ εἶχε δεδιὼς περὶ τοῦ παιδός. Ὅθεν ἀφορισμῷ καθυποβαλεῖν ἐπεχείρησε πρῶτον τόν τε ἀνηγορευμένον καὶ τοὺς ἀναγορεύσαντας. Ἔπειτα ἐπέσχε μετριώτερόν τε καὶ βέλτιον ἡγησάμενος ὅρκοις φρικώδεσιν αὐτοὺς ἀσφαλίσασθαι, μήτε τῇ ζωῇ τοῦ παιδὸς ἐπίβουλον χεῖρα ἐπιβαλεῖν, μήτε στέρησίν τινα καὶ παρευδοκίμησιν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐνθυμηθῆναι. Καὶ δὴ γίνεται τοῦτο, Καλανδῶν Δεκεμβρίων (42) ἄρτι ἐπιλαμπουσῶν· οὔπω δ' ὅλος B ἀπηρτίζετο μὴν (43) καὶ αὐτὸς ὁ ταῦτα μὲν δεδιώς, ἐκεῖνα δ' ἐμπεδῶν καὶ ἀσφαλιζόμενος ὑπὲρ τοῦ

A 78 I. Quæ cum ibi ita gererentur, viri auctoritate et nobilitate præstantes circa Magnesiam clypeo imponunt Michaelem Palæologum et imperatorem appellant. Quo audito patriarcha Arsenius, qui tum Nicææ versabatur, vehementius doluit quam si ipsius cor gladio transfixum fuisset. Neque ullatenus quiescere poterat, de puero sollicitus. Primum itaque in anima habuit, tam ei qui appellatus esset imperator, quam illis qui appellassent, sacris interdicere. Deinde se ipsum cohibuit, moderatius et melius esse arbitratus eos tremendo jurejurando astringere, ne vel pueri vitæ insidiarentur, vel imperio ejus fraudem injuriamve ullam facere cogitarent. Idque peractum statim Kalendis Decembribus. Nondum autem toto mense transacto, B 79 is ipse qui hæc timuerat, et illa ipsa pro puero pepigerat atque caverat, suis manibus in sacro bemate Michaelis Palæologi capiti coronam imponi, et

### Variorum notæ.

(40) Acropolita cap. 78; Pachymer. lib. II, cap. 2, 3, 4; Phranzes, lib. I, cap. 4. DUCANG.

(41) Vide Arsenii testamentum. BOIVIN.

(42) Imperator dictus et in clypeum elatus Kal. Decemb. anno 1259, ut infra adnotatur. DUCANG.

(43) Michaelem Palæologum ab Arsenio Kalendis ipsis Januariis coronatum esse tradit Ducangius. Gregoras coronatum ait *nondum toto mense elapso* post præstitum jusjurandum : proinde ante Kalendas Januarias coronatum ponit. Nam jusjurandum Kalendis Decembribus præstitum esse dixit paulo supra. Pachymeres, lib. II, cap. 4 : Ἑκατομβαιῶνος νουμηνίᾳ jusjurandum præstitum, proclamatum imperatorem, et clypeo impositum, scribit. De eodem coronato agit in capitibus sequentibus. Possinus vero ἑκατομβαιῶνος νουμηνίαν Kalendas Januarias interpretatur, atque adeo post Kal. Januarias coronatum imperatorem putat. Ita chronologis male inter se convenit. Ego Ducangium auctorem secutus, coronati Michaelis Palæologi annum posui 1260, diem vero, Kalendas ipsas Januarias. Mauritius David Palæologi inaugurati tempus retroagit ad Kalendas Januar. anni 1259, et hanc suam rationem multis argumentis confirmat, quæ in præsenti nec refellere nec omnino approbare institui. BOIVIN.

imperatorio diademate virum ornat, abreptus ipse quoque sententiis aliorum, qui vel senatorii vel sacerdotalis ordinis erant. Cæterum non perpetuum illi decernit imperium, sed quod, rebus ita cogentibus, ab eo tandiu administrandum esset, donec legitimus imperii hæres et successor adolevisset : tum vero illi soli cessurum eum ultro et solio et omnibus simul imperii insignibus. Atque in hæc verba juratum est sanctioribus quam antehac juramentis.

A παιδὸς, οἰκείαις χερσὶν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ καταστέφει βήματος (44) Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον· καὶ τῷ βασιλικῷ κοσμεῖ διαδήματι (45), ταῖς γνώμαις τῶν ἄλλων ὅσοι τῆς συγκλήτου καὶ ὅσοι τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου συγκαθελκυσθεὶς καὶ αὐτός. Πλὴν οὐκ αὐτῷ γε διηνεκῆ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν (46) χαρίζεται, ἀλλ' ὡς τῶν πραγμάτων τέως ἀναγκαζόντων διοικεῖν αὐτὸν αὐτὴν μέχρις ἂν ἐς ἥβην ὁ γνήσιος τῆς βασιλείας κληρονόμος ὁμοῦ καὶ διάδοχος φθάσῃ. Τότε δ' αὐτὸν ἑκόντα παραχωρεῖν ἐκείνῳ μόνῳ τῶν τε αὐτοκρατορικῶν θρόνων καὶ πάντων ἅμα τῶν βασιλικῶν συμβόλων. Καὶ ἐπὶ τούτοις αὖθις ὅρκοι ἐτελοῦντο φρικωδέστεροι τῶν προτέρων.

II. Porro tunc, velut optimum imperii auspicium, victoria Romanorum occidentalis ei nuntiatur, pauloque post ipsi victoriæ auctores adsunt, Peloponnesi Achaiæque principem, et multos alios ex hostibus captivos adducentes. Et ii quidem justis laborum præmiis honoribusque afficiuntur. Nam sebastocratori despotica potestas ab imperatore decernitur : magnus domesticus Cæsar, Cæsar vero cum despotæ socero sebastocrator appellatur. Soceri autem illustre discrimen in cæruleis calceis aureæ aquilæ intertextæ constituebant. At Peloponnesi et Achaiæ princeps, redimendæ vitæ et libertatis ergo, tres optimas Peloponnesi civitates imperatori dat, Monembasiam, **80** Mainen ad Leuctra sitam, quæ olim apud Græcos Tænarium promontorium dicebatur, et Spartam, principem Laconiæ urbem : atque ita velut ex inferorum faucibus ereptus, suis restituitur. Urbibus vero illis Peloponnesiis uterinus imperatoris frater Constantinus præficitur, quem, ut modo diximus, e Cæsare sebastocratorem fecerat. Quo cum pervenisset, Latinos Peloponnesios sæpenumero vicit, et multas alias urbes subegit, ex illis tribus tanquam magnis quibusdam castris ad bellum erumpendo.

[P. 46] Β'. Τηνικαῦτά γε μὴν καθάπερ τις ἄριστος οἰωνὸς τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀγγέλλονται B τούτῳ τὰ δυτικὰ τῶν Ῥωμαίων τρόπαια (47), καὶ μετ' ὀλίγον ἥκουσι καὶ οἱ τὰ τρόπαια πεπραχότες αἰχμάλωτον ἄγοντες τόν τε Πελοποννήσου (48) καὶ Ἀχαΐας πρίγκιπα καὶ πλείστους ἄλλους τῶν πολεμίων. Κἀκεῖνοι μὲν ἄξια κομίζονται τὰ γέρα καὶ τῶν πόνων τὰ ἔπαθλα. Ὁ μὲν γὰρ σεβαστοκράτωρ ἐς τὸ δεσποτικὸν ἀνάγεται παρὰ τοῦ βασιλέως ἀξίωμα· ὁ δὲ μέγας δομέστικος ἐς τὸ τοῦ Καίσαρος· ὁ δὲ Καῖσαρ ἅμα τῷ πενθερῷ τοῦ δεσπότου ἐς τὸ τοῦ σεβαστοκράτορος. Ἐποίει δ' ἐπίσημον τὴν ἐκ τοῦ πενθεροῦ διαφορὰν, ὅτι ἐν τοῖς κυανοῖς πεδίλοις (49) καὶ χρυσοῦφεῖς αὐτῷ ἐνηρμόζοντο ἀετοί. Ὁ γε μὴν πρίγκιψ Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας ὠνούμενος τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς δίδωσι τῷ βασιλεῖ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πόλεων τρεῖς τὰς βελτίους, τήν C τε Μονεμβασίαν (50) καὶ τὴν περὶ τὰ Λεῦκτρα Μαΐνην, ἣ Ταιναρία πάλαι παρ' Ἕλλησιν ἄκρα ἐκαλεῖτο, καὶ τρίτην τὴν προκαθεζομένην τῆς Λακωνικῆς Σπάρτην. Καὶ οὕτως ὥσπερ ἐξ ᾅδου κευθμώνων ἀπροσδόκητος ἐχαρίζετο τοῖς ἰδίοις. Ἐγκρατὴς δὲ τῶν εἰρημένων στέλλεται πόλεων ἐν Πελοποννήσῳ Κωνσταντῖνος ὁ ἀμφιμήτριος ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, ὃν, ὡς μικρῷ πρόσθεν εἰρήκειμεν, ἐκ Καισάρων σεβαστοκράτορα πεποίηκε. Καὶ ἀπελθὼν ἐκεῖσε πολλὰς εἰργάσατο νίκας κατὰ τῶν Πελοποννησίων Λατίνων· καὶ πολλὰς ἑτέρας προσεκτήσατο πόλεις ὡς ἐξ ὁρμητηρίων μεγάλων τριῶν ἐκείνων ὁπλιζόμενος πόλεων.

## Variorum notæ.

(44) Wolfius, *in sacro suggestu :* emendavimus, ut et alibi ubi hæc vox occurrit, *in sacro bemate.* Aliud enim est *suggestus* sive *ambo*, aliud *bema* sive sacrarium. Vide *Constantinopolin Christianam*, lib. III, n. 49. DUCANG.

(45) Kalendis Januarii anno Chr. 1260, indict. 3, Nicææ, quæ post receptam a nostris urbem Ῥωμαίων βασίλειον exstitit, ut hic infra ait. Ita Acropolita. DUCANG.

(46) Pachymer., lib. II, cap. 2; Phranzes, lib. I, cap. 4; more scilicet Francorum observato, apud quos tutores prædiorum, quæ nobilium puerorum tutelæ suæ commissorum erant, dominos sese inscribebant, donec ii suæ ætatis fierent : cujus quidem moris haud nuper ii exemplum dederant, dum Balduino II, adhuc impuberi, Joannem Briennensem comitem ex rege Hierosolymitano tutorem præfecerant, ea lege ut quoad Balduinus ex ephebis excederet, imperatoria dignitate frueretur : de quo apud nostros more multa diximus in *Hist. Franco-Byzantina*, lib. III, n. 15, et in *Gloss. med. Latin.* in v. *Hæres*. DUCANG.

(47) Itaque cum imperator salutatus et clypeo impositus est apud Magnesiam, nondum victoriæ Macedonicæ nuntius advenerat. Hinc ejus victoriæ reportatæ tempus colligi potest, atque ex initio cap. 2, infra. BOIVIN.

D (48) Acropolita, cap. 81; Pachymer., lib. I, cap. 31; Phranzes, lib. I, cap. 5; Monachus Paduanus, lib. III, pag. 34; *Histor. Franco-Byzant.* lib. V, n. 16, 17. Is porro princeps fuit Guilelmus Villharduinus, Gaufridi Primi Moreæ et Achaiæ principis filius, cujus supra meminit lib. III, cap. 5. DUCANG.

(49) Vide quæ in hanc rem anotamus in *Gloss. med. Græcit.* in v. Τζάγγη. DUCANG.

(50) Ita etiam Phranzes lib. I, cap. 4. At Monachus Paduanus lib. III, pag. 35, Sabellicus et Blondus solam Monembasiam habent. Constat tamen Spartam unam fuisse ex cessis oppidis, ut exserte testantur Gregoras et Phranzes, cujus episcopus Haimo, sua dignitate ex eo privatus, ad Coronensem episcopatum promotus fuit a Nicolao III papa anno 1278, uti docet ejusdem pontificis Regestum in litteris curialibus epist. 110. Est autem Monembasia Moreæ nunc oppidum, non procul dissitum a Capo Malio, sive Maleo promontorio, hodie *Malvasia*, priscis *Epidaurus Peloponnesi.* DUCANG.

Γʹ. Ἐπὶ τούτοις καταλιπὼν τὸν πατριαρχικὸν ὁ Ἀρσένιος θρόνον (51) ᾤχετο ἡσυχάσων ἐς τὸ παράλιον (52) τοῦ Πασχασίου μονύδριον (53). Πρόφασις δ' ἦν τῆς ὑποχωρήσεως ἡ περιφρόνησις Ἰωάννου τοῦ Λάσκαρι τοῦ βασιλέως παιδός. Ἔπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸ βραχέος ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐν Μαγνησίᾳ φυλάττεσθαι, μήποτε νεωτερισμόν τινα δῆθεν πράξῃ παρά τισιν ἔχουσιν εἰς τοῦτο ἐπιῤῥεπῶς ἡ αὐτοῦ γε ἐμφάνεια. Καὶ δὴ Νικηφόρος (54) ἀντ' ἐκείνου ἐς τὸν πατριαρχικὸν ἀνάγεται θρόνον, ὁ τῆς Ἐφέσου μητροπολίτης, ὃς ἕνα ἐπιβιοὺς ἐνιαυτὸν ἐτελεύτησεν.

Δʹ. Ὁ μέντοι βασιλεὺς σὺν πολλοῖς τοῖς στρατεύμασι διεπεραιοῦτο εἰς Θρᾴκην ἐπίδοξος ὢν ἐσβαλεῖν καὶ ἐς τὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προαύλια πείρας εἵνεκα πολεμικῆς. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἔξω διατριβὴν παρελάσας ἐπολιόρκει πρῶτον τὸ κατὰ τὴν περαίαν τοῦ Γαλάτου ἐπικεκλημένον φρούριον (55), ὡς ῥᾳδίως ἐντεῦθεν ἁλωσομένης αὐτῷ καὶ τῆς Κωνσταντίνου, εἰ αὐτὸ παραστήσαιτο πρότερον. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα τὰ τῶν τοιούτων ἐλπίδων αὐτῷ γρηγορούντων ἐνύπνια. Πλεῖστα γὰρ τῶν λιθοβόλων μηχανημάτων ἀντιπεριστήσας αὐτῷ καὶ πολλὰς ἐπενεγκὼν βίας ἑλεῖν οὐ δεδύνηται. Ὅθεν ὀχυρώσας τὰ πρὸ τῆς Βυζαντίδος φρούρια καὶ ὁπλίτας ἀφεὶς [P. 47] ἐν αὐτοῖς προσετετάχει συνεχεῖς ἐπιδρομὰς καὶ ἐνέδρας ποιεῖσθαι κατὰ τῶν Βυζαντίων Λατίνων, ὡς μηδὲ προκύπτειν ἐᾷν εἰ δυνατὸν αὐτοὺς τῶν τειχῶν. Ὃ δὴ πρὸς τοσαύτην ἤλασε τοὺς Λατίνους πενίαν, ὡς τῇ τῶν ξύλων σπάνει καὶ τὰς τοῦ Βυζαντίου πλείστας καὶ περιφανεῖς οἰκίας καθελεῖν εἰς δαπάνην χρειώδη τοῦ πυρός. Ἐντεῦθεν ἐς Νίκαιαν αὖθις ὑποστρέφει· αὕτη γὰρ ἐγεγόνει Ῥωμαίων βασίλειον μετὰ τὴν τῆς Βυζαντίδος πόρθησιν, καὶ ἦν ἐκεῖ διατρίβων ἐφ' ἱκανόν.

Εʹ. Ἐν τούτοις μέντοι τοῖς χρόνοις διαβάντες καὶ τὸν Εὐφράτην οἱ Σκύθαι τὴν ἄχρι Παλαιστίνης οἰκειοῦνται Συρίαν καὶ Ἀραβίαν. Μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν πάνυ ῥᾳδίων πέρας λαμβάνειν τὴν ἀνθρώπων πλεονεξίαν, μέχρις ἂν ἐπιμένῃ τῇ δεξιᾷ καὶ τῇ αἰχμῇ τὸ δύνασθαι. Καὶ πολλοῖς ἐκεῖ τοῖς λαφύροις περιτυχόντες βριθούσαις ἐπανήκουσι δεξιαῖς, φόρους ἐτησίους, ὅσα καὶ δούλοις ἀθλίοις, τάξαντες τοῖς ἐναπολειφθεῖσιν Ἄραψί τε καὶ Σύροις καὶ Φοίνιξι. Κατὰ μέντοι τὸ ἐπιὸν ἔτος (56) εἰσβάλλουσι καὶ ἐς τὴν ἔνδον Εὐφράτου Ἀσίαν καὶ πᾶσαν ῥᾳδίως καταστρέφουσι καὶ

A III. Post hæc Arsenius, relicta sede patriarchali, se in maritimum Paschasii monasteriolum quiescendi causa contulit. Causa illius secessionis fuit, quod Joannes Lascaris filius imperatoris contemneretur. Miserat enim eum paulo ante imperator Michael Palæologus Magnesiam custodiendum, ne præsentia ejus quosdam alioqui rerum novarum cupidos commoveret. Proinde Nicephorus Ephesi metropolitanus Arsenii loco in patriarchalem sedem evectus est, qui, uno anno in ea dignitate exacto, mortem obiit.

IV. Imperator vero cum magnis copiis in Thraciam transfretavit, ut crederetur in Constantinopolitana suburbia irrupturus, ad tentandam belli for- B tunam. Et cum foris morari desiisset, ultra provectus, castellum cognomento Galatæ in adverso littore situm primo oppugnavit, quasi ita demum facile **81** Urbis potiturus, si illud prius occupasset. Sed eæ spes nihil utique aliud fuerunt quam somnia vigilantium. Nam cum illud castellum multis machinis saxa ejaculantibus circumdedisset, et multos conatus adhibuisset, capere tamen haud potuit. Unde Byzantino agro finitima castella munivit; et milites in iis reliquit, ea lege imposita ut crebris incursionibus atque insidiis Byzantinos Latinos infestarent, ne, si fieri posset, illis vel prospicere extra mœnia liceret. Quæ res Latinos ad tantam egestatem redegit, ut ob lignorum inopiam C plurimas et pulcherrimas urbis ædes destruerent ad usum ignis necessarium. Inde Nicæam rediit, quæ post Byzantii vastationem regia Romanorum fuit, ibique aliquandiu commoratus est.

V. Cæterum his temporibus Scythæ, etiam Euphrate superato, Syriam ad Palæstinam usque subigunt; item Arabiam. Neque enim avaritia humana facile conquiescit, dum conatibus fortuna respondet. Ac multas illic manubias nacti domum redeunt plenis manibus, post imperata annua tributa Syris, Arabibus et Phœnicibus, veluti miseris quibusdam mancipiis. Anno sequenti, etiam in Asiam citra Euphratem (id est, in Asiam Minorem) ir- D rumpunt, eamque prædati facile subigunt, limitibus excursionis et motus illius constitutis versus

Variorum notæ.

(51) Ephræmius de Arsenio:
Καὶ πάντα βαθμὸν ἀνύσας Ἐκκλησίας,
Εἰς ὕψος ἤρθη ποιμεναρχίας μέγα.
Αὐθαιρέτως τούτου δὲ λείποντος θρόνον,
Μονῇ δὲ αὐτὸν εὐαγῶς δεδωκότος,
Νικηφόρος, πρόεδρος ὢν Ἐφεσίων,
Προεδρίαν εἴληφε τῆς Κωνσταντίνου. Ducang.
Vide Arsenii Testamentum. Boivin.

(52) *Tranquillam ac solitariam vitam acturus.* Vide Glossarium Ducangii. Boivin.

(53) Cujus monasterii situs describitur a Pachymer. lib. II, cap. 15. Ducang.

(54) Pachymer. lib. II, cap. 16. Ducang.

(55) Περαία, παρὰ τὸ πέραν, quod mare interjaceret. Vocatur etiam hodie Pera, ut Joannes Denschwam, vir ornatissimus, mihi retulit, qui diu et Byzantii vixit, et Amasiam usque progressus est: et hos Byzantinæ historiæ libros omnes cum aliis multis singulari industria et studio juvandæ reipublicæ litterariæ comparavit: et ut a me converterentur, atque in publicum ederentur, primus auctor fuit. Wolfius. — Male Wolfius, *Castellum Peræ, cognomento Galatæ.* Περαία hoc loco *adversum littus* significat. Quod si castellum illud hodie *Pera* dicitur, non idcirco Gregoræ verbis vis facienda est. Boivin. — *Τοῦ Γαλάτου.* Pachymer. lib. II, cap. 20. Ducang.

(56) An. Chr. 1261. Ducang.

septentrionem Cappadocia et flumine Thermodonte: ad **82** meridiem Cilicia, et Tauri omnium Asiæ montium maximi jugis, quæ paulo post suum initium in multas partes dividuntur.

A ληΐζονται, ὅρους ποιησάμενοι τοῦ τοιούτου δρόμου καὶ κλόνου πρὸς μὲν ἄρκτους Καππαδοκίαν καὶ ποταμὸν τὸν Θερμώδοντα, πρὸς δὲ μεσημβρίαν τήν τε Κιλικίαν καὶ τὰ μικρὸν μετὰ τὰς ἀρχὰς πολλαχῇ διαιρούμενα μέρη τοῦ Ταύρου, ὃς μέγιστος ἐπεφύκει τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ὀρῶν.

VI. Deinde Turcorum quoque regia potiuntur. Quare sultanus Azatines, cum fratre Meleco exsul, ad Romanorum imperatorem Michaelem Palæologum confugit, hospitalitatis non omnino veteris et magnorum officiorum recordationem, veluti certum præclaræ spei pignus, conservans; quod et ipse cum aliquando excepisset, imminens ab imperatore discrimen fugientem, et plurima terrorum illorum gravissimorum vestigia in animo circumferentem. Quæ cum in memoriam illi revocasset, duorum alterum petit, ut vel opem ferat contra Scythas, vel partem aliquam Romani agri, ac veluti proprii domicilii, possessionem certam assignet, in qua cum suis sedem figat. Adducebat enim secum uxorem et liberos, et famulos multos, ac præterea magnas divitias. Imperatori autem, tot undique bellis urgentibus, non committendum esse visum est, ut Romanas copias divideret: terræ autem partem tanto viro, qui multis provinciis imperasset, et regio more ab ineunte ætate educatus esset, assignare, ne id ipsum quidem suspicione carere aut metu in posterum. Necesse enim esse ut subjecti satrapæ ducem suum quærant, et alibi atque alibi dispersi et veluti noctu oberrantes ad eum qui facem præferat ac viam monstret, concurrant, ac tandem Romanos insigni detrimento **83** afficiant. Unde animum ejus velut in æquilibrio nutantem, ac tanquam spei parasitum agebat et versabat.

ϛ'. Χειροῦνται δ' ἐπὶ τούτοις καὶ τὰ τῶν Τούρκων βασίλεια (57). Καὶ φυγὰς ὁ σουλτὰν Ἀζατίνης ἅμα τῷ ἀδελφῷ Μελὴκ (58) φοιτᾷ πρὸς τὸν βασιλέα Ῥωμαίων Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, ἐνέχυρα φέρων πιστὰ μεγάλων ἐλπίδων οὐ πάνυ παλαιᾶς φιλοξενίας καὶ μεγάλης κηδεμονίας ὑπομνήματα· ὁπότε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς παρ' αὐτὸν ἧκε, φεύγων τε τοὺς βασιλικοὺς ἐκείνους κινδύνους καὶ πλεῖστα φέρων ἐπὶ τῆς καρδίας τὰ τῶν μεγάλων φόβων ἐκείνων ἴχνη. Τούτων B ἀνάμνησιν ἐπ' αὐτοῦ ποιησάμενος αἰτεῖ δυοῖν θάτερον· ἢ συμμαχίαν κατὰ τῶν Σκυθῶν, ἢ γῆς Ῥωμαϊκῆς ἀποτομήν τινα καὶ οἱονεὶ κληρουχίαν εἰς κατοικίαν μονιμωτέραν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἅμα αὐτῷ. Ἦν γὰρ ἐπαγόμενος γυναῖκα καὶ τέκνα καὶ θεραπείαν συχνὴν, καὶ πρὸς τούτοις πλοῦτον μάλα μακρὸν καὶ πολυτελῆ. Τῷ μὲν οὖν βασιλεῖ τὰ Ῥωμαίων κατακερματίζειν στρατεύματα, πολλῶν πολλαχόθεν περικυκλούντων πολέμων, οὐ πάνυ τοι ἀσφαλὲς ἐδόκει, τό τε γῆς κληροδοσίαν ἀπονέμειν ἀνδρὶ τοσούτῳ, πολλῶν σατραπειῶν ἀρχηγῷ καταστάντι καὶ ἡγεμονικοῦ τινος ἤθους τροφίμῳ, καὶ τοῦτο δὲ οὐκ ἀνύποπτον ἦν αὐτῷ, οὐδ' ἄνευ φόβων μελλόντων. Ἀνάγκη γὰρ τοὺς ὑπὸ χεῖρα σατράπας ζητῆσαι τὸν ἀρχηγόν· C καὶ τοὺς ἔνθεν κἀκεῖθεν διασπαρέντας καὶ φερομένους οἷα πλανήτας ἐν νυκτὶ ἐπὶ τὸν λαμπαδοῦχον καὶ ὁδηγὸν [P. 48] συνδραμεῖν καὶ χρόνῳ γενέσθαι Ῥωμαίοις κακὸν ἀμήχανον· ὅθεν ὡς ἐπὶ τρυτάνης μετεωρίσας αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἦγε καὶ ἔφερεν ἐλπίδων ὥσπερ παράσιτον (59).

## CAPUT II.

*Michael Ætolus pacem rumpit. Cæsar Strategopulus adversus illum missus. Paucos secum milites ducit. Byzantinos jubetur transeundo lacessere. Ubi primum castrametatus. Quos homines obvios habuerit. De divina providentia. Latinorum vires exiguæ. Daphnusia ab iis obsessa. Byzantii recuperandi ratio inita cum proditoribus. Cæsar in urbem noctu intromittitur. Domorum incendia. Latinorum, qui Byzantii imperarunt, enumeratio. Balduini conatus irritus. Fuga. Classis, quæ Daphnusiam obsidebat, Byzantium redit. Latinos fugientes excipit. In Italiam vela dat. Michael Palæologus recuperatæ urbis nuntio quemadmodum affectus. Ut per portam Auream intraverit. Ut imago Deiparæ Hodegetriæ antelata sit. Urbis aspectus ruinis deformatus. Latinorum incuria. Imperator urbem instaurat. Arsenius iterum patriarcha. Alexii Cæsaris triumphus.*

I. Secundus annus exibat, ex quo Michael imperatorio solio potitus occidentalia et Thessalica arma

D Α'. Δύο ἑξῆς ἠνύετο ἔτη (60), ἀφ' οὗ τῶν τε βασιλικῶν θρόνων ἐγκρατὴς ὁ Μιχαὴλ ἐγεγόνει καὶ τὸ

### Variorum notæ.

(57) Iconium, Turcorum sultani sedem primariam. Vide stemma sultanorum Iconiensium post familias Dalmaticas, n. 15. DUCANG.

(58) Qui antea ad Michaelem profugerat, et ab eo detinebatur, ne si evaderet res novas moliretur. Pachymer. lib. II, cap. 14. DUCANG.

(59) Sententia est, ut parasiti mensis divitum alantur, ita illum spe bona lactatum esse. WOLFIUS.

(60) Acropol. cap. 83, A. C. 1261; Pachymer. lib. II, cap. 26. DUCANG. — Δύο ἑξῆς ἠνύετο* ἔτη. Verterat Wolfius, *Duo perpetui anni exierant.* Ego malui vertere, *Secundus annus exibat.* Ab æquinoctio autumnali an. 1259, quo finis bello impositus est, ad solstitium æstivum anni 1261, quo belli renovati initium statuitur, non intercesserunt anni duo integri. Verbum ἠνύετο apud Gregoram significat *exibat*, non *exierat*. Sic libro X, cap. 1, Τέταρτον μὲν δὴ καὶ ἑβδομηκοστὸν (loquitur de ætate Andronici senioris) ἔτος ἀπὸ γενέσεως αὐτῷ τελευτῶντι ἠνύετο, *quartus quidem et septuagesimus annus ei morienti exibat. Exibat*, non *exierat*. Nam constat Andronicum non totos 74 annos vixisse. Vide adnotata infra ad Oraculum Trallianum, lib. IV, cap. 5, sect. 9. BOIVIN.

* Ἠνύετο, non ἤνυστο, aut παρῆλθε. BOIVIN.

ουτικὸν καὶ Θετταλικὸν ἔπαυσε θόρυ, τὴν μάχην φημὶ τῶν τε Ἀκαρνάνων καὶ Αἰτωλῶν, καὶ τῆς πονηρᾶς ἐκείνης ῥίζης πάλιν ὑπεφύοντο πονηρὰ καὶ ἀκανθώδη βλαστήματα, καὶ πάλιν ὅρκων ἀνατροπαὶ καὶ μάχαι πολεμικαὶ τοῦ ἀποστάτου Μιχαήλ. Πέμπει τοιγαροῦν κατὰ τάχος ἐπ' ἐκεῖνον ὁ βασιλεὺς Καίσαρα τὸν Στρατηγόπουλον, δοὺς αὐτῷ καὶ Βιθυνοὺς μὲν ὁπλίτας μικρὸν ὑπὲρ τοὺς ὀκτακοσίους, τοὺς δ' ἄλλους ὁπόσους ἡ χρεία ζητοίη, στρατολογήσειν αὐτὸν ἔκ τε Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας. Προστάττει δ' αὐτῷ καὶ πάρεργον ὁδοῦ ποιήσασθαι μεθ' ὧν ἐπιφέρεται Βιθυνῶν ὁπλιτῶν τὴν διὰ τῶν τοῦ Βυζαντίου προαστείων διάβασιν, θορύβου τινὸς ἕνεκα τῶν ἐν Βυζαντίῳ Λατίνων καὶ τοῦ μὴ πάνυ σχολάζειν αὐτοὺς καὶ ἀναπεπτωκέναι συγκεχωρῆσθαι κἀπὶ πλεῖστον τῶν τειχῶν παρεξιέναι ὁπότε βούλοιντο, ἀλλ' εἶναι περιδεεῖς ἀεὶ καὶ οἷον ἐν εἱρκτῇ φρουρουμένους.

A repressserat (de pugna Acarnanum et Ætolorum loquor), cum malæ illius radicis mala et spinosa germina repullularunt, violatis rursum fœderibus, et bello Michaelis rebellatoris perfidia suscitato. Imperator igitur celeriter adversus illum mittit Cæsarem Strategopulum, Bithynis illi paulum supra DCCC datis : reliquos milites, quotquot res postularet, e Thracia et Macedonia cogere jubet. Mandat etiam, ut cum Bithynis militibus obiter per suburbia Byzantii transiret, ad Latinos qui in urbe essent aliquatenus perturbandos, ne prorsus otium agere et resides esse sinerentur, aut longius extra mœnia quoties libitum esset evagarentur; sed in perpetuo metu essent, et tanquam in carcere inclusi.

B

Β'. Καὶ μὲν δὴ διαπεραιωσάμενος τὴν Προποντίδα ὁ Καῖσαρ στρατοπεδεύει περὶ τὸ Ῥήγιον· ἔνθα περιτυγχάνει τισὶν ἀγοραίοις ἀνδράσι (61), λόγοις μεγάλοις καὶ ἀποῤῥήτοις τῆς πάντα διοικούσης προνοίας, ἣ πλήθει μὲν ἵππου καὶ στρατιᾶς οὐχ ὑπηρετεῖ πολλάκις, βραχείᾳ δέ τινι δυνάμει καὶ πολλὴν ταῖς ἐλπίσι τρυφὴν χορηγεῖν οὐκ ἐχούσῃ συναίρεται μᾶλλον καὶ νίκας μεγίστας παρέχεται. Τῶν μὲν γὰρ τὴν ἐλπίδα κιβδηλεύει τὰ ὅπλα πολλάκις καὶ ἡ τῆς ἄλλης ἴσως παρασκευῆς ἀφθονία, [P.49] καὶ οὐκ ἐᾷ ῥᾳδίως ἄνω φέρεσθαι πρὸς τὸν ζωῆς καὶ θανάτου Κύριον, ἀλλὰ κατασπᾷ καὶ βαρύνει καὶ περὶ τὴν γῆν ὡς τὰ πολλὰ καλινδεῖσθαι βιάζεται· τῶν δὲ τοὐναντίον ἡ σπάνις τῶν ἀναγκαίων κουφοτέρους ποιεῖ καὶ οἷον αἰθεροδρομεῖν τε ἀναγκάζει καὶ θερμότερον τὴν ἄνωθεν ἐκκαλεῖσθαι δεξιάν. Δι' αὐτό γε μὴν τοῦτο καὶ πολλοὶ μεγάλα ἐλπίσαντες τοὐναντίον ἢ κατὰ τὰς ἐλπίδας ἀπήλλαξαν. Ἕτεροι δὲ δι' ἀπορίαν καὶ ἑαυτῶν ἀπογνόντες τροπαίων μεγίστων ἐπέτυχον. Ἰδοὺ γὰρ κἀν τῷ παρόντι βασιλεῖς τῶν τριῶν οὐκ ἐλάττους πολλαῖς πολλάκις χιλιάσι στρατοῦ προσβαλόντες τῇ Κωνσταντίνου ἄπρακτοι ἐπανῆκον, οὐδὲ τοῖς τείχεσι καθαρῶς δυνηθέντες ἐγγίσαι. Ἀλλὰ ταύτην ὁ Καῖσαρ εἷλεν αἰχμάλωτον, μηδ' ἄχρι χιλιάδος μιᾶς (62) ἐπαγόμενος στράτευμα, μηδὲ τειχῶν ἀμυντήριον ὄργανον οὐδὲν, μηδὲ μηχανημάτων ὄχλον ὁντινοῦν, ἀλλὰ μόνῃ τῇ θείᾳ ἐπικουρίᾳ τὸ πᾶν ἀναρτήσας. Εἷλε δὲ οὕτως.

II. Itaque Cæsar Propontide trajecta, castrisque circa Rhegium positis, in circumforaneos quosdam homines incidit, magno arcanoque cuncta gubernantis Providentiæ consilio, quæ sæpe multitudini equorum et exercituum non subservit ; exiguis autem viribus, quæ spem non admodum blandam suggerunt, magis adest maximasque victorias largitur. Nam illorum quidem spem arma sæpe et reliqui apparatus magnitudo adulterant, **84** et sursum ferri non sinunt ad vitæ necisque Dominum, sed gravi quodam pondere deorsum pressam versari humi plerumque cogunt. Contra horum fiduciam C penuria rerum necessariarum expeditiorem facit, ac propemodum ad percurrendum cœlum impellit, et ad supernam dexteram votis ardentioribus evocandam. Hinc est quod multi magna spe concepta contrarium ac speraverant experiuntur : alii vero ex summis angustiis, cum de se ipsis desperassent, maximos triumphos sunt adepti. Ecce enim in præsenti negotio non minus quam tres imperatores cum multis sæpe hominum millibus Constantinopolim aggressi re infecta discesserunt, cum nec ad ipsa mœnia propius accedere licuisset. At Cæsar eamdem cepit, cum ne mille quidem hominum exercitum adduceret, nec ullum tormentum murale, nec machinarum copiam paratam haberet, sed ad solam divinam opem omnia retulisset. Cepit autem D hoc modo.

Γ'. Ἐπεὶ γὰρ τοῖς ἀνδράσιν ἐκείνοις ὁ Καῖσαρ ἐνέτυχε, Ῥωμαίοις μὲν οὖσι τὸ γένος, αὐτόχθοσι δὲ Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ δὲ χρείαν ἅλωνος καὶ καρπῶν συλλογῆς ἔξω διαιτωμένοις τῆς πόλεως, ἤρετο περί τε τῆς τῶν Λατίνων δυνάμεως ὅση καὶ οἵα, καὶ περὶ ὅσων ἄλλων εἰκὸς ἦν περιεργάζεσθαι στρατηγὸν ἄνδρα καὶ πολλῶν ὀλυμπιάδων τοιούτων μεστόν. Οἱ

III. Cum in illos viros incidisset, genere Romanos, Constantinopoli vero natos, qui ob rem frumentariam et colligendorum fructuum causa foris agerent, rogavit eos, quales et quantæ essent Latinorum vires, et alia quæ par erat curiosius sciscitari exercituum ducem, harum rerum usu instructissimum. Ili vero cum Latinorum jugum longo

## Variorum notæ.

(61) Qui se Θεληματαρίους appellabant, quod nec Francis nec Græcis omnino parerent, sed gente Græci ac Constantinopoli nati, ruri degentes sua colerent prædia, uti innuit idem Gregoras : sic enim appellantur a Pachymere lib. II, cap. 14, 16, 17. Anonymus ms. *De bellis Francorum in Morea*: Ἕνας λαὸς ἀκέφαλος, ὅλη θεληματάρος. DUCANG.

(62) Octingentos duntaxat fuisse infra ait. Phranzes lib. I, cap. 4, equites circiter octingentos cum globo peditum habuisse Strategopulum scribit. Vide *Hist. Franco-Byzant.*, lib. V, cap. 24. DUCANG.

jam tempore moleste ferrent, et alioqui etiam popularium suorum quam alienigenarum consuetudine uti mallent, Cæsaris occursum **85** in maximo lucro deputarunt, eique cuncta accurate narraverunt. Quin et consilia proditionis cum eo agitarunt, et magnorum præmiorum pollicitationes facillime, tanquam rato negotio, acceperunt. Nam Latinorum vires non modo exiguas nunc esse, sed etiam maximam earum partem abesse in Daphnusiæ obsidione occupatam. Est autem Daphnusia urbs ad Pontum Euxinum sita, multis aquis circumdata; mille stadiis a Constantinopoli distans. Porro sibi facile esse noctu præparare aditum exercitui, atque etiam ascitis amicis eum adjuvare et manu et armis et totis viribus ad hostes propulsandos, quod et domum haberent contiguam illi portæ, quæ recta fanum Deiparæ Fontanæ spectaret, occultumque aditum scirent, quem vetus quidam cuniculus, quasi ad illud ipsum suapte oblatus, clam præberet; per quem quinquaginta armati ingressi, occisis vigilibus effractaque porta, facilem ingressum universo exercitui patefacerent.

IV. His illi dictis domum reversi paucis diebus interjectis, quæ verbis promiserant, re ipsa præstiterunt. Cæsar autem noctu sub diluculum urbem ingreditur, cum diem in illis locis alicubi transegisset, copiis ad pugnam instructis. Postridie ignem injici ædibus, et quatuor in locis urbem incendi jubet, ut gemino bello exitium Latinis machinaretur. Regia Latinorum erat Pantocratoris monasterium. Qui vero tum Constantinopoli regnaret, Balduinus **86** erat, Balduini primi ex sorore nepos. Ei enim frater Herricus successit: huic sororis Iolentæ primogenitus filius Robertus; Roberto frater ætate proximus Balduinus, quartus et postremus a Balduino primo Constantinopolis imperator. Is mane cum surrexisset, ac hostes in urbe esse audivisset, simulque urbem flammis circumdatam conspexisset, quæ actæ vento mox ipsius quoque regiam invasuræ essent, primum arma et bellum spectavit, coactis, si qui aderant, Latinis militibus. Sed cum statim animadvertisset, irritum esse co-

A δὲ καὶ τῷ τῶν Λατίνων πάλαι ἀχθόμενοι ζυγῷ καὶ ἄλλως τοῖς ὁμοφύλοις μᾶλλον ἢ τοῖς ἀλλοφύλοις συνδιαιτᾶσθαι ποθοῦντες ἕρμαιον κάλλιστον τὴν τοῦ Καίσαρος ἡγήσαντο ξυντυχίαν καὶ πάντα σαφῶς τε ἀπήγγειλαν καὶ ἐπὶ τούτοις συμφωνίας τῷ Καίσαρι συνετίθεσαν περὶ προδοσίας καὶ δωρεῶν ὑποσχέσεις μεγάλων ῥᾷστα ἐλάμβανον, ὡς ἐφ' ὁμολογουμένῃ τῇ πράξει. Οὐ γὰρ μόνον ἀσθενῆ τὴν τῶν Λατίνων δύναμιν ἔφασαν ἤδη τυγχάνειν, ἀλλὰ καὶ ταύτης τὸ πλεῖστον ἀπεῖναι ἐς τὴν τῆς Δαφνουσίας πολιορκίαν. Πόλις δὲ αὕτη περὶ τὸν Εὔξεινον πόντον, πολλοῖς κυκλουμένη τοῖς ὕδασι, χιλίους σταδίους διισταμένη τῆς Κωνσταντίνου· σφίσι δ' αὖ ῥᾴδιον εἶναι τὴν εἴσοδον νύκτωρ τῷ στρατῷ συσκευάσαι καὶ ἅμα συνάρασθαι μετὰ τῶν φίλων αὐτοῖς καὶ χερσὶ καὶ ὅπλοις B καὶ πάσῃ δυνάμει τὴν τῶν ἀντιπάλων ἄμυναν. Τήν τε γὰρ οἴκησιν ἔγγιστά που τῆς πύλης κεκτῆσθαι τῆς κατ' εὐθεῖαν βλεπούσης πρὸς τὸν ναὸν τῆς Θεομήτορος τῆς πηγῆς, εἴσοδόν τε εἰδέναι λαθραίαν, ἣν παλαιός τις ὑπόνομος ἔλαθεν ὥσπερ ἐξ αὐτομάτου νῦν παρεχόμενος, δι' οὗ πεντήκοντα εἰσιόντας ὁπλίτας νυκτὸς τούς τε φύλακας ἀποκτεῖναι καὶ τὴν πύλην συντρίψαντας ῥᾳδίαν ἤδη καὶ ἅπαντι τῷ στρατῷ πεποιηκέναι τὴν εἴσοδον.

Δ'. Ταῦτ' ἔφασαν οἱ ἄνδρες· καὶ οἴκαδε ἀπιόντες οὐ μάλα συχνῶν ἡμερῶν εἰς πέρας ἦγον τὰ ὑπεσχημένα. [P. 50] Καὶ ὁ Καῖσαρ (63) εἴσεισι τὴν Κωνσταντινούπολιν νύκτωρ πρὸς ὄρθρον, καὶ αὐτοῦ που διημερεύσας συντεταγμένος πρὸς πόλεμον τῇ ὑστεραίᾳ C πῦρ τε ὑφεῖναι κατὰ τῶν οἰκιῶν κελεύει καὶ τετραχῇ τὴν πόλιν ὑφάψαι, ἵνα διπλοῖς πολεμίοις ὁ τῶν Λατίνων ὄλεθρος εἴη μεμηχανημένος. Τὰ μὲν οὖν τῶν Λατίνων βασίλεια ἡ τοῦ Παντοκράτορος (64) ὑπῆρχε μονή. Ὁ δὲ τηνικαῦτα Κωνσταντινουπόλεως βασιλεύων Βαλδουῖνος, ὁ τοῦ πρώτου Βαλδουΐνου ἀδελφιδοῦς· Ἐρρῆς μὲν γὰρ ἐκεῖνον ὁ ἀδελφὸς διαδέχεται, τὸν δὲ ὁ τῆς ἀδελφῆς Ἰολέντης πρῶτος υἱὸς ὁ Ῥομπέρτος (65)· καὶ τοῦτον αὖ ὁ Ῥομπέρτου δεύτερος ἀδελφὸς Βαλδουῖνος, τέταρτος καὶ τελευταῖος ὢν ἀπὸ τοῦ πρώτου Βαλδουΐνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως βασιλεύς. Οὗτος ἕωθεν ἀναστὰς καὶ ἀκηκοὼς ἔνδον ὄντας τοὺς πολεμίους καὶ ἅμα ἰδὼν ὡς τὸ πῦρ τήν τε πόλιν διέζωσεν ἅπασαν καὶ ὅσον οὐδέπω καὶ αὐτοῦ τῶν βασιλείων γενέσθαι ἔμελλεν ὑπὸ τοῦ πνεύ-

Variorum notæ.

(63) Acropol. cap. 85; Pachymer. lib. II, cap. 27. *Hist. Franco-Byzant.*, lib. V, n. 25, 26, 27. DUCANG. —Græcos recuperasse Constantinopolin anno mundi 6769, die Julii 25, diserte ait Georgius Acropolita. De die et mense inter omnes constat; non item de anno. Sunt enim qui affirment recuperatam fuisse anno mundi 6768, Christi 1260, atque eam fortasse fuisse Nicephori Gregoræ opinionem, infra ostendetur. Codex Regius 2525[a], scriptus paulo post obitum Andronici junioris, quo tempore floruit Gregoras, Constantinopolin a Græcis recuperatam ponit anno mundi 6768. In eumdem annum consentiunt codex 2554, fol. 5, V, cod. 2956, et cod. 2976, quibus continentur breviaria chronologica; cod. 3502, fol. 7. Dorotheus Monembasiensis in Synopsi variarum Historiarum, edita Venetiis, an. 1631. Matthæus Cigala in ejus- D dem argumenti libro Venetiis edito anno 1637. Chronicon breve editum ex codd. Regiis ab Ismaele Bullialdo, et Historiæ Michaelis Ducæ subjunctum. Chytræus in Chronologia, ubi de Nicephoro Gregora. Cæterum verissimam puto Acropolitæ chronologiam, qui historiam scripsit eo tempore, quo Græci Constantinopolin recuperarunt. Cum Acropolita consentiunt codex Reg. 2452, fol. 99, V, et Cod. 3058[a], fol. 69, V. Item instrumentum prolatum a Ducangio ex Thesauro Chartarum, et in calce Historiæ Franco-Byzantinæ cum aliis actis conjunctum. BOIVIN.

(64) Vide eamdem Hist. n. 27. DUCANG.

(65) Georgius Acropolita Petrum interserit, Henrici successorem. Omissus præterea a Gregora Joannes, qui post Robertum imperator fuit. Vide *Historiam Franco Byzant*. BOIVIN.

ματος ἐλαυνόμενον, πρῶτα μὲν εἰς ὅπλα καὶ πόλεμον ἔβλεψε, συνηθροικὼς εἴ τί που τῶν Λατίνων ὑπῆρχεν ὁπλιτικόν. Τάχιστα δ' αὖθις ἐγνωκὼς ἀνηνύτοις ἐπιχειρῶν, χαίρειν ἀπεῖπε καὶ σύμβολα βασιλείας (66) καὶ βασιλείαν αὐτήν. Ὁ δ' ἁλιάδι τινὶ γυμνὸν ἑαυτὸν ἐμβαλὼν φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζεται.

Ε'. Ῥέουσα δ' ἡ φήμη (67) φθάνει αὐθήμερον καὶ ἐς τοὺς τὴν Δαφνουσίαν πολιορκοῦντας. Οἳ δὴ καὶ ἄραντες ἐκεῖθεν ταχυναυτοῦσιν εἴπερ ποτὲ, καὶ ὁρῶνται τῇ ὑστεραίᾳ τὰ τείχη τῆς πόλεως παραπλέοντές τε καὶ περιπλέοντες καὶ τοὺς ἐκπίπτοντας τῶν Λατίνων σωρεύοντες ὅσον ἐφικτόν. Καὶ τοῦτ' ἐξ ἑσπέρας εἰς ὄρθρον ποιοῦντες διετετελέκεισαν. Ἅμα δ' ἕῳ τὰ ἱστία διαπετάσαντες εὐθὺ τῆς Ἰταλίας (68) τὸν ἀπόπλουν ἐποίουν, μακρὰ καὶ αὐτοὶ χαίρειν εἰπόντες τὴν νόθον πατρίδα. Τὴν δὴ ταχίστην φθάνει τῶν πεπραγμένων τὰ εὐαγγέλια καὶ ἐς βασιλέα περὶ τὴν Νίκαιαν. Ὁ δὲ πιστεύειν οὐκ εἶχε τὰ πρῶτα ῥᾳδίως, ἐννοῶν ὡς πρὸ βραχέος αὐτὸς μὲν ἦκε μυρίαν ἐπαγόμενος αἰχμὴν, καὶ μυρίαν ἐπιδειξάμενος μηχανὴν ἑλεῖν οὐδὲ τὸ σμικρότατον ἠδυνήθη τοῦ Γαλάτου πολίχνιον· κἄπειτα παραδόξως ἀκούοι τὴν Κωνσταντίνου, τὸ μέγα θαῦμα τῆς οἰκουμένης, ἁλοῦσαν ῥᾳδίως ὑπ' ὀκτακοσίων ἀνδρῶν. Εἶτα καθ' ἑαυτὸν γενόμενος καὶ συνιεὶς ὡς τοῦ θείου ἡ πρόνοια δύναται καὶ τοῖς ξηροῖς διδόναι βλάστην καὶ τοῖς πένησι πλοῦτον καὶ ῥώμην τοῖς ἀσθενέσι καὶ μέγεθος τοῖς μικροῖς, ὥσπερ καὶ τοὐναντίον, ὁπότε ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ καυχῷτο τῷ ἑαυτοῦ καὶ ὁ δυνατὸς ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ, εὐχαριστηρίους ἀνεπέτασε χεῖρας πρὸς Κύριον καὶ ὕμνους πολλοὺς διεξεληλύθει τῇ γλώττῃ, μάλα τῇ ὑποθέσει προσήκοντας. Ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς οὕτω περὶ τὴν ἀκοὴν διέθηκεν ἑαυτόν. Τῷ δὲ ἦν ἔργον ἐπιμελὲς λοιπὸν, πάντων ἀφεμένῳ τῶν ἄλλων πραγμάτων, ἰέναι πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων ἅμα τῇ συζύγῳ δεσποίνῃ [P. 51] καὶ τῷ υἱῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ νέῳ βασιλεῖ, δεύτερον ἔτος ἄγοντι τῆς ἡλικίας (69).

Ϛ'. Συχναὶ παρῆλθον ἡμέραι καὶ εἶχε τὸν βασιλέα ἡ τῶν πόλεων βασιλεύουσα (70)· πλὴν οὐ πρότερον εἰσελθόντα αὐτὴν, πρὶν ἢ τὴν θείαν εἰκόνα τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος τῆς Ὁδηγητρίας (71) ἐς τὴν οὕτω πως ὀνομαζομένην Χρυσῆν πύλην εἰσελη-

A natum suum : et insignia imperii et ipsum imperium valere jubet, ac nudus cymba quadam arrepta fuga salutem quærit.

V. Ejus rei fama eodem die manat ad eos qui Daphnusiam obsidebant. Itaque illi sublatis anchoris celerrime, si unquam, in altum provecti postridie præter et circum urbis mœnia navigantes conspiciuntur, et Latinorum elabentium turbam quantam poterant recipientes. Idque a vespere usque ad diluculum continenter fecerunt. Mane autem statim expansis velis recta versus Italiam cursum intenderunt, multum et ipsi patriam non legitimam B valere jubentes. Lætus vero bene gestæ rei nuntius cum Nicæam ad imperatorem quam primum perlatus esset, is initio non facile credebat, cogitans se paulo ante maximo cum exercitu maximoque machinarum **87** apparatu, ne quidem exiguum Galatæ oppidulum expugnare potuisse : nunc autem præter opinionem audire, Constantinopolin, grande orbis terrarum miraculum, ab octingentis viris facile captam. Deinde cum se collegisset, ac reputaret Providentiam divinam facere posse ut etiam arida repullularent, et ut pauperibus divitiæ, robur infirmis, parvis magnitudo accederet : contrarium autem accidere, cum dives suis opibus gloriatur, et potens suis viribus intumescit : sublatis ad cœlum C manibus gratias Deo egit, et multos hymnos huic argumento convenientes lingua percurrit. Ad hunc ergo modum imperator eo nuntio affectus est. In eam autem curam deinde incubuit, ut omissis aliis rebus omnibus cum uxore Augusta et Andronico filio, juniore imperatore, tum bimulo, principem urbem ingrederetur.

VI. Dies complures ex eo effluxerant, cum et imperatorem excepit regina urbium. Non prius tamen eam intravit, quam castissimæ Dei Matris Hodegetriæ imago portam, quam Auream vocant, introducta esset. Cum autem ibi hymnis cantatis gratias

Variorum notæ.

(66) Quæ illa fuerint, narrat Acropolita cap. 87. Nos etiam ex illo et aliis in eadem Hist. n. 28 et 29. Pachymer. lib. II, cap. 27 extr. scribit in argumentum captæ urbis allatam Michaeli sarissam Balduini purpuream : Σημεῖον δὲ ἀληθείας τῶν λεγομένων ἐκείνοις ἦν κοκκοβαφὴς σάρισσα δεικνυμένη. DUCANG.

(67) Pachymer. ibid. DUCANG.

(68) Imo recta in Eubœam insulam contendit Balduinus, cum Marco Gradenigo, Pantaleone Justiniano patriarcha Constantinopolitano, et compluribus aliis, quorum plerique, antequam insulam attingerent, fame perierunt, ut narrat Monachus Paduanus. Balduinus vero et cæteri ab Eubœæ principibus et a Laurentio Tiepolo Venetorum bajulo humaniter excepti sunt. DUCANG.

(69) Hinc colligitur Andronicum seniorem (qui hoc loco νέος vocatur) non vixisse annos 74*), sed tantum 75, nisi Gregoras Constantinop. a Græcis recuperatam ponat an. mundi 6768. Nam ab an. 6769 exeunte, quo recuperatam urbem D ponit Acropolita, ad an. 6840 ineuntem, quo Andronicum constat obiisse, anni numerantur non toti 71, quibus si pueri bimuli ætatem seu duos annos addas, conficient an. 73 non toti. Atque hoc est, quod supra dicebamus, Gregoram secutum esse fortasse opinionem eorum chronologorum, qui Constantinopolin recuperatam statuerunt anno mundi 6768, non autem an. 6769. Sed hic noster historicus non semper secum consentit. BOIVIN.

(70) Michaelem Palæologum in urbem recuperatam ingressum esse die 15 mensis Augusti, colligo ex his quæ leguntur initio codicis Regii 1852**). Μηνὶ Αὐγούστῳ ε'. ἰνδικτιῶνος δι'. τοῦ ἔτους ,στψξθ'. ἐσίχθημεν***) σὺν Θεῷ ἐς Κωνσταντινούπολιν. *Mensis Augusti die* 15, *an.* 6719, *introducti sumus Deo juvante in urbem Constantinopolin*. BOIVIN.

(71) Acropol. cap. 88; Pachymer. lib. II. cap. 31. Istius ædis, de qua multa congessimus in *Constantinopoli Christ.* lib. IV, sect. 2, n. 24, alibi sæpe meminit Gregoras. DUCANG.

* Quot vixisse eum Gregoras ait lib. V, cap. 5, sect. 9; item lib. X, cap. 1, sect. 4. BOIVIN.

** Quo continetur prima pars Lexici Suidæ. BOIVIN.

*** Pro εἰσήχθημεν. BOIVIN.

Dei Matri egissent, pedibus deinde et lento gradu, sacrosancta Deiparæ imagine præcedente, ingressus, venit in palatium, quod Hippodromo proximum est, et illic primum habitavit. Nam Blachernium longo jam tempore neglectum et fumo ac pulvere plenum erat. Tum vero reginam urbem vastitatem campumque desolationis **88** esse cerneres, ruderibus et acervis lapidum plenam: ædes alias eversas, alias magni incendii parvas reliquias. Nam et prius sæpe vis flammarum pulchritudinem ejus et potissimum ornatum absumpserat, cum ei primum servitus a Latinis immineret. Subactam vero illam adeo non curarunt, ut etiam noctu atque interdiu omnimodo destruerent, ac si diffiderent Latini servaturos se perpetuam ejus possessionem, Deo, opinor, occultis vocibus, quid futurum esset, illis significante. Nec mediocriter illam postremus ille ignis deformavit, quem Romani novissime ad terrorem Latinorum domibus injecerant.

A λυθέναι· ἔνθα αὐτῇ τοὺς εὐχαριστηρίους ἀποδόντας ὕμνους οὕτως ἔπειτα εἰσιέναι πεζῇ καὶ βάδην, προηγουμένης τῆς θείας εἰκόνος τῆς Θεομήτορος. Ἐλθόντα δὲ τὸ πρῶτον οἰκῆσαι παρὰ τὸ ἔγγιστα τοῦ Ἱπποδρόμου (72) παλάτιον. Τὸ γὰρ ἐν Βλαχέρναις (73) ἠμέλητο ἐκ πολλοῦ, καὶ ἦν τὸ πλεῖστόν γε καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα. Ἀπημαύρωσε μὲν γὰρ καὶ πολλάκις πρότερον τὸ κάλλος αὐτῆς καὶ τὸν κράτιστον κόσμον θυμὸς πυρὸς, ὁπότε Λατίνοις τὸ πρῶτον δουλεύειν ἔμελλεν. Ἔπειτα δ' αὖ δουλωθεῖσα οὐδεμίαν ἐδέξατο παρ' ἐκείνων ἐπιμέλειαν πώποτε, ὅτι μὴ κατάλυ- B σιν παντοίαν ἐφ' ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ (74), ὥσπερ ἀπιστούντων τῶν Λατίνων τῇ ταύτης ἐς τέλος οἰκήσει, οἶμαι τοῦ θείου τὸ μέλλον φωναῖς ἀλαλήτοις σφίσιν ὑποσημαίνοντος. Ἀπημαύρωσε δ' αὐτὴν οὐ μετρίως καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τὸ πῦρ, ὃ Ῥωμαῖοι δι' ἔκπληξιν τῶν Λατίνων ταῖς οἰκίαις ἐνέβαλον πρότριτα.

VII. Prima igitur statim et præcipua imperatoris occupatio fuit, ut eam repurgaret, ac multiplicem illam confusionem quoad liceret in meliorem ordinem redigeret; atque ut templa nondum prorsus collapsa fulciret, et vacuas ædes habitatoribus compleret. Altera, ut Arsenius patriarcha revocaretur, quoniam sedes patriarchalis tunc vacabat. Habuit itaque et Constantinopolitana Ecclesia Arsenium patriarcham, partim volentem, partim nolentem: nolentem quidem propter superiores offensiones, volentem vero, quod et ipse imperatricem urbem spectare cupiebat, et ab amore gloriæ non erat prorsus invictus. Homo enim et ipse erat: et nihil novum, si cum alii multo majore ambitione tenerentur, minore ipse laboraret; **89** ac potius non tam sedem adamaret, quam sortem quæ jure sibi obvenisset, spernere iniquum judicaret. Tertia, ut Alexio Cæsari præmium dignum persolveretur, cujus opera Deus imperatricem urbem Romanis donasset. Præmium autem fuit triumphus frequentissimus et splendidissimus ab imperatore indictus, in quo Cæsar magna pompa per totam urbem incederet, non Cæsaris tantum insignibus ornatus, sed etiam pretiosa corona eaque, parum abest quin dicam imperatoria, redimitus. Id vero factum est. Præterea mandavit imperator, ut nomen Cæsaris una cum imperatorum nominibus in præconiis et acclamationibus, quacunque Romanum imperium pateret, per integrum annum celebraretur.

Ζ'. Ἔργον μὲν οὖν αὐτίκα τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ἦν βασιλεῖ ταύτην ἀνακαθαίρειν καὶ τὴν πολλὴν ἀκοσμίαν ἐκείνην εἰς εὐκοσμίαν μετάγειν, ὡς ἐφικτὸν ἦν, νεώς τε περιφράττειν, οἳ μήπω τελέως καταπεπτώκεσαν, καὶ τὰς κεκενωμένας οἰκίας ἀνθρώπων πληροῦν. Δεύτερον, ἀνακαλεῖσθαι τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, ἐπεὶ καὶ ὁ πατριαρχικὸς τηνικαῦτα θρόνος οὐκ εἶχε τὸν διέποντα. Εἶχεν οὖν καὶ ὁ πατριαρχικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνος Ἀρσένιον πατριάρχην (75) πῶς μὲν ἄκοντα, πῶς δ' αὖ ἑκόντα· ἄκον- C τα μὲν διὰ τὰ φθάσαντα σκάνδαλα, ἑκόντα δ' αὖ, ὅτι τε τὴν βασιλεύουσαν ἐπεθύμει καὶ αὐτὸς θεάσασθαι τῶν πόλεων, καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὸς δόξης ἐρώτων ἀήττητος ὑπῆρχε τελέως. Ἄνθρωπος γὰρ ἦν καὶ αὐτός· καὶ καινὸν οὐδὲν, εἰ τῶν μὲν μᾶλλον καὶ μάλα μᾶλλον ἡττωμένων εἰς ἀρχικὴν δόξαν, αὐτὸς ἧττον ἡττᾶτο· ἢ μᾶλλον οὐ τοσοῦτον ἤρα τῶν θρόνων, ὅσον ἄδικον ἡγεῖτο περιφρονεῖν τὸν λαχόντα δίκαιον κλῆρον. Τρίτον, ἀντάξιον ἀποδοῦναι γέρας Ἀλεξίῳ τῷ Καίσαρι, ὅτι δι' αὐτοῦ Ῥωμαίοις τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν ὁ Θεὸς ἐχαρίσατο. Τὸ δὲ ἦν θρίαμβον (76) συγκροτηθῆναι πολυανθρωπότατον καὶ περιφανέστατον [P. 52] κελεύσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν Καίσαρα πομπεῦ- D σαι διὰ πάσης τῆς πόλεως, οὐ μόνον τοῖς τοῦ Καίσαρος παρασήμοις κοσμούμενον, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ στεφάνῳ πολυτελεῖ καὶ μικροῦ δέω λέγειν βασιλικῷ· ὃ δὴ καὶ γέγονε. Προσετετάχει δ' ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς διὰ μνήμης καὶ τὸ τοῦ Καίσαρος ὄνομα ἄγεσθαι ὁμοῦ τοῖς τῶν βασιλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ᾄσμασι (77) πανταχῇ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας ἄχρις ἐνιαυτοῦ.

## Variorum notæ.

(72) Quod *magnum* appellabant, Græci vero paulo recentiores βασίλεια τὰ μεγάλα πρὸς ἀνατολὴν, ubi hodie *Geni Sarai*, palatium novum, quod Osmaneam portam nunc nominant, de quo pariter agimus in eadem nostra lucubratione lib. II, sect. 4, n. 1. DUCANG.

(73) Pachymer. τὸ γὰρ Βλαχέρνῃσιν οὐκ εὐπρεπῶς ἦν ἔχειν πρὸς τὴν τῶν βασιλέων κατοίκησιν· ἔγεμε γὰρ καπνοῦ καὶ λιγνύος. DUCANG.

(74) Κατάλυσιν hic non *diversorium*, sed *destructionem* significare sententia ostendit. WOLFIUS.

(75) Pachymer. lib. II, cap. 34; lib. III, cap. 1, 2. DUCANG. — Vide Arsenii testamentum. BOIVIN.

(76) De Strategopuli triumpho silet Pachymeres, quem attigit etiam Phranzes, lib. I, cap. 5. DUCANG.

(77) In acclamationibus et εὐφημίαις, quæ in ec-

## CAPUT III.

*De humana felicitate, quam fluxa et caduca sit. Philippi Macedonis apophthegma. Cæsari malus genius invidet. Michael Ætolus Romanos fines vastat. Cæsarem vincit ac vivum capit. Rerum humanarum vices. Cyrus. Hannibal. Pompeius. Cæsar cùm sorore Manfredi Siciliæ regis permutatur. Byzantium redit. Michael Ætolus affinitatem jungit cum imperatore.*

Α'. Καὶ τὰ μὲν τοῦ Καίσαρος εὐτυχήματα A τοιαῦτα. Ἔθος δὲ τῷ βασκανίας ἀρχηγέτῃ κῆράς τινας ἐπωδύνους καὶ ἀντιπάλους τοῖς ἀγαθοῖς εὐτυχήμασιν ἐπισπείρειν, καθάπερ ἐν σίτου χωρίῳ ζιζάνια. καὶ οὐκ ἄκρατον ἐς τέλος τὸ τῆς εὐφροσύνης καλὸν ἐν τῷ βίῳ συγχωρεῖν τοῖς ἔχουσιν ὡς τὰ πολλὰ περιγίγνεσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ Φίλιππος ὁ Μακεδονίας τύραννος, τριῶν αὐτῷ ποτε περιγενομένων εὐτυχημάτων ἡμέρας μιᾶς, ὑπερήσθη μὲν τῇ τῆς ψυχῆς διαθέσει, γλῶσσαν δὲ μεγαλοῤῥήμονα τοῖς παρεστῶσι δοῦναι οὐκ ἐξετράπη, οὐδ' ἐπὶ μέγα ἦρε τὴν ὀφρύν· ἀλλ' εἰδὼς ὡς ταῖς ὑπερβολαῖς τῶν εὐτυχημάτων ὑπερβολικώτερα ἐπιφύονται τὰ λυποῦντα, μετριώτερον μὲν διετέθη πρὸς τὰ γεγενημένα, φόβον δ' ἔσχε περὶ τοῦ μέλλοντος μείζονα ἢ κατὰ τὸ μέτρον τῆς εὐφροσύνης· καὶ ἀναστὰς, B «Ὦ Θεὲ,» εἶπε, «μῖξον τι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ δυστύχημα μέτριον, μήπου ταῖς ἡδοναῖς συνεπαρθεὶς τῶν μεγάλων καλῶν εἰς μεγάλους ἀπροσδοκήτως ἐμπέσω κρημνοὺς τῶν κακῶν.» Διὰ δὴ ταῦτα καὶ τοῖς τοῦ Καίσαρος εὐτυχήμασι βάσκανον ἐπιῤῥίψαντες ὀφθαλμὸν οἱ πρὸς ταῦτα ἐνησκημένοι Τελχῖνες ἄλυπον οὐδ' αὐτὸν ἀφῆκαν εἰς πέρας ἀφῖχθαι τοῦ βίου· δηλώσει δὲ προϊὼν ὁ λόγος.

I. Ac Cæsaris quidem felicitates hæ fuerunt. Invidiæ autem maligno auctori in more positum est ut acerbas et infestas aliquas calamitates prosperis successibus aspergat, tanquam segeti lolium, nec ullum fere humanæ vitæ gaudium solidum ac perpetuum esse patiatur. Itaque Philippus Macedoniæ rex, cum ei tres uno die successus obtigissent, lætitia quidem tacite secum exsultavit : non tamen ita transversum se abripi passus est, ut ob præsentem fortunam magnifice gloriaretur, superciliumve attolleret : sed cum sciret ex immodicis prosperitatibus clades longo majores **90** exsistere, eventus illos moderatius tulit : et magis de futuris sollicitus, quam præsentibus lætus : « O Deus (inquit assurgens), mediocre bonis hisce malum admisce, ne tantorum bonorum illecebris elatus in magnorum malorum barathrum præter opinionem præceps deferar. » Ob eam ipsam causam his nocendi artibus exercitati Telchines seu mali genii, in ipsius quoque Cæsaris secundas res invidis oculis conjectis, citra molestiam reliquum tempus ætatis eum degere non siverunt, ut mox declarabitur

Β'. Μετὰ γὰρ τὰ μεγάλα τρόπαια ταυτὶ καὶ τοὺς ἐπινικίους θριάμβους πέμπεται πάλιν ὁ Καῖσαρ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐπὶ τὴν προκειμένην ὁδὸν, πολεμήσων τῷ τῆς Ἠπείρου καὶ Αἰτωλίας ἄρχοντι Μιχαὴλ τῷ δεσπότῃ, τοὺς οἰκείους ὅρους παρεξιόντι καὶ κακῶς τὰ Ῥωμαίων διατιθεμένῳ πράγματα, C ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν. Ὁ δὲ συνηθροικὼς τά τε Θρᾳκικὰ καὶ Μακεδονικὰ στρατεύματα καὶ χεῖρα πεποιηκὼς ἱκανὴν ἐπὶ τὸν ἀντίπαλον ἔρχεται. [P. 53] Καὶ μετὰ πολλὰς τὰς τοῦ πολέμου στροφὰς καὶ τοὺς τῆς τύχης κύβους τὰ Ῥωμαίων νικᾶται στρατεύματα· καὶ ὁ Καῖσαρ ἁλίσκεται ζῶν (78), ὁ τῇ φήμῃ τῶν χθὲς τροπαίων καὶ θριάμβων ἐκείνων βοῤῥᾶν καὶ νότον ἐγείρας εἰς ἔκπληξιν. Οὕτως οὐδὲν ἐν ἀνθρώποις ἀληθὲς. οὐδὲ βέβαιον· ἀλλ' ἐν ἀδήλοις ὥσπερ πελάγεσι (79) συγκυκᾶται καὶ ναυαγεῖ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ βαθύς τις πλάνος καταχορεύει τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας καὶ γνώσεως, ἄνω καὶ κάτω σοβῶν καὶ ταράττων πᾶσαν βουλευτηρίων σπουδὴν καὶ δίκην κύβων ἀνατρέπων τὰ δόγμασιν ἰσχυροῖς κυρούμενα σκέμματα. Κῦρος ὁ Περσῶν καὶ Μήδων D καὶ Χαλδαίων ἄρξας ποτὲ μετὰ τὸ τῆς Ἀσίας τὸ πλεῖστον καταδραμεῖν καὶ Βαβυλῶνα τὸ τῆς Ἀσίας κλέος ῥᾶστα καταστρέψασθαι γυναικὶ Μασσαγέτιδι

II. Post magnas enim victorias istas et triumphos Cæsar iterum missus ab imperatore institutum iter pergit, bellum illaturus Michaeli despotæ, Epiri et Ætoliæ principi. Nam hic limites suos transgressus Romanos fines vastabat, ut ante diximus. Cæsar vero Thracicis et Macedonicis exercitibus coactis justaque manu collecta adversus hostem movet. Sed post multas belli vicissitudines ac variam fortunæ aleam Romani vincuntur, Cæsarque vivus capitur, qui victoriarum et triumphorum fama Aquilonem et Austrum novissime in admirationem converterat. Sic nihil humani sincerum firmumque est, sed omnia incerto eventu velut in mari æstuant et quasi naufragium patiuntur. Profundus quidam error humanam peritiam cognitionemque ludit et insultat, sursum deorsumque impellens ac disturbans omnem consiliorum laborem, et velut tesseras evertens firmis decretis nixas deliberationes. Cyrus, **91** qui olim Persis, Medis et Chaldæis imperavit, cum Asiæ maximam partem percurrisset, et Babylonem Asiæ decus facillime expugnasset, acie cum Massagetica muliere congressus a fortuna turpiter destituitur. Hannibal Carthaginiensis, qui Libyam et Africam omnem domuit, post Ibericas

### Variorum notæ.

ecclesia præsertim fieri consueverant, ut scribit Phranzes lib. I, cap. 5, de quibus agimus in Gloss. med. Græcit. in εὐφημία, et in πολυχρόνιον. Istius porro Strategopuli εὐφημίας meminit pariter Pachymer. lib. III, cap. 2 extr. DUCANG.

(78) Pachymer. lib. I, cap. 32, lib. III, cap. 7, 8. DUCANG.

(79) Sumpta hæc ex dialogo cui titulus Φλωρέντιος, seu Περὶ σοφίας. Vide cod. Reg. 3284, fol. 257, V. BOIVIN.

illas et Celticas victorias, post asperrimas Alpes superatas, post mirabiles victorias de Romanis partas, mox unius Romani ducis arma idque in patria sua tolerare non potuit : sed plane nudus discessit, exsilium exsilio mutans, vel potius a fortuna crudeliter exagitatus. Pompeius Magnus, Romanus consul et summa potestate præditus imperator, cum victor Asiam usque ad Caucaseas rupes et mare Caspium pervasisset, et plurimis nationibus subactis Romam infinitis pecuniarum acervis collocupletasset, tandem apud suos perexigua armatorum manu oppressus magnum illud decus amisit. Ita quoque is de quo nunc agimus Cæsar, maximis rebus heri gestis, hodie obscurioribus certaminibus confectus jacet : Deo hujusmodi exemplis arcanam doctrinam explicante, ut nostris viribus, cum a B deterioribus superamur, agnitis magnorum atque admirabilium successuum causas uni plane Deo acceptas referamus.

A πολέμῳ ξυμβεβληκὼς αἴσχιστα καταστρέφει τὴν τύχην. Ἀννίβας ὁ Καρχηδόνιος, ὁ Λιβύην καὶ Ἀφρικὴν δουλωσάμενος ἅπασαν, μετὰ τὰ Ἰβηρικὰ καὶ Κελτικὰ ἐκεῖνα τρόπαια καὶ τὰς καταδρομὰς τῶν τραχυτάτων Ἄλπεων καὶ τὰς θαυμαστὰς κατὰ Ῥωμαίων νίκας ἑνὸς τῆς Ῥώμης στρατηγοῦ μετὰ βραχὺ καὶ ταῦτα τῆς πατρίδος ἐντὸς τὸ ξίφος ἐνεγκεῖν οὐκ ἠδυνήθη, ἀλλ' ἄρδην ᾤχετο γυμνὸς, γῆν πρὸ γῆς ἐλαύνων ἢ μᾶλλον ἀπηνῶς ὑπὸ τῆς τύχης ἐλαυνόμενος. Μάγνος Πομπήϊος, Ῥωμαίων ὕπατος καὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, Ἀσίας ἄχρι Καυκασίων ὀρῶν καὶ Κασπίας θαλάσσης δραμὼν καὶ μυρία καταστρεψάμενος ἔθνη καὶ χρημάτων ἀπείρους τῇ Ῥώμῃ σωροὺς χαρισάμενος, ὑπὸ βραχυτάτου τὸ τελευταῖον στρατεύματος ἐν τοῖς ἰδίοις τὸ μέγα κατέλυσε κλέος. Κατὰ ταὐτὰ δὲ καὶ ὁ νῦν τῷ λόγῳ προκείμενος Καῖσαρ ὁ χθὲς τὰ μέγιστα κατωρθωκὼς τρόπαια ἀδοξοτέρων ἀγώνων γίνεται παρανάλωμα σήμερον· τοῦ Θεοῦ πάντως μυστικώτερον διὰ τῶν τοιούτων λόγον ἀποπληροῦντος, ἵνα τὴν ἑαυτῶν ἐν ταῖς τῶν φαυλοτέρων ἥτταις (80) καταγινώσκοντες δύναμιν τὰς τῶν μεγάλων καὶ ἐξαισίων τροπαίων αἰτίας ἐκ Θεοῦ καθαρῶς εἶναι νομίζωμεν.

III. Porro Cæsarem ita captum Michael petenti Manfredo Siciliæ regi, genero suo, statim misit, ut is suam sororem cum illo permutatam redimeret. Nam eam Joannes Ducas imperator **92** post Irenes obitum alteram uxorem duxerat, a Theodorico patre, Siciliæ rege, acceptam : quæ cum post conjugis obitum redire domum haud posset, apud Romanos vivebat pudicitiæ laude commendabilis, ac morum honestate vultus sui splendorem illustrabat. C Eo pacto urbs princeps adamatum suum Cæsarem recepit. Deinde Michael Ætolus despotes, Nicephoro filio viduo uxorem quærens, imperatoris neptem ex sorore Annam accipit : quo conjugio pax cum illo firmata est.

Γ'. Ἀλλὰ γὰρ οὕτως ἁλόντα τὸν Καίσαρα ὁ Μιχαὴλ αὐτίκα τῷ γαμβρῷ ζητήσαντι πέμπει τῷ τῆς Σικελίας ῥηγὶ Μαφρὲ, ἀντάλλαγμα καὶ λύτρον ἐσόμενον τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς (81). Ταύτην γὰρ εἰς γυναῖκα δευτέραν ἠγάγετο μετὰ τὴν τῆς Εἰρήνης τελευτὴν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Δούκας, παρὰ Θευδερίχου (82) τοῦ ταύτης πατρὸς καὶ ῥηγὸς Σικελίας λαβών· ἣ δὴ καὶ μετὰ τὴν τοῦ συζύγου τελευτὴν οἴκαδε ἀπιέναι οὐκ ἔχουσα παρὰ Ῥωμαίοις εἶχε τὴν δίαιταν, σωφροσύνης ὥρᾳ τὸν βίον κοσμοῦσα καὶ τρόποις σεμνότητος τὴν τῆς ὄψεως αἴγλην λαμπροτέραν δεικνῦσα. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον πάλιν τὸν φίλον ἡ μεγαλόπολις ἐλάμβανε Καίσαρα. Καὶ ἐπὶ τούτοις ζητήσας ὁ Αἰτωλὸς Μιχαὴλ ὁ δεσπότης νύμφην [P. 54] ἐπὶ τῷ υἱῷ Νικηφόρῳ τῷ δεσπότῃ χηρεύοντι λαμβάνει τὴν βασιλέως ἀδελφιδῆν Ἄνναν (83). Καὶ ἦν ἡ τοιαύτη συζυγία βεβαίωσις τῶν ἐκεῖθεν σπονδῶν.

## CAPUT IV.

*Palæologus stabilit potestatem suam. Theodori Lascaris filias nuptum collocat. Quibus maritis. Joannem earum fratrem excæcat. Quis inter hæc sensus Arsenio fuerit. Ut Palæologo sacris interdixerit. Palæologus veniam sceleris petit. Non auditur. Concilium indicit adversus patriarcham. Pontifices fraternæ charitatis expertes. Crimen Arsenio objectum. De Azatine Turco. Patriarcha judicio se non sistit. Damnatur ut contumax. Germanus ei succedit. Quænam ejus merita erga Palæologum fuerint.*

I. Cæterum imperator Constantinopolin jam tenens et res prospere sibi succedere cernens secundæque fortunæ auram suis laboribus aspirare, plane jam imperium sibi vindicare statuit; eique deinceps curæ fuit, ut omnem metum imminentem funditus exstirparet, veritus ne tandem ii qui nunc tacite ipsum diris devoverent, iramque velut parturiendo premerent, non parvo prætextu freti, videlicet succedendi in imperium et paternæ hæreditatis ad-

A'. Ὁ μέντοι βασιλεὺς καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγκρατὴς ἤδη γενόμενος καὶ ὁρῶν ὡς ἐξ οὐρίας αὐτῷ τὰ πράγματα φέρεται καὶ αἱ τῆς τύχης αὖραι εὐμενῶς ἐπιπνέουσι τῇ αὐτοῦ δεξιᾷ, ἀπρὶξ D τῆς βασιλείας ἔχεσθαι ἔγνωκεν ἤδη, καὶ τοῦ λοιποῦ ἔμελεν αὐτῷ ῥιζόθεν πάντα φόβον ἔφεδρον ἐκτεμεῖν, δεδιότι μήπως ὀψὲ τοῦ χρόνου πρόφασιν σχόντες οὐ μικρὰν τὰς βασιλικὰς διαδοχὰς καὶ τοὺς πατρῴους κλήρους οἱ νῦν ὑπ' ὀδόντα καταρώμενοι

## Variorum notæ.

(80) Phrasis insolens, pro ἐν τῷ ἡττᾶσθαι τῶν φαυλοτέρων. BOIVIN.

(81) Annæ Manfredi Siciliæ regis sororis, de qua ibidem Pachymer. DUCANG.

(82) Sic hoc loco, et infra, Fredericum II imperatorem perperam vocat, quem Pachymeres Φερδέριχον. Manfredus quippe filius nothus fuit ejusdem Frederici. DUCANG.

(83) Eulogiæ Michaelis imp. sororis filiam. Vide *Famil. Byzant.* p. 209, 210. DUCANG.

καὶ ἐν ὠδῖσι κρύπτοντες τὴν ὀργὴν εἰς ὕψος ἀναῤῥιπίσωσι περιφανὲς τὴν ἐπιβουλὴν καὶ κολοφῶνα κινδύνων αὐτῷ ἐπεγείρωσιν. Ὅθεν κατά τινα χρείαν ἐπιδεδημηκότι ἐκ τοῦ παρήκοντος (84) εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐκ Πελοποννήσου Λατίνῳ τινὶ, εὐγενεῖ μὲν, οὐ πάνυ δ' ἐνδόξῳ, ὄνομα δὲ Βελικούρτῳ (85), Θεοδώραν τούτῳ συζεύγνυσι, τὴν μίαν τῶν τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι θυγατέρων· καὶ οἴκαδε ἀπιέναι ἅμα αὐτῇ προτρέπεται τοῦτον· τὴν δὲ ἑτέραν ὄνομα Εἰρήνην συζεύγνυσι κόντῳ τινὶ τὴν ἀξίαν, ὄνομα Βιντιμιλίᾳ (86), ἐκ Γενούας, ἐκ τοῦ παρήκοντος καὶ αὐτῷ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπιδεδημηκότι καὶ εὐθὺς οἴκαδε ἀπιέναι καὶ αὐτὸν μετ' αὐτῆς ἀφίησι· τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτῶν (87) Ἰωάννην πέμψας στερεῖ τῶν ὀμμάτων, δεκαετῆ ἤδη τυγχάνοντα (88). Καὶ οὕτως ἀνύποπτον καὶ φόβου παντὸς ἐλευθέραν ἑαυτῷ κατεστήσατο τὴν ὅλην τῆς βασιλείας διαδοχήν.

A eundæ, ex insidiis in apertam vim erumperent, et extremum ipsi periculum crearent. Igitur Latino cuidam, qui e Peloponneso negotii cujusdam causa obiter in urbem venerat, nobili quidem illi, sed non illustri, Velicurto nomine, Theodoram unam e Theodori Lascaris filiabus despondet, **93** eumque hortatur uti secum eam abducat. Alteram Irenen viro cuidam despondet, dignitate comiti, nomine Vintimiliæ, Genuensi, qui et ipse obiter Constantinopolin venerat: et eum quoque domum cum illa abire permittit. Fratrem vero earum Joannem, qui jam decimum agebat annum, oculis privandum curat; et in hunc modum totam imperii successionem suspicione ac metu vacuam sibi asserit.

B'. Ὅ γε μὴν πατριάρχης Ἀρσένιος ἀκηκοὼς τὴν τοῦ Ἰωάννου τύφλωσιν ἐταράχθη καὶ ἀπεπήδησε καὶ ἄνω καὶ κάτω τοῦ οἴκου περιιὼν ἐβόα θρηνῶν, ἔτυπτεν ἀπηνῶς χερσὶ μὲν τὰ στέρνα (89), λογισμοῖς δὲ ξιφηφόροις εἰπεῖν τὴν καρδίαν· γῇ καὶ ἡλίῳ τὴν ἀδικίαν προσήγγειλε· τὰ στοιχεῖα πρὸς ἐπικουρίαν ἐπεβοᾶτο τῆς ἀτοπίας· λύσιν τοῦ πάθους ὥρμα ζητεῖν· οὐκ ἔχων δὲ καπνοὺς στεναγμῶν ἐκ τοῦ στόματος σφοδροτάτους ἀνέπεμπεν, οὓς τὰ ξύλα τῆς λύπης ἐκ τῆς καρδίας ἀνέφλεγον. Ἐπεὶ δ' ἄπυρα καὶ ὅλως ἀπεγνωσμένα [P. 55] τὰ τῆς ἐκδικήσεως ἦν, ἄλλην ἐβάδισε· καὶ πέμψας ἀφορισμῷ μὲν τὸν βασιλέα καθυποβάλλει (90) ἐκκλησιαστικῷ, τὴν δὲ τούτου μνήμην (91) ἐν ταῖς ὑμνῳδίαις οὐκ ἐκώλυσεν ἀναφέρεσθαι, δείσας μή τι περὶ τὴν Ἐκκλησίαν νεωτερίσῃ στρατηγούμενος τῷ θυμῷ, καὶ, ὅ φησιν ἡ παροιμία, καπνὸν φεύγειν ἐθέλων εἰς πῦρ ἐμπεσεῖν ὁ πατριάρχης ἀναγκασθῇ. Ὁ δὲ μετρίως τὴν ἐπιτίμησιν ἐνεγκὼν ἐφ' ἱκαναῖς ταῖς ἡμέραις ὑποπεπτωκότι τε διέμεινε χρώμενος σχήματι καὶ λύσιν τῆς ἐπιτιμήσεως ἀναμένων.

B II. At patriarcha Arsenius, audita Joannis excæcatione, turbatus exsilit, sursum deorsum cursitat per totam domum, vociferatur, plorat, plangit; animum acerbissimis cogitationibus crudeliter excruciat; terræ et soli injuriam hanc annuntiat; elementorum opem implorat indigni facinoris vindicem; mali remedium quærit, eoque destitutus suspiria ex ore fundit, vel potius fumos vehementissimos ex imo corde exhalat, doloris flamma excitatos. Sed cum ulciscendi nullus modus, nulla spes esset, aliam rationem init. Ac sacris quidem imperatori interdicit; mentionem autem ejus in psalmodiis non tollit, veritus, ne per iracundiam aliquid novi in Ecclesiam moliretur, neve fumum (quod aiunt) patriarcha fugiens in ignem invitus C incideret. At ille censuram moderate ferens compluribus diebus gestu et habitu supplex mansit, et absolutionem exspectavit.

Γ'. Ἐπεὶ δ' οὐ προὐχώρει τὰ τῆς ἐλπίδος, εἰς ἄμυναν ἔβλεψεν, οὐχ οἵαν καθάπαξ ἡ χεὶρ ὑφηγεῖται τῆς ἐξουσίας· οὐ γὰρ ἀνακεκαλυμμένῃ χρῆται τῇ ἐξουσίᾳ· ἀλλ' ἐκκλησίαν ἀρχιερέων ἀθροίσας εἰς κανονικὴν ἐξέτασιν ἐνεγκεῖν κελεύει τὰ σποράδην παρά τινων ψιθυριζόμενα κατὰ τοῦ πατριάρχου ἐγκλήματα· οἳ τὸ κελευσθὲν ἡδέως, πῶς ἂν εἴποιμι; δεξάμενοι, οἱ τοῖς ἄλλοις φιλαδελφίας ὑπόδειγμα

III. At cum spe frustraretur, ad ultionem **94** conversus, non eam quam potentiæ licentia omnino suggerit (nec enim potestate sua palam usus est), pontificum concilium cogit; eaque crimina quæ sparsim a quibusdam contra patriarcham mussitabantur, in canonicam disquisitionem vocari jubet. Mandatum illud vix dici potest, quam cupide acceperint ii, quos Dominus aliis fraternæ charitatis

## Variorum notæ.

(84) Nisi pro ἐκ τοῦ παρατυχόντος, vel κατὰ τύχην intelligatur, non video quid sibi velit, et sic usus est hac forma loquendi Pachymerius. Wolfius.

(85) Pachymer. lib. III, cap. 6. Μαίῳ δὲ Βελικούρτῳ, id est *Mahieu de Valaincourt*, quomodo vox *Matthæus* tum efferebatur apud Francobelgas nostrates. Is porro ex nobili satis in Picardia familia ortus erat, uti docemus in *Historia* nostra *Franco-Byzantina*, lib. V, n. 42. Ducang.

(86) Seu, ut Itali efferunt, *Vintimiglia*. Vide eamdem Hist. n. 41, 42, et quæ de hac familia observamus in *Familiis Byzantinis*, ubi de Lascarica gente agimus, cujus nomen sibi exinde ascripserunt Vintimilienses. Ducang.

(87) Pachymer. lib. II, cap. 35; lib. III, cap. 10, 12, 25, ubi ἐν φρουρίῳ τῷ τῶν Νικητιάτων τῆς D Δακιβύζης inclusum scribit. Ducang. — Adnotavimus in margine factum id esse A. C. 1261; et ita quoque Possinus in chronologica sua Pachymeriana. Sed si Joannes, cum est excæcatus, jam tum erat decennis, ut hoc loco dicitur, oportet excæcatus sit an. Christ. 1263, siquidem anno 1259, quo ejus pater Theodorus obiit, annum ætatis sextum explebat, teste ipso Gregora lib. III, cap. 3, sect. 2. Boivin.

(88) Possinus novennem facit. Boivin.

(89) Non necesse habui *ensiferas cogitationes, fumos gemituum et ligna doloris* inserere. Wolfius.

(90) Pachymer. lib. III, cap. 14. Ducang.

(91) Quod tum improbatum, cum, ut ait Pachymeres, id esset cum eo in sacris communicare, qui a communione abscissus erat. Ducang.

exemplum esse jussit, qui et concilium contra primarium fratrem in palatium convocarunt, et ut accusatores in medium prodirent, proclamarunt. Ii vero, alius alium antevertere studens, accurrebant. Crimini autem dabatur, sultanum Azatinem, cum sacra doxologia perageretur, sæpe interfuisse, et intra templum cum patriarcha versatum esse, quamvis et imperatori et sacerdotibus constaret, cum et Christianis parentibus ortum, et sacro baptismate initiatum fuisse; ac fortunæ quodam impetu ipsum quoque evectum (ut multa præter spem eveniunt) sultanum et principem Turcorum exstitisse; ac tum quidem præcipua religionis capita in animo conservasse; nunc vero Constantinopoli et sacras imagines venerari, et omnia palam Christianorum solemnia celebrare. Quæ cum arma patriarchæ firma suppeterent, adversarii rejiciebant, contraria videlicet institutæ abrogationi; ac primum dubia et incerta, post etiam plane nulla esse contendebant.

A γίνεσθαι παρὰ Κυρίου προτεταγμένοι, σύνοδόν τε κατὰ τοῦ πρώτου ἀδελφοῦ συνεκρότουν ἐν τῷ παλατίῳ καὶ εἰς μέσον παράγεσθαι τοὺς κατηγόρους ἐκήρυττον· οἱ δὲ εἰσεπήδων ἄλλος ἄλλον τῇ προθυμίᾳ φθάνοντες· καὶ ἦν ἡ λαληθεῖσα κατηγορία (92), ὅτι ὁ σουλτὰν Ἀζατίνης τῆς ἱερᾶς τελουμένης δοξολογίας πολλάκις συμπαρῆν καὶ ὡμίλει τῷ πατριάρχῃ ἔνδον τοῦ ναοῦ. Καίτοι τῷ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐγνωσμένον ἦν, ὅτι Χριστιανῶν τε ὑπῆρχε γονέων υἱὸς (93) καὶ τῷ θείῳ καὶ αὐτὸς τετελεσμένος βαπτίσματι ἦν· τύχης δὲ φορᾷ χρησάμενος καὶ αὐτὸς, οἷα πολλὰ παρ' ἐλπίδα συμβαίνει, σουλτὰν καὶ ἀρχηγὸς ἐγεγόνει τῶν Τούρκων, τότε μὲν ἐν κρυπτῷ διατηρῶν τὰ τῆς εὐσεβείας καιριώτερα, νῦν δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὰς B θείας ἀσπαζόμενος εἰκόνας καὶ πάντα ἐς προὖπτον τὰ Χριστιανῶν ἐργαζόμενος ἔθιμα. Ἀλλὰ ταῦτα καθάπερ ὅπλα τῷ πατριάρχῃ τυγχάνοντα ὀχυρὰ κατέλυον οἱ μαχόμενοι, πολέμια τυγχάνοντα τῷ σκοπῷ τῆς καθαιρέσεως, καὶ ἀπῆγον ἔς τε τὸ ἀμφίβολον καὶ τὸ ἀφανὲς, κἀκεῖθεν ἐξεκύλιον εἰς τὸ μηδέν.

IV. Arcessitur patriarcha ad causam dicendam: judicio se non sistit: **95** concilium jussu imperatoris coactum esse excipit, ac eum judicem præsidere qui adversarius foret. Igitur eum ut contumacem condemnant, et sede cedere jubent: unaque adsunt, qui in exsilium eum abducant. Is vero cum et quietem longo jam tempore desiderasset, et præsentem rerum statum moleste ferret, ultro eos a quibus abducebatur, secutus est. Tertio autem die in Prœconesum pervenit. Deinde Adrianopolitanus episcopus Germanus illi subrogatur, vetere amicitia cum imperatore conjunctus, ac ea dignitate ceu debito præmio donatus. Nam illi superioribus temporibus Theodori Lascaris imperatoris metu, ut dictum est, ad sultanum fugienti, in extremis tum Romanorum finibus monasticam vitam agens, lætus occurrerat, splendideque exceptum et liberali viatico instructum prosecutus erat: deinde ad eum imperio potitum accesserat; et post multos alios honores etiam Adrianopolitano solio impositus fuerat. Inde autem novissime in patriarchalem sedem translatus est.

Δ'. Εἰσκαλεῖται τοίνυν (94) ὁ πατριάρχης ἀπολογησόμενος· οὐκ ἀπαντᾷ δὲ, ἀλλὰ παραγράφεται τὴν σύνοδον κελεύσει βασιλικῇ γινομένην καὶ τοῦ ἀντιδίκου προκαθημένου κριτοῦ. Ὅθεν ὡς φυγοδικοῦντος αὐτοῦ καθαίρεσιν καταψηφισάμενοι πέμπουσι πρὸς αὐτὸν καὶ ἀποχωρεῖν τοῦ θρόνου κελεύουσι· καὶ ἅμα παρῆσαν οἱ πρὸς ἐξορίαν ἀπάξοντες. Ὁ δὲ καὶ τὴν ἡσυχίαν ποθῶν ἐκ πολλοῦ καὶ τοῖς ἐνεστῶσι λίαν ἀχθόμενος πράγμασιν ἄσμενος C τοῖς ἀπάγουσιν ἑαυτὸν ἐδεδώκει· καὶ δὴ τριταῖος ἀπήχθη ἐς τὴν Προικόνησον. Καὶ ἀνάγεται λοιπὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς (95) [P. 56] φίλος ὢν ἐκ πολλοῦ τῷ βασιλεῖ· καὶ ταύτην δὲ τὴν τιμὴν ὥσπερ τι κεχρεωστημένον γέρας ἤδη ἀπολαμβάνων. Φυγάδι γὰρ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις αὐτῷ γενομένῳ πρὸς τὸν σουλτᾶν διὰ τὸν φόβον, ὡς εἴρηται, τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι, ἐν τοῖς ἄκροις αὐτὸς ὁρίοις τῶν Ῥωμαίων τότε τὸν μοναδικὸν βίον ἀσκῶν, χαίρων ὑπήντησε καὶ μεγαλοπρεπέσιν ἐχρήσατο δεξιώσεσι πρὸς αὐτὸν καὶ φιλοτίμοις προὔπεμψε τοῖς ἐφοδίοις. Ὕστερον δὲ τὴν βασίλειον ἐξουσίαν λαβόντι πρόσεισι καὶ μετὰ πολλὰς τὰς τιμὰς καὶ τὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως λαμβάνει θρόνον. Ἐκεῖθεν δ' ἀρτίως καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἀναφέρεται.

## CAPUT V.

*Icarius ab Eubœæ principe deficit. Confirmatis viribus societatem init cum Palæologo. Eubœam subacturum se promittit. Eubœæ princeps in insidias delapsus capitur. Ad imperatorem perducitur. Ut subito exspiraverit. Veneti et Pisani opifices Galatam transferuntur. Item Genuenses. Iisdem immunitas concessa. Eorum magistratus. Balduini filius Caroli regis filiam uxorem ducit. Palæologus maxima classe instructa ejus spes frustratur. Insulas recuperat. Michael Ætolus denuo fidem frangit. Palæologus ei bellum infert. Viso cometa terretur. Imminentem Scytharum irruptionem timet. Domum redit.*

I. Sub hoc tempus Icarius quidam ab Eubœæ

Α'. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἀποστάς τις, Ἰκά-

### Variorum notæ.

(92) Idem Pachymer. lib. IV, cap. 5. DUCANG.

(93) Pachymeres patriarcham respondentem libello accusationis dixisse ait sultanum ejusque filium pro Christianis tum habitos, id asserente Macario, Pisidiæ episcopo. Vide Pachym cap. 6. DUCANG.

D (94) Coacta synodo aliquot episcoporum Constantinopoli in Alexiaco triclinio. Pachymer. lib. IV, cap. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. DUCANG.

(95) Pachymer. lib. III, cap. 12, 13. DUCANG.

ριος (96) ὄνομα, τοῦ τῆς Εὐβοίας κρατοῦντος (97) (ἔστι δ' αὕτη Βενετικῶν ἐπαρχία), ἀποστὰς τοίνυν οὗτος μετὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἅλωσιν καὶ προσεταιρισάμενος οὐκ ὀλίγους καὶ ἄλλους τῶν Εὐβοίων ἄκρας ἐκράτησεν ὀχυρᾶς· ἀφ' ἧς συχνὰ παρακατιὼν ἐληΐζετο τοὺς ὁμοροῦντας ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας· ὡς ἐν βραχεῖ τοὺς ἀγροίκους πάντας ἐς τοσοῦτον συνελαθῆναι δέους, ὡς μήτ' ἔξω τείχους οἰκεῖν, μήτ' ἄνευ ἡμεροσκόπων ταῖς κώμαις ἐνδιατρίβειν καὶ τοῖς ἀγροῖς. Χρόνος οὐ μάλα συχνὸς παρεῤῥύη καὶ ὀχυροῦ τινος πολιχνίου γίνεται ἐγκρατής, ὡς ἐντεῦθεν καὶ πρὸς μάχας ἐμφανεῖς παρατάττεσθαι τοῦ τῆς Εὐβοίας κρατοῦντος. Δείσας δ' ὅμως μὴ πολὺς ἐπελθὼν ἐκεῖνος χειρώσηται τοῦτον, διαπρεσβεύεται περὶ συμμαχίας πρὸς βασιλέα· καὶ λαβὼν τέως μὲν φρουρὰν τῷ πολιχνίῳ καθίστησιν ἱκανήν· αὐτὸς δ' αὐτόμολος ἥκει πρὸς βασιλέα, ἄλλα τε ὑπισχνούμενος καὶ ἣν στρατιὰν ἱκανὴν ἐκ Ῥωμαίων κομίσηται, μηδὲν εἶναι τὸ κωλύον ὑποχείριον τῷ βασιλεῖ καταστῆσαι τὴν ἅπασαν Εὔβοιαν.

A principe (est autem ea Venetorum provincia) post captam Constantinopolin cum defecisset, et alios Eubœenses non paucos sibi ascivisset, munitam arcem occupavit: e qua crebro descendens, e finitimis agris et vicis prædas agebat. Quamobrem
96 agrestes omnes ita brevi tempore perterrefecit, ut nec extra mœnia habitare, nec in villis e agris sine speculatore versari auderent. Non longe post munito etiam oppidulo potitur, unde aperto Marte cum Eubœæ principe congredi ausus est. Tamen veritus ne ab illo totis viribus irruente subigeretur, per legatos societatem imperatoris petit, qua impetrata oppidulum justo præsidio firmat. Tum ultro ipse ad imperatorem transit, eique
B cum alia pollicetur, tum, si justum exercitum a Romanis accepisset, nihil prohibiturum quo minus universam Eubœam illius imperio subjiceret.

Β'. Ἄπεισι τοίνυν σπουδῇ μετὰ συχνοῦ τοῦ Ῥωμαίων στρατοῦ, πρὶν αἰσθέσθαι τοὺς Εὐβοέας τὴν ἔφοδον. Εἰδὼς δὲ τὴν Λατινικὴν ὀφρὺν καὶ ὡς οὐκ ἀνέξεται ὁ τῆς Εὐβοίας ἀρχηγὸς μὴ αἰφνιδίως προάλασθαι τῆς πόλεως στρατὸν ἐπιτρέχοντα βλέπων ἀλλότριον, [P. 57] προλοχίζει νυκτὸς περὶ τὴν πόλιν συχνοὺς ὁπλίτας. Ἔπειτα ἐπιφαίνεται πρωῒας αὐτὸς κατατρέχων τὰ κύκλῳ, ὡς ἐν ὅπλοις εὐθὺς ἀναγκασθῆναι γενέσθαι τοὺς ἔνδον τειχῶν εὑρεθέντας Λατίνους ἅμα τῷ σφῶν ἀρχηγῷ, καὶ μάλα τοι λίαν ὀξέως ἀπαντᾶν ἐς τοὺς πολεμίους. Ὅθεν αὐτοῖς ἐξαπίνης ὄπισθεν μὲν ἐπιπεσόντες καὶ κυκλώσαντες μετὰ τῶν λόχων οἱ λοχαγοί, ἔμπροσθεν δ' αὖ μεθ' ὧν ἐπεφέρετο στρατοπέδων ὁ Ἰκάριος, τὸν μὲν ἀρχηγὸν τῆς Εὐβοίας (98) ζῶντα χειροῦνται καὶ πλείστους ἄλλους ἅμα αὐτῷ· ὅσοι δ' ἐπίλοιποι, τούτους δ' ἔργον ἀπέφηναν ξίφους.

II. Celeriter igitur cum multis Romanis militibus abit, priusquam accessum ejus Eubœi præsentirent. Sed Latini supercilii non ignarus sciensque Eubœæ principem non commissurum esse, quin peregrino exercitu viso ex urbe subito erumperet; noctu multos milites circa urbem in insidiis collocat; deinde mane ipse apparet circumjacentia loca incursans. Itaque Latini, qui tum intra mœnia aderant, subito arma cum suo duce arripere, et hostibus celerrime occurrere coguntur: quos derepente
C adorti circumstant a tergo ii qui in insidiis erant duces et milites; a fronte Icarius cum suis copiis; ac principem quidem vivum capiunt, et complures alios cum eo, cæteros vero cædunt.

Γ'. Ἄγεται μέντοι παρ' Ἰκαρίου πρὸς βασιλέα δέσμιος ὁ τῆς Εὐβοίας ἀρχηγὸς καὶ βραχύ τι ἐπιβιοὺς ἐτελεύτησεν. Ἐτελεύτησε δὲ οὕτως. Εἰσελθὼν ἐν τοῖς βασιλείοις καὶ στὰς πρὸ τῆς πύλης ὡς δεσμίῳ

III. Princeps igitur Eubœæ captivus ab Icario ad imperatorem 97 perducitur, et paulo post obiit. Obiit autem hoc modo. Regiam ingressus et, ut captivum decet ante fores stans, cum imperatorem

## Variorum notæ.

(96) Pachymer. lib. v, cap. 27. Istius porro Icarii defectionem pluribus descripsimus in *Hist. Franco-Byzant.* lib. v, n. 45 et 46, ubi illum fuisse ex *Zachariarum* seu *Jaqueriarum* familia Genuensi docuimus, ex qua alter Benedictus Zacharias, ac illius forte filius, Chium insulam Græcis abstulit sub an. 1304. Vid. eamdem Hist. lib. vi, n. 25. DUCANG.

(97) Interpres *prætorem* verterat; *principem*. emendavimus. Incertum autem, quod mox subdit, an Eubœa reipublicæ Venetæ ea tempestate provincia exstiterit, cum a tribus diversis principibus tum possideretur, ex familiis *Dalle Carceri* Veronensi, *di Ghisi* Veneta, et *Zacharia* Genuensi, ex qua postrema erat *Icarus*, qui, ut scribit Pachymeres d. cap. 27, ex istius insulæ dominis erat, atque, ut vero est simile, a duobus aliis principibus defecerat, orta invicem simultate. Scribit Andreas Dandulus in Chron. ms. sub an. 1254 et 1255 Guilelmum Villharduinum, qui Gaufredo fratri Moreæ et Achaiæ principi successerat, ad se evocatis Narioto *Dalle Carceri*, et Guilelmo Veronensi, Eubœæ insulæ principibus, iisque in carcerem conjectis, in eamdem insulam cum copiis irrupisse, hancque ex-
D pugnasse, ex ea pulso Paulo Gradenigo, Venetorum bajulo: Venetos vero, misso Marco Gradenigo cum 7 triremibus, in auxilium ascitis vicinis principibus, insulam denuo recepisse. Sed et ex archivo cameræ computorum Parisiensi docemur, anno 1344 duos magnates, quorum alter *P. Dalle Carceri*, alter Bartholomæus Ghisi nobilis Venetus vocabatur, isti insulæ tum in solidum imperasse, ac Moreæ principi fidem et clientelam præstitisse. Vide eumdem Dandulum ann. 1269 et 1272; Sabellicum etc. DUCANG.

(98) Aliter Pachymeres, qui non Eubœæ principem, sed Joannem Μέγαν κύριον, seu uti nostri vocabant *le grand Sire*, captum et adductum, ac deinde remissum statim decessisse, eique successisse Guilelmum illius fratrem *Magnum dominum* scribit. Qui porro Μέγας κύριος ab eo nuncupatur, non alius est ab Atheniensi Duce, ita a nostris appellato, quod ejus ditio longius cæteris in Græcia protenderetur: uterque vero ex familia *de la Roche* exstitit. Vide *Historiam Franco-Byzant.* lib. v, n. 47. DUCANG.

in solio considentem senatumque omnem splendido et decenti habitu circumstantem, Icarium vero non ita pridem servum, nunc splendida veste et cum gravitate introeuntem et exeuntem, et in aurem imperatoris familiariter insusurrantem conspexisset, abrupta statim vita pronus humi concidit, quia fortunæ sævientis insolentiam ferre non potuit.

IV. Cæterum pulsis urbe Latinis turba opificum et circumforaneorum hominum remansit, ex Venetis et Pisanis permista. Quare non tutum nec paci accommodatum esse visum est, etiam Genuenses in urbem recipere : eaque de causa e regione in Galatæ territorio locum eis assignavit imperator ad habitandum, etiam mercium immunitatem promissam iisdem gratificatus. Nam antequam urbs regina caperetur, promiserat imperator daturum se iis, si sibi adjumento essent adversus urbis possessores Latinos, ejusmodi immunitatem ; id quod re ipsa novissime præstitit, quanquam absque illorum ope urbem cepisset. Magistratus vero illuc statis temporibus mittuntur, Venetiis, is qui bajulus vocatur ; Pisis, consul ; Genua, potestas. Quibus nominibus in Græcum sermonem translatis respondent, bajulo ἐπίτροπος, consuli ἔφορος, potestati **98** ἐξουσιαστής.

V. At Balduinus periculo Constantinopolitano elapsus in Italiam navigavit, ubi cum rege Italiæ Carolo affinitatem junxit, ejus filia suo filio desponsa ; sperans se illius opibus Constantinopolin recuperaturum, inani utique spe et cupiditate. Imperator enim maximam classem instruxit, et triremes plus sexaginta complevit tum aliis hominibus, tum gente Gasmulica. Erant autem hi Romanis pariter et Latinis moribus innutriti ; adeoque ab illis prudentiam in suscipiendo, ab his audaciam in gerendo bello sumpserant. Cum his erat etiam armatus navalis exercitus Laconum, quos vulgaris lingua corrupto nomine Tzacones vocat, qui se recens ad imperatorem ex Peloponneso contulerant. Igitur classis imperatoria adeo splendide instructa jussu imperatoris navigabat, et maximum Latinis terrorem ac tumultum injiciebat. Recepit etiam Ægæi maris insulas fere omnes, Lemnum, Chium, Rhodum, et cæteras quæ Latinis servierant.

VI. Interim, dum hæc mari geruntur, denuo fidem fregit et finitimam Romanorum ditionem

A χρεὼν καὶ ἰδὼν αὐτὸν μὲν βασιλέα καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου, περὶ δ' αὐτὸν πᾶσαν τὴν σύγκλητον μετὰ λαμπροῦ καὶ κοσμίου τοῦ σχήματος ἱσταμένην, τὸν δ' Ἰκάριον, τὸν χθὲς καὶ πρότριτα δοῦλον, νῦν μετὰ λαμπρᾶς μὲν τῆς ἐσθῆτος, σοβαροῦ δὲ τοῦ ἤθους εἰσιόντα καὶ ἐξιόντα καὶ πρὸς οὖς τῷ βασιλεῖ κοινολογούμενον, ἀποῤῥήγνυσιν εὐθὺς τὴν ψυχὴν καὶ πίπτει πρηνὴς ἐπ' ἐδάφους ἐξαίφνης (99), μὴ δυνηθεὶς ἐνεγκεῖν τὸ τῆς βιαίας τύχης παράλογον.

Δ'. Μετὰ μέντοι (1) τὸ ἐξωσθῆναι τῆς πόλεως τοὺς Λατίνους ἐναπελείφθη χειρωναχτικὸν καὶ ἀγοραῖς ἀσχολούμενον πλῆθος, σύμμικτον ἔκ τε Βενετικῶν καὶ Πισσαίων. Ὅθεν οὐκ ἀσφαλὲς οὐδὲ πρὸς εἰρήνην βλέψειν ἐδόκει τὸ καὶ τοὺς ἐκ Γεννούας ἔνδον εἰσοικίζειν τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο καί σφισιν ἀντιπέραν
B περὶ τὸν τοῦ Γαλάτου τόπον ἀπονέμει χωρίον εἰς οἴκησιν, χαρισάμενος αὐτοῖς καὶ τὴν τῆς ἐμπορίας ὑπεσχημένην ἀτέλειαν. Πρὶν γὰρ ἁλῶναι τὴν βασιλεύουσαν συνεφώνησε τὴν τοιαύτην αὐτοῖς παρέχειν ἀτέλειαν ὁ βασιλεὺς, εἰ βοηθοῖεν αὐτῷ κατὰ τῶν κρατούντων τῆς πόλεως Λατίνων. Ὃ δὴ καὶ πεπλήρωκε νῦν, καὶ ταῦτα δίχα τῆς σφῶν βοηθείας γενόμενος αὐτῆς ἐγκρατής. Οἵ γε μὴν κατὰ χρόνους τακτοὺς ἄρχειν ἀποστελλόμενοι τούτων ὁ μὲν ἐκ Βενετίας καλεῖται μπαΐουλος, ὁ δ' ἐκ Πίσσης κούνσουλος, ὁ δ' ἐκ Γεννούας ποτεστάτος· ἅπερ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν μεταγόμενα τὰ μὲν τῶν ὀνομάτων καλεῖται ἐπίτροπος, τὸ δὲ ἔφορος, τὸ δὲ ἐξουσιαστής.

C Ε'. Ὁ δὲ Βαλδουῖνος διαδρὰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κίνδυνον καὶ ἀποπλεύσας εἰς Ἰταλίαν ἐκήδευσε τῷ ῥηγὶ τῆς Ἰταλίας Καρούλῳ (2), νύμφην ἀγόμενος τῷ υἱῷ τὴν θυγατέρα ἐκείνου· ἐλπίζων ἐκείνῳ συμμάχῳ χρησάμενος τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀναλήψεσθαι, μάταιος τῆς τε ἐφέσεως καὶ τῶν ἐλπίδων. Ὁ γὰρ βασιλεὺς πλεῖστον ἐξήρτυσε ναυτικὸν, ἐμπλήσας τριήρεις ὑπὲρ τὰς ἑξήκοντα ἔκ τε ἄλλων καὶ γένους τοῦ Γασμουλικοῦ (3). [P. 58] Ἦσαν δὲ οὗτοι συντεθραμμένοι τοῖς τε Ῥωμαϊκοῖς καὶ Λατινικοῖς ἔθεσιν, ὡς ἔχειν ἐκ μὲν Ῥωμαίων τὸ ἐσκεμμένως ἐς τὰς μάχας ἰέναι, ἐκ δὲ Λατίνων τὸ εὔτολμον. Συνῆν δὲ τούτοις καὶ στρατὸς ἐν τοῖς ὅπλοις θαλάττιος, Λάκωνες ἄρτι προσελθόντες ἐκ Πελοποννήσου τῷ βασιλεῖ, οὓς ἡ κοινὴ παραφθείρασα
D γλῶσσα Τζάκωνας (4) μετωνόμασεν. Ὁ γοῦν βασιλικὸς στόλος (5) οὕτω λαμπρῶς συγκεκροτημένος ἔπλει κελεύσει τοῦ βασιλέως καὶ πλεῖστον ἐνεποίει φόβον καὶ θόρυβον τοῖς Λατίνοις. Προσειλήφει δὲ καὶ τὰς ἐν Αἰγαίῳ νήσους μικροῦ πάσας, Λῆμνον καὶ Χίον καὶ Ῥόδον καὶ ὅσαι Λατίνοις ἐδούλευον.

Ϛ'. Τούτων οὕτως ἀσχολουμένων περὶ τὴν θάλασσαν, ἤρξατο πάλιν παρασπονδεῖν καὶ τὴν ὅμορον

## Variorum notæ.

(99) Mera fabula de Joannis subita in imperatoris conspectu morte, ex iis quæ traduntur a Pachymere lib. v, cap. 27. Ducang.

(1) Ut Pera seu Galata Venetis, Pisanis, et Genuensibus ad habitandum a Michaele concessa sit, multis egimus lib. i *Constantinopolis Christianæ* sect. 22 ; de singulorum vero præfectis hic recensitis, eorumque nominibus, tum ex Pachymere lib. ii, cap. 33, et aliis, in Gloss med. Græcit. Ducang.

(2) Vide *Historiæ Franco-Byzantinæ* lib. v, n. 48, 49. Ducang.

(3) Pachymer. lib. iv, cap. 26. Vide *Glossar. med. Græcit.* in hac voce. Ducang.

(4) Horum Laconum meminit Pachymeres lib. iii, cap. 9. Vide pariter idem Glossar. in hac voce. Ducang.

(5) Pachymer. lib. iii, cap. 15. Ducang.

χώραν Ῥωμαίων δηοῦν ὁ Αἰτωλὸς Μιχαήλ· ὅπερ ἀκουσθὲν εἰς λύπην καὶ ὀργὴν τὸν βασιλέα κεκίνηκεν· ὥστε καὶ τὴν ταχίστην αὐτὸν ἀπελθεῖν ἐκεῖσε δι' ἑαυτοῦ καταστήσοντα τὰ τῶν ἐκεῖσε πραγμάτων νοσήματα. Οὗ γενομένου καὶ τοῦ βασιλέως ἐν Θετταλίᾳ τὰς διατριβὰς ποιουμένου ἐφάνη σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ, μάντις κακῶν καὶ πρόαγγελος· τὸ δὲ ἦν κομήτης περιφανὴς (6) περὶ τὸ τοῦ Ταύρου δωδεκατημόριον, περὶ τὰ ἑωθινά τε καὶ ὄρθρια τῆς νυκτὸς φαινόμενος μικρὸν ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα· καὶ ὅσον ὁ ἥλιος παρήλαυνεν εἰς τὰ ἑπόμενα, τοσοῦτον καθημέραν καὶ αὐτὸς ἐς πλέον ἠρέμα διίστατο τοῦ ὁρίζοντος, ἕως καὶ αὐτὸ δὴ τὸ μεσουράνημα ἤδη παρήλλαξεν. Ὁπότε γὰρ ὁ κομήτης τὰ πρῶτα φαίνεσθαι ἤρξατο, τὴν θερινὴν ὁ ἥλιος ὥραν ἐποίει διιὼν τὸν καρκίνον. Ὁπότε δ' αὐτὸς ἐμαράνθη καὶ ἀφανὴς ἦν, τὰς φθινοπωρινὰς ὁ ἥλιος ἐποίει τροπάς· ὡς γίνεσθαι τὸ ἀπὸ θερινῆς τροπῆς μέχρι τῆς φθινοπωρινῆς τριῶν δωδεκατημορίων διάστημα, ὅπερ ὁ ἥλιος ἤλασε, τοῦ κομήτου περὶ τὸν ταῦρον ἑδραζομένου καὶ ἠρέμα ἑαυτὸν ἀναλίσκοντος. Τοῦτο μάντις κακῶν καὶ πρόαγγελος ἔδοξεν εἶναι τῷ βασιλεῖ· καὶ αὐτίκα χαίρειν εἰπὼν τὰ Θετταλικὰ ὅλῳ ῥυτῆρι τὴν ἐς Βυζάντιον ἤλαυνεν. Ἐτάραττε γὰρ αὐτὸν οὐ μετρίως καὶ φήμη τις Σκυθική, μελλόντων αὐτῶν ὅσον οὐδέπω ἐς τὴν Ῥωμαίων ἐσβαλεῖν γῆν. Ἀλλὰ πρὶν εἰς Βυζάντιον ἰέναι τὸν βασιλέα, φθάνουσιν ἐς πᾶσαν μικροῦ περιχυθέντες τὴν Θρᾴκην οἱ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντες Σκύθαι, καθάπερ θάλασσα πλημμυρήσασα καὶ λίαν ἐπὶ πολὺ τοὺς ὅρους ὑπερπηδήσασα. Ταχύδρομον γὰρ τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθνος καὶ μιᾶς ἰδεῖν ἡμέρας πολλάκις ποιεῖται τὴν τῶν τριῶν. Ἡ δ' αἰτία τῆς αὐτῶν ἐξελεύσεως τοιάδε τις ἦν.

A vastare cœpit Ætolus Michael. Quo audito mœrore et ira affectus imperator quamprimum ipse illuc proficiscitur, ut illis reipublicæ morbis per se ipse mederetur. Cum autem in eo res esset, ac imperator in Thessalia versaretur, ostentum in cœlo apparuit, vates et nuntius malorum. Erat autem is cometa conspicuus, juxta signum Tauri, **99** noctu sub auroram ac diluculum paulum supra horizontem apparens: et quantum sol ad ulteriora pergebat, tantum in dies et ille ab horizonte sensim discedebat, donec tandem ipsum cœli medium præteriret. Nam cum is primum apparere cœpit, sol eo tempore Cancrum perambulans æstatem efficiebat. Idem, cum cometa languesceret atque exstingueretur, autumnale æquinoctium peragebat: B ita ut ab æstivo solstitio ad æquinoctium autumnale trium signorum spatium sol percurrerit, cometa interim circa Taurum fixo, ac paulatim evanescente. Is, inquam, malorum vates ac prænuntius imperatori visus est. Statim itaque valere jussa Thessalia, laxis habenis Byzantium contendit. Nam et fama Scytharum, qui mox in Romanos fines irrupturi essent, haud mediocriter eum turbabat. Sed priusquam in Urbem imperator rediisset, Scythæ Istriani per universam fere Thraciam effunduntur instar exæstuantis maris, et longe extra suos limites evagantis. Est enim expeditissima natio Scytharum, adeo ut sæpe tridui iter uno die conficiant. Excursionis autem eorum causa hæc fuit.

## CAPUT VI.

*Joannis excæcati soror maritum suum Constantinum Bulgarum adversus Palæologum stimulat. Azatines Turcus eumdem promissis sollicitat. Scythicus exercitus accitu Constantini in Thraciam irrumpit. Palæologus triremes duas nactus fuga elabitur. Scythæ Azatinem liberant. Præda onusti discedunt. Thraciæ vastitas. De Azatinæ uxore, liberis, pecunia et comitibus quid actum sit.*

[P. 59] Α'. Κωνσταντίνῳ (7) τῷ τῶν Βουλγάρων C ἄρχοντι συνοικεῖν ἔφημεν τὴν θυγατέρα Λάσκαρι τοῦ βασιλέως. Αὕτη τὴν τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου ἀκούσασα τύφλωσιν οὐκ ἠρέμησεν ἐνοχλοῦσα τὸν ἄνδρα καὶ πληρωθοῦσα πρὸς τὴν τοῦ πεπραγμένου ἐκδίκησιν· ὅθεν ἐκεῖνος ἐζήτει καιρὸν ἐς τὴν τοῦ ἀδικήματος ἄμυναν. Μετεώρου τοίνυν τοῦ σκέμματος ὄντος, ὕλην δίδωσι τῇ φλογὶ τῆς ὁρμῆς καὶ ὁ σουλτὰν Ἀζατίνης. Τοῦ γὰρ βασιλέως ἀποδημοῦντος, τὴν δίαιταν κατὰ τὸ τῆς Αἴνου παράλιον ποιεῖσθαι πολίχνιον αὐτὸς ἐκελεύσθη, ὡς ἂν καὶ φρουρά τις ἅμα αὐτῷ εἴη λαθραίως, κωλύουσα τὴν ὕποπτον τούτου ἀπόδρασιν. Ὃ δὴ τούτῳ δεινὸν ἀφόρητον ὂν διαμηνύσασθαι (8) Κωνσταντίνῳ καὶ αὐτὸν ἀναγκάζει, ἐπιδόξῳ κατὰ Ῥωμαίων ἄρτι ἐξιέναι τυγχάνοντι, καὶ τῆς D ἐλευθερίας ἀντιμετρήσειν αὐτῷ ὑπισχνεῖται χρήματα οὐκ ὀλίγα.

I. Constantino Bulgarorum principi nuptam fuisse diximus Lascaris imperatoris filiam. Quæ cum fratris Joannis excæcationem audivisset, maritum ad illius facinoris ultionem sollicitare atque impellere non desistebat. Ille igitur vindicandæ injuriæ occasionem quæritabat. Pendente autem **100** deliberatione, rei aggrediendæ causam veluti flammæ materiam præbuit sultanus Azatines. Nam cum imperator domo abesset, iste apud Ænum maritimum oppidulum degere jussus est, ut etiam custodia aliqua ei clanculum apposita esset, quæ suspectam ejus fugam prohiberet. Quod cum ei malum intolerabile videretur, in causa fuit, ut Constantinum moneret, bellum Romanis inferre meditantem, cique pecuniam non parvam, si ejus ope liberatus esset, polliceretur.

Β'. Ταύτας τὰς ἀφορμὰς ἐνέχυρον οὐ μικρὸν ὁ Κωνσταντῖνος λαβών, ἤδη δὲ καὶ τὸν βασιλέα πρὸς

II. Quam occasionem Constantinus ut pignus non leve arripit; et cum jam imperatorem ex Thessa-

### Variorum notæ.

(6) Pachymer. lib. III, cap. 23. Ducang.

(7) Pachymer. lib. III, cap. 25. Ducang.

(8) Verbum διαμηνύεσθαι apud Gregoram non semel occurrit, pro μεταπέμπειν. Vide lib. VIII, cap. 6, sect. 2, etc. Boivin.

lia Byzantium redire accepisset, amplius viginti A millia Scytharum Istrum accolentium arcessit. cum quibus celerrime in Romanos fines impressione facta ipsum etiam imperatorem in itinere excepturum se confidebat. Scythæ igitur cum per omnem Thraciam sagenæ instar se explicuissent, ad maris usque littora provecti sunt, ut neque jumentum, nec homo ullus, nec imperator ipsos effugeret. Ac cætera quidem illis omnia ex sententia successerunt. Solus autem imperator salvus elapsus spem eorum fefellit. Nam cum eorum incursionem antevertisset, clam per montes, qui circa Ganos sunt, ad mare descendit; ubi divina quadam providentia in duas Latinas triremes incidit, quæ cum Byzantium iter haberent, aquationis causa illac transibant; in quas cum se conjecisset, biduo post B in Urbem pervenit.

III. Scythis **101** autem qui imperatoris capiendi occasionem amisissent, illud restabat, ne sultano Azatine fraudarentur. Quare omnis eorum labor et cursus Ænum versus recta tendebat, ut illum aut solum, volentibus civibus, aut iis invitis, cum ipso oppidulo et civibus abriperent. At ii qui ipsum detinebant, veriti ne funditus exciderentur, tradito eo impetrarunt, uti Scythæ pacati discederent. In reditu autem cerneres illos multitudinem Thracum pene innumerabilem jumentorum instar abigentes: ut aliquandiu vix raros seu boves seu aratores in Thracia conspiceres: usque adeo eam et habitatoribus et jumentis spoliarunt. At narratio de sultano C nunc differatur; nam de ejus rebus fusius infra dicturi sumus. Uxor vero illius et liberi statim sunt in custodiam dati: pecunia ejusdem in fiscum imperatorium relata. Ejus autem comitatus, qui plurimi et bellicosissimi viri erant, Christiano baptismate regenerati, et Romanæ militiæ ascripti sunt.

A Βυζάντιον ἐκ Θετταλίας ἐπανιόντα μαθὼν, πλείους ἢ δισμυρίους τῶν Παριστρίων Σκυθῶν μεταπέμπεται· μεθ' ὧν τὴν ταχίστην ἐς τὴν Ῥωμαίων εἰσβάλλει γῆν, ἐλπίζων βεβαίως καὶ αὐτὸν βασιλέα χειρώσεσθαι ἐντυχὼν ἐπανιόντι. Οἱ μὲν οὖν Σκύθαι καθάπερ σαγήνην καθ' ὅλης τῆς Θρᾴκης ἁπλώσαντες ἑαυτοὺς ἤλασαν ἄχρι τῶν παραλίων ψάμμων, ἵνα μήτε κτηνῶν οὐδὲν μήτ' ἀνθρώπων οὐδεὶς μήτε βασιλεὺς αὐτοὺς διαδράσῃ. Τἄλλα μὲν οὖν κατὰ γνώμην αὐτοῖς ἀπηντήκει πάντα· βασιλεὺς δὲ μόνος ἀνάλωτος διαμείνας ἔψευσε τῶν ἐλπίδων αὐτούς. Τὴν γὰρ αὐτῶν φθάσας ἔφοδον ἔλαθε διὰ τῶν περὶ τὸ Γάνος ὀρῶν ἐς θάλασσαν κατιών· ἔνθα συμβὰν οὑτωσὶ θειοτέρᾳ προνοίᾳ τριήρεσιν ἐνέτυχε δύο Λατινικαῖς ἐς Βυζάντιον μὲν ἀνιούσαις, κατὰ δὲ χρείαν B ὕδατος ἐκεῖ που παραπλεούσαις· αἷς ἐμβαλὼν ἑαυτὸν δευτεραῖος ἐς τὴν βασιλεύουσαν ἔρχεται.

[P. 60] Γ'. Τοῖς δὲ Σκύθαις, τοῦ βασιλέως σφαλεῖσι, τοῦ γε σουλτὰν Ἀζατίνη μὴ σφαλῆναι ὑπόλοιπον ἔργον ἦν. Ὅθεν σφίσι δρόμος ἀκλινὴς ἐγένετο καὶ πόνος ἅπας ἐς τὸ τῆς Αἴνου πολίχνιον ἐλθόντας αὐτὸν ἀφελέσθαι, ἢ παρ' ἑκόντων τῶν πολιτῶν μόνον αὐτὸν, ἢ μὴ βουλομένων αὐτῶν, αὐτῇ πόλει καὶ αὐτοῖς αὐτόχθοσιν. Ἀλλ' αὐτὸν οἱ κατέχοντες δέει τοῦ μὴ πανωλεθρίᾳ φθαρῆναι ἔκδοτον ποιησάμενοι καθ' ἡσυχίαν ἀπαλλάξαι τοὺς πολεμίους ἐπεπράχεσαν. Ἦν οὖν ἰδεῖν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐπανόδῳ τῶν ὅσοι τὴν Θρᾴκην ᾤκουν πλῆθος μικροῦ πάντα νικῶν ἀριθμὸν συνελαύνοντας δίκην θρεμμάτων· ὡς μόγις που διὰ C χρόνου σποράδας ὁρᾶσθαι βοῦς καὶ ἀροτῆρας περὶ Θρᾴκην· οὕτως αὐτὴν ἐς βάθος τῶν οἰκητόρων ἐψίλωσαν ἅμα τοῖς κτήνεσιν. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τοῦ σουλτὰν λόγος ὑπερτιθέσθω τὰ νῦν. Εἰρήσεται γὰρ ἡμῖν τὰ ἐκείνου πλατύτερον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἡ μέντοι ἐκείνου γυνὴ σὺν τοῖς τέκνοις ἐν φρουραῖς εὐθὺς ἦν· τὰ δ' ἐκείνου χρήματα ἐς τὸ βασιλικὸν ἐκομίζοντο πρυτανεῖον. Ὁ δὲ περὶ ἐκεῖνον ὄχλος, ἄνδρες δ' οὗτοι μάλα τοι πλεῖστοι καὶ κράτιστοι τὰ πολέμια, τῷ Χριστιανῶν ἀναγεννηθέντες βαπτίσματι, τῇ Ῥωμαίων συγκατελέγοντο στρατιᾷ.

## CAPUT VII.

*Legatio ab Ægypti et Arabiæ sultano ad Palæologum. Navigatio per Bosporum Ægyptiis mercatoribus temere concessa. Ægyptii effeminati et imbelles. Militibus e Scythia ascitis Africam et Libyam domant. Gallos Phœnicia et Syria exterminant. Digressio. Galliæ limites. Galli sanctum sepulcrum vindicaturi in Syriam proficiscuntur. Danubii oram legunt. In Thracia castrametantur. Eorum legatio ad Alexium Comnenum de commeatu et de trajiciendo Hellesponto. Pactum cum eodem de Turcis Romano solo expellendis. Gallicæ copiæ Romanis junctæ magnam Asiæ partem subigunt. Urbibus Alexius, Galli omni præda potiuntur. Cilices transitum Christiano exercitui dant. Syriam et Phœniciam ingressuris Arabes obsistunt. Galli commeatu exclusi bellum gerunt. Hostibus debellatis domicilium in Syria constituunt. Voti obliviscuntur. Finis digressionis. Ægyptiorum Arabum imperium latissime patens.*

I. His temporibus Ægypti et Arabiæ sultanus, D missis ad imperatorem legatis, Romanorum amicitiam ambit, unaque petit, ut Ægyptiis, quos ipse vellet, liceret quotannis semel per fretum nostrum mercaturæ causa navigare. Quæ res cum initio parvi momenti esse videretur, facile concessa **102** fuit. Progressu deinde temporis, qualis et

D Α'. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα ὁ τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας σουλτὰν (9), φίλος εἶναι Ῥωμαίοις ἐθέλων καὶ ἄδειαν ἔχειν τὸν ἡμέτερον πορθμὸν διαπλεῖν ἐσάπαξ ἀνὰ πᾶν ἔτος τῶν ἐκεῖθεν Αἰγυπτίων οὓς ἂν αὐτῷ γε εἴη βουλομένῳ, κατ' ἐμπορίας τρόπον. Τοῦτο λόγου μικροῦ τινος ἄξιον δόξαν ἐν ταῖς ἀρχαῖς ἀνεῖται ῥᾳδίως. Τοῦ

### Variorum notæ.

(9) Pachymer. lib. III, cap. 5. Is porro est quem nostri *Noradinum* vocant, Chronicon vero Orientale ab Echellensi editum, *Almansurum Nuraddinum*, ubi regnum iniisse dicitur anno Hegiræ 655, proinde Christi 1257, a quo scilicet expugnatas quas nostri in Syria obtinebant civitates narrant scriptores rerum Hierosolymitanarum. DUCANG.

δὲ χρόνου προϊόντος, ὅσον καὶ οἷόν ἐστιν ἀνακαλυφθὲν, κωλυθῆναι οὐκ εἶχε πῆξιν ἤδη συνηθείας καὶ κράτος δυσανταγώνιστον εἰληφός. Ἀνάγοντες μὲν γὰρ διὰ μιᾶς τινος ἢ καὶ δευτέρας ἔσθ' ὅτε ὁλκάδος κατ' ἐνιαυτὸν ἐς τοὺς περὶ Μαιῶτιν καὶ Τάναϊν Εὐρωπαίους Σκύθας καὶ λαμβάνοντες ἐξ αὐτῶν τοὺς μὲν αὐτομόλους, τοὺς δὲ πιπρασκόντων τῶν δεσποτῶν ἢ τῶν γονέων ἐξωνούμενοι (10) εἰς τὴν κατ' Αἴγυπτον Βαβυλῶνα καὶ Ἀλεξάνδρειαν ἐπανέρχονται, [P. 61] στρατὸν Σκυθικὸν οὑτωσὶ χαριζόμενοι τῇ Αἰγύπτῳ. Μηδὲ γὰρ εἶναι τοὺς Αἰγυπτίους ἀγαθοὺς τὰ πολέμια, ὅτι μὴ δειλοὺς ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἀνάνδρους· κἀντεῦθεν στρατολογεῖν ἐξ ἀλλοδαπῆς ἀναγκάζεσθαι καὶ κυρίου; ὡς εἰπεῖν ἑαυτῶν τοὺς ἀργυρωνήτους ποιεῖσθαι, πάσης ἀπηλλαγμένους φροντίδος, ὧν ἐν χρείᾳ καθίστανται ἄνθρωποι. Χρόνου τοίνυν ἐκεῖθεν οὐ πάνυ συχνοῦ, τηλικοῦτον ἐκ τῆς προφάσεως στρατὸν συνεστήσαντο οἱ κατ' Αἴγυπτον Ἄραβες, ὡς μὴ μόνον τοῖς ἑσπερίοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀνατολικωτέροις ἔθνεσι λίαν καθίστασθαι φοβεροί. Ἐδουλώσαντο μὲν γὰρ Ἀφρικὴν καὶ Λιβύην ἅπασαν ἄχρι Γαδείρων· ἔπειτα Φοινίκην καὶ Συρίαν καὶ τὴν ἄχρι Κιλικίας παράλιον πᾶσαν, στόματι μαχαίρας τοὺς κατέχοντας παραδόντες, τούς τε ἄλλους καὶ μάλιστα Γαλάτας καὶ Κελτοὺς τοὺς πάλαι πολὺν ἤδη χρόνον κατέχοντας τῶν ἐκεῖσε χωρῶν καὶ πόλεων τὰς βελτίους, οἳ ἐξ ἑσπέρας ἐκεῖσε διέβησαν οὑτωσί πως.

B. Ἔστι παρὰ τὴν Εὐρώπην ὄρη πρὸς ὕψος κορυφούμενα μέγιστον, Ἄλπεις καλούμενα, ἐξ ὧν ποταμὸς καταρρεῖ μέγιστος ἐς Ὠκεανὸν τὸν Βρεττανικὸν, Ῥῆνος καλούμενος. Οὗτος μεσημβρινωτέρας ποιεῖ τὰς ἄμφω Γαλλίας καὶ τοὺς ἐν ταύταις οἰκοῦντας ἀνδρικωτάτους Γαλάτας καὶ Κελτούς. Τούτοις διάπυρόν τινα ζῆλον ἐν καρδίᾳ βαστάσασιν ὑπὲρ τοῦ σωτηρίου τάφου ἔδοξεν ἀξιόλογον στρατὸν συναθροίσαντες ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἐκείνου προσκύνησιν καὶ ἅμα ἐκδίκησιν κἀκεῖθεν ἐξέλασιν, εἰ δυνατὸν, τῶν ἐκεῖ τυραννούντων Ἀράβων. Καὶ δὴ κατὰ πλῆθος μυριάριθμον ἀθροισθέντες αὐτοί; ἵπποις καὶ αὐτοὶ; ὅπλοις τὴν καλὴν ἐκείνην ἐξῄεσαν ἔξοδον. Καὶ διαβάντες τὸν Ῥῆνον Ἴστρῳ κατ' ἴχνος εἵποντο ποταμῷ τῷ μεγίστῳ· ὃς καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν Ἄλπεων ῥηγνύμενος πέντε στόμασιν ἐς τὸν Εὔξεινον ἐκδίδοται πόντον. Τούτου τὰς βορείας ἀεὶ παραλλάττοντες ὄχθας προΐασιν ἄχρι καὶ αὐτῶν μικροῦ τῶν παρὰ τὸν Εὔξεινον ἐκβολῶν αὐτοῦ, φοβερὸν μὲν τοῖς μεταξὺ κειμένοις ἔθνεσι καθιστάμενοι θέαμα, καθάπερ

A quanta esset patuit. Verum quia jam firmitatem ac robur oppugnatu difficile a consuetudine acceperat, prohiberi non potuit. Trajiciunt enim quotannis una, interdum et altera navi oneraria ad Europæos Scythas, Mæotidem paludem et Tanaim accolentes: et ex iis partim sponte oblatos homines accipiunt, partim a dominis aut a parentibus venditos emunt: tum inde in Ægyptiam Babylonem et Alexandriam reversi Scythicas legiones Ægypto suppeditant. Neque enim bellicosos esse Ægyptios ferunt, imo timidos atque effeminatos pleros que: eaque de causa necessario sibi peregrinum militem parare, et ære emptis mancipiis propemodum se ipsos subjicere velut dominis, omnis sollicitudinis earum
B rerum, quibus humana vita eget, immunibus. Proinde tempore non adeo longo tantum per eam causam exercitum paraverunt ii Arabes qui Ægyptum incolunt, ut non Occidentalibus tantum, sed iis etiam populis, qui magis versus Orientem habitant, admodum formidabiles exsisterent. Africam enim universam et Libyam Gades usque, deinde Phœniciam et Syriam, et omnem oram maritimam usque in Ciliciam domuerunt, habitatoribus cum aliis occisis, tum vero Galatis sive Gallis et Celtis, qui longo jam tempore provincias et urbes earum regionum optimas tenebant, quique illuc ex Occidente sic ferme transierant.

II. Sunt in Europa montes altissimi qui Alpes dicuntur: e quibus ortus fluvius maximus in
C 103 Oceanum Britannicum influit. Is Rhenus vocatur, a meridie habens Galliam utramque, et earum incolas bellicosissimos, Galatas et Celtas. Qui cum salutaris sepulcri causa ardentissimo zelo inflammarentur, decreverunt magno exercitu coacto ad illud adorandum et vindicandum proficisci, atque ad Arabes qui ejus loci imperium invaserant, inde si fieri posset, exterminandos. Itaque armis et equis instructi infinitus hominum numerus pulchram illam expeditionem susceperunt: trajectoque Rheno Istrum maximum fluvium secuti sunt, qui et ipse ex iisdem Alpibus erumpens, quinque ostiis in Pontum Euxinum influit. Hujus septentrionales ripas cum porro usque legerent, prope ad ipsius ostia progressi sunt: terribile utique specta-
D culum gentibus in medio habitantibus, ferrei cujusdam muri ambulantis speciem præbentes: sed ea præditi probitate, ut nemini prorsus nocerent.

Variorum notæ.

(10) Pachymeres ταῖς συνεχέσι μετακομίσεσι τῶν βορέαθεν μειρακίσκων Arabes suos auxisse exercitus scribit. Haytonus in *Hist. Orientali* cap. 1, de soldani Ægypti potentia: *Major pars exercitus Ægypti sunt servi empti pretio, quos viali Christiani sæpe portant cupiditate lucrandi, aut in prœliis acquisiti, quos compellunt eorum sectæ et fidei adhærere. Et illi qui empti pretio pecuniæ exstiterunt, chariores sunt et habentur, et plus aliis honorantur.* Apud Turcos vero Europæos alia inducta simili fere modo exercitus augendi consuetudo Amurate imperante sub ann. 1360 cujusdam Caramani doctoris Caræ Rustenis et Zinderlu Chelilis consilio, qua inductum, ut de mancipiis puerilem ætatem egressis, quæ bello capta fuissent, quintum quodque caput sultano offerretur: sin tria duntaxat aut quatuor essent mancipia, singulorum nomine 25 aspri solverentur. Hi nomadibus seu agricolis traduntur discendæ linguæ Turcicæ et religionis Mahumetanæ causa, et annis aliquot exactis ad Portam revocantur, Genitzarorum officio functuri. Hanc puerorum collectionem παιδομάζωμα vocat Contares in *Hist. Athenar.* Vide Duca: *Hist.* cap. 16; Leunclavium lib. v, *Hist. Musulman.* pag. 228, et in *Pandectis Turcico*, n. 35. DUCANG.

Sic igitur ibi Istro trajecto ulterius progressi castra in Thracia posuerunt.

A τι σιδηροῦν τεῖχος (11) κινούμενον· λυμαινόμενοι δὲ τὸ παράπαν οὐδέσιν αὐτῶν διὰ τρόπων χρηστότητα.

Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν Ἴστρον· ἐνταῦθα διαπεραιωθέντες καὶ προελθόντες παρὰ τὴν Θρᾴκην στρατοπεδεύονται.

III. Rei Romanæ præerat eo tempore Alexius Comnenus, a quo per legatos petunt commercium, ad coemendas res necessarias : item vectores, per quos trajecto Hellesponto in Orientem transmittantur. Ea occasio imperatori peropportuna visa est : itaque eam, quod proposito suo valde conduceret, arripuit. Quippe hic principatu recens suscepto Romanum imperium videbat undique oppugnatum et crudeliter **104** discerptum, ob graves superiorum imperatorum culpas. Nam Turci in Oriente cum alia omnia longo jam tempore obtinebant, tum ipsam Nicæam, celebrem illam urbem : præterea ingens pecuniæ inopia aulam ornatu suo spoliatam deformaverat, omni spe convenientium redituum interclusa : neque quidquam præter extrema et funestissima mala exspectabatur. Hunc igitur rerum statum intuenti et anxio imperatori optatissimus fuit et valde opportunus Gallici exercitus adventus. Cum his habito colloquio paciscitur, si inita in hunc modum societate Turcos Romanis provinciis et urbibus expulissent, ut illorum opes acciperent, sibi vero urbes opum vacuas habere liceret. Qua conditione illi avide accepta Hellespontum cum ipso imperatore trajiciunt.

IV. Sicut autem ignis densæ silvæ injectus alia tanquam stipulam celeriter, alia propter viriditatem tardius quidem, sed tamen absumit : sic geminus ille Romanorum Gallorumque exercitus terribilis hostibus ac toleratu difficilis visus est, tum ob armorum gravitatem roburque corporum, tum ob constantiam animorum inexpugnabilem. Proinde hostium alii veluti gramen et lutum (ut ita dicam) conculcabantur : alii repugnabant, modo angustiis locorum, modo Romanarum urbium mœnibus defensi : sed ne istorum quidem fortuna prorsus invicta fuit, quin alii **105** deditionem facerent, alii vi subigerentur, alii exsules et fugitivi abirent. Hoc modo omnem Asiam quæ est intra Alym, item quæ Mæandro Pamphyliaque terminatur, repurgarunt, promissisque assertarum urbium opibus acceptis cœptum iter prosecuti sunt. Ac dehinc cura ipsis fuit non parum anxia, ut superatis iis montibus, qui sunt inter Pamphyliam et Ciliciam, adversus Cilices, Syros et Phœnices, si transitus sibi ab iis non daretur, bellum susciperent. Verum primi Cilices ipso statim conspectu illorum territi, rectissime sibi consuluerunt, eosque per suos fines tan-

Γ'. Ἐβασίλευε δὲ τηνικαῦτα Ῥωμαίων ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος, πρὸς ὃν διαπρεσβεύονται ἀγοράν τε ζητοῦντες εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων ἐξώνησιν καὶ ἅμα τοὺς διαπεραιώσοντας πρὸς ἕω δι' Ἑλλησπόντου. Τοῦτο κράτιστον ἕρμαιον ἔδοξε βασιλεῖ, καὶ ἀπρὶξ ἔχεται μάλα κατὰ σκοπὸν ἐκφανέντος. Νεωστὶ γὰρ αὐτὸς τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας [P. 62] λαβὼν καὶ ἰδὼν πολλαχόθεν πολεμούμενα καὶ ἀπηνῶς τὰ Ῥωμαίων διακοπτόμενα πράγματα πλημμελείαις μεB γάλαις τῶν προβεβασιλευκότων (πάντα τε γὰρ τὰ πρὸς ἕω κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι (12) χρόνοις συχνοῖς, τά τε ἄλλα καὶ Νίκαιαν αὐτὴν τὸ περιβόητον ἄστυ, ἥ τε βαθεῖα τῶν χρημάτων σπάνις ἀκοσμίαν ἔπραττε τοῖς βασιλείοις μακράν· ἐλπὶς δὲ πᾶσα τῶν ἁρμοζουσῶν προσόδων ἀπεκέκλειστο· καὶ τὸ προσδοκώμενον ἦν ἀπωλείας ἄβυσσοι καὶ ᾅδου κίνδυνοι)· ἰδὼν οὖν οὕτως ἔχοντα τὰ πράγματα καὶ διαπορούμενος ἕρμαιον κράτιστον καὶ μάλα τοι καίριον ἡγεῖται τὴν τοῦ Κελτικοῦ τοῦδε στρατοῦ παρουσίαν. Μεθ' ὧν κοινολογησάμενος ποιεῖται συνθήκας, εἰ οὕτω συμμαχήσαντες ἐξελάσωσι τῶν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων τοὺς κατέχοντας Τούρκους, σφίσι μὲν ἐξεῖναι τὰ ἐκείνων λαμβάνειν πράγματα, τούτῳ δὲ τὰς πόλεις χρημάτων κενάς. Ἃς δὴ συνθήκας ἄσμενοι C λίαν ἐκεῖνοι δεξάμενοι διαπεραιοῦνται ξὺν γε αὐτῷ βασιλεῖ τὸν Ἑλλησποντίαν πορθμόν.

Δ'. Ὥσπερ γε μὴν ὕλῃ βαθείᾳ πλεῖστον ἐνσκῆψαν πῦρ τὰ μὲν ὡς καλάμην ἐπινέμεται ῥᾷστα, τὰ δὲ διὰ χλωρότητα βραδέως μὲν, ἐπινέμεται δ' οὖν· οὕτω καὶ ὁ διπλοῦς οὗτος στρατὸς ἔκ τε Κελτῶν καὶ Ῥωμαίων συγκροτηθεὶς φοβερὸς τοῖς πολεμίοις καὶ δυσκαρτέρητος ἔδοξε διὰ βάρος ὁπλίσεως καὶ σώματος ῥώμην καὶ ψυχῆς εὐτονίαν ἀπρόσμαχον. Καὶ οἱ μὲν τῶν πολεμίων, ὡς ἂν εἴποι τις, κατεπατοῦντο καθάπερ χόρτος καὶ πηλός· οἱ δὲ ἀπεμάχοντο βοηθούμενοι ποτὲ μὲν ταῖς δυσχωρίαις τῶν τόπων, ποτὲ δὲ τοῖς τῶν Ῥωμαίων τείχεσιν. Ἀλλ' οὐχ ἦν ἐς τέλος οὐδ' αὐτοῖς τὰ τῆς τύχης ἀήττητα· ἀλλ' οἱ μὲν ἑκόντες D ὑπέκυπτον, οἱ δὲ βίᾳ ἡλίσκοντο, οἱ δὲ φυγάδες καὶ δραπέται ἐγίνοντο. Καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ πᾶσαν τήν τε ἐντὸς Ἅλυος ἐξεκάθηραν Ἀσίαν καὶ ὅση Μαιάνδρῳ καὶ Παμφυλίᾳ ὁρίζεται· καὶ ἐπὶ τούτοις τὰ συμπεφωνημένα τῶν ἐλευθερωθεισῶν πόλεων εἰληφότες χρήματα τὴν αὐτοῖς προκειμένην ὥδευον αὖθις ὁδόν· καὶ ἦν ἤδη σφίσι φροντὶς οὐ μικροῦ τινος ἀγῶνος μεστὴ διαβᾶσι τὰ μεταξὺ Παμφυλίας καὶ Κιλικίας ὄρη πρὸς Κίλικάς τε καὶ Σύρους καὶ Φοίνικας, εἰ μὴ συγχωροῖεν τὴν πάροδον, αἱρεῖσθαι πόλεμον. Ἀλλὰ πρῶτοι μὲν Κίλικες αὐτίκα τὴν

Variorum notæ.

(11) Idem Gregoras lib. v, cap. 6: Τὸ γάρ τοι γένος τῶν Ἰταλῶν τοιούτοις ἀρχῆθεν συντέθραπται τοῖς ἤθεσι· ἂν μὲν γὰρ εὐτάκτως ἀπαντᾷ πρὸς τὸν πόλεμον, τεῖχός ἐστιν ὀχυρὸν καὶ ἀμάχητον. Respexit etiam forte ad Latinorum seu Francorum pleniorem armaturam : unde Theophylactus Bulgariæ archiep. epist. 26 : Ὁ Φράγγος ὁ τὸν τράχηλον τέως σιδήρεος. DUCANG.

(12) Vide notata ad lib. II, cap. 6, sect. 1. DUCANG.

πρώτην ὀῤῥωδήσαντες ὄψιν τὰ βέλτιστα περὶ σφῶν A αὐτῶν ἐβουλεύσαντο, καὶ ὡς διὰ φιλίας τῆς ἑαυτῶν ἔδοσαν διαβαίνειν ἀγοράν τε παρεῖχον καὶ τοὺς προπέμψοντας ὁδηγοὺς, καὶ πᾶν ὅ τι φίλον ἐχρῆν ἐς τὴν αὐτῶν ἐχρήσαντο ξενίαν. Κίλικες μὲν οὖν οὕτω ῥαδίως ἐς ξυμβάσεις ξυνῆεσαν τοῖς ἑσπερίοις τούτοις Γαλάταις καὶ Κελτοῖς, οὐ μόνον τὸ πλῆθος αὐτῶν καὶ τὴν ῥώμην δείσαντες, [P. 63] ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ σεβάσματος ἔγγιστα ταὐτὸν καὶ οὐ πάνυ τοι ἠλλοτριωμένον αἰδεσθέντες.

E'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐς Συρίαν καὶ Φοινίκην εἰσβάλλειν ἤδη καιρὸς ἦν αὐτοῖς, οὐχ ὅμοια τὰ ἐκεῖ τοῖς ὄπισθεν ἀπηντήκει. Ἄραβες γὰρ ὄντες οἱ ταύτην κατέχοντες, γένος ἀλλόφυλον καὶ ὑπερηφανίας μεστὸν, πράγματα παρέσχον αὐτοῖς· μᾶλλον δὲ οὐκ αὐτοῖς. ἀλλ' ἑαυτοῖς. B Ὅπλα γὰρ ἀράμενοι τὴν πάροδον διεκώλυον, ὕφεσιν τῆς σφῶν αὐτῶν ἀξίας λογισάμενοι, εἰ τὴν αὐτῶν αἵματος καὶ νεκρῶν χωρὶς διέλθοι γένος ἔκφυλον καὶ πάνυ τοι ὑπερόριον τῆς αὐτῶν γῆς. Ὅθεν σιτίων οἱ Κελτοὶ ἀποκεκλεισμένοι καὶ σπάνει πιεζόμενοι τῶν ἄλλων, ὅσα ἐς ἀπαραίτητον χρῆσιν ἐτύγχανον τοῖς τε ὑποζυγίοις καὶ αὐτοῖς, ὅπλοις καὶ διαμάχαις ἔδοξε τὴν τῶν ὅλων ἐπιτρέψειν κρίσιν. Ἐντεῦθεν πόλεμοι συνεχεῖς ἀνεῤῥήγνυντο καὶ χύσεις αἱμάτων Ἀραβικῶν κατὰ τῆς θρεψαμένης ἔῤῥεον νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ πόλεων ἐγίνοντο ἀνδραποδισμοὶ, ἐπικρατεστέρας ὁσημέραι τῆς τῶν Κελτῶν γινομένης ἰσχύος. Καὶ ἵνα τἀν μέσῳ συντέμω, πᾶν ὅ τι κράτιστον ἦν τοῦ τῶν Ἀράβων ὁπλιτικοῦ, τὸ μὲν αἵματι καὶ κόνει δόντες, τὸ δ' ὡς C πῤῥωτάτω διώξαντες, δούλοις ἀόπλοις ἅπασιν ἐχρήσαντο, τοῦ λοιποῦ τὴν οἴκησιν αὐτόθι πεποιηκότες. Τοὺς γὰρ ἄνδρας νενικηκότες ἔρωτι τῶν τοῦ τόπου χαρίτων ἡττήθησαν· κἀκεῖ τὸν ἑξῆς αἰῶνα διαμένειν ἐγνώκεσαν, ἔλεγχος πάσης κατηγορίας αὐτοὶ ἑαυτοῖς καταστάντες. Ἔργον γὰρ αὐτοῖς καὶ σκοπὸς τῆς οἴκοθεν ἐκδημίας ὑπῆρχεν, ἐς Παλαιστίνην εἰ δυνηθεῖεν ἐλθεῖν καὶ τοὺς τὸν σωτήριον κατέχοντας τάφον ἀσεβεῖς ἢ τελέως ἐκεῖθεν ἐξελάσαι, ἢ τὸ ἑαυτῶν ἐκεῖσε κενώσαντας αἷμα σωτηρίαν ψυχῆς ἀνταλλάξασθαι. Καὶ τοιοῦτος ἦν ὁ τῆς πατρίδος ὑπερορίους αὐτοὺς ποιησάμενος ἔρως, θεῖος ὡς ἀληθῶς καὶ ὑμνούμενος τοῖς ἀκούουσιν· ἀλλ' ὁ τῆς Φοινίκης καὶ Συρίας ἔρως (13) τὸν θεῖον ἐκεῖνον ἀκλεῶς ἐξέκρουσεν ἔρωτα ὑπὸ πλούτου βαρυνθεῖσι καὶ οἷον εἰπεῖν D μεθυσθεῖσι κριταῖς ἐντυχὼν παρ' ἐλπίδα.

Ϛ'. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν εἰς τὸν περὶ Κελτογαλατῶν τουτωνὶ παρετράπημεν λόγον. Οἱ γὰρ κατ' Αἴγυπτον Ἄραβες πλείστην προσειληφότες δυναμιν διὰ τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος ἐκείνου, καθάπερ ἔφθημεν εἰρηκότες, πλεῖστον ὅσον μάλα ἔξην τοὺς οἰκείους παρέδραμον ὅρους· πρὸς μὲν ἑσπέραν Λιβύας καὶ ὅσα Μαυρουσίων ἔθνη δουλωσάμενοι· πρὸς δ' ἀνατέλλοντα ἥλιον ἔνθεν μὲν Ἀραβίαν Εὐδαίμονα πᾶσαν ὅσην τά τε ἄκρα τῶν Ἰνδικῶν ὁρίζει θαλασσῶν καὶ ἑκατέρωθεν ὅ τε Περσικὸς καὶ ὁ Ἀραβικὸς

quam amicos transmiserunt, atque etiam fora ipsis nundinaria præbuerunt, et viæ duces dederunt, omniaque amicitiæ et hospitalitatis officia præstiterunt. Porro Cilices adeo prompte cum Occidentalibus istis Galatis et Celtis transegerunt, non multitudinem tantum et robur eorum veriti, sed religionis quoque ad suam proxime accedentis parumque abhorrentis verecundia adducti.

V. Cum autem jam eis in Syriam et Phœniciam invadendi tempus afforet, non eadem illic quæ in relictis retro provinciis evenerunt. Nam qui eam regionem incolebant cum Arabes essent, natio genere diversa, eademque superbissima, negotium illis fecerunt : imo non illis, sed sibi ipsis. Nempe arreptis armis transitu eos prohibuerunt, existimationem suam imminutum iri rati, si terram eorum gens peregrina et remotissima sine sanguine et cædibus penetraret. Unde Galli commeatu exclusi penuriaque **106** laborantes eorum quibus nec ipsi, nec jumenta carere ullo modo poterant, armis de summa rerum decertandum esse statuerunt. Hinc pugnæ continentes, et nocturnæ diurnæque cædes Arabum, suo sanguine altricem terram perfundentium; item urbium excidia, Gallorum viribus in dies invalescentibus. Ac ut ea quæ intercesserunt paucis comprehendam, bellicosissimis Arabibus partim cæsis et prostratis, partim longissime fugatis, reliquos pro inermibus mancipiis tractarunt, ac postea iis in locis consederunt. Viris enim victis, locorum amœnitate victi sunt, atque ibi reliquum ætatis exigere decreverunt. Quo facto ipsi sese manifesti criminis reos peregerunt. Munus enim atque institutum profectionis eorum fuerat Palæstinam, si possent, occupare, et impios, qui salutare sepulcrum tenerent, aut funditus inde exterminare, aut suopte sanguine illic profuso animarum salutem redimere. Cum autem talis amor eos patria extorres egisset, plane divinus et laude dignissimus, eum tamen divinum amorem Phœniciæ et Syriæ amor turpiter evicit. Nempe divitiis onerati et, ut ita dicam, ebrii, aliter ac speraverant, judicarunt.

VI. Sed omissis Celtogalatis ad institutæ historiæ seriem redeundum. Nam Ægyptii Arabes, Scythicis (ut diximus) copiis aucta majorem in modum potentia, extra **107** suos fines quam longissime excurrerunt ; versus Occidentem Libycis et Mauritanis gentibus domitis : ad solis vero ortum tota Felici Arabia, quam et Indici maris ora terminat, et utrinque sinus Persicus et Arabicus includunt : item Cœlesyria et Phœnicia universa, quam fluvius Orontes continet, Celtogalatarum illorum posteris

Variorum notæ.

(13) Atqui illi sanctum sepulcrum recuperarunt, quidquid Gregoras dicat. BOIVIN.

partim inde pulsis, partim, ut jus belli est, brevi tempore interfectis.

A τειχίζουσι κόλποι· ἔνθεν δὲ τήν τε Κοίλην Συρίαν καὶ τὴν Φοινίκην πᾶσαν, ὅσην ὁ ποταμὸς Ὀρόντης ἔνδον ποιεῖται, [P. 64] τοὺς τῶν Κελτογαλατῶν ἐκείνων ἐκγόνους τοὺς μὲν ἐκεῖθεν ἀποδήσαντες, τοὺς δ' ἐς ὄλεθρον, οἷον πολέμιος ὑποτίθεται νόμος, ὀλίγου παραπέμψαντες χρόνου (14).

## CAPUT VIII.

*Germanus cur patriarchatum abdicaverit. Josephus ejus successor, quis, unde, quo ingenio, qua doctrina. Michaelem Palæologum perjurii et crudelitatis quomodo absolverit. Solis defectus futura a Turcis mala portendit. Quæ et quanta sit vis astrorum. Andronicus uxorem ducit Annam. Imperii insignibus ornatur. Jusjurandum quibus præstiterit, a quibus acceperit. Ejus nomen edictis subscriptum. Qua formula.*

I. Cæterum patriarcha Constantinopolitanus Germanus, cum sibi vulgus per summam petulantiam insultare audivisset, quippe qui Arsenii legitimi patriarchæ adhuc superstitis sedem occuparet : ea cuivis alii relicta, in monasterium secessit. Huic in patriarchatum succedit Josephus, vir canitie venerandus, qui longo tempore in monte Gallesio vitam austeram et negotiorum expertem egerat, Græcarum litterarum plane rudis, et ingenio valde simplici. Nam ejusmodi sunt ii mores, qui a civilibus negotiis et a rerum usu abfuerunt. Hujus spirituali consuetudine utebatur, et delictorum confessionem ei edebat imperator Michael. Ad hunc itaque post sacram mystagogiam ab ipso primum cum cæteris pontificibus celebratam accedit, et in vestibulo sacri bematis prostratus, semet ipsum diserte accusat **108** de duobus peccatis, de perjurio scilicet et de excæcato imperatoris filio. Tum absolutionem petit. Primus igitur patriarcha ei jacenti astans scriptam quamdam absolutionis formulam recitavit : ac post eum singuli pontifices, suo quisque ordine, eamdem perlegerunt. Ita lætus discedit imperator, tam ob illam absolutionem, quam quod

Α'. Εἶεν. Ὁ μέντοι Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης Γερμανὸς (15) ἀκούων ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑβριζόμενον σὺν πλείστῃ τῇ ἀκοσμίᾳ, ἅτε Ἀρσενίου ζῶντος (16) ἔτι τοῦ γνησίου πατριάρχου αὐτὸς τὸν ἐκείνου κατέχων θρόνον, παραχωρεῖ τοῖς βουλομένοις αὐτόν· αὐτὸς δ' ἡσυχάσων ἄπεισι (17). B Καὶ μετὰ τοῦτον Ἰωσὴφ τὸν πατριαρχικὸν διαδέχεται θρόνον (18), πολιὸς μὲν ἀνὴρ καὶ ἀσκήσει μακρᾷ καὶ ἀπράγμονι βίῳ κατὰ τὸ Γαλλήσιον ὄρος συνεζηκώς (19), σοφίας δ' Ἑλληνικῆς παντάπασιν ἀμέτοχος ὢν καὶ λίαν τὸν τρόπον ἁπλοῦς. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ ἐμπειριῶν ἄμικτα ἤθη. Τούτῳ πνευματικῶς ὡμίλει καὶ τοὺς λογισμοὺς ἐξηγόρευεν (20) ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ. Διὸ καὶ πρώτως τὴν ἱερὰν ἐκτετελεκότι μυσταγωγίαν ξύν γε τοῖς ἄλλοις ἀρχιερεῦσι προσελθὼν πίπτει πρηνὴς (21) ἐπὶ τῶν προθύρων τοῦ ἱεροῦ βήματος, διαρρήδην ἐπὶ δυσὶν ἡμαρτήμασιν ἐγκαλῶν ἑαυτῷ, τῷ τε τῆς ἐπιορκίας φημὶ καὶ τῷ τῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τυφλώσεως. Καὶ ἐπὶ τούτοις αἰτεῖται συγχώρησιν. C Πρῶτος μὲν οὖν ὁ πατριάρχης ἐπιστὰς αὐτῷ κειμένῳ συγχωρήσεως ἔγγραφόν (22) τινα διεξῄει λόγον· καὶ μετ' αὐτὸν ἕκαστος τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὴν

### Variorum notæ.

(14) Hic locus fuit commemorandi expeditionem sacram D. Ludovici ; cujus mirum est nullam a Gregora mentionem habitam fuisse. BOIVIN.

(15) Pachymer. lib. IV, cap. 2, 17, 21, 23, 28. DUCANG.

(16) Non modo quod eo ipso pro μοίχῳ, seu adultero haberetur, uti docemus in Gloss. med. Græcit. in v. Μοῖχος, sed et διὰ τὴν ἐμφαινομένην τοῦ θρόνου μετάθεσιν, ut loquitur Pachymeres d. cap. 17, et quod ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς θυγατρὸς τῷ θρόνῳ τῆς μητρὸς ἀνέδην οὕτω καὶ αὐθαδῶς εἰσπηδήσειεν· οὕτω γὰρ τὰς ἐκκλησίας ἐκάλουν. Idem cap. 13. D Adde cap. 28. DUCANG.

(17) A. C. 1266. BOIVIN.

(18) Eodem anno, Decemb. die 28. BOIVIN.

(19) Exstat in cod. Reg. 2964, f. 320, inter opera Nathanaelis (seu Nicephori) Chumni imperatorium diploma, inscriptum, Λόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῆς ἐν τῷ Γαλησίῳ μονῆς καὶ τῆς ἁγίας ἀναστάσεως· ὥστε τοῦ λοιποῦ μὴ δύο, ἀλλὰ μίαν ταύτας εἶναι καὶ ὑφ' ἑνὶ τετάχθαι καὶ ἄγεσθαι καθηγουμένῳ. In quo diplomate cum alia multa præclara de Gallesii monasterio narrantur, tum hæc maxime notanda (a), Ἡ πρὸς ἕω ἐν τῷ τοῦ Γαλησίου τόπῳ σεβασμία μονὴ τῆς πανυπεράγνου μου Δεσποίνης καὶ Θεομήτορος, διαβόητος οὖσα ἐξότου δὴ καὶ τὴν ἀρχὴν συνέστη, καὶ σφόδρα γε θαυμαζομένη, οἷς καὶ πάνυ τι δεδύνηται ψυχὰς βελτιοῦν ζῆν κατὰ Θεὸν αἱρουμένας, καὶ νῦν ἐς δεῦρο περισώζει τοῦτο τὸ καλὸν, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ τὴν πολιτείαν τήνδε μετιέναι προθυμουμένοις πρὸς αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλα συναίρεται, καὶ δεξιά τις ἐστι πληροῦν τὸν πόθον. Ἵδρυται γὰρ ἐν ἀοικήτῳ τινὶ, πόῤῥω που τῶν κοσμικῶν θορύβων ἀνῳκισμένη. Ἱδρύει δ' αὐτὴν καὶ συνίστησι πρώτως ὁ περιβόητος τὴν ἄσκησιν καὶ μέγας τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν Λάζαρος, ἀπολεξάμενος τόνδε τὸν τόπον, καὶ τὴν θαυμασίαν ταύτην ἐν αὐτῷ τῇ Θεομήτορι καθοσιώσας μονὴν, καί γε δειμάμενος καὶ πήξας ἀρετῆς ὡς εἰπεῖν ἐργαστήριον . . . . ὄρος γάρ ἐστιν ὁ τόπος ἀνάντες καὶ τραχὺ, τῶν ἐς ψυχαγωγίαν καὶ παραμυθίαν σωματικὴν μηδενὸς ἥκιστα μετέχον. Οὔτε γὰρ σκιάζεται δένδροις· οὔτε βοτάνης, ἀλλ' οὐδὲ χλόης ἀπογεννᾷ βλάστησιν· οὐμενοῦν οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀπὸ γῆς χρησίμων οὐδὲν οὐδόλως καρποφορεῖ· ξηρὸν δ' ἐστιν ὅλον καὶ πρὸς τοιαύτας γονὰς παντάπασιν ἀφυές· εἰ καὶ ἄλλως γόνιμον ἀρετῆς. Omitto cætera. BOIVIN.

(20) Interpres, *et suas illi cogitationes exponebat*. Emendavimus, *et delictorum*, seu peccatorum, *confessionem edebat*. Pachymeres : ἄνδρα πνευματικὸν, καὶ εἰς πατέρα τεταγμένον τῷ βασιλεῖ. Vide Gloss. med. Græcit. in ἐξαγορεύειν, in λογισμὸς et in πνευματικός. DUCANG.

(21) A. C. 1267, Kal. Januar. BOIVIN.

(22) Idem interpres : *Condonationis syngrapham*. Rursum emendavimus, *absolutionis*. Vide idem Gloss. in συγχωροχάρτιον. Ritum hunc absolutionis pluribus describit Pachymer. lib. III, cap. 25. DUCANG.

(a) Integrum diploma edidit Boissonadius in *Anecdot.*, tom. II. EDIT.

ἑκάστῳ προσήκουσαν τάξιν διαδεχόμενοι ἀνέγνωσαν ἅπαντες ἐφεξῆς ἐπ' αὐτοῦ τὸν εἰρημένον τῆς συγχωρήσεως λόγον. Καὶ οὕτως ἀπῄει χαίρων ὁ βασιλεὺς ὁμοῦ τῇ τοιαύτῃ συγχωρήσει, καὶ Θεὸν αὐτὸν εὐμενῆ καὶ ἵλεων αὐτῷ καταστῆναι οἰόμενος.

A Deum etiam sibi placatum et reconciliatum existimabat.

Β'. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἐπεσκότησεν ἡ σελήνη τὸν ἥλιον, ἄρτι τὴν τῶν Διδύμων τετάρτην παραλλάττοντα μοῖραν, περὶ ὥραν πρὸ μεσημβρίας τρίτην τῆς εἰκοστῆς πέμπτης ἡμέρας τοῦ Μαΐου, τοῦ ͵ςψοε' ἔτους. Ἦν μὲν οὖν ἡ πᾶσα ἔκλειψις (23) δακτύλων ἔγγιστα δυωκαίδεκα. Τοσοῦτον δὲ κατὰ τὸν μέσον τῆς ἐκλείψεως χρόνον ἐγεγόνει τὸ σκότος περὶ τὴν γῆν, ὡς καὶ πολλοὺς τῶν ἀστέρων φανῆναι. Ἐδήλου μέντοι τὰς μεγίστας καὶ παλαμναιοτάτας συμφορὰς τῶν Ῥωμαίων, ἃς ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑφίστασθαι ἔμελλον. Οὐ γὰρ ἔληξεν ἡ τοῦ γένους κάκωσις ἐκεῖθεν ἀρξαμένη [P. 65] καὶ συχνῶς ἐπὶ μεῖζον ἀεὶ κατὰ βραχὺ κορυφουμένη. Ὅτι δὲ δήλωσιν ἐπιγείων παθῶν τὰ τῶν οὐρανίων φωστήρων τοιαῦτα συμπτώματα προαναφωνοῦσιν, ἀμφιβάλλειν οἶμαι τῶν πάντων οὐδένα, πλὴν εἰ μὴ ὅστις περιττὸς ἐπιψύχει μάτην ἐρίζειν. Εἰ δὲ τοῦτον λόγοις πείθειν πειρῷτό τις, ὃν πείθειν οὐ δύναται τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς οἰκουμένης κατ' ἄλλους ἄλλοτε χρόνους γινόμενα πράγματα, μάταιος ἂν εἴη καὶ πάνυ τοι φορτικὸς σύνεσιν ἐντιθέναι τοῖς πάνυ σκληροῖς ἐγχειρῶν. Ὃ γὰρ ἐν ἑνὸς ἀνθρώπου σώματι, τοῦτο κἂν τῷ τοῦ κόσμου σώματι παντὶ γίγνοιτ' ἄν. Ἓν γὰρ ὁ κόσμος σῶμα συμφυὲς, ἐκ μερῶν καὶ μελῶν ὡς ὁ ἄνθρωπος φάναι συγκείμενος· καὶ ὥσπερ ἐνταῦθα τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ τραχήλου τὸ πάθος ἐνεργεστέραν πρὸς τὴν κνήμην καὶ τὸν ἀστράγαλον τὴν κάκωσιν ἐξετόξευσεν, οὕτω κἂν τῷ τοῦ κόσμου σώματι τὰ τῶν οὐρανίων φωστήρων παθήματα κινούμενα πρὸς τὴν γῆν ἀπερείδονται κἀνταῦθα δημοσιεύουσι τὴν ἐνέργειαν.

II. Sub hoc tempus luna solem obscuravit, cum is quartam Geminorum partem præteriret, sub horam ante meridiem tertiam, 25 die Maii, anni 6775. Fuit tota eclipsis digitorum sive punctorum fere XII. Tantæ autem sub medium tempus illius eclipseos tenebræ circa terram exstiterunt, ut multæ stellæ apparerent. Ea nimirum maximas et funestissimas Romanorum calamitates portendebat a Turcis imminentes. Populi enim
B afflictio ab eo tempore non destitit, et subinde paulatim in majus aucta est. Terrena autem mala hujusmodi cœlestium luminum affectionibus præsignificari, extra controversiam esse puto, nisi forte quispiam rixis inanibus delectetur. Quem porro ea quæ in theatro universitatis hujus aliis atque aliis temporibus eveniunt, convincere non possunt, eum si quis conetur verbis convincere, stultus sit et plane ineptus, qui indociles velit erudire. Quod enim in hominis unius corpore fit, idem etiam
**109** in corpore hujus universi contingit. Unum quippe mundus corpus est cohærens, ex partibus et membris compositus itidem ut homo. Quemadmodum autem in homine capitis aut colli affectio dolorem acriorem ad tibias aut ad talos ejaculatur :
C sic etiam in mundi corpore excitatæ cœlestium luminum affectiones terris se imprimunt et vim suam illic exserunt.

Γ'. Συχνὸς ἐπὶ τούτοις ἐῤῥύη χρόνος καὶ ἄγεται ὁ βασιλεὺς τῷ υἱῷ Ἀνδρονίκῳ γυναῖκα Ἄνναν τὴν ἐκ Παιόνων καὶ ἅμα τῷ βασιλικῷ καταστέφει συμβόλῳ. Εἶτα αὐτὸς μὲν (24) Ἀνδρόνικος ὄμνυσι τῷ πατρὶ, πρῶτον μὲν (25) σέβειν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ὀρθῶς, καὶ τὰ ταύτης προνόμια περιέπειν καθ' ἅπαντα τρόπον καὶ ἀλώβητα συντηρεῖν· δεύτερον δὲ (26), τὴν αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς ζωὴν καὶ βασιλείαν διαφυλάττειν ὅση δύναμις ἀνεπιβούλευτον μέχρι τελευτῆς αὐτῆς. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπαν τὸ Ῥωμαίων ὤμνυε γένος τῷ νέῳ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ τὰ εἰθισμένα τοῖς βασιλεῦσιν. Ὅ γε μὴν πατριάρχης καὶ πᾶν τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἄθροισμα γράμμασι

III. Post hæc longo tempore elapso imperator Andronico filio uxorem dat Annam Pæoniam, simulque insignibus imperii ornat. Tum ipse quidem Andronicus patri jurat : primum, se Dei Ecclesiam rite veneraturum, ejusque privilegia modis omnibus procuraturum et inviolata conservaturum esse : deinde se vitam et imperium patris sui ab insidiis tutum pro virili præstiturum esse usque ad ipsam mortem. His peractis omnis Romanus populus solemne jusjurandum juniori imperatori Andronico dedit. Patriarcha vero et collegium om-
D ne sacerdotum jusjurandum suum litteris consignatum in sacros codices retulerunt; profitendo se, et

## Variorum notæ.

(23) De hac eclipsi, quæ accidisse dicitur anno mundi juxta Græcos 6775, Christi 1267, copiose egit Grandamicus, parte III *Chronolog. sacræ*, cap. 8, § 1, 2, 3, 4, et ex eo Possinus ad Pachymer. pag. 519. DUCANG.

(24) Conferendus Pachymeres lib. IV cap. 29. DUCANG.

(25) Hæc prima sacramenti a filio exacti pars spectat fidei professionem, quam recens dicti imperatores scripto dabant patriarchæ, quam ideo ἔγγραφον appellabant, ut in Gloss. med. Græcit. in hac voce observamus. DUCANG.

(26) Partem vero sacramenti istius hauserant Augusti recentiores Constantinopolitani a Francis nostris, seu Latinis, apud quos vassalli seu clientes in hominiis *fidem domino de vita et membris et terreno honore* se servaturos jurabant. Hic tamen non tam est hominium quam *securitas :* neque enim reges cuipiam de regno hominium præstant. Unde in pacto inter Henricum II, regem Angliæ, et Henricum filium, quem antea pater regem dixerat, anno 1174, *cum is hominium* (quod filii alii fecerant) *facere voluisset, noluit dominus rex ab eo recipere, quia rex erat, sed securitatem accepit ab eo*, ut est apud Rogerum Hovedenum et Bromptonum. DUCANG.

eos qui deinceps in administrationem Ecclesiæ successuri sibi essent, imperium ejus ab omni fraude tutum servaturos. Pater autem ei permisit edictis subscribere rubris litteris, cæterum sine mense et indictione, sed, Andronicus Christi gratia imperator Romanorum.

A τοὺς ἑαυτῶν ἐγχαράξαντας ὅρκους τοῖς ἱεροῖς ἐντεθείκασι κώδιξιν, ἀνεπιβούλευτον αὐτῷ διατηρήσειν τὴν βασιλείαν ὁμολογοῦντες, αὐτοί τε καὶ οἱ ἐφεξῆς τὰ τῆς Ἐκκλησίας διαδεχόμενοι. Ἐπέτρεψε δ' αὐτῷ ὁ πατὴρ καὶ δι' ἐρυθρῶν ὑπογράφειν γραμμάτων προστάγματα, οὐ μέντοι μῆνα καὶ Ἰνδικτον (27), ἀλλά, Ἀνδρόνικος Χριστοῦ χάριτι βασιλεὺς Ῥωμαίων (28).

## CAPUT IX.

***Michaelis Ætoli obitus. Quatuor liberi. Hæreditas duobus divisa. Natu minimis ut consultum. Eorum fuga ad imperatorem. Joannes sebastocrator Thessaliæ princeps Romanas provincias populatur. Joannes despotes cum magno exercitu Thessaliam ingreditur. Sebastocratoris trepidatio. Militum Romanorum sacrilegia. Sebastocrator multa oppida amittit. Novarum Patrarum mœnibus se defendit. Fessus longa obsidione clam exire statuit. Consilium uni tantum homini indicat. Noctu per funem demissus Romana castra pervadit. Athenarum ducem adit, a quo delectos milites quingentos accipit. In Romanos nec opinantes impetum facit. Joannes despotes obsidionem deserit. Oppidani cum sebastocratore Romana castra diripiunt. Instant fugientibus. Spoliis contenti cæde abstinent. Mos vetus. Milites Romani quonam se ex fuga receperint. Urbs Sicyon cur Demetrias dicta.***

I. Hoc statu rerum e vivis excessit Michael despotes, Epiri et Thessaliæ **110** princeps, relictis liberis, in quibus unus nothus, nomine Joannes; legitimi vero tres. Horum natu maximus fuit Nicephorus despotes, qui imperatoris neptem ex sorore in matrimonio habebat: cujus curæ ac tutelæ reliquos duos natu minores filios Michaëlem et Joannem adhuc cælibes pater commisit; divisitque omnem suam ditionem in duas partes: quarum unam, quæ vetus appellatur Epirus, Nicephoro despotæ reliquit. Continet autem Thesprotos, Acarnanes, Dolopes, prætereaque Corcyræos, Cephallenios et Ithacenses: terminatur ab occasu Adriatico et Jonio mari, versus septentrionem altis montibus Pydno et Acrocerauniis, ab ortu Acheloo flumine, a meridie insulis Corcyra et Cephallenia. Alteram partem Joanni notho filio reliquit: quæ et ipsa continet Pelasgos, Phthiotas, Thessalos, Locros Ozolas: ac versus septentrionem Olympum montem habet, ad meridiem Parnassum, utrumque altissimum et nubibus vicinum. Cæterum duo statim, Michael et Joannes, Nicephori fratris tutelam et curationem ægre ferentes, et alioqui rati habituram eam non bonum ipsis exitum, ad imperatorem profugiunt.

[P. 66] Α'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐξ ἀνθρώπων ἐγεγόνει καὶ Μιχαὴλ ὁ δεσπότης, ὁ τῆς Ἠπείρου καὶ Θετταλίας ἀρχηγός, καὶ παῖδας καταλιπὼν (29)
B ἕνα μὲν νόθον, Ἰωάννην ὄνομα (30), γνησίους δὲ τρεῖς, ὧν καθ' ἡλικίαν πρωτεύων ὑπῆρχεν ὁ ἐπ' ἀδελφιδῇ γαμβρὸς (31) τοῦ βασιλέως Νικηφόρος ὁ δεσπότης· ᾧ κηδεμόνι καὶ ἐπιτρόπῳ κατέλιπεν ὁ πατὴρ ὡς ἀτελεστέρους τὴν ἡλικίαν καὶ ἄζυγας ἔτι τοὺς δύο ἑτέρους υἱέας Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννην. Σχίζει μέντοι καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἐπικράτειαν εἰς δύο μερίδας, ὧν τὴν μὲν μίαν, ἣ δὴ καὶ παλαιὰ ὀνομάζεται Ἤπειρος, ἀφίησι Νικηφόρῳ τῷ δεσπότῃ. Περιέχει δὲ αὕτη Θεσπρωτοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας καὶ Δόλοπας, καὶ πρὸς τούτοις Κερκυραίους καὶ Κεφαλλῆνας καὶ Ἰθακησίους· ὁρίζεται δὲ πρὸς μὲν δύσεως Ἀδριατικῷ τε καὶ Ἰονίῳ πελάγει, πρὸς δ' ἄρκτων ὄρεσιν ὑψηλοῖς τῷ τε Πύδνῳ καὶ τοῖς Ἀκροκεραυνίοις
C ὀνομαζομένοις, ἐκ δ' ἀνατολῶν Ἀχελῴῳ τῷ ποταμῷ, ἐκ δὲ μεσημβρίας τῇ Κερκυραίων νήσῳ καὶ τῇ Κεφαλληνίᾳ· τὴν δὲ ἑτέραν μερίδα ἀφίησιν ὁ πατὴρ Ἰωάννῃ τῷ νόθῳ παιδί· ἣ καὶ αὐτὴ περιέχει Πελασγοὺς καὶ Φθιώτας, ἔτι τε Θεσσαλοὺς καὶ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας· καὶ πρὸς μὲν ἄρκτους Ὄλυμπον ἔχει τὸ ὄρος, πρὸς δὲ μεσημβρίαν τὸν Παρνασόν, ἀμφότερα ὑψηλὰ καὶ ἐς βαθὺν τὸν ἀέρα τὰς κορυφὰς ἀνατείνοντα. Οἱ μέντοι δύο αὐτίκα, Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης, δυσαρεστήσαντες τῇ τοῦ ἀδελφοῦ Νικηφόρου ἐπιτροπῇ καὶ ἐφορείᾳ, καὶ ἄλλως οὐκ εἰς ἀγαθὸν αὐτοῖς πέρας αὐτὴν προχωρήσειν ἐννοοῦντες, φυγάδες ἐς βασιλέα χωροῦσιν.

II. Nothus autem Joannes, effreni impetu et vafro ingenio vir, **111** suis contentus quiescere non poterat, quamvis nuper admodum sebastocratoris honorem ab imperatore consecutus, sed ruptis crebro fœderibus, Romanas provincias populabatur: ut indignatus imperator contra illum mitteret fra-

B'. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀκάθεκτος ὢν τὴν ὁρμὴν καὶ ποικίλος τὴν σύνεσιν, [P. 67] οὐκ ἠρέμει τοῖς οἰκείοις ἀρκούμενος, καὶ ταῦτα τὸ σεβαστοκράτορος ἀξίωμα παρὰ τοῦ βασιλέως πρότριτα εἰληφώς·
D ἀλλὰ συχνὰ παρασπονδῶν τὴν Ῥωμαίων ἐδῄου γῆν· ὡς ἀγανακτήσαντα ἤδη τὸν βασιλέα πέμψαι τὸν

### Variorum notæ.

(27) Hæc pluribus explicavimus in notis ad Alexiadem Annæam pag. 254, et in Gloss. med. Græcit. in v. Μηνολογεῖν. DUCANG.

(28) Non vero αὐτοκράτωρ, cum id nominis sibi solis reservarent patres imperatores, ut docemus in eodem Gloss. in v. Αὐτοκράτωρ, tametsi aliter observarit Joannes Cantacuzenus, cum Matthæo filio *Matthæo imperatore* dicto, is se βασιλέα et αὐτοκράτορα inscripsit, ut docet ejus subscriptio apud Gretserum ad Cantacuz. Hist. pag. 933. DUCANG.

(29) Vide supra lib. II, cap. 8, sect. 1. BOIVIN.

(30) Pachymer. lib. IV, cap. 31. DUCANG.

(31) Vide supra hujus libri cap. 3, sect. ult. BOIVIN.

ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην τὸν δεσπότην κατ' ἐκείνου, πολλὰς πολλαχόθεν ἀθροιζομένας τὰς Ῥωμαίων δυνάμεις ἕπεσθαι τούτῳ κελεύσαντα. Ὃς καὶ συναγαγὼν, ὅση δὴ παροῦσα ἐτύγχανε δύναμις, ἔκ τε Παφλαγόνων ἱππέων ἠθροισμένη καὶ Βιθυνῶν, συγκαταλέξας δὲ καὶ τὰ Κομάνων καὶ Τουρκοπούλων τάγματα, ἀπῄει τὰς πεζικὰς αὐτὸς στρατολογῶν δυνάμεις ἔκ τε Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας. Ὁ μέντοι σεβαστοκράτωρ ἀκούων τὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν δυνάμεων ἔφοδον βέλεσι λογισμῶν ἐδαπάνα τὴν ψυχὴν, ἄπορα πανταχόθεν ὁρῶν τὰ ἑαυτοῦ καὶ οὐκ ἀξιόμαχα πρὸς τοσαύτην παρασκευὴν ἀντιπάλων δυνάμεων. Ὅθεν ἐπεὶ τό γε ὑποπεπτωκότι χρήσασθαι σχήματι καὶ συγγνώμην τῶν ἡμαρτημένων ζητεῖν οὔτ' εὔοδον ἑώρα οὔτε μὴν ἀνύσιμον διὰ τὸ πολλάκις σπείσασθαι μὲν, οὐκ ἐμμεῖναι δ' ἐπὶ μακρὸν ταῖς ὁμολογίαις τῶν σπονδῶν, ὁ δὲ ἄλλην ἐβάδισε γνώμην. Ὀχυρώσας γὰρ καθ' ὅσον ἐξῆν καὶ ἀσφαλισάμενος τὰ ἑαυτοῦ φρούρια περιῄει σύν γε τοῖς ἑαυτοῦ στρατεύμασι πόῤῥωθεν περισκοπῶν τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων γινόμενα, ἴσως ἐλπίζων λόγοις τισὶ καὶ αἰφνιδίοις ἐπιδρομαῖς ταράττειν καὶ ἀκρωτηριάζειν τὸ Ῥωμαίων στρατόπεδον. Ἀλλ' ἄριστα τούτους ὁρῶν πεφραγμένους, καὶ οὐκ ἔξω τῆς νομιζομένης ἐμπειρίας τὰς ἐκδρομὰς ποιουμένους, προαπεγνώκει τὴν πεῖραν καὶ διϊὼν ἄνω καὶ κάτω ἐδεδίει περὶ τῶν ὅλων.

A trem suum Joannem despotam, magnis Romanorum copiis undecunque collectis, et eum sequi jussis. Is igitur coacto exercitu, quantus aderat ex Paphlagonibus et Bithynis equitibus conflatus, adjunctis etiam Comanorum et Turcopulorum turmis, pedestres copias ex Thracia et Macedonia ipse delecturus abiit. At sebastocrator, audito Romanarum virium adventu, cum se ab omni parte destitutum et tanto exercitui imparem esse cerneret, gravissimis curis æstuabat. Nam supplici habitu accedere et delictorum veniam petere, neque expeditum, neque etiam efficax esse judicabat, quod multoties fœdera pepigisset, et pactis nunquam diu stetisset. Itaque aliam viam ingressus, firmatis quantum poterat et munitis suis castellis, cum suis exercitibus B circuibat, eminus circumspiciens quid ab hostibus ageretur: forsitan et spe concepta, insidiis et subitis incursionibus se Romana castra turbaturum et aliqua parte afflicturum. Sed cum omnia optime munita, et disciplinam militarem a Romanis observari cerneret, illo conatu desperato, sursum deorsumque ambulans, summæ **112** rerum metuebat.

Γ'. Ὁ μὲν οὖν σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης ἐν τοσούτοις ὑπῆρχε θορύβοις καὶ φόβοις. Τάχα δ' ἂν καὶ πέρας ἐλάμβανεν αὐτῷ τὸ ζῆν ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, καὶ ἡ ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχία τότ' ἂν ὑπὸ βασιλεῖ ἐγίγνετο, εἰ μὴ μεγάλη τις ἀταξία τε καὶ πλημμέλεια τῶν συστρατευομένων τοῖς ἡμετέροις ἀλλογενῶν ἔσφηλε παρ' ἐλπίδα καὶ λίαν αἰσχρῶς τὰ Ῥωμαίων ἀνέτρεψε πράγματα. Εἰσβαλόντων γὰρ τῶν Ῥωμαίων ἐς τὴν ἐκείνου καὶ μηδενὸς ἀνθισταμένου ῥᾳδίως ὑποποιουμένων ἅπαντα, οὐδὲν ὑγιὲς οἱ συστρατευόμενοι Κόμανοι ἔπραττον, ἀλλὰ πάντας νεὼς καὶ ἀσκητήρια πάντα ἐσύλων, καὶ ἀδεῶς ἐνεπίμπρασαν, καὶ σεμνὰς παρθένους ἠνδραποδίζοντο καὶ ὡς ἀνιέροις ἐχρῶντο τοῖς ἱεροῖς, τοῖς τε ἄλλοις καὶ πρός γε ἔτι ἀντὶ τραπεζῶν ταῖς ἱεραῖς εἰκόσι (32). Καὶ τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγειν; Πάντ' ἔδρων ἀδεῶς, ὅσα χρεὼν ἀσεβέσιν ἀνδράσι. Διά τοι τοῦτο καὶ οὐ καλῶς οὐδ' ὁμολόγως ταῖς ἀρχαῖς τὸ τέλος ἀπήλλαξε τοῦ πολέμου. Δηλώσει δὲ προϊὼν ὁ λόγος.

III. Igitur Joannes sebastocrator in tanto angore et metu versabatur. Ac fortasse eo tempore vivere desiisset, illiusque ditio ab imperatore occupata esset, nisi exterorum commilitonum immodestia et C omnia licentia rem Romanam præter spem labefactasset, et fœdissime pervertisset. Nam cum Romani impressionem in illius fines fecissent, et resistente nemine omnia facile subigerent, Comani cum iis militantes nihil frugi faciebant, sed omnia fana, omnia monasteria spoliabant et impune cremabant, et venerabiles virgines captivas abducebant, ac sacris ut profanis abutebantur cum aliis rebus, tum sacrosanctis imaginibus, quas pro mensis habebant. Et quid multis est opus? sine ullo metu faciebant omnia, quæ impiorum hominum consuetudo fert. Quamobrem belli exitus non bonus, nec principiis consentaneus fuit, ut progressu orationis ostendetur.

Δ'. Ἐπεὶ γὰρ ἧκεν ἄγων τὴν στρατιὰν ὁ δεσπότης Ἰωάννης, τὰ μὲν τῶν πολιχνίων αὐτίκα ὑπέκυπτον· τὰ δὲ ταῖς τῶν τόπων ὀχυρότησι θαῤῥοῦντα ἀνθίσταντο μέχρι τινός· ἔπειτα καὶ ταῦτα ὑπέκυπτον, ἀντέχειν εἰς τέλος ἥκιστα δυνάμενα πρὸς τὰς βιαίας τῶν πολεμικῶν μηχανημάτων ἐπιφοράς. Ὅ γε μὴν σεβαστοκράτωρ [P. 68] ἀπογνοὺς πανταχόθεν εἰς ὀχυρώτατον καταφεύγει φρούριον τὸ τῶν Νέων Πατρῶν ἐπικεκλημένον. Ἔνθα δὴ καὶ κυκλοῦσιν αὐτὸν οἱ πολέμιοι καὶ συχνόν τινα χρόνον πολιορκοῦσι περικαθήμενοι. Τὸ μέντοι φρούριον

D IV. Nam cum Joannes despotes exercitum secum adducens advenisset, oppidula partim statim deditionem faciebant, partim situ locorum freta aliquandiu resistebant; mox bellicarum machinarum violentis ictibus ad extremum sustinendis imparia, ipsa etiam sese submittebant. Quare sebastocrator Joannes, rebus omni ex parte desperatis, novas Patras (id munitissimo castello nomen est) se recepit: ubi eum hostes circumcludunt et longo tempore circumsessum oppugnant. Id castellum in edito monte situm bellicas **113** machinas facile contem-

Variorum notæ.

(32) Quippe apud Græcos picturæ ac imagines in ligno, rarius in linteis delineabantur. Vide Glossar. med. Græcit. in Κηρογραφία. Ducang.

iubat : sed ob multitudinem hominum ibi inclusam, rerum necessariarum penuriam metuebat. Itaque sebastocrator inops consilii multis curis distrahebatur, et urgentium malorum remedium quærens animum in omnes partes versabat. Tandem post multas deliberationes consilium mirum ac plane divinum init : quod, ut sacrum et arcanum, penes se ipsum religiose custodit, ac nemini communicat, nisi urbis custodi. Nam arcanum plurium auribus quam unius commissum multifariam erumpit : amissoque arcani nomine, fama pervulgata dici debet, tota castra tam amicorum quam hostium permeans. Unde ille, quippe vir prudens et hujus rei non ignarus, callide suum commentum struxit, quod erat hujusmodi.

A ἐκεῖνο τῶν Νέων Πατρῶν ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ ὄρους ἱδρυμένον ῥᾷστα μὲν τῶν πολεμικῶν κατεφρόνει μηχανημάτων· διὰ δὲ τὸν ἔνδον ἀποκλεισθέντα πολυάνθρωπον ὄχλον ἀπορίαν ἐδεδίει τῶν ἀναγκαίων. Διὸ καὶ ἀμηχανίᾳ παντοδαπῇ τὴν ψυχὴν ὁ σεβαστοκράτωρ ἐμερίζετο καὶ ἄνω καὶ κάτω τὸν λογισμὸν περιέστρεφε, τῶν περιισταμένων δεινῶν λύσιν ζητῶν. Ὀψὲ δὲ μετὰ πολλὰς στροφὰς λογισμῶν εἰς ἔννοιαν ἐληλύθει ξένην καὶ δαιμονίαν ὡς ἀληθῶς· ἣν ὥσπερ ἱεράν τινα καὶ ἀπόῤῥητον ἐταμίευσεν ἐν ἑαυτῷ, οὐδενὶ κοινωσάμενος τῶν ἁπάντων, πλὴν ἢ μόνῳ τῷ τοῦ ἄστεος φύλακι. Τὸ γὰρ εἰς πλείους μιᾶς ἀκοῆς διασπαρὲν μυστήριον πολύχουν ἀνίσχει γεώργιον καὶ τὴν ἐπωνυμίαν οὐκ ἔτι μυστήριόν ἐστιν, ἀλλὰ διαπρύσιος φήμη, ὅλα στρατόπεδα παραμείβουσα γνήσιά τε καὶ πολέμια. Ὅθεν καὶ αὐτὸς συνετὸς ὢν καὶ τῶν τοιούτων οὐκ ἀδαὴς συνετῶς τὸ σοφὸν ᾠκονόμησε βούλευμα ἑαυτοῦ. Ἦν δὲ τοῦτο τοιοῦτον.

V. Observata nocte, in qua ob interlunium profundæ tenebræ terram circumirent, fune se de muro demittit. Deinde, cum alius transitus ei non pateret, clam in Romana castra laceris vestibus ingreditur : et ne agnosceretur, magna voce et verbis aliquantulum barbaris, velut amissum equum quæritans clamat, et sic tota castra pervadit ac prætérit. Turba vero militaris eum deridet et exsibilat, et suavissimis dicteriis exagitat. His dolis castra cum pertransisset, et longissime abesset,

**114** monasteriolum quoddam remotum adit, et soli præposito sese quis sit indicat : a quo quinque jumentis et totidem famulis acceptis, sub auroram monte Thermopylarum superato, postridie in Bœotiam pervenit, ac tertio inde die in Atticam : ubi et Athenarum ducem convenit, cui pecuniam promittit, splendidasque et opulentissimas liberorum affinitates : tum ab eo auxilium petit, et pacta magna mercede milites accipit quingentos, omnes Athenienses delectos.

B Ε'. Νύκτα παραφυλάξας, ἐν ᾗ τῆς σελήνης τῷ ἡλίῳ συνοδευούσης σκότος βαθὺ περιτρέχει τὴν γῆν, σχοίνῳ τοῦ τείχους καθίησιν ἔξω ἑαυτόν· κἄπειτα οὐχ ἑτέρας οὔσης αὐτῷ παρόδου, λάθρα κατῆει ἐς τὸ τῶν Ῥωμαίων στρατόπεδον ἐν διεῤῥωγόσι τισὶν ἐνδύμασι· καὶ τοῦ λαθεῖν ἕνεκα μεγάλῃ τῇ φωνῇ καὶ βαρβαριζούσῃ μικρόν πως τῇ διαλέκτῳ, ὡς ἀπολωλεκὼς τὸν οἰκεῖον δῆθεν ἵππον ἐζήτει, διιὼν καὶ παραμείβων οὑτωσὶ τὸ στρατόπεδον ἅπαν. Οἱ δὲ πολλοὶ τοῦ στρατοῦ κατεγέλων ἀκούοντες αὐτοῦ καὶ ὑπεσύριζον καὶ ἡδυτάταις εἰρωνείαις ἐχλεύαζον. Ἀλλ' ἐκεῖνος δόλοις τοιούτοις παρελθὼν τὸ Ῥωμαίων στρατόπεδον καὶ πάνυ τοι πόῤῥω γενόμενος περί τι μονύδριον γίνεται τῶν ὑπερορίων, καὶ γνώριμον ἑαυτὸν καταστήσας μόνῳ τῷ τῆς μονῆς ἐπιστάτῃ C ὑποζύγια πέντε καὶ θεραπόντων τοσούτους λαμβάνει παρ' αὐτοῦ· καὶ ἅμα ἕῳ διαβὰς τὸ τῶν Θερμοπυλῶν ὄρος δευτεραῖος ἐς Βοιωτίαν ἀφίκετο· τριταῖος δ' αὖθις ἐκεῖθεν εἰς Ἀττικήν· ἔνθα δὴ καὶ τῷ τῶν Ἀθηνῶν ἐντυγχάνει δουκί· (33) καὶ χρήματα ὑπισχνεῖται καὶ κήδη λαμπρὰ (34) τῶν τέκνων πολὺν ἐπαγόμενα πλοῦτον· καὶ ἐπὶ τούτοις αἰτεῖ καὶ λαμβάνει συμμαχίαν ἐπὶ συμφωνίᾳ μεγάλων μισθῶν, πεντακοσίους τοὺς πάντας κατ' ἐκλογὴν Ἀθηναίους.

VI. At Romanorum exercitus, sebastocratorem Joannem in castello esse ratus, perstabat in obsidione, et crebris velitationibus mœnia lacessebat (neque enim erat unde machinæ admoveri possent) : atque omnes circum exitus observabat, necubi Joannes furtim elaberetur, sed aut sponte deditionem facere cogeretur, aut invitus a civibus dederetur duplici malo pressis, obsidione, atque intus penuria rerum necessariarum. Et hi quidem ita securi desidebant; quidam vero etiam e castris excurrebant, alii prædatum adversus finitimos Achæos; alii venatum : in quos primos ita dissipatos incidit Joannes sebastocrator cum quingentis illis Atheniensibus; eosque partim illico capit, partim usque

Ζ'. Ὁ δὲ Ῥωμαίων στρατὸς ἐντὸς εἶναι νομίζων τὸν σεβαστοκράτορα Ἰωάννην περιεκάθητο διηνεκῶς, ἀκροβολισμοῖς τισι κατὰ τῶν τειχῶν χρώμενος (οὐ γὰρ εἶχεν ὅθεν ἂν ἐπαγάγοι τὰς μηχανάς), καὶ αὖ τὰς διεξόδους κύκλῳ παραφυλάττων, ὡς μὴ λάθῃ διαδρὰς ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' εἰς ἀνάγκην ἔλθῃ, ἢ προδότης ἐθελοντὴς ἑαυτοῦ γενέσθαι, ἢ προδοθῆναι μὴ θέλων αὐτὸς [P. 69] παρ' ἑκόντων τῶν πολιτῶν, δυσὶ πιεζομένων κακοῖς, τῇ τε πολιορκίᾳ καὶ τῇ D τῶν ἀναγκαίων ἔνδοθεν στενοχωρίᾳ. Οἱ μὲν οὖν οὕτως ἐκάθηντο ἀπεριμερίμνως. Τινὲς δὲ καὶ τοῦ στρατοπέδου παρεξήλαυνον, οἱ μὲν λείας ἕνεκα ἐπὶ τοὺς ὁμόρους τῶν Ἀχαιῶν, οἱ δ' ἐπὶ κυνηγέσια· οἷς ἐπεισπίπτει πρώτοις ὁ σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης

## Variorum notæ.

(33) Pachymer. ἐκεῖσε μὲν τὸν μέγαν κύριον ἐμονοποῦντά οἱ, Συριωάννης γὰρ κατὰ γλῶτταν ἐλέγετο, Joannes scilicet *de la Roche*, dux Athenarum et Thebanorum dominus, de quo supra ad cap. 5, sect. 2. Ducang.

(34) Pachymer. εἰς πίστιν δὲ τῶν σπονδῶν ἑαυτοῖς καὶ κῆδος γενέσθαι, ὡς λαβεῖν ἐκεῖνον γαμβρὸν ἐπὶ θυγ. *pl.* Ducang.

μετὰ τῶν πεντακοσίων (35) Ἀθηναίων ἐκείνων, οὑτωσὶ διεσκεδασμένοις· καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν εὐθὺς αἱρεῖ, τοὺς δὲ διώκει μέχρι τοῦ στρατοπέδου· ὡς τῷ ἀπροσδοκήτῳ καὶ αἰφνιδίῳ τοῦ πράγματος θόρυβον ἐγγενέσθαι τῷ Ῥωμαίων στρατῷ καὶ ταραχὴν λογισμῶν τοῖς τε ἄλλοις στρατηγοῖς καὶ αὐτῷ δὴ Ἰωάννῃ τῷ δεσπότῃ, νομίσασιν ἢ τὸν Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας ἥκειν πρίγκιπα (36) μετὰ πλήθους ἀξιολόγου, ἢ Θηβαίων καὶ Εὐβοέων καὶ Ἀθηναίων στρατὸν παμπληθῆ μετὰ δουκὸς τοῦ αὐτῶν ἀρχηγοῦ πρὸς βοήθειαν ἐξιέναι τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου. Ὅθεν πρὶν ἐκείνους ἐπιστῆναι, λάθρα καὶ κατὰ μικρὸν οἴκοθεν ὁ Ῥωμαίων στρατὸς διελύετο· καὶ ἄλλος ἄλλον συχνὰ προλαμβάνοντες ἔφευγον ἀμεταστρεπτί, καὶ πολλὰ τῶν στρατηγῶν ἐπιβοωμένων καὶ καρτερεῖν κελευόντων, οἱ δὲ οὐχ ὑπήκουον, ἀλλ' ἅμα πάντες ἔθεον τὴν αὐτὴν ἀμεταστρεπτί· ὡς καὶ αὐτοὺς ἤδη τοὺς στρατηγοὺς ξύν γε τῷ δεσπότῃ Ἰωάννῃ συνιδόντας ὡς κατὰ χώραν μένουσιν ὄλεθρος ἕπεταί σφισι προφανής, μετὰ τοῦ μηδέν τι γενναῖον ἔργον καὶ ἀξιόλογον πεπραχέναι, ἕτερον πέρας οὐ μάλα τῆς ὥρας ἐθελούσης χαρίζεσθαι, ἐπὶ πόδα λοιπὸν ἀναγκασθῆναι κατὰ τὸ λεληθὸς ἀναχωρεῖν ἅμα τῷ περιλειφθέντι ἐκ Παφλαγόνων στρατεύματι μετὰ τάξεως μέντοι τινὸς καὶ ἐμπειρίας στρατηγικῆς.

Ζʹ. Τοῦ δὲ τοιούτου πταίσματος οὕτω παρ' ἐλπίδα Ῥωμαίοις συμβάντος δι' ἔκτισιν ὧν ἐπεπράχεσαν ἐκεῖσε ἀσεβημάτων οἱ συστρατευόμενοι Κόμανοι, τὰς πύλας εὐθὺς οἱ ἐκ τοῦ φρουρίου ἀναπετάσαντες καταθέουσι πανδημεί, καὶ εἰς ταὐτὸν ἔρχονται τῷ τε σεβαστοκράτορι Ἰωάννῃ καὶ τοῖς συμμάχοις· καὶ κατακολουθησάμενοι ἅττα ἐχρῆν, οἱ μὲν αὐτόθι κατὰ χώραν μένειν προὐτράπησαν εἰς συλλογὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν σκηνῶν καὶ ἵππου καὶ τῆς πάσης ἀποσκευῆς καὶ τοῦ παντοδαποῦ πλούτου, ὅν τε οἴκοθεν ἦχον αὐτοὶ ἐπαγόμενοι, καὶ ὃν ἐκ τῆς λείας προσεκτήσαντο· οἱ δὲ κατὰ νώτου Ῥωμαίοις ἕπονται σποράδην ἄλλοις ἄλλοσε διεσκεδασμένοις· καὶ τοὺς μὲν ξίφος ἀνταιρομένους ἔκτεινον· ὅσοι δὲ συλλαμβανόμενοι οὐκ ἀντεῖχον, οὗτοι δὲ καὶ αὐτοῦ γε δὴ τοῦ χιτωνίσκου γυμνούμενοι μετὰ μόνης ἀπελύοντο τῆς ἀναξυρίδος. Νόμος γάρ ἐστιν οὗτος (37) ἄνωθεν ἐκ διαδοχῆς ἀεὶ κατιὼν ἐς τοὺς ἀπογόνους ἀκήρατος, οὐ μόνον Ῥωμαίοις καὶ Θετταλοῖς, ἀλλὰ καὶ Ἰλλυριοῖς καὶ Τριβαλλοῖς καὶ Βουλγάροις, διὰ τὴν τῆς πίστεως ταὐτότητα τὰ μὲν πράγματα μόνα σκυλεύειν, τὰ δὲ σώματα μὴ ἀνδραποδίζεσθαι, [P. 70] μηδὲ φονεύειν ἔξω τῆς πολεμικῆς παρατάξεως μηδένα. Καὶ εἰ μὴ φθάσαν τὸ τῆς ἑσπέρας σκότος τὸν τῶν διωκόντων πολεμίων ἀνεχαίτισε δρόμον, τάχ' ἂν ἐς μείζω τῶν εἰρημένων τὰ δεινὰ τοῖς φεύγουσιν ἀπήντα τὸ πέρας· ἀλλὰ τῆς ἑσπέρας καταλαβούσης, οἱ μὲν πολέμιοι μετὰ τοῦ σεβαστοκράτορος ἀνεχώρησαν εἰς τοὐπίσω τῇ παραλόγῳ νίκῃ γαυρούμενοι· οἱ δὲ τὸν κίνδυνον διαφυγόντες Ῥωμαῖοι σύνδυο καὶ σύντρεις καὶ πλείους ἐπὶ πλείοσι περὶ τὸν δεσπότην Ἰωάννην ἠθροίζοντο, τῇ λύπῃ συγκεχυμένον ἐπὶ τῇ

A ad castra persequitur; ut ex re inopinata et subita tumultus in exercitu Romano 115 oriretur, et, cum alii duces, tum Joannes ipse despotes perturbaretur, eo quod crederent aut Peloponnesi et Achaiæ principem cum justis copiis adesse, aut magnas Thebanorum, Eubœorum et Atheniensium copias cum suo duce exiisse, Joanni sebastocratori opem laturas. Igitur priusquam illi irruerent, clam et paulatim Romanus exercitus suapte divellitur: et alii alios subinde prævertentes, contento cursu fugiunt, ducibus quidem multum reclamantibus et manere jubentibus, illis autem non audientibus, sed effuse fugientibus. Itaque et ipsi duces cum Joanne despota, cum sibi, si manerent, certum exitium imminere prospicerent, ac prætcrea nullum B se egregium aut memorabile facinus edituros, ipsa occasione non alium exitum spondente, cessim ac furtim pedem referre coacti sunt cum reliquiis Paphlagonum, conservato tamen ordine ac disciplina militari.

VII. Hac tam insperata clade Romanis oblata, cujus causa fuere Comanorum commilitonum sacrilegia in iis locis commissa, oppidani statim patefactis portis universi erumpentes ad Joannem sebastocratorem et ad socios conveniunt. Cum quibus quantum opus erat collocuti, partim ibi jubentur manere ad colligendum Romana tabernacula, equos, impedimenta quælibet et omnigenas divitias, quas C Romani sive ipsimet secum domo attulissent, sive e 116 præda coegissent: partim tergis Romanorum inhærent palantium ac dispersorum; ac si qui resistant, eos occidunt: qui vero comprehensi se non defendant, eos etiam interula exuta, nec relicta ulla veste præter femoralia, dimittunt. Institutum enim hoc a majoribus constanter ad posteros propagatum servatumque fuit, non modo a Romanis et Thessalis, sed Illyriis etiam, et Triballis et Bulgaris, propter religionis communionem, spolia tantum auferenda: homines vero nec ad servitutem rapiendos, nec extra aciem occidendos esse. Ac nisi vespertinæ tenebræ offusæ hostium persequentium cursum inhibuissent, pejus fortasse quam D dictum est cum fugientibus actum esset. Sed nocte oborta ipsi quidem hostes cum sebastocratore inopinata victoria elati retro abierunt. Qui vero periculum evaserant Romani, bini ac terni, et subinde plures ad despotam Joannem confluebant, tristem et confusum ob improvisum illum et infaustum eventum. Hoc miserabili habitu ad vicina Demetriadi loca pervenerunt. Urbs ea quondam Sicyon dicta, post a Demetrio Poliorcete occupata, nomen ejus assumpsit. Fuit autem hic unius ex Alexandri

## Variorum notæ.

(35) Trecentos duntaxat equites fuisse scribit Pachymer. d. cap. 31. DUCANG.

(36) Guilelmum Villhaduinum, de quo supra. DUCANG.

(37) Nescio an istius moris alius scriptor meminerit. DUCANG.

successoribus filius, nempe Antigoni, cui Asia cis Euphratem paruit.

A παραδόξῳ ταύτῃ διαμαρτίᾳ. Οὕτω δ' ἔχοντες δυστυχῶς καταντῶσιν ἐς τὰ πλησίον τῆς Δημητριάδος χωρία. Πόλις δὲ αὕτη Σικυὼν μὲν πρότερον ἐπικεκλημένη, ὕστερον δὲ τὴν ἐπωνυμίαν πρὸς τὸν κτησάμενον μετενεγκοῦσα, Δημήτριον δηλαδὴ τὸν Πολιορκητὴν, ὃς ἐτύγχανε παῖς τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων ἑνὸς Ἀντιγόνου, τοῦ τῆς Ἀσίας κατάρξαντος, ὁπόσην ὁ ποταμὸς Εὐφράτης ἔνδον ὁρίζει.

## CAPUT X.

*De sinu Pelasgico. Imperatoria classis insulas a Latinis occupatas vexat. Cretensium et Eubœensium classis. Naves Romanas in sinu Pelasgico stantes pene opprimit. Prælium navale. Navium moles, forma, apparatus. Philanthropenus Romanæ classis præfectus suos adhortatur. Pugnæ exitus. Romani fugiunt. Joannes despotes recens a terrestri clade pugnam instaurat. Hostes in fugam vertit. Insignia despotica cur nunquam deinceps gestaverit.*

117 I. Enimvero vix ex hac mœstitia recreatis ad ud malum priore haud minus nuntiatur, quod jam narrabo. Sinus est, quem Pelasgicum vocant, in mediterranea longissime excurrens, Ossamque et Pelium versus septentrionem relinquens. Sunt autem ii montes altissimi. Hujus sinus extremitatem urbs Demetrii supra dicta attingit. Imperatoria vero B classis insulas quæ a Latinis occupabantur præter et circum navigando infestabat. Id malum intolerabile Latinis erat, iis præsertim qui Cretam incolebant, nec minus Eubœam tenentibus. Igitur inita concordia classem instruunt, non ut adversus imperatoriam classem apertum bellum susciperent (quod perinde esset ac si in cœlum jacularentur), sed ut navalibus imperatoris copiis ingruentibus, sua promontoria custodirent, seseque defenderent, simul et terra et mari pugnam cientes.

Α'. Ἀλλὰ γὰρ (38) οὔπω τελέως τῆς ἀθυμίας ἀναλαβεῖν ἑαυτοὺς ἠδυνήθησαν ταυτησὶ, καὶ δεύτερον ἀγγέλλεται τούτοις δεινὸν καὶ τοῦ προλαβόντος οὐκ ἔλαττον, ὃ δὴ καὶ λέξων ἔρχομαι. Κόλπος ἐστὶ Πελασγικὸς οὑτωσί πως καλούμενος, ἐπὶ πλεῖστον τῆς μεσογείου παρεξιὼν καὶ πρὸς ἄρκτους ἀφιεὶς τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸ Πήλιον. Ὄρη δὲ ταῦτα πρὸς ὕψος τὰς κορυφὰς ἀναπέμποντα μέγιστον. Τοῦ δὴ τοιούτου κόλπου κατὰ τὸ ἀκρότατον καὶ ἡ προειρημένη παραψαύει πόλις τοῦ Δημητρίου. Ὁ δὲ βασιλικὸς στόλος τὰς ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχομένας νήσους παραπλέων καὶ περιπλέων κακῶς διετίθει· καὶ ἦν τοῦτο δεινὸν τοῖς Λατίνοις ἀφόρητον· πάντων δὲ μάλιστα τοῖς ὅσοι τὴν Κρήτην οἰκοῦσι καὶ πρός γε δὴ τοῖς ὅσοι τὴν Εὔβοιαν· οἳ δὴ καὶ συνθέμενοι ναυτικὸν ἐξαρτύουσιν, οὐχ ἵνα φανερὸν ἐγείρωσι πόλεμον κατὰ τοῦ βασιλικοῦ στόλου (τοῦτο γὰρ ὅμοιον τούτοις ἐδόκει, ὥσπερ ἂν εἰ εἰς οὐρανὸν ἐπεχείρουν τοξεύειν), ἀλλ' ἵν' ἐπιούσης τῆς ναυτικῆς τοῦ βασιλέως δυνάμεως, τὰς ἑαυτῶν παραφυλάττωσιν ἄκρας καὶ ἀντέχωσιν ἀπὸ γῆς ὁμοῦ καὶ θαλάττης μαχόμενοι.

II. Contigit autem, ut sub hoc tempus impera- C toriæ triremes amplius quinquaginta sinum hunc ingressæ velut in tuto portu considerent. Ac Cretenses et Eubœi pridem occasionem captantes et illis insidiantes, tempus ad invadendum illas opportunius aliud sibi dari non posse putaverunt. Itaque triremibus et quadriremibus suis quam celerrime instructis, quæ paulo plures triginta erant, et ligneis turribus in plerisque ad proram exstructis, cursum accelerant: ut priusquam imperatorii ipsorum 118 accessum animadverterent, ipsi naves occuparent, et ex navalibus detraherent vacuas vectoribus, qui interim securi et incauti in terra versarentur. Quæ res, nisi Dominus præter exspectationem opem Romanis attulisset, hostibus e sententia successisset. Nam Romani adventum Cretensium et Eubœorum senserunt, sed angustiæ temporis eos ita ut oportebat armari non siverunt. Tamen solutis anchoris festinanter et ut se habebant in altum provehuntur: et magnam utrique alacritatem præ se ferunt, minus quindecim stadiis a litiore distantes.

Β'. Συνέβη γοῦν κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ τὰς βασιλικὰς τριήρεις ὑπὲρ τὰς πεντήκοντα οὔσας ἐν τῷδε τῷ κόλπῳ τὸν εἴσπλουν ποιησαμένας ὡς ἐπ' ἀσφαλοῦς ἐνορμίσασθαι. Οἱ δὲ Κρῆτες καὶ Εὐβοεῖς πάλαι καιροφυλακοῦντες [P. 71] καὶ ναυλοχοῦντες αὐτὰς, οὐχ ἕτερον τούτου βελτίονα ἐς τὸ ἐπιθέσθαι αὐταῖς ἐνόμισαν ἔχειν καιρόν. Καὶ δὴ τὴν ταχίστην συσκευασάμενοι τὰς τριήρεις καὶ τετρήρεις αὐτῶν μικρὸν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα οὔσας καὶ πύργους ξυλίνους ταῖς πρώραις τῶν πλειόνων ἐπιστήσαντες ταχυναυτοῦσιν· ὡς ἂν πρὶν αἰσθέσθαι τοὺς βασιλικοὺς τὸν τούτων ἐπίπλουν, αὐτοὶ προκαταλαβόντες ἐκ τοῦ ναυστάθμου κενὰς τῶν ἐπιβατῶν τὰς ναῦς ἐφελκύσωνται, ἔξω περὶ τὴν γῆν ἀπεριμερίμνως τηνικαῦτα διατριβόντων αὐτῶν. Ὃ δὴ καὶ, εἰ μὴ D Κύριος ἀπροσδόκητον χεῖρα παρεῖχε Ῥωμαίοις, κατὰ τὴν τῶν ἐχθρῶν ἂν ἐς τέλος συνεπεπτώκει βούλησιν. Ἤσθοντο μὲν γὰρ καὶ Ῥωμαῖοι τὸν τῶν Κρητῶν καὶ Εὐβοέων ἐπίπλουν· ἀλλὰ στενὸς τυγχάνων ὁ καιρὸς χώραν ὁπλίσασθαι, ὡς ἐχρῆν, οὐκ ἐδίδου. Ἄραντες δ' ὅμως ἐκ τῆς γῆς κατὰ σπουδὴν ὡς εἶχον ἀνήχθησαν· καὶ γίνεται προθυμία πολλὴ παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, πεντεκαίδεκα σταδίων οὐκ ἔλαττον ἀπεχόντων τῆς γῆς.

III. Ac hostiles quidem naves mole et pondere præstabant, tam ob magnitudinem, quam ob arma-

Γ'. Αἱ μέντοι πολέμιαι νῆες ὄγκον εἶχον καὶ βάρος ὑπὸ μεγέθους καὶ ὁπλίσεως καινοτέρας καὶ ὥσπερ

Variorum notæ.

(38) Rem attigit Pachymer. lib. IV, cap. 32; ut et Phranzes, lib. I, cap. 6. DUCANG.

πόλεις ἐπὶ θαλάττης κινούμεναι σχολαιότερον παρετάσσοντο. Αἱ δὲ Ῥωμαϊκαὶ τοσοῦτον ἠλαττοῦντο μεγέθει τῶν πολεμίων, ὅσον πλήθει τὰς τῶν πολεμίων ὑπερεῖχον· εὔστροφοι δ' ἦσαν ἄλλως καὶ ταχεῖαι πρὸς κύκλωσιν, ἀλλ' οὐκ ἀντίῤῥοπον ἔχουσαι τὴν παρασκευὴν τῆς ὁπλίσεως. Ὅμως ἀντιπαρετάσσοντο καὶ αὗται, οὐ τοσοῦτον πρὸς ναυμαχίαν, εἰπεῖν, ὅσον πρὸς τειχομαχίαν. Τείχεσι γὰρ ἐῴκεσαν αἱ τῶν πολεμίων πρῶραι σοβαρῶς ἐστεφανωμένοις ὁπλίταις ἀκμαιοτάτοις. Ὁ μὲν οὖν ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ Ῥωμαίων, ὁ Φιλανθρωπηνὸς, ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος ὢν περιῄει παραθαῤῥύνων πρὸς πόλεμον τοὺς ὁπλίτας, ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ κέρως γινόμενος, ποτὲ δ' ἐπὶ τοῦ εὐωνύμου· κατὰ στόμα μὲν δὴ ταῖς τῶν πολεμίων πρώραις ἐμβάλλειν αἱ Ῥωμαϊκαὶ νῆες οὐκ εἶχον, τῶν πολεμίων ὥσπερ ἐκ γῆς στερεᾶς ἀφ' ὑψηλοῦ λίθους μεγάλους καὶ συνεχεῖς βαλλόντων ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς ἄφεσιν ἄνωθεν ἐπιτήδεια, καὶ μάλα κακῶς διατιθεμένων αὐτούς. Ὅθεν παρὰ πλευρὰν ἐπιοῦσαι τὰς ἐμβολὰς καθόσον ἐξῆν ἐποιοῦντο. Τὸ μὲν οὖν εὐώνυμον κέρας τῶν πολεμίων ἐπόνει πληττόμενον, ἕωθεν τοῦ ἡλίου τὰς ὄψεις συγχέοντος σφῶν· τὸ δὲ δεξιὸν κραταιότερον ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ναυσὶν ἐγκείμενον, ἐνίκα λαμπρῶς καὶ δεινῶς ἐτραυμάτιζε τοὺς Ῥωμαίων ὁπλίτας τε καὶ ἐρέτας· ὡς ἀπογινώσκοντας ἤδη τούτους διεκπίπτειν καὶ παρὰ τὴν γῆν τρεπομένους ἐξιέναι, κενὰς ἐπὶ τῆς ψάμμου τὰς ναῦς ἀφιέντας. Καὶ εἰ μὴ ὁ τοῖς ἀπόροις εὐπορίαν διδοὺς καὶ τοῖς ἀνελπίστοις ἐλπίδα Θεὸς ἀπροσδόκητον τότε καὶ Ῥωμαίοις ἐχαρίζετο χεῖρα, [P. 72] τάχ' ἂν ἐς ᾅδην εἰπεῖν τὰ Ῥωμαίων τότε ξυνωθεῖτο πράγματα δυσὶ μεγάλοις ἅμα περιπεπτωκότα πταίσμασιν.

Δ'. Ἀλλὰ θαυμάσειεν ἄν τις τὴν ἀνεξερεύνητον πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, πῶς τὸ παράδοξον τῆς ἠπείρου σφάλμα παραδοξοτέραν τῇ θαλάττῃ τὴν ἀσφάλειαν ἐπορίζετο. Ὁ γὰρ τοῦ βασιλέως αὐτάδελφος Ἰωάννης ὁ δεσπότης μετὰ τῶν ἐκ τοῦ ἠπειρωτικοῦ ἐκείνου πολέμου διασωθέντων (39) ἔγγιστά που ποιούμενος τὰς διατριβὰς ᾔσθετο γινομένης τῆς ναυμαχίας ἐκείνης καὶ διακωδωνιζομένης ἤδη τῆς φήμης ἄχρι τῆς μεσογείου, καὶ παρελθὼν ἐς τὴν παραλίαν τοῦ κόλπου ὁρᾷ θέαμα ἐλεεινὸν, κινδυνεύουσαν ἤδη καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Ῥωμαίων δύναμιν· καὶ αὐτίκα τοῦ ἵππου ἀποπηδήσας μετὰ πολλῶν τῶν δακρύων ῥίπτει τὰ τῆς δεσποτικῆς ἀξίας σύμβολα, « Γυμνὸς, » λέγων, « ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι σήμερον. » Εἶτα κατὰ κεφαλῆς ἐπάσατο χόνιν, καὶ βύθιόν τι στενάξας ἐβόα πρὸς Κύριον, ὀξεῖαν ἐκεῖθεν ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν· μὴ καὶ ταύτης ἐπὶ νεαρᾷ τῇ προτέρᾳ τῆς ἥττης ἐπενεχθείσης Ῥωμαίοις, ἐς τέλος ἀνατετράφθαι καὶ ἀπολωλέναι τὰ Ῥωμαίων γένοιτο πράγματα. Καὶ μὲν δὴ σύμμαχον ἑαυτῷ θαῤῥήσας ἔσεσθαι τὸν Θεὸν ἔργου εἴχετο· καὶ τοὺς δοκιμω-

A turam novam, et urbium instar per mare ambulantium, tarde ad pugnam sese præparabant. Romanæ vero tantum magnitudine inferioses erant hostilibus, quantum numero superiores: alioqui sane celeres et agiles ad hostem circumveniendum, sed paribus armis haudquaquam instructæ. Tamen et ipsæ contra in aciem producebantur, non tam cum navibus quam cum mœnibus pugnaturæ. Nam proræ hostium similes mœnibus erant, militum robustissimorum corona cum fastu circumdatis. Porro classis Romanæ præfectus Philanthropenus prætoria nave circumvectus milites suos confirmabat, et nunc in dextro, nunc in sinistro cornu versabatur. Romanæ autem **119** naves in adversas hostium proras impetum facere non poterant, hostibus vel- B ut e stabili solo magna saxa continenter in eos ex editiore loco jaculantibus, et alia quæ deorsum commode mittuntur, pessimeque eos accipientibus. Quare ad latus euntes impressionem quatenus dabatur faciebant. Ac sinistrum hostium cornu impulsum laborabat, matutino sole oculos eorum confundente. Dextrum vero naves Romanas violentius premens aperte vincebat, graviterque et milites et remiges vulnerabat, ut jam ii rebus desperatis sese proriperent, et fusi fugatique in terram evaderent, navibus vacuis in arena derelictis. Itaque nisi is qui res impeditas expedit, et desperatis spe bona prælucet Deus, tum quoque Romanis insperantibus opem tulisset, fortasse is ultimus fuisset rei Ro- C manæ interitus, duabus simul cladibus magnis oppressæ.

IV. Sed merito aliquis admiretur inscrutabilem Dei providentiam, qua effectum est ut clades terrestris inopinata salutem classi afferret magis inopinatam. Nam imperatoris frater Joannes despotes, qui in proximo cum iis qui cladem terrestrem evaserant versabatur, pugnam illam navalem conseri animadvertit; cujus fama in mediterraneum usque jam vagata percrebuerat. Itaque ad illius sinus oram progressus miserabile spectaculum videt, navales Romanorum vires ipsas quoque in periculum adductas; ac statim ex equo desiliens despotica in- D signia **120** cum multis lacrymis abjicit; ac, «Nudus, inquit, ex utero materno sum egressus, nudus etiam hodie discedam.» Tum caput pulvere conspersit, et ab imo suspirans clamavit ad Dominum, subitum ab eo auxilium implorans, ne post recentem cladem altera hac illata Romanum imperium funditus periret atque everteretur. Deinde futurum sibi adjutorem Deum confisus rem aggreditur: milites probatissimos, ex pedestribus copiis delectos, omni diligentia navibus imponit; item sagittarios, funditores et quidquid ferentariorum

## Variorum notæ.

(39) *Qui cladem terrestrem evaserant.* Ita vertendum, non ut Wolfius, *qui cladem Epiroticam evas.* Boivin.

erat alios super alios crebro submittit; vulneratos A subinde recipit, et iis vicissim alios recentes ac vegetos substituit, et hos quidem ipsos maximam partem lapidibus adversus hostem armatos. Quod cum ad vesperam usque faceret, victoriam de hostibus reportat; quorum omnes naves a Romanis captæ sunt, duabus exceptis, quæ fuga evaserunt. Proinde omnis exercitus laudes Deo cecinit gratiasque persolvit, salutem et victoriam præter spem iis largito. Cæterum frater imperatoris Joannes, despoticæ dignitatis insignibus omnibus depositis, ut diximus, sic Byzantium sine ornamentis rediit, eoque habitu reliquum vitæ exegit.

τέρους τῶν ὁπλιτῶν τῆς πεζικῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἀπολεξάμενος, οἵαις σπουδαῖς ἐνεβίβαζεν εἰς τὰς ναῦς, καὶ ἅμα ἄλλους ἐπ' ἄλλοις συχνοὺς τοξότας καὶ σφενδονήτας καὶ ὅσοι ἀκοντισταί· καὶ ἀεὶ τοὺς τραυματίας ἀναλαμβάνων ἄλλους ἀμοιβαδὸν εἰσῆγε νεαροὺς καὶ ἀκμάζοντας, χερμαδίοις καὶ τούτων τοὺς πλείστους κατὰ τῶν ἐναντίων χρωμένους. Καὶ οὕτω μέχρι δείλης ὀψίας ποιῶν τρόπαιον ἵστησι κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ πλὴν δυοῖν φυγῇ χρησαμένων πᾶσαι τῶν πολεμίων αἱ νῆες Ῥωμαίοις ἑάλωσαν. Ὕμνοι τοιγαροῦν εὐχαριστήριοι παρὰ παντὸς ἀνήγοντο τοῦ στρατοῦ πρὸς Θεὸν, παραδόξως αὐτοῖς χαρισάμενον τήν τε σωτηρίαν ὁμοῦ καὶ τὴν νίκην. Ὁ δὲ τοῦ βασιλέως αὐτάδελφος (40) Ἰωάννης τὰ τῆς δεσποτικῆς ἀξίας ἅπαντα ἀποθέμενος, ὡς εἰρήκαμεν σύμβολα, οὕτως ἐς τὸ Βυζάντιον ἧκεν ἀξύμβολος, ἐπὶ τοῦδε τοῦ σχήματος τὸ λεῖπον παραλλάξας τοῦ βίου.

Variorum notæ.

(40) Pachymer. lib. IV, cap. 32; lib. V, cap. 1. DUCANG.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Ε'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER QUINTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Fœdus a Balduino initum cum Carolo Italiæ rege. Pactum de Constantinopoli recuperanda. Caroli ambitio, prudentia, bellicæ virtutes. Quid illum impulerit ad bellum Palæologo inferendum. Belli apparatus. Copiæ terrestres Classis. Palæologus Byzantium munit. Siciliæ regem et Venetos in Carolum concitat. Artaxerxæ stratagema. Carolus incepto non desistit. Palæologus legatos ad papam mittit: per quos de avertendo Carolo et de Ecclesiarum concordia agit.*

123 I. Cæterum ut ordine progrediatur oratio et B historiæ contextus ignoratione rerum, quas præcognitas esse oportet, non interrumpatur, quædam paulo altius repetenda sunt. Supra diximus Balduinum, Constantinopolitanis periculis elapsum, venisse in Italiam, ibique socium sibi adjunxisse regem Carolum, atque ejus filiam suo filio desponsisse: ac dotis compensandæ causa daturum se ei promisisse quam perdidisset Constantinopolin, si illius opibus in bello adjuvaretur.

II. Ille igitur, cum hoc promissum velut semen quoddam animo concepisset, nihil jam exiguum de

[P. 73] Α'. Ἀλλ' ἐπανιτέον (41) τὸν λόγον μικρὸν, ἵνα καθ' εἱρμὸν ὁ λόγος ὁδεύῃ καὶ μὴ τὸ συνεχὲς τῆς ἱστορίας διακόπτηται δι' ἄγνοιαν ὧν προεγνῶσθαι χρεών. Ἔφθημεν εἰρηκότες τὸν Βαλδουῖνον τοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαδράντα κινδύνους ἐς Ἰταλίαν ἀφικέσθαι κἀκεῖσε τῷ ῥηγὶ τῆς Ἰταλίας Καρούλῳ συστάντα τῷ ἑαυτοῦ παιδὶ (42) τὴν ἐκείνου ἀγαγέσθαι θυγατέρα (43) ὑποσχέσθαι τε δοῦναι ἀντὶ προικὸς ἣν ἀπώλεσε Κωνσταντινούπολιν, εἰ συμμαχήσειε κἀκεῖνος αὐτῷ.

Β'. Ἐκεῖνος τοίνυν τὸν τῆς ὑποσχέσεως λόγον ἐν καρδίᾳ σπέρματος δίκην δεξάμενος οὐδὲν ἔτι μικρὸν

Variorum notæ.

(41) Pachymer. lib. V, cap. 8, 10. DUCANG.
(42) Philippo. DUCANG.
(43) Beatricem, DUCANG.

ὑπενόει περὶ τῶν ὅλων· ἀλλὰ τὴν ὅλην, ὡς εἰπεῖν, A Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Αὐγούστου μοναρχίαν ὠνειροπόλει, Κωνσταντινουπόλεως εἰ γένοιτο ἐγκρατής. Δεινὸς γὰρ ἦν ὁ ἀνὴρ (44) οὐ μόνον σκέψασθαι τὰ δέοντα, ἀλλὰ καὶ ῥᾷστα τελεσιουργὸν τὴν σκέψιν ἐν τοῖς ἔργοις ἐνδείξασθαι· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, δυνάμει φύσεως καὶ κράτει συνέσεως μακρῷ τῷ μέτρῳ πάντας ἐνίκα τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Διὸ καὶ τὴν τῶν εἰρημένων μελέτην ἐγκυμονήσας εἰς πέρας ἄξειν ἐθάῤῥησε χρόνου βραχέος ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτήν. Ἐνῆγε δ' αὐτὸν εἰς τὴν τοιαύτην ἐγχείρησιν τό τε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀσθενὲς πολλαχόθεν διεσπασμένης καὶ διεῤῥηγμένης καὶ πολλοῦ δεομένης χρόνου πρὸς ἀνοικισμὸν καὶ στηριγμὸν τῶν διεῤῥωγότων, ἥ τε τοῦ βασιλέως περὶ τὰς τῶν καινοτέρων εὑρέσεων ἐπινοίας δεινότης, καὶ ἡ σφοδροτάτη περὶ τὰς πρά- B ξεις ὀξύτης· ἃ δὴ καὶ σφόδρα ἐκεῖνον ἐλύπει καὶ τοὺς ἐκείνου λογισμοὺς περιέθραυε καὶ πρὸς μεγάλους ἐνέβαλλε φόβους. Δι' αὐτό γέ τοι τοῦτο καὶ ἔσπευδε καθελεῖν αὐτὸν, πρὶν ἂν μείζω τῆς οὔσης κτησάμενος αὐτὸς δύναμιν κατὰ γῆν τε καὶ θάλατταν εἰς τὰς ἐσχάτας ἐκεῖνον περιστάσεις ἐλάσῃ.

[P.74] Γ. Καὶ πρῶτον μὲν ἔγνω στρατὸν ἱκανὸν ἀθροίσας κελεῦσαι διαβάντα τὸν Ἰόνιον ἐμβαλεῖν ἐς τὴν Ῥωμαίων καὶ μὴ πρότερον στῆναι δουλουμένους τὰ ἐν ποσὶν ἅπαντα, πρὶν καὶ αὐτὴν παραστήσασθαι τὴν βασιλεύουσαν· ἔπειτα μεγάλῃ διὰ θαλάττης ἐξαρτύσας δύναμιν διχόθεν τῷ βασιλεῖ περιστῆσαι τὸν κίνδυνον. Ἀλλ' ἐψεύσθη τῶν βουλευμάτων δεινοτέρῳ περιτυχὼν στρατηγῷ τῷ βασιλεῖ. Αὐτίκα γὰρ ὁ βα- C σιλεὺς πᾶσαν ἔθετο σπουδὴν προκαταλαβὼν ἀπράκτους τὰς ἐκείνου βουλὰς ἀποφῆναι. Διὸ καὶ ἠσφαλίζετο καὶ περιέφραττε πανταχόθεν τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ τεῖχος ὀχυρὸν τῶν παραλίων τειχῶν ἐξήπλωσεν ἔνδοθεν. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ πάμπολλα καὶ διάφορα χρήματα πέμπων ἐξεπολέμου κατ' ἐκείνου τοὺς πέριξ ἐκείνου ῥῆγας, τόν τε τῆς Σικελίας κρατοῦντα καὶ αὐτὸν τῆς Βενετίας, τὸν παλαιὸν μιμησάμενος Ἀρταξέρξην ἐκεῖνον, ὃς τὴν Ἀγησιλάου τοῦ Σπαρτιάτου δείσας ὁρμὴν, χρήματα πέμψας συχνὰ, τόν τε Θηβαῖον Ἐπαμεινώνδαν καὶ Πελοπίδαν, καὶ ὅσοι τῆς Ἑλλάδος προὔχοντες ἦσαν, ἐξεπολέμωσε κατ' αὐτοῦ· καὶ πρὶν ἀνήκεστόν τι παθεῖν παρ' ἐκείνου, ἀνήκεστα παθεῖν ἐκεῖνον φθάσας ἐπεπράχει σοφαῖς ἐπινοίαις. D

Δ. Ὁ μὲν οὖν Κάρουλος οὕτω καταστρατηγούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ τοιούτοις αὐτοῦ τοῖς ἀκροβολισμοῖς ἀποκρουόμενος, δῆλος ὅμως ἦν οὐκ ἠρεμήσων ἔτι, τῇ τε τοῦ οἰκείου στρατοῦ δυνάμει θαῤῥῶν καὶ τῶν χρημάτων τῷ πλήθει. Ὅθεν ἀνάγκαις τοσαύταις συνεζευγμένος ὁ βασιλεὺς, πρὸς ἀπόγνωσιν ἐλαυνούσαις, διαπρεσβεύεται ἤδη καὶ πρὸς τὸν πάπαν (45) περὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ὁμονοίας τε καὶ

summa rerum agitabat, sed totam Julii Cæsaris et Augusti monarchiam somniabat, si Constantinopoli potiretur. Erat enim vir ejusmodi, ut non solum quæ opus essent deliberando provideret, sed etiam deliberata strenue exsequeretur. Et ut paucis dicam, naturæ excellentia et solertis ingenii vi majores suos longe superabat. Quare ea quæ diximus cum animo parturiret, brevi perducturum se ad exitum sperabat. Ad eam porro expeditionem suscipiendam eum excitabat cum ipsius Constantinopolis passim divulsæ et ruinis abruptæ infirmitas, quæ multum temporis ad instaurationem et confirmationem postularet, tum imperatoris in rebus novis excogitandis solertia et summa in negotiis conficiendis celeritas. Quæ sane permolesta illi erant, ejusque rationes turbabant, ac magnum illi terrorem
124 incutiebant. Atque ob hæc ipsa eum opprimere festinabat, priusquam is majoribus copiis terra et mari instructus in extremas angustias hunc adduceret.

III. Ac primum statuit justo exercitu comparato et trans mare Jonium misso jubere in Romanos fines impressionem fieri, et ab obviis quibusque subigendis non prius abs sti, quam ipsa imperii sedes ad deditionem compulsa esset: deinde magna classe instructa imperatorem duplici periculo distractum circumvenire. Sed spe sua frustratus est, cum imperator eo solertior dux exstitisset. Namque hic statim summa celeritate illius conatus prævertere et irritos reddere studuit, imperatricemque urbem præsidiis et structuris ab omni parte muniit, firmumque murum intra maritima mœnia extendit. Nec his contentus magna pecunia finitimos reges, nempe Siciliæ principem, et illum etiam qui apud Venetos imperabat, ad bellum illi faciendum concitavit: Artaxerxem illum veterem imitatus, qui, Agesilai Spartani impetum reformidans, magna pecuniæ vi transmissa Thebanum Epaminondam, Pelopidam cæterosque Græciæ primores ad bellum ei inferendum impulit: prudentique consilio cavit, ut priusquam insignem ab eo cladem acciperet, cum illo pessime ageretur.

IV. Cæterum quamvis Carolus imperatoris artibus ita eluderetur, ac per istas quasi velitationes
125 repelleretur, tamen palam erat eum non esse quieturum, tum viribus exercitus sui, tum pecuniæ copia fretum. Proinde tot difficultatibus circumventus imperator ac pene ad desperationem compulsus legatos ad papam mittit, acturos de Ecclesiarum concordia et communione, nempe ve-

Variorum notæ.

(44) Infra cap. 6, ait fuisse ἄνδρα μεγαλουργὸν, καὶ βελτίστῃ δυνάμει συνέσεως χρώμενον ἔς τε τὰς ἐπινοίας καὶ τὰ βουλεύματα ὧν ἔμελλε δρᾷν, ἔς τε αὐτὰ δὴ τὰ δρώμενα. Pachymer. lib. I, cap. 32, ἄνδρα σοβαρὸν καὶ ὑπὲρ τὰ μέτρα φρονοῦντα. Idem lib. III, cap. 8, εὗρον δραστήριον ἄνδρα ἀδελφὸν Ῥηγὸς τῶν Φραντζίσκων, καὶ εἰς Κόντους τεταγμένον τὸν Κάρουλον. DUCANG.

(45) Imo Pachymeres, lib. V, cap. 9, ait Michaelem ad hanc ineundam Ecclesiarum concordiam sol-

teris et novæ Romæ, modo ille Caroli expeditionem averteret.

A ἑνώσεως, τῆς τε παλαιᾶς Ῥώμης δηλαδὴ καὶ τῆς νέας, εἰ μόνον ἐμποδὼν τῇ ἐκστρατείᾳ γένοιτο τοῦ Καρούλου.

## CAPUT II.

*Palæologi legatio benigne auditur [a Romano Pontifice. Initur concordia. Quibus conditionibus. Josephus patriarcha concordiam improbat. Secedit. Sacerdotes et magistratus non pauci imperatori adversantur. Imperatoris blanda et artificiosa oratio. Ejusdem severitas in contumaces. Paucorum zelus et constantia. Vulgus imperitum passim dispersum. Sectæ duæ. Fanaticorum hariolationes. Vecchi chartophylacis elogium. Concordiam ipse quoque repudiat. Imperatorem et cæteros eruditos facile refellit. Ingenio et eloquentia longe omnibus præstat. In carcerem cum omni fere cognatione conjicitur. Blemmydæ libros, pro Latino dogmate scriptos, accurate legit. Confert cum scriptis SS. Patrum. Sententiam mutat. Creatur patriarcha. Imperatori egregium operam navat. Quos adjutores habuerit. Liturgia semel cum Latinis celebrata. Ubi. A quibus. Quonam casu.*

I. Eam legationem Papa cupide accipit, promittitque se facile quæ imperator petiisset confecturum: statimque suos legatos imperatoriis adjungit, qui acciperent et inirent communionem. Venerunt itaque, et communio inita est adjecta lege, cujus tria capita fuerunt. Primum, ut inter sacras hymnodias papa, cum aliis quatuor patriarchis in diptycha relatus, memoraretur. Alterum de appellatione, hoc est, ut liceret cuivis ad veteris Romæ curiam, tanquam ad majus et augustius tribunal, provocare. Tertium, ut primatus in omnibus deferretur. De appendice vero quam ii sacro symbolo novantes adjiciunt, aut de alio quovis argumento, nulla tum contentio incidit, quæ vim faceret; sed (quod ad eas quidem res attinebat) pacata et tranquilla fuerunt omnia.

[P. 75] Α'. Δέχεται τὴν πρεσβείαν ἀσμένως ὁ πάππας (45*), καὶ ὑπισχνεῖται ῥᾳδίως ἐκτελέσειν ὁπόσα κατὰ βούλησίν ἐστι τῷ βασιλεῖ· καὶ πέμπει μετὰ τῶν βασιλικῶν πρέσβεων εὐθὺς τοὺς δεξομένους B καὶ συμβιβάσοντας τὴν κοινωνίαν. Ἧκον οὖν, καὶ γέγονεν ἡ κοινωνία ἐφ' ὅρῳ τριῶν κεφαλαίων (46)· ἑνὸς μὲν, ἐν ταῖς ἱεραῖς ὑμνῳδίαις τὸν πάππαν εἰς τὰ δίπτυχα μνημονεύεσθαι ὁμοῦ τοῖς ἑτέροις τέτρασι πατριάρχαις· δευτέρου δὲ, τῆς ἐκκλήτου· τοῦτο δέ ἐστιν ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ καθάπερ εἰς μεῖζον καὶ ἐντελέστερον ἀνατρέχειν δικαστήριον τὸ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης· καὶ τρίτου, τοῦ πρωτεύειν ἐν ἅπασι. Περὶ δὲ τῆς προσθήκης, ἣν ἐκεῖνοι περὶ τὸ ἱερὸν καινοτομοῦσι σύμβολον, ἢ περὶ ἄλλης οἱασοῦν ὑποθέσεως ἀναγκαστική τις ἔρις τέως οὐ συνηνέχθη· ἀλλὰ μακρά τις ἠρεμία καὶ ἄνεσις τὰ μεταξὺ περιέτρεχε πράγματα τούτων γε εἵνεκα.

II. At patriarcha Josephus ejusmodi communione repudiata sede sua cessit volenti cuilibet: nec longe ab urbe digressus se in Archistrategi monasterium ad Bosporum contulit, ubi reliquum 126 ætatis tranquillo et religioso otio exigeret. His peractis palam erat sacerdotum collegium non esse quieturum. Quin et plebem concitabant, et ab imperatoris communione revocabant, martyrii et coronarum athletis destinatarum tempus esse clamitantes; ita ut magnus inde tumultus excitaretur atque in atrocem tempestatem erumperet, et imperator ab externis negotiis abstractus omne suum studium ad res domesticas transferre cogeretur,

Β'. Ὅ γε μὴν πατριάρχης Ἰωσὴφ τὴν τοιαύτην C οὐ δεξάμενος κοινωνίαν παραχωρεῖ τοῖς βουλομένοις τῶν θρόνων· αὐτὸς δὲ μικρὸν τῆς βασιλευούσης ἐκκεχωρηκὼς φέρων ἑαυτὸν τῇ περὶ τὸν Βόσπορον τοῦ Ἀρχιστρατήγου μονῇ (47) ἐδεδώκει, ἐκεῖ τὸ λειπόμενον τῆς ζωῆς μεθ' ἡσυχίας καὶ σχολῆς βιώσων πνευματικῆς. Ἐπὶ τούτοις ὁ ἱερὸς τῆς Ἐκκλησίας σύλλογος αὐτός τε δῆλος ἦν οὐχ ἠρεμήσων· καὶ τὸν ὄχλον ἀνέσειεν ἀπάγων τῆς κοινωνίας τοῦ βασιλέως, μαρτυρίου λέγων εἶναι καιρὸν καὶ στεφάνων ἀθλητικῶν· ὡς μέγαν ἐντεῦθεν ἐγείρεσθαι θόρυβον καὶ ἐπὶ μέγιστον κορυφοῦσθαι τὰ πράγματα κλύδωνα· καὶ ἀνάγκην εἶναι τῶν ἔξω πραγμάτων

### Variorum notæ.

licitatum a Gregorio X papa, missis quibusdam ex ordine S. Francisci fratribus. Verum ex iis, quæ fusius attigimus in *Hist. Franco-Byzantinâ*, lib. v, n. 52; lib. vi, n. 3, constat, Michaelem, quo Caroli minas et bellicum in se apparatum retunderet, summum pontificem spe utriusque Ecclesiæ tandem uniendæ ab ejus partibus avertere conatum esse. Id porro gestum sub anno 1274. DUCANG.

(45*) Ascripsimus ad marginem annum Christi 1273. Est autem hæc Possini chronologia, observationum Pachymerian. lib. 3, cap. 6, n. 5. Mauritius David, in animadversionibus chronologicis ad Pachymeris Michaelem, n. 5, Possinum reprehendit, et multis probat eam legationem referendam esse ad annum Christi 1274. Verum abutitur testimonio Pachymeris, cum ait: *Sed nullus de anno ambigendi restat locus, postquam Pachymeres de hac ipsa legatione disserens cap. 17, lib. IV, annum mundi arguit 6782, Indict. 2 currente, qui annus respondet anno Christi 1274.* Nam

D Pachymeres his verbis non indicat tempus missæ legationis, sed secessionis Josephi patriarchæ; quem post missos ad papam legatos secessisse innuit. Quodsi legati primum missi sunt, deinde Josephus secessit, oportet legatos profectos esse vel anno 1273 exeunte, vel 1274 ineunte, cum ibidem dicat Pachymeres Josephum secessisse die 11 mensis Januarii (anni scilicet Chr. 1274). BOIVIN.

(46) Hic interpretis versionem paulo immutavimus. Is enim ediderat: *Primum ut in sacrorum voluminum hymnodiis papæ cum quatuor patriarchis mentio fieret, alterum ut liceret cuivis Romam veterem, quæ curia major et perfectior esset, appellare. Tertium ut illi principatus in omnibus deferretur.* Vide Pachymer. lib. v, cap. 11, et Phranzem lib. I, cap. 6. DUCANG.

(47) Quod quidem monasterium in Anaplo statuit Pachymeres, lib. v, cap. 5 et 9. DUCANG.

A ἀποσπασθέντα τὸν βασιλέα πᾶσαν ἐν᾽ ὃν τὴν σπουδὴν μεταθεῖναι, μείζους τοὺς ἔνδοθεν ἡγούμενον κινδύνους τῶν ἔξωθεν πολεμίων. Ἦσαν [P. 76] γὰρ οὐκ ὀλίγοι καὶ τῶν ἐν τέλει τῆς γνώμης τὰ δόγματα κατὰ τῶν βασιλικῶν προσταγμάτων ὁπλίζοντες μάλα ἐθελονταί· ἐν στενῷ μέντοι (48) κομιδῇ καταστὰς ὁ βασιλεὺς οὑτωσὶ ἔγνω δυοῖν θάτερον εἶναι ἰτέον, τῆς τῶν πραγμάτων βιαίας ἀνάγκης ἕτερον οὐκ ἐπιδεχομένης πέρας ἐν τῷ παρόντι· ἢ γὰρ πάντας αὐτῷ συμφρονεῖν, ἢ πολεμίοις ἴσα τούτοις κεχρῆσθαι.

intestina pericula bellis externis graviora arbitratus. Erant enim non pauci e magistratibus etiam, qui suam sententiam imperatoriis edictis alacriter opponerent. In eas igitur redactus angustias viam inire statuit duarum alteram, summa necessitate alium exitum non admittente in præsentia : quippe aut omnes sibi assensuros, aut omnes æque hostium loco habendos.

Γ'. Ταῦτ' ἄρα καὶ μειλιχίοις τὰ πρῶτα λόγοις καὶ ἤθεσιν ἱλαροῖς καταδημαγωγεῖν καὶ ὑποποιεῖσθαι τὰς τῶν στασιαζόντων ἐπειρᾶτο γνώμας, οἰκονομίαν εἶναι λέγων τὸ πρᾶγμα καὶ οὐ καινοτομίαν· φρονίμων δ' εἶναι, πρὶν γενέσθαι τὰ δυσχερῆ, προνοεῖσθαι ὅπως μὴ γένηται· κἂν τι δέῃ καινοτομεῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ μείζοσι κινδύνοις περιπεσεῖν, μηδὲ τούτου φείδεσθαι. Ἐὰν γὰρ ἐπίωσιν οἱ πολέμιοι, πολλαχῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔτι διερρηγμένης καὶ ἄρτι ἀνοικιζομένης καὶ οἷον εἰπεῖν ἀναβιωσκούσης ἐκ τῶν πρὸ βραχέος θανάτων, χείρονα τῶν προτέρων ἔσται τὰ παρόντα δεινὰ, καὶ κύριοι καθεστήξουσιν οἱ πολέμιοι οὐ μόνον τῶν ἱερῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἅμα, παίδων καὶ γυναικῶν καὶ πραγμάτων· οἱ δὲ τούτων δεσπόται ἀνάρπαστοι καὶ δοῦλοι ἀντ' ἐλευθέρων οὐ μόνον τὰ σώματα, ὅτι μὴ καὶ τὰς γνώμας αὐτὰς, ἀνάγκῃ βιαίᾳ πρὸς ἅπερ ἂν οἱ πολέμιοι βούλοιντο, ἑπόμενοι. Καὶ τότε λελείψεται, μηδένα τὸν προστησόμενον εἶναι τῶν πατρίων ἐθῶν καὶ νομίμων, καὶ πρός γε ἔτι τῶν ἱερῶν θεσμῶν καὶ δογμάτων· ἀλλὰ πάντων ἔσται ῥᾳδία παρατροπὴ καὶ κατάλυσις. Ἃ νῦν ἐγὼ προορώμενος διάκονον πρόθυμον ἐμαυτὸν ταυτησὶ τῆς οἰκονομίας κατεστησάμην. Οἰκονομίας δ' ἐστὶν ἔμφρονος, ἀνάγκης κατεπειγούσης ζημιωθῆναι μικρὸν κέρδους εἵνεκα μείζονος, καὶ συγχωρῆσαι τὰ ἥττω τοῖς ἕλκουσιν ὑπὲρ τοῦ τὰ μείζω ῥᾳδίως καρποῦσθαι.

III. Quamobrem factiosorum animos principio blanditiis verborum et comitate morum conciliare sibi et mancipare conabatur, eamque rem non B novitatis studio, sed prudenti consilio cœptam esse aiebat : esse autem prudentiæ, impendentes præcavere calamitates, et si quid ad graviora mala avertenda novandum sit, non esse cunctandum. Si enim hostes adventarent, urbe multis in locis adhuc per ruinas patente ac novissime instaurata et veluti reviviscente post illas mortes quas paulo ante pertulisset, præsentia mala graviora futura præteritis : ac dominos fore hostes **127** non tantum sacrorum, sed omnium simul, liberorum, conjugum et rerum : quorum vero propriæ hæ res essent, eos vi abreptos, libertate amissa, non corporibus tantum, sed animis etiam servituros, et hostium sequi voluntates violenta necessitate coactum iri. Id etiam, inquiebat, reliquum erit, ne quis patrio- C rum rituum et institutorum, aut etiam legum ac dogmatum sacrorum patrocinium suscipiat. Sed eorum omnium depravatio et abrogatio liberrima futura est. Quæ ego nunc prospiciens in hanc administrationem cupide me ipsum interposui. Est autem sapientis administratoris officium, necessitate subigente leve damnum sufferre amplioris lucri gratia ; et vim facientibus minora concedere, ut majora ipse facile percipiat.

Δ'. Ταῦτα λέγων ὁ βασιλεὺς τοὺς μὲν ἔπειθε, τοὺς δ' οὐδαμῶς. Ὅθεν τὸ πείθειν ἀφεὶς τὴν ἑτέραν ἐβάδισε· ταύτην δ' εἶναι τὴν τοῦ βιάζεσθαι· ἧς πρὸς πολλὰ καὶ διάφορα μεριζομένης εἴδη, πάντα ἦσαν ἐνεργὰ τῷ βασιλεῖ, δημεύσεις, ἐξορίαι (49), φυλακαὶ, ὀφθαλμῶν ἀφαιρέσεις, μάστιγες, χειρῶν ἐκτομαὶ, πάντα οἷς αἱ γνῶμαι τῶν ἀνδρικῶν καὶ μὴ δοκιμάζονται. Ὅσοις μὲν οὖν κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζῆλος ἦν (σπάνιοι δ' οὗτοι ἐτύγχανον), οὗτοι στεῤῥάν τε καὶ ἀνδρικὴν τὴν ἔνστασιν ἐνδειξάμενοι πάντα ἀσμένως ὑπήνεγκαν καὶ πεπόνθασιν, ὁπόσα ἡ τοῦ βασιλέως ἐπήνεγκε χείρ. Οἱ δὲ πλεῖστοι μηδὲν ὑγιὲς εἰδότες, ἀλλὰ δῆμος ὄντες καὶ ἀγοραῖος ὄχλος καὶ χαίροντες ἀεὶ [P. 77] ταῖς τοιαύταις καινοτομίαις, τρίχινα καθάπερ ἄλλην σκηνὴν ὑποδεδυκότες τριβώνια, πανταχῇ τῆς οἰκουμένης ἐξήπλωσαν ἑαυτοὺς, ὅπη φῦλα Χριστιανῶν εἶναι ἐπύθοντο· ἔν τε Πελοποννήσῳ φημὶ καὶ Ἀχαΐᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐν

IV. Hac oratione alios commovit imperator, alios non item. Unde suasione omissa viam alteram ingressus est, quæ erat vis aperta : cujus cum multæ sint ac variæ species, omnes ab imperatore adhibitæ sunt : publicationes bonorum, exsilia, cu- D stodiæ, excæcationes, flagra, manuum amputationes, omnia denique quibus virorum fortium et mollium animi explorantur. Ac quorum zelus erat secundum scientiam (qui quidem pauci erant), ii firmam et virilem constantiam præferentes omnia libenter tolerabant et perpetiebantur, quæ principis manus inferebat. Maxima vero pars veri judicii expers, fæx plebis et circumforanea turba, semper istiusmodi rebus novis gaudens, hirsutis pannis veluti scenico amictu novo induti **128** toto orbe dispersi sunt ubi Christianos esse audiverunt : in Peloponnesum, inquam, Achaiam, Thessaliam et Colchidem et quacunque imperatoris ditio non pa-

Variorum notæ.

(48) Ibidem Pachymer. cap. 12, 18, 19, 20. Du-Cang.

(49) Pachymer. eodem libro cap. 19, 20 : lib. VI, cap. 16, 24. Vide præterea Allatium de concordia utriusque Ecclesiæ, cap. 15, n. 7. Ducang.

tebat. Sparsi autem et vagi huc illuc circumibant, A neque cum Catholicis pacem conservare volentes, neque inter sese : sed alii aliis nominibus ascitis aut Arsenii patriarchæ sectatores se et ejus doctrinæ addictos profitebantur, aut Josephi, aut aliud quid jactitabant ; atque ita tempus fallebant plerique et decipientes et decepti. Nec enim deerant qui oracula in vicis et urbibus, quasi a conspectu Dei modo reversi, cantarent. Id vero faciebant lucri causa et ad implendos saccos. Iique ob eam ipsam rem semper in eodem habitu perseverarunt, nec post Ecclesiæ instaurationem vitæ ratione mutata.

V. His temporibus Magnæ ecclesiæ chartophylax erat Veccus, excellenti vir ingenio idemque eloquentiæ et eruditionis alumnus ; præterea tantis naturæ donis ornatus, quantis quisquam alius illa ætate. Nam et proceritate corporis præstabat, et majestate vultus, in quo venustas erat cum gravitate conjuncta ; item dicendi facultate ac torrente eloquio aliisque rebus plurimis ; maxime autem ingenii felicitate et acumine in expedienda qualibet quæstione proposita : iis, inquam, omnibus ornamentis natura ipsum pulcherrime instruxerat. Quibus **129** id erat consecutus, ut et imperatoribus et principibus, et omnibus eruditis venerabilis, atque illustri apud eos fama esset. Qui cum imperatorio decreto acriter adversaretur, imperator nihil non tentavit, tam per se ipsum quam per alios eruditos, quo ipsum petitis ex ratione et ex legum auctoritate argumentis adduceret, ut decreto assentiretur. Verum ille ingenii et linguæ vi omnium animos commovebat, eorumque argumenta veluti Penelopes telam retexebat. Nam Græcarum litterarum doctrina erant qui illum superarent : sed acumine ingenii et linguæ volubilitate et ecclesiasticorum dogmatum usu omnes cum illo collati pueri videbantur.

VI. Ea spe frustratus imperator aliam viam init, eumque et omnem fere ejus cognationem in teterrimos carceres conjicit. Quibus peractis tandem in mentem venit imperatori, eamdem rem a Latinis ante annos quinque et viginti, Joanne Duca rerum potiente, agitatam fuisse, ac tum doctum exstitisse virum, Nicephorum Blemmydam, divinarum litterarum peritissimum ; qui cum se in otium contulisset, multa e sacra Scriptura testimonia, quæ

A τε τῇ Κολχίδι καὶ ὅπῃ μὴ ἐνῆν ἐπικράτεια τοῦ βασιλέως. Καὶ περιῄεσαν ἔνθεν κἀκεῖθεν σποράδες καὶ πλάνητες, μήτε πρὸς τὸ καθόλου τὴν εἰρήνην ἐθέλοντες διασώζειν, μήτε πρὸς ἀλλήλους· ἀλλ' ὀνόματα περιθέντες ἑαυτοῖς ἄλλοι ἄλλα, οἱ μὲν Ἀρσενίου (50) λέγοντες εἶναι τοῦ πατριάρχου καὶ τὰ ἐκείνου πρεσβεύειν, οἱ δὲ Ἰωσήφ, οἱ δὲ ἄλλα λέγοντες, οὕτω τὸν χρόνον παρεκρούοντο πλανῶντες οἱ πλείους καὶ πλανώμενοι. Ἦσαν γὰρ οἳ καὶ προφοιβασμοὺς ἀνά τε πόλεις καὶ κώμας ἐκήρυσσον, ὥσπερ ἀπὸ θεοπτίας ἄρτι κατιόντες. Ταῦτα δ' ἐποίουν λημμάτων ἕνεκα καὶ βαλαντίων πληρώσεως· οἳ δὴ καὶ δι' αὐτό γέ τοι τουτὶ παρέμειναν οὕτως ἔχοντες ἐσαεὶ, μηδὲ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας διόρθωσιν τὴν δίαιταν ἀλλαξάμενοι.

B Ε'. Ἐν τούτοις μέντοι τοῖς καιροῖς (51) τῆς Μεγάλης ἦν ἐκκλησίας χαρτοφύλαξ, ὄνομα Βέκκος (52), συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα καὶ λόγου καὶ παιδείας τρόφιμος· τοσούτοις δὲ καὶ παρὰ τῆς φύσεως συγκεκροτημένος χαρίσμασιν, ὅσοις τῶν τότε ἀνθρώπων οὐδείς. Σώματος γὰρ εὐμήκει μεγέθει καὶ ὄψει μετὰ τοῦ χαρίεντος ἐμβριθεῖ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῃ καὶ γλώττης εὐκολίᾳ καὶ δρόμῳ συντόνῳ ἄλλοις τε πλείστοις καὶ ἔτι διανοίας εὐπορίᾳ τε καὶ ὀξύτητι πρὸς ἅπαν τὸ προτιθέμενον, τούτοις ἅπασιν ἄριστα τοῦτον ἡ φύσις ἐξώπλισεν, ὡς εἶναι βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσι καὶ πᾶσι σοφοῖς αἰδέσιμον καὶ λαμπρὸν περιλάλημα. Τοῦτον γενναίως ἀνθιστάμενον τῷ βασιλικῷ δόγματι παντοῖος ὁ βασιλεὺς ἐγεγόνει δι' ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν τότε λογίων ἀποδείξεσι C λογικαῖς καὶ νομίμοις πεῖσαι συνθέσθαι τῷ δόγματι. Ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εὐθηνίᾳ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώττης ἅπασαν συγχυχῶν ὡς εἰπεῖν ἀκοὴν ἀνέλυε τὰ τούτων προβλήματα, καθάπερ τινὰ Πηνελόπης ἱστόν. Ἑλληνικῆς μὲν γὰρ παιδείας εἵνεκα ἦσαν οἳ τότε προεῖχον αὐτοῦ· φύσεως δ' ὀξύτητι καὶ γλώττης δρόμῳ καὶ ἀσκήσει δογμάτων ἐκκλησιαστικῶν παῖδες ἀνδρὶ παραβαλλόμενοι πάντες ἐδόκουν ἐς αὐτόν.

Ϛ'. Ἐπεὶ δ' ὁ βασιλεὺς τῶν ἐντεῦθεν ἐλπίδων ἐσφάλη, τὴν ἑτέραν ἐβάδισε· καὶ συλλαβὼν αὐτὸν καὶ γένος μικροῦ πᾶν δεσμωτηρίοις καθείργνυσι δεινοτάτοις. Καὶ ἦν οὕτω ταῦτα. Ὀψὲ δ' ἐπὶ νοῦν ἀναβιβασάμενος ὁ βασιλεὺς ὡς καὶ πρὸ πέντε καὶ εἴκοσιν D ἐτῶν ἐπὶ τῆς Ἰωάννου τοῦ Δούκα βασιλείας ἡ τοιαύτη παρὰ Λατίνων ἐκινήθη ὑπόθεσις, καὶ ἦν τηνικαῦτα σοφὸς ἀνὴρ Νικηφόρος [P. 78] ὁ Βλεμμύδης (53), θείων Γραφῶν ἐμπειρότατος, ὃς σχολῇ δε-

## Variorum notæ.

(50) Pachym. lib. v, cap. 2. DUCANG.

(51) Vide Leon. Allat. *Exercit. in Creyght.* p. 608. BOIVIN.

(52) Pachymer. lib. v, cap. 13, 14, 15, 22, 24, 28. Vecci patriarchæ Constantinopolitani historiam fuse persequitur, cui Βέκκος, ut et Phranzi et aliis dicitur. DUCANG.—Aliis Βέκκος, quibusdam etiam Βέκων.
Καὶ Λατινόφρων Ἰωάννης ὁ Βέκων.
Cod. Reg. 3058. Vide et clausulam Cod. Reg. 2006. Latine Becus, Beccus, Vecus, et Veccus promiscue dicitur. BOIVIN.

(53) De prolatis a Vecco S. Scripturæ de S. Spiritus processione locis, qui Latinorum dogmata firmarent, scribit quidem Pachymeres : sed de collectionis auctore hic silet, Blemmyde scilicet, valido apud Græcos Latinæ Ecclesiæ sententiæ adversus Græcos propugnatore. Nam cum Joanne Duca rerum potiente inter Græcos de processione Spiritus sancti controversia disceteretur, ipse multis ex sacra Scriptura et sanctis Patribus collectis testi-

δωκὼς ἑαυτὸν (54) ἤρξατο συλλέγειν πολλὰς παρὰ A τῶν θείων Γραφῶν μαρτυρίας, συγκροτεῖν δοκούσας τῷ τῶν Λατίνων δόγματι, καὶ λογογραφεῖν ἐπὶ τούτοις, λάθρα μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν (55), ἐλογογράφει δ' οὖν ἔστιν ἅ· ταῦτα δὴ νῦν ὁ βασιλεὺς ἀνευρὼν πέμπει τῷ Βέκκῳ. Ἅπερ αὐτὸς ἀναγνοὺς μετὰ πολλῆς ἀγχινοίας τὰς τῶν ἁγίων ἐζητήκει βίβλους, ἐξ ὧν ὁ Βλεμμύδης τὰς μαρτυρίας ἦν ἐκείνας ξυνειλοχώς· καὶ μάλα ἀσμένως παρὰ τοῦ βασιλέως τὸ ἐνδόσιμον εἰληφότι ἔργον ἦν αὐτῷ τοῦ λοιποῦ, ἐπιμελῶς αὐτὰς ἐπιέναι καὶ ἀνιχνεύειν καὶ κατὰ λέξιν ἐπιστατεῖν· ὡς ἐν ὀλίγῳ τοσοῦτον αὐτὸν συνηθροικέναι μαρτυριῶν ὁρμαθὸν, ὥσθ' ἱκανὰς εἶναι βίβλους ὅλας πληροῦν· καὶ ὁ πρὶν μάχαιρα δίστομος κατὰ Λατίνων ἱστάμενος, πρύμναν ἤδη κρουσάμενος, ἑτεραλκέα τὴν νίκην ποιεῖται. B

Ζ'. Δι' ἃ δὴ καὶ ἐπὶ τὸν πατριαρχικὸν ἀναβεβηκὼς θρόνον (56) πάντα ἦν αὐτὸς τῷ βασιλεῖ, καὶ γλῶττα καὶ χεὶρ καὶ κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου, καὶ λέγων καὶ γράφων καὶ δογματίζων· ἔχων συνεργοὺς καὶ συλλήπτορας τοῦ ἀγῶνος τόν τε Μελιτηνιώτην (57) καὶ τὸν Μετοχίτην, ἀρχιδιακόνους ὄντας τοῦ βασιλικοῦ κλήρου· καὶ ἔτι Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου (58). Συνελειτουργήκει μὲν οὖν πάντων οὐδεὶς τοῖς τοῦ Πάππα (59), οὐδ' ὁ πατριάρχης αὐτὸς, οὔτε τῶν ἄλλων οὐδεὶς, ὅτι μὴ τὸ ἐνδόσιμον εἰληφότες τῶν Φρερίων τινὲς (60) ἐλειτούργησαν ἅπαξ ἐν τῷ ναῷ τῶν Βλαχερνῶν διὰ χειροτονίαν τινὸς (61) τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ἐπανακτέον τὸν λόγον.

A dogma Latinorum confirmare viderentur, colligere cœpisset ac postea etiam de iis scripsisset clam ille quidem, propter opinionem, in qua plerique erant, sed tamen scripsisset quædam. Quæ tum imperator nactus Vecco misit; quibus ille multa cum sagacitate perlectis sanctorum libros e quibus Blemmydes ea testimonia collegerat, postulavit: quorum copiam cum imperator libentissime ei fecisset, in eo deinde occupabatur, ut diligenter illos legeret, **130** expenderet, ad verbum conferret. Itaque brevi tempore eum testimoniorum acervum coegit, quæ integra volumina complere possent: ut qui dudum acerrime Latinis adversabatur, mutata sententia, victoriam ad illos transferret.

VII. Quamobrem patriarchali sede conscensa imperatori unus fuit omnia, et lingua, et manus, et velociter scribentis calamus, et dicendo, et scribendo, et dogmata exponendo: ejus certaminis sociis et adjutoribus Meliteniote et Metochite, imperatorii cleri archidiaconis, et Georgio Cyprio. Nullus tamen eorum omnium cum pontificiis Latinis liturgiam celebravit; ne ipse quidem patriarcha, neque alius quisquam, nisi quod Fratrum (Minorum) nonnulli licentia impetrata semel in Blachernio templo id fecerunt, propter ordinationem cujusdam e suis. Sed ad institutum redeundum est.

## Variorum notæ.

moniis Latinorum sententiam confirmavit, posteaque C ad imperatorem Theodorum Lascarim et ad Jacobum Bulgariæ electum archiepiscopum transmisit, ut ex ipso Joanne Vecco docet Allatius lib. II, *De utriusque Ecclesiæ consensu*, cap. 14, n. 4, quorum quidem librorum meminit Pachymeres lib. VI, cap. 23., qui habentur editi post tom. 1 *Annal. Eccl.* Odorici Raynaldi cum versione Latina ejusdem Allatii. Ducang.

(54) Quasi sibi ipsi scribens, nec libro publicando incumbens. Mox, λάθρα μὲν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν, quæ verba, inquit Allatius, perperam vertit interpres, *infamiæ metu*, cum vertere debuisset, *propter multorum invidiam*, seu potius *propter vitandam suspicionem*, quod Latinorum scilicet partibus addictior videretur. Neque tamen id clam scripsisse dicendus est, quod imperatoris jussu egerat. Ducang.

(55) Verterat Wolfius *infamiæ metu*. Leo Allatius vertendum putabat, *propter multorum invidiam*, D seu potius *propter vitandam suspicionem*. Ego vero malui, *propter opinionem in qua plerique erant*. Boivin.

(56) Cum Josephus sede sua pulsus in Peribleptæ monasterium sese contulisset, 11 Januarii secundæ Indictionis, anno mundi juxta Græcos 6782 (Christi 1274), ut est apud Pachymer. lib. V, cap. 17, 22, hincque in Anaplum (forte in Archangeli monasterium, de quo supra) amandatus, Veccus patriarcha renuntiatus est 26 Maii, et 2 Junii die Pentecostes inauguratus. Idem Pachymer. cap. 24, 28. Ducang. — Secessit Josephus, ut supra dictum est, A. C. 1274, Januarii die 11. Veccus non statim ei subrogatus. Possinus ex Pachymeris verbis lib. IV, cap. 17, et lib. V, cap. 24, a prima secessione Josephi ad initum a Vecco patriarchatum menses solidos sexdecim intercessisse colligit; atque ita Vecci creationem confert in annum Christi 1275. Possini calculus firmatur auctoritate Chronicorum manuscriptorum, in quibus Veccus annis octo sedem tenuisse dicitur. Vide cod. Reg. 3058², 3502, etc. In Codice 2525³, fol. 282, v. septem anni tantum ei patriarchæ tribuuntur. Boivin.

(57) Quem cum Vecco legatum antea miserat ad S. Ludovicum Franciæ regem, quo Carolum fratrem a consiliis averteret; ut auctor est Pachymeres lib. V, cap. 9, quem quidem Ludovicum, ut hoc obiter adnotem, πρῶτον ὄντα καὶ ῥῆγα τετιμημένον ἀρχῆθεν, καὶ ἐπὶ μεγαλειότητι ἐξουσίας τιμώμενον, πρὸς δὲ καὶ τοὺς τρόπους εὐθὺν, vocat. Ducang.

(58) Dignitate Πρωτοαποστολάριον, ut est apud Pachymerem, lib. V, cap. 12, 22, ac deinde patriarcham Constantinopolitanum effectum. Ita alter ex archidiaconis Palatini cleri Evangelium, alter Apostolum legit. Ducang.

D (59) Fateor me non satis assequi quid sibi velit. Φρέριοι fortassis sunt *fratres*, hoc est monachi, qui Latinam Missam permissu imperatoris celebrarunt. Sed hæc ex iis, quæ e Pachymerio de Metochite adnotata sunt, intelligentur. Wolfius. — Verterat Wolfius, *Nullus tamen eorum omnium ad Papæ rationem liturgiam celebravit*. Vertendum ita ut edidimus. Boivin.

(60) Expressit vocem Gallicam *Frères*, quomodo tum indigitabantur ex ordine S. Francisci et S. Dominici monachi. Hi porro Constantinopolin advenerant a Gregorio missi, in quibus erat Joannes Parastron. Ducang.

(61) Interpres, *suffragio cujusdam e familiaribus*. Emendavimus, *propter ordinationem cujusdam e suis*. Ducang.

## CAPUT III.

*Anna et Maria, imperatoris neptes ex sorore, quibus maritis nupserint. Lachanas Bulgarus latrociniis ditescit. Exercitum cogit. Constantinum Tœchum vincit et occidit. Ejus regnum et uxorem accipit. Oppidis Romanis imminet. Palæologus eum antevertere statuit. Joanni Asani, legitimo Bulgarici regni hæredi, filiam suam Irenen despondet. Eumdem cum magnis copiis in Bulgariam mittit. Lachanas Palæologi dolo occiditur. Asan regnat. Constantini Tœchi uxor et filius expelluntur. Terteres Bulgarus Asani socero exitium machinatur. Eum regno spoliat. Asan Byzantium aufugit.*

I. Soror erat imperatori nomine Eulogia : quæ cum filias multas haberet, Annam Nicephoro Ætoliæ principi despondit; Mariam Constantino principi Zagoræ sive Bulgariæ. Nam illorum primæ uxores decesserant : quas ipsas quoque sorores fuisse et imperatoris Theodori Lascaris filias, supra diximus.

II. His temporibus quidam ex Bulgaris consurgit, pastorali quidem genere ortus, sed versuto vir ingenio et ad res novandas **131** promptus, nomine Lachanas : qui magna hominum vilium et improborum manu sibi adjuncta latrocinari instituit : unde brevi tempore magnas divitias et justum exercitum coegit. Hujus continentes incursiones et illata sibi detrimenta non ferenti Constantino visum est, convocatis in unum copiis suis, acie cum illo decernere, ac jacta omni alea de summa rerum dimicare. Turpe enim ducebat, nihili hominem exiguo tempore tanta potentia auctum non modo magnas Bulgaris clades subinde inferre, sed jam toti regno periculum ingens minari et intentare. Itaque bellico apparatu instructus progreditur, et collatis signis vincitur; nec modo regnum, sed vitam etiam amittit. Lachanas autem non solum principatu præter spem potitur, verum etiam uxoris Constantini viduæ maritus exsistit. Quin et constituebat deinceps, exacta hyeme, sub veris initium Romanorum finitimos agros et oppidula ex insidiis aggredi, ut illorum viribus imminutis ipse validissimus haberetur.

III. Quæ imperator cum audivisset, non ferenda nec per oblivionem aut contemptum negligenda esse judicavit : sed curis æstuare et æger animo esse cœpit. Nec tamen illum in præsentia formidabilem putabat : at cum ad ea quæ concupisset, acerrimo eum studio ferri cerneret, dicebat ipsum sensim ac paulatim progrediendo ad magnam potentiam sese evectum ire, ut et Romanis ipsis tandem expugnatu difficilis **132** foret. Oportere autem eos qui citra periculum velint vivere, antevertere et occurrere malis impendentibus : et si in præsentia crescentis plantæ radicem facile præcidere possis, non esse cunctandum, neque exspectandum donec acceptam injuriam cum periculo ulciscaris, cum ipsa consilia et ipsos conatus possis sine pe-

A'. Ἦν ἀδελφὴ (62) τῷ βασιλεῖ ὄνομα Εὐλογία. Ταύτῃ πολλῶν οὐσῶν θυγατέρων, τὴν μὲν μίαν τὴν Ἄνναν συνέζευξεν ἀνδρὶ Νικηφόρῳ, τῷ τῆς Αἰτωλίας ἄρχοντι· τὴν δὲ ἑτέραν τὴν Μαρίαν Κωνσταντίνῳ, τῷ τῆς Ζαγορᾶς ἄρχοντι (63)· ἄρτι τῶν προτέρων αὐτῶν γυναικῶν τὸν βίον ἀπολιπουσῶν. Ἀδελφὰς δὲ κἀκείνας ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε καὶ θυγατέρας τοῦ βασιλέως Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι.

B'. Ἐν [P. 79] τούτοις (64) μέντοι τοῖς χρόνοις ἀνίσταταί τις ἐκ τῶν Βουλγάρων, βοσκηματώδης μὲν τὸ γένος ἀνήρ, ποικίλος δὲ τὴν φρόνησιν καὶ δεινὸς καινοτέροις ἐπιθέσθαι πράγμασιν, ὄνομα Λαχανᾶς (65)· ὃς πολλοὺς προσεταιρισάμενος τῶν χυδαίων καὶ ἀτασθάλων λῃστρικὸν ἐπετήδευσε βίον· ἐξ οὗ πολὺν ἐν βραχεῖ συνέλεξε πλοῦτον καὶ ἅμα στρατὸν ἱκανόν. Τούτου τὰς συνεχεῖς καταδρομὰς καὶ ζημίας οὐκ ἀνεχομένῳ τῷ Κωνσταντίνῳ ἔδοξε συνηθροικότι τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις εἰς ἀντιπαράταξιν ἐξιέναι ἐκείνου καὶ διακυβεῦσαι τὸν περὶ τῶν ὅλων πραγμάτων κίνδυνον. Αἰσχρὸν γὰρ εἶναι ἡγεῖτο, ἄνθρωπον τοῦ μηδενὸς ἄξιον ἐν βραχεῖ χρόνῳ μεγάλην ξυνειλοχότα δύναμιν οὐ μόνον μεγάλας ἐπάγειν συχνὰ τοῖς Βουλγάροις κακώσεις, ἀλλὰ καὶ μέγαν ὅλῃ τῇ ἀρχῇ τὸν κίνδυνον ἐπισείειν ἤδη. Παρασκευασάμενος οὖν ἔξεισι· καὶ συμβαλὼν ἐκείνῳ νικᾶται καὶ στερεῖται μὴ μόνον τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ζωῆς αὐτῆς· καὶ γίνεται παρ' ἐλπίδα μὴ μόνον τῆς ἀρχῆς ἐγκρατὴς ὁ Λαχανᾶς, ἀλλὰ καὶ σύζυγος δεύτερος τῆς γυναικὸς Κωνσταντίνου. Ὃς καὶ διενοεῖτο λοιπὸν τελευτῶντος τοῦ χειμῶνος ἅμα ἦρι πέμπειν ἐνέδρας καὶ κατὰ τῶν ὁμορούντων Ῥωμαϊκῶν χωρίων καὶ πολιχνίων, ἵν' ἀσθενεστέρων αὐτῶν γινομένων ἰσχυρότατος ἐκεῖνος δοκῇ.

Γ'. Ταῦτα τῷ βασιλεῖ ἀκουσθέντα οὐχ οἰστὰ ἔδοξεν, οὐδὲ λήθης ἄξια καὶ περιφρονήσεως· ἀλλ' ἐν παντὶ φροντίδος ἐχώρει καὶ πλήρης ἦν ἀθυμίας· οὐχ ὅτι τέως ἐνόμιζε φοβερὸν ἐκεῖνον, ἀλλὰ σπουδῇ χρώμενον θερμοτάτῃ πρὸς ὅπερ ἂν τὸ βουλόμενον ὑποτίθησι βλέπων ἔλεγεν ὁδῷ προβαίνοντα κατὰ μικρὸν ἐς μέγα δυνάμεως ἐπαρθῆναι, ὡς δυσκαταγώνιστον καὶ Ῥωμαίοις ὀψὲ γενέσθαι. Χρῆναι δὲ τοὺς ἀκινδύνως βιοῦν ἐθέλοντας φθάνειν καὶ προαναστέλλειν τὴν ὁρμὴν τῶν δεινῶν· καὶ παρὸν ἐκ τοῦ ῥᾴστου τὰς ῥίζας ἐκτέμνειν ἐν τῷ παρόντι τῆς μελλούσης βλάστης, μὴ μέλλειν μηδὲ περιμένειν τῶν πονηρῶν ἔργων ἀμύνεσθαι μετὰ κινδύνων τὸν δράσαντα, παρὸν ἀκινδύνως τῆς διανοίας καὶ τῆς ὁρμῆς αὐτῆς. Ὅθεν ἐπειδήπερ (66) ὁ λόγος φθάσας (67) ἐδήλωσε τὸν τοῦ

### Variorum notæ.

(62) Pachymer. lib. v, cap. 3. Vide stemma Palæologorum in *Famil. Byzant.* DUCANG.

(63) Bulgariæ regi. Cur porro Zagoræ reges dicerentur Bulgariæ principes, diximus in eorumdem regum serie, n. 17. Vide præterea Leunclavium in *Pandecte Turc.* n. 33, et in *Onomastico.* DUCANG.

(64) Pachymer. lib. vi, cap. 3. DUCANG.

(65) Cur id ei nominis inditum, indicat ibid. Pachymeres. Vide stemma Bulgaricum. DUCANG.

(66) Pachymer. lib. v, cap. 5; lib. vi, cap. 4, 5. DUCANG.

(67) Libr. III, cap. 2, sect. 4. BOIVIN.

Ἀσὰν ἀπόγονον (68) τὸν Μυτζῆν περὶ τὴν Τροίαν A ποιεῖσθαι τὴν δίαιταν δι' ἃς ποτ' εἰρήκειμεν τὰς αἰτίας, εἶτα αὐτὸς μὲν ἔφθη τὸν βίον ἀπολιπών· καταλελοίπει δὲ παῖδα Ἰωάννην τὸν Ἀσάν· τοῦτον ὁ βασιλεὺς νῦν μεταπέμπεται, ἄνωθεν ἐκ πατέρων τὰ δίκαια τῆς Βουλγαρικῆς ἀρχῆς κεκτημένον· καὶ τῇ ἑαυτοῦ θυγατρὶ συζεύξας Εἰρήνῃ πέμπει μετὰ βαρείας δυνάμεως ἐλευθερώσοντά τε τὴν Βουλγαρικὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ Λαχανᾶ τυραννίδος καὶ ἅμα διαδεξόμενον αὐτὸν αὐτὴν, δίκαιον κλῆρον ἤδη πρὸς αὐτὸν [P. 80] καταβεβηκυῖαν.

Δ'. Ὁ μέντοι Λαχανᾶς, ἐπειδήπερ ἔτυχε τηνικαῦτα τὴν ἐπὶ Σκύθας ἰὼν βεβαιώσεως ἕνεκα τῆς τυραννίδος, λαθραίαις τοῦ βασιλέως ἐπιβουλαῖς ἐκεῖ τὴν δι' αἵματος δίδωσι δίκην. Ἀπονητὶ δ' ὁ Ἀσὰν (69) τὴν ἀρχὴν διαδέχεται, τῶν Βουλγάρων ὑποδεξαμένων B ἀσμένων. Τούτων οὕτω τελεσθέντων ἐξωθεῖται καὶ Μαρία ἐκεῖθεν ἡ τοῦ βασιλέως ἀδελφιδῆ σὺν υἱῷ Μιχαὴλ, ὃν ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου γεγέννηκε, καὶ ἥκει πρὸς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπεὶ δ' ὡς τὰ πολλὰ ταῖς μεγάλαις εὐφροσύναις ἐπιφύονται λῦπαι, καθάπερ τινὰ ξίφη πολέμια τὴν τῆς εὐθυμίας ἐκείνης κατάστασιν ἐπιταράττοντα καὶ συγχέοντα, οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔθος ἐπιλελοίπει· ἀλλ' ἦν τηνικαῦτα ἀνὴρ εὐγενὴς κἀν τοῖς μάλιστα συνετὸς καὶ τῷ δραστηρίῳ τῆς φύσεως ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος, ὄνομα Τερτερῆς. Τοῦτον οἰκειώσασθαι θέλων ὁ Ἀσὰν καὶ ἅμα περιποιούμενος ἑαυτῷ ἀφοβίαν γαμβρὸν ἐπ' ἀδελφῇ ποιεῖται, ἀφελόμενος καὶ ἀποστείλας ἐς Νίκαιαν τὴν προτέραν ὁμόζυγον σὺν τοῖς τέκνοις αὐτοῦ. Τετίμηκε δ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν καὶ τῷ τοῦ δεσπότου ἀξιώματι· ἀλλ' οὐκ ἐνέμεινεν οὗτος ἐπὶ πολὺ τῇ πρὸς τὸν τετιμηκότα στοργῇ· ἀλλ' ἀφέλειαν καὶ κουφότητα πλείστην καταγινώσκων αὐτοῦ ἔλαθεν ἐν οὐ μακρῷ τῷ χρόνῳ τὰς γνώμας ἐφελκυσάμενος τοῦ τε στρατιωτικοῦ παντὸς καὶ πρός γε οὐκ ὀλίγων ὅσοι τῶν ἐν τέλει. Ἔμελλε δὲ ἤδη καὶ τὸν Ἀσὰν διαχειρισάμενος ἐγκρατὴς ἔσεσθαι καὶ τῆς ἀρχῆς. Ὅπερ αὐτὸς ἐγνωκὼς προσποιεῖται μετὰ τῆς γυναικὸς ἐκδημίαν ἐς τὸν πενθερὸν καὶ βασιλέα· καὶ λάθρα ξυναγαγὼν πᾶν ὅ τι τῶν κειμηλίων καὶ χρημάτων ἦν τῶν Βουλγαρικῶν τὸ ἐξαίρετον, ἧκεν εἰς τὸ Βυζάντιον παρὰ τὸν βασιλέα καὶ πενθερόν· καὶ αὐτὸς μὲν ἐνταῦθα διήγαγε τοῦ λοιποῦ· ὁ δὲ Τερτερῆς κατὰ πολλὴν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν ἐκεῖ σφετερίζεται. Εἶεν.

A riculo tuo ulcisci. Igitur cum, ut supra est expositum, Mytzes et Asanis posteritate apud Trojam ob eas causas quas diximus degens decessisset; filium ejus Joannem Asanem, ut cui regnum Bulgariæ paterno jure deberetur, arcessit, desponsaque Irene filia, cum magnis copiis mittit, tum ad Bulgariam a Lachanæ tyrannide liberandam, tum ad suscipiendum regnum justa successione ad se devolutum.

IV. Cæterum Lachanas firmandæ tyrannidis causa tum in Scythiam proficiscens clandestinis imperatoris insidiis profuso illic sanguine dat pœnas. Asan vero citra laborem volentibus Bulgaris regno potitur. His peractis Maria, imperatoris ex sorore neptis, cum filio Michaele, quem ex Constantino susceperat, indidem expulsa Constantinopolim venit. Quoniam autem magnis gaudiis dolores plerumque agnascuntur, et velut gladii quidam hostiles illam lætitiæ tranquillitatem turbant et confundunt, id ipsum tunc quoque 133 usu venit. Nam eo tempore exstitit vir quidam nobilis, singulari prudentia et animi promptitudine inter Bulgaros insignis, nomine Terteres: quem Asan ut sibi conciliaret, atque ut securitati suæ consuleret, jungit sibi affinitate, desponsa ei sorore sua: priore videlicet uxore adempta, et cum liberis Nicæam missa. Deinde Despotæ dignitate illum ornat. Verum is non diu apud eum, a quo ita honoratus fuerat, C in fide et officio permansit: sed animadversa ejus simplicitate et levitate insigni, brevi tempore totius exercitus et procerum non paucorum animos sibi clam conciliavit. Jamque id agebat ut Asane interfecto principatu potiretur. Quo ille cognito se cum uxore ad visendum imperatorem eumdemque socerum proficisci simulat: opum et pecuniarum Bulgaricarum electissima quæque clanculum cogit: deinde se Byzantium ad socerum imperatorem confert, atque illic reliquum vitæ transigit. Terteres vero, prohibente nemine, Bulgaricum regnum occupat. Et hæc hactenus.

## CAPUT IV.

*Genuenses Galatæi insolescunt. Palæologus ob unius civis Byzantini cædem minatur illis extrema. Ut veniam impetraverint. Eorumdem triremes duæ piraticæ, insalutato imperatore, Constantinopolin prætervehuntur. Earum reditum imperatoriæ exspectant. Genuenses conantur evadere. Cum imperatoriis confligunt. Vincuntur. Latinorum fastus imminutus.*

[P. 81] Α'. Ἐγὼ δὲ τοῦτο ἐκεῖνο τῶν πάλαι πολλῶν διακηκοὼς, ὡς πολιτικῶς καὶ μετρίως ἐνεγκεῖν εὐτυχίαν χαλεπώτερον ἢ δυστυχίαν, νῦν μᾶλλον ἐπὶ τῆς χρείας ἐτεθαυμάκειν συννενοηκώς. Ἰδοὺ γὰρ καὶ οἱ ἐκ Γεννούας (70) ἀντιπέραν οἰκοῦντες τοῦ Βυζαντίου τῷ τῆς ἀτελείας κέρδει μεθυσθέντες καὶ D

I. Ego vero quod e multis veterum cognovi, difficilius esse res secundas quam adversas civiliter et moderate ferre, nunc re ipsa edoctus magis admiror. Ecce enim Genuenses, qui e regione Constantinopolis habitabant, lucro immunitatis inebriati elatique superbia adversus Romanos inso-

### Variorum notæ.

(68) Mytzes Asanis sororem duxerat uxorem, ut dictum supra, lib. III, cap. 2, sect. 4. Cur itaque cum Gregoras ἀπόγονον vocat? Boivin.

(69) Pachym. lib. V, cap. 3; lib. VI, cap. 1, 2, 7, 8, 9. Ducang.

(70) Pachymer. lib. V, cap. 30. Ducang.

lescere, eosque ut imbecilliores contemnere cœperunt. Ac tandem aliquis **134** ob paucos autumnales fructus rixa cum quodam orta, ense quam lingua promptior, statim hominem interficit. Quod facinus cum imperator audiisset, non ut unius cædem neglexit: sed ita exarsit et commotus est, ac si tota civitas eversa, et imperatoria majestas violata esset, statimque exercitu omnes eorum ædes cinxit. Nondum enim murorum munitiones habebant, nec urbem quæ cum vellet imperatrici urbi adversaretur. Ac fortasse tum funditus periissent, nisi miserabili habitu, ultro multa ipsi sibi irrogata, supplices sese statim ad pedes imperatoris abjecissent, atque ita veniam impetrassent.

A πέρα φρονήσαντες τοῦ μετρίου κατεπαίρεσθαι ἤρξαντο Ῥωμαίων καὶ περιφρονεῖν ὡς ἀσθενεστέρους. Ἤδη δέ τις καὶ φιλονεικίαν τινὰ καθ' ἑνός τινος ἀράμενος ὑπὲρ βραχείας ὀπώρας προχειρότερον ἔσχε τὸ ξίφος τῆς γλώττης καὶ παραχρῆμα τὸν ἄνθρωπον τοῦ βίου ἀπήλλαξε. Τοῦτο ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς οὐχ ὡς ἑνὸς φονευθέντος τὸ πρᾶγμα παρέδραμεν, ἀλλ' ὡς ὅλης πόλεως καταστραφείσης καὶ τοῦ βασιλικοῦ περιφρονηθέντος κράτους, οὕτως ἐζήλωκέ τε καὶ διανέστη· καὶ τὴν ταχίστην περιήγαγε τὸ στρατόπεδον περὶ πάσας αὐτῶν τὰς οἰκίας. Οὔπω γὰρ σφισι τειχῶν ὀχυρώματα ἦν καὶ πόλις εἰς ἀντίπαλον ὁπότε βούλοιτο καθισταμένη τῇ βασιλευούσῃ· καὶ τάχ' ἂν ἐμέλλησαν τότε πανωλεθρίᾳ φθαρήσεσθαι, εἰ μὴ σχῆμα περιθέντες ἐλεεινὸν καὶ ζημίαν ἑκούσιον αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐπιθέντες προσέπεσον δραμόντες αὐτίκα μάλα τῷ βασιλεῖ καὶ οὕτως ἀπήλλαξαν ἑαυτούς.

II. Hoc illi primo documento promptum et acrem imperatoris animum cognoverunt. Alterum et majus illud. Quidam eorum populares duas piraticas triremes instruxerunt, et Byzantini freti angustiis clam superatis in Euxinum pontum delati sunt, omissa solemni et usitata imperatoris salutatione. Quod nec ipsum ille inultum pati voluit. Collectas itaque triremes non paucas, et unam magnam onerariam navem ad promontorium fani collocat (quod os Ponti appellatur, ubi Cyaneas et Planctas Græci olim esse dixerunt), piratarum accessum exspectaturas, ne audaces illi et scelerati homines incolumes clam evaderent. Quod cum illos **135** haud fefellisset, hac calliditate saluti suæ consulunt. Omnes opes quas latrocinando coegerant per speciem negotiationis una secum in maximam onerariam transferunt. Deinde omni armorum genere eas tegunt et muniunt; ut cum septentrionales venti vehementius spiraturi essent, oram solverent, et vi patefacta via per eos qui in faucibus stationem habebant, citra periculum evaderent. Paulo post cum vehementior Boreas a tergo erupisset, etiam piratica illa navis e medio pelago plurimis armatis cincta apparet, quasi quædam urbs integra per fluctus gradiens, vel potius avis instar maria pervolans.

B Β'. Τοῦτο τῆς βασιλέως σπουδῆς καὶ ὀξύτητος γέγονε γνώρισμα πρῶτον αὐτοῖς. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον· συνεστήσαντό τινες ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν δύο τριήρεις ἐπὶ δίαιταν καὶ τρόπον πειρατικόν, καὶ λάθρα διαβάντες τὰ περὶ Βυζάντιον τῆς θαλάττης στενὰ ἐπὶ τὸν Εὔξεινον πόντον ἐπεποιήκεσαν τὸν ἀπόπλουν, μὴ παρασχόντες τὴν συνήθη τῷ βασιλεῖ εὐφημίαν· οὐδὲ τοῦτο τοίνυν ἀτιμώρητον ἔδοξε παρεληλυθέναι τῷ βασιλεῖ. Ὅθεν τριήρεις συνηθροικὼς οὐκ ὀλίγας καὶ μίαν μεγάλην ὁλκάδα περὶ τὴν ἄκραν ἵστησι τοῦ ἱεροῦ (71) (ὃ δὴ στόμα καλεῖται τοῦ Πόντου, ἔνθα τὰς Κυανέας καὶ Πλαγκτὰς ἔφασκον Ἕλληνες εἶναι), τὸν εἴσπλουν ἐκδεχομένας τῶν πειρατῶν, μὴ λαθόντες ἀπαθεῖς οἱ θρασεῖς ἐκεῖνοι καὶ ἀλιτήριοι διαδράσωσιν. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο ἐκείνους οὐκ ἐλελήθει, μηχα-C νῶνταί τινά σφισι σωτήριον τρόπον. Πάντα γὰρ πλοῦτον ὃν ἐκ λῃστείας συνήγαγον πραγματείαν ἐμπορικὴν ποιησάμενοι μεθ' ἑαυτῶν εἰς μεγίστην ἐμβιβάζουσιν ὁλκάδα καὶ πᾶσαν ἐπὶ τούτοις προκατατίθενται καὶ παρασκευάζουσι πανοπλίαν, ἵνα καιρὸν ἐπιτηρήσαντες, ὁπότε σφοδρότερον ῥέοιεν [P. 82] τῶν ἀρκτικῶν πνευμάτων αἱ πηγαί, λύσαντες ἀποπλεύσωσι καὶ βίᾳ ῥηξάμενοι τοὺς ἐπὶ τοῦ στόματος ναυλοχοῦντας ἀκίνδυνον τὸν εἴσπλουν ποιήσωνται. Ἐπεὶ δὲ μετὰ μικρὸν σφοδρότερος ἄνωθεν κατεῤῥάγη βορέας, ἐπιφαίνεται κατιοῦσα καὶ ἡ πειρατικὴ ἐκείνη ὁλκὰς ἀπὸ πολλοῦ τοῦ πελάγους, μυρίοις ἐστεφανωμένη τοῖς ὁπλίταις, καθάπερ πόλις ὅλη κατὰ κυμάτων πεζεύουσα ἢ μᾶλλον πτηνοῦ δίκην ἐφιπταμένη τοῖς κύμασιν.

III. Jam et imperatoris triremes instructæ aderant. Ac oneraria quidem navis imperatoria sublatis antennis nondum vela expanderat, sed manebat immota. Hostili autem oneraria accedente ipsa etiam vela explicat; et illam modo a latere arripit, modo a puppi insequitur, quasi vestigiis inhærendo; cæditque et cæditur, ac prælio quodam veluti æthereo et volatili defungitur. Ibi dispares ac varios militum ordines cominus eodemque in loco pugnare inter se cerneres. Alii enim ex tabulatis eos

D Γ'. Ἤδη δὲ καὶ αἱ βασιλικαὶ τριήρεις παρεσκευασμέναι παρῆσαν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ βασιλικὴ ὁλκὰς ἄρασα τὰς κεραίας οὔπω διεπέτασε τὰς ὀθόνας, ἀλλ' ἔμενεν ἠρεμοῦσα. Ἐγγισάσης δὲ ἤδη καὶ τῆς πολεμίας ὁλκάδος, τότε καὶ αὕτη διαπετάσασα τὰς ὀθόνας λαμβάνει τὴν πολεμίαν, πῇ μὲν ἐκ πλευρᾶς, πῇ δ' ἐκ πρύμνας, ἑπομένη κατ' ἴχνος βάλλουσά τε καὶ βαλλομένη καὶ τὸν αἰθέριον εἰπεῖν ἐκεῖνον καὶ ἱπτάμενον πράττουσα πόλεμον. Ἦν γὰρ ἰδεῖν διάφορα καὶ ποικίλα τάγματα στρατοπέδων ἐν ταὐτῷ κατ' ἀλλήλων

## Variorum notæ.

(71) Nomen arcis est ruinosæ in Asiatico littore, trans Bosporum, non procul ab ostio Ponti Euxini, inquit Leunclavius in Onomastico priore Turcico: de quo quidem Hiero multis egimus in notis ad Alexiadem, pag. 361. Ducang. — Vide lib. XVIII, cap. 2, sect. 1. Boivin.

συστάδην μαχόμενα. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν καταστρω- A μάτων τοὺς ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἔβαλλον· οἱ δ' ἀπὸ τῶν ξυλίνων πύργων τοὺς ἀπὸ τῶν ξυλίνων πύργων· οἱ δ' ἀπὸ μετεώρου τῶν ἄκρων ἱστίων τοὺς ἀπὸ μετεώρου τῶν ἄκρων ἱστίων. Ἐχρῶντο δὲ καθ' ἑκατέρων ἑκάτεροι χειροπληθέσι χερμαδίοις καὶ βέλεσι τοξικοῖς· ἔστι δ' ὅτε καὶ πελέκεσι καὶ ξίφεσιν ἄλλοις, ὁπότε μάλα δὴ πελάσαιεν ἀλλήλοις. Αἱ δὲ τριήρεις οὐ μάλα τοι ἐγγύθεν παραπλέουσαι μόνοις ἐχρῶντο τοῖς τηλεβόλοις βέλεσι. Καὶ οὕτω δὴ μέχρι πολλοῦ τῆς ἡμέρας τὸν ἀπὸ τοῦ στόματος ἀμείβοντες αὐχένα εὐρώστως ἑκατέρωθεν ἅπαντες ἠγωνίζοντο, καὶ πρὸς μὲν ἀρχαῖς ἐπικρατέστερα τὰ Λατίνων ἐδόκει· ἔπειτα κωλυόμενον ὑπὸ τῶν τῆς βασιλικῆς ὁλκάδος ἱστίων τὸ πνεῦμα, ἀναπόσπαστα παραπλεούσης διηνεκῶς καὶ συμμέτρως ἔκ τε πρύμνης B καὶ πλευρᾶς δεξιᾶς, ὅθεν ἐκεῖνο προσέρρει, μαλακώτερον τοῖς τῶν πολεμίων ἱστίοις προσέβαλλε καὶ οὐ στεῤῥὰν οὐδὲ μάλα τοι εὔτονον παρεῖχε τῇ ὁλκάδι τὴν κίνησιν.

Δ'. Ὃ δὲ μεῖζον Λατίνοις ἀτύχημα ἐγεγόνει, θρασύτερόν τις ἐξ αὐτῶν τῇ Ῥωμαίων ἐπιπηδήσας ὁλκάδι ὀξεῖ πελέκει τὰ καιριώτερα τῶν καλωδίων ἐξέτεμε· διὸ κατενεχθεῖσα ἡ κεραία κατὰ μέσην τὴν τῶν Λατίνων ὁλκάδα ἀπόλεμον ἐκείνης τὸ πλεῖστον ὁπλιτικὸν ἐξαίφνης πεποίηκε· κἀντεῦθεν ἀδεῶς κατὰ κύκλον καὶ αἱ τριήρεις πελάσασαι στεῤῥότερον ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἔβαλλον. Ἤδη δέ τις καὶ εἰσεπήδησεν ἔνδον τῆς πολεμίας ὁλκάδος, καὶ ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ, καὶ τρεῖς ἐπὶ δύο, καὶ τέσσαρες ἐπὶ πλείστοις, ἕως τελέως C κρατήσαντες, τῶν πολεμίων ὅσοι μὴ ἐτεθνήκεσαν, τοὺς μὲν τραυματίας, τοὺς δὲ δεσμώτας ἐκεῖθεν ἐξεῖλον. [P 85] Τοῦτο δεύτερον τῆς βασιλέως ὀξύτητος καὶ σπουδῆς ἐναργέστερον γνώρισμα· τοῦτο τοὺς Λατίνους εἰς ἐσχάτην ἤλασε δειλίαν καὶ φόβον· καὶ τὸ πολὺ τοῦ θράσους μεταθεμένους καὶ τὸν συνήθη τῦφον ὡς ἄκαιρον ἀποῤῥίψαντας μετριωτέρους γενέσθαι ἠνάγκασεν.

A qui in tabulatis essent feriebant: alii ex ligneis turribus, eos qui in ligneis turribus starent; alii denique ex summis navium malis, eos qui e similibus fastigiis pugnarent. Petebant autem se utrinque pugillaribus **136** saxis et missilibus telis: aliquando et securibus et aliis armis, cum propius hostem ventum erat. Triremes vero, quia non ita propinquæ navigabant, telis solum missilibus utebantur. Ita in multam diem ab ostiis usque per fretum provecti utrinque omnes fortiter dimicabant. Ac initio quidem Latini superiores videbantur. Deinde cum ventus interpositis onerariæ imperatoriæ velis inhiberetur (quippe hæc alteram continenter et æqualiter cum a puppi tum a dextro latere, unde ventus spirabat, usque assectabatur, B nec ab ea divelli poterat); eo fiebat ut in hostium vela segnior ventus incideret, ac proinde eorum navis tardius ac lentius moveretur.

IV. Jam, quæ major Latinorum calamitas fuit, quidam ex iis audacius in Romanam navem cum insiluisset, acuta securi funes maxime necessarios resecuit. Quare antennæ in mediam illorum navem delapsæ milites eorum plurimos subito pugnæ inutiles reddiderunt. Atque ex eo triremes ipsæ propius advectæ audacter eam circumsteterunt, et validioribus ictibus cominus oppugnarunt. Tum statim aliquis in hostilem navem insiluit. Deinde alii C atque alii, terni, quaterni, et subinde plures: donec integram victoriam adepti eos ex hostibus, qui non occubuissent, partim vulneratos, partim in vincula conjectos inde abduxerunt. Alterum hoc specimen fuit quo imperator animi sui promptum ac celerem impetum evidentius declaravit. Ea **137** res Latinis metum ac terrorem maximum incussit, coegitque posita audaciæ insolentia et suo illo intempestivo fastu abjecto fieri moderatiores.

## CAPUT V.

*Azatinæ sultani obitus. Melecus ejus filius paternum imperium repetit. Ab Amurio Satrapa vincitur. Domum reversus occiditur. Turci ut latrocinari cæperint. Romanas provincias populantur. Adversus Scythas infirmi; adversus Romanos validissimi. Palæologus magnum exercitum eis opponit. Duces præficit incautos. Turci præparatis insidiis prælium ineunt suo more. Terga vertunt. Romanos in insidias pertractos circumveniunt et opprimunt. Ad Sangarium usque prædabundi excurrunt. Palæologus munita Sangarii ripa Bithyniam tutatur. Copiæ ejus terrestres ac navales aliis bellis distractæ. Turci Asianis provinciis occupatis grassantur. Lamentatio rhetorica. Prædæ partitio. Sorores duæ in mutuo complexu exspirant. Andronicus jussu patris Tralles instaurat. Eadem urbs quadriennio post Turcis dedita. Oraculum de Trallibus et de Andronico multis suspectum. Eventu comprobatur. Attalus Troianus Trallium conditor; unde urbis nomen.*

Α'. Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἐπαναλήψομαι. Τῷ σουλτὰν D Ἀζατίνῃ (72) φυγάδι, ὡς εἴρηται, γενομένῳ ἐκ τῆς πόλεως Αἴνου ἅμα τῷ υἱῷ αὐτοῦ Μελὴκ καὶ διαβάντι τὸν Ἴστρον, αὐτῷ μὲν τὸ βουλόμενον ἐκπληρῶσαι οὐκ ἐξεγένετο. Φθάσαν γὰρ τὸ χρεὼν τῶν βουλευμάτων ἐξέτεμε τὰς ὁδούς. Ὁ δὲ Μελὴκ βραχὺ διατρίψας αὐτόθι βίον ἔπηλυν καὶ οὐ μάλα οἱ ἀρέσκοντα εἶτα διὰ τοῦ Πόντου διέβη πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Σκύ-

I. Nunc ego illuc redeo. Cum sultanus Azatines ex oppido Æno, ut dictum est, una cum filio suo Meleco profugisset, Istrumque trajecisset, ipse quidem id quod destinarat conficere non potuit, morte præventus. Melecus vero cum illic vitam peregrinam et parum gratam aliquantisper egisset, per Pontum ad Scythas Asianos transiit: a quibus potestate accepta Turcorum principatum ut pater-

Variorum notæ.

(72) Vide seriem Sultanorum Iconiensium post *Familias Dalmaticas*. DUCANG.

nam hæreditatem postulavit. Ac cæterorum quidem satraparum alii convenerunt, illumque adierunt ut dominum suum : alii cunctabantur. Unus autem nomine Amurius, collecto latronum exercitu, non parvo quidem illo, sed valde numeroso, bellum adversus eumdem suscepit, ac tandem fusum fugatumque ad mare usque compulit. Tum igitur Melecus ad Heracleam Ponticam fuga evasit. Vere autem appetente imperatorem adire apud Nymphæum commorantem decrevit. Cæterum iter ingressus non eo usque perrexit, sed interea alio conversus ad Turcos denuo se contulit, atque ab illis paternum principatum restitui sibi postulavit. Deinde et ipse non longo post vita excedit, clandestina quorumdam sicariorum conspiratione oppressus.

II. Turcorum imperio sic everso et eorum rebus ex honesta disciplina splendidaque fortuna ad maximam **138** perturbationem prolapsis non modo satrapæ et quotquot nobilitate ac fortuna eminebant, omnem ditionem in plurimas partes divulsam partiti sunt : sed multi etiam obscuri et ignobiles, adjuncta sibi hominum infimorum colluvie, latrocinari cœperunt, præter arcum et pharetram nihil secum gestantes : qui faucibus montium insessis finitimos agros et urbes Romanorum crebris et occultis incursionibus vexabant. Nam paulo ante acciderat, ut præsidia quæ arces tuebantur, inde migrarent, cum annua stipendia e fisco imperatorio non numerarentur. Quod initio ut res parvi momenti neglectum maximum postea Romanis infortunium exstitit, et clades ipsis gravissimas importavit. Turci autem illi qui Satrapias varie diviserant, cum a Scythis pellerentur, Romanos pellebant : et quam infirmi erant adversus Scythas, tam adversus Romanos invalescebant : ut Scytharum incursio non calamitatis causa, sed summæ felicitatis occasio illis esset. Frequentes itaque e Paphlagonia et e Pamphylia irruebant, Romanasque

A θας· ἀφ' ὧν τὸ ἐνδόσιμον εἰληφὼς ἧκε ζητῶν τὴν τῶν Τούρκων ἀρχὴν ὡς πατρικόν τινα κλῆρον. Τῶν μὲν οὖν ἄλλων σατραπῶν οἱ μὲν συνῄεσαν καὶ προσῄεσαν ὅσα καὶ δεσπότῃ σφῶν αὐτῶν· οἱ δ' ἤμελλον. Εἷς δέ τις Ἀμούριος ὄνομα (73) δῆμον συνηθροικὼς ληστρικὸν οὐ βραχὺν, ἀλλὰ μάλα συχνὸν, πόλεμον ἤρατο κατ' αὐτοῦ καὶ τέλος τρεψάμενος ἐδίωξεν ἄχρι θαλάττης· τότε μὲν οὖν ὁ Μελὴκ ἐς τὴν κατὰ Πόντον Ἡράκλειαν διεσώθη καταφυγών. Ἦρος δ' ἐπιστάντος (74) ἔδοξεν αὐτῷ ἀπιέναι πρὸς βασιλέα περὶ τὸ Νύμφαιον διατρίβοντα. Καὶ μέντοι καὶ ἀπιὼν ἐκεῖ μὲν οὐκ ἀφίκετο· ὁ δὲ ἀλλ' ἑτέραν ἐτράπετο μεταξὺ καὶ παρὰ τοὺς Τούρκους αὖθις ἐλθὼν τὴν πατρικὴν ἐζήτει ἀρχήν. Ὅθεν ἐν οὐ μακρῷ καὶ οὗτος τὸν βίον ἀπολιμπάνει, λάθρα τινῶν φονευτῶν
B συστάντων ἐπ' αὐτόν.

Β'. Τῆς δὴ τῶν Τούρκων ἀρχῆς οὕτω φθαρείσης [P. 84] καὶ τῶν πραγμάτων ἐκείνων ἐξ εὐταξίας καὶ τύχης λαμπρᾶς εἰς ἀταξίαν μεγίστην κεχωρηκότων, οὐ μόνον σατράπαι καὶ ὅσοι τῶν γένει καὶ δόξῃ διαφερόντων, εἰς πλεῖστα τεμόντες (75) τὴν ὅλην διέλαχον ἐπικράτειαν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀδόξων καὶ ἀνωνύμων ὄχλους τινὰς συρφετώδεις προσεταιρισάμενοι πρὸς ληστρικὸν ἀπέκλιναν βίον, μηδὲν τόξου καὶ φαρέτρας ἐπιφερόμενοι πλέον· οἳ καὶ τὰς τῶν ὀρῶν δυσχωρίας ὑποδυόμενοι συχναῖς καὶ λαθραίαις ἐχρῶντο ταῖς ἐκδρομαῖς καὶ τὰς ὁμόρους χώρας καὶ πόλεις Ῥωμαίων κακῶς διετίθεσαν. Συνέβη γὰρ καὶ πρὸ βραχέος τοὺς τὰς ἄκρας οἰκοῦντας φύλακας μετ-
C ανάστας ἐκεῖθεν γενέσθαι δι' ἔνδειαν τῶν ἐτησίων λημμάτων, ἃ παρὰ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου ἐλάμβανον. Ὅπερ ὡς οὐδενὸς ἄξιον παροραθὲν ἐν ἀρχαῖς μέγιστον ὕστερον ἔδοξε Ῥωμαίοις ἀτύχημα καὶ τῶν μάλα μεγίστων αἴτιον συμφορῶν. Οἱ δὲ τὰς σατραπείας ἐκεῖνοι πολλαχῇ διελόμενοι Τοῦρκοι παρὰ Σκυθῶν ἐλαυνόμενοι Ῥωμαίους ἤλαυνον· καὶ ὅσον πρὸς Σκύθας ἐθηλύνοντο, τοσοῦτον κατὰ Ῥωμαίων ἠνδρίζοντο· ὡς εἶναί σφισι τὴν τῶν Σκυθῶν ἔφοδον οὐ συμφορῶν αἰτίαν, ἀλλὰ σφόδρα μεγίστης χορηγὸν

## Variorum notæ.

(73) Quem a Meleco Sultano Iconiensi una cum filiis insigni perfidia postea interfectum fuisse narrat Pachymeres lib. x, cap. 25, ex quibus unus Halis nomine, divina quadam providentia servatus, collecta Persarum manu, Melecum prælio adortus hunc interfecit, indeque aucta Hali, qui tum Amurii nomen suo adjecit, potentia, Romanas regiones incursionibus infestavit. Ut porro is perierit, exponit Gregoras in altera Historia. Iste autem Amur, Ἀμούρπεκις, unico vocabulo, dicitur Cantacuzeno, lib. II, cap. 28. Id est *Dominus Amur*. Est enim *Beg* Turcis *Dominus*, ut est apud Leunclavium in secundo Onomastico Turcico, et lib. IV *Hist. Musulman.* pag. 196, ubi observat Beg nomen dari solere officium vel munus aliquot a rege vel Sultano consecutis. Græci vero Πὲγ et Πέγις dicunt, vel Μπέγις, ut in Gloss. med. Græcit. observamus. Unde discimus quis is sit quem Froissartus, 3 vol. cap. 22, et 23, *Amorabakin* vocat, quæ vox effecta ex *Amur Begis* vel *Begin*. Sed an *Amur* iste, cujus meminit Gregoras, et Cantacuzenus loco laudato, sit ille a quo interfectus est Melecus, dubium ingerit idem Cantacuzenus, qui lib.
D II, cap. 29, et lib. III, cap. 7, eumdem Amurium Aitinis Joniæ (seu Cariæ, uti habet lib. II, cap. 13) Satrapæ filium fuisse ait, eumdemque Satraparum Asiæ opulentissimum. Aitinem præterea duos alios filios habuisse, quorum alter *Chetir*, alter *Souleimasas* vocabatur. Amurii porro crebra deinde mentio apud Cantacuzenum. DUCANG.

(74) Circa an. 1275. DUCANG.

(75) Hinc igitur exstincto Turcorum Iconiensium principatu, cum eidem tuendo contra Tartaros impares essent singuli ex primoribus Turcis, proutlibitum fuit, oppida et provincias pervaserunt, cum Græcis æque ac Tartaris bellum gerentes, tandemque iisdem Tartaris recedentibus, pulsoque vel certe non admisso sultano, Turcicum principatum provinciis invicem dispertitis, deinde quod Romani seu Græcorum in Asia supererat imperii invaserunt, indeque in Europam evolarunt, ab ipsismet Græcis imperatoribus evocati, dum opem ac auxilium quærunt, quo se adversus suæ gentis principes, atque adeo etiam Latinos, tueantur, unde universi postmodum imperii clades exorta est, ut Gregoras post hæc pluribus narrat. DUCANG.

εὐτυχίας. Εἰσεχέοντο μὲν οὖν κατὰ πλήθη ἔκ τε A Παφλαγονίας ἔκ τε Παμφυλίας καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐδῄουν γῆν· ἤδη δὲ καὶ πόλεμοι συνεῤῥήγνυντο συνεχεῖς· εἷς δὲ καὶ μέγιστος, ὃς καὶ Ῥωμαίοις ἀρχηγέτης γέγονε τῶν ὅλων κακῶν.

provincias populabantur. Tandem etiam ad bella et assiduas dimicationes ventum : e quibus unum prælium Romanos in omnia mala conjecit.

Γ'. Στρατοπέδων πολλῶν (76) Τουρκικῶν ἀθροισθέντων περὶ Παφλαγονίαν ἔδοξε τῷ βασιλεῖ μεγάλην καὶ ἀξιόμαχον στείλαντι δύναμιν τὴν ἐκείνων ὀξεῖαν ἀναχαιτίσαι ἔφοδον, καθόσον ἐφικτόν· μὴ καθάπερ πύλας ῥήξαντες ἐκεῖνο τὸ μέρος μετὰ πολλῆς ἔπειτα τῆς ἀδείας καὶ κατὰ τῆς ἄλλης χεθῶσι χώρας. Ἔπεμψεν οὖν στρατόν τε ἱκανὸν καὶ τοὺς ἄξοντας στρατηγοὺς, οἳ διὰ κακοβουλίαν αὐτοί τε ἐσφάλησαν καὶ τὸ πᾶν ἀπώλεσαν στράτευμα. Οἱ γὰρ Τοῦρκοι τῇ ὑστεραίᾳ μελλούσης τῆς μάχης συῤῥήγνυσθαι διαγρηγορήσαντες πρὶν ἡμέραν γενέσθαι B προλοχίζουσιν οὐκ ὀλίγας ἐνέδρας παρὰ τὰς πρὸς ἕω τοῦ πλησίον ποταμοῦ ὄχθας· κἄπειτα διαβάντες τὸν ποταμὸν ἐνταῦθα πηγνύουσι τὸ στρατόπεδον. Τῆς δὴ προσηκούσης ὥρας ἐληλυθυίας συνῄεσαν τὰ στρατόπεδα. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα οὐ μάλα ἀνυπόστατος ἔδοξε Τούρκοις ἡ Ῥωμαίων ὁρμή· ἀλλ' ἐκαρτέρουν ὅμως καὶ ἀντεῖχον μαχόμενοι, οὐ συστάδην τὴν μάχην ποιούμενοι, ἀλλὰ συχνῶς ἐναλλασσομένην, ὡς ἔθος αὐτοῖς. Νῶτα γὰρ δεικνύουσι φεύγειν δοκοῦντες· εἶτα ἐπαναστρέφουσι τάχιστα καὶ συχνὰ τοῦτο ποιοῦντες διατελοῦσιν, ὡς ἂν τὴν τῶν ἀντιπάλων στρατοπέδων τάξιν ταράττωσι καὶ τῆς προσηκούσης στάσεως ἐξιστῶσι· κἄπειτα οὕτω τεταραγμένοις ἐπεισπίπτοντες ῥᾷστα κατατροποῦνται. C

III. Multis Turcorum copiis in Paphlagonia collectis imperatori visum est magno et idoneo exercitu celerem illorum, quantum fieri posset, impressionem inhibere : ne illa parte veluti porta perfracta impune deinde ac prohibente **139** nemine longius evagarentur. Exercitum itaque illuc validum misit. Duces vero præfecit qui stultitia et temeritate sua tum ipsi impegerunt, tum omnes copias amiserunt. Nam Turci pridie instantis pugnæ tota nocte insomni exacta, antequam dies illucesceret, homines non paucos ad orientalem vicini fluminis ripam collocant. Tum amne superato ibidem castrametantur. Cum pugnæ tempus advenisset, conflixere exercitus. Ac initio quidem Romanorum impetus Turcis non adeo vehemens esse visus est ut sustineri non posset. Substiterunt igitur et repugnarunt, non stataria pugna, sed, ut eorum mos est, crebris alternisque vicibus repetita. Fugam enim simulantes terga dant, statimque redeunt : idque subinde facere pergunt, ut hostilem aciem perturbent, et de statu dejiciant. Postea ita turbatos cum impetu adorti facile in fugam vertunt.

[P. 85] Δ'. Τότε μὲν οὖν κατὰ Ῥωμαίων ἀνύσαι τὸ σφῶν αὐτῶν ἐπιτήδευμα οὐ δεδύνηνται κράτιστα πεφραγμένων καὶ ὡπλισμένων· ἀλλὰ μάλα τοι τῶν οἰκείων πλείστους ἀποβαλόντες ἔφευγον παρὰ τὸν ποταμὸν ἀμεταστρεπτί· ἐδίωκε δ' ὁ στρατὸς (ὡς μὴ ὤφελον) ἀναπόσπαστα· καὶ ταῦτα τῶν συνετωτέρων στρατηγῶν συχνὰ βοώντων καὶ κωλυόντων τὴν δίωξιν, οὐ μάλα τοι πεφυκυῖαν ἀνύποπτον, οὐδὲ πόῤῥω που δέους. Ἀλλ' ἐχρῆν ἄρ', ὡς ἔοικεν, ἀρχὴν ἐκεῖνον εἶναι τὸν πόλεμον τῆς Ῥωμαίων καταστροφῆς, κολαζούσης μετρίως ἄνωθεν τῆς Προνοίας μυρίων χάριν ἁμαρτημάτων. Ταύτῃ τοι καὶ διαβάντας τὸν ποταμὸν διαβάντες ἐδίωκον καὶ αὐτοὶ, κόπτοντες ἀεὶ τοὺς νωθρότερον φεύγοντας, ἕως ἐνέτυχον αἰφνιδίως καὶ ἀπροόπτως τοῖς λόχοις τῶν Τούρκων, D ἀνδράσιν ἀναπεπαυμένοις καὶ ἀκμάζουσιν ἄνδρες ἀσθμαίνοντες ὑπὸ δρόμου καὶ καύματος· καὶ οὕτω δὴ κυκλωθέντες ἐκεῖθεν μὲν μυριάσι στρατοῦ, ἐντεῦθεν δὲ τῷ ποταμῷ, πλὴν ὀλίγων ἅπαντες κατεκόπησαν, ὀλίγον δυνηθέντες ἐνδείξασθαί τι λόγου καὶ μνήμης ἄξιον.

IV. Tum autem astus is nihil illis contra Romanos profuit optime munitos et armatos : sed plurimis suorum amissis effuse ad flumen fugerunt. Romani autem illos (quod utinam non fecissent) continenter persecuti sunt : quamvis prudentiores duces identidem reclamarent ac receptui canerent ; quod hostium fuga suspecta et periculosa esset. Sed illam pugnam utique oportebat excidii initium Romanis exsistere, quorum infinitis peccatis divina Providentia **140** mediocrem hanc pœnam rependebat. Itaque Turcos fluvium transgressos transgressi ipsi quoque insequuntur, et eos qui segnius fugerent usque occidunt ; donec in insidias Turcorum repente et de improviso incurrunt, nempe in viros recentes et vegetos ipsi cursu et æstu anhelantes. Ita hinc numeroso exercitu, inde flumine interclusi, paucis exceptis omnes ceciderunt, vix ulla re memorabili gesta.

Ε'. Ἐκεῖθεν μέντοι ἀρξάμενοι καθάπερ πύλης ἀνοιχθείσης κατὰ πολλὴν ἤδη τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν οἱ πολέμιοι πᾶσαν ἐπόρθουν καὶ ἔκαον τὴν Ῥωμαίων χώραν, κατιόντες ἄχρι Σαγγαρίου τοῦ ποταμοῦ. Ὅθεν ἀπηγορευκὼς ὁ βασιλεὺς πολιχνίοις συχνοῖς ὠχύρωσε τὸν ποταμὸν Σαγγάριον, μὴ καὶ

V. Turci autem inde auspicati velut porta aperta securi ac prohibente nemine omnes Romanas provincias ferro et flammis vastabant, et ad Sangarium usque fluvium progrediebantur. Quamobrem desperatis rebus imperator ripas fluminis crebris castellis munivit, ne ipsa etiam Bithynia potirentur.

Variorum notæ.

(76) Phranzes, lib. I, cap. 6. DUCANG.

Neque enim cæteras Romanas legiones ab urgentibus bellis revocandas esse censebat. Nam Thracenses Bulgaricis, Macedonicæ Thessalicis et Illyricis motibus; inferioris vero Asiæ vires (quam Phrygia et Lycia terminant et quam Mæandri flumina alluunt) aliis atque aliis Turcorum latrocinantium incursionibus obstare debebant. Neque etiam ullo modo committendum videbatur, ut classe dissoluta et in terram perducta maris ipsius tranquillitas majoribus statim tempestatibus ac procellis turbaretur, quam quibus Asia laboraret. Quapropter imperator suis quasque locis hostium adventum exspectare jussit, **141** prudentem et tutam eorum quæ superessent custodiam incerto et periculoso eventui præferendam ratus.

A αὐτοῦ ἐπιβάντες κυριεύσωσι Βιθυνίας. Οὐ γὰρ ἔκρινε δεῖν ἀποσπάσαι τὰς ἄλλας Ῥωμαίων δυνάμεις, ὅθεν ἀπησχόληντο. Αἱ μὲν γὰρ Θρᾳκικαὶ ταῖς Βουλγαρικαῖς ἀπησχόληντο μάχαις· αἱ δὲ Μακεδονικαὶ ταῖς τε Θετταλικαῖς καὶ ταῖς τῶν Ἰλλυριῶν· αἱ δ' αὖ τῆς κάτω Ἀσίας, ὅσην Φρυγία τε καὶ Λυκία ὁρίζουσι καὶ οἱ περὶ Μαίανδρον ἀρδεύουσι ποταμοί, πρὸς τὰς λῃστρικὰς ἐφόδους τῶν ἄλλοτε ἄλλοσε ἐρχομένων Τούρκων ἔμελλον ἀπαντῆσαι· τό τε ναυτικὸν καταλύειν καὶ ἀνθέλκειν πρὸς ἤπειρον τῶν ἀτοπωτάτων ἐδόκει. Τάχιστα γὰρ ἂν οὕτω γε ἀνατραπήσεσθαι καὶ τὴν τῆς θαλάττης γαλήνην πρὸς χειμῶνας καὶ κλύδωνας μείζους τῶν τῆς Ἀσίας. Ὅθεν κατὰ χώραν μενούσας αὐτὰς αὐτόθεν ἀπαντᾷν πρὸς τοὺς πολεμίους ὁ βασιλεὺς προσετετάχει, ἀγαπητὸν εἶναι μᾶλλον κρίνας τὴν ἐσκεμμένην τῶν ὄντων ἀσφάλειαν, ἢ τὴν μετὰ κινδύνων ἄδηλον ἔκβασιν.

B VI. Postquam vero Turci nostrorum finium arces impune in Asia occupaverunt, et terris quas subegerant in satrapias divisis totam amplexi sunt a mari Pontico et Galatico usque ad mare quod est circa Lyciam et Cariam et fluvium Eurymedontem: quis Iliade prolixiorem eorum malorum quibus noctu atque interdiu in Romanos grassati sunt, commemorationem pro dignitate absolverit, Romanorum viribus tantum imminutis et depressis, quantum potentia Barbarorum augebatur? Nam omnia quidem velut uno collecta fasce perstringere segnioris et ingenii et linguæ fuerit: nec quam lamentabilia sint ea quæ perpetrata fuerunt, unus ac simplex sensus ullo modo percipiat. Contra singulatim omnia neque nos narrando persequi possimus, neque quisquam, cujus animus miseratione et doloris sensu facile afficiatur, sine magna vi lacrymarum legere queat. Alioqui vero non historiam, sed næniam scribere putaremur. Quare nec dicenda nec prætereunda sunt omnia: sed quædam selecta de multis, atque alias alia, prout se dabit occasio, referenda erunt.

ϛ'. Ἐπεὶ δὲ ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἄκραις τῶν ἡμετέρων ὁρίων ἐς οἴκησιν σφῶν αὐτῶν ἀδεῶς οἱ βάρβαροι κατεχρήσαντο καὶ κατὰ σατραπείας ὅσην αἰχμάλωτον ἔσχον γῆν αὐτοὶ διελόμενοι διέζωσαν πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης τῆς περὶ Πόντον καὶ Γαλατίαν ἕως θαλάσσης τῆς περὶ Λυκίαν καὶ Καρίαν καὶ ποταμὸν τὸν Εὐρυμέδοντα· τίς ἂν ἱκανὸς εἴη μακρότερον Ἰλιάδος ἀποτεῖναι λόγον πρὸς ἀξίαν ἀφήγησιν τῶν δεινῶν, ὧν ἐπῆγον [P. 86] Ῥωμαίοις διηνεκῶς ἐφ' ἡμέρᾳ καὶ νυκτί, ὡς τοσοῦτον ἐσαεὶ τὰ Ῥωμαίων ἐς φθορὰν καταῤῥεῖν, ὅσον οἱ βάρβαροι προὐχώρουν ἐπὶ τὸ μεῖζον; Πάντα μὲν γὰρ ὡς ἐν κεφαλαίῳ ξυνειλοχότας παραδραμεῖν νωθρᾶς ἂν εἴη καὶ γνώμης καὶ γλώττης· καὶ μία μὲν οὐδεμία γένοιτ' ἂν αἴσθησις, C ὅσων ἄξια θρήνων τὰ πεπραγμένα. Πάντα δ' αὖ καθ' ἕκαστον ἀφηγεῖσθαι πειρᾶσθαι μήτε τῶν ἡμῖν δυνατῶν εἶναι, καὶ πρός γε ἔτι δεήσει πηγὰς δακρύων ἀφιέναι συχνὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅσοι φιλοικτον καὶ μάλα εὐαίσθητον ἔσχον καρδίαν· καὶ δόξομεν αὐτοί γε ἡμεῖς μονῳδεῖν, οὐχ ἱστορίαν διεξιέναι. Ὅθεν οὔτε πάντα λεκτέον οὔτε πάντ' ἀφετέον· ἀλλὰ μέτριά τινα λεκτέον ἀπολεξαμένοις ἀπὸ πολλῶν καὶ ἄλλοτ' ἄλλα, κατὰ καιρὸν ἕκαστα τὸν προσήκοντα.

VII. In illa igitur prima aggressione Barbari prædam maximam et innumerabilem virorum, mulierum et earum rerum quæ a viris expeditis ferri queunt cum coegissent, inter sese diviserunt. Porro in illa præda inter cæteras res fuerunt **142** et duæ adolescentulæ sorores: quæ cum divellendæ essent, quod non eidem domino sorte obvenerant, altera alteram intuens ita lamentari cœperunt, ut et Trojanam Hecubam hac re superarent, et Nioben ipsam perennibus lacrymis genas rigantem, et quascunque libri tragici jactant. Nam et pectora palmis plangebant, et sanguinis rivos unguibus exprimebant, et ardentibus dolore visceribus gemitus edebant, veluti quosdam fumos ex magna fornace erumpentes: donec animo prorsus defectæ mutuo in complexu vitam abruperunt, quasi natura corpora non prius quam animas separari pateretur.

Ζ'. Ἐν μὲν οὖν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἐφόδῳ πλείστην καὶ ἀναρίθμητον ξυναγαγόντες οἱ βάρβαροι λείαν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ ὅσα τῶν πραγμάτων εὐζώνοις ἀνδράσιν ἐτύγχανον φορητά, διεμερίζοντο κατὰ σφᾶς. Μετὰ μέντοι τῶν ἄλλων ἦσαν ἐν ἐκείνῃ D τῇ λείᾳ καὶ ἀδελφαὶ δύο κόραι νεάζουσαι· αἳ δή, ἐπειδὴ χωρίζεσθαι ἤμελλον ἀπ' ἀλλήλων διὰ τὸ μὴ ὑφ' ἑνὶ δεσπότῃ λαχεῖν, στᾶσαι κατὰ πρόσωπον ἀλλήλαις ἥττους τοῖς θρήνοις ἀπέδειξαν τήν τε Ἑκάβην ἐκείνην τὴν ἀπὸ Τροίας καὶ Νιόβην ἐκείνην τὴν δι' αἰῶνος δακρύουσαν καὶ πάσας ὁπόσας βίβλοι φέρουσι τραγικαί· ἐστερνοτυποῦντο πικρῶς, ῥύακας αἱμάτων ἐτρύγων τοῖς ὄνυξιν, ἐπυρπολοῦντο τὰ σπλάγχνα, στεναγμοὺς ἀνέπεμπον οἷα καπνὸν ἐκ μεγάλης καμίνου· τέλος περιπλακεῖσαι ἀλλήλαις ὑπὸ λειποθυμίας εὐθὺς τοῦ ζῆν ἀπεῤῥάγησαν, ὥσπερ οὐκ ἀνεχομένης ἐνδοῦναι τῆς φύσεως διαζευχθῆναι τὰ σώματα πρότερον ἢ τὰς ψυχάς.

A Η'. Συνέβη δ' ἐπὶ τούτοις (77) ἀπελθόντα τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν Ἀνδρόνικον ἐντολαῖς πατρικαῖς ἀνοικοδομῆσαι πάλαι πεπτωκυῖαν (78) τὴν πέραν Μαιάνδρου τοῦ ποταμοῦ πόλιν οὕτω πως ἐπικεκλημένην Τράλλεις, ἔρυμα δῆθεν γενησομένην τῶν ἔγγιστα χωρίων, ὁπότε κατατρέχοιεν οἱ πολέμιοι· ἀλλ' οὔπω μετὰ τὴν κτίσιν τέτταρες ὅλοι παρῆλθον ἐνιαυτοὶ, καὶ κυκλωσάντων τῶν Τούρκων καὶ περιστρατοπεδευσάντων ἐφ' ἱκανὸν, ἠναγκάσθησαν ἔνδοθεν ὅσοι μὴ τῇ δίψῃ καὶ τῷ λιμῷ ἐτεθνήκεσαν ἑαυτοὺς τοῖς πολεμίοις προδοῦναι, εἴκοσι χιλιάδων τὸ πλῆθος οὐ μείους ὑπάρχοντες· οἳ δὴ καὶ ἀπαγόμενοι δέσμιοι τοὺς τελευτήσαντας ἐμακάριζον, ἅπαξ δουλείας καὶ πόνων ἀπαλλαγέντας μακρῶν.

B Θ'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν. Ἀνοικοδομουμένης, ὡς εἰρήκειμεν, τῆς πόλεως ταυτησὶ εὕρηται λίθος [P. 87] πάλαι πολὺν κατορωρυγμένος ἐκεῖ που τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ἐνεγέγραπτο χρησμὸς οὑτοσί· Τῆς δὲ πόλεως (79) Τράλλεως τὸ κάλλος χρόνοις ἐσεῖται σβεννύμενον. Τὸ δὲ πολλοστὸν ταύτης καταλειφθὲν ἐν ὑστάτοις ἐκφοβηθήσεται ἔθνει ἀνάρχῳ. Ἁλώσεται δὲ οὐδαμῶς. Ἀνακαινισθήσεται δὲ παρὰ δυνατοῦ νικωνύμου, ὃς ὀκταπλῆν ἀγλαῶς ἐννάδα βιώσει δίσκων καὶ τρὶς ἑπτὰ κυκλῶν πόλιν Ἀττάλου λαμπρυνεῖ. Ὧ καὶ πόλεις ἑσπέριαι ὑποκύψουσι, καὶ ἀγέρωχοι ὑποκλιθήσονται παιδικῶς. Οὗτος ὁ χρησμὸς τοῖς πολλοῖς οὐ παλαιὸς ἐδόκει χρησμὸς, ἀλλὰ νεωτέρων πλάσμα τινῶν. Ἦσαν δ' οἳ καὶ πι-

VIII. Post hæc imperatoris filius Andronicus abiit jussu patris instauratum urbem jampridem eversam. Ea erat Tralles, ultra Mæandrum sita. Ideo autem instauravit, ut esset deinceps propugnaculum vicinæ regioni, quandocunque hostes incursuri essent. Sed priusquam ex eo tempore anni quatuor integri elaberentur, cum eamdem urbem Turci circumdedissent, et diuturna obsidione pressissent, coacti sunt se ipsos hosti dedere qui intus erant, quotquot videlicet nondum siti et fame perierant, viginti millibus haud pauciores : qui cum in servitutem abducerentur, felices eos prædicabant qui occubuissent, propterea quod semel et servitute et diuturnis laboribus defuncti essent.

IX. Sed illud pæne præterissem. Cum ea urbs, ut diximus, instauraretur, saxum inventum **143** est longo ibi tempore defossum, in quo hoc oraculum insculptum erat : Hujus urbis Trallium pulchritudo annis exstinguetur : sed ejus exiguæ reliquiæ extremis temporibus a populo, cui non erit princeps, perterrefient. Sed nequaquam capientur. Renovabitur autem a potente, cui a victoria nomen est : qui octuplicem splendide novenarium vivet discorum : et ter septem volvens Attali urbem illustrabit : cui et Occidentales urbes parebunt, et feroces puerorum instar se submittent. Hoc oraculum multi non vetus vaticinium, sed recentiorum hominum commentum putabant. Nec etiam deerant, qui id

Variorum notæ.

(77) Pachymer. lib. VI, cap. 30, 31, 32. DUCANG. C — Ascriptus hic in margine annus Christi 1280, atque hoc urbis Trallium instauratæ tempus assignavit nobis Possinus in tabulis chronologicis. Quodsi Andronicus annos vixit 74, ut hoc capite infra et libri decimi capite primo Gregoras docet, referenda erit ejus urbis instauratio ad annum Christi 1279. Nam si Andronicus annos vixit 74, oportet eum natum esse A. C. 1258, quippe quem constat obiisse A. C. 1332. Si natus est A. C. 1258, annum ætatis vicesimum primum excessit A. C. 1279. Porro hoc capite Tralles instaurasse dicitur cum esset major an. 21. BOIVIN.

(78) De Trallibus instauratis ita Gregorius Cyprius in encomio Andronici : Ἦσαν μὲν οὖν αἱ Τράλλεις πόλις ἐν καλῷ τῆς Ἀσίας κειμένη, μεγέθους τε μείζονος ἢ κατὰ τὰς πόλεις ἀπολαύουσα, καὶ περιφανὴς ἐν ταύταις ὑπάρχουσα. Ἦσαν δὲ παλαίποτε, πρὶν δηλονότι τὸν πάντα μεταβάλλοντα χρόνον καὶ αὐτὰς φθεῖραι μεταβαλόντα, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἐξῶσαι D τῶν πόλεων, τείχη τε καθελόντα, οἰκίας τε ἀνατρέψαντα, κἀκ τῶν ἐρειπίων μόνων γνωρίζεσθαι καταλείψαντα. Ἀλλὰ μέχρι σοῦ, βασιλεῦ, ταῖς Τράλλεσιν ἡ φθορὰ, καὶ τῷ χρόνῳ ἡ καύχησις· νυνὶ δὲ διὰ σοῦ πάλιν ἐν πόλεσιν ἐκεῖναι, etc. Vide cod. Reg. 1855 fol. 179. V. item codd. 3555 et 3118. BOIVIN. [Exstat hoc Andronici encomium in Boissonadii Anecdot., ex quo recudimus in Georgio seu Gregorio Cyprio ad an. 1280. EDIT.]

(79) Ordo versuum sic restituendus :

Τῆς δὲ πόλεως Τράλλεως τὸ κάλλος χρόνοις ἐσεῖται
Σβεννύμενον· τὸ δὲ πολλοστὸν ταύτης καταλειφθὲν
Ἐν ὑστάτοις ἐκφοβηθήσεται ἔθνει ἀνάρχῳ·
C Ἁλωθήσεται δ' οὐδαμῶς. Ἀνακαινισθὲν δὲ
Ἐσσεῖται παρὰ δυνατοῦ Νικωνύμου, ὃς
Ὀκταπλῆν ἀγλαῶς ἐννάδα βιώσει δίσκων,
Καὶ τρὶς ἑπτὰ κύκλων *) πόλιν Ἀττάλου λαμπρυνεῖ.
Ὧι καὶ πόλεις ἑσπέριαι ὑποκύψουσι **),
Καὶ ἀγέρωχοι ὑποκλιθήσονται παιδικῶς.

Sunt versus hexametri, omnes exceptis tribus primis spondaici, iidemque inconditi et immodulati, in quibus vocales α, ι, υ, longæ sunt vel breves, prout poetæ libuit. Quin et syllabas natura breves, accentu acuto vel gravi notatas, producit in τὸ, in χρόνοις, in πόλεις. Item diphthongum οι corripit in χρόνοις, et vocalem η in ἐκφοβηθήσεται, id quod factum videtur vitio iotacismi, quo η et οι sic pronuntiantur ut iota. Præterea in uno versu συνιζήσεις adhibuit duas, πόλεως Τράλλεως. Quæ omnia arguunt oraculum istud non fuisse Delphicum, aut Sibyllinum, sed omnino recens. In codice Barberiniano, quo usus est Possinus, idem oraculum exstat D paulo auctius ***), eique præfixa hæc inscriptio, Οὗτος ὁ χρησμὸς Παυσανίου προέδρου, *Hoc est Oraculum Pausaniæ Præsidis*. Ego vero facile crediderim fabricatum illud fuisse ab aliquo Andronici amico, sive is Theodorus Metochita fuerit, sive alius. Maxima certe illis temporibus erat Græcarum Musarum ἀμουσία. Vide carmina Theodori Metochitæ, et cum istis confer. Solus, quem sciam, ea ætate Maximus Planudes tolerabiles aliquos versus fecit. Sed de recentiorum Græcorum poesi etiam infra ad p. 190 C dicturi sumus, ubi de Theodori Metochitæ poematibus. BOIVIN.

* Al. κυκλῶν. BOIVIN.
** Fort. ὑποκύψ., licentia apud ejus temporis poetas usitata. BOIVIN.

*** Vide observationes Possini Pachymerian. tom. I, pag. 479. BOIVIN.

fide dignum et verum judicarent, indeque imperatorem longævum fore augurarentur. Nec enim in octup'ici novenario resistebant, qui septuaginta duos annos conficit: sed et ter septem adjiciebant circuitus; ut totus numerus annos nonaginta tres impleret. Cæterum ut alia oracula obscura et intellectu difficilia sunt, multasque explicationes et interpretationes admittunt, donec ipso eventu comprobentur; sic et hoc plerosque decipiebat, atque ipsum adeo imperatorem Andronicum ad obitum usque decepit, ut paulo post dicetur. Eo vero humanis rebus exempto ipsum sese declaravit. Nam Andronicus cum imperii insignibus annos duos et septuaginta exegit, et in habitu monastico fere biennium. Verum illud, **144** ter septem volvens, nihil volebat aliud, nisi quod, cum urbem instauraret et exornaret, annum ætatis excederet primum et vicesimum. Primus autem urbis illius conditor fuit Attalus, nobilis quidam Trojanus, qui cum vetus Troja capta esset, hanc in patriæ memoriam exstruxerat. Unde Τράλλεις, si nomen resolvatur, non aliud est nisi Τροία ἄλλη, hoc est, altera Troja. Sed de Andronici vita et obitu singulatim post suo loco agemus. Nunc ad institutum redeat oratio.

A στὸν ἡγοῦντο καὶ ἀληθῆ· καὶ πολλοὺς ἐντεῦθεν ὑπέτεινον χρόνους τῷ βασιλεῖ τῆς ζωῆς. Οὐ γὰρ ἐπὶ μόνην ἵσταντο τὴν ὀκταπλῆν ἐννάδα, ἣ πρὸς δύο καὶ ἑβδομήκοντα ἀναλύεται ἔτη· ἀλλὰ καὶ τοὺς τρὶς ἑπτὰ προσετίθεσαν κύκλους, ὡς ἔτη γίνεσθαι ἅμα τὰ πάντα τρία καὶ ἐνενήκοντα. Ἀλλ' ὥσπερ καὶ τἆλλα τῶν χρησμοδοτουμένων δυσείκαστά εἰσι καὶ δυσξύμβολα καὶ πλείστας δεχόμενα τὰς ἀνελίξεις καὶ ἀναπτύξεις μέχρις αὐτῆς ἐκβάσεως, οὕτω καὶ οὗτος ὁ χρησμὸς ἐπλάνα τοὺς πλείστους καὶ αὐτὸν δὴ τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον μέχρις αὐτῆς τελευτῆς, ὡς εἰρήσεται. Ἐξ ἀνθρώπων δ' αὐτοῦ γενομένου αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ χρησμὸς διεσάφησεν. Ἐγένοντο μὲν γὰρ ἔτη τὰ μὲν μετὰ τῶν βασιλικῶν παρασήμων τῆς τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου ζωῆς δύο καὶ ἑβδομή- B κοντα· τὰ δὲ μετὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ἕτερα (80) δύο ἔγγιστα. Τὸ δὲ, τρὶς ἑπτὰ κυκλῶν, οὐδὲν ἦν ἕτερον, ὥς φασιν, ἢ ὅτι πρῶτον καὶ εἰκοστὸν τηνικαῦτα παρήμειβεν ἔτος (81), ὁπότε τήνδε τὴν πόλιν ἀνέστησε καὶ ἐλάμπρυνεν. Ἦν δὲ τῆς πόλεως πρῶτος οἰκιστὴς ταυτησὶ Ἄτταλός τις εὐγενὴς (82), ἄποικος Τροίας, εἰς ὑπόμνημα ταύτην ἐγείρας τῆς παλαιᾶς ἐκείνης Τροίας ἁλούσης· ὅθεν καὶ ἀναλυομένου τοῦ ὀνόματος τούτου Τροία ἄλλη καλοῖτ' ἂν ἡ τοιαύτη πόλις. Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τῆς τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου βιοτῆς καὶ τελευτῆς εἰρήσεται καθ' ἕκαστον κατὰ τὸν προσήκοντα τόπον ἔμπροσθεν· νῦν δ' ἐπὶ τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου φέρε ἐπανακάμψωμεν.

## CAPUT VI.

*Carolus rex et Palæologus imperator diversis artibus pares. Sibi invicem officiunt. Providentia divina. Carolus hostis perpetuus Palæologi, sed irrito semper conatu. Byzantinos terra marique aggreditur. Roson sules terrestribus copiis præfectus Ionium trajicit; quo consilio; qua spe. Palæologus Fredericum Siciliæ regem in Carolum armat. Eo astu classem Caroli in Siculos avertit. Publicis precibus indictis exercitum cogit. Italorum militaris disciplina. Ut suo fastu sibi noceant. Dolis et levibus pugnis lacessuntur. Rosonsules Bellegradum obsidere pergit. Cum paucis progreditur ad aquatores defendendos. Byzantini eum circumveniunt. Reliquas ejus copias opprimunt. Carolus male adversus Siculos rem gerit. Filium amittit. Mærore confectus moritur.*

I. Supra ostendimus, Carolum Italiæ regem virum fuisse magnis rebus gerendis intentum, et singulari ingenii vi cum in excogitandis et deliberandis, tum in administrandis negotiis uti solitum. Verum ei prorsus obstabat efficacior et vividior imperatoris virtus, ac velut e superiore loco illi repugnabat. Ita fiebat, ut neque huic sui contra Romanos conatus, nec illi quæ contra Latinos moliebatur succederent. Sed amborum vires longo tempore adeo pares et quasi æquilibres fuerunt, ut illud a viris prudentibus vulgo diceretur, nisi respublica Romana talem imperatorem habuisset, facile Romanum imperium ab Italiæ rege Carolo potuisse

C [P. 88] Α'. Ἔφθημεν ἀποδεδειχότες τὸν ῥῆγα τῆς Ἰταλίας Κάρουλον ἄνδρα μεγαλουργὸν καὶ βελτίστῃ δυνάμει συνέσεως χρώμενον ἔς τε τὰς ἐπινοίας καὶ τὰ βουλεύματα ὧν ἔμελλε δρᾷν ἔς τε αὐτὰ δὴ τὰ δρώμενα. Ἀλλ' ἀντέπραττεν αὐτῷ καθάπαξ εἰπεῖν ἡ τοῦ βασιλέως δραστικωτέρα ὀξύτης καὶ ἀντεκάθητο ὑπερδέξιος· καὶ πέρας οὐ συνεχώρει χρηστὸν οὔθ' οὗτος ταῖς ἐκείνου κατὰ Ῥωμαίων ἐπακολουθῆσαι πράξεσιν, οὔτ' ἐκεῖνος ταῖς τοῦ βασιλέως κατὰ Λατίνων· ἀλλ' ἦν οὕτως ἐπὶ μακρὸν τὰ ἐξ ἀμφοτέρων ἀντίπαλα καὶ ἰσόῤῥοπα, ὡς καὶ φήμην ἐξενεχθῆναι τοιαύτην πρὸς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν εὐστόχως ἐπ' ἀμφοῖν εἰρημένην, ὡς εἰ μὴ τηνικαῦτα τοιοῦτος

### Variorum notæ.

(80) Asteriscum post ἕτερα apposuerat interpres, nec quod statim sequitur vertit: et certe post ἕτερα legendum δύο, tot enim annos in habitu monachico exegit Andronicus, ut scribit idem Gregoras lib. IX, cap. ult. seu ut est in nota marginali ad cap. 28, lib. II, Cantacuzeni, ἐν μοναχῶν σχήματι διαγαγὼν ἐνιαυτοὺς δύο παρ' ὀλίγον. Tunc addit: Ἥως τρὶς ἑπτὰ κύκλοι σεληνιακοὶ, ὃ καὶ βέλτιον, δύο ἔγγιστα, id est, *vel* (ex quo monachum induit, intersunt) *ter septem circuli lunares* (seu menses 21, *seu potius anni prope* 12). DUCANG. — Græci recentiores dicunt ἥως pro ἢ, vel ἤτοι. Vide *Glossar. med. Græcit.* D In editione Wolfiana post ἕτερα interseruntur hæc verba ἥως τρὶς ἑπτὰ κύκλοι σεληνιακοὶ, ὃ καὶ βέλτιον, quæ tamen Wolfius non vertit. Absunt a codice A, et scholium sapiunt. BOIVIN.

(81) Vertit Wolfius, *annum ætatis ageret primum et vicesimum*. Vertendum fuit, *annum aet. excederet* etc. præsertim si legatur, παρήμειβεν, ut legitur in codice Regio. BOIVIN.

(82) Tralles, urbem ad Mæandrum, Pelasgorum coloniam fuisse scribit Agathias lib. V, duce forte Attalo isto Trojano. DUCANG.

βασιλεὺς τοῖς Ῥωμαίων ἐπεστάτει πράγμασι, ῥᾳδίως ἂν ὑπὸ τῷ ῥηγὶ τῆς Ἰταλίας Καρούλῳ ἡ Ῥωμαίων ἡγεμονία ἐγεγόνει· καὶ αὖ τὸ ἀντίστροφον, εἰ μὴ τηνικαῦτα τοιοῦτος ῥὴξ τοῖς Ἰταλῶν ἐπεστάτει πράγμασι, ῥᾳδίως ἂν ὑπὸ τῷ βασιλεῖ ἡ Ἰταλῶν κατέστη ἡγεμονία. Ὥστε καὶ θαυμάζειν ἔπεισί μοι τὴν ἀνεξιχνίαστον τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν, πῶς κἀκ τῶν ἄκρων ἐναντίων ἓν ποιεῖ συνάγεσθαι τέλος. Ὁπόταν γὰρ ἐναντιουμένας ἀλλήλαις δύο τινὰς ἐπαρχίας συνίστασθαι καὶ ἄμφω βούληται καὶ μηδετέραν παρὰ τῆς ἑτέρας κυριευθῆναι, δυοῖν οἰκονομεῖ θάτερον· ἢ γὰρ μεγαλογνώμονας καὶ σπουδαίους ἑκατέραις τοὺς ἀρχηγοὺς ἐφευρίσκει καὶ ἐφιστᾷ, ὡς ἂν κατὰ ἀντιπερίστασιν παρ' ἑκατέρων τὰ ἑκατέρων ὁρμήματα θραύηται καὶ ἀνενέργητα διαμένῃ, καί τ' ἀσφαλὲς οὑτωσὶ τοῖς τόποις διασώζηται· ἢ καὶ ἄμφω τοὺς B ἀρχηγοὺς ὀλιγογνώμονάς τε καὶ ἀσθενεῖς, ὡς μηδέτερον καθ' ἑτέρου κινεῖσθαι δύνασθαι, μηδ' ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾷν καὶ συγχεῖν τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν ἐπαρχιῶν ὅρους· καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων ἐναντιωμάτων μίαν ποιεῖται ἀσφάλειαν.

A invadi; **145** et contra, nisi talis rex eo tempore Italicis rebus præfuisset, Italiæ principatum facile ab Imperatore occupari potuisse. Itaque mirari mihi subit impervestigabilem Dei sapientiam, qui extreme contraria uno fine conclusit. Nam cum binas adversarias provincias constabilire vult, nec alteram alteri subjicere, duorum alterum providet. Aut enim magnanimos et diligentes utrique moderatores suscitat ac præficit, ut uterque æqualium virium opposita alterius conatus retundat et irritos reddat, ac sic locorum securitati consulatur : aut utrosque animi pusilli et imbecillos deligit, ut neuter alterum tentare ac septa, quod aiunt, transilire audeat veteresque provinciarum limites convellere. Sic ex duobus extremis contrariis unam eamdemque securitatem efficit.

Β'. Ἰδοὺ γὰρ κἀνταῦθα παρὰ πάντα τὸν χρόνον τῆς αὐτοῦ βιοτῆς οὐκ ἔληξεν ἐπίβουλα δρῶν καὶ πολέμια κατὰ τῶν Ῥωμαίων ὁ Κάρουλος· ἀλλ' ἔμενεν ἄπρακτος παρευδοκιμούμενος ταῖς τοῦ βασιλέως ὀξείαις ἀντεμβολαῖς καὶ [P. 89] ἀντεπιχειρήσεσι. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κατὰ τὴν οἰκείαν ἕκαστα διεξεληλύθειμεν χώραν· ἤδη δὲ τὸ τελευταῖον ἐρῶν ἔρχομαι. Ὤδινε μὲν γὰρ ὁ Κάρουλος (83) ἀεὶ κατὰ βασιλέως ἐπιβουλὴν καὶ καιρὸν ἐζήτει τὴν ὠδῖνα ἐκρῆξαι. Ἄρτι δ' ἐκπολεμωθέντας ἰδὼν κατὰ βασιλέως ἔνθεν μὲν Ἰωάννην τὸν σεβαστοκράτορα τὸν τῆς Θετταλίας ἄρχοντα, ἐκεῖθεν δὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς, ἔγνω καιρὸν καὶ αὐτὸς ἔχειν οὕτω τεταραγμένοις τοῖς Ῥω- C μαίων ἐπιθέσθαι πράγμασιν ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης καὶ ἀνύσαι τὸ πάλαι σκοπούμενον. Καὶ δὴ πολλὰς τὰς ναυτικὰς ἐξαρτύσας δυνάμεις πλείονα συγκροτεῖ τὰ ἐκ τῆς χέρσου στρατόπεδα, ὧν ἡγεμόνα καθίστησιν ἄνδρα γεννάδαν ὄνομα Ῥωσονσουλῆν (84). Οὗτος τὰς ἠπειρωτικὰς παρειληφὼς δυνάμεις διαπερᾷ τὸν Ἰόνιον, καὶ ἦν αὐτῷ σκοπιμώτατον ἐκπολιορκήσαντι τὸ τῶν Βελλεγράδων φρούριον καὶ ὅσα τῶν Μακεδονίας καιριωτέρων, ἔπειτα ἀδεῶς ἄχρι Βυζαντίου πορεύεσθαι. Μηδὲ γὰρ ἔσεσθαι μηδένα, ὃς πρὸς τοσαῦτα στρατόπεδα καὶ οὕτω στεῤῥῶς ὡπλισμένα πολέμιον ὀφθαλμὸν ἀντιστήσας ἔπειτα καλῶς ἀπαλλάξει.

II. Ecce enim præsens ejus rei exemplum. Nimirum rex Carolus per omne vitæ suæ tempus Romanos et insidiis et armis appetere nunquam destitit : nec tamen quidquam profecit, imperatore summa celeritate ac pari contentione conatus illius evertente. Ac cætera quidem singula suis locis supra commemoravimus : nunc quod postremo actum est id dicam. Carolus imperatori perpetuas struebat insidias, easque perducendi ad exitum occasionem captabat. Cum autem hinc Joannem Sebastocratorem Thessaliæ Principem, inde Illyrios bellum inferre illi cerneret; **146** sibi quoque opportunitatem dari ratus est oppugnandi terra et mari rem Romanam ita turbatam, et ea quæ jam pridem animo destinasset exsequendi. Itaque magna classe instructa terrestres copias majores parat, quibus virum fortem nomine Rosonsulem præponit. Hic exercitum terrestrem secum ducens, Ionio mari trajecto, nihil spectabat magis, quam ut castello Bellegrado et opportunioribus Macedoniæ locis expugnatis impune Byzantium usque progrederetur. Neque enim fore quemquam, qui contra hunc tantum et tam gravi armatura instructum exercitum oculos ausus attollere sine malo discederet.

## Variorum notæ.

(83) Pachymer. lib. VI, cap. 32. DUCANG.

(84) Qui Pachym. lib. VI, cap. 31. Ῥὼς Σολυμᾶς appellatur, quem hic pariter depingit. Vide *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 11. DUCANG. — Ducangius, *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 11, eum vocat *Solyman de Rossi*. Ego autem non dubito, quin is fuerit *Rufus de Soliaco*, ille ipse scilicet, qui memoratur in instrumento seu Diplomate regio, quod ex Thesauro Chartarum excerptum cum aliis actis et intrumentis publicis Ducangius edidit. Vide Chartas *Historiæ Franco-Byzantinæ* subjunctas, pag. 34. Nomen, ut videtur, Gallicum fuit *Rousseau de Soli*, quod est Græcis Ῥούσο ντε Σουλή. Poeta Græco-Barbarus cod. Reg. 2569, fol. 219, V, eum sic appellatum scribit,

Ῥούσον τὸν ὀνομάζουσιν· ντε Σουλὴ τὴν ἐπίκλην.
*Rufum hunc nominarunt, cognomento* De Souli.

D Ἄνθρωπος ἦτον εὐγενὴς, στρατιώτης πεδευμένος.
*Vir erat nobilis, miles exercitatus.*

Idem poeta Græco-Barb. eumdem Ῥοῦσον ντε Σουλὴ, post obitum principis Guil. de Villa-Harduini bailum Moreæ a Carolo rege Neapoli ano constitutum narrat. Gregoras non multum aberravit a vero nomine, siquidem ab eo vocatur Ῥῶσον σουλῆς, seu, ut præfert diversa lectio, Ῥῶσος Σουλῆς. Pachymeres lib. VI, cap. 32, Ῥῶς Σολυμᾶν vocat : unde Ducangius nomen fecit *Solyman de Rossi*. Præter hunc *Rufum de Soliaco*, recensetur inter aulæ Neapolitanæ nobiles *Henricus de Soliaco* in illa quam dixi collectione chartarum, Histor. Franco-Byzantinæ subjuncta p. 21 et p. 22. BOIVIN.

III. Quod cum imperatori nuntiatum esset, non cunctandum ratus, sed armis et pecuniis et prudentibus consiliis resistendum illi atque eminus cum eo velitandum censuit. Unde apparet, quanto prudentia sit armis potentior, et ingenii solertia milite numeroso. Primum itaque omnis generis opibus missis Siciliæ regem Fridericum ad bellum Carolo faciendum concitavit; ut si aliud non posset, saltem ejus classem foras progredi vetaret, atque ipsius curas præcipuas, a longinquis expeditionibus abstractas, ad negotia circumstantia revocaret. Id quod maximum et efficacissimum esse visum est. Ac navales copias Caroli, bellis vicinis occupatas, imperatoris prudentia hoc modo inutiles reddidit.

IV. Deinde supplicationibus **147** per omnes Ecclesias indictis Romanas copias, quæ tum erant, contra Rosonsulem mittit. Quibus profectis neque consultum neque tutum visum est, aperto Marte congredi cum hoste numerosissimo, firmissimis armis instructo et optime munito: sed dolis et insidiis et velitationibus e loco superiore lacessendos esse, et cum superbi atque impatientes essent, concitandos, ut per indignationem nullo ordine solutaque acie erumperent. Nam Italorum a multis sæculis ea disciplina est, ut cum ordine conservato invadunt hostem, firmus sint murus et inexpugnabilis: sin a consueto ordine nonnihil recesserint, nihil prohibeat quo minus statim ab hostibus capti abducantur. Neque raro insitus illos fastus et stolida arrogantia multum læsit, intempestivo animi impetu facile abreptos. Quæ cum Romanis olim nota essent, talibus eos dolis ac machinis circumveniebant. Frumentarios mulos ex insidiis cædebant, et mercatum qui illos sequebatur impediebant. Velitationibus autem eos qui aquabantur ex editioribus locis occidebant.

V. Rosonsules vero copias suas a Bellegradi obsidione statim ad tutiorem locum reducere, suo spiritu indignum judicabat: prætereaque turpissimum ducebat: *Mansisse diu, vacuumque reverti.* Sed ira inflammatus cum perpaucis suorum invadit eos qui aquationem infestam reddebant. **148** Quod nostri cum vidissent promptissime descenderunt, et hostibus circumdatis equos sagittis confixerunt; equites vero omnes in Romana castra vivos perduxerunt. Quæ res Latinos vehementer perturbavit, et maximum apud eos tumultum excitavit; Romanos autem statim impulit, ut in eos turbatos impetum facerent. Ita Romani insignem et omni

A Γ'. Τῷ γε μὴν βασιλεῖ τοσαύτην ἀκοὴν δεδεγμένῳ οὐκ ἐνῆν ἠρεμεῖν, ἀλλ' ἀνθίστασθαι καὶ ὅπλοις καὶ χρήμασι καὶ τοῖς ἀπὸ συνέσεως μηχανήμασί τε καὶ ἀκροβολισμοῖς. Ἐντεῦθεν ἔστιν ἰδεῖν, ὅσον ὑπερέχει σύνεσις ὅπλων καὶ φρονήσεως ἐπιτηδεύματα μυριάδων στρατοῦ. Πρῶτον μὲν οὖν χρήματα πέμψας παντοδαπὰ τὸν Σικελίας ἐξεπολέμωσε ῥῆγα Φερδέριχον (85) κατὰ τοῦ Καρούλου, ἵν' εἰ μή τι ἄλλο, τῶν γοῦν ναυτικῶν δυνάμεων ἐκείνου κωλύῃ τὸν ἔκπλουν καὶ ἀντιπερισπᾷ τὰς καιριωτέρας φροντίδας πρὸς τοὺς ἐκ πλευρᾶς ὡς εἰπεῖν πόνους μᾶλλον ἢ τοὺς ὑπερορίους· ὃ δὴ καὶ μέγιστον ἔδοξεν ἔργον καὶ τελεσιουργὸν, εἴπερ τι τῶν πάντων ἕτερον. Τὰς μὲν οὖν ναυτικὰς τοῦ Καρούλου δυνάμεις οὕτως ἀπράκτους ἀπέδειξεν ἡ τοῦ βασιλέως σύνεσις, πρὸς B τοὺς ἐγγύθεν πολέμους ἀντιπερισπάσας αὐτάς.

Δ'. Μετὰ δὲ ταῦτα δεήσεις πρὸς Θεὸν παραγγείλας ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τὸν ὄντα Ῥωμαίοις τηνικαῦτα στρατὸν ἐκπέμπει κατὰ τοῦ Ῥωσονσουλῆ· οἷς δὴ καὶ ἀπελθοῦσιν οὐκ εὖ ἔχειν ἔδοξεν οὐδὲ πάνυ τοι ἀσφαλὲς πόλεμον ἐμφανῆ κατὰ τῶν ἐναντίων ἐγείρειν, πλείστων τε ὄντων καὶ λίαν ἀσφαλῶς ὡπλισμένων καὶ ἄριστα πεφραγμένων· ἀλλ' ἐνέδραις καὶ λόχοις καὶ ἀκροβολισμοῖς ἐκ λόφων ὑπερδεξίων παρακειμένων τὴν ἐκείνων παροξύνειν ὀφρὺν καὶ τὸν τῦφον ἐς ἀσύντακτόν τινα κίνησιν καὶ ὁρμήν. Τὸ γάρ τοι γένος τῶν Ἰταλῶν τοιούτοις ἀρχῆθεν συντέθραπται τοῖς ἤθεσι. [P. 90] Ἂν μὲν γὰρ εὐτάκτως ἀπαντᾷ πρὸς τὸν πόλεμον, τεῖχός ἐστιν ὀχυρὸν καὶ C ἀμήχανον· ἂν δὲ βραχύ τι τῆς νενομισμένης παραλύσῃ τάξεως, οὐδὲν ἂν εἴη τὸ κωλύον αἰχμαλώτους σφᾶς ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτίκα μάλα ἀχθήσεσθαι. Ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ τῆς ἐμφύτου κορύζης τε καὶ ὀφρύος μεγάλως παρέβλαψε τῷ μὴ ἐν καιρῷ τοῦ θυμοῦ στρατηγουμένους ῥᾳδίως. Ταῦτ' οὖν ἐκ πολλοῦ συνειδότες ὁ Ῥωμαίων στρατὸς τοιούτοις αὐτοὺς περιήρχοντο δόλοις καὶ μηχανήμασι· καὶ τοῖς μὲν λόχοις τὰς σιταγωγοὺς ἡμιόνους κατέκοπτον καὶ τὰς ἑπομένας κατέλυον ἀγοράς· τοῖς δ' ἐκ τῶν λόφων ἀκροβολισμοῖς τοὺς ὑδρεύοντας ἔκτεινον.

Ε'. Τὸ μὲν οὖν αὐτίκα μεταστῆσαι τὸ ἑαυτοῦ στρατόπεδον ἐκ τῆς τῶν Βελλεγράδων πολιορκίας ὁ Ῥωσονσουλῆς εἰς ἀσφαλέστερον τόπον σφόδρα ἀνάξιον ἔκρινε τῆς οἰκείας ὀφρύος καὶ ἅμα οὐ πόῤῥω μεγάD λης αἰσχύνης, *Δηρόν τε μένειν* (86) *κενεόν τε νέεσθαι.* Ὁ δὲ ἀλλὰ τῷ θυμῷ κινηθεὶς ἔπεισι μετὰ πάνυ βραχέων κατὰ τῶν βαλλόντων τοὺς ὑδρεύοντας· οὓς οἱ ἡμέτεροι θεασάμενοι σπουδῇ παρακατιόντες ἐκύκλωσαν, καὶ αὐτίκα τοὺς μὲν ἵππους νεκροὺς τοῖς τοξεύμασιν ἔφηναν, πάντας δ' αὐτοὺς εἰς τὸ τῶν Ῥωμαίων στρατόπεδον ζῶντας ἐκόμισαν (87). Τοῦτο μὲν Λατίνους τὰ ἔσχατα συνεχύχησέ τε καὶ συνετάραξε· τοὺς δὲ Ῥωμαίους τὴν ταχίστην παρέ-

Variorum notæ.

(85) Fredericum, Aragonum regem, qui demum Siciliæ rex factus est, hac Carolo postmodum erepta. Vide Joannem Villaneum, lib. VII, cap. 57 Ricordan. cap. 206. DUCANG.

(86) Homer. *Iliad.* lib. II. BOIVIN.

(87) Captus ipse quoque *Rufus de Soliaco,* ut ex Pachymere discimus. Redemptum deinde in Italiam rediisse verisimile est. Anno certe 1294 aderat in aula Caroli II regis Neapolitani *Rufus de Soliaco,* ut patet ex instrumento supra laudato. BOIVIN.

πειτέ σφισιν ἐπιθέσθαι τετραγμένοις. Ἀλλ' οἱ μὲν Ῥωμαῖοι οὕτω ῥᾳδίως καὶ πόνων μεγάλων χωρὶς κατὰ Λατίνων ἐστήσαντο τρόπαιον μέγιστόν τε καὶ πάσας ἐλπίδας εὐχερῶς ὑπερβαῖνον.

A spe majorem victoriam de Latinis facile et minimo labore reportarunt.

Ϛ'. Ὁ δὲ Κάρουλος οὕτω καταστρατηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ ἀντὶ μιᾶς μάχης εὐχεροῦς τε καὶ εὐμηχάνου διχόθεν συγκροτουμένης ἔκ τε γῆς ὁμοῦ καὶ θαλάττης ἐς δύο παρ' ἐλπίδα μερισθεὶς καὶ τῇδε μὲν ὅλα συλλήβδην ζημιωθεὶς τὰ τὸν Ἰόνιον διαβάντα στρατόπεδα, κατὰ δὲ τὴν Σικελικὴν μάχην οὐχ ὅλα μὲν, τὸν υἱὸν δ' οὖν ἀπολωλεκὼς ἐκάθητο πικροῖς βέλεσι τῆς λύπης κεντούμενος πυκνὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ ζῆν ὑπὸ βαρυθυμίας ἀπολεγόμενος. Βραχὺ τὸ μεταξὺ καὶ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν, οὐ δυνηθεὶς ἐς τέλος καταπέψαι τὴν λύπην, πολλαπλῆν τινα καὶ δυσίατον οὖσαν.

VI. Carolus vero artibus imperatoris ita superatus, et uno bello facili et expedito, quod terra marique paraverat, præter spem in duo diviso, ac altero exercitu qui Ionium transierat prorsus perdito, altero vero qui cum Siculis pugnarat non quidem plane deleto, sed filio per illud bellum amisso; acribus doloris stimulis animum sub inde pungentibus æger et afflictus sedebat, ut eum his malis fractum vitæ tæderet. Nec longo post e vivis excessit confectus eo mœrore, quem multiplicem et levatu difficilem concoquere ad extremum non B potuit.

## CAPUT VII.

*Joannes Trapezuntis imperator Byzantium venit. Eudociam Palæologi filiam uxorem ducit, unde natus Alexius Joannis successor. Joannes sebastocrator fidem rursus frangit. Palæologus legatos mittit ad Nogam Scytham affinem suum. Auxilia ab eo accipit. Thessaliæ exitio imminet. Subito morbo correptus non potest destinata exsequi. Audito locorum nomine reminiscitur oraculi. Dolet se ænigmate deceptum oculos viro insonti effodisse. Digressio de oraculis. Quis eorum auctor. Cur ambigua et obscura. Quærenda cavenda. Quo anno mundi Michael Palæologus obierit. Quo ætatis. Ejus cadaver neglectum et fortuito humatum. Ejusdem dotes eximiæ. Conscientia. Charitas erga liberos nimia. Quantum cuique liceat sui ipsius et liberorum causa. Palæologus suorum amore jus omne violavit. Scelerum fructus.*

[P. 91] Α'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν. Ἰωάννης γὰρ (88) ὁ τοῦ ῥηθέντος Ἀλεξίου ἀπόγονος, τοῦ μετὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἅλωσιν τῆς τῶν Κόλχων καὶ Λαζῶν τυραννήσαντος γῆς, ὅρκους ἐγγράφους παρὰ τοῦ βασιλέως ἐκεῖθεν δεξάμενος ἐπιδημεῖ τῇ βασιλευούσῃ καὶ τῇ τοῦ βασιλέως συζεύγνυται θυγατρὶ Εὐδοκίᾳ· καὶ βραχύν τινα τῷ βασιλεῖ παρὰ τῇ βασιλευούσῃ συνδιατρίψας χρόνον ἔπειτα ἐπανῆκεν, ἅμα τῇ γυναικὶ Εὐδοκίᾳ πρὸς τὴν ἰδίαν ἀρχὴν, ἧς τὰ βασίλεια Τραπεζοῦς (89). Ἔνθα C δὴ καὶ μήπω τελέως ἐνιαυτοῦ πληρωθέντος παῖδα μετὰ τῆς Εὐδοκίας οὗτος γεγέννηκεν, Ἀλέξιον τὸν νέον Κομνηνόν· ὃς δὴ καὶ διάδοχος ὕστερον γεγένηται τῆς ἐκείνου ἀρχῆς, ὡς εἰρήσεται.

I. Sed me illud pæne prætererat. Nam Joannes Alexii nepos (illius qui post urbem captam Colchorum et Lazorum tyrannidem invaserat), cum jusjurandum scriptum ab imperatore accepisset, Byzantium venit, et Eudociam ejusdem filiam uxorem ducit. Ac paulisper in urbe apud imperatorem **149** commoratus una cum Eudocia conjuge in regnum suum revertitur: cujus regia sedes erat Trapezus. Ubi antequam annus elaberetur, filius ei ex Eudocia natus est, junior Alexius Comnenus: qui patri deinde, ut infra dicetur, in regnum successit.

Β'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ἄρχεται πάλιν παρασπονδεῖν ὁ τῆς Θετταλίας ἀρχηγὸς Ἰωάννης ὁ Σεβαστοκράτωρ (90)· ὃ δὴ καὶ εἰς λύπην καὶ ἀκατάσχετον θυμὸν ἀνῆψε τὸν βασιλέα. Πᾶσα γὰρ ἤδη σπονδῶν καὶ φιλίας ἐλπὶς ἔσβη καὶ ὡς εἰπεῖν ἐτεθνήκει. Τὸ γὰρ συχνὰ μὲν αὐτὴν διαῤῥήγνυσθαι, συχνὰ δ' αὖθις συνδεῖσθαι καὶ βίᾳ μὲν καὶ μόλις λαμβάνειν τὴν ἐπανόρθωσίν τε καὶ σύμπηξιν, ῥᾷστα δὲ καὶ τὴν ταχίστην πρὸς σύγχυσιν καὶ διάλυσιν καταῤῥεῖν καὶ συμφύρεσθαι, πρὸς ἀπόγνωσιν ἤδη D τὸν βασιλέα συνήλασε παντελῆ. Καὶ οὐκέτι σπονδῶν ἄλλων ἐμνημόνευσε τοῦ λοιποῦ, ἀλλὰ διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν Σκύθην Νογᾶν, ὃς τὰς διατριβὰς καὶ τὴν δίαιταν εἶχε πέραν τοῦ Ἴστρου. Ἦν γὰρ τούτῳ φιλία βεβαία πρὸς βασιλέα διὰ τὸ κῆδος· ἠγάγετο

II. Hoc rerum statu rursus fidem fregit Thessaliæ princeps Joannes sebastocrator: quæ res exacerbavit imperatoris animum et maxima iracundia inflammavit, exstincta et ut ita dicam mortua omni fœderis et amicitiæ spe. Nam quod societas et sæpe abrumperetur et sæpe resarciretur et vix redintegrata per vim coiret, facile vero turbata ac dirempta diffluеret et confunderetur, id quidem nullam prorsus imperatori retinendæ ejus spem relinquebat. Quare omni deinceps pacificationis mentione sublata legatos mittit ad Nogam Scytham, qui ultra Istrum sedes et domicilium habebat. Erat enim huic cum imperatore firma amicitia ob affinitatem: quippe Irenen, filiam illius notham, paulo ante duxerat, atque idcirco ejus amicus erat.

### Variorum notæ.

(88) Qui primus ducum aut principum Trapezuntinorum sese imperatorem appellavit. Vide *Famil. Byzant.* pag. 192. DUCANG.

(89) Cujus urbis elogium habetur in cod. Reg. nondum signato. DUCANG.

(90) Pachymer. lib. V, cap. 4; lib. VI, cap. 19, 35, 36. De Joanne egimus in *Famil. Byzant.* p. 206, de Irene vero Michaelis notha et Noga ejus conjuge p. 255. DUCANG.

Ab eo accepta quatuor millia delectorum Scytharum et iis adjunctas aliquas Romanas vires missurus erat imperator adversus Thessalum Joannem Sebastocratorem, tum ut eum ipsum deleret, tum ut omnes adultos, qui militiæ operam navarent, ac **150** Thessaliæ flos quodammodo essent, jugularet.

A γὰρ πρὸ βραχέος ἑαυτῷ σύζυγον Εἰρήνην τὴν ἐκ νοθείας γεννηθεῖσαν τῷ βασιλεῖ θυγατέρα, καὶ ἦν διὰ τοῦτο φίλος τῷ βασιλεῖ. Ἐκεῖθεν οὖν εἰληφὼς τετρακισχιλίους Σκυθῶν ἐπιλέκτους στρατιώτας ἔμελλε καὶ Ῥωμαίων ὁπλιτικήν τινα δύναμιν προσμίξας πέμψειν κατὰ τοῦ Θετταλοῦ Ἰωάννου τοῦ Σεβαστοκράτορος ἐπί τε αὐτοῦ τούτου ἀφανισμῷ καὶ ἅμα ἐπὶ σφαγῇ τῆς ὅλης ἡλικίας ἁπλῶς, [P. 92] ὁπόσοι τὸν ἔφηβον παραλλάξαντες πολέμιά τε ἐπετήδευον ἔργα καὶ ὄψις τῇ Θετταλίᾳ φάναι ἐτύγχανον.

III. Sed priusquam consilium hoc ad rem conferretur, prosperum ejus cursum mors repente abrupit. Nam cum prope Lysimachiam versaretur, juxta pagum qui inter Pachomium et Allagen (locorum hæc nomina sunt) situs est, ibique Scythicum B exercitum inspiceret, Romanosque duces iis copiis præficiendos deligeret, eosque quid agendum esset moneret : gravissimo cordis morbo corripitur, qui brevi mortem denuntiaret, ac medicorum omnia judicia confunderet et turbaret, atque omnem opem artis inanem redderet. Ferunt et ipsum mortis metu eos qui adessent percontatum, quo nomine locus ille vocaretur, cum Pachomii et Allages nomina audisset, cum alto suspirio dixisse : Hic nobis demum finis est, o socii, et vitæ mutatio (Græce, allage) fatis decreta : deinde eum graviter se ipsum accusasse, quod honestum quemdam virum nomine Pachomium oculis multare occupasset; propterea quod vulgo ferebatur oraculum de imperatore his verbis conceptum, Sub vitæ mutationem Pachomius te C excipiet : quo deceptus et imperii cupiditate amens Pachomium imperio inutilem efficere festinarat.

Γ'. Ἀλλὰ πρὶν (91) εἰς πέρας αὐτὸν ἀγαγεῖν τὴν μελέτην φθάσας ὁ θάνατος τοῦ δρόμου τὴν ῥᾳστώνην ἐξαίφνης ἀφείλετο. Ἄρτι γὰρ αὐτῷ Λυσιμαχίας ἐγγὺς (92) περὶ τὴν κώμην τὴν μεταξὺ τῶν Παχωμίου καὶ Ἀλλαγῆς (93), οὑτωσί πως αὐτῶν ὀνομαζομένων τῶν χώρων, διατρίβοντι κἀκεῖσε τὸ Σκυθικὸν ἐξετάζοντι στράτευμα καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐκ Ῥωμαίων συγκαταλέγοντι στρατηγοὺς καὶ ἃ χρὴ δρᾷν σφισιν παρακελευομένῳ νόσος ἐνσκήπτει δεινὴ περὶ τὴν καρδίαν, θάνατον σύντομον ἀπαγγέλλουσα καὶ πάσας ἰατρῶν τάς τε κρίσεις συνθολοῦσα καὶ συνταράττουσα καὶ ἀπράκτους ἀποδεικνῦσα τὰς συμμαχίας τῆς τέχνης. Φασὶ δὲ καὶ αὐτὸν τηνικαῦτα δείσαντα περὶ τοῦ θανάτου τοὺς παρατυχόντας ἐρέσθαι, ὅτῳ ποτὲ καλοῖτο ὁ χῶρος ὀνόματι· ἀκούσαντα δὲ Παχωμίου καὶ Ἀλλαγῆς ἐπικλήσεις βύθιόν τι στενάξαντα ἐνταῦθα φάναι· Λοιπὸν τὸ πέρας ἡμῖν, ὦ παρόντες, καὶ τὴν ἀλλαγὴν κεκλῶσθαι τοῦ βίου· μέμψασθαί τε πολλὰ ἑαυτὸν, ὅτι Παχώμιόν τινα ἄνδρα σεμνὸν ἐζημίωσε φθάσας τοὺς ὀφθαλμούς· ἦν γάρ τις θρυλλούμενος χρησμὸς περὶ τοῦ βασιλέως, ὡς Περὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ βίου τὰ Παχωμίου σε διαδέξεται (94). Ἀφ' οὗ πλανηθεὶς ἅτε περὶ τὸν τῆς βασιλείας πόθον λίαν ἐπτοημένος ἄχρηστον περὶ τὴν βασιλείαν ἔσπευσεν ἀποφῆναι Παχώμιον.

IV. De ortu et inventione oraculorum, quæ alias alia passim apud homines circumferuntur, aliquis fortasse dubitaverit : item qui fiat, cum futurorum necessariam significationem complectantur, ut intricatis verborum ambagibus eam obscurent. Nam quis ea composuerit, et ad posteros transmiserit, a nemine **151** unquam vel historiarum vel aliarum rerum scriptore traditum reperimus. Sed illud tantum ab omnibus adnotatum deprehendas, alio atque alio tempore hoc vel illud oraculum vulgo jactatum hunc vel illum exitum postea habuisse. D Quis vero primus ea singula pronuntiaverit, id vero omnibus prorsus indictum et ignotum, nisi quis mentiri velit. Sunt tamen qui existiment, spiritus quosdam famulantes et administros, alios bonos, alios velut quædam instrumenta suppliciorum maleficos, inspectores esse eorum quæ hic gerantur, aeremque et terram peragrare; qui futu-

Δ'. Ἀπορήσειε δ' ἄν τις τὴν τῶν χρησμῶν, ὁπόσοι κατ' ἀνθρώπους ἄλλοτε ἄλλοι πλανῶνται, γένεσίν τε καὶ εὕρεσιν· καὶ ὅπως μελλόντων φέροντες δήλωσιν ἀναγκαίαν εἶτα βυθοῖς αὐτὴν αἰνιγμάτων ἐπηλυγάζουσι. Πατέρα μὲν γὰρ τούτων ὅστις ποτὲ ἦν ὁ τούτους πεποιηκώς τε καὶ τῷ χρόνῳ παρασχὼν, οὐδένα ποτὲ τῶν πάντων ἀναγράφοντα εὕρομεν, οὔθ' ὅστις ἱστοριογράφων ἢ συγγραφέων ἐγένοντο. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον εὕροι τις ἂν ἐπισημαινομένους ἅπαντας, ὡς κατὰ τόνδε ἢ τόνδε τὸν χρόνον συνέβη τόνδε ἢ τόνδε διαθρυλλούμενον τὸν χρησμὸν τήνδε ἢ τήνδε τὴν ἔκβασιν καὶ τὸ πέρας ὕστερον σχεῖν. Τίς δ' ὁ πρῶτος λαλήσας ἕκαστον τούτων, τοῦτο δὲ πρᾶγμα τοῖς πᾶσι καθάπαξ ἀνεκλάλητόν τε καὶ ἄγνωστον, πλὴν εἰ μὴ ψεύδεσθαι βούλοιτό τις. Τισὶ δὲ δοκεῖ, δυνάμεις τινὰς ὑπηρετικὰς καὶ λειτουργικὰς, τὰς μὲν ἀγαθὰς, τὰς δὲ τοὐναντίον τιμωρητικὰ ὄργανα, ἐπισκόπους οὔσας τῶν τῇδε

## Variorum notæ.

(91) Pachymer. lib. VI, cap. 36. Ducang.

(92) Tunc enim adversus Tartaros has provincias devastantes expeditionem susceperat Michael, de qua Pachymer. lib. VI, cap. 29, 30. Ducang.

(93) Istius loci, ubi de morte Michaelis non meminit Pachymeres, sed tantum Pachomii. At secus Phranzes, qui Gregoram exscribit. Est autem ἀλλαγὴ idem quod Latinis *mutatio*, locus scilicet ubi mutantur equi publici. Vide *Glossar. med. Græcit.* in hac voce. Ducang.

(94) Vertendum, *Pachomius te excipiet*; non, *tibi successurus est*, ut servetur ἀμφιβολία. Boivin.

περιπολεῖν ἀέρα καὶ γῆν τήν τε γνῶσιν τῶν ἐσομένων ἄνωθεν εἰληφυίας καὶ πρός γε ἔτι τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ μεταδιδόναι αὐτὴν τοῖς ἀνθρώποις, πῇ μὲν δι' ἐνυπνίων, πῇ δὲ δι' ἀστέρων, πῇ δὲ διὰ Δελφικοῦ τινος τρίποδος, πῇ δὲ διὰ σπλάγχνων ἔστιν ὧν ἐνίοτε θυομένων ζώων, [P. 93] πῇ δὲ, ἵνα τὰ πολλὰ παραδράμω, διὰ φήμης ἐξ ἀέρος τὰ πρῶτά ποθεν γεννηθείσης, εἶτα περιθεούσης ἀμοιβαδὸν τὰς τῶν πολλῶν ἀκοὰς, ἣν δὴ καὶ θείαν ἐκάλεσαν ὄσσαν οἱ πάλαι σοφοί. Ἔστι δ' ἃ ἐν πέτραις ἢ τοίχοις εὕρηνται γεγραμμένα πολλάκις, μηδενὸς ὅστις ποτὲ ἦν ὁ γεγραφὼς δηλουμένου.

Ε'. Δίδονται μέντοι δι' αἰνιγμάτων τὰ πάντα καὶ οὐ πάντη σαφῆ, καθάπερ τὰ τῶν βασιλέων κειμήλια, διὰ τὸ ἔνθεα εἶναι καὶ οἷα χρεὼν ὑπὲρ τοὺς πολλούς. Τὰ γὰρ τοῖς πᾶσι πρόχειρα κόρον τε ἔσχε, καὶ ἀχρηστία σφίσιν ὡς τὰ πολλὰ περικέχυται· γίνεσθαί γε μὴν τὴν χρείαν αὐτῶν οὐ πάνυ τοι μάταιον οὐδ' ἀργὴν, εἴ τις μὴ πάρεργον ταῦτα, ἀλλὰ μετὰ συνέσεως τῆς προσηκούσης σκοποῖτο. Οἷς μὲν γὰρ τιμωρίας, οἷς δ' εὐεργεσίας εἵνεκα προδείκνυνται. Οἱ μὲν γὰρ ἢ κουφοτέραν τὴν ἔφοδον τῶν δεινῶν εἰργάσαντο, προανασταλέντες καὶ προοικονομήσαντες ἑαυτούς· ἢ τελέως σφᾶς αὐτοὺς ἀπήλλαξαν τῶν δεινῶν διὰ σπουδαιοτέρας ἀγωγῆς ἐξευμενισάμενοι τὸ Θεῖον. Τοῖς δὲ διὰ μικροψυχίαν ὁ μεταξὺ χρόνος κόλασις τῇ τῶν δεινῶν προσδοκίᾳ γίνεται πρὸ τοῦ παθεῖν ἃ χρὴ παθεῖν, τῆς Προνοίας οὕτως οἰκονομούσης δι' ἔκτισιν ἀκμαιοτέραν ὧν ἐπλημμέλησαν. Εἰ δὲ καὶ ψεύδονταί τινα καὶ διαπίπτουσιν οἱ ταῖς ἐλπίσι τρεφόμενοι τούτων (πάντα γὰρ τὰ δηλούμενα τοῖς μέν εἰσιν ἀνιαρὰ, τοῖς δὲ τερπνά· ὥσπερ ἡ τῆς τοῦ Κροίσου ἀρχῆς κατάλυσις Λυδοὺς μὲν καὶ Κροῖσον ἠνίασε, Κύρῳ δὲ καὶ Πέρσαις εὔδαιμον ἔδοξεν)· εἰ οὖν οὑτωσί πως δοκοῦσί τινα διαψεύδεσθαι, οὐ παρὰ τὴν τῶν χρησμῶν φύσιν συμβαίνει τουτὶ, ὅτι μὴ παρὰ τὴν φλεγμαίνουσαν ἔφεσιν τῶν λιχνοτέρων ἀνθρώπων τοὺς χρόνους προαρπαζόντων καὶ τὸν νοῦν τῶν λογίων πρὸς τὴν οἰκείαν διαστρεφόντων ὄρεξιν. Σκεπτέον δ' οὖν ὅμως μή τινες διαπαίζοντες δῆθεν τοὺς τοῖς τοιούτοις χρωμένους καὶ νέα στιχίδια πλάττοντες εἰς μίμησιν τῶν χρησμῶν ἔπειτα κατὰ τὸ λεληθὸς παρασπείρωσιν εἰς τὸν δῆμον αὐτὰ, ὥστε τοῖς τούτων ψεύδεσι καὶ τὴν ἐκείνων συγχεῖν ἀλήθειαν· τοῦτο γὰρ οὐκ ὀλίγοι καὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν πεπραχότες ἑάλωσαν. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

ϛ'. Ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς περὶ οὓς εἰρήκειμεν τόπους παρ' ἐλπίδα τῆς οἰκείας ἔτυχε τελευτῆς (95) κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν ἐνενηκοστὸν πρῶτον ἔτος, ὀκτὼ καὶ πεντήκοντα ἐτῶν τυγχάνων. Ὁ δ' υἱὸς καὶ βασιλεὺς [P. 94] Ἀνδρόνικος (96) τηνικαῦτα παρὼν μὴ ὅτι γε τῆς τοῖς βασιλεῦσιν νενομισμένης οὐκ ἠξίωσε τὸν πατέρα ταφῆς, ἀλλ' οὐδ' ὁποία βα-

A rorum scientiam superne acceperint, ac præterea licentiam ejus communicandæ cum hominibus partim per insomnia, partim per astra, partim per Delphicum quempiam tripodem, partim per exta quarumdam pecudum immolatarum, partim (ne sim prolixior) per vocem primum ex aere alicunde ortam, ac deinde aures hominum vicissim circumsonantem, quam veteres sapientes divinam vocem appellarunt. Sæpe etiam factum, ut in saxis aut parietibus nullo ibidem auctore indicato scripta reperirentur.

V. Sed tamen omnia ambagibus involuta, nec satis perspicua proponuntur; quemadmodum imperatorum ornamenta, quæ divini quiddam habere, B et (uti par est) vulgi conditionem superare existimantur. Nam quæ exposita sunt omnibus facile fastidiuntur, et fere ut inutilia negliguntur. Non tamen eorum usus omnino **152** inanis aut nullus est, si quis ea non perfunctorie, sed cum debita animi attentione expendat. Aliis quippe beneficii, aliis supplicii loco significantur. Quidam enim se ipsis repressis ac sapienter præparatis calamitatum impressionem molliorem reddidere; aut etiam vitæ emendatione placato Deo prorsus illa averterunt; quibusdam, quod animo pusillo essent, interjectum tempus et ipsa calamitatum exspectatio supplicio fuit, priusquam advenirent ea quæ perpetienda erant, ita gubernante Providentia, ut gravius ob C commissa plecterentur. Quod si qua mentiantur hominumque spem frustrentur (nam omnia quæ significantur aliis molesta sunt, aliis jucunda: ut imperii, quod Crœsus habuit, destructio Crœso et Lydis molesta, Cyro et Persis pergrata visa est): si qua igitur ita fallere videantur, id non ipsorum oraculorum natura fit, sed hominum avidiorum præpropera potius cupiditate, qui tempora anticipent, et oraculorum sensum ad optata sua detorqueant. Interim tamen videndum, ne qui sint, qui hujusmodi oraculis addictos ludificentur, et novos commentitios versiculos ad oraculorum imitationem confingant, eosque clam in vulgus spargant, horumque mendaciis etiam illorum veritatem confundant: id quod multos nostra etiam ætate fecisse D constat. Sed illuc redeo.

VI. Imperator illis in locis, quæ dixi, præter spem suam fato functus est, anno ab orbe condito sexies millesimo **153** septingentesimo nonagesimo primo, annos octo et quinquaginta natus. At filius ejus imperator Andronicus, qui tunc aderat, patrem imperatoria sepultura adeo non honoravit, ut ne vili quidem, qualis opificibus et fossoribus

Variorum notæ.

(95) Obiit Michael, ut scribit Pachymeres, 11 Januarii die Parasceves, anno mundi, juxta Græcos, 6791 (Christi 1283, [1282, Dec. 2]) cum imperasset annos 24, demptis diebus 20, ac annos omnino 58 vixisset. DUCANG.

(96) Pachymer. lib. VI, cap. 11; Phranzes, lib. I, cap. 6. DUCANG.

tribuitur, dignatus sit: præterquam quod jussit, ut noctu pauci quidam cadaver procul a castris abductum multa terra obruerent, id modo cavens, ne imperatorium cadaver a feris discerperetur. In causa erat, quod ille dum viveret a recta Ecclesiæ doctrina descivisset, ut supra exposuimus: quod quidem filius omni animi affectu tacite aversatus fuerat, ut fusius infra dicturi sumus. Non enim patrem, sed illud patris factum valde oderat. Nam pietate et observantia et reverentia omni parentibus debita eos omnes superavit, qui unquam patribus suis sese obsequentes præbuerunt.

VII. Ac Michaelis Palæologi hic exitus fuit: cui viro natura ipsa dederat speciem decoram, nec non gravitatem quamdam, et dignam principe majestatem. Eo accesserat robur corporis, et rei militaris peritia longo tempore collecta et multo usu exercitata. Cum autem et prudentia et eloquentia valeret, in rebus gerendis multo fuit acrior. In imperii principio munificentissimus est visus, ut subditorum animos nimirum sibi conciliaret. Deinde modum sumptibus adhibuit, cum bella undecunque exsisterent, quæ diuturnos **154** et magnos sumptus eosdemque necessarios et inevitabiles postulabant. Nec desunt, qui cum afflicto animo et perpetuo turbata conscientia fuisse dicant ob innovatum dogma; cui ille culpæ ideo succubuerat, ut imperium ad liberos suos propagaret, a quibus id scilicet honoris ei ut par erat habitum est, ut ne imperatoria quidem sepultura ornaretur, Ecclesiæ sanctiones patriæ pietati longe præferentibus.

VIII. Mea vero sententia is prudenter sapienterque rebus suis consulet, qui sui ipsius primum, deinde liberorum etiam et cognatorum causa elegerit ea quæ optima sunt. Qui vero inanem mundi gloriam unice aucupatur, et rerum præsentium ac fluxarum prosperos successus, quibus anima veluti demergitur, avide inhiat, jucundissima optimis anteponens, sive id sua sive cognatorum suorum causa faciat, is mihi et ob amentiam miser, et ob inane studium vanus videtur. Etenim præterquam quod Deum suæ voluntati suisque consiliis adversantem habet, etiam ipsos rerum exitus alios plane experitur quam speraverat, et in extremas miserias præcipitatur. Ecce enim is de quo nunc agimus Michael Palæologus, vir alioqui prudens et qui in rebus gerendis fortunam amicam prorsus et obse-

A ναύσοις ἢ σκαπανεῦσιν ἐφεῖται· πλὴν ἢ ὅτι παρεκελεύσατο νύκτωρ βραχεῖς τινας ἄνδρας πόῤῥω που τοῦ στρατοπέδου ἀπαγαγόντας πλείστην ἐπισωρεῦσαι γῆν (97), τοῦτο μόνον αὐτοῦ προμηθευσάμενος, μὴ θηρίων στόμασιν ἴσως σῶμα βασιλικὸν διαμερισθῇ. Τὸ δ' αἴτιον ἡ τοῦ ὀρθοῦ τῆς Ἐκκλησίας δόγματος ὑπῆρχε παρατροπή, ἣ ζῶν μὲν ἐκεῖνος, ὡς πρόσθεν εἰρήκειμεν, κατεχρήσατο· οὗτος δὲ λάθρα προθέσεσιν ὅλαις ἀπέστεργε τῆς ψυχῆς, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν πλατύτερον. Οὐ γὰρ ἐκεῖνον, τὴν δ' ἐκείνου τοιαύτην μάλα σφοδρῶς ἀπεσείετο πρᾶξιν. Πατρικῆς γὰρ εἵνεκα στοργῆς καὶ τιμῆς καὶ ὅση ἀνήκει αἰδὼς πάντας υἱοὺς ὑπερβέβληκεν, ὁπόσοι πατράσιν ἀρέσκοντες ἔδοξαν.

Ζ'. Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν
B Παλαιολόγον ἐς τοιοῦτον κατήντησε πέρας. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ τήν τε ὄψιν εὐπρεπῆ κεκτημένος ἐκ φύσεως μετά τινος ἐμβριθείας καὶ ἡγεμονικοῦ παραστήματος, ῥώμην τε ἔχων σώματος καὶ πεῖραν ἔργων πολεμικῶν διὰ πολλῶν τῶν χρόνων συγγυμνασθεῖσαν καὶ ἀσκηθεῖσαν αὐτῷ· καὶ δεινὸς ὢν γνῶναι καὶ εἰπεῖν τὰ δέοντα, ὀξύτερος ἦν ἐν ταῖς πράξεσι. Μεγαλοδωρότατος δ' ἐς τὰ μάλιστα ἔδοξεν ἐν τοῖς προοιμίοις τῆς βασιλείας, ἵνα ταῖς εὐνοίαις οἶμαι οἰκειώσηται τὸ ὑπήκοον· ἔπειτα πρὸς τὸ μετριώτερον ὑπεχάλασε, τῶν πανταχόθεν ὑποφυομένων πολέμων μακρὰς καὶ πολυτελεῖς τὰς τῶν χρημάτων δαπάνας ἀπαιτούντων μετά τινος ἀνάγκης ἀπαραιτήτου. Εἶχε δὲ καί, ὥς τινες ἔφασαν, συντριβήν
C τινα λογισμῶν κεντοῦσαν ἀεὶ τὸ συνειδὸς τῆς ψυχῆς διὰ τὴν καινοτομίαν τοῦ δόγματος, εἰς ἣν ὑπὲρ τῆς ἐς τοὺς παῖδας διαδοχῆς τῆς βασιλείας ἑαυτὸν κατήνεγκεν· ἀφ' ὧν, ὡς τὸ εἰκός, αὐτὸς ἀπώνατο μηδὲ ταφῆς τελευταῖον ἀξιωθῆναι βασιλικῆς, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας θεσμοὺς τῆς πατρικῆς στοργῆς πολλῷ προτιμώντων.

Η'. Ἔμοιγ' οὖν ἐκεῖνος ἂν εἴη σοφὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος, ὅστις ἑαυτοῦ γε εἵνεκα πρῶτον αἱροῖτο τὰ βέλτιστα, ἔπειτα τῶν υἱέων καὶ ὅστις καθ' αἷμα προσήκει. Ὅστις δ' ὁλοσχερῶς ἐς τὴν τοῦ βίου φλεγμαίνουσαν κέχηνε δόξαν καὶ τὰς τὴν ψυχὴν ἐπικλυζούσας εὐτυχεῖς τῶν παρόντων καὶ λυομένων περιπετείας· καὶ προτιμῴη τὰ ἥδιστα τῶν βελτίστων, εἴθ' ἑαυτοῦ χάριν, εἴθ' ὅστις αἵματος
D γείτων αὐτῷ, ἄθλιος οὗτος ἐμοὶ τῆς ἀπονοίας καὶ μάταιος τῆς ἀνοήτου σπουδῆς· ὅτι πρὸς τῷ καὶ Θεὸν ἀντιστρατευόμενον ἔχειν τῇ γνώμῃ καὶ τοῖς βουλεύμασιν ἤδη καὶ τἀναντία προφανῶς τῶν ἐλπίδων εὑρίσκει πρὸ τῶν ποδῶν, καὶ τοῖς τῆς κακοδαιμονίας ἐσχάτοις κρημνοῖς περιπίπτει. Ἰδοὺ γὰρ καὶ ὁ τῷ λόγῳ προκείμενος βασιλεὺς Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, τἄλλα συνετὸς ὤν, ὅλην ὡς εἰπεῖν τὴν τῆς

Variorum notæ.

(97) Iisdem verbis Phranzes id ipsum tradit. Pachymeres ejus cadaver noctu in novum monasterium vicinum a familiaribus delatum scribit. Excommunicatorum corpora in agris insepulta relicta, ut ne fœtor nares, aut spectaculi horror mentes fœdaret, injecta humo contecta, pluribus docuimus in *Glossar. med. Latin.* in v. *Emblocare* et in Addit. Tametsi Michael ab Ecclesia propter communionem cum Latinis palam proscriptus non fuerit, uti antea propter excæcatum juniorem Lascarim. DUCANG.

τύχης εὐμένειαν ἐπακολουθοῦσαν ταῖς πράξεσιν ἔχων αὐτοῦ πρός γε τὸ φίλτρον τῶν παίδων ἐξεθηλύνθη καὶ ἀληθεύοντα ἔδειξε Πλάτωνα, « Πᾶν τὸ φιλοῦν περὶ τὸ φιλούμενον ἐκτετύφλωται, » φάσκοντα. Δέον γὰρ εἰς τὴν ἄνωθεν εὖ τὰ πάντα κινοῦσαν καὶ διοικοῦσαν πρόνοιαν ἀναρτῆσαι τὴν ὅλην ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν παίδων φροντίδα· ὁ δὲ τυφλῷ ποδὶ πρὸς τὰ φίλτρα τῶν παίδων φάναι βαδίζων ἔλαθεν ἑαυτὸν ἀρχῆς ἀπ' ἄκρας εἰς τὸ βάραθρον τῶν τε ἄλλων δεινῶν συνωθήσας καὶ πρός γε ὅσα δημοτικὴν κατάραν ἐφέλκεται. Ἐπεὶ γὰρ ἐκ βρέφους αὐτῷ τὴν βασιλείαν ὁ Κύριος ἄνωθεν ἐμνηστεύσατο, ὡς πολυτρόπως καὶ πολλαχόθεν δεδήλωται, εἰ τὴν μικροψυχίαν (98) καὶ αὐτὸς ἐπὶ βραχὺ παρεκρούετο καὶ τήν τε γλῶσσαν ἐπιορκίας παντοίας τάς τε χεῖρας αἱμάτων ἀθώους ἐφύλαττε, καὶ πρός γε ἔτι εἰ τὴν γνώμην ὑπερόριον τῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔθους εἶχε καινοτομίας, μακρῷ ἂν τῷ μέτρῳ τοὺς πρὸ αὐτοῦ βασιλέας παρήλαυνεν ἅπαντας ἅπασιν ὅσα πληθὺν ἐγκωμίων ἐφέλκεται. Ἀλλ' ἐχρῆν (99), ὡς ἔοικεν, ἐῤῥάφθαι μὲν ὑπὸ Ἱστιαίου τὸ πέδιλον, ὑποδεδέσθαι δὲ τὸν Ἀρισταγόραν, ἵν' ἡμεῖς ἐς τὰς τῶν δεινῶν ἐσχατιὰς καταντήσωμεν, εἴτε δι' ἔκτισιν κακῶν παλαιῶν τε καὶ νέων, εἴτ' οὐκ οἶδ' ὅπως. Εἶεν.

A quentem habuit, charitate liberorum victus verum esse ostendit illud Platonis dictum: « Quidquid amat cæcum est circa id quod amatur. » Nam cum omnes de se et de liberis suis curas in 155 divinam Providentiam omnia recte administrantem ac dispensantem rejicere debuisset: ille cæci instar, dum amori liberorum suorum indulget, imprudens a summo principatu in calamitatum barathrum sese præcipitavit, idque consecutus est, ut vulgo eum exsecrentur. Enimvero cum Deu imperium illi inde ab infantia destinasset, ut multis variisque exemplis declaratum est, si pusilli animi impotentiam tantisper ipse quoque coercuisset, si linguam abstinuisset ab omni perjurio, et manus a cruore puras servasset, si denique voluntatem habuisset ab B omni disciplinæ ecclesiasticæ novitate alienam: longo intervallo superiores imperatores omni laudum genere superasset. Sed oportebat utique calceum ab Istiæo consui, ab Aristagora vero indui, ut nos in extrema mala deveniremus, sive ad vetera et recentia delicta luenda, sive nescio quam aliam ob causam. Atque hæc hactenus.

## Variorum notæ.

(98) Μικροψυχία est hoc loco *regnandi libido moræ impatiens*, ut et infra lib. VIII, cap. 1, sect. 2. BOIVIN.

(99) Proverbium, cujus meminit Diogenian. cent. VIII, n. 49. DUCANG.

---

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Ϛ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER SEXTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Andronicus patri succedit. Imperii initia turbulenta. Scythæ auxiliares ut dimissi. Michael Glabas. Corpus imperatoris quo translatum. Luctus indictus. Res ecclesiasticæ. Exsules domum redeunt. Veccus clam secedit. Josephus iterum patriarcha. Diaboli principatus et vectigalia. Tres in Ecclesia Græca factiones. Josephus iterum patriarchatu cedit. Imperatoris æquitas. Factiosi Atramyttium conveniunt. Moritur Josephus. Gregorii Cyprii eloquentia. Ut patriarcha designatus sit. Cur dilata consecratio. Cozylenus antistes Debreno prælatus. Heracleensem inaugurat. Hic novo patriarchæ manus imponit. Lex Severi imperatoris. Constantinus Magnus concessa urbibus privilegia non abrogavit. Zelotæ cur Gregorium Cyprium suspectum habeant. Eorum crudelitas, ambitio, avaritia. Synodus Atramyttena. Judicium de libris igni permissum. Ignis neutris favet. Concordia redintegrata. Patriarchæ auctoritas stabilita. Arseniatarum postulatio. Corpus Arsenii in Sophiæ templo deponitur. Quonam deinde translatum. De Theodora Eulogiæ filia.*

[P. 96.] Α'. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τὸν υἱὸν Ἀνδρόνικον ἡ C τοῦ κράτους καὶ τῶν βασιλικῶν σκήπτρων μετέβη

158 I. Cum autem ad filium Andronicum suprema auctoritas et imperii successio transiisset,

magno tumultu plena erant omnia. Hinc enim ii qui ab Ecclesia abscissi erant bellum ecclesiasticum suscitabant, occasionem nacti ipsum imperatoris obitum: inde auxilia Scythica, quæ quatuor millium numerum excedebant, magnum reipublicæ periculum minitabantur, ne propter obitum ejus a quo arcessita fuerant novi aliquid in hac rerum mutatione molirentur. Erat autem eis facillimum, si vellent, cum Romanæ legiones nondum adessent, omnia miscere cædibus, et prædas agere, et pecuniam **159** una cum ipso imperatore et Patribus conscriptis abducere. His igitur de causis Andronicus plerisque negotiis dilatis ac præteritis omnem suam curam ad id convertit, quod maxime urgebat. Eos porro manibus non plenis domum dimittere, nec Scytharum instituto consentaneum esse id videbat, neque alias citra tumultum et pugnam abituros. Romana vero pecunia eos explere velle nec facile erat, et nefas esse videbatur. His igitur de causis viæ duce adjuncto Michaele Glaba, magno comite stabuli, qui rei militaris usu tantum excellebat, ut reliqui duces præ eo pueri viderentur, adversus Triballos, qui et ipsi infestissimi hostes erant et Romano imperio magnas quotidie clades inferebant, abire eos quamprimum jussit, ut eadem opera et Triballorum vires imminuerent, et ipsi maxima præda parta inde domum Istro trajecto recederent. Et hæc quidem ex sententia successerunt.

A διαδοχῇ. καὶ πολὺς πολλαχόθεν τὰ πράγματα θόρυβος συνεχύκα. Ἔνθεν μὲν γὰρ ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἀναῤῥιπίζεσθαι ἤρξατο πόλεμος παρὰ τῶν ἀποῤῥαγέντων μερῶν, ἀφορμὴν εἰληφότων ἤδη τὴν τελευτὴν τοῦ βασιλέως· ἔνθεν δ' ὁ τῶν κεκλημένων Σκυθῶν ὄχλος τεσσάρων ὄντων ἐπέκεινα χιλιάδων πολὺν ἐπέσειε τοῖς πράγμασι κίνδυνον, μὴ τὸν καλέσαντα βασιλέα θανάτῳ ζημιωθέντες νεωτερίσωσί τι περὶ τὴν τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν. Ῥᾷστον δ' ἦν αὐτοῖς βουληθεῖσιν, ἐπεὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ μὴ παρῆσαν στρατεύματα, φόνον τε οὐκ ὀλίγον τῶν παρατυχόντων Ῥωμαίων ἐργάσασθαι καὶ λείαν τά τε βασιλικὰ χρήματα καὶ πρός γε αὐτὸν βασιλέα ὁμοῦ τῇ συγκλήτῳ λαβόντας ἀπαλλάττεσθαι. Διὰ ταῦτα γοῦν ὑπερθέμενος καὶ παραδραμὼν τὰ πολλὰ πρὸς τὸ κατεπεῖ- B γον ὁ βασιλεὺς ἁπάσας ἔτρεψε τὰς φροντίδας. Αὐτοὺς μὲν οὖν (1) μὴ βριθούσαις δεξιαῖς ἐς τὰ οἴκοι παραπέμπειν οὔτε τῶν Σκύθαις νομιζομένων ἑώρα τυγχάνον οὔτ' ἄλλως θορύβου καὶ μάχης ἐκτὸς ἀπαλλάξειν ἤλπιζε τούτους. Ἐκ Ῥωμαϊκῶν δ' αὖ χρημάτων αὐτοὺς ἐμπιπλάναι ζητεῖν οὔτ' εὔπορον ἦν οὔθ' ὅσιον ἐνομίζετο. Ταῦτ' ἄρα καὶ σφᾶς ὁδηγῷ παραδοὺς τῷ μεγάλῳ [P. 97] κονοσταύλῳ (2) Μιχαὴλ τῷ Γλαβᾷ ἐς στρατηγικὴν ἐμπειρίαν ἐξησκημένῳ τοσοῦτον, ὡς παῖδας νομίζεσθαι τοὺς τότε στρατηγοὺς παραβαλλομένους αὐτῷ, τὴν ταχίστην ἐπὶ Τριβαλλοὺς ἀπαλλάττεσθαι παρεκελεύσατο, πολεμίους ἐς τὰ μάλιστα καὶ αὐτοὺς ὄντας ἀεὶ καὶ συχνὰ τὴν Ῥωμαίων κακῶς διατιθεμένους γῆν, ἵν' ἐν ταὐτῷ τούς τε Τριβαλλοὺς ἀσθενεστέρους ἐργάσαιντο καὶ ἅμα αὐτοὶ πλείστην περιβαλλόμενοι λείαν ἐκεῖθεν ἐς τὰ οἴκοι τὸν Ἴστρον διαβάντες ἀποχωροῖεν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν δὴ οὕτω γε πέπρακται ὡς ἄρα γε καὶ βεβούλευται.

II. Imperatorem vero necesse erat Constantinopolin proficisci, et patris sui Michaelis imperatoris obitum matri suæ Theodoræ Despœnæ renuntiare; item luctum publicum, qualis imperatoribus conveniret, indicere. Itaque cadaver imperatoris in urbem Selybriam deportari jussit, veritus ne id Latini furarentur. Ipse Byzantium rediit. Peracto deinde luctu prima et maxima ei cura hæc fuit, ut rebus Ecclesiæ constituendis operam daret. Etenim vivo patre id consilium animo fixum **160** celaverat, veluti generosa semina pinguibus sulcis per hiemem conduntur. Tunc autem cum reipublicæ ver quasi quoddam affulsisset, quis esset demum ostendit. Proinde caduceatoribus et imperatoriis edictis quolibet missis Ecclesiæ correctionem nuntiabat: et qui Ecclesiæ studio exsulabant, aut extrema passi fuerant, eos revocabat. Interea Veccus sede clam relicta secedit, seque Panachranti monasterio includit, veritus ne in hac subita mutatione repentino aliquorum impetu discerperetur. In ejus vero locum statim suffectus est idem qui illi antea loco cesse-

C Β'. Τῷ δὲ βασιλεῖ ἀναγκαῖον ἦν τῇ βασιλευούσῃ ἐπιδημήσαντι τὸν τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἀπαγγεῖλαι θάνατον τῇ μητρὶ καὶ δεσποίνῃ Θεοδώρᾳ καὶ τὸ τοῖς βασιλεῦσι προσῆκον δημοσίᾳ στήσασθαι πένθος. Ὅθεν τὸν τοῦ βασιλέως νεκρὸν ἐντὸς τοῦ ἄστεος Σηλυβρίας ἀπαχθῆναι κελεύσας δέει τοῦ μὴ κλαπῆναι παρὰ Λατίνων αὐτὸς ἐς Βυζάντιον ἐπανῆκε· καὶ τελεσθέντος τοῦ πένθους ἔργον πεποίηται μέγιστόν τε καὶ πρῶτον τὴν τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν. Ζῶντος μὲν γὰρ τοῦ πατρὸς ἔκρυπτε τὴν μελέτην αὐτῆς ἐν τοῖς λογισμοῖς, καθάπερ ἐν πίονι γῇ χειμῶνος εὐγενῆ τινα σπέρματα. Νῦν δ' ἦρος, ὡς εἰπεῖν, ἐπιγενομένου τοῖς πράγμασιν ἔδειξεν ὅστις ὢν ἐλάνθανε. Καὶ μὲν δὴ κήρυκες πανταχῇ καὶ βασιλικὰ διατάγματα διεπέμποντο, τήν τε τῆς Ἐκκλησίας διόρθω- D σιν εὐαγγελιζόμενα, καὶ ἅμα τοὺς διὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας ζῆλον ὑπερορίους κατάγοντα, καὶ ὅσοι τῶν ἀνηκέστων τι ἐπεπόνθεσαν. Ἐπὶ τούτοις ὁ Βέκκος λάθρα τὸν θρόνον καταλιπὼν ὑπεχώρησε, καὶ συνέκλεισεν ἑαυτὸν εἰς τὴν τῆς Παναχράντου μονὴν (3), δείσας μὴ πρόφασιν τὴν ἀθρόαν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων

Variorum notæ.

(1) Pachymer. lib. VII, cap. 1. DUCANG.

(2) Interpr. *conostaulo*; reposuimus *comite stabuli*. Vid. Gloss. med. Græcit. DUCANG. — *Τῷ μεγάλῳ κονοσταύλῳ Μιχαὴλ τῷ Γλαβᾷ.* De quo legendum poema Manuelis Philæ, quod exstat in codice regio, olim Telleriano, et inscribitur, Εἰς τὰ τοῦ πρωτοστράτορος ἐκείνου τοῦ θαυμαστοῦ στρατηγήματα. BOIVIN.

(3) Pachymer. VII, 3, 4, 5. De hoc monasterio egimus in *Constantinopoli Christ.* lib. IV, sect. 2, n. 51. DUCANG.

λαβόντες τινὲς διασπαράξωσι τοῦτον δραμόντες ἐξαίφνης. Ἀνήχθη δ' εὐθὺς ὁ τῷ Βέκκῳ πρότερον παραχωρήσας τοῦ θρόνου πατριάρχης Ἰωσὴφ, νόσῳ καὶ γήρᾳ (4) τὸ σῶμα καταπεπονημένος ἤδη καὶ λαμπροῖς τοῦ θανάτου τοῖς προοιμίοις εἰς τὸν τάφον ὅλος συνελαυνόμενος.

Γ'. Ἀλλ' ἐπειδὴ κοσμοκράτωρ ὁ διάβολος τοῦ αἰῶνος τούτου καλεῖται παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ καὶ ἄρχων τοῦ περιγείου τοῦδε κόσμου καθέστηκε, τρόποις ἀπορρήτοις συγχωροῦντος τοῦ τὰ πάντα δημιουργοῦντος Θεοῦ, εἰκὸς αὐτὸν κατ' ἴχνος ἕπεσθαι καὶ τοῖς γιγνομένοις ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ καὶ τὰ μὲν κλῆρον ἑαυτοῦ καθάπαξ ποιεῖσθαι, ὁπόσα κακίας μεστὰ, τοῖς δὲ μοῖραν ἔχειν ἡντιναοῦν καὶ αὐτὸς ὁπόσα τῶν βελτίστων ἐπιφύκει· καθάπερ τῶν ἀνθρώπων οἱ B χῶρόν τινα κληρωσάμενοι ἔπειτα τοὺς ἐνοικοῦντας δασμολογοῦντες καὶ μοῖραν ἐκεῖθεν ἐτήσιον ἀπολαμβάνοντες ἀεί. Εἶναι γὰρ αὐτῷ φησι τῶν ἀδικωτάτων, εἰ κόσμου καλούμενος ἄρχων ἔπειτα μὴ πάντων ὅσα παρὰ τὴν γῆν νέμεται τῶν μὲν ἀρχηγὸς εἴη καὶ αὐτοκράτωρ, τῶν δὲ μέτοχος καθόσον ἔξεστι. Διὰ τοῦτο καὶ ἵνα μὴ μακρολογῶμεν [P. 98] παραδράμωμεν τά τε ἄλλα καὶ τοὺς κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος λυττήσαντας Ἰουδαίους· οὗτοι γὰρ καθάπαξ ἐγένοντο κλῆρος αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῦ Σωτῆρος τοῖς μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις προσβαλὼν τὸν ἕνα ἀφείλετο καθάπερ τινὰ φόρον δεσποτικόν. Ἔπειτα ἐπῄει τὰς τάξεις ἁπάσας, τοὺς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις ἀσκοῦντας, τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπισκόπους, τοὺς τῶν δογμάτων σοφοὺς προστάτας, τὰ τῶν μαρτύρων C παλαίσματα· καὶ πανταχόθεν ἀποκρουόμενος καθόσον ἄνωθεν ἡ θεία ἐπέταττε δύναμις, ὅμως οὐκ ἄμοιρος τελέως ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ πανταχόθεν ἠρανίσατο δῆμον πολυειδῆ καὶ καινότερόν τι στρατόπεδον, ἵν' εἶεν αὐτῷ συμμερισταὶ τῆς μελλούσης φλογός.

Δ'. Καὶ νῦν δ' ἐπειδὴ τῆς ἀγαθῆς ὁρμῆς ἀνακόπτειν οὐκ εἶχε τὸν βασιλέα, σύγχυσιν ἕτερον τρόπον εἰσάγει καὶ κλύδωνα ἐγείρει κατὰ τῆς καλῆς ὁμονοίας ἐκείνης καὶ ἀνέορτον τίθησι τὴν καινὴν ἐκείνην ἑορτὴν καὶ πανήγυριν καὶ μιμεῖται τὴν Ἔριν ἐκείνην, ἣ τὸ μῆλον κατὰ τοὺς Θέτιδος καὶ Πηλέως ἔῤῥιψε γάμους· ὃ πολλὴν ἀνήγειρε μάχην καὶ φλόγα πολέμιον ὕστερον, ὥς οἱ τῶν μύθων πάτρες ἔφασαν ποιηταί· ἢ μᾶλλον μιμεῖται τοὺς λύκους, οἳ τὸ ποίμνιον θορυβήσαντες ἔπειτα ῥᾳδίως ἔστιν ἃ τῶν προ- D βάτων ἁρπάζουσι. Παρασκευάζει (5) γὰρ αὐτοὺς διχῇ καὶ τριχῇ διελέσθαι σφᾶς αὐτούς· καὶ τοὺς μὲν Ἰωσὴφ εἶναι μερίδα φάσκειν τοῦ πατριάρχου, τοὺς δὲ Ἀρσενίου τοῦ πάλαι θανόντος· καὶ τοὺς μὲν εἶναι λέγειν ὑπ' Ἀρσενίου ἀφωρισμένον τὸν Ἰωσὴφ, ὅτι ζῶντος ἐκείνου τὸν ἐκείνου θρόνον εἰλήφει· τοὺς δὲ καθῃρημένον εἶναι κανονικῶς Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρχιερέων συνόδου· τοὺς δὲ ἄλλα κατ' ἀμφοτέρων προτείνειν κεφάλαια, ὡς ἐντεῦθεν ἀναγκασθῆναι μὲν τὸν Ἰωσὴφ τοῦ θρόνου τοῖς βουλομένοις παραχωρεῖν (6), δυοῖν ἕνεκα, τῆς τε εἰ-

A rat, patriarcha Josephus, morbo et senio confectus ac totus jam vergens ad tumulum, quo illum manifesta mortis præludia compellebant.

III. Enimvero cum diabolus in sacris Litteris hujus mundi princeps appelletur, atque hujus terrestrium rerum universitatis rector constitutus sit, Deo omnium creatore arcanis rationibus id permittente; probabile est eum res quæ hic geruntur diligenti investigatione persequi, et quæ prorsus depravata sunt, sibi prorsus vindicare: ex optimis autem portionem qualemcunque decidere, more hominum, qui prædii alicujus possessionem nacti colonis vectigal imponunt, et aliquam inde portionem quotannis percipiunt. Iniquissime enim secum agi existimat, qui mundi princeps vocetur, nisi rerum, quæ in terra sunt, alias imperio et potestati suæ penitus subjectas habeat, alias quantum **161** fieri potest participet. Itaque ut et alia et ipsos Judæos, qui rabiem suam contra Christum Servatorem exercuerunt, studio brevitatis omittamus (hi enim solida diaboli hæreditas fuerunt), in ipsos Servatoris discipulos atque apostolos facto impetu unum ex iis abstulit, veluti tributum quoddam sibi tanquam principi debitum. Deinde omnes ordines peragravit, eos qui in montibus et speluncis vitam austeram profiterentur; Ecclesiæ episcopos; eruditos dogmatum propugnatores; martyrii athletas: et quamvis undique excluderetur, quatenus divinæ Providentiæ decretis jubebatur, tamen non prorsus inanis et vacuus abiit, sed undecunque multiformem populum coegit et novum quemdam exercitum, qui secum flammæ participes essent.

IV. Tum autem cum imperatorem a pio conatu avertere non posset, alio pacto confusionem effecit, et pulchram illam concordiam tempestate dissensionum turbavit, ac novam illam festivitatem publicamque lætitiam infestam reddidit, Eridem illam imitatus, quæ pomum in Thetidis et Pelei nuptiis projecit, unde postea magnæ pugnæ et hostiles flammæ exortæ sunt, uti fabularum parentes poetæ tradunt, ac potius luporum exemplum secutus, qui grege prius dissipato facile nonnullas oves abripiunt. Nam eo redegit populum, ut in duas et tres sectas scinderetur, quorum alii Josephi patriarchæ, alii Arsenii olim mortui partes tuerentur; atque ut isti quidem dicerent, Josephum anathemate perculsum fuisse ab **162** Arsenio, cujus adhuc superstitis sedem occupasset; illi vero reclamarent, canonice depositum esse Arsenium a toto pontificum qui tum aderant concilio; alii utrique factioni alia crimina objicerent. Quamobrem Josephus sua sede cuilibet cedere coactus est duabus de causis, tum ut pace fruerentur ii qui propter ipsum vexabantur,

Variorum notæ.

(4) Pachymer. de Josepho, μόνον οὐκ ἄπνους, et cap. 6, ἄψυχον οἷον φόρτον. DUCANG.

(5) Pachymer VII, 12, 13, 14, 21. DUCANG.

(6) Andronicus imperator in λόγῳ χρυσοβούλλῳ,

tum quod patriarchæ munus obire nequibat, totius corporis viribus morbo et senio exhaustis. Ac relicti sunt Zelotæ inter se dissidentes, et acuentes contra se invicem linguas suas, non zelo divino, sed iracundiæ temeritate concitatas. Nam zelus divinus a superna potentia pendet, cœlestique et concinna quadam ratione gubernatur. Qui vero animum suum sic instituunt, ut quasi excubet ad limen vanæ gloriæ, ii non animadvertunt se zelum in zelotypiam convertere, ac pro frumento et uva cæterisque bonis fructibus spinas et tribulos quodammodo excolere, cujusmodi sunt lites ab animo non bene instituto proficiscentes, et reciproca contradicendi certamina.

V. At imperator natura mitis cum neutros offendere vellet, et scandala utrinque caveret, media via incedere instituit. Est autem ad orientale latus Hellespontiaci freti locus dictus Atramyttium. Eo viros illos principis edicta convocarunt, cum et ipse imperator illic præsens afforet. Confluunt itaque non solum ii quorum zelus ratione regebatur, sed et promiscua turba, plerique rationis pudorisque **163** expertes; alii sedium episcopalium cupidi, quæ res conditionem eorum longe superabat; alii pecuniæ; alii inanis gloriæ et hujus mundi honorum variorum instabiliumque appetentes. Sed pene me illud præteriit quod, ut ordine procedat oratio et ne series narrationis postea interrumpatur, oportet primum explicari. Nam cum Josephus, ut diximus, mature sedem patriarchalem reliquisset, ac paulo post vita etiam excessisset, nec justum esse nec longe a prava disciplina abesse visum est, Ecclesiam in tanta temporum confusione pastore destitui. Erat autem tunc insigni vir facundia ex imperatorii cleri collegio Georgius Cyprius, qui elegantes Græcæ litteraturæ numeros et Atticam illam linguam, longo jam tempore oblivionis gurgite demersam, ingenii dexteritate ac singulari studio in lucem produxit, ac velut ab inferis revocavit. Hunc, cum non ita pridem monasticum habitum induisset, in animo habebat et studebat imperator ad patriarchicum

A ῥήνης τῶν δι' αὐτὸν ὀχλουμένων καὶ τοῦ μὴ δύνασθαι τὰ τῷ θρόνῳ προσήκοντα πράττειν ὅλην ἀφῃρημένον ὑπὸ γήρως καὶ νόσου τὴν τοῦ σώματος δύναμιν· τοὺς δὲ τοῦ ζήλου προστάτας καταλειφθῆναι στασιάζοντας καὶ κατ' ἀλλήλων τὰς γλώσσας ὁπλίζοντας οὐ ζήλῳ θείῳ δημαγωγουμένας, ἀλλ' ἀωρίᾳ στρατηγουμένας θυμοῦ. Ὁ γὰρ κατὰ Θεὸν ζῆλος τῆς ἄνωθεν ἐξῆπται δυνάμεως καὶ ἄγεται θείαν καὶ ἔμμουσον ἀγωγήν· οἱ δὲ ταῖς τῆς κενοδοξίας πύλαις τὸν νοῦν παρακαθῆσθαι ἐξασκήσαντες ἔλαθον τὸν ζῆλον μεθαρμόσαντες πρὸς ζηλοτυπίαν καὶ ἀντὶ σίτου φάναι καὶ σταφυλῆς καὶ ὅσοι τῶν καρπῶν ἀγαθοὶ, ἀκάνθας γεωργήσαντες καὶ τριβόλους· ταῦτα δ' εἰσὶν ἔριδες ἀπὸ γνώμης οὐ μάλα πεπαιδευμένης καὶ λόγων ἀντιπάλων δίαυλοι.

B [P. 99] Ε'. Ὁ μέντοι βασιλεὺς φύσει πρᾶος ὢν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μήτ' ἐκείνους, ἀλλὰ τὰ ἑκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα, τὴν μέσην ἔγνω βαδίζειν. Ἔστι δὲ παρὰ τὰ ἑῷα πλευρὰ τοῦ Ἑλλησποντίου πορθμοῦ χῶρός τις Ἀτραμύτιον κεκλημένος. Πρὸς δὴ τοῦτον ἐκάλει τὰ βασιλέως προστάγματα τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, ἐκεῖ τηνικαῦτα καὶ αὐτοῦ γε παρόντος. Καὶ δὴ συνέῤῥεον οὐ μόνον οἱ λόγῳ τὸν ζῆλον λαχόντες ἡνιοχεῖν, ἀλλ' ὄχλος τὸ πλεῖστον ἀλογίᾳ καὶ ἀναιδείᾳ συντεθραμμένος, οἱ μὲν θρόνων ἐρῶντες, πρᾶγμα πολλῷ τὴν τάξιν αὐτῶν ὑπερβαῖνον, οἱ δὲ χρημάτων, οἱ δὲ δόξης κενῆς καὶ τιμῶν, οἷαι παρὰ τὸν βίον πλανῶνται πολυειδεῖς. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν, ὃ προδιαληφθῆναι χρεὼν, ἵνα καθ' εἱρμὸν λόγος βαδίζῃ καὶ μὴ διακόπτηται τὴν συνέχειαν ἐφεξῆς προϊών. Ἐπεὶ γὰρ C Ἰωσὴφ (7), ὡς εἰρήκειμεν, ἐν βραχεῖ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀπολιπὼν μικρὸν ὕστερον καὶ τοῦ βίου μετέστη, οὐ δίκαιον ἔδοξεν οὐδὲ πόῤῥω διαίτης ἡμαρτημένης, ἄνευ ποιμένος ἐν οὕτω συγχύσεως γέμοντι χρόνῳ τὴν Ἐκκλησίαν τυγχάνειν. Καὶ ἦν τηνικαῦτα ἀνὴρ ἐν λόγοις ἐπίσημος τῷ βασιλικῷ συγκατειλεγμένος κλήρῳ Γεώργιος ὁ ἐκ Κύπρου (8), ὃς τὸν ἐν ταῖς γραφαῖς εὐγενῆ τῆς Ἑλλάδος ῥυθμὸν καὶ τὴν Ἀττικίζουσαν γλῶσσαν ἐκείνην, πάλαι πολὺν ἤδη χρόνον λήθης κρυβέντα βυθοῖς, φύσεως δεξιότητι καὶ φιλοπονίᾳ τελεωτέρᾳ πρὸς φῶς ἤγαγε καὶ οἱονεὶ

## Variorum notæ.

qui exstat inter opera Nathanaelis Chumni, qui et Nicephorus, cod. Reg. 2964. fol. 302: Φθάνει μὲν ὁ πολὺς ἐκεῖνος τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀγῶνας (loquitur de Josepho), πολὺς καὶ τὴν ἔνστασιν καὶ τὴν καρτερίαν, καὶ μηδὲν τῆς ὁμολογίας καθυφεὶς μηδὲ καθυπείξας καὶ ἐπενδοὺς τοῖς ἐπὶ μακρῶν τῶν χρόνων βιαζομένοις καὶ ἀποπειρωμένοις αὐτοῦ, παραίτησιν τοῦ πατριαρχικοῦ ποιήσασθαι θρόνου. . . . ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ἐκείνων ὥσπερ ἀμειβομένη τῶν πόνων καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς καμάτων, ἀνακηρύττει ἐξ ὀνόματος, κατίσον τοῖς ἄλλοις τοῖς μηδὲν παραιτησαμένοις, ἀλλ' ὁμοῦ μὲν ἐπ' εὐσεβείας, ὁμοῦ δ' ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐν ὁμοίοις ἀγωνίσμασι καὶ καιροῖς, καταλύσασι τὸν βίον. Καὶ τοίνυν ἓν δὴ τοῦτο τοῖς διαφερομένοις αὐτοῖς ἀφορμή τις γίνεται σκανδάλου καὶ πρόφασις, ἡ ἀνακήρυξις· καὶ ζητοῦσι κατασιγαθῆναι ταύτην καὶ παύσασθαι· καὶ παύσομεν σεσιωπηκότες, φίλα κἂν τούτῳ πράττοντες ἐκείνῳ καὶ οἱονεὶ κατὰ γνώμην, ἃ παρῃτήσατο D παραιτούμενοι, καὶ μηδὲν περαιτέρω τῶν αὐτῷ δεδογμένων μήτε πράττοντες, μήτ' ἐπινοοῦντες. Itaque Josephus, cum esset in sedem patriarchalem restitutus, cessit paulo post et παρῃτήσατο. Chronica manuscripta minime inter se consentiunt in definiendo temporis spatio, quo Josephus receptam dignitatem retinuerit. In cod. Reg. 3058[b] sedisse dicitur menses quatuor. Codex 2525[a] mensem hinc unum demit. Codex 3502 duos tantum menses numerat τῆς δευτέρας πατριαρχείας. BOIVIN.

(7) Pachymer. ibid. cap. 13. DUCANG.

(8) Qui in clero palatino tum fungebatur *Protoapostolarii* dignitate. Pachymer. lib. VI, cap. 14. Ejus eruditionem prædicat etiam Ephræmius in Chronico:

*Σόφος τις ἀνὴρ Γρηγόριος Κυπρόθεν,*
*Λόγων σοφῶν μάλευμα, μουσῶν ἑστία*
*Εἰς πατριαρχῶν ἀνεβιβάσθη θρόνον.* DUCANG.

A τινα ἐχαρίσατο ἀναβίωσιν. Τοῦτον ἐμελέτησέ τε καὶ προὐτεθύμητο ἐς τὸν πατριαρχικὸν ἀναγαγεῖν θρόνον ὁ βασιλεὺς, ἄρτι καὶ τὸ μοναχικὸν (9) ἀλλαξάμενον σχῆμα· πλὴν οὐχ ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἁπάντων ἐβούλετο τὴν χειροθεσίαν αὐτὸν εἰληχέναι, ὁπόσοι τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ κεκοινωνήκεσαν, ἀλλ' ὅς ἀκοινώνητον ἑαυτὸν συνετήρησεν· ὡς κινδυνεύειν ἐντεῦθεν βραδύνειν τὰ τῆς σπουδῆς. Προεβλήθη μέντοι παρὰ τοῦ βασιλέως μετὰ τὰς ψήφους (10) καὶ μαρτυρίας τὰς ὀφειλούσας καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ βήματος παρὰ τῆς τοῦ βασιλέως εἰλήφει χειρὸς κατὰ τὸ πάλαι κρατῆσαν ἔθος. Καὶ ἦν διενεργῶν καὶ διοικῶν ἔστιν ἃ τῶν πατριαρχικῶν δικαίων, ὅσα οὐχ ἱερωσύνης ἐδεῖτο.

ϛ'. Βραχὺ τὸ μεταξὺ, καὶ οὑτωσί πως εἰπεῖν κατὰ τὸ αὐτόματον ἢ μᾶλλον προνοίᾳ Θεοῦ πρέσβυς ἐξ Αἰτωλίας σταλεὶς παρὰ τοῦ ἐκεῖσε κρατοῦντος Νικηφόρου τοῦ δεσπότου ἐς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀφι- B κνεῖται ὁ Μοζύλης ἐπίσκοπος (11)· καὶ ἐπ' αὐτῷ ἐκ Μακεδονίας ὁ Δεβρῶν ἐπίσκοπος (12), οὐ πρέσβυς αὐτὸς ἀφικόμενος οὐθενοῦν, ἀλλ' ἑτέρας εἵνεκα χρείας. Τούτων ἀμφοτέρων ἀκοινώνητον διατηρησάντων [P. 100] τὴν γνώμην τῆς τῶν ἄλλων ἐπιμιξίας, ὁπόσοι τῇ καινοτομίᾳ τοῦ δόγματος ἑκόντες ὑπήχθησαν, προὐκρίθη ὁ Κοζύλης ἐπίσκοπος τοῦ Δεβρῶν. Ὁ μὲν γὰρ ὁ Κοζύλης ὑπὸ τὴν τῆς Ναυπάκτου ἐτέλει μητρόπολιν, ἡ δὲ Ναύπακτος (13) ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ὁ δέ γε Δεβρῶν (14) ὑπὸ τὸν θρόνον ἐτέλει τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς· καὶ ἦν διὰ τοῦτό γε οἰκειότερος τῇ παρούσῃ χρείᾳ διακονῆσαι μᾶλλον ὁ Κοζύλης ἢ ὁ Δεβρῶν. Ταῦτ' ἄρα καὶ παρὰ τοῦ ἤδη, ὡς εἴρηται, προβληθέντος τῷ βασιλεῖ πατριάρχου Γρηγυρίου (15) τοῦ ἐκ Κύπρου προτραπεὶς ὁ τοιοῦ- C τος Κοζύλης χειροτονεῖ Γερμανόν τινα μοναχὸν εἰς τὴν τῆς Θρᾳκικῆς Ἡρακλείας μητρόπολιν. Τούτῳ γὰρ κατὰ τὰ πάλαι ἐφεῖται πρoνόμια χειροτονεῖν τὸν Κωνσταντινουπόλεως, εἴτε καὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ τὸ Βυζάντιον ἐς νέαν καὶ μεγίστην καταστήσαντος Ῥώμην, μὴ καταλύειν ἐθελήσαντος τὰ τῶν πάλαι βασιλέων προνόμια, ἀλλ' ἐπικυρώσαντος μᾶλλον αἰδοῖ τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ τοῦ τὸν νόμον θέντος Σεβήρου τοῦ αὐτοκράτορος, ὁπότε σὺν μάλα τοι πλείστοις ἱδρῶσι καὶ πόνοις ἐκεῖνος αὐτὴν παρεστήσατο, Βυζάντιον οὖσαν ἔτι, καὶ τά τε ἄλλα πρὸς ἄμυναν καταισχύνας αὐτὴν καὶ τὰ τείχη καθῃρηκὼς τὸ τελευταῖον τούτοις δὴ τοῖς ἐπὶ Θρᾴκης Ἡρακλεώταις ὅσα καὶ κώμῃ χρῆσθαι αὐτῇ ἐχαρίσατο· εἴτε οὖν διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν τηρεῖται διηνεκῶς τὸ D

A solium evehere : a nemine tamen eorum qui participes fuissent dogmaticæ novitatis, sed ab aliquo qui purum se ab illorum communione servasset, manus ei imponi volebat ; ut periculum esset ne res diutius differretur. Est tamen ab imperatore post debita suffragia et testimonia designatus ; et pastorale pedum in imperatorio suggestu more veteri ab ipso principe porrectum accepit. Eratque ex eo occupatus in administrandis **164** rebus, quæ etsi ad patriarchale munus pertinerent, sacerdotio tamen haud indigebant.

VI. Aliquanto post casu quodam fortuito, vel potius Dei ipsius providentia, Constantinopolin venit Cozyles episcopus, Nicephori Ætoliæ principis legatus, et post hunc e Macedonia Debrorum episcopus, B non ille quidem legatione fungens ulla, sed alterius negotii causa : quorum uterque cum animum semper alienum habuisset a communione eorum qui dogmaticis novitatibus se ipsos sponte subjecissent, Cozyles episcopus prælatus est Debreno. Cozylenus enim metropolitano Naupactio, Naupactius Constantinopolitano parebat : Debrenus vero ad primæ Justinianæ sedem pertinebat. Unde ad hoc munus fungendum Cozylenus magis idoneus videbatur quam Debrenus. Itaque idem Cozylenus hortatu Gregorii Cyprii, jam ab imperatore, ut dictum est, patriarchæ designati, Germanum monachum quemdam, metropolitanum Heracleæ Thracicæ, inaugurat. Hic enim antiquo privilegio jus habet consecrandi Constan- C tinopolitanum patriarcham : sive quod Magnus Constantinus, qui novam Romam eamdemque maximam e Byzantio fecit, privilegia a veteribus imperatoribus decreta abrogare noluerit, sed potius confirmarit, adductus scilicet verecundia non solum diuturni temporis, sed et Severi imperatoris, a quo lex illa lata est, **165** quando Byzantium multis sudoribus captum cum cæteris defensionum præsidiis, tum mœnibus per ignominiam nudavit, et his demum Heracleæ Thracicæ civibus pro pago habendum donavit : sive, inquam, ob eam, sive nescio quam aliam ob causam hoc privilegium perpetuo servetur, id tum quoque peractum est, ut diximus : et e lectore Gregorium Cyprium supradictus Heracleæ metropolitanus primo diaconum et sacerdotem, D post et patriarcham conseeravit, duobus illis episco-

## Variorum notæ.

(9) Quippe patriarcha designatus ab imperatore, ex laico in monachum, deinde ex lectore in diaconum ordinatus fuerat a Cozylensi episcopo, uti testatur Gregoras : ut moris erat, inquit Ephræmius in Chronico :

*Καὶ συνταγεὶς κλήρῳ γε τοῦ παλατίου,*
*Ἀρχιθύτης πέφηνε τῆς Κωνσταντίνου,*
*Τὰ τῶν μοναχῶν πρὶν τελεσθεὶς, ὡς ἔθος.*

DUCANG.

(10) Imo ait Pachymeres non expetita episcoporum suffragia. Ii enim εἰς ψήφους μόνας οὐκ ἠξιοῦντο. DUCANG.

(11) Sic infra. At ὁ Κοζύλης, Pachymeres, lib. VII, cap. 14, habet. DUCANG.

(12) *Debrorum episcopus. Debrarum* Ducangio. BOIVIN.

(13) Ætoliæ metropolis, cui 15 episcopatus subditi leguntur in Notitia thronorum, Mozylensis vel Cozylensis nulla facta mentione. DUCANG.

(14) Debrarum meminit Cedrenus. DUCANG.

(15) Sic variat Gregoras, dum quem supra Georgium, hic Gregorium appellat, quod postremum nomen accepit recens monachus factus, Pachymer. lib. VII, cap. 22 : Τοῦτο γὰρ ἦν ἐκείνῳ καὶ τὸ ἐκ Γεωργίου μοναχικὸν ὄνομα. DUCANG.

pis Cozyleno et Debreno adjutoribus. Sed ad institutum redeundum est.

A τοιοῦτον προνόμιον, εἶτ' οὐκ οἶδ' ὅπως, πέπρακται δ' οὖν ὅμως ἐπὶ τοῦδε τοῦ χρόνου τουτί γε, ὡς εἴρηται· καὶ ἐς διάκονόν τε καὶ ἱερέα (16) ἐξ ἀναγνώστου προβιβάσας ὁ ῥηθεὶς Ἡρακλείας Γρηγόριον τὸν ἐκ Κύπρου, εἶτα καὶ πατριάρχην κεχειροτόνηκε τοῦτον, συλλειτουργοῖς χρησάμενος ἀμφοτέροις ἐκείνοις τοῖς ἐπισκόποις, τῷ τε Κοζύλης καὶ τῷ Δέβρων. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν εἰς ταῦτα ἐξέβημεν.

VII. Dissidebant igitur, ut dictum est, illæ Zelotarum factiones ob eas causas, quas exposuimus. Iidem etiam et propter ipsum patriarcham inter se contendebant, eo prætextu quod viginti natus annos e Cypro ad Romanos mores se contulisset, et quibusdam Latinorum ritibus secum allatis locum dedisset vulgo suspicandi, lectoris ordinem ei collatum fuisse a Latinis; sive id malevolus quispiam ante sparsisset, sive Zelotarum improbitas ex tempore conflnxisset, sive instigator et litis illius præsultor dæmon dictasset, ut multiplex et varium esset perturbationis et confusionis illius spectaculum. Ac specie quidem hanc illi causam habebant improbandi patriarchæ. At re ipsa exsiliis et aliis malis, quæ ob zelum passi fuerant, gloriantes et ultra modum elati volebant **166** ipsi cum alia omnia, quæ in ecclesiasticis negotiis fieri permissum est, ex auctoritate sua pendere, ita ut in omnibus regio more jus dicerent; tum etiam unum ex suis, quem ipsi delegissent, in patriarchico solio collocari, ut hac veluti munitissima arce freti, et magna ac splendida dignitate subnixi, omnes episcopatus et metropoles inter sese partirentur, et omnibus monasteriis dominarentur, et omnes ecclesiasticos ordines sibi vindicarent, et omnes sacras provincias administrarent, inferendique et efferendi et distribuendi quidlibet potestas omnis penes eos esset, ut sic ferme justa virtutis et zeli sui præmia acciperent.

Ζ'. Ἐσχίζοντο μὲν οὖν, ὡς ἔφθημεν εἰρηκότες, τὰ τῶν Ζηλωτῶν ἐκεῖνα συστήματα δι' ἃς γε εἰρήκειμεν τὰς αἰτίας. Ἐσχίζοντο δ' ἔτι καὶ δι' αὐτόν γε τὸν πατριάρχην· πρόφασιν μέν, ὅτι περ εἰκοσαετὴς Κυπρόθεν τοῖς Ῥωμαίων ἐπιδημήσας ἤθεσι καὶ τῶν Λατινικῶν ἠθῶν (17) ἔστιν ἃ ἐπαγόμενος ὑποψίαν ταῖς τῶν πολλῶν διεσκέδασε γνώμαις, ὡς ἀναγνώστου χειροθεσίαν παρὰ Λατίνων ἐδέξατο, εἴτε του τῶν ἐπιχαιρεκάκων γρύξαντος τοῦτο πρότερον, εἴτε B τοῦ καιροῦ σχεδιάσαντος τηνικαῦτα τῇ κακοηθείᾳ τῶν Ζηλωτῶν, ἢ μᾶλλον τοῦ ἐρεθίζοντος ἐκείνου δαίμονος καὶ τῆς ἐκείνων χαταχορεύοντος ἔριδος τοῦτο ὑπαγορεύσαντος, ἵνα πολλαπλοῦν τε καὶ πολλαχόθεν ᾖ συγκεκροτημένον τὸ τῆς ταραχῆς καὶ συγχύσεως ἐκείνης θέατρον. Πρόφασιν μὲν οὖν διὰ τοῦτο τούτοις ὁ πατριάρχης ἀπρόσδεκτος ἦν· τῇ δ' ἀληθείᾳ ταῖς ἐξορίαις καὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ ζήλου παθήμασι πέρα τοῦ δέοντος ἐγκαλλωπιζόμενοι καὶ ἐπαιρόμενοι ἤθελον αὐτοὶ τὰς αἰτίας ἔχειν τῶν τε ἄλλων, ὅσα ἐφεῖται τοῖς τῆς [P. 101] Ἐκκλησίας τελεῖσθαι πράγμασι, καθάπερ ἀπὸ σκήπτρου τοῖς ἅπασι θεμιστεύοντες, καὶ πρός γε ἔτι ἕνα σφῶν αὐτῶν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ ἐγκαθιδρύσαι, ὃν ἂν αὐτοὶ βούλοιντο, ἵν' ὡς C ἀπὸ στεῤῥᾶς τινος ἀκροπόλεως τῆς λαμπρᾶς καὶ μεγάλης ταύτης ἀξίας ὁρμώμενοι ῥᾷστα πάσας ἐπισκοπάς τε καὶ μητροπόλεις κληρώσαιντο καὶ πάντων αὐτοί γε ἐξηγοῖντο ἀσκητηρίων καὶ πάσας αὐτοὶ διαλαγχάνωσι τάξεις ἐκκλησιαστικὰς καὶ πάσας διέπωσιν ἱερατικὰς ἐπαρχίας εἰσφορᾶς τε πάσης καὶ ἐκφορᾶς καὶ διανομῆς αὐτοί γε τυγχάνοιεν κύριοι, ὡς ἂν οὑτωσί πως ἀποχρῶντά σφισιν ἀποδοθεῖεν ταῦτα τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ζήλου τὰ ἔπαθλα.

VIII. Cæterum cum Atramyttii, ut dictum est, convenissent, omnibus post multa verborum certamina placuit, ut utrorumque opiniones, unde illius magnæ contentionis rationes germinassent, duobus libris inscriberentur, ac Deo judicium per ignem et miracula committeretur. Cum autem per totam noctem stetissent, et Deum sedulo deprecati essent, ipso magno et sacrosancto Sabbato libros in ignem conjecerunt, idque medio in templo. Ac utraque sane factio sperabat suum codicem inviolatum permansurum. Sed vanæ spes illæ et vigilan-

Η'. Ἐπεὶ μέντοι συνῄεσαν (18), ὡς εἴρηται, περὶ τὸ Ἀτραμύτιον, ὡμολόγηται πᾶσι καὶ συμπεφώνηται μετὰ πλείστους τῶν λόγων διαύλους, βίβλοις δυσὶν ἐγγραφείσας ἑκατέρων τὰς δόξας, ἀφ' ὧν οἱ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐβλάστησαν ἔριδος λόγοι, τῷ Θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων ἐπιτρέψαι τὴν κρίσιν. Παννύχους τοίνυν τετελεκότες στάσεις (19) καὶ δεήσεις D παμπόλλας πρὸς τὸν Θεόν, κατ' αὐτὸ δὴ τὸ μέγα καὶ ἱερὸν σάββατον τὰς βίβλους καθῆκαν εἰς πῦρ κατὰ μέσον τὸ θεῖον ἀνάκτορον. Ἐλπὶς μέντοι ἦν ἀνὰ μέρος ἑκατέροις ἰδιαζόντως τοῖς μέρεσι, θατέραν

## Variorum notæ.

(16) Pachymeres, lib. VII, cap. 14, de Cozylensi episcopo, a quo Georgius Cyprius primis ordinibus ecclesiasticis initiatus fuit: Ἐκεῖσε τὰ εἰκότα τελέσας, μοναχὸν μὲν ἐκ λαϊκῶν ἀποδείκνυσι, διάκονον δ' ἐξ ἀναγνώστου χειροτονεῖ. Τῆς δ' αὐτῆς ἡμέρας καὶ πατριάρχην ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνον προβάλλεται. Ubi has ordinationes haud factas a Germano Heracleensi episcopo exserte ait, sed a Cozylensi, a quo idem Germanus tum monachus, ac cujusdam Acacii viri pii discipulus, una cum ipso Georgio Cyprio in patriarcham ab imperatore electo, in metropolitam Heracleensem in æde Irenes inauguratus est: a quo quidem Germano deinceps in Sophiana, juxta morem, solitis adhibitis ritibus ac precibus consecratus est Georgius. DUCANG.

(17) Cyprus enim tum regibus Latinis parebat. DUCANG.

(18) Pachymeres, lib. VII, cap. 22. DUCANG.

(19) Interpres, *cum per totam noctem stetissent.* Imo, *cum sacras ac nocturnas in æde sacra vigilias exegissent.* Ita infra, cap. 10: Ὅσα τὸν μοναδικὸν ἀπεργάζεται βίον, ἐγκράτειάν φημι καὶ στάσεις παννύχους, χαμαιεύνης, etc., ubi rursum hæc male vertit, ut ibi indicamus. Vide *Gloss. med. Græcit.* in παννυχίδες. DUCANG.

ἀλώβητον φυλαχθήσεσθαι. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὡς ἀληθῶς ἐνύπνια. Ἀθρόον γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδιὰν τὴν ταχίστην πεποίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὁμοῦ, σπουδὴν ποιουμένων τὴν παιδιὰν καὶ ἀκαίρους τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας. Τοῦτο θεασαμένοις ἔδοξε καὶ αὐτοῖς καταγνοῦσι τῆς ἔριδος ἀσμένως τε βλέψαι πρὸς τοὺς κοινοὺς τῆς εἰρήνης ἅλας καὶ ἐς τὴν τῆς ὁμοφροσύνης ἐληλυθέναι τράπεζαν καὶ εὐλογίαν ἅμα εὐχῇ παρὰ Γρηγορίου δέξασθαι τοῦ πατριάρχου καθάπαξ τοὺς ἅπαντας.

Θ'. Τούτων οὕτω γεγενημένων (20), προσίασιν οἱ Ἀρσενιᾶται τῷ βασιλεῖ, μετακομισθῆναι ζητοῦντες τὸν Ἀρσενίου τοῦ πατριάρχου νεκρὸν ἐς τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ ἦν ἡ ζήτησις οὐ μάλα ἁπλῆ, ὅτι μὴ βαθυγνώμονος περινοίας ἔκγονον, ἵνα τιμὴ μὲν ἴσως τοῖς Ἀρσενιάταις τουτὶ κατασταίη λαμπρὰ, λανθάνουσα δὲ τοῖς Ἰωσηφίταις αἰσχύνη. Γίνεται δ' οὖν ὅμως ῥᾷστα τῆς ἐνδόσεως γενομένης. Καὶ δὴ μέχρι τῆς Εὐγενίου πύλης (21) μετακομισθέντος ἐκείνου κατίασιν ὅ τε πατριάρχης μετὰ τοῦ κλήρου παντὸς καὶ ὁ βασιλεὺς ἅμα πάσῃ τῇ συγκλήτῳ· καὶ οὕτω μεθ' ὕμνων περιφανῶν καὶ λαμπάδων ἀνήγαγον ἅπαντες τοῦτον ἐς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεών. Ὃν μετὰ χρόνον ζητήσασα ἤγαγεν εἰς ἣν ἀνεκαίνισε τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου μονὴν (22) Θεοδώρα, ἡ θυγάτηρ μὲν ἦν τῆς τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ ἀδελφῆς Εὐλογίας, γυνὴ δὲ πρότερον τοῦ Μουζάλωνος τοῦ πρωτοβεστιαρίου, ὕστερον δὲ τοῦ Ῥαοὺλ, πρωτοβεστιαρίου καὶ αὐτοῦ γενομένου.

tium, ut aiunt, somnia ea fuerunt. Ignis enim utrumque subito complexus celerrime in cineres redegit. Idque Dei judicium fuit, et derisus eorum omnium, **167** qui rem seriam in nugis agerent, et intempestivis tumultibus Ecclesiam turbarent. Quod cum vidissent, ipsis quoque omnibus semel placuit, repudiata contentione, spectare ad communia pacis bona, et ad unam concordiæ mensam convenire, atque adeo benedictionem et solemnes preces a Gregorio patriarcha oblatas accipere.

IX. His peractis Arseniatæ imperatorem adeunt et ab eo petunt, ut Arsenii patriarchæ cadaver in urbem referatur. Ea postulatio minime simplex fuit, sed ab altiori consilio profecta, uti scilicet factum illud Arseniatis palam honorificum esset, Josephitis vero clam ignominiosum. Facile tamen impetratum est. Cum autem corpus ad Eugenii portam usque perlatum esset, patriarcha cum omni clero, et imperator cum toto senatu descenderunt, atque ita cum hymnis insignibus et facibus in sanctæ Sophiæ amplissimam ædem est perductum. Sed postea Theodora, Michaelis imperatoris e sorore Eulogia neptis, Muzalonis primum, deinde Raulis, utriusque protovestiarii uxor, idem corpus dari sibi petiit, et in divi Andreæ monasterio, quod ipsa renovarat, reposuit.

## CAPUT II.

*Andronicus viduus ab Hispanorum rege uxorem petit. Irene ei datur, idque inconsulto Papa. Mos vetus Latinorum principum. Irenes elogium. Gregorius Cyprius Vecco invidet. Eum relegari curat. Vecci querelæ. Synodus. Vecci eloquentia. Gregorius patriarcha et Muzalo magnus Logotheta eum refellunt. Muzalonis auctoritas. Insigne dignitatis. Veccus disputando nihil proficit. Communionem adversariorum repudiat. In exsilium denuo mittitur cum Meliteniota et Metochite. Crudelitas zelotarum in eos, qui Latinæ Ecclesiæ adhæserant. Justa crudelitatis pœna. Andronicus paterni sceleris vindictam timet. Lascarim cæcum invisit et solatur. In Orientem abit.*

[P. 102] Α'. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ (23) σύζυγος οὐκ ἦν τηνικαῦτα (προετεθνήκει γὰρ (24) ἡ ἐξ Οὐγγρίας ἐλθοῦσα προτέρα τούτου γυνὴ ἐπὶ δυσὶ, τῷ τε βασιλεῖ Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνῳ τῷ δεσπότῃ), διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν ῥῆγα τῆς Ἰσπανίας (25)·

I. Sed cum imperator tunc conjugem non haberet (nam prior uxor, quæ ex Hungaria venerat, duobus filiis Michaele imperatore et Constantino **168** Despota relictis decesserat), legatos ad Hispaniæ regem mittit : qui libenter ei misit, non

### Variorum notæ.

(20) Idem Pachym. lib. VII, cap. 31. DUCANG.

(21) Vide *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 6, n. 1. DUCANG.

(22) De hac æde, ut de Theodora ejus conditrice, quam Ῥαύλαιναν a secundo conjugio vocat Pachymeres, lib. VIII, cap. 10, multa sunt a nobis observata in notis ad lib. XIII *Annal.* Zonaræ, n. 2, et in stemmate Palæologorum. DUCANG. — De hac Theodora, et de templo S. Andreæ ab ea instaurato, exstant in Codice Colbertino n. 5018, tria Maximi Planudæ historica Epigrammata, edita a Ducangio in notis ad lib. XIII Zonaræ, sed mendosissima. [Emendationes quas adducit Boivin. ex codd. Coislin. jam adhibuimus in editione Zonaræ. Vide tom. CXXXIV, col. 1145. EDIT.]

(23) Pachymer. lib. VII, cap. 33. DUCANG.

(24) Anna filia Stephani V, regis Hungariæ. Pachymeres lib. VII, cap. 28. DUCANG. — *Προετεθνήκει γὰρ ἡ ἐξ Οὐγγρίας*. Anna scilicet. Leo Cinnamus in calce codicis Regii 2951 : Τὸ παρὸν βιβλίον ἐγράφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ Λέοντος τοῦ Κιννάμου, τελειωθὲν σὺν Θεῷ μηνὶ Μαρτίῳ ιδ', ἰνδικτιῶνος δ', ἡμέρα ἑβδόμη, ἔτους ͵στψπδ', ἐπὶ τῆς βασιλείας . . . τοῦ τε κυροῦ Μιχαὴλ Δούκα Ἀγγέλου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου καὶ νέου Κωνσταντίνου, καὶ Θεοδώρας τῆς εὐσεβεστάτης Αὐγούστης, καὶ τοῦ κύρου Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου, καὶ ἌΝΝΗΣ τῆς εὐσεβεστάτης Αὐγούστης, etc. *Hic liber scriptus est manu mea Leonis Cinnami, absolutus (cum Deo) die 14. mensis Martii, Indictione 4, die 7, anno 6784, imperantibus Dom. Michaele Duca Angelo Comneno novo Constantino, Theodora religiosissima Augusta, Dom. Andronico Comneno Palæologo, et Anna religiosissima Augusta.* Erat is annus Christi 1276, ætatis autem Andronici 18. BOIVIN.

(25) Cujus erat ἐκγόνη, inquit Pachymeres : quippe Beatrix uxor Guilelmi VI, marchionis Mon-

filiam suam, sed aliam cognatione sibi conjunctam, A nempe Irenen, marchionis illius neptem, qui urbe capta Thessalonicam cum finitimis locis sibi vindicarat. Eam, inquam, rex Hispaniæ misit præter morem apud Latinos antiquitus receptum, permissu papæ non exspectato. Etenim Latinis illustrioribus mos est, ut affinitates cum Romanis non prius jungant quam a papa licentiam acceperint. Sed ille rex, quia alicujus scandali occasione interdicto damnatus fuerat a papa, eodem scandali prætextu usus est, ut puellam clam ablegaret, Romanorum imperatricem futuram. Excedebat tum imperator annum ætatis tertium et vicesimum, nova autem nupta Irene undecimum : quam et vultus venustas et elegantia morum haud mediocriter ornabant.

ὁ δ' ἄσμενος ἐκπέμπει οὐ θυγατέρα οἰκείαν, ἀλλὰ ἄλλην κατὰ γένος αὐτῷ προσήκουσαν, Εἰρήνην φημὶ τὴν τοῦ μαρκεσίου ἐκείνου ἀπόγονον, τοῦ μετὰ τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἅλωσιν κληρωσαμένου Θεσσαλονίκην μετὰ τῶν πέριξ. Ἐκπέμπει δ' αὐτὴν, ὡς εἰρήκειμεν, ὁ τῆς Ἰσπανίας ῥὴξ, οὐ κατὰ τὸ πάλαι παρὰ Λατίνοις κρατῆσαν ἔθος τοῦ Πάππα προτρέψαντος πρότερον. Ἔθος γὰρ τοῖς τῶν Λατίνων ἐντιμοτέροις, μὴ κηδεύειν Ῥωμαίοις, πρὶν τὸ ἐνδόσιμον εἰληφέναι παρὰ τοῦ Πάππα (26). Ἀλλ' ἐπειδήπερ διά τινα σκανδάλου πρόφασιν ἀφορισμοῦ καθυποβεβλημένος ἐπιτιμίῳ παρὰ τοῦ Πάππα ἐτύγχανε, σκῆψιν τὸ σκάνδαλον ποιησάμενος λάθρα ταύτην ἐξέπεμψε, βασιλίδα Ῥωμαίων ἐσομένην. Ἦν δὲ ὁ μὲν βασιλεὺς τηνικαῦτα τῆς ἡλικίας τρίτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος ἀμείβων (27)· ἐνδέκατον δ' ἡ νέα σύζυγος ἡ Εἰρήνη, ᾗ δὴ καὶ κάλλος καὶ ἁρμονία τῷ ἤθει καὶ τῷ προσώπῳ ἐπέπρεπεν οὐ μικρά.

II. Cum autem, velut in humidioribus lignis B vermes nascuntur, ita etiam in ambitiosis ingeniis æmulationis et invidiæ stimuli vulgo exsistant contra ejusdem artis professores, in eo præsertim genere in quo maxime elaborabant : sic Gregorium patriarcham angebat vivida illa ingenii et facundiæ vis, quæ in Vecco erat : cique haud ferendum videbatur, si solus ipse inter illius ætatis Græcos celebris, et inter patriarchas quoque eruditos celebrem se fore sperans, illius in disputationibus eloquentia superatus tanto honore fraudaretur. Qua de causa **169** relegationem ejus non parum promovit. Ille autem versus radices Olympi relegatus cœlo et terræ injuriam, ut dicebat, et immanitatem illam prædicare non destitit, qua illi adversum se immisericorditer usi fuissent, cum in pœna de- C cernenda humanius secum agere potuissent : erepto videlicet sacerdotio contentos curare oportuisse ne quid ipsi deesset, et homini homines consulere debuisse ; idque eo magis quod magna gloria excidisset, et ob eam ipsam causam magna consolatione egeret, quantum ad ea omnia quibus rerum necessariarum inopia sublevaretur. Itaque ab omni

Β'. Ἐπεὶ δ' ὥσπερ (28) τοῖς ὑγροτέροις τῶν ξύλων ἐμφύονται σκώληκες, οὕτω καὶ ταῖς φιλοτίμοις ψυχαῖς ὡς ἐπίπαν ζηλοτυπίαι καὶ φθόνοι δεινοί τινες ὑφεδρεύουσι κατὰ τῶν ὁμοτέχνων καὶ πρὸς ἃ μάλιστα τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐκεῖνοι σπουδάζουσιν, ἠνία καὶ τὸν πατριάρχην Γρηγόριον ἡ τῆς τοῦ Βέκκου γλώττης καὶ διανοίας ὀξύτης, καὶ δεινὸν αὐτῷ ἦν, εἰ διαβόητος μὲν ἐν τοῖς τότε γενόμενος Ἕλλησι μόνος αὐτὸς, διαβόητος δὲ κἂν τοῖς τῶν πατριαρχῶν ἐλλογίμοις ἐλπίζων ἀκούσεσθαι, ἔπειτα ζημιοῖτο διὰ τῆς ἐν ταῖς διαλέξεσιν εὐστομίας ἐκείνου τὴν τοσαύτην φιλοτιμίαν· διά τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐ μέτρια συνεβάλετο πρὸς τὴν ἐξορίαν ἐκείνου. Ὅθεν ἐξόριστος ἐκεῖνος περί που τοὺς [P. 103] πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου (29) πεμφθεὶς οὐκ ἔληγεν οὐρανῷ τε καὶ γῇ προσαγγέλων τὴν, ὡς ἐκεῖνος ἔφασκεν, ἀδικίαν ὁμοῦ καὶ ἀπήνειαν, ἣν ἀσυμπαθῶς κατ' αὐτοῦ γε ἐπήνεγκαν, ἐξὸν φιλανθρωπότερον τῇ ἐκείνου κολάσει χρήσασθαι καὶ τὴν ἱερωσύνην ἀφελομένους αὐτὸν ἀποχρῶν ἡγεῖσθαι, τὸ προμηθὲς περὶ τἆλλα παρεχομένους αὔταρκες ἀνθρώπους γε ὄντας ἀνθρώπῳ γε ὄντι καὶ μεγάλης δόξης ἐκπεπτωκότι καὶ δι' αὐτὸ δὴ μάλιστα πολλῆς εἴπερ ποτὲ τῆς περὶ τἆλλα δεο-

## Variorum notæ.

tisferrati, Guilelmi Monferratensis ac Thessalonicensis regis filii, et mater Iolantæ seu Irenes alterius Andronici imp. uxoris, filia fuit Alfonsi regis Castellæ, seu Hispaniæ. DUCANG.

(26) Ex hoc loco infert Allatius lib. II, *De utriusque Eccl. consens.* cap. 14, n. 1, eam viguisse tum consuetudinem, ut Latinis non licuerit matrimonia D inire cum Græcis, nisi summo pontifice annuente. Quo referri potest quod tradit Matthæus Parisius pag. 418, 431 et 453, ægre admodum tulisse summum pontificem, ac non semel objectum Friderico II imp. quod filiam suam notham Annam, seu, ut alii vocant, Constantiam, in uxorem dedisset Joanni Vatatzæ imperatori Constantinopolitano. Scribit præterea Pachymeres, lib. IX, cap. 5, Andronicum Palæologum imp. uxorem filio Michaeli recens imperatori inaugurato quærentem, oblatam sibi Caroli regis Siciliæ neptim ac Philippi Tarentini filiam abnuisse, τὴν ἀπὸ τοῦ Πάππα τῆς Ῥώμης ὑπειδόμενον ὑπερηφανίαν, sed et regis Cypri filiam, quod is absque pontificis summi consilio et facultate has nuptias peragere nollet : Τὸ δ' ἦν τὸ ὑπὸ βουλῇ καὶ θελήσει τῆς κατὰ Ῥώμην Ἐκκλησίας τὸ συνάλλαγμα διαπράττεσθαι. DUCANG.

(27) Wolfius verterat, *Agebat tum imperator annum tertium et vicesimum.* Ego verti, *Excedebat tum imp. annum*, etc. Præterquam enim quod ea est vis verbi ἀμείβειν, chronologiæ ipsius ratio favet nostræ interpretationi. Imo Andronicum imperatorem annos 24 excessisse oportet eo tempore, quo secundam uxorem duxit, siquidem eam duxit post obitum patris sui Michaelis ; qui filio Andronico jam nato imperare cœperat, imperavitque annos 24, ut constat ex serie imperatorum chronologica. BOIVIN.

(28) Pachymer. lib. VII, cap. 41. DUCANG.

(29) Prusam primo relegatum Veccum scribit Pachymer. lib. VII, cap. 11, deinde post hoc colloquium, in arcem a dextris ingredienti sinum Astacenum, cui nomen a S. Gregorio erat. *Idem* cap. 35 extr. Accusatus autem fuit sub mensem Febr. 7 indict., ac mense Martio circa mediam quadragesimam abdicata dignitate in monasterium Panachrantæ (de quo egimus in *Constantinopoli Christ.*) secessit, proinde an. Chr. 1279. DUCANG.

μένῳ ψυχαγωγίας, ὁπόσα τὰς ἀναγκαίας ἐπικουφίζουσι χρείας. Πανταχόθεν οὖν ἐς ἀμηχανίαν κατενεχθεὶς ἐζήτει διαλύσασθαι κρίσει δημοτελεῖ τὰ ἐγκλήματα, ἵνα δυοῖν ἴσως ἐπιτύχοι θατέρου· ἢ γὰρ φιλανθρωποτέρους τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ αὐτοπροσώπῳ θέᾳ καὶ ὁμιλίᾳ τοὺς δικαστὰς ἐργάσασθαι· ἢ τό γε δεύτερον, κατάδηλον θεῖναι τοῖς ἅπασι τὸ ἀσυμπαθὲς αὐτῶν καὶ ἀμείλικτον.

A parte destitutus publico judicio causam disceptari postulabat; forte ut duorum alterum consequeretur: quippe aut judices præsentia conspectuque suo et oratione molliturus, aut saltem omnibus ostensurus quam immisericordes et duri iidem essent.

Γ'. Ταῦτα ἀκούοντι τῷ βασιλεῖ εὖ ἔχειν οὐκ ἔδοξε περιφρονητέα κείσεσθαι τοῦ λοιποῦ. Διασκεδασθήσεσθαι γὰρ ἂν ὑπόνοιαν ἐς τοὺς τῶν πολλῶν λογισμούς, ἀδικεῖσθαι τὸν ἄνδρα· καὶ ἔσται κατὰ τῶν δοκούντων ἀδικεῖν ἐκ τοῦ δήμου λοιδορία μακρά, νῦν μὲν ὑπ' ὀδόντα ψιθυριζομένη, μετὰ δὲ κύκλους ἔστιν οὓς ἐνιαυτῶν ἀνακεκαλυμμένη καὶ ὕπαιθρος. Πολλαὶ γὰρ λοιδορίαι, πολλὰ δὲ καὶ ἐγκώμια περιτρέχουσι τὸν αἰῶνα μὴ πάνυ σὺν δίκῃ· ἐκεῖναι μὲν καθ' ὧν οὐκ ἠδίκησαν, ταῦτα δὲ καθ' ὧν οὐδὲν ἄξιον ἐπεπράχεσαν. Δεῖν οὖν ἐνομίσθη πάντας συνηθροιχότι περὶ τὰ βασίλεια, ὅσοι τε τῶν ἀρχιερέων καὶ ὅσοι τοῦ κλήρου, ὅσοι τε τῆς συγκλήτου καὶ ὅσοι τῶν ἐλλογίμων, ἐν τοσῷδε θεάτρῳ περιφανῆ τὴν ἐκείνου ποιήσασθαι κρίσιν. Οὗ γενομένου (30) καὶ τοῦ Βέκκου παριόντος εἰς μέσους καὶ πάντα τῇ γενναίᾳ παλάμῃ τῆς γλώττης σφοδρῶς συγχυκῶντος καὶ ἀναξαίνοντος, ὁπόσα οἱ τἀσφαλὲς περιέποντες δόγμα ἐπέφερον, εἰ μὴ Γρηγόριος ὁ πατριάρχης καὶ Μουζάλων ὁ μέγας λογοθέτης σοφίας περιουσίᾳ καὶ Γραφῶν ἱερῶν ἐκλογαῖς ἀντεῖχον καὶ τὸν σφοδρὸν ἐκεῖνον χειμῶνα τῆς παλαμναίας ἐκείνης ἀνέστελλον γλώττης, τάχ' ἂν τὸ ψεῦδος κατὰ τῆς ἀληθείας ἐλάμβανε κράτος καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ περιεργία τὸ πλέον ἐκτᾶτο.

III. Quæ cum audisset imperator, non negligenda esse judicavit. Sparsa quippe suspicione credituros vulgo injuriam homini fieri, atque adeo multis conviciis proscissum iri a populo eos qui injuriam facere viderentur: quæ convicia cum nunc mussitarentur, aliquot deinde revolutis annis in apertam lucem eruptura essent. Multa enim maledicta, B multas etiam laudationes præter æquitatem per omne ævum circumferri, illa in eos qui nihil mali commiserint, has in eos qui nihil laude dignum gesserint. Visum est igitur oportere convocatis in regiam universis pontificibus, clericis, senatoribus **170** et viris doctis illustre in tanto theatro fieri de illo judicium. Quo facto cum Veccus in medium prodiisset, atque omnia eloquentiæ vi confunderet ac refutaret, quæ sani dogmatis defensores objiciebant, fortasse mendacium veritatem vicisset, et curiosa diligentia virtutem superasset, nisi Gregorius patriarcha et Muzalo magnus logotheta doctrinæ copia et sacræ Scripturæ selectis testimoniis ei restitissent, et ingentem illam exitiosæ linguæ tempestatem sedassent.

Δ'. Ἦν δ' ὁ Μουζάλων (31) οὗτος τῷ βασιλεῖ παραδυναστεύων τότε καὶ τοῖς βασιλικοῖς καὶ δημοσίοις μεσιτεύων πράγμασι καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως μεγίστην καρπούμενος τὴν αἰδῶ διά τε σοφίαν καὶ γῆρας, μακρὰν καὶ ποικίλην ἐμπειρίαν πραγμάτων μετὰ φρονήσεως ἔχων. Δι' ἃ δὴ καὶ τιμήν τινα ταύτην ἔσχεν ἐξαίρετον μόνος τῶν πάλαι τὸ ὅμοιον αὐτῷ προειληφότων ἀξίωμα, καλύπτραν φορεῖν ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοκοκκίνῳ κεκαλυμμένην ἐνδύματι, [P. 104] ὅσον τὸ ἄνω καὶ πρὸς τῇ πυραμίδι (32) τῆς ἐπιφανείας σχῆμα, ἐν τούτῳ παραλλάττουσαν μόνῳ τοῦ παραπλησίαν εἶναι καθάπαξ τῇ τῶν τοῦ βασιλέως ἐγγόνων, ὅτι μὴ καὶ τὴν κάτω καὶ κοίλην ἐπιφάνειαν εἶχε κυκλίσκοις πεποικιλμένην χρυσοειδέσιν, ἀλλὰ λείαν τελέως. Καὶ ἵνα τἀν μέσῳ παρέλθωμεν, ἐπειδήπερ πολλῶν μεταξὺ τῶν ἀπὸ γλώττης καὶ γνώμης γενομένων διαύλων καὶ κρότων οὐδεμίαν ἑώρα περὶ αὐτὸν γινομένην φιλάνθρωπον γνώμην καὶ προμηθείας δεξίωσιν ὁ Βέκκος, ἀπεῖπεν ἀνακεκαλυμμένῃ τῇ γλώττῃ τὴν ἕνωσιν. Ταῦτ' ἄρα καὶ ὑπερορίας αὖθις ἔς τι πολίχνιον τῶν περὶ Βιθυνίαν παραλίων πέμπεται ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ· Μελιτηνιώτης δ' ἦσαν οὗτοι καὶ Μετοχίτης (33).

C IV. Erat autem is Muzalo magna tunc apud principem auctoritate, atque in imperatoriis et publicis negotiis velut arbiter versabatur, et maximo in honore habebatur ab Andronico ob eruditionem et senectutem, longo ac vario rerum usu prudentiaque instructus. Quibus de causis eximius ei soli ex omnibus, qui eodem munere olim functi fuerant, hic honos est habitus, ut calyptram in capite gestaret purpureo aureoque panno circumdatam, superiore scilicet parte, qua patet superficies pyramidi imposita, plane similem ei quam imperatorum nepotes gestant, hoc uno excepto, quod non etiam inferiorem et cavam superficiem habebat circulis auratis variatam, sed prorsus lævem. Ut autem ea quæ intercesserunt prætereamus, Veccus post mul- D tas disputationes et magnum linguæ strepitum cum nullam pro se clementem ferri sententiam, nullam suorum commodorum **171** rationem haberi cerneret, unionem aperte repudiavit. Quapropter denuo in exsilium in oppidulum quoddam Bithyniæ maritimum cum sociis suis mittitur. Erant autem ii Meliteniotes et Metochita.

## Variorum notæ.

(30) Pachymer. lib. VII, cap. 8-10, 35. DUCANG.

(31) Pachymer. lib. VIII, cap. 26, 31. DUCANG.

(32) V. Gloss. med. Græcit. in Πυραμίς. DUCANG.

(33) Georgius Metochites. Pachymer. lib. VII, cap. 35, de quo et ejus scriptis multa habet Allatius in Diatriba de Georgiis, pag. 345. DUCANG.

V. Ego vero illud resumam, quod mihi nescio quomodo e memoria exciderat. Nam post Atramyttenum illud rixosorum librorum incendium omnes ii qui studium religionis simulabant, metropoles et cæteras dignitates alias jam partiti, alias deinde partituri, plenissimam abrogationem pontificum et clericorum omnium qui Michaeli imperatori assensi fuissent, inclementer decreverunt, fortuna non moderate nec humaniter usi. Nam cum de plebe circumforanea et rudi et stolide feroci plerique essent, quibus paulo ante ne vultum quidem imperatoris intueri licuisset, iidemque derepente prolixam erga se ejus voluntatem præter meritum experirentur, majores sua conditione animos sumpserunt, ut ab hominibus ebriis nihil distarent. Nam potestate ab imperatore accepta, quippe qui eis propter ardentem quam animo fovebat uniendæ Ecclesiæ cupiditatem nihil non concederet, plane securi jam, eos omnes contra quos ignominiosum illud suffragium laturi erant, velut pecudes in magnum Blachernium templum congregarunt: qui supplicibus et verbis et gestibus commiserationem elicere cum studerent, et similia **172** exempla proferrent, in quibus veterum humanitas eluxisset, maxime autem commemorarent utriusque Iconomachiæ tempora, atque ut ii qui gravius deliquerant humanos tunc experti essent orthodoxæ sententiæ defensores, et suum aliqui locum retinuissent: tamen hi ab immanitate decreti sui nullo modo recedendum putaverunt, sed omnem clementiam, omnem misericordiam improbitatis fluctus in maris Atlantici fundum videntur dejecisse. Tanta invidia in medio sacri illius collegii bacchabatur; adeo sæva tempestas præclaram illam concordiam vixdum initam ludibrio habebat.

VI. Quis autem adeo durus est et animo adamantino, ut contumeliam illam et maximam inhumanitatem referre queat, qua contra miseros episcopos et universos ordinis sacerdotalis ministros usi sunt? Nam post verborum convicia præsides inferioribus imperabant, ut direptos illis pileos humi abjicerent, ter acclamantes, Indignus est: alios vero aliorum vestes exuere, casque a fimbria inversas supra caput attollere, atque iterum ter acclamare jubebant, Indignus est: deinde pulsatione et vi et alapis in eos impactis tanquam sicarios templo extrudere. Hæc justi illi judices et Evangelii sacerdotes. At humanissimus Jesus Salvator etiam latronem admisit, et proditoris pœnitentiam, modo ipse voluisset, desideravit et exspectavit. **173** Proinde sero illi quidem, sed justas tamen pœnas luerunt, et debitam mercedem acceperunt. Neque

A Ε'. Ἐγὼ δ' ἐκεῖνο οὐκ οἶδ' ὅπως παραῤῥυέν μου τῆς μνήμης ἐπαναλήψομαι. Μετὰ γὰρ τὴν περὶ τὸ Ἀτραμύττιον πυρκαϊὰν ἐκείνην τῶν βίβλων τῆς Ἔριδος ἐς τὸ Βυζάντιον ἅπαντες συνδραμόντες οἱ τὸν ζῆλον ὑποκρινόμενοι καὶ τὰς μητροπόλεις καὶ τἄλλα τῶν ἀξιωμάτων τὰ μὲν ἤδη διανειμάμενοι, τὰ δὲ μέλλοντες, καθαίρεσιν παντελῆ τῶν ἀρχιερέων καὶ τοῦ κλήρου παντὸς, ὅσοι τῷ βασιλεῖ Μιχαὴλ τοῦ δόγματος ἐκοινώνησαν, πρὸς ἀπήνειαν κατεψηφίσαντο οὔτε μετρίως οὔτ' ἀνθρωπίνως τῇ τύχῃ χρησάμενοι. Δῆμος γὰρ ὄντες τὸ πλεῖστον ἀγοραῖος καὶ ἀνώμαλος καὶ αὐθάδης, χθὲς καὶ πρώην οὔπω βασιλέως ἠξιωμένοι θεάσασθαι, πρόσωπον κἄπειτ' ἐξαίφνης καὶ παρ' ἀξίαν πλουσίας ἀπολελαυκότες αὐτοῦ τῆς εὐμενείας, μείζω τε ἐφρόνησαν τῆς ἑαυτῶν τύ-
B χης, καὶ τῶν μεθυόντων οὐδὲν ἄμεινον διετέθησαν. Παρὰ γὰρ τοῦ βασιλέως τὸ ἐνδόσιμον εἰληφότες, ἅτε μικροῦ πρὸς ἅπαντα τούτοις ὑπείκοντος διὰ τὴν φλέγουσαν ἔφεσιν, ἣν ἐν καρδίᾳ πρὸς τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἔτρεφεν ἕνωσιν, κατὰ πολλήν τινα ἤδη τὴν ἄδειαν καθ' ὧν ἔμελλον τὴν ἄτιμον ἐκείνην ψῆφον ἐπενεγκεῖν, πάντας ὡς πρόβατα πρὸς τὸν ἐν Βλαχέρναις (34) συνήθροισαν μέγαν νεών. Ὧν πολλὰ πρὸς οἶκτον εἰσαγόντων καὶ σχήματα καὶ ῥήματα καὶ φιλανθρωπίας ὅμοια τῶν παλαιῶν ὑποδείγματα, τά τε ἄλλα, καὶ ὅσα ἐπὶ τῶν χρόνων ὁπωσδηποτοῦν τῆς διπλῆς εἰκονομαχίας ἐγένοντο, ὅπως χείρονα τῶν νῦν πεπραχότες ἐκεῖνοι φιλανθρώπων τε ἀπέλαυσαν τῶν ὕστερον τῆς ὀρθοδοξίας προστάντων κἀπὶ τῆς τά-
C ξεως ἧς ἕκαστος ἔλαχεν ἔμειναν ἔνιοι, ἀπαλλαγὴν τῆς θηριώδους γνώμης οὐκ ἔγνωσαν οὐδ' ὁπωσοῦν εἰληφέναι· ἀλλὰ πάντα φειδώ τε καὶ οἶκτον οἱ τῆς κακίας ἀπειληφότες κλύδωνες ἐς Ἀτλαντικοῦ πελάγους πυθμένας ὡς ἔοικε κατεβάπτισαν. Οὕτω πολύς τις ἐχόρευε φθόνος ἐν μέσῳ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου ἐκείνου καὶ μάλα πικρὸς κατωρχεῖτο κλύδων εὐθὺς ἐξαρχῆς τῆς καλῆς ὁμονοίας ἐκείνης.

[P. 105] ϛ'. Ἀλλὰ τίς οὕτω σκληρὸς καὶ ἀδαμαντίνην ἔχων ψυχὴν διηγήσαιτο τὴν ὕβριν ἐκείνην καὶ μεγίστην ἀπανθρωπίαν, ᾗ κατὰ τῶν ἀθλίων ἐχρήσαντο ἐπισκόπων καὶ ὅσοι τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου; μετὰ γὰρ τὰς ἀπὸ γλώττης λοιδορίας εἶτα προσέταττον οἱ τῆς προεδρίας τοὺς ὑφεδρεύοντας λαβομένους τῶν ἐπὶ κεφαλῆς καλυμμάτων ἐκείνων ῥίπτειν
D αὐτὰ κατὰ γῆς ἐπιβοῶντας τὸ, Ἀνάξιος (35), τρίς· ἄλλους δὲ ἄλλων τὰ ἱμάτια περιδύειν ἀπὸ τῶν κρασπέδων ἐπὶ κεφαλῆς ἀντιστρόφως αἴροντας καὶ τὸ, Ἀνάξιος, αὖθις ἐπιβοῶντας τρὶς, ἔπειτα ὠθισμῷ καὶ βίᾳ καὶ τοῖς ἐπὶ κόῤῥης ῥαπίσμασιν (36), ὥς τινας τῶν ἀνδροφόνων, ἐξελαύνειν τοῦ ἱεροῦ. Ταῦτα οἱ δίκαιοι κριταὶ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου μύσται. Ὁ δὲ φιλάνθρωπος Ἰησοῦς καὶ Σωτὴρ καὶ τὸν λῃστὴν προσεδέξατο καὶ τοῦ προδότου τὴν μετάνοιαν, εἴπερ κἀκείνῳ πρὸς βουλήσεως ἦν, ἄσμενος ἐπόθει καὶ

Variorum notæ.

(34) Pachymer. lib. VII, cap. 17, 18, 19. DUCANG.

(35) Vide Gloss. med. Græcit. in Ἄξιος. DUCANG.

(36) Quomodo S. Ignatium patr. Constantinop. degradatum ac pessime vexatum a Photianis scribit Nicetas Paphlago in illius Vita p. 1207: Ἦσαν δὲ οἱ κολαφίζοντες καὶ ταλαιπωροῦντες αὐτόν. DUCANG.

ἐκαρτέρει. Ταύτῃ τοι καὶ βραδέως μὲν, ἀλλ' εὗρον καὶ οὗτοι τὴν δίκην ὀψὲ, τὴν ἀξίαν ἐπάγουσαν ἀντιμέτρησιν. Οὐδὲ γὰρ οὐδεὶς (37) τῶν νέων τούτων νομοθετῶν καὶ κριτῶν ἐν τῇ οἰκείᾳ τετελευτήκει τιμῇ· ἀλλ' αἴσχιστα τῶν οἰκείων ἐξελαθέντες θρόνων, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν, βέλεσι λύπης τοῦ ζῇν ἀπεῤῥάγησαν.

A Nemo enim novorum istorum legislatorum ac judicum ullus in sua dignitate decessit: sed turpissime suis pulsi sedibus, ut postea dicemus, præ animi ægritudine vitam abruperunt.

Ζ'. Μετὰ ταῦτα τοίνυν (38) ὁ βασιλεὺς ἐς μνήμην ἐληλυθὼς ὧν ὁ πατὴρ ἐπεπράχει κατὰ τοῦ νέου Ἰωάννου τοῦ Λάσκαρι, ᾧπερ ἡ τῆς βασιλείας μᾶλλον προσῆκε διαδοχὴ, καὶ δείσας μὴ τῆς δίκης ὀψέ ποτε διαναστάσης τὰ ὅμοια ἔσται καὶ αὐτὸς πεπονθὼς, ἀφαίρεσιν δηλαδὴ βασιλείας καὶ ὀφθαλμῶν, ἐζήτει καθόσον ἐξῆν τὸ προσῆκον ἐπενεγκεῖν τῷ τραύματι φάρμακον. Συνετὸς γὰρ ὢν οἶδεν ὡς πολλάκις κἂν τῷδε τῷ βίῳ τὸ Θεῖον φιλεῖ κατὰ στάθμην δικαίαν τῶν πεπραγμένων τὰ τέλη βραβεύειν ὁποῖά ποτ' ἂν ᾖ, ἵνα δραστική τις τοῦτο παραίνεσις τῷ βίῳ ἐμπολιτεύηται, ἰταμῶς ἀπειλοῦσα, οἵ τινές ποτ' ἄρα εἶεν οἱ τὴν ἄνωθεν ἐποπτεύουσαν δίκην κατόπιν τῶν οἰκείων τιθέμενοι βουλευμάτων. Εἰ γὰρ μὴ καὶ αὐτὸς αἵρεσιν οὐδηντινοῦν συνεργὸν ἐδεδώκει τῇ γνώμῃ καὶ χειρὶ τοῦ πατρὸς, τῆς τότε βρεφικῆς ἡλικίας καιρὸν οὐκ ἐχούσης, διὰ τὸ τῶν σωματικῶν ὀργάνων οὐκ ἐντελὲς ἐμφανίζειν τὴν ἐν τοῖς κόλποις τῆς ψυχῆς κεκρυμμένην αἵρεσίν τε καὶ βούλησιν· ἀλλ' οὖν δι' αὐτὸν ὅμως τὸν τοσοῦτον τῆς ἀδικίας ἀνῆψε πυρσὸν ἐκεῖνος, ὡς μὴ τοῦ γνησίου παρόντος καὶ ὑγιαίνοντος διαδόχου στεροῖτο τῆς βασιλείας αὐτός. Ταῦτ' ἄρα καὶ σφοδροῖς τοῖς τῆς συνειδήσεως κέντροις πληττόμενος ἧκε παρὰ τὸν τυφλωθέντα δι' αὐτὸν παρὰ τοῦ [P. 106] πατρὸς Ἰωάννην τὸν Λάσκαριν, ἔν τινι πολιχνίῳ τῆς Βιθυνίας (39) φρουρούμενον, ὀψόμενός τε ἅμα αὐτὸν καὶ τὰ εἰκότα παραμυθησόμενος (40) καὶ πρός γε ἔτι τὰ πρὸς τὴν χρείαν ἄφθονα πάντα παρέξων αὐτῷ διὰ βίου· ὃ δὴ καὶ πεπραχὼς καὶ πράττεσθαι προστεταχὼς ἄσμενος ἐκεῖθεν ἀπῄει πρὸς ἕω, τὰς διατριβὰς ἐπὶ ῥητοῖς ποιησόμενος, στρατηγικῆς θ' εἵνεκα ἐμπειρίας καὶ δεξιᾶς τινος ἀπειλῆς τῶν βαρβάρων, πρὸς συστολὴν οἱονεί πως συνωθούσης αὐτοὺς, ὡς μὴ ἀδεῶς ὁπότε καὶ ὅποι βούλοιντο ἐπελαύνοιεν ἐς τὰς Ῥωμαίων νομάς.

VII. Post hæc imperator recordatus, quo pacto pater cum adolescente Joanne Lascari egisset, ad quem imperii successio magis quam ad se pertineret, ac veritus ne vindicta tandem expergiscente eodem et ipse modo tractaretur, et oculos una cum imperio amitteret, convenientia vulneri medicamenta statuit adhibere. Qua enim erat prudentia, non ignorabat, Deum sæpenumero etiam in hac B vita facinorum exitus ad justitiæ normam dirigere, qualiacunque ea perpetrata sint, ut documentum istud efficax sit, quod hominum vitam emendet, et atrocibus minis perterreat eos qui suis ipsorum consiliis postponunt Numinis vindictam humanis rebus invigilantem. Etsi enim patris consilium aut factum nullo ipse animi motu libero adjuverat, propterea quod illo tempore infans erat, adeoque nondum poterat infirmis adhuc corporis facultatibus latentem animi affectum ac voluntatem declarare: tamen idcirco pater scelere illo se contaminarat, ne filius, legitimo et sano hærede superstite, imperio privaretur. His de causis, cum vehementius conscientiæ stimulis **174** pungeretur, ad Joannem Lascarim, qui sua causa a patre excæcatus C fuerat, et in quodam Bithyniæ oppidulo custodiebatur, abiit, tum ut videret eum, tum ut consolaretur; prætereaque omnia, quæ usui esse possent abunde ei, quoad victurus esset, suppeditaret. Quod cum fecisset ac fieri jussisset, lætus inde versus Orientem progressus est, certis de causis ibi commoraturus: tum ut rei militaris usum consequeretur; tum ut minis prudenter intentatis terrorem Barbaris incuteret, ne impune quoties et quo vellent in Romanos fines irrumperent.

## CAPUT III.

*Quinam Andronico auctores fuerint, ne sumptum faceret in classem. Quam funestum id consilium rei Romanæ fuerit. Latinorum vires ex eo auctæ. Piraticarum navium audacia. Gasmulica turba ob inopiam dispersa. Neglectæ triremes multæ pereunt. Paucæ incolumes servatæ.*

Α'. Ἐν τούτοις γε μὴν (41) τῶν πραγμάτων ὄντων βουλὴν τῷ βασιλεῖ παρεισάγουσί τινες τῶν πάντα

I. Hoc rerum statu nonnulli ex iis qui principibus gratificari in omni re student, imperatori

### Variorum notæ.

(37) Pachymer. lib. VII, cap. 23. DUCANG.

(38) Pachymer. lib. VII, cap. 36. DUCANG.

(39) Pachymer. τῇ τῶν Νικητιάτων τῆς Δακχυβύζης φρουρίῳ. DUCANG.

(40) Neque tantum ut miserum principem solaretur, sed et ut ab eo voluntariam imperii cessionem ad legitimam principatus possessionem eliceret, ut ait Pachymeres. Id paulo fusius narrat Phranzes, lib. I, cap. 7, hisce verbis: *Cum porro in urbem veniens recordatus esset facinoris quod pater in adolescentem Joannem Lascarim, cui potius imperium debebatur, perpetrasset, conscientia stimulatus, mo-* D *derationemque virtutibus reliquis anteponens, ad eum, qui ipsius causa oculos perdiderat, in oppidulo quodam Bithyniæ habitantem invisendum accessit: quem in monastico humilitatis habitu reperiens, oratione consolatoria permulsit, veniam petens, quod se ignorante pater in illum crudeliter consuluisset. Quod si posset et illi placeret, etiam dimidium imperii se illi cessurum ostendit, ut ad amplam potestatem subiret. Præterea ad vitam degendam necessaria illi omnia affatim, quoad superaret, suppeditavit.* DUCANG.

(41) Pachymer. lib. VII, cap. 26; lib. IX, cap. 18. DUCANG.

consilium proponunt. Nam plerumque solent subditi ad principum voluntatem se accommodare, ad eamque animum et linguam et omnes actiones velut ad scopum quemdam dirigere. His enim obsequiis eorum benevolentiam facile redimunt. Consilium autem fuit hujusmodi. Cum pericula omnia propter quæ Romana classis tantopere aucta fuisset, sublata essent, ac præter cætera etiam Carolus Italiæ rex, omnium malorum caput, e rebus humanis excessisset; inanem esse navium sumptum, qui fiscum imperatorium plus fere quam cætera omnia exhauriret. Quod cum Romanis evidentem perniciem afferret, tamen in præsentia opportunum atque utilissimum esse visum est, animis pecuniæ sitientibus, **175** et ejus causa facile contemnentibus omnia præsidia, quæ imperium sic muniunt, ut domos columnæ et septa et aggeres.

II. Hoc Romanis malorum principium et immobile fundamentum exstitit; hoc Latinos, qui Romanorum vires ut invictas antea metuebant, confirmavit, et eorum animos gladiatoria quadam audacia armavit. Hinc enim res illorum maritima crescere et amplificari; hinc illis accedere lucra, majoresque et latiores principatus: Romanis vero paulatim decedere ac subinde imminui, posteriorque dies priori deterior succedere, calamitatem calamitati cumulando. Nam piraticæ triremes aliæ atque aliæ modo hinc modo illinc modo aliunde, nunc binæ, nunc ternæ ac plures, ad ipsam usque urbem per ludibrium audacter accesserunt. Unde insulæ maritimaque loca affligi cœpta: cum nullo modo navium accessus et circuitus, et noctu atque interdiu instantia pericula prohibere possent, quæ extrema omnia ipsumque exitium tum quidem minabantur parabantque inferre; reipsa autem postea intulerunt.

III. Hinc omne Gasmulicum dissipatum est, et in alias atque alias terræ partes dispersum ob victus inopiam. Partim enim ad Latinos sponte transiverunt, operam suam iis locaturi ad onerarias naves et triremes agendas, partim a nobilibus et locupletibus Romanis mercede conducti sunt, partim armis venditis ad colendos agros se contulerunt, satius esse rati per omnem **176** ætatem opus facere, et quotannis a publicanis et tributorum exactoribus vexari, quam fame ad apertam mortem compellente suam ipsorum salutem ultro prodere. Triremes vero aliæ in aliis Ceratini sinus partibus vacuæ relictæ tractu temporis perierunt. Quædam scilicet in fundum maris depressæ; quædam disruptæ; nonnullæ tamen cura aliqua dignatæ, quæ quidem paucæ remanserunt in spem fortasse alicujus futuri usus. Quis autem hujus consilii fuerit

A τοῖς ἡγεμόσιν ἐπειγομένων χαρίζεσθαι· ἐπεὶ καὶ τὰ πλεῖστα φιλεῖ τὸ ὑπήκοον πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων συνδιατίθεσθαι βούλησιν καὶ πρὸς ἐκείνην ὡς εἴς τινα σκοπὸν καθάπαξ ῥυθμίζειν καὶ διευθύνειν καὶ γνώμην καὶ γλῶτταν καὶ πᾶσαν χειρὸς πρακτικῆς κίνησιν. Τοῖς γὰρ τοιούτοις οἶδεν ἐξωνεῖσθαι ῥᾳδίως τὴν τῶν ἀρχόντων εὐμένειαν· ἡ δὲ βουλή, ἐπειδή φησιν πάντα ἐξεκεχωρήκει τὰ δεινά, δι' ἃ τὰς τριήρεις Ῥωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον ἐπηύξησαν πλῆθος· τά τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλος ὁ τῆς Ἰταλίας ῥήξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶν νεῶν ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμιεῖον. Ὃ δὴ καὶ Ῥωμαίοις ὄλεθρος ὢν προφανὴς καίριον ὅμως ἔδοξε καὶ μάλα ἀνυσιμώτατον γνώμαις διψώ- B σαις χρημάτων καὶ τούτων ἕνεκα πάσας ἑτοίμως ἐχούσαις προΐεσθαι τὰς τὴν ἀρχὴν συνιστώσας αἰτίας, καθάπερ τοὺς οἴκους τὰ ἐρείσματα καὶ οἱ πρόβολοι καὶ οἱ χάρακες.

Β'. Αὕτη δὴ γίνεται Ῥωμαίοις δυστυχημάτων ἀρχὴ καὶ θεμέλιος ἄσειστος. Τοῦτο τοὺς πρὶν τὴν Ῥωμαίων δύναμιν ὡς ἄμαχον ὀῤῥωδοῦντας Λατίνους ἀνέῤῥωσε καὶ πρὸς λογισμοὺς ἀθλητικήν τινα γέμοντας ὁρμὴν μάλα ἐξώπλισεν. Ἐντεῦθεν γὰρ τὰ πρὸς θάλατταν ἐκείνοις μὲν ηὖξε καὶ ἐλαμπρύνετο καὶ κέρδη προσετίθει καὶ μείζους καὶ πλατυτέρας ἀρχάς· τοῖς Ῥωμαίοις δ' ὑπέῤῥει καὶ ὑπεχάλα κατὰ μικρὸν ἀεὶ καὶ τῆς πρώτης ἡμέρας ἡ δευτέρα κατόπιν ἐβάδιζεν ἐπὶ δυστυχήματι προστιθεῖσα δυστύ- C χημα· πειρατικαὶ γὰρ τριήρεις ἄλλοτε ἄλλαι νῦν μὲν ἐντεῦθεν, νῦν δ' ἐκεῖθεν, νῦν δ' ἄλλοθεν, σύνδυο καὶ σύντρεις καὶ κατὰ πλείους ἤδη πρὸς αὐτὴν ἀδεῶς εἰσεκώμασαν τὴν πόλιν. Ὅθεν αἱ νῆσοι καὶ τὰ παράλια ἤρχοντο ἤδη νοσεῖν, οὐκ ἔχουσαι μηδαμόθεν ὅπως ἂν ὁπωσοῦν ἀποτρίψωνται τοὺς παράπλους καὶ περίπλους ἐκείνων καὶ τὰ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐκεῖθεν δεινά, [P. 107] ὅσα δέος ἐσχάτων κινδύνων καὶ θανάτου τότε μὲν ἠπείλουν καὶ ἔμελλον, ὕστερον δ' ἐναργῶς ἐπήνεγκαν.

Γ'. Ἐντεῦθεν τὸ Γασμουλικὸν ἅπαν διεσκεδάσθη (42) ἄλλο κατ' ἄλλα μέρη τῆς οἰκουμένης διασπαρὲν δι' ἔνδειαν τοῦ ζῆν. Τὸ μὲν γὰρ ταῖς τῶν Λατίνων ηὐτομόλησε χρείαις, ὅσαι περί τε ὁλκάδας καὶ τριήρεις ἐκείνων μερίζονται· τὸ δ' ὑπόμισθον D ἐγεγόνει τοῖς ἐνδόξοις καὶ πλούτῳ προέχουσι τῶν Ῥωμαίων· τὸ δὲ τὰ ὅπλα ἀποδόμενον πρὸς γεωργίαν ἐτράπετο, αἱρετώτερον ἡγησάμενον οὕτω τε μοχθεῖν διὰ βίου καὶ τοῖς ἐτησίοις κατατρίβεσθαι τελώναις καὶ φορολόγοις, ἢ λιμῷ συνωθοῦντι πρὸς θάνατον πρόδηλον ἑκόν γε εἶναι ἑαυτὸ καταπροέσθαι. Αἱ τριήρεις δ' ἄλλαι κατ' ἄλλα μέρη τοῦ Κέρως (43) καταλειφθεῖσαι κεναὶ τῷ χρόνῳ διεφθάρησαν· αἱ μὲν γὰρ κατέδυσαν ἐς πυθμένας θαλάσσης, αἱ δὲ διεῤῥάγησαν. Ἦσαν δ' αἳ καὶ ἐπιμελείας ἀξιωθεῖσαί τινος, ὀλίγαι δ' αὗται παρέμειναν εἰς χρείας ἴσως ἐλπίδος μελλούσης. Ἐς οἷόν γε μὴν πέρας κατήντησε τὸ

Variorum notæ.

(42) Vide lib. IV, cap. 5, sect. 5. BOIVIN.

(43) Interpres, *in aliis Ceratis partibus*. Emendavimus, *sinus Ceratini*. DUCANG.

βούλευμα τοῦτο καὶ οἷα τοῖς Ῥωμαίοις προὐξένησε τὰ δεινὰ, τοῦ λόγου προϊόντος ἔσται δῆλον.

A exitus, et qualia Romanis mala importaverit, orationis progressu exponetur.

## CAPUT IV.

*Gregorius Cyprius Vecco supplici opem negat. Justo Dei judicio punitur. Accusatur a suis ut blasphemus. Ab amicis ingratis proditur. Idem ei accidit quod olim Julio Cæsari. Omni præsidio destitutus secedit in monasterium Hodegetriæ. Inde in aliud transit, a muliere nobili revocatus Moritur. Chilas et Daniel ejus accusatores animi ingrati dant pœnas. Accusantur ipsi quoque a charissimis. Imperator eos aversatur. Contemnuntur a collegis. Vitam in urbe finiunt mœrore confecti.*

Α'. Ἐπεὶ δὲ ἔδει (44) καὶ Γρηγορίῳ ἐπενεχθῆναι τὰ λυπηρὰ καὶ γενέσθαι τινὰ τίσιν αὐτῷ τῆς ἀσπλαγχνίας, ὅτι μήτε χεῖρα βοηθείας ὤρεξεν ἐπιβοωμένῳ τῷ Βέκκῳ, καὶ πάντα ὑπείξειν ὁμολογοῦντι, εἰ παραδοχῆς τινος ἀξιωθείη, μήτε τὰ δεινὰ τῷ ταλαιπώρῳ προσεπαύξειν ὤκνησεν, ἀλλὰ πολλοῖς πανταχόθεν χειμαζομένῳ τοῖς κύμασιν, αὐτὸς κατὰ νώτου μείζους ἀνεῤῥήγνυ τοὺς κλύδωνας, ἄλλους ἐπ' ἄλλοις συχνοὺς ἐπαντλῶν, σφόδρα τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἀνάξια πράττων, ὁ πάντα πλὴν τοῦ παρόντος ἐπαίνων ἄξιος· ἐπεί γε μὴν ἔδει καὶ τοῦτον παθεῖν κακῶς, τί παρὰ τῆς τὰ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον ἀγούσης Προνοίας οἰκονομεῖται; Ἐγκαταλιμπάνεται καὶ οὗτος παρὰ Θεοῦ προνοητικήν τινα καὶ παιδευτικὴν ἐγκατάλειψιν, ἵνα τὴν προστριβεῖσαν ἐντεῦθεν αὐτῷ κηλῖδα καλῶς ἀποτρίψηται καὶ καθαρὸς τῷ μέλλοντι παραπεμφθείη αἰῶνι. [P. 108] Ἔδοξε γὰρ αὐτῷ μὴ ἀρκοῦσαν εἶναι τιμωρίαν κατὰ τοῦ Βέκκου τὴν ὑπερόριον δίαιταν καὶ ἀπαγωγὴν τῶν φίλων καὶ συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ λόγοις καὶ γραφαῖς ἔβαλλε πόῤῥωθεν, ταῖς ἐκείνου γραφαῖς καὶ τοῖς δόγμασι καὶ ἀντιπάλοις προβλήμασί τε καὶ δόγμασιν ἀντισυλλογιζόμενος· ἐν ὅσῳ γε μὴν ἐκείνῳ καὶ τοῖς ἐκείνου μαχόμενος οὗτος ἦν, ἐλάνθανε τιτρωσκόμενος ὑπ' ἄλλων αὐτὸς κἀν τούτοις καὶ αὐτὸς ἁλισκόμενος, οἷς ἄλλων ἐπελαμβάνετο· καθάπερ εἴ τις τοξεύων ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἐλάνθανε καιριώτερον αὐτὸς τοξευόμενος παρὰ πλευρὰν ἐκ τῶν ὁμοφύλων.

I. Sed cum Gregorium etiam dolore affici oporteret, et immisericordiæ pœnas luere, quod Vecco opem imploranti, et omnia concessurum pollicenti, si qua sui ratio haberetur, et auxilium negasset, et misero calamitates augere non dubitasset; imo multis undique fluctibus jactato ipse a tergo majores procellas incussisset et accumulasset, indignam sane eruditione sua rem agens, qui hoc excepto cætera laudibus dignus erat: cum igitur B hic quoque affligendus esset, quid a Providentia omnia utiliter administrante fit? Derelinquitur et ipse a Deo, ut per eam derelictionem saluti ipsius consulatur, ut erudiatur, ut labem sibi inde aspersam eluat, et purus ad alteram vitam transeat. Etenim non satis Vecco supplicii esse ratus, **177** quod extorris ab amicis et cognatis avulsus esset, verbis etiam et scriptis eminus illum feriebat, ejusdem scripta et dogmaticas definitiones contrariis argumentationibus ac definitionibus redarguebat. Dum vero illum et sectatores illius oppugnat, imprudens ab aliis et ipse vulneratus est: et in iis captus, quibus alios captabat: non aliter quam si quis tela in hostes conjiciens ipse a suis ex obliquo graviorem plagam præter opinionem ac- C ciperet.

Β'. Ἐπελάβοντο γὰρ αὐτοῦ ὡς βλασφημοῦντός τινες τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν τοῦ κλήρου καὶ παρῄνουν ἔστιν ἃς μεταθέντα τῶν λέξεων ἀκίνδυνον εἶναι καὶ λοιδορίας ἐκτός. Οὐ μὴν ἔδοξε τὰ τῆς παραινέσεως τούτῳ τυγχάνειν ὑγιᾶ καὶ ἀνύποπτα, ἀλλ' ὑποκαθήμενον ἔχειν καὶ ὑφέρποντα φθόνον. Ταύτῃ τοι καὶ ἐνίστατο καὶ παρωξύνετο πρὸς ἀντιλογίας καὶ ἀποδείξεις καὶ λόγοις λόγους συνείρων ἐπὶ πολὺ διετέλει ἀποφράττοντάς τε τὰ τῶν ἐγκαλούντων ὡς ἐδόκει στόματα καὶ ὑπερείδοντας ὡς ἐνῆν αὐτὸν καὶ τὸ στεῤῥὸν τοῖς αὐτοῦ περιποιουμένους λόγοις. Ἀλλ' οὐκ ἦν ὡς ἔοικεν ἐθέλοντι καὶ Θεῷ, τῷ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομοῦντι, καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εὐδρομῆσαι τὸν ἄνδρα. Διὰ τοῦτο δίδοται τοῖς μαχομένοις ἰσχὺς καὶ ἀνάπτει τὰ τῆς φιλονεικίας, ὥσπερ ἀπὸ σπινθῆρος εἰς πυρσόν. Ἀποῤῥήγνυνται γὰρ αὐτοῦ πρῶτον μὲν τῶν ἀρχιερέων οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα καὶ τῶν τοῦ κλήρου· συναποῤῥήγνυνται δὲ καὶ οἱ τούτῳ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀρχιερέων φιλούμενοι, τοὺς περὶ Χειλᾶν τὸν Ἐφέσου φημὶ καὶ Δανιὴλ τὸν Κυζίκου, οἷς καὶ μείζονα τοῦ προσήκοντος διὰ τὸν λόγον

II. Quidam enim e pontificibus et clericis eum reprehenderunt, ut blasphemantem: ac monuerunt, ut vocabulis nonnullis mutatis periculum et convicium vitaret. Ea admonitio non sincera esse nec suspicione omni carere, sed obscuram et furtim subrepentem invidiam celare ei visa est. Proinde rem urgebat, et ad contradicendum acuebatur, et probationes probationibus ac disputationes disputationibus cumulabat, quibus accusatorum ora, ut putabat, obturaret; se ipsum autem pro virili tueretur, ac suis dictis robur adderet. Sed apparet utique Deum, qui ad utilitatem omnia dirigit, noluisse viro illi etiam cætera ex sententia succedere. Itaque vires adversariorum augentur, D certamenque accenditur, ut e parva scintilla magnum oriatur incendium. Primum non minima pontificum et clericorum pars eum destituit: destituitur et ab iis quos præ cæteris pontificibus diligebat, Chila Ephesio et Daniele Cyziceno, quibus ob eruditionem justo **178** majores honores detulerat, qui omnium primi sacerdotes et pontifi-

Variorum notæ.

(44) Pachymer. lib. VIII, cap. 6, 7, 8, 9. DUCANG.

ces constituti ab eo fuerant : idque patriarcha iniquiore animo tulit, quod quos pro se ab aliis lacessito et oppugnato decertaturos, præsidiumque et munimentum sibi firmissimum futuros speraverat, eos ipsos experiretur inimicos, et, ut proverbio dicitur, carbones pro thesauro invenisset. Sic idem illi accidisse fertur, quod olim Julio Cæsari, cum a Bruto et Cassio occideretur. Nam contra aliorum enses aliquantisper restitit repugnavitque ut potuit : sed cum Brutum etiam strinxisse gladium vidisset, quem germani filii loco dilexerat, tum demum aiunt re inexspectata perculso animo statim exanimem humi concidisse.

III. Ad eumdem modum Gregorius cæteris ad tempus refragabatur. Sed cum fidissimos infestos sibi esse cerneret, neque adesse defensorem videret, non imperatorem, non ullum potentem : tandem Dei judicium esse intellexit, et pœnam adversum se a Numine sancitam ac decretam. Proinde contentionibus et summis Ecclesiæ honoribus valere jussis secessit in monsterium castissimæ Dominæ ac Deiparæ Hodegorum, et a negotiis in otium se contulit. Sed inde non multo post evocatus est a fundatrice monasterii sancti Andreæ. Erat enim ea mulier litterarum studiosa, et ab ore patriarchæ pendebat. Itaque domo proxime monasterium **179** exstructa eo virum pertraxit : ubi parvo tempore elapso defunctus est.

IV. Sed ut consuevit Deus plerumque exitu

A ἐχαρίζετο τὴν τιμὴν καὶ πρώτους τῶν ἄλλων ἱερέας τε καὶ ἀρχιερέας ἀνέδειξεν· ὃ καὶ μᾶλλον ἐλύπει τὸν πατριάρχην, ὅτι περ οὓς ἤλπιζεν ἄλλων λοιδορούντων καὶ μαχομένων αὐτοὺς ὑπερμαχεῖν καὶ ἀντ' ἀκροπόλεως καὶ τάφρων αὐτῷ καθίστασθαι, τούτους εὕρισκε παρ' ἐλπίδα πολεμίους καὶ τὸ δὴ λεγόμενον ἄνθρακας ἀντὶ θησαυρῶν. Ὥστε καὶ τοῦτο ἐκεῖνο λέγεται καὶ αὐτὸν πεπονθέναι, ὁποῖον καὶ ὁ Καῖσαρ πάλαι Ἰούλιος ἐπεπόνθει κτεινόμενος ὑπὸ τῶν περὶ Βροῦτον καὶ Κάσιον. Πρὸς μὲν γὰρ τὰ τῶν ἄλλων ξίφη μέχρι τινὸς ἀντεῖχε καὶ ἀπεμάχετο καθόσον ἐξῆν· ὁπότε δ' ἀπίδοι καὶ Βροῦτον ἐσπασμένον τὸ ξίφος, ὃν ἴσα καὶ γνήσιον παῖδα διετέλει φιλῶν, τότε πληγέντα φασὶ τὴν καρδίαν τῷ ἀδοκήτῳ τοῦ πράγματος ἄψυχον αὐτίκα πεσεῖν κατὰ γῆς.

B Γ'. Τὸν αὐτὸν καὶ οὗτος τρόπον ἀντέλεγε τοῖς ἄλλοις μέχρι τινός· ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτοὺς δὴ τοὺς πιστοτάτους καὶ φιλουμένους ὁπλιζομένους ἔβλεπε κατ' αὐτοῦ καὶ μηδένα τὸν βοηθοῦντα, μήτε τὸν βασιλέα, μήτ' ἄλλον οὐδένα [P. 109] δυνάμενον, συνῆκεν ὀψὲ κρίσιν εἶναι τοῦτο τοῦ Θεοῦ καὶ δίκην ἄνωθεν κυρωθεῖσαν καὶ καταψηφισθεῖσαν αὐτοῦ. Ταύτῃ τοι καὶ χαίρειν εἰπὼν φιλονεικίας καὶ θρόνους ἀπῆλθε σχολάσων ἐν τῇ μονῇ τῆς ὑπεράγνου δεσποίνης καὶ θεομήτορος τῆς τῶν Ὁδηγῶν. Ἀλλ' ἐκεῖθεν διὰ βραχέος ἐκλήθη παρὰ τῆς κτητορίσσης (45) τῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου μονῆς. Φιλόλογος γὰρ ἦν ἡ γυνὴ (46) καὶ τὰ πολλὰ τῆς γλώττης τοῦ πατριάρχου ἐξεχομένη· διὸ καὶ κατοικίαν ἔγγιστα C τῆς μονῆς δειμαμένη προσηγάγετο τοῦτον ἐκεῖσε· ὅπου καὶ χρόνου βραχέος παραῤῥυέντος τὸν βίον ἀπήλλαξεν.

Δ'. Ἐπεὶ δ' εἴωθεν (47) ὡς τὰ πολλὰ τὸ Θεῖον ἀνά-

## Variorum notæ.

(45) A Theodora scilicet Eulogiæ Michaelis imp. sororis filia, cujus supra ut et ædis S. Andreæ ab illa conditæ meminit cap. 3. Vide præterea Pachymerem, lib. VIII, cap. 10. Porro κτήτορας et κτητορίσσας vocant Græci recentiores, quos nostri *Fundatores* et *Fundatrices*. Vide Gloss. med. Græcit. DUCANG.

(46) Theodoram Protovestiariam φιλολόγον, hoc est eruditam fuisse, docet Gregoras hoc loco. Id etiam testatur Maximus Planudes in Epigrammatis supra laudatis. Eamdem fuisse φιλόβιβλον, arguunt Epistolæ duæ Nicephori Chumni, quæ exstant in Cod. Reg. 2964. In prima (quæ inscribitur, τῇ πρωτοβεστιαρίσσῃ, et est numero septuagesima sexta), Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην, inquit Chumnus, μὴ μόνον βιβλίων, ὧν δὴ γέγονας ἐν χρείᾳ ποτὲ, ὥστε μεταδόντων ἡμῶν αὐτοῖς χρήσασθαι, ἀλλά γε καὶ μεγάλων δή τινων ἑτέρων, καὶ πολλῷ μᾶλλον ἢ ταῦτα τιμίων (εἴπερ ἄλλο τι πρὸ τῶν τοιούτων ἡμᾶς χρὴ τίμιον λέγειν) εὐπόρως ἔχειν. Πάντα γὰρ ἑτοίμως καθ' ὅτι καὶ βούλοιο προῆκα χρῆσθαι, μὴ μεταδιδοὺς μόνον, ἀλλά γε καὶ τελέω, διδοὺς, καὶ οὕτω μάλα προθύμως διδοὺς καὶ ἡδέως, ὡς μηδὲ νομίζειν ἀποκτᾶσθαι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἀσμένως ἢ πρότερον καὶ μεθ' ἡδονῆς κτᾶσθαι. Ἐπεὶ δὲ μὴ ἔχω πᾶν ὅσον καὶ βούλομαι, ζημίαν ἡγοῦμαι, καὶ μεγάλην ταύτην ζημίαν, οὐ τὸ ἐνδεῶς αὐτῶν ὧν ἔφην ἔχειν, ἀλλὰ τὸ μὴ ἔχειν διδόναι σοί γε βουλομένῃ φιλοτίμως ἡμῖν χαρίζεσθαι τὸ παρ' ἡμῶν λαμβάνειν. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδή μοι ταῦτα πρὸς σὲ τὴν σοφωτάτην καὶ διακριτικωτάτην ἅμα ψυχὴν, οὐμενοῦν ἡμᾶς οἶμαι μέμψῃ τῆς ἀπορίας, ὅτι μὴ δ' αὐτοὶ προειλόμεθα· τῆς δὲ προθυμίας ἀποδεξαμένη, χάριν εἴσῃ τῆς προαιρέσεως. Κἀγὼ δ' ὁμολογῶ χάριν ταύτην οὐ μικρὰν ἔχειν, ὅτι παρ' ἡμῶν λαβεῖν ἠβουλήθης. Καὶ γοῦν ὅπερ εἶχον μόνον πέμπω βιβλίον, Ἀριστοτέλους μετέωρα. Ἔστι μὲν οὖν ἐν αὐτῷ καὶ ἀλλάττα τῶν ἐκείνου, ὧν οὐ χρὴ κατάλογον ποιεῖσθαι, αὐτοῦ δεικνύντος τοῦ βιβλίου. Ἔστι δὲ καὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ πονηθέντα τῶν μετεώρων ἕνεκεν. Τῶν μὲν οὖν ἐν τῷ βιβλίῳ χάριν γραμμάτων φαύλως ἐχόντων (ὁρᾷς γὰρ ὡς ἔχουσιν) ἅμα δὲ καὶ τοῦ τὰ πλείω σφαλερῶς ἔχειν, ἀμαθίᾳ τοῦ γράψαντος D τοῦ ὀρθοῦ παρενηνεγμένα, κἂν ᾐδέσθην, κἂν αἰσχύνην ἐνόμισα τῇ φιλοκάλῳ σοι πρὸς ὄψιν μόνον ἰκέσθαι. Ὅτι δ' ἐν πᾶσιν οὐδὲν τῶν ἐκτὸς ζητεῖς καὶ φαινομένων, ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐᾷς ἔχειν ὁπώσποτε καὶ πεφύκασιν ἔχειν, σοὶ δ' ἄλλο τὸ σπουδαζόμενον, ὅσον δηλαδὴ νοὸς ἴδιον καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀκραιφνῶς διαβαίνει, τούτου χάριν θαῤῥήσας, τὸ βιβλίον πέμπω. Καὶ γοῦν γραμμάτων μὲν τῶν ἐν αὐτῷ μικρὸν φροντίσεις. Ὅσα δὲ καὶ τῆς λέξεως πλημμελῶς ἔχει, προσάγουσα τῇ ἐπιστήμῃ, κατὰ τὸ ὀρθὸν μεταλήψῃ. Καί γε προσομιλήσεις Ἀριστοτέλει, καὶ οἷα Ἀλέξανδρος ἐσπούδασεν ἐν μετεώροις, κατὰ τὴν ἐκείνων δύναμιν καὶ γνῶσιν, μηδὲν τῆς τοῦ βιβλίου φαυλότητος πρὸς τὴν τῶν νοημάτων κατάληψιν ἐμποδὼν γενομένης. Alteram Chumni Epistolam indicasse sufficiat. Exstat autem ejusdem Cod. Reg. f. 580 V, et istam quam damus proxime subsequitur. BOIVIN.

(47) Pachymer. lib. VII, cap. 23. DUCANG.

λογα τοῖς πεπραγμένοις τὰ τέλη ταῖς πράξεσιν A ἀντιμετρεῖν, ἵνα δὴ τοῖς περιοῦσι παίδευμά τι καὶ σωφρονισμὸς τῶν παρελθόντων γίνοιντο τὰ πάθη, οὐκ εἰς μακρὰν ἡ ἀξία μετῆλθε δίκη καὶ τοὺς περὶ Χειλᾶν τὸν Ἐφέσου καὶ Δανιὴλ τὸν Κυζίκου, ὅ,ὅτι πικρὰν ὀφρὺν αὐτοὶ τῷ εὐεργέτῃ ἐπέῤῥιψαν τῇ παρούσῃ τύχῃ πεπιστευκότες καὶ μὴ θέντες ὅλως εἰς νοῦν, ὅτι πλεῖστος περιχορεύει τἀνθρώπεια πλάνος τοῖς τε προσδοκωμένοις διδοὺς ἀπροσδόκητον πέρας καὶ τοῖς ἀπεγνωσμένοις εὐτυχῆ τινα φέρων παλάμην· καὶ φιλεῖ γε ὡς τὰ πολλὰ τὰς ἀνιδρύτους ψυχὰς ὑποκλέπτειν ῥᾳδίως καὶ παραφέρειν ἐς ἔκφυλα θράση καὶ πράξεις ἀτόπους, καθάπερ ὁπότε Καικίας ὁλκάδα λαμπρὸς ἀπολαβὼν ἀγκυρῶν ὀρφανὴν οὐ καλῶς ἐφ᾽ ὑγροῖς ταλαντεύει τοῖς κύμασι· B καὶ ὡς χρὴ τοῖς τοιούτοις προσέχειν τὸν νοῦν ἀσφαλῶς, μὴ πάθωμεν ἐς τὴν ὑστεραίαν ὧν δρῶμεν αὐτοὶ μείζω τε καὶ πικρότερα. Ἐγείρονται γὰρ καὶ κατ᾽ αὐτῶν οἱ τοῦ κλήρου τῶν μητροπόλεων αὐτῶν ἔκκριτοι καὶ πιστότατοι καὶ ἐς τὰ μάλιστα ἀγαπώμενοι, καὶ διδόασι τῷ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀρχιερεῦσι γράμματα, πολλὰ τῶν ἀθεμίτων αὐτοῖς μαρτυροῦντα, καὶ ὅσα καθαίρεσιν ἦσαν αὐτοῖς ἐγγυώμενα· ἃ δὴ καὶ σὺν πολλῇ τῇ προθυμίᾳ ὅ τε βασιλεὺς καὶ ἡ τῶν ἀρχιερέων πανήγυρις προσδεξάμενοι γράμμασι μὲν καὶ ψηφίσμασιν ἠγάγοντο τούτους εἰς τὴν βασιλεύουσαν· τὸν δὲ τῆς ἐξετάσεως καιρὸν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ὑπερτιθέμενοι παρεκρούοντο.

A rebus gestis consentaneo facta cujusque remunerari, ut defunctorum cladibus superstites admoniti erudiantur, et ad bonam frugem evadant: paulo post Chilas Ephesius et Daniel Cyzicenus justas pœnas dederunt, quod secundæ fortunæ flatu elati erga virum de se bene meritum acerbe et arroganter se gessissent, nec cogitassent, quantus error in rebus humanis ludat, inexspectato exitu exspectationem hominum fallens, et rebus desperatis salutarem opem afferens: quo quidem errore leves animi sic decipiuntur, ut facile insolescant et res absurdas suscipiant, non aliter quam cum Cæcias navem onerariam ancoris destitutam violentus adoritur et in fluctibus male libratam exagitat: unde vigilandum et sollicite cavendum, ne postridie majora et acerbiora quam fecerimus perferamus. Nam ex eorum metropolibus clerici selecti et fidissimi et carissimi contra eos insurgunt, ac imperatori et cæteris pontificibus litteras offerunt, quibus illos multa nefanda et abrogationem sacerdotii certam importantia commisisse testabantur. Quas cum imperator et pontificum collegium cupide accepissent, libellis decretisque eos in Urbem evocarunt; tum deinde cognitione quotidie dilata ipsos eludebant.

Ε΄. Εἶτα ἐπειδὴ ἔδει πιεῖν καὶ αὐτοὺς δριμύτερον ὃν κατὰ τοῦ πατριάρχου καὶ εὐεργέτου κρατῆρα συνεσκευάσαντο, τοῦ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα δικαίως ἀντιμετροῦντος ἄνωθεν, εὑρίσκουσι μὲν σεσιωπημένην C παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποστροφήν, ἣ δὴ καὶ πολλῷ πλέον τῆς φανερᾶς ἐπιφέρει τὴν λύπην, ὁμαλῶς πως καὶ λεληθότως εἰπεῖν ἄχρι μυελῶν καὶ ὀστῶν διαβαίνουσα κἀκεῖ τὴν ὥραν τῆς ψυχῆς ἀπηνῶς ἐπιβοσκομένη καὶ τὸ φιλότιμον ἅπαν μαραίνουσα· εὑρίσκουσι δὲ παρὰ τῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν περιφρόνησιν δυσμενῆ καὶ πάσης παραμυθίας ἐξενωμένην· τὸ δὲ μεῖζον, ἀποκλείονται καὶ τῶν ἐτησίων προσόδων, [P. 110] ἃς αἱ μητροπόλεις αὐτοῖς ἐγεώργουν. Καὶ ἵνα μὴ διατρίβωμεν, οὕτω καθήμενοι παρὰ τὴν βασιλεύουσαν τὸ λοιπὸν τοῦ βίου παρήμειψαν, σφόδρα φλεγμαίνουσαν θρέψαντες ἐν τοῖς σπλάγχνοις τὴν λύπην, ἕως ἀπηγορεύκει μὴ φέρον τὸ σῶμα τὴν ἔκτασιν τῆς ὑπερβολῆς.

V. Tandem cum et 180 ipsis acerbius poculum, quale patriarchæ bene merito miscuerant, exhauriendum esset, divina justitia eas ipsis vices rependente, apud imperatorem tacitam aversionem inveniunt, quæ plus doloris affert quam ira aperta, sensimque et clanculum ad ipsas usque medullas, ut ita dicam, penetrans omnem depascit animi amœnitatem, omnem generosum ardorem exstinguit. Apud fratres autem et collegas inimicum contemptum et ab omni consolatione alienum animadvertunt: et, quod majus est, annuis reditibus, quos illis metropoles pendebant, privantur. Denique, ne longum faciamus, ita in urbe sedentes vitæ reliquum exegerunt, vehementissimum dolorem intimis visceribus alentes, donec nimiam ægritudinem corpus non ferens omnino tandem defecit.

## CAPUT V.

*Gregorio Cyprio succedit Athanasius, vir illitteratus et austeris moribus. Clericos castigat. Nec pontificibus parcit. Gregorius Cyprius viros doctos et eruditos ecclesiis præfecerat. Iis Athanasius residendi necessitatem imponit. Ipsos principes censuræ metu continet. Quas res monachis interdixerit. De equitatione quid statuerit. In monachos hypocritas severe animadvertit. Item in fanaticos. Pœnæ impositæ. Athanasii constitutiones non diu viguerunt. Mos antiquus interpretandi publice sacras Scripturas; item prædicandi verbum divinum. Uterque mos novissime abrogatus. Status Ecclesiæ in pejus mutatæ. Morum depravatio. Jurandi licentia. Rationis et doctrinæ lux exstincta. Ejus mutationis causæ expenduntur. Cur Ecclesiam Græcam desolari oportuerit. Mirum eam cladem in Athanasii tempora incidisse.*

Α΄. Ἀλλ᾽ ἐκεῖσε ἐπάνειμι. Διαδέχεται * μέντοι τὸν D πατριαρχικὸν θρόνον (48) μοναχός τις Ἀθανάσιος

I. Sed illuc redeo. In patriarchicum solium succedit monachus quidam, Athanasius nomine, auste-

### Variorum notæ.

(48) Pachymer. lib. VIII, cap. 13. Athanasium Vecco statim successisse perperam scribit Phran-

* A. C. 1289, Oct. 14, juxta Possini calculum.

næ disciplinæ exercitationibus a puero assuefactus, A ὄνομα, ἐκ παιδὸς τοῖς ἀσκητικοῖς ἐγγυμνασάμενος

## Variorum notæ.

ras lib. I, cap. 7, ubi observat a puero vitam asceticam coluisse in Ganis montibus, e Peloponneso oriundum, patria Andrusa, cujus episcopatum auctoritate imperatoris et suffragio synodi gerebat, ac Monembasiæ metropoli suberat. DUCANG.—Hujus Athanasii Epistolæ aliaque opuscula exstant in Codice Regio, olim Telleriano. In illis sunt Epistolæ seu Relationes 12 ad imperatorem, de residendi necessitate omnibus episcopis imponenda : ex quibus tres editæ a Turriano, Latine tantum. Præterea ad illius temporis res illustrandas maxime pertinent, Γράμμα περὶ τοῦ συναχθῆναι τοὺς ἀρχιερεῖς ἐν τῇ Χώρᾳ, ὅπως κοινῶς ἀπελθεῖν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα χάριν ὠφελείας κοινῆς· *De congregandis in Choræ* monasterium pontificibus, ut ad imperatorem communis utilitatis causa simul conveniant*, fol. 21. Γράμμα πρὸς τὸν μέγαν διοικητὴν, ἵνα τὰ ἀδικήσαντα ἀποδῷ· *Ad magnum Diœcetam, ut per injuriam ablata restituat*, fol. 23, Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὰ χρυσόβουλλα, ubi de rebus temporalibus monasteriorum administrandis. Ibid. f. 5. Γράμμα πρὸς τὸν βασιλέα κῦρον Μιχαὴλ, etc. Hortatur ad meditationem votorum baptismatis, f. 26. Γράμμα πρὸς τὴν δέσποιναν τὴν κύραν Μαρίαν· *Ad Mariam Armenam*, f. 27, v. Scriptam puto hanc Ep. statim post Mariæ adventum ex Armenia. Vide Gregoram lib. VI, cap. 8. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα παιδεύσῃ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἰς τὰ τῷ Θεῷ ἀρεστὰ καὶ πᾶν τὸ ὑπήκοον· *Ad imperatorem, ut et liberos et subditos omnes salutaribus præceptis erudiendos curet*, fol 28, v. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἐπιστροφῆς πρὸς Θεὸν . . . . καὶ περὶ τοῦ τετριγῶς (an τετριγῶτος ?) κτύπου ἐκείνου, fol. 29. Hortatur ad pœnitentiam publice indicendam. Quæ ait de stridore ac fragore die 13 Decemb. audito, ea non pertinent ad terræ motum, de quo Pachymeres lib. IV, cap. 24, et Gregoras lib. VII, cap. 1, sect. 2. Nam is terræ motus contigit Januarii die 17, ut tradit Pachymer. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων, ἵνα ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς πόλεως· *Deicidas Judæos urbe ejiciendos*, fol. 31. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι μὴ πρὸς εὐχὰς οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς κατηχουμενείοις συνελθόντες, πρὸς δὲ τρυφὰς ἔβλεψαν· *Qui ad Catechumenia cum imperatore convenerint, eos non precandi sed genio indulgendi causa adfuisse*, fol. 38. V. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν ἐγγιζουσῶν ἡνωμένων οἰκιῶν μετὰ τῶν θείων καὶ σεβασμίων ἐκκλησιῶν, *ne cui domos templis continentes et contiguas habere liceat*, fol. 43. v. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, συμπάθειαν ἐξαιτῶν τοῖς ἀπολέσασιν ἐξ εἱρκτῆς τὸν Παξῆ, fol. 44. v. Iste Paxis e carcere effugerat. Patriarcha apud imperatorem agit pro custodibus, qui illum effugere siverant. Fortasse is est, quem Pachymeres vocat Κουτζιμάπαξιν. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ ἐλευθερίας καταπολαῦσαι τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ, seu *de asserenda in libertatem Ecclesia*, fol. 48. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ οὗ ἀναφέρομεν, οὐ διά τι ἀνθρώπινον, ἀλλὰ μόνης χάριν ἀγάπης. Affirmat se in iis, quæ ad imperatorem referat, unam spectare æquitatem, non autem quæ sua sunt quærere, fol. 49. *) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, κατὰ αἰσχροκερδῶν καὶ τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας. Postulat ut inquiratur in eos, qui Xeniorum nomine pecuniam accipiunt ex turpi causa, in Simoniacos, ut opinor : adeoque in ipsum Theophanem, cui ejusmodi sordes objiciebantur, fol. 59. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τῶν θείων ναῶν, etc. *Templa decoranda. Ne cui liceat habitare in Catechumeniis, aut domos habere templis continentes*, fol. V. 59. **) Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς τοὺς χειρισθέντας φορεῖν μάχαιραν πρὸς Θεοῦ, καὶ μὴ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ χειρίσαντος ἀνασείοντας αὐτὴν . . . . καὶ περὶ τοῦ Τύρου καὶ Ἀλεξανδρείας, ὅπως ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς πόλεως· *Adversus eos, qui gladium sibi a Deo traditum non incutiunt secundum voluntatem ejus qui tradidit. Item de episcopo Tyri et de Alexandrino patriarcha, ut Urbe exeant*, fol. 63, v. Νεαρὰ, seu ***) ζήτησις τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, πρὸς τὸν εὐσεβέστατον κῦρον Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον, περί τινων κεφαλαίων νομίμων, τύπον ἔχουσα νεαρᾶς, ἥτις καὶ ἐστέρχθη τότε παρὰ τοῦ αὐτοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως· *Novella*, seu *Relatio patriarchæ Dom. Athanasii, et congregatæ apud eum synodi, ad religiosissimum imperatorem Dom.* B *Andronicum Palæologum ; de quibusdam juris capitibus, in modum Novellæ, quam imperator approbavit*, fol. 69. Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ γεγονότος εἰς τὸν λαὸν λιμοῦ· *De fame, qua populus laboravit*, fol. 72, V. Πρὸς τὸν αὐτὸν, περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ αὖθις, καὶ μὴ πωλεῖν τινα σῖτον ἄνευ εἰδήσεως καὶ τοῦ πατριάρχου· *De eadem re, ac ne inscio patriarcha frumentum veneat*, fol. 74. Πρὸς τὸν αὐτὸν, περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ μὴ τιμιουλκεῖν. *De eadem re, et ne pretium augere liceat*. Ibid. fol. 5. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ παρ' ἐλπίδα συμπεσόντος τῆς δεσποίνης ὁ θάνατος (leg. θανάτου), fol. 75, V. Falsa inscriptio. Inscribi debet, γράμμα πρὸς τὴν βασίλισσαν, περὶ τοῦ δεῖν αὐτὴν ὁμονοεῖν τῷ συζύγῳ. Pertinet ad dissidia ****), quæ fuerunt inter Andronicum imperatorem et uxorem ejus Irenen, de quibus Gregoras lib. VII, sect. 3. Γράμμα τοῦ πατριάρχου στηλιτευτικὸν, περὶ Ἰωάννου τινὸς Δριμὺς τὸ ἐπίθετον, προσεταιρισαμένου συμμορίαν ἐπάρατον κατά τε τῆς ποίμνης Χριστοῦ, κατά τε τῆς C Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ θεοστέφους αὐτοκράτορος· *Adversus Joannem Drimyn, qui in gregem Christi, in Ecclesiam, et in imperatorem, inita cum sceleratis societate conjuraverat*, fol. 81, V. Γράμμα πρὸς τοὺς ποιμένας, etc. *Ne monasteria laicis aut monachis, nisi probatis, possidenda vel habitanda committantur*, fol. 89. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ περιποθήτου δεσπότου υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου, *De Despota Joanne cum eum mater vellet in Lombardiam mittere*, fol. 90, V. Πρὸς τὸν αὐτοκρ. ὅπως ἡ δέσποινα βαρέως ἔσχε κατὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότου, fol. 92, V. Hortatur ut permittat filio matrem adire, ad hujus dolorem leniendum. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ δεσπότου καὶ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐξόδους καὶ τοῦ ἀξιώματος ἔχειν τὰς οἰκονομίας, fol. 93. Hortatur ut filio suppeditet sumptus dignitati convenientes. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ προτρεψαμένου, etc. Titulus mendosus. Accusat impietatis quemdam operum publicorum redemptorem, D λαχόντα διενεργεῖν τὰ δημώδη, qui imaginem Salvatoris, templi fastigio impositam, dejecerat, fol. 94. Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ κυροῦ Νύφωνος (Νίφωνος), ὄντος Κυζίκου, διὰ τὰς κατηγορίας τὰς ἀκουσθείσας περὶ αὐτοῦ. *De Dom. Niphone, Cyzici episcopo, et de criminibus ei objectis*, fol. 96. *****) Γράμμα περὶ μοναχῶν, τῶν καταπάτημα τῶν θείων κανόνων ἑκόντι ᾑρετισάντων, καὶ ἀποφυγόντων τῆς οἰκείας μονῆς· *De monachis, qui sacros canones violare instituerant, et ex monasterio suo effugerant*, fol. 97, v ******) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα

* Exstat similis argumenti Epistola fol. 80, V. BOIVIN.

** Pertinet ad residentiam episcoporum. BOIVIN.

*** Exstat hæc inscriptio in Cod. Reg. 2525*, fol. 270, non item in Telleriano. BOIVIN.

**** Vide Pachym. lib. VII, cap. 14. De reb. Andron. BOIVIN.

***** Vide Gregoram lib. VI, cap. 5. BOIVIN.

****** Vide Gregoram lib. VI, cap. 5. BOIVIN

πόνοις καὶ τὸν ἡσύχιον βίον (49) ἤδη διάγων ἐν A ὄρεσι τοῖς τοῦ Γάνου. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ ἀδαὴς μὲν τῆς τῶν γραμμάτων παιδείας καὶ τῶν πολιτικῶν ἠθῶν, τἄλλα δὲ ἀγαθὸς καὶ θαυμάσιος, ὅσα τὸν μοναδικὸν ἀπεργάζεται βίον, ἐγκράτειάν φημι καὶ στάσεις παννύχους (50) · χαμαιεύνης καὶ ἀνιπτόπους καὶ πεζοπορῶν ἀεὶ καὶ τρόπου ἔχων μάλα προσήκοντα τοῖς διαιτωμένοις καθ' αὐτοὺς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις. Καὶ ἦν ἂν διὰ βίου μακαριστὸς ὁ ἀνήρ, εἰ καθ' αὐτὸν ἀεὶ διῆγεν· ἀλλ' ἐχρῆν ὡς ἔοικε παθεῖν κακῶς τούς τε ἄλλους τῶν ἀρχιερέων καὶ ὅσοι τοῦ κλήρου ἐλλόγιμοι, καὶ ἀντίσταθμα τὰ δεινὰ τῆς σφῶν εὑρηκέναι κακίας, τῆς τε προτέρας ἐκείνης καὶ ἣν κατὰ τοῦ πατριάρχου ἐνεδείξαντο Γρηγορίου. Πρὸς γὰρ τὸν πατριαρχικὸν ἀναβεβηκὼς θρόνον (51) αὐτοῖς πρώτοις εὐθὺς βλοσυρόν τε ἐπέρριψεν ὄμμα (52) B καὶ ζήλου θείου καὶ πικρίας μεστόν· ὡς μὲν ἐντεῦθεν τοὺς μὲν συνετωτέρους ἀπὸ πρώτης ὅ φασι γραμμῆς στοχασαμένους τοῦ μέλλοντος τὴν κατ' οἶκον ἑκόντας ἑλέσθαι κεκρυμμένην διαγωγήν, πρὶν ἄκοντας παθεῖν τι τῶν ἃ μὴ πρὸς βουλήσεως ἦν· τοὺς δ' ἀναγκασθέντας (53) μετὰ βραχὺ τῆς βασιλευούσης ὥσπερ φυγάδας γενέσθαι.

Β'. Τὰ δ' ὅμοια καὶ ἡ τῶν ἀρχιερέων πληθὺς ἐπεπόνθεσαν. Πλεῖστοι γὰρ ἦσαν καὶ πάντες ἐλλόγιμοι καὶ νομίμων ἐκκλησιαστικῶν ἐμπειρότατοι, [P. 111] εἰς τοῦτο τὰ πολλὰ φιλοτιμησαμένου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, οὐκ οἶδ' ὁπότερον, εἴτε παρειληφότος ἄνωθεν, εἴτ' οἴκοθεν αὐτοῦ φιλοτιμησαμένου διὰ τὸν τοῦ βελτίονος πόθον, ἵνα τε σοφοὶ C παιδευταὶ καὶ διδάσκαλοι τοῖς ὑπὸ χεῖρα γίνοιντο, καὶ ἵνα στεῤῥοὶ προστάται τῆς εὐσεβείας εἶεν, καὶ ἵν' εἴπω προβλῆτες ἀτίνακτοι πρὸς τὰ τῶν ἐναντίων

A tum autem in Gani montibus vitam solitariam agens, homo rudis ille quidem litterarum morumque civilium, sed alioqui bonus et admirandus, quod attinet ad ea quæ monasticam vitam constituunt; continentiam dico et vigilias nocturnas: humi cubans, illotis pedibus, ac pedes semper incedens; moribus denique iis præditus, qui decent maxime eos qui solitarii in montibus et speluncis degunt. Ac per omnem ille ætatem fortunatus dici potuisset, **181** si solitarius semper vixisset. Sed male tractari utique tum pontifices tum clericos insigniores oportebat, et dignas improbitate sua luere pœnas, tam priore illa, quam ea qua contra Gregorium patriarcham usi fuerant. Nam cum patriarchicum solium conscendisset, B statim in eos primos trucem conjecit oculum zeli divini et acerbitatis plenum; ut prudentiores ab ipso quod aiunt limine quid futurum esset conjectantes vitam deinceps domi obscuram agere constituerent, priusquam inviti aliquid paterentur, quod minime eis placeret: aliis vero paulo post Urbe quasi exsulare necesse esset.

II. Eadem et cœtui pontificum acciderunt. Plurimi enim erant, et omnes eruditione insignes, et ecclesiasticarum sanctionum peritissimi, quod patriarcha Gregorius in ea re plurimum elaborasset, haud scio utrum traditum antiquitus morem amplexus, an suo ipsius studio ad meliora propenso obsecutus, ut populus eruditos moderatores C et doctores haberet, qui religionis propugnatores essent fortissimi, et si res postularet, adversus linguarum infestarum violentiam inconcussi velut

## Variorum notæ.

περὶ τοῦ ἀναθεωρεῖσθαι τὰ τῶν γεννημάτων τῶν ἄρτων, εἶναι εἰς δικαίαν ἐξώνησιν, ubi de *Dermocaita*, *de fame*, *de Latinis Byzantiorum pecunia ditatis*, fol. 99, V. Παραίτησις τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ. *Abdicatio prioris patriarchatus*, fol. 103. De ea abdicatione vide Pachymer. lib. II, cap. 23, et lib. III, cap. 24; item Gregoram lib. VI, cap. 7. Παραίτησις τῆς δευτέρας πατριαρχίας· *Posterioris patriarchatus abdicatio*, fol. 104, v. Vide Gregoram lib. VII, cap. 9, sect. 1. Γράμμα σταλὲν τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων, περὶ τοὺς (τὰς) ψήφους, οὓς (ἃς) πεποιήκασι διὰ τὸν Κυζίκου, ὅπως ποιοῦσιν (ποιῶσιν) αὐτὸν πα- D τριάρχην. *Ad magistrum libellorum supplicum, de electione qua creatus patriarcha fuerat episcopus Cyzici*, fol. 106. Γράμμα ἀνεπίγραφον, seu *Fragmentum, in quo accusatus pontifex, ipse scilicet Athanasius, provocat ad synodum, ut si crimina objecta vera esse pateat, deponatur et ignominiose ejiciatur; sin minus, delatores puniantur.* Ibid. fol. 5. Γράμμα περὶ τοῦ πῶς καὶ διὰ τί τὰ τῶν παραιτήσεων, τῆς πρώτης φημὶ καὶ τῆς δευτέρας, ἐγένοντο· *De utraque abdicatione, prioris et posterioris patriarchatus*, fol. 108. Hæc omnia, et alia præterea multa Athanasii patriarchæ opuscula, partim ad ecclesiasticam disciplinam, partim ad alias res cum publicas tum privatas pertinentia, unus ille codex complectitur, quem Bibliothecæ Regiæ cum aliis plusquingentis donavit Ill. D. Carolus Mauritius Tellerius, archiepiscopus dux Rhemensis (a). Utinam in illo codice etiam Athanasii Vita exstaret, quam ab incerto auctore scriptam memorat Leo Allatius in Notis ad Historiam Georgii Acropolitæ. BOIVIN.

(49) Interpres, *otiosam vitam*: reposuimus: *solitariam*. Vid. *Gloss. med. Græcit.* in Ἡσυχαστής. DUCANG.

(50) Ita supra cap. 3 ubi interpretem emendavimus, quomodo et hic emendandus: *sed alioqui bonus et admirandus quantum ad vitam monasticam attinet, continens, illotas totas noctes stare, humi cubare*: vertimus, *et admirandus circa ea quæ monasticam vitam conficiunt vel spectant, continentiam, inquam, et vigilias nocturnas, humi cubans, illotis pedibus, ac pedes semper incedens*, etc. Pachymer. Πεζῇ γὰρ ἠβούλετο διέρχεσθαι τὰς ὁδούς, ἔνδυμά τε τραχὺ φέρειν καὶ βλαύτας εὐκαίρως αὐτουργημένας ὑποδεδέσθαι, καὶ ἐν παντὶ λιτότητι διαζῆν. DUCANG.

(51) Pachymer. lib. VIII, cap. 14, 15, 16. DUCANG.

(52) Codex Regius habet, βάῤῥους ἐπέῤῥιψεν ὄμμα. Puto, βάῤῥους ὄμμα ἐπιῤῥίπτειν, proverbium fuisse. Latinis *Barrus* est *elephas*. Fortasse et Græcis recentioribus βάῤῥω dicta est *elephas femina*. BOIVIN.

(53) Videtur locus mutilus, membro uno atque altero omisso. WOLFIUS.

(a) Athanasii epistolas et opuscula quædam edidit Bandurius *Imperio Orientali*, in eodem ex codice Regio. Vide apud nos in Athanasio ad an. 1289. EDIT.

obices starent. Nam qui Constantinopoli inventi sunt, cujuscunque rei causa adessent, eos in suam quemque metropolin misit, ut ibi ævi reliquum exigerent: Ne, inquiebat, hic desidentes aliquid mali contra se invicem et contra me ipsum consuant, **182** quos pacis magistros esse convenit. Qui vero aliunde adveniebant, eo prætextu quod sacrosanctorum conciliorum decretis cautum esset, ut metropolitani bis aut semel quotannis apud patriarcham convenirent, de fidei dogmatis sese invicem consulturi, et quæstiones ecclesiasticas quæ interim incidissent disceptaturi, eos Urbis ingressu prohibuit. Recte sane. Dicebat enim æquum esse, ut suam quisque Ecclesiam pasceret, sicuti patriarcha Constantinopolitanam: et ut præsentes, ovium suarum curam agerent, non autem emolumentis inde acceptis contenti in Urbe morarentur. Possunt autem ea:enus utrique merito reprehendi, quod utrique modum excesserunt.

A γλωσσῶν ὁπότε δεήσειε κύματα. Τοὺς μὲν γὰρ ἐντὸς εὑρεθέντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵας δή τινος ἕνεκα χρείας, εἰς τὰς οἰκείας ἕκαστον μητροπόλεις ἀπέπεμψεν (54), ἐκεῖ τὸ λεῖπον τοῦ βίου διατελέσοντας· ὡς μὴ ἐνταῦθα, φησὶ, καθήμενοι συῤῥάπτοιέν τι κατ' ἀλλήλων τε καὶ αὐτοῦ τῆς εἰρήνης ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι· τοῖς δ' ἔξωθεν ἰοῦσι προφάσει δῆθεν κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων καὶ θείων συνόδων τοὺς δὶς ἢ ἅπαξ τοῦ ἔτους σύνοδον τῶν μητροπολιτῶν παρὰ τῷ πατριάρχῃ κελεύοντας γίνεσθαι, ὡς ἂν παρ' ἀλλήλων τά τε τῆς εὐσεβείας ἀνακρίνωνται δόγματα (55), καὶ τὰ μεταξὺ παρεμπίπτοντα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα διαλύωνται, τὴν εἴσοδον ἀπέκλειε τῆς Κωνσταντίνου, εὖ ποιῶν· δίκαιον εἶναι λέγων τὴν λαχοῦσαν ποιμαίνειν ἕκαστον, B ὥσπερ τὸν πατριάρχην τὴν βασιλεύουσαν, καὶ τῶν ἰδίων προνοεῖσθαι προβάτων παρόντας αὐτοὺς, καὶ μὴ μόνα τὰ ἐκεῖθεν κέρδη δασμολογοῦντας χρονίζειν παρὰ τὴν βασιλεύουσαν. Παρὰ τοσοῦτον οὖν ἑκατέροις εἰκότως μέμψαιτό τις, παρόσον τοῦ δέοντος ἔξω καὶ ἄμφω πεπτώκασι διὰ τὴν τοῦ ὑπερβάλλοντος ἐκδρομήν.

III. Erant et alia multa in illo viro præclara, et illius ætatis hominibus utilia: indignatio in eos qui injuriam facerent adeo magna et insignis, ut non solum ii omnes, qui genere imperatorem

Γ'. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα περιῆν τἀνδρὶ τὰ χρηστὰ (56) καὶ τοῖς τότ' ἀνθρώποις ὠφέλιμα· ζῆλος κατὰ τῶν ἀδικούντων οὕτω πάνυ τοι μέγιστος καὶ περιφανὴς, ὡς μὴ μόνον αὐτούς γε τοὺς ὅσοι τῷ

## Variorum notæ.

(54) Turrianus in libro de commendatione perpetuæ administrationis ecclesiarum vacantium, et de residentia pastorum extra ovilia sua: « *Idque, ut Athanasius patriarcha Constantinopolitanus affirmat in epistola ad episcopum Sardensium, ne oves propter crebram absentiam pastorum facile a lupis invadi possent. Idem quoque Athanasius ad imperatorem sui temporis de residentia episcoporum et eorum œconomia et ecclesiastica absentia sic scripsit: Si verum est, inquit, quod dici solet, qui gregem pastore privat, utrique periculum creare, profecto grave supplicium manet eum, qui pastorem arcet ab ovili, debetque qui pastor est, usque ad sanguinem pro grege non derelinquendo labores perferre, nisi cum opus fuerit in synodo singulis annis ad agendum de rebus necessariis paulisper abesse, quibus conclusis celeriter illi redeundum sit, si credit se redditurum rationem summo pastori Christo, et si dignus est nomine pastoris, nisi forte etiam propter necessitatem ad utilitatem animarum pertinentem ab imperatore aut a patriarcha statim rediturus vocetur. Hujusmodi causas œconomicas et ecclesiasticas brevis absentiæ pastorum ab ecclesiis suis didicerat vir sanctus in Scripturis et sanctorum Patrum sanctionibus eruditus Athanasius, qui commendatas ecclesias suo etiam tempore norit: de quibus ad episcopum Apameæ scribens: Ad quid, inquit, necesse est ad suam quemque diœcesem ire propriam vel commendatam, nisi ut lupos inde arceatis? Quod si fortassis hæc vos (id est Constantinopolim) incitat et trahit tum studium atque desiderium consulendi multorum saluti, idque vobis propositum est, tum scientia tam multa, ut ex hac urbe possitis etiam quæ extra fines vestrarum diœceseon posita sunt gubernare; ad extinguendam sitim istam istiusque studii vestri ardorem, veniat vobis in mentem illius, cui plurima sanctarum Litterarum scientia Theologi cognomentum dedit, illiusque parvæ Sasimorum diœceseos, ita ut* C *vel propter excellentiam illius excellentissimi viri, vel propter æqualitatem honoris, quo contenti esse debetis, quisque vestrum intra suos se fines contineat. Quamobrem existima, frater, deberi a te hoc usque ad sanguinem, ut cum ovibus tuis sis et vivas. Et quæ sequuntur divine omnia scripta, et ad id, quod nobis agitur, et ad id, quod Romæ fieri videmus, mirabiliter accommodata.* » Idem Turrianus in eodem libro: « *Tamen respondebo quod Athanasius patriarcha Constantinopolitanus, quem supra iterum memini, episcopis ad suas diœceses proficiscentibus scripsit: Si mali pastores essent, ut meminissent non jam licere sibi præsentibus munere pastorali fungi; id enim summæ irreverentiæ, et scandali plenum, præstareque absentes esse; at tunc reos quidem esse vacationis suæ et absentiæ. Itaque non licet præsentes esse si mali sint, et absentes non erunt impune.* » Vide et epistolas octo, tres ad imperatorem, quinque ad episcopos, ejusdem Athanasii ab eodem Turriano Latine versas, et Florentiæ editas post librum *De residentia pastorum.* Vide et eas, quæ exstant in Codice Regio, olim Telleriano (*a*). BOIVIN.

(55) Athanasius ipse in Νεαρᾷ (*) seu ζητήσει supra indicata, Πρὸς τούτοις καὶ μοναχοὶ ἢ μονάστριαι, μὴ διάγειν ἀτάκτως ἐν πόλεσιν· ἀλλ' ὡς τοῖς D νόμοις καὶ τοῖς κανόσι περὶ τούτων ἐξεφωνήθη· καὶ τοὺς εἰς πάθη κειμένους ἐκ τούτων, εἰ μὴ βλέψουσιν εἰς μετάνοιαν, ἀποκλείεσθαι ἄκοντας, τρεφομένους ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι. BOIVIN.

(56) Hanc sectionem, et quatuor sequentes, suppeditavit nobis Codex Regius. Deerant enim in editione Wolfiana: ita autem deerant, ut tamen narratio continua esset, nec defectum hunc hiatus ullus argueret. Erunt fortasse, qui facinus illud monachi alicujus esse opinentur, monachorum mores notari ægre ferentis. Ego hæc ab ipso Gregora vel recisa esse existimo ex prima editione, vel ad repetitum opus adjecta. BOIVIN.

(*a*) Hæc omnia pars sunt Operum Athanasii quæ supra collegimus ad ann. 1289. EDIT.

(*) Vide Cod. Reg. 2525°, fol. 271, V. BOIVIN.

βασιλεῖ κατὰ γένος προσήκοντες ἦσαν, ἀλλὰ καὶ A αὐτούς γε τοὺς αὐτοῦ γε υἱέας δεδιέναι τὴν αὐτοῦ μετ' ἐκπλήξεως παῤῥησίαν καὶ τοὺς ἐλέγχους μᾶλλον ἢ τοῦ βασιλέως προστάττοντος. Τὸ γὰρ ἄληπτον τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν τοῦ βασιλέως αἰδὼς πολλὴν ἐδίδου τούτοις τὴν συστολὴν καὶ τὸ δέος. Πρός γε μὴν τοὺς ὅσοι μοναδικὸν ᾑροῦντο διάγειν βίον, μηδὲν μήτε τῶν ὅσα γαστρὶ παρέχει τρυφὰν παρῄνει, μήθ' ὅσα βαλαντίων ἀπαιτεῖ χρείαν καὶ περιδεᾶ φυλακήν, μήθ' ὅσα γέμουσαν ἀσχολίας τράπεζαν ἔχει. Εἰ δέ τις ἔχων ἡλίσκετο, ἄκων καὶ σὺν αἰσχύνῃ τούτων ἐξίστατο. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὅσοι μοναδικὸν μὲν αἱρούμενοι βίον καὶ ἀπέριττον σχῆμα καὶ ἄτυφον τρόπον ἔπειτα πεζῇ βαδίζειν οὐ μάλα ἠνείχοντο, σφοδρῶς ἐπετίμα καὶ τοῖς οἰκείοις κεχρῆσθαι ποσὶν ἐνουθέτει πρὸς τὰς ἐν τῇ πόλει διατριβάς, καὶ ταύ- B τας οὐκ αὐτονομίᾳ τούτους χρωμένους οὐδὲ βλακείας ἕνεκεν τρυφῶσι καὶ διαῤῥέουσιν ἤθεσιν ἀγοραῖς ἀκαίρως ἐνδείκνυσθαι, ἵν' ἐκεῖθεν ἐπανιόντες θεάτρου μεστὸν ἐπάγωνται νοῦν, [P. 112] ἀναγκαίας δ' ὠθούσης χρείας καὶ τοῦ τῆς μονῆς ἐπιστάτου προτρέποντος. Καὶ τετήρηται τοῦτο πᾶσιν ἐκεῖθεν παρ' ὅλον τὸν τῆς πατριαρχίας χρόνον αὐτοῦ. Εἶναι γὰρ τῶν ἀτοπωτάτων ἔφασκε, τὸν μὲν πατριάρχην ὑποζυγίῳ μηδενὶ μηδόλως, ἀλλὰ τοῖς οἰκείοις ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις ποσὶ χρώμενον, αὐτοὺς ἐπὶ γαύρων ἵππων ὀχουμένους ἀσέμνων σκιρτημάτων καὶ κρότων τὰς ἀγυιὰς ἐμπιπλᾶν καὶ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰ θέατρα.

Δ'. Τούς γε μὴν ἐν οἰκίσκοις δῆθεν βραχέσι, πρὶν C τὸν μοναδικὸν παιδαγωγηθῆναι τρόπον, νῦν μὲν περικλειομένους ἐν ἀσκήσεως ὑποκρίσει, νῦν δὲ τὰς ἐνδόξων περινοστοῦντας οἰκίας καὶ γυναικαρίων ἀφέλειαν ῥᾷστα ἐξαπατῶντας καὶ χειρουμένους διὰ τοῦ σχήματος καὶ δέρματα μὲν προβάτων ἔχοντας, ἔσωθεν δ' ὄντας πλέον ἢ κατὰ λύκους ἅρπαγας, ὧν ἔνιοι καὶ ὑποκαθημένων αἱρέσεων ἔχοντες σπέρμα ῥᾷστα πρὸς βάραθρον ἀπωλείας ἁπλουστέρας ὠθοῦσι ψυχάς· τούτους τοίνυν ἀθροίζων καὶ ἅμα ὅσοι μαινομένων Βακχικά τινα ἤθη ἐπιτηδεύουσι κενῆς τινος δόξης καὶ λημμάτων ἕνεκα, καὶ κανόσιν ὑποτιθεὶς ἀσκήσεως, οὓς μὲν ἰάσιμον ἔχοντας συνενόει τὸν τρόπον, φροντιστηρίοις πολυανθρώποις ὑπείκειν ἐδίδου, θελήματος ἄρνησιν παραγγέλλων φυλάττειν ὁπόση δύναμις· οὓς δ' ἀνίατον ψυχῆς ἑώρα νόσημα D κεκτημένους, δυοῖν ἔδρα θάτερον· ἢ γὰρ εἱρκτῇ παρεδίδου σώζων καὶ ἄκοντας σφᾶς, ἢ τῆς πόλεως ὑπερορίους καθίστα· καὶ οὕτως ἄμικτον παρεσκεύαζεν ἔχειν τὸν βίον ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὅσοι τε καὶ ὅσαι τὸ μοναδικὸν ὑπῄεσαν σχῆμα. Πολλοῦ δ' ἄρα ἦν ἄξιον, εἰ τὸν τοιοῦτον ἐκείνου κανόνα καὶ τύπον ξυνέβαινε παραμένειν ὁμοίως κἂν τοῖς ἑξῆς διαδόχοις τοῦ θρόνου, καθάπερ δὴ καὶ παρὰ πάντα τὸν χρόνον αὐτοῦ τῆς πατριαρχίας. Ἀλλὰ γὰρ εἰ πλείω ἐτέλει τὸν χρόνον ἐν τῇ πατριαρχίᾳ, πλείω λοιπὸν καὶ τὴν εἰς τὸ βέλτιον πῆξιν τὰ τῆς μοναδικῆς πολιτείας ἔθη λαβόντα παρέμενον ἄν. Ἀλλ' ἐκ μέσου τὴν ταχίστην αὐτοῦ γενομένου, πάντα καθάπερ ὀστράκου μεταπεσόντος κατὰ τῶν ἱερῶν φρον-

A contingerent, sed et filii quoque imperatoris liberrimas ejus voces reprehensionesque, magis quam ipsius principis jussa, exhorrescerent. Nam illius hominis vita inculpata et imperatoris erga illum reverentia magnum his angorem et metum afferebant. Iis certe, qui monasticam vitam professi essent, nihil indulgebat **183** eorum omnium, quæ aut ventri delicias afferrent, aut marsupiis egerent et sollicita custodia, quæve occupationis vanæ plena essent. Quod si quem eas res habere compertum esset, iis ille invitus et per ignominiam spoliabatur. Sed et eos qui monasticam vitam et habitum simplicem et morem ab inani fastu alienum amplexi nollent pedibus ire, graviter corripiebat, monebatque eos ut pedibus uterentur suis, B cum essent in Urbe commoraturi; id autem non cum libitum esset facerent, caverentque ne per socordiam delicati ac luxu diffluentes in publico se intempestive ostentarent, ut reversi inde animum inanibus spectaculis plenum referrent; sed necessitate urgente, et monasterii præfecto hortante foras exirent. Id vero ab omnibus deinceps observatum quandiu is patriarcha fuit. Absurdissimum enim aiebat illud esse, ipsum quidem patriarcham, cum iter faceret, nullo prorsus jumento sed propriis uti pedibus; illos autem equis ferocibus vectos saltibus immodestis et quadrupedante sonitu vicos, fora ac theatra implere.

IV. Illos quoque, qui antequam monasticum C institutum edocti essent, modo angustis cellulis austeriorem vitam mentiti includebant se, modo illustrium domos circumibant, et mulierculaum simplicitatem facile decipiebant ac sibi per ipsum habitum mancipabant, ovium pelle induti, intus autem plus quam lupi rapaces, quorum et nonnulli insidentium animo hæreticarum opinionum semen foventes, in exitii barathrum animas incautas **184** facillime propellebant; illos, inquam, et eos omnes, qui fanaticorum instar ritus quosdam Bacchicos inanis gloriolæ et lucri gratia profitebantur, sparsos congregans, et religiosæ vitæ legibus astringens, quoscunque animadvertebat ingenio esse sanabili, illos monasteriorum frequentissimorum regulæ subjiciebat, præcipiebatque iis, D ut quantum possent voluntatis propriæ exuendæ votum servarent; quos autem videbat insanabili animi morbo laborare, in illos duorum alterum decernebat: aut enim in carcerem conjiciebat, etiam invitos eos servans, aut longe ab Urbe relegabat; efficiebatque hac ratione, ut vitam foro et plateis procul agerent quotquot sive viri sive feminæ monasticum habitum induissent. Fuisset sane illud perquam utile, si ea lex eaque formula mansisset sub illius successoribus, ut toto illo tempore quo patriarcha ipse exstitit. Enimvero si diutius eam dignitatem tenuisset, stabilita deinceps in melius monasticæ vitæ disciplina diutius ipsa quoque viguisset. Sed cum ille e medio statim sublatus

esset, omnes tessera veluti conversa irrupere in A religiosas domos diabolicæ improbitatis pestes.

V. Sed me illud pene fugit. Antehac ab antiquissimis usque temporibus tum aliis rebus abundabat Ecclesia, tum doctoribus, qui variis diebus variisque in locis Constantinopoleos docebant, hic Davidis prophetæ Psalmos, ille Pauli magni Epistolas, alius Evangelica Salvatoris præcepta : tum singuli quotquot sacerdotali munere fungebantur, **185** vicissim inde per domos et tribus et curias, id est parœcias, verbum Dei prædicatum ibant. Eratque illud divinum quiddam in vita humana; vera scilicet religionis cognoscendæ ratio, atque ad virtutem via certa; aut potius quædam quasi rigatio ex magno cœlestique fonte animos audientium irrorans, eosdemque in melius fingens et B componens.

VI. Verum procedente tempore evanuere illa omnia, omni honesto more his temporibus abolito, et in profundum quasi mare demerso. Dehinc peste in alias Ecclesias serpente, in terra veluti deserta, invia et inaquosa totius Christianæ universitatis animæ ad hodiernum usque diem versantur. Itaque eo insolentiæ res provecta est, ut oboli unius gratia utrinque juramenta horribilissima, qualia nec scribentis calamus exarare audeat, interponantur. Exstincta enim rationis doctrinæque salutifera luce omnia confunduntur, plerisque in brutum stuporem prolabentibus, ac nemine exsistente, qui quæ C utilia sint, et quo discrimine pietas ab impietate dignoscatur, possit ex se intelligere. Ecquis autem particulatim queat versæ in pejus Ecclesiæ mutationem enarrare, quam nec patriarcha cum vellet emendare potuit?

VII. Mihi vero mirari subit, quod cum hæc fieri oporteret, inconstans fortunæ temeritas ejus rei exitum deduxerit ad illum virum tranquillitatis monasticæ alumnum. **186** Oportuisse enim Ecclesiam ita desolari, et illius primores cum toto clericorum ordine puniri, sapiens quisque intelligit; ex quo nempe illi pœnitentiam eorum qui a D communione Latinorum reversi erant non admisissent, imo eos maximis injuriis affecissent, colaphis etiam inflictis, aliisque in illos nefarie commissis; quæ et nos supra breviter commemoravimus. At hujus patriarchæ temporibus, in quibus optima hæc spes omnium animos subibat, orituram de terra veritatem ac de cœlo justitiam, omnia huic spei maxime contraria exstitisse, ac ut inutilem, in contemptum abiisse vitam monasticam, ipsumque adeo virtutis fructum viluisse, utpote qui in summam improbitatem facillime degeneraret, id vero quam non admirationem afferat? Quos non animos commoveat, et si natura sua ferrei sint?

τιστηρίων ἀνέῤῥωγε τὰ τῆς διαβολικῆς κακίας νοσήματα.

Ε'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε. Πρότερον γὰρ ἐξ ἀρχαιοτέρων τῶν χρόνων παρειληφυῖα μετὰ τῶν ἄλλων ηὐτύχει καὶ διδασκάλων ἡ Ἐκκλησία· οἳ κατὰ διαφόρους ἡμέρας καὶ τόπους τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδίδασκον, ὁ μὲν τὰ τοῦ προφήτου Δαβὶδ Ἄσματα, ὁ δὲ τὰς τοῦ μεγάλου Παύλου Ἐπιστολάς, [P. 113] ὁ δὲ τοὺς εὐαγγελικοὺς τοῦ Σωτῆρος νόμους, καὶ καθ' ἕκαστα πάλιν ὅσοι περὶ ἱερατικὸν ἦσαν ἀξίωμα περικείμενοι κατὰ διαδοχὴν ἐκεῖθεν κατ' οἴκους καὶ πατριὰς εἰπεῖν καὶ συναυλίας τῶν παροικούντων τὸν θεῖον ἐκήρυττον λόγον· καὶ ἦν τοῦτο θεῖόν τι χρῆμα τῷ βίῳ καὶ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσις ἀληθὴς καὶ πρὸς τὸ καλὸν ὁδηγός· ἢ μᾶλλον ὥσπερ ἀρδεία τις ἀπὸ μεγάλης καὶ θείας πηγῆς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκουόντων ἀρδεύουσα καὶ ταύτας πρὸς ἀμείνω πλάσιν καὶ σύνθεσιν μεταπλάττουσα.

ς'. Τοῦ δὲ χρόνου ῥέοντος φροῦδα τὰ τοιαῦτα πάντα κατέστη, πάσης καλῆς συνηθείας ἀνατραπείσης ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις καὶ ὥσπερ ἐς θαλάσσης καταδύσης πυθμένας. Καὶ τῆς λύμης ἐντεῦθεν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας διαδοθείσης Ἐκκλησίας, ὥσπερ ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ, παντὸς αἱ ψυχαὶ τοῦ τῶν Χριστιανῶν πορεύονται πληρώματος ἄχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον. Ὥστε καὶ ἐς τοσούτους ἀνεῤῥιπίσθη τὸ πρᾶγμα κολοφῶνας ἀτοπημάτων, ὡς καὶ ὑπὲρ ἑνὸς ὀβολοῦ ἑκατέρωθεν ὅρκους φρικωδεστάτους γίνεσθαι, οἵους οὐδ' ἂν κάλαμος γραμματέως γραφῇ παραδοῦναι τολμήσειε· τῆς γὰρ ζωτικῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας ἀκτῖνος σβεσθείσης, ὁμοῦ πάντα γέγονε χρήματα, τῶν πλείστων εἰς ἀλογίαν ἐκπεπτωκότων, καὶ οὐκ ὄντος τοῦ οἴκοθεν ἐπιγινώσκειν δυναμένου τὰ χρήσιμα καὶ τίσι γνωρίσμασι διέστηκεν ἀσεβείας εὐσέβεια. Καὶ τίς ἂν ἐπὶ τὸ χεῖρον διεξιέναι μεταβολήν, ἣν διορθοῦν ὁ δυνηθείη καθ' ἕκαστα τὴν κατὰ μικρὸν τῆς Ἐκκλησίας πατριάρχης θέλων οὐ δεδύνηται;

Ζ'. Ἐμοὶ δὲ θαυμάζειν περίεστι, πῶς δέον γενέσθαι τοιαῦτα, ἔπειτ' ἐς τόνδε τὸν τῆς ἡσυχίας τρόφιμον ἄνδρα συνήλασε τὸν καιρὸν ἡ τῆς τύχης ἀστάθμητος περιπέτεια. Τὸ μὲν γὰρ χρῆναι τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως ἐρημωθῆναι καὶ τὴν δίκην περιελθεῖν τοὺς ταύτης ἐνδόξους καὶ ξὺν γε τούτοις ἅπαντα τοῦ κλήρου τὸν ὁρμαθόν, ᾔδεσαν οἱ τὰ πράγματα κρίνειν εἰδότες ὀρθῶς, ἀφ' οὗ τὴν μετάνοιαν τῶν ἔκ γε τῆς τῶν Λατίνων κοινωνίας ἐπανελθόντων οὔτε προσεδέξαντο καὶ τὰ μέγιστα προσηδικήκεσαν, κονδύλους τε ἐντείναντες καὶ τἄλλα τῶν ἀθεμίτων ἐπ' αὐτοὺς πεπραχότες· ὧν καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω μετρίως ἐμνήσθημεν· τὸ δ' ἐν τοῖς τοῦδε πατριαρχεύοντος χρόνοις, ἐν οἷς ἡ τῶν ἐλπίδων βελτίστη τὰς πάντων περιέθει ψυχάς, ὡς ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνατελεῖ καὶ δικαιοσύνη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάντα συμπεπτωκέναι τἀναντιώτατα καὶ περιυβρισθῆναι μὲν ὡς ἀνόητον τὸν ἡσύχιον βίον, περιυβρισθῆναι δὲ τὸν τῆς ἀρετῆς καρπόν, ὡς ῥᾷστα πρὸς τὸ τῆς κακίας ἀκρότατον ἀπαλλάττοντα, τοῦτο δὲ ποῦ οὐκ ἂν ἀπορίας ἐλαύνοι; Τίνας δ' οὐκ ἂν κατασείσειε ψυχάς, καὶ εἰ σιδήρῳ τὴν φύσιν ἐοίκασιν;

## CAPUT VI.

*Andronicus Constantinum Porphyrogenitum fratrem suspectum habet. Prima simultatis causa. Secunda. Tertia. Priores duæ prorsus iniquæ. Tertia paulo justior. Cyrus junior cur fratrem in se armaverit. Cur Augustum Antonius. Porphyrogenitus uxorem ducit. Studii monasterium instaurat. Andronicus in Asiam transit. Porphyrogenitum in carcerem conjicit : item ejus amicos.*

[P. 114] Α'. Ἐν τούτοις μέντοι τοῖς χρόνοις (57) A διαβολαί τινες ἀνεφύοντο κατὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ αὐταδέλφου τοῦ βασιλέως, ὡς ἐρῴη μὲν βασιλείας, καὶ ὅσοι δὴ τῶν ἐν τέλει καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως προὐχόντων ἐν τῷ στρατῷ, δεξιώσεσί τε καὶ ἀσπασμοῖς καὶ χρήμασι περιέρχεται πάντας, ἵν' εἶεν αὐτῷ συνεργοὶ τοῦ σκοποῦ. Ταῦτα δ', ὡς ὁ πολὺς ἔχει λόγος, ὑπῆρχον συκοφαντίαι ψευδεῖς, συντεθεῖσαι παρ' ὧν ἔργον βάσκανον τοῖς ἀγαθοῖς ὀφθαλμὸν ἐπιβάλλειν· οἳ δὴ καὶ συμμάχῳ χρησάμενοι τῷ καιρῷ καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ βασιλέως ἀγεννῆ τινα τρέφοντος ὑποψίαν πρὸς τὸν αὐτάδελφον εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ξυνώθησαν. Τὰ δὲ τῆς ὑποψίας αἴτια τοιαῦτά τινα ἦν. Ἠγαπᾶτο παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἐξ ἔτι βρέφους ὁ Πορφυρογέννητος μᾶλλον ἢ ὁ Ἀνδρόνικος. B Πολλὰς γὰρ ἐκ φύσεως τὰς αἰτίας τῶν φίλτρων παρείχετο τῷ πατρὶ πολλαχόθεν, ἔκ τε τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν, ὁπόσα τοῖς ἄρχειν ὀφείλουσιν ἐπιπρέπει, ἔκ τε τῆς τοῦ ἤθους εὐτραπελίας, ἔκ τε τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἀστειότητος· ὥστε καὶ εἰ μὴ τὸ ὑστερογενὲς μέγα πρὸ ποδῶν ἔκειτο κώλυμα, αὐτὸν ἂν μάλα ἀσμένως τῶν βασιλικῶν σκήπτρων ἐδείκνυ διάδοχον ὁ πατήρ. Ἓν μὲν οὖν τοῦτο καὶ πρῶτον αἴτιον, ὃ συνέχεε τοὺς τῆς ἀδελφικῆς ὁμονοίας δεσμοὺς ἅπαξ μεταξὺ συμπεσὸν καὶ ὑποσπεῖραν τῇ τοῦ Ἀνδρονίκου ψυχῇ γνώμην οὐ μάλα ἀνύποπτον κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ.

Β'. Δεύτερον δὲ πρὸς βουλήσεως ἐγεγόνει τῷ βασιλεῖ καὶ πατρὶ μίαν ἀγαγέσθαι τῷ Πορφυρογεννήτῳ γυναῖκα, τὸν ἔφηβον παραλλάξαντι, ὁπόσαι C τῶν Λατινίδων εὐγενείᾳ προέχουσι, τὴν βελτίστην πασῶν, ἵνα τῇ ἐφεξῆς περὶ τούτου μελέτῃ πάνυ τοι σύνδρομον εἴη καὶ τοῦτο. Ἐβούλετο γὰρ καὶ μελέτην εἶχε τοῖς σπλάγχνοις ἐμφωλεύουσαν ἐκ πολλοῦ τὸ περὶ Θεσσαλονίκην (58) τε καὶ Μακεδονίαν μέρος τῆς ὅλης ἡγεμονίας Ῥωμαίων ἀποτεμὼν ἰδίαν ἀρχήν τινα περιποιήσασθαι τούτῳ καὶ βασίλειον αὐτοκρατορίαν. Καὶ εἰ μὴ φθάσας ὁ θάνατος αὐτὸν ἐξ ἀνθρώπων πεποίηκε, τάχ' ἂν καὶ ἥλιος εἰς ἔργον προβάντα τὰ τῆς μελέτης ἐγνώριζεν· ἀλλ' οὐκ ὂν καὶ Θεῷ πρὸς βουλήσεως, ὡς ἔοικεν, ἐς πέρας ἐκεχωρήκει τὸ πρᾶγμα δυστυχίας μεστόν. Τοῦτο δριμυτέραν τὴν τοῦ Ἀνδρονίκου βασιλέως πεποίηκε γνώμην κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ ὥσπερ ἐκ σπινθῆρος ἀνέφλεξεν εἰς πυρσὸν τὸ τῆς ψυχῆς ὀργιζόμενον. D Ἐπεὶ δὲ συνέσεως βαθείας ἐμβρίθεια τὴν τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου ψυχὴν περιέθει καὶ δεινὸς ἦν οἰκουροῦσαν [P. 115] ἐπὶ πολὺ συγκρύψαι δυσμένειαν καὶ πεπλασμένον ἦθος ὡς ἄπλαστον ἐπὶ πλεῖστον προφῆναι, ἐλάνθανεν ὡς εὐμενὴ περὶ τὸν ἀδελφὸν παραμείβων τὸν χρόνον.

I. Illis temporibus calumniæ quædam ortæ sunt contra Constantinum Porphyrogenitum, imperatoris germanum fratrem, quasi regnum affectaret, et omnes quotquot dignitate vel alio titulo in exercitu eminerent, prensationibus, salutationibus et pecuniæ largitionibus circumveniret, ut eorum opera voti compos redderetur. Hæc, ut plerique affirmant, falsæ erant criminationes, conflctæ ab iis quibus oculum malignum in bonos conjicere familiare est : qui opportuna occasione et imperatoris voluntate adjuti (nam **187** ejus animo degener quædam suspicio de fratre insederat), in extremum discrimen Porphyrogenitum adduxerunt. Suspicionis autem causæ hujusmodi fuere. Patri imperatori ab infantia Porphyrogenitus charior quam Andronicus fuerat. Quippe illi multa a natura inerant, quæ paternum amorem multifariam excitarent ; quod et iis animi bonis præditus esset quæ principem ornant, et morum urbanitate et oculorum hilaritate excelleret. Quare nisi illud valde obstitisset, quod minor natu erat, cupide illum imperii successorem pater designasset. Una igitur hæc et prima causa exstitit, quæ cum semel intercessisset et suspicionum semina adversus fratrem animo Andronici subjecisset, fraternæ concordiæ vinculum resolvit.

II. Accedebat altera. Habuerat in animo pater, Porphyrogenito, cum adolevisset, Latinam uxorem nobilissimam et optimam despondere, ut ea re consilium de eo initum adjuvaretur. Etenim jampridem id volebat et secum tacite meditabatur, eam partem quæ circa Thessalonicam et Macedoniam est a toto Romano imperio recisam huic tradere, ut peculiaris ejus principatus et imperatoria potestas esset. Ac nisi mors eum e vivis prius sustulisset, fortasse ea consilia ad exitum perducta in apertam lucem prodiissent. Sed cum Deus, ut videtur, eam rem non approbaret, funestus ejus exitus fuit. Hæc res magis etiam **188** Andronici animum exacerbavit contra fratrem, et incendio veluti ex scintilla nato ad majorem iracundiam concitavit. At idem Andronicus imperator, altissima prudentia et gravi judicio instructus, cui facillimum erat insidentem animo malevolentiam diu celare et simulationem ita plerumque componere, ut nulla apud eum esse videretur, odium aliquandiu dissimulavit, et cum fratre tanquam amicus vixit.

### Variorum notæ.

(57) Pachymer. lib. VIII, cap. 19, 20; lib. X, cap. 1. Ducang.

(58) Quia forte hæc imperii Græcanici pars sub Latinis imperatoribus regni titulum habuerat, cum in Bonifacii II, Montferratensis marchionis, sortem illa cessit, cujus quidem regem se quoad vixit inscripsit. Ducang.

III. Tertiam suspicionis causam attulit id quod A etiam post patris mortem accidit. Nempe magnas omnis generis opes ex iis prædiis et pecuariis quæ pater illi assignarat cum quotannis colligeret, eas liberaliter et magnifice tam parvis quam magnis a quibus adibatur communicabat; præterea comitate et suavitate morum omnes facile adamantinis sibi vinculis devinciebat. Solet enim dexteritas et benignitas morum in altiore dignitatis gradu facile omnium animos sibi reddere obnoxios: quemadmodum verno tempore splendidi flores, ii videlicet qui amœno et velut renidente colorum fuco tincti sunt, prætereuntium oculos in se convertunt. Hoc illud est Indorum sapientum præceptum, imperare volentibus datum: ita demum a subditis amatum iri quemque maxime, si quanto ipse per se sublimior B foret, tanto humaniorem se et moderationem **189** erga inferiores præberet.

Γ'. Τρίτον, ὃ καὶ μετὰ θάνατον τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς συνηνέχθη, πλοῦτον ἀθροίζων πολὺν καὶ ποικίλον, ὁποῖον κατ' ἐνιαυτὸν ἐγεώργει τοῖς τούτου ταμείοις ὁπόσα παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως εἰλήφει πλέθρα κτημάτων, ἅμα ποιμνίοις παμπόλλοις καὶ βουκολίοις μεγαλοπρεπῶς ἀνήλισκε· τοῦτον καὶ πᾶσιν ἀφειδῶς ἐχορήγει τοῖς προσιοῦσι, μεγάλοις τὸ γένος ὁμοῦ καὶ μικροῖς· καὶ πρός γε κοινωνικὸν τὸ ἦθος καὶ χάριεν προτιθέμενος ἅπασι μάλα ῥᾳδίως ἑαυτῷ καθάπερ ἀδαμαντίνοις εἶχεν ἐξηρτημένους δεσμοῖς. Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ τὸ τοῦ ἤθους ὑγρόν τε καὶ μείλιχον, ἐπειδὰν ἀφ' ὑψηλοτέρων προφαίνηται τῶν προσώπων ῥᾷστα, χειροῦσθαι τὰς γνώμας ἁπάντων· καθάπερ δὴ καὶ τὰ λαμπρὰ τῶν ἀνθέων ἐν ἔαρος ὥρᾳ, ὁπόσα χλοάζουσιν καὶ οἷον εἰπεῖν μειδιῶσαν τὴν βαφὴν τῆς χροιᾶς ὑπογράφει, ῥᾳδίως τῶν παριόντων τὰς ὄψεις ἐφέλκεται. Τοιοῦτον μέντοι καὶ τῶν ἐν Ἰνδοῖς σοφιστῶν ἡ παραίνεσις ὑφηγεῖται τὸν ἄρχειν βουλόμενον· οὕτω γὰρ ἂν τὰ μάλιστα, φησί, φιληθείη τοῖς ὑπ' αὐτόν, ἂν φύσει τούτων ὑπέρτερος ὤν, ὁ δ' ἔπειτ' ἐπιεικὴς ἑκών γε εἶναί, σφισιν, ὁρᾶται καὶ μέτριος.

IV. Qui ergo ob illas duas priores causas aliquam Porphyrogenito culpam attribuat, plane injurius sit; nisi horum caput et fontem fuisse ipsum patrem dicat, qui nimia charitate cum complexus fuerit. Quod ad tertiæ criminationis causam spectat, non omnis labis expers idem Porphyrogenitus evaserit. Sive enim ex imperitia iis ambitionis studiis deditus fuerat, quæ maxima ex parte imperatoribus conveniunt; invitus quidem ille fortasse, non parvam tamen sibi eo peccato maculam inussit. C Sin et ipse norat, ob tantam magnificentiam non extra suspicionem fore se apud fratrem, et tamen temere ac secure tempus conterebat, maximam culpæ partem merito sustinebit. Quippe si nihil aliud, illud saltem reputare debebat, quem exitum habuissent ii qui antiquitus eadem commisissent. Nam et olim Cyrus ille Darii et Parysatidis filius cum majorem quam pro satrapia sua fastum præ se ferret, in suspicionem et odium apud Artaxerxem fratrem incidit: unde nihil præter infelicem exitum est consecutus. Antonius item, qui maximam orbis terrarum partem cum Augusto partitus erat, cum spretis pactis et conventis plus sibi quam par erat arrogasset, una cum principatu etiam vitam amisit. Ita etsi hic Porphyrogenitus nulla arma, D nullas insidias contra fratrem paravit, tamen prioribus **190** suspicionibus, quæ quidem haud leves erant, non parvum pondus nova hæc addiderunt; atque hinc factum est, ut calumniis, quæ immoderatam ambitionem solent subsequi, imperatoris aures paterent.

Δ'. Ἐπ' ἀμφοτέροις μὲν οὖν ἐκείνοις τοῖς πρώτοις αἰτίοις ἀδικοίη ἂν ἐναργῶς, εἴ τις ὁτιοῦν τῷ Πορφυρογεννήτῳ προσάψειεν ἔγκλημα· εἰ μή που τὸν πατέρα λέγοι τις ἂν ἀρχηγὸν τῶν τοιούτων, ὃς πλείονα τούτῳ τοῦ δέοντος ἔνεμε τὴν στοργήν. Ἐπὶ δέ γε τῷ τρίτῳ οὐκ ἀμιγὴς καθάπαξ εἰπεῖν ἀπαλλάττειν κηλῖδος ὁ ἄνθρωπος δύναιτ' ἄν. Εἴτε γὰρ ἀπειρίᾳ κατακολουθήσας τοιαύταις ἐδεδώκει φιλοτιμίαις (59), αἳ βασιλεῦσι τὰ πλεῖστα προσήκουσιν, ἄκων μὲν ἴσως, προσετρίψατο δ' οὖν οὐ μικρὰν ἐντεῦθεν ἑαυτῷ τὴν κηλῖδα τοῦ πταίσματος· εἴτε ᾔδει μὲν καὶ αὐτὸς ὡς οὐκ ἀνύποπτος εἴη τῷ ἀδελφῷ τοσαῦτα φιλοτιμούμενος, ἔπειτ' ἠμέλει τὸν χρόνον ἀφροντίστως διακυβεύων, ἐνταῦθα τῆς αἰτίας τὰ πλεῖστα φέροιτ' ἂν εἰκότως αὐτός. Ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν τοὺς πάλαι τὰ ὅμοια δεδρακότας ἐνθυμηθῆναι πρὸς οἷον ὤλισθον τέλος. Καὶ Κῦρος γάρ ποτ' ἐκεῖνος, ὁ Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος, μείζω τῆς ἑαυτοῦ σατραπείας τὸν ὄγκον ἐπιδεικνύμενος εἰς ὑποψίαν καὶ μῖσος ἀνήγειρε τὸν αὐτάδελφον καὶ βασιλέα τὸν Ἀρταξέρξην, ἀφ' ὧν πλέον οὐδὲν ἢ δυστυχὲς ἐτρύγησε τέλος. [P. 116] Ἀντώνιος αὖθις, ὁ τὴν τῆς πλείονος οἰκουμένης ἡγεμονίαν Αὐγούστῳ συμμερισάμενος Καίσαρι, τὰς τοῦ Καίσαρος ἀποστέρξας ὁμολογίας καὶ μείζω τῆς ἑαυτοῦ φιλοτιμησάμενος δόξης, ἀφῄρηται μετὰ τῆς οὔσης ἀρχῆς καὶ τὸ ζῆν· καὶ οὗτός γε μὴν ὁ Πορφυρογέννητος, εἰ καὶ μηδὲν ἐπίβουλον ἐβουλεύσατο, μήθ' ὅπλα καθ' αἵματος συγγενοῦς ἐνεδύσατο, ἀλλ' οὖν καὶ ἄλλαις προειληφυίαις οὐ μικραῖς ὑποψίαις πολλὴν προσέθεσαν τὴν ῥοπὴν ἐπελθόντα καὶ ταῦτα· καὶ τὰς τοῦ βασιλέως σφόδρα ἀνέῳξαν ἀκοὰς ἐς ὑποδοχὴν τῶν διαβολῶν, ὁπόσαι παραπεπήγασι ταῖς ἀταμιεύτοις φιλοτιμίαις.

V. Sed ad institutum redeundum est. Agebat tum Porphyrogenitus in Lydia recentibus nuptiis lætus, et eas spes concipiebat quibus vita humana

Ε'. Ἀλλ' ἐπανιτέον τὸν λόγον. Ἦν μὲν γὰρ τηνικαῦτα τὰς διατριβὰς ποιούμενος ὁ Πορφυρογέννητος περὶ Λυδίαν τοῖς τε νέοις ἀγαλλόμενος γάμοις καὶ

Variorum notæ

(59) Supple ἑαυτόν. Vide adnotata ad pag. 5, B Boivin.

μακραῖς ἄνθῶν ταῖς ἐλπίσι τοῦ βίου. Ἠγάγετο γὰρ πρὸ βραχέος ἑαυτῷ γυναῖκα τῶν Ῥαοὺλ θυγατέρων τὴν ψυχῆς καὶ σώματος κάλλος ἀρίστην ἐς τριακοστὸν ἤδη τῆς ἡλικίας χρόνον ἐγγίζων αὐτός· ὅτε καὶ τῷ νεῷ τοῦ Στουδίου (60) λαμπρὸν ἐπιθεὶς τὸν ὄροφον (ἠρήμωται γὰρ ὁ χῶρος ἐκεῖνος παρὰ Λατίνων καὶ μηλόβοτος ἦν ἐκ πολλοῦ), ἔπειτα στεῤῥὸν περιήγαγε φραγμὸν καὶ περίβολον, καὶ πολλοῖς τοῖς ἀναλώμασιν εἰς μοναζόντων κατέστησεν ἀσκητήριον, οὐδὲν ἢ μικρὰ τοῦ παλαιοῦ χαρακτῆρος ἀποδέον ἐκείνου. Ἐπεὶ δὲ τέως (61) περὶ τὸ Νύμφαιον τῆς Λυδίας ἐτύγχανε τὰς διατριβὰς μετὰ τῆς συζύγου ποιούμενος καὶ διαβολαὶ κατ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ ἀδελφὸν λάθρα ἀνηνέχθησαν, ἔδοξε τῷ βασιλεῖ διαβῆναι πρὸς ἕω· τῷ μὲν φαινομένῳ πραγμάτων ἄλλων ἐκεῖθεν καλούντων αὐτόν· τῇ δ' ἀληθείᾳ πρὶν αἰσθέσθαι τὸν ἀδελφὸν ἀψοφητὶ συμπεσεῖν καὶ χειρώσασθαι· ὃ δὴ καὶ γεγένηται. Καὶ κρατεῖται μὲν οὑτωσὶ τὴν ταχίστην ὁ Πορφυρογέννητος· κρατοῦνται δὲ καὶ ὅσοι γνησίως ὡμίλουν αὐτῷ, ὧν προὔχων ὑπῆρχε τὰ μάλιστα καὶ πλούτῳ καὶ γένει καὶ στρατηγίαις περιβόητος Μιχαὴλ ὁ Στρατηγόπουλος. Αὐτοὶ μὲν οὖν ἐν δεσμωτηρίοις καθείργνυνται, ὁ δὲ πᾶς πλοῦτος αὐτῶν εἰς τὸ βασιλικὸν συγκομίζεται ταμιεῖον.

A maxime florescit. Nam paulo ante uxorem duxerat unam ex Raulis filiabus, quæ et corporis et animi pulchritudine reliquis præstabat, cum ipse ad minum ætatis tricesimum jam accederet; quo etiam tempore splendidum tectum Studii templo addidit (locus enim is desolatus erat a Latinis et longo jam tempore oves pascebat), et firmo muri ambitu circumducto magnis impensis habitationi monachorum accommodavit ædificium, ut nihil aut parum a vetere forma differret. Cum autem tunc ad Nymphæum in Lydia cum uxore commoraretur, et clam apud fratrem delatus esset, visum est imperatori transire in Orientem, specie quidem, quod alia negotia eo vocarent, revera autem ut fratrem incautum nec opinantem sine strepitu opprimeret, B quod et accidit. Nam et Porphyrogenitus celerrime comprehenditur; comprehenduntur et ejus intimi, quorum princeps fuit et opibus et genere et rebus gestis celebris **191** Michael Strategopulus. Ac ipsi quidem in carcerem compinguntur; omnes autem eorum opes in fiscum rediguntur.

## CAPUT VII.

*Tumultus publicus contra Athanasium. Irarum causa. Athanasius secedit. De excommunicationis sententia manu ejus clanculum scripta. Ut a pueris inventa sit. Quos motus excitaverit. Athanasii fama imminuta. Ut is apud imperatorem se excusaverit. Veniam dat et petit. De Joanne Sozopolitano. Eo patriarcha, monachi improbi respirant. Michael Andronici filius diademate ornatur.*

Α'. Μετ' οὐ πολὺ (62) δ' ἐκεῖθεν ἐπανιόντι τῷ βασιλεῖ παραίτησιν ἔγγραφον δίδωσιν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, τέταρτον ἤδη διανύων ἐνιαυτὸν ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. [P. 117] Ἡ δ' αἰτία πάντων ὁ θόρυβος ἦν ἀρχιερέων καὶ μοναζόντων καὶ λαϊκῶν φέρειν ἐπιπλέον μὴ δυναμένων τὴν ἐκείνου πνευματικὴν σκυθρωπότητα, καὶ διαλοιδορουμένων αὐτῷ ὑπ' ὀδόντα μὲν καὶ λάθρα πρῶτον, ἐκκεκαλυμμένως δ' ἔπειτ' καὶ πλὴν σκηνῆς καὶ προσωπείου καὶ ὅσον οὐδέπω διαῤῥήξειν μελλόντων αὐτὸν, εἰ τῶν θρόνων ἐπιπλέον ἀντέχοιτο. Ἤλπιζε μὲν οὖν ὁ πατριάρχης βοήθειαν ἕξειν παρὰ τοῦ βασιλέως, ὥστε τοὺς λοιδοροῦντας ἀμύνασθαι· ἐπεὶ δ' ἄπιστα τὰ τῶν ἐλπίδων οὐκ οἶδ' ὅπως εὕρισκε, ζητεῖ καὶ λαμβάνει τοὺς ἀπαθῆ διαφυλάξοντας ἔκ γε τῆς τοῦ πλήθους ὁρμῆς καὶ διασώσοντας εἰς τὸ περὶ τὸν Ξηρόλοφον (63) ἀσκητήριον αὐτοῦ.

I. Non multo autem post inde reverso imperatori C scriptam resignationem offert Athanasius patriarcha, quartum jam annum eo sacerdotio fungens, cujus causa erat omnium pontificum et monachorum et laicorum tumultus, spiritualem illius rigorem non ferentium, eique principio clam et tacito murmure, post etiam aperte et absque larva maledicentium; qui eum jamjam discerpturi videbantur, ni solio cederet. Sperabat ille quidem se imperatoris ope conviciatores ulturum; deinde spe nescio quomodo frustratus petit atque impetrat satellites, per quos ab impetu plebis servatus in monasterium suum circa Xerolophum incolumis reducatur.

Β'. Συνέβη μέντοι (64), πρὶν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἐκεῖσε, πρᾶγμά τι διὰ τὴν τοῦ θρόνου στέρησιν πεπραχέναι σφόδρα τῆς αὐτῷ προσηκούσης ἀνάξιον καταστάσεως· χάρτην γὰρ εἰληφὼς γράμμασιν ἰδίοις ἐκτίθησιν ἐπιτίμιον (65) ἀφορισμοῦ κατὰ

D II. Cæterum ille, antequam eo migraret, dolore ademptæ dignitatis rem fecit plane indignam gravitate quæ eum virum decebat. Charta enim sumpta, propria manu excommunicationis sententiam scripsit in quoscunque sive principes, sive pontifices,

## Variorum notæ.

(60) De qua æde egimus in *Constantinop. Christ.* lib. IV, sect. 4, n. 15. DUCANG.

(61) Pachymer. lib. VIII, cap. 18. DUCANG.

(62) Pachymer. lib. VIII, cap. 13, 14, 15, 16, 21, 22, 23, 24. DUCANG. — *Παραίτησιν ἔγγραφον δίδωσιν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος.* Pachymer. lib. II, cap. 24. Obiter notandum, ut Gregoras in Athanasium valde propensus fuit, ita Pachymerem ab eodem alienissimum fuisse. BOIVIN.

(63) Ita lib. VII, cap. 5, 20. De Xerolopho egimus multis in *Constantinop. Christ.* lib. I, cap. 25, n. 9. Quod vero illud fuerit monasterium circa Xerolophum fateor me nescire. Perperam interpres *in monasterium suum Xerolophum* vertit, cum *circa Xerolophum* vertere debuisset, uti reposuimus. Pachymeres habet, ἐν τῇ ἰδίᾳ μονῇ, quod quidem monasterium ab illo constructum fuerat; ut Phranzes lib. I, cap. 9, tradit. Is enim in monte Gano antea commoratus fuerat, ut iidem Pachymeres cap. 13, et Phranzes lib. I, cap. 7, tradunt. DUCANG.

(64) Quæ sequuntur inde usque ad sectionem IV, deerant in libris editis; exstant autem in codice Regio. BOIVIN.

(65) Exstat in Codice Regio, olim Telleriano,

sive alios sacerdotali ordini ascriptos; item in omnes tum nobiles, tum plebeios, per quos non concessum sibi fuisset patriarchalem thronum nonnisi cum vita relinquere. Eam vero chartam conchbarum testis involutam in rimam quamdam injecit unius e parietibus **192** maximi templi. Ibi charta illa per annum integrum latuit. Deinde a pueris, qui avium nidos per foramina quæritabant, reperta est de improviso conchis inclusa. Statim sanctæ Sophiæ clero ostenditur; ostenditur imperatori. Tum re inde in famæ tubas recepta omnium aures circumsonant: omnes ira incenduntur, ac fortasse irruptione facta hominem discerpsissent, nisi huic malo occurrens imperator eorum impetum repressisset.

III. Magnum hoc probrum Athanasio fuit: hoc linguas eorum qui illi patrocinabantur compressit. Nam ejusmodi pœnæ ad terrorem ut plurimum excogitatæ fuerunt a sacris ministris, quasi virga quædam correctrix in eos qui divina non satis reverenter tractaturi essent. Ideo scilicet peccantibus pœnam irrogant sapientes judices, ut eos incusso metu a peccando deterreant; clanculum autem pro illis preces Deo ardentes fundunt, ne forte illos a Deo separatos mors repentina invadat, diaboloque et ejus angelis transmittat. Id vero quod tum ab Athanasio fiebat erat prorsus huic rationi contrarium. Itaque id, cum alienum visum esset a sapientium instituto, in maximam reprehensionem virum adduxit. Ac imperator quidem, missa Athanasio charta supra dicta, causam illius facinoris sciscitabatur, humane ac benigne ejus temeritatem coarguens simulque exprobrans illi animum illiberalem et inhumanum. Ille vero, pœnitentia mollito ingenio, pusillum animum causabatur ac tristitiam suam. Quæcunque autem sic fierent, **193** ea dicebat ipso veritatis judicio irrita esse. Veniam itaque et dedit et dari sibi petiit. Atque ita quod præter omnium opinionem factum erat, tanquam scena ac fabula evanui

IV. Erat autem quidam habitum monasticum gerens, nomine Joannes, qui olim ducta uxore liberos susceperat, eaque amissa cucullum ipse quoque induerat; vir jam ætate provectus, natura ad virtutem optime compositus ob morum simplicitatem, Græcarum litterarum plane rudis, recens Sozopoli in urbem profectus. Is decreto imperatoris et sacri collegii suffragiis patriarchalem sedem occupat: sub quo monachi male morati res suas e tempestate ac naufragio in tutum portum pervenisse, et hiemem in ver commutatam putabant. Is M chae-

A πάντων ὁμοῦ βασιλέων τε καὶ ἀρχιερέων καὶ ὅσοι τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου καὶ ὅσοι τῶν ἐν τέλει καὶ ὅσοι τοῦ δήμου, ὅτι μὴ συνεχώρησαν συναποθεῖναι τοῖς θρόνοις τὸν βίον· ὃν δὴ καὶ ὀστράκοις τισὶν ἐνειλήσας (66) ὀπῇ τινι τοίχου τῶν τοῦ μεγίστου νεὼ φέρων ἐμβέβληκε. Διετέλεσε μέντοι κρυπτόμενος οὗτος ὁ χάρτης ἐκεῖ ὅλον ἐνιαυτόν. Ἔπειτα μειρακίοις τισὶ νεοττιὰς ἐν ταῖς ὀπαῖς ἐρευνῶσιν ὀρνίθων τινῶν ἀπροσδοκήτως εὑρίσκεται δεδεμένος ὀστράκοις· εἶτα ἐμφανίζεται τῷ κλήρῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· ἐμφανίζεται τῷ βασιλεῖ. Ἐκεῖθεν οἱ τῆς φήμης ἀπολαβόντες κώδωνες πάντων περιηχοῦσι τὰς ἀκοάς· πρὸς ὀργὴν ἐκκάονται πάντες· καὶ τάχ' ἂν διεσπάραξαν ἐπιδραμόντες τὸν ἄνθρωπον, εἰ μὴ φθάσας ὁ βασιλεὺς ἀνεχαίτισε τὴν ὁρμήν.

B Γ'. Τοῦτο τοίνυν προσῆψε τὸν μῶμον Ἀθανασίῳ· καὶ ἅμα τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ λαλούντων τὰς γλώσσας συνέστειλε. Τὰ γὰρ ἐπιτίμια ταῦτα ἀπειλῆς χάριν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς ἱερωμένοις ἐπινενόηται, ὥσπερ τις ῥάβδος παιδευτικὴ κατὰ τῶν μὴ σεμνῶς τοῖς θείοις χρωμένων. [P. 118] Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ φανερῶς μὲν ἐπιτιμῶσι τοῖς ἁμαρτάνουσιν οἱ κρίνειν εἰδότες ὀρθῶς, ἵν' ἐκφοβήσαντες ἀποστήσωσι τῆς κακίας· κατόπιν δ' ὑπὲρ αὐτῶν θερμὰς ἀναφέρουσι τῷ Θεῷ τὰς εὐχὰς, μή πως ἐξαίφνης ὁ θάνατος κεχωρισμένους λαβὼν τοῦ Θεοῦ παραπέμψῃ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Τὸ δὲ νῦν πεπραγμένον Ἀθανασίῳ ἅπαν ἦν τοὐναντίον. Διὸ καὶ τοῦ τῶν εὐλαβῶν δόγματος δόξαν ἀλλότριον μέμψιν μεγίστην προσῆψε τἀνδρί. Ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς ἀποστείλας Ἀθανασίῳ C τὸν χάρτην τὴν αἰτίαν ἠρώτα τοῦ δράματος, ἡμέρως καὶ φιλανθρώπως τῆς προπετείας αὐτοῦ καθαπτόμενος καὶ ἅμα προσονειδίζων τὸ τῆς γνώμης μικροφυὲς καὶ ἀφιλάνθρωπον· ὁ δὲ μεταμέλῳ συντήξας τὸ ἦθος μικροψυχίαν ᾐτιᾶτο καὶ λύπην. Τὰ δ' οὕτω γινόμενά φησι καὶ λεγόμενα ἄκυρα κεῖσθαι τῇ κρίσει τῆς ἀληθείας. Διὸ δὴ καὶ συγχώρησιν ἐδίδου τε καὶ ἔζητει· καὶ οὕτω καθάπερ σκηνὴ καὶ δρᾶμα τὸ παρὰ δόξαν πραχθὲν διελύετο.

Δ'. Ἦν δέ τις μοναδικὸν περικείμενος σχῆμα, ὄνομα Ἰωάννης, πάλαι μὲν γυναικὶ συζυγεὶς καὶ παίδων πατὴρ καταστὰς, ἔπειτα θανάτῳ ταύτην ἀποβαλὼν τὸ μοναδικὸν καὶ αὐτὸς ὑποδὺς τριβώνιον, τῷ χρόνῳ τέως προβεβηκὼς, ἀρεταῖς φυσικῶς προσD ῳκειωμένος διὰ τῆς τῶν τρόπων ἁπλότητος, Ἑλληνικῆς παιδείας πάμπαν ἀμέτοχος, ἐκ Σωζοπόλεως εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἄρτι ἐπιδεδημηκώς. Οὗτος γνώμῃ βασιλικῇ καὶ ψήφῳ τῆς ἱερατικῆς συνόδου τὸν πατριαρχικὸν διαδέχεται θρόνον· ἐφ' οὗ καὶ τὰ πράγματα ἔδοξε τοῖς τῶν μοναχῶν κακοτρόποις ἐκ

Variorum notæ.

inter opuscula Athanasii, παραίτησις τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ, quam ex illa charta descriptam fuisse arguit ipsa verborum formula, quæ tamen in multis diversa est ab ea, quæ exstat apud Pachymerem. In Codice Regio sic legitur: Τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἷς αὐτὸς οἶδε κρίμασι, τὴν φροντίδα δεξάμενοι, κ. τ. λ. *Reliqua vide inter Athanasii opera de quibus supra.* EDIT.—Cum hac formula conferat lector, si tanti est, eam, quæ exstat apud Pachymerem lib. II, cap. 23. BOIVIN.

(66) Pachymeres ait δυσὶν ἐκπώμασιν ἐμβαλὼν, quod Possinus interpretatur, *vasis duobus testeis inclusit.* Vox Græca ὄστρακον utrumque significat, et *concham* et *testam.* Ego ut de *concharum testis* dictum accepi. BOIVIN.

ζάλης καὶ κλύδωνος εἰς εὐδίαν ἐληλυθέναι καὶ ἀπὸ χειμῶνος εἰς ἔαρ. Οὗτος καὶ τῷ τοῦ βασιλέως υἱῷ Μιχαὴλ (67) τὸ βασιλικὸν περιτίθησι στέφος.

A lem Andronici filium imperatorio diademate ornavit.

## CAPUT VIII.

*Italus et Armenus affinitatem imperatoris ambiunt per legatos. Italus cur non auditus. Metochites et Glycys, qui et quales viri. Eunt in insulam Cyprum legati de affinitate. Re infecta in Armeniam proficiscuntur. Suum illud iter Glycys descripsit. Maria regis Armeniæ soror Byzantium adducitur. Turci Romanos fines populantur. Philanthropenus et Libadarius in Asiam mittuntur. Eorum elogium. Philanthropeno omnia prospere succedunt. Multi ad illum se adjungunt. Libadarius eum suspectum habet. Cretenses transfugæ ipsum hortantur ad defectionem. Philanthropenus hæsitat. Consentit. Imperii insignia non admittit. Ejus defectio nuntiatur Libadario et imperatori. Philanthropenus imprudens Libadarium imparatum omittit. Theodorum imperatoris fratrem invadit. Libadarius pecuniam et militares copias cogit. In Lydia castrametatur. Cretenses pecunia corrupti Philanthropenum ei vinctum tradunt. Libadarius capto insultat. Visum adimit. Notatur ut insolens et crudelis.*

[P. 119] Α'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ (68) διαπρεσβεύεται πρὸς βασιλέα πρῶτον μὲν ὁ τῆς Ἰταλίας ῥὴξ θυγατέρα ἔχων (69) ἐκ γυναικὸς, ἣν θυγατέρα φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσε Βαλδουίνου τοῦ ἐξωσθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· διαπρεσβεύεται δὲ περὶ κήδους αὐτῆς τε καὶ τοῦ νέου βασιλέως Μιχαήλ. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ κατόπιν διαπρεσβεύεται καὶ ὁ τῆς περὶ τὴν Κιλικίαν Ἀρμενίας ῥὴξ ἀδελφὴν ὑπὲρ τὰ τρισκαίδεκα ἔχων ἔτη τὴν ἡλικίαν ἀνύουσαν. Ἐπεὶ δ' ἡ τοῦ τῆς Ἰταλίας ῥηγὸς παραθεωρεῖται πρεσβεία διὰ τὰ ὑπὲρ τὸ προσῆκον ζητήματα, ἐκλέγονται λοιπὸν εἰς πρεσβείαν (70) οἱ κρείττους τῶν τηνικαῦτα σοφῶν, ὅ τε Μετοχίτης Θεόδωρος καὶ ὁ Γλυκὺς Ἰωάννης· ὁ μὲν λογοθέτης ὢν τηνικαῦτα τῶν οἰκειακῶν (71)· ὁ δὲ λογοθέτης τοῦ δρόμου· ἐκλέγονται δ' οὗτοι μὴ μόνον δι' ἣν τῶν πραγμάτων ἐτύγχανον ἔχοντες πεῖραν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολλῷ τῶν ἄλλων προέχειν συνέσεως ἐμβριθείᾳ καὶ σοφίας περιουσίᾳ, ὅση τε περὶ τὰ θεῖά τε καὶ ἡμέτερα δόγματα καὶ ὅση περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἠσχόληται. Τοιούτους γὰρ εἶναι ἀνάγκη τοὺς πρὸς ὑπερόρια πρεσβεύοντας ἔθνη, ἵνα πανταχόθεν οὑτωσὶ τὴν γλῶτταν ἔχοντες ὡπλισμένην κἂν ταῖς διαλέξεσιν ἀριστεύωσιν, ὁποῖαί ποτ' ἂν εἶεν. Οἳ δὴ καὶ νεῶν ταχυναυτουσῶν ἐπιβάντες ναυστολοῦσιν εἰς Κύπρον τὰ πρῶτα. Ἦν γὰρ κἀκεῖθεν ἰὼν λόγος μικρῷ πρότερον περὶ τοιούτου κήδους εἰς βασιλέα. Ἐπεὶ δὲ συχνὸν διατρίψασι χρόνον ἐνταῦθα μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῖς ἀπηντήκει τὰ ἐκ Κύπρου σκέμματα, ἀποβάντες ἐκεῖθεν κατέπλευσαν ἐς Αἰγάς· πόλις δὲ αὕτη παράλιος ὑπὲρ τὸν Κιλίκιον αὐλῶνα (72) κειμένη περὶ κόλπον τὸν Ἰσσικόν.

I. Hoc tempore legatos ad imperatorem mittit primum Italiæ rex, qui filiam habebat ex muliere, B quam supra diximus filiam fuisse Balduini, ejus qui Constantinopoli pulsus fuerat : mittit, inquam, legatos acturos de filiæ suæ nuptiis cum juniore imperatore Michaele. Post simili ratione rex Armeniæ, ejus quæ Ciliciæ finitima est, sororem per legatos offert, annos natam plus tredecim. Sed cum regis Italiæ legatio, propterea quod ea postulabat quæ concedi non debebant, repudiata esset, legati deliguntur ejus ætatis doctissimi viri, Theodorus Metochites et Joannes Glycys, quorum **194** alter logotheta rei privatæ, alter logotheta cursus publici tunc erat, non eo tantum quia rerum usum habebant, sed etiam quia prudentia doctrinæque copia longe aliis præstabant, nec solum in sacris ac nostris disciplinis, sed et in Græcis, id est pro- C fanis, litteris versatissimi erant. Tales enim eos esse opus est, qui legati ad exteras nationes proficiscuntur, ut linguam ex omni parte instructam habentes in quovis disputationum genere palmam obtineant. Expeditis igitur navibus conscensis primum ad Cyprum applicant. Nam paulo ante inde etiam de tali affinitate cum imperatore actum erat. Ubi cum diu commorati non ea invenirent Cypri consilia, quibus delectarentur, inde digressi Ægas appellunt, quæ maritima urbs est ultra Ciliciam vallem, ad Issicum sinum sita.

Β'. Ὁπόσα μέντοι τούτοις εἴτε χαλεπὰ εἴτε ῥᾳστώνης γέμοντα καὶ τρυφῆς συνηντήκει κατά τε τὸν ἔκπλουν κατά τε τὸν πλοῦν κατά τε τοὺς περί-

II. Quæ autem his sive aspera sive facilia et jucunda acciderint cum abirent, cum navigarent, D cum insulas circumirent et portus intrarent, et ut

### Variorum notæ.

(67) Pachymer. lib. IX, cap. 1. DUCANG.

(68) Idem Pachymer. lib. VIII, cap. 18, lib. IX, cap. 1. DUCANG.

(69) Hæc male cohærent, ac quidpiam deest in iis verbis, quæ rectius expressit Pachymer. lib. VIII, cap. 18, ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βαλδουΐνου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Καρούλου Αἰκατερίνα etc. Nempe offerebatur Michaeli Catharina, filia Philippi, Balduini imp. filii ex Beatrice, filia Caroli I, Siciliæ regis, atque sic vertimus, cum interpres vertisset, *qui filiam e Balduini filia, quem Constantinopoli pulsum fuisse supra ostendi, susceperat, eam novo imperatori* etc. DUCANG. — Nusquam dixit Gregoras filiam Balduini nupsisse Italiæ regi. At idem dixit, Caroli regis filiam nupsisse Balduini filio, lib. IV, cap. 5, sect. 5, item lib. V, cap. 1, sect. 1. Ducangius deesse aliquid putat. Probabilius est Gregoram lapsu memoriæ hallucinatum. BOIVIN.

(70) Pachymer. lib. IX, cap. 5. DUCANG.

(71) Interpres : *alter domesticus, alter dromi logotheta*. Emendavimus, *alter logotheta rei privatæ, alter logotheta cursus publici*. At Pachymer. d. d. cap. 5, Theodorum Metochitem λογοθέτην τῶν ἀγελῶν, Glycyn vero ἐπὶ τῶν δεήσεων fuisse scribit, de quibus quidem dignitatibus egimus in *Gloss. med. Græcit.* DUCANG.

(72) *Aulon* sitne proprium nomen, an angustas Ciliciæ fauces sic appellet, dubito. Pachymerius αὐλῶνα locum quemdam inter Dyrrhachium et Brundusium sic appellare videtur. WOLFIUS.

totam legationem confecerint, alterius legati Joannis Glyceos facundissimi viri liber, in quo omnia et singula enarrantur, pulcherrime et evidentissime volenti cuique declarabit, præclaro sane stylo scriptus et eruditorum hominum quorumlibet admiratione dignus. Mihi vero non propositum est singulis immorari, qui multarum et variarum rerum historiam scribere institui. Quare ad alia pergendum. Ægis **195** digressi per itinera et mansiones diurnas nescio quot ad eum locum pervenerunt, in quo rex domicilium habebat; ubi dies complures commorati ex sententia omnia confecerunt, quæ ab imperatore in mandatis acceperant, et quæ ipsi suopte ingenio excogitarant. Ac ne sim verbosior, Maria regis sorore accepta redeunt, eamque imperatori sponsam adducunt.

A πλους [P. 120] καὶ κατάπλους τῶν νήσων καὶ τῶν λιμένων καὶ ὅπως ἅπασαν ἐξετέλεσαν τὴν πρεσβείαν, ἡ πάντα διεξιοῦσα καθέκαστα βίβλος δηλώσει τοῖς βουλομένοις κάλλιστα καὶ σαφέστατα, ἣν ἡ μεγίστη γλῶσσα θατέρου τῶν πρέσβεων, Ἰωάννου φημὶ τοῦ Γλυκέος (73), διέξεισι γενναιότατα καὶ ὡς ἂν πᾶς τις θαυμάσειεν ἐλλόγιμος ἄνθρωπος. Ἐμοὶ δ' οὐ πρὸς ἀνάγκης ὂν τοῖς καθέκαστα ἐνδιατρίβειν, πραγμάτων πολλῶν καὶ ποικίλων ἱστορίαν προθεμένῳ διεξιέναι, πρὸς τὰ ἑξῆς τρεπτέον τῆς ὑποθέσεως. Ἄραντες οὖν ἐξ Αἰγῶν ὁδοιπορίαις καὶ σταθμοῖς ἡμερησίοις ὁσοισδηποτοῦν ἥκουσιν ὅπη τὴν δίαιταν ὁ ῥὴξ ἐποιεῖτο. Ἔνθα δὲ πολλὰς διατετριφόσιν ἡμέρας πάντα διηνυκέναι σφίσι καλῶς ἐξεγένετο, ὅσα τε πρὸς βασιλέως ἦν ἐντεταλμένα αὐτοῖς καὶ ὅσα
B διανοίαις ἰδίαις οἴκοθεν ξυνῆκαν αὐτοί. Καὶ ἵνα τὰ πολλὰ παραδράμωμεν, Μαρίαν (74) ἐκεῖθεν ἀνειληφότες τὴν τοῦ ῥηγὸς ἀδελφὴν ἐπανήκουσι νύμφην τῷ βασιλεῖ κομίζοντες.

III. Cæterum Porphyrogenito et Strategopulo in vincula conjectis, ut dictum est, viris bellicosissimis, qui magnis præliis et imperatoriis artibus Turcos abigebant, et Romanis finibus facile arcebant (fines autem Romani eo tempore erant loca orientalia Mæandro adjacentia), impune jam et nullo prohibente omnia ultra fluvium hostes populabantur, et ipsum fluvium cum multitudine innumerabili transgrediebantur. Qua necessitate compulsus imperator, ex reliquis optimatibus Romanis delectu habito, mittere aliquem ad periclitantes Asiæ provincias et urbes tuendas instituit. Erat autem tum vir imperandi arte et rei militaris scientia instructus, Alexius Philanthropenus, dignitate pincerna, in ipso juventutis flore constitutus, qui occasionem ostentandæ præclaræ indolis suæ exspectabat. Hunc imperator, datis quot opus erat legionibus, in Orientem ablegat: unaque cum eo mittit Libadarium protovestiaritem, virum provectæ ætatis, gnarum imperandi et profundo mentis sinu velut fertilis sulci ubere fruentem, **196** ut hic Ionicas urbes gubernaret; pincerna vero ulteriores omnes. Exiguo igitur tempore Philanthropenus in bellis Turcicis magnus evasit, materiam nacta virtute ejus, veluti fomitem flamma vehemente. Erat enim et liberalissimus et humanissimus erga inferiores, quod præclarum ducibus viaticum est ad victorias et triumphos. Proinde ex animi sententia omnia illi succedebant, neque quidquam eum frustrabatur. Cum autem Turci illinc a Scythis fugarentur, hinc a pincerna everterentur, necessario plerique finitimorum leniorem ingressi viam cum uxoribus et liberis ad pincernam confugiebant, non tam hostem tergis in-

Γ'. Ἐπεὶ δὲ τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ Στρατηγοπούλου κρατηθέντων, ὡς εἴρηται, ἀνδρῶν τὰ πολέμια μάλα κρατίστων καὶ μάχαις μεγάλαις καὶ στρατηγικαῖς ἐμπειρίαις ῥᾷστα τοὺς Τούρκους ανασοβούντων καὶ ἀποτρεπομένων ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν ὁρίων (ταῦτα δ' ἦν τὰ πρὸς ἕω τότε τοῦ Μαιάνδρου χωρία), κατὰ πολλὴν ἤδη τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν τά τε ἐπέκεινα τοῦ Μαιάνδρου λῄζονται πάντα, διαβαίνουσι δ' ἔτι καὶ αὐτὸν ἤδη τὸν Μαίανδρον εἰς πλῆθος ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον οἱ πολέμιοι· ὃ δὴ καὶ
C πρὸς ἀνάγκας ἄγει τὸν βασιλέα τοὺς λειπομένους ἀρίστους Ῥωμαίων ἐπισκεψάμενον ἐκλέξασθαί τε καὶ πέμψαι τὸν βοηθήσοντα ταῖς παρὰ τὴν Ἀσίαν κινδυνευούσαις Ῥωμαίων χώραις καὶ πόλεσιν. Ἦν δὲ τότε στρατηγικὸς ἀνὴρ (75) καὶ δεινὸς τὰ πολέμια Ἀλέξιος ὁ Φιλανθρωπηνὸς, πιγκέρνης ἀξίωμα ὢν, ἐν ταῖς ἀκμαῖς ἤδη τῆς νεότητος ἀνθῶν καὶ καιρὸν περιμένων ἐπιδείξασθαι τὴν περὶ αὐτὸν φιλοτιμίαν τῆς φύσεως. Τούτῳ ὁπόσα ἐχρῆν ὁ βασιλεὺς στρατεύματα δοὺς ἐκπέμπει πρὸς ἕω· συνεκπέμπει δ' ἐπὶ τούτῳ καὶ Λιβαδάριον τὸν πρωτοβεστιαρίτην, ἄνδρα γηραιὸν καὶ στρατηγικὸν καὶ βαθεῖαν αὔλακα (76), φάναι, διὰ φρενὸς καρπούμενον, ἵν' οὗτος μὲν διέπῃ τὰς περὶ τὴν Ἰωνίαν πόλεις (77), ὁ δὲ πιγκέρνης τὰς ἐπέκεινα πάσας. Ἔδοξε τοίνυν
D ἐν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ μέγας γενέσθαι κατὰ τὰς μάχας τῶν Τούρκων ὁ Φιλανθρωπηνὸς, καθάπερ ὕλης ἐπιτυχοῦσα φλὸξ ἰσχυρά. Ἦν γὰρ καὶ φιλοδωρότατος ὁ ἀνὴρ καὶ ἄλλως κοινωνικὸν τὸ ἦθος τοῖς ὑπ' αὐτὸν παρεχόμενος· ὃ δὴ κράτιστον ἐφόδιον τοῖς στρατηγοῦσιν εἰς νίκας καὶ τρόπαια. Ὅθεν καὶ ἔρρει εὐθὺ τοῦ σκοποῦ τὰ πάντα τῆς τύχης αὐτῷ· καὶ ἦν οὐδὲν ὃ μὴ κατὰ βούλησιν ἀπάντων ἦν· ὥστε καὶ διωκόμενοι (78) μὲν ἐκεῖθεν παρὰ τῶν Σκυθῶν οἱ Τούρ-

Variorum notæ.

(73) Utinam Joannis Glycys, quem facundissimum virum vocat Gregoras, superesset legationis istius narratio. DUCANG.

(74) Pachymer. lib. IX, cap. 5, 6. Illa porro Ricta vocabatur, quam Græci Xenen et Mariam vocarunt, Aythonis II, regis Armeniæ, soror, Leonis II filia. Vide stemma Palæologorum. DUCANG.

(75) Pachymer. lib. IX, cap. 9. DUCANG.

(76) Æschyl. in Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. BOIVIN.

(77) Præerat Philanthropenus Asiæ Minori, Lydiæ et Celbiano usque ad mare: Libadarius vero provinciis circa Neocastra. Pachymer. ibid. DUCANG.

(78) Pachymer. lib. IX, cap. 10, 14. DUCANG.

κοι, ἀνατρεπόμενοι δ' ἐντεῦθεν [P. 121] παρὰ τοῦ πιγκέρνη, τὴν κουφοτέραν ἐξ ἀνάγκης οἱ πλείους τῶν ὁμορούντων ἐβάδιζον καὶ ἅμα γυναιξί τε καὶ τέκνοις ηὐτομόλουν πρὸς τὸν πιγκέρνην, οὐ τοσοῦτον δεδιότες τοὺς κατὰ νώτων κειμένους ἐχθρούς, ὅσον οἷά τισιν ἴυγξιν ἑλκόμενοι ταῖς τοῦ πιγκέρνη δεξιώσεσι καὶ φιλοδωρίαις· ὡς ἐν βραχεῖ μεγάλην κἀκ τούτων γενέσθαι μοῖραν τῷ τούτου στρατῷ.

A hærentem metuentes, quam pincernæ benignitate et munificentia quasi quibusdam illecebris tracti ac deliniti; ut et horum magnus numerus ad illius exercitum accederet.

Δ'. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔδει ἀνακεκρᾶσθαι τοῖς λυπηροῖς τὰ ἡδέα καὶ τρίτον πίθον ἥκιστά φασιν Ἑλλήνων παῖδες ἐν Διὸς (79) εἶναι κακῶν ἀμιγῆ, ἱλαρὰ μὲν καὶ τούτῳ δείκνυσιν ἡ τύχη τὰ πρόθυρα καὶ πλήρη χαρᾶς· μεστὸν δ' ὅλον τὸν οἶκον κακῶν ἀναῤῥήγνυσι κατ' αὐτοῦ. Ὁρῶντι γὰρ τῷ Λιβαδαρίῳ τὴν τύχην ἐξ οὐρίας ἑπομένην τοῖς τοῦ πιγκέρνη πράγμασι δειλίας καὶ ὑποψίας ὑποτρέχουσι λογισμοί. Ἐδεδίει γάρ, μὴ φρονήσας ὑπὲρ τὸ μέτριον ὁ πιγκέρνης κἄπειτα τῷ καιρῷ καὶ τῇ τύχῃ συμμάχῳ χρησάμενος ἐς ἀποστασίαν καὶ τυραννίδα χωρήσῃ, καὶ κινδυνεύσῃ πρῶτος αὐτὸς ἀντιστράτηγος ὤν. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τέλει ὑπεψιθύριζον· καὶ ἦν τοῦτο βασκανία τις, ὡς εἰπεῖν, ἐν σπαργάνοις ἔτι κειμένη καὶ γάλαξιν, ἢ ὥσπερ ἄνθραξ ἐν σποδιᾷ τὸ ζώπυρον κρύπτων. Ἀλλ' οὐκ ἐλελήθει τοῦτο τοὺς Κρῆτας (80), οἳ πάντα ἦσαν αὐτοὶ τῷ πιγκέρνῃ, ἀφ' οὗ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἄραντες ἐκ τῆς Κρήτης ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτόν. Τιμῆς τε γὰρ ἀπέλαυον πάνυ πολλῆς παρ' αὐτοῦ καὶ τῶν πάνυ πλησιαζόντων ἦσαν οἱ πρῶτοι, οὐ μόνον αὐτῷ παρασπίζοντες, ἀλλ' ὥσπερ καὶ παραδυναστεύοντες. Ἃ δὴ πάντα πρὸς ἀλάστορα γνώμην αὐτοὺς ἐξοκεῖλαι παρέπεισαν· καὶ οὐκ ἤθελον ἔτι μένειν ἐν τῷ καθεστῶτι, ἀλλ' ὑπέρτερα πολλῷ τῆς ἑαυτῶν ἀξίας καὶ τύχης ἐφρόνησαν. Στάδιον γάρ, ὡς εἰπεῖν, καθορᾶται καὶ βάσανος ἀκριβὴς ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς, ὁπόσα κατὰ χρόνον εὐτυχήματα φύεται παρὰ τοσοῦτον ἐς ὕβρεως ὄγκον ὑψοῦντα τοὺς ἄφρονας, παρόσον τοῖς εὖ φρονοῦσι βεβηκυίας γνώμης βεβηκότα φέρει τρυγῶντα πολλαχόθεν τὸν ἔπαινον. Ἐπεί γε μὲν ἠκηκόεισαν καὶ αὐτοὶ τὰ περὶ τοῦ πιγκέρνη ψιθυριζόμενα, φόρτον εἰσάγουσι λογισμῶν χαλεπῶν ἐς τὴν καρδίαν τἀνδρός, οὐχ ὡς ἦν τὰ τοῦ πράγματος ἀπαγγέλλοντες, ἀλλ' οἷον ἐκ μυίας δημιουργοῦντες ἐλέφαντα, καὶ ἐπὶ τούτοις πείθειν ἐπιχειροῦσι τάχιστα πρὸς ἀποστασίαν χωρῆσαι, πρὶν παθεῖν ἃ πρὸ βραχέος οἱ δυστυχεῖς πεπόνθασιν ἄνδρες ἐκεῖνοι, τοὺς περὶ τὸν Στρατηγόπουλον λέγω καὶ τὸν Πορφυρογέννητον.

IV. Sed cum tristia lætis admiscenda essent, ac tertium dolium Græci nullis malis mistum in Jovis aula esse negent, lætum quidem vestibulum et amœnitatis plenum huic fortuna ostendit, sed domum totam refertam malis in eum effudit. Nam cum ei Libadarius omnia prospere succedere videret, timere et suspicari aliquid cœpit. Verebatur enim, ne prosperis fortunæ flatibus pincerna elatus defectionem et tyrannidem spectaret, **197** et B primus ipse velut æmulus potestatis plecteretur. Idem multi etiam e proceribus susurrabant. Sed invidia hæc erat in cunis adhuc jacens, latensque, ut ita dicam, et quasi quidam fomes sub cineribus ignem celans. Neque vero id latebat Cretenses, qui apud pincernam primum gratiæ et auctoritatis locum obtinebant, ex quo cum uxoribus et liberis ad eum e Creta se contulerant. Nam in magno honore apud illum erant, et principatum inter intimos habebant: nec in acie tantum illius latera claudebant, sed et in potestatis quamdam communionem veniebant. Quæ res animos illorum depravarunt, et ut sorte sua non contenti majora suo captu suaque conditione concupiscerent, impulerunt. C Etenim prosperis quamdoque successibus, veluti palæstra quadam certoque examine, hominum animos explorari cernimus; quibus si sint minime sani tantum insolentiæ cumulum addunt secundæ res, quantam et quam stabilem iisdem si sani sint constantiæ et gravitatis laudem undecunque afferunt. Nam cum et ipsi ea quæ de pincerna murmurabantur accepissent, magnum onus curarum molestissimarum ejus viri animo injiciunt, rem non ita uti erat renuntiando, sed quasi elephantum e musca faciendo, conanturque ei persuadere, ut primo quoque tempore deficiat, priusquam eadem patiatur, quæ paulo ante miseri illi Strategopolus et Porphyrogenitus experti fuissent.

Ε'. Ταῦτα πρὸς ταραχὴν ἐξιστῶσι τὸν ἄνδρα καὶ ὥσπερ εἰς μεταίχμιον φέρουσι λογισμῶν ἀμφιβόλων, ἑκατέρωθεν ἄλλα ἐπ' ἄλλοις συχνὰ ἐπαντλούντων τὰ τοῦ τοιοῦδε κλύδωνος κύματα. [P. 122] Καὶ πρὶν διὰ θατέρου βουλεύματος ἰέναι αὐτόν, θάτερον ἀντεπῄει καὶ σύγχυσίς τις ἅμα κατὰ τὸ συνεχὲς καὶ κυκεὼν ἠγείρετο λογισμῶν ἀνομοίων. Οἷς γάρ ἐστι συνειδέναι σφαλεῖσί σφισιν αὐτοῖς ἐφ' ὁτῳοῦν δήποτε πράγ-

D V. His ille commovetur, **198** in medio veluti conflictu incertarum deliberationum constitutus, et istius quasi procellæ alternis fluctibus oppressus. Itaque unum consilium ingresso alterum statim subit; ac in ejus animo diversarum cogitationum confusa quædam pugna tumultuosusque æstus excitatur. Nam qui delictorum quacunque in re sibi conscii sunt, iis si, ut par est, aliquid imminet mali, præsciis imminet et

Variorum notæ.

(79) Alter codex perperam habebat, πόθον ἐκ Διός. Figmentum exstat in Homeri Iliade. Wolfius.

(80) Scribit Pachymer. lib. IX, cap. 8, extr. multos e Creta insula Latinis, seu Venetis, illis imperantibus, propter illorum intolerandam dominationem, patria relicta, ad imperatorem transiisse: et ab eo locis suæ ditionis ac pensionibus donatos fidam Romanis seu Græcis, in bellis operam præstitisse. Vide *Gloss. med. Græcit.* in v. Πάροικοι. Ducange.

exspectantibus ex eo tempore quo deliquerunt : A quibus si non aliud, ipsa tamen præscientia calamitatem nonnihil levat. Contra, quos mala præter exspectationem opprimunt nullius peccati sibi conscios, quo pati illa meruerint, hos non mirum est obstupescere et extra sese quodammodo rapi. Tandem post longos cogitationum conflictus defectionis auctores vincunt. Ac initio quidem pincerna edicit, ne in exercitu nomini imperatoris de more acclametur. Quamobrem Cretenses non parvo inde momento adjuti vim illi inferunt, et quamprimum imperatoriis insignibus uti jubent ad confirmandos suorum animos. « Consilia hujusmodi, inquiunt, ipsa res sequi statim debet : neque quidquam est omnium, quod parem ingenii et manus promptitu- B dinem et adeo ardens studium flagitet. Sin tempus terere vis, militum animos suspensos atque ambiguos facis, in ipso rerum discrimine fluctuantes, et incerti eventus exspectatione trepidos. Neque ipse potes **199** effugere, quin ab iis statim prodendus sis. » Hæc ille audiens negligebat, haud scio reine magnitudine territus, an aliquid secreti animo meditatus, id credo exspectans ut Libadarium in primis subigeret.

ματι, ἣν ἐπίωσιν ὅσα εἰκὸς τῶν δεινῶν, προειδόσιν ἔπεισι καὶ πάλαι καραδοκήσασιν, ἐξότου δὴ καὶ σφαλῆναι ξυνεπεπτώκει· οἷς εἰ μή τι ἄλλο, τὸ γοῦν προμαθεῖν λάθρα πως ὑφαιρεῖται τοῦ πάθους τὴν ἀκμήν. Ὅσοις δὲ τοὐναντίον ἀπροσδοκήτως ἔπεισι τὰ χείρω, μὴ συνειδόσιν ἑαυτοῖς μηδὲν τῶν ὅσα πρόξενα σφῶν καθεστᾶσιν, ἐπιεικῶς ἐκπλήττειν εἴωθε καὶ σφῶν αὐτῶν ἐξίστασθαι. Ἀλλὰ μετὰ πολλὰς τῶν λογισμῶν τὰς παλαίστρας νικῶσιν οἱ τὰ τῆς ἀποστασίας ὑποτιθέμενοι. Καὶ σιωπὴν ἐπὶ τοῦ στρατοῦ τῆς τῶν βασιλικῶν ὀνομάτων εὐφημίας ὁ πιγκέρνης προστάττει τὰ πρῶτα. Διὸ καὶ ῥοπῆς οὐ μικρᾶς οἱ Κρῆτες δραξάμενοι καὶ βίαν ἐπάγουσιν, ἤδη διεγείροντες τὴν ταχίστην καὶ τοῖς τῆς βασιλείας σύμβολοις χρήσασθαι καὶ στηρίξαι τῶν ἑπομένων τὰς γνώμας. « Τὰ γὰρ τοιαῦτα τῶν βουλευμάτων κατ' ἴχνος, » φασίν, « ἑπομένην ἔχειν χρεὼν καὶ τὴν πρᾶξιν· καὶ οὐδὲν οὕτω τῶν πάντων ἕτερον ὀξύτητα γνώμης ὁμοῦ καὶ χειρὸς ἀπαιτεῖ καὶ φλέγουσαν ὥσπερ σπουδήν. Εἰ δ' ὑπερτίθεσθαι βούλει τὸν χρόνον, τάς τε ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν μετεώρους ποιεῖς καὶ ἀμφιβόλους καὶ ὥσπερ ἐπὶ ξυροῦ ταλαντεύεις τὰς γνώμας αὐτῶν, τὴν τοῦ μέλλοντος ἀδηλίαν πολλὰ δεδιότων, καὶ αὐτὸς, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ἂν φθάνοις προδεδομένος ὢν ὑπὸ τῶν τοιούτων. » Ὁ δ' ἀκούων ἠμέλει, οὐκ οἶδ' ὁπότερον, εἴτε τὸν ὄγκον τοῦ πράγματος δειλιῶν, εἴτ' ἄλλο διανοούμενος τέως ἀπόῤῥητον, οἶμαι περιμένων χειρώσασθαι τὸν Λιβαδάριον πρότερον.

VI. Hoc rerum statu celeres nuntii ad Libadarium et imperatorem perferuntur, confusionem et dissipationem rerum atque adeo ipsius imperii nuntiantes. Quibus imperator ex improviso auditis C ita perturbatus est, ut totam ejus prudentiam profundus quidam mœror penitus absorberet. Tamen fretus conscientia suæ erga Deum pietatis, et quia sciebat nullam se huic rei causam præbuisse, quietus mansit : non arma, non tela, non auxiliarium exercituum legiones quærere constituit, sed omnem spem in sanctissima Dei Genitrice et Servatore Christo collocavit, nihil non ab ejus potentia pendere sciens, sed occultis illius providentiæ rationibus gubernari, et ad eum finem tendere omnia, quem ille præscripsisset. Hanc ejus animi contritionem intuitus Dominus pincernæ consilia subvertit, veluti ademptis onerariæ navi gubernaculis. Atque hic cum Libadarium adhuc imparatum primo impetu aggredi debuisset, Theodorum impe- D ratoris fratrem invasit, qui et ipse tum illis fere locis in Lydia versabatur. Is enim non suspectus imperatori liberalissime **200** ab illo tractabatur, et ubi libitum erat ad arbitrium suum vivebat. Ex quo enim fratrem comprehensum esse cognorat, moderatius esse vivendum intelligebat : abjectisque dignitatis suæ debitis insignibus, privati habitu utebatur. Quibus de causis multum et sincere ab imperatore diligebatur. Hunc igitur pincerna invadit et comprehendit, ne ad illum imperatorio nomine ornatum alicui accurrerent, conflatoque

ϛ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἀγγελίαι φοιτῶσιν ὀξεῖαι παρά τε τὸν Λιβαδάριον παρά τε τὸν βασιλέα, σύγχυσιν καὶ μερισμὸν διακηρύττουσαι τῶν τε πραγμάτων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς. Τὸν μὲν οὖν βασιλέα τὸ τῆς ἀκοῆς αἰφνίδιον σφοδρῶς ἐθορύβησε, καὶ οἷον εἰπεῖν λύπης πυθμένες ὅλους ἐξ ἐῤῥόφησαν τούτου τοὺς λογισμούς. Ὅμως τῇ πρὸς Θεὸν εὐσεβείᾳ τοῦ συνειδότος θαῤῥῶν καὶ τῷ μηδεμίαν αἰτίαν τῇ τοιᾷδε παρασχηκέναι ὑποθέσει ἔμεινε κατὰ χώραν, μήτε πρὸς ὅπλα βλέψας καὶ βέλη, μήτε πρὸς στρατευμάτων συμμαχούσας φάλαγγας· ἀλλ' ὅλας εἰς τὴν ὑπέραγνον Θεομήτορα τὰς ἐλπίδας ἀναρτήσας καὶ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν, εἰδὼς ὡς οὐκ ἔστιν οὐδὲν ὃ μὴ τῆς ἐκείνου χειρὸς ἐξῆπται, ἀλλὰ πάντα προνοίας ἐκεῖθεν ἀπόῤῥητοι βόσκουσι λόγοι, ὅπερ ἂν βούλοιτο τέλος ἐκεῖνος ἑκάστοις τῶν πραγμάτων ἐπάγειν. Τὴν δὴ τοιαύτην αὐτοῦ συντριβὴν τῆς ψυχῆς ἐπιβλέψας ὁ Κύριος ἔσφηλε τὰ τοῦ πιγκέρνη σκέμματα, καθάπερ φορτίδος νεὼς τοὺς ἰθύνοντας ἀφελόμενος οἴακας· καὶ ἀντὶ τοῦ Λιβαδαρίῳ ἐπιθέσθαι κατὰ τὴν πρώτην ἔφοδον ἀπαρασκεύῳ ἔτι τυγχάνοντι, ὁ δὲ Θεοδώρῳ (81) τῷ τοῦ βασιλέως ἐπέθετο ἀδελφῷ ἐκεῖ που περὶ τὴν Λυδίαν [P. 123] καὶ αὐτῷ διατρίβοντι τότε. Ἀνύποπτος γὰρ ἦν οὗτος τῷ βασιλεῖ καὶ πολλῆς ἐκείνου τῆς εὐμενείας ἀπέλαυε καὶ διὰ τοῦτο διέτριβεν ὅπῃ καὶ ὅπως ἐβούλετο. Ἀφ' οὗ γὰρ εἶδε κατασχεθέντα τὸν ἀδελφὸν, συνῆκεν ὡς καλὸν τὸ μετριώτερον φέρειν τὴν τύχην· καὶ ῥίψας τὰ ὀφειλόμενα τῆς ἀξίας σύμβολα ἰδιωτικοῖς καὶ αὐτὸς ἐχρῆτο

Variorum notæ

(81) Vide *Famil. Byzant.* pag. 234. DUCANG.

ἐνδύμασι. Διὸ καὶ πολλὴν ἐκαρποῦτο καὶ καθαρὰν A τὴν τοῦ βασιλέως εὐμένειαν. Τοῦτον οὖν ἐπελθὼν κατέσχεν ὁ πιγκέρνης, ὡς μὴ βασιλείας ὄνομα τούτῳ περικειμένῳ προστρέχωσί τινες κἀντεῦθεν σύστημα γένηται στρατοπέδου καὶ γένηταί οἱ τουτὶ τῆς προθέσεως οὐκ ἐλάχιστον κώλυμα.

inde exercitu rei a se inceptæ non minimum obstaient.

Ζ΄. Ἀλλ' ἐλελήθει σκιὰν (82) ἀντ' ἀληθείας κρατῶν. Ὁ γὰρ πρωτοβεστιαρίτης Λιβαδάριος τὴν περὶ τὰ πάρεργα ταῦτα τοῦ πιγκέρνη ἀσχολίαν καιρὸν ἴδιον ἡγησάμενος πεμφθέντα παρὰ τῆς ἄνωθεν δεξιᾶς ἐν οὕτω βιαίᾳ καὶ ὀξέως ἀνταγωνιζομένῃ πραγμάτων ῥοπῇ πάντα κινεῖ χρήματα, καὶ πάντα τὴν ταχίστην συναγείρει στρατὸν ἔκ τε τῆς παραλίου τῆς Ἰωνίας ἔκ τε τῆς μεσογαίου καὶ, συνελόντι φάναι, πανταχόθεν. Τὸν ἴδιον γὰρ ἐξαργυρισάμενος πλοῦτον, καὶ ὅσοι περὶ αὐτὴν πλουτοῦντες ἐτύγχανον, καὶ πρός γε ἔτι ἐκ τῆς Φιλαδελφείας πλεῖστα B βασιλικὰ μεταστειλάμενος χρήματα, ἄφθονα πάντα προὐτίθει χορηγῶν τῷ στρατῷ, μείζους ἔτι προστιθεὶς καὶ τὰς ἐπαγγελίας καὶ ἡδίους ποιῶν ταῖς ἐλπίσιν αὐτούς· ὡς πρὶν ἢ δέκα ἐξήκειν ἡμέρας (83), μετὰ βαρείας ἐλθόντα δυνάμεως κατὰ μέσην τὴν Λυδῶν χώραν πήξασθαι τὸ στρατόπεδον κἀκεῖ βρίθουσιν ὅπλοις τὴν ἔφοδον ἐκδέχεσθαι τοῦ πιγκέρνη. Ὁ δ' ἀνυσιμώτατον ἔδοξε τῇ τοῦ Λιβαδαρίου σπουδῇ καὶ τὸ πᾶν ἐν βραχεῖ κατεπράξατο· εἰδὼς γὰρ ὡς μάλιστα πάντων οἱ Κρῆτες παρασπίζουσι τῷ πιγκέρνῃ καὶ τῶν ἐγγυτάτω τούτῳ κυκλούντων εἰσὶ, λάθρα πέμψας χρήματά τε δώσειν αὐτὸς ὑπισχνεῖται πάμπολλα, καὶ λαμπρὰς τὰς τιμὰς προξενῆσαι παρὰ τοῦ βασιλέως αὐτοῖς, ἢν τὸν πιγκέρνην ἀπολαβόντες δέσμιον παραδῶσιν αὐτῷ συρ- C ῥηγνυμένων ἤδη τῶν στρατοπέδων. Οἱ δὴ καὶ πάλαι δυσχεραίνοντες πρὸς τὴν ἐς τὰ παρόντα σκέμματα βραδυτῆτα καὶ μέλλησιν τοῦ πιγκέρνη καὶ ἄλλως τὴν τῶν πραγμάτων τύχην ἀντιστρατευομένην ὁρῶντες αὐτῷ κλίνουσι πρὸς τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὸ πᾶν αὐτοὶ κατασκευάζουσιν ἔπειτα δρᾶμα μεταξὺ τοῦ πολέμου. Καὶ οὕτως αὐτός τε παραδίδοται δέσμιος, καὶ τὸ πᾶν ἐν βραχεῖ καταλύεται τούτου στρατόπεδον.

VII. Sed haud animadvertit, se umbram omisso captare corpore. Nam protovestiarites Libadarius, pincernæ in supervacaneis istis occupationem sibi peropportunam ratus, et divinitus oblatam occasionem in tam violento et subito adversarum rerum motu amplexus, omnem pecuniam contrahit, omnes copias summa festinatione tum e maritimis Ioniæ locis, tum ex mediterraneis, denique undecunque in unum conducit. Suis enim opibus eorumque quos secum habebat divitum in argentum redactis, atque etiam pecuniæ imperatoriæ magna vi e Philadelphia arcessita, exercitui abunde omnia suppeditabat, majora etiam pollicens et spe alacriores reddens. Quo factum ut priusquam decem exirent dies, cum magnis copiis in media Lydia castrametaretur, et ibi pincernæ impetum validis viribus exciperet. Jam ad perficienda ea quæ Libadarius cupiebat efficacissimum illud visum est, quod et **201** totum negotium cito confecit. Nam cum sciret Cretenses maxime pincernam in acie tueri, ac circa illum proximos conglobari, clam cum illis egit, maximamque pecuniam daturum et apud imperatorem illustres dignitates eis impetraturum se promisit, si postquam exercitus confligere cœpissent, pincernam vinctum sibi traderent. Qui cum jam pridem illius cunctationem et moras in præsenti instituto moleste ferrent, et alioqui fortunam ejus conatibus adversari viderent, pollicitationes admittunt, et inter pugnandum totam fabulam peragunt. Sic et ipse vinctus traditur, et brevi totus ejus exercitus dissipatur.

Η΄. Ἐπεὶ δὲ τῷ πρωτοβεστιαρίτῃ Λιβαδαρίῳ κατὰ γνώμην ἀπηντήκει τὰ πράγματα καὶ πέρας εἶχε τούτῳ χρηστὸν, ὁ δὲ οὐ μετριάζουσαν ἔρριψε τὴν ὀφρὺν πρὸς τὸν ἡττηθέντα, οὐδ' ᾐδέσθη τὴν τύχην τἀνδρὸς, οὐδ' ἀνθρωπίνως προσηνέχθη τοῖς πράγμασιν· ἀλλ' ἐν νῷ λαβὼν τὸ τοῦ βασιλέως πρὸς τὰς κολάσεις [P. 121] ἀκίνητον, καὶ δείσας μὴ φιλανθρωπίας ὁ δέσμιος τύχῃ, ἀπελθὼν μετὰ τρίτην ἀπὸ τῆς κατασχέσεως ἡμέραν ἀφαιρεῖται τῶν ὀφθαλμῶν αὐ- D τοῦ τὰς αὐγάς (84). Οὕτω πικρὸς καὶ λιθίνην αὐχῶν τὴν καρδίαν ἐφάνη περὶ τὸν δυστυχήσαντα ἄνθρωπον. Φιλεῖ γὰρ ἐς ἀπόνοιαν ῥᾷστα χωρεῖν τὸ ἀνθρώ-

VIII. Protovestiarites autem Libadarius, cum negotium sententia confecisset et ad felicem exitum perduxisset, non mediocri fastu victo insultavit, nec fortunam viri reveritus, nec humaniter successibus suis usus. Sed imperatoris clementia considerata, qui ad decernenda supplicia difficillime moveretur, et metuens ne captivus veniam impetraret, tertia postquam eum ceperat die visum illi ademit. Adeo acerbus et saxeus in hominem calamitosum fuit. Solet enim humana mens facillime de statu dimoveri, nisi rationis ductu regatur, quæ inconstantem fortunæ temeritatem certo modera-

## Variorum notæ.

(82) Pachymer. lib. x, cap. 10, 11, 12, 13. DUCANG.

(83) Videtur deesse τὸν βασιλέα, *imperatorem in Lydia castrametaturum*. WOLFIUS. *Ὡς πρὶν ἢ δέκα ἐξήκειν ἡμέρας*, etc. Interpretatus sum, *Quo factum ut priusquam decem exirent dies*. Wolfius ita interpretabatur quasi scriptum esset, ὡς πρὶν ἢ δέκα ἐξήκειν ἡμέρας μετὰ βαρείας ἐλθὼν δυνάμεως..... πήξεται τὸ στρατόπεδον. BOIVIN.

(84) Fortasse non eruit illi oculos, sed candente lamina propius admota visum ademit, ut Manuel Comnenus Dandulo Veneto fecisse fertur. WOLFIUS. — *Ἀφαιρεῖται τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὰς αὐγάς*. Anno mundi 6805,*) Christi 1296 exeunte. Vide adnotata infra lib. VIII, cap. 12, sect. 2. BOIVIN.

*) Ἔτει ςωε΄ ἐτυφλώθη ὁ πιγκέρνης· καὶ ι΄ ἐξώκισεν ἡ ἀνατολή· καὶ ιε΄ ἦλθεν ὁ Ῥεχάφουρτ. Cod. Reg. 2452, fol. 2. V. mod. pag. BOIVIN.

nine coerceat. Nam in pugna quidem et acie quidquid egeris, excusationem habet, cum circumstantium negotiorum mole ratio opprimitur, **202** cum manus velut ebriæ sunt, nec mens adest, quæ eas regat et rebus gerendis præsit. Verum cum pericula ipsa jam propulsata sunt, cum libera voluntas tempus ad consultandum habet, re perpensa, certo animi judicio manum armare eique jus omne permittere, id vero animum vitiosum arguit, si quid secus quam oportet committatur.

A πινον, ὁπότε μὴ λόγον ἡνίοχον ἔχοι ἐμμελῶς ἀναστέλλοντα τὴν τῆς τύχης ἀστάθμητον περιπέτειαν. Τὰ γὰρ ἐν πολέμῳ καὶ μάχῃ γινόμενα, ὁποῖά ποτ' ἂν ᾖ, συγγνώμην ἔχει τῷ πεπραχότι, περιστατουμένου τότε τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς χειρὸς οἱονεὶ μεθυούσης καὶ λόγον οὐκ ἐχούσης χειραγωγὸν καὶ πρύτανιν τῶν πραττομένων. Τῆς δ' ἀκμῆς τῶν δεινῶν παυσαμένης καὶ καιρὸν ἤδη τῆς προαιρέσεως εἰληφυίας μετὰ στάθμης τινὸς καὶ κρίσεως τὰς τῶν πράξεων ἀρχὰς παρέχεσθαι τῇ χειρὶ, μοχθηρίαν γνώμης κατηγορεῖ τοῦ πράξαντος, εἴ τι μὴ κατὰ τὸ προσῆκον γίγνοιτο.

## CAPUT IX.

*Terræ motus. Multæ ædes labefactæ. Michaelis archangeli statua dejecta. Quis illam primum erexerat. Quis lapsum restituit. Moritur Joannes Trapezuntis imperator. Alexius filius ei succedit. Eudocia vidua Byzantium venit. Crali nubere recusat. Cralis inconstantia erga uxores. Imperator filiam suam Simonidem ei despondet. Thessalonicam conveniunt. Porphyrogenitus fratrem vinctus sequitur. Obsides dati a Crale. De Sphendostlavi sorore et de Cutrule. Simonis quinquennis a sponso quadragenario abducitur.*

I. Sub hoc tempus terræ motus maximus fuit, quo multæ magnæ ædes, multa etiam et magna templa partim corruerunt, partim dehiscentibus muris labefacta sunt. Corruit et Michaelis archangeli statua, quam Michael Palæologus ante ædem SS. Apostolorum, cum Constantinopolin recepisset, columnæ imposuerat. Eamdem autem deinde filius ejus Andronicus imperator eodem habitu refecit et erexit.

II. Insecuta æstate Eudocia imperatoris soror Trapezunte in Urbem venit, marito ejus Joanne Lazo mortuo. Venit autem cum filio suo juniore. Nam primogenitum Alexium ad paternum imperium administrandum domi reliquerat. Eudociæ nuptias Crales Serviæ per legatos ambiebat, ut perpetuum fœdus cum Romanis sanciret. Erat enim potens, neque unquam Romanam rem turbare desistebat, partim occupando urbes, partim agros populando. Ea res in magnam dubitationem imperatorem adduxit, primum quod Cralis amicitiam magni faciebat: deinde quod **203** soror Eudocia illius conjugium abominabatur, et ne primoribus quidem auribus vocem eorum qui de illo loquerentur admittebat: tertio, quod quartum esset illud quod peteret conjugium. Nam cum prima uxore, Blachiæ principis filia, per annos aliquot vixerat; deinde ea in patriam remissa, sororem uxoris fratris sui, monastico prius habitu detracto, duxerat uxorem. Cum autem Triballorum Ecclesia illegitimis illis nuptiis diutius adversaretur, longo post tempore et illam ablegaverat, et Bulgariæ principis Sphen-

B Α'. Κατὰ τοῦτον μέντοι τὸν χρόνον συνέβη γενέσθαι σεισμὸν (85) τῶν πάνυ μεγίστων, ὑφ' οὗ πολλαὶ μὲν τῶν μεγάλων οἰκιῶν, πολλοὶ δὲ τῶν μεγάλων νεῶν οἱ μὲν ἐπεπτώκεισαν, οἱ δὲ διεῤῥάγησαν. Ἐπεπτώκει δὲ καὶ ὃν πρὸ τοῦ νεὼ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐπὶ κίονος ἔστησε τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ ἀνδριάντα Μιχαὴλ βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος, ὁπότε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγκρατὴς ἐγεγόνει· ὃν αὖθις Ἀνδρόνικος βασιλεὺς, ὁ ἐκείνου παῖς, ὡς εἶχε σχήματος, ἐπεσκεύασέ τε καὶ ἀνεστήλωσε.

Β'. Κατὰ δὲ τὸ ἐπιὸν θέρος (86) ἧκεν ἐκ Τραπεζοῦντος εἰς Κωνσταντινούπολιν Εὐδοκία ἡ τοῦ βασιλέως ἀδελφὴ, θανόντος ἐκεῖ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Ἰωάννου τοῦ Λαζοῦ (87)· ἧκε δὲ μετὰ τοῦ δευτέρου ταύτης παιδός. Τὸν γὰρ πρῶτον Ἀλέξιον ἐκεῖ C καταλείπει, τὴν πατρικὴν περιέπειν ἀρχήν. Ταύτην δὴ τὴν Εὐδοκίαν πέμψας ὁ Κράλης Σερβίας ἐζήτει γυναῖκα λαβεῖν, ἵν' αἰωνιζούσας ποιήσῃ πρὸς Ῥωμαίους σπονδάς. Ἰσχυρὸς γὰρ ἦν καὶ οὐ διέλιπε τὰ Ῥωμαίων ἀεὶ συγχέων πράγματα καὶ πόλεις καὶ χώρας τὰς μὲν αἱρῶν, τὰς δὲ ληϊζόμενος. Τοῦτο πολλαπλῆ μεριζομένην τῷ βασιλεῖ τὴν ἀπορίαν ἤνεγκε· πρῶτον μὲν, ὅτι περὶ πλείονος τὴν τοῦ Κράλη φιλίαν ἐτίθετο· [P. 125] δεύτερον, ὅτι καὶ τὴν ἐκείνου συνάφειαν ἀποτρόπαιον ἡγεῖτο ἡ τοῦ βασιλέως ἀδελφὴ Εὐδοκία, καὶ οὐδ' ἄκροις ὠσὶν ἀκούειν ἠνείχετο τῶν λεγόντων· τρίτον, ὅτι καὶ τέταρτον ἦν ὅπερ ᾔτει συνοικέσιον. Τῇ γὰρ πρώτῃ, θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας (88) ἄρχοντος οὔσῃ, χρόνους τινὰς συνοικήσας εἶτα αὐτὴν μὲν ἀπέπεμψεν D εἰς τὴν θρεψαμένην· ἠγάγετο δὲ τὴν γυναικαδέλφην τοῦ αὐταδέλφου (89) τὸ μοναχικὸν αὐτὴν περιδύσας

### Variorum notæ.

(85) Quem cœpisse Kalendis Junii scribit Pachymeres lib. IX, cap. 15, ac in Asia maxime grassatum, ubi multa oppida ac ædes, in Urbe vero, præter templum Sanctorum omnium, S. Michaelis statua ænea, cum alia Michaelis imp. urbis simulacrum eidem S. Archangelo offerentis, magnam labem passæ sunt. DUCANG.

(86) Pachymer. lib. IX, cap. 30, 31, 32. DUCANG.

(87) Seu, τῶν Λαζῶν ἀρχηγοῦ, ut habet Pachym. l. III, c. 29. *Lazi* iidem sunt qui et *Colchi*. BOIVIN.

(88) Quam *Valachiam* hodie vocant, Turci *Iflakiam*, veteres vero Daorum, vel Davorum regionem, ut scribit Leunclavius in priore *Onomastico Turcico*. Vide stemma regum Serviæ in *Familiis Dalmaticis*. DUCANG.

(89) *Sororem uxoris fratris sui.... duxerat uxorem.* Ita vertendum, non *uxoris sororem, fratris sui uxorem duxit*, ut Wolfius reddiderat. BOIVIN.

πρότερον σχῆμα. Εἶτα τῆς τῶν Τριβαλλῶν Ἐκκλη- A σίας ἀνθισταμένης ἐπιπολὺ πρὸς τὸ παράνομον, ἐκπέμπει καὶ ταύτην μετὰ πολὺν τὸν χρόνον. Ἄγεται δὲ τὴν ἀδελφὴν τοῦ τῆς Βουλγαρίας ἄρχοντος Σφενδοσθλάβου (90), σύζυγον τρίτην αὐτήν. Ἐπαιδοποίησε δὲ μετ' οὐδεμιᾶς τῶν τριῶν. Ἤδη δὲ καὶ ταύτην ἀποστέρξας εὐγενεστέραν ἐζήτει συγγένειαν.

dosthlavi sive Wenceslavi sororem sibi junxerat, uxorem tertiam. Atque ex nulla harum trium uxorum liberos susceperat. Sed cum et hujus amor refrixisset, illustriorem affinitatem quærebat.

Γ'. Ἐπεὶ δ' ἡ μὲν Εὐδοκία τὴν ἐκείνου συνοίκησιν ὅλαις προθέσεσι τῆς ψυχῆς ἀπηρνεῖτο, ὁ δ' ἐκεῖθεν ἐμβριθῶς ἐπέκειτο ζητῶν οὐ μικρὰς προστιθεὶς καὶ τὰς ἀπειλάς, ἀναγκασθεὶς ὁ βασιλεὺς μηνύει τῷ Κράλῃ περὶ τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς Σιμωνίδος, πέμπτον] τῆς ἡλικίας ἀγούσης ἔτος (91), ἵν' ὑπ' ἐκείνῳ λαβόντι τρέφοιτο, μέχρις ἂν ἐς τὸν νομιζόμενον ἔλθῃ τοῦ γάμου χρόνον κἄπειτα εἴη σύζυγος αὐτῷ τοῦ λοιποῦ. Ἔαρος οὖν ἐπιστάντος ἄπεισιν ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς δεσποίνης ὁμοῦ καὶ B τῆς θυγατρὸς ἐς Θεσσαλονίκην, ἐπαγόμενος καὶ τὸν Πορφυρογέννητον δέσμιον, δέει τοῦ μὴ διαδρᾶναι συνεργίαις μητρικαῖς. Οὐ γὰρ διέλιπεν ἡ μήτηρ Θεωδώρα ἡ δέσποινα διηνεκῶς ὑπὲρ τοῦ παιδὸς ἀσχάλλουσα καὶ ζητοῦσα τὴν λύσιν αὐτοῦ.

III. Enimvero cum Eudocia matrimonium illud toto animo aversaretur, ille vero petitionem vehementer urgeret non parvis minis additis: coactus imperator illi de Simonide filia sua significat, quintum jam annum agente, ut ab illo domi accepta aleretur, donec ad nubilem ætatem perveniret, ac deinde conjux esset. Appetente igitur vere, imperator cum imperatrice et cum filia Thessalonicam proficiscitur, in vinculis etiam Porphyrogenitum adducens, veritus ne matris opera elaberetur. Nam mater Theodora imperatrix non desinebat quotidie ob filium quiritari et liberationem ejus flagitare.

Δ'. Ἥκει δ' ἐκεῖθεν καὶ ὁ Κράλης φέρων ὁμήρους τοὺς κατὰ γένος προὔχοντας υἱέας τῶν Τριβαλλῶν, φέρων δ' ὁμοῦ καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Σφενδοσθλάβου πρὸς πίστωσιν τῶν σπονδῶν. Ἣ δὴ καὶ μικρὸν ὕστερον πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν κομιζομένη μίγνυται σαρκικῶς Μιχαὴλ ὁ Κουτρούλης (92), ὃς τοῦ βασιλέως γενόμενος ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸς νῦν διετέλει χηρείαν ἄγων θανούσης ἐκείνης. Μίγνυται μὲν οὖν τῇ ῥηθείσῃ λάθρα τὸ πρῶτον, ἔπειτα καὶ σύζυγον ἄγεται νόμιμον ἐς τοὐμφανές. Καὶ ἵνα τἄν C μέσῳ συντέμω, στεῤῥὰς καὶ μάλα βεβαίας ὁ Κράλης τὰς σπονδὰς ποιησάμενος καὶ οἷαι κατὰ γνώμην ἦσαν τοῦ βασιλέως, ἐπάνεισι τὴν Σιμωνίδα λαβὼν βρέφος οὖσαν τεσσαρακοντούτης τυγχάνων αὐτὸς (93) καὶ τοῦ βασιλέως καὶ πενθεροῦ καθ' ἡλικίαν προήκων πέντε ἔτεσιν ἔγγιστα.

IV. Eodem **204** et Crales venit, obsides adducens secum principum Triballorum filios, item Sphendosthlavi sororem ad pacem confirmandam. Cum qua non multo post quam in urbem perducta erat, furtim consuevit Michael Cutrules, qui uxorem duxerat sororem imperatoris, eaque mortua viduus tunc erat. Cum ea, inquam, iste consuevit principio clam, deinde eamdem palam uxorem duxit. Et ut rem in pauca conferam, Crales fœdere sancito et probe ita ut imperator volebat firmato domum discedit, secumque Simonidem infantulam abducit, ipse quadragenarius, et socero quinque circiter annos natu major.

## CAPUT X.

*Alani a Scythis subacti legatos mittunt ad imperatorem. Eorum postulata et promissa. Andronicus Romanis diffisus; ad auxilia externa se convertit: quanto rei Romanæ damno. Alani cum uxoribus et liberis admissi. Acerbis exactionibus occasionem præbent. In Asiam transeunt Michaelis imperatoris ductu. Circa Magnesiam castrametantur. Turci eos observant. Inordinatos adoriuntur. In fugam vertunt. Imperator recipit se in urbem Magnesiam. Alani Christianorum agros populantur. Turci usque ad oram Lesbi progrediuntur.*

[P. 126] Α'. Κατὰ δὲ τὸ ἐπιὸν ἔτος (94) ἐς τὴν βασιλεύουσαν ἐπανήκοντι τῷ βασιλεῖ πέμπουσί τινες τῶν ὑπὲρ τὸν Ἴστρον Μασσαγετῶν λαθραίαν πρεσβείαν· Ἀλανοὺς ἡ κοινὴ τούτους καλεῖ διάλεκτος· οἳ δὴ καὶ Χριστιανοὶ τυγχάνοντες ἄνωθεν, ἔπειτα τῇ βιαίᾳ χειρὶ τῶν Σκυθῶν ὑπαχθέντες σώμασι μὲν D

I. Sequente anno aliqui Massagetæ ex iis qui ultra Istrum habitant (Alani vulgo dicuntur) clandestinam legationem ad imperatorem cum in Urbem rediret mittunt: qui cum jam inde antiquitus Christiani essent, postea a Scythis per vim subacti, corporibus inviti serviebant: animis vero deside-

### Variorum notæ.

(90) Sic eum appellasse Græcos existimo, quem nunc Wenceslaum dicunt. Wolfius. — Σφενδοσθλάβου. Qui Pachymeri non semel dicitur Ὀσφενδοθλάβος, quam vocem Latini per *Wenceslaus* vulgo efferunt. Vide stemma regum Bulgariæ. Ducang.

(91) Pachymeres lib. ix, cap. 31, Ἦν οὖν πάνυ ἀστεῖον τὸ θυγάτριον, οὔπω τὸν ἕκτον παραλλάττον ἐνιαυτόν. Anno proxime insecuto (qui fuit annus Christi 1299) eamdem Possinus octennem facit. Boivin.

(92) Michaelis Angeli Thessalonicensis imperatoris ex Theodora Petraliphа filius. Vide stemmata Palæologorum et Angelorum. Ducang.

(93) Possinus eam Simonidis profectionem confert in annum Chr. 1299, quo anno imperator Andronicus erat jam ipse quadragenarius. Itaque si, ut Gregoras ait, Crales gener socero Andronico quinque fere annis natu major fuit, oportet Cralem eo tempore annum ætatis fere quadragesimum quintum attigisse. Minus bene itaque et a Gregora quadragenarius, et a Possino prope quinquagenarius tum fuisse dicitur. Boivin.

(94) Pachymer. lib. x, cap. 16, 18, 19, 20, 22. Ducang.

rio libertatis tabescebant, et impios abominabantur. Petunt igitur locum sufficientem ad habitandum amplius decem millibus hominum, qui si imperatori placuisset cum omni familia migraturi essent; unaque strenuam operam se contra Turcos velle navare promittunt, qui auctis viribus totam Romanorum Asiam impune incursabant ac populabantur. Ea legatio **205** tam grata imperatori fuit, quam si divinitus missa totius Asiæ debellandæ spem afferret. Nam post illum Philanthropeni tumultum omnes sibi Romanos suspectos esse dicebat, ut nullum recte erga se affectum esse existimaret. Quapropter externa fœdera noctu atque interdiu somniabat : quod utinam non fecisset. Nam cum Romani omnes improbarentur, Romana res laborare cœpit, et in extremum discrimen est adducta, ut post explicabitur.

ἐδούλευσαν ἄκοντες, τὴν δὲ γνώμην αὐτονομίας ἀεὶ κατεβίβρωσκεν ἔφεσις καὶ τῶν ἀσεβῶν ἀλλοτρίωσις. Πέμπουσιν οὖν χῶρον ἀρκοῦντα ζητοῦντες εἰς οἴκησιν ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας αὐτῶν βουλομένων ἐλθεῖν πανοικὶ, εἴ γε βουλομένῳ εἴη καὶ βασιλεῖ, καὶ ἅμα συμμαχήσειν ὑπισχνούμενοι κατὰ τῶν Τούρκων ὅλαις χερσὶ, κραταιωθέντων ἤδη καὶ κατατρεχόντων ἀδεῶς καὶ πορθούντων ὅλην τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἀσίαν. Τῷ μὲν οὖν βασιλεῖ παρὰ τοσοῦτον ἐφάνη τὰ τῆς πρεσβείας καθ' ἡδονὴν, παρόσον ἂν εἰ θεόθεν ἐτύγχανε κατιοῦσα καὶ τὰ κατὰ πάσης Ἀσίας μνηστευομένη τρόπαια. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ συμβᾶσαν ἐκείνην σύγχυσιν πάντας ἔλεγεν ὑποπτεύειν Ῥωμαίους καὶ μηδένα νομίζειν ὀρθὴν πρὸς αὐτὸν διασώζειν ὑπόληψιν· διὸ καὶ συμμαχίας ὑπερορίους ὠνειροπόλει νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ὡς μὴ ὤφελεν. Ἀποδοκιμαζομένων γὰρ ἁπάντων Ῥωμαίων, τὰ Ῥωμαίων ἐνόσησε πράγματα καὶ πρὸς ἐσχατιὰς κατηνέχθη κινδύνων, ὡς ἔμπροσθεν δηλωθήσεται.

II. Cæterum legatione tam cupide accepta Massagetæ amplius decies mille cum uxoribus et liberis adveniunt. Cum autem eis et pecunia et equi et arma danda essent, ea partim ex imperatorio fisco dabantur, partim e militaribus partim e publicis privatisque pecuniis. Hinc multi et post alios alii proficiscebantur, qui tributa e provinciis colligerent, eaque publicani augebant : omnia arma, omnes equi cogebantur : perquirebantur pagi, urbes, ædes procerum, ædes militum, monasteria, populi, theatra, fora : et omnes dabant equos et pecunias inviti et lamentantes, non votis et bonis ominibus, sed lacrymis et diris novum exercitum prosequentes. Ex Europa in Asiam cum Michaele imperatore transgressi circa Magnesiam castra posuerunt. Turci vero initio, ut solent, in montes et saltus se receperunt, ut inde præsidiis locorum tuti copias hostium quantæ et quales essent specularentur, **206** scirentque an illi militarem in castris disciplinam observarent. Norant enim, famam multa quæ haud essent nuntiare, et in rebus augendis modum excedere. Itaque circumspiciebant, verumne esset quod ferebatur, non posse illos invadi : an vero dolis et insidiis Persicis circumveniendi et in fugam conjiciendi essent.

Β'. Τῆς μέντοι πρεσβείας οὕτως ἀσμένως δεχθείσης ἥκουσιν οἱ Μασσαγέται τέκνοις ἅμα καὶ γυναιξὶ χιλιάδες ὑπὲρ τὰς δέκα. Ἐπεὶ δὲ ἔδει χρήματα καὶ ἵππους καὶ ὅπλα τούτοις διδόναι, τὰ μὲν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου ἐδίδοντο, τὰ δ' ἐκ τῶν στρατιωτικῶν, τὰ δ' ἐκ τῶν κοινῶν καὶ ἰδιωτικῶν. Ἐντεῦθεν συχνοὶ καὶ ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ ἐξῄεσαν οἱ τὰς χώρας ἀργυρολογοῦντες· ηὖξον οἱ φορολόγοι τὰ τέλη· πᾶν ὅπλον καὶ πᾶς ἵππος ἠθροίζετο· ἠρευνῶντο κῶμαι, πόλεις, οἰκίαι τῶν μεγιστάνων, οἰκίαι τῶν ἐν στρατείαις κατειλεγμένων, ἀσκητήρια, δῆμοι (95), θέατρα, ἀγοραὶ, καὶ [P. 127] πάντες ἐδίδουν ἵππους καὶ χρήματα, ἄκοντές τε καὶ ὀλοφυρόμενοι, οὐκ εὐχὰς καὶ λόγους εὐφήμους, ἀλλὰ δάκρυα καὶ ἀρὰς παραπομποὺς ἐφοδίους τῷ νέῳ στρατῷ συνεκπέμποντες. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐς Ἀσίαν διαβαίνουσιν ἐξ Εὐρώπης ἅμα τῷ βασιλεῖ Μιχαὴλ, αὐτοὶ μὲν στρατοπεδεύουσι περὶ Μαγνησίαν· οἱ δὲ Τοῦρκοι τὰ πρῶτα περὶ τὰ ὄρη καὶ τὰς λόχμας ἀναχωροῦσι, τοῦτο δὴ τὸ σύνηθές σφισι ποιοῦντες, ἵν' ἐκεῖθεν αὐτοὶ ταῖς δυσχωρίαις φρουρούμενοι τὰ τούτων ὁρῶσι στρατεύματα ὁπόσα τε καὶ οἷα τυγχάνοιεν καὶ εἰ κατὰ στρατηγικὴν ἐμπειρίαν στρατοπεδεύοιεν. Ἴσασι γὰρ ὡς πολλὰ τῶν οὐκ ὄντων ἡ φήμη κομίζει ταῖς ἀκοαῖς ὑπὲρ τὸ προσῆκον τὰ πράγματα αὔξουσα· ὅθεν περιιόντες ἐσκόπουν, εἴτε κατὰ τὴν φήμην ἀνεπιχείρητα εἴη τὰ πρὸς αὐτοὺς, εἴτε χρὴ δόλοις καὶ λόχοις αὐτοὺς Περσικοῖς περιελθεῖν καὶ κατατροπώσασθαι.

III. Cum autem eos vidissent nullo ordine prædatum crebro exire (Romanos enim agros magis populabantur, quam si aperti essent hostes), bellicosissimi Turcorum consueto ordine et disciplina militari de montibus descendunt, initio paululum, deinde longius, ac subinde majore et confidentiore cum impetu : nec obscurum erat, eos castra imperatoris circumdaturos. Verum nostri ne prima quidem hostium aggressione tolerata paulatim pe-

Γ'. Ἐπεὶ δὲ ἴδοιεν τούτους ἀτάκτως ἐπὶ λείαν παρεξιόντας συχνά· καὶ γὰρ ἐλῄζοντο τὰ Ῥωμαίων αὐτοὶ μεῖζον ἢ κατ' ἐχθρὸν προφανῆ· παρακατίασι τῶν ὀρῶν οἱ μαχιμώτατοι μετὰ τῆς συνήθους σφῶν ἐς τὰ πολέμια τάξεως, μικρὸν μὲν πρῶτον, ἔπειτα πλεῖον· καὶ ἀεὶ μείζονι καὶ θαρραλεωτέρᾳ χρώμενοι τῇ ὁρμῇ τῆς ἐφόδου, δῆλοι ἦσαν τὰ τοῦ βασιλέως κυκλώσοντες στρατόπεδα. Ἀλλ' οὐκ ἐνέμειναν οὐδὲ τὴν πρώτην ἔφοδον τῶν βαρβάρων οἱ ἡμέτεροι,

Variorum notæ.

(95) *Populi* Wolfio. An potius *curiæ*? An *tribus*? δῆμοι quoque dicebantur *gradus Hippodromi*, in quibus sedere consueverant δῆμοι, seu factiones. Vide Glossarium med. Græcit. in v. Δῆμοι. BOIVIN.

ἀλλ' ἄραντες ἐκεῖθεν ἐπὶ πέδα ἀνεχώρουν καταμι- A χρὸν, κατόπιν τῶν βαρβάρων ἰόντων κἀκ τῶν ἐγγιστα παραστρατοπεδευόντων. Οὐ γὰρ ὡς εἶχον πλήθους ἑώρων τοὺς βαρβάρους οἱ ἡμέτεροι· ἀλλὰ ταυτὸν ἐπεπόνθεσαν ὑπὸ δειλίας, οἷον οἱ μεθύοντες ὑπὸ οἴνου, οἳ οὐ τὰ ὄντα κατὰ φύσιν ὁρῶσιν, ἀλλ' ἀνθ' ἑτέρων ἕτερα οἴονται βλέπειν ὑπὸ τῆς περὶ τὸν ἐγκέφαλον πλείστης ὑγρότητος κυματουμένης τῆς ὄψεως καὶ οἱονεὶ κολυμβώσης ἐς τὰ φαινόμενα πλημμελῶς. Τὰ γὰρ ἀδικίαν ἔχοντα προπορευομένην καὶ θράσος στρατόπεδα συγγενῆ φθορὰν αὐτόθεν καὶ κατάλυσιν ἐπιφέρονται· καὶ πρὶν τοὺς πολεμίους ἐπεισπεσεῖν, αὐτὰ πρότερον ὑπὸ δειλίας διατρέπονται, σφῶν αὐτῶν αὐτοὶ γινόμενοι πολέμιοι, τῆς δίκης ἄνωθεν κατὰ τὸ προσῆκον διδούσης τῶν B κρατουμένων τὰ τέλη. Οὐ γὰρ ἦν εἰκὸς κατορθῶσαί τι τοὺς ἀρὰς καὶ δάκρυα λαβόντας ἐφόδια πρὸς τὴν ἔξοδον. Ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς τοὺς Μασσαγέτας φυγῇ χρησαμένους ἰδὼν καὶ μὴ δυνάμενος μετ' ὀλίγων ἀντιστρατεύεσθαι τοῖς βαρβάροις, φέρων ἐμβέβληκεν ἑαυτὸν ἐς ἀσφαλέστατον φρούριον τὴν Μαγνησίαν τῆς συμφορᾶς τὸ τέλος ἀποσκοπῶν. Οἱ δὲ Μασσαγέται κατῆεσαν ἄχρι τοῦ Ἑλλησπόντου, πάντα ληϊζόμενοι τὰ Χριστιανῶν, κἀκεῖθεν ἐς Εὐρώπην διαπεραιοῦνται· ὥσπερ ἂν εἰ διὰ μόνον τουτὶ προσεκλήθησαν ἐκ Σκυθῶν, ἵνα τοῦ δέοντος πρωϊαίτερον τοὺς Τούρκους ἄχρι θαλάττης ὁδηγήσαιεν. Οὐ γὰρ πολλαὶ μεταξὺ παρεληλύθεσαν ἡμέραι, καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς ἐς Βυζάντιον ἐπανῆκεν, οἱ δὲ βάρβαροι κατῆεσαν μικροῦ πάντα διαλαχόντες τὰ μέχρι καὶ ἐς τὴν Λεσβίαν παράλιον.

dem referendo discesserunt, Barbaris pone sequentibus, et castra in proximo constituentibus. Nostri enim quam multi essent barbari, non videbant: sed idem illis ex metu accidebat quod ebriis qui non ea quæ re ipsa sunt vident, sed pro aliis alia videre se putant, quia humore plurimo circa cerebrum collecto visus eorum turbidus exsistit, et ad res objectas temere velut submersus fluctuat. Exercitus enim quos injuria et audacia antecedit, ruinam sibi ipsis protinus et interitum asciscunt: et priusquam hostis irruat, ipsi sua timiditate evertuntur, ipsimet sibi hostes sunt, 207 divina vindicta eum exitum decernente, quem facta illorum meruerunt. Neque enim probabile erat, rem bene gesturos esse eos, qui lacrymas et exsecrationes pro viatico secum abstulissent. Cæterum imperator Massagetas fugisse cernens, quod cum paucis resistere Barbaris non poterat, in munitissimum castellum Magnesiam, calamitatis exitum præstolaturus, sese conjecit. At Massagetæ usque ad Hellespontum Christianorum agros populantes descenderunt, atque inde in Europam trajiciunt, non aliter quam si ea de causa duntaxat e Scythia arcessiti essent, ut Turcis maturius quam oporteret viam ad mare monstrarent. Nec enim multi dies intercesserunt, cum et imperator Byzantium rediit, et Barbari ingruentes omnia fere ad oram usque Lesbi inter se partiti occuparunt.

## CAPUT XI.

*Veneti a Genuensibus sæpius victi magnam classem instruunt. Genuenses Galatæi ut sibi et rebus suis consuluerint. Eorum domus et naves vacuæ incenduntur. Byzantini ob incensa suburbia in Venetos sæviunt. Veneti satisfieri sibi ab imperatore postulant. Non audiuntur. Byzantinos ob abjectam rei navalis curam injuriæ expositos despiciunt. Iisdem superbe illudunt. Præda onusti domum redeunt. Joannes patriarcha contemnitur, ut simplex et indoctus. Secedit. In patriam revertitur.*

[P. 128] Α'. Συνέβη δ' ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ (96) C κινηθῆναι καὶ μάχην μεταξὺ Γεννουϊτῶν καὶ Βενετικῶν, καὶ πλείστας μὲν ἀπολέσαι ναῦς καὶ χρήματα τοὺς Βενετικοὺς νικωμένους ἄλλοτε ἄλλοθι παρ' ἐκείνων· ὀψὲ δ' ἑβδομήκοντα παρασκευάσαντας ναῦς ἐλθεῖν κατὰ τουτωνὶ τῶν Γεννουϊτῶν, οἳ τὴν οἴκησιν ἀντιπέραν ποιοῦνται τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αὐτῶν μὲν μηδένα καταλαβεῖν· προμαθόντας γὰρ ἐκείνους γυναῖκας μὲν καὶ παῖδας καὶ χρήματα τῆς βασιλευούσης ἐντὸς ἀσφαλίσασθαι· αὐτοὺς δ' ἐς τὰς αὐτῶν τριήρεις ἐμβάντας φυγεῖν τοὺς διώκοντας, ἀποπλεύσαντας ἐς τὸν Εὔξεινον· ὡς ἐντεῦθεν μὴ καταλαβοῦσι σφισιν ἐκείνους ἐνταῦθα ἀναγκασθῆναι κάειν τάς τε οἰκίας ἐκείνων καὶ τὰς παρατυχούσας κενὰς ὁλκάδας· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ σύν γε αὐταῖς καὶ τὰς Ῥωμαίων ἐκτὸς τείχους οἰκίας ἁπάσας, ἀγνο- D νόμενοι δεξαμένους γυναῖκας καὶ παῖδας καὶ χρήματα τῶν ἐχθρῶν ἐν τῷ ἀσφαλεῖ· ἀφ' ὧν ὁρμηθέντας Ῥωμαίους τῶν τῆς βασιλευούσης ἐντὸς κατοικούντων Βενετικῶν ἔστιν οὓς διασπαράξαι καὶ τὰ αὐτῶν ληΐσασθαι πάντα χρήματα.

I. Hoc tempore bellum etiam inter Genuenses et Venetos exarsit: in quo Veneti multis navibus et pecuniis amissis alias alibi victi. Tandem septuaginta navibus instructis eos Genuenses qui e regione Constantinopolis habitant adorti sunt; sed neminem eorum ceperunt. Nam illi præcognito illorum adventu uxores, liberos, et opes suas intus urbem concluserunt: ipsi vero suis triremibus conscensis in Euxinum pontum delati hostem persequentem fugerunt. Itaque Veneti, cum eos capere non possent, eo deinde redacti sunt, ut domos illorum et vacuas onerarias quæ occurrebant incenderent, unaque cum eis Romanorum omnes ædes extra mœnia: 208 ulti eos, quod hostium uxores, liberos et opes in tuto collocassent. Unde factum, ut Romani adversus Venetos in Urbe habitantes concitati nonnullos discerperent, eorumque res diriperent.

### Variorum notæ.

(96) De hoc bello inter Genuenses et Venetos agit Pachymer. lib. IX, cap. 15, 18, 19, 20, 21, et lib. X, cap. 5, 25. DUCANG.

II. Qua de causa sequente æstate cum octodecim armatis triremibus Veneti advenerunt, damnum datum pensari ab imperatore postulantes. Neque enim illud amicitiæ jus esse, ut magnam injuriam moderate ulti tandem extremo supplicio afficerentur. Romanos priores rupisse fœdus : quod in ipso belli discrimine hostium uxoribus, liberis, pecuniis tutum asylum aperuissent. Sed cum imperator postulationem illam æquam esse negaret, neque etiam pro majestate imperatoria impudentem illorum audaciam castigare auderet, quod triremes quas opponeret non habebat (nam quas habuerat, eæ ut diximus perierant) ; eo confidentiæ venerunt, cum infirmas Romanorum vires omnino contemnerent, ut id dedecus Romano imperio impresserint, quod me vel referre pudeat. Nam cum alicui invito et coacto malorum causæ exsistunt, dolere quidem fas est, sed moderate, quoniam illic conscientia nullo pœnitentiæ verbere flagellatur, sed divinum illud judicium credit, cujus idcirco rationes occultæ et arcanæ sint. Hic autem Romani de industria et data quodammodo opera ultro dignitatem **209** imperii infra servilem conditionem abjecerunt, triremibus e mari sublatis ob spem lucri ; quod cum perexiguum fuisset, diuturna et maxima detrimenta peperit, cum ignominia multo majore conjuncta. Neque enim vel Latinis Romanos ita audacter despicere, vel Turcis arenam maris intueri aliquando licuisset, si Romana classis ut olim mare tenuisset : neque unquam in id discrimen res adductæ fuissent, ut Romanis non tantum finitimæ gentes, sed etiam remotissimæ, instar Tantalei cujusdam saxi exiguo filo supra caput suspensi, formidandæ essent, et omnibus annua tributa pendere cogerentur, quemadmodum Lysandro et Dercyllidæ et Laconicis præfectis, quos Harmostas vocant, olim Athenienses et Bœoti clade accepta persolverunt.

III. Sed illuc redeo. Veneti cum triremibus armati in sinum Ceratinum progressi ad septentrionale littus appulerunt e regione palatii : et inde legatis missis res repetebant, quascunque Venetis urbem incolentibus Byzantini nulla ab ipsis injuria affecti ademissent : se plura invitis Romanis erepturos minitantes, nisi sponte quod æquum esset redderent. Sed cum imperatorem nolle res restituere intellexissent, illico Romanam potentiam per ludibrium contemnere cœperunt, et omnes ædes e regione urbis sitas incenderunt vacuas habitatoribus. Nam ii adventu illorum **210** non exspectato migrarant. Item manipulos frumenti, quotquot in areis erant, igne consumpserunt : quod non aliud fuit nisi ludibrium quoddam et subsannatio imperatoris. Sic enim accidit, ut tenui aura a septentrione aspirante flamma ventilaretur, et multo fumo regia compleretur. Postridie digressi in eo fuerunt

A Β'. Δι' ἃ δὴ καὶ ἐς τοὐπιὸν θέρος ὀκτωκαίδεκα τριήρεις αὖθις ὁπλίσαντες οἱ Βενετικοὶ ἧκον τὴν γενομένην ζημίαν ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ βασιλέως. Μηδὲ γὰρ εἶναί φασι πρὸς τῆς νενομισμένης φιλίας τῷ προπεπονθέναι μεγάλα ἀμυνομένους μέτρια τέλος καὶ τὴν ἐσχάτην ὑποστῆναι ζημίαν· προκατάρξαι γὰρ τῆς παρασπονδήσεως Ῥωμαίους, ταῖς τῶν ἀντιπάλων γυναιξὶ καὶ παισὶ μετὰ τῶν χρημάτων ἐν τῇ τῆς μάχης ἀκμῇ πᾶσαν καὶ παντοίαν περιποιησαμένους ἀσφάλειαν. Τοῦ δὲ βασιλέως μήτε λόγον εὔλογον ἔχειν τὴν ἀπαίτησιν ἀποκρινομένου, μήτε ἁρμόττουσαν τύχῃ βασιλικῇ τὴν ἐπιτίμησιν κατὰ τῆς αὐτῶν ἀναιδοῦς ἐπενεγκεῖν ἔχοντος τόλμης τῷ μὴ κεκτῆσθαι τριήρεις ἀντιστρατευομένας (προαπολώλεσαν γάρ, ὡς εἰρήκειμεν), ἐς τοσοῦτον ἐξηνέχθησαν
B θράσους τῷ μάλα περιφρονεῖν τῶν Ῥωμαίων τὸ ἄνανδρον καὶ [P. 129] τοσαύτην προὐξένησαν τῇ Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ τὴν αἰσχύνην, ἐς ὅσον αἰσχυνοίμην ἂν αὐτὸς ἀφηγούμενος. Ὅπου γὰρ κατηναγκασμένα τῶν ἀτυχημάτων ἔπεισι τὰ αἴτια, λύπαις μὲν καὶ οὕτως ἔξεστι τὴν ψυχὴν κατατρύχειν· μετρίαις δ' οὖν ὅμως, ἐκεῖ τοῦ συνειδότος οὐδένα μαστιγοφόρον μετάμελον ἔχοντος, ἀλλὰ θείαν τινὰ κρίσιν ἀπορρήτους τοὺς λόγους κρύπτουσαν ἡγουμένου τὸ πρᾶγμα. Ἐνταῦθα δ' ἐξεπίτηδες καὶ οἷον εἰπεῖν μετὰ τέχνης εἰς ἀνδραπόδων μοῖραν ἑκόντες ἔρριψαν Ῥωμαῖοι τὸ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀξίωμα, τὰς οἰκείας τριήρεις τῆς θαλάττης γυμνώσαντες ἐλπίδος ἕνεκα κέρδους, ὃ μάλα βραχύτατον ὂν μάλα μακράν τε καὶ πολυτά-
C λαντον ἐγεώργησε τὴν ζημίαν καὶ ταύτην πολλῷ μακρότερον ἔχουσαν τὸ τῆς αἰσχύνης ἔγκλημα. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἂν οὔτε Λατίνους οὕτω κατὰ Ῥωμαίων θρασύνεσθαι, οὔτε ψάμμον θαλάσσης θεάσασθαι Τούρκους ποτὲ, τῆς ναυτικῆς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεως θαλαττοκρατούσης ὡς πρότερον· οὐδ' ἐς τοῦτ' ἀνάγκης συνελαθῆναι Ῥωμαίους, ὥστε μὴ μόνον ὁπόσα τῶν ἐθνῶν ὁμοροῦντα πεφύκασιν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ὡς πορρωτάτω τὴν δίαιταν ἐκληρώσαντο, οἷά τινα λίθον φοβεῖσθαι Ταντάλειον ἀπὸ λεπτοῦ τινος μίτου μετεωριζόμενον ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ πᾶσιν ἀναγκάζεσθαι φόρον εἰσφέρειν ἐτήσιον, καθάπερ Λυσάνδρῳ καὶ Δερκυλλίδᾳ καὶ τοῖς ἐκ Λακεδαίμονος ἁρμοσταῖς δασμὸν τὸν ἐτήσιον Ἀθηναῖοι πάλαι καὶ Βοιωτοὶ δυστυχήσαντες.

Γ'. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι. Παρελθόντες μέντοι ἐς τὸ Κέρας ἐπὶ τῶν τριήρων ὁπλοφοροῦντες οἱ Βενετικοὶ τῇ πρὸς ἄρκτον προσέσχον παραλίᾳ ἀντικρὺ
D τῶν βασιλικῶν οἴκων· κἀκεῖθεν πέμψαντες ἀπῄτουν τὰ χρήματα, ὁπόσοις τοὺς ἔνδον τῆς βασιλευούσης οἰκοῦντας Βενετικοὺς οὐδένα ἀδικήσαντας ἐζημίωσαν· πλείω λαβεῖν παρ' ἀκόντων Ῥωμαίων ἀπειλοῦντες, εἰ μὴ αὐτοί γε ἑκόντες ἀποδοῖεν ὁπόσα χρεών. Ἐπεὶ δ' ἀποφάσκοντα τὴν ἀπόδοσιν τὸν βασιλέα ἐγνώκεσαν, αὐτόθεν κατειρωνεύεσθαι τὴν Ῥωμαίων ἤρξαντο δύναμιν· καὶ ὑφῆψαν εὐθὺς τάς τε ἀντιπέρας οἰκίας ἁπάσας κενὰς οὔσας τῶν ἐνοικούντων· φθάσαντες γὰρ ἐξῴκισαν ἐκεῖνοι σφᾶς αὐτοὺς ἐκεῖθεν· καὶ ἔτι ὁπόσα περὶ τὰς ἅλως ἀσταχύων δράγματα ἦσαν· τὸ δὲ ὥσπερ παιδιὰ καὶ χλεύη τις ἦν ἐκείνων κατὰ τοῦ βασιλέως. Ξυμπέπτωκε γὰρ καὶ λεπτάς τινας αὔρας ἀπ' ἄρκτου πνεούσας τῇ τε φλογὶ διδόναι ῥοπὴν καὶ πλείστου καπνοῦ τὰ βασί-

λεια ἐμπιπλᾷν. Τῇ δ' ὑστεραίᾳ ἐκεῖθεν ἄραντας ἔργον ἦν τὰς ὁθενδήποτε πρὸς τὴν βασιλεύουσαν εἰσπλεούσας ὁλκάδας χειροῦσθαι καὶ τὰς ἐν τῇ Προποντίδι νήσους λῃΐζεσθαι παραπλέοντας καὶ οὐχ ὅπως ὅσα ἐν χρήμασιν ἦν συναθροίζειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄνδρας ἐπὶ κεφαλῆς μετεωρίζοντας ἀπὸ τῆς κεραίας μαστίζειν πρὸ τῶν τῆς βασιλευούσης τειχῶν· ἵν' ὁρῶντες οἱ κατὰ γένος ἑκάστῳ προσήκοντες πολλὰ καταβάλλωσι χρήματα πρὸς ἐξώνησιν· καὶ οὕτω πλείω τῶν ζητουμένων οἱ Βενετικοὶ συλλεξάμενοι χρήματα ἀνεχώρησαν οἴκαδε.

A occupati, ut onerarias in urbem euntes interciperent, et e Propontidis insulis prædas adnavigando agerent; nec cumulandis opibus contenti viros etiam ex antennis capite deorsum verso suspensos ante urbis muros flagellarent, ut cujusque cognati spectantes illud captivos magno pretio redimerent. Ita Veneti majore pecunia quam postularant conquisita domum redierunt.

[P. 150] Δ'. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης (97) ὁρῶν περιφρονούμενον ἑαυτὸν ἀμαθίας τε καὶ ἁπλότητος ἕνεκα καὶ ἀνακεκαλυμμένως παρὰ ἀρχιερέων ἔστιν ὧν λοιδορούμενον, τῇ λύπῃ καὶ τῇ μικροψυχίᾳ νικᾶται καὶ δίδωσι φέρων τῷ βασιλεῖ τοῦ θρόνου παραίτησιν ἔγγραφον, ἐπεὶ μὴ βούλοιτο ἐκδικεῖν. Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἡσύχασε (98) μέχρι τινὸς παρὰ τὴν μονὴν τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος, τῆς Παμμακαρίστου (99). Ἔπειτ' ἄπεισι παρὰ τὴν θρεψαμένην, τὸ τῆς Σωζοπόλεως λέγω πολίχνιον· ἔνθα καὶ τὸ λεῖπον ἐν ἡσυχίᾳ τοῦ βίου παρήμειψεν.

IV. Joannes autem patriarcha cum se ob inscitiam et simplicitatem contemni cerneret, et manifestis conviciis a quibusdam pontificibus incessi, mœrore et animi pusilli ægritudine victus scriptam B offert imperatori dignitatis suæ abdicationem, quandoquidem opem sibi ferre nollet. Digressus aliquamdiu in sanctissimæ Dei Genitricis Pammacaristæ monasterio solitariam vitam egit. Deinde in patriam Sozopolin oppidulum sese contulit, ibique ævi reliquum in solitudine exegit.

Variorum notæ.

(97) Pachymer. lib. VIII, cap. 24, 25; lib. IX, cap. 11, 12, 27, 28, 29, 31, 32; lib. X, cap. 3, 6, 7. DUCANG.

(98) Illam Joannis Sozopolitani secessionem incidisse in annum Christi 1303, non 1304, multis probat contra Possinum Mauritius David, Animadversionum Chronologic. ad Pachymeris Michaelem cap. 11. BOIVIN.

(99) De quo monasterio vide Constantinopolim Christ. lib. IV, sect. 2, n. 30. Interpres, *In sanctissimæ et beatissimæ Dei Genitricis monasterio*. Emendavimus uti editum est. DUCANG.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Ζ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER SEPTIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Provinciæ Asianæ a Turcis occupantur. Earum partitio. Nomina Satraparum. Athanasius imminentem Dei iram prænuntiat. Terræ motus. Imperator Athanasium præ cæteris patriarchatu dignum judicat. Restituendum censet. Plurimi refragantur. Quidam obtemperant. Athanasius Constantinopolitanæ Ecclesiæ iterum præficitur. Patriarcha Alexandrinus fabellam imperatori narrat et Athanasium notat.*

Α'. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον (1-2) ἐκ τῆς ἕω τὰ μέγιστα τῶν κακῶν ἀνερράγη πελάγη, καθάπερ

C 214 I. Sub hoc tempus ex Oriente maximi calamitatum fluctus exundarunt, perinde ac si infiniti

Variorum notæ.

(1-2) Pachymer. lib. X, cap. 20, 21, 25, 26; lib. XI, cap. 10, 21. DUCANG.

ventorum turbines repente confligerent et omnia A sursum deorsum agerent ac permiscerent. Nam cum imperii Romani orientales tractus militaribus copiis destituti essent, Turcorum satrapæ sociatis viribus omnia usque ad mare universum incursare, et in ipsis jam littoribus colonias constituere cœperunt. Et maxima quidem pars virorum simul et mulierum, item infantes, jumenta, pecuniæ, in hostium potestatem concessere. Qui vero clam evaserant, eorum alii in proximas urbes confugerunt, alii inopes et suis rebus spoliati in Thraciam trajecerunt. At Turci jam inita concordia omnes quæ in Asia erant Romanæ ditionis provincias sorte distribuerunt. Carmano Alisurio major Phrygiæ mediterraneæ pars obvenit; item quæcunque ad Philadelphiam et ad proxima quæque loca per- B tinent ab Antiochia usque urbe, quæ ad Mæandrum fluvium sita est. Quidquid inde est Smyrnam usque et ad eam quæ interjacet maritimam Ioniæ oram, Sarchani cuidam obtigit. Nam Magnesiam, Prienen, et Ephesum alius, nomine Sasan, jam interceperat. A Lydia et Æolia usque ad Mysiam Hellesponto adjacentem Calames et filius ejus Carases obtinebant. Quæ circa Olympum sunt, et omnem inde Bithyniam Atman. **215** A flumine Sangario ad Paphlagoniam Amurii liberi inter se partiti sunt.

μυρίων πνευμάτων ἐξαίφνης ὁμοῦ συῤῥαγέντων καὶ πάντ' ἄνω καὶ κάτω ἐλαυνόντων καὶ συγκυκώντων. Ἐπεὶ γὰρ ἔρημα στρατευμάτων τὰ πρὸς ἕω τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐλείπετο, συνασπισμὸν οἱ τῶν Τούρκων σατράπαι ποιήσαντες πάντα κατέδραμον ἄχρι θαλάττης ἁπάσης καὶ πρὸς αὐταῖς ἤδη ταῖς ἀκταῖς μετοικήσαντες· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν τε ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν καὶ νηπίων, καὶ ὅσα ἐν κτήνεσι καὶ ὅσα ἐν χρήμασιν ἦσαν, ὑπὸ τὴν τῶν πολεμίων ἄρτι αἰχμὴν ἐγεγόνεισαν. Ὅσοι δ' ἔλαθον διαδράντες, οἱ μὲν ἐς τὰς ἔγγιστα πόλεις κατέφυγον, οἱ δὲ καὶ ἐς Θρᾴκην ἄσκευοι καὶ γυμνοὶ τῶν προσόντων διέβησαν. [P. 131] Ἐς δὲ ξυμφωνίαν (3) ἤδη ἐληλυθότες οἱ Τοῦρκοι κλήρῳ διέλαχον πᾶσαν, ὁπόση τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐτύγχανε γῆ κατὰ τὴν Ἀσίαν. Κατέσχον οὖν, ὁ μὲν Καρμανὸς Ἀλισούριος (4) τὰ πλείω τῆς μεσογείου Φρυγίας καὶ ἔτι τὰ μέχρι Φιλαδελφείας καὶ τῶν ἔγγιστα πάντων ἀπὸ τῆς περὶ Μαίανδρον τὸν ποταμὸν Ἀντιοχείας· τὰ δ' ἐκεῖθεν μέχρι Σμύρνης καὶ τῶν ἐντὸς παραλίων τῆς Ἰωνίας ἕτερος, ὄνομα Σαρχάνης (5). Τὰ γὰρ περὶ Μαγνησίαν καὶ Πριήνην καὶ Ἔφεσον φθάσας ὑφείλετο σατράπης ἕτερος, ὄνομα Σασάν (6)· τὰ δ' ἀπὸ Λυδίας καὶ Αἰολίδος ἄχρι Μυσίας τῆς πρὸς τῷ Ἑλλησπόντῳ ὅ τε Καλάμης (7) λεγόμενος καὶ ὁ παῖς αὐτοῦ Καρασῆς· τὰ δὲ περὶ τὸν Ὄλυμπον καὶ ὅσα τῆς Βιθυνίας ἑξῆς ἕτερος, ὄνομα Ἀτμὰν (8)· τὰ δ' ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Σαγγαρίου μέχρι Παφλαγονίας μεμερισμένως ἐς τοὺς Ἀμουρίου διέβησαν παῖδας (9).

II. Sequente anno dicunt Athanasium, qui pa- C triarchatum ante Joannem tenuerat et abdicaverat, imperatori clam nuntiasse, prævidere se impendentem Romanis divinam indignationem: horta-

Β'. Τὸ μέντοι ἑξῆς ἔτος (10) φασὶ διαμηνύσασθαι λάθρᾳ τῷ βασιλεῖ τὸν πρὸ τοῦ Ἰωάννου πατριαρχεύσαντα καὶ παραιτησάμενον Ἀθανάσιον θείαν προβλέπειν ὀργὴν κατὰ τῶν Ῥωμαίων παρακελεύ-

Variorum notæ.

(3) Satraparum istorum Turcorum nomina tum ea, quæ hic omittit Gregoras, et ut ii Asiæ provincias invicem partiti sint, recensent Pachymeres lib. XI, cap. 9, Phranzes lib. I, cap. 24, 26, et Laonicus lib. I, pag. 7, edit. reg., de quibus copiose satis egit Joannes Leunclavius in Pandecte Turcico, n. 13. DUCANG.

(4) Ἀλισούρης, Pachymeri; Ἀλισούριος, Phranzæ; Καραμάνος, Laonico. Ab eo dicta Caramania Ciliciæ, cum aliis tamen appendicibus: parte nimirum Lycaoniæ, Pamphyliæ, Cariæ, quibus addit Laonicus mediterranea Phrygiæ. Carmani posteri *Caramano-glii* dicti, quorum stemma historiæ suæ Musulmanicæ præfixit Joannes Leunclavius. DUCANG.

(5) Ita Phranzes et Laonicus. Ab illo Sarcania dicta Ionia; cujus vocis meminit Laonicus, Turcis, *Saruchan ili*, id est regio *Saruchania*, ut scribit Leunclavius in Onomastico Turcico, et in Pandecte n. 13. DUCANG.

(6) Istius meminit pariter Phranzes, de quo Pachymeres et Laonicus silent. DUCANG.

(7) Phranzes, *Calases cum Carase filio* Laonicus, Καλάμην σὺν τῷ παιδὶ αὐτοῦ Καραζῇ. Nescio an Calasius idem sit, quem Pachymer. d. d. cap. 9, et lib. X, cap. 20, Ἀλαμανσῆν vocat. A Carase vero Lydia usque ad Mysiam Carasia deinceps appellata, de cujus posteris agit Leunclavius lib. IV. hist. Musulman. pag. 196, 197, 198, ubi Carasiam tandem Urchani deditione spontanea se subjecisse narrat. DUCANG.

(8) Ita appellatur a Pachymere, d. cap. 9, et lib. X, cap. 20, 25, et lib. XI, cap. 9, *Othmanes* a Phranze, Ὀτουμάνος a Laonico, *Osman* a Leunclavio, et aliis, a quo Sultani Otomanici hodierni Turcici genus ducunt. Is Etruculis filius fuit. DUCANG.

(9) *Chasan* et *Mahomet* ii vocantur a Phranze. Laonicus Gregoram sequitur, neque Amurii filios nominat; Pachymeres Ἀμουρίους duntaxat habet. At cujus Amurii filii dicantur, incertum. Nam ex D prioris Amurii, quem a Meleco Iconiensi Sultano interfectum diximus supra ad lib. V, cap. 8, filiis unicus Halis superfuit, *Amur* etiam appellatus, a quo in prælio deletus et cæsus Melecus: atque hujus alterius Amurii filii hic forte intelliguntur, qui mortuo parente has provincias sibi asseruerint, tametsi alter rursum Amurius occurrat in posteriori Gregoræ historia, qui ex duobus istis secundi Amurii esse potuerit, et Amurii sibi ut pater nomen ascripserit: nisi ipsemet sit Halis Amur horum pater. Hos Amuris, vel Amurii, vel Omuris filios, quos Heracleam Ponticam, Castamonem, Sinopen, et alias urbes cum ditione mari Pontico vicina tenuisse scribit, *Omeroglios* vocat Leunclavius in horum stemmate, quod historiæ suæ Musulmanicæ præfixit. *Omer* enim is in annalibus Turcicis appellatur. Vide eumdem Leunclavium in Pandecte n. 13. DUCANG.

(10) Pachymer. lib. X, cap. 34, 35, 36; lib. XI, cap. 1, 20. DUCANG.

A σασθαί τε αὐτὸν ὁλονύκτοις δεήσεσι χρήσασθαι πρὸς Θεὸν ἄχρι καὶ ἐς τρίτην ἡμέραν· τῇ δ' ὑστεραίᾳ γενομένου σεισμοῦ τοῦτον εἶναι, φάναι τὸν βασιλέα, τὴν προειρημένην Ἀθανασίῳ θεομηνίαν· ἰσχυρίζεσθαί τε λοιπὸν, ὡς οὐχ ἕτερος ἄξιος μᾶλλον αὐτοῦ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν ἀνεληλυθέναι θρόνον· μηδὲ γὰρ ἂν βλέπειν τὰ ἔμπροσθεν ἄνευ θειοτέρας ἐλλάμψεως· πεπεῖσθαί τε τοὺς πολεμίους ὡς πορρωτάτω γενέσθαι τῶν ὅρων τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἅμα τῷ τοῦτον ἐς τὸν πατριαρχικὸν ἀναβῆναι θρόνον καὶ γενέσθαι, οἷον εἰπεῖν, ἔαρ μετὰ χειμῶνα καὶ γαλήνην μετὰ κλύδωνα καὶ ῥᾷστα πλατυνθῆναι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας τὰ σχοινίσματα.

B Γ'. Τοῦτο μικροῦ πάντας ἀρχιερέας καὶ ἱερέας, καὶ ὅσοι ἀσκητηρίων ἔτυχον προεδρεύοντες, καὶ ὅσοι τοῦ κλήρου, καὶ οὐ πολλοῦ δέω λέγειν, ὅσοι τῶν ἀγορανομούντων καὶ δημόσια δή τινα ἐγκεχειρισμένων ἦσαν πράγματα, ἀναμνησθέντας τῆς πάλαι πνευματικῆς βαρύτητος τοῦ ἀνδρὸς οὐ μικρῶς διετάραξεν· ὥστε καὶ δημηγοροῦντι τῷ βασιλεῖ περὶ τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς Ἀθανασίου προῤῥήσεως πιστεύειν οὐκ εἶχον, ἀλλ' ὑπεψιθύριζον, ὡς ποθῶν ἐκεῖνον ἐνδοξότερον καθιστᾷν πλάττει καὶ χαρίζεται ψευδῆ ταυτηνὶ τὴν δόξαν αὐτῷ, ἵν' εὐπαράδεκτος καὶ ὁ τούτου πρὸς ἐκεῖνον δοκοίη πόθος. Δεξιώσεσι δ' οὖν ὅμως καὶ λόγοις πειθοῦς ὁ βασιλεὺς ἔστιν οὓς τῶν τε ἀρχιερέων καὶ μοναζόντων περιελθὼν ἰδίους τῷ ἑαυτοῦ ἐπεποιήκει βουλήματι· μεθ' ὧν πεζῇ καὶ βάδην ἄπεισι παρὰ τὴν τοῦ Ἀθανασίου C καταγωγὴν τὴν περὶ τὸν Ξηρόλοφον· καὶ ὁμιλήσας αὐτῷ τὰ εἰκότα περὶ τοῦ θρόνου ἔπεισε καὶ τὰ πατριαρχικὰ περιθέσθαι σύμβολα. Μηδὲ γὰρ δεῖσθαι φάναι χειροθεσίας ἑτέρας, καὶ ὅσοι περὶ αὐτὴν κρότοι καὶ θρίαμβοι, πάλαι ταύτην εἰληφότα βεβαίως, εἰ καὶ λύπης ἕνεκα μεταξὺ ταύτην ἔδοξεν ἀποθέσθαι. Τούτων οὕτω γενομένων ἄνεισιν ἑβδομαῖος ἐς τὸν πατριαρχικὸν Ἀθανάσιος θρόνον.

[P. 132] Δ'. Ἔτυχε δὲ τηνικαῦτα ἐπιδημῶν τῇ βασιλευούσῃ καὶ τῆς κατ' Αἴγυπτον Ἀλεξανδρείας ὁ πατριάρχης (11), σεμνὸς ἀνὴρ καὶ συνέσει λογισμῶν τὰ ἤθη κοσμῶν· ὡς ἐντεῦθεν πολλὴν τὴν αἰδῶ καὶ εὐμένειαν πρὸς τοῦ βασιλέως πορίζεσθαι. Οὗτος ὁρῶν τὴν τοῦ βασιλέως περὶ τὸν πατριάρχην Ἀθανάσιον φλεγμαίνουσαν σχέσιν καὶ ἀκούων ἀεὶ διὰ D θαύματος μεγάλων ἐπαίνων τὸ ἐκείνου τιθέμενον ὄνομα καὶ ἴσον τῷ θειοτάτῳ τὴν ἀρετὴν Χρυσοστόμῳ προθέσεσιν ὅλαις τῆς γνώμης τοῦτον ἀποφαινόμενον, μάλα τοι χαριέντως τῆς τοῦ βασιλέως καθήψατο γλώττης καὶ, οἷον εἰπεῖν, τῆς ἐν οὐ καιρῷ

tumque esse, ut tribus perpetuis noctibus Deum deprecaretur. Cum autem postridie terræ motus factus esset, dixisse imperatorem, eam esse prædictam ab Athanasio Numinis indignationem : ac post affirmasse, neminem patriarchico solio digniorem esse. Neque enim nisi divinitus illustratum futura prævisurum fuisse : persuasumque habere, cum primum is in patriarchalem sedem restitutus foret, hostes quam longissime ab imperii Romani finibus recessuros, futurumque ut ver hiemi, serenitas tempestati succederet, et Romanæ ditionis limites facile propagarentur.

III. Ea res fere omnes pontifices et sacerdotes, omnes monasteriorum præpositos, clericos omnes, et universos pæne dixerim ædilitiorum munerum aliorumque negotiorum publicorum administratores, viri severitatem recordatos, haud mediocriter perturbavit. Itaque imperatori de terræ motu et vaticinatione Athanasii concionanti fidem habere non poterant : sed submurmurabant, quod illius magnificandi studio ea confingeret, et falsam illi auctoritatem conciliaret, ut **216** sui desiderii probabilem habere causam videretur. Sed tamen blandimentis et verbis ad persuadendum accommodatis imperator quosdam e pontificibus et monachis circumventos in suas partes pellexit, cum quibus pedes ad Athanasii cellam circa Xerolophum abiit ; et apud illum quæ dicenda erant de patriarchatu locutus persuasit, ut illius dignitatis insignia reciperet. Neque enim alia manuum impositione, plausuve et triumphis ad eam pertinentibus, opus esse, cum ea illi jampridem abunde contigisset, quamvis interim eam ex mœrore repudiasset. His ita gestis septimo die Athanasius in patriarchicum solium redit.

IV. Tum autem forte in urbe versabatur Ægyptiacæ Alexandriæ patriarcha, vir gravis, cujus mores solertia ipsa ingenii ornabat : quas ob res eum imperator plurimum reverebatur et diligebat. Is cum inflammatum imperatoris studium erga Athanasium videret, audiretque eum illius nomen magnis laudibus ad miraculum usque extollentem, adeo ut eum toto animi affectu divo Chrysostomo æquipararet, festive admodum magniloquentiam et intempestivum ejus studium taxavit his fere verbis : « Erat, inquit, sutor quidam, qui felem albam habebat, unum quotidie murem domi capere soli-

## Variorum notæ.

(11) Exercuerat hic jam tum, et postea quoque exercuit graves inimicitias cum Athanasio patriarcha Constantinopolitano, de quibus Pachymeres historiæ Andron. lib. III, cap. 5 ; lib. IV, cap. ult.; lib. V, cap. 20; lib. VII, cap. 8. Atque is videtur esse, ad quem exstat Pachymeris epistola in calce Codicis Regii 2885. Exstat etiam in Codice Regio (olim Telleriano), fol. 65, Relatio Athanasii patriarchæ Constantinopolitani ad imperatorem πρὸς τοὺς χειρισθέντας φορεῖν τὴν μάχαιραν, etc. καὶ περὶ τοῦ Τύρου, καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας, ὅπως ἐξ ἀ-θῶσιν ἐκ τῆς πόλεως. In ea Relatione Athanasius Constantinopolitanus in Athanasium Alexandrinum acerbe invehitur, item in episcopum Tyri, et in alios quosdam. Non mirum itaque, si Alexandrinus Athanasius Constantinopolitanum satyrica tabella perstrinxit. BOIVIN.

tam : quæ aliquando per imprudentiam in **217** A medium vas incidit, in quo sutor ille atramentum habebat, tingendis coriis destinatum, unde et vix eluctata tota nigra evasit. Ac mures quidem opinabantur eam, monastico habitu sumpto mutatam, non commissuram esse deinceps, ut carnibus vesceretur. Itaque metu posito per pavimentum dispersi odorari et vestigare cœperunt ea quibus alerentur. Illa vero cum prodiisset, et tantam prædam oculis suis obversari vidisset, omnes simul comprehendere admodum cupiens haudquaquam poterat : attamen duobus comprehensis epulata est. Reliqui omnes fuga salutem quæsiverunt, admirantes, quo pacto sumpto monastico habitu crudelior evasisset. Vereor igitur, inquit, ne et Athanasius hic, prædictionum præmium sedem patriarchicam jam nunc consecutus, priorem illam asperitatem posteriore multo majore deleat, sumpta inde superbia elatus. »

φιλοτιμίας οὑτωσί πως εἰπών· « Ἦν τις ἀνὴρ τὴν τέχνην σκυτεὺς γαλῆν ἔχων τὸ χρῶμα λευκήν, ἣ τῶν κατ' οἶκον μυῶν καθ' ἡμέραν ἐθήρευεν ἕνα. Αὕτη λαθοῦσά ποτε κατὰ μέσην κρημνίζεται τὴν λεκάνην, ἐν ᾗ τὸ τὰ σκύτη μελαῖνον ὁ σκυτεὺς ἐκεῖνος εἶχεν ὑγρόν, καὶ μόλις ἐκεῖθεν ἄνεισι μέλαν ἔχουσα χρῶμα. Ἔδοξεν οὖν τοῖς μυσίν, ἐκείνην ἴσως μηκέτι κρεωφαγεῖν ἐθελήσειν εἰς μοναδικὸν ἑαυτὴν μεταμείψασαν σχῆμα. Ὅθεν καὶ ἀδεῶς ἑαυτοὺς ἐς τὸ ἔδος ἐφήπλωσαν ῥινηλατοῦντες ἄνω καὶ κάτω οἷς τραφήσονται· ἀλλ' ἐκείνη πρὸς τοσοῦτον ἄγρας παρελθοῦσα θέατρον πάντας μὲν ὁμοῦ σαγηνεύειν οὐκ εἶχε καὶ μάλα ἐθέλουσα· δύο δ' οὖν ὅμως συλλαβοῦσα κατεθοινήσατο. Οἱ δ' ἕτεροι πάντες ᾤχοντο φεύγοντές τε καὶ ἅμα θαυμάζοντες, ὅπως ἀπηνε-
B στέρα γέγονεν, ἀφ' οὗ τὸ μοναδικὸν περιέθετο σχῆμα. Δέδοικα τοίνυν, » φησί, « μὴ καὶ Ἀθανάσιος οὗτος ἤδη τῶν προῤῥήσεων γέρας πατριαρχικὸν εἰληφὼς θρόνον ἀποκρύψῃ τὴν προτέραν ἐκείνην σκληρότητα τῇ τῆς ὑστέρας ὑπερβολῇ διὰ τὴν ἐντεῦθεν οἴησιν. »

## CAPUT II.

*Italiæ rex Siciliæ regem imparatum terra marique oppugnat. Variis cladibus afficit per biennium. Rogerius Catalanus* (11*), *maris et insularum terror. Quas copias secum habuerit. A Siciliæ rege arcessitur. Ejus adventu urbes redeunt ad dominum legitimum. Italiæ rex eas armis repetit. Re male gesta discedit. Bellum reparat. Vincitur. Pacem petit et affinitatem.*

I. His temporibus Carolus Italiæ et Theodoricus Siciliæ rex bellum inter se gesserunt. Est autem Sicilia magna et populosa insula, milliaribus non amplius triginta a continente distans : si quis fretum, quod inter Scyllæum Italiæ promontorium C et Messanam Siciliæ maritimam urbem interfluit, metiatur. Carolus igitur, qui jampridem Siciliæ potiri cupiebat, et id consilium animo agitabat, clam naves longas ædificat : cæteraque ad **218** bellum tam mari quam terra gerendum necessaria pro virili comparat. Tandem cum inimicitiæ in apertum erupissent, Carolus Theodorico adhuc imparato formidabilis erat, et valde eum premebat, e continente subinde in insulam trajiciendo cum omni et peditatu et equitatu suo : ac per biennium damnis illatis hieme domum se recipiebat; verno autem tempore majoribus semper copiis bellum redintegrabat.

Α'. Κατὰ μέντοι γε τούτους τοὺς χρόνους συνέπεσε πολεμεῖν ἀλλήλοις ἄμφω τοὺς ῥῆγας, Κάρουλόν τε τὸν τῆς Ἰταλίας καὶ Θευδέριχον (12) τὸν τῆς Σικελίας. Νῆσος δ' ἡ Σικελία μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, μιλίοις οὐ πλέον ἀπέχουσα τῆς ἠπείρου τριάκοντα (13), εἴ τις ἐθέλοι μετρεῖν τὸ ἀπὸ Σκυλλαίου τοῦ παραλίου τῆς Ἰταλίας ἄκρου μέχρι Μεσήνης τῆς πόλεως, παραλίου καὶ ταύτης οὔσης Σικελίας τῆς νήσου. [P. 133] Ὁ μὲν οὖν Κάρουλος ποθῶν ἐκ πολλοῦ τὴν Σικελίαν ὑποχείριον θέσθαι καὶ διὰ μελέτης ποιούμενος τοῦτο μακρᾶς λάθρα ἐναυπήγησε ναῦς (14) καὶ τἄλλα παρεσκεύαζεν, ὡς ἐνῆν, ὅσα πρός τε ναυμαχίαν καὶ πεζομαχίαν αὐτάρκη. Ὀψὲ δὲ τῆς ἔχθρας ἐς προὖπτον ἀναρραγείσης φοβερὸς ὁ Κάρουλος τὰ πρῶτα ἐδόκει τῷ Θευδερίχῳ ἀπαρασκεύῳ τυγχάνοντι καὶ πολὺς αὐτῷ ἐνέκειτο συχνὰ διαπεραιούμενος ἐς τὴν νῆσον ἐκ τῆς ἠπείρου, ὅσον τε πεζὸν καὶ ὅσον εἰς ἱππέας ἐξεταζόμενον ἦν, καὶ κακῶς τὰ ἐκείνου ποιῶν ἐπὶ δυσὶ τοῖς ἐνιαυτοῖς, χειμῶνος μὲν οἴκαδε ἐπανήκων, ἔαρος δ' ἀεὶ λαμπροτέρας τὰς ἐκστρατείας ποιούμενος.

II. Illis porro temporibus accidit, ut Latinus D

Β'. Συνέπεσε δὲ (15) τηνικαῦτα Λατινόν τινα,

### Variorum notæ.

(11*) Rogerius re ipsa Catalanus non fuit. Gregoras tamen Catalanum eum fuisse innuit pag. 134, C, ubi ait, Ἦκε καὶ ἕτερος Κατελάνος, ὄνομα Π ρ γκέριος Τέντζας. *Venit et alter Catalanus, nomine Berengarius Entença.* Dixerat supra advenisse Rogerium. BOIVIN.

(12) Fredericum hic et infra legendum, uti supra monuimus. De hoc bello inter Carolum et Fredericum passim agunt historici. DUCANG.

(13) A Scyllæo promontorio ad Messanam urbem vix numerantur 15 milliaria Italica, quanquam fretum ea parte latissimum sit. In Codice Regio, pro μιλίοις οὐ πλέον, legitur σταδίους ἀπέχουσα τῆς ἠπείρου σλ'. Id est, *stadiis ducentis et triginta distans*, quod idem fere est. Itaque Gregoras distantiam dimidio majorem credidit quam revera esset. BOIVIN.

(14) Si legas, ut legitur in codice Regio, καὶ διὰ μελέτης ποιούμενος τοῦτο μακρᾶς, λάθρα ἐναυπηγεῖτο, vertendum erit, *eam rem anxie præmeditans, naves clam construebat.* BOIVIN.

(15) Pachymer. lib. XI, cap. 12, 21, 23, 24, 26. Rogerium vocat quomodo is appellabatur. DUCANG.

A Ῥοντζέριον (16) ὄνομα, στρατόπεδον ἀθροίσαντα ἔκ τε Ἰβηρίας τῆς κάτω (17) καὶ Γαλατίας τῆς ἐπέκεινα καὶ δυτικωτέρας τῶν Ἄλπεων βάναυσόν τε καὶ μάχαις ἀεὶ διαποντίοις καὶ ἠπειρωτικαῖς χαῖρον τριήρεις οὐ μείους τεττάρων ἀπὸ τούτων πληρῶσαι· δι' ὧν δὴ καὶ τὸν πειρατικὸν ἀδεῶς μετῄει βίον, δεινότατος ἐν τούτῳ τῶν πώποτε γενόμενος. Οὐ μόνον γὰρ ταῖς ἀπ' ἄρκτου καὶ νότου κατιούσαις καὶ ἀνιούσαις φορτίσι ναυσὶν ἐπετίθετο· ἀλλὰ παραπλέων καὶ περιπλέων κακῶς καὶ αὐτὰς ἤδη μεγάλας τῶν νήσων ἐτίθει καὶ φοβερὸς ἐδόκει τῇ κάτω θαλάττῃ. Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεκέκλειστο ἤδη πανταχόθεν ἡ Σικελία τῷ τε ναυτικῷ καὶ πεζῷ τοῦ Καρούλου στρατῷ καὶ εἰς τοῦθ' ἧκεν ἀνάγκης Θευδέριχος, ὡς ὑπερορίων δεῖσθαι συμμαχιῶν, μετακαλεῖται τὸν εἰρημένον Ῥοντζέριον, παραγγείλας αὐτῷ καὶ ἑτέρους ὅθεν δήποτε μεταπέμψασθαι κρατίστους, ὡς ἐς χιλίους ἱππέας, ἵν' ἐξ ἀντιπάλου γενναίως τε καὶ εὐρώστως διαμάχοιντο πρὸς τὸν ἀντικαθήμενον τοῦ Καρούλου στρατόν. Ἐπεὶ δὲ ἧκεν ἐκεῖνος ἄγων χιλίους μὲν, ὅσον τὸ ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ πεζοὺς, χιλίους δ' ὅσους ἐς ἱππέας κατέταξεν, εὐθὺς ὁπόσας Σικελικὰς πόλεις ὁ Κάρουλος εἷλέ τε καὶ δεδούλωτο, [P. 134] πᾶσαι καθάπερ ὀστράκου μεταπεσόντος ἐς Θευδέριχον ἐπανῆκον, οὐκ εἰωθυῖαι ἀλλοτρίῳ ζυγῷ προσταλαιπωρεῖσθαι.

Γ'. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Κάρουλος λίαν ἠχθέσθη καὶ μαινομένῳ ἦν, ὡς εἰπεῖν, παραπλήσιος, ὅτι χρονίους ἐλπίδας ἐς πέρας ἐληλυθυίας ἤδη καὶ μονονουχὶ τῶν κόλπων ἐντὸς ὅλους ἀποφορτιζομένας καρποὺς ἐξαίφνης, ὡς εἰπεῖν, ἐν αὐτοῖς τοῖς λιμέσιν ἀνατραπείσας τεθέαται. Ὅθεν ἔαρος τελευτῶντος (18) ἧκε μετὰ βαρείας δυνάμεως. Ἀλλὰ κρατειοτέρῳ ἤδη συμμίξας τῷ Θευδερίχῳ κατά τε πλῆθος καὶ ἀντίπαλον δύναμιν οὐχ ὡς ἤθελεν ἀπήλλαξε. Τούτου μὲν οὖν ἐς τοῦτο τελευτήσαντος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἅμα ἦρι πᾶσαν (19), ὡς εἰπεῖν, τὴν Ἰταλίαν διαβιβάζει ἐς Σικελίαν ὁ Κάρουλος, ἵνα τελευταία δὴ κρίσις αὕτη καὶ πέρας τῶν μακρῶν κατασταίη πολέμων. Ἀλλὰ πολλῷ πλείους αὖθις ἀποβαλὼν ἡττημένος ἐπ' οἴκου ἀναχωρεῖ, πανήγυριν, ὡς εἰπεῖν, ἐπαγόμενος θλίψεων. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἐς τὸ ἄπορον πανταχόθεν τῇ γνώμῃ συνελαθεὶς περὶ σπονδῶν πρὸς Θευδέριχον ἤδη διαπρεσβεύεται καὶ τέκνων γαμικὰ συναλλάγματα.

quidam, Rogerius nomine, ex inferiore Iberia et ex Gallia, quæ sita ultra Alpes magis versus occidentem vergit, collecto exercitu sordidorum hominum, bellis tam marinis quam terrestribus assuetorum, non minus quatuor triremibus inde compleret; atque ita piraticam, cujus erat omnium qui unquam fuerunt peritissimus, impune exerceret. Non enim naves onerarias tantum, quæ a septentrione et austro profectæ ascenderent et descenderent, invadebat : sed magnas etiam insulas præter et circum navigando infestabat, et mari infero metuendus evaserat. Cum igitur Sicilia jam ab omni parte Caroli exercitibus obsepta esset, ac Theodoricus eo redactus foret, ut externa auxilia petere cogeretur, Rogerium illum quem diximus B arcessit, hortaturque, ut etiam alios undecunque fortissimos asciscat, circiter mille equites, ut æqualis viribus strenue et fortiter dimicent adversus Caroli exercitum suo oppositum. Cum autem ille advenisset, et mille pedites, **219** quibus classis constabat, ac totidem, quos inter equites retulerat, secum adduxisset, statim omnes Siculæ urbes, quascunque Carolus captas subegerat, tessera veluti conversa, ad Theodoricum redierunt, alienum jugum tolerare haud assuetæ.

III. Id Carolus cum audisset ægerrime tulit, ut quodam quasi furore percitus videretur, quod diuturnas spes suas ad exitum jam perductas, et C omni laborum fructu tantum non cumulatas, in ipso portu cerneret effusas. Igitur exeunte vere cum magnis copiis adventat. Sed cum Theodorico jam et numero et viribus firmiore congressus aliter quam volebat discessit. Eo anno sic exacto sub veris initium totam Italiam, ut ita dicam, Carolus in Siciliam traducit : ut ultima hæc disceptatio esset, quæ diuturnis bellis finem imponeret. Sed denuo longe pluribus amissis victus domum redit, malorum gravissimorum numerosum veluti agmen secum trahens. Rebus ergo ex omni parte desperatis legatos ad Theodoricum de pace et affinitate inter liberos jungenda mittit.

## CAPUT III.

*Rogeriani milites, rebus Siciliæ tranquillis, incerti quo se vertant. Byzantium eunt ab Andronico acciti; Catalani mille; Almugavari totidem. Honores Rogerio delati; item Berengario Entencæ. Catalani in Asiam missi; hospites et socios vexant. Philadelphiam obsessam liberant. Episcopi Theolepti virtus. Asiæ recuperandæ occasio cur omissa. Romani et Alani domum revertuntur. Catalani stipendiis fraudati Romanas urbes hostili more pervadunt. Eorum crudelitas. Imperator ut hæc tulerit. Rogerius ex Asia in Thraciam redit. Juniorem imperatorem adit. Stipendia persolvi postulat. Obtruncatur.*

Α'. Ἐπεὶ δ' οὕτω ταῦτα ἀλλήλοις ξυνέβησαν καὶ

I. Quæ cum utrinque placuissent, armisque

### Variorum notæ

(16) Interpres, ut et Possinus apud Pachymerem, perperam *Rontzerium* vertit. Rectius Pontanus ad Phranzem *Rogerium* vocat, quomodo is appellabatur; cujus, ut et cæterorum Catalanorum nobilium hic memoratorum, historiam belli usque in Græcia expeditiones, quibus ipsemet interfuit, peculiari commentario lingua Catalanica descripsit Ramondus Montanerius. Nos etiam ex eo aliisque scriptoribus hanc illustravimus in Historia nostra Franco-Byzantina vi, 24, et seqq Unde, ne actum agere D dicamur, cum quidpiam hic occurret quod hanc spectet, eo amandare lectorem sufficerit. DUCANG.

(17) Catalaniæ provinciam sic designat in inferiori Hispania ad Galliæ fines sitam, ubi Pyrenæi montes, quos non unus ex scriptoribus Alpium nomine indigitat. DUCANG.

(18) Joann. Villaneus lib. VIII, cap. 54. DUCANG.

(19) Anno 1302. Joann. Villaneus lib. VIII, cap. 49. DUCANG.

A positis reges pacem concordem agitarent : Catalanis, Theodorici sociis, deliberandum esse visum est, quo conversi rebus suis consulerent. Neque enim ædes illis aut certæ possessiones erant, quæ eos reditum suum urgere cogerent : sed alius aliunde **220** et multi multis e locis vacui et expediti propter latrocinii emolumenta confluxerant, incertis sedibus in mari oberrantes. Eorum igitur duci Rogerio placuit ad imperatorem Andronicum legatos mittere, qui significarent, venturum se ei auxilio contra Turcos, si ita vellet. Quæ conditio cum valde imperatori placuisset, e Sicilia Byzantium proficiscitur, duo hominum millia secum ducens : quorum mille Catalanos nominabat, quod plerique ab illa gente oriundi essent : alteros mille B Almugavaros; sic enim Latinus sermo pedites ad bellum euntes vocat. Idcirco ille hos quoque in eum militiæ ordinem ascriptos eo etiam nomine appellavit.

A τὰ ὅπλα θέμενοι ἀστασίαστον ἦγον εἰρήνην οἱ ῥῆγες, σκοπεῖσθαι τοῖς τοῦ Θευδερίχου συμμάχοις ἐπῄει, ὅποι ποτὲ ἄρα τραπόμενοι τὴν κερδαίνουσαν εὕρωσιν. Οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοῖς οἰκίαι καὶ κτήσεις ἑστῶσαι, ἵνα τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν ἐπισπεύδωσιν· ἀλλ' ἄλλοθεν ἄλλος καὶ πολλοὶ πολλαχόθεν ἄσκευοι καὶ γυμνῆτες κέρδους ἕνεκα ληστρικοῦ συνδραμόντες πλανῆτα καὶ διαπόντιον ἔβοσκον βίον. Ἔδοξεν οὖν τῷ τούτων ἄρχοντι Ῥοντζερίῳ διαπρεσβευσαμένῳ πρὸς βασιλέα Ἀνδρόνικον συμμαχήσειν ἐλθόντα οἱ κατὰ τῶν Τούρκων, εἴ γε βουλομένῳ αὐτῷ εἴη. Καὶ μέντοι καὶ σφόδρα ἀσμένου τὴν πρεσβείαν προδεξαμένου τοῦ βασιλέως, ἄρας ἐκεῖνος ἧκεν ἐκ Σικελίας ἐς δισχιλίους ἐπαγόμενος ἄνδρας· ὧν τοὺς μὲν χιλίους ὠνόμαζε Κατελάνους ὡς ἐκ τοιούτων B τὰ πλεῖστα τὸ γένος κατάγοντας· τοὺς δ' ἑτέρους χιλίους Ἀμογαβάρους (20). Οὕτω γὰρ ἡ Λατίνων φωνὴ τοὺς πεζοὺς ἐν πολέμοις καλεῖ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τούτους ἐν μοίρᾳ ταττομένους τοιαύτῃ τούτῳ καὶ οὗτος κέκληκε τῷ ὀνόματι.

II. Statim igitur cum venisset, imperator eum sibi per affinitatem jungit, Maria sororis suæ et Asanis filia nuptum illi data, eumdemque magni ducis dignitate ornat. Sed cum paulo post alius etiam Catalanus Berengarius Entença a Rogerio arcessitus advenisset, ipsi quidem Rogerio Cæsaris titulum, Berengario autem magni ducis dignitatem imperator decernit. Impensæ vero, quæcunque in eorum vestimenta et donativa et annua stipendia factæ sunt, adeo omnem modum excessere, ut brevi tempore fiscum exhauserint. His C ita provisis cum in Asiam trajiciendum esset, et cum hoste pugnandum, quid dicam quantas in transitu clades Romanis, qui in oppidula Asiæ maritima **221** confugerant, importarint? Viris enim et mulieribus pro mancipiis abusi sunt; eorum vero rem familiarem omnem pro sua consumpserunt : et (ut fieri solet) in itinere multas exsecrationes ex imo pectore profectas, et lacrymas multas collegerunt, quas miseri illi injuria ab his affecti profundebant. Et hæc quidem primo anno acta sunt.

Β'. Τοῦτον μὲν δὴ ἐλθόντα γαμβρὸν εὐθὺς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ ἀδελφιδῇ ποιεῖται Μαρίᾳ, τῇ τοῦ Ἀσὰν θυγατρὶ, καὶ εἰς τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀνάγει ἀξίωμα. Ἐπεὶ δὲ μετὰ μικρὸν (21) ἧκε καὶ ἕτερος Κατελάνος, ὄνομα Πιριγκέριος (22) Τέντζας, προσκαλεσαμένου τοῦ Ῥοντζερίου, αὐτῷ μὲν δὴ Ῥοντζερίῳ τὸ τοῦ Καίσαρος (23) ὁ βασιλεὺς περιτίθησιν ἀξίωμα· τῷ δὲ Πιριγκερίῳ Τέντζᾳ τὸ τοῦ μεγάλου δουκός. Ἡ μέντοι τῶν χρημάτων δαπάνη, C ὁπόση περὶ τὰ ἐκείνων ἐνδύματα καὶ τὰς δωρεὰς καὶ τὰ ἐπέτεια δεδαπάνηται [P. 135] σιτηρέσια, ἐς τοσοῦτον ἀνῆλθεν πλεονεξίας, ὥστ' ἐν βραχεῖ τὸ βασιλικὸν ἐξεκένωσε ταμιεῖον. Ἐπεὶ δ' οὕτω ταῦτα, καὶ ἔδει διαβάντας ἐς τὴν Ἀσίαν πολεμεῖν τοῖς ἐχθροῖς, τί χρὴ καὶ λέγειν ὁπόσα εἰργάσαντο παριόντες δεινὰ κατὰ τῶν ἐν τοῖς περὶ τὴν Ἀσίαν καταφυγόντων πολιχνίοις Ῥωμαίων; Ἀνδράσι μὲν γὰρ καὶ γυναιξὶν οὐδὲν ἄμεινον ἢ ὡς ἀνδραπόδοις ἐχρήσαντο· τοῖς δ' ὑπάρχουσιν ἅπασιν ὡς οἰκείοις ἀδεῶς κατεχρήσαντο καὶ ἀπέλαυον ὥσπερ εἰκὸς πολλῶν τῶν ἐνοδίων ἀρῶν ἐκ μέσης ψυχῆς καὶ μετὰ πάνυ πολλῶν τῶν δακρύων ταύτας καταχεόντων τῶν ταλαιπώρων ἐκείνων, οὓς ἠδίκουν. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ τὸν πρῶτον ἐπράχθη ἐνιαυτόν.

III. Insecuto autem vere Philadelphiam iverunt ad expellendos hostes, qui eam urbem obsidebant. D Nempe cives Philadelphienses geminis malis oppugnabantur : foris hostilibus copiis, quæ jamdudum circumsedebant; intus hoste multo graviore, penuria rerum necessariarum et fame. Ac id quidem munus pulcherrime et fortissime administrarunt,

Γ'. Τοῦ δ' ἐπιόντος ἔαρος (24) ἀπῄεσαν ἐξελάσοντες τοὺς πολιορκοῦντας τὴν Φιλαδέλφειαν πολεμίους. D Διπλοῖς γὰρ ἐπολεμοῦντο δεινοῖς οἱ τὴν Φιλαδέλφειαν κατοικοῦντες· ἔξωθεν μὲν τοῖς χρονίως ἤδη περικαθημένοις ἐχθροῖς· ἔσωθεν δὲ πολλῷ χείρονι πολεμίῳ, τῇ τῶν ἀναγκαίων ἐνδείᾳ καὶ τῷ λιμῷ. Καὶ τοῦτο μὲν τοὔργον κάλλιστά τε καὶ ἀνδρικώτατα κατεπρά-

## Variorum notæ.

(20) Vide Histor. Franco-Byzant., lib. VI, n. 24, et Gloss. med. Græcit. DUCANG.—Ἀμογαβάρους. *Almugavaros*. Vox est mere Arabica, a radice *gâra*, media *vvavv*, unde *Almugaverin*, *viri bellicosi*. Ita accepi ex V. Cl. Salomone Damasceno. BOIVIN.

(21) Nempe post Asiaticam expeditionem Rogerii Cæsaris, cum ille in Thraciam transiisset. Pachymer. lib. XII, cap. 4. DUCANG.

(22) Rectius Pachymer. lib. XII, cap. 4, et alibi Μπυριγέριος, is quippe vocabatur *Berengarius Entenza*, seu *Entença*. Græcos enim Latinum B per Μπ efferre solere, docemus in Gloss. med. Græcit. Berengarii natales attigimus in Hist. Franco Byzant. eodem libr. VI, n. 23. Illius porro nomen male expressit Wolfius apud Gregoram, et Possinus apud Pachymerem. DUCANG.

(23) Pachymer. lib. XII, cap. 16, 17, 18, 22. DUCANG.

(24) Sub anno 1305. Hist. Franco-Byzant., lib. VI, n. 30, 31. DUCANG.

ξαντο τῆς ἄνωθεν δεξιᾶς συνεργούσης διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς μέγεθος τοῦ τῆς πόλεως ἱερῶς προεδρεύοντος θείου ἀνδρὸς Θεολήπτου (25). Ἰδόντες γὰρ οἱ πολέμιοι τὴν τῶν Λατίνων εὔτακτον κίνησιν καὶ τὴν τῶν ὅπλων λαμπρότητα καὶ τὸ ἄτρεπτον τῆς ὁρμῆς, συσχεθέντες τοῖς φόβοις ᾤχοντο φεύγοντες· οὐ μόνον τῆς πόλεως ὡς πορρωτάτω σφᾶς αὐτοὺς ἀπάγοντες, ἀλλὰ μικροῦ καὶ τῶν πάλαι Ῥωμαϊκῶν ὁρίων αὐτῶν. Τοσοῦτος γὰρ καὶ τοιοῦτος ἐκεῖνος ἐτύγχανεν ὁ στρατὸς, καὶ οὕτως ἄριστα συγκεκροτημένος ἔκ τε τῶν ὅπλων ἔκ τε τῆς κατὰ πόλεμον ἐμπειρίας ἔκ τε τοῦ πλήθους (συνεστράτευον γὰρ ἐκεῖ τοῖς Λατίνοις

A dextera ipsa Dei superne adjuvante, propter insignem virtutem Theolepti, divini viri, qui illi urbi præerat in sacris. Nam cum Turci Latinorum disciplinam militarem armorumque splendorem et violentissimum impetum vidissent, metu perterriti non modo procul ab urbe, sed pæne ultra veteres Romanorum fines fuga se abripuerunt. Tantus enim et talis erat ille exercitus, ita et armis et rei militaris usu et militum numero instructus (una enim cum Latinis militabant non modo Romani lectissimi, sed et omnis Alanorum exercitus), ut haud abs re conspectu illius **222** hostes percel-

## Variorum notæ.

(25) Nicephorus Chumnus in oratione, quæ inscribitur Ἐπιτάφιος εἰς τὸν μακάριον καὶ ἁγιώτατον μητροπολίτην Φιλαδελφείας, Θεόληπτον, etc. (a), rem ita narrat, ut Philadelphia libertatem ac salutem uni Theolepto acceptam referat, Catalanis autem ne minimam quidem ejusce laudis partem tribuat. Contra Pachymeres lib. v, cap. 21 et 23, de Theolepto silet omnino: Rogerium et Catalanos Philadelphiæ liberatores solos memorat. En ipsa Nicephori Chumnii verba ex Cod. Reg. 2964, fol. 240. Τίς οὐκ οἶδε τὴν τοῦ Φιλαδέλφου πόλιν· ὡς μὲν περιφανὴς αὕτη καὶ μεγάλη καὶ λαμπρά· ὡς δὲ καὶ μετὰ τὴν πρώτην καὶ τῶν ἀπασῶν κρατοῦσαν πρώτη; Ταύτης τὸ κάλλιστον καὶ πλέον εἰς θαῦμα, τὰ τῶν ἐνοικούντων ἀνθρώπων ἀπείρων ὄντων πλήθη, πολλῆς μὲν ταύτης τοῖς τείχεσι καὶ τῷ κύκλῳ καὶ δή γε μεγάλης οὔσης, πολλῶν δὲ καὶ τούτων καὶ πλησμίως γεμούσης. Αὕτη καὶ πολλὰ μέν ἐστι καὶ ἄφθονα γεωργοῦσα, καὶ ἀποχρῶντα τοῖς πλήθεσι καὶ αὐτάρκη· οὐ μὴν δ' ὥστε καὶ τοῦ καρποφοροῦντος ἐνιαυτοῦ καὶ παρέχοντος, ἐς νέωτα ἔχειν περιττὰ ἀποτίθεσθαι. Ἱκανὰ δὴ καὶ ταῦτα ἐπαρκεῖν καὶ βοηθεῖν, εἴ τις ἐξ ἀφορίας ἢ ἑτέρου τρόπου ἔνδεια ἐπιχωριάσει. Καὶ οὐδ' ἐκ γειτόνων ἐστὶ τῇ θαλάττῃ, ὡς ἐξ αὐτῆς χορηγούσης καὶ πορίζούσης βοηθεῖσθαι. Ἀλλ' εἰς μεσόγαιον ἀνῴκισται πόῤῥω· καί γ' ἐκ τῶν περιοίκων χρείας ἐπειγούσης ἴσχει τὴν θεραπείαν. Ταύτῃ τοι ταύτῃ, τῶν ἡμετέρων στρατευμάτων ἐν ἄλλοις ἀσχολουμένων, οἱ γειτονοῦντες ἀσεβεῖς τηρήσαντες τὸν καιρὸν ἐπέθεντο μετὰ μεγάλης καὶ πλείστης ὅσης τῆς ἰσχύος, βαλόντες χάρακα περὶ αὐτὴν, καὶ ταύτῃ προσκαθίσαντες, ἐκ πολιορκίας μὲν καὶ πολέμου οὐδέν τι μέγα καὶ λαμπρὸν νομίζοντες ἀνύσειν, παραστήσεσθαι δὲ τῷ λιμῷ τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ταύτης κρατῆσαι· καὶ δὴ τὸ μὲν ἴσχυσαν, τὸν λιμόν· τοῦ δέ γε περιγενέσθαι ἦν αὐτοῖς διημαρτημένον κατὰ τὰς ἐλπίδας οὐδέν. Τότε δὴ τότε καὶ ὁ μέγας ἐκεῖνος τὴν συμπάθειαν, καὶ πολὺς μὲν τὸν ἔλεον, πολὺς δὲ καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν, τοῦ λαοῦ κακοπαθοῦντος καὶ τῇ πείνῃ κάμνοντος, αὐτὸς κατὰ τοῦ λιμοῦ ἐξανίσταται, χεῖρας ἐκείνας τὰς ἱερὰς καὶ τῶν μυστηρίων ὑπηρέτιδας καὶ οἰκονόμους, εἰς ἀλεύρων ἐκτείνας φυράματα, καὶ ταῦτα ταύταις ἐνζυμῶν, καὶ καινός τις ἀρτοποιὸς γιγνόμενος, καὶ χυτρῶν ἐπιμελούμενος καὶ λεβήτων καὶ πυρὸς ἐμφορούμενος D καὶ καπνοῦ. Εἶτα τί; ταῖς αὐταῖς χερσὶν ἐπὶ τρυβλίων κενῶν ἦν, καὶ τὰ κενωθέντα λαμβάνων εἰς χεῖρας, ἐν αὐταῖς καὶ τοὺς ἄρτους, ἐπεισρεόντων αὐτῷ τῶν ἐκ τοῦ λιμοῦ συνωθισμένων, ἐκ χειρῶν εἰς χεῖρας ἐνέβαλλε, τῶν ἰδίων, τὰς ἐκείνων, μᾶλλον δὲ τὰς τοῦ Χριστοῦ, θεραπεύων κἀν τούτῳ τὸ πάθος καὶ κουφίζων τὴν συμφοράν. Τοῦτον δὴ τὸν τρόπον τῆς πόλεως ἀμφότερα γενόμενος ἦν, καὶ τροφεὺς καὶ πατὴρ, καὶ τό γε πρῶτον ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ δῆτα ποιμὴν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τιθεὶς ὑπὲρ τῶν προβάτων. Ὅπως δὲ καὶ τοῦτο, ἐρῶ ἤδη, καὶ ἐπὶ τούτῳ τελευταίῳ ὑπὲρ τῆς πόλεως ὄντι μεγίστῳ καὶ θαυμαστῷ γνώσει, καταπαύσω τὸν λόγον. Ἦσαν τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐχθρῶν πλήθη σφοδρῶς ἐπιμαινόμενα τῇ πόλει, κύκλῳ περιῤῥέοντες καὶ φρουροῦντες ἀσφαλῶς ἦσαν, ὡς ἂν μὴ καὶ λάθοι τις τῶν ἐκτὸς ἐντὸς ταύτης γενόμενος, ἢ τῶν ἐντὸς αὐτῆς ἐξιών. Καὶ λιμὸς ἦν ὁ καὶ τῶν πολεμίων πλέον καὶ μᾶλλον βαρύτατος ἑκάστης ἡμέρας ἀποκτείνων συχνούς· καὶ ῥύστης ἦν τότε οὔτε φαινόμενος οὔτε προσδοκώμενος οὐδείς. Τί γοῦν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀρχιερεὺς καὶ ποιμὴν ὄντως καλὸς, καὶ προθυμούμενος καὶ μέντοι γε καὶ σπεύδων ὑπὲρ λαοῦ καὶ κλήρου τοῦ ἰδίου θεῖναι τὴν ψυχήν; τὸν λαὸν ἀθροίσας, μᾶλλον δὲ τοῦ λαοῦ ὅσος ἦν τῷ ναῷ χωρητὸς, πρὸς Θεὸν ἐπίκουρον καὶ ῥύστην καὶ σωτῆρα καταφεύγει, καὶ κοινὴν μετὰ πάντων ἐκτελεῖ δέησιν, κοινὴν καὶ πρεσβείαν· καὶ τοῦ ἱεροῦ ἐξιὼν, δεσμοῖς αὐτοὺς πνευματικοῖς φρικωδεστάτοις ἐμπεδοῖ. Τίνος ἕνεκεν; Πρὸς τὸν τῶν πολεμούντων φύλαρχον, πρέσβυν ἐκ τῆς πόλεως αὐτὸν ἀφιγμένον, ὥστε γ' ἐντυχεῖν καὶ συλλαλῆσαι καὶ πρᾶξαι καθ' ὅσον ἂν καὶ δύναιτο τὰ τῇ πόλει συνοίσοντα, εἴπερ ἐκείνου, βαρβάρου γε ὄντος καὶ θρασέος καὶ ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσιν ἐπηρμένου καὶ κατὰ μηδὲν ἐπτοημένου μηδὲ δειλαίνοντος, λογισμὸς αὐτῷ καὶ τόλμη γένοιτο, αὐτὸν δὴ τοῦτον ἀρχιερέα τῆς πόλεως ὄντα κατασχεῖν, ὑπολογισάμενον ἐντεῦθεν καὶ τὴν πόλιν τὸν τρόπον τοῦτον C ἑλεῖν, ἢ τό γε δεύτερον χρημάτων τυχεῖν, τῆς πόλεως δούσης ἐλευθερίας ἕνεκεν αὐτοῦ, μὴ τούτους δοῦναι μηδὲν, κἂν αὐτῷ πληγὰς ὁ ἀσεβὴς ἐπιθῇ, κἂν πρὸς τομὴν τοῦ σώματος τῶν μελῶν χωρήσῃ, κἂν ξίφος ἐπανατείνῃ, καὶ ἀπειλῶν εἴη, καὶ κατὰ τὴν ἀπειλὴν ἕτοιμος ἐμβαλεῖν πρὸς σφαγήν. Ὢ γενναίας ἐκείνης καὶ ἀνδρείας καὶ θαυμαστῆς καὶ πέρα γε θαύματος καρτερικωτάτης ψυχῆς! ὢ τὸ τοῦ μαρτυρίου θανάτου πιεῖν ποτήριον διψώσης ὑπὲρ λαοῦ καὶ κλήρου ἰδίου, κατὰ Χριστοῦ μίμησιν, καινοῦ δή τινος καὶ θαυμασίου τοῦ συναλλάγματος ὄντος! Ἀνθ' οὗ γὰρ προλαβὼν ἔπιες ποτηρίου τοῦτο (an τούτου?), ὕδατος, οὐχὶ ψυχροῦ, ἀλλὰ ζέοντος, ὡς ἐκ κρατῆρος τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ᾐδέσθη σε καὶ θὴρ ἐκεῖνος ὁ ἄγριος καὶ ἀσεβὴς βάρβαρος. Καὶ γοῦν ἰδὼν, ἐξ αὐτῆς εὐθὺς κατεδυσωπήθη τῆς ὄψεως. Εἶτ' ἐπιπλέον καὶ τοῖς λόγοις τοῖς σοῖς τιθασσευθεὶς ἦν· καὶ δὴ γ' ἐξομαλισθεὶς ταῖς ὁμιλίαις, καὶ καθυποκλίνας ταῖς τὰ πάντα δυναμέναις σοφαῖς σαῖς παραινέσεσι, καὶ τιμῶν καὶ σφόδρα γε τιμῶν, σὲ μὲν μετ' εὐλαβείας ἐνδόξως προέπεμψεν· αὐτὸς δὲ λύσας πάντας τοὺς τῆς πόλεως φόβους, ταύτην ἀφεὶς ὑπεχώρησε, καὶ σιτισμοὺς ἐπιδαψιλευσάμενος ταύτῃ, καὶ μεταβαλὼν ἐκ τῆς πρὶν ἀγριότητος πρὸς τὴν πόλιν οὐχ εἰς μετρίαν εὔνοιαν. Τοῦτό σοι τὸ μέγα καὶ λαμπρὸν ὑπὲρ τῆς πόλεως τρόπαιον, etc. Nulla in his mentio Catalanorum. Unius Theolepti virtute et auctoritate res confecta esse dicitur. BOIVIN. — Theolepti meminit Pachymeres lib. VIII, cap. 2, 9; lib. IX, cap. 25; lib. X, cap. 10, 35, et Cantacuzenus lib. I, cap. 14, 19. Illius præclarus exstat hymnus in Græcorum Horologio. DUCANG.

(a) Edita in *Anecdotis* Boissonadii, tom. V.

[A] lerentur, multique dicerent, nisi eos imperator aliquo metu deterritus longius progredi vetuisset, nihil fuisse prohibiturum, quominus brevi omnes Romanas et urbes et provincias hostibus vacuas ac purgatas imperatori tradidissent. Sed ea loquebantur homines, qui præsentia tantum considerabant, neque quidquam altius animo complecti poterant. Divinum enim revera judicium illud erat, jampridem confirmatum, ut Romanum imperium extremis calamitatibus affligeretur. Quapropter arcanis Providentiæ rationibus plurimæ res utilia consilia impedire, multæ autem ad adjuvanda ea quæ noxia essent concurrere videbantur. Sed istam quidem expeditionem sub finem veris facile confecerunt.

οὐ μόνον οἱ τῶν Ῥωμαίων ἐπίλεκτοι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ τῶν Ἀλανῶν (26) ὁπόσον ἐτύγχανε στράτευμα) τοσαύτην γοῦν ἐποίει διὰ ταῦτα τοῖς πολεμίοις τὴν ἔκπληξιν, ὥστε πολλοί τινες ἔφασαν τότε, ὡς, εἰ μὴ τούτους διὰ δειλίαν τινὰ πρόσω ἰέναι κεκώλυκε τὰ τοῦ βασιλέως προστάγματα, οὐδὲν ἂν ἦν τὸ κωλῦον ὅλας ἐν βραχεῖ τῶν Ῥωμαίων ὁπόσαι πόλεις καὶ χῶραι ὑπῆρχον καθαρὰς πολεμίων παραδοῦναι τῷ βασιλεῖ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἦσαν φθεγγόμενοι πρὸς μόνα τὰ παρόντα βλέποντες ἄνθρωποι καὶ μηδὲν τῶν παρόντων ὑπέρτερον ξυνιέναι δυνάμενοι. Κρίσις γὰρ ὡς ἀληθῶς ἦν ταῦτα Θεοῦ πάλαι κυρωθεῖσα, πρὸς ἐσχατιὰς καταβῆναι δυστυχημάτων τὰ Ῥωμαίων πράγματα. Καὶ διὰ τοῦτο λόγοις ἀποῤῥήτοις τῆς Προνοίας τῶν μὲν ὠφελούντων πλεῖστα ἐδόκουν τὰ ἐμποδὼν, τῶν δὲ βλαπτόντων πολύχους ἡ συνδρομή. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τοὔργον ἅμα ἦρι τελευτῶντι (27) ῥᾳδίως κατεπράξαντο.

[B] IV. Cum autem longius progredi non possent, propterea quod nullos habebant ductores, qui vias ignotas et minime tritas indicarent, et planum iter ipsis facerent (videbant enim expeditionem illam longinquam, nemine viam monstrante, sine multis cædibus confici haud posse, neque vero is erat Rogerius, qui multis bellis magna prudentia parta magnum discrimen sic temere adiret), diversi ac dissipati abierunt: ac Romani quidem domum reversi sunt, itemque Alani: Latini vero cum Rogerio Cæsare urbes quæ miseris Romanis reliquæ erant pervagati pessime habuerunt, hostili impetu in eos, a quibus arcessiti fuerant, converso, causam afferentes, quod constitutum ab imperatore annuum stipendium non accepissent, ac proinde [C] necessario antequam **223** fame consumerentur, eorum opes consumerent qui se arcessissent, et pactis ac conventis non stetissent. Itaque cernere erat bona miserorum Romanorum omnia diripi, virginibus et matronis contumeliose illudi, senes et sacerdotes vinctos abduci, et supplicia cum alia pati, quæ nova quotidie in miseros Latinorum immanitas excogitabat: tum imminentem cervicibus securim, ut jamjam morituros, videre, nisi abditam pecuniam ostendissent. Qui omnia proferebant, pistillo nudiores abibant: qui nihil quo se redimerent habebant, extremitatibus corporum mutilati miserabile in viis spectaculum jacebant, aliquem scilicet quærentes, qui frustum panis aut obolum porrigeret; ut quibus nihil ad sustentan- [D] dam vitam subsidii, præter vocem et lacrymarum rivos, reliquum esset.

Δʹ. Ἐπεὶ δὲ πρόσω ἰέναι ἄπορόν σφισιν ἦν παραπομποὺς οὐκ ἔχουσιν, οἳ τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀτριβὲς τῆς ὁδοῦ διαλευκανοῦσι καὶ εὔοδον θήσονται [P. 176] τούτοις (οὐ γὰρ ἄνευ πλείστων νεκρῶν ἑώρων γενησομένην τὴν ὑπερόριον ἐκστρατείαν βουληθεῖσιν ἐκείνοις ἄνευ παραπομπῶν ἀπιέναι), τόδ' ἀμαθῶς οὑτωσὶ μεγάλους ἀναῤῥίπτειν κινδύνους πρὸς τοῦ Ῥουτζερίου οὐκ ἦν, πολλοὺς ἀνατλάντος πολέμους καὶ πολλὴν ἐντεῦθεν ξυνειλοχότος τὴν πεῖραν· ἀναστρέψαντες διελύθησαν κατὰ γένος, Ῥωμαῖοι μὲν οἴκαδε ἀπιόντες Ἀλανοί τε ὁμοίως· Λατῖνοι δὲ τῷ Ῥουτζερίῳ (28) ἑπόμενοι Καίσαρι περιῄεσαν τὰς ἐναπολελειμμένας τοῖς ἀθλίοις Ῥωμαίοις πόλεις καὶ κάκιστα διετίθεσαν τὴν πολεμίαν ὁρμὴν ἐπὶ τοὺς καλέσαντας τρέψαντες· πρόφασιν λέγοντες, ὅτι τὴν παρὰ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου ταχθεῖσαν ἐπέτειον δαπάνην οὐκ ἐκομίζοντο, καὶ εἶναι ἀνάγκην, πρὶν ἐπινεμηθῆναι σφᾶς τὸν λιμὸν, ἐπινεμηθῆναι σφᾶς τοὺς καλέσαντας μὲν, μὴ πληροῦντας δὲ τὰ ὑπεσχημένα. Ἦν οὖν ἰδεῖν οὐ μόνον τὰς οὐσίας ἄρδην τῶν ταλαιπώρων ἁρπαζομένας Ῥωμαίων, κόρας τε καὶ γυναῖκας ὑβριζομένας, πρεσβύτας τε καὶ ἱερέας ἀγομένους δεσμίους καὶ τάς τε ἄλλας ὑπομένοντας τιμωρίας, ὁπόσας ἡ τῶν Λατίνων δυσμενεστάτη χεὶρ ἀεὶ καινοτέρας ἐφεύρισκε κατὰ τῶν ἀθλίων· ἀλλὰ καὶ συχνὰ γυμνὸν ὁρῶντας τὸν πέλεκυν κατὰ τοῦ τραχήλου, ὡς αὐτίκα τεθνηξομένους, εἰ μὴ θησαυροὺς ὁμολογοῖεν χρημάτων. Καὶ οἱ μὲν ἐκτιθέμενοι πάντα ὑπέρου γυμνότεροι ἀπηλλάττοντο· οἱ δὲ μὴ ἔχοντες, ὅτου ἐξωνήσονται ἑαυτοὺς, τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ σώματος ἄλλοι ἄλλα ἀφαιρούμενοι θέαμα ἐλεεινὸν παρὰ τὰς ὁδοὺς ἐξετίθεντο, εἴ τις ἄρτου τεμάχιον ἢ ὀβολὸν παράσχοι ζητοῦντες· ὡς ἐπ' οὐδενί τινι τῶν πάντων ἑτέρῳ τῶν ἀφορμῶν τοῦ ζῆν καταλειπομένων ἢ ἐπὶ τῇ γλώττῃ καὶ ταῖς τῶν δακρύων πηγαῖς.

V. Quæ cum imperator rescivisset, haudquaquam ferenda ei visa sunt; quoniam hæc Romanas provincias longe atrocius quam belli mala affligebant, et simul Deum etiam ad iram concitabant

Εʹ. Ταῦτα πυνθανομένῳ τῷ βασιλεῖ οὐδ' ὅλως ἀνεκτὰ εἶναι ἐδόκει τήν τε Ῥωμαίων γῆν πολλῷ πλέον ἢ κατὰ πολεμίους λυμαινόμενα καὶ ἅμα Θεὸν παροξύνοντα κατὰ τῶν ἐξ ἀλλοδαπῆς προσκαλεσαμένων

Variorum notæ.

(26) Quos Massagetarum nomine non semel indigitat. Vid. lib. II, cap. 17. DUCANG.

(27) Hist. Franco-Byzant. lib. VI, n. 28. DUCANG.

(28) Pachymer. lib. XII, cap. 13, 14, 15. DUCANG.

αὐτούς· οὔτ' ἄλλως εὔπορον ἦν τῆς ἀδικίας τίσασθαι A αὐτούς, ἐνδείας μακρᾶς τὰ βασιλικὰ καταγελώσης στρατόπεδα. Ἐν στενῷ τοίνυν (29) ὄντος αὐτοῦ καὶ μηχανῆς δεομένου τινὸς βοηθούσης διαβαίνει πρὸς Θρᾴκην ὁ Καῖσαρ Ῥοντζέριος τὸν Λατινικὸν ἐπαγόμενος πάντα στρατόν. Οὐ γὰρ ἐλέλειπτο ἔτι τοῖς ἐν Ἀσίᾳ Ῥωμαίοις οὔτε χρήματα, οὐδ' ὅσα τρέφει δημίων γαστέρας. Ἔδοξε μέντοι τοὺς μὲν ἄλλους ἐς τὸ τῆς Καλλιουπόλεως καταλιπόντα φρούριον αὐτὸν ἀπολεξάμενον διακοσίους παρὰ τὸν βασιλέα ἐληλυθέναι Μιχαὴλ ἐν Ὀρεστιάδι διάγοντα τότε τῇ Θρᾳκικῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ἀπαιτήσοντά τε τὴν ἀποτεταγμένην αὐτοῖς ἐτησίαν πρόσοδον καὶ ἀπειλὰς εἰ δέοι προσθήσοντα. [P. 137] Οὗ γενομένου (30) καὶ ἐς πυρσὸν ἀναφθέντος, ὃν καὶ πρότερον ὤδινε θυμὸν ὁ βασιλεὺς κατ' αὐτοῦ, ξιφήρεις αὐτὸν περιστάντες B συχνοὶ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ παρὰ τὰ βασίλεια κατακόπτουσι καὶ ἅμα αὐτῷ τινας τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ γὰρ πλείους ἔλαθον διαδράντες τὸν κίνδυνον· οἳ δὴ καὶ δρόμῳ συντονωτέρῳ χρησάμενοι ἔφθασαν ἀπαγγέλλοντες τὰ πραχθέντα καὶ τοῖς ἐν Καλλιουπόλει Λατίνοις.

contra eos, qui peregre illos arcessissent. Neque tamen eorum injurias ulcisci promptum erat, eo quod ob magnam egestatem ludibrio erant imperatoriæ legiones. Angustis igitur rebus, cum opus esset aliquo strategemate, cujus præsens auxilium foret, trajicit Rogerius Cæsar, et omnem Latinum exercitum secum in Thraciam adducit. Nihil enim Asiaticis Romanis erat reliquum vel pecuniæ, vel rerum **224** aliarum, quibus carnificum ventres alerentur. Ac visum illi est, cæteris in præsidio Calliupoleos relictis, cum ducentis militibus delectis Michaelem imperatorem, qui tum Orestiade in Thracia cum exercitu commorabatur, convenire, ut et constituta omnia stipendia postularet; et, si esset opus, minas adderet. Quo facto inflammata iracundia, quam imperator contra istum jam antea animo conceperat, plures milites strictis ensibus circumdatum juxta regiam interficiunt, unaque aliquot ejus comites. Nam major eorum pars clandestina fuga periculum evaserunt; iique contentiore cursu Latinis Calliupoli agentibus quid actum esset nuntiarunt.

## CAPUT IV.

*Milites Romani, occiso Rogerio, cum Catalanis debellatum putant. Providentiæ divinæ decretis non resistendum. Malorum consiliorum malus exitus. Romanarum cladium causæ. Catalani Calliupolin, cæsis oppidanis, muniunt. Terra et mari bellum apparant. Mari vincuntur a Genuensibus. Berengarius, navarchus captus; deinde redemptus. Catalanorum consternatio. Omnia ipsis infesta. Tolerandæ obsidioni se accingunt. Turcos auxilio arcessunt. Prædas agunt. Michael imperator in eos movet. Turcopulos et Massagetas secum ducit. Juxta Apros castrametatur. Exercitum instruit. A Massagetis et Turcopulis deseritur. Turbatam aciem frustra conatur restituere. In hostes temere invectus vix evadit. Equitis fidelis virtus. Andronicus filium objurgat, ut vitæ prodigum. Romanorum fuga et clades. Turcopulorum ad Catalanos transitio. Catalanorum duces inter se dissident. Berengarius occiditur. Ximenes Byzantium se recipit. Ornatur magni ducis titulo et affinitate imperatoris. Massagetæ in Scythiam transituri a Turcopulis et Catalanis profligantur.*

Α'. Τοῖς μὲν οὖν στρατιώταις ἔδοξε τοῦτο πεποιηκόσι θραῦσαί τε τῶν Λατίνων τὸ φρόνημα καὶ τὸν τῆς τόλμης ὄγκον ἐς τὸ μετριώτερον ἀπαλλάξαντας C σφᾶς ἴσα καὶ δούλους ὑπείκειν Ῥωμαίοις αὐταῖς χερσὶ καὶ αὐταῖς γνώμαις παρασκευάσαι καὶ δυοῖν θάτερον ὁμονοήσαντας ἑλέσθαι, ἢ δουλεύειν Ῥωμαίοις ἑκόντας, ἢ τὴν ἀγαγοῦσαν ἄκοντας ἐπανιέναι.

Β'. Ἀλλὰ τὸ ταῦτα λογίζεσθαι διανοίας ἐστὶ χαμερποῦς (31) καὶ ἣν αἱ χεῖρες τῆς φύσεως ἐς ὕλης ἀχλυώδους ἀπολαβοῦσαι πυθμένας κατήνεγκαν, ὡς μηδ' ἐννοεῖν ἔχειν, ὅτι λόγοι Προνοίας τὰ προττόμενα περιτρέχουσιν ἑκάστου τέλους ἔχοντες ἐνέχυρα προκαταβληθείσας αἰτίας, ἃς ἡμεῖς μὲν ἑκόντες ἐπιλανθανόμεθα, τὸ ἐκεῖθεν ἀηδὲς ὑπὸ φιλαυτίας ἐκκλίνοντες· ἡ δὲ δίκη τῷ γραμματείῳ ἑαυτῆς ἐγχαράξασα D θέρους καὶ ἅλωνος εἰπεῖν περιμένει καιρόν, ἵν' ἐπάξια τῶν σπερμάτων ἀποδῷ τοῖς πράξασι τὰ γεώργια. Ἢ γὰρ ἂν ἐξ αὐτῶν ἐδιδάσκετο τῶν πραγμάτων ἄνθρωπος, ὡς ὅσα μὴ συναιρομένην ἔχει τὴν ἄνωθεν δεξιάν, τούτοις καὶ γῆ καὶ θάλασσα μάχεται καὶ ἀήρ, ὥσπερ τινὶ δραπέτῃ Θεοῦ καὶ τῆς δίκης ἀλάστορι

I. Ac Romani quidem milites hoc facinore perpetrato putarunt se Latinorum animos contudisse, et ab insolenti fastu ad meliorem frugem revocatos eo adduxisse, ut et voluntatibus posthac et corporibus ultro tanquam mancipia obnoxii essent Romanis, ac ut duorum alterum uno consensu eligerent, vel illis sponte servire, vel qua venissent, inviti pedem referre.

II. Verum hujusmodi cogitationes animum humi repentem et crassioris materiæ limo ab ipsa natura infixum sapiunt; qui intelligere non possit quasdam esse Providentiæ rationes, quæ ad omnes humanas actiones pertineant, et quibus rerum exitus certos causæ ipsæ præviæ spondeant: porro nos eas quidem ultro oblivisci, et molestiam quæ inde exsistit præ philautia declinare; **225** vindictam vero easdem suis pugillaribus inscriptas custodire, ac messis trituræque tempus quodammodo exspectare, ut quemadmodum quisque sementem fecerit, ita et suo tempore metat. Alioqui sane ipso eventu homo doceri queat, iis quæ divinitus non prosperentur, et terram et mare et aerem ad-

### Variorum notæ.

(29) Pachymer. lib. XII, cap. 5, 7. DUCANG.

(30) Pachymer, lib. XII, cap. 23, 24. Montanerius cap. 215. Hist. Franco-Byzant. lib. VI, cap. 34. DUCANG.

(31) Tota fere hæc sectio exstat in dialogo cui titulus Φλωρέντιος, seu Περὶ σοφίας. Vide cod. Reg. 3284, fol. 258. Ejusmodi locos communes videtur Gregoras provisos habuisse, quos operibus suis sparsim intexeret. BOIVIN.

versari, tanquam fugitivum Dei, et violatorem justitiæ fortiter ulciscentia. Idem ubi sese cognorit, ipse sibi præcipere queat, non refragandum esse latæ divinitus sententiæ qualis ea cunque fuerit; neque violenter quidquam agendum, sed sua sorte acquiescenti fallendum tempus, ac vim necessitatis adjutandam potius quam impediendam, licet aliter agat nos quam vellemus. Longe enim melius esse potentiorem vim sequi nihil agendo, et eodem cum ipsa impetu abripi, quam agendo aliquid materiam veluti præbere iniqui temporis violentiæ : quod perinde fuerit, ac si quis flammæ impetum reformidans adhuc circum ædes vagantis non quidvis moliatur, quo eam longius progredi vetet, aut etiam prorsus restinguat, sed sarmentorum fasciculos congerat, et multum olei affundat : aut si quis vehementi Borea desuper ingruente et immanes fluctus per pronum ex aliis alios volvente tamen navicula exigua adversis fluctibus ultro navigare incipiat. Ea enim esse ejusmodi, ut aspectum minime lætum jucundumve præbeant : **226** imo ex earum rerum numero esse, quæ maxime infestæ sunt, et ultimum exitium statim afferunt.

III. Hæc ita se habere, si nulla alia in præsenti exempla suppetant, ea certe quæ his temporibus acciderunt, abunde comprobent. Nam cum Romani nihil quod ad rem bene gerendam pertineret omisissent, adversationes maximas fortunæ experti sunt. Romanorum enim duces cum injuste de causis in suspicionem venissent, alii in vinculis erant, alii ab imperatoris benevolentia longe summovebantur. Unde cum externa venissent auxilia, primum Massagetarum, deinde Latinorum, ab iis longe major quam a manifestis hostibus pernicies Romanis exorta est. Ac nos jam pauca e multis protulimus, quæ si quis recte et sine affectu expendat, manifestam Dei iracundiam arguunt, licet mediocrem contineant non mediocrium delictorum castigationem. At ejusdem rei documentum evidentius est ipsa cædes Rogerii Cæsaris. Nimirum Romani, quos illius arcessiti pœnitebat, suæ ægritudini mederi cupientes ejus hominis cædem peregerunt, et molestis negotiis defunctum iri se hoc pacto speraverunt. Sed illud ipsum facinus, ut progressu orationis dicemus, longe majorum et graviorum malorum causa exstitit. Ita quoties divina Providentia consiliis et actionibus humanis non suffragatur, malus et plane infelix exitus iis succedit. Nam nec prudentibus consiliis valet vir prudens, **227** nec fortitudine vir fortis. Imo et provida consilia in finem improvisum incurrunt, et facta generosa ac fortissima ad ignavum et turpem casum devolvuntur. Sed ad institutum redeundum est.

A δραστηρίως ἐπιτιθέμενα· [P. 138] καὶ διδασκόμενος ὅστις ποτὲ εἴη, ἑαυτῷ ἂν παρῇ ει μὴ ἀντιπαλαμᾶσθαι πρὸς τὴν ἄνωθεν κυρωθεῖσαν ψῆφον, ὁποία ποτ' ἂν ᾖ, μηδὲ βίαιον πράττειν μηδὲν, ἀλλὰ μένοντα κατὰ χώραν ἡσυχῇ διαπεττεύειν τὸν χρόνον καὶ στέργειν μᾶλλον τὴν σύνδρομον τοῦ φέροντος ἀγωγὴν, καὶ εἰ μὴ κατὰ γνώμην φέροιτο, ἢ τὴν ἀντίδρομον. Πολλῷ γὰρ δήπου βέλτιον ἀπρακτοῦντα τῷ φέροντι συμφέρεσθαι, ἢ πράττοντά τι καθάπερ ὕλην χορηγεῖν τῇ καθ' ἑαυτοῦ φορᾷ τοῦ καιροῦ. Ὅμοιον γὰρ ἂν εἴη τουτὶ, ὥσπερ ἂν εἴ τις πυρὸς ὁρμὴν δεδιὼς ἔτι τὰ κύκλῳ περιθέουσαν τῆς οἰκίας, οὐδ' ἀντὶ τοῦ πάσῃ χρῆσθαι μηχανῇ ἢ τῆς πρόσω συστέλλειν ὁρμῆς ἢ παύειν τελέως, φρυγάνων ἐπιτίθει φακέλλους καὶ ἔλαιον ἐνέχει πολύ· ἢ ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀπαρκτίου
B σφοδροῦ καταῤῥέοντος ἄνωθεν καὶ δεινὰ πρὸς τὸ κάταντες ἐπαντλοῦντος ἄλλα ἐπ' ἄλλοις τὰ κύματα, δ' ἀκατίῳ τινὶ πρὸς ἀνάῤῥουν ἐθελοντὴς ἐπεχείρει ποιεῖσθαι τὸν πλοῦν. Εἶναι γὰρ τουτὶ τῶν οὐ πάνυ τοι μειδιῶσαν ὁμοῦ καὶ φιλάνθρωπον τὴν ὄψιν παρεχομένων τοῖς βουλομένοις, ἀλλὰ τούτων ἓν ὁπόσα πολέμιον ἀνατείνει χεῖρα κἀκ τοῦ σύνεγγυς μακρὸν ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον.

Γ'. Μαρτύρια δέ μοι τῶν λεγομένων, εἰ μή τι πλέον ἔχοιμεν ἐν τῷ νῦν εἶναι μεμνῆσθαι, ἀλλ' οὖν τά γε ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις συμβάντα. Οὐδενὸς γὰρ ἐλλείψασι Ῥωμαίοις ὧν ἔδει δρᾶν πρὸς κατόρθωσιν πάντα ἐπῄει τἀναντιώτατα. Οἱ μὲν γὰρ Ῥωμαίων
C στρατηγοὶ δι' ἃ μὴ θέμις ἐν ὑποψίᾳ γινόμενοι, οἱ μὲν ἐν δεσμοῖς ἐγίγνοντο, οἱ δὲ πόῤῥω τῆς βασιλικῆς ἵσταντο εὐμενείας. Ὅθεν ἀλλοφύλου συμμαχίας ἐλθούσης πρῶτα μὲν τῆς τῶν Μασσαγετῶν, ἔπειτα τῆς τῶν Λατίνων, πολλαπλασίονα συνεπεπτώκει Ῥωμαίοις γενέσθαι τὸν ὄλεθρον ἐξ αὐτῶν, ἢ τῶν ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐχθρῶν. Ὧν ὡς ἐκ πολλῶν μέτρια καὶ ἡμεῖς ἔφθημεν εἰρηκότες, ἃ δὴ σαφοῦς ἂν εἴη θεομηνίας δείγματα, εἴ τις ὀρθῶς καὶ πάθους ἐκτὸς ἐθέλοι σκοπεῖν, καὶ παιδεία μετρία (32) οὐ μετρίων πλημμελημάτων. Τούτων ἐναργέστερον δεῖγμα καὶ ὁ τοῦ Ῥοντζερίου Καίσαρος ἐγεγόνει θάνατος. Τὸν γὰρ ἐκ τῆς προσκλήσεως μεταμέλον θεραπεύειν Ῥωμαῖοι βουλόμενοι τὸν τούτου κατεπράξαντο θάνατον, ἀπαλλαγὴν εἶναι τοῦτον πονηρῶν πραγμάτων νομί-
D σαντες. Ὁ δ' ἀρχηγὸς παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα μειζόνων ἐγεγόνει καὶ μάλα χειρόνων πραγμάτων, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν· οὕτω τῆς θείας οὐ συμμαχούσης προνοίας τοῖς τῶν ἀνθρώπων βουλεύμασί τε καὶ πράγμασι πονηρὸν αὐτοῖς ἀπαντᾷ τὸ τέλος καὶ σφόδρα τοι ἐναντιώτατον. [P. 159] Οὔτε γὰρ βουληφόρος ὁ βουληφόρος, οὔτ' ἀνδρεῖος ὁ ἀνδρεῖος· ἀλλὰ τά τε σοφὰ βουλεύματα πρὸς ἄσοφον τελευτῶσι πέρας καὶ τὰ γενναῖα καὶ ἀνδρικώτατα πράγματα ἄνανδρόν τε καὶ μάλα αἰσχρὰν τὴν ἧτταν καρποῦνται. Ἀλλ' ἐπανιτέον ὅθεν εἰς ταῦτα ἐξέβημεν.

## Variorum notæ.

(32) *Καὶ παιδείαν μετρίαν*. Legendum videtur καὶ παιδεία μετρία, etc. Idem lib. VIII, cap. 2, n. 2: Ἐγνώμεν κρίσιν εἶναι τοῦτο Θεοῦ, πρὸς θάνατον συνωθοῦσαν ὀλοσχερῶς, καὶ παιδείαν ἴσως μετρίαν ὧν οὐ μετρίως ἡμάρτομεν. BOIVIN.

Δ'. Πυθόμενοι γὰρ οἱ κατὰ τὴν Καλλιούπολιν Λατῖνοι (33) τὸν τοῦ Καίσαρος φόνον, πρῶτον μὲν πάντας τε ὁπόσοι Ῥωμαίων ἐς Καλλιούπολιν ᾤκουν κατέσφαξαν ἡβηδόν· καὶ τὰ τείχη λαμπρῶς ὀχυρώσαντες κράτιστον εἶχον ὁρμητήριόν τε καὶ φρούριον. Εἰς διττὰς δὲ μοίρας ἔπειτα διαμερισάμενοι τὰ οἰκεῖα στρατεύματα, τῶν μὲν τὰς ἑαυτῶν ἐπλήρωσαν τριήρεις, ὀκτὼ τὰς πάσας οὔσας, καὶ ναύαρχον ταύταις ἐπέστησαν τὸν Πιριγκέριον Τέντζαν, ἵνα κατὰ τὸν Ἑλλησποντίαν ναυλοχοῦσι πορθμὸν αἱ τῶν Ῥωμαίων ὁλκάδες ἀνιοῦσαι καὶ κατιοῦσαι ἁλίσκωνται. Οἱ δ' ἕτεροι τὴν ἑαυτῶν πανοπλίαν ἀναλαβόντες ἐπὶ λείαν καὶ ὄλεθρον τῆς ἄλλης ἐξῄεσαν Θρᾴκης καὶ κακῶς αὐτὴν διετίθουν, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐπιπορευόμενοι. Ἀλλὰ τῷ μὲν Πιριγκερίῳ Τέντζᾳ μετὰ τοῦ ναυτικοῦ παντὸς οὐ μακρῶν ἐδέησε τῶν καιρῶν τῇ προνοίᾳ εὐκαιρίαν ἐπιτηδεῦσαι θανάτου. Ἀναγομέναις γὰρ ἐκ Γεννούας (34) μετὰ βραχὺ τριήρεσι δέκα ἓξ λαμπρῶς ὡπλισμέναις διὰ τὰς τῶν πειρατῶν ἀκοὰς ἀγνοίᾳ συνεισπεσόντες αὐτοί, οἱ μὲν αὐτῶν ἔργον ἐγένοντο θαλάττης, οἱ δὲ ξίφους· ὁ δὲ ναύαρχος Πιριγκέριος ζωγρεῖται σὺν ἅμα συχνοῖς τῶν ἀμφ' αὐτῷ καὶ τοῖς ὁμοφύλοις πεπράσκεται.

IV. Latini itaque, qui Calliupoli erant, audita cæde Cæsaris, primum omnes Romanos cujuscunque ætatis in ea urbe habitantes jugularunt, et mœnibus egregie munitis tutissimum in iis receptum ac præsidium habuerunt. Deinde suis militibus in duas partes divisis una parte triremes suas, quæ omnino octo erant, compleverunt, eisque navarchum Berengarium Entençam præfecerunt, ut ex insidiis naves Romanorum onerarias, seu ascendentes, seu descendentes, in Hellesponti angustiis exceptarent: altera armis omnibus sumptis prædatum in Thraciæ reliquæ perniciem exiverunt, eamque noctu atque interdiu incursando vastare cœperunt. Ac Berengarius Entença cum omni sua classe providentia Numinis exiguo tempore summum discrimen adiit. Nam cum imprudentes in sexdecim naves, quæ tum ex urbe Genua adveniebant, metu piratarum egregie armatas incidissent, partim demersi, partim cæsi sunt. Navarchus vero Berengarius cum multis suorum captus suis popularibus venditur.

Ε'. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω (35) γυμνωθέντες ἐξαίφνης οἱ Κατελάνοι θαλάττης τε ἅμα καὶ μεγάλης μοίρας στρατοῦ ἐπὶ συχνὰς τὰς ἡμέρας ἔμειναν κατὰ χώραν ὑποπτηχότες τὸ τοῦ μέλλοντος ἄδηλον· ἀτολμότεροί τε ἐγένοντο καὶ μάλα ταῖς γνώμαις περιδεεῖς. Ὑπέτρεχε γὰρ αὐτῶν τὰς διανοίας καὶ οὐ μετρίως ἐσπάραττε τό τε τῶν Μασσαγετῶν δέος, ὅτι κατὰ τὴν Ἀσίαν αὐτοῖς συστρατεύοντες ἐξεπολεμώθησάν τε κατ' αὐτῶν ἐπὶ μικραῖς τισι ταῖς αἰτίαις καὶ συχνοὺς αὐτῶν πεφονεύκασι· τούς τε αὖ τῶν Θρᾳκῶν στρατιώτας ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς οὐ μικρῶς ἐδεδίεσαν. Τάς τε γὰρ χώρας αὐτῶν χθὲς καὶ πρώην συχνὰ παρεξιόντες ἐδῄουν καὶ τὰς οἰκίας ἀδεῶς ἐνεπίμπρασαν· καὶ οὐδεμίαν οὐδέσι φιλανθρωπίας κατέλιπον πρόφασιν, ὥστε βουληθεῖσι σπείσασθαι τῷ βασιλεῖ κείσεσθαί σφισι τὸ πρᾶγμα κινδύνων ἐκτός. Καὶ τό γε τῶν φόβων ἔσχατόν σφισιν ὑπῆρχεν, ὅτι καὶ τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ὄντα ἐπίδοξον ἤκουον ἥκειν ἐπ' αὐτοὺς σὺν πολλῷ τῷ στρατῷ. Ὅθεν βαθεῖαν περὶ τὸ φρούριον τάφρον ἐλάσαντες καὶ χάρακα κύκλῳ βαλλόμενοι πρὸς πολιορκίαν παρεσκευάζοντο, πολλὰ πρότερον ἐκ τῆς λείας ἐνθέμενοι τὰ χορτάσματα. Ἐπεὶ δ' ὅ τε χρόνος ἐτρίβετο καὶ ἡ προσδοκωμένη τοῦ βασιλέως ἔφοδος οὐ παρῆν, ἐπ' ἄλλας ἐτρέποντο σκεμμάτων ὁδούς. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω τοῖς Κατελάνοις [P. 140] τῶν πραγμάτων συνελαθέντων οὐκ ἦν ἐπ' ἀλλοδαπῆς διάγειν φόβων ἐκτός· ἀλλ' ὑποψίαι κινδύνων πολύτροποι πανταχόθεν ἔθραυον σφᾶς. Ὅθεν εἰς ἀνάγκας τοιαύτας ἐληλυθότες ἐπινοοῦσι πρᾶγμα κακομήχανον καὶ πολὺν κατὰ τῶν Ῥωμαίων ὠδῖνον τὸν ὄλεθρον. Καὶ δὴ διαπρεσβεύονται περὶ συμμαχίας πρὸς τοὺς ἀντι-

V. Verum Catalani adeo subito et classe et magna parte suorum amissa complures dies immoti manserunt, incertum eventum metuentes, imminuta **228** audacia et animis valde trepidis. Eos quippe incesserat ac non mediocriter turbabat Massagetarum metus, quorum in Asia secum militantium inimicitias parvis de causis susceperant, occisis etiam eorum quamplurimis. Quin et Thracios milites haud parum timebant, quorum agros et ædes paulo ante crebris incursionibus vastaverant, ac domos audacter incenderant. Nec ullam sibi veniæ a quoquam impetrandæ spem reliquerant; ut nec si vellent pacem cum imperatore facere, citra periculum eam facturos se sperarent. Illud autem terrorem eis maximum incutiebat, quod imperator Michael mox adventurus et eos magnis cum copiis oppugnaturus ferebatur. Igitur profunda fossa circum castellum ducta, eaque vallo undique munita, ad tolerandam obsidionem se accingebant, commeatu ex præda sibi ante proviso et in oppidum intromisso. Sed cum tempus tereretur, et exspectatus imperatoris adventus differretur, ad alia consilia se convertunt. In eas enim angustias redacti, ut externo in solo nusquam securi vivere possent, sed undique vario periculorum terrore urgerentur, in eam, inquam, necessitatem adducti funestam et ultimum Romanis exitium allaturam fraudem excogitant. Turcos in adverso littore habitantes missis legatis socios sibi asciscunt, et cum ipsi ter mille essent, quingentos ab illis accipiunt. Nec **229** longo post multi etiam transfugæ se ad illos conferunt: cum quibus egressi finitimos agros

Variorum notæ.

(33) Pachymer. lib. XII, cap. 25, 26, 27. Montaner. cap. 215. Hist. Franco-Byzant. n. 55. DUCANG.

(34) Pachymer. lib. XII, cap. 27, lib. XIII, cap. 7. DUCANG.

(35) Pachymer. lib. XII, cap. 29. DUCANG.

infestabant, atque omnes equorum et boum et ovium greges una cum earum rerum possessoribus colligebant. Quæ cum nec Romani nec Romanorum imperatores ferre diutius possent, bellum utrinque apparari cœptum est.

A πέρας οἰκοῦντας τῶν Τούρκων καὶ λαμβάνουσι τότε μὲν πεντακοσίους ὁπλίτας τρισχίλιοι ὄντες αὐτοί· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἑτέρους οὐκ ὀλίγους αὐτομόλους ἰόντας· σὺν οἷς ἐξιόντες συχνὰ τὴν ὅμορον χώραν ἐδῄουν καὶ πάσας ἀγέλας συνήθροιζον ἵππων τε καὶ βοῶν καὶ ποιμνίων ἅμα τοῖς ἔχουσιν. Ἐπεὶ δ' ἐπιπλέον φέρειν οὐκ ἦν οὔτε Ῥωμαίοις, οὔτε τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων, πολέμου συγκρότησις οἰκονομεῖται παρ' ἀμφοτέρων.

VI. Catalanis igitur et Turcis inter duo oppidula, Cypsella et Apros, per illud tempus commorantibus, imperator Michael cum Thraciis et Macedonicis copiis, nec non Massagetarum et Turcopulorum phalangibus, in ea planitie quæ est circa Apros castrametatur. Erant autem illi Turcopuli mille, qui sultanum Azatinem, cum is ad Romanos, ut ante diximus, transiisset, secuti erant: sed cum illo ab Europæis Scythis, ut et supra dictum est, abducto non abierant, verum Romanorum consuetudinem una cum religione et sacro baptismate amplexi fuerant, atque ex eo inter Romanos milites numerabantur. Cum haud multi dies elapsi fuissent, et aliqui e speculatoribus adventum hostium nuntiarent, surgit imperator; exercitum in armis esse jubet; ducibus ac tribunis edicit, parati sint ipsi ac præterea cohortium ductores cohortesque instruant. Qui cum hostilem aciem tripartito distributam viderent, suam ipsi quoque, ut æqualis pugna esset, tripartito diviserunt. Ac Turcopulos quidem cum **230** Massagetis in sinistro, Macedonicos et Thracios delectos equites in dextro cornu collocarunt: reliquos autem, eosque plurimos, cum peditatu in medio constituerunt. Imperator vero circum ordines obequitans suos ad fortiter pugnandum cohortabatur.

Ϛ'. Τῶν οὖν Κατελάνων (36) ἅμα τοῖς Τούρκοις δυοῖν μεταξὺ πολιχνίων τὰς διατριβὰς τηνικαῦτα ποιουμένων, Κυψέλλων καὶ Ἄπρων φημί, ἀναλαβὼν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ τὰς Θρᾳκικὰς (37) τε καὶ Μακεδονικὰς δυνάμεις, καὶ ξύν γε αὐταῖς τὰς τε Μασσαγετῶν καὶ ὅσαι τῶν Τουρκοπούλων φάλαγγες ἦσαν, κατεστρατοπέδευσε πρὸς τὸ περὶ τοὺς Ἄπρους B πεδίον. Χίλιοι δ' ἦσαν οἱ Τουρκόπουλοι οὗτοι, οἳ τῷ σουλτὰν Ἀζατίνῃ πρὸς Ῥωμαίους, ὡς εἰρήκειμεν, ἠκολούθησαν μὲν αὐτομολήσαντι, ἀπαχθέντι δ' ἐκεῖθεν μετὰ τῶν Εὐρωπαίων Σκυθῶν, ὡς δεδήλωται, οὔτε συναπήχθησαν καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀσπασάμενοι συνδιαίτησιν καὶ τὸ ἱερὸν μετὰ τῆς εὐσεβείας εἵλοντο βάπτισμα· καὶ ἦσαν τοῦ λοιποῦ τῇ Ῥωμαίων ἐξεταζόμενοι καὶ αὐτοὶ στρατιᾷ. Ἐπεί γε μὴν οὐ πάνυ πολλῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν ἧκόν τινες τῶν σκοπῶν ἀπαγγέλλοντες ἥκειν τοὺς πολεμίους, ἀναστὰς ὁ βασιλεὺς τόν τε στρατὸν ὁπλίζεσθαι καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ ἡγεμόνας παρατάττεσθαι, καὶ παρατάττειν ἐκέλευε πρὸς τὸν πόλεμον τούς τε λοχαγοὺς καὶ τὰς φάλαγγας. Τοὺς μέντοι πολεμίους C τριπλῆν πεποιηκότας ἰδόντες τὴν τάξιν τριπλῆν καὶ αὐτοὶ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαράταξιν τὴν ἑαυτῶν πεποιήκεσαν. Καὶ τὸ μὲν εὐώνυμον κέρας οἱ Τουρκόπουλοι μετὰ τῶν Μασσαγετῶν ἐκληρώσαντο· τὸ δεξιὸν δ' οἱ τῶν Μακεδονικῶν τε καὶ Θρᾳκικῶν ἱππέων ἐπίλεκτοι· τὸ δὲ μέσον οἱ πλεῖστοι καὶ λοιποὶ μετὰ τοῦ πεζοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς περιιὼν τὰς τάξεις ἐπεθάῤῥυνε πρὸς ὁρμὴν ἀνδρικήν.

VII. Orto sole hostes in occursum progressi ex adverso consistunt, Turcis in utroque cornu collocatis, Catalanis medium ob armorum gravitatem obtinentibus. Ibi Massagetæ, qui jam olim defectionem parturiebant, quod Romanorum moribus haud delectarentur, et jam occulte ab Europæis Scythis invitarentur, dolum cum jam in procinctu starent aperuerunt. Nam cum signum pugnæ utrinque datum esset, statim ii inclinati seorsum constiterunt, nec Romanos adjuvantes, nec adversus

Ζ'. Ἅμα δ' ἡλίῳ καὶ οἱ πολέμιοι προσελάσαντες μετωπηδὸν ἔστησαν ἑαυτούς, ἔχοντες μὲν ἐφ' ἑκάτερα τῶν κεράτων τοὺς Τούρκους· τὰς δὲ τῶν Κατελάνων ὁπλιτικὰς φάλαγγας μέσας διὰ τὸ βάρος. Οἱ μὲν δὴ Μασσαγέται καὶ πάλαι ἀποστασίαν ὠδίνοντες διὰ τὸ μὴ πάνυ τοῖς Ῥωμαίων ἀρέσκεσθαι ἤθεσιν, ἤδη δὲ καὶ λαθραίας προσκλήσεις δεξάμενοι παρὰ τῶν Εὐρωπαίων Σκυθῶν, [P. 141] ἐξαίφνης ἐπὶ τοῦ πολέμου τὸν δόλον ἐξέφηναν. Ἄρτι γὰρ τῆς συμ- D βολῆς τῶν στρατευμάτων ἑκατέρωθεν σημανθείσης,

## Variorum notæ.

(36) Pachymer. lib. XII, cap. 30, 32, 33. Montaner. cap. 220. Moncada, cap. 59. DUCANG.

(37) Theodulus, in oratione pro Chandreno, cod. reg. 1853, fol. 244. Πρῶτον μὲν πρὸς τοὺς ἐπὶ Θρᾴκης κακῶς εἰσκωμάσαντας Πέρσας καὶ Ἰταλούς, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους συστάσει θράσους οὐκ ὀλίγου πλησθέντας, ὡς τὰ ἔσχατα ἀπειλεῖν, δεινή τις συνέστη μάχη Ῥωμαίοις, καὶ πολεμεῖν ἔγνωσαν, εἰδότες ὡς ἐὰν μὴ τάχιστα συμπεσόντες ἐξέλωσι (an ἐξελῶσι?) σφᾶς, πολλῷ πλείοσιν αὖθις μαχοῦνται, καὶ σχετλιωτέρων τῶν δευτέρων πειρασθῆναι παρέσται. Ὡς δὲ συνεῤῥωγότων ἑκατέρων τῶν στρατοπέδων ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς, καὶ τῆς συμπλοκῆς θαυμαστῆς γεγονυίας, τὸ πλέον ἔσχον οἱ βάρβαροι, οὐ τῷ τὰ ἐς μάχην κρείττους εἶναι· τίς δ' ἂν εἴποι ταῦτα; Τῷ δ' αὐστηναζοῦν τῶν ὑφ' ἡμῖν τεταγμένων βαρβάρων ἀθρόως ἐκείνους αὐτομολῆσαι· ὢ δεινοῦ πάθους ἐκείνου! πεπτώκασι μὲν ἡμῶν οὐκ ὀλίγοι· οἱ δὲ φυγάδες ὁποιδήποτ' ἐχώρουν. Μόνος δ' οὗτος ἐν πολλοῖς ἡττημένοις ἀήττητος διαγέγονε· μᾶλλον δὲ τοσοῦτ' ἀπέσχε τοῦ ταῦτα πεπονθέναι, ὥστε καὶ τῶν πολεμίων οὐχ ὅσους ἄν τις ἀγνοῆσαι κατενεγκών, ἔστι δ' οὓς καὶ τραυματίας πεποιηκώς, ὥσπερ ἀμφίβολον αὐτοῖς πεποιήκει τὴν νίκην τὸ καθ' αὐτόν, ἐνδειξάμενος τοῦθ', ὅτι κἂν ἀτυχῇ συνηνέχθη Ῥωμαίοις, τό γοῦν ἑαυτῶν ἀξίωμα μένει, καὶ οὐδὲν μήποτε κατεῖλε τῶν πάντων, οὔτε μὴν καθαιρήσει. Καὶ τοῦτο μὲν οὕτως. Hanc discimus pugnam commissam esse in Αἰγὸς ποταμοῖς. De Chandreno nihil nec Gregoras nec Pachymeres. Vide hunc libri VI, cap. 5. BOIVIN.

A εὐθὺς ἐνέκλιναν οὗτοι καὶ παρὰ μέρος ἔστησαν, μήτε Ῥωμαίοις βοηθοῦντες, μήτε τοῖς πολεμίοις μαχόμενοι. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ Τουρκόπουλοι πεποιήκεσαν, εἴτε συγκείμενον ὂν ἀμφοτέροις τὸ πονηρὸν τουτὶ δρᾶμα, εἴτε τοῦ καιροῦ σχεδιάσαντος οὑτωσί πως. Ὃ δὴ καὶ τὰ ἔσχατα ἔσφηλε τοὺς Ῥωμαίους ἐν ἀκμῇ τοῦ πολέμου, καὶ ὅλον τῆς τύχης τὸν κλῆρον ἐνεχείρισε φέρον ἀπόνως τοῖς πολεμίοις. Ἀπροσδόκητον γὰρ οὑτωσὶ τὸ τοσοῦτον δεινὸν ἐπελθὸν τῷ στρατῷ τοσαύτην ταῖς τούτων ψυχαῖς ἐνέσπειρε τὴν δειλίαν, καὶ τοσοῦτον ἐπήνεγκε θόρυβον καὶ τῶν τάξεων σύγχυσιν, ὅσην ἂν ἐπενέγκῃ καὶ βαρὺς ἐπιβρίσας ἀπαρκτίας κατὰ φορτίδος ἐπὶ μεγάλου πλεούσης πελάγους, καὶ τούς τε κάλως καὶ τὰ ἱστία συντρίψας τελευταῖον καταδῦναι καὶ αὐτὴν ἐς βυθοὺς καὶ πυθμένας βιάσηται.

B Η'. Ὁ μέντοι βασιλεὺς οὑτωσὶ ταραττομένας τὰς τάξεις ἐξαίφνης ἰδὼν καὶ πρὸς φυγὴν τὸ πλεῖστον ὁρῶσας σπουδῇ περιθέων ἡγεμόνας καὶ στρατηγοὺς καὶ λοχαγοὺς ἐπεβοᾶτο σὺν δάκρυσιν ἐξ ὀνόματος, στῆναι παρακαλῶν καὶ μὴ προῖκα τοῖς πολεμίοις οὑτωσὶ προδιδόναι Ῥωμαίων τὴν τύχην. Οἱ δὲ μικρὰ τῶν λεγομένων φροντίζοντες ᾤχοντο φεύγοντες ἀμεταστρεπτί. Ἀλλὰ γὰρ ἐς τοσαύτην κεχωρηκότα τὴν ἀπόγνωσιν τὰ πράγματα βλέπων ὁ βασιλεύς, καὶ τοῦ πεζοῦ τὸ πλεῖστον ἀφειδῶς ὑπὸ τῶν πολεμίων κατακοπτόμενόν τε καὶ συμπατούμενον, ἔγνω καιρὸν ἔχειν ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων ἀφειδεῖν ἑαυτοῦ καὶ κίνδυνον ἀναδέχεσθαι προφανῆ, κατήγορον ἐσόμενον τῆς τῶν στρατευμάτων ἀγνωμοσύνης. Καὶ μὲν δὴ καὶ εἰς τοὺς ἀμφ' αὐτὸν συστραφεὶς (λίαν δ' ἦσαν οὗτοι βραχεῖς), « Νῦν ἄνδρες, » ἔφη, « καιρός, C ὅτε βελτίων ὁ θάνατος γίνεται τῆς ζωῆς, τὸ δὲ ζῆν τοῦ θανεῖν πικρότερον. » Ταῦτα εἰπὼν καὶ τὴν θείαν ἐπικαλεσάμενος συμμαχίαν ἅμα αὐτοῖς ἐμβάλλει κατὰ τῶν πολεμίων καὶ φονεύει μὲν ἔστιν οὓς τῶν προβόλων, διαρρήγνυσι δὲ τὴν φάλαγγα, θόρυβον δ' οὐ μικρὸν ἐμποιεῖ τῷ στρατοπέδῳ τῶν πολεμίων. Πολλοῖς γε μὴν καὶ αὐτὸς περιπαρεὶς ἅμα τῷ ἵππῳ τοῖς βέλεσιν, αὐτὸς μὲν ἄτρωτος ἔμεινε· τοῦ δ' ἵππου πεσόντος αὐτὸς ἐκινδύνευσε κυκλωθῆναι παρὰ τῶν πολεμίων. Καὶ τάχ' ἂν ἐς τοσοῦτο κακοῦ τὸ πρᾶγμα προὐχώρει, εἰ μή τις τῶν ἅμα αὐτῷ τὴν βασιλέως ζωὴν τῆς ἑαυτοῦ ἀλλαττόμενος ὑπ' εὐνοίας αὐτῷ μὲν βασιλεῖ τὸν ἑαυτοῦ δίδωσιν ἵππον, δι' οὗ καὶ σέσωσται διαδρὰς τὸν ἐπικρεμασθέντα κίνδυνον· ὁ δ' ἀποβὰς συμπατεῖται παρὰ τῶν πολεμίων καὶ ἀπαλλάττει τοῦ βίου.

D Θ'. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἄπεισιν ἐκεῖθεν ἐς Διδυμότειχον· μακρὰν δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἀκούει τὴν μέμψιν, ὅτι βασιλεὺς ὢν οὐκ ἄξια πράττει τῆς βασιλείας ἀφειδῶν τῆς οἰκείας [P. 142] ζωῆς οὑτωσί, καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων κίνδυνον διακυβεύων ἐπὶ τοῦ σώματος οἷον ἐξ αὐτομάτου. Οἱ δὲ πολέμιοι τοὐντεῦθεν ἐς δίωξιν τῶν φευγόντων τραπόμενοι οὓς μὲν ἔκτεινον, οὓς δὲ ζωγροῦντες εἶχον, ἕως γενομένης ἑσπέρας ἀπεῖπον τὴν δίωξιν. Ἅμα δ' ἡμέρᾳ σκυλεύσαντες τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ λάφυρα διελόμενοι ἀδεῶς τὰς ἐπὶ Θρᾴκῃ κώμας ἐπόρθουν καὶ ἔκαον ἐπιτρέχοντες. Οὐ πολλαὶ μεταξὺ διῆλθον ἡμέραι, καὶ πρὸς Κατελάνους αὐτομολοῦσιν οἱ δη-

A hostem pugnantes. Idem et Turcopuli fecerunt, sive inter utrosque de ea fraude convenisset, sive occasio ipsa derepente id consilii suggessisset. Id quod Romanis in ipso discrimine maximum damnum attulit, et integram hostibus victoriam nullo labore peperit. Siquidem tanta clades, præter omnem exspectationem exercitui illata, tantum terrorem animis militum incussit, tantum apud eos tumultum perturbatis ordinibus excitavit, quantum aquilo cum onerariam in medio pelago navigantem violentus adoritur, eamdemque confractis rudentibus et velis in imum tandem fundum et gurgitem maris demergit.

B VIII. Imperator autem, cum aciem subito turbari 231 vidisset, et maximam partem fugam spectare, celeriter circumvectus duces, tribunos, centuriones nominatim cum lacrymis inclamat, hortaturque ut stent, nec ita facile hostibus fortunas Romanorum prodant. At illi parum ejus verba curabant; imo effuse fugiebant. Quamobrem imperator in tanta rerum desperatione, cum partem peditum maximam cædi ab hostibus et crudeliter conculcari videret, tempus adesse statuit, quo pro subditis, salute sua neglecta, manifestum periculum adiret, eoque argumento perfidiam militum refelleret. Igitur ille ad suos conversus, qui perpauci erant: « Nunc, inquit, viri, tempus illud est, quo mors vita potior habeatur et vita morte acerbior. » C Quæ cum dixisset, et divinam opem implorasset, cum illis impetum in hostem facit, et propugnatores quidem aliquot occidit, ac phalange perrupta non parvam hostili exercitui trepidationem injicit. Sed multis ipse quoque simul cum equo telis undique obrutus, nec tamen vulneratus, equo collapso parum abfuit, quin ab hostibus circumdaretur. Ac fortasse eo infelicitas illius pugnæ processisset, nisi quidam e comitibus benevolo affectu impulsus sua ipsius morte imperatori vitam redemisset, et suum equum illi dedisset; quo conscenso incolumis quidem ille evasit, et impendens periculum effugit: is vero qui ex equo desiluerat, ab hostibus 232 conculcatus occubuit.

D IX. Inde imperator Didymotichum proficiscitur, et prolixe a patre objurgatur, quod imperator non pro imperii dignitate se gesserit, sed fortunam Romanorum in ejus salute positam periculosæ aleæ velut sua sponte commiserit. Hostes vero exinde ad persequendos eos qui fugerant conversi alios occiderunt, alios vivos ceperunt: donec superventu noctis revocati a persequendo destiterunt. Mane cadaveribus spoliatis, divisisque manubiis, Thracios pagos impune incursando vastabant et incendebant. Non multis ex eo diebus elapsis Turcopuli illi, quos diximus, ad Catalanos deficiunt, cupideque accepti in Chalcis turmas

(id nomen erat Turcorum duci) referuntur, et cum Turcis popularibus suis conscribuntur.

X. Non ita multo post accidit, ut Ferrandus Ximenes et Berengarius Entença cum Rocaforta duce suo graviter dissiderent : indignum esse dicentes, se claris ortos natalibus homini ignobili et sordidæ fortunæ parere. Ne autem longum faciam, litis disceptationem armis permittunt. Ac Berengarius quidem Entença statim in pugna cadit. Ac Ferrandus Ximenes ad imperatorem Andronicum fugit : a quo præter spem ita splendide exceptus est, ut ei magni ducis titulus decerneretur, et uxor daretur Theodora, imperatoris ex sorore neptis, quæ tum vidua erat.

XI. Cæterum cum Massagetæ, clandestinis pactionibus ad Scythas præmissis, **233** velle se ad eos una cum omnibus familiis transfugere significassent, jamque uxoribus et liberis ad se revocatis per Hæmum transituri forent (qui quidem mons Romanos a Bulgaris hodie disterminat), in eos Turcopuli frequentes et conferti cum Catalanis quamplurimis circa radices montis impetum faciunt, et paucis exceptis omnes promiscue occidunt. Nam cum longo tempore commilitones Massagetarum fuissent, in lucri et prædæ partem cum iis sæpe venerant; et altercationibus non paucis in partitione manubiarum exortis, minorem portionem semper acceperant. Quod autem infirmiores essent, et adversus fortiores pugnare non auderent, tempus veluti fefellerant, et iram animo insidentem tacite

A θέντες Τουρκόπουλοι καὶ ἀσμένως δεχθέντες τοῖς τοῦ Χαλὴλ ὡς ὁμοφύλοις συγκατελέγησαν Τούρκοις. Χαλὴλ δ' ὁ τῶν Τούρκων ἀρχηγὸς ὠνομάζετο.

Ι'. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐκπολεμωθῆναι συνέβη τόν τε Φαρέντζαν Τζυμὴν (38) καὶ τὸν Πιριγχέριον Τέντζαν κατὰ Ῥεχαφόρτου (39) τοῦ ἑαυτῶν ἡγεμόνος, ἀνάξιον εἶναι λέγοντας, τῶν εὖ γεγονότων ὄντας αὐτοὺς ἄρχεσθαι παρ' ἀνδρὸς δυσγενοῦς καὶ βαναύσου τὴν τύχην. Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντέμω, ὅπλοις ἐπιτρέπουσι τὴν τῆς ἔριδος τύχην. Ἀλλ' ὁ μὲν Πιριγχέριος Τέντζας πίπτει παρὰ τὴν μάχην εὐθύς· ὁ δὲ Φαρέντζας Τζυμὴς καταφεύγει πρὸς βασιλέα Ἀνδρόνικον· καὶ οὕτω παρ' ἐλπίδα λαμπρᾶς τυγχάνει τῆς ὑποδοχῆς, ὥστε καὶ ἐς τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀνάγεται ἀξίωμα καὶ Θεοδώρᾳ τῇ τοῦ βασιλέως ἀδελφιδῇ χηρευούσῃ συζεύγνυται (40). B

ΙΑ'. Ἐπεὶ γε μὴν οἱ Μασσαγέται λαθραίας ἔφθησαν πέμψαντες ἐς τοὺς Σκύθας συνθήκας πανοικὶ πρὸς αὐτοὺς αὐτομολήσειν ἐπαγγελλόμενοι, ἀναλαβοῦσιν ἤδη γυναῖκας ἅμα καὶ παῖδας, καὶ μέλλουσι διαβαίνειν τὸν Αἷμον τὸ ὄρος, ὃ δὴ μεθόριον νῦν ἐστι Ῥωμαίοις τε καὶ Βουλγάροις, ἀθρόοι σφίσιν οἱ Τουρκόπουλοι σὺν Κατελάνων συχνοῖς ἐπεισπίπτουσιν αὐτοῦ που παρὰ τὰς ὑπωρείας, καὶ πλὴν ὀλίγων ἅπαντας ἡβηδὸν συναπέσφαξαν (41). Τοῖς γὰρ Μασσαγέταις αὐτοὶ συστρατεύοντες ἐκ πολλοῦ καὶ πολλῶν πολλάκις κεκοινωνηκότες ἀλλήλοις κερδῶν καὶ λαφύρων καὶ φιλονεικιῶν ἐν τοῖς μερισμοῖς οὐκ C ὀλίγων καὶ ἀεὶ τὴν ἥττονα μοῖραν λαγχάνοντες, ἅτε μὴ δυνάμενοι πρὸς ἰσχυροτέρους ἀσθενέστεροι μάχεσθαι, διεπέττευον οὕτω τὸν χρόνον ὑπ' ὀδόντα θαλαμευομένην τρέφοντες τὴν ὀργήν· ἣν δὴ καὶ

## Variorum notæ.

(38) Qui Pachymeri Φαρέντα Τζιμῆ dicitur lib. XI, cap. 12; lib. XIII, cap. 30, 36. Ita *Fernandum Ximenem de Arena* expresserunt, de quo Montaner. cap. 223 ; Moncada cap. 39, 40, 41 ; Hist. Franco-Byzant. lib. VI, cap. 42. DUCANG. — Rem narrat Pachymeres in fine libri ultimi Historiæ, eamque narrationem ab ea, quam Possinus edidit, longe diversam exhibet Cod. Reg. 2558. Nam cum apud Pachymerem legatur, ἐκεῖνοι δὲ ἐπάραντες ἀπὸ τῆς Αἴνου, Ῥομοφόρτος σὺν τοῖς Τούρκοις, etc. Codex Regius habet, Βασιλεὺς δὲ πεπεισμένος τὰ περὶ τῆς Αἴνου, καὶ ὡς ἀπεκρούσθησαν μηνὸς ὅλου πολεμοῦντος (πολεμοῦντες); πεπυσμένος δὲ, καὶ ὡς D Ῥομοφόρτου ἀπάραντος σὺν οἷς εἰσεφρήσατο Τούρκοις, οἱ περὶ τὸν Μπυριγέριον καὶ Φαρέντα Τζιμῆν καὶ τὸν Γίγαν κατόπιν μελήσονται ἕπεσθαι, διάφοροι τὸν Ῥομοφόρτον (τοῦ Ῥομοφόρτου) ὄντες· κἀκείνῳ τῷ Ῥομοφόρτῳ καιροῦ γ' ἐπιθέσθαι σκοποῦντες· ἐκεῖθεν δέ που περὶ τὰ μέρη Κασανδρείας προσβαλὼν Ῥομοφόρτος σὺν τοῖς Τούρκοις ἐπεσκήνουν (an ἐπεσκήνου ?) συνεὶς τὴν ἐπιβουλὴν τῶν κατόπιν· ἀλλὰ καὶ μικρὸν ὀλίγον κἀκεῖνοι ἐφίστανται, καὶ ὀλίγον μακρόθεν ἐσκήνουν· ὁ δὲ Ῥομοφόρτος προλαβεῖν ἐβούλετο δρᾶσαι ἢ παρ' ἐκείνων παθεῖν· καὶ ἅμα πρωῒ τῆς σκοτίας οὔσης σὺν τοῖς Τούρκοις ἐμπίπτει, καὶ κατακράτος νικᾷ· ὡς πεσεῖν μὲν τὸν Μπυριγέριον, τὸν δὲ Φαρέντα ἀκλεῶς ἁλῶναι, εἶτ' αὖθις ἀπολυθῆναι πρὸς τὰ οἰκεῖα ἤθη, τοῦ Ῥομοφόρτου εὐμενῶς αὐτῷ σχόντος. Φαρέντα δὲ Τζιμῆς απογνοὺς τοῖς ὅλοις, ὥσπερ τις ἀλήτις (ἀλήτης) καὶ μεταναστης ατίμητος, αὐτομολεῖ τινι τῶν μεγιστάνων τοῦ βασιλέως· ὃ καὶ μόλις γνωσθὲν, περιοσιύζεται, καὶ τῷ βασιλεῖ προσέρχεται. Οἱ δὲ μὴ πεσόντες τῷ πολέμῳ τῶν Ἰταλῶν, εἰσήρησαν (leg. εἰσέῤῥησαν) τῷ Ῥομοφόρτῳ. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπαναστάντες, ἀπῆλθον, ὡς εἶχεν ἡ φήμη, πρὸς Θήβας. Possinus Codicem Regium non vidit, quem cum editione Romana conferri operæ erit, si quando nova editio adornabitur. BOIVIN.

(39) Qui Ῥομοφόρτος dicitur Pachymer. lib. XIII, cap. 12, 21, 36; Berengerus vero *de Rocafort*, Montanerio, Moncadæ, et aliis. DUCANG.

(40) Wolfio Θεοδωρα ἀδελφιδὴ τοῦ βασιλέως *neptis* est imperatoris; mihi vero, *imperatoris neptis ex sorore*. Sic supra cap. 3, sect. 2, de Rogerio, γαμβρὸν εὐθὺς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ ἀδελφιδῇ ποιεῖται Μαρίᾳ, ubi etiam Wolfius *neptem* interpretatus erat, cum interpretandum esset *sororis filiam*. Cæterum *Theodora* illa, quæ hoc loco Ximeni nupsisse dicitur χηρεύουσα, vix dubium est, quin ipsa sit Maria, quæ Rogerio primum nupserat, ac post ejus cædem vidua aliquandiu manserat. Potuit scilicet eadem et *Theodora* dici, et *Maria*. Potuit etiam Gregoras, memoriæ vitio lapsus, *Theodoram* vocare eam, cujus verum nomen esset *Maria*. Irene, soror Andronici imperatoris, eademque uxor Asanis, filiam habuit *Mariam*, illam nempe quæ Rogerio, ut diximus, nupsit : habuit et *Theodoram*, quæ Manueli Tagari, de quo Cantacuzenus lib. I, cap. 18. Vide et Familias Byz. 325. BOIVIN.

(41) Montaner. cap. 227 ; Moncada cap. 43. DUCANG.

ἐπὶ καιροῦ νυν εὐτυχῶς ἐς προὔπτὸν ἐξέῤῥηξεν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως.

A aluerant, quæ tandem opportuna occasione oblata in apertum erupit. Et hæc quidem in hunc modum gesta sunt.

## CAPUT V.

*Imperatrix, privignum exosa, liberos suos conatur ei exæquare. Mos succedendi apud Latinos principes receptus. Andronici uxores duæ : liberi sex. Andronicus uxoris petitioni refragatur. Hæc virum fastidiis ulciscitur. Unde dissidium. Irene Thessalonicam secedit. Maritum traducit. Mulierum impudentia. Andronici lenitas. Irene filio suo Theodoro uxorem quærit. Conditione ab Athenarum duce repudiata, ad Spinulam itur. Latini nobiles Imperatorum Byzantinorum affinitatem vix dignantur. Irenes genus. Marchionum dignitas. Digressio de dignitatum titulis. Marchionum Longobardorum provincia. Theodorus eo mittitur. Multas opes secum transfert. Joannes, alter Irenes filius, Nicephori Chumni filiam uxorem accipit. Sine liberis decedit. Irenes profusa liberalitas erga Cralem generum. Spes delusæ. Cralis uxor cur sterilis. Crales, Irene urgente, successorem sibi designat, primo Demetrium ; deinde Theodorum Marchionem, uxoris suæ fratres. Neuter in Triballia assuescit.*

[P. 145] Α'. Ἡ δὲ τοῦ βασιλέως σύζυγος Ἀνδρονίκου Εἰρήνη φύσει φιλότιμος οὖσα ἠβούλετο κατὰ διαδοχὴν παῖδας καὶ ἀπογόνους αὐτῆς ἐς ἀπείρους ἡλίους κληροῦσθαι τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ τὸ βασίλειον τουτὶ κράτος καὶ ἀθάνατον διασώζεσθαι τὴν μνήμην αὐτῆς ἐν τοῖς τῶν ἀπογόνων ὀνόμασι. Τὸ δὲ καινότερον, ὅτι οὐ μοναρχίας τρόπῳ κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν Ῥωμαίοις ἀρχῆθεν συνήθειαν, ἀλλὰ τρόπον Λατινικὸν (42) διανειμαμένους τὰς Ῥωμαίων πόλεις καὶ χώρας ἄρχειν κατὰ μέρη τῶν υἱέων ἕκαστον, ὡς οἰκείου κλήρου καὶ κτήματος τοῦ λαχόντος, ἐκ πατρῶν μὲν ἐς αὐτοὺς κατὰ τὸν ἐπικρατήσαντα νόμον ταῖς περιουσίαις καὶ κτήσεσι τῶν βαναύσων ἀνθρώπων κατιόντος· παραπεμπομένου δ' ἐπειθ' ὁμοίως ἐς τοὺς ἐφεξῆς παῖδας καὶ διαδόχους. Λατίνων γὰρ οὖσα γέννημα καὶ παρ' ἐκείνων εἰληφυῖα τουτὶ τὸ νεώτερον ἔθος Ῥωμαίοις ἐπάγειν ἐβούλετο. Ἐνῆγε δ' ἐς τοῦτο τὰ μάλιστα γνώμη ζηλότυπος, ἣν ὡς μητρυιὰ περὶ τὸν προγονὸν ἔτρεφε, τὸν βασιλέα φημὶ Μιχαήλ, ὃν ἐκ τῆς προτέρας συζύγου τῆς ἐξ Οὔγγρων ὁ βασιλεὺς γεγέννηκεν. Ἔφθημεν γὰρ εἰρηκότες, ὡς ἐξ ἐκείνης μὲν γεγέννηκε παῖδας δύο, τόν τε βασιλέα Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνον τὸν δεσπότην· ἐκ δὲ τῆς Εἰρήνης ταυτησὶ τῆς ἐκ Λογγιβάρδων θυγατέρα μὲν μίαν τὴν Σιμωνίδα, περὶ ἧς ἔμπροσθεν εἰρήκειμεν, ὅπως ἐπέμφθη σύζυγος τῷ Κράλῃ Σερβίας· υἱοὺς δὲ τρεῖς, Ἰωάννην (43), Θεόδωρον καὶ Δημήτριον· οὓς δὴ πάντας βασιλέας ἐβούλετο καθιστᾶν· δευτέρους μὲν μετὰ τὸν προγονὸν Μιχαὴλ κατὰ τὸ τῆς τιμῆς ἀξίωμα· δευτέρους δὲ καὶ κατὰ τὴν διανομὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἡγεμονίας· αὐτονόμους δὲ καὶ αὐτοκράτορας ἑκάστου· καὶ μηδένα μηδενὶ ὑπακούοντας (44).

I. At Irene imperatoris Andronici uxor, ambitioso ingenio mulier, suos liberos et nepotes imperii Romani successionem ac summam potestatem B tenere per multas ætates, et immortalem sui memoriam in posterorum nominibus permanere cupiebat : et, quod insolentius erat, non more monarchico, qui jam inde antiquitus apud Romanos vigeret, sed eo qui apud Latinos receptus esset, Romanas provincias ita dividi volebat, ut filii omnes, in ea quisque sorte ac ditione quæ sibi obtigisset plenum dominium haberent, ab ipso quidem patre ad illos devolutum, ut juris est in bonis ac possessionibus **234** hominum plebeiorum ; ab illis autem deinceps ad eorum liberos et successores simili modo transmittendum. Nam cum Latina stirpe orta esset, novum etiam hunc morem, ab illis acceptum, ad Romanos transferre instituebat. C Maxime autem ad eum conatum impellebatur zelotypia quadam, quam ut noverca animo conceperat adversus privignum Michaelem principem, quem imperator ex priore conjuge, ab Hungaris oriunda, susceperat. Nam prima uxor, ut supra diximus, duos filios marito pepererat, Michaelem imperatorem et Constantinum despotam : Irene vero hæc Longobardica filiam unam Simonidem quam ante diximus Crali Serviæ nuptum esse missam : filios vero tres, Joannem, Theodorum, Demetrium, quos illa omnes designare imperatores studebat : qui secundum quidem locum a privigno Michaele tum dignitate, tum ipsa Romani imperii partitione obtinerent; sed sui tamen juris essent, et summam D potestatem haberent, ita ut nemo alteri pareret.

[P. 146] Β'. Ὁρῶσα τοίνυν τὸν βασιλέα καὶ σύζυγον στοργὴν αὐτῇ χαριζόμενον πλείονα ἢ κατὰ σύζυγον, ἐνόμισεν ἕξειν καταπειθῆ καὶ πρὸς τὰ περὶ τῶν παίδων βουλεύματα. Ὅθεν οὐ διέλιπε λάθρα νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν αὐτὸν ἐνοχλοῦσα θατέρον καταπράξασθαι· ἢ τὸν βασιλέα Μιχαὴλ

II. Cum igitur se affectu plus quam conjugali diligi a conjuge eodemque imperatore cerneret, eum credidit futurum sibi obsequentem ad ea quæ liberorum suorum causa decrevisset. Itaque ei clam noctu atque interdiu perpetuo instabat, alterutrum ut faceret, sive Michaeli abrogaret impe-

Variorum notæ.

(42) More apud Latinos seu Francos principes recepto, quo filiis secundo-genitis *pars terræ*, uti loquebantur, in hæreditatis sortem assignari solebat, atque adeo id *apennagium*, de quo multis egimus in Gloss. med. Latin. in hac voce. DUCANG.

(43) Quem statim atque Michaelem ex priore conjuge filium imperatorem, despotam dixerat pater. Pachymer. lib. IX, cap. 2. De aliis Andronici liberis hic memoratis vide *Famil. Byzant.* DUCANG.

(44) Sic etiam Phranzes lib. I, cap. 7. Atqui id in Latinorum usu minime erat, apud quos secundo-geniti, quibus data erat *pars terræ*, jure clientelæ et hominii primo-genito suberant. DUCANG.

A rium, idque inter suos filios divideret, sive hos illi participes et consortes imperii redderet. Respondente autem imperatore, nefas **235** esse violari jura imperii, quæ multis jam sæculis stabilita et confirmata essent, illa ira inflammabatur, et habitu gestuque apud maritum varia et multiplex erat; nunc mœrens, seque vitæ pertæsam dicens, nisi filios viva imperatoriis insignibus ornatos videret: nunc fastidiosa et superbe delicata, ac formæ usuram marito quasi nundinans, venalemque ea lege copiam sui faciens, ut sua de filiis consilia ejus consensu approbarentur. Quæ cum sæpe nemine alio conscio fierent, ab imperatore perpetuo ferri non poterant. Itaque ardor ille amoris jam paulatim languescebat, et acris contentio, sed B plerisque ignota, succedebat. Tandem etiam ejusdem thori consuetudinem perosus est.

ἀποχειροτονῆσαι τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς καὶ ταύτην διαμερίσασθαι τοῖς υἱέσιν αὐτῆς· ἢ τό γε δεύτερον, κοινωνοὺς καὶ συμμεριστὰς αὐτῷ καὶ αὐτοὺς καταστῆσαι τοῦ κράτους. Τοῦ δὲ βασιλέως ἀδύνατον εἶναι λέγοντος παραλύειν τὰ διὰ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων κυρωθέντα τε καὶ βεβαιωθέντα βασιλικὰ νόμιμα, ἡ δὲ πρὸς ὀργὴν ἐξήπτετο, καὶ διάφορα καὶ ποικίλα ἐδείκνυ πρὸς τὸν σύζυγον καὶ βασιλέα τὰ σχήματα· νῦν μὲν λυπουμένη καὶ ἀπολεγομένη τὸ ζῆν, εἰ μὴ τοὺς υἱέας ὄψεται ζῶσα βασιλικοῖς κοσμηθέντας συμβόλοις· νῦν δὲ ἀκκιζομένη καὶ θρυπτομένη καὶ οἷον ἀπεμπολῶσα τῷ συζύγῳ τὴν ὥραν καὶ ὤνιον συγκαταθέσεως τοῦ περὶ τῶν υἱέων βουλεύματος ποιουμένη. Ταῦτα πολλάκις γινόμενα καὶ μηδενὸς ἑτέρου τῶν πάντων γινώσκοντος φέρειν οὐκ ἦν εἰς τέλος τῷ βασιλεῖ. Διὸ καὶ τὰ τῆς φλεγμαινούσης ἐκείνης στοργῆς ἤδη κατὰ μικρὸν ἐμαραίνετο, καὶ ἀντεισήγετο μάχη διάπυρος μὲν, λανθάνουσα δ' ἔτι τοὺς πλείστους. Τέλος δὲ καὶ αὐτὴν ἀπέστερξε τὴν τοῦ λέχους αὐτῆς κοινωνίαν.

III. At Irene uxor præter exspectationem tam cito spe sua frustrata hostili in maritum odio exarsit. Cum itaque ulcisci illum cuperet, et aliter non posset, Thessalonicam abiit, imperatore non admodum volente; quippe qui vereretur, ne mala domestica vulgo innotescerent. Illa autem eo magis cupiens imperatorem pudore afficere cœpit ejus peccata sibi cum illo communia eaque occulta diffamare, id solum cavens, ne in publico et pro con- C cione illa proferret; ad aurem vero et viris et mulieribus, quibus maxime fidebat, eadem occinere gestiens absque **236** ulla verecundia, cum alioqui magnam gravitatem simularet. Indignabunda videlicet, furens, lenitati illius insultans, ac neque Deum timens, neque homines reverita, multa conjugis et suæ ipsius naturæ arcana audax atque impudens mulier retegebat, quæ vel impudicissimum scortum sine rubore haud diceret; nunc apud monachos, alium alibi secum privatim assumens, maritum prout libebat criminabatur. Nunc apud nobiles matronas, a quibus adibatur, eadem et plura recensebat; nunc ad Cralem Serviæ, generum suum, ea scribebat, quæ vel dicere nefas est, honorem sibi D undecunque et pudicitiæ laudem asserendo, maritum vero omnibus contumeliis afficiendo. Nihil enim concitatius est muliebri animo, nihil æque promptum ad probabiles criminationes calumniasque confingendas et sua mala in insontes conferenda. Cum odio est mulier, simulat se odisse: cum amat, amari dicit: cum furatur, se compilari queritur; ac expeti quidem se profitetur, sed ea esse modestia ut amatorem exsecretur: et hujusmodi rebus

Γ'. Ἡ μέντοι (45) σύζυγος Εἰρήνη παραδόξως οὕτω τὴν ταχίστην ἔρημος τῶν ἐλπίδων καταστᾶσα πολέμιον ἔθρεψεν ἐν τοῖς στήθεσι λογισμὸν κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἀμύνεσθαι θέλουσα μὲν, οὐκ ἔχουσα δ' ὅπως ἄλλως, ᾤχετο ἀπιοῦσα πρὸς Θεσσαλονίκην οὐ μάλα τοῦ βασιλέως ἐθέλοντος· ἐδεδίει γὰρ αὐτὸς, μὴ κατάφωρα τοῖς πλείστοις τὰ κατ' οἶκον γένωνται πταίσματα. Ἡ δὲ διὰ τοῦτο μᾶλλον αἰσχύνειν ἐθέλουσα τὸν βασιλέα καὶ σύζυγον, ἀπῄει θριαμβεύουσα κοινὰ καὶ λαθραῖα τοῦ συζύγου ἐγκλήματα (46), τοῦτο μόνον φυλαξαμένη, τὸ πρὸς δήμους καὶ πλήθη προφέρειν αὐτά. Πρὸς δέ γε τὸ πρὸς οὓς ἑκάστη τε καὶ ἑκάστῳ οἷς ἐθάῤῥει τὰ μάλιστα περιᾴδειν, πρὸς τοῦτο δὲ καὶ μάλα ἀφειδῶς εἶχεν ἡ πολλὴν σχηματιζομένη σεμνότητα. Ὑβριοπαθοῦσα γὰρ καὶ μαινομένη καὶ κατεπαιρομένη τῆς ἐκείνου πρᾳότητος, καὶ μήτε Θεὸν φοβουμένη, μήτ' ἀνθρώπους αἰδουμένη, πολλὰ τῆς φύσεως ἐξεφαύλισεν ἀπόῤῥητα τοῦ συζύγου τε καὶ ἑαυτῆς ἡ πάντολμός τε καὶ ἀναιδὴς, ἃ κἂν ἠρυθρίασε λέγουσα καὶ ἡ τῶν ἑταιρίδων ἀσελγεστάτη. Καὶ νῦν μὲν ἄλλον κατ' ἄλλο μέρος τῶν μοναζόντων ἀπολαμβάνουσα κατηγόρει τοῦ ἀνδρὸς, ὁπόσα ἐβούλετο· νῦν δὲ πρὸς τὰς εἰσιούσας τῶν εὐγενῶν ταὐτά τε καὶ πλείω τούτων ἐξήγγελλε· νῦν δὲ πρὸς τὸν Κράλην Σερβίας τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν ἔγραφεν, ὅσα οὐδὲ λέγειν χρεὼν, πανταχόθεν ἑαυτῇ μὲν [P. 145] περιποιουμένη τιμὴν καὶ σωφροσύνην, τῷ δὲ συζύγῳ πᾶσαν ὕβριν μηχανωμένη. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εὐρίπιστον ὡς γνώμη γυναικὸς, οὐδέ γε προχειρότερον εἰς τὸ πιθανὰς συνθεῖναι διαβολὰς καὶ συκοφαντίας καὶ τὰ οἰκεῖα κακὰ περιτρέψαι τοῖς ἀνεγκλήτοις. Ἂν μισῆται, μισεῖν

## Variorum notæ.

(45) Exstat in codice Regio (olim Telleriano) epistola Athanasii patriarchæ Constantinopolitani ad Augustam, de reconcilianda cum viro gratia, eique epistolæ præfixus est falsus et inconcinnus titulus, Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ παρ' ἐλπίδα συμπεσόντος δεσποίνης θανάτου. Debuit autem inscribi, Γράμμα πρὸς τὴν βασίλισσαν, περὶ τοῦ δεῖν αὐτὴν ὁμονοεῖν τῷ συζύγῳ. Pertinet ea adhortatio ad componenda dissidia, de quibus Gregoras agit hoc loco. BOIVIN.

(46) Verterat Wolfius, *publica et occulta imperatoris crimina traducebat.* Ego verti, *cœpit ejus peccata, sibi cum illo communia, eaque occulta, diffamare.* Sic infra, ἀπόῤῥητα τοῦ συζύγου τε καὶ ἑαυτῆς, *conjugis et sua ipsius arcana propudia.* BOIVIN.

ὑποκρίνεται· ἂν ἐρᾷ, ἐρᾶσθαί φησιν· ἂν κλέπτῃ, κλέπτεσθαι λέγει· καὶ ζητεῖσθαι μὲν φάσκει, βδελύττεσθαι δὲ διὰ σωφροσύνην· καὶ ἐπὶ τούτοις ἐγκαλλωπίζεσθαί τε καὶ θρύπτεσθαι οὐκ αἰδεῖται, οὐδὲ δυσωπεῖται τὸν ἔλεγχον, ἀλλ' εὐδιάβολα τὰ τοιαῦτα εἰδυῖα καὶ ἥδιστα ἀκοαῖς ἀκολάστοις κώδωνος ὀξυτέραν προτείνει γλῶτταν· καὶ ἐπιορκοῦσα παῤῥησιάζεται καὶ μίγνυσι γῆν οὐρανῷ. Ἂν δὲ καὶ γένει καὶ ἐξουσίᾳ προέχῃ, ἃ τοὺς ἐλέγχους τῶν ἐγκλημάτων πόῤῥωθεν ὅπως ποτὲ ἀποκρούονται, τότ' εὐμενοῦς δεῖ Θεοῦ καὶ θαλάσσης μεγάλης, ἀποπλῦναι τὰς ὕβρεις τε καὶ συκοφαντίας τὸν ἄθλιον, καθ' οὗ τὴν γλῶσσαν ἡ πονηρὰ κεκίνηκεν.

Δ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς πρᾶός τε ὢν καὶ ἄλλως δειλιῶν τήν τε γλῶσσαν αὐτῆς καὶ τό γε μεῖζον, μὴ τὸν ἑαυτῆς ἐκπολεμώσῃ γαμβρὸν κατὰ τῶν Ῥωμαίων, λέγω δὴ τὸν Κράλην Σερβίας, παντοῖος ἦν θεραπεύων αὐτὴν καὶ πληρῶν τὰ περὶ τῶν κοινῶν καὶ ἰδίων πραγμάτων ἐκείνης ζητήματα καὶ πλέον ἢ δεσποίνῃ χαριζόμενος αὐτῇ τὰ τῆς ἐξουσίας δίκαια, ἵνα λανθάνῃ τοὺς πλείστους τὰ μεταξὺ σκάνδαλα. Ἡ δ' ἀπογνοῦσα τὴν ἀπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τοὺς υἱέας βοήθειαν, ὁποίαν ὡς εἰρήκειμεν αὕτη παρὰ τὸ δέον ἐζήτει, μόνη λοιπὸν ἐπεχείρει μηδενὸς ἀμελοῦσα τῶν ὅσα πρὸς δύναμιν ἦσαν αὐτῇ. Ἀκούσασα τοίνυν, ὡς ὁ τῶν Ἀθηνῶν δοὺξ θυγατέρα τρέφει παρθένον (47), διαπρεσβεύεται πρὸς αὐτὸν ἐγγυωμένη ἐκείνῳ γαμβρὸν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Θεόδωρον τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν δεύτερον (48) ἐπὶ συμφωνίαις, ἵν' ἡ μὲν ἔνθεν, ὁ δ' ἐκεῖθεν τῷ ἄρχοντι Πελασγῶν (49) τε καὶ Θετταλῶν ἐγείρωσι πόλεμον, καὶ μὴ πρότερον παύσασθαι, πρὶν αὐτὸν μὲν ἐκ μέσου ποιήσωνται, τὴν δ' ἀρχὴν τὴν αὐτοῦ Θεοδώρῳ τῷ ταύτης υἱῷ περιποιήσωνται, ἵν' εἴη κλῆρος ἀρχῆς ἴδιος αὐτῷ καὶ διηνεκής. Ἀλλὰ τῶν ἐλπίδων ψευσθεῖσα πλείστοις ἅμα χρήμασι πρὸς τὴν ἑαυτῆς ἐκπέμπει πατρίδα Λογγιβαρδίαν συζευχθησόμενον θυγατρί τινος ὄνομα Σπινούλα (50), τῶν οὐ πάνυ μεγάλων ἐπὶ γένους περιφανείᾳ καὶ δόξῃ τυγχάνοντος. Οὐ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ περισπούδαστόν ἐστι Λατίνων τοῖς εὖ γεγονόσι κηδεύειν, μὴ ὅτι Ῥωμαίοις ἁπλῶς, ἀλλ' οὐδ' αὐτοῖς βασιλεῦσιν· ἄλλως τε οὐδ' αὐτὴ τῶν ἐπὶ δόξῃ λαμπρῶν ἦν. Οὐ γὰρ ἂν ἐς τὰ Ῥωμαίων οὕτω ῥᾳδίως ἐστέλλετο κῆδη. Μαρκεσίου γὰρ ἀπόγονος ἦν αὕτη· [P. 146] ἡ δὲ τοῦ μαρκεσίου τάξις (51) οὐ τῶν ἐπισήμων ἐστὶ παρὰ Λατίνοις· ἀλλ' ὅπερ ἐν τοῖς Ῥωμαίων στρατεύμασιν ὁ τὴν βασιλικὴν κατέχων σημαίαν (52), τοῦτο παρὰ Λατίνοις μαρκέσιος.

Ε'. Ἵνα δὲ πλατύτερον τῷ λόγῳ χρησώμεθα διὰ

gloriari et superbire non dubitat, nihil verita ne coarguatur. Imo cum talia crimina facile fingi et jucunda petulantium hominum auribus esse norit, tintinnabulo sonantiorem linguam exserit, audacterque pejerat, cœlumque terræ miscet. Quod si nobilitate et potentia eminet, quæ res indicium omne longe submovent, quo peccata convinci possint, tum propitio Deo est opus, et magno 237 mari ad eluendas contumelias et calumnias ei misero, contra quem improba linguam suam exacuit.

IV. At imperator, mitis vir ingenio, alioqui cum linguam ipsius, tum vero illud in primis metuens, ne generum suum Serviæ Cralem ad bellum Romanis inferendum concitaret, omnibus modis illam placebat, et postulata ejus tam publicis quam privatis de rebus exsequebatur : plus denique ei potestatis impertiebat, quam dominæ conveniret, ut offensæ quæ intercesserant laterent. Illa vero, cum ea quæ pro filiis præter æquitatem ab imperatore petierat desperasset, sola deinceps rem aggredi cœpit, nihil quidquam omittens, quod in ipsius potestate situm esset. Cum igitur audivisset ducem Athenarum habere filiam virginem, per legatos petit, ut ea filio suo Theodoro despondeatur, iis conditionibus, ut Pelasgorum et Thessalorum principi bellum utrinque inferatur, hinc quidem a se, inde autem ab ipso duce, nec prius arma deponantur, quam is de medio sublatus fuerit, ejusque ditionem Theodorus filius acceperit, proprium nempe et perpetuum cum principatum habiturus. Sed spe frustrata eumdem cum pecunia maxima in patriam suam Longobardiam mittit, ut filiam Spinulæ cujusdam, nec generis splendore nec dignitate multum eminentis, uxorem duceret. Latini enim nobiles non modo cum Romanis quibuslibet, sed et cum ipsis Romanorum imperatoribus jungere affinitates 238 plerumque negligunt. Neque vero ipsa ex illustrium numero erat : nec si fuisset, Romano principi tam facile innupsisset. Erat enim e marchionum familia oriunda. Marchionis autem dignitas non insignis est apud Latinos. Sed quod est apud Romanos is qui vexillum imperatorium gestat, id ipsum est apud Latinos marchio.

V. Ut autem dilucidiora fiant ea quæ dicimus,

## Variorum notæ.

(47) Agnes illa fuit, filia Hugonis comitis Briennensis et Elisabethæ *de la Roche* ducissæ Atheniensis, ac proinde soror Galteri comitis Briennensis, qui ea tempestate Atheniensium ducatum obtinebat. Vide *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 43. DUCANG.

(48) Primogenitus enim ex hoc secundo Andronici conjugio fuit Joannes despota, cujus paulo ante meminit. DUCANG.

(49) Is fuit Joannes Angelus Ducas Comnenus, Joannis sebastocratoris filius, de quo agimus in *Famil. Byzant.* p. 210. DUCANG.

(50) Argentinæ, Opicini Spinolæ filiæ unicæ. Vide stemma Palæologorum Montferratensium in *Famil. Byzant.* p. 249. DUCANG.

(51) Atqui tamen marchionum primitus magna ac illustris apud Latinos fuit dignitas, ut qui regnorum limitibus præessent, unde illorum fluxit nomenclatura. Vide Gloss. med. Latin. DUCANG.

(52) Sed et apud Latinos legionum vel etiam exercitus totius vexilliferi marchiones nunquam dicti, quod et infra repetit. Ita sæpe nugantur Græculi isti scriptores, rerum nostratium omnino ignari ac imperiti. DUCANG.

pluribus est agendum. Cum summa rerum ad Romanos devoluta esset, potentia Urbis ipsos prope cœlos attingebat. Eorum enim consules et dictatores, alii Africam et Libyam, alii Galliam et Iberiam et Celticam, alii plerasque Asiæ et Europæ provincias subegerunt usque ad Tanaim et Gades. Ac tum servitutis lege astricti alii aliunde Romam ad dominam urbem in dies confluebant, duces, satrapæ, reges, principes nationum et rectores provinciarum, alii ut Cæsaribus et Augustis innotescerent, alii ut dignitatis gradum et locum aliquem in Cæsareo senatu sortirentur. Accedebant et alii viri clari et spectati, ut reverentiæ et honoris causa in civitatem ascriberentur, et illustri aliquo nomine Romano ornarentur, quemadmodum Josephus Hebræus ex Palæstina oriundus, et Ptolemæus, qui de rebus astronomicis omnium optime scripsit. Illinc quippe uterque cognomen accepit, Flavii quidem Josephus, Ptolemæus vero Claudii. Tum **239** igitur confluentibus undecunque principibus Parthicis, Persicis et cæteris omnibus alii alias appellationes primitus sortiti sunt. Magni autem Constantini temporibus Rossicus locum et dignitatem dapiferi: Peloponnesi rector, principis; Atticæ et Athenarum, magni ducis: Bœotiæ et Thebarum, magni primicerii: magnæ vero insulæ Siciliæ, regis; alii denique alios titulos obtinuerunt. Quorsum enim ea singula recensere attinet, quorum memoriam tempus obruit, atque alia penitus abscondit et oblivionis fluctibus demersit, alia incerta et obscura temere apud homines jactari permisit? Neque enim apud quos illa olim fuerunt, ita tunc se habebant, ut apud nos hodie se habent. Sed quasi successionis jure receptum est, ut ad singularum provinciarum præfectos eæ dignitates transmitterentur ab iis qui primi illas accepissent. Et nunc quidem aliqua ex iis longo tempore corrupta veram originem subobscure indicant. Nam Bœotiæ Thebarumque principem pro magno primicerio μέγαν κύριον nunc appellant, in errorem prolapsi, eo quod primam syllabam corruperunt. Atticæ item et Athenarum rectorem pro magno duce nunc ducem Athenarum vocant.

A τὴν τῶν λεγομένων ἐνάργειαν· ὅτε ὑπὸ Ῥωμαίοις ξυνέῤῥει τὰ πράγματα καὶ τὸ τῆς Ῥώμης κράτος καὶ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, ἔψαυεν οὐρανῶν, ἐπειδὴ καὶ ὕπατοι τούτων καὶ αὐτοκράτορες, οἱ μὲν Ἀφρικὴν καὶ Λιβύην, οἱ δὲ Γαλατίαν καὶ Ἰβηρίαν καὶ Κελτικὴν ὑπηγάγοντο (53), οἱ δὲ τὰ πλείω τῆς τε Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, τά τε μέχρι Ταναΐδος δηλαδὴ καὶ ὅσα μέχρι Γαδείρων· τότε τοίνυν δουλείας φερόμενοι νόμῳ συνέῤῥεον ἄλλοθεν ἄλλοι συχνὰ πρὸς τὴν ἄρξασαν Ῥώμην, ὅσοι στρατηγοὶ κατὰ τόπους καὶ ὅσοι σατράπαι καὶ βασιλεῖς ἐθνῶν καὶ ἡγεμόνες τόπων καὶ πόλεων· οἱ μὲν, ἵνα γνωστοὶ τοῖς τε Καίσαρσι καὶ Αὐγούστοις καθίσταιντο· οἱ δὲ, ἵνα στάσιν τινὰ καὶ κλῆρον ἐν τῇ περὶ τοὺς Καίσαρας συγκλήτῳ καὶ τάξει λαγχάνωσιν. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ B τῶν ἄλλως ἐνδόξων καὶ ἐλλογίμων προσίασιν, ἵνα τῷ τῆς Ῥώμης δήμῳ αἰδοῦς ἕνεκα καὶ τιμῆς καὶ αὐτοὶ πολιτογραφῶνται καὶ ὀνόματος ἀξιῶνται τῶν ἐπισήμων τῆς Ῥώμης· ὥσπερ καὶ ὁ ἐκ τῆς Παλαιστίνης Ἑβραῖος Ἰώσηπος, καὶ Πτολεμαῖος ὁ κράτιστα πάντων τὰς ἀστρονομικὰς συγγραψάμενος ὑποθέσεις. Ὁ μὲν γὰρ Φλαούϊος ἐκεῖθεν ἐπωνόμασται, ὁ Ἰώσηπος· ὁ δὲ Κλαύδιος, ὁ Πτολεμαῖος. Τότε δὴ οὖν καὶ τῶν πανταχόθεν συῤῥεόντων ἡγεμόνων Παρθικῶν τε καὶ Περσικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἄλλοι ἄλλας κεκλήρωντα πρότερον κλήσεις. Ὁ δὲ Ῥωσικὸς (54) τήν τε στάσιν καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης παρὰ τοῦ μεγάλου κεκλήρωται Κωνσταντίνου· ὁ δὲ Πελοποννησιακὸς τὸ τοῦ πρίγκιπος· ὁ δὲ τῆς Ἀττικῆς τε καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀρχηγὸς τὸ τοῦ μεγάλου δουκός· C ὁ δὲ τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Θηβῶν τὸ τοῦ μεγάλου πριμμικηρίου· ὁ δὲ τῆς μεγάλης νήσου Σικελίας τὸ τοῦ ῥηγός· καὶ ἄλλοι ἄλλα. Τί γὰρ δεῖ καθ' ἕκαστα διεξιέναι, ὧν τὴν μνήμην ὁ χρόνος συνέχωσε, καὶ τὰ μὲν τελέως ἐκάλυψε καὶ λήθης ποταμοῖς ἀφῆκε συμφέρεσθαι, τὰ δ' ἀτέκμαρτα συγκεχώρηκε περὶ τὸν βίον πλανᾶσθαι; Οὐ γὰρ ὥσπερ νῦν παρ' ἡμῖν, οὕτω καὶ τότε ἐγένοντο ταῦτα, παρ' οἷς ἐγένοντο· ἀλλ' ὥσπερ ἐς διαδοχὰς συνεχωρήθησαν παραπέμπεσθαι τοῖς τῶν ἐπαρχιῶν ἑκάστων ἄρχουσι τὰ τῶν πρώτως εἰληφότων ἕκαστα ἀξιώματα. Καὶ μὲν δὴ ἔστιν ἃ τῶν τοιούτων παραφθοράν τινα τῷ μακρῷ χρόνῳ παθόντα ἀμυδρῶς πως ὑπεμφαίνουσι τὴν ἀλήθειαν. Τὸν γάρ τοι τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Θηβῶν ἀρχηγὸν ἀντὶ μεγάλου πριμμικηρίου μέγαν κύριον ὀνομάζουσι νῦν, εἰς τοῦτο παρενεχθέντες ἐκ τοῦ παραφθεῖραι τὴν πρώτην συλλαβήν. [P. 147] Ὁμοίως δὲ καὶ τὸν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀρχηγὸν ἀντὶ μεγάλου δουκὸς δοῦκα καλοῦσι τῶν Ἀθηνῶν.

## Variorum notæ.

(53) *Celticam* vocat eam, quæ vulgo *Celtiberia* vocatur, vel potius eam partem Galliæ, quæ Hispaniæ vicina est; *Galatiam* autem reliquas Galliæ provincias. Gregoras Iberiam ad Alpes fere usque pertinere existimavit. Nam infra (sect. 6) Montisferrati marchionatum collocat inter Alpes et inferiorem Iberiam. BOIVIN.

(54) Quæ hic de Russiæ seu Moscoviæ principi, ἐπὶ τραπέζης, seu *dapiferi*; Moreæ seu Peloponnesi domino, principis; Athenarum, magni ducis; Bœotiæ et Thebarum, magni primicerii; ac denique Siciliæ, regis a Constantino Magno datis dignitatibus commentatur Gregoras, meræ sunt ac aniles omnino fabulæ, quas refellere, operam esset D ludere. Nam ut de Russica taceam, quæ nullibi occurrit (*a*), cæteræ non a Græcis, sed a Latinis manarunt. Qui enim ex nostris post captam urbem Athenis imperarunt, ducum appellationem vel sibimet ascripserunt, vel ab imperatoribus Latinis obtinuerunt, iique simul et Thebis imperarunt, quamvis Gregoras diversos fuisse Athenarum et Thebarum dominos hic innuat, licet infra cap. 7 contrarium agnoscat; qui quidem μεγάλοι κύριοι a Græcis, a nostris vero *Grands Sires*, id est *magni domini*, propter vastiorem eorum dominationem vulgo appellabantur, non vero ex voce Πριμμικήριος corrupta, ut hic et cap. 7 nugatur. DUCANG.

(*a*) Vide tamen Gregoræ epistolam *Ad præfectum mensæ* seu Russiæ principem, infra, inter ejus epistolas. EDIT.

Ϛʹ. Καὶ ἵν' ἐπανέλθωμεν, ὅθεν εἰς τοῦτο ἐξέβημεν· ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις καὶ ὁ τῆς ἐπαρχίας A ταύτης ἀρχηγὸς τὸν τοῦ μαρκεσίου εἰλήφει κλῆρον, μικρόν τινα καὶ τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ ἀνάλογον. Κεῖται δ' ἡ χώρα αὕτη μεταξύ που τῶν Ἄλπεων καὶ τῆς κάτω Ἰβηρίας (55)· ἣν ὁ μαρκέσιος ἐκληρώσατο, χρέος ἀΐδιον ἔχων, εἴ τις ἐκ τοῦ ἔθνους ἀνίσταιτο βασιλεὺς, τὴν τοῦ σημαιοφόρου τάξιν ἀποπληροῦν πρὸς ἐκεῖνον αὐτός· ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι. Θεόδωρον μὲν γὰρ τὸν ἑαυτῆς δεύτερον υἱὸν ἡ βασιλὶς Εἰρήνη οὕτως ἐκεῖσε παρέπεμψεν, ἵνα μὴ παρὰ Ῥωμαίοις ὢν δοῦλος αὐτός τε καὶ ἡ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ διαδοχὴ γένηται τοῦ προγονοῦ βασιλέως. Εἵλετο γὰρ κοινωνὸν τῆς Λατίνων τοῦτον μᾶλλον καταστῆσαι θρησκείας, καὶ ἀτιμότερον εἶναι πόῤῥω B διάγοντα, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις ἔνδοξον ὄντα δουλεύειν τῷ μισουμένῳ αὐτῇ προγονῷ καὶ ἅμα παῖδας παισὶ καὶ ἀπογόνους ἀπογόνοις. Συνεξέπεμψε δ' ἐκείνῳ καὶ σωροὺς χρημάτων Ῥωμαϊκῶν. Καὶ οὕτω δὴ τὴν φλεγμαίνουσαν ἔφεσιν ἑαυτῆς ἐναντιουμένη τῷ συζύγῳ καὶ βασιλεῖ ἐπὶ τοῦ ἑνός γε τῶν υἱέων ἐπέραινε Θεοδώρου τοῦ μαρκεσίου.

VI. Ut autem ad propositum revertamur, iisdem illis temporibus etiam provinciæ ejus quam diximus princeps marchionis dignitatem obtinuit, **240** exiguam sane, et illi ipsi provinciæ parem. Sita autem est ea regio intra Alpes et inferiorem Iberiam. Ea, inquam, marchioni obtigit, perpetuo munere attributo, ut si quis ex ea gente imperator exsisteret, iste apud eum vexillarii officio fungeretur. Sed illuc redeo. Theodorum filium suum alterum Irene imperatrix sic illuc misit, ne ipse et ejus posteri, si maneret apud Romanos, privigno imperatori servirent. Maluit enim eum ad Latinorum religionem communionemque transire, et peregre minore dignitate esse, quam inter Romanos illustrem inviso privigno servire, atque ejus liberos illius liberis, et nepotes nepotibus. Una vero etiam acervos Romanæ pecuniæ misit. Atque ita inflammatam suam cupiditatem, marito imperatori adversata, in uno saltem filio Theodoro marchione explevit.

Ζʹ. Τὸν μέντοι πρῶτον υἱὸν αὐτῆς Ἰωάννην πάνυ τοι πλεῖστα ἐσπούδασε πρότερον εἰς ὑπερόριον κῆδος ἐκπέμψαι καὶ αὐτὸν, καὶ πλεῖστα ἀνηλώκει χρήματα θέλουσα τοῦτον ἄρχοντα καταστῆσαι τῶν Αἰτωλῶν τε καὶ Ἀκαρνάνων, καὶ ὅση τῆς Ἠπείρου περίχωρος· ἀλλ' οὐδαμῇ ἔσχεν εὔοδον θεῖναι τὸ βούλευμα. Ἕτερα δ' αὖθις βουλευομένης αὐτῆς περὶ τοῦ υἱοῦ (56), φθάσας ὁ βασιλεὺς ἐμποδὼν ἐγένετο C τῆς ὁρμῆς, πατὴρ εἶναι λέγων καὶ αὐτὸς καὶ οὐχ ἧττον τῆς μητρὸς κηδόμενος τοῦ υἱέως· προστιθεμένου δὲ καὶ τοῦ μείζονα δύνασθαι τῆς μητρὸς τὸν πατέρα, τὸ κωλῦον οὐδὲν τὴν τοῦ πατρὸς τελεσθῆναι βούλησιν ἐπὶ τῷ παιδὶ μᾶλλον ἢ τῆς μητρός. Ἦν δὲ τηνικαῦτα μεσάζων (57) τοῖς πράγμασι σοφὸς ἀνὴρ καὶ πολλὴν τὴν ἐμπειρίαν καὶ σύνεσιν πλουτῶν ἐς τὰ κοινὰ, καὶ διὰ τοῦτο μάλα τοι πλείστης ἀπολαύων τῆς τοῦ κρατοῦντος εὐμενείας τε καὶ ῥοπῆς, καὶ πολλοῖς τισι βρίθων τοῖς χρήμασι διὰ ταῦτα, Νικηφόρος (58) ὁ ἐπὶ τοῦ Κανικλείου. Οὗτος

VII. Enimvero primogenitum Joannem et ipsum prius impensissime studuerat ad externum conjugium ablegare, et maximos sumptus fecerat, ut eum Ætolorum et Acarnanum et Epiri totius circumjacentis principem constitueret. Sed nullo modo deliberata exsequi potuerat. Cum autem eidem filio aliter consulere vellet, imperator conatus antevertit ac inhibuit, se quoque parentem esse dictitans, nec minus quam matri filium sibi curæ esse: eo autem accedere, quod paterna auctoritas major foret quam materna; ac proinde nihil obstare, quominus **241** patris voluntas potius quam matris de filio rata haberetur. Primarius eo tempore imperii administer erat vir sapiens, multa experientia et acri judicio ad publica negotia tractanda instructus; quam ob causam magna apud principem gratia et auctoritate pollebat, et ob id quoque opum vi maxima abundabat. Erat is Nicephorus, Caniclei præfectus. Hic blandis sermonibus atque obse-

Variorum notæ.

(55) Imo Galliæ. Ducang. — Κεῖται δ' ἡ χώρα αὕτη μεταξύ που Ἄλπ. καὶ τῆς κάτω Ἰβηρίας. Gregoræ itaque *inferior Iberia* est regio illa, quæ ab Hispania ad Montisferrati limites usque extenditur; ut et supra adnotatum. Boivin.

(56) An intelligit initum ab ea consilium de illo in Lombardiam mittendo? cui consilio vehementer refragatus est patriarcha Athanasius, cujus de ea ipsa re exstat in Cod. Regio Telleriano fol. 90, v., Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, περὶ τοῦ περιποθήτου δεσπότου υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου. Ubi notandum *Francos* dici eos populos, ad quos ille iturus foret. Φήμη περικτυπεῖ τοῖς ὠσὶ τῶν πολλῶν τοῦ περιποθήτου χάριν υἱοῦ τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας σου, δεσπότου κυροῦ Ἰωάννου, ὡς ἀναγκάζεσθαι τοῦτον παρὰ τῆς περιποθήτου αὐτοῦ μητρὸς καὶ δεσποίνης, συναινέσει τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας σου, τῆς γονικόθεν αὐτῷ ἀνηκούσης διεκδραμεῖν, καὶ ζητῆσαι κατάρξαι τῶν Φράγγων ἀρχῆς. Item notatu digna hæc, Τίς γὰρ ὁ ἐγγύας δοῦναι θαῤῥῶν περὶ τοῦ ῥηθέντος, εἰ D κἂν τηρήσῃ τὴν πίστιν ἀμώμητον ἐν τοιαύτῃ νεότητι, καὶ ἀλλοδαπῇ γῇ βαρβάροις κατοικουμένῃ, καὶ ἔθνει κατάκρως ὑπερηφάνῳ καὶ ἀπονενοημένῳ τὰ μέγιστα; Boivin.

(57) Vide Glossarium Ducangii. Boivin.

(58) Cognom. *Chumnus*, cujus meminit Pachymeres lib. XII, cap. 17, et Cantacuzenus lib. I, cap. 14. Vide *Famil. Byzant.* pag. 236, et indicem auctorum Ms. ad Glossar. med. et infimæ Græcit., ubi de ejus scriptis. Ducang. — Ὁ ἐπὶ τοῦ Κανικλείου. De voce Κανίκλειον, et de dignitate τοῦ ἐπὶ Κανικλείου, vide notas Ducangii ad Alexiadem pag. 258 et 378; item Gloss. med. Græcit. in v. Κανίκλειον. Cæterum hic, de quo sermo est, Caniclei præfectus, *Nicephorus Chumnus* fuit, cujus opera exstant in Bibliotheca Regia, Cod. 2964. Ubi et *Nathanael* vocatur (a); quod ei demum monacho nomen inditum fuisse arbitror. Boivin.

(a) Et sub Nathanaelis nomine anno 1814, Creutzer edidit libellum *De corporum resurrectione*, post Plotinum *De pulchritudine*. Vide apud nos ad annum 1320. Edit.

habuerunt. Quæ vero consecuta sunt, deinceps exponentur. Nunc ad Catalanos redeundum. Ili enim post Aprinum prælium et victoria et Turcopulorum (qui a Romanis, ut diximus, ad ipsos defecerant) societate elati crebris excursionibus et impressionibus per integrum biennium omnia et maritima et mediterranea loca usque ad Maroneam, Rhodopem et Bizyam vasta ac deserta reddiderunt. Deinde cum spes nulla superesset percipiendi inde res necessarias, **245** ulterius progredi obvia quæque prædando statuerunt, donec idoneam et stabilem sedem invenissent. Itaque montanis Rhodopes quæ ad mare vergunt superatis, spolia sibi crebra accumulantes, impune progrediuntur. Erant autem Turcorum quidem tam peditum quam equitum plus quam duo millia: Catalanorum vero in omni tum equitatu tum peditatu millia plus quinque.

τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον. Τὰ δ' ἐφεξῆς εἰρήσονται ἐν τοῖς ἐφεξῆς. Ἐπὶ δὲ τοὺς Κατελάνους αὖθις τρεπτέον τὸν λόγον. Οὗτοι γὰρ μετὰ τὸν γενόμενον περὶ τοὺς Ἄπρους πόλεμον ἐπαρθέντες τῇ τε νίκῃ καὶ τῇ τῶν Τουρκοπούλων συμμαχίᾳ, οἵ, ὡς εἰρήκειμεν, Ῥωμαίους ἀφέντες ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτούς, συχναῖς χρησάμενοι ταῖς ἐκδρομαῖς καὶ ἐφόδοις ἐφ' ὅλοις ἔτεσι δυσὶ πᾶσαν ἔρημον καὶ ἀτριβῆ πεποιήκεσαν τήν τε παράλιον καὶ μεσόγειον χώραν, ὁπόση τε ἄχρι Μαρωνείας τε καὶ Ῥοδόπης καὶ ἄχρι Βιζύης διήκει. Ἔπειτα ἀπογνόντες ἐντεῦθεν τῶν χρειωδῶν, ἔγνωσαν ἐπὶ τὰ πρόσω πορεύεσθαι τὰ ἐν ποσὶ ληϊζόμενοι, μέχρις ἂν ἀποχρῶσαν καὶ μόνιμον εὕρωσιν οἴκησιν. Καὶ δὴ διαβάντες τὴν πρὸς θάλασσαν ὀρεινὴν τῆς Ῥοδόπης ᾔεσαν ἀδεῶς λαφύρων συχνῶν ἑαυτοὺς ἐμπιπλῶντες. Ἦσαν δ' ὁμοῦ χιλιάδες, τὸ μὲν τῶν Τούρκων πλῆθος (65) ὑπὲρ τὰς δύο, τό τε πεζὸν καὶ τὸ τῶν ἱππέων· τὸ δὲ τῶν Κατελάνων ὑπὲρ τὰς πέντε, ὅσον τε ἐν ἱππεῦσι καὶ ὅσον πεζόν.

II. Autumno jam medio, in ipso Acturi primo exortu, commeatum sibi in hibernum tempus paraturi in Macedonicos pagos impetum faciunt. Ibi, post omnia fere devastata, uberrimo sibi fructu ex præda coacervato, apud Cassandriam castrametantur: quæ urbs olim illustris, nunc habitatoribus vacua est. Verum ager ei circumjectus ad habenda stativa et ad hibernandum aptus ab errabundo Catalanorum exercitu, ut diximus, occupatur. Est enim promontorium longe in mare prominens, sinibus utrinque non parvis comprehensum, per quos nivis redundans copia hibernis mensibus effluit. Ineunte vere illinc digressi Macedonicas urbes adoriuntur; inter quas summa spei erat Thessalonica. Putabant enim, si hac primum potirentur, quæ et ampla esset et magnis opibus abundaret, eo præsertim tempore, cum imperatrices Irene et Maria intus esse dicerentur, nihil deinde obstiturum, quin hujus urbis opportunitate usi totius Macedoniæ **246** dominatum occuparent.

Β'. Τοῦ τε μετοπώρου (66) μεσοῦντος, ὅτε δὴ μάλιστα καὶ Ἀρκτοῦρος ἄρχεται ἐπιτέλλειν, τὰ ἐπιτήδεια τῆς τοῦ χειμῶνος τροφῆς παρασκευάζειν βουλόμενοι εἰσβάλλουσιν εἰς τὰς τῆς Μακεδονίας κώμας· κἀκεῖ τὰ πλεῖστα καταστρεψάμενοι καὶ πολλῆς ἑαυτοὺς τῆς ἐκ τῶν λαφύρων ἐμπλήσαντες ὠφελείας, στρατοπεδεύουσι περὶ τὴν Κασάνδρειαν (67). Πόλις δὲ αὕτη πάλαι μὲν οὖσα περιφανής, νῦν δὲ καὶ τῶν οἰκητόρων ἔρημος. Ὅ γε μὴν περὶ αὐτὴν χῶρος ἐπιτήδειος ὢν ἐς στρατοπεδείαν καὶ χειμερίαν καταγωγὴν ὑποδέχεται, ὡς εἰρήκειμεν, καὶ τὸν τῶν Κατελάνων πλανήτην στρατόν. Ἄκρα γάρ ἐστι προμήκης εἰς θάλασσαν, κόλποις οὐ μικροῖς ἑκατέρωθεν περιειλημμένη, δι' ὧν ἐν ταῖς χειμεριναῖς ὥραις τὸ τῆς χιόνος ἀποσείεται ὑπερβάλλον (68). Ἔαρος δ' ἀρχομένου (69) ἄραντες ἐκεῖθεν ἐπεχείρουν ταῖς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεσιν, ἐν αἷς τὸ τῶν ἐλπίδων κεφάλαιον ἡ Θεσσαλονίκη ἐτύγχανεν. Ὤοντο γάρ, ὡ, εἰ ταύτης γένοιντο πρότερον ἐγκρατεῖς μεγάλης τε καὶ πολλῷ τῷ πλούτῳ [P. 151] βριθούσης καὶ μάλιστα νῦν ὅτε καὶ τὰς βασιλίδας ἤκουον εἶναι ἐντός, Εἰρήνην φημὶ καὶ Μαρίαν (70), μηδὲν εἶναι ἑξῆς τὸ κωλῦον πάσης ἐκεῖθεν ὡς ὁρμητηρίου τῆς ἄλλης Μακεδονίας δεσπότας γενέσθαι.

III. Sed illorum instituto imperator antevertit, eamque ipsis spem præcidit. In primis enim longum murum apud Christopolin a mari usque ad

Γ'. Ἀλλ' ἔφθη τὴν τούτων προεκτεμὼν ὁ βασιλεὺς ἐπίνοιαν. Πέμψας γὰρ πρῶτον μὲν τὸ περὶ τὴν Χριστούπολιν μακρὸν ἔκτισε τεῖχος (71) ἀπὸ θαλάσσης

## Variorum notæ.

(65) Turci nempe tum pactum inierant cum Catalanis anno 1306, de quo Montanerius cap. 228 et Moncada cap. 45 Vide præterea Pachymer. lib. XIII, cap. 9 et *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 44. DUCANG.

(66) An 1306. DUCANG.

(67) Quæ olim *Potidæa*, sita in finibus Thraciæ et Macedoniæ. Conditam ait Livius lib XLIV *a Cassandro rege in ipsis faucibus quæ Pallenensem agrum cæteræ Macedoniæ adjungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico septam mari.* Theodulus, in Oratione pro Chandreno, Cod. Reg. 1853, fol. 144, de Catalanis loquens (quos Italos vocat), Ἐπεὶ δέ, inquit, πρὸς Μακεδονίαν ἔδει τουτουσὶ διαβῆναι, διαβαίνουσι μέν, καὶ στρατοπεδεύουσιν ἐν Παλλήνῃ· κἀκεῖθεν ἐξιόντες, ἐληΐζοντο πάντα, καθάπερ ἐκ Δεκελείας τὴν Ἀττικὴν Λάκωνες. BOIVIN.

(68) Non satis assequor, an nivem ab hominibus e monte in mare dejici, an montem nivium procellis obrui, an vero nives in mare delabi dicat. WOLFIUS. — Describit Gregoras isthmum Pallenes, in quo sita erat Cassandria, hinc Toronaico hinc Macedonico mari septum. BOIVIN.

(69) An. 1307. DUCANG.

(70) Wolfius verterat, *cum et imperatrix Irene et regina Maria ibi degerent.* *Maria* uxor fuit Michaelis, junioris imperatoris. Proinde et ipsa *imperatrix*, non *regina* dici debuit. Utraque certe, et *Irene* et *Maria*, βασιλίδες a Gregora dicuntur. BOIVIN.

(71) Christopoli, oppido quod Thasso insulæ obversatur, et de quo quædam notavimus ad Villharduinum n. 149, ad Pangæum vicinum montem. Cantacuzenus lib. I, cap 4, ubi de Christopoleos φρουρίῳ· Ἅμα μὲν ὡς ὂν καρτερὸν ἔκ τε τῆς φύ-

μέχρι τῆς τοῦ παρακειμένου ὄρους ἀκρωνυχίας· ὡς ἄβατον εἶναι τὸ χωρίον καθάπαξ μὴ βουλομένῳ τῷ βασιλεῖ τοῖς τ' ἐκ Μακεδονίας ἐς Θρᾴκην ἐθέλουσι διαβαίνειν, τοῖς τ' ἀπὸ Θρᾴκης ἐς Μακεδονίαν. Ἔπειτα ἐπεὶ ἔγνω τὴν τῶν Κατελάνων αἰχμὴν ἐπίδοξον οὖσαν ὁρμήσειν ἔαρος ἀρχομένου κατά τε Μακεδονίας καὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων, στρατηγοὺς ἀπολέξας ὁπόσοι τὰ πολέμια ἦσαν οὐκ ἀδαεῖς, πέμπει στρατολογήσοντας ἐκ Μακεδονίας, οἳ ἔσονται ἱκανοὶ φύλακες τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων, εἰ βούλοιντο οἱ πολέμιοι περικαθίσαντες ταύτας πολιορκεῖν, ἄφθονά τε τὰ πρὸς τροφὴν ἐπιτήδεια ἐκ τῶν προαστείων ἐν ταύταις ξυναθροίσοντας καὶ πάντα τἄλλα εὖ διαθήσοντας, ἵνα μὴ τῷ τῆς πολιορκίας καιρῷ μείζονα τῆς ἔξωθεν εὕρωσιν οἱ φύλακες τὴν ἔνδοθεν πολιορκίαν ἐκ τοῦ λιμοῦ.

Δ'. Ἀλλὰ γὰρ, ἦρος ἤδη ἐνστάντος, ἄραντες οἱ πολέμιοι ἐκ τῆς Κασανδρείας, οἱ μὲν ἄγχιστά που τῶν τῆς Θεσσαλονίκης προαστείων ηὐλίσαντο· οἱ δ' ἐπὶ λείαν ἐξίασιν. Ἐπεὶ δὲ τήν τε χώραν εὗρον ἅπασαν τῶν τε οἰκητόρων ἔρημον, καὶ ὅσα ἐνῆν αὐτοῖς ποίμνια καὶ βουκόλια, καὶ αὖ τὰς πόλεις πολλοῖς τοῖς ὅπλοις ὠχυρωμένας, ἔγνωσαν αὖθις ἐπὶ Θρᾴκην ἐπανιέναι· μηδὲ γὰρ εἶναί σφισι τῶν ἐνδεχομένων ἐκεῖ καθημένους τρίβειν τὸν χρόνον καὶ σφᾶς αὐτοὺς φθειρομένους εἰκῆ συγχωρεῖν. Μηδὲ γὰρ ὄντων αὐτοῖς τῶν ἐπιτηδείων τοσαύτην τε ἵππον ἄγουσι, τοσούτους δὲ αἰχμαλώτους, οὐχ ἧττοσιν ἢ ὀκτακισχιλίοις οὖσι δὴ καὶ αὐτοῖς, κίνδυνον εἶναι προφανῆ φθαρέντας οἴχεσθαι τῷ λιμῷ. Ἀλλ' οὔπω τὰ δόξαντα γέγονεν ἔκπυστα τῷ πλήθει τοῦ στρατοπέδου, καὶ πυνθάνονται παρά του τῶν αἰχμαλώτων, ὡς ἀπόρευτος ἔσται αὐτοῖς ἡ πρὸς Θρᾴκην ὁδὸς, τοῦ πρὸ βραχέος ἀνεγερθέντος περὶ τὴν Χριστούπολιν μακροῦ τείχους ἀποκλείοντος τὸ παράπαν αὐτούς.

Ε'. Τοῦτο παρὰ πᾶσαν ἀκουσθὲν (72) προσδοκίαν ἐξέπληξε καὶ πρὸς ἀμηχανίαν ἤλασε λογισμῶν· καὶ οὐκ εἶχον ὅ τι καὶ γένοιντο τῷ τε λιμῷ πιεζόμενοι καὶ ἅμα δεδιότες μὴ τὰ τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ Ῥωμαίοις ὁμοροῦντα ἔθνη τὴν αὐτῶν ἕκαστα ἔφοδον ὑποπτεύοντα παροξύνωσιν ἀλλήλους, Ἰλλυριοί τε δηλαδὴ καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Ἀκαρνᾶνες καὶ Θετταλοὶ, καὶ συνασπισμὸν ποιησάμενοι κυκλώσονται τούτους καὶ πάντας ἄρδην οὐκ ἔχοντας ὅποι φυγόντες τὴν σώζουσαν εὕρωσι διαφθείρωσιν. [P. 152] Ὅθεν ἔδοξε τούτοις ὡς ἐν ἀνάγκης καιρῷ μανικώτερον ἢ τολμηρότερον ἅψασθαι τῶν πραγμάτων. Ἔδοξε γὰρ μηδὲν μελλήσασιν ὁμόσε τοῖς πρόσω χωρεῖν τὴν ταχίστην καὶ ἢ τὴν τῶν Θετταλῶν χώραν ἄφθονα φέρουσαν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια ἕξειν αἰχμάλωτον, ἢ τῶν ἐπέκεινα μίαν, ὁπόσαι ἐφεξῆς εἰσιν ἄχρι Πελοπον-

vicini montis cacumen exstrui curat, ut, nisi ipse vellet, prorsus impervius foret hic locus iis qui vel e Thracia in Macedoniam, vel e Macedonia in Thraciam iter habituri essent. Deinde cum primo vere Catalanorum in Macedoniam et Macedonicas urbes impressionem futuram exspectari didicisset, ducibus quotquot rei militaris non imperiti essent delectis et in Macedoniam missis mandat, ut milites ex ea provincia conscribant defendendis urbibus pares, si hostibus liberet eas circumsessas oppugnare; item ut rerum ad victum necessariarum uberem copiam e suburbanis locis in eas comportent, cæteraque omnia provideant, ne obsidionis tempore urbium custodes graviorem externo hoste famem intus prementem experiantur.

IV. Cæterum hostes, vere jam facto, relicta Cassandrio, partim proxime Thessalonicæ suburbia diversati sunt: partim prædatum exiverunt. Sed cum totam provinciam cultoribus vacuam, nullos greges, nulla armenta superesse, urbes vero multis armis firmatas conspexissent, in Thraciam redire statuerunt: neque enim sibi licitum esse illic desidendo tempus terere, ac seipsos pereuntes frustra prodere. Nam si commeatu destituerentur, **247** qui tot equos, tot captivos secum ducerent, cum ipsi octo millibus haud pauciores essent, exitium haud dubium a fame imminere. Sed priusquam consilium illud multitudini militum innotuisset, e captivo quodam audiunt, viam sibi in Thraciam non patere, longo illo muro, qui recens ad Christopolin exstructus esset, eos prorsus inde excludente.

V. Ea res præter omnem exspectationem audita illos perculit, et consilii prorsus inopes reddidit: eoque redegit, ut quo se verterent nescirent, cum et fame premerentur et timerent, ne populi Romanis Macedoniam incolentibus finitimi, Illyrii, Triballi, Acarnanes et Thessali, singuli irruptiones eorum veriti et se invicem cohortati, omnes vires conjungerent, atque istos circumventos funditus delerent, nullum scilicet locum habituros, in quem incolumes fuga evaderent. Quare ut in necessitatis articulo consilium furori quam audaciæ similius ceperunt: ut omni mora sublata primo quoque tempore ultra progressi vel Thessaliam subjugarent, cujus ager omnia ad victum necessaria affatim suppeditaret, vel ulteriorem aliquam provinciam ex iis quæ inde usque ad Peloponnesum

## Variorum notæ.

σεως τῆς κατασκευῆς, τοῦ τόπου καὶ τῶν τειχῶν, ἅμα δ' ὅτι καὶ ὥσπερ εἴ τι κλεῖθρον τῶν κλιμάτων ἑκατέρων μέσον, τὴν δυτικὴν στρατιὰν πολλήν τινα οὖσαν καὶ πρὸς μάχας ἐξησκημένην τῆς ἐκ τῆς ἔξω καὶ τῆς Θρᾴκης διεῖργον. Quibus postremis verbis murum istum videtur indicare. De longis istis muris ad hostium incursus arcendos egimus in notis ad Chronicon Paschale pag. 589, et in dissert. de Hebdomo, ubi de utroque Hexamilio. DUCANG.

(72) Huc pertinent illa Theoduli Rhetoris, cod. Reg. fol. 114, de Catalanorum in Thessaliam transitu, Ἀπειρηκότες οἶμαι τοῖς ὅλοις, καὶ μηδὲν ἔχοντες εἰς παραμυθίαν λοιπὸν, τῶν μὲν ἀναγκαίων ἐπιλελοιπότων ἁπάντων, ἐπὶ ξυροῦ δὲ ἀκμῆς τῶν πραγμάτων σφίσι καθεστηκότων, εὐθὺς Θετταλίας χωρεῖν ἔγνωσαν, ἐφ' ᾧ γοῦν τοῖς ἐπιτηδείοις ἔχειν ἀφθόνοις χρήσασθαι, καὶ ἅμα τῶν Χανδρηνοῦ χειρῶν ἐμοὶ δοκεῖν ἀποστῆναι σπεύδοντες. BOIVIN.

forent, ac certa tandem aliqua sede fixo sibi A domicilio diuturnos errores finirent: aut, si hoc non successisset, cum aliqua maritima gente factis induciis liberum in suā reditum haberent. Relicta igitur Thessalonica, tertio die ad Thessalicos montes pervenerunt, Olympum, **248** Ossam et Pelium, juxta quos castris positis et agro vastato, quæ ad sustentandam vitam necessaria essent, abunde paraverunt. Sed illud pene me præterierat, quod, ut historiæ series continua sit, explicandum est.

VI. In Latinorum exercitu, ut dictum est, etiam Turcorum tria millia fuerunt: quorum mille et centum eos fuisse diximus, qui cum Meleco post Azatinis ad Scythas fugam remansissent, eosdemque sacro baptismate initiatos et in Romanas legiones B relatos, nova deinde sobole auctos, demum a Romanis defecisse, et ad Catalanorum signa transiisse, cum ambo exercitus in campis Apro urbi circumjectis conflicturi essent; majorem vero partem ex Asia cum Chalele trajecisse, a Catalanis in auxilium evocatos et mercede conductos. Cum igitur Catalani in Thessaliam, quemadmodum dixi, proficiscerentur, Turci adversus eos tumultuari cœperunt, quod familiaritatem illorum suspectam haberent, nec sibi tutam prorsus futuram arbitrarentur. Turcorum igitur duces Melecus et Chalel cum Catalanorum duce congressi verba fecerunt de pacata discessione. Qui cum postulatis illorum haud cunctanter annuisset (neque enim ipsis jam Roma- C norum metu liberatis Turcorum auxilia necessaria erant), cupide discesserunt, postquam et captivos et omnem quam secum **249** ferebant prædam pro rata utrinque inter se partiti sunt. Sed de rebus Turcorum, quæ fusiori narratione egent, infra dicturi sumus.

νήσου, καὶ οὕτως ἐπὶ μιᾶς τινος χώρας τὴν οἴκησιν ἱδρυσάμενοι τῆς μακρᾶς ἀπαλλάξειν γε πλάνης· ἢ τό γε δεύτερον, σπεισαμένους τινὶ τῶν παραθαλαττίων ἐθνῶν ἀκώλυτον εἰληφέναι τὸν ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἀπόπλουν. Ἄραντες οὖν ἐκεῖθεν τριταῖοι ἀφίκοντο ἐς τὰ πρὸ τῆς Θετταλίας ὄρη· Ὄλυμπος ταῦτα καὶ Ὄσσα καὶ Πήλειον· ὧν ἄγχιστά που στρατοπεδεύσαντες ἐπόρθουν τὴν χώραν καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐνεπίμπλων ἀφθόνων τῶν ὅσα πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια ἦν. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν. Ἀναληπτέον οὖν, ἵνα καθ' εἱρμὸν ὁ λόγος ὁδεύῃ.

Ϛʹ. Συνεστράτευον τοῖς Λατίνοις, ὡς ἔφαμεν (73), καὶ Τοῦρκοι τρισχίλιοι· ὧν τοὺς μὲν ἑκατὸν καὶ χιλίους ἔφαμεν εἶναι τοὺς ἐναπολειφθέντας ἅμα τῷ Μελὴκ μετὰ τὴν τοῦ σουλτὰν Ἀζατίνη πρὸς τοὺς Σκύθας φυγὴν τῷ τε θείῳ βαπτίσματι τελεσθέντας καὶ συγκαταλεγέντας μὲν τοῖς Ῥωμαίων στρατεύμασι καὶ ταῖς τῶν παίδων διαδοχαῖς αὐξηθέντας, ὕστερον δ' ἀποστατήσαντας μὲν Ῥωμαίων, προσρυέντας δὲ τῷ τῶν Κατελάνων στρατῷ (74), ὁπότε συῤῥήγνυσθαι κατ' ἀλλήλων ἔμελλον τὰ στρατεύματα κατὰ τὰς περὶ τὴν πόλιν Ἄπρω (75) πεδιάδας· τοὺς δὲ πλείους εἶναι τοὺς ἅμα τῷ Χαλὴλ ἐξ Ἀσίας διαπεραιωθέντας ἐς μισθοφορικὴν συμμαχίαν τῶν Κατελάνων. Τῶν οὖν Κατελάνων τὴν ἐπὶ Θετταλίαν, ὡς ἔφαμεν, ὁδευόντων, ἤρξαντο κατ' αὐτῶν στασιάζειν οἱ Τοῦρκοι τὴν σφῶν συνδιαίτησιν ὑποπτεύοντες καὶ οὐ μάλα τοι σφόδρα ἀκίνδυνον ἐσομένην οἰόμενοι. Συστάντες οὖν οἱ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἡγεμονεύοντες, ὅ τε Μελὴκ καὶ ὁ Χαλὴλ, τῷ τῶν Κατελάνων ἀρχηγῷ λόγους περὶ τῆς ἅμα εἰρήνῃ διαλύσεως κεκινήκασιν. Οὗ δὴ προθύμως τὴν αἴτησιν δεξαμένου (οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς ἤδη Ῥωμαίων ἀπαλλαγεῖσι χρειώδης ἐτύγχανεν ἡ τῶν Τούρκων ἔκδημος συστρατεία), ἄσμενοι διελέλυντο τούς τε αἰχμαλώτους καὶ ὅσα ἐπεφέροντο λάφυρα διανειμάμενοι κατὰ τὸ ἀνάλογον ἑκατέροις τοῖς μέρεσιν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Τούρκων πλειόνων δεόμενα λόγων ἐροῦμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

## CAPUT VII.

*Catalani Turcis dimissis in Thessaliam irrumpunt. Principum sebastocratorum hæres ultimus morti vicinus. Ejus uxor. Liberi ex ea nulli. Thessali Catalanos sibi conciliare amicitia statuunt. Catalani Thessalorum pecuniam et societatem incertæ spei præferunt. Superatis Thermopylis juxta Cephissum castra ponunt. Cephissi cursus. Athenarum princeps Catalanis transitum negat. Eosdem contemnit. Catalanorum vires. Callidum strategema. Atheniensis exercitus numerosus in limum impingit. Internecione deletur. Catalani Thebas et Athenas capiunt. In iis locis considunt.*

I. Catalani autem, Turcis jam digressis, soli ad D montes Olympum et Ossam, ut diximus, hibernabant. Verno autem tempore motis inde castris montium cacumina et interjecta Tempe pertranseunt, ac ante æstatem in Thessalicam planitiem irrumpunt. Ubi cum solum bonum et pingue inve-

Αʹ. Οἱ δὲ Κατελάνοι τῶν Τούρκων ἤδη ἀπαλλαγέντες καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν [P. 153] παραχειμάζοντες πρὸ τῶν ὀρῶν τοῦ τε Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὄσσης, ὡς ἔφαμεν. Ἔαρος δ' ἐπιστάντος ἄραντες ἐκεῖθεν διαβαίνουσι τάς τε τῶν ὀρῶν κορυφὰς καὶ τὰ ἐν τούτοις Τέμπη· καὶ πρὶν ἐπιστῆναι τὸ θέρος, ἐσβάλλουσιν ἐς τὰ

### Variorum notæ.

(73) Supra cap. 4, n. 6 (col. 391). DUCANG. — *Καὶ Τοῦρκοι τρισχίλιοι*. Dixit supra fuisse *amplius bis mille*. Hoc cap. sect. 1. Infra numerabit *ter mille et sexcentos*, cap. 8, sect. 1 et 2, ἑκατὸν καὶ χιλίους. *Mille tantum* supra cap. 4, sect. 6. BOIVIN.

(74) Gregoras Catalanos Turcis dimissis in Thessaliam irrupisse ait, de indein Bœotiam transiisse, atque ibi demum pugnavisse, et victoriam insignem reportasse. Theodulus Turcos non nisi post Bœoticum prælium discessisse a Catalanis tradit, cod. Reg. 1853, fol. 145. Cum Theodulo consentiunt Muntanerius et Moncada. BOIVIN.

(75) Stephanus Ἄπρον vocat. BOIVIN.

Θετταλικὰ πεδία. Ἔνθα δὴ χώραν εὑρόντες ἀγαθήν τε καὶ πίονα ὅλον ἐκεῖ διατετρίφασι τὸν ἐνιαυτὸν, τήν τε χώραν δῃοῦντες καὶ διαφθείροντες ὅσα μὴ ἐντὸς ἦσαν τειχῶν μηδενὸς ἀντιταττομένου. Εἶχε γὰρ ἀσθενῶς τηνικαῦτα τὰ περὶ Θετταλίαν πράγματα, τοῦ διέποντος ἐκεῖ τὴν ἀρχὴν (76) νέου τε ὄντος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπείρως ἔχοντος ἐς πραγμάτων μεγάλων διοίκησιν, καὶ ἄλλως νόσῳ δαπανωμένου μακρᾷ καὶ ὅσον οὐδέπω τεθνήξεσθαι μέλλοντος καὶ ἅμα αὐτῷ καταλύσειν τὴν μέχρις αὐτοῦ διαδοχὴν τῆς τῶν προγόνων καὶ σεβαστοκρατόρων ἀρχῆς. Γυναῖκα μὲν γὰρ οὗτος ἠγάγετο ἑαυτῷ πρὸ βραχέος Εἰρήνην, τὴν νόθην τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου θυγατέρα· παῖδα δὲ μετ' αὐτῆς οὐ γεγέννηκεν, ὃς ἂν αὐτῷ τῆς ἀρχῆς καταστῇ διάδοχος. Καὶ διὰ ταῦτα πλημμελῶς τὸ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ἐκεῖσε ἐφέροντο πράγματα. Πλείονα δὲ καὶ τὴν εἰς τὸ ἔπειτα ὤδινον ταραχήν τε καὶ στάσιν ἕνεκα τῆς ἀρχῆς, ἀδηλίας ἔτι κεκαλυμμένου βυθοῖς τοῦ ταύτην διαδεξομένου. Καὶ μὲν δὴ τοῦ τε ἡγεμόνος τῆς χώρας ἐσχάτῃ νόσῳ πιεζομένου, καὶ τῶν πολεμίων δίκην φλογὸς ἐπιόντων καὶ νεμομένων τὴν χώραν, ἔδοξε τῇ τῶν προεχόντων ἐκεῖ κατὰ γένος βουλῇ, χρήμασι περιελθεῖν τοὺς πολεμίους καὶ δωρεῶν ἀβροτέρων ὤνιον ἐσχηκέναι τὴν γνώμην τῶν ἡγεμόνων, πρὶν ταῦτα αὐτοὺς ἀφελεῖν πολεμίᾳ χειρὶ, δώσειν τε ὑποσχέσθαι πομποὺς τοὺς ἀπάξοντας ἐπί τε Ἀχαΐαν καὶ Βοιωτίαν, χώραν ἁβράν τε καὶ εὔκαρπον καὶ πολλὰς κεκτημένην τὰς χάριτας καὶ ἅμα πρὸς οἴκησιν ἐπιτηδειοτάτην πασῶν· εἰ δὲ καὶ συμμαχίας δέοιντο, καὶ τοῦτο δὲ μάλα προθύμως τελεῖν καὶ φίλους εἶναί σφισι διὰ βίου.

A nissent, totum annum exegerunt, agris urendis et omnibus iis quæ extra mœnia erant vastandis, resistente nemine. Tunc enim res Thessalorum infirmæ erant ob immaturam principis ætatem, nullo magnarum rerum gerendarum usu instructi, ac præterea diuturno morbo conflictati et jamjam morituri, secum autem principatum a majoribus suis sebastocratoribus perpetua successione ad se usque transmissum exstincturi. Uxorem hic paulo ante duxerat Irenen, notham imperatoris Andronici filiam: atque ex ea nullam prolem susceperat, cui relinqueret principatum. Ob hæc rerum status in ea provincia tunc temporis perturbatus majores in posterum turbas ac dissensiones parturire videbatur, quod in obscuro adhuc foret, quis principatum B illum esset excepturus. Proinde cum princeps extremo morbo **250** laboraret, et hostes flammæ instar provinciam pervagarentur atque absumerent, habita deliberatione ii qui genere eminebant censuerunt, pecuniis illiciendum hostem, et ducum voluntates largioribus donis redimendas, priusquam illa ab iis jure belli raperentur; ductoresque promittendos, qui eos in Achaiam et Bœotiam, regionem cultam et frugiferam et amœnitatis plenam et omnium maxime commodam ad habitandum, perducerent. Quod si auxiliis esset opus, ea quoque alacriter danda, et per omnem ætatem amicos illorum futuros se profitendum.

Β'. Τοῦτο καὶ τοῖς Λατίνοις ἀρεστόν τε ἔδοξε καὶ μάλα δήπου κατὰ γνώμην. Ἔφασαν γὰρ, ὡς « Εἰ πολέμῳ [P. 154] καὶ μάχῃ τὰ τῆς ἐκβάσεως ἐπιτρέψαιμεν, ἥ τε χώρα φθαρήσεται τά τε πράγματα συντριβήσονται κἀκ πολλῶν ἐς στενὸν κομιδῇ συνελαθήσονται, ὑπὲρ ὧν ἡμῖν ἡ πᾶσα σπουδή. Ἔπειτα καὶ τὰ τῆς νίκης οἷ προχωρήσει, τῶν πάντων ἐστὶν οὐδεὶς ὃς ἐξεπίσταται πλὴν ἢ Θεός. Ἡμῖν δ' ἔστιν ὡς ἐπίπαν ἀμφισβητήσιμα ταῦτα καὶ οὐδαμῇ πω σαφῆ. Εἰ γὰρ αἱ πλείους ξυντυχίαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπίσης εἰσὶν ἐλπιζόμεναι, οὐδὲν ἧττον καὶ σφίσι τὸ περιγενέσθαι συμβάλλεται ἤπερ ἡμῖν. Οὔτε γὰρ ἡμῖν ἐστι πιστόν τι ἐχέγγυον ἐς τὸ μέλλον περὶ τῆς νίκης, οὔτ' αὐτοῖς ἀπλανὴς εἴ τις περὶ ταύτης δόξα πρόσεστιν. Αἵ τε γὰρ δυσχωρίαι τῶν ὀρῶν, οἷς ἡ φύσις πολλαχόθεν τὴν χώραν ὠχύρωσεν, ἀσφάλειάν τε καὶ θάρσος τοῖς ἔχουσι δίδωσι· τά τε φρούρια ἐφ' ὑψηλῶν ἱδρυμένα τῶν τόπων ἀμήχανον ἡμῖν παρέξει τὴν πολιορκίαν. Ὥστε ὁποτέρως ἕξει τὸ πρᾶγμα, οὐκ εὔοδα τὰ τῆς ἀποβάσεως ἡμῖν ἀπαντᾷ οὕτως ἐπὶ ξένης πλανωμένοις καὶ ἀλλοτρίας καὶ τοσοῦτον τῆς οἰκείας ἀπῳκισμένοις. Τῶν οὖν ἀτοπωτάτων ἂν εἴη, παρὸν ἐμπλῆσαι τοσούτων χρημάτων τὰς δεξιὰς ἄνευ πόνων καὶ ἅμα συμμάχων καὶ φίλων εὐπορῆσαι τοιούτων, ἔπειτα παραδραμόντας ὑπὲρ ἀδήλων ἐλπίδων μεγάλους ἀναδέχεσθαι κινδύνους. »

C II. Id et Latinis ipsis placuit, imo optatissimum fuit. « Etenim, aiebant, si belli eventum et armorum fortunam experiamur, vastabitur provincia, opes atterentur, et ex magna copia ad summam inopiam recident, pro quibus omnis a nobis labor suscipitur. Deinde penes quem victoria futura sit, præter Deum nemo omnium prospicit: sed hæc prorsus ambigua et adhuc minime explorata. Nam quamvis plerique eventus ab hominibus ex æquo sperentur, nihilo tamen minor illis vincendi quam nobis spes proposita est. Ac neque nos futuræ victoriæ pignus ullum certum habemus, nec si qua illis ejusmodi fiducia est, ea falli non potest. Quippe et montium juga aspera, quibus natura regionem undique muniit, habitatores tutos et audaces præD stant; et castella in altis sita montibus obsidendi facultatem omnem nobis adimunt. Quare utcunque res ceciderit, non facile hac via nobis succedet, in alieno ac peregrino **251** solo oberrantibus, et tam longe a patria relegatis. Absurdissimum igitur fuerit, cum absque labore pecunia dexteras implere eademque opera socios nobis et amicos tales acquirere possimus, ea occasione spreta, magna pericula incerta spe subire. »

## Variorum notæ.

(76) Joannis Angeli, qui, ducta Irene Andronici imp filia notha, triennio post nullis susceptis liberis e vita excesserat. DUCANG.

III. His illi consideratis ac perpensis pacem et A fœdus cum Thessalis, quibus dixi conditionibus, pepigerunt. Itaque veris initio, pecuniis et ductoribus acceptis, montes superant ultra Thessaliam sitos, et Thermopylis superatis apud Locridem et Cephissum castra ponunt. Fluvius iste permagnus e monte Parnasso erumpit, et versus ortum profluens a septentrione Locros Opuntios et Epicnemidios, versus austrum et meridiem mediterranea totius Achaiæ et Bœotiæ habet. Idem usque ad Lebadiæ et Haliarti campos maximus et indivisus manet. Inde in duos amnes distractus Asopo et Ismeno suum nomen commutat, ac per Asopi quidem alveum Atticam usque ad mare secat; per Ismenum autem juxta Aulidem (ubi olim Græcos heroas Trojam petituros primum appulisse et sta- B tiva habuisse ferunt) Euboicum mare influit.

Γ'. Οὕτω μὲν οὖν ἐκεῖνοι συνιδόντες καὶ οὕτω διασκεψάμενοι σπονδὰς καὶ ξυμβάσεις ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις τίθενται πρὸς τοὺς Θετταλοὺς (77)· καὶ ἅμα ἦρι τά τε χρήματα καὶ τοὺς πομποὺς παρ' αὐτῶν εἰληφότες ὑπερβάλλουσι τὰ μετὰ Θετταλίαν ὄρη· καὶ διαβάντες τὰς Θερμοπύλας στρατοπεδεύουσι περί τε Λοκρίδα καὶ ποταμὸν τὸν Κηφισσόν· ὃς μέγιστος ὢν ῥήγνυται μὲν ἐξ ὄρους τοῦ Παρνασσοῦ, κάτεισι δὲ πρὸς ἕω τὸ ῥεῦμα κινῶν, καὶ πρὸς μὲν ἄρκτους ποιούμενος τούς τε Ὀπουντίους καὶ Ἐπικνημίδας Λοκρούς, πρὸς δὲ μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον τὴν μεσόγειον ἅπασαν τῆς τε Ἀχαΐας καὶ Βοιωτίας· μέγιστος μὲν καὶ ἀδιαίρετος ἄχρι τῶν περὶ Λεμβαδίαν τε καὶ Ἁλίαρτον πεδιάδων τηρούμενος, ἔπειτα πρὸς δύο σχιζόμενος ῥεύματα (78) καὶ ἐς Ἀσωπόν τε καὶ Ἰσμηνὸν μετατιθέμενος τὰ ὀνόματα· καὶ διὰ μὲν Ἀσωποῦ τέμνων τὴν Ἀττικὴν ἄχρι θαλάττης· διὰ δ' Ἰσμηνοῦ τῇ τῆς Εὐβοίας θαλάττῃ σπενδόμενος περὶ τὰ τῆς Αὐλίδος προαύλια· ἔνθα πάλαι τοὺς ἐπὶ Τροίαν ναυστολοῦντας Ἕλληνάς τε καὶ ἥρωας τὰ πρῶτα προσεσχηκέναι τε καὶ αὐλίσασθαι λέγουσιν.

IV. Cum autem Thebarum et Athenarum princeps et totius tractus illius dominus (qui, ut supra **252** observavimus, magnus olim primicerius appellatus fuerat, tum autem corrupta voce μέγας κύριος vulgo dicebatur) hostium adventum didicisset, Catalanis petentibus transitum dare noluit, ut quo vellent per ejus territorium abirent: sed immodicum fastum verbis professus, et illos ut non magnopere curandos multo risu prosecutus, suas vires per autumnum et hiemem ad ver usque col- C legit. Parabant sese et Catalani, ut aut statim pugnando morituri, aut victuri cum gloria.

Δ'. Ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν πολεμίων ἐπύθετο ἔφοδον ὁ τήν τε τῶν Ἀθηνῶν (79) καὶ Θηβῶν διέπων ἀρχὴν καὶ τὴν χώραν ἐκείνην ἔχων ἅπασαν, ὃς δὴ καὶ μέγας μὲν, ὡς ἀνωτέρω εἰρήκειμεν, ἐπωνόμαστο πριμμικήριος, τῆς δὲ λέξεως ὑπὸ τοῦ δήμου διαφθαρείσης μέγας ἐλέγετο κύριος· οὗτος τοίνυν δίοδον (80) μὲν αἰτήσασι τοῖς Κατελάνοις οὐ βεβούληται δοῦναι, ὥσθ' ὅποι βούλοιντο ἀπιέναι διὰ τῆς χώρας αὐτοῦ· [P. 155] ὁ δὲ ἀλλὰ μακρὰν τὴν ὀφρὺν διὰ τῆς γλώττης ἐπιδειξάμενος καὶ πολὺν τὸν μυκτῆρα κατ' αὐτῶν ὡς οὐ φροντίδος μεγάλης μάλα ἀξίων καταχεάμενος ἤθροιζε τὰς δυνάμεις διά τε φθινοπώρου καὶ χειμῶνος ἐς ἔαρ. Παρεσκευάζοντο δὲ καὶ οἱ Κατελάνοι ὡς ἢ τεθνηξόμενοι τῷ πολέμῳ ἢ ζήσοντες εὐκλεῶς.

V. Cum autem ver supervenisset, Catalani Cephisso trajecto apud Bœotiam non procul a flumine castra posuerunt, hostem exspectantes, illis videlicet locis pugnam commissuri. Erant autem Catalanorum equites ter mille et quingenti, peditum quatuor millia: in quos multi etiam e captivis ob sagittandi peritiam relati erant. Ubi hostes jamjam adfuturos nuntiatum est, omnem illam terram arant, ubi prælium conserere decreverant. Deinde circumfodiunt, et rivis e fluvio ductis totam planitiem ita

Ε'. Ἔαρος μὲν οὖν ἐπιγενομένου διαβάντες οἱ Κατελάνοι τὸν Κηφισσὸν κατεστρατοπέδευσαν περὶ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόῤῥω τοῦ ποταμοῦ, αὐτοῦ που συστῆναι τὸν πόλεμον περιμένοντες. Ἦσαν μὲν οὖν τῶν Κατελάνων οἱ μὲν ἱππεῖς πεντακόσιοι καὶ τρισχίλιοι, τὸ δὲ πεζὸν τετρακισχίλιοι· οἷς καὶ πολλοὶ τῶν αἰχμαλώτων διὰ τὴν τῆς τοξικῆς εὐφυΐαν συγκατελέγησαν. Ἀκηκοότες δ' ὅσον οὐδέπω τοὺς πολεμίους ἐφεστήξοντας ἀροῦσι μὲν τὴν γῆν ἐκείνην ἅπασαν, ἔνθα συστῆναι τὸν πόλεμον ἔγνωσαν.

## Variorum notæ.

(77) Theodulus Rhetor Catalanos, multis cladibus in Thessalia a Chandreno affectos, fœdus cum Thessalis pepigisse scribit, cod. Reg. fol. 144: Τοσάδε γοῦν κἀνταῦθα κατ' αὐτῶν ἔστησε τρόπαια, καὶ οὕτω περιφανῆ, νῦν μὲν ἀθρόοις ἐμπίπτων, νῦν δ' ἐκ πολλῶν ὀλίγοις, καὶ πολλοῖς κατ' ὀλίγους, ὥστ' ᾄδουσι μὲν ἐς δεῦρο ταυτὸ Θετταλοὶ, ᾄδουσι δὲ σχεδὸν πάντες ἄνθρωποι.... καὶ τί δεῖ πλείω διεξιέναι; Εἰ μὴ γὰρ τὴν ταχίστην εἰρήνης ἐπεθύμησαν, κἂν αὐτοῦ πάντες ἔπεσον κακοὶ κακῶς ὀλωλότες. Νῦν δὲ σπονδὰς πρὸς Θετταλοὺς ποιησάμενοι, καὶ τοῦ Χανδρηνοῦ διὰ ταῦτα μετὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων τῶν ἄθλων ὥσπερ τινὸς Ἡρακλέους ἐπανιόντος ἡμῖν, σφᾶς τε αὐτοὺς ἐξείλοντο τοῦ κινδύνου, πεπαυμένης τῆς μάχης δι' ἣν κακῶς ἔπραττον, καὶ τὴν καλλίστην, etc. Gregoras alia D plane; de Chandreno ne verbum quidem. BOIVIN.

(78) Ptolemæus Geographiæ lib. III, cap. 15: Ὁ δὲ Εὔηνος ἐν τῷ Καλλιδρόμῳ ὄρει ἐπιστρέφων πρὸς τὰς ἀνατολὰς ἐπὶ τὸν Κηφισσὸν ποταμόν· ὃς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν αὐτῶν ὀρέων ῥέων, συμμίσγει τῷ τε Ἀσωπῷ καὶ τῷ Ἰσμηνῷ τοῖς ποταμοῖς κατὰ τὴν Βοιωτίαν, ἐπὶ θέσεως μοιρῶν νβ'. Hinc (ut opinor) Gregoras habuit ea quæ de Cephisi cursu tradit. At Strabo aliter lib. IX, pag. 407, edit. 1620. Vide et Commentarium Gerbelii in Græciam Sophiani pag. 142. BOIVIN.

(79) Gualterus Briennensis, dux Athenarum et Thebarum dominus. DUCANG.

(80) Hæc fusius narrat Montanerius cap. 240, et ex eo Moncada cap. 63, nos etiam in *Hist. Franco-Byzant.* lib. VII, n. 7, 8. DUCANG.

Ἔπειτα περιταφρεύσαντες καὶ διώρυχας ἀνοίξαντες A ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὅλον ἀρδεύουσι τὸ πεδίον οὕτω πλουσίως, ὥστε ἐλλιμνάζειν καὶ ἀνίσχυρον τὴν βάσιν τῶν ἵππων ποιεῖν, συγχωννυμένων τῷ πηλῷ τῶν ποδῶν καὶ οὐκ εὐχερῶς ἐχόντων κινεῖσθαι.

ς'. Καὶ μὴν δὴ μεσοῦντος ἔαρος (81) ἐφίσταται καὶ ὁ τῆς χώρας ἀρχηγὸς (82) πολὺν ἐπαγόμενος στρατὸν συγκεκροτημένον ἔκ τε Θηβαίων καὶ Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων, καὶ ὅσοι Λοκρῶν καὶ Φωκέων καὶ Μεγαρέων ὑπῆρχον ἐπίλεκτοι. Ἱππεῖς μὲν οὖν ἦσαν ἑξακισχίλιοι τούτῳ καὶ τετρακόσιοι, πεζοὶ δ' ὑπὲρ τοὺς ὀκτακισχιλίους· οἴησις δὲ καὶ φρόνημα πολὺ τὸ παράλογον κεκτημένη. Ἤλπιζε γὰρ οὐ μόνον τοὺς Κατελάνους αὐτίκα συγκατασφάξειν, ἀλλὰ καὶ πάσας ἐφεξῆς χώρας καὶ πόλεις ἄχρι τῆς Βυζαντίδος ἕξειν ὑποχειρίους. Τὸ δὲ ἦν πᾶν τοὐναντίον. B Ἐπεὶ γὰρ ἐν ἑαυτῷ καὶ οὐκ ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ τὴν τῶν πραγμάτων ἔπεμπεν ἔκβασιν, παίγνιον ἐν βραχεῖ τῶν πολεμίων καθίσταται. Θεασάμενος γὰρ τὸ πεδίον πολλῇ τῇ χλόῃ τῆς πόας κατάκομον καὶ μηδὲν τῶν γεγονότων ὑπονοήσας βοῇ καὶ παρακελεύσμασιν ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ πᾶσιν ἱππεῦσιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν πολεμίων, ἀκινήτων ἔξω τοῦ πεδίου κατὰ χώραν ἑστώτων καὶ τὴν αὐτοῦ προσδοκώντων ἔφοδον. Ἀλλὰ πρὶν εἰς μέσον ἐλθεῖν τὸ πεδίον, ὥσπερ στεῤῥῷ τινι πεδηθέντες οἱ ἵπποι δεσμῷ τῷ τῆς ὑγρανθείσης γῆς πρὸς τὴν τῶν ποδῶν θρασυτέραν βάσιν μάλα ὑπείκοντι, οἱ μὲν ἅμα τοῖς ἱππεῦσιν ἐκυλίοντο κατὰ τοῦ πηλοῦ· οἱ δὲ τοὺς ἱππέας ἀποβαλόντες πλημμελῶς ἐφέροντο κατὰ τοῦ πεδίου· οἱ δὲ τοὺς πόδας συγκαταχώσαντες ἐφ' ἑνὸς ἵσταντο, C καθάπερ ἀνδριάντας τοὺς ἐπιβάτας ἀνέχοντες. Οἱ μέντοι Κατελάνοι ἀναθαρσήσαντες πρὸς τὰ δρώμενα παντοδαποῖς κυκλωσάμενοι βέλεσιν τούτους μὲν ἅπαντας ἄρδην κατέσφαξαν· κἄπειτα εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐξιππασάμενοι τοὺς φεύγοντας κατόπιν ἐδίωκον ἄχρι Θηβῶν τε καὶ Ἀθηνῶν· [P. 156] ἃς δὴ καὶ ἀπροσδοκήτως ἐπεισπεσόντες ῥᾷστα χειροῦνται αὐτοῖς χρήμασι καὶ αὐταῖς γυναιξί τε καὶ τέκνοις. Οὕτω τοίνυν ὥσπερ ἐν κύβοις ἐξαίφνης μεταπεσούσης τῆς ἀρχῆς ἐγκρατεῖς οἱ Κατελάνοι γενόμενοι (83) τῆς τε μακρᾶς πλάνης ἀπήλλαξαν ἑαυτοὺς καὶ

copiose irrigant, ut stagnaret et gressum equorum instabilem redderet, quorum pedes luto infixi ægre loco moveri possent.

VI. Vere medio ipsius regionis princeps cum magno exercitu adest, coacto ex Atheniensibus, Thebanis et Platæensibus, item ex Locrensibus, Phocensibus et Megarensibus delectis. Equitum sex millia et quadringenti, **253** peditum amplius octo millia erant. Opinio vero et arrogantia principis multum a recta ratione aberrabat. Sperabat enim se non modo Catalanos statim deleturum, sed etiam provincias et omnes inde urbes Byzantium usque occupaturum. Quod longe aliter evenit. Quippe dum suis viribus non divino auxilio rerum exitum permittit, paulo momento risui hostium exponitur. Nam cum planitiem multo gramine virentem conspexisset, nihil eorum quæ acta erant suspicatus, cohortatus suos et vociferans cum omnibus quos secum habebat equitibus impetu contra hostes fertur, qui extra campum immoti in procinctu stabant ejus impressionem exspectantes. Sed priusquam ad mediam planitiem pervenirent, equi veluti firmis vinculis impediti madefacta terra ad audaciorem gressum subsidente, partim una cum equitibus in luto volutantur, partim iis excussis temere per campum feruntur, partim pedibus luto immersis uno in loco immoti stant, equites veluti statuas sustinentes. Quibus rebus Catalani animati omni telorum genere circumventos illos omnes internecione deleverunt: tum illinc statim emisso equitatu usque ad Thebas et Athenas fugientes persecuti sunt. Quin et ipsas urbes ex improviso aggressi cum opibus, uxoribus et liberis facillime ceperunt. Sic velut in aleæ ludo fortuna repente mutata Catalani potiti principatu et diuturnum errorem finiverunt, et suæ ditionis terminos **254** in hunc usque diem paulatim proferre non desistunt. Atque ita Catalanorum res se habuerunt.

## Variorum notæ.

(81) Anonymus poeta Græco-Barbarus, cod. Reg. 2569, fol. 212, v.:

Ὁ πόλεμος ἐγύναιτον ἡμέραν γὰρ δευτέραν*)
Στασδεκαπέντε τοῦ μηνὸς ὅπουτον λέγουν μάρτην.
Ἐνέτη τρέχωντα χρώνων ἀποκτήσεως κόσμου,
Ἑξάκης χιλιάδων δὲ καὶ ὠκτακωσίων ται,
Καὶ συναυτὸ καὶ δεκαεπτά· εὐδόμης δὲ ἰνδίκτου.

Itaque cæsus est Galterus anno mundi 6817, Chr. 1309, idque die 15 mensis Martii, non μεσοῦντος ἔαρος, ut affirmat Gregoras. At Muntanerius cap. 221 scribit, Catalanos post Rogerii cædem remansisse apud Calliupolim annis 7, iisque elapsis in Macedoniam transiisse. Rogerius, ut ex Pachymeris narratione colligitur, cæsus fuit anno Christi 1305. Ad annos 1305 adde annos 7, conflunt anni 1312. Ergo Catalani in Macedoniam transierunt anno Christi 1312. Id si verum est, Bœotiæ et Atticæ principatum vix occupare po- D tuerunt ante an. 1313. Tamen Anonymus Græco-Barbarus, qui eum principatum ab illis occupatum ponit an. 1309, cum Gregora hac in re consentit. Quid si Rogerii cædes in annum Chr. 1301 vel 1302 conferatur? Admodum certe probabile est vel Pachymeris vel Muntanerii chronologiam corruptam fuisse ab exscriptoribus. BOIVIN.

(82) Idem Galterus, Athenarum dux. DUCANG.

(83) Theodulus Rhetor, cod. Reg. 1853, fol. 145: Τὴν καλλίστην καὶ θαυμαστὴν ἐκείνην κατὰ τῶν προσχώρων Ἰταλῶν ἀνείλοντο νίκην, μετὰ μὲν ὑπερηφάνου παρασκευῆς αὐτοῖς ἐπιόντων, καὶ μὴ ὅτι τούτους, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν πᾶσαν καὶ Μακεδονίαν ἀπειλούντων ἐκτρίψειν. Οὕτω δ' αὐτῶν ἐκτριβέντων, ὡς μηδὲ πυρφόρον τὸ τοῦ λόγου λελεῖφθαι .... Ὡς δὲ οἱ μὲν ἐκποδὼν ἦσαν, καὶ ταύτην τοῦ θράσους ἔτισαν δίκην, ἃ τῶν ἄλλων πέρι κακῶς ἐβουλεύσαντο, ταῦθ' ὑπ' ἐκείνων αὐτοὶ καλῶς πε-

* Id est feria secunda, seu die Lunæ. At anno Chr. 1309 dies 15 Martii non incidit in feriam secundam, sed in Sabbatum. BOIVIN.

ἀεὶ πρὸς τὸ πλέον ἠρέμα τοὺς ὅρους οὐ λήγουσιν ἄχρι καὶ τήμερον αὔξοντες ἧς ἔσχον αὐθεντίας. Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τῶν Κατελάνων οὕτως ἔσχεν.

## CAPUT VIII.

*Turci relictis Catalanis suos duces sequuntur. Melecus recipit se ad Cralem. Chalel in Macedonia subsistit. Pacem offert Romanis. Pacis conditiones. Magnus stratopedarcha Turcos ad Hellespontum perducit. Romani fidem violant. Turci castellum occupant. Auxilia arcessunt. Regionem vastant. Michael imperator ad eos debellandos evocatur. Militum rusticanorum temeritas. Romanorum socordia. Barbari sibi et rebus suis optime consulunt. Vexillum imperatorium adoriuntur. Imperator a militibus destituitur. Flebilis et invitus discedit. Duces resistunt. Ab hostibus capiuntur. Imperii insignia direpta et ludibrio habita.*

I. Turci autem cum a Catalanis discessissent, in duas partes dividuntur, et alii Chalelem, alii Melecum sequuntur. Melecus sacro baptismate cum suis primum initiatus, magnis etiam stipendiis ab imperatore acceptis, cum deinde et fidem illi datam fregisset, et religionis instituta legesque repudiasset, et ad Romanorum hostes defecisset, prorsus desperata Romanorum amicitia ad Cralem Serviæ, a quo arcessebatur, se conferre maluit, quam in conspectum Romanorum venire. Quare ipse et mille ejus equites cum quingentis peditibus profecti ad Cralem omnes equos et arma tradere jussi sunt, et privatam vitam agere, ea tamen lege, ut belli tempore et cum res ita posceret arma sumerent, ac Triballorum exercitum totidem sequerentur quot ipse imperasset.

A Α'. Οἱ δὲ Τοῦρκοι μετὰ τὸ διαστῆναι τῶν Κατελάνων (84) εἰς δύο σχίζονται μοίρας· καὶ οἱ μὲν τῷ Χαλὴλ, οἱ δὲ τῷ Μελὴχ ἕπονται. Ὁ μὲν γὰρ Μελὴχ ἐπειδὴ τῷ θείῳ βαπτίσματι πρότερον τελεσθεὶς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ πρός γε ἱκανοὺς τοὺς μισθοὺς ἀπολαμβάνων παρὰ τοῦ βασιλέως, ἔπειτα τούς τε πρὸς αὐτὸν ἠθετηκὼς ὅρκους καὶ ἀποστέρξας τοὺς τῆς εὐσεβείας θεσμούς τε καὶ νόμους πρὸς τοὺς τῶν Ῥωμαίων ἐχθροὺς ηὐτομόλησεν, ἀνέλπιστον τὸ παράπαν ἐνόμιζε τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἤδη φιλίαν. Ἐντεῦθεν εἵλετο μᾶλλον προσιέναι καλοῦντι τῷ Κράλῃ Σερβίας, ἢ Ῥωμαίοις εἰς ὄψιν ἐλθεῖν· καὶ ἀπελθὼν ἅμα χιλίοις ἱππεῦσι καὶ πεντακοσίοις πεζοῖς τά τε ὅπλα ἔθεντο καὶ τὴν ἵππον πᾶσαν παρέδοσαν τῷ Κράλῃ Σερβίας κελεύσαντι, καὶ ἰδιωτικόν B τινα ζῆν προσετάχθησαν βίον, πλὴν ἐν μόνῳ πολέμου καὶ χρείας τοιαύτης καιρῷ τὰ ὅπλα λαμβάνοντας, ὅσους ἂν ἐπιτάξειεν αὐτός, ἕπεσθαι τῷ τῶν Τριβαλλῶν στρατεύματι.

II. Chalel vero cum trecentis et mille equitibus et octingentis peditibus in Macedonia immoratus duabus conditionibus pacem cum Romanis facere cupiebat, ut et Christopolitanas angustias transire sineretur, et Romanis navibus cum omnibus quas haberet manubiis impositus, trajecto Hellesponti freto, in patriam perduceretur. Imperator hac legatione audita, qualem et quantam Romanis provinciis perniciem attulissent recordatus, **255** illos tanquam grave onus quamprimum excutere voluit. Quamobrem statim præstanti duce Senacherim, qui tunc magnus stratopedarcha erat, cum tribus equitum millibus misso, illos e Macedonia in Thraciam ad Hellespontum usque perducendos curavit. Ibi cum Romani duces et milites multitudinem equorum, pecuniarum et omnis generis manubiarum vidissent, quas e Romanis provinciis hostes in Asiam transportaturi forent, indignum rati sunt se volentibus id fieri. Sive igitur rem Romanam commiserati, sive lucri et emolumentorum spe corrupti ea consilia ceperint, quæ a pactis et conventis abhorrerent, non modo iis naves quibus transpor-

Β'. Ὁ δὲ Χαλὴλ περιμείνας ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τριακοσίων καὶ χιλίων ἱππέων καὶ πεζῶν ὀκτακοσίων ἐζήτει σπείσασθαι Ῥωμαίοις ἐπὶ δυοῖν, ἵνα τε τὰ περὶ τὴν Χριστούπολιν ἀφεθεῖεν στενὰ διελθεῖν, καὶ ἵνα Ῥωμαϊκαῖς ναυσὶ διαπεραιωσάμενοι τὸν Ἑλλησπόντιον πορθμὸν ἀπέλθωσιν ἐς τὰ οἴκοι μετὰ τῆς λείας ἧς ἐπεφέροντο πάσης. Ταύτης δὴ τῆς πρεσβείας ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς καὶ ἀναμνησθεὶς ὅσην καὶ οἵαν ἐπήγαγον τὴν φθορὰν τῇ τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείᾳ, ὥσπερ τι βαρύτατον ἄχθος ὅσον τάχος ἀποφορτίσασθαι τούτους ἐβούλετο. Καὶ μέντοι καὶ ἀποστείλας εὐθὺς τῶν τότε στρατηγῶν τὸν C προύχοντα τὸν Σεναχηρεὶμ, μέγαν στρατοπεδάρχην τηνικαῦτα τυγχάνοντα μετὰ τρισχιλίων ἱππέων, διεβίβαζεν αὐτοὺς [P. 157] ἐκ Μακεδονίας εἰς Θρᾴκην ἄχρι τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐνταυθοῖ δὲ τοῖς στρατιώταις καὶ στρατηγοῖς τῶν Ῥωμαίων θεασαμένοις τὸ πλῆθος τῆς τε ἵππου καὶ τῶν χρημάτων καὶ τῆς ἄλλης πάσης καὶ παντοίας λείας, ὅπερ ἔχοντες ἐκ Ῥωμαίων ἔμελλον οἱ ἐχθροὶ διαβαίνειν ἐς τὴν Ἀσίαν, ἄτοπον ἔδοξεν ἑκουσίοις τοῦτο γενέσθαι αὐτοῖς. Εἴτε γοῦν οἶκτον τῶν Ῥωμαϊκῶν σχόντες πραγμά-

### Variorum notæ.

πονθότες, ἔδει δὲ τοὺς κεκρατηκότας οὐχ ὅσον ὅπλων καὶ ἵππων, ἀλλὰ καὶ πόλεων καὶ χωρῶν, καὶ πάντων τῶν ἐκείνοις προσόντων αὐτοὺς γεγονότας κυρίους, ἔπειτ' ἐν σφίσιν αὐτοῖς ταυτὶ διελέσθαι, διείλοντο καὶ ταῦτα τρόπῳ τοιῷδε. Οἱ μὲν ἐκ Σικελίας ὡρμώμενοι, τὰς πόλεις ἑλόντες, αὐτοῦ που μένειν ᾤοντο δεῖν, ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων ταῖς τούτων γυναιξὶ καὶ παισὶν αὐτοὶ καταστάντες. Ἵπποι δὲ καὶ ὅπλα, καὶ πᾶ ἅ τις πρὸς μάχην παρασκευὴ Πέρσαις ἦν. Ex hac Theoduli narratione liquet Persas, seu (quod idem est) Turcos, Bœotico prælio simul cum Catalanis interfuisse; et Catalanos quidem, hostium urbibus, agris, uxoribus, et liberis potitos, sedem illic fixisse; Turcos autem, armis, equis, et reliqua omni præda auctos, inde discessisse. Aliter tamen Gregoras. Vide adnotata supra ad hujus capitis sect. 1. BOIVIN.

(84) Qua de re supra cap. 6, sect. 6, et cap. 7, sect. 1. BOIVIN.

των, εἴτε κέρδους καὶ λημμάτων παραχθέντες ἐλπίδι A πρὸς ἀλλοτρίους τῶν συνθηκῶν τε καὶ σπονδῶν ἐξάδισαν λογισμούς, οὔτε ναῦς ἐδίδουν, αἳ πρὸς Ἀσίαν αὐτοὺς διαβιβάζειν ἔμελλον, καὶ νυκτὸς ἐπιθέσθαι σφίσιν ἐσκέψαντο.

Γ. Τοῦτο τοὺς Τούρκους οὐκ ἐλελήθει. Διὸ καὶ τὸν τόπον ἀμείψαντες παρεσκευάζοντο δέξασθαι τὴν Ῥωμαίων μάχην· μᾶλλον δὲ δραμόντες αἱροῦσιν ἓν τῶν παρακειμένων φρουρίων, κἀκεῖθεν ὡς ἐξ ὁρμητηρίου πρὸς μάχας καὶ πολέμους ὡπλίζοντο. Τοῦτο τὴν Ῥωμαίων μελέτην διέκοψε καὶ ὡς πορρωτάτω τούτων αὐτοὺς στρατοπεδεύειν ἠνάγκασεν, ἕως ἂν καὶ βασιλεῖ ποιήσωνται δῆλον τὸ ξυμβεβηκός. Καὶ μέντοι καὶ οὐκ ὀλίγος ἐν τούτοις ἐτρίβετο χρόνος, εἰωθὸς οὐκ οἶδ' ὅπως τοῖς Ῥωμαίων ἄρχουσι ῥᾳθύμως χρῆσθαι τοῖς τῶν σπουδαίων πραγμάτων σκέμμασιν. B Ἐπὶ τούτοις ἀμελεῖν οὐκ ἐνῆν τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ πέμψαντες ἐς Ἀσίαν πλείστην ἐκ τῶν ὁμοφύλων βαρβάρων ἐν βραχεῖ διεπεραιώσαντο συμμαχίαν. Ὅθεν ἀεὶ παρεξιόντες καὶ αἰφνιδίους ἅμα καὶ ἀπροσδοκήτους ἄλλοτε ἄλλοθεν ποιούμενοι τὰς ἐφόδους ἐδῄουν τὴν χώραν.

Δ'. Τοῖς γε μὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμόσι τῶν ἀτοπωτάτων ἐδόκει, καθημένους ὁρᾷν δῃουμένην τὴν χώραν. Διὸ πρὶν ἐπὶ μεῖζον ἀρθῆναι θράσους τοὺς πολεμίους καὶ πρὶν πλείονα τὴν ἀσθένειαν τοῖς Ῥωμαίων ἐπενεγκεῖν πράγμασι, δεῖν ἐνομίσθη τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ἀναγκάσαντας ἅμα αὐτῷ πάντα στρατὸν συναθροῖσαί τε καὶ τὸ φρούριον ἐκπολιορκήσαντας διαφθεῖραι τοὺς πολεμίους. Οὗ δὴ γενομένου πάντες στρατηγοὶ καὶ πάντα στρατεύματα C περὶ τὸν βασιλέα ἠθροίζοντο. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ὅσοι δῆτα ἀγροῦ καὶ δικέλλης ἀπόζουσι, καὶ οὗτοι πάντες ἐκεῖ συνηλαύνοντο, δίκελλαν ἔχοντες ἕκαστος καὶ σκαπάνην ἐν ταῖν χεροῖν. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ὡς πολεμήσοντες ἀπῄεσαν, ὅσον ὡς ἐφ' ἑτοίμῃ τῇ θήρᾳ, συγκαταχώσοντες αὐτοῖς πολεμίοις αὐτὸ τὸ φρούριον. Ὅθεν ἄραντες (85) ἐπορεύοντο πρὸς τοὺς πολεμίους οἵ τε στρατηγοὶ καὶ ὁ στρατὸς σύν γε τῷ βασιλεῖ, πολὺν καὶ τὸν ἀγοραῖον ἐπισυρόμενοι καὶ ἀγρότην ὄχλον, καὶ ὅσοι σκαπάνης καὶ δικέλλης ἀπόζουσιν, οὐ μάλα ἄκοντας ἅπαντας. [P. 158] Ὑπὸ γὰρ ἀπειρίας οἱ πλεῖστοι ξυνελαυνόμενοι πρὸς ἐλπίδα μόνην τοῦ κέρδους ἑώρων· τοὺς δ' ἐπὶ τούτοις κινδύνους λήθῃ μακρᾷ παραπέμποντες διετέλουν.

Ε'. Ὅσῳ μέντοι τοῖς πολεμίοις ἐνῆν ἐρρῶσθαι D πρὸς αὐθαιρέτους κινδύνους διά τε δὴ τὸ ἐν πολεμίᾳ περικεκλεῖσθαι γῇ καὶ διὰ τὸ πλήθει στρατοῦ πολλῷ τῶν ἀντιπαραταττομένων ἡττᾶσθαι, τοσούτῳ Ῥωμαίοις ξυνέβαινε περιφρονοῦντας ἰέναι ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἀμελοῦντας τῶν τακτικῶν διὰ τὸ πολὺ τῶν πολεμίων ὅπλοις καὶ πλήθεσιν ὑπερέχειν· μὴ ξυνιεῖσιν, ὡς ἔοικεν, ὡς οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῶν ἐν κόσμῳ πραγμάτων βέβαιόν τε καὶ ἀσφαλὲς, ἀλλὰ παίγνιον Θεοῦ τἀνθρώπινα, κατὰ Πλάτωνα, καὶ ἀδήλως πάντ' ἄνω καὶ κάτω περιχωρεῖ καὶ ἐναλλὰξ ἀτέκμαρτον πορεύεται δρόμον. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ πολέμιοι πρότερον

tarentur non dederunt, sed et illos noctu aggredi statuerunt.

III. Ea res Turcos non latuit. Quapropter loco mutato ad Romanorum impetum tolerandum sese paraverunt. Imo cursu citato vicinum quoddam castellum petiere, eoque occupato ad bella et pugnas e loco munitiore gerendas se armarunt. Id facinus consilium Romanorum turbavit, et quam longissime ab illis castra abducere coegit, donec imperatorem etiam quid actum esset certiorem reddidissent. Proinde non parva mora intercessit, nescio qua Romanorum principum consuetudine, res quæ festinationem postulent segniter administrandi. Quæ cum ita essent, Barbari nihil negligendum rati missis in Asiam nuntiis **256** brevi tempore magna popularium suorum auxilia arcessiverunt. Proinde excurrentes alias aliunde subitis et inexspectatis irruptionibus agros vastabant.

IV. Romani autem duces ita se desidere et provinciæ vastationem cernere absurdissimum esse judicabant. Quamobrem priusquam hostium audacia cresceret, et Romanorum vires magis attererentur, imperatorem Michaelem, omnibus copiis coactis, ad castellum oppugnandum et delendos Barbaros adigendum esse censuerunt. Quo facto duces et milites omnes ad imperatorem convenerunt. Nec illi solum; sed et agricolæ et fossores universi eodem confluxere, bidentem quisque et ligonem manu gestantes. Quippe non tam ad gerendum bellum, quam ad paratam prædam, hoc est ad hostes cum ipso castello evertendos, accedebant. Duces igitur et exercitus omnis cum imperatore adversus hostem proficiscebantur, magnam secum hominum circumforaneorum multitudinem trahentes, nec non rusticanam turbam, quæ ligonem etiamnum et sarculum redolebat. Et hi quidem omnes haud inviti sequebantur, cum plerique ex imperitia emolumenta tantum victoriæ reputarent, quibus vero ea periculis constarent, penitus obliviscerentur.

V. Quantum autem hostes ad pericula ultro obeunda se confirmabant, quod et in hostili terra conclusi et numero longe **257** inferiores essent adversariis, eo Romani contemptius neglectaque militari disciplina contra illos procedebant, propterea quod numero et armis hostem longe superabant: illud videlicet non reputantes, nihil in mundo esse firmum et tutum, sed res humanas, ut ait Plato, ludibrium esse Dei, sursumque ac deorsum temere ferri omnia, incertoque cursu huc et illuc vagari. Hostes itaque, qui antea Romanas copias vel e sola fama timebant, et ipsi sese inter mortuos

Variorum notæ.

(85) Phranzes lib. 1, cap. 9. DUCANG.

quiis lenitate imperatoris callide conciliata petit et accipit generum eum quem diximus imperatoris filium Joannem, indignante quidem et refragante imperatrice, ejus matre; sed tamen accipit. Verum affinitatis illius non diuturnum fructum tulit nec is qui generum acceperat, nec is qui datus fuerat. Nam priusquam integri anni quatuor elaberentur, Joannes matre, socero, uxore superstitibus, Thessalonicæ sine liberis decessit.

VII. Cum autem etiam hanc imperatricis spem in eo filio positam tempus sustulisset, ac velut Charybdis quædam absorpsisset, nihil quo se consolaretur reliquum erat, præter filiam Cralænam, et Demetrium filium. Tantam igitur Romanæ pecuniæ copiam Crali genero partim misit, partim Thessalonicam arcessito dedit, quanta vel centum triremes in perpetuum Romanorum præsidium instrui potuissent. Et quorsum attinet nova commenta et prius inaudita, quæ intempestiva mulieris ambitio excogitavit, commemorare? Nam cum suam filiam **242** imperatoriis insignibus ornare vellet, ut ne quid ei deesset earum rerum, quibus imperatrices decorari Romanorum institutis jam pridem placuit, nec aliter voti compos fieri posset: primum calyptram capiti Cralis imposuit, pretiosis lapidibus et margaritis tot et talibus distinctam, ut eam ferme æquaret, quam ejus vir Andronicus imperator gestabat. Atque inde auspicata priore deinceps pretiosiorem quotannis illi misit. Immensa vero pretia splendoremque vestium, quas et genero et filiæ suæ Cralænæ sæpissime donabat, quis enumeret? Quis singula domus imperatoriæ ornamenta percenseat, quæ Romanis erepta in Cralem Servium, imperatoris conjugis sui lenitati illudens, et suam ipsius cupidinem explens, conferebat? Cupido autem ejus hæc erat, fisci imperatorii thesauros in liberorum suorum, præsertim Cralænæ filiæ, sinum exhaurire. Quippe ex hac suscepturum liberos Cralem, eosque visuram se sperabat. Atque idcirco præfestinans præcurrensque legitimum tempus thesauros illis reponebat, quibus adjuti et opportuna tandem occasione invitati Romanarum virium imbecillitatem opprimerent, et imperium, quod volentibus Romanis non sortiti essent, iisdem invitis eriperent.

IX. Verum non animadvertit, se humana semper consilia animo agitasse, nunquam vero animum

A θωπευτικοῖς τισι λόγοις καὶ πράγμασιν ὑπελθὼν τὴν τοῦ βασιλέως πραότητα αἰτεῖ καὶ λαμβάνει γαμβρὸν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ (59) τὸν ῥηθέντα τοῦ βασιλέως υἱὸν Ἰωάννην, δεινοπαθούσης μὲν καὶ οὐδαμῇ ἐθελούσης τῆς μητρὸς καὶ δεσποίνης· ἔλαβε δ' οὖν. Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολὺ τοῦ κήδους ἀπώνατο οὔθ' ὁ λαβὼν, οὔθ' ὁ ληφθείς. [P. 148] Πρὶν γὰρ ὅλα ἐξήκειν τέσσαρα ἔτη (60), ἄπαις τὸν βίον ὁ Ἰωάννης ἀπήλλαξεν (61) ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπὶ μητρὶ καὶ πενθερῷ καὶ συζύγῳ.

Η'. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τούτῳ τῆς μητρὸς ἐλπίδας ὁ χρόνος οἷά τις Χάρυβδις ἀφελόμενος κατεβάπτισεν, αἱ Κραλαίνης τῆς θυγατρὸς καὶ Δημητρίου τοῦ παιδὸς κατελείφθησαν μόναι. Τοσαῦτα τοίνυν ἐξεκένωσε Ῥωμαϊκὰ χρήματα πρὸς τὸν Κράλην ἡ B πενθερά τε καὶ δέσποινα, τὰ μὲν ἐκεῖσε πέμπουσα, τὰ δ' αὐτὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ μεταπεμπομένη καὶ ἐπιφορτίζουσα, ὅσα καὶ τριήρεις ἑκατὸν ἐξήρτυσαν ἂν, καὶ διηνεκὲς τοῖς Ῥωμαίοις ἐγίγνοντ' ἂν ὄφελος. Καὶ τί δεῖ καταλέγειν τὰς καινὰς ἐπινοίας αὐτῆς, ὁπόσας μήπω πρὶν γεγονυίας ἡ πόῤῥω τοῦ καιροῦ φιλοτιμουμένη γνώμη τῆς σεμνοτάτης ταύτης δεσποίνης ἐνεωτέρισε; Θέλουσα γὰρ τὴν θυγατέρα βασιλικοῖς παρασήμοις κοσμῆσαι, ἵνα μηδ' ἐκείνη μηδενὸς ἐλαττοῖτο, ὁπόσα Ῥωμαίων θεσμοὶ τὰς βασιλίδας ᾕρηνται πάλαι κοσμεῖν, μὴ δυναμένη δ' ἄλλως τὸ καταθύμιον ἐκπερᾶναι, φέρουσα καλύπτραν (62) ἐπέθηκε πρότερον τῇ κεφαλῇ τοῦ γαμβροῦ λίθοις καὶ μαργάροις πολυτελέσι κεκοσμημένην, ὁπόσοις καὶ οἵοις μικροῦ καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς αὐ- C τῆς Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως ἐκεκόσμητο. Ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἀρξαμένη κατ' ἔτος ἑτέραν προσετίθει κρείττω τῆς προτέρας ἀεί. Τάς τε πολυτελείας τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὰς λαμπρότητας, ὧν ἐχαρίζετο συχνοτέρων αὐτῷ τε καὶ τῇ θυγατρὶ αὐτῆς τῇ Κραλαίνῃ, τίς ἂν ἀριθμοίη; Τίς δ' ἂν ἐξετάζοι τῶν βασιλικῶν κειμηλίων τὸν ἀριθμὸν, ὁπόσα αὐτὴ τοὺς Ῥωμαίους ἀποστεροῦσα τῷ Κράλῃ Σερβίας ἐδίδου, κατατρυφῶσα μὲν τῆς τοῦ βασιλέως καὶ συζύγου πραότητος, τὴν δ' ἑαυτῆς ἀδεῶς ἀποπιμπλῶσα ἔφεσιν; Ἔφεσις γὰρ ἦν αὐτῇ τῶν βασιλικῶν ταμιείων τοὺς θησαυροὺς ἐς τοὺς κόλπους τῶν ἑαυτῆς ἐκκενῶσαι τέκνων καὶ μάλιστα τῆς Κραλαίνης καὶ θυγατρός. Ἤλπιζε γὰρ καὶ παῖδας ὄψεσθαι γεννηθέντας τῷ D Κράλῃ παρὰ τῆς θυγατρός. Καὶ διὰ τοῦτο προαρπάζουσα τὸν καιρόν σφισι τὸν Ῥωμαϊκὸν ἐθησαύριζε πλοῦτον, ἵνα καιροῦ καλοῦντος ὀψὲ τοῦ χρόνου τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀσθενείας ἐκεῖθεν αὐτοὶ καταδράμωσι καὶ ἣν ἑκόντων Ῥωμαίων οὐκ ἐκληρώσαντο βασιλείαν, ταύτην ἀκόντων ἀφέλωνται.

Θ'. Ἀλλὰ γὰρ ἔλαθεν ἀνθρωπίνας μὲν ἐπινοίας κάθ' ἑαυτὴν ἀεὶ στρέψασα, Θεὸν δ' ἐπὶ λογισμοὺς

### Variorum notæ.

(59) *Eulogia*. Vide hujusce hist. lib. XXIX. BOIVIN.

(60) Libro XXIX infra dicturus est, eam vix biennio integro cum marito vixisse, μόλις που δύο μόνους ἐνιαυτοὺς ἐκείνῳ τοῦ βίου συναπολελαυκυῖαν. Inter opuscula Nicephori Chumni, quæ exstant in Cod. Reg. 2964, unum fol. 271. inscribitur, Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα βασίλισσαν, ἐπὶ τῷ πάθει τῆς χηρείας αὐτῆς, ἑξκαιδέκατον ἀγούσης χρόνον, etc. Ergo virum amisit sexdecim annos nata. At Gregoras libro Historiæ XXIX eam nupsisse ait sub annum ætatis fere decimum sextum, μετὰ χρόνον που ἑξκαιδέκατον. BOIVIN.

(61) Exstat Nicephori Chumni lamentatio πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ δεσπότου, τοῦ καὶ υἱοῦ αὐτοῦ cod. Reg. 2964, fol. 278. BOIVIN.

(62) Cujusmodi erat imperatoria illa calyptra, quam pyramidem vocabant, de qua egimus in Gloss. med. Græcit. in Πυραμίς. DUCANG.

A οὐκ ἀναβιβασαμένη τὸ σύνολον, ὅτι τῆς ἐκείνου τὰ πάντα χειρὸς ἐξήρτηται· καὶ πολέμιον τοῦτον πᾶς τις εὑρίσκει, ὅστις, ἄνθρωπος ὤν, πέρα τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων φρονεῖ, καὶ οὐκ εἰς Θεὸν ἀναφέρει τῶν ἐνεργουμένων τε καὶ βουλευομένων τὴν διεξαγωγὴν καὶ τελείωσιν. Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἡ βασιλὶς αὕτη Εἰρήνη μεγάλαις ἑαυτὴν ἀναρτήσασα ταῖς περὶ τοὺς παῖδας ἐλπίσιν, αὐτὴ μὲν ἀνθρωπίνως ἐχρῆτο τοῖς πράγμασιν ἄνευ Θεοῦ, καὶ τὰ τῶν Ῥωμαίων, [P. 149] ὡς εἰρήκειμεν, ἀμφοτέραις ἐξήντλει χρήματα πρὸς τοὺς τῶν Ῥωμαίων ἐχθρούς· τὰ δὲ πράγματα οὐ προὐχώρει κατὰ τὰς ἐλπίδας αὐτῆς, ἀλλὰ ματαίαν τὴν ἐκείνης διάνοιαν ἤλεγχον, σφάλλοντος ὡς ἔοικεν ἄνωθεν τοῦ τῆς δίκης κρίματος. Τῇ μὲν γὰρ θυγατρὶ ὀκταετεῖ πλέον ἢ τετταρακοντούτης ὁ Κράλης μιγεὶς βλαβῆναι τὴν ταύτης πέπραχε μήτραν, ὡς B μηδὲ γονὴν ἐξ ἐκείνης ἔτι δύνασθαι γίγνεσθαι.

Γ'. Κἀντεῦθεν καὶ τῶν τοιούτων ἐλπίδων ἐκπεπτωκυῖα ἡ βασιλὶς ἑτέραις αὖθις ἐπιχειρεῖ καὶ οὐχ ἠρεμεῖ· καὶ πείθει τὸν Κράλην πολλοῖς καὶ ἀναριθμήτοις ὑπερεχομένη τοῖς δώροις (63), ἀπαγορευθέντος ἤδη τοῦ παῖδα γενέσθαι οἱ ἐκ τῆς Κραλαίνης, ἐλθεῖν κατὰ δεύτερον πλοῦν τὴν διαδοχὴν τῆς τῶν Τριβαλλῶν ἀρχῆς εἰς ἕνα τινὰ τῶν ἀδελφῶν τῆς Κραλαίνης. Δημήτριος δ' ἦσαν οὗτοι καὶ Θεόδωρος ὁ μαρκέσιος· ὁ μὲν οὔπω τότε τὸν ἔφηβον παραλλάττων· ὁ δὲ καὶ παίδων ἤδη τυγχάνων πατὴρ περὶ χώραν τῆς Λαμπαρδίας, ἔνθα παρὰ τῆς μητρὸς, ὡς εἰρήκειμεν, ἐξεπέμφθη τοῦ γένους λείψανον. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν Δημήτριον πολλαῖς ταῖς τῶν χρημάτων C τρυφαῖς καὶ βλακείαις πρὸς τὸν Κράλην συνεκπέμπει, διάδοχον χειροτονηθησόμενον, ὡς εἰρήκειμεν, τῆς ἀρχῆς· ὃς δὴ καὶ ἄσμενος μὲν ὑπεδέχθη παρὰ τοῦ Κράλη· τὸ δὲ τοῦ τόπου σκληρὸν καὶ ἀπαραμύθητον ὅλαις ὁρμαῖς ἀνεσόβει καὶ ἀπετρέπετο τὴν ἐκεῖ διαμονὴν καὶ μακροτέραν αὐτοῦ ἐνδιαίτησιν. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ τὸν Δημήτριον οὕτως ἐκεῖθεν ἡ μήτηρ ἐπανήκοντα δεξαμένη, καὶ τῶν ἐντεῦθεν ἤδη ψευσθεῖσα ἐλπίδων, τὸν ἕτερον ἐκ τῆς Λαμπαρδίας υἱὸν μεταπέμπεται Θεόδωρον τὸν μαρκέσιον, κεχαρμένον ἐπιφερόμενον πώγωνα (64)· καὶ τὸν ὅμοιον τρόπον ἐκπέμπει καὶ τοῦτον διάδοχον ἐσόμενον τῆς τοῦ Κράλη Σερβίας ἀρχῆς. Ἄσμενος οὖν καὶ τοῦτον ὁ Κράλης ὑποδέχεται. Τὸ δὲ τοῦ τόπου σκληρόν τε D καὶ ἀηθες οὐδὲ τοῦτον ἀφῆκε μονιμωτέραν ἐκεῖ ποιήσασθαι τὴν διατριβήν. Ἀλλ' ἐπανελθὼν καὶ οὗτος καὶ ἀσπασάμενος τὴν μητέρα, πάσας παρ' ἐλπίδα ὁπόσας ἐπὶ τούτοις ἔτρεφεν ἐλπίδας ἀποβεβληκυῖαν, ᾤχετο ἀπιὼν ἐς Λαμπαρδίαν αὖθις παρὰ τὴν σύζυγον.

A induxisse, ut Deum cogitaret, **243** ex cujus manu pendent omnia; quem inimicum quivis experitur, qui, cum homo sit, humano captu altiora affectat, suorumque consiliorum et actionum exitum et successum ad Deum non refert. Ecce enim hæc imperatrix Irene, magna spe in liberis suis collocata, humana prudentia sine Deo res administrabat, et Romanas opes, ut diximus, in Romanorum hostes erogatas utraque manu effundebat. Res autem non ex illius sententia succedebant: sed irritos illius conatus exitus ipse arguebat, divino ut videtur judicio ejus cogitationes fallente. Crales enim quadragenario major cum puella octo annos nata congressus matricem ejus læsit, ut fetum nullum posthac edere posset. B

X. Igitur imperatrix etiam hac spe frustrata ad aliam se convertit: et quietis impatiens multis atque innumerabilibus donis Crali persuadet, quoniam spes nulla jam supersit suscipiendæ prolis ex Cralæna, ut saltem alterum e Cralænæ fratribus Triballici principatus hæredem instituat. Hi Demetrius erant et Theodorus marchio: quorum alter nondum ex ephebis excesserat, alter in Longobardia jam etiam liberos susceperat, quo a matre, sicut diximus, ut generis reliquiæ exstarent, missus fuerat. Ac primum Demetrium cum magnis opibus conspicuum luxu et mollitie ad Cralem mit- C tit, ut, quemadmodum dictum est, successor principatus designaretur. **244** Eum autem Crales libenter excepit. Sed dura et immansueta locorum asperitas, totis quasi viribus ipsum abigens atque avertens, manere illic et commorari diutius vetuit. Recepto itaque Demetrio, qui illinc non longo post redierat, mater oblatam inde spem irritam ac delusam videns alterum e Longobardia filium Theodorum marchionem arcessit (is rasam barbam ferebat), eodemque modo et illum, ut Crali Serviæ in principatum succederet, ablegavit. Porro hunc etiam Crales benigne excepit. Sed nec istum locorum asperitas, et insolentia longius morari ibidem permisit. Enimvero ipse quoque reversus salutata matre, quæ præter spem omni spe destituta erat, D in Longobardiam ad uxorem suam rursus se contulit.

## CAPUT VI.

*Catalani Thraciam vastant. Lorum quærunt, in quo consistant. Quantæ eorum copiæ fuerint. In Macedonia apud Cassandriam hibernant. Urbibus Macedoniæ imminent: in primis Thessalonicæ. Andronicus Christopolitanas angustias munit. Milites conscribi curat, qui urbes defendant. Hostes commeatu destituti reditum in Thraciam parant. Audiunt præclusum sibi iter. In magno metu versantur. Thessaliam petunt. Juxta Olympum castrametantur. Agros finitimos populantur. Qui et quot Turci fuerint in exercitu Catalanorum. Quos duces habuerint. Ut in itinere Thessalico prædam partiti discesserint a Catalanis.*

[P. 150] Α'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοῖσδε τοῖς χρόνοις

I. Atque hæc iis temporibus ad hunc modum se

Variorum notæ.

(63) Legendum ὑπερχομένη, ut in codice Vaticano legisse se monuit V. Cl. Fridericus Rostgaardius. BOIVIN.

(64) Latinorum more, contra quam Græci, quibus barbam nutrire solemne erat. Vide Phranzem lib. I, cap. 10, et notas ad Alexiadem pag. 283. DUCANG.

habuerunt. Quæ vero consecuta sunt, deinceps A exponentur. Nunc ad Catalanos redeundum. Ili enim post Aprinum prælium et victoria et Turcopulorum (qui a Romanis, ut diximus, ad ipsos defecerant) societate elati crebris excursionibus et impressionibus per integrum biennium omnia et maritima et mediterranea loca usque ad Maroneam, Rhodopem et Bizyam vasta ac deserta reddiderunt. Deinde cum spes nulla superesset percipiendi inde res necessarias, **245** ulterius progredi obvia quæque prædando statuerunt, donec idoneam et stabilem sedem invenissent. Itaque montanis Rhodopes quæ ad mare vergunt superatis, spolia sibi crebra accumulantes, impune progrediuntur. Erant autem Turcorum quidem tam peditum quam equitum plus quam duo millia: Catalanorum vero in omni tum B equitatu tum peditatu millia plus quinque.

τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον. Τὰ δ' ἐφεξῆς εἰρήσονται ἐν τοῖς ἐφεξῆς. Ἐπὶ δὲ τοὺς Κατελάνους αὖθις τρεπτέον τὸν λόγον. Οὗτοι γὰρ μετὰ τὸν γενόμενον περὶ τοὺς Ἄπρους πόλεμον ἐπαρθέντες τῇ τε νίκῃ καὶ τῇ τῶν Τουρκοπούλων συμμαχίᾳ, οἵ, ὡς εἰρήκειμεν, Ῥωμαίους ἀφέντες ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτούς, συχναῖς χρησάμενοι ταῖς ἐκδρομαῖς καὶ ἐφόδοις ἐφ' ὅλοις ἔτεσι δυσὶ πᾶσαν ἔρημον καὶ ἄτριβῆ πεποιήκεσαν τήν τε παράλιον καὶ μεσόγειον χώραν, ὁπόση τε ἄχρι Μαρωνείας τε καὶ Ῥοδόπης καὶ ἄχρι Βιζύης διήκει. Ἔπειτα ἀπογνόντες ἐντεῦθεν τῶν χρειωδῶν, ἔγνωσαν ἐπὶ τὰ πρόσω πορεύεσθαι τὰ ἐν ποσὶ ληϊζόμενοι, μέχρις ἂν ἀποχρῶσαν καὶ μόνιμον εὕρωσιν οἴκησιν. Καὶ δὴ διαβάντες τὴν πρὸς θάλασσαν ὀρεινὴν τῆς Ῥοδόπης ᾔεσαν ἀδεῶς λαφύρων συχνῶν ἑαυτοὺς ἐμπιπλῶντες. Ἦσαν δ' ὁμοῦ χιλιάδες, τὸ μὲν τῶν Τούρκων πλῆθος (65) ὑπὲρ τὰς δύο, τό τε πεζὸν καὶ τὸ τῶν ἱππέων· τὸ δὲ τῶν Κατελάνων ὑπὲρ τὰς πέντε, ὅσον τε ἐν ἱππεῦσι καὶ ὅσον πεζόν.

II. Autumno jam medio, in ipso Acturi primo exortu, commeatum sibi in hibernum tempus paraturi in Macedonicos pagos impetum faciunt. Ibi, post omnia fere devastata, uberrimo sibi fructu ex præda coacervato, apud Cassandriam castrametantur: quæ urbs olim illustris, nunc habitatoribus vacua est. Verum ager ei circumjectus ad habenda stativa et ad hibernandum aptus ab errabundo Catalanorum exercitu, ut diximus, occupatur. Est enim promontorium longe in mare prominens, sinibus utrinque non parvis comprehensum, per quos nivis redundans copia hibernis mensibus effluit. Ineunte vere illinc digressi Macedonicas urbes adoriuntur; inter quas summa spei erat C Thessalonica. Putabant enim, si hac primum potirentur, quæ et ampla esset et magnis opibus abundaret, eo præsertim tempore, cum imperatrices Irene et Maria intus esse dicerentur, nihil deinde obstiturum, quin hujus urbis opportunitate usi totius Macedoniæ **246** dominatum occuparent.

Β'. Τοῦ τε μετοπώρου (66) μεσοῦντος, ὅτε δὴ μάλιστα καὶ Ἀρκτοῦρος ἄρχεται ἐπιτέλλειν, τὰ ἐπιτήδεια τῆς τοῦ χειμῶνος τροφῆς παρασκευάζειν βουλόμενοι εἰσβάλλουσιν εἰς τὰς τῆς Μακεδονίας κώμας· κἀκεῖ τὰ πλεῖστα καταστρεψάμενοι καὶ πολλῆς ἑαυτοὺς τῆς ἐκ τῶν λαφύρων ἐμπλήσαντες ὠφελείας, στρατοπεδεύουσι περὶ τὴν Κασανδρείαν (67). Πόλις δὲ αὕτη πάλαι μὲν οὖσα περιφανής, νῦν δὲ καὶ τῶν οἰκητόρων ἔρημος. Ὅ γε μὴν περὶ αὐτὴν χῶρος ἐπιτήδειος ὢν ἐς στρατοπεδείαν καὶ χειμερίαν καταγωγὴν ὑποδέχεται, ὡς εἰρήκειμεν, καὶ τὸν τῶν Κατελάνων πλανήτην στρατόν. Ἄκρα γάρ ἐστι προμήκης εἰς θάλασσαν, κόλποις οὐ μικροῖς ἑκατέρωθεν περιειλημμένη, δι' ὧν ἐν ταῖς χειμεριναῖς ὥραις τὸ τῆς χιόνος ἀποσείεται ὑπερβάλλον (68). Ἔαρος δ' ἀρχομένου (69) ἄραντες ἐκεῖθεν ἐπεχείρουν ταῖς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεσιν, ἐν αἷς τὸ τῶν ἐλπίδων κεφάλαιον ἡ Θεσσαλονίκη ἐτύγχανεν. Ὤιοντο γάρ, ὡς, εἰ ταύτης γένοιντο πρότερον ἐγκρατεῖς μεγάλης τε καὶ πολλῷ τῷ πλούτῳ [P. 151] βριθούσης καὶ μάλιστα νῦν ὅτε καὶ τὰς βασιλίδας ἤκουον εἶναι ἐντὸς, Εἰρήνην φημὶ καὶ Μαρίαν (70), μηδὲν εἶναι ἐξῆς τὸ κωλῦον πάσης ἐκεῖθεν ὡς ὁρμητηρίου τῆς ἄλλης Μακεδονίας δεσπότας γενέσθαι.

III. Sed illorum instituto imperator antevertit, eamque ipsis spem præcidit. In primis enim longum murum apud Christopolin a mari usque ad

Γ'. Ἀλλ' ἔφθη τὴν τούτων προεκτεμὼν ὁ βασιλεὺς ἐπίνοιαν. Πέμψας γὰρ πρῶτον μὲν τὸ περὶ τὴν Χριστούπολιν μακρὸν ἔκτισε τεῖχος (71) ἀπὸ θαλάσσης

Variorum notæ.

(65) Turci nempe tum pactum inierant cum Catalanis anno 1306, de quo Montanerius cap. 228 et Moncada cap. 45. Vide præterea Pachymer. lib. XIII, cap. 9 et *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 44. DUCANG.

(66) An. 1306. DUCANG.

(67) Quæ olim *Potidæa*, sita in finibus Thraciæ et Macedoniæ. Conditam ait Livius lib XLIV *a Cassandro rege in ipsis faucibus quæ Pallenensem agrum cæteræ Macedoniæ adjungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico septam mari.* Theodulus, in Oratione pro Chandreno, Cod. Reg. 1853, fol. 144, de Catalanis loquens (quos Italos vocat), Ἐπεὶ δὲ, φησί, πρὸς Μακεδονίαν ἔδει τουτουσὶ διαβῆναι, διαβαίνουσι μὲν, καὶ στρατοπεδεύουσιν ἐν Παλλήνῃ· κἀκεῖθεν ἐξιόντες, ἐληΐζοντο πάντα, καθάπερ ἐκ Δεκελείας τὴν Ἀττικὴν Λάκωνες. BOIVIN.

D (68) Non satis assequor, an nivem ab hominibus e monte in mare dejici, an montem nivium procellis obrui, an vero nives in mare delabi dicat. WOLFIUS. — Describit Gregoras isthmum Pallenes, in quo sita erat Cassandria, hinc Toronaico hinc Macedonico mari septum. BOIVIN.

(69) An. 1307. DUCANG.

(70) Wolfius verterat, *cum et imperatrix Irene et regina Maria ibi degerent. Maria* uxor fuit Michaelis, junioris imperatoris. Proinde et ipsa *imperatrix*, non *regina* dici debuit. Utraque certe, et *Irene* et *Maria*, βασιλίδες a Gregora dicuntur. BOIVIN.

(71) Christopoli, oppido quod Thasso insulæ obversatur, et de quo quædam notavimus ad Villharduinum n. 149, ad Pangæum vicinum montem. Cantacuzenus lib. I, cap. 4, ubi de Christopoleos φρουρίῳ· "Ἅμα μὲν ὡς ὂν καρτερὸν ἔκ τε τῆς φύ-

μέχρι τῆς τοῦ παρακειμένου ὄρους ἀκρωνυχίας· ὡς ἄβατον εἶναι τὸ χωρίον καθάπαξ μὴ βουλομένῳ τῷ βασιλεῖ τοῖς τ' ἐκ Μακεδονίας ἐς Θρᾴκην ἐθέλουσι διαβαίνειν, τοῖς τ' ἀπὸ Θρᾴκης ἐς Μακεδονίαν. Ἔπειτα ἐπεὶ ἔγνω τὴν τῶν Κατελάνων αἰχμὴν ἐπίδοξον οὖσαν ὁρμήσειν ἔαρος ἀρχομένου κατά τε Μακεδονίας καὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων, στρατηγοὺς ἀπολέξας ὁπόσοι τὰ πολέμια ἦσαν οὐκ ἀδαεῖς, πέμπει στρατολογήσοντας ἐκ Μακεδονίας, οἳ ἔσονται ἱκανοὶ φύλακες τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων, εἰ βούλοιντο οἱ πολέμιοι περικαθίσαντες ταύτας πολιορκεῖν, ἄφθονά τε τὰ πρὸς τροφὴν ἐπιτήδεια ἐκ τῶν προαστείων ἐν ταύταις ξυναθροίσοντας καὶ πάντα τἄλλα εὖ διαθήσοντας, ἵνα μὴ τῷ τῆς πολιορκίας καιρῷ μείζονα τῆς ἔξωθεν εὕρωσιν οἱ φύλακες τὴν ἔνδοθεν πολιορκίαν ἐκ τοῦ λιμοῦ. B

Δ'. Ἀλλὰ γὰρ, ἦρος ἤδη ἐνστάντος, ἄραντες οἱ πολέμιοι ἐκ τῆς Κασανδρείας, οἱ μὲν ἄγχιστά που τῶν τῆς Θεσσαλονίκης προαστείων ηὐλίσαντο· οἱ δ' ἐπὶ λείαν ἐξίασιν. Ἐπεὶ δὲ τήν τε χώραν εὗρον ἅπασαν τῶν τε οἰκητόρων ἔρημον, καὶ ὅσα ἐνῆν αὐτοῖς ποίμνια καὶ βουκόλια, καὶ αὖ τὰς πόλεις πολλοῖς τοῖς ὅπλοις ὠχυρωμένας, ἔγνωσαν αὖθις ἐπὶ Θρᾴκην ἐπανιέναι· μηδὲ γὰρ εἶναί σφισι τῶν ἐνδεχομένων ἐκεῖ καθημένους τρίβειν τὸν χρόνον καὶ σφᾶς αὐτοὺς φθειρομένους εἰκῇ συγχωρεῖν. Μηδὲ γὰρ ὄντων αὐτοῖς τῶν ἐπιτηδείων τοσαύτην τε ἵππον ἄγουσι, τοσούτους δὲ αἰχμαλώτους, οὐχ ἧττοσιν ἢ ὀκτακισχιλίοις οὖσι δὴ καὶ αὐτοῖς, κίνδυνον εἶναι προφανῆ φθαρέντας οἴχεσθαι τῷ λιμῷ. Ἀλλ' οὔπω τὰ δόξαντα C γέγονεν ἔκπυστα τῷ πλήθει τοῦ στρατοπέδου, καὶ πυνθάνονται παρά του τῶν αἰχμαλώτων, ὡς ἄπορευτος ἔσται αὐτοῖς ἡ πρὸς Θρᾴκην ὁδὸς, τοῦ πρὸ βραχέος ἀνεγερθέντος περὶ τὴν Χριστούπολιν μακροῦ τείχους ἀποκλείοντος τὸ παράπαν αὐτούς.

Ε'. Τοῦτο παρὰ πᾶσαν ἀκουσθὲν (72) προσδοκίαν ἐξέπληξε καὶ πρὸς ἀμηχανίαν ἤλασε λογισμῶν· καὶ οὐκ εἶχον ὅ τι καὶ γένοιντο τῷ τε λιμῷ πιεζόμενοι καὶ ἅμα δεδιότες μὴ τὰ τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ Ῥωμαίοις ὁμοροῦντα ἔθνη τὴν αὐτῶν ἕκαστα ἔφοδον ὑποπτεύοντα παροξύνωσιν ἀλλήλους, Ἰλλυριοί τε δηλαδὴ καὶ Τριβαλλοὶ καὶ Ἀκαρνᾶνες καὶ Θετταλοὶ, καὶ συνασπισμὸν ποιησάμενοι κυκλώσονται τούτους καὶ πάντας ἄρδην οὐκ ἔχοντας ὅποι φυγόντες τὴν σώζουσαν εὕρωσι διαφθείρωσιν. [P. 152] Ὅθεν ἔδοξε τούτοις ὡς ἐν ἀνάγκης καιρῷ μανικώτερον ἢ τολμηρότερον ἅψασθαι τῶν πραγμάτων. Ἔδοξε γὰρ μηδὲν μελλήσασιν ὁμόσε τοῖς πρόσω χωρεῖν τὴν ταχίστην καὶ ἢ τὴν τῶν Θετταλῶν χώραν ἄφθονα φέρουσαν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια ἕξειν αἰχμάλωτον, ἢ τῶν ἐπέκεινα μίαν, ὁπόσαι ἐφεξῆς εἰσιν ἄχρι Πελοπον- D

A vicini montis cacumen exstrui curat, ut, nisi ipse vellet, prorsus impervius foret hic locus iis qui vel e Thracia in Macedoniam, vel e Macedonia in Thraciam iter habituri essent. Deinde cum primo vere Catalanorum in Macedoniam et Macedonicas urbes impressionem futuram exspectari didicisset, ducibus quotquot rei militaris non imperiti essent delectis et in Macedoniam missis mandat, ut milites ex ea provincia conscribant defendendis urbibus pares, si hostibus liberet eas circumsessas oppugnare; item ut rerum ad victum necessariarum uberem copiam e suburbanis locis in eas comportent, cæteraque omnia provideant, ne obsidionis tempore urbium custodes graviorem externo hoste famem intus prementem experiantur.

IV. Cæterum hostes, vere jam facto, relicta Cassandrio, partim proxime Thessalonicæ suburbia diversati sunt: partim prædatum exiverunt. Sed cum totam provinciam cultoribus vacuam, nullos greges, nulla armenta superesse, urbes vero multis armis firmatas conspexissent, in Thraciam redire statuerunt: neque enim sibi licitum esse illic desidendo tempus terere, ac seipsos pereuntes frustra prodere. Nam si commeatu destituerentur, 247
qui tot equos, tot captivos secum ducerent, cum ipsi octo millibus haud pauciores essent, exitium haud dubium a fame imminere. Sed priusquam consilium illud multitudini militum innotuisset, e captivo quodam audiunt, viam sibi in Thraciam non patere, longo illo muro, qui recens ad Christopolin exstructus esset, eos prorsus inde excludente.

V. Ea res præter omnem exspectationem audita illos perculit, et consilii prorsus inopes reddidit: eoque redegit, ut quo se verterent nescirent, cum et fame premerentur et timerent, ne populi Romanis Macedoniam incolentibus finitimi, Illyrii, Triballi, Acarnanes et Thessali, singuli irruptiones eorum veriti et se invicem cohortati, omnes vires conjungerent, atque istos circumventos funditus delerent, nullum scilicet locum habituros, in quem incolumes fuga evaderent. Quare ut in necessitatis articulo consilium furori quam audaciæ similius ceperunt: ut omni mora sublata primo quoque tempore ultra progressi vel Thessaliam subjugarent, cujus ager omnia ad victum necessaria affatim suppeditaret, vel ulteriorem aliquam provinciam ex iis quæ inde usque ad Peloponnesum

Variorum notæ.

σεως τῆς κατασκευῆς, τοῦ τόπου καὶ τῶν τειχῶν, ἅμα δ' ὅτι καὶ ὥσπερ εἴ τι κλεῖθρον τῶν κλιμάτων ἑκατέρων μέσον, τὴν δυτικὴν στρατιὰν πολλήν τινα οὖσαν καὶ πρὸς μάχας ἐξησκημένην τῆς ἐκ τῆς ἕω καὶ τῆς Θρᾴκης διεῖργον. Quibus postremis verbis murum istum videtur indicare. De longis istis muris ad hostium incursus arcendos egimus in notis ad Chronicon Paschale pag. 589, et in dissert. de Hebdomo, ubi de utroque Hexamilio. Ducang.

(72) Huc pertinent illa Theoduli Rhetoris, cod. Reg. fol. 144, de Catalanorum in Thessaliam transitu, Ἀπειρηκότες οἶμαι τοῖς ὅλοις, καὶ μηδὲν ἔχοντες εἰς παραμυθίαν λοιπὸν, τῶν μὲν ἀναγκαίων ἐπιλελοιπότων ἁπάντων, ἐπὶ ξυροῦ δὲ ἀκμῆς τῶν πραγμάτων σφίσι καθεστηκότων, εὐθὺς Θετταλίας χωρεῖν ἔγνωσαν, ἐφ' ᾧ γοῦν τοῖς ἐπιτηδείοις ἔχειν ἀφθόνοις χρήσασθαι, καὶ ἅμα τῶν Χανδρηνοῦ χειρῶν ἐμοὶ δοκεῖν ἀποστῆναι σπεύδοντες. Boivin.

forent, ac certa tandem aliqua sede fixo sibi A domicilio diuturnos errores finirent: aut, si hoc non successisset, cum aliqua maritima gente factis induciis liberum in sua reditum haberent. Relicta igitur Thessalonica, tertio die ad Thessalicos montes pervenerunt, Olympum, **248** Ossam et Pelium, juxta quos castris positis et agro vastato, quæ ad sustentandam vitam necessaria essent, abunde paraverunt. Sed illud pene me præterierat, quod, ut historiæ series continua sit, explicandum est.

VI. In Latinorum exercitu, ut dictum est, etiam Turcorum tria millia fuerunt: quorum mille et centum eos fuisse diximus, qui cum Meleco post Azatinis ad Scythas fugam remansissent, eosdemque sacro baptismate initiatos et in Romanas legiones B relatos, nova deinde sobole auctos, demum a Romanis defecisse, et ad Catalanorum signa transiisse, cum ambo exercitus in campis Apro urbi circumjectis conflicturi essent; majorem vero partem ex Asia cum Chalele trajecisse, a Catalanis in auxilium evocatos et mercede conductos. Cum igitur Catalani in Thessaliam, quemadmodum dixi, proficiscerentur, Turci adversus eos tumultuari cœperunt, quod familiaritatem illorum suspectam haberent, nec sibi tutam prorsus futuram arbitrarentur. Turcorum igitur duces Melecus et Chalel cum Catalanorum duce congressi verba fecerunt de pacata discessione. Qui cum postulatis illorum haud cunctanter annuisset (neque enim ipsis jam Roma- C norum metu liberatis Turcorum auxilia necessaria erant), cupide discesserunt, postquam et captivos et omnem quam secum **249** ferebant prædam pro rata utrinque inter se partiti sunt. Sed de rebus Turcorum, quæ fusiori narratione egent, infra dicturi sumus.

A νήσου, καὶ οὕτως ἐπὶ μιᾶς τινος χώρας τὴν οἴκησιν ἱδρυσάμενοι τῆς μακρᾶς ἀπαλλάξειν γε πλάνης· ἢ τό γε δεύτερον, σπεισαμένους τινὶ τῶν παραθαλαττίων ἐθνῶν ἀκώλυτον εἰληφέναι τὸν ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἀπόπλουν. Ἄραντες οὖν ἐκεῖθεν τριταῖοι ἀφίκοντο ἐς τὰ πρὸ τῆς Θετταλίας ὄρη· Ὄλυμπος ταῦτα καὶ Ὄσσα καὶ Πήλειον· ὧν ἄγχιστά που στρατοπεδεύσαντες ἐπόρθουν τὴν χώραν καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐνεπίμπλων ἀφθόνων τῶν ὅσα πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια ἦν. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν. Ἀναληπτέον οὖν, ἵνα καθ' εἱρμὸν ὁ λόγος ὁδεύῃ.

Ϛ'. Συνεστράτευον τοῖς Λατίνοις, ὡς ἔφαμεν (73), καὶ Τοῦρκοι τρισχίλιοι· ὧν τοὺς μὲν ἑκατὸν καὶ χιλίους ἔφαμεν εἶναι τοὺς ἐναπολειφθέντας ἅμα τῷ Μελὴκ μετὰ τὴν τοῦ σουλτὰν Ἀζατίνη πρὸς τοὺς Σκύ- B θας φυγὴν τῷ τε θείῳ βαπτίσματι τελεσθέντας καὶ συγκαταλεγέντας μὲν τοῖς Ῥωμαίων στρατεύμασι καὶ ταῖς τῶν παίδων διαδοχαῖς αὐξηθέντας, ὕστερον δ' ἀποστατήσαντας μὲν Ῥωμαίων, προσρυέντας δὲ τῷ τῶν Κατελάνων στρατῷ (74), ὁπότε συῤῥήγνυσθαι κατ' ἀλλήλων ἔμελλον τὰ στρατεύματα κατὰ τὰς περὶ τὴν πόλιν Ἄπρω (75) πεδιάδας· τοὺς δὲ πλείους εἶναι τοὺς ἅμα τῷ Χαλὴλ ἐξ Ἀσίας διαπεραιωθέντας ἐς μισθοφορικὴν συμμαχίαν τῶν Κατελάνων. Τῶν οὖν Κατελάνων τὴν ἐπὶ Θετταλίαν, ὡς ἔφαμεν, ὁδευόντων, ἤρξαντο κατ' αὐτῶν στασιάζειν οἱ Τοῦρκοι τὴν σφῶν συνδιαίτησιν ὑποπτεύοντες καὶ οὐ μάλα τοι σφόδρα ἀκίνδυνον ἐσομένην οἰόμενοι. Συστάντες οὖν οἱ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἡγε- C μονεύοντες, ὅ τε Μελὴκ καὶ ὁ Χαλὴλ, τῷ τῶν Κατελάνων ἀρχηγῷ λόγους περὶ τῆς ἅμα εἰρήνῃ διαλύσεως κεκινήκασιν. Οὗ δὴ προθύμως τὴν αἴτησιν δεξαμένου (οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς ἤδη Ῥωμαίων ἀπαλλαγεῖσι χρειώδης ἐτύγχανεν ἡ τῶν Τούρκων ἔκδημος συστρατεία), ἄσμενοι διελέλυντο τούς τε αἰχμαλώτους καὶ ὅσα ἐπεφέροντο λάφυρα διανειμάμενοι κατὰ τὸ ἀνάλογον ἑκατέροις τοῖς μέρεσιν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Τούρκων πλειόνων δεόμενα λόγων ἐροῦμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

## CAPUT VII.

*Catalani Turcis dimissis in Thessaliam irrumpunt. Principum sebastocratorum hæres ultimus morti vicinus. Ejus uxor. Liberi ex ea nulli. Thessali Catalanos sibi conciliare amicitia statuunt. Catalani Thessalorum pecuniam et societatem incertæ spei præferunt. Superatis Thermopylis juxta Cephissum castra ponunt. Cephissi cursus. Athenarum princeps Catalanis transitum negat. Eosdem contemnit. Catalanorum vires. Callidum strategema. Atheniensis exercitus numerosus in limum impingit. Internecione deletur. Catalani Thebas et Athenas capiunt. In iis locis considunt.*

I. Catalani autem, Turcis jam digressis, soli ad D montes Olympum et Ossam, ut diximus, hibernabant. Verno autem tempore motis inde castris montium cacumina et interjecta Tempe pertranseunt, ac ante æstatem in Thessalicam planitiem irrumpunt. Ubi cum solum bonum et pingue inve-

D Α'. Οἱ δὲ Κατελάνοι τῶν Τούρκων ἤδη ἀπαλλαγέντες καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν [P. 153] παραχειμάζοντες πρὸ τῶν ὀρῶν τοῦ τε Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὄσσης, ὡς ἔφαμεν. Ἔαρος δ' ἐπιστάντος ἄραντες ἐκεῖθεν διαβαίνουσι τάς τε τῶν ὀρῶν κορυφὰς καὶ τὰ ἐν τούτοις Τέμπη· καὶ πρὶν ἐπιστῆναι τὸ θέρος, ἐσβάλλουσιν ἐς τὰ

### Variorum notæ.

(73) Supra cap. 4, n. 6 (col. 391). DUCANG. — *Καὶ Τοῦρκοι τρισχίλιοι.* Dixit supra fuisse *amplius bis mille.* Hoc cap. sect. 1. Infra numerabit *ter mille et sexcentos*, cap. 8, sect. 1 et 2, ἑκατὸν καὶ χιλίους. *Mille tantum* supra cap. 4, sect. 6. BOIVIN.

(74) Gregoras Catalanos Turcis dimissis in Thessaliam irrupisse ait, de indein Bœotiam transiisse, atque ibi demum pugnavisse, et victoriam insignem reportasse. Theodulus Turcos non nisi post Bœoticum prælium discessisse a Catalanis tradit, cod. Reg. 1853, fol. 145. Cum Theodulo consentiunt Muntanerius et Moncada. BOIVIN.

(75) Stephanus Ἄπρον vocat. BOIVIN.

Θετταλικὰ πεδία. Ἔνθα δὴ χώραν εὑρόντες ἀγαθήν τε καὶ πίονα ὅλον ἐκεῖ διατετρίφασι τὸν ἐνιαυτὸν, τήν τε χώραν δῃοῦντες καὶ διαφθείροντες ὅσα μὴ ἐντὸς ἦσαν τειχῶν μηδενὸς ἀντιταττομένου. Εἶχε γὰρ ἀσθενῶς τηνικαῦτα τὰ περὶ Θετταλίαν πράγματα, τοῦ διέποντος ἐκεῖ τὴν ἀρχὴν (76) νέου τε ὄντος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπείρως ἔχοντος ἐς πραγμάτων μεγάλων διοίκησιν, καὶ ἄλλως νόσῳ δαπανωμένου μακρᾷ καὶ ὅσον οὐδέπω τεθνήξεσθαι μέλλοντος καὶ ἅμα αὐτῷ καταλύσειν τὴν μέχρις αὐτοῦ διαδοχὴν τῆς τῶν προγόνων καὶ σεβαστοκρατόρων ἀρχῆς. Γυναῖκα μὲν γὰρ οὗτος ἠγάγετο ἑαυτῷ πρὸ βραχέος Εἰρήνην, τὴν νόθην τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου θυγατέρα· παῖδα δὲ μετ' αὐτῆς οὐ γεγέννηκεν, ὃς ἂν αὐτῷ τῆς ἀρχῆς καταστῇ διάδοχος. Καὶ διὰ ταῦτα πλημμελῶς τὸ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ἐκεῖσε ἐφέροντο πράγματα. Πλείονα δὲ καὶ τὴν εἰς τὸ ἔπειτα ὤδινον ταραχήν τε καὶ στάσιν ἕνεκα τῆς ἀρχῆς, ἀδηλίας ἔτι κεκαλυμμένου βυθοῖς τοῦ ταύτην διαδεξομένου. Καὶ μὲν δὴ τοῦ τε ἡγεμόνος τῆς χώρας ἐσχάτῃ νόσῳ πιεζομένου, καὶ τῶν πολεμίων δίκην φλογὸς ἐπιόντων καὶ νεμομένων τὴν χώραν, ἔδοξε τῇ τῶν προεχόντων ἐκεῖ κατὰ γένος βουλῇ, χρήμασι περιελθεῖν τοὺς πολεμίους καὶ δωρεῶν ἁβροτέρων ὤνιον ἐσχηκέναι τὴν γνώμην τῶν ἡγεμόνων, πρὶν ταῦτα αὐτοὺς ἀφελεῖν πολεμίᾳ χειρὶ, δώσειν τε ὑποσχέσθαι πομποὺς τοὺς ἀπάξοντας ἐπί τε Ἀχαΐαν καὶ Βοιωτίαν, χώραν ἁβράν τε καὶ εὔκαρπον καὶ πολλὰς κεκτημένην τὰς χάριτας καὶ ἅμα πρὸς οἴκησιν ἐπιτηδειοτάτην πασῶν· εἰ δὲ καὶ συμμαχίας δέοιντο, καὶ τοῦτο δὲ μάλα προθύμως τελεῖν καὶ φίλους εἶναί σφισι διὰ βίου.

A nissent, totum annum exegerunt, agris urendis et omnibus iis quæ extra mœnia erant vastandis, resistente nemine. Tunc enim res Thessalorum infirmæ erant ob immaturam principis ætatem, nullo magnarum rerum gerendarum usu instructi, ac præterea diuturno morbo conflictati et jamjam morituri, secum autem principatum a majoribus suis sebastocratoribus perpetua successione ad se usque transmissum exstincturi. Uxorem hic paulo ante duxerat Irenen, notham imperatoris Andronici filiam: atque ex ea nullam prolem susceperat, cui relinqueret principatum. Ob hæc rerum status in ea provincia tunc temporis perturbatus majores in posterum turbas ac dissensiones parturire videbatur, quod in obscuro adhuc foret, quis principatum B illum esset excepturus. Proinde cum princeps extremo morbo **250** laboraret, et hostes flammæ instar provinciam pervagarentur atque absumerent, habita deliberatione ii qui genere eminebant censuerunt, pecuniis illiciendum hostem, et ducum voluntates largioribus donis redimendas, priusquam illa ab iis jure belli raperentur; ductoresque promittendos, qui eos in Achaiam et Bœotiam, regionem cultam et frugiferam et amœnitatis plenam et omnium maxime commodam ad habitandum, perducerent. Quod si auxiliis esset opus, ea quoque alacriter danda, et per omnem ætatem amicos illorum futuros se profitendum.

Β'. Τοῦτο καὶ τοῖς Λατίνοις ἀρεστόν τε ἔδοξε καὶ μάλα δήπου κατὰ γνώμην. Ἔφασαν γὰρ, ὡς « Εἰ πολέμῳ [P. 154] καὶ μάχῃ τὰ τῆς ἐκβάσεως ἐπιτρέψαιμεν, ἥ τε χώρα φθαρήσεται τά τε πράγματα συντριβήσονται κἀκ πολλῶν ἐς στενὸν κομιδῇ συνελαθήσονται, ὑπὲρ ὧν ἡμῖν ἡ πᾶσα σπουδή. Ἔπειτα καὶ τὰ τῆς νίκης οἷ προχωρήσει, τῶν πάντων ἐστὶν οὐδεὶς ὃς ἐξεπίσταται πλὴν ἢ Θεός. Ἡμῖν δ' ἔστιν ὡς ἐπίπαν ἀμφισβητήσιμα ταῦτα καὶ οὐδαμῇ πω σαφῆ. Εἰ γὰρ αἱ πλείους ξυντυχίαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπίσης εἰσὶν ἐλπιζόμεναι, οὐδὲν ἧττον καὶ σφίσι τὸ περιγενέσθαι συμβάλλεται ἥπερ ἡμῖν. Οὔτε γὰρ ἡμῖν ἐστι πιστόν τι ἐχέγγυον ἐς τὸ μέλλον περὶ τῆς νίκης, οὔτ' αὐτοῖς ἀπλανὴς εἴ τις περὶ ταύτης δόξα πρόσεστιν. Αἵ τε γὰρ δυσχωρίαι τῶν ὀρῶν, οἷς ἡ φύσις πολλαχόθεν τὴν χώραν ὠχύρωσεν, ἀσφάλειάν τε καὶ θάρσος τοῖς ἔχουσι δίδωσι· τά τε φρούρια ἐφ' ὑψηλῶν ἱδρυμένα τῶν τόπων ἀμήχανον ἡμῖν παρέξει τὴν πολιορκίαν. Ὥστε ὁποτέρως ἕξει τὸ πρᾶγμα, οὐκ εὔοδα τὰ τῆς ἀποβάσεως ἡμῖν ἀπαντᾷ οὕτως ἐπὶ ξένης πλανωμένοις καὶ ἀλλοτρίας καὶ τοσοῦτον τῆς οἰκείας ἀπῳκισμένοις. Τῶν οὖν ἀτοπωτάτων ἂν εἴη, παρὸν ἐμπλῆσαι τοσούτων χρημάτων τὰς δεξιὰς ἄνευ πόνων καὶ ἅμα συμμάχων καὶ φίλων εὐπορῆσαι τοιούτων, ἔπειτα παραδραμόντας ὑπὲρ ἀδήλων ἐλπίδων μεγάλους ἀναδέχεσθαι κινδύνους. »

C II. Id et Latinis ipsis placuit, imo optatissimum fuit. « Etenim, aiebant, si belli eventum et armorum fortunam experiamur, vastabitur provincia, opes atterentur, et ex magna copia ad summam inopiam recident, pro quibus omnis a nobis labor suscipitur. Deinde penes quem victoria futura sit, præter Deum nemo omnium prospicit: sed hæc prorsus ambigua et adhuc minime explorata. Nam quamvis plerique eventus ab hominibus ex æquo sperentur, nihilo tamen minor illis vincendi quam nobis spes proposita est. Ac neque nos futuræ victoriæ pignus ullum certum habemus, nec si qua illis ejusmodi fiducia est, ea falli non potest. Quippe et montium juga aspera, quibus natura regionem undique muniit, habitatores tutos et audaces præ- D stant; et castella in altis sita montibus obsidendi facultatem omnem nobis adimunt. Quare utcunque res ceciderit, non facile hac via nobis succedet, in alieno ac peregrino **251** solo oberrantibus, et tam longe a patria relegatis. Absurdissimum igitur fuerit, cum absque labore pecunia dexteras implere eademque opera socios nobis et amicos tales acquirere possimus, ea occasione spreta, magna pericula incerta spe subire. »

## Variorum notæ.

(76) Joannis Angeli, qui, ducta Irene Andronici imp filia notha, triennio post nullis susceptis liberis e vita excesserat. DUCANG.

III. His illi consideratis ac perpensis pacem et A fœdus cum Thessalis, quibus dixi conditionibus, pepigerunt. Itaque veris initio, pecuniis et ductoribus acceptis, montes superant ultra Thessaliam sitos, et Thermopylis superatis apud Locridem et Cephissum castra ponunt. Fluvius iste permagnus e monte Parnasso erumpit, et versus ortum profluens a septentrione Locros Opuntios et Epicnemidios, versus austrum et meridiem mediterranea totius Achaiæ et Bœotiæ habet. Idem usque ad Lebadiæ et Haliarti campos maximus et indivisus manet. Inde in duos amnes distractus Asopo et Ismeno suum nomen commutat, ac per Asopi quidem alveum Atticam usque ad mare secat; per Ismenum autem juxta Aulidem (ubi olim Græcos heroas Trojam petituros primum appulisse et stativa habuisse ferunt) Euboicum mare influit. B

Γ'. Οὕτω μὲν οὖν ἐκεῖνοι συνιδόντες καὶ οὕτω διασκεψάμενοι σπονδὰς καὶ ξυμβάσεις ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις τίθενται πρὸς τοὺς Θετταλούς (77)· καὶ ἅμα ἦρι τά τε χρήματα καὶ τοὺς πομποὺς παρ' αὐτῶν εἰληφότες ὑπερβάλλουσι τὰ μετὰ Θετταλίαν ὄρη· καὶ διαβάντες τὰς Θερμοπύλας στρατοπεδεύουσι περί τε Λοκρίδα καὶ ποταμὸν τὸν Κηφισσόν· ὃς μέγιστος ὢν ῥήγνυται μὲν ἐξ ὄρους τοῦ Παρνασσοῦ, κάτεισι δὲ πρὸς ἕω τὸ ῥεῦμα κινῶν, καὶ πρὸς μὲν ἄρκτους ποιούμενος τούς τε Ὀπουντίους καὶ Ἐπικνημίδας Λοκρούς, πρὸς δὲ μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον τὴν μεσόγειον ἅπασαν τῆς τε Ἀχαΐας καὶ Βοιωτίας· μέγιστος μὲν καὶ ἀδιαίρετος ἄχρι τῶν περὶ Λεμβαδίαν τε καὶ Ἁλίαρτον πεδιάδων τηρούμενος, ἔπειτα πρὸς δύο σχιζόμενος ῥεύματα (78) καὶ ἐς Ἀσωπόν τε καὶ Ἰσμηνὸν μετατιθέμενος τὰ ὀνόματα· καὶ διὰ μὲν Ἀσωποῦ τέμνων τὴν Ἀττικὴν ἄχρι θαλάττης· διὰ δ' Ἰσμηνοῦ τῇ τῆς Εὐβοίας θαλάττῃ σπενδόμενος περὶ τὰ τῆς Αὐλίδος προαύλια· ἔνθα πάλαι τοὺς ἐπὶ Τροίαν ναυστολοῦντας Ἕλληνάς τε καὶ ἥρωας τὰ πρῶτα προσεσχηκέναι τε καὶ αὐλίσασθαι λέγουσιν.

IV. Cum autem Thebarum et Athenarum princeps et totius tractus illius dominus (qui, ut supra 252 observavimus, magnus olim primicerius appellatus fuerat, tum autem corrupta voce μέγας κύριος vulgo dicebatur) hostium adventum didicisset, Catalanis petentibus transitum dare noluit, ut quo vellent per ejus territorium abirent: sed immodicum fastum verbis professus, et illos ut non magnopere curandos multo risu prosecutus, suas vires per autumnum et hiemem ad ver usque col- C legit. Parabant sese et Catalani, ut aut statim pugnando morituri, aut victuri cum gloria.

Δ'. Ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν πολεμίων ἐπύθετο ἔφοδον ὁ τήν τε τῶν Ἀθηνῶν (79) καὶ Θηβῶν διέπων ἀρχὴν καὶ τὴν χώραν ἐκείνην ἔχων ἅπασαν, ὃς δὴ καὶ μέγας μὲν, ὡς ἀνωτέρω εἰρήκειμεν, ἐπωνόμαστο πριμμικήριος, τῆς δὲ λέξεως ὑπὸ τοῦ δήμου διαφθαρείσης μέγας ἐλέγετο κύριος· οὗτος τοίνυν δίοδον (80) μὲν αἰτήσασι τοῖς Κατελάνοις οὐ βεβούληται δοῦναι, ὥσθ' ὅποι βούλοιντο ἀπιέναι διὰ τῆς χώρας αὐτοῦ· [P. 155] ὁ δὲ ἀλλὰ μακρὰν τὴν ὀφρὺν διὰ τῆς γλώττης ἐπιδειξάμενος καὶ πολὺν τὸν μυκτῆρα κατ' αὐτῶν ὡς οὐ φροντίδος μεγάλης μάλα ἀξίων καταχεάμενος ἤθροιζε τὰς δυνάμεις διά τε φθινοπώρου καὶ χειμῶνος ἐς ἔαρ. Παρεσκευάζοντο δὲ καὶ οἱ Κατελάνοι ὡς ἢ τεθνηξόμενοι τῷ πολέμῳ ἢ ζήσοντες εὐκλεῶς.

V. Cum autem ver supervenisset, Catalani Cephisso trajecto apud Bœotiam non procul a flumine castra posuerunt, hostem exspectantes, illis videlicet locis pugnam commissuri. Erant autem Catalanorum equites ter mille et quingenti, peditum quatuor millia: in quos multi etiam e captivis ob sagittandi peritiam relati erant. Ubi hostes jamjam adfuturos nuntiatum est, omnem illam terram arant, ubi prælium conserere decreverant. Deinde circumfodiunt, et rivis e fluvio ductis totam planitiem ita

E'. Ἔαρος μὲν οὖν ἐπιγενομένου διαβάντες οἱ Κατελάνοι τὸν Κηφισσὸν κατεστρατοπέδευσαν περὶ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόῤῥω τοῦ ποταμοῦ, αὐτοῦ που συστῆναι τὸν πόλεμον περιμένοντες. Ἦσαν μὲν οὖν τῶν Κατελάνων οἱ μὲν ἱππεῖς πεντακόσιοι καὶ τρισχίλιοι, τὸ δὲ πεζὸν τετρακισχίλιοι· οἷς καὶ πολλοὶ τῶν αἰχμαλώτων διὰ τὴν τῆς τοξικῆς εὐφυΐαν συγκατελέγησαν. Ἀκηκοότες δ' ὅσον οὐδέπω τοὺς πολεμίους ἐφεστήξοντας ἀροῦσι μὲν τὴν γῆν ἐκείνην ἅπασαν, ἔνθα συστῆναι τὸν πόλεμον ἔγνωσαν.

## Variorum notæ.

(77) Theodulus Rhetor Catalanos, multis cladibus in Thessalia a Chandreno affectos, fœdus cum Thessalis pepigisse scribit, cod. Reg. fol. 144: Τοσάδε γοῦν κἀνταῦθα κατ' αὐτῶν ἔστησε τρόπαια, καὶ οὕτω περιφανῆ, νῦν μὲν ἀθρόοις ἐμπίπτων, νῦν δ' ἐκ πολλῶν ὀλίγοις, καὶ πολλοῖς κατ' ὀλίγους, ὥστ' ᾄδουσι μὲν ἐς δεῦρο ταυτὸ Θετταλοὶ, ᾄδουσι δὲ σχεδὸν πάντες ἄνθρωποι . . . . καὶ τί δεῖ πλείω διεξιέναι; Εἰ μὴ γὰρ τὴν ταχίστην εἰρήνης ἐπεθύμησαν, κἂν αὐτοῦ πάντες ἔπεσον κακοὶ κακῶς ὀλωλότες. Νῦν δὲ σπονδὰς πρὸς Θετταλοὺς ποιησάμενοι, καὶ τοῦ Χανδρηνοῦ διὰ ταῦτα μετὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων τῶν ἄθλων ὥσπερ τινὸς Ἡρακλέους ἐπανιόντος ἡμῖν, σφᾶς τε αὐτοὺς ἐξείλοντο τοῦ κινδύνου, πεπαυμένης τῆς μάχης δι' ἣν κακῶς ἔπραττον, καὶ τὴν καλλίστην, etc. Gregoras alia D plane; de Chandreno ne verbum quidem. BOIVIN.

(78) Ptolemæus Geographiæ lib. III, cap. 15: Ὁ δὲ Εὔηνος ἐν τῷ Καλλιδρόμῳ ὄρει ἐπιστρέφων πρὸς τὰς ἀνατολὰς ἐπὶ τὸν Κηφισσὸν ποταμόν· ὃς καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν αὐτῶν ὀρέων ῥέων, συμμίσγει τῷ τε Ἀσωπῷ καὶ τῷ Ἰσμηνῷ τοῖς ποταμοῖς κατὰ τὴν Βοιωτίαν, ἐπὶ θέσεως μοιρῶν νβ'. Hinc (ut opinor) Gregoras habuit ea quæ de Cephisi cursu tradit. At Strabo aliter lib. IX, pag. 407, edit. 1620. Vide et Commentarium Gerbelii in Græciam Sophiani pag. 142. BOIVIN.

(79) Galterus Briennensis, dux Athenarum et Thebarum dominus. DUCANG.

(80) Hæc fusius narrat Montanerius cap. 240, et ex eo Moncada cap. 63, nos etiam in *Hist. Franco-Byzant.* lib. VII, n. 7, 8. DUCANG.

Ἔπειτα περιταφρεύσαντες καὶ διώρυχας ἀνοίξαντες ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὅλον ἀρδεύουσι τὸ πεδίον οὕτω πλουσίως, ὥστε ἐλλιμνάζειν καὶ ἀνίσχυρον τὴν βάσιν τῶν ἵππων ποιεῖν, συγχωννυμένων τῷ πηλῷ τῶν ποδῶν καὶ οὐκ εὐχερῶς ἐχόντων κινεῖσθαι.

ς'. Καὶ μὴν δὴ μεσοῦντος ἔαρος (81) ἐφίσταται καὶ ὁ τῆς χώρας ἀρχηγὸς (82) πολὺν ἐπαγόμενος στρατὸν συγκεκροτημένον ἔκ τε Θηβαίων καὶ Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων, καὶ ὅσοι Λοκρῶν καὶ Φωκέων καὶ Μεγαρέων ὑπῆρχον ἐπίλεκτοι. Ἱππεῖς μὲν οὖν ἦσαν ἑξακισχίλιοι τούτῳ καὶ τετρακόσιοι, πεζοὶ δ' ὑπὲρ τοὺς ὀκτακισχιλίους· οἴησις δὲ καὶ φρόνημα πολὺ τὸ παράλογον κεκτημένη. Ἤλπιζε γὰρ οὐ μόνον τοὺς Κατελάνους αὐτίκα συγκατασφάξειν, ἀλλὰ καὶ πάσας ἐφεξῆς χώρας καὶ πόλεις ἄχρι τῆς Βυζαντίδος ἕξειν ὑποχειρίους. Τὸ δὲ ἦν πᾶν τοὐναντίον. B Ἐπεὶ γὰρ ἐν ἑαυτῷ καὶ οὐκ ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ τὴν τῶν πραγμάτων ἔπεμπεν ἔκβασιν, παίγνιον ἐν βραχεῖ τῶν πολεμίων καθίσταται. Θεασάμενος γὰρ τὸ πεδίον πολλῇ τῇ χλόῃ τῆς πόας κατάκομον καὶ μηδὲν τῶν γεγονότων ὑπονοήσας βοῇ καὶ παρακελεύσμασιν ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ πᾶσιν ἱππεῦσιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν πολεμίων, ἀκινήτων ἔξω τοῦ πεδίου κατὰ χώραν ἑστώτων καὶ τὴν αὐτοῦ προσδοκώντων ἔφοδον. Ἀλλὰ πρὶν εἰς μέσον ἐλθεῖν τὸ πεδίον, ὥσπερ στεῤῥῷ τινι πεδηθέντες οἱ ἵπποι δεσμῷ τῷ τῆς ὑγρανθείσης γῆς πρὸς τὴν τῶν ποδῶν θρασυτέραν βάσιν μάλα ὑπείκοντι, οἱ μὲν ἅμα τοῖς ἱππεῦσιν ἐκυλίοντο κατὰ τοῦ πηλοῦ· οἱ δὲ τοὺς ἱππέας ἀποβαλόντες πλημμελῶς ἐφέροντο κατὰ τοῦ πεδίου· οἱ δὲ τοὺς πόδας συγκαταχώσαντες ἐφ' ἑνὸς ἵσταντο, C καθάπερ ἀνδριάντας τοὺς ἐπιβάτας ἀνέχοντες. Οἱ μέντοι Κατελάνοι ἀναθαρσήσαντες πρὸς τὰ δρώμενα παντοδαποῖς κυκλωσάμενοι βέλεσιν τούτους μὲν ἅπαντας ἄρδην κατέσφαξαν· κἄπειτα εὐθὺς ἐκεῖθεν ἐξιππασάμενοι τοὺς φεύγοντας κατόπιν ἐδίωκον ἄχρι Θηβῶν τε καὶ Ἀθηνῶν· [P. 156] ἃς δὴ καὶ ἀπροσδοκήτως ἐπεισπεσόντες ῥᾷστα χειροῦνται αὐτοῖς χρήμασι καὶ αὐταῖς γυναιξί τε καὶ τέκνοις. Οὕτω τοίνυν ὥσπερ ἐν κύβοις ἐξαίφνης μεταπεσούσης τῆς ἀρχῆς ἐγκρατεῖς οἱ Κατελάνοι γενόμενοι (83) τῆς τε μακρᾶς πλάνης ἀπήλλαξαν ἑαυτοὺς καὶ

A copiose irrigant, ut stagnaret et gressum equorum instabilem redderet, quorum pedes luto infixi ægre loco moveri possent.

VI. Vere medio ipsius regionis princeps cum magno exercitu adest, coacto ex Atheniensibus, Thebanis et Platæensibus, item ex Locrensibus, Phocensibus et Megarensibus delectis. Equitum sex millia et quadringenti, **253** peditum amplius octo millia erant. Opinio vero et arrogantia principis multum a recta ratione aberrabat. Sperabat enim se non modo Catalanos statim deleturum, sed etiam provincias et omnes inde urbes Byzantium usque occupaturum. Quod longe aliter evenit. Quippe dum suis viribus non divino auxilio rerum exitum permittit, paulo momento risui hostium exponitur. Nam cum planitiem multo gramine virentem conspexisset, nihil eorum quæ acta erant suspicatus, cohortatus suos et vociferans cum omnibus quos secum habebat equitibus impetu contra hostes fertur, qui extra campum immoti in procinctu stabant ejus impressionem exspectantes. Sed priusquam ad mediam planitiem pervenirent, equi veluti firmis vinculis impediti madefacta terra ad audaciorem gressum subsidente, partim una cum equitibus in luto volutantur, partim iis excussis temere per campum feruntur, partim pedibus luto immersis uno in loco immoti stant, equites veluti statuas sustinentes. Quibus rebus Catalani animati omni telorum genere circumventos illos omnes internecione deleverunt: tum illinc statim emisso equitatu usque ad Thebas et Athenas fugientes persecuti sunt. Quin et ipsas urbes ex improviso aggressi cum opibus, uxoribus et liberis facillime ceperunt. Sic velut in aleæ ludo fortuna repente mutata Catalani potiti principatu et diuturnum errorem finiverunt, et suæ ditionis terminos **254** in hunc usque diem paulatim proferre non desistunt. Atque ita Catalanorum res se habuerunt.

## Variorum notæ.

(81) Anonymus poeta Græco-Barbarus, cod. Reg. 2369, fol. 212, v.:

Ὁ πόλεμος ἐγύναιτον ἡμέραν γὰρ δευτέραν*)
Στιςδεκαπέντε τοῦ μηνὸς ὅπουτον λέγουν μάρτην.
Ἐνέτη τρέχωντα χρώνων ἀποκτήσεως κόσμου,
Ἑξάκης χιλιάδων δὲ καὶ ὠκτακιοσίων ται,
Καὶ συναυτὸ καὶ δεκαεπτά· εὐδόμης δὲ ἠνδίκτου.

Itaque cæsus est Galterus anno mundi 6817, Chr. 1309, idque die 15 mensis Martii, non μεσοῦντος ἔαρος, ut affirmat Gregoras. At Muntanerius cap. 221 scribit, Catalanos post Rogerii cædem remansisse apud Calliupolim annis 7, iisque elapsis in Macedoniam transiisse. Rogerius, ut ex Pachymeris narratione colligitur, cæsus fuit anno Christi 1305. Ad annos 1305 adde annos 7, conflunt anni 1312. Ergo Catalani in Macedoniam transierunt anno Christi 1312. Id si verum est, Bœotiæ et Atticæ principatum vix occupare po- D tuerunt ante an. 1313. Tamen Anonymus Græco-Barbarus, qui eum principatum ab illis occupatum ponit an. 1309, cum Gregora hac in re consentit. Quid si Rogerii cædes in annum Chr. 1301 vel 1302 conferatur? Admodum certe probabile est vel Pachymeris vel Muntanerii chronologiam corruptam fuisse ab exscriptoribus. Boivin.

(82) Idem Galterus, Athenarum dux. Ducang.

(83) Theodulus Rhetor, cod. Reg. 1853, fol. 145 r:
Τὴν καλλίστην καὶ θαυμαστὴν ἐκείνην κατὰ τῶν προσχώρων Ἰταλῶν ἀνείλοντο νίκην, μετὰ μὲν ὑπερηφάνου παρασκευῆς αὐτοῖς ἐπιόντων, καὶ μὴ ὅτι τούτους, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν πᾶσαν καὶ Μακεδονίαν ἀπειλούντων ἐκτρίψειν. Οὕτω δ' αὐτῶν ἐκτριβέντων, ὡς μηδὲ πυρφόρον τὸ τοῦ λόγου λελεῖφθαι .... Ὡς δὲ οἱ μὲν ἐκποδὼν ἦσαν, καὶ ταύτην τοῦ θράσους ἔτισαν δίκην, ἃ τῶν ἄλλων πέρι κακῶς ἐβουλεύσαντο, ταῦθ' ὑπ' ἐκείνων αὐτοὶ καλῶς πε-

* Id est feria secunda, seu die Lunæ. At anno Chr. 1309 dies 15 Martii non incidit in feriam secundam, sed in Sabbatum. Boivin.

ἀεὶ πρὸς τὸ πλέον ἠρέμα τοὺς ὅρους οὐ λήγουσιν ἄχρι καὶ τήμερον αὔξοντες ἧς ἔσχον αὐθεντίας. Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τῶν Κατελάνων οὕτως ἔσχεν.

## CAPUT VIII.

*Turci relictis Catalanis suos duces sequuntur. Melecus recipit se ad Cralem. Chalel in Macedonia subsistit. Pacem offert Romanis. Pacis conditiones. Magnus stratopedarcha Turcos ad Hellespontum perducit. Romani fidem violant. Turci castellum occupant. Auxilia arcessunt. Regionem vastunt. Michael imperator ad eos debellandos evocatur. Militum rusticanorum temeritas. Romanorum socordia. Barbari sibi et rebus suis optime consulunt. Vexillum imperatorium adoriuntur. Imperator a militibus destituitur. Flebilis et invitus discedit. Duces resistunt. Ab hostibus capiuntur. Imperii insignia direpta et ludibrio habita.*

I. Turci autem cum a Catalanis discessissent, in A duas partes dividuntur, et alii Chalelem, alii Melecum sequuntur. Melecus sacro baptismate cum suis primum initiatus, magnis etiam stipendiis ab imperatore acceptis, cum deinde et fidem illi datam fregisset, et religionis instituta legesque repudiasset, et ad Romanorum hostes defecisset, prorsus desperata Romanorum amicitia ad Cralem Serviæ, a quo accessebatur, se conferre maluit, quam in conspectum Romanorum venire. Quare ipse et mille ejus equites cum quingentis peditibus profecti ad Cralem omnes equos et arma tradere jussi sunt, et privatam vitam agere, ea tamen lege, ut belli tempore et cum res ita posceret arma sumerent, ac Triballorum exercitum totidem sequerentur quot B ipse imperasset.

Α'. Οἱ δὲ Τοῦρκοι μετὰ τὸ διαστῆναι τῶν Κατελάνων (84) εἰς δύο σχίζονται μοίρας· καὶ οἱ μὲν τῷ Χαλὴλ, οἱ δὲ τῷ Μελὴκ ἕπονται. Ὁ μὲν γὰρ Μελὴκ ἐπειδὴ τῷ θείῳ βαπτίσματι πρότερον τελεσθεὶς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ πρός γε ἱκανοὺς τοὺς μισθοὺς ἀπολαμβάνων παρὰ τοῦ βασιλέως, ἔπειτα τούς τε πρὸς αὐτὸν ἠθετηκὼς ὅρκους καὶ ἀποστέρξας τοὺς τῆς εὐσεβείας θεσμούς τε καὶ νόμους πρὸς τοὺς τῶν Ῥωμαίων ἐχθροὺς ηὐτομόλησεν, ἀνέλπιστον τὸ παράπαν ἐνόμιζε τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἤδη φιλίαν. Ἐντεῦθεν εἵλετο μᾶλλον προσιέναι καλοῦντι τῷ Κράλῃ Σερβίας, ἢ Ῥωμαίοις εἰς ὄψιν ἐλθεῖν· καὶ ἀπελθὼν ἅμα χιλίοις ἱππεῦσι καὶ πενταχοσίοις πεζοῖς τά τε ὅπλα ἔθεντο καὶ τὴν ἵππον πᾶσαν παρέδοσαν τῷ Κράλῃ Σερβίας κελεύσαντι, καὶ ἰδιωτικόν τινα ζῆν προσετάχθησαν βίον, πλὴν ἐν μόνῳ πολέμου καὶ χρείας τοιαύτης καιρῷ τὰ ὅπλα λαμβάνοντας, ὅσους ἂν ἐπιτάξειεν αὐτὸς, ἕπεσθαι τῷ τῶν Τριβαλλῶν στρατεύματι.

II. Chalel vero cum trecentis et mille equitibus et octingentis peditibus in Macedonia immoratus duabus conditionibus pacem cum Romanis facere cupiebat, ut et Christopolitanas angustias transire sineretur, et Romanis navibus cum omnibus quas haberet manubiis impositus, trajecto Hellesponti freto, in patriam perduceretur. Imperator hac legatione audita, qualem et quantam Romanis provinciis perniciem attulissent recordatus, **255** illos tanquam grave onus quamprimum excutere voluit. Quamobrem statim præstanti duce Senacherim, qui tunc magnus stratopedarcha erat, cum tribus equitum millibus misso, illos e Macedonia in Thraciam C ad Hellespontum usque perducendos curavit. Ibi cum Romani duces et milites multitudinem equorum, pecuniarum et omnis generis manubiarum vidissent, quas e Romanis provinciis hostes in Asiam transportaturi forent, indignum rati sunt se volentibus id fieri. Sive igitur rem Romanam commiserati, sive lucri et emolumentorum spe corrupti ea consilia ceperint, quæ a pactis et conventis abhorrerent, non modo iis naves quibus transpor-

Β'. Ὁ δὲ Χαλὴλ περιμείνας ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τριακοσίων καὶ χιλίων ἱππέων καὶ πεζῶν ὀκτακοσίων ἐζήτει σπείσασθαι Ῥωμαίοις ἐπὶ δυοῖν, ἵνα τε τὰ περὶ τὴν Χριστούπολιν ἀφεθεῖεν στενὰ διελθεῖν, καὶ ἵνα Ῥωμαϊκαῖς ναυσὶ διαπεραιωσάμενοι τὸν Ἑλλησπόντιον πορθμὸν ἀπέλθωσιν ἐς τὰ οἴκοι μετὰ τῆς λείας ἧς ἐπεφέροντο πάσης. Ταύτης δὴ τῆς πρεσβείας ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς καὶ ἀναμνησθεὶς ὅσην καὶ οἵαν ἐπήγαγον τὴν φθορὰν τῇ τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείᾳ, ὥσπερ τι βαρύτατον ἄχθος ὅσον τάχος ἀποφορτίσασθαι τούτους ἐβούλετο. Καὶ μέντοι καὶ ἀποστείλας εὐθὺς τῶν τότε στρατηγῶν τὸν προὔχοντα τὸν Σεναχηρεὶμ, μέγαν στρατοπεδάρχην τηνικαῦτα τυγχάνοντα μετὰ τρισχιλίων ἱππέων, διεβίβαζεν αὐτοὺς [P.157] ἐκ Μακεδονίας εἰς Θρᾴκην ἄχρι τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐνταυθοῖ δὲ τοῖς στρατιώταις καὶ στρατηγοῖς τῶν Ῥωμαίων θεασαμένοις τὸ πλῆθος τῆς τε ἵππου καὶ τῶν χρημάτων καὶ τῆς ἄλλης πάσης καὶ παντοίας λείας, ὅπερ ἔχοντες ἐκ Ῥωμαίων ἔμελλον οἱ ἐχθροὶ διαβαίνειν ἐς τὴν Ἀσίαν, ἄτοπον ἔδοξεν ἑκουσίοις τοῦτο γενέσθαι αὐτοῖς. Εἴτε γοῦν οἶκτον τῶν Ῥωμαϊκῶν σχόντες πραγμά-

### Variorum notæ.

πονθότες, ἔδει δὲ τοὺς κεκρατηκότας οὐχ ὅσον ὅπλων καὶ ἵππων, ἀλλὰ καὶ πόλεων καὶ χωρῶν, καὶ πάντων τῶν ἐκείνοις προσόντων αὐτοὺς γεγονότας κυρίους, ἔπειτ' ἐν σφίσιν αὐτοῖς ταυτὶ διελέσθαι, διείλοντο καὶ ταῦτα τρόπῳ τοιῷδε. Οἱ μὲν ἐκ Σικελίας ὡρμώμενοι, τὰς πόλεις ἑλόντες, αὐτοῦ που μένειν ᾤοντο δεῖν, ἀντὶ τῶν ἀπολωλότων ταῖς τούτων γυναιξὶ καὶ παισὶν αὐτοὶ καταστάντες. Ἵπποι δὲ καὶ ὅπλα, καὶ πᾶσα ἡ τῆς πρὸς μάχην παρασκευὴ Πέρσαις ἦν. Ex hac Theoduli narratione liquet Persas,

seu (quod idem est) Turcos, Bœotico prælio simul cum Catalanis interfuisse; et Catalanos quidem, hostium urbibus, agris, uxoribus, et liberis potitos, sedem illic fixisse; Turcos autem, armis, equis, et reliqua omni præda auctos, inde discessisse. Aliter tamen Gregoras Vide adnotata supra ad hujus capitis sect. 1. Boivin.

(84) Qua de re supra cap. 6, sect. 6, et cap. 7, sect. 1. Boivin.

των, εἴτε κέρδους καὶ λημμάτων παραχθέντες ἐλπίδι A πρὸς ἀλλοτρίους τῶν συνθηκῶν τε καὶ σπονδῶν ἐδά- δισαν λογισμούς, οὔτε ναῦς ἐδίδουν, αἳ πρὸς Ἀσίαν αὐτοὺς διαβιβάζειν ἔμελλον, καὶ νυκτὸς ἐπιθέσθαι σφίσιν ἐσκέψαντο.

tarentur non dederunt, sed et illos noctu aggredi statuerunt.

Γ. Τοῦτο τοὺς Τούρκους οὐκ ἐλελήθει. Διὸ καὶ τὸν τόπον ἀμείψαντες παρεσκευάζοντο δέξασθαι τὴν Ῥωμαίων μάχην· μᾶλλον δὲ δραμόντες αἱροῦσιν ἓν τῶν παρακειμένων φρουρίων, κἀκεῖθεν ὡς ἐξ ὁρμητηρίου πρὸς μάχας καὶ πολέμους ὡπλίζοντο. Τοῦτο τὴν Ῥωμαίων μελέτην διέκοψε καὶ ὡς πορρωτάτω τούτων αὐτοὺς στρατοπεδεύειν ἠνάγκασεν, ἕως ἂν καὶ βασιλεῖ ποιήσωνται δῆλον τὸ ξυμβεβηκός. Καὶ μέντοι καὶ οὐκ ὀλίγος ἐν τούτοις ἐτρίβετο χρόνος, εἰωθὸς οὐκ οἶδ' ὅπως τοῖς Ῥωμαίων ἄρχουσι ῥαθύμως χρῆσθαι τοῖς τῶν σπουδαίων πραγ- B μάτων σκέμμασιν. Ἐπὶ τούτοις ἀμελεῖν οὐκ ἐνῆν τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ πέμψαντες ἐς Ἀσίαν πλείστην ἐκ τῶν ὁμοφύλων βαρβάρων ἐν βραχεῖ διεπεραιώσαντο συμμαχίαν. Ὅθεν ἀεὶ παρεξιόντες καὶ αἰφνιδίους ἅμα καὶ ἀπροσδοκήτους ἄλλοτε ἄλλοθεν ποιούμενοι τὰς ἐφόδους ἐδῄουν τὴν χώραν.

III. Ea res Turcos non latuit. Quapropter loco mutato ad Romanorum impetum tolerandum sese paraverunt. Imo cursu citato vicinum quoddam castellum petiere, eoque occupato ad bella et pugnas e loco munitiore gerendas se armarunt. Id facinus consilium Romanorum turbavit, et quam longissime ab illis castra abducere coegit, donec imperatorem etiam quid actum esset certiorem reddidissent. Proinde non parva mora intercessit, nescio qua Romanorum principum consuetudine, res quæ festinationem postulent segniter administrandi. Quæ cum ita essent, Barbari nihil negligendum rati missis in Asiam nuntiis **256** brevi tempore magna popularium suorum auxilia arcessiverunt. Proinde excurrentes alias aliunde subitis et inexspectatis irruptionibus agros vastabant.

Δ'. Τοῖς γε μὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμόσι τῶν ἀτοπωτάτων ἐδόκει, καθημένους ὁρᾷν δῃουμένην τὴν χώραν. Διὸ πρὶν ἐπὶ μεῖζον ἀρθῆναι θράσους τοὺς πολεμίους καὶ πρὶν πλείονα τὴν ἀσθένειαν τοῖς Ῥωμαίων ἐπενεγκεῖν πράγμασι, δεῖν ἐνομίσθη τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ἀναγκάσαντας ἅμα αὐτῷ πάντα στρατὸν συναθροῖσαί τε καὶ τὸ φρούριον ἐκπολιορκήσαντας διαφθεῖραι τοὺς πολεμίους. Οὗ δὴ γενομένου πάντες στρατηγοὶ καὶ πάντα στρατεύματα C περὶ τὸν βασιλέα ἠθροίζοντο. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ὅσοι δῆτα ἀγροῦ καὶ δικέλλης ἀπόζουσι, καὶ οὗτοι πάντες ἐκεῖ συνηλαύνοντο, δίκελλαν ἔχοντες ἕκαστος καὶ σκαπάνην ἐν ταῖν χεροῖν. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ὡς πολεμήσοντες ἀπῄεσαν, ὅσον ὡς ἐφ' ἑτοίμῃ τῇ θήρᾳ, συγκαταχώσοντες αὐτοῖς πολεμίοις αὐτὸ τὸ φρούριον. Ὅθεν ἄραντες (85) ἐπορεύοντο πρὸς τοὺς πολεμίους οἵ τε στρατηγοὶ καὶ ὁ στρατὸς σύν γε τῷ βασιλεῖ, πολὺν καὶ τὸν ἀγοραῖον ἐπισυρόμενοι καὶ ἀγρότην ὄχλον, καὶ ὅσοι σκαπάνης καὶ δικέλλης ἀπόζουσιν, οὐ μάλα ἄκοντας ἅπαντας. [P. 158] Ὑπὸ γὰρ ἀπειρίας οἱ πλεῖστοι ξυνελαυνόμενοι πρὸς ἐλπίδα μόνην τοῦ κέρδους ἑώρων· τοὺς δ' ἐπὶ τούτοις κινδύνους λήθῃ μακρᾷ παραπέμποντες διετέλουν.

IV. Romani autem duces ita se desidere et provinciæ vastationem cernere absurdissimum esse judicabant. Quamobrem priusquam hostium audacia cresceret, et Romanorum vires magis attererentur, imperatorem Michaelem, omnibus copiis coactis, ad castellum oppugnandum et delendos Barbaros adigendum esse censuerunt. Quo facto duces et milites omnes ad imperatorem convenerunt. Nec illi solum; sed et agricolæ et fossores universi eodem confluxere, bidentem quisque et ligonem manu gestantes. Quippe non tam ad gerendum bellum, quam ad paratam prædam, hoc est ad hostes cum ipso castello evertendos, accedebant. Duces igitur et exercitus omnis cum imperatore adversus hostem proficiscebantur, magnam secum hominum circumforaneorum multitudinem trahentes, nec non rusticanam turbam, quæ ligonem etiamnum et sarculum redolebat. Et hi quidem omnes haud inviti sequebantur, cum plerique ex imperitia emolumenta tantum victoriæ reputarent, quibus vero ea periculis constarent, penitus obliviscerentur.

Ε'. Ὅσῳ μέντοι τοῖς πολεμίοις ἐνῆν ἐῤῥῶσθαι D πρὸς αὐθαιρέτους κινδύνους διά τε δὴ τὸ ἐν πολεμίᾳ περικεκλεῖσθαι γῇ καὶ διὰ τὸ πλήθει στρατοῦ πολλῷ τῶν ἀντιπαραταττομένων ἡττᾶσθαι, τοσούτῳ Ῥωμαίοις ξυνέβαινε περιφρονοῦντας ἰέναι ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἀμελοῦντας τῶν τακτικῶν διὰ τὸ πολὺ τῶν πολεμίων ὅπλοις καὶ πλήθεσιν ὑπερέχειν· μὴ ξυνειδόσιν, ὡς ἔοικεν, ὡς οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῶν ἐν κόσμῳ πραγμάτων βέβαιόν τε καὶ ἀσφαλὲς, ἀλλὰ παίγνιον Θεοῦ τὰ ἀνθρώπινα, κατὰ Πλάτωνα, καὶ ἀδήλως πάντ' ἄνω καὶ κάτω περιχωρεῖ καὶ ἐναλλὰξ ἀτέκμαρτον πορεύεται δρόμον. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ πολέμιοι πρότερον

V. Quantum autem hostes ad pericula ultro obeunda se confirmabant, quod et in hostili terra conclusi et numero longe **257** inferiores essent adversariis, eo Romani contemptius neglectaque militari disciplina contra illos procedebant, propterea quod numero et armis hostem longe superabant: illud videlicet non reputantes, nihil in mundo esse firmum et tutum, sed res humanas, ut ait Plato, ludibrium esse Dei, sursumque ac deorsum temere ferri omnia, incertoque cursu huc et illuc vagari. Hostes itaque, qui antea Romanas copias vel e sola fama timebant, et ipsi sese inter mortuos

Variorum notæ.

(85) Phranzes lib. I, cap. 9. DUCANG.

potius quam inter vivos numerabant, cum eos nullo ordine progredi cernerent, multo alacriores ad pugnam facti omnes opes, mulieres, cæteraque ad instans prælium inutilia colligunt, et intra munitiones ac fossas, quas ad salutem suam defendendam diligenter præparaverant, includunt: ipsi vero cum delectis equitibus probe armati non plures septingentis ad imperatorium vexillum excurrunt, nec in tuto loco positum, nec justis viribus et ea qua oportebat disciplina custoditum.

A ἀπὸ μόνης τῆς φήμης τὰ τῶν Ῥωμαίων δεδιότες στρατεύματα καὶ τοῖς τεθνηκόσι μᾶλλον ἢ τοῖς ζῶσι συγκαταλέγοντες ἑαυτοὺς νῦν τὴν οὐκ ἐν τάξει τούτων θεασάμενοι κίνησιν, θαρσαλεώτεροι σφόδρα γίνονται πρὸς τὴν μάχην· καὶ συναγαγόντες ἅπαντα χρήματα καὶ γυναῖκας, καὶ ὅσα μὴ πρὸς τὸν προκείμενον ἦσαν χρήσιμα πόλεμον, ἐντὸς ἠσφαλίσαντο τῶν τε χαρακωμάτων καὶ τάφρων, ἃ φθάσαντες καλῶς προπαρεσκευάσαντο πρὸς οἰκείαν ἀσφάλειαν. Αὐτοὶ δὲ τοὺς ἐπιλέκτους ἱππέας ἀναλαβόμενοι καὶ ὁπλισθέντες λαμπρῶς οὐ πλείους τῶν ἑπτακοσίων τυγχάνοντες ἐξαίφνης πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως διεκθέουσι σημαίαν, οὔτ' ἐν ἀσφαλεῖ τοῦ τόπου σταθεῖσαν, οὔτε τῆς προσηκούσης δυνάμεώς τε καὶ εὐταξίας ἠξιωμένην.

VI. Ad hanc tam subitam excursionem hostium turbata primum colluvies illa et agrestium hominum turba effuse fugere cœpit. Deinde alii atque alii paulatim se subducere: denique omnes absque bellico strepitu conversi trepide fugere cœperunt. Cum autem imperator in aciem revocare milites cuperet, neminem invenit qui audire vellet. Itaque rebus desperatis eadem via et ipse **258** abiit, mœstus et lacrymis oppletus, pœnam hanc evidentem veterum recentiumque delictorum divinitus sibi infligi cogitans. At plerique duces, quos fugere inordinatos pudebat, ad tempus resistebant, et Barbarorum arma in se convertebant, ac veluti reprimebant, ne Romanos fugientes aut imperatorem ipsum persequerentur. Tandem ab hostibus omnibus simul junctis circumventi, deditione facta, in vincula conjecti et in custodiam dati fuerunt. Pecuniam vero imperatoriam Turci inter se partiti sunt: item quidquid insignium imperii in tentorio imperatoris exstitit: in quibus et tegmen capitis fuit imperatoris, gemmis de more et margaritarum nexibus ornatum: quod capiti suo Chalel imposuisse traditur, ac imperatorem ridiculis et jocularibus verbis perstrinxisse.

ϛʹ. Πρὸς δὴ τὸν οὕτως αἰφνίδιον δρόμον τῶν πολεμίων θορυβηθέντες πρῶτον ὁ συρφετώδης ἐκεῖνος καὶ B ἀγρότης ὄχλος πρὸς ἄσχετον ἔβλεψαν παρευθὺς τὴν φυγήν· ἔπειτα κατ' ὀλίγους ἕτεροι διελύοντο· καὶ τέλος τραπόμενοι πάντες δίχα πολεμικοῦ κρότου ἔφευγον ἀμεταστρεπτί. Βουλόμενος δ' ὁ βασιλεὺς πρὸς τάξιν ἀθροίζειν τὸ στράτευμα εὕρισκε τῶν πάντων οὐδένα τὸν ἀκροώμενον· καὶ ἀπαγορεύσας ᾔει τὴν αὐτὴν καὶ αὐτὸς λύπης καὶ δακρύων μεστὸς, ἔκτισιν εἶναι ταῦτα σαφῆ διαλογιζόμενος ἐκ Θεοῦ παλαιῶν τε καὶ νέων ἁμαρτημάτων. Οἱ δὲ πλείους τῶν στρατηγῶν αἰσχυνθέντες τὴν οὐκ ἐν τάξει φυγὴν ἐκαρτέρουν μέχρι τινὸς ἀντεχόμενοι καὶ περισπῶντες εἰς τὸν ἑαυτῶν πόλεμον τοὺς βαρβάρους καὶ οἷον ἀναστέλλοντες αὐτοὺς, μὴ διώκειν τοὺς φεύγοντας τῶν Ῥωμαίων, μηδ' αὐτὸν δὴ τὸν βασιλέα. Τέλος C δὲ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων πάντων ἀθροισθέντων ὁμοῦ παρέδοσαν ἑαυτούς. Οἱ δὲ πολέμιοι τούτους τε ἐν δεσμοῖς ἠσφαλίσαντο καὶ τὰ βασιλικὰ διενείμαντο χρήματα, καὶ ὅσα τῶν βασιλικῶν παρασήμων ἐν τῇ τοῦ βασιλέως ἦσαν σκηνῇ· μεθ' ὧν ἦν καὶ ἡ βασιλικὴ καλύπτρα, κεκοσμημένη συνήθως τῷ τε λίθῳ καὶ ταῖς τῶν μαργάρων σειραῖς· [P. 159] ἣν δὴ καὶ τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ τὸν Χαλὴλ ἐπιθέντα φασὶ σκωπτικούς τε καὶ εἴρωνας λόγους ἀφιέναι κατὰ τοῦ βασιλέως.

## CAPUT IX.

*Athanasii patriarchæ altera secessio. Secessionis causa. Nipho in ejus locum succedit, vir illitteratus. Ejus studia et malæ artes. Uno hoc laudandus, quod Arseniatas ad communionem admiserit. Arseniatarum petitiones. Quinam ex his schisma renovaverint.*

I. Sub hoc tempus etiam patriarcha Athanasius, abdicata dignitate, in cellis suis ad Xerolophum solitariam vitam amplexus est. In causa hoc erat. Quidam illi infensissimi, cum eum tandiu patriarchica specula potiri cernere non possent (octavus enim annus exibat, ex quo is denuo in patriarchalem sedem restitutus fuerat), insidias illi atrocissimas et impietatis plenas apparant. Nam cum ille potestatem patriarchalem adhuc retinens in Xerolophi cellis plerumque versaretur, e patriarchico solio scabellum **259** furati Christi Servatoris figuram subtus delineant, ac utrinque imagines duas appingunt, alteram imperatoris Andronici, frenos

Αʹ. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον (86) καὶ ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος τὸν πατριαρχικὸν παραιτησάμενος θρόνον ἡσύχασεν ἐν τοῖς περὶ τὸν Ξηρόλοφον κελλίοις D αὐτοῦ. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι τινὲς τῶν πολὺ κατ' αὐτοῦ βάρος τρεφόντων οὐκ ἀνεχόμενοι βλέπειν αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τῆς πατριαρχικῆς περιωπῆς ἀπολαύοντα (ὄγδοον γὰρ ἔτος ἠνύετο τούτῳ τηνικαῦτα, ἀφ' οὗ τὸ δεύτερον ἐς τὸν πατριαρχικὸν ἀνεβιβάσθη θρόνον) ἐπιβουλὴν ἐξαρτύουσι κατ' αὐτοῦ μάλα φρικώδη καὶ ἀσεβείας μεστήν. Ἐπεὶ γὰρ ἐκεῖνος ἔτι καὶ τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν ἔχων ἐν τοῖς περὶ τὸν Ξηρόλοφον αὐτοῦ κελλίοις ὡς τὰ πολλὰ διέτριβε, κλέπτουσιν ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου

Variorum notæ.

(86) Anno Christi 1310. Phranzes ibid. Ducang.

A τὸ ὑποπόδιον αὐτοῦ· ὑφ' ὃ τὴν θείαν εἰκόνα στηλογραφοῦσι τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ ἐφ' ἑκάτερα ταύτης τόν τε βασιλέα Ἀνδρόνικον χαλινὸν ἐν τῷ στόματι φέροντα καὶ τὸν πατριάρχην Ἀθανάσιον ἕλκοντα τοῦτον ὥσπερ τις ἡνίοχος ἵππον. Ἔπειτα οὕτως ἔχον τὸ ὑποπόδιον (87) ἀπιόντες τιθέασιν ἔνθα καὶ πρότερον ἔκειτο, παρὰ τὸν πατριαρχικὸν δηλαδὴ θρόνον. Ἔπειτα θεατρίζουσι τὸ δρᾶμά τινες θεασάμενοι παρ' ἐλπίδα καὶ ὡς ἀσεβῆ τὸν πατριάρχην διαβάλλουσι πρὸς τὸν βασιλέα. Ὁ μὲν δὴ βασιλεὺς τοὺς διαβάλλοντας μεταπεμψάμενος καὶ αὐτοὺς ἀναμφιβόλως εἶναι συλλογισάμενος τοὺς τὸ ἀσεβὲς ἐκεῖνο καὶ ἄθεσμον δρᾶμα συσκευασαμένους εἱρκτῇ παραδίδωσι χαλεπωτάτῃ τε καὶ διηνεκεῖ. Ὁ δὲ πατριάρχης δυσχεράνας, ὅτι μὴ πολλῷ μείζονι τούτους παρέδωκε τιμωρίᾳ, τὸν πατριαρχικὸν εὐθὺς παρῃτήσατο θρόνον (88).

in ore habentis, alteram patriarchæ Athanasii, illum trahentis velut eques equum solet. Tum idem scabellum ita ornatum ibi reponunt ubi prius fuerat, in solio videlicet patriarchico. Deinde quidam præter exspectationem id conspicati eam fabulam vulgant, et patriarcham apud imperatorem impietatis reum agunt. At imperator calumniatores arcessit, eosque, ut quos impiæ nefandæque illius fabulæ auctores esse minime dubitaret, in gravissimum et perpetuum carcerem compingit. Patriarcha vero indignatus, quod non multo gravior pœna iliis irrogata esset, patriarchicæ sedi statim renuntiat.

B Β'. Δύο δὲ μεταξὺ παρεῤῥυηκότων ἐνιαυτῶν εἶτα τὸν πατριαρχικὸν διαδέχεται θρόνον Νίφων (89), ὁ τῆς Κυζίκου μητροπολίτης, τῷ βασιλικῷ θελήματι τῶν ἀρχιερέων εἰξάντων καὶ μεταστησάντων αὐτὸν ἐκ Κυζίκου πρὸς τὴν τῆς πατριαρχείας περιωπήν. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ πάντη μὲν ἀδαὴς τῆς ἔξω παιδείας, οὐχ ὡς τὰ πολλὰ δὲ, καὶ τῆς θειοτέρας, ὡς μηδ' οἰκείᾳ χειρὶ τὰ τῶν γραμμάτων στοιχεῖα γράφειν

II. Interim duobus annis elapsis Niphon Cyzici metropolitanus sedem vacantem occupat, pontificibus imperatoris voluntati obsecutis, ex urbe Cyzico translatus et ad patriarchalem apicem evectus. Erat autem ille vir Græcarum litterarum non fere sed omnino rudis, imo etiam sacrarum, ut qui sua manu nec elementa litterarum sciret pingere. Nam is doctrina vix extremo digito degustata ingenio

Variorum notæ.

(87) Quædam omissa ab interprete in versione restituimus. Sed quid hoc loco vox ὑποπόδιον sonet, non plane assequor. Neque enim in scabello, quod pedibus substernitur, quidquam pingi debuit vel potuit, multo minus imago Servatoris, quam cum discipulis mensæ accumbentibus supra thronum ipsum vulgo effictam observamus in Gloss. med. Græcit. in v. Θρόνος. De ejusmodi suppedaneis vide ibi rursum in v. Σουππέδιον. DUCANG.

(88) Illius abdicationis formulam, ex cod. Reg. Teller. fol. 194, v. descriptam, Boivinus exhibet quæ jam exstat inter Athanasii istius opera, apud nos ad an. 1280. EDIT.— Nicephorus Chumnus, in oratione, quæ inscribitur, Ἔλεγχος κατὰ τοῦ κακῶς τὰ πάντα πατριαρχεύσαντος Νίφωνος, ἀνενεχθεὶς παρὰ τοῦ Νικομηδείας καὶ τοῦ Μιτυλήνης πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον, Athanasium ait sua sede expulsum et damnatum cessisse, eo quod minister ejus Theophanes dona accepisset ab iis, quibus ordines sacri conferrentur; id quod patriarcha insciente fieri haud potuisset. En verba ipsa: Τί δὲ καὶ ὅτι τοῦ πατριαρχεύσαντος Ἀθανασίου, ἐπειδὴ ὁ γνησίως ἐκείνῳ ἐξυπηρετούμενος Θεοφάνης φωραθείη δῶρα λαμβάνων ἐπὶ προτροπαῖς τοιαύταις, ἀπέστημεν, καὶ πάσαις C ψήφοις ἀπεβαλόμεθα τόνδε τὸν πατριάρχην, καὶ οὐδ' οὐ μήποτε δεξαίμεθ' ἂν αὐτὸν οὔτε εἰς ἀρχιερωσύνην, οὔτε μὴν εἰς ἱερωσύνην; ἐπεὶ καὶ συνειδέναι αὐτὸν καὶ μὴ ἀγνώστως ἔχειν τῶν τῷ Θεοφάνει πεπραγμένων, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καὶ δείκνυσι καὶ διελέγχει, καὶ ἔστιν ἰσχυρότερον παντὸς ἐλέγχου καὶ κατηγόρου. Porro his Chumni verbis non primam, sed secundam Athanasii abdicationem innui manifestum est. Itaque δευτέρας παραιτήσεως non ea sola causa exstitit, quam affert Gregoras. Exstat in Cod. Reg. Teller. fol. 108, scriptum Athanasii patriarchæ περὶ τοῦ πῶς καὶ διατί τὰ τῶν παραιτήσεων, τῆς πρώτης φημὶ καὶ δευτέρας, ἐγένοντο, in quo Athanasius de objectis sibi criminibus multa conquestus, sic demum perorat: Αὕτη ἐπὶ Θεῷ μάρτυρι τῆς παραιτήσεως τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἡ συσκευὴ καὶ ὑπόθεσις· εἰ καὶ τὰ τῶν κατηγοριῶν ποικίλα καὶ ἄνισα. Ἐπεὶ (fort. ἐπειδὴ) δὲ οὐ δημοσίᾳ καὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἴκοι, τοῦ ἐρᾶσθαι (ἱερᾶσθαι) καὶ εὐλογεῖν καὶ διδάσκειν τοῖς τυχοῦσιν ἀπείργειν ἡμᾶς οἱ ἀρχιερεῖς ἐγκελεύονται, ἅπερ οὐδὲ τῷ δυσσεβεῖ Γεωργίῳ ἢ τοῖς φυλασσομένοις (fort. φρυασσομένοις) τὰ μάταια καὶ ψευδῆ ξυλωταῖς (fort. ζηλωταὶ) πῶς ἐπετίμησαν, μὴ ἑαυτοὺς ἀκανόνιστα πράττειν καὶ ἄθεσμα τὴν κρίσιν φρίττοντος τοῦ Θεοῦ, ἢ κἂν ἀνθρώπους αἰδούμενοι. Ἀλλ' ἡμῖν ἐπιτρίβειν θαῤῥοῦσι τὸ ἀκανόνιστον, αὐτοὶ καὶ τοῖς πρὸς τῶν θείων θεσμῶν ἐπαράτοις καὶ ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ τὰς κεφαλὰς ὑποκλίναντες καὶ κανόνα δεξάμενοι, καὶ τὸν ἐν μακαρίᾳ τῇ μνήμῃ πατριάρχην τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ καὶ ὁμολογητὴν κῦρον Ἰωσὴφ παρανάλωμα, ὅσον τὸ κατ' αὐτοὺς, τῆς μανίας τῶν σχιζομένων γενέσθαι καταδεξάμενοι, καὶ ταῦτα καὶ μετὰ θάνατον, ὅπερ οὐκ εἶδεν ὁ ἥλιος, ἀνασκάψαντες ἐπὶ χρόνοις τοσούτοις ζητῆσαί τινα τῶν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχόντων Θεόν. Πῶς καὶ πόθεν τοσαῦτα καθ' ἡμῶν ἐφρυάξατε; καὶ μηδένα τὸν συλλυπούμενον μηδὲ τὸν παρακαλοῦντα εὑρόντες, ἵνα καὶ κρίσιν δικαίαν ζητήσαιμεν, ἐκχεῶ καὶ αὐτὸς τοῦ δι' ἐμὲ σταυρωθέντος ἐνώπιον τὴν δέησίν μου, καὶ τὴν θλῖψίν μου αὐτῷ ἀπαγγελῶ· καὶ μᾶλλον ὡς τῆς κακίας ἐπιδιδούσης, καὶ εἴργειν ἀναισχυντούσης καὶ τῶν D ἀνιέρων ἡμᾶς τὸ λεγόμενον, ὡς μὴ λειτουργεῖν, μὴ εὐλογεῖν, μὴ διδάσκειν τινὰ τὰ πρὸς σωτηρίαν προχωρούσης. Γνοίτο οὖν, δέσποτα καὶ Θεὲ τοῦ παντὸς ἐν τριάδι γινωσκόμενος καὶ ὑμνούμενος, ὅποι φίλον σοι τὰ ἡμέτερα, πρεσβείαις τῆς ἀῤῥήτως καὶ ἀσπόρως σωματωσάσης τὸν ἕνα τῆς παναγίας τριάδος, καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος λελατρευκότων Θεῷ, καὶ τοιαῦτα παθόντων. Ἀμήν. Hinc etiam argui potest Athanasium secundæ secessionis causam habuisse diversam ab ea quam attulit Gregoras. Cæterum inconsulto et nequaquam probante Athanasio Theophanem dona accipere solitum apparet ex Athanasii ipsius Relatione ad imperatorem, κατὰ τῶν αἰσχροκερδῶν, καὶ τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας: in qua Relatione patriarcha postulat, ut inquiratur in eos, qui xeniorum nomine pecuniam acceperint ex turpi causa, et nominatim ipsam Theophanem notat. Cod. Reg. Teller. fol. 59. BOIVIN.

(89) Anno Christi 1312. Pachymer. lib. XI, cap. 9. Phranzes lib. I, cap. 9. DUCANG.

contentus fuit. Quod si illam, quam a natura acceperat, intelligentiam et ingenii vim ad litterarum studia contulisset, inter doctissimos numerari certe potuisset. Sed divitiarum amore præoccupatus externique splendoris et inanis gloriæ desiderio abreptus omnem solertiam et excellentiam **260** animi naturalem eo convertit, et iis rebus velut fluctuum reciprocorum æstu sua omnia studia tam nocturna quam diurna absorberi passus est. Itaque omnium rerum ad usum vitæ pertinentium peritissimus erat administrator; seu plantandæ arbores forent, seu vites opportuno tempore colendæ, seu omnis generis ædificia exstruenda. Denique quidquid granaria, quidquid cellas vinarias implet, quidquid loculos rumpit et capaciores quotannis exigit, solertissime prospiciebat. Omitto luxum in vestibus et ferocium atque altorum equorum armenta mensarumque delicias, quæ neque crassos humores gignerent, neque bonum faciei colorem corrumperent. Nam et mulieribus partem occupationum suarum tribuebat, idque non segniter, ac si parum interesset, sed necessario, et quasi haud posset detrectare. Qui mores eum post impulerunt, ut muliebrium rerum et possessionum (duo monasteria virginum intelligo, quorum alterum Pertze, alterum Cratæi dicitur) curam administrationemque susciperet; simul ut aliquid de reditibus occasione ædificiorum subtraheret; simul ut sæpius ibi cum fastu et mollitie versari posset. Hic quoscunque vel excellenti indole, vel quavis earum artium, quæ aut publice omnibus aut privatim imperatoribus placerent, **261** præstare cerneret, eorum se palam amicum simulabat; clam vero oderat, animumque et oculum malignum in omnes intendebat; et alias alios criminando imperatoris aures furtim pulsare non dubitabat. In quo Libycum serpentem imitabatur. Aiunt enim serpentem nasci in Africa viperæ similem, qui ne a prætereuntibus conspiciatur, multa arena se ipsum cooperiat, et ore tantum cum lingua extra arenam exserto improvisum viatoribus exitium afferat.

A εἰδώς (90). Ὅσον γὰρ ἄκρῳ δακτύλῳ ταύτης γευσάμενος ἠρκέσθη τῇ φύσει χρώμενος. Σύνεσιν γὰρ πλουτῶν καὶ περίνοιαν φυσικήν, [P. 160] εἰ καὶ πρὸς γραμμάτων ἀσχολίαν ταύτην ἐκίνει, τοῖς μάλιστα τῶν σοφῶν ἐξητάζετ' ἄν. Ἀλλὰ φθάσας τῶν χρημάτων ὁ πόθος καὶ τῆς κοσμικῆς περιφανείας καὶ δόξης τὸ ἀπειρόκαλον ὅλην ἐς ταῦτα τὴν φυσικὴν ἐκείνην ἀπησχόλησε σύνεσιν καὶ περίνοιαν, καὶ ὅλην ὥσπερ ἄμπωτις ἐξεῤῥόφησε τὴν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μελέτην αὐτοῦ. Καὶ ἦν ἐμπειρότατος διὰ ταῦτα πρὸς πᾶσαν βιωτικῶν πραγμάτων (91) ἐπιστασίαν, ἔς τε φυτηκομίας δηλαδὴ καὶ ἀμπελώνων ἐργασίας εὐκαίρους καὶ οἴκων παντοίων οἰκοδομὰς καί, ἁπλῶς εἰπεῖν, ὅσα τοὺς σιτῶνας καὶ τῶν οἴνων τὰς ἀποθήκας καὶ τὰ βαλάντια ῥήγνυσι, B μείζω τῶν ὄντων ἀπαιτοῦντα καθ' ἕκαστον τῶν ἐνιαυτῶν. Ἐῶ λέγειν ἐνδυμάτων βλακείαν καὶ ἵππων ἀγερώχων καὶ ὑψαυχένων κτήσεις καὶ τραπέζης ὅσα θωπεύει τὸ σῶμα, καὶ μήτε ὕλης πάχος ἐντίθησι, μήτε τὸ εὔχρουν ἀπαγορεύει. Ἐδίδου γὰρ καὶ τῇ γυναικωνίτιδι καιρὸν ἀσχολίας οὐ ῥᾳθυμόν τινα καὶ κατὰ τὸ ἐπίσης ἐνδεχόμενον, ἀλλ' ἀναγκαῖον καί, ὡς εἰπεῖν, ἀπαραίτητον. Ὁ δὲ τοιοῦτος τρόπος παρέπεισε τοῦτον καὶ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ διοίκησιν ὕστερον τῶν γυναικείων (92) πραγμάτων καὶ κτημάτων ὑπελθεῖν, λέγω δὴ τῶν δύο παρθενώνων (93), τοῦ τε Περτζὲ καλουμένου καὶ Κραταιοῦ, ἵνα (94) ἅμα μὲν ἐκ τῶν προσόδων ἔστιν ἃ σφετερίζηται προφάσει τῶν οἰκοδομημάτων, ἅμα δὲ καὶ συχ-C νοτέραν ἔχῃ ποιεῖσθαι τὴν ἐκεῖσε διατριβὴν μετά τινος γαύρου καὶ χλιδῶντος ἤθους. Οὗτος ὁπόσους εὐδοκιμήσει (95) χρωμένους ἑώρα φύσεως ἢ τέχνης ἧστινοσοῦν, ὁπόσαι πρὸς ἀρέσκειαν καὶ κοινῇ τοῖς πᾶσι καὶ ἰδίᾳ τοῖς βασιλεῦσι πεφύκασι, φίλος εἶναι σφῶν ὑπεκρίνετο μὲν ἔς γε τὸ φαινόμενον· κρύφα δ' ἤχθετο πᾶσι καὶ βάσκανον ἔτρεφεν ὀφθαλμόν τε καὶ γνώμην κατ' αὐτῶν· καὶ λάθρα προσιὼν ἀεὶ τοῦ βασιλέως ὑπορύττειν οὐκ ὤκνει τὰς ἀκοάς, ἄλλοτε ἄλλοις λοιδορούμενος, παραπλήσιον ποιῶν τῷ ὄφει τῷ Λιβυκῷ. Γίνεσθαι γάρ φασι παρὰ τοῖς Λίβυσιν ὄφιν ἐχίδνῃ παρόμοιον, ὃς πολὺν ἐπιχεάμενος ψάμμον, ὡς μὴ θεῷτο τοῖς παριοῦσι, μόνον ἀνεῳγμένον ἔξω που τῆς ψάμμου τὸ στόμα μετὰ τῆς γλώττης ἀφίησι τοῖς παριοῦσιν ἀπροσδόκητον ὄλεθρον.

III. Unicum imperatori rectum consilium dare visus est. In eo autem non voluntatem suam declaravit: sed cum imperatorem ardentissimo studio id cupere intellexisset, effecit ipse, ut in partem

D Γ'. Ἕν τι μόνον ἔδοξε τῷ βασιλεῖ συμβουλεῦσαι χρηστόν, καὶ τοῦτο δ' οὐ τὸν οἰκεῖον ἐνδεικνύμενος τρόπον· ἀλλὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἐς τοῦτο διάπυρον ξυννενοηκὼς ὁρμὴν συνεργὸς ἔδοξεν ἐς τὸ βούλευμα

Variorum notæ.

(90) Ambigo quid velit: utrum, eum adeo sacrarum litterarum fuisse rudem, ut nec profanas scribere scierit: an vero, non æque fuisse rudem sacrarum, quod fere fiat, ac profanarum. WOLFIUS.

(91) Interpres, *rei familiaris peritissimus fuit.* Emendavimus *rei sæcularis.* Vide Gloss. med. Græcit. in βίος. DUCANG.

(92) Codex Regius habet, ὅ γε μὴν πρὸς εὐποιίας συμφυὴς τρόπος παρέπ. Ita etiam Codex Vaticanus, ut accepi ex Cl. Rostgaardio, qui tamen εὐποιίαν legit, non εὐποιίας. BOIVIN.

(93) Interpres, *de ædibus binis Vestalium virginum.* Edidimus, *Sanctimonialium.* DUCANG.

(94) Verba ἵνα—ἤθους absunt a codice Regio: in Vaticano autem latent sub schedula, cujus pars dimidia discerpta est. In parte superstite legitur.... πράχεν, ἀλλὰ καὶ πλείστων ἄλλων ἄλλως πενίαν παρε ...λωτον ἐλευθερίαν ἐχαρίσατο, καὶ πιπτούσας μεγαλοπρεπῶς ἀνερ...δαπάς. διεβέβλητο μέν τοι παρὰ τῶν πλείστων, ὡς ὁπόσους, etc. Id quoque accepi ex Cl. V. F. Rostgaardio. BOIVIN.

(95) In codice Regio, ut et in Vaticano, legitur Διεβέβλητο μέν τοι παρὰ τῶν πλείστων, ὡς ὁπόσους, etc. In codice Wolfiano minus consultum erat famæ Niphonis. BOIVIN.

καὶ αὐτός. Συνήργησε γὰρ τῷ του βασιλέως δόγματι A ἐς τὸ δέξασθαι τοὺς Ἀρσενιάτας ἅπαξ τῆς καθολικῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀπυῤῥαγέντας διὰ κενοδοξίαν, [P. 161] ἵνα μὴ αὐτοί τε τὸν ψυχικὸν κατὰ διαδοχὴν κινδυνεύσωσι θάνατον καὶ ἅμα ἄλλους ἐξαπατῶντες ἐς τὸν αὐτὸν συνελαύνωσιν ὄλεθρον. Τοῦ δὴ βασιλέως εἴξαντος ταῖς πατριαρχικαῖς συμβουλαῖς οὑτωσὶ, ἅτ' ἐκ πολλοῦ καὶ αὐτοῦ τουτὶ βουλομένου, συναθροίζονται πολλοὶ πολλαχόθεν ὥσπερ ἐκ πετρῶν καὶ βάθων αὐθήμεροι βλαστάνοντες Γίγαντες, ῥάκη μὲν περικείμενοι διεῤῥωγότα, πλεῖστον δ' ἐν τοῖς τῆς καρδίας μυχοῖς τὸν τῆς κενοδοξίας καλύπτοντες ὄγκον. Καὶ δὴ βαρέα τινὰ καὶ τὴν ἀκοὴν οὐ μετρίως κνίζοντα προβάλλονται τὰ ζητήματα, ἵν' ἐς τοὺς πολλοὺς ἐμφανίσωσι δῆθεν οὐκ ἀναιτίως ἑαυτοὺς σχιζομένους. Πρῶτον μὲν, ἵνα δηλαδὴ τὸ B τοῦ πατριαρχεύσαντος Ἀρσενίου λείψανον ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου μονῆς (96) ἐντίμως ἀνειληφότες ἐν τῷ μεγίστῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεῷ μεταθῶσι. Δεύτερον, ἵνα καθαρτικῷ τινι καθυποβληθῶσιν ἐπιτιμίῳ τὰ γένη τῶν ἱερέων, ἀργίαν δηλονότι (97) τῆς ἱερουργίας ἐφ' ἡμέραις τεσσαράκοντα. Τρίτον, ἵνα νηστείαις καὶ γονυκλισίαις ἐπὶ ῥητοῖς (98) καὶ ὁ κοινὸς ἅπας λαὸς καθαρθῶσι· καὶ ἐπὶ τούτοις ἕτερα τῆς ὁμοίας ἀπονοίας ἐχόμενα, ἃ πάντα διὰ τὸ τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας καλὸν σπεύσας ὁ βασιλεὺς ἐκπεραίνει.

Δ'. Εἶθ' ἑξῆς ὅσοι μὴ ἀξιώμασιν ἀναλόγοις τετίμηνται τῶν ἀπὸ τοῦ σχίσματος ἀθροισθέντων, προστασίαις δηλαδὴ μητροπόλεων, προστασίαις μοναστηρίων, C παῤῥησίαις ἐν βασιλείοις, πορισμοῖς προσόδων ἐτησίων, οὗτοι δὴ πάντες μετὰ βραχὺ τῆς τοιαύτης ἀπεῤῥάγησαν ὁμονοίας καὶ εἰσι ταῖς προτέραις αὖθις ἐμμένοντες ἰδιοτροπίαις καὶ σχίσμασιν. Ὁ δὲ πατριάρχης προτραπεὶς παρ' αὐτῶν δὴ τῶν συνελθόντων Ἀρσενιατῶν ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ἐνδεδυμένος τὴν ἱερατικὴν στολὴν, καὶ στὰς πρὸ τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀρσενίου ἐξεφώνησεν ὡς ἐκ τοῦ Ἀρσενίου δῆθεν συγχώρησιν ἅπαντι τῷ λαῷ.

ejusdem consilii venisse crederetur. Etenim quod imperator fieri decreverat, ut Arseniatæ semel a catholica Ecclesia ob inanis gloriæ studium avulsi reciperentur, id ut fieret operam dedit; ne ii morbo per successiones propagato salutem animæ suæ in discrimen vocarent, et alios quoque deceptos in idem secum exitium traherent. Hoc patriarchæ consilium cum imperator approbasset, qui et ipse diu id animo agitaverat, multi multis e locis conveniunt, veluti terrigenæ quidam e saxis et rubis subito enati, laceris pannis obsiti; animis vero intimis tumorem vanæ gloriæ immodicum celantes. Et hi quidem quæstiones molestas, et quibus aures haud mediocriter morderentur, proponebant, ut vulgo scilicet probarent, se non sine causa discessionem **262** fecisse. Erant autem hæ. Primum, ut Arsenii patriarchæ reliquiæ, e divi Andreæ monasterio honorifice translatæ, in maximo Sanctæ Sophiæ templo collocarentur. Deinde, ut pœna aliqua piaculari sacerdotum ordines plecterentur: videlicet ne quadraginta diebus rem divinam facerent. Postremo, ut jejuniis et genuflexionibus ad certum tempus definitis populus universus mundaretur, aliaque eidem amentiæ affinia: quæ omnia imperator ob pacis et concordiæ bonum propere exsequitur.

IV. Aliquanto post schismatici, quotquot convenientibus præmiis ornati non fuerant, cujusmodi sunt metropolitani episcopatus, monasteriorum præfecturæ, prærogativæ in palatio, annuorum redituum emolumenta, omnes statim abrupta concordia ad pristinum propriumque morem redeunt et in schismate denuo perseverant. At patriarcha, ipsis Arseniatis qui eodem convenerant hortantibus, ambone conscenso et sacerdotali stola indutus, ante Arsenii reliquias stans, recitata velut Arsenii nomine absolutionis formula, omnem populum venia donavit.

## CAPUT X.

*Turci Thraciam vastant. Imperator mercenarios milites peregre accire statuit. Fisci inopia. Petitum a Crale auxilium. Philes Palæologus Turcicum sibi bellum deposcit. Ejus elogium. Ab Andronico ob innocentiam vitæ laudatus postulata impetrat. Militum animos sibi mancipat. Hostium consiliis per exploratores cognitis legiones educit. Apud Xerogypsum fluvium castra ponit. Turcorum adventus. Pugnæ apparatus. Ut aciem inclinatam Philes restituerit. Barbarorum strages. Romani instant fugientibus. In Chersoneso castrametantur. Imperatoriæ triremes Hellespontum obstruunt. Auxilia Romanis a Crale et a Latinis missa. Turcici præsidii oppugnatio. Latinorum machinæ. Barbari nocturnis eruptionibus frustra tentatis spem salutis abjiciunt. Se et sua omnia Latinis dedunt. Multi per noctem a Romanis intercepti et trucidati. De cæteris quid actum sit a Latinis.*

[P. 162] Α'. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις (99) μετὰ

I. His temporibus post victoriam illam Barbari

### Variorum notæ.

(96) De quo monasterio diximus supra ad lib. vi, cap. 1. DUCANG.

(97) Interpres, *videlicet, ne XL diebus rem divinam facerent*: edidimus, *ut a re divina per XL dies abstinerent*; mox, γονυκλισίαις *deprecationibus*, emendavimus, *genuflexionibus*. Vide Gloss. med. Græcit. in hac voce. Infra προστασίαις μοναστηρίων, παῤῥησίαις ἐν βασιλείοις. Interpres, *Abbatiæ, munera*: edidimus *monasteriorum præfecturæ, prærogativæ in palatio*. DUCANG. — Vertit Wolfius, *ne quadraginta diebus rem divinam facerent*. Ducan- D gius malebat, *ut a re divina per quadraginta dies abstinerent*: non video quam ob causam. BOIVIN.

(98) *Certa lege definitis*. Sic infra lib. XIII, sect. 2, ἐπὶ ῥητοῖς τὸ συγκεχωρηκὸς δεχόμενοι, *ubi licentiam certis legibus datam acceperunt*. Videat tamen lector, an hoc loco malit subaudire χρόνοις, vel ἔτεσι. Sic infra lib. IV, cap. 7, sect. 3, καὶ τοὺς μὲν ἀργεῖν τῆς ἱερωσύνης ἐκέλευσεν ἐπὶ ῥητοῖς ἔτεσι. BOIVIN.

(99) Pachymer. lib. XI cap. 9. DUCANG.

sumpta maxima audacia omnes fere Romanorum agros circa Thraciam vastaverunt, et pessime illic grassati sunt; ut Romani duobus propemodum annis mœnibus egredi nec ad arandum nec ad serendum auderent. Quæ res gravi mœrore et importunissimis **263** curis animum afflixit imperatorum. Jam enim a Romanis legionibus nulla prorsus auxilii spes supererat, sero tandem intellecta Numinis iracundia, quæ illas comitabatur, causis vero illius iracundiæ haud scio quomodo non intellectis. In id igitur unum intenti erant imperatores, ut mercenarium undecunque militem conducerent. In quo mora temporis non parva intercessit, dum futuros sumptus reputant, magnos videlicet et quos fiscus ferre difficillime posset. Etenim fiscus, si unquam alias, tum vel maxime erat exhaustus ob provincias vastatas. Tamen urgente necessitate et minimum quietis indulgente imperator Andronicus ad filiæ suæ maritum Cralem, Serviæ auxilii arcessendi causa legationem mittit.

A τὴν νίκην ἐκείνην θρασυνθέντες ὅσον πλεῖστον ἐξῆν οἱ βάρβαροι μικροῦ πᾶσάν ἐδῄωσάν τε καὶ κάκιστα διέθηκαν τὴν περὶ τὴν Θρᾴκην τῶν Ῥωμαίων χώραν, ὡς μήτε ἀροτριᾶν, μήτε σπείρειν τῶν πόλεων ἐξιόντας δύνασθαι Ῥωμαίους ἐφ' ὅλοις ἔτεσι παρὰ βραχὺ δυσί. Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπῃ βαθείᾳ καὶ παλαμναιοτάταις φροντίσι τὴν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμνοντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκεσαν ἤδη τελέως, ξυνιέντες μὲν ὀψὲ θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, τὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ ξυνιέντες, καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικήν τινα προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὁθενδήποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐτρίβετο χρόνος B οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν τῷ βασιλικῷ ταμιείῳ, χρημάτων εἴπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κάκωσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἠρεμεῖν ἥκιστα συγχωρούσης πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν, τὸν Κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος.

II. Sed priusquam auxilia inde advenirent, Deus, qui omnia perficit et in melius refert, nobilem et senatorium virum Andronici imperatoris cognatum excitat, et generoso quodam zelo inflammat. Is erat Philes Palæologus, qui et protostratoricum ab imperatore baculum deinde accepit. Qui cum in palatio assiduus versaretur et magna apud principem gratia polleret, quem sincero et ardente animi affectu atque ipsa vitæ honestate sibi conciliaverat, ignarus et imperitus rei militaris habebatur; tum quia corpus natura sua tenue et morbis obnoxium habebat; tum maxime ob id, quia uni rerum divinarum contemplationi **264** immorabatur, et fere in templis degebat, ac cultu religiosissimo sacra prosequebatur. Is cum imperatorem Andronicum tantis curis æstuantem videret, animo indoluit et ad illum ingressus, « Permitte, inquit, mihi ad Romana castra proficisci, ut et parvam militum manum, et centuriones ac tribunos quos ipse voluerim deligam. Fac item, ut commeatum mihi suppedites, qui et hominibus et jumentis satis sit. Spem enim firmam et inconcussam in Deo collocavi, qua animum subeunte ita confido, ut affirmare non dubitem victorem me barbaris hisce profligatis quamprimum affuturum. »

B'. Ἀλλὰ πρὶν ἐκείνην ἐκεῖθεν ἀφικέσθαι τὴν συμμαχίαν, ὁ πάντα ποιῶν καὶ μετασκευάζων πρὸς τὸ βέλτιον Κύριος διανίστησι πρὸς ἀνδρικόν τινα ζῆλόν τινα τῶν εὐγενῶν τῆς συγκλήτου καὶ κατὰ γένος τῷ βασιλεῖ προσηκόντων, Φιλῆν τὸν Παλαιολόγον (1), ὃς καὶ τὴν πρωτοστρατορικὴν παρὰ βασιλέως ὕστερον παρειληφὼς ἦν βακτηρίαν. Οὗτος οὖν περὶ τὰ C βασίλεια διατρίβων ἀεὶ καὶ μάλα τοι πλείστην καρπούμενος τὴν τοῦ βασιλέως εὐμένειαν διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀκίβδηλον καὶ διάπυρον πρὸς τὴν βασιλικὴν εὔνοιαν καὶ ἔτι τὸ τοῦ βίου σεμνὸν, ἀδαής τις ἐδόκει καὶ ἄπειρος [P. 163] τὰ πολέμια, ἅτε καὶ τὸ σῶμα κατὰ φύσιν ἔχων ἰσχνὸν καὶ τὰ πλεῖστα νοσηλευόμενον· καὶ μάλισθ' ὅτι καὶ μόναις ταῖς θειοτέραις μελέταις ἦν ἐνδιατρίβων καὶ ναοῖς προσεδρεύων ὡς τὰ πολλὰ καὶ πλείστην αἰδῶ τοῖς ἱεροῖς τῶν πραγμάτων παρέχειν ἔργον ποιούμενος. Οὗτος γὰρ βαρείαις φροντίσι κάτοχον θεασάμενος τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον ἔπαθε τὴν ψυχήν· καὶ προσελθὼν, « Δός μοι, » φησὶν, « εἰς τὰ τῶν Ῥωμαίων στρατόπεδα παρελθόντι βραχύν τινα στρατὸν ἀπολέξασθαι καὶ λοχαγοὺς καὶ ταξιάρχους, οὓς ἂν αὐτὸς ἐθέλοιμι, καὶ πρὸς τούτοις δαπάνην D ἀνενδεῆ τῶν χρειωδῶν τῶν τε ὑποζυγίων καὶ αὐτῶν. Αἱ γὰρ πρὸς Θεὸν στεῤῥαί μου καὶ ἀῤῥαγεῖς ἐλπίδες τὴν ἐμὴν ὑποτρέχουσαι περιθάλπουσι καρδίαν καί με πείθουσι διισχυρίζεσθαι, ὡς ὄψει με τὴν ταχίστην τρόπαια φέροντα κατὰ τουτωνὶ τῶν βαρβάρων. »

III. Paret dictis imperator, ac, « Justus est Deus, inquit, cui non in tibiis viri beneplacitum

Γ'. Πείθεται τοῖς λεγομένοις ὁ βασιλεὺς ἐπειπὼν, ὡς δίκαια ποιῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἐν ταῖς κνήμαις τοῦ

## Variorum notæ.

(1) Phranzes lib. I, cap. 9. Theodorum Philem ἐκ τῶν μεγιστάνων habet Pachymeres lib. I, cap. 8, et alterum Philem lib. III, cap. 17. Joannem Φιλῆν, τῶν εὐπατριδῶν, Cantacuzen. lib. IV, cap. 32. Exstant Manuelis Philæ versus iambici in obitum ejusdem Georgii Pachymeris, apud Allatium de Georgiis pag. 375. Idem is, ni fallor, cujus editus habetur de animalium proprietate, quem Michaeli imp. τῷ νέῳ, ut præfert cod. Reg. 2216, Andronici senioris filio, inscripsit. Vide Allatii excerpta Romæ edita pag. 339, in Creyghtonum pag 702, 703. Lambecium lib. III, Bibl. Cæsar., p. 181. DUCANG.

ἀνδρὸς εὐδοκεῖ, οὐδ' ἐν πλήθει ἰσχύος, ὡς αὐτὸς A διὰ Δαβὶδ τοῦ προφήτου φησὶν, ἀλλ' ἐν συντετριμμένῃ καρδίᾳ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως. Τῷ μὲν οὖν υἱῷ τῷ ἐμῷ καὶ βασιλεῖ Μιχαὴλ οἶμαι ἀπεχθανόμενος διὰ τὰ τῶν φυσάντων πλημμελήματα τὴν παρ' ἑαυτοῦ συμμαχίαν οὐ δίδωσι· δώσει δ' ἴσως τουτῳῒ τῷ σεμνῷ τόν τε βίον καὶ τρόπον. Τιμιωτέρα γὰρ παρὰ Κυρίῳ σεμνότης καὶ βίος ἄληπτος ὑπὲρ δύναμιν ὅπλων. Ἀπέστρεψα γὰρ, φησὶ, καὶ εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι οὐ τοῖς κούφοις ὁ δρόμος, καὶ οὐ τοῖς δυνατοῖς ὁ πόλεμος, καί γε οὐ τῷ σοφῷ ὁ ἄρτος, καί γε οὐ τοῖς συνετοῖς ὁ πλοῦτος, καί γε οὐ τοῖς γινώσκουσιν ἡ χάρις· ὅτι καιρὸς καὶ ἀπάντημα συναντήσεται πᾶσιν αὐτοῖς.» Καὶ μὲν δὴ πᾶσαν τούτου τὴν αἴτησιν ὁ βασιλεὺς ἀσμένως ἀποπιμπλᾷ, χρήματά τε B καὶ ὅπλα καὶ ἵππον ὅσην καὶ οἵαν ἐβούλετο δούς.

Δ'. Ἃ δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρειληφὼς ὁ Φιλῆς πρῶτα μὲν φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναῤῥιπίζει τοὺς στρατιώτας ἐς φλόγα πολεμικῆς ὁρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὅπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζώνην λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλῳ δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξιφίδιον· ὁμοδίαιτός τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους (2-3), τιμάς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἑκάστου· ἔπειτα πάσης ἀδικίας ἀφέξεσθαι παραινεῖ, ἱερεῦσί τε πλεῖστα διανέμει χρήματα δεήσεων ἕνεκα τῶν ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ καὶ αὐτοῦ πρὸς Θεόν. Καὶ ἐπὶ τούτοις δεῖν ἔκρινε, πρὶν ἐξελθεῖν τῆς βασιλευούσης, λάθρα τοὺς C κατασκεψομένους τὰ τῶν πολεμίων στρατόπεδα πέμψαι, ὡς μὴ ἀτέκμαρτον ἔχοι τὴν κίνησιν. Καὶ δὴ μαθὼν ὡς χιλίους πεζοὺς καὶ διακοσίους [P. 164] ἱππέας ὁ Χαλὴλ ἀπολεξάμενος πρότριτα πέπομφε, πάσας τὰς περὶ τὴν Βιζύην καταστρεψομένους χώρας καὶ πλείστην ἐκεῖθεν αὐτῷ τὴν λείαν κομίσοντας, ἔξεισι τὴν ταχίστην, βουλόμενος πρὶν ἐπανήκειν τοὺς πολεμίους συμμῖξαί σφισι περὶ τὴν ὁδὸν ἅμα τοῖς λαφύροις ἐπανιοῦσι.

Ε'. Τριταῖος μὲν οὖν ἐκ τῶν τῆς βασιλευούσης ἄρας προαστείων ἀφικνεῖται περὶ ποταμὸν Ξηρόγυψον (4), οὑτωσί πως ἐγχωρίως καλούμενον. Ἔνθα καὶ ὁμαλὸς ὁ χῶρος ἦν καὶ πεδιὰς ἀρίστη πρός τε στρατοπεδείας καὶ συῤῥήξεις πολέμων. Ἐνταῦθα δὴ οὖν στρατοπεδευσάμενος διέταττε τὰς τάξεις, τοὺς ταξιάρχους, τοὺς λόχους, τοὺς λοχαγοὺς, τοὺς οὐραγοὺς, τὰς φάλαγγας, λόγοις τε μειλιχίοις συχνὰ παραθαῤῥύνων καὶ προπόσεσι δεξιούμενος, καὶ πάντα D ποιῶν ὅσα τόνον δίδωσι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ. Δύο παρῆλθον ἡμέραι καὶ ἥκουσιν οἱ σκοποὶ περὶ μέσας νύκτας, ἐγγὺς εἶναι τοὺς πολεμίους ἀγγέλλοντες μετὰ πολλῶν τῶν λαφύρων ἐπανιόντας ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν καὶ νηπίων καὶ κτηνῶν. Ἅμα δ' ἡλίῳ καὶ οἱ πολέμιοι ἀναφαίνονται· καὶ

[1] Psal. CXLV, 10.

A est, nec in multitudine virium, ut ipse per Davidem prophetam ait, sed in contrito corde et in spiritu humilitatis. Nimirum filio meo Michaeli imperatori propter parentum delicta, ut opinor, infensus ferre opem recusat: isti autem fortasse laturus est, vitæ honestate et antiquis moribus commendabili. Pluris quippe fit apud Deum honesta et inculpata vita, quam vires armorum. Converti enim me, inquit [1], et vidi sub sole, nec veloeium esse cursum, nec potentium bellum, nec sapientis panem, nec prudentum divitias, nec intelligentium gratiam: quoniam tempus et eventus iis omnibus occurret.» Itaque quidquid ille petierat, **265** cupide imperator exsequitur, pecunia, armis, equis, B quot et quales voluerat datis.

IV. Quæ cum omnia Philes ex animi sententia obtinuisset, tum ipse humanitate primum et omnis generis officiis bellicum ardorem et impetum in animis militum excitare; pecunias, equos, arma, pocula largiri; interdum et zonam suam solvere et militi dare; alii pugionem offerre; eodem victi uti; idem velle et sentire; honores et donativa non parva, quæ cujusque laboribus responderent, bello confecto persoluturum se promittere; item monere, ut ab omni flagitio sibi temperent; denique sacerdotibus magnam pecuniam distribuere, ut Deum pro se et exercitu deprecentur. Ad hæc antequam urbe egrederetur, necessarium duxit exC ploratores præmitti, qui hostium castra specularentur, ne se ipse temere moveret. Cum autem cognovisset, Chalelem nudiustertius mille pedites et ducentos equites delegisse, qui omnes agros juxta Bizyam popularentur, et maximam inde prædam afferrent, maturat exitum eo consilio, ut cum hostibus nondum ad suos reversis, sed cum præda redeuntibus, in itinere congrediatur.

V. Tertio die postquam ex Byzantii's suburbiis discesserat, ad flumen quod incolæ Xerogypsum appellant, pervenit. Planus est is locus et campis ad castra metanda et ad prælium committendum aptissimis diffusus. Ibi igitur castris positis aciem D explicat; ordines et ordinum ductores, cohortes et præfectos **266** cohortium cum primi tum extremi agminis, legiones denique ad pugnam instruit; benignis sermonibus omnes subinde confirmat, et propinationibus demeretur: omnia denique facit, quæ animorum alacritatem maxime augent. Biduo post sub mediam noctem speculatores adsunt, hostem in proximo esse nuntiantes, multis spoliis onustum, viros, mulieres, puerosque et jumenta secum abducentem. Sub ortum solis etiam hostes

## Variorum notæ.

(2-3) Alter codex habebat ὁμόπους. Qua lectione deceptus verteram, *pari gradu ingressus est.* WOLFIUS.

(4) Thraciæ fluvius, cujus meminit Theophylactus Simocatta lib. VI, cap. 3, et Anna Comnena, lib. VII, pag. 215. DUCANG.

se ostendunt, atque eminus et ipsi hostilia castra cernunt, splendore armorum coruscantia. Quare presso gradu ad pugnam se parant. Ac primum curribus in orbem circumpositis captivos in medio vinctos collocant una cum cæteris manubiis. Deinde pulvere capitibus insperso et manibus in cœlum sublatis arma corripiunt. Jam et Romanum exercitum instructum vident contra sese ire, et Philen pone sequi, peditum et equitum copias regentem et variis adhortationibus ad pugnam exstimulantem.

VI. Qui igitur in dextro cornu ordines ducebat, primus cum suo agmine in hostilem phalangem facto impetu hostem oppositum lethali vulnere inflicto ex equo deturbat; mox statim alterum. Deinde equo suo vulnerato ex acie discedit. Id Romanam phalangem aliquantisper conturbavit, effecitque, ut hostes reparatis viribus incondito clamore et ululatu ad persequendos Romanos cum impetu ferrentur. Sed Philes huic malo statim occurrit, cum aciem obeundo equites **267** pariter et pedites verbis et cohortationibus confirmaret; et hinc quidem ipse lacrymis divinam opem imploraret, ne totum Romanum imperium paulo momento funditus everti pateretur; inde autem captivi gementes et ululantes ferventibus suspiriis et fletibus præsens Dei auxilium exposcerent. Tum igitur pedestres Romanorum copiæ Barbarorum peditatum cominus aggressi feriunt et feriuntur, cædunt, cæduntur; et utrisque fortiter dimicantibus atrox et ardens pugna exsurgit. Maxima vero parte equitum Philes barbaricam aciem involvit; ac ipse sumptis secum iis qui armis optime instructi erant, totam a latere phalangem hostium perrumpit, et in eam usque mediam delatus ita strenue obvios disjicit ac perturbat, ut Barbari neque consistere possent, nec quid agendum esset scirent, undique circumventi et fœde trucidati. Ita omnibus ferme illic cæsis, pauci duntaxat equites effugerunt: quos Romani equites gradu accelerato usque ad ingressum Chersonesi persecuti sunt, ut ibi tanquam intra rete conclusos reliquos facili labore mactarent.

A πόῤῥωθεν καὶ αὐτοὶ τὰ τῶν πολεμίων ὁρῶσι στρατόπεδα τῇ λαμπρότητι τῶν ὅπλων ἀστράπτοντα. Καὶ δὴ κατὰ χώραν στάντες παρεσκευάζοντο πρὸς τὸν πόλεμον. Καὶ πρῶτα μὲν τὰς ἁμάξας κατὰ κύκλον στήσαντες δεσμίους ἔνδον τοὺς αἰχμαλώτους εἰσάγουσιν ἅμα τοῖς ἄλλοις λαφύροις. Ἔπειτα κόνιν χεάμενοι κατὰ κεφαλῆς καὶ χεῖρας πρὸς οὐρανὸν ἀνατείναντες ἀνελάβοντο τὰ ὅπλα. Ἤδη δὲ καὶ τὸν Ῥωμαϊκὸν ὁρῶσι στρατὸν συντεταμένον ἰόντα κατ' αὐτῶν καὶ κατόπιν τάς τε τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων δυνάμεις ἰθύνοντα τὸν Φιλῆν καὶ λόγοις παντοίοις πρὸς πόλεμον παροξύνοντα.

Ϛ'. Πρῶτος οὖν εἰσεπήδησεν ἐς τὴν φάλαγγα τῶν βαρβάρων ὁ ταξίαρχος τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἑπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ τρώσας καιρίαν τὸν B ἀντιστάντα πολέμιον καταβάλλει τοῦ ἵππου καὶ ἐπ' αὐτῷ ἕτερον· κἄπειτα τοῦ ἵππου βληθέντος αὐτῷ παρεκκλίνει τοῦ μεταιχμίου. Τοῦτο διέσεισε πρὸς βραχὺ τὴν Ῥωμαίων φάλαγγα· καὶ ἀνεῤῥώσθησαν οἱ πολέμιοι καὶ ἀσήμῳ χρησάμενοι τῇ κλαγγῇ καὶ βοῇ πρὸς δίωξιν ὥρμησαν. Ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς περιῄει λόγοις καὶ παρακελεύσεσι θαῤῥύνων τό τε πεζὸν καὶ ὅσοι τῶν ἱππέων, καὶ πολλοῖς ἔνθεν μὲν αὐτὸς ἐπιβοώμενος δάκρυσι τὴν θείαν ἐπικουρίαν, μὴ περιϊδεῖν κινδυνεύουσαν ἐν βραχεῖ τὴν ὅλην Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, [P. 165] ἐκεῖθεν δ' οἰμώζοντές τε καὶ ὀλολύζοντες τῶν αἰχμαλώτων, τὰ πλήθη καὶ θερμοῖς στεναγμοῖς τε καὶ δάκρυσι τὴν ἄνωθεν δεξιὰν ἐπικαλούμενοι σύμμαχον. Τότε τοίνυν αἱ μὲν πεζικαὶ τῶν C Ῥωμαίων δυνάμεις εἰς χεῖρας ἰόντες τοῖς τῶν βαρβάρων πεζοῖς ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἔβαλλόν τε καὶ ἐβάλλοντο, ἔκοπτόν τε καὶ ἐκόπτοντο· καὶ ἦν καρτερά τις καὶ βιαία τῶν πεζῶν ἡ μάχη, λίαν εὐρώστως ἀμφοτέρων τῶν δυνάμεων ἀγωνιζομένων. Τῶν δ' ἱππέων τοὺς μὲν πλείστους κύκλῳ περιήγαγε τοῦ βαρβαρικοῦ στρατεύματος ὁ Φιλῆς· ὁ δὲ τοὺς ἄριστα πεφραγμένους τοῖς ὅπλοις ἀναλαβὼν ῥήγνυσιν ἐκ πλευρᾶς τὴν ὅλην φάλαγγα τῶν βαρβάρων καὶ μέσος ἐλάσας ἐκλόνησέ τε καὶ συνεκύκησε κράτιστα ταύτην, ὡς μηκέτι δύνασθαι τοὺς βαρβάρους συστῆναί τε καὶ γνῶναι τὸ ποιητέον, οὕτω πανταχόθεν περιστοιχισθέντας καὶ ἀφειδῶς κοπτομένους. Καὶ μὲν δὴ πλὴν ὀλίγων ἱππέων ἅπαντας ἐκεῖ κατασφάξαντες ἔπειτα ἐπισπεύδουσι τὴν πορείαν, ἐξιππασάμενοι μέχρι τῶν εἰσόδων τῆς Χεῤῥονήσου, ἵνα ἐντὸς ὡς ἐν δικτύῳ συγκλείσαντες τοὺς λοιποὺς τῶν βαρβάρων εὐεπιχείρητον τὴν τούτων ἀπώλειαν τοῦ λοιποῦ διαπράξωνται.

VII. Quo cum perventum esset, gaudio ob victoriam exsultantes honoribusque et donis ab imperatore cumulati castra ponunt. Statim etiam quinque triremes imperator misit, quæ Hellesponti oram legendo caverent, ne a barbaris in adverso littore habitantibus Chaleli **268** auxilia submitterentur. Hoc rerum statu Triballorum quoque auxilia jampridem evocata adsunt, delectorum equitum duo millia. Adest et Latinorum Galatæorum Potestas apud Hellespontum ultro nostris opem laturus cum octo triremibus et muralibus tormentis. Cum igitur hinc Romanorum et Triballorum copiæ, inde ii qui in triremibus erant advenissent, pro gentium et

D Ζ'. Φθάσαντες οὖν ἐνταῦθα στρατοπεδεύουσι τοῖς τε ἐπινικίοις τρυφῶντες καὶ ταῖς ἐκ βασιλέως τιμαῖς τε καὶ δωρεαῖς. Πέμπει δὲ καὶ πέντε τριήρεις ὁ βασιλεὺς εὐθὺς, ἵνα παραπλέουσαι τὸν Ἑλλήσποντον παραφυλάττωσι, μὴ λάθῃ παρὰ τῶν ἀντιπέρας βαρβάρων ἐληλυθυῖα δύναμις τῷ Χαλήλ. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἧκει καὶ ἡ πάλαι κληθεῖσα τῶν Τριβαλλῶν συμμαχία, λογάδες ἱππεῖς δισχίλιοι. Ἧκει δ' ἐπὶ τούτοις καὶ ὁ τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου Λατίνων ποτεστάτος παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, αὐτόκλητος Ῥωμαίοις σύμμαχος, τριήρεις ἔχων ὀκτὼ καὶ τειχομαχικὰ μηχανήματα. Καὶ δὴ προσελάσαντες ἔνθεν μὲν τὰ Ῥωμαίων καὶ Τριβαλλῶν στρατεύματα, ἐκεῖ-

θεν δὲ τὰ ἐκ τῶν τριηρῶν, μεμερισμένως κατὰ γένη καὶ φυλὰς πηγνύουσι τὰ στρατόπεδα κύκλῳ τοῦ ἄστεως καὶ τῶν τάφρων, ἐν οἷς τὴν δίαιταν εἶχον οἱ βάρβαροι. Οἱ μέντοι Ῥωμαῖοί τε καὶ οἱ Λατῖνοι δεξιῶς ἔχοντες πρὸς τειχομαχίαν καὶ πολιορκίαν περιϊστῶσι παντοῖα καὶ ἰσχυρὰ μηχανήματα. δι' ὧν πλήθη λίθων ἐῤῥίπτουν, καὶ πολὺν ἐπῆγον τὸν ὄλεθρον τοῖς τε ὑποζυγίοις τῶν βαρβάρων καὶ αὐτοῖς· καὶ τοῦτο νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ποιοῦντες οὐκ ἔληγον.

Η'. Τοῖς δὲ βαρβάροις πρὸ ὀφθαλμῶν ἤδη τὸν ὄλεθρον βλέπουσιν ἑαυτῶν, καὶ μὴ ἔχουσιν ὅθεν διαφύγοιεν διὰ τὸ πανταχόθεν πολλοῖς κεκυκλῶσθαι στρατεύμασιν, ἔδοξε διακινδυνεῦσαι τὸ ζῆν οὑτωσί. Ἔδοξε γὰρ λάθρα καὶ νύκτωρ ἐπιθέσθαι τῷ Ῥωμαϊκῷ στρατῷ μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις, ἅτε ἐθάδες ὄντες νικᾷν αὐτοὺς καὶ ἅμα πεφοβημένους καὶ αὐτοὺς ὄντας ἐκ τῶν φθασάντων δυστυχημάτων· ἵνα διὰ τούτων ἴσως καὶ τὰ τῶν ἄλλων στρατόπεδα θορυβήσαντες ἀνακωχὴν τῆς πολιορκίας ἐργάσωνται. Ἀλλὰ τότε πρῶτον ᾔσθοντο [P. 166] σφαλερὰς ὑπολήψεις κατὰ Ῥωμαίων θρέψαντες. Οὐ γὰρ ἔλαθεν αὐτοὺς οὐδ' ἡ πρώτη τῶν βαρβάρων ὁρμὴ ὡπλισμένους καὶ ἐγρηγορότας καὶ συχναῖς φυλακαῖς ἀμοιβαδὸν τὴν νύκτα παραμετροῦντας. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ὡς πύργῳ στεῤῥῷ προσβαλόντες ἀπεκρούσθησαν καὶ ὑπέστρεψαν αἴσχιστα. Οὐ μὴν μέχρι τούτου γε στῆναι ἐγνώκεσαν· ἀλλὰ σφόδρα τῇ πολιορκίᾳ πιεζομένοις ἔδοξεν αὖθις πεῖραν λαβεῖν καὶ τῶν Τριβαλλῶν. Ἀλλὰ τὰ ὅμοια καὶ παρὰ σφῶν πεπονθότες πρὸς τὰς ἐσχατιὰς ἤδη τῆς ἀπογνώσεως ἦσαν σκηνοβατοῦντες.

Θ'. Καὶ δὴ τῇ ὑστεραίᾳ περὶ μέσας νύκτας τὰ ὅπλα ῥίψαντες αὐτομολοῦσι πρὸς τὰς τριήρεις βρίθουσι κόλποις καὶ βαλαντίοις. Τοῖς γὰρ Λατίνοις μόνοις τὴν ἑαυτῶν ἐθάῤῥησαν φυλακὴν, μηδὲν ἐλπίσαντες πείσεσθαι δεινὸν ὑπ' αὐτῶν, ἅτε μηδὲν μηδ' αὐτοὶ δεινὸν κατ' αὐτῶν ἐργασάμενοι πρότερον. Ἀλλὰ τῆς νυκτὸς ἐκείνης ἀσελήνου καὶ ζοφερᾶς τυγχανούσης ἔλαθον ὑπ' ἀγνοίας οἱ πλείους αὐτῶν παρὰ τὰς τῶν Ῥωμαίων τριήρεις καταφυγόντες, καὶ καπνὸν φεύγοντες εἰς πῦρ ἐμπεπτώκασι, τὰς τῶν Ῥωμαίων δηλαδὴ χεῖρας, ὑφ' ὧν τά τε χρήματα ἀφῃρέθησαν τὴν ταχίστην καὶ αὐτοὶ κατεκόπησαν ἀφειδῶς. Οἱ δὲ Λατῖνοι τοὺς καταφεύγοντας εἰς αὐτοὺς πάντας μὲν οὐκ ἀνεῖλον, ἀλλὰ μόνους τοὺς πλεῖστα κομίσαντας χρήματα διὰ τὸ ἀνέκφορα μεῖναι καὶ μὴ γνωσθέντα ζητεῖσθαι παρὰ Ῥωμαίων. Τοὺς δὲ λοιποὺς τότε μὲν ζῶντας ἐτήρησαν ἐν δεσμοῖς· ἔπειτα τοὺς μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκόμισαν τῷ βασιλεῖ, τοὺς δὲ πρὸς δουλείαν ἑαυτῶν διενείμαντο. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

nationum varietate distincti ac divisi circum oppidum et fossas, intra quas Barbari se continebant, castrametantur. Ac Romani quidem et Latini obsidionum et oppugnationum periti omnis generis firmas machinas contra castellum disponunt; quarum ope saxa plurima ejaculantes magnam apud barbaros hominum et jumentorum stragem edebant: idque nec interdiu nec noctu facere intermittebant.

VIII. Barbaris vero, quibus jam ante oculos mors erat, nec ullum effugium patebat, quod undique multis exercitibus cincti essent, discrimen vitæ adire visum est hoc modo. Noctu Romanorum potius quam aliorum exercitum invadendum esse statuerunt, quod et vincere eos hactenus consuevissent, et præteriti temporis cladibus adhuc territos eos putarent: ut per hos forsitan cæteris quoque hostibus perturbatis moræ alicujus spatio oppugnationem interrumperent. Sed tum primum senserunt, se falsa de Romanis opinione imbutos esse, quos ne prima 269 quidem Barbarorum eruptio latuit, armatos et vigilantes et per crebras excubiarum vices noctem transigentes. Quare inani impetu velut in fortem turrim facto repulsi turpissime recesserunt. Nec tamen in eo demum subsistere eis placuit, ut nihil ultra tentarent. Verum gravi obsidione premente etiam Triballorum periculum facere libuit. Sed eodem modo ab illis etiam tractati jam in extrema desperatione versabantur.

IX. Itaque postridie sub mediam noctem abjectis armis ad triremes plenis sinibus et saccis decurrunt. Latinis enim solis, quod nihil ab illis mali timerent ut quos nec ipsi ulla injuria antehac læsissent, salutem suam credere ausi sunt. Sed cum ea nox obscura et illunis foret, plerique imprudentes ad Romanas triremes deveniunt: ibique, dum fumum fugiunt, in ignem delabuntur, hoc est, in Romanorum manus incidunt, qui et pecuniis omnibus eos actutum spoliant et absque misericordia contrucidant. Latini vero suos supplices non quidem omnes occiderunt, sed eos tantum qui pecuniæ plurimum attulerunt, ut quid accepissent incompertum maneret, ne Romani si rescivissent pecunias repeterent. Cæteros tum quidem in vinculis vivos habuere; deinde ex iis alios imperatori attulerunt, alios inter sese partiti ad servitutem retinuerunt. Et hæc quidem in hunc modum gesta sunt.

## CAPUT XI.

*Niphoni ob sacrilegia expulso Joannes Glycys laicus in patriarchatum succedit. Hujus elogium. Cur habitum monasticum non induerit. Gregoras juvenis. Eloquentiæ studiosus. Glyceos auditor assiduus. Theodori Metochitæ auctoritas. Filia Joanni Panhypersebasto nupta. Laus Metochitæ. Animi et corporis dotes. Summa eruditio. Dicendi genus. Ut litterarum studium cum rei publicæ administratione conjunxerit.*

Α'. Ἐς δὲ τοὐπιὸν ἔτος ἐκβάλλεται καὶ Νίφων τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου (5), αἰτίαν εἰληφὼς πολλαπλῆς

I. Sequenti anno etiam Niphon e patriarchali sede ejicitur ob multa 270 et varia sacrilegia at-

Variorum notæ.

(5) Huc pertinet oratio Nicephori Chumni, quæ inscribitur, Ἔλεγχος κατὰ τοῦ κακῶς τὰ πάντα

que ob amorem pecuniæ, quo ille impulsus quæstum iniquum nec satis dignitati suæ convenientem instituebat. Is autem digressus domicilium sibi elegit eam partem monasterii Peribleptæ, quæ mare spectat. Uno anno interjecto in patriarchicum solium imponitur Joannes Glycys, tum Logotheta cursus publici, qui uxorem filiosque et filias habebat. Erat hic vir doctissimus et generosæ illius Atheniensium elocutionis, si quis unquam, retinentissimus, utpote qui eam dicendi formam ac rationem tanquam divinum aliquod exemplar observaret. Idem gravi judicio, animi affectu ad optima quæque propenso, et morum sanctitate longe omnes superabat. Quas ob res patriarchalem sedem velut meritum præmium accepit, cum uxor ejus statim monasticum habitum induisset. Atque ipse quoque sedis reverentia eumdem habitum induere quidem voluit; sed illius conatui imperator obstitit. Nam cum corruptus humor non ita multo ante articulos ejus invasisset, certis anni intervallis gravissime cruciabatur, et de sententia medicorum eum necesse erat carnibus vesci : qua de causa monasticus ei habitus non concessus est. Hujus viri consuetudine usus et ipse sum, quoad potui et licuit, nocturnis diurnisque ejus colloquiis interesse et uberrimos fructus ex ipsius sermonibus colligere solitus, cum apud me **271** maxime vigebat eloquentiæ amor; ætas autem mea vicesimum annum excedebat.

II. Erat eo tempore summæ apud imperatorem auctoritatis, ac rerum omnium administrationi præerat Theodorus Metochites, logotheta tum generalis. Tanto autem studio imperator eum complectebatur, sic de eo totus pendebat, ut nihil adeo arcanum esset, quod ei sive parvum sive magnum haud concrederet, omniaque fierent quæ hic vellet, contraque nihil quod nollet. Ac jam eidem generum dederat nepotem suum Joannem, fratris sui Porphyrogeniti filium unicum : quem patre ejus superstite ideo aversabatur, quia ipsum patrem oderat : deinde eodem defuncto ad se recepit, et maxime dilexit, cum is ex ephebis modo excessisset; eique statim panypersebasti dignitatem decrevit : quam illius amore longe augustiorem quam prius fuerat effecit. Quippe et vestimentis et cal-

A καὶ πολυειδοῦς ἱεροσυλίας καὶ χρημάτων ἔρωτος ἄδικόν τε καὶ μὴ πάνυ τῷ πατριαρχικῷ προσήκοντα θρόνῳ τὸν πορισμὸν ἐφευρίσκοντος. Καὶ ἀπελθὼν οἰκητήριον ἐποιήσατο τὸ πρὸς θάλασσαν τετραμμένον μέρος τῆς Περιβλέπτου μονῆς (6). Ἑνὸς δὲ μεταξὺ παραδραμόντος ἔτους ἐπὶ τὸν πατριαρχικὸν ἀνάγεται θρόνον Ἰωάννης ὁ Γλυκὺς (7), λογοθέτης ὢν τηνικαῦτα τοῦ δρόμου (8) καὶ γυναῖκα [P. 167] ἔχων καὶ υἱοὺς καὶ θυγατέρας. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ σοφὸς ἐν τοῖς μάλιστα καὶ σφόδρα τῆς εὐγενοῦς ἐκείνης τῶν Ἀθηναίων ἠχοῦς εἴπερ τις ἐχόμενος καὶ τύπον ἐκεῖνον καὶ τρόπον, καθάπερ τι θεῖον τηρῶν ἀρχέτυπον· συνέσεως δ' ἐμβριθείᾳ καὶ γνώμῃ βουλευομένῃ τὰ δέοντα καὶ τρόπων σεμνότητι μακρῷ τῷ μέτρῳ πάντας νικῶν. Διὰ ταῦτα δὴ καὶ τὸν πατριαρχικὸν B θρόνον ἔπαθλον κατὰ τὸ προσῆκον λαμβάνει, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν (9) εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα. Καὶ αὐτὸν μέντοι τὸ μοναχικὸν ὑπελθεῖν ὁρμήσαντα σχῆμα αἰδοῖ τοῦ θρόνου τῆς ὁρμῆς ἐπέσχεν ὁ βασιλεύς. Χυμοῦ γάρ τινος διεφθορότος οὐ πάνυ πρὸ πολλοῦ τὰ τούτου διαδραμόντος ἄρθρα, τακταῖς περιόδοις τοῦ ἔτους ἔπασχε τὰ δεινότατα, καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἰατρῶν κρίσεις κρέασι τοῦτον χρῆσθαι· καὶ διὰ τοῦτο δὴ τὸ μοναχικὸν ὑπελθεῖν οὐ συγκεχώρηται σχῆμα. Τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἀπολελαύκειν κἀγὼ, καθόσον πλεῖστον ἐξῆν, ἐν ταῖς νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σχολαῖς λογικαῖς αὐτῷ συγγινόμενος καὶ πολλὴν τῆς ἐκείνου γλώττης τρυγῶν τὴν ὠφέλειαν· ὁπότε δὴ καὶ παρ' ἐμοὶ οἵ τε C τῶν λόγων μάλα τοι ἤκμαζον ἔρωτες καὶ ἡ ἡλικία τὸν εἰκοστὸν παρήλλαττε χρόνον.

Β'. Ἦν γε μὴν τηνίκαῦτα τῷ βασιλεῖ παραδυναστεύων καὶ πᾶσαν κατάστασιν ὅλοις μεσιτεύων τοῖς πράγμασιν ὁ Μετοχίτης Θεόδωρος (10), λογοθέτης ὢν τηνικαῦτα τοῦ γενικοῦ. Τοσοῦτον δ' αὐτῷ προσετετήκει καὶ οὕτως ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ γε ἐξήρτητο, ὥστ' οὐδὲν ἦν αὐτῷ μικρὸν ἢ μέγα τῶν πάντων ἀπόρρητον πρὸς αὐτόν· ἀλλὰ πάντ' ἐποίει βουλομένου καὶ τούτου, καὶ αὖθις οὐδὲν, ὃ μὴ τούτῳ πρὸς βουλήσεως ἦν. Ἤδη δὲ καὶ γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρὶ τὸν ἀδελφιδοῦν τούτῳ παρέσχετο, Ἰωάννην φημὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Πορφυρογεννήτου υἱόν· ὃν δὴ ζῶντος μὲν αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἀπεστρέφετο δι' ἔχθος τὸ πρὸς ἐκεῖνον· ἐκείνου δ' ἀπαλλάξαντος ἐδέξατό τε καὶ ἐν τοῖς μάλιστα D ἔστεργεν ἄρτι τὸν ἔφηβον παραλλάττοντα. Ἐτετίμηκει δ' αὐτὸν εὐθὺς καὶ τῷ τοῦ πανυπερσεβάστου (11) ἀξιώματι, ὃ νῦν καὶ αὐτὸ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν

Variorum notæ.

πατριαρχεύσαντος Νίφωνος, ἀνενεχθεὶς παρὰ τοῦ Νικομηδείας καὶ τοῦ Μιτυλήνης πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον. Vide cod. Reg. 2964, fol. 199, v. BOIVIN.

(6) Interpres, *Periblepti* : emendavimus, *Peribleptæ*, Deiparæ scilicet, cui dicatum monasterium, de quo in Constantinop. Christ. lib. IV, sect. 2, n 36. DUCANG.

(7) Anno Christi 1316. — Phranzes lib, I, cap. 9. DUCANG.

(8) Vide lib. VI, cap. 8, sect. 1. BOIVIN.

(9) Ea enim tempestate patriarchæ omnes seligebantur ex ordine monachico, ac si aliunde, id est ex sæculari, tum ii monachi habitum induebant, et a carnibus abstinebant, uti supra annotatum ad lib. VI, cap. 3. DUCANG.

(10) Qui λογοθέτου τῶν ἀγελῶν dignitatem antea obierat, ut scribit Pachymer. lib. IX, cap. 5, tum vero λογοθέτης τοῦ γενικοῦ erat, cujus præclaras animi dotes et eruditionem hic et in orat. illius funebri prædicat Gregoras, adversam vero fortunam lib. IX, cap. 6, 7 ; lib. X, cap. 2, ut et Cantacuzenus lib. I, cap. 11 ; lib. II, cap. 1. DUCANG.

(11) Vid. Gloss. med. Græc. in Σεβαστός. DUCANG.

στοργὴν ἐνδοξότερον ἢ πρότερον εἶχε πολλῷ κατεστήσατο. Ἐνδύμασι γὰρ καὶ πεδίλοις αὐτοῦ καὶ ὅσα τὸν ἵππον τούτου κοσμεῖ κιῤῥοῖς τοῖς ἅπασι χρῆσθαι κεχάρισται, ἵν' ᾖ διασημότατος ἐν τοῖς περὶ τὸν βασιλέα εὐγενέσι. Τοῦτον τοίνυν οὕτω πολλῆς ἀπολαύοντα τῆς βασιλικῆς εὐμενείας Θεοδώρῳ τῷ λογοθέτῃ γαμβρὸν ὁ βασιλεὺς ἐπὶ θυγατρὶ παρέσχετο, χαριζόμενος δι' ἅπερ ἐπλούτει καλὰ κἀγαθά. Σώματος γὰρ μεγέθει καὶ μελῶν καὶ μερῶν συμμετρίᾳ καὶ ὀφθαλμῶν ἱλαρότητι πάντας εἷλκε πρὸς ἑαυτὸν ὀφθαλμούς· φύσεως δ' εὐμοιρίᾳ πρὸς λόγους καὶ καρτερίᾳ πρὸς πόνους καὶ μνήμης ὑγιείᾳ καὶ καθαρότητι σοφίας ἁπάσης ἐς τὸ ἀκρότατον [P. 168] ἧκασιν. Οὕτω δ' εὔπορος ἦν ἅπαντα τοῖς ζητοῦσι παλαιά τε καὶ νέα προφέρειν ὡς ἐκ βιβλίου τῆς γλώττης, ὥστε μικρὰ ἢ οὐδὲν ἔδει βιβλίων τοῖς ὁμιλοῦσι. Βιβλιοθήκη γὰρ ἦν ἔμψυχος οὗτος καὶ τῶν ζητουμένων πρόχειρος εὐπορία· οὕτω πάντας μακρῷ τῷ μέτρῳ παρέδραμεν, ὅσοι ποτὲ λόγων ἥψαντο.

Γ'. Ἕν τι μόνον ἴσως αὐτοῦ καταμέμψαιτό τις, ὅτι πρὸς οὐδένα τῶν πάλαι ῥητόρων ἀναφέρειν βεβούληται τοῦ τῆς αὐτοῦ γραφῆς χαρακτῆρος τὴν μίμησιν, οὐδ' ἱλαρᾷ τινι καὶ μειδιώσῃ γλώσσῃ τὸ τῆς διανοίας παραμυθεῖσθαι ἐμβριθὲς, οὐδὲ τὸ τῆς φύσεως πάνυ τοι γόνιμον χαλινῷ τινι κατέχειν προτεθύμηται· ἀλλ' ἰδιοτροπίᾳ τινὶ καὶ αὐτονομίᾳ φύσεως κατακολουθήσας χειμῶνά τινα καὶ θάλατταν γλώττης προΐσχεται· κἀντεῦθεν ἀμύσσει καὶ κνίζει τῶν ἐπιόντων τὴν ἀκοὴν, καθάπερ τὴν τῶν τρυγώντων παλάμην ἡ περὶ ῥόδον ἄκανθα. Ἔξεστι δὲ καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τεκμηριοῦσθαι τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἐν τοῖς λόγοις δύναμιν, ἐξ ὧν συνετετάχει πολλῶν τε καὶ πολλῆς καὶ ποικίλης γεμόντων τῆς ὠφελείας βιβλίων. Ὃ δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχοι τις ἂν τοῦ ἀνδρὸς, ὅτι τοσούτου πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπικειμένου καὶ φροντίδων ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, οὐδὲν ἦν ὃ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώποτε· ἀλλ' οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὥστ' ἐκ πρωΐας μὲν ἐς ἑσπέραν ἐν βασιλείοις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ ξύν γε πολλῇ καὶ ζεούσῃ τῇ προθυμίᾳ, ὥσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἔξω παντάπασιν ἐτύγχανεν· ὀψὲ δ' αὖθις ἐκεῖθεν ἀπαλλαττόμενος οὕτως ὅλως τῶν λόγων ἐγίγνετο, ὥσπερ ἂν εἰ σχολαστικός τις ἦν καὶ τῶν πραγμάτων παντάπασιν ἐκτός. Καὶ πλεῖστα δ' ἕτερα περὶ τοῦδε λέγειν ἔχοντες τοῦ ἀνδρὸς ταμιεύσομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

ceis et equi ornamentis coloris lutei uti permisit, ut inter aulæ nobiles maxime conspicuus esset. Hunc igitur imperator, quem tam charum habebat, logothetæ generum esse voluit, ei viro ob eximias dotes quam plurimas in hunc modum gratificatus. Nam proceritate corporis et membrorum ac partium proportione et oculorum hilaritate omnium oculos in se convertebat. Facundia porro naturali, laborum tolerantia, memoria firma et nitida summum omnis **272** eruditionis fastigium conscenderat. Si quid ex eo sive novum sive antiquum quæreres, ita recensebat, quasi ex libro recitaret. Quare iis qui cum eo colloquebantur parum aut nihil opus erat libris. Erat enim viva bibliotheca, et eorum quæ scire velles parata copia : tanto intervallo omnes eos superabat, qui unquam in studiis versati sunt.

III. Unum hoc in eo reprehendi queat, quod ad nullius veteris oratoris imitationem stylum conformavit, neque gravitatem sententiarum amœnitate ac lepore quodam dictionis condire voluit, neque ingenii ubertatem nimiam freno ullo moderatus est : sed suo quodam genere et genio delectatus procellosum veluti verborum mare objicit, atque adeo legentium aures offendit et veluti pungit, ut spinæ digitos eorum qui rosas carpunt. Verum qua dicendi facultate præditus fuerit, cuilibet æstimare promptum est e plurimis libris, quos multæ et variæ frugis plenos composuit. Jam quod in eo viro maxime mireris, cum tantæ molestiæ premerent, tantus negotiorum publicorum æstus incumberet, cum curæ alias aliæ animum ejus veluti inundarent, nihil unquam fuit, quod eum a lectione et scriptione revocaret. Sed ea dexteritate in utrisque versabatur, ut a mane usque ad vesperam in palatio rempublicam administraret, et uni huic rei ita sedulo, ita acri studio vacaret, quasi a **273** litteris prorsus alienus esset. Sero inde digressus adeo totus in litteris erat, quasi scholasticus esset, neque cum republica negotii quidquam haberet. Plura de hoc viro dicenda haberemus; sed in alium locum ea differenda sunt.

## CAPUT XII.

*Irenes imperatricis obitus. Sepultura. De ejus pecuniis quid actum sit. S. Sophiæ templum ruinam minatur. Duabus pyramidibus exstructis fulcitur. Andronicus mavult vetera ædificia instaurare, quam nova exstruere. Ejus modestia laudatur. Templa ab eo restituta. Ejusdem opera alia publica. De columna, statua et cruce in vestibulo templi S. Sophiæ erectis. Crux dejecta reponitur. Cætera longo tempore labefacta renovantur. Statuæ dimensio. Item crucis et globi.*

[P. 169] Α'. Τῇ γε μὴν Εἰρήνῃ τῇ βασιλίσσῃ πλεῖστον ἐν Θεσσαλονίκῃ διατριψάσῃ χρόνον, δι' ἃς ἔφαμεν αἰτίας, ἔδοξεν αὐτῇ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους καὶ περὶ τὸ πολίχνιον ἀφικέσθαι τὴν Δράμαν, εἰωθὸς ὂν αὐτῇ καὶ πρότερον τοῦτο ποιεῖν θυμηδίας χάριν διὰ τὸ κόρον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ προσεδρείας ὑποπίμπλασθαι. Ἔνθα δὴ γενομένην χαλεπὸς αὐτὴν πυρετὸς

I. Per illud tempus Irene imperatrix, cum diu ob quas diximus causas Thessalonicæ commorata esset, ad oppidulum Dramam iter instituit : quod et prius facere solita erat recreandi animi causa, ubi eam longioris apud Thessalonicenses moræ tædium cepisset. Quo cum pervenisset, haud multo post gravis eam febris invasit, et celeriter rebus

humanis exemit. Deinde cum et Cralæna ipsa e Tribullis ad matris exsequias venisset, reliquiæ ejus Constantinopolin in Pantocratoris monasterium sunt relatæ. Pecuniam vero ipsius, quæ maxima erat, partim ejus liberis dedit, partim ad sarciendum maximum Sanctæ Sophiæ templum imperator contulit. Audierat enim ex peritis architectis, duas ejus partes, septentrionalem et orientalem, vetustate labascentes proximam ruinam minitari, nisi mature occurreretur. Quare idem imperator multis, ut diximus, aureorum millibus de imperatricis pecunia datis per eas quas videmus pyramides, ex altis fundamentis eductas, periculum quod imminebat egregie propulsavit.

A περιέσχε μετ' οὐ πολὺ, ὃς δὴ καὶ ταχέως αὐτὴν ἐξ ἀνθρώπων πεποίηκεν. Εἶτα ἐληλυθυίας καὶ τῆς Κραλαίνης ἐκ Τριβαλλῶν ἐπὶ τὸ τῆς μητρὸς πένθος διεκομίσθη τὸ λείψανον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐτέθη μονῇ. Τὰ δὲ χρήματα αὐτῆς πάνυ τοι πλεῖστα τυγχάνοντα, ἃ μὲν δέδωκε τοῖς παισὶν αὐτῆς, ἃ δὲ πρὸς βοήθειαν ἠναλώκει τοῦ μεγίστου νεὼ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὁ βασιλεύς. Ἤκουσε γὰρ παρὰ τῶν δοκίμων οἰκοδόμων, ὡς τῷ μακρῷ χρόνῳ καμόντα συνίζησιν τὰ δύο αὐτοῦ πεπόνθεσαν μέρη, τό τε πρὸς ἄρκτους ὁρῶν καὶ ἔτι τὸ πρὸς ἀνατολὰς τετραμμένον, ἃ δὴ πτῶσιν ἀπειλοῦσι ταχεῖαν, εἰ μὴ συνεπιλάβοιτό τις. Ὅθεν χιλιάδας νομισμάτων οὐκ ὀλίγας τοῖς οἰκοδόμοις ὁ βασιλεὺς δεδωκὼς ἐκ τῶν τῆς δεσποίνης χρημάτων, ὡς ἔφημεν, τὰς ὁρωμένας ταύτας ἐκ βαθέων τῶν θεμελίων ἀνήγειρε πυραμίδας (12), δι' ὧν κράτιστα τὸν ἀπειλούμενον ἔστησε κίνδυνον.

II. Hoc loco declarandi **274** occasio datur, quo animo in hujusmodi rebus fuerit. Nam cæteri quidem omnes imperatores, qui sacrosanctas ædes exstruxerunt, ad eam rem suscipiendam ambitione quadam impulsi fuere. At isthæc ambitio parum abest a vanitate et superbia: quæ vitia ubi eminent, honestam actionem dedecorant, velut insidens vermis pomum deformat. Andronicus vero imperator satius esse arbitratus jam exstructas meliorare ac tueri prout deceret, atque imminentia ex vetustate pericula convenientibus auxiliis et diligenti studio submovere, quam eas collabi sinere, et alias e fundamentis ad ostentationem exstruere, omnem in id unum curam ac diligentiam conferebat. Etenim illic non deest livoris taciti suspicio, qui ruentia veterum ædificia negligi jubeat, ut simul cum iis monumentis evanescat ac deleatur memoria eorum qui illa posuerunt; nova autem ædificia, aliis silentio alto obrutis permanentia, ejus a quo exstructa fuerint nomen prædicent; quemadmodum præsentis veris amœnitatem novi palmites declarant. Hic vero gravitate et constantia animus instructus veluti judex pro tribunali sedet ac nullo affectu pravo corrumpitur; sed Deo ipso conscientiæ suæ teste æquam lancem suspendit.

B Β'. Ἄξιον δ' ἐνταῦθα γενομένοις δηλῶσαι τὴν γνώμην, ὁποία τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς τοιούτοις. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων βασιλέων (13) ὁπόσοι θείους καὶ ἱεροὺς ἀνεγηγέρκασιν οἴκους φιλοτιμίᾳ τινὶ πρὸς τοῦτον ἠγέρθησαν τὸν σκοπὸν, καὶ ἦν οὐ πόῤῥω κενοδοξίας καὶ τύφου τινὸς ἡ τοιαύτη φιλοτιμία. Ἔνθα δὲ τὰ τοιαῦτα ἐπιπολάζει, τὸ σεμνὸν ὑφαιρεῖταί πως τῆς πράξεως, καθάπερ μήλου ὥραν ὑφαιρεῖται σκώληξ ἐφεδρεύων. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος οὗτος πολλῷ βέλτιον κρίνας τοὺς προϋπάρξαντας βελτιοῦν τε καὶ συνιστᾷν κατὰ τὸ εἰκὸς καὶ τοὺς ἐπιόντας ἐκ τοῦ χρόνου κινδύνους μετὰ τῆς προσηκούσης βοηθείας τε καὶ σπουδῆς ἀποκρούεσθαι, ἢ τοὺς μὲν ἀφιέναι πίπτειν, φιλοτιμεῖσθαι δ' ἐκ βάθρων ἐγείρειν ἑτέρους, ἐν τούτῳ τὴν πᾶσαν ἐκείνου σπουδὴν καὶ φιλοτιμίαν. C Ἐκεῖ μὲν γὰρ καὶ βασκανία [P. 170] τις ὑφέρπειν δοκεῖ, πείθουσα τῶν παλαιῶν τὰς οἰκοδομὰς καταπίπτειν ἐᾷν, ἵνα καὶ τῆς τῶν οἰκοδομησάντων μνήμης ὁμοῦ τοῖς οἰκοδομήμασι συναποῤῥεούσης καὶ συναποθνησκούσης μένῃ τὰ νέα συστήματα ἐν βαθείᾳ τῶν ἄλλων σιγῇ διατρανοῦντα τὴν μνήμην τοῦ ταῦτα συστήσαντος, καθάπερ οἱ νέοι βλαστοὶ τὴν τοῦ πρός γε τὸ παρὸν ἐπιστάντος ἔαρος χάριν καὶ δύναμιν. Ἐνταῦθα δὲ λογισμὸς ἐμβριθὴς καὶ ἀῤῥεπὴς τὰ σκῆπτρα τῆς κρίσεως καὶ τοῦ βήματος εἰληφὼς κάθηται, μήτε τι κίβδηλον ἐπαγόμενος φρόνημα, καὶ ἅμα ὑπὸ Θεῷ μάρτυρι τοῦ συνειδότος μετεωρίζων τὰς πλάστιγγας.

III. His igitur de causis imperator vetera fana refici et fulciri curabat, quamvis ea res multo majores sumptus postularet quam **275** si nova exstruere voluisset. Nos autem Asiæ Europæque oppidulis, quæ instauravit et e fundamentis erexit, omissis solius Constantinopolis operum mentionem faciemus, quæ in hunc usque diem cura ejus consistunt. Sunt autem hæc. Juxta portam Eugenii maximum Pauli Magni templum; duodecim Christi discipulorum seu omnium Apostolorum ædes; item

Γ'. Διὰ ταῦτα τοίνυν τῶν πάλαι ναῶν ὁ βασιλεὺς ἐπεμέλετο συνιστάς τε καὶ ὑπερείδων, καὶ ταῦτα πολλῷ μείζονος τῆς τῶν χρημάτων δαπάνης αὐτῶν δεομένων, ἢ εἰ νέους ἐγείρειν ἐβούλετο. D Καὶ ἅμα τὰ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ πολίχνια παραδραμὼν ὅσα τε ἐκαινούργησε καὶ ὅσα ἐκ βάθρων ἀνήγειρε μόνων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μνησθῶμεν ἔργων, ὁπόσα μέχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον διὰ τῆς τοῦ τοιούτου βασιλέως συνίστανται προμηθείας· ἔστιν ὁ περὶ τὰς πύλας τοῦ Εὐγενίου μέγιστος νεὼς τοῦ μεγάλου

## Variorum notæ.

(12) *Constantinop. Christ.*, lib. III, n. 19. DU-CANG.

(13) Immanem istam ac vesanam in ædium sacrarum structuris imperatorum et nobilium Constantinopolitanorum ostentationem exagitant non semel scriptores Byzantini, uti observamus in Constantinop. Christ. lib. VI, n. 1. DU-CANG.

Παύλου (14)· καὶ ἕτερος ὁ τῶν δώδεκα τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων ὁμοῦ· καὶ τὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τείχη ὅσα ἐκαινούργησε καὶ ὅσα ἐκ βάθρων ἀνήγειρε· καὶ τελευταῖον ὁ μέγιστος οὗτος καὶ περιβόητος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεώς· ὃν δὴ καὶ ἔτι πλέον περιποιήσασθαι ἤθελε μὲν, ἀνέκοψε δ' αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα σκέμματα ὁ καθάπερ λαῖλαψ αἰφνίδιος ἐπελθὼν τῆς βασιλείας μερισμός τε καὶ σύγχυσις· περὶ ὧν λέξομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Δ'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε. Τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος δεύτερον ἔτος ἄγοντος ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν πέμπτον (15) δηλαδὴ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἔτος, ἀπαρκτίου βιαίου πνεύσαντος συνέβη πεσεῖν τὸν ἐπὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἐπὶ τοῦ κίονος ἀνδριάντος χαλκοῦν σταυρόν· τοῦτον δὴ λέγω (16) τὸν ἐν τοῖς προαυλίοις τοῦ μεγίστου νεὼ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἱστάμενον. Διὰ σπουδῆς τοίνυν ὅτι μεγίστης ἔθετο καὶ τοῦτον ἐπὶ τῆς προτέρας ἀναγαγεῖν στάσεως ὁ βασιλεύς. Συχναῖς οὖν βαθμίσι ξυλίναις ἐκ τῆς βάσεως τὸν κίονα πάντα περιλαβὼν ἀναπέμπει μέχρι τοῦ ἀνδριάντος· δι' ὧν ἀνιόντες οἱ τῶν τοιούτων αὐτουργοὶ εὑρίσκουσι πάντα τὸν σίδηρον, ὁπόσος ἔνθεν κἀκεῖθεν ὑπήρειδε τὸν τοῦ ἀνδριάντος ἵππον ἐς βάθος δαπανηθέντα τῷ ἰῷ· ὡς κινδυνεύειν [P. 171] ἐντεῦθεν ὅσον οὐδέπω πεσόντων τῶν ἐρεισμάτων συγκαταπεσεῖν καὶ τὸν ἀνδριάντα καὶ τὸ κάλλιστον ἀπολέσθαι τοῦτο θέαμα τῆς βασιλευούσης, ὃ μόνον ἐξ ὁμοίων καὶ ἰσοῤῥόπων μυρίων ἐλλέλειπται, διαφυγὸν τῶν τε πυρκαϊῶν τὰς ἐπιβουλὰς καὶ τὴν τῶν Λατίνων πλεονεξίαν (17)· ἀνθ' ὧν ἕτερα βελτίω τε καὶ στεῤῥότερα ὑποστήσαντες ἐρείσματα τῷ τοῦ ἀνδριάντος ἵππῳ τὸ ἀσφαλές τε καὶ ἄσειστον ἐχαρίσαντο. Ἔπειτα καταγαγόντες καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλικὸν σύμβολον (18) καὶ ἔτι τὴν ἐν τῇ χειρὶ σφαῖραν βαθύτερον περιπλάσαν τὸν χρυσὸν καὶ τηλαυγέστερα κατεσκεύασαν. Εἶτα τὸν κίονα πάντα ἄνωθεν μέχρι τῆς βάσεως τεθραυσμένην τὴν ἐπιφάνειαν ἔχοντα ὑπὸ τῆς τῶν ἥλων ἐκβολῆς, οὓς ἅμα τῷ τὸν

A urbis mœnia partim instaurata, partim de integro structa: denique maximum illud et celeberrimum Sanctæ Sophiæ templum, cui ille majorem adhuc curam impendere decreverat, cum imperii divisio ac perturbatio, veluti tempestas quædam, repente supervenit ac eas cogitationes irritas reddidit: qua quidem de re infra dicturi sumus.

IV. Verum illud pene me præteriit. Cum Joannes Glycys alterum annum in patriarchali solio sederet (qui annus ab orbe condito fuit sexies millesimus octingentesimus vicesimus quintus), accidit ut vehementi Borea spirante crux ænea e manu statuæ supra columnam positæ (eam dico B quæ in vestibulo maximi Sanctæ Sophiæ templi erecta est) elaberetur. Eam quoque imperator summa festinatione in pristinum locum reponendam curavit. Crebris videlicet gradibus ligneis columnam ab infima basi totam circumplexus effecit, ut ad statuam usque perveniretur. Per eos gradus cum ii qui ejusmodi operibus præsunt, **276** ascendissent, omne ferrum, quo illius statuæ equus utrinque fulciebatur, rubigine prorsus consumptum esse animadverterunt: ut periculum proxime instaret, ne fulcris brevi collapsis statua ipsa simul collaberetur, ac pulcherrimum illud imperatricis urbis spectaculum periret, quod unum ex infinitis ejusdem generis et æqualis magnitudinis operibus adhuc C reliquum incendiorum pericula et Latinorum rapacitatem effugit. Melioribus igitur et firmioribus adminiculis suffulto equo tutam eam statuam atque immotam præstiterunt. Deinde imperatorium etiam capitis insigne detractum, et globum, quem manus gestat, solidiore auro circumdederunt, et splendidiora effecerunt. Columnam item, quæ tota a summo ad basin usque pertusam superficiem habebat, ob exemptos clavos, quos Latini una cum ære quo obtecta fuerat abstulerant, lævi et firmo tectorio

## Variorum notæ.

(14) Vide Constantinop. Christ. lib. III, sect. 5, n. 21. DUCANG. — *Ἔστιν ὁ περὶ τὰς πύλας τοῦ Εὐγενείου μέγιστος νεὼς τοῦ μεγάλου Παύλου. Sunt autem hæc: juxta portam Eugenii, maximum Pauli Magni templum*, etc. Ita vertendum. At Wolfius, codice usus male interpuncto, verterat: *Sunt autem hæc: D. Eugenii juxta portam maximum templum: Divi Pauli Apostoli: duodecim*, etc. BOIVIN.

(15) Christi 1317. DUCANG.

(16) Justiniani scilicet statuam. DUCANG. — Columnam et statuam accurate descripsit Pachymeres in Ecphrasi τοῦ Αὐγουστεῶνος, quæ exstat in codice Regio 3119, fol. 10 *. De eodem Augusteone Bondelmontius: *Extra igitur ecclesiam ad meridiem in platea columna septingentorum cubitorum alta videtur, cujus in capite Justinianus æreus equester habetur, et pomum cum læva aureum tenens, ad occidentem* ** *cum dextera minatur*. Ducangius annotat: *Describitur Justinianea ista columna et statua a Procopio lib.* I, *De Ædif. Justiniani; Nicephoro Gregora lib.* VII, *pag.* 193, 194; *Zonara pag.* 52; *Cedreno pag.* 374; *Suida in Justiniano; Codino in Originibus Constantinopol; Manuele Chrysolora pag.* 121; *Gulielmo de Baldenzeel in Hodæpor. ad terram sanctam pag.* 103, etc. BOIVIN.

(17) Exstat in codice Bodleiano [Roë 22] narratio Nicetæ Choniatæ de statuis Constantinopolitanis, quas Latini capta Urbe confractas in monetam conflarunt. Eam narrationem, cujus copiam mihi a Cl. V. Joanne Ernesto Grabio factam esse dixi in præfatione, selectis tomi quarti opusculis præfigendam reservamus ***. BOIVIN.

(18) Qualis fuerit Justiniani galea, declarat Tzetzes in Varia historia. Vide Gyllium, *De Topogr. Constantinop.*, lib. II, cap. 17. Vide et Augusteonis Ecphrasin Pachymerianam. BOIVIN.

* Hoc Pachymeris opusculum jam edidimus in tomo nostro CXLIV. EDIT.
** Imo ad orientem. BOIVIN.
*** Exstat nunc Historiæ Nicetæ subjuncta. EDIT.

induxerunt: et quæ hiabant, omnia constrinxerunt A et consolidarunt.

V. Ego vero indignum ratus, cum post tot annos ad eam statuam liceret nostro tempore adire, oblatam occasionem ita a me negligi, ut nollem cum aliis ascendere, et admirabili illo spectaculo frui curiosius, ascendi ipse quoque, et omnia diligenter investigata singulatim enumeravi. Ac longitudinem columnæ, quam facile quivis metiri ex umbra potest, recensere hoc loco supervacaneum esse duximus. Quæ vero nemo omnium potest dicere, ea nos, qui ipsi vidimus, **277** explicabimus accurate. Est igitur, quod ad hominis simulacrum pertinet, capitis circuitus orgyia una proceri viri. Tantundem etiam ab humeris ejus usque ad summum apicem B coronæ imperatoriæ. Longitudo cujusque digiti (manuum videlicet) unius spithamæ est. Pedis planta, tres spithamas longa, unius spithamæ besse plus; seu quatuor spithamas, unius triente minus. Longitudo crucis globo incumbentis spithamæ quatuor; latitudo spithamæ tres. Globi capacitas mensuræ civiles tres. Ab equi pectore usque ad caudam orgyiæ tres. Pariter crassitudo colli ejus orgyiæ tres fere. A summo naso usque ad aures ejus orgyia una. Tibiæ crassitudo sive ambitus, qua ad pedem accedit, est quinque spithamarum. Amictus vero ejus stellis quibusdam insignitus, prætereaque foliis et ramis variatus, persimilis est

A κίονα πάλαι καλύπτοντι χαλκῷ περιεστάσαν οἱ Λατῖνοι, λειοκονίᾳ στεῤῥᾷ περιειλήφασι καὶ τὰ χάσματα πάντα συνέσφιγξάν τε καὶ συνεκάλυψαν.

Ε'. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἄξιον εἶναι κρίνας τὴν διὰ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων ἐπὶ τὸν ἀνδριάντα συμβᾶσαν ἐφ' ἡμῶν ταύτην ἄνοδον περιιδεῖν, καὶ μὴ συναναβὰς τοῖς ἄλλοις οὕτω θαυμαστῆς ἀπολελαυκέναι τῆς θέας περιεργότερον, συνανῆλθον καὶ περιειργασάμην καὶ κατηριθμησάμην πάντα καθ' ἕν. Καὶ τὸ μὲν τοῦ κίονος μῆκος (19) ῥᾴδιον ἀεὶ τυγχάνων τοῖς βουλομένοις ἐκ τῆς σκιᾶς καταμετρεῖν ἄκαιρον ἐνομίσαμεν λέγειν ἐν τῷ παρόντι· ἃ δ' οὐκ ἔξεστιν οὐδέσι τῶν πάντων εἰπεῖν, ταῦθ' ἡμεῖς αὐτόπται γενόμενοι λέξομεν ἀκριβῶς. Ἔστι τοίνυν ἡ μὲν περιφέρεια τῆς τοῦ ἀνδριάντος κεφαλῆς ὀργυιὰ μία εὐμήκους ἀνδρός. B Τοσοῦτον δ' ὁμοίως καὶ τὸ ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ μέχρις ἄκρου τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασιλικοῦ συμβόλου. Τὸ δὲ μῆκος ἑκάστου δακτύλου (20) τῶν τούτου χειρῶν σπιθαμιαῖον. Τὸ δὲ μῆκος τῆς τοῦ ποδὸς αὐτοῦ βάσεως σπιθαμαὶ τρεῖς καὶ δίτριτον, εἴτ' οὖν τέσσαρες παρὰ τρίτον μιᾶς σπιθαμῆς. Τὸ δὲ μῆκος τοῦ ἐπὶ τῆς σφαίρας σταυροῦ σπιθαμαὶ τέτταρες· τὸ δὲ πλάτος σπιθαμαὶ τρεῖς. Τῆς δὲ σφαίρας τὸ χώρημα μέτρα πολιτικὰ τρία. Τὸ δ' ἐκ τοῦ στήθους τοῦ ἵππου μέχρι τοῦ οὐραίου ὀργυιαὶ τρεῖς. Ὁμοίως καὶ τὸ πάχος τοῦ τραχήλου αὐτοῦ ὀργυιαὶ τρεῖς ἔγγιστα. Τὸ δ' ἐκ τοῦ ἄκρου τῆς ῥινὸς αὐτοῦ μέχρι τῶν ὤτων αὐτοῦ ὀργυιὰ μία. Τὸ δὲ τῆς κνήμης τοῦ ποδὸς αὐτοῦ πάχος (21) κατὰ περιφέρειαν σπιθαμαὶ

Variorum notæ.

(19) Bondelmontius *septingentorum cubitorum* altam facit: id quod incredibile est. Legendum procul dubio, *septuaginta cubitorum*. Gregoras eam nos ex umbra metiri jubet; quasi vero id nos facere possimus hoc tempore, cum nec vestigium quidem ejus columnæ ullum superest. Quodsi etiamnum staret integra, nec sic quidem eam metiri hinc possemus, ut Wolfius recte in margine annotat. BOIVIN.

(20) Quasi vero digitorum omnium eadem esset longitudo. BOIVIN.

(21) Quid sit κνήμη τοῦ ποδὸς non satis liquet, nisi sit ea pars tibiæ, quæ ad pedem proxime accedit, et est maxime gracilis. Dicitur et de homine. Sic apud Nicetam in fragmento, quod vir doctiss. Jo. Ernestus Grabius mecum humanissime communicavit, simulacrum Herculis, a Lysimacho effleti, dicitur fuisse οὕτω μέγιστον, ὡς τὴν περιελοῦσαν τὸν αὐτοῦ ἀντίχειρα μήρινθον εἰς ἀνδρεῖον ζωστῆρα ἐκτείνεσθαι, καὶ τὴν κνήμην τοῦ ποδὸς εἰς ἀνδρόμηκες. Non omittendum hoc loco id quod D narrat Petrus Gyllius, *Topograph. Constantinopol.* lib. II, cap. 17: *Barbari*, inquit, *omni æreo vestitu, et equo, et statua columnam Justiniani spoliarunt, aliquotque annos nuda remansit. Tandem ante triginta annos eversa est tota usque ad stylobatem, quem anno superiore* (*) *funditus vidi exscindi.* Idem paulo infra, *Equestrem Justiniani statuam, quam modo dixi supra hanc columnam fuisse collocatam, servatam diu in claustro regii palatii, deportari nuper vidi in caminos, quibus metalla funduntur in machinas bellicas, inter quæ erat Justiniani crus proceritate meam staturam superans, et nasus dodrante longior. Crura equi ad terram projecta metiri non potui. Pedis ungulam mensus sum occulte, et deprehendi dodrantalis esse altitudinis.* Gyllius ex sua ipsius statura

C æstimandum nobis relinquit, quam procerum fuerit crus Justiniani. At nos quæ fuerit Gyllii statura hodie ignoramus. De colossi Justinianei mensuris, quæ apud Gregoram et Gyllium exstarent, quid sibi videretur interrogatus vir ætatis nostræ sculptorum facile princeps, Franciscus Girardo Tricassinus, respondit, si eæ veræ essent, nullam nec in homine nec in equo servatam esse symmetriam, seu membrorum proportionem. Rogavi ne gravaretur sententiam suam scripto declarare: cupere etiam dixi me, dari mihi ab eo mensuras equestris statuæ in platea Ludovici Magni Parisiensi erectæ; illius scilicet statuæ colosseæ, quam Girardo ipse unica æris fusura duplicem (homine enim et equo simul junctis solidum simulacrum constat) singulari arte et miro successu ante aliquot annos conflavisset. Ille non hujus solum, sed et aliarum quatuor pulcherrimarum magnitudines mihi sua manu descriptas dedit. Verba artificis summi quominus mutarem religio mihi fuit. En ipsa ex autographo: *Les mesures de la statue équestre de l'empereur Justinien n'ont nul raport les unes avec les autres, suivant les proportions du corps humain. Il en est de mesme de son cheval. La figure equestre du roy, posée dans la place de Louis le Grand, a de hauteur* 20 *pieds, depuis la teste jusques sous les pieds du cheval. La figure du roy a de proportion* 16 *pieds, si elle estoit debout. La figure de Henry IV sur le Pont Neuf a* 14 *pieds trois pouces, depuis les dessus de la teste jusques sous les pieds du cheval. Elle est fondue separément du cheval. Cet ouvrage a été fait à Florence par Jean de Bologne. Le piedestal, et ses ornements de bronze, ont été faits à Paris. Les esclaves sont de Franqueville de Cambray, faits aussi à Paris. La figure de Louis XIII*

(*) Hæc scripta sunt circiter an. Chr. 1550. BOIVIN.

τίνες. Τὸ δὲ ἱμάτιον αὐτοῦ ἐστιν ἀστράσι σεσημασμένον καὶ ἔτι φύλλοις καὶ κλάδοις πεποικιλμένον καὶ ἀκριβῶς ἐξεικασμένον ἐστιν οἷς τῶν ἄνωθεν ἐκ Σηρικῆς κομιζομένων (22).

A nonnullis qui e Serum r gione devecti huc descendunt.

## CAPUT XIII.

*Andronico juniori uxor datur Irene Alemana. Michael imperator Thessalonicam abit. Abeundi causa. Ibidem moritur. Oraculum de ejus morte. De rebus Thessalicis repetuntur ea, quæ jam dicta fuerant. Joannis Ducæ sine liberis defuncti provinciæ et urbes distractæ. Quædam Romano imperio adjectæ. Cæteris pœnæ a synodo frustra indictæ.*

[P. 172] Α'. Ἐς δὲ τοὐπιὸν ἔτος (23) ἄγεται τῷ ἐγγόνῳ ὁ βασιλεὺς Ἀνδρονίκῳ τῷ βασιλεῖ γυναῖκα Εἰρήνην τὴν ἐξ Ἀλαμανῶν (24), οὓς Γαλάτας ἑσπερίους οἶδεν ἡ πάλαι καλεῖν συνήθεια. Καὶ μετὰ ταῦτα ἄπεισιν ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἐς Θεσσαλονίκην μετὰ τῆς βασιλίδος Μαρίας τῆς συζύγου αὐτοῦ· ἔνθα δὴ καὶ τὸ πέρας μεθ' ὅλον ἐνιαυτὸν τοῦ παρόντος ἐδέξατο βίου (25). Καίτοι προμεμαντευμένον ἦν ἀπιόντι αὐτῷ ἐκεῖσε θανεῖν, καὶ ἐδειλία δι' αὐτό γε τοῦτ' ἀπελθεῖν. Ὅμως ἀπῆλθεν διὰ τὰ Θετταλῶν καὶ Πελασγῶν πράγματα, ὁπόσα ἀνεῤῥώγει τῷ τηνικαῦτα, περὶ ὧν ἐροῦμεν αὐτίκα. Ὁ δὲ τῆς μαντείας τρόπος τοιοῦτος ἦν.

I. Sequenti anno imperator nepoti Andronico imperatori uxorem despondet Irenen ex Alemanis oriundam, quos Galatas occiduos vocare antiquitas consuevit. Postea Michael imperator cum conjuge Maria imperatrice Thessalonicam proficiscitur; ubi anno integro exacto supremum diem obiit. Atque illic moriturum eum esse prædictum abeunti fuerat, timueratque ob eam ipsam causam illuc ire. Sed ob Thessalorum et Pelasgorum tumultus 278 illa tempestate subito exortos, de quibus nos statim dicemus, eo profectus est. Oraculum autem hujusmodi fuit.

B

Β'. Ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν παλατίῳ εὑρέθη πρὸ τῶν πυλῶν ἀνωτέρω μικρὸν τῆς φλιᾶς τῆς ἄνω γεγραμμένος κύκλος· καὶ περὶ τὸν κύκλον τέτταρα ζῶα γεγραμμένα, λέων, πάρδαλις, ἀλώπηξ καὶ λαγωός· καὶ ἐπ' αὐτοῖς χρησμός τις ἔμμετρος, αἰνιγματωδῶς πως ἐμφαίνων τελευτὴν βασιλέως ἑνὸς τῶν Παλαιολόγων ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ πόλει ἐπιβεβηκότος. Ἦν δὲ ὁ τοιοῦτος κύκλος τῆς γῆς ἀπέχων ἐς ὕψος δυοῖν ἀνδρῶν μῆκος· ὡς ἀμφίβολον ἐντεῦθεν γίνεσθαι καὶ οἷον ἄπιστον ἐν ὑποψίᾳ λαβεῖν ἄνθρωπον εἶναι τὸν γράψαντα, καιρὸν οὐκ ἔχοντα θεῖναί τε κλίμακα καὶ ἅμα ἀνιόντα γράψαι μετὰ τῆς προσηκούσης σχολῆς, βασιλέως τε παρόντος καὶ ἅμα συχνῶν καὶ ἀναριθμήτων ὄντων τῶν εἰσιόντων καὶ ἐξιόντων· ὥστε μηδενὸς τῶν ἀνθρώπων ὄντος τοῦ γράψαντος χρεὼν ἀναμνησθῆναι τῶν ἀνωτέρω (26) πλατύτερον περὶ τῶν τοιούτων προειρημένων ἐμοί.

II. In Adrianopolitano palatio ante fores, paulo supra limen superius, circulus descriptus inventus est, et in ejus circuli ambitu quatuor animalia depicta, leo, pardalis, vulpes, lepus: et supra ea oraculum versibus comprehensum, quo obscure significabatur, imperatorem quemdam e Palæologorum familia, ubi Thessalonicam venisset, obiturum esse. Is circulus duorum virorum mensura sursum a terra distabat, ut suspicari non liceret, sed absurdum et quasi incredibile esset, ab homine depictum esse, cui opportunum tempus defuisset ad scalas applicandas et ad ascendendum, nedum satis otii ad pingendum fuisset, cum et imperator adesset, et homines innumeri crebro ingrederentur et egrederentur. Proinde cum nemo mortalium hæc pinxerit, ad illa recurrendum est, quæ supra de hujusmodi rebus copiosius exposuimus.

C

Γ'. Ἀλλ' ἐπὶ Θετταλίαν καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα ὁ λόγος ἀγέσθω, ἵνα καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγέντες τῶν μειζόνων καὶ βαρυτέρων ἁψώμεθα ὑποθέσεων. Ἔφαμεν, (27) ὡς ἡ Θετταλῶν καὶ Πελασγῶν ἀρχὴ ἐς Ἰωάννην ἔσχατον (28) περιῆλθε τὸν Δούκαν· ὃς νέος

III. Sed ad Thessaliam et res ibi gestas convertatur oratio, ut illis quoque explicatis ad majora et graviora commemoranda accedamus. Thessalorum et Pelasgorum principatum in Joanne Duca desiisse diximus: qui et juvenili ætate et corpore morbido

### Variorum notæ.

*dans la place Royalle a 14 pieds un poulce, depuis le dessus de la teste jusques sous les pieds du cheval. La figure du roi a dix pieds cinq poulces de proportion; et a été faitte à Paris par Biard Parisien. Le cheval a été fait à Rome par Daniel de Volterre. Le Marc Aurele à Rome, figure antique, a 13 pieds de hauteur, compris le cheval. Le piedestal est de Michel Ange. La figure équestre du roi (faitte par M. Girardon), posée dans le Chasteau de Boufflers en Beauvoisis, a dix pieds de hauteur, depuis le dessus de la teste, jusques sous les pieds du cheval. La figure du roy auroit huit pieds, si elle estoit debout.* Hæc Girardo, cujus colossum regium, cum Justinianeo conferendum, et his quas damus notis ornamento futurum, optavi aliquando æri incisum habere: deinde consilium illud abjeci, ea præsertim ratione, quod rerum dissimillimarum vix ulla posset institui comparatio. BOIVIN.

D

(22) Wolfius non expressit adverbium ἄνωθεν. Ego ad præteritum tempus retuleram, atque ita verteram, *qui e Serum regione olim afferebantur.* Nunc loci adverbium esse existimo, et sic interpretor, *qui e Serum regione devecti huc descendunt.* Quæ ab Oriente afferebantur, ea Byzantii ἄνωθεν afferri dicebant; quæ ab Occidente, κάτωθεν. Sic idem Gregoras in inscriptione epistolæ ad Pepagomenum, περὶ τῶν ἐλθουσῶν αὐτῷ τερατολογιῶν, τῶν μὲν ἄνωθεν ἐκ Τραπεζοῦντος, τῶν δὲ κάτωθεν ἐξ Ἰταλίας. BOIVIN.

(23) Anno 1318. DUCANG.

(24) Ducis Brunsuicensis filiam. Vide stemma Palæolog. p. 238. DUCANG.

(25) Vide infra lib. VIII, cap. 1, sect. 3. BOIVIN.

(26) Vide lib. V, cap. 7, sect. 4 et 5. BOIVIN.

(27) Hujus libri cap. 7, sect. 1. BOIVIN.

(28) Vide Stemma Angelorum, pag. 20. BOIVIN.

cum esset, et iis de causis res ibi perperam geri videret, timebat, ne eorum qui inter subditos maxime eminebant aliquis res novas moliretur ac summam potestatem tyrannice usurparet. Quamobrem legatis ad imperatorem Andronicum missis notham ejus filiam Irenen uxorem **279** duxit. Sed triennio tantum cum ea exacto nullis liberis superstitibus decessit. Cum itaque imperii Thessalici possessio deficiente successore vacua remansisset, distractæ sunt provinciæ et urbes illius regionis; quarum aliæ imperatori cesserunt una cum filia superius memorata; aliæ indigenis quibusdam nobilibus se submiserunt; aliæ denique Catalanis e Bœotia per illud tempus incursantibus servierunt. Tum igitur crebræ a sacrosancta synodo litteræ ad Thessalos, Phthiotas et Pelasgos missæ sunt, quæ et illos officii monerent, et iis qui imperatori parere, atque ut cæteri cum Romano imperio (quemadmodum olim receptum fuisset) conjungere se detrectarent, graves pœnas minitarentur. Verum nihilo magis illæ profecerunt quam quæ præcesserant. Atque hæc ad hunc modum se habuerunt.

A τε ὢν τὴν ἡλικίαν καὶ ἄλλως νοσώδης τὴν ἕξιν τοῦ σώματος καὶ ὁρῶν διὰ τοῦτο πλημμελῶς τὰ ἐκεῖ φερόμενα πράγματα ἐδεδίει περὶ τῆς ἀρχῆς, μή τις τῶν ὑπ' αὐτῷ γε ἐνδόξων νεωτερίσας τυραννικῶς αὐτῆς ἐπιλάβηται. Ὅθεν διαπρεσβευσάμενος ἄγεται ἑαυτῷ γυναῖκα Εἰρήνην, [P. 173] τὴν νόθην Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως θυγατέρα. Ἀλλὰ τρεῖς μόνους αὐτῇ συνοικήσας ἐνιαυτοὺς ἄπαις ἀπολείπει τὸν βίον· ὡς ἐντεῦθεν ἀδιαδόχου τῆς ἀρχῆς καταλειπομένης ἐκείνης διεῤῥῆχθαι τὰς ἐκεῖ χώρας καὶ πόλεις· καὶ τὰς μὲν προσρυῆναι τῷ βασιλεῖ μετὰ τῆς εἰρημένης αὐτοῦ θυγατρός· τὰς δ' ὑποκύψαι τισὶ τῶν ἐνδόξων τῆς χώρας· τὰς δὲ τοῖς ἐκ Βοιωτίας τηνικαῦτα ἐπιδραμοῦσι Κατελάνοις δουλεῦσαι. Τότε τοίνυν καὶ συχναὶ παρὰ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου γραφαὶ πρὸς B Θετταλοὺς καὶ Φθιώτας καὶ Πελασγοὺς ἀπεστάλησαν παραινέσεις τε ἔχουσαι καὶ ἅμα φρικώδη τὰ ἐπιτίμια κατὰ τῶν μὴ βουλομένων ὑπείκειν τῷ βασιλεῖ καὶ εἶναι μία τις Ῥωμαίων ἀρχὴ σὺν τοῖς ἄλλοις, ὡς ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις. Ἀλλ' ἤνυσαν τῶν φθασάντων (29) πλέον οὐδέν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν (30) τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

### Variorum notæ.

(29) An intelligendum hoc de litteris, quæ fortasse ab imperatore ante illud tempus missæ fuerint? BOIVIN.

(30) Ἀλλὰ ταῦτα μέν. Inde incipit lib. VIII, non solum in codice Regio, sed et in Vaticano, ut accepi ex Cl. Rostgaardio. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Η'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER OCTAVUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Michaelis imperatoris filiæ duæ. Quos maritos habuerint. Ejusdem filii duo. Avus Andronicum cæteris omnibus præfert. Eum apud se educat. Andronici junioris mores, consilia, ambitio. Meretricem amat. Rivali insidias struit. Manuel frater pro rivali occiditur. Patris tristitia, morbus, obitus. Avi mœror. De urbe Genua. Ubi sita. Guelphorum et Gibellinorum factiones. Earum propagatio. Cralæna ad maritum redire cunctatur. Cralis minæ. Mulier ad virum redire jussa cucullum induit. Constantinus frater cucullo disciso Triballis abducendam tradit.*

**283** I. Quoniam autem majora deinceps et recentiora expositum sumus, necesse est repetita altius narratione multiplicem rerum contextum serie et ordine aliquo digerere, ne oratio ad auditorum animos obscura perveniens ingrata ac salebrosa merito

Α'. Ἐπεὶ δὲ μειζόνων καὶ καινοτέρων ὑποθέσεων ἄρχεσθαι μέλλομεν, ἀναγκαῖον ἀναλαβόντας τὸν λόγον εἱρμόν τινα καὶ τάξιν τῇ πολυπλόκῳ σειρᾷ χορηγεῖν τῶν πραγμάτων, ὡς ἂν μὴ ἀσαφὴς ὁ λόγος ἐπὶ τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς παροδεύων ἀηδὴς

φαίνηται καὶ ἀποχναίων ἐπιεικῶς. Τῷ βασιλεῖ Μιχαὴλ A παῖδες ἐκ Μαρίας τῆς ἐξ Ἀρμενίων ἐληλυθυίας αὐτῷ γυναικὸς ἐγένοντο θήλειαι μὲν δύο, Ἄννα καὶ Θεοδώρα· ὧν ἡ μὲν Ἄννα ἀπιοῦσα συνεζύγη Θωμᾷ (31), τῷ Ἠπείρου καὶ Αἰτωλίας ἄρχοντι· ἣν ἔσχε μετὰ ταῦτα φονεύσας Θωμᾶν ὁ ἐκείνου [P. 174] ἀδελφιδοῦς κόντος (32)· ἡ δὲ Θεοδώρα ἀπιοῦσα συνεζύγη Σφενδοσθλάβῳ, τῷ τῶν Βουλγάρων ἄρχοντι. Θυγατέρες μὲν οὖν δύο αὗται τῷ βασιλεῖ γεγένηνται Μιχαήλ· ἄῤῥενες δ' ὁμοίως δύο, Ἀνδρόνικός τε ὁ βασιλεὺς καὶ Μανουὴλ ὁ δεσπότης. Τὸν μέντοι Ἀνδρόνικον τοσοῦτον ἐκθύμως ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος καὶ πάππος ἠγάπα καὶ οὕτω τῆς θέας αὐτοῦ γε ἐξήρτητο, ὥστε πάντας πρωτογενεῖς τε καὶ ὑστερογενεῖς υἱοὺς καὶ θυγατέρας καὶ ἐγγόνους B ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ σχέσεως τίθεσθαι μοίρᾳ, καὶ πάντας, εἰ δέοι, ῥᾳδίως ἕτοιμος εἶναι προέσθαι δι' ἕνα γε τοῦτον· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὴν τῆς βασιλείας μονιμωτέραν διαδοχήν, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς γνώμης, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὸ τῆς ὄψεως κάλλος, ἴσως δὲ καὶ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν· ὥστε δι' αὐτά γε ταῦτα καὶ παρ' ἑαυτῷ τρέφειν ἔκρινε δεῖν ἐν παιδείᾳ βασιλικῇ καὶ ἅμα τῇ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν αὐτοῦ διηνεκῶς θεωρίᾳ τρυφᾷν καὶ ἀγάλλεσθαι.

Β'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐς τὸν ἔφηβον (33) ἧκεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος, ἐν ᾧ τῆς ἡλικίας ἀκμαιότερον αἱ ἡδοναὶ κατὰ τῆς φύσεως ἐπανίστανται καὶ ζητοῦσιν ἐλευθερίαν μηδὲν ἐπιφερομένην κεκολασμένον, καὶ μάλιστα ἐν ἀξίᾳ βασιλικῇ (34) καὶ ἀνθούσῃ νεότητι, τότε δὴ πολλὴ τοῖς ἡλικιώταις ἦν ἐξουσία πάντα C κατ' ἔφεσιν ὑφηγεῖσθαι, ὁπόσα νεωτερίζουσι γνῶμαι τῇ βουλήσει πάντα παραμετρούμεναι καὶ ὅλους χαλινοὺς αἰδοῦς ἀποπτύουσαι. Καὶ πρῶτα μὲν ἤρξαντο παρεξάγειν αὐτὸν ἐς περιπάτους καὶ θέατρα καὶ κυνηγέσια· ἔπειτα ἐς νυκτερινὰς περιπλανήσεις οὐ πάνυ τοι βασιλεῦσιν ἁρμοττούσας. Αὗται δὲ πολλὴν ἀπαιτοῦσι χρημάτων δαπάνην· τὸ δ' οὐκ ἦν εὐπετὲς, τοῦ βασιλέως καὶ πάππου σταθμοῖς καὶ μέτροις οὐ πολὺ τὸ μεγαλοπρεπές τε καὶ φιλότιμον ἐπισυρομένοις τὴν ἡμερησίαν αὐτῷ χορηγοῦντος τροφήν. Ἐντεῦθεν φιλίαι πρὸς Λατίνων ἔστιν οὓς τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου τὴν οἴκησιν κεκτημένων καὶ μάλιστα ὅσοι πλούτῳ κομῶντες ἦσαν μακρῷ· ἐντεῦθεν δάνεια καὶ ὀφειλαὶ καὶ ζητήσεις χρημάτων· ἐντεῦθεν βουλαὶ καὶ μελέται λαθραίας φυγῆς. Ὁσ- D

videatur. Michael imperator ex Maria uxore, quæ Armena erat, duas puellas suscepit, Annam et Theodoram. Anna Thomæ Epiri et Ætoliæ principi nuptum data est; quam comes avunculo suo Thoma occiso postea uxorem duxit. Theodora Venceslao nupsit, Bulgarorum principi. Hæ, inquam, filiæ duæ Michaeli imperatori ex uxore natæ sunt. Idem etiam filios duos habuit ex eadem susceptos, Andronicum imperatorem et Manuelem despotam. Ex his Andronicum nepotem tanto amore prosecutus est imperator Andronicus, ita ejus aspectu gavisus, ut cæteris omnibus seu majoribus seu minoribus natu filiis, filiabus, nepotibusque secundum ab illo et tertium dignitatis gradum assignaret, et unius hujus servandi gratia, si necesse foret, aliorum omnium jacturam facere paratus esset; tum ob imperii successionem, quæ per hunc firmior ac diuturnior futura videbatur; tum propter ingenii præstantiam, tum propter oris venustatem; forsitan et ob similitudinem nominis. Quibus de causis eum apud se regia disciplina instituendum esse censuit, ejusque conspectu noctu atque interdiu sese oblectare et exhilarare **284** statuit.

II. Postquam autem Andronicus junior adolescentiæ limen ingressus est, quo tempore voluptatum ardor maximus exsistit et naturam corrumpit, cum illæ licentiam omnis castigationis et modestiæ inimicam quærunt, in regia præsertim potestate et flore adolescentiæ; tum ejus æqualibus facillimum fuit præire illi quocunque vellent, et ea omnia ipsi suggerere, quæ juveniles animi excogitant, nihil non ad libidinem referre, nullum pudoris frænum soliti admittere. Ac primum ad deambulationes, ad spectacula, ad venationes educere illum cœperunt: deinde ad nocturnas vagationes, non satis dignas imperio. Quæ res cum magnos sumptus postularent, et ii sumptus non facile fierent eo quod avus idemque imperator quotidianum ei victum sic appendebat et admetiebatur, ut ad magnificentiam et splendorem nequaquam ipsi satis foret; in amicitiam Latinorum quorumdam, præsertim opulentiorum, qui Galatæ habitabant, sese insinuat. Inde fœnora, æs alienum, conquisitio pecuniarum: inde consilia et conatus clandestinæ

Variorum notæ.

(31) Thomæ Angelo Ducæ Comneno, Nicephori Despotæ ex altera uxore Anna Palæologina filio. Pachymer. lib. IX, cap. 4. Vide stemma Angelor. in *Famil. Byzant.* p. 210. DUCANG.

(32) *Contum* et hic vertit interpres: *comitem* reposuimus. Thomas quippe nobilis Gallus comes Cephaleniæ et Zacynthi erat, filius Joannis domini Zacynthi insulæ, cui quidem Joanni ducta in uxorem Maria Comnena, Nicephori Angeli Ætoliæ principis filia, Cephalenia insula in dotem concessa fuerat a socero, post cujus obitum orta de ejus successione controversia inter Joannem et Thomam Angelum Despotam, uxoris fratrem, Thomas a Joanne interfectus est, anno 1318. Ita exserte Joannes XXII papa in epistolis, non vero a Thoma Joannis filio, uti hic narrat Gregoras, et cap. 6. Vide *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 27. DUCANG. — *Φονεύσας Θωμᾶν.* Θωμᾶν, non Θωμᾷ, ut antea legebatur. Atque ita codex Regius: ita etiam Ottobonicus; recte uterque; nisi tamen legamus φονεύσας Θωμᾶν Θωμᾶς, quomodo Wolfius videtur legisse, cum sic verterit, *quarum illa primum Thomæ Epiri et Ætoliæ principi, post conto Thomæ, hujus nepoti et percussori nupsit.* Vide et lib. XIII, infra cap. 6. BOIVIN.

(33) Solutiorem ejusdem Andronici junioris vivendi rationem inter causas dissidii cum patre etiam memorat Cantacuzenus, lib. I, cap. 5. DUCANG.

(34) Hoc loco Wolfius aut non assecutus erat mentem auctoris, aut exprimere neglexerat. BOIVIN.

fugæ. Nam cum avum Andronicum diu rerum potiri, eoque defuncto summam potestatem ad patrem suum Michaelem deventuram esse cerneret, nullam jam adipiscendi imperii superesse sibi spem putabat. Itaque animus ejus regnandi avidus, impatientia quadam non omnino ignobili longo tempore vexatus, ad eas tandem cogitationes prolapsus **285** est. Cum enim avo imperatori tanquam pædagogo parere, et aliorum voluntatibus semper servire instar pueri nollet, imperatoriam auctoritatem et magnas opes requirebat: ut et ipse quod satis esset haberet, et aliis ut imperator subditis gratificari posset. Quod cum vivo avo et patre illic residente non licere cerneret, aliarum provinciarum dominatum ambiebat; et nunc Armeniam matris causa ad se pertinentem, nunc Peloponnesum, nunc Lesbum et Lemnum cæterasque maris Ægæi insulas somniabat. Quæ cum clanculum modo ad patrem, modo ad avum deferrentur, nunc ab hoc, nunc ab illo clam impediebantur.

III. Et ut plurima silentio transeam, noctu ad mulierem non sane ignobili familia ortam, meretriciis vero præditam moribus, comessatum ibat. Ejus porro amator erat et amasius et Adonis alter quidam ætatis flore et formæ pulchritudine conspicuus. Unde imperator Andronicus, inflammante animum zelotypia, homines sagittis et gladiis armatos circa meritriculæ ædes cogebat excubare. Semel autem fortuito casu accidit, ut circa mediam fere noctem Manuel Despota, fratrem imperatorem quærens, juxta meretricis domum transiret. Quem cum imperatorii speculatores properare ad se cernerent, nec quis esset per tenebras cognoscerent, mulierculæ amasium esse rati crebris telis impetunt. **286** Unde ille ictu lethali accepto ex equo delabitur. Deinde concursu circa ipsum facto agnitus hominum manibus excipitur, et semianimis in palatium defertur. Quod facinus, ubi illuxit dies, cognitum imperatorem avum magna et vehementi tristitia affecit, non præsens modo tempus intuentem, sed futura etiam prudenter considerantem. Cæterum Manuele Despota ex eo vulnere defuncto, et fama ad imperatorem Michaelem Thessalonicæ tum degentem perlata, quid dicam? ita ea res cujuslibet teli ictu potentius animum ejus perculit, tantum ejus cordi vulnus inflixit, ut illius cladis cogitatione subinde recurrente afflictus et oppressus in gravem morbum inciderit, qui illum non longo post e vita sustulit. Imperatorem vero Andronicum seniorem tantus inde animi tumultus curarumque æstus invasit, tanta confusio ac perturbatio ejus res per-

A ῶντι γὰρ τὸν πάππον Ἀνδρόνικον μακρὸν ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας παρατείνοντα τὸν χρόνον καὶ μετ' ἐκεῖνον ἔφεδρον τῆς αὐτοκρατορίας αὖθις τὸν ἑαυτοῦ πατέρα Μιχαὴλ τὸν βασιλέα, ἀπογινωσκομένην ἤδη καὶ ἀνέλπιστον ἑαυτῷ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐπῄει νομίζειν. Ὅθεν τὸ περὶ τὴν φιλαρχίαν λίχνον τῶν λογισμῶν μικροψυχία τις οὐ μάλα ἀγενὴς ἐφ' ἱκανὸν ἐπιβοσκομένη πρὸς τοιαύτας ἐξοκέλλειν ἠνάγκαζε τὰς μελέτας. Μηδὲ γὰρ θέλων ὑπὸ [P. 175] τῷ πάππῳ καὶ βασιλεῖ καθάπερ ὑπὸ παιδαγωγῷ παιδοκομεῖσθαι καὶ ἄλλων λατρεύειν βουλήμασιν ὥσπερ παιδίον ἀεὶ, αὐτονομίαν ἐζήτει βασιλικὴν καὶ ἀφθονίαν πραγμάτων, ὥστε ἑαυτῷ τε ἔχειν τὸ διαρκὲς καὶ ἄλλοις οἷα βασιλεὺς ὑπηκόοις χαρίζεσθαι. Ἐπεὶ δ' ἀδύνατον ἔβλεπεν εἶναι τοῦτο ζῶντος τοῦ πάππου B καὶ τοῦ πατρὸς ἐνταυθοῖ καθημένου, πρὸς ἑτέρας ἐσκόπει χωρῶν ἐπικρατείας· καὶ νῦν μὲν Ἀρμενίαν ὠνειροπόλει ἅτ' ἐκ μητρὸς αὐτῷ προσήκουσαν, νῦν δὲ Πελοπόννησον, νῦν δὲ Λέσβον καὶ Λῆμνον καὶ ὅσαι τὸ πολὺ τοῦ Αἰγαίου πληροῦσιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς ἀκοὰς ᾔει λάθρα νῦν μὲν τοῦ πατρὸς, νῦν δὲ τοῦ πάππου. Ὅθεν καὶ λάθρα νῦν μὲν ὑπ' αὐτοῦ, νῦν δ' ὑπ' ἐκείνου διεκόπτετο.

Γ'. Καὶ ἵνα σιωπῇ παραδράμω τὰ πλεῖστα, νύκτωρ ἐκώμαζε πρὸς γυναῖκά τινα γένει μὲν τῶν οὐκ ἀσήμων, τὸν δὲ τρόπον ἑταίραν. Ταύτης ἐραστὴς ἦν καὶ ἐρώμενος καὶ Ἄδωνις ἄλλος τῶν ἐν ἡλικίᾳ τις καὶ ὥρᾳ διαπρεπῶν· δι' ὃν καὶ ζηλοτυπία τις πυρπολοῦσα τὴν Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως ψυχὴν τοξόC τας καὶ ξιφηφόρους ἠνάγκαζε προλοχίζειν περὶ τὴν τῆς ἑταιρίδος οἰκίαν. Ἐν μιᾷ τοίνυν (35) περὶ μέσας που νύκτας τὸν βασιλέα ζητῶν ὁ ἀδελφὸς καὶ δεσπότης ἔτυχεν ἀπὸ ταὐτομάτου συμβὰν οὑτωσὶ παριέναι περὶ τὴν τῆς ἑταιρίδος οἰκίαν. Ὃν οἱ τοῦ βασιλέως σκοποὶ θεασάμενοι σπουδῇ προσελαύνοντα καὶ μὴ γνόντες διὰ τὸ σκότος ὅστις εἴη, ἀλλὰ τὸν τῆς ἑταιρίδος ὑποτοπάσαντες εἶναι ἐρώμενον, συχνὰ κατ' αὐτοῦ ῥίπτουσι βέλη. Καὶ μὲν δὴ καιρίαν ἐκεῖνος δεξάμενος πίπτει τοῦ ἵππου· κἄπειτα συνδραμόντες καὶ γνόντες ὅστις εἴη φοράδην ἐς τὰ βασίλεια φέρουσι ζῶντα καὶ μάλα μόλις (36). Τοῦτο μεθ' ἡμέραν γνωσθὲν τῷ πάππῳ καὶ βασιλεῖ μεγάλας ἐνέσπειρε καὶ σφοδρὰς τὰς ἀνίας οὐ μόνον πρὸς τὸ παρὸν ἀφορῶντι, ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος εὐσυνέD τως στοχαζομένῳ. Ἐπεί γε μὴν τοῦ δεσπότου Μανουὴλ ἐκ τῆς τοιαύτης θανόντος πληγῆς καὶ ἐς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ ἐν Θεσσαλονίκῃ διατρίβοντα ἧκεν ἡ φήμη, τί χρὴ λέγειν; τοσοῦτο γὰρ δραστικώτερον βέλους παντὸς ἐπεπράχει περὶ τὴν ἐκείνου καρδίαν τὸ τραῦμα, ὥστε κατασεισθέντι καὶ βαπτισθέντι συχνοῖς τοῖς τοῦ πάθους λογισμοῖς νόσος ἐνσκήπτει δεινὴ, ἣ δὴ καὶ μετ' οὐ πολὺ (37) τοῦτον ἐξάγει βίου. Τῷ μέντοι γηραιῷ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ τοσοῦτοι χειμῶνες ἐντεῦθεν καὶ κλύδωνες ἀνεῤῥάγησαν

Variorum notæ.

(35) Cantacuz. lib. I, cap. 1; Phranzes, lib cap. 10. Ducang.

(36) Ζῶντα μάλα μόλις, non aut φέρουσι μάλα μόλις: Wolfio utrumque. Vertera uippe semianimis in palatium ægre defertur. Boivin

(37) Id. Octobr., anno juxta Græcos 6829, Chr. 1320. Cantacuz. Ducang.

λογισμῶν καὶ τοσοῦτοι θόρυβοι τὰ αὐτοῦ συνεχύχη- A σαν πράγματα, ὥστ' οὐκ ἔχομεν ταῦτ' ἀνενεγκεῖν πρὸς οὐδὲν τῶν φθασάντων παράδειγμα. Προϊόντες δ' ἐροῦμεν αὐτά.

[P. 178] Δ'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ (38) συνέβη γενέσθαι στάσιν τινὰ καὶ θόρυβον οὐ μικρὸν τοῖς τῆς Γεννούας οἰκήτορσιν. Ἔστι δ' ἡ Γεννούα πόλις παράλιος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δυτικωτέρα, μεταξὺ Τυῤῥηνῶν τε κειμένη καὶ Ἄλπεων. Ὠκίσθη δ' ἀρχῆθεν ὑπὸ δυοῖν γενοῖν τῶν τε Γέλφων καλουμένων καὶ Γεμπλίνων. Καὶ ἦν μὲν ἄχρι πλείστων τῶν χρόνων ἐνδοξότερόν τε καὶ τὰς ἀρχαιρεσίας ἐξ ἑαυτοῦ ποιούμενον τὸ τῶν Γεμπιλίνων. Ἔπειτα ὀστράκου μεταπεσόντος ἐπικρατέστερον τὸ τῶν Γέλφων καθέστηκε γένος καὶ πᾶσαν πρὸς ἑαυτὸ τὴν τάξιν ἐκείνην μετέστησέ τε καὶ πάμπαν ἐξόριστον τῆς Γεννούας B πεποίηκε θάτερον τοῖν γενοῖν, ὡς μὴ ὀψέ ποτε δυνάμιν τινα προσειληφὼς αὖθις ἀνατρέψῃ τὴν τάξιν. Ἐκεῖθεν ἡ φήμη δραμοῦσα καὶ ἐς τὰς πανταχῆ τῆς γῆς τῶν Γεννουϊτῶν οἰκήσεις τὰ ὅμοια τῇ μητροπόλει πράττειν ἠνάγκασεν, ἐντεῦθεν μάχαι καὶ πόλεμοι τῶν Γεννουϊτῶν πανταχῆ κατ' ἀλλήλων. Οἱ γὰρ ἐξωσθέντες μισθοφορικάς τινας δυνάμεις ἔξωθεν προσλαμβάνοντες κακῶς τοὺς ἐξώσαντας διετίθουν.

Ε'. Ἐπεὶ (39) δὲ καὶ μετὰ τὴν τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ταφὴν Κράλαινα ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἐπιπλέον τῷ Βυζαντίῳ ἐνδιατρίβειν ἐβούλετο, ἧκουσι πρέσβεις ἐκ τοῦ συζύγου αὐτῆς δηλαδὴ τοῦ Κράλη Σερβίας (40) ἀπειλὰς κατὰ τῆς Ῥωμαίων φέροντες γῆς, εἰ μὴ τάχιστα παρὰ τὸν σύζυγον αὕτη ἀφίκοιτο. C Ἔρωτι γὰρ τῷ πρὸς αὐτὴν (41) φλεγόμενος πλείστην μὲν ἀφοβίαν παρέσχετο ταῖς πλησιαζούσαις χώραις καὶ πόλεσι τῶν Ῥωμαίων· ἐζηλοτύπει δ' οὖν ὅμως τὴν ταύτης ἀπουσίαν καὶ μεστὸς (42) ὑπονοίας ἦν. Ὁ μέντοι βασιλεὺς τὰς ἀπειλὰς τοῦ γαμβροῦ δείσας μὴ καὶ εἰς ἔργον αὐτὰς ἐξενέγκῃ (ῥᾴδιον γὰρ ἦν ἐκείνῳ διὰ τὸ πολλὴν κεκτῆσθαι στρατιωτικὴν δύναμιν) προπέμπει ταύτην εὐθύς. Ἦν δὲ τηνικαῦτα δεύτερόν τε καὶ εἰκοστὸν αὕτη τῆς ἡλικίας ἄγουσα χρόνον. Δείσασα τοίνυν μὴ ἀπελθοῦσα φονευθείη πρὸς τοῦ ἀνδρὸς, ὑποπτεύοντος μὲν αὐτὴν ἀεὶ, νῦν δὲ καὶ πρὸς μεγάλην ὀργὴν ἐκκαυθέντος, ἔγνω τὸ μοναχικὸν ὑπελθοῦσα σχῆμα φυγεῖν οὑτωσὶ τὴν αὐτοῦ συνδιαίτησιν. Τοῦτο μὲν οὖν ἐνταυθοῖ παρὰ τῷ πατρὶ διατρίβουσα D ποιεῖν οὐχ ἠνέσχετο διὰ τὸ μὴ καὶ τὸν πατέρα καίτοι μὴ συνειδότα καθυποβαλεῖν ἐς φανερὰν τὴν τοῦ συνειδέναι αἰτίαν καὶ πρὸς φανερὰν κινῆσαι μάχην τὸν Κράλην κατὰ τοῦ πατρός. Διὸ μέχρι τοῦ πολιχνίου τῶν Σεῤῥῶν ὡς εἶχε σχήματος ἀπελθοῦσα καὶ

miscuit, ut inter ævi superioris exempla vix ullum occurrat, quod cum his conferri possit. Qua de re infra dicturi sumus.

IV. Hoc tempore seditio et tumultus non parvus apud Genuæ habitatores est exortus. Est autem Genua maritima Italiæ urbs versus Occidentem, intra Tyrrhenos et Alpes sita, quam familiæ duæ jam inde antiquitus incoluerunt. Guelphos et Gibellinos appellant: quorum hi diutissime et gloria præstiterunt, et factionis suæ magistratus creavere. Deinde mutata fortuna Guelphorum familia superior evasit, et omne illud ad se transtulit. Quin et alteram familiam **287** ex urbe Genua funditus exterminavit, ne confirmatis aliquando viribus veterem sibi dignitatem vindicaret. Quæ fama cum e metropoli ad Genuenses ubivis gentium habitantes pervenisset, ideo et illos facere coegit. Hinc pugnæ et intestina Genuensium bella ubique. Nam qui pulsi erant, conducto externo milite adversarios infestabant.

V. Cum autem post imperatricis exsequias Cralæna filia ejus diutius Byzantii commorari vellet, maritus ejus Crales Serviæ legatos in urbem mittit, qui Romanis provinciis cladem minitentur, nisi uxor quamprimum ad ipsum revertatur. Illius quippe amore incensus magnam provinciis et urbibus Romanis securitatem præstabat. Sed idem ob absentiam mulieris zelotypia et suspicionibus variis torquebatur. Quare imperator generi minis territus ac metuens, ne verba ad rem conferret (id enim illi facile erat propterea, quod militaribus copiis abundabat), filiam statim dimittit. Ea tunc annum ætatis alterum et vicesimum agebat. Verita igitur ne a marito semper suspicaci, tum vero **288** ira etiam percito, domum reversa occideretur, monasticum habitum, quo convictum et consuetudinem viri fugeret, induendum esse cogitavit. Id vero dum in urbe apud patrem versabatur facere noluit, ne et patrem, quamvis inscium, manifesto crimine velut conscium implicaret, et ad apertum bellum illi faciendum Cralem concitaret. Quare usque ad Serrhas oppidulum ita ut vestita erat abiit: atque ibi etiam dies complures commorata clam alicunde emptum cucullum noctu induit: in quo, postquam dies illuxit, a Triballis, quos secum habebat, præter exspectationem conspecta non

## Variorum notæ.

(38) Joann. Villaneus lib. IX, cap. 85, 89. Petr. Bizarus lib. V *Hist. Genuensis*, p. 108. DUCANG.

(39) Pro verbis ἐπεὶ — ἀφίκοιτο hæc leguntur in codd. Reg. et in Vat.: μετὰ μέντοι τὴν τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ταφὴν, τῆς τοῦ βασιλέως θυγατρὸς Σιμωνίδος τῆς Κραλαίνης βουλομένης διατρίβειν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τοσοῦτον ἀφίστασθαι τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, λέγω τοῦ Κράλη, ἧκουσι πρέσβεις ἐκεῖθεν ἀπειλὰς φέροντες τὰς χαλαμναιοτάτας κατά τε αὐτῆς, εἰ μὴ τὴν ταχίστην ἐπανελθεῖν βούλοιτο, καὶ ἔτι κατὰ τῶν τοῦ βασιλέως χωρῶν καὶ πόλεων λῃστρικὰς ἐφόδους, εἰ μὴ τάχιστα προπέμπειν βούλοιτο ταύτην.

(40) Urosio cogn. *Sancto* et *Milutino*, Serviæ regi. Vide stemma regum Serviæ n. 59. DUCANG.

(41) Ita quoque legitur in cod. Vatic. BOIVIN.

(42) Ἐζηλοτ. δ' οὖν ὅμως αὐτὴν ἀεὶ καὶ μεστὸς, etc., cod. Vatic. in quo tamen, recentiori manu emendato, ita legitur ut in vulgatis. BOIVIN.

mediocrem ipsis stuporem ac perturbationem attulit; adeo ut ex necessitate et herili metu gravius in eam consulturi viderentur; nempe aut cucullum laceraturi et invitam ad maritum reducturi : aut si eo descendendum esset, interfecturi eamdem, ne viva quam longissime a marito habitaret, et animum ejus acri et violento dolore incenderet. Sed Constantinus despota frater ejus consanguineus (nam et ipse aderat) eos prævertit, et fabulam illam ægre laturum Cralem arbitratus temerarium sororis factum correxit. Nam statim accurrens cucullum vi lacerat, et solitis ornatam vestibus Triballis eam reddit, ut ipsam quam celerrime domum reducant quantumvis invitam et plorantem. Atque hæc ita se habuerunt.

συχνὰς ἡμέρας κἀκεῖ διατρίψασα λάθρα παρά τινος ῥάκος ὠνησαμένη μοναχικὸν μιᾷ τῶν νυκτῶν ἐνεδύσατο τοῦτο · καὶ οὕτω παρ' ἐλπίδα μεθ' ἡμέραν φανεῖσα τοῖς μετ' αὐτῆς [P. 177] Τριβαλλοῖς ἔκπληξίν τε καὶ ταραχὴν ἐνέβαλεν οὐ μικράν, ὡς βουληθῆναι παράβολόν τι δι' ἀνάγκην αὐτοὺς καὶ φόβον δεσποτικὸν ἐπ' αὐτῇ πεπραχέναι · ἢ γὰρ διαῤῥῆξαι τὸ ῥάκος καὶ ἄκουσαν αὐτὴν ἐς τὸν ἄνδρα ἀγαγεῖν · ἢ τό γε δεύτερον, αὐτὴν διαχρήσασθαι καὶ μὴ ζῶσαν αὐτὴν ὡς πορρωτάτω τε τοῦ ἀνδρὸς οἰκεῖν (43) καὶ ἅμα δριμείαις τε καὶ σφοδραῖς ταῖς ἀνίαις ἐμπιπρᾷν τὸν ἐκείνου θυμόν. Ἀλλὰ φθάσας ὁ ταύτης ἀμφιμήτριος ἀδελφὸς (44) Κωνσταντῖνος ὁ δεσπότης (παρῆν γὰρ καὶ αὐτὸς) διόρθωσιν τοῦ καινοτομήματος ἐπεπράχει, οὐ πρᾴως ἐνεγκεῖν τὸν Κράλην τὸ δρᾶμα οἰόμενος. Ῥήγνυσι γὰρ βιαίως ἐπιδραμὼν τὸ ῥάκος ἐκεῖνο καὶ τὸ σύνηθες αὖθις ἐνέδυσε σχῆμα · καὶ παραδοὺς τοῖς Τριβαλλοῖς ἄκουσάν τε καὶ κλαίουσαν ἀπάγειν ἐκέλευσε τὴν ταχίστην. Καὶ τοῦτο μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

## CAPUT II.

*Glycys patriarcha morbo ingravescente in monasterium secedit; minime avarus, adeoque parum dives. Gregoram arcessit, cui ultimam voluntatem dictet. Patriarchæ testamentum. Luculentior narratio ab auctore indicata. Gerasimus monachus, vir simplex et indoctus, Glyci subrogatur. Quales patriarchæ imperatoribus placeant.*

**289** I. At patriarcha Joannes Glycys cum et spem recuperandæ valetudinis nullam sibi superesse et eo munere fungi se intelligeret, cujus administratio magnas vires et firmum corporis robur postularet; contra autem magna tranquillitate opus esse sciret corpori ægrotanti, et vicissim animum ipsum, utpote condolentem corpori et ejus ægritudine distractum, magno ab externis rebus otio egere animadverteret (duo quippe inde maxima mala existebant, cum nec quotidiana negotia commode et celeriter expediri, nec vulgi seu indignatio seu convicia reprimi possent); in medio administrationis cursu fatigatus otio suo consulere, atque ex illo magno circumfluentium negotiorum æstu emergere statuit. Quibus de causis imperator ejus voluntati annuit, eique Cyriotissæ monasterium, in quo habitaret, assignavit : in quod se quarto anno patriarchatus sui contulit, abdicata utcunque dignitate. Ibi quatenus licebat valetudinem curans propter pedes paralysi affectos mortem in dies timebat. Quare cum pecuniarum ut alii plerique avidus haud fuisset, non magnas opes e patriarchatu secum attulit; sed parvam et numerabilem pecuniam, quam in sumptus conservando monasterio necessarios impendit. Me autem arcessitum rogavit, ut supremam suam voluntatem in charta ordi-

Α'. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γλυκὺς (45) συνιδὼν ὡς ἀνέλπιστά οἱ τὰ τῆς ὑγιείας ἤδη κατέστη καὶ τὸ μὲν τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀρχῆς λειτούργημα πολλῆς δεῖται σωματικῆς ἰσχύος καὶ ῥώμης, πολλῆς δ' αὖ ἑτέρωθεν ἠρεμίας δεῖ κάμνοντι σώματι· κἀκ τοῦ ἐναντίου δ' ἔτι καὶ σχολῆς τῶν ἔξωθεν μακρᾶς ψυχῇ συγκαμνούσῃ καὶ περισπωμένῃ ταῖς τοῦ σώματος ἀλγηδόσι (διὰ γὰρ αὐτό γε τοῦτο δύο συμβαίνειν τἀναντιώτατα · μήτε γὰρ τὴν τῶν ἀνὰ χεῖρας πραγμάτων διοίκησιν διὰ λείας καὶ ἀκμαζούσης φέρεσθαι τῆς ὁδοῦ, μήτε τὸν λαὸν ἀνύβριστον δύνασθαι φέρειν ἐπ' αὐτὸν γνώμην καὶ γλῶτταν)· ἐν μέσῃ τῇ τῶν πραγμάτων ἀπέγνω πορείᾳ καὶ σχολὴν ἑαυτῷ προὐμνηστεύετο ἤδη καὶ τῆς πολλῆς ἐζήτει καὶ ποικίλης ταυτησὶ περιφορᾶς ἀποχώρησιν. Ταῦτ' ἄρα καὶ τοῖς αὐτοῦ βουλεύμασιν ὁ βασιλεὺς ἐπινεύει καὶ τὴν τῆς Κυριωτίσσης μονὴν εἰς οἴκησιν ἀπονέμει · πρὸς ἣν δὴ καὶ ἀφικνεῖται τῷ τετάρτῳ τῆς αὐτοῦ γε πατριαρχείας ἔτει, τὸν πατριαρχικὸν ὅπως ποτὲ παραιτησάμενος θρόνον. Κἀκεῖ νοσοκομούμενος, ὡς ἐνῆν, διὰ τὴν τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν παντελῆ πάρεσιν ἐδεδίει καθ' ἡμέραν τὸν θάνατον. Ὅθεν οὐ πολύν τινα πλοῦτον καταγαγὼν ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διὰ τὸ μὴ φιλοχρήματος εἶναι κατὰ [P. 178] τοὺς πλείστους, ἀλλὰ μικρόν τε καὶ εὐαρίθμητον, τοῦτον μὲν εἰς περιποίη-

### Variorum notæ.

(43) *Ne viva quam longissime a marito habitaret*, etc. Sic vertendum, non *ut mortua quam remotissima a marito, animum ejus nullo mœrore sauciaret*, quemadmodum verterat Wolfius. Boivin.

(44) Interpres, *frater uterinus:* emendavimus, *consanguineus*, ex eodem parente et alia matre : id enim vox Græca sonat. Pollux, lib. III, cap. 2: Οἱ μὲν ἐκ μόνου πατρὸς ἀδελφοί, διαφόρων δὲ μητέρων, ἀμφιμήτορες, οἱ δὲ ἐκ διαφόρων πατέρων, μιᾶς δὲ μητρὸς, ἀμφιπάτορες. Constantinus enim Palæologus Despota, ex Andronici cum Anna priore conjuge, Simonis vero ex altero cum Irene conjugio prodierant. Ducang. — *Ταύτης ἀμφιμήτριος ἀδελφός. Frater ejus consanguineus*, non, ut Wolfius interpretabatur, *uterinus*. Constantinus Despota erat Cralænæ *frater consanguineus*, eodem patre natus, non item eadem matre. Vide cap. 4, sect. 1, infra. Ἀμφιμήτριος idem est atque ἀμφιμήτωρ, id est, *diversa matre natus*. Boivin.

(45) Phranzes lib. I, cap. 9. Ducang.

σιν ἀνάλωσε τῆς μονῆς. Ἐμὲ δὲ προσκαλεσάμενος A τὴν τελευταίαν αὐτοῦ βούλησιν ἐν χάρτῃ διαθέσθαι ἠξίου. Σφόδρα γὰρ τοῖς ἐμοῖς ἠρέσκετο λόγοις.

Β'. «Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις (46),» φησί, «θανάτου μεμνῆσθαι χρεὼν καὶ νήφουσιν ὀφθαλμοῖς τὴν τῶν παρόντων καταγινώσκειν σκιάν, πῶς μὲν τὸν χθὲς καὶ πρότερον ὄντα κόλποι γῆς ἐξαίφνης διέλαχον, πρὶν τὰ οἴκοι διαθέσθαι κατὰ γνώμην καὶ πρὶν καλῶς διαβλέψαι τὸν λόχον τῆς συμφορᾶς· καὶ πῶς αὖθις ὁ σήμερον οἴκοθεν οἱονεὶ τῷ ἡλίῳ τῷδε συνανατέλλων καὶ ἐμπομπεύων τῇ πανηγύρει τοῦ βίου μεστὸς ἀπεράντων ἐλπίδων, ἔπειτ' ἐν μεσημβρίᾳ φωτὸς σκότους καὶ λήθης ὑπῆλθε μυχοὺς ἐν ἀκμῇ τῇ ἡλικίας, πολλάκις καὶ ἑορτῇ τοῦ προσώπου, καὶ ἵν' εἴπω τοῦ πάθους ἀνελπιστίᾳ πολυτελεῖ. Πολλῷ δ' οὖν ἀναγκαῖον θανάτου μᾶλλον μεμνῆσθαι, οἷς καὶ B νόσος οἷά τις δι' ἀνωμαλίαν τε καὶ ἀταξίαν τῆς ὕλης συμπέπτωκεν, αἷς πολλαῖς τε καὶ ποικίλαις ἄλλοτε ἄλλαις τὸ ἀνθρώπινον κέχρηται σῶμα συγχεούσαις τε καὶ διασπώσαις τὴν τῶν συνδέσμων στοιχείων ἀλληλουχίαν. Οὗτοι γὰρ ἤδη μονονοὺ θατέρᾳ χειρὶ τὴν τοῦ θανάτου κόπτουσι θύραν καὶ τὸ πλέον τῆς τοῦ ζῆν ἐλπίδος κατόπιν διαλιπόντες θατέρῳ βλέμματι πρὸς τοὺς τῶν μνημάτων ἤδη κρημνοὺς διακύπτουσι· τούτοις παντὶ τρόπῳ λυσιτελήσει τῆς οἰκείας φροντίσαι ψυχῆς καὶ ἀθάνατά γε τῇ ἀθανάτῳ πάσῃ σπουδῇ πορίσασθαι, μήποτε διπλοῦν τὸν θάνατόν σφισιν αὐτοῖς προξενήσωσι τόν τε τοῦ σώματος τόν τε τῆς ψυχῆς. Ἐμοὶ δὲ καὶ μάλιστα πάντων δεινῇ τινι καὶ βαρείᾳ τῇ νόσῳ τοὐμὸν τουτὶ σῶμα μικροῦ τελέως ἐκδεδαπάνηται. Πάνυ γὰρ ἐκ μακροῦ C πάνδημός τις ἐπιστρατεύσασά μοι παλινοστήσειν οὐκέτ' αὖθις βεβούληται, ἀλλ' ἐμπεφώλευκεν ἐσάπαν, ὥσπερ τινὰ ἑαυτῆς οἰκίαν κατειληφυῖα, καὶ διετέλεσεν ἐσαεὶ τὴν μὲν ἐμὴν τοῦ σώματος οὐσίαν οἱονεί τις ἐκμυζῶσα βδέλλα, τὴν δ' αὖ περιουσίαν ὑφαιροῦσά μου κατὰ μικρὸν διδύμῃ, τὸ λεγόμενον, χειρὶ καὶ τοῖς τῶν ἰατρῶν κόλποις ἐπισωρεύουσα, καθάπερ τισὶ ταμιείοις οὖσιν ἑαυτῆς. Ἐπεὶ δ' οὖν ἡ πρὸς αὐτὴν ἡμετέρα σπουδὴ μάταιος ἦν καὶ ἀνόνητος ὄχλος, καὶ εἰς πῦρ (τὸ τοῦ λόγου) ξαίνοντες ἐδοκοῦμεν, τί ἄν τις ἐκτραγῳδοίη, ὁπόσα μοι κατὰ τὸν βίον ἠναντιώθη ἔν τε τοῖς βασιλείοις ἔν τε τοῖς κατ' οἶκον πράγμασι; Συμβέβηκε γάρ μοι κἂν τοῖς βασιλείοις τετάχθαι ἄρτι τῶν λόγων ὑπανακύψαντι D καὶ τὸν ἔφηβον παραλλάττοντι, καὶ τιμῶν παρὰ τοῖς θειοτάτοις βασιλεῦσιν ἠξιῶσθαι οὔτοι γε ἐλαχίστων. [P. 179] Καὶ ἵνα τἀν μέσῳ παρέλθωμεν, ἐπειδὴ καὶ ὁ πατριαρχικὸς ἡμᾶς ὕστερον κέκληκε θρόνος καὶ δὴ καὶ προσηγάγετο ἄκοντάς τε καὶ οὐκ ἄκοντας· ἄκοντας μὲν διὰ τὸ μὴ σφόδρα ἀνεκτὸν τῆς ἀσθενείας βάρος· θάτερον δὲ διὰ τὸ τῆς ὑγιείας προσδοκήσιμον (ἡ γὰρ ταύτης ἐπισαίνουσα καθ'

narem. Nam meo dicendi genere admodum delectabatur.

290 II. « Omnes mortales, » inquit, mortis meminisse oportet, et sobriis oculis considerare, quam vana sit præsentis vitæ umbra; ut is qui heri fuerit, terræ sinu derepente exceptus sit, priusquam de rebus domesticis ex sententia decernere et insidiantis calamitatis adventum prospicere posset : item ut is qui hac ipsa die e domo sua progressus cum sole exoriri et in theatro vitæ infinita spe plenus obambulare videbatur, sub meridiem deinde tenebrarum et oblivionis latebras subierit, in primo flore ætatis, sæpe et in media vultus festivitate, cum imminentium malorum omnis, ut ita dicam, spes longissime abesset. Quanto autem magis ii debent mortis meminisse, qui ob vitiosam et perturbatam materiam morbis conflictantur, qui multi et varii atque alias alii humana corpora afficiunt, elementa confundunt, et aptam eorum compagem dissolvunt? Hi enim tantum non altera manu fores mortis pulsant; hi vitæ spem maxima ex parte retro abjecerunt, et alterum jam oculum ad ima tumuli præcipitia intendunt. His prorsus expedit, animi curam suscipere, eique, cum sit immortalis, bona immortalia omni studio providere, ne forte duplicem sibi mortem arcessant, et corporum et animorum. Mihi vero tanto magis hoc quam aliis omnibus faciendum est, quanto graviore morbo totum fere corpus meum est consumptum. Nam hic morbus postquam semel tota vi in me infestus irruit, 291 noluit ex eo deinde a me discedere, sed perpetuo in penetralibus meis habitare perstitit, quasi eam sibi domum propriam nactus esset : neque unquam corporis mei succum hirudinis in morem exsugere destitit, et rem familiarem meam paulatim deminutam ambabus, ut aiunt, manibus congerere, et in sinum medicorum veluti in thesauros suos conferre. Cum autem noster adversus illum conatus inanis et irritus fuerit, et, ut fertur proverbio, ignem cædere hactenus visus sim, quid vitæ meæ adversitates tam imperatoriis quam domesticis in rebus commemorem? Sic enim accidit, ut studiis litterarum vix defunctus, cum ex ephebis excederem, in aulam receptus sim, et a divis imperatoribus honores non minimos acceperim. Atque ut ea quæ intercesserunt silentio prætereamus, cum ipsa quoque nos patriarchalis sedes ad se deinde vocavisset, atque etiam pertraxisset partim nolentes, partim non nolentes : nolentes quidem ob infirmitatis onus pæne intolerabile : haud nolentes ob exspectationem sanitatis (nam

Variorum notæ.

(46) Gregoras non testamentum ipsum patriarchæ, sed testamenti prooemium profert, cujus sese auctorem manifestum prodit. Exstant in codice regio 3229 opuscula duo, ejusdem ferme et argumenti et styli; quorum primum inscribitur, Τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος ἡ παραίτησις τοῦ πατριαρχείου, alterum, Τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ἅγιον. Boivin.

hujus spes in dies mihi blandiens momento omnia suggerebat et vetera et recentia cœlestis patris miracula : quorum de numero meam quoque sanitatem fore existimabam, modo Deus delatam mihi impositionem manuum et pontificiam unctionem benigne intueretur) : cum, inquam, a senatoriis muneribus in hunc modum patriarchico solio conscenso iisdem morbi cruciatibus conflictaremur,
292 neque ullum usquam remedium ostenderetur; indicium illud divinum, quo ad mortem compelleremur, et mediocrem fortasse peccatorum non mediocrium castigationem esse intelleximus. Unde spes sanitatis irrita prorsus evanuit, mortis autem instantis exspectatio, ut diximus, confirmata est. Quid enim aliud cogitarem, cum omnem fere carnis succum effluxisse jam viderem ; medici vero eo nomine indigni nihil (quod ad me quidem attineret) a vulgo differrent? Itaque magna negotiorum mole excussa, et malarum linguarum confuso strepitu a me depulso, hic vitæ reliquum exigendum esse judicavi. »

III. Sed hæc a nobis dilucidius alibi explicata poterit quivis cognoscere. Nunc rerum ordinem prosequamur. Hoc tempore in patriarchicum solium succedit, sacerdos monachus e Manganorum monasterio Gerasimus, cano capite, sed simplici vir ingenio, idemque surdaster, audiendi sensu per senectutem maxima parte imminuto. Is Græcas litteras ne extremo quidem digito unquam attigerat. Sed erat ob inscitiam et morum simplicitatem ad imperatoria obsequia aptissimus. Hac enim de causa ad ea munera obeunda tales viri ab imperatoribus deliguntur, ut dicto audientes eis sint, tanquam mancipia, et nulla re ipsis refragentur. Atque hæc de eo viro hactenus. Cætera post suo loco referentur.

A ἐκάστην ἐλπὶς πάντα μοι ὑπεμίμνησκεν ἐν ἀκαρεῖ παλαιά τε καὶ νέα τοῦ θείου τεράστια πατέρος, ὧν ἴσως ἕν τι καὶ τοὐμὸν ἔλεγεν ἔσεσθαι, εἰ φιλανθρώπως ἴδοι κύριος ἐπὶ τῇ χειροθεσίᾳ καὶ τῷ τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἀρχιερωσύνης χρίσματι) · ἐπεὶ δ' οὖν ὅμως οὑτωσὶ κἀπὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀπὸ τῶν συγκλητικῶν ἀρχῶν μετηνέχθημεν κἀν τοῖς αὐτοῖς αὖθις ἦμεν δεινοῖς τοῦ νοσήματος καὶ λύσις οὐδαμόθεν οὐδ' ἡτισοῦν ἑωρᾶτο, ἔγνωμεν κρίσιν εἶναι τοῦτο Θεοῦ πρὸς θάνατον συνωθοῦσαν ὁλοσχερῶς καὶ παιδείαν ἴσως μετρίαν (47) ὧν οὐ μετρίως ἡμάρτομεν. Ἔνθεν καὶ τὰ μὲν τῆς ὑγιείας ἤδη φροῦδα καὶ ἀπ' ἐλπίδος ἐγίγνετο · τὰ δὲ τῆς τελευτῆς καὶ σφόδρα γέ τοι, ὡς ἔφημεν, οὐκ ἀνέλπιστα. Καὶ τί γὰρ ἄλλο γ' ἐχρῆν, ὁπότε τὴν μὲν τῆς σαρκὸς ἰκ- B μάδα μικροῦ πᾶσαν ἐκρεύσασαν ἔβλεπον ἤδη, ἰατρῶν δὲ παῖδας οὐ κατὰ τοὔνομα ὄντας, ἀλλ' οὐδὲν τό γ' ἐπ' ἐμοὶ σχεδὸν τῶν πολλῶν διαφέροντας ; ὅθεν τὸν πολὺν τῶν πραγμάτων ἀποσεισάμενος ὄχλον καὶ τὴν τῶν πονηρῶν γλωσσῶν σύγχυσιν ἐνταυθοῖ τὸ λεῖπον ἔκρινα δεῖν ἀνύσειν τοῦ βίου. »

Γ'. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων ἡμῖν ἐναργέστερον ἀλλαχῇ δηλούμενα τοῖς βουλομένοις ἐξέσται μανθάνειν. Ἡμεῖς δ' ἐχώμεθα τῶν ἐφεξῆς. Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον τὸν πατριαρχικὸν διαδέχεται θρόνον τῶν ἱερωμένων τις μοναχῶν ἐκ μονῆς τῶν Μαγγάνων Γεράσιμος (48), ἀνὴρ πολιὸς μὲν τὴν τρίχα, ἀφελὴς δὲ τὸν τρόπον καὶ τῆς ἀκουστικῆς δυνάμεως τὸ πλεῖστον ἀφῃρημένος ὑπὸ τοῦ γήρως · Ἑλληνικῆς μὲν C παιδείας οὐδ' ἄκρῳ δακτύλῳ γευσάμενος πώποτε, διὰ δ' ἀμαθίαν καὶ ἄλλως ἁπλότητα τρόπων ταῖς βασιλικαῖς ἀρεσκείαις πάντη προσήκων. Διὰ γὰρ τοῦτο τοιούτους οἱ βασιλεῖς ἐς τοιαύτας ἐκλέγονται τὰς ἀρχὰς, ἵνα τοῖς τούτων εὐχερῶς ὑποκύπτωσι προστάγμασι, καθάπερ ἀνδράποδα, καὶ μηδενὶ τῶν ἁπάντων ἐναντία φρονῶσιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτου τέως τοσαῦτα. Λελέξεται δὲ τὰ ἑξῆς τοῦ ἀνδρὸς ἡμῖν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

## CAPUT III.

*Constantini despotæ mater. Prima uxor. Filius ex ancilla susceptus, nomine Catharus. Cur a patre neglectus. Eudociæ Palæologinæ elogium. Ut Constantino despotæ nupserit. Catharus nothus apud seniorem imperatorem potens et gratiosus. Junioris Andronici indignatio. Irarum causa justior, populus inusitato sacramento adactus. Syrgiannes custos nepoti additus ab avo.*

293 I. Constantinus autem despota, imperatoris Andronici filius e priore conjuge, quæ oriunda ab Hungaris erat, susceptus, uxorem primum habuit puellam innuptam, Muzalonis protovestiarii filiam : quæ cum diu apud maritum fuisset, sine liberis decessit. Habebat illa ancillam formosam, nomine Catharam : ex qua clam compressa filium genuit despotes, quem Michaelem Catharum appellavit. Hunc ipse sic initio oderat et aversabatur, ut ne limis quidem eum aspicere dignaretur, sed quam longissime a se educari juberet. In causa hoc

[P. 180] A'. Κωνσταντῖνος δὲ ὁ δεσπότης (49) ὁ ἐκ τῆς προτέρας γυναικὸς (50) τῆς ἐξ Οὔγγρων γεν- D νηθεὶς τῷ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ ἔσχε μὲν ἐκ παρθενίας γυναῖκα πρότερον τὴν θυγατέρα Μουζάλωνος τοῦ πρωτοβεστιαρίου : ἣ δὴ καὶ πολὺν συμβιώσασα χρόνον αὐτῷ τετελεύτηκεν ἄπαις. Εἶχε δ' ἐκείνη θεραπαινίδα τινὰ εὐειδῆ, Καθαρὰν κεκλημένην. Ταύτῃ λάθρα μιγεὶς ὁ δεσπότης ἔτεκεν υἱὸν, ὃν καὶ ὠνόμασε Μιχαὴλ Καθαρόν. Τοῦτον αὐτὸς τὰ πρῶτα μὲν βλέπειν οὐδ' ἄκραις ὄψεσιν ἠνείχετο, ἀλλ' ἐμίσει καὶ ἀπετρέπετο καὶ ὡς πορρωτάτω που διαιτᾶ-

Variorum notæ.

(47) Vide lib. VII, cap. 4, sect. 3, supra. BOIVIN.

(48) Phranzes ibid. De S. Georgii in Manganis monasterio agimus in *Constantinop. Christ.* lib. III, sect. 6, n. 43 DUCANG.

(49) Cantacuz. lib. I, cap. 1. Vide stemma Palæolog. pag. 235. DUCANG.

(50) Vide lib. VII, cap. 5, sect. 1. BOIVIN.

σῖαι ἐκέλευε. Τὸ δ' αἴτιον, ὅτι καὶ τὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ Καθαρᾶς ἔρωτα ἕτερος ἐξαπίνης ἐπιδραμὼν ἀντέκρουσεν ἔρως ἐπικρατέστερος πολλῷ καὶ σφοδρότερος.

Β'. Ἐπεὶ γὰρ πρὸς τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως τὴν ἐπιτροπὴν ἐδέξατο τῶν τε ἐν Μακεδονίᾳ πραγμάτων καὶ Θεσσαλονίκης αὐτῆς (διέτριβε δὲ τὰ πλεῖστα τοῦ ἄστεος ἔνδον Θεσσαλονίκης), ἔρωτι γυναικὸς ἑάλω τινὸς τῶν ἐπιφανῶν. Ἦν δὲ αὕτη θυγάτηρ μὲν Νεοκαισαρείτου τοῦ πρωτασηκρῆτις, σύζυγος δὲ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Οὕτω δ' ἀπαράμιλλος ἦν τῷ τε τῆς ὄψεως κάλλει καὶ τῇ τῆς γλώττης δεινότητι καὶ τῷ ἐφέρποντι τοῦ ἤθους ὑγρῷ, ὥστε οὐ ταῖς τῶν ἐντυγχανόντων μόνον ψυχαῖς ἄφυκτόν τινα τὴν ἐρωτικὴν σαγήνην ἐπέρριπτεν, ἀλλὰ κἀκ μόνης τῆς φήμης τοὺς πλείστους πρὸς τοὺς ἑαυτῆς ἀνέφλεγεν ἔρωτας. Οὕτω γὰρ ἡ φύσις περὶ τὴν ἄνθρωπον ἐφιλοτιμήσατο, ὥστε πολλὴν μὲν ἐπὶ τοῦ προσώπου τὴν εὐρυθμίαν ἐφήπλωσε, πολλὴν δὲ τὴν ὀξύτητα περὶ τὴν διάνοιαν ἐθησαύρισε, πολλὴν δὲ καὶ τῇ γλώττῃ ἐνήρμοσε τὴν πειθὼ καὶ δεινότητα καὶ τὸ εὔστροφον καὶ ἐπίχαρι τῆς ἠχοῦς. Ἦν δὲ καὶ σοφίας τῆς θύραθεν οὐκ ἄμοιρος ἡ γυνή. Ἦν γὰρ ἰδεῖν αὐτὴν πάντα καὶ παντοῖα ῥᾳδίως κατὰ καιρὸν ἐν τῇ ὁμιλίᾳ διὰ γλώττης προφέρουσαν, ὅσα τε αὐτὴ δι' ἑαυτῆς ἀνεγνώκει καὶ ὅσα λεγόντων ἄλλων ἀκήκοεν, ὡς Θεανώ τινα Πυθαγορικὴν καὶ Ὑπατίαν ἄλλην ὀνομάζεσθαι ταύτην πρὸς τῶν ἐφ' ἡμῶν σοφωτέρων. Τούτων ἁπάντων Κωνσταντῖνος ὁ δεσπότης, ὡς ἔφημεν, ἐς τὰ μάλιστα ἥττητο καὶ ἀπεπειρᾶτο τῆς γυναικὸς καὶ λάθρα ἠξίου μίγνυσθαι. Ἡ δὲ, εἴτε τὸν σύζυγον δεδοικυῖα, εἴτε μυσαττομένη τὸ τῆς πράξεως ἄθεσμον, ἀνθίστατό [P. 181] τε καὶ ἀπετρέπετο. Ὁ δ' ὅσον ἐκείνην ἀποτρεπομένην ἑώρα, τοσοῦτον αὐτὸς πρὸς μείζονας ἐξεκάετο τοὺς αὐτῆς ἔρωτας· καὶ ἦν ἰδεῖν, τὸ τοῦ Πλάτωνος, τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρῶντος ἐν ἀλλοτρίῳ ζῶσαν τῷ σώματι. Ἐπεὶ δὲ μετὰ χρόνον τινὰ τὸν βίον ὁ ταύτης ἀπέλιπε σύζυγος, ἤδη σφοδρότερον ἦν ἐγκείμενος ὁ δεσπότης καὶ πάντα λίθον κινῶν, τὸ τοῦ λόγου, νόμιμον ἀγαγέσθαι βουλόμενος σύζυγον. Οὗ δὴ γεγονότος πασῶν εὐθὺς ἐξελάθετο γυναικῶν καὶ ἐρώτων ἄλλων καὶ αὐτοῦ γε τοῦ ῥηθέντος υἱέος Καθαροῦ Μιχαὴλ, ὃν ἐκ τῆς θεραπαινίδος γεγέννηκε· καὶ ἦν μόνης θερμῶς ἐξεχόμενος Εὐδοκίας τῆς Παλαιολογίνης (51).

Γ'. Τοῦτον δὴ οὖν τὸν Καθαρὸν Μιχαὴλ πεντεκαιδέκατον ἤδη χρόνον τῆς ἡλικίας ἀμείβοντα πέμψας ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ γηραιὸς προσηγάγετό τε καὶ τοῖς κατ' οἶκον ὑπηρετικοῖς παιδαρίοις (52) συγκατέλεξε· πρῶτον μὲν, ἵνα μὴ διαφθαρείη λιμῷ, μηδενὸς προμηθουμένου· δεύτερον δ' ἴσως ἵνα καί τισι τῶν πέριξ ἐθνῶν εἰς κῆδος δοθείη, ὡς ἐξ αἵματος ὢν βασιλείου καὶ γένηται σπονδῶν τινων πρόξενος καί τινος ὠφελείας Ῥωμαίοις καὶ τοῖς Ῥωμαίων πράγμασιν αἴτιος. Ὁ δὲ κομισθεὶς καὶ δια-

A erat, quod alterius mulieris vehementior et potentior multo amor repente excitatus Catharæ quoque matris ejus amorem depulerat.

II. Nam rerum Macedonicarum et ipsius Thessalonicæ præfecturam cum a patre imperatore accepisset, et in ea urbe plerumque versaretur, mulieris cujusdam illustris amore captus est. Erat ea Neocæsaritæ protosecretarii filia, Constantini Palæologi uxor. Ita vero et elegantia formæ et linguæ facundia et blanda morum comitate præstabat, ut non modo aspectu suo animos eorum, a quibus adibatur, inevitabili quodam amoris laqueo irretiret, sed sola etiam fama excitatos plurimos pari ardore inflammaret. Tanta enim naturæ fuit erga B eam liberalitas, ut toto vultu elegantiam præferret; in ingenio plurimum **294** acuminis, in lingua vim dicendi ac persuadendi maximam, nec non volubilitatem haberet. Erat et humanioribus litteris erudita, et in familiaribus colloquiis omnia omnis generis, quæ tam ipsa legerat, quam ex aliis audierat, facile et opportune proferebat, ut altera Theano Pythagorica et altera Hypatia ab eruditioribus quibusque appellaretur. His omnibus Constantinus despota, ut diximus, omnino victus est, ut ejus pudicitiam tentaret, et clandestinum ejus concubitum peteret. Ipsa vero, sive mariti metu deterrita, sive rem ipsam utpote illicitam aversata, resistebat ac refugiebat. Ille quo magis ab- C horrere eam videbat, eo vehementius amore ejus incendebatur. Itaque, quod ait Plato, amantis animam videre erat in alieno corpore spirantem. Cum autem aliquando post maritus ejus decessisset, jam acrius rem urgebat despotes, omnemque, ut vulgo aiunt, movebat lapidem, quo illam uxorem legitimam duceret. Quo facto, omnium aliarum mulierum et amorum oblitus, ipsiusque adeo filii Michaelis Cathari, quem, ut diximus, ex ancilla Cathara susceperat, unius Eudociæ Palæologinæ amoribus vacabat.

III. Eum Michaelem Catharum, annum ætatis decimum quintum jam agentem, Imperator Andro- D nicus senior arcessitum pueris domesticæ ministeria obeuntibus socium ascribit: primum, ne ab omnibus **295** neglectus fame periret; deinde fortasse, ut per eum sanguine imperatorio ortum affinitas cum aliqua ex finitimis gentibus jungeretur, atque ut fœderis alicujus conciliandi occasio esset, Romanisque et rei Romanæ quolibet tandem pacto prodesset. Ille autem cum in palatio educaretur et

## Variorum notæ.

(51) Neocæsaritæ primi a secretis filiæ, Constantini Palæologi despotæ uxoris, ac ex alio Constantino tum viduæ, unde *Palæologina* hic cognominatur. ex priore conjugio. Vide idem stemma. DUCANG.

(52) Adolescentibus, quos ἀρχοντοπούλους vocabant, νέους τῶν εὐπατριδῶν, Cantacuzenus lib. II, cap. 40; νέους τῶν εὐγενεστέρων, lib. III, cap. 43. Vide *Gloss. med. Græcit.* in hac voce. DUCANG.

assiduus illic versaretur, brevi tempore imperatoris, animum ita sibi conciliavit, ut et ipsi imperatoris filii oculis invidis eum aspicerent; Andronicus vero junior imperator irasceretur magis quam cæteri, molesteque ferret, singularem illum sui amorem apud avum languescere, erga novitium vero istum et supposititium excitari perpetuo ac dies noctesque crescere.

IV. Nunc quibus de causis justiorem dolorem atque iracundiam variasque et multiplices curas animo conceperit, dicendum nobis est; ex quibus conspirationes adversus imperium et malorum tempestates ac turbines exorti sunt. Nam cum publicæ res, uti dictum est, male se haberent, mortuo interim Michaele imperatore, sacramento adigi imperator omnes jussit, primum sese tanquam principem ac dominum veneraturos et adoraturos esse, tum quemcunque imperii hæredem ipse deligeret. Quod infinite dictum pæne omnes turbavit, Andronicum præcipue, designatum jam imperii successorem. Neque quisquam omnium fuit, qui non velut ex composito ad **296** suppositum illum Michaelem suspicionem converterit. Inde tumultuosa omnium consilia, et malorum ereberrimæ machinationes, quæ tacitis vocibus differebantur. Ergo alii majestatis metu ad jusjurandum adacti: plerique palam detrectare ausi: quos in tanta rerum perturbatione violenter cogendos imperator non censuit. Jam enim imperatorem nepotem suum videbat ob infinitum illud jusjurandum a subditis exactum de fuga cogitare. Ob eas res tantisper quievit, et ab exigendo jurejurando destitit. Deinceps secum agitare cœpit, quemadmodum imperatorem nepotem suum fuga prohiberet: veritus, ne si ad Latinos confugeret, navalibus eorum copiis adjutus rem Romanam turbaret, atque imperium sibi per tyrannidem usurparet. Proinde occultum ei custodem apposuit Syrgiannem nuper e carcere productum. Hic enim paulo ante arctissima in custodia certis de causis habitus fuerat, quas paulo altius repetito principio par est hoc loco reddere, ut qui historiam ejus viri nesciunt a nobis eam accipiant.

A τρίδων ἐν βασιλείοις τοσοῦτον εἰς τὴν ἑαυτοῦ σχέσιν ἐν βραχεῖ τὸν βασιλέα ἀνηρτήσατο, ὡς καὶ αὐτοὺς δὴ τοὺς τοῦ βασιλέως υἱέας ζηλοτύπως ὑποβλέπειν αὐτόν. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ὁ νέος καὶ πλέον τῶν ἄλλων ὠργίζετο καὶ ἐδυσφόρει, ὁρῶν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀνυπέρβλητον ἐκείνην ἀγάπην τοῦ βασιλέως καὶ πάππου μαραινομένην, τὴν δὲ πρὸς τὸν χθεσινὸν καὶ ὑποβολιμαῖον τουτονὶ διηνεκῶς ἀνθοῦσαν (53) καὶ αὐξανομένην ἐφ' ἡμέρᾳ καὶ νυκτί.

Δ'. Ὁ δὲ μᾶλλον δικαίως αὐτὸν ἐξέμηνεν εἰς λύπην καὶ ὀργὴν καὶ μελέτας πολυειδεῖς, ἐξ ὧν αἱ περὶ τῆς βασιλείας ἐβλάστησαν στάσεις, καὶ οἱ τῆς κακίας ἤρξαντο χειμῶνες καὶ κλύδωνες, λέξομεν ἤδη. Οὕτω γάρ, ὡς εἰρήκαμεν, πλημμελῶς τῶν πραγμάτων ἐχόντων καὶ μεταξὺ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τεθνηκό-
B τος ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς ὀμνύειν ἅπαντας· πρῶτον μὲν σέβειν καὶ προσκυνεῖν ὡς βασιλέα καὶ δεσπότην αὐτόν· ἔπειτα καὶ ὃν ἂν αὐτὸς ἐκλεξάμενος ἐς τὴν τῆς βασιλείας προστήσειε διαδοχήν. Τοῦτο λεχθὲν ἀορίστως μικροῦ πάντας ἐτάραξε, καὶ μάλιστα τὸν ἔγγονον Ἀνδρόνικον τὸν ὡρισμένον τῆς βασιλείας διάδοχον. Εὐθὺς γὰρ ἅπαντες τὰς ὑποψίας εἰς τὸν ὑποβολιμαῖον τουτονὶ Μιχαήλ, ὡς ἐκ συνθήματος ἤγαγον. Καὶ πολύς τις ἐντεῦθεν ἐφύετο θόρυβος λογισμῶν καὶ ἀλλεπάλληλοι μελέται κακίας ἐψιθυρίζοντο. Τινὲς μὲν οὖν φόβῳ τῆς ἐξουσίας εἴξαντες ὤμνυον· οἱ δὲ πλείους ἐς τοὐμφανὲς τὸν τοιοῦτον ἀπεῖπαντο [P. 182] ὅρκον· οἷς ἀνάγκην τινὰ τυραννικὴν ἐπάγειν οὐκ ἔγνωκε δεῖν ὁ βασιλεὺς ἐν το-
C σούτῳ θορύβῳ πραγμάτων. Ἔβλεπε γὰρ ἤδη καὶ τὸν βασιλέα τὸν ἔγγονον σχεδιάζοντα τῆς φυγῆς τὴν μελέτην διὰ τὴν ἀοριστίαν τοῦ ζητηθέντος παρὰ τῶν ὑπηκόων ὅρκου. Διὰ δὴ τοῦτο τέως ἠρέμησεν ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἀπαίτησιν ἔπαυσε τῶν εἰρημένων ὅρκων. Ἐσκέπτετο δὲ ἤδη, πῶς ἂν πρὸς τὴν φυγὴν ἐμποδὼν τοῦ ἐγγόνου καὶ βασιλέως γένοιτο. Ἐδεδίει γὰρ μὴ ἀπελθὼν καὶ βοήθειαν ναυτικὴν παρὰ Λατίνων λαβὼν τά τε Ῥωμαίων συγχυχήσῃ πράγματα καὶ ἅμα τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τυραννικῶς πως ὑφέληται. Ὅθεν λαθραῖον ἐπέστησε φύλακα τούτου τὸν Συργιάννην ἄρτι τῆς εἱρκτῆς ἐξιόντα. Ἦν γὰρ αὐτὸς πρὸ βραχέος ἐν εἱρκτῇ δεινοτάτῃ δι' αἰτίας, ἃς ἄνωθέν ποθεν ἀρξαμένους δίκαιον ἀφηγήσασθαι, ἵνα δὴ καὶ οἷς τὰ κατὰ τὸν ἄνδρα οὐκ
D ἔγνωσται γνώριμα κατασταίη.

## CAPUT IV.

*Syrgiannis genus, institutio, virtutes. Provinciæ præfectus omnium animos sibi devincit. Mira hominis solertia. Perfidus et fœdifragus populos finitimos vexat. Provinciam ademptam ut recuperaverit. Pincernæ dignitate ornatur. Rebellat. Comprehenditur. In carcerem conjectus precibus matris restituitur. Jurat se fidelem fore. Junioris imperatoris consilia jubetur explorare. Senioris consilia juniori aperit. Oratio, qua istum hortatur ad defectionem. Pactiones et juramenta. Conjurationis socii tres. Syrgiannes et Cantacuzenus, corruptis aulæ primoribus, provincias Thraciæ administrandas obtinent. Variis artibus viam defectioni muniunt.*

I. Huic mater erat cum imperatoribus sanguine

Α'. Τούτῳ μήτηρ μὲν ἦν μία τῶν κατὰ γένος τοῖς

### Variorum notæ.

(53) Quæ deerant in editione Wolfiana, supplevimus ex codice Regio. Sed et Fridericus Rostgardius, nobilis Danus, cui et me et Gregoram multa debere in prælatione hujus operis professus sum, idem hoc supplementum, ex codice Vaticano descriptum, Roma ad me misit: jampridem illud ipsum Steph. Baluzius ex eodem cod. describi curaverat in usum Ducangii; et in lucem editum fuerat a Petavio cum Breviario historico S. Nicephori Cpolitani patriarchæ. BOIVIN.

βασιλεῦσι προσηκουσῶν εὐπρεπὴς καὶ κοσμία· πατὴρ δὲ τῶν ἐκ Κομάνων ἐπίσημος, οἳ παρὰ τῶν ὑπερβορείων (54) Σκυθῶν πρὸ χρόνων συχνῶν, ὡς εἰρήκαμεν, Ἰωάννῃ τῷ βασιλεῖ προσερρύησαν (55). Οὗτος ὀξύτητι φύσεως, πρὶν τὴν τῶν παίδων παραδραμεῖν ἡλικίαν, ἐν τοῖς λόγοις λαμπρὸς ἀνεφάνη. Ἔπειτ' ἐπιμελῶς ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς παιδευθεὶς κράτιστος κἀν τούτοις ἔδοξε διά τε ῥώμην σώματος καὶ γνώμης βαθύτητα καὶ οἷον εἰπεῖν δαιμονίαν τὴν σύνεσιν.

Β'. Πέμπτον δ' ἄρτι καὶ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος ἀμείβων πέμπεται πρὸς τοῦ βασιλέως στρατηγὸς καὶ διοικητὴς μιᾶς τῶν περὶ Μακεδονίαν ἐπαρχιῶν, ἣ τοὺς Ἰλλυριοὺς μάλιστα ὁμοροῦντας ἔλαχε. Φιλοδωρότατος δὲ ὢν καὶ μηδὲν ἴδιον κτώμενος καὶ μηδὲν πλέον ἔχειν βουλόμενος τῶν ὅσοι τούτῳ [P. 183] συνασπίζοντές τε καὶ παρασπίζοντες ἦσαν ἐν ταῖς ἀκμαῖς τῶν ἀγώνων, οὕτω τὰς γνώμας ἁπάντων ἐξιδιώσατο, ὡς ἥδιον πάντας ἡγεῖσθαι πολλῷ θνήσκειν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἢ ζῶντας ὁρᾷν τὸν ἥλιον ἄνευ αὐτοῦ. Ἦν δὲ καὶ δεινὸς ὁ ἀνὴρ εἴπερ τις πόρους ἐν ταῖς τῶν περιστάσεων ἀπορίαις εὑρίσκειν καὶ τοῖς ἀμηχάνοις τῶν πραγμάτων μηχανάς τινας καινοτέρας χαρίζεσθαι καὶ τόλμαν ἔμπρακτον ἐνδείκνυσθαι πανταχῇ, ὡς ἐκπλήττεσθαι πάντας ὁρῶντας τὸ μεγαλοφυὲς τοῦ ἀνδρός.

Γ'. Ἕν τι μόνον ὥσπερ τι νόσημα πονηρὸν εἰς τὰς αὐτοῦ πράξεις παρεισφθαρὲν ἐκιβδήλευσε πάσας καὶ ὥσπερ σώματος καλοῦ καὶ χαρίεντος καὶ γενναίου τὰς ὄψεις δεινῶς ἀφαιρούμενον ἀτερπῆ τὰ τέλη καθίστη καὶ ἀνόνητα τὰ γεώργια. Παρασπονδῶν γὰρ πρῶτον μὲν πράγματα παρεῖχε τοῖς ὁμόροις Τριβαλλοῖς καὶ Αἰτωλοῖς καὶ Ἀκαρνᾶσιν· ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἀπαλλαγεὶς, ὡς εἰρήσεται, τούς τε καὶ βασιλέας καὶ τὰ τῶν βασιλέων συνέχεε πράγματα. Διὸ καὶ ἑαυτῷ φαῦλον προὐξένησε τέλος. Καθαιρεθεὶς γὰρ τῆς τοιαύτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγον χρήμασιν ὑπελθὼν τοὺς τῷ βασιλεῖ παραδυναστεύοντας ταύτην τε αὖθις ἀναλαμβάνει καὶ ἅμα τὸ τοῦ πιγκέρνου τιμᾶται ἀξίωμα. Ὅθεν καὶ ἀποστασίαν ὠδίνων ἐξέῤῥηξε ταύτην ἐκεῖσε ἐλθὼν ἐν οὐ μακρῷ τῷ χρόνῳ. Ἔγνωσται γὰρ ἰδιοποιούμενος ἣν ἦρχεν ἐπαρχίαν καὶ τῆς τῶν βασιλέων ἐξουσίας λάθρα διϊστῶν.

Δ'. Ὅθεν καὶ δόλῳ παρὰ Μονομάχου τοῦ Μυστικοῦ ἁλίσκεται καὶ δέσμιος ἐς τὸν βασιλέα πέμπεται. Ἦν γὰρ τηνικαῦτα καὶ οὗτος Μονομάχος μέρος τι διοικεῖν τῆς Μακεδονίας παρὰ τοῦ βασιλέως πεμφθεὶς· καὶ διὰ τὴν ἐγγύτητα τῶν ἐπαρχιῶν συχνὰ προσιὼν καὶ ἐπιμιγνὺς τῷ Συργιάννῃ καὶ ἰχνηλατῶν τὰ ἐκείνου ἀπόῤῥητα καὶ φίλος εἶναι ὑποκρινόμενος δόλοις δόλους ἔῤῥαπτεν· ἕως δόλῳ συνειληφὼς δέσμιον, ὡς

A conjuncta; pari specie corporis ac modestia. Pater illustri loco oriundus e Comanis, illis scilicet, qui ante multos annos ex Hyperboreis Scythis, uti supra memoravimus, ad Joannem imperatorem sese transtulerant. Syrgiannes porro ante quam pueritiam excederet, summa ingenii celeritate præditus, magnum sibi **297** in doctrinis nomen peperit. Hinc apprime rem militarem edoctus, facile in ea princeps est habitus, non modo corporis robore, sed et animi prudentia, ac divina ut ita dicam sagacitate.

II. Annum autem jam quintum et vicesimum excedens, ab imperatore dux et administrator provinciæ cujusdam Macedonicæ, quæ Illyrios potissimum vicinos habet, ablegatur. Et quia liberalissi-
B mus erat, nihilque privatim possidebat, nec plus sibi vindicabat quam quivis eorum, quibus pro se et circa se dimicantibus in medio pugnarum æstu uteretur, sic animos omnium sibi devinxit, ut pro illo mortem oppetere jucundius eis foret, quam sine illo lucem intueri. Ad hæc in rebus dubiis ac pene deploratis præsentissimo erat consilio, et e summis difficultatibus mira solertia sese explicabat: nec illi, cum res postularent, audacia deerat, ut omnes præclaram indolem ejus admirarentur.

III. Una res tantum, veluti morbus quidam malignus in ejus actiones obrepens, eas omnes corrumpebat, ac tanquam oculis pulchro et eleganti
C et robusto corpori ereptis, easdem ipso exitu tristes et infructuosas efficiebat. Nam primum ruptis fœderibus, finitimis Triballis, Ætolis et Acarnanibus negotia facessebat. Postea cum inde discessisset, ita ut dicturi sumus, imperatores eorumque res turbabat. Quamobrem sibi ipsi malum exitum conciliavit. **298** Eum videlicet magistratum sibi abrogatum, largitione corruptis iis qui apud imperatorem multum poterant, brevi recuperat, ac præterea pincernæ dignitate ornatur. Unde et defectione animo concepta illuc profectus brevi effecit, ut quæ parturierat in actum erumperent. Compertum enim est, eum provinciam, quam regebat, propriam sibi asserere, et clanculum imperatoriæ potestati subtrahere.

D IV. Quare dolo a Monomacho Mystico capitur, et ad imperatorem vinctus mittitur. Nam et ipse Monomachus in Macedoniam ab imperatore missus, illic regioni cuidam præerat, et ob vicinitatem provinciarum Syrgiannem crebro adibat. Cum itaque apud illum frequens esset, arcana ejus investigabat, et per amicitiæ speciem alios ex aliis dolos nectebat; donec eumdem astu comprehensum

## Variorum notæ.

(54) Petavius verterat, *Pater vero e Comanis oriundus illustri loco. Ambo* (*pater* scilicet, *et mater*) *vero ante multos annos ex Hyperboreis Scythis, uti supra memoravimus, ad Joannem imperatorem sese transtulerant.* Vertendum, ita ut edidimus, *Pater illustri loco oriundus e Comanis, illis scilicet, qui ante multos annos ex Hyperboreis Scythis*, etc. Non legerat Petavius ea quæ de Comanis scripta sunt supra lib. II, cap. 5, sect. 2. BOIVIN.

(55) Ad Ducam scilicet. Vide supra lib. II, cap. 5, sect. 2. BOIVIN.

et in vincula, ut diximus, conjectum ad imperatorem misit. Ob illud crimen Syrgiannes in custodiam datus diu carcere inclusus mansit. Sed cum ejus mater gemitu et lacrymis aulam quotidie impleret, et quavis cautione oblata filium supplex reposceret, ægre tandem impetrare potuit, ut e carcere educeretur. Non prius tamen id obtinuit, quam ille scripto jurejurando coram sacrosancta imagine castissimæ Dei Genitricis Hodegetriæ præstito, cavisset imperatori, nunquam se ejus jussis postea adversaturum.

V. Sic ille omni suspicione liberatus principi bene merito optime velle credebatur : a quo et **299** is honor ei habitus est, ut etiam arcanorum particeps fieret. Ac inter cætera illud quoque ejus fidei commissum fuit, ut furtivus veluti custos imperatorem Andronicum juniorem circumeundo adeundoque, ne clandestinam fugam moliretur, observaret; quemadmodum supra diximus. At ille, si quid vulgi opinionibus credendum est, homo semper ambitiosus, cui mentis declarandæ hactenus defuisset occasio, oblatum denique a fortuna opportunum tempus adesse existimavit, quo imperatoribus inter se bello commissis, et rebus Romanorum omnino sic perturbatis, ipse sceptris poliretur; aut saltem portione aliqua a toto imperio recisa, proprium sibi principatum constitueret. Itaque imperatorem Andronicum juniorem adit, eique avi imperatoris arcanum omne consilium aperit : « Me, inquit, imperator veluti sagacem canem tuas cogitationes odorari jussit : et cum ille catenas tibi et vincula fabricetur, tu ignarus puerilia consilia agitas. Quid enim tibi profuerit clam in altum deferri et peregre abire, ubi aliena quadra (quod aiunt) vivendum tibi erit, si res optime cadat, et non illud accidat, ut ab hospitibus aut truciderìs, aut in imperatoris avi casses laqueosque incidas. Quod si istis cogitationibus, quæ puerum sapiunt, penitus oblivioni traditis, meliora et salutifera consilia, qualia ego daturus sum, sequi volueris, nihil obstabit, quominus summam potestatem primo quoque tempore citra ullum laborem arripias. Etenim unam esse video, qua id assequare, efficacissimam **300** rationem. Nimirum Byzantio fugiendum, et ad Thraciæ urbes provinciasque excurrendum. Nam cum et humanum ingenium novis rebus gaudeat, et miseri Thraces crebris exactionibus vexentur, si levationem onerum et libertatem proclamaveris, ultro omnes te quo volueris præeuntem sequentur, avi tui diuturno jugo facillime excusso, quasi Tantalei cujusdam saxi mole a cervicibus depulsa. Hoc consilium tibi si placet, ego hujus negotii procurator et administer futurus sum ; ego omnem istius certaminis laborem suscipiam ac brevi conficiam ; modo et ipse mihi pollicearis, et certis pignoribus fidem obstringas, te pro dignitate labores meos remuneraturum. Quæ vero ista præmia sunt? illustres dignitates ;

A εἰρήκειμεν, τοῦτον ἐπεπόμφει τῷ βασιλεῖ. Ἀλλὰ γὰρ εἱρκτῇ παραδοθεὶς διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν ὁ Συργιάννης, ἔμεινε χρόνον ἐν ταύτῃ συχνόν. Ἐπεὶ δὲ ἡ μήτηρ οὐ διέλιπεν ὀδυρμοῖς καὶ δάκρυσι προσιοῦσα τοῖς περὶ τὸν βασιλέα καὶ ἱκετεύουσα καὶ τὸν υἱέα ἐξαιτουμένη καὶ πάσας ἐγγύας προβάλλουσα, ὀψὲ καὶ μόλις ἐδυνήθη τῆς εἱρκτῆς αὐτὸν ἐξελέσθαι· πλὴν οὐ πρότερον, πρὶν ἂν ἐγγράφους αὐτὸν ἀποδοῦναι τῷ βασιλεῖ τοὺς ὅρκους ἐνώπιον τῆς θείας εἰκόνος τῆς ὑπεράγνου [P. 184] θεομήτορος τῆς Ὁδηγητρίας, μὴ τοῖς τοῦ βασιλέως προστάγμασιν ἐναντία ποτὲ διαπράξασθαι.

Ε΄. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω πάσης ὑποψίας ἀπολυθεὶς ὁ ἀνὴρ καὶ πᾶσαν εὔνοιαν διασώζειν πιστευόμενος πρὸς τὸν εὐεργέτην καὶ ἀπορρήτων ἤδη κοινωνὸς ἠξιοῦτο γί-
B γνεσθαι, ὡς πιστευθῆναι λοιπὸν καὶ τουτὶ τὸ ἀπόρρητον, λέγω, τὸ φύλαξ λανθάνων περιϊέναι καὶ προσιέναι τῷ ἐγγόνῳ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκῳ τῷ βασιλεῖ, μὴ λάθῃ φυγών, ὡς ἔφθημεν εἰρηκότες. Ὁ δέ, εἰ χρὴ ταῖς τῶν πολλῶν ὑπολήψεσι πείθεσθαι, φίλαρχος ὢν ἀεὶ καὶ καιροῦ μὴ τυχὼν οὐδέπω τὸ βουλόμενον ἐνδείξασθαι τῆς ψυχῆς νῦν ἔγνω καιρὸν εἶναι τοῦτον ὑπὸ τῆς τύχης παρεσχημένον κατ' ἀλλήλων τοὺς βασιλέας ἐκπολεμώσας καὶ τὰ Ῥωμαίων οὕτω συγχυκήσας ἅπαντα πράγματα, τῶν σκήπτρων αὐτὸς ἐπιβῆναι· ἢ τό γε δεύτερον, μέρος τῆς ὅλης τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτεμόμενος εἰς οἰκείαν ἀρχὴν αὐτὸ καταστήσασθαι. Ὅθεν Ἀνδρονίκῳ τῷ νέῳ βασιλεῖ προσελθὼν ἅπαν τοῦ πάππου καὶ βασιλέως ἀνεκάλυψε
C τὸ ἀπόρρητον, λέγων, ὡς « Ἐμὲ μὲν οἷά τινα κύνα ῥινηλατοῦσαν τὰ σὰ βουλεύματα τέταχεν ὁ βασιλεὺς περί σε· ὁ δὲ κάθηται συσκευάζων ἀγχόνας καὶ δεσμὰ κατὰ σοῦ· σὺ δ' ἀγνοῶν κάθησαι νηπίων βουλεύμασι γαυρούμενος. Τί γάρ σοι τὸ ὄφελος ἀποπλεύσαντι λάθρα πρὸς ἀλλοτρίαν οἴχεσθαι χώραν, ἔνθα καθάπερ δούλῳ δεήσει καθημένῳ πρὸς ἀλλοτρίαν βλέπειν τράπεζαν, ὁπόταν ἴσως μηδὲ φονεῦσιν ἐντύχῃς τοῖς ξενίζουσι, μηδὲ ταῖς τοῦ πάππου καὶ βασιλέως ἄρκυσι καὶ πάγαις ἁλῷς; Εἰ δὲ πάντα πρὸς λήθης βυθοὺς τὰ νηπιώδη ταῦτα ῥίψας βουλεύματα πεισθείης ἐμοὶ τὰ βελτίω σοι καὶ σωτήρια συμβουλεύοντι, οὐκ ἂν φθάνοις τὰ σκῆπτρα τῆς αὐτοκρατορίας λαμβάνων ἀπονητί. Μίαν γὰρ ἀνυσιμωτάτην ὁρῶ πρὸς τοῦτο φέρουσαν ἀφορμήν, ἣν φυγὼν τὸ Βυζάντιον ἐς τὰς
D τῆς Θράκης ἐκδράμῃς πόλεις καὶ χώρας. Φύσει γὰρ χαίροντες ταῖς καινοτομίαις τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος καὶ ἅμα βεβαρημένοι τοῖς συχνοῖς φόροις οἱ ταλαίπωροι Θρᾷκες, ἣν κουφισμὸν καὶ ἐλευθερίαν ἐξελθὼν κηρύξῃς, ἀσμενοί σοι πάντες ἕψονται πρὸς ὅπερ ἂν αὐτὸς ἐθέλοις, τὴν πρὸς τὸν πάππον καὶ βασιλέα πολυετῆ δουλείαν ῥᾷστα λακτίσαντες καὶ ὥσπερ τινὰ Ταντάλειον φόρτον ἀποσεισάμενοι. Εἰ γοῦν ἀρεστὸν τὸ ἐμόν σοι τόδε φαίνοιτο βούλευμα, ἐγὼ καὶ ταμίας καὶ χορηγός σοι τοῦ δράματος ἔσομαι καὶ πάντα τὸν ἆθλον ὑποστὰς τὴν ταχίστην ἐκτελέσω· ἣν μόνον καὶ σύ μοι ὑποσχέσθαι ἐθέλῃς καὶ δοῦναι πιστὰ τὰ ἐχέγγυα περὶ τῶν ἀξίων γερῶν καὶ ἐπάθλων. Τίνα δὴ ταῦτα; Ἀξιωμάτων λαμπρότητες καὶ χωρία πολλὰ καὶ πολλὴν τὴν ἐπέτειον παρέχεσθαι δυνάμενα πρόσ-

οδον· καὶ ἐπὶ τούτοις μηδένα τῶν πάντων δύνασθαι πλέον ἐμοῦ παρά σοι, [P. 185] μηδεμίαν τινὰ πραγμάτων κατάστασιν περαίνεσθαι παρὰ σοῦ, πλὴν τοῦ κἀμὲ συνειδέναι. Ὁρᾷς γάρ, ὅπως τῶν συμφορῶν ἐθελοντὴς σοι γίνομαι κοινωνὸς καὶ τῶν κινδύνων αὐθαιρέτως συναίρεσθαι βούλομαι, πάντας ἐκείνους τοὺς πρὸς τὸν βασιλέα τῆς σῆς ἀγάπης ὀπίσω θέμενος ὅρκους· κἂν εἴ τι δεινὸν κατὰ τῆς ἐμῆς κεφαλῆς τὸ τῆς τύχης φέρῃ παράλογον, προθύμως φέρειν παρῄνεσα ἐμαυτῷ. Ταῦτα τοίνυν θεώμενος πρόθυμος γίνου καὶ σὺ περὶ τὰς ὑποσχέσεις τῶν ἐμῶν ζητημάτων, ἢν σώζεσθαι θέλῃς. Ἐπεὶ δ' ἡ τῶν πραγμάτων ὀξύτης ἡμᾶς οὐκ ἐᾷ τὰ παρόντα σχολαιότερον διατίθεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ ξυροῦ ἡμῖν ἡ ἀκμὴ περιΐσταται τοῦ κινδύνου μελλήσασι, φέρε καὶ ἑτέροις τῆς γνώμης ταύτης κοινωνήσωμεν, οἳ διὰ τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπέχθειαν οὔθ' ἡμᾶς καὶ τὰ τοιαῦτα μυστήρια προδοῦναι ἀνάσχοιντ' ἂν καὶ τῇ παρούσῃ χρείᾳ ἐς καιρὸν ἐν τοῖς μάλιστα γένοιντ' ἄν. »

Ϛ'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς τάς τε ὑποσχέσεις τούτῳ τῶν ζητημάτων ἐγγράφους μεθ' ὅρκων ἐδίδου· καὶ παρῆσαν οἱ τῶν μυστηρίων ἐσόμενοι κοινωνοί, Ἰωάννης τε ὁ Καντακουζηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Συναδηνός, ὁ μὲν τῇ τοῦ μεγάλου παπίου (56) τηνικαῦτα σεμνυνόμενος ἐπικλήσει, ὁ δὲ τῇ τοῦ δομεστίκου τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς βασιλικῆς· καὶ τρίτος Ἀλέξιος ὁ Ἀπόκαυκος, δομέστικος καὶ αὐτὸς τηνικαῦτα τῶν δυτικῶν θεμάτων ἀκουόμενος καὶ τῶν ἁλῶν τὴν διοίκησιν ταμιουλκῶν. Οὗτος μὲν οὖν οὐ πάνυ τῶν εὐγενῶν ἦν, βαθυγνώμων δὲ ἀνὴρ καὶ εὐμήχανος καὶ δόλους συνθεῖναι δεινός· ἄμφω δ' ἐκεῖνοι κατὰ γένος τῷ βασιλεῖ προσήκοντες· πλὴν ὁ μὲν Καντακουζηνὸς καὶ ἡλικιώτης ἦν καὶ ὁμόψυχος καὶ ὁμόπνους ἐξέτι νέου τῷ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ διά τε τὴν τῆς γνώμης ὀρθότητα καὶ τῆς γλώττης ἀλήθειαν καὶ τὸ τοῦ ἤθους καίριον· ὁ δὲ Συναδηνὸς ὁμοίως τῷ πατρὶ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ Μιχαήλ, ἕως ἦν ἐκεῖνος ἔτι ζῶν. Οὗτοι τοίνυν ὥσπερ ἐκ μιᾶς οἰνοχόης τὸ ἀπόρρητον ἐκεῖνο δεξάμενοι βούλευμα δαλὸς ἦσαν εἰς πῦρ καὶ ἵππος εἰς πεδίον. Οὕτω φρατρία τις ἀρραγὴς εὐθὺς οἱ ἄνθρωποι ἐγεγόνεισαν καὶ ὁρκωμοτήρια φρίκης μεστὰ ξυνετίθουν τε καὶ ἐδίδοσαν καὶ ὑποσχέσεις μεγάλων ἀντιδόσεων καὶ γερῶν ἀντελάμβανον.

Ζ'. Τούτων οὕτω ξυμβάντων ἔργου εἴχοντο ὅλῃ σπουδῇ τε καὶ γνώμῃ. Καὶ πρῶτα μὲν χρήμασι περιελθόντες τοὺς τῷ βασιλεῖ παραδυναστεύοντας ὅ τε Συργιάννης καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ὤνιον εἰλήφεσαν τὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἐν Θρᾴκῃ χωρῶν καὶ πόλεων· ὁ μὲν τά τε πλεῖστα τῆς μεσογείου καὶ τῆς παραλίου πάσης ἄχρι τοῦ ἀκροτάτου Ῥοδόπης· [P. 186] ὁ δὲ Καντακουζηνὸς ὀλίγα τῆς μεσογείου μόνης, ὁπόση τῆς Ὀρεστιάδος ἐστὶ περίοικος. Ἐπὶ τούτοις στρατεύματα συνεκρότουν καὶ ὅπλα παρεσκευάζοντο καὶ στρατιώ-

multa prædia, quæ magnos annuos reditus afferre possint : præterea, ne quisquam auctoritate apud te mihi præferatur, nec a te quidquam nisi me conscio in republica ordinanda constituatur. Etenim, vides, calamitatum tuarum particeps et periculorum socius volens libensque accedo, posthabita charitati tuæ etiam jurisjurandi religione, qua sum imperatori obligatus. Quod si fortunæ temeritas mali aliquid capiti meo illatura est, id alacriter esse ferendum ipse mihi imperavi. Quibus consideratis et tu non gravatim meis petitionibus annuito, si salvus esse vis. Cum autem hic temporis articulus moram deliberationis non admittat, sed procrastinantibus extremum discrimen **301** impendeat : age, cum aliis etiam hoc consilium communicemus, qui ob imperatoris odium neque nos neque arcana hæc prodituri sint, sed institutum nostrum opportuno auxilio adjuvare plurimum possint. »

VI. His conditionibus imperator, quæ ille petierat, ea perfecturum se scripto jurejurando promittit. Adsunt etiam arcanorum futuri conscii, Joannes Cantacuzenus et Theodorus Synadenus ; ille tum magni Papiæ titulo honoratus, hic domestici mensæ imperatoriæ : et cum iis tertius, Alexius Apocaucus, domesticus et ipse tunc occidentalium provinciarum, et salinis præfectus. Hic non admodum nobilis, sed prudens erat et solers, et dolis fabricandis mire aptus. Illi vero ambo Imperatorem cognatione contingebant. Verum Cantacuzenus etiam æqualis et unanimis et concordia ab ineunte ætate cum imperatore Andronico conjunctus fuerat propter animi candorem, et sermonum veritatem, et qui moribus commodis præditus erat. Synadenus autem cum patre Andronici Michaele imperatore, dum is superstes esset, conjunctissime vixerat. Illi igitur ad arcanam illam deliberationem tanquam ad ejusdem poculi communem haustum admissi, faces veluti fuerunt, quæ igni admotæ incendium augerent ; aut veluti equitatus in apertum campum emissus. Sic societatem vinculo irrupto firmatam statim coivere, horribilibus juramentis adhibitis ; magnarum autem remunerationum **302** ac præmiorum promissionibus vicissim acceptis.

VII. Quæ cum in hunc modum inter eos convenissent, rem ipsam summa diligentia et alacri studio aggrediuntur. Ac principio Syrgiannes et Cantacuzenus, pecunia circumventis aulæ proceribus, procurationem Thracensium urbium et provinciarum redimunt ; ille maximam partem mediterraneæ regionis et oræ totius maritimæ usque ad summum Rhodopes sortitus ; Cantacuzenus vero exigua eaque mediterranea, quæ Orestiadi adjacent. Deinde copias contrahunt, arma parant, et

Variorum notæ.

(56) De hac Magni Papiæ, et aliis hic memoratis palatinis dignitatibus, agimus in cod. Gloss. DUCANG.

novos milites colligunt, advenas scilicet quosdam et alios, qui ob egestatem neque militarent, nec quidquam rei gererent. Ad hæc familiarissimos suos et fidelissimos custodiæ civitatum præponebant: eos vero qui suis consiliis adversaturi videbantur, alios aliis de causis urbe ejiciebant. Quæ antequam facerent, nunc impressionem Scytharum Danubium accolentium, nunc Turcicæ classis ex Asia adventum proclamabant, ut sub ejus famæ obtentu tanquam sub velo aliquo delitescentes, suspicionem vitarent, iidemque providentiæ ac diligentiæ ergo laudari ab imperatore mererentur. At Syrgiannes hæc clam machinabatur, et juniori imperatori subinde et quid actum et quid agendum esset nuntiabat.

A τας ἄλλους ξυνέλεγον, νεήλυδάς τινας, και ὁπόσοι δι' ἔνδειαν τῶν χρειωδῶν ἀπόμαχοί τε καὶ ἄπρακτοι διῆγον τὸν βίον· καὶ πρός γε ἔτι τοὺς μὲν οἰκειοτάτους καὶ πιστοτάτους αὐτῶν φύλακας ἐποιοῦντο τῶν πόλεων· τοὺς δ' ὑπόπτως ἔχοντας πρὸς ἀντίστασιν τῶν μελετωμένων ἄλλαις ἄλλως προφάσεσιν ὑποβάλλοντες ἐξετίθουν τῶν πόλεων. Ταῦτα δ' ἐποίουν κηρύξαντες πρότερον ἔφοδον, νῦν μὲν τῶν Παριστρίων Σκυθῶν, νῦν δὲ ναυτικῆς τινος δυνάμεως τῶν ἐξ Ἀσίας Τούρκων, ἵν' ὑπὸ παραπετάσματι τῇ τοιαύτῃ καλυπτόμενοι φήμῃ ἀνύποπτοί τε διατελοῖεν καὶ ἅμα ἐπαίνων ἄξιοι παρὰ τῷ βασιλεῖ γίγνοιντο προμηθείας ἕνεκα καὶ σπουδῆς. Ἀλλ' ὁ μὲν Συργιάννης τοιαῦτα λανθάνων ἐδραματούργει καὶ συχνὰ τῷ νέῳ ἐμήνυε βασιλεῖ λάθρα τά τε πραττόμενα καὶ πραχθησόμενα.

## CAPUT V.

*Avus nepotem judicio publico reum agere constituit. Metochita differendum censet, donec geniales dies effluxerint. Equi picti hinnitus. Metochita de ea re consultus in Choræ monasterio. Ejus responsum. Verior interpretatio. Byzantis columna dies complures agitata. Imperatoris et Metochitæ arcanum colloquium. Libri fatidici. Sortes. Sinistra auguria. Metochitæ stupor et silentium. Uxoris et liberorum anxietas. Filiæ Panhypersebastæ elogium. Ejusdem verba. Metochita oratione filiæ excitatus lamentatur. Magnam cladem prædicit. Iterum silet. Recumbit. Ejus merita erga Gregoram. Ipsius Gregoræ officia erga Metochitam et ejus liberos. Oratio, qua eum afflictum solatur.*

I. Imperator autem, cum nepotem cerneret sua monita negligere et contemnere et in eadem semper morum licentia perseverare, decrevit eum **303** coram patriarcha et patribus conscriptis primum objurgare et convincere; deinde in vincula et in carcerem conjicere. Cæterum id ejus propositum Logotheta generalis Theodorus Metochita tum inhibuit, quod ejus rei exsecutionem frustra susceptum iri auguraretur, ob solennem illis diebus morum dissolutionem. Etenim carnisprivii tempus aderat, cum lautioribus conviviis et meracioribus poculis dediti mortales præ vini intemperantia facilius ad seditiones concitantur. Quare metuendum esse aiebat, ne inceptum ex sententia haud procederet, quandoquidem fortuna plerumque prodigiis gaudens contrarios spei eventus soleret subito edere.

B Α'. Τῷ δὲ βασιλεῖ τὸν ἔγγονον βλέποντι ἀνεπιστρόφως τε ἔχοντα καὶ περιφρονητικῶς ἐς τὰς αὐτοῦ διακειμένον παραινέσεις καὶ ἀεὶ τῇ συνήθει τῶν ἠθῶν αὐτονομίᾳ χρώμενον ἔδοξεν ἐλέγξαντι πρότερον αὐτὸν ὑπὸ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ συγκλήτῳ, ἔπειτα τῇ εἱρκτῇ παραπέμψαι δεσμώτην. Ἀλλὰ τότε μὲν τὴν μελέτην ἐπέσχεν ὁ λογοθέτης τοῦ γενικοῦ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης, ἀτελεσφόρητον τὴν πρᾶξιν ἔσεσθαι μαντευόμενος διὰ τὴν τῶν ἡμερῶν ἄνεσιν. Ἀπόχρεω γὰρ ἦν καιρὸς, ὁπότε πρὸς εὐωχίας ἁβροτέρας καὶ ἀκρατοποσίας διδόασιν ἄθρωποι καὶ τολμηρότεροι γίνονται διὰ τὴν τοῦ οἴνου παραφορὰν πρὸς στασιώδεις ὁρμάς· καὶ δέος εἶναι μὴ οὐ κατὰ γνώμην εὕρῃ τὴν ἀπόβασιν ἡ μελέτη, τῆς τύχης ὡς τὰ πολλὰ τερατευομένης καὶ τἀναντία τῶν δοξάντων πολλάκις βλαστανούσης C ἐξαίφνης.

II. Desierat modo Logotheta generalis monasterium Choræ omni ornamento interiore absoluto renovare. Quocirca in pervigiliis nonnunquam illuc pernoctare cum monachis studebat. Prima igitur Quadragesimæ hebdomade, cum dies Sabbati advenisset, cujus postridie orthodoxorum imperatorum et patriarcharum memoria publico præconio commendanda erat, tum quoque ad illius noctis pervigilium Logotheta de more venerat. Atque ibi sub mediam noctem cum et nos adessemus, et doxologiam una cum eo audiremus, quidam ab imperatore adest, novum illi nuntium apportans, et ejus sententiam exquirens: Modo enim, inquit, cum imperatorii bipenniferi et milites ensiferi

[P. 187] Β'. Ὁ μέντοι λογοθέτης τοῦ γενικοῦ (57) ἄρτι τοῦ νεουργεῖν ἐπέπαυτο τὴν τῆς Χώρας μονὴν, ὁπόσος ὁ ἔνδον ἐτύγχανε κόσμος. Ὅθεν ἐφιλοτιμεῖτο συνδιανυκτερεύειν ἐν ταῖς παννυχίσιν ἔσθ' ὅτε μετὰ τῶν μοναχῶν. Ἐπεὶ οὖν ἧκε τὸ τῆς πρώτης ἑβδομάδος τῆς τεσσαρακοστῆς σάββατον, ὁπότε δὴ καὶ ἔμελλε τῇ ὑστεραίᾳ κηρύττεσθαι δημοσίᾳ τῶν ὀρθοδόξων ἡ μνήμη βασιλέων ὁμοῦ καὶ πατριαρχῶν, ἐληλύθει καὶ οὗτος συνήθως ἐς τὴν ἐξ ἑσπέρας ἐκείνης παννυχίδα (58). Περὶ δὲ μέσας νύκτας ἅμα αὐτῷ συνισταμένων ἡμῶν καὶ τῆς δοξολογίας ἀκουόντων ἧκει τις ἐκ βασιλέως, καινοτέραν τινὰ κομίζων αὐτῷ ἀγγελίαν καὶ ζητῶν τὴν τῆς αὐτοῦ γνώμης κρίσιν. « Ἄρτι γὰρ, » D φησὶ, « τῶν περὶ τὸν βασιλέα πελεκυφόρων (59) καὶ

### Variorum notæ.

(57) Theodorus Metochita, a quo instauratum Choræ monasterium, rursum cap. seq. ut et docemus in *Constantinop. Christ.* lib. IV, sect. 15, n. 5. DUCANG.

(58) Interpres, *a vespera ad nocturna sacra illa de more accessit*; emendavimus, *ad vesperæ illius vigilias*. DUCANG. — Wolfius, *ad nocturna sacra.* Melius Ducang. *ad illius vesperæ vigilias*. BOIVIN.

(59) *Varangorum*, de quibus in utroque Glossario multa congessimus. DUCANG.

στρατιωτῶν καὶ ξιφηφόρων καταδαρθάνειν μελλόντων ἐξηνέχθη χρεμετισμὸς πάντα περιηχῶν τὰ βασίλεια, ὡς ἐκπλαγῆναι πάντας τοὺς ἐν τοῖς βασιλείοις. Ἀωρίας γὰρ οὔσης πολλῆς καὶ μὴ παρόντος τῶν ἵππων τινὸς, οὔτε τῶν βασιλικῶν, οὔτε τῶν συγκλητικῶν, οὔτε ἐντὸς βασιλείων, οὔτε πρὸ τῶν πυλῶν, θόρυβον τὸ τοῦ πράγματος παράδοξον ἐνεποίησε ταῖς τῶν ἀκουσάντων ψυχαῖς καὶ ἀλλήλων ἅπαντες ἐπυνθάνοντο. Οὔπω δὲ τοῦ θορύβου πεπαυμένου καὶ δεύτερος ἐξηνέχθη χρεμετισμὸς μείζων τοῦ πρώτου, ὡς καὶ αὐτὸν αὐτήκοον τῆς ἠχοῦς γενέσθαι τὸν βασιλέα καὶ πέμψαντα ἔρεσθαι, εἴ τις εἰδείη, ὅθεν ὁ χρεμετισμὸς οὗτος ἐν ἀωρίᾳ τοσαύτῃ. Ἀλλ' ἀκήκοε πλέον οὐδὲν, ἢ ὅτι παρὰ τοῦ ἵππου τοῦ γεγραμμένου περὶ ἕνα τῶν βασιλείων τοίχων πρὸ τοῦ εὐκτηρίου τῆς Νικοποιοῦ Θεοτόκου (60)· ἵππον δὴ λέγω τοῦτον, ᾧ ἐποχεῖσθαι κάλλιστα Γεώργιον τὸν τοῦ Χριστοῦ μάρτυρα εἴργασται πάλαι Παῦλος ἐκεῖνος ὁ τῶν ζωγράφων ἄριστος (61).» Πρὸς ταῦτα ὁ λογοθέτης χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, «Συγχαίρω σοι,» ἔφησεν, «ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνειν,» φησὶ, «τὸν παράδοξον τοῦτον τοῦ ἵππου χρεμετισμὸν, ἢ σὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν ληϊλατούντων Ἀγαρηνῶν.»

A cubitum ituri essent, tantus subito hinnitus circa palatium exauditus est, ut omnes quotquot intus erant percellerentur. **304** Intempesta enim nocte, cum neque imperatorii neque senatorii equi nec in ipso palatio, nec ante fores essent, improvisa res animos audientium perturbavit, et universi quidnam rei esset sese mutuo interrogarunt. Eo tumultu nondum sedato, alter hinnitus priore major exauditus, cujus sonus ad ipsiusmet imperatoris aures pervenit. Quamobrem ille misit sciscitatum, unde iste hinnitus tam alieno tempore. Sed nihil aliud audivit, nisi editum eum fuisse ab equo, qui in palatii pariete ante sacellum Deiparæ Nicopœæ pictus foret: illum dico equum, cujus tergo Georgium Christi martyrem pulcherrime insidentem Paulus ille pictorum præstantissimus olim B effinxit.» Ad hæc Logotheta jocatus, ut solebat ad imperatoris interrogationes: «Gratulor tibi, inquit, imperator, futuros triumphos. Monstrosum enim istius equi hinnitum nihil aliud indicare reor, nisi tuam adversus Agarenos Asiam nostram populantes imperatoriam expeditionem.»

Γ'. Ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἀκηκοὼς μειρακίσκον ἕτερον αὖθις πρὸς αὐτὸν ἐπεπόμφει· «Σὺ μὲν,» λέγων, «εἴτ' ἐμοὶ τὰ τῆς θυμηδίας ὡς ἔθος λέγων, εἴτ' οὐκ οἶδ' ὅπως ταῦτ' ἀποκρίνῃ, ἔοικας ἀγνοοῦντι. Ἐγὼ δέ σοι τἀληθῆ μοι δοκοῦντα καταλέξω. Ὡς γὰρ ἡμῖν οἱ ἡμέτεροι πατέρες παρέδοσαν καὶ ἄλλοτέ ποθ' ὁ ἵππος οὗτος τὸν ὅμοιον ἐχρεμέτισε τρόπον, ὁπότε Βαλδουῖνος ὁ τῶν Λατίνων ἄρχων ὑπὸ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἔμελλεν ἀφαιρεῖσθαι τὴν μεγαλόπολιν ταύτην. Πρὸς γὰρ τὸ παράδοξον τῆς ἀκοῆς συχνόν τινα χρόνον κἀκεῖνος ἐθορυβεῖτο, κακὸν οἰωνὸν ἑαυτῷ λογιζόμενος τοῦτο. Ἔπειτ' ἐν οὐ μακρῷ τῷ χρόνῳ τὸ πέρας εἶδε τὸν οἰωνὸν κατὰ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς ἐκτοξεύσαντα, ὅτε πορθουμένην τὴν μεγαλόπολιν ἑώρακε ταύτην ὑπὸ Ῥωμαίων.» [P. 188] Ὁ δὲ λογοθέτης οὐδὲν ἔχων πρὸς ταῦτα ἀποκρίνασθαι, «Ἄπιθι,» ἔφη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, «ἔν γε τῷ παρόντι. Ἐγὼ δ' ἐς τὴν ὑστεραίαν τὰς ἐμαυτοῦ κομίσω τῷ βασιλεῖ ἀποκρίσεις.» Ἀλλὰ καὶ ὁ περὶ τὴν ἑῴαν ἀκρόπολιν ἱστάμενος κίων, ἐν ᾧ λόγος τὸν τοῦ Βύζαντος (62) πάλαι σταθῆναι τοῦ κτίσαντος τὸ Βυζάντιον ἀνδριάντα, πρὸ πολλῶν καὶ αὐτὸς ἤρξατο σείεσθαι ἡμερῶν καὶ ἐπὶ πολλαῖς δ' ἐμφανῶς ἐσείετο ταῖς ἡμέραις, πάντων συντρεχόντων καὶ θεωμένων.

III. His imperator auditis, alio adolescentulo ad eum misso: «Tu quidem, inquit, isto responso, sive ut soles mei exhilarandi gratia, sive alia de causa dato, rem videris ignorare. Ego autem quid C verum esse censeam, tibi dicam. Nam ut patres nostri nobis tradiderunt, equus iste alias etiam ad eumdem modum hinniit, cum imperator pater meus Balduino Latinorum **305** principi urbem hanc magnificentissimam erepturus esset. Quippe et ille rei auditæ insolentia aliquandiu perculsus trepidavit, sinistrum illud omen esse cogitans: nec multo post in caput suum effusas augurii minas ipso eventu expertus est, cum eamdem hanc præclaram urbem a Romanis vastari vidit.» Logotheta quoniam ad hæc quid responderet non habebat, «Abi nunc,» homini illi dixit, «crastina die egomet meum responsum imperatori perferam.» Quin et columna ante orientalem arcem erecta, in qua Byzantis, illius nempe qui Byzan-D tium condidit, statuam olim positam fuisse fama est, ante multos dies et ipsa commoveri cœpit: quæ agitatio per dies complures manifesta exstitit, omnibus ad spectaculum concurrentibus.

Δ'. Ἐπεὶ δ' ἐς τὴν ὑστεραίαν ὁ μέγας ἀφίκετο λογοθέτης πρὸς τὸν βασιλέα, ἅττα μὲν αὐτοὶ κατὰ μόνας ἐκοινολογήσαντο πρὸς ἀλλήλους τότε μὲν οὐδεὶς ἔγνω τῶν πάντων· ἐκ σημείων μέντοι τινῶν στοχάζεσθαι ἡμῖν ἐξεγένετο ὕστερον, ὡς βιβλία τινὰ

IV. Postridie, cum magnus Logotheta ad imperatorem venisset, tum quidem quid privatim inter se collocuti fuerint, nemo omnium scivit: post tamen ex indiciis quibusdam conjicere nobis licuit, eos fatidica quædam volumina inspexisse,

Variorum notæ.

(60) Quibus vocibus intelligi ædem Hodegetriæ Deiparæ, colligere quivis potest ex iis quæ observamus in *Constantinop. Christ.* lib. IV, sect. 2, n. 24. DUCANG.

(61) De pictore illo præstantissimo nemo alius, quem sciam. BOIVIN.

(62) Vide *Constantinop. Christ.* in *Byzantii Origin.* n. 15, p. 17. DUCANG.

quibus futuræ res incerto auctore obscure et per A ambages exponerentur : deinde figura astrologica delineata, qua astrorum cursus indagare et prænotionem futurorum colligere homines solent, hostium adventum et reipublicæ confusionem futuram auguratos esse, et qualecumque imperatorii principatus discrimen. Neque enim animadvertebant imperatorem Andronicum **306** juniorem id esse facturum, Deo videlicet ineffabilibus modis talia occultante. Unde magnopere territi et perturbati sunt. Nam Logotheta e palatio plenus cogitationum domum reversus longo tempore tacitus sedit, nemini ullum verbum loquens, sed multiplices curas subinde animo volvens, in futuri meditatione totus, plane similis muto et surdo, nec quidquam sentienti eorum quæ coram ipso gererentur : idque B uxore cum filia panypersebasta et filiis de more assidentibus et hilarem ac jucundam aliquam vocem ab eo exspectantibus. Tandem coacta uxor, ipsa quidem parum natura sua eloquens, filiæ panypersebastæ innuit, ut pro re ac tempore aliquid opportuni loqueretur. Nam erat illa quidem juvenis ætate, sed peringeniosa ; et eam dicendi vim a natura acceperat, quæ ipsam non magis quam Platonem aut Pythagoram, aut ejusmodi viros sapientes deceret. Tum autem oculis hiscentibus patrem intuens sic exorsa est :

χρησμολογικὰ (63) ἐθεάσαντο, ἐν οἷς τινα τῶν μελλόντων ἀσαφῶς τε καὶ αἰνιγματωδῶς παρ' ὅτων δήποτε ἐξετέθησαν· καὶ ἐπὶ τούτοις θεμάτιον ἐξέθεντο, δι' ὃ τῶν ἀστέρων τοὺς δρόμους ἐρευνῶσιν ἄνθρωποι καὶ μελλόντων κερδαίνουσι πρόγνωσιν· ἐξ ὧν ἐχθρικήν τινα ἔφοδον ἐτεκμήραντο καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων κυκεῶνα καὶ ὁποιονδή τινα τῆς βασιλικῆς ἡγεμονίας κίνδυνον. Οὐ γὰρ συνῆκαν ὡς ὁ βασιλεὺς ὁ νέος Ἀνδρόνικός ἐστιν ὁ ταῦτα ποιήσων, τοῦ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα τρόποις ἀῤῥήτοις συγκρύπτοντος. Ὅθεν πολὺν ἐκαρπώσαντο φόβον καὶ θόρυβον λογισμῶν. Ὁ γὰρ λογοθέτης μεστὸς ἐννοιῶν ἐκ τῶν βασιλείων οἴκαδε ἐλθὼν ἐκάθητο ἐπιπολὺ σιωπῶν καὶ μηδ' ὅλως μηδὲν πρὸς οὐδένα φθεγγόμενος· ἀλλὰ στρέφων λογισμοὺς ἀεὶ περὶ τὸν νοῦν συχνοὺς καὶ τῶν μελλόντων πλήρεις κωφῷ τε καὶ μηδὲν αἰσθανομένῳ τῶν παρόντων ἀτεχνῶς ἐῴκει· καὶ ταῦτα τῆς συζύγου μετὰ τῆς θυγατρὸς πανυπερσεβάστης καὶ τῶν υἱέων παρακαθημένων κατὰ τὸ εἰωθὸς καὶ ἱλαράν τινα καὶ μειδιῶσαν ἐκδεχομένων γλῶσσαν ἀκηκοέναι. Ὀψὲ δ' ἀναγκασθεῖσα ἡ σύζυγος, αὐτὴ μὲν ἀφελῶς ὑπὸ φύσεως ἔχουσα πρὸς τὸ λέγειν, διένευσε πρὸς τὴν θυγατέρα τὴν πανυπερσεβάστην, φθέγξασθαί τι τῇ χρείᾳ καὶ τῷ καιρῷ πρόσφορον. Ἦν γὰρ αὕτη νεάζουσα (64) μὲν τὰ τῆς ἡλικίας, ἀλλ' οὖν ἐπὶ μέγα συνέσεως ἥκουσα καὶ γλῶτταν παρὰ τῆς φύσεως εὐτυχήσασα οὐκ αὐτῇ μᾶλλον ἢ Πυθαγόρᾳ καὶ Πλάτωνι καὶ τῶν σοφῶν τοῖς τοιούτοις μάλα προσήκουσαν. Ἣ δὴ καὶ διάρασα πρὸς τὸν πατέρα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔλεξε τοιάδε·

V. « Audaciæ forsan et temeritatis summæ esse C videatur, o pater, me filiam adolescentulam liberius apud te proloqui, et eam, cujus lingua alumna sit imperitiæ, oculos intendere audere adversus altissimam sapientiæ arcem. Sed cum et mater hortetur, et tempus resque ipsa postulet, dicam ut potero. Quianam, sapientissime omnium mortalium, tam tu tacitus sedes, tuumque ipsius animum excrucias et mœrore conficis : nec tuam nobis mentem communicas, ut istius **307** tristitiæ parte in nos recepta doloris sensum levemus? Nam et perturbatio vultus tui, et linguæ silentium satis declarant, quam vehemens sit animi tui dolor, qui intimum cor velut arcem quamdam aut potius velut radicem ac vinculum vitalium animæ facultatum invasit, atque ibi penitus infixus ingenii florem depascitur, cogitationes confundit et nobiliorem animi partem aggravat. Ut autem oleum et cera et stipula et fœnum flammam alunt, ita et silentium collectos in animo doloris ignes nactum materiam quasi ipsis et nutrimenta suppeditat, nec sinit offusum inde animi fumum per linguam exhalari. Quare tu, ne affectus iste tempore confirmatus inexspectatum damnum apportet, per Deum exsurge, et animum recipe. Neque enim

Ε'. « Τολμηρὸν μὲν ἴσως καὶ προπετείας δόξειεν ἄν πως μεστὸν, ὦ πάτερ, θυγατέρα νεάζουσαν ἔτι πρὸς πατέρα παῤῥησιάζεσθαι καὶ ἀμαθίᾳ σύντροφον γλῶσσαν ἀτενίζειν πρὸς τὸν τῆς σοφίας Ὄλυμπον. Ἐπεὶ δ' ἥ [P. 189] τε μήτηρ προτρέπει καὶ μετὰ τοῦ πράγματος ὁ καιρὸς ἐπιτίθεται, φθέγξομαι τό γε εἰς δύναμιν ἧκον. Ἵνα τί γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον σιγῶν, σοφώτατε πάντων ἀνθρώπων, ἀνέχῃ μὲν γνωσιμαχεῖν ἐπὶ σαυτῷ καὶ κατατήκειν σαυτὸν, κοινωνεῖν δ' ἡμῖν οὐκ ἐθέλεις τῆς γνώμης, ἵνα καὶ τῆς λύπης ἡμεῖς σοι γενόμεναι κοινωνοὶ κουφότερον καταστήσωμέν σοι τὸ πάθος; Πολλὴν γὰρ ἡμῖν ἡ τῶν ὄψεων σύγχυσις καὶ ἡ τῆς γλώττης ἀσφάλεια μηνύει σαφῶς τὴν ἐν τῇ ψυχῇ σου τῆς λύπης ἀκμὴν ἣ τῆς καρδίας χειρωσαμένη τὰ καίρια, καθάπερ ἀκρόπολιν ἢ ῥίζαν τινὰ D καὶ σύνδεσμον τῶν ζωτικῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, κάθηται ἀναπόσπαστα ἐπιβοσκομένη τὴν ὥραν τῶν λογισμῶν καὶ συνθολοῦσα τὰς περιόδους αὐτῶν καὶ ἐμβριθὲς ποιοῦσα τὸ ἡγεμονικόν. Ὥσπερ δ' ἔλαιον καὶ κηρὸς καὶ καλάμη καὶ χόρτος πυρὸς ἐπεφύκει τροφὴ, οὕτω καὶ σιωπὴ περὶ τὴν ψυχὴν ἠθροισμένους εὑρίσκουσα τῆς λύπης τοὺς ἄνθρακας, καθάπερ ὕλην αὐτοῖς καὶ τροφὴν ἑαυτὴν χορηγεῖ, μηδαμῇ διὰ γλώττης ἐξιέναι παραχωροῦσα τὸν ἐγγινόμενον ἐκεῖθεν καπνὸν τῇ

Variorum notæ.

(63) Quorum non semel mentionem agunt scriptores Byzantini et locos collegit Lambecius, seu Holstenius, ac præfixit Leonis Oraculis. DUCANG.

(64) Wolfius νεάζουσαν, hoc loco et paulo infra, interpretatur *adolescentulam*. Sed *adolescentula* non erat, cujus filia quadriennio post nuptui collocata est. Vide cap. 4, sect. 2 inf. a. BOIVIN.

ψυχῇ. Σὺ γοῦν, ἵνα μὴ τῷ χρόνῳ τὸ πάθος ἰσχὺν εἰληφὸς βλάβην ἀνέλπιστον ἐπιφέρῃ, διανάστηθι πρὸς Θεοῦ καὶ γενοῦ σαυτοῦ. Οὐ γὰρ σὸν τὴν εὐγένειαν τῆς φιλοσοφίας εἰς τοιαύτην κατασπᾶν σμικροπρέπειαν καὶ ἀωρίαν τοσαύτην τοῦ ταύτης κατασκεδάζειν σεμνώματος. Πέφυκε γάρ πως τὸ τῆς λύπης δεινὸν ῥᾷστα τῇ παρατάσει τῆς σιωπῆς πολλαπλασιάζεσθαι. Χωρεῖ γὰρ ἀνατρέχον ἐπὶ τὰ ἔνδον ἀεὶ δίκην ἕλκους καὶ οὐ πρότερον ἀφίσταται τοῦ πάντα νέμεσθαι λάθρα τὰ πρόσω, πρὶν ἂν καὶ αὐτοὺς, ὡς εἰπεῖν, διέλθῃ τοὺς μυελοὺς τῆς ψυχῆς καὶ αὐτὰ τοῦ ζώου τὰ καιριώτερα καταπρώσηται μόρια. Καὶ εἰ μέν τι τῶν ἀπορρήτων ἐστὶν, ἄλλοις χρεὼν εἶναι ἀπόρρητον· ἡμῖν δὲ τοῖς σοῖς καὶ μάλα ἥκιστα. »

Ϛ'. Τούτοις καὶ τοιούτοις πλείοσι καὶ τοιαύτῃ παλάμῃ τῆς γλώττης ἡ γενναία ἐκείνη θυγάτηρ τὰς τοῦ πατρὸς ἀκοὰς μαλάξασα κατὰ τὸ ἐγχωροῦν παρὰ τοσοῦτον τῆς διανοίας ἐκείνου καθήψατο καὶ ὥσπερ ἀπὸ βαθέος ἀνηρτήσατο ὕπνου, παρόσον ἁλιέων καὶ θαυματοποιῶν παῖδες οἱ μὲν τοῖς πλήκτροις ἐκ θαλάττης τοὺς ἰχθύας ἀνασπῶντες, οἱ δὲ τοὺς ὄφεις ἐκ τῆς λόχμης· ὡς ἐκεῖνον μικρὸν τῆς λύπης χαλάσαντα τῇ γλώττῃ δοῦναι τὸν νοῦν καὶ τὰς ῥήσεις ἐκείνας βραχὺ τοῦ Ἰὼβ ὑπαλλάξαντα, ὡς, « Ἀπόλοιντο, » φάναι, « αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, ἐν αἷς γυναικί τε συνήφθην καὶ τέκνων ἐγενόμην πατήρ. Ῥᾷστα γὰρ ἂν μὴ παρόντων αὐτῶν τἀμαυτοῦ διεθέμην. Νῦν δὲ τοσούτου διὰ ταῦτα περιῤῥέοντος ὄχλου φροντίδων, οὐκ οἶδα πῶς ἂν διαφύγοιμι τὴν ὅπως ποτὲ καὶ ὁθενοῦν ἀπειλουμένην ἐπενεχθήσεσθαι ὅσον οὐδέπω κακίστην πραγμάτων φοράν. Μέλλειν γὰρ ἔφοδόν τινα βαρεῖαν εἴτ' ἐκ θαλάττης, εἴτ' ἐξ ἠπείρου, ἐχθρῶν μὲν, οὐκ οἶδα δ' ὅτων, ἐπαναστήσεσθαι καθ' ἡμῶν καὶ πάντα κακῶς συνταράξειν τὰ καθ' ἡμᾶς, [P. 190] καθάπερ ὁλκάδα μεγάλην ἐπειδὰν ἐπὶ πόντου λαβὼν ἀγκυρῶν ὀρφανὴν ὑβριστὴς ἄνεμος μαίνηται κατὰ τῶν ἱστίων καὶ καταχορεύῃ τοῦ κύματος. » Ταῦτα εἰπὼν ἐσιώπησεν αὖθις, κλαπεὶς ὥσπερ τὸν νοῦν ὑπὸ τῶν λογισμῶν ἐκείνων καὶ ἐκλαθόμενος ἑαυτοῦ καὶ τῆς γλώττης· καὶ ἀναστὰς εἰσῄει μεστὸς ἀθυμίας ἐπὶ τὴν κλίνην, ἐφ' ἧς καὶ κατέδαρθε μέν· καθεύδειν δ' οὐκ εἶχε μέχρι πολλοῦ.

Ζ'. Εγὼ δ' ἐς ὑστεραίαν πάντα ἐμεμαθήκειν κατὰ τὸ εἰωθὸς ἀφικόμενος. Ἀπῄειν γὰρ συνεχέστερον ἐς τὴν τοῦ ἀνδρὸς ὁμιλίαν. Ἀφ' οὗ γὰρ περὶ πλείονος ποιησάμενος ἐμὲ κατὰ τὴν αὐτῷ νεουργηθεῖσαν μονὴν τῆς Χώρας φέρων κατῴκισε, πολλὴν ἔπειτα τὴν στοργὴν ἐδείκνυ πρὸς ἐμὲ καὶ ἱλαρὰν τὴν διάθεσιν καὶ μικροῦ τοῖς αὐτοῦ παισὶν ἐπίσης ἐδίδου τὴν σχέσιν κἀμοί· ὥστε καὶ ἀστρονομικὴν ἐπιστήμην μόνος κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους εἰδὼς ἐς τὸ ἀκρότατον οὐκ ἀπηξίωσε μὴ οὐ μεταδοῦναι κἀμοὶ τοῦ τοσούτου πλούτου· ὥστε καὶ πολλάκις ἐνεκαλλωπίσατο ἐπί τε τοῦ βασιλέως ἐπί τε τῶν ἐλλογίμων ἐμοῦ γε ἕνεκα, ὅτι διάδοχον τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπεποιήκει με. Δείκνυσι δὲ τοῦτο σαφέστερον ἔν τε ταῖς πρὸς ἐμὲ τούτου ἐπιστολαῖς ἔν τε τοῖς ἔπεσιν, ἃ πεποίηκεν (65) ὕστερον ἐν τῇ ἐξορίᾳ αὐτοῦ· περὶ

A tuum est, philosophiæ nobilitatem ad tantam humilitatem dejicere, illiusque majestatem intempestivis doloris maculis aspergere: cujus ea natura est, ut continuatione silentii multiplicetur. Subinde enim ulceris instar interiora invadens, obvia quæque clam depascere non prius desinit, quam ad ipsas ut ita dicam animæ medullas penetrarit, et vitalia hominis absumpserit. Quod si arcani aliquid est, aliis arcanum esto: nobis vero tuis haudquaquam. »

VI. His et pluribus hujusmodi verbis generosa illa filia **308** cum aures patris mulsisset, B sic ferme illius animum movit, et ex profundo quasi somno excitavit, ut ex mari pisces a piscatoribus, e silva colubri a præstigiatoribus plectrorum vi extrahuntur. Itaque ille sedato paululum dolore animum linguæ commodavit, ut Jobi verba parum immutata proferret. « Pereant, inquit, dies illi, in quibus uxorem duxi, et liberos suscepi: qui si non essent, facillime rebus meis consuluissem. Nunc vero, tanta curarum turba ob ea ipsa incumbente, ignoro, qua ratione effugere possim pessimam cladem, quæ mihi incertum unde et quomodo mox statim inferetur. Imminet enim gravis nobis impressio hostium nescio quorum, sive terra sive mari adventantium, qui res nostras pessime turbabunt: ac si magnam onerariam ancoris C destitutam in medio mari protervus aliquis ventus deprehendat, et in vela furiosus irruens fluctibus agitatis debacchetur. » His dictis rursus obticuit, cogitationibus illis mente propemodum alienata: et sui ipsius suæque linguæ oblitus surrexit, seque in lectulum contulit ac recubuit: diu autem insomnis mansit.

VII. Ego vero postridie de more ad eum ingressus omnia cognovi. Etenim eum frequens colloquendi causa invisebam. Quippe ex quo pluris ab eo factus et in Choræ monasterio, quod **309** ille instauraverat, collocatus fueram, magna deinde me benevolentia ac jucundo animi affectu complexus pene liberis suis exæquaverat; adeo ut D astronomicam disciplinam, quam solus eo tempore perfectissime norat, mihi traderet, nec tantas opes invideret; et sæpe cum apud imperatorem tum apud proceres gloriaretur, me a se hæredem doctrinæ suæ institutum esse. Idque evidentius in suis ad me epistolis, et in versibus, quos postea exsul fecit, declaravit: de quibus luculentius infra dicturi sumus. His igitur de causis, cum viro multum deberem, gratiam ei referebam quantam po-

Variorum notæ.

(65) Nempe initio poematis, quod inscribitur, Εἰς τὸν σοφὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν ὑποθῆκαι, καὶ περὶ τῶν οἰκείων συνταγμάτων. Initium est:

*Φίλα Νικηφόρε μοι κεφαλὰ, τὸν ἔγωγ' εἴραμαι*
*Κατὰρ ἐμᾶς σοφίας, ἤ τις ποτ' ἂν ἔῃ, λιπέσθαι*
*Ἐξ ἄρα διάδοχον, πάντων ἀσύλου κλήροιο,*

teram; adibamque eum crebro, non colloquendi A tantum studio, sed etiam jucundi cujusdam ministerii causa. Docebam enim et filium ejus et quam dixi filiam, interpretabarque ipsis libros profanos pariter et sacros, ambigua et perplexa explicans, et obscuris lucem afferens. Erat enim mulier et magno prædita ingenio, et discendi cupida : quorum alterum naturæ, alterum voluntatis donum est.

VIII. Illis vero auditis, quamvis præ timore pene exanimatus, non tamen tacendum esse existimavi : sed ad illum privatim ingressus : « Alios fortasse, inquam, qui animos philosophicis rationibus non firmarunt, succumbere adversis rebus B non mirum fuerit. Te vero, quem in ejusmodi calamitatibus velut turrim inconcussam stare, et fortis **310** animi exemplum vulgo præbere oportebat, eodem modo quo cæteros affici, divine vir, laudare haud possum. Quod si manifestis et præsentibus in rebus forti esse animo philosophum oportet, quid de iis dicemus quæ nondum adsunt, sed eventu adhuc incerto delitescunt? Multa numen perficit : ac ea quidem, quæ exspectabantur, ad exitum non perducta sunt : quæ vero nemo exspectabat, eorum perficiendorum rationem reperit Deus. Nam futurarum rerum prædictiones, sive per somnia, sive aliis modis, qui, ut scimus, innumeri sunt, fore aliquid significetur, multa C caligine involutæ et obscuritate propria velut amictu quodam circumfusæ multos ab officio depulerunt et in errorem induxerunt; unde alii præter spem exitum felicem adepti sunt, alii vero contrarium. Nosti enim cum alia, tum ut Alexandrum ad oppugnationem Tyri abeuntem corvus fortuito et sua sponte advolans dejecto in caput osse perculerit : quod augures et vates malum omen interpretati cœptis desistere jubebant. Ille vero nihilominus abiit et laboribus exantlatis urbem obsessam expugnavit. Græci olim, cum a Persis invaderentur, in fundum maris se cum ipsis navibus ante Salaminem, quæ mulierum liberis exitium minabatur, demersum iri speraverunt. Iidem præter omnem spem victis hostibus totos D libros suis triumphis retulerunt. Crœsus Lydus

ὧν ἀριδηλότερον ἡμῖν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λελέξεται (66). Διὰ ταῦτα τοίνυν ὀφείλων τἀνδρὶ μεγάλας τὰς ἀμοιβὰς τῶν κατὰ δύναμιν οὐχ ἠμέλουν. Ἀλλὰ προσῄειν συχνά οἱ οὐ μόνον λογικῆς εἵνεκα ὁμιλίας, ἀλλὰ καὶ διακονίαν τινὰ θυμήρη πληρῶν αὐτῷ. Ἐδίδασκον γὰρ τόν τε υἱέα καὶ ἣν ἔφαμεν αὐτοῦ θυγατέρα, τὰ τῶν θύραθεν καὶ ἡμετέρων βιβλίων αἰνιγματώδη καὶ γρίφα διαλευκαίνων καὶ τὴν ἐκείνων νύκτα πρὸς ἡμέραν μεθαρμοζόμενος. Ἦν γὰρ ἡ γυνὴ μεγαλοφυὴς ὁμοῦ καὶ φιλομαθής· τὸ μὲν δῶρον τῆς φύσεως εἰληφυῖα, τὸ δὲ τῆς γνώμης.

Η'. Ἐγὼ δ' ἐκεῖνα ἀκηκοὼς ἔνθους μὲν ὑπ' ἐκπλήξεως ἐγεγόνειν· οὐχ ἔκρινα δ' ὅμως δεῖν σιωπῇ τὸ πρᾶγμα παραδραμεῖν. Ἀλλ' ἰδίᾳ προσελθὼν ἐκείνῳ, « Ἄλλους μὲν ἴσως, » ἔφην, « ἐν τοῖς δεινοῖς καταπίπτειν, ὅσοι μὴ φιλοσόφοις λόγοις ἐχάλκευσαν τὴν ψυχὴν, οὐκ ἂν εἴη τῶν οὐκ εἰκότων. Σὲ δ' ὃν ἔδει πύργον ἀκλόνητον ἐν τοῖς τοιούτοις καθίστασθαι καὶ καρτερίας ὑπόδειγμα κράτιστον γίνεσθαι τοῖς πολλοῖς, ὁμοιόν τι πάσχειν τοῖς ἄλλοις, θειότατε ἄνθρωπε, οὐκ ἂν δυναίμην αὐτὸς ἐπαινεῖν. Εἰ δ' ἐπὶ τῶν ἐμφανῶν καὶ παρόντων χρῆναί φαμεν καρτερεῖν τὴν φιλόσοφον διάνοιαν, τί ἄν τις φαίη περὶ τῶν μήπω παρόντων, ἀλλ' ἐν ἀδήλοις ἔτι πυθμέσι κρυπτόντων τὴν ἔκβασιν; Πολλὰ γὰρ κραίνει Θεός (67)· καὶ τὰ δοκηθέντα οὐκ ἐτελέσθη· τῶν δ' ἀδοκήτων πόρον εὗρε Θεός. Αἱ γὰρ προαναφωνήσεις τῶν μελλόντων, [P. 191] ὅσαι δι' ὀνειράτων καὶ ὅσαι διὰ μυρίων ἄλλων, ὡς ἴσμεν, γίνονται τρόπων, πολὺν ἐπισυρόμεναι γνόφον καὶ κύκλῳ αὐτῶν ὥσπερ σκηνὴν τιθέμεναι τὴν ἀποκρυφὴν αὐτῶν, πολλοὺς τοῦ καθήκοντος ἐξεμόχλευσαν καὶ πρὸς τὰς τῆς ἀληθείας ἐναντίας ἐννοίας βαδίζειν παρέπεισαν· καὶ οἱ μὲν τοῦ τέλους εὐτυχοῦς παρ' ἐλπίδα πεπείρανται· οἱ δὲ τοὐναντίον. Οἶσθα γάρ τά τε ἄλλα καὶ ὡς Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ἐξιόντος ἤδη κατὰ Τύρου κόραξ ἐξ αὐτομάτου πετόμενος ἄνωθεν ῥίψας ὀστοῦν ἐπάταξε τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν, καὶ ἔδοξε τοῖς ὀρνιθοσκόποις καὶ μάντεσι τοῦτο κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπηγόρευον ἤδη τὴν πεῖραν. Ὁ δὲ καὶ ἀπῄει καὶ πόνους ὑπέστη καὶ πολιορκήσας εἷλεν αὐτήν. Ἕλληνες πάλαι Περσῶν ἐπιόντων ἤλπισαν ἐς πυθμένας θαλάττης αὐταῖς ναυσὶ καταδύσεσθαι πρὸ τῆς Σαλαμῖνος ἀπειλούσης τέκνα γυναικῶν ἀπολέσειν. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα τοὺς ἐναντίους κατετροπώσαντο καὶ ὅλας

Variorum notæ.

*Κρέσσονος ὧν ἄρ μοι Θεὸς ἁπάντων πόρε πουλλῶν,*
*Σοὶ τάδ' ἐπιτάγματ' ἐπιτέλλομ' εἰν ἐπέεσσι,*
*Ἠδ' ἔθος μερόπεσσι βροτοῖσι πέλεθ' ἡμῖν,*
*Εἰν διαθήκαις τά κε δοκεῦμεν ἀμείνω τέκνοις*
*Παρτιθέεσθ' ἑξείης, ἃν βίοτον δὴ πάντα*
*Μάλα φυλαττέμεν* etc.

Ejusmodi versibus Theodorus Metochites vitam suam fere omnem complexus est (vide cod. Reg. 1997 et 3359) : qui, si minus inconcinni forent, possent cum Historia Gregoræ Byzantina conjungi. Sed nemo, opinor, tam dura tamque immodulata poemata legere velit, in quæ apte admodum cadit illa Leonis Allatii indignatio (in Diatriba de Georg. p. 372, ubi de versibus Georg. Pachymeris) : *Ferreus ipse sim, siquid est hisce carminibus in tota antiquitate durius. Chalybs ipse, et incus, et si quid est in rerum natura asperum ac perversum, præ his carminibus mollius est et tractabilius. Bene factum quod ea amisimus. Nam in eorum lectione nonnisi ferrea addisceremus : jamque video, jam fateor posteriorum Græcorum Musas, nullas gratias, nullas veneres habuisse, et omnia præter humanum sermonem sæpe locutas.* Vide quæ annotavimus supra (col. 285) ad oraculum Trallianum. BOIVIN.

(66) Quæ Gregoras promittit, ea exsequi non satis curat. Sic supra lib. I, sect. 3, nescio quid pollicetur, quod nusquam ab eo præstitum constat. Vide et quid promittat hujus libri cap. 2, sect. 3. BOIVIN.

(67) Euripid. in *Medea*, *Alcestide*, etc. BOIVIN.

βιβλίους μεστὰς τῶν οἰκείων ἀφῆκαν τροπαίων. Κροῖσος ὁ Λυδὸς ἤλπισε τὸν Ἅλυν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσειν τοῦ Κύρου· ὁ δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπέβαλε. Ῥωμαῖοι πάλαι φλεγομένης τῆς Ἰταλίας ὑπ' Ἀννίβου τοῦ Καρχηδονίου καὶ μονονοὺ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Ῥώμης ἰδόντες κατασκαφὴν, τοῦ πλείστου παρ' ἐλπίδα τῆς οἰκουμένης κατέστησαν αὐτοκράτορες· Αὔγουστος ὁ μετὰ Καίσαρα δεύτερος μοναρχήσας ἐν Ῥώμῃ Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας ἐπιόντων κατ' αὐτοῦ μετὰ βαρείας δυνάμεως ναυτικῆς τε καὶ ἠπειρωτικῆς φόβῳ τὸ ζῆν ἀπειπάμενος, ὁ δὲ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παρ' ἐλπίδα νενίκηκε καὶ ἅμα τὴν ἐκείνων ἀρχὴν προσειλήφει, Λιβύην φημὶ καὶ Ἀσίαν. Καὶ τί δεῖ τοὺς ἱεροὺς τῆς Προνοίας λόγους καταριθμεῖν; ἣ τὰ καθ' ἡμᾶς διοικοῦσα ὅπερ οὐκ ἴσμεν εἴωθεν ἐπιφέρειν τοῖς ἡμετέροις πράγμασι τέλος· νῦν μὲν ὅπερ ἠλπίκαμεν, νῦν δ' ὃ μή· καὶ νῦν μὲν σὺν θατέρῳ θάτερον, νῦν δ' ἀντὶ θατέρου θάτερον, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐκ τοῦ Πειραιῶς τὸν ἀπόπλουν ἐς τὸν Αἰγαῖον ποιεῖσθαι ἐβούλετο, τὸν δ' ἔπειτ' ἐς Κρήτην καὶ Σαρδὼ τῶν ἀρκτικῶν ἀπήνεγκαν πνευμάτων αἱ πηγαὶ μὴ πάνυ τοι προσδοκήσαντα. Καὶ γὰρ τοιοῦτος κύδος πᾶσαν ἐπιπορεύεται γῆν ὁμοίως ἀεὶ καὶ θάλατταν. Καὶ σοὶ τοίνυν προσδοκήσαντι λυπηρὰ ἴσως ἀνατελεῖ τὰ χρηστότερα, καὶ τὸ τοῦδε τοῦ σπέρματος κατηφὲς ὅλους γεωργήσει χοίνικας εὐφροσύνης. Ἰσομοιρίαν γὰρ δεῖ ταῖς τῶν μελλόντων ἐλπίσι χαρίζεσθαι καὶ μὴ καθάπαξ μόνοις διδόναι τοῖς ἀηδέσιν ἢ τοῖς χρηστοῖς. Ἔπειτα καὶ, ὡς δοκεῖ τῷ σοφῷ Εὐριπίδῃ (68), λόγος ὁ αὐτὸς ἔκ τ' ἀδοξούντων κἀκ τῶν δοκούντων ἰὼν οὐ ταὐτὸν σθένει. Πάντες μὲν γὰρ πάντα φάσκοντες ἕνα που μόλις ἢ καὶ δύο ταράξαιεν ἄν. Σὺ δ' ἅτε καὶ τῶν ἀπορρήτων τῷ βασιλεῖ κοινωνὸς καὶ ἅμα τῶν ἀστρονόμων κράτιστος ῥᾷστα τὰς τῶν ὅλων ψυχὰς ἐς βυθοὺς ἀνατρέψαις ἂν ἀπογνώσεως. Εἰ γοῦν μὴ διὰ σὲ, ἀλλὰ τῶν ὅλων γε εἵνεκα πρὸς τὸ χαριέστερον ἄμειβε μετὰ τῆς γλώττης ὅλον σαυτόν. Μίμησαι τῶν κυβερνητῶν τοὺς χαριεστέρους, [P. 192] οἳ καὶ μελλόντων ἔτι καὶ παρόντων αὖθις τῶν δεινῶν οὐδαμῇ κατηφὲς δεικνύουσι πρόσωπον· ἀλλ' εἰδότες ὡς ἐν τοῖς αὐτῶν ταμιεύονται χείλεσιν αἱ σωστικαὶ τῶν συμπλεόντων ἁπάντων ἐλπίδες, ὥσπερ εὐθυμίας ἀεὶ διὰ γλώττης προτείνουσι τούτοις τράπεζαν καὶ ἐπικροτοῦσι καὶ παραθαρρύνουσι· καὶ ταῦτα τῆς μὲν θαλάττης πολλάκις κάτωθεν ὑβριζούσης, τῶν κυμάτων δ' ὑπὲρ πάντα Καύκασον ὑψουμένων, ὑετοῦ δ' ἄνωθεν καταρρηγνυμένου βιαίου καὶ τοῦ κινδύνου πρὸ ὀφθαλμῶν ἱσταμένου. » Ταῦθ' οὕτω λεχθέντα παρ' ἡμῶν τὸν ἄνδρα κατεδυσώπησαν, καὶ τῆς λύπης ἐκείνης ὡς ἐνῆν καθυφεὶς χαρίεις αὖθις ἐδόκει τοῖς πᾶσι καὶ ἱλαρὸς καὶ εὐπροσήγορος ὡς τὸ πρότερον.

magnum Cyri imperium eversurum se confidebat, ubi Halyn fluvium trangressus foret. Sed et suum regnum amisit. **311** Romani olim, cum Italia ab Annibale Carthaginiensi incendiis vastaretur, et ipsius urbis excidium tantum non oculis suis obversari cernerent, maximæ partis orbis terrarum domini præter opinionem evaserunt. Augustus, qui post Cæsarem secundus Romæ regnavit, cum ab Antonio et Cleopatra magnis exercitibus terra marique peteretur, desperata vita, et hostes præter spem vicit, et illorum principatum etiam occupavit, Libyam, inquam, et Asiam. Et quid opus est sacras Providentiæ rationes recensere? quæ res nostras gubernat et eo fine concludere solet, quem ignoramus, nunc sperato, nunc insperato: et nunc alterum cum altero miscet, nunc pro altero alterum tribuit: non secus ac si quis Piræo egressus Ægæum mare trajicere instituat, septentrionalium autem ventorum vi in Cretam et Sardiniam præter exspectationem deferatur. Nam talis inconstantia et terras et maria perpetuo pervagatur. Quamobrem tibi forsitan etiam deteriora metuenti meliora contingent: et isthæc tristitiæ sementis uberem lætitiæ messem producet. Futura enim in æquilibrio quodam collocanda sunt, nec in jucunda nec in tristia nimis inclinante animo. Deinde, ut poeta sapientissimus Euripides pronuntiat, eadem oratio ab obscuro aut nobili habita non idem auctoritatis habet. Omnes enim omnia dicendo vix unum atque alterum commoveant. Tu vero, ut arcanorum imperatoris **312** conscius, idemque astronomorum doctissimus, omnium animos extrema desperatione affectos facillime pessumdederis. Proinde si non tua, at universæ reipublicæ causa, et linguam tuam et te totum ad hilariorem habitum conformato. Imitare lætiores navium gubernatores, qui et adventantibus et jam urgentibus periculis tristitiam dissimulant. Nam cum sciant meliorem vectorum omnium spem a suis labris pendere, eos verbis recreatos bono animo esse jubent, et secundo plausu confirmant: quamvis sæpe et mare fundo exæstuet imo, et præruptus aquæ mons supra caput astet, et imber violentus e nubibus erumpat, et discrimen ante oculos versetur. » Hæc cum dixissemus, virum in verecundiam adduximus, ut mœrore illo quatenus licebat remisso se ipsum deinceps omnibus jucundum et hilarem et affabilem ut antea præberet.

## CAPUT VI.

*Imperator pontifices convocat. Nepotem arcessit. Nepos armatos secum adducit. Paterna objurgatio. Jusjurandum ultro citroque præstitum. Conjuratorum querelæ. Andronicus junior pro illis intercedit apud logothetam. Graviter increpatur. Redit ad priora consilia. Avi indignantis exclamatio. Anxietas. Deliberatio de nepote comprehendendo. Patriarcha commissum sibi arcanum prodit. Nepotis fuga. Providentia Dei. Vires Romanæ adversus Turcos infirmæ. Vectigalia aucta, ut pax auro redimeretur.*

Variorum notæ.

(68) *Hecuba* v. 294. Boivin.

*Publicanorum aviditas. Fisci opulentia, in quos usus reservata. Indulgens Dei severitas. Vicinorum principum obitus. Mors patriarchæ. Pœnæ factiosis ab Ecclesia indictæ. Populus novo sacramento adactus. Thraces oblata immunitate allecti juniorem sequuntur. In publicanos sæviunt. Constantinopolin expugnatum eunt. Legati ab avo ad nepotem missi. Syrgiannes matris precibus mollitur. Pacta inter avum et nepotem.*

I. Sexta porro hebdomade sanctæ Quadragesimæ A imperator, Gerasimo patriarcha et aliis pontificibus qui tum forte aderant arcessitis, nepotem adducit palam reprehensurus, moniturusque, ut fugæ consilia abjiceret : quo vel testium tantorum præsentia territus ac pudefactus incepto desisteret, vel si puniretur, non sine causa probabili videretur esse multatus. Ingressus igitur est Andronicus nepos adductis secum nonnullis, occulta non manifesta armatura instructis, pugiones videlicet gerentibus ; **313** nec ipse planis inermis. Convenerat enim inter eos, si avus imperator paternis et lenibus admonitionibus erga ipsum uteretur, ne se quidem confidentius aut audacius quidquam designaturos, sed omnino quieturos : sin vero iratus supplicium minitaretur, statim impetu facto in B ipso imperatorio solio illum occisuros, et in solum juniorem Andronicum omnem imperii auctoritatem collaturos. Ingressus igitur juxta avum imperatorem in consueto solio consedit, sua illa factione ad imperatoriam aulam relicta. Cum autem admonitio et castigatio a patria cura et sollicitudine proficisci videretur, nihil tum insolentius actum est, sed concilium pacate et tranquille dimissum, jurejurando ultro citroque ab imperatoribus dato. Ac avus quidem juravit, se nemini nisi imperatori Andronico nepoti relicturum esse imperium; nepos autem, nihil se aut meditaturum unquam aut facturum, quo auctoritas vel vita avi imperatoris oppugnaretur.

Α'. Κατὰ δὲ τὴν ἕκτην ἑβδομάδα (69) τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς προσκαλεσάμενος ὁ βασιλεὺς τὸν πατριάρχην Γεράσιμον καὶ τῶν ἀρχιερέων τοὺς παρατυχόντας, ἄγεται τὸν ἔγγονον παῤῥησίᾳ ἐλέγξων τε καὶ παραινέσων ἀπέχεσθαι τῶν τῆς φυγῆς βουλευμάτων, ἵν' ὑπὸ μάρτυσι τοσούτοις ἢ συσταλεὶς καὶ αἰσχυνθεὶς ἀπόσχοιτο, ἢ κολασθεὶς ἀνέγκλητον ἀφῇ τοῖς κολάσασι τὴν αἰτίαν. Εἴσῄει μὲν οὖν ὁ ἔγγονος Ἀνδρόνικος, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καί τινας ὡπλισμένους, λαθραίαν τινὰ καὶ μὴ φαινομένην ὅπλισιν καὶ παραξιφίδια φέροντας, οὐδ' αὐτὸς ἄοπλος ὢν παντελῶς. Συνέθεντο γὰρ, ὡς εἰ μὲν πατρικοῖς τισι καὶ πραείαις χρήσεται παραινέσεσιν ὁ πάππος καὶ βασιλεὺς πρὸς αὐτὸν, μηδ' αὐτοὺς τὸ παράπαν [P. 193] ἐνδείξασθαί τι τολμηρὸν καὶ θρασύτερον, ἀλλ' ἠρεμήσειν καθάπαξ· εἰ δὲ πρὸς ὀργὴν καὶ κόλασιν βλέψῃ, εἰσπηδήσαντας εὐθὺς ἐν αὐτοῖς βασιλικοῖς θρόνοις κατασφάξειν αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν μόνῳ τῷ νέῳ καταστήσειν Ἀνδρονίκῳ. Εἰσελθὼν οὖν αὐτὸς μὲν παρὰ τὸν πάππον καὶ βασιλέα, κεκάθικεν ἐπὶ τοῦ συνήθους βασιλικοῦ θρόνου· τὴν δὲ φρατρίαν ἐκείνην παρὰ τὴν βασίλειον εἴασε διατρίβειν αὐλήν. Ἐπεὶ δ' ἡ παραίνεσις μετὰ τῶν ἐλέγχων πατρική τις ἔδοξε καὶ κηδεμονική, οὐδέν τι παράβολον πέπρακται τέως· ἀλλ' ἀπηλλάγη καὶ διελύθη μετ' εἰρήνης ὁ σύλλογος, ὀμωμοκότων ἀλλήλοις ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων· τοῦ μὲν, μηδένα τῶν πάντων τῆς αὐτοκρατορίας διάδοχον καταλείψειν πλὴν αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ ἐγγόνου καὶ βασιλέως· τοῦ δ' αὖ ἐγγόνου, μηδὲν μήτε κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, μήτε κατὰ τῆς αὐτοῦ ζωῆς μήτε βουλεύσασθαι, μήτε μὴν διαπράξασθαι πώποτε (70).

II. Cæterum juniorem Andronicum inde egres- C sum conjurati circumstantes indignabantur, et in eum vociferabantur ut qui sanctissimum illud jusjurandum ipsis præstitum violasset, et manifesta proditione fidem datam fregisset. « Quid enim, » inquiunt, « ad istius injuriæ magnitudinem accedere queat, si nosmetipsos, per quos formidabilis et invictus omnia ex animi **314** sententia facile confecisti, sub cultro et quasi in ipsis orci faucibus ita aperte deseras? » His et hujusmodi affectibus ac verbis fractus et pudefactus imperator magnum logothetam ad se venire jussit, ab eoque petiit, ut animum avi imperatoris ad impunitatem factioni suæ dandam ac jurejurando interposito confirmandam promptum paratumque efficeret. At ille ne audire D quidem sustinens : « Tu vero, inquit, non miraris, non immortales Deo gratias agis, nec bene tecum actum esse putas, quod præter exspectatio-

Β'. Ἐξιόντα δ' ἐκεῖθεν τὸν νέον Ἀνδρόνικον περιστάντες ἡ τῶν συνομοσάντων φρατρία ὑβριοπαθοῦντες αὐτοῦ κατεβόων παράβασίν τε ἐγκαλοῦντες τῶν φρικωδεστάτων ὅρκων ἐκείνων τῶν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἅμα προφανῆ προδοσίαν αὐτῶν. « Ποῦ γὰρ οὐκ ἂν ἀδικίας ἐλαύνειν ἔφασκον, σὲ μὲν δι' ἡμᾶς φοβερὸν ὁμοῦ καὶ δύσμαχον καταστάντα ῥαδίως τὰ κατὰ γνώμην σαυτῷ καταπράξασθαι· ἡμᾶς δ' ἐν στόματι μαχαίρας οὑτωσὶ προφανῶς καὶ πυθμέσιν ᾅδου καταλιπεῖν; » Τούτοις μέντοι καὶ τοῖς τοιούτοις ἤθεσί τε καὶ ῥήμασι καταχλασθεὶς τε καὶ αἰσχυνθεὶς ὁ βασιλεὺς διεμηνύσατο πρὸς αὐτὸν ἀφικέσθαι τὸν μέγαν λογοθέτην, καὶ ἐλθόντα ἠξίου παρασκευάσαι τὸν πάππον καὶ βασιλέα δι' ὅρκων, καὶ τῇ ῥηθείσῃ φρατρίᾳ χαρίσασθαι τὸ ἀκίνδυνον. Ὁ δὲ οὐδ' ἀκοῦσαι ἠνέσχετο· ἀλλὰ, « Σὺ δὲ οὐ θαυμάζεις, » ἔφη, « καὶ Θεῷ πολλὰς ἀποδίδως εὐχαριστίας, ἀγαπῶν ὅτι παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα τῶν τοῦ ᾅδου πυλῶν αὐτὸς ἀναβὰς, ὡς εἰπεῖν, ἐκομίσω

Variorum notæ.

(69) Ἀπριλλίου μηνὸς πέμπτῃ ἱσταμένου, τῇ πρὸ τῶν Βαΐων Κυριακῇ. Cantacuz. lib. I, cap. 12. BOIVIN.

(70) Aorist. pro futuro. Sic lib. IX, cap. 10, sect. 9. BOIVIN.

τὴν σωτηρίαν; Ἢ οὐκ οἶδας ὡς χρεὼν σε μεγάλας ὀφείλειν κἀμοὶ καὶ παισὶ τοῖς ἐμοῖς διὰ βίου τὰς χάριτας, ὅτι βουλὴν κατὰ σοῦ μελετηθεῖσαν καὶ ἐξαρτυθεῖσαν εἰς τέλος διέῤῥηξα παρελθὼν αὐτὸς, καὶ νῦν δι' ἐμοῦ τουτονὶ τὸν ἥλιον καθορᾷς; Σὺ δὲ ταῦτα ἀφεὶς ἱκέτης ὑπὲρ τῶν κάκιστ' ἀπολουμένων γίγνεσθαι βούλει; Ἄπαγε πρὸς Θεοῦ· μὴ κοινώνει τοιούτοις ἀνδράσι. Πῶς γὰρ τοὺς πρὸς σὲ διατηρήσουσιν ὅρκους, οἳ τοὺς πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πάππον τὸν σὸν μηδενὸς τῶν δεινῶν ἀναγκάζοντος ἐξελάθοντο, μήτε Θεοῦ κεραυνοὺς, μήτε ἀνθρώπων αἰδῶ πρὸ ὀφθαλμῶν θέντες; »

Γ'. Τούτων οὕτω παρὰ προσδοκίαν λεχθέντων ἀκούσας ὁ βασιλεὺς ἔστη σιωπῶν ἐπὶ πλεῖστον. Ἔπειτα, « Ἄπιθι, » ἐπειπὼν ἐς τὰς προτέρας αὖθις ἐπανῆκε βουλὰς καὶ μελέτας. [P. 194] Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ μεγάλη καὶ θεία ἐπεδήμησεν ἑβδομὰς, ἐν ᾗ τὰ σωτήρια ἑορτάζομεν πάθη, καὶ τὸν ἔγγονον αὖθις ὁ βασιλεὺς οὐ κατὰ τὰς παραινέσεις ἔβλεπεν ἔχοντα, ἀλλὰ τήν τε τῆς κινήσεως ὁρμὴν ἀστατοῦσαν καὶ τῶν ἠθῶν τὸν ῥυθμὸν οὐ καθεστηκότα, ἀλλ' ὅλως εἰπεῖν ἀλλοπρόσαλλον, ἠνιᾶτο καὶ ἐδυσφόρει· ὥστε καὶ δὶς καὶ τρὶς νικηθεὶς τῇ τῆς λύπης ὑπερβολῇ καὶ οἷον ἔνθους γινόμενος, « Τετελεύτηκεν, » ἔφη πρὸς τοὺς παρόντας, « ἥ τε βασιλεία ἐφ' ἡμῶν ἤδη καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας εὐσέβεια. » Ὁ μὲν γὰρ ἐξήρτυε τὰ πρὸς φυγὴν μετὰ φλεγούσης τινὸς τῆς ὁρμῆς, καὶ ἐξεπορεύετο συχνὰ καὶ παρεσκευάζετο μετὰ τῆς φρατρίας ἐκείνης· ὁ δὲ μὴ συνιεὶς τὰ βουλεύματα ἠθύμει καὶ διηπόρει καθ' ἑαυτὸν γνωσιμαχῶν. Στοχασμοῖς δέ τισιν ὅμως καὶ ὑπονοίαις τὰ δρώμενα παραβάλλων οὐκ ἔξω παντάπασιν ἤδη καὶ αὐτὸς ἔκειτο τοῦ τὰ μελετώμενα ξυμβάλλειν. Ὅθεν συλλαβεῖν ἐβουλεύσατο, καὶ τῷ πατριάρχῃ Γερασίμῳ τοῦ τοιούτου βουλεύματος ἐν ἀποῤῥήτοις λαβὼν κεκοινώνηκεν. Ὁ δ' εὐθὺς πρὸς τὸν βασιλέα τὸν νέον Ἀνδρόνικον δραμὼν τὸ ἀπόῤῥητον ἀνεκάλυψε· καὶ οὕτω λοιπὸν ἐκεῖνος τὴν φυγὴν ἐπετάχυνεν.

Δ'. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ λαμπρὰ τῆς Ἀναστάσεως ἐπεδήμησεν ἡμέρα (71), καὶ ἔδει πρὸς ἑσπέραν τὰ βουλεύματα πέρας λαβεῖν, ᾔτει τε κατὰ τὸ εἰωθὸς καὶ ἔλαβε τὰς κλεῖς τῶν πρὸς τὴν Γυρολίμνην (72) ἀνοιγομένων πυλῶν. Εἰώθει γὰρ τοῦτο ποιεῖν διὰ τὰ ἕωθεν κυνηγέσια. Καὶ δὴ περὶ μέσας νύκτας, πρὸς ὕπνον ἤδη καταδαρθόντων ἁπάντων, ἔξεισι μετὰ πάντων ὅσοι αὐτῷ γε συνομωμόκεσαν· καὶ ἐξιππασάμενοι φθάνουσι δευτεραῖοι πρὸς τὸ τοῦ Συργιάννη καὶ τὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ στρατόπεδον. Ἐκάθηντο γὰρ ἐκεῖνοι περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν ξύν γε λαμπρᾷ τῇ παρασκευῇ τὴν τούτου φυγὴν ἐκδεχόμενοι. Ἦν δ' αὕτη ἡμέρα Ἀπριλλίου μὲν εἰκοστὴ, ἔτος δὲ ἑξακισχιλιοστὸν (73) ὀκτακοσιοστὸν

nem ex orci faucibus ipse quodammodo ereptus, incolumis et salvus evaseris? An ignoras te et mihi et liberis meis, quoad vixeris, magnam debere gratiam, quod consilium contra te initum et instructum meo tandem interventu rescissum est, quodque meo beneficio solem hunc intueris? Tu vero his omissis pro perditissimis et male perituris istis supplex intercedis? Apage per Deum : nihil tibi rei sit cum istis. Quomodo enim tibi servabunt fidem, qui fidem avo tuo datam nulla coacti necessitate fefellerunt, nec Dei metu nec hominum verecundia deterriti? »

III. His imperator præter exspectationem auditis cum tacitus diu stetisset : « Abi, » dixit. Deinde ad pristina consilia et cogitationes denuo rediit. Cum autem magna et sancta hebdomas adesset, qua salutarem Christi passionem celebramus, et imperator nepotem non e monitis suis vivere cerneret (quippe in ejus actionibus inconstantiam, in moribus non gravitatem ullam, sed summam levitatem inesse **315** animadvertebat), graviter et iniquo animo id ferebat, adeo ut bis et ter magnitudine doloris victus, et veluti Numine afflatus ad eos qui aderant diceret : « Interiit demum nostra ætate et imperii majestas et reverentia Ecclesiæ debita. » Nempe ille fugam ardenti studio adornabat, et subinde egrediebatur, et cum factione illa se ipsum parabat. Senex vero consiliorum ignarus æger animo et incertus hærebat, ac tacitis cogitationibus æstuabat. Sed tamen signis et conjecturis quibusdam ea quæ agebantur expendens haud procul erat, quin quid struerent suspicaretur. Quare eum comprehendere statuit, et cum patriarcha Gerasimo consilium istud suum ut arcanum communicat. At ille statim ad juniorem imperatorem Andronicum accurrit, et arcanum prodit. Quamobrem is fugam ex eo cœpit accelerare.

IV. Cum autem Resurrectionis solemne et illustre festum advenisset, et quæ decreta erant perfici ejus diei vespere necesse esset, claves portarum, per quas ad Gyrolimnam itur, de more petiit et accepit. Hoc enim propter matutinam venationem facere consueverat. Igitur sub mediam noctem, cunctis dormientibus, cum omnibus conjuratis, egreditur. Tum equitando provecti in Syrgiannis et Cantacuzeni castra postridie perveniunt. Hi enim magno apparatu ad Adrianopolin fugam illius præstolabantur. Erat is dies Aprilis vicesimus anni sexies millesimi **316** octingentesimi vicesimi noni. Est autem observatu dignum, quod nihil humanarum rerum sine Providentia administretur, sed

Variorum notæ.

(71) Vide *Gloss. med. Græcit.* in Ἑορτή. DUCANG.

(72) *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 15, n. 4. DUCANG. — De qua sic Cod. Reg. 2990, fol. 70, v. ἡ λεγομένη κοινῶς Ἀργυρολίμνη, Γυρολίμνη γράφεται. De eadem plura Ducangius, *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 15, n. 4. BOIVIN.

(73) Christi 1321. DUCANG. — Cantacuz. lib. I, cap. 18, ubi ad marginem annus Christ. 1322 per

omnia arcana ratione agantur : licet nos ignari sedeamus, ac Providentia et veritate indignas rationes comminiscamur. Cum enim Deus ob vetera et recentia delicta quemlibet mulctare vult, periti medici instar, plagis curatu difficilibus ferrum et ignem admovet. Mox terram læto ubere fertilem aer gravis infestat, aqua maris indignatur, venti importuni et votis contrarii reflare incipiunt, pestilentia grassatur : affliguntur quotquot virtute et eruditione se ipsos exornarunt, ac mores suos ad Doriam, ut ita dicam, harmoniam compositos expoliverunt. Quidquid instituunt exitum sortitur infaustum et primæ operum inceptioni maxime adversarium, supremo Dei numine sic decernente. Contra calamitosi, obscuri, vecordes et Furiarum alumni, prosperam fortunam experiuntur; sapientes ab insipientibus penitus vincuntur; sanniones et mancipia modestis honestisque imperant. Tum et urbium magistratus, et patresfamilias, et tribunos plebis, et ædiles, et prætores, imo ipsius quoque monasticæ disciplinæ antistites omnes videas, velut ex composito, impudentiæ et petulantiæ servire, nec ex officio quidquam facere aut posse aut 317 velle. Hæc ita se habere ex iis, quæ jam dicemus, constabit.

A εἰκοστὸν ἔννατον. Ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον, πῶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων οὐδὲν τῆς Προνοίας ἐκτὸς διοικεῖται, ἀλλὰ πάντα λόγον ἀπόῤῥητον ἔχει τὸν ἄγοντα· κἂν ἡμεῖς ἀγνοοῦντες καθήμεθα, λόγους προφέροντες τῆς τε Προνοίας ὁμοῦ καὶ τῆς ἀληθείας οὐ μάλα ἀξίους. Ὅταν γὰρ ἐθέλῃ κολάζειν οὓς ἂν ἐθέλοι παλαιῶν τε καὶ νέων ἁμαρτημάτων ποιούμενος ἔκτισιν, οἷα σοφὸς ἰατρὸς τομὴν καὶ καυτῆρα ταῖς δυσιάτοις ἐπάγει πληγαῖς. Καὶ ἅμα κατὰ γῆς εὐθηνούσης ἀέρες νεωτερίζουσι· καὶ ἀγανακτεῖ κατ' αὐτῶν ὕδωρ θαλάττης· καὶ ὑβρισταὶ κατὰ τῆς τούτων βουλήσεως ἀντιπνέουσι ἄνεμοι· καὶ λοιμῶν ὁδὸς εὐοδοῦται· καὶ κακοδαιμονοῦσι μὲν ὅσοι πρὸς ἀρετὴν καὶ παιδείαν ἐῤῥύθμισαν ἑαυτούς, καὶ τὸ ἑαυτῶν πρὸς τὴν Δώριον, [P. 195] ὡς εἰπεῖν, B ἁρμονίαν ἀπέξεσαν ἦθος· καὶ πᾶν ὅ τι πράξαιεν πέρας εὑρίσκει σφαλερὸν καὶ μάλα πολεμιώτατον τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν ἔργων βουλεύμασι, τοῦ Θεοῦ τοιαύτην τινὰ τὴν κρίσιν ἄνωθεν ταλαντεύοντος. Εὐδαιμονοῦσι δ' ὁπόσοι δυστυχεῖς τινες καὶ ἀφανεῖς καὶ παραπλῆγες καὶ Ἐριννύων πεφύκασι θρέμματα· καὶ νικῶσιν ἀνὰ κράτος τοὺς ἔμφρονας ἄφρονες· καὶ κυριεύουσι τῶν κοσμίων καὶ εὐσχημόνων ἀνδρῶν ἐμπαῖκταί τινες καὶ οἰκότριβες ἄνθρωποι. Καὶ ἴδοι τις ἂν τηνικαῦτα τούς τε δημαγωγούς, τούς τε τῶν πόλεων ἄρχοντας, τούς τε τῶν οἰκιῶν, τούς τε ἀγορανόμους καὶ δικασπόλους, καὶ πρός γε ὁπόσοι τοῦ μοναδικοῦ προστατεῖν ἔλαχον βίου, πάντας καθάπερ ἀπὸ συμφώνου τινὸς τῇ ἀναιδείᾳ καὶ ἀταξίᾳ λατρεύοντας, καὶ οὐδὲν ὑγιὲς πράττειν οὔτε δυναμένους, οὔτε ἐθέλοντας. Βεβαιώσει δὲ τὰ λεγόμενα καὶ ἅπερ αὐτίκα λέξοντες ἥκομεν καὶ ἡμεῖς.

V. Nam cum Turcarum irruptiones rem Romanam undecunque atterentes et affligentes increbrescerent, et quidquid opis ac subsidii in viribus seu domesticis seu auxiliaribus positum foret, id omne prorsus inutile ac nullum esse imperator divinitus intelligeret, alia via rem agressus est, lubrica illa quidem, si vere consideres et æquitatem spectes, non tamen prorsus imprudenti, tam adversis et tam iniquis temporibus. Nam annua subditorum tributa augere statuit; quibus divisis partem in alios usus quotannis conferret, partem finitimis hostibus impenderet, eaque ratione venalem ab iis pacem acciperet. Quod perinde fuit, ac si quis amicitiam luporum mercari volens venas sibi in plerisque corporis partibus incideret, et sanguine suo illos potari et ingurgitari ultro permitteret. Unde publicani et exactores sumpta occasione alii alios antevertere studuerunt, quisque plura se persoluturum pollicens, si ejusmodi muneris administratio sibi mandaretur. Itaque exiguo tempore, quamvis Romani imperii fines subinde contraherentur, sic reditus annui creverunt, ut millies millena nomismata quotannis in fiscum ab iis, qui pecunias ac tributa colligebant, referrentur. Unde senior imperator in animo habebat, perpetuam viginti triremium classem contra marinos

C Ε'. Ἐπεὶ γὰρ εἰς πλῆθος ἡ τῶν Τούρκων ἐπεπόλασεν ἔφοδος, πανταχόθεν ἀεὶ ζημιοῦσα καὶ διατιθεμένη κακῶς τὰ Ῥωμαίων πράγματα, καὶ πᾶσαι μηχαναὶ καὶ παλάμαι γνήσιαί τε καὶ συμμαχικαὶ τῷ βασιλεῖ θεόθεν παντάπασιν ἠλέγχθησαν οὖσαι μηδέν, ἑτέραν ἐτράπετο, σφαλερὰν μὲν κατά γε τὸν ἀληθῆ καὶ δίκαιον λόγον· πρὸς δὲ οὕτω βίαιον καὶ ἀνταγωνιστὴν χρόνον, οὐ πάνυ τοι σφόδρα ἀσύνετον. Ἔγνω γὰρ τοὺς ἐτησίους τῶν ὑπηκόων αὐξῆσαι φόρους· ἀφ' ὧν μεριζόμενον χορηγεῖν ἀνὰ πᾶν ἔτος ταῖς τε ἄλλαις χρείαις καὶ ἅμα τοῖς γείτοσι τῶν ἐχθρῶν καὶ ὤνιον οὑτωσὶ τὴν ἐκεῖθεν λαμβάνειν εἰρήνην· ὅμοιον ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις φιλίαν παρὰ τῶν λύκων ὠνούμενος, ἔπειτα τὰς οἰκείας πολλαχόθεν τέμνων φλέβας πίνειν ἐκείνοις παρεῖχε καὶ ἐμ- D φορεῖσθαι τοῦ αἵματος. Ὅθεν καιρὸν εἰληφότες οἱ τελῶναι καὶ φορολόγοι, ἕτερος ἕτερον ἔφθανεν ὑπισχνούμενος πλείω παρέξειν αὐτός, ὑπηρέτης τῆς τοιαύτης καταστὰς διοικήσεως. Καὶ οὕτως ἐν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ, καίτοι βραχυτέρας ἀεὶ γιγνομένης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας, ὅμως εἰς χιλίας ηὔξηται χιλιάδας τὰ πρὸς τῶν ἀργυρολόγων καὶ φορολόγων κατ' ἔτος εἰς τὸ βασιλικὸν εἰσαγόμενα ταμεῖον νομίσματα. Ἐξ ὧν ἦν τῷ γηραιῷ βασιλεῖ πρὸς βουλήσεως καταστῆναι τριήρεις μὲν εἴκοσι διηνεκεῖς κατὰ τῶν θαλαττίων καὶ παραθαλαττίων ἐχθρῶν·

Variorum notæ.

errorem ascriptus est, pro anno 1321, ut et capite primo ejusdem libri annus 1321, pro anno 1320. BOIVIN.

στρατὸν δ' ἠπειρωτικὸν ἐν μὲν Βιθυνίᾳ χιλίους ἱπ- A πέας διηνεκεῖς, ἐν δὲ Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ δισχιλίους ὁμοίως· τὰ δ' ὑπόλοιπα χρήματα ἀναλίσκεσθαι πρὸς δαπάνας τῶν ὁθενδήποτε προσιόντων ἄλλοτε ἄλλων πρέσβεων, καὶ χορηγίας ἐνιαυσίους τῶν περικυκλούντων ἐθνῶν, καὶ ὅσαι ἄλλαι μυρίαι δαπάναι τοῖς βασιλείοις καθήκουσι πράγμασιν. [P. 196] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ Θεῷ γε οὐ μάλα ἐθέλοντι ἦν, δι' ἃς αὐτὸς οἶδεν αἰτίας, ἐξαίφνης ἅπαντα διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συγχύσεως ἀνατέτραπται, καθάπερ κύβου μεταπεσόντος.

Ϛ'. Θαυμάζειν δ' οὖν ὅμως χρεὼν τὴν ἄῤῥητον τοῦ τὰ πάντα ἐφορῶντος κηδεμονίαν, πῶς πλείστας ὁμοῦ καὶ ἀθρόας ἡμῶν ὀφειλόντων διδόναι τὰς δίκας ὑπὲρ μακρᾶς τῆς κακίας, μετά τινος αὐτὸς B φειδοῦς καὶ φιλανθρωπίας λαμβάνειν ἔκρινε ταύτας. Οὐ γὰρ ἀλλοτρίοις τισὶν οὐδ' ἀλλοφύλοις ἐχθροῖς καὶ ἀγρίοις παρέδωκεν ἡμᾶς, ἀλλ' ὁμοφύλοις ἀνθρώποις καὶ ἰσοψύχοις καὶ γνωστοῖς καὶ μαλακωτέροις, ἢ παρ' ὧν ἐχρῆν ἡμᾶς τιμωρεῖσθαι, τοὺς πλείους τέως τῶν κύκλῳ καθ' ἡμῶν μαινομένων θανάτῳ προαρπάσας· ἵνα μὴ κατ' ἀλλήλων ἡμῖν ἐκπολεμωθεῖσι καὶ καλάμῳ συντετριμμένῳ ἀτεχνῶς ἐοικόσιν ἐπιτιθέντες, κἀκεῖνοι πάντας ἄρδην εἰς ὀλέθρου βυθοὺς παραπέμψωσιν. Ἐν γὰρ τούτῳ τῷ χρόνῳ τέθνηκε μὲν ὁ Κράλης Σερβίας (74)· τέθνηκε δ' ὁ τῶν Βουλγάρων ἡγεμὼν ὁ Σφενδοσθλάβος (75)· πεφόνευται δὲ πρὸς τοῦ ἀνεψιοῦ (76) κόντου Κεφαλληνίας (77) ὁ τῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων δεσπότης· προσετεθνήκει δὲ καὶ ὁ τῆς τῶν Θετταλῶν ἡγεμονίας τελευταῖος διάδοχος, ὁ τῶν Ἀγγελωνύμων ἀπόγονος. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

Z'. Ἐπεὶ γὰρ ἐγνώσθη τῷ γηραιῷ βασιλεῖ πρὶν C ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον ἡ τοῦ ἐγγόνου φυγή, προσκαλεσάμενος αὐθημερὸν τοὺς ἐν Βυζαντίῳ παρόντας τῶν ἀρχιερέων (ὁ γὰρ πατριάρχης μιᾷ τῆς φυγῆς ἡμέρᾳ προετεθνήκει), ἐγγράφῳ καθυποβάλλειν ἐπιτιμίῳ τούτοις ἐκέλευε τόν τε ἔγγονον ὡς ἀποστάτην καὶ ἅμα τούς τε αὐτῷ συνεξεληλυθότας, καὶ εἴ τις ἔτι ἢ φεύγειν ἢ τὰ ἐκείνου φρονεῖν μέλλοι· ὃ δὴ καὶ ῥᾳδίως ἡ τῶν ἀρχιερέων ἐπέραινε σύνταξις. Ἦν δ' ἐπὶ τούτοις ἰδεῖν καὶ τὸ θεῖον πανταχῇ περιφερόμενον Εὐαγγέλιον ἔν τε βασιλείοις αὐλαῖς, ἔν τε ὁδοῖς, ἔν τε ἀγοραῖς, καὶ τοὺς ὀμνύειν τὸν δῆμον κελεύοντας, ἀφίστασθαι μὲν τῆς τοῦ νέου βασιλέως κοινωνίας καὶ γνώμῃ καὶ χειρὶ καὶ γλώττῃ, συντίθεσθαι δὲ βεβαιότερον τῷ γηραιῷ βασιλεῖ. Ταῦτα μὲν οὖν τῆς D βασιλευούσης ἐντὸς τοῦτον ἐτελεῖτο τὸν τρόπον. Οἱ δὲ περὶ τὸν νέον βασιλέα Ἀνδρόνικον ἐλευθερίαν κηρύξαντες καὶ ἀτέλειαν ταῖς ἐν Θρᾴκῃ κώμαις καὶ πόλεσιν, ἅπαντας εἶχον εὐθὺς εὐπειθεῖς πρὸς ἅπαν δὴ τὸ τῆς γνώμης βουλόμενον. Καὶ ἦσαν δὴ πάντες οἱ μέχρι Χριστουπόλεως Θρᾷκες ἐν ὅπλοις εὐθὺς ὑπὲρ τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τοῦ γηραιοῦ προθύμως ὡρμώμενοι. Καὶ πρῶτα μὲν τοὺς ἁπανταχῇ περιιόντας τῆς Θρᾴκης τελώνας καὶ φορολόγους αὐτοὺς

A et maritimos hostes instituere; terrestres vero copias in Bithynia mille equites perpetuos; in Thracia et Macedonia **318** bis mille item perpetuos: reliquam vero pecuniam in sumptus undecunque advenientium legatorum, et in annua tributa finitimis gentibus persolvenda conferre, cæterosque imperii sumptus pene infinitos. Sed quia ne id quidem placebat Deo, propter causas, quas ipse novit, subito omnia confuso illo reipublicæ statu eversa sunt, ut in alea, cum tessera in contrarium vertitur.

VI. Admiratione tamen digna est ineffabilis illa omnium inspectoris Dei clementia, qui cum nos diuturnæ improbitatis pœnas plurimas easque confertas luere deberemus, eas tamen parce et huma- B niter expetendas esse judicaverit. Neque enim alienigenis Barbaris atque immanibus hostibus nos tradidit: sed popularibus et notis, et iis qui a nostris moribus non abhorrerent, adeoque clementiores essent iis, per quos puniendi eramus; plerisque videlicet eorum, qui circumcirca in nos sæviebant, morte præreptis, ne nos intestino bello conflictatos et confracto calamo plane similes etiam illi aggressi funditus omnes internecione delerent. His enim temporibus obiit Crales Serviæ; obiit et Venceslaus, Bulgarorum princeps. Est et a sororis filio Cephalleniæ comite interfectus Ætolorum et Acarnanum despotes. Quin et Thessalici principatus ultimus hæres, ex Angelica familia ortus, decesserat. Sed illuc redeo.

C VII. Cum senior imperator ante solis ortum nepotis fugam cognovisset, **319** eodem die pontificibus qui in urbe aderant arcessitis (nam patriarcha pridie fugæ obierat), scripto anathemate nepotem damnari jubet ut rebellem; item eos, qui simul cum eo exivissent, quive deinde fuga evasuri aut ejus partes defensuri essent. Id autem facile a pontificum cœtu peractum est. Ex eo passim sacrosanctum Evangelium in palatiis, in viis, in foris circumferri cerneres, et populum sacramento adigi, ut a junioris imperatoris societate animo et manu et lingua recederent; seniori autem arctioribus obedientiæ vinculis astringerentur. Quæ cum ad hunc modum in urbe imperatrice gererentur, Andronicus junior libertate et immunitate Thraciis D pagis et urbibus pronuntiata illico omnes voluntati suæ obsequentes et quidvis facere paratos habuit. Statim Thraces universi Christopolin usque pro juniore imperatore in armis fuerunt, seniorem cupide invasuri. Ac primum passim per Thraciam vagantibus publicanis et exactoribus fœde excruciatis, ereptam, quam circumferebant, pecuniam nulla modestia inter sese partiuntur. Priusquam autem septem dies elaberentur, Orestiade digressi

Variorum notæ.

(74) Urosius, de quo supra. DUCANG.

(75) Vide Stemma regum Bulgariæ post *Famil. Byzant.* n. 44. DUCANG.

(76) Vide cap. 1, sect. 1 supra. BOIVIN.

(77) Vide notata ad cap. 1 hujus libri VIII. DUCANG.

multitudo equitum, peditum, sagittariorum et funditorum pene innumerabilis Byzantium versus proficiscuntur, primo impetu expugnaturos se urbem rati, seditione laborantem et ipsam secum ob varia civium studia dissidentem, **320** spe emolumentorum, quæ hujusmodi novarum rerum molitiones rapacitati injustæ suppeditant, Syrgianne exagitante omnia. Ac quatuor integris diebus in itinere consumptis Selymbriam pervenerunt, et in ejus urbis conspectu castra posuerunt.

VIII. Cum autem ulterius progressuri essent, et senior imperator urbanam turbam, si hostilem exercitum ante portas vidisset, non quieturam esse sciret, sed novitatis studio aliquid ausuram, eorum adventum antevertit, præmissis legatis, quorum princeps erat Theoleptus, Philadelphiæ episcopus, vir non tantum omnis generis virtutibus ornatus et magna sui reverentia obvios quosque præoccupare solitus, sed et prudentia singulari excellens. Missa est et Syrgiannis mater quæ filium suum potissimum in verecundiam adduceret, eique persuaderet, ne ad mœnia urbis oppugnanda progrederetur : periculum enim fore, ne dissidio inter Byzantinos orto maximus interitus consequeretur omnium opum, ædium, virorum, matronarum, magistratuum, subditorum : cujus criminis reus qua ratione tranquillo animo per omnem ætatem unquam esse posset ? sed ut paulum regressus ita demum verba et liberas pactiones e longinquo faceret. Syrgiannes igitur, cum episcopi Philadelphiensis præsentiam reveritus, tum precibus matris suæ fractus, ad imperatorem, qui circa Orestiadem tum agebat, revertitur. Eo itaque senioris imperatoris legationes mittebantur ; atque illinc quæ super singulis postulationibus decreta essent plenum **321** robur accipiebant.

IX. Tandem inter utrosque convenit, ut junior imperator Thraciam, quæ a Christopoli usque ad Constantinopolis confinia et suburbia versus Rhegium pertinet, cum summa potestate obtineret, simulque ea prædia, quæ suæ factioni assignasset in Macedonia ; quæ et multa erant, et singulis multa millia quotannis pendebant : senior vero cum Constantinopolin, tum urbes et provincias omnes Macedonicas ultra Christopolin sitas : ad hæc legationes finitimarum gentium audiret et iis curam convenientem impenderet : quod eæ sollicitudines juniori minime cordi essent, cui ad vitam otiosam et ad venationes natura propenso et rebus ejusmodi occupato, gravissimum onus illud et inanis molestia esse videretur. His conditionibus fœdus initur, quale junior imperator, non quale senior

A μὲν ἀνέδην ᾐκίζοντο· ἃ δ' ἐπεφέροντο βασιλικὰ χρήματα ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ διαλαχόντες ἐνείμαντο. Πρὶν δ' ὅλην ἡμερῶν ἑβδομάδα παραδραμεῖν, ἄραντες ἐξ Ὀρεστιάδος πλῆθος οὐ μάλα ἀριθμητὸν ἱππέων καὶ πεζῶν, τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν, [P. 197] ᾔεσαν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, ὡς αὐτίκα αἱρήσοντες στασιάζουσάν τε καὶ ἐκπεπολεμωμένην πρὸς ἑαυτὴν ταῖς τοῦ δήμου γνώμαις ἐλπίδι λημμάτων, ὁποῖα ταῖς ἀδίκοις χερσὶν ἐκπορίζουσιν αἱ τοιαῦται τῶν πραγμάτων καινοτομίαι, τοῦ Συργιάννη πάντα κινοῦντος. Τέτταρας δ' ὅλας ὡδευκότες ἡμέρας ἀφίκοντό τε καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο πρὸ τοῦ τῆς Σηλυμβρίας ἄστεος.

Η'. Ἔμελλον δ' ἔτι καὶ προσωτέρω πορεύεσθαι. B Ἀλλ' εἰδὼς ὁ γηραιὸς βασιλεὺς οὐκ ἠρεμῆσον τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, ἀλλὰ νεωτερίσον, εἰ πρὸ τῶν πυλῶν θεάσαιντο τὸν στρατὸν, φθάνει πρεσβείαν ἀποστείλας πρὸς αὐτόν. Ἦρχε δὲ τῆς πρεσβείας ὁ Φιλαδελφείας Θεόληπτος (78), ἀνὴρ οὐ μόνον ἀρεταῖς παντοίαις κοσμούμενος καὶ πᾶσαν αἰδῶ τοῖς ἐντυγχάνουσι προπέμπων, ἀλλὰ καὶ βαθεῖαν αὔλακα διὰ φρενὸς καρπούμενος. Ἀπεστάλη δὲ καὶ ἡ τοῦ Συργιάννη μήτηρ, δυσωπήσουσα τὸν υἱὸν μάλιστα πάντων, καὶ πείσουσα μὴ ὁμόσε χωρεῖν ἐς τὰ τείχη τῆς βασιλευούσης· κινδυνεύειν γὰρ ἂν οὕτω στασιάσαι κατ' ἀλλήλων τοὺς Βυζαντίους, καὶ μεγίστην γενέσθαι φθορὰν πάντων ὁμοῦ χρημάτων, οἰκιῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν, ἀρχόντων, ἀρχομένων, ὧν τὴν αἰτίαν C ὁ καρπούμενος οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ δυσσυνειδήτως διάξει τὸν ἅπαντα βίον· ἀλλ' ἐπανιόντα μικρὸν οὕτω πόῤῥωθεν ποιεῖσθαι τοὺς λόγους καὶ αὐθαιρέτους τῶν ζητημάτων τὰς καταστάσεις. Ὅ γε μὴν Συργιάννης, αἰδεσθεὶς μὲν καὶ τὴν τοῦ Φιλαδελφείας παρουσίαν, κατακλασθεὶς δέ πως καὶ ταῖς τῆς μητρὸς ἱκεσίαις, ἐπάνεισι πρὸς τὸν βασιλέα διατρίβοντα περὶ τὴν Ὀρεστιάδα. Κἀκεῖσε τοίνυν αἱ πρὸς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἐπέμποντο πρεσβεῖαι, κἀκεῖθεν τὸ κῦρος αἱ τῶν ζητημάτων ἐδέχοντο κρίσεις.

Θ'. Τέλος κυροῦται παρ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων, τὸν μὲν νέον κατέχειν αὐτοκρατορικῶς τῆς Θρᾴκης, ὅσον τὸ ἀπὸ Χριστουπόλεως ἄχρι τῶν περὶ τὸ Ῥήγιον προαυλίων καὶ προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, D καὶ ἅμα τὰ παρ' αὐτοῦ τοῖς περὶ αὐτὸν διανεμηθέντα τῶν τῆς Μακεδονίας χωρίων· ἦσαν γὰρ ταῦτα πολλὰ καὶ ἐς πολλὰς χιλιάδας ἑκάστῳ τὴν ἐπέτειον ἀναφέροντα πρόσοδον· τὸν δὲ γηραιὸν, τήν τε Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἐπέκεινα τῆς Χριστουπόλεως λοιπὰς Μακεδονικὰς χώρας καὶ πόλεις· καὶ πρὸς τούτοις δέχεσθαί τε καὶ διοικονομεῖν καὶ τὰς πρὸς τῶν κυκλούντων ἐθνῶν πρεσβείας. Μηδὲ γὰρ πρὸς θελήσεως εἶναι τῷ νέῳ τοιαύτας φροντίδας. Ἀνδρὶ γὰρ ἐκ φύσεως ὡρμηκότι πρὸς ἄνεσιν καὶ κυνηγέσια καὶ ἀσχολίας τοιαύτας φόρτον τάγε τοιαῦτα φαίνεσθαι πάνυ βαρύτατον καὶ μάταιον ἄχθος. [P. 198] Ἐπὶ

Variorum notæ.

(78) Cujus non semel meminit Pachymeres. DUCANG. — Ὁ *Φιλαδελφείας Θεόληπτος*. De quo supra ad lib. VII, cap. 3, n. 3. Exstat in codice Cæsareo Vindobonensi Theolog. 174, Παραινετικὸς τῇ βασιλίσσῃ, ἐξ αὐτοσχεδίου συντεθειμένος ἐπὶ τελευτῇ τοῦ Φιλαδελφείας κυροῦ Θεολήπτου, auctore Gregora. Vide Indicem Opusculorum Gregoræ rhetoricorum, initio hujus voluminis. BOIVIN.

τούτοις οὖν αἱ σπονδαὶ γίνονται ἀσμένῳ μὲν τῷ νέῳ βασιλεῖ, οὐ μάλα δ' ἀσμένῳ τῷ γηραιῷ, ἀλλ' εἰ χρὴ τἀληθῆ φάσκειν, καὶ πάνυ τοι σφόδρα ἄκοντι καὶ βουλομένῳ μὲν ἀντιπαλαμήσασθαι πρὸς τοσαύτην ἀνέλπιστον συμφορὰν, διὰ δ' ἀμηχανίαν ναρκῶντι καὶ στέργοντι τὰ παρὰ τοῦ ἐγγόνου θεμιστευόμενα καθάπερ ἀπὸ τρίποδος Δελφικοῦ.

A optabat. Imo hic, si vera dicenda sunt, omnino invitus illud fœdus iniit, et tantæ calamitati, præter spem sibi allatæ, obluctari quidem voluit, sed omni auxilio destitutus obtorpuit, ac ea quæ a nepote tanquam ex Delphico tripode responsa reddebantur accepit.

## CAPUT VII.

*Gregoras Andronici senioris familiaritatem expetit: philosophiam et astronomiam jam tum a logotheta edoctus. Qualem hunc initio expertus fuerit. Oratio, qua hortatus est, ut philosophiæ et astronomiæ præcepta plenius sibi traderet. Quantum ea oratio apud logothetam valuerit.*

Α'. (78*) Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον κἀμοὶ τῶν ῥητορικῶν καὶ φιλοσόφων βίβλων ἀπαλλαγέντι χρήσιμον ἔδοξεν εἶναι προσιέναι τῷ γηραιῷ βασιλεῖ καὶ συνήθει τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ καταστῆναι, συνετῆς τε οὔσης καὶ φιλοτίμου καὶ ἀκοῆς ἐλλογίμων σφόδρα ἀξίας· καὶ ζητουμένης μὲν πρὸς τῶν λογίων, οὐ ῥᾷστα δ' εὑρισκομένης, οὐδ' ἐκκειμένης τοῖς βουλομένοις. Τῆς μὲν γὰρ τοῦ μεγάλου λογοθέτου ὁμιλίας (τετίμητο γὰρ ἤδη καὶ τῷ τοιούτῳ πρὸς τοῦ βασιλέως ἀξιώματι), τούτου τοίνυν τῆς ὁμιλίας, ἐπείπερ ἀκροατὴς ἐγενόμην αὐτοῦ κατά γε τὸ τῆς ἀστρονομίας μάθημα, ξυνέβη μοι ἀπολελαυκέναι ἐς κόρον. Καίτοι καὶ οὐδ' αὐτὸς ἔξω φειδοῦς ἐν ἀρχαῖς τὴν αὐτοῦ μοι παρεῖχε γλῶτταν, οὐδ' αὐτῆς δὴ τῆς ἀστρονομίας ἀφθόνως μεταδιδόναι ἐβούλετο· εἴτε τὸν ἐμὸν ἀγνοῶν ἔτι τρόπον, εἴθ', ὅπερ καὶ ἀληθὲς ἦν, τὴν αὐτὴν Συνεσίῳ τῷ πάνυ καὶ Λύσιδι τῷ Πυθαγορείῳ τρέφων γνώμην. Κελεύουσι γὰρ ἐκεῖνοι, μὴ κοινὰ ποιεῖσθαι τὰ φιλοσοφίας ἀγαθὰ τοῖς μηδ' ὄναρ τὴν ψυχὴν κεκαθαρμένοις. Οὐ γὰρ θέμις ὀρέγειν τοῖς βουλομένοις τὰ μετὰ πολλῶν ἀγώνων πορισθέντα. Καὶ γὰρ καὶ τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης, φησὶν, ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως.

I. Sub hoc tempus et mihi, oratoriis et philosophicis libris relictis, utile visum est seniorem imperatorem adire, et in ejus familiaritatem me insinuare, quæ et prudens esset et liberalis et B eruditorum auscultatione **322** dignissima: quæ cum a doctis quibusque expeteretur, non pateret facile neque contingeret omnibus. Nam magni logothetæ consuetudine (jam tum enim ea dignitate ab imperatore ornatus erat), ejus, inquam, cum in astronomicis auditor fuissem, consuetudine satiatus eram. Quanquam is quoque initio parcius mecum disserebat, nec ipsam astronomiam affatim mihi communicabat, sive ingenii mei adhuc ignarus, sive, id quod verum erat, eodem animo præditus, quo præstantissimus Synesius et Lysis Pythagoreus. Illi enim vetant, ne philosophiæ bona iis communicentur, quorum animus nondum vel leviter saltem purgatus fuerit. Nefas enim esse, ea quæ magnis laboribus parta sint, cuivis offerre. Præterea pu- C blice philosophandi consuetudinem magnum apud mortales rerum divinarum contemptum peperisse.

Β'. Κατ' ἰδίαν οὖν αὐτῷ προσελθὼν καὶ ἀκίβδηλον τὸν ἐμὸν ὑποδείξας τρόπον αὐτῷ μὴ κατὰ τοὺς πολλοὺς ἠξίουν ἡγεῖσθαι κἀμέ. Πόῤῥω γὰρ τὰ Φρυγῶν καὶ Περσῶν ἔφασκον εἶναι ὁρίσματα. Ἔπειτα καὶ γλώττῃ μειλιχίῳ πειθοῦς τινος ἕνεκα χρώμενος τάδε πρὸς αὐτὸν διεξῆλθον· « Εἰ μὲν ἐπίσης ἅπαντα (79) τὰ βίου τερπνὰ διανέμειν εἶχεν ἡ φύσις, ἀνέραστος ἂν ἦν δήπου γε καὶ ἀταλαίπωρος ἡ τούτων ζήτησις, καὶ ῥᾷστα δὴ τοὐντεῦθεν τῆς φιλαλληλίας ὑποτέμνεσθαι ξυνέβαινε τοὺς λόγους. [P. 199] Νῦν δ' ἐπειδὴ ἔδει ἀνακεκρᾶσθαι τοῖς λυπηροῖς τὰ ἡδέα καὶ τρίτον πίθον οὔ φασιν Ἑλλήνων παῖδες ἐν Διὸς εἶναι κακῶν ἀμιγῆ, λυπεῖ μὲν τῷ ἐνδεεῖ, τέρπει δ' αὖ ἐν προθύμοις οἰκίζουσα τὴν ἐλπίδα τῆς εὐπορίας καὶ διδοῦσα παλάμην ἀντίπαλον τῇ πλεονεξίᾳ τοῦ ἐνδεοῦς· καὶ ζητεῖ μὲν οὗτος, δίδωσι δ' ἐκεῖνος· καὶ τοὐναντίον αὖθις καὶ διὰ παντὸς ἑκάτερον· καὶ νόμος τοῦτο γίνεται φιλίας καὶ δεσμὸς ἀλλήλοις ἄφυκτα ἰσχύων. Καὶ τοῦτ' εἶναι γένοιτ' ἂν οἶμαι φάναι παντὶ, ὃ γῆ μὲν πλωτὴν ἐργάζεται θάλατταν καὶ ταύτην αὖθις ἐκείνῃ βάσιμον. Καὶ Τάναϊς μὲν δι' αὐτό γέ τοι

II. Cum autem seorsim eum adiissem, et integritatem meam illi demonstrassem, rogavi, ne me vulgi similem arbitraretur. Multum enim inter Phrygum et Persarum, quod aiunt, limites interesse. Deinde blando sermone persuadendi causa apud illum usus hujusmodi orationem habui: « Si ea quæ delectationem pariunt, omnia ex æquo distribuere natura potuisset, facilis et laboris omnis expers esset utique nunc eorum indagatio, et mutui amoris causæ facillime præciderentur. Nunc vero cum jucundis admisceri molesta necesse fuerit, et Græci tertium dolium in Jovis aula nullis permistum **323** malis esse negent: ut inopia molesta est, ita copiæ spes delectat: hæque inter D sese pugnant, et efficiunt ut alius petat, alius largiatur, eintque hæ vices perpetuæ, ultro citroque commeantes: quæ amicitiæ lex est et vinculum firmissimum. Et hoc illud esse dicere liceat, quod telluri præstet, ut mare navigetur, et mari, ut in tellure ambuletur: utque Tanais longinquo cursu in Græciam feratur, et Ister in Ægyptum perveniat,

### Variorum notæ.

(78*) Quæ sequuntur inde usque ad initium capitis 10, non exstant in codice A; probabile est Gregoram ipsum ea tanquam superflua recidisse. BOIVIN.

(79) Est hoc quoque depromptum ex penu locorum communium, quorum Gregoras magnam copiam provisam habuit. Vide lib. XIX, infra pag. 586 D, et adnotata ad pag. 137 B, supra. BOIVIN.

et Nilus aquas suas Mæotidi communicet. Si quis vero adeo tenax fuerit, ut bona distribui nolit, ei cavendum erit, ne legem per orbem terrarum ferat omnis improbitatis auctorem, et omnes congressus, omnia commercia funditus tollat, ac manifesta injuria afficiat eos, propter quos ea bona a naturæ auctore acceperit. Neque enim obscurum cuiquam esse potest, nullum a divina providentia bonum cuiquam contingere, ut solus eo fruatur, ut nec lucem soli, ut sibi soli luceat. Quod si res æternum victuræ eodemque statu permansuræ essent, posset forsitan aliquis qualibuscunque de causis communicationem virtutis eludere. Cum autem id nulla ratione fieri queat, nonnulli artificio quodam immortalitatem consectantes, neque quidquam unde gloria exsistat prætermittentes, omnem laborem ultro ceperunt. Ac ne longius abeam, Pythagoras cum Ægyptiorum sapientibus congressus, eorumque sacris initiatus, in Græcia laudari concupivit: eaque **324** cupiditate impulsus in eam trajecit: virtuteque sua per totam Græciam vulgata nomen æternum est consecutus. Est etiam qui Delphicam laurum et Olympicum oleastrum ex Asia profectus petat: non ignarus, marcescenti illi corollæ inesse gloriam, quæ non marcescat et posterorum memoriam magis excitet, quam omnia Asiæ prata et fontes et fuci tincturarum. Ili igitur et alii plurimi horum similes variis rationibus sui memoriam tradere posteris potuerunt. Nunc vero, ne longum faciam, aliorum ingeniis nostra ætas sterilibus relictis elabitur et sapientia destitutis: ac parum abest, quin belluinis dicam, ut nostræ res deplorandæ esse videantur. Te vero solum omnium expressam naturæ imaginem et optime informatam tulit ætas nostra, lunæ inter stellas similem, et igni in hiemis rigore. Neque nos adeo fana et mœnia et luci et porticus ornare possunt, ut tu et tuæ virtutis ornatus. Ac plurimum quidem te reipublicæ prodesse fateantur omnes; quippe qui magno imperatori id præstes, quod gubernatori ii, qui polum et Helicen observant. Sed quid dicamus? Fuit et Phidias apud Græcos magnus ob apis et cicadæ sculpturam: sed non tantus, quantus ob Jovem Olympicum. Præterea quæ inde colligitur gloriola cum ipsa memoria et corpore citius **325** interit, quam agrorum gramina. Sin thesauros ingenii et eruditionis tuæ aperueris, nomen tuum ab oblivione vindicabitur, qui non claudam, ut Plato ait, vitam exegeris; et tu ipse potissimum tui præco in medio terrarum orbe stabis, et non modo longi temporis fama celebraberis, sed immortali etiam memoriæ commendaberis. Age igitur, age vir quos sol intuetur omnium doctissime: imperti patriæ ornamenta tua, sicut Lycurgi et Solones: honorem habe celebri huic urbi, quemadmodum olim Athe-

A τοῦτο δρόμον ποιούμενος ὑπερόριον ἐπιῤῥεῖ τῇ Ἑλλάδι, καὶ Ἴστρος ἐπ' Αἴγυπτον ἔρχεται, καὶ Μαιώτιδι Νεῖλος κοινοῦται τὸ ῥεῦμα. Εἰ δέ τις φειδοῖ χρώμενος μὴ διαδόσιμα βούλοιτο γίγνεσθαι τὰ καλὰ, μὴ καὶ λάθῃ νόμον οὗτος διὰ πάσης γράφων γῆς κακίας ἀρχηγέτην καὶ ἐς νυκτὸς, ἵν' εἴπω, βάραθρα καὶ σκοτεινοὺς ὀλίσθους ὅλῃ ῥύμῃ ξυνωθῶν τοὺς τῆς ἐπιμιξίας λόγους καὶ περιφανῶς ἀδικῶν, δι' οὓς ἐκείνῳ τοῦτ' ἐχαρίσατο τἀγαθὸν ὁ τῆς φύσεως δημιουργός. Εὔδηλον γὰρ δήπου τοῖς ὅλοις, μηδὲν μηδενὶ παρὰ τῆς Προνοίας ἀγαθὸν παραγίγνεσθαι δι' ἕνα γέ τινα τὸν εἰληφότα· ὡς ἄρα οὐδ' ἡλίῳ τὸ φῶς, ἵν' αὐτὸς ἀπολαύοι μόνος. Εἰ δ' ἀθάνατα ἔμελλε βιώσεσθαι τὰ πράγματα κἀπὶ τῆς αὐτῆς ἑστήξειν κρηπῖδος ἀεὶ, εἶχεν ἄν τις ἴσως οἵαις δή τισιν αἰτίαις τῆς ἀρετῆς B παρακρούεσθαι τὴν διάδοσιν. Ἀλλὰ νῦν ἐστι τῶν ἀμηχάνων πάντῃ τουτί. Ταύτῃ τοι καὶ ἀθανασίαν ἀντιτεχνώμενοί τινες καὶ κλέος ἀπέραντόν σφισιν αὐτοῖς προμνώμενοι πᾶν ὅ τι κλέους ὁστισοῦν ἀρχὴν εἰδείη γίγνεσθαι, πρὸς τοῦτ' αὐθαίρετος παρείη. Καὶ Πυθαγόρας μὲν αὐτίκα τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ σοφοῖς ξυμβαλὼν καὶ ξυνοργιάσας Ἑλληνικῶν ἐπεθύμησεν ἐγκωμίων· κἀκεῖσε δὴ κωμάζει διαπόντιος ἐραστὴς καὶ τὴν ἀρετὴν διὰ πάσης δημοσιεύσας Ἑλλάδος μεστὸν ἑαυτοῦ τὸν ἐφεξῆς ἔλιπεν αἰῶνα. Ἤδη δέ τις καὶ πρὸς τὴν ἐν Πυθοῖ δάφνην καὶ πρὸς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ κότινον ἐξ Ἀσίας ὁρμᾶται. Ἤδει γὰρ ὡς ἔνεστι τῷ μαραινομένῳ τῷδε θαλλῷ κλέος ἀμάραντον· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἀναζωπυρεῖ τὴν μετὰ ταῦτα C μνήμην, ἢ πάντες οἱ τῆς Ἀσίας λειμῶνες καὶ αἱ κρῆναι καὶ ἡ παντοδαπὴ τῶν ἐκεῖ φυομένων βαφή. Τούτοις δὴ οὖν καὶ πλείστοις ἄλλοις διὰ ποικίλης ἐλθοῦσι παραπλησίαν τῷ ἐφεξῆς παραθέσθαι βίῳ τὴν μνήμην ἐξεγένετο. Νῦν δ' ἵνα μὴ διατρίβω τῶν μὲν ἄλλων τὴν φύσιν καθάπαξ εἰπεῖν ὁ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐξελίττων αἰὼν ἄκαρπον διαφεύγει διαλιμπάνων ἔρημόν τε σοφίας καὶ οὐ πολλοῦ δέω λέγειν μηλόβοτον (80)· οἵαν δὴ καὶ τὴν τῶν Θηβαίων Ἀλέξανδρον πάλαι πεποιηκέναι φασίν· ὡς ἐξεῖναι γίγνεσθαι τὰ καθ' ἡμᾶς ὑπόθεσιν διαρκῆ τοῖς ἐν σκηνῇ τραγῳδοῦσι. Μόνον δ' ἐξ ἁπάντων σὲ κρατίστην εἰκόνα φύσεως ἐξαπέφηνε κράτιστα ἡρμοσμένην, [P. 200] οἵα δὴ καὶ σελήνην ἐν ἀστράσι καὶ ζώπυρον ἐν κρυμῷ καὶ χειμῶνι. Καὶ οὐχ οὕτω τὰ καθ' ἡμᾶς νεῴ καὶ τείχη D δύναιντ' ἂν καὶ ἄλση καὶ στοαὶ κοσμεῖν, ἢ σὺ καὶ ὁ τῆς σῆς ἀρετῆς κόσμος. Καὶ μέγα μέν τ' ἂν ὄφελος εἶναί σε τοῖς κοινοῖς ὁμολογοίημεν ἅπαντες, ἅτε τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ συναιρόμενον, ὅσα καὶ κυβερνήταις οἱ τὸν πόλον καὶ τὴν Ἑλίκην διασκοπούμενοι. Ἀλλὰ τί τις ἂν φαίη; Ἦν καὶ Φειδίας ἐν Ἕλλησι μέγας ἔκ τε τῆς μελίττης, ἔκ τε τοῦ τέττιγος· ἀλλ' οὐχ οἷος ἐκ τοῦ Ὀλυμπιάσι Διός. Ἔτι τοίνυν καὶ τοὐντεῦθεν κλέος θᾶττον ἢ τὰ ἐν ἀγρῷ φυόμενα διαῤῥεῖ αὐτῇ μνήμῃ καὶ αὐτῷ σώματι. Εἰ δέ γε τῶν ἐν τῇ ψυχῇ τῆς σοφίας θησαυρῶν μεταδοίης, οὐκέτι σοι

## Variorum notæ.

(80) Gregoras ætatis suæ hominum ingenia agris assimilat sterilibus et incultis, quales pecoribus ad pastum exponi solent. Il hoc loco significat vox μηλόβοτος, quam Wolfius aliter interpretabatur. BOIVIN.

A μετὰ λήθης τοὔνομα κείσεται, καθάπερ οἱ χωλὴν τοῦ βίου ζωὴν ἐβάδισαν, ὅ φησι Πλάτων· κήρυξ δ' ἐς τὰ μάλισθ' ἑαυτοῦ σχεδὸν ἐπὶ μέσης ἐστήξει τῆς οἰκουμένης, καὶ τῷ μακρῷ χρόνῳ μετὰ φαρμακευούσης ἐγκομπεύσει τῆς ἡδονῆς· καὶ μὴ ὅτι γε μνήμης ἀξιώσεται τῆς διὰ γῆς πλανωμένης καὶ προσκαίροις ἀκοαῖς τὸ ἴχνος ἐρειδούσης, ἀλλὰ κἀκείνης γέ τοι, ἣ καὶ αὐτὸν ἄνθρωπον παραθεῖ καὶ τὸ παράπαν ἀκήρατος ἀεὶ διαγίγνεται. Ἄγε δὴ οὖν ἄγε, τῶν ὑφ' ἡλίῳ σοφώτατε· μετάδος τοῦ σοῦ κόσμου τῇ θρεψαμένῃ, καθάπερ Λυκοῦργοι καὶ Σόλωνες· τίμησον τὸ διαβόητον ἄστυ τουτί, καθάπερ τὴν Ἀθηναίων πάλαι Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες. Ἄνοιξον ἡμῶν τὸ τοῦ νοῦ βλέφαρον· δεῖξον ἐναργέστερον τίς ὁ τοῦ παντὸς ἁρμοστὴς καὶ ποία ποθ' ἡ τούτων παναρμόνιος σύνταξις· δίδαξον πῇ τὰς αἰτίας θετέον τοῦ τοσούτου B δοθέντος ἀγαθοῦ· τῇ τῶν ἄστρων ἀνάγκῃ, κατὰ τοὺς θύραθεν λόγους, ἢ τῷ τοῦ παντὸς αἰτίῳ. Ἐκ πολλοῦ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ διαπορουμένῳ οὐδεὶς οὐδέπω μοι νοῦς ἀπηντήκει τῆς ἐμῆς ἀποχειροτονῶν ψυχῆς τἀμφιβαλλόμενον. Ὥστ' εἰ μὴ δι' ἄλλο τι, διὰ γοῦν ἕν γέ τοι τοῦτο δίδαξον. Ποῦ δ' οὐκ ἂν ἐλαύνοι σχετλιότητος, οὐρανοὺς μὲν διηγεῖσθαι δόξαν Θεοῦ περιηχοῦντας πᾶσαν γῆν, ἡμᾶς δὲ κωφεύειν οὐκ ἐπαΐοντας ἅττα φασίν, ἀλλ' ἄστροις τὸ θρυλλούμενον τεκμαίρεσθαι τὴν τούτων ἐπιστήμην; Ἔπειτα καὶ τοῦ παντὸς ἂν πάντως ἐλλείποι μὴ ἀδικίας ἔσχατα εἶναι τουτί, εἰ μήτε κατὰ Πυθαγόραν ἐς Ἀττικὴν ἀπ' Αἰγύπτου διαβαίνειν δέον, μήθ' ὁμοίως Πλάτωνι πολλάκις διαπλεῖν τὸν Ἰόνιον κἀκ τῆς Ἀττικῆς ἐς C Σικελίαν, καὶ τυράννους ἰέναι, κἀκεῖθεν αὖθις ἐς Ἀκαδημίας καὶ περιπάτους ἐπανιέναι, ἵν' οὕτω γ' ἐξείη διαχεῖν ἐν κοινῷ τὴν ἀρετήν, ἀλλ' ἀντὶ Λυκείου καὶ Στοᾶς τῇ συνήθει χρώμενον ἑστίᾳ κόσμῳ παντὶ παραπέμπειν τὴν ἀρετήν, ἔπειθ' ἕν γέ τι τῶν ἁπάντων προτιμῴης ἕτερον καὶ ῥᾳστιώνῃ διδῷς σου τὴν τοῦ παντὸς ἀξίαν γλῶτταν. Ὁρᾷν δὲ δήπου χρεὼν καὶ ὅση τοῖς πράγμασιν ἀπιστία τε καὶ πλημμέλεια περικέχυται, καὶ ὅπως αἱ τῆς τύχης ἐπιβουλαὶ μένειν οὐδὲν τῶν πάντων ἐῶσιν ἐφ' ἑνός· ἀλλ' ἄνθρωποι μέν, οἱ μὲν ἐν μεσημβρίᾳ φωτὸς, σκότους καὶ λήθης ὑπίασι μυχούς·[P. 201] οἱ δ' ἐξ ὕπνου καὶ νυκτὸς εἰς ὕπνους καὶ νύκτας διηνεκεῖς μεταβαίνουσι, πάσας φροντίδας κατόπιν διαλιμπάνοντες. Ἡ D δὲ σοφία καὶ αὐτὴ πολλαῖς ταῖς ἀποικίαις ἐχρήσατο. Αἴγυπτος μὲν γὰρ αὐτῆς, φασίν, ἡ πρὶν ἑστία. Εἶτα πρὸς Πέρσας καὶ Χαλδαίους διέβη. Εἶτα παρ' Ἀθηναίοις κατέλυσε· κἀκεῖθεν τὸ τελευταῖον ἀπέπτη καὶ οἱονεί τις ὄρνις τῆς καλιᾶς ὑφ' ὁτουοῦν ἐξωσθεῖσα περίεισιν ἄρτι διὰ μακροῦ πλανωμένη. Κινδυνεύει δ' οὖν τέως ἢ παρ' ἡμῖν ἐνταυθοῖ τοῦ λοιποῦ μεῖναι στᾶσαν τῆς πλάνης, εἴ σοί γε εἴη δεδογμένον, ἢ τελέως οἴχεσθαι δραμοῦσαν δι' αἰθέρος· καὶ μή μοι ἀχθεσθείης ἐπὶ τοιαῦτά σε παροξύνοντι. Λέγειν γὰρ ἐξάγομαι καὶ τοῦ εἰκότος πόῤῥω τὴν τοῦ χρόνου δεδιὼς πεττείαν, μὴ ὥσπερ ἐξ ἀφανοῦς τε καὶ λόχου δραμὼν τοσοῦτον καλὸν οἴχηται ἀποκρύψας. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτ' εἰπεῖν χρή, οὐχ ἡμῖν αὐτοῖς ἡμῶν αὐτῶν τοσοῦτον μέλει, ὅσον καὶ τῆς σῆς ἐς τοὔμπροσθεν εὐκλείας· ὥστε καὶ εἴπερ ἐξῆν εὐξαμένῳ τυχεῖν ὧν ἂν εἴη ἐθέλοντι, ἥδιστ' ἂν δι' αἰῶνός σε ζῆν ηὐξάμην, ἵν' εἴη ἡμῖν ἥδεσθαι διὰ παντὸς ἐπὶ σοί, καθάπερ ἐπὶ μάλ' εὐτυχεῖ θησαυρῷ. Ἀλλὰ γὰρ σὸν ἂν εἴη τουντεῦθεν δεικνύειν, εἰ μὴ παρὰ θύραν ἥκουσιν ἡμῶν αἱ παρακλήσεις. »

A nis Socrates et Platones. Aperito mentis nostræ palpebras. Evidentius demonstra, quis sit omnium moderator, et qualis eorum aptissima compages. Doce quo causæ conferendæ sint nobis tanti boni: numquid ad necessitatem astrorum, ut profani tradunt, aut ad universitatis auctorem. Qua de re cum longo tempore anceps hæsitarim, nemo adhuc contigit, qui scrupulum hunc animo meo eximeret. Quare si non ob aliud, vel propter hoc unum doceto. Quid vero miserius fieri queat, quam cum cœli Dei gloriam enarrent omnem terram circumsonantes, nos surdastros non exaudire quid dicant, sed astris (ut vulgo jactatur) illorum scientiam ponderare, id est, levi conjectura tantum intelligere? Illud vero extremæ iniquitatis fuerit, cum B nec ut Pythagoræ ex Ægypto in Atticam navigandum, nec ut Platoni mare Ionium **326** sæpius trajiciendum, et ex Attica in Siciliam ad tyrannos proficiscendum, atque inde in Academias et ambulacra redeundum tibi sit, ut publice virtutem spargas: sed pro Lyceo et Stoa in consuetis tuis ædibus virtutem tuam in totum terrarum orbem propagare queas: aliquid aliud majori tibi curæ esse sinas, et linguam tuam incomparabilem obsolescere silentio patiaris. Jam illud quoque videndum, quam inconstantia et incerta sint omnia: ut fortunæ insultus nihil esse diuturnum sinat: ut alii serius, ocius alii, rebus omnibus relictis, præter exspectationem, in noctem, in tenebras, in obli-C vionem, in mortem præcipites ruant. Ipsa porro sapientia quoque migravit sæpius; cujus primo domicilium Ægyptus fuisse perhibetur. Inde ad Persas et Chaldæos transiit: post apud Athenienses divertit: atque illinc etiam tandem avolavit: et nunc velut avicula nido exturbata longo etiam tempore incertis sedibus vagatur et oberrat. Fieri autem potest, ut aut apud nos finitis erroribus, si tibi ita visum fuerit, domicilium constituat, aut prorsus in cœlos abeat. Ne vero mihi succenseas oro, te ad talia exhortanti. Id enim dicere cogor, quod nullam veri similitudinem habet, incerta momenta temporum veritus: ne velut ex occulto atque ex insidiis erumpentia tantum nobis bonum eripiant. Nam, si et hoc dicendum est, non tam D nostram vicem solliciti sumus, quam de tua in posterum existimatione. **327** Quod si optando tantum proficeretur, quam prompta voluntas est, immortalem esse te vellemus, ut te gaudere, tanquam excellenti thesauro, perpetuo liceret. Enimvero tuum jam fuerit ostendere, num frustra fores pulsaverimus. »

III. His verbis apud magnum logothetam usus meoque ingenio ita demonstrato effeci, ut libenter omnibus rebus mihi obsequeretur : ac deinceps ejus consuetudine citra suspicionem ad satietatem usus sum.

A Γ'. Ἀλλὰ τοιούτοις μὲν δὴ τοῖς λόγοις ἐς τὸν μέγαν χρησάμενος λογοθέτην καὶ οὕτως αὐτῷ τὸν ἐμὸν ἐνδειξάμενος τρόπον εὐάγωγόν τε καὶ εὐπειθῆ πρὸς ἅπαν ἐμοὶ τὸ βουλόμενον εἴργασμαι· καὶ οὕτως ἑξῆς ἀνυπόπτως ἐς κόρον τῆς αὐτοῦ γε ἀπήλαυον ὁμιλίας.

## CAPUT VIII.

*Aula studiis bonarum artium floret sub Andronico seniore. Idcirco hujus familiaritas a Gregora expetitur. De usu cum doctrina conjungendo. Gregoras benigne ab imperatore exceptus. Orationem apud illum habet. Duas in eo virtutes, sapientiam et eloquentiam, laudat. Panegyricum voto concludit.*

I. Tandem et imperatoris familiaritatem majorem expetivi. Nam sæpenumero et ipse spectaram, et ex omnibus intimis ejus audieram, palatium ab eo non modo honestatis et omnis virtutis graviorisque disciplinæ officinam effectum, propterea quod ille longa ætate et naturæ excellentia magnum sibi earum rerum usum comparavisset, sed et litterariæ, ut ita dicam, eruditionis optimum gymnasium et veluti campum eloquentium linguarum certaminibus patefactum esse. Quamobrem et ipse talibus bonis adamatis eo me contuli. Nam otiosa disciplinarum tractatio, quam libri studentibus suppeditant, sive illa tenuior, sive copiosior sit, mea quidem opinione similis est corporis organici structuræ animam desideranti, quam per sensuum experientiam accedere dico : aut potius variis ciborum generibus in ventrem congestis comparari queat, quæ calorem ad concoquendum postulent. Is vero **328** calor non alius fuerit, nisi quem subministrant omnigenæ tempestates et multiplex rerum sensilium singulariumque experientia. Itaque aliquos videre est, qui, quod otio nimis dediti fuerint vitamque solitariam ac nullo externo convictu exercitatam egerint, omnes animi vires enervarunt atque ita effeminarunt, ut nec dicere nec agere quidquam publice auderent. Cæterum cum et ego, annum ætatis jam septimum et vicesimum excedens, ad imperatorem accessissem, et ultra spem omnem ab eo exceptus essem, in ejus prudentiæ et eloquentiæ laudem hujusmodi orationem coram eo statim habui :

A'. Ἐπόθουν δὲ ἤδη καὶ τῆς τοῦ βασιλέως τυχεῖν τελεώτερον. Αὐτός τε γὰρ πολλάκις ἐθεασάμην καὶ ἔτι παρὰ πάντων ἠκηκόειν, ὁπόσοι πρὸς ἄκραν ἀφίκοντο πεῖραν αὐτοῦ, ὡς οὐ μόνον εὐκοσμίας καὶ ἠθικῆς B ἁπάσης ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως ἐργαστήριον τὸν βασιλικὸν κατέστησεν οἶκον τῷ τε μακρῷ χρόνῳ καὶ τῷ περιόντι τῆς φύσεως πλείστην ἐπὶ ταῦτα πεῖραν ξυνηθροικώς, ἀλλὰ καὶ λογικῆς φάναι παιδεύσεως κράτιστον γυμνάσιον καί, οἷον εἰπεῖν, ἐλλογίμων γλωσσῶν στρατόπεδον. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἐραστὴς τῶν τοιούτων καλῶν καὶ αὐτὸς καταστὰς προσῆλθον αὐτῷ. Ἡ γὰρ καθ' ἡσυχίαν τῶν μαθημάτων ἄσκησις, ὁπόσην αἱ βίβλοι τοῖς μετιοῦσι χαρίζονται, κἂν ἧττον ᾖ πολλὴ κἂν πλεῖστον, [P. 202] ἐοίκοι ἂν κατ' ἐμὴν δόξαν σώματος ὀργανικοῦ διαπλάσει ἐφιεμένου ψυχῆς, ἣν δή φημι διὰ τῆς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐμπειρίας προσγίγνεσθαι· ἢ μᾶλλον ἐοίκοι ἂν συμφορήσει διαφόρων βρωμάτων ἐν κοιλίᾳ συναθροισθέντων καὶ δεομένων θέρμης πρὸς πέψιν· ταύτην δ' εἶναι C ὁποίαν αἱ παντοῖαι τῶν χρόνων ὧραι καὶ ἡ ἐπαγωγικὴ τῶν αἰσθητῶν καὶ μερικῶν πραγμάτων ἐμπειρία παρέχονται. Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ὅπως τινὲς διὰ τὴν τῆς ἡσυχίας ἐπίτασιν καὶ τὸ ἄμικτον καὶ ἀγύμναστον τῆς ἔξω συνδιαιτήσεως τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἐμάραναν καὶ τὴν φύσιν ἐξεθήλυναν καὶ παντάπασιν ἀπαρρησίαστον ἔθηκαν. Ἀλλὰ γὰρ ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς προσῆλθον οὕτω τῷ βασιλεῖ, ἕβδομον ἤδη καὶ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας ἀμείβων ἔτος, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν προσεδέχθην ἐλπίδα, εὐθὺς ἔπαινον ἐπ' αὐτοῦ διεξῆλθον τῆς εὐγλωττίας καὶ συνέσεως αὐτοῦ τοιόνδε·

II. « Si eos nostra ætate viros, potentissime imperator, exstitisse cernerem, qui majestatem tuam dignis laudibus celebrarent, equidem nec ad dicendum prodiissem, neque silentio quidquam antiquius habuissem : ut iis esset locus, qui tuas laudes æquare dicendo possent. Sed cum decorum tuorum amplitudo omnem orationis copiam inopiæ condemnarit, neque ullus omnino sit, qui ornamenta tua verbis non dico assecutus sit, sed prope ad ea accesserit : mihi non vitio vertendum esse duxi, si et ipse illorum vestigia, qui infra dignitatem dixerunt, subsecutus meum quoddam debitum persolvere studerem. Ut enim ineptissimum fuisset, nos solos tanto negotio impares audere aliquid : ita consentaneum est una cum cæteris

B'. « Εἰ μὲν ἦν μοι ὁρᾶν, κράτιστε βασιλεῦ, τὴν καθ' ἡμᾶς τοῦ χρόνου φορὰν ἀξιόχρεως καὶ τοὺς ὑμνητὰς προενεγκοῦσαν τοῦ σοῦ κράτους, οὔτ' ἂν τὸ D λέγειν προῃρούμην καὶ πᾶν ποιεῖν καὶ λέγειν ὑπὲρ σοῦ σιγᾶν σφόδρα προσιέμην ἂν (81)· αὐτὸς δὲ τούτοις ἄσμενος τῆς παῤῥησίας παρεχώρουν, οἷς ἐφαμίλλως τοῖς ἐγκωμίοις σου λέγειν ἐξῆν. Ἐπεὶ δὲ πάντων, ὡς ἐπίπαν εἰπεῖν, κατεψηφίσω τὴν ἧτταν τῇ τῶν καλῶν σου πλεονεξίᾳ, ἔνι δ' οὐδεὶς τὸ παράπαν μήθ' ὁ πρὸς ἀξίαν εἰπών, μήτε μὴν τῆς ἀξίας ἐγγύς, οὐ δοκεῖ μοι οὐδ' ἔμοιγε κείσεσθαι φαύλως τὸ πρᾶγμα, εἴγε καὶ αὐτός, ὡς ἔξεστι, τοὐμὸν κατατιθείην ὄφλημα. Ὥσπερ γὰρ ἂν τῶν ἀτοπωτάτων ἦν, μόνους ἡμᾶς τῆς ἀξίας ἐλλείποντας εἶτα ἐπιχειρεῖν λέγειν· οὕτω δῆτα τῶν εἰκότων αὖ, ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις

Variorum notæ.

(81) Aliquid hoc loco vel deest, vel superfluit. BOIVIN.

κατόπιν τῆς ἀξίας βαδίζοντας τοῦτ' αὐτὸ ποιεῖν, ὡς μάλα ὂν οὐδὲν αἰσχρόν. Διατεινναίμην γὰρ ἂν σφόδρα ἔγωγε, ὡς τὴν σὴν πλουτῆσαι γλῶσσαν εὔξασθαι χρὴ πρότερον, ὅστις βούλοιτο πρὸς ἀξίαν διεξιέναι τὰ σά. Ἄλλως δ' οὐκ ἂν διατειναίμην εἶναι ῥᾴδιον οὐδενί. Καὶ γὰρ καὶ γλώττης εὐπρεπείᾳ βασιλικῷ τῷ πήχει τοὺς ἄλλους παρήλασας, καὶ πάντα σοι πρόσεστι τὰ καλά, ὧν ἓν οὐδὲ ἓν οὐδενὶ τῶν ἁπάντων ὡσαύτως, οὔτε τῶν ἐν οἷς ἡμεῖς, οὔτε μὴν τῶν πρὶν ἢ ἡμεῖς, οὔκουν οὐδ' ἂν τοὺς ἐξαρχῆς ἀριθμεῖν τις ἐθέλῃ. Ἐνταυθοῖ δὲ τοῦ λόγου γενόμενος οὔτε διεξιέναι τολμῶ οὔτε πάνθ' ὡς ἐπίπαν ὁπόσα σοί ἐστιν ἐγκώμια, οὔτε μὴ πάντα· αἰτίαι δὲ ὡς λαμπραὶ καὶ λαμπρῶς ἐγκείμεναι. Καὶ γὰρ τὸ μὴ δύνασθαι καὶ ἡ τοῦ χρέους ἔκτισις, δύο δὴ ταῦτα ἐναντίως πως ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, τὴν ἐμὴν ἐφ' ἑκάτερα σχίζει διάνοιαν· ὡς ἐμὲ γοῦν τὸν ἑκατέρωθεν φυλαττόμενον κίνδυνον ἀναγκάζεσθαι καὶ ἀμφοτέρων μεταποιεῖσθαι καὶ αὖ μηδετέρων, ἁρμοσάμενον δι' ἀλλήλων ἑκάτερα. Ὁπότε γὰρ ὧν ἐπὶ σοφίᾳ πάλαι σεμνότης ὀνόματος οὗτοι [P. 203] πάντες εἰ παρῆσαν, ἡττήθησαν ἂν σου τῆς τῶν καλῶν πλεονεξίας, τῶν τε νῦν ὄντων τὸ πρᾶγμα οὐδὲν διαφερόντως ἔχει, τί λοιπὸν ἐμοὶ ἢ τῶν γε πλειόνων ἀφεμένῳ μικρά τινα διαλαβεῖν δεῖ καὶ ὅσα μοι ἀσφαλές ἐστι προμνώμενα; μήπου τοι καθάπερ οἱ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἄθλων ἀτέλεστοι κινδύνῳ χρησάμενος αἰσχύνης ἀθλητὴς ἐμαυτῷ καταστάιην. Καὶ πείθομαί γε μηδὲν εἶναι τῶν πάντων ἕτερον, ὅ με προσήκει μᾶλλον ποιεῖν, ἢ τὸν ἐνταῦθεν φυλάττεσθαι κίνδυνον καὶ μάλα μᾶλλον ἐμέ, ἢ εἴ τι βρέφος ἐβούλετο μάζαν σιτεῖσθαι, πρὶν ἀπότιτθον γενέσθαι. Ἐξῆν γὰρ ἄν γέ που πάντως ἀνιᾶσθαι τελεσθέντος. Χρὴ μέντοι, οἶμαι, ὡς εἰς ἀνάκτορον εἰσιόντι παμπόλλοις φαιδρυνόμενον καὶ ποικίλοις ἀγάλμασιν, ὧς δὲ κἂν τοῖς τοῦ βασιλέως ἐγκωμίοις γενομένῳ τοῖς ἄλλοις τῶν ἄλλων παρακεχωρηκότι ἑνός που ἢ καὶ δύο τὸ πλεῖστον ἐπιμνησθῆναι. Πλείονα γὰρ ὡς οὐκ ἀσφαλὲς ἂν εἴη λέγειν, ὅτῳ δὴ μὴ μεταμέλειν μέλοι, ἔστιν εἰρημένον. Εἰ γὰρ τῶν δύο οὐκ εὐχερῶς ἄν τις ἀπαλλάξαιτο, σχολῇ τῶν γε πλειόνων. Ἄλλοι μὲν τοίνυν ἀλλάττα λεγόντων, ὥς γε εἴρηται, τῶν τοῦ βασιλέως, ἐμοὶ δ' ἐχέτω μνήμην τό τε τῆς φρονήσεως αὐτοῦ μέγεθος καὶ ὁ τῆς γλώττης κρότος. Ὧν αὐτός τε πεῖραν σχὼν τοῖς τε ἄλλοις χρώμενος ἀεὶ διὰ γλώττης ἄγουσι καὶ οὐδέσι μὴ θαυμάζουσιν, οὐκ ἔσθ' ὅτε μέμνημαι καὶ αὐτός, μὴ ἀσχολοῦντός μου τὸν νοῦν τοῦ αὐτῶν θαύματος καὶ ἀπορεῖν ποιοῦντος, πότερον πρότερον καὶ μᾶλλον ἐπαινοίην ἑκατέρων· καὶ ἀεὶ περαιτέρω τοῦ λόγου δηλοῦσθαι εὑρίσκων μεταχωρῶ πρὸς ἐμαυτὸν ὀλισθαίνων, καθάπερ οἱ σώμασι λείοις τὰς χεῖρας ἐρείδειν σπουδάζοντες. Ὡς νῦν γε, εἴπερ ἐξῆν μοι, οὐδαμῶς ἂν ὑφείμην μὴ καλεῖν σε γῆς ἥλιον, ὦ βασιλεῦ. Ὡς γὰρ πάντες φωτὸς θησαυροὶ τῷ ἡλιακῷ ξυνελθόντες δίσκῳ πᾶσιν ἐκεῖθεν ὥσπερ ἐκ κοινοῦ πρυτανείου τὰς ἀφορμὰς διδόασι τοῦ βλέπειν, οὕτω δὴ κἂν σοὶ πᾶσα φρόνησις συνδραμοῦσα φέρεται ὥσπερ ἐξ οὐρανοῦ πανταχόσε τῆς γῆς, ἀφορμὰς διδοῦσα πᾶσι τοῦ θαυμάζειν· καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν

A frustrari. Neque enim affirmare dubitem, ei qui tua facta ut merentur laudare instituat, in primis linguam tuam exoptandam esse : **329** alioqui vero neminem id facile præstare posse. Nam et orationis ornatu longo intervallo omnes a tergo relinquis : nec ullum in te bonum desideratur, quorum ullum vel nostra ætate, vel a primordio par aut simile exemplum reperiri queat. Hoc orationis loco neque omnes tuas laudes recensere, neque aliquas præterire audeo evidentibus gravibusque de causis. Nam et ingenii imbecillitas et debiti magnitudo animum meum diverse trahunt : ut periculum utrinque caventi mihi et utrumque sit conandum, et neutrum, ambobus inter se conjungendis. Si enim ii omnes, quibus illustre nomen

B olim eruditio peperit, adessent, nec tamen argumento satisfacere possent : et eadem est eorum etiam qui nunc vivunt conditio : quid mihi restat, nisi ut maxima parte omissa paucula explicem, quæ sine periculo tractare possim? ne forte, ut Olympicorum certaminum rudes, meapte culpa suscipiam dedecus. Ac omnino persuasum habeo, nihil omnium æque ac periculum hoc cavendum esse mihi, et nihilo minus quam si infans, nondum ab ubere remotus, pane vesci cupiat. Nam si id fieret, esset utique dolendi locus. Etsi autem conatus est arduus, tamen decere arbitror non minus quam si in sacrarium omnis generis imaginibus exornatum ingrederer : ita **330** etiam imperato-

C ris laudes aggressus cætera aliis concedenda, unius vero atque alterius mentionem esse faciendam. Nam plures attingere periculosum fuerit. Qui enim binas absolvere difficulter queat, quid pluribus accidet occupato? Itaque alii alia commemorent : a me vero et ingenii magnitudo et dicendi vis celebretur, quas et ipse experimento cognovi, et alii, quorum consuetudine utor, quotidie prædicant, nemine non admirante ; neque ego unquam commemoro, quin admirer et ambigam, utrum eorum magis laudare debeam, cum subinde plura quam dicta fuerunt, dicenda occurrant. Ad me ipsum ergo redeo, non secus ac ii qui lævibus corporibus inniti student, labascentes. Nam nunc quidem si liceret, non committerem quin terræ solem te di-

D cerem, imperator. Ut enim omnes lucis thesauri una cum solari orbe prodeuntes omnibus usuram lucis impertiunt : ita etiam in te omnis sapientiæ concursus velut e cœlo in omnes terras fertur, admirandi tui causas suppeditans : et ut nemo est omnium, qui solis radios non aspexerit, nisi quem sol luminibus orbatum aspexerit : ita nemo est neque erit, qui de tua sapientia nihil audierit, nisi audiendi sensu destitutus. Hac ergo ratione si te solem terræ appellaro, non inepte id facturus mihi videor : et si quis aliquid majus dixerit, me minime refragante dicet. Cœlestium enim **331** corporum idem perpetuo status admirationem nonnihil imminuit : omnium vero rerum humanarum, quarum nonnullis alii aliis antecellunt, cum per-

petua mutatio sit, nonne tuæ res omnium optime constitutæ omnem admirationem excedunt? Omnino certe decuit, ut quantum dignitate alios antecedis, tantum etiam sapientia illos superares. Itaque factum est. Rhetori sane cuidam satis fuit, recitatis Demonactis salibus, illius omnem sapientiam ostendere : quasi ea quoque res magni æstimanda esset. Nec tamen quanta fuerit ejus eloquentia ostendit, quæ nulla in illo fuit. Nam si qua fuisset, non ab eo tacita fuisset, cui tanta virum sapientia celebrare propositum fuit. Tuæ vero sapientiæ recessus tametsi aliquis indicarit, tuaque consilia velut in fabula exposuerit, orationis tamen copiam non alia ratione expresserit, nisi ut Nili inundationibus eam comparet, quas cubitis Ægyptii metiuntur, aut variis vitis ramis. Nam et mensura cubitorum, id est majorem in modum, internos mentis fontes auget, et ut vitis a fecunda radice orta multos corymbos implicat, et germina germinibus cumulat perquam generose. Nec enim ea tibi lingua contigit, quæ mentis fontem hebetet, aut immaturos ex inscitia fetus edat, et maximi ingenii arcana confundat : neque inexercitata, aut sacris præstantis animi non satis initiata :
332 sed ita instructa, ut totis phialis, ut ita dicam, quoties et quando libuerit, inde haurire liceat, certo tamen modo et exquisito cum judicio, quo et redundantia coercealur, ne, velut ex fonte restagnante, plus effluat quam oportet, et humilia erigantur, cum vacat serio ejusmodi studiis incumbere : ut tua verba, cum meditandi otium deest, tam inutilia non sint, quam illaborata saxa, quæ in structura templorum politis lapidibus adjunguntur. Tanta porro suavitate oratio conditur, ut æstimari queat desiderium in tua lingua sessitare, quæ et præsentes exhilarat, et abeuntes aures veluti sequitur, in iis resonans et memoriæ inhærens, quemadmodum sapor gustati mellis linguæ adhæerescit. Verum enimvero luci et prata et deserta suavissimis tempore verno cantillantium avicularum vocibus resonant, certa loca certis temporibus. Tuæ autem prudentis facundiæ, loco veris, quatuor anni temporum ambitus perpetuus est : loco pratorum autem et saltuum omnis terra continens, non quantam Herculanæ columnæ includunt, sed quantam terrarum orbis amplectitur, quovis Attico peplo evidentius tuas virtutes depingens. Credo enim nec in extrema Gallia, nec ullis Oceani accolis, famam tuam ignotam esse, aut ipsis Indis; sed inde etiam eam tibi laudem tribui, quod omnes mortales prudentia vincas. Sic

A οὐδείς, ὃς τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀθέατος ἔμεινεν, οὐδ' οὐ μὴ μένῃ, πλὴν ἢ ὃν ἥλιος εἶδε πλὴν τοῦ βλέπειν· οὕτως οὐδ' αὖ ἔστιν οὐδείς, ὃς ἀνήκοος τῆς σῆς φρονήσεως διετέλεσεν, οὐδ' οὐ μὴ διατελέσῃ, πλὴν ἢ ὅστις ἐγένετο πλὴν τοῦ ἀκούειν. Οὕτω σε γῆς ἥλιον προσειπὼν οὐκ εὐηθές τι φάναι δοκῶ μοι· εἰ δὲ καὶ πλέον τι λέγει τις, οὐκ ἔγωγε διοίσομαι. Ἐπὶ μὲν γὰρ οἶμαι τῶν οὐρανίων σωμάτων τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχειν ἀφαιρεῖται τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θαύματος· τὸ δ' ἄλλοτ' ἄλλως ἔχειν τῶν ἀνθρώπων ὂν (82), ὑπερεχόντων ἔσθ' ὅτε καὶ οἷς ἀλλήλους, εἶτα τὸ σὸν πρᾶγμα παντὸς βέλτιστον καθάπαξ καταστὰν πῶς οὐκ ἀτεχνῶς ἐοίκοι ἂν ὑπερβολῇ θαύματος; καὶ εἰκότως. Ἐχρῆν γὰρ πάντως που τῶν ἄλλων ὅσον ὑπερέχεις ἀξιώματι, τοσόνδε δῆτα καὶ
B φρονήσει. Τοιγαροῦν καὶ ξυνερρύηκε. Σοφιστῇ μὲν [P. 204] οὖν ἤδη τινὶ ἤρκεσε τὰ Δημώνακτος εἰπόντι χαρίεντα ἀποφθέγματα τὴν σοφίαν ὁπόση δηλῶσαι Δημώνακτος, ὡς χρῆμα καὶ τοῦτο πάνυ πολλοῦ τίμιον ὂν τοῖς ἀνθρώποις. Οὐ μὴν εἰ καὶ γλώττῃ ἐχρῆτο εὐρρούσῃ δεδήλωκεν (83)· οὐ γὰρ οἶμαι εἶχεν. Ἦ γὰρ οἶμαι ἦν οὐκ ἂν αὐτῷ ἄρρητον, ἐπαινεῖν οὕτω προελομένῳ σοφίας μεγάλης ἥκοντα ἄνδρα. Σοῦ γε μὴν τῆς σοφίας τὰς λαβυρίνθους κἂν καὶ δηλώσει τις πίνακι δοὺς τὰ σὰ γνωματεύματα. ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς γλώττης τὴν εὔροιαν οὐκ ἂν δήπου, εἰ μὴ ἄλλῳ τῳ χρῷτο τρόπῳ, ἢ ταῖς τοῦ Νείλου παραβάλλων προχύσεσιν, ἃς διασκοποῦνται πήχεσιν Αἰγύπτιοι, ἢ δῆτα κλάδοις ἐξ ἀμπέλου ποικίλοις. Καὶ
C γὰρ καὶ κατὰ πήχεις αὔξειν ἔχει τὰς ἔνδοθεν πηγὰς τοῦ νοῦ καὶ αὖ ὡς ἄμπελος ἀπ' εὐτυχοῦς γέ που τῆς ῥίζης ἀνίσχουσα πολλοὺς ἑλίσσει τοὺς κύκλους, καὶ διὰ παντὸς ἐκ βλάστης βλάστην φύει σφόδρα γέ τοι εὐφυῶς. Οὐ γὰρ οἵαν ταύτην ἔλαχες τὸ γόνιμον τῆς ἔνδοθεν πηγῆς ἐξαμβλοῦν, ἢ τόκου παρεχομένην διηνεκῶς ἀωρίαν ὑπ' ἀμηχανίας καὶ τὰ τοῦ μεγίστου νοῦ συγχωννύουσαν μυστήρια, οὐδ' ἀγύμναστόν τινα οὖσαν καὶ μὴ σαφῶς τετελεσμένην τοῖς τῶν τοσούτων φρενῶν ὀργίοις· ἀλλ' οὕτω γ' ἀποχρῶσαν, ὡς καὶ φιάλαις ὅλαις εἶναι, ὡς εἰπεῖν, ὁπηνίκα καὶ ὁπόσα εἴη ἐθέλοντι ἐξαντλεῖν, μετὰ στάθμης μέντοι καὶ κρίσεως ἀκριβοῦς, κολαζούσης μὲν τὸ πλεονεκτοῦν, μὴ ὥσπερ πηγή τις ὑπερλιμνάζουσα πλέον ἀποτρέχῃ τοῦ δέοντος· ῥωννυούσης δὲ τὸ καταπίπτον, ὁπηνίκ' ἂν ᾖ ῥαστώνη τοῦ σπουδάζειν· ὡς
D εἶναι καὶ τοὺς μὴ σπουδάζοντας λόγους σου παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἀξυντελεῖς, παρ' ὅσον οὐδ' οἱ τοῖς ἐξεσμένοις ἀλάξευτοι συντεθειμένοι λίθοις τοῖς τῶν ἱερῶν περιβόλοις. Τοσοῦτόν γε μὴν τὸ ἡδὺ τοῖς λεγομένοις περιθεῖ, ὡς εἶναι νομίζειν ἵμερόν τινα ἐσκηνῆσθαι τῇ γλώττῃ σου, ὃς καὶ παρόντας εὐφραί-

Variorum notæ.

(82) Sententia esse videtur, constantiam Andronici in tanta rerum inconstantia esse mirandam, cum rerum cœlestium constantia fastidium pariat. WOLFIUS.

(83) Intelligo, Lucianum rotunde dictis in medium allatis ostendisse Demonactis acumen : sed an aliqua fuerit ejus eloquentia, dicendique copia, e scite dictis non perspici potest. Si quis τὸ ἐχρῆτο mavult ad Lucianum quam ad Demonactem referre, videbitur etiam sapientia Demonacti adimi. Est hoc declamatorium et sophisticum dicendi genus sane spinosum, et ob affectatas argutias subobscurum. WOLFIUS. — Hinc apparet Wolfium legisse, οὐ μὴν εἰ καὶ γλώττῃ, non autem, οὐ μὴν καὶ γλώττῃ. BOIVIN

νει καὶ μεταστάντων οἱονεὶ ταῖς ἀκοαῖς ἕπεται ἐνηχῶν τε καὶ ἐξαρτᾶται χυμὸς μέλιτος, ἐπειδάν τις ἀπογεύσηται. Ἀλλὰ γὰρ ἄλση καὶ λειμῶνες καὶ ἐρημίαι ταῖς τῶν ᾠδικωτάτων ὀρνίθων ᾠδαῖς ἦρος ὥρᾳ περιηχοῦνται, ὡρισμένοι τόποι καιροῖς ὡρισμένοις. Σοῦ δὲ τῆς σώφρονος εὐγλωττίας, ἀντὶ μὲν ἔαρος, ὁ τῶν τεσσάρων ὡρῶν κύκλος διηνεκής· ἀντὶ δὲ λειμώνων καὶ ἀλσῶν ἤπειρος ἅπασα, οὐχ ὅσην Ἡρακλέους ὁρίζουσι στῆλαι, ἀλλὰ σύμπαν φημὶ ὅσον ὅ τε τῆς οἰκουμένης ἔνδον καὶ ὁ κύκλῳ διάκοσμος ἐξυφαίνει, Ἀττικοῦ παντὸς ἐναργέστερον πέπλου τὰς σὰς ἀρετὰς διαγράφων. Πείθομαι γὰρ μηδ' ἂν τοῖς ἐπ' ἔσχατα γῆς Κελτοῖς, οὐδ' ἂν οὐδέσιν ὅσοι πρὸς τῷ Ὠκεανῷ τυγχάνουσιν ὄντες, οὐ μέντοι οὐδ' ἂν ἐνδεῖν σου τῆς φήμης, οὐδ' αὐτοῖς Ἰνδοῖς· ἀλλὰ κἀκεῖθεν τὸ κῦρός σε δέχεσθαι τοῦ νικᾶν περιουσίᾳ φρονήσεως πάντα ἀνθρώπων γένη. Οὕτω τοι τὸ σὸν κλέος, καθάπερ ἐπὶ νηὸς τῆς φήμης ὀχούμενον, πλῆρες θαύματος διὰ πάσης ἔρχεται γῆς. Τεκμήρια δέ μοι τῶν λόγων· καὶ γὰρ οὐκ εἰσὶν ὁπόσα κατὰ γῆν εἰσιν ἔθνη, ἐξ ὧν μὴ οὐκ ἦλθον ὡς σὲ τῇ φήμῃ δημαγωγούμενοι· οὕτω μέντοι σὺν ἑορτῇ πάντες, ὥστ' ἐξεῖναι ζημίαν νομίζειν, εἴ τις ἀπαλλάξειε τοῦ ἰδεῖν [P. 205] τε καὶ συγγενέσθαι. Τὸ γὰρ πολλοὺς ἑκάστοτε τῆς οἰκουμένης ἑκασταχόθεν συῤῥεῖν ἴσως χειμάῤῥου ῥεύμασι, τὸ δὲ κύκλους ἑλίσσειν ἀεὶ περὶ σέ, οἷον καὶ περὶ Πυθαγόραν οἱ ἐκείνου φοιτηταί, τὸ δὲ διψῶσιν ὥσπερ ὠσὶν ἀτρεμίζοντας δέχεσθαι τὰ λεγόμενά σοι, καθάπερ οἱ θεομάντεις ἐπιπνοίας ὁπότε θείας ἐμφοροῖντο· ταυτὶ τοίνυν μὴ σύμβολα εἶναι τοῦ δικαίως σφόδρα ἐφίεσθαι τῆς σῆς ὁμιλίας, ὡς οὔσης θαυμασιωτάτης, πάντες οἶμαι οὐκ ἐροῦσι. Τὸ δ' αὖ σὲ πρὸς οὕτω παντοδαπὰς πεύσεις τε καὶ προβλήματα διαλλάττοντα μὲν πρὸς ἄλληλα, οὐκ ἐπιχώρια δὲ οὐδὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς ἔθεσιν, ἔπειτα πᾶσιν οἰκείως ἐν ταὐτῷ διαλέγεσθαι τὰ πλείστης ἐπάξια σπουδῆς τε καὶ μελέτης, τουτὶ δ' ἔγωγε πολλοῦ δέω μὴ λέγειν ὡς Περικλεῖς ἅμα καὶ Νέστορας ὑπερβέβληκεν. Ἐκείνων μὲν γὰρ τοῖς λεγομένοις ἔσθ' ὅτε καὶ σφαλλομένη τελευτὴ ξυνέβαινε· σοῦ δ' οὐκ ἔσθ' ὁπότε μὴ προσήκουσα. Καὶ τῶν μὲν ἐπιχωριάζων ὁ τῦφος τοῖς χείλεσιν, ὡς ἂν ἀποῤῥοὴ κακίας, τὸ σεμνὸν τῶν λόγων ἀφῃρεῖτο, καθάπερ μήλων ὥραν ἀφαιρεῖται σκώληξ ἐφεδρεύων· χείλεσι δέ γε τοῖς σοῖς τύφου μηδενὸς μηδαμῶς ἐφεδρεύοντος ἔστι προϊέναι καὶ τὸν τῆς γλώττης κρότον πάντῃ ἀκιβδήλευτον. Ἑλλήνων μὲν οὖν παῖδες τὰ ἑαυτῶν σεμνύνειν ἐθέλοντες ἐπειδή τινας οἶμαι ἠλιθίους ἀνθρώπους ἡ τοῦ Ὀρφέως ἐκίνει κιθάρα κινεῖσθαι ἔφασαν καὶ τὰ ἄψυχα τοῖς ἐκείνου πρὸς λύραν ᾄσμασιν. Εἰ δὲ καὶ ἡμῖν ἦν βουλομένοις τὴν ἀλήθειαν εἰς μύθους ἐξαίρειν, ὅντινα (84) τρόπον ποιησαίμεν μείζω ἢ ἔχουσιν ὄντα ὡς οὐκ ἔνι ῥᾴδιον εὑρεῖν οὐκ ἔνι δήπου μὴ φάναι. Ὡς τό γε νῦν εἶναι καὶ πεπείσμεθα, μηδ' ἂν ἀπίστως ἔχειν, μηδ' ἀνέφικτ' ἀνθρώποις ἡγεῖσθαι, ὁπηνίκα ὁρῶμεν ἐς μύθους τοὺς ποιητὰς τὰ πλείω

A tua gloria, fama **333** veluti navi vecta plena admirationis omnes terras pervagatur. Verba mea illud confirmat, quod nullæ in orbe terrarum gentes sunt, unde non aliqui fama tui nominis inducti ad te venerint: tanta quidem cum festivitate omnes, ut grave incommodum interpretentur suum ab aspectu et consuetudine tua discessum. Quod enim multi ex omnibus terræ partibus aquarum torrentis instar ad te confluunt, et subinde circa te versantur, ut circa Pythagoram ejus discipuli, et avidis auribus tua dicta, tanquam divina responsa, venerabundi cum silentio accipiunt: hæc, inquam, signa esse, quod consuetudinem tuam ardenter expetant ut admirabilissimam, omnes assentientur. Quod autem ad tam varias quæstiones et B propositiones, quæ et inter sese differunt et a nostris moribus abhorrent, omnibus eodem tempore de gravissimis et maximi momenti rebus tam apte prudenterque respondes: dicere non verebor, Nestores et Pericles abs te superari. Nam illorum orationes sæpe irritæ fuerunt, tuæ vero nunquam non efficaces. Ac gentilitius linguæ illorum fastus, velut improbitatis propago quædam, illorum orationem deformabat, ut vermis pomi elegantiam: tua vero labia ab omni fastu aliena solida et indelibata laude tuam linguam exornant. Græci quidem ad res suas amplificandas, cum quosdam, stolidos ut reor **334** homines, Orphei cithara demulsisset, cantu illius etiam inanima quædam commota esse C fabulati sunt. Quod si nobis etiam liberet veritatem fabulis commutare eoque modo exaggerare, nemo opinor negaverit, difficile esse ullam rationem comminisci, qua ea, quæ nunc sunt, majora fingantur quam re ipsa sint, cum plerasque res a poetis in fabulas redactas esse videamus; sive ingenia illorum temporum obtusiora fuerint, sive alioqui poetæ de industria propter majorem claritudinem illa sint commenti. Ea enim haudquaquam esse majora ingenii humani captu, quæ illi ad miracula et fabulas detorserunt, tu demonstrasti, qui illa omnia confecisti. Ego vero cum pridem Academiam, aut Lyceum, aut Stoam nominari audirem, magnum aliquid imaginabar et pulcherrimum atque excellens, ob Platonem utique et D Socratem et Zenonem et cæteros, qui disserendo valuerunt. Nunc vero omnem de illis præclaram opinionem abjeci, quemadmodum experrecti somnia: illorumque miraculum non majus judico quam cui simile reperiri queat: imo mediocre esse, et vix magnum habendum puto, cum te tanto intervallo eos supergressum esse videam, quanto infra dignitatem te admiror. Quamvis autem magnum esset, si res tuæ rebus eorum qui celebrantur consimiles essent: tamen te tantum illos vincere constat, quantum Stentor clamando cæteros præcones superavit. Ecce enim palatium tuum

Variorum notæ.

(84) Ὅντινα, pro καὶ τουτονὶ τρόπον, *eoque modo* accipio. WOLFIUS.

335 eloquentia tua ita instruxisti, ut quamvis Academiam, quodvis Lyceum, quamvis Stoam vincat, quod multo æquius omnis eruditionis domicilium appellaretur. Nemo enim est, qui tua suavissima voce audita, aut vultu tantum conspecto, non maximum inde fructum ad formandos mores, ad incrementum doctrinæ, ad eloquentiæ copiam et disserendi acumen ceperit. Hæc igitur et id genus alia e solo congressu tuo emolumenta nulli sunt, qui non perceperint: qui vero perceperunt, omnes optimi evaserunt. Fortassis etiam sunt bonis quidam ingeniis præditi, apud quos, te aspirante, elegans institutionis egregiæ fetus appareat; ut cycnis accidit, qui matutino zephyro aspirante præclare canunt. Qui omnes longe magis eo gloriantur, si quis scite dicta abs te referat, quam Homeridæ, si Homericas sententias audierint. Suavitas insignis Sirenum vocis olim magnopere celebrata est. Sed ea non sine magna calamitate atque interitu audiri potuit: nec ulli manserunt incolumes, nisi aures cera obturassent sibique audiendi sensum ademissent. Te vero concionante tantum abest aures cera ut obturent, ut mortis instar ducant, quod natura eos non ab omni parte auritos fecerit, sicut fabulæ quosdam plenos oculorum fuisse tradunt. Quos enim Demosthenes concionum artificio et vi non superasti? quos non Platones ingenii magnitudine et gravitate vicisti? Quos vero non ita tibi devinxisti, 336 ut magis te mirentur, quam Attica illa ætas Socratem? quippe qui concionem tuam et persuadendi vi et voluptatum illecebris conditam esse perspiciant, sicuti agri varietate florum exornantur. Usque adeo tuæ Calliopes amatores omnes reddis et mirabiliter incendis. Quare te Solomonis esse similem, nemo est qui dubitet; superari autem ab illo, nemo contendat. Neque enim dici potest, illic multa suppetere testimonia, hic vero pauca: aut totidem quidem, non autem talia: sed contra potius. Nam qui illum mirantur, iis non aliud competit testimonium, nisi reginæ Austri in Palæstinam profectæ. Qui vero tuarum rerum mentionem faciunt, hi ad mendacii suspicionem abolendam et Septentrionis et Austri una cum cæteris terræ finibus testimonia proferre mihi posse videntur. Cæterum cum Anaxagora auctore mens sapiens sit, quæ cuncta gubernet et omnium causa rerum exsistat: et tu excellenti sapientia res administras et imperium gubernas, ingenii magnitudine omnia in melius convertens, ut nemo unquam ex æquo id præstiterit, et recte is dixisse videatur, qui consilio, prudentia, viribus animi plerasque res, non autem rerum copia ponderari affirmavit. Ut enim musicus, qui sonorum concentum optime callet, chordis quæ intendendæ sunt intendendis, contraque laxandis, ubi id expedit, et moderatis intervallis 337 relinquendis cantum elegantissime permiscet: ita et tu, qui prudentia veluti rhythmis musicis omnia temperes, absolutissimum concentum efficis, quo res pulcherrime

A τῶν πραγμάτων ἀπάγοντας· εἴτε μὴ οὐχ ἱκανούσης τῶν τότε ἀνθρώπων τῆς φύσεως· εἴτε καὶ αὐτοῖς δὴ τοῖς ποιηταῖς δόξαν ἐπίτηδες ποιεῖν περιφανείας εἵνεκα πλείονος. Ὡς γὰρ ἥκιστα μείζω ἢ ὥστ' ἀνθρώπου φύσει χωρητὰ εἶναι, ὁπόσα πρὸς θαῦμα καὶ μύθους ἐκεῖνοι ἀπήνεγκαν, ἔδειξας σὺ διὰ πάντων ἐλάσας. Πρότερον δ' ἔγωγ' ἀκούων Ἀκαδημίαν καὶ Λύκειον καὶ Στοὰν μέγα τι ταῦτ' ᾤόμην εἶναι καὶ πᾶν ὅ τι κάλλιστον καὶ ὑπερήφανον, διὰ Πλάτωνα γοῦν καὶ Σωκράτην καὶ Ζήνωνα, καὶ ὅσοι διάπυρον ἐν διαλέξεσιν ἔπνευσαν. Νῦν δὲ πᾶσαν τὴν περὶ αὐτῶν εὐκλεᾶ δόξαν ἀπεβαλόμην, ὥσπερ οἱ διαγρηγορήσαντες τὰ ἐν τοῖς ὕπνοις ὀνείρατα· καὶ οἴομαί γε ἐκείνων θαῦμα οὐκ ἔθ' ὑπέρτερον ἢ ὥσθ' ὅμοιον εὑρεῖν, ἀλλ' εἶναι μέτριον καὶ μόγις μέγα, τοσοῦτον B [P. 206] ἐκείνους παριόντα ὁρῶν σε, ὅσον ἐγὼ τοῦ καταξίαν θαυμάζειν σε λείπομαι. Καίτοι μέγα ἂν ἦν, εἰ καὶ παραπλησίως τοῖς ᾀδομένοις εἶχε τὰ σά. Σὺ δὲ ἀλλὰ καὶ ὑπερσχὼν φαίνῃ, ὅσον ἐν ῥαψῳδίαις τῶν ἄλλων κηρύκων τῷ ὑπερφωνεῖν ὁ Στέντωρ. Ἰδοὺ γὰρ ὑπὲρ πᾶσαν Ἀκαδημίαν καὶ Λύκειον καὶ Στοὰν σοῖς λόγοις ἀποφαίνεις τὰ σὰ βασίλεια, πρυτανεῖον παντοδαπῆς παιδείας φαίη τις ἂν οἰκειότερον. Εἶναι γὰρ καὶ μηδένα, ὄντινα τῆς σῆς ἀπολελαυκότα φωνῆς, ἢ δῆτα μόνης τῆς θέας, μὴ καὶ ὠφελείας τῆς μεγίστης, ὅσα γε πρὸς ἤθους ῥυθμὸν καὶ γνώσεως αὔξην, ἔτι μὴν πρὸς τὸ ἐγκυμονῆσαι λόγους καὶ διαλέξασθαι ἑτοιμότερον· ταυτὶ τοίνυν καὶ ὅσα παραπλήσια ἐκ μόνης γέ σου τῆς ὁμιλίας οὐκ εἰσὶν C οἵτινες οὐκ ἀπώναντο· οἱ δ' ἀπώναντο, πάντες ἄρ' εἰσίν. Ἴσως δ' εἰσὶ καὶ παρ' οἷς ἀγαθὴν λαχοῦσι τὴν φύσιν, ὡς ἂν ὑπὸ ζεφύρῳ πρωϊνῷ κύκνοι ᾄσειαν ἐμμελὲς, ὣς δὲ κἀκ τῆς σῆς ἐπιπνοίας ἐμμελὴς ὁ τόκος τῶν καλῶν ἐξενήνεκται. Οἷς δὴ πᾶσι καὶ κρείττων πολλῷ φιλοτιμία τίς ἐστιν, εἴ τις ἀποφθεγμάτων τῶν σῶν ἀπομνημονεύσειεν, ἢ τῶν Ὁμηρικῶν Ὁμηρίδαις. Ἐξαίρετον χρῆμα ἡδονῶν, ὁπόσαι δι' ἀκοῆς πρὸς ψυχὴν ἀπαντῶσι, φασὶ τὰς Σειρῆνας πάλαι γενέσθαι· οὐ μὴν ἀταλαίπωρόν γε, ὅτι μὴ θανάτου τιμώμενον. Ἢ γὰρ τεθνάναι ἀκούσαντα πάνθ' ὁντινοῦν ἔδει, ἢ μὴ κηρῷ τὰ ὦτα φραξάμενον κἀντεῦθεν κωφὸν τοῖς ἐκείνων μέλεσι μείναντα. Σοῦ δὲ δημηγοροῦντος οὐχ ὅπως οὐ κηρῷ τὰς ἀκοὰς ἀποφράττειν ἐθέλουσιν, ἀλλ' ἀντικειμένως θάνατον D ἡγοῦνται, ὅτι μὴ πανηκόους τινὰς, ὡς εἰπεῖν, ἀνέδειξεν ἡ φύσις, ὥσπερ οὖν τοὺς πανόπτας οἱ μῦθοι. Τίνας γὰρ οὐκ ἂν ὑπερβέβηκας Δημοσθένεις τῇ τῆς δημηγορίας οἰκονομίᾳ τε καὶ δεινότητι; Τίνας δ' οὐ Πλάτωνας τῇ τοῦ νοῦ μεγαλοφυΐᾳ τε καὶ σεμνότητι; Τίνας δ' οὐκ ἂν ἀνηρτήσω ἀνθρώπους, σὲ μᾶλλον θαυμάζειν ἢ τὸ τῆς Ἀττικῆς ἡλικίας ἀκμάζον πάλαι τὸν Σωκράτην, ἐφ' ὅλην σου τὴν δημηγορίαν χάριν ὁμοῦ καὶ πειθὼ συνορῶντας ἐφέρπουσαν, καθάπερ ἐπ' ἄνθη ἀγροῦ τὸ ποικίλον τοῦ χρώματος; Οὕτως ἐραστὰς ποιεῖς ἅπαντας τῆς σῆς Καλλιόπης, ἐκκάων ὑπερφυῶς. Ἔχειν δὴ οὖν τὰ τοῦ Σολομῶντος τοῖς σοῖς ἐφαμίλλως οὐδεὶς ἂν ἔχοι ἀμφισβητεῖν· ὑπερέχειν γε μὴν τοῦτο δὲ οὐδείς ἐστιν ὅστις ἡγεῖται. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἔστι φάναι, ἐκεῖ μὲν οἷς χρήσεταί τις

πολλοῖς οὔτι μαρτυρίοις· ἐνταυθοῖ δὲ βραχέσιν, ἢ A τοσούτοις μὲν, μὴ τοιούτοις δέ· πολὺ μέν τ' ἂν τοὐναντίον. Οἷς γὰρ τὰ ἐκείνου θαυμάζειν ἔνι, τούτοις οὐκ ἔνι πλὴν ἢ τῆς τοῦ νότου βασιλίσσης, ἣν ἐς Παλαιστίνην ἐκείνη πορείαν ἐστείλατο, μαρτύριον. Ὅσοι δὲ τῶν σῶν μέμνηνται, [P. 207] τούτοις καὶ βορέαν καὶ νότον ὁμοῦ τοῖς λοιποῖς τῆς γῆς πέρασιν ὅστις μὴ οὐ φάσκει μαρτύρια εἶναι, ὅπως ἀθῶος φανεῖται τοῦ ἁλῶναι ψευδόμενος, οὐχ οἷός τ' ἂν εἶναί μοι δοκεῖ. Ἐπεὶ μέντοι κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν νοῦς ἐστι σοφὸς ὁ τὰ πάντα διακοσμῶν καὶ πάντων αἴτιος, οὕτω δῆτα τῷ περιόντι σοι τῆς τοῦ νοῦ σοφίας ἐξηγῇ τῶν πραγμάτων καὶ οὕτω σοι τὴν ἀρχὴν διακοσμεῖς, τῆς φρονήσεως τῷ μεγέθει πάντα περιτρέπων εἰς τὸ χρήσιμον, ὡς τῶν ἐξ αἰῶνος οὐδεὶς ἄμεινον. Ἐῤῥῶσθαι δὲ καὶ ὁ λόγος τῷ φήσαντι νῦν μοι B δοκεῖ, ὡς γνώμῃ καὶ φρονήματι καὶ ἀνδρίᾳ ψυχῆς τὰ πολλὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' οὐ τῷ πλήθει τῶν ὑπαρχόντων κρίνεται. Ὡς γὰρ εἴ τις ἄριστος μουσικὸς τὴν ἐν τοῖς φθόγγοις ἁρμονίαν, ἐντείνων μὲν τὸ τῶν χορδῶν ὅποι τετάσθαι δεῖ, χαλῶν δ' ὅποι τοῦτο βέλτιον, τά τε διαστήματα μέτρῳ ποιούμενος κάλλιστον οἷον τὸ χρῆμα τῆς ᾠδῆς κεράννυσιν· ὡς δὲ καὶ σὺ τῇ φρονήσει ἴσα καὶ ῥυθμοῖς τισι μουσικοῖς τὰ πράγματα διεξάγων τὴν διὰ πασῶν, ὡς εἰπεῖν, ἁρμονίαν ἁρμόζῃ, ὡς εἶναι συνᾴδειν πανταχόθεν ἑαυτῇ κάλλιστά τε ἔχειν καὶ ὡς ἂν πάντες πεισθεῖεν Θεὸν εἶναι σαφῶς τὸν διὰ σοῦ τὰ τῇδε καθιστάμενον. Οὕτω σὲ θεῖόν τινα καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἄνθρωπον πάντες νομίζουσιν ἄνθρωποι. Φθάνεις γὰρ τῇ τοῦ νοῦ καθαρότητι τὰς C τῶν ὑπηκόων ἁπάντων διερχόμενος διαθέσεις καὶ γνώμας καὶ ὅποι μάλιστα τείνουσιν ἀρετῆς ἢ κακίας κάλλιστα διαγινώσκων· κἀντεῦθεν ἁρμόζεις, ὡς εἴρηται, σαυτὸν ὡς δεῖ τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις· καὶ κυβερνᾷς, κατὰ Πίνδαρον (85), τὰν πολύστροφον γνώμαν ἑκάστων, καὶ διατίθῃς ὅποι ἂν σχοίη τὰ πράγματα βέλτιστον. Γνώριμον δ' εἴη παντί που, ὡς οὐκ ἄν ποτε Θεμιστοκλῆς πρὸς φήμης ἤλασε τοσοῦτον, εἰ μὴ Ξέρξης ἤλασεν ἐφ' Ἕλληνας. Οὐκ ἂν δὲ Μιλτιάδης ἐκεῖνος οἶμαι ἐς ὄνομα ἤγετο, εἰ μὴ Περσικοὶ σατράπαι καὶ τὰ τῆς Ἀσίας ὅπλα πρὸς Ἀττικὴν καὶ Μαραθῶνα διέβαινον πρότερον. Ἀλλ' εἶχον ἂν τὴν ἀρετὴν θαλαμευομένην, ὡς εἰπεῖν, καὶ ἀτεχνῶς ἐν ἀδήλῳ κειμένην, ὥσπερ οἱ θησαυροί. Καὶ D σοῦ δὲ τὴν οὐρανοῦ ψαύουσαν φρόνησιν κατίδοι ἄν τις ἐκ μυρίων μὲν καὶ ἄλλων· ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ καιρὸς ἀντέπνευσε μὲν, οὐκ ἀνεσόβησε δέ σου τὰ πράγματα, πάσης βασάνου σαφέστερον τοῦτ' ἂν εἴη δεῖγμα, ἐπιδήλῳ φάναι χρυσῷ κατεσκευάσθαι σου τὰ τῆς διανοίας. Πολλοῦ γὰρ τὰ πράγματα εἰληφὼς διατρέχοντος κυκεῶνος, οἷος ἂν διαδράμοι νεφέλας ὁπηνίκα εἴη στροφῶν ἀπαρκτίας καὶ μικροῦ πάντων ἐθνῶν ἐφ' ἡμᾶς κινουμένων οὕτω σφοδρῶς, ὥσπερ οὕς φασι καταράκτας Νείλου, μόνος αὐτὸς τὰς ἐμβολὰς ἐς σεαυτὸν ἀναδεχόμενος ἑστῶτι φρονήματι,

gubernatæ et ab omni parte consentientes efficiant, ut omnes existiment Deum plane esse, qui tuo in iis regendis ministerio utatur. Ita te omnes homines divinum quemdam hominem et homine superiorem existimant. Nam animi puritate subditorum omnium affectiones et voluntates penetrans et, ad quas virtutes aut vitia potissimum tendant, acerrime perspiciens, ita te componis, ut dictum est, quemadmodum omnibus hominibus convenit: et, ut Pindarus ait, varium cujusque ingenium gubernas, itaque singula disponis, ut optime collocentur. Neque vero quisquam ignorat, Themistoclem nunquam ad tantam gloriam fuisse perventurum, nisi Xerxes in Græciam invasisset. Neque etiam Miltiades ille, ut arbitror, tantum nomen haberet, nisi Persici satrapæ et Asiana arma prius in Atticam et Marathonem penetrassent: sed eorum virtus, ut terra obruti thesauri, in obscuro latuisset. At tuum divinum ingenium cum ex aliis infinitis perspici queat, tum vero ex eo, quod cum tempora adversarentur, nec tamen res tuas everterent, id evidentissimum signum fuit præstantis tuæ sapientiæ. Nam cum imperium perturbatione plenum suscepisses, nec dissimile nubibus ab Aquilone agitatis, et pene omnes nationes in nostrum **338** exitium conspirassent tanta vehementia, quantus in Nili cataractis impetus esse fertur: tu solus impressiones illas constanti animo, instar immotæ rupis violentos fluctus aspernantis, excepisti, atque omnium periculorum tempestatibus sedatis in tranquillum portum nos perduxisti. Ita tu quidem et deliberas et disponis omnia, ut nemo omnium prius illa cogitare possit, quam perfecta fuerint: idque adeo facile, ut difficilius sit aliis ea commemorare, quam tibi administrare. Unde fit, ut si quis enumerare velit prudentissima et dicta et facta tua, non aliud agat, quam qui cujusque diei horas numerare instituerit, quarum nulla elabitur pulcherrimarum tuarum vel orationum vel actionum expers. Nam vel tuæ vocis sonus unus mitigat et mansuefacit hominem etiam immanissimum: idque facilius, quam lyra Davidis dæmonium Saulis fugabat. Nunc igitur tuo beneficio metu omni vacui sumus. Nam cum te in puppi, ut ita dicam, rerum nostrarum sedentem videamus et diligenter excubantem, ex iis quæ præcesserunt, parati sumus: et nuper exspectata pericula, prinsquam periculum eorum faciamus, avertimus, tua sapientia illa omnia propulsatum iri prævidentes. Ac tantisper forsitan aliqui desperarint, donec summam prudentiam tuam cogitarint: tum vero ita recreantur, ut afflatu Favonii æstuantes. Sed quid ego imprudens **339** in excellentiæ tuæ gurgites me paulatim immitto? Id ipsum vero est, quod initio orationis detrectabam, cum omnibus tuis laudibus prædicandis plane im-

## Variorum notæ.

(85) Ea Pindari verba Gregoras a Platone acceperat, apud quem exstant lib. I *De Republ.* BOIVIN.

parem esse sentirem. Putabam enim, si pauca dixissem, quæ ad æs alienum dissolvendum satis essent, licitum fore mihi cæteris supersedere : sed non animadverti, me id facere, quo mea opinio plurimum falleretur. Nam cum de re maxima, tua nimirum sapientia, dicere instituissem, prætermissis operibus, quæ per eam geruntur et quæ eam ita sequuntur, ut majora navigia lembi : perinde me facere animadverti, ac si quis catena summa manu prehensa putaret eam sic se ablaturum, ut annuli reliqui non moverentur. Id quod incogitantiæ summæ fuerit, sicut et meum factum : quod tamen veniam meretur, nisi ea illi etiam negetur, qui maris ignarus in littoribus obversetur, sed in profundum pelagus sese demittere minime velit. Mihi certe quidem non a ratione alienum videtur, tuorum bonorum quasi littora ut licuit prætervecto in voti portum appellere. Deus, qui te huic imperio et his temporibus aptissimum et opportunissimum produxit, idem tuam tuorumque imperatoriam majestatem in omne ævum tueatur, ut et nos perpetua felicitate floreamus. »

A παραπλησίως προβλῆτι πολλῶν προσρηγνυμένων κυμάτων ἀκυμάντῳ μένοντι (86), οὕτω καὶ βουλεύῃ καὶ διατίθῃς, [P. 208] ὡς οὐδ' ἔνι οὐδενὶ τῶν ἁπάντων ἐνθυμηθῆναι πρὶν τελεσθῆναι· οὕτω μὴν ῥᾳδίως, ὥστ' ἔργον εἶναι μᾶλλον οἷς ἔνι πειρωμένοις λόγῳ διεξιέναι ἢ σοὶ ἔργῳ πληροῦντι· ὡς ἐξεῖναι, εἴ τις βούλοιτο διαμετρεῖν ὅσα τε λόγοις, ὅσα δὲ καὶ ἔργοις, φρονήσεως γέμουσιν ἑκατέροις, ἐπιτελεῖς τρόπαια, ἡμέρας ἑκάστης ἀριθμοῦντι τὰς ὥρας πάνυ τοι σφόδρα ποιεῖν εἰκός. Μηδὲ γάρ εἶναι μηδεμίαν, ἥτις παρέλθοι σῶν ἢ λόγων ἢ ἔργων καλλίστων ἄμοιρος. Σοῦ γὰρ καὶ φθέγμα ἓν ἐκμειλίσσει καὶ περιτρέπει ἐς τὸ πρᾶον καὶ τὸν σφόδρα ἀμείλικτον καὶ ἐκτεθηριωμένον εὖ μάλα ἄνθρωπον, ῥᾷον ἢ λέγεται τὸ τοῦ Σαὺλ δαιμόνιον ἡ τοῦ Δαβὶδ κινύρα. Ὡς νῦν γε B σοῦ χάριν σχολὴν ἄγομεν φόβου παντὸς ἡμεῖς. Ἐν γὰρ τῇ πρύμνῃ τῶν καθ' ἡμᾶς, ὡς εἰπεῖν, πραγμάτων καθήμενον ὁρῶντές σε καὶ διαγρυπνοῦντα ἐπιμελῶς ἔκ γε τῶν προλαβόντων παρεσκευάσμεθα καὶ τὰ τέως προσδοκηθέντα δεινὰ πρὸ τῆς πείρας ἀεὶ παρακρούεσθαι γενησόμενα πάντ' εἰδότες τῆς σῆς διανοίας τρόπαιον. Καὶ μέχρι τούτου τάχ' ἂν τινὲς ἀθυμήσαιεν, μέχρις ἂν ποιήσωσι τὴν ἀρίστην σου σύνεσιν ἐνθύμιον· ἔπειτα ἔδοξας ὡς ὑφ' ἡλίῳ καομένοις ζέφυρος. Ἔλαθον δ' ἄρα ἐμαυτὸν ἔγωγε εἰς τὰς ἀβύσσους τῶν σῶν κατὰ βραχὺ καθιεὶς πλεονεκτημάτων; Τοῦτο δ' ἦν δήπου, ὅπερ ἀπελεγόμην τοῦ λόγου ἀρχόμενος (87), σαφέστατα πάντων ἀπορροῦντα αἰσθόμενος αὐτὸς ἐμαυτόν (88). Καὶ γὰρ ᾤμην μικράττα εἰπόντι καὶ ὅσα ἀρκεῖν εἶναι χρέους ἔκτισιν μηκέτ' εἶναι πλημμελὲς τῶν γ' ἑξῆς, εἰ βουληθείην, ἀποστατεῖν. Παρῆλθε δή με, ὡς πρᾶγμα ποιῶν εἴην τῆς ἐμῆς τὰ μέγιστα γνώμης καταψευδόμενον. Περὶ γάρ τοι τοῦ μεγίστου χρήματος τῆς σῆς φρονήσεως προθέμενος λέγειν, πλὴν τῶν ἔργων δι' ἧς ταῦτα πράττεται καὶ ἣ ἕπεται ὥσπερ ὁλκάσι ἐφόλκια, προσόμοιον ἔγνων ποιεῖν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ὁρμαθοῦ τινος ἄκρου λαβὼν τῇ χειρὶ, ἔπειτα ἐνόμισεν ὑφαιρεῖσθαι τουτὶ ἥκιστα τοῦ ἐφεξῆς κινηθησομένου. Τόδε δ' ἦν ἂν ἀβουλίας μεστὸν, ὥσπερ δὴ καὶ τοὐμὸν τουτί· οὐ μὴν οἷόν τ' οὐκ ἔχειν παραίτησιν, εἰ μή τινες κἀκείνου τὴν συγγνώμην ἀτεχνῶς ἀφαιροῖντο, εἴ τις ἀπειροθάλαττος ὢν, ἔπειτα περιπολοίη μὲν τὰς ἀκτὰς, ἐς δὲ τὰ τῶν πελαγῶν ἀμήχανα οὐκ ἐθέλοι οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἐφεῖναι. Ἀλλὰ γὰρ οὖν τῶν εὐλόγων εἶναι κἀμοὶ δοκεῖ τῶν σῶν ἀγαθῶν, ὡς εἰπεῖν, τὰς ἀκτὰς παραπλεύσαντα ὥσπερ ἐξῆν εὐχῇ τὸν λόγον ἐνορμίζειν. Ὁ τῇδε τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ τοιῷδε χρόνῳ μάλα προσφυῆ καὶ προσήκοντα ἀναφήνας σὲ Θεὸς αἰῶνι παντὶ συνδιαμετροίη σοῦ τε καὶ τῶν ἐκ σοῦ τὸ βασίλειον κράτος, ὡς ἂν καὶ ἡμῖν εὐδαιμονεῖν εἴη μέχρι διαπαντός. »

## CAPUT IX.

*Senioris Andronici benevolentia erga Gregoram; unde quorumdam invidia et indignatio. Chartophylacis dignitas eidem oblata. Cur eam repudiaverit. Oratio, quam de ea re coram imperatore habuit. Repudianti vis pæne illata.*

1. Tum igitur sic accidit, ut hanc orationem haberem. Tempore autem procedente majorem in dies erga me ejus affectum ac benevolentiam
**340** expertus sum ; adeo ut primos etiam ecclesiasticos honores mihi conferre cogitaret, ac statim chartophylacis dignitatem velut pignus quoddam accipere me cogeret; ut speciosam causam haberet ora obturandi obtrectatoribus, qui clam

C [P. 209] A'. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα διεξιέναι τῷ τηνικαῦτα ξυμβέβηκε. Τοῦ δὲ χρόνου προβαίνοντος ἐς τὸ πρόσω παρὰ τοσοῦτο πλείονα τὴν αὐτοῦ διάθεσιν ἀεὶ καὶ εὐμένειαν ἐκαρπούμην, παρ' ὅσον καὶ τὸν χρόνον ἐς τὸ πρόσω προβαίνειν ξυνέβαινεν. Ὥστε καὶ ἐς τὰς τῶν ἱερατικῶν με τῆς Ἐκκλησίας πρώτας τιμὰς ἀνάγειν ἐσκέπτετο. Ἤδη δὲ καὶ ὥσπερ ἀρραβῶνά τινα τὴν τοῦ χαρτοφύλακος ἀξίαν ἔν γε

### Variorum notæ.

(86) Addit Wolfius, *Atque omnium periculorum tempestatibus sedatis, in tranquillum portum nos perduxisti*, quæ ille non de suo addidisse, sed in codice manuscripto, quo usus est, videtur Græca reperisse. BOIVIN.

(87) *Quod initio orationis detrectabam*, non, ut vertit Wolfius, *quod orationis dicebam initio*. Ἀπολέγεσθαι apud Gregoram est παραιτεῖσθαι. Exemplum habes lib. IX, cap. 5, sect. 6 E. BOIVIN.

(88) Sic construo, σαφέστατα αἰσθόμενος αὐτὸς ἐμαυτὸν ἀπορροῦντα πάντων, *cum me omnibus prædicandis plane imparem esse sentirem*. Hoc loco πάντων ἀπορῶν idem est ac περὶ πάντων λέγειν ἀδύνατος. Dixerat scilicet orationis initio, οὔτε διεξιέναι τολμῶ οὔτε πάνθ' ὡς ἔπιπαν ὁπόσα σοί ἐστιν ἐγκώμια, οὔτε μὴ πάντα. BOIVIN.

τῷ παρόντι ἠνάγκαζε δέξασθαί με, ἵν' εἴη τις τοῦτ' A εὐπρόσωπος αὐτῷ ἀφορμὴ πρὸς τοὺς βασκαίνοντας καὶ ὑπ' ὀδόντα λοιδορουμένους αὐτῷ τῆς ἡμετέρας εἵνεκα τιμῆς, ἧς παρ' αὐτοῦ λαμπρῶς εὐθὺς ἐκαρπούμην, μήτε χρόνον προεισενεγκών, ὡς ἔθος τοῖς πλείστοις, μήτε τινὰ πολιὰν τρίχα, μήτε τινὰ τιμὴν ἱερατικήν. Ηὐτρέπιζε δέ μοι ἤδη, ὡς ἐφ' ἑτοίμῳ τῷ πράγματι, καὶ ἃ τῇ ἀξίᾳ προσήκοντα ἦσαν ἐνδύματα.

Ἐγὼ δ' ἐς τὴν ἐμαυτοῦ νεότητα ἀπιδὼν καὶ τὴν τῶν τοιούτων ἀωρίαν πραγμάτων παρελθὼν ἔλεξα τοιάδε·

Β'. « Περὶ μὲν ἐμαυτοῦ (89) καὶ ὡς οὔπω μοι καίρια τὰ τῆς ἱερατείας βραχύν τινα ἀποχρήσειν μοι δοκῶ τὸν ἀπόλογον. Ὅ τε γάρ μοι χρόνος οὔπω ὡραῖος πρός γε τὰ τοιαῦτα· καὶ μέντοι γε καὶ οἱ τῆς ἡσυχίας καὶ τῶν λόγων μανιώδεις καὶ λελυττηκότες ἔρωτες ἡβῶσιν ἔτι παρ' ἐμοὶ καί με μή, πρὶν B εἰς κόρον ἐξήκειν, παρήσειν διϊσχυρίζονται. Τότε γὰρ καὶ τὰ τῆς διανοίας τὸ ἄφετον ἕξειν καὶ ἀποχρῶν πρὸς Θεοῦ λειτουργίαν. Τὸ δὲ νῦν ἐμβριθεστέραν εἶναι τὴν τῶν μυστηρίων τόλμαν, ἢ ὡς ἐμέ γε ἐνεῖναι ῥᾳδίως ἐνέγκαι, τοῦτο δ' οὖν εἰ μή τῳ δὴ τῶν πάντων ἄλλῳ, ἀλλὰ γὰρ εἴ τι τῶν ἁπάντων ἄλλο καὶ τοῦτο δὴ τῶν πάνυ τοι προδήλων ἔμοιγε. Ὁπόσην γὰρ ἐχρῆν τοῦ πράγματος τὴν πεῖραν, τόσην, ὡς εἰπεῖν, ἀσκῶ τὴν ἀπειρίαν ἐν γοῦν τῷ παρόντι. Τὸ δ' οὕτως ἔχοντ' ἀμαθῶς κατατολμᾷν τῶν θείων καὶ ἀψαύστων, ὅμοιον ὂν ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐπεπήδα θαλάττῃ, πρὶν ἢ μαθεῖν διανήχεσθαι, οὔθ' ὑγιὲς ἥγημαι καὶ οὐδὲ πλείστου δέω θαυμάζειν, εἴ τις ἀνάσχοιτό ποτε τοσαύτην τόλμαν ἀνασχέσθαι λογισμῷ καθεστηκότι πλήττων ἑαυτόν. Ποίων μὲν γὰρ οὐκ ἂν εἴη πρηστήρων, ποίων δ' οὐκ C ἂν θαλαττίων πυθμένων τὸ πρᾶγμα ἐπάξιον; Εἶεν. Τό γε μὴν πρὸς ἐμὲ εὐμενές, καὶ κηδόμενον τοῦ σοῦ κράτους καὶ πρὸς εὐποιίας πάνυ τοι σφόδρα ἐπικλινὲς καὶ ὀξύῤῥοπον, [P.210] εἴπερ δή τι τῶν ἁπάντων ἕτερον καὶ τοῦτο δ' ἐν τοῖς μάλιστα ἔγωγε, ἄγαμαι· καὶ οὐκ ἔχω παντοδαπὸς γιγνόμενος τίσι χρησάμενος ἐπινοίαις γνοίην ὅπως ποτὲ καὶ οἵστισι τοῖς αἰτίοις αὐτὸς χρησάμενος, ὦ βασιλεῦ, τοιοῦτός μοι γίγνῃ. Ἀλλ', ὡς ἔοικε, πρὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην ὥσπερ πρὸς ἀρχέτυπον εὐφυῶς ἁμιλλώμενος οὐκ ἀναμένεις αἰτίας ἀεὶ περὶ πᾶν ἀγαθὸν· ἀλλὰ πῇ μέν, πῇ δ' ἀναίτιος γίγνῃ καὶ σφόδρα φιλότιμος εὐεργέτης. Ὃ δὴ καὶ μάλιστα πάσαις ἀρχαῖς οἰκειότατόν τε καὶ πρεπωδέστατον. Τὸ γὰρ προϋπηργμένης αἰτίας εὐεργετεῖν οὐ μᾶλλόν γ' ἂν εἴη τοῦ δρῶντος, ἢ D τοῦ τὴν αἰτίαν προβεβλημένου. Καὶ νῦν γέγονέ σοι τὸ τῆς ἕξεως φύσις ἀμεταβλήτως ἔχουσα· καὶ ὥσπερ ἕκαστα τῶν ὄντων τὸ τῆς φύσεως ἴδιον αὐτομάτως ἀποτελεῖ καὶ ὑγραίνει μὲν ὕδωρ, κάει δὲ πῦρ καὶ τἄλλα ὡς ἡ φύσις ἑκάστῳ κεχειροτόνηκεν, οὕτω δίεισι τὸν πάντα αἰῶνα διατελοῦντα, οὐδαμῇ οὐδαμῶς οὐδεπώποτ' οὐδεμιᾶς ἀποχειροτονῆσαι δεδυνημένης τροπῆς, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς πεφυκὼς πρὸς εὐεργεσίας τοῦτο καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν, οἱονεὶ

A illi ob talem erga me affectionem conviciabantur; quod nec provecta ætate nec cano capillitio nec sacerdotio aliquo commendatus, ut plerique solerent, illa fruerer. Jam vero, ut re non dubia, etiam dignitati consentaneas vestes mihi parabat. Ego vero, cum adolescentiam meam et tempus hujusmodi rebus alienum considerassem, ad hunc modum verba feci:

II. « Quod ad me et immaturam sacerdotio ætatem attinet, non magna opus esse arbitror excusatione. Nam et anni mei talibus rebus sunt impares, et otii ac litterarum insanus ac furiosus amor adhuc apud me fervet: nec me missum facturum af- B firmat, priusquam iis ad satietatem fruatur. Tum enim et liberum fore meum animum et ad Dei ministerium idoneum. Nunc vero audacem mysteriorum tractationem onus esse gravius, quam ut facile illud possim sustinere, si nemo alius intelligit, ego certe sic intelligo, ut nihil magis. Nam quantam res experientiam postulant, tantæ mihi sum imperitiæ conscius, hoc quidem tempore. Atqui hominem adeo rudem divinis et non tangendis sese rebus ingerere, non aliud fuerit, quam si quis natandi nescius in mare desiliat: **341** neque sani hominis ego esse puto et valde mirer, si quis animo constans vel cogitare tale aliquid sustineat. Quibus enim fulminibus, quibus maris gurgitibus non digna fuerit illa confidentia? Cæte- C rum tuæ majestatis clementiam erga me, sollicitudinem et summam ad bene merendum propensionem, si quid usquam aliud vel in primis admiror: et quocunque me vertero, non habeo, quo consilio adductus, quibusve rationibus, imperator, te mihi talem præbeas: nisi quod apparet, te cum omnium Domino ingeniose contendentem non ullas exspectare beneficentiæ causas: sed illud tantum spectare, qua ratione bene mereri possis. Quod sane omnibus imperiis dignissimum est et maxime proprium. Nam beneficentiæ causa suppeditata benefacere, non tam benefici fuerit, quam ejus qui id meruerit: et nunc diuturna illa consuetudo tua in immutabilem naturam est mutata: D et ita ut omnes aliæ res sive naturæ munus ultro faciunt, ut aqua humectat, ut ignis urit, eodemque modo cætera per omne ævum naturas suas retinent, nec ulla unquam vi ab iis depelluntur: sic et ipse ad benefaciendum natus neque verbis neque factis bene mereri desistis. Quare cum gratum animum declarare verbis in primis cupiam, nec id pro dignitate facere **342** possim, non minus et tempori et orationi, quam ipsi mihi succenseo, cum utrumque ex æquo reprehensione dignum existimem. Nam oratio cum materiam superet et

Variorum notæ.

(89) In istis orationibus encomiasticis Latine vertendis Wolfius non adeo fidus ac diligens interpres fuit. Nimirum ei non tanti esse visæ sunt, ut multum laboris impenderet earum interpretationi. Neque ergo operæ esse existimavi eas denuo Latinas facere. Satis esse duxi, quæ Wolfius minus commode vertisse videretur, ea aliter versa exhibere. BOIVIN.

virtutes propius attingat, diuturnitate temporis A nec mutationi nec exitio fore obnoxia videbatur; sed perpetuo sibi constatura, ut vim rerum abunde exprimeret. Verum enimvero et ipsam esse mutatam, postquam ad te divitem bonorum thesaurum se convertit, animadverto. Adeo enim debilitata est, ut nemo unquam ea usus res gestas tuas pro dignitate celebrare potuerit. Quare nec ego ea spe fretus accedere potui, quamvis nihil mihi sit optatius, illis enim verbis meis dignitatem maximam conciliarem, sicut ii manibus suis, qui res sacras contrectant. Sed cum multa in libris proverbia occurrant, quibus aliquid impossibile esse innuitur: e multis illis et hoc unum fortasse et est et dici potest. Hac orationis parte Atticæ fabulæ in mentem venit, quæ Momum Jovi B succensentem et illudentem facit, quod cum tanta et tali universitatis pulchritudine non etiam dignum universitatis laudatorem produxisset. Eodem enim modo et ipse tempori nunc et illudere et succensere queo, quod cum te tantis bonis refertum virum produxerit, qualem ante te neminem, si una etiam eos, qui pro dignitate celebrare te possent, genuisset, recte omnino fecisset; cum nunc pulcherrimarum **343** rerum semissem tantum ostentet. Nam olim quidem doctorum hominum proventum tulit rebus gestis destitutum: nunc cum res admiratione dignas protulerit, eos etiam, qui illas pro dignitate celebrent, gignere est oblitum, neglecto utique ordine et plane pro natura sua. Ex æquo enim imperfectæ orationes sunt, cum res, quibus C celebrandis adhibeantur, desunt: et res admiratione dignæ, cum qui eas mirentur aut ad posteros celebrent, non reperiuntur. Itaque tempori gratias agere eos solos oportet, quorum sapientiæ aut aliarum virtutum famam tantum audimus, tempori, inquam, quod una cum fama res amplificare solet. Etenim homine intereunte et præsentia indicia, quibus verum argui possit, evanescunt, et comitari solitum nimiam familiaritatem fastidium. Nam ea, quæ adsunt, plerumque satietas comitatur, voluptatemque imminuit: quod et plurium sensuum adminiculo subinde animi recessibus ingeruntur et iis pro libidine et uti et abuti licet. Contra vero quæ præterierunt nihil habent fastidii, quod raro et uni fere aurium sensui offeruntur. Nam melle et carnibus cæterisque divitis D mensæ deliciis satiati caseum interdum et cepam desiderant: non quod hæc illis præstent, sed quia ob rariorem usum videntur meliora. Quod si hæc ita sunt ac illud in confesso est, præsentibus bonis **344** semper inesse fastidium; tua autem, quam-

A τι φύσεως ἄτρεπτον καὶ ἀκήρατον ἴδιον, οὐδέποτε οὐδαμῇ διαλείπεις διατελῶν. Ἔνθεν τοι καὶ χάριτας ἁπάσας ἐθέλων ὁμολογεῖν, ἔπειτα τὸ πρὸς ἀξίαν οὐκ ἔχων οὐχ ἧττον ἐμαυτοῦ γε τῷ τε λόγῳ καὶ τῷ χρόνῳ νεμεσῶ. Δυοῖν γὰρ κατ' οὐδὲν οὐδέτερος ἐσαπαν ἀνέγκλητος ἔμοιγε φαίνεται. Ὅ τε γὰρ λόγος ἀνώτερος ὢν τῆς ὕλης καὶ προσήκων μᾶλλον ἀρεταῖς ἐδόκει δή μοι μηδ' ὑφ' τοῦ χρόνου μὴ τροπῇ μηδὲ φθορᾷ τινι λατρεύσειν, ἀλλ' ὁμοίως ἔχειν ἐν παντὶ διαπαντὸς τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ἀποφαίνειν ἀποχρώντως· ὁ δὲ λέληθεν ἤδη μεταβαλὼν καὶ αὐτὸς, ἐπειδὴ σοί γ' ἐντετύχηκε τῷ μακρῷ θησαυρῷ τῶν καλῶν. Οὕτω γὰρ ἀσθενῶς ἔσχεν, ὥστ' οὐδένες τῶν αὐτῷ χρωμένων ὕμνησαν πρὸς ἀξίαν τὰ σὰ, πάλαι πολὺν ἤδη χρόνον πειραθέντες τε καὶ πει- B ρώμενοι. Οὔκουν οὐδ' αὐτὸς θαῤῥήσας ἧκον, ὡς τῆς ἀξίας ἴσως δυνησόμενος ἐφικέσθαι. Καίτοι γε ἐβουλόμην γ' ἂν μᾶλλον, ἢ πάντα μοι ἐγγενέσθαι χρήματα. Μεγίστην γὰρ ἂν οὕτω τοῖς ἐμοῖς παρεῖχον λόγοις τὴν εὐγένειαν, ὥσπερ ἄρα καὶ ταῖς ἑαυτῶν χερσὶν οἱ τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἁπτόμενοι· ἀλλ' πολλῶν τῶν ἐκ τῆς παροιμίας ἡμῖν ἀδυνάτων ἐν ταῖς βίβλοις κειμένων (90) ἕν τι τῶν πολλῶν καὶ τοῦτο κινδυνεύει καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι. Ἐνταυθοῖ δὲ τοῦ λόγου γενόμενος ἀνεμνήσθην τοῦ Ἀττικοῦ μύθου, ἐν ᾧ τὸν Μῶμον ἀχθόμενον εἰσάγει τῷ Διὶ καὶ ἀποσκώπτοντα, ὅτι μὴ συμπαρήγαγε τῷ τοσῷδε καὶ τοιῷδε κάλλει τοῦ παντὸς καὶ τὸν ἄξιον τοῦ παντὸς ἐπαινέτην. Κατὰ ταὐτὰ γάρ μοι καὶ αὐτῷ καὶ ἀποσκώπτειν ἐπῄει καὶ ἄχθεσθαι τῷ χρόνῳ νυνί. C Εἴπερ καὶ γὰρ ὡς τοσούτων ἀγαθῶν ἔμπλεων προήνεγκεν ἄνθρωπόν σε καὶ οἷον οὐ μέχρι σοῦ, ὁ δὲ καὶ τοὺς ὑμνήσοντας ἀξίως συμπροήνεγκε, πάνυ γ' ἂν ἐποίει δεδογμένα τῷ προσήκοντι λόγῳ. Νῦν δ' ἐξ ἡμισείας [P. 211.] φιλοτιμεῖται τὰ κάλλιστα. Πάλαι μὲν γὰρ ἐδείκνυ τῶν σοφῶν τὴν φορὰν ἐρήμην ἀξίων πραγμάτων, νῦν δὲ τὰ θαύματος ἄξια προενεγκὼν ἔλαθε καὶ τοὺς ὑμνήσοντας ἀξίως συμπροενεγεῖν, ἀτάκτά νε ποιῶν καὶ ὡς ἀληθῶς ἐπάξια τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Ἐπίσης γὰρ ἀπολαύουσι τοῦ ἀτελοῦς καὶ λόγοι, τῶν δεξομένων πραγμάτων οὐκ ὄντων· καὶ θαυμάτων ἐπάξια πράγματα, τῶν θαυμασόντων οὐκ ὄντων, οὐδὲ παραπεμψόντων τοῖς ἑξῆς. Ὡς νῦν γε μόνοι τῷ χρόνῳ τὴν χάριν ἐχόντων, ὧν οἷον κλέος ἀκούομεν (91) ἐπί τε τῇ φρονήσει καὶ τοῖς ἄλλοις D μέρεσι τῆς ἀρετῆς, εἰωθότι μετά γε τῆς φήμης ἐπὶ μέγα αἴρειν τὰ πράγματα· συναπιόντος μὲν τοῦ παρευθὺς ἐλέγχου τῷ θνήσκοντι· συναπιόντος δὲ καὶ τοῦ ἐκ τῆς συνηθείας ἐγγινομένου κόρου τοῖς πράγμασι. Φιλεῖ γάρ πως τὸ μὲν παρὸν ἀεὶ πρὸς κόρον ἀποκλίνειν καὶ μαραίνειν τὸ τερπνὸν διά τε δὴ τὸ

## Variorum notæ

(90) Interpres hoc loco mentem auctoris minime assecutus fuerat. Gregoras *multa* ait *occurrere in libris proverbia, quibus aliquid impossibile esse innuatur*; cujusmodi sunt, ὄρνιθος γάλα ζητεῖν· φακῇ γωνίαν κάμπτειν· ᾠὸν τίλλειν· θάλασσαν σπείρειν· πλίνθον πλύνειν· κωφῷ ὁμιλεῖν· τυφλῷ διανεύειν· ἀνδριάντα γαργαλίζειν· εἰς τετρημένον πίθον ἀντλεῖν· ἄστρα τ.ξεύειν· πῦρ ἀλείφειν· κατὰ μαχαιρῶν κυβιστᾶν· κοσκίνῳ φέρειν ὕδωρ· νεφέλας ξαίνειν· Αἰθίοπα λευκαίνειν. Vide cod. Reg. 3504, fol. 76. Ad ea autem proverbia addendum esse ait, ὑμνῆσαι πρὸς ἀξίαν τὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, *Andronicum digne laudare*. BOIVIN.

(91) Nou οἷον, ut Wolfius legebat. Alludit ad Homericum illud: Ἡμεῖς δ' αὖ κλέος οἷον ἀκούομεν. BOIVIN.

πλείοσιν αἰσθήσεσι καὶ συνεγῶς εἰς τὸ τοῦ νοῦ συμφέρειν ταμεῖον καὶ ἔτι διὰ τὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ χρῆσθαι ἀκόλαστον· ὥσπερ αὖ ἐκ τοὐναντίου τὸ παρεψηχὸς ἀκόρεστον ἀεὶ διατελεῖ διά γε τὸ σπανίως καί ποτε προσβάλλειν τῶν αἰσθήσεων μιᾷ τινι τῇ ἀκοῇ καὶ μόνῃ. Καὶ μέλιτος μὲν γὰρ καὶ κρεῶν καὶ ὅσα πλουσίας τραπέζης εἰσὶν ἀναθήματα εἰς κόρον ἀπολελαυκώς τις ἐπεθύμησεν ἤδη καὶ τυροῦ καὶ θύμου· οὐχ ὅτι ταῦτα κρείττω ἐκείνων· ἀλλ' ἔδοξαν ἤδη διὰ τὸ σπάνιον τοῦ κεχρῆσθαι. Εἰ δ' οὕτω ταῦτα καὶ κόρος ἀεὶ τοῖς παροῦσιν εἶναι ὁμολογεῖται, τὰ δὲ σὰ καὶ παρόντα διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου καὶ βλεπόμενά τε καὶ ἀκουόμενα κόρον οὐδένα τοῖς κεχρημένοις ἡμῖν οὐδεπώποτε ἐμποιοῦσιν, ὅτι μὴ καὶ πρὸς ἔρωτας ἐξάπτουσι μείζονας, ὥσπερ τὰ τῶν ποταμῶν ῥεύματα τοὺς πολλῷ τῷ δίψει καιομένους, ἧπου γε καὶ τὰ παροιμιώδη τῆς γραφῆς νενίκηκας (92) μετὰ πολλοῦ τοῦ κρείττονος. Οὐ γὰρ γεγηρακότων ἀνελίττειν ἔχει τις πραγμάτων κύκλους ἐπὶ σοῦ, οἷς ἔξεστι δή που συνείρειν καὶ μυθικά τινα γοητεύματα τρυφῶντα κατὰ τῆς ἀληθείας (μὴ τοῖς λόγοις ἴσως ἀποχρώσης τῆς ἐκ τῶν πραγμάτων ὕλης) καὶ ταὐτὰ τοῖς ναυτικοῖς ἐξ ἀπορίας δρᾷν, οἳ μὴ ἐξικνουμένων τῶν φόρτων ἄμμων θαλαττίων τὰ κενὰ πληροῦσι τῆς ὁλκάδος· ἀλλ' ἐν θεάτρῳ κεῖνται πᾶσιν ὀφθαλμοῖς καὶ πάσαις ἐκβοῶνται γλώσσαις καί εἰσιν οὐδένων ἐγκωμίων ἔκδημα· μόνην δ' ἀπαιτοῦσι γλῶτταν τρόφιμον Ἀκαδημίας καὶ Στοᾶς καὶ λύχνων Δημοσθενικῶν ἀπόζουσαν. Πασῶν γὰρ ὅσαι νῦν εἰσιν ἐν λόγοις γλῶσσαι πάλαι πολλήν τινα κατεψηφίσαντο τὴν ἧτταν τῶν σῶν ἀγαθῶν αἱ πηγαί. Ὥστ' οὐκ ἄτοποί τινες οὐδ' ἡμεῖς ἂν φανείημεν, εἰ τὴν γλῶτταν σχάσαντες τοῦ λέγειν ὄψει μόνῃ γε τῶν σῶν κατατρυφῷμεν. Τούτου γὰρ εἵνεκα καὶ πλείοσι τοῖς αἰσθητηρίοις πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου νοῦ κεχρήμεθα βελτίωσιν, ἵνα μηδὲν ἡμᾶς διαδιδράσκῃ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ τὴν ἧτταν θατέρου θάτερον ἀνακτᾶται. [P. 212] Ἃ μὲν οὖν τῶν καλῶν ἀμφισβητησίμως πορεύεται πρὸς τὴν ἀκοήν, εἰκότως ἂν καὶ ἑρμηνέα ζητήσειε λόγον. Ἃ δὲ (93) ἐπ' ὄψεσι κεῖται καὶ οἱονεὶ φωνήν ἀνεκλάλητόν τινα προϊέμενα τὴν ἑαυτῶν ὑπὲρ πάντα λόγον κηρύττει λαμπρότητα, σχολῇ γ' ἂν ἑρμηνέα ζητήσειε λόγον. Εἰ δέ τις ζητοίη, ὅμοιον ἂν ποιοίη, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἠξίου δεικνύειν ἥλιον διὰ σμικροῦ τινος ἄνθρακος. Ἄλλως τε καὶ τὰ τῶν πραγμάτων ὑπερφυᾶ καὶ λόγου νικῶντα δύναμιν σιγῇ μᾶλλον ἁρμόττει θαυμάζειν· εἰ δ' οὖν λήσομεν ἀντ' εὐδοξίας ἀδοξίαν πράττοντες αὐτοῖς. Ἰδοὺ γὰρ ὑπερφυές τι χρῆμα τῶν οὐρανίων καὶ ἥλιος καὶ ἅμαξόν τινα δίεισιν ἐπισυρόμενος τὴν ἑαυτοῦ λαμπρότητα. Ἀλλ' οὐδείς πω μέχρι καὶ τήμερον κατὰ τοὺς τῶν ἐγκωμίων ἐθάῤῥησε νόμους εἰς προὖπτον

vis diuturno jam tempore oculis et auribus nostris observantia, nullum fastidium nobis fruentibus pariant; quin imo ardentiorem quotidie amorem sui excitant, ut profluentes aquæ hominibus siti exustis, nimirum proverbia ipsa Scripturæ multum vicisti. Neque enim res vetustate obsoletas de te referre quisquam potest, quibus etiam fabulosa commenta et veritati fucum facientia possunt inseri, rerum gestarum materia forsitan orationem destituente: eodem plane modo, quo vacuæ naves arena impleri solent, sed in theatro expositæ sunt omnium oculis, et omnium linguis et laudibus celebrantur. Cæterum linguam requirunt in Academia et Stoa educatam et Demosthenicas lucernas redolentem. Nam honorum tuorum fontes omnium hujus ætatis eruditorum linguas jam olim demerserunt. Quas ob res ne nos quidem inepte facturi sumus, si lingua repressa tuo aspectu contenti fuerimus. Hac enim de causa pluribus sensibus ad mentis nostræ correctionem præditi sumus, ne quid eorum nos quæ in mundo sunt lateat: sed quod in alio decesserit, alio pensetur. Ac ea quidem bona, quæ auribus dubiis accipiuntur, recte interpretem postulant orationem: quæ vero in oculos incurrunt ac muta veluti voce emissa disertius quovis eloquio suam prædicant claritatem, ea 345 nequaquam interpretem orationem postulant. Ea si quis explicari sibi jubeat, perinde fecerit, ac si quis meridianum solem vertici imminentem exiguo carbunculo demonstrare instituat; præsertim cum res inusitatæ magnitudinis quæque vires orationis superant, tacite admirari magis conveniat, ne fortasse non exornemus illas, sed deformemus. Ecce in cœlis quam admiranda res est sol, quod ita perambulat, ut ineffabilem splendorem secum trahat! Sed nemo in hunc usque diem secundum laudationum leges palam ejus pulchritudinem et magnitudinem et jucunditatem celebrare ausus est. Nam cum nihil sit in orbe quicum conferri possit, multum aberit, ut quisquam perspicue de eo dicat. Longe vero minus vel nullo pacto potius res tuas quisquam enarrabit, qui quidquid in rebus humanis vel pulchritudine vel magnitudine excellit, es complexus. Quod si a te laudationum leges petitæ essent, essent eæ non modo magis variæ et copiosiores et artificiosiores, sed et illustriores et sinceriores, neque a fide veri abhorrere viderentur. Nunc vero, ut rosa languida, amissa ubi non oportebat venustate, aliis fortassis usui esse videantur: tibi vero usque adeo inutiles sunt, ut aereis volucribus lineæ vestes. Quare mihi dubitanti et ad quod dignum exemplar orationem referrem nescienti eo utendum esse videtur, quod

Variorum notæ.

(92) Quænam illa sint sacræ Scripturæ proverbia, ab Andronico imperatore νενικημένα, non video, nisi forte illud sit: *Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub cœlo*: et quæ sequuntur, Ecclesiastæ cap. III. Nempe Gregoras negat res Andronici imperatoris ejusmodi esse, ut earum vel videndarum vel audiendarum voluptas transire possit. BOIVIN.

(93) Ἃ δὲ... ζητήσειε λόγον, addita sunt ex codice Vaticano. BOIVIN.

sit **346** longe inferius. Ita enim sunt res humanæ ut alias copia abundent, alias penuria laborent et subinde aliter atque aliter sese habeant. Quare medicina illis non simplex, sed varia est adhibenda, unde illud proverbium : Ὁ δεύτερος πλοῦς. Et si hac minus successit, res alia via aggredienda. Est enim omnium rerum cognatio quædam et similitudo, propterea quod ex iisdem elementis omnes constant. Ecce enim facibus et rogis utimur, cum solis splendore destituimur et noctu veluti alium quemdam solem machinamur. Atque etiam cum totum mundum exprimere studemus ac circulos et motiones cœli et cum terra configurationes, parvis quibusdam eum globulis adumbramus. Quod si ad pictorum artes sermonem transtulerimus, ibi vero imaginum et exemplorum copiam inveniemus et vere scenam quamdam arte histrionica refertam, quæ indicia quædam veritatis utcunque coloribus nonnullis repræsentet. Nam cum alia, cum universitatis hujus architectum imitantes, cum neque spiritum iis, quas faciunt, umbris impertiri possint, neque vivificum seminibus solem : in materia colores, ludi et joci quidam sunt illorum. Ac inde quidem germinantem segetem e terra producunt et herbescentem viriditatem : illic vero adultam ostendunt, quæ neque culmo, neque spicis, neque aristis jam se contineri velit et falcem tantum non **347** flagitet : eaque faciunt nec tempore exspectato, nec astrorum exortu vel occasu, sed uno sæpe die et segetem germinantem et maturum frumentum ostendunt. Ad eumdem modum et nos, qui veritatem assequi nequimus, id facimus quod licet, exemplisque utimur, indignis illis quidem, sed ex animo sincero depromptis. Nunc enim oportebat stellas magnitudine et splendore illustres in unum cœli locum coeuntes signis et characteribus certis ea, quæ in te singularia et pulcherrima sunt, describere, ut quemadmodum Dei gloriam cœli enarrant, ita et tuam memoriam in omnibus suis conversionibus explicarent et illustrissimum imperatoriæ majestatis archetypum te posteritati proponerent. Nunc omnes homines in unum aliquem telluris congressos locum unum hoc votum facere oportebat ad eum qui tibi potestatem istam dedit, ut et immortalem tibi vitam donaret, quo magister eorum esses, qui ubivis terrarum regnare vellent, velut omnis virtutis gymnastæ et universali Hellanodicæ. Nunc omnis humana lingua debebat meum assumere animum, eorum quæ dicerentur promum, ut inde communis quædam festivitas et solemnitas et totius mundi de te et tuis consensio exsisteret. Cæterum, quia jam confessi sumus, ampliorem esse laudum tuarum magnitudinem, quam quæ oratione comprehendi queat, ac ne multis quidem linguis

A ὑμνῆσαι κάλλος αὐτοῦ καὶ μέγεθος καὶ τερπνότητα. Μηδὲ γὰρ ἔχων ὅτῳ τις παραθείη τῶν ἐν κόσμῳ (94), πολλοῦ ἂν δεήσειε σαφῶς τι ἀγγέλλειν περὶ ἡλίου. Πολλῷ δὲ δήπου πλείονος ἢ μᾶλλον τοῦ παντός γε δεήσειε πᾶς τις ἁρμοττούσῃ γλώττῃ διεξιέναι τὰ σὰ, ὃς ἅπαντα τῶν ἐν ἀνθρώποις τὰ κάλλιστα καὶ ὑπερφυᾶ συλλήβδην ἔχεις συλλαβών. Καὶ μὴν εἰ μὲν ἀπὸ σοῦ γε ἦσαν ἠργμένοι τῶν ἐγκωμίων οἱ νόμοι, οὐ μόνον ποικιλώτεροι ἂν ἐγίγνοντο καὶ πλείους τῇ τέχνῃ παρεῖχον τὰς ἀφορμάς· οἱ δ' αὐτοὶ καὶ νεαρώτεροί σοι προσβάλλοντες καὶ ἀκίβδηλοι οὐ τελέως ἂν ἐνδεῖν ἐδόκουν τοῦ εἰκότος. Νυνὶ δὲ καθάπερ ῥόδον μαλαχθὲν καὶ ἀπολέσαν τὴν ὥραν ἐν οἷς οὐκ ἐχρῆν ἄλλοις μὲν δὴ τισι φανεῖεν ἂν ἴσως οὐκ ἀξυντελεῖς· σοὶ δ' οὕτω καὶ πάνυ τοι σφόδρα ἀξυντελεῖς, ὥσπερ B τοῖς ἀεροβάμοσι πτηνοῖς τὰ ἐκ τῶν λίνων ἐνδύματα. Ὥστε μοι διαποροῦντι καὶ ἥκιστα δυναμένῳ πρὸς ἄξιον ἀναφέρειν τὸν λόγον παράδειγμα χρῆσθαι ἔπεισι πολλῷ τοῦ δέοντος ἐνδέοντι. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα, πῇ μὲν εὐποροῦντα, πῇ δ' ἀποροῦντα καὶ ἀεὶ ἄλλοτ' ἄλλως ἔχοντα. Ὅθεν καὶ οὐχ ἁπλῆ τις, ὅτι μὴ καὶ μάλα γε πολύτροπος ἡ τούτων θεραπεία. Ἐντεῦθεν εἰς παροιμίαν καὶ ὁ δεύτερος πλοῦς ἐξενήνεκται· καὶ τῶν πρώτων ἀποτυγχάνοντες δευτέρων ἁπτόμεθα καὶ τρίτων ἴσως. Συγγένεια γάρ τις ἥκει διὰ πάντων καὶ ὁμοιότης, ἅτ' ἐκ τῶν στοιχείων, ὥσπερ ἐκ μιᾶς τινος μητρὸς καὶ ῥίζης εἰληφότων τὴν τοῦ εἶναι σύστασιν. Ἰδοὺ γὰρ καὶ λαμπάσι καὶ πυρσοῖς κεχρήμεθα, ἕως ἐν μὲν στερήσει τῆς τὰ πάντα βοσκούσης λαμπάδος, οἱονεί τινα C δεύτερον ἐκ μηχανῆς ἥλιον πράττοντες τῇ νυκτί. Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν πάντα κόσμον εἰκονίζειν ἐθέλοντες καὶ κύκλους καὶ κινήσεις οὐρανοῦ καὶ ὡς ἔχει σχήματος εἰς τὰ περίγεια, μικροῖς τισι σώμασι σφαιρικοῖς ὑποφαίνομεν. Ἂν δὲ καὶ πρὸς ζωγράφων τέχνας ἀπαγάγωμεν τὸν λόγον, ἐνταῦθα δὴ καὶ ἀφθονίαν εἰκόνων καὶ παραδειγμάτων εὑρήσομεν καὶ σκηνὴν ὡς ἀληθῶς ὑποκρίσεως γέμουσαν καὶ ἀμωσγέπως τοῖς χρώμασιν ἐπιπλανωμένας ἔχουσαν τἀληθοῦς τὰς ἐμφάσεις. Τά τε γὰρ ἄλλα καὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑποκρινόμενοι δημιουργὸν ἐκεῖνοι, ἔπειτα μήτε πνοὴν αἷς [P. 213] δημιουργοῦσι σκιαῖς δεδυνημένοι χαρίζεσθαι, μήτε ζωογόνον τοῖς σπέρμασιν ἥλιον, παίζουσιν οἱονεὶ ταῖς ὕλαις καὶ τοῖς χρώμασι· καὶ D τῇδε μὲν ἐκ γῆς ἀνάγουσι τὸν σῖτον δῆθεν ἔτι χλοάζοντα καὶ γαλακτοτροφούμενον, τῇδε δ' αὖ τελεσφόρον δεικνύουσι, μήθ' ὑπὸ καλάμῃ καὶ φλοιῷ καὶ ἀνθέριξιν ἔτι καλύπτεσθαι θέλοντα καὶ μονονοὺ τὸ δρέπανον προκαλούμενον· καὶ ταῦτα ποιοῦσι μήθ' ὥραν περιμένοντες, μήτ' ἄστρων ἐπιτολάς τε καὶ δύσεις, ἀλλὰ μιᾶς ἡμέρας ἐνίοτε βλάστην τε σίτου καὶ ἅλωνος ὥραν δεικνύντες. Καὶ ἡμεῖς τοιγαροῦν μὴ δυνάμενοι τἀκριβοῦς ἐν τῷ παρόντι κατευστοχεῖν δεύτερον μέτιμεν πλοῦν· καὶ παραδείγμασι κεχρήμεθα πρὸς ἀληθείας ἔνδειξιν οὐ μάλα μὲν ἀξίοις, μάλα δ' ἀπὸ

Variorum notæ.

(94) *Πολλοῦ ἂν... ἡλίου,* addit cod. Vatic.; atque ita Wolfium legisse arguit Latina ejus interpretatio. BOIVIN.

(95) Vide Monodiam in obitum Andronici senioris, infra lib. x, cap. 1, ubi hæc iisdem fere verbis repetita occurrunt. BOIVIN.

γνώμης ἀκιβδήλου. Νῦν γὰρ ἔδει κατ' οὐρανὸν (95) A τοὺς μεγέθει καὶ κάλλει διαπρεπεῖς τῶν ἀστέρων ἐφ' ἕνα τινὰ τοῦ οὐρανίου ξυνεληλυθότας σώματος τόπον διαζωγραφῆσαι καὶ ἀσφαλέστατα ἐγχαράξαι τῶν σῶν γνωρισμάτων τὰ κάλλιστα, ἵν' ὥσπερ τὴν τοῦ Θεοῦ διηγοῦνται δόξαν οἱ οὐρανοί, οὕτω καὶ τὸ σὸν διατρανοῦντες εἶεν μνημόσυνον ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν ἐξελιγμοῖς ἀεὶ καὶ περιφανέστατον αὐτοκρατορίας ἀρχέτυπον σὲ τοῖς ἐφεξῆς προβαλλόμενοι. Νῦν ἔδει πάντας ἀνθρώπους ἐφ' ἕνα τινὰ τοῦ ἐπιγείου ξυνεληλυθότας σώματος τόπον εὐχήν τινα μίαν ταύτην ποιήσασθαι πρὸς τὸν παρασχόμενόν σοι τὸ βασιλεύειν, δι' αἰῶνός σοι καὶ τὸ ζῆν παρασχεῖν καὶ διαμένειν διδάσκαλον τῶν ἐθελόντων ἄρχειν ἑκασταχοῦ, οἷα γυμναστήν τινα πάσης ἀρετῆς καὶ παγκόσμιον Ἑλλανοδίκην. Νῦν ἔδει πᾶσαν ἀνθρωπίνην γλῶτταν τὴν ἐμὴν ἀνειληφέναι γνώμην, πρύτανιν τῶν λεγομένων, ἵνα ἦν ἐντεῦθεν καὶ κοινή τις τελετὴ καὶ πανήγυρις καὶ συμφωνία παγκόσμιος ὑπὲρ σοῦ καὶ τῶν σῶν. Οὐκοῦν ἀλλ' ἐπειδήπερ ἐν τῷ παρόντι ἡμῖν ὡμολόγηται, μεῖζον ἢ κατὰ λόγου δύναμιν εἶναι τῶν σῶν ἐγκωμίων τὸ μέγεθος καὶ οὐδὲ πολλαῖς γλώσσαις ἁλώσιμον, εἰ τὴν ἀξίαν ζητοίη τις, λοιπὸν ἂν εἴη καταλύειν ἐνταῦθα τὸ τῆς γνώμης καὶ ἄκοντας πρόθυμον. Μανία γὰρ σαφὴς ἂν εἴη τὸ τοῖς ἀδυνάτοις ἄντικρυς ἐκόντας ἐγχειρεῖν.»

edisseri, si quis dignitatem spectet; id scilicet restat, uti jam vel 348 inviti alacritatem animi nostri omittamus. Manifesti enim furoris fuerit, ea suscipere ultro, quæ nullo modo sustineri queant.»

Γ'. Ἐμοὶ μὲν οὕτω τὰς διδομένας ἀπηγορευκότι τιμὰς βίαν ἐπενεγκεῖν ὁ βασιλεὺς ἠβούλετο μέν, δεῖν δ' ὅμως οὐκ ἔκρινεν· ἀλλ' ἡσύχασε ταμιευσάμενος εἰς ἕτερον τὸ πρᾶγμα καιρόν.

III. Cum igitur oblatos honores nos ad hunc modum recusassemus, vim quidem afferre nobis voluit imperator; sed cum id non oportere fieri censeret, quievit, re in aliud tempus rejecta.

## CAPUT X.

*Funambuli aliique Ægypti circulatores, multis regionibus pererratis, Byzantium veniunt. Mira spectacula ab iis exhibita. Eæ artes ut quæstuosæ, ita etiam exitiosæ artificibus. Byzantio egressi Europam pervagantur. Gades usque penetrant. Turci classibus tunc primum constructis maria et terras infestant. Fisci inopia.*

[P. 214] Α'. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον τῇ Κωνσταντινουπόλει κατὰ πάροδον ἐπιδεδημηκότας ἐθεασάμεθα θαυματοποιόν τινα τέχνην ἐξησκημένους ἄνδρας οὐ μείους τῶν εἴκοσιν· οἵους οὐδείς πω τῶν ἡλικίᾳ προβεβηκότων οὔτ' ἀκοῇ ἔσχεν, οὔτ' ὄψει τεθέαται. Οὓς πρῶτα μὲν ὁρμηθέντας ἐξ Αἰγύπτου καὶ ὥσπερ τινὰ κύκλον ποιησαμένους διελθεῖν ἐξεγένετο πρὸς μὲν ἕω καὶ ἄρκτους τὴν ὁδὸν ποιουμένους, Χαλδαϊκήν τε καὶ Ἀραβίαν καὶ Περσικὴν Μηδικήν τε καὶ τὴν τῶν Ἀσσυρίων γῆν· πρὸς δ' ἑσπέραν ἀποκλίναντας τὴν περὶ τὸν Καύκασον Ἰβηρίαν Κολχικήν τε καὶ Ἀρμενίαν, καὶ ὅσα μέχρι Βυζαντίου μεταξὺ κατοικοῦσιν ἔθνη, καὶ πάσαις χώραις καὶ πόλεσι τὴν ἑαυτῶν ἐπιδείξασθαι τέχνην. Τὰ μέντοι τελούμενα ὑπ' αὐτῶν τερατώδη μὲν ἦσαν καὶ θαύματος πλήρη, οὐ μὴν δαιμονικῆς τινος μαγγανείας μέτοχα, ἀλλ' ἐπιτηδεύματα φύσεως δεξιᾶς, ἐγγυμνασθείσης ἐκ πλείονος ἐς ἔργων τοιούτων ἄσκησιν. Ἵνα δ' ὡς ἐν κεφαλαίῳ τινὰ τῶν πολλῶν διεξέλθωμεν, ἦσαν τοιάδε.

B I. Sub hoc tempus Constantinopolim obiter ingressos vidimus mirabilium operum arte instructos viros, non pauciores viginti; quales nemo unquam provectæ ætatis homo vel audierat vel viderat. Qui primum ex Ægypto progressi veluti circulum quemdam confecerant; ac versus quidem orientem et septentrionem Chaldæam, Arabiam, Persidem, Mediam et Assyriam peragraverant; deinde deflexo ad occasum itinere Iberiam Caucaso finitimam, Colchidem, Armeniam, cæterasque gentes pervagati, quæ inde Byzantium usque habitant, artem suam in omnibus provinciis ostentarant. Quæ autem ab illis agebantur, erant illa quidem monstrosa et sane mirabilia; non tamen quidquam cum diaC bolicis præstigiis commune habebant: sed erant studia quædam dextri ingenii, longo tempore in hujusmodi rebus versati. Ut autem breviter pauca ex illis narremus, en qualia ab iis spectacula exhibebantur.

Β'. Ὁλκάδος ἱστούς τινας δύο καὶ τρεῖς λαμβάνοντες καὶ ὀρθίους ἐπὶ δαπέδου τινὸς ἱστῶντες καλωδίοις ἔνθεν κἀκεῖθεν ὑπήρειδον, ὅσον μὴ ἐπὶ θάτερα περιτρέπεσθαι. Ἔπειτα σχοῖνον ἑτέραν ἐκ τῆς τοῦ ἑνὸς ἱστοῦ κορυφῆς ἐς τὴν τοῦ ἑτέρου διέτεινον· καὶ πρὸς τούτοις ἕτερον σχοῖνον ἀπὸ κρηπῖδος ἄχρι κορυφῆς περιελίσσοντες βαθμίδας τινὰς ἑλικοειδεῖς ταῖς αὐτῶν ἀναβάσεσιν ἔπραττον, δι' ὧν ἀνιὼν εἷς ἐξ αὐτῶν ἵστατο ἐπ' ἀκροτάτῃ καὶ γυμνῇ τῇ κορυφῇ τοῦ ἱστοῦ, νῦν μὲν θατέρῳ τοῖν ποδοῖν, νῦν δ' ἄμφω μὲν ἄμφω τοὺς πόδας πρὸς οὐρανὸν ἐξαπλῶν, τὴν δὲ κεφαλὴν κάτω πρὸς τῇ κορυφῇ τοῦ ἱστοῦ προσερείδων. Ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἅλματι χρώμενος αἰφνιδίῳ μιᾷ χειρὶ τῆς σχοίνου στερρῶς ἐδράττετο καὶ ἐξῄρ-

II. Navis onerariæ malos binos vel ternos, alicubi in solo fixos et erectos, funibus hinc inde firmabant, ne in alteram partem inclinarent. Deinde funem alium ex unius mali cacumine in alterius 349 cacumen extendebant; prætereaque alium funem a solo ad cacumen circumplicantes gradus quosdam in gyri speciem, quibus ascenderent, faciebant: per quos unus ex iis cum evasisset, nudo cacumini mali insistebat, nunc altero in pede D stans, nunc ambos versus cœlum distendens, caput vero deorsum versus ad mali cacumen applicans: post subito saltu facto, unaque manu fune fortiter comprehenso, inde pendebat; et ita sæpe sese rotabat et circumvolvebat ac sursum versus

A cœlum et infra versus terram paulo momento et continenter rotæ in morem pedes circumagebat. Deinde non manu, sed inflexo crure, reste apprehensa, supinus dependebat; atque ita rursus eodem modo rotabat se ac circumvertebat. Mox rectus in medio fune stans, arrepto arcu et sagittis, ad scopum eminus positum collimabat, adeo solerter, ut qui humi consisteret melius non posset. Deinde clausis oculis accepto in humeros puero quasi viator quidam aerius per funem gradiebatur ab altero malo ad alterum. Et hæc quidem iste.

III. Alius autem equo insidens ad cursum illum exstimulabat; eoque currente nunc erectus in sella stabat, nunc ante in juba, nunc retro in clunibus, pedibus semper dextre implexis, et velut avis in morem volitans. Nunc ex equo currente descen- B dens, ejusque cauda prehensa insiliens, rursus in sella sedens **350** conspiciebatur: et inde rursus ex altera sellæ parte se demittens, et circum equi ventrem se circumagens, facile ex altera parte ascendebat ac rursus in eo vehebatur. Quibus rebus cum occuparetur, ne id quidem negligebat, ut equum flagello ad cursum incitaret. Et hæc alter e monstrificis illis hominibus faciebat.

IV. Alius vero cubitali clava capiti imposita, ac vase humoris pleno in ejus summa parte collocato, ita circumibat, ut vas diu immotum servaret. Alius et ipse longam hastam in capite suo statuebat, tribus orgyiis non breviorem, fune inferne versus C apicem circumplicato graduum instar: quos puer manibus et pedibus ascendebat paulum alternantibus usque ad hastæ cacumen, et rursus inde descendebat. At qui hastam in capite gerebat, continenter obambulabat. Alius vitreum globum in altum jactabat et relabentem nunc extremo manus ungue excipiebat, nunc posteriore cubiti parte, nunc aliter atque aliter. Omitto saltationum varia genera cæterasque exercitationes, quascunque illi nobis spectandas exhibuerunt. Neque vero singuli ea singula, sed omnes universa callebant: neque ea quæ exposui tantum, sed alia sexcenta sciebant.

V. Sed cum ea studia periculosa sint, ne ipsi D quidem periculorum expertes fuerunt; sed sæpe præcipitati aliqui perierunt. Nam cum amplius quadraginta patria excessissent, pauciores viginti Byzantium pervenerunt. **351** Vidimus et nos unum malo delapsum interire. Magnam itaque pecuniam a spectatoribus colligendo quovis terrarum proficiscebantur, partim lucri faciendi causa, partim artis suæ ostentandæ gratia. Digressi autem Byzantio per Thraciam et Macedoniam Gades usque pervenerunt, toto fere terrarum orbe artis suæ theatro constituto.

A τητο· καὶ πολλὰς οὕτω τὰς περιστροφὰς καὶ περιδινήσεις ἐποίει, ἄνω τε πρὸς οὐρανὸν καὶ κάτω πρὸς γῆν τοὺς πόδας ἐν βραχεῖ καὶ συνεχῶς περιστρέφων δίκην τροχοῦ. Ἔπειτ' ἀντὶ χειρὸς κοίλῃ τῇ κνήμῃ τῆς σχοίνου δραττόμενος ἐξήρτητο κύμβαχος· καὶ οὕτως αὖθις ὁμοίως τὰς περιστροφὰς καὶ περιδινήσεις ἐποίει. Ἔπειτα ὀρθιος ἐπὶ μέσης τῆς σχοίνου ἱστάμενος καὶ λαμβάνων [P. 215] τόξον καὶ βέλη κατὰ σημείου τινὸς ἐτόξευε πόῤῥω κειμένου· καὶ ἔβαλλεν οὕτω πάνυ τοι εὐστοχώτατα, ὡς οὐδ' ἐπὶ γῆς ἱστάμενος ἕτερος. Ἔπειτα μύων τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ λαμβάνων ἐπὶ τῶν ὤμων παιδίον ἐναέριόν τινα τὴν πορείαν ἐβάδιζεν ἐπὶ τῆς σχοίνου ἐξ ἑνὸς ἱστοῦ πρὸς τὸν ἕτερον. Καὶ ταῦτα μὲν οὗτος ἐποίει.

Γ'. Ἕτερος δ' ἐφ' ἵππου καθήμενος τρέχειν ἐμάστιζε· καὶ τοῦ ἵππου τρέχοντος ὀρθιος αὐτὸς νῦν μὲν ἐπὶ τῆς ἐφεστρίδος ἵστατο, νῦν δ' ἔμπροσθεν ἐπὶ τῆς τοῦ ἵππου χαίτης, νῦν δ' ὄπισθεν ἐπὶ τῶν τοῦ ἵππου γλουτῶν, εὐφυῶς ἀεὶ παραλλάττων τοὺς πόδας καὶ ὥσπερ ἱπτάμενος δίκην πτηνοῦ· νῦν δ' αὖθις ἀποβαίνων τοῦ ἵππου τρέχοντος καὶ τῆς οὐρᾶς δραττόμενος καὶ ἐναλλόμενος ἐπὶ τῆς ἐφεστρίδος αὖθις ἑωρᾶτο καθήμενος. Κἀκεῖθεν αὖθις χαλῶν ἑαυτὸν ἐκ θατέρου τῆς ἐφεστρίδος μέρους καὶ κάτωθεν διὰ τῆς τοῦ ἵππου κοιλίας περιστρεφόμενος εὐπετῶς ἐκ θατέρου μέρους ἀνῄει καὶ ἐπωχεῖτο αὖθις. Τούτοις δ' ἀσχολῶν ἑαυτὸν οὐδὲ τοῦ τὸν ἵππον πρὸς δρόμον ἐπείγειν ἠμέλει τῇ μάστιγι. Ταῦτα μὲν δὴ καὶ οὗτος τῶν τερατοποιῶν ἐκείνων ἐποίει.

Δ'. Ἕτερος δ' ἐπὶ τῇ κορυφῇ ἑαυτοῦ ῥόπαλον πηχυαῖον ἱστῶν καὶ ἐπὶ τῷ τοῦ ῥοπάλου ἄκρῳ ἀγγεῖον ὑγροῦ μεστὸν περιῄει διασώζων ἀκλόνητον τὸ ἀγγεῖον ἐπιπολύ. Ἕτερος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ κορυφῆς καὶ αὐτὸς ἱστῶν δόρυ μακρὸν, οὐ μεῖον τριῶν ὀργυιῶν, περιειλημένον σχοινίῳ κάτωθεν ἄνω δίκην βαθμίδων, δι' ὧν χερσί τε καὶ ποσὶ περιδραττόμενος παῖς τις, ὁ μὲν παῖς ἀνῄει βραχὺ παραλλάττων ἀεὶ χεῖρας καὶ πόδας ἄχρι τοῦ ἄκρου τοῦ δόρατος καὶ αὖθις ἐκεῖθεν κατῄει· ὁ δ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἔχων τὸ δόρυ περιῄει βαδίζων διηνεκῶς. Ἕτερος δ' ἐξ ὑέλου σφαῖραν ἔχων ἄνω πρὸς ὕψος ἐῤῥίπτει· καὶ κατιοῦσαν νῦν μὲν ἄκρῳ τῷ τῆς χειρὸς ὄνυχι ἐδέχετο, νῦν δὲ τῷ ὀπισθίῳ ἄκρῳ τοῦ ἀγκῶνος, νῦν δ' ἄλλως καὶ ἄλλως. Ἐῶ λέγειν τὰ τῆς ὀρχήστρας διάφορα εἴδη, καὶ ὅσα ἐφ' ἡμῶν ἐξετέλεσαν ἕτερα τῶν ἐπιτηδευμάτων. Καὶ οὐχ ἕκαστος ἓν μόνον ἀπολαβὼν ἐγίγνωσκεν ἐπιτήδευμα, ἀλλ' ἕκαστος ἅπαντα· οὐδ' ἃ διεξῆειν μόνα ταυτὶ ᾔδεσαν, ἀλλὰ μυρία ἕτερα.

Ε'. Οὐκ ἀκινδύνων δ' ὄντων τῶν τοιούτων ἐπιτηδευμάτων οὐδ' αὐτοί γε ἀκίνδυνοι διεγένοντο· ἀλλὰ κρημνιζόμενοι πολλάκις τινὲς διεφθείροντο. Πλείους γὰρ τῶν τεσσαράκοντα τῆς πατρίδος ἑαυτῶν ἐξεληλυθότες μείους τῶν εἴκοσιν ἐς Βυζάντιον διεσώθησαν. Ἐθεασάμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς ἕνα τοῦ ἱστοῦ πεπτωκότα τε καὶ θανόντα. Πολλὰ τοίνυν ἐκ τῶν θεωμένων συνάγοντες χρήματα περιῄεσαν πανταχῇ τῆς γῆς, ἅμα μὲν κέρδους ἕνεκα, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπιδεικνύμενοι τέχνην. Ἄραντες δ' ἐκ Βυζαντίου διὰ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας ἀπῄεσαν ἄχρι Γαδείρων, μικροῦ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῆς ἑαυτῶν τέχνης ποιούμενοι θέατρον.

[P. 216] ϛ΄. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις οἱ Τοῦρκοι A κατεγνωκότες οὕτω νοσοῦντα καὶ λίαν αἰσχρῶς τὰ Ῥωμαίων διακείμενα πράγματα ναυπηγεῖν ἤρξαντο καὶ ἐμβαίνειν θαλάσσης ἀδεῶς τε καὶ κατὰ πλῆθος· καὶ ναυλοχεῖν μὲν ἀνιούσας καὶ κατιούσας ὁλκάδας· κατατρέχειν δὲ καὶ Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην· κατατρέχειν δὲ νήσους μικράς τε καὶ μείζους καὶ πάντ' ἐπιφέρειν ἐπὶ χειρίστοις ἀεὶ τὰ χείριστα, ὡς τῶν βασιλικῶν σπανιζόντων ἐντεῦθεν χρημάτων τὰ τῶν πάλαι βασιλέων κειμήλια δι' ἀνάγκην ἐνδείας πιπράσκεσθαι.

VI. His temporibus Turci, animadverso afflicto et turpi Romani imperii statu, ædificare classes et ingredi mare cœperunt, idque impune et magno numero, et naves onerarias ascendentes ac descendentes intercipere atque etiam Thraciam et Macedoniam incursare; insulas item tam magnas quam parvas; et maximas clades maximis subinde cumulare non destiterunt. Unde factum, ut exhausto fisco veterum imperatorum ornamenta urgente inopia divendere necesse esset.

## CAPUT XI.

*Syrgiannes ab Andronico juniore neglectus clam cum seniore agit. Mutatæ sententiæ speciosam causam affert. Seniori optatissimus, fide data et accepta Byzantium ingreditur. Ejus rei nuntio quinam læti sint. Junior prope urbem castra ponit. Audita Syrgiannis excursione territus fugit. Constantinus despota Thessalonicam proficiscitur sinistris ominibus. Junioris imperatoris matre Byzantium missa, exercitum per Christopolitanas angustias traducit. Junior Synadenum Syrgianni opponit. Despotam edictis terret. Rumores spargit de avi nece. Despota Thessalonicam se recipit. Cives factiosos comprehendere jubetur. Seditione ab iis excitata cogitur cucullum induere. Juniori Andronico traditus vix mortem effugit. Di[illegible]monachi in teterrimum carcerem conjicitur. Inde tandem in aliam tolerabiliorem transfertur. Senior, consulto psalterio, pacem spectat. Junior, pacis et ipse cupidus, cum matre deliberat. Imperatorum colloquium et reconciliatio. Junioris mater et amita ubinam inter hæc diversatæ sint.*

α΄. Ὁ γε μὴν μέγας δοὺξ ὁ Συργιάννης ὁρῶν οὐ B κατὰ γνώμην αὐτῷ χωροῦντα τὰ πράγματα (ὁ μὲν γὰρ ᾤετο παραδυναστεύειν καὶ ἄγειν καὶ φέρειν ὡς αὐτὸς ἐθέλοι τὰ πράγματα καὶ μηδὲν ἢ μικρὸν ἢ μέγα διατελεῖσθαι τῶν πάντων ἀγνοοῦντος αὐτοῦ· ἔπειτα παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἑώρα τὴν βασιλέως γνώμην ὁλοσχερῶς Καντακουζηνῷ τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ μόνῳ προστιθεμένην) ἐπίμπρατο τὴν καρδίαν καὶ διῆγεν ἐσκυθρωπακὼς καὶ ἀνιώμενος καὶ ἐσκοπεῖτο καθ' ἑαυτόν, πῶς ἂν ἀμύναιτο τὸν βασιλέα· ὃς ὧν ὑπισχνεῖτο πρότερον νῦν ἐν τοῖς ἔργοις οὐδενὸς ἐμέμνητο, ἀλλὰ πάντ' ἦν δρῶν τἀναντία παρορῶν τε αὐτὸν ὡς ἕνα τῶν πολλῶν καὶ μηδενὸς κοινωνῶν αὐτῷ βουλεύματος. Ἔγνω τοίνυν τῷ γηραιῷ προστεθεὶς βασιλεῖ πάντ' ἐν βραχεῖ τὰ τοῦ νέου ἀνατρέψαι διαβούλιά τε καὶ πράγματα. Οὐ C γὰρ θεῷ τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας ἀνετίθει· ἀλλ' ὅποι ῥέψειεν αὐτός, ἐκεῖ καὶ τὸ ἰσχυρὸν τῶν πραγμάτων καθάπερ ὑπ' ἀνάγκης φέρεσθαί τινος ἐνόμιζε. Πέμπει τοίνυν τινὰ τῶν οἰκειοτάτων αὐτοῦ λάθρα, ἐροῦντα τῷ γηραιῷ βασιλεῖ τὰ τῆς γνώμης αὐτοῦ καὶ ὅπως ἔχει τὰ καθ' αὐτόν· προσετεθείκει δὲ διὰ τὸ τῆς πίστεως ἰσχυρὸν καὶ ὡς Οὐκ ἀνέχομαι βλέπειν τὸν νέον βασιλέα πειρῶντα τῆς ἐμῆς γυναικός.

I. Cæterum magnus dux Syrgiannes, rebus non ex sententia succedentibus (putaverat enim, se velut consortem imperii fore, et suo arbitratu moderaturum omnia, neque parvum aut magnum quidquam se nesciente actum iri; videbat autem præter omnem exspectationem animum imperatoris Cantacuzeno magno domestico prorsus esse devinctum), dolore atque invidia æstuabat, ac mœstus secum meditabatur, quomodo ulcisceretur imperatorem, qui eorum quæ verbis ante promisisset nunc reipsa nullius meminisset, sed contraria potius omnia faceret; quippe a quo ut unus e
852 multis despiceretur, nec ulli consultationi socius adhiberetur. Decrevit igitur se ad seniorem imperatorem conferre, ac brevi tempore omnia consilia, res omnes junioris evertere. Neque enim quidquam ad Deum referebat: sed quo ipse inclinasset, eodem etiam negotia omnia necessario inclinatura putabat. Quodam itaque ex intimis suis ad seniorem misso, animi sui affectum et quo loco sint res suæ clam indicat; et quo major fides habeatur, illud præterea addit, se ne vultum quidem adolescentis intueri posse, a quo uxoris suæ pudicitia tentaretur.

[P. 217] β΄. Τῷ μέντοι γηραιῷ βασιλεῖ οὕτως εὐφρόσυνος ἡ τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἔδοξε γνώμης μετάθεσις, ὡς τοῖς ὑφ' ἡλίῳ καιομένοις ὥρᾳ θέρους ζέφυρος καὶ τοῖς δίψει φλεγμαίνουσι πόμα ψυχροῦ. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτὸς ἀνέχεσθαι πλέον ἤδη ἐδύνατο, ἑαυτόν τε περιφρονούμενον καὶ ἐμπαιζόμενον οὕτω βλέπων D καὶ ἅμα τοὺς περὶ αὐτὸν μικρούς τε καὶ μείζους ἀφαιρεθέντας ὑπὸ τοῦ νεωτέρου τοὺς τῶν οἰκείων χωρίων κλήρους κἀντεῦθεν περιιόντας οἷά τινας ὑπὸ λιμοῦ τεταριχευμένους. Ὅρκοι τοίνυν φρικώδεις ἀπ' ἀλλήλων ἐς ἀλλήλους κρύφα διαβάντες ἠνάγκασαν τὸν Συργιάννην σπουδῇ προκαταστήσαντα ἑαυτὸν οἴχεσθαι πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Ὃ δὴ καὶ τὴν ταχίστην αἰσθομένου μηδενὸς ἐγεγόνει. Ῥέουσα δ' ἡ φήμη εὐφροσύνης τῶν πλείστων ἐνέπλησε τὰς

II. Ea Syrgiannis immutatio tam grata seniori imperatori fuit, quam per æstatem ex solis ardore æstuantibus Favonii flatus et siti confectis frigidæ haustus. Nam nec ipse diutius ferre poterat, se ita negligi et deludi; et homines sibi addictos, summos pariter et infimos, prædiorum suorum possessione a junioribus spoliatos et tantum non fame enectos circumire. Quas ob res sanctissimo jurejurando clam ultro citroque misso Syrgiannes coactus est rebus suis celeriter compositis venire Byzantium: idque citra moram ignaris omnibus factum. Quod cum fama vulgasset, plurimorum animi majorem in modum exhilarati sunt, summam rerum statim velut tessera inversa ad senem rediturum esse sperantium, veteresque possesso-

res Thracica et Macedonica **353** prædia recuperaturos. Sed cum idem Deo visum non esset, mox inani studio acta ea fuisse apparuit, ut progressu orationis a nobis exponetur.

A καρδίας, ἐλπισάντων αὐτίκα πρὸς τὸν γηραιὸν αὖθις ἐπανήξειν τὰ πράγματα βασιλέα, καθάπερ κύβου μεταπεσόντος, καὶ ἀποδοθήσεσθαι τὰ περὶ Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν χωρία τοῖς προϋπάρξασιν ἐς τὸν κλῆρον. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τῷ θείῳ σκοπῷ δεδογμένα ταῦτα οὐκ ἦν, μάταιος ἐν βραχεῖ τῶν πεπραγμένων ἔδοξεν ἡ σπουδὴ, ὡς εἰρήσεται προϊοῦσιν ἡμῖν.

III. Enimvero junior imperator, qui longo jam tempore sciret, Byzantios sui studiosissimos esse, quippe a quibus clam arcesseretur, turbatæ pacis occasione usus ad urbem accedit, et omni Thracio exercitu secum adducto prope Cosmidii monasterium castrametatur : unde palatium conspiciebat triginta circiter stadiis distans. Ac ipse quidem ibi biduum totidemque noctes subsistit, frigidissimo spirante Borea, ipsius brumæ tempore. Excubitores vero in viis circumcirca distributi observabant, ne ipsos aliquo stratagemate deciperet Syrgiannes, qui tum Perinthi versabatur et circumjacentia castella melioribus promissis in fide retinere conabatur. Tertia vero nocte Syrgiannes trecentis armatis delectis circa vesperam equitando provectus ante solis ortum Byzantium pervenit, omnibus illis imperatoris excubitoribus ac stationariis militibus, non secus ac si somno oppressi fuissent, interceptis. Et ni senex imperator vetuisset, impetum in eos istius facinoris adhuc ignaros facturus fuit. Sed cum diluxisset, audita Syrgiannis inexspectata incursione, cum nec Byzantii ulla re junioris Andronici conatus juvarent, nec ipse imperator istos (eos nimirum, qui cum juniore erant) facti pœnitentes recepturus esse videretur, fugam arripuerunt.

Γ'. Ὁ μέντοι βασιλεὺς (96) ὁ νέος εἰδὼς ἐκ πολλοῦ τοὺς Βυζαντίους ὅλαις γνώμαις προστιθεμένους αὐτῷ καὶ λάθρα προσκαλουμένους, ἐπειδὴ πρόφασιν ἤδη τὴν τῆς εἰρήνης ἔλαβε σύγχυσιν, ἐπὶ τοῦτο πορεύεται μετὰ παντὸς τοῦ Θρᾳκικοῦ στρατεύματος, καὶ ἐλθὼν στρατοπεδεύεται περί που τὰ προαύλια τῆς τοῦ Κοσμιδίου μονῆς· ἀφ' οὗ καὶ τὰ βασίλεια καθεώρα τριάκοντά που σταδίους τούτων ἀφεστηκὼς (97). Αὐτὸς μὲν οὖν αὐτοῦ δύο διήνυσεν ὅλα B νυχθήμερα, ψυχροτάτου κατ' αὐτῶν ἀντιπνέοντος τοῦ βορρᾶ, κατ' αὐτὴν τὴν ἀκμὴν τοῦ χειμῶνος ὄντος τοῦ χρόνου. Οἱ δὲ φύλακες πανταχόθεν διανειμάμενοι τὰς ὁδοὺς ἐτήρουν, μὴ λάθῃ καταστρατηγήσας αὐτοὺς ὁ Συργιάννης ἔξω τηνικαῦτα περὶ τὴν Πείρινθον διατρίβων καὶ πειρώμενος ὑποσχέσεσι χρηστοτέραις τὰ πέριξ ἐφελκύσασθαι φρούρια. Τῇ δὲ τρίτῃ νυκτὶ τριακοσίους ἀπολεξάμενος ὁπλίτας ὁ Συργιάννης καὶ ἐξ ἑσπέρας ἐξιππασάμενος ἧκε πρὸς τὸ Βυζάντιον, πρὶν ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον, πάντας ἐκείνους τοὺς βασιλικοὺς ὁδοστάτας καὶ φύλακας ὥσπερ ὑπνοῦντας ἄρδην συνειληφώς (98). Καὶ εἰ μὴ διεκώλυεν ὁ γηραιὸς βασιλεὺς, καὶ ἐπεισπεσεῖν αὐτοῖς (99) ἐβούλετο ἔτ' ἀγνοοῦσι τὸ δρᾶμα. Ἐπεὶ δ' ἡμέρα ἐγένετο καὶ τὴν τοῦ Συργιάννη παράδοξον καὶ αἰφνίδιον ἠχηκόεισαν ἔφοδον, ἔβλεπον C δὲ καὶ ἄλλως οὔτε τοὺς Βυζαντίους ἀνύοντας λάθρα τι ὑπὲρ αὐτοῦ, μήτε τὸν βασιλέα προσδέξασθαι μέλλοντα ἐπιστρέφοντας πρὸς μετάνοιαν (1), ᾤχοντο φεύγοντες.

**354** IV. Postea despota Constantinus statim per mare Thessalonicam mittitur, ut rerum Macedonicarum administrationem gubernationemque suscipiat et Xenen, junioris imperatoris matrem, Byzantium mittat; prætereaque militem ibi legat, ut ipso inde cum Macedonicis copiis invadente, hinc vero Syrgianne cum Turcico exercitu et Bithynis Romanis occurrente, junior imperator in medio circumventus cum suis capiatur. Sed cum jam despotes e Byzantino portu soluturus esset, statim e famuli manibus omnia ea delapsa vidit et in fundum maris demersa, quæ ad ornandam ejus mensam aurea et argentea vasa collecta fuerant. Quæ res magnum illi dolorem attulit, non tam ob

[P. 218] Δ'. Πέμπεται μὲν δὴ λοιπὸν εὐθὺς ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος (2) διὰ θαλάττης ἐς Θεσσαλονίκην ἐπίτροπος καὶ διοικητὴς τῶν τῆς Μακεδονίας πραγμάτων τήν τε δέσποιναν Ξένην τὴν τοῦ νέου βασιλέως μητέρα (3) πέμψων ἐς Βυζάντιον καὶ πρός γε στρατολογήσων ἐκεῖθεν, ἵν' ἐκείνου μὲν ἐκεῖθεν ἐπιόντος μετὰ τοῦ Μακεδονικοῦ στρατεύματος, ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Συργιάννου σύν γε Τουρκικῷ στρατῷ καὶ ὅσοι ἐκ Βιθυνίας Ῥωμαίων ὁπλῖται, μέσος ὁ νέος συγκλεισθεὶς βασιλεὺς τὴν ταχίστην ἁλοίη ξύν γε τοῖς ἀμφ' αὐτόν. Μέλλων δ' ἤδη τῶν Βυζαντίων λιμένων ἀποπλεῖν ὁ δεσπότης εἶδεν εὐθὺς τῶν D τοῦ δούλου χειρῶν ὀλισθήσαντα πάντα συνηθροισμένα, ὁπόσα τὴν ἐκείνου τράπεζαν ἐπλήρου χρύσεα

## Variorum notæ.

(96) Phranzes, lib. I, cap. 10; Laonic. lib. I, p. 8, edit. Reg.; Joann. Villaneus, lib. IX, cap. 152. DUCANG.

(97) A. C. 1322, hieme.

(98) Aut verbum συλλαμβάνω aliud Gregoræ significat, aut legendum λεληθὼς, vel διεληλυθὼς, vel aliquid simile. Neque enim comprehenderat eos, in quos impetum facturus erat. WOLFIUS.

(99) Scilicet τοῖς περὶ τὸν νέον, *in ipsum junioris exercitum erat impetum facturus*, non *in ipsos viarum custodes*, qui jam comprehensi fuerant. BOIVIN.

(1) Dubius locus, utrum Byzantii, repudiata perfidia, juniorem Andronicum recipere noluerint: an junioris milites, desperata senioris clementia, fugam ceperint. Sed prior sententia magis placet. WOLFIUS. — *Μήτε τὸν βασιλέα προσδέξασθαι μέλλοντα ἐπιστρέφοντας*, etc. Wolfius legit μέλλοντας, atque ea lectione deceptus a vero sensu aberravit. BOIVIN.

(2) Andronici imp. filius secundo genitus. Vide Cantacuzen. lib. I, cap. 31. DUCANG.

(3) Antequam vidua esset, Maria vocabatur. Lib. VI, cap. 8, sect. 2; lib. VII, cap. 6, sect. 2; et cap. 13, sect. 1; lib. VIII, cap. 1, sect. 1. An mortuo marito habitum mutaverat? BOIVIN.

καὶ ἀργύρεα σκεύη καὶ ἄχρι πυθμένων καταδύντα A θαλάττης· ὃ καὶ διὰ μεγάλης ἦγαγε λύπης αὐτόν, οὐ τοσοῦτον διὰ τὴν στέρησιν τῶν σκευῶν, ὅσον διὰ τὸ ἐκ πρώτης φάναι γραμμῆς δυσοιώνιστον συνάντημα καὶ τὸ τῆς μελέτης ἐντεῦθεν δυσέλπιστον. Ἀλλὰ γὰρ ἀπελθὼν ἐν Θεσσαλονίκῃ πάντας εὐθὺς συλλαβόμενος τοὺς περὶ τὴν δέσποιναν Ξένην ἅμα αὐτῇ καὶ μάλα ἀκόσμως ἐμβιβάσας ἐς τριήρη ἐξέπεμψεν ἐς Βυζάντιον· ἣ δὴ καὶ ἄκουσα ἐληλυθυῖα ἐφρουρεῖτο περὶ τὸ ἑῷον μέρος τῶν βασιλείων. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ σπουδαιότατον ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ δεσπότου γενομένου περὶ Θεσσαλονίκην. Δεύτερον δέ, πάντα τὸν ἐκ Μακεδονίας συναγείρας στρατὸν ἔρχεται κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ βασιλέως (4). Ἐλθὼν μὲν δὴ παρὰ τὴν Χριστούπολιν πέμψας ᾔτησε δίοδον παρ' ἑκόντων τῶν φρουρῶν, πρὶν παρ' B ἀκόντων λαβεῖν ἀπειλῶν. Τῶν δὲ μὴ δεξαμένων, βιασάμενος αὐτὸς διέκοψε μέρος τοῦ τὴν δίοδον ἐπιτειχίζοντος μακροῦ τείχους, καὶ οὕτω πᾶς ἀκωλύτως διέβαινεν ὁ στρατός.

ejus supellectilis jacturam, quam ob malum in ipso, quod aiunt, limine omen, quo animus rei conficiendæ parvam spem concipiebat. Cæterum Thessalonicam profectus Xenen cum omnibus ministris comprehensam, nulla modestia triremi impositam, Byzantium misit. Quo cum illa invita pervenisset, in orientali palatii parte custodiebatur. Et primum hoc atque gravissimum opus fuit Constantini despotæ, ubi is Thessalonicam advenit. Alterum, quod collecto omni Macedonico exercitu contra imperatorem fratris filium contendit. Porro Christopolin progressus a præsidio transitum postulavit, minitans, ni ultro darent, iis invitis se transiturum. Quod cum illi recusarent, perrupta parte longi muri viam **355** intercludentis, omnem exercitum prohibente nemine traduxit.

Ε'. Στραφεὶς δὲ πρὸς ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς καὶ συνιδὼν ὡς ἐν στενῷ συνελαύνεταί οἱ τὰ πράγματα τὸν μὲν πρωτοστράτορα τὸν Συναδηνὸν τὰ Θρᾳκικὰ παραδοὺς στρατεύματα πέμπει φρουρὸν τῶν τε πρὸς Βυζάντιον βλεπόντων ὁρίων τῆς αὐτῷ κληρωθείσης ἀρχῆς καὶ ταῖς τοῦ Συργιάννου ἐκδρομαῖς ἀντίπαλον. Αὐτὸς δ' ἐκεῖθεν δαιμονίαις τισὶ μηχαναῖς καὶ δόλοις ἔγνω πολεμεῖν τῷ θείῳ καὶ δεσπότῃ (5). Καὶ πρῶτα μὲν διατάγματα πλεῖστα σπουδῇ γραφῆναι παρεκελεύσατο, ἐν οἷς ὑποσχέσεις ἐγράφοντο ἔνορκοι χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τιμῶν προσηκόντων διανομαὶ τοῖς συλληψομένοις τὸν δεσπότην καὶ θεῖον. Ἃ δὴ πάντα βαναύσοις τισὶ παροδίοις ἀνδράσι δεδωκὼς ῥίπτειν ἐκέλευσε καὶ διασπείρειν ἐξεπίτηδες παρά τε τὸ στρατόπεδον τοῦ C δεσπότου καὶ πανταχῇ τῶν ὁδῶν. Ἔπειτα πρὸς τούτοις θάνατον κηρύττειν ἐκέλευσε τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, στασιασάντων δῆθεν τῶν Βυζαντίων καὶ ἀποκτεινάντων αὐτόν. [P. 219] Ὃ δὴ καὶ διετράνωσαν περιιόντες ἁπανταχῇ οἱ τὰ τοιαῦτα πλάττειν δεινοί, ὧν οἱ πλείους καὶ ὅρκους προσετίθεσαν, ὡς παρῆσαν καὶ αὐτόπται τῆς πικρᾶς ἐκείνου τελευτῆς ἐγένοντο· καὶ παράστασιν ποιεῖσθαι τοῦ πράγματος θέλοντες τρίχας ἐδείκνυσαν λευκάς, αἳ ἦσαν μὲν ἐκ προβάτων λευκῶν, ἐδείκνυντο δ' ὡς ἐκ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ὑπήνης τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, ἅτε ταῖς τοῦ δήμου διασκεδασθεῖσαι χερσί. Ταῦτ' ἀκουόμενα τοῖς ἐν κώμαις καὶ πόλεσι καὶ μάλιστα τῷ τοῦ δεσπότου στρατῷ οὐκ εἴα μένειν ἐπὶ βε- D βαίοις τοῖς λογισμοῖς. Ἤδη δὲ καὶ τὰ διασπαρέντα ἐκεῖνα βασιλικὰ διατάγματα εὑρισκόμενα καὶ διδόμενα τῷ δεσπότῃ ἐς δειλίαν καὶ φόβον ἐνέβαλλον οὐ μάλα ἀγεννῆ· ὥστε καὶ φεύγειν ἀναπεισθεὶς ὑπὸ τῶν οἰκειοτάτων, λεγόντων ὡς Οὐκ ἂν φθάνοις προδεδομένος ὑπὸ τοῦ στρατοπέδου, ᾤχετο ἐς Θεσσαλονίκην. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω τελευτῶντος χειμῶνος ἐγίγνοντο.

V. Imperator autem cogitatione his de rebus suscepta, cum se in arctum cogi cerneret, protostratorem Synadenum, Thraciis exercitibus datis, ad custodiendos imperii sui fines, qui versus Byzantium spectarent, et ad Syrgiannis incursiones prohibendas misit. Ipse vero miris quibusdam machinationibus et dolis patruum despotam inde oppugnare instituit. Ac primum edicta plurima festinanter conscribi jussit, quibus jurejurando sancitæ pecuniarum pollicitationes continebantur: item possessionum et honorum convenientium distributiones proponebantur iis, qui despotam comprehensuri essent: eaque prætereuntibus plebeiis hominibus dedit, ut abjicerent et de industria spargerent, cum juxta despotæ castra, tum passim in viis. Deinde obitum avi imperatoris proclamari jussit, qui a Byzantiis per seditionem occisus esset: idque hujusmodi commentorum artifices ubique vulgarunt: plerique etiam jurejurando addito, se interfuisse et suis oculis acerbum illius interitum vidisse. Et ut rem confirmarent, albos pilos ostendebant albarum ovium, quasi e capite et mento senioris imperatoris vulgi manibus avulsi essent et dissipati. Quæ cum in pagis et urbibus atque in primis in despotæ exercitu audirentur, animos hominum variis cogitationibus distrahebant. **356** Tum dispersa illa edicta cum et inventa et despotæ tradita essent, metum ac terrorem illi non nimis degenerem incusserunt: ut intimorum cohortationibus adductus proditionem illi exercitus jamjam imminere affirmantium Thessalonicam se fuga reciperet. Atque hæc sub hiemis exitum gesta sunt.

Ϛ'. Ἦρος δ' ἀρχομένου πέμπεται τριήρης πρὸς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἐς Θεσσαλονίκην καὶ λαθραῖα

VI. Veris initio a seniore imperatore triremis Thessalonicam mittitur cum arcanis litteris, quibus

## Variorum notæ.

(4) Andronici filius fuit hic Constantinus, ex Irene secunda uxore. Andronicus imperator junior, ejusdem nepos, e Michaele filio. WOLFIUS.

(5) Eidem Constantino. DUCANG.

jubebatur Constantinus despota quam primum eadem navi viginti quinque seditiosos, qui Thessalonicensem populum ad novas res moliendas incitarent, Byzantium vinctos mittere. At illi priusquam hoc fieret, periculo suo cognito, clam populo concitato* et turribus conscensis, sacra tintinnabula pulsant, inchoandæ seditionis signum. Statim igitur collecta plebe ad ædes despotæ accurrunt : ac ipsum quidem non reperiunt (nam ille cum præsensisset, in arcem se receperat); obvios autem quosque partim comprehensos occidunt, partim bonis ereptis in carcerem conjiciunt, domos convellunt et opes omnes intus repositas diripiunt, atque ipsi statim facto impetu arcis portas incendunt. Quo despotes viso, rebus desperatis, equum conscendit et in Chortaitæ monasterium excurrit. Ubi a persequentibus comprehensus monasticum habitum vel invitus induit, ad evidens mortis periculum declinandum, quam subitus ille **357** casus minabatur. Inde ad imperatorem fratris filium vinctus ducitur, qui se longe humaniorem omnibus proceribus et satellitibus suis erga eum præbuit. Nam hi quidem carnium ejus et sanguinis quodammodo avidi in eum irruerunt, quasi statim discerpturi. At ipsum imperator corpore suo protectum ab omni vulnere servavit.

A γράμματα πρὸς τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον, παρακελευόμενα τὴν ταχίστην δεσμώτας ἐς τὸ Βυζάντιον μετὰ τῆς τριήρους ἐξαποστεῖλαι τοὺς τὸν δῆμον τῶν Θεσσαλονικέων νεωτερίζειν πείθοντας πέντε καὶ εἴκοσι στασιώτας. Ἀλλὰ πρὶν εἰς ἔργον ταῦτα προβῆναι, διακηκοότες ἐκεῖνοι κρύφα διερεθίζουσι δραμόντες τὸν δῆμον· καὶ ἀναβάντες τοὺς ἱεροὺς κρούουσι κώδωνας. Τοῦτο δὴ τὸ τῆς στάσεως ἀρχηγὸν σύμβολον. Καὶ εὐθὺς θέουσι πανδημεὶ πρὸς τοὺς τοῦ δεσπότου οἴκους· καὶ αὐτὸν μὲν οὐχ εὗρον· προαισθόμενος γὰρ ᾤχετο καταφυγὼν ἐς ἀκρόπολιν· τοὺς δ' ὑπὸ χεῖρα συνειληφότες τοὺς μὲν ἀπέκτεινον, τοὺς δὲ τῶν ὑπαρχόντων ψιλώσαντες δεσμωτηρίοις ἐνέβαλον, τοὺς δ' οἴκους κατασπάσαντες B πάντα τὸν ἔνδον διήρπασαν πλοῦτον. Αὐτοὶ δὲ δραμόντες εὐθὺς ὑφάπτουσι τὰς τῆς ἀκροπόλεως πύλας. Ὅπερ ἰδὼν ὁ δεσπότης καὶ ἀπογνοὺς ἵππου τινὸς ἐπιβὰς ἤλαυνεν ἔξω πρὸς τὴν τοῦ Χορταΐτου μονήν. Ἔνθα δὴ τοῖς διώκουσι συλληφθεὶς τὸ μοναχικὸν καὶ ἄκων ὑπῆλθε σχῆμα, τὸν προφανῆ τοῦ θανάτου κίνδυνον ἐντεῦθεν ἐκκλίνων, ὃν αἰφνιδίως ἡ παροῦσα περίστασις ἐσχεδίασε. Δέσμιος οὖν ἐκεῖθεν ἄγεται πρὸς τὸν ἀνεψιὸν καὶ βασιλέα· ὃς δὴ καὶ πολλῷ τῷ μέτρῳ φιλανθρωπότερος ἔδοξε πάντων, ὅσοι παραδυναστεύοντές τε καὶ παρασπίζοντες ἦσαν αὐτῷ. Οἱ μὲν γὰρ ἐφιέμενοι τῶν αὐτοῦ σαρκῶν καὶ τοῦ αἵματος, ὡς εἰπεῖν, ἀπογεύσασθαι ὥρμησαν ἐπ' αὐτὸν ὡς αὐτίκα διαῤῥήξοντες· ὁ δὲ βασιλεὺς περιχυθεὶς ἄτρωτον διετήρησε τὸ παράπαν αὐτόν.

VII. Postridie suis obsecutus eumdem Didymotichum mittit sævissimo et atrocissimo carcere includendum. Promontorium enim, in quo Didymotichos oppidulum situm est, una rupes est, in qua, quod ad excidendos lapides apta esset, incolæ subterraneas cellas et puteos, quæ pluvialium aquarum receptacula essent, excavarunt. Eorum puteorum unum aquis penitus exhauriunt ac per scalas despotam eo demittunt, nec non puerum unum parvulum ex ejus ministris. Neminem autem præterea prospicere illuc sinunt; sed operculo injecto istos custodiunt, ob loci angustias miserrime affectos. Et ut omittam cætera mala, tenebras, inquam, et respirandi difficultatem, quomodo majus illud et horrendum malum declarem? Cum enim perangustus esset locus, aliter fieri non poterat, quin olla, quæ excrementa capiebat, et panis, quo famem solarentur, in proximo jacerent. Quo animo eos fuisse probabile est, cum eis vescendum esset in tanto fœtore? Ad hæc olla cum vesperi **358** a custodibus funiculo attraheretur, sæpe in despotæ caput effusa est; seu custodibus de industria ipsi illudentibus, seu invitis iis olla inversa. Verum imperatore multorum hominum religiosorum precibus exorato, tandem in leviorem carcerem est translatus.

Ζ'. Τῇ δ' ὑστεραίᾳ πεισθεὶς τοῖς περὶ αὐτὸν C πέμπει πρὸς Διδυμότειχον καθειρχθησόμενον ἐν εἱρκτῇ δεινοτάτῃ καὶ ἀπαραμυθήτῳ. Ἡ γὰρ ἀνέχουσα τὸ Διδυμοτείχου πολίχνιον ἄκρα μία τίς ἐστι πέτρα, [P.220] ἣν οἱ ἐνοικοῦντες εὐφυῶς εἰς τὸ λαξεύεσθαι ἔχουσαν εὑρόντες ὑπογείους κοιλαίνουσιν ἀποθήκας καὶ φρέατα, ὀμβρίων ὑδάτων δοχεῖα. Τῶν δὴ τοιούτων φρεάτων ἑνὸς ἅπαν ἀνιμήσαντες τὸ ὑγρὸν κατάγουσι διὰ κλίμακος τὸν δεσπότην ἐν τούτῳ καὶ παιδάριον ἓν τῶν ὑπηρετούντων. Ἄλλων δὲ τῶν ἁπάντων οὐδένα παρῆκαν ἐκεῖ παρακύψαι. Ἀλλ' ἐπιπωματίσαντες ἐτήρουν ἐκεῖ συμπατουμένους τε ὑπὸ τῆς τοῦ τόπου στενότητος καὶ δυστυχέστατα πάνυ διακειμένους. Ἵνα δὲ τἄλλα παραδράμω τῶν δεινῶν, ζοφῶδές φημι καὶ πνιγῶδες, πῶς παραστήσω τὸ μεῖζον ἐκεῖνο δὴ καὶ φρικῶδες; Στενοῦ γὰρ πάνυ τοῦ τόπου τυγχά- D νοντος ἀλλήλων ἐξ ἀνάγκης ἐχόμενα παρέκειτο ἥ τε τὸ διαχώρημα καὶ τὸ οὖρον ἔχουσα χύτρα καὶ ὁ τὸν λιμὸν παραμυθούμενος ἄρτος. Τίνα οἴεσθε, ὦ παρόντες, ἔχειν ψυχὴν, ὁπότ' αὐτοὺς ἐσθίειν ἐχρῆν, δυσωδίας τοσαύτης τῇ τραπέζῃ παρακειμένης; Ἀλλὰ καὶ ἡ χύτρα ἀναγομένη ἑσπέρας ὑπὸ τῶν φυλάκων διὰ μηρίνθου πολλάκις ἐξεκενώθη κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ δεσπότου, εἴτε τῶν φυλάκων ἐξεπίτηδες ἐμπαιζόντων αὐτὸν, εἴτε τῆς χύτρας ἀκόντων αὐτῶν περιτρεπομένης. Ἀλλὰ πολλῶν παρακλήσεσι χρησαμένων ἐς βασιλέα πνευματικῶν ἀνδρῶν ἐς ἑτέραν μετὰ ταῦτα κουφοτέραν εἱρκτὴν μετηνέχθη.

VIII. Quæ cum sic accidissent, imperator animi dubius quid agendum esset nesciebat, quodve malis remedium quæreret. Quidquid enim incipiebat,

Η'. Τούτων οὕτω συμπεπτωκότων διηπορεῖτο καθ' ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς γιγνόμενος καὶ οὐκ εἶχεν ὅ τι καὶ διαπράξηται καὶ ὅθεν εὕρῃ τοῦ κακοῦ λύσιν. Ὅσα

γὰρ ἂν ἐπιχειρσίη, πάνθ' ἑώρα καθ' ἑαυτου στρεφό- A μενα παραδόξως. Ὅθεν ἀνοίξειν ἔκρινε δεῖν ἐν ψαλτηρίῳ (6) τὸ πρόβλημα τῶν οἰκείων ἀποριῶν· καὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρώτῳ στίχῳ λέγοντι· « Ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών. » Γνοὺς οὖν ἐντεῦθεν, ὡς πάνθ' ὅσα τελεῖται πρὸς τῆς παρούσης φορᾶς τῶν πραγμάτων Θεῷ δεδογμένα τυγχάνουσι κἂν τοῖς ἀνθρώποις ἀγνοῶνται τῆς ἀπορρήτου Προνοίας οἱ τρόποι, πρὸς διαλλαγὰς αὖθις καὶ σπονδὰς ταῖς προτέραις ὁμοίας ἐξεκαλεῖτο τὸν ἔκγονον, ἀντίπαλα δι' ἀνάγκην πραγματευόμενος τοῖς τοῦ Συργιάννου βουλεύμασιν· ὃς δὴ καὶ θέλων ἐκ πολλοῦ τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἧκεν εὐθὺς μελλήσας οὐδέν. Ἔφαμεν γάρ που καὶ ἀνωτέρω, ὡς τὴν μὲν αὐτονομίαν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἔχειν ἐβούλετο· τὸ δὲ σχῆμα καὶ B τὰς φροντίδας ὅλαις ὁρμαῖς ἑαυτοῦ ἐξωθεῖτο· καὶ εἰ μὴ οἱ περὶ αὐτὸν ἠνόχλουν τε αὐτὸν καὶ ἠρέθιζον πρὸς τὴν τῆς ὅλης ἡγεμονίας ἔφεσιν, ἤρκεσεν ἂν αὐτῷ καθάπαξ ἡ τῶν γενομένων σπονδῶν κατάστασις. Ὅμως ἐπειδήπερ ἐν τῷ παρόντι κληθεὶς ἧκε πρῶτον περὶ τὸ Ῥήγιον κἀκεῖ τῇ μητρὶ καὶ δεσποίνῃ ἐντετυχήκει προαπολυθείσῃ τε τῆς εἱρκτῆς καὶ πεμφθείσῃ ἐκεῖ τῶν γενησομένων σπονδῶν ἕνεκα, ἐκεῖθεν μετὰ τῆς μητρὸς καὶ διὰ τῆς μητρὸς θεμιστεύει πάντα τὰ γενησόμενα.

id omne præter opinionem in se ipsum revolvi ac relabi cernebat. Itaque aperto psalterio dubitationum suarum explicationem quærenti primus statim oblatus est hic versus: « Dum cœlestis dissociat reges, nive conspergentur in Selmon [1]. » Unde cum intellexisset, omnia quæ in præsenti rerum perturbatione fierent, a Deo decreta esse, licet homines arcanas Providentiæ rationes ignorarent, statim ad reconciliationem et pacta prioribus similia nepotem provocat, Syrgiannis consiliis necessario adversatus. Ille autem jam olim talis status cupidus, nulla mora interposita, statim accurrit. Supra enim diximus, juniorem Andronicum imperatoriæ potestatis licentiam ambivisse, habitum vero et sollicitudines totis viribus a se repulisse; ac nisi a familiaribus subinde obturbatus et ad totius imperii affectationem impulsus fuisset, paci jam constitutæ omnino acquieturum. Enimvero cum in præsentia arcessitus **359** Rhegium primo venisset, ibique matrem adiisset (etenim jam ante e carcere educta et illuc futuræ pacificationis ergo præmissa fuerat), ibi cum matre et per matrem omnia, quæ fieri oporteret, decernit.

[P. 221] Θ'. Ὀλίγων δ' ἐντὸς ἡμερῶν ἐξελθὼν καὶ αὐτὸς ἑνοῦται τῷ πάππῳ καὶ βασιλεῖ ἔξω πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως· τοῦ μὲν πάππου καὶ βασιλέως οὐκ ἀποβάντος τοῦ ἵππου, ἀποβὰς αὐτὸς τοῦ ἵππου πόῤῥωθεν πρὸ σταδίου ἑνός· καίτοι πολλὰ τοῦ πάπ- C που ἀπαναινομένου καὶ κωλύοντος, ὅμως αὐτὸς πεζῇ προσελθὼν ἠσπάσατο τήν τε χεῖρα καὶ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐφ' ἵππου καθημένου. Εἶτα καὶ αὐτὸς ἵππου ἐπιβὰς περιεπτύξατό τε καὶ ἀσπασάμενον ἠσπάσατο ἐντελῶς. Καὶ εὐθὺς βραχέα ἄττα καὶ σχέδια λέξαντες πρὸς ἀλλήλους ἀπηλλάγησαν. Καὶ ὁ μὲν εἰσῆλθεν ἐς Κωνσταντινούπολιν· ὁ δὲ νέος ἀπελθὼν στρατοπεδεύεται περὶ τὸν νεὼν τῆς ὑπεράγνου θεομήτορος τῆς Πηγῆς. Ἔνθα συχνὰς διατρίψας ἡμέρας εἰσῄει καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν μεθ' ἡμέραν καὶ αὖθις ἐξῄει. Διῆγε γὰρ τηνικαῦτα καὶ ἡ δέσποινα καὶ μήτηρ αὐτοῦ κατὰ τὸν νεὼν τῆς ὑπεράγνου θεομήτορος, τοῦτο μὲν καὶ δι' ἀσθένειάν τινα, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ φιλτάτου συνδιαίτησιν. Συνῆν δὲ τῇ δεσποίνῃ ἐκεῖ καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Σιμωνὶς ἡ Κρά- D λαινα, ἄρτι ἐληλυθυῖα ἐκ Τριβαλλῶν τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρός· ἣ δὴ καὶ τὰ διαψιθυριζόμενα τῇδε κἀκεῖσε τῷ ἑαυτῆς ἐναργέστερον ἐδήλου πατρὶ καὶ βασιλεῖ. Μετὰ βραχὺ δὲ καὶ εἰς Ὀρεστιάδα καὶ Διδυμότειχον ἐπανῆκε (7).

IX. Intra paucos vero dies et ipse foras progressus cum avo imperatore ante Urbis mœnia congreditur. In quo occursu avus quidem ex equo non descendit; nepos autem procul distans, uno stadio adhuc interjecto, ex equo desiluit: ac quamvis avo multum refragante et vetante, tamen pedes accessit ejusque equo insidentis manum et pedem osculatus est. Deinde equo rursus conscenso eum amplexus et osculantem plene est osculatus. Statimque pauca quædam ex tempore collocuti discesserunt, sene Constantinopolin ingresso, juniore autem juxta ædem sacrosanctæ Dei Genitricis, quæ Peges dicitur, castrametato. Ubi dies complures commoratus interdiu etiam Constantinopolin ingrediebatur et rursus egrediebatur. Tum enim et ipsa mater ejus, partim ob infirmitatem quamdam, partim propter charissimi filii consuetudinem in illa castissimæ Deiparæ æde commorabatur, habebatque illic secum Simonidem Cralænam, imperatoris filiam, modo e Servia defuncto marito reversam; quæ patri imperatori ea, quæ hinc inde susurrabantur, planius exponebat. At paulo post illinc Orestiadem et Didymotichum reversus est.

## CAPUT XII.

*Esaias, vir simplex et indoctus, multorum criminum accusatus, favente imperatore creatur patriarcha. Favoris injusti merces. Esaiæ opera. Philanthropenus in pristinum gratiæ locum restituitur. Hujus elogium. Turci Philadelphiam obsident. Audito Philanthropeni adventu arma ultro abjiciunt. Cur illum*

[1] Psal. LXVII, 15.

Variorum notæ.

(6) De hac divinationis ratione vide *Glossar. med. Latin.* in v. *Sortes sanctorum.* DUCANG.

(7) Anno Christi 1322, mense Augusto, indict. 5. Vide Cantacuz. lib. I, cap. 54. BOIVIN.

*reverti. Maxima frumenti copia in urbem liberatam invecta. Syrgiannes imperatorum concordia minime lætus. Asanis Andronici fidem tentat. Ab eo apud imperatorem delatus in carcerem conjicitur. Omnibus bonis multatur.*

**360** I. Eo tempore monachus quidam ex monte Atho, septuagenario major, nulla sacerdotali dignitate præditus, idemque adeo imperitus, ut nec prima quidem litterarum elementa perfecte posset conjungere, in urbem venit. Quem ob nimiam morum simplicitatem imperator in patriarchalem sedem tum temporis vacantem imposuit; quamvis multa crimina libere illi objecta et a multis testata fuissent, propter quæ olim sæpe exclusus omni sacrorum ordinum gradu fuerat. Quamobrem divino jure ob humanam cupiditatem spreto passus est Deus a simplicissimo illo homine eos principatu dejici, qui tanto studio pro eo injuste contenderant; ut progressu historiæ res ipsa declarabit.

A A'. Ἔτυχε μέντοι (8) ἐπιδεδημηκὼς τηνικαῦτα μοναχός τις ἐξ ὄρους τοῦ Ἄθω ὑπὲρ τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη, μήτ' ἀξίωμα ἔχων οὐδὲν ἱερατικὸν, μήτε γοῦν τὰ πρῶτα καὶ στοιχειώδη συνάπτειν ἀσφαλῶς δυνάμενος γράμματα. Τοῦτον διὰ τὴν ἄγαν τῶν τρόπων ἀφέλειαν εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς ἄρτι χηρεύοντας θρόνους ὁ βασιλεὺς ἀνεβίβασε (9)· καίτοι πολλῶν κατ' αὐτοῦ παῤῥησιασθέντων ἐγκλημάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν ὁμολογηθέντων· δι' ἃ καὶ πάλαι πολλάκις κεκώλυται τυχεῖν ἱερατικῆς βαθμίδος τινός. Ὅθεν ἐπειδὴ τὸ τοῦ Θεοῦ καταπεφρόνηται δίκαιον δι' ὄρεξιν ἀνθρωπίνην, συγκεχώρηκεν ὁ Θεὸς τῆς οἰκείας καθαιρεθῆναι τούτους ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ ἀφελεστάτου τοῦδε ἀνδρὸς, ὅσοι τοσαύτην ἀδίκως ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν σπουδὴν εἰσηνέγκαντο· [P. 222] ὡς αὐτὰ δηλώσει λεγόμενα τὰ πράγματα προϊούσης τῆς ἱστορίας. B

II. Cæterum is patriarcha, cum primum in patriarchali solio collocatus esset, imperatoris singulari benevolentia fretus effecit, ut Philanthropenus pincerna in pristinum gratiæ locum restitueretur, quem ante annos octo et triginta ex invidia amisisse oculos ostendimus. Qui quidem statim in negotiis imperatoris, præsertim vero in tantis rerum turbis, ita consilio excelluit, ut prudentissimus quisque Scipiones et Thebanos Epaminondas **361** cernere sibi videretur. Quin et illud admirabantur (cum res humanæ firmi et proprii nihil habeant, sed fortuna continenter in illarum mutatione et destructione vim suam exserat et vitam, quasi tragœdiam quamdam agens, variis vicissitudinibus ludat), quo pacto prudentia illius integra atque incolumis mansisset ac firmior, quam fortuna exstitisset, tandemque ipsum, malo invidiæ genio depulso, e condemnationis præcipitio revocasset.

B'. Ὁ μέντοι πατριάρχης οὗτος ἅμα τῇ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀναβάσει τῷ πολλῷ τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτὸν φίλτρῳ τεθαῤῥηκὼς τὴν πάλαι αὐτοῦ γε εὐμένειαν ὁμοίαν καὶ τήμερον τῷ πιγκέρνῃ προὐξένησε Φιλανθρωπηνῷ· ὃν πρὸ ἐτῶν ὀκτὼ καὶ τριάκοντα (10) ταῖς τοῦ φθόνου παλάμαις τὰς αὐγὰς τῶν ὀμμάτων ἀπολέσαντα δεδηλώκαμεν. Ὃς οὕτως ἐν ταῖς βουλαῖς ἄριστος εὐθὺς τοῖς βασιλικοῖς ἔδοξε πράγμασι καὶ μάλιστ' ἐν θορύβῳ τοσούτῳ πραγμάτων καὶ κλύδωνι, ὥστε Σκιπίωνας ἐκείνους καὶ Θηβαίους Ἐπαμεινώνδας ἔδοξαν βλέπειν τῶν τηνικαῦτα παρόντων οἱ συνετώτεροι. Καὶ μέντοι καὶ ἐθαύμαζον, πῶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων οὐδὲν κεκτημένων ἀκήρατον οὐδὲ μόνιμον, ἀλλὰ τῆς τύχης διηνεκῶς ἀκμαζούσης ἐν τῇ τούτων μεταβολῇ καὶ φθορᾷ C καὶ παιζούσης τὸν βίον ταῖς ἀμοιβαῖς καθάπερ σκηνὴν τραγικὴν ἀκήρατος ἡ τῆς τούτου γνώσεως ἔμεινεν ἀρετὴ καὶ στεῤῥοτέρα τῆς τύχης· ἣ δὴ καὶ τοὺς τῆς βασκανίας ἀπωσαμένη Τελχῖνας τῶν πυθμένων τῆς καταδίκης ἀνεκαλέσατο.

III. Testimonio est orationi meæ illud tempus, quo virtus ejus veluti Lydio lapide explorata enituit. Nam cum finitimi et suburbani Turci Philadelphiam obsidione tum cinxissent et continenter validis viribus oppugnarent, foris ipsi, intus vero dira fames › indigenæ, qui in ea civitate restabant, in periculo erant, ne Turcis cum ipsa urbe atque aris et focis proderentur: idque intra paucos for-

Γ'. Μαρτύριον τῶν λεγομένων καὶ ὁ προήνεγκε τέως ὁ χρόνος, καθάπερ τινὰ βάσανον τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς. Ἐν γὰρ τούτῳ τῷ χρόνῳ περιστρατοπεδευσάντων τὴν Φιλαδέλφειαν (11) τῶν περιοίκων καὶ ἀστυγειτόνων Τούρκων καὶ κατὰ συνέχειαν πολιορκουμένης τῆς πόλεως σφοδρῶς ἔξωθεν μὲν ὑπ' αὐτῶν, ἔνδοθεν δ' ὑπὸ σφοδροῦ τοῦ λιμοῦ ἐς κίνδυνον ἦλθον οἱ περιλειπόμενοι τῶν αὐτοχθόνων πολιτῶν προδοθῆ-

## Variorum notæ.

(8) Phranzes. lib. I, cap. 9. DUCANG.

(9) Anno Chr. 1323, pridie Kal. Dec. Indict. 7. Εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς ἄρτι χηρεύοντας θρόνους verterat Wolfius, *in recens defuncti patriarchæ locum*. Ego verti, *in patriarchalem sedem tum temporis vacantem*, ea ratione, quod antequam Esaias crearetur patriarcha, sedes tribus fere annis vacaverit, ut constat ex Synopsi Dorothei. Adde quod adverbium ἄρτι accipitur nonnunquam pro τέως, *tunc*. BOIVIN.

(10) Imo *ante annos octo et viginti*. Nam (ut adnotatum supra pag. 124, A) Philanthropeno lumen oculorum ademit Libadarius anno mundi 6805 D sub finem auctumni, hoc est anno Christi 1296 exeunte. Adde annos 28, et efficies annum mundi 6833, Christi 1324, quo scilicet anno Esaias, qui paulo ante patriarcha creatus fuerat, seniorem Andronicum Philanthropeno reconciliavit. Quodsi adderes annos 38, efficeres annum mundi 6843, Christi 1334, quo anno nec Esaias patriarcha, nec Andronicus senior in vivis erant. BOIVIN.

(11) Hinc apparet Philadelphiam bis a Turcis obsessam; ac primam quidem obsidionem Theolepti virtute et Catalanorum adventu, alteram Philanthropeni auctoritate solutam fuisse. BOIVIN.

ναι τοῖς Τούρκοις αὐτῇ πόλει καὶ αὐτοῖς οἴκοις. Καὶ τάχ' ἂν ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἐπράττετο τοῦτο, εἰ μὴ ὁ Φιλανθρωπηνὸς Ἀλέξιος ἔφθη τοῦ βυθοῦ τῶν τοιούτων ἀπαλλάξας κινδύνων. Ἐν στενῷ γὰρ γενόμενος ὁ βασιλεὺς καὶ μὴ ἔχων ὅ τι δράσειε τῶν πάντων οὐδὲν (οὔτε γὰρ ὅπλων ἐπισκευὴ, οὔτε στρατὸς ἀντίπαλος ἦν εἰς πόλιν οὕτω θαλάττης πολλοῖς σταδίοις ἀπῳκισμένην καὶ πολλοῖς κεκυκλωμένην τοῖς ἔθνεσι βοηθεῖν) πέμπει τοῦτον αὐτὸν μηδὲν ἐπιφερόμενον, οὔτε στρατὸν, οὐθ' ὅπλων ἐπισκευὴν, οὔτε χρημάτων πλῆθος, ἀλλὰ μόνην τὴν τῆς φύσεως σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν. Οὗ δὴ καὶ πρὶν ἐπιστῆναι τῇ πόλει Φιλαδελφείᾳ, ἔτι δ' ἐν μέσῃ πορείᾳ τυγχάνοντος, τὴν φήμην ἀκηκοότες οἱ τῶν πολιορκούντων σατράπαι καὶ ἀρχηγοὶ τά τε ὅπλα εὐθὺς ἔρριψαν καὶ τὴν πολιορκίαν ἀπείπαντο αἰδεσθέντες τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετήν. Καὶ ὑπτίαις ἅμα χερσὶ καὶ γνώμαις εἰρηνευούσαις ὑπαντῶσι καὶ ὑποδέχονται· καὶ ὧν πάλαι καλῶν ἀπέλαυσαν ἐξ αὐτοῦ νῦν ἐν μνήμῃ γενόμενοι χάριτας ὁμολογοῦσι καὶ πᾶν τὸ κατὰ γνώμην τελεῖν ὑπισχνοῦνται. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν πάλαι τὸ ζῆν ἐπορίσαντο δι' αὐτοῦ προφανοῦς ἀπαλλαγέντες θανάτου· οἱ δὲ τῶν ὑπ' αὐτῷ [P. 223] παιδευτῇ τεθραμμένων πρὸς ὅπλα καὶ πολέμιων ἄσκησιν ἦσαν. Καὶ τί δεῖ διατρίβειν; ἐς τοσοῦτον εὐπαθείας καὶ εὐτυχίας ἧκεν ἐξαπίνης ἡ Φιλαδέλφεια, ὡς μιᾶς δραχμῆς ὤνιον τὸν μέγιστον λαμβάνειν μέδιμνον τοῦ σίτου.

tasse dies accidisset, nisi Alexius Philanthropenus in tanto periculo constitutos ab imminente exitio liberasset. Nam in angustias redactus imperator et consilii plane inops (neque enim armorum apparatus, neque exercitus suppetebat urbi defendendæ par, quæ tot stadiis a mari dissita, tot gentibus cincta esset) hunc ipsum delegat, nihil secum afferentem, non exercitum, non arma, non pecuniæ copiam, sed tantum naturalem prudentiam et usum rerum. Qui priusquam ad urbem accessisset, cum in medio adhuc itinere esset, hostium satrapæ et **362** duces fama audita statim abjectis armis ab obsidione recesserunt, viri virtutem veriti: et supinis simul manibus et pacatis animis obviam progressi eum exceperunt, et beneficiorum quæ olim ab illo accepissent memores, gratias ei egerunt, se quidquid petiisset facturos pollicentes. Quidam enim ex illis vitam olim ejus opera conservarant et mortem certam ac paratam effugerant; alii eo magistro educati et ad arma et militiam instructi fuerant. Et quid multis opus est? Philadelphiæ subito ea felicitas et ubertas exstitit, ut maximum frumenti medimnum drachma compararent.

Δ'. Τῷ μέντοι Συργιάννῃ (12) τῶν βασιλέων ἡ ἕνωσις μὴ κατὰ γνώμην συστᾶσα ἀθυμεῖν ἐποίει καὶ ἐσκυθρωπακότα περιϊέναι· καὶ μάλισθ' ὅτι τῶν πραγμάτων ἠρεμούντων ἀξυντελὴς αὐτὸς ἐν τοῖς δημοσίοις ἐδόκει καὶ ἄχρηστος. Ὅθεν ἐν καθέδραις καὶ στάσεσι καὶ ὁδοῖς τοιούτοις τισὶν ἐντυγχάνων καὶ προσιὼν ἀσμένως, ὅσοις λύπην τινὰ τὰ κοινὰ προὐξένησαν πράγματα, ἐλοιδορεῖτο τοῖς βασιλεῦσιν, ἅτε ἀδικωτάτοις περὶ αὐτὸν γενομένοις χρησιμώτατον ἐν τοῖς ἐναντιωτάτοις καιροῖς νῦν μὲν τούτῳ νῦν δ' ἐκείνῳ γενόμενον. Ἰδὼν δὲ καὶ Ἀνδρόνικον τὸν Ἀσὰν λύπης περιϊόντα μεστὸν, ὅτι τὴν ἐπιτροπὴν καὶ διοίκησιν ἔχων ἐκεῖνος τῶν Πελοποννησίων Ῥωμαίων ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν βασιλέων διαστάσεως, εἶτα ἐξῳκισθεὶς ἐκεῖθεν ἀτίμως παρὰ τοῦ νέου βασιλέως καὶ ἐλθὼν πρὸς τὸν γηραιὸν οὐχ εὗρεν οὐδὲν ἐξ αὐτοῦ τῆς λύπης ἀντάξιον εἰς θεραπείαν· καίτοι μεγάλων ἄξιος ὑπάρχων ἀξιωμάτων, σεβαστοκρατορικῶν δηλαδὴ καὶ μειζόνων, διά τε τὴν στρατηγικὴν ἐμπειρίαν, ἣν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τέως ἐπλούτει, καὶ ἅμα τὴν τοῦ γένους λαμπρότητα· διὰ ταῦτα τοίνυν ὁ Συργιάννης πρόσεισι καὶ αὐτῷ καὶ φίλος αὐτῷ γίνεται, τὴν τῆς λύπης ὁμοιότητα γνώμης προβαλλόμενος σύνδεσμον. Ὁ μὲν οὖν Συργιάννης ὡς ὁμοψύχῳ θαρρήσας ἐκείνῳ πάντα διῄει λοιπὸν ἀναπεπταμένῃ τῇ γλώττῃ, ὁπόσα τοῖς λυπουμένοις εἰκός. Ὁ δὲ Ἀσὰν (13) βαθείᾳ συνέσει προσιὼν αὐτῷ γλῶσσαν μὲν ὁμοίαν πως ἐκείνῳ προὐτείνετο καὶ συνδιελοιδορεῖτο τοῖς βασιλεῦσι δῆθεν αὐτός· τὰ δὲ παρὰ

IV. Syrgiannes vero, imperatorum concordia minime lætus, animo æger et tristi vultu obambulabat: maxime quod tranquillis rebus nullus ejus usus in republica esse videbatur. Quos igitur publicus rerum status quocunque modo offendisset, eos seu sedentes seu stantes seu secundum viam euntes nactus conveniebat et cupide adibat: atque imperatoribus conviciabatur, ut a quibus summis affectus esset injuriis, cum adversissimis temporibus nunc huic nunc illi maximo usui fuisset. Cum autem Asanem Andronicum mœrore plenum obambulantem conspexisset, qui Romanos Peloponnesios, dum imperatores inter se dissiderent, rexerat atque gubernaverat; deinde vero per ignominiam a juniore imperatore pulsus, et ad **363** seniorem profectus, nullum ejusmodi præmium impetrarat, quo dolor ejus levaretur; quamvis magnis honoribus dignus esset, sebastocratoricis videlicet et majoribus etiam, cum ob rei militaris usum, quo tunc alios superabat, tum ob illustre genus, ob eas, inquam, causas Syrgiannes ad hunc quoque accedit et quasi mœroris similitudine devinctus amicus ipsi exsistit. Itaque, ut amico unanimi confisus, omnia quæ dolor fert sine ulla dissimulatione eloquitur. Asan vero singulari prudentia cum viro agens verbis haud dissimilibus utebatur, et ipse quidem imperatoribus maledicebat; omnia vero, quæ a Syrgianne dicebantur, animo intimo recondebat. Nam et prius ambitionem ejus oderat: tum

Variorum notæ.

(12) Cantacuzenus, lib. I, cap. 35. DUCANG.
(13) De quo in stemmate Cantacuzenorum, pag. 260. DUCANG.

autem haud minus quam antea ipsum aversabatur, ut inimicum genero suo Cantacuzeno, magno domestico, qui apud juniorem imperatorem potentissimus erat, et scriptis inde litteris spe subinde bona ipsum Asanem solabatur. Cum autem tota fabula instructa esset, Asan imperatorem avunculum clam adit, et: « Nisi Syrgiannem, inquit, imperium affectantem primo quoque tempore in vincula conjeceris, primo quoque tempore ab illo occideris. » Statim igitur Syrgiannes in vincula conjicitur; domum ejus cum omnibus opibus plebs evertit et diripit; 364 solum ædium cum vineis in ovium pascua convertitur. Et hæc quidem ita gesta sunt.

A τοῦ Συργιάννου λεγόμενα πάντα ἐς τὰ τῆς διανοίας ἔκρυπτε μυστήρια. Ἐμίσει γὰρ αὐτοῦ τὸ φίλαρχον καὶ πρίν· καὶ νῦν δ' οὐχ ἧττον ἐχθετὰ οἱ ἐχθρῷ γε ὄντι καὶ Καντακουζηνοῦ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ, τοῦ μεγάλου φημὶ δομεστίκου· ὃς τὰ μέγιστα παρὰ τῷ νέῳ δυνάμενος βασιλεῖ ἐλπίδας ἀγαθὰς ἀεὶ γράφων ἐκεῖθεν καὶ αὐτῷ προὔτεινεν. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοῦ δράματος πάντα συνέῤῥαπται, λάθρα τῷ θείῳ καὶ βασιλεῖ προσελθὼν ὁ Ἀσὰν, « Εἰ μὴ δεσμώτην, » ἔφησεν, « ὅσον τάχος ποιήσειας τὸν Συργιάννην βασιλείαν ἑαυτῷ συσκευάζοντα, οὐκ ἂν φθάνοις φονευόμενος ὑπ' αὐτοῦ. » Εὐθὺς οὖν τὸν μὲν Συργιάννην εἶχε τὸ δεσμωτήριον· τὸν δ' οἶκον αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐνόντων ἁπάντων ἄρδην ἀπώλεσαν καὶ διέλαχον οἱ τοῦ δήμου. Οἱ δ' ἀμπελῶνες αὐτοῦ σύν γε τοῖς οἰκοπέδοις μηλόβοτα πάντ' ἐγεγόνει. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

## CAPUT XIII.

*Disputatio de paschate ut primum in palatio nata sit. Eam Gregoras cupide amplexus, favente imperatore, refragantibus frustra adversariis. Exponit sententiam suam de die paschali constituendo. Imperator consilium probat. Rem aggredi metuit.*

I. Neque vero ea mihi prætereunda silentio videntur, quæ hoc tempore de Paschate disputata sunt. Nam cum de more palatium ingrederer, tali colloquio interveni. Ac cætera quidem, quamvis et ipsa præclara sint et digna eruditorum auribus, tamen quia et multa sunt, et occupatis hominibus non admodum scitu necessaria, prætereantur. Quæ vero scitu digniora et jucundiora, exponantur. Mentionem intulit imperator de astronomia et cœlestibus orbibus et stellarum tam errantium quam

B [P. 224] Α'. Οὐκ εὔκαιρον (14) δέ μοι δοκεῖ σιωπῇ παρελθεῖν καὶ ὅσα κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον περὶ τοῦ Πάσχα λαληθῆναι ξυνέβη. Κατὰ γὰρ τὸ εἰωθὸς ἀνιὼν ἐς τὰ βασίλεια τοιαύτῃ τινὶ τῇ ὁμιλίᾳ ἐντετυχήκειν. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα παρείσθω γε τέως, πολλά τε ὄντα καὶ οὐ πάνυ τοι ἀναγκαῖα πάνυ τοι ἐθελούσῃ σχολάζειν ἀκοῇ, καίπερ ὄντα κἀκεῖνα σεμνὰ καὶ σοφῶν ἀκοαῖς ἄξια· τὸ δ' οὖν τῆς ἀναγκαιοτέρας ἡμῖν ὁμιλίας καὶ ἧς ἄν τις ἀκούσας ἥσθείη τὰ μάλιστα· λόγον κεκίνηκεν ὁ βασιλεὺς περί γε ἀστρονομίας

### Variorum notæ.

(14) Exstat in codice Vaticano 1086, fol. 75: Πρὸς τὸν σεβασμιώτατον Ἰωσὴφ περὶ τοῦ Πάσχα ἀπόδειξις, ὅπως ἐσφάλη πρὸ χρόνων, καὶ ὅπως δεῖ ποιεῖσθαι τὴν τούτου διόρθωσιν. Eam seu epistolam, seu dissertationem, Gregoras, prœmio et epilogo ad præsens institutum accommodatis, totam fere huc transtulit. In illo codice Vaticano prœmium est. Ἐπειδή μοι φίλος εἶ τῶν πάνυ, καὶ καινῶν ἀκροαμάτων ἐραστὴς, ἄκουσον οἷά μοι ξυνηνέχθη τὴν πρότριτα, καὶ αὖθις οἷά μοι τὴν χθές. Τῶν γὰρ καθ' ἡμᾶς σοφῶν πλείστοις αὐτὸς ἐν ταὐτῷ πρότριτα ξυντετυχηκὼς ἐν τῇ τέως πανηγύρει, πρόβλημα τὸ τοῦ Πάσχα σφαλερὸν ἐπ' αὐτῶν ἐποιούμην, οἰόμενος πολλὰ καὶ καλὰ ἐπισταμένους εὑρήσειν τῇ χρείᾳ προσήκοντα. Ἀλλὰ τί ἄν σοι διηγοίμην, βέλτιστε; οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν τοσούτου δεῖν ἐξετάζειν τοιαῦτά μοι ἔδοξαν, ὅσον καὶ αἱ κορῶναι τὰ γῆς μέταλλα, ἢ τὸν Πακτωλὸν εἰ χρυσοῦ καταῤῥεῖ ψήγματα. Ὥστε καὶ οὕτως ἐχλεύαζον, πολύν μου καταχέοντες μυκτῆρα, ὥσπερ ἂν εἰ πολυετῆ καταλύων ἤδη πλάνην, ἔπειτ' Ἀτλαντίδων νήσων καὶ νυμφῶν Ὠκεανίδων ἱστορίας προὐβαλλόμην, ἢ μάχας πετομένων ἀνθρώπων καὶ στρατοπεδεύσεις ἐναερίους, καὶ στάσιν οὐρανοῦ, καὶ γῆς δίνησιν. Ἄλλοι δ' ἐξ ἱερῶν Γραφῶν ὡς ἐκ φαρέτρας ἀνασπῶντες βέλη, ἐτόξευον μὲν ἐπ' ἐμὲ, ἔβαλλον δὲ αὐτοὺς, ὅμοιον ποιοῦντες, ὥσπερ ἂν εἴ τις ποταμοῦ ῥύμην ἐθέλοιεν ἀναχαιτίζειν, ἔπειτα βαθείας ἐπὶ τὸ κάταντες τάφρους ἀνώρυττεν. Οὐδὲ γὰρ εἰδότες ὅποι τείνουσιν ἃ προτείνουσιν, ἄσημά τινα καὶ πλημμελῆ συνεῖρον πράγματα. Καὶ τί δεῖ διατρίβειν; οὕτω τοὺς πλείους οὑμὸς οὗτος ἐτάραξε λόγος, ὥσπερ τὰς νεφέλας, ὁπότε μετὰ βαθὺν ὑετὸν πολὺς τῶν ἀρκτικῶν καταῤῥεύσειε ὁ βορέας, πρὸς μεσημβρίαν καὶ νότον αὐτὰς διωθούμενος. Καὶ εἰ μὴ τὸ στεῤῥὸν τῆς ἐμῆς ἀληθείας, καὶ τὸ τῆς ἀποδείξεως ἀναντίῤῥητον ἀντεῖχε, καὶ τὸν πολὺν ἐκεῖνον ἀνέστελλε κυκεῶνα, καὶ νήνεμον ὡς εἰπεῖν τὸ ἡμέτερον καθέστη (an κατέστησε?) γυμνάσιον, τάχ' ἂν ἐνίκα τὸ παράλογον C ἐκεῖνο συνέδριον, καὶ ἐξεδίφρευε τὴν ἀλήθειαν τὸ ψεῦδος, καὶ τῆς ἐπιστήμης ἡ ἀμαθία τὸ πλέον εἶχε. Ταύτῃ τοι καὶ καιροῦ λαβόμενος, ἐπὶ τοῦ σοφοῦ βασιλέως ἐς ἐναργέστερον μῆκος τὸν λόγον ἀπέτεινον. Κατὰ γὰρ τὸ εἰωθὸς ἀνιὼν χθὲς ἐς τὴν τοῦ βασιλέως προσκύνησιν, τοιαύτῃ τινὶ ὁμιλίᾳ ἐντετυχήκειν. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα παρείσθω γε τέως, πολλά τε ὄντα καὶ οὐ πάνυ τοι ἀναγκαῖα πάνυ τοι ἐθελούσῃ σχολάζειν ἀκοῇ, καίπερ ὄντα κἀκεῖνα σεμνὰ καὶ σοφῶν ἀκοαῖς ἄξια. Τὸ δ' οὖν τῆς ἀναγκαιοτέρας ἡμῖν ὁμιλίας, καὶ ἧς ἂν καὶ αὐτὸς ἀκούσας ἥσθείης τὰ μάλιστα, λόγον κεκίνηκεν ὁ τὰ πάντα θειότατος βασιλεὺς περί γε ἀστρονομίας καὶ σφαιρῶν οὐρανίων, καὶ κινήσεων πλανωμένων καὶ ἀπλανῶν, καὶ τοιαῦτα ἄττα, ἐμοὶ καθυποβάλλων πρόφασιν τοῦ λέγειν. Οἶσθα γὰρ τὸ τοῦ βασιλέως εὐμενὲς πρὸς ἡμᾶς. Οἶσθά γε μὴν καὶ τὸ πολύστροφον τῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ πολυειδὲς, καὶ οἷον εἰπεῖν λαβυρινθῶδες· καὶ ὡς ἅπαντα διοικῶν τὰ τῆς βασιλείας πράγματα, ὡς τῶν ἐξ αἰῶνος οὐδεὶς βέλτιον, ὅμως οὐκ ἔστιν οὐδὲν οὐδ' D ἐπιστήμης εἶδος, οὗ μὴ τυγχάνει πεπειραμένος. Καὶ δὴ καὶ τότε πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων παρόντων συγκλητικῶν τε καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, μηδενὸς δὲ πρὸς ἀστρονομίαν πεφυκότος· ἀτὰρ γὰρ τηνικαῦτα ὁ μέγιστος ἡγεμὼν καὶ διδάσκαλος ἁπάσης ἐπιστήμης, ὅση τε ἀκριβῶς ἐρευνᾷ τὰ οὐράνια καὶ ὅση δίεισι τὰ ἐπίγεια καὶ ὑπόγεια καὶ περίγεια· τότε τοίνυν ἐμοὶ μόνῳ προσανετίθει τοὺς τῆς ἀστρονομίας λόγους. Ἐγὼ δ' ὑπολαβὼν, ἔπαινον διεξῄειν πολὺν τοῦ μαθήματος. Οἶσθα γὰρ καὶ ἄλλως δι' ὅσης ἄγω τῆς εὐφημίας ἀεί. Τοῦτο γάρ μοι τὸ ὀπτικὸν, etc. BOIVIN.

καὶ σφαιρῶν οὐρανίων καὶ κινήσεως πλανωμένων A καὶ ἀπλανῶν, καὶ τοιαῦτα ἄττα ἐμοὶ καθυποβάλλων πρόφασιν τοῦ λέγειν. Πολλὴν γὰρ πρὸς ἡμᾶς τὴν εὐμένειαν ἔτρεφεν. Ἐγὼ δ' ὑπολαβὼν ἔπαινον διεξῄειν πολὺν τοῦ μαθήματος. Τοῦτο καὶ γάρ μοι τὸ ὀπτικὸν, ὡς εἰπεῖν, τῆς διανοίας ἐκάθηρε καὶ πρὸς τέλειον οἱονεὶ χρωματισμὸν τἄλλα μοι πάντα μαθήματα ἤγαγε. Σκιαγραφίᾳ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐοίκασι τούτου χωρὶς, ὅσαι κατ' ἀνθρώπους εἰσὶ τέχναι καὶ σπουδάσματα (15) μετὰ μέντοι γε τῶν ἄλλων καὶ ὁ τοῦ Πάσχα λόγος ἀνέκυψεν, ἐμοῦ τοῦτον μεταξὺ παραῤῥίψαντος, ὡς μέρος ὄντα καὶ τοῦτον τοῦ τοιούτου μαθήματος· καὶ ἄλλως ὅτι καὶ ὠδῖνα ἦν δεδ μακροῦ πρὸς βασιλείους τὸ πρᾶγμα ἀνενεγκεῖν ἀκοὰς, ἀπόῤῥητον ὂν, ὡς ἀκριβής μοι τὸ πρᾶγμα παρέστησεν ἔρευνα, πλὴν ἢ ὅσοι τῶν B τῆς ἀστρονομίας κρατήρων ἐγεύσαντο. Ταῦτ' ἄρα καὶ καιροῦ λαβόμενος, ὡς ἔφην, ῥήγνυμι τὴν ὠδῖνα, οὐκ ἀπείραστος μὲν οὐδὲ τότ' ἀπαλλάξας. Ἦσαν γὰρ οἳ τότε (16) πολλά μοι παρέσχον πράγματα, μὴ ξυνειλοχότες ἐκ τοῦ ῥᾴστου τὸν τοῦ λόγου σκοπόν. Καὶ εἰ μὴ ὁ βασιλεὺς (17) (ἐκεῖνος γὰρ μόνος ἦν συνεὶς ἃ διεξῄειν αὐτός· ἀφορμὴν γὰρ εἰληφὼς εὐθὺς κἀκεῖνος ἐπεδείκνυτο καὶ ἐδημοσίευε τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ συνέσεως τοὺς θησαυρούς), εἰ μὴ οὖν ἐκεῖνος πλεῖστον ἐμοὶ τὸ προσηνὲς χαριζόμενος ἐνεποίει τῷ λόγῳ, τάχ' ἂν τὸ τελευταῖον τοῦτο πονήρως καὶ ἀγεννῶς ἐκεῖθεν ἀπήλλαττον, ἄδικόν τινα τὴν καταδίκην ὁ δίκαιος ὀφείλων (18). Ἐπεὶ οὖν πᾶσιν, ὡς ἔφην, ἡμῖν ὁ βασιλεὺς τὴν κατά- C στασιν ἐποιήσατο τοῦ μὲν λέγειν ἐμοὶ, τοῦ δ' ἀκούειν [P. 225] τοῖς συμπαροῦσι, πρῶτον μὲν ὥσπερ τινὰς ὅρους καὶ κρηπῖδας ὑποθεὶς τὰ καίρια, εἶτα δι' αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις ἐποιούμην.

Β'. Καὶ δὴ δέον εἶναι πρῶτον ἐφάμην τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν ἐς τἀκριβὲς ἐρευνῆσαι. Τοῦτο γὰρ αἴτιον ἁπάσης τῆς ἑξῆς ὑποθέσεως, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν· εἶτα τὴν ἐφεξῆς μετ' ἰσημερίαν πανσέληνον. Πανσέληνον δέ φαμεν, ὁπότε πλησιφαὲς εἴη τὸ πρὸς ἡμᾶς ἡμισφαίριον τῆς σελήνης. Τοῦτο δὲ γίγνοιτ' ἂν, ὁπότε βραχύ τι πλέον ἢ τεσσαρεσκαιδεκαταίαν ἡ σελήνη τὴν ἡμέραν ἄγοι, ἐξότου περὶ τὴν αὐτὴν ἐν ταὐτῷ συνέλθοι τῷ ἡλίῳ μοῖραν τῆς τῶν ζωδίων σφαίρας, μιᾶς ἁψαμένης ἀμφοτέρων καθέτου. Ἐπεὶ οὖν τῷ νομικῷ μὲν ἕπεται τὸ ἡμέτερον Πάσχα, D ἐκεῖνο δὲ τῇ μετ' ἰσημερίαν πανσελήνῳ, δέον ἐκεῖνα διευκρινῆσαι πρὶν (19)· εἶτα τοῖς ἅπασιν εὔδηλον ἂν εἴη τὸ καθ' ἡμᾶς. Ἀκριβὴς τοίνυν γίνεται ἰσημερία (20) ἐν μόνοις δυσὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ νυχθημέροις· ἑνὶ μὲν ἀρχομένου ἤδη φθινοπώρου· ἑτέρῳ δ' ἀρχομένου ἔαρος εὐθύς. Καὶ περὶ μὲν τῆς φθινοπωρινῆς ἰσημερίας οὐδεὶς ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι λόγος· περὶ

A fixarum motibus ac de aliis ejuscemodi rebus, ut mihi disserendi occasionem suppeditaret. Nam magna ejus erga me benevolentia erat. Itaque ego sermone suscepto eam disciplinam plurimum laudavi, quod et mentis oculos mihi quodammodo repurgasset, et cæteras omnes disciplinas quasi vivis coloribus exornasset. Reipsa quippe, si ea non adsit, reliquæ artes ac studia hominum quælibet rudibus et adumbratis imaginibus similia sunt. Porro inter cætera etiam de Paschate quæstio orta est, cum ipse ejus mentionem injecissem, ut ad eam quoque disciplinam pertinentis. Alioqui vero de ea re ad imperatorem referre jampridem cupiebam; quam me diligens inquisitio arcanam esse edocuerat, et iis tantum notam, qui astronomiam de- B gustassent. **365** Tum igitur, quod parturiebam, data, ut dixi, occasione peperi; non tamen sine magnis difficultatibus. Erant enim qui ejus disputationis finem non facile animo concipientes multum mihi negotii facesserent. Ac nisi imperator (nam quæ dixeram, solus ille intelligebat, et arrepta hac occasione excellentis scientiæ suæ thesauros aperiebat ipse quoque ac palam exponebat), nisi, inquam, imperator insigni benevolentia viam orationi meæ patefecisset, forsitan per injuriam condemnatus non pulchre inde nec honeste hac tandem vice discessissem. Cum igitur, ut dixi, imperator potestatem integram nobis fecisset, mihi quidem dicendi, illis autem qui aderant audiendi, C primum ea quæ maxime ad rem faciebant, velut principia ac fundamenta posui, deinde ex iis ipsis cœpi argumentari.

II. Ac primum necessariam esse dixi accuratam verni æquinoctii investigationem; quod, ut postea dicetur, totius quæstionis caput et causa est; deinde plenilunii, quod post æquinoctium exsistit, observationem. Porro plenilunium esse tum dicimus, cum lunæ hemisphærium nobis obversum totum lucidum est: id quod accidit paulo plus decima quarta die, ex quo luna cum sole in eadem zodiaci parte congressa fuerit, una eademque perpendiculari utrumque contingente. Cum autem Pascha D nostrum ad legale, hoc vero ad plenilunium, quod post æquinoctium exsistit, accommodetur, iis explicatis ratio Paschatis **366** nostri omnibus perspicua erit. Verum et proprie dictum æquinoctium binis tantum anni diebus naturalibus accidit, semel autumni initio; iterum vere statim ineunte. Ac de autumnali quidem æquinoctio nobis laborandum non est in præsentia; de verno autem ac-

Variorum notæ.

(15) Τότε δ' οὖν πλέον διὰ πλείονος εὐφημίας ἤγαγον, ἐπεί μοι καὶ πλέον τῆς φιλοτιμίας ὁ καιρὸς ἐκεῖνος ἀναφλέγων ἦν. Μετὰ μέν τοί γε etc., cod. Vatic. 1086. BOIVIN.

(16) Οἳ καὶ τότε, cod. Vatic. BOIVIN.

(17) Ὁ θειότατος βασιλεὺς, etc., cod. Vatic. BOIVIN.

(18) Ὀφλών, cod. Vatic. BOIVIN.

(19) Διευκρ. πρώτως, cod. Vatic. BOIVIN.

(20) Ἀκριβὴς τοίνυν γίν. ἰσ. Cod. Vatic. Wolfius τὴν ἀκριβῆ ἰσημερίαν, *exquisitum æquinoctium* vocat. Malim, *verum et proprie dictum æquinoctium*, vel, *ipsum præcise æquinoctium*. BOIVIN.

curate agendum. Fit igitur exquisitum æquinoctium vere, cum sol primam arietis partem ingreditur, in qua etiam æquinoctialis circulus ab astrologis describitur. Neque vero in quibuslibet annis similiter exsistit, sed in annis Nabonassari sub finem vesperæ vicesimi quarti diei Martii, in annis Philippi Aridæi sub meridiem vicesimi quarti diei ejusdem mensis; quibus autem diebus Christus pro nobis mortem oppetiit, die vicesimo tertio, multum ante solis ortum ac potius media illa nocte, nunc vero nostra ætate die decimo septimo. Horam diei aut partem horæ curiose non excutio, ne in re haud necessaria, imo quoad præsens institutum supervacanea, tempus teram. Quare annorum ab eo tempore elapsorum discrimen hinc colligi potest; ac facile est supputare, quot revolutis annis unius diei spatio tempus æquinoctii retro agatur; item post quot annos, biduo; atque ita deinceps. Hoc vero non ratione motus solaris accidit, qui æqualis est, nec usquam deflectit; sed ob enumerationem dierum anni, in qua nos labimur, trecentenis sexagenis quinis 367 diebus integrum unius diei quadrantem adjiciendo, contra quam oportebat. Ut enim magnus Ptolemæus auctor est, non quadrans integer addendus, sed ex eo trecentesima diei pars deducenda; ut autem ego diligenti inquisitione comperi, minus neque præcise trecentesima pars. Quam meæ rationis certitudinem nunc explicandi locus non est; viderint hoc qui sequentur astrologi. Sed tamen sit ita, ut ille dicit. Ea enim ratio in annis non plurimis parum nostram disputationem impediet. Hoc itaque observandum est, Ptolemæum virum maximum censuisse, annis totis trecentis integrum diem naturalem conflari. Porro minuta illa diei pars tot quidem annis evidentissima exsistit. Ternis vero, quaternis, quinis et denis, aut ter etiam totidem, exigua illa accessio non sentitur. Qua ante nos post totidem annos subtracta rerum cœlestium et astrorum periti diem æquinoctii exquisite repererunt; atque inde etiam Paschatis tempus vera ac certa correctione constituerunt: eaque correctio obtinuit ad annum fere ab Adamo sexies millesimum ac trecentesimum. Ex eo vero tempore ad nostram usque ætatem res neglecta nescio quomodo incorrecta mansit: et qui nostro tempore in Ecclesia Paschatis observationem proxime ante vicesimum Martii diem auspicari debebant, eam a vicesimo secundo auspicantur, non
368 recte sane. Nam cum æquinoctium ab ingressu solis in arietem, plenilunium a distantia solis diametrica, Pascha autem legale ab ipso pleni-

A γε μὴν τῆς ἠρινῆς καὶ μάλα γέ τοι πλεῖστος. Γίνεται τοίνυν ἀκριβὴς ἰσημερία ἐν ἔαρος ὥρᾳ, ὁπότε περὶ μοῖραν πρώτην ὁ ἥλιος γένοιτο τοῦ κριοῦ· ὅπη καὶ ὁ ἰσημερινὸς τοῖς ἀστροθεάμοσι διαγράφεται κύκλος. Γίνεται δὲ οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασιν ἔτεσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς μὲν τοῦ Ναβονασάρου περὶ λῆξιν ἑσπερίαν τῆς τοῦ μαρτίου πέμπτης καὶ εἰκοστῆς· ἐν δὲ τοῖς Φιλίππου τοῦ Ἀριδαίου περὶ μεσημβρίαν τῆς εἰκοστῆς τετάρτης αὐτοῦ (21)· ἐν αἷς δ' ἡμέραις ὁ Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἐθανατοῦτο (22) τρίτην καὶ εἰκοστὴν διανύοντος αὐτοῦ, πολλῷ πρότερον πρὶν ἢ ἀνατεῖλαι τὸν ἥλιον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν περὶ μέσην ἐκείνην τὴν νύκτα· νῦν δ' ἐφ' ἡμῶν ἑπταχαιδεκάτην (23) ἀνύοντος αὐτοῦ. Οὐκ ἀκριβολογοῦμαι δ' οὔτε μὴν τὴν τῆς ἡμέρας ὥραν, οὔτε μὴν οὐδέ γε B τὸ τῆς ὥρας μέρος. Οὐ γὰρ ἀναγκαῖον νῦν, ὅτι μὴ διατριβὴ μὴ πάνυ τοι προσήκουσα τῇ χρείᾳ. Ὥστ' ἔξεστι συλλογίζεσθαι τὴν τῶν μεταξὺ χρόνων διαφορὰν κἀντεῦθεν καὶ δι' ὅσων (24) ἐτῶν ὀπισθόπους ὁ χρόνος ἡμέρᾳ μιᾷ γίνεται καὶ δι' ὅσων αὖθις ἑτέρᾳ μιᾷ καὶ ὁμοίως ἀεί. Τοῦτο δ' οὐ παρὰ τὴν τοῦ ἡλίου γίνεται κίνησιν. [P. 226] Ὁμαλὴν γὰρ ἐκεῖνος ἀεὶ ταύτην (25) ποιεῖσαι καὶ ἀπαρέγκλιτον· ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν ἐνιαυσίων ἡμερῶν ἀπαρίθμησιν, ἣν σφαλερῶς αὐτοὶ ποιούμεθα. Πρὸς γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἑξήκοντα πέντε νυχθημέροις τίθεμεν καὶ ὁλόκληρον τέταρτον νυχθημέρου ἑνός, οὐκ ὀφείλοντες οὕτω. Ὡς γὰρ ὁ μέγας φησὶ Πτολεμαῖος, τριακοσιοστοῦ δέοντος ἡμέρας μέρους δεῖ τοῦτο C προστίθεσθαι καὶ οὐχ ὁλόκληρον· ὡς δ' ἔγωγε αὐτὸς ἐξακριβώσας εὗρον, μείζονος (26) καὶ ἥκιστα τριακοσιοστοῦ τελέως, εἰ μὲν ἀσφαλῶς ἠκριβωσάμην· εἰ δὲ μή, σκέμμα τοῦτο τίθημι τοῖς ἔπειτ' ἀστρολόγοις. Ἐγὼ γὰρ οὐ σχολάζω τοῦτο νῦν διασαφεῖν. Ὅμως ἔστω κατ' ἐκεῖνον. Ἧττον γὰρ λυμανεῖται τῷ λόγῳ πρὸς οὐ πάνυ τοι πολλοὺς τοὺς χρόνους διατρίβοντι. Παρατηρητέον οὖν, ὡς κατ' ἐκεῖνον τὸν μέγιστον δηλαδὴ Πτολεμαῖον δι' ὅλων τριακοσίων ἐνιαυτῶν νυχθήμερον ὅλον συνάγεται. Τὸ δ' εἰρημένον πολλοστημόριον τῆς ἡμέρας ἐν μὲν τοσούτοις ἔτεσι καὶ μάλα ἐπίδηλον ἤδη καθίσταται· ἐν δὲ τρισὶ καὶ τέτρασι καὶ πέντε καὶ δέκα καὶ τρὶς τοσούτοις, οὐκ ἂν δήπου, διὰ τὸ πάνυ βραχύτατον (27) τῆς προσθήκης. Ὅπερ δὴ καὶ κατ' ἐνιαυτῶν παραD δρομὴν τοσούτων οἱ πρὸ ἡμῶν τὰ μετέωρα φροντισταὶ καὶ ἀστροθεάμονες ὑφαιρούμενοι ἀσφαλῶς τὸ τῆς ἰσημερίας νυχθήμερον εὕρισκον· κἀντεῦθέν γε μὴν ἀσφαλῆ καὶ τὴν τοῦ Πάσχα διόρθωσιν ἐποιοῦντο· καὶ τὸ τῆς διορθώσεως ταύτης ἐγίνετο μέχρι τοῦ ἐξ Ἀδὰμ ἑξακισχιλιοστοῦ τριακοσιοστοῦ ἔτους ἔγγιστα. Τὸ δ' ἐξ ἐκείνου μέχρις ἡμῶν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐρρᾳθυμημένον τὸ πρᾶγμα καὶ ἀδιόρθωτον

Variorum notæ.

(21) *Sub meridiem vicesimi quarti diei*, non, *vicesimi quinti*, ut Wolfius. BOIVIN.

(22) Ἔπασχε, cod. Vatic. BOIVIN.

(23) Ὀκτωκαιδεκάτην, cod. Vatic. BOIVIN.

(24) Τὴν τῶν μεταξὺ χρόνων διαφοράν· κἀντεῦθεν καὶ δι' ὅσων, cod. Vatic. BOIVIN.

(25) Ἐκεῖνος ἀεὶ ταύτην, cod. Vatic. BOIVIN.

(26) Legendum μείονος, vel ἥττονος, quam postremam lectionem exhibet codex Vaticanus. BOIVIN.

(27) Διὰ τὸ πάνυ βραχύτατον, cod. Vatic. BOIVIN.

ἔμεινε. Καὶ νῦν ὀφείλοντες οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἄνθρωποι τὴν ἀρχὴν τῆς τοῦ Πάσχα παρατηρήσεως πρὸ τῆς τοῦ Μαρτίου ἔγγιστα ποιεῖσθαι εἰκοστῆς, οἱ δ' ἐκ τῆς αὐτοῦ δευτέρας καὶ εἰκοστῆς ποιοῦνται, οὐκ ὀρθῶς γε ποιοῦντες τουτί. Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἄλλοθέν ποθεν, ἢ τῆς πρὸς Κριὸν ἡλιακῆς εἰσόδου τὰ τῆς ἰσημερίας ἀποφαινόμεθα, τὴν δέ γε πανσέληνον ὁμοίως οὐκ ἄλλοθέν ποθεν, ἢ τῆς τοῦ ἡλίου διαμετρικῆς ἀποστάσεως, καὶ ἔτι γε τὸ Πάσχα τὸ νομικὸν οὐκ ἄλλοθέν ποθεν ἢ τῆς πανσελήνου· εὔδηλον ἄρα, ὡς τῆς ἰσημερίας μεταπεσούσης μετέπεσε καὶ τὰ τῆς πανσελήνου· καὶ ταύτῃ γε ἑπομένως συμπαρήλλαξε καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων Πάσχα, κἀκείνῳ δ' αὖ δήπου συμπαραλλάττειν χρεὼν καὶ τὸ ἡμέτερον. Πρὸς γὰρ ἐκεῖνό γε ἀφορᾷ τὸ ἡμέτερον κἀκείνῳ τέτακται ἕπεσθαι οἱονεί τινι κρηπῖδι καὶ θεμελίῳ. Ῥᾴδιον δ' ἂν εἴη βουλομένοις ἡμῖν ποιήσασθαι τὴν διόρθωσιν, βραχύ τι πλέον ἢ δύο νυχθημέρων ὑφαίρεσιν ποιησαμένοις. Οὕτω γὰρ ἀνήκειν τοῖς μεταξὺ τοσούτοις ἔτεσιν ἡ τῆς ἀστρονομίας ἐπαγγέλλεται μέθοδος. Τούτου δὲ μὴ γιγνομένου τὸ σφαλερὸν οὐ μικρόν. Συμπίπτει γὰρ ἔσθ' ὅτε, καθὰ καὶ πολλάκις ἤδη γεγένηται, οἴεσθαι μὲν εἶναι πανσέληνον τὴν Κυριακὴν καὶ πρώτην ἡμέραν τῆς μελλούσης ἑβδομάδος· οἴεσθαί γε μὴν τοῦτο ψευδές· γεγενῆσθαι (γὰρ ἤδη πρὸ δύο νυχθημέρων, κατὰ τὴν ἕκτην δηλαδὴ τῆς παρεληλυθυίας ἑβδομάδος ἡμέραν· κἀντεῦθεν σφαλλομένους ἄλλην ἀντ' ἄλλης περιμένειν Κυριακὴν καὶ ποιεῖν τὴν ἀναστάσιμον ἑβδομάδα ἑβδομάδα τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων. Καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ σφάλματος ἐντεῦθεν γνώριμα τοῖς ἅπασιν. Ὅτι δ' οὐχ ἁπλῶς οὑτωσί πως οὐδ' εἰκῇ (28) καὶ μάτην τὰ τοιαῦτα παρὰ τῶν θεμένων ἐτέθησαν, ἀλλ' ἕκαστα λόγον ἔχουσιν εὔλογον, δῆλον ἤδη ποιήσομαι. Ἡ μὲν γὰρ μετ' ἰσημερίαν πανσέληνος τοῖς Ἑβραίων ζητεῖται παισίν· ἐπειδὴ τοιοῦτος καὶ ὁ καιρὸς (29) ἐκεῖνος ἦν, καθ' ὃν τόν τε ἀμνὸν ἔθυσαν καὶ Αἴγυπτον ἔφυγον. Ἡ μὲν γὰρ τότε ἰσημερία τῇ τοῦ Μαρτίου ἐννάτῃ καὶ εἰκοστῇ γεγένηται· ἡ [P.227] δὲ μετὰ τὴν ἰσημερίαν τότε πανσέληνος τῇ μετ' αὐτὴν ἑξῆς, ἥτις κατ' ἐκείνους ἦν τεσσαρεσκαιδεκάτη τοῦ Νισσάν· ὃς ἀντὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Μαρτίου πρῶτος αὐτοῖς ἐν τοῖς μησὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀριθμεῖται. Οὐ γὰρ ὁμοίως ἡμῖν οὐδ' ἀπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ποιοῦνται τὰς τῶν μηνῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν ἀρχὰς Πέρσαι καὶ Ἀλεξανδρεῖς καὶ Αἰγύπτιοι καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις Ἰουδαίων παῖδες, ἀλλ' ὡς ἑτέρως ἕκαστοι. Ἀλεξανδρεῖς μὲν γὰρ πρὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς πρώτης τοῦ καθ' ἡμᾶς Σεπτεμβρίου (30) τὴν ἀρχὴν τοῦ σφετέρου τίθενται ἔτους· Αἰγύπτιοι δὲ νῦν μὲν αὐτήν, νῦν δ' ἑτέραν,

A Iunio repetamus, satis constat, mutato æquinoctii die plenilunium etiam mutatum esse. Unde sequitur, Judæorum etiam Pascha variavisse, ac simul cum eo nostrum etiam variasse oportere, quoniam nostrum ab illo pendet et ex eo tanquam basi ac fundamento educitur. Facile autem hic error corrigetur, si paulo plus biduo integro detrahere voluerimus. Ita enim tot interjectorum annorum rationi convenire methodus astronomiæ docet. Quod nisi fiet, error haud parvus incidit : et fit interdum, ut sæpe jam factum est, ut opinemur primo et Dominico hebdomadis instantis die plenilunium fore ; id autem falso opinemur, cum plenilunium biduo ante, hoc est in sextum ejus, quæ antecessit, hebdomadis diem inciderit, et nos ob eum errorem B alium atque alium Dominicum diem exspectemus et Christi passionem in hebdomade resurrectionis celebremus. Unde quæ errata consequantur, nemini est obscurum. Hæc autem non inepte neque temere ab auctoribus esse posita, sed rationem singula probabilem habere jam declarabo. Hebræi plenilunium, quod post æquinoctium exsistit, observant, quoniam et illud **369** ipsum tempus fuit, quo agnum immolarunt, et ex Ægypto fugerunt. Nam illius anni æquinoctium die Martii nono et vicesimo fuit : et plenilunium, ab æquinoctio proximum, postridie exstitit, nempe eo die, qui secundum illos decimus quartus mensis Nissan fuit, quem illi Martii nostri loco primum anni mensem C numerant. Neque enim sicuti nos nec ab uno eodemque die menses et annos Persæ, Alexandrini et Ægyptii auspicantur, nec ipsi præter alios Judæi ; sed singuli aliter. Alexandrini quarto Kal. Septembris nostri annum suum auspicantur ; Ægyptii nunc ab eodem, nunc ab alio die, et subinde aliter. Persæ, Medi, Indi neque cum his neque inter se consentiunt. Judæi vero nunc ab hoc nunc ab illo atque alias ab alio Martii nostri die suum Nissan ordiuntur. Nam a congressu ad congressum duorum luminum mensium circuitus numerare soliti eum mensem, qui vernum æquinoctium continet, reliquorum mensium principium constituunt eumque Nissan vocant, cujus ipsius incertum est principium. Dominus quidem Mosi olim dixit : D « Mensis hic vobis principium mensium : primus est vobis in mensibus anni. Decima mensis hujus sumat unusquisque filiorum Israel pecus per domum. Et erit vobis conservatum usque ad quartam et decimam mensis hujus. Et occident ad vesperam. Et manducabunt. Et facietis diem hunc legitimum æternum **370** in progenies vestras [1]. »

[1] Exod. XII, 2, 3.

## Variorum notæ.

(28) Ὅτι δ' οὐχ ἁπλῶς οὑτωσί πως, οὐδ' εἰκῇ, cod. Vatic. BOIVIN.

(29) Ἐπειδὴ τοιοῦτος καὶ ὁ καιρὸς etc., cod. Vatic. BOIVIN.

(30) Vertit Wolfius, *Alexandrini tertio Kal. Sept.* Vertere debuit, *tertio ante Kal. Sept.* seu *quarto Kal. Sept.* Nam *tertius Kalendas Sept.* est dies Augusti 30 ; *tertius ante Kalendas Sept.* est dies Augusti 29, quo die constat Alexandrinos auspicatos esse annum suum. Vide Petav. *De doctrina temporum* lib. VI, pag. 522. BOIVIN.

Hac de causa et in memoriam illius diei quotannis festum Paschatis celebrant. Nec ob eam tantum causam; verum etiam ut sit typus seu figura transitus ex hoc sæculo in futurum, sicut ipse transitus ex Ægypto. Cum itaque futurum sæculum vesperam habiturum non sit, alio modo sine vespera etiam ejus solemnitatis diem esse oportere aiunt: id quod fit, cum lunæ hemisphærium, nobis obversum, plenum lumine seu totum lucidum est. Solis enim occasum statim tum exortus lunæ sequitur, nec ullam horam cœlum nobis obscurum esse sinit. Fuit igitur tum quoque, ut probabile est, hemisphærium lunæ, quod versus nos spectat, plenum luminibus sexta sexti illius diei (quo nimirum Christus passus est) hora, cum luna centum et octoginta partibus a sole distaret. Quamobrem monstrosa visa est astrologis et supra rationem ea quæ tum accidit solis defectio. Neque enim causam in natura aliquam habebat. Nam cum eamdem utrumque lumen partem zodiaci occupat, naturales solis defectiones contingunt, luna solem subeunte. Eam vero partibus centum et octoginta dissitam retro converso cursu solem subiisse, id vero supra naturalem omnem rationem factum est. Quare id miraculum astronomi ante alios omnes sunt mirati, et Deum esse qui pateretur dixerunt. Nam indoctis minime quidem id portentosum, sed superioribus **371** etiam annis usitatum visum est. Eo igitur plenilunio Pascha Judæi immolarunt; eo æquinoctium fuit; eo et Servator noster mortem pro nobis oppetiit. Omnibus porro notum est, tertiam fuisse post legale illud festum eam diem, qua Dominus noster a morte resurrexit, eamque fuisse mensis Martii diem vicesimam quintam. Quæ duo utique, nimirum et mensis diem et resurrectionis mysterium, cum conjuncta essent, bifariam et trifariam et multifariam divisa piorum cœtus observavit. Nam alii mensis diem perpetuo instituto nostræ festivitati dicaverunt; alii Paschatis diem ex observatione legis prius indagabant; deinde tertio post die mysterium nostrum celebrabant. Unde infesta, ut ita dicam, festivitas exstiterat, et non parva seditio et perturbatio in Christi Ecclesiam invaserat. Nam si semper tertius a legali Paschate dies incideret in quintum ac vicesimum Martii diem, melius id esset festumque consentiret. Sed quia perraro fit, ut simul incidant et vix intra annos plurimos; perpetuo autem et quotannis fere accidit, ut alterum ab altero distet; alii plenilunium, quod post æquinoctium exsistit, anteverterunt, alii secuti sunt; alii spretis æquinoctiis et agnis et sacrificiis et omnibus legitimis ritibus quadragesima tantum numerata jejunium absolverunt, ubivis et utcunque cecidisset. Hinc multa confusio et **372** perturbatio et quædam veluti linguarum partitio exstitit ex unica re. Certe enim probabile est, alios cibis abstinuisse et

A καὶ ἄλλοτ' ἄλλην ἀεί· καὶ Πέρσαι δὲ καὶ Μῆδοι καὶ Ἰνδοὶ τούτοις τε πᾶσι καὶ σφισιν αὐτοῖς ἀλλήλοις ἀσύμφωνα. Καὶ Ἰουδαῖοι δὲ ποτὲ μὲν τήνδε τοῦ καθ' ἡμᾶς Μαρτίου, ποτὲ δ' ἑτέραν ἡμέραν, καὶ ἄλλοτ' ἄλλην ἀεὶ, ἀρχὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς ποιοῦνται Νισσάν. Ἀπὸ γὰρ συνόδου πρὸς σύνοδον τῶν δύο φωστήρων τὰς τῶν μηνῶν ἀριθμοῦντες περιόδους τὸν ἑαυτοῦ μεταξὺ τὴν ἠρινὴν ἰσημερίαν περιλαμβάνοντα πρῶτον καὶ ἀρχὴν τῶν ἄλλων ποιοῦνται μηνῶν καὶ Νισσὰν ὀνομάζουσιν, ἀόριστον τὴν οἰκείαν ἔχοντα ἀρχήν. Φησὶν οὖν πρὸς Μωσέα πάλαι ὁ Κύριος· « Ὁ μὴν οὗτος ὑμῖν ἀρχὴ μηνῶν πρῶτος ὑμῖν ἐστιν ἐν τοῖς μησὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς τούτου λαβέτω ἕκαστος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ πρόβατον κατ' οἰκίαν. Καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον ἕως τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ μηνὸς B τούτου· καὶ σφάξουσι πρὸς ἑσπέραν καὶ φάγονται. Καὶ ποιήσετε τὴν ἡμέραν ταύτην νόμιμον αἰώνιον εἰς γενεὰς ὑμῶν. » Ταῦτ' ἄρα καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐτήσιον ἀεὶ ποιοῦνται τὴν τοῦ Πάσχα πανήγυριν· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ εἰς τύπον τῆς ἐκ τοῦ παρόντος πρὸς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβάσεως κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου διάβασιν. Ὅθεν καὶ ἀνεσπέρου τοῦ μέλλοντος ὄντος αἰῶνος ἀνέσπερον ἕτερον τρόπον εἶναι δεῖν φασι καὶ τὸ τῇδε τῇ πανηγύρει διακονοῦν νυχθήμερον. Τοῦτο δὲ γίνεται πλησιφαές τε καὶ πανσέληνον τὸ πρὸς ἡμᾶς ἡμισφαίριον τῆς σελήνης ἐχούσης. Τὴν γὰρ τοῦ ἡλίου τηνικαῦτα δύσιν ἡ τῆς σελήνης εὐθὺς ἀνατολὴ διαδέχεται καὶ οὐδεμίαν ὥραν ἡμῖν (31) ἐᾷ σκοτισθῆναι C τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἀέρα. Ἦν μὲν τοίνυν καὶ τότε, ὡς εἰκὸς, πλησιφαὲς τὸ πρὸς ἡμᾶς αὐτῆς ἡμισφαίριον ἔχουσα ἡ σελήνη τῇ ἕκτῃ τῆς ἕκτης ἐκείνης ἡμέρας ὥρᾳ ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατὸν τηνικαῦτα τοῦ ἡλίου ἀφισταμένη μοίρας. Διά τοι τοῦτο καὶ τεράστιον ἔδοξε τοῖς ἀστρολόγοις καὶ ὑπὲρ λόγον ὁ λόγος τῆς τότε γενομένης ἡλιακῆς ἐκλείψεως. Οὐ γὰρ φυσικός τις εἵπετο ταύτῃ λόγος. Ἐν γὰρ μιᾷ τοῦ ζωδιακοῦ γενομένων μοίρᾳ τῶν δύο φωστήρων αἱ φυσικαὶ τοῦ ἡλίου τελοῦνται ἐκλείψεις, ὑποτρεχούσης τῆς σελήνης τὸν ἥλιον [P. 228]. Ὀγδοήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν διισταμένην μοίρας τὴν σελήνην ὀπισθοδρομῆσαι καὶ ὑποδραμεῖν τὸν ἥλιον, τοῦτο δ' ὑπὲρ πάντα φυσικὸν ἐτελεσιουργήθη λόγον. Ὅθεν καὶ πρό γε πάντων ἀστρονόμοι τὸ θαῦμα διὰ θαύματος D ἤγαγον καὶ Θεὸν εἶναι τὸν πάσχοντα ἔφασαν. Τοῖς γὰρ ἀμαθέσιν οὐδὲ τεράστιον ἔδοξεν, ἀλλ' εἰωθὸς τοῖς πλείστοις ἔτεσιν. Ἐν ἐκείνῃ τοίνυν τῇ πανσελήνῳ καὶ τὸ Πάσχα τοῖς Ἰουδαίοις ἐθύετο· ἐν ἐκείνῃ δέ γε καὶ τὰ τῆς ἰσημερίας ἦν· ἐν ἐκείνῃ δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ, ὡς ἔφημεν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐθανατοῦτο. Γνώριμον δὲ δήπου τοῖς ἅπασιν, ὡς τρίτη μὲν ἦν μετὰ τὴν νομικὴν ἐκείνην ἑορτὴν, ἐν ᾗ τὸ τῆς θεϊκῆς ἡμῖν ἀναστάσεως μυστήριον ἐγεγένητο· καὶ ὡς πέμπτην καὶ εἰκοστὴν τηνικαῦτα ὁ Μάρτιος ἦνυε μήν. Ἃ δὴ δύο ὄντα ἐν ταυτῷ, τήν τε τοῦ μηνὸς ἡμέραν δη-

Variorum notæ.

(31) Ἡμῖν addit cod. Vat. BOIVIN.

λαδὴ καὶ τὸ τῆς ἀναστάσεως μυστήριον, διχῇ καὶ τριχῇ καὶ πολλαχῇ διελόμενοι τὸ τῶν εὐσεβῶν σύστημα οἱ μὲν τὴν τοῦ μηνὸς ἡμέραν νόμιμον αἰώνιον ἦγον ἑξῆς ὑπηρέτιν τῆς ἡμῶν πανηγύρεως· οἱ δὲ τὴν τοῦ νομικοῦ Πάσχα πανήγυριν πρότερον ἀνιχνεύοντες εἶτα τὴν ἐξ ἐκείνης τρίτην. ἑόρτιον ἦγον τοῦ καθ' ἡμᾶς μυστηρίου· κἀντεῦθεν ἀνέορτον καὶ τὸ τῆς ἑορτῆς ἐφαίνετο καὶ οὐ μικρόν τι τὸ στασιάζον καὶ ἀτακτοῦν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἐπήγετο. Εἰ μὲν γὰρ ἀεὶ τὴν ἐκ τοῦ νομικοῦ Πάσχα τρίτην ἐν ταυτῷ συνέπιπτε καὶ πέμπτην εἶναι τοῦ μηνὸς καὶ εἰκοστὴν, βέλτιον ἂν ἦν καὶ ὁμήγυρις ἦν ἡ πανήγυρις. Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν συμπίπτειν ἀμφότερα πάνυ τοι σπάνιον καὶ μόγις που διὰ πλείστων ἐτῶν· τὸ δὲ διεστάναι θάτερον θατέρου, τοῦτο δὲ μικροῦ διηνεκὲς καὶ ἐτήσιον· οἱ μὲν ἔφθανον τὴν μετ' ἰσημερίαν πανσέληνον, οἱ δ' ὑστέριζον. Ἄλλοι δὲ χαίρειν φάσκοντες ἰσημερίας καὶ ἀμνοὺς (32) καὶ θύματα καὶ πάντα νόμιμα ἔθιμα μόνην τὴν τεσσαρακονθήμερον ἐξαριθμοῦντες ἤνυον νηστείαν, ὅποι τε καὶ ὅπως τύχοιεν. Ἐντεῦθεν καὶ σύγχυσίς τις καὶ κυκεὼν ἦν (33) καὶ γλωσσῶν, ὡς εἰπεῖν, μερισμὸς ἐφ' ἑνί τινι πράγματι. Ἥπου γὰρ εἰκὸς, τοὺς μὲν ἀσιτίαν ἀσκεῖν καὶ συμπαθεῖν τοῖς τοῦ Σωτῆρος πάθεσι· τοὺς δὲ τρυφᾷν καὶ τοῖς ἐκείνου ἐπινικίοις συνήδεσθαι· καὶ τὸ καλὸν οὐ καλῶς ἑκατέρους ἐπιτελεῖν, πολλὰ ποιοῦντας τὸ ἓν καὶ διασπῶντας τὴν τῆς Ἐκκλησίας ὁμόνοιαν καὶ τὸν καλῶς ἀλληλουχούμενον μεριζομένους σύνδεσμον. Τοῦτο τοίνυν οὕτω τεμνόμενον καὶ οὕτω διασπώμενον οἱ τῆς εὐσεβείας πρόβολοι καὶ θεῖοι συνιδόντες διδάσκαλοι (34) θεσπίσμασι κανονικοῖς ὡσπερεί τισι χαρακώμασι περιφράττουσι, μηδένα πιστὸν πρό γε τῆς ἠρινῆς ἰσημερίας τελεῖν τὴν τῆς ἀναστάσεως νομοθετήσαντες πανήγυριν· ἀλλ' ἐν Κυριακῇ τῇ ἐφεξῆς μετὰ τὸ Ἰουδαϊκὸν Πάσχα, τῇ μετὰ πανσέληνον δηλαδὴ τῇ μετ' ἰσημερίαν [P. 229]. Ταῦτ' ἄρα καὶ χρεὼν πάντα πιστὸν σὺν ἀκριβείᾳ ζητεῖν τὴν μετ' ἰσημερίαν πανσέληνον, εἰ βούλοιτο μὴ παραβαίνειν τὰ τῆς Ἐκκλησίας θεσμά. Ταύτης γὰρ λανθανούσης ἕπεται λανθάνειν καὶ τὴν ἡμῖν ὀφειλομένην ἡμέραν ἑόρτιον καὶ ὥσπερ ἐν ἀδήλῳ πελάγει ναυαγεῖν ἡμᾶς ἴσα γε πλανωμένῃ νηΐ, ἣν ἀπολαβοῦσαι νύκτες καὶ χειμῶνες τάς τε ἀγκύρας ἐξέκοψαν καὶ αὐτὴν τῆς προσηκούσης μάλα ἀπήλλαξαν καταγωγῆς.

Servatoris passionem cum dolore esse recordatos; alios vero indulsisse genio et ejus triumpho exsultasse, et quod rectum erat neutros recte obiisse, unum in multa dividendo, et Ecclesiæ concordia divellenda, et unionis pulchro vinculo dissolvendo. Quam ita scissam ita distractam religionis propugnatores sanctique doctores cum animadvertissent, canonicis sanctionibus velut aggeribus quibusdam objectis prohibuerunt, ne quis fidelis ante vernum æquinoctium Resurrectionis festum celebraret; sed die Dominico, qui post Pascha Judaicum seu post plenilunium proximum ab æquinoctio exsisteret. Quibus de causis cuilibet fideli diligenter est id plenilunium quærendum, quod ab æquinoctio proximum est, nisi ritus Ecclesiæ violare malit. Hoc enim ignorato sequitur etiam diem ignorari, quæ nobis festa esse debet; nosque velut in ignoto pelago facere naufragium, perinde ac errantem navem, quæ nocte et tempestatibus intercepta et abscissis ancoris spoliata ab opportuna statione longe abducatur.

Γ. Τούτων οὕτω λεχθέντων καὶ οὕτω διατρανωθέντων προσήκατο (35) μὲν καὶ ἥσθη τῇ ἀποδείξει ὁ βασιλεύς· τάχα δ' ἂν καὶ ἐμέλλησε τὴν διόρθωσιν αὐτίκα ἐπενεγκεῖν· ἀλλ' ἵνα μὴ τοῦτο σύγχυσις μᾶλλον τοῖς ἀμαθέσι φανῇ καὶ μερισμὸν ἐπαγάγῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ (36), σεσιγημένον ἀφῆκε τὸ πρᾶγμα καὶ ὅλως ἀνεπιχείρητον. Μηδὲ γὰρ ἂν εἶναι ῥᾴδιον ἔφησεν, ἅπαντας ἐν ταυτῷ τοὺς ἀνὰ πᾶσαν ἤπειρον καὶ νῆσον ὁμοφύλους διαδραμεῖν καὶ πεῖσαι μεταμαθεῖν τὴν διόρθωσιν· μερίζεσθαι δ' αὖ καὶ ἄλλους ἄλλην πανηγυρίζειν καὶ ἑτέραν ἑτέρους ἄγειν ἑόρτιον, τοῦτο δ' οὐ σφόδρα χρηστόν. Ὥστ' ἐξ ἑκατέρων θάτερον κουφότερον ἐφάνη, κεῖσθαι τὰ τοῦ πράγματος ὡς ἔκειτο καὶ μένειν ὡς ἔμενε μέχρις ἡμῶν. Ἐμοὶ δὲ τοὐναντίον μᾶλλον ἐδόκει κουφότερον. Τὸ γὰρ τοὺς ὁμοφύλους ἅπαντας καθάπαξ πεῖσαι τῇ διορθώσει συνθέσθαι, εἰ μὴ ῥᾴδιον χρόνῳ ἑνὶ, ἀλλὰ δυσὶ καὶ τρισὶ ῥᾴδιον ἂν ἦν· ὥσπερ κἂν τοῖς πρὸ ἡμῶν, ὡς ἔφημεν, πάλαι πολλάκις γεγένηται.

III. Hæc ad hunc modum explicata et demonstrata imperator cum voluptate accepit; fortassis etiam correctionem statim aggressurus, nisi veritus esset, ne indocti majorem confusionem invehi per eam correctionem crederent, ac dissideret Ecclesia. Itaque rem silentio **373** præteriit et plane intactam reliquit. Negavit enim esse facile, universos simul omnium orbis regionum et insularum habitatores percurri, et correctionem hanc demum edoceri. Rursum dissensiones esse et alios alio die festum celebrare, ne id quidem valde bonum esse. Quibus incommodis inter se collatis præstare visum ne quid novaretur; sed ita manerent omnia, ut ad nos pervenissent. Mihi vero contrarium magis probabatur. Nam omnes ejusdem imperii cives, si non uno at altero et tertio anno facile adduci posse, ut correctionem illam ratam haberent: id quod et ante nos olim, ut diximus, sæpe factum est. Cæterum ob eas causas, quas

## Variorum notæ.

(32) Abest καὶ ἀμνοὺς a cod. Vat. BOIVIN.
(33) Ἦν addit cod. Vat. BOIVIN.
(34) Συνιδ. ἀπόστολοι cod. Vat. BOIVIN.
(35) Ἀπεδέξατο cod. Vat. BOIVIN.

(36) Addit cod. Vat., ἣν αὐτὸς πολλοῖς ἱδρῶσι συνεστήσατο, καὶ συντετριμμένην ἰάσατο, καὶ ἀπωσμένην ἀνεκαλέσατο, σεσιγημ. BOIVIN.

dixi, imperatoris sententia magis valuit quam nostra. Sed de his quidem satis hactenus.

A 'Αλλὰ δι' ἣν ἔφθημεν εἰρηκότες αἰτίαν τὸ τοῦ βασιλέως τέως ἐκράτησε δόγμα μᾶλλον ἢ τὸ ἡμέτερον. 'Αλλὰ τούτων μὲν ἅλις (37).

## CAPUT XIV.

*Junior Andronicus coronatur. Senior equo dejectus; sinistrum omen. Panhypersebastus Cralis socer. Generi armis adjutus rebellat. Oblata Cæsaris dignitate contentus arma ponit. Moritur. Legatio de ejus uxore Byzantium reducenda. Gregoras legatus cum aliis missus. Quæ sibi et sociis suis in itinere acciderint, narrat. Scythicæ incursionis fama. De Strymone fluvio, ut eum legati trajecerint. Errores, pericula et alii casus. De Strummitza oppidulo. Pascha ab oppidanis ritu barbaro celebratum. Scopiorum situs. De Axio flumine. Cæsarissa a legatis convenitur. Ejus mulieris mœror et habitus miserabilis. Crales audita legatione, Cæsarissam dimittit. Abeuntem prosequitur, non satis splendide. Barbarorum mores notati. Cæsarissa Thessalonicam abit, ut viro justa persolvat. Gregoras, acceptis ab ea mandatis, Byzantium revertitur.*

I. Post hæc Byzantium profectus imperator IV Nonas Februarii octava indictione coronatus est. Accidit autem, ut utroque imperatore ea de causa in magnum Sanctæ Sophiæ templum abeunte senior lapso equo in limosam quamdam paludem ex aqua pluvia collectam concideret in via : qui casus non bonum ei qui cecidisset omen esse visus est judicio prudentiorum.

A'. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς εἰς Βυζάντιον ἐστέφθη φεβρουαρίου ἡμέρᾳ δευτέρᾳ τῆς ὀγδόης ἰνδικτιῶνος (38). Συνέβη δ' ἀπερχομένοιν τοῖν δυοῖν βασιλέοιν ἐς τὸ μέγα τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας [P. 230] τέμενος τῆς στεφηφορίας ἕνεκα πεσεῖν τὸν γηραιὸν βασιλέα B ξύν γε τῷ ἵππῳ ὀλισθήσαντι εἰς τελματώδη λίμνην τινὰ κατὰ τὴν ὁδὸν ἐξ ὀμβρίων ὑδάτων συστᾶσαν· καὶ ἔδοξε τὸ τοιοῦτον σύμπτωμα τοῖς συνετωτέροις οὐκ ἀγαθὸς ὄρνις εἶναι τῷ πεπτωκότι.

II. Sequenti anno Panypersebasti filia Crali Serviæ nuptura abiit. Paulo post et mater, ejus visendæ gratia, eodem sese contulit. Quam mox et panypersebastus secutus est, nolens imperatori diutius obnoxius esse, **374** sed sibi ipsi vindicare imperium, quod nimirum hæreditario jure ad se pertineret. Relicta igitur Thessalonicæ cura et administratione et ipse ad Cralem generum suum abiit, a quo ad exsequenda destinata adjuvaretur. Ab eo igitur susceptus et una cum eo egressus omnem regionem usque ad Strymonem et Serrhas populatur. Quamobrem senior imperator majorum malorum metu legatos ad eum misit, et Cæsareæ dignitatis insignia deferenda ei simul curavit. Quæ ille Scopiis, quod exiguum oppidum est, accepta gestavit, seque deinceps quieturum esse promisit neque quidquam amplius petiturum. Sed jam Thessalonicam rediturus gravissimo morbo affectus intra paucos dies illic decessit. Cæsarissa vero uxor ejus cum consuetudinem filiæ et generi desiderans, tum Romanos reverita, propter illa quæ maritus ejus fecerat, inde abire noluit. Qua re pater ejus coactus imperatori auctor fuit mittendæ ad Cralem legationis tum de cæteris Romani imperii rebus ordinandis, tum de Cæsarissa cogenda, ut domum rediret.

B'. Ἐς δὲ τοὐπιὸν ἔτος ἀπῄει συζευχθησομένη τῷ Κράλῃ Σερβίας ἡ θυγάτηρ τοῦ πανυπερσεβάστου (39). Μετὰ βραχὺ δ' ἀπῄει πρὸς αὐτὴν θεωρίας ἕνεκα καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς. Μετὰ μικρὸν δὲ καὶ ὁ πανυπερσέβαστος οὐκ ἐθέλων ἔτι ὑπὸ βασιλεῖ εἶναι, ἀλλ' ἑαυτῷ περιποιήσασθαι βασιλείαν, ἅτε δηλαδὴ κλῆρον οὖσαν αὐτῷ πατρικὸν, ἀφεὶς τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιτροπὴν καὶ διοίκησιν ᾤχετο καὶ αὐτὸς ἀπιὼν ἐς Κράλην τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ, σύμμαχον αὐτὸν ληψόμενος τῷ σκοπῷ τοῦ τοιοῦδε βουλεύματος. Ὑφ' C οὗ προσδεχθεὶς ἐξῆλθεν ἅμα αὐτῷ καὶ πᾶσαν τὴν ἄχρι Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ καὶ Σερρῶν ἐληΐσατο χώραν. Ὅθεν ὁ γηραιὸς βασιλεὺς διὰ δέος μειζόνων κακῶν ἀπέστειλε πρεσβείαν πρὸς αὐτὸν καὶ ἅμα τῇ πρεσβείᾳ καὶ τὰ τοῦ Καισαρικοῦ ἀξιώματος σύμβολα. Ἅπερ ἐν τῷ τῶν Σκοπίων πολιχνίῳ δεξάμενος ἐκεῖνος ἐφόρεσε καὶ εἰρηνεύειν ὑπέσχετο τοῦ λοιποῦ καὶ μηδὲν ἔτι πλέον ζητεῖν. Ἔμελλε δὲ ἤδη καὶ ἐς Θεσσαλονίκην ἐπανελθεῖν, ἀλλὰ νόσῳ δεινοτάτῃ ληφθεὶς μετὰ βραχείας ἡμέρας ἐκεῖ τὸ πέρας τοῦ βίου ἐδέξατο. Καισάρισσα δὲ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ποθοῦσά τε συνεῖναι τῇ θυγατρὶ καὶ τῷ γαμβρῷ καὶ πρός γε αἰδουμένη Ῥωμαίους διὰ τὰ συμπεσόντα τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς οὐκ ἤθελεν ἐκεῖθεν ἐξελθεῖν. Ταῦτ' ἄρα ἀναγκασθεὶς ὁ πατὴρ αὐτῆς κεκίνηκε τὸν βα- D σιλέα πρεσβείαν πρὸς τὸν Κράλην ποιήσασθαι περί τε καταστάσεως ἄλλης τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων καὶ περὶ τῆς Καισαρίσσης, ὅπως οἴκαδε ἀναγκάσῃ ταύτην ἐπανιέναι.

### Variorum notæ.

(37) *Ἀλλὰ δι' ἣν ἔφθημεν εἰρ. αἰτ. τὸ τοῦ βας. τέως ἐκρ. δόγ. μᾶλλ. ἢ τὸ ἡμ. Ἀλλὰ τούτ. μὲν ἅλ.* Pro his legitur in cod. Vat. : Ὅμως πολλῶν ἐπὶ τούτοις καὶ ἄλλων συγκροτηθέντων ἑκατέρωθεν λόγων, ἄριστε φίλων, ἀρκεῖ σοι τὰ εἰρημένα. Καὶ εἰ μὲν ἄριστά σοι φανείη, τῷ Θεῷ τὴν χάριν ἀπόδος· εἰ δὲ μὴ, τὴν μέμψιν ἐμοί. Τῶν γὰρ ἀγαθῶν ἡμῖν ἐκεῖνος πρυτανεύει τὰς ἀρχάς· τῶν δὲ σφαλερῶν ἡμῖν αὐτοῖς ἡμεῖς αὐτοὶ παραίτιοι. Ἣν ἐθέλῃς λοιπὸν, μεμνήσῃ τοῦ λόγου, καὶ φάρμακόν σοι ἔσται πολυέτους ἀπορίας. Μέμνημαι γὰρ ὡς πολλάκις ἐπὶ πολλῶν διηπόρηκας, σφαλερὸν τὸ πρᾶγμα οἰόμενος· τὴν δὲ λύσιν οὕτως εὕρισκες ἀδύνατον, καθάπερ δὴ καὶ τὸ πρὸς οὐρανὸν τοξεύειν. In his desinit dissertatio seu epistola ad Josephum. Exstat in eodem Codice Vaticano ejusdem argumenti dissertatio, cujus initium, Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες, Εὐριπίδης φησί που, σοφώτεραι. Vide Indicem Operum Gregoræ initio hujus voluminis. BOIVIN.

(38) Anno Christi 1325, Februarii 2. DUCANG.

(39) Joannes Palæologus, Metochitæ gener. Vide *Hist. Cantacuz.* lib. I, cap. 43. BOIVIN.

Γ'. Τότε τοίνυν ἀπεστάλην κἀγὼ πρέσβυς ἐς Κράλην σύν τε ἄλλοις καὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτῆς δι' ἃς ἔφθημεν εἰρηκότες αἰτίας (40). Ἐπειράθημεν δὲ οὐκ ὀλίγων ἐν τῇ ὁδῷ τῶν δεινῶν (41), φήμης τε μελλούσης Σκυθικῆς ἐφόδου διατρεχούσης καὶ θορυβούσης τὴν Θρᾴκην καὶ διωκούσης ἐκ τῆς χώρας ἐς τὰ φρούρια τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς οἴκους ἐρήμους ποιούσης, ἐφ' ὧν ἡνίκ' ὀψὲ εἴη καταλύειν ἡμᾶς ἐχρῆν καὶ τὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ μόχθον ἀποτρίβεσθαι. Καὶ τὰ μὲν ἄχρι Στρυμόνος συμπεπτωκότα ἡμῖν ἐῶ. Ἐκεῖσε μὴν γενομένοις ξυνηνέχθη τι καὶ παθεῖν ἡμᾶς πλέον ἀκοῆς μάλιστα πάντων ἄξιον, ὁπόσα λύπης καὶ γέλωτος φέρει σπονδὰς ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ. Ἀβουλίᾳ γάρ τοι τοιαύτῃ χρησαμένοις, ὁποία καὶ Δημοκρίτου μάλα τοι γελῶντος ἐρῴη ἄν, ἐς τοιοῦτον συνηλάθη κίνδυνον ἡμῖν τὰ ἡμέτερα, ὁποῖος καὶ Ἡρακλείτου μάλα γέ τοι δακρύοντος ἐρῴη ἄν. Ἴσασι γὰρ ἅπαντες πεζοῖς καὶ ἱππόταις ἀνδράσιν ἄπορον ὄντα Στρυμόνα τὸν ποταμόν· ὅτι [P. 231] καὶ μέγιστος ἐπεφύκει ὁπόσοι Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν τέμνοντες ἐς τε Ἑλλήσποντον καὶ Αἰγαῖον ποιοῦνται τὰς ἐκβολάς. Τίκτουσι γὰρ αὐτὸν τὰ ὑπερκείμενα μέγιστα ὄρη, ἃ κατὰ τὸ συνεχὲς παρατείνει μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους ἐκ τοῦ πόντου ἀρξάμενα τοῦ Εὐξείνου, ὁρίζοντα μὲν πρὸς μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, πρὸς δ' ἄρκτους τάς τε Μυσῶν χώρας καὶ ποταμὸν τὸν Ἴστρον· ὃς καὶ αὐτὸς μέγιστος ὢν ἢ πάντες, ὅσοι τὴν Σκυθικὴν ἐπίασι, πέντε στόμασιν ἐς τὸν Εὔξεινον ἐκδίδοται πόντον. Τοῦτον οὖν τὸν Στρυμόνα ἐκ τοιούτων πηγῶν ἀνίσχοντα καὶ οὕτω βαθυδίνην γιγνόμενον ἀκατίῳ ἑνί τινι πάνυ σμικρῷ διαπεραιούμενοι καθ' ἕνα που ἢ καὶ σύντρεις ἐνίοτε ξύν τε ὑποζυγίοις αὐτοῖς πολλήν τινα τὴν ἡμέραν κατηναλώκειμεν. Ὁ γὰρ τῶν ὑποζυγίων καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀριθμὸς εἰς τὸ διπλάσιον ἢ καθ' ἑπταπλάσιον δεκάδα ἦν ἀνηγμένος. Ὁ δ' ἥλιος τὸν ἡμέτερον παραλλάξας μεσημβρινὸν ἐς τε δύσιν καὶ ὁρίζοντα τὸν ἑσπέριον ᾔει. Καὶ δέον ὃν σταθμῷ χρήσασθαι καὶ καταλύειν αὐτοῦ που, ἡμεῖς δ' ἁμαρτόντες ὁδῷ ἔτι ἐχρώμεθα, ἐλπίσαντες πάντως καταγωγίοις ἀποχρῶσιν αὐτίκα ἐντεύξεσθαι, πρὶν ἢ πεντεκαίδεκα σταδίων ἔχειν ἀνύτειν ἐς τὸ πρόσω ὁδόν. Ἦν δὲ ἄρα τὰ τῶν ἐλπίδων οὐ μάλα ἐπιτυχῆ. Ἔφοδοι γάρ τινες λῃστρικαὶ συνεχείᾳ χρησάμεναι πρὸ μικροῦ τάχιστα τὸν τόπον ἔρημον ἐκεῖνον καὶ ἀτριβῆ πεποιήκεσαν. Καὶ μέντοι καὶ ἐφερόμεθα καθάπερ τινὲς πλάνητες Θεῷ τε καὶ ἀδήλοις ἐλπίσι τὰ ἡμέτερα ἀναρτήσαντες.

Δ'. Νὺξ δ' ἐπὶ τούτοις (42) παρῆν. Δύσσετο γὰρ ἠέλιος σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί. Ἡ δὲ σελήνη ἀπῆν. Ἐς γὰρ τὸ περίγειον (43) τοῦ ἑαυτῆς τὸ δεύτερον ἄρτι ἐληλυθυῖα ἐκκέντρου καὶ κατὰ τετρά-

A III. Atque ipse quoque tunc legatus ad Cralem ivi cum alios comitaturus, tum Cæsarissæ ipsius fratrem, ob eas scilicet causas, quas supra diximus. In eo autem itinere non paucas experti sumus difficultates, cum Scythicæ incursionis fama Thraciam pervagaretur ac perterreret et **375** homines ex agris in castella se reciperent, desertis ædibus, in quibus nos vesperi diversari et corpora fessa de via recreare oportebat. Ac ea quæ ad Strymonem usque nobis acciderunt, mitto. Ibi autem gravius aliquid nobis accidit; eorum nempe omnium, quæ dolorem et risum in hominum animis consocient, maxime dignum auditu. Temeritate enim nostra, quæ Democriti splenem postulet, in id periculum devenimus, quo vel Heracliti lacrymæ B exhauriantur. Norunt omnes, Strymonem fluvium et peditibus et equitibus esse impervium: propterea quod maximus est omnium fluviorum, qui Macedoniam ac Thraciam mediam secantes in Hellespontum et Ægæum mare exonerant. Oritur enim e superimpendentibus maximis montibus, qui a Ponto Euxino exorsi continentibus jugis usque ad Ionium mare porriguntur, ac meridiem et Austrum versus Thraciam et Macedoniam, versus septentrionem Mysorum terras et Istrum fluvium terminant: qui et ipse maximus inter eos qui Scythiam perfluunt quinque ostiis in Euxinum pontum irrumpit. Hunc igitur Strymonem, talibus fontibus ortum et adeo vorticosum, unica eaque exigua C navicula trajiciendo nunc singuli, atque interdum etiam terni cum ipsis jumentis, magnam diei partem consumpsimus. Nostrum enim et jumentorum numerus bis septuaginta excedebat. Et jam sol **376** meridiem prætergressus ad occasum et ad vespertinum horizontem vergebat. Cumque ibi subsistere et diversari deberemus, ultra per imprudentiam perreximus, sperantes, nos opportuna diversoria statim inventuros, priusquam stadiorum quindecim iter conficeremus. Sed ea spes frustrata nos est. Nam prædonum continentes incursiones locum illum paulo ante vastum et desertum celerrime effecerant. Proinde velut errones quidam rebus nostris Deo incertæque spei commissis vaga- D bamur.

IV. Deinde nox supervenit. Nam sol occiderat et viæ omnes umbra involvebantur. Quin et luna aberat. Modo enim alterum suum circa terram eccentricum prætergressa quadratoque radio solem

## Variorum notæ

(40) Fuerat Gregoras Cæsarissæ præceptor et fratris ejus. Vide cap. 5, sect. 7, hujus libri. Boivin.

(41) Exstat in codice Vaticano 1086, fol. 141, epistola ad Andronicum Zaridam, in qua Gregoras quæ sibi in via acciderint narrat. Vide Indicem Epistolarum Gregoræ initio hujus volum. Initium est, Οἶμαι μὴ ἀνεγκλήτους καθάπαξ. Ita accepi ex R. P. D. Bernardo Montefalconio. Eam ipsam epistolam puto huc translatam esse ab auctore, cui sua ipsius scrinia compilare pulchrum fuit. Boivin.

(42) Homerus *Odyss.* β', v. 388. Ducang.

(43) Astronomicæ eruditionis intempestiva ostentatio. Sic infra lib. XII, cap. 13, sect. 6, Τὸ γὰρ περίγειον ἐκ περιστροφῆς τοῦ οἰκείου ἐπαναλαμβάνουσα κύκλου, καὶ ἐς τετράγωνον αὖθις τῷ ἡλίῳ καθισταμένη τὸ δεύτερον ἤδη σχηματισμόν, etc. Boivin.

intuens parum nos suo lumine juvabat. Quare in densissimis tenebris, ut ii qui per Tænarum ad inferos descendere aut Throphonii antrum fatidicum subire perhibentur, ambulabamus. Nam ad illunem noctem etiam montium in circuitu positorum umbræ accedebant, quorum vertices cœli conspectum ita nobis eripiebant, ut infelix iter ne stellarum quidem, ut aiunt, observatione regere possemus. Tum vero animus meus frangi cœpit, cum me ingredi oporteret longam ac difficilem viam. In silvam enim densam et inæqualem incidimus, latebrarum plenam et profundis voraginibus passim abruptam; in qua caligas et chlamydes nostras spinarum morsibus fœde laceratas ita negligebamus, ut **377** cum crebræ et ex aliis aliæ ramorum comæ in vultus nostros infestæ invaderent, oculis ipsis metueremus; habenisque et loris, quibus equos regebamus, omissis manuum objectu faciem protegeremus. At in famulitio, quod pone sequebatur, nonnulli præsentia pericula parum metuentes vociferabantur et tragicis cantibus celebrabant laudes veterum heroum, quorum famam solam audivimus, res autem gestas non vidimus. Abrupta autem et concava, vicinis undecunque montibus interjecta, clamorem editum intercipiebant, et quasi animata corpora integrum et illibatum et articulis suis distinctum servabant, accentusque et voces alternis referebant; ac ut in choreis fieri solet, ipsa etiam vicissim audiebantur, et ad præscriptos modulos accinebant. Ego vero interea animum meum jubebam recreare et erigere se, nec terroribus subinde ingruentibus jacere oppressum. At ille non parebat: sed et viam alieno tempore susceptam usque exprobrare velle videbatur, et ad seipsum identidem conversus insidias et latrones tacité ruminabatur, ac viros sanguinum sibi fingebat, qui ex obscuro nos adorturi et occisuri essent.

V. Dum autem in his sumus, subito viri quidam ex illis rupibus et cavernis exsurgunt, nigris induti vestibus e lanis et velleribus, quæ pecudibus detraxerant iis quibus opus fuerat, diabolica plane spectra. Sed iidem non gravi armatura instructi, imo omnino leves et expediti erant. Ac plerique arma ad **378** cominus pugnandum apta in manibus habebant, nempe hastas et secures. Quidam et tela missilia gestabant. Ac principio quidem fieri non poterat, quin nobis et intempesta nocte et ignotis in locis terrorem incuterent: præsertim cum nostra lingua haud uterentur. Illius enim loci incolæ plerique Mysorum coloni sunt, finitimæ nationis, et communi cum nostris popularibus victu utuntur. Deinde recepimus animos et ad nos rediimus. Nam sua lingua nos comiter et hilariter sa-

A γωνον τῷ ἡλίῳ γενομένη σχηματισμὸν οὐ μάλα ἀκρονύκτους ἡμῖν ἐδούλετο χαρίζεσθαι τὰς αὐγάς. Ταύτῃ τοι καὶ ᾔειμεν διὰ παχυτάτου τοῦ σκότους, καθάπερ οὓς διὰ τοῦ Ταινάρου τὰς ἐς ᾅδου καθόδους ποιεῖσθαί φασιν ἢ τὰ ὑπόγεια Τροφωνίου μαντεύματα. Προσετίθετο γὰρ τῇ ἀσελήνῳ ἐκείνῃ νυκτὶ καὶ ἡ τῶν κυκλούντων λόφων σκιά. Αἱ γὰρ σφῶν ὑπερβολαὶ παρὰ τοσοῦτο καὶ οὐρανοῦ τὴν θέαν ἡμᾶς ἀφῃροῦντο, παρ' ὅσον οὐδ' ἄστροις τὸ θρυλλούμενον τεκμαίρεσθαι σαφῶς τὴν δυστυχῆ πορείαν εἴχομεν ἐκείνην. Αὐτὰρ ἔμοιγε (44) κατεκλάσθη φίλον ἦτορ· οὕνεκά μοι ἰέναι ἐπῄει δολιχὴν ὁδὸν ἀργαλέην τε. Λόχμῃ γὰρ ἐντυγχάνομεν πάνυ δασείᾳ καὶ ἀνωμάλῳ, συχνοὺς κατ' ὀλίγον ἐχούσῃ λόχους καὶ φάραγγας· ὅθι δὴ καὶ ἐς τοσοῦτον ἀμελῶς ἔσχομεν ἐς τὸ δαψιλὲς B διαῤῥηγνυμένων τῶν ἡμετέρων τῶν τε πεδίλων τῶν τε χλαμύδων ταῖς τῶν ἀκανθῶν ἀνθολκαῖς, ὥστε περὶ τῶν ὄψεων αὐτῶν ἐδεδίειμεν, συχνοῖς καὶ ἀλλεπαλλήλοις τοῖς τῶν ἀκροδρύων βοστρύχοις χρώμενοι πολεμίοις τῶν ἡμετέρων προσώπων. Καὶ μέντοι καὶ ἀμελήσαντες ἡνιῶν καὶ ῥυτήρων, οἷς τοὺς ἵππους ἰθύνομεν, σκέπην ἐποιούμεθα τὰς χεῖρας τῶν ὄψεων. Τῆς [P. 232] γε μὲν ἑπομένης θεραπείας, οἷς οὐδὲ πάνυ τοι τῶν παρόντων ἔμελε φόβων, ἦσαν οἳ φωναῖς ἐχρῶντο καὶ μέλεσι τραγικοῖς· Ἦδον δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν, ὧν οἷον κλέος ἀκούομεν, οὐδέ τοι ἴδμεν. Αἵ τε περὶ ἡμᾶς φάραγγες, καὶ ὅσα μεταξὺ κοῖλα τῶν πέριξ ὀρῶν, περιλαμβάνουσαι τὴν κραυγὴν καὶ ὥσπερ ἔμψυχοί τινες ἀκήρατον φυλάττουσαι ταύτην καὶ C ἀπαθῆ καὶ τῶν ἄρθρων ὁμοίως ἔχουσαν κατὰ διαδοχὴν οἷον ἀντήχουν καὶ ἀντεφώνουν, ὥσπερ ἐν ταῖς χορείαις ἑπόμεναι καὶ αὗται καὶ ἀντᾴδουσαι πρὸς τὸ τοῦ μέλους ἐνδόσιμον. Ἐγὼ δ' ἐν τούτοις ἀναφέρειν παρῄνουν τὸν λογισμὸν καὶ μὴ συχνοῖς περιαντλεῖσθαι τοῖς φόβοις. Ὁ δ' οὐκ ἐπείθετο· ἀλλὰ δῆλος ἦν οὔτε τὴν ὁδὸν τῆς ἀκαιρίας ἀφιστάμενος λοιδορεῖν· αὐτός τε ἐφ' αὑτὸν συχνὰ ἀναστρέφων λόχους καὶ λωποδύτας ἀνεκύκλει καὶ ἄνδρας αἱμάτων, μήπως ἐξ ἀφανοῦς εἰσπεσόντες ἔργον ἡμᾶς ἀποφήνωσι ξίφους.

Ε'. Οὐκοῦν ἀλλ' ἐν τούτοις ὄντων ἡμῶν ἐξαίφνης ἀνίστανταί τινες ἄνδρες τῶν ἐκεῖσε πετρῶν καὶ φαράγγων μελαίνας ἐσθῆτάς τινας περικείμενοι, αἵ εἰσιν ἐξ ἐρίων καὶ κωδίων, ἅττα ποτὲ ζώων ἀπεδύσαντο οἷς δήπου γ' ἐχρῆν· ἄντικρυς δαιμόνια D φάσματα· πλὴν οὐ κατάφρακτοί τινες ὁπλῖται, ὅτι μὴ καθάπαξ ψιλοί· καὶ ἀγχέμαχά τινα ὄργανα ταῖν χεροῖν οἱ πλείους ἔχοντες, ὅσα ἐν λόγχαις εἰσὶ καὶ πελέκεσιν. Ἦσαν δ' οἳ καὶ ὅσα ἐν τηλεβόλοις. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκπλήξει καὶ δέει καθυπέβαλον τὰ ἡμέτερα. Πῶς γὰρ οὔ; ἐν τόποις ἀλλοτρίοις ὄντων καὶ ἀωρίᾳ τοιᾷδε καὶ γλώσσῃ πρὸς τούτοις οὐχ ἡμετέρᾳ χρώμενοι; Μυσῶν γὰρ ἄποικοι τῶν ἐκεῖσε προσοικούντων εἰσὶν ἀρχῆθεν οἱ πλείους καὶ τοῖς ἡμῖν ὁμοφύλοις ἀναμὶξ τὴν δίαιταν ἔχοντες. Ἔπειτα ἀνεφέρομεν καὶ ἑαυτῶν ἐγιγνόμεθα αὖθις. Ἠσπά-

Variorum notæ.

(44) Homerus *Odyss.* δ, v. 481. DUCANG.

ζοντο γὰρ ἡμᾶς ἐκεῖνοι τῇ σφῶν διαλέκτῳ προσηνές τι καὶ ἱλαρόν· καὶ οὐδὲν οὐδαμῇ ληστρικὸν ἐπεδείκνυντο· εἴτε πρὸς πολλοὺς ἡμᾶς ὀλίγοι καὶ βραχεῖς τινες ὄντες αὐτοὶ οὐκ ἀξιομάχους σφᾶς αὐτοὺς κρίναντες ἐς μοῖραν ἀντίπαλον καταστῆσαι· εἴτε καὶ Θεοῦ κωλύσαντος· ὃ καὶ μᾶλλον τίθεμαι καὶ πολλοῦ δέω θάτερον. Οἱ μὲν γὰρ ὄντες ἐγχώριοι καὶ τοῖς ἐκεῖσε προλοχίζειν ἐνέδρας ἐθάδες πρὸς ξένους ἡμᾶς ἐν οὕτω ζοφώδει τῇ ὥρᾳ καὶ ἅμα τὸ τῆς ὕλης συνηρεφὲς σύμμαχον ἄμαχον ἔχοντες τοιαύτην εἴπερ ἐβούλοντο τὴν μάχην ἐτέλουν ἄν, οἵαν καὶ βλέποντες ἂν πρὸς τυφλούς [P. 233]. Ὅμως μέντοι τὴν ὁμοίαν ἐξ ἡμῶν καὶ αὐτοὶ πρόσρησιν ἀντειληφότες (ἦσαν γὰρ οἳ καὶ τῶν ἡμετέρων τῆς ἐκείνων γλώττης οὐ πάνυ τοι ἀδαεῖς ἦσαν) τὴν αἰτίαν ἐν βραχεῖ διῄεσαν τῆς σφῶν αὐτόθι διαίτης· ὡς φύλακες εἶεν τῶν ὁδῶν καὶ ὡς ἀποσοβοῖεν πάντα τινὰ τὸν βουλόμενον τὰς ἔγγιστα χώρας ἐπιόντα λάθρα λῄζεσθαι. Ἤδη δὲ καὶ τὸ τρίτον τῆς νυκτὸς παρερρύη, ὡς ἔκ τινων οἳ ὑπὲρ κεφαλῆς ἦσαν ἀστέρες ἐτεκμαιρόμεθα. Ἄρτι δὲ καὶ κυνῶν ὑλακαὶ προσέβαλον πόῤῥωθεν ἡμῖν, μονονουχὶ προσκαλούμεναι καὶ τὴν φέρουσαν κώμην (45) δεικνύουσαι ὡς πολυάνθρωπον καὶ πόνῳ πολλῷ βαπτισθέντας ἀποχρῶσαν ξενίσαι ἀνθρώπους, εἰ καὶ ἥκιστα πάνυ τελέως, ἀλλ' οὖν οὐδὲ πάνυ τοι ἧττον ἢ τελέως. Ἔνθα δὴ καὶ σπουδῇ προσελάσαντες καταγωγίοις ἄλλος ἀλλοσε διασπαρέντες ἐχρώμεθα, ὥσπερ ἐκ σάλου καὶ ναυαγίου ὅτῳ δήποτε περιτυχόντες λιμένι. Εἰ δὲ καὶ ἡδὺν τῷ πεινῶντι πάντα τινὰ ἄρτον εἶναί φασιν, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν τὸ ταῖς σποδιαῖς ἐγκαλινδεῖσθαι τέως ἡδύ τι καὶ φιλάνθρωπον ἐνομίζετο.

A lutabant, nec quidquam infestum et latrocinii simile præ se ferebant: sive quod pauci et rari nobis, qui multi eramus, oppugnandis futuros se impares arbitrabantur, sive Deus non sivit, quod potius reor, ab altera autem opinione longissime absum. Cum enim ibi habitarent, et in iis præcipitiis insidias collocare consuessent, et silvæ densitate velut inexpugnabili propugnaculo defenderentur, obscura nocte nobiscum, qui peregrini essemus, ut videntes cum cæcis pugnassent. Sed tamen cum eos simili modo resalutassemus (erant enim nonnulli e nostris sermonis eorum non plane rudes) cur ibi degerent, hanc causam paucis afferebant: se custodes esse viarum ad propulsandos eos, qui finitimos agros clam latrocinando infestare B vellent. Jam tertia noctis pars effluxerat, ut e quibusdam stellis, quæ supra capita erant, conjiciebamus. Demum et latratus canum procul exauditi, qui nos tantum non invitabant et pagum 379 frequentem esse ostendebant, in quo homines multo labore confecti hospitari possent, si non commode ex omni parte, at nec omnino etiam incommode. Quo cum propere pervenissemus, alii alio dispersi diversoria intravimus, veluti e tempestate et naufragio in quemlibet portum utcunque eluctati. Quod si esurienti quivis panis suavis esse dicitur, nobis quoque certe in cineribus volutari suave tum et liberale videbatur.

ϛ'. Τῇ δ' οὖν ὑστεραίᾳ πανημέριον ἀνύσαντες C πορείαν ἔς τι γιγνόμεθα πολίχνιον, ὡς εἰπεῖν, ὑπερνέφελον, Στρούμμιτζαν (46) οὕτω πως ἐγχωρίως καλούμενον, ὑψηλῷ τῷ ὄρει ἀπειλημμένον, ὥστε τοὺς ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καθημένους ἀνθρώπους ὀρνίθων τισὶν ἐοικέναι, εἴ τις κάτωθεν ἐκ τῆς πεδιάδος ὁρῴη. Ἐνταῦθά γε μὴν καὶ τὸ θεῖον ἐτετελέκειμεν Πάσχα· ἀνιαρῶς μὲν καὶ παρὰ τὴν ἀρχῆθεν ἡμῖν συνήθειαν· ἐτετελέκειμεν δ' οὖν. Λῆρος γὰρ τοῖς ἐκεῖ παίδευσις ἅπασα καὶ ῥυθμὸς καὶ μοῦσα ἐμμελὴς ἱερᾶς ὑμνῳδίας, βάρβαρον ἠσκηκόσι γλῶτταν ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἤθη μάλα γέ τοι εὐφυῶς προσήκοντα σκαπάνῃ. Οὐ γὰρ μιξοβάρβαρον μὲν, εὔρυθμον δὲ τὸν ἦχον προὔφερον, ἵνα τις ἦν καὶ αὐτὸς, ὥσπερ οἱ Μιξολύδιοι καὶ εἰ δεῖ λέγειν οἱ Μιξοφρύγιοι, ἀλλ' ὅλον βοσκηματώδη καὶ ὄρειον καὶ ὁποῖον D ἂν οἱ νομάδων ᾄσαιεν παῖδες, ὁπότε πρὸς τὰς ῥαχίας καὶ τὰς νάπας τὸ ποίμνιον ἄγοιεν ὥρῃ ἐν εἰαρινῇ, ὅτε τε γλάγος ἄγγεα δεύοι. Ἐπεί γε μὴν κατὰ χώραν αὐθημερὸν ἐμείναμεν τῇ τε ἑορτῇ νέμοντες καὶ καθήκοντα καὶ ἡμῖν μέρος ἀνέσεως καὶ ῥᾳστώνης, ἐκ τῶν τειχῶν προκύπτοντες ἄνωθεν ὥσπερ ἐκ νεφελῶν πρὸς τὴν πεδιάδα τά τε ἄλλα ὁπόσα ταῖς πανηγύρεσιν ἐπεκράτησε γίνεσθαι ἑωρῶμεν καὶ δὴ

VI. Posteram diem in itinere totam consumpsimus et ad oppidulum devenimus, quod pene supra nubes eminet (Strummitza ab incolis vocatur), adeo prærupto et excelso monti impositum, ut homines in propugnaculis sedentes e valle suspicientibus avicularum similes videantur. Ibi sacrum Pascha moleste quidem et præter veterem nostram consuetudinem, sed tamen celebravimus. Ibi enim omnis doctrina, rhythmi et sacræ hymnodiæ musica pro nugis habentur: quippe cum oppidani barbara fere lingua utantur, et iis sint moribus, qui aratrum et ligonem in primis deceant. Neque enim eum sonum edebant, qui etsi Semibarbarus, tamen modulatus foret, et aliquis ipse quoque esse censeretur, ut Semilydius, et si fas dicere, Semiphrygius; sed belluinum plane et montanum sonabant; quo ritu nomades ipsi canerent, gregibus suis præeuntes ad juga et silvas vere novo, cum cymbia lacte exundant. Ibi cum toto die consisteremus, partim solemnitatis reverentia, 380 partim acquiescendi et recreandi animi causa, e mœnibus tanquam nubibus in subjectam vallem prospectantes tum alia, quæ in festivitatibus fieri solent, tum choreas virorum, adolescentum et

Variorum notæ.

(45) Scilicet τοὺς κύνας : *eum pagum in quo latrarent canes.* Wolfius.

(46) Aliis Στρουμπίτζαν. Vide Notas ad Alexiadem, pag. 382. Ducang. — Olim Τιβεριούπολιν; ut docet brevis Notitia urbium, quæ antiquum nomen in novum mutarunt. Cod. Reg 2784, fol. 327 v. conferenda cum ea quam edidit Leo Allatius in Notis ad Georg. Acropolitam, pag. 241. Boivin.

puerorum spectabamus. Ac nobis illius festivitatis præsens lætitia præ alia quavis animi remissione et oblectatione sic placuit, ut spectaculum istud nobis multo esset jucundius, quam Atheniensibus et Spartanis gratum fuit, quoties sub urbe illis quidem sua Diasia sive Jovialia, his vero ea quæ Hyacinthia dicuntur celebrare visum fuerat. Ut enim iis magis delectaremur in causa erat religio, et quod peregrino in solo a nostris remoti velut ex vasto pelago ad insulam appelleremus: quo casu omnia jucundiora videntur quam revera sunt.

VII Tertio inde die ad oppidulum Scopiorum divertimus, ipsos jam Triballorum fines ingressi: ac prælerlabentem vidimus Axium fluvium; qui post Strymonem maximus nobis videbatur, et iisdem quibus ille montibus erumpens ab ipsa quidem origine non tantus, sed in decursu montium multis torrentibus auctus nomine in Bardarium mutato aliquando et quibusdam in locis navigabilis est. Ubi regis, cui Triballi omnes summa cum observantia parent, socrum convenimus, generosam Cæsarissam, lugubri habitu dolorem 381 animi testificantem. Erat enim ob recentem et acerbum casum perturbata. Cui dolori cum ex conspectu nostro magna vehementia statim accessisset, tota in lacrymas et lamentationes solvitur, crebro maritum Cæsarem, multorum imperatorum cognatum inclamans, formosum, aureum, dulcem, omnibus bonis undiquaque refertum. Pectus ejus mare calamitatum erat, oculi fontes lacrymarum, totaque mœroris fluctibus mergebatur, in terra deserta et aliena et, ut ita dicam, ad flumina Babylonis, destituta ab amicis, parentibus, cognatis, popularibus, omnibus denique rebus, quæ animum gravi tristitia oppressum consolantur. « Cur, inquiebat, in acerbitate lumen datur, et afflictis animis vita [1]? » Hæc et id genus alia dicens laniabat genas et sanguinis rivos unguibus eliciebat, tantum non res inanimatas ad dolorem et lacrymas commovens. Nos autem consolando et monendo sedare dolorem ejus ac velut flammam aqua exstinguere conabamur, hinc optimus illius frater, illinc legationis collegæ, nunc ego, nunc singuli, nunc universi: donec tandem effecimus, ut respiraret, non quidem penitus, et ut nos maxime optabamus, sed aliquo modo tamen. Erat enim alioqui mulier omnium, quascunque ætas nostra vidit, prudentissima, et ad celerrime intelligenda concipiendaque animo ea quæ quis in tempore recte suaderet, 382 ingenium habebat promptissimum. Tum igitur, nobis quoque quidquid ad consolandum

[1] Job III, 20.

A καὶ χορείας παντοδαπὰς ἀνδρῶν ἐφήβων τε καὶ ὅσοι ἥβης ἐλλιπεῖς. Καὶ τοῦτο παρέσχεν ἡμῖν ἡ παροῦσα πανήγυρις ἀντ' ἄλλης ἀνέσεως καὶ τρυφῆς πολλῷ γε ἥδιον ἢ Ἀθηναίοις καὶ Σπαρτιάταις, ὁπότε γε σφισιν ἐπῄει τελεῖν πρὸ τοῦ ἄστεος τοῖς μὲν τὰ Διάσια, τοῖς δὲ ἅ φασιν Ὑακίνθια. [P. 234] Ἦν γὰρ ἡμῖν κομιδῇ συμμαχόμενον ἐς τὸ μᾶλλον ἐκείνων ἥδεσθαι τό τ' εὐσεβὲς τό τ' ἐν ὅροις ὑπερορίοις ἀπηρτημένους καὶ τῶν οἰκείων ὄντας ἐκδήμους ἐντυχεῖν καθάπερ ἐπὶ μεγάλου πελάγους οἱαδή τινι νήσῳ· ὁπότε καὶ τὰ τῆς εὐφροσύνης, ὁποῖά γε εἴη, πολλῷ πολλαπλάσια φαίνεται, ἤπερ ἐστὶν ἐς γε τὸ ὄν.

Ζ'. Ἐκεῖθεν τριταῖοι ἐς τὸ τῶν Σκοπίων πολίχνιον (47) καταλύομεν ἐν ὅροις ἤδη τῶν Τριβαλλῶν· B οὗ παραψαύοντα καὶ τὸν Ἀξιὸν τεθεάμεθα ποταμὸν (48), ὃς μετὰ Στρυμόνα μέγιστος ἡμῖν ἔδοξεν, ἐξ ὀρῶν τῶν αὐτῶν ἐκείνῳ ῥηγνύμενος· οὐ τοσοῦτος δ' ὢν ἐκ πηγῶν εὐθύς, ἀλλ' οὖν ἐς τὸ κάταντες ἰὼν καὶ ἄλλοις χειμάῤῥοις τὸ ῥεῦμα κοινούμενος καὶ ἐς Βαρδάριον μετατιθέμενος τοὔνομα ἤδη καὶ ναυσίπορος ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ καθίσταται. Ἐνταῦθα καὶ τοῦ ῥηγός, ᾧ Τριβαλλοὶ πάντες ἕπονται καὶ οἱ μάλα ὑπείκουσι, τῇ πενθερᾷ ἐντυγχάνομεν, τῇ εὐγενεῖ Καισαρίσσῃ, σύμβολα τῆς ἔνδον ὀδυνωμένης ψυχῆς τοὺς πενθίμους περικειμένῃ χιτῶνας. Ἦν γὰρ ἐπὶ νεαρῷ καὶ ἀκμάζοντι συγκεχυμένη τῷ πάθει· ᾧ καὶ πάνυ τοι πλείστην ἤδη κἀκ τῆς ἡμῶν θέας τὴν ῥοπὴν δεδωκυῖα ὅλη θρήνων καὶ τῶν δακρύων αὖθις ἐγίγνετο, συχνὰ ἐπιβοωμένη τὸν σύζυγον Καίσαρα, C τὸν πολλῶν βασιλέων συγγενῆ, τὸν καλόν, τὸν χρυσοῦν, τὸν γλυκύν, τὸν πᾶσιν ἀγαθοῖς περιβρίθοντα· θάλασσαν εἶχε συμφορῶν τὴν καρδίαν καὶ πηγὰς δακρύων τοὺς ὀφθαλμούς· καὶ ὅλην κατεβάπτισεν ἑαυτὴν τοῖς τῶν θλίψεων κύμασιν, ἐν γῇ ἐρήμῳ καὶ ἀλλοτρίᾳ καὶ ἐπὶ ποταμούς, ὡς εἰπεῖν, Βαβυλῶνος, ἔρημος φίλων, γονέων, συγγενῶν, ἔσχατον ὁμοφύλων ἀνθρώπων, πάντων ὁμοῦ τῶν ὅσα δεξιοῦται ψυχὴν κατενηνεγμένην ὑπὸ σφοδρᾶς ἀθυμίας· « Ἵνα τί, » λέγουσα, « δέδοται τοῖς ἐν πικρίᾳ φῶς, ζωὴ δὲ ταῖς ἐν ὀδύναις ψυχαῖς; » Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα λέγουσα ἐσπάραττε τὰς παρειὰς καὶ ῥύακας ἐντεῦθεν αἱμάτων ἐτρύγα ὄνυξι· μονονουχὶ καὶ τὰς ἀψύχους ἐκίνει φύσεις εἰς θρήνους καὶ δάκρυα. Ἐντεῦθεν λόγοις ἡμεῖς ἐπειρώμεθα παραμυθητικοῖς, D καθάπερ ὕδατι, τῆς ὀδύνης σβεννύειν τὴν φλόγα, ἔνθεν μὲν ὁ πάντ' ἄριστος αὐτῆς ἀδελφός, ἐκεῖθεν δ' οἱ συμπρέσβεις, καὶ νῦν μὲν ἐγώ, νῦν δ' αὐτῶν ἕκαστος, νῦν δ' ὁμοῦ πάντες· ὥστε καὶ ἀναφέρειν ὀψὲ πεπείκαμεν ταύτην, οὐ τελέως μέν, οὐδ' ὡς μάλα ἡμῖν δι' ἐφέσεως ἦν, πεπείκαμεν δ' οὖν. Ἦν γάρ πως καὶ ἄλλως ἡ γυνὴ συνέσεως ἥκουσα ἐπὶ μέγιστον, ὁπόσας ὁ καθ' ἡμᾶς βόσκων τεθέαται

Variorum notæ.

(47) Vide easdem Notas pag. 297, et Leunclavium in *Pandecte Turcico*, n. 169. Ducang.

(48) Non congruit hæc geographia cum hodiernis tabulis, quæ *Scupos* urbem longe ab *Axio* seu *Bardario* flumine positam exhibent. Atqui *Scopia*, et *Scupos*, eamdem urbem esse, inter omnes geographos constat. Vide Ortelii, Mercatoris, Samsonis, Brietii et aliorum tabulas geographicas. Boivin.

χρονος· ἀλλὰ δὴ καὶ ξυνιέναι ὀξύτατα καὶ νοῦν A ἐνθέσθαι, εἴ τις ἐν καιρῷ συμβουλεύοι τὰ καίρια, δεινὴ πάντων μᾶλλον. Καὶ δὴ καὶ τόθ' ἡμῶν χρωμένων ὁπόσα ἐχρῆν εἰς παραμυθίας λόγον, τοῦ μὲν σπαράττεσθαι [P. 235] καὶ δακρύειν ἐπεῖχεν· ἡ δὲ ψυχὴ αὐτῆς ἀπηνήνατο διὰ τὸ τῆς συμφορᾶς ὑπερβάλλον παρακληθῆναι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἐρείσασα τὴν κεφαλὴν ὅλας συνῆγεν ἐντὸς τὰς αἰσθήσεις ἐς τὰ τῆς διανοίας μυστήρια· καὶ συχνὰ τὸ εἴδωλον ἐφ' ἑαυτῆς ἀναπλάττουσα τοῦ συζύγου καὶ τὰς παρούσας τύχας ἀνακυκλοῦσα ὅλη τῶν λογισμῶν ἦν, στρέφουσα τά τε ἄλλα καὶ ὅπως, ὡς εἰπεῖν, ὑπὲρ τὰς κέδρους ὑψωθεῖσα τοῦ Λιβάνου καὶ ὑπὲρ τὰ κρίνα ἀνθήσασα τοῦ ἀγροῦ καὶ ἐνευτυχήσασα τῷ βίῳ μᾶλλον ἁπασῶν, ὅσαι οἱ ὁμοῦ τράφεν ἠδ' ἐγένοντο (49), εἶτ' ἀπερρύη τάχὺ καὶ τὸ ἄνθος ἐλεεινῶς B εἶδε κειρόμενον ἑαυτῆς καὶ κομιδῇ μαραινόμενον. Ταῦτ' ἄρα καὶ βύθιον ἐστέναζε, καθάπερ ἐκ μεγάλης καμίνου τῆς ἔνδον πικρίας καπνοὺς ἀναπέμπουσα ζέοντας καὶ φλογώδεις. Τὸ δ' οὖν τελευταῖον ἐν τούτοις καὶ ὁ ἡμέτερος διελέλυτο σύλλογος καὶ ἐφ' οὗ κατέλυεν ἕκαστος ἀπηλλάττομεν.

Η'. Ἡμέραι μεταξὺ παρεῤῥύησαν δέκα καὶ ἐπειδήπερ ἔγγιστα διατρίβων ἦν ὁ τῶν Τριβαλλῶν ἄρχων, τἄλλα τῆς πρεσβείας τετελεσμένα παραδοὺς τῶν πρέσβεων ἑνὶ καὶ ἀπιέναι κελεύσας ἧκεν ἅμα γυναικὶ παραμυθησόμενος τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ πενθερὰν καὶ τὸ λεῖπον τῇ πρεσβείᾳ προσαποδώσων. Τουτὶ δὲ ἦν, προπέμψαι ξύν γε κόσμῳ καὶ ὅση ἀνήκουσα εἴη αἰδὼς, τοῦτο μὲν καὶ ὡς αὐτῆς κηδεστής, τοῦτο δὲ καὶ ὡς μεγάλου βασιλέως νύμφην (50), καὶ τρίτον ὡς περὶ τὰ καίρια δυστυχοῦσαν· ἃ πάντ' ἐν C βραχεῖ διεπεπράχει, ὡς μὲν ἐκείνῳ ἐδόκει, καλῶς· τῇ δ' ἀληθείᾳ πολλῷ τοῦ δέοντος ἐνδεῶς. Ἀλλ' οἱ πίθηκοι, φησί, πιθηκίζοντες καὶ οἱ μύρμηκες μυρμηκίζοντες τὰ σφῶν ποιοῦσιν αὐτῶν· εἰ δὲ μὴ καὶ τὰ ἀετῶν καὶ ὅσα λέουσιν ἔθιμα δύνανται, μὴ οὐ πρὸς αὐτῶν ἂν ὑπάρχῃ τουτὶ φαυλότητι φύσεως ἀρχῆθεν συντεθραμμένων καὶ ἀπουσίᾳ τοῦ εὖ τε καὶ τεταγμένως ἡνιοχήσοντος λογισμοῦ. Ἦ σοφὸς ἦν ἄρ' ἐκεῖνος, ὃς πρῶτον ἐν γνώμῃ τόδ' ἐβάστασε καὶ γλώσσῃ διεμυθολόγησεν, εἴτε Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἦν, εἴτε Πλάτων ὁ Ἀρίστωνος, εἴτε καὶ ἄμφω. παρὰ θατέρου θάτερος ἐκδεξάμενος, τό γ' ἑαυτὸν μακαρίζειν ἐκθύμως, ὅτι μὴ βάρβαρος, ἀλλ' Ἕλλην γεγένηται. Ἰδοὺ γὰρ ἐκείνοις ὁμόστοιχα λέγειν ἐπῄει κἀμὲ βέβαιον τὸν νοῦν ἐκ τῆς πείρας ξυνειλοχότα. Ἀλλ' ἵνα D μὴ διατρίβωμεν, ἐπανιτέον ἡμῖν ἐκεῖσέ ἐστιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπανόδου ἦμεν ἡμμένοι, ἡμέρας διηνυκότες ὁδὸν εἶτα ἀπαλλαττόμεθα. Τῇ μὲν γὰρ τῇ Καισαρίσσῃ σφόδρ' ἀναγκαῖον ἦν τὴν ἐς Θεσσαλονίκην ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις ἰέναι, ὡς ἂν τὰς τελευταίας ἐπιτελέσειε τοῦ ἀνδρὸς ἐντολάς. Φθάνει γὰρ ἐκεῖνος ἐπ' ἐσχάταις τοῦ βίου πνοαῖς ἐπισκήπτων, ἐντός που τῆς εἰρημένης μετακομισθῆναί οἱ πόλεως τὸν νεκρόν. Ἐμὲ δ' αὐτὴ τῶν κατὰ βούλησιν ὅσα οἱ πρὸς βουλήσεως

pertineret afferentibus, planctum quidem et lacrymas compescuit : animus vero ejus ob calamitatis magnitudinem nullam consolationem admittebat. Sed capite manui imposito omnes sensus ad animi penetralia revocabat ; ac mariti imaginem sibi ipsi subinde effingens et in animum revocans ac fortunæ præsentis statum reputans, tota cogitationibus hisce occupabatur et secum tacite tum alia versabat, tum ut supra cedros Libani exaltata, et liliis agri pridem floridior, et felicitate omnes æquales suas prætergressa, subito concidisset floremque suum miserabiliter carpi et marcescere videret. Ob hæc igitur cum profundis suspiriis gemebat, velut e magno camino acerbitatis internæ fumos evolvens ferventes et flammeos. Tandem et nostro conventu inter hæc dissoluto suum quisque diversorium petiit.

VIII. Diebus interim decem elapsis Triballorum princeps, qui in proximo versabatur, cum cætera peregisset, de quibus eadem legatione proximo agebatur, responso uni e legatis dato eoque abire jusso, una cum uxore ad socrum consolandam advenit, legationi quoad reliqua satisfacturus. Id vero erat, ut Cæsarissam honorifice debitaque cum reverentia, partim ut socrum suam, partim ut magni imperatoris nurum, denique ut insigni calamitate affectam comitaretur. Quæ omnia exiguo tempore confecit; ut ipse **383** putabat, pulchre; sed revera multum infra dignitatem. Verum, ut proverbio dicitur, simiæ simiarum, formicæ formicarum more suas res administrant. Quod si aquilarum et leonum ritu haud possunt, id in earum potestate situm non est, quæ naturam abjectam ab initio sortitæ et ingenio bene ac rite eas moderaturo destitutæ adoleverunt. Quare sapiens ille fuit, qui primus animo concepit et lingua expressit, sive is Thales Milesius fuerit, sive Plato, Aristonis filius, seu potius uterque, ita ut alter ab altero acceperit : Beatum esse sese, qui non Barbarus, sed Græcus natus esset. Nam et mihi aliquid haud dissimile ipsa experientia edocto in mentem venit. Sed ne longum faciamus, illuc nobis redeundum est. Cum enim domum redire instituissemus, unius diei iter progressi discessimus. Cæsarissam enim urgebat necessitas una cum ceteris eundi Thessalonicam, ut extrema conjugis mandata exsequeretur. In extremo enim ille spiritu mandarat, ut suum cadaver in eam urbem perferretur. Mihi vero, cum quidquid libuit commendasset, quam primum Byzantium ire permisit, Triballo nescio quo adjuncto, qui nobis per aspe-

## Variorum notæ.

(49) Hom. *Od.* IV. BOIVIN.

(50) Erat quasi nurus. Nam Andronicus senior eam uxorem delegerat filio fratris sui. BOIVIN.

ras vias ducendo molestum effecit reditum. Α ἣν ἀναθεῖσα ὅσον τάχος τὴν ἐς Βυζάντιον ἀνύτειν ἀφῆκε, δοῦσα καὶ ὅντινα δὴ Τριβαλλῶν, ὃς διὰ τραχείας τινὸς ἡμᾶς ἀγαγὼν ἀνιαρὰν ἡμῖν προὐξένησε τὴν ἐπάνοδον.

## CAPUT XV.

*Andronicus junior, mortua Irene Alemanna, Annam Longobardam uxorem ducit. Cum Turcis naufragis in Chersoneso pugnans vulneratur. Bithyniæ magna pars a Turcis subacta. Manichæi aliquot insignes, abjuratis erroribus suis, baptizantur. Ostenta ac prodigia, futuram imperii calamitatem portendentia.*

I. Hoc tempore cum Alemanna Irene junioris imperatoris uxor absque **384** liberis decessisset, alteram e Langobardia arcessit, quam mutato nomine Annam appellavit : ex eaque liberos suscepit, ut orationis progressu dicemus.

[P. 236] Α'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ τελευτησάσης ἄπαιδος τῆς ἐξ Ἀλαμανῶν ἐλθούσης τῷ νέῳ βασιλεῖ γυναικὸς Εἰρήνης μεταπέμπεται δευτέραν ἐκ Λαμπαρδίας, ἣν καὶ μετωνόμασεν Ἄνναν (51)· μεθ' ἧς καὶ παίδων ἐγεγόνει πατὴρ, ὡς εἰρήσεται προϊοῦσιν ἡμῖν.

II. Cum autem imperator aliquando in Chersoneso venationibus vacaret, accidit, ut septuaginta Turci naufragio facto circa eam plagam in littus ejicerentur. Ii fortiter pugnando satellitibus imperatoriis longo tempore restiterunt. Itaque priusquam ibi universi penitus occiderentur, non Romanos modo multos telorum ictibus, sed imperatoris etiam pedem violarunt : cujus vulneris dolore diu ille conflictatus est. Iisdem temporibus cum orientalia negligerentur, pleræque urbes et provinciæ Bithyniæ a Turcis subactæ sunt. Capta est et Prusa, fame urbs expugnata.

Β'. Ἀσχολουμένου δέ ποτε τοῦ βασιλέως περὶ τὰ B κυνηγέσια περὶ Χεῤῥόνησον συνέβη ναυαγίῳ χρησαμένους ἑβδομήκοντα Τούρκους ῥιφῆναι περὶ Χεῤῥόνησον καὶ αὐτούς. Οἳ δὴ καὶ ἀντέστησαν τοῖς περὶ τὸν βασιλέα μάλα τοι ἰσχυρῶς πολεμοῦντες μέχρι πολλοῦ· ὥστε καὶ πρὶν ἐκεῖ τελέως ἅπαντας κατακοπῆναι, οὐ μόνον πολλοὺς τῶν Ῥωμαίων τοῖς βέλεσιν ἐτραυμάτισαν, ἀλλὰ καὶ τὸν πόδα τοῦ βασιλέως· ὡς πολὺν διαγαγεῖν χρόνον ὀδυνώμενον ἐκ τῆς τοιαύτης πληγῆς. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις τῶν ἑῴων ἀμεληθέντων αἱ πλεῖσται πόλεις καὶ χῶραι τῆς Βιθυνίας ὑπὸ τοῖς Τούρκοις ἐγένοντο. Ἡλώκει δὲ καὶ ἡ Προυσαέων (52) τῷ λιμῷ πολιορκηθεῖσα πόλις.

III. Hoc etiam tempore Manichæorum doctor, vir sapiens, cum aliis ejusdem sectæ, qui intelligentia maxime præstabant, ad orthodoxam nostram Ecclesiam se contulit, iique popularium suorum ritibus ex animo abjuratis sacrum baptisma susceperunt. Vellem equidem et sectæ illorum dogmata hoc loco referre, ut lectoribus risus materiam præberem. Sed cum ea ipsa ab aliis multis ante nos exposita et disputationibus contra illos editis refutata sint, nos vero ad absolvendam historiam festinemus, his omissis illuc redeamus.

Γ'. Προσῆλθε δ' ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὁ τῶν Μανιχαίων διδάσκαλος, C συνετὸς ὢν ἀνὴρ, καὶ τοὺς συνέσει διαφέροντας τῶν αἱρεσιωτῶν ἐπαγόμενος. Οἳ δὴ καὶ πάσῃ προθέσει ψυχῆς ἐξομοσάμενοι τὰ τῶν ὁμοφύλων ἔθιμα τὸ θεῖον ἐδέξαντο βάπτισμα. Ἐβουλόμην καὶ τὰ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι διεξελθεῖν δόγματα, ἵνα τοῖς ἀκούουσι γέλως εἴη· ἀλλ' ἐπειδήπερ αὐτά τε ταῦτα πολλοὶ πρὸ ἡμῶν βίβλοις παρέθηκαν καὶ ἀντιῤῥητικοῖς ἐχρήσαντο κατ' αὐτῶν λόγοις, ἡμεῖς δ' αὖ σπουδῇ πρὸς τὴν παροῦσαν χρήσασθαι ἱστορίαν προὐθέμεθα, ταῦτα παρέντες ἐκεῖσε ἐπανερχόμεθα.

IV. Observatu dignæ sunt impendentium malorum prædictiones. Prodigia enim statim anni initio apparuerunt, quæ futuram eodem anno calamitatem **385** satis portenderent. Nam anno incipiente sexies millesimo octingentesimo et tricesimo sexto, Kalendis Septembris, luna prorsus defecit. Cujus deliquii initium nondum exacta nocte exstitit ;

Δ'. Παρατηρῆσαι δ' ἄξιον τὰς τῶν μελλόντων δεινῶν προαναφωνήσεις. Σημεῖα γὰρ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔτους εὐθὺς φανῆναι συνέβη, ἱκανὰ τὴν ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει παραστῆσαι γενησομένην κάκωσιν. Ἀρ- D χομένου γὰρ τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ τριακοστοῦ ἕκτου ἔτους (53) εὐθὺς τῇ πρώτῃ τοῦ Σεπτεμβρίου ἡμέρᾳ γέγονε τελεία τῆς σελήνης ἔκλει-

### Variorum notæ.

(51) Cantacuzen. lib. I, cap. 40, 42. Fuit illa Joanna Amedæi V ex Maria Brabatensi altera conjuge filia : sic ex Joanna, quibus id nominis insolens erat, Annam confecere Græci. Vide *Famil. Byzant.* DUCANG.

(52) Prusam Bithyniæ metropolim ab Othmane seu Osmane sultano obsessam, ac castellis duobus exstructis, præsidiis in iis collocatis, urbis vias omnes interclusisse, ne quid in eam posset importari, ac tandem fame domitam cepisse, narrat post Laonicum lib. I, Leunclavius, lib. II, *Hist. Musulman.* A quo urbs ipsa, quæ exinde Turcorum regia fuit, multis describitur in indice libitinario Osmanidarum. DUCANG.

(53) Christi 1331. DUCANG. — *Ἀρχομένου γὰρ τοῦ ἑξακισχιλ. ὀκτακοσ. τριακοστοῦ ἕκτου ἔτους. Anno incipiente sexies millesimo octingentesimo tricesimo sexto*, non, ut Wolfius per incogitantiam vertit, *tricesimo nono*. Ducangius, hac Wolfii interpretatione deceptus, annum hunc posuit Christi 1331, qui fuit annus 1327. BOIVIN.

ψις. Ἧς ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς ἐκπτώσεως γέγονεν ἔτι νυκτὸς οὔσης· τὰ δὲ ἑξῆς τοῦ τοιούτου ἐκλειπτικοῦ πάθους μέχρι τοῦ τῆς ἀνακαθάρσεως τέλους γέγονεν ἀνατείλαντος μὲν τοῦ ἡλίου, τῆς δὲ σελήνης ὑπὸ γῆν καλυφθείσης. Προανεφώνει δὲ τὸ σημεῖον δόλους λαθραίους μὲν, οὐκ ἀνυπόπτους δὲ, [P. 237] ἐπὶ συγχύσει μεγάλῃ τῶν κοινῶν συσκευαζομένους πραγμάτων. Περὶ δὲ τετάρτην ὥραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας τῶν θείων εἰκόνων (54) κατὰ τὸ πάλαι κρατῆσαν ἔθος συναθροισθεισῶν ὁμοῦ τῷ βασιλεῖ καὶ πατριάρχῃ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπὶ τοῦ πορφυροῦ κίονος, ἐφ' οὗπερ ὁ θεῖος ἵδρυται σταυρὸς, καὶ τῆς ἱερᾶς τελουμένης ὑμνῳδίας χοῖρός ποθεν ἐκδραμὼν εἰσεπήδησεν ἐξαπίνης ἐν μέσῳ τῷ τῶν ψαλλόντων χορῷ πολλῷ τῷ τέλματι βεβρεγμένος· καὶ πολλὰς ἔνθεν κἀκεῖθεν ἀτάκτους περιφορὰς ποιησάμενος μόλις ἐξῆλθε. Καὶ ἔδοξε τοῦτο τοῖς συνετωτέροις σύγχυσιν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας μερικήν τινα προσημαίνειν. Ἐγένετο δὲ καὶ μετὰ μῆνας ἓξ ἔκλειψις αὖθις τοῦ σεληνιακοῦ φωτός· καὶ ἦν τὸ χρῶμα τῆς καλυπτούσης τὴν σελήνην σκιᾶς οἷον νεφῶδες καὶ μέλαν· καὶ ἀρξάμενον ἀπὸ τῶν νοτίων μερῶν αὐτῆς ἐκάλυψεν αὐτὴν ἄχρι τῶν δέκα δακτύλων· ὃ δὴ καὶ ἐδήλου τὴν ἀπὸ τῶν νοτίων μερῶν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας μετ' ὀλίγον ἄρξεσθαι μέλλουσαν κάκωσιν. Ἐφάνη δὲ μετὰ βραχὺ καὶ ἕτερον ἐν οὐρανῷ σημεῖον. Περὶ γὰρ σταθερὰν μεσημβρίαν τοῦ ἡλίου τυγχάνοντος ἐφάνη περὶ τὰ ἑσπέρια μέρη τοῦ οὐρανοῦ νέφος εἰς τύπον σταυροῦ πολὺν ἐπέχοντος τόπον τοῦ οὐρανίου σώματος, ἐκ λευκοῦ καὶ μέλανος ὥσπερ συγκεκραμένον χρώματος. Ἀλλ' ἐπαναληπτέον ἐκεῖθεν.

A reliqua autem defectio usque ad ultimam restituti luminis reparationem orto sole facta est, cum ipsa luna sub terra conderetur. Id ostentum clandestinos sane dolos significabat, sed non plane improvisos, qui ad magnam publici status perturbationem concinnarentur. Sub quartam porro ejusdem diei horam cum sacræ imagines veteri more ab imperatore, patriarcha et pontificibus ad porphyreticam columnam, cui crux sacra insistit, comportatæ essent, dum sacri hymni canerentur, porcus aliunde elapsus subito in medium psallentium cœtum insiliit, multo cœno inquinatus, et incomposito cursu temere huc atque illuc vagatus vix tandem excessit. Id prudentioribus aliquam Ecclesiæ Dei confusionem significare visum. Post B semestre spatium rursus luna defecit. Umbra autem, in qua latuit, colore quasi nebuloso ac nigro fuit; quæ a meridionali ejus latere exorsa eam usque ad decem digitos obtexit. Quod utique calamitatem a meridiana Romani imperii parte imminentem portendebat. Paulo post aliud etiam in cœlo signum apparuit. Cum enim 386 sol in ipso meridie versaretur, occidentem versus per longum cœli spatium nubes crucis imagine apparuit, ex albo et nigro colore veluti contemperata. Sed res altius repetendæ sunt.

Variorum notæ.

(54) Istius processionis ad columnam Porphyreticam, die Septembris meminit Codinus, *De Off.* cap. 15, n. 1. Vide Notas ad Alexiadem, pag. 382, et *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 24, n. 6, ubi haud pauca de hac Porphyretica columna, ac cruce illi imposita, et Byzantiorum ad hanc θρησκείᾳ, seu religione, congessimus. DUCANG.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Θ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER NONUS

### CAPUT PRIMUM.

*Junioris factio seniorem tollere e medio statuit. Michael Bulgarus, Venceslai uxore vidua et principatu potitus, per legatos arcessitur a juniore Andronico, uxoris suæ fratre. Didymotichum venit. Societas adversus seniorem inita; quibus conditionibus. Nepos avo insidiatur. Pecuniam per vim a publicanis aufert. Thraciæ urbes sibi mancipat. Byzantium multis comitantibus proficiscitur; quo prætextu. Avus de ejus consiliis per transfugam certior factus. Urbis aditu ei interdicit. Multa crimina eidem objicit. Litteris ad Cralem et ad Demetrium despotam scriptis copias cogi et urbes præsidiis firmari jubet. Chartaceæ litteræ interceptæ. Linteæ quo oportebat perlatæ. Omnium animi in juniorem propensiores. Senex ab ipso filio Theodoro marchione proditur. Hujus socordia, ambitio, vitæ genus, religio. Demetrius despota factiosorum bona diripit. Junior magnificis promissis multos sibi devincit.*

[P. 238] Α'. Ὁρῶντες οἱ περὶ τὸν βασιλέα τὸν

390 I. Junioris Andronici factio cum vitam

senioris in longissima extendi spatia cerneret et præ animi impotentia principatus divisionem ferre non posset, sed omnem potestatem in se quam primum translatam vellet : decrevit ei dolis et machinationibus quibusdam, aut habitum sive insignia imperii, aut una cum habitu ipsam etiam vitam auferre. Itaque omnia deinceps sine ulla cunctatione facere cœperunt, quæ ad id quod meditabantur perficiendum conducerent et efficacissima essent.

A νέον Ἀνδρόνικον (55) εἰς χρόνου μῆκος ἐκτεινόμενον ἔτι τὸν βίον τοῦ βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι φέρειν ὑπὸ μικροψυχίας τὸν τῆς ἀρχῆς μερισμὸν, ἀλλ ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς ἑαυτοὺς μετενεγκεῖν σπεύδοντες, ἐβουλεύσαντο δόλοις καὶ πανουργίαις τισὶν ἢ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας αὐτοῦ καθάπαξ ἀφελέσθαι, ἢ μετὰ τοῦ σχήματος καὶ αὐτό γε τὸ ζῆν. Καὶ δὴ λοιπὸν ἅπαντ' ἐποίουν ἑξῆς μηδὲν μελλήσαντες, ὅσα πρὸς τὸ βούλευμα συνεργά τε καὶ ἀνύσιμα ἦσαν.

II. Ac primum ad Michaelem, qui Bulgariæ intra Istrum sitæ principatum post Venceslai obitum susceperat, legatos mittunt de firmo et irrupto fœdere ineundo. Cum enim junior Andronicus Cralem Servium seniori esse addictissimum cerneret, propter affinitatem, quam cum eo Crales contraxerat, ducta uxore filia Cæsaris, ac vereretur, ne ille novis suis conatibus obstaret, ipse ad Michaelem se adjungit; quippe cui nuper soror sua nupsisset; eam dico, quæ **391** Venceslai uxor prius fuerat. Nam hic cum Bulgarici regni potitus esset, statim nobiliores nuptias expetivit : dimissaque priore conjuge, ex qua liberos susceperat (erat autem ea soror Cralis, illius qui tunc in Servia regnabat), imperatoris sororem in urbe Ternobo viduam nactus matrimonii societate sibi alterius loco junxerat. Sub hoc itaque tempus etiam imperatoris matre Augusta Didymotichi commorante legati ad Michaelem mittuntur, qui eum cum uxore ad imperatorem et ad Augustam socrum vocarent multis de causis. Augustam quippe permultos jam annos videndæ filiæ cupidissimam esse (esse enim supra tres et viginti annos, ex quo mutuo conspectu illis frui non licuerit); imperatorem etiam cupere tum sororem, quam nunquam ante vidisset, tum maritum illius videre, et quia affinis esset, et ut arcanorum participem eum faceret.

Β'. Καὶ πρῶτα μὲν διαπρεσβεύονται πρὸς Μιχάηλον (56), τὸν διαδεξάμενον τὴν ἀρχὴν τῶν ἐντὸς Ἴστρου Βουλγάρων μετὰ τὸν Σφενδοσθλάβου θάνατον, περὶ σπονδῶν βεβαίων καὶ μὴ ῥᾷστα λυομένων. Ὁρῶν γὰρ ὁ νέος Ἀνδρόνικος τὸν Κράλην Σερβίας B τῷ γηραιῷ βασιλεῖ μάλα προσκείμενον διὰ τὸ νεωστὶ γεγενημένον περὶ τὴν τοῦ Καίσαρος θυγατέρα κῆδος (57) καὶ δείσας, μὴ ἐμποδὼν αὐτῷ περὶ τὰ νέα βουλεύματα γένοιτο, προστίθεται οὗτος τῷ Μιχαήλῳ, ἅτε καὶ ἐπ' ἀδελφῇ (58) πρὸ βραχέος γαμβρῷ γενομένῳ· ταύτην δὴ λέγω τὴν τοῦ Σφενδοσθλάβου γυναῖκα. Ἐγκρατῆ γὰρ τῆς ἀρχῆς τῶν Βουλγάρων αὐτὸν καταστάντα καὶ πρὸς εὐγενεστέρους εὐθὺς ἀποβλέψαι γάμους συνεπεπτώκει. [P. 239] Ὅθεν καὶ τὴν προτέραν ἀποβαλόμενος σύζυγον, μεθ' ἧς καὶ παίδων] ἐγεγόνει πατὴρ ( ἀδελφὴ δὲ ἦν αὕτη (59) τοῦ τηνικαῦτα κράλη Σερβίας), τὴν τοῦ βασιλέως ἀδελφὴν ἀντ' ἐκείνης, ὡς εἰρήκειμεν, ἐν τῷ Τερνόβῳ χηρεύουσαν εὑρηκὼς εἰς γάμου κοινωνίαν ἠγάγετο. Κατὰ γοῦν τοῦτον τὸν χρόνον τῷ Δι- C δυμοτείχῳ ἐπιδημούσης καὶ τῆς δεσποίνης τῆς τοῦ βασιλέως μητρὸς πέμπονται πρέσβεις ἐς τὸν Μιχάηλον, ἐροῦντες ἐλθεῖν αὐτὸν ὁμοῦ τῇ συζύγῳ πρός τε τὸν βασιλέα καὶ τὴν τῆς συζύγου μητέρα τὴν δέσποιναν πολλῶν ἕνεκα. Τήν τε γὰρ δέσποιναν διὰ μεγίστης ἐφέσεως ἔχειν διὰ πλείστων ἤδη τῶν χρόνων τὴν θυγατέρα θεάσασθαι. Εἶναι γὰρ ὑπὲρ τὰ τρία καὶ εἴκοσιν ἔτη, ἀφ' οὗπερ εἰς ὄψιν ἀλλήλαις ἐλθεῖν ἥκιστα ἐξεγένετο· τόν τε αὖ βασιλέα ποθεῖν μὲν καὶ αὐτὸν τὴν ἀδελφὴν θεάσασθαι μήπω πρότερον θεασάμενον· ποθεῖν δ' οὖν καὶ τὸν αὐτῆς θεάσασθαι σύζυγον, τοῦτο μὲν καὶ ὡς γαμβρὸν, τοῦτο δὲ καὶ ὡς τῶν ἀπορρήτων ἐθέλειν λαβεῖν κοινωνόν.

III. Quæ cum ita se haberent, Michael cum uxore Didymotichum profectus per multos dies ab imperatore et Augusta imperatoris matre publice privatimque splendidissime et magnificentissime habitus est. Tandem sic inter eos convenit, ut Michael imperatori contra avum, imperator Michaeli contra Serviæ Cralem auxilia ferret : quod si totum Romanum imperium avo imperatore dejecto occupasset, tum magnam ei se pecuniam daturum, agrosque et urbes Romanæ **392** ditionis assignaturum, partim ut affini dotis nomine, partim ut

Γ'. Τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων ἐπιδημεῖ τῷ Διδυμοτείχῳ μετὰ τῆς συζύγου ὁ Μιχάηλος καὶ λαμπραῖς ταῖς φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσιν ἐντυγχάνει πρός τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς δεσποίνης ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ ἐπὶ συχναῖς ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς δὴ καὶ D συνθῆκαι παρ' ἑκατέρων προῆλθον· τοῦ μὲν, τῷ βασιλεῖ συμμαχεῖν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου· τοῦ δὲ, τῷ Μιχαήλῳ κατὰ τοῦ Κράλη Σερβίας· καὶ εἰ τῆς ὅλης Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐγκρατὴς κατασταίη καθελὼν τῆς ἀρχῆς τὸν βασιλέα καὶ πάππον, χρήματά τε παρέξειν πολλὰ καὶ γῆς κληρουχίας καὶ

Variorum notæ.

(55) Non ausus dicere Ἀνδρόνικος, dixit οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον, quod re ipsa idem est. Boivin.

(56) Cognomento Strascimirum, de quo in serie Bulgariæ regum agimus pag. 323. Ducang.

(57) *Propter affinitatem, quam cum eo Crales contraxerat, ducta uxore filia Cæsaris*. Ita vertendum; non, ut Wolfius, *propter recens contractam cum filia Cæsaris affinitatem*. Nam qui uxorem ducit, is non dicitur affinitatem cum uxore contrahere. sed cum uxoris parentibus et cognatis. Boivin.

(58) Theodora. Vide lib. VIII, cap. 1, sect. 3. Boivin.

(59) Neda, quæ aliis Dominica, Urosii regis Serviæ filia, Stephani regis soror. Vide seriem regum Serbiæ, n. 59 et 61. Ducang.

πόλεων ἐκ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας· τοῦτο μὲν καὶ ὡς γαμβρῷ προικὸς ἕνεκα, τοῦτο δὲ καὶ ὡς συμμάχῳ τῶν πόνων ἕνεκα. Τούτων οὕτω καταστάντων ὁ Μιχάηλος μετὰ τῆς συζύγου ἐς τὴν οἰκείαν αὖθις ἄπεισι ἀρχὴν, συχνῶν πρὸς τῆς δεσποίνης καὶ πενθερᾶς ἀπολελαυκὼς τῶν χαρίτων καὶ δωρεῶν καὶ χρηστοτέρων ἐπαγγελιῶν ἐς τοὐπιόν.

A socio laborum ergo. Ilis ita peractis Michael cum uxore domum redit, amantissime tractatus a socru, multisque acceptis muneribus et promissis majoribus in posterum erectus.

Δ'. Τῷ μέντοι νέῳ βασιλεῖ ταῖς τοιαύταις ἤδη θαῤῥήσαντι καταστάσεσιν, ὁρῶντι δὲ καὶ τοὺς δήμους τῶν πόλεων τῶν τε ἄλλων καὶ τῆς βασιλευούσης αὐτῆς αὐτῷ προστιθεμένους καὶ λάθρα τὴν ἔφοδον αὐτοῦ κατεπείγοντας (κόρον γὰρ ἤδη μακρὸν εἰληφέναι τῆς τοῦ πάππου μακροβιότητος καὶ ἀκινησίας) μελέταις ἐπῄει διδόναι καὶ σκέμμασι, τίσι δόλοις καὶ πανουργίαις χρησάμενος καὶ νικήσας τὸν πάππον αὐταρχήσει Ῥωμαίων. Ἐπεὶ οὖν χρημάτων αὐτῷ ἔδει πρὸς τοιούτους ἀγῶνας ἰόντι, πέμψας ἀφεῖλε χρήματα παρ' ἀκόντων τῶν ἐν τῇ Θρᾴκῃ πεμφθέντων πρὸς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἐξισωτῶν, φήσας ἐς τἀναγκαῖα χρῄζειν αὐτόν· βασιλέα δ' εἶναι καὶ αὐτόν· βασιλεῖ δ' ἐκ τῶν κοινῶν χρημάτων τὰς ἀναγκαίας ἀποπιμπλάναι χρείας, τῶν σφόδρ' ἀναγκαιοτάτων ὁμοῦ καὶ δικαιοτάτων εἶναι. Ἔπειτα σκῆψιν προβαλόμενος, βούλεσθαι πρεσβείαν πέμψαι ἐς τὸν τῆς Αἰγύπτου δυναστεύοντα περί τινων ζητημάτων καὶ χρειωδῶν, ἐπορεύετο πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Μέλλειν γὰρ ἐντεῦθεν ὁλκάδα μεγίστην ἐκπλεῖν καὶ ἐς Ἀλεξάνδρειαν τὴν πορείαν ποιεῖσθαι. [P. 240] Ἐπορεύετο δ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ χεῖρα συχνὴν συλλεξάμενος πρότερον καὶ τὰς Θρᾳκικὰς πόλεις περιιὼν ἁπάσας καὶ οἰκειούμενος καὶ ἀσφαλιζόμενος καὶ πάντας μὲν ὑπόπτους ἐξοικίζων ἐκεῖθεν, πάντας δ' οἰκείους καὶ ὁμογνώμονας εἰσοικίζων ἐκεῖσε.

IV. Hoc statu rerum fretus junior imperator, et præter cæteras urbes Byzantios quoque favere sibi cernens, a quibus clam ad maturandam expeditionem incitaretur, diuturnam vitam et torporem avi jam fastidientibus, meditari cœpit ac deliberare, quibus dolis ac machinationibus avo devicto solus Romanis imperaturus esset. Cum autem pecunia ei esset opus ad tales conatus, pecuniam quæstoribus a seniore in Thraciam missis per vim eripuit. B Sibi enim ad necessarios sumptus opus esse pecunia : imperatorem se quoque esse : summe autem necessarium atque æquissimum esse, ut publicæ pecuniæ in usus necessarios impenderentur. Deinde legatos Alexandriam ad Ægypti principem certis de causis missurum se simulans Byzantium proficiscitur : inde enim onerariam maximam e portu soluturam, quæ Alexandriam iret. Neque vero simpliciter proficiscebatur, sed magna manu collecta prius, Thraciis urbibus universis perlustratis ac sibi conciliatis; cum et eas munivisset, et suspectos omnes 393 illinc exegisset; homines autem sibi addictos et secum conspirantes intromi- C sisset.

Ε'. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὄντος αὐτοῦ λάθρα τις τῶν οἰκειοτάτων αὐτοῦ φυγὼν ἥκει παρὰ τὸν βασιλέα καὶ πάππον καὶ πάντας καθ' ἕκαστα τῶν ἐκεῖ βουλευμάτων τοὺς δόλους ἀνακαλύπτει, τά τε ἄλλα φήσας τῷ βασιλεῖ καὶ ὡς Ἐβουλεύσαντο οἱ περὶ τὸν σὸν ἔγγονον καὶ συνέθεντο καθαίρεσιν, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς σῆς ζωῆς, εἴ τις ἀντίστασις γένοιτο· ἢ εἰ ῥᾳδίαν καὶ μηδὲν ἐμποδὼν κεκτημένην εὕροι τὸ βούλευμα τὴν ὁδὸν, ἀφελέσθαι μέν σου μετὰ τῆς βασιλείας καὶ τὰ τῆς ἐξουσίας σύμβολα· σοὶ δὲ ῥάκος μοναδικὸν περιθέντες φρουροῖς παραδοῦναι καὶ φυλακαῖς. Σκέψασθαι τοίνυν χρεὼν, μήτ' ἐκεῖνον τῇ συνήθει πορείᾳ χρησάμενον εἴσω πυλῶν τῆς βασιλευούσης γενέσθαι λαθόντα, μήθ' ὑμᾶς ῥαθύμως διατεθῆναι πρὸς τὴν ἀπάντησιν. Περὶ γὰρ τῶν μεγίστων οἱ κίνδυνοι. Ταῦτα ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς καὶ οἷς ἔναυλον ἤδη τὴν ἀκοὴν ἐξ ἄλλων εἶχε πολλῶν παράλληλα θεὶς καὶ ἀκριβωσάμενος καὶ μηδὲν εἶναι ψευδὲς εὑρηκὼς ὁ ἀνίσταται καὶ αὐτός· καὶ βοήσας πρὸς Κύριον, ὡς « Δίκασον, Κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με· καὶ οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν· καὶ ἐπανάσωσον ἐμοὶ τὸ βασίλειον κράτος, ὃ σὺ μὲν ἐχαρίσω μοι, ὃν δ' ἐγὼ γεγέννηκα καὶ ὕψωσα, ἐκ τῶν ἐμῶν ἁρπάζει χειρῶν. » Εἶτα πρὸς ἔργον ἐχώρει.

V. Sed dum hæc agitat, quidam ex ejus intimis clam fuga elapsus avum imperatorem convenit, et omnes singulatim consiliorum illorum dolos detegit, cum cætera elocutus, tum illud etiam, ut nepos statuisset ei vel vitam ipsam eripere, si resisteretur, vel si negotium nihil difficultatis facilemque progressum haberet, una cum imperio potestatis etiam insignia ei abrogare, et monastico cucullo indutum in custodiam dare. « Quare, » inquit, « cavendum, ne ille solitam viam ingressus in urbem furtim introeat : et vos oportet non pigre D illi occurrere. In summum enim discrimen res adductæ sunt. » His imperator auditis et ad ea quæ ex aliis audierat, aures adhuc veluti personantia, collatis et expensis, cum nihil falsi esse comperisset, insurgit et ipse atque ad Dominum clamitans : « Judica eos, Domine, inquit, qui injuria me afficiunt : et qui contra me insurgunt, erubescant : et imperatoriam mihi potestatem conserva, quam abs te donatam is ereptum venit manibus meis, quem ego genui et evexi [1]. » Deinde ad rem gerendam accedit.

ϛ'. Καὶ πρῶτα μὲν ἐς τὸν ἔγγονον ἔτι περὶ μέσην

VI. Ac primum ad nepotem in medio itinere

[1] Psal. xxxiv, 1; Psal. cviii, 28; Isa. i, 2.

adhuc agentem mittit, qui ei urbis ingressu inter- A dicant. « Etenim, inquit, novum id esset, si tam aperte fœdifragus, eaque quibus respublica **394** pereat agens et moliens, latere conatus suos postularet. » Erat autem iis, qui ad illum missi iverant, mandatum, ut coarguendi ejus animi causa recenserent apud eum, quot occasiones pacis denuo rumpendæ præbuisset, ut et irrita fierent ea, de quibus convenerat, et offensionibus locus esset. Eorum autem quæ recensebantur summa hæc erat. Primum, quod imperatoriis quæstoribus omnibus pecuniam eripuisset, cujus nunquam major penuria fuisset, cum ea essent tempora, quæ ob divisionem imperii sumptus maximos postularent. Alterum, quod urbibus præpositos ab avo præsides ac procuratores ille ignominia affectos ejiceret, atque in eorum B locum quoscunque ei libitum esset substitueret. Tertium, quod Cralænam, amitam suam et monastico indutam habitu, indignantem et reluctantem ad incestum coitum compulisset. Accedebant et aliæ causæ, propter quas ei urbis ingressu interdiceretur : plurimæ illæ quidem, sed non ita firmæ.

VII. Deinde clandestinis litteris ad Cralem Serviæ missis auxilium ab eo petit. Scribit et ad Demetrium despotam filium suum, qui tum Thessalonicæ et adjacentium locorum curam agebat : eique mandat, ut duos fratris filios, qui Bellegra- C dis et reliquæ Macedoniæ præerant, Andronicum protovestiarium et Michaelem Asanem simulque Macedonicas legiones secum **395** adducat; ac primum quidem Macedonicas urbes idoneis præsidiis muniat, et eos omnes, qui quoquo modo suspecti sint, removeat : deinde cum auxiliaribus copiis, quas Crales Serviæ missurus sit, primo quoque tempore contra juniorem imperatorem Andronicum moveat. Cæterum litteræ, quas ad Cralem Serviæ, ad despotam, ad cæteros omnes, quotquot imperatoris negotia in provinciis procurabant, scriptas esse diximus, partim ab junioris imperatoris militibus vias custodientibus exceptæ sunt; eæ nimirum, quæ chartis inscriptæ erant : partim iis deceptis evaserunt, et quo mit- D tebantur pervenerunt : illæ videlicet, quæ tenui et albo linteo inscriptæ tabellariorum vestibus solerter insutæ fuerant. Nam imperator junior cum in aliis viarum angustiis, tum in iis quæ sunt apud

A ὄντα τὴν πορείαν πέμπει τοὺς ἀπαγορεύσοντας τὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον. « Καινότερον γὰρ ἂν εἴη, » φησὶ, « τὸν ἀνακεκαλυμμένως οὑτωσὶ παρασπονδοῦντα καὶ οἷς ἂν τὰ κοινὰ φθαρείη ταῦτα πράττοντά τε καὶ κατασκευαζόμενον λανθάνειν ἀξιοῦν. » Ἦν δὲ τοῖς πεμφθεῖσι προστεταγμένον, διεξελθεῖν ἐπ' αὐτοῦ πρὸς ἔλεγχον τῆς γνώμης αὐτοῦ, καὶ ὅσαι προφάσεις ἐγένοντο παρ' αὐτοῦ, τοῦ τε τὴν εἰρήνην αὖθις καὶ τὰς συνθήκας λελύσθαι καὶ χώραν τὰ σκάνδαλα σχεῖν. Ἦσαν δ' ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν αἵδε· μία μὲν, ὅτι ὅσοι τοὺς βασιλικοὺς φόρους δασμολογοῦντες ἦσαν ἅπαντας συλλαβὼν ἀφεῖλε τὰ χρήματα, σπανιωτέρων μὲν εἴπερ ποτὲ νῦν τῶν χρημάτων, πολυδαπανωτέρων δὲ τῶν πραγμάτων ὄντων διὰ τὸν τῆς βασιλείας μερισμόν. Δευτέρα B δὲ, ὅτι τοὺς πεμπομένους ἐφόρους τῶν πόλεων καὶ διοικητὰς ἀτίμους ἐκεῖθεν ἐκβάλλων ἐκπέμπει· τίθησι δ' ἀντ' ἐκείνων αὐτὸς ἑτέρους, οὓς ἂν ἐθέλοι. Τρίτη δ', ὅτι καὶ τὴν Κράλαιναν (60) πατρός τε ἀδελφὴν οὖσαν καὶ μοναχικὸν περικειμένην σχῆμα πρὸς ἄθεσμον ἐβιάζετο μῖξιν, δυνανασχετοῦσάν τε καὶ οὐκ ἐθέλουσαν αὐτήν. Ἦσαν δὲ πρὸς ταύταις καὶ ἕτεραι προφάσεις, δι' ἃς ἀπηγορεύετο ἡ πρὸς τὸ Βυζάντιον αὐτῷ εἴσοδος, πλεῖσται μὲν [P. 241], οὐ τοσοῦτον δὲ τὸ ἰσχυρὸν ἔχουσαι.

Ζ'. Ἐπὶ τούτοις γραφὰς λανθανούσας ἐξέπεμψε πρός γε τὸν Κράλην Σερβίας περὶ συμμαχίας καὶ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν Δημήτριον τὸν δεσπότην, ἐπιτροπεύοντα τηνικαῦτα Θεσσαλονίκης καὶ τῶν πέριξ, παρακελευομένας, συμπαραλαβόντα μεθ' C ἑαυτοῦ καὶ τοὺς δύο ἀνεψιοὺς ἐκεῖσε περὶ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Βελλεγράδων καὶ τῆς ἄλλης Μακεδονίας τηνικαῦτα διατρίβοντας Ἀνδρόνικόν τε τὸν πρωτοβεστιάριον καὶ Μιχαὴλ τὸν Ἀσὰν καὶ ἅμα τὰ Μακεδονικὰ στρατόπεδα ἀσφαλίσασθαι μὲν πρῶτον τὰς Μακεδονικὰς πόλεις ὡς εἰκὸς, ἐκ μέσου ποιησάμενον ὅσοι οὐκ ἔξω τοῦ ὑποπτεύεσθαι πεφύκασιν· ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἄραντας ξύν γε τῷ συμμαχικῷ στρατῷ τῷ ἐκ τοῦ Κράλη Σερβίας (61) ἔρχεσθαι τὴν ταχίστην κατὰ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου. Τῶν δὲ σταλεισῶν, ὡς ἔφημεν, γραφῶν πρός τε τὸν Κράλην Σερβίας καὶ πρὸς τὸν δεσπότην καὶ πρὸς ἄλλους ὅσοι βασιλικὰς διῴκουν ἐπιτροπὰς αἱ μὲν ἑάλωσαν παρὰ τῶν τὰς ὁδοὺς φρουρούντων ἀνθρώπων τοῦ D νέου βασιλέως, ὅσαι ἐπὶ χάρτου γραφεῖσαι (62) ἐτύγχανον· αἱ δὲ λαθοῦσαι παρῆλθόν τε καὶ πρὸς οὓς ἐπέμφθησαν ἀφίκοντο, ὅσαι ἐπὶ λίνου λεπτοϋφοῦς καὶ λευκοῦ γραφεῖσαι τοῖς τῶν γραμματοκομιστῶν ἐνδύμασιν εὐφυῶς συνεῤῥάφησαν. Κατὰ

## Variorum notæ.

(60) Simonidem, Andronici imp. ex Irene altera conjuge filiam, quæ cum ad Irenes matris exsequias Constantinopolim venisset, uti narrat Gregoras, lib. VII, cap. 30, ad conjugem redire renueret, a quo cum per legatos a patre repeteretur, illaque ne ad reditum cogeretur monachicum habitum induisset, illius frater consanguineus Constantinus despota lacerato ejus cucullo invitam et plorantem ad conjugem remiserat. Idem Gregoras, lib. VIII, cap. 1. DUCANG.

(61) Ad quem missus Callinicus legatus ab Andronico juniore. Cantacuzen. lib. I, cap. 8. DUCANG.

(62) Duas chartarum species hic recenset Gregoras, alteram quam *chartam* vocat, alteram quam ex tenui linteo confectam scribit. Priore voce papyrum Ægyptiacam videtur innuere, quam Græci recentiores ξυλοχάρτιον vocabant : altera chartam ex linteo conceptis et contusis paratam, quam χόρτινον χάρτην dicunt. Vide *Gloss. med. Græcit.* in his vocibus. DUCANG.

γὰρ τὰς στενὰς τῶν ὁδῶν καὶ μάλιστα κατὰ τὰς περὶ Χριστούπολιν (63) πύλας φρουροὺς οἱ περὶ τὸν νέον ἔθεσαν βασιλέα, οἳ πάντας τοὺς παριόντας ἐξήταζον, εἰ γραφὰς ἐκ Βυζαντίου κομίζοιεν· καὶ ἦν δυσχερὲς οὑτωσὶ λαθόντα τινὰ παρελθεῖν.

Η'. Κἀκείνους μὲν οὖν οὐδὲν ἐλελήθει τῶν ἐν Βυζαντίῳ κρύφα μελετωμένων τε καὶ δρωμένων· τούτους δὲ πάντα ἐλελήθει ὅσα κατὰ τούτων ἔξωθεν ἐκεῖνοι ἔδρων τε καὶ ἐμελέτων. Πάντες γάρ σφισι προσεχώρουν ἐθελονταί, οἱ μὲν ἐς τοὐμφανὲς αὐταῖς γνώμαις καὶ αὐτοῖς σώμασιν· ὅσοι δὲ μὴ ἐδύναντο, οἱ δὲ ἀλλὰ ταῖς γνώμαις σφίσιν ὁλοσχερῶς προσέκειντο· οὐ μόνον μικροῦ πάντες ὅσοι τοῦ δήμου τῶν Βυζαντίων, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τῶν συγκλητικῶν καὶ οἰκειακῶν καὶ ὅσοι τῶν μάλα καθ' αἷμα τῷ γηραιῷ βασιλεῖ προσηκόντων ἦσαν· οἳ δὴ πάντα καθ' ἓν τὰ ἐντεῦθεν ἀνιχνεύοντες ἐκείνοις ἐμήνυον. Ὧν εἷς ἦν καὶ ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς Θεόδωρος (64) ὁ μαρκέσιος. Ὃς πρὸ ἐτῶν συχνῶν εἰς τὴν τῆς μητρὸς πατρίδα πεμφθεὶς ὑπὸ τῆς μητρός, ὡς εἰρήκειμεν, γάμων ἕνεκα καὶ δι' ἀβουλίαν καὶ ῥᾳθυμίαν τῷ χρόνῳ κατάχρεως γενονὼς μετὰ τὸν τῆς μητρὸς θάνατον ἐπανήκει πρὸς τὸν πατέρα καὶ βασιλέα παῖδας καὶ γυναῖκα ἐκεῖσε καταλιπών· καὶ ἦν τοῦ λοιποῦ διατρίβων ἐν Βυζαντίῳ· ὅτε δὴ καὶ ἄλλης τε πάσης ἀπήλαυε πρὸς τοῦ βασιλέως κηδεμονίας καὶ εὐμενείας καὶ χορηγίας ἐκ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου, [P. 242] καὶ δὴ καὶ πάντων χρεῶν ἀπήλλακται διὰ τῶν βασιλικῶν χρημάτων. Ὧν ἁπάντων ἐκλαθόμενος ἐκεῖνος διὰ φρενῶν ἔνδειαν καὶ πᾶσαν αἰδῶ πατρικὴν ὀπίσω λιπὼν προδότης εἵλετο γενέσθαι τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς καὶ τῆς Ἰούδα ἐκείνου μιμήσεως. Ὠνειροπόλει γὰρ τὴν Ῥωμαϊκὴν καὶ αὐτὸς ἡγεμονίαν, ἐκποδὼν ἱσταμένου τοῦ διαδόχου· καὶ κατανεῦσαι μὴ βουλόμενον τὸν πατέρα πολλῶν ἕνεκα, ὅτι καὶ γνώμῃ καὶ πίστει καὶ σχήματι καὶ γενείων κουρᾷ (65) καὶ πᾶσι ἔθεσιν Λατῖνος ἦν ἀκραιφνής, ἔγνω λυπήσειν αὐτὸν τῷ νέῳ προστεθεὶς βασιλεῖ. Ὅθεν καὶ ὅσῳ πάντων μᾶλλον καθ' αἷμα τῷ βασιλεῖ προσῳκείωτο, τοσούτῳ καὶ θερμότερος πάντων ἐχθρὸς τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς γενέσθαι πεφιλονείκηκε μᾶλλον αὐτός.

Θ'. Τῷ δ' ἐπιγενομένῳ μηνὶ Νοεμβρίῳ (66) τὰ βασιλικὰ δεξάμενος γράμματα Δημήτριος ὁ δεσπότης ἐν Θεσσαλονίκῃ διεμηνύσατο εὐθὺς τόν τε πρωτοβεστιάριον καὶ τὸν Ἀσάν. Καὶ ἐπειδὴ συνῆλθον στρατεύματά τε συνεκροτεῖτο καὶ ἅμα αἱ τῶν τῷ νέῳ βασιλεῖ συνόντων οὐσίαι καὶ τὰ κτήματα, ὁπόσα περὶ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις καὶ χώρας ἔτυχον ὄντα, πάντα τοῖς στρατιώταις διεμερίζοντο· οἴνου τε καὶ σίτου σφῶν ἠνοίγοντο ἀποθῆκαι· καὶ τοῖς ἁρπάζειν ἐθέλουσιν ἄφθονα προὔκειντο πάντα, ἐξορίαι τε καὶ δημεύσεις τῶν ἥκιστα συμφρονεῖν ἐθελόντων. Κἀκεῖ μὲν ταῦτα ἐτελεῖτο· ἔμελλε δ' ὅσον οὐδέπω καὶ τὸ τοῦ Κράλη συμμαχικὸν ἐς αὐτοὺς ἀφικνεῖσθαι.

A Christopolin, custodes collocarat, qui omnes prætereuntes excutiebant, si forte litteras Byzantio afferrent, quos fallere perdifficile erat.

VIII. Ac illos quidem eorum quæ Byzantii clam agebantur et agitabantur nihil latebat: istos vero latebant omnia, quæ illi foris et agebant et agitabant. Nam omnes sponte ad eos inclinabant, alii aperte et animis et corporibus; qui vero corporibus non poterant, animis certe et toto pectore cum illis conjuncti erant: non modo omnis fere Byzantina plebs, sed et senatorii et aulici proceres et ii qui seniorem imperatorem cognatione maxime attingebant. Ac ii quæcunque **396** illic gerebantur B curiose indagantes singula illis significabant. Quorum unus fuit etiam imperatoris filius Theodorus marchio. Qui in matris patriam ante multos annos uxoris ducendæ causa ab ipsa matre, ut dixi, missus ac procedente tempore per temeritatem et socordiam suam ære alieno oppressus post matris obitum ad patrem imperatorem, uxore et liberis illic relictis, reversus fuerat; atque ex eo Byzantii commorabatur. Ubi paterna imperatoris cura ac benevolentia ex omni parte sublevatus et suppeditatis ex fisco sumptibus sustentatus omne etiam æs alienum pecunia imperatoria dissolverat. Quæ ille per amentiam cuncta oblitus debita patri observantia prorsus neglecta Judam imitari et C patris imperatoris proditor esse maluit. Nam Romanum imperium somniabat ipse quoque, excluso videlicet eo, ad quem successio pertinebat. Et cum pater multis de causis, quod et animo et religione et habitu et rasa barba et alio omni vitæ genere mere Latinus esset, postulatis ejus annuere nollet: ipse, quo illum contristaret, ad juniorem imperatorem defecit. Ita quo erat sanguine conjunctior, eo acerbior patris imperatoris inimicus exstitit.

IX. Sequenti mense Novembri Demetrius despota, imperatoris litteris Thessalonicæ acceptis, statim protovestiarium et Asanem arcessit. Qui cum convenissent, illico **397** et exercitus cogi et eorum, qui ad juniorem se adjunxissent, bona et D possessiones, quæcunque in Macedonicis urbibus et agris erant, militibus distribui cœperunt. Aperiebantur eorum granaria et cellæ vinariæ; et cuilibet rapere volenti omnia passim exposita erant. Præterea qui minime assentiri vellent, eorum bona publicabantur et ipsi exsilio multabantur. Ac ibi quidem hæc fiebant. Erant etiam Cralis auxilia jamjam ad eos ventura.

## Variorum notæ.

(63) Quæ urbs ad fugam ab Andronico juniore electa fuerat. Cantacuzen. lib. I, cap. 4, 7, 8. DUCANG.

(64) Is paulo ante ad patrem Constantinopolim venerat: uti narrat Cantacuzen. lib. I, cap. 51. DUCANG.

(65) Supra lib. VII, cap. 12. DUCANG.

(66) An. Chr. 1327 exeunte. BOIVIN.

X. Cæterum nec junior Andronicus quietus sedebat : sed clam in omnes terras et insulas, Byzantium, Thessalonicam et Macedoniam edicta mittebat, per quæ populis immunitatem et libertatem a tributis, militibus vero reditus et majora stipendia promittebat. Quæ mox ut audita fuere, omnes commoverunt, et animis facillime depravatis impulerunt, ut et voluntatibus et linguis et manibus et omni studio ei adhærescerent et clandestinis litteris illum arcesserent et impressionem ejus accelerarent.

A I'. Ἀλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς ὁ νέος Ἀνδρόνικος ἠρέμει καθήμενος· ἀλλ' ἔπεμπε διατάγματα λάθρα πανταχῇ θαλάττης τε καὶ γῆς ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ Θεσσαλονίκῃ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ νήσοις ἐπαγγελλόμενα τοῖς μὲν δήμοις ἀτέλειαν καὶ φόρων ἐλευθερίαν, τοῖς δὲ στρατευομένοις πόρους προσόδων καὶ μισθῶν ἐπιδόσεις. Ἅπερ ἀκουόμενα πάντας ἀνέσειε καὶ ῥᾷστα τὰς γνώμας σφῶν διέστρεφε καὶ ἀνέπειθεν ὁλοσχερῶς αὐτῷ προστίθεσθαι γνώμῃ τε καὶ γλώσσῃ καὶ χερσὶ καὶ πάσῃ προθυμίᾳ καὶ λαθραίοις γράμμασι προσκαλεῖσθαι αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ ἐπιταχύνειν ἔφοδον.

## CAPUT II.

*Nepos duorum alterum petit; ut aut Byzantium ingredi sibi liceat; aut ii ad se mittantur, quibus internuntiis uti possit. Mittuntur ex omnibus ordinibus delecti. Oratione artificiosa se ipsum apud eos commendat. Avum insectatur. Causam rebellionis probabilem affert. Crimina objecta diluit. Postulata sua exponit. Ejus blanditiis corrupti internuntii Byzantium redeunt. Ei apud omnes aperte patrocinantur.*

I. Cum res ita se haberent, Rhegium pervenit imperator : atque inde legatis ad avum imperatorem missis alterutrum sibi concedi postulat, ut aut per inducias ipse in urbem introeat, aut aliqui ex Byzantiis ad se veniant, senatus primores et Ecclesiæ principes, et si qui ex populo eruditione commendabiles sint, qui ea quæ dicturus sit, imperatori et toti Byzantio renuntiare possint. Senior vero, cum ea postulata plena doli esse judicaret, **398** diu siluit, secum deliberans, utrum eligeret. Nam nepotis in urbem ingressum perniciosum neque incruentum fore : paratos enim Byzantios, statim atque eum intra portas conspecturi essent, illi quidem obsequi, sibi vero vitam acerba morte eripere. Rursus Byzantiorum ad illum itionem non sine seditione fore. Id enim esse nepoti propositum, ut palam illos blandis verbis, clam vero muneribus et magnis pollicitationibus, et eorum opera omnes Byzantinos cives sibi conciliet. Cum autem utrumque grave esset, id quod levius erat elegit, et duos senatores, duos pontifices, duos ex Ecclesia selectos et quatuor ex civibus primariis ad eum misit.

B [P. 243] A'. Οὕτω δὴ τῶν πραγμάτων ἐχόντων ἧκει περὶ τὸ Ῥήγιον (67) ὁ βασιλεύς· κἀκεῖθεν πρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πάππον δυοῖν ζητημάτων ὁπότερον συγχωρῆσαί οἱ, ἢ τὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον ὑπόσπονδον εἴσοδον, ἢ τῶν ἐκ Βυζαντίου τινῶν εἰς ἐκεῖνον ἄφιξιν ἔκ τε τῶν τῆς συγκλήτου ἔκ τε τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων, καὶ εἴ τινες ἐκ τοῦ δήμου παιδείας εὖ ἔχοντες εἶεν, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται τὰ ὑπ' ἐκείνου λεχθησόμενα ἀπαγγεῖλαι τῷ τε βασιλεῖ καὶ ὅλῳ τῷ Βυζαντίῳ. Τὸν μέντοι γηραιὸν βασιλέα, δόλου μεστὰ ἡγησάμενον τὰ τοιαῦτα προβλήματα, σιωπῆσαι μέχρι πολλοῦ καὶ διαπορῆσαι περὶ τὴν αἵρεσιν. Τήν τε γὰρ εἰς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον τοῦ ἐγγόνου ὀλεθρίαν ὁρᾶν καὶ οὐκ ἄνευ αἱμάτων· ἑτοίμους γὰρ εἶναι τοὺς Βυζαντίους αὐτίκα C ἐκείνῳ τε προστεθήσεσθαι φανέντι πυλῶν εἴσω καὶ τοῦτον πικρῶς τοῦ βίου ἀπάξειν· τήν τε αὖ πρὸς ἐκεῖνον τῶν Βυζαντίων ἄφιξιν οὐδὲ ταύτην ἀστασίαστον βλέπειν. Σκοπὸν γὰρ εἶναι τῷ ἐγγόνῳ, λόγους τε δημοχαρεῖς παῤῥησίᾳ λαλῆσαι καὶ λάθρα δώροις καὶ ἐπαγγελίαις ὑποποιῆσαι χρησταῖς αὐτούς τε καὶ δι' αὐτῶν ὁπόσοι τὸ Βυζάντιον οἰκοῦσι. Χαλεπῶν δ' ὄντων ἀμφοτέρων ὅμως τὸ κουφότερον εἵλετο· καὶ πέπομφε δύο μὲν ἐκ τῆς συγκλήτου, δύο δ' ἐκ τῶν ἀρχιερέων, δύο δ' ἐκ τῶν τῆς Ἐκκλησίας λογάδων καὶ τέτταρας τῶν τοῦ δήμου προκρίτων.

II. Ille vero iis omnibus, qui illuc venissent, arcessitis et convocata concione orationem quamdam artificiosam coram iis recitavit. Ac, « Vos subditos, inquit, chariores mihi esse quam me ipsum, meque nulla ambitione aut summæ potestatis affectatione contra voluntatem avi imperatoris egressum esse, nemini est obscurum. Videtis enim

B'. Οὓς δὴ πάντας ἀπιόντας ἐκεῖσε μεταπεμψάμενος ἐκεῖνος καὶ ἐκκλησίαν πεποιηκὼς δημηγορίαν τινὰ ἐσχηματισμένην ἐπ' αὐτῶν διεξῆλθεν· « Ἐγὼ, » φήσας, « ὅτι μὲν τοὺς ὑπηκόους ὑμᾶς πλέον ἢ ἐμαυτὸν φιλῶ καὶ ὅτι οὐκ αὐτοκρατορίαν ἐμαυτῷ περιθεῖναι σπουδάζων ἐξῆλθον παρὰ τὴν τοῦ βασιλέως D καὶ πάππου μου βούλησιν, παντί που δῆλον. Ὁρᾶτε

### Variorum notæ.

(67) Oppida duo hac appellatione observat Leunclavius in priore Onomastico Turcico, alterum quod Ῥήγιον μέγα vocat inter Selivream et Pontem minorem, Turcis *Bujuc-Zecmege*, i. e. *Ponte grande*, sive *Pons major*. Ῥήγιον autem nominatum censet a terra maris impetu abs se invicem divulsa, quæ sinum hunc effecerit, ut eadem de causa divisum terræ motu a Sicilia Rhegium Italiæ dictum. Alterum Rhegium μικρὸν dictum : Turci *Cutzuc Zecmege*, i. e. *Pontem minorem* vocant, oppidum inter pontem majorem et Constantinopolim. Utrumque porro oppidum præterea Ἄθυρον μέγα et Ἄθυρον μικρὸν Græcos appellare observat. Verum Ἀθύραν diversum esse oppidum a Rhegio, ex Procopio recte opinatur Ortelius, de quo quædam notavimus ad Villharduinum, n. 220. Rhegii porro Thracici passim mentio apud scriptores Byzantinos. Ducang. — Hæc nota in Ducangii autographo cancellata erat. Boivin.

A γὰρ ὅπως τῆς ἐμαυτοῦ ζωῆς ἀφειδῶ, μήτε γαστριζόμενος καὶ τρυφῶν, μήτε δορυφόρους ἢ πελεκυφόρους (68) ἐπαγόμενος, ὡς εἴθισται μὴ ὅτι βασιλεῦσι διὰ τὸ ἐπίφθονον τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ οὓς ἡ τύχη τῶν γονέων καὶ ξυγγενῶν ἐξορίσασα πλανήτας ἔνθεν κἀκεῖθεν ἠνάγκασε περιφέρεσθαι καὶ διηνεκῶς τὴν τοῦ αὐτίκα τεθνήξεσθαι πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν ἐλπίδα. Εἰ δ' οὖν, φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθὼν, ὑπὲρ τίνος ἃ περιφέρω τραύματα ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἐδεξάμην, τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἐχθροῖς παραβαλλόμενος, ὁπόσοι τε ἐξ Ἀσίας εἰς Θρᾴκην ναυστολοῦσι καὶ ὅσοι τὸν Ἴστρον παροικοῦντες βάρβαροι, ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἐξελαύνοντες κατατρέχουσιν ὁμοίως καὶ οὗτοι τὴν δυστυχῆ Θρᾴκην; [P. 244] Ἐγὼ γὰρ, ἵνα πᾶσαν ἐξείπω τὴν ἀλήθειαν πρὸς ὑμᾶς, ὁρῶν τὸν βασιλέα ἐς πολὺ τὸ νωθρὸν καὶ ἀνάλγητον ἐκ τοῦ γήρως ἀποκλίναντα B καὶ μηδὲν ὅλως διεγειρόμενον, μηδ' ἀλγοῦντα, τῶν Χριστιανῶν ἀεὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τῶν μὲν κοπτομένων ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἱερείου δίκην, τῶν δ' αἰχμαλωτιζομένων καὶ ἀνδραποδιζομένων, τῶν δὲ γυμνῶν ἐλαυνομένων πάσης χώρας καὶ πόλεως· ἵνα μὴ λέγω τὰ μείζω τῆς Ἀσίας πάθη καὶ τῶν ἐκεῖσε πόλεων, ὅσαι τοῖς βαρβάροις ἡλώκεισαν διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἀμέλειαν καὶ νωθρότητα· ὁρῶν οὖν ταῦτα ἔγωγε καὶ περιαλγὴς λίαν γινόμενος καὶ τὴν τῶν σπλάγχνων ὀδύνην φέρειν οὐκ ἔχων, ἐξῆλθον δυοῖν ἕνεκα. Ἢ γὰρ θανάτῳ οἱῳδήτινι περιπεπτωκὼς ἅμα τῷ ζῆν καὶ τὸν τῆς λύπης συναπορρῆξαι φόρτον ἐνόμισα, ἢ τὴν Ῥωμαίων τύχην ἐς τὸ βέλτιον καθόσον ἐφικτὸν ἀπαλλάξαι. Οὐ γάρ ἐστιν, C οὐκ ἔστιν ἐφικτὸν, ἄνθρωπον ὄντα τινὰ καὶ πλεῖστον ἐνδιατρίψαντα χρόνον τῷ ἄρχειν μὴ κόρον ἐμποιῆσαι τοῖς ἀρχομένοις καὶ μῖσος φόνου πνέον. Οὐδὲν γὰρ ἀμετάβλητον οὐδὲ μόνιμον ἐν τῷ βίῳ τὴν φύσιν πεποίηκεν ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ μεταβάλλεσθαι βλέπομεν τὴν ὥραν τῆς εὐφροσύνης καὶ ἡδονῆς ἴσχοντα πάντα τἀπίγεια. Εἰ δέ τις βιαίῳ τινὶ καὶ κατηναγκασμένῃ φορᾷ χρώμενος ἐπὶ μιᾶς ἵστασθαι τύχης ἐθέλοι, οὗτος ἐς τὴν παρὰ φύσιν κίνησιν ἄγει τὰ πράγματα. Πᾶν δὲ τὸ παρὰ φύσιν ὑπερβαῖνον τοὺς ἁρμόττοντας ὅρους ὑπερβαίνειν παρασκευάζει καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐθελούσης ἕπεσθαι εὐφροσύνης καὶ ἡδονῆς. Ἐς τοῦτο γὰρ τείνει καὶ τὰ σοφὰ τῶν παλαιῶν γνωματεύματα, « Μηδὲν ἄγαν » λεγόντων, καὶ, « Πᾶν μέτρον ἄριστον. » Ὁρᾶτε γὰρ D ὅπως καὶ ὁ ἐμὸς πάππος εἰς βαθὺ γῆρας ἐληλακὼς καὶ τοσαῦτα ἔτη τὸ βασίλειον ἔχων κράτος, ὅσα μικροῦ δέω λέγειν οὐδείς πω τῶν πώποτε βασιλέων, μεμίσηται μὲν παρὰ πάντων ὑπηκόων, οὐκ ἐπιστρέφεται δ' ὅλως οὔτε πρὸς θεραπείαν τοῦ μίσους, οὔτε πρὸς ὁρμὴν βοηθήσουσαν τοῖς Ῥωμαίων πράγμασιν, οὔτε μὴν ἀλγεῖ βλέπων τοὺς διαδόχους τῆς βασιλείας προαποθνήσκοντας. Τέθνηκε μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς ὁ ἐμὸς πατὴρ μηδενὸς ἀπολελαυκὼς τῶν ὅσα βασιλεῦσιν ἐφεῖται, πλὴν τοῦ ὀνόματος. Τεθνήκασι δ' ἕτεροι τῶν καθ' αἷμα μάλα τοι προσηκόντων καὶ τὴν

ut nec vitæ meæ parcam; non corpori curando, non genio indulgeam; non satellites, non bipenniferos adducam: ut non modo regibus mos est, propter invidiosam imperii conditionem, sed iis etiam, quos fortuna a parentibus et cognatis procul relegatos huc atque illuc ferri et continenter mortem ob oculos habere coegit. Sin **399** minus, dicat mihi quispiam, vulnera, quæ in corpore meo gesto, qua de causa acceperim, cum Romanorum hostibus pugnando, qui ex Asia in Thraciam trajiciunt, et cum Barbaris, qui Istrum accolunt, unde factis excursionibus et ipsi pariter miseram Thraciam vastant? Ego enim, ut omnem veritatem apud vos eloquar, cum imperatorem præ senio ad socordiam et stuporem labi viderem et e veterno non excitari, neque dolere, cum Christiani semper noctu atque interdiu partim velut victimæ a Barbaris mactentur, partim captivi trahantur et in servitutem abducantur, partim nudi ex ædibus atque urbibus expellantur (graviora mala taceo, Asiæ videlicet et urbium, quæcunque imperatoris incuria et ignavia captæ sunt): cum ego, inquam, hæc viderem, ægerrime tuli, et infixum cordi dolorem non ferens duabus de causis sum egressus; ut aut quovis letho vitam simul et gravissimum mœrorem abrumperem, aut Romanæ reipublicæ pro virili subvenirem. Nullo enim modo, nullo modo fieri potest, quin homo, et is longo tempore rerum potitus, fastidio sit iis qui parent, et capitalia eorum odia suscipiat. Nihil scilicet Deus in rerum natura ex se immutabile et stabile esse voluit. Unde fit, ut omnia terrena mutationibus gaudere ac delectari videamus. Quod si quis injurioso quodam ac violento conatu velit efficere, ut res suæ **400** eodem semper statu consistant, is rerum ordinem naturalem invertat. Quidquid autem cum natura pugnat, id cum limites excedat legitimos, facit, ut jucunditatis et voluptatis, quæ naturam sequi solent, limites excedantur. Eodem pertinent sapientes veterum sententiæ, præcipientes: « Ne quid nimis; » et: « Modum esse pulcherrimam virtutem, » pronuntiantes. Videtis enim, ut meus avus ad extremum senium progressus, et tot annos imperio potitus, quot (parum abest quin dicam) nemo omnium, qui unquam fuere imperatorum, in totius populi est odio: nec ullam curam vel odii illius a se amovendi, vel Romanæ reipublicæ sustentandæ suscipit, neque dolet successores imperii ante se mori. Obiit enim imperator pater meus sine ullo imperii fructu, nisi nomen exceperis. Obierunt et alii sanguine ei conjunctissimi et minores ætate. Moriar et ipse fortassis, priusquam ex imperio fructus aliquid cepero. Quid enim facilius accidit homini, præsertim nullum periculum defugienti et de vita minime sollicito? Fortassis autem me regnandi cupiditate laborare aliqui su-

Variorum notæ.

(68) Varangos, uti supra lib. VIII, cap. 5, sect. 2. DUCANG.

X. Cæterum nec junior Andronicus quietus sedebat : sed clam in omnes terras et insulas, Byzantium, Thessalonicam et Macedoniam edicta mittebat, per quæ populis immunitatem et libertatem a tributis, militibus vero reditus et majora stipendia promittebat. Quæ mox ut audita fuere, omnes commoverunt, et animis facillime depravatis impulerunt, ut et voluntatibus et linguis et manibus et omni studio ei adhærescerent et clandestinis litteris illum arcesserent et impressionem ejus accelerarent.

A Ι'. Ἀλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς ὁ νέος Ἀνδρόνικος ἠρέμει καθήμενος· ἀλλ' ἔπεμπε διατάγματα λάθρα πανταχῇ θαλάττης τε καὶ γῆς ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ Θεσσαλονίκῃ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ νήσοις ἐπαγγελλόμενα τοῖς μὲν δήμοις ἀτέλειαν καὶ φόρων ἐλευθερίαν, τοῖς δὲ στρατευομένοις πόρους προσόδων καὶ μισθῶν ἐπιδόσεις. Ἅπερ ἀκουόμενα πάντας ἀνέσειε καὶ ῥᾷστα τὰς γνώμας σφῶν διέστρεφε καὶ ἀνέπειθεν ὁλοσχερῶς αὐτῷ προστίθεσθαι γνώμῃ τε καὶ γλώσσῃ καὶ χερσὶ καὶ πάσῃ προθυμίᾳ καὶ λαθραίοις γράμμασι προσκαλεῖσθαι αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ ἐπιταχύνειν ἔφοδον.

## CAPUT II.

*Nepos duorum alterum petit ; ut aut Byzantium ingredi sibi liceat ; aut ii ad se mittantur, quibus internuntiis uti possit. Mittuntur ex omnibus ordinibus delecti. Oratione artificiosa se ipsum apud eos commendat. Avum insectatur. Causam rebellionis probabilem affert. Crimina objecta diluit. Postulata sua exponit. Ejus blanditiis corrupti internuntii Byzantium redeunt. Ei apud omnes aperte patrocinantur.*

I. Cum res ita se haberent, Rhegium pervenit B imperator : atque inde legatis ad avum imperatorem missis alterutrum sibi concedi postulat, ut aut per inducias ipse in urbem introeat, aut aliqui ex Byzantiis ad se veniant, senatus primores et Ecclesiæ principes, et si qui ex populo eruditione commendabiles sint, qui ea quæ dicturus sit, imperatori et toti Byzantio renuntiare possint. Senior vero, cum ea postulata plena doli esse judicaret, **398** diu siluit, secum deliberans, utrum eligeret. Nam nepotis in urbem ingressum perniciosum neque incruentum fore : paratos enim Byzantios, statim atque eum intra portas conspecturi essent, illi quidem obsequi, sibi vero vitam acerba morte eripere. Rursus Byzantiorum ad illum itionem non sine seditione fore. Id enim esse C nepoti propositum, ut palam illos blandis verbis, clam vero muneribus et magnis pollicitationibus, et eorum opera omnes Byzantinos cives sibi conciliet. Cum autem utrumque grave esset, id quod levius erat elegit, et duos senatores, duos pontifices, duos ex Ecclesia selectos et quatuor ex civibus primariis ad eum misit.

[P. 243] Α'. Οὕτω δὴ τῶν πραγμάτων ἐχόντων ἧκει περὶ τὸ Ῥήγιον (67) ὁ βασιλεύς· κἀκεῖθεν πρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα καὶ πάππον δυοῖν ζητημάτων ὁπότερον συγχωρῆσαί οἱ, ἢ τὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον ὑπόσπονδον εἴσοδον, ἢ τῶν ἐκ Βυζαντίου τινῶν εἰς ἐκεῖνον ἄφιξιν ἔκ τε τῶν τῆς συγκλήτου ἔκ τε τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων, καὶ εἴ τινες ἐκ τοῦ δήμου παιδείας εὖ ἔχοντες εἶεν, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται τὰ ὑπ' ἐκείνου λεχθησόμενα ἀπαγγεῖλαι τῷ τε βασιλεῖ καὶ ὅλῳ τῷ Βυζαντίῳ. Τὸν μέντοι γηραιὸν βασιλέα, δόλου μεστὰ ἡγησάμενον τὰ τοιαῦτα προβλήματα, σιωπῆσαι μέχρι πολλοῦ καὶ διαπορῆσαι περὶ τὴν αἵρεσιν. Τήν τε γὰρ εἰς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον τοῦ ἐγγόνου ὀλεθρίαν ὁρᾷν καὶ οὐκ ἄνευ αἱμάτων· ἑτοίμους γὰρ εἶναι τοὺς Βυζαντίους αὐτίκα ἐκείνῳ τε προστεθήσεσθαι φανέντι πυλῶν εἴσω καὶ τοῦτον πικρῶς τοῦ βίου ἀπάξειν· τήν τε αὖ πρὸς ἐκεῖνον τῶν Βυζαντίων ἄφιξιν οὐδὲ ταύτην ἀστασίαστον βλέπειν. Σκοπὸν γὰρ εἶναι τῷ ἐγγόνῳ, λόγους τε δημοχαρεῖς παῤῥησίᾳ λαλῆσαι καὶ λάθρα δώροις καὶ ἐπαγγελίαις ὑποποιῆσαι χρησταῖς αὐτούς τε καὶ δι' αὐτῶν ὁπόσοι τὸ Βυζάντιον οἰκοῦσι. Χαλεπῶν δ' ὄντων ἀμφοτέρων ὅμως τὸ κουφότερον εἵλετο· καὶ πέπομψε δύο μὲν ἐκ τῆς συγκλήτου, δύο δ' ἐκ τῶν ἀρχιερέων, δύο δ' ἐκ τῶν τῆς Ἐκκλησίας λογάδων καὶ τέτταρας τῶν τοῦ δήμου προκρίτων.

II. Ille vero iis omnibus, qui illuc venissent, arcessitis et convocata concione orationem quamdam artificiosam coram iis recitavit. Ac, « Vos subditos, inquit, chariores mihi esse quam me ipsum, meque nulla ambitione aut summæ potestatis D affectatione contra voluntatem avi imperatoris egressum esse, nemini est obscurum. Videtis enim

Β'. Οὓς δὴ πάντας ἀπιόντας ἐκεῖσε μεταπεμψάμενος ἐκεῖνος καὶ ἐκκλησίαν πεποιηκὼς δημηγορίαν τινὰ ἐσχηματισμένην ἐπ' αὐτῶν διεξῆλθεν· « Ἐγὼ, » φήσας, « ὅτι μὲν τοὺς ὑπηκόους ὑμᾶς πλέον ἢ ἐμαυτὸν φιλῶ καὶ ὅτι οὐκ αὐτοκρατορίαν ἐμαυτῷ περιθεῖναι σπουδάζων ἐξῆλθον παρὰ τὴν τοῦ βασιλέως καὶ πάππου μου βούλησιν, παντί που δῆλον. Ὁρᾶτε

### Variorum notæ.

(67) Oppida duo hac appellatione observat Leunclavius in priore Onomastico Turcico, alterum quod Ῥήγιον μέγα vocat inter Selivream et Pontem minorem, Turcis *Bujuc-Zecmege*, i. e. *Ponte grande*, sive *Pons major*. Ῥήγιον autem nominatum censet a terra maris impetu abs se invicem divulsa, quæ sinum hunc effecerit, ut eadem de causa divisum terræ motu a Sicilia Rhegium Italiæ dictum. Alterum Rhegium μικρὸν dictum : Turci *Cutzuc Zecmege*, i. e. *Pontem minorem* vocant, oppidum inter pontem majorem et Constantinopolim. Utrumque porro oppidum præterea Ἄθυρον μέγα et Ἄθυρον μικρὸν Græcos appellare observat. Verum Ἀθύραν diversum esse oppidum a Rhegio, ex Procopio recte opinatur Ortelius, de quo quædam notavimus ad Villharduinum, n. 220. Rhegii porro Thracici passim mentio apud scriptores Byzantinos. DUCANG. — Hæc nota in Ducangii autographo cancellata erat. BOIVIN.

γὰρ ὅπως τῆς ἐμαυτοῦ ζωῆς ἀφειδῶ, μήτε γαστριζόμενος καὶ τρυφῶν, μήτε δορυφόρους ἢ πελεκυφόρους (68) ἐπαγόμενος, ὡς εἴθισται μὴ ὅτι βασιλεῦσι διὰ τὸ ἐπίφθονον τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ οὓς ἡ τύχη τῶν γονέων καὶ ξυγγενῶν ἐξορίσασα πλανήτας ἔνθεν κἀκεῖθεν ἠνάγκασε περιφέρεσθαι καὶ διηνεκῶς τὴν τοῦ αὐτίκα τεθνήξεσθαι πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχειν ἐλπίδα. Εἰ δ' οὖν, φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθὼν, ὑπὲρ τίνος ἃ περιφέρω τραύματα ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἐδεξάμην, τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἐχθροῖς παραβαλλόμενος, ὁπόσοι τε ἐξ Ἀσίας εἰς Θρᾴκην ναυστολοῦσι καὶ ὅσοι τὸν Ἴστρον παροικοῦντες βάρβαροι, ἔπειτ' ἐκεῖθεν ἐξελαύνοντες κατατρέχουσιν ὁμοίως καὶ οὗτοι τὴν δυστυχῆ Θρᾴκην; [P. 244] Ἐγὼ γὰρ, ἵνα πᾶσαν ἐξείπω τὴν ἀλήθειαν πρὸς ὑμᾶς, ὁρῶν τὸν βασιλέα ἐς πολὺ τὸ νωθρὸν καὶ ἀνάλγητον ἐκ τοῦ γήρως ἀποκλίναντα B καὶ μηδὲν ὅλως διεγειρόμενον, μηδ' ἀλγοῦντα, τῶν Χριστιανῶν ἀεὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τῶν μὲν κοπτομένων ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἱερείου δίκην, τῶν δ' αἰχμαλωτιζομένων καὶ ἀνδραποδιζομένων, τῶν δὲ γυμνῶν ἐλαυνομένων πάσης χώρας καὶ πόλεως· ἵνα μὴ λέγω τὰ μείζω τῆς Ἀσίας πάθη καὶ τῶν ἐκεῖσε πόλεων, ὅσαι τοῖς βαρβάροις ἡλώκεισαν διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἀμέλειαν καὶ νωθρότητα· ὁρῶν οὖν ταῦτα ἔγωγε καὶ περιαλγὴς λίαν γινόμενος καὶ τὴν τῶν σπλάγχνων ὀδύνην φέρειν οὐκ ἔχων, ἐξῆλθον δυοῖν ἕνεκα. Ἢ γὰρ θανάτῳ οἱῳδήτινι περιπεπτωκὼς ἅμα τῷ ζῆν καὶ τὸν τῆς λύπης συναποῤῥῆξαι φόρτον ἐνόμισα, ἢ τὴν Ῥωμαίων τύχην ἐς τὸ βέλτιον καθόσον ἐφικτὸν ἀπαλλάξαι. Οὐ γάρ ἐστιν, C οὐκ ἔστιν ἐφικτὸν, ἄνθρωπον ὄντα τινὰ καὶ πλεῖστον ἐνδιατρίψαντα χρόνον τῷ ἄρχειν μὴ κόρον ἐμποιῆσαι τοῖς ἀρχομένοις καὶ μῖσος φόνου πνέον. Οὐδὲν γὰρ ἀμετάβλητον οὐδὲ μόνιμον ἐν τῷ βίῳ τὴν φύσιν πεποίηκεν ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ μεταβάλλεσθαι βλέπομεν τὴν ὥραν τῆς εὐφροσύνης καὶ ἡδονῆς ἴσχοντα πάντα τἀπίγεια. Εἰ δέ τις βιαίῳ τινὶ καὶ κατηναγκασμένῃ φορᾷ χρώμενος ἐπὶ μιᾶς ἵστασθαι τύχης ἐθέλοι, οὗτος ἐς τὴν παρὰ φύσιν κίνησιν ἄγει τὰ πράγματα. Πᾶν δὲ τὸ παρὰ φύσιν ὑπερβαῖνον τοὺς ἁρμόττοντας ὅρους ὑπερβαίνειν παρασκευάζει καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐθελούσης ἕπεσθαι εὐφροσύνης καὶ ἡδονῆς. Ἐς τοῦτο γὰρ τείνει καὶ τὰ σοφὰ τῶν παλαιῶν γνωματεύματα, « Μηδὲν ἄγαν » λεγόντων, καὶ, « Πᾶν μέτρον ἄριστον. » Ὁρᾶτε γὰρ D ὅπως καὶ ὁ ἐμὸς πάππος εἰς βαθὺ γῆρας ἐληλακὼς καὶ τοσαῦτα ἔτη τὸ βασίλειον ἔχων κράτος, ὅσα μικροῦ δέω λέγειν οὐδείς πω τῶν πώποτε βασιλέων, μεμίσηται μὲν παρὰ πάντων ὑπηκόων, οὐκ ἐπιστρέφεται δ' ὅλως οὔτε πρὸς θεραπείαν τοῦ μίσους, οὔτε πρὸς ὁρμὴν βοηθήσουσαν τοῖς Ῥωμαίων πράγμασιν, οὔτε μὴν ἀλγεῖ βλέπων τοὺς διαδόχους τῆς βασιλείας προαποθνήσκοντας. Τέθνηκε μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς ὁ ἐμὸς πατὴρ μηδενὸς ἀπολελαυκὼς τῶν ὅσα βασιλεῦσιν ἐφεῖται, πλὴν τοῦ ὀνόματος. Τεθνήκασι δ' ἕτεροι τῶν καθ' αἷμα μάλα τοι προσηκόντων καὶ τὴν

A ut nec vitæ meæ parcam; non corpori curando, non genio indulgeam; non satellites, non bipenniferos adducam: ut non modo regibus mos est, propter invidiosam imperii conditionem, sed iis etiam, quos fortuna a parentibus et cognatis procul relegatos huc atque illuc ferri et continenter mortem ob oculos habere coegit. Sin **399** minus, dicat mihi quispiam, vulnera, quæ in corpore meo gesto, qua de causa acceperim, cum Romanorum hostibus pugnando, qui ex Asia in Thraciam trajiciunt, et cum Barbaris, qui Istrum accolunt, unde factis excursionibus et ipsi pariter miseram Thraciam vastant? Ego enim, ut omnem veritatem apud vos eloquar, cum imperatorem præ senio ad socordiam et stuporem labi viderem et e veterno non excitari, neque dolere, cum Christiani semper noctu atque interdiu partim velut victimæ a Barbaris mactentur, partim captivi trahantur et in servitutem abducantur, partim nudi ex ædibus atque urbibus expellantur (graviora mala taceo, Asiæ videlicet et urbium, quæcunque imperatoris incuria et ignavia captæ sunt): cum ego, inquam, hæc viderem, ægerrime tuli, et infixum cordi dolorem non ferens duabus de causis sum egressus; ut aut quovis letho vitam simul et gravissimum mœrorem abrumperem, aut Romanæ reipublicæ pro virili subvenirem. Nullo enim modo, nullo modo fieri potest, quin homo, et is longo tempore rerum potitus, fastidio sit iis qui parent, et capitalia eorum odia suscipiat. Nihil scilicet Deus in rerum natura ex se immutabile et stabile esse voluit. Unde fit, ut omnia terrena mutationibus gaudere ac delectari videamus. Quod si quis injurioso quodam ac violento conatu velit efficere, ut res suæ **400** eodem semper statu consistant, is rerum ordinem naturalem invertat. Quidquid autem cum natura pugnat, id cum limites excedat legitimos, facit, ut jucunditatis et voluptatis, quæ naturam sequi solent, limites excedantur. Eodem pertinent sapientes veterum sententiæ, præcipientes: « Ne quid nimis; » et: « Modum esse pulcherrimam virtutem, » pronuntiantes. Videtis enim, ut meus avus ad extremum senium progressus, et tot annos imperio potitus, quot (parum abest quin dicam) nemo omnium, qui unquam fuere imperatorum, in totius populi est odio: nec ullam curam vel odii illius a se amovendi, vel Romanæ reipublicæ sustentandæ suscipit, neque dolet successores imperii ante se mori. Obiit enim imperator pater meus sine ullo imperii fructu, nisi nomen exceperis. Obierunt et alii sanguine ei conjunctissimi et minores ætate. Moriar et ipse fortassis, priusquam ex imperio fructus aliquid cepero. Quid enim facilius accidit homini, præsertim nullum periculum defugienti et de vita minime sollicito? Fortassis autem me regnandi cupiditate laborare aliqui su-

Variorum notæ.

(68) Varangos, uti supra lib. VIII, cap. 5, sect. 2. DUCANG.

spicabuntur, qui ab avo imperatore deficiam, nec ei parere velim. Id vero ego neque plane inficias iverim, nec verum esse plane concesserim. Nam si Romanum imperium crescere ac dilatari fines nostros cernerem, libenter sederem et otiosus quam diutissime manerem, et ea spe me consolarer, qua ii, qui prolixiores epulas et majorem 401 ciborum varietatem ab suis coquis vident apparari. Sed cum rem Romanam in dies ruere in deterius, et pene ante urbis imperatricis portas miseros Romanos subinde abripi ab hostibus atque interfici videam, quo me esse animo putatis? Ac mortalium quidem plerique futuri exspectatione præsentem mœrorem levant, quantumvis ea exspectatio vana sit. Mihi vero ne falsa quidem spes ad falsam consolationem relinquitur. Et miramini, Alexandrum Macedonem præ animi impotentia ægre ferentem ac patri indignantem, quod is victorias victoriis perpetuas cumularet, et omnem filio gloriæ captandæ viam quodammodo præcideret, paucis bellorum ac triumphorum occasionibus relictis: ego vero, cui plane contrarium accidere videtis (nam mihi non tantum spes imperii, quod funditus perit, sed et facultas ipsa commode ac suaviter vivendi eripitur), vobis videor non juste dolere? Tamen cum otium agere non possem, surrexi et ab imperatore avo mille tantum armatos petii, pollicitus, me firma spe divini auxilii fretum urbes Bithyniæ cum iis copiis circumiturum, atque ex omni parte tutas præstiturum, et quam longissime hostes propulsaturum, priusquam iidem illis ipsis urbibus captis claustra opposita transgressi Byzantium obsiderent. Quibus ille negatis me hostem judicat et gravissima 402 mihi imprecatur. Quin et crimina objicit, ea videlicet, quæ ejus erga me odium excusare possint. Unum, quod publicam pecuniam, potestate summa usus, ademerim uni ex publicanis. Mihi vero nequaquam absurdum esse visum est, cum et imperator forem, et magna inopia premerer, si quam avus imperator denegaret non magnam pecuniæ summam, eam militibus ipse concederem ad parandas sibi res necessarias. Alterum crimen objicitur, quod Thraciæ provinciis et urbibus quosdam ab eo præpositos ipse inopes ac nudos ejiciam. Quod et ipsum haud injuria, ut opinor, sed æquissima ratione facio. Nam illi, cum miseros Thraces multis nummis redemptos sibi obtigisse contendant, iis pejus quam mancipiis utuntur. Itaque hi cogente necessitate, cum saluti suæ consulere aliter non possint, flentes ac lamentantes ad me accurrunt; atque ego tam iniquam eorum sortem miseratus eos conor liberare. Atqui plerisque omissis hodie ad aliam postulationem hanc descendo, ut mihi solvantur octo milia aureorum, quæ militibus meis debeo, qui longo jam tempore mecum incerta fortuna vagantur. Quo facto nihil amplius avo imperatori refragabor. »

ἡλικίαν νεώτεροι. Τεθνήξομαι δ' ἴσως κἀγὼ, πρίν τι τῆς βασιλείας ὄνασθαι. Τί γὰρ τοῦ ἀποθανεῖν ῥᾷον, καὶ ταῦτα ἀνθρώπῳ κινδύνοις ἀεὶ παραβαλλομένῳ καὶ οὕτως ἀφειδοῦντι τοῦ ζῆν; Ἴσως δ' ἄν τινες καὶ φιλαρχίαν νοσεῖν με ὑποτοπάσαιεν ἀποστατοῦντα βλέποντες τοῦ πάππου καὶ βασιλέως καὶ οὐχ ὑπείκειν ἐθέλοντα. [P. 245] Τοῦτο δ' οὔτε πάνυ τελέως ἀποφήσαιμ' ἂν ἔγωγε, οὔτε πάνυ συνθείην. Εἰ μὲν γὰρ ἑώρων αὐξανομένην τὴν τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν καὶ πλατυνόμενα τὰ ἡμέτερα ὅρια, ἡδέως ἂν ἐκαθήμην μακράν τινα τὴν ἡσυχίαν ἀσκῶν καὶ τοιαύτας τινὰς βόσκων ἐλπίδας, ὁποίας καὶ οἱ τοὺς ἑαυτῶν ὀψονόμους ὁρῶντες μακροτέραν ὁμοῦ καὶ ποικιλωτέραν τὴν πανδαισίαν παρασκευάζοντας. Ἐπεὶ δὲ καθ' ἡμέραν ὁρῶ πρὸς τὸ δυστυχέστερον συνωθούμενα τὰ Ῥωμαίων πράγματα καὶ πρὸ τῶν πυλῶν μονονοὺ τῆς βασιλευούσης ἁρπαζομένους τοὺς ταλαιπώρους Ῥωμαίους καὶ σφαττομένους ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀεὶ, τίνα ἂν οἴεσθέ με καρδίαν ἔχειν; Καὶ οἱ μὲν πλείους τῶν ἀνθρώπων τὰς ἐλπίδας ἔχουσι τῆς ἐνεστώσης λύπης φάρμακον, καὶ εἰ ψευδεῖς εἶεν· ἐμοὶ δὲ οὐδὲ ψευδεῖς ἐλπίδες λείπονται πρὸς ψευδόμενον παραμύθιον. Εἶτα τὸν ἐκ Μακεδονίας Ἀλέξανδρον διὰ θαύματος ἄγετε, δυσχεραίνοντα διὰ μικροψυχίαν καὶ ἀχθόμενον τῷ πατρὶ, ὅτι νίκας ἐπὶ νίκαις προσετίθει διηνεκῶς καὶ ὑπετέμνετο τοῦ παιδὸς ὡς ἂν εἴποι τις τὸ φιλότιμον, μετριωτέρας καταλιμπάνων αὐτῷ προφάσεις πολεμικῶν τροπαίων· ἐμὲ δὲ τἀναντιώτατα πάσχοντα βλέποντες καὶ ζημιούμενον μὴ μόνον τὰς τῆς ἀρχῆς ἐλπίδας διὰ τὴν παντελῆ φθορὰν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν δὴ τὸν δρόμον τοῦ εὖ ζῆν οὐ δικαίως νομίζετε δυσχεραίνειν; Ὅμως ἐγὼ μὴ δυνάμενος ἡσυχίαν ἄγειν διανέστην καὶ ἀπῄτησα παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου δοθῆναί μοι μόνους χιλίους ὁπλίτας, ὑποσχόμενος διὰ τῆς πρὸς Θεὸν ἀρραγοῦς ἐλπίδος περιέρχεσθαι μετ' αὐτῶν καὶ περιφρουρεῖν τὰς ἐν Βιθυνίᾳ πόλεις καὶ ἀποσοβεῖν ὡς ἐφικτὸν τοὺς ἐχθροὺς πόῤῥω που, πρὶν ἐκείνας χειρωσαμένους καὶ φραγμοὺς διαβάντας πολιορκεῖν τὸ Βυζάντιον. Ὁ δὲ μὴ διδοὺς καὶ πολέμιον ἥγηται καὶ ἐπαρᾶταί μοι τὰ δεινότατα. Προφέρει μοι δὲ καὶ ἐγκλήματα, ὁπόσα τὸ εὔλογον δῆθεν αὐτῷ πρὸς τὸ μισεῖν με δίδωσιν· ἓν μὲν, ὅτι κοινὰ χρήματα δυναστείᾳ χρησάμενος ἑνὸς τῶν ἐξισωτῶν ἀφειλόμην. Τοῦτο δ' οὐδὲν ἐμοὶ τῶν ἀτόπων ἔδοξε βασιλεῖ τε ὄντι καὶ σπάνει πολλῇ πιεζομένῳ, μὴ διδόναι θέλοντος τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, εἰ τοῖς στρατιώταις ἐνδεδωκέναι ἐξεγένετο μερικά τινα χρήματα εἰληφέναι πορισμοῦ τινος τῶν ἀναγκαίων εἵνεκα. Δεύτερον δὲ, ὅτι τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεμπομένων ἐπιτρόπων εἰς τὰς Θρᾳκικὰς χώρας καὶ πόλεις ἔστιν οὓς ἐξοστρακίζω κενούς. Καὶ τοῦτο δ' ἔγωγε πράττω οὐκ ἀδικῶν, ὡς ἔμοιγε φαίνεται, ἀλλὰ καὶ μάλα κατὰ τὸ εὔλογον. Πλείστων γὰρ εἰληφέναι χρημάτων ὠνίους διατεινόμενοι τοὺς ταλαιπώρους Θρᾷκας ἀπηνέστερον ἢ ἀνδραπόδοις χρῶνται αὐτοῖς. [P. 246] Οἳ δὴ καὶ ὑπ' ἀνάγκης συνωθούμενοι καὶ τὴν σώζουσαν τύχην οὐκ ἔχοντες ὅθεν πορίσαιντο πρὸς ἐμὲ κλάοντες καὶ ὀλοφυρόμενοι τρέχουσι. Πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην ἀπάνθρωπον συμφορὰν καμπτόμενος ἀπαλ-

λάττειν ἐνεχείρουν. Ὅμως ἐγὼ τὰ πλείω παρεὶς ἐφ' ἑτέραν τρέπομαι ζήτησιν τήμερον. Ἥδε ἐστὶν ἔκτισις χρέους χιλιάδων ὀκτὼ νομισμάτων, ἃς τοῖς ἐμοῖς στρατιώταις ὀφείλω, οἳ πολὺν ἤδη χρόνον ξύν γε ἐμοὶ τὴν πλανωμένην περιΐασι βόσκοντες τύχην. Οὗ γενομένου πλέον οὐδὲν ἀντικαίσομαι τῷ πάππῳ καὶ βασιλεῖ. »

Γ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνος διεξελθὼν ἐξανέστη τοῦ θρόνου καὶ ἄλλον παρ' ἄλλο μέρος ἀπολαμβάνων μειλιχίοις προὔπεμπε λόγοις καὶ ἐπαγγελιῶν ἁβροτέρων ἴυγξιν· ὥστε καὶ ἀπαλλάξαντες ἐκεῖθεν κήρυκές τε τῶν ἐκείνου καλῶν πανταχῇ τῆς βασιλευούσης περιόντες γεγένηνται καὶ ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἔτι πλέον ἐξηρτῆσθαι τῶν ἐκείνου πόθων.

A III. His ille dictis **403** e solio surrexit, et alio in aliam partem seducto blandis verbis et splendidis promissis tanquam illecebris quibusdam delinitos eos dimisit. Itaque inde digressi per totam urbem præcones laudum ejus fuerunt et populum majore ejus desiderio inflammarunt.

## CAPUT III.

*Senior suorum perfidia irritatus animum patriarchæ explorare statuit: item aliorum pontificum. Oratione coram iis habita rationem affert, cur imperium non abdicet. Nepotem notat. Pœnis ecclesiasticis coercendum censet. Perorationem ejus explodit. Sapientissimi quique assentiuntur. Patriarcha cum reliquis dissentit. In seniorem conspirat. Junioris nomen sileri in ecclesiis vetat. Adversæ factioni sacris interdicit. Senioris dolor et acerba conquestio. Ipse patriarcha sententia canonica damnatus in monasterium Manganorum ablegatur.*

Α'. Ἰδὼν δὲ ὁ γηραιὸς βασιλεύς, ὅτι μικροῦ πάντες ἐξέκλιναν καὶ οἱ δοκοῦντες τῶν φίλων, καὶ δείσας μὴ δραμόντες αὐτοχειρίᾳ τοῦτον ἀνέλωσι, διανίσταται πρὸς τὸ τραχύτατον. Ἔδοξεν οὖν αὐτῷ πρότερον βέλτιον εἶναι, πεῖραν εἰληφέναι καὶ τῆς Ἡσαΐου τοῦ πατριάρχου γνώμης καὶ σύν γε αὐτῷ τῆς τῶν ἄλλων ἀρχιερέων.

B I. Senior autem imperator, cum vidisset eos ipsos, qui amici ejus esse putabantur, omnes pene a se defecisse, veritus, ne concursu facto ab iis occideretur, prorsus exasperatus est. Visum tamen ei rectius, Isaiæ patriarchæ et aliorum simul pontificum voluntates ante omnia explorare.

Β'. Συναθροισθέντων τοίνυν αὐτῶν πέμψας τινὰ τῶν συγκλητικῶν, « Εἰ μὲν ἑώρων, » φησίν, « ἐμοί τε τὴν ἁλουργίδα ταύτην ἀποθεμένῳ περιγενόμενον τὸ ἀκίνδυνον, καὶ ἅμα τῷ ὑπηκόῳ παντὶ τὸ καλῶς ἄρχεσθαι, ἀλλότριος ἂν εἴην τῆς τοῦ Χριστοῦ μερίδος, εἰ μὴ τὸ ἐφ' ἡσυχίας καθῆσθαι τοῦ βασιλεύειν πολλῷ προτιμότερον καὶ ἡδύτερον ἔμοιγε ἐνομίζετο. Τί γὰρ εἰς εὐφροσύνην ἀνυσιμώτερον, ἢ τὸ φροντίδων καὶ φόβων ὡς πορρωτάτω καθῆσθαι; Εἰ δὲ διά τὰ ἐμά τε καὶ τοῦ λαοῦ πλημμελήματα καὶ ἅμα τῶν ἡμετέρων προγόνων θεομηνία τις ἐπιχωριάζουσα καθ' ἡμῶν δίκην καταιγίδος ἀγρίας ἐλαύνει καὶ φθείρει τὰ πράγματα καὶ ὁ νέος [P. 247] ἔτι παρειληφὼς ἐγὼ τὴν ἀρχὴν πλημμελοῦσαν ὑπό τε τοῦ τῆς Ἐκκλησίας κλύδωνος τηνικαῦτα καὶ τῶν πέριξ ἐθνῶν καὶ εἰς γαλήνην τὰ πάντα ξύν γε Θεῷ ῥᾷστα μεταβαλών, ἔπειτ' ἐκεῖθεν τῷ μακρῷ χρόνῳ μάλα τοι πλείστην πεῖραν ξυνειλοχώς, καὶ προσθεὶς ἐμαυτῷ νῦν πρὸς τοσοῦτον κυκεῶνα καὶ ζάλην πραγμάτων ἀμηχανῶ· πῶς ἂν δυνηθείην τῷ ἐγγόνῳ πιστεῦσαι τοιαύτην ἀρχήν, νέῳ τε ὄντι καὶ τοσαύτην ἀπειρίαν ἀσκοῦντι, ὡς μηδὲ τὰ κατ' αὐτὸν εἰδέναι διαθέσθαι καλῶς, ἀλλὰ νέοις τισὶ καὶ ἀμαθέσιν ἀνθρώποις ἐκδόντα τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν, καὶ τὰ βασιλικὰ κτήματα αὐτόν τε ἐν πενίᾳ διάγειν καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχειν φροντίδα βουλόμενον, πλὴν τοῦ κύνας καὶ ὄρνεα τρέφειν; κύνας μὲν οὐχ ἧττον ἢ χιλίους, ὄρνεα δὲ τοσαῦτα· καὶ τοὺς αὐτῶν ἐπιμελητὰς ἐγγὺς τοσούτους. Πῶς οὖν τῷ τοιούτῳ πιστεύσαιμι ἢ τὴν ἐμαυτοῦ ζωήν, ἢ τὴν ἐκ Θεοῦ πιστευθεῖσάν μοι λειτουργίαν τῆς βασιλείας; Ἀλλ' οὐκ ἄν ποτ' ἔγωγε προδότης ἑκών γε εἶναι γενοίμην οὔτε τῶν ὑπηκόων, οὔτ' ἐμαυτοῦ. Ἐγὼ γὰρ τὸν ἐμὸν ἔγγονον οὐ μόνον καὶ παίδων καὶ γυναικὸς ἠγάπησα πλέον, ἀλλὰ καὶ ἐμαυτοῦ· καὶ

II. Iis ergo convocatis viro quodam senatorii ordinis ad eos misso, « Siquidem viderem, inquit, deposita purpura et me extra periculum futurum, et subditos recte gubernatum iri, a Christi cœtu alienus essem, nisi quietem et otium longe suavius et præstantius imperio judicarem. Si enim delectatio quæritur animi, quid est jucundius, quam a curis et periculis esse remotissimum? C Quod si propter mea et populi atque etiam majorum nostrorum peccata vindicta Numinis, tanquam atrox tempestas contra nos insurgens, rempublicam affligit et evertit, et ego, qui cum essem adhuc adolescens principatum ecclesiastico dissidio et finitimarum gentium incursionibus **404** fluctuantem composui, et adjuvante Deo tranquillum facillime reddidi, tamen hodie, longo tempore maxima rerum experientia collecta, in tanto motu et tempestate quo me vertam nescio; quo pacto nepoti queam tantum mandare imperium, qui et adolescens est, et rerum adeo imperitus, ut ne suas quidem res probe administrare sciat? Nam adolescentibus et indoctis hominibus potestate sua D tradita et imperatoriis possessionibus donatis ipse in egestate vivit: nec quidquam aliud curare vult, nisi ut canes et aves alat; canes non pauciores quam mille; aves totidem; et totidem prope eorum curatores. Ei igitur, qui talis sit, qua ratione vel vitam meam, vel divinitus mihi mandatam imperii administrationem credam? Verum ego nunquam certe illud committam, ut vel subditos meos vel me ipsum sponte prodam. Nam nepotem quidem plus non modo uxore et liberis meis, sed etiam magis quam me ipsum dilexi. Et vos omnes scitis, quo pacto eum educarim, instituerim, mo-

nuerim, prudentiæ meæ hæredem et imperii successorem, qui et Deo et hominibus placeret, relicturus. At ille, spretis monitis meis, totas noctes in comessationibus et dissoluta licentia exegit; in quibus etiam fratrem suum occidit. Denique et contra me ipsum, qui et bene de eo merui et parens ipsius sum, insurrexit, facinus ausus, quale ab omni ævo nullum sol vidit. Quamobrem et vos oportet pia indignatione incitari contra iniquitatem, et ad hujus impudentiam coercendam **405** insurgere, et ejus nomen ex ecclesiastico præconio expungendum proclamare, et interdictionem eidem minitari, qua a divina communione excludatur; ut compressus et emendatus pulchre eo revertatur, unde turpiter est egressus, et rursus hæres fiat et imperii et moderationis meæ. Nemo quippe omnium est, quem ad imperium evectum malim: modo is velit præcepta mea et monita ita ut par est revereri. Quam enim suæ concioni perorationem addidit, ea simulationis plena fuit et latentis malitiæ plurimum in se habuit. Audistis enim quot convicia in me tota sua concione effuderit; cum quibus peroratio ipsa minime consentit. Sed ut auditores deceptos contra me concitaret, talem orationi suæ finem imposuit. »

III. His auditis pontifices prudentia et eruditione præstantes assensere, et per omnes ecclesias edicendum esse censuerunt, ut junioris Andronici nomen, donec is resipuisset, omnino sileretur. Patriarchæ vero et pontificibus et clericis nonnullis ea sententia non probata est. Quare nihil amplius locuti surrexerunt ac domum abierunt, sive ob familiarem illis elinguem quamdam stupiditatem, sive ob aliud nescio quid. Deinde nocte in patriarchicis ædibus semel atque iterum exacta, in seniorem imperatorem conjurarunt et societatem coiverunt. Quod cum mussitaretur, nec populo tantum, sed et nobilibus quibusdam innotesceret, plerosque etiam horum coegit ad factionem et conjurationem illorum clam conferre se, et scriptum jusjurandum **406** dare, quo affirmarent, se ad extremum spiritum perseveraturos, et nullum, si opus esset, supplicium recusaturos. Unde triduo post patriarcha, sacris tintinnabulis pulsatis coactoque magno circumforaneæ turbæ numero, sacris interdictum esse omnibus promulgavit, qui junioris imperatoris nomen silentio præteriituri, nec honorem omnem imperatori debitum eidem habituri forent. His peractis adversæ etiam partis pontificibus sacris interdixit. Ea res imperatorem non mediocri molestia affecit, et præter omnem exspectationem audita ipsum perculit. « Quod si, inquit, ita contra nos pacis doctor insaniit, mercedis a nepote meo promissæ spe et omni abjecta verecundia et gravitate sedi-

A ἴστε πάντες τουτί· καὶ ἀνέτρεφον ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ, βουλόμενος κληροῦχόν τε τῆς ἐμῆς εὐλογίας καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας καταλιπεῖν καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις ἀρέσκοντα. Ὁ δὲ τὰς ἐμὰς νουθεσίας παρ' οὐδὲν θέμενος κώμοις καὶ ἀταξίαις διενυκτέρευεν· ἐν οἷς καὶ τὸν αὐτοῦ πεφόνευκεν ἀδελφόν. Καὶ τέλος ἐπανέστη καὶ κατ' ἐμοῦ τοῦ εὐεργέτου καὶ πατρὸς, πρᾶγμα τετολμηκὼς, οἷον ἐξ αἰῶνος οὐδέπω τεθέαται ἥλιος. Διὸ χρὴ καὶ ὑμᾶς ζηλῶσαι κατὰ τῆς ἀδικίας καὶ διαναστῆναι πρὸς συστολὴν τῆς ἀναιδείας αὐτοῦ καὶ κηρύξαι ἐκκοπὴν τῆς ἐπ' Ἐκκλησίας φήμης αὐτοῦ, καὶ ἀπειλῆσαι αὐτῷ τὸν ἀπὸ Θεοῦ χωρισμόν· ἵνα συσταλεὶς καὶ σωφρονισθεὶς ἐπιστρέψῃ καλῶς, ὅθεν ἐξῆλθε κακῶς, καὶ γένηται κληροῦχος αὖθις τῆς τε βασιλείας καὶ B ἅμα τῆς ἐμῆς εὐλογίας. Τῶν γὰρ ἁπάντων οὐδεὶς αὐτοῦ κέκριται προτιμότερος ἔμοιγε πρὸς τὴν βασιλείαν, μόνον εἰ βούλοιτο τὴν προσήκουσαν νέμειν αἰδῶ ταῖς ἐμαῖς ὑποθήκαις καὶ παραινέσεσιν. Ὃν γὰρ ἐπέθηκε τῇ αὐτοῦ δημηγορίᾳ ἐπίλογον, πεπλασμένος ἦν καὶ πολὺ τὸ πανοῦργον ἔχων ὑφέρπον. Ἠκούσατε γὰρ, ὁπόσας τὰς λοιδορίας παρ' ὅλην αὐτοῦ τὴν δημηγορίαν ἐπήντλησε κατ' ἐμοῦ, πρὸς ἃς οὐδεμίαν ἔχει τὴν ἁρμονίαν ὁ ἐπίλογος. Ἀλλ' ἵνα τοὺς ἀκούοντας ἐξαπατήσας ἐγείρῃ κατ' ἐμοῦ, τοιοῦτον ἐπέθηκε τῇ δημηγορίᾳ τὸ τέλος. »

[P. 248] Γ'. Ταῦτα ἀκηκοότες οἱ μὲν συνέσει καὶ λόγῳ κοσμούμενοι τῶν ἀρχιερέων, συνῄεσαν τοῖς εἰρημένοις καὶ σιωπὴν παντελῆ τοῦ ὀνόματος τοῦ νέου βασιλέως C πανταχῇ τῶν ἐκκλησιῶν ἐκύρωσαν κηρυχθῆναι, μέχρις ἂν ἐπιστρέψῃ. Τῷ δὲ πατριάρχῃ καὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν κληρικῶν ἔστιν οἷς οὐκ ἔδοξεν εὔλογα τὰ εἰρημένα. Διὸ καὶ ἀναστάντες ἀπῄεσαν οἴκαδε, μηδὲν πλέον εἰπόντες, εἴτε διὰ τὴν σύνοικον ἀλογίαν, εἴτ' οὐκ οἶδ' ὅπως. Ἔπειτα διανυκτερεύσαντες καὶ ἅπαξ καὶ δὶς ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς οἴκοις, συνωμοσίας καὶ φατρίας συνεσκευάζοντο κατὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως· ὃ διαψιθυρισθὲν καὶ διαδοθὲν ἔς τὸν δῆμον καὶ ἐς τὰ τῶν εὖ γεγονότων συστήματα πλείστους καὶ τούτων ἠνάγκασε λάθρα ξυνεληλυθέναι τῇ τούτων συνωμοσίᾳ τε καὶ φατρίᾳ καὶ ὅρκους ἐγγράφους συνεισενεγκεῖν, διατεινομένους μέχρι τελευταίας ἐνστῆναι πνοῆς καὶ πᾶσαν (εἰ τούτου δεήσειεν) ὑποστῆναι τὴν κάκωσιν. Ὅθεν ἐς τρίτην D ἐκεῖθεν ἡμέραν τοὺς ἱεροὺς κρούσας κώδωνας (69) ὁ πατριάρχης, καὶ πλεῖστον ἀθροίσας ὄχλον ἀγοραῖον, ἀφορισμὸν ἀπεφήνατο κατὰ παντὸς τοῦ βουληθησομένου σιωπῆσαι τὸ τοῦ νέου βασιλέως ὄνομα καὶ μὴ τὰ προσήκοντα πάντα νέμειν αὐτῷ, ὅσα καὶ βασιλεῖ. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀφορισμὸν ἕτερον ἐξεφώνησε κατὰ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων, ὁπόσοι τὴν ἑτέραν ἐβάδισαν. Τοῦτο τὸν γηραιὸν βασιλέα οὐ μετρίως ἠνίασε καὶ ἐξέπληξεν ἀπροσδοκήτως ἀκουσθέν· καὶ « Εἰ ὁ τῆς εἰρήνης διδάσκαλος, » ἔφησεν, « οὕτω καθ' ἡμῶν ἐμμεμήνει διὰ λημμάτων προσδοκίαν, ὧν αὐτῷ ἐπαγγέλλεται ὁ ἐμὸς ἔγγονος, καὶ πᾶσαν ὀπίσω

## Variorum notæ.

(69) Vide *Glossar. med. Græcit.* in hac voce. DUCANG.

ῥίψας αἰδῶ καὶ σεμνότητα στάσεως ἀρχηγὸς οὐκ ὀκνεῖ γίνεσθαι, τίς ἂν τὴν ἄστατον τοῦ δήμου καθ' ἡμῶν στήσειε φορὰν, εἴ τις ἐς τὸ ἀνθρώπινον βλέπει; Ὥστε φονεὺς ἡμῖν ὁ πατριάρχης τὸ καθ' αὑτὸν ἀπηρτισμένος γεγένηται. »

Δ'. Οἱ μέντοι ἀρχιερεῖς ἐκεῖνοι πολλὴν ἀναίδειαν τῆς τοῦ πατριάρχου διανοίας καὶ γλώττης καταγνόντες ἀφορισμὸν καὶ αὐτοὶ συναθροισθέντες ἐξεφώνησαν κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ συμφρονούντων τῇ ἀπονοίᾳ, ἅτε νεωτεροποιὸν (70) καὶ συνωμοσίας συσκευαστὴν καὶ στασιαστὴν διὰ δωροδοκίαν γενόμενον. Παρῆγον γὰρ καὶ κανόνας καὶ νόμους, οἳ πολλὴν αὐτῷ τὴν καταδίκην ἐπήντλουν. Ὧν ἡμεῖς ἐν τῇ παρούσῃ τῆς ἱστορίας ἐκθέσει τὸν ὀκτωκαιδέκατον τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου κανόνα ἀπαράτρεπτον κατὰ λέξιν ἐκθέμενοι ἀποχρῆναι νομίζομεν. Τὰ γὰρ ὅμοια καὶ ὁ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ τέταρτος τῆς οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου, καὶ ἔτι τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ τριακοστοῦ ἕκτου τίτλου τῶν νόμων διαγορεύει. Ἔχει δὲ οὕτως· « Τὸ τῆς συνωμοσίας (71) ἢ φρατρίας ἔγκλημα καὶ παρὰ τῶν ἔξω νόμων πάντη κεκώλυται. Πολλῷ δὲ μᾶλλον ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ τοῦτο ἀπαγορεύειν προσήκει. [P.249] Εἴ τινες τοίνυν κληρικοὶ ἢ μονάζοντες εὑρεθεῖεν ἢ συνομνύμενοι, ἢ φρατριάζοντες, ἢ κατασκευὰς τυρεύοντες ἐπισκόπων (72) ἢ κληρικῶν, ἐκπιπτέτωσαν πάντη τοῦ οἰκείου βαθμοῦ. » Συνελογίζοντο τοίνυν ἐντεῦθεν ὁ τῶν ἀρχιερέων ὅμιλος, ὡς εἰ τοὺς κατὰ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν συνομνυμένους καὶ φρατριάζοντας κληρικοὺς καὶ μονάζοντας οὕτως οἱ κανόνες κολάζουσι, πολλῷ πλέον τοὺς κατὰ βασιλέως ἀρχιερεῖς τε καὶ πατριάρχας τοιαῦτα κατασκευάζοντας, τοὺς τῆς εἰρήνης ταχθέντας εἶναι διδασκάλους καὶ περὶ καταστάσεώς τε καὶ ὁμονοίας τά τε ἄλλα διδάσκειν καὶ μάλιστα ὅσα ὁ παλαιὸς νόμος διαγορεύει καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος Παῦλος, ὅτι τε « Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς, » καὶ ὅτι « Τὸν βασιλέα τιμᾶτε. » Ὁ μέντοι γηραιὸς βασιλεὺς ἐς τοσοῦτον ἀτοπίας προβάντα βλέπων τὰ πράγματα, καὶ δείσας, μὴ καὶ ἐς πλέον προκόψῃ τὸ κακὸν, ἐν ἀδέσμῳ κατασχεθῆναι φυλακῇ (73) προσετετάχει τὸν πατριάρχην· καὶ εἶχε λοιπὸν ἡ μονὴ τῶν Μαγγάνων τοῦτον ἀπρόϊτον.

A tionis auctor esse non dubitat: quisnam temerarium vulgi contra nos impetum coercebit, si quis humana præsidia respiciat? Itaque patriarcha, quantum in ipso est, plane percussor noster et paratus homicida exstitit. »

IV. Cæterum pontifices illi, cum magnæ impudentiæ animum et linguam patriarchæ damnavissent, ipsi quoque convenerunt et tam ei, quam ejus amentissimæ factioni, sacris interdixerunt, ut seditionum et factionum auctori et largitionibus ad reipublicæ perturbationem incitato: adductis et canonibus et legibus, quibus gravissime et manifestissime condemnabatur. Ex quibus nos in hac historia decimum octavum Chalcedonensis concilii canonem nihil mutando recensere **407** ad verbum sat habebimus. Similia enim et quartus œcumenici concilii sexti, in Trullo celebrati, sancit: item et quartum caput tricesimi sexti tituli legum. Est autem hujusmodi: « Conjurationis et factionis crimen etiam civilibus legibus ubique est interdictum. Quanto magis id in Dei Ecclesia est prohibendum? Si qui ergo clerici aut monachi deprehendentur, qui conjurent, aut factionibus studeant, episcopisve aut clericis insidias struant, omnino gradum suum amittunto. » Hinc pontificum cœtus ratiocinabatur: si eos, qui contra episcopos et clericos conjurant et factiones instituunt, clericos et monachos canones ita multant; quanto magis pontifices et patriarchas talia contra imperatorem machinantes? qui ideo constituti sunt, ut pacis auctores et magistri sint, et præter alia ad quietem et concordiam pertinentia illud in primis docere debent, quod et vetus lex et magnus Apostolus Paulus præcipit: « Principi populi tui ne male dicito; » et: « Imperatorem honorate [1]. » Verum senior imperator, cum videret eo perturbationis rem processisse, ac vereretur, ne malum ingravesceret, patriarcham jussit in custodiam dari, ita tamen, ut ne in vinculis esset. Atque ex eo ille in Manganorum monasterio manebat, nec foras progrediebatur.

## CAPUT IV.

*Junior Andronicus ad Urbis mœnia accedit. Ab ingressu contumeliose arcetur. Quidam ex populo operam suam ei promittunt. Navicula conscensa aditus omnes vestigat. Re infecta discedit. A Thessalonicensibus clam evocatus protostratorem Byzantio insidiari jubet. Thessalonicam, adversariis dissidentibus, astu occupat Arcem vi expugnat. Demetrio et aliis ducibus fœde dissipatis, Serrhas in deditionem accipit. Cæteris Macedoniæ urbibus, item adversariorum liberis, uxoribus et aliis rebus potitur.*

Α'. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἧκε μετὰ δύο ἡμέρας περὶ τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βουλόμενος μαθεῖν, ὅπως ὁ πάππος πρὸς τὰς ἐκεῖθεν ἀπαγγελίας διετέθη. Ἐδεῖτό τε σφοδρῶς συγχωρηθῆναι εἰσελθεῖν μόνος εἰς προσκύνησιν τοῦ πάππου. Ἀλλὰ παραδοχὴν

D I. Junior autem biduo post ad mœnia Constantinopolis venit, ut cognosceret, **408** quo animo avus nuntios illos accepisset. Ac vehementer quidem orabat, ut sibi liceret soli intrare ad avum adorandum. At neque ipse, neque verba ejus ul-

[1] Exod. XXII, 28; Act. XXIII, 5; I Petr, II, 17.

### Variorum notæ.

(70) Solœcismus pro νεωτεροποιοῦ, etc. BOIVIN.

(71) Canon 18 concilii Chalcedon. BOIVIN.

(72) Wolfius legendum putat κατ' ἐπισκόπων etc. In vulgatis Canonum editionibus legitur ἐπισκόποις ἢ συγκληρικοῖς. Vide Balsamonis, Zonaræ et aliorum Commentarios. BOIVIN.

(73) Cantacuzen. lib. I, cap. 50. DUCANG.

latenus admittebantur. Sed et acerrime repellebatur, lapidibus superne appetitus ab iis, qui propugnacula mœnium tuebantur; qui ne vocem quidem ejus ferebant, eumque contumeliosis dictis impune incessebant et ignominiose dimittebant, ingenium et verba ejus dolo plena esse dictitantes. Itaque ille sic dimissus paululum a muro declinavit.

II. Nox vero jam aderat, cum quidam e plebeia turba factiosi, iique non pauci, clam in unum locum congregati occulte illi significant, ut sub mediam noctem, quo tempore et Byzantii omnes dormiant et mœnium custodes ad negligentiam labi incipiant, proxime mœnia veniat. Se enim paratos esse ad eum fune in propugnacula attrahendum. Quod si fieret, totum negotium fore confectum. Persuasum quippe habere se, si in media urbe conspiceretur, Byzantios omnes statim ad eum defecturos. Media jam nocte, cum videret imperator excubitores perpetuam noctem alternis custodiendo transigere, et assiduis clamoribus invicem ad vigilandum exhortari non desistere; necessitate adactus se ipsum cum Cantacuzeno magno domestico et Synadeno protostratore naviculæ committit, declinataque australi Urbis **409** parte sensim ad alteram ripam provehitur, maritimum murum tacite circumiens, sicubi facilem ingressum reperire posset. Quod ii qui in mœnibus excubabant cum sensissent, asperius et vociferati et tumultuati sunt, et in illos nihil respondentes saxa etiam conjicere cœperunt, donec iidem territi recessere. Ac tum quidem hæc acta sunt.

III. Insecuto autem mense Decembri juniori imperatori litteræ Thessalonicensium clam afferuntur, quibus quam primum arcessebatur. Etenim plebeios omnes et proceres plerosque et ipsum pontificem composito decrevisse, statim atque is prope mœnia adfuturus esset, ad ipsum accurrere et portas ei aperire. Quibus cognitis imperator magnam militum manum protostratori dedit, eique præcepit, ut imperatricem urbem circumiret et eminus velut castris cingeret, nec Byzantios usque ad Rhegium egredi forisve commorari pateretur, eosdemque arcanis litteris et pollicitationibus, quæ cuique convenirent, ambiret et potestati suæ subjiceret. Ipse vero cum paucis delectis Thessalonicam abiit. Tum vero, propter suspiciones tumultuum, Demetrius despota et protovestiarius Andronicus et Michael Asan cum auxiliaribus Triballorum copiis extra mœnia diversabantur, et Macedonicas etiam Romanorum legiones secum habebant. Qui rixis et contentionibus privatis cum occuparentur, quas ambitio et cæcus amor sui vel potius ira Numinis **410** accendebat, ut rebus ipsorum confusis ipsi sibi perniciem

A οὐκ εἶχεν ὅλως οὔτ' αὐτὸς, οὔτε τὰ πρὸς αὐτοῦ λαλούμενα. Ἐδιώκετο δὲ μάλα σφοδρῶς λίθοις βαλλόντων αὐτὸν τῶν ἄνω παρὰ τὰς ἐπάλξεις τοῦ τείχους καθημένων, οἳ οὐδὲ φωνῆς αὐτοῦ ἀκούειν ἠνείχοντο· ἀλλὰ καὶ ὕβρεσιν ἔπλυνον ἀδεῶς καὶ ἀσέμνως ἀπέπεμπον, δεδολιευμένα φάσκοντες εἶναι τά τε ἤθη καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ. Ἐκεῖνος μὲν οὖν οὕτως ἀποπεμφθεὶς ἐξέκλινεν ἀπὸ τοῦ τείχους μικρόν.

Β'. Νὺξ δὲ ἤδη παρῆν καί τινες τῶν τοῦ πολιτικοῦ δήμου στασιωτῶν οὐκ ὀλίγοι, συναθροισθέντες εἰς ἓν λάθρα τούτῳ διεμηνύσαντο, ἔγγιστα ἐληλυθέναι τοῦ τείχους περὶ μέσας νύκτας, ὁπότε καὶ Βυζάντιοι πάντες ὑπνώττουσι καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ τείχους φρουροὶ πρὸς τὸ ῥᾳθυμότερον ἀναπίπτουσιν. Ἑτοίμους γὰρ εἶναι σφᾶς ἀνιμήσασθαι αὐτὸν διὰ μηρίνθου τινὸς ἀπὸ B τῶν ἐπάλξεων. [P. 250] Τοῦτο δ' εἰ γένοιτο, πέρας εἶναι τῆς ὅλης σπουδῆς καὶ τοῦ μακροῦ δρόμου. Πεπεισμένους γὰρ εἶναι, πάντας Βυζαντίους εὐθὺς ἀκολουθῆσαι φανέντι περὶ μέσην τὴν βασιλεύουσαν. Μέσης δὲ ἤδη νυκτὸς γενομένης καὶ βλέπων ὁ βασιλεὺς, ὡς ἀμοιβαδὸν οἱ φρουροὶ τὴν νύκτα πᾶσαν παραλλάττοντες οὐ παύονται φωναῖς ἀλλεπαλλήλοις ἀλλήλους πρὸς τὸ ἐγρηγορὸς διεγείροντες, ἀκατίῳ τινὶ πιστεύει ἑαυτὸν ἐξ ἀνάγκης ξύν γε Καντακουζηνῷ τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ καὶ Συναδηνῷ τῷ πρωτοστράτορι· δι' οὗ τὸ νότιον μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάμψαντες ὁμαλῶς διεπεραιοῦντο περιιόντες ἡσύχως τὸ παράλιον τεῖχος, εἴ που δυνηθεῖεν εἴσοδόν τινα ῥᾳδίαν εὑρεῖν. Ἀλλ' οἱ ἐπὶ τὸ τεῖχος φρουροὶ συναισθόμενοι τραC χυτέρᾳ τῇ βοῇ καὶ τῷ θορύβῳ ἐχρήσαντο· καὶ μὴ ἀποκρινομένων καὶ λίθους ἤδη κατ' αὐτῶν ἤρξαντο πέμπειν, ὡς ἐκεῖνοι φοβηθέντες ἀναστρέψαντες ἀπῇεσαν. Τότε μὲν οὖν ταῦτα ἐπράχθη.

Γ'. Τοῦ δ' ἐπιόντος μηνὸς Δεκεμβρίου (74) γράμματα πρὸς τῶν Θεσσαλονικέων λάθρα τῷ νέῳ κομίζονται βασιλεῖ, προσκαλούμενα τὴν ταχίστην αὐτόν. Εἶναι γὰρ ξυγκείμενον τοῖς τε δημόταις ἅπασι καὶ τοῖς πλείοσι τῶν προὐχόντων καὶ αὐτῷ γε δὴ τῷ ἀρχιερεῖ, ἅμα τῷ πλησίον φανῆναι τοῦ τείχους αὐτὸν δραμόντας ἀνοῖξαί οἱ τὰς πύλας. Ἐπεὶ ταῦτα ἐμεμαθήκει ὁ βασιλεὺς, συχνοὺς παραδοὺς τῷ πρωτοστράτορι στρατιώτας περιιέναι παρεκελεύσατο καὶ οἷον περιστρατοπεδεύειν τὴν βασιλεύουσαν μικρὸν ἄπωθεν καὶ μὴ ἐᾷν ἄχρι Ῥηγίου τοὺς Βυζαντίους D ἐξιόντας διατρίβειν· καὶ πρός γε λαθραίοις γράμμασι καὶ ὑποσχέσεσιν ὑπέρχεσθαι καὶ ὑποποιεῖσθαι τοὺς Βυζαντίους κατὰ τὸ προσῆκον ἑκάστῳ. Ὁ δ' ὀλίγους τινὰς ἀπολεξάμενος ᾤχετο ἀπιὼν ἐς Θεσσαλονίκην. Ἔτυχον δὲ τηνικαῦτα διατρίβοντες ἔξω τειχῶν διὰ τὰς ὑποψίας τῶν θορύβων μετὰ τοῦ ἀπὸ τῶν Τριβαλλῶν συμμαχικοῦ στρατοῦ ὅ τε δεσπότης Δημήτριος καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ἀσὰν Μιχαὴλ (75), ἐπαγόμενοι καὶ τὰ Μακεδονικὰ τῶν Ῥωμαίων στρατεύματα. Ὧν δὴ καὶ ἀσχόλων ὄντων περὶ τὰς κατ' αὐτοὺς ἔριδας, ἃς ἀνέφλεξαν κενοδοξίας καὶ φιλαυτίας τελχῖνές τινες, ἢ μᾶλλον

Variorum notæ.

(74) Cantacuzen. lib. I, cap. 51, 53, 54. Ducang.
(75) Joannis Asanis Bulgariæ regis filius primogenitus. Vide *Famil. Byzant.* pag. 325. Ducang.

θεομηνία τις, ἵνα τὰ κατ' αὐτοὺς συγχυθείη πράγματα, καὶ σφῶν αὐτῶν αὐτοὶ πρόξενοι γένοιντο ἀπωλείας· τούτων τοίνυν ἀσχολίαν ἀγόντων τοιαύτην μεταξύ που Θεσσαλονίκης καὶ Σεῤῥῶν ἔλαθεν ὁ βασιλεὺς εἰσιὼν ἐς Θεσσαλονίκην, ἐνδύμασιν ἰδιωτικοῖς πάντα τὰ βασιλικὰ περικαλύπτων γνωρίσματα· ἃ δὴ πάντα πυλῶν εἴσω γενόμενος εὐθὺς ἀπέῤῥιψε καὶ κατάδηλος πᾶσιν ἐγεγόνει βασιλεὺς ὤν· καὶ εὐθὺς δραμόντες μικροῦ πᾶσα ἡ πόλις ἐκείνη προσεκύνουν τε αὐτὸν καὶ ἠσπάζοντο καὶ εὐφήμοις ἐδεξιοῦντο φωναῖς. [P. 251] Ἦσαν δὲ καὶ βραχεῖς τινες πάνυ αὐτόν τε μισοῦντες καὶ τῷ γηραιῷ καθαρῶς προσκείμενοι βασιλεῖ· οἳ καὶ δραμόντες τὴν ἀκρόπολιν ἐχειρώσαντό τε καὶ ἠσφαλίσαντο, κἀκεῖθεν εὐρώστως ἠμύνοντο πολιορκοῦντας τόν τε βασιλέα καὶ ὅσοι περὶ αὐτὸν ἠθροίσθησαν θιασῶται τῆς στάσεως· καὶ πολλοὺς ἐτίτρωσκον βάλλοντες λίθοις καὶ βέλεσιν, ὥστε καὶ πολλὰ τῶν ἐκεῖθεν βελῶν καὶ περὶ τὴν τοῦ βασιλέως ἐνεπάγη ἀσπίδα. Τῇ δ' ὑστεραίᾳ φρυγάνων ἀθροίσαντες πλῆθος οἱ περὶ τὸν βασιλέα τὰς πύλας ὑφῆψαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ οὕτως αὐτὴν παρεστήσαντο.

A creareni : cum, inquam, illi Thessalonicam inter et Serrhas in eo forent, imperator Thessalonicam clanculum ingressus est, summæ potestatis insignibus habitu privato superinduto celatis : quem, ubi intra urbis portas fuit, statim abjecit, et omnibus verus imperator patuit, concursuque facto a tota fere ea civitate adoratus et salutatus et faustis acclamationibus acceptus est. Erant tamen perpauci, qui cum eum odissent et seniori imperatori vere studerent, arcem propere occuparunt et munierunt ; unde eos, a quibus obsidebantur, imperatorem dico et factiosorum turbam, quæ eum stipabat, fortiter propulsabant, ac plurimos saxis et missilibus telis vulnerabant ; quorum multa imperatoris scuto infixa sunt. At postridie B ii, qui imperatorem sequebantur, magno sarmentorum cumulo circumposito, portis exustis arcem ceperunt.

Δ'. Ἄρας δ' ἐκεῖθεν ὁ βασιλεὺς προῄει ἐπὶ τὸ ἄστυ Σεῤῥῶν, ᾧ τὸ συμμαχικὸν ἦν τῶν Τριβαλλῶν, οἷς δὴ καὶ διὰ σπουδῆς ἦν τὸ πρῶτον ὅπλα κατὰ τοῦ βασιλέως ἄρασθαι. Ἐπεὶ δὲ τὸν μὲν δεσπότην Δημήτριον καὶ τοὺς ἄλλους, τόν τε πρωτοβεστιάριον καὶ τὸν Ἀσὰν, ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ διασκεδασθέντας εἶδον, τοὺς δ' ἑπομένους αὐτοῖς στρατιώτας αὐτομολήσαντας ἐς τὸ τοῦ βασιλέως στρατόπεδον, ὑπόσπονδον καὶ αὐτοὶ τῷ βασιλεῖ τὸ ἄστυ παρέδοσαν ἀπιόντες οἴκαδε. Ἐπεί γε μὴν ὁ βασιλεὺς οὕτω τὴν τύχην ἑώρα τὴν δεξιὰν ἄφθονόν τε καὶ μειδιῶσαν αὐτῷ προτείνουσαν, ἤδη μεθ' ὅλης εὐθυμίας καὶ ἡδονῆς ἐς τὰ πρόσω προὐχώρει μεστὸς ἀγαθῶν ἐλπίδων. Καὶ ἵνα μὴ διατρίβωμεν, ὀλίγων ἐντὸς ἡμερῶν ἅπαντα διελθὼν τὰ ἐκεῖ παρὰ τὴν Μακεδονίαν πολίχνια ῥᾷστά τε καὶ ἀπονητὶ παρεστήσατο, καὶ σύν γε αὐτοῖς τάς τε γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰ χρήματα ξυνειλήφει τοῦ τε δεσπότου καὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ τοῦ Ἀσὰν καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως ἐχόντων συγκλητικῶν ἐκείνοις ἐκεῖσε συνδιατρίβοντες ἦσαν.

IV. Inde digressus imperator ad urbem Serrhas perrexit, ubi Triballorum auxilia erant, qui primo quoque tempore arma adversus eum movere cupiebant. Sed cum Demetrium despotam et reliquos, protovestiarium et Asanem, turpiter dissipatos cernerent, milites vero, qui eos sequebantur, in imperatoris castra transfugisse ; compositione facta et ipsi oppidum imperatori dediderunt domumque abierunt. Is autem, cum fortunam **411** sibi arridentem et obvias quasi manus benigne porrigen- C tem cerneret, cum gaudio et lætitia pergebat ulterius bona spe plenus, et (ne longum faciamus) intra paucos dies omnibus Macedoniæ oppidulis peragratis facillimeque et sine labore in potestatem suam redactis despotæ, Asanis et protovestiarii, nec non senatorum omnium, qui cum illis erant, conjuges, liberos et pecuniam simul cepit.

## CAPUT V.

*Senior belli pertæsus ; inita cum Bulgaro societate animum erigit. Cralæna filia, ab ariolis decepta, eumdem vana spe implet. Logotheta de se admodum anxius. Somnio terretur. Suis rebus consulit. Secedit in palatium. Præfecti urbium Macedonicarum capti a juniore in carcerem conjiciuntur. Demetrii despotæ fuga. Protovestiarii exitus miserabilis. Asam Prosiacum occupat. Ad Cralem se recipit. Basilicus Nicephorus castellum Melenici munit ac tuetur. juniori non dediturus, nisi post mortem senioris. Junior ejus fidem ut remuneratus sit. Philippi Macedonis apophthegma. Pugna ad Mauropotamum. Senioris copiæ vincuntur. Junior Bulgaros antevertere ac Byzantium ire properat. Tria Urbis pericula. Classis Veneta, Genuensibus Galatæis infensa. Ponti fauces obsidet. Plurimas naves onerarias intercipit. Unde fames Byzantii. Venetarum æquitas ac moderatio. Auxilium ab iis juniori denegatum. Bulgaricus exercitus, alterum Urbis periculum. Junior Urbem ingredi frustra conatur. Senior ab eo exorari non potest. Dux Bulgarorum, juniori reconciliatus, copias suas domum reducit.*

[P. 252] Α'. Ὁ δὲ γηραιὸς βασιλεὺς ἀπολωλεκὼς D καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας καὶ εἰς ἀμηχανίαν ἐσχάτην ἐμπεπτωκὼς, ἐβούλετο ἤδη πέμπειν πρεσβείαν πρὸς τὸν ἔγγονον περὶ σπονδῶν καὶ εἰρήνης, πρὶν ἐκ Μακεδονίας αὐτὸν ἀναλῦσαι. Ἀλλ' εὐθὺς ἑτέρα τις ἐλπὶς, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐπεισφρήσασα καὶ ταύτην ἐξέκρουσε τὴν βουλήν. Μιχάηλος γὰρ (76) ὁ τῶν

I. At senior imperator, cum illa quoque spe excidisset, jam legatos ad nepotem missurus erat de fœdere et pace, priusquam ille Macedonia excederet. Sed statim alia spes (quod utinam non accidisset) interposita consilium illud evertit. Michael enim Bulgarorum princeps, spe magnorum emolumentorum elatus, clam seniori imperatori nun-

Variorum notæ.

(76) Cantacuz. lib. I, cap. 56, 57, 58. DUCANG.

tiavit, se, si vellet, opem ei contra nepotem laturum. At imperator, velut e magna tempestate et naufragio portum insperato adeptus, mordicus spem illam tenuit. Deinde legati ultro citroque missi quid agendum sit deliberant: item de promissis et pactionibus agunt, omnibus interim horum consiliorum ignaris, duobus aut tribus intimis et Cralena exceptis: quæ subinde patrem bona spe implebat, quam vani vates, et qui vocem in ventre habent, ei faciebant.

A Βουλγάρων ἄρχων λημμάτων ἐλπίδι μεγάλων ἑαυτὸν ἐπάρας διεμηνύσατο λάθρα τῷ γηραιῷ βασιλεῖ, εἰ βούλοιτο, συμμαχῆσαι αὐτῷ κατὰ τοῦ ἐγγόνου. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ὥσπερ ἐκ μεγάλου ναυαγίου καὶ κλύδωνος ἀπροσδοκήτως λιμένι περιτυχὼν, ἀπρὶξ ἐπελάβετο τούτου. Καὶ ἑξῆς διεπρεσβεύοντο πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ ποιητέου καὶ περὶ ἐπαγγελιῶν καὶ συνθηκῶν, μηδενὸς ἐπιγινώσκοντος τὰ βουλεύματα, πλὴν δυοῖν ἢ τριῶν τῶν πάνυ πιστοτάτων καὶ τῆς Κραλαίνης, ἣ διηνεκῶς τὸν πατέρα καὶ βασιλέα ἀγαθῶν ἐνεπίμπλα ἐλπίδων, ὧν αὐτὴν οἱ ψευδομάντεις καὶ ἐγγαστρίμυθοι ἐνεπίμπλασαν.

II. Magnus autem logotheta Metochites, **412** postquam seniorem imperatorem et rempublicam vidit fortuna iniqua ac proterva conflictari, omnium maxime sibi timuit: quippe quicum ille omnia dicenda tacendaque communicaret et sine quo nihil decerneret aut ageret. Quare tristis et sollicitus semper erat et futurorum plenus, quorum exitum sibi parum felicem fore prævidebat. Quadam igitur nocte novam ignoti hominis formam videre visus est sibi jacenti astantem, prædoni et agresti latroni persimilem, qui manus sibi injiceret, et de cervicali claves cubiculi eripere vellet, in quo supellex et gemmæ repositæ erant et quidquid opum habebat. Somno autem vi excusso totus adhuc trepidans quanquam expergefactus inclamavit famulos, ut prædonem persequerentur, ne una cum pecunia effugeret. Ignorabat enim visa illa somnium esse, non rem veram. Qui cum statim surrexissent et fores clausas reperissent, et affirmassent, imaginationem esse e diurnis cogitationibus ortam, ille vix ad se ipsum reversus ardentissimum suspirium ex imo traxit, ac non tam diurnarum curarum imaginem, quam præsagium eversionis familiæ suæ, visionem illam esse judicavit. Quare cum diluxisset, plerasque opes e suis ædibus tanquam desperatis jam translatas inter amicos fidissimos clam distribuit custodiendas. Uxore vero et ancillis domi relictis ipse in palatio commorari **413** ac residere ex eo cœpit; unde nec foras egrediebatur, seditionem populi contra se effervescentem pertimescens.

Β'. Ὁ μέντοι μέγας λογοθέτης ὁ Μετοχίτης ὁρῶν στρεφομένην ἀνωμάλως τὴν τύχην κατὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως καὶ κατορχουμένην οὕτω τὰ πράγματα B ἐδεδίει περὶ ἑαυτῷ μάλιστα πάντων αὐτὸς, ἅτε καὶ μάλιστα πάντων αὐτὸς κοινωνῶν τῷ βασιλεῖ ῥητῶν καὶ ἀπορρήτων καὶ γνώμης καὶ πράξεως πάσης. Διὸ καὶ σύννους τις ἦν καὶ ἐμμέριμνος ἀεὶ καὶ τῶν μελλόντων πλήρης, οὐ μάλα τοι δεξιὸν τὸ μέλλον σκοπούμενος ἐπιόν. Ἐν μιᾷ γοῦν τῶν νυκτῶν ἔδοξεν ἀλλόκοτόν τινα θεάσασθαι ἄνθρωπον ἐπιστάντα οἱ κειμένῳ, ἀτεχνῶς λωποδύτῃ τινὶ καὶ ἀγρίῳ λῃστῇ ἐοικότα τήν χεῖρά τε ἐμβαλόντα, ἀφελέσθαι τοῦ προσκεφαλαίου τὰς τοῦ θαλάμου κλεῖδας, [P. 253] ἐν ᾧ τά τε ἔπιπλα καὶ οἱ πολυτελεῖς ἔκειντο λίθοι καὶ ὅσα τῶν χρημάτων αὐτῷ περιῆν. Τὸν δὲ βίᾳ τὸν ὕπνον ἀποτινάξασθαι καὶ θορύβου μεστὸν ἐγερθέντα βοᾷν καὶ τοῖς θεράπουσιν ἐγκελεύεσθαι διώκειν τὸν C λωποδύτην, μὴ φθάσῃ διαδρὰς μετὰ τῶν χρημάτων. Ἐλελήθει γὰρ αὐτὸν ἐνύπνιον εἶναι τὰ φαντασθέντα καὶ οὐκ ἀλήθειαν. Τῶν δὴ θεραπόντων διανιστάντων εὐθὺς καὶ τὰς θύρας κεκλεισμένας εὑρόντων καὶ διαβεβαιωσάντων φαντασίαν εἶναι τὸ πρᾶγμα καὶ μεθημερινῶν φροντίδων βλάστημα, μόλις εἰς ἑαυτὸν ἐλθὼν θερμότατόν τινα στεναγμὸν ἐκ βάθους ἀνέπεμψε, καὶ οὐ τοσοῦτον μεθημερινῶν φροντίδων βλάστημα τὸ φανθὲν ἔκρινεν, ὅσον μαντείαν τινὰ καὶ προαναφώνησιν τοῦ μέλλοντος καταλήψεσθαι τὸν οἰκεῖον οἶκον ἀφανισμοῦ. Ὅθεν ἡμέρας γενομένης τὰ πλείω τῶν χρημάτων ἀφελόμενος τῆς οἰκίας, ἅτε ἀπεγνωσμένης ἤδη, διεμέρισέ τε καὶ τῶν φίλων τοῖς πιστοτάτοις λάθρα ἐδεδώκει φυλάττειν αὐτῷ. Ὁ δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὰς θεραπαινίδας περὶ τὸν οἶκον ἀφεὶς αὐτὸς περὶ τὰ βασίλεια ἀπρόϊτον τοῦ λοιποῦ τὴν διατριβὴν καὶ κατამονὴν ἐποιεῖτο, δεδιὼς τὴν τοῦ δήμου στάσιν φλεγμαίνουσαν κατ' αὐτοῦ.

III. Cæterum qui a seniore imperatore urbibus et provinciis Macedoniæ præpositi antea fuerant, una cum uxoribus et liberis (ut ante diximus) capti sunt, et partim Thessalonicam, partim Didymotichum missi, omnes earum urbium carceres impleverunt. Demetrius vero despota, uxore et liberis relictis, qui a persequentibus capti sunt, fuga ad Serviæ Cralem elapsus. Protovestiarius autem Andronicus, ad tempus et ipse despotam secutus, non potuit perpetuo parasiti more aliena quadra vivere, ut ille. Sed quantas modo opes, jumenta, possessiones, gloriam cum omni spe subito amisisset secum reputans, et illa etiam de uxore suspicatus probra, quibus captivæ mulieres affici ab hostibus

D Γ'. Οἱ μέντοι παρὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως προχειρισθέντες εἰς τὴν τῶν κατὰ Μακεδονίαν χωρῶν καὶ πόλεων διοίκησιν ἑάλωσαν ἅμα γυναιξί τε καὶ τέκνοις, ὡς ἔφθημεν εἰρηκότες, καὶ διαμερισθέντες ὅσα περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Διδυμότειχον δεσμωτήρια πάντα μεστὰ ἑαυτῶν πεποιήκεσαν. Ὁ δέ γε δεσπότης Δημήτριος φυγὰς ᾤχετο ἀπιὼν παρὰ τὸν Κράλην Σερβίας, γυναῖκα καὶ παῖδας καταλιπὼν διώκουσιν. Ὁ δὲ πρωτοβεστιάριος Ἀνδρόνικος μέχρι τινὸς ἑπόμενος καὶ αὐτὸς τῷ δεσπότῃ οὐκ ἐδυνήθη μέχρι τέλους καθάπερ τις παράσιτος ἐς ἀλλοτρίαν ἀποβλέπειν τράπεζαν, ὥσπερ ἐκεῖνος. Ἀλλ' ἀναλογισάμενος, ὅσον ἐξαπίνης ἀφῄρηται πλοῦτον καὶ κτήνη καὶ κτήματα καὶ δόξαν μετὰ πασῶν τῶν

ἐλπίδων, ὑποπτεύσας δὲ καὶ περὶ τῆς γυναικὸς ὅσα αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἁλισκόμεναι πάσχουσιν ἄσεμνα, ἐς ἀπογνώσεως καὶ ἀμετρήτου λύπης βυθοὺς ἑαυτὸν ἐκδεδώκει· καὶ οὕτως ἐν βραχεῖ τὸ ζῆν πικρῶς ἐξεμέτρησεν ἐν τόποις ἀλλοτρίοις καὶ ἐρημίαις πλανώμενος. Ὁ δὲ Ἀσὰν Μιχαὴλ σπεύσας εἰσῆλθεν ἐς τὸ τοῦ Προσιάκου πολίχνιον· καὶ τοὺς οἰκήτορας ἐκεῖθεν ἐκβεβληκὼς εἰς ἑαυτοῦ τοῦτο σωτήριον οἰκητήριον εἶχεν ἀσφαλισάμενος. Μετὰ δὲ βραχὺ προδοσίαν αἰσθόμενος ἑαυτοῦ μεταπέμπεται παρὰ τοῦ Κράλη Σερβίας φρουράν, ᾗ τὸ πολίχνιον παραδοὺς ᾤχετο παρὰ τὸν Κράλην καὶ αὐτὸς ἀπιών.

A solent, desperationi et immenso mœrori totum se dedidit; atque ita post paulo in locis alienis et desertis oberrans acerba morte vitam finiit. At Michael Asan, Proslaci oppidulo festinanter occupato ejectisque oppidanis firmato, tutum ibi receptum habuit. Idem non longo post veritus proditionem a Serviæ Crale præsidium arcessit: cui oppidulo commisso et ipse ad Cralem abiit.

Δ'. Ἔτυχε δὲ τηνικαῦτα τὸ τοῦ Μελενίκου φρούριον καὶ ὁπόση τούτῳ περίοικος διοικῶν καὶ ἐπιτροπεύων ὁ Βασιλικὸς Νικηφόρος (77). Οὗτος τῶν εὖ μὲν γεγονότων ἦν, ἐδόκει (78) δὲ τοῖς ἥκιστα κρίνειν εἰδόσιν ὀρθῶς τόν τε τρόπον εἶναι ἁπλοῦς καὶ πρακτικῆς ἐς τὰ μάλιστα ἄπειρος. Ἀλλὰ τοῦτον ὁ B χρόνος ἔδειξε τῶν τότε πάντων ὡς ἀληθῶς συνετώτερον. Οἱ μὲν γὰρ ἀπογνώσει δόντες ἑαυτοὺς ἀγνοίᾳ τοῦ συμφέροντος πικρῶς τὸν βίον ἀπήλλαξαν, [P. 254] οἱ δὲ ἑάλωσαν ἄκοντες καὶ μυρία πεπόνθασι τὰ δεινά· οἱ δ' ἑκόντες προὔδοσαν ἑαυτούς. Οὗτος δὲ μόνος Θεῷ τὰ πείσματα τῶν ἐλπίδων ἀναψάμενος πρὸς τοσοῦτον πραγμάτων κλύδωνα ἑαυτὸν ἀντέστησε, μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως τὴν πρὸς αὐτὸν ἀκίβδηλον γνώμην καὶ πίστιν τηρήσας, καὶ μήτε πρὸς τὰς τοῦ νέου βασιλέως λαμπρὰς καὶ μεγάλας ὑποσχέσεις ἐνδούς, μήτ' αὖ πρὸς τὰς παλαμναιοτάτας ἀπειλὰς καὶ περιστρατοπεδεύσεις αὐτοῦ δείσας ὅλως· ἀλλὰ τὸ φρούριον ἐκεῖνο στεῤῥῶς ἀσφαλισάμενος (79) ἐκάθητο, λῆρον μακρὸν ἅπαντα τὰ τοιαῦτα ἡγούμενος, ἕως ἠκηκόει τὴν τοῦ γηραιοῦ C βασιλέως ἀπαλλαγήν. Μέχρι γὰρ τούτου δικαίαν ἡγεῖτο τὴν ἔνστασιν· τὸ δ' ἑξῆς ἄδικόν τε καὶ πρόφασιν οὐδὲν εὔλογον ἔχουσαν. Διὸ καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν νέον εὐθὺς ποιησάμενος βασιλέα καὶ λαμπρὰς τὰς ἀμοιβὰς παρ' αὐτοῦ δεξάμενος ἐκδεδώκει τὸ φρούριον· καὶ λοιπὸν βουλήσει τοῦ βασιλέως αὐτὸς αὖθις ἦν ὁ διοικῶν καὶ ἐπιτροπεύων αὐτό, γέρας καὶ τοῦτο λαβὼν καὶ ἀντίδοσιν τῆς πρὸς τὸν δεσπότην ἐκεῖνον πίστεως καὶ στοργῆς. Ἐπεὶ καὶ συνετοῖς πολεμίοις αἰδέσιμος ἀνδρὸς ἀρετή. Καὶ γὰρ Δημοσθένην τὸν Ἀττικὸν ἐν τοῖς μάλιστα πολεμίοις ὄντα Φίλιππος ἐμακάριζε, λέγων· « Εἰ μέν τις Ἀθηναῖος ὢν ἐν Ἀθήναις φάσκει τῆς πατρίδος ἐμὲ προτιμᾷν, τοῦτον ἀργυρίου μὲν πριαίμην ἄν, φιλίας D δ' οὐκ ἄν· εἰ δέ τις ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐμὲ μισεῖ, τούτῳ προσπολεμῶ μέν, ὡς ἀκροπόλει καὶ τείχει, νεωρίοις καὶ τάφρῳ· θαυμάζω δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ μακαρίζω τὴν πόλιν τοῦ κτήματος. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον. Νῦν δ' ἐπανιτέον ὅθεν ἐπὶ ταῦτα ἐξέβημεν.

IV. Tum autem Melenici castello et circumjacentibus locis præerat Nicephorus Basilicus. Erat is nobilis quidem genere, **414** sed perverso quorumdam judicio, simplicis ingenii vir, et rerum gerendarum omnino rudis esse credebatur. Atqui eumdem cæteris omnibus re ipsa prudentiorem esse tempus ipsum declaravit. Nam alii partim ex desperatione et consilii inopia acerbam mortem oppetierunt; partim inviti capti et infinita mala perpessi sunt, partim ultro se ipsos prodiderunt. Hic vero solus spe in Deum collocata tantæ rerum perturbationi se opposuit, et ad extremum usque senioris imperatoris spiritum sincerum animum et fidem ipsi præstitit. Neque enim junioris imperatoris vel præclaris magnificisque pollicitationibus cessit, vel sævissimas minas et obsidiones pertimuit. Sed castellum illud sibi commissum optime muniit, in eoque contemptis rebus illis omnibus sedit, donec senioris imperatoris obitum audivisset. Nimirum eo usque contentionem æquam judicavit, ultra vero iniquam et ratione minime probabili subnixam. Quapropter statim pactione cum juniore imperatore facta ab eoque magnificis præmiis donatus castellum dedidit; ac deinde ejusdem principis voluntate illi ipsi castello præfuit, eam quoque fidei erga dominum suum et charitatis mercedem ac remunerationem consecutus. Nam viri prudentes etiam ejus, cujus hostes sunt, virtutem reverentur. Itaque Demosthenem Atheniensem, quanquam acerrimum inimicum, Philippus beatum judicabat, cum diceret: « Si quis Atheniensis, **415** Athenis degens, patriæ me præferre non recusat, eum ego argento emerim, amicitia vero mea non item. Si quis autem propter patriam me odit, eum ego quidem ut arcem et murum et navale et fossam oppugno; sed tamen virtutem ejus admiror, et urbem propter eam possessionem fortunatam judico. » Sed hæc postea. Nunc eo redeundum est, unde digressi sumus.

E'. Ἔαρος γὰρ ἀρχομένου κατὰ τὴν ἕκτην δηλαδὴ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς ἑβδομάδα (80), συνεκρό-

V. Initio veris, sexta videlicet hebdomade sanctæ Quadragesimæ, prælium commiserunt utriusque

Variorum notæ.

(77) Dubium utrum Βασιλικὸς hoc loco sit nomen proprium, an dignitatis. Vide Ducangii *Glossarium med. Græcit.* in v. Βασιλικοί. Item ejusdem *Glossar. med. Latin.* in *Basilicus*. Boivin.

(78) Wolfius legit ἐῴκει, et ad eam lectionem accommodavit interpretationem suam. Boivin.

(79) Wolfius legebat, ἀλλὰ τὸ φρούριον ἐκεῖνο Σέῤῥας ἀσφαλισάμενος, et interpretabatur, *sed castellum Serrhas sibi commissum muniit*: id quod plane absurdum erat, cum de Serrharum deditione paulo ante facta constaret ex ipsius Gregoræ verbis, capite superiori, sect. 4. Boivin.

(80) Wolfius legebat, ἑβδομάδος, vertebatque, *sexto die sanctæ hebdomadis Quadragesimæ*. Legendum

imperatoris exercitus ad Mauropotamum, hinc Constantino Asane, inde protostratore duce. Atque illic quoque adversarii vicerunt. E nostris autem in acie ceciderunt milites non amplius decem. Tribuni plerique una cum duce Asane capti. Cæteri spoliati Byzantium infeliciter pervenerunt. Junior igitur imperator, fortunam videns conatibus suis obsecundantem, rebus per omnem Macedoniam et Thraciam suo arbitratu ordinatis medio vere Byzantium et ipse properat, ne Bulgaricus exercitus prior in Urbem introrumpat; tum eamdem nec justo exercitu munitam, et fame præterea, quam illo ipso tempore Veneta classis attulerat, laborantem nactus, imperatorem cum omni ætate mactet, unumque et continuum imperium suo duci a Byzantio usque ad Istrum efficiat; aut si id non possit, saltem seniori imperatori novis viribus derepente additis, juniori ipsi **416** deinceps aditum Byzantii intercludat; ut cum omnium votorum finem pene jam adeptus fuerit, naufragium faciat, ac post tot demum cursus spes suas omnes ita submersas abjiciat. Accidit itaque, ut infelix isthæc urbium princeps tria simul pericula experiretur, quæ singulatim exponemus.

τησε πόλεμον τὰ ἀμφοῖν τοῖν βασιλέοιν στρατεύματα ἀγχοῦ τοῦ Μαυροποτάμου (81). Ἐστρατήγει δὲ τούτων μὲν Κωνσταντῖνος ὁ Ἀσάν, ἐκείνων δ' ὁ πρωτοστράτωρ. Εἰλήφεσαν τοίνυν κἀνταῦθα τὸ κράτος οἱ ἐναντίοι. Τῶν δ' ἡμετέρων πεπτώκασι μὲν ἐν τῷ πολέμῳ οὐ πλείους τῶν δέκα στρατιωτῶν· ἑάλωσαν δὲ τῶν ταξιάρχων οἱ πλείους μετὰ τοῦ στρατηγοῦντος Ἀσάν. Οἱ δ' ἕτεροι γυμνωθέντες δυστυχῶς τὴν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἐπανήεσαν. Ἰδὼν δὲ ὁ νέος βασιλεὺς κατὰ ῥοῦν τοῖς αὐτοῦ κινήμασιν ἑπομένην τὴν τύχην, τὰ κατὰ Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην πάντα καταστησάμενος ὡς αὐτῷ γε ἦν βουλομένῳ ἐπὶ τὸ Βυζάντιον μεσοῦντος ἔαρος ἔσπευδε καὶ αὐτός, μὴ φθάσαντες ἐντὸς ὁ τῶν Βουλγάρων στρατὸς εἰσπηδήσωσιν, ἔπειτα μήτε στρατὸν ἀνάλογον ἔχουσαν εὑρηκότες τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἄλλως πεπονηκυῖαν ἰδόντες ἐκ τοῦ λιμοῦ, ὃν ὁ τῶν Βενετικῶν τηνικαῦτα στόλος προὐξένησε, [P. 255] κατασφάξωσι τόν τε βασιλέα καὶ πᾶσαν εἰπεῖν ἡλικίαν καὶ μίαν ἀρχὴν καταστήσωσι τῷ σφῶν αὐτῶν ἀρχηγῷ τὴν ἀπὸ Βυζαντίου μέχρι τοῦ Ἴστρου· ἢ εἰ μὴ τοῦτό γε δυνηθεῖεν, ἀλλ' οὖν τό γε δεύτερον δύναμιν αἰφνίδιον τῷ γηραιῷ βασιλεῖ παρασχόντες ἄβατον αὐτῷ δὴ τῷ νέῳ τοῦ λοιποῦ τὴν ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καταστήσωσι, κἀνταῦθα περὶ τὸ τῆς σπουδῆς ἁπάσης συμπέρασμα τὸ σκάφος αὐτῷ τῆς τύχης ἀνατραπείη, πάσας τὰς τῶν δρόμων ἐκείνων ἐλπίδας ὑποβρυχίους πεποιηκός. Ἔτυχε τοίνυν τρεῖς ἐν ταυτῷ κινδύνους ἡ ταλαίπωρος αὕτη μεγαλόπολις θεασαμένη τότε, οὓς κατὰ μέρος λέξοντες ἥκομεν.

VI. Quadraginta longæ naves a Venetis splendide armatæ contra Genuenses, qui Galatæ habitabant, missæ sunt; propterea quod ii pecuniam, quam Genuenses piratæ in medio infero mari ab oneraria Venetorum nave per vim abstulissent, bona gratia restituere recusabant. Ac duæ quidem et triginta in sinum Ceratinum qui Byzantio prætenditur invectæ frontes obverterunt, Genuensibus Galatæis obsidionem minitantes, si pecuniæ restitutionem differrent. Octo reliquæ progressæ ulterius fretum, quod est ante Hierum, custodiebant, quod Ponti collum appellant. Ubi quatuor rotundas naves ad solvendum paratas nactæ ceperunt, easque copiis impositis contra Genuenses onerarias, quæ e Ponto remeabant, armarunt. Intra paucos igitur dies tot Romanas et Latinas onerarias captas videres, ut totum pene fretum iis compleretur. Capiebant enim una etiam Romanas naves, ne multi Genuensium in eas recepti clanculum evaderent. Ita factum, ut frumentatione interclusa fames Byzantios non parva vexaret. Nam ea obsidio dies **417** quindecim duravit, quibus prælium factum non est. Neque enim

Ϛ'. Νῆες μακραὶ τετταράκοντα (82) παρὰ Βενετικῶν ὁπλισθεῖσαι λαμπρῶς τὸν ἔκπλουν κατὰ τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου Γεννουϊτῶν ἐποιήσαντο, μὴ βουλομένων μεθ' ἡσυχίας ἀποδιδόναι τὰ χρήματα, ὅσα παρὰ φορτίδος νεὼς αὐτῶν πειραταὶ Γεννουῗται περὶ μέσα που τὰ πελάγη τῆς κάτω θαλάσσης βιαίως ὠφείλοντο. Καὶ ἐλθοῦσαι αἱ μὲν δύο καὶ τριάκοντα εἰσέπλευσάν τε ἐς τὸ πρὸ Βυζαντίου Κέρας, καὶ ἔστησαν ἑαυτὰς μετωπηδὸν ἐς ἐπαγγελίαν πολιορκίας τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου Γεννουϊτικῶν, εἰ ἀναβάλλοιντο τὴν τῶν χρημάτων ἀπόδοσιν· αἱ δ' ὀκτὼ παρεφύλαττον ἀνιοῦσαι τὸν πρὸ τοῦ Ἱεροῦ πορθμὸν (83), ὃν δὴ τοῦ Πόντου καλοῦσιν αὐχένα. Ἔνθα στρογγύλας τέτταρας ναῦς εὑρηκότες πρὸς ἔκπλουν ἑτοίμους ἐκράτησάν τε καὶ δύναμιν αὐταῖς ἐνεβίβασαν καὶ κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Πόντου καταγομένων Γεννουϊτικῶν ὁλκάδων καὶ ταύτας ὁπλίσαντες ἔστησαν. Ἦν οὖν ἡμερῶν ὀλίγων ἰδεῖν τοσαύτας ὁλκάδας ἁλούσας Ῥωμαϊκὰς ὁμοῦ καὶ Λατινικάς, ὡς πεπληρῶσθαι τούτων πάντα μικροῦ τὸν πορθμόν. Ἡλίσκοντο γὰρ σφισιν ὁμοῦ καὶ Ῥωμαίων ὁλκάδες, μὴ λάθωσι δι' αὐτῶν παραῤῥυέντες καὶ Λατίνων συχνοί. Καὶ συνέ-

## Variorum notæ.

ἑβδομάδα, et vertendum, *sexta videlicet hebdomade sanctæ Quadragesimæ*. Græci Quadragesimam, ut nos, in septem hebdomadas dividebant, quarum ultima non ἁγία, sed μεγάλη dicebatur. Vide *Glossar. med. Græcit.* in v. ἑβδομάς. – Nos hebdomadem sanctam vocamus. Sexta ἑβδομὰς inibat κυριακῇ πέμπτῃ τῶν ἁγίων νηστειῶν, quæ est nobis Dominica Passionis. BOIVIN.

(81) Quem Cantacuzenus Μέλανα ποταμὸν dictum ait *Histor.* lib. I, cap. 18. Huc pertinet id quod legitur cod. Reg. 2990, fol. 70, v. Ἡ λεγομένη νῦν Ἀργυρολίμνη, Γυρολίμνη γράφεται· καὶ τὸ Μαυροπόταμον, μέλας ποταμός. BOIVIN.

(82) Sabellicus decad. II, *Rerum Venet.* lib. I, pag. 325; Petrus Justinian. lib. IV *Rerum Venet.* sub init. DUCANG.

(83) *Fretum, quod est ante Hierum.* De utroque *Hiero*, quorum alterum fuit Jovis Urii, alterum Serapidis, fuse Gyllius lib. I, cap. 2, de Bosporo Thracio. BOIVIN.

βαινεν οὕτω τῆς σιτοπομπίας ἀποκλεισθείσης λιμὸν A τοῖς Βυζαντίοις ἐγγίνεσθαι οὐ μικρόν. Διήρκεσε γὰρ τὸ τῆς τοιαύτης πολιορκίας ἄχρι πεντεκαίδεκα ἡμερῶν, ἐν αἷς πόλεμος μὲν οὐκ ἐγίγνετο. Οὐ γὰρ ἀπελέγοντο τὴν τῶν ζητουμένων χρημάτων οἱ Γεννουῖται ἀπόδοσιν· ἀλλ' ὑπισχνοῦντο μὲν, ὑπερετίθεντο δέ· τοῖς δὲ Βενετικοῖς ἥκιστα τῶν δυνατῶν ἦν ὅλως ἐπανιέναι κενούς. Ἠσάν γε μὴν οὐδένες, οὓς οὐ μάλα ἐξέπληξεν ἡ τῶν Βενετικῶν εὐταξία καὶ ἡ μετὰ δικαιοσύνης μεγαλοπρέπεια. Οὐδὲ γὰρ ἠξίωσε τῶν πάντων ἐκείνων οὐδεὶς ἐξελθὼν ἀφελέσθαι τι τῶν ἁπάντων ἄνευ τιμῆς ἀργυρίου, καὶ ταῦτα τοσούτου παμπληθοῦς τε καὶ σύρφακος ὄχλου συνόντος. Ἀλλ' ἦσαν ἅπαντες πρὸς τὴν τῶν ἀρχόντων ἐξουσίαν ἑπόμενοι, καθάπερ ποιμέσι τὰ ποίμνια. Καὶ ἦσαν ἀνὰ πάσας ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἱστάμενοι ἐπὶ B τῶν νεῶν, μηδαμῶς ἐνδιδόντες πρὸς τὴν ἀκμὴν ἐκείνην τῆς τοῦ ἡλίου φλογός. Τὰ δὲ τῶν Ῥωμαίων ἀκάτια κατὰ πλῆθος περιεκύκλουν αὐτούς, [P. 256] πᾶν ὅ τι χρειῶδες ἐτύγχανέ σφισιν ἀφθόνως κομίζοντα καὶ ἀντιλαμβάνοντα πλείονα ἢ ἐχρῆν τὸν μισθόν. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἁλισκομένων ἐκείνων νεῶν ἁπασῶν τοῦ πληρώματος ἐλυμήναντο τὸ παράπαν οὐδέν. Ἦν γὰρ τῶν μὲν πλήρωμα σῖτος καὶ κριθή, τῶν δὲ ὄψων ταρίχη, ὁπόσα γεωργοῦσι λίμναι Κωπαΐδες τε καὶ Μαιώτιδες καὶ ποταμοὶ Ταναΐδες (84)· ἀλλὰ διετήρησαν ἐς τἀκριβὲς ἀλώβητα, ἕως ἀπολαβόντες τὸ χρέος ἀπέδοσαν ἅπαντα. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο δεινὸν ἐπέστη τότε τῇ πόλει. Δεινότερον δ' ἂν ἦν, εἰ καὶ εἰς πέρας προὔβαινον τὰ λαθραῖα βουλεύματα. Ὁ γὰρ βασιλεὺς ἔξωθεν πρεσβείαν πρὸς αὐτοὺς C κρύφα ἀπεστάλκει χρήματα ὑπισχνούμενος, εἰ συνεργοὶ συνεσκιασμένοι γένοιντό οἱ πρὸς τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν. Τοῦτο μὲν οὖν οὐκ ἐγεγόνει, εἴτε μὴ δεξαμένων τῶν Βενετικῶν τὴν τοιαύτην πρεσβείαν, εἴτε οὐ ῥᾴδιον εἶναι τοῦτο συννενοηκότων διὰ τὸ συνεχέσι φρουροῖς πεπυργωμένον εἶναι τὸ τεῖχος ἅπαν ὁμοῦ καὶ τὰς πύλας τῶν Βυζαντίων.

postulatam pecuniam reddere Genuenses recusabant; sed cum pollicerentur, differebant. Veneti autem nullo modo vacui abire poterant. Cæterum nemo erat, cui non admirationi esset Venetorum disciplina militaris et cum æquitate magnificentia. Nemo enim omnium illorum quidquam cuiquam adimere nisi pecunia data sustinuit, idque cum tanta et promiscua turba cum eis esset. Enimvero parebant omnes magistratibus suis, ut pastoribus oves, et omnes dies illos in navibus stabant, solis ardori, qui tunc vehementissimus erat, minime cedentes. Romanarum vero navicularum magna multitudo circumiens abunde eis quidquid erat opus afferebant, et ab iis vicissim majus, quam quod debebatur, pretium accipiebant. Sed neque iis rebus, quibus captæ illæ naves plenæ erant, ullum omnino detrimentum attulerunt. Erant autem plenæ aliæ frumento et hordeo, aliæ salsamentis, quot et qualia Copaides et Mæotides paludes, et Tanais fluvius, suppeditant. Sed ea prorsus illæsa religiose conservarunt, donec recepto debito omnia restituerunt. Ac unum quidem hoc periculum urbi tunc supervenit. Gravius autem fuisset, si arcana consilia successum habuissent. Foris quippe imperator missa ad eos legatione pecuniam ipsis promiserat, si occulti sibi ad urbem capiendam adjutores essent. Id vero factum non est, 418 sive repudiata a Venetis legatione tali, sive quod eam rem haud facilem esse cernerent, cum continentibus præsidiis mœnia et portæ Byzantiorum munita essent.

Ζ'. Δεύτερον δὲ τῶν περιστάντων τότε τῇ πόλει δεινῶν, τρισχιλίους ἱππέας κατὰ τὰ ξυγκείμενα ὁ τῶν Βουλγάρων ἀπολεξάμενος ἀρχηγὸς συμμαχήσοντας ἀποστέλλει τῷ βασιλεῖ κατὰ τοῦ νέου βασιλέως· οἷς δὴ προστεταγμένον ἦν, ὡς ἐθρυλλήθη παρ' ὡντινωνοῦν, εἰ ἀδείας ἐπιτύχοιεν προσηκούσης, νεωτερισμόν τινα διαπράξασθαι περὶ τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἐληλυθόσιν οὐ συγκεχώρηταί σφισιν ἐντὸς γενέσθαι πυλῶν, πλὴν ἢ μόνῳ τῷ σφῶν στρατηγῷ. D Διὸ καὶ παρεκκλίναντες ἐστρατοπεδεύκασι περὶ τόπον σταδίους ἀπέχοντα τῆς βασιλευούσης πέντε καὶ ἐννενήκοντα.

VII. Alterum urbis periculum fuit, cum Bulgarorum princeps seniori contra juniorem tria millia delectorum equitum subsidio ex pacto misisset, quibus mandatum, nescio quibus auctoribus, ferebatur, ut data opportunitate res novas in urbe molirentur. Sed ii cum advenissent, intra urbis portas non admissi sunt, quas ingredi nemini nisi eorum duci permissum est. Quamobrem inde declinarunt, ac circa locum stadiis quinque et nonaginta ab urbe distantem castra posuerunt.

Η'. Ἀλλὰ μιᾷ ἡμέρᾳ πρότερον ἐξιππασάμενος ὁ νέος βασιλεὺς μετ' ὀλίγων πάνυ τινῶν ἧκεν ἐξ ἀφανοῦς ἀθρόως εἰσπηδήσων ἐς τὸ Βυζάντιον. Αἰσθομένων δὲ τῶν πυλωρῶν ἀπεκλείσθη, ὡς ἐντεῦθεν ἀναγκασθέντα δεῖσθαι τοῦ βασιλέως καὶ πάππου θερμῶς, καὶ ὑπισχνεῖσθαι πρὸς ἅπαν ὑπείξειν τὸ προσταττόμενον, ὡς εἷς τῶν ἀργυρωνήτων, πρίν τι γενέσθαι τῶν ἀπευκτῶν θατέρῳ δυοῖν, οὕτω κορυ-

VIII. Pridie vero ejus diei junior imperator equitando progressus cum paucissimis hominibus ex occulto advenerat, subito impetu in urbem irrupturus. Sed animadverso ejus conatu a custodibus exclusus fuerat. Quæ res eum subegerat, ut vehementer avum imperatorem oraret, ac ipsi polliceretur, se quidquid is jussisset dicto audientem fore perinde ac mancipium, potius quam ut

Variorum notæ.

(84) Hæc omnia Gregoras plurali numero, insolenter et poetica audacia: quanquam et nos vulgo dicimus, *les Palus-Méotides*. Copais, palus Bœotiæ est. Nomen dedit urbs Κῶπαι, cujus meminerunt Homerus, Strabo, Stephanus et alii. BOIVIN.

alterutri aliquid gravius accideret, cum eo discri- A minis ventum esset. Sed Bulgarica spes, senioris animum adhuc erigens, precibus ejus nullum relinquebat locum. Deinde plane illi fidem habere ob illa multa, quæ præcesserant, non poterat. Tres igitur hæ calamitates urbi tunc minitatæ sunt; nec ulla tamen ad exitum est perducta.

φωθείσης τῆς μεταξὺ μάχης. Ἀλλ' αἱ τῶν Βουλγάρων ἐλπίδες κουφίζουσαι τὴν τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἔτι ψυχὴν οὐκ εἴων συνθέσθαι ταῖς ἐκείνου δεήσεσιν. Ἔπειτα οὐδὲ πιστεύειν εἶχεν αὐτῷ καθαρῶς ἐκ πολλῶν τῶν προειληφότων. Τούτων μὲν δὴ τριῶν περιστάντων τότε κινδύνων τῇ πόλει οὐδεὶς τοῦ σκοπουμένου τετύχηκε τέλους.

**419** IX. Enimvero junior imperator irrita consilia sua gravissime dolens, et illum, qui tunc inciderat, rerum eventum ægre ferens, quasi desperanti similis inde discessit; atque ultra progressus ad locum quemdam divertit, cui Logus nomen est. Inde ad Bulgarorum ducem, qui castra in propinquo habebat, legatos mittit; ac dona eidem partim jam nunc perferri curat, partim in futurum B promittit, si copias suas domum reducat. Assensum ad epulas invitat cum tribunis, eosque postridie lætos domum versus abeuntes prosequitur.

Θ'. Ὅ γε μὴν βασιλεὺς ὁ νέος ἄρας ἐντεῦθεν ἀπῄει, σφοδρῶς ἀνιώμενος πρὸς τὴν ἀωρίαν τῶν βουλευμάτων, καὶ τὴν οὕτω συμβᾶσαν τῶν πραγμάτων ἐμέμφετο περιπέτειαν καὶ οἷον εἰπεῖν ἀπεγνωκότι ἐῴκει· καὶ προελθὼν κατέλυσε παρά χωρίῳ τινὶ Λόγους ἐπικεκλημένῳ. Ἐκεῖθεν διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν στρατηγὸν τῶν Βουλγάρων, ἀγχοῦ που στρατοπεδεύοντα· [P. 257] καὶ δῶρα τὰ μὲν ἤδη πέπομφε, τὰ δὲ ὑπισχνεῖται, εἰ λαβὼν τὸν οἰκεῖον στρατὸν ἐπὶ τὰ οἴκοι ἀναχωροίη. Καὶ συνθέμενον πρὸς εὐωχίαν καλεῖ μετὰ τῶν αὐτοῦ ταξιάρχων· καὶ τῇ ὑστεραίᾳ ψυχαῖς ἡδομέναις οἴκαδε προὔπεμψε.

## CAPUT VI.

*Duo Urbis custodes cum juniore agunt de proditione. Aliis custodibus astu circumventis illum noctu intromittunt. Senior bis præmonitus cavendum censet. Magnus logotheta providentiam ejus non probat. Imperator valde anxius. Nepotis adventu cognito ad imaginem Dei Matris confugit. Nepos injuriam avo fieri vetat. Suos, ne victoria abutantur, admonet. Avi supplicatio miserabilis. Humanitas nepotis. Patriarcha triumphans reducitur. Triumphi pompa immodesta. Opulentissimæ ædes diripiuntur : in primis domus logothetæ. Ejus bona omnia aut expilata, aut in fiscum redacta Ipse maledictis vexatus. Civiles discordiæ junioris imperatoris prudentia compressæ. Gregoras seniori addictus. Calamitatis particeps.*

I. Quæ cum ita se haberent, duo custodes mœ- C nium urbis ad juniorem imperatorem, in eo quem diximus loco castra habentem, transfugiunt, nomine alter Camaris, alter Castellanus, fabrilem quamdam artem exercentes : qui seducto imperatore, omnibus arbitris remotis, Cantacuzeno magno domestico excepto, de proditione verba faciunt et scriptas pollicitationes pecuniarum ac possessionum amplarum exigunt. Quibus facile impetratis, et hora et ratione rei gerendæ indicata, ipsi quidem veriti, ne vicinis suspecti essent, postridie redeunt. Imperator vero quatuor dies ibi cunctatus scalas e funibus confecit, quales sunt eæ quæ in maximis onerariis circa malum suspenduntur. Cum destinata nox adesset, proditores vesperi multum vinum D mercati vicinis excubitoribus merum bibendum dederunt, ut **420** somno gravissimo omnes oppressi, respiratione excepta, nihil differrent a mortuis. Media nocte adsunt qui scalas ad mœnia apportent, quas mox fune demisso attraxerunt proditores, ac per eas subvectos octodecim armatos introduxerunt; qui deinde, cum in urbem descendissent, portam quæ Romani dicitur facile demoliti sunt, ut imperator cum exercitu, prohibente nemine, ingrederetur.

Α'. Τούτων οὕτως ἐχόντων αὐτομολοῦσι πρὸς βασιλέα τὸν νέον περὶ τὸ δηλωθὲν χωρίον στρατοπεδεύοντα δύο τινὲς τῶν τοῦ τείχους τῆς βασιλευούσης φρουρῶν, ὄνομα Κάμαρίς τε καὶ Καστελλάνος, τεκτονικήν τινα μετιόντες τὴν τέχνην· οἳ καὶ ἀπολαβόντες τὸν βασιλέα μηδενὸς ἄλλου συνόντος πλὴν τοῦ μεγάλου δομεστίκου Καντακουζηνοῦ, διαλέγονται περὶ προδοσίας καὶ ἀπαιτοῦσιν ἐγγράφους ὑποσχέσεις χρημάτων ὁμοῦ καὶ κτημάτων ἀφθόνων. Ἃ δὴ πάντα λαβόντες ῥᾳδίως καὶ διδάξαντες τὴν ὥραν καὶ τὸν τρόπον αὐτοὶ μὲν ἐπανῆκον ἐς τὴν ὑστεραίαν δέει τοῦ μὴ ἐς ὑποψίας ἐμπεπτωκέναι τοῖς ἐκ γειτόνων. Ὁ δὲ βασιλεὺς τέτταρας περιμείνας ἡμέρας ἐκεῖ κλίμακα διὰ μηρίνθου κατεσκευάκει, ὁποίας καὶ περὶ τὸν ἱστὸν αἱ μέγισται αἰωροῦσιν ὁλκάδες. Τῆς δὲ κυρίας ἐληλυθυίας νυκτὸς οἱ μὲν προδόται ὠνιον εἰληφότες ἐξ ἑσπέρας οἶνον πολὺν ἄκρατον πίνειν παρεῖχον τοῖς γείτοσι τῶν φρουρῶν, ὡς ἐντεῦθεν εἰς ὕπνον τραπέσθαι πάντας βαθύτατον καὶ μηδὲν πλὴν τοῦ ἀναπνεῖν ἀπεοικέναι νεκρῶν. Περὶ δὲ μέσας νύκτας ἧκουσιν οἱ τὴν κλίμακα φέροντες παρὰ τὸ τεῖχος· ἣν εὐθὺς ἀνιμήσαντο σχοῖνον χαλάσαντες ἄνωθεν οἱ προδόται, δι' ἧς καὶ ἀνήγαγον τῶν ἔξωθεν ὁπλιτῶν ὀκτωκαίδεκα· οἷς καταβεβηκόσιν ἐκμοχλεῦσαι ῥᾳδίως (85) τὴν τοῦ Ῥωμανοῦ καλουμένην ξυμβέβηκε πύλην, καὶ λοιπὸν ἀκωλύτως στρατὸς εἰσεχώρει ξύν γε τῷ βασιλεῖ.

II. Sed illud pene me præteriit. Post solis occasum, Byzantii portis clausis, quidam e proximis

Β'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε. Δύντος γὰρ ἤδη τοῦ ἡλίου καὶ τῶν Βυζαντίων πυλῶν κλεισθεισῶν

Variorum notæ.

(85) Capta urbs ab Andronico juniore anno mundi juxta Græcos 6835 (Christi 1328). Indict. 11, Maii 19. Cantacuzen. lib. I, cap. 59. DUCANG.

ἧκέ τις καὶ τῶν ἔγγιστα χωρίων τῷ δρόμῳ ἀσθμαίνων· καὶ κρούσας τὰς παρὰ τῇ Γυρολίμνῃ πύλας ἐκπληκτικώτερον ἐκάλει τινὰ τῶν ἔνδον· καὶ ἐλθόντι ἑωρακέναι ἔφασκε [P. 258] πρὸ βραχέος πολλούς τινας τῶν τοῦ νέου βασιλέως σπουδῇ προσελαύνοντας πρὸς τὰ περὶ τὴν Ῥωμανὸν τείχη (86) τῆς πόλεως. Ὅπερ ἀκουσθὲν τῷ βασιλεῖ φόβον ἐνέβαλε πλεῖστον καὶ θόρυβον ἐνεποίησε λογισμῶν. Καὶ ἔδοξεν ἀνοίξαντι συχνοὺς τῶν στρατιωτῶν ἐξαποστεῖλαι, φύλακας περιπόλους τοῦ χερσαίου γενησομένους τείχους ἀπὸ θαλάττης ἄχρι θαλάττης. Ἀλλ' ὁ μέγας ἐμποδὼν γεγένηται λογοθέτης, ἀνάξιον εἶναι φήσας μεγαλοπρεπέσι φρονήμασιν ἐνδιδόναι πρὸς οὕτω σμικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγεννεῖς. Ἢ γὰρ μὴ εἶναι τὸ λαληθὲν ἀληθές, ἢ μωρὰν εἶναι τὴν ἐπιχείρησιν, τοσούτοις ὅπλοις τῶν τε πυλῶν ὁμοῦ καὶ τῶν τειχῶν πεφραγμένων. Ταυτὸν γὰρ πείσονται, εἰ τῇ εἰσόδῳ νῦν ἐπιχειρεῖν ἐθελήσαιεν οἱ πολέμιοι, ὁποῖον καὶ οἱ πρὸς κέντρα λακτίζοντες. Ταυτὶ δ' ἔφασκεν οὗτος, εἴτε διὰ τὸ ἀδαὴς στρατιωτικῶν εἶναι πραγμάτων, εἴτε τοῦ Θεοῦ σφήλαντος τὴν τούτου διάνοιαν, ἵνα καὶ πέρας ἡ κυρωθεῖσα ἄνωθεν ψῆφος σχοίη κατὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως καὶ τῶν τούτου πραγμάτων.

Γ. Οὔπω τὸ τρίτον τῆς νυκτὸς παρεῤῥύη, καὶ συχνοὶ παρὰ τὰς πύλας αὖθις τῆς Γυρολίμνης ἧκον ἀγροῖκοί τινες ἐκ τῶν προαστείων τῆς Βυζαντίδος καὶ πολὺν ἐδήλουν τοῖς φύλαξιν ἀθροίζεσθαι ὅμιλον ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὅπερ αὖθις εἰς τὰς βασιλικὰς ἀκοὰς ἀνενηνεγμένον εἰς φόβον καὶ θόρυβον ἤγαγε πλείονα· καὶ τραχυτέρᾳ χρησάμενος τῇ φωνῇ πρὸς τὸν μέγαν ἔφασκε λογοθέτην· « Ἔοικας, ἄνθρωπε, σιδήρου φύσιν εἰληφέναι. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἀδεῶς ἔχεις τῶν λογισμῶν καὶ οὐκ ἐπαισθάνῃ τῶν περιστοιχιζόντων ἡμᾶς ἄρτι κινδύνων. Ἢ οὐχ ὁρᾷς, ὡς οὐκ ἐᾷ με τὸ πρᾶγμα καθῆσθαι, μηδὲ καταδαρθάνειν; Ἀλλ' ὥσπερ τις ἰσχυρὸς πάταγος ὁ τοῦ ἐγγόνου μου θόρυβος κροτεῖ μου τὰς ἀκοὰς καὶ συγχεῖ μου τὴν διάνοιαν καὶ δεινῶν μοι πέλαγος ἔῤῥωγε, τάς γε φρένας τινάττων συχνὰ καὶ κυκῶν καὶ βυθίζων μου τὴν καρδίαν. » Ὃ δ' ἄντικρυς Μακκαβαῖος ἦν, τοῖς προτέροις ἐμμένων δόγμασι καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, καθάπερ τις προβλὴς θαλάττιος· ὥστε καὶ ἀναστὰς ἀπῄει καθευδήσων, ἔργῳ δεικνὺς ὡς μάταιος ὄχλος καὶ οὐδὲν ἰσχυρὸν τὰ πρὸς πολεμίων ἔξωθεν δρώμενα.

Δ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς μόνος ἀπολειφθεὶς καὶ οὐκ ἔχων πλὴν τῶν οἰκειακῶν μειρακίσκων ἕτερον, ᾧ κοινωνήσει τοῦ πάθους, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν κατέκλινε κλίνης, μηδὲν τῶν ἱματίων ἐκδύς· ἀλλ' ἅμα τούτοις καὶ ὅλην ἐνδεδυμένος σαφῆ τὴν ἀπόγνωσιν ἔκειτο μεμερισμένος πικροῖς καὶ ἀλλεπαλλήλοις λογισμοῖς τὴν ψυχὴν καὶ ὅλον τὸ σῶμα περιστρεφόμενος τῇδε κἀκεῖσε συχνά, ὥσπερ ἂν εἰ

agris anhelans accurrit, et Gyrolimnæ porta vehementius pulsata aliquem eorum qui intus erant evocare cœpit, et ei qui venisset dixit, vidisse se paulo ante ex junioris imperatoris exercitu complures, qui ad urbis mœnia Romani portæ vicina cum festinatione progrederentur. Quæ res audita terrorem imperatori maximum incussit ac ejus animum variis cogitationibus perturbavit. Unde visum ipsi, porta aperta, quam plurimos milites emittere, qui terrestria mœnia a mari usque ad mare custodiendo circumirent. Sed magnus logotheta impediit, indignum esse magno animo inquiens, tam levi rumore et ignobili fama commoveri : aut enim falsum esse nuntium, aut stultum esse conatum tam paucorum, cum et mœnia et portæ tot armis septæ sint. Idem enim hostibus, si ii nunc ingredi conentur, usu venturum, quod contra stimulum calcitrantibus. Hæc vero dicebat vel ut rei militaris **421** ignarus, vel quia Deus ipse mentem ejus subverterat, ut sententia contra seniorem imperatorem et contra res ejus divinitus lata tandem rata esset.

III. Nondum tertia parte noctis elapsa denuo complures rustici e suburbiis Byzantii ad Gyrolimnæ portam adsunt et custodibus indicant, magnam hominum multitudinem foris ad Romani portam convenire. Quod rursus ad imperatoris aures perlatum ejus metum ac trepidationem auxit. Itaque asperiore voce logothetam increpans : « Videris, inquit, homo ferreus esse factus, qui adeo securus sis, nec pericula quæ nos circumstant sentias. Nonne vides rem ejusmodi esse, ut me nec sedere nec dormire patiatur? Nepotis enim tumultus aures meas tanquam vehemens aliquis fragor personat meumque perturbat animum, et exundant in me quidam veluti terrorum fluctus, qui et mentem subinde concutiunt et cor agitatum demersumque obruunt. » Verum ille Machabæus erat, atque in priore sententia permanens nuntios illos uti rupes marina contemnebat. Proinde surrexit cubitum iturus, ut re ipsa ostenderet inanem esse hostium laborem, ac nullam vim habitura ea quæ illi foris agerent.

IV. At imperator solus relictus, nec quemquam habens, quicum dolorem suum communicaret præter domesticos adolescentulos, in suum lectulum et ipse incubuit. In quo nulla veste exuta, sed extrema insuper desperatione induta, animo crebris **422** et diversis cogitationibus æstuante jacebat : totum corpus huc atque illuc subinde revolvens, non aliter quam si prunæ lecto subjectæ essent. Interim

## Variorum notæ.

(86) *Ad Romanam portam*. Wolfius pro, *ad urbis mœnia, Romani portæ vicina*. Sic idem paulo supra, τὴν τοῦ Ῥωμανοῦ πύλην interpretabatur *Romanam portam*, pro *Romani portam*; quæ sic dicta est a S. Romani æde vicina. Vide *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 15, n. 9. BOIVIN.

magnus circa palatium et ad palatii fores tumultus auditur, junioris imperatoris ingressum nuntians, et plausus armorum magnus. Erant enim milites amplius octingentis cum imperatore ingressi. Simul etiam undique faustis acclamationibus junior imperator salutabatur. Senior vero, tumultu et clamore audito, de lecto surrexit perturbatissimus; et cum neminem haberet, a quo adjuvaretur, neque ducem, neque militem (palatium enim cubiculi ministris adolescentibus exceptis desertum prorsus erat), ad sacram imaginem Dei Genitricis Hodegetriæ confugit, ante multos dies in palatium translatam, quæ ei firmo solatio erat. Ad hanc, inquam, confugit, et humi prostratus cum dolore et lacrymis ardenter obtestatur, ne periclitantem et sicariorum ensibus expositum deserat. Exaudivit preces ejus et festinum tulit auxilium quæ quidvis potest castissima Dei Genitrix.

A κρατῆρας εἶχε πυρὸς ὑφάπτοντας κάτωθεν τὴν κλίνην. Τούτων οὕτως ἐχόντων πολὺς ἠκούσθη θόρυβος ἔξω περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας, τὴν τοῦ νέου βασιλέως περιηχῶν εἴσοδον, καὶ κρότος ὅπλων μάλα πολύς· [P. 259] ἦσαν γὰρ οἱ συνεισελθόντες τῷ βασιλεῖ στρατιῶται πλείους ὀκτακοσίων· καὶ ἅμα πανταχόθεν εὐφημίαι καὶ γλῶσσαι τὸν νέον ἀνακηρύττουσαι βασιλέα. Αἰσθόμενος δ' ὁ γηραιὸς βασιλεὺς τοῦ θορύβου καὶ τῆς βοῆς, ἐξανέστη τῆς κλίνης, ἐκπλήξει πολλῇ συνεχόμενος· καὶ μὴ ἔχων οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, μήτε στρατιώτην, μήτε στρατηγόν· πλὴν γὰρ τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων ἐρημία πολλὴ τὰ βασίλεια εἶχε· καταφεύγει πρὸς τὴν θείαν εἰκόνα (87) τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος τῆς Ὁδηγητρίας. Συχνῶν γὰρ ἡμερῶν ἐκομίσθη πρὸς τὰ βασί-
B λεια πρότερον καὶ ἦν αὐτῷ παραμύθιον ἀσφαλές. Πρὸς ταύτην τοίνυν καταφυγὼν καὶ περιχυθεὶς τοὔδαφος (88) μάλα περιαλγής τε καὶ ἔνδακρυς ἐδεῖτο θερμῶς, μὴ περιιδεῖν κινδυνεύοντα μιαιφονίας ξίφεσι τὴν ψυχὴν παραπέμψαι. Ναὶ μὴν καὶ ἐπήκοος ἐγένετο τῆς δεήσεως αὐτοῦ καὶ ταχίστην ἐχαρίσατο τὴν ἐπικουρίαν ἡ πάνθ' ὅσα βούλεται δυναμένη πάναγνος Θεοτόκος.

V. Nam dum ille in palatio Deiparam ad hunc modum deprecatur, junior imperator foris omnibus ducibus et tribunis suis convocatis graviter edicit, ne avum imperatorem vel manu violenta interficiant, vel ullo contumelioso dicto incessant, nec quemquam prorsus omnium: « Hanc enim, inquit, victoriam Deus nobis **423** dedit, non ipsi paravimus. Dei voluntas movet omnia, et omnia ei famulantur, stellæ, aer, mare, terra, homines, fulmina, ignei turbines, pestilentiæ, terræ motus, imbres, sterilitates, et alia consimilia, partim ad felicitatem, partim ad infelicitatem ac potius castigationem. Nobis igitur hodiernæ castigationis ministris et executoribus victorias et tropæa largitur. Fortassis autem cras aliis contra nos utetur: et quales nos in eos fuerimus, qui in manus nobis castigandi traduntur, tales utique et illi, quibus trademur, in nos futuri sunt. Quare si nos neque cognatio neque ejusdem gentis necessitudo ad clementiam et misericordiam adducit, nostri ipsorum saltem respectu humanitate uti nunc satius est, ne ipsi graviorem Dei indignationem experiamur. »

Ε'. Τοιαύτας γὰρ ἔνδον τῶν βασιλείων αὐτοῦ τὰς δεήσεις τῇ Θεοτόκῳ προσφέροντος, ὁ νέος ἔξωθεν βασιλεὺς συγκαλέσας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν στρατηγοὺς καὶ ταξιάρχους παρεκελεύετο μάλα σφοδρῶς, μήτε χεῖρα φονεύτριαν, μήτε γλῶσσαν ὑβρίστριαν ἐπενεγκεῖν μήτε τῷ πάππῳ καὶ βασιλεῖ, μήτε μηδενὶ τῶν ἁπάντων ἑτέρῳ. « Οὐ γὰρ ἡμεῖς, » φησὶν, « ἀλλ' ὁ Θεὸς ἡμῖν τὰ τοιαῦτα παρέσχετο τρόπαια.
C Καὶ Θεοῦ μὲν βούλησις πάντα κινεῖ· ὑπηρετεῖ δὲ πάντα, ἀστέρες, ἀήρ, θάλασσα, γῆ, ἄνθρωποι, κεραυνοί, πρηστῆρες, λοιμοί, σεισμοί, ὑετοὶ ῥαγδαῖοι, καρπῶν ἀφορίαι, καὶ ὅσα τούτοις ἑπόμενα, τὰ μὲν πρὸς εὐδαιμονίαν, τὰ δὲ πρὸς κακοδαιμονίαν, ἢ μᾶλλον πρὸς παίδευσιν καὶ σωφρονισμόν. Ὑπηρέταις δὴ οὖν ἡμῖν καὶ κολασταῖς τῆς παρούσης χρώμενος παιδεύσεως δίδωσι νίκας καὶ τρόπαια ταῖς ἡμῶν δεξιαῖς. Χρήσεται δ' ἴσως ἄλλοις αὔριον καθ' ἡμῶν· καὶ ὁποῖοι καὶ ἡμεῖς ἐσόμεθα τοῖς ἐς τὰς ἡμῶν χεῖρας παραδοθεῖσιν εἰς παίδευσιν, τοιοῦτοι πάντως ἔσονται καὶ ἡμῖν, οἷς ἡμεῖς παραδοθησόμεθα. Ὥστε εἰ μὴ δι' ἔλεον καὶ οἶκτον συγγενικῶν τε καὶ ὁμοφύλων αἱμάτων, διά γοῦν πρόνοιαν ἡμῶν αὐτῶν φιλανθρωπίᾳ νυνὶ χρήσασθαι βέλτιον, μὴ βαρυτέρας
D αὐτοὶ πειραθῶμεν θεομηνίας. »

VI. Interea quidam e palatio egressus juniori imperatori portam aperit et ab avo hunc nuntium affert: « Quoniam hodie Deus, mi fili, sceptrum imperatorium mihi ademptum tibi donavit, unum hoc beneficium a te peto pro multis quæ ab ipso ortu tuo in te contuli (omitto enim hoc rerum mearum statu, me tibi ipsius nativitatis et progressionis in vitam, post Deum, auctorem fuisse), dona mihi vitam meam; parce paterno capiti; nec violento ferro eum sanguinem hauri, a quo tu vitæ fontem

ς'. Ἐν τούτοις ἐλθών τις ἐκ τῶν βασιλείων ἀνέῳξέ τε τὰς πύλας τῷ νέῳ βασιλεῖ, καὶ ἀγγελίας αὐτῷ ταύτας κομίζει παρὰ τοῦ πάππου· « Ἐπειδὴ τήμερον ὁ Θεὸς ἀφελὼν ἐμοῦ τὸ βασίλειον, υἱέ μου, σκῆπτρόν σοι τοῦτ' ἐχαρίσατο, μίαν ταύτην αἰτῶ παρὰ σοῦ χάριν ἀντὶ πολλῶν, ὧν ἐξ αὐτῆς σοι γενέσεως ἐδεδώκειν αὐτός (ἐῶ γὰρ λέγειν ἐν ταῖς παρούσαις τύχαις ὤν, ὅτι καὶ τῆς γενέσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐς βίον προόδου μετά γε Θεὸν αὐτός σοι κατέστην αἴτιος)· [P. 260] χάρισαί μοι τὴν ἐμαυτοῦ ζωήν· φεῖ-

## Variorum notæ.

(87) Quæ tum in palatio asservabatur. Vide *Constantinopolim Christ.* lib. IV, pag. 91. DUCANG.

(88) Non satis scio, an eum humi prostratum adorasse imaginem dicat, an pulvere conspersisse caput: an imam imaginis partem humi jacentem esse amplexum. WOLFIUS.

σαι πατρικῆς κεφαλῆς· μὴ βίαιον ἐπενέγκῃς αἵματι A σίδηρον, ἀφ' οὗ σὺ τὰς πηγὰς ἐδέξω τοῦ ζῆν. Ἄνθρωπος μὲν ἐπόπτης ἐστὶν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς· τῶν δ' ἀνθρωπίνων πράξεων ἐπόπται γῆ τε καὶ οὐρανός. Μὴ δὴ οὖν ἐθελήσῃς ἀθεμίτων ἔργων καὶ οἵων οὐδείς πω τετόλμηκεν ἐξ αἰῶνος ἐπόπτας λαβεῖν γῆν τε καὶ οὐρανόν. Εἰ δ' ἀδελφικὸν αἷμα κατὰ τοῦ Κάϊν ἐβόα πάλαι πρὸς Κύριον, πῶς οὐ πατρικὸν αἷμα βοήσει πρὸς Κύριον καὶ γῇ τε καὶ ἡλίῳ καὶ ἀστράσι τὸ τοσοῦτον ἀναγγελεῖ τόλμημα καὶ διατραγῳδήσει πρὸς ἅπαντας βασιλέας ἐθνῶν; Αἰδέσθητι γῆρας ἐλεεινὸν ἐμοὶ μὲν βίου τελευτὴν οὐκ εἰς μακρὰν ὑπισχνούμενον, σοὶ δὲ φροντίδων μακρῶν ἀνάπαυσιν. Αἰδέσθητι χεῖρας, αἵ σε πολλάκις ἐν σπαργάνοις ὄντα καὶ γάλαξιν ἠγκαλίσαντο. Αἰδέσθητι χείλη πολλάκις μετὰ θερμοῦ σε τοῦ φίλτρου φιλήσαντα καὶ B δευτέραν προσειπόντα ψυχήν. Κάλαμον ἐρριμμένον ὑπὸ τῆς τύχης οἴκτειρον καὶ μὴ καὶ αὐτὸς ἐθελήσῃς δευτέραν ἐπενεγκεῖν συντριβήν. Μὴ ταῖς παρούσαις ἄνθρωπος ὢν πίστευε τύχαις· ἀλλ' ὅρα τὸ τῶν πραγμάτων ἀβέβαιον καὶ ἀστάθμητον ἀρξάμενος ἐξ ἐμοῦ. Ὅρα μακροῦ βίου τέλος. Θαύμασον, πῶς μία δὴ νὺξ αὕτη με βασιλέα παρειληφυῖα πολυετῆ βασιλευόμενον οἴχεται καταλιμπάνουσα.» Τούτοις τοῖς λόγοις μαλαχισθεὶς ὁ νέος Ἀνδρόνικος μικροῦ καὶ δακρύων ἥττων γενόμενος εἴσεισι τὰ βασίλεια, πολλὴν ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ πάππου ποιούμενος πρόνοιαν. Καὶ πρῶτα μὲν τῇ σεβασμίᾳ τῆς Θεομήτορος εἰκόνι (89) τὴν προσήκουσαν ἀποδοὺς προσκύνησιν, ἔπειτα τὸν πάππον ταύτης ἐχόμενον ἀπολαβὼν ἠσπάσατό τε περιπτυξάμενος καὶ λόγοις ἀνεκτήσατο μειλιχίοις.

A accepisti. Homo quidem cœlum et terram intuetur: humanas vero actiones cœlum et terra intuentur. **424** Ne velis igitur nefandi facinoris, quale ab omni ævo nemo unquam ausus est, inspectores habere cœlos et terram. Quod si fraternus sanguis olim ad Dominum contra Cainum clamabat, quanto magis paternus sanguis ad Dominum clamabit, et terræ et soli et astris tantum facinus annuntiabit et apud omnes gentium reges detestabitur? Reverere senectam misericordia plenam, quæ mihi quidem vitæ finem proximo tempore, tibi autem magnarum sollicitudinem cessationem pollicetur. Reverere manus, quæ te sæpe in cunis et in sinu nutricis amplexæ sunt. Reverere labia, quæ te sæpe summa charitate deosculata sunt et alteram animam appellarunt. B Calami a fortuna projecti miserere, nec tu eum denuo conterere velis. Ne tu, cum homo sis, præsenti fortunæ confidas; sed rerum inconstantiam et varietatem a me ipso exorsus considerato. Respice longæ vitæ finem. Admirare, ut una nox, quæ me multorum annorum imperatorem accepit, alieno imperio subjectum relinquat. » Ilis verbis junior Andronicus delinitus vix etiam a lacrymis temperans palatium ingreditur et de salute avi curam diligentem suscipit. Ac primum venerabilem Dei Genitricis imaginem ea qua par est adoratione impertit; deinde avum illi inhærentem abductum salutat, amplectitur et blandis verbis recreat.

Ζ'. Ἐκεῖθεν ἄπεισιν εἰς τὴν τῶν Μαγγάνων μονήν, C ἔνθα φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσεν ἐν ἀδέσμῳ φυλακῇ τὸν πατριάρχην Ἠσαΐαν καθῆσθαι. Τοῦτον οὖν ἄρας ἐκεῖθεν καὶ ἐφ' ἓν τῶν βασιλικῶν ὀχημάτων ἀναβιβάσας, ὡς εἶχε τῶν ἐρυθροβαφῶν κοσμημάτων, τῷ πατριαρχικῷ φέρων ἀποδίδωσι θρόνῳ· οὐκ ἐπισκόπων τινῶν οὐδὲ πρεσβυτέρων προοδευόντων καὶ ἑπομένων, ἀλλ' αὐλητῶν καὶ αὐλητρίδων καὶ ὀρχηστῶν καὶ ὀρχηστρίδων σὺν ᾠδαῖς χαρμοσύνοις τὴν πομπὴν ποιουμένων ἐκείνην. Ὧν μία τις, ἡ μάλιστα τῶν ἄλλων αὐλητρίδων δοκιμωτάτη, ἵππου ἐν ἀνδρικῷ τῷ σχήματι ἐπιβαίνουσα τοῖς στρατευομένοις εἵπετο μὲν καὶ πρότερον, εἵπετο δὲ καὶ νῦν προπομπεύουσά τε τῷ πατριάρχῃ καὶ ταῖς συνήθεσι καὶ πορνικαῖς φλυαρίαις τόν τε πατριάρχην, καὶ ὅσοι τότε παρῆσαν, εἰς γέλωτας ἀσήμους ῥᾷστα παρασύρουσα.

C VII. Inde in Manganorum monasterium abit, ubi patriarcham Isaiam in custodia vinculis libera sedere diximus. Quem inde abductum et uni ex imperatoriis curribus impositum, **425** ornamenta, ita ut erant, rubra præferenti, in patriarchicum solium restituit, nullis episcopis aut presbyteris sequentibus aut antecedentibus; sed tibicinibus et tibicinis, saltatoribus et saltatricibus comitantibus, ac lætis canticis eum prosequentibus. Quarum quidem tibicinarum una probatissima habitu virili equitabat; et milites, ut secuta antea fuerat, ita tunc quoque sequebatur; patriarcham vero ipsum antecedebat, quem solitis et meretriciis nugis, ut et cæteros qui aderant, ad illiberalem risum facile provocabat.

Η'. Ἦν δ' ἕωθεν ἐς ἑσπέραν ἰδεῖν τὴν ἡμέραν D ἐκείνην κενωθέντα τὸν ὄλβον ἅπαντα τῶν οἴκων τῶν λαμπροτάτων καὶ λείψανα τὴν ταχίστην καταστάντας αὐτοὺς ἐρειπίων καὶ δημοτικὸν ἄθυρμα· καὶ [P. 261] μάλιστα πάντων τὴν τοῦ μεγάλου λογοθέτου λαμπροτάτην οἰκίαν, καὶ ὅσα τῶν χρημάτων ἔν τε τῇ οἰκίᾳ ἐταμιεύοντο, καὶ ὅσα φθάσας τισὶ τῶν φίλων παρέθετο. Τῶν γραμματείων γὰρ εὑρεθέντων, ἃ τοὺς εἰληφότας φίλους ἐδήλου, λαφύρων μερὶς ἐγεγένηντο πάντα καὶ οὐδὲν τῶν ἁπάντων αὐτῷ παρελείφθη· ἀλλὰ τὰ μὲν εἰς τὸ βασιλικὸν εἰσενήνεκται

D VIII. Eo die a mane ad vesperam omnes opes domorum splendidissimarum exhauriri et ipsas domos ita statim dirui ac vulgi ludibrium esse cerneres, ut vix rudera superessent: in primis magni logothetæ ædes magnificentissimas, in quibus quidquid opum repositum erat, direptum est; item quidquid ille apud quosdam amicos deposuerat. Litteris enim repertis, quibus perscriptum erat quid quisque amicus accepisset, omnia prædæ fuerunt; nec omnium rerum quidquam ei est relictum: sed alia in fiscum relata, alia manibus vulgi distracta. Ita su-

Variorum notæ.

(89) Deiparæ Hodegetriæ, ut supra (col. 481). DUCANG.

A bito una cum liberis ad egestatem redactus est qui post imperatorem omnium felicissimus habebatur; et cui per multos annos mera quadam prosperitate frui contigerat, is uno die totum ac merum tristitiæ poculum hausit. Ibi homines querulos **426** dicere audires cum alia, tum opes illas pauperum esse sanguinem et lacrymas, contributas videlicet et suppeditatas ei ab iis quibus Romanarum provinciarum et urbium administratio commissa fuisset, ut cum illi Romanos crudeliter pro ære emptis mancipiis tractarent, ipse miseris confugium ad imperatorem obstrueret, quo magna illa facinora ab omni parte manerent impunita. Itaque vindictæ oculum non perpetuo dormitasse, sed experrectum sero ac vix tandem debitas illi pœnas irrogasse. Quæ cum vulgo cantarentur, calamitatem ejus acerbiorem faciebant.

πρυτανεῖον, τὰ δὲ δημοτῶν διενείμαντο χεῖρες· καὶ γέγονε πένης εὐθὺς ὁμοῦ τοῖς παισὶν ὁ πάντων μετὰ βασιλέα εὐδαιμονέστατος πᾶσι δοκῶν. Ἀκράτου γὰρ τῆς εὐδαιμονίας ἐν πολλοῖς ἀπολελαυκὼς τοῖς ἡλίοις ὅλον ἐκπέπωκεν ἄκρατον ἡμέρᾳ μιᾷ τὸν τῆς λύπης κρατῆρα. Καὶ ἦν ἀκούειν τῶν μεμψιμοίρων λεγόντων τά τε ἄλλα καὶ ὡς πενήτων ἦν αἵματά τε καὶ δάκρυα τὰ τοιαῦτα χρήματα, συνεισφερόμενά τε καὶ χορηγούμενα παρ' οἷς ἐπετέτραπτο πόλεών τε καὶ χωρῶν διοίκησις Ῥωμαϊκῶν· ἵν' ἐκείνων μὲν ἀπηνῶς χρωμένων τοῖς ταλαιπώροις Ῥωμαίοις, οἷά τισιν ὠνητοῖς ἀνδραπόδοις, αὐτὸς ἐπιτειχίζῃ τούτοις τὴν ἐς βασιλέα καταφυγὴν καὶ μένῃ τὸ μέγα τοῦτο δεινὸν ἀνεκδίκητον πανταχόθεν· ὅθεν ὁ τῆς δίκης ὀφθαλμὸς οὐκ εἰς τέλος κεκοίμηται, ἀλλὰ διανέστη B καὶ τὴν προσήκουσαν ὀψὲ καὶ μόλις ἐπήνεγκε κόλασιν. Ταῦτα παρὰ πολλῶν ᾀδόμενα πικροτέραν ἐποίουν τὴν τοῦ ἀνδρὸς συμφοράν.

IX. Quis vero enumeret seditiones illas, quibus tunc Romani omnes atque in primis Byzantii inter se laborarunt? Nam duobus imperatoribus dissidentibus etiam subditi ut fit dissidebant: ut furore quodam liberi contra parentes, parentes contra liberos, fratres contra fratres, vicini contra vicinos, et quod majus est, episcopi contra episcopos, presbyteri contra presbyteros, monachi contra monachos sævirent. Quod ni imperator humanissimo ingenio præditus et militum et plebis impetum repressisset, fortassis illi templa et domos Byzantiorum prædam Mysorum effecissent: fortassis etiam cædes plurimæ patratæ C essent, cum multi a se invicem pœnas expetere vellent, si quis alteri in dissidio illo contumeliose insultasset. « Nam si ego, inquit imperator, iis qui vel petulanti lingua, vel ense insidioso contra me usi sunt, crimen **427** omne remisi, multo magis vobis id erga conservos vestros est faciendum; partim quia exemplum meum imitari debetis, partim quod non ignoratis, haud eumdem esse exitum ejus cædis, qua imperator, ac ejus, qua homo privatus interfectus sit. »

Θ'. Πῶς δ' ἄν τις ἐξαριθμοίη τὴν τότε πρὸς ἀλλήλους ἐπανάστασιν πάντων Ῥωμαίων, καὶ μάλιστά γε τῶν Βυζαντίων; Ἡ γὰρ τῶν δυοῖν βασιλέων διαφορὰ διαφόρους ὡς τὸ εἰκὸς καὶ τοὺς ὑπηκόους ποιήσασα κατ' ἀλλήλων ἐξέμηνε· τέκνα κατὰ γονέων, φημί, καὶ γονέας κατὰ τέκνων, ἀδελφοὺς κατ' ἀδελφῶν καὶ κατὰ γειτόνων γείτονας· τὸ δὲ μεῖζον, ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους κατ' ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, καὶ μοναχοὺς κατὰ μοναχῶν. Καὶ εἰ μὴ βασιλεὺς φιλανθρώπου γνώμης τυχὼν ἐς ὑπερβολὴν τῶν τε στρατιωτῶν καὶ τοῦ δήμου τὴν φορὰν ἀνεχαίτισε, τάχ' ἂν Μυσῶν λείαν εἰργάζοντο τά τε ἱερὰ καὶ τῶν Βυζαντίων τοὺς οἴκους· τάχα δ' ἂν καὶ φόνος ἠγείρετο πλεῖστος, δίκην βουλομένων παρ' ἀλλήλων τῶν πλείστων λαμβάνειν, εἴ τίς τινι κατὰ τὰς μάχας ἐκείνας ἐμπεπαρῴνηκεν. « Εἰ γὰρ ἐγώ, » φησὶν ὁ βασιλεύς, « τοῖς γλῶσσάν τε βακχεύουσαν καὶ ξίφος ἐπίβουλον ἄρασι κατ' ἐμοῦ πᾶσαν αἰτίαν ἀφῆκα, πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς τοῦτο ποιεῖν χρὴ πρὸς τοὺς συνδούλους· τοῦτο μὲν καὶ ὡς τὴν μίμησιν ἀναφέρειν ὀφείλοντας εἰς ἐμέ· τοῦτο δὲ καὶ ὡς εἰδότας οὐχ ὅμοιον ὂν τὸ τῆς ἐκβάσεως τέλος ὑπηκόου τε φονευθέντος καὶ βασιλέως. »

X. Quod si et nos, seniori imperatori merito addicti, tempestatis illius fluctus aliquot sustinuimus, nihil est novi. Neque enim æquum erat, nos neutri parti studere, ut Solon monuit. Præterea consenta- D neum est, ipso pastore percusso universum gregem pro rata parte mala perpeti.

[P. 262] Ι'. Εἰ δὲ καὶ ἡμεῖς τῷ γηραιῷ κατὰ τὸ εἰκὸς προσκείμενοι βασιλεῖ ῥοθίοις τισὶν ἐνετύχομεν τοῦ χειμῶνος ἐκείνου, καινὸν οὐδέν. Οὔτε γὰρ δίκαιον ἦν, ἡμᾶς μηδεμιᾷ προσκεῖσθαι μερίδι, τοῦ Σόλωνος τοῦτο προτρέποντος· καὶ πρός γε τῶν εἰκότων αὖ, τοῦ ποιμένος καταχθέντος δεινὰ παθεῖν κατὰ τὸ ἀνάλογον ἅπαν τὸ ποίμνιον.

## CAPUT VII.

*Niphon seniori cur infensus. Ejus male tractandi auctor. Invidus. Ingratus. Andronicus senior soli imperii insignia retinet. Annuus reditus ei assignatus. Logotheta Didymotichum relegatur. Isaias patriarcha seniori insultat. Episcopis et sacerdotibus pœnas irrogat. Joannes, Heracleæ metropolitanus, Gregoræ avunculus, moritur. Ejus elogium. De eodem plura in ejus vita, quam Gregoras scriptam a se testatur.*

I. Fuit ille dies quartus et vicesimus mensis Maji undecimæ indictionis, quo hæc omnia gesta

Α'. Ἦν μέντοι τετάρτη καὶ εἰκοστὴ τοῦ Μαΐου μηνὸς (90) ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῆς ἑνδεκάτης Ἰνδικτιῶ-

### Variorum notæ.

(90) Proinde die 5 ab urbe capta, DUCANG. — Cantacuzenus urbem ait a juniore Andronico occupatam die Maii 19, Gregoras die ejusdem mensis 24. Cave enim credas, id quod Ducangius credidit, Gregoram hoc loco voluisse assignare diem quintum ab urbe capta. Imo diem ipsum captæ

νης, ἐν ῇ ταῦτα πάντα τετέλεσται. Περὶ οὖν δείλην A ὀψίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπανιόντι τῷ βασιλεῖ πρὸς τὰ βασίλεια ὑπαντήσας ὁ χρηματίσας πατριάρχης Νίφων ἤρετο ὅ τι βούλοιτο πράττειν ἐπὶ τῷ πάππῳ; Τοῦ δὲ φιλάνθρωπα φήσαντος καὶ βασιλικὰ ἐδυσχέρανέ τε τὰ μέγιστα καὶ ἐμέμφετο. Ἦν γὰρ οὗτος καὶ πρὸς ἅπαντας μὲν τοὺς εὖ πράττοντας τὴν γνώμην διάστροφος καὶ φθόνου μεστός· ἰδίᾳ δ' ἐς τὰ μάλιστα ἦν μῖσος ὑποκαθήμενον τρέφων ἐκ πολλοῦ κατὰ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, ὅτι μὴ ἐπεκούρησε τούτῳ, ὅτε τὰς δίκας τῆς τε ἱεροσυλίας καὶ τῶν ἄλλων ἀτοπημάτων ἐπ' αὐτοφώρῳ ἑαλωκὼς τῶν πατριαρχικῶν ἐκπέπτωκε θρόνων. Ὅθεν πρῶτον δι' ἓν μὲν δὴ τοῦτο, καὶ δεύτερον, ὅτι καὶ τοὺς πατριαρχικοὺς αὖθις ὠνειροπόλει θρόνους καὶ ἐβούλετο τοῦτον ἐκ μέσου πεποιηκὼς ἀκώλυτον εὑρεῖν τὴν τῆς B δόξης ἀνάβασιν, φησὶ πρὸς τὸν βασιλέα· «Εἰ βούλει,» φησί, «βασιλεύειν ἀφόβως, μὴ δῷς ἑτέρῳ τὴν δόξαν σου· ἀλλὰ πάντα τοῦ πάππου τὰ τῆς βασιλείας ἀφελόμενος σύμβολα τρίχινον ῥάκος ἀνάγκασον ὑπελθεῖν, κἄπειτα ἢ πρὸς εἱρκτήν, ἢ πρὸς ὑπερορίαν παράπεμψον.» Ἔφεσις γὰρ τῷ μοχθηρῷ τούτῳ Νίφωνι ζέουσα, μὴ αὐτὸν μόνον χρηματίσαντα λέγεσθαι πατριάρχην, ἀλλὰ κἀκεῖνον χρηματίσαντα βασιλέα. Φάρμακον γάρ τι τοῦτο τῆς αὐτοῦ βασκανίας ἐνόμιζεν οὐκ ἐνθυμούμενος ὅλως ὁ μάταιος, ὅτι φαῦλον καὶ ἀφανῆ τυγχάνοντα ἄνθρωπον ἀνειληφὼς ἐκεῖνος καὶ τιμὰς ἐκ τιμῶν ἀεὶ χαριζόμενος ἐπὶ μέγιστον ὕψωσε δόξης τε καὶ πλούτου καὶ περιφανείας.

B. Ἀλλὰ τούτοις αὐτοῦ γε τοῖς λόγοις καὶ τῶν περὶ τὸν βασιλέα τινὲς συμβήσαντες ἔπεισαν ἀποθεῖναι C τὴν περὶ τὸν πάππον φιλάνθρωπον [P. 263] γνώμην· καὶ εἰ μὴ τελέως, ἀλλ' οὖν ἀμφίῤῥεπῆ πεποιήκασι καὶ βουλομένῳ συμμεριστὴν ἑαυτῷ τῆς βασιλείας καταστῆσαι τὸν πάππον, ἐμπόδιον οὗτοι κατέστησαν. Ὅθεν μετὰ πλεῖστα σκέμματα κεκύρωται, περικεῖσθαι μὲν τὸν πάππον τὰ βασιλικὰ σύμβολα, καθῆσθαι δ' ἐν τοῖς τῶν βασιλείων θαλάμοις ἀπρόϊτόν τε καὶ ἄπρακτον, ἔχοντα πρὸς διατροφὴν ἑαυτοῦ τε καὶ ὅσοι ἐναπελείφθησαν αὐτῷ μειρακίσκοι (91) τὴν ἐπέτειον πρόσοδον τῆς ἁλιευτικῆς, ἣ πρὸ τοῦ Βυζαντίου τελεῖται, δέκα

sunt. Eo ipso die sub vesperam imperatori in palatium redeunti obviam factus Niphon, qui patriarcha fuerat, rogat, quo pacto tractaturus esset avum? Illo respondente, humaniter et ut imperatorem deceret, gravissime tulit eumque reprehendit. Erat enim hic cum erga eos omnes, quibus fortuna favebat, perverso animo et invidentia plenus, tum privatim ac præcipue in seniorem imperatorem odium obscurum et inveteratum animo alebat; quod is nullam sibi opem tulisset, cum sacrilegii cæterorumque criminum reus manifesto deprehensus atque condemnatus patriarchico solio exciderat. Itaque ob eam primum causam, deinde et quia patriarchatum denuo somniabat', volebatque ad eam dignitatem aditum sibi facilem illo sublato reperire, imperatorem sic alloquitur: « Si citra metum **428** imperare studes, ne dato honorem tuum alteri; sed omnibus imperii insignibus avo ablatis cilicium injicito, et vel in carcerem conjicito. vel relegato. » Id enim nefarius ille Nipho cupide agebat, ut non ipse solum pridem patriarcha, sed et Andronicus pridem imperator diceretur. Hoc enim invidentiæ suæ remedium statuebat homo vanus, haud reputans, se vilem adhuc et obscurum ab illo susceptum et honoribus subinde auctum ad summum denique splendoris, opum et dignitatis gradum ab eodem fuisse evectum.

II. His autem ejus verbis alii quoque nonnulli proceres suffragati imperatori persuaserunt, ut benignam erga avum mentem exueret, et eum si non omnino perverterunt, dubium certe ac vacillantem effecere. Volenti quippe avum imperii socium admittere ii obstiterunt. Unde post plurimas deliberationes decretum, ut avus imperii quidem insignia gestaret, sed in palatii thalamis sederet otiosus, nec in publicum prodiret, et ad suum ipsius victum, nec non adolescentum, qui cum eo remanserant, haberet annuum reditum piscationis, qui ante Byzantium penditur (erat autem illo tempore fere decies

## Variorum notæ.

urbis ab eo poni hinc patet, quod ait, ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ἐν ᾗ ταῦτα πάντα τετέλεσται, *dies quo hæc omnia gesta sunt*, nempe ea omnia quæ toto capite superiori narravit. Supereat itaque ut inquiramus, uter in die assignando erraverit, Gregorasne, an Cantacuzenus. Ipsa Cantacuzeni verba afferam. Ἐπολέμησαν δὲ (loquitur de utroque Andronico) ἐν ἑνὶ μηνὶ καὶ ἔτεσιν ἕξ, ἀρξαμένων ἀπὸ τοῦ ἐννάτου καὶ εἰκοστοῦ ἔτους ἐπὶ τοῖς ὀκτακοσίοις καὶ ἑξακισχιλίοις ἐν τετάρτῃ Ἰνδικτιῶνι, ἐννεακαιδεκάτῃ ἄγοντος Ἀπριλλίου, ἄχρι τοῦ πέμπτου καὶ τριακοστοῦ ἔτους, ἐπὶ τοῖς ω' καὶ χ' ἐν πρώτῃ ἐπὶ δέκα Ἰνδικτιῶνι, Μαΐου ἐννάτῃ ἐπὶ δέκα. Id est, ut fere vertit Pontanus, *Belligerarunt annos sex, mensem unum, incipientes nimirum anno ab orbe condito vicesimo nono supra sex millia et octingentos, indictione quarta, decimo nono Aprilis die, et ad annum quintum et tricesimum supra mille octingentos, indictionem undecimam, et decimum nonum diem Maii producentes.* Chronologia hæc tota fere vitiosa est. *Belligerarunt*, inquit, *annos sex*; imo, *annos septem* (vide Gregor. D lib. XII, cap. 5), siquidem anni totidem effluxerunt a mense Aprili indictionis quartæ ad mensem Maium indictionis undecimæ. Deinde initium belli ponit, *Aprilis die* 19, quod a Gregora, *Hist.* lib. VIII, cap. 6, sect. 4, ponitur *Aprilis die* 20. Tum ait bellum productum esse *ad annum quintum et tricesimum*, quod ipse dixit productum esse usque ad Indictionem undecimam, quæ incidit in annum tricesimum sextum. Idem, ut summam annorum mundi compleat, addit ω' καὶ χ', errore manifesto, pro ω' καὶ ς', seu 6800. Denique diem assignat, eum quem supra diximus, nempe *diem Maii* 19, pro quo Gregoras diem posuit *ejusdem mensis* 24. Judicet nunc æquus lector, utri potior fides habenda sit. Apud me certe Cantacuzenus hoc loco nullam meretur, cujus chronologia (si tamen ea ejus esse existimanda est) tot habet vitia in verbis tam paucis. BOIVIN.

(91) Seu ἀρχοντόπουλοι, de quibus supra lib. VIII, pag. 181. B. DUCANG.

mille aureorum) magnus vero logotheta Didymotichum relegaretur.

III. Porro Isaias patriarcha tot annorum imperatorem solio deturbatum et velut conjectum in carcerem videns non indoluit, sed exsultavit, et vocem emisit duritiæ suæ et amentiæ ac potius insaniæ testem : Lætabitur, **429** inquit, justus, cum viderit ultionem [1]; se ipsum quidem justum, imperatoris vero abdicationem ultionem vocans. Deinde ad vindictam et ad persequendos episcopos ac presbyteros sese convertit, eorumque aliis sacerdotalis muneris administratione ad certos annos interdixit, aliis usque ad obitum. Fuere etiam, quos lenius multarit. Sed, ut paucis absolvam, neminem eorum qui seniori imperatori favissent impunitum dimisit.

IV. In his et Joannes, qui meus ab infantia post Deum curator fuerat, matris meæ frater, provecta ætate in sua metropoli vitam cum morte commutat. Quem neque senium, neque pedum plaga adducere potuit, ut de juvenili et vehementi austerioris vitæ exercitatione quidquam ad obitum usque remitteret. Erat autem ejus metropolis Heraclea Pontica. Sed et hunc primum populus Heracleoticus vidit; patrem bonum et Deo plenum, non agrestem virum et temerarium doctorem et linguam e suggesto insanam et importunam exsertantem, quæ et auditorum aures sauciaret, et magnum ineptumque tumultum excitaret, nunquam vero ad utilia se conferret : sed et lingua et auribus et animo ab adolescentia probe institutum et omni doctrina tum sacra tum profana imbutum, ut et moribus et eloquentia satis ad auditores suos regendos instructus esset, et ad eas regulas præscribendas, quæ morum elegantiam forment, et vires prævalidas temperent, et animorum impetus **430** moderentur, et omnem immodestum motum coerceant. Quantus autem et qualis fuerit hic vir in omni genere virtutum, ex vita ejus a nobis conscripta cuivis particulatim cognoscere licet.

A χιλιάδων τέως ἔγγιστα οὖσαν· τὸν δὲ μέγαν λογοθέτην τὸν Μετοχίτην ὑπερόριον πέμψαι ἐς Διδυμότειχον.

Γ'. Ἠσαΐας δ' ὁ πατριάρχης καταβληθέντα θεασάμενος τοσούτων ἐτῶν βασιλέα καὶ οἷον εἰπεῖν κατειρχθέντα οὐκ ἐκάμφθη τὰ σπλάγχνα, ἀλλ' ὑπερήσθη καὶ φωνὴν ἀφῆκεν ἐλέγχουσαν τήν τε σκληρότητα καὶ τὴν ἄνοιαν, ἢ μᾶλλον ἀπόνοιαν αὐτοῦ. «Εὐφρανθήσεται γάρ,» φησί, «δίκαιος, ὅταν ἴδῃ ἐκδίκησιν·» δίκαιον μὲν ἑαυτὸν ὀνομάζων, ἐκδίκησιν δὲ τὴν τοῦ βασιλέως καθαίρεσιν. Ἔπειτα πρὸς ἄμυναν ἔβλεψε καὶ καταδρομὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων· καὶ τοὺς μὲν ἀργεῖν τῆς ἱερωσύνης (92) ἐκέλευσεν ἐπὶ ῥητοῖς ἔτεσι, τοὺς δὲ μέχρι τελευτῆς. Ἔστι δ' οἷς καὶ μετριώτερον ἐπήνεγκε τὸ ἐπιτίμιον· ἁπλῶς δ' εἰπεῖν, οὐδένα τῶν τῷ γηραιῷ βασιλεῖ συμφρονούντων εἴασεν ἀτιμώρητον.

Δ'. Ἐν τούτοις καὶ Ἰωάννης, ὁ ἐμὸς μετά γε Θεὸν B κηδεμὼν ἀπὸ βρέφους φανείς, ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος ἐμοί, εἰς βαθὺ γῆρας ἐληλακὼς καταλύει τὸν βίον ἐν τῇ λαχούσῃ μητροπόλει, μηδὲν μήθ' ὑπὸ γήρως, μήθ' ὑπὸ τῆς πληγῆς τῶν ποδῶν τυραννηθεὶς καθυφεῖναι βραχὺ τῆς ἡλικιώτιδος καὶ μεγάλης ἀσκήσεως μέχρι τελευτῆς αὐτῆς. Ἦν δ' ἡ λαχοῦσα τοῦτον μητρόπολις ἡ κατὰ Πόντον Ἡράκλεια. Ὃν δὴ καὶ πρῶτον εἶδε δῆμος Ἡρακλειώτης (93), πατέρα χρηστὸν καὶ Θεοῦ μεστόν, οὐκ ἀγρότην ἄνδρα καὶ διδάσκαλον αὐτοσχέδιον καὶ γλῶτταν ἐν οὐ καιρῷ προτείνοντα βακχεύουσαν ἀπὸ δίφρου καὶ κόπτουσαν μὲν τὰς ἐπὶ τοῦ βήματος ἀκοὰς καὶ πολὺν ἐπαντλοῦσαν τὸν ἄλογον θόρυβον, πρὸς δέ τι χρήσιμον οὐδαμῇ ἀπαντῶσαν· ἀλλ' ἐξ ἔτι νέου γλῶσσαν καὶ ἀκοὴν καὶ διάνοιαν παιδευθέντα καλῶς πάσῃ παιδείᾳ τῶν τε τοῦ Πνεύματος C λόγων καὶ ὅσοι τῶν θύραθεν· ὡς ἔχειν ἀρκούντως ἤδη καὶ βίῳ καὶ λόγῳ τοῖς ὑπηκόοις διδόναι θεσμοὺς καὶ κανόνας, ὁπόσοι κοσμοῦσιν εὐτραπελίαν ἠθῶν καὶ ῥυθμίζουσι παλάμης κράτος καὶ θυμὸν μετριάζειν παρασκευάζουσι καὶ ἀκόλαστον ἅπαν ταλαντεύουσι κίνημα. Ἔξεστι δὲ τοῖς βουλομένοις ἀκούειν κατὰ μέρος ὁποῖος καὶ ὅσος τὴν ἅπασαν ἀρετὴν ὁ ἀνὴρ ἐξ οὗπερ ἡμεῖς αὐτῷ συγγεγράφαμεν βίου.

## CAPUT VIII.

*Michael Bulgarus bellum Andronico juniori infert. Legatis ad se missis quid responderit. Utrinque se ad pugnam parant. Imperatrix filio timet. Eum cum Michaele genero reconciliat. Metochites exsul stranguriæ doloribus cruciatur. Senior utroque oculo captus omnibus ludibrio est. Synadeni inhumanitas. Solus Cantacuzenus fortuna moderate utitur. Ejus elogium. Apophthegma. Syrgiannes, fide variis modis sancita, e carcere educitur. Annonæ copia apud Byzantios.*

VIII Sed priusquam triginta dies elaberentur, cum audisset imperator Michaelem Bulgarorum principem finitimas Romanorum urbes et provincias incursare, statimque Didymotichum et Adrianopolin usque, Scytharum ad Istrum habitantium non parva

D [P. 264] Α'. Ἀλλὰ γὰρ οὔπω τριάκοντα παρῆλθον ἡμέραι καὶ ἀκούσας ὁ βασιλεύς, ὡς ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Μιχάηλος (94) ἐξιὼν κατατρέχει τὰς ἀστυγείτονας πόλεις καὶ χώρας Ῥωμαίων, μέλλει δ' αὐτίκα προχωρήσειν ἄχρι καὶ Διδυμοτείχου καὶ Ἀδριανουπό-

[1] Psal. LVII, 10.

### Variorum notæ.

(92) Quæ voces, uti loquimur, *suspendere a divinis*, significant. Vide *Gloss. med. Græcit.* in ἀργία. Vide Cantacuz. lib. II, cap. 2. DUCANG.

(93) *Quem primum populus Heracleoticus patrem bonum et Deo plenum vidit.* Ita interpretatur Wolfius. Sed illud, *primum*, quorsum pertinet? Mallem, *quem et jam ante* (id est, *priusquam esset episcopus*) *vidit populus Heracleoticus*, etc. Veriorem tamen existimo eam interpretationem, quæ Πρῶτον dignitatis ecclesiasticæ nomen esse statuit. Vide *Glossar. med. Græcit.* in v. Πρῶτος. BOIVIN.

(94) Cantacuzen. lib. II, cap. 3. DUCANG.

λεως μισθοφορικὸν ἐπαγόμενος οὐκ ὀλίγον ἐκ τῶν A παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκούντων Σκυθῶν, ἔξεισι τὴν ταχίστην καὶ φθάνει πρὸς Ἀδριανούπολιν· κἀκεῖθεν πέμψας πρέσβεις ἐζήτει μαθεῖν τὴν τοῦ παρασπονδῆσαι αἰτίαν· καὶ ἤκουσεν ἐκεῖθεν, ὡς « Ἥκιστα ἦν σοι τῶν δυνατῶν εἰσελθεῖν ἐς Βυζάντιον καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν περιζώσασθαι, εἰ σύμμαχος αὐτὸς ἐβουλόμην τῷ πάππῳ γίνεσθαι τῷ σῷ, χρήματά τε καὶ χώραν ὅμορον ἐπαγγελλομένῳ μοι δώσειν· ἃ πάντα νῦν ἐζημίωμαι σοῦ γε εἵνεκα καὶ τῶν σῶν ἐπαγγελιῶν. Οἶσθα γάρ, ὡς πολλῶν με τῶν ἐπαγγελιῶν ἐμπέπληκας καὶ πολλῷ μειζόνων ἢ ὁ πάππος ὁ σός, οὐ μόνον τοῦ μὴ συμμαχεῖν ἐκείνῳ γε εἵνεκα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἐπὶ τῇ σῇ ἀδελφῇ κῆδος καὶ τὴν συγγένειαν. » Ὁ δὲ βασιλεὺς δειλίας αἰτίαν ἐκφεύγειν ἐθέλων, καίτοι μὴ ἀντίπαλα κεκτημένος στρατεύ- B ματα, μηδὲ ἀξιόμαχα πρὸς τὴν τῶν ἐχθρῶν δύναμιν, ὅμως πολέμῳ τὴν τῶν πραγμάτων κρίσιν ἐπιτρέπειν ἔγνωκε δεῖν. Τόλμῃ γὰρ φυσικῇ μᾶλλον ἢ λογισμοῖς τε καὶ σκέμμασιν ἐκέχρητο πρὸς ἅπαντα τὰ συμπίπτοντα. Ὅθεν πολλή τις ἐγίγνετο σπουδὴ καὶ παρασκευὴ τῶν ἑκατέρωθεν στρατοπέδων· καὶ ἦν ἐν κινδύνοις καὶ φόβοις πολλοῖς τὰ Ῥωμαίων πράγματα. Δείσασα δ' ἡ μήτηρ (95) καὶ δέσποινα περὶ τῷ υἱῷ διαπρεσβεύεται πρὸς ἀμφοτέρους περὶ τῶν ἐν ἀλλήλοις σπονδῶν· καὶ γίνεται διαλλακτὴς ἀμφοτέρων, ἅτε μήτηρ ἀμφοτέρων τυγχάνουσα καὶ τὸ θαῤῥεῖν ἐντεῦθεν μακρὸν κεκτημένη τὴν ἐπιτίμησιν ὁποίαν ἐθέλοι καθ' ἑκατέρων ἐπενεγκεῖν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν σπονδῶν γενομένων χρήματα πλεῖστα δεξάμενος ὁ Μιχάηλος ἀνεχώρησεν οἴκαδε.

manu mercede conducta, progressurum esse: ipse Adrianopolin profectus quam celerrime legatos ad illum mittit et rupti fœderis causam quærit. Cui ad hunc modum ille respondit: « Tu nullo pacto Byzantium ingredi et rerum potiri potuisses, si ego avo tuo opem ferre voluissem, et pecuniam et finitimam provinciam mihi pollicito: quibus nunc tua et tuarum promissionum causa omnino fraudatus sum. Quantis enim promissis me oneraris ipse nosti, iisque longe majoribus quam avus tuus, non tantum ut ne eum adjuvarem, sed et propter sororis tuæ matrimonium et junctam tecum affinitatem. » At imperator ad cavendam ignaviæ suspicionem, quanquam non paribus copiis nec ad propulsandas hostium vires idoneis instructus, tamen Martis aleam experiendam esse duxit. Naturalem enim audaciam magis, quam rationem aut consilium sequebatur, 431 quidquid accidisset. Quare magno studio exercitus utrinque se parabant; Romana autem respublica in magno periculo et metu versabatur. Mater vero eademque imperatrix filio timens ad utrumque de pacificatione legatos mittit eosque reconciliat, quippe amborum mater. Unde etiam utriusque objurgandi auctoritatem usurpare non dubitabat. Sic pace facta Michael maxima pecunia accepta domum rediit.

C

Β'. Ὁ μέντοι μέγας λογοθέτης ὁ Μετοχίτης ἐς τὴν ὑπερορίαν ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ ἀπαγόμενος τῷ τῆς στραγγουρίας νοσήματι κάτοχος ἐγεγόνει· [P. 265] ὃ καὶ μᾶλλον ἐπίεζε τοῦτον, ἢ πάνθ' ὅσα ἐπεπόνθει, εἱρκτὴν λέγω καὶ δόξης ἔκπτωσιν καὶ χρημάτων ἀφαίρεσιν καὶ φαύλων ἀνθρώπων ἐλέγχους καὶ λοιδορίας.

Γ'. Ὁ δὲ τοῦ βασιλέως πάππος δριμυτέραν τὴν ἕξιν τοῦ σώματος ἐκ τῆς λύπης κτησάμενος τέως μὲν τοῖν ὀφθαλμοῖν τὸν ἕτερον ἐζημίωται, τῆς ὀπτικῆς αὐγῆς μαρανθείσης. Οὐ πολλῷ δ' ὕστερον καὶ τὴν ἑτέραν τῶν ὄψεων προσεζημίωται καὶ διέμεινεν οὕτως ἑξῆς νυκτί τε δουλεύων διηνεκεῖ καί, τὸ τῆς θείας φάναι Γραφῆς, τὸ πόμα ἑαυτοῦ μετὰ κλαυθμοῦ κιρνῶν καὶ ἄρτον ὀδύνης ἐσθίων. Ἐῶ γὰρ λέγειν τοὺς ἐμπαιγμοὺς καὶ τὰς ἀσέμνους λοιδορίας τῶν φυλάκων ὁμοῦ καὶ D τῶν οἰκετῶν, ὁποίας καὶ ὅσας αὐτοῦ καταχέοντες ἦσαν. Ἐῶ δ' αὖ καὶ ὅπως ἄδεια δέδοται πάσαις ταῖς πλυνούσαις εἰσιέναι ὁπότε βούλοιντο πλύνειν ὧντινων βούλονται τὰ ἱμάτια παρὰ τὸ ῥέον ὕδωρ διὰ τῆς τοῦ παλατίου αὐλῆς· καὶ ὅπως τοῖς ἐκ γειτόνων ἀλόγοις ζώοις καταπάτημα γέγονε τὰ βασίλεια καὶ νομή, ὄνοις λέγω καὶ ἵπποις καὶ βουσὶ καὶ ὄρνισι κατοικιδίοις. Καὶ εἴ τι δὲ τοιοῦτον ἕτερον εἰς ἐμπαιγμὸν καὶ περιφρόνησιν τοῦ γηραιοῦ βασιλέως ἦν, πάντ'

II. Cæterum magnus logotheta Metochites, cum in exsilium indigno more ac modo abduceretur, in stranguriam inciderat; quæ molestior ei fuit, quam cætera omnia quæ perpessus fuerat, carcere inquam, jactura dignitatis, opum ereptione, vilium hominum obtrectatione et convicio.

III. Imperatoris vero avus, corrupto ex doloris acerbitate corporis habitu, unius oculi usum amisit, ejus videlicet lumine sensim exstincto: nec multo post alterum etiam, et deinceps in perpetua nocte vixit: ac, ut sacræ Litteræ loquuntur, potum suum cum fletu miscuit, et panem doloris comedit [1]. Omitto enim illusiones et fœda convicia, quibus et custodes eum et famuli lacessebant. Mitto etiam, omnibus lotricibus datam licentiam ingrediendi palatium quandocunque vellent, ad lavandas quorumlibet vestes in aqua, quæ per palatii aulam fluebat; et ut a vicinorum bestiis 432 palatium conculcatum et depastum sit, asinis, inquam, equis, bobus et domesticis volucribus. Denique si quid aliud hujusmodi erat, quod ad illum illudendum pertineret, id omne protostrator et ipse faciebat, et aliis ut facerent auctor erat, cum is eo tempore curator et administrator urbi præesset.

[1] Psal. cx, 10; cxxvi, 2.

## Variorum notæ.

(95) Maria, seu Xene Armeniæ regis Leonis II filia, quæ hic μήτηρ ἀμφοτέρων dicitur, scilicet Andronici Junioris imp. et Michaelis Asanis Bulgariæ regis, cujus socrus erat. Michael enim Mariam Palæologinam Andronici sororem uxorem duxerat. Vide stemma Palæologorum in *Famil. Byzant.* DUCANG.

οὐκ ἠμέλει πράττων καὶ συνεργῶν ὁ πρωτοστράτωρ (96), τῶν ἐν Βυζαντίῳ πραγμάτων ἐπίτροπος ὢν καὶ διοικητὴς τηνικαῦτα.

IV. Solus Cantacuzenus magnus domesticus animum et linguam et mores, tum erga imperatorem, tum erga alios, qui dignitatibus exciderant, ab omni convicio temperavit et incontaminatos servavit. Cæteri vero, illa temporum conversione velut multo mero ebrii, insolenter fortuna abusi sunt. Ille contra, naturali prudentia et magno ingenio ornatus, se ad præclara illa veterum exempla componebat, qui et moribus magnifici et manu liberales fuissent. Et cum tunc res ei feliciter successissent, fortuna corruptus non lasciviit, neque immodice supercilium arrexit nimia videlicet ambitione abreptus; sed intra modestiæ limites immotus mansit: « Nunc me, inquit, sobrium esse oportet, cum alii non ebrii esse non possunt. » Prosperi enim successus, veluti palæstra quædam, humanas mentes certo indicio explorant, et eos qui vecordes sunt tam insolentes reddunt, quam cordatum quemque constantiæ, moderationis et gravitatis laudibus cumulant.

A Δ'. Μόνος ὁ μέγας δομέστικος ὁ Καντακουζηνὸς ἄχραντον διετήρησε λοιδορίας καὶ γνώμην καὶ γλῶσσαν καὶ ἦθος πρός τε τὸν βασιλέα καὶ ὅσοι τῆς προσούσης ἐξέπεσον δόξης. Οἱ δ' ἄλλοι καθάπερ ἄκρατον πεπωκότες τὴν τοῦ καιροῦ περιπέτειαν μεθυούσῃ γνώμῃ πρὸς τὰς ἐνεστώσας τύχας ἐχρήσαντο. Συνέσει γὰρ οὗτος αὐτοφυεῖ καὶ βαθείᾳ φρενῶν αὔλακι κοσμούμενος ὁ ἀνὴρ ἐς τοὺς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθοὺς χαρακτῆρας ἐκείνους ἀνῆγεν ἑαυτὸν κατά τε μεγαλοπρέπειαν τρόπων καὶ δεξιᾶς ἀφθονίαν. Καὶ νῦν γὰρ εὐτυχῶς τῶν πραγμάτων ἐλθόντων αὐτῷ ὁ δὲ οὐκ ἐνετρύφησε τῇ τύχῃ, οὐδ' ὑπὲρ τὸ μέτρον ἦρε τὴν ὀφρὺν, ἀφειδήσας ἴσως ἐς τὸ φιλότιμον τοῦ φρονήματος· ἀλλ' ἔμεινε τῆς σωφροσύνης τῶν ὅρων ἐντὸς ἀκλινής. « Καὶ νῦν ἐμοὶ νήφειν » (ἔλεγε) « χρεὼν, ὅτε τοὺς ἄλλους μεθύειν B ἀνάγκη. » Στάδιον γὰρ, ὡς εἰπεῖν, καθορᾶται καὶ βάσανος ἀκριβὴς ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς, ὁπόσα κατὰ χρόνον εὐτυχήματα φύεται, παρὰ τοσοῦτον ἐς ὕβρεως ὄγκον ὑψοῦντα τοὺς ἄφρονας, παρ' ὅσον τοῖς εὖ φρονοῦσι βεβηκυίας γνώμης βεβηκότα φέρει τρυγῶντα πολλαχόθεν τὸν ἔπαινον.

V. His temporibus Syrgiannes carcere educitur, scripto prius jurejurando dato et atrocissima quæque sibi imprecatus, si quid contra imperatorem
433 moliretur: hac etiam lege sibi dicta, si quovis modo apud integros judices mendacii convinceretur, non solum ut diris illis esset obnoxius, verum etiam ut capite plecteretur.

E'. Ἐν τούτοις ἐξάγεται καὶ ὁ Συργιάννης τῆς εἱρκτῆς (97), ὅρκους ἐγγράφους πρότερον δοὺς καὶ ἐπαρασάμενος ἑαυτῷ τὰ φρικωδέστατα, εἰ μελετήσειέ τι κατὰ τοῦ βασιλέως· εἰ δ' ὅπως ποθ' ἁλοίη ψευδόμενος ὑπὸ κριταῖς ἀπροσωπολήπτοις, μετὰ τοῦ κληρονόμον εἶναι τῶν φρικωδεστάτων ἐκείνων ἀρῶν καὶ κεφαλικὴν ὑφίστασθαι τιμωρίαν.

VI. Cæterum hoc et sequenti anno, seditione Romanorum sedata, cum et a præliis et ab excursionibus mutuis cessatum esset, tantam frumenti copiam Byzantii viderunt, quanta nec apud majores illorum longo ante tempore exstiterat.

C [P. 266] Ϛ'. Ἀλλὰ γὰρ ἐν τούτῳ τῷ ἔτει καὶ ἅμα τῷ ἐφεξῆς, ἠρεμησάσης τῆς τῶν Ῥωμαίων στάσεως καὶ τῶν ἐπ' ἀλλήλους πολέμων καὶ ἐκδρομῶν πεπαυμένων, τοσαύτην εὐθηνίαν ἐθεάσαντο σίτου Βυζάντιοι, ὁπόσην οὐδὲ τούτων οἱ πρόγονοι πάλαι πολὺν ἤδη τὸν χρόνον.

## CAPUT IX.

*Turci, duce Orchane, Nicæam obsident. Imperator in Asiam transit. Quales ejus milites fuerint. Orchanes ei occurrit. Romani apud Philocrenen castra ponunt. Velitationes. Pugna. Romani cæduntur. Imperatoris vulnus. Orchanes, relictis equitibus trecentis, recedit. Imperator Philocrenen ingreditur. Romanorum consternatio. Præceps ac turpis fuga. Equites trecenti partim castra diripiunt, partim instant fugientibus. Imperator Byzantium redit. Deum offensum putat: quibusnam delictis? Patriarcha populum absolvit: non item episcopos, neque sacerdotes, nisi quosdam tantum. Viri quatuor selecti jure dicundo præficiuntur. Annui reditus iis assignati. Cassis imperatoria. Martinus Chii rector. Ejus insulæ præfecturam ut adeptus sit. Multis rebus gestis clarus, ideoque suspectus. Ab imperatore capitur et Byzantium vinctus mittitur.*

1. Sed cum id modo tempus venisset, quo veris manus terram arborum comis ornantes camdemque variis herbarum et florum coloribus pingentes amœnissimum oculis hominum spectaculum præbent, imperator copias Romanorum præsto esse jussit. Etenim velle se trajicere in Asiam, et Orchani, Bithyniæ principi, bellum inferre, cum aliis de causis, tum quod periculum esset, ne is Nicæam, primariam Bithyniæ urbem, bello duplici, fame nempe et exercitu, oppugnatam subigeret.

A'. Ἄρτι δὲ τῆς ὥρας ἐπιστάσης, ἐν ᾗ φυτηκομοῦσαι καὶ ζωγραφοῦσαι τὴν γῆν αἱ τοῦ ἦρος χεῖρες τῇ ποικίλῃ τῆς χλόης βαφῇ πλείστην ταῖς τῶν ἀνθρώ- D πων ὄψεσι τὴν τέρψιν χαρίζονται, ἑτοίμους ὁ βασιλεὺς τὰς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεις εἶναι παρεκελεύσατο. Βούλεσθαι γὰρ αὐτὸν διαβῆναι πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ πόλεμον ἄρασθαι κατὰ Ὀρχάνου (98), τοῦ τῆς Βιθυνίας ἡγεμονεύοντος, τά τε ἄλλα καὶ ὅτι Νίκαιαν (99) τὴν προκαθημένην Βιθυνίας πόλιν κινδυνεύει χειρώσασθαι, διπλῷ πολέμῳ πολιορκῶν, λιμῷ

Variorum notæ.

(96) Synadenus. DUCANG.
(97) Cantacuzen. lib. II, cap. 4. DUCANG.
(98) Cantacuzen. lib. II, cap. 6, 7, 8. DUCANG.
(99) Idem cap. 24, 26. DUCANG.

καὶ στρατῷ. Λήγοντος μὲν οὖν ἤδη τοῦ ἦρος ὁ στρατὸς διαπεραιούμενος τὸν πρὸ τοῦ Βυζαντίου πορθμὸν διέβαινεν ἐς Ἀσίαν ἅμα τῷ βασιλεῖ, δισχίλιοι μὲν τοῦ στρατοῦ τὸ ἀπόλεκτον ὄντες· τὸ δὲ πλεῖστον ἀγοραῖοί τινες καὶ βάναυσοι καὶ δῆλοι ὄντες κιβδηλεύσειν τὴν μάχην. Ἐπεφέροντο γὰρ καὶ τὰ τῆς δειλίας τεκμήρια, ἀκάτιά φημι καὶ ἐφόλκια πλεῖστά τε καὶ οἷον εἰπεῖν ἰσάριθμα τοῖς ἑαυτῶν σώμασιν, ἵνα φυγῆς γενομένης ἑτοίμως ἔχωσι πρὸς αὐτήν. Περὶ γὰρ διώξεως καὶ νίκης οὐδὲν αὐτοῖς οὐδαμῇ μεμελέτηται. Ὁ δὲ τῆς Βιθυνίας ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων τοὺς τὰ πολέμια ἐμπειροτέρους ἐκλέξας τὰ στενὰ τῶν ὁδῶν ἐπεπόμφει φυλάττειν. Αὐτὸς δ' ὀκτακισχιλίους ὁπλίτας λαβὼν ἔξεισι τὸν βασιλέα ἐκδεξόμενος. Ὅθεν βασιλεῖ τριταίῳ μετὰ τὴν ἐς Ἀσίαν διάβασιν περί τι πολίχνιον γενομένῳ παράλιον, Φιλοκρήνην (1) οὑτωσί πως ὠνομασμένον, ἐπεὶ ἐμεμαθήκει τὰς πέριξ δυσχωρίας διειληφότα παρακαθῆσθαι μετὰ τοῦ βαρβαρικοῦ στρατοπέδου [P.267] τὸν Ὄρχανον (2), ἐνταῦθα καὶ αὐτῷ πήξασθαι τὸ στρατόπεδον καὶ διανυκτερεῦσαι ξυνεβεβήκει.

Γ'. Ἐπεὶ δ' ἅμα ἡλίῳ τῶν βαρβάρων ἐνίους ἑώρα τῶν πέριξ ὀρῶν παρακατιόντας, πρῶτα μὲν ψιλούς, ἔπειτα δ' ὁπλίτας (3), καὶ μάλιστα ἄλλους ἱππέας, ὁπλισάμενος καὶ αὐτὸς ἤλαυνεν ἐπ' αὐτούς. Πρῶτα μὲν οὖν ἀκροβολισμοὶ παρὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐγίγνοντο τοξοτῶν πόῤῥωθεν ἱσταμένων καὶ οὐ μάλα ἐθελόντων τέως προσιέναι. Ὅπερ οὐ νόμιμον ὁ βασιλεὺς εἶναι λογισάμενος τοῖς βαρβάροις, ἀλλὰ δειλίαν, θάρσος τε ἀνελάμβανε καὶ παρεξιέναι κατ' ὀλίγους καὶ ἐξιππάζεσθαι τὰς τάξεις ἐκέλευεν. Ὅπερ οὐκ εἰς καλὸν ἀποβήσεσθαι πέρας ἔνιοι τῶν περὶ αὐτὸν ἐμπειροτέρων φάσκοντες οὐκ ἠδυνήθησαν ἐπισχεῖν. Ἐπεὶ δ' οὕτω κενεμβατούσης τῆς μάχης παρῄει τὴν μεσημβρινὸν ὁ ἥλιος, ὁπότε δὴ μάλιστα κατὰ γῆς αὐτὸς ἀκμαιοτέραν καταπέμπει τὴν φλόγα, θεασάμενος ἄνωθεν ἐκ τῆς ἀκρωρείας ἀπαγορεύοντας ἤδη Ῥωμαίους ἔκ τε τοῦ καύματος ἔκ τε τῶν συνεχῶν δρόμων καὶ περιδρομῶν, ὁ Ὄρχανος κάτεισι καὶ αὐτὸς, οὐκ εὐαρίθμητον ἐπαγόμενος στράτευμα. Καὶ περιστάντες σὺν ἀσήμῳ τῇ κραυγῇ οἱ μὲν συχνοῖς τοῖς βέλεσιν ἔβαλλον, οἱ δὲ τοῖς ξίφεσι κατὰ στόμα προσαπαντῶντες ἔπαιον. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τὴν πρώτην ἐκείνων ἔφοδον γενναίως ὑπενεγκόντες εὐρώστως ἠμύνοντο μέχρι πολλοῦ καὶ πλείστους ἐτίτρωσκόν τε καὶ ἔσφαττον. Ἔπειτα τὴν νύκτα βλέποντες οὐκ εἰς μακρὰν ἐπιοῦσαν καὶ δεινὸν ἡγησάμενοι τὸ ἐν πολεμίᾳ νυκτομαχεῖν, ἐπὶ πόδα ἀνεχώρουν ἐπειγόμενοι παρὰ τὸ οἰκεῖον στρατόπεδον. Ὅτε καὶ μάλιστα σφοδρότερον ἐπιτιθέντες οἱ βάρβαροι οὐκ ὀλίγον εἰργάζοντο φόνον τῆς τε ἵππου καὶ αὐτῶν, ἕως ἡ νὺξ ἐπελθοῦσα τὴν μάχην διέλυσε. Τέτρωται δ' ἐν τού-

A Vere igitur jam exeunte, trajecto Byzantio freto exercitus una cum imperatore in Asiam transiit; milites quidem selecti bis mille; reliqua autem ac maxima turba homines circumforanei atque opifices, quos facile cerneres pugnam velut adulteraturos esse. Advehebant enim secum ignaviæ argumenta, lembos et naviculas plurimas et fere tot, quot erant homines, ut ad fugam, si opus foret, parati essent; de persequendo et superando hoste nihil prorsus cogitantes. **434** Bithyniæ vero princeps Turcos rei militaris peritissimos delegerat et ad custodiendas viarum angustias miserat. Ipse autem, octo millibus armatorum acceptis, imperatori occursurus exit. Quicum tertio die, ex quo Asiam ingressus fuerat, ad oppidulum maritimum, B cui Philocrene nomen est, pervenisset, ac didicisset Orchanem, angustiis circumcirca occupatis, cum barbarico exercitu in proximo consedisse, ipse quoque castris ibi positis pernoctavit.

II. Cum autem Barbaros nonnullos, orto statim sole, e circumjacentibus montibus descendere videret, levis primum, deinde et gravis armaturæ milites, atque in primis equites; ipse etiam arma cepit et ad eos contendit. Ac primum sagittarii Barbarorum eminus tela in nostros conjecerunt, nec propius accedere voluerunt. Id quod imperator Barbaris familiare esse non cogitavit, sed timoC ris argumentum credidit. Itaque fiducia sumpta paucos subinde equites evagari et excurrere extra ordines jussit. Quod non feliciter casurum esse cum aliqui ex iis quos circa se habebat, iique cæteris peritiores, affirmarent, impetum tamen ejus reprimere non potuerunt. Dum autem hæc tumultuaria pugna ultra meridiem producitur, quo tempore gravissimus solis æstus est; Orchanes e vertice montis Romanos et æstu et continuis cursibus et circumcursationibus jam defatigatos esse conspicatus descendit et ipse cum exercitu non facile numerabili. **435** Qui confuso clamore edito undique irruentes partim sagittis crebris nostros petunt, partim cominus gladiis rem gerunt. Romani vero, primo illorum impetu fortiter excepto, D longo tempore strenue se defenderunt, plurimis hostium et vulneratis et occisis. Deinde cum noctem instare viderent, et hostili in solo per tenebras pugnare periculosum judicarent, pedem in castra sua properantes retulerunt. Quamobrem Turci vehementius instantes multos et equos et homines occiderunt, donec noctis interventu prælium est diremptum. Inter cæteros autem ipse

## Variorum notæ.

(1) Meminit istius loci etiam Cantacuzen. d. cap. 8. DUCANG.

(2) Chalcocondyles habet Ὀρχάνην, prima declinatione. WOLFIUS.

(3) Wolfius ita construebat, ὁπλισάμενος, πρῶτα μὲν ψιλοὺς, ἔπειτα δ' ὁπλίτας, vertebatque, *et ipse primum nudos, deinde armatos. . . in armis esse jussit*. Construendum, ἐπεὶ δ' ἑώρα πολεμίους ἐνίους, πρῶτα μὲν ψιλοὺς, ἔπ. δ' ὁπλ. vertendumque ita ut edidimus. BOIVIN.

etiam imperator levi quodam et minime lethali sagittæ ictu alterum pedem vulneratus est.

III. Ea nocte spectaculum miserabile et evidens iræ divinæ signum exstitit. Nam Barbarus, qui Romanorum armaturam et virilem in pugnando constantiam viderat et admiratus fuerat, eos non quieturos, sed postridie longius progressuros ratus, trecentis equitibus speculandi gratia ibi relictis, ipse cum omni exercitu perrexit ulterius ad opportunas vias occupandas. Atque ita quidem ille discessit. Imperator vero oppidulum Philocrenen ingressus est curandi vulneris gratia. Quod Romani milites cum animadvertissent, nec causam satis certo scirent, eum præ metu fugere putarunt. Noctu enim Orchanem cum magno exercitu affore, neque quemquam Romanorum salvum evasurum
436 ac solem postridie intuiturum. Itaque qui naviculas secum attulerant, nudi in ipsis fugiebant. Alii festinantes ante portas oppiduli sese mutuo plerique conculcabant et suffocabant. Alii catenæ instar ex se invicem nexi ac suspensi partim in propugnacula evadebant, partim a sequentibus detracti et eversi casu moriebantur. Erant etiam qui solo timore exanimati stantes exspirarent. Mane vero statim sole orto trecenti illi Barbari incredibilem eam Romanorum cladem conspicati progrediuntur, et cum in castris equos, arma, vacua hominibus tentoria, imperatorios item equos cum rubris sellis et imperatorium tabernaculum viderent, ducenti ex iis his omnibus abreptis abeunt. Reliqui centum propius accessere, et eos qui neque in naviculas neque in oppidulum confugerant frequentibus telis confixerunt.

A τοις καὶ ὁ βασιλεὺς ἅτερον τοῖν ποδοῖν ἐλαφρῷ τινι βέλει καὶ οὐ μάλα καιρίῳ.

Γʹ. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ νυκτὶ γίνεταί τι θέαμα ἐλεεινὸν καὶ προφανής τις θεομηνία. Ἐπεὶ γὰρ ὁ βάρβαρος ἐτεθαυμάκει θεασάμενος τῶν Ῥωμαίων τήν τε ὅπλισιν καὶ τὴν ἀνδρικὴν ἔνστασιν, ἐνόμισεν οὐ μέχρι τούτου στῆναι θελήσειν αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐς τὰ πρόσω χωρεῖν ἐς τὴν ὑστεραίαν. Ὅθεν τριακοσίους ἐκεῖ καταλελοιπὼς ἱππέας θεωρίας εἵνεκα, αὐτὸς τὴν ὅλην ἀναλαβὼν στρατιὰν ἤλαυνεν ἐς τὰ πρόσω, σπεύδων προκαταλαβεῖν τὰ τῶν ὁδῶν καιριώτερα. Ἐκεῖνος μὲν οὖν οὕτως ᾤχετο ἀπιών· ὁ δὲ βασιλεὺς ἐς τὸ τῆς Φιλοκρήνης εἰσῄει πολίχνιον θεραπείας εἵνεκα τοῦ ποδός. Ὅπερ ὁ στρατὸς θεασάμενοι τῶν Ῥωμαίων καὶ ἥκιστα καθαρῶς τὴν
B αἰτίαν μεμαθηκότες φεύγειν ἐνόμισαν ὑπὸ δειλίας αὐτόν. Μέλλειν γὰρ ἐπικείσεσθαι τούτοις νύκτος τὸν Ὀρχάνον μετὰ μάλα πολλοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ μηδένα ζῶντα Ῥωμαίων [P. 268] καταλιπεῖν, τὸν ἐς τὴν ὑστεραίαν θεάσασθαι ἥλιον. Ὅθεν ὅσοι μὲν ἀκάτια ἐπεφέροντο, ᾤχοντο φεύγοντες γυμνοὶ δι' αὐτῶν. Οἱ δὲ σπεύδοντες πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ πολιχνίου κατεπατήθησαν ὑπ' ἀλλήλων οἱ πλείους· καὶ ἀπεπνίγησαν· ἄλλοι δ' ἀλλήλων ἐξαρτώμενοι δίκην σειρᾶς, οἱ μὲν διὰ τῶν ἐπάλξεων εἰσεπήδων, οἱ δὲ ἀποσπώμενοι πρὸς τῶν ὄπισθεν ἐφελκομένων ἀνετρέποντό τε καὶ ἔθνῃσκον πίπτοντες. Ἦσαν δ' οἳ καὶ ὑπὸ μόνης δειλίας ἀπέψυξαν ἱστάμενοι. Ἄρτι δὲ καὶ ὁ ἥλιος ὑπερβὰς τὸν ὁρίζοντα ἡρμήνευσε τοῖς τριακοσίοις ἐκείνοις βαρβάροις τὴν ἄπιστον ἐκείνην συμ-
C φορὰν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ· καὶ προσελάσαντες καὶ θεασάμενοι προκείμενα παρὰ τὸ στρατόπεδον ἵππους καὶ ὅπλα καὶ σκηνὰς ἀνδρῶν κενάς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοὺς βασιλικοὺς ἵππους μετὰ τῶν ἐρυθρῶν ἐφεστρίδων καὶ τὴν βασιλικὴν σκηνήν, ἅπαντα λαβόντες οἱ διακόσιοι ἀπῄεσαν. Οἱ δ' ἑκατὸν ἐγγὺς γενόμενοι πολλοῖς κατέπειρον βέλεσιν, ὅσοι μὴ ἔφθησαν μήτ' ἐς ἀκάτια, μήτ' ἐς τὸ πολίχνιον ἑαυτοὺς ἐμβαλόντες.

IV. Imperator vero his visis cum nihil agere posset nec ullam tempus opportunitatem præberet, conscensa et ipse navi Byzantium rediit. Cæterum ille anceps hæsitabat et secum tacite ambigebat, quam ob causam Deo irato Romanus exercitus, cum nemo ex hostibus persequeretur, temporis momento ita esset profligatus. Tandem post multas dubitationes cum alia plurima, tum id quod gravissimum erat animadvertit, publicæ disciplinæ perturbationem dico et perversum morem judiciorum : qui quidem morbus late diffusus et ipso temporis lapsu inveteratus magnam confusionem ac 437 multum detrimenti reipublicæ afferebat. Etenim morbi, qui ex malo aliquo corporis habitu oriuntur, paucos invadunt, nec publice vagantur. Aere autem infecto omnes, qui eumdem et communem aerem participant, ipsius etiam morbi participes fieri necesse est. Eamdem autem ille rationem esse aiebat privatorum omnium delictorum, si cum iniquis judiciis conferrentur.

V. Proinde non multis post diebus Isaiam patriarcham convenit : ac primum ei conatur persuadere, ut iram adversus episcopos deponat et

Δʹ. Ταῦτα θεασάμενος καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ μὴ ἔχων ὅ τι καὶ δράσειε, τῆς περιστάσεως οὐδὲν οὐδαμῇ χορηγούσης εὐμήχανον, ἐς πλοῖον ἐμβὰς καὶ αὐτὸς ἐπανῄει πρὸς τὸ Βυζάντιον. Διηπόρει δ' οὖν ὅμως καθ' ἑαυτὸν γνωσιμαχῶν καὶ ζητῶν τὴν τῆς θεομηνίας αἰτίαν, δι' ἣν τὸ τῶν Ῥωμαίων στρατόπεδον οὕτως ἐν ἀκαρεῖ διέφθαρται, μηδενὸς τῶν πολεμίων διώκοντος. Συνῆκε δ' ὀψὲ καὶ πλεῖστα μὲν ἕτερα, καιριώτερον δ' εἶναι τὸ τῶν πολιτικῶν πραγ-
D μάτων ἀστάθμητον καὶ τὸ περὶ τὰς δίκας νόσημα πολύχουν ὂν καὶ δυσίατον διὰ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου προσγενομένην ἕξιν αὐτῷ καὶ πολλὴν ἐπάγον τῷ κοινῷ τῶν πραγμάτων τὴν σύγχυσιν καὶ ζημίαν. Ὥσπερ γὰρ τὰ ἔκ τινος καχεξίας σωματικῆς ἐπισυμβαίνοντα νοσήματα τοῖς ἀνθρώποις σπανίως ἐπισυμβαίνει καὶ οὐχ ἐς τὸ κοινὸν τὴν διάβασιν ἴσχει, τοῦ δ' ἀέρος νοσήσαντος ἀνάγκη κοινωνεῖν τοῦ νοσήματος ἅπαντας, ὅσοι τοῦ αὐτοῦ κοινῇ μετειλήφασιν ἀέρος, οὕτως ἔχειν ἔφασκε τὰ μερικὰ πάντ' ἀδικήματα πρὸς τὸ περὶ τὰς κρίσεις γινόμενον.

Εʹ. Ὅθεν μετ' οὐ πολλὰς τὰς ἡμέρας ἔπεισιν ἐς τὸν πατριάρχην Ἠσαΐαν· καὶ πρῶτα μὲν πείθειν τοῦτον ἀποθέσθαι ἐπιχειρεῖ τὴν πρὸς τοὺς ἐπισκό-

πλοῦς κότον καὶ λῦσαι τὸν ἀφορισμὸν τῷ λαῷ. Μηδὲ A γὰρ εἶναί φησι τῶν εἰκότων, αὐτοῦ συγχωροῦντος ἅπασιν ἅπαντα, πρὸς ὃν καὶ τὰ κοινὰ φανερῶς ἀφεώρων πταίσματα, ἐκεῖνον πατριάρχην ὄντα καὶ τῆς εἰρήνης ἅμα διδάσκαλον εἶναι ὀφείλοντα, ἔπειτα ὑποκαθημένην τρέφειν ὀργὴν κατ' ἀνθρώπων ἐν πολλοῖς δυομένοις ἡλίοις, μηδ' ἐφ' ἑνὸς συγχωρούμενον. [P. 269] Τῷ μὲν οὖν λαῷ τῷ τε ζῶντι καὶ τῷ τεθνεῶτι συγχώρησιν ἔγγραφον (4) ἐπ' ἄμβωνος ἀνεγνώκει, τὴν ἱερατικὴν περιβαλόμενος στολὴν, ἐν ὥρᾳ τῆς θείας μυσταγωγίας ὁ πατριάρχης τῷ βασιλεῖ πειθόμενος. Τοῖς δ' ἐπισκόποις καὶ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς πλείοσιν ἥκιστα συγκεχώρηκεν. Ἔπειτα τὴν θείαν ἐπιτελοῦντος μυσταγωγίαν σὺν πολλοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις τοῦ πατριάρχου, B τέτταρας ἐκλεξάμενος ἄνδρας (5), οὓς αὐτὸς ἀξίως ὑπηρετήσειν ἔκρινε ταῖς πολιτικαῖς δίκαις, ὧν εἷς ἐκ τῶν ἐπισκόπων ἦν (6), τούτοις ἐν μέσῳ τῷ θείῳ νεῷ τὴν τοῦ δικάζειν ἐνεχείρισεν ἐξουσίαν ὁ βασιλεὺς, παραδοὺς αὐτοῖς καὶ τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ πρός γε τὴν βασιλικὴν σπάθην, καὶ ἅμα ἀπαιτήσας καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτῶν ὅρκους φρικωδεστάτους, ἀπροσωπολήπτως τε καὶ ἀδωροδοκήτως ποιεῖσθαι τὰς κρίσεις. Πεποίηκε γὰρ αὐτοὺς καὶ ἀναμφίλεκτον ἔχειν τὴν καταδίκην, εἰ τούτοις ἁλίσκοιντο, χωρίαδοὺς ἀποχρῶντα καλῶς πρὸς ἐπέτειον πρόσοδον. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πῃ ἔσχε.

ϛʹ. Φθινοπώρου δ' ἱσταμένου συλλεξάμενος ὅσαι τριήρεις ἦσαν Ῥωμαίοις ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ Λέσβῳ καὶ ἄλλαις νήσοις καὶ παραλίοις πόλεσι καὶ πρός C γε ἔτι ὅσαι μονήρεις, καὶ ἐπὶ ταύταις τέτταρας ἄλλας συμμαχίδας τριήρεις ἐκ τοῦ τῶν Κυκλάδων ἡγεμονεύοντος νήσων προσκαλεσάμενος ἀπέπλευσε, τῇ μὲν φήμῃ κατὰ τῶν βαρβαρικῶν νεῶν, τῇ δ' ἀληθείᾳ κατὰ Μαρτίνου (7) τοῦ τὴν Χίον ἐπιτροπεύοντος· ὃς δὴ Λατῖνος ὢν τῶν πλούτῳ καὶ δόξῃ διαφερόντων κλῆρον εἰλήφει παρὰ πατρὸς, ἐπιτροπεύειν μὲν τὴν νῆσον καὶ τὴν ταύτης καρπίζεσθαι πρόσοδον· ὑπείκειν δὲ τοῖς βασιλεῦσι Ῥωμαίων ὅσα καὶ δοῦλος (8) καὶ πᾶν τὸ προσταττόμενόν σφισιν ὅλῃ ποιεῖν προθυμίᾳ. Ῥωμαίων γὰρ εἶναι τὴν νῆσον· δοθῆναι δ' αὐτῷ πρὸς τοῦ βασιλέως καὶ πάππου τοῦ βασιλέως, ἐπιτροπῆς τε εἵνεκα καὶ πορισμοῦ χρημάτων, παλαιάν τινι χάριν ὀφείλοντος αὐτῷ. Ὅς δὴ οὕτω πρὸς τοῦ πατρὸς D

populum interdicto solvat. Neque enim par esse, cum ipse omnibus omnia condonaret, ad quem publica delicta aperte spectarent : illum qui et patriarcha foret et pacis auctor ac magister esse deberet, iram adversus quosdam latentem et residuam alere, tot solibus interea occidentibus, cum ne unus quidem durante illius ira occidere deberet. Patriarcha igitur imperatori obsecutus, sacerdotali stola induta, divinæ mystagogiæ hora populo et viventi et mortuo scriptam absolutionem in ambone recitat. Episcopis autem et presbyteris plerisque minime ignovit. Deinde eodem patriarcha cum multis episcopis et presbyteris mystagogiam celebrante, quatuor viros delegit imperator sibi ad civilia judicia exercenda probatos, quorum unus ex episcopis erat. His medio in templo juris dicundi potestatem dedit, tradito **438** etiam sacrosancto Evangelio; item imperatorio gladio, sanctissimumque jusjurandum ab eis exegit, quo se sine respectu personarum et largitionum pronuntiaturos affirmarent. Quippe si in ejusmodi delictis deprehensi essent, nullam eis excusationem reliquit, quominus condemnarentur. Nam prædia ipsis assignavit, ex quorum annuis reditibus splendide possent vivere. Atque hæc ita ferme se habuerunt.

VI. Autumno ineunte, omnibus triremibus Romanorum, quæ Byzantii, Lesbi atque in cæteris insulis et maritimis urbibus erant, nec non unireminibus coactis, item quatuor auxiliaribus triremibus ab insularum Cycladum rectore arcessitis, e portu solvit contra barbaricas naves, ut fama ferebatur; re ipsa vero contra Martinum, Chii præfectum. Qui cum Latinus foret, ex eorum videlicet numero, qui divitiis et dignitate eminebant, hæreditariam acceperat a patre procurationem ejus insulæ : item jus percipiendi ex ea annuos reditus, ea lege, ut Romanorum imperatoribus pro servo pareret, et quidquid jussissent summo studio exsequeretur. Romanorum enim esse insulam, quam imperator idemque imperatoris avus regendam illi dedisset, pecuniario etiam reditu ob vetus quoddam beneficium concesso. Quæ Martino et ejus fratri cum a patre relicta

## Variorum notæ.

(4) Interpres, *scriptam condonationem pro suggestu recitat* : emendavimus, *scriptam absolutionem in ambone recitat*, quam συγχωροχάρτιον Græcos vocare, supra observatum. DUCANG.

(5) Qui dicti sunt καθολικοὶ κριταί. Exstat in cod. reg. 2525*. fol. 273. v. Ὁρκωμοτικὸν τῶν καθολικῶν κριτῶν, τῶν γενομένων παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, γεγονὸς καθ' ὃν καιρὸν ἐσφραγίσθησαν. Exstat ibidem, fol. 274 : Ὁρκωμοτικὸν τοῦ δικαιοφύλακος καὶ ἀρχιδιακόνου τοῦ Κλειδᾶ, qui erat unus e catholicis illis judicibus. Ibidem denique, fol. 275 : Πρόσταγμα ὁρκωμοτικὸν, sive *ipsius imperatoris constitutio de eadem re*. Quæ omnia pertinere existimo ad illos judices, ab Andronico juniore delectos. Vide et infra lib. XI, cap. 3, sect. 4. BOIVIN.

(6) *Apri* scilicet *metropolita*, de quo Cleidas Dicæophylax et archidiaconus in suo Ὁρκωμοτικῷ, cod. Reg. 2525*, fol. 274. BOIVIN.

(7) Vide Cantacuzen. lib. II, cap. 10, 11, 12, 13 *Hist. Franco-Byzant.* lib. VI, n. 25, ubi ut Chios insula in Benedicti Zachariæ Genuensis potestatem venerit, et ut ab Andronico recepta fuerit Martino illius domino captivo facto, atque ut a Genuensibus Joanne imperante rursum capta fuerit, pluribus narramus. DUCANG.

(8) Sic Græci quem *Vassallum* Latini vocant, efferre solent. Vide notas ad Alexiadem, pag. 398, DUCANG.

fuissent, fratrem quidem Martinus dolis quibusdam eluserat : ipse autem, vir strenuus et altissima prudentia instructus, triremes **439** ædificaverat, atque ex barbaris oram Asiæ maritimam accolentibus prædas agebat; item ex iis, qui navibus piraticis vecti circum insulas vagabantur. Quos brevi tempore adeo perterrefecit, ut ne eos bello male multaret annua illi tributa penderent. Ad magnas igitur opes et ad summum splendorem brevi evectus Romanis suspectus fuit, ne paulo post jugum imperatoris excuteret. Eaque de causa non palam eum imperator classe aggressus nullo negotio insulam cepit et vinctum illum Byzantium misit.

A διαδεξάμενος ταυτην ἅμα τῷ ἀδελφῷ (9) τὸν μὲν ἀδελφὸν δόλοις τισὶ παρεκρούσατο· αὐτὸς δὲ δραστήριος ὢν ἀνὴρ καὶ συνέσει βαθείᾳ κοσμούμενος, τριήρεις τε ἐναυπηγήσατο καὶ ἐληΐζετο τοὺς βαρβάρους, ὅσοι τε τὰ ἐκεῖ τῆς Ἀσίας ᾤκουν παράλια καὶ ὅσοι λῃστρικῶς ἐς τὰς ναῦς ἐμβιβάζοντες ἑαυτοὺς τὰς νήσους παρέπλεον. Καὶ οὕτω τούτους ἐφόβησεν ἐν βραχεῖ, ὡς καὶ φόρους ἐτησίους λαμβάνειν ἐκ τούτων, ὡς μὴ τὰ μέγιστα βλάπτῃ μαχόμενος. Ὅθεν ἐπὶ μέγα πλούτου καὶ δόξης τὴν ταχίστην προβαίνων ὑποπτεύειν ἐδίδου Ῥωμαίοις, οὐκ εἰς μακρὰν οὐδ' ἐπὶ πολὺ διατηρήσοντα τοῦτον τὴν ἐς βασιλέας ὑποταγήν. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀπαρακαλύπτως τὸν ἔκπλουν ὁ βασιλεὺς κατ' αὐτοῦ νῦν ποιησάμενος τήν τε νῆσον κατέσχε ξὺν οὐδενὶ πόνῳ· καὶ αὐτὸν χειρωσάμενος δεσμώτην τοῖς Βυζαντίοις παρέπεμψεν.

## CAPUT X.

*Junior ægrotat. Morti proximus cucullum petit. Reos carcere educi jubet. Ultimam voluntatem dictat. Uxori et postumo imperium, Cantacuzeno tutelam relinquit. Mater præteritam se dolet. Syrgiannem adoptat. Thessalonicenses sacramento sibi obligat. Constantino despotæ libertas datur et adimitur. Prima nominis littera imperium ei portendere credita. Senior Synadeno instante habitum et nomen invitus mutat. Junior aquam poscit ex sacro Deiparæ fonte: qua capiti inspersa convalescit. Patriarcha senioris calamitate lætus. Ex ipso quærit, qualem sui mentionem in Ecclesia fieri velit. Senior suam sortem deflet. In patriarcham invehitur. Ad interrogata nihil respondet. Ex magno dolore stupor et silentium. Vetus apophthegma regis Ægyptii. De senioris nomine in Ecclesia commemorando quid patriarcha decreverit. Populi murmur et indignatio. Senior Synadeni minis territus imperium ejurat. Scriptam formulam ut consignaverit. Auri nummi antiqui in finibus Persarum inventi. Multi a Latinis mercatoribus in varias oras transmissi. Quanti apud Byzantios æstimati sint.*

10. Paucis diebus ex eo elapsis imperator Didymotichi agens in morbum gravissimum incidit. Nam cum lavisset et in summo rigore hiemis convenientem sui curam balneo egressus non habuisset; tum illi reliquum corpus obriguit, tum vero caput ita afflictum, maxima parte mali eo inclinante, ut non modo gravissimis doloribus cruciaretur, sed et mente statim alienaretur. Cum autem id malum omnem medicorum artem superaret, et de vita illius postridie actum fore videretur, jurejurando astantes adegit, primum ut sibi monasticum cucullum inducerent, priusquam vita excessisset : deinde, ut eos qui in vinculis erant liberos dimitterent, Constantinum despotam, magnum logothetam Metochiten, omnes denique eodem crimine damnatos. Ore **440** porro mandavit, ut omnes Romani jurarent, se ipsius conjugem imperatricem (ipsa enim aderat gravida, eaque verba audiebat) et posthumum, si filius nasceretur, ut imperatorem veneraturos; cujus tutor esset Cantacuzenus magnus domesticus. Quæ sola in litteras relata vim testamenti habuerunt.

B [P. 270] Α' Ὀλίγων μέντοι (10) διελθουσῶν ἡμερῶν νόσον ἐνσκῆψαι συνέβη τῷ βασιλεῖ μάλα βαρεῖαν, ἐν Διδυμοτείχῳ διάγοντι. Λουτρῷ γὰρ χρησάμενον, ἔπειτα τὴν δέουσαν μετὰ τὸ λουτρὸν ἑαυτῷ ἐπιμέλειαν ἥκιστα παρασχόντα, καὶ ταῦτ' ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος ὄντος τοῦ χρόνου, πύκνωσίν τε ὁλοσώματον σχεῖν· καὶ μάλιστα ἐς τὴν κεφαλὴν ἀθροισθέντος τοῦ πλείονος πάθους, οὐ μόνον σφοδροτέρας ὑπομένειν ἐντεῦθεν τὰς ἀλγηδόνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔκστασιν ἀπενεχθῆναι τάχιστα τῶν φρενῶν. Ἐπεὶ οὖν πάσης ἰατρικῆς ἐμπειρίας ἰσχυρότερον ἐγεγόνει τὸ πάθος καὶ ἀπηγόρευτο τῷ βασιλεῖ ὁ ἐς τὴν ὑστεραίαν ἥλιος, ἐξώρκισε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν, μοναχικὸν αὐτὸν ἐνδῦσαι τριβώνιον, πρὶν ἀποθεῖναι τὸ ζῆν· ἐξώρκισε δ' αὖθις αὐτοὺς, ἀπολῦσαι πάντας C δεσμώτας, Κωνσταντῖνόν τε τὸν δεσπότην καὶ τὸν μέγαν λογοθέτην τὸν Μετοχίτην, καὶ ὅσοι ἐξῆς τῆς ὁμοίας ἔτυχον καταδίκης. Διέθετο δ' ἀπὸ στόματος ὀμόσαι πάντας Ῥωμαίους, σέβας ἀποδιδόναι τῇ τε συζύγῳ δεσποίνῃ (παρῆν γὰρ καὶ αὐτὴ ἔγκυος οὖσα καὶ ἤκουε τῶν λεγομένων) καὶ ἅμα τῷ τεχθησομένῳ παιδίῳ, ὅσα καὶ βασιλεῖ, εἰ ἄρρεν ἔσται· ἐπίτροπον δ' εἶναι τὸν Καντακουζηνὸν τὸν μέγαν δομέστικον. Ἃ δὴ μόνα γραφῇ παραδοθέντα ὡς διαθήκη νενόμισται.

11. Nulla vero tum facta est mentio nec avi imperatoris, nec dominæ matris, quæ Thessalonicæ tum temporis agebat. Id quod huic magnam tristitiam attulit, et curas injecit suspicionum plenas. Jam enim de salute sua desperabat, si defuncto filio alii ad imperii curam suscipiendam vocaren-

Β. Μνεία δ' οὐδεμία τούτῳ γεγένηται τέως οὔτε μὴν τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, οὔτε τῆς μητρὸς καὶ δεσποίνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ τηνικαῦτα τὴν δίαιταν ποιουμένης. Ἣ δὴ καὶ μακρὰν ἔσχεν ἐκεῖθεν τὴν λύπην καὶ λογισμοὺς ἔθρεψεν ὑποψίας μεστούς. Ἀπηγόρευε γὰρ ἤδη τὴν ἑαυτῆς ζωὴν, εἰ τε-

Variorum notæ.

(9) Benedicto Zachariæ. DUCANG.

(10) Cantacuzen lib. II, cap. 14. DUCANG.

νεῖη ὁ παῖς καὶ βασιλεύς, ἄλλων μὲν ἐς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς βασιλείας εἰσαγομένων, αὐτῆς δ' ἥκιστα. [P. 271] Μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν δυνατῶν ἔφασκε, δέσποιναν οὖσαν αὐτήν, συγκεχωρῆσθαι ζῆν παρὰ τοῦ μεγάλου δομεστίκου τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς τούτου μητρός, οὕτως εἰς τὴν ἐπιτροπὴν καὶ διοίκησιν τῶν τῆς βασιλείας πραγμάτων ἀπροσδοκήτως εἰσαγομένων καὶ ταύτῃ δι' ἔχθρας ὄντων πολὺν ἤδη τὸν χρόνον. Ταῦτ' ἄρα καὶ ἐν στενῷ καταστᾶσα τῆς ὥρας καὶ οὐκ ἔχουσα χρόνον ἄλλως σχεδιάζειν τὰ κατ' αὐτὴν προσκαλεῖται καὶ εἰσποιεῖται τὸν Συργιάννην (11) εὐθύς, τὴν ἐπιτροπὴν τῆς Θεσσαλονίκης τηνικαῦτα διεζωσμένον κἀκεῖ διατρίβοντα καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀνατίθησι τούτῳ ζωὴν καὶ ψυχήν. Καὶ ἅμα ὀμνύειν κελεύει τοὺς Θεσσαλονικέας ὑπὸ τούτῳ διοικητῇ καὶ ὑπισχνεῖσθαι κυρίαν τε ἔχειν αὐτὴν καὶ δέσποιναν ὁμοίως ἀεὶ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἀνθίστασθαι μέχρι θανάτου· εἰ δὲ καὶ τὸν υἱὸν καὶ βασιλέα τεθνάναι συμβαίη, περιποιεῖσθαι καὶ φυλάττειν τῷ τεχθησομένῳ παιδὶ τὴν τῆς βασιλείας διαδοχὴν ἀστασίαστόν τε καὶ ἀκήρατον. Ταῦθ' οὕτω περανθέντα πολὺν ἀνῆψε σκανδάλων πυρσὸν ἐν τῷ ἔπειτα, ὡς εἰρήσεται προϊοῦσιν ἡμῖν. Νῦν δ' ἡμῖν ἐπανιτέον ἐστὶν αὖθις ἐκεῖσε.

A tur, ipsa vero minime. Negabat quippe posse fieri, ut sibi, quæ imperatrix esset, vita concederetur a magno domestico Cantacuzeno et matre illius, præter omnem exspectationem imperii administrationi ac summæ rerum præfectis, et longo jam tempore sibi inimicis. Redacta igitur in angustias, ademptoque rebus suis aliter consulendi spatio, statim arcessit et adoptat Syrgiannem, qui tum Thessalonicæ præerat atque ibi commorabatur, eique vitam et animam suam committit: simulque Thessalonicenses, eo res administrante, jurare jubet ac polliceri, se heram ipsam et dominam eo modo semper agnituros, et ad extremum spiritum pro ea dimicaturos. Quod 441 si filius suus imperator moreretur, filio ipsius nondum
B nato imperii successionem citra seditiones incolumem conservaturos. Hæc ita tunc acta magnum invidiæ incendium et graves offensiones in posterum excitarunt, ut deinceps dicturi sumus. Nunc illuc nobis redeundum est.

Γ'. Κωνσταντῖνος μὲν γὰρ ὁ δεσπότης ξὺν γε τοῖς ἄλλοις δεσμώταις ἀπολυθεὶς καὶ αὐτός, ὡς εἰρήκειμεν, βραχὺ φανείς, ὡς εἰπεῖν, ἀπεκρύψατο. Τῆς γὰρ νυκτὸς ἐπιούσης ἐς ἀδήλους μυχοὺς οἱ περὶ τὸν βασιλέα κατήνεγκαν. Δείσαντες γάρ, μὴ τοῦ βασιλέως ἐκπνεύσαντος θόρυβος κατασταίη τῷ δήμῳ τά τε ἄλλα καὶ διὰ τὸ Κ στοιχεῖον καὶ τὰ μάτην πάλαι θρυλλούμενα δι' αὐτό, τούτῳ μὲν οὕτως ἐχρήσαντο. Ἐθρυλλεῖτο γὰρ ὡς ὁ τὴν βασιλείαν διαδεξόμενος τοῦ γηραιοῦ βασιλέως τὸ Κ στοιχεῖον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ὀνόματος ἔχει κεκληρωμένον. Κωνσταντῖνος οὖν καὶ οὗτος καλούμενος ὑπωπτεύετο.

III. Constantinus despota una cum cæteris, ut diximus, solutus vinculis, cum paulum se ostendisset, ex oculis quasi evanuit. Siquidem nocte insecuta in obscuras latebras a proceribus aulicis est abditus. Veriti enim, ne imperatore defuncto turba in populo oriretur, cum ob alia, tum propter C litteram, et olim temere de illa jactatum rumorem, sic eum tractarunt. Vulgaris enim fama
C erat, imperii successionem, seniore imperatore defuncto, ei esse destinatam, cujus nomen a C littera inciperet. Unde cum et iste Constantinus diceretur, suspectus erat.

Δ'. Κατὰ δὲ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως πλείους μὲν τὰς ὁδοὺς ἐμελέτησαν τῶν δεινῶν, εἰς ταυτὸ δὲ καὶ ταύτας ἁπάσας φερούσας. Αἵρεσιν γὰρ ἔδοσαν τούτῳ ἑλέσθαι ὁπότερον βούλοιτο, ἢ τὸ μοναχικὸν ἐνδύσασθαι σχῆμα, ἢ τῶν ἄλλων δεινῶν ὁποῖον ἐθέλοι· ταῦτα δ' εἶναι ἢ σφαγήν, ἢ τινα ἐξορίαν ἀπαραμύθητον, ἢ βιαίαν ἀπαγωγὴν ἐς τὸ τῆς λήθης φρούριον (12)· τούτων δ' εἶναι διάπυρον ὑπηρέτην τὸν πρωτοστράτορα Θεόδωρον τὸν Συναδηνόν. Ὁ μέντοι βασιλεὺς τοσούτου χειμῶνος δεινῶν περιστάντος ἐξαίφνης αὐτῷ ἄφωνος ἐπὶ πολὺ τῆς ὥρας ἔκειτο ἐπὶ κλίνης. Καὶ τί γὰρ ἄλλο εἰκός, εἰ μὴ σίδηρος ἦν, εἰ μὴ ἐξ ἀδάμαντος ἔλαχε τὴν καρδίαν ἐσκευασμένος, πολλῶν μὲν ὁπλιτῶν ἀλλογλώσσων τε καὶ ἀγρίων περιχυθέντων αὐτῷ, τῶν δ' οἰκειακῶν ἐξωσθέντων ἁπάντων καὶ μηδενὸς ὄντος τοῦ ὁδηγή-

IV. In seniorem vero imperatorem plures malorum vias excogitarunt, quæ omnes eodem ducerent. Optionem enim ei dederunt, malletne monasticum habitum induere, an aliud quodlibet malum subire: id vero esse aut cædem, aut acerbissimum exsilium, aut violentam in oblivionis castellum abductionem: quorum omnium vehementissimus minister esset Theodorus Synadenus. Imperator vero tanta periculorum tempestate subito oppressus diu sine voce in lecto jacuit. Quid enim faceret aliud,
D nisi ferreus esset, aut cor adamantinum sortitus foret, multis Barbaris 442 et efferatis militibus circumfusis, domesticis vero omnibus extrusis, ac nemine præsente, qui hominem duceret, non videntem, nec ubi staret, nec quo transiret? Sed ne longum faciamus, volentem nolentem tondent, et

Variorum notæ.

(11) Istius adoptionis Syrgiannis non meminit Cantacuzenus, quam rursum attingit Gregoras lib. x, cap. 6. Ita Maria Palæologina Bulgariæ regina Swetislaum, qui Smilitzæ in hoc regno successit, adoptasse legitur apud Orbinum in *Hist. Slavorum* V. de Dissertat. xxii, ad Joinvillam pag. 270. Ducange.

(12) Id est in perpetuum carcerem, tametsi scribat Leunclavius in priore *Onomastico Turcico* ita appellatum castrum, quod eo concludi tanquam perpetuis in carceribus oblivioni traderentur, idemque esse quod Græci Νεόκαστρον, et Λαιμόκαστρον vocant ad quintum ab Urbe lapidem, ad Bosporum in Europæo sita littore. Quod si ita est id porro nominis a Græcis eidem castro inditum fuerit, quomodo Persæ simili de causa Λήθης φρούριον in Persidis appellarunt, de quo Agathias lib. iv, pag. 133, Procopius lib. i, *Persic.*, etc. Ducang.

cucullo induunt, et mutato nomine Antonium vocant. Et hæc quidem ita se habuerunt.

V. Imperator autem Didymotichi, nullo alio vitæ signo apparente præter exiguam et tenuissimam respirationem, vitalibus instrumentis immotis et extremitatibus corporis emortuis, plane mortuus totum biduum jacebat. Tertio vero die, velut e profundo somno nonnihil experrectus, divinum laticem castissimæ Dei genitricis, quæ a Fonte dicitur, postulavit. Quo statim allato et capiti affuso recreatus est, et cibum cepit, et intra paucos dies confirmatis viribus pristinam valetudinem recuperavit.

VI. Cæterum Isaiæ patriarchæ id quod seniori imperatori acciderat jucundissimum fuit, propterea quod nec illi ulla imperii spes, nec sibi metus ullus relinqueretur. Deliberandum tamen esse visum, quo pacto ejus in Ecclesia mentio facienda esset, si qua tamen (aiebat ille) facienda. Missis igitur duobus ad eum episcopis, per derisum opinor, tristitiam et ignorationem rei gestæ simulans ejus non alterius de ea re sententiam ac judicium exquirit. Ille vero gravissimis animi doloribus oppressus profundum et ardens **443** ex imo corde suspirium traxit, et ad illos conversus in hæc verba os aperuit :

VII. « Ut, inquit, duplex in Lazaro miraculum contigit, quod et mortuus resurrexit, et vinctus ambulavit, ita et in me fieri oportebat. Ecce enim et plane mortuus sum, multis calamitatum fluctibus demersus ; idemque non tantum manus et pedes vinctus, sed ipsam etiam linguam, qua, ut nihil aliud, saltem mala mea et factas mihi injurias aeri et hominibus (si qui forte audirent) et acerbis tenebris, in quibus nunc versor, annuntiarem. Operuit confusio faciem meam. Extraneus factus sum fratribus meis et peregrinus filiis matris meæ. Et lumen oculorum meorum et ipsum non est mecum. Amici mei et proximi mei adversum me steterunt. Et omnes videntes me deriserunt me. Mei autem pene moti sunt pedes : pene effusi sunt gressus mei. Quia zelavi super iniquos pacem peccatorum videns. Olim quidem imperium ea privilegia Ecclesiæ dedit, quæ etiam nunc observantur. Rursus autem Ecclesia id imperio concessit, ut quem vellet e designatis patriarcham declararet. Illum vero non solum ego designavi, sed et ipse elegi, et multis iisque conspicuis doctrinaque illustribus viris prætuli : hominem, qui in vita privata consenuit, nec sacerdotio, nec ulla re alia insignem. Mitto, quoties ei opem tulerim et

A σοντος ἄνθρωπον, ἐστερημένον τοῦ βλέπειν πῇ μὲν στήσεται (13), πῇ δὲ διαβήσεται; Ἀλλ' ἵνα μὴ διατρίβωμεν, ἄκοντος ἑκόντος, εἰπεῖν, τήν τε κόμην κείρουσι τούτου καὶ τὸ μοναχικὸν σχῆμα περιτιθέασι καὶ ἐς Ἀντώνιον τοὔνομα μεταφέρουσι. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔσχεν.

[P. 272] Ε'. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν Διδυμοτείχῳ οὐδὲν πλέον ἔχων ἤδη σημεῖον τοῦ ζῆν, πλὴν βραχείας καὶ λεπτοτάτης ἀναπνοῆς, τῶν ζωτικῶν ὀργάνων ἀκινήτων μεινάντων καὶ τῶν τοῦ σώματος νεκρωθέντων ἀκρωτηρίων, ἔκειτο νεκρὸς ἄντικρυς ἐπὶ δυσὶν ὅλαις ἡμέραις. Τῇ δὲ τρίτῃ καθάπερ ἀπὸ βαθέος ὕπνου μικρὸν ἀνενεγκὼν θεῖον ἐζήτησε νᾶμα τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος τῆς Πηγῆς (14). Οὗ κομισθέντος εὐθὺς καὶ ἐπιχυθέντος τῇ κεφαλῇ ἐῤῥάϊσέ τε καὶ τροφὴν εἵλετο καὶ μετὰ βραχείας ἡμέρας
B ἀνεῤῥώσθη τε καὶ ἐς τὴν προτέραν ἀποκατέστη ὑγίειαν.

Ϛ'. Τῷ γε μὴν πατριάρχῃ Ἡσαΐᾳ μεγίστην προὐξένησεν ἡδονὴν τὸ περὶ τὸν γηραιὸν βασιλέα συμβάν. Μηδὲ γὰρ ἔτι λείπεσθαι μήτ' ἐκείνῳ βασιλείας ἐλπίδα, μήτε τούτῳ φόβου λείψανον οὐδέν. Σκέψιν μέντοι ποιήσασθαι ἔδοξεν, ὅπως χρὴ τὴν ἐπ' ἐκκλησίας ἔχειν μνήμην, εἰ ἄρα (φησὶ) καὶ χρή. Πέμψας οὖν δύο τῶν ἐπισκόπων, οἶμαι εἰρωνευόμενος, καὶ πλαττόμενος λύπην καὶ ἄγνοιαν τῶν ἐπ' αὐτῷ πεπραγμένων, ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐκ ἄλλοθεν ἐζήτει τὴν τῆς σκέψεως ψῆφον καὶ ἐπίκρισιν. Ὁ δὲ βαρείαις ταῖς ἀλγηδόσι κάτοχος ὢν τὴν ψυχὴν βύθιόν τινα καὶ πολλοῦ τοῦ τῆς καρδίας πυρὸς γέμοντα στεναγμὸν ἀνέπεμψε· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα ταῦτα διέξεισι πρὸς αὐτούς·

C Ζ'. « Ὥσπερ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ Λαζάρου διπλοῦν ἐγεγόνει τὸ θαῦμα, ὅτι τε νεκρὸς ὢν ἀνέστη καὶ ὅτι δεδεμένος ἐβάδιζεν· οὕτω καὶ νῦν ἐχρῆν ἐπ' ἐμοῦ. Ἰδοὺ γὰρ καὶ νεκρὸς ἄντικρύς εἰμι, πολλοῖς καταῤῥαγεὶς κύμασι τῶν δεινῶν καὶ πρός γε ἔτι δεδεμένος, οὐ μόνον χεῖρας καὶ πόδας, ἀλλὰ καὶ γλῶτταν αὐτὴν, δι' ἧς εἰ μή τι πλέον, τά γοῦν ἐμὰ πάθη καὶ ἀδικήματα ἀπαγγέλλειν εἶχον τῷ τε ἀέρι καὶ τοῖς ἀκούουσι τῶν ἀνθρώπων καὶ ᾧ νῦν συνοικῶ σκότει πικρῷ. Ἀλλ' ἐκάλυψεν ἐντροπὴ τὸ πρόσωπόν μου. Ἀπηλλοτριωμένος ἐγεννήθην τοῖς ἀδελφοῖς μου καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου· καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. Οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξεναντίον μου ἔστησαν. Καὶ πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με.
D Ἐμοῦ δὲ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες· παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου· ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν. Δεδωκέναι μέντοι τὴν βασιλείαν πάλαι ξυνεπεπτώκει τῇ Ἐκκλησίᾳ προνόμια, ταῦτα δὴ τὰ μέχρι νῦν θεωρούμενα· δεδωκέναι δ' αὖ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῇ βασιλείᾳ τὸ πατριάρχην, ὃν ἂν ἐθέλοι τῶν ψηφισθέντων, προβάλλεσθαι. Αὐτὸν δ' οὐ μόνον ἐγὼ προὐβαλόμην αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐξελεξάμην καὶ τῶν πολλῶν καὶ περιβλέπτων καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν προὔκρινα,

## Variorum notæ.

(13) Πῇ μὲν στήσεται, πῇ δὲ διαβήσεται construo cum ἐστερημένον τοῦ βλέπειν, ut sensus sit, *non videntem ubi staret, vel quo transiret.* Aliter Wolfius. BOIVIN.

(14) Cantacuzenus lib. II, cap. 17 et 20. Vide *Constantinopolim Christ.* lib. IV, sect. 15, n. 12, ubi de istius fontis virtutibus multa. DUCANG.

[P. 273] ἄνθρωπον ἐν ἰδιωτείᾳ καταγηράσαντα καὶ μήθ' ἱερωσύνης τυχόντα, μήτ' ἐμφανείας τινός. Ἐῶ λέγειν ὅσας ἑξῆς ὑπὲρ αὐτοῦ προὔτεινα βοηθείας καὶ χάριτας. Καὶ νῦν ὀφείλων μοι βοηθεῖν καὶ αὐτὸς πράττοντι δυστυχῶς ὁ δὲ συνεργεῖ τοῖς κολάζουσι, βιαιότερος αὐτὸς ἐμοὶ καθιστάμενος δήμιος· εἶτά με ἐρωτᾷ, ὅπως αὐτὸς ἐπ' ἐκκλησίας ἄρτι μνημονεύεσθαι βούλομαι, καὶ πλάττεται λύπην καὶ ἄγνοιαν τῶν κατ' ἐμοῦ τελεσθέντων, ὅμοιον ποιῶν τῷ Αἰγυπτίῳ κροκοδείλῳ ὃν βόσκει τὰ Νείλου νάματα τοῦ τὴν Αἴγυπτον ἄρδοντος. Ὁπόταν γὰρ κἀκεῖνος ἀποπνίξῃ τῶν ἅμα αὐτῷ τὴν δίαιταν ἐκεῖ ποιουμένων ζώων ἕν, ἔπειτα καθίσας ἐπὶ τὸν ἐκείνου νεκρὸν θερμὰ καταχεῖ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς δάκρυα. Ἐγὼ δ' οὐκ ἔχω ὅ,τι ἂν ἀποκριναίμην πρὸς τὰ οὑτωσὶ πεπλασμένως μοι προτεινόμενα. Εἰ μὲν γὰρ ὡς βασιλέα φαίην, οὐκ ἂν φθάνοιμι φονευόμενος ὑπὸ τῶν διὰ τοῦτό με δέσμιον ἐχόντων· εἰ δὲ μοναχὸν Ἀντώνιον, ὁμολογία τοῦτ' ἂν νομισθείη τοῖς τὰ ἡμέτερα κακουργοῦσιν, ὅτι μὴ βιαίως, ἀλλ' ἑκὼν προελόμενος τὸ μοναχικὸν περιεθέμην σχῆμα αὐτός. »

A beneficerim. Nunc autem, cum et ipse in calamitate 444 sublevare me deberet, tortoribus meis operam navat, quovis alio carnifice erga me crudelior. Tum me interrogat, quomodo in Ecclesia mentionem mei fieri velim, dolorem et ignorantiam rerum mearum simulans. In quo non aliter facit quam Ægyptius crocodilus, quem Nili fluminа Ægyptum irrigantia educant : qui cum aliquod secum illic degentium animalium interfecerit, cadaveri illius insidet, et caput ejus calidis lacrymis perfundit. Ego vero ad quæstionem, mihi ita simulate propositam, quid respondeam non reperio. Nam si me imperatorem nuncupandum dixero, statim occidar ab iis qui ea de causa me in vinculis tenent. Sin monachum Antonium, confessio ea esse B existimabitur ab iis qui res nostras fraude pervertunt, quasi non coactus, sed ultro ac volens monasticum habitum induerim. »

Η'. Ταῦτα καὶ πλείω τούτων διεξελθὼν ἐπ' αὐτῶν μηδὲν δ' ὧν ἐζήτουν ἐκεῖνοι μαθεῖν ἀποκρινάμενος ἐξέπεμψεν. Αὐτὸς δ' ἐπὶ τῆς κλίνης καθεσθείς, « Ἐπίστρεψον, » φησί, « ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε, » μηδὲν τοῦ λοιποῦ λύπης ἄξιον ἐξειπὼν οὐδὲν τῶν ἁπάντων, εἴτε περιουσίᾳ συνέσεως χαλινώσας τὴν γλῶτταν, εἴτε διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς λύπης οὐ μάλα ἑκὼν ἀδακρυτὶ παραδραμὼν τὴν συμφοράν, ὥσπερ ἀμηχανίᾳ καὶ νάρκῃ τῆς ψυχῆς πεδηθείσης, πρὶν τὸ περὶ τὸν ἐγκέφαλον ἀθροισθὲν ὑγρὸν εἰς δακρύων φορὰν ἐκτακῆναι. Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἥλιος, ὅπῃ μετρίας ἀφίησι τὰς ἀκτῖνας, πολλὰ τὰ πνεύματα καὶ τὰς ὑγρότητας ἐκεῖθεν ἀνέλκει· ὅπῃ δ' ὑπερβαλλούσας, ὁ δὲ φθάνει κατηναλωκὼς σφᾶς, πρίν τι ἐκεῖθεν ἀνιμήσασθαι. Παραπλησίως δ' οὖν καὶ ὅσα τῶν ἐν ψυχῇ γινομένων παθῶν μετριώτερά πως ἡμῖν ξυνεῖναι ἐθέλοι, ταῦτα καὶ λόγον ἔχειν ἑρμηνέα τῆς ἐν καρδίᾳ φλογὸς οὐ μάλα τοι ἀπαναίνεται. Ὅσα δ' ἀφειδοῖεν τοῦ πλεονεκτούσαις χρῆσθαι ταῖς ἕξεσι, ταῦτ' ἴδοι τις ἂν ἐξιστῶντα μέν πως καὶ τὴν ψυχήν, δυοῖν δὲ πείθοντα θάτερον, εἰ καὶ μηδέτερον ὡς εἰκός· ἢ γὰρ πάντα λέγειν μᾶλλον ἢ ἃ δεῖ, ἢ μηδὲν μᾶλλον ἢ ἃ δεῖ. Ἵνα δὲ πρὸς τὴν τοῦ παρόντος λόγου βεβαίωσιν καὶ παλαιοτέρῳ τινὶ διηγήματι χρήσωμαι· ὁπότε γὰρ Καμβύσου τοῦ Πέρσου στρατεύσαντος ἐκ Σούσων ἐπ' Αἴγυπτον, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ τῶν Αἰγυπτίων ἑάλω βασιλεύς, ἀγομένων ἐπὶ θάνατον ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ τῶν υἱέων οὐδὲ βραχύ τι αὐτὸς βλέπων ἐφθέγξατο, ἀλλὰ σιωπῇ κύψας ἔπειτα μόνον ἑώρα τοὔδαφος· τῶν δὲ γνωρίμων ἕνα ἰδών, ὃς πρότερον μὲν [P. 274] πλούτῳ πολλῷ καὶ δόξῃ χρησάμενος ἦν ἱσταμένης Αἰγύπτου, νῦν δὲ πάνυ διερρωγυῖαν ἐσθῆτα περικείμενος προσαιτῶν περιῄει, εἴ τις ἄρτον ὀλίγον παράσχοι· ὁ δὲ τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ κεφαλὴν ἤδη πατάξας καὶ βύθιόν τι στενάξας ὀνομαστὶ τὸν ἑταῖρον ἐκάλει, μονονοὺ τοῖς δάκρυσι

VIII. Hæc et plura cum iis elocutus, nullo ad ea quæ rogabant responso dato, eos dimisit. Tum in lecto considens : « Revertere, inquit, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi [1], » Nec ullum prorsus verbum deinde protulit, quo dolorem testaretur : sive is singulari quadam prudentia linguam suam frenaverit; sive ob magnitudinem doloris vel invitus calamitatem suam indefletam præterierit, inerti stupore et quodam veluti C torpore anima astricta, priusquam collecti in cerebro humores in lacrymas resolverentur. Nam et sol, si quo moderatos 445 radios emittit, ventos inde et humores multos attrahit : si supra modum acres, eadem illa consumit, priusquam attrahat. Eodem modo et animorum affectus, si apud nos moderati exsistant, flammam corde conceptam verbis declarare non recusant. Qui vero modum excedunt, ii animum quasi de gradu tumultuantem dejiciunt, ac duorum alterum solent suadere, etsi neutrum videntur efficere, ut aut quidvis potius dicas quam quod oportet, aut nihil plus quam quod oportet. Ad hanc sententiam confirmandam, ut aliquid e memoria vetustatis repetam, cum Cambyses Persa Susis profectus Ægyptum bello petiisset, D rex Ægyptiorum una cum regno captus, filios suos sine ulla clementia ad necem trahi videns, ne verbum quidem loquebatur, sed tacitus, prono capite, oculos in terram defigebat. At cum unum vidisset ex familiaribus suis, qui Ægypto incolumi opibus et splendore fortunæ floruerat, tunc autem laceris pannis obsitus oberrabat mendicans, si forte frustum panis ab aliquo acciperet, tum ille capite suo percusso cum alto suspirio sodalem illum nominatim inclamavit, verba quasi lacrymis imbuens. Deinde causam rogatus a Cambyse, cur propter filios neque illacrymasset, neque dixisset quidquam, amicum autem deflevisset et allocutus esset,

[1] Psal. cxiv.

respondisse fertur. id quod filii paterentur, majus esse quam ut flendum foret : **446** amici vero calamitatem, utpote non tantam, debere deplorari, cui magna dignitate dejecto in extremo senectutis limine tantum infortunium accidisset.

A βρέχων τοὺς λόγους. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν ὁ Καμβύσης ἤρετο, ὅπως ἐπὶ μὲν τοῖς υἱέσι μὴ δακρύσας μηδὲ φθεγξάμενος μηδὲν, ὁ δὲ τὸν ἑταῖρον ἐδάκρυσε καὶ προσείρηκε, φάναι λέγεται, καὶ σφόδρα μεῖζον εἶναι ἢ ὥστε καὶ δακρῦσαι τὸ τῶν υἱέων πάθος· τὸ δὲ τοῦ ἑταίρου μὴ τοσοῦτον ὂν καὶ δακρύειν λοιπὸν δίκαιον, ὃς μεγάλης ἐκπεπτωκὼς δόξης ἐς τοσαύτην δυστυχίαν ἐπὶ γήραος ἀφίκετο οὐδῷ.

IX. Cæterum patriarcha decrevit, ut ante imperatorem nepotem senior commemoraretur, hac formula : « Religiosissimus et Christianissimus imperator Antonius monachus. » Sed priusquam inde quatuor dies elaberentur, protostrator cum audiret populum per domos, per fora, in portis et ubique mussitare, cum seniore imperatore inique agi, qui et fuisset imperator, et defuncto nepote futurus esset, quolibet alio excluso (neque enim legem esse monasticam, invitos et vi tyrannica subactos cucullum induere), injurias injuriis cumulando iterum sævire statuit. Itaque ad seniorem misit, qui scriptum jusjurandum ab eo exigerent, quo promitteret, se imperatoriam potestatem nunquam quæsiturum ; imo nec oblatam accepturum ; neque alium ullum ab eo promotum iri. « Sin minus, hac ipsa die, inquit, de capite tuo actum est. » Simul jubet peregrinos illos satellites eum denuo circumsistere. Ille autem rursus vitæ suæ timens id quoque invitus præstitit : et quia cæcus erat, alio manum manu ducente, crucis sacrosanctæ duo signa apposuit, rubrum quidem supra, infra vero nigrum.

Θ'. Τοῖς μέντοι περὶ τὸν πατριάρχην κεκύρωται, μνημονεύεσθαι πρὸ τοῦ ἐγγόνου καὶ βασιλέως αὐτὸν, « εὐσεβέστατον καὶ φιλόχριστον (15) βασιλέα Ἀντώνιον (16) μοναχόν. » Οὔπω τέτταρες ἐκεῖθεν ἡμέραι παρῆλθον καὶ ἀκούων τὸν δῆμον ὁ πρωτοστράτωρ διαψιθυρίζοντα ἐν οἴκοις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν πύλαις, καὶ πανταχῆ περὶ τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, ὡς ἄδικα ἐπεπόνθει καὶ βασιλεὺς ἦν καὶ ἔσται τελευτήσαντος τοῦ ἐγγόνου καὶ οὐχ ἕτερος τῶν ἁπάντων· οὐ γὰρ B ἂν τοῦτο νόμος εἴη μοναδικὸς, ἄκοντας καὶ τυραννουμένους ὑπέρχεσθαι τὸ μοναδικὸν σχῆμα· δεινὰ ἐπὶ δεινοῖς ἐμελέτησεν αὖθις. Καὶ πέμψας ὅρκον ἀπήτησεν ἔγγραφον ἐξ αὐτοῦ διαβεβαιούμενον, μηδέποτε μήτε ζητῆσαι βασίλειον κράτος, μήτε μὴν διδόμενον δέξασθαι (17), μήτ' ἄλλον τινὰ προβαλέσθαι. « Εἰ δ' οὖν, ἐπὶ ξυροῦ σοι, » φησὶ, « τὸ αἷμα τήμερον ἵσταται. » Καὶ ἅμα τοὺς ἀλλοφύλους ἐκείνους ὁπλίτας αὐτῷ περιέστησεν αὖθις. Ὁ δ' αὖθις δείσας περὶ τῇ ζωῇ ἄκων καὶ τοῦτ' ἐπεπράχει· καὶ ἐπεὶ τυφλὸν εἶναι τοῦτον εἰρήκειμεν, ὑφ' ἑτέρου λοιπὸν τὴν χεῖρα χειραγωγούμενος ἄνω μὲν ἐρυθρὸν (18) προὔθηκε τὸν τοῦ θείου σταυροῦ τύπον, κάτω δὲ μέλανα· καὶ οὕτω συνεχωρήθη τὸ ζῆν.

X. Hoc tempore in finibus Persarum occulta turris reperta est, innumeris fere millibus nummorum auri purissimi plena. Quorum non paucos, **447** inde ad se transmissos, Latini mercatores quovis terrarum exportarunt. Horum singulos multi cives Byzantii ternis vulgaribus aureis redemerunt.

Ι'. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ χρόνῳ εὕρηται παρὰ τὴν τῶν C Περσῶν γῆν πύργος τις ἐγκεκαλυμμένος, νομισμάτων μεστὸς καθαρωτάτου χρυσίου μυριάδες οὐ ῥᾳδίως ἀριθμηταί. Ὧν οὐκ ὀλίγα διαδεξάμενοι οἱ τῶν Λατίνων ἔμποροι διέσπειραν πανταχῆ γῆς καὶ θαλάττης, εἰδότες χρειώδη τυγχάνοντα διὰ τὴν τοῦ χρυσοῦ καθαρότητα· ὧν ἕκαστον πολλοῖς τῶν Βυζαντίων ὤνιον ἐγεγόνει τριῶν νομισμάτων πολιτικῶν.

## CAPUT XI.

*Vanæ prædictiones ex Italia et Colchide Byzantium afferuntur. Gregoras, amicis instantibus, eas refellendas suscipit. Epistola, quam de ea re ad amicum scripsit.*

I. Per illud tempus litteræ ab Italis et Colchidis habitatoribus, iis videlicet qui ortum a Persis ducunt, Byzantium afferuntur, supercilio et stolido fastu plenæ, nec non prædictionibus puerilibus et ineptis, quales tibicinæ et saltatriculæ in prostibulis propinant suis amatoribus. Nam si qua alia res, inscitia certe omnium efficacissima est ad quidvis persuadendum hominibus vanis et superciliosis,

[P.275] Α'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ (19) γραφαὶ παρά τε Ἰταλῶν καὶ ἔτι ὁπόσοι Κολχίδα Περσῶν ἀποσπάδες οἰκοῦσιν ἥκουσιν ἐς Βυζάντιον, ὀφρύος τε καὶ κορύζης μακρᾶς οὖσαι μεσταὶ καὶ προῤῥήσεων ὅσαι μειρακιώδεις καὶ ἀγεννεῖς καὶ οἵας αὐλητρίδες καὶ ὀρχηστρίδες ἐς χαμαιτυπεῖα προπίνουσι χαριζόμεναι τοῖς ἐκεῖσε κωμάζουσιν. Εἴπερ γάρ τι τῶν ἁπάντων ἕτερον καὶ D τὸ τῆς ἀμαθίας δ' ἔμοιγε ἐς τὸ πείθειν τοὺς κουφοτέ-

### Variorum notæ.

(15) Epitheton vulgo datum monachis. DUCANG.

(16) In Wolfiana editione deerat vox βασιλέα. Eam nos ex codice Regio restituimus. BOIVIN.

(17) Ζητῆσαι et δέξασθαι. Aoristi pro futuris. Sic supra lib. VII, cap. 6, sect. 1. BOIVIN.

(18) Id est, *Alio manum regente, crucis sacrosanctæ duo signa, rubrum quidem supra, infra vero nigrum apposuit*, jussus scilicet oblato instrumento subscribere : non, ut interpretabatur Wolfius, *alio manuducente, supra rubram crucem, inferne nigram gestans, vivere situs est*. BOIVIN.

(19) Ὕστερον πρότερον. Gregoras egit supra de rebus gestis anno Christi 1330. Prædictiones autem, de quibus agit hoc capite, Byzantium allatæ sunt anno 1329 Certe epistola, qua illas refutavit, data est ante annum 1330 BOIVIN.

ρους καὶ κατωφρυωμένους δραστικώτατον ἔδοξε καὶ ἀνυσιμώτατον, προπέτειαν ἀπερίσκεπτον ὑφηγούμενον καὶ πρόχειρον ἐς ἅπαν καθ' ἅπαντα χρόνον, εἴ τί που τοῖς κούφοις αὐτῶν λογισμοῖς ἐπιφύεται. Πρὸς μὲν δὴ ταύτας ἀντιλέγειν καὶ ἀπελέγχειν οἱ πλεῖστοι τῶν φίλων προὐτρέποντό με· οὐκ οἶδα, εἴτ' ἐμὲ βασανίζειν ἐθέλοντες, ὥσπερ τοὺς ἁμιλλητηρίους τῶν ἵππων ἐν διαφόροις πεδίοις ἐλαύνοντες οἱ δρόμων Ὀλυμπικῶν ἀθληταί, εἴθ' ἑαυτοῖς μέρος ἐντεῦθεν ἡδονῆς ἐκπορίζοντες. Οὐδενὶ γὰρ ἑτέρῳ τῶν πάντων οὕτως ἕπεται ἥδεσθαι τὴν ψυχήν, ὡς ὅσα καὶ οἷα τῶν κατ' ἔφεσίν ἐστιν ὁρᾷν καὶ ἀκούειν. Παραπλήσιον γάρ ἐστιν, ὥσπερ ἂν εἴ τις διψῶσι μὲν τῶν ἡδίστων πιεῖν ἐδεδώκει ὑδάτων, φλεγομένοις δ' ὥρᾳ θέρους ζέφυρον ἐμηχανήσατο ἀναψύξεως. B Ἐφίεται δὲ πάντως ἄλλος ἄλλου κατὰ τὴν τοῦ ἐν αὐτῷ κριτικοῦ τῆς ψυχῆς ἕκαστος δύναμιν, καθάπερ αἰτίας τινὸς καὶ ῥίζης ὑποκειμένης τῆς ἐκεῖθεν κινουμένης ὁρμῆς καὶ ἀναλόγως χειραγωγούσης ἐς τὰς προθέσεις τάσδε ἢ τάσδε τοῦ βίου, ὁποίας πολλὰς καὶ ποικίλας γῆ τε αὐτὴ καὶ οὐρανὸς ἐκεῖνος προΐσχεται. Τὴν μὲν οὖν αἵρεσιν τῆς τούτων ἐφέσεως ταυτησὶ εἰ μὴ καθάπαξ ἅπαντες, ἀλλ' οὖν οἱ πλείους δέξαιντ' ἂν οἶμαι· τήν γε μὴν ἀωρίαν αὐτῆς καὶ τὸ λίχνον, ταύτην δ' οὐ πάνυ τοι ἔγωγε. Πάντα μὲν γὰρ ἐρευνᾷν ἕν τι τῶν ἁρμοζόντων εἶναι, οὐκ ἄν ποτ' αὐτὸς ἑκών γε εἶναι ἀπαγορεύσαιμι· ἐν δ' ἅπαντι καιρῷ καὶ χρόνῳ καὶ παντὶ τῷ βουλομένῳ, τοῦτο δὲ καὶ μάλα τοι σφόδρα αὐτός. Οὔτε γὰρ C παντὶ καιρῷ τὸ καίριον ἔνεστιν, οὔτ' αὖ παντὶ τῷ βουλομένῳ προσήκει πανταχῇ τὸ βούλεσθαι· ἀλλ' ἔστι καὶ καιρὸς ἀκαιρίας γέμων καὶ βούλησις ἀβουλίας πολλάκις μεστή. Ἀλλ' οὖν ἐπειδὴ ταῦτα συγχωρητέα ὅπως ποτὲ ἔδοξεν εἶναι ἡμῖν, ἅπαξ τὰ βάρη τῶν τοιούτων ὁποῖά γε εἴη προσίεσθαι προθεμένοις καὶ χαρίζεσθαί σφισιν ὁπόσον τὸ ἐφικτὸν ἐπεφύκει, οὔτ' ἀκοὴν αὐτοῖς οὔτε γλῶτταν ἀπεκλείσαμεν [P. 276] ἀλλὰ μετρίοις ἐλέγχοις ἔστιν ἃ τῶν γραφομένων ἠμειψάμεθα. Καὶ ὁπόσους τό τε καίριον ἐς τὸ τῆς ἀσφαλείας μουσεῖον ἐπαιδαγώγησε, καὶ πᾶς τις οἶμαι ἀκηκοὼς οὐκ ἂν ἡμῖν μέμψαιτο. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα τῶν γραφομένων ἀπόρρητα κεῖσθαι παρήκαμεν τέως, ἀκαιρίας ὡς τὰ πολλὰ κατορχουμένης αὐτῶν πάνυ τοι φορτικῆς καὶ ματαίας· ἃ δ' ὡς ἐν ἐπιστολῆς σχήματι πρὸς ἕνα τῶν φίλων εἰρήκειμεν, ἵνα μὴ τὸ D τῆς εὐσχήμονος ἡμῶν σιωπῆς ὑπόληψιν ἀπορίας ὑπόθοιτο τοῖς ἀφειδεστέροις τῶν ὑβριστῶν, ταῦτα καὶ νῦν τοῖς ἐντυγχάνειν ἐθέλουσιν ἱστορίας ἕνεκα παραθήσομεν.

A quæ ad inconsultam eos temeritatem impellit et ad quidvis sine consilio suscipiendum incitat, quæcunque levibus eorum animis cogitatio oboriatur. Ad eas coarguendas et refutandas plurimi ex amicis me hortati sunt: qua mente nescio; sive, ut curriculi Olympici athletæ equos ad certamen destinatos variis in campis solent agitare, ita etiam hi vires meas periclitari voluerint; sive aliquid inde voluptatis sibi ipsis captaverint. Nulla enim res est, quæ animum ita delectet, ut videre et audire ea omnia, quorum desiderio tenearis. Perinde quippe est, ac si quis sitientibus suavissimam aquam offerat, et æstatis calore torridis frigidum zephyrum aliqua arte subministret. Desiderat autem alius aliud, pro sui quisque judicii captu: ex B quo judicio tanquam causa et radice **448** oritur appetitio, et unde quasi manu ducimur ad alia atque alia rerum studia, qualia multa, eaque diversa, cœlum et terra suggerunt. Porro ipsam rationem hujusce amicorum meorum desiderii, si non omnes prorsus, plerique certe probaverint. Mihi autem tam alieno tempore tam vehemens desiderium minime probatur. Nam ut omnia inquiri pulchrum esse nunquam ego inficias iverim, ita quovis loco ac tempore aut quolibet volente pulchrum id esse plane negaverim. Neque enim quodvis tempus opportunitatem habet, neque quemlibet quidvis velle decet. Nempe et tempus aliquod est minime tempestivum, et voluntas sæpe plena est imprudentiæ. C Sed tamen cum hoc amicis dandum esse prorsus videretur, ut hujus oneris molestia qualicunque suscepta pro virili ipsis gratificaremur, neque aures illis nostras occlusimus, neque linguam denegavimus: sed aliqua eorum, quæ scripta erant, parce et moderate refutavimus. In quo nemo opportunitatis ac prudentiæ studiosus sectator, neque quisquam credo, qui audiverit, nos reprehensurus est. Ac cætera quidem illo scripto comprehensa silentio prætervimus, eo quod in plerisque vana et importuna temeritas insolenter exsultare videretur. Quæ vero in epistolæ formam redacta amico cuidam diximus, ne honesti silentii nostri causam esse ignorantiam importuni obtrectatores **449** existimarent, ea nunc historiæ illustrandæ causa, si D qui forte cognita sibi velint, legenda proponemus.

Β'. « Ὁπόσα γὰρ (20), » ἔφην, « τῶν λεγομένων νοῦν ἡγεμόνα προβάλλεται καὶ τούτῳ τὴν πρέπουσαν αὐτονομίαν σαφῶς ἐπιτρέπει, ταῦτα καὶ νοῦν πάντως ἐπόπτην ἐφέλκεται καὶ γλῶσσαν ἀναμένει σὺν ἐπιστήμῃ δικάζουσαν. Ὅσα δ' ἁρμονίας ἁπάσης παραιτησάμενα νόμους ὅρων ἐπιστημονικῶν ὑπερόριον καὶ φυγάδα τείνουσι πόδα, ταῦτ' οὔτε νοῦν ἐπόπτην οἶδεν ἐφέλκεσθαι καὶ πάντα λόγον ἑρμηνέα

II. « Quæcunque, inquam, verba sic dicuntur, ut mentem ducem sibi proponant eique legitimam auctoritatem omnino tribuant, eadem etiam oculos mentis ad se alliciunt et linguam sapienter judicantem merito exspectant. Quæ autem omnis harmoniæ legibus repudiatis veræ cognitionis limites quasi fugitivo pede transiliunt, ea nec mentis oculos sciunt allicere, et orationem quamcunque

Variorum notæ.

(20) Exstat hæc epistola in codice Vaticano 1086 et inscribitur, τῷ Πεπαγωμένῳ, περὶ τῶν ἐλθόντων αὐτῷ τερατολογιῶν, τῶν μὲν ἄνωθεν ἐκ Τραπεζοῦντος, τῶν δὲ κάτωθεν ἐξ Ἰταλίας. Boivin.

A interpretem acerrime repellunt, cum non aliud sint, nisi quidam naturæ morbi et veluti ruptæ lyræ absoni strepitus. Quamobrem, amicorum optime, vehementer mirari mihi subit, quo pacto me amicum ad futilia ista compellas, et linguam ad nugas hasce evidentes refutandas accommodare cogas, tum eas, quæ ex Epizephyriis barathris frequenter erumpunt, veluti Vulcaniorum craterum rivi sponte manantes, tum illas, quæ numero et copia hibernis nivibus pares e superiore continente (id est ex Colchide) descendunt. Quippe et scientiæ regulis medius fidius et nobis ipsis faceremus injuriam, si eas regulas illis adhiberemus. Nam semet ipsum ultro corruptis tradere moribus et sermonibus, non abest a malitia, nec reprehensione vacat, sed veluti cognatam maculam reprehensionem invidiosam secum trahit. Quem enim summum inscitiæ gradum non superant sive illæ verborum insolentiæ, quas inferioris tractus inco- a veritate remotissimas fabricare consueverunt; ive **450** illi ignavi puerilesque strepitus, quos superioris regionis habitatores cient; idque, cum Persarum et Chaldæorum scientiam profiteantur? Nam si Chaldæorum et Persarum omnis methodus eo redit, et cœlum propter hoc per ætheris sphæram bene et composite stellarum cursus circumfert, ut veris initio lucri accessionem scribis apportent, senibus vero sub exitum æstatis morbos; facetum hercle id eis videbitur, qui utilitatem artis deprimere verbis cupiunt; eritque hæc opportuna illudendi occasio iis, qui de plaustro conviciantur, nec non iis qui fabulas in scena agunt. Ego vero illud etiam cum risu miror, quod non prædixerint, quercus multas glandes laturas, et sentes contrectantium manus puncturos esse; et mustelam, si pepererit, matrem fore sui fetus, æstate æstum, hieme frigus fore, cæteraque perspicua omnibus, si non bobus, at hominibus certe quidem. Sed ne molestia tute ipse afficiaris, et disciplinæ gravitas in tales sordes demersa ludibrio sit, age media incedentes via pauca meridianorum istorum nebulonum, ac potius terrestrium planetarum, qui ætheriam provinciam plurimis mendaciis infamant, coarguamus, ut a fimbria totum contextum solvatur, et ut illa Penelopes tela retexatur. Ventos aiunt commotum iri, unde humana corpora corrumpenda sint. Ego vero corruptionis ejus causas scire velim. Nam si quid aliud quam impetus aeris ac divisio ventus **451** esset, rationis fortassis aliquid ea haberet oratio. Quæ enim aliquid aliud sunt quam aer eumque permeant, ea vel corporeo transitu illum secant et permeant, ut lapis et ferrum et aliæ res, quæ natura sua aere duriores sunt; vel qualitatis suæ distributione; id quod faciunt ea quæ fluxa et aeris naturæ plane cognata sunt, ut odores, colo-

μάλα σφοδρῶς ἀποσείεται, φύσεως ὄντα σαφῶς ἀῤῥωστήματα καὶ λύρας ὥσπερ ῥαγείσης πλημμελῆ τινα κρούσματα. Ὥστ' ἔπεισί μοι σφόδρα θαυμάζειν, ὦ φίλων ἄριστε, πῶς οὕτω κἀμὲ ξυνωθεῖς καλινδεῖσθαι τὸν φίλον περὶ τὰ φαῦλα καὶ γλῶτταν παρέχεσθαι τουτουσὶ τοὺς σαφεῖς ἐξελέγχουσαν λήρους, ὁπόσοι τῶν Ἐπιζεφυρίων βαράθρων συχνὸν ἀναῤῥήγνυνται, καθάπερ τινὲς τῶν Ἡφαίστου κρατήρων αὐτόματοι ῥύακες· καὶ ἔτι ὁπόσοι τῷ πλήθει νιφάδεσσι (21) χειμερίῃσιν ἐοικότες τῆς ἀνωτέρας ἠπείρου κατίασιν. Ἀδικοίημεν γὰρ ἄν, νὴ τὸν φίλιον, τούς τε τῆς B ἐπιστήμης κανόνας τούτοις προσάγοντες καὶ ἡμᾶς αὐτούς. Τὸ γὰρ ὁπωσοῦν ἑαυτὸν ἑκών γε εἶναι διεφθορόσι διδόναι τρόποις καὶ λόγοις οὐκ ἀποχωρεῖ κακίας; οὐδ' ἀνασοβεῖ τὰ δίκτυα τοῦ ψόγου, ἀλλὰ καθάπερ συγγενῆ κηλῖδα χλεύην ἐπίφθονον ἐπισύρεται. Τίνα γὰρ ἀμαθίας Καύκασον οὐχ ὑπερβαίνουσιν, ὁπόσου; οἱ μὲν κάτωθεν ὡς ποῤῥωτάτω τῆς ἀληθείας χαλκεύειν εἰώθεσαν ὄγκους ῥημάτων, οἱ δ' ἄνωθεν ἀγεννεῖς τινας καὶ μειρακιώδεις κροτοῦσι θορύβους, καὶ ταῦτα τὴν Περσῶν καὶ Χαλδαίων μετιέναι φάσκοντες ἐπιστήμην; Εἰ γὰρ ἐς τοῦτο Χαλδαίοις καὶ Πέρσαις ἡ πᾶσα περιΐσταται μέθοδος καὶ οὐρανὸς διὰ τοῦτ' ἐς τὴν αἰθέρος σφαῖραν εὖ καὶ τεταγμένως περιφέρει τοὺς ἀστέρων δρόμους, ὡς λημμάτων μὲν φορὰν ἦρος ἀρχομένου γραμματεῦσι προφαίνειν, νοσήματα δ' αὖ γέρουσι φθίνοντος [P. 277] ἤδη τοῦ θέρους, χάριεν ἄν, νὴ τοὺς λόγους, δόξειε τοῖς διασύρειν ποθοῦσι τὸ τῆς ἐπιστήμης χρηστὸν καὶ τοῖς τε ἐξ ἁμάξης λοιδοροῦσιν ἀποC χρῶσα πρόφασις ἐς ὕβρεις καὶ ὁπόσοι πρὸς ταῖς σκηναῖς ἄφθονα δραματουργοῦσι τὰ σκώμματα. Ἐγὼ δὲ λίαν ἡδέως κἀκεῖνο θαυμάσαιμι ἄν, ὅτι μὴ καὶ περὶ δρυῶν προτεθέσπισται τοῖς ἀνδράσιν, ὡς πολλὰς ἐξανθήσει τὸ γένος βαλάνους καὶ ὡς ἄκανθα τὴν ἐφαπτομένην ἀμύξει παλάμην· καὶ εἰ τέκοι γαλῆ, μήτηρ ἔσται τοῦ τεχθησομένου· καὶ θέρους μὲν ἔσται καῦμα, χειμῶνος δὲ ψῦχος, καὶ ὅσα τῶν πάνυ προδήλων; εἰ μή γε δὴ βουσὶν, ἀλλ' οὖν ἀνθρώποις ἅπασιν ἐστιν. Ἵνα δὲ μήτε σὺ τῶν λυπουμένων εἴης, μήτε τὸ σεμνὸν τῆς ἐπιστήμης ἐς τοιαύτας ἐσχατιὰς κατενηνεγμένον ὑβρίζοιτο, φέρε μέσην βαδίσαντες βραχέα ἄττα τῶν μεσημβρινῶν (22) τουτωνὶ λήρων ἐξελέγξωμεν, ἢ μᾶλλον, εἰπεῖν, τῶν D γηΐνων πλανητῶν καὶ τὰ πλεῖστα τῆς ἄνω λήξεως καταψευδομένων, ὡς ἂν ἄρδην ἐκ τοῦ κρασπέδου τὸ ὕφασμα λύοιτο πᾶν, καθάπερ ὁ τῆς Πηνελόπης ἐκεῖνος ἱστός. Ἀνέμων ἐκεῖνοι προλέγουσιν ἔσεσθαι κίνησιν, ὑφ' ὧν ἐς φθορὰν τὰ τῶν ἀνθρώπων λυθήσονται σώματα. Ἡδέως ἂν οὖν ἔγωγε τὰς αἰτίας ἐροίμην τῆς τῶν ἀνθρώπων λύσεως. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλο τι ἢ φορά τις ἀέρος καὶ διαίρεσις ὁ ἄνεμος ἦν, εἶχεν ἄν τινα λόγον ἴσως ὁ λόγος. Ὅσα μὲν γὰρ ἄλλο τι παρὰ τὸν ἀέρα τυγχάνοντα δίεισιν αὐτὸν, ἢ διόδῳ σωματικῇ τέμνοντα φέρεται δι' αὐτοῦ, καθάπερ λίθος καὶ σίδηρος καὶ ὅσα σκληροτέρας ἢ κατὰ

Variorum notæ.

(21) Hom. Il., III, 222. Boivin.

(22) Calabros credo intelligit. Nam Calabria inter occasum et meridiem sita, si Byzantium species. Boivin.

τὸν ἀέρα φύσεως ἔλαχεν, ἢ διαδόσει ποιότητος, ὅσα A δηλαδὴ χεομένην καὶ τῷ ἀέρι πάνυ τοι προσφυῶς ἀνακιρναμένην ἔσχεν αὐτὴν, ὥσπερ ὀσμαὶ καὶ χρώματα καὶ σκηπτοὶ καὶ πρηστῆρες. Καὶ μέντοι καὶ ἄνεμος εἰ καθ' ὀντιναοῦν τουτωνὶ τρόπον ἢ διαιρῶν δηλαδὴ τὸν ἀέρα καὶ τὸν ἐκείνου τόπον μεταλαμβάνων διῄει, ἢ τούτῳ διαδόσει ποιότητος σφαλερᾶς ἀνεκιρνᾶτο, πᾶσαν γένεσιν ἐκ τοῦ παραχρῆμα φθορὰ προφανὴς διεδέχετο ἄν. Νῦν δὲ τοὐναντίον εὐκρασίας ἡμᾶς ἁπάσης ἐμπιπλῶντα βλέπομεν τοῦτον αἰεί. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἄνεμος ἢ στεῤῥοτέρα φορὰ καὶ χύσις ἀέρος, ὃς ἀεὶ πλούσιος μὲν ἡμῖν περικέχυται, αὐτοῦ δ' ἀπολαύομεν καθόσον ἐφικτὸν ἑκάστῳ, κἂν πάνυ τοι πλεῖστος ἕπηται. Ἐκεῖνό γε μὴν καὶ μαντείας ἴσως δεῖται, καὶ οὐκ ἔχω ὅ τι φῶ. B Πόλεων γὰρ καὶ δένδρων καὶ ὀρῶν φασιν ἐξ ἀνέμων πάντων ὁμοῦ κινηθέντων καταστροφὰς καὶ μεταβάσεις. Πῶς γὰρ καὶ πῆ περιχωρήσει καὶ μεταστήσεταί τι τούτων, περικυκλούντων, ὥς φασιν, οὑτωσὶ τῶν ἀνέμων ἐκ διαμέτρου; Ἑνὸς μὲν γὰρ ξυνωθήσαντος ἀνέμου καὶ ξὺν βίᾳ κλονήσαντος ἀνατετράφθαι οἰκίαν ἔσθ' ὅτε ἢ δένδρον ἐπὶ θάτερα μέρη, καινὸν οὐκ ἂν εἴη, ἀλλ' ὡς τὰ πολλὰ τῶν ὅρων τῆς συνηθείας ἐντός. [P. 278] Πολλῶν δ' ἀντιπνεόντων ὁμοῦ, σχολῇ γ' ἂν καταστραφείη τι τῶν ἁπάντων. Τὴν γὰρ τοῦ ἑνὸς ἀντώθησιν ἡ θατέρου ἐξεναντίας ἀντίστασις θραύουσα καὶ ἀναχαιτίζουσα ἀκλόνητον τὸ παράπαν ἐξ ἀντιπεριστάσεως ἵστασθαι παρασκευάσει τὸ βιαζόμενον. Ἄλλως τε καὶ ὁμοῦ τοὺς κατὰ διάμετρον ἀνέμους κινεῖσθαι, οὔτ' Ἀριστοτέλης φύσιν C ἔχειν δίδωσιν, οὔθ' ὁ πολὺς ἔφηνε χρόνος. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε. Τὴν γὰρ τοῦ Κρόνου καὶ Ἄρεος ὑφ' ἑνὶ ζωδίῳ συνέλευσιν αἰτίαν τῆς τῶν ἀνέμων τίθενται μάχης καὶ πρό γε τούτων ἡλιακήν τινα ἔκλειψιν. Εἰ οὖν ταῦτα φανείη ψεῦδος περιφανὲς, ἡγούμενα ὄντα τῶν ἐφεξῆς, ψευδῆ πάντως μετὰ τοῦ μείζονος προσθήκης φανεῖεν ἂν καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα· ὥσπερ ἂν εἴ τις τὴν ῥίζαν τοῦ δένδρου τεμὼν συναφεῖλεν εὐθὺς καὶ τὴν τῶν ἀκροδρύων ψυχήν. Οὐ γὰρ μόνον ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς οὐκ εἰσὶν ὑπὸ ζώδιον ἓν Κρόνος καὶ Ἄρης, ἀλλ' οὐδὲ δυοῖν συνεχῶς ἐξελιττομένων ἐνιαυτῶν οὐκ ἄν πω συνέλθοιεν ἄν. Ἄρης γὰρ ἐκ πολλοῦ περὶ τὴν τοῦ Λέοντος πεντεκαιδεκάτην μοῖραν τὸν Κρόνον καταλελοιπὼς ἤδη καὶ ἐς τὰς τοῦ Σκορπίου χηλὰς διαD βαίνει. Ἡλιακὴν γε μὴν ἔκλειψιν οὔτε τὸ παρὸν ἅπαν θέρος, οὔτε τὸ ἐφεξῆς (23) μετὰ τοῦτο φθινόπωρον ὄψεται, κἂν πάντες ἄνθρωποι, κἂν πάντες φάσκωσιν ὄρνιθες. Ἔσται δέ σοι τούτων διδάσκαλος ὅ τε χρόνος καὶ ἡ αἴσθησις πρὸς ἀκριβῆ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εἰς ἐπιστήμης ἀπόδειξιν ἀναντίῤῥητον ἕτερον, ὡς ἐμπειρία καὶ αἴσθησις. « Αἴσθησις μὲν γάρ, » φησίν, « ἐμπειρίαν ποιεῖ, ἡ δὲ ἐμπειρία τὰς ἀρχὰς δίδωσι τῇ ἐπιστήμῃ. » Ὥσπερ οὖν σίτου σπαρέντος εἰς γῆν ἐνδέχεται στάχυν ἐσι-

A res, fulmina, incensi turbines. Quod si et ventus aliquo horum modorum vel aerem dividendo et ejus locum occupando transiret, vel eidem distributione qualitatis lubricæ commisceretur, statim omnem generationem manifestus interitus exciperet. Nunc contra omni nos temperie compleri videmus ab eo semper. Neque enim aliud est ventus, quam fortior impetus et quasi diffusio aeris, qui nos semper copiose circumfundit; eoque nos fruimur, quatenus est unicuique concessum, quamvis copiosissime nos sequatur. Illud vero fortassis etiam vaticinationem desiderat, neque ego habeo quid statuam. Dicunt iidem urbes et arbores et montes, ventis simul omnibus concitatis, eversum atque translatum iri. Quomodo ea videlicet et quo- B nam translata transibunt, cum venti omnes, ita ut hi dicunt, ex opposito spirantes ea circumdaturi sunt? Nam venti quidem unius impulsu et violento impetu everti domum, aut arborem ruere, novi nihil fuerit, nec a consuetudine abhorreat. Sed ubi **452** plurimi simul ex adverso spirarint, non utique quidquam omnium prosternent. Nam cum unius impressionem alterius contraria impressio frangat et reprimat, ex ista pari utrinque violentia in medio inconcussum et stabile permanebit id, cui vis infertur. Præterea ventos ex adverso simul moveri, nec Aristoteles secundum naturam esse concedit, nec temporis diuturnitas verum esse ostendit. Cæterum illud pene me præteriit, quod C Martis et Saturni in uno signo congressum pugnæ ventorum causam statuunt, et ante has defectionem quamdam solis. Quæ cum principia sint, ex quibus cætera consequuntur, si falsa esse patuerit, magis utique falsa erunt ea omnia, quæ inde colliguntur: sicut succisa radice arboris summi etiam cacuminis anima interit. Atqui hoc tempore Saturnus et Mars non solum in uno signo non sunt, sed nec annis quidem continuis duobus evolutis simul congredi possunt. Etenim Mars, Saturno jampridem in decima quinta Leonis parte relicto, in Scorpii chelas jam transit. Solis vero defectionem nec tota hæc æstas, nec secuturus autumnus sentiet: etsi omnes homines, omnes aves id affirmarint. Cujus tibi rei magister et tempus et D sensus erit ad veritatem penitus intelligendam. Nihil enim est, cui ad scientiæ demonstrationem minus refragari liceat, quam sensui et experientiæ. « Sensus quippe, inquit Philosophus, experientiam gignit; experientia vero principia suppeditat scientiæ. » Sicut igitur frumento in terram sato spica nasci potest, **453** sine semente vero ne germen quidem exspectari debet: ita et in hac re; si erit defectus solis, si Saturnus et Mars congressuri sunt, dicere fortasse illi queant, fore turbines et eversiones urbium et montium a radici-

Variorum notæ.

(23) Æstas anni 1330 solis defectionem habuit die Junii 16, de qua infra cap. 12, sect. 2. Item autumnus anni 1331, Nov. die 30., ut infra quoque dicetur cap. ult. Itaque hæc videntur scripta fuisse anno 1329. BOIVIN.

bus evulsiones. Sin illa non erunt, necessario sequitur, omnem montem, omnem urbem suo loco mansuram esse. Neque enim ignoramus, sublato eo quod propter aliquid fit quodque alterius causa est, ipsos quoque et effectus et eas res, quarum causa illud futurum erat, necessario simul tolli. In hanc autem absurditatem isti devoluti sunt, quod eam quæ causa est causam non putarunt, et quæ causa non est, causam putarunt. Nimirum astrorum alii alias aspectus eventus etiam alias alios præsignificant, partim brevi, partim longiore post intervallo exstituros. Isti vero ne hoc quidem intelligere potuerunt et alienas causas attulerunt, multum a via aberrantes : non secus ac si quis, quia Themistocle Megaris Athenas eunte pluit, casum eum Themistocli imputet : aut Crœso, quod cum is Halyn transiret, sol eo tempore supra horizontem ascenderat. Namque etiam Themistocle absente natura fert, ut imbres effundantur; atque ex quo Lydus discessit, sol post quamlibet noctem pergit nihilominus supra horizontem ascendere. Erant alia sexcenta, quibus illos convinceremus, quæ ob prolixitatis fastidium omittemus. Nam pulchrum argumentum pulchre tractare, quantumvis prolixe **454** id fiat, laude sua non caret. In nugis vero et rebus absurdis idem facere, nec laudis quidquam habet et parum abest a ridiculo. Itaque fertur Philippus Alexandrum filium derisisse, quod cithara belle et modulate caneret; quoniam turpe aiebat esse, generosum hominem ingenium vilibus in rebus ostentare. »

A σθαι, σπόρου δ' οὐκ ὄντος οὐδὲ βλάστην ἐκδέχεσθαι χρή· οὕτω κἀν τούτοις. Εἰ ἔσται ἔκλειψις ἡλίου καὶ συνδρομὴ Κρόνου καὶ Ἄρεος, φαῖεν ἂν ἴσως καὶ ἀνέμων ἔσεσθαι χυχεῶνας καὶ πόλεων καταστροφὰς καὶ ἀναμοχλεύσεις ὀρῶν· εἰ δ' ἐκεῖνα οὐκ ἔσται, ἐξ ἀνάγκης ἕπεται καὶ κατὰ χώραν ἵστασθαι πᾶν ὄρος καὶ πόλιν ἅπασαν. Ἴσμεν γάρ, ὡς τούτων ἀναιρουμένων, ὅσα γε ἕνεκά του γίνεται καὶ αἴτια νομίζεται τῶν ἑξῆς, συναναιρεῖται πάντως ὁμοῦ τά τε αἰτιατὰ καὶ ὧν ἕνεκα γίγνεσθαι ἔμελλεν. Ἐκκεκύλισται δὲ τούτοις ὁ λόγος ἐς τόδε τῆς ἀτοπίας παρὰ τὸ νομίζειν τό τε αἴτιον ὡς μὴ αἴτιον καὶ αὖ τὸ μὴ αἴτιον ὡς αἴτιον. Τὰ γὰρ τῶν ἀστέρων ἄλλοτ' ἄλλως ἔχονται σχήματα καὶ ἄλλοτ' ἄλλως ἐχούσας τὰς ἐκβάσεις προφαίνει· τὰς μὲν γὰρ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, B τὰς δὲ μεθ' ἱκανὸν τὸν χρόνον. Οἱ δ' οὔτε τοῦθ' ἱκανοὶ ξυνιέναι ἐγένοντο καὶ ἄλλα ἀντ' ἄλλων ᾐτιάσαντο, ὁδὸν τοῦ προσήκοντος πόῤῥω βαδίσαντες· ὥσπερ ἂν εἴ τις, ὅτι Θεμιστοκλέους ἐκ Μεγάρων [P. 279] Ἀθήναζε κατιόντος ὑετὸς κατεῤῥάγη, αἴτιον εὐθὺς τοῦ συμπτώματος ἡγοῖτο Θεμιστοκλέα· ἢ πάλιν Κροῖσον, ὅτ' αὐτοῦ διαπεραιουμένου τὸν Ἅλυν ἥλιος ὑπερέβαλε τὸν ὁρίζοντα. Καὶ γὰρ Θεμιστοκλέους ἀπόντος φύσις ὑετοὺς καταῤῥήγνυσθαι· καὶ ἀπαλλάξαντος τοῦ Λυδοῦ διηνεκῶς τὸν ὁρίζοντα μετὰ πᾶσαν ἥλιος ὑπερβάλλει τὴν νύκτα. Ἦν ἕτερα μυρία πρὸς ἔλεγχον, ἀλλὰ μήκους ἕνεκα καὶ κόρου σιωπῶμεν. Τὸ μὲν γὰρ καλῶς ἐν καλαῖς ὑποθέσεσι λέγοντας εὐδοκιμεῖν, κἂν εἰς μῆκος ὁ λόγος ἐξοίσῃ, ἀλλ' οὖν ἐπαίνων οὐκ ἐκπέπτωκε· τὸ δ' ἐν ἀτόποις C καὶ κιβδήλοις, τοῦτο δὲ καὶ τῶν ἐπαίνων πάμπαν ἐξεκεχωρήκει καὶ μυκτῆρος κατατρέχοντος οὐ σφόδρα ἀπαλλάττει. Λέγεται γὰρ καὶ Φίλιππος ἀποσκῶψαι πρὸς τὸν παῖδα Ἀλέξανδρον, ὅτι δεξιῶς τε καὶ ἐμμελῶς ἐκιθάρισεν, αἰσχρὸν εἶναι φήσας ἐν τοῖς φαύλοις ἐπιδείκνυσθαι φιλοτίμως τὸν εὐγενῆ. »

## CAPUT XII.

*Michael Bulgarus cur bellum Crali intulerit. Imperator in belli societatem ascitus. In Pelagonia castrametatur. Solis defectus. Bulgarus Triballorum agros vastat. Crales cum eo confligit. Gallorum equitum virtute adjutus eumdem vincit et capit. Michael ex vulneribus moritur. Imperator nulla re gesta Byzantium redit. Fortunæ inconstantia. Cralis uxores duæ. Filius ex prima susceptus rebellat. Potitur principatu. Ipse Crales à factiosis in carcere suffocatus.*

I. Insecuto vere, cum Serviæ Cralem appareret non quieturum, nisi Michaelem ob injuriam et contumeliam sorori factam ultus esset; quod is eam legitimam conjugem, ex qua et liberos regni hæredes futuros susceperat, nulla de causa repudiasset, ac sororem imperatoris duxisset : Michael legatos ad imperatorem mittit eumque hortatur, ut per Romanas provincias transiens in Triballorum terram impressionem faciat. Nam et se magnis cum copiis arma eidem infesta illaturum, ut duobus bellis sustinendis impar multis utrinque agris amissis debilior exsisteret. Proinde ad expeditionem sub veris usque exitum sese parant.

Α'. Τοῦ δ' ἐπιγενομένου ἦρος (24) ἐπειδήπερ ὁ Κράλης Σερβίας δῆλος ἦν οὐκ ἠρεμήσων, εἰ μὴ ἐπεξέλθοι Μιχάηλον τῆς ἐς τὴν ἀδελφὴν ὕβρεως καὶ ἀδικίας, ὅτι γυναῖκα νόμιμον οὖσαν αὐτῷ καὶ παῖδας τεκοῦσαν αὐτῷ τῆς ἀρχῆς διαδόχους διωσάμενος D αὐτὴν ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει τὴν τοῦ βασιλέως ἠγάγετο ἀδελφήν· διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα Μιχάηλος, ξυνωθῶν αὐτὸν διὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἰόντα χώρας εἰσβάλλειν εἰς τὴν τῶν Τριβαλλῶν γῆν. Μέλλειν γὰρ καὶ αὐτὸν ἐκστρατεύειν κατ' ἐκείνου μετὰ βαρείας δυνάμεως, ὡς ἂν μὴ ἔχων ὅπως ἀρκέσειε πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν μάχας ἀσθενέστερος γένηται, πολλὴν ἀποβεβληκὼς ἑκατέρωθεν χώραν ἑαυτοῦ. Καὶ δὴ παρεσκευάζοντο πρὸς ἐκστρατείαν ἄχρι φθίνοντος ἔαρος.

II. Cæterum æstate incipiente imperator, cui ad-

Β'. Θέρους δ' ἤδη ἱσταμένου ὁ μὲν βασιλεὺς ἐπει-

Variorum notæ.

(24) Cantacuzen. lib. II, cap. 21, 23. DUCANG.

A δὴ μὴ ἀξιόλογον εἶχε στρατὸν πρὸς τὴν τοῦ Κράλη δύναμιν, ἐστρατοπεδεύσατο παρελθὼν παρὰ πεδίον τι τῆς Πελαγόνων χώρας, ὅπῃ καὶ ὅμορα ἦσαν Ῥωμαίοις ὑπείκοντα πολίχνια, καραδοκῶν ἐκεῖθεν τὴν ἑτέρωθεν τοῦ Μιχαήλου στεῤῥοτέραν κατὰ τῶν Τριβαλλῶν [P. 280] ἔφοδον ὅπῃ χωρήσειεν ἀκούσεσθαι πρότερον, κἄπειθ' ὅ τι γνοίη καὶ αὐτὸς διαπράξεσθαι. Ὅτε δὴ καὶ ἡλίου γεγενῆσθαι ἐπισκότησιν ἐξεγένετο περὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν τῆς ἑκκαιδεκάτης τοῦ Ἰουλίου ἡμέρας, οὐ μεῖον τῶν ια' δακτύλων, εἴ τις παρὰ τὸν διὰ Βυζαντίου παράλληλον ποιοῖτο τὴν οἴκησιν, τετάρτην καὶ εἰκοστὴν τοῦ Καρκίνου τηνικαῦτα μοῖραν ἀμείβοντος τοῦ ἡλίου (25), καὶ τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς ἐπισκοτήσεως ἀπὸ μέσου δεικνύντος Ἰάπυγος καὶ θρασκίου, τὸ δὲ τέλος ἀπ' ἀρχομένου ἔγγιστα ἀπηλιώτου.

versus Cralis vires copiæ non satis magnæ erant, in planitie quadam regionis Pelagonum castrametatur, cui finitima erant oppidula, quæ Romanis parebant; atque ibi præstolatur, donec audiat, quorsum ex altera parte evaserit Michaelis in Triballos firmior impressio, ut ipse deinde quod e re visum fuerit exsequatur. Tunc autem circa 455 horam duodecimam, die Julii decima sexta, solis obscuratio facta est non minor undecim digitis, observata nempe ab eo, qui in parallelo per Byzantium ducto habitaret : quo tempore sol partem Cancri vicesimam quartam pertransibat. Ejus porro eclipseos observandæ initium a medio Japyge et Thrascia, finis ab initio fere Subsolani fuit.

B

Γ'. Ὁ μέντοι Μιχάηλος πλεῖστον ἀγείρας στρατὸν, δώδεκα μὲν χιλιάδας ἐκ τῆς οἰκείας χώρας, τρεῖς δ' ἑτέρας Σκυθῶν μισθοφόρων, ἐσβάλλει διὰ τῶν ἀρκτικωτάτων Αἵμου τοῦ ὄρους ἐς τὴν τῶν Τριβαλλῶν χώραν, ἔνθα δὴ μάλιστα καὶ ποταμοῦ τοῦ Στρυμόνος εἰσὶν αἱ πηγαί. Τέτταρας μὲν οὖν ἡμέρας διηνυκὼς ἐπὶ τῆς πολεμίας ἐδῄου καὶ ἔκειρε τὴν γῆν ἀδεῶς καὶ ἐδενδροτόμει τοὺς ἀγροὺς καὶ κακῶς ἐποίει τὴν χώραν, οὔπω μηδενὸς ἐκεῖθεν ὅπλα ἀνταίροντος. Τῇ πέμπτῃ δ' ἅμα ἡλίῳ ἐπιφαίνεται καὶ ὁ Κράλης Σερβίας, χεῖρα βαρεῖαν ἐπαγόμενος καὶ ὅπλα τῇ λαμπρότητι τὰς τῶν ὁρώντων ἀποκρύπτοντα ὄψεις. Ἐπεὶ δ' ἑκάτερα τὰ στρατεύματα παρετάξαντο καὶ τὰ σημεῖα ἤρθη, ὁ Κράλης τὰς ἑαυτοῦ τάξεις ἐῤῥωμένως παρακελευσάμενος μάχεσθαι, ὁ δ' ἐπὶ τὴν τοῦ Μιχαήλου σημαίαν ἐκτρέχει, ἔχων περὶ αὐτὸν χιλίους ἱππέας Κελτοὺς μεγέθει τε σώματος καὶ ῥώμης περιουσίᾳ καὶ ὅπλων ἐμπειρίᾳ πολεμικῶν κράτιστα ἠσκημένους τε καὶ ἐσκευασμένους. Καὶ ταύτην ξὺν οὐ πολλῷ πόνῳ καθῃρηκὼς ἔδραμεν ἐπὶ τὴν τοῦ Μιχαήλου παράταξιν· καὶ συμπατήσας τὸ πολὺ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατεύματος καὶ καταβαλὼν ζῶντα χειροῦται καὶ τετραυματισμένον καὶ τὸν Μιχάηλον. Τὸ δὲ Βουλγαρικὸν ἄλλο στράτευμα τὸ μὲν πλεῖον ἐκεῖ κατεκόπη, τὸ δὲ περιλειφθὲν γεγυμνωμέναις σαρξὶν ἐς τὰ οἴκοι ἐχώρουν. Ὁ μέντοι Μιχάηλος τρεῖς ἡλίους τὸ ἐξ ἐκείνου τεθέαται ζῶν καὶ μάλα μόλις τὴν συμφορὰν ἐπιγινώσκειν δυνάμενος, τῷ δὲ τετάρτῳ μετήλλαξε, μὴ δυναμένου τοῦ σώματος πλέον ἐξαρκέσαι πρὸς τὸ καίριον τῶν τραυμάτων. Ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν τὸ πραχθὲν τὴν ταχίστην ἐς Βυζάντιον ἐπανήει, μηδὲν μήτε δεδραχὼς μήτε πεπονθώς.

III. Michael vero ingenti coacto exercitu (nam indigenarum millia duodecim, Scytharum mercenariorum tria millia erant), per septentrionalem montis Hæmi partem in Triballorum ditionem impetum facit, ibi fere ubi Strymonis fluvii fontes sunt. Quatuor igitur continuis diebus in hostico traductis agros impune ferro et flamma vastat, arbores exscindit, tota denique regione grassatur, nemine interim arma adversus eum movente. Quinto demum una cum solis ortu Crales Serviæ se ostendit, magnis secum copiis adductis, quæ splendore armorum oculos intuentium perstringebant. Cum autem utraque acies in procinctu sta- C ret, et signa sublata essent, Crales suos ad fortiter pugnandum cohortatus, ipse ad Michaelis vexillum cum mille Gallis equitibus magnitudine corporum et robore insignibus et in re bellica exercitatissimis excurrit, eoque citra magnum laborem revulso ad Michaelis agmen properat : et magna ejus militum parte prostrata et conculcata vivum et saucium Michaelem capit. Reliquus Bulgarorum exercitus majori ex parte ibi cæsus 456 est. Qui superstites fuere, nudis corporibus domum redierunt. Michael autem tres ex eo dies vivus solem aspexit, sic affectus, ut vix cladem suam intelligeret; quarto die exspiravit, cum ejus corpus lethalibus vulneribus ferendis impar fuisset. At imperator cognita re Byzantium rediit, nulla ne- D que re gesta neque clade accepta.

Δ'. Ἐπεὶ δ', ὡς πολλάκις εἰρήκειμεν, οὐδὲν τῶν ἐν βίῳ εὐτυχημάτων ἀκήρατον ἐς τέλος διαπερᾷ τὸν αἰῶνα, οὐδὲ βασκανίας ἐκτὸς, οὐδ' ἐνταῦθα ἐπέλιπε τὸ χρεών· ἀλλ' ἀντέπνευσε καὶ τοῖς τοῦ Κράλη λαμπροῖς εὐτυχήμασι χειμὼν χαλεπός τε καὶ φρικωδέστατος, ὃς πάντα ἐπέκλυσε καὶ κατέχωσεν αὐτῷ τὰ τοῦ βίου τερπνὰ καὶ αὐτό γε τὸ ζῆν προσαφῄρητ-

IV. Sed cum, ut sæpe diximus, nulla sit perpetuo sincera et incorrupta invidiæque expers ullius mortalium felicitas, nec tum quoque fatalis ea necessitas defecit. Nam illustribus Cralis successibus tempestas gravis et supra modum horrenda reflavit, quæ omnia illi vitæ gaudia inundavit et demersit, et ipsam ei vitam eripuit. Res autem ita se habet

Variorum notæ.

(25) Nostra ætate, 16 Julii sol tertium gradum ♌, non autem 24 ♋ tenet. Quare videant οἱ ἀστρολόγοι καὶ χρονολόγοι, an intra 200 annos 9 graduum discrimen conflari potuerit; atque, ipsine errent, an errarint Byzantini. WOLFIUS.

Erat ei filius annum tum alterum et vicesimum agens, ex alia uxore natus, quem ad principatus successionem diligenter educabat. Sed cum Cæsaris filiam annos natam duodecim ipse quinquagenarius duxisset, et priusquam filio despondisset uxorem, liberos ex illa suscepisset: in suspicionem et metum filius ejus impulsus est, cujusmodi probabile est ab æqualibus luxurianti adolescentis animo ingeri. Itaque defectionem et rebellionem contra patrem molitur. Quem cum proceres, duces et tribuni aliique imperium patris ob diuturnitatem temporis fastidientes sic affectum viderent, singuli privatim adeunt; defectionis consilia animo **457** volventem inflammant; post dies non multos ad se recipiunt; hostem patri suscitant, et summa potestate ipsi delata, Serviæ Cralem declarant. Cum autem compluribus diebus paulatim omnis flos exercitus ad eum confluxisset, patrem etiam vinctum sine nullo negotio ad eum perducunt, ac mox in carcerem conjiciunt, invito fortassis et graviter ferente filio: sed tamen tacente et furori populi adversari non audente. Verebatur enim, ne in se ipsum nec opinantem gravius aliquid consuleretur. Post paucos dies patrem quidem in vinculis suffocant, suavibus illis successibus in acerbum interitum versis; filio autem principatum firmant atque stabiliunt. Mox statim una cum eo egressi Romanam provinciam usque ad Strymonem et Amphipolin, capta etiam Strummitza et aliis oppidulis, subigunt.

A κεν. Ἔχει δὲ οὕτως. Ἦν αὐτῷ παῖς (26) δεύτερον τηνικαῦτα καὶ εἰκοστὸν παραλλάττων ἔτος, ὃν ἐξ ἑτέρας γεγέννηκε γυναικὸς καὶ ἐς διαδοχὴν ἀνῆγε τῆς ἀρχῆς μάλα ἐπιμελῶς. [P. 281] Ἐπεὶ δ' αὐτὸς μὲν τῇ τοῦ Καίσαρος θυγατρὶ (27) συνεζύγη, πεντηκοντούτης ἀνὴρ κόρῃ δωδέκατον ἀγούσῃ τὸν χρόνον, καὶ πρὶν τῷ παιδὶ γυναῖκα ἀγαγέσθαι, παιδοποιεῖν ἤρξατο μετὰ τῆς τοῦ Καίσαρος θυγατρὸς, ἐς ὑποψίας καὶ φόβους ὁ παῖς ἐξενήνεκται, ὁποίους ὑποσπείρειν εἰκὸς τοὺς ἡλικιώτας ἐς τὴν σφριγῶσαν τούτου ψυχήν· καὶ ἀποστασίαν λοιπὸν ἐμελέτα καὶ ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ πατρός. Ὃν οὕτως ἔχοντα βλέποντες οἱ ἐκεῖ μεγιστᾶνες καὶ στρατηγοὶ καὶ ταξίαρχοι, καὶ ὅσοι κόρον εἰλήφεσαν τῆς ἀρχῆς τοῦ πατρὸς διὰ τὸν χρόνον, λάθρα τούτῳ προσῄεσαν ἕκαστοι καὶ τοὺς τῆς ἀποστασίας ἐξεπύρ- B σευον αὐτῷ λογισμούς· καὶ μετ' οὐ πολλὰς τὰς ἡμέρας ἀπολαβόντες αὐτὸν ἐξεπολέμωσάν τε κατὰ τοῦ πατρὸς καὶ Κράλην Σερβίας αὐτοκράτορα ἀνηγόρευσαν. Ἐπεὶ δὲ συχνῶν ἡμερῶν κατ' ὀλίγους ἅπαντες αὐτῷ προσερρύησαν τοῦ στρατοῦ τὸ ἀπόλεκτον, προσελάσαντες δέσμιον ἀπονητὶ καὶ τὸν πατέρα προσήνεγκαν τῷ υἱῷ· κἀκεῖθεν ἐς εἱρκτὴν ἀπήνεγκαν, ἄκοντος μὲν ἴσως καὶ ἀσχάλλοντος τοῦ υἱέος, σιωπῶντος δ' οὖν ὅμως καὶ ἀντιλέγειν οὐ δυναμένου τῇ τοῦ πλήθους ὁρμῇ. Ἐδεδίει γὰρ, μήπου τι καὶ αὐτὸς πάθοι τῶν ἀδοκήτων. Οὐ πολλαὶ παρῆλθον ἡμέραι, κἀκεῖνον μὲν ἐν δεσμοῖς ἀπέπνιξαν, πικρὸν αὐτῷ τοῦ βίου τὸ πέρας ἐπενεγκόντες ἀντὶ τῶν ἡδέων ἐκείνων εὐτυχημάτων· τῷ δὲ υἱῷ τὴν ἀρχὴν ἤδη βεβαιοτέραν καὶ ἀσφαλῆ κατεστήσαντο καὶ ἅμα αὐτῷ ἐξελάσαντες εὐθὺς ᾠκειώσαντο τὴν Ῥωμαίων χώραν ἄχρι Στρυμόνος καὶ Ἀμφιπόλεως· ὅτε δὴ καὶ Στρούμμιτζαν εἷλον ξύν γε ἄλλοις πολιχνίοις.

## CAPUT XIII.

*Bulgaris per interregnum dissidentibus, imperator Mesembriam et alia oppida invadit. Alexander, Bulgariæ principatum adeptus, Romanorum fines vastat. Urbes amissas recipit. Turci Nicæam capiunt. Imagines, libros et sacras reliquias vendunt Byzantiis. Maritimam Bithyniæ oram occupant. Tributarios omnibus modis vexant. Choræ monasterium a quo conditum; a quibus instauratum. Metochitæ ab exsilio reversi domicilium. Hujus ædes ut dirutæ sint. De evulso pavimento. Adempta libertas alloquendi seniorem.*

I. Proximo anno, cum audisset imperator Bulgaricum imperium et a priore Michaelis uxore et a cognatis ejusdem Michaelis divelli (nam imperatoris soror ægre fuga salutem quæsierat), in ea multorum contentione de principatu occupando, justis copiis delectis, oppidula Hæmo vicina invasit, et fere omnia citra negotium cepit, habitatoribus ultro sese ad eum conferentibus. Inter cætera vero etiam urbs munita et frequens, nomine Mesembria, ad mare sita, deditionem fecit. In qua cum imperator **458** fere cum militibus versaretur, statim gravis esse cœpit, tum quia urbem res necessariæ ob illos deficiebant, tum quia pecuniæ consumptæ

C Α'. Ἐς δὲ τοὐπιὸν ἔτος (28) ἀκούων ὁ βασιλεὺς διασπωμένην τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν ὑπό τε τῆς προτέρας τοῦ Μιχαήλου γυναικὸς ὑπό τε τῶν τοῦ Μιχαήλου συγγενῶν (ἡ γὰρ τοῦ βασιλέως ἀδελφὴ μόλις ἐκεῖθεν φυγοῦσα τὸ ζῆν ἐπορίσατο), πολλῶν οὖν ἐκεῖ μαχομένων καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἀντιποιουμένων, στρατὸν ἀπολέξας ὁ βασιλεὺς ἱκανὸν ἐπέθετο τοῖς περὶ τὸν Αἷμον πολιχνίοις καὶ εἷλε μικροῦ πάντα ἀπονητὶ, τῶν οἰκητόρων προσερρυηκότων ἑκόντων. Μεθ' ὧν προσερρύη καὶ παραθαλασσία πόλις ὀχυρά τε καὶ πολυάνθρωπος καλουμένη Μεσημβρία. [P. 282] Ἐν ᾗ διατρίβων ὁ βασιλεὺς ὡς τὰ πολλὰ μετὰ τοῦ στρατοῦ φορτικὸς ἔδοξε

### Variorum notæ.

(26) Inde incipiebat caput, περὶ τῆς ἐπιβουλίας τοῦ Κράλη παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, *de insidiis quas Crali filius suus fecit*, non, *quas Crales filiis suis fecit*, ut legebatur in Wolfiana editione. BOIVIN.

(27) Maria Palæologina Joannis Palæologi Cæsaris filia, et Michaelis Palæologi imperatoris neptis. Vide *Famil. Byzant.* et seriem regum Serviæ n. 61. DUCANG.

D (28) Cantacuz. lib. II, cap. 26, 27. Vide seriem regum Serviæ in *Famil. Byzant.* n. 47 et 48. DUCANG. — Ἐς δὲ τοὐπιὸν ἔτος *proximo anno*, scilicet post Michaelis Bulgari cladem: anno autem non Christi, sed mundi, eoque Byzantino, qui inibat mense Septembri. Is annus fuit mundi 6839, Christi 1330 exiens. BOIVIN.

τὴν ταχίστην διά τε τὴν γενομένην δι' αὐτοὺς ἐπίλειψιν τῶν χρειωδῶν, καὶ διὰ τὴν τῶν προσόδων φθοράν. Ἐπεὶ γε μὴν μετὰ πολλοὺς τοὺς περὶ τῆς ἀρχῆς ἀγῶνας τὴν νικῶσαν Ἀλέξανδρος εἰλήφει ὁ τοῦ Μιχαήλου ἀδελφιδοῦς, καὶ τῆς ἡγεμονίας τὸ κράτος βεβαίως περιεζώσατο, τὸν Βουλγαρικὸν συλλέξας στρατὸν, προσεταιρισάμενος δὲ καὶ μισθοφορικὸν ἐκ Σκυθῶν οὐκ ὀλίγον ἐς τὴν ὅμορον ἐσέβαλε χώραν Ῥωμαίων καὶ ἤλασεν ἄχρις Ὀρεστιάδος· καὶ πλείστην μὲν λείαν ξυνηθροικὼς, πολλὰ δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Αἷμον πολιχνίων καθ' ὁμολογίαν παραστησάμενος καὶ ἐς τὰ τῶν Βουλγάρων ἤθη πάλιν ἐπανεστράφθαι πεποιηκὼς ἐπανῆκε χαίρων οἴκαδε μετὰ πολλῶν τῶν λαφύρων.

A peribant. Sed cum post multas de regno concertationes ad Alexandrum Michaelis consobrinum summa rerum delata esset, is firmato principatu exercitum Bulgaricum cogit, et Scytharum non parva manu mercede conducta in finitimam Romanorum provinciam irrumpit : tum ad Orestiadem usque progressus, maxima præda parta ac plerisque ad Hæmum oppidulis deditione captis et ad instituta Bulgarorum reductis, lætus cum magnis spoliis domum redit.

Β'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ Νίκαιαν εἷλον (29) οἱ βάρβαροι, τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἄστυ, λιμῷ καὶ στρατῷ πολιορκηθεῖσαν μακρῷ· καὶ πολλὰς τῶν ἐκεῖσε θείων εἰκόνων καὶ βίβλων ἐς Βυζάντιον κομίσαντες, καὶ ἁγίων γυναικῶν λείψανα δύο (30), χρήμασιν ἠλλάξαντο. Ἀδεῶς δὲ ἤδη τὰς οἰκήσεις ἐν ταῖς παραλίοις τῆς Βιθυνίας (31) οἱ βάρβαροι ποιήσαντες βαρυτάτους ἐπέθηκαν φόρους τοῖς ἐναπολειφθεῖσι βραχέσι πολιχνίοις, δι' οὓς τέως οὐκ αὔτανδρα πρὸς ὄλεθρον ἤλασαν παντελῆ, μάλα ῥᾳδίως δυνάμενοι καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τοῦτο τελεῖν. Οὐκ ἐπιλείπουσι δ' ὅμως συχνὰς ποιούμενοι τὰς ἐφόδους καὶ ζωγροῦντες τῶν ταλαιπώρων τοὺς πλείους ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης ἀεί.

II. Sub hoc tempus etiam Nicæam, magnam illam et celebrem urbem, diuturna fame et obsidione oppressam Barbari ceperunt ; ac multas inde imagines sacras multosque codices una cum duarum B sanctarum mulierum reliquiis Byzantium advectos vendiderunt. Jam vero impune in maritima Bithyniæ ora sedibus delectis gravia tributa reliquis oppidulis imposuerunt. Quæ quoniam ipsis pendebantur, idcirco non prorsus una cum habitatoribus illa oppida deleverunt, cum facile possent, et brevissimo quidem tempore. Nec tamen crebris incursionibus vexare et mari terraque plerosque ex illis miseris capere desistunt.

Γ'. Ὁ μέντοι μέγας λογοθέτης ὁ Μετοχίτης ἐλθὼν ἐκ τῆς ἐξορίας (32) οὐ παρὰ τῇ οἰκίᾳ κατέλυσε· πάλαι γάρ, ὡς εἰρήκειμεν, εἰσελθόντος τοῦ βασιλέως ἐν Βυζαντίῳ αὕτη διέφθαρται καὶ τελέως ἠρήμωται πρὸς τῶν δημοτῶν· κατέλυσε δ' ἀπέναντι καὶ πλησίον παρὰ τῇ ἱερᾷ δηλαδὴ μονῇ τῆς Χώρας, ἣν πολλοῖς αὐτὸς ἀναλώμασιν ἀνεκαίνισε πρότερον, τοῖς ὀδοῦσι τοῦ χρόνου δεινῶς κοπτομένην ἰδών. Ἐδομήθη γὰρ αὕτη τὸ ἀρχαῖον πρὸς τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ ἐπιμήκης τὸ σχῆμα. Εἶτα τοῦ χρόνου ταύτην μέχρι κρηπίδων συντρίψαντος ἄλλον ἐκ βάθρων ἀνήγειρε νεὼν, εἰς ὃ καὶ νῦν ὁρᾶται σχήματος, ἡ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πενθερά (33). Τοῦ δὲ χρόνου πάλιν φθορὰν ἀπειλοῦντος οὗτος ἁβροτέρᾳ χρησάμενος δεξιᾷ, πλὴν τοῦ μεσαιτάτου νεὼ, πάντα καλῶς ἐπεσκεύασεν. Ὅθεν καὶ πάντων εἰς τέλος ἀπολωλότων ἤδη τἀνδρὶ

III. Magnus autem logotheta Metochites ab exsilio reversus non domi suæ divertit, quæ (ut jam diximus)
459 imperatore urbem ingresso pridem erat diruta et vastata prorsus a populo : sed e regione et in proximo, C nempe in Choræ monasterio, quod ipse antea dentibus ævi labefactatum magnis sumptibus instaurabat. Exstructum enim initio fuerat a Justiniano imperatore forma oblonga. Deinde, cum vetustate usque ad fundamenta concidisset, aliud templum, ea qua nunc forma cernitur, Alexii imperatoris socrus condiderat. Sed cum rursus temporis injuria ruinam minitaretur, hic medio templo excepto omnia liberali manu probe instauravit. Itaque cum omnium fortunarum naufragium fecisset, salutaris hic ei et corporis et animi portus in necessitate exstitit. Cum igitur sacrum monasterium intueretur, arcana voluptate animus ejus deliniebatur : cum

## Variorum notæ.

(29) Ut Nicæa capta fuerit ab Orchane sultano, anno scilicet Mahumetano 734, Christi 1333, narrat Leunclavius, lib. IV *Hist. Musulman*, tum ex *Annalibus Turcicis*, tum ex Laonico, tum aliis scriptoribus pag. 180, 181, 190. Illa autem, ut et Nicomedia ab Orchane pariter capta, tum Græcis parebat, ut patet ex Gregora, lib. IX, cap. 9, et Cantacuz. lib. II, cap. 24, 26, quod ignorasse videtur Leunclavius, qui nescio quem regulum Nicææ præfuisse ait. Utriusque porro urbis frustra tentatæ obsidionis, non vero captæ, meminit ibidem Cantacuzenus : contra vero Phranz. lib. I, cap. 27. DUCANG.

(30) Nicææ martyrium passas S. Antoninam 12 Junii et S. Theodotam cum tribus filiis suis 28 Julii, habent Menæa : an istas intelligat Gregoras, incertum manet. DUCANG.

(31) Hinc scribit Leunclavius post captam Ni- D cæam, Orchanum ipsum diu hanc urbem Portæ sive Regiæ loco habuisse pag. 195. DUCANG.

(32) Dialog. Φλωρέντιος, seu Περὶ σοφίας, cod. Reg. 3284, fol. 246, v. Μητρόδωρος μὲν ἐκεῖνος (ita illic vocatur Metochites) ὁ περιττὸς τὴν σοφίαν, ὦ φίλε Κριτόβουλε, ἐπειδὴ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἐς Ἡρακλείδας (id est ad Andronicum juniorem) μετακεκύβευται, δεδήμευται μὲν τὴν οὐσίαν, πάνυ τοι πλείστην οὖσαν· αὐτὸς δ' ἐπὶ δυοῖν ἐξοστρακίζεται τοῖν ἐνιαυτοῖν. Ἔπειτα ἐπανελθὼν οἴκαδε, καὶ μικρὸν ἐπιβιοὺς, ἐτελεύτησε, νόσοις βαρείαις τὸ σῶμα δαπανηθείς. Itaque Metochites in exsilium missus, domum rediit post biennium, anno scilicet 1330. BOIVIN.

(33) Vide *Constantinopolim Christ.* lib. IV, sect. 15, n. 5, ubi de Choræ monasterio et illius conditoribus ac instauratoribus multa. DUCANG.

vero domus eversionem, oculi ejus gravi mœrore turbabantur, et animum ipsius pervadebat doloris ignis ac flamma, qualem hujusmodi angores et calamitates solent accendere. Et cum secum reputaret, ut nullis pœnis fortuna satiaretur, obstupescebat, ne solo quidem splendidarum ædium ornatum suum inviolatum permansisse: sed, quod ab omni ævo nusquam in alio esset excogitatum, id tum huic accidisse. Evulsum enim pavimentum omne occidentalium Scytharum principi, pavimentum ad suas ædes ornandas splendidius requirenti, dono missum est. Porro eidem **460** Metochitæ interdicta erat ab iis, qui imperium administrabant, omnis cum seniore imperatore sermonis communicatio, ut eum nec præsens nec per internuntium alloqui ei liceret. Quæ res homini non parvam doloris accessionem attulit.

A τῶν ἔξω πραγμάτων σωτήριος αὕτη λιμὴν ἐν καιρῷ περιστάσεως ὤφθη ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σώματος. Πρὸς μὲν οὖν τὴν ἱερὰν ἀποβλέπων μονὴν τὸ λοιπὸν ἡδονὴν ἀπόῤῥητον παρείχετο τῇ ψυχῇ· πρὸς δ' αὖ τὴν ἐρήμωσιν τῆς οἰκίας, κατήφειαν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐτρύγα μακράν, καὶ πλήθουσαν εἶχεν αὖθις τὴν ψυχὴν πυρὸς καὶ φλογός, ἣν ἐκπυρσεύουσι τοιαῦται βαρυθυμίαι καὶ συμφοραί. [P. 283] Καὶ μέντοι καὶ τὸ τῆς τύχης πρὸς τιμωρίας ἀκόρεστον ἀναλογιζόμενος ἐξεπλήττετο, πῶς οὐδὲ τοὔδαφος τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης οἰκίας ἐς τὸν ἐνόντα κόσμον ἀφείθη· ἀλλ' ὃ μήπω πρότερον ἐξ αἰῶνος ἐφ' ἑτέρου ἐπινενόηται, νῦν ἐπὶ τοῦδε καὶ πέπρακται. Ἐκσπασθὲν γὰρ ἅπαν ἐπέμφθη δῶρον τῷ τῶν δυτικῶν Σκυθῶν ἄρχοντι, λαμπρότητός τινος ἕνεκα τοῦ τῆς οἰκίας B ἐδάφους ἐκείνου ζητήσαντι. Ἐκωλύετο δὲ πρὸς τῶν τὴν ἡγεμονίαν διοικούντων, μηδ' ὅλως μήτε δι' ὄψεως, μήτε διὰ γλώττης ἐκδήμου τῷ γηραιῷ προσομιλεῖν βασιλεῖ. Καὶ ἦν οὐ μικρὰ καὶ τοῦτο λύπης προσθήκη τἀνδρί.

## CAPUT XIV.

*Varia ostenta, solis et lunæ defectus. Terræ motus. Cruces et columnæ dejectæ. Vox temere emissa; ipso eventu probata. Gregoras seniorem invisere solitus. Cum eo ultimum colloquitur. Senior, amicis dimissis, cibum capit. Frigidam potat. Subito morbo corripitur. Peccata precibus et lacrymis expiat. Sacris mysteriis destitutus, Dei matris imaginem ori suo admovet. Exspirat. Liber, in quo imperatorum facta figuris ænigmaticis involuta fuerunt. Oraculum de seniore Andronico explicatur. Corpus ejus quonam perlatum. Justa de more persoluta.*

I. Jam tempus postulat, ut etiam senioris imperatoris obitum exponamus, quem multa ostenta prænuntiarunt. Fuerunt autem hujusmodi. Primum eclipsis solis, quæ ejus obitum tot diebus præcessit, quot annos ipse vixerat. Hanc solis obscurationem secutus est lunæ defectus. Tum huic successit terræ motus, ea vespera qua D. Antonii, cujus illi nomen inditum erat, memoria veteri more a Christianis celebrabatur. Ipso autem die Februarii duodecimo, quem inexspectati ejus obitus consecutura erat vespera, cum e meridiei barathris vehemens ventus erupisset, marini fluctus ita efferati sunt, ut suos egressi limites multas murorum Byzantii maritimorum et orientalium partes prostraverint, et multas illic portas effregerint, et hostium instar irrumpentes multa quoque ædificia urbana inundarint.

Α'. Καιρὸς δὲ ἤδη καὶ περὶ τῆς τοῦ γηραιοῦ βασιλέως διεξελθεῖν τελευτῆς, ἣν θεοσημεῖαι πολλαὶ προεμήνυσαν· αἳ ἦσαν τοιαίδε. Ἐπισκότησις πρῶτον ἡλιακὴ (34), τοσαύτας ἡμέρας προειληφυῖα τὴν αὐτοῦ τελευτήν, ὅσα καὶ αὐτὸς ἦν ἔτη τὰ πάντα βεβιωκώς (35). Ταύτην τὴν ἡλιακὴν ἐπισκότησιν C ἔκλειψις διεδέξατο σεληνιακή (36)· καὶ ταύτην αὖθις σεισμὸς γῆς ἐν ἑσπέρᾳ (37), ᾗ τὴν μνήμην ἐτέλουν ἐκ χρονικῆς περιόδου Χριστιανοὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ Ἀντωνίου. Κατ' αὐτὴν μέν γε τὴν τοῦ Φεβρουαρίου δωδεκάτην (38) ἡμέραν, ἣν ἡ τῆς ἀπροσδοκήτου τελευτῆς ἐκείνου διαδέχεσθαι ἔμελλεν ἑσπέρα, βιαίου πεπνευκότος ἐκ τῶν βαράθρων τῆς μεσημβρίας ἀνέμου, ἠγρίωται μὲν τὰ θαλάττια κύματα τοσοῦτον, ὥστε τοὺς ὅρους ὑπερβάντα πολλὰ μέρη τῶν ἑῴων καὶ παραλίων τοῦ Βυζαντίου τειχῶν καθηρηκέναι, πολλὰς δὲ καὶ τῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει πυλῶν ἐκμοχλεῦσαι καὶ εἰσδραμόντα δίκην τινῶν πολεμίων πολλὰ τῶν ἔνδον οἰκημάτων κατακλύσαι.

II. Tum etiam multæ ferreæ cruces templis impositæ, impetu ventorum non tolerato, deciderunt. Columna quoque, olim ante ædem Quadraginta Martyrum posita, concidit; quæ juxta basin ustu-

Β'. Τηνικαῦτα μέντοι πεπτώκασι καὶ πολλοὶ τῶν ἐπὶ τοὺς νεὼς ἱδρυμένων ἐκ σιδήρου σταυρῶν (39), ὑπενεγκεῖν οὐ δυνάμενοι τὴν τοῦ πνεύματος βίαν. D Πέπτωκε δὲ καὶ ὁ πρὸ τοῦ νεὼ τῶν Τεσσαράκοντα

### Variorum notæ.

(34) Anno Chr. 1331 die 30 Nov. Calvisio. BOIVIN.

(35) Ergo dies 74. Vide Possini Observationes Pachymerianas, lib. III, cap. 8, sect. 4, ad Hist. Michaelis. BOIVIN.

(36) Die 15 Decemb. BOIVIN.

(37) Id est, vigilia ante diem festum. BOIVIN.

(38) Wolfius, codice usus male interpuncto, hæc conjungebat cum iis quæ præcedunt, et ita vesperam commemorationis D. Antonii conferebat in diem Februarii duodecimum. Bollandus ad diem 11 Februarii pag. 507, in indice prætermissorum adnotat, *S. Antonium patriarcham Constantinopolitanum hoc die* (id est *die 11 Februarii*) *memorari in catalogo generali Ferrarii:* at *in Martyrologio Romano et Menæis, 12 Februarii*. Favent itaque Wolfianæ interpretationi *Martyrologium Romanum* et *Menæa;* nostræ codex Regius, constructio ipsa verborum, et catalogus Ferrarii. BOIVIN.

(39) Quas quidem cruces Σιγνόχριστα appellabant. Vide *Glossarium med. et infimæ Græcitatis* in hac voce. DUCANG.

Μαρτύρων ἱστάμενος πάλαι κίων, ὃς ὑπό τινος μὲν κακοτεχνίας τεθραυσμένον εἶχε τὸ πρὸς τῇ βάσει μέρος· ὃ καὶ τοῖς παριοῦσιν ὑπόνοιαν παρεῖχεν αὐτίκα ἀνατραπήσεσθαι καὶ φόβον ἐντεῦθεν οὐ μάλα παράλογον. [P.284] Ὥστε παριόντα ποτὲ καὶ τὸν βασιλέα τοῦτον ἐκώλυόν τινες τῶν περὶ αὐτὸν μὴ πλησίον ἰέναι δεδιότες ἴσως τὸν κίνδυνον. Ὁ δὲ πρὸς τὴν σφῶν εἰρωνευσάμενος δειλίαν καὶ τοιόνδε τινὰ λόγον οὑτωσί πως ἐπελθόντα τῇ γλώττῃ τότε προήνεγκεν· « Εἴθε συμπαρατείνοιτό μοι τὸ ζῆν τῇ τοῦδε τοῦ κίονος στάσει. » Ὃ δὴ καὶ κατὰ τὴν πρόρρησιν νῦν ἀποβὰν θαυμάζειν ἐπῄει τοῖς μεμνημένοις.

Γ'. Τοῦ δ' ἡλίου πρὸς ἑσπέραν ἤδη ἐπειγομένου ἀπῄειν κἀγὼ πρὸς τὸν βασιλέα κατὰ τὸ εἰωθός. Εἰωθὸς γάρ μοι πορεύεσθαι πρὸς αὐτὸν παραμυθίας ἕνεκα κατὰ περίοδον τριῶν που ἢ τεττάρων ἡμερῶν. Ἀπιὼν μὲν οὖν καὶ νῦν αὖθις κατὰ τὸ εἰωθὸς πρὸς αὐτὸν καὶ παρακαθίσας τῆς συνήθους ἀπήλαυον ὁμιλίας. Συνήθεια δ' ἦν αὐτῷ, ἐλλογίμῳ τινὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ σπουδαιοτέρᾳ χρῆσθαι τῇ ὁμιλίᾳ μετά τινος ἀστειότητος καὶ χάριτος. Παρῆν δὲ καὶ αὐτοῦ θυγάτηρ Σιμωνὶς ἡ Κράλαινα καί τινες ἕτεροι τῶν ὁμοίαν ἐμοὶ τρεφόντων γνώμην καὶ τρόπου διάθεσιν πρός τε τὸν βασιλέα καὶ τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τὴν Κράλαιναν καὶ τὴν ἴσην ἐχόντων ἐμοὶ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητα. Παρετάθη δὲ τὰ τῆς ὁμιλίας ἐκείνης ἡμῖν ἄχρι μέσων νυκτῶν καὶ πρός γε ἔτι μέχρι πρώτης ἀλεκτοροφωνίας, μηδενὸς ἐκφανέντος συμβόλου νοσήματος οὑτινοσοῦν.

Δ'. Ἔπειτα ἡμῖν μὲν, « Ἄπιτε χαίροντες, » ἔφησε, « τὰ δὲ τῆς νῦν ὁμιλίας λείψανα ἐς τὴν ὑστεραίαν πάντα λελέξεται. » Ὁ δὲ τροφῆς αὐτῷ κομισθείσης ἐδεδειπνήκει. Ἦν δὲ τὰ τῆς τροφῆς ὀστρακόδερμα πάντα διὰ τὰ τῶν νηστίμων ἐκείνων ἡμερῶν (40) νόμιμα· ἐφ' οἷς δέον ἀκρατοποσίᾳ χρήσασθαι, δυναμένῃ γηραιὸν τονῶσαι στόμαχον πρὸς κατεργασίαν τῆς σκληροτέρας ἐκείνης τροφῆς, ὁ δὲ ψυχροποσίᾳ ἐχρήσατο. Ἔθος γὰρ αὐτῷ ἦν, ὁπότε αἴσθοιτο θερμοτέρας τῆς ἕξεως τῶν οἰκείων φλεβῶν γινομένης, ἀμέτρῳ χρῆσθαι ψυχροποσίᾳ, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἠναγκάσθαι ποτὲ τῶν φλεβῶν μηδεμίαν τεμεῖν. Τοιαύτῃ τοίνυν διαίτῃ καὶ νῦν χρησάμενος δυσφορεῖν εὐθὺς ἤρξατο καὶ πάνυ πονήρως ἔχειν τοῦ στομάχου καὶ τῆς καρδίας. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων ἐμφραττομένων ἤδη καὶ στενοχωρουμένων ᾐσθάνετο καὶ ὅσον αὐτίκα τεθνηξόμενον ἔβλεπεν ἑαυτὸν, καὶ διὰ τὴν ἀωρίαν οὐχ εὕρισκεν οὐδένα, ὃς αὐτῷ μεταδοίη τῶν θείων μυστηρίων, κεκλεισμένων ἁπασῶν τῶν περὶ τὰ βασίλεια πυλῶν, ἀναστὰς ηὐχαρίστησέ τε τῷ Θεῷ καὶ ὑπὲρ σωτηρίας τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ηὔξατο σὺν δαψιλέσι τοῖς δάκρυσι καὶ γονυκλισίαις πολλαῖς. Εἶτα ἐγκόλπιον (41) φέρων τὴν τῆς Θεομήτορος θείαν εἰκόνα ἐς τὸ στόμα ἐνέβαλεν ἀντὶ τῶν θείων μυστηρίων καὶ καθίσας ἐπὶ τῆς κλίνης εὐθὺς ἀπήλ-

A lata et confracta prætereuntibus ruinam proximam minitari videbatur, adeoque metum **461** ipsis non sine justa ratione incutiebat. Quamobrem aliquando hunc ipsum imperatorem illac prætereuntem quidam ex iis, quos circa se habebat, veriti fortasse periculum, propius accedere vetuerunt. Ille autem derisa eorum timiditate hæc fere verba, ut fortuito in os venerant, pronuntiavit: « Utinam tam diu ego viverem, quam diu hæc columna stabit! » Quod cum tunc demum, quemadmodum ille effatus erat, accidisset, admirationi eis erat, qui dicti illius recordabantur.

III. Sole autem jam ad occasum vergente ego quoque de more ad imperatorem abivi. Solebam enim solatii causa eum tertia aut quarta quaque die B invisere. Ad eum igitur cum me tum quoque, ut mos erat, contulissem et assedissem, illius familiari colloquio fruebar. Consueverat autem eruditos et graves mecum sermones habere cum quadam urbanitate et gratia. Aderat et ejus filia Simonis Cralæna, et alii quidam, iisdem quibus ego animis præditi et ita affecti erga imperatorem et Cralænam, eademque cum illis familiaritate conjuncti. Is vero sermo noster ad mediam noctem est productus; imo et ad primum usque galli cantum, nullo ullius morbi signo in eo apparente.

IV. Deinde, « Vos, inquit, valete atque abite: ea vero, quæ restant, cras omnia dicentur. » Atque C ipse allato cibo edit. Erant autem illa, quibus vescebatur, **462** omnia testacea propter illorum dierum solemne jejunium. Post quæ cum merum bibendum fuisset, quo vetulus stomachus ad duriorem illum cibum conficiendum firmaretur, ille frigida usus est. Solebat quippe, cum venas suas calore nimio affectas sentiebat, immoderate frigidam bibere, ne ulla venæ sectione esset opus. Tali ergo diæta tum quoque usus statim æger esse et e stomacho et corde graviter laborare cœpit. Cum autem ipsius spiritus meatus obturari et coarctari sentiret, ac mortem jam sibi instare cerneret, et propter intempestam noctem neminem reperiret, qui sibi divina mysteria impertiretur, omnibus circa palatium portis clausis, surrexit et gratias egit D Deo et pro salute animæ suæ cum uberibus lacrymis et genuflexionibus multis oravit. Deinde sacram Dei Genitricis imaginem, quam in sinu gestabat, loco divinorum mysteriorum in os inseruit: cumque in lecto consedisset, ea nocte nondum elapsa subito decessit. Lectus autem in præsenti intelligatur non consuetus ille, sed omnium intimus, is videlicet qui ad latrinæ latus situs fuit. Ex quo enim male habere cœpit et difficilius spirare, sæpius uno horæ qua-

Variorum notæ.

(40) Quibus monachi ξηροφαγίαν obervabant. Vide *Gloss. med. Græcit.* in hac voce, ubi istius ξηροφαγίας cibi recensentur, in quibus παγοῦρα seu *cancri marini*, proinde ὀστρακόδερμα recensentur. Ducang.

(41) Vide *Gloss. med. Latin. et Græcit.* in *Encolpium*, et Ἐγκόλπιον. Ducang.

drante ad requisita naturæ eo se conferebat. Postremo autem, cum ad solitum et apertum lectum pervenire non 463 posset, nervis et compagibus corporis jam obtorpescentibus, in eo quem diximus decessit.

A λαξεν (42), οὔπω τῆς νυκτὸς [P. 285] ἐκείνης ληξάσης. Κλίνην δ' ἐνταῦθα νοητέον οὐ τὴν συνήθη καὶ ἐν τῷ φανερῷ κειμένην, ἀλλὰ τὴν πάνυ τοι ἐνδοτάτην καὶ παρὰ πλευρὰν τοῦ οὐρηδόχου κειμένην οἰκίσκου. Ἀφ' οὗ γὰρ ἤρξατο δυσφορεῖν καὶ στενοχωρεῖσθαι τὰ ἔνδον, συχνάκις καὶ κατὰ μόριον ὥρας ἐς τὸν τοιοῦτον εἰσῄει οἰκίσκον χρείας ἀναγκαίας εἵνεκα τῆς γαστρός. Τὸ δ' οὖν τελευταῖον μὴ δυνηθεὶς ἐς τὴν συνήθη καὶ φανερὰν ἑαυτὸν ἀνασώσασθαι κλίνην, νάρκῃ πεδηθέντων τῶν νεύρων τε καὶ ἁρμονιῶν ἤδη τοῦ σώματος, ἐς τὴν εἰρημένην καθίσας ἀπήλλαξεν.

V. Ex eo nos quoque oraculum, prius omnibus obscurum, facile intelleximus. Multo enim antea repererat imperator librum, cujus auctor omnino erat incertus, in quo perplexis litteris et obscuris imaginibus indicia continebantur eorum omnium, qui unquam imperio potituri essent. Ibidem autem animi et prudentiæ signum huic imperatori, præter cætera, attributa erat vulpes; obitum vero designabant tali in loco posita sella et duo nigro vestitu astantes adolescentuli, apertis omnino capitibus. Niger autem vestitus et aperta capita et duo tantum adolescentuli imperatori monasticum cucullum significarunt et imperatorii diadematis amissionem et biennium ex eo transigendum. In eo enim habitu annos duos exegit; et in hac oraculi explicatione me non falli arbitror.

Ε'. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡμῖν ἐξεγένετο ῥᾴδιον ἤδη ξυνιέναι τὴν τοῦ χρησμοῦ λύσιν, ἄδηλον οὖσαν τὸ πρότερον ἅπασιν. Εὕρηται γὰρ ἐκ πολλοῦ βίβλος (43) τῷ βασιλεῖ, ἧν ὁ γεγραφὼς ἄδηλος ἦν τὸ παράπαν γράμματά τε αἰνιγματώδη καὶ ἀμυδρά τινα δι' εἰκόνων γνωρίσματα φέρουσα τῶν μελλόντων ἀεὶ βασιλεύειν. Ἐν ᾗ τὰ μὲν τῆς γνώμης καὶ περινοίας B τοῦ τοιούτου βασιλέως γνωρίσματα ξύν τε ἄλλοις καὶ ἡ τῆς ἀλώπεκος ἐδείκνυ εἰκών· τῆς δὲ τελευτῆς, ἐν τοιούτῳ κειμένη τόπῳ καθέδρα καὶ δύο παριστάμενα μελανειμονοῦντα μειράκια, ἀπερικαλύπτους ἔχοντα πάντῃ τὰς σφῶν αὐτῶν κεφαλάς. Τὸ οὖν μελανειμονεῖν καὶ τὸ ἀσκεπεῖς εἶναι καὶ τὸ δύο τὰ μειράκια φανῆναι ἐδήλου τῷ βασιλεῖ τὸ τοῦ μέλανος ῥάκους ἔνδυμα καὶ τὴν στέρησιν τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, καὶ τὴν ἐπὶ τούτοις διετίαν. Δύο γὰρ ἔτη συνέζησε τοῖς τοιούτοις ῥάκεσιν. Καὶ οἶμαί γε μὴ διαμαρτάνειν ἐμὲ τῆς προσηκούσης λύσεως, τοιαῦτα περὶ τοῦ χρησμοῦ διεξιόντα.

VI. Sole orto cadaver ejus in Libis monasterium est perlatum, quod mater ejus domina Theodora renovarat. Ubi de more exsequiæ ejus per novem dies celebratæ sunt.

Ϛ'. Ἅμα δ' ἡλίῳ τὸν ἐκείνου νεκρὸν ἐς τὴν μονὴν τοῦ Λιβὸς (44) ἐπικεκλημένην ἀπήνεγκαν, ἣν ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θεοδώρα ἡ δέσποινα ἀνεκαίνισεν. Ἔνθα δὴ καὶ τὸ πένθος κατ' ἔθος (45) ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας (46) τετέλεσται.

## Variorum notæ.

(42) 13 Februarii, circa horam 12 noctis, ut præfert ascripta nota Codici Cantacuz. lib. II, cap. 28, anno Chr. 1332, indict. 15. DUCANG.

(43) Vide notata ad lib. VIII, p. 188 C. DUCANG.

(44) De quo monasterio egimus in *Constantinopoli Christ.* lib. VI, sect. 2, n. 26. DUCANG.

(45) *Ubi de more exsequiæ ejus*, etc. Verterat Wolfius, *ubi de more quotannis*, etc., quasi non solum κατ' ἔθος, sed et κατ' ἔτος, legisset. BOIVIN.

(46) Vide *Glossar. med. Græcit.* in Ἐννατα. DUCANG.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Ι'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Cralæna, defuncti filia, luctui præest. Gregoras, ea hortante, ad canendam lamentationem prodit. Funebris lamentatio. Auditores ut ea oratione commoti sint. Principis mortui ætas. Forma. Mores. Ejusdem in summa inopia liberalitas duobus exemplis declarata. Æs alienum post ejus mortem repertum. Annus mundi. Ætas nepotis.*

[P.286] Α'. Τῇ μέντοι δευτέρᾳ τοῦ πένθους (47) ἡμέρᾳ προτραπεὶς ἔγωγε ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Κραλαίνης, ἅτε τοῦ πένθους προεξαρχούσης, ᾆσαί τινα θρῆνον ἀπὸ γλώττης αὐτοσχεδίως προσήκοντα τῷ καιρῷ, ἐπὶ τῇ τοῦ πλήθους ἀθροίσει παρελθὼν ἔλεξα τοιάδε·

Β'. « Τὸ μὲν τῆς συμφορᾶς μέγεθος, ὦ παρόντες, σιωπᾷν ἡμᾶς ἀναγκάζει καὶ ὥσπερ νενεκρωμένα φέρειν καὶ γλῶτταν καὶ ἀκοὴν καὶ διάνοιαν, τῆς ζωτικῆς τοῦ ἡμετέρου ἡλίου ἀκτῖνος σβεσθείσης καὶ ὑπὸ γῆν καταδύσης. Ἀλλ' ἡ θορυβοῦσα καὶ καταπλήττουσα τὴν οἰκουμένην μεγάλη τῆς λύπης βροντὴ μάλα ἄτοπον αὖθις ἐνταῦθα τὴν σιωπὴν ἀπελέγχει. Ποῦ γὰρ εἰκὸς, οὐρανοὺς μὲν βοᾷν ἄνωθεν τῶν θρήνων τὸ μέγεθος, ὅτι τοὺς ἑαυτῶν ἔσβεσαν ὀφθαλμοὺς ἥλιον καὶ σελήνην, γῆν δὲ κάτωθεν ὡς ὁρᾶτε σειομένην καὶ θάλασσαν καταιγίζουσαν ἐναργῶς ἀπαγγέλλειν, παγκόσμιον εἶναι τὴν τῆς συμφορᾶς αἴσθησιν, ἡμᾶς δὲ σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀνέχεσθαι φέρειν ζημίαν; Ἀλλ', ὦ γῆς ἥλιε, ποῦ γῆς ἔδυς, καταλιπὼν ἡμᾶς τῷ παγετῷ νεκροῦσθαι τῶν συμφορῶν; ὦ κοινὴ τῶν Ῥωμαίων ψυχὴ, ποῖ ποτε ἤρθης; Φεῦ τῆς δρεπάνης τοῦ χρόνου, οἵαν τῆς οἰκουμένης ἀπηνῶς ἐξεθέρισε κεφαλὴν, οἷον τῶν πόλεων ἐξώρυξεν ὀφθαλμόν; ὦ τίς τῶν κοινῶν πραγμάτων ἔσβεσε τὴν μεγάλην λαμπάδα; ὦ τίς τὸν τοῦ καλοῦ παντὸς εὐεργέτην ἐξαίφνης ἡμᾶς ἀπεστέρησεν; Ἐκεῖνος ἦν ὁ τῆς βασιλικῆς εὐταξίας θεμέλιος· ἀλλὰ νῦν κεῖται βραχεῖ καλυπτόμενος λίθῳ. Ὢ οἵαν πικρίας ἀνέφλεξε κάμινον ταῖς ἁπάντων καρδίαις. Ἐκεῖνος ἦν ὁ νύκτας ὅλας ἐγ-

A 465 I. Altero die luctus, cum me imperatoris filia Cralæna (nam ea luctui præerat) hortata esset, ut næniam aliquam ex tempore canerem, in medium prodii et cœtu frequente ejusmodi orationem habui:

II. « Magnitudo quidem casus hujus tacere nos cogit et quasi emortua circumferre linguam, 466 aures, cogitationem, vitali solis nostri radio exstincto et terra oppresso. Magnum autem illud perturbans et percellens orbem terrarum mœroris tonitru silentium hoc loco magnæ absurditatis arguit. Qui enim convenit, cum cœli superne magnitudinem luctus proclament, cum sua lumina solem et B lunam exstinxerint, terra vero inferne (ut videtis) quatiatur, et mare fluctibus inhorruerit, ac evidenter hæc omnia nuntiarint, hujus calamitatis sensum ad universum mundum pertinere, nos tantam jacturam silentio dissimulare? At tu, o terræ sol, in qua terra occidisti, relictis nobis, ut glacie calamitatum exanimemur? O communis Romanorum anima, quo tandem ablata es? Heu falcem temporis, quale orbis terrarum caput crudeliter demessuit? qualem urbium oculum effodit? O quis reipublicæ magnam facem exstinxit? O quis viro de omni pulchra et honesta arte bene merito subito nos spoliavit? Ille imperatoriæ disciplinæ fundamentum fuit; nunc vero exiguo saxo contectus jacet. Heu qualem cordibus omnium acerbitatis caminum incendit? Ille C fuit, qui totas noctes pervigil excubaret, ne quid respublica Romana caperet detrimenti; nunc vero

Variorum notæ.

(47) Hinc discimus tempus quo eæ orationes funebres haberi solebant, statim scilicet post exactum novendiale. DUCANG.

in sepulcro longum illum somnum dormit. Ille fuit arguta et plena mellis lingua, illud omnis prudentiæ instrumentum; nunc autem jacet diuturno illo silentio oppressus. Heu dirum nuntium, qui celeriter terras simul et maria perambulans omnium 467 animos quovis ense gravius sauciat. Ille fuit magna illa orbis terrarum gloria et eruditionis præstantissimum exemplar; nunc autem pulvis exiguus illius corpori insultat. Ille fuit suavis illa omnium linguarum narratio et commemoratio; nunc autem acerba illum mors violenter oppressit. At o, unde subito nobis tantum erupit calamitatum pelagus, mari quovis amarius? Unde tantæ malorum tempestates et fluctus excitati animos nostros perturbarunt ac stupore perculerunt? Quis tantus tumultus et fremitus hominum? Numquid horribilium fulminum, e cœlo multorum simul erumpentium, ictus aliquis percussit homines intolerabilis, atque alios humi prostravit, alios semianimes oberrantes reliquit? Fuit, proh dolor, et contra nos miseros plaga in hoc tempus reservata, multis fulminibus ætheriis gravior, imperatoris inquam obitus. Nunc oportebat omnes homines, magni tonitrus vocem mutuatos, symphoniam quamdam toto orbe resonantem et publicum luctum maximum instituere, ut calamitas, ita uti decet, declararetur. Nunc oportebat magnitudine et pulchritudine præstantes stellas uno in loco congressas depingere et firmissime exsculpere imperatoris nostri pulcherrima insignia: ut quemadmodum Dei gloriam enarrant cœli, ita et hujus decora explicantes 468 in omnibus suis revolutionibus posteris semper illustrissimum imperatoriæ majestatis exemplar proponerent. Ille enim fuit imperii norma et amussis. Ille fuit sacerdotii reverentia et dignitas et splendidissima Ecclesiæ lucerna, nunc vero sub modio tegitur. Ille fuit, qui Ecclesiam velutin magna tempestate fluctuantem firmaret, et tempestatem serenitate commutaret, et velut immota turris dogmatum ejus consisteret; sed nunc, heu dolor, humi concidit. Ille fuit regula morum et humanæ formæ ornatus; cujus etiam silentium utilior erat admonitio, quam aliorum verbosæ præceptiones. Natura enim a primo ortu regia et plena dignitatis eum forma ornarat, gravitate et pulchritudine temperata et veluti statua proposita pudoris et majestatis, quæ omnia hilaritas et placabilitas gratiarum plena et venustatis adornabat; nunc autem hæc omnia telluris recessus sibi vindicarunt. O iniquam calamitatum tyrannidem! O profundam noctem, quæ nostros obtexit oculos, nec quo eamus videre sinit! O quæ ventorum procellæ, velut ex uno antro erumpentes, animos nostros hostiliter perturbant et radicitus evellere conantur! O quis tot bonorum paradisum noctu vastavit! O quot lamentationes, suspiria, ejulatus e terris in cœlos, veluti fumus

ρηγορώς τε καὶ ἄγρυπνος διαμένων, ὡς μὴ τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων κλαπῇ τὸ συμφέρον· ἀλλὰ νῦν ἐν τάφῳ τὸν μακρὸν ὕπνον ὑπνώττει. Ἐκεῖνος ἦν ἡ εὔστροφος καὶ μέλιτος [P. 287] γέμουσα γλῶσσα, τὸ πάσης καὶ παντοίας φρονήσεως ὄργανον· ἀλλὰ κεῖται νῦν τὴν μακρὰν σιωπὴν σιωπῶν. Ὦ δεινῆς ἀγγελίας, ἣ ταχέως διερχομένη γῆν ὁμοίως καὶ θάλασσαν τὰς ἁπάντων πλήττει ψυχὰς ξίφους παντὸς χαλεπώτερον. Ἐκεῖνος ἦν τὸ μέγα τῆς οἰκουμένης κλέος καὶ τὸ τῆς παιδεύσεως κράτιστον ἀρχέτυπον· ἀλλὰ νῦν βραχεῖα κόνις τοῦ ἐκείνου καταχορεύει σώματος. Ἐκεῖνος ἦν τὸ γλυκὺ τῶν ἐν γῇ γλωσσῶν ἁπασῶν διήγημά τε καὶ περιλάλημα· ἀλλὰ νῦν ὁ πικρὸς ἐκείνου κατετυράννησε θάνατος. Ἀλλ' ὢ πόθεν ἐξαίφνης ἡμῖν τὸ τοσοῦτον ἀνεῤῥάγη τῶν συμφορῶν πέλαγος, θαλάσσης ἁπάσης ὑπάρχον πικρότερον; πόθεν ἡμῖν ἐπιόντες οἱ τοσοῦτοι τῶν δεινῶν χειμῶνες καὶ κλύδωνες τοὺς ἡμῶν ἐτάραξαν λογισμοὺς καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀναισθήτων φύσιν ἐπείγεσθαι συνωθοῦσι; Τίς ὁ τοσοῦτος κλόνος καὶ βρασμὸς τῶν ἀνθρώπων; Μὴ κεραυνῶν ἐξαισίων οὐρανόθεν πολλῶν ὁμοῦ συῤῥαγέντων πληγή τις ἐνέσκηψε τοῖς ἀνθρώποις ἀφόρητος καὶ τοὺς μὲν εἰς γῆν κατήνεγκε, τοὺς δ' ἡμιθνῆτας κατέλιπε φέρεσθαι; Ἦν ἄρα καὶ καθ' ἡμῶν, ὡς ἔοικε, τῶν δυστήνων πληγὴ ταμιευομένη τῷ χρόνῳ, πολλῶν κεραυνῶν αἰθερίων ἀντάξιος, τὴν τοῦ βασιλέως φημὶ συμφοράν. Νῦν ἔδει πάντας ἀνθρώπους, βροντῆς μεγάλης ἀνειληφότας ἐνταῦθα φωνὴν, συμφωνίαν τινὰ πεποιηκέναι παγκόσμιον καὶ κοινὸν ἀνεγεῖραι μέγιστον θρῆνον, ἵν' ἀρκοῦσαν τὴν ἔνδειξιν οὕτω τὸ πάθος ἴσως προσλάβῃ. Νῦν ἔδει (48) τοὺς μεγέθει καὶ κάλλει διαπρεπεῖς τῶν ἀστέρων ἐφ' ἓν συνδραμόντας διαγράψαι καὶ ἀσφαλέστατα ἐγχαράξαι τῶν τοῦ βασιλέως ἡμῶν γνωρισμάτων τὰ κάλλιστα, ἵν' ὥσπερ τὴν τοῦ Θεοῦ διηγοῦνται δόξαν οἱ οὐρανοὶ, οὕτω καὶ τὸ τούτου διατρανοῦντες εἶεν μνημόσυνον ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν ἐξελιγμοῖς ἀεὶ καὶ περιφανέστατον αὐτοκρατορίας ἀρχέτυπον τοῦτον προβάλλοιντο τοῖς ἑξῆς. Ἐκεῖνος γὰρ ἦν ἡ τῆς βασιλείας εὐθύτης καὶ στάθμη· ἐκεῖνος ἦν ἡ τῆς ἱερωσύνης αἰδὼς καὶ σεμνότης καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησίας φαιδρότατος λύχνος· ἀλλὰ νῦν τῷ τοῦ τάφου μοδίῳ συγκρύπτεται. Ἐκεῖνος ἦν ὁ καθάπερ ὁλκάδα μεγάλην σαλευομένην τὴν Ἐκκλησίαν στηρίξας καὶ τοὺς ταύτης εἰς γαλήνην τρέψας χειμῶνας καὶ ἀεὶ τῶν ταύτης δογμάτων ἱστάμενος πύργος ἀκλόνητος· ἀλλὰ νῦν ἐς ᾅδου πυθμένας φεῦ κατενήνεκται. Ἐκεῖνος ἦν ὁ τοῦ ἤθους κανὼν, ἡ τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους εὐκοσμία· οὗ καὶ ἡ σιωπὴ πολλῷ βελτίων ὑπῆρχε τῶν ἄλλων λαλούντων παραίνεσις. Ἡ γάρ τοι φύσις εὐθὺς βασιλικόν τε καὶ μεγαλοπρεπείας μεστὸν τὸ εἶδος ἀρχῆθεν ἐνήρμοσε, κάλλει τε καὶ ἐμβριθείᾳ τῇ προσηκούσῃ ταύτην κεράσασα καὶ οἱονεί τινα στήλην κατεσκευακυῖα αἰδοῦς καὶ σεμνότητος· οἷς ἅπασιν ἐπέπρεπέ τε καὶ ἐπεκόσμει τό τε ἱλαρὸν καὶ τὸ εὐμενὲς,

Variorum notæ.

(48) Sic supra lib. VIII, cap. 9, sect. 2. BOIVIN.

ὅλον χαρίτων γέμον καὶ ἵν' εἴπω, ὅλον μεστὸν ἀνθέων ἠρινῶν· ἀλλὰ νῦν κόλποι γῆς σὺν ἀκοσμίᾳ πικρῶς ἐμερίσαντο. [P. 288] Ἀλλ' ὢ τῆς ἀδίκου ταύτης τῶν συμφορῶν τυραννίδος· ὢ βαθείας νυκτὸς, ἣ τοὺς ἡμῶν ὀφθαλμοὺς συσκιάζουσα ὅπῃ πλανώμεθα βλέπειν οὐ συγχωρεῖ. Ὢ πόθεν οἱ τοσοῦτοι καταῤῥαγέντες τῶν δεινῶν ἀπαρκτίαι καὶ νότοι, καθάπερ ἐξ ὁρμητηρίου κοινοῦ, τὰς ἡμῶν δυσμενῶς συγκυκῶσι ψυχὰς καὶ ῥιζόθεν ἐπείγονται ἀνασπᾷν; Ὢ τίς τὸν τοσούτων καλῶν τὸν λειμῶνα τὸν εὐανθῆ λάθρα καὶ νυκτὸς ἐπελθὼν ἐξέτεμε; Τίς τὸν πάσης ψυχῆς ναυαγούσης λιμένα κατέχωσεν; ὢ πόσοι κλαυθμοὶ καὶ στεναγμοὶ καὶ κραυγαὶ πρὸς αἰθέρα σήμερον ἐκ τῆς γῆς ἀνατρέχουσι, καθάπερ καπνὸς ἐκ μεγάλου πυρὸς τῆς καρδίας ἑκάστων ἀναῤῥηγνύμενοι; ὢ πόσοι τὰς τοῦ Νείλου πηγὰς προθυμοῦνται ζητεῖν εἰς δακρύων φορὰν, ὡς ἂν οὑτωσί πως δυνηθεῖεν ἐξισῶσαι τοὺς θρήνους τῷ κατασχόντι τὴν οἰκουμένην πάθει; ὢ τὰ πολυειδῆ τῶν ἁπάντων ὀνόματα κτησάμενος μόνος αὐτὸς, βασιλεῦ. Οἱ μὲν γάρ σε πατέρα καλοῦσι κοινόν· οἱ δὲ κηδεμόνα τε καὶ προστάτην καὶ ὀρφανίας ἐπίκουρον· οἱ δὲ λιμένα σωτήριον καὶ στεῤῥὸν προμηθέα· οἱ δὲ γυμναστήν τινα καὶ διδάσκαλον πάσης ἰδέας καλοῦ καὶ παγκόσμιον δικαστὴν τῶν ἐν κόσμῳ παντοίων πραγμάτων. Σκώληξ τὴν φύσιν τῶν ξύλων πολλάκις διέφθειρεν· ἡμῶν δὲ φθείρει νῦν τὰς καρδίας πικρότερον ὁ τοῦ βασιλέως ἔμμονος λογισμός. Τὰς ἀμπέλους καὶ τὰ λήϊα πολλάκις ἐλυμήναντο χάλαζαι καὶ ἄνθρακες οὐρανίου πυρός· ἡμᾶς δὲ πλέον ἡ τοῦ βασιλέως ἐλυμήνατο στέρησις. Κῆπος ἐκεῖνος ἦν παντοίοις βρίθων καρποῖς καὶ ὥσπερ ἔαρος ὥραν ἄγων ἀεί. Ἀλλὰ νῦν αὐτὸν ἐμάραναν, φεῦ τοῦ πάθους, αἱ τοῦ θανάτου φλόγες. Ὢ πολλῶν πόλεων οἰκιστὰ, κατά τε Ἀσίαν φημὶ καὶ Εὐρώπην, οὐκ ὀκνήσω δ' εἰπεῖν καὶ ταυτησὶ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἣν πάλαι μὲν Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἐκεῖνος καὶ σοί γε ὁμότροπος ἔστησε, σὺ δ' ἐπὶ γόνυ κλιθεῖσαν ἀνώρθωσας. Πᾶσα μὲν γὰρ ἡ τῆς προτέρας ἐκείνης οἰκοδομῆς καλλονὴ καὶ τερπνότης δουλείας ἀλλαξαμένη ζυγὸν ἐτεθνήκει καὶ ἀπεῤῥύη· καὶ γενέσθαι τὸν βασιλικὸν ἐξεγένετο θρόνον Λατίνων λῃστῶν καταγώγιον καὶ βεβήλων ἑστίαν. Ἀλλὰ δεύτερος αὐτῆς καταστὰς οἰκιστὴς, βασιλεῦ, ἐκ μέσου πεποίηκας τά τε τῆς Ἐκκλησίας εὐθὺς καὶ τῶν δογμάτων ἐγκλήματα καὶ φερομένην ἐστήριξας ταύτην ἐς ἅπαν τὸ κράτιστον· τείχεσι δὲ καὶ ναοῖς καὶ οἰκίαις ἐς τὸ πρὶν ἀνήνεγκας κάλλος αὐτήν. Ὢ τοῦ μεγάλου τοῦδε καὶ ἱεροῦ χρέους, ὃ πάντες οἱ ἐφεξῆς σοι ὀφείλουσιν εὐσεβεῖς, καθάπερ εὐεργέτῃ κοινῷ καὶ ἀρχηγῷ τῆς ὀρθῆς ἡμῶν πίστεως. Ὢ πῶς ὁ τοῦ παντὸς ἄξιος ὡς ἄνθος παρῆλθες ἀγροῦ; ὢ πῶς ἐπὶ σοὶ καὶ τὰ στοιχεῖα θρηνοῦσι, βασιλεῦ, καὶ δέος μὴ ἡμᾶς κατακλύσωσιν; Ὢ πῶς ἐπὶ τῷ σῷ πάθει καὶ τείχη πίπτουσι πόλεων καὶ κίονες ἐκριζοῦνται πάλαι πολὺν ἤδη τὸν χρόνον βεβαίως ἱστάμενοι; [P. 289] Ἀλλὰ δότε μοι τὴν τὸν μέγαν ἡμῶν θησαυρὸν κατέχουσαν κιβωτὸν,

A e magno cordis incendio, tendunt! O quot sunt, **469** qui ipsos Nili fontes ad fundendas lacrymas exoptant, ut fletum magnitudini casus, quo terrarum orbis oppressus est, æquare possent! O qui varios omnium titulos solus meruisti, imperator! Nam alii communem te parentem vocant; alii curatorem et patronum et orbitatis adjutorem; alii portum salutarem, et fortem providumque; alii præceptorem et magistrum omnis boni, et toti mundo communem omnis generis negotiorum arbitrum et judicem. Vermis sæpe lignorum naturam erodit; nostra vero corda nunc acerbius lædit perpetua imperatoris cogitatio. Vitibus et segetibus sæpe nocuerunt grandines et cœlestis ignis ardores; nobis imperator ademptus plus nocuit. Hortus ille B fuit omnis generis fructibus refertus et perpetuo vernans; sed nunc æstu mortis emarcuit. O multarum urbium in Europa et Asia conditor: non autem dubitabo dicere, etiam hujus imperatricis urbis, quam olim Constantinus Magnus et moribus tibi similis condidit, tu vero in genua prolapsam erexisti. Omnis enim pristinæ illius structuræ elegantia et ornatus, in servitutis jugum commutatus, obierat atque conciderat; eoque res redierat, ut regium tuum solium Latinorum prædonum esset diversorium et profanorum hominum domicilium. Sed tu alter illius conditor exstitisti. Ecclesiæ et dogmatum crimina sustulisti, eamque ruinam minitantem **470** probe constabilisti: mœnibus, C templis, ædibus pristinam ejus pulchritudinem renovasti. O magnum et sacrum debitum, quo universos fideles, quotquot deinde exstituri sunt, tibi obstrictos habes; tibi, inquam, de omnibus bene merito, et veræ fidei nostræ summo assertori! Heu! quomodo, cui par nihil dici potest, ut flos agri præteristi! En ipsa elementa te lugent, ac periculum est, ne nos obruant. En ob tuum obitum etiam urbium mœnia concidunt, et columnæ evertuntur, quæ multis sæculis firmæ steterunt. Sed date mihi meam arcam, quæ continet magnum nostrum thesaurum, ut videam, quomodo lacrymarum rivis innatare queat. Quas enim mortales omnes ubertim profundunt lacrymas, facile illam, ut arcam Noæ aquarum illa abundantia, sustine- D bunt. Enimvero illa eos quos vehebat e diluvio eripiebat; hæc contra nos in mille diluviorum tempestates conjecit. O horrendum casum, o insolitam vesperam illam, quæ contrarium mihi Davidici illius carminis ostendit: « Nam ad vesperum, inquit ille, mihi demorata est lætitia et ad matutinum fletus [1]. » Papæ, qualis hæc est et quam absurda inversio, quæ mihi quovis absinthio amariorem craterem temperavit? O noctem illam inclementem, ut in clementissimum et humanissimum **471** infesta et inhumana fuit, omni benevolentia et verecundia repudiata! O maxime bonorum thesaure imperator, cur nos te desiderantes

[1] Psal. XXIX, 6.

ut aspernantes deseruisti? Omnibus enim tua bona, ut horrea publica. patuerunt. Per te enim et nobiles nobiliores facti sunt, et cœtus sacerdotum venerabilior, et collegium sapientum sapientius, et urbium mœnia firmiora. Denique omnes te moderatore ipsi nos ipsos superavimus. At o immensam et inexplicabilem malorum implexionem! Interit mundi regimen, interit urbium ornatus, interit rhetorum et philosophorum gymnasium, quod omnem Academiam, omne Lyceum vincit, omnem Stoam Atticam. O quis dabit capitibus nostris aquam et fontes lacrymarum oculis nostris, ut nova mala Hierosolymitanis graviora deploremus[1]? Date mihi Orphei in tragicis lamentationibus facultatem, ut inanimes etiam naturas ad mali commiserationem moveam. Date mihi eos, qui ad flumina Babylonis olim Sionem ex animo deplorarunt, ut nostros etiam dolores illi pro dignitate lugeant, quos nobis imperatoris obitus attulit. Heu, ut noster sol nos despexit, et præter omnem exspectationem decepit, et pro matutino ortu matutinum occasum subiit! O cur iis, qui in acerbitate sunt, datur lumen; et iis vita, qui doloribus conflictantur[2]? Mori optabilius est, quam continenter panem doloris edere et calicem luctus potare. Nam illum quidem divinum et immortale
472 regnum justa remuneratione excepit; nos vero pupilli relicti suspirare miserabiliter et lacrymare nunquam desinemus, dum illius adempti memoriam in animis nostris circumferemus. Necesse autem est orationis finem facere. Omnem enim orationem lamentationes de imperatoris morte excedunt. »

ἵνα θεάσωμαι, πῶς ὑπερπλέειν τὰ πολλὰ τῶν δακρύων δύναται ῥεύματα. Ἀρκέσουσι γάρ οἶμαι ταύτην ἀνέχειν ἃ πάντες ἄνθρωποι νῦν κρουνηδὸν προχέουσι δάκρυα, καθάπερ τὴν τοῦ Νῶε κιβωτὸν τῶν ὑδάτων ἐκεῖνα τὰ πλούσια ῥεύματα. Ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἐκ τῶν κατακλυσμῶν οὓς ἔφερεν, ἔσωζεν· αὕτη δὲ τοὐναντίον εἰς μυρίων κατακλυσμῶν ἡμᾶς συνήλασε κλύδωνας. Ὦ φρικτοῦ συναντήματος· ὦ ξένης ἑσπέρας ἐκείνης, ἣ τἀναντία μοι τῆς Δαβιδικῆς ἔδειξεν ᾠδῆς· « Τὸ ἑσπέρας γάρ μοι ηὐλίσατο ἀγαλλίασις καὶ εἰς τὸ πρωῒ κλαυθμός. » Βαβαὶ τῆς ἐναλλαγῆς ταυτησὶ τῆς ἀτόπου, ἥ μοι παντὸς ἀψινθίου πικρότερον ἐκέρασε τὸν κρατῆρα. Ὦ νυκτὸς ἐκείνης ἀσυμπαθοῦς, πῶς ἐς τὸν σφόδρα συμπαθῆ καὶ φιλάνθρωπον ἐκεῖνον ἄνθρωπον δυσμενὴς καὶ ἀφιλάνθρωπος ἔδοξε, πᾶσαν εὔνοιαν καὶ αἰδῶ κατόπιν ὥσπερ ἐς ἀβύσσους καὶ ῥεύματα ποταμῶν ἀποῤῥίψασα; Ὦ μέγιστε θησαυρὲ τῶν καλῶν, βασιλεῦ, ἵνα τί τοὺς ποθοῦντας ὡς μισοῦντας κατέλιπες; πάντες γὰρ ὡς ἐκ κοινοῦ πρυτανείου τῶν σῶν ἀπολελαύκασιν ἀγαθῶν. Διὰ σοῦ γὰρ καὶ οἱ εὐγενεῖς εὐγενέστεροι καθεστήκασι καὶ ὁ τῶν ἱερέων δῆμος σεμνότερος καὶ ὁ τῶν σοφῶν κατάλογος σοφώτερος καὶ τὰ τείχη τῶν πόλεων ἰσχυρότερα καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἅπαντες διὰ σοῦ βελτίους γεγόναμεν ἑαυτῶν. Ἀλλ' ὢ τῆς ἀμετρήτου καὶ ἀνεικάστου πλοκῆς τῶν δεινῶν. Οἴχεται ἡ τοῦ κόσμου πολιτεία· οἴχεται ὁ τῶν πόλεων κόσμος· οἴχεται τὸ τῶν ῥητόρων καὶ φιλοσόφων γυμνάσιον τὸ πᾶσαν ὑπερβαῖνον Ἀκαδημίαν καὶ Λύκειον καὶ Στοὰν Ἀττικήν. Ὦ τίς δώσει ταῖς ἡμῶν κεφαλαῖς ὕδωρ καὶ πηγὰς δακρύων τοῖς ἡμῶν ὀφθαλμοῖς, ἵνα τὰ μείζω τῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ νέα θρηνήσωμεν πάθη. Δότε μοι τὴν Ὀρφέως ἐν τραγῳδίαις δύναμιν (49), ἵνα καὶ τὰς ἀψύχους φύσεις κινήσω πρὸς οἶκτον τοῦ πάθους. Δότε μοι τοὺς ἐν ποταμοῖς Βαβυλῶνος ἐκ βάθους καρδίας πάλαι θρηνήσαντας τὴν Σιών, ἵνα καὶ τὰς ἡμετέρας ὀδύνας ἀξίως ἐκεῖνοι πενθήσωσιν, ἃς ὁ τοῦ βασιλέως ἡμῖν ἐπήνεγκε θάνατος. Ὦ πῶς παρέβλεψεν ἡμᾶς ὁ ἡμέτερος ἥλιος καὶ παρὰ πᾶν τὸ εἰκὸς ἀπεπλάνησε καὶ ἀντὶ τῆς ἑῴας ἀνατολῆς ἑῴαν τὴν δύσιν πεποίηται. Ὦ ἵνα τί δέδοται τοῖς ἐν πικρίᾳ φῶς, ζωὴ δὲ ταῖς ἐν ὀδύναις ψυχαῖς; θανεῖν αἱρετώτερον, ἢ διηνεκῶς ἄρτον ὀδύνης ἐσθίειν καὶ πόμα πίνειν κλαυθμοῦ. Ἀλλ' ἐκεῖνον μέν, ὦ παρόντες, ἀμειβομένη δικαίως ἡ θεία καὶ ἀκήρατος διεδέξατο βασιλεία· ἡμεῖς δ' ὀρφανοὶ καταλελειμμένοι τὸ μὲν στένειν ἐλεεινῶς καὶ δακρύειν οὐδέποτ' ἂν οἶμαι παυσαίμεθα, ἕως ἂν ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὴν τῆς ἐκείνου στερήσεως περιφέρωμεν μνήμην· παύεσθαι δ' ἀνάγκη τοῦ λέγειν. Πάντα γὰρ λόγον οἱ τοῦ βασιλέως ὑπερβαίνουσι θρῆνοι (50). »

III. Hæc cum ego recitassem, fletus simul omnium et lamentatio maxima et varia est exorta, quæ pene dixerim ad cœlos penetrare potuisset. Omnes quippe eum ut patrem et requirebant et lugebant. Temporis enim diuturnitas rei præsentis fortasse fastidium parit: magnam tamen familiarium animis affectionem imprimit, qua fit, ut ipsa re sublata non evanescat simul rei memoria, sed quam diutissime maneat, ac velut quodam vere

[P. 290] Γ'. Ταῦτα διεξιόντος μου θρῆνος ὁμοῦ παρὰ πάντων καὶ ὀλοφυρμὸς ἠγείρετο μέγιστος καὶ πολυειδὴς καί, οἷον εἰπεῖν, ἄχρις αἰθερίων ἁψίδων φθάνειν δυνάμενος. Πάντες γὰρ ὡς πατέρα τοῦτον ἐπόθουν τε καὶ ἐπένθουν. Ὁ γὰρ μακρὸς χρόνος κόρον μὲν ἴσως, ὡς ἄν τις φαίη, ποιεῖ παρόντος τοῦ πράγματος· πολλὴν δ' ὅμως ἐνίησι καὶ τὴν σχέσιν ταῖς τῶν χρωμένων ψυχαῖς, ὡς καὶ ἀπιόντος τοῦ πράγματος μὴ συναπαίρειν τὴν μνήμην, ἀλλὰ παρα-

[1] Jerem. IX, 1. [2] Job III, 20.

Variorum notæ.

(49) *In tragicis lamentationibus*, non *in tragœdiis*. Nam Orpheum tragœdias scripsisse, nemo hactenus dixit, quod sciam: ac longo post Orpheum tempore floruit is qui

*Ignotum tragicæ genus invenisse Camœnæ*
*Dicitur, et plaustris vexisse poemata Thespis.*

BOIVIN.

(50) Pro οἱ τῆς τοῦ βασιλέως τελευτῆς θρ. Sic infra cap. 2, sect. 2 τὴν τοῦ βασιλέως τελευτῆς συμφοράν, pro τὴν τῆς τοῦ βασιλέως τελευτῆς συμφ. BOIVIN.

μένειν ἐπὶ πολὺ ταῖς τῶν λειπομένων ἀνθοῦσαν ψυχαῖς, ὥσπερ ἐν ἠρινῇ καταστάσει, τῆς τέως δυσμενοῦς κηλῖδος φύσιν ἐχούσης διαδιδράσκειν ὡς τὰ πολλά.

Δ'. Τέταρτον μὲν δὴ καὶ ἑβδομηκοστὸν ἔτος (51) ἀπὸ γενέσεως αὐτῷ τελευτῶντι ἠνύετο, πεντηκοστὸν δ' ἀφ' οὗ τὰ σκῆπτρα τῆς αὐτοκρατορίας ἐδέξατο. Ἦν δὲ τὴν ἡλικίαν εὐμήκης, τὸ εἶδος εὐπρεπὴς καὶ λίαν αἰδέσιμος καὶ ὥσπερ ἐκ φύσεως ἔχων τὸ ἡγεμονικόν τε καὶ φοβερόν· οὐκ ἄκρατόν γε μὴν, ἀλλ' ὥσπερ τῷ ἀέρι κιρνάμενον τὸ τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος φῶς χρῶμα γίνεται τούτῳ καὶ ὥσπερ μέλιτι γλυκύτης αὐτοφυὴς γίνεται ποιότης· οὕτω δὴ καὶ πραότης ἀποίητος μετά τινος θελγούσης χάριτος τοῖς ἤθεσιν αὐτοῦ κιρνωμένη χρῶμά τε ἅμα καὶ αὐτοχάλκευτος αὐτῷ ποιότης ἐφαίνετο. Πολλὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τοῦ προσώπου τὴν εὐφροσύνην ἡ φύσις ἐκένωσε, πολλὴν δ' ἐπὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς τὴν γαλήνην, λαμπρὰν δ' ἐπὶ τῇ γλώττῃ τὴν τῆς ἠχοῦς ἁρμονίαν. Τῷ δὲ ἤθει παντὶ τὸ ἱλαρὸν καὶ σεμνὸν ἐφαπλώσασα τερπνόν τι καὶ ἔνθεον παρεσκεύαζεν ἐπιπρέπειν. Ἃ πάντα μάλα σαφεῖς τῶν σιωπώντων ἠθῶν τῆς ἐκείνου ψυχῆς ἐγίγνοντο ἄγγελοι.

Ε'. Ἵνα γὰρ τοὺς τρόπους τῆς γνώμης, ὁποῖος ἐκεῖνος, παραστήσω, ἑνὸς ἢ καὶ δυοῖν τῶν ἐκείνου μνησθήσομαι. Μικρὸν πρὸ τῆς τελευτῆς ἐν πενίᾳ καὶ τῇ τῶν ἀναγκαίων ἐνδείᾳ διάγων ἐπεὶ μὴ ἐδύνατο καθάπαξ τὴν τοῦ ψύχους φέρειν ἀκμὴν (χειμῶνος γὰρ τηνικαῦτα τὸ ἀκμαιότατον ἦν), σκέπην ἐπέταξεν αὐτῷ γενέσθαι νυκτερινὴν ἐξ ἀλωπεκῆς. Πάσης οὖν τῆς αὐτοῦ περιουσίας ἀριθμηθείσης τριῶν νομισμάτων οὐχ εὕρηται πλέον οὐδέν. Ὅθεν τούτων μόνων ἐξ ἀνάγκης ὤνιον γενέσθαι, ὃ τῆς ψυχρότητος μεμελέτηται παραμύθιον. Μετεώρου δὴ τῆς μελέτης οὔσης, προσελθών τις τῶν πάλαι οἰκειακῶν τὸν τῆς ἐνούσης πενίας ἐξετραγῴδει κίνδυνον βιαίως ἐπιτιθέμενον καὶ πρὸς θάνατον ὀλοσχερῶς συνωθοῦντα. Τούτῳ χαρισθεὶς ἐδεδώκει τὰ τρία ἐκεῖνα νομίσματα, συμφορῶν ἀλλοτρίων τὸν ἑαυτοῦ προελόμενος θάνατον, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτόν. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο τῆς αὐτοῦ συμπαθοῦς γνώμης τεκμήριον (52). Δεύτερον δέ· ἐπεὶ γὰρ ἰατρῶν μὲν παῖδες αὐτῷ τὴν πολυήμερον ψυχροποσίαν ἀπηγόρευον, ὁ δ' οὐ προσίετο τὴν οἰνοποσίαν, μέσην βαδίσας νομίσματος ἑνὸς μόλις, ἐκ δανείου κἀκείνου παρευρεθέντος, ὤνιον ἔσχε μέρος τι τῶν ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας [P. 291] κομιζομένων γλυκέων ὑγρῶν, ἵνα γε τούτῳ κουφίζῃ τὸ τῆς ψυχροποσίας ἄκρατον. Ἀλλὰ πρὶν γεύσασθαι τούτου, πρόσεισιν αὖθις ἕτερός τις τῶν πάλαι οἰκειακῶν, μακροῦ νοσήματος βραχύ τι ζητῶν παραμύθιον. Ὁ δὲ μὴ ἔχων οὐδὲν,

A restituta, floreat in animis eorum, qui superstites vivunt, veterum inimicitiarum macula facile plerumque exolescente.

IV. Annum ætatis moriens implebat quartum et septuagesimum; ex quo vero imperium susceperat, quinquagesimum. Procera statura fuit, decora facie et perquam venerabili; ab ipso ortu principale aliquid et formidabile præ se ferens; non tamen hoc merum et integrum, sed ut aeri mistum solaris radii lumen fit ei color, et ut melli dulcedo qualitas nativa accedit, ita etiam clementia non ficta cum blando quodam gratiæ lepore moribus ejus contemperata color ipsius et **473** inaffectata qualitas videbatur. Multum enim hilaritatis natura vultui B ejus indiderat, multum oculis serenitatis; linguæ autem claram et canoram vocem: in omni denique ejus habitu ac gestu hilaritatem et gravitatem sic explicuerat, ut amœnum quiddam ac divinum in eo emineret. Quæ universa tacitos ejus mores et animum nuntiabant.

V. Ut autem ingenium ejus etiam declarem, unius atque alterius ejus facti mentionem faciam. Paulo ante obitum, cum paupertate et rerum necessariarum inopia urgeretur et hiemis vim ferre non posset (nam hiems tum maxime sæviebat), vulpinam sibi nocturnam vestem fieri jussit. Omni C autem ejus opulentia perquisita tribus nummis non plus est repertum. Tanti itaque necesse fuit emi vestem, quæ ei in frigoribus solamen paratum esset. Id vero consilium cum adhuc agitaretur, quidam e veteribus ejus familiaribus præsentem paupertatem deplorabat, quæ ita atrox sibi incumberet, ut jam in aperto mortis periculo versaretur. Ei adductus misericordia tres illos nummos dedit; mori præoptans, quod in se esset, quam alienarum calamitatum spectator esse. Unum igitur hoc ejus benignitatis signum esto. Alterum illud. Cum ei frigidæ aquæ potu diuturno medici interdicerent, atque ipse vini potationem repudiasset; mediam ingressus viam vix uno aureo, eoque mutuaticio, aliquid sibi dulcium liquorum emit, qui ex Ægypto D et Arabia advehuntur, ut **474** his frigidæ potum meraciorem temperaret atque levaret. Sed priusquam eos gustasset, rursus alius veterum domesticorum eum accedit, longi morbi breve quærens solatium. At ille, cum nihil haberet quo hominem consolaretur, et huic dari jussit remedium suæ infirmitatis causa comparatum. Tanta ejus erat hu-

## Variorum notæ.

(51) *Moriens annum ætatis explebat septuagesimum quartum.* Mortuus est (ut infra dicetur, hujus cap. sect. ult.) anno mundi 6840, Christi 1332. Ergo natus erat anno mundi 6766, Christi 1258. Vide adnotata ad pag. 51 A. Cantacuzenus *Hist.* lib. I, cap. 28, Andronicum avum obiisse ait annos natum 72. Ita de annorum numero biennium detrahit. Sed mihi, ut jam dixi, Cantacuzeni chronologia suspecta est. Vide adnotata ad pag. 262 B. BOIVIN.

(52) Ob pietatem et alias animi dotes etiam laudatur a Nicephoro Xanthopulo:

Τῆς εὐσεβείας Ἀνδρόνικος ὁ στῦλος,
Ἀσύγκριτος νοῦς, ἐξῃρημένη φύσις. DUCANG.

manitas et commiseratio eorum qui male habebant.

VI. Quin et eo mortuo æs alienum emersit; nummus autem ne unus quidem uspiam inventus. Hunc iste exitum sortitus est anno ab orbe condito sexies millesimo octingentesimo et quadragesimo; quo tempore annum ætatis tricesimum sextum imperator Andronicus explebat.

A ὅτῳ τὸν ἄνθρωπον παραμυθήσαιτο, δοθῆναι προσέταξε καὶ τούτῳ τὸ τῆς ἑαυτοῦ ἀσθενείας εἵνεκα παρασκευασθὲν ἐκεῖνο φάρμακον. Τοσοῦτον αὐτῷ τῆς συμπαθείας περιῆν καὶ ῥᾷστα πρὸς τοὺς κακῶς ἔχοντας κάμπτεσθαι.

Ϛ'. Ἀλλὰ καὶ τελευτήσαντι χρέος μὲν εὕρηται, νόμισμα δ' οὐδὲν οὐδαμῆ. Ἀλλ' οὗτος μὲν τοιοῦτον ἔλαχε τέλος. Ἔτος δὲ τότ' ἐνειστήκει τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως ἑξακισχιλιοστὸν (53) ὀκτακοσιοστὸν τεσσαρακοστόν. Τηνικαῦτα δὲ καὶ τῷ νέῳ βασιλεῖ Ἀνδρονίκῳ ἕκτον καὶ τριακοστὸν (54) ἠνύετο ἔτος ἀπὸ γενέσεως.

## CAPUT II.

*Metochites tribus malis afflictus. Habitum monasticum induit. Moritur. Gregoras lamentandi munus suscipit. Monodia, seu funebris lamentatio. Luctus cognatorum. Breve elogium Metochitæ.*

I. Triginta diebus ex eo elapsis magnus logotheta Metochites decessit, tribus maximis malis victus et corporis et animi. Nam stranguriæ quidem morbo pridem laborare cœperat. Jam autem filiis quoque ejus comprehensis et in carcerem conjectis ejus morbi vim animi dolor auxit. Paulo post imperatoris etiam mors consecuta desperationem illi de summa rerum attulit, et naturam ejus ad extremum debilitavit, laxatis nervis præcipuorum organorum vitalibusque viribus resolutis. Quare monastico habitu induto decessit. Sed quia et ego, uti par erat, ex eorum numero fui, qui illum gravissime lugerent, hujusmodi de eo funebrem orationem habui:

B Α'. Ἐκεῖθεν ἡμέραι τριάκοντα μεταξὺ (55) παρεῤῥύησαν καὶ ὁ μέγας τετελεύτηκε λογοθέτης ὁ Μετοχίτης, τρισὶ μεγίστοις δεινοῖς κυριευθεὶς τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχήν. Ἐπιέζετο μὲν γὰρ ἐκ πολλοῦ τῷ τῆς στραγγουρίας νοσήματι. Κρατηθέντων δ' ἤδη καὶ τῶν υἱέων εἰς δεσμωτήριον κραταιότερον εἰργάσατο καὶ ἐντεῦθεν λύπη τὸ τοῦ πάθους δριμύ. Ἐκ τοῦ σύνεγγυς δὲ καὶ ὁ τοῦ βασιλέως ἐπελθὼν θάνατος καὶ βεβαίαν ἤδη κομίσας αὐτῷ τὴν τῶν ὅλων ἀπόγνωσιν ἀνίσχυρον ἐς τέλος τὴν φύσιν πεποίηκε, χαλάσας τοὺς τόνους τῶν καιριωτέρων ὀργάνων καὶ τὰς ζωτικὰς παραλύσας δυνάμεις. Ὅθεν τὸ μοναδικὸν ὑπελθὼν σχῆμα μετήλλαξεν. Ἐπεὶ δὲ μέρος κἀγὼ τῶν ἐκεῖνον θρηνούντων θερμῶς, ὡς εἰκὸς, ἐγιγνόμην, παρελθὼν μονῳδίαν διῆλθον τοιάνδε·

C

475 II. « Mihi quidem, auditores, idem usu venit, quod navi subito adversis ventis circumventæ, cujus puppis cum demergenda sit, priusquam consistere possit, ab alio fluctu a latere obruatur. Priusquam enim priorem illam et maximam obitus imperatoris calamitatem excussissem, altera hæc hodie me aggressa, veluti fluctus post fluctum, tempestas post tempestatem, graviter demersit et in abyssos et fundum calamitatum heu dejecit. O anima, cur non statim evolasti? cur adhuc in misero isto corpore permanes? Heu, cur non præ doloribus ruptum est corpus meum, sed adhuc tot

Β'. « Ἐμοὶ δὲ, ὦ παρόντες (56), ταυτόν τι συνέβη παθεῖν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ναῦς ἐξαίφνης ἐναντίοις ἐντετυχηκυῖα τοῖς πνεύμασιν ἐπὶ πρύμναν ἐκινδύνευσε καταδῦναι· ἔπειτα πρὶν ἢ δυνηθῆναι στῆναι καλῶς, ἕτερον ἐπιδραμὸν ἐκ πλευρᾶς κλυδώνιον ὑποβρύχιον ἠνάγκασε ταύτην γενέσθαι. Πρὶν γὰρ τὴν προτέραν καὶ μεγίστην ἐκείνην τοῦ βασιλέως ἀποτινάξασθαι συμφορὰν, ἑτέρα μοι σήμερον αὕτη ἐπιδραμοῦσα, καθάπερ ἐπὶ κλύδωνι κλύδων κἀπὶ χειμῶνι χειμὼν, δεινῶς κατεβάπτισε καὶ πρὸς ἀβύσσους (57) πυθμένας φεῦ! κατήνεγκε συμφορῶν. Ὢ πῶς οὐκ εὐθὺς ἀπέπτης, ψυχὴ, ἀλλ' ἔτι τῷ δυ-

### Variorum notæ.

(53) Christi 1332, ut paulo ante notavimus. DUCANG.

(54) Andronicus junior, indictione octava ineunte, annos natus erat 27, teste Cantacuzeno Hist. lib. I, cap. 40; porro annus is erat Christi 1324 ad finem vergens. Anno igitur 1332 cum avus ejus Andronicus supremum diem obiit, nondum ipse explebat annum ætatis 35. Itaque nec de ætate Andronici junioris Cantacuzenum inter et Gregoram convenit. BOIVIN. — *Ἕκτον καὶ τριακοστόν*. Natus igitur Andronicus junior anno 1296. DUCANG.

(55) Obiit proinde Theodorus Metochita 14 Martii anno 1332. DUCANG.

(56) Abest hæc Monodia a codice Regio 2558 ut et Monodia in obitum Andronici senioris. Lectiones a vulgatis diversas suppeditavit codex Colbertinus, in quo hanc de Theodori Metochitæ obitu lamentationem, cum variis recentiorum Græcorum opusculis conjunctam, reperimus. Cæterum Gre- D goras non Monodia solum, sed et Epitaphio Metochitam mortuum prosecutus est. En epigramma, quale occurrit initio codicis Regii 2541:

*Τοῦ Γρηγορᾶ ἐπίγραμμα ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ μεγάλου Λογοθέτου.*

Ὃς πάρος ἐν σοφίῃ μέγα κῦδος ἔην γε θνητῶν,
Βαιὸς ὧδε λᾶας τοῦ γε κέκευθε νέκυν.
Δῆμος σεπτῶν Μουσάων ὀλολύξατε πᾶσαι·
Ὤλετο κεῖνος ἀνήρ· ὤλετο σοφίη πᾶσα.

Scripserat credo, ὤλετο πανσοφίη. Nam ὤλετο σοφίη πᾶσα est nimis inconditum. Cætera, quanquam et ipsa minime modulata, non corrigo, cum sciam illius temporis poetas plerosque legum metricarum ignaros prorsus fuisse. cui quidem rei argumento sunt poemata ipsius Metochitæ, viri quidem docti, sed versificatoris pessimi, cujus sepulcro nefas fuit bonum epigramma inscribi. BOIVIN.

(57) Τὸ ἀβύσσους adjective usurpatum videtur. WOLFIUS.

στήνῳ τούτῳ παρέμεινας σώματι; ὢ πῶς οὐχ ὑπὸ τῶν ἀλγεινῶν διεῤῥάγη μοι τὸ σῶμα, ἀλλ' ἀντέχειν ἔτι δύναται πρὸς τοσαύτας κυμάτων ἐπαγωγάς; ὢ δυστυχής μοι [P. 292] γλῶττα, οἵας σοι τὰς μονῳδίας ὁ χρόνος ἐταμιεύσατο; Φεῦ τῆς τῶν δεινῶν συνεχείας· βαβαὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν πραγμάτων. Οὓς γὰρ ἀεὶ κατὰ τῶν συμφορῶν προβόλους εἴχομεν ἀῤῥαγεῖς καὶ λαμπροὺς παρηγόρους, οὗτοι στρατεύματα συμφορῶν ἐφ' ἡμᾶς ὁπλίζουσι σήμερον. Ἡμεῖς δὲ καρτεροῦμεν ἔτι καὶ μονῳδεῖν ἀνεχόμεθα. Ποῦ σοφῶν συναυλίαι καὶ λογίων ἅμιλλαι καὶ σεμνὰ παλαίσματα; ποῦ ῥητόρων πανηγύρεις καὶ κρότοι καὶ θέατρα πολλῷ τῶν Παναθηναίων ἐκείνων λαμπρότερα; φροῦδα τὰ πάντα, κόνις ἅπαντα. Ὦ κάκιστε χρόνε, πῶς ἐκ μέσης ἠνέσχου τῆς οἰκουμένης τὴν τῆς σοφίας μητρόπολιν ἐξελεῖν ἀπηνῶς; πῶς τὴν τῶν λόγων καθεῖλες ἐπιβουλεύσας ἀκρόπολιν; πῶς οὕτω νεανιεύῃ καθ' ἡμῶν συνεχῶς, μήτε τινὰ οἶκτον λαμβάνων, μήτε κορεννύμενος ὑπὸ τῆς τρυφῆς τῶν δεινῶν; Χθὲς ἀφεῖλες ἡμῶν τὸν μέγιστον βασιλέα· σήμερον τὸν δεξιὸν ὑπηρέτην, τὸν Νέστορα τὸν βουληφόρον, τὸν μόνον τοσούτῳ βασιλεῖ δυνάμενον ἐξαρκεῖν. Χθὲς τὸν τῶν Χαρίτων θάλαμον· σήμερον τὰ τῶν Χαρίτων προπύλαια· χθὲς τὸ ἔαρ τῶν ἀγαθῶν· σήμερον τὴν τὸ τοιοῦτον ἔαρ ἀγγέλλουσαν χελιδόνα· χθὲς τὸν μέγαν καὶ ἀπαράμιλλον νοῦν· σήμερον τοῦ τοιούτου νοῦ τὸν ἐναρμόνιον κήρυκα· χθὲς τῆς χρυσῆς καὶ μεγάλης γλώττης τοὺς λόγους· σήμερον τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸν Περίπατον καὶ τὴν Στοὰν ἐκείνης τῆς γλώττης κἀκείνων τῶν λόγων· χθὲς τὰς Μούσας· σήμερον τὸ ζῶν καὶ κινούμενον μουσεῖον· χθὲς τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν δογμάτων τὸν κράτιστον πρόβολον· σήμερον τὴν δογματικὴν πανοπλίαν· χθὲς τὸν τῆς ἱερωσύνης κανόνα τε καὶ τὴν στάθμην· σήμερον τὴν ἱερὰν ὁπλοθήκην. Ἀλλ' ὢ πόσοι κλαυθμοὶ καὶ στεναγμοὶ συνεληλυθότες εἰς ἓν ἐξισωθῆναι δυνηθεῖεν ἂν τοῖς νῦν κατασχοῦσιν ἡμᾶς πάθεσιν; οἶμαι γάρ, οἶμαι, ἂν θάλασσα μὲν ἅπασα μεταβάλῃ πρὸς φύσιν δακρύων, ποταμοὶ δ' αὖ, ὁπόσοι τὴν γῆν περικλύζουσι, πρὸς δακρύων τραπῶσι φοράν, οὐδ' οὕτως ἂν ἱκανῶς δειχθείη τὸ μέγεθος ὅσον τῶν νῦν συμφορῶν. Ἐκεῖνος ἦν ὁ τῆς ἡγεμονικῆς τῶν Ῥωμαίων ὁλκάδος ἄριστος κυβερνήτης· οὗτος ὁ τὴν Ἑλίκην καὶ τὸν πόλον διασκοπούμενος ἄριστα. Ἐκεῖνος ὁ τὰς αἰθρίας καὶ τὰ νέφη τῶν πόλεων καὶ τοὺς ἐκεῖθεν χειμῶνας προβλέπων· οὗτος ὁ τὰ ἱστία καὶ τοὺς κάλως καὶ τὰ πρυμνήσια διατιθέμενος εὖ. Ἐκεῖνος ὁ τῆς φρονήσεως πρύτανις· οὗτος ὁ τῆς φρονήσεως ἐκείνου διανομεὺς δεξιός. Ἀλλ' ἄμφω νῦν ὁ θάνατος ὀξέως ἐπιδραμών, ὁ δυσμενὴς ὁπλίτης, φεῦ τοῦ πάθους, εἰς γῆν καὶ κόνιν κατέχωσεν. Ὢ πῶς οὐ γῆν μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀστέρας ὀξέως τὰ νῦν περιέδραμε πάθη καὶ αὐτῆς τῆς ἀνωτέρας ἀψάμενα λήξεως; Ἀλλὰ δεῦρο δή μοι πᾶς ὁ τῶν λειπομένων σοφῶν χορός, εἴπερ [P. 293] τινὲς λείπονται, θρηνήσατε τὴν πηγὴν τοῦ λόγου φραγεῖσαν. Θρηνήσατε σιγῶσαν τὴν πάνυ τοι ἐμμελῶς ἀττικίζουσαν πρότερον γλῶσσαν καὶ τὸ γλυκὺ νέκταρ

A fluctuum violentiæ resistere potest? O infelicem linguam meam, ad hujusmodi lamentationes reservatam! Heu malorum cumulum: heu mutationem rerum! Quos enim firmos quasi obices contra malorum insultus habebamus et illustria solatia, ii hodie contra nos calamitatum cohortes educunt. Nos vero adhuc subsistimus et lamentari non desistimus? Ubi est familiaritas sapientium? ubi doctorum certamina et honestæ velitationes? ubi oratorum cœtus, applausus, theatra, multo Panathenæis illis splendidiora? Evanuerunt omnia; in pulverem abierunt omnia. O tempus iniquissimum! itane e medio terrarum orbe sapientiæ metropolim tollere crudeliter haud dubitasti? itane per insidias eloquentiæ arcem evertisti? Cur tam continenter B insultas 476 nobis sine ulla misericordia et satietate malorum? Heri maximum nobis imperatorem abstulisti; hodie solertissimum illius ministrum, Nestorem consiliarium, eum qui solus tanto imperatori satis fuit. Heri Gratiarum thalamum, hodie Gratiarum vestibulum. Heri ver bonorum; hodie nuntiam ejus hirundinem. Heri magnam et incomparabilem mentem; hodie mentis illius argutum præconem. Heri aureæ et magnæ illius linguæ sermones; hodie Academiam et Peripatum et Stoam illius linguæ et illorum sermonum. Heri Musas; hodie vivum et motu præditum Museum. Heri pietatis et dogmatum firmissimum munimentum; hodie dogmaticam panopliam. Heri sacerdotii regulam et amussim; hodie sacrum armamentarium. Sed C quæ tandem lamenta, quæ suspiria in unum conjuncta malis nostris æquari queant? Arbitror, arbitror enim, si mare totum in lacrymarum naturam conversum, et omnes fluvii, qui terram irrigant, in lacrymarum abundantiam mutentur, ne sic quidem magnitudinem calamitatum, quibus nunc oppressi sumus, satis ostendi posse. Ille principalis Romanorum navigii optimus fuit gubernator; hic Helices et poli diligentissimus inspector. Ille serenitates et nubila urbium et imminentes inde tempestates prospexit; hic vela, funes, rudentes probe direxit. Ille prudentiæ penu; hic dexter illius promus 477 condus fuit. Sed utrumque nunc mors celeriter arreptum, infestus ille miles (proh D dolor) in terram et pulverem depressit. O quomodo non terram tantum, sed jam ipsos etiam cœlos et stellas celeriter hæc mala percurrerunt et superiorem provinciam etiam invaserunt? Age vero prodi mihi huc omnis reliquus doctorum cœtus, si qui supersunt. Deplorate fontem eloquentiæ obturatum. Lugete Atticam illam linguam, non ita pridem suavissime locutam, et dulce illud nectar prorsus humi effusum. Lugete os illud, quod paulo ante mellis vobis favus fuit, nunc vero a mortis fucis est perditum. Lugete eum, qui Romanorum gloriam sua sapientia magis auxit, quam olim Atheniensium Socrates et Platones. Lugete universæ crateres sapientiæ, paulo momento in terram effusos. At o quis e medio terrarum orbe Musarum abripuit He-

liconem? Quis sapientiæ destruxit Olympum? Quis lucernam exstinxit, mentis nostræ oculos illustrantem et cilia nostri animi pulchre aperientem? Quis artem artium, scientiam scientiarum perdidit? Quis cœlestem hominem in fundum tumuli dejecit? Olim quidem Græcia Athenas eloquentiæ domicilium deploravit, cum eas per insidias celeres destruxisset Lysander Lacedæmonius. Nos vero hodie non satis deplorare possumus totam Græciam cum ipsis Athenis demersam. Unus enim hic vir fuit omnia. O Musæ, o facundia, **478** o virtutes, o omnes disciplinæ, quomodo agrestia lilia adeo celeriter estis imitatæ, cito quidem in altum decus arrectæ, sed citius arefactæ et dejectæ? Divina enim vestra cella, magnum illud et celebre vestrum diversorium, nunc terra et interitu oppressum una vestram quoque gloriam depressit. Hic fuit, qui omnes voce philosophos superaret et oratores, quos omnia sæcula celebrant: sed heu, jacet jam in pulvere et tumulo mutus. Hic fuit, qui mente et lingua cœlos et terras dimetiretur, quovis perpendiculo, quavis amussi rectius, nunc vero lapis exiguus eum dimetitur. Hic fuit magnorum cœli et terræ horizontum et parallelorum optima dioptra, hic optimus et sponte natus horoscopus; sed nunc eum ante tempus, o miseriam, brevis horizon terræ complectitur. Hic fuit, qui magnum impendit studium, ne in posterum Græci eruditi in judiciis veterum sapientum hallucinarentur. Hic fuit, qui contemplatricis siderum sapientiæ scientiam facilem reddiderit. Hic fuit, qui Aristotelicæ linguæ labyrinthos extricarit, at nunc obscuri sepulcri labyrinthi acerbe circa eum intricantur. Hic optimæ verecundiæ et modestiæ regula; sed nunc eum mors impudenter amputavit. Heu, quo pacto tempus hoc paulo momento vetustatem omnem lamentationibus vicit: quod post multa solis curricula tantum detrimenti universæ naturæ humanæ in hunc usque diem inferre non **479** potuit, nostra vero ætate facillime potuit. Heri enim maxima et pulcherrima bona abripuit; ea vero quæ restabant hodie reversum etiam ademit. Heri terræ solem terræ visceribus occultavit, nunc etiam Luciferum simul occultavit. Heri musicam harmoniam abstulit, hodie magadem et nervos. O quomodo is, qui effecit ut cœli, qui longo jam tempore tacuerant, Dei gloriam enarrarent, nunc ipse in sepulcro tacet? Heu, quomodo ipse mortuus atque immotus viventem et mobilem misero mihi dolorem facit; qui toto die cor meum quovis ense acutius penetrat ac potius totas noctes, si quod majus est dici debet? Interdiu enim et familiarium congressus crebri, et cœli ac terræ, eorumque quæ his continentur, pulchritudo forsitan a dolore nonnihil avertunt atque paulisper abstrahunt animum nostrum; noctu vero cum datur otium, nec est quod prohibeat, omnes calamitatum dolores simul irruunt; et pectore ac memoria mea occupata, ut eri canes cadaver, huc atque illuc distrahunt ac

A ἐκείνης ἀθρόως εἰς γῆν καταῤῥεῦσαν. Θρηνήσατε στόμα ἐκεῖνο, ὃ χθὲς μὲν καὶ πρότερον οἱονεί τι σίμβλον κατεφαίνετο μέλιτος, νῦν δὲ θανάτου κηφῆνες διέφθειραν. Θρηνήσατε τὸν τὸ Ῥωμαίων κλέος τῇ σοφίᾳ σεμνύνοντα πλέον, ἢ τὸ τῶν Ἀθηναίων πάλαι Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες. Θρηνήσατε τοὺς τῆς σοφίας κρατῆρας ἁπάσης ἐν βραχεῖ κενωθέντας εἰς γῆν. Ἀλλ' ὢ τίς ἐκ μέσης τῆς οἰκουμένης τὸν τῶν Μουσῶν ἀφήρπασεν Ἑλικῶνα; τίς τὸν τῆς σοφίας κατέχωσεν Ὄλυμπον; τίς τὸν λύχνον ἔσβεσε τὸν φωτίζοντα τοὺς ἡμῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς καὶ καλῶς ἡμῶν τὸ τοῦ νοῦ διανοίγοντα βλέφαρον; τίς τὴν τέχνην τῶν τεχνῶν καὶ τὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐπιστήμην διέφθειρε; τίς τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον εἰς ᾅδου πυθμένας κατήνεγκε; Πάλαι γε μὴν ἡ Ἑλλὰς
B τὴν τῶν λόγων ἑστίαν ἐθρήνησε τὰς Ἀθήνας, ὁπότ' ἐπιβούλως δραμὼν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἷς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὦ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρῖνα ταχέως οὑτωσί πως ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὀξέως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὀξύτερον δ' αὖ καταδύντα πρὸς μαρασμὸν καὶ φθοράν; Τὸ γὰρ θεῖον ὑμῶν ἀνάκτορον, τὸ μέγα καὶ περιβόητον ὑμῶν ἐνδιαίτημα ὑπὸ γῆν καὶ φθορὰν νῦν κατελθὼν καὶ τὸ ὑμέτερον συγκατέχωσε κάλλος. Οὗτος ἦν ὁ πάντας ὑπερφωνήσας φιλοσόφους καὶ ῥήτορας, ὁπόσους ὁ μακρὸς ὕμνησε χρόνος· ἀλλ' οἴμοι κεῖται νῦν ἐν κό-
C νει καὶ χώμασιν ἄφωνος. Οὗτος ἦν ὁ τῷ νῷ καὶ τῇ γλώττῃ διαμετρῶν οὐρανὸν καὶ ἀστέρας βέλτιον ἢ κατὰ πάντα κανόνα καὶ στάθμην ἀνθρώπων· ἀλλὰ νῦν βραχὺς αὐτὸν διεμέτρησε λίθος. Οὗτος ἦν ἡ τῶν μεγάλων οὐρανοῦ καὶ γῆς ὁριζόντων καὶ παραλλήλων ἀρίστη διόπτρα, οὗτος ὁ κράτιστος καὶ αὐτοφυὴς ὡροσκόπος· ἀλλὰ νῦν αὐτὸν καὶ πρὸ τῆς ὥρας, φεῦ τοῦ δεινοῦ, βραχὺς ὁρίζων τῆς γῆς περιείληφεν. Οὗτος ἦν ὁ πολλὴν ἐνδειξάμενος πρόνοιαν τῶν ἑξῆς ἐλλογίμων Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλαι σοφῶν· οὗτος ὁ ῥᾳδίαν τὴν τῆς ἀστροθεάμονος ἐπιστήμης σοφίαν πεποιηκώς· οὗτος ὁ τῆς Ἀριστοτελικῆς γλώττης τὰς λαβυρίνθους ἁπλώσας· ἀλλὰ νῦν αἱ ζοφώδεις τοῦ τάφου λαβύρινθοι πικρῶς περὶ αὐτὸν φεῦ ἐξελίσσονται. Οὗτος ὁ τῆς
D ἀρίστης αἰδοῦς καὶ τῆς σωφροσύνης κανών· ἀλλὰ νῦν αὐτὸν ὁ θάνατος ἀναιδῶς ἐξέτεμε δραμών. Ὢ πῶς ὁ παρὼν οὗτος χρόνος ἐν βραχεῖ πάντας ἀθρόον τοὺς πάλαι [P. 294] χρόνους τοῖς θρήνοις νενίκηκε; Πολλοὺς γὰρ ἀμείψας ἡλίους τοσαύτην ζημίαν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης ἐπενεγκεῖν φύσεως μέχρι νῦν οὐ δεδύνηται· νῦν δ' ἐφ' ἡμῶν ῥᾷστα δεδύνηται. Χθὲς μὲν γὰρ τὰ πρῶτα καὶ μέγιστα τῶν καλῶν ἐλθὼν ἀφείλετο· τὰ δὲ λειπόμενα σήμερον ἐπανελθὼν προσαφείλετο. Χθὲς τὸν τῆς γῆς ἥλιον γῆς πυθμέσιν ἀπέκρυψε· νῦν δὲ καὶ τὸν ἑωσφόρον ὁμοῦ συναπέκρυψε. Χθὲς τὴν μυσικὴν ἀνεῖλεν ἁρμονίαν· σήμερον τὴν μαγάδα καὶ τὰς νευράς. Ὢ πῶς ὁ σιγῶντας τοὺς οὐρανοὺς εὐηχεῖς ἐκ πολλοῦ, ἔπειτα τὴν τοῦ Θεοῦ διηγεῖσθαι δόξαν αὐτὸς παρεσκευακώς, νῦν ἐν

τάφῳ σιγᾷ; ὢ πῶς νεκρὸς ὢν αὐτὸς (φεῦ τῆς ἐμῆς συμφορᾶς) κινούμενόν τε καὶ ζῶν ἐμοὶ παραπέμπει τὸ πάθος, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν κατατέμνον καρδίαν ξίφους παντὸς χαλεπώτερον, μᾶλλον δὲ καὶ νύκτας ὅλας, εἰ χρὴ τὸ μεῖζον εἰπεῖν; Ἡμέρας μὲν γὰρ καὶ τῶν ἐντυγχανόντων ὁμιλίαι συχναὶ καὶ κάλλος οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις κτισμάτων ἴσως ἀφέλκουσί τε τοῦ πάθους καὶ ἀποσπῶσιν ἐπὶ βραχὺ τὸν ἡμέτερον νοῦν· νυκτὸς δὲ σχολῆς γενομένης ἤδη κατὰ πολλὴν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν αἱ πᾶσαι τῶν συμφορῶν ἀλγηδόνες ἀθρόαι δραμοῦσαι καὶ τὴν ἐμὴν μετὰ τῆς μνήμης καρδίαν συνειληφυῖαι, καθάπερ τινὲς κύνες ἄγριοι σῶμα πεπτωκὸς, ἔνθεν κἀκεῖθεν πικρῶς περιέλκουσι, φεῦ! καὶ συμπνίγουσιν. Ὢ πῶς πολλάκις ἐς αὐτὸν ἔγωγε ἀπιδὼν σοφίας ἁπάσης ἐπιδημίαν ἐς ἀνθρώπους αὐτὴν εἶναι ἐνόμισα, ψυχὴν καὶ σῶμα προσειληφυίας καὶ συνδιαιτωμένης ἀνθρώποις, ἵνα σοφοὺς ἀκροατὰς συνετίσῃ καὶ τὰ τῆς ἐπιστήμης καταστορέσῃ ναυάγια; ὢ πῶς μετεμψύχωσίν τινα δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεκινδύνευκα ἐπ' ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχὰς, Ὁμήρου καὶ Πλάτωνος καὶ Πτολεμαίου, καὶ ὅσοι ῥητορεύουσαν πεπλουτήκασι γλῶσσαν, ἐν ἑνὶ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρίβειν αὖθις ἐν βίῳ, καθάπερ ὁλκάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ; Ἀλλὰ νῦν ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικοῦτος, φεῦ τῆς ἐμῆς συμφορᾶς! ᾤχετο ἀπιὼν εἰς τάφον καὶ κόνιν, πολὺν τὸν τῆς λύπης ἀνάψας πυρσὸν κατὰ τῆς ἐμῆς καρδίας. Οὐ γὰρ ἠδύνατο ζῆν ἄνευ ψυχῆς καὶ πνοῆς. Ψυχὴ δὲ πάντως αὐτοῦ καὶ πνοὴ, καὶ πᾶν εἴ τι ζωογονεῖν ἐπεφύκει, οὐχ ἕτερον ἦν τῶν ἁπάντων αὐτῷ, ἢ βασιλεὺς ὁ θεῖος ἐκεῖνος καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἄνθρωπος, ὃς καὶ ζῶν ἔτι ἐξαίρειν ἠπείγετο πολλῷ τῶν ἄλλων αὐτὸν, δεικνὺς ἐναργῶς, ὡς τοσούτῳ βασιλεῖ τοσοῦτον εἶναι καὶ τὸν ὑπηρέτην χρεών· τῷ φρονιμωτάτῳ δηλαδὴ τῶν ὅσοι τὴν γῆν διενείμαντο ἄνθρωποι τὸν πάσῃ σοφίᾳ πάντων ἐπέκεινα χρώμενον. Καὶ νῦν δ' αὖ τῶν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγεὶς οὐκ ἔκρινε δεῖν ἀπηρτῆσθαι τοῦτον ἐπὶ τοσοῦτον αὐτοῦ· καὶ μέντοι ταχέως προσκαλεσάμενος [P. 295] ταχέως καὶ προσειλήφει. Εἰ μὲν δὴ οὖν ἀπελθόντος ἐκείνου ζῆν οὗτος οὐκ ἠδύνατο, καθάπερ σῶμα ψυχῆς ἀπεῤῥωγὸς, βαβαὶ τῆς συμπνοίας τε καὶ τῆς μίξεως, ἣν εἰς ἄῤῥηκτόν τινα τὸν δεσμὸν ἡ μακρὰ συνήρμοσε σχέσις. Εἰ δὲ καλέσαντος ἐκείνου ἔδραμε, παραχρῆμα ῥίψας τὸ σῶμα, βαβαὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς στοργῆς, ἣν προσηκόντως ἔσχε πρὸς τὸν δεσπότην. Ἡρακλῆς μέντοι ἐκεῖνος, εἰ δὴ τὰ ὄντα εἰρήκασιν οἱ τῶν μύθων ἐνταῦθα πατέρες, πᾶσαν διέδραμε τὴν ὑφ' ἥλιον, ὡς ἂν μάρτυρα τῶν οἰκείων ἅπασαν κτήσηται ἄθλων· οὗτοι δ' ἐντὸς ὅρων μένοντες μόνῃ τῇ βελτίστῃ φήμῃ καὶ τὰς Ἡρακλείους διέβησαν στήλας καὶ ῥᾷστα πᾶσαν ἀνηρτήσαντο τὴν ὑφ' ἥλιον. Ἀλλὰ νῦν ἐξ ἀνθρώπων ἀπῆλθον, ἀθανατίσαντες πρότερον ἑαυτοὺς καὶ μνήμην καταλιπόντες ζῶσαν διηνεκῶς ἐν ταῖς τῶν ἐπιγινομένων ἀνθρώπων ψυχαῖς. Ἡμῖν δὲ τοιούτων καὶ τοσούτων προβόλων καὶ στηριγμάτων οὑτωσὶ στερηθεῖσι τίς ἐλπὶς λείπεται τἀγαθοῦ; Ταυτὸν γάρ τι καὶ ἡμῖν νῦν ἕπεται δεδιέναι, ὅπερ ἄμπελοι καὶ φυτὰ νεογνὰ, ἐπειδάν τις ἐπιβούλως τοὺς κύκλῳ περιβόλους τε καὶ φραγμοὺς καθελὼν μηλόβοτον καταστήσῃ τὸν χῶρον. Ἀλλὰ γὰρ εἴρηται κἀμοὶ τῆς μὲν ἀξίας, ὦ παρόντες, πάντως ἔλαττον· τῆς δὲ τῶν ἄλλων προθυμίας ἴσως οὐκ ἔλαττον. Ἡ μὲν γὰρ ἀξία τῆς ἐκείνου γλώττης ἐδεῖτο· ἡ δὲ προθυμία γνώμης τῆς ἐμαυτοῦ.»

discerpunt. Quoties ego illum intuitus universam sapientiam mortales invisisse cogitavi, et animo corporeque assumptis hominum consuetudine esse usam, ut sapientes auditores sapientia augeret et scientiæ naufragia sedaret! Parum certe abfuit, quin et ipse animos in alia migrare corpora statuerem, et omnium simul animos Homeri, 480 Platonis et Ptolemæi ac præstantium oratorum in unius hujus concurrisse corpore, atque in vita versatos esse, eoque tanquam maximo navigio ingeniorum suorum usos. At tunc tantus et tam præstans ille vir, heu calamitatem! sepulcrum et pulverem subiit, magna doloris flamma incensa in meo pectore. Vivere etenim sine anima et spiritu utique non potuit. Animus vero ejus et spiritus, et si quod est quod vitam conferre queat, nihil omnium fuit aliud, quam imperator divinus ille, et homine superior homo; qui et vivens illum longe super alios omnes evehere conatus evidenter ostendit, tanto imperatori tanto etiam ministro esse utendum; prudentissimo nimirum terram incolentium omnium hominum, eo qui omni sapientia omnes superaret. Nunc vero ille rebus humanis relictis non diu a se remotum esse hunc oportere censuit, sed celeriter arcessitum secum conjunxit. Quod si ergo illo digresso vivere hic non potuit, veluti corpus ab animo divulsum: papæ, qualis illa fuit conspiratio atque conjunctio, quam indissolubili vinculo diuturnus usus conglutinavit! Quod si ab illo arcessitus statim abjecto corpore accurrit: o amorem et charitatem singularem, qua, ut decuit, dominum est prosecutus! Hercules ille quidem, siquidem hoc vere dixerunt fabularum patres, terrarum orbem peragravit, ut is suorum certaminum testis esset. Hi vero cum intra limites manerent, sola optima fama etiam 481 Herculanas columnas superarunt; et quidquid sol intuetur, in se converterunt. Nunc vero e rebus humanis discesserunt, cum se prius immortalitati consecrassent suique memoriam perpetuo in posterorum animis victuram reliquissent. Nobis autem, talibus et tantis præsidiis ac munitionibus destitutis, quæ ullius boni spes relinquitur? Idem enim et nobis vereri nunc subit, quod vitibus et plantis novellis, si quis maceriis et sæpibus fraude remotis eas pecudibus patere sinat. Enim vero dictum est a me, auditores, prorsus infra viri dignitatem; at non fortasse infra cæterorum affectum. Nam dignitas facundiam ipsius, aliorum affectus meum animum requirebat.»

Γʹ. Τούτων οὕτω λεγομένων πολὺς πρὸς τῶν συγ-

III. Quæ cum ad hunc modum dicerentur, magnus

cognatorum ejus luctus est exortus. Fuit ille vir A animo quidem bonus atque in primis temperans; corpore autem robusto, cujus staturam omnem velut ad amussim natura a capite ad calcem usque direxerat, nec non singula membra et partes. Ornabatur præterea hilari vultu, in quo ipsius risus suavitatem gravitas quædam temperabat; moribus placidis et humanis. Honorem vero ex eloquentia magis quam ex ulla re alia expetebat. Quam ad rem ingenii celeritate ac fœcunditate incitabatur. Ardentissimo autem religionis studio et pietate plane similis erat defuncto imperatori.

γενῶν ἐγίνετο θρῆνος. Εἶναι δὲ τὸν ἄνδρα συνέβαινε τὰ ἐς ψυχὴν ἀγαθὸν μὲν καὶ σώφρονα ἐν τοῖς μάλιστα· ἐῤῥωμένον δὲ τὸ σῶμα καὶ πάντα σύμμετρα κεκτημένον, ὥσπερ ὑπὸ κανόνι καὶ στάθμῃ τῆς φύσεως τελεσιουργησάσης αὐτῷ τήν τε ἡλικίαν ὁμοῦ πᾶσαν καὶ αὖ καθ' ἕκαστα τῶν μελῶν καὶ μερῶν· ἐπιπρέπειν δ' αὐτῷ καὶ ἱλαρότητα ὄψεως μετά τινος σεμνοῦ μειδιάματος καὶ ἦθος γαληνὸν καὶ εὐπρόσιτον· φιλότιμον δ' εἶναι τὰ ἐς λόγους μᾶλλον ἢ πάντα χρήματα· ἐχορήγει γὰρ αὐτῷ πολλὴν τὴν ὁρμὴν καὶ ἡ τῆς διανοίας ὀξύτης καὶ τὸ τῶν νοημάτων γόνιμον· τὴν δὲ πρὸς τὰ θεῖα διάπυρον εὐλάβειαν καὶ εὐσέβειαν ὁμότροπον εἶναι καθάπαξ τῷ τελευτήσαντι βασιλεῖ.

## CAPUT III.

*Joannes Palæologus nascitur. Andronicus pater, ea re audita, lætus Didymotichum rediit. Vestem mutat. Ludos celebrat. Duo certamina : Justa et Torneamentum; utrumque periculosum. Imperator utrique se immiscet, senioribus frustra reclamantibus. Ludorum missio.*

**482** I. Sequente æstate imperatoris conjux B Anna domina, quæ Didymotichi prægnans agebat, decimo octavo die Junii filium Joannem imperatorem peperit. Quo imperator audito celerrime Didymotichum rediit: et lætitia exsultans, lugubri veste quam propter avi mortem gerebat deposita, splendidiorem sumpsit. Deinde duo etiam certamina celebravit, Olympicorum ludorum similitudinem quamdam servantia : quæ cum antea quoque sæpius edidisset, nunc tamen majore apparatu exornavit. Hi ludi a Latinis olim sunt excogitati exercendi corporis gratia, cum a re bellica vacabant.

II. Eorum unus duelli speciem præ se ferens Justa apud Latinos dicitur. Dividuntur secundum tribus, municipia, curias. Deinde ex utraque parte C armantur singuli contra singulos, qui volunt, et ab omni parte armis teguntur. Deinde uterque sumpto hastili, cujus extremum tribus cuspidibus armatur, in se invicem irruunt et valido impetu concurrunt, et alii alios hastis quam fortissime impellunt. Qui adversarium equo dejecerit, victor proclamatur. Istud singulare certamen ipsi etiam imperatori sortito obtigit : et parum abfuit, quin sæpe lethalem ictum acciperet. Unde cum a senioribus moneretur, ut hujusmodi rebus abstineret (nec enim decere imperatorem a servis pulsari, idque non simulate, imo cum aliquo periculo), non paruit : **483** sed illis repulsis, ut qui degeneris sibi metus auctores essent æqualibus suis D militibus magis est obsecutus.

Γ'. Θέρους δ' ἐπιγενομένου (58) ἔγκυος ἐν Διδυμοτείχῳ διάγουσα ἡ τοῦ βασιλέως σύζυγος Ἄννα ἡ δέσποινα υἱὸν κατὰ τὴν ιη' Ἰουνίου γεγέννηκεν, Ἰωάννην τὸν βασιλέα. Ὁ δὴ πυθόμενος ὁ βασιλεὺς τὴν ταχίστην αὖθις ἐπανῆκεν ἐς Διδυμότειχον· καὶ περιχαρὴς [P. 296] γενόμενος ἤμειψεν ἐς τὸ λαμπρότερον τὰ ἐνδύματα, ἃ διὰ τὴν τοῦ πάππου τελευτὴν τέως ἐνεδέδυτο. Εἶτα καὶ ἀγῶνας ἐξετέλεσε δύο, μίμησίν τινα τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀποσώζοντας, οὓς καὶ πρότερον μὲν πολλάκις ἐτέλει, νῦν δὲ φιλοτιμότερον· οἳ δὴ τοῖς Λατίνοις πάλαι ἐπινενόηνται γυμνασίας ἕνεκα σώματος, ὁπότε σχολὴν ἄγοιεν τῶν πολεμικῶν.

Β'. Τούτων ὁ μὲν εἷς μονομαχίας ἔνδειξιν ἔχει καὶ κιντζούστρα (59) παρὰ Λατίνοις καλεῖται. Μερίζονται γὰρ κατὰ φυλὰς καὶ δήμους καὶ φρατρίας· ἔπειτα ὁπλίζουσιν ἀφ' ἑκατέρου μέρους ἕνα καὶ ἕνα τῶν βουλομένων τινὰς καὶ πάντη καταφράκτους καθιστῶσιν. Ἔπειτα δόρυ λαβόντες ἑκάτερος ἐν τρισὶν ὀβελίσκοις ἐσκευασμένα τὸ ἄκρον ἐπιπηδῶσιν ἀλλήλοις καὶ ἀπαντῶσιν εὐρώστως καὶ ὠθοῦσιν ἀλλήλους τοῖς δόρασι μετὰ πάνυ γενναίας τῆς ὁρμῆς· καὶ ὁ τοῦ ἵππου καταβαλὼν τὸν ἀντίπαλον στεφανίτης ἀναγορεύεται. Κλήρῳ γοῦν καὶ ὁ βασιλεὺς τὴν τοιαύτην λαγχάνει μονομαχίαν, ὥστε καὶ παρὰ μικρὸν ἦλθε πολλάκις πληγῆναι καιρίαν. Διὸ καὶ παραινούμενος ὑπὸ τῶν γηραιοτέρων ἀπέχεσθαι τῶν τοιούτων ἔργων· ἀνοίκειον γὰρ εἶναι πάντη βασιλεῖ πρὸς τῶν δούλων παίεσθαι, καὶ ταῦθ' οὕτως ἀνυποστόλως, ᾧ καὶ κίνδυνος ἕπεται· οὐκ ἐπείθετο, ἀλλὰ τοῖς ἡλικιώταις τῶν στρατιωτῶν μᾶλλον βραβεύων τὴν τῆς βουλήσεως ψῆφον τούτους ἀπήλαυνε, δειλίαν ἀγεννῆ ταῖς αὐτῶν καταψηφιζόμενος παραινέσεσιν.

## Variorum notæ.

(58) Cantacuzenus lib. III, cap. 2, scribit Joannem, cum pater obiit (an. scilicet 1356 *, Junii 25) novennem fuisse, proinde natum anno 1337. Laonicus duodennem fuisse ait. DUCANG.

(59) Videtur legendum καὶ δζούστρα. De hac utraque apud Latinos usitata decursionis ac monomachiæ ludicræ specie dissertationes duas edidimus ad Joinvillæ Historiam, 6, 7, ubi Gregoræ et cæterorum scriptorum Græcorum eo spectantes locos multis expendimus, maxime pag. 168. DUCANG. — *Καὶ ντζούστρα παρὰ Λατίνοις καλεῖται.* Ita cod. Regius. At in Wolfiana editione legebatur Κινζούστρα, vox, ut mihi videtur, facta ex Gallico *qui joustera?* Vide et notas Ducangii ad hunc locum. BOIVIN.

* Imo 1341, *Junii* 15, et *natus anno* 1332. BOIVIN.

A Γ'. Ὁ δ' ἕτερος τῶν ἀγώνων τορνεμὲν (60) προσαγορεύεται. Ἔχει δὲ οὕτως. Μερίζονται κἀνταῦθα κατὰ φυλὰς καὶ δήμους καὶ φρατρίας, καὶ ὁπλίζονται πάντες ὁμοῦ. Καὶ ἀρχαιρεσιῶν γιγνομένων κλήρῳ λαγχάνουσι τὴν ἡγεμονίαν δύο τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἑκατέρου μέρους ἑκάτερος. Τούτου τοίνυν οὕτω μὲν πρότερον, νῦν δὲ συνεχῶς (61), τελουμένου συναρίθμιος γίνεται καὶ ὁ βασιλεὺς [P. 297] τοῖς ὑφ' ἡγεμόνι τεταγμένοις, οἱῳδήτινι στρατιώτῃ· καὶ συῤῥηγνυμένων κατ' ἴσον ἀριθμὸν ἀμφοτέρων τῶν τάξεων μετὰ ῥοπάλων στεῤῥῶν παίει τε καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ παίεται ἀφειδῶς. Ἐπεὶ καὶ τὸν τρώσαντα, ἢ καὶ ἀποκτείναντα, συμβὰν οὑτωσί πως, κἀν τοῖς ἀγῶσιν ἀμφοτέροις, ἀνέγκλητον (62) εἶναί σφισι νόμιμον ἦν. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου διάλυσιν ἀπολαμβάνοντες ἑκάτερα τὰ μέρη τὸν σφῶν αὐτῶν ἡγεμόνα, B μεθ' ὧν καὶ ὁ βασιλεὺς τὴν τῶν ὑποτεταγμένων τάξιν οὐκ ἀπολιμπάνων τυγχάνει, ἄγουσι προπομπεύοντες εὐρύθμως καὶ κατὰ συζυγίαν ἐκ διαστήματος, ἄχρις οὗ συμπέπτωκε καταλύειν ἑκάτερον· ἔνθα προπίνων ἐκεῖνος ἅπασιν οἴνου κρατῆρα καὶ δεξιὰν ἑκάστῳ προτείνων, οἴκαδε ἀπαλλάττεσθαι πάντας κελεύει.

III. Alterum certamen Torneamentum appellatur. Ita autem se habet. Dividuntur et hic secundum tribus, municipia, et curias, et simul omnes armantur. Deinde habitis comitiis duo ex iis duces sorte diliguntur, suæ quisque parti præfuturus. In eo certamine, quod et antea usurpatum fuerat, nunc autem quotidie celebratur, imperator ipse ex eorum numero fuit, qui duci, hoc est militi, qualiscunque is foret, obtemperarent. Cum igitur utrinque acies pari numero congrederentur, imperator robustis clavis et feriebat et sine reverentia feriebatur. Ea enim certaminis lex est, ut qui alterum vulnerarit aut fortasse occiderit, indemnis sit. Post certaminis hujus finem utraque pars, atque inter cæteros imperator ipse inferiorem locum non deserens, ducem suum rite et composite præcedentes, bini intervallis divisi, in suum diversorium deducunt. Ubi ille cuique vini craterem propinans et dextram porrigens omnes domum redire jubet.

## CAPUT IV.

*Imperator bellum infert Alexandro. Bulgarorum agros vastat. Castella aliqua recuperat. Alexander pacem per legatos petit. Non impetrat. Quot castella in monte Hæmo ab Andronico seniore exstructa aut munita fuerint. Alexandri copiæ et improvisus adventus. Romanæ vires Bulgaricis impares. Acies utrinque instruuntur. Imperator suos hortatur ad pugnam. Cruentum prælium. Cantacuzenus et Protosebastus quantum virtute præstiterint. Equi mira constantia. Romani effuse fugiunt. In castellum proximum vi irrumpunt. Laborant omni parte. Præsidia Romana Mesembriæ et alibi exterminantur. Cum Alexandro offenso nulla spes pacis componendæ. Imperator consilii inops spem in Deo collocat, stimulante tamen conscientia. Alexander misericordia motus pacem ei ultro concedit. Benigna admonitione castigatum dimittit.*

C Α'. Τούτων τοίνυν (63) ἐν Διδυμοτείχῳ καὶ νῦν τελεσθέντων, ἀναλαβὼν ὁ βασιλεὺς ἱκανὴν στρατιὰν ἀκήρυκτόν τινα καὶ αἰφνίδιον ἐξάγει πόλεμον κατὰ Βουλγάρων, πρὶν ἐκείνους αἰσθέσθαι, βουλόμενος αὖθις σφετερίσασθαι τὰ περὶ τὸν Αἷμον φρούρια, ὅσα πρὸ βραχέος Ἀλεξάνδρῳ προσκεχωρήκει. Ἐμβαλὼν οὖν ἐς τὴν πολεμίαν ἐδῄου καὶ ἔκαε τὴν χώραν, μηδὲ τῶν ἀσταχύων φειδόμενος ἐν ἅλωσι τυγχανόντων· ἐπιπορευόμενος δὲ καὶ τὰ φρούρια, καὶ ἀπειλῶν περιστρατοπεδεύσεις καὶ πολιορκίας, παρεστήσατο καθ' ὁμολογίαν καὶ τούτων ἔστιν ἅ, ὑποσπόνδων ἀπιόντων τῶν ἐν φρουρᾷ τεταγμένων παρ' Ἀλεξάνδρῳ.

I. His nunc quoque Didymotichi peractis, imperator cum justis copiis bellum Bulgaris prius infert quam indicit, cum ii haud præsensissent, ut castella juxta Hæmum recuperaret, quæ paulo ante ad Alexandrum se contulerant. **484** Igitur impressione in hostilem terram facta ferro et igni agros vastat, ne desectæ quidem segeti et in horrea comportatæ parcens. Castella item obeundo, et obsidiones ac oppugnationes minitando, in deditionem nonnulla accepit, ex quibus præsidia Alexandri, compositione facta, discesserunt.

Β'. Ταῦτα πυθόμενος Ἀλέξανδρος καὶ περιαλγὴς

II. Quibus Alexander auditis dolore affectus

### Variorum notæ.

(60) *Τόρνε*. Expressit Gallicum *Tournoi*. Ducang. — *Ὁ δ' ἕτερος τῶν ἀγώνων Τορνεμέν*. Ita idem codex Regius, non Τόρνε μὲν, ut legebat Wolfius. Facta etiam hæc vox ex Gallico vocabulo *Tornement*, vel *Tournoiement*, quod et *Torneamen* et *Torneamentum* ab infimæ Latinitatis scriptoribus dici solet. Cantacuzenus, *Hist.* lib. I, cap. 47, vocat Τερνεμέντα. Boivin.

(61) Testis est Cantacuzenus eos ludos non fuisse in usu apud Byzantinos, antequam Andronicus junior uxorem duxisset Annam Sabaudam. Ἐκ μέντοι Σαβωΐας, inquit, οὐκ ὀλίγοι τῶν εὐπατριδῶν εἰς τὴν Ῥωμαίων ἀφικνούμενοι.... τὴν λεγομένην Τρουστρίαν· καὶ τὰ Τερνεμέντα αὐτοὶ πρῶτοι ἐδίδαξαν Ῥωμαίους, οὔπω πρότερον περὶ τῶν τοιούτων εἰδότας οὐδέν. Unde suspicor legendum esse hoc loco D apud Gregoram, τούτου τοίνυν οὔπω μὲν πρότερον, νῦν δὲ συνεχῶς τελουμένου, id est, *hoc itaque certamen nunquam superiori ætate, at nunc quotidie celebrari solitum*. Nec obstat quod idem Gregoras supra (hoc cap. sect. 1) dixerit, *sæpius jam antea eosdem ludos fuisse ab Andronico editos*. Nam illud, *sæpius jam antea*, non pertinet ad superiora sæcula, sed ad ipsius Gregoræ ætatem. Οὔπω in οὕτω mutatum passim in codicibus manuscriptis occurrit. Vide lib. XVII, infra cap. 2, sect. 1. Boivin.

(62) Vide eamdem dissertation. 7, pag. 169, 170. Ducang.

(63) De hoc suscepto bello adversus Alexandrum Bulgarorum regem ab Andronico Juniore, et pace inita, agit Cantacuzenus, lib. II, cap. 26, 27. Ducang.

legatos de pace ad imperatorem mittit. Indignum enim esse Christianis, adeo crudeliter contra sese grassari, cum pax et concordia inter ipsos constitui possit et belli acies in impios utriusque inimicos converti. Ad hæc imperator respondet, æquum esse, ut Romanis exstructa castella pareant, ac legatos re infecta dimittit. Amplius enim quindecim castella avus ejus imperator Andronicus in cacuminibus et præruptis Hæmi locis partim a fundamentis exstruxerat, partim novis operibus munierat, Protostratoris Glabæ opera, qui tum provinciam Thraciam administrabat, ut crebræ Scytharum incursiones veluti perpetuo muro interjecto prohiberentur.

III. Quæ ab illo sic dicta cum Alexander æquo animo ferre minime posset, copias suas statim contrahit ad octo millium numerum, et duo millia Scytharum mercede conductorum arcessit; Ternoboque profectus quinto die ad castellum, cui Rhusocastra nomen est, pervenit, ibique castrametatur. Ibi enim etiam imperatorem esse audierat. Qui quamvis inopinato hostium adventu perculsus, **485** tamen in media hostili terra, cum aliud consilium rerum difficultas præsens non pateretur, Romanas et ipse copias ut licet educit, hosibus minime pares, ut quæ vix trium millium numerum explerent, iisque in tres acies distributis non procul a castello est progressus, quod subsidio sibi et receptui esse volebat, si cessim recedendum foret. Cum vero hostes ingruentes videret, eorumque aciem ita instructam, ut dextrum et sinistrum cornu in longissimam seriem utrinque porrigeretur, gravis armatura in medio esset, extremum autem agmen profundum et firmi cujusdam fundamenti instar foret; veritus, ne circumveniretur, statim consilio mutato Romanas copias in unam ancipitem aciem contrahit, lunæ corniculantis speciem imitatus.

IV. Ipse in medium progressus suos inclamat et confirmat. « Cogitate, inquit, viri, nos in peregrina et hostili pugnare terra et longe a patria exclusos; nec socias habere civitates, quæ nobis ad improvisum hoc prælium opem ferant, neque unde mercenarium militem arcessamus. Quare sic pugnemus hodie, ut statim morituri et una cum hoc sole occubituri. Fortium nostrorum et generosorum laborum testes relinquamus hostilem hanc terram, in qua hodie de vita dimicamus, et hostium qui supererunt oculos. Quorum **486** vos multitudo ne perturbet. Scimus enim multos magnos exercitus a parvis facillime esse cæsos. Eadem et ipsi spe nitamur, ineffabilem Dei clementiam intuentes, qua tum alia, tum illud effectum est, ut Themistocles Atheniensis cum parvis copiis, in angustiis ad Salaminem, omnes fere Persarum vires demerserit; atque ut post hunc rursus Thebanus Epaminondas bis maximas

A γενόμενος διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα περὶ εἰρήνης, οὐκ ἄξιον εἶναι λέγων Χριστιανοῖς ἀπηνῶς οὑτωσὶ κατ' ἀλλήλων ἐπιέναι, ἐνὸν ὁμοδοξεῖν ἀλλήλοις τὰ πρὸς εἰρήνην καὶ ὁμοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἀντιπαρατάττεσθαι, πολεμίων ὄντων ἀμφοῖν. Ὁ δὲ βασιλεὺς δίκαιον εἶναι φήσας ὑπείκειν Ῥωμαίοις τὰ πάλαι παρὰ Ῥωμαίων ἀνοικοδομηθέντα φρούρια, τοὺς πρέσβεις ἀπράκτους ἀπέπεμψε. Πλείονα γὰρ ἢ πεντεκαίδεκα [P. 298] φρούρια παρὰ τὰς ἀκρότητας καὶ ἀποτομὰς τοῦ Αἵμου ὁ πάππος αὐτοῦ καὶ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, τὰ μὲν ἐκ βάθρων ἀνήγειρε, τὰ δ' ἐπῳκοδόμησε διὰ τοῦ τότε ἐπιτροπεύοντος Θρᾴκην Γλαβᾶ τοῦ πρωτοστράτορος, ἵν' εἶεν κώλυμα καὶ διάφραγμα τῆς συνεχοῦς τῶν Σκυθῶν διαβάσεως.

B Γ'. Ταῦθ' οὕτω λεχθέντα καθ' ἡσυχίαν Ἀλέξανδρος ἥκιστα φέρειν δυνάμενος τὰς αὐτοῦ συναθροίζει δυνάμεις εὐθὺς ἐς ὀκτακισχιλίους τὸν ἀριθμόν. Μεταπέμπεται δὲ καὶ δισχιλίους ἐκ Σκυθῶν μισθοφόρους. Ἄρας οὖν ἐκ Τερνόβου πεμπταῖος ἀφίκετο καὶ κατεστρατοπέδευσεν ἀγχοῦ τοῦ φρουρίου τοῦ ἐπιλεγομένου Ῥουσοκάστρου. Ἐκεῖ γὰρ εἶναι καὶ τὸν βασιλέα ἐπύθετο. Ὁ δὲ βασιλεὺς καταπλαγὴς μὲν ἐγεγόνει πρὸς τὴν αἰφνίδιον ἔφοδον τῶν πολεμίων· τῆς δὲ περιστάσεως ἥκιστα συγχωρούσης ἐν μέσῃ τῇ πολεμίᾳ βουλεύσασθαί τι βέλτιον, ἐξῆγε καὶ αὐτὸς ὡς ἐξῆν τὴν Ῥωμαϊκὴν δύναμιν, οὐκ ἀξιόμαχον οὖσαν τοῖς ἀντιπάλοις, ἀλλὰ μόλις ἐς τρισχιλίους τὸν ἀριθμὸν ἀνιούσης, καὶ ἐς τρεῖς αὐτὴν διανείμας

C τάξεις οὐ πάνυ πόῤῥω τοῦ φρουρίου προῆγεν. Ἔχειν γὰρ αὐτὸ μεμελέτηκε καταφυγήν τινα πρὸς τὴν ἐπὶ πόδα ἀναχώρησιν. Ἐπεὶ δὲ τοὺς πολεμίους ἐπιόντας ἑώρα τό τε δεξιὸν καὶ λαιὸν κέρας εἰς ἐπιμήκη στίχον ἑκατέρωθεν ἐκτείναντας, τὰ δὲ βαρύτερα τῶν ὅπλων εἰς μέσον ἔχοντας καὶ ἅμα τὸ βάθος τῆς οὐραγίας ὥσπερ τινὰ στεῤῥὸν θεμέλιον, φοβηθεὶς τὴν κύκλωσιν μεταβουλεύεται τάχιστα καὶ πρὸς μίαν τὰς Ῥωμαϊκὰς δυνάμεις ἤθροισε τάξιν ἀμφίστομον, ὥσπερ σεληνοειδὲς σχῆμα πεποιηκὼς, ὁπότε μηνοειδὴς εἴη.

Δ'. Αὐτὸς δ' ἐς μέσους περιερχόμενος ἐπεφώνει τε καὶ παρεθάῤῥυνε, « Σύνετε δὴ, λέγων, ὦ ἄνδρες, ὡς ἔν ἀλλοτρίᾳ καὶ πολεμίᾳ μαχόμεθα γῇ καὶ πόῤῥω που τῆς πατρίδος ἀποκεκλείσμεθα· καὶ οὔτε συμ-

D μαχίδας ἔχομεν πόλεις, αἳ παραβοηθήσουσι τήμερον ἡμῖν ἐς τὸν αἰφνιδίως συμπεσόντα τουτονὶ πόλεμον, οὔθ' ὁπόθεν ἂν μισθοφορικὸν μεταπεμψώμεθα στράτευμα. Μαχώμεθα τοίνυν ὡς τεθνηξόμενοι τήμερον καὶ συγκαταδύειν μέλλοντες τῷ τήμερον τούτῳ ἡλίῳ. Κτησώμεθα μάρτυρας τῶν ἡμετέρων ἀνδρικῶν καὶ γενναίων ἀγώνων τήν τε πολεμίαν ταυτηνὶ γῆν, ἐφ' ἣν τὸν περὶ ψυχῆς σήμερον τρέχομεν ἆθλον, καὶ τὰς τῶν ὑπολειφθησομένων πολεμίων ὄψεις. Μὴ δὲ θορυβείτω τὰς ὑμετέρας καρδίας τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων· πολλὰς γὰρ ἴσμεν δυνάμεις μεγάλας ὑπὸ βραχέων ῥᾷστα κατακοπείσας. Ἔστω καὶ ἡμῖν ἐλπὶς ὁμοία πρὸς τὴν ἀπόῤῥητον ἀφορῶσι φιλανθρωπίαν Θεοῦ, δι' ἣν τά τε ἄλλα καὶ Θεμιστοκλῆς ἐξ Ἀθηνῶν μετ' ὀλίγου στρατεύματος μικροῦ πᾶσαν ἐν τοῖς περὶ

Σαλαμῖνα στενοῖς τὴν τῶν Περσῶν κατεβάπτισε δύναμιν· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Θηβαῖος αὖθις [P. 299] Ἐπαμεινώνδας δὶς τὴν μεγίστην ἐκείνην Σπάρτης νενίκηκε δύναμιν μετὰ βραχυτέρας πολλῷ περί τε Ἁλίαρτον καὶ τόπους Λευκτρικούς· ὅτε δὴ καὶ Λύσανδρον ἀπώλεσεν ἡ Σπάρτη καὶ ξὺν ἀκοσμίᾳ φεύγοντα τὸν πολὺν ἐδέξατο Ἀγησίλαον καὶ καπνὸν ἤδη διὰ μακροῦ τεθέαται παρὰ τὸν Εὐρώταν πολέμιον.»

Ε΄. Πάντες μὲν οὖν γενναίως καὶ εὐρώστως, ὅσον ἐξῆν, καὶ παραβόλους ἀγῶνας ἀγωνιζόμενοι βαρείας καὶ ἀφειδεῖς φονευτρίας τοῖς πολεμίοις ἐπήνεγκαν χεῖρας· μάλιστα δὲ πάντων ὁ μέγας δομέστικος ὁ Καντακουζηνός· ὃς πολλὰ μὲν δεξάμενος πολέμια ξίφη, πολλὰς δὲ δοράτων βολὰς καὶ ὠθήσεις, αὐτὸς μὲν πλείστους τῶν πολεμίων κατήνεγκεν· ὁ δὲ μήτ' ἀσπίδα, μήτε ξίφος ἀποβαλὼν ἀπαθὴς τὸν ἀγῶνα διήνυσεν, ὥσπερ κεκολλημένος καὶ ἀκλόνητα ἡδρασμένος τῇ ἐπιβάσει τοῦ ἵππου. Καὶ δεύτερος μετ' αὐτὸν λαμπρῶς ἠγωνίσατο Πρωτοσέβαστος ὁ τοῦ Καίσαρος μὲν υἱὸς (64), ἔγγονος δὲ τοῦ Πορφυρογεννήτου. Οὗτός τε γὰρ πολλοῖς περιπαρεὶς βέλεσι καὶ τὸν ἵππον ὁρῶν πανταχόθεν τοῖς πολεμίοις κατακοπτόμενον ξίφεσιν, ὡς καὶ τὸν τῆς κεφαλῆς μυελὸν (ὡς εἰπεῖν) τοῖς ἔξωθεν βλέπουσι φαίνεσθαι ἤδη, νῶτα τοῖς ἐχθροῖς οὐκ ἠνέσχετο δοῦναι. Καὶ ὁ ἵππος δ' αὖ, ὥσπερ ἀντιφιλοτιμούμενος τῷ δεσπότῃ, οὐδ' αὐτὸς πεσεῖν ἠνέσχετο πρότερον, πρὶν αὐτὸν ἐκβαλεῖν τοῦ πολέμου καὶ οἴκαδε διασῶσαι, κἀκεῖ παρὰ τὰς τοῦ δεσπότου θύρας ἐκμετρῆσαι τὸ ζῆν.

Ϛ΄. Ἐπεί γε μὴν τέως τοὺς πολεμίους ἐθεάσαντο βιαζομένους προκαταλαμβάνειν τὸν λόφον, ὥστε καὶ κατὰ νώτου μάχεσθαι κυκλώσαντας αὐτούς, ἀναστρέψαντες ἔφευγον προτροπάδην ἐς τὸ φρούριον. Οἱ δ' ἔνδον οἰκοῦντες τήν τε ἧτταν θεασάμενοι τούτων καὶ ἅμα δεδιότες Ἀλέξανδρον ἀπέκλεισάν σφισι τὰς πύλας. Βίᾳ οὖν αὐτὰς ῥήξαντες εἰσεχέοντο· καὶ τοὺς μὲν τῶν ἐνοικούντων ἐκβαλόντες, τοὺς δὲ κατασφάξαντες δίκην πολεμίων ἠσφαλίσαντο τὸ φρούριον. Καὶ ἦσαν ἀσχάλλοντες καὶ πλεῖστα ἀγωνιώμενοι διὰ τὸ προφανῆ τὸν κίνδυνον ἔχειν ἐν ὀφθαλμοῖς. Οὔτε γὰρ τοῖς ὑποζυγίοις χιλὸς ἦν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, οὔτε φρέαρ, οὔτ' ἄλλη τις ὕδατος εὐπορία· οἵ τε τραυματίαι τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἵππων ἀπρομήθευτοι λειπόμενοι, οἱ μὲν ἔθνησκον, οἱ δ' ἐγγὺς τοῦ τεθνάναι ἐγένοντο· τάς τε πύλας ἀνοίγειν οὐ μάλα ἐνῆν, περιστρατοπεδευόντων κατὰ πλήθη τῶν πολεμίων· τά τε Ῥωμαίων ἀπῴκιστο ὅρια· διακινδυνεύσαντάς τε τὸν κίνδυνον οἴχεσθαι λάθρα πρὸς συμμαχίδα πόλιν ἐγγίζουσαν καὶ παράλιον ἀπέγνωστό σφισι καὶ τοῦτο. Ἡ γὰρ πόλις Ἀγχίαλος πολεμία ἦν, ἥ τε Μεσημβρία καλουμένη τὴν ἧτταν εὐθὺς ἀκηκουῖα Ῥωμαίων μετέθετο καὶ τὴν ἐκεῖσε Ῥωμαίων φρουρὰν ἀποσφάξασα ἔρριψεν ἐκ τοῦ τείχους, ὁπόση μὴ ἔφθη φυγοῦσα. Ὃ δὴ πεποιήκεσαν καὶ ὁπόσα περὶ τὸν Αἷμον φρούρια πάντα· θαῤῥεῖν τε οὐχ

A Lacedæmoniorum copias ad Haliartum et ad Leuctra viribus multo inferioribus adjutus devicerit: quo tempore Lysandrum etiam Sparta amisit, et cum maximo probro magnum illum Agesilaum fugientem recepit: ac tandem, quod multis sæculis factum non erat, hostilem fumum ad Eurotam vidit. »

V. Hac oratione confirmati omnes strenue ac fortiter, quantum in ipsis erat, pugnam ineunt projecta audacia et hostibus manus incutiunt violentissimas, parcendi videlicet nescias et in cædem effusas: in primis vero magnus domesticus Cantacuzenus, qui multis ensibus, multis telis hostium petitus atque impulsus ipse quidem
B plurimos hostes prostravit; sed neque clypeo, neque gladio amisso incolumis e prælio evasit, velut agglutinatus equi dorso et immobilis insidens. Secundus illi strenue dimicavit Protosebastus, Cæsaris filius, Porphyrogeniti nepos. Nam et hic multis undique telis confixus, equo etiam ex omni parte hostilibus ensibus vulnerato, ut et cerebrum ejus pateret, hostibus tergum dare noluit. 487 Equus item ejus, veluti cum sessore de gloria certans, non prius cadere sustinuit, quam eum e pugna extulisset et domum incolumem reportasset. Ibi demum ante domini fores exspiravit.

C VI. Sed cum hostem cernerent in id totis viribus incumbere, ut prior tumulum occuparet, atque adeo hisce circumdatis a tergo etiam instaret, effusa fuga retro se in castellum receperunt. Qui vero in eo habitabant, cum et hos victos esse cernerent, et simul Alexandrum timerent, portas illis occluserunt. Iis igitur vi effractis introruperunt, et habitatoribus partim pulsis, partim hostium loco occisis, castellum munierunt. In quo valde tristes et anxii erant, propterea quod eorum oculis periculum præsens obversabatur. Neque enim pabulum jumentis intus suppetebat, neque puteus, nec aquæ ulla copia: et vulnerati milites atque equi neglecti partim interibant, partim interitui proximi erant; et vix licebat portas aperire,
D multitudine hostium circumdatas; et procul Romanorum fines aberant, ac ne spes quidem suberat, tentata fortuna, clam ad finitimam urbem sociam eamque maritimam evadendi. Nam Anchialus hostilis erat; et Mesembria Romanorum clade audita statim defecerat, et præsidiis Romanis cæsis omnes eos, qui fuga salutem non quæsierant, e mœnibus dejecerat. Idem cætera ad Hæmum castella fecerant omnia. Nec 488 de libertate et redimendis captivis legatos ad Alexandrum mittere audebant, cum ita se gessissent, ut nulla veniæ

Variorum notæ.

(64) Joannis Palæologi, cujus supra meminit lib. ix, cap. 36, filius, Constantini, Porphyrogeniti Michaelis imp. filii nepos. Vide stemma Palæologorum. Ducang.

spes relinqueretur. Nam et ejus legatos confidenter deriserant ac per ignominiam dimiserant, et Bulgarorum agros cum segetibus incenderant, et captorum castellorum habitatores male tractarant.

A εἶχον διαπρεσβεύεσθαι περὶ ἐλευθερίας καὶ λύτρων πρὸς Ἀλέξανδρον. Οὐ γὰρ ὑπελείποντό τινα συγγνώμης ἀφορμὴν ἐκ τῶν φθασάντων. Τήν τε γὰρ ἐκείνου περὶ εἰρήνης πρεσβείαν θρασέως τε καὶ ἀκόσμως [P. 300] ἀπέπεμψαν τούς τε τῶν Βουλγάρων ἀγροὺς μετὰ τῶν ἀσταχύων πυρὶ παρέδοσαν· καὶ πρός γε τοῖς τὰ φρούρια οἰκοῦσιν οὐ καλῶς ἐχρήσαντο λαβόντες.

VII. Itaque ab omni parte inops consilii æstuabat imperator. Tamen firma in Deum fiducia nec in prioribus periculis nec in præsenti discrimine eum destituit; quamvis conscientia ejus non omnis expers esset maculæ, tum propter avum imperatorem extrema ætate contristatum; tum ob ea, quæ juvenilis licentia cum imperio conjuncta plerumque solet designare. Verum illi hujusmodi peccata tanquam minutos pisciculos magnum divinæ misericordiæ pelagus subeuntes judicabat. Proinde et B hoc summum discrimen non minus quam cætera mirabiliter evasit, arcana Dei cuncta clementer gubernantis providentia. Nam Alexander postridie ultro illius misertus et humanitatis sensu quodam instinctus pacem illi obtulit et cum exercitu domum redire, facta compositione, passus est, hortatus, ut moderatior esset in posterum. Unius enim anni quatuor esse tempora, et paulo momento maximas incidere rerum mutationes. Interea illa quoque æstas exacta est.

Ζ'. Διὸ πανταχόθεν στενόν τε καὶ ἄπορον τῷ βασιλεῖ τὸ πρᾶγμα ἐγίγνετο. Τό γε μὴν εἰς Θεὸν ἀρραγεστάτην ἔχειν ἐλπίδα, τοῦτο δ' οὐκ ἀπέγνωστό οἱ οὔτ' ἐν ταῖς πρότερον περιστάσεσιν, οὔτε μὴν ἐν τῇ παρούσῃ, καίτοι τὸ συνειδὸς οὐκ ἀνέλεγκτον ἔχων διά τε τὴν παραλύπησιν, ἣν τῷ βασιλεῖ καὶ πάππῳ ἐν τῷ γήρᾳ ἐπήνεγκε, καὶ αὖ δι' ὅσα νεότης μετ' ἐξουσίας ὡς τὰ πολλὰ φιλεῖ διαπράττεσθαι· ὅμως ἰχθύδιά τινα βραχέα τὰ τοιαῦτα ἐνόμιζεν ἁμαρτήματα ἐς τὸ μέγα πέλαγος βυθιζόμενα τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας. Διὸ καὶ ὁμοίως ταῖς ἄλλαις περιστάσεσι καὶ τὴν ἀπαράμιλλον ταύτην παραδόξως ἀπεκρούσατο, ἀπορρήτῳ προμηθείᾳ τοῦ πάντα φιλανθρώπως οἰκονομοῦντος Θεοῦ. Οἴκοθεν γὰρ καὶ Ἀλέξανδρος ἐς τὴν ὑστεραίαν εἰς οἶκτον ἰὼν καὶ συμπάθειαν, πέμψας τῷ βασιλεῖ δεξιὰν, ἀφῆκεν ὑπόσπονδον οἴκαδε πορεύεσθαι ξύν γε τῷ στρατοπέδῳ, παραγγείλας μετριώτερον εἶναι τοῦ λοιποῦ. « Εἷς γὰρ, φησὶν, ἐνιαυτὸς τέσσαρας ὥρας φέρει καὶ μία καιροῦ ῥοπὴ πολλὰς πραγμάτων μεταβολάς. » Ἐν δὲ τούτοις καὶ τὸ παρὸν ἐτελεύτα θέρος.

## CAPUT V.

*Syrgiannes cur suspectus. Læsæ majestatis accusatur a Zamplacone. Non convincitur. Vades dare non potest. Fugit. Litteris ex Eubœa datis veniam petit et locum, in quo cum suis consistat. Aula ei minus tuta. Jusjurandum ab eo oblatum. Non impetrata venia ad Cralem transit. Ei gratissimus advenit. Magna pollicetur.*

I. Syrgiannes autem, prius etiam ob adactos C sacramento Thessalonicenses **489** primoribus suspectus, et quia a matre imperatoris adoptatus fuerat, cum imperator illo, quem diximus, desperato capitis morbo Didymotichi laboraret, demum a Zamplacone læsæ majestatis reus actus sui defendendi causa Byzantium ad imperatorem arcessitus venit, et semel atque iterum et tertio causa apud omnes judices dicta plane reus peragi non potuit, adeo ut jam a plerisque judicibus absolveretur. Lite autem adhuc pendente vades imperator ab eo petiit, ne clam profugeret, priusquam omnes judices sententiam de eo ultimam tulissent. Quæ res ejus animum valde turbavit et in carceris metum conjecit, gravissima illa et intolerabilia, quæ prius perpessus erat, vincula recordantem, quo- D rum vestigia recentia adhuc et expressa in animo circumferebat. Cum autem vades minus promptos sibi affore videret, plures ac vehementiores eum terrores concutere cœperunt. Quas ob res fugam coactus arripere, cum statim sollicite quæreretur, nusquam est inventus.

Α'. Ὁ δέ γε Συργιάννης (65), ὕποπτος ὢν καὶ πρότερον τοῖς ἄρχουσι διὰ τοὺς ὅρκους, οὓς ἀπῄτησε παρὰ τῶν Θεσσαλονικέων, εἰσποιηθεὶς τῇ μητρὶ τοῦ βασιλέως δεσποίνῃ, ὁπότε τὰς τοῦ βασιλέως ἐπεβόσκετο φρένας ἡ ἀπηγορευμένη νόσος ἐκείνη περὶ τὸ Διδυμότειχον, νῦν ἤδη καὶ πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Τζαμπλάκωνος (66) προτεινόμενα καθοσιώσεως ἐγκλήματα εἰς Βυζάντιον ἀπολογησόμενος ἧκει μετάπεμπτος τῷ βασιλεῖ· καὶ κριθεὶς ὑπὸ πᾶσι κριταῖς δὶς καὶ τρὶς οὐ καθαρῶς ἁλῶναι τοῖς ἐλέγχοις ἠδύνατο, ὥστ' ἤδη καὶ πρὸς τῶν πλειόνων ἠθῳοῦτο κριτῶν. [P. 301] Μετεώρου δ' ἔτι τῆς δίκης οὔσης ᾔτησεν ὁ βασιλεὺς ἐγγυητὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ φυγεῖν αὐτὸν λαθόντα, πρὶν ἂν τελεία γένηται ἡ περὶ αὐτοῦ τοῖς ὅλοις κριταῖς ἀπόφανσις. Ὃ δὴ πολὺν ἐνέσπειρε τὸν φόβον καὶ τὴν τῆς εἱρκτῆς ὑποψίαν ἐς τὴν τούτου ψυχήν· καὶ ἐς ἀνάμνησιν ἤρχετο αὖθις τῶν προτέρων ἐκείνων καὶ ἀπαραμυθήτων δεσμῶν, ὧν τὰ ἴχνη περὶ τὴν καρδίαν ἔτι κείμενα ἦσαν ἐναργῶς. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὀκνηροτέρους ἔβλεπε τοὺς ἐγγυησομένους, συχνοτέροις καὶ δριμυτέροις ἐπολιορκεῖτο μᾶλλον τοῖς φόβοις. Διὸ καὶ ἀναγκασθεὶς ᾤχετο λάθρα φυγὼν καὶ πλεῖστα ζητούμενος εὐθὺς οὐχ εὑρέθη.

Variorum notæ.

(65) Cantacuzenus, lib. II, cap. 24. DUCANG.

(66) Qui magni Papiæ dignitate donatus dicitur Cantacuzeno lib. II, cap. 27. DUCANG.

B'. Μετὰ δ' ἐνιαυτὸν ἔστειλεν ἐξ Εὐβοίας γράμ- A ματα τῷ βασιλεῖ, δεόμενος δοθῆναί οἱ συμπάθειαν καὶ χώραν τινὰ πρὸς οἴκησιν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις περί που τὰς ἐσχατιὰς τῶν κατὰ Μακεδονίαν Ῥωμαϊκῶν ὁρίων. Βασκαίνειν γὰρ ἔφασκεν αὐτῷ (67) τοὺς περὶ τὸν βασιλέα· καὶ διὰ τοῦτο πόῤῥω που τῶν τοιούτων διατρίβειν ἐθέλειν, δέει τοῦ δόλῳ διαφθαρῆναι. Καὶ ὅρκους ἐπὶ τούτοις ἦν ἐπιφέρων τοῦ μὴ κακὸς φανῆναι πώποτε τῷ βασιλεῖ.

Γ'. Ἐπεὶ δ' αἱ παρακλήσεις παρὰ θύραν ἦχον καὶ ἤνυσαν οὐδὲν, ἄρας ἐξ Εὐβοίας ἀφίκετο πρὸς τὸν Κράλην Σερβίας· ὑφ' οὗ καὶ προσδεχθεὶς ἀσμενέστατα πάντ' ἦν αὐτὸς, πάρεδρος ὁμόπνους, φίλος ὁμογνώμων, σύμβουλος δεκτὸς, τῶν ἔνδον ὁ πιστότατος, τῶν ἐκτὸς ὁ πρακτικώτατος, ἄλλος Θεμιστοκλῆς Ἀρταξέρξῃ τῷ Πέρσῃ. Εἰδότι γὰρ τὴν περὶ B αὐτοῦ φήμην ἐκ πολλοῦ νῦν ἕρμαιον ἡγεῖσθαι ἐπῄει λαμπρὸν τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ· καὶ ὑπισχνουμένῳ ποιήσειν ὑπήκοον Τριβαλλοῖς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ χώραν Ῥωμαίων, εἰ καὶ αὐτὸς αὐτῷ συνάροιτο ἄρξαι Ῥωμαίων, ἐπίστευέ τε καὶ συναίρεσθαι ἠπείγετο λίαν ἀσμένως.

II. Post annum autem supplices ex Eubœa litteras ad imperatorem misit, quibus veniam petebat et locum aliquem in Macedonia circa extremos imperii Romani fines, in quo cum uxore et liberis consideret. Nam aulicos sibi invidere dicebat, adeoque velle se procul ab illis domicilium habere, ne ab iisdem per insidias occideretur. Addebat et jusjurandum, quo se imperatori perpetuo fidelem fore testabatur.

III. Sed **490** cum ejus preces ad limen principis delatæ essent nihilque apud eum valuissent, Eubœa digressus ad Serviæ Cralem proficiscitur, ab eoque cupidissime susceptus summa et gratia et auctoritate floruit, assessor unanimis, amicus consentiens, consiliarius acceptus, domi fidissimus, foris occupatissimus, alter Themistocles Artaxerxi Persæ. Nam cum fama eum jam pridem cognovisset, adventum ejus in luculentulo lucro deputabat; et quia pollicebatur, si illius opibus ad Romanum imperium occupandum adjuvaretur, se Romanam ditionem, quæ in Macedonia esset, Triballis subjecturum, habebat ei fidem, et eum libentissimo animo studebat adjuvare.

## CAPUT VI.

*Imperatoris mater Thessalonicæ moritur. Oratio consolatoria quam Gregoras apud imperatorem habuit.*

A'. Τούτων οὕτως ἐχόντων πέρας τοῦ βίου ἐδέξατο καὶ ἡ μήτηρ τοῦ βασιλέως (68) ἡ δέσποινα καὶ τέθαπται ἐν Θεσσαλονίκῃ· ὅτε δὴ καὶ παραμυθητικόν τι προσφώνημα ἔγωγε πρὸς τὸν βασιλέα διεξῆλθον οὑτωσί πως ξυγκείμενον· C

B'. « Σὲ δὲ, ὦ μέγιστε καὶ θειότατε βασιλεῦ (69), πολλάκις ἡμεῖς θαυμάσαντες ἐν τοῖς ὅπλοις, καὶ πρό γε τούτων ἔν τε φιλανθρωπίᾳ καὶ ἱλαρότητι, καιρὸν ἔχομεν [P. 302] ἤδη λοιπὸν, ἵνα σε κἀν τῇ καρτερίᾳ θαυμάσωμεν τῆς μεγίστης ταυτησὶ συμφορᾶς, ἣν ὁ τὰ πάντα σαλεύων αἰὼν καθάπερ τι γυμνάσιον ἄλλο προὔβαλε νῦν καὶ θέατρον ἀγώνων τῇ γενναίᾳ καὶ ἀνδρικῇ σου ψυχῇ. Ἔνθα δὴ καὶ μάλα μᾶλλόν σε δεῖ τὸ κράτος λαμπρῶς ἀναδήσασθαι, ἢ πρότερον ἐν τοῖς ὅπλοις. Ἐκεῖ μὲν γὰρ καὶ ὁ τῆς τύχης κύβος τῇ χειρὶ πολλάκις μείζονα προσῆψε τὴν δόξαν ἢ τῇ ψυχῇ, καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀξίωμά τε καὶ μέγεθος ἔλαθε παρὰ τὸ εἰκὸς κιβδηλεύσας καὶ δεύτερον τῆς χειρὸς ἀποφήνας. Ἐνταῦθα δὲ καθαρῶς γνώμη καὶ σύνεσις ὁπλίζεται πρὸς μεγάλους χειμῶνας καὶ κλύ- D δωνας, οὓς ἡ τοιαύτη μάλα σφοδρῶς ἀνεστόμωσε συμφορά. Ἴσασι γὰρ ἅπαντες, ὡς ὅσῳ τιμιώτερον καὶ βέλτιον ψυχὴ σώματος, τοσούτῳ καὶ μείζους οἱ ταύτης ἀγῶνες καὶ κλύδωνες, πρὸς ἅπερ ἂν ὁ συμπίπτων ἐπάγοι χρόνος ἀντίπαλα στρατόπεδα θλίψεων. Ἐπειδήπερ ἐκεῖ μὲν καὶ πολλὴ πολλαχόθεν ἡ

I. Interea imperatrix eademque imperatoris mater decessit, ac Thessalonicæ sepulta est. Atque ego tunc imperatorem oratione consolatoria in hæc ferme verba allocutus sum :

II. « Nos vero te, maxime et divinissime imperator, cum sæpe arma tractantem suspeximus, tum in primis humanum et facilem mirati sumus. Jam res ipsa postulat, ut miremur constantiam tuam in hac maxime calamitate, quam tempus omnia quatiens, tanquam gymnasium ac illustre laborum curriculum, generoso ac forti animo tuo offert. In quo quidem casu fortitudo tua eminere magis debet, quam antea in armis eluxit. Quippe in iis fortunæ levitas manum sæpe majore gloria cumulavit, quam animum, et consilii dignitatem atque excellentiam, **491** contra quam æquum erat, adulteravit, ac ut manu inferior videretur effecit. In hac autem calamitate consilium plane et prudentia sese armat contra tempestates ac procellas, quas casus iste magnas ac violentas in animo tuo excitavit. Norunt videlicet omnes, quanto animus præstat corpori, tanto etiam majores esse ejus labores et æstuationes in iis cladibus, quas temporis vicissitudo veluti hostiles turmas inducit. In bello multa undecunque auxilia præsto sunt. Clypeus,

### Variorum notæ.

(67) Nusquam dixit Gregoras invidisse aulicos Syrgianni. Itaque legendum ἔφασκεν, non ἔφαμεν. Boivin.

(68) Cantacuzen. lib. II, cap. 28. Ducang. — Cantacuzenus, *Hist.* lib. II, cap. 28, eam ait obiisse anno integro et dimidio post obitum senioris Andronici; quem constat mortuum anno Chr. 1332, Februar. die 13. Sic illam oportet obiisse anno Chr. 1333, mense Augusto. Boivin.

(69) Hæc oratio exstat in codice Regio, in quo tamen aliæ fere ejusmodi declamationes omissæ sunt. Boivin.

galea et hasta sic eorum, qui pugnæ arbitri sedent, judicium sæpe præoccupant et veri indicia confundunt, ut ipsius manus errata profundis quasi tenebris mersa involvant. In calamitate vero animi fortitudo sola in certamen descendit, nudosque et inermes pedes, consilio et prudentia veluti firmo fundamento nixos obfirmans, fortissime resistere atque obniti potest cuivis doloris fluctui ac violento æstui, velut inconcussum promontorium insanienti pelago objectum. Ac vehemens quidem illius tragœdiæ tempestas fuit, quam tibi patris imperatoris obitus suscitavit; vehemens item ea, quam avi imperatoris interitus. Sed tamen matre superstite solatii multum superfuit, quo luctus ille levaretur et efficaci hilaritatis remedio veluti condiretur. At hic qui te nunc dominæ matris casus oppressit longe gravissimus omnem doloris acerbitatem superat, 492 cum ob majorem sanguinis affinitatem, tum quod ea sola extrema familiæ ancora et summa oblectatio reliqua fuit. Nam ad ipsas usque medullas penetrat hic dolor, et ipsa ossa tua, fortissime imperator, tanquam aliquis vermis arrodit. Quidni vero? cum ea mater fuerit, mater, inquam, augustissima, eademque suavissima, et firmis ac indissolubilibus naturæ vinculis tibi astricta: et quod majus est, plurimis tua causa laboribus exercitata. Neque vero te solum sua morte in tantam tristitiam conjecit, sed etiam nos omnes, qui vobis paremus. Imo luctus iste noster duplex est. Nam et nos gravem jacturam fecimus, eoque majorem, quod et illa, dum viveret, salutaris portus omnium fuit et commune solatium; et nunc tuam augustissimam et publicarum rerum inspectricem et curatricem mentem a necessariis curis avocat. Quod si eam non prorsus atque omnino abstrahit, tamen in tanto curarum æstu etiam parvum impedimentum maxima affert detrimenta reipublicæ navigio, non secus ac si gubernator in medio pelago tempestate conflictans, inferne fluctibus insurgentibus, superne vero ventis vela turbantibus, interim et ipse sui muneris oblitus dormitet, ut nihil jam sit reliquum quod prohibeat, quominus navis in fundum maris suis cum vectoribus subito demergatur. Quamobrem, ut nihil aliud te moveat, saltem propter subjectas tibi urbes, mœrore aliis mandato, solitam tibi et 493 imperatoriam magnificentiam retineto. Imitare defunctæ illius generosi animi constantiam, quæ propter ardentem Dei amorem (quem longo jam tempore, ex quo perniciosam parentum opinionem evaserat, intimo corde tacite alebat) corporis oblita, oblita gloriæ et imperatorii splendoris; tui denique, quod longe majus est, tui inquam carissimi, quem vel toti terrarum orbi prætulisset, oblita, ad Deum accurrit, ad imperatorem et maritum accurrit: non quia maritus fuit, sed quia per illum ad sinceros sanioris dogmatis fontes perducta fuerat. Quod

A συμμαχία ἐπιτηδεύεται. Ἀσπὶς γὰρ καὶ δόρυ καὶ κράνος τὴν τῶν ἀγωνοθετούντων πολλάκις ἁρπάσαντα κρίσιν καὶ συγκυκήσαντα τοὺς ἐλέγχους ἐν ἀδήλοις ἔσθ' ὅτε βυθοῖς τῆς παλάμης τἀγκλήματα συνεκάλυψαν. Ἐνταῦθα δ' ἡ τῆς ψυχῆς ἀνδρία καθαρῶς ἀποδυομένη πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἔχει καθάπερ ἐπὶ στεῤῥᾶς κρηπῖδος (70), τῆς γνώμης τε καὶ συνέσεως, γυμνοὺς καὶ ἀόπλους τοὺς πόδας ἐρείσασα μάλα γενναίως ἀνθίστασθαι καὶ ἀντέχειν πρὸς ἅπαν λύπης κῦμα καὶ ῥόθιον, καθάπερ προβλὴς ἀτίνακτος ἑστῶσα πρὸς ὑβρίζουσαν θάλασσαν. Σφοδρὸς μὲν οὖν ἦν ὁ χειμὼν ἐκείνης τῆς τραγῳδίας, ἣν ὁ τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς ἐπήνεγκέ σοι θάνατος· σφοδρὸς δ' αὖ καὶ ὁ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, εἰ μὴ καὶ μείζονα φαίη τις ἄν, ὅτι ζῶν καὶ κινούμενον αὐτὸς ἐλέλειπτο B φάρμακον, ἡδονὴν ὁμαλῶς οὑτωσί πως ἀντιτεχνώμενον τῆς σφόδρα ζεούσης ἐκείνης καὶ φλεγμαινούσης πληγῆς. Ἀλλ' ἡ νῦν ἐπελθοῦσά σοι τῆς μητρὸς καὶ δεσποίνης συμφορὰ πολλῷ στρατηγουμένη τῷ ὑπερβάλλοντι πᾶσαν ὑπερπέπαικε λύπης ὑπερβολὴν διά τε τὸ τῆς φύσεως συγγενέστερον καὶ πολλῷ μᾶλλον διὰ τὸ μόνην ταύτην τοῦ γένους καταλελεῖφθαι τελευταίαν ἄγκυραν καὶ θυμηδίας ἀκρόπολιν. Ἅπτεται γὰρ καὶ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, μυελῶν τῆς ψυχῆς καὶ σῆς ὀστέων καθίσταταί σοι τῷ πάντα γενναίῳ. Καὶ πῶς γὰρ οὔ; Μήτηρ τε οὖσα καὶ μήτηρ βασιλικωτάτη τε καὶ γλυκυτάτη καὶ στεῤῥοῖς καὶ ἀῤῥήκτοις τῆς φύσεως σοι συνδεδεμένη τοῖς σπλάγχνοις· καὶ τό γε μεῖζον, πλείστους ὑπὲρ σοῦ τοὺς πόνους ἀνατλᾶσα. Οὐ σὲ δὲ μόνον ἐς τόδε λύπης ἐκείνη θανοῦσα ξυνώ- C θησεν, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ὑπηκόους ἡμᾶς· καὶ διπλῇ γε μᾶλλον. Ζημία μὲν γὰρ καὶ ἡμῖν ἐγεγόνει μεγίστη, [P. 303] καὶ τοσοῦτο μεγίστη, ὅσον καὶ περιοῦσα λιμήν τις ὑπῆρχε τοῖς ὅλοις ἐκείνη σωτήριος καὶ πανήγυρις εὐθυμίας· τὸ δὲ μεῖζον, ὅτι καὶ σοῦ τὸν βασιλικώτατον καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἡγεμόνα τε καὶ ἐπόπτην νοῦν τῶν δεουσῶν ἀπασχολεῖ φροντίδων· εἰ δὲ μὴ καθάπαξ καὶ ὡς ἐπίπαν ἀπηρτισμένως, ἀλλ' οὖν ἐν τοσούτῳ περιστάσεων κλύδωνι καὶ τὸ σμικρὸν ἐμπόδιον μέγιστον τῇ τῶν πραγμάτων ὁλκάδι γίγνεται βλάβος, καὶ παραπλήσιον, ὥσπερ ἂν εἴ τις κυβερνήτης χειμῶνος ἐν μέσῳ πελάγει τυχών, κάτωθεν μὲν τῶν κυμάτων κατὰ τῆς νηὸς ἐπανισταμένων, ἄνωθεν δὲ τῶν πνευμάτων τῆς ὀθόνης D κατορχουμένων, μεταξὺ καὶ αὐτὸς τῆς πηδαλιουχίας ἐκλαθόμενος ἐπινυστάξειεν, ὡς μηδὲν εἶναι λοιπὸν τὸ κωλύον, αὔτανδρον τὴν ναῦν αὐτίκα μάλα βυθοδρομήσασαν ἐς πυθμένας θαλάσσης καταδῦναι. Ὅθεν εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν διά γε τὰς ὑπηκόους τῶν πόλεων, ἃ τῆς λύπης ἔργα πεφύκασιν ἄλλοις παραχωρήσας σαυτῷ τὸ σύνηθες καὶ βασίλειον μεγαλοπρεπὲς διατήρησον. Μίμησαι τῆς ἀπελθούσης ἐκείνης γενναίας ψυχῆς τὴν στεῤῥότητα, ἣ διὰ τοὺς πρὸς τὸν Θεὸν ἀκμάζοντας ἔρωτας, οὓς ἀποῤῥήτως ἔθρεψεν ἐν καρδίᾳ πάλαι πολὺν ἤδη τὸν χρόνον, ἀφ' οὗ τῆς τῶν φυσάντων διέσωσε δόξης αὐτήν, ἐπιλαθομένη

## Variorum notæ.

(70) Wolfio κρηπὶς est *crepido*. Sed *crepido consilii* quid sit, non video. BOIVIN.

μὲν σώματος, ἐπιλαθομένη δὲ δόξης καὶ κόσμου βασιλικοῦ καὶ τὸ πάντων ὑπέρτερον ἐπιλαθομένη σοῦ τοῦ φιλτάτου, ᾧ κόσμος ἐκείνῃ πᾶς οὐχ ὑπῆρχεν ἀντάξιος, ἔδραμε μὲν πρὸς Θεόν· ἔδραμε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ σύζυγον, οὐχ ὅτι σύζυγος, ἀλλ' ὅτι δι' ἐκεῖνον ἐς τὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἀκίβδηλα μετακεχωρήκει νάματα· καὶ εἰ χρὴ μὴ λυμήνασθαι τὴν ἀλήθειαν, ἔδραμε πρὸς τὸν πατέρα καὶ βασιλέα, τὸν τῆς ὀρθοδοξίας αὐτῇ καταστάντα διδάσκαλον· ὃς πρῶτος ἐκείνην ἐκεῖθεν ὡς ῥόδον λαμπρὸν ἐκ πικρῶν ἀκανθῶν ἐξελέξατο καὶ ὡς χρυσὸν καθαρὸν ἐκ μετάλλων κιβδήλων ἀνώρυξε, πᾶν εἴ τι λιθαργύρινόν τε καὶ χολοβάφινον (71) ἦν ἐκεῖ καταλελοιπυῖαν. Εἰ δὲ τὴν ἐκείνης οὐκ ἔχεις μιμήσασθαι καρτερίαν, ἀλλ' οὖν τῶν πάλαι βασιλέων τοὺς πλείστους μετὰ πολλοῦ τοῦ βελτίονος νικῶν φιλανθρωπίᾳ καὶ ἱλαρότητι πρὸς τοὺς πταίοντας νίκησον καὶ τῇ πρὸς τὰς λύπας βασιλικῇ καρτερίᾳ δυοῖν ἕνεκα· ἵνα τε τῷ καλλίστῳ καὶ ποικίλῳ σου πέπλῳ τῶν μακρῶν ἀγαθῶν καὶ τοῦτο καλῶς ἐπιπρέπῃ, καθάπερ ἐν ἄνθεσιν ἄνθος ὡραῖον, κἂν λίθοις πολυτελέσι λίθος ὑπέρτιμος, καὶ ἵνα τελέως τοῖς ἅπασι βρίθων καλοῖς ἐν τῇ σειρᾷ τῶν πρὸ σοῦ βεβασιλευκότων αὐτὸς ἐπιπρέπῃς, ὡς ἐν τοῖς χρώμασι πορφύρα κἂν τοῖς ἀστράσιν ἥλιος. Φέρε τοίνυν ἀπόδος τὴν τῆς γλώττης ἡμέραν ταῖς τῶν ὑπηκόων ἀκοαῖς, τὴν τῶν ὀφθαλμῶν εὐδίαν τῇ τῶν ἡμετέρων ὄψεων ὁμίχλῃ. Διασκέδασον ἡμῶν τῆς ψυχῆς τὸν χειμῶνα ταῖς ἀκτῖσι τῆς σῆς ἱλαρότητος. Χρῆσαι [P. 304] τῇ ἑορτῇ τοῦ συνήθους καὶ γαληνοῦ μειδιάματος. Γενοῦ πᾶσιν ἀρχέτυπον, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις καλοῖς, οὕτω κἂν τῇ τῶν δεινῶν καρτερίᾳ. Ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἔστιν οὓς ἀκούοντες ἐν ταύτῃ μάλιστα φιλοτιμησαμένους αἰσχυνοίμεθ' ἄν, εἰ τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασιν ἀριστεύμασι πλεῖστον ἐκείνων διενεγκόντα πλουτήσαντες βασιλέα ἐν τούτῳ μόνῳ τὰ δεύτερα φέροντα βλέποιμεν. Ταῦτ' ἄρα καὶ τὸ τοῦ Ἀχιλλέως ἐκείνου περὶ τὰς λύπας ἡττώμενον ἦθος ἀποτριψάμενος καὶ πρός γε δὴ τοῦ Μακεδόνος Ἀλεξάνδρου μίμησαι τούτων τὸ σταθερόν. Μίμησαι τοὺς Περσικοὺς βασιλέας τε καὶ σατράπας, ὁπόσοι πρὸς τὰς ἀντιπάλους τύχας οὐδὲν ἀγεννὲς ἐπεπράχεσαν. Μίμησαι τοὺς πάλαι Ῥωμαίων ὑπάτους καὶ Καίσαρας, οἳ καὶ αὐτοὶ τῶν τοῦ χρόνου δεινῶν ἀπολελαυκότες ἐπὶ τοῦ συνήθους φρονήματος ἐκαρτέρησαν. Καὶ τί δεῖ παραδειγμάτων ἀλλοτρίων; Μίμησαι σαυτόν, ὁποῖος πολλάκις ἐφάνης ἐν τοῖς ἄλλοτε ἄλλοις ἐπεισπεσοῦσί σοι λυπηροῖς· πῶς πολλοῦ πολλαχόθεν πολλάκις ἀναζέσαντος κλύδωνος ἀκλόνητον καὶ ἀήττητον διετήρησας τὴν ψυχήν, ὥσπερ οἱ βαθεῖαν ἄγοντες ἡσυχίαν; πῶς πολλάκις τῶν ὑπηκόων ἁμαρτημάτων, δίκην ἀπαρκτίου, τὴν τοῦ θυμοῦ ῥύμην εἰς ὄγκον κυμάτων ἐγείρειν ἐθελόντων οὐχ ἡττήθης πώποτε· ἀλλὰ γενναιότητι χρώμενος καὶ συνέσει ψυχῆς ἀντὶ τοῦ κολάζειν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐκόλασας μὲν τὸν θυμόν, τοῖς δ' ἁμαρτήσασι τὸ σύνηθες παρέσχες φιλανθρώπευμα; Ταῦτα ἐπὶ καιροῦ νῦν ἀναμιμνησκόμενος μίμησαι σὺ σαυτόν, ἵνα καὶ ἡμεῖς,

A si nulla veritati fraus facienda est, ad patrem imperatorem accurrit, qui ei veræ doctor religionis fuit, qui primus illam inde ut nitentem rosam ex asperis sentibus elegit, et ut aurum purum ex adulterinis metallis effodit, ubi hæc quidquid lithargyri, quidquid cholobaphini erat reliquit. Quod si illius constantiam imitari non potes: at veterum imperatorum plerosque imitare, quos cum longo intervallo humanitate et clementia erga delinquentes vincas, etiam imperatoria constantia vincito duabus de causis, ut ex pulcherrimo et maxime vario insignium honorum tuorum peplo etiam hæc virtus emineat, velut inter eximios flores flos insignis, et inter pretiosas gemmas gemma B pretiosissima: ut perfecte bonis omnibus cumulatus in eorum qui ante te regnarunt serie tantum excellas, quantum inter colores **494** purpura et sol inter sidera. Age vero restitue tuorum auribus sermonis tui diem, oculorum serenitatem vultuum nostrorum caligini. Discute animorum nostrorum tempestatem hilaritatis tuæ radiis. Utere festivitate soliti et tranquilli risus. Omnibus exemplar esto, ut aliorum bonorum omnium, ita etiam tolerantiæ malorum. Nos vero, cum Græcos nonnullos ea valde gloriatos audiamus, erubescemus, aliis omnibus virtutibus longe præstantiorem imperatorem nacti, una hac re illum superari. Quapropter Achillis et Alexandri illius Macedonis mollitie in dolore ferendo repudiata constantiam eorum imi- C tare. Persicos reges et satrapas imitare, qui adversæ fortunæ non cesserunt, sed fortiter restiterunt. Imitare veteres Romanorum consules et Cæsares, qui et ipsi temporum iniquas vices experti veterem animi constantiam tenuerunt. Et quid alienis exemplis est opus? Te ipsum imitare, ac talem te præbeto, qualis antehac in variis casibus exstitisti. Quoties in maximis tempestatibus inconcussum et invictum animum conservasti, non aliter quam qui summa tranquillitate vivunt? Quoties subditorum tuorum peccatis, impetum animi tui in magnam fluctuum molem tanquam quibusdam ventis attollere certantibus, nequaquam affectui cessisti; sed iracundiam tuam, quam illos fortiter ac prudenter castigare maluisti, **495** et solita D clementia iis pœnam meritis ignovisti? Hæc nunc per occasionem recordatus ipse te imitare, ut et nos (ne longum faciam), omni dicendi libertate linguæ permissa, laudum tuarum pelagus facile transmittamus; et ex omnibus bonis tuis, præstantissimis quibusque delectis, coronam tibi concinnemus immortalem, qualem sapientiæ crateres in omne ævum conflant. Equidem vehementi et ardenti desiderio victus liberius verba feci. Tu vero mihi veniam dato, divinissime imperator, solita etiam hic humanitate tua usus. »

Variorum notæ.

(71) Vide Glossar. med. Græcit. in v. Χολόβαφος. Boivin.

ὡς ἐπίπαν εἰπεῖν, ὅλην τῇ γλώττῃ παρασχόντες ἐλευθερίαν εὐπετῶς παρὰ τὰς σὰς τῶν ἐγκωμίων θαλάσσας πελαγίζειν ἀφῶμεν αὐτὴν, κἀκ πάντων ἀνθολογοῦντες τῶν σῶν ἐγκωμίων τὰ κράτιστα στέφανόν σοι δημιουργῶμεν ἀκήρατον, καὶ οἷον οἱ τῆς σοφίας κρατῆρες ἀναχωνεύοντες εἰς μακροὺς ἡλίους ἀθανατίζουσιν. Ἐγὼ δ' ὑπὸ μάλα σφοδροῦ τε καὶ φλέγοντος πόθου νικώμενος τολμηρότερον ἐχρησάμην τῷ λόγῳ. Σὺ δέ μοι σύγγνωθι, θειότατε αὐτοκράτορ, τῇ συνήθει κἀνταῦθα φιλανθρωπίᾳ σου χρώμενος.

## CAPUT VII.

*Crales exercitum cogit. Syrgiannes populorum fidem promissis tentat; nec frustra. Imperatoris anxietas, metus. fiducia. Palatium munit. Patriarcham creat Joannem Aprenum. Conjugem et liberos ei commendat. In Macedoniam sine exercitu proficiscitur. Romani omnes ei suspecti, præter Cantacuzenum et paucos domesticos. Hostem dolo aggredi statuit, illustrium virorum exemplo. Sphrantzes, doli fabricator, fuga simulata ad hostem transit. In absentem sævitur. Syrgiannes ab amicis admonitus fraudem non sentit. Perjurius perjurio decipitur. Thessalonicam contendit. Urbes interjectas occupat. Sphrantzes, Syrgianne deluso, nuntios mittit ad imperatorem. Quid significaverit. Imperator, rebus pene desperatis, fugæ subsidia sibi et Sphrantzi providet. Sphrantzes fingit, se urbis Thessalonicæ mœnia exploratum ire. Cum duobus famulis exit. Syrgiannes solus sequitur. Obtruncatur. Percussores in urbem se recipiunt. Crales pace facta discedit.*

I. Veris initio Crales suas copias coegit. Syrgiannes vero clandestinas litteras per omne Romanum imperium dimisit, a provincia finitima Triballis auspicatus et per omnem oram maritimam et mediterraneas urbes ac provincias Byzantium usque progressus; quibus litteris et agrorum assignationes et pecuniæ largitiones et honorum incrementa id genus alia pollicebatur. Quibus de causis fere omnes illi inhiarunt, et animis prorsus ad illum inclinarunt, impressionem ejus et litteris et pecuniis accelerantes.

II. At imperator, qui jam olim prudentiam illius et in hujusmodi rerum articulis acerrimum solertissimumque ingenium noverat, sibi et summæ rerum vehementer timuit, efficaciorem fore ejus impressionem quam Scytharum et omnium fere gentium ratus. Nam externis hostibus suas urbes opponere **496** potuisset, naturali odio ab illis ob religionis controversiam abhorrentes. Sed hominis popularis et noti bellum illam etiam spem funditus evertebat et omnes ejus cogitationes perturbabat, adeo ut hostiles flammas tantum non terra marique in ipsius palatii portas grassari cerneret. Quare animum despondebat, et tamen ea curabat, quæ poterat, omni sua spe in Deo collocata : quod ei semper in more positum ac familiare et veluti domesticum fuit, in majoribus præsertim calamitatibus.

III. Ac primum turribus maximis palatinas aulas et portas muniit, et magnam frumenti copiam invexit, quæ et ipsi et præsidiis longo tempore, si esset opus, sustentandis sufficeret. Hostilem enim fumum ad ipsum usque palatium penetraturum putabat. Deinde in Macedoniam abiturus, ut eos qui in urbibus aliquid contra ipsum clam moliebantur, præsentia sua perterreret, patriarchici solii post Isaiæ obitum Joannem Apris oriundum, qui tum cleri imperatorii sacerdos erat, successorem deli-

A [P. 305] Α'. Ἦρος δ' ἐπιστάντος (72) ὁ μὲν Κράλης συνήθροιζε τὰς δυνάμεις, ὁ δὲ Συργιάννης λαθραῖα διεπέμπετο γράμματα πανταχῇ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ἀρξάμενος ἐκ τῆς ὁμόρου χώρας τῶν Τριβαλλῶν καὶ διαλαβὼν πᾶσαν παράλιον καὶ μεσόγειον πόλιν καὶ χώραν ἄχρι Βυζαντίου· ἐν οἷς γῆς τε ὑπισχνεῖτο κληροδοσίας καὶ χρημάτων χάριτας καὶ ἀξιωμάτων ἐπιδόσεις καὶ ὅσα ἐπὶ τούτοις ὅμοια. Ταῦτ' ἄρα καὶ μικροῦ πάντες ἐκεχήνεσαν πρὸς αὐτὸν καὶ ταῖς γνώμαις ὁλοσχερῶς αὐτῷ προσετίθεντο καὶ χρήμασι καὶ γράμμασι τὴν ἐκείνου κατήπειγον ἔφοδον.

Β'. Ὅγε μὴν βασιλεὺς πάλαι εἰδὼς τὴν τοῦ ἀνδρὸς περίνοιαν καὶ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ὀξυτάτην ἀγχίνοιαν, σφόδρα ἐδεδίει περί τε ἑαυτῷ καὶ τοῖς ὅλοις B καὶ δραστικωτέραν τὴν αὐτοῦ ἐνόμιζεν ἔφοδον, ἢ Σκυθῶν καὶ πάντων φάναι ἐθνῶν. Πρὸς μὲν γὰρ τὰς τῶν ἀλλοφύλων ἐχθρῶν φάλαγγας ἀντιτάττειν εἶχεν ἂν τὰς ὁμοφύλους πόλεις, φυσικὴν ἐχούσας καθάπαξ πρὸς ἐκείνους ἀπέχθειαν ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ σεβάσματος· ἡ δὲ τοῦ ὁμοφύλου καὶ συνήθους μάχη καὶ ταύτην ἐκ βάθρων ἀνέτρεπε τὴν ἐλπίδα καὶ συνέτριβε μάλα σφοδρῶς πᾶσαν τούτου διάνοιαν καὶ μόνον οὐκ ἐπὶ τῶν βασιλείων πυλῶν τὸ πολέμιον ἔβλεπε πῦρ σφοδρῶς ἐπιὸν πανταχόθεν ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης. Ὅθεν καὶ ἀπεγίνωσκε μὲν, ἐπεμέλετο δ' οὖν ὅμως, ὅσον ἦν ἐφικτὸν, ὅλας ἀναρτήσας ἐς Θεὸν τὰς ἐλπίδας. Ὃ δὴ σύνηθες ἦν αὐτῷ ποιεῖν ἀεὶ καὶ, ὡς εἰπεῖν, σύνοικον καὶ συνέστιον καὶ μάD λιστα ἐν ταῖς μείζοσι συμφοραῖς.

Γ'. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα πύργοις μεγίστοις ὠχύρωσε τὰς βασιλείους αὐλὰς καὶ πύλας, καὶ σίτου πλῆθος ἐντέθεικε διαρκέσον [P. 306] ἐς πλεῖστον τοῖς τε φρουροῖς καὶ αὐτῷ, εἰ δεήσειεν. Ἀφίξεσθαι γὰρ ἄχρι καὶ ἐς τὰ βασίλεια προσεδόκα τὸν πολέμιον καπνόν. Ἔπειτα μέλλων ἀπαίρειν ἐς Μακεδονίαν, ἵνα τῇ παρουσίᾳ φοβήσῃ τοὺς λάθρα τἀναντία βουλευομένους ἐν ταῖς πόλεσι, διάδοχον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου μετὰ τὴν τοῦ Ἠσαΐου τελευτὴν Ἰωάννην τὸν ἐκ τῆς πόλεως Ἄπρω κατέστησεν (73), ἐς ἱερέα τῷ

### Variorum notæ

(72) Cantacuzenus cod. lib. cap. 24. DUCANG. — *Ἦρος δ' ἐπιστάντος.* Eodem anno, quo Joannes Calecas patriarcha creatus est. Proinde anno Christi 1333. BOIVIN.

(73) Cantacuzenus, *Hist.* lib. II, cap. 20, eam rem videtur conferre in annum Chr. 1331. Gregoras,

τηνικαῦτα τοῦ βασιλικοῦ κλήρου τυγχάνοντα. Ὧ δὴ A καὶ ὑπὸ Θεῷ μάρτυρα παραδίδωσι φέρων ἐπὶ μέσου τοῦ μεγίστου νεὼ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τήν τε σύζυγον δέσποιναν καὶ τὰ τέκνα, ἐπίτροπον ἅμα καὶ φύλακα τοῦτον εἶναι μετά γε Θεὸν παρακελευσάμενος ἐπ' αὐτοῖς, εἴ τί που τῶν ἀδοκήτων τοῖς κοινοῖς ἐπισυμβαίη πράγμασι.

Δ'. Ταῦτα διαπραξάμενος ὅλῃ σπουδῇ τὴν ἐς Μακεδονίαν ἤλαυνε, μηδένα στρατὸν ἐπαγόμενος. Ὕποπτοι γὰρ αὐτῷ πάντες ἤδη καθίσταντο, πλὴν μόνων τῶν πιστοτάτων οἰκειακῶν καὶ τοῦ μεγάλου δομεστίκου τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὃν ἐν τοῖς μάλιστα σύμπνουν τε καὶ ὁμόφρονα αὐτῷ τε ἔφηνεν ὁ χρόνος καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἱλαρὸν καὶ χαρίεντα. Ἐπεί γε μὴν ἐφευρετικὸν ἡ ἀνάγκη δοκεῖ πολλαχῇ, εἰσῄει B ἐς γνώμην ὀψὲ καὶ τῷ βασιλεῖ διὰ πολλῶν δραμόντι τῶν λογισμῶν ὡς οἰκονομίας τρόποι καὶ δόλον ἐγκυμονοῦσαι μέθοδοι πολλῷ γε τῆς τῶν ὅπλων βίας ἀνυσιμώτεροι καθεστήκασιν ἐς τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων, καὶ μάλιστα ἐς ὁπόσα θορύβους πλουτοῦσι πολέμων. Καὶ ἅμα ἐς τὰς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν πράξεις ἀνῆγε τὸν λογισμόν, ὅπως τε Δαρεῖος ὁ Μῆδος διὰ Ζωπύρου ῥᾷστα τὴν ἄμαχον εἷλε Βαβυλῶνα· καὶ Ἀντίγονος, τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων ὁ κράτιστος, πολλάκις καταστρατηγηθεὶς ὑπ' Εὐμένους, ὃς τῆς Ἀλεξάνδρου παλαίστρας ἦν καὶ αὐτὸς, γέμων ὁρμῆς ἀπὸ γυμνασίου περιφανοῦς, τάχ' ἂν αὐταῖς δυνάμεσι καὶ τὸ ζῆν ἀπελίμπανεν, εἰ μὴ δόλοις πόῤῥωθεν καὶ λαθραίαις ἐπιβουλαῖς τὸν ἄνδρα διεχειρίζετο. Καὶ πρό γε τούτων ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς C τὸν πολὺν ἐκεῖνον στόλον τῶν Μήδων λόγοις οἰκονομικοῖς καὶ δόλοις κατετροπώσατο, μὴ δυνάμενος ἄλλως.

Ε'. Τῷ μὲν δὴ βασιλεῖ σκεπτομένῳ τοιαῦτα πρόσεισί τις τῶν τῆς συγκλήτου Σφραντζῆς ὁ Παλαιολόγος (74) καὶ ἀπολαβὼν λάθρα κοινολογεῖται περὶ τῶν προκειμένων φροντίδων· καὶ ὑπισχνουμένῳ τῷ βασιλεῖ πλοῦτον καὶ δόξαν ἀνθυπισχνεῖται, φυγὴν ὑποκριθεὶς, φονεύσειν τὸν Συργιάννην. Οὐ πολλαὶ παρῆλθον ἐκεῖθεν ἡμέραι, καὶ φήμη διασκίδναται περὶ Θεσσαλονίκην, ἔνθα διατρίβων ἦν τηνικαῦτα ὁ βασιλεὺς, ὡς Σφραντζῆς ὁ Παλαιολόγος, ἐξαργυρισάμενος πάνθ' ὅσα ὑπῆρχεν αὐτῷ βοσκήματα, βριθούσαις χερσὶν αὐτόμολος οἴχεται ἀποδρὰς ἐς τὸν Συργιάννην. Ὅπερ ἀκηκοὼς ὁ βασιλεὺς, [P. 307] καὶ D τὸν ἀγνοοῦντα ὑποκριθεὶς, πέμψας τόν τε οἶκον ἐδημοσίευε καὶ τὴν σύζυγον περιαγαγεῖν ἀτίμως διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐκέλευσεν. Ὃ δὴ τὰ μάλιστα ἔπεισε Συργιάννην ἀνυπόπτως διατεθῆναι πρὸς τὸν Σφραντζῆν καὶ σύμβουλον ἄριστον εἶναι νομίζειν αὐτόν. Ὥστ' ἔγραφον καὶ τῶν συνήθων λάθρα πολλάκις

A git. Cujus fidei, Deum testatus, in maximo Sanctæ Sophiæ templo conjugem imperatricem et liberos suos commendavit, ut eorum curator et custos post Deum esset, si quid forte respublica detrimenti cepisset.

IV. His actis propere in Macedoniam contendit, nullo secum adducto exercitu. Jam enim omnes suspectos habebat, præter fidelissimos 497 domesticos suos et magnum domesticum Cantacuzenum: quem unum omnium maxime idem cum eo velle, idem spirare et erga cæteros omnes comem et hilarem esse tempus declaraverat. Sed cum necessitas ingenium acuere plerumque videatur, post B multas cogitationum ambages tandem etiam imperatori in mentem venit, prudentiæ consilia et fœtam dolis solertiam multo plus posse quam armorum vim, cum ad alia plurima expedienda, tum maxime ad ea quæ bellicis tumultibus variis implicantur. Simulque ad veterum res gestas animum retulit, quemadmodum Darius per Zopyrum invictam Babylonem facile cepisset, et Antigonus, Alexandri successorum potentissimus, sæpe artibus Eumenis victus, qui et ipse ex Alexandri disciplina prodierat et præclara exercitatione acerrimus bellator evaserat, ab eodem forsitan non modo viribus, sed vita etiam spoliatus esset, nisi eminus dolis et clandestinis machinationibus virum sustulisset: C tum ut ante hos Atheniensis Themistocles magnam illam Medorum classem, alioqui insuperabilem, callidis verbis et dolis profligasset.

V. Imperatorem autem in hanc curam intentum senator quidam Sphrantzes Palæologus adit et sine arbitris alloquitur; de præsentibus negotiis cum eo clam deliberat; opes et honores pollicenti vicissim eædem Syrgiannis pollicetur, quam fuga simulata perpetraturus sit. Non multis diebus ex eo elapsis fama circa Thessalonicam 498 spargitur, ubi tum agebat imperator, Sphrantzem Palæologum rem omnem suam pecuariam vendidisse, redactaque inde pecunia ad Syrgiannem plenis manibus transfugere. Quo imperator audito, igno- D ratione simulata, et ædes ejus publicavit, et uxorem ignominiose per forum traduci jussit. Quæ res potissimum effecit, ut Sphrantzi Syrgiannes crederet et fidelissimum consiliarium judicaret; adeo ut cum familiares sæpe Thessalonica et Berrhœa ad eum scriberent, caveret Sphrantzem, qui malo animo et ejus occidendi causa adesset, nihil

## Variorum notæ.

*Hist.* lib. XVI, cap. 4, Joannem ait circiter annos 14 patriarcham fuisse. Cum Gregora consentit cod. Reg. 3058ᵇ, fol. 98, ubi legitur, Ἰωάννης ἔνδοξος καὶ σοφὸς λίαν ὁ Καλέκας ἔτη ιδ'. At constat ex testimonio non solum Gregoræ, sed ipsius quoque Cantacuzeni, abrogatum esse Joanni Calecæ patriarchatum anno Chr. 1347 ineunte. Oportet itaque Joannem creatum esse patriarchum an. Chr. 1333, cum ab an. 1333, ad annum 1347, anni numerentur quatuordecim. BOIVIN.

(74) Cantacuzen cap. 25. Non desunt qui hoc Σφραντζῆς vocabulo Gallicum *François* exprimi putant, quod Georgio Sphranzæ Historiæ scriptori pro cognomento est. DUCANG.

eorum litteris moveretur; sed sanctissimo jurejurando, eoque scripto, ab illo ante sacrosanctam mensam accepto, cum sacerdotes divinam mystagogiam celebrarent, deinceps ejus consuetudine et convictu sine ulla suspicione et metu uteretur. Oportebat enim eum tandem aliquando, qualia perpetrasset, talia vicissim pati, et jurejurando deceptum ipsum quoque pœnas dare injuriæ, quam avo imperatoris Andronico imperatori fecisset, aut potius ipsi Deo; siquidem perjurium ad Dei contemptum refertur. Supra enim diximus, eum dissidii et pugnæ duorum imperatorum auctorem vel in primis exstitisse, caputque et causam fuisse eorum tumultuum omnium, qui post secuti sunt.

A αὐτῷ ἔκ τε Θεσσαλονίκης ἔκ τε Βεῤῥοίας, ὡς οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ σοι ἔσται ἡ τοῦ Σφραντζῆ ἐπιδημία· φονεύσων γὰρ ἥκει σε. Ὁ δὲ οὐκ ἐπείθετο, ἀλλ' ὅρκους ἐγγράφους ὑπ' αὐτοῦ καὶ πάνυ φρικώδεις δεξάμενος ἐνώπιον τῆς θείας καὶ ἱερᾶς τραπέζης, ἱερέων τὴν θείαν τελούντων μυσταγωγίαν, συμπορευόμενος ἦν αὐτῷ τοῦ λοιποῦ καὶ συνδιαιτώμενος ἀνυπόπτως καὶ ἀδεῶς. Ἐχρῆν γὰρ ὧν πάλαι ἐδεδράκει τὰ ὅμοια καὶ αὐτὸν ὀψὲ πεπονθέναι καὶ δι' ὅρκων ἀπατηθέντα καὶ αὐτὸν δίκας δοῦναι ὧν ἠδικήκει τὸν τοῦ βασιλέως πάππον Ἀνδρόνικον τὸν βασιλέα καί, εἰ χρὴ φάναι, καὶ Θεὸν αὐτόν· εἴπερ εἰς Θεὸν ἡ ἐπιορκία τὸ τῆς περιφρονήσεως ἀνατίθησιν ἔγκλημα. Ἔφθημεν γὰρ ἄνω που εἰρηκότες, ὡς αὐτὸς ὁ τῆς τοῖν δυοῖν βασιλέοιν διαστάσεώς τε καὶ μάχης αἰτιώτατος ἦν καὶ ἡ ἀρχέγονος ῥίζα πάντων τῶν ἐφεξῆς θορύβων.

VI. Æstate jam media Crales cum suis copiis Syrgiannem sequitur. Hic autem recta Thessalonicam contendebat. Quo dum proficiscuntur, urbes ac provincias **499** interjectas in deditionem facile accipiunt, cum alii Syrgiannis administrationem pridem desiderarent, alii frugibus maturis metuerent. Tempus enim illud messis colligendæ erat. Cæterum Sphrantzes imperatori quid ageretur indicare cupiens simulque Syrgianni suspectus esse nolens miram quandam et abstrusam rationem excogitat, qua id assequatur. Ad Syrgiannem accedit, et se cum duobus viris, qui in imperatoris cubiculo assidue versarentur, pepigisse ait; et affirmasse eos, se data opportunitate imperatorem occisuros. Eos igitur per nuntium commonefaciendos esse conventorum. Sic potestate data imperatori, quid ageretur, significat; quæ erant hujusmodi: deesse sibi facultatem, simul et meditata exsequendi, et saluti suæ sic consulendi, ut extra periculum esse posset. Magnam enim Syrgianni turbam noctu atque interdiu circumfusam esse, neque unquam relinqui solum. Esse igitur milites aliquot speculatores in suburbiis Thessalonicæ collocandos, qui se, ubi hostiles copias cum Syrgianne accedere sensissent, e castris urbem versus fugiturum exciperent, priusquam cognitus re infecta periret. Cum enim turpe sit, mansisse diu vacuumque reverti; multo esse turpius, mansisse diu ac non modo nihil gessisse, sed etiam ad inimicorum portas interfici.

VII. Cæterum cum Syrgiannes, una cum Crale et militaribus copiis progressus, solo nomine suo facile **500** omnia subigeret et jam Thessalonicam ipsam aggressurus putaretur; populus Thessalonicensis totus in ejus adventum intentus et arrectus pendebat, et eum apertis portis nullo labore venientem accipere cogitabat. At imperator, animo gravibus curis distracto æger, cogitationibus desperationi proximis subinde recurrentibus, ex intimo pectore et ferventi corde divinam opem im-

B ϛ'. Θέρους δὲ ἤδη μεσοῦντος ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις ὁ Κράλης εἵπετο τῷ Συργιάννῃ εὐθὺ Θεσσαλονίκης ἐλαύνοντι· καί σφισιν προσεχώρουν αἱ μεταξὺ πόλεις καὶ χῶραι ῥᾳδίως, τοῦτο μὲν καὶ τὴν τοῦ Συργιάννου ποθοῦσαι πάλαι ἐπιστασίαν, τοῦτο δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν ἀσταχύων δεδοικυῖαι. Ὥρα γὰρ ἦν τηνικάδε ἅλωνος. Ὁ μέντοι Σφραντζῆς μηνύειν τε ἐθέλων τῷ βασιλεῖ τὰ δρώμενα καὶ ἅμα ἀνύποπτος τῷ Συργιάννῃ δοκεῖν πρόφασίν τινα δαιμονίαν ἐπλάσατο καὶ πάνυ βαθεῖαν. Προσιὼν γὰρ ἔφασκεν αὐτῷ συνθήκας ἔχειν δύο τινῶν οἳ περὶ τὸν τοῦ βασιλέως κοιτῶνα μάλιστα τὴν προσεδρείαν ποιοῦνται, βεβαιωσάντων, εἰ προσηκούσης ἀδείας τύχοιεν, διαχειρίσασθαι τὸν βασιλέα. Δέον οὖν εἶναι πέμπειν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀναμιμνήσκειν τῶν συνθηκῶν. Καὶ οὕτω C λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἔπεμπε καὶ ἐμήνυε τῷ βασιλεῖ τὰ δρώμενα. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς ἀποροίη διαπράξεσθαί τε τὴν μελέτην καὶ ἅμα ἑαυτῷ διατηρήσειν τὸ πόῤῥω γενέσθαι κινδύνων. Πολὺν γὰρ αὐτῷ περικεχύσθαι νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὸν ὄχλον καὶ μόνον οὐδέπω ἀπολελεῖφθαι. Δεῖν οὖν ἡμεροσκόπους τετάχθαι στρατιώτας τινὰς ἐν τοῖς προαστείοις τῆς Θεσσαλονίκης, ἵν' ὅταν αἴσθωνται προσιούσας τὰς δυνάμεις μετὰ τοῦ Συργιάννου, ἐκδέξωνταί με φεύγοντα πρὸς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, πρὶν γνωσθεὶς ἀπόλωμαι μηδὲν πεπραχώς. [P. 308] Αἰσχρὸν γὰρ ἴσως (75), δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι· αἰσχρότερον δ' ἔτι, δηρὸν μένοντα πρὸς τῷ μηδὲν πεπραχέναι καὶ τὸ ζῆν αὐτοῦ που πρὸς ταῖς τῶν ἐχθρῶν πύλαις ἀπολιπεῖν.

D Ζ'. Ἐπεί γε μὴν ἐπιὼν ὁ Συργιάννης μετά γε τοῦ Κράλη καὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ῥᾷστα καὶ ἀπὸ μόνης τῆς φήμης κατεδουλοῦτο πάντα καὶ προσδόκιμος ἦν καὶ αὐτῇ ἤδη προσβαλεῖν τῇ Θεσσαλονίκῃ· ὁ μὲν τῶν Θεσσαλονικέων δῆμος μετέωρος ἦν ὅλος ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν ἐκείνου ἔφοδον· καὶ μελέτην πεποίηνται τὰς πύλας ἀναπετάσαντες ἀπονητὶ τοῦτον εἰσδέξασθαι προσιόντα. Ὁ δὲ βασιλεὺς βαρείαις ἀλγηδόσιν ἐμερίζετο τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς ἐς ἀπόγνωσιν συνωθοῦντας λογισμοὺς ἀνεμέτρει

Variorum notæ.

(75) Homer. *Iliad.*, β', v. 298.

συχνὰ καὶ ἀπὸ μέσης ψυχῆς καὶ ζεούσης καρδίας A τὴν θείαν ἐπεβοᾶτο βοήθειαν· καὶ νῦν μὲν ἐλπίδας εἶχε χρηστάς, τὴν συνήθη πρὸς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν μεμνημένος· νῦν δ' ἀπογνώσεως λογισμοὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν πικρῶς ἐπεβόσκοντο. Ὅθεν ἔξω μὲν πρὸ τῶν τειχῶν ἡμεροσκόπους ἔπεμψε στρατιώτας τριάκοντα, κατὰ τὴν τοῦ Σφραντζῆ προαναφώνησιν· πρὸ δὲ τοῦ λιμένος εἶχε τριήρη μίαν ταχυναυτοῦσαν, εἰς ἣν ἔμελλεν ἐλθόντος ἀπράκτου τοῦ Σφραντζῆ εἰσπηδήσειν τε εὐθὺς ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτὸν καὶ ἀποπλεῦσαι τὴν ταχίστην ἐς τὰ τῶν Βυζαντίων βασίλεια.

Η'. Ὡς δὲ ἐγγύς τε αἱ δυνάμεις ἐγένοντο καὶ ἐστρατοπεδεύσαντο σταδίων οὐ πόῤῥω τοῦ ἄστεος ἑξήκοντα, ἐπίδοξοι ὄντες καὶ ἐς τειχομαχίαν τῇ ὑστεραίᾳ καταστῆναι ἀπογνοὺς ὁ Σφραντζῆς τὴν ὁρμὴν ἤδη τελέως ἐς τὴν τοῦ ἀποδρᾶναι μελέτην B ἠκόνησε· καὶ τοιαύτην τινὰ πλασάμενος πρόφασιν πρόσεισιν, ὡς εἰώθει, τῷ Συργιάννῃ· καὶ βούλεσθαί φησι παρεξιὼν τοῦ στρατοπέδου μικρὸν κατασκοπεῦσαί τινα τὰ τείχη τοῦ ἄστεος, εἰ ὡπλισμένοις ἀνδράσιν εἴη πεπυργωμένα. Ὁ δὲ μηδέν τι τὸν λόγον ἔχειν ὑποπτεύσας πανοῦργον, « Ἄπιθι, ἔφη, ἕψομαι δὲ καὶ αὐτός. » Καὶ προῄει μὲν ὁ Σφραντζῆς ἅμα τοῖς δυσὶ θεράπουσιν, οἳ τὸ φονικὸν καὶ αὐτοὶ συνῄδεσαν σκέμμα αὐτῷ. Εἵπετο δὲ μόνος ὁ Συργιάννης, τοῦ Θεοῦ σφήλαντος οἶμαι τὴν τούτου σύνεσιν, ὅτε μάλιστα τὸ πᾶν ἤλπισεν ἕξειν. Καὶ ὡς δώδεκά που σταδίους τοῦ στρατοπέδου ἀπέστησαν, στραφέντες ἐκεῖνοι καὶ ἰδόντες παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ῥᾴδιον ὑπὸ τῆς τύχης τὸ σφόδρα ζητούμενον καταστὰν κατέκοψαν περιστάντες τοῖς ξίφεσι· καὶ εὐθύς, C πρὶν αἰσθέσθαι τινὰ τῶν τοῦ στρατοπέδου, ᾤχοντο σπουδῇ προσελάσαντες ἐς τὸ ἄστυ. Ὁ δὲ Κράλης ἀπογνοὺς τῇ ὑστεραίᾳ σπονδὰς πρὸς τὸν βασιλέα αἰτήσαντα πεποίηκε καὶ ὡμίλησεν ἐξιόντι καὶ δῶρά τινα παρ' αὐτοῦ λαβὼν οἴκαδε ἀνεχώρησε· καὶ τοῦτο μὲν δὴ τὸ ἔτος ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

plorabat; ac modo spem bonam, divinæ erga se benignitatis memor, concipiebat, modo desperatione vehementer angebatur. Misit tamen triginta speculatores extra mœnia, ut a Sphrantze denuntiatum illi fuerat. In ipsius autem portus ingressu triremem celerem habebat, in quam, si Sphrantzes re infecta rediisset, se conjecturus statim cum suis erat et Byzantium quam celerrime rediturus.

VIII. Sed cum hostiles copiæ propius accessissent, et ad sexaginta fere stadia castris ab urbe positis postridie oppugnaturæ mœnia viderentur; Sphrantzes conatu suo desperato cogitationem omnem ex eo ad ag tanda fugæ consilia prorsus convertit, et ad Syrgiannem de more ingressus ejusmodi causam exeundi comminiscitur. Velle se, ait, paululum extra castra prodire ad spectandos quosdam urbis muros, numquid armatis sint completi. At ille nihil suspicatus mali, « Abi, inquit, sequar et ipse. » Præcedit igitur Sphrantzes cum duobus famulis **501** funesti consilii consciis; Syrgiannes vero solus sequitur, Deo nimirum sanam illi mentem tum adimente, cum se maxime rerum potiturum somniaret. Ut autem circiter duodecim stadia a castris discesserant, illi conversi, cum id quod vehementer exoptarant a fortuna ultro suppeditatum sibi cernerent, illum circumventum gladiis conciderunt: et statim, priusquam quisquam in castris rescivisset, contento cursu in urbem se receperunt. Postridie vero Crales re desperata imperatori petenti pacem dedit; et cum eo egresso collocutus, muneribus quibusdam acceptis, domum retro abiit. Et hic quidem annus in his desiit.

## CAPUT VIII.

*Latini duo episcopi de Ecclesiarum concordia disputatum veniunt. Patriarcha suæ et suorum facundiæ diffisus Gregoram, quanquam laicum, advocandum censet. Hic primo silentium suadet. Deinde patriarcham et selectos episcopos privatim convenit. Orationem coram iis habet, qua sententiam suam fusius exponit. Assentiuntur cum alii, tum Dyrrhachii episcopus. Quis vir et qualis. Constantinus Despota moritur.*

[P. 309] Α'. Τῷ δ' ἐφεξῆς (76) ἔτι ἧκον ἐκ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἐπίσκοποι δύο (77), ἀπεσταλμένοι παρὰ τοῦ πάππα, διαλεξόμενοι περί τε εἰρήνης καὶ ὁμονοίας τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ ἦν εὐθὺς ἰδεῖν πολλοὺς D

I. Insecuto anno duo episcopi vetere Roma a Papa delegati venerunt, ut de pace et concordia Ecclesiarum disputarent. Ac statim videre erat multos e populo zelum præ se ferre, sed non secun-

### Variorum notæ.

(76) Hic tempora confundere Gregoram observat Pontanus ex Cantacuzeno, lib. IV, cap. 8. Missi enim hi duo episcopi anno 1349, Joanne Palæologo et eodem Cantacuzeno imperantibus, quorum alter Minorita fuit Guilelmus Chissimensis, alter ex ordine Prædicatorum Gaspertus Cenetensis episcopi. De hac legatione copiose egit Waddingus hoc anno. DUCANG. — Pontanus ad Cantacuzeni lib. IV, cap. 9, Gregoram temere et injuria reprehendit, ut *tempora confundentem*, atque eos legatos, qui Cantacuzeno imperante Byzantium venissent, *sub Andronico* pluribus ante annis *missos* affirmantem: dignus ipse gravi reprehensione, qui ignoret an. Chr. 1333, Andronico imperante, antistites duos Latinos a papa Joanne XXII legatos Byzantium venisse, de ecclesiarum concordia acturos. Qua de re exstat epistola Joannis XXII, data Avenione anno Chr. 1333, Non. Jul. Quod si Cantacuzenus de missis ad Andronicum legatis tacet, de missis ad se multa narrat, non ea est Gregoræ sed ipsius Cantacuzeni negligentia. Ducangius in notis Pontanum secutus est. BOIVIN.

(77) *Franciscus de Camerino*, Vosprensis, seu Bospori *) archiepiscopus, et *Ricardus* episcopus Chersonensis. Vide *Annales ecclesiast.* Odorici Raynaldi, ad an. 1333, num. 17, 18, 19, item ad an. 1334, num. 4, 5. BOIVIN.

* Exstat in cod. Reg. 2930, pag. 147, inter opuscula Barlaami Ἀπάντησις πρὸς τὰ ἐπιχειρήματα, ἃ πρὸς αὐτὸν εἶπεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βοσπόρου. BOIVIN.

dum scientiam, ac temerariis et immodestis vocibus emissis ipsum etiam patriarcham ad disputandum urgere. Is vero cum nec linguam dicendi usu exercitatam haberet et suos episcopos maximam partem indoctissimos esse cerneret, tergiversabatur quidem, sed quomodo populi tumultum sedaret nesciebat. Quare et nos ad id certamen suscipiendum cohortandos putabat, qui linguam aliquo orationis apparatu instructam haberemus, quamvis in sacrum catalogum non inscripti essemus. Ego vero primum vehementer urgebam ac monebam, **502** ut taceret et eum habitum præ se ferret, in quo inesset majestas quædam et prudentis animi species appareret, Latinorum videlicet postulationem contemnentis; neque enim disputatione esse opus in præsenti. At cum rursus cogitarem silentium fere suspicione non carere, sed in eorum qui foris versarentur, animis varias et multiplices cogitationes excitare ac spargere, eorum præsertim, qui nec linguæ nec animo imperare didicissent, patriarcham et episcopos quosdam selectos privatim conveni et meam sententiam ad hunc fere modum apud eos exposui :

II. « Equidem ita sum animatus, ita ad hoc certamen nihil mihi alacritatis deesse sentio, ut non modo linguam, sed animum etiam, radicem et fontem eloquii, simulque largitorem et dispensatorem rerum dicendarum, paratus sim exacuere. Cum autem plerosque, priusquam res postulet, audacter et magnifice loqui et in ea esse opinione videam, ut et tempora et res ipsas voluntati suæ statim socias concurrere, imo obviam occurrere arbitrentur, vereri mihi subit, ne ubi res et tempus postularit, arma ultro adversariis tradant, atque eadem pœna multandi sint, qua desertores. Nam ubi ambitio imperitiæ alumna, omni opportunitatis ratione neglecta, modestiæ limites insolenter transsilit, ibi etiam cum sequi exitum, qui primis inceptis repugnet, non est mirandum. Enimvero illi haud cogitant, non linguam temporibus, sed tempora **503** ipsa linguæ moderari et efficaciam largiri; ac neminem quidem tuba Tyrrhena vocaliorem esse : tamen illam quoque una cum aeris ictu consumere et amittere vim omnem oblectandi, nec ullum sui fructum relinquere sono ipsi superstitem. Non autem committendum esse prudentibus, ut subito motu ac temerario incitati ultro sibi periculum arcessant, inter omnes constare abitror, et nos orationis progressu declarabimus. Sicut enim duobus exercitibus ad pugnam instructis alterius consilium alterius viribus sic præstat, ut eas sibi ipsis funestas efficiat, et vice versa ; ita etiam hic fit. Si prius quam probe ac diligenter disputationes meditati fuerimus, adversariis occurramus, cum ignominia tandem discedemus. Neque vero mihi quisquam dicat, multos sæpe repentino impetu elatos et quæ in mentem venissent effatos victoriam ob-

A τῶν τοῦ δήμου ζῆλον μὲν λαμβάνοντας, οὐ κατ' ἐπίγνωσιν δὲ, καὶ πρόχειρόν τινα καὶ ἀταμίευτον προτείνοντας γλῶσσαν καὶ πρός γε ἔτι συνωθοῦντας καὶ αὐτόν γε τὸν πατριάρχην ἐς διαλέξεις. Ὁ δ' οὔτε τὴν γλῶσσαν ἔχων ἠκονημένην ἐκ τῆς τῶν λόγων ἀσκήσεως, καὶ ἅμα τοὺς πλείστους τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων ἀμαθίᾳ συζῶντας πλείστῃ κατανοῶν ὑπεστέλλετο μὲν, οὐκ εἶχε δ' ὅπως ἀναχαιτίσῃ τοῦ δήμου τὸν θόρυβον. Διὸ παρακαλεῖν ἔγνωκε δεῖν ἐς τὴν τοιαύτην παράταξιν καὶ ἡμᾶς, τοὺς ὡπλισμένην μὲν ἔχοντας γλῶτταν ἐκ τῆς τοῦ λόγου παρασκευῆς, ἔξω δὲ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου τυγχάνοντας. Ἐγὼ δὲ τὰ μὲν πρῶτα πολὺς ἦν ἐγκείμενος καὶ παραινῶν σιωπᾷν καὶ σχήματι χρῆσθαι μεγαλοπρεπεῖ τινι καὶ νοῦν ἐπαγγελλομένῳ, μηδενὸς ἀξίαν λόγου τὴν τῶν
B Λατίνων νομίζοντα πρόκλησιν, λόγους τῆς χρείας οὐκ ἀναγκαίως ἀπαιτούσης ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐπειδήπερ οὐκ ἀνύποπτον αὖθις ἑώρων ὡς τὰ πολλὰ διατελοῦν τὸ τῆς σιωπῆς, ἀλλὰ πολλαπλοῦς καὶ πολυειδεῖς βλαστάνον καὶ διανέμον τοῖς ἔξω τοὺς λογισμοὺς, καὶ μάλιστα τοῖς τοιούτοις, [P. 310] οἳ γνώμην καὶ γλῶσσαν ἤσκησαν ἀταμίευτον, ἀπολαβὼν ἰδίᾳ τόν τε πατριάρχην καί τινας τῶν ἐλλογίμων ἐπισκόπων τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην ἐπεδειξάμην, τοιαῦτά τινα διεξελθὼν ἐπ' αὐτων

Β'. « Ἐμοὶ μὲν οὕτως ἔχειν πρὸς τὴν παροῦσαν ἅμιλλαν καὶ οὕτω προθυμίας οὐδὲν οὐδαμῇ γε ἐλλείπειν ἔπεισιν, ὥστ' οὐ γλῶτταν μόνον ὁπλίζειν περίεστιν, ἀλλὰ πρό γε ταύτης καὶ γνώ-
C μην αὐτὴν, ῥίζαν ταύτην οὖσαν καὶ πηγὴν τῆς γλώττης καὶ ἅμα χορηγὸν καὶ πρύτανιν τῶν λεγομένων. Ὁρῶντι δὲ τοὺς πολλοὺς πρὸ τοῦ καιροῦ καὶ τῆς χρείας μεγάλην τινὰ καὶ θρασεῖαν προϊεμένους τὴν γλῶτταν, καὶ τῷ σφῶν αὐτῶν βουλομένῳ ἅμα καὶ τοὺς καιροὺς εὐθὺς καὶ τὰ πράγματα σύνδρομά τε καὶ πρόδρομα γίνεσθαι οἰομένους, δεδιέναι μοι ἔπεισι, μὴ τῆς χρείας καὶ τοῦ καιροῦ παραστάντος λειποταξίου δίκην ὀφλήσωσι, τῶν ὅπλων ἑκόντες τοῖς ἐναντίοις παραχωρήσαντες. Ἔνθα γὰρ φιλοτιμία τρόφιμος ἀπειρίας ὅλην ἐνδυσαμένη τὴν ἀωρίαν τῶν ὅρων καταχορεύει τῆς εὐταξίας, ἐκεῖ καὶ πέρας ἀκολουθεῖν τοῖς προοιμίοις ἀπεικῶς ἀντιστρατευόμενον, οὐδὲν ἀπεικός. Οὐδὲ γὰρ, ὡς ἔοικεν, εἰδέναι ἔπεισι τοῖς
D τοιούτοις, μὴ τὴν γλῶτταν δύνασθαι καθιστᾷν τοὺς καιροὺς ἀνυσίμους, τοὺς δὲ καιροὺς τὴν γλῶτταν· οὐδ' ὅτι Τυρσηνικῆς σάλπιγγος οὐδεὶς ἀνδρῶν μεγαλοφωνότερος ὁμοῦ δ' ὅμως τῷ πληγέντι ἀέρι καὶ αὕτη δαπανᾷ καὶ λύει τὸ κράτος τῆς τέρψεως, οὐδένα καρπὸν τοῖς ἔπειτα καταλείπουσα τῆς ἠχοῦς μονιμώτερον. Ὅτι δ' οὐ χρεὼν ὁμοῦ καὶ τοὺς ὅσοι γε βαθεῖαν αὔλακα διὰ φρενὸς καρποῦνται, παραλόγοις ἑπομένους ὁρμαῖς ἐς αὐθαιρέτους ἰέναι κινδύνους, δῆλον οἶμαι τοῖς ἅπασιν εἶναι· δηλώσομεν δὲ καὶ αὐτοὶ προϊόντες. Ὥσπερ γὰρ δυοῖν στρατοπέδοιν ἐς μάχην ἀποκριθέντων ἡ τοῦ ἑνὸς εὐβουλία φθοροποιόν τινα θατέρῳ χορηγεῖ τὴν δύναμιν βουλευομένῳ κακῶς καὶ τοὐναντίον αὖθις, οὕτω κἀνταῦθα· εἰ πρὶν καλῶς ὁμοῦ καὶ συνετῶς ἐσκέφθαι

πρὸς διαλέξεις καὶ ἡμεῖς ἀπαντῴημεν τῶν ἐναντίων, A ἵεται πρὸς αἰσχύνην ὁρῶσι χρῆσθαι τοῖς τῶν κακῶς δεδογμένων πέρασι. Καὶ μή μοι λεγέτω τις, ὡς πολλοὶ πολλάκις ὁρμαῖς ὀξυτέραις τοῦ δέοντος τὴν ἡγεμονίαν τῆς γλώττης ἐγκεχειρικότες νίκης καὶ τροπαίων κληρονόμοι γεγένηνται. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ κανόνα καὶ στάθμην εὐνομίας ἡγεῖσθαι χρεὼν ἀστάθμητον πρᾶγμα· ἔπειτα οὐδὲ τὴν ἀπερίσκεπτον ἴσμεν ὁρμὴν οἴκοθεν φέρουσάν ποτε τὰ τῆς νίκης ἐφόδια· ἀλλὰ τῆς τῶν ἀντιπαρατεταγμένων μείζονος κακοβουλίας ὕλην παράδοξον χορηγησάσης πολλάκις ἐς τὸ κατορθοῦν τῇ ἀντιστρατήγῳ θρασύτητι, ἐς τὴν τοῦ βελτίονος μοῖραν ἀπενηνέχθαι ἔδοξε καὶ τὰ φαῦλα· ὥσπερ αὖ πολλάκις τὸ τῶν ἀντιπάλων συνετώτερον [P. 311] βούλευμα παρήλασε καὶ τοὺς ὀρθῶς βεβουλεῦσθαι δόξαντας. B Ἀδήλου γὰρ ὄντος τοῦ μέλλοντος ἐγχωρεῖ καὶ τοιαῦτα συμβαίνειν ἐνίοτε. Ἀλλ' ἡμῖν γε οὐ νόμον ποιεῖσθαι δήπου χρεὼν παραλόγων κατορθωμάτων κατάλογον· καὶ μάλιστα νῦν, ὁπότε περὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας κράτους τὰ παλαίσματα διακινδυνεύεται. Τούτων γὰρ εἵνεκα παρελήλυθα· συμβουλεύσων ἃ συμφέρει ἐνόμισα καὶ τῇ παρούσῃ χρείᾳ ὅσον ἔξεστι καὶ αὐτὸς συνεισενεγκεῖν. Εἰ δ' ὀρθῶς ἢ μή, σκοπεῖν λείπεται. Οὐδὲ γὰρ νομοθετήσοντες ἥκομεν, οὐδ' ἀποφαντικῶς τὰ ἡμέτερα λέξειν δόγματα. Ἀλλ' ὥσπερ πάλαι ταῖς ἀριστοκρατουμέναις ἐγίγνετο πόλεσιν, οὕτω καὶ ἡμῖν ἐράνου δίκην τὰ τῇ διανοίᾳ πρὸς τὸ παρὸν ἐπιτρέχοντα συνεισφέρειν ἔδοξε δίκαιον. Ἃ τοίνυν λέγειν προήγμεθα τήμερον, ἀπαγόρευσίς ἐστι μὴ πάντας αὐτονομίᾳ βουλήσεως ῥέοντας ὁμόσε χωρεῖν ἐς διαλέξεις καὶ ἀπαντήσεις C τῶν ἐξ Ἰταλίας ἰόντων· ὅπου γε μηδὲ τοῖς προεδρεύουσι καὶ τιμῆς τοιαύτης ἠξιωμένοις, πρὶν μετ' ἀλλήλων τὸν τῆς διαλέξεως ἐσκέφθαι σκοπὸν, χρεὼν ἀπαντᾶν· εἰδότας, ὅτι πρᾶξις πᾶσα καὶ λόγος ἅπας ἔχει σκοπὸν καὶ τέλος, πρὸς ὃ βλέποντας τόν τε πράττοντα καὶ λέγοντα τήν τε πρᾶξιν ὁμοῦ καὶ τὸν λόγον εὐθύνειν προσήκει. Τούτου δ' ἀπόντος κίνδυνον εἶναι, μάταιον σπουδήν τε πᾶσαν καὶ πόνον ἅπαντα νομίζεσθαι. Οἷον ὁ πλέων οὐ τοῦτο βούλεται καὶ τοῦτ' ἔχει σκοπὸν, ὅπερ ἐργάζεται, ἀλλ' ἐκεῖνο μᾶλλον, οὗ ἕνεκεν ἐργάζεται ὅπερ ἐργάζεται. Κέρδους γὰρ ἕνεκα, καὶ οὐ τοῦ κύμασι καὶ πνευμάτων βίαις διακυβεύειν τὸ ζῆν, ἀνάγει τὴν ναῦν. Καὶ ὁ τοξότης δ' ὁμοίως οὐχ αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ τοξεύειν, ἀλλὰ τοῦ D βαλεῖν τὸν πολέμιον εἵνεκα τοῦτο προῄρηται. Ἐνταυθοῖ δ' οὐχ ὁρῶ, τίνος εἵνεκα κέρδους καὶ πρὸς τίνα βλέπων σκοπὸν διαλέγεσθαι ἄν τις ἕλοιτο, εἰ μήτ' αὐτοὶ τοῖς ἡμῶν, μήθ' ἡμεῖς τοῖς αὐτῶν συνθέσθαι βουλήμασιν ἔγνωμεν πώποτε, κἂν πάντες φῶσι λίθοι, κἂν πάντα φυτά. Ἔτι μὴν καὶ τῶν ἀτοπωτάτων ἂν εἴη καὶ πόρρω που τοῦ προσήκοντος πορευόμενον λόγου, τοὺς μὲν Ὀλυμπιάσιν ἀγωνιστὰς, καὶ ὅσοι γῆς ἕνεκα σταδιαίας ἀμφισβητοῦσι, καὶ εἴ τις λωποδυσίαις ἁλίσκοιτο, τούτοις ἐξεῖναι πᾶσιν Ἑλλανοδίκας τινὰς καὶ κριτὰς ἀῤῥεπεῖς προκαθίζειν, ὡς μὴ λάθῃ παραῤῥυεὶς ὁ τοῦ δικαίου κανὼν, μᾶλλον δ' ἵνα μὴ ἀνήνυτον ἔχῃ τὸν δρόμον ἡ τῆς ἀμφισβητήσεως ἔρις, μηδενὸς προκειμένου κανόνος καὶ στά-

timuisse. Primum enim ea res, quæ neque modum neque rationem in se ullam habet, modus et ratio æquitatis ducenda non est. Deinde satis scitur, inconsideratum impetum non suapte natura parere victoriam : sed, si adversariorum major stultitia occasionem rei bene gerendæ præter opinonem præbeat contrariæ audaciæ, eo casu malas quoque res bonarum rerum locum occupare ; sicut vicissim major sæpe adversariorum prudentia eos etiam, qui bene suis rebus consuluisse **504** videntur, superat. Nam cum res futuræ incertæ sint, nihil obstat, quo minus interdum etiam tale aliquid usu veniat. Sed fortuitorum successuum enumeratio non debet apud nos legis loco esse, nunc præsertim, cum de religionis victoria sit certandum. Enimvero hac de causa prodii, quod et me ipsum putaverim, si utile consilium darem, quidquid in me opis foret in rem præsentem esse contributurum. Id autem rectene an secus facturus sim, consideretur. Neque enim legum ferendarum gratia adsumus, aut ut nostra decreta firma et inconcussa haberi velimus ; sed ut olim in liberis civitatibus fiebat, ita et nobis quæ in mentem pro tempore venissent velut stipem conferre visum est. Is vero hujus nostræ orationis scopus est, ut dehortemur, ne quivis pro suo libito cum iis qui ex Italia venerunt temere congrediatur et disputet ; cum id ne præsulibus quidem et viris ea auctoritate præditis concedendum esse videatur, priusquam inter sese disputationis scopum et finem considerarint ; quippe qui sciant, omni sive actioni sive orationi scopum ac finem aliquem esse propositum, ad quem is qui vel agit vel disserit collimare et suam tum actionem tum orationem dirigere debeat. Quod nisi fiat, periculum est, ne omne studium, omnis labor inanis et irritus habeatur. Veluti is qui navigat non id vult, nec scopum sibi proponit id quod agit ; sed illud potius, cujus causa id ipsum agit. Lucri nimirum causa, non autem ut ventorum et fluctuum arbitrio de vita **505** dimicet, e portu solvit. Eodem modo sagittarius non ideo sagittas emittit, ut ventum verberet ; sed ut hostem sternat, id facit. Hic vero cujus emolumenti spe, quo fine proposito, quisquam disputare cum Latinis velit, equidem non video, si nec ipsi nostris, nec nos illorum decretis assentiri unquam decrevimus, vel si omnes hoc lapides, omnes stipites dicent. Deinde absurdissimum et ab omni ratione alienissimum fuerit, iis qui in Olympiis certant et in stadio decurrunt, aut qui furti arguuntur, ad Hellanodicas et incorruptos judices esse provocationem, ne justitiæ regula furtim declinet ac fallat, aut litis disceptatio frustra procedat, nulla regula aut norma adhibita, ad quam disceptantium rationes exactæ litem finiant : eos vero, qui de rebus divinis disputaturi et in longissimo illo stadio maximam cladem animis et corporibus minitante decursuri sunt, nullum habere judicem, qui utriusque partis verba expendat, ac illa quidem victricia pronuntiet, illa vero ut inania

et importuna explodat et ex choro veritatis expungat: sed eos non aliter facere, ac si qui, verbi gratia, de limitibus agrorum disceptantes primum conviciis de victoria certent, deinde litis dirimendæ potestatem manibus et lacertis permittant, ut is vincat, **506** qui robore firmior alterius capiti vel lapidem incusserit, vel pugno impacto lethalem plagam inflixerit; vel denique, si ita fors ferat, gladio per latus adacto adversarium suum e vivis quam celerrime sustulerit. Quod si duæ partes sumus, qui contendimus, nec tertium veritatis arbitrum et judicem habere possumus, eaque de causa alterutris de controversia pronuntiandum est, nos illorum esse judices, non illos nostri oportet. Nostrum enim dogma illi non minus quam nos rectum esse concedunt. Additamentum autem ab ipsis excogitatum et illam a recta via aberrationem soli illi reprehensione vacare existimant; nobis autem minime istuc videtur. Pendente itaque lite, dum quæritur, an nova illorum opinio admittenda sit, judicare et pronuntiare nostrum fuerit, non illorum, qui rei sunt. Quod si illi se magni Petri sedis successores et hæredes esse dicunt, idque telum in nos vibrant, ut nubes fulmina, eaque ratione nos, causa indicta damnatos, opinionum suarum ministros et executores esse oportere opinantur; id minime curandum est. Ob hoc enim majore odio et aversatione digni sunt, quod aliter quam sancta sede dignum sit egerunt. Neque enim Clementem et cæteros quæ vellent dogmata statuere jussit Petrus: sed ea ligare, quæ liganda essent, et ea solvere, quæ solvenda essent. At isti, iis quæ omnibus sacris conciliis statuta et decreta sunt neglectis, ea fecerunt, quæ **507** ipsis solis placuerunt. Deinde nec morem bene olim constitutum et ab ipsis tum imperatoribus tum Ecclesiæ doctoribus antiquitus confirmatum negligi decet. Est enim in more positum, cum in Ecclesia certamina de dogmatibus moveantur, omnes communi edicto et decreto Ecclesiæ propugnatores citare, nec eos tantum, qui evangelici præconii causa metropoles ubique gentium sortiti sunt, sed patriarchica etiam auctoritate præditos: ut sunt Alexandrinus, Hierosolymitanus et Antiochenus antistes: quibus non arcessitis, locus dabitur turbandæ concordiæ nostræ quibusdam quasi fluctibus ac procellis et Ecclesiæ ver in hiemem commutandi. Nam si olim Theodoretus, Cyri episcopus, unus quidem ille, nec patriarchali dignitate ornatus, nec alioqui sedem illustrem obtinens, tantum contentionis incendium excitavit, ut cum plurimi episcopi ex Europa et Asia Ephesum convenissent, illius fumi molestias longo tempore sentirent: quanto magis tanta episcoporum et patriarcharum absentium multitudo contra nos paucos infestam linguam exacuet et plurimas discordiarum faces ventilabit? Præterea ii qui disputant sic statuunt, syllogismum instrumentum esse, quod ipsis ad conficiendum opus suum ita conducat, ut ligo fossori et remus nautæ. Eum

A θμης, πρὸς ἃ παραμετρηθέντες οἱ τῶν ἀνταγωνιζομένων λόγοι τῆς ἔριδος ἀπαλλάξωνται· τοὺς δὲ τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων κοινολογεῖσθαι βουλομένους καὶ οὕτω μέγιστον διανύειν τὸν δίαυλον καὶ μεγίστην ἐπισείοντα βλάβην ψυχαῖς [P. 312] ὁμοῦ τε καὶ σώμασι, τούτοις δὲ μηδένα προκαθίζειν κριτὴν, ὃς ἂν τὰ παρ' ἑκατέρων βασανίζων λεγόμενα τοῖς μὲν τὴν νικῶσαν χαρίσηται ψῆφον, τὰ δ' ὡς ἀνεμιαῖα καὶ κηφηνώδη παρακρούσηταί τε καὶ τοῦ χοροῦ διαγράψῃ τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὅμοια ποιεῖν ἐκείνοις, οἳ περὶ γῆς ὅρων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πρὸς ἀλλήλους μαχόμενοι πρῶτα μὲν ταῖς ἀπὸ γλώττης λοιδορίαις περὶ τῆς νίκης διαγωνίζονται, εἶτα βραχίονι καὶ παλάμῃ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐπιτρέπουσιν, ὃς ἂν ἐπικρατέστερος καταστὰς ἢ λίθῳ θατέρου πατάξῃ τὴν κεφαλὴν, ἢ κονB δύλῳ τρώσῃ καιρίαν, ἢ τυχὸν οὑτωσί πως ξίφος παρὰ πλευρὰν ἐλάσας ἐναρίθμιον τοῖς ᾅδου καθεύδουσι τάχιστα τὸν ἀνταγωνιστὴν ἀποδείξῃ. Εἰ δὲ δυοῖν ὄντων ἡμῶν τῶν ἀμφισβητούντων μερῶν τρίτον οὐκ ἔστιν εὑρόντας προενεγκεῖν ἐπόπτην καὶ πρύτανιν τἀληθοῦς, καὶ δεῖ διὰ ταῦτα θάτερον τῶν μερῶν ἐπικρίνειν τοῖς λεγομένοις, ἡμᾶς ἔδει κριτὰς αὐτῶν εἶναι καὶ οὐκ αὐτοὺς ἡμῶν. Τὸ μὲν γὰρ ἡμέτερον δόγμα παρ' ἀμφοτέρων, ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, ὁμοίως εὖ ἔχον ὁμολογεῖται. Τὴν δὲ παρ' αὐτῶν καινοτομηθεῖσαν προσθήκην καὶ τῆς εὐθείας παρεκτροπὴν μόνοις αὐτοῖς ἀκατηγόρητον εἶναι δοκεῖ, ἡμῖν δὲ καὶ μάλα ἥκιστα. Μετεώρου τοίνυν τῆς ζητήσεως οὔσης, εἰ χρὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς τοῦ καινοτομήματος, ἐς ἡμᾶς τὸ κρίνειν καὶ ἀποφαίνεσθαι περιήκει καὶ C οὐκ εἰς αὐτοὺς, ὑπευθύνους γε ὄντας. Εἰ δὲ τῆς τοῦ μεγάλου Πέτρου καθέδρας αὐτοὶ διάδοχοι καὶ κληρονόμοι γενέσθαι φασὶ καὶ τοῦτ' ἐπισείουσι καθ' ἡμῶν, καθάπερ τὰ νέφη τοὺς κεραυνοὺς, κἀντεῦθεν τῶν σφίσι δοξάντων αὐτουργοὺς ἡμᾶς κατὰ τὸν τῶν ἀκρίτων νόμον ἀξιοῦσι γενέσθαι, φροντίζειν οὐ χρή. Διὰ γὰρ τοῦτο μᾶλλον μεμισῆσθαι καὶ ἀπεστράφθαι δίκαιοι, ὅτι τῆς τοῦ θρόνου τιμῆς ἀναξίως ἐπεπράχεσαν. Οὐ γὰρ ὅσα βούλονται, ταῦτα καὶ δογματίζειν ἐκέλευσε Κλήμεντι καὶ τοῖς ἐφεξῆς διαδόχοις ὁ Πέτρος, ἀλλ' ὅσα δεῖ (φησὶ) δεσμεῖν καὶ λύειν αὖθις ὅσα δεῖ. Οὗτοι δὲ τὰ πάσαις ταῖς ἁγίαις βεβαιωθέντα καὶ κυρωθέντα συνόδοις παραδραμόντες εἰς ἔργον ἐξήνεγκαν, ἃ μόνοις αὐτοῖς βουλομένοις D ἦν. Ἔπειτα οὐδὲ τὸ πάλαι καλῶς κρατῆσαν ἔθος καὶ παρά τε τῶν βασιλέων παρά τε τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἄνωθεν κυρωθὲν παροράσθαι δίκαιον. Ἔθος γὰρ, ὁπότε περὶ δογμάτων ἀγῶνες τῇ Ἐκκλησίᾳ καθίστασθαι μέλλοιεν, πάντας διὰ κοινοῦ θεσπίσματος καὶ ψηφίσματος τοὺς τῆς Ἐκκλησίας προμάχους καλεῖν, οὐ μόνον ὁπόσοι τὰς πολλαχῇ τῆς γῆς διέλαχον μητροπόλεις εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἕνεκα, ἀλλὰ καὶ ὅσοι πατριαρχικὴν ἀξίαν περίκεινται· τόν τε Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων φημὶ καὶ τὸν τὴν Ἀντιόχου διέποντα· οἳ χώραν ἕξουσι μὴ κληθέντες [P. 313] σάλους καὶ κλύδωνας κατὰ τῆς ἡμῶν ὁμονοίας ἐγεῖραι καὶ εἰς χειμῶνα τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔαρ μεταβαλεῖν. Εἰ γὰρ πάλαι Θεοδώρητος, ὁ τῆς Κύρου ἐπίσκοπος, εἷς ὢν καὶ οὐδὲ

A πατριαρχικὴν ἀξίαν περικείμενος, οὐδ' ἄλλως ἐπίσημον ἔχων θρόνον, τοσαύτην φιλονεικίας ἀνῆψε κάμινον, ὥστε πλείστους ὄντας τοὺς ἐξ Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης ἐν τῇ κατ' Ἔφεσον ἀθροισθέντας συνόδῳ μακρῷ μετασχεῖν τοῦ καπνοῦ· πολλῷ ἂν ῥᾷον ὀλίγους ὄντας ἡμᾶς πλείους ὄντες οἱ μὴ παρόντες ἐπίσκοποί τε καὶ πατριάρχαι ταῖς τε ἀπὸ γλώττης καταδράμοιεν λοιδορίαις καὶ πολὺν καθ' ἡμῶν ἀναφλέξαιεν τὸν τῆς φιλονεικίας πυρσόν. Ἄλλως τε καὶ τοῖς διαλεγομένοις ὄργανον εἶναι νομίζεται τὸν συλλογισμὸν εἰς τὴν τοῦ προκειμένου κατασκευήν, καθάπερ τὴν σκαπάνην τῷ σκαπανεῖ καὶ τὴν κώπην τῷ πλέοντι. Ὃ καὶ παρ' αὐτοῖς δὴ τοῖς Ἰταλοῖς, εἴπερ ἄλλο τι, σπουδαζόμενον ἴσμεν (78). Ἐνταυθοῖ δὲ χώραν οὐκ ἔχειν εὑρίσκομεν τὸν συλλογισμὸν, οὔτε τὸν κατ' ἐπιστήμην τὴν ἀποδεικτικὴν, οὔτε μὴν τὸν κατὰ τὴν
B διαλεκτικὴν τέχνην, περί τε Θεοῦ καὶ τῶν τῆς θείας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος τῆς ζητήσεως οὔσης. Εἰ γὰρ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀπόδειξιν ὁμολογουμένων τε καὶ ἀναποδείκτων δεῖσθαι προτάσεων καὶ γνωριμωτέρων τοῦ συμπεράσματος ἕπεται, αὗται δ' ἢ ἐπαγωγῇ, ἢ αἰσθήσει, ἢ ἐμπειρίᾳ γίνονται φανεραί· οὐκ ἔστιν ἄρα συλλογίζεσθαι κατ' ἐπιστήμην τὴν ἀποδεικτικὴν ἐνταυθοῖ. Δυσθεωρήτους γὰρ τοὺς περὶ τῶν θείων εἶναι λόγους καὶ μάλα ἀκαταλήπτους· καὶ τοῦτο δείκνυται μὲν ὥσπερ τοῖς ἡμετέροις, οὕτω δὴ καὶ τοῖς θύραθεν θεολόγοις, τοῖς τε ἄλλοις καὶ οὐχ ἧττον Πλάτωνι τῷ Ἀρίστωνος. « Θεὸν γάρ, » φησί, « νοῆσαι μὲν (79) χαλεπὸν, φράσαι δ' ἀδύνατον. » Ὃ δὴ μικρὸν ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος ἡγησάμενος
C (80) ἐν τοῖς περὶ θεολογίας λόγοις οὑτωσί πως ἐπιδιορθοῦται λέγων· « Θεὸν φράσαι μὲν ἀδύνατον (81), ὡς ὁ ἐμὸς λόγος· νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον. » Τὸ γὰρ νοηθὲν τάχα ἂν λόγος δηλώσειεν, εἰ καὶ μὴ μετρίως, ἀλλ' ἀμυδρῶς γε τῷ μὴ πάντη τὰ ὦτα διεφθαρμένῳ καὶ νωθρῷ τὴν διάνοιαν. Τὸ δὲ τοσοῦτον πρᾶγμα τῇ διανοίᾳ περιλαβεῖν πάντως ἀμήχανον καὶ ἀδύνατον, μὴ ὅτι τοῖς καταβεβλακευμένοις καὶ κάτω νεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς λίαν ὑψηλοῖς τε καὶ φιλοθέοις καὶ ὁμοίως πάσῃ γεννητῇ φύσει καὶ οἷς ὁ ζόφος οὗτος ἐπιπροσθεῖ καὶ τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον πρὸς τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατανόησιν· οὐκ οἶδα δὲ, εἰ μὴ καὶ ταῖς ἀνωτέρω καὶ νοεραῖς φύσεσι. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος οὐδ' ὁ συλλογίζεσθαι θέλων ἐν τούτοις [P. 314] οἶδεν ἃ συλλογίσεται, οὐδ' ὁ ἐρωτῶν εἴσεται ἅπερ
D ἀκούσειεν. Ὅτι μὲν οὖν ἥκιστα χρήσιμος ὁ κατ' ἐπιστήμην ἀποδεικτικὴν ἐνταῦθα συλλογισμὸς, δῆλον· ὅτι δ' ὁμοίως καὶ ὁ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν τέχνην ἀχρεῖος, ἐνδόξους καὶ ἀμφιβόλους ἔχων τὰς προτάσεις, ἐκ τῶν ἐφεξῆς ἔσται δῆλον. Φησὶ γὰρ ὁ Νύσσης Γρηγόριος, ὅτι (82) Τὸ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν τέχνην διὰ συλλο-

porro nos Italis, ut quidquam aliud, studio esse novimus. At eidem locum hic nullum esse scimus; sive is scientiam per demonstrationem polliceatur;
508 sive a probabili disserendi ratione proficiscatur: cum hic de Deo ei vitæ principio ac fonte divina Trinitate agatur. Nam si scientifica, quam vocant, demonstratio propositiones certas et per se claras requirit et conclusione notiores; hæ vero aut inductione aut sensu aut experientia fiunt evidentes; hic utique demonstratione scientifica ratiocinari non licet. Cognitu enim difficiles perceptuque arduæ sunt rationes divinarum rerum; idque ut a nostris, ita etiam ab exteris theologis demonstratur cum aliis, tum maxime a Platone, Aristonis filio. « Deus, inquit, vix mente concipi, verbis autem exprimi nullo modo potest. » Quod, ut parvum, magnus ille theologus Gregorius in suis de theologia disputationibus ita correxit: « Deus mea quidem sententia explicari nullo modo potest, intelligi vero multo minus. » Quod enim mens intellexerit, lingua forsitan declarabit, ut non satis explicate, at obscure, ei nimirum qui non omnino auribus captus, nec ingenio hebes sit. At tantam rem animo complecti nulla arte, nulla ratione queant, non modo stupidi et hebetes humique defixi, sed ne acutissimi et ingeniosissimi quidem et in cœlum animis intenti. Hærebit ex æquo omnis genita natura, quam caligo circumdat, cui crassa hæc caro ad rei perspicientiam obstat. Atque haud scio an etiam supernis et intelligentibus naturis id sit negatum. Quod cum ita sit, nec is qui in his ratiocinari 509
vult quid ratiocinetur novit; nec qui percontatur, sciet, quid audierit. Minime igitur esse utilem hac in re eum syllogismum, qui demonstratione fit, perspicuum est. Æque autem inutilem esse syllogismum dialecticum, cujus propositiones opinionibus probabilibus et ambiguis nituntur, ex iis quæ subjiciemus constabit. Sic autem ait Gregorius Nyssenus: Nostrorum dogmatum per artem dialecticam et syllogisticam atque analyticam doctrinam confirmatio, cum ad veritatem demonstrandam infirma sit et suspecta, id orationis genus relinquemus. Omnibus enim perspicuum est, dialecticas argutias pares in utramque partem vires habere, tam ad eversionem veritatis, quam ad mendacii accusationem. Unde fit, ut ipsam veritatem, quando tali arte profertur, suspectam sæpe habeamus, quasi ea quæ in his versatur solertia oculos mentis nostræ perstringat et a veritate avertat. Si quis autem simplicem expositionem et omni quasi amictu nudam admittit orationem; observata serie ipsius sacrarum Littera-

## Variorum notæ.

(78) Græci Latinis theologis passim objiciunt istud cacoethes argumentandi per syllogismos. Vide adnotata ad Vitam Gregoræ. BOIVIN.

(79) Justinus Martyr in Parænetico ad Græcos hæc verba non Platoni, sed Mercurio tribuit. Ἑρμοῦ δὲ, inquit, σαφῶς καὶ φανερῶς λέγοντος, Θεὸν νοῆσαι μέν ἐστι χαλεπόν, φράσαι δὲ ἀδύνατον. Idem Justinus in *Apologia* 1, hæc, quæ fere idem sonant, Socrati tribuit, τὸν δὲ Πατέρα καὶ Δημιουργὸν πάντων οὔθ' εὑρεῖν ῥᾴδιον, οὔθ' εὑρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές. BOIVIN.

(80) Vide notas Billii ad illud Gregorii Nazianzeni dictum. BOIVIN.

(81) Gregor. Naz. orat. 2, De Theologia. BOIVIN.

(82) Ὁμολογοῦμεν γὰρ ἀνεπαισχύντως ἡμεῖς, μήτε τινὰ λόγον διὰ ῥητορικῆς τεθηγμένον ἐπὶ τοὺς

rum doctrinæ, pro virili verba faciemus, atque ista explicabimus. Quod si et nobis sanctorum Patrum scriptis niti et his armis cum adversariis pugnare necessarium esset; simplicem et ipsi secuti rationem dilucidioribus scripturis uteremur; iis nempe, quæ evidentem et irrefragabilem sensum lectoribus ostenderent, non autem obscuris, nec iis quæ propter **510** multiplicem vocum significationem dictionisque ac verborum tenebras et ambiguitatem, in plures sententias accipi possent. Sæpe enim in sacra Scriptura verbis quædam obscuris involuta occurrunt; quod et consentaneum est. Ut enim regum thalami, aliaque quæ sancta et magno in pretio ab hominibus habentur, aliis atque aliis velis occultantur, ne aut profano vulgo exposita contaminentur, aut quia omnibus absque labore pateant contemptui sint; sic etiam plurimi sacræ Scripturæ loci, præsertim in quibus arcana quæpiam doctrina continetur, tanquam velis quibusdam, absconduntur ejusmodi verbis, quæ multam caliginem secum trahunt, et tenebras sibi latibulum [1] ponunt et in circuitu suo tabernaculum sibi ipsis. Monent et sancti Patres, Basilius, Chrysostomus, Maximus et Cyrillus, non ea omnia verba, quæ in omni materia eumdem sonum edunt, statim eodem modo accipienda esse; neque mentem in verbis prorsus defigendam, sed propositi argumenti sententias intuendas, et scopum atque propositum Scripturæ ejus in qua versentur exquirendum, uti deceat, et personis atque temporibus apte convenienterque accommodandum et applicandum. Est et Gregorius Theologus auctor, quosdam res cum vocabulis consentire nec minutius dividi arbitratos opiniones divinis rebus indignas animo concepisse. **511** Cum igitur tanta sit de verbis et nominibus dissensio, propterea quod eadem nomina possunt rebus diversis convenire, atque aliter in Deo intelligenda sunt, aliter in hac orta et peritura natura: quis hæc pro dignitate explicabit? Nam si sanctos illos Patres, Spiritus sancti instrumenta, qui omni humana sapientia cæteros omnes supergressi sunt, si ergo illos in sacrarum Scripturarum enarrationibus sæpenumero dissentire videmus, et fere contraria afferre, propter obscuritatem ingentem, qua divinæ sententiæ et altiores sensus veluti firmis atque adamantinis vestibulis muniuntur: quid alius aliquis dicat, nec humana sapientia cum illis conferendus, idemque pravis affectibus obnoxius, et corpoream labem totus redolens? Ecce enim (ut pleraque silentio dissimulem) illud: « Dominus creavit me principio viam suam [2], » divinus ille et magnus Basilius de ea sapientia, quæ in mundo apparet, dictum esse

A γιστικῆς τε καὶ ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης βεβαιοῦσθαι καὶ τὰ ἡμέτερα δόγματα, ὡς σαθρόν τε καὶ ὕποπτον εἰς ἀπόδειξιν ἀληθείας, τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ λόγου παραιτησόμεθα. Πᾶσι γάρ ἐστι πρόδηλον, τὸ τὴν διαλεκτικὴν περιεργίαν ἴσην ἐφ' ἑκάτερα τὴν ἰσχὺν ἔχειν, πρός τε τὴν τῆς ἀληθείας ἀνατροπὴν καὶ πρὸς τὴν κατηγορίαν τοῦ ψεύδους. Ὅθεν καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ὅταν μετά τινος τοιαύτης τέχνης προσάγηται, δι' ὑποψίας πολλάκις ποιούμεθα, ὡς τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα δεινότητος παρακρουομένης ἡμῶν τὴν διάνοιαν καὶ τῆς ἀληθείας ἀποσφαλλούσης. Εἰ δέ τις τὸν ἀκατάσκευόν τε καὶ γυμνὸν πάσης περιβολῆς προσίεται λόγον, ἐροῦμεν, ὅπως ἂν οἷόν τε ᾖ, κατὰ τὸν εἱρμὸν τῆς γραφικῆς ὑφηγήσεως, τὴν περὶ τούτων θεωρίαν προσάγοντες. Εἰ δὴ οὖν καὶ ἡμῖν θείων Πα- B τέρων γραφαῖς ὁπλίζεσθαι καὶ ἀντιστρατεύεσθαι κατ' αὐτῶν ἀναγκαῖον ἐτύγχανεν, ἀκατασκεύῳ τῷ τρόπῳ καὶ αὐτοὶ ταῖς σαφεστέραις ἂν ἐχρησάμεθα, καὶ ὁπόσαι προφανῆ καὶ ἀνανταγώνιστον τὸν ἐγκείμενον τοῖς μετιοῦσι παρέχουσι νοῦν, καὶ οὐ μάλα δὴ ταῖς αἰνιγματώδεσι καὶ δυναμέναις διά τε τὰς τῶν ὑποκειμένων ὁμωνυμίας καὶ διὰ τὸ τῆς λέξεως καὶ τῶν ὀνομάτων ὁμιχλῶδές τε καὶ ἀμφιῤῥεπὲς πολλαχῶς ἑρμηνεύεσθαι. Εὑρίσκομεν γὰρ πολλαχῇ τῆς θείας Γραφῆς ἐπίκρυφόν τι αὐτοῖς ὀνόμασιν ὑποκαθημένην, ὡς τὸ εἰκός. Ὥσπερ γὰρ οἱ τῶν βασιλέων θάλαμοι, καὶ ὁπόσα ἀνθρώποις ἱερά τε καὶ τίμια, ὑπὸ παραπετάσμασιν ἄλλα ἄλλοις καλύπτονται, ἵνα μήτε δήμοις ἀνοσίοις προκείμενα κιβδηλεύηται, μήτε περι- C φρονῆται διὰ τὸ τῆς καταλήψεως πρόχειρόν τε καὶ ἄπονον, οὕτω δὴ καὶ τὰ πλεῖστα τῆς θείας Γραφῆς καὶ μάλιστα οἷς μυστικοί τινες ὑφεδρεύουσι λόγοι, καθάπερ ὑπὸ παραπετάσμασι καλύπτονται τοῖς τοιούτοις ὀνόμασιν, ὅσα πολὺν τὸν γνόφον ἐπισύρονται καὶ σκότος ἀποκρυφὴν ἑαυτῶν τίθενται καὶ κύκλῳ αὐτῶν τὴν σκηνὴν αὐτῶν. Εὑρίσκομεν δὲ καὶ τοὺς θείους Πατέρας, Βασίλειόν φημι καὶ Χρυσόστομον, Μάξιμόν τε καὶ Κύριλλον, παραγγέλλοντας, μὴ ὅσα τῶν ὀνομάτων, μηδ' ἐν ὅσοις ὑποκειμένοις ἠχοῦσι ταυτὸν, καὶ κατὰ τρόπον εὐθὺς ἐκλαμβάνειν ὁμοῦ τὸν αὐτὸν, μηδὲ ταῖς λέξεσι προσέχειν καθάπαξ τὸν νοῦν, ἀλλὰ ταῖς τῆς ὑποκειμένης ὑποθέσεως ἐννοίαις καὶ τὸν σκοπὸν ὁμοῦ καὶ τὴν πρόθεσιν τῆς μελετωμένης Γραφῆς ἐξετάζειν, ὡς τὸ εἰκὸς, [P. 315] καὶ τοῖς προσ- D ώποις καὶ τοῖς καιροῖς ἀναλόγως καὶ καταλλήλως ἐφαρμόζειν καὶ συμβιβάζειν. Φησὶ δὲ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος (83), ὅτι ταῖς προσηγορίαις τινὲς ὁμοῦ καὶ τὴν οὐσίαν παχυμερῶς συνδιαιρεῖσθαι δοξάζοντες ἀνάξια παντάπασι τῶν θείων ταῖς ἑαυτῶν ἐννοίαις δοξάζουσι. Τοσαύτης τοίνυν διχοστασίας ἐπικωριαζούσης περὶ τὰς λέξεις καὶ τὰ ὀνόματα, διὰ τὰς ὁμωνυμίας τῶν ὑποκειμένων πραγμάτων, καὶ ἄλλως μὲν ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεσθαι ὀφειλόντων αὐτῶν, ἄλλως δ'

[1] Job. XXII, 14. [2] Prov. IX, 22.

## Variorum notæ.

ἀγῶνας παρεσκευάσθαι, μήτε δεινότητα διαλεκτικῆς ἀγχινοίας εἰς συμμαχίαν κατὰ τῶν ἀντιτεταγμένων προβάλλεσθαι, ἢ καὶ τὴν ἀλήθειαν πολλάκις εἰς ὑπόνοιαν ψεύδους ἐπὶ τῶν ἀπείρων ἀντιμεθίστησιν. Gregor. Nyss. lib. II, *Contra Eunomium*, eodem sensu, sed non iisdem verbis. BOIVIN.

(83) Ad Evagrium, *De Divinitate*. BOIVIN.

ἐπὶ τῆς γεννητῆς ταύτης καὶ ῥευστῆς φύσεως, τίς ἱκανὸς ἐφικέσθαι δὴ τῆς ἀξίας; Εἰ γὰρ τοὺς θείους Πατέρας ἐκείνους, τὰ τοῦ Πνεύματος ὄργανα, τοὺς πᾶσαν ὑπὲρ ἅπαντας ἀνθρωπίνην σοφίαν διεξελθόντας, εἰ οὖν ἐκείνους ἐν ταῖς θείων Γραφῶν ἐξηγήσεσι διαφωνοῦντας εὑρίσκομεν πολλαχῇ καὶ μικροῦ τἀναντία πολλάκις διεξιόντας, διὰ τὸ γνόφῳ πολλῷ καὶ, οἷον εἰπεῖν, προπυλαίοις στεῤῥοῖς καὶ ἀδαμαντίνοις δορυφορεῖσθαι τὰς θείας ταύτας καὶ ὑψηλοτέρας ἐννοίας· τί ἂν ἔχοι τις ἕτερος λέγειν, μήτε τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν ἐγγύς που τυγχάνων ἐκείνων καὶ ἅμα πολλῆς ἀπόζων τῆς μοχθηρᾶς ταύτης καὶ ὑλικῆς προσπαθείας; Ἰδοὺ γὰρ, ἵνα σιωπῇ παραδράμω τὰ πλεῖστα, τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδὸν αὐτοῦ, » ὁ μὲν θεῖος καὶ μέγας Βασίλειος περὶ τῆς ἐμφαινομένης τῷ κόσμῳ σοφίας εἰρῆσθαί (84) φησι, μονονουχὶ φωνὴν ἀφιείσης διὰ τῶν ὁρωμένων, ὅτι παρὰ Θεοῦ γέγονε καὶ οὐκ αὐτομάτως ἡ τοσαύτη σοφία τοῖς ἀποτελεσθεῖσιν ἐμπρέπει· καθὰ καὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁ Δαβὶδ διηγεῖσθαί φησι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ φωναῖς ἀλαλήτοις. Ὁ δὲ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος τοῦ Σωτῆρος τοῦτον εἶναι φάσκει τὸν λόγον (85)· καὶ ἑξῆς ἑρμηνεύων, ὅσα μὲν μετὰ τῆς αἰτίας εὑρίσκει, τῇ ἀνθρωπότητι ταῦτα προστίθησιν· ὅσα δ' ἁπλᾶ καὶ ἀναίτια, ταῦτα διελὼν λογίζεται τῇ θεότητι. Ἀλλ' οὗτοι μὲν σκεύη τοῦ Πνεύματος ὄντες καὶ πρὸς ἕνα βλέποντες σκοπὸν καὶ τὴν τοιαύτην διαφωνίαν ὥσπερ ἐκ διαφόρων ὁδῶν πρὸς ἓν περιάγουσι τέλος, εὐσεβὲς δηλαδὴ καὶ σωτήριον. Οἱ δὲ τῶν ἀλλοτρίων αἱρέσεων ἡγεμόνες, πρόφασιν λαμβάνοντες τὸ τῆς διανοίας δυσέφικτον τῶν Γραφῶν, δίκην ἱεροσύλων καταξαίνουσι ταύτας καὶ πρὸς ἀβύσσους πυθμένας καθέλκουσι τῶν βλασφημιῶν. Εἰ γοῦν ἀναγκαῖον ἐτύγχανε καὶ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁπλίζειν τὴν γλῶτταν κατὰ τῶν ἐναντίων, ὡς ἔφαμεν, οὐ τοιούτοις ἂν ἐχρησάμεθα τοῖς ὀνόμασιν, οἷς τὸ πολύτροπον καὶ πολυσχιδὲς ἐμφωλεύει τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τοῖς ἀναμφισβητήτως ὡμολογημένοις καὶ συμπεφωνημένοις ἐξ ἀμφοῖν καὶ ὅσα εἰς ἐπινοίας ἄγουσιν ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης τῶν νοητῶν κατὰ τὸ ἁπλούστερον· ἐπεὶ πάμπολλα σφόδρα καὶ ταῦτα ἐπανθεῖ τῇ θείᾳ Γραφῇ. [P. 316] Ἐπεὶ δ' οὐκ ἀναγκαῖον τοῦθ' ἡμῖν ἐστιν ἐν τῷ παρόντι, ἐρηρεισμένοις καὶ ἡδρασμένοις ἐπὶ ταῖς κρείττοσι ῥήσεσι καὶ ἀσφαλεστέραις, ταῖς τε εὐαγγελικαῖς δηλαδὴ καὶ ὡς ἄνωθεν τοῖς ὁσίοις Πατράσι τὸ θεῖον τῆς πίστεως κεκύρωται σύμβολον (ταῦτα γὰρ ὅροι καὶ θέσεις ὡς ἀληθῶς γνωριμώτεραί τε καὶ ἀναπόδεικτοι)· σιωπῇ τὰς αὐτῶν φιλονείκους ἐνστάσεις ἀνατρέπειν μᾶλλον ἢ λόγοις, ἐμοὶ δοκεῖ δικαιότερον. Εἰ δέ τις ἐνίσταιτο, τοὺς θείους Πατέρας συλλογισμοῖς πολλάκις χρωμένους παράγων ἐν τοῖς τοιούτοις· οὐκ ἂν ἔγωγε καίρια φάσκειν φήσαιμι τοῦτον. Οὐ γὰρ ἵνα δείξωσιν, οὔθ' ὅ τι ἐστὶ τὴν φύσιν ὁ Θεὸς,

A ait; quoniam hæc tantum non voce edita per ea, quæ sub aspectum oculorum cadunt testetur, se a Deo esse conditam et non casu exstitisse, ut tanta in iis quæ facta sunt sapientia emineret; quemadmodum et David cœlos dixit Dei gloriam enarrare vocibus ineffabilibus. At magnus in theologicis Gregorius Servatoris hanc orationem esse ait, eamque ordine interpretans, quæ cum causa esse conjuncta invenit, ea humanitati accommodat: quæ vero simplicia et sine causa, distinguit ac **512** Divinitati attribuit. Enimvero hi, cum Spiritus vasa sint et ad eumdem scopum collimeut, tale dissidium velut diversis viis ad unum finem eumque pium ac salutarem inflectunt. Extranearum vero sectarum auctores, arrepta obscuritatis Scripturarum occa- B sione, sacrilegorum instar eas dilacerant et in extremam blasphemiarum abyssum detrudunt. Quod si nobis etiam in præsentia esset opus linguam contra adversarios acuere, ut diximus, non iis vocabulis uteremur, in quibus sententia multiplex et varia lateret; sed iis, quæ extra omnem controversiam consentientibus animis utrique confiterentur, quæque necessario nos ad cogitanda ea deducerent, quæ simpliciori sensu intelligerentur. Nam et hujusmodi permulta e sacris Litteris velut efflorescunt. Sed quia nobis id hoc tempore non est necessarium, qui melioribus et tutioribus dictis, evangelicis videlicet, et sacro fidei Symbolo, a sanctis Patribus olim sancito, nitimur et veluti fun- C damento insistimus (hi enim limites, hæc pronuntiata revera sunt notiora, nullamque demonstrationem requirunt): silentio rixosas illorum contentiones et adversationes quam disputationibus evertere mihi videtur esse æquius. Quod si nobis occurritur ab aliquo, sanctos Patres sæpe syllogismis usos in ejusmodi quæstionibus, eum ego haud opportuna dicere affirmarim. Neque enim eo id fecerunt, ut ostenderent, quæ Dei natura esset, aut quæ Filii **513** generatio, aut quæ Spiritus sancti processio: sed potius, ut eos coercerent, qui sine ulla modestia in theologiam invaderent. Alioqui dicat mihi aliquis, quo consilio magnus ille theologus Gregorius eos, qui contentiose de generatione Filii et de Spiritus sancti processione interroga- D bant, hac verborum figura aggressus sit: « Dic mihi, inquit, quo pacto Pater natus non sit, et ego naturam generationis Filii explicabo et Spiritus processionem; et ambo insaniemus, in arcana Dei curiosos oculos inserentes: ii præsertim, qui nec ea quæ ante pedes sunt, intelligere possumus, non arenam maris, non guttas pluviarum, nec dies sæculi enumerare: tantum abest, ut in Dei profunditates descendere et adeo ineffabilis naturæ et

Variorum notæ.

(84) Basilius Magnus lib. IV, *Adversus Eunomium*, ad illa verba, ΚΥΡΙΟΣ ΕΚΤΙΣΕ ΜΕ, Ἀνάγκη οὖν, inquit, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ νοεῖν. Εἴποι δ' ἄν τις καὶ τὸν Σολομῶντα περὶ τῆς σοφίας εἰρηκέναι, ἧς καὶ ὁ Ἀπόστολος μέμνηται, εἰπών· ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν. Fortasse ad ea verba Gregoras respexit. BOIVIN.

(85) Gregor. Naz. oratione 2 de Filio. BOIVIN.

omnem rationem superantis rationem reddere queamus.» Ac paulo post iterum, adversario quærente specimen et similitudinem, ac, «Da mihi, inquiente, ex eodem partim Filium, partim non Filium, deinde et eamdem substantiam; ac Deum et Deum admittam,» respondet: «Dato et tu mihi Deum alium et naturam Dei; et ego tibi eamdem Trinitatem dabo, cum iisdem et nominibus et rebus. Si vero unus est Deus, una suprema natura: unde tibi afferam similitudinem?» Est enim valde turpe, nec modo turpe, sed et perabsurdum, ex inferioribus superiorum petere imaginem, et eorum quæ immota sunt ex iis quæ fluxa et caduca, et quod Isaias ait, viventia in mortuis requirere. Quapropter etiam alibi ait: «Intra limites nostros **514** consistentes Ingenitum et genitum inducimus, et id quod e Patre procedit, ut ipse Deus et Verbum ait.» Hæc igitur ejus sunt, non qui asserendo constituere velit, quid hæc sint, sed ejus, qui repellat et deterreat eos, qui temere ad hujusmodi assertiones confugiunt. Ecquomodo autem aliter sentiat, qui ne vocabula quidem Dei naturæ congruentia reperiri ab hominibus posse affirmat? Res enim divinas nostris nominibus, ut licet, exprimimus. «Nam si in iis, inquit, quæ intelliguntur, ea quæ infimum locum obtinent, nempe ψυχή et λόγος, propriis nominibus carent (etenim ψυχή femineo nomine appellatur, cum ea ejus natura non sit, et λόγος masculino, etsi ejus non sit mascula natura); ea intellectilia, quæ omnium prima sunt et omnem intellectum superant, propriis appellari nominibus quomodo affirmabimus?» Cum igitur tantæ et notionum et appellationum tenebræ nostræ menti offundantur, quis ratiocinari in his queat? Quod qui conatur, bifariam peccat. Neque enim horum quidquam novit, simulque ea se ignorare ignorat. Qui autem ignorat, quando et ubi oporteat ratiocinari, ne tum quidem cum ratiocinandum erit, ea quæ oportet atque eo modo quo oportet argumentando concludet. Quod etsi fortasse præstet, tamen suspecta erit audientibus ejus oratio, qui eum ut simplicem et amentem semel reprobatum cavebunt. Fortassis etiam sancti illi Patres istiusmodi absurdas contentiones silentio prorsus repulissent, nisi inviti eas refutare coacti essent, cum populum, nondum **515** in fide stabilitum nec omnis dubitationis expertem, alias aliis sectis suborientibus facile adhærere vidissent. Nunc autem cum multitudo ita confirmata et in fide defixa sit, ut ferri naturam facilius mutes, quam eos paululum a patriis dogmatibus abducas: quid opus est disputationibus nihil profuturis? Ut enim et ipse Apostoli verbis [1]

A οὐθ' ὅ τι ἐστὶν Υἱοῦ γέννησις, οὐθ' ὅ τι ἐστὶ Πνεύματος ἁγίου ἐκπόρευσις, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον ἄλλως ἐπίσχωσι τοὺς ἀτάκτως τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. Εἰ δ' οὖν, λεγέτω μοί τις παρελθὼν, τί βουλόμενος ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος οὑτωσὶ σχηματίζει τὸν λόγον πρὸς τοὺς ἐριστικῶς ἐρωτῶντας περί τε τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως· «Εἰπέ μοι,» φάσκων (86), «σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατέρος, κἀγὼ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ παραπληκτίσομεν ἄμφω, εἰς Θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες· καὶ ταῦτα τίνες; Οἱ μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μηδὲ ψάμμον θαλασσῶν καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ἡμέρας αἰῶνος (87) ἐξαριθμεῖσθαι, μὴ ὅτι γε Θεοῦ βάθεσιν ἐμβατεύειν καὶ λόγον ὑπέχειν
B τῆς οὕτως ἀῤῥήτου καὶ ὑπὲρ λόγον φύσεως.» Καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν, τοῦ ἐναντίου ζητοῦντος ὑπόδειγμα καὶ ὁμοίωσιν καὶ, «Δός μοι,» λέγοντος, «ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὸ μὲν Υἱὸν, τὸ δὲ οὐχ Υἱὸν, εἶτα ὁμοούσια, καὶ δέχομαι Θεὸν καὶ Θεὸν,» ἀποκρίνεται λέγων· «Δός μοι καὶ σὺ Θεὸν ἄλλον καὶ φύσιν Θεοῦ, καὶ δώσω σοι τὴν αὐτὴν Τριάδα μετὰ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων. Εἰ δὲ εἷς Θεὸς μία φύσις ἡ ἀνωτάτω, πόθεν παραστήσω σοι τὴν ὁμοίωσιν;» Λίαν γὰρ αἰσχρὸν, καὶ οὐκ αἰσχρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ μάταιον ἐπιεικῶς, ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν ἀκινήτων ἐκ τῆς ῥευστῆς φύσεως, καὶ, ὅ φησιν Ἡσαΐας, ἐκζητεῖσθαι τὰ ζῶντα ἐν τοῖς νεκροῖς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ φη-
C σιν· «Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ὅρων (88) ἱστάμενοι τὸ ἀγέννητον εἰσάγομεν καὶ τὸ γεννητόν· καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ὥς φησιν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Λόγος.» Ταῦτα δὴ τοίνυν οὐ θέλοντός ἐστι κατασκευάζειν ὅ τι ἐστὶ ταῦτα, ἀλλ' ἀνασοβοῦντος καὶ ἀποτρέποντος τοὺς ἀλόγως εἰς τοιαύτας κατασκευὰς καταφεύγοντας. Πῶς γάρ; ὃς οὐδ' ὀνόματά (89) φησι προσήκοντα φύσει Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἔστιν εὑρεῖν. [P. 317] Ὀνομάζομεν γὰρ, ὡς ἡμῖν ἐφικτὸν, ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ τοῦ Θεοῦ. «Εἰ γὰρ τῶν νοητῶν (φησὶν) ἔσχατα ψυχὴ καὶ λόγος κύριον οὐ κέκτηνται τοὔνομα· ψυχὴ μὲν γὰρ ὀνόματι θηλυκῷ προσαγορεύεται, τοιαύτην οὐκ ἔχουσα φύσιν, καὶ ὁ λόγος δ' ἄῤῥενος φύσεως ἥκιστα ὢν ἀῤῥενικὸν καὶ αὐτὸς ἐκτήσατο τοὔνομα· εἰ οὖν ταῦτα κύριον οὐ κέκτηνται
D τοὔνομα, πῶς ἂν τὰ πρῶτα καὶ πάντων ἐπέκεινα τῶν νοητῶν νοητὰ κυρίοις ὀνόμασιν ἐπικεκλῆσθαι φήσαιμεν;» Τοσαύτης τοίνυν νυκτὸς ἐπιπροσθούσης τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ τῶν τε νοημάτων καὶ ὀνομάτων, τίς ἂν ἐν τούτοις συλλογίζεσθαι δυνηθείη; Εἰ δέ τις ἐπιχειροίη, διπλῶς ἁμαρτάνει. Οὔτε γὰρ οἶδεν ἐν τούτοις οὐδὲν καὶ ἅμα λέληθεν ἑαυτὸν οὐκ εἰδώς. Ὁ δ' οὐκ εἰδὼς ὅτε δεῖ καὶ ὅπῃ δεῖ συλλογίζεσθαι, οὐ

[1] Rom. VIII, 9.

Variorum notæ.

(86) Gregor. Naz. oratione de Spiritu sancto. Boivin.

(87) *Dies sæculi*, non, ut vertebat Wolfius, *æternitatis*. Nam *dies æternitatis* numerare non magis facile est, quam *in Dei profunda descendere*. Boivin.

(88) Gregor. Naz. oratione prima de Filio. Boivin.

(89) Gregor. Naz. ad Evagrium de Divinitate. Boivin.

ὅτε δεῖ συλλογιζόμενος, συλλογίσεται οἷα δεῖ καὶ ὅπως δεῖ· εἰ δ' αὐτὸς ἴσως, ἀλλ' οἵ γε ἀκούοντες δι' ὑποψίας ποιήσονται τὰ λεγόμενα καὶ φυλάξονται, ἀφέλειάν τε καὶ ἄνοιαν ἅπαξ αὐτοῦ καταγνόντες. Τάχα δ' ἂν καὶ σιωπῇ παντελεῖ τὰς τῶν ἀτόπων ἐκείνων ἔριδας καὶ οἱ θεῖοι ἐκεῖνοι Πατέρες ἀπεκρούσαντο, εἰ μὴ ἐς ἀνάγκας καὶ ἄκοντες ἀντιλέγειν ἤγοντο, ῥᾷστα τὸν ὄχλον ὁρῶντες ταῖς ἄλλοτε ἄλλως ἐπιφυομέναις αἱρέσεσι προσιόντα διὰ τὸ ἀνέδραστον ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ οὐ σφόδρα τοι ἀναμφίβολον. Νῦν δ' οὕτω βεβαιωθέντων καὶ στηριχθέντων εἰς τὴν πίστιν τοῦ πλήθους, ὥστε θᾶττον ἂν ἴδοι τις τὸν σίδηρον μεταθέντα τὴν φύσιν, ἢ τούτους βραχὺ τῶν πατρίων μεταθεμένους δογμάτων, τίς χρεία λόγων ὠφελησόντων οὐδέν; Καὶ γὰρ ἵνα κἀγὼ τὰ τοῦ Ἀποστόλου κατὰ καιρὸν φθέγξωμαι, πέπεισμαι, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε κτίσις ἑτέρα δυνήσεται τούτους τῶν πατρίων ἀποστῆσαι θεσμῶν καὶ δογμάτων. Ἔπειτα, εἰ μὲν πρώτως ἤδη ταῦτ' ἐνοχλοῦντες ἦσαν, καὶ πρώτοις ἡμῖν τὰ τοιαῦτα προὐτίθεσαν, ἴσως ἂν καὶ αὐτοὶ πρὸς λόγων ἀγῶνας παρεσκευαζόμεθα τήμερον ξύν γε Θεῷ. Ἐπεὶ δὲ πάλαι ταῦτ' ἐξήτασται καὶ τάξιν εἰλήφεσαν τὴν προσήκουσαν, καὶ τὸ κῦρος λαμπρὸν παρεπέμφθη τῷ χρόνῳ, κἀνταῦθα πολλάκις ἐνδημήσαντες οὗτοι πολλάκις καὶ ἀπεκρούσθησαν· ποῦ δίκαιον τοῖς πάλαι καλῶς δεδομένοις τήμερον ἡμᾶς ἐνοχλεῖν καὶ ἀνήνυτα μοχθεῖν, ἀνακυκλοῦντας ἀεὶ τὰ αὐτά; καὶ τούτοις μὲν ἀνεπαχθὲς τοῦτο καὶ σφόδρα τοι περισπούδαστον. Λογισμοὺς γὰρ ἐκ λογισμῶν ἀμείβοντες [P. 318] ὑποσαίνοντάς τε καὶ ὑπισχνουμένους ἀεὶ τὰ βελτίονα, ἢ περιτρέψειν ἠλπίκασι τὴν ἧτταν ὀψὲ τοῖς αὐτῶν ἐναντίοις ἡμῖν καὶ τὸ φθάσαν αἶσχος ἀποτρίψεσθαι, ἢ πολλὴν τῆς συνόδου καταχεαμένους τὴν γλωσσαλγίαν μετὰ τῆς συνήθους ὀφρύος, ἔπειτα ἐξελεύσεσθαι διασπείροντας πανταχῇ φήμην ἀναιδείας μεστὴν καὶ κλέπτουσαν τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐστήσαντο τρόπαιον, οἷα τὰ σφῶν αὐτῶν σμικρολογήματα. Ἀλλ' ἡμῖν γε οὐ προδιδόναι τὸ μεγαλοπρεπὲς ἡμῶν δεῖ, οὐδ' ἃ συμφέρει τοῖς ἐναντίοις, ταῦθ' ἡμᾶς πράττειν χρεών· ἀλλὰ ταῦθ' ἡμᾶς μᾶλλον, ἅπερ ἡμῖν. Ποῦ δ' οὐκ ἂν ἀγνωμοσύνης εἴη ἔλαυνον, Ἑλλήνων μὲν ὁπόσοι Πυθαγόρειοί τε καὶ Ἐπικούρειοι, τούτους οὕτω τοι θεῖα καὶ ἀναντίῤῥητα τὰ τῶν διδασκάλων οἴεσθαι δόγματα καὶ θεσπίσματα, ὡς σιωπῇ τὰ σφίσι λεγόμενα δέχεσθαι (90), μήτ' ἀμφιβάλλουσαν ἀκοὴν, μήτε γλῶτταν προϊεμένους ἀντίφωνον· ἡμᾶς δὲ τοῖς θείοις νόμοις καὶ δόγμασι τῶν τῆς ἡμῶν ἀρχηγῶν εὐσεβείας καὶ πίστεως οὐ μάλα ἐθέλειν ἀναποδείκτοις καὶ οἷά τισιν ὅροις κεχρῆσθαι, ἀλλ' ἀμφιβαλλόντων καὶ πολυπραγμονούντων ἄλλων ἀνέχεσθαι καὶ κατακερματιζόντων τὸν νοῦν, καθάπερ ποιοῦσι καὶ οἱ πολέμιοι τὰ λάφυρα ξύν γε πολλῇ περιέλκοντες ἀκοσμίᾳ. Εἰδέναι μέντοι

apposite utar, certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit istos a patriis institutis et decretis abducere. Deinde si jam nunc primum et primis nobis molesti essent Latini ista proponentes, fortassis et ipsi ad verborum concertationes Deo propitio hodie accingeremur. Sed cum olim hæc examinata et ita ut decebat definita et diuturnitate temporis luculenter confirmata sint, atque isti sæpius huc profecti subinde repudiati fuerint : quo jure ea quæ olim recte decreta sunt hodie turbabimus et inani labore eadem semper repetemus? Quod istis quidem nec grave est, et summo studio quæritur. Nam aliis atque aliis rationibus comminiscendis, iis videlicet quæ ipsis blandiantur et subinde meliora promittant, aut victoriam sibi de adversariis nobis, conversa fortuna et abolito vetere probro, cessuram pollicentur : aut ubi mala multa in conventum nostrum solito cum supercilio dixerint; tum demum famam de victoria **516** reportata impudentissimam sparsuros se ubique sperant, dissimulata veritate, quæ est eorum vaniloquentia. Verum nos committere haud decet, ut dignitatis nostræ amplitudinem prodamus ; neque ea, quæ e re adversariorum sunt, sed ea potius, quæ nobis expediunt, agere debemus. Quantæ porro vecordiæ esset, cum Græci illi, qui Pythagoram aut Epicurum auctorem sequuntur, adeo divina et certa putent dogmata ac decreta magistrorum, ut, quidquid illi dixerint, taciti ipsi admittant, ac neque auribus dubitanter accipiant, neque linguam contra exserant ; nos legibus et decretis primorum religionis et fidei nostræ auctorum nolle citra demonstrationem uti ac iis velut certis limitibus insistere, sed alios ferre disceptantes et curiose inquirentes et mentem quasi minutim concisam in diversa trahentes , non aliter quam hostes hostium spolia diripere ac fœdissime distrahere solent? Cæterum illud quoque scire est operæ pretium, non simpliciter, nec uno modo sanctorum Patrum scripta intelligenda esse. Quorum alia ad institutionem et utilitatem legentium accommodate edita sunt; personarum quidem et temporum habita ratione, sed religiose omnia ; quædam inquam sic edita ; alia dogmatice, alia encomiastice, alia denique contentiose. Quæ contentiosa, ea non debent aliunde alio transferri. Neque enim si quis pugnans cum hostibus et toto animo in gladium et clypeum intentus commilitonem ante pedes stantem disturbaverit, vel lex ea putanda **517** est, vel is accusandus, qui id fecit, cogitationem alio trahente necessitate et minime sinente, ut id, quod factum est, aliter fieret. Itaque illud caven-

## Variorum notæ.

(90) *Ut quidquid illi dixerint, taciti ipsi admittant*, non, ut interpretabatur Wolfius, *ut quidquid dixeris, taciti ferant.* BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ
## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
## ΛΟΓΟΣ ΙΑ΄.

# NICEPHORI GREGORÆ
## BYZANTINÆ HISTORIÆ
## LIBER UNDECIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Turci Latinos ac Romanos terra et mari infestant. Latini principes cum Italiæ rege et cum imperatori agunt de ineunda adversus communem hostem societate. Imperator pecunias cogit. Classem apparat Latinorum adventum exspectat. Latini inter se dissidentes ejus exspectationem frustrantur. Rhodii, Phocæenses et Cycladum rector in imperatorem conspirant. Mitylenen proditione capiunt. Catanes Genuita, dux Phocæensium, eam sibi vindicat; navium numero sociis superior. Uxorem et liberos Phocæa arcessit Quonam jure huic urbi præfuerit. Genuenses Galatæi insolescunt. Eorum opulentia unde creverit. Variis artibus castellum suum amplificant ac muniunt. Imperator munitiones eorum incendit. Eosdem bellum aperte molientes oppugnare negligit, ad majora intentus. Galatæi in summas angustias redacti ferociam exuunt. Pacem impetrant. Imperator Mitylenen proficiscitur. Naves quinque hostiles comprehendit et Chium perducit. Interim Catanes Mitylenen munit. Romani adjunctis sibi Turcis Phocæam obsident.*

523 I. Anno sequente Turci, plurimis navibus A ædificatis, non insulas tantum vexarunt in Ægæo et ultra Ægæum mare sitas, sed mercatorias etiam naves captas spoliarunt, et crebros exscensus in mediterranea fecerunt, non secus ac si in sua terra versarentur, obsistente nemine. Quæ res Latinis æque ac Romanis exitio erant, et graviora etiam in posterum pericula minabantur.

II. Latinorum itaque principes conveniunt, ac de ea re inter sese et cum Carolo Italiæ rege communicant; seque ad propulsandum hostem 524 paratos fore pollicentur. Missis etiam ad imperatorem legatis consensum et ardorem Latinorum ei declarant, hortanturque, ne communibus periculis desit, et ut serio ac sedulo in rem gerendam in- B cumbat. Intolerabilia enim esse quæ Turci Latinis et Romanis detrimenta in dies inferant et in posterum inferre destinent. Ad hæc absurdum ac ignavissimi esse ingenii et animi, cum liceret ea jactura et translatione opum nostrarum, quibus quotannis inviti a barbaris spoliemur, ad navalium copiarum apparatum et propulsationem hostium uti, ultro cedere illis, et in evidens atque indubitatum discrimen nos ipsos una cum facultatibus

A Α΄. Τοῦ δ' ἐπιόντος ἔτους οἱ Τοῦρκοι πλεῖστα ναυπηγησάμενοι πλοῖα οὐ μόνον τὰς νήσους κακῶς διετίθεσαν τάς τε κατὰ τὸν Αἰγαῖον καὶ μετὰ τὸν Αἰγαῖον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπ' ἐμπορίᾳ ἐξιούσας ὁλκάδας αἱροῦντες ἐληΐζοντο· συχνὰς δὲ καὶ τὰς ἀποβάσεις ἐς τὴν μεσόγειον ἐποιοῦντο, καθάπερ ἐν φιλίᾳ γῇ, μηδένα τὸν προσιστάμενον ἔχοντες. Ἃ δὴ κοινήν τε ἐπῆγε φθορὰν Λατίνοις ὁμοῦ καὶ Ῥωμαίοις καὶ ἔτι μείζονα ἠπείλει τὸν φόβον ἐν τοῖς ἑξῆς.

[P. 321] Β΄. Κοινολογοῦνται τοίνυν συνελθόντες οἱ τῶν Λατίνων ἄρχοντες περὶ τοῦ πράγματος πρός τε ἀλλήλους καὶ πρὸς Κάρουλον τὸν τῆς Ἰταλίας ῥῆγα (95), καὶ πρὸς ἄμυναν τῶν πολεμίων παρασκευάζεσθαι ἐπαγγέλλονται. Πέμπουσι δὲ καὶ πρὸς βασιλέα πρεσβείαν, διασαφοῦντές τε τὴν κοινὴν τῶν Λατίνων ὁρ- B μήν, καὶ ἅμα ἀξιοῦντες διαναστῆναι καὶ αὐτὸν ἐς τὴν κοινὴν χρείαν καὶ μὴ ἐν παρέργῳ θεῖναι τὰ τῆς σπουδῆς. Οὐ γὰρ ἀνεκτὰ ἔφασκον εἶναι, ὅσα Ῥωμαίοις ἐπάγουσι καὶ Λατίνοις οἱ βάρβαροι καθ' ἡμέραν δεινά, καὶ ὅσα ἐπάξειν ἔτι ἐπαγγέλλονται. Ἄτοπον δὲ καὶ ἄλλως καὶ νωθροτάτης πάντῃ διανοίας καὶ γνώμης, παρὸν τῇ καθ' ἕκαστον ἔτος γινομένῃ ζημίᾳ καὶ παραπομπῇ τῶν ἡμετέρων χρημάτων πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀκόντων ἡμῶν ἐς παρασκευὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ ἄμυναν κατ' αὐτῶν [P. 322] χρήσασθαι,

Variorum notæ.

(95) Fallitur Gregoras. Robertus enim tum Italiæ imperabat, cum Joannis XXII papæ suasu ipse ac Latini principes invicem convenerunt ad comprimendas crebras Turcorum in Christianorum ditiones excursiones, anno scilicet 1326. DUCANG.

A ἔπειτα ἑκόντας ἐνδιδόναι καὶ ἐς προφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητον κίνδυνον ὥσπερ συνωθεῖν μετὰ τῶν ἡμετέρων καὶ ἡμᾶς αὐτούς. Ἐπήνεγκαν δὲ τῇ πρεσβείᾳ καὶ ὥσπερ τινὰ ἐπῳδὸν, ὡς εἰ μὴ διαναστταίης καὶ σὺ μεθ' ἡμῶν ἐς ἄμυναν τῶν κοινῶν πολεμίων, οὐκ ἂν φθάνοις καὶ αὐτὸς ὑφ' ἡμῶν ἴσα τοῖς ἐχθροῖς πολεμούμενος.

nostris ultro præcipitare. Legationi illud etiam conclusionis vice adjecerunt : ni expergisceretur et una secum communes hostes oppugnaret, et ipsum hostis loco futurum.

Γ'. Ταῦτα τὸν βασιλέα ἠνάγκασεν εἰς τὴν κοινὴν καὶ αὐτὸν ταύτην χρείαν διαναστῆναι. Καὶ ἐπεὶ χρημάτων ἐσπάνιζε τὰ βασιλικὰ ταμιεῖα, πέμπει τὴν ταχίστην τοὺς τὰς ἐπὶ Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ χώρας καὶ πόλεις ἀργυρολογήσοντας, καὶ ταῦτα πολλὰ πεπονηκυίας ὑπό τε τῶν ἄλλοτε ἄλλως ἐπιόντων φόρων καὶ ὑπὸ τῶν συχνῶν ἐφόδων ἔνθεν μὲν τῶν Τούρκων, ἐκεῖθεν δὲ τῶν Βουλγάρων. Τούτων οὕτως ἐχόντων τάς τε παλαιὰς ἐπεσκεύαζον ναῦς καὶ ἑτέρας ἐξ αὐτῶν ἤδη κρηπίδων ἐναυπηγοῦντο παρ' ὅλον τουτονὶ B τὸν χειμῶνα. Ἔαρος δὲ ἤδη λήγοντος ὁ μὲν βασιλεὺς εἴκοσι ναῦς πεπληρωκὼς πρὸς ἔκπλουν παρεσκευάζετο, ναύαρχος ἐθελοντὴς αὐτὸς τοῦ στόλου γιγνόμενος, καὶ ταῦτα πρὸς τῆς συζύγου δεσποίνης καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων κωλυόμενος, διὰ τὸ μὴ ἐς ἀξίαν βασιλικῆς περιωπῆς τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ἀνήκειν. Ὁ δ' ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις αὐτουργὸς αὐτὸς τῶν γιγνομένων ἐφιλοτιμεῖτο γίγνεσθαι, οὕτω κἀνταῦθα πολὺ τὸ φιλότιμον ἔσχε καὶ πλήρης ἦν πολεμικῆς ὁρμῆς. Ἐκάθητο δὲ ὅμως καὶ τὴν τῶν Λατινικῶν δυνάμεων ἄφιξιν περιμένων. Ἀλλὰ περὶ τοὺς νεωστὶ φυέντας ἐν σφίσιν αὐτοῖς θορύβους καὶ ταραχὰς οἱ Λατῖνοι ἀσχοληθέντες ἄπρακτοι καὶ ψευδεῖς περὶ τὰς ἐπαγγελίας ἐφάνησαν.

III. Ita imperator, communis illius belli socius esse coactus, cum fiscus imperatorius pecuniæ inopia laboraret, tributorum exactores in Thraciam et Macedoniam statim misit; quamvis illius tractus urbes ac provinciæ multum jam vexatæ erant, tum exactionibus alias aliis, tum incursionibus crebris hinc Turcorum, illinc Bulgarorum. Interea et veteres naves reficiuntur, et aliæ novæ per totam hanc hiemem a fundamentis exstruuntur. B Sub veris exitum imperator **525** viginti navibus completis parat se ad profectionem, et ipse ultro classis præfectum agit; idque imperatrice uxore et cæteris omnibus prohibentibus, quod istiusmodi res ab imperatoria majestate alienæ essent. At ille, ut cætera, ita hanc quoque rem sua præsentia et opera confici volebat, alacritate et bellico impetu plenus. Latinarum tamen copiarum adventum exspectabat. Verum illi nuper inter ipsos ortis tumultibus occupati, spem ejus fefellerunt, ac nihil eorum quæ promiserant exsecuti sunt.

Δ'. Οἱ δὲ Ῥόδιοι (96) καὶ οἱ τὴν παράλιον Φώκαιαν οἰκοῦντες, ἣ πλησίον κεῖται τῆς Σμύρνης, καὶ πρὸς τούτοις ὁ τῶν Κυκλάδων νήσων ἡγεμονεύων(97), C δόλῳ μεταθέμενοι τὸν σκοπὸν, σύνθημα ἔσχον λάθρα ἐπιθέσθαι ταῖς τε Ῥωμαϊκαῖς νήσοις καὶ αὐταῖς ταῖς τοῦ βασιλέως ναυτικαῖς δυνάμεσι· δείσαντες ἴσως, μὴ ὁ βασιλεὺς τῶν ἄλλων ἀφέμενος ἐπ' αὐτοὺς τρέψηται. Ὅθεν ἐπὶ Λέσβον ὁρμήσαντες ἅμα ναυσὶ πεντεκαίδεκα τῆς μὲν ἄλλης νήσου κύριοι γενέσθαι τέως οὐκ ἠδυνήθησαν· αὐτοὶ δὲ τῷ λιμένι τῆς Μιτυλήνης (98) ἐξαίφνης προσσχόντες προδοσίᾳ τὴν πόλιν εἷλον εὐθύς.

IV. Rhodii vero et maritimæ Phocææ habitatores, quæ urbs prope Smyrnam sita est, ac præterea Cycladum insularum princeps, consilio fraude mutato pepigerant, se Romanas insulas et ipsas imperatoris copias clam adorturos : veriti fortasse, ne hic aliis omissis arma in ipsos converteret. Itaque cum navibus quindecim Lesbum profecti reliqua quidem insula potiri illico non potuerunt; sed Mitylenes portum derepente ingressi urbem proditione statim ceperunt.

Ε'. Βουλομένων δὲ τῶν τε Ῥοδίων καὶ τοῦ τῶν Κυκλάδων νήσων ἡγεμόνος τά τε χρήματα διαρπάσαι καὶ τὴν ὅλην ἐπίσης ἐπικράτειαν διανείμασθαι τῶν Λεσβίων, δόλῳ τινὶ καὶ ἀπάτῃ χρησάμενος ὁ τῶν Φωκαέων ἀρχηγὸς Κατάνης (99) οἰκείαν τε D φρουρὰν εἰσήγαγεν εἰς τὴν Μιτυλήνην καὶ ταύτην ἐσφετερίσατο, τούτους παρακρουσάμενος. Ἐνόμισε γὰρ ῥᾳδίως ἐκεῖθεν καὶ ὅλης ἄνευ συμμάχων τῆς νήσου κρατήσειν, ἅτε πλείονα συναμφοτέρων ἐκείνων μόνος αὐτὸς κεκτημένος δύναμιν. Ὀκτὼ μὲν

V. Cum autem Rhodii et Cycladum insularum princeps opes diripere et reliquam pariter Lesbiorum ditionem partiri vellent : Phocæorum ductor Catanes dolo ac fraude usus suum præsidium in D urbem introduxit, illisque deceptis eam sibi vindicavit. Inde enim totius insulæ vel **526** sine sociis se facile potiturum esse putabat; quippe qui solus utrisque illis simul junctis superior viribus foret. Is enim solus octo triremes adduxerat, quas Genuæ compleverat : Rhodii vero quatuor : reli-

Variorum notæ.

(96) Milites ordinis Hospitalis Hierosolymitani, qui Rhodum anno 1310 Turcis abstulerant. DUCANG.

(97) Nicolaus Sanutus, qui Naxi, interdum Ægæopelagi ducem sese inscribebat. Vide *Hist. Franco-Byzant.* lib. VII, n. 20. Infra Κυκλάδων νήσων ἀρχηγός. DUCANG.

(98) Cantacuzen. lib. II, cap. 29, ubi de capta a Catania Mitylene agit. DUCANG.

(99) Dominicus Catanias, Andreæ qui Phocæam novam subjugaverat filius, ut est apud Cantacuz. lib. II, cap. 13. Duplex enim fuit Phocæa : altera quam antiquam, altera quam novam vocant, Gregoras παραλίαν. Hanc postremam jure clientelæ deinceps ex pacto cum Andronico seniore inito tenuere Cataniæ. DUCANG.

quas tres Cyclaaum insularum princeps. Ac Mitylenæos quidem cives statim urbe exegit; et uxore ac liberis Phocæa arcessitis, ibi considere decrevit, justo præsidio Phocææ relicto. Erat autem Phocæa patrimonium ejus, transmissum videlicet a majoribus, qui eam urbem ab imperatore eodemque avo imperatoris acceperant, procurationis et alicujus pecuniarii reditus gratia. Quamobrem certis temporibus qui in ejus loci præfecturam aliis succedebant, factam olim donationem novis imperatoris litteris perpetuo renovabant, ne longo temporis spatio exclusus imperator dominio imprudens excideret. Catanes autem iste, cum jam Romanam rem afflictam cerneret, insolentius erga imperatorem se gessit, officiumque neglexit. Unde imperatoris subitam impressionem veritus saluti suæ qua potuit omni modo consuluit, et Mitylenen per insidias occupare instituit: idque data occasione perfecit. Cæterum Rhodii, et alii qui ad invadendam Mitylenen concurrerant, improbitatem Phocæensis Catanis exosi domum recesserunt.

A γὰρ ἦλθεν ἔχων τριήρεις μόνος αὐτὸς, ἃς ἐκ Γεννούας ἔφθη πεπληρωκώς· οἱ δὲ Ῥόδιοι τέτταρας· τὰς δ' ἑτέρας τρεῖς ὁ τῶν Κυκλάδων νήσων ἀρχηγός. [P. 323] Αὐτὸς μὲν οὖν τοὺς μὲν τῆς Μιτυλήνης οἰκήτορας εὐθὺς ἐξῴκισε τῆς πατρίδος· ὁ δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα μεταπεμψάμενος ἐκ Φωκαίας ἐκεῖ τὴν οἴκησιν ἔχειν εἵλετο, φρουρὰν ἱκανὴν ἐγκαταλιπὼν τῇ Φωκαίᾳ. Κλῆρος δ' αὐτῷ περιελθὼν ἦν ἀπὸ προγόνων ἡ Φώκαια, πρὸς τοῦ βασιλέως καὶ πάππου τοῦ βασιλέως σφίσι δοθεῖσα ἐπιτροπῆς τε εἵνεκα καὶ χρημάτων τινὸς πορισμοῦ. Διὸ καὶ κατὰ χρόνους τακτοὺς οἱ τὴν ταύτης ἐφορείαν διαδεχόμενοι γράμμασι βασιλικοῖς ἀνανεοῦντες ἀεὶ διετέλουν τὴν δόσιν τοῦ κλήρου, μὴ λάθῃ παρακρουσαμένη τὴν βασιλικὴν δεσποτείαν ἡ μεταξὺ τοῦ χρόνου B μακρὰ περίοδος. Ὁ δὲ Κατάνης οὗτος, νοσοῦντα ἑωρακὼς ἤδη τὰ Ῥωμαίων πράγματα, θρασύτερον διετέθη πρὸς βασιλέα καὶ ἠμέλει τῶν καθηκόντων δικαίων. Ὅθεν καὶ τὴν τοῦ βασιλέως ὑφορώμενος αἰφνίδιον ἔφοδον ἑαυτόν τε κατὰ πᾶν τὸ δυνατὸν ἠσφαλίζετο καὶ τὴν τῆς Μιτυλήνης ἐμελέτα ἐπιβουλήν. Καιροῦ δὲ ἤδη λαβόμενος εἰς πέρας καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐξέρρηξεν. Οἱ μέντοι συνδεδραμηκότες ἐπὶ τὴν τῆς Μιτυλήνης ἅλωσιν Ῥόδιοι μετὰ τῶν ἑτέρων τὴν τοῦ Φωκαέως Κατάνη μοχθηρίαν τῆς γνώμης κατεγνωκότες ἐς τὰ οἴκοι ἀνεχώρησαν.

VI. Hoc rerum statu Genuenses, qui Galatam tenebant, cum antea audaces, tum illo Catanis 527 successu audaciores facti (nam et is Genuensis erat), pluribus majoribusque injuriis et contumeliis Romanos onerabant. Nam propter immunitatem, quam primum a Michaele Palæologo impetraverant, ut supra diximus, maxima pars Romanæ classis ad illos se contulerat, eorumque habitum assumpserat. Unde Latinorum opes auctæ, Romanorum vero imminutæ sunt. Quæ sane res eos asperiores contra Romanos atque etiam superbos et contumaces effecit. Proinde et fossam circumductam profundiorem fecerunt, et firmas turres clanculum per speciem ædium exstruxerunt. Tum iidem largitione corruptis iis, qui imperii administrationi præerant, omnem licentiam nacti sunt et vineas emendi, et ædes in vicino colle splendidis muris ac velut propugnaculis munitas ædificandi; adeo ut si bellum cum Byzantiis gerendum esset, nihil esset, quod eos aut terreret, aut impediret.

Ϛ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων τοῦ προτέρου πλεῖον ἀναλαβόντες θράσος οἱ ἐν τοῖς Γαλάτου οἰκοῦντες Γεννουῖται διὰ τὸ τοῦ Κατάνη προτέρημα (Γεννουΐτης γὰρ κἀκεῖνος ἐτύγχανε), πλείονα τῶν προτέρων ἐπῆγον καὶ προσετίθεσαν τοῖς Ῥωμαίοις τὰ ἀδικήματα καὶ τὰς ὕβρεις. Διὰ γὰρ τὴν ἀτέλειαν, C ἣν παρὰ πρώτου Παλαιολόγου Μιχαὴλ τοῦ βασιλέως εἰλήφεσαν, ὡς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, τὸ πλεῖον τοῦ τῶν Ῥωμαίων ναυτικοῦ προστιθέμενον ἐκείνοις καὶ μετασχηματιζόμενον ἐς μέγα μὲν τὸν Λατινικὸν ηὔξησε πλοῦτον, μέγα δ' ἠλάττωσε τὸν Ῥωμαϊκόν. Ὃ δὴ καὶ σκληροτέρους κατὰ Ῥωμαίων αὐτοὺς ὑπέρφρονάς τε καὶ αὐθάδεις ἐπεποιήκει. Ὅθεν τήν τε περὶ αὐτοὺς τάφρον βαθυτέραν ἐποίουν καὶ πύργους ὀχυροὺς κατὰ τὸ λεληθὸς ἐν σχήμασιν οἰκιῶν ἀνίστων· καὶ ἐπὶ τούτοις, χρήμασιν ὑποφθείροντες τοὺς τῶν βασιλικῶν προεστηκότας πραγμάτων, ἄδειαν πᾶσαν εἰλήφεσαν, ἀμπελῶνά τε ὠνεῖσθαι καὶ οἰκίας ἀνιστᾶν ἐπὶ τοῦ πλησιάζοντος λόφου λαμπροῖς πεπυργωμένας τοῖς τείχεσιν· ὡς καὶ δεήσαν πολεμεῖν Βυζαντίοις, μηδὲν εἶναι τὸ D φόβον ἐπάγον καὶ κώλυμα τούτοις.

VII. Imperator autem, cum primum Mitylenen esse captam audisset, et hos in vicinia plus satis insolescere cerneret et pacta conventa pleraque violare; iis subito circumventis magnas illas et munitas ædes in colle exstructas incendit: in quibus multi arcus, multa tela et arma, eaque diversi generis, reperta sunt. Quæ cum Latini præter exspectationem viderent, pavere ac trepidare et extrema timere cœperunt. Putabant enim, imperatorem eodem die cum navalibus copiis solito majoribus in se ipsos 528 quoque impetum esse facturum. Quare clam armis sese muniebant. Sed cum ne postridie quidem imperatorem quidquam

Ζ'. Ἐπεὶ δ' ἀρτίως ὁ βασιλεὺς τήν τε τῆς Μιτυλήνης ἐπύθετο ἅλωσιν, καὶ τούτους αὖ ἐγγύθεν πέρα τοῦ δέοντος ἑώρα θρασυνομένους καὶ ἐς τὰ πλεῖστα παρασπονδοῦντας, περιελθὼν αἰφνιδίως ἐνέπρησε τὰς περὶ τὸν λόφον μεγάλας καὶ ὀχυρὰς ἐκείνας οἰκίας αὐτῶν· [P. 324] ἐν αἷς πολλά τε εὕρηται ὅπλα καὶ τόξα καὶ βέλη καὶ διάφορα. Ταῦτα παρὰ προσδοκίαν ἰδοῦσι τοῖς Λατίνοις κατεπτηχέναι καὶ ἐκπεπλῆχθαι ἐπῆει καὶ δεδιέναι τὰ ἔσχατα. Ἤλπισαν γὰρ αὐθημερὸν ἐπεισπεσεῖσθαι καί σφισιν τὸν βασιλέα ὁλοσχερῶς, πολλῆς περιεστηκυίας εἴπερ ποτὲ ναυτικῆς δυνάμεως. Διὸ καὶ λάθρα ὡπλίζοντο καθ' αὑτούς. Ἐπεὶ δ' ἄχρι τῆς ὑστεραίας περιμείναντες

οὐδὲν πλέον διαπραττόμενον τὸν βασιλέα ἑώρων ἐπ' αὐτούς, ἀλλ' ὅλον ἠσχολημένον περὶ τὸν ἐς Μιτυλήνην ἀπόπλουν, ἀναθαῤῥήσαντες μάχην ἐκήρυξαν φανερὰν καὶ ἀδεῶς ἔς τε Βυζαντίους καὶ ἐς αὐτὸν βασιλέα ἐνύβριζον· ξυλίνους τε περιήλασαν πύργους τοῖς ἑαυτῶν τείχεσι· καὶ τῶν μεγάλων ὁλκάδων τὰς μὲν εἰς πυθμένας θαλάσσης κατέδυσαν, τὰς δ' ὁπλίσαντες πρὸ τοῦ λιμένος ἀντ' ἄλλων προβόλων καὶ χαρακωμάτων ἔστησαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς μὴ βουλόμενος τὴν τοσαύτην παρασκευὴν ἐνταυθοῖ περισπᾷν μεγαλοψύχως τε ἐχρήσατο τοῖς παροῦσιν, ἠμεληκὼς τὸ παράπαν αὐτῶν, καὶ πρὸς ἔκπλουν παρεσκευάζετο πάσῃ σπουδῇ, πλείονας ἔτι δυνάμεις ἀθροίζων.

Η'. Ἐπεὶ δὲ μέχρις ὅλων ἑπτὰ ἡμερῶν ἐντὸς τείχους οἱ ἐν τοῖς Γαλάτου Λατῖνοι συγκλεισθέντες ἔμελλον ὑπὸ τοῦ οἰκείου δήμου διασπαραχθήσεσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι φέρειν πλέον τὰ συμπεσόντα σφίσι δεινά· ὕδατός τε γὰρ ἐσπάνιζον καὶ ὅση ἐκ τῶν λαχάνων καὶ ὀπωρῶν ἦν ψυχαγωγία· οἵ τ' αὖ ἀγοραῖοι καὶ πένητες ἄνθρωποι, καὶ ὅσοι ἐκ τῶν ὠνίων τὸ ἐφήμερον ταλαντεύουσι κέρδος, οὗτοι δὲ πλείστην ὑπομένοντες ζημίαν πολλῷ πλέον κατὰ τῶν προεστώτων Λατίνων ἐμαίνοντο· διὰ δὴ ταῦτα πρὸς τὸ ταπεινότερον ἀπαλλάξαντες ὑπέκυψάν τε τῷ βασιλεῖ καὶ συγγνώμην ἔσχον τῆς ἀκαίρου ὀφρύος.

Θ'. Τοῦ γε μὴν ἔτους ἤδη μετὰ τὰς τοῦ Κυνὸς ὄντος ἐπιτολάς, ὅτε δὴ καὶ ἀφθονώτερα τὰ ἀρκτικὰ πνεύματα ἐς τὴν κάτω χέονται θάλατταν, ἄρας ὁ βασιλεὺς μετὰ πάσης τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἔπλει ἐς Μιτυλήνην. Αἱ δ' ἑπτὰ τοῦ Κατάνη τριήρεις τὴν Μιτυλήνην παραπλέουσαι, πλείους ἢ κατὰ προσδοκίαν ἐπιούσας τὰς τοῦ βασιλέως ἑωρακυῖαι, αἱ μὲν δύο φθάσασαι προσωρμίσθησαν τῷ τῆς Μιτυλήνης λιμένι, αἱ δὲ πέντε ἀπεγνωκυῖαι ἐς τὴν χέρσον ἐξώκειλαν, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐταῖς ἀποθέμενοι τὰ ὅπλα ἔφευγον· ὧν οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὴν Μιτυλήνην, οἱ δ' ἀνοδίᾳ χρησάμενοι διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν Λεσβίων. Τὰς δὲ πέντε ναῦς πλήρεις ὅπλων καὶ ὀψωνίων ναυτικῶν οἱ τοῦ βασιλέως λαβόντες ἀπέπλευσαν ἐς Χίον τὴν νῆσον ἅμα τῷ βασιλεῖ, πληρώσοντες τὰς ἤδη ληφθείσας πέντε τριήρεις ἐκείνας ἐρετῶν τε καὶ ὁπόσοι ἐκ τῶν καταστρωμάτων μάχεσθαι ἔμελλον. Μέγα δ' ἐγένετο ἐναντίωμα τῇ τοῦ βασιλέως σπουδῇ καὶ θελήσει ἡ πρὸς τὴν Χίον αὕτη διατριβή. [P. 325] Ἀδείας γὰρ ὁ Κατάνης λαβόμενος τήν τε Μιτυλήνην ὠχυρώσατο καὶ πολλὴν εἰσήνεγκε δύναμιν στρατιωτικὴν καὶ χορηγίαν ἀφθονωτέραν τῶν χρειωδῶν· καὶ ἔτι ἐς Φώκαιαν πέμψας ἃς εἶχε δύο ταχυπλοούσας τριήρεις τὰ ὅμοια ἐπεπράχει πολλῇ χρησάμενος τῇ σπουδῇ. Μετὰ δὲ ταῦτα καταπλεύσας ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν δυνάμεων ἐς Φώκαιαν, προσκαλεσάμενος δὲ καὶ τὸν τὴν πέριξ ἐπαρχίαν ἔχοντα Τοῦρκον, ἅτε εἰδὼς κἀκεῖνον ἀχθόμενον ἐκ πολλοῦ τοῖς Φωκαεῦσι Λατίνοις διὰ τὰς ὑπὸ σφῶν ἐπαγομένας αὐτῷ συχνοτέρας ζημίας, περιεστρατοπέδευσεν οὕτω τὸ φρούριον ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης πολιορκῶν, πολλῆς τῆς χορηγίας τῶν χρειωδῶν παραγινομένης ἐς τὰς τριήρεις παρὰ τῶν Τούρκων.

A contra se moliri cernerent, sed totum Mitylenæa navigatione occupari: elati animis apertum bellum denuntiant; nec solum Byzantiis, sed et ipsi imperatori audacter illudunt, ligneis turribus sua mœnia circumplectuntur, magnas denique onerarias partim in fundum maris demergunt, partim ante portum armatas munitionum et aggerum vice opponunt. Imperator vero, cum copias tanto apparatu a se instructas nollet eo bello distrahi, magnum inter hæc animum præ se tulit, illis prorsus neglectis, et omni studio ad navigationem se paravit ac novas sibi vires quæsivit.

VIII. Sed cum Latini Galatæi ad septem integros
B dies mœnibus suis inclusi mansissent, ac jam iis tumultus ab civibus suis immineret, qui mala urgentia diutius tolerare non poterant (nam et aqua et omni herbarum pomorumque solatio carebant), et circumforanei ac pauperes homines, et qui e quotidiano venditionis lucello sustentabantur, ii demum maxima jactura facta magis etiam contra magistratus Latinos insanirent: ob hæc igitur facti modestiores imperatori sese submiserunt, et intempestivæ superbiæ veniam impetrarunt.

IX. Post Caniculæ exortum, anno jam vergente,
529 cum septentriones in mari inferiori vehe-
C mentius spirant, imperator cum omnibus navalibus copiis Mitylenen tendit. At Catanis triremes, quæ tum septem numero Mitylenes oram legebant, cum plures exspectatione sua naves conspexissent, duæ quidem in portum statim evaserunt; quinque vero per desperationem in terram appulerunt. Qui autem in eis fuerunt, omnes abjectis armis fugerunt: quorum alii cursu Mitylenen pervenerunt, alii viæ ignari a Lesbiis interfecti sunt. Imperatorii vero naves quinque armis et commeatu plenas ceperunt, et iis secum abductis Chium versus cum imperatore navigarunt, illas ipsas quas ceperant quinque triremes remigibus completuri; item militibus, qui e tabulatis pugnarent. Atque hæc apud Chium mora festinationi et studio imperatoris
D valde adversa accidit. Catanes enim jam securus Mitylenen munivit, magnam militum manum et uberem commeatum introduxit; et duabus illis expeditis triremibus, quas habebat, Phocæam missis, tanta diligentia usus est, ut et illi urbi eodem modo providerit. Post hæc imperator cum copiis Phocæam advectus, ipsomet Turco circumjacentium locorum domino arcessito (quippe sciebat illum quoque jam diu Phocæensibus Latinis infensum ob illata sibi ab eis crebra detrimenta), castellum terra marique obsidet, Turcis commeatum affatim in triremes importantibus.

## CAPUT II.

*Absente imperatore factiosi quidam res novas in Urbe moliuntur. Eorum conatus compressi Cantacuzenæ et imperatoris prudentia. Latini Phocæenses, longa obsidione fracti, Rhodiorum interventu pacem impetrant. Pacis conditiones. Imperator Byzantium redit cum omni classe. Quæstionem habet de conjuratis. Eos pro concione convincit. Ejus clementia. Orationis exordio lacrymas elicit. In Demetrium despotam inquiri vetat, Cralænæ amitæ reverentia adductus, item Gregoræ acclamationibus et applausu delinitus. Solos Asanis filios in custodiam includit, eamque minime duram. Alexius Philanthropenus Lesbum missus Mitylenen astu recuperat. Ejus viri elogium.*

**530** I. Cæterum imperatore cum navalibus copiis absente, cum in palatio magna impunitas et licentia vigeret, quidam ex junioribus seditionem meditati sunt, sperantes, se ab ipsis Latinis, qui Galatæ habitabant, adjutum iri ob illas videlicet novissimas offensiones. Scopus autem seditionis fuit, imperatoriam potestatem usurpare, si primum imperatricem et ejus filium Joannem, deinde et eos omnes, qui adversari possent, occidissent. Sed dum id facinus adhuc parturiunt et seditiosi rem clanculum vehementer urgent: Cantacuzenam, magni domestici matrem, quid ageretur haud latuit: quam imperator assestricem conjugi suæ discessurus reliquerat, quippe prudentem matronam, gravitate morum conspicuam, acerrimo judicio præditam, et quæ ita solers erat, ut rebus difficillimis facile posset se expedire. Ea ergo una cum præstantissima imperatrice, priusquam magnum inde malum erumperet, motum illum prudentissime compescuit; non illa quidem sine aliqua difficultate, quæ conatibus obstaret: attamen compescuit.

II. Sub hiberni solstitii tempus Latini, qui Phocæam tenebant, cum imperatorem ita perseverantem viderent, ut eum neque hiemis rigor frangeret (quanquam omnes navales copiæ oppugnationem noctu atque interdiu sub dio continenter urgebant), nec longa absentia a suis, nec ullius rei ad lautius vivendum necessariæ penuria, cœperunt desperare; præsertim **531** cum rei frumentariæ inopia laborare se intelligerent. Itaque legatis ad Rhodios missis rogant, ne sibi periclitantibus desint. Ac Rhodii apud imperatorem pro eis intercedentes obsidionem solvunt. Phocæenses enim Turco Romanos adjuvanti filios statim restituerunt, quos multo ante furati in vinculis habebant. Fidem præterea imperatori certis cautionibus firmarunt, Rhodiis testibus adhibitis, se et Mitylenen quam primum restituturos et imperatori dicto audientes fore, ut prius moris fuisset et cum eorum patribus convenisset.

III. Sic imperator, navalibus copiis illinc secum abductis, ire quidem Mitylenen voluit; sed propter tumultus Byzantii a seditiosis excitatos et defatigationem exercitus ex frigore male affecti Byzantium cum tota classe rediit. Paulo post comprehensis iis qui summam potestatem clam sibi arrogaverant, conjurationis socios separat, et singulis

A Α'. Τοῦ μέντοι βασιλέως μετὰ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων ἀποδημοῦντος καὶ ἀδείας μακρᾶς ἐπιχωριαζούσης ἐς τὰ βασίλεια, στάσιν τῶν νεωτέρων τινὲς μεμελετήκεσαν, συνεργοὺς ἕξειν ἠλπικότες καὶ τοὺς ἐν τοῖς Γαλάτου Λατίνους διὰ τὰ φθάσαντα σκάνδαλα. Ἦν δὲ τῆς στάσεως ὁ σκοπὸς, ὡς ἐλέγετο, τὸ βασίλειον κράτος, εἰ δυνηθεῖεν ἀποκτεῖναι πρῶτον τήν τε δέσποιναν καὶ τὸν ταύτης υἱὸν Ἰωάννην τὸν βασιλέα καὶ ἐφεξῆς ὁπόσοι ἐναντιώσεσθαι μέλλοιεν. Ἀλλ' ἐν ὠδῖσιν ἔτι μενούσης τῆς μελέτης καὶ τῶν στασιαστῶν λάθρα τὸ πρᾶγμα διὰ μεγάλης ποιουμένων σπουδῆς, οὐκ ἔλαθε τὰ δρώμενα Κανταχουζηνὴν (1), τὴν τοῦ μεγάλου δομεστίκου μητέρα· ἣν πάρεδρον τῇ δεσποίνῃ μέλλων ὁ βασιλεὺς ἀποπλεῖν καταλέλοιπεν, ἅτε βουλευτικὴν γυναῖκα καὶ σεμνότητος ἤθεσι κοσμουμένην καὶ B βαθεῖαν πλουτοῦσαν τὴν σύνεσιν καὶ πάνυ τοι σφόδρα ἐν τοῖς ἀπόροις εὐμήχανον. Ἣ δὴ καὶ ὁμοῦ τῇ πάντα ἀρίστῃ δεσποίνῃ, πρὶν ἐπὶ μέγα ῥαγῆναι τὸ πρᾶγμα κακίας, συνέστειλε συνετώτατα· οὐκ ἄνευ μέντοι δυσχερείας ἀποκρουομένης τὸ ῥᾷστον, συνέστειλε δ' οὖν.

Β'. Τοῦ δὲ χρόνου περὶ τροπὰς ὄντος ἤδη χειμερινὰς ὁρῶντες οἱ τὸ τῆς Φωκαίας ἔχοντες φρούριον Λατῖνοι, [P. 526] ὅτι μήτε χειμῶνος ἀκμὴ θραῦσαι δύναται τὸ τοῦ βασιλέως ἐπίμονον, καὶ ταῦτα τῆς ναυτικῆς ὅλης δυνάμεως ἐν ὑπαίθρῳ τὴν πολιορκίαν ἀνυτούσης νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν κατὰ τὸ συνεχὲς, μήθ' ἡ μακρὰ τῶν οἰκείων ἀποδημία, μήτ' ἄλλο τι τῶν ὅσα ῥᾳστώνην ἄφθονον παρέχει τῶν χρειωδῶν, ἐς C ἀπογνώσεις ἐχώρουν, καὶ μάλισθ' ὅτι καὶ τὰ σιτία σπανίζοντα ἐν σφίσιν ἑώρων αὐτοῖς. Ὅθεν καὶ διαπρεσβεύονται πρὸς Ῥοδίους καὶ δέονται μὴ περιιδεῖν κινδυνεύοντας. Οἳ καὶ διαλλακταὶ πρὸς βασιλέα ἐλθόντες λύουσι τὴν πολιορκίαν. Δεδώκασι γὰρ εὐθὺς οἱ Φωκαεῖς τοὺς υἱέας τοῦ συμμαχοῦντος Ῥωμαίοις Τούρκου τῷ πατρὶ αὐτῶν, οὓς ἐκ πολλοῦ κλέψαντες εἶχον δεσμίους. Δεδώκασι δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ πίστεις ἀσφαλεῖς ὑπὸ μάρτυσι τοῖς Ῥοδίοις, τήν τε Μιτυλήνην ὅσον αὐτίκα ἀποδώσειν καὶ ὑπηκόους αὐτοὺς εἶναι τῷ βασιλεῖ κατὰ τὸ πρότερον αὖθις ἔθος καὶ τὴν πατρῴαν συμφωνίαν.

Γ'. Καὶ οὕτως ἐκεῖθεν τὴν ναυτικὴν ὁ βασιλεὺς ἀναλαβὼν δύναμιν ἐβουλήθη μὲν ποιήσασθαι τὸν D κατάπλουν ἐς Μιτυλήνην· διὰ δὲ τοὺς ἐν Βυζαντίῳ θορύβους τῶν στασιαστῶν καὶ διὰ τὸ καταπεπονῆσθαι τὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ ψύχους ἐπανῆκεν ἐς τὸ Βυζάντιον μετὰ πάσης τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Καὶ μετὰ βραχὺ συλλαβὼν τοὺς τὴν βασιλείαν λά-

Variorum notæ.

(1) Theodoram Palæologinam. Vide stemma Cantacuzenorum. DUCANG.

θρα σφετεριζομένους (2) καὶ διαστήσας ἰδίᾳ τοὺς A στασιώτας αὐτῶν ἐξήταζε καὶ συνῆγε τἀληθὲς ἀφ' ἑκάστων. Μετὰ δὲ ταῦτα συνηθροικὼς πᾶσάν τε τὴν σύγκλητον καὶ τοὺς ἐν Βυζαντίῳ τηνικαῦτα ἐπιδημοῦντας ἐπισκόπους σύν γε τῷ πατριάρχῃ, καὶ ὅσοι τοῦ δήμου τῶν Βυζαντίων ἐτύγχανον ἔκκριτοι, εἰς μέσον ἤνεγκε τούς τε στασιαστὰς τούς τε στασιώτας, καὶ ὅσοι ἐτύγχανον μάρτυρες. Οἱ καὶ ἀλλήλους ἤλεγχον διαπληκτιζόμενοι καὶ παριστῶντες δι' ἀποδείξεων ἀναμφιβόλων κατ' ἀλλήλων τὰς ἀλλήλων συνωμοσίας καὶ τὰ ἔκτοπα καὶ κάκιστ' ἀπολούμενα ἐκεῖνα βουλεύματα· ὡς κἀκείνους ἀφύκτῳ τῶν ἀποδείξεων ἀναγκασθέντας ὁμολογεῖν τὴν ἀπόνοιαν. Καὶ τάχ' ἂν διεσπάσθησαν αὐτοῦ πρὸς τοῦ δήμου παντὸς, εἰ μὴ τὸ πολὺ τῆς τοῦ βασιλέως μακροθυμίας καὶ φιλανθρωπίας ἀνέστειλε τὴν ζέ- B ουσαν ἐκείνην ὁρμήν. Ἔδειξε γὰρ τὴν συνήθη καὶ νῦν ἡμερότητα καὶ τὴν σύμφυτον καὶ ἡλικιῶτιν αὐτοῦ ἱλαρότητα ὁμοίως ἔν τε τῷ προοιμίῳ τῆς δημηγορίας ἔν τε τοῖς ἐπιλόγοις. Ὡς δ' ἐν κεφαλαίῳ φάναι, τὰ τῆς δημηγορίας τοιάδε τινὰ ἦσαν·

Δ'. « Εἶτα ποιμένα τις ἔχων καὶ κύνα περὶ τὸ ποίμνιον, ὦ παρόντες, ὅσῳ προθυμότερον διανυκτερεύοντας βλέπει κατὰ τῶν λύκων, τοσούτῳ καὶ αὐτὸς τόν τε πόθον περὶ αὐτοὺς καὶ τὸν ἡμερήσιον αὔξει δασμὸν τῆς τροφῆς. Ἐμὲ δ' οἱ τὰ μάλιστά μοι καθ' αἷμα προσήκοντες, ὁρῶντες ὑπέρ τε τοῦ κοινοῦ γένους τῶν Ῥωμαίων [P. 327] καὶ ὑπὲρ αὐτῶν οἴκοι τρυφώντων πόῤῥω που τῆς πατρίδος πλανώμενον καὶ κινδύνοις ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης παραβαλλόμενον, καὶ ταῦτ' ἐν μέσῳ τε χειμῶνι καὶ τοσούτῳ C παγετῷ, οὔτ' ἠλέησαν, οὔτε τι τῶν ὅσα παραμυθεῖται ψυχὴν οὕτω σφοδρότατα πάσχουσαν προὐνόησαν. Ἀλλ' ἐῤῥύη δίκαιος ἅπας λόγος κατὰ κρημνῶν καὶ φαράγγων· καὶ ὥπλισαν μὲν γνώμην, ὥπλισαν δὲ δεξιὰν κατὰ τῆς ἐμῆς κεφαλῆς. Καὶ νῦν τὸ καθ' αὐτοὺς ἐν κόνει μὲν τοὐμὸν αἷμα, ἐν κόνει δὲ τὸ τῶν ἐμῶν τέκνων ὁμοῦ τῇ συζύγῳ· καὶ ἀνατέτραπται μὲν τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας νόμιμα, ἀνατέτραπται δὲ τὰ Ῥωμαίων πράγματα. Πρὸς οὖν ταῦτα ποῖος σίδηρος, ποῖος δ' ἀδάμας οὐ παραλύσει τὴν φύσιν; »

Ε'. Ἀλλὰ τὸ μὲν τῆς τοῦ βασιλέως δημηγορίας προοίμιον οὕτως ἱκανῶς εἶχεν ἐκκαλέσασθαι δάκρυα. Τὰ δὲ μεταξὺ, μακροθυμίας ἱλαρότητι συγκεκραμένης ἤδη, τίς οὐκ ἂν ἰδὼν ἐτεθαυμάκει μακρόν; καὶ μάλισθ' ὅτε καὶ Δημήτριον τὸν δεσπότην D ἐλέγχειν βουληθέντας τοὺς κατηγόρους ἀνέκοψε διὰ τὴν τῆς θείας αὐτοῦ Κραλαίνης αἰδῶ, ἅτε καὶ αὐτῆς ἐκεῖ τηνικαῦτα παρακαθημένης σὺν τῇ δεσποίνῃ, καὶ ὅσαι τῶν εὐγενῶν παρῆσαν ἀκροώμεναι καὶ τὸ θεῖον καὶ ἀγγελικὸν σχῆμα περικειμένης. Τότε δὴ καὶ ἡμεῖς ἐγγύς που παρακαθήμενοι λόγοις εὐφήμοις τὴν τοῦ βασιλέως ἡμερότητα μάλιστα πάντων ἐτεθαυμάκειμέν τε καὶ ἐπεκροτήσαμεν καὶ ὑπέρειγμα τῇ αὐτοῦ ταύτῃ χρηστότητι ἐδεδώκειμεν. Γνώμην γὰρ ἀεὶ καθαρὰν, ὡς εἰκὸς, διεσώζομεν

A scorsim accitis verum explorat ac percipit. Mox toto senatu convocato et episcopis, qui tum in Urbe agebant, una cum patriarcha et insignioribus Byzantii civibus arcessitis, seditionis auctores et eorum socios et testes omnes in medium produxit. Hi vero inter sese jurgantes, et alii alios arguentes, certissimis indiciis conjurationem et immania ac perniciosa consilia revincebant, ut et seditionis auctores ineluctabili argumentorum vi subacti 532 dementiam suam faterentur. Ac statim fortasse discerpti fuissent a populo, nisi excellens imperatoris clementia et humanitas impetum illum vehementem repressisset. Solitam enim tum quoque clementiam ostendit, et eam comitatem, quæ ei innata erat, et cum ipso adoleverat; eam in- B quam tum in proœmio concionis tum in peroratione exhibuit. Porro ipsiusmet orationis summa hæc fuit:

IV. « Qui opilionem habet et canem juxta gregem, quo eos alacrius noctu contra lupos excubare videt, eo magis eos diligit, et quotidianum iis victum liberalius impertitur. At me ii qui sanguine maxime attingunt cum viderent pro Romana republica, pro ipsis, domi delicate viventibus, procul a patria errantem, ac terra et mari pericula sustinentem, idque media hieme et in tanto frigore, haud commiserati sunt, nec mihi ullam copiam C providerunt earum rerum, quæ animum ita afflictum consolantur: sed omni æquitate funditus perdita et profligata animos et dexteras in caput meum armarunt. Et nunc sane, quantum in ipsis est, humi effusus manat sanguis meus, manat liberorum et conjugis meæ sanguis: eversa sunt sancta Ecclesiæ instituta, eversa est Romana respublica. Inter hæc quod ferrum, qui adamas nativum rigorem non molliat? »

533 V. Hoc quidem orationis exordio, ad eliciendas lacrymas accommodato, imperator usus est. Sed in reliquis patientiam ejus, hilari quadam humanitate temperatam, quis non, qui quidem viderit, D vehementer est admiratus? præsertim cum is delatores, Demetrium ipsum despotam arguere volentes, repressit, amitæ suæ Cralænæ reverentia adductus: quæ et ipsa tunc illic cum imperatrice, et cæteris nobilibus feminis præsentibus atque audientibus, habitum sanctum et angelicum induta assidebat. Ac nos quoque tunc prope et ipsi sedentes imperatoris clementiam laude et admiratione in primis prosequebamur, ac plausu excipiebamus, atque hanc ejus bonitatem velut fulciebamus. Sinceram quippe benevolentiam erga Cralænam et

## Variorum notæ.

(2) Anno, ut opinor, Chr. 1337, quanquam ex Cantacuzeni chronologia argui possit factum id esse anno 1336, ut ad paginam sequentem infra statim adnotabimus. BOIV. N.

ejus fratrem, ut par erat, conservabamus, cum propter divum illum et laudatissimum imperatorem, eorum patrem, tum maxime, ut ne istis tanta calamitate oppressis deessemus. Itaque imperator magis ac magis ex eo mollitus crimina Demetrio despotæ objecta silentio præteriit. Accusationis autem summa hæc erat, palam eum cum seditiosis conspirasse. At idem aliud consilii secum tacite meditatus fuerat, idque admodum prudenter. Nam ipsius Cralænæ gratia imperator operam dedit, ut quæ illius fratri despotæ crimina objiciebantur, ea omnino silerentur. Neque hæc solum imperatoris bonitatem ostendunt, sed et alia plurima. Quippe **534** totam deinceps cognitionem eodem modo peregit, neque in seditiosos convictos acerbe consuluit. Sed alios quidem penitus absolvit : solos autem Asanis filios custodia, eaque vinculis libera nec inhumana, inclusos tenuit, ne si improbitas omnino impunita mansisset, omnes simili audacia in scelus deinde ruerent. Et ita quidem concio ab imperatore habita, ac tota illa cognitio commode et comiter tunc peracta est.

VI. Cum autem re ipsa intellexisset imperator, Alexium Philanthropenum avunculum suum, cujus frequens supra et multiplex a nobis facta est mentio, prudentia vulgus multum anteire; pœnituit eum, quod illi Lesbi et insularum Ægæi maris, quotquot Romanis parerent, administrationem non diutius reliquisset. Eo enim præsente nec Mitylenen quemquam hostium occupaturum, nec ea Romanorum rei marinæ naufragia futura fuisse. Itaque illum quamprimum iis præficit atque eo proficisci jubet. Qui cum trajecisset, sedatis tempestatibus, quæ tempore intermedio acciderant, pristinæ tranquillitati omnia restituit : vix ille quidem, nec sine magna solertia, propter factam interim Lesbi et Mitylenæ novam rerum mutationem ; sed tamen restituit. Nam **535** mercenarios, qui in urbe Mitylene erant, milites et præsidiarios Latinorum quingentos, binos et ternos clam arcessitos et plenis manibus domum redire jussos, prosecutus callide atque occulte urbem præsidio destitutam sic Romanis recuperavit. Etenim vir ille non modo erat propter longinquitatem ætatis multo rerum usu ornatus ; sed multus iste rerum usus magno etiam et illustri ingenio apud ipsum nitebatur. Unde duplicem virtutis fructum tulit, partim a natura insitum et sponte enatum, partim longi temporis casibus et exercitationibus excultum.

A πρός τε τὴν Κράλαιναν καὶ τὸν αὐτῆς ἀδελφὸν διὰ τὸν μακαρίτην καὶ ἀοίδιμον βασιλέα, τὸν πατέρα αὐτῶν· πάντως δὲ καὶ δι' αὐτούς, ἐν τοιαύταις τύχαις κατενεχθέντας. Ὡς πλέον ἐντεῦθεν μαλαχθέντα τὸν βασιλέα σιωπῇ παρελθεῖν καὶ τὰ Δημητρίου τοῦ δεσπότου ἐγκλήματα. Ἦσαν δ' αὐτὰ τοιάδε τινά. Ἐς μὲν τοὐμφανὲς ὡμολόγει τοῖς στασιάζουσι· καθ' ἑαυτὸν δ' ἕτερον ἔτρεφε λογισμὸν καὶ πάνυ τοι συνετόν (2'). Διὰ γὰρ αὐτὴν Κράλαιναν τὰς τοῦ δεσπότου τοῦ αὐτῆς ἀδελφοῦ κατηγορίας τέλεον παρεσκεύασε σιωπᾶσθαι. Οὐ μόνα δὲ ταῦτα τὴν τότε τοῦ βασιλέως ἐνδείξασθαι ἔχει χρηστότητα, ἀλλὰ καὶ ἕτερα πλεῖστα. Καὶ γὰρ καὶ τὰ μέχρι τέλους τῆς ἐξετάσεως ὁμοίως διήνυσε καὶ οὐδὲν ἀπηνὲς ἐνεδείξατο πρὸς τοὺς ἐλεγχθέντας στασιαστάς.
B Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἄλλους ἀφῆκε τέλεον· μόνους δὲ τοὺς τοῦ Ἀσὰν υἱοὺς (3) ἐν ἀδέσμῳ καὶ φιλανθρώπῳ κατεῖχεν εἱρκτῇ, ἵνα μὴ ἀτιμωρήτου καθάπαξ τῆς κακίας μενούσης πάντες εἰς τὴν ὁμοίαν κακίαν ὁρμήσωσιν. [P. 328] Τὰ μὲν τῆς δημηγορίας ἐκείνης καὶ ἐξετάσεως οὕτως εὐφυῶς πως καὶ ἱλαρῶς διήνυσε τέως.

ϛ'. Ἐπεὶ δ' ἐκ τῶν πραγμάτων συνῆκεν ὁ βασιλεύς, πολὺ τῶν πολλῶν διαφέρειν τὴν τοῦ θείου αὐτοῦ σύνεσιν Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, οὗ δὴ πολλαχῇ καὶ πολλάκις ἐμνήσθημεν ἔμπροσθεν, μεταμέλον ἔσχεν ἤδη καθ' ἑαυτὸν οὐ μάλα μικρόν, ὅτι μὴ κἀπὶ μάλα τοι πλείονα συγκεχώρηκε χρόνον αὐτῷ τὴν τῶν Λεσβίων διοίκησιν, καὶ ὅσαι κατὰ τὸν
C Αἰγαῖον νῆσοι Ῥωμαίων ὑπήκοοι. Οὔτε γὰρ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἂν Μιτυλήνην ἠνδραποδίζετο, οὔτ' ἐς τοσοῦτο ναυαγίων τὰ θαλάττης ἤλαυνε Ῥωμαίοις πράγματα. Ὅθεν αὐτὸν τὴν ταχίστην ἐς τὴν ἐκείνων αὖθις ἐπιτροπὴν ἀφικέσθαι προσετετάχει. Καὶ ἀπελθὼν ἐς τὴν προτέραν εὐθὺς τὰ πράγματα ἤγαγεν οὗτος κατάστασιν καὶ τοὺς μεταξὺ γενομένους διέλυσε κλύδωνας, μόλις μέν, καὶ ξὺν πολλῇ περινοίᾳ, διὰ τὴν μεταξὺ γενομένην καινοτομίαν Μιτυλήνης καὶ τῶν ἐν Λέσβῳ πραγμάτων· ἐπανήγαγε δ' οὖν. Τοὺς γὰρ ἐν Μιτυλήνῃ τῇ πόλει μισθοφόρους πεντακοσίους καὶ φύλακας τῶν Λατίνων λάθρα σύνδυο καὶ σύντρεις μεταπεμπόμενος καὶ βριθούσαις δεξιαῖς ἐς τὰς πατρίδας προπέμπων
D ἔλαθεν οὕτω φρονίμως κενώσας τὴν πόλιν καὶ Ῥωμαίοις πεποιηκὼς ὑποχείριον. Οὐ μόνον γὰρ ἐκ τοῦ γήρως ἔσχε λαμπρὰν ὁ ἀνὴρ τὴν πολυπειρίαν, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ τῆς πολυπειρίας ἐπ' αὐτῷ μέγαν εὗρε τὴν φύσιν συνεργὸν καὶ θεμέλιον. Καὶ γέγονεν αὐτῷ διπλοῦς ὁ τῆς ἀρετῆς καρπός, πῶς μὲν αὐτοφυής τις καὶ ἀγεώργητος, πῶς δὲ γεωργηθεὶς χρόνων πλειόνων τύχαις καὶ γυμνασίαις.

## Variorum notæ.

(2') Hæc non cohærent. Boiv.

(3) Cantacuzenus, lib. III, cap. 17, testatur eos in carcere fuisse ἐπ' ἔτεσιν ἕξ. Id si verum est, oportet eos in carcerem conjectos fuisse ante annum 1337, siquidem ultimus ejus sexennii annus incidit in annum Chr. 1341 exeuntem, ut ex eodem Cantacuzeno constat. At fortasse Cantacuzenus ad annos mundi respexit, eosque inchoatos pro completis haberi voluit. Scilicet Asanis liberi in carcere manserunt ab anno mundi 6845 inchoato ad annum mundi 6850 ineuntem, hoc est per sex annos, quorum primus et ultimus non integri, imo nec dimidii quidem fuerunt. Boivin.

## CAPUT III.

*Scythæ prædabundi Thraciam pervadunt. Turcos prædones opprimunt. Diebus quinquaginta continuis Romanos fines vastant. Captivorum ingens numerus. Causa incursionis. Eam cladem eclipses duæ præcesserunt. Basilio Trapezuntis principi uxor datur Eudocia, filia imperatoris notha. Joannes Ætoliæ et Acarnaniæ princeps, cæso fratre, rerum potitus, veneno tollitur ab uxore. Crimina juratis judicibus objecta. Unus absolvitur. Pœnæ cæteris irrogatæ.*

[P. 329] Α'. Ἀρχομένου γε μὴν ἦρος ἤδη πλῆθος A Σκυθῶν διαβάντες τὸν Ἴστρον κατέδραμον τὴν Ῥωμαΐκὴν Θρᾴκην ἄχρι θαλάττης Ἑλλησποντίας. Ἔνθα δὴ καὶ, συμβὰν οὑτωσί πως, Τούρκων τισὶν ἐντυχόντες, ὁπόσοι λῃστρικόν τινα τρόπον κατὰ τὸ συνεχὲς περαιούμενοι τὸν Ἑλλήσποντον τὴν παράλιον πᾶσαν λῄζονται Θρᾴκην, τοὺς μὲν δήσαντες ἀπήνεγκαν, τοὺς δ' ἀντιστάντας κατέκοψαν, πολέμιοι πολεμίους, ὥσπερ κύνες τεθνηκότι σώματι πολλάκις ἀθρόον ἐπεισπίπτοντες. Ὅ γε μὴν ἀσύνηθες ἔδοξεν ἔχειν ἤδη πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν, τοῦτ' ἦν. Πρότερον γὰρ ἐπιόντες, καθάπερ ἐξ ὄρους χειμάῤῥους ἐξαίφνης καταῤῥαγεὶς, τὰ προστυχόντα τε ἐλάμβανον καὶ εἰς τὴν ὑστεραίαν αὖθις ἀπηλλάττον. Νῦν δ' ἐς τοσοῦτον παρέμειναν, ὥστ' οὐ διέλιπον ἐς ἡμέρας ὅλας πεντήκοντα φέροντές τε B καὶ ἄγοντες καὶ ἐς κακῶν ἐσχατιὰς συνωθοῦντες τὴν χώραν. Εἶτα ἀπῆεσαν, πλῆθος ἄγοντες αἰχμαλώτων ὑπὲρ τὰς τριακοσίας, ὡς ἔφασαν οἱ πολλοὶ, χιλιάδας. Καὶ τὸ αἴτιον τῆς τοιαύτης ἔφασκον εἶναι καταδρομῆς, ὅτι Ῥωμαῖοι πέμπειν ἠμέλησαν τὰ εἰθισμένα δῶρα τῷ τε τῶν Σκυθῶν ἡγεμόνι καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν εὐγενέσιν. Ἐδήλωσε δὲ τὴν βαρεῖαν ταύτην αὐτῶν ἔφοδον ἔκλειψις σελήνης ὁμοῦ καὶ ἡλίου, δεκαὲξ ἡμερῶν μεταξὺ γενόμεναι ἄμφω· ἡ μὲν σεληνιακὴ περὶ τὴν πρώτην τῶν Ἰχθύων (4) μοῖραν ὄντος τοῦ ἡλίου, ἡ δὲ περὶ τὴν πεντεκαιδεκάτην τῶν αὐτῶν.

I. Cæterum vere jam ineunte multitudo Scytharum Istro trajecto Romanam Thraciam usque ad Hellespontium mare incursarunt. Ubi quosdam Turcos, ex iis videlicet, qui per latrocinium trajecto Hellesponto continenter maritimam oram populantur, casu fortuito nacti partim vinctos abducunt, partim resistentes occidunt, hostes hos ibus infesti, veluti canes in cadaver subinde violento impetu irruentes. Verum in ea incursione novum illud habebant Scythæ, quod prius veluti torrens e monte subito decurrens, obviis quibusque raptis, postridie recedebant. Tum vero tandiu manserunt, donec quinquaginta diebus perpetuis omnia rapiendo et vastando consumptis provinciam in extrema mala conjecerunt demumque abeuntes captivorum **536** ultra trecenta millia, ut vulgatior fama est, secum abduxerunt. Ejus incursionis causam afferebant, quod Romani Scytharum duci et ejus nobilitati solita munera non misissent. Eam cladem solis et lunæ defectus, intra dies sedecim sese consecuti, portenderunt. Ac lunaris quidem contigit, cum sol in prima Piscium parte esset: solaris, cum in decima quinta versaretur.

Β'. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἦρχε μὲν Τραπεζοῦντος Βασίλειος (5) ὁ υἱὸς Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, διάδοχος αὐτὸς ἤδη βέβαιος μετὰ πολλοὺς τοὺς ἄθλους τῆς πατρικῆς ἀρχῆς καταστάς. Ἐπέμφθη δ' αὐτῷ καὶ σύζυγος Εὐδοκία (6), ἡ νόθη τοῦ βασιλέως θυγάτηρ. C

II. His temporibus Trapezunte regnabat Basilius Alexii Comneni filius, paterna successione multis certaminibus confirmata, uxoreque ducta Eudocia, notha imperatoris filia.

Γ'. Ὁ δὲ τῶν Αἰτωλῶν τε καὶ τῶν Ἀκαρνάνων ἀρχηγὸς Ἰωάννης ὁ κόντος (7) θανάτῳ βιαίῳ τοῦ ζῆν ἀπήλλαξε, τῆς δίκης, ὡς τὸ εἰκὸς, περιελθούσης καὶ αὐτὸν τελευταῖον, καθάπερ δὴ καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Οὗτος γὰρ τὸν ἑαυτοῦ διαχειρισάμενος ἀδελφὸν, ὥσπερ κἀκεῖνος τὸν τῆς μητρὸς ἀδελφὸν, οὕτω τὴν διαδοχὴν ἐκομίσατο τῆς ἀρχῆς. Τῆς δὲ δίκης οὐ σιωπᾷν εἰθισμένης ἐς τέλος ἐν τοῖς τοιούτοις, βιαίως (8) καὶ οὗτος τοῦ ζῆν ἀπεῤῥάγη, φάρμακον παρασχούσης λαθραῖον αὐτῷ τῆς συζύγου. [P. 330] Νοσημάτων γὰρ οὐκ ὀλίγων ὑποφυομένων ἐν τῇ οἰκίᾳ, δείσασα ἡ γυνὴ τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ συζύγου πρὶν φονευθῆναι πεφόνευκε. Καὶ οὕτω διάδοχος ἐκείνη σὺν δυσὶ παιδαρίοις τῆς τῶν Αἰτωλῶν τε καὶ Ἀκαρνάνων κατέστη ἀρχῆς.

III. Ætolorum vero et Acarnanum princeps Joannes comes violenta morte interiit, vindicta tandem, uti par erat, ipsum quoque assecuta, sicut et ejus decessores. Is enim fratre suo perempto, sicut et ille avunculo, principatum occuparat. Cum autem vindicta ad extremum in his rebus tacere non soleat, et ipse violenta morte sublatus est, veneno clanculum ab uxore dato. Nam cum domesticæ res ægræ admodum essent, mulier insidias viri metuens hunc, priusquam ab eo occideretur, e medio sustulit; atque ita cum puerulis duobus Ætolorum et Acarnanum principatum obtinuit.

### Variorum notæ.

(4) Solaris ponitur a Calvisio Martii die 2, anno Chr. 1337. Boivin.

(5) Vide stemma imperatorum Trapezuntinorum. Ducang.

(6) Ea *Irene* vocatur infra pag. 424. Boivin.

(7) *Hist. Franco-Byzant.* lib. vi, n. 27; lib. vii, n. 20, et pag. 320. Ducang.

(8) *Τῆς δὲ δίκης οὐ σιωπᾷν εἰθισμένης, ἐς τέλος ἐν τοῖς τοιούτοις βιαίως.* Male hæc interpuncta sunt. Sic autem (ut nunc) debent interpungi, τῆς δὲ δίκης οὐ σιωπᾷν εἰθισμένης ἐς τέλος ἐν τοῖς τοιούτοις, βιαίως καὶ οὗτος τοῦ ζῆν ἀπεῤῥάγη, id est, *Cum autem vindicta ad extremum in his rebus tacere non soleat, violenta morte ipse quoque sublatus est*, etc. Aliter Petavius, codicis male interpuncti lectione deceptus. Boivin.

IV. Cæterum imperator, 537 cum jamdudum A et sæpe id a pluribus accepisset, judices, qui se integre judicaturos nullaque re jus violaturos esse jurati promiserant, de quibus antea mentionem fecimus, terribilium jurejurandorum oblitos, quæ ex scripto conceperant, nec non ecclesiasticarum atque imperatoriarum legum securos, minime incorrupta judicia exercere, neque solum munera sine ullo metu capere judiciaque corrumpere; verum, quod gravius est, ab utroque litigantium accipere, neque tamen sententiam proferre, aut controversias dirimere, sed utrisque separatim datis tabulis, quibus scilicet sententia continebatur, cum priori altercatione ac contentione dimittere: cum hæc, inquam, aliaque id genus a plerisque imperator audisset, dubitare primo, num vera hæc essent, cum B de jurejurandorum firmitate veniret in mentem; deinde sero tandem conventu habito, et episcopis ac presbyteris in augustissimo sanctæ Sophiæ templo collectis, præsidens ipse cum patriarcha omnibus quem vellent convincendi potestatem facere. Ergo plerique nec dubiis criminibus arrepti: eaque longe plura quam auditione didicerat reperta. Atque, ut cætera prætermittam, uno e quatuor innocente dimisso, quem nemo sordium accusarat, reliqui, ne a populo discerperentur, veriti, suopte sese judicio damnant. Alii quæ acceperant reddititi omnibus judicandi 538 se munere abdicant. Episcopus ipse præterea sacerdotio cedit. Omnes ab urbe imperatoris decreto exsulare jussi. C

Δ'. Ἐπεὶ δ' ἐκ πολλοῦ καὶ πολλάκις καὶ παρὰ πλείστων ἤκουεν ὁ βασιλεύς, ὡς οἱ κρίνειν ὁμωμοκότες ὀρθῶς καὶ μὴ παραφθείρειν ἐν μηδενὶ τὸ δίκαιον, περὶ ὧν καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς ἀνωτέρω φθάσαντες (9) δεδηλώκαμεν, ἐκλαθόμενοι μὲν ἐκείνων ἐγγράφων καὶ φρικωδῶν ὅρκων, ἐκλαθόμενοι δ' ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ βασιλικῶν ἐνταλμάτων οὐκ ἀδεκάστους ποιοῦνται τὰς κρίσεις· ἀλλὰ δῶρα λαμβάνουσιν ἀδεῶς καὶ κιβδηλεύουσι τὰς δίκας, καὶ τό γε μεῖζον, ὅτι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κρινομένων μερῶν δωροδοκοῦνται μὲν, οὐ κατάστασιν δὲ καὶ πέρας ταῖς δίκαις παρέχονται, ἀλλ' ἑκατέροις ἀνὰ μέρος ἐγχειρίζοντες γραμματεῖα, ἀπόφανσιν δῆθεν τῆς κρίσεως ἔχοντα, εἶτα ἐκπέμπουσι τοῖς προτέροις ἐνεχομένους ἐγκλήμασι καὶ διαπληκτισμοῖς· ἐπεὶ οὖν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα παρὰ πολλῶν ὁ βασιλεὺς ἤκουε, τὰ μὲν πρῶτα πείθεσθαι οὐκ ἐδύνατο, τὴν γενομένην ἐκ τῶν ὅρκων ἀσφάλειαν ἐνθυμούμενος· ὀψὲ δὲ βήματος γενομένου καὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων συναθροισθέντων ἐν τῷ μεγίστῳ καὶ θείῳ νεῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, προκαθίσας ὁ βασιλεὺς ἅμα τῷ πατριάρχῃ πᾶσαν τοῖς βουλομένοις παρέσχετο χώραν ἐλέγχους κατὰ τῶν τοιούτων προφέρειν. Καὶ ἦγοντο πλεῖστα καὶ ἀναμφισβήτητα καὶ πλείω τῶν ἀκουσθέντων τἀγκλήματα. Καὶ ἵνα τἀν μέσῳ παρέλθωμεν, τῶν μὲν τεττάρων ὁ εἷς ἀθῷος ἀπήλλαξεν, οὐ προστριβέντος αὐτῷ τοῦ τῆς δωροδοκίας ἐγκλήματος· οἱ δ' ἕτεροι, δείσαντες μὴ διαῤῥαγῶσιν ὑπὸ τοῦ δήμου, φθάσαντες ἑαυτῶν κατεψηφίσαντο, οἱ μὲν τῶν τε ληφθέντων χρημάτων ἀπόδοσιν καὶ τοῦ δικάζειν στέρησιν παντελῆ· ὁ δ' ἐπίσκοπος ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν τῆς ἱερωσύνης ἀπαλλαγήν τε καὶ ἀλλοτρίωσιν. Ἐξώσθησαν δὲ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων κελεύσει τοῦ αὐτοκράτορος.

## CAPUT IV.

*Turci Chersonesum et Thraciam incursant. Cæsi lectissimi. Reliqui pace impetrata domum redeunt. Imperator Byzantium reversus ire in Ætoliam parat, oblatum principatum accepturus. Nuntius affertur de futura postridie in Thraciam gravi Turcorum impressione. Orchanis Turci spes et consilia. Romani sexaginta, Cantacuzeno duce, prædatoribus occurrunt. Ipse imperator cum tribus navibus hostilem classem invadit. Ingens Barbarorum strages. Ex Romanis ne unus quidem desideratus. Captæ hostium naves quatuordecim. Deus tantæ victoriæ auctor. Imperator postridie ad fretum Hieri progressus hostes avectos comperit. Stadiorum quadraginta quinque iter noctu pedibus emensus Deiparæ Hodegetriæ templum ingreditur ad agendas gratias.*

I. Ineunte æstate Thraces eodem modo rursus D Asiaticorum Turcorum infestatione laborare cœperunt. Hi enim, quod Romanos vincere soliti essent, quoties libitum erat prohibente nemine transfretabant pessimeque Thraciam vexabant. Quibus igitur Ionia et ulteriora loca obtigerant, ii ob fœdus, quod paulo ante cum imperatore apud Phocæam, ut diximus, sanxerant, in præsentia quieverunt. Qui vero Trojanam regionem et Hellesponti oram incolebant, cum plurimis navibus et equis freto trajecto, et per Chersonesum hostiliter grassati inde etiam in Thraciæ mediterranea irruunt, imperatore Didymotichi tum agente. Qui justis copiis destitutus, nec aperto Marte cum illis congredi ausus, insidias non segniter collocat, noctu sub dio agens et famem ac sitim tolerans.

[P. 331] Α'. Θέρους δ' ἀρχομένου πάλιν ὁμοίως ἐταλαιπώρουν οἱ Θρᾷκες ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν Τούρκων. Διὰ γὰρ τὴν ἀεὶ τοῦ τοὺς Ῥωμαίους κατατροποῦσθαι συνήθειαν ἀδεῶς ὁπότε βούλοιντο διεπεραιοῦντο καὶ κάκιστα διετίθεσαν Θρᾴκην. Οἱ μὲν οὖν τὴν Ἰωνίαν καὶ τὰ ἐπέκεινα κληρωσάμενοι διὰ τὰς πρὸ βραχέος κατὰ Φώκαιαν γενομένας πρὸς βασιλέα σπονδὰς, ὡς εἰρήκειμεν, ἡσυχίαν ἦγον ἔν γε τῷ παρόντι. Οἱ δὲ τὰ περὶ Τροίαν καὶ ὅσα τοῦ Ἑλλησπόντου παράλια κατοικοῦντες πλείσταις ναυσὶν αὐτοί τε καὶ ἵπποι αὐτῶν τὸν Ἑλλησπόντιον διαπεραιοῦνται πορθμὸν, καὶ κακῶς εὐθὺς διαθέντες Χερσόνησον ἐκεῖθεν εἰσβάλλουσι καὶ ἐς τὴν τῆς Θρᾴκης μεσόγειον, ὅτε δὴ καὶ ὁ βασιλεὺς περὶ Διδυμότειχον ἔτυχε διατρίβων. Ὡς ἐπεὶ μὴ ἀξιόμαχον εἶχε στρατὸν, κατὰ πρόσωπον τοῖς ἐχθροῖς ἀπαντᾷν οὐκ ἐθάῤῥει. Ἐνέδρας δὲ

Variorum notæ

(9) Lib. IX, cap. 9, sect. 5. BOIVIN.

ποιῶν οὐκ ἠμέλει, αἴθριος διανυκτερεύων καὶ πείνῃ A καὶ δίψῃ κατατήκων ἑαυτόν. Ὀψὲ δὲ μοίρᾳ τινὶ τῶν ἐπὶ λείαν ἐξιόντων ἐντυχὼν τήν τε λείαν ἀφείλετο καὶ αὐτοὺς ἀπονητὶ διαφθείρει, πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐπιλέκτους ἅπαντας ὄντας. Ὃ δὴ μαθόντες οἱ λοιποὶ διαπρεσβεύονται πρὸς βασιλέα. Καὶ οὕτως οἱ μὲν ἔνσπονδοι εὐθὺς ἀνεχώρησαν οἴκαδε· ὁ δὲ βασιλεὺς τριταῖος ἐς Βυζάντιον ἀφικνεῖται. Ἔσπευδε γὰρ διαβῆναι πρὸς Αἰτωλίαν, πονήρως ἐκεῖ τῶν πραγμάτων ἐχόντων μετὰ θάνατον τοῦ τὴν αὐθεντίαν ἔχοντος κόντου καὶ τῆς γυναικὸς ἐκείνου καλούσης ἐκεῖθεν ἐπὶ καταλήψει τῆς ἀρχῆς.

Β'. Ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ θέρους ἱσταμένου (10), καὶ τοῦ βασιλέως παρασκευαζομένου πρὸς ἔξοδον, ἀγγέλλεται δεινὸν ἐξ Ἀσίας ἕτερον. Τὸ δὲ ἦν, ὡς ὁ B τῶν Βιθυνῶν ἀρχηγὸς Ὀρχανὸς ὁ Ἀτουμὰν (11) λάθρα στρατολογῶν ἐκ πολλοῦ παρεσκεύασεν ἤδη δύναμιν ἱκανὴν καὶ μάλα τῷ σφετέρῳ βουλήματι ἀποχρῶσαν· ἣν δὴ καὶ ἑτοίμην οὖσαν μέλλειν ες τὴν ὑστεραίαν διαβαίνειν ἐξ Ἀσίας διχόθεν, τὴν μὲν ἐξ Ἱεροῦ (12), τὴν δ' ἐκ Προποντίδος, ἐς τὰ τῆς Βυζαντίδος προάστεια· [P. 332] τοῦτο γὰρ ἕως νῦν διετηρήθη τὸ μέρος πολεμίας χειρὸς μάλα ἀνώτερον. Καὶ ἦν σκοπὸς, μετὰ τὸ διαρπάσαι πᾶν ὅσον ἦν ἐκ τῆς πόλεως πλῆθος ἐς ἅλωνας καὶ σίτου κομιδὴν περισπώμενον καὶ ὅσον ἦν τοῖς ἔξω χωρίοις τὴν οἴκησιν ἔχον, εἶτα καὶ δύο τινὰ τῶν τῆς πόλεως ἔγγιστα φρούρια εἰληφότας ἐκεῖθεν ὡς ἐξ ὁρμητηρίου ἐς μάχην παρατάττεσθαι τῶν Βυζαντίων. Μηδὲ γὰρ ἔχειν ἔτι Ῥωμαίους ἀντίπαλόν σφισι δύναμιν, διὰ τὸ καταπεπονῆσθαι C καὶ ἐφθάρθαι τῇ τε τῶν χρημάτων ἐνδείᾳ καὶ ταῖς πυκναῖς τῶν πολεμίων ἐφόδοις. Ἔχοντας δὲ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὴν γνώμην τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου Λατίνων, κουφοτέρας σφίσιν εἶναι τὰς ἐλπίδας καὶ ἐς ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης.

Γ'. Ὁ μέντοι βασιλεὺς πυθόμενος τὸν ἔκπλουν ἐκείνων ἐξαίφνης, ἐπεὶ μὴ ἐδίδου καιρὸν ἡ περίστασις ἐς ἀνάλογον παρασκευὴν ἑτοιμάζεσθαι, δεῖν ἔκρινεν οὕτως ἀπαρασκεύως ἐξιέναι πρὸς μάχην, ἔχων ἀντὶ πάσης ὅπλων παρασκευῆς καὶ στρατεύματος τὴν εἰς Θεὸν ἀρραγῆ καὶ βεβαίαν ἐλπίδα καὶ πίστιν. Εἴκοσι μὲν οὖν τῶν ἐν ἡλικίᾳ εὐγενῶν ἀπολέξας καὶ τετταράκοντα τῶν παρατυχόντων στρατιωτῶν ἐκπέμπει διὰ τῆς ἠπείρου, δοὺς ἡγεμόνα σφίσι Κανταχουζηνὸν, τὸν μέγαν δομέστικον· αὐτὸς D δ' ἅμα τριήρεσιν ἀόπλοις τρισὶν ἐπὶ τὰς τῶν βαρβάρων ναῦς ἐποιεῖτο τὸν πλοῦν. Οἱ μὲν οὖν βάρβαροι τέτταρας καὶ εἴκοσιν ἔχοντες ναῦς ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν τῆς Προποντίδος κόλπων κατέπλευσαν καὶ ὡρμίσαντο Ῥηγίου ἐγγὺς, περὶ χωρίον ἀπέχον τῆς βασιλευούσης οὐ μεῖον σταδίων ἑκατὸν πρὸς τοῖς δέκα, περὶ ὥραν ἤδη τρίτην τῆς νυκτός. Καὶ εὐθὺς

A Tandem cohortem prædatricem adortus, erepta præda, centum quinquaginta delectos viros sine labore cædit. Quo cæteri cognito legatos ad imperatorem mittunt: atque ita compositione facta statim quidem ipsi domum redeunt; imperator vero tertio post die Constantinopolin pervenit. Nam in Ætoliam ire properabat, cum et res illic post obitum comitis, penes quem summa potestas fuerat,
539 afflictæ essent; et ab hujus vidua ad occupandum principatum arcesseretur.

II. Enimvero æstatis ejusdem initio, imperatore abitum parante, aliud ex Asia malum nuntiatur: Bithyniæ principem Orchanum, Atumanis filium, B qui longo jam tempore clam militem collegisset, justas instruxisse copias et ejus instituto prorsus sufficientes: quæ jam paratæ postridie ex Asia trajecturæ essent bifariam: alteræ ab Hiero, alteræ a Propontide ad suburbia Constantinopolis, quæ pars ad id usque tempus ab omni hostili incursu maxime tuta fuerat. Propositum autem illis erat, omnem urbanam multitudinem, percipiendis condendisque frugibus occupatam, cæterosque ruri habitantes abripere, ac postea duo castella ex iis, quæ urbi proxima essent, occupare, et inde ut ex opportuna statione Byzantios bello petere. Neque enim ipsis sustinendis pares adhuc Romanos esse, quorum res attritæ essent et omnino afflictæ inopia C pecuniæ et hostium incursionibus crebris. Deinde cum et Latini Galatæi ipsis faverent, majorem spem urbis imperatricis occupandæ conceperant.

III. Cæterum imperator, subita illorum irruptione audita, cum angustiis temporis justo apparatu excluderetur, sibi quanquam imparato ad prælium exeundum esse judicavit, pro omni armorum apparatu atque exercitu inconcussam ac fixam
540 in Deo spem fiduciamque collocans. Delectis igitur viginti nobilibus adultæ ætatis, et quadraginta militibus, qui primi obvii fuerant, eatoque iis duce Cantacuzeno magno domestico, hos terra D mittit. Ipse cum tribus inermibus triremibus contra Barbarorum classem abit, qui viginti quatuor navibus ex Asiatico Propontidis sinu advecti prope Rhegium appulerunt, ad locum non minus stadiis centum et decem ab urbe dissitum, sub horam noctis tertiam: ac statim exscensu facto prædatum alii alio excurrerunt, priusquam id agrestes rescissent. Tum vero et horrea ardere cerneres, et

Variorum notæ.

(10) *Ineunte eadem æstate.* Cantacuzenus, *Hist.* lib. II, cap. 34, victoriam de Turcis æstate exeunte reportatam affirmat, idque post Ætolicam expeditionem, de qua Gregoras capite 6, infra. BOIVIN.

(11) Leg. ὁ Ἀτμὰν, vel ὁ Ὀτμὰν, filius Othmanis, orientalis Bithyniæ satrapa, Cantacuzeno lib. III, cap. 9. Hanc Orchanis expeditionem contra Byzantium ad annum 1330 refert Joannes Villaneus, lib. x, cap. 152. DUCANG.

(12) *Ab Hiero*, non, ut vertebat Wolfius, *a templo*. Vide adnotata supra ad pag. 255 C. BOIVIN.

mulierum atque infantium, qui vi abstrahebantur, A ejulatum audires. Sub horam vero noctis nonam, diluculo jam fere, magnus domesticus cum equitibus septuaginta advenit et Barbaris occurrens dissipatos cædit, non secus ac segetem messores. Simul etiam imperator in altum provectus quatuordecim naves hostiles capit, custodibus earum cæsis. Nam reliquæ decem, cum Barbari nonnulli ejus adventum præsensissent et in eas insiliissent, statim aufugerant. Sub auroram vero, cum ei imperator in terram egressus esset, maximum opus, quod unquam fando auditum sit, effectum est; patuitque manifesto, non esse volentis, neque currentis, sed a propitia Dei voluntate pendere omnia. Priusquam enim sol meridianum circulum præteriisset, mille propemodum Barbari sunt interfecti, B trecenti vero capti. Romanorum **541** autem nemo cecidit; equi vero eorum complures occubuerunt. Nam cum pedites essent Barbari, nullum egregium facinus contra armatos equites edere potuerunt; sed ex desperatione audacius equos invaserunt.

IV. Proinde Romani ab extrema desperatione et diuturno metu recreati ea victoria animos receperunt, et in posterum etiam firmiorem in Deo spem collocarunt. Omnes enim evidenter compererunt, non humanitus id accidisse, (qui enim potuisset, in illa temporum conversione, cum res Romana undecunque deplorata esset, Barbarorum vero auda- C cia ex longa vincendi consuetudine in immensum crevisset?) sed dexteram Domini id fecisse, et brachium illius invictas hostium vires nullo labore contrivisse. Quas enim pugnas in historiis miramur propter innumerum pene utrinque militum numerum, in earum perpaucis invenias tot cæsos, tot captos, quot nunc a viris tantum septuaginta.

V. Postridie vero rursus imperator, copiis terra marique splendide armatis, ad fretum Hieri pervenit, sperans se illac quoque, ut rumor nuntiarat, appellentes Barbaros inventurum. Sed spe sua D frustratus est. Barbari enim popularium suorum audita clade recesserant. Inde domum reversus noctu e palatio exiit et, quadraginta quinque stadiorum via pedibus confecta, in castissimæ Dei **542** Genitricis Hodegetriæ templum pervenit, toto pectore gratias acturus.

ἀποβάντες ὥρμησαν ἐπὶ λείαν ἄλλοι ἄλλοθί που διαμερισθέντες, πρὶν αἰσθέσθαι τοὺς ἐν ταῖς χώραις οἰκοῦντας. Καὶ ἦν ὁρᾷν μὲν ἅλωνας καομένας, ἀκούειν δὲ κλαυθμοὺς γυναικῶν καὶ νηπίων ἀπηνῶς ἑλκομένων. Περὶ δὲ ὥραν ἐννάτην τῆς νυκτὸς, ἤδη τοῦ λυκαυγοῦς ὑποφαίνοντος, ἧκεν ὁ μέγας δομέστικος ἱππέας ἄγων ἑβδομήκοντα· καὶ διεσκεδασμένοις ἐντυγχάνων τοῖς βαρβάροις ἔκοπτεν αὐτοὺς, καθάπερ οἱ θερισταὶ τὸ λήϊον. Ἅμα δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς καταπλεύσας εἷλε τέτταρας καὶ δέκα ναῦς βαρβαρικὰς, ἀνελὼν τοὺς ἔνδον φρουρούς. Αἱ γὰρ δέκα ἔφυγον εὐθὺς, προαισθομένων ἐνίων βαρβάρων καὶ εἰσδραμόντων εἰς αὐτάς. Ἅμα δ' ἕῳ καὶ τοῦ βασιλέως ἀποβάντος ἐς ἤπειρον μέγιστον καὶ τῶν πώποτε μνημονευομένων ἔργον τετέλεσται. Ἐφάνη γὰρ, ὡς οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ εὐδοκοῦντός ἐστι τὰ πάντα Θεοῦ. Μήπω γὰρ τοῦ ἡλίου τὸν μεσημβρινὸν παραλλάξαντος χίλιοι μὲν ἔγγιστα κατεκόπησαν τῶν βαρβάρων· τριακόσιοι δὲ ἑάλωσαν ζῶντες. Τῶν δὲ Ῥωμαίων πέπτωκε μὲν οὐδείς· ἵπποι δ' οὐκ ὀλίγοι τούτων κατεκόπησαν. Πεζοὶ γὰρ ὄντες οἱ βάρβαροι πράττειν οὐκ εἶχον γενναῖον οὐδὲν πρὸς ὡπλισμένους ἱππέας· ἀπογνόντες δὲ τολμηρότερον κατὰ τῶν ἵππων ἐχώρησαν.

[P. 333] Δ'. Οἱ μέντοι Ῥωμαῖοι, πρὸς ἀπογνώσεως καὶ δειλίας βυθοὺς ἐκ πολλοῦ καταδύντες, τῷ ἤδη περιχαρεῖ σφᾶς τε αὐτοὺς ἀνεκτήσαντο καὶ ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον βεβαιοτέρας πρὸς Κύριον ἐκτήσαντο τὰς ἐλπίδας. Ἔγνωσαν γὰρ ἅπαντες ἐναργῶς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον τὸ πραχθέν· πῶς γὰρ ἐν τοιαύτῃ χρόνων περιφορᾷ, ὅτε τὰ μὲν Ῥωμαίων ἀπέγνωσται πανταχόθεν, τὰ δὲ βαρβάρων ηὔξηται πολλῷ πρὸς θαρραλεώτερον διὰ τὴν μακρὰν τοῦ νικᾷν συνήθειαν; Ἀλλὰ δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε ταῦτα καὶ ὁ βραχίων ἐκείνου τὴν τῶν ὑπεναντίων ἄμαχον ἀπονητὶ συνέτριψε δύναμιν. Πολέμων γὰρ, οὓς ἐν ταῖς ἱστορίαις ἀκούοντες θαυμάζομεν διὰ τὸ ἑκατέρωθεν οὐκ εὐαρίθμητον πλῆθος τῶν στρατευμάτων, ἐν ὀλίγοις εὕροι τις ἂν τοσοῦτον μὲν πλῆθος κατακοπὲν, τοσοῦτον δὲ ζωγρηθὲν, ὅσον νῦν ὑπ' ἀνδρῶν ἑβδομήκοντα μόνων.

Ε'. Ἐς δὲ τὴν ἐπιοῦσαν αὖθις ὁ βασιλεὺς ἔκ τε ἠπείρου καὶ θαλάττης λαμπρῶς ὁπλισάμενος ἀφίκετο ἐς τὸν τοῦ Ἱεροῦ πορθμὸν, ἐλπίσας εὑρήσειν καταπλέοντας ἤδη τοὺς βαρβάρους κἀκεῖθεν κατὰ τὴν φήμην. Ἀλλ' ἔμεινε τὰ τῶν ἐλπίδων ἀτέλεστα. Πυθόμενοι γὰρ οἱ βάρβαροι τὴν τῶν ὁμοφύλων συμφορὰν ἀνεχώρησαν. Ὁ μέντοι βασιλεὺς ἀναζεύξας ἐκεῖθεν ἀφίκετο νυκτὸς ἐκ τῶν βασιλείων πεζῇ τεσσαράκοντα καὶ πέντε σταδίων ὁδὸν ἐς τὸν θεῖον νεὼν τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος τῆς Ὁδηγητρίας τοὺς εὐχαριστηρίους ἐκ μέσης ἀποδώσων ψυχῆς.

## CAPUT V.

*Cometa apparet; qua forma; ejus ortus; progressus; interitus. Scythissæ erga Thracem et Threissam, quos captivos redemerat, summa æquitas. Justum Dei judicium.*

I. Verum illud me pene præterierat, quod nunc repetendum et explicandum est. Hac æstate, cum sol æstivum jam solstitium attigisset, cœpit cometa apparere a septentrionalibus horizontis partibus

Α'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν, ὅπερ ἐπανελθὼν ἀναλήψομαι. Ἐν τούτῳ τῷ θέρει, τοῦ ἡλίου τῶν θερινῶν ἤδη τροπῶν ἁψαμένου, ἤρξατο φαίνεσθαι κομήτης ἐκ τῶν ἀρκτικῶν μερῶν τοῦ

ὁρίζοντος ἀφ' ἑσπέρας ἑκάστης εὐθὺς μετὰ δύσιν A ἡλίου. Μᾶλλον δ' οὐ κομήτης ἦν, εἴ τις ἀκριβολογεῖν ἐθέλοι, ἀλλὰ πωγωνίας, ῥομφαίᾳ τινὶ ἐοικώς. Ἐδόκει μὲν οὖν ἐσχηκέναι τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν τοῦ Περσέως μάλιστα ποδῶν, οἳ τῇ ῥάχει τοῦ ταύρου πλησίον εἶναι δοκοῦσιν· ἐπὶ δὲ τὰ πρὸς ἕω μέρη τοῦ κόσμου πέμπειν τὴν κόμην ἐπὶ πολὺ παρατείνουσαν. Εἶτα [P. 334] ἐκεῖθεν ἀρξάμενος ἀνέβαινεν εὐθὺ τοῦ ἀρκτικοῦ πόλου, κινούμενος ἑκάστης ἡμέρας τρεῖς ἔγγιστα μοίρας. Ἐπεὶ δὲ παρήλλαξε τὸν ἀρκτικὸν πόλον καὶ μετ' ἐκεῖνον τήν τε μικρὰν ἄρκτον καὶ τὰς καμπὰς τοῦ δράκοντος, ἔψαυσε καὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τοῦ Ἡρακλέους καὶ μετ' αὐτὸν τοῦ τῆς Ἀριάδνης στεφάνου. Ἐκεῖθεν διέδραμε τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τοῦ Ὀφιού- B χου. Καὶ ἐπειδὴ πλάτος ἐνταῦθα ζωδιακοῦ καὶ ἰσημερινὸς καὶ τόπος θερμότητα ἔχων, ἀντέχειν ὁ κομήτης οὐκ ἠδυνήθη, διὰ τὸ ἐξ ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως τὴν ἀρχὴν τῆς συμπήξεως εἰληφέναι. Διὸ τήν τε κόμην διέλυσε καὶ αὐτὸς ἠφανίσθη τελέως. Φαντασία γὰρ ἦν ἀστέρος, καὶ οὐκ ἀστήρ. Προσθήσω τοῖς εἰρημένοις καὶ ἀκοῆς ἄξιον ἄλλο διήγημα.

Β'. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις μία τῶν Σκυθῶν γυναικῶν, ἐκ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου τὴν οἴκησιν ποιουμένων, μήτε σύζυγον μήτε παῖδας ἔχουσα, ἐπειδὴ τοὺς ἐκ Θρᾴκης ἀπαγομένους αἰχμαλώτους πρὸ τῶν ταύτης ἑώρα θυρῶν (ἐπόθει δ' ἐκ πολλοῦ προσχωρῆσαι Ῥωμαίοις καὶ τὸ θεῖον δέξασθαι βάπτισμα), ὤνιον διαναστᾶσα σύζυγον ἔλαβεν ἕνα τῶν C αἰχμαλώτων Χριστιανῶν, ὅρκοις αὐτὸν ἐμπεδώσασα πρότερον, μὴ λιπεῖν τὴν ταύτης συνοίκησιν, μηδ' εἰ ἀλλοθί που τὴν ἀποικίαν ποιήσαιντο. Ἐπεὶ δ' εὐκαιρίας πρὸς μετοικίαν ζητουμένης ἐνιαυτὸς ὅλος ἐτρίβη, ἐν ᾧ δὴ καὶ τέκνα δύο τὸ μὲν γεγέννηκεν, τὸ δ' ἐν γαστρὶ φέρουσα ἦν, ἔτι πλείονα τὴν στοργὴν καὶ στεῤῥοτέραν πρὸς τὸν σύζυγον ἔσχε (13). Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος ἔτυχεν ἐς τοὐπιὸν ἔτος αἰχμάλωτος ἀπαγομένη καὶ ἡ προτέρα τοῦ ῥηθέντος ἀνδρὸς σύζυγος. Ἣν ἐκεῖνος ἐδάκρυσε θεασάμενος. Ἡ μέντοι Σκυθὶς ἐκείνη γυνὴ τὴν αἰτίαν τῆς λύπης καὶ τῶν δακρύων μαθοῦσα οὔτ' ἤχθέσθη τἀνδρί, οὔτε ζηλοτύπως ἔσχε πρὸς τὴν γυναῖκα· ἀλλ' ὤνιον εἰλήφει καὶ ταύτην, ἵνα καὶ ταῖς χρείαις ὑπηρετῇ τῆς οἰκίας καὶ ἅμα παραμύθιον εἴη τῇ θεωρίᾳ τἀνδρὸς ἐκ τῶν D ἔγγιστα. Ἐπεὶ δ' εὐκαιρίας γενομένης τῷ θείῳ τε ἐτελέσθη βαπτίσματι καὶ τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων ἐπεδήμησε, δραμοῦσα πρὸς τὸν πατριάρχην ἡ προτέρα σύζυγος ἐβόα καὶ ἐστερνοτυπεῖτο καὶ ἀδικεῖσθαι ἔφασκε παρὰ τῆς Σκυθίδος, ἀφελομένης τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Παρελθούσης μέντοι κἀκείνης καὶ τὰ τοῦ πράγματος, ὡς εἶχεν, ἀκριβῶς διεξελθούσης, οὐκ εἶχεν οὐδεὶς οὐδὲν ἀπὸ δικαίου προφέρειν ἔγκλημα κατ' αὐτῆς. Κυρία γὰρ ἦν ἀμφοτέρων, ἅτε χρημάτων οἰκείων ὠνίους ἐξ ἀγρίων φάναι θηρῶν εἰληφυῖα. Ὅμως σιωπώντων ἁπάντων καὶ μηδὲν ἐχόντων προφέρειν ἔγκλημα κατ' αὐτῆς, κρίσιν ἐπέθηκεν

A cujusque diei vespere statim post solis occasum. Imo, ut accuratius loquamur, non is cometa erat, sed Pogonias, seu barbatum sidus, cuidam veluti gladio simile. Ortum autem a Persei pedibus maxime ducere videbatur, qui a spina Tauri parum absunt. Coma vero ejus versus Orientem late extendebatur. Atque inde sumpto initio recta quotidie versus septentrionem ascendebat tribus ferme gradibus. Cum autem polum arcticum præteriisset ac post eum Ursam minorem et spiras Draconis, dextrum etiam Herculis pedem attigit, indeque coronam Ariadnes, postea sinistram Ophiuchi manum percurrit : et quia ibi latus est Zodiacus et æqui- B noctialis et locus calidus, durare cometa non potuit, propterea quod humida exhalatione primum concrevisset. Quare coma dissipata et ipse penitus evanuit : quippe qui stellæ speciem quidem haberet, stella vero non esset. His aliam narrationem auditu dignam attexam.

II. His temporibus mulier quædam apud Scythas, eos nempe qui trans Istrum habitant, cum neque virum neque liberos **543** haberet et advectos e Thracia captivos ante suas fores traduci videret (longo autem jam tempore ad Romanos se conferre et sacrum baptisma suscipere cupiebat), unum e Christianorum captivorum turba eductum C redemit et conjugem sibi ascivit, adactum prius jurejurando, ne contubernium suum desereret, etiamsi alio commigrassent. Cum vero migrationis opportunitatem quærunt, annus integer teritur : quo tempore binos liberos, alterum peperit, alterum in utero gestavit. Unde magis etiam maritum diligebat. Quæ cum ita se haberent, altero anno accidit, ut et prior ejus, quem diximus, viri uxor captiva abduceretur : qua is conspecta illacrymavit. Verum Scythissa, mœroris et lacrymarum causa intellecta, neque succensuit marito, nec præ zelotypia odio persecuta est mulierem : sed et ipsam emit, ut et domestica ministeria obiret, simulque marito dolorem conspectu sui levaret in D proximo futura. Sed cum opportunitatem nacta et sacro baptismate initiata et in urbem imperatricem profecta esset, prior uxor ad patriarcham accurrit, vociferans et pectus plangens sibique injuriam a Scythissa fieri quiritans, quæ sibi maritum rapuisset. Cæterum cum et illa prodiisset, ac rem omnem, ita ut gesta erat, ordine explicasset, nemo jure illam reprehendere potuit, ut quæ amborum domina esset suaque pecunia ex immanibus (ut ita dicam) bestiis ambos redemisset. Tamen tacentibus **544** universis, nec de ulla re eam accusantibus, tandem hanc ipsa sententiam tulit. Marito propter consuetudinem et susceptos ex eo liberos

Variorum notæ.

(13) *Majore et firmiore affectu maritum diligebat*, non, *a marito diligebatur*, ut interpretabatur Wolfius, qui legebat πρὸς τὴν σύζ. BOIVIN.

redemptionis pretium condonavit. Erga mulierem vero cupere se quidem eadem uti liberalitate; sed posse negavit propter inopiam, quod cum duobus infantibus in terra peregrina viveret. « Quamobrem ipsa, inquit, sui pretio allato, cum marito abeat: ego vero posthac cum infantibus manebo et benignas clementis Dei manus intuebor. » Hoc judicium omnes cum patriarcha summis laudibus extulerunt, et hanc animi magnitudinem in muliebri ingenio admirati sunt. Cæterum haud multo post is judicii fuit exitus, qui debuit, clementi Deo æquissime judicante. Nam cum mulier redimendi sui causa ad colligendam pecuniam exiisset ac per Thraciam, ubi domicilium habuerat, vicinas circumiret, subita incursione Scytharum denuo captiva est abducta: vir autem ejus posthac bonæ illius Scythicæ matronæ conjugio acquievit.

αὔτη τοιαύτην τῷ πράγματι. Τῷ μὲν ἀνδρὶ προῖκα τὴν λύσιν παρέσχε διὰ τὴν συνουσίαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς τῶν παίδων γέννησιν· τῇ δὲ γυναικὶ βούλεσθαι μὲν, μὴ δύνασθαι δὲ διά τε τὴν τῶν χρειωδῶν ἔνδειαν καὶ τὸ ἐπ' ἀλλοδαπῆς εἶναι [P. 335] σὺν δυσὶ βρέφεσι. « Διὸ τὸ δοθὲν ὑπὲρ αὐτῆς κομίσασα (ἔφησε) τίμημα αὐτὴ μὲν ἀπερχέσθω μετὰ τοῦ ἀνδρός· ἐγὼ δ' ἔσομαι τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βρεφῶν, ἐς τὰς χεῖρας ἀποβλέπουσα τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ. » Ταύτην τὴν κρίσιν πάντες ὕμνησαν ἅμα τῷ πατριάρχῃ καὶ τὸ μεγαλοφυὲς τῆς γυναικείας ἐκείνης γνώμης ἐθαύμασαν. Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν ἡ δίκη τὸ προσῆκον εἴληφε πέρας πρὸς τοῦ δικάζοντος ἄνωθεν ἀῤῥεπῶς φιλανθρώπου Θεοῦ. Ἐξελθοῦσα γὰρ ἡ γυνὴ περὶ τὴν τῶν λύτρων συναγωγὴν καὶ περιϊοῦσα τὰς γείτονας παρὰ τὴν Θρᾴκην, ὅποι τὴν οἴκησιν ἐπεποίητο πρότερον, εἰς τὰς χεῖρας αὖθις ἐμπέπτωκε τῶν Σκυθῶν, ἐξαίφνης ἐπιδραμόντων κατὰ τῆς Θρᾴκης. Κἀκείνη μὲν αἰχμάλωτος ᾤχετο ἀπιοῦσα· ὁ δ' ἀνὴρ ἔμεινε τοῦ λοιποῦ συνοικῶν τῇ ἐκ Σκυθῶν ἐκείνῃ χρηστῇ γυναικί.

## CAPUT VI.

*Imperator, Epirum invasurus, Illyriam vastat. Turcos auxiliares præda onustos dimittit. Epiri principatu potitur. Nicomedia amissa. Thracia incursionibus Turcicis vexata. Princeps Epiri fuga elabitur. Ejus mater Thessalonicæ subsistit. Theodorus Synadenus, Epiro præfectus, principi reverso vinctus traditur.*

I. Jam vero Ætolorum et Acarnanum res male affectæ et propter eorum domini obitum laborantes imperatorem advocabant. Principatus enim, qui a vidua muliere et immaturæ ætatis pueris gubernari non posset, temere ferebatur, veluti navigium ancoris destitutum, quod fluctibus et tempestate agitatur. Sed cum veterem Illyriorum morem sciret, qui violato 545 jurejurando et ruptis fœderibus Romanas provincias incursare et viatores spoliare solerent, homines fallacissimi atque improbissimi, atque etiam intelligeret, eosdem tum quoque suæ contra Ætolos et Acarnanas expeditioni clanculum impedimento fore: Turcos bis mille ex iis, qui Smyrnam et Ioniam accolunt, mercede conductos arcessit, cum quibus initio veris impressione facta Illyriorum agros vastat et copiosam inde prædam agit. Quo factum, ut Turci e pauperibus brevi tempore divites evaserint, et plenis manibus domum cito redierint. Itaque opibus Illyriorum imminutis securus ad Acarnanas et Ætolos transit cum suo exercitu, et omni illa regione una cum urbibus citra laborem potitur, proceribus ultro sese ad illum conferentibus una cum domina sua Anna, protovestiarii filia.

Α'. Ἐκάλει δὲ ἤδη τὸν βασιλέα τὰ Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων πράγματα, πλημμελῶς διακείμενα καὶ νοσοῦντα διὰ τὴν τοῦ δεσπότου αὐτῶν τελευτήν (14). Ἡ γὰρ ἀρχὴ διοικεῖσθαι μὴ δυναμένη παρὰ γυναικὸς χηρευούσης καὶ τέκνων ἀτελῶν ἔτι πλημμελῶς ἐφέρετο, καθάπερ ναῦς ἀγκυρῶν ὀρφανὴ κύμασι καὶ χειμῶνι συνειλημμένη. Ἐπεὶ δὲ ᾔδει τοῖς Ἰλλυριοῖς ὁ βασιλεὺς πάλαι εἰθισμένον τό γε ἐπιορκοῦντας καὶ παρασπονδοῦντας λῄζεσθαι τὴν Ῥωμαίων χώραν καὶ λωποδυτεῖν τοὺς παριόντας καὶ πονηρίᾳ καὶ δόλοις συζῶντας, καὶ συνῆκεν, ὡς καὶ νῦν ἐμπόδιον ἔσονται λάθρα τῇ πρὸς Ἀκαρνᾶνας καὶ Αἰτωλοὺς ἐκστρατείᾳ αὐτοῦ, μεταπέμπεται μισθοφόρους δισχιλίους τῶν περὶ Σμύρναν καὶ Ἰωνίαν κατοικούντων Τούρκων, μεθ' ὧν δὴ καὶ ἀρχομένου ἔαρος ἐσβαλὼν ἐς τὴν Ἰλλυριῶν χώραν ἐδῄωσε ταύτην καὶ λείαν ἐκεῖθεν ἤλασε παμπληθῆ, ὡς πλουσίους ἐκ πενήτων ἐν βραχεῖ γενομένους τοὺς Τούρκους βριθούσαις δεξιαῖς ταχέως ἐπανελθεῖν οἴκαδε. Ὁ δὲ βασιλεὺς τούτῳ τῷ τρόπῳ τοὺς Ἰλλυριοὺς πεποιηκὼς ἀσθενεῖς ἀδεῶς διαβαίνει πρὸς Ἀκαρνᾶνας καὶ Αἰτωλοὺς μετὰ τοῦ οἰκείου στρατεύματος καὶ πᾶσαν ἐκείνην τὴν χώραν μετὰ τῶν πόλεων ἀπονητὶ [P. 336] παρεστήσατο, προσεῤῥυηκότων ἑκόντων αὐτῷ τῶν ἐκεῖ δυνατῶν μετὰ τῆς δεσποίνης αὐτῶν Ἄννης, τῆς τοῦ πρωτοβεστιαρίου θυγατρός.

II. His rebus imperatore occupato etiam Bithyniæ metropolis Nicomedia capta est, multa fame domita propter pertinacem hostium obsidionem. Sequenti anno nihil memorabile gestum est, nisi

Β'. Ἐν δὲ τούτοις ἀσχολουμένου τοῦ βασιλέως, ἑάλω καὶ ἡ τῶν Βιθυνῶν μητρόπολις Νικομήδεια (15), τῷ πολλῷ καταπονηθεῖσα λιμῷ, διὰ τὴν ἐπίμονον τῶν ἐχθρῶν πολιορκίαν. Τῷ μέντοι μετὰ ταῦτα

### Variorum notæ.

(14) Cantacuzen. lib. II, cap. 32, 33. DUCANG.

(15) Quam paulo ante manu et armis inexpugnabilem fame expugnare adortus fuerat Orchanes, uti scribit Cantacuzen. lib. II, cap. 26. Ut porro tandem illa capta fuerit, narrat Leunclavius lib. VI *Hist. Musulm.*, pag. 186. DUCANG.

ἑκατοστῷ οὐδὲν ἱστορίας ἄξιον πέπρακται (16) πλὴν ὅτι συνεχῶς τε καὶ ἀδεῶς καὶ κατὰ πλήθη κατέδραμόν τε καὶ κατατρέχουσι Θρᾴκην οἱ Τοῦρκοι. Τοῦτο γάρ, ὡς ἐγνωσμένον ἤδη καὶ σύνηθες, ὀκνῶ διηνεκῶς διηγεῖσθαι.

A quod Turcorum numerosa agmina continenter et absque metu Thraciam incursarunt, ac nunc quoque incursant. Hoc enim, ut jam cognitum et usitatum, piget me toties referre.

Γ. Τῷ δ' ἑξῆς ἔτει (17) ὁ μὲν παῖς τοῦ τῆς Ἠπείρου κρατοῦντος πρότερον κόντου Κεφαλληνίας, τεσσαρεσκαιδέκατον τῆς ἡλικίας ἄγων ἔτος τηνικαῦτα καὶ σύνεσιν τῆς ἡλικίας ἔχων μείζονα, ἐπειδὴ τὸν μὲν πατρῷον κλῆρον ὑπὸ τῷ βασιλεῖ γενόμενον εἶδε, τὴν δὲ μητέρα συνθεμένην ἀκολουθῆσαι τῷ βασιλεῖ μέχρι Θεσσαλονίκης, κελεύουσαν δ' ἕπεσθαι καὶ αὐτὸν δίχα τῶν πατρικῶν ἐπισήμων συμβόλων, ἀποστασίαν ἐπινοεῖ· καὶ συμβούλῳ χρησάμενος ἑνὶ τῶν εὐγενῶν τῆς Ἠπείρου ἅμα αὐτῷ φεύγων ᾤχετο ἐς Πάτρας τὰς παλαιὰς παρὰ τὴν σύζυγον τοῦ τελευτήσαντος πρίγκιπος Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας. Ἡ δὲ μήτηρ εὐθὺς ἅμα τῷ βασιλεῖ διασώζεται μέχρι Θεσσαλονίκης, κἀκεῖ πρὸς τοῦ βασιλέως ἱκανὰ χωρία λαβοῦσα προσόδων ἐτησίων ἕνεκα αὐτόθι κατοικεῖν ἔγνωκε τοῦ λοιποῦ (18). Ἐπίτροπός γε μὴν τῆς Ἠπείρου ἐγκαταλέλειπται πρὸς τοῦ βασιλέως ὁ πρωτοστράτωρ (19) Θεόδωρος ὁ Συναδηνός· ὃς καὶ πρὶν ὅλον ἐξήκειν ἐνιαυτὸν αἰφνιδίως ἁλίσκεται πρὸς τῶν τῆς χώρας οἰκητόρων καὶ δέσμιος τῷ τοῦ κόντου ἐκδοται παιδί, πρὸς τὴν Ἤπειρον αὖθις ἐπανελθόντι καὶ ἀναδεξαμένῳ τὴν πατρικὴν ἀρχὴν παρ' ἑκόντων τῶν ὑπηκόων.

III. Anno autem proxime subsecuto filius Epiri principis, comitis Cephalleniæ, annum ætatis decimum quartum agens, sed prudentia majore quam pro ætate **546** præditus, cum paternam ditionem imperatori parere, matrem vero eumdem ex pacto Thessalonicam usque comitari cerneret, a qua jussus esset et ipse sine patriæ nobilitatis insignibus sequi, defectionem cogitat, reque cum nobili quodam Epirota communicata, una cum illo veteres B Patras ad defuncti Achaiæ et Peloponnesi principis conjugem perfugit. Mater vero statim cum imperatore Thessalonicam usque pervenit; atque ibi satis multis prædiis acceptis, unde reditus annui suppetebant, deinceps ibidem ætatem exigere decrevit. Præfectus tamen Epiri ab imperatore relictus est protostrator Theodorus Synadenus, qui priusquam annus integer exiret, subito a provincialibus captus comitis filio in patriam reverso, et hæreditarium principatum volentibus subditis adepto, vinctus traditur.

## CAPUT VII.

*Imperatoris filia impubes Alexandri Mysi filio nuptum datur. Pax eo pignore firmata. Partus monstrosus. Triennis puer robore virili; anno ætatis quinto moritur. Mortis causa physice explicata. Genuenses, optimatibus Urbe exactis, unum sibi ducem more Venetorum præficiunt. Cometa ei qui triennio ante apparuerat similis vultu, at motu diversus. Turci Thraciam vastant. Diu immorantur nemine obsistente.*

Α'. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐνδημήσας ἐς Ἀδριανούπολιν ἅμα [P. 337] τῇ συζύγῳ δεσποίνῃ τὰς ἐκ πολλοῦ συμφωνίας ἤδη πρὸς πέρας ἤγαγε, δοὺς εἰς γυναῖκα τὴν θυγατέρα αὐτοῦ (20) τῷ Ἀλεξάνδρου παιδὶ τοῦ τῶν Μυσῶν ἀρχηγοῦ, πεντεκαιδέκατον ἄγοντι τῆς ἡλικίας ἔτος ἐτῶν οὖσαν αὐτὴν ἐννέα. Καὶ ἦν τὸ λοιπὸν εἰρήνη βαθεῖα μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Μυσῶν.

C I. Imperator vero, cum domina uxore Adrianopolin profectus, matrimonium jampridem promissum perficit, filia sua, quæ annos novem expleverat, Alexandri Mysorum principis filio data, annum ætatis decimum quintum agenti. Unde firma pax inter Mysos et Romanos constituta est.

Β'. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ γεννᾶται παιδίον ἐν Βυζαντίῳ, συμφυὲς μὲν ἀπὸ ποδῶν ἄχρις ὀμφαλοῦ, τὰ δ' ἑξῆς διαιρούμενον ὤμους καὶ στέρνα καὶ ῥάχιν, καὶ δύο μὲν ἔχον κεφαλάς, χεῖρας δὲ τέτταρας· ὃ καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐξεπεπνεύκει.

II. Hoc tempore puer Byzantii nascitur, a pedibus usque ad umbilicum continuus: inde vero divisus humeris, pectore, spina dorsi; duo capita habens et quatuor manus: qui post unum diem exspiravit.

Γ'. Ἐφάνη δὲ καὶ πολλῷ τούτου πρότερον παιδίον ἕτερον περὶ Τραϊανούπολιν, ὃ δὴ τρίτου γενόμενον ἔτους ἐψέλλιζε μὲν κατὰ νήπιον· ῥώμην δ' εἶχεν, ὅσην ἂν καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἀνήρ, καὶ ἤσθιεν ὁμοίως κατ' ἄνδρα κἂν τῇ ἥβῃ τρίχας εἶχεν ἀνδρὸς τελείου. Ἀλλὰ πρὶν ἐς πέμπτον ἔτος ἐληλυθέναι, πυρετῷ συσχεθὲν ἐτελεύτησεν. Ἡ γὰρ ἔνδεια τῆς τῇ βρεφικῇ ἡλικίᾳ προσηκούσης ὑγρό-

III. Multo **547** autem ante illum alius puer circa Trajanopolin visus est, qui anno tertio balD butiebat quidem, ut infans; sed iis erat præditus viribus, quibus vir viginti annorum, et viro non minus comedebat, et circa pubem pilos habebat adultæ ætatis viri. Sed priusquam annum quintum explesset, febri correptus exspiravit. Nam penuria humoris infanti ætati debiti tantam ariditatem

### Variorum notæ.

(16) Anno, ut mihi videtur, mundi 6847, cujus anni quatuor primi menses pertinent ad an. Chr. 1338, octo reliqui ad an. 1339. Boivin.

(17) Anno scil. mundi 6848, cujus pars prima pertinet ad an. Chr. 1339, altera ad an. 1340. Boivin.

(18) Vide lib. xiii, infra, cap. 6, sect. 3. Boivin.

(19) Cantacuzen. lib. ii, cap. 34. Ducang.

(20) Cantacuzen. ibid. Ducang.

in ejus corpore excitavit, quanta esse possit in eo, qui viginti annos natus sit. Unde etiam par robur partibus et membris ejus accessit, ut inde cuique ætati conveniens incrementum et nutrimentum cohiberetur : natura vero ipsa, ut ab eo, qui finxit et colligavit, constitutum est, seipsam regere non posset. Sic enim animantis formam artifex Deus contemperavit, ut nulla illi amplius accessione vel decessione sit opus. Sed ut in concentu musico alia chorda laxata, alia intenta ultra quam par est, modulationis vitium deprehenditur : ita hic etiam, cum animantis compages ab aliqua materiæ vel penuria destituitur, vel redundantia opprimitur, et tempus legitimum præterierit, generationis et incrementi progressio interrumpitur : idemque fere evenit. quod in novellis floribus videmus, qui ante tempus exorti, atque adeo novarum quasi rerum et temeritatis rei, fulminis et grandinis impetu marcescunt, et vigorem immodicum frigore amittunt, et pruina intempestiva læduntur, quæ plantæ luxuriem evidenter coarguit.

A τητος ξηρότητα ἐνεποίησε τῷ σώματι τοιαύτην, οἵαν καὶ εἰκοσαέτης ἔχοι ἄν· κἀντεῦθεν καὶ τὴν ὁμοίαν ἰσχὺν τοῖς μέλεσι καὶ μορίοις αὐτοῦ γε ἐντέθεικεν, ὡς συσχεθῆναι μὲν διὰ ταῦτα τὴν ἁρμόττουσαν ἑκάστῃ τῶν ἡλικιῶν αὔξησιν καὶ τροφήν· μὴ ἔχειν δ' αὐτὴν ἑαυτὴν διοικεῖν τὴν φύσιν, ὡς ἐτάχθη πρὸς τοῦ ποιήσαντος καὶ συνδήσαντος. Οὕτω γὰρ τὴν τοῦ ζώου πλάσιν ὁ τεχνίτης Θεὸς συνεκέρασεν, ὡς μὴ δεῖσθαι μηδεμιᾶς ἔτι προσθήκης ἢ ἐλλείψεως· ἀλλὰ καθάπερ ἐν ἁρμονίᾳ μουσικῇ, τῆς μὲν λυθείσης τῶν χορδῶν, τῆς δὲ ταθείσης ὑπὲρ τὸ εἰκὸς, ἡ τοῦ μέλους φαυλότης ἐλέγχεται, οὕτω κἀνταῦθα τῆς τοῦ ζώου συμπήξεως παρασυρείσης ὑπό τινος ὑλικῆς ἐνδείας ἢ πλεονασμοῦ, καὶ τὸν προσήκοντα παραμειψάσης χρόνον, ἡ εἰς B τὰ πρόσω πορεία τῆς γενέσεως καὶ αὐξήσεως διακόπτεται· καὶ γίνεται παραπλήσιον τὸ πάθος, ὁποῖον κἂν τοῖς νεοβλάστοις ὁρῶμεν γινόμενον ἄνθεσιν, ἃ τὴν ὥραν προαρπάσαντα κἀντεῦθεν νεωτερισμοῦ τινος καὶ προπετείας ὄφλοντα δίκην σκηπτοῦ καὶ χαλάζης μαραίνουσιν ἐμβολαὶ καὶ ψῦχος ἀταμίευτον ἀφαιρεῖ τὴν ἀκμὴν καὶ πάχνη τις ἔξωρος ἔλεγχος σαφὴς τῆς λιχνείας καθίσταται τοῦ φυτοῦ.

548 IV. Autumno autem jam ineunte Genuensis respublica perturbata est. Nam qui genere et opibus in ea urbe præstabant, ad fastum et superbiam deflexerunt, sic ut democratiæ æquabilitas in tyrannidem mutaretur. Plebs itaque, cum ea re valde angeretur, in eos insurgit, ac iisdem urbe exactis unum e populo ducem sibi constituit, ad imitationem ejus, quæ apud Romanos olim fuit, consularis dignitatis, aut potius exemplo a Venetis petito.

[P. 338] Δ'. Φθινοπώρου δ' ἀρχομένου ἤδη σύγχυσις γίνεται πολιτείας ἐν τῇ Γεννούᾳ. Τῶν γὰρ γένει καὶ πλούτῳ προὐχόντων τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς τὸ γαῦρον καὶ ὑπεροπτικώτερον ἀποκλινάντων, ἐς τυραννίδα τὴν τῆς δημοκρατίας ὁμοφροσύνην μεταβάλλεσθαι ξυνέβαινε. Καὶ διὰ τοῦτο ταλαιπωρούμενοι δεινῶς οἱ δημόται κατεξανίστανται τούτων C καὶ ἐξωθοῦσι τῆς πόλεως καὶ καθιστῶσιν ἡγεμόνα τῆς πολιτείας ἕνα τοῦ δήμου (21), κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῆς ὑπατείας τῶν Ῥωμαίων ἀξίωμα, ἢ μᾶλλον κατὰ τὴν τῶν Βενετικῶν πολιτείαν.

V. Hieme vero elapsa, cum sol jam Arietem pertransiret, cometa ensis specie in cœlo apparuit, similis quidem ei, qui ante triennium apparuerat, sed non eodem in loco, nec motu eodem. Nam inde auspicatus, ubi Chelæ desinebant et Virginis spica tum occurrebat, singulis vicenis quaternis horis, quinis gradibus progrediebatur, donec ad Leonem pervenisset, ubi prorsus evanuit.

Ε'. Τοῦ δὲ χειμῶνος τούτου παρεῤῥυηκότος, καὶ τοῦ ἡλίου τὸν κριὸν παραλλάττοντος, ἐφάνη Ξιφίας ἐν οὐρανῷ, ὅμοιος μὲν τῷ πρὸ τριῶν ἤδη φανέντι τῶν ἐνιαυτῶν, οὐ περὶ τὸν αὐτὸν δὲ τόπον, οὐδὲ τὴν ὁμοίαν ποιούμενος κίνησιν· ἀλλ' ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τῶν χηλῶν τελευτῆς, ἔνθα τὸν στάχυν τῆς παρθένου τηνικαῦτα παρεῖναι συνέβαινεν, ἐκινεῖτο κατὰ νυχθήμερον ἕκαστον περί που τὰς πέντε μοίρας, ἕως κατήντησεν εἰς τὸν λέοντα, κἀκεῖ διελύθη τελέως.

VI. Cæterum Turcorum octo millia, Hellesponto cum jumentis plerique trajecto, omnem Thraciam ad Mysiam usque diripuerunt. Quam Romanis vastam et ab omni parte inaccessam cum fecerint, ipsi noctu et interdiu populari non desinunt : prædam quidem omnem in Asiam transportantes, ipsi vero ne longo quidem post tempore volentes domum redire, quippe cum nemo sit, qui eis obsistat.

D Ϛ'. Τῶν δὲ Τούρκων ὀκτὼ χιλιάδες διαπεραιωσάμενοι τὸν Ἑλλησπόντιον πορθμὸν, μετὰ τῶν ὑποζυγίων οἱ πλείους, ἐλῄσαντο πᾶσαν τὴν ἄχρι Μυσῶν Θρᾴκην, ἣν δὴ καὶ Ῥωμαίοις μὲν ἔρημόν τε καὶ ἀτριβῆ πεποιήκεσαν πᾶσαν· αὐτοὶ δ' ἄγοντές τε καὶ φέροντες οὐκ ὀκνοῦσι νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν καὶ τὴν μὲν λείαν πᾶσαν διαβιβάζοντες ἐς Ἀσίαν, αὐτοὶ δ' ἀπαλλάττεσθαι τῆς Θρᾴκης οὐδ' ὀψὲ τοῦ χρόνου βουλόμενοι, ἅτε μηδένα τὸν ἐναντιωσόμενον ἔχοντες.

## Variorum notæ.

(21) Simonem Buccanegram. Vide Joannem Villaneum lib. XI, cap. 101 ; lib. XII, cap. 26. Petrum Bizarrum, lib. VI *Historiæ Genuensis*, sub anno 1339. DUCANG.

## CAPUT VIII.

*Basilius princeps Trapezuntiorum obit. Uxor Irene prælatam sibi cognominem meretricem indignata, adeoque clandestini facinoris suspecta, viro mortuo pellicem foras ejicit. Legatis ad patrem Andronicum semel et iterum missis alium sibi maritum petit. Imperatoris absentia; morbus; in Epirum profectio, atque utriusque legationis moræ. Rumor de Irenes cum magno Trapezuntis domestico consuetudine bellum civile excitat apud Trapezuntios. zanychites et alii multi interempti.*

Α'. Ἐν τούτῳ τῷ ἔαρι καὶ Βασίλειος (22), ὁ τῆς A Τραπεζοῦντος τὴν ἐξουσίαν διεζωσμένος, νόσῳ βραχείᾳ τὸν βίον ἀπέλιπεν. Οἶμαι δέ τις θεομηνία τοῦ βίου τοῦτον ἐξαίφνης ἐξήγαγεν. Εἰρήνῃ γὰρ τῇ τοῦ βασιλέως θυγατρὶ συνοικήσας ἐπὶ σμικρὸν νομίμως ὁμοῦ καὶ δικαίως, μετά γε τῆς ἀνηκούσης ὁμοφροσύνης καὶ σωφροσύνης, εἶτα τοὺς γαμικοὺς μετενήνοχεν ἔρωτας εἰς ἑταιρίδα τινά, καλουμένην καὶ ταύτην Εἰρήνην. [P. 339] Καὶ ταύτῃ λοιπὸν ἀθέσμως μιγνύμενος εἰς μῖσος ἐτράπετο τῆς νομίμου. Τοῦ δὲ χρόνου προβαίνοντος ὁρῶν οὐκ ἀνεχομένην τὴν βασιλίδα τὸ τοῦ πράγματος ἄτοπον, ἀλλ' ἐπιβοωμένην οὐρανόν τε καὶ γῆν καὶ πᾶσιν ἐξαγέλλουσαν τὸ τῆς καρδίας πῦρ, ἐξήλασε καὶ τῆς αὐθεντικῆς οἰκίας αὐτήν. Τάχα δ' ἂν καὶ θάνατον ἐπήνεγκεν αὐτῇ βίαιον, εἰ μὴ ἐδεδίει τὸν δῆμον, σφοδρῶς κατ' αὐτοῦ δι' αὐτό B γε τουτὶ θορυβούμενόν τε καὶ στασιάζοντα. Ἐν μέντοι ταῖς ἱεραῖς ὑμνῳδίαις καὶ τοῖς πομπικοῖς θεάτροις τῶν πανηγυρικῶν ἑορτῶν Βασιλείου καὶ Εἰρήνης ἡ μνήμη τὴν εὐφημίαν ἐκρότει· κἀντεῦθεν ἐπλήρου τήν τε ἐρωτικὴν ἔφεσιν ὁ Βασίλειος ἑαυτοῦ, καὶ ἅμα τὴν τοῦ δήμου ζήτησιν, προσποιούμενος τὸ λανθάνειν διὰ τῆς ὁμωνυμίας· ὡς καὶ ὑποψίαν διὰ ταῦτα γενέσθαι, λαθραίαις ἐπιβουλαῖς τῆς βασιλίδος Εἰρήνης συμβῆναι τῷ Βασιλείῳ τὸν θάνατον. Τελευτήσαντος δ' ὅμως εἴθ' οὕτως εἴτ' ἐκείνως αὐτοῦ, εἰσῆλθε μὲν ἡ νόμιμος ἐκείνη σύζυγος Εἰρήνη μετὰ πάσης τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ βασίλεια, ἐξήλασε δ' ἐκεῖθεν εὐθὺς τὴν ὁμώνυμον μέν, ἀλλοτριότροπον δὲ καὶ παράνομον Βασιλείου σύζυγον· καὶ μέντοι καὶ κοινῇ ψήφῳ τῶν Τραπεζουντίων ἐξόριστον πέμπει πρὸς τὸ Βυζάντιον ἅμα τοῖς τέκνοις.

I. Hoc vere Basilius etiam Trapezuntis princeps moritur, brevi morbo **549** exstinctus; aut, ut opinor, ira Numinis repente ex hac vita sublatus. Nam cum Irenen imperatoris filiam duxisset et exiguo tempore legitime et juste et ea, qua decet, concordia et modestia cum ea vixisset, legitimos amores in meretriculam quamdam, quæ et ipsa Irene dicebatur, transtulit, cujus nefaria consuetudine in uxoris odium est impulsus. Temporis autem progressu, cum imperatricem rei indignitatem non ferre, sed cœlum et terram inclamare et apud omnes ingentem animi dolorem vulgare cerneret, etiam palatio illam exegit: fortasse et violentam illi mortem illaturus, nisi populum timuisset, qui ob isthuc ipsum graviter commotus in eum fremebat et tumultuabatur. Verumtamen in sacris canticis et solemnium festoruum ac pomparum publicis spectaculis Basilii et Irenes memoria celebrabatur: eaque ratione Basilius et sui amoris cupiditati et populi votis satisfaciebat, quem similitudo ipsa nominis deceptura esset. Unde orta est suspicio, clandestinis imperatricis Irenes insidiis Basilium esse sublatum. Cæterum illo sive sic sive aliter defuncto, legitima ejus conjux Irene cum omni auctoritate imperatoria palatium ingressa cognominem sibi, sed aliis moribus præditam et illegitimam Basilii conjugem palatio exigit, et communi Trapezuntiorum **550** suffragio Byzantium una cum liberis relegat.

Β'. Συνεκπέμπει δὲ καὶ πρέσβεις ἐς βασιλέα τὸν C πατέρα αὐτῆς, κομίσοντας τὸν αὐτῇ μὲν νομίμως συζευχθησόμενον, διαδεξόμενον δὲ καὶ τὴν τῆς βασιλείας ἐκείνης ἀρχήν. Οἳ δὴ καὶ ἐς Βυζάντιον ἐνδημήσαντες ἐπεὶ τὸν βασιλέα περὶ Θεσσαλονίκην ἤκουον διατρίβειν, ἐκεῖσε καὶ αὐτοὶ ποιεῖσθαι ἐγνώκεισαν τὴν πορείαν. Ἐνιαυτῷ γὰρ ἤδη πρότερον ἀπὸ Θρᾴκης ἐς Μακεδονίαν ὁ βασιλεὺς μεταβὰς ἔμελλεν εὐθὺς καὶ εἰς Ἤπειρον διαβαίνειν ἐπὶ τοὺς παρασπονδήσαντας Ἀκαρνᾶνας καὶ Αἰτωλούς. Ἀλλ' ἐπέσχεν ἐν πόλει Θεσσαλονίκῃ μικρὸν ἡ συνήθης ἐπήρεια τοῦ σπληνός· ὃς ἐκ πολλῶν ἤδη τῶν χρόνων τροπήν τινα πεπονθὼς καὶ παραφορὰν τοῦ καθήκοντος σφόδρα ἐξῴδηκε νῦν καὶ τὴν ἔνδον γειτονοῦσαν τῶν σπλάγχνων οἰκονομίαν διέδραμεν, ὡς κακοσιτίαν ἐντεῦθεν συμβαίνειν λοιπὸν καὶ μελῶν D ἀτονίαν καὶ θάνατον ἀπειλούσας λειποψυχίας.

II. Item et legatos ad patrem imperatorem mittit, accituros aliquem, cui ipsa et legitime nubat, et imperii regimen tradat. Ii cum Byzantium advenissent, et imperatorem agere Thessalonicæ audivissent, illuc etiam conferre se decreverunt. Etenim imperator anno superiore e Thracia in Macedoniam transierat, statim inde in Epirum adversus fœdifragos Acarnanas et Ætolos profecturus. Sed aliquantisper eum Thessalonicæ detinuerat solita lienis molestia; qui jam inde ab annis pluribus quamdam mutationem passus et ultra quam par erat velut evagatus, tum autem valde tumefactus in ipsam quoque interiorem et contiguam viscerum compagem irruperat, ut et cibus minus recte concoqueretur, et membra viribus destituerentur, et animi deliquia mortem minitarentur. Verumtamen ille cum aliquantulum convaluisset, in Acarnaniam

### Variorum notæ.

(22) Vide stemma Trapezuntinorum imperatorum. DUCANG.

abierat. Ubi eum nacti Trapezuntiorum legati ea quæ in mandatis habebant exposuerunt.

III. Sed cum res extraheretur, et Trapezuntiorum principatus a muliere recte et fortiter administrari haud posset, tumultuari quidam et concitare populum cœperunt. Quæ res Irenen Trapezuntis imperatricem coegit expedita triremi alios legatos mittere, et una cum iis Trapezuntis archiepiscopum, qui priorem petitionem ipsius apud Romanorum imperatorem urgerent. Qui cum **551** Byzantium appulissent, nec imperatorem ibi reperissent, paucos equites genere et dignitate præstantes ad illum mittunt. Hi vero Thessalonicam usque progressi nec ipso efficere potuerunt, ut præsentem imperatorem convenirent. Nam paulo ante ex morbo (ut jam dixi) recreatus ad oppugnandam Acarnanum metropolin abierat. Quare visum eis est ibi consistere et adventus sui causam per litteras imperatori aperire.

IV. Sed cum potestatem cupiditati blandientem nactus muliebris appetitus omnia vincula abrumpat, clandestina consuetudine magni Trapezuntiorum domestici Irenen imperatricem uti susurrabatur. Quod cum ad vulgi aures pervenisset, populum ad seditionem impulit: ac præsertim nobilissimos. Et alii quidem Tzanychitæ favebant, qui tum opibus ac dignitate plurimum poterat; alii vero se ad magnum domesticum adjungebant. Hunc in modum agitata et in factiones divisa Trapezuntina civitate, res ad civile bellum deducitur. Quo tempore cum alios complures utrinque concisos ferunt, tum ipsummet Tzanychiten.

Ῥαΐσας μέντοι μικρὸν ἐς Ἀκαρνανίαν ἀπῄει (23). Ἔνθα δὴ τηνικαῦτα καὶ οἱ τῶν Τραπεζουντίων πρέσβεις ἐντετυχηκότες αὐτῷ τὰ τῆς πρεσβείας ἐξήγγειλαν.

Γʹ. Διατριβῆς δὲ μεταξὺ γινομένης καὶ τῆς τῶν Τραπεζουντίων ἡγεμονίας ὑπὸ γυναικὶ διοικεῖσθαι καλῶς καὶ βεβαίως οὐ δυναμένης, στασιάζειν τινὲς ἐπεχείρουν καὶ ἀνασείειν τὸν δῆμον. Ὅθεν ἀναγκασθεῖσα Εἰρήνη ἡ βασιλὶς τῶν Τραπεζουντίων ἐξέπεμψε ταχυναυτοῦσαν τριήρη μετὰ πρέσβεων ἄλλων, καὶ σύν γε αὐτοῖς τὸν τῆς Τραπεζοῦντος ἀρχιθύτην, [P. 340] κατεπείξοντας τὴν προτέραν ζήτησιν αὐτῆς πρὸς τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων. Οἳ δὴ καταπλεύσαντες ἐς Βυζάντιον καὶ τὸν βασιλέα οὐχ εὑρηκότες ἀποστέλλουσιν ἐς βασιλέα ἱππέας ὀλίγους, οἳ καὶ γένει καὶ ἀξιώματι προέχειν τῶν ἄλλων ἐδόκουν. Οἷς ἐνδημήσασι τῇ τῶν Θεσσαλονικέων μητροπόλει οὐκ ἐγένετο ἐντυχεῖν παρόντι τῷ βασιλεῖ. Ῥαΐσας γὰρ πρὸ βραχέος ἐκεῖνος, ὡς εἴρηται, ἀπῄει πολιορκήσων τὴν τῶν Ἀκαρνάνων μητρόπολιν. Ὅθεν ἔδοξε κατὰ χώραν μείνασι γράμμασι μηνύειν τῷ βασιλεῖ τὴν τῆς ἀφίξεως αἰτίαν αὐτῶν.

Δʹ. Ἐπεὶ δ' ἐξουσίας κολακευούσης τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς γυναικείας ὀρέξεως πάντα χαλινὰ διαρρήγνυται, λανθανούσαις μίξεσι χρῆσθαι τὴν βασιλίδα Εἰρήνην ἐψιθυρίζετο πρὸς τὸν μέγαν δομέστικον τῶν Τραπεζουντίων. Τοῦτο δὲ διατρέχον τὰς τῶν πολλῶν ἀκοὰς κατεστασίαζε τόν τε δῆμον καὶ μάλιστα τοὺς εὐγενείᾳ προὔχοντας· καὶ οἱ μὲν προσεχώρουν τῷ Τζανυχίτῃ (24), πλούτῳ καὶ δόξῃ τηνικαῦτα δυναμένῳ τὰ μέγιστα· οἱ δὲ τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ. Οὕτω δὲ στασιασθείσης καὶ εἰς δύο σχισθείσης τῆς τῶν Τραπεζουντίων πόλεως, εἰς μάχην ἐμφύλιον ἐτελεύτα τὸ πρᾶγμα· ὅτε δὴ καὶ κατακοπῆναί φασι πλείστους τε ἄλλους ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν καὶ ἐπὶ τούτοις Τζανυχίτην.

## CAPUT IX.

*Acarnaniæ urbs primaria obsidetur ab imperatore, cui Cantacuzenus egregiam operam navat, vir magnæ indolis, apud milites gratiosissimus. Res eo tempore diversis locis ejus prudentia administratæ. Conjurati oppressi. Deprehensa Sphrantzis Palæologi perfidia. Mors istius. Phocæam Romani recuperant. Epirus imperio adjecta. Epiri princeps Thessalonicam abductus. Cantacuzenus ipsa silentio magnas res gerit. Imperator Byzantium venit, infirma admodum valetudine. Medicis undecunque accitis, suo arbitratu vivit. Morbo ingravescente Deiparæ Hodegetriæ templum petit.*

I. At Andronicus imperator, dum Acarnanum caput obsidet, omnia sibi ex animi sententia, quoad fieri poterat, succedere sentiebat. Etenim adjuvante magno domestico Cantacuzeno, optimeque imperium cum eo moderante, **552** nullum ex iis quibus premebatur, incommodis incommodum esse videbatur. Nam et diuturnam illam peregrina in expeditione moram atque equitum peditumque cladem prudenter admodum relevabat, et illum ex liene morbum eadem solertia lenibat, omnemque inde metum abstergebat, ac si quid externa negotia sollicitudinis aspergerent, eam ille administratione sua facile componebat. Ad hæc cognatorum insidias, quæ tum contra imperatoris caput

Αʹ. Ὁ μέντοι βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, περὶ τὴν πολιορκίαν ἀσχολούμενος τῆς τῶν Ἀκαρνάνων μητροπόλεως, πάντα ἐξ οὐρίας εἶχε τὰ ἐς βούλησιν αὐτῷ γε ἰόντα κατὰ τὸ ἐφικτόν. Τοῦ γὰρ μεγάλου δομεστίκου τοῦ Κανταχουζηνοῦ παρασπίζοντος καὶ συνδιιθύνοντος ἄριστα τὴν ἀρχὴν, οὐδὲν δεινὸν αὐτῷ τῶν παρεστώτων ἐδόκει δεινῶν. Τήν τε γὰρ χρονίαν ἐν ὑπερορίῳ ἐκστρατείᾳ διατριβὴν καὶ φθορὰν τῆς ἵππου καὶ τοῦ στρατοῦ δεξιῶς διετίθει, καὶ αὖ τὴν ἀπὸ τοῦ σπληνὸς πιέζουσαν νόσον συνετῶς αὐτῷ ἐπεκούφιζε καὶ ἅπαντος τοῦ ἐντεῦθεν ἀπήλλαττε δέους· καὶ εἴ τις πλήττουσα [P. 341] τὴν καρδίαν ὑπῆρχε φροντὶς κοσμικὴ, πάσας ἐξομαλίζων ἐτέλει ῥᾳδίως. Καὶ ἐπὶ τούτοις τὰς ἐκ τῶν συγ-

### Variorum notæ.

(23) Verba ῥαΐσας .... ἀπῄει ab interprete per incogitantiam omissa fuerant. Boivin.

(24) Cum his conjungenda ea quæ leguntur infra lib. XIII, cap. 11. Boivin.

A γενῶν τηνικαῦτα παραφυεῖσας ἐπιβουλὰς μάλα σοφῶς αὐτὸς ἀνεῖργε, συστέλλων καὶ ἀπαλλάττων ἐς τἀσφαλὲς, πρὶν εἰς ἀκοὰς ἰέναι τῷ βασιλεῖ. Πολλοῖς γὰρ κοσμούμενος ὁ ἀνὴρ τοῖς πλεονεκτήμασιν, ὅσα τε φύσις χαρίζεται καὶ ὅσα βαθεῖα σύνεσις εὐφυῶς πηδαλιουχοῦσα κοσμεῖ, πρὸς παντὸς ἠγαπᾶτο τοῦ στρατοπέδου· καὶ ἦν οὐδεὶς, ὃς οὐ προὐτίθει τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς τὴν ἐκείνου. Τό τε γὰρ φιλότιμον τῆς δεξιᾶς καὶ τὸ τοῦ ἤθους καρτερικὸν οὐδ' ἐν ταῖς ὑπερορίοις διατριβαῖς τε καὶ ἀσχολίαις ἀμείβων ἠμείβεν ὅμως τὰς τύχας τῶν ἐν τοῖς ὅπλοις τότε λιμῷ καὶ λοιμῷ ὑποταλαιπωρούντων ἐς γε τὸ βέλτιον· καὶ ἦσαν ὥσπερ ἐκ μιᾶς οἱ περιλειπόμενοι βοῶντες ἅπαντες γλώττης, στρατιῶται καὶ στρατηγοὶ, λόχοι καὶ λοχαγοὶ, σωτῆρα τοῦτον καὶ τροφέα καὶ πλουτοδότην, καὶ ὅσα τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἐνδοξοτέραν καθίστησι (25).

B Β'. Καὶ (ἵν' ὡς ἐν κεφαλαίῳ διεξέλθωμεν ὅσα ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἡ τοῦ ἀνδρὸς εὐφυῶς κατέπραξε σύνεσις, ἐγγύθεν τε καὶ πόῤῥωθεν ὁμοίως διενεργοῦσα) αὐτοῦ γὰρ ἅμα τῷ βασιλεῖ (26) τὴν τῶν Ἀκαρνάνων πολιορκοῦντος μητρόπολιν, ἑάλωσαν οἱ τυραννίδα μελετήσαντές τε καὶ ἐπιθέμενοι ἐς Βυζάντιον, πολλοί τε ὄντες καὶ οὐ τῶν ἀφανῶν· περὶ ὧν ὕστερον πλατύτερον λέξομεν (27). Ἑάλω δὲ καὶ Σφαντζῆς ὁ Παλαιολόγος, ὁ τοῦ Συργιάννου φονεὺς, τὰς ὁμοίας ἐξαρτύων κατὰ τοῦ βασιλέως ἐπιβουλάς· συμπαρὼν μὲν αὐτῷ καὶ συστρατοπεδεύων αὐτὸς, ἔχων δ' οὖν καὶ τοὺς ἐκ Θηβῶν Κατελάνους λάθρα οἱ συμπαρασκευαζομένους καὶ ἅμα C τοὺς ἀστυγείτονας τῶν Ἰλλυριῶν. Ἀλλ' οὗτος μὲν ἔφθη τοῦ βίου προαπελθὼν, πρὶν τὰς ἀξίας ἐνταῦθα δίκας ἐκτῖσαι· οἶμαι τοῦ Θεοῦ βαρυτέραν ταμιευσαμένου τῷ δυσμενεῖ τὴν αἰώνιον κόλασιν.

Γ'. Ἐγεγόνει δ' ὑπὸ Ῥωμαίοις τηνικαῦτα ἀπονητὶ καὶ ἡ Φωκαέων πόλις (28), ἣν μετὰ πολλῆς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως πρὸ τεττάρων ἤδη τῶν χρόνων ὁ βασιλεὺς καταπλεύσας τότε μὲν οὐχ εἷλε, νῦν δὲ καιρὸν ἐπιτηρήσαντες οἱ ταύτης ἔνοικοι Ῥωμαῖοι, καθ' ὃν ἐς τὰ εἰθισμένα ἐξῄει κυνηγέσια ὁ τῆς πόλεως ἀρχηγὸς, κατέσχον τε αὐτὴν, βιασάμενοι τοὺς ἔνδον Λατίνους, ὀλίγους ὄντας, καὶ ἅμα τὸ τοῦ βασιλέως ἐπευφήμησαν ὄνομα, ἐπὶ τῶν τοῦ τείχους ἐπάλξεων ἀναβάντες.

D Δ'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ἀπογνόντες πρὸς τὸ τῆς πολιορκίας ἐκτεταμένον ἐνέδοσαν καὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες (29)· καὶ οὕτως ὑποχείριος ἐγεγόνει τῇ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ πᾶσα ἡ τῆς παλαιᾶς ὀνομαζο-

grassatæ sunt, sapienter repressit, omnibus in tuto collocatis, antequam ad aures imperatoris accederent. Siquidem multis animi ornamentis vir ille præditus, quæ aut a natura insita sunt, aut exaggeratæ mentis, quæ vitæ nostræ moderatrix optima est, prudentia quæsita, apud militem in primis gratiosus erat, ut nemo esset, qui non ejus vitam ac salutem anteponeret suæ. Nam cum ne in expeditione quidem tantisque negotiis quidquam de pristina liberalitate animique constantia mutaret, mutabat ille tamen in melius eorum fortunam, qui tum fame ac peste laborabant. Quare omnes una voce qui supererant milites ac duces, ordines æque atque ordinum præfecti, servatorem illum et altorem ac largitorem appellare, et quæcunque nomina illustriorem faciunt Romani imperii gloriam.

II. Enimvero (ut summatim percenseamus quidquid ejus viri prudentia rebus tam e longinquo quam e proximo gerendis per illud tempus confecit) dum is una cum imperatore Acarnanum urbem obsidet, comprehensi sunt **553** qui tyrannidem cogitabant ac Byzantio imminebant, nec pauci nec obscuri; de quibus plura postea dicemus. Captus una cum iis et Sphrantzes Palæologus, qui Syrgiannem occiderat, eadem contra imperatoris caput molitus. Aderat enim iisdem in castris, et Catalanos ex urbe Thebana cum finitimis Illyrici populis, quos secum habebat, ad ea consilia clanculum pellexerat. Verum is, antequam meritas hic pœnas daret, e vita subtrahitur, gravioribus, ut opinari licet, suppliciis et æternis a Deo, cujus hostis erat, reservatus.

III. Per idem quoque tempus a Romanis sine ullo labore capta Phocæorum civitas, quam magnis navalibus copiis ante annos jam quatuor imperator adortus, tum quidem haud cepit; sed nunc demum Romani illic habitantes, capto tempore, quo urbis princeps de more venatum exierat, occuparunt, Latinis, qui pauci in ea erant, vi subactis; simulque imperatoris nomen promulgarunt, mœnium propugnaculis conscensis.

IV. Quæ cum ita se haberent, desperata propter obsidionis diuturnitatem salute, etiam Acarnanes deditionem fecerunt: eoque factum, ut tota ea provincia, quæ vetus Epirus appellatur, Romanæ

## Variorum notæ.

(25) *Et quæcunque nomina illustriorem faciunt Romani imperii* (id est, *Romanorum imperatorum*) *gloriam*: non, ut vertebat Petavius, *tum ea prædicare, quibus Romanum imperium illustrius fecerat.* Sic infra, Εὐχίτας τε ὀνομάζων αὐτοὺς καὶ Ὀμφαλοψύχους, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἑπόμενα, *Euchitas eos et Omphalopsychos, et aliis ejusmodi nominibus appellans.* Boivin.

(26) Vide adnotata ad lib. I, pag. 3. Petavius hoc loco non assecutus est mentem auctoris, latentem scilicet sub insolenti verborum constructione. Similis occurrit lib. IX, cap. 10, sect. 8. Boivin.

(27) De iis Gregoras nihil amplius dicturus est. Boivin.

(28) *Phocæorum civitas*, non *Phocensium*, ut vertebat Petavius. *Phocenses* sunt populi *Phocidis*, quæ est Achaiæ pars: *Phocæi*, cives urbis *Phocææ*; de quibus Horatius,

*Nulla sit hac potior sententia: Phocæorum*
*Velut profugit exsecrata civitas*
*Agros atque lares proprios*, etc. Boivin.

(29) Cantacuzen. lib. II, cap. 34. Ducang.

A ditionis fieret, neque inde quidquam obstaret. Imperatore autem Thessalonicam redeunte, una etiam Cephalleniæ comitis defuncti filius eodem **554** venit, non sane volens, quod nullam spem relictam sibi videret recuperandæ paterni imperii successionis. Adeo habilis maximorum operum artifex magni domestici taciturnitas exstitit; nam aliorum quidem verba umbræ tantum sunt operum, simulatque lingua prodierint, emorientia. Viri autem hujus etiam silentium magnas res gerit. Nimirum ingenii magnitudine et solertia vir ille excellit, revera profundo mentis sulco fruens.

μένης Ἠπείρου ἐπαρχία, καὶ οὐδὲν ἦν ἔτι τὸ ἀντιπράττον ἐκεῖθεν. [P. 342] Ἀλλ' ἐπανιόντι τῷ βασιλεῖ πρὸς Θεσσαλονίκην συνεπανῄει καὶ ὁ τοῦ τελευτήσαντος κόντου Κεφαλληνίας υἱὸς, οὐ μάλα ἑκὼν, μηδεμίαν ἔχων ἔτι προσδοκίαν ἐπανελθεῖν ἐς τὴν πατρῴαν τοῦ ἡγεμονικοῦ κλήρου διαδοχήν. Οὕτω μεγίστων ἔργων δημιουργὸς εὐφυὴς ἡ τοῦ μεγάλου δομεστίκου καθέστηκε σιωπή (30). Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων οἱ λόγοι σκιαὶ μόνον ὑπάρχουσιν ἔργων, τῇ βλάστῃ εὐθὺς καὶ τῇ γλώττῃ συναποθνήσκοντες· τοῦ δ' ἀνδρὸς τουτουῒ καὶ ἡ σιωπὴ ἔργων μεγάλων ἐστὶν αὐτουργός. Πολλὴν γὰρ ὁ ἀνὴρ πλουτεῖ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν περίνοιαν, βαθεῖαν αὔλακα διὰ φρενὸς ὡς ἀληθῶς καρπούμενος.

V. Vere autem ineunte imperator Thessalonica cum uxore et liberis digressus duodecimo die ad urbem, cui Didymotichum nomen est, pervenit: ibique dies complures commoratus Byzantium vere jam desinente ingreditur, gravi lienis morbo pres- B sus, cujus vehementiore impetu ad mortem urgebatur. Nam et ab omnibus medicis Romanis, et ab iis, qui e Persia ob eam ipsam rem acciti fuerant, qui quidem tres erant, curatio ejus desperabatur. Cum autem ii omnes tenuiore uti victu et summo studio rebus noxiis eum abstinere juberent, ille prorsus eos contemnebat, et mensam sic instruebat, ut voluntatem suam solam ducem sequeretur, quæ cum medicorum præceptis maxime pugnabat. Unde splen celeriter auctus usque ad jecur excurrit, neque eum deinceps secure vivere passus est. Cum igitur dies viginti in palatio commoratus omnes a suo congressu exclusisset, sacrum Dei Genitricis **555** templum, ejus monasterii quod Hodegôn dicitur, invisere decrevit. Magnam enim spem C et firmam et lætiora spondentem, quidquid rerum ageret, in illa collocabat. Eamdem igitur etiam nunc accessit, alterutrum petiturus: vel morbi, vel vitæ finem.

Ε'. Ἔαρος δ' ἐπιόντος (31) ἀπάρας ὁ βασιλεὺς ἐκ Θεσσαλονίκης ἅμα γυναιξὶ καὶ παισὶ δωδεκαταῖος κατέλυσε παρὰ πόλει τῇ ἐπικεκλημένῃ Διδυμοτείχῳ. Κἀκεῖ διατρίψας ἡμέρας συχνὰς ἧκεν εἰς τὸ Βυζάντιον, λήγοντος ἤδη τοῦ ἔαρος, βαρείᾳ τῇ ἀπὸ τοῦ σπληνὸς πιεζόμενος νόσῳ καὶ ὀξυτέρᾳ τῇ ῥύμῃ πρὸς θάνατον ἤδη συνελαυνόμενος. Ἀπέγνωστο γὰρ καὶ πρὸς τῶν ἰατρῶν, ὅσοι τε τῶν Ῥωμαίων καὶ οἱ τῶν Περσῶν προσεκλήθησαν τούτου γε εἵνεκα, τρεῖς ὄντες αὐτοί (32). Ὧν ἁπάντων λεπτοτέρᾳ ἐπιταττόντων χρῆσθαι διαίτῃ καὶ ὅλῃ προθέσει ψυχῆς τῶν βλαπτόντων ἀπέχεσθαι, ὁ δὲ ὠλιγώρει τελέως αὐτῶν, μόνῃ τῇ ἰδίᾳ βουλήσει χρώμενος ἡγεμόνι τῆς ἑαυτοῦ τραπέζης, ἐναντιωτάτῃ τὸ παράπαν ταῖς τῶν ἰατρῶν οὔσῃ παραγγελίαις. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ αὔξην ταχεῖαν ὁ σπλὴν εἰληφὼς ἔδραμεν ἄχρι καὶ ἐς τὸ ἧπαρ, καὶ ἥκιστα ζῆν αὐτὸν ἀδεῶς τοῦ λοιποῦ ξυνεχώρει. Ἡμέρας οὖν εἴκοσιν ἐν τοῖς βασιλείοις διατετελεκότι καὶ πᾶσαν ἀνθρώπων ὁμιλίαν ἀποσεισαμένῳ ἔδοξε πρὸς τὸ θεῖον ἰέναι τῆς Θεομήτορος τέμενος, τῆς τῶν Ὀδηγῶν καλουμένης μονῆς. Μεγάλας γὰρ εἶχε καὶ ἀῤῥαγεῖς πρὸς αὐτὴν ἀεὶ τὰς εὐφραινούσας ἐλπίδας ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν. Ἧκεν οὖν συνήθως καὶ νῦν, αἰτήσων δυοῖν θάτερον, ἢ τοῦ νοσήματος ἢ τοῦ βίου ἀπαλλαγήν.

## CAPUT X.

*Barlaamus advena Italus, non tam Græce quam Latine eruditus; Byzantinos contemnit. Aliis obtrectando gloriam sibi quærit. Traducitur et exsibilatur. Gregoras ea de re dialogum scripsit. Dialogi titulus et initium. Fictorum nominum explicatio. Idem Barlaamus monachos Græcos oppugnat. Palamam, pro iis propugnantem, hæreseos et blasphemiæ accusat. Convocata synodo disputatur de sola precatione. Aliarum quæstionum tractatio vel consulto omissa, vel dilata. Imperator egregiam orationem habet. Gregoram absentem desiderat. Causæ absentiæ. Barlaamus victus ad suos et ad patria instituta revertitur.*

I. Sed illud pene me præteriit, quod est dictu D maxime necessarium, sine quo longius progredi haud possim. Id ergo paucis repetendum est. Romano principatu ab Andronico avo ad juniorem Andronicum translato ex Italia Byzantium venit vir Romanum habitum indutus idemque Barlaamum sese nominans. Is cum Latinorum dogmatica

[P.343] Α'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε, τῶν ἀναγκαιοτάτων ὑπάρχον λεχθῆναι. Περαιτέρω γὰρ ἰέναι τούτου χωρὶς οὐκ ἂν δυναίμην. Διὰ βραχέων τοίνυν ἐπαναλήψομαι. Τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἐξ Ἀνδρονίκου τοῦ πάππου πρὸς τὸν νέον μετατεθείσης Ἀνδρόνικον, ἧκεν ἐξ Ἰταλίας ἀνὴρ ἐς Βυζάντιον, ῥάκος Ῥωμαϊκὸν ὑποδὺς (33) καὶ Βαρ-

## Variorum notæ.

(30) Vel natura taciturnum fuisse significat Cantacuzenum, cui ut successori aut raptori imperii passim adulari videtur: aut, si hoc non vult, ex iis quæ desunt in codice, rectius intelligeretur hic locus. WOLFIUS.

(31) Idem Cantacuzen. lib. II, cap. 40. DUCANG.

(32) Vertendum ita, ut edidimus, non quemadmodum Wolfius. BOIVIN.

(33) *Habitum indutus Romanum*, id est, *Byzantinum* seu *Græcum*. Ῥάκος proprie est *habitus monasticus*. BOIVIN.

λαὰμ (34) ἑαυτὸν ὀνομάσας. Οὗτος ἤσκητο μὲν καὶ τὴν Λατίνων δογματικὴν σοφίαν· ἐγεύσατο δ' οὖν καὶ τῆς θύραθεν τῶν Ἑλλήνων, εἰ καὶ μὴ ὡς ἐκεῖνος ᾤετο, ἀλλ' οὖν μετρίως καὶ ἄκρῳ (τὸ τοῦ λόγου) δακτύλῳ. Τυχὼν γε μὴν εὐμενείας βασιλικῆς καὶ πλουσίᾳ τῇ γλώττῃ σεμνύνων τὰ ἑαυτοῦ ἐλοιδόρει καὶ κατεμέμφετο τὴν τῶν Βυζαντίων πολιτείαν, ἄμοιρον εἶναι σοφίας αὐτὸς καταψηφιζόμενος, ἐπιβούλως οὑτωσὶ καὶ κακοήθως διὰ τῆς τῶν ἄλλων λοιδορίας ἑαυτῷ πραγματευόμενος εὔκλειαν δημοτικήν· ὡς καὶ πολὺν ἐντεῦθεν τὸν ἔπαινον πρὸς τῶν φαυλοτέρων καὶ ἀμαθῶν ἐπισπάσασθαι.

Β'. Ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν ἠλέγχθη πίθηκος ὢν καὶ πρὸς τῶν Βυζαντίων ὀλίγου δέω λέγειν ἁπάντων κατέγνωσται καὶ διακεκωμῴδηται πάνυ τοι σφόδρα περιφανῶς. Τὸ δ' ὅπως, ἔξεστιν ἀκούειν τοῖς βουλομένοις ἐντυγχάνειν τῷ διαλόγῳ (35), ὃν ἐγὼ ταῖς τῶν πλείστων καὶ σοφωτέρων δεήσεσιν εἴξας ξυγγέγραφα, πλατύτερον πάντα διεξελθὼν ἐν αὐτῷ. Τούτου δ' ἡ μὲν ἐπιγραφή, *Φλωρέντιος*, ἢ *περὶ Σοφίας*· ἡ δ' ἀρχή· « Πόθεν ἡμῖν ὁ καλὸς Φλωρέντιος διὰ χρόνου καταίρει ἐς τὸ τῶν Κερκυραίων ἐπίνειον; Τύχῃ ἀγαθῇ, ὦ φίλε Κριτόβουλε, Σαλαμινία καὶ Πάραλος, αἱ μάλιστα Ἀθηναίων ταχυναυτοῦσαι τριήρεις, δεκαταίους ἡμᾶς Ἀθήνηθεν ἥκουσιν ἄγουσαι πρέσβεις ἐς τὴν τῶν Κερκυραίων βουλήν, ἀγγελοῦντας ἅττα ἀκηκοὼς καὶ αὐτὸς οὐκ ἂν οἶμαι ἔχοις, ὅπως οὐχὶ θαυμάσαις. » Πέπλασται γὰρ ἐν τῷ διαλόγῳ καὶ ἠλλοίωται ἡμῖν τά τε τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων ὀνόματα· καὶ ἀντὶ μὲν Βυζαντίων ἡ τῶν Ἀθηναίων εἰσάγεται πόλις· ἀντὶ δὲ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἡγεμόνων Ἡρακλεῖδαι καὶ Κεκροπίδαι (36)· [P. 344] ἀντὶ δὲ Νικηφόρου Νικαγόρας (37)· καὶ τὰ ἑξῆς δῆλα τοῖς συνετῶς ὁρῶσιν.

Γ'. Ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ Βαρλαὰμ τὴν πρώτην ἠτυχηκὼς καὶ τῶν μεγίστων ἐλπίδων ἐκπεπτωκὼς ἑτέραν ἑξῆς ἐβάδισε, βουλόμενος ἐντεῦθεν γοῦν, ἣν ἐκεῖθεν οὐ δεδύνηται, δόξαν θηράσασθαι. Καὶ εὐθὺς ὥρμησεν, εἴ τι σαθρόν ἐστιν εἰρημένον ἐνίοις, ἐς προὖπτον ἐλέγχειν, ἵν' ἐκεῖθεν ὡς ἐξ ἀσφαλοῦς ὅθεν ὁρμητηρίου φερόμενος ὕβριν τινὰ καὶ ζάλην τῇ ἐκκλησίᾳ προστρίψηται, κἀντεῦθεν ὑγιέστερα τὰ Λατίνων ἐπιψηφίσηται δόγματα (38). Ἐγρηγόρει τοίνυν καὶ τὴν τῶν ἀσκητῶν ἀναίδην διέβαλλε πολιτείαν, Εὐχίτας τε ὀνομάζων αὐτοὺς καὶ Ὀμφαλοψύχους, καὶ ὅσα τούτοις ἑπόμενα, καὶ ἐπὶ τούτοις τῇ τῶν Μασσαλιανῶν αἱρέσει καθυποβάλλων· ἅτε ἐγκαυχωμένων ἀκούων αὐτῶν καὶ γλώττῃ καὶ γραφαῖς, ὡς ἔλεγε, σωματικοῖς ὁρᾷν ὀφθαλμοῖς

eruditione instructus erat, tum Græcorum etiam litteras profanas degustarat; non eas quidem quatenus ipse putabat, attamen mediocriter et extremo (quod aiunt) digito. Cæterum iste propitium imperatorem nactus, suas res copiosis verbis ornans, reprehendebat et exagitabat Byzantinam rempublicam, omnis eruditionis expertem eam esse suopte judicio statuens : sicque insidiose et malitiose aliis deprimendis auram popularem captabat; ut a vilibus atque indoctis hominibus magnam ex eo laudem sibi colligeret.

II. Sed non multo post eum esse simiam patuit, ut a Byzantiis prope dixerim omnibus condemnaretur et luculentissime exploderetur. Quo pacto autem id acciderit, **556** cuivis ex eo dialogo cognoscere licet, quem ego plurimorum doctorum rogatu conscripsi, tota re copiosius in eo exposita. Inscribitur autem : *Florentius*, sive *de Sapientia;* et hoc habet initium : « Unde nobis bellus Florentius post longum tempus ad Corcyræorum navale reversus appellit? Deo juvante, mi Critobule, Salaminia et Paralus, celerrimæ Atheniensium triremes, decimo post die quam e portu solvimus, nos huc legatos advexerunt Athenis, ea Corcyræorum senatui nuntiaturos, quæ et ipse, ubi audieris, non admirari non poteris. » Conficta sunt enim a nobis in dialogo et immutata tam rerum quam personarum nomina; ac loco Byzantiorum posita est Atheniensium urbs; pro Romanis principibus Heraclidæ et Cecropidæ; pro Nicephoro Nicagoras. Reliqua perspicua erunt acute intuentibus.

III. Cæterum hic Barlaamus primo conatu frustratus et maxima spe delapsus alia via rem est aggressus, ut quam inde non potuerat, eam hinc saltem gloriam venaretur : statimque cœpit, si quid minus commode ab aliquibus dictum esset, publice id exagitare : ut inde velut e tuto castello erumpens labem aliquam ac procellam Ecclesiæ inferret, et Latinorum dogmata saniora esse hinc demum confirmaret. Quamobrem experrectus vigilabat et monachorum disciplinam impudenter calumniabatur, **557** Euchitas eos et Omphalopsychos et aliis id genus nominibus appellans; ac præterea Massalianismi accusans; quod, ut aiebat, eos audiret et lingua et scriptis gloriantes se corporeis oculis Dei naturam videre. Hæc illi audientes æquo animo

## Variorum notæ.

(34) Totam Barlaami historiam describit pariter Cantacuzen. lib. II, cap. 39, 40; Gretserus ad eumdem Cantacuzen., pag. 925. DUCANG.

(35) Exstat in codice Regio 3284, fol. 242. BOIVIN.

(36) *Heraclidæ*, junioris Andronici factio; *Cecropidæ*, senioris. BOIVIN.

(37) Item Μητρόδωρος, pro Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης.—Ξενοφάνης, pro Βαρλαάμ. Vide Gregoræ Vitam huic volumini præfixam. BOIVIN.

(38) Tamen Barlaamus per illud tempus scripsit pro Græcis contra Latinos. Exstant in cod. Reg. 2950, Βαρλαὰμ μοναχοῦ καὶ φιλοσόφου λόγοι κατὰ τῶν ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς εἷλκε τὸ γένος Ἰταλῶν, etc. *Barlaami monachi et philosophi orationes adversus Italos, a quibus et ipse genus ducebat.* Eæ sunt orationes viginti: quibus præfixum epigramma minime elegans, in quo lector jubetur gratias Deo maximas agere, quod Latinus contra Latinos præclaras illas orationes scripserit. BOIVIN.

ferre haud poterant. Itaque Palamam quemdam, qui inter ipsos dicendi facultate cæteris præstabat, propugnatorem sibi ad illud certamen deligunt, et per eum lingua, calamo et quovis modo illius theses evertere conantur. Quæ res cum alterum et tertium jam annum utrinque agitarentur, malum subinde crescebat. Quare veritus Barlaamus, ne monachorum manibus discerperetur, qui plurimi jam et e monte Atho et ex monasteriis apud Thessalonicam et Byzantium sitis confluxerant (putabant enim ignominiam illam æque ad omnes pertinere); Constantinopolitanum patriarcham et congregatos illic episcopos adit, nec Omphalopsychiæ modo et vitiosæ precationis, sed etiam blasphemæ theologiæ Palamam accusat. « Etenim (inquiebat) et novas iste voces in mysticam Ecclesiæ theologiam invehit, et nescio quæ visionum monstra cernere se comminiscitur, jactantiæ et arrogantiæ plena. »

IV. Quare decretus est judicum conventus in maximo sanctæ Sophiæ templo celebrandus, cui imperator ipse cum primoribus senatus et doctissimis quibusque viris interesset. Adest statutus dies: præsto sunt omnes, non ii modo, quorum ministerium in præsenti **558** negotio necessarium erat, sed etiam popularis turba non facile numerabilis. Ipse imperator, cum meliusculus esset, ac firmior solito præ amore ac studio religionis evasisset, ad suggestum venit et ad sacerdotes. Ac ea, quæ ad theologiæ reprehensionem pertinerent, silentio tegi oportere visum est; tum quod sacra theologiæ mysteria profanis vulgi auribus non ingerenda essent, tum ne Barlaamo inepti oris et animi rationes reddente, Palamas etiam blasphemæ et importunæ theologiæ reus esse videretur: atque inde non pax et bonus ordo, qualem res flagitarent, sed tumultus et indiscreta confusio oriretur. Itaque proposita est quæstio de precatione. Quæ autem ad Massalianam hæresin spectabant, et alia crimina Palamæ objecta, in paucos dies dilata sunt: et nisi mox imperatoris mors consecuta esset, mature id perfectum fuisset, quod ille Palamicæ hæresi minatus fuerat. Eam nempe adhuc succrescentem ac nondum adultam penitus excidisset.

V. Et, ut ea quæ intercesserunt omittam, Barlaamus, cui ob eas causas, quas diximus, theologica crimina objecta confirmare haud permittebatur,

A τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν. Ταῦτ' ἐκείνοις ἀκούουσι φέρειν οὐκ ἦν. Ἀλλὰ Παλαμᾶν τινα, τῶν αὐτῶν προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις, χειροτονήσαντες πρόβολον ἐς τὴν ἐκείνου μάχην γλώττῃ καὶ γράμμασιν, ὡς ἐνῆν, δι' αὐτοῦ τὰς ἐκείνου θέσεις ἀνατρέπειν ἠπείγοντο. Τοῦτο πρὸς δύο που καὶ τρεῖς τοὺς ἐνιαυτοὺς ἑκατέρωθεν ἀναπυρσευόμενον πλείω τὴν αὔξην ἀεὶ τῆς κακίας ἐλάμβανεν. Ὅθεν καὶ δείσας ὁ Βαρλαὰμ, μὴ χερσὶν ἀσκητῶν διασπαραχθῇ, πλειόνων ἤδη συνηθροισμένων ἔκ τε τοῦ Ἄθωνος, καὶ ὅσοι περὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βυζάντιον ἦσαν ἐνδιαιτώμενοι (ᾤοντο γὰρ κατὰ πάντων διαβαίνειν ἐπίσης τὸν ὄνειδον), ἥκει πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιθύτην καὶ τὴν ἐκεῖσε τῶν ἐπισκόπων ὁμήγυριν, οὐ μόνον Ὀμφαλοψυχίας καὶ σφαλλομένης εὐχῆς (39) B τῷ Παλαμᾷ ἐγκαλῶν, ἀλλ' ἤδη καὶ βλασφήμου θεολογίας, « Ὅτι καινοτέρας (φησὶν) εἰσάγει φωνὰς ἐν τῇ μυστικῇ τῆς Ἐκκλησίας θεολογίᾳ καὶ θεωρίας τερατεύεται βλέπειν κόμπου καὶ οἰήσεως μάλα μεστάς. »

Δ'. Ὅθεν ἐκυροῦτο συγκροτηθῆναι δικαστήριον ἐν τῷ μεγίστῳ νεῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, παρόντος καὶ βασιλέως αὐτοῦ μετὰ τῶν τῆς συγκλήτου λογάδων, καὶ ὅσοι τῶν σοφωτέρων ἀνδρῶν. Ἧκεν ἡ προθεσμία (40) καὶ παρῆσαν ἅπαντες, οὐ μόνον ὅσοι τῇ τῆς χρείας ἀνάγκῃ δουλεύοντες ἦσαν, ἀλλ' ἤδη καὶ δημώδης ὄχλος οὐ ῥᾷστα ἀριθμητός. Ῥαΐσας δὲ τηνικαῦτα βραχὺ καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ἰσχυρότερος δι' εὐσεβείας φιλοτιμίαν γενόμενος ἑαυτοῦ ἧκει καὶ C αὐτὸς ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ τοὺς ἱεροφάντορας. Τὰ μὲν οὖν τῆς ἐγκαλουμένης θεολογίας σιωπῇ κρύπτεσθαι δεῖν ἐνομίσθη· τοῦτο μὲν, καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν [P. 545] τὰ ἱερὰ τῆς θεολογίας μυστήρια βεβήλοις τοῦ δήμου προτίθεσθαι ἀκοαῖς· τοῦτο δὲ, καὶ ἵνα μὴ δίκας ἀτόπου γλώττης καὶ γνώμης διδόντος τοῦ Βαρλαὰμ δίκας βλασφήμου τε καὶ ἀκαίρου θεολογίας ὀφλὼν φανῇ καὶ ὁ Παλαμᾶς, κἀντεῦθεν ἀντὶ τῆς ἁρμοττούσης τοῖς πράγμασιν εἰρήνης καὶ εὐταξίας θόρυβος γένηται καὶ ἀτέκμαρτος σύγχυσις. Ὅθεν τὰ τῆς εὐχῆς εἰς μέσον ἐτίθετο. Τὰ δὲ τῆς τῶν Μασσαλιανῶν αἱρέσεως ἐπὶ τούτοις ἐγκλήματα, ὅσα κατὰ τοῦ Παλαμᾶ προὐτείνετο, ὑπέρθεσιν εἰς βραχείας ἔσχον ἡμέρας· καὶ εἰ μὴ ὁ τοῦ βασιλέως εἵπετο κατόπιν αἰφνίδιος θάνατος, ταχὺ τὸ πέρας ἐλάμβανον ἂν αἱ D αὐτοῦ σφοδραὶ κατὰ τῆς αἱρέσεως τῆς Παλαμικῆς ἐπαγγελίαι· λέγω δὴ τὴν ἐκτομὴν αὐτῆς, μελλούσης ἔτι φύεσθαι.

Ε'. Καὶ ἵνα τὰν μέσῳ συντέμω, μὴ συγχωρηθεὶς ὁ Βαρλαὰμ ἀποδεῖξαι τὰ προτεινόμενα οἱ τῶν θεολογικῶν ἐγκλημάτων, δι' ἅσπερ ἔφθημεν εἰρηκότες

## Variorum notæ.

(39) Exstant in cod. Reg. 2104, fol. 305, v. capita aliquot περὶ Προσευχῆς (a), variis Palamæ opusculis subjuncta, addito hoc titulo, Τοῦ αὐτοῦ κεφάλαια περὶ Προσευχῆς καὶ Καρδίας καθαρότητος. Eorum unum, quod et primum in eo codice occurrit, ita incipit: Ἐπειδὴ τὸ Θεῖον αὐτοαγαθότης ἐστὶ, etc. BOIVIN.

(40) Junii die 11, ut mox ostendemus. BOIVIN.

(a) Hæc capitula cum multis aliis Gregorii Palamæ opusculis asceticis edita sunt in libro rarissimo Venetiis edito forma maxima anno 1782. Inscribitur: ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΝΗΠΤΙΚΩΝ. Cum hujus libri exemplaria omnia in Orientem fuerint translata, jam in partibus nostris non invenitur; exemplari usi sumus Athenis nobis transmisso. Vide tom. CXLIX. EDIT. PATR.

A αἰτίας, ἐξ ἑτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων ἡττήθη καὶ ἀπηλέγχθη κακογνωμοσύνη καὶ αὐθαδείᾳ σύνοικος ὢν καὶ δόξης δημώδους ἐς τὰ μάλιστα ἐραστής. Τότε δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς, ὥσπερ βακχείᾳ τινὶ φιλοτιμίας γενόμενος κάτοχος, πάνυ τοι συνετὴν καὶ πρὸς πάντων θαυμαστωθεῖσαν διῆει δημηγορίαν, λίαν τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ κατάλληλον. Ὅθεν καὶ τἆλλα θέλων εὐφραίνεσθαι καὶ λύπην ἐκτᾶτο διὰ φιλοτιμίαν, ὅτι μὴ κἀμὲ σὺν τοῖς ἄλλοις εἶχεν ἀκροατήν. Αἱ γὰρ συνήθεις ἡμῖν ἀλγηδόνες, τῆς ἐμῆς τηνικαῦτα δεινῶς κατορχούμεναι κεφαλῆς, οὐκ εἴασαν ἐκείνῃ κἀμὲ τῇ συνόδῳ παρεῖναι, καὶ ταῦτα διὰ πολλῶν προκληθέντα τῇ προτεραίᾳ πρός τε τοῦ βασιλέως πρός τε τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ὅλης συνόδου τῶν τε κρινόντων καὶ κρινομένων. Ἑσπέρας γε μὴν ἰούσης τὸ θέατρον διελύετο. B Καὶ ὁ μὲν Βαρλαὰμ (41) βαρείᾳ τῇ ἐκ τῆς αἰσχύνης λύπῃ κάτοχος γεγονὼς πλήρεσιν ἱστίοις ᾤχετο ἀπιὼν ἐς Ἰταλίαν καὶ τὰ Λατίνων ἤθη καὶ δόγματα, οἷς καὶ συντέθραπται.

ex aliis suis scriptis convictus succubuit; compertumque est, eum malevolentia et arrogantia et in primis popularis gloriæ cupiditate æstuare. Tum etiam imperator, pulchra æmulatione **559** quasi quodam divino furore percitus, prudentem admodum et omnibus visam admirabilem habuit concionem, eamque tempori et rei valde accommodatam. Unde cum et alioqui lætari vellet, molestia quapiam est affectus, quod non me quoque cum cæteris auditorem habuisset. Nam familiares dolores, qui tum in caput meum crudeliter grassati sunt, illi concilio me interesse non patiebantur: quamvis pridie multis essem invitatus et ab imperatore et a patriarcha et toto concilio cum judicum tum reorum. Cæterum sub vesperam spectaculum illud absolutum est. Ac Barlaamus quidem ignominiam illam gravissime ferens plenis velis in Italiam abiit et ad Latinorum instituta et dogmata, in quibus erat educatus, rediit.

## CAPUT XI.

*Imperator, morbo ingravescente, monasterium Hodegetriæ denuo ingreditur. In lethargum incidit. Ægre expergefactus medicos arcessit. Ad Gregoram mittit qui interrogent, an castra amica sint. Moritur. Quo anno mundi; quo die. Vitæ et imperii tempus. Lamentandi munus Gregoræ impositum. Monodia ab eo recitata. Mores et ingenium principis defuncti. Romanorum imperatorum instituta neglexit. Aves et canes aluit maximis sumptibus: quem morem Cantacuzenus eo mortuo abolevit. Deo fretus pericula contempsit. Dignitati suæ non satis consuluit. Triclinii imperatorii suggestus eo imperante omnibus patuit. Pileorum et vestium discrimina sustulit. Hæc et alia imminentem imperii ruinam portendere credita.*

[P. 346] Α'. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν τῇ τῶν Ὁδηγῶν αὖθις ἀπῄει μονῇ, πάνυ τοι σφόδρα κατάκοπον ἔχων τὸ σῶμα ἔκ τε τῆς διαλέξεως ἐκείνης ἔκ τε τοῦ σπληνικοῦ νοσήματος. Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ μέσας που νύκτας καθίσας πλέον ἢ ἐχρῆν ἐδεδειπνήκει, ἔλαθε τῇ ὑστεραίᾳ (42) κατενεχθεὶς εἰς ὕπνον καὶ κάρον C ἀναισθησίας ὁμότροπον. Τῇ δὲ τρίτῃ βραχὺ διάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς, τήν τε βασιλίδα παρῄνει μὴ κλαίειν, καὶ ἅμα βοήθειάν τινα πρὸς τῶν ἰατρῶν ἐζήτει. Καὶ πέμψας πρὸς ἐμὲ τὴν ταχίστην ἠρώτα, εἰ συνεργεῖ τηνικαῦτα καὶ οὐκ ἀντιπράττει τὰ τῶν οὐρανίων φωστήρων ταῖς ἰατρικαῖς πείραις καὶ τέχναις. Ἀλλὰ πρὶν τοὺς πεμφθέντας ἐπανιέναι τὰς ἡμετέρας κομίζοντας ἀποκρίσεις, πρὸς μείζω πάλιν ἀναισθησίαν ἐτράπη καὶ ἔκειτο πνέων τὰ λοίσθια ἐπὶ τρίτην ἐγγύς που ἡμέραν (43)· καὶ πρὶν τὸν τοῦ Ἰουνίου μηνὸς ἐκείνου πεντεκαιδέκατον ἥλιον ἀνα-

I. At imperator in Hodegorum monasterium reversus, corpore admodum male affecto tum e concione illa, tum e morbo splenis, cum sub noctem fere mediam accubuisset, et largius quam decebat cœnatus esset, postridie in somnum et gravem atque exanimationi pene similem soporem incidit. Tertio demum die paulum apertis oculis imperatricem hortatur, ne ploret; simulque opem medicorum requirit. Et ad me statim mittit, quærens, numquid cœlestia lumina juvarent, et non impedirent medicæ artis conatus et experimenta. Sed priusquam ii qui missi erant meum responsum referrent, in majorem stuporem est relapsus: et extremum spiritum **560** agens in tertium fere diem jacuit: ac Junii die decimo quinto ante solis ortum defunctus est, anno sexies millesimo octingentesimo quadragesimo nono. Omne vero tempus

### Variorum notæ.

(41) *Cæterum sub vesperam spectaculum illud* D *absolutum est. Ac Barlaamus quidem* etc. Ita vertendum; non, ut vertebat Wolfius: *Cæterum sub vesperam spectaculo illo absoluto, Barlaamus ignominiam illam gravissime ferens, plenis velis in Italiam abiit;* quorum verborum hic videtur esse sensus, *Barlaamum ea ipsa die, qua concilium habitum sit, plenis velis in Italiam abiisse*, id quod, ut absurdum, ita etiam falsum est. Constat quippe Barlaamum ex eo aliquandiu Byzantii substitisse, nec in patriam reversum esse, nisi post obitum Andronici junioris. Vide Cantacuzen. lib. II, cap. 40, pag. 336. BOIVIN.

(42) Postridie scilicet ejus diei, quo concilium habitum fuerat. Itaque concilium habitum est die Junii 11. Nam obiit imperator die Junii 15, cum dies quatuor continuos æger decubuisset, ut statim ostendetur. BOIVIN.

D (43) Imperator duobus diebus gravi sopore oppressus, tertio excitatus est: tum idem paulo post in soporem relapsus, ad tertium fere diem jacuit. Itaque dies saltem quatuor continuos decubuit. Cantacuzenus quatriduo jacuisse eum in lecto significat. At Pontanus, Cantacuzeni interpres, ex quatuor diebus septem effecit. Nam cum a Cantacuzeno ὑστεραία, δευτέρα, τρίτη, τετάρτη positæ forent, atque eæ quidem suis quæque symptomatis distinctæ; ipse eam quæ Græce δευτέρα esset, *tertiam* vocavit; quæ τρίτη, *tertiam a tertia*, id est *sextam* posuit: denique (in fine capitis) eam diem, quæ a Cantacuzeno τετάρτη diceretur, non *quartam* interpretatus est, sed *Mercurii diem*; nec advertit, diem Junii 15, anno mundi 6849, Christi 1341, non incidisse in feriam quartam, quæ est *Mercurii dies*, sed in feriam sextam, quæ est *Veneris*. BOIVIN.

ætatis ejus ad annos circiter quadraginta quinque fuit, atque ex iis annis integros duodecim in summa potestate exegit, ac præterea dies viginti duos, ex quo scilicet urbem imperatricem belli jure occupaverat.

II. Tertio autem luctus die, imperatrice Anna inde in palatium redeunte, pars et ego frequentis illius comitatus fui, vix a morbo, quo urgebar, nonnihil recreatus. Cumque me et patriarcha, et quotquot imperatorem sanguine attingebant, hortarentur, ut accommodatas tempori lamentationes recitarem, in medium prodii atque ejusmodi orationem habui :

III. « Nos vero victorias cantaturos et laudum spectacula sacratissimi imperatoris indicturos sperabamus, et orationis corollas illius vertici impositiuros, parva quædam præmia magnorum et diuturnorum sudorum, et quos perægre toleravit laborum et ærumnarum exiguam nostræ benevolentiæ remunerationem. Sed aliam, proh dolor ! tempus nobis hodie subito calamitatem objecit, ut nænias laudationum vice canere cogamur et pro spe bona difficillima quæque cogitare. Hei misero mihi ! quis Orpheus, quis **561** Homerus dignum dolorem et luctum magnæ huic et ingenti calamitati accommodabit? Fluminum fontes, lacus omnes, et tota maria convertimini in lacrymas, ut solem et lunam et astra lacrymis alatis. Heu quis e medio terrarum orbe heroicum illum militem eripuit? quod sepulcrum, quæ terra, quæ rupes nostrum obruit thesaurum? O magna aeris amplitudo, nunc tuas ulnas aperito, et hæc suspiria suscipe, et justos lacrymarum imbres desuper infunde. Ille fuit, qui nec autumnum nec æstatem ad usum armorum exspectaret, sed naturas temporum et elementorum innovaret; qui brumæ gelu æstatem, inediam delicias, et vigilias somnum duceret; imperatorias vero oblectationes, labores laboribus, certaminibus alia certamina per vices cumulata judicaret, ut prælia marina terrestribus, terrestria marinis succederent. Nunc vero illum, proh dolor! exiguus pulvis tegit. O quæ justa vox tellari et cœlo et stellis luctum hunc annuntiabit, et ea omnia mœrore implens ad lamentationum societatem convocabit? Ille fuit, qui præter cætera magnum illum triumphum, in terram et mare distributum, quique utrumque elementum miraculo implevit, pepererit : Persicas illas dico et invictas copias, quæ ex Asia trajecerunt, quas eodem die potentissime

A τεῖλαι, ἐτεθνήκει κατὰ τὸ ,ςωμθ' ἔτος (44). Ὁ γε μὴν ἅπας τῆς αὐτοῦ ζωῆς χρόνος περί που τὰ πέντε καὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐτύγχανεν ὤν· ἐξ ὧν τὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἔτη (45) δυοκαίδεκα ἦν (46), καὶ ἡμέραι δύο καὶ εἴκοσιν, ἐξ ὅτουπερ εἷλε δηλαδὴ πολέμου νόμῳ τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν.

Β'. Τῇ δὲ τρίτῃ τοῦ πένθους (47) ἡμέρᾳ, τῆς βασιλίδος Ἄννης ἐκεῖθεν ἐπανιούσης ἐς τὰ βασίλεια, μέρος ἤδη τῶν ἐκεῖ συνειλεγμένων ἐγιγνόμην κἀγὼ, μόλις τῆς κατεχούσης με νόσου ῥαΐσας. Καὶ εὐθὺς προτραπεὶς ὑπό τε τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν καθ' αἷμα τῷ βασιλεῖ προσηκόντων ἁπάντων τοὺς τῷ καιρῷ προσήκοντας θρήνους τῇ γλώττῃ διεξελθεῖν, παρελθὼν ἔλεξα τοιάδε·

B Γ'. « Ἡμεῖς δὲ, ὦ παρόντες, ἐπινικίους ᾄδειν καὶ θέατρα συγκροτεῖν ἐγκωμίων τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἠλπίζομεν καὶ λογικοὺς στεφάνους ἀνατιθέναι τῇ ἐκείνου βασιλικῇ κορυφῇ, μικράς τινας ἀμοιβὰς [P. 347] μεγάλων ἱδρώτων καὶ μακρῶν καὶ ὑπερορίων καμάτων καὶ μόχθων βραχεῖαν τῆς ἡμετέρας εὐνοίας ἀντίδοσιν. Ἀλλά· φεῦ τοῦ πάθους· ἑτέραν ὁ χρόνος ἡμῖν ἐσχεδίασε σήμερον συμφορὰν καὶ θρήνους λοιπὸν ἀντ' ἐγκωμίων ἀναγκαζόμεθα πλέκειν καὶ ἀντὶ τῶν ἐκείνου τροπαίων τοὺς ἡμῶν ἀριθμεῖν ὀδυρμοὺς καὶ ἀντὶ τῶν χρηστῶν ἐλπίδων ὅλα τὰ χείρω μαντεύεσθαι. Ἀλλ' οἴμοι τῆς συμφορᾶς· τίς Ὀρφεὺς, τίς Ὅμηρος ἀξίας ᾠδὰς καὶ θρήνους τῷ μεγάλῳ τούτῳ καὶ, οἷον εἰπεῖν, παγκοσμίῳ πάθει συμπλέξει ; Πηγαὶ ποταμῶν λίμνας πάσας καὶ θαλάσσας ὅλας,

C ἵνα ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστρασι τροφὴ γένηται δάκρυα. Ὦ τίς ἐκ μέσης τῆς οἰκουμένης τὸν ἡρωϊκὸν ἐκεῖνον ὁπλίτην ἐξήρπασε ; Τίς τάφος, τίς γῆ, τίς πέτρα τὸν ἡμῶν κατέχωσε θησαυρόν; Ὦ μέγα πλάτος ἀέρος, νῦν τὰς σὰς ἀγκάλας ἄνοιξον, καὶ τοὺς παρόντας δέξαι στεναγμοὺς, καὶ ῥῆξον ἄνωθεν ἀξίους ὑετοὺς δακρύων. Ἐκεῖνος ἦν ὁ μήτε φθινόπωρον μήτε θέρος εἰς ὅπλων περιμένων χρείαν· ἀλλὰ φύσεις ὡρῶν καὶ στοιχείων καινοτομῶν καὶ θέρος μὲν ἡγούμενος τὴν τῶν χειμώνων δριμύτητα, τρυφὴν δὲ τὴν ἀσιτίαν, καὶ ὕπνον μὲν τὴν ἀγρυπνίαν, ἀναπαύσεις δὲ βασιλικὰς τὸ πόνοις πόνους ἐπιφέρειν καὶ διαδόχους ἄλλους ἄλλων ἀγῶνας ἀγώνων ποιεῖσθαι, θαλασσίων μὲν ἠπειρωτικοὺς, θαλασσίους δ' αὖ ἠπειρωτικῶν. Ἀλλὰ νῦν αὐτόν· βαβαὶ

D τοῦ πάθους· βραχεῖα συνέκρυψε κόνις. Ὦ τίς ἀξία φωνὴ γῇ τε καὶ οὐρανῷ καὶ ἄστρασι τὸ πάθος ἀπαγγείλασα, καὶ οἴκτου ταῦτα δείξασα μεστὰ, συγκαλέσει πάντα πρὸς συμμαχίαν ἐνταῦθα τῶν θρήνων; Ἐκεῖνος ἦν ὁ πρός γε τοῖς ἄλλοις κἀκεῖνο τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἐργασάμενος τρόπαιον, τὸ γῇ τε καὶ

## Variorum notæ.

(44) Christi 1341. Ducang.

(45) Hæc, quæ cancellis inclusa sunt, cum Wolfius non invenisset in suo codice, annos imperii viginti assignavit Andronico juniori. Atque hinc factum puto, ut in ipsa hujusce Historiæ inscriptione idem Wolfius summam annorum ampliaverit, numeravéritque annos 145 pro 137, ut supra adnotavimus ad titul. libri primi. Boivin.

(46) Imo *anni tredecim, et dies viginti duo.* Nam Andronicus junior urbis potitus est anno mundi 6836, Christi 1328, ea nocte quæ intercessit inter Maii diem 23 et 24, ut dictum supra lib. IX. cap. 6 et 7. Obiit autem anno mundi 6849, Christi 1341, Junii die 15. Boivin.

(47) Tertio post novendialia die. Vide supra notata ad lib. X cap. 1. Ducang.

θαλάσσῃ μερισθὲν καὶ ἄμφω τὰ στοιχεῖα ἐμπλῆσαν τοῦ θαύματος· λέγω δὲ τὴν διαβᾶσαν ἐξ Ἀσίας Περσικὴν ἐκείνην καὶ δύσμαχον δύναμιν, ἣν αὐθημερὸν κατηγωνίσατο κράτιστα. Ἀλλὰ νῦν αὐτὸν, φεῦ, ὀξύτερον ἐπεισπεσὼν ὁ θάνατος κατηγωνίσατο. Σείσθητι γῆ πρὸς τὸ νῦν πάθος, ἵνα γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα τῶν ἀνθρώπων αἴσθησιν τοῦ τοσούτου λαβόντες πάθους πλείους κοινωνοὶ καὶ συλλήπτορες τῶν θερμῶν ἡμῖν γένοιντο στεναγμῶν. Οὗτος ἦν ὁ πρὶν ἀκουσθῆναι φαινόμενος τῷ τοῦ δρόμου τάχει, καὶ πρὶν φανῆναι διώκων τοὺς πολεμίους τῷ δέει τῆς φήμης· ἀλλ' οἴμοι, νῦν αὐτοῦ πολλῷ φανεὶς ὠκύτερος ὁ θάνατος τοὺς τοιούτους φθάσας διέκοψε δρόμους. Πηγὴ πυρὸς αἰθερίου, δυοῖν θάτερον καινοτόμησον· ἢ παῦσαι τὰς ζωογόνους σπείρων ἐπὶ γῆς ἀκτῖνας· ἢ τοὺς κρατῆρας ὅλου τοῦ σοῦ πυρὸς ἀθροίσας, ῥῖψον κατ' αὐτῆς, ἵνα δὴ τὰς κόμας ῥίψῃ δένδρον ἅπαν καὶ μαρανθῇ τὰ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ καὶ λάβῃ γένος χλόης ἅπαν αἴσθησιν καὶ γνῶσιν τοῦ τοσούτου πάθους. Ἐκεῖνος ἦν ὁ τοὺς Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν ἡγεμόνας [P. 348] ἐκπλήξας, οἷα καθεύδουσιν ἐπιστὰς πολλάκις αἰφνίδιον, καθάπερ τις αἰθέριος κεραυνός. Ἀλλ', οἴμοι, νῦν αὐτὸν ἀργὸν καὶ κείμενον καθάπαξ ἔδειξεν ὁ τάφος. Οὐρανὲ, τὰς σὰς πύλας ἀναπετάσας πρόπεμψον βροντὴν ἀξίαν τοῦ μεγάλου τούτου πάθους καὶ θορύβησον τὴν κτίσιν πᾶσαν, ἵνα καὶ τῶν ἀψύχων ἡ φύσις αἴσθησιν λάβῃ καὶ συλλάβοιτο τῶν θρήνων ἅπασα φύσις κτισμάτων ἡμῖν. Ὢ πῶς ἡ ταχυτάτη καὶ ὠκύπτερος φύσις νῦν ἠρεμεῖ μὴ κινουμένη; Ὢ πῶς πολλάκις ἡμῖν κομίσας χαρὰν ἐκ τῶν πολεμικῶν τροπαίων ἐς τοὐναντίον ἀνέτρεψεν ἅπαντα σήμερον, καὶ χειμῶνα μὲν τὸ ἔαρ πεποίηκε, σκότος δὲ βαθὺ τὸ τοῦ ἡλίου κάλλος, μελανειμονούσης ἡλικίας ἁπάσης καὶ οἷον ἀποκρυπτούσης τὴν αὐγὴν τῆς αἰθερίας τοῦ ἡλίου λαμπάδος; Ὢ πῶς ὁ πολλοὺς ἐκ τῶν βλεφάρων ἀποκρουσάμενος ὕπνους ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων νῦν ἐν τάφῳ τὸν μακρὸν ὕπνον καθεύδει; Ὢ πῶς τὸν λίθινον αὐτὸς ὑποδὺς χιτῶνα ἐν βραχεῖ δυστυχῶν ἡμᾶς ἀποδύσασθαι (48) πέπραχεν; Ὢ πῶς πρότερον μὲν τὰ τῶν πολεμίων κόπτων καὶ καταβάλλων σώματα νῦν ἐκ τάφου τὰς τῶν ὑπηκόων τοξεύει ψυχὰς ἀφειδῶς; Σὺ δ' ὦ θεία βασιλὶς, ποῦ τὸ σὸν καταλέλοιπας κλέος; Πῶς καθάπερ εὔκυκλος σελήνη τῶν βασιλείων χθὲς ἐξελθοῦσα σήμερον ἐπανῆλθες ἡμίκυκλος; Πῶς καθάπερ δένδρον εὐσκιόφυλλον ἀνθοῦσα σήμερον ἐξαίφνης ἀπήνθησας ὡς χόρτος ἐν ἀγρῷ καὶ ῥόδον ἐν λειμῶνι; Πῶς ἐκ τῶν βασιλικῶν θαλάμων χθὲς οἷα λαμπρὰ καὶ πλησιφαὴς πανσέληνος ἀνατείλασα νῦν ἐν πολλοῖς καὶ βαθέσιν ἐκρύβης τοῖς νέφεσι; Τίς ἐν βραχεῖ τὸ σὸν ἀπημαύρωσε κάλλος; Ποῦ τὴν συγκαταρρεύσασαν ἀφῆκας χλόην; Τίς τὸν σὸν εὐανθέστατον κῆπον ἐξώρυξε; τίς κλέπτης, τίς λῃστής, τίς πρηστὴρ καὶ κεραυνὸς ἐξ οὐρανοῦ; Πῶς χθὲς ὡς ἐκ λιμένος τὸν ἔκπλουν ποιησαμένη λαμπρὸν σήμερον ἐπανῆ-

A profligavit. Nunc vero ipsum, heu! mors repentina oppressum prostravit. Commovere terra **562** propter hunc casum, ut omne genus, omnis ætas hominum tantam cladem sentiat, et plures nobis socii et adjutores vehementium sint suspiriorum. Hic fuit, qui celeritate cursus adventus sui famam anteverteret, et priusquam conspiceretur, terrore sui nominis fugaret hostes. Sed, hei mihi! nunc mors longe illo celerior exstitit, et istiusmodi cursus antevertit et abrupit. Adesto fons ignis ætherei, atque alterutrum perficito: aut vitales in terra spargere desinito radios, aut totius ignis tui crateras in eam omnes effundito, ut comas omnis arbor amittat, et lilia agri marcescant, et herbarum omne genus tantam cladem sentiat atque intelligat. B Ille fuit, qui Triballorum et Mysorum duces perterrefaceret, quos sæpe velut dormientes subito instar ætherei fulminis oppressit. At, hei mihi! nunc illum ignavum et jacentem prorsus ostendit tumulus. O cœlum, portis tuis apertis tonitru tanta calamitate dignum erumpe et totam rerum naturam perterrefac, ut et inanimatorum natura sentiat, et res omnis generis a Deo conditæ luctum nostrum adjuvent. Heu! cur tua celerrima et veluti volucris natura nunc immota quiescit? Heu! cur tu, qui toties nobis ex bellicis triumphis lætitiam attulisti, hodie in contrarium vertisti omnia, vere in hiemen commutato, pulchritudine solis in obscuras tenebras, pullata omni ætate, et splendorem **563** ætheriæ C facis solis velut occultante? Heu, quomodo is, qui propter subditos suos somnum oculis sæpe negavit, nunc in sepulcro longum illum somnum dormit? Heu, quomodo ille, saxea tunica indutus, brevi effecit, ut nos misere exueremur? Heu, quomodo qui antea hostium corpora cædebat et sternebat, nunc e sepulcro subditorum animos sagittis pertinaciter impetit? Tu vero, o divina imperatrix, ubinam decus tuum reliquisti? Heri plenæ lunæ instar egressa palatio, hodie quo pacto dimidiata reverteris? Quomodo, cum instar frondibus obsitæ arboris floreres, hodie ut fœnum agri defloruisti et rosa in prato? Quo pacto heri ex imperatoris thalamis splendentis et illustris plenilunii instar exorta nunc multis et densis nubibus occul- D taris? quis tam brevi momento tuam pulchritudinem obscuravit? Ubi florem tuum deciduum reliquisti? quis vernantem tuum hortum perfodit? qui fur? qui latro? quæ fulgetra? quod cœleste fulmen? Quo pacto quæ heri velut e portu splendide solvisti, hodie tanquam e naufragio et fluctu es reversa, omnibus iis quas vehebas, pretiosissimis mercibus spoliata? Quis tuam auream comam detondit? Quis tibi purpuræ splendorem ademit? quis tuam lucernam abripuit? quis tuum solem exstinxit? quis tibi novam istam eclipsin invexit?

### Variorum notæ.

(48) Haud scio an desit aliquid, de splendore vestium. Sed si nihil deest, mutationem certe vestitus significat τὸ ἀποδύσασθαι, quasi esset μετενδύσασθαι. WOLFIUS.

quis illustre tuum conjugium diremit? Quæ fera tempestas vernam tuam temperiem corrupit? Agite vero, omnis Romane **564** popule, adjuvate luctum meum, communiter ejulemus, non illum deplorantes, sed nosmet ipsos, qui ab illo destituti sumus. Qui stemmate imperatorio estis orti, deplorate imperatorem, ut et cognatum et familiæ vestræ ornamentum. Qui palatii limina frequentatis, quærite palatii splendorem. Vos, milites, lugete solertem ducem : vos famuli, humanum dominum deplorate : qui dormire et quiescere solebatis, pervigilem excubitorem. Vos judices, lamentamini eum, a quo legum vis pendebat. Vos Ecclesiæ sacri proceres, desiderate acerrimum amatorem et adjutorem dogmatum ; qui in montibus et speluncis degitis, præsidium et propugnaculum existimationis et gloriæ vestræ ; vos, sacrorum monasteriorum rectores, vestræ potentiæ arcem. Reputate extrema illius certamina pro vobis suscepta. Cogitate ut corpore tum hostilibus vulneribus, tum medicis ustionibus prorsus exhausto, et ad mortem properante, et corpus suum contempserit, et vitæ suæ non pepercerit, sed alacriter ad suggestum et sacrorum antistites venerit : nec prius inde discesserit, quam spem fecisset, insectatores vestros corruptaque illorum dogmata, quod in se quidem esset, conterendi, ac prorsus abolendi. Recordamini, quæ et quanto cum zelo sacris illis labiis verba protulerit pro **565** defensione sacrarum sanctionum et ipsius veritatis. Recordamini quæ dixerit, priusquam ad suggestum pervenisset et ad sacrum concilium : quæ item cum venisset recitarit, maximo cum ingenio et veterum theologorum imitatione, cum divino afflatu pleni linguas resonanti in ipsis et impellenti spiritui accommodabant : et quamvis mors capiti immineret, tamen non cesserit, sed alacriter admodum ea quæ requirebantur peregerit : Deo, uti consentaneum est, magnum hunc fervorem animo ejus largito, ut coronidem quamdam cæteris ejus præclaris certaminibus et veluti sigillum præstantissimum imprimeret, linguam ejus hujusmodi sermonibus perpurgando; ut talibus legibus et decretis promulgatis e vita discederet. »

IV. Fuit hic imperator jucunda et amabili specie, hilaris et accessu facilis, humanus et clementissimus. Cæterum neminis ullum consilium admittebat, sui unius sententiæ et scientiæ insistens. Itaque pleraque dissimulabat, consilio plenus

A κε:, ὡς ἐκ ναυαγίου καὶ κλύδωνος ὅλον ζημιωθεῖσα τὸν πολυτίμητον φόρτον; Τίς ἀφεῖλέ σου τὸ τῆς πορφύρας κράτιστον; Τίς σου τὸν χρυσοῦν ἀπέκειρε βόστρυχον; Τίς τὸν σὸν ἥρπασε λύχνον; τίς τὸν σὸν ἔσβεσεν ἥλιον; τίς σοι τὴν καινοτέραν ταύτην ἡλιακὴν ἔκλειψιν εἴργασται; τίς σου τὴν λαμπρὰν συζυγίαν διέλυσε; Τίς ἄγριος χειμὼν τὴν σὴν ἐαρινὴν ἁρμονίαν διέῤῥηξεν; Ἀλλὰ συνάρασθέ μοι τοῦ πένθους ἅπας ὁ τῶν Ῥωμαίων δῆμος, καὶ δεῦρο κοινῇ τὸν θρῆνον ἐγείρωμεν, κλαίοντες οὐκ ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ἐρημίᾳ καταστάντας ἐκείνου. Οἱ τὰς τοῦ γένους φλέβας ἕλκοντες ἐκ τῶν βασιλικῶν πηγῶν, δακρύσατε καὶ ὡς συγγενῆ τὸν βασιλέα καὶ ὡς τοῦ γένους καύχημα. Οἱ τὰς βασιλείους πατοῦντες αὐλὰς, ζητήσατε τὴν τῶν βασιλείων λαμ-
B πρότητα. Οἱ στρατιῶται, πενθήσατε τὸν δεξιὸν στρατηγόν· [P. 349] οἱ δοῦλοι, κλαύσατε τὸν φιλάνθρωπον δεσπότην· οἱ καθεύδειν καὶ ἠρεμεῖν εἰωθότες, τὸν ἄγρυπνον φύλακα· οἱ δικασταὶ, θρηνήσατε τὸν χορηγὸν τῆς τῶν νόμων ἰσχύος· οἱ τῆς Ἐκκλησίας ἱεροὶ προστάται (49), ζητήσατε τὸν διάπυρον σπουδαστὴν καὶ συλλήπτορα τῶν δογμάτων· οἱ ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, τὸν πρόβολον καὶ προασπιστὴν τῆς ὑμετέρας εὐκλείας καὶ δόξης· οἱ τῶν θείων ἀσκητηρίων κοσμήτορες, τὴν τῆς ὑμετέρας ἰσχύος ἀκρόπολιν. Λογίσασθε τοὺς ὑπὲρ ὑμῶν τελευταίους ἀγῶνας αὐτοῦ, πῶς πεπονηκότος ἤδη καθάπαξ τοῦ σώματος ἔκ τε τῶν πολεμικῶν τραυμάτων ἔκ τε τῶν ἰατρικῶν καυτήρων καὶ πρὸς θάνατον ἐντεῦθεν ἐλαυ-
C νόμενος κατεφρόνησέ τε τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ἀφειδήσας προθύμως ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ τοὺς ἱεροφάντορας ἧκε καὶ οὐ πρότερον ἐκεῖθεν ἀπήλλαξε, πρὶν ἐλπίδας δοῦναι, ὡς τοὺς ὑμῶν ὑβριστὰς καὶ τὰ ἐκείνων διεφθορότα δόγματα, τό γε εἰς ἐκεῖνον ἧκον, συντρίψει τε καὶ ὅλοις δώσει φθορᾶς καὶ ἀπωλείας βυθοῖς τε καὶ κύμασιν. Ἀναμνήσθητε, οἵους καὶ ὅσου τοῦ ζήλου μεστοὺς τῶν ἱερῶν ἐκείνων χειλέων τοὺς λόγους προήνεγκεν ὑπέρ τε τῶν θείων θεσμῶν καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς. Ἀναμνήσθητε ὧν ἐφθέγξατο πρὶν ἥκειν ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ τὸν ἱερὸν σύλλογον· ὧν τε αὖθις ἐλθὼν διεξῄει πάνυ τοι μεγαλοφυῶς, καὶ ὥσπερ οἱ πάλαι τῶν θεολόγων, ὁπότε θείας ἐπιπνοίας ἐμφορηθέντες τὴν γλῶτταν ἐδίδουν τῷ ἐνηχοῦντι καὶ φέροντι πνεύματι· καὶ ὅπως τοῦ νοσήματος ὑπὲρ κεφαλῆς αἰωροῦντος τοῦ βίου τὸ πέρας, ὁ δὲ οὐκ ἐνέδωκεν, ἀλλ' ἐπέραινε τὰ βελτίω μάλα προθύμως· οἶμαι τοῦ Θεοῦ μεγάλην ταύτην τὴν ζέσιν τῇ τούτου χαρισαμένου ψυχῇ, ἵνα κορωνίδα τινὰ τοῖς ἄλλοις ἐκείνου χρηστοῖς ἀγῶσι καὶ οἷον ἐκσφράγισμα κράτιστον ἐπιθείη, τὸ τοιούτοις λόγοις ἁγνισθῆναι τὴν γλῶσσαν καὶ τοιούτοις νόμοις καὶ δόγμασι συναπελθεῖν αὐτὸν ἐκ τοῦ βίου. »

D Δ'. Ἦν γε μὴν ὁ βασιλεὺς ἡδὺς καὶ χαρίεις τὸ εἶδος (50), τὸ ἦθος ἱλαρὸς καὶ εὐπρόσιτος, τὴν γνώμην φιλάνθρωπος καὶ πάνυ τοι συμπαθής. Συμβουλὴν γε μὴν τῶν πάντων οὐδενὸς προσδεχόμενος οὐδεμίαν, μόνῃ τῇ ἑαυτοῦ διετέλει πειθόμενος γνώμῃ

## Variorum notæ.

(49) Hæc verba ex Gregoræ nænia affert Cantacuzen. lib. IV, cap. 24, atque ex iis malam fidem Gregoræ carpit. DUCANG.

(50) Cantacuzen. lib. II, cap. 21 extr. de Andronico jun., πᾶσι γὰρ οὐκ ἐπέραστος μόνον, ἀλλὰ καὶ θαύματος ἀξία ὄψις ἦν. DUCANG.

καὶ γνώσει. Διὸ καὶ κρυψίνους ἦν ὡς τὰ πολλὰ καὶ βαθεῖαν μὲν διὰ φρενὸς καρπούμενος αὔλακα· ἀνομίλητος δ' οὖν καὶ μισῶν περὶ ἑαυτὸν πλῆθος ἀνθρώπων ὁρᾷν.

Ε'. Ὅθεν καὶ οὔτε βασιλικαῖς ἐνέχεσθαι φροντίσι καὶ ἀσχολίαις ἠνείχετο, οὔτε μὴν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἑορτῶν τὰ τῆς βασιλείας ἐτέλει νόμιμα, τὰς θεατρικάς φημι καὶ δημοτελεῖς πομπὰς, καὶ φιλοφροσύνας καὶ τὰς μεγαλοψύχους εὐεργεσίας τε καὶ διανομὰς τῶν τε χρημάτων ὁμοῦ καὶ ἀξιωμάτων. Ὡς κινδυνεύειν ἐντεῦθεν λήθης καταδῦναι βυθοῖς τὰ τῆς βασιλικῆς εὐταξίας ἔθιμα, [P. 350] ὧν τὴν μνήμην κατὰ διαδοχὴν οἱ βασιλεῖς τοῖς ὀψιγόνοις παρέπεμπον. Πολλοῦ γὰρ παραῤῥυέντος χρόνου, καὶ τῶν εἰδότων θανόντων, δυσχερὲς ἂν γένοιτο γνῶναι τοὺς ἐπιόντας τὰ δέοντα· ἀλλ' ὡς ἔοικεν, ἡ πρὸς τὰ φαῦλα σπουδὴ ῥᾳθυμοτέραν ποιεῖ τὴν ἐς τὰ δέοντα φιλοτιμίαν. Ἔτρεφε γὰρ κύνας (51) καὶ ὄρνεα κυνηγετικὰ παμπληθῆ καὶ τοσοῦτον ἐς ταῦτα ἥττητο, ὥστε καὶ εἴ τις αὐτῷ ἐντυχεῖν ἐβούλετο, ὄρνεον ἢ κύνα κομίζων ἐτύγχανε ῥᾷστα τοῦ ποθουμένου. Ἃ πάντα μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν ὁ Καντακουζηνὸς τοῖς χρῄζουσι διεμέρισεν, ἀναλογισάμενος τό τε παμπληθὲς τῆς δαπάνης καὶ τὸ τούτων ἐς τὰ τῆς βασιλείας πράγματα πάντῃ μὲν ἀνόνητον, πάντῃ δ' ἐπισφαλές. Πέντε γὰρ καὶ δέκα χιλιάδας φασὶν οἱ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου διοικηταὶ περὶ τὴν σφῶν δαπάνην καινοτομεῖσθαι.

Ϛ'. Οὕτω γε μὴν πολλὴν καὶ βεβαίαν πρὸς Θεὸν ἐκέκτητο πίστιν, ὥστε καὶ ἀφύλακτος διῆγε τὸ πλεῖστον καὶ αὐτῶν ἄνευ τῶν βασιλικῶν πελεκυφόρων. Πολλάκις δὲ καὶ οὓς ᾔδει κατ' αὐτοῦ δίκτυα καὶ ἀγχόνας ἀρτύοντας ὁμοστέγους τε ἐποιεῖτο καὶ τούτοις συνδιαιτώμενος ἦν. Ἔλεγε γὰρ, ὡς ἀνθρώπου ζωὴ τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ συνοικεῖ, καὶ ὅταν ἐκεῖθεν συγχωρηθῇ τὰ τῆς λύσεως, τότε καὶ πᾶσι κινδύνοις ἀνέῳγε θύρα.

Ζ'. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ φύσεώς τις ἰδιοτροπία συνῆν γε αὐτῷ, μὴ φιλοτιμεῖσθαι μηδαμῇ περὶ τὸν τοῦ βασιλικοῦ μεγέθους ὄγκον· ἀλλὰ ταπεινότερον καὶ αὐτῶν γε τῶν ὑπηκόων ὁρᾶσθαι πολλάκις. Τουτὶ δ' ἐξ ἑνὸς τῶν πολλῶν παραστήσαι τις ἂν ἐν βραχεῖ. Δῆλον γάρ ἐστι τοῖς ἅπασιν, ὡς αἱ τοῦ ἐπιπέδου (52) ἐκ διαμέτρου ἀκρότητες τῶν βασιλικῶν τρικλίνων ἀμφότεραι ὑπέρκεινταί που τοῦ μεταξὺ ἐπιπέδου ἄχρι καὶ ἐς τρίτον σπιθαμῆς, καὶ μάλιστα ὅπῃ καὶ ὁ βασιλικὸς ἕστηκε θρόνος· ἵν' ἴσως ἔχῃ τι κἂν τούτῳ πλέον τῶν ἄλλων ὁ βασιλεὺς ἱστάμενος ἔν τε ταῖς ἱεραῖς ὑμνῳδίαις, καὶ ὅτε διαλέγοιτο, νῦν μὲν τοῖς ὑπηκόοις, νῦν δὲ τοῖς ἐξ ἐθνῶν πρέσβεσιν. Ἐξεῖναί γε μὴν ἐπ' ἐκείνης τῆς στάσεως οὐδενὶ τῶν ἁπάντων τῷ βασιλεῖ συνίστασθαι, πλὴν τῆς συζύγου καὶ τῶν υἱέων καὶ ἀδελφῶν· προσθείην δ' ἂν καὶ τῶν πατραδέλφων. Ἀλλὰ τούτου γε ἱσταμένου καὶ ὁμιλοῦντος ἐκεῖθεν οἷς ἐχρῆν ἀνῄεσαν καὶ συν-

A ille quidem; sed a colloquiis et cœtu hominum alienior.

V. Eo fiebat, ut imperatorias curas et occupationes aversaretur, ac ne in maximis quidem festivitatibus solemnia imperii obiret, illa nimirum, quæ ad spectacula et publicas pompas et salutationes et munificentiam imperatoriam et distributionem pecuniarum et honorum pertinerent. Ut jam periculum sit, ne imperatoriæ disciplinæ instituta, quorum memoriam singuli vicissim 566 imperatores ad posteros propagabant, oblivione prorsus obruantur. Nam cum multum temporis interfluxerit, et qui illa tenebant decesserint, po-B steris quid officii sit scire difficile erit. Nimirum ea quæ in rebus frivolis opera sedulo insumitur, ad ea quæ officii sunt, exsequenda segniores facit. Canes enim et aves venaticas magno alebat numero: quibus ita erat deditus, ut si quis eum adire cupiens canem aut avem offerret, facillime compos voti redderetur. Quæ omnia Cantacuzenus post ejus obitum iis qui petebant distribuit, cum magnitudinem sumptuum reputaret et rem ipsam imperio non modo inutilem, sed etiam perniciosam judicaret. Nam quindecim nummorum millia imperatorii fisci procuratores ultra veterem morem in eas res expensa retulerunt.

VI. Usque adeo autem Deo fretus erat et fiducia C plenus, ut plerumque sine custodia ageret et sine imperatoriis satellitibus: quin et sæpe eos quos retia et laqueos contra se instruere sciret, contubernales sibi faceret atque etiam convictores. Dicebat enim, vitam hominis in manu Dei esse positam, a quo ubi ejus destructio permittatur, tunc omnibus periculis patere fores.

VII. Erat præterea singularis quædam in eo natura, ne usquam imperatoriæ majestatis magnificentiæ et amplitudini studeret: sed sæpe subditis humilius se gereret. Idque uno de multis exemplo breviter declarari potest. Notum est omnibus, 567 imperatoriorum tricliniorum pavimenti summitates ambas inter sese oppositas eminere supra D interjectum solum usque ad palmi trientem, illac maxime ubi imperatorium solium est constitutum; nimirum ut et in eo imperator aliquid præ cæteris eximium habeat, sive in sacris hymnodiis stans, sive nunc subditis, nunc exterarum nationum legatis respondens: nec in illo loco cuiquam mortalium licere illi astare, præterquam uxori, liberis et fratribus; quibus et patrui, ut opinor, addi possunt. Verum illo ibi stante et cum quibus opus erat colloquente, non modo omnis nobilitatis adolescentia eodem ascendebat et illi astabat, sed

Variorum notæ.

(51) Cantacuzen. lib. I, cap. 5. Ducang.
(52) Vide *Gloss. med. Græcit.* in v. Πρόκυψις. Ducang.

et plebeiorum et famulorum quilibet. Unde sæpe turba hominum ita premebatur et urgebatur, ut ipse deflecteret ac loco cederet, aliisque superiore statione concessa, paulatim ad inferius pavimentum descenderet, nemini omnium succensens.

VIII. Quod ad capitis tegumentum attinet, apud superiores imperatores moris erat, ut ætate provectiores aulici proceres pileis pyramidatis uterentur, serico tectis, pro dignitate cujusque: juniores vero omnes prorsus nudis essent capitibus. Illo vero imperatore is mos usque adeo obsolevit, ut omnes simul et adolescentes et senes pileis uterentur, non minus in palatio, quam in agris: iisque multiformibus et peregrinis, et quales cuique **568** probabantur; alii Latinis, alii Mysiis et Triballicis, alii Syriis et Phœniciis, suo quique arbitratu. Eodem more in vestibus etiam usi sunt, ut prudentiores novitatem aliquam et destructionem imperii et finem institutorum ac morum illius divinarent. Idem certius etiam ex eo colligebatur, quod imperatoriæ et illustrissimæ quæque ædes ferè omnes destructæ et in cloacas et fimeta prætereunti cuique exposita redactæ erant: item ex moribus et rebus patriarcharum, eorumque maximis et illustrissimis ædibus, quæ firmissimum ornamentum simul et munimentum maximi sanctæ Sophiæ templi fuerant, tum a primis architectis confectæ, tum ab iis, qui secuti sunt, pulcherrime adjectæ, et primis operibus admodum convenientes: quæ æque omnes exitii et eversionis ludibrium fuerunt.

A ἵσταντό οἱ οὐχ ὅπως ἅπασα τῶν εὐγενῶν ἡ νεότης, ἀλλὰ καὶ τῶν χυδαίων καὶ ὑπηρέτου τάξιν ἐχόντων, οἷς πρὸς βουλήσεως ἦν. Ὡς καὶ τοσούτους ἐντεῦθεν γίνεσθαι τοὺς συνωθισμοὺς περὶ αὐτὸν πολλάκις, ὡς ὑπείκειν αὐτὸν καὶ ἐνδιδόναι καὶ ἄλλοις μὲν τῆς ὑπερτέρας παραχωρεῖν στάσεως, αὐτὸν δ' ἠρέμα κατιέναι πρὸς τὸ τοῦ ἐδάφους χαμαιζηλότερον, [P. 351] μηδενὶ τῶν ἁπάντων ἀχθόμενον.

Η'. Περί γε μὴν τῆς ἐπὶ κεφαλῆς καλύπτρας ἐπὶ μὲν τῶν πρότερον βασιλέων ἔθος, τοὺς μὲν χρόνῳ προβεβηκότας ἐν τοῖς βασιλείοις χρῆσθαι καλύπτραις, πυραμίδος (53) μὲν ἐχούσαις σχῆμα, Σηρικοῖς δ' ἐνδύμασι κατὰ τὸ ἀνάλογον ἑκάστῳ ἀξίωμα καλυπτομέναις· ὅσοι δ' ἐν ἡλικίᾳ, τούτους δὲ πάντας καθάπαξ ἀκάλυπτον ἔχειν τὴν κεφαλήν. Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοῦ B βασιλείας ἐς τοσοῦτον ἔῤῥει τὸ ἔθος τουτὶ, ὡς καλύπτραις μὲν κεχρῆσθαι πάντας ὁμοῦ καὶ νέους καὶ ἀφήλικας, ὁμοίως ὥσπερ ἐν ἀγροῖς, οὕτω καὶ βασιλείων ἐντὸς, πολυειδέσι δ' οὖν καὶ ταύταις καὶ ἀλλοκότοις καὶ οἵαις ἑκάστῳ πρὸς βουλήσεως ἦν. Οἱ μὲν γὰρ Λατινικαῖς ἐκέχρηντο ταύταις, οἱ δὲ ταῖς ἐκ Μυσῶν καὶ Τριβαλλῶν ὁμοίαις, οἱ δὲ ταῖς ἐκ Συρίας καὶ Φοινίκης ἰούσαις, καὶ ἄλλοι ἄλλαις, ὡς ἑκάστῳ δεδογμένον ἦν. Τῷ δ' αὐτῷ κἀπὶ τῶν ἐνδυμάτων κατεχρήσαντο ἤθει· ὡς ἐντεῦθεν τοὺς συνετωτέρους καινοτομίαν τινὰ καὶ κατάλυσιν ὑποπτεύειν τῆς βασιλείας καὶ πέρας τῶν ταύτης ἐθῶν καὶ πραγμάτων. Ἤδη δ' ἐπῄει τοῦτο συνάγειν τελεωτέρᾳ τῇ γνώσει κἀκ τῶν βασιλείων καὶ περιλάμ- C πρων οἴκων ἐκείνων, καθῃρημένων μικροῦ τῶν ὅλων καὶ ἐς ἀπόπατον καὶ κοπρῶνα καθισταμένων, οἷς παριέναι ξυμβαίνει. Παραπλησίως δ' αὖ κἀκ τῶν πατριαρχικῶν ἐθῶν καὶ πραγμάτων, καὶ αὐτῶν γε τῶν μεγίστων καὶ περιφανῶν οἰκιῶν (54), αἳ δὴ κράτιστος κόσμος ὁμοῦ καὶ ὀχύρωμα τοῦ μεγίστου νεὼ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὑπῆρχον, τοῖς τε πρώτοις συστᾶσαι δημιουργοῖς καὶ τοῖς ἔπειτα προσθῆκαι γινόμεναι κάλλιστα, καὶ μάλα τοῖς πρώτοις ἔργοις προσήκουσαι. Πάντων γὰρ ἐπ' ἴσης φθορὰ καὶ κατάλυσις κατωρχήσατο (55).

## Variorum notæ.

(53) Vide idem Gloss. in hac voce. DUCANG.

(54) Ædium quæ ædi Sophianæ adjunctæ erant, sacerdotibus et clericis addictæ. DUCANG.

(55) Post hæc verba, quibus clauditur liber undecimus, eadem manu in codice Regio 2558 scriptum legitur: Ἐν ἔτει ,ϛϡη' μηνὶ Δεκεμβρίῳ δ', ἦλθεν ὁ βασιλεὺς κῦρος Ἰωάννης ὁ υἱὸς κυρίου Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρηνικῶς, προγεγονότων ὅρκων μετὰ συμφωνιῶν. Τῇ δεκάτῃ δὲ τοῦ αὐτοῦ Δεκεμβρίου, ἐξῆλθεν ὁ αὐθέντης ἡμῶν ὁ βασιλεὺς κύριος Μανουὴλ ἀναβὰς εἰς τὰ κάτεργα τῶν Βενετικῶν, καὶ ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Φραγγίαν, ἕνεκεν βοηθείας τῆς εἰρημένης Κωνσταντινουπόλεως. Quæ sequuntur, alia manu scripta sunt. Ἐν ἔτει ,ϛϡκ' ἰνδικτ. η' Μαρτίου κθ' ἡμέρᾳ παρασκευῇ μεγάλῃ, ἦλθεν ὁ μακαρίτης βασιλεὺς κύριος Μανουὴλ ἐν τῷ λιμένι τῶν Κεχρεῶν (Κεγχρεῶν), καὶ τῇ η' Ἀπριλλίου ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν τὸ ἐξαμίλιον, ὅπερ ἔνι τὸ μῆκος οὐργυιές (pro οὐργυιαῖς) ,γω'· ἀνέστησε δὲ πύργους ἐπ' αὐτῷ ,ρυγ'· εὑρέθησαν καὶ γράμματα ἐν μαρμάρῳ λαξευτὰ, κατὰ τὸ μέρος τὸ ἐν τῇ Ἑλλάδι, λέγοντα οὕτως· ΦΩΣ ΕΚ ΦΩΤΟΣ, ΘΕΟΣ ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΕΚ ΘΕΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ, ΦΥΛΑΞΗ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ, ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΙΣΤΟΝ ΑΥΤΟΥ ΔΟΥΛΟΝ ΒΙΚΤΩΡΙ- D ΝΟΝ, ΚΑΙ ΠΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΕΝ ΤΗ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΑΣ, ΤΟΥΣ ΕΚ ΘΕΟΥ ΖΩΝΤΑΣ. Ἐν ἔτει ,ϛϡνβ' ἰνδικτ. ζ' Δεκεμβ. κ' ἦλθεν ὁ μακαρίτης δεσπότης κύριος Κωνσταντῖνος εἰς τοῦ Μιζηθρᾶν, καὶ ἐδιέβη εἰς τὴν πόλιν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ μακαρίτης δεσπότης κύριος Θεόδωρος· καὶ μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ αὐτὸς δεσπότης κύριος Κωνσταντῖνος ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει γεγονὼς βασιλεὺς ἐν τῷ ,ϛϡνη' ἔτει. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

### ΛΟΓΟΣ ΙΒ'.

—

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

### LIBER DUODECIMUS.

—

#### CAPUT PRIMUM.

*Rerum gestarum narratio fusior promittitur. Earum cognitio quem lectoribus fructum allatura sit. Divinæ justitiæ ratio et summa æquitas. Historia, sæpius jam celebrata, rursum laudatur. Cum speculo confertur. Principibus maxime utilis. Naturæ ipsi præcellens. Scriptoris mores informat. Animum varietate delectat. Hujus partis initium unde repetendum.*

[P. 353] Α'. Τὰ μὲν δὴ μέχρι τούτου πεπραγμένα A πρὸ ἐτῶν ἐγγύς που ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα (56) ἐν λόγοις ἕνδεκα τῇ προτέρᾳ καθόσον ἐφικτὸν ἐπιτεμόντες ἡμεῖς ἀποδεδώκαμεν βίβλῳ. Τὰ δ' ἑξῆς πλατύτερον ἤδη διέξιμεν, ἅτε ἐπιστατικώτερον τούτοις μάλιστα παρηκολουθηκότες. Τῶν μὲν γὰρ πλείστων αὐτοὶ παρόντες αὐτήκοοί τε καὶ αὐτόπται γεγόναμεν· ἃ δὲ μὴ αὐτοὶ παρόντες τεθεάμεθα, καὶ ταῦτα δ' ἐξ αὐτῶν ἀκριβῶς ἡμῖν παρειληφέναι συμπέπτωκε τῶν πεπραχότων· ὡς μικρὸν ἢ μηδὲν ἧττω τῆς προτέρας εἶναι τὴν δευτέραν ἀντίληψιν. [P. 354] Καὶ οἶμαί γε μάλιστα πάντων, ὁπόσα τοῖς ἐφεξῆς πέπρακται χρόνοις, ἐξεῖναι μανθάνειν τοῖς βουλομένοις ἐκ τῶν εἰρησομένων, μακρῷ τινι βέλτιον ἢ κατὰ πᾶσαν Στοὰν καὶ Ἀκαδημίαν Πλατωνικὴν, ὁπόσον ἀρετῆς πρὸς κακίαν ἐστὶ τὸ διάφορον, καὶ ὅσον αὕτη μὲν B τοῖς μετιοῦσι παρέχει τὸ χρήσιμον· ὅσον δ' ἐξ ἀντιπάλου τὸ σφαλερὸν ἐκείνη. Κατὰ γὰρ ἀνάλυσιν ἐκ τοῦ τέλους εἰς ἀρχὴν ἀνιόντας, ἐκεῖθεν ἐξεῖναι, καθάπερ ἐν ἀσφαλεῖ τινι πίνακι τῷ χρόνῳ, τὸν ἑκατέρας σκοπουμένους καὶ ἀνιχνεύοντας δρόμον, ὡς διὰ στοιχείων οἱονεί τινων, τῶν ἄλλοτ' ἄλλως Εὐρίπου δίκην ἀχθέντων, τῆς Προνοίας ἐντεῦθεν εὐφυῶς ἀναγνῶναι τοὺς λόγους.

Β'. Ὡς γὰρ ἐν ἀπείρῳ τῷ ζόφῳ, ὁποῖον ἄν ποτε καὶ νὺξ ἀφεγγὴς τῷ οἰκείῳ βάψασα μέλανι τὸν ἀέρα δρῴη ἄν, ἀτέχνως τῶν ἀνθρωπίνων φέρεσθαι δοκούντων πραγμάτων, οὐδεὶς οὐδὲν τῶν ἁπάντων, οὐδ' εἰ καὶ κορυφῆς εἴη τριχὸς ἀμυδρότερον, τοὺς ὀφθαλ-

571 I. Quæ hucusque annis retro centum fere et quinquaginta gesta sunt, ea undecim libris quam potuimus compendiosissime primo volumine tradidimus. Quæ vero hinc sequuntur, illa ut longe diligentiori studio investigata fusius jam exponemus. Etenim pleraque ipsi per nos audivimus ac vidimus. Quorum autem ipsi spectatores non fuimus, ea ab iis qui gesserant ita accurate accepimus, ut hæc paulo aut nihilo minus quam illa explorata habeamus. Ego certe sic statuo; ejusmodi esse ea quæ deinceps dicturus sum, ut ex iis magis quam ex aliis omnibus rebus, quæ subsecutis temporibus gestæ fuerunt, possit quilibet intelligere, atque id quidem multo melius quam ex totius Porticus Platonicæque Academiæ præceptis, quantum intersit virtutem inter et vitium, quantumque iis, qui alterutri dediti 572 sunt, salutaris illa, hoc vero perniciosum sit. Nam si ab extremo fine orsi ad prima usque initia redeamus, licebit inde (utriusque cursu in annalibus, tanquam in tabella minime fallaci, inspecto et per quædam quasi vestigia Euripi more alternantia explorato) divinæ providentiæ consilia pulchre intelligere.

II. In tantis enim rerum humanarum tenebris, quibus nec obscurissima nox pares habet, nihil queas deprehendere, ne minimo quidem capillo levius, quod divinæ justitiæ oculos fugiat. Nimirum hæc infinitam quamdam libertatem et licen-

Variorum notæ.

(56) Libri undecim priores historiam continent annorum 137. Vide quæ adnotavimus ad titulum libri primi. Boivin.

tiam alias aliis hominum animis ac voluntatibus, quidquid ii moliantur, indulget. Eadem per immanis ignorantiæ profundum res eorum gubernat : trutinæ deinde ac lancibus severis rerum gestarum exitus tradit, ut eorum qui olim vixerint præmia, posteris proposita, legis cujusdam nativæ vim obtineant. Nec enim, quorum animus ac mores mali per omnem vitam fuerunt, iis sincero gaudio ad extremum frui permittere videtur divina justitia : nec, quibus adversa contigerunt, eorum sinit luctum gaudii expertem permanere. Sed, ubi messis ac trituræ tempus advenit, tales rependit utrisque fructus, qualem utrique sementem fecerint. Ego vero in unoquoque eventu veritatem cum mendacio, justitiam cum injustitia, humanitatem cum superbia ac fastu, paupertatem **573** cum divitiis, linguam magnificam et futilibus verbis redundantem cum verecundo silentio velim conferre, itemque facta comparatione ostendere, quale adhibeat examen pervigil divinæ justitiæ oculus. Facillime enim in eo quasi virtutis gymnasio et natura veritatis declarata stabilietur, et palam notata improbitas elevabitur : idque eo magis, quod nulla virtus a vitio aliquo æmulo longe posita sit.

A μοὺς διαφεύγον εὔροι τῆς δίκης. Μακρὰν γάρ τινα τὴν αὐτονομίαν καὶ τὸ ἄφετον ἐκ προοιμίων αὕτη χορηγοῦσα ταῖς τῶν δρᾷν ἐθελόντων ἄλλοτ' ἄλλαις αἱρέσεσί τε καὶ γνώμαις, καὶ ἅμα κατὰ τὸν τῆς ὑπερφυοῦς ἀγνοίας βυθὸν τὰ ἡμέτερα διακυβερνῶσα, σταθμοῖς ἔπειτα καὶ πλάστιγξιν ἀκριβέσι τὰ τῶν δρωμένων δίδωσι τέλη· ἵνα τοῖς ὀψιγόνοις οἷον αὐτοφυεῖς νομοθέται τὰ τῶν παρεληλυθότων ἔπαθλα γίγνοιτο. Οὔτε γὰρ οἷς μοχθηρίᾳ γνώμης καὶ τρόπων ἡλικιώταις διαγέγονεν (57) εἶναι, τὸ χαίρειν ἀκλαυστον ἀπολαύειν εἰς τέλος ἀφιέναι δοκεῖ· οὔτε οἷς κακοπραγεῖν ἐξεγένετο, ἀγέλαστον ἐᾷ παραμένειν καθάπαξ τὸ δάκνον. Ἀλλὰ τοιούτους δίδωσι γεωργῆσαι καρποὺς ἐν ἀμήτου καὶ ἅλωνος ὥρᾳ, οἷα; ἑκατέρῳ συνέβη σπεῖραι τὰς αὔλακας. Βουλοίμην
B δ' ἂν ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα θεωρεῖν ἀλήθειαν πρὸς ψεῦδος, καὶ δικαιοσύνην πρὸς ἀδικίαν, καὶ πραότητα πρὸς ὑπερηφανίαν καὶ τῦφον, καὶ πενίαν πρὸς πλοῦτον, καὶ σιωπὴν εὐσχήμονα πρὸς χείλη δόλια, καὶ γλῶτταν μεγαλοῤῥήμονά τε καὶ μακρὰν τινα ῥέουσαν τὴν ἀσχήμονα φλυαρίαν· καὶ δεῖξαι παρεξετάσας, οἵαν ἐπιφέρει τὴν στάθμην τῆς δίκης ὁ ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Ῥᾷστα γὰρ ἂν ἐν τοιούτῳ τῆς ἀρετῆς γυμνασίῳ ἅμα τε τῆς ἀληθείας ἡ φύσις ἐναργεστέραν λαμβάνοι τὴν πῆξιν, καὶ ἅμα περιφανῶς ἡ κακία φαυλίζοιτο, διὰ τὸ μηδ' ἡντιναοῦν ἀρετὴν ὡς ποῤῥωτάτω κακίας ἀνανταγώνιστον τὸ παράπαν εἶναι διαδιῶναι.

III. Nempe et terræ ipsi cum ætheriis rebus certare promptum est, et ostendere, non eam esse cœlorum sortem propriam ac præcipuam, ut mutis vocibus Dei gloriam enarrent, sed et vicissim sibi datum esse, ut prædicet soli et astris novam semper Dei gloriam. Ac tantæ quidem rei ministra Historia et largitrix hominibus constituta est. Cujus quanta esset in hac vita utilitas, cum ab antiquis plerisque declaratum est, tum a nobis ipsis sæpenumero; quos nunquam id ipsum piguit sive ex tempore prædicare, sive scriptis nostris sparsim testatum relinquere. Historia enim est, quæ veluti librum pervolutandas præbet vicissitudines et conversiones rerum omni ævo gestarum. Hæc efficit, ut homines pridem mortui et vivis et novis quotidie hominibus intersint, quasi semper præsentes. Hujus divina quadam virtute unusquisque redivivus et sua narrat facinora, et quidquid sibi dum viveret boni vel mali accidit. Hæc est, quæ deprimit semper et æternum arguit improbitatem. **574** Hæc est, quæ immortalitati virtutem mandat, nec ut corpora ita illam a vermibus sinit absumi. Hæc denique est, quæ nacta homines quosdam fortuna fastuque inani elatos ut furentibus proximos efficit moderatiores. Eorum enim, qui ante fuerunt, calamitates velut securim quamdam intentans, sensim in animos obrepit, quasi magistra quædam latens, eaque docendi ratione naturas paulatim mutat, mores informat,

Γ'. Ἔχειν γὰρ ἀεὶ καὶ γῆν ἀντιφιλοτιμεῖσθαι πρὸς τὰ αἰθέρια, καὶ δεικνύειν, μὴ μόνοις κλῆρον ἐξαίρετον εἶναι τοῖς οὐρανοῖς φωναῖς ἀφθόγγοις Θεοῦ διηγεῖσθαι δόξαν ἀεὶ, ἀλλ' ἐξ ἀντιῤῥόπου καὶ
C γῆν ἡλίῳ καὶ ἄστρασιν ἀεὶ νέαν ἐξεῖναι διηγεῖσθαι δόξαν Θεοῦ, καὶ τοῦ τοσούτου χρήματος ὑπηρέτις ἡ ἱστορία καθίσταται χορηγὸς τοῖς ἀνθρώποις. Ἧς ὁπόσον ἐστὶν ἐν βίῳ τὸ χρήσιμον, [P. 355] ἀνδρῶν τε τῶν πάλαι τοῖς πλείστοις ἐστὶν εἰρημένον, καὶ ἡμῖν γε πολλάκις αὐτοῖς ἐξ αὐτοσχεδίου τῆς γλώττης ὑμνῆσαι καθόσον ἐξῆν, καὶ γράμμασι πολλαχῆ τοῖς ἡμετέροις ἐγκατασπεῖραι, κώλυμα ἥκιστα πάντων ὄκνος οὐδεὶς ἐγεγόνει. Αὕτη γὰρ ἀναγινώσκειν διδάσκει καθάπερ βιβλίον τῶν αἰωνίων ἔργων τοὺς κύκλους· καὶ διὰ ταύτης οἱ πάλαι θανόντες ὁμιλοῦσι τοῖς ζῶσί τε καὶ ἀεὶ γιγνομένοις, ὡς ἀεὶ παρόντες, καὶ τὰς οἰκείας ἕκαστοι διηγοῦνται πράξεις, καὶ εἴτι παρὰ τὸν βίον τῶν χρηστῶν καὶ μὴ πεπονθέναι γέγονέ σφισιν, ἀναβίωσιν καινοτέραν δαιμονίως πως
D τῆς ἱστορίας δημιουργούσης. Αὕτη κακίαν ἀεὶ φαυλίζει δι' αἰῶνος ἐλέγχουσα, καὶ ἀρετὴν ἀθανατίζουσα σκωλήκων οὐ δίδωσι στόμασι διαφθείρειν ὁμοίως τοῖς σώμασιν. Αὕτη μαινομένων δίκην ὑπὸ τύχης καὶ τύφου ματαίου γαυρουμένους παρειληφυῖα τῶν ἀνθρώπων ἐνίους μετριωτέρους ἐργάζεται. Τῶν γὰρ φθασάντων τὰ πάθη οἷόν τινα πέλεκυν ἐπισείουσα λανθάνει καθάπερ διδάσκαλος παραδυομένη πρὸς τὴν ψυχὴν, καὶ ἠρέμα τάς τε φύσεις ἀμείβουσα διὰ τῆς τοιαύτης παιδείας καὶ τὰ ἤθη ῥυθμίζουσα, καὶ

Variorum notæ.

(57) Διαγέγονεν em. Boiv. pro ἰδίᾳ γέγονεν. Sic lib. xii, cap. 12, sect. 8, διαγέγονε κεχρῆσθαι.

ἐξ ἀσυνέτων μὲν συνετούς, ἐξ ἀφρόνων δ' ἐργαζομένη φρονίμους· καὶ οὑτωσί πως ἐκ τοῦ θηριώδους πρὸς τὸ ἡμερώτερον ὅλας μεθαρμόζουσα πολιτείας. Τοὺς μὲν γὰρ ἀγαθοὺς ἐξαίρουσα τοῖς ἐπαίνοις, τοὺς δὲ φαύλους ἐν κακότητος μοίρᾳ τιθεῖσα, ἐναργέστατον τοῖς ὀψιγόνοις γίνεται κάτοπτρον. Ὡς γὰρ δι' ἐκείνου σαφεστέρας λαμβάνοντες τὰς ἐμφάσεις τῶν τοῦ προσώπου χρωμάτων τε καὶ σχημάτων οἱ πρὸς αὐτὸ βλέποντες ἐπανορθοῦσιν ὅσον ἐφικτὸν, οὕτω δήπου καὶ διὰ τῆς ἱστορίας τοῖς μετιοῦσιν ἐντίθεται σύνεσις, καὶ ἦθος ῥυθμίζεται ψυχῆς, καὶ ἀκόλαστον σχῆμα θυμοῦ καὶ φωνῆς καὶ διαίτης ἀμείβεταί τε καὶ ἀναπλάττεται πρὸς τὸ βέλτιον, καὶ λανθάνοντα φύσεως ἐλαττώματα καὶ συμπτώματα θεραπεύεται πάμπολλα. Μᾶλλον δὲ καὶ κατόπτρου πολλῷ κραταιότερον τὸ τῆς ἱστορίας δείκνυται χρήσιμον. Ἡ μὲν γὰρ μυρίας τε καὶ παντοδαπὰς τῶν ἄλλοτ' ἄλλως γινομένων καὶ ἀπογινομένων ἀνδρῶν ὑποδεικνῦσα πράξεις καὶ λόγους σαφεστέραν τὴν τοῦ βελτίονος ἐκ παραθέσεως ἔχει δεικνύειν ἐκλογήν τε καὶ μάθησιν. Τὸ δὲ κάτοπτρον, μονομερῆ μὲν τὴν ἔμφασιν, συμφυᾶ δὲ τὴν τοῦ ἐνορῶντος φίλαυτον ἔχον ἕξιν, ῥᾳδίως τε ἐξαπατᾷ καὶ τῆς ἀληθοῦς ἐξίστησι διδασκαλίας. Βασιλεῦσιν οὖν καὶ ἄρχουσι πολλοῦ τινος ἄξιον ἂν ἡ ἱστορία γίγνοιτο χρῆμα, παραινοῦσα μὴ μέγα φρονεῖν, μηδ' ἐπὶ τῇ παρούσῃ τύχῃ θαῤῥοῦντας πρὸς τὸ βιαιότερόν τε καὶ τυραννικώτερον [P. 356] ἐξάγειν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἀεὶ τὸν βασιλεῖ φυλάττειν μόνον προσήκοντα. Ὁ μὲν γὰρ γνώμης αὐθαδείαις δημαγωγούμενος καὶ ὀχλοκρατούμενος ἄγεται μᾶλλον ἢ ἄγει, καὶ δοκῶν ἄρχειν ἔλαθε πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ τῶν τῆς κακίας εἰδῶν τυραννούμενος. Ὁ δὲ τὰς τῆς ἡγεμονίας ἡνίας δικαίως τοῖς ἄρχουσι νόμοις ἑκουσίῳ γνώμῃ διδοὺς, καὶ ὥσπερ μεθόριον ὑπηκόων καὶ νόμων ἑστὼς, ἐπίσης ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι κατὰ τὸν ἥμερον καὶ ἀνθρώπῳ πρέποντα βούλεται τρόπον, πρὸς ἀκριβῆ τινα ζῆλον καὶ μίμησιν ἑαυτὸν προβαλλόμενος τοῖς ὁρῶσιν, ἔμψυχον τῷ ὄντι νόμον καὶ ἄγαλμα ζῶν ἀρετῆς· καὶ τὸ τῆς ἀρχῆς σύμβολον ἐκ τοῦ μᾶλλον ἑαυτοῦ πρῶτον, ἢ τοῦ τῶν ἄλλων ἄρχειν, σαφῶς παρεχόμενος. Μηδὲν γὰρ τῶν ἐν βίῳ μόνιμον εἶναι καὶ βέβαιον, μηδὲ τὰς κρηπῖδας ἐπ' ἀσφαλοῦς ἑστάναι τῆς τύχης παιδευόμενος ἐκ τῆς ἱστορίας, δέδιε καὶ βραχεῖαν καιροῦ ῥοπὴν, ῥᾷστα δυναμένην ἀνατρέπειν ἅπαντα, καθάπερ οἱ τοὺς κύβους ἐν τῷ παίζειν ἀναῤῥίπτοντες. Οὕτω καὶ φύσεως αὐτῆς ὑπέρτερον ἡ ἱστορία περιφανῶς ἐπεφύκει. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ εἶναι μόνον κυρία γίνεται· ἡ δὲ καὶ τὸ εὖ εἶναι προστίθησιν· ὃ τοσοῦτον ἐκείνου βέλτιον, ὅσον τό γε βλέπειν τοῦ μὴ βλέπειν.

homines ex imprudentibus prudentes facit, cordatos ex vecordibus; et sic ferme a fera agrestique vita ad humanum civilemque cultum totas deducit respublicas. Quippe dum et bonos laudibus tollit, et improbis eum locum assignat, qui improbitati convenit, splendidissimum posteris speculum exsistit. Quemadmodum enim qui in speculum intuentur, ipsius ope certiorem assecuti cognitionem oris colorum ac lineamentorum, vultum quantum in se est fingunt et emendant, sic prorsus iis qui ad historiam accedunt intelligentia infunditur, eorum mores componuntur, animi, vocis, vitæ prava mutatur conformatio restituiturque in melius; occulta denique naturæ vitia et affectiones quamplurimæ sanantur. Imo historia efficacioris longe utilitatis est, quam sit speculum. Illa enim infinitas et plane diversas actiones sermonesque hominum, qui alii alias nati sunt ac decesserunt, ob oculos sic ponit, ut certiorem melioris consilii delectum et cognitionem ipsa collatione facile **575** exhibeat. Speculum vero, unam simplicemque imaginem capiens et illum, qui se ipsos contemplantibus a natura insitus est, amorem sui participans, haud difficulter fallit, et recedit sæpe a veri declaratione. Regibus itaque et principibus magno æstimanda est historia: quæ ne elatioris animi sint admonet, neve prosperis in præsentia rebus freti mores suos ad vim tyrannicumque ingenium deflectant, sed eum vitæ servent tenorem, qui solus principes decet. Qui enim animi impotentia quoquoversum abripitur, cupiditatibus quasi turbulentæ multitudini mancipatus, non tam regit quam regitur; et quanquam imperantis speciem gerit, tamen ipse magis quam cæteri tyrannico vitiorum imperio facile opprimitur. Qui vero rerum habenas justæ legum potestati moderandas tradit sua sponte, ac veluti confinium quoddam leges inter et subditos stat medius, is æque et imperare studet et parere, quatenus civile est et hominem decet: is intuentibus se ipsum diligenter æmulandum atque imitandum proponit, vivam revera legem et spirantem imaginem virtutis: is denique dignitatis insigne eo vere sibi vindicat, quod et magis et prius sibi imperet quam cæteris. Nihil quippe in vita stabile ac firmum esse, nec solido fundamento niti fortunam, ab historia edoctus vel minimam temporis inclinationem extimescit, quæ omnia tam facile potest subvertere, quam talos ii qui ludendo jaciunt. Atque adeo naturæ ipsi præstat evidenter historia. Nam penes illam est **576** efficere ut simus; hæc bene ut simus præterea tribuit. Quæ res tanto illi alteri præstat, quanto videre melius est quam haud videre.

Δ'. Τὰ δὴ τοιαῦτα τῶν τῆς ἱστορίας χρησίμων κἀμὲ πρὸς τὸ γράφειν ὅσα ἐπὶ τῶν ἡμετέρων γέγονε χρόνων παρέπεισε, καὶ διηγήματα προστιθέναι τοῖς φιλοκάλοις ἀνδράσι μεγάλα τε καὶ σπουδαίας ἀκοῆς ἄξια, καὶ μεγάλην δυνάμενα σύνεσιν ἐντιθέναι τοῖς ὅσοι πραγμάτων ἀεὶ καινοτέρων ἐμπειρίαν

IV. Hæc et talia, in quibus historiæ utilitas posita est, impulere me, ut et ipse litteris mandarem ea omnia, quæ temporibus nostris acciderunt, et ad ea quæ jam narrata sunt alia adderem in gratiam hominum curiosorum, magna scilicet et auditu dignissima, aptaque admodum erudien-

ulis iis, qui novorum exemplorum cognitionem comparare usque sibi cupiunt. Affert autem et mihi nihilo minus ea res fructum aliquem peculiarem, quatenus ad mores componendos prodest: item voluptatem haud parvam, dum crebro me ab aliis ad alia rerum genera multa et diversa commemoranda transfero. Quod et navigantibus usu venit, quibus modo occurrit pelagus, modo ex pelago insulæ adeuntur et portus, et immorari variis locis placet multiplicis mercaturæ gratia; ita ut regio nulla sit, ex qua illi magna emolumenta non colligant.

συνάγειν ποθοῦσι. Φέρει γάρ πως οὐχ ἧττον κἀμοὶ τὸ πρᾶγμα χάριν τινὰ πρὸς ἤθους ῥυθμὸν καὶ ἡδονὴν οὐ μικράν, μετιόντι συχνότερον ἀφ' ἑτέρων εἰς ἕτερα τῶν διηγημάτων πολυειδῆ καὶ ποικίλα· καθάπερ τοῖς πλέουσι νῦν μὲν πελάγεσιν ἔστιν ἐντυγχάνειν, νῦν δ' ἐκ πελαγῶν ἐς νήσους καὶ ἐπίνεια μετιέναι, καὶ πολυειδέσιν ἐμφιλοχωρεῖν ἐμπορίαις, καὶ πανταχόθεν καρποῦσθαι μακρὰν τὴν ὠφέλειαν.

V. At quoniam de iis rebus, quæ ad junioris usque Andronici mortem gestæ essent, satis a nobis dictum est, nunc ab re haud fuerit ea quæ deinceps acciderunt narrare fusius, ac superioribus conjungere. Revocanda itaque oratio nostra ad continuam et aptam rerum seriem, qua nihil integro historiæ corpori convenientius est.

Ε'. Ἐπεὶ δ' ἱκανῶς ἡμῖν τὰ μέχρι καὶ ἐς τὴν τελευτὴν Ἀνδρονίκου τοῦ νέου λέλεκται βασιλέως, καίριον ἂν εἴη, τούτοις συνάψαντας διεξοδικώτερον ἀφηγεῖσθαι τὰ ἐφεξῆς. Ἐπανακτέον τοίνυν τὸν λόγον εἰς ἁρμονίαν, μάλα γέ τοι τῷ τῆς ἱστορίας ὅλῳ προσήκουσαν σώματι.

## CAPUT II.

*Cantacuzenus juniorum principum saluti consulit. Alexii Apocauci perniciosa consilia, dotes eximiæ, genus, fortuna, malæ artes. Cantacuzenum hortatur ad capessenda imperii insignia. Eumdem calumniatur. Imperatrix Anna tertio luctus die in palatium se recipit. Apocauco suadente Joannes patriarcha codicillos profert a defuncto imperatore scriptos. Tutelam et imperii administrationem variis rationibus conatur sibi arrogare.*

I. Nondum imperator ultimum spiritum emiserat apud monasterium Hodegorum, castissimæ Dei genitrici sacrum, cum Joannem, ejus filium, qui tum nonum ætatis annum excedebat, nec non minorem hujus fratrem Michaelem despotam, annos natum quatuor, Cantacuzenus secum assumptos **577** quamprimum in palatium transtulit, idoneo satellitum præsidio munivit; omni denique ex parte imperatoriæ domus securitati consuluit, veritus, ne quid inopinati subito accideret, ut illis temporibus fere fit.

[P. 357] Α'. Τοῦ γάρ τοι βασιλέως τὰ λοίσθια πνέοντος ἔτι παρὰ τὴν τῶν Ὁδηγῶν μονὴν (57*) τῆς πανάγνου Θεομήτορος, τὸν ἐκείνου παρειληφὼς υἱὸν Ἰωάννην ὁ μέγας δομέστικος ὁ Κανταχουζηνός, ἔνατον τῆς ἡλικίας (58) ἔτος ἀμείβοντα, καὶ σύν γε αὐτῷ τὸν μετ' αὐτὸν ἀδελφὸν Μιχαὴλ (59) τὸν δεσπότην, ἔτους ὄντα τετάρτου, πρὸς τὰ βασίλεια τὴν ταχίστην εἰσήνεγκέ τε καὶ τὴν προσήκουσαν περὶ αὐτὸν δορυφορίαν (60) συνέστησε, πᾶσαν τοῖς βασιλείοις ἀσφάλειαν πορισάμενος πανταχόθεν, δείσας μή τι πάθῃ τῶν ἀδοκήτων ἐξ ἀφανοῦς, οἷα πολλάκις ἐν τοῖς τοιούτοις συμβαίνει.

II. At Alexius Apocaucus non poterat id negli-

Β'. Ἀλεξίῳ δὲ τῷ Ἀποκαύκῳ (61), ὃ πολλάκις

### Variorum notæ.

(57*) Ubi Augusta triduo mansit post conjugis obitum, in palatium regressa. Cantacuz. lib. III, cap. 1. Istius ædis mentio in priore historia non semel occurrit, de qua pluribus egimus in *Constantinop. Christ.* lib. IV, sect. 2, n. 24. DUCANG.

(58) Natus quippe Joannes Didymotichi XVIII Junii, anno Chr. 1332, uti notat Gregoras lib. X, cap. 5. Vide Cantacuzen. lib. III, cap. 2. DUCANG. — *Ἔνατον τῆς ἡλικίας ἔτος ἀμείβοντα.* Verti, *qui tum nonum ætatis annum explebat.* Malim nunc *excedebat.* Nam et ea est vis verbi ἀμείβειν, et huic interpretationi favet id quod de Joanne legitur infra lib. XV, cap. 11, sect. 8, ubi dicitur uxorem duxisse Helenam sexdecim annos natus. BOIVIN.

(59) Vide *Famil. Byzant.* DUCANG.

(60) Id ipsum tradit Cantac. lib. I, cap. 1. DUCANG.

(61) Exstat in Bibliotheca Regia codex ingens chartaceus Græcus, quo continentur Opera Hippocratis fere universa. Ejus libri initio imagines duæ in membranis pictæ occurrunt. 1. Hippocrates in hemicyclo sedens, dextra calamum, læva librum tenet resignatum. 2. Magnus dux Apocaucus in cathedra sedet: quem pone stat puer, librum in pluteo apertum manu sinistra apprehensum tenens, et legenti similis. Ad utramque imaginem accessere Hippocratis et Apocauci laudes mutuæ, senariis iambicis comprehensæ, eæque in marginibus tabellarum exaratæ. Ex iis porro iambis apparet Apocaucum, quantumvis publicis negotiis districtum, studuisse medicinæ, imo et ejusce artis peritissimum fuisse. Ita quippe Hippocrates pictum in adversa pagina Apocaucum alloquitur:

Ἰατρικῆς μὲν τῆς κρατίστης ἐν τέχναις
Δεινός τις εἷλε τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἔρως,
Ἐκ παιδὸς εὐθὺς ἐντακεὶς εὐμηχάνως,
Καὶ προσπαθῶς ἔχουσαν ἕλκων τὴν φύσιν
Πρὸς συμπαθῆ παίδευσιν ὁλκαῖς ἐμφύτοις.
Καὶ δὴ συνάψας καὶ πυκνοὺς ταύτῃ πόνους,
Ὑπερφυοῦς ἔδοξα τυγχάνειν κλέους,
Καινόν τι θαῦμα χρηματίζων τῷ βίῳ.
Σοφῶς δὲ πᾶσιν ἐκκαλύψας τὴν τέχνην,
Ἱπποκράτεις ἔδειξα συχνοὺς τῷ χρόνῳ,
Δεινὰς ὅτι μάλιστα πρὸς ταύτην φύσεις·
Νόει Γαληνόν, Ἀέτιον, τοὺς πάνυ,
Τὴν Ἀρεταίου καὶ σοφοῦ Παύλου χάριν·
Μεθ' ὧν Ὀριβάσιος ἡ κλεινὴ φύσις·
Ἄλλοι τε συχνοὶ σύνδρομοι τὴν ἀξίαν,
Ὧν λαμπρὸν ἐμπέφηνε τῷ βίῳ κλέος.
Ἀλλὰ παραιρεῖταί τι τῆς εὐδεξίας

A ἐπιχειρήσαντι πέρας οὐκ ἦν τῆς μελέτης λαβεῖν, καὶ νῦν ἀμελεῖν οὐκ ἐνῆν αὐτοῦ. Πολλάκις γὰρ εἰς ἐπίνοιαν ἐληλύθει, φονεύσας τὸν βασιλέα (62) καὶ ἅμα αὐτῷ Καντακουζηνὸν, ἑτέρῳ παρασχεῖν τὸ βασίλειον περιζώσασθαι κράτος, ἢ τῷ θείῳ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνῳ (63) τῷ δεσπότῃ, ἢ Συργιάννῃ (64) τῷ πολυτροπωτάτῳ καὶ παραπλησίῳ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν τῆς γνώμης ἐμβρίθειάν τε καὶ ὀξύτητα. Δεινὸς γὰρ ὁμοίως ἐκείνῳ καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς κατεπείγουσιν ἦν ἐπινοῆσαι τὰ τῇ χρείᾳ κατάλληλα καὶ πόρον ὀξὺς τοῖς ἀπόροις εὑρεῖν, ὀλίγα μὲν καθεύδων, τὰ πλεῖστα δ' ἐγρηγορὼς, καὶ σκεπτομένῳ τὰ μέγιστα ἐοικὼς καὶ περὶ μεγίστων, καὶ πλείονα καιρὸν ταῖς πράξεσιν ἢ τοῖς λόγοις ἀεὶ παρεχόμενος. Εἰ δὲ καὶ πρὸς ἀλήθειαν ὁμοῦ καὶ B δικαιοσύνην ἐχρῆτο τοῖς προτερήμασι, μέγα ἂν κλέος αὐτὸς τοῖς Ῥωμαίων ἐτύγχανε πράγμασιν ὤν. Νῦν δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν Ἐπιδαύριον Στρατοκλέα αὐλητὴς μὲν ἦν ἀγαθὸς, ἄνθρωπος δ' οὐκ ἀγαθός. Γένους γὰρ τῶν ἀδόξων ὑπάρχων ἐκ νέου καὶ πενίᾳ συντεθραμμένος νῦν μὲν τούτῳ, νῦν δ' ἐκείνῳ μισθοῦ διακονούμενος διετέλει τὸν χρόνον· κἀκ τῶν ἐλαχίστων μείζοσιν ἠρέμα τοῖς δεσπόταις ἀμοιβαδὸν χρώμενος, καὶ πᾶσιν ἀντιδοὺς τὰ χείριστα, προδότης σαφὴς καθιστάμενος, ἔλαθεν οὐκ οἶδα πῶς καὶ ἐς τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκίαν παρεισφθαρεὶς, ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς τῶν Ῥωμαίων, ὡς ἔοικε, τύχης καὶ εὐδοξίας.

[P. 358] Γ'. Τούτῳ τοίνυν ἤδη καιρὸν ἔχειν ἑαυτῷ

A gere, quod aggressus quidem sæpe erat, ad exitum autem perducere nunquam potuerat. Is enim consilium ceperat haud semel de potestate imperatoria, ubi imperatorem cum Cantacuzeno occidisset, alteri deferenda, sive despotæ Constantino, imperatoris patruo, sive Syrgianni, viro versutissimo, qui et ipse Apocauco intelligentia, gravi judicio, acerrimoque ingenio proximus fuit. Erat enim Apocaucus, quemadmodum ille, rebus angustissimis solers id quod usui esset excogitare, et inde expedire se unde difficillimum esset. Somno utebatur parce, homo scilicet vigilantissimus, præclara meditanti ac de maximis rebus deliberanti similis. Plus denique temporis agendo dabat B quam dicendo. Quibus si eximiis sane dotibus ad veritatem justitiamque usus foret, magnum ipse Romanorum rebus exstitisset ornamentum. Enimvero, ut Epidaurius ille Stratocles, tibicen quidem erat bonus, vir autem bonus minime erat. Nam a pueritia, cum ignobilis foret genere et in paupertate educatus, locatis modo huic modo illi operis victitaverat; cumque ab minimis ad majores sensim gradatimque dominos pervenisset, quos omnes pessime remuneravit, manifestus nempe eorum proditor, in ipsum quoque furtim **578** palatium nescio qua arte irrepserat, in perniciem Romanæ, ut videtur, et fortunæ et gloriæ.

III. Ille itaque ratus asserendæ sibi imperatoriæ

## Variorum notæ.

C
Τὴν τῶν πόνων ἄπληστον. οἷς ὁ πᾶς βίος
Ἄληκτον ἦν σπούδασμα πρὸς τοῦτο βλέπων.
Σὺ δὲ, στρατηγὲ τῶν ἀρίστων Αὐσόνων,
Κοινὲ στρατάρχα τῶν διπλῶν στρατευμάτων,
Ὁ γῆν τε καὶ θάλατταν ἀσχέτως τρέχων,
Διεξαγωνεῦ τῶν κατ' αὐτοὺς πραγμάτων,
Ἐπήβολος φρὴν τῶν σοφῶν βουλευμάτων,
Ὁ τῆς δίκης πρύτανις εὐστάθμοις μέτροις,
Ἡ πρὸς λόγους ἄπληστος ἐξόχως φύσις,
Ὁ τεχνικὸς νοῦς πρὸς κτίσεις εὐμηχάνους*,
Πῶς εἰς τοσαῦτα κερματίζων τὰς φρένας,
Ὧν εἰς ἕκαστον ἀρκέσαι τις ἂν μόλις,
Καὶ λαμπρὸς οὕτω τοῖς πᾶσιν δεδειγμένος,
Ἔπειτα βλέψας πρὸς μακρὰν οὕτω τέχνην,
Πρὸς ἣν βραχὺς πᾶς ἐστιν ἀνθρώπου βίος,
Οὕτως ἀνεῖλου θᾶττον αὐτὴν ἢ λόγος;
Καὶ πᾶσαν ἐξέπληξας ἐν τούτῳ φύσιν,
Ὥστε χρόνον τε καὶ λόγους καὶ τὴν φύσιν,
Σπουδήν τε πᾶσαν τὴν ἐμὴν οὐ μετρίαν,
Ὁδοῦ πάρεργον, τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου,
Καὶ παιδιὰν ἤλεγξας ὄντα σου σθένους.
Ὄντως ξένην, ἄριστε, πλουτήσας φύσιν,
Ξένως ἐχρήσω πᾶσι τοῖς κοινοῖς τρόποις·
Καὶ σφόδρα θαυμάζειν με φιλῶν τοῖς λόγοις,
Ἔδειξας ἔργοις ὡς βραχύς τίς μου λόγος.
Τὰς ψυχικὰς γὰρ οὐ νοσήσας δυνάμεις
Ἐκ τῆς ἐνύλου συμφυοῦς διαρτίας,
Εὔρρωστος οὕτω ταῖς ἐνεργείαις ἔφυς,
Τοὺς γνωστικοὺς εἰς ἄκρον εὐεκτῶν τόνους.
Ἀλλ' εὐχαρίστως οἷς φιλεῖς ἡμᾶς ἔχων,
Ὁ πάντα χρηστὸς, ἡ τρισολβία φύσις,
Χάριν Θεῷ σὺ τῶν καλῶν εἰδὼς ἔχε.
Παρ' οὗ καλὸν πέφυκεν ἀνθρώποις ἅπαν.

C Ita quidem Hippocrates; quem sic contra Apocaucus:
Ἐγὼ σοφῶν κράτιστε τῶν ὑμνουμένων,
Ἀεὶ διαρθρῶν τοῖς λογισμοῖς τὴν *....
Καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐξερευ**....
Ἐξ ἧς μαθεῖν πάρεστιν ἐνθέους λόγους.
Πολλοῖς μὲν ἔσχον ἐντυχεῖν σοφῶν λόγοις,
Σοφῶς ἀναπτύσσουσι τὴν ***....
Παρ' ὧν ἀφορμὰς δαψιλεῖς ἦν λαμβάνειν.
Πρὸς θαῦμα τοῦ κτίσαντος ἀρρήτοις τρόποις.
Ἐπεὶ δὲ τῶν σῶν εὐκλεῶν σπουδασμάτων
Πολύς τις ἔρρει θαύματος γέμων λόγος,
Ὡς τῆς ἐν ἡμῖν τοῦ Θεοῦ τεχνουργίας
Τοὺς μυστικοὺς τρανοῦντος ἐμφύτους λόγους,
Πολὺν μὲν ἔσχον ἐντυχεῖν τούτοις πόθον,
Λαμπραῖς ἐπ' αὐτοῖς ἐντρυφῶν ταῖς ἐλπίσι.
Tum idem interjectis aliquot versibus,
D
Ἐπεὶ δὲ καὶ νένευκα λοιπὸν πρὸς πόνους,
Ὡρμημένος τάχιστα πληροῦν τὸν πόθον,
Καὶ δὴ προσέσχον ἐμμελῶς τοῖς βιβλίοις,
Καὶ τὴν ὅλην δέδωκα τῇ τέχνῃ σχέσιν·
Ἀλλὰ τὸ λοιπὸν τίς παραστήσει λόγος;

Reliqua omitto, quæ et nimis multa sunt, et ad institutum minus pertinent. Porro Apocaucum legendis medicorum scriptis deditum fuisse, discimus etiam ex Actuario, qui suos de Methodo medendi libros ei, ad Hyperboreos Scythas legato eunti, nuncupavit. Vide Lambecium, *De Bibliotheca Cæsar.* lib. VI, pag. 113. BOIVIN.

(62) Cantacuz. lib. III, cap. 13. DUCANG.

(63) Filio secundo genito Andronici senioris imp. de quo in *Famil. Byzant.* DUCANG.

(64) Cujus ille studiosissimus erat. DUCANG.

* Κτίσιν, opinor, BOIVIN.
** Fort. ἐξερευνῶν σύνθεσιν. BOIVIN.
*** Fort. ἡμῶν φύσιν. BOIVIN.

potestatis tempus jam adesse, omnes ire in formas machinationibus variis, sicut Pharius ille Proteus, constituit. Modo igitur Cantacuzenum sedulo circumibat et adulabatur, compellebatque ad induendum rubros calceos. Quippe rem haud novam fore, postquam imperator toties necessitatem imposuisset palam induendi purpuram, et una imperandi, secum quidem dum viveret; statim autem ubi e vivis excessisset, cum Joanne filio suo eodemque juniori imperatore: expediisse nimirum illud dupliciter, ac veteri imperatoris proposito pernecessarium fuisse; quo simul, o Cantacuzene, et illi te collegam in rerum administratione haberent, et vitæ suæ potentissimum defensorem. Nec enim exstiturum deinceps quemquam, qui imperio clanculum insidiaturus esset, si is statim ac palam socius asscisceretur, qui successor esset futurus.

IV. Et modo quidem hæc, modo illa dictitabat; et eodem rursus revolvebatur, et ex alio alius exsistebat. Tum ipse simul cum imperatrice in illum eos incitabat, qui genere et fortunæ splendore eminebant, illud asserens: in eam curam Cantacuzenum enixe incumbere, ut, nobis omnibus crastina die contrucidatis, imperatorem se et rerum dominum constitueret. Hæc cum diceret affirmaretque, eos etiam in illum commovit, quibuscum erat illi cognatio. Adeoque id imperatrici
579 Annæ persuaserat, ut ad mariti tumulum plorans novendialem luctum non absolverit, sed post triduum statim in palatium se receperit.

V. Ibi Joannes patriarcha, suadente Apocauco eductos sinu codicillos recitavit, quibus id continebatur, quod et patriarchæ ipsi et consortibus episcopis imperator, conjugis et liberorum causa, jampridem mandaverat; tum scilicet cum in Thessaliam profectus est, ut Syrgiannem bello persequeretur, qui acceptis a Crale auxiliis Romanum imperium invadere jam instituerat. His ille recitatis in tutoriam rerum administrationem conabatur se intrudere. Justum enim aiebat esse alioqui ac perquam necessarium, perinde Ecclesiam imperio atque animam corpori esse conjunctam: utrumque enim hoc uno stare et vigere. « Cum vero et codicilli exstent imperatoris manu scripti, qui et conjugis et liberorum salutem mihi haud dubie committunt, quid (ait) iniquius quam socordia nostra mandata illa negligi, ac volentibus quodammodo nobis fluctus Romanæ rei superinduci inopinatos, quales ætate superiori excitati sunt, Arsenii, qui

A περιθεῖναι τὸ βασίλειον κράτος νομίσαντι παντοίοις ἐπιχειρήμασι κατὰ τὸν Πρωτέα τὸν Φάριον ἐπῄει γίνεσθαι. Καὶ νῦν μὲν περιιὼν καὶ θωπεύων οὐ μάλα ἠμέλει Κανταχουζηνὸν, συνωθῶν τὰ ἐρυθρὰ (65) ὑποδήσασθαι ὑποδήματα· μηδὲ γὰρ εἶναι λέγων τὸ χρῆμα καινὸν, ἀνάγκην πολλάκις ἐπενεγκόντος τοῦ βασιλέως (66), τὴν πορφύραν λαμπρῶς ὑποδύντα συμβασιλεύειν, αὐτῷ μὲν περιόντι τῷ βίῳ, ἐκείνου δ' εὐθὺς ἀπαλλάξαντος, Ἰωάννῃ τῷ υἱῷ καὶ νέῳ βασιλεῖ. Εἶναι γὰρ διπλοῦν καὶ σφόδρα ἀναγκαῖον τῷ τοῦ βασιλέως ἐκ πολλοῦ σκοπῷ τὸ καλόν· ἵν' ἅμα μὲν αὐτοῖς συνδιοικῶν τὰ τῆς βασιλείας εἴης πράγματα, ἅμα δ' ἐπίκουρος γίνοιο κράτιστος τῆς τούτων ζωῆς. Μηδὲ γὰρ ἔτι
B λείπεσθαι τὸν λάθρα τῇ βασιλείᾳ ἐφεδρεύοντα, τοῦ διαδεξομένου παρομαρτοῦντος ἐς προὖπτον αὐτίκα.

Δ'. Καὶ ἦν νῦν μὲν ταῦτα λέγων, νῦν δ' ἐκεῖνα· νῦν δ' ἀναστρέφων καὶ ἀφ' ἑτέρου γινόμενος ἕτερος· καὶ ἅμα τῇ βασιλίδι τοὺς γένει καὶ δόξῃ προὔχοντας κατ' αὐτοῦ διεγείρων, καὶ ἰσχυριζόμενος εἶναι τῷ Κανταχουζηνῷ διὰ μελέτης σφόδρα κατεσπουδασμένης, ἔργον ποιησαμένῳ ξίφους ἐς τὴν ὑστεραίαν πάντας ἡμᾶς, ἑαυτὸν αὐτοκράτορα καταστήσασθαι βασιλέα. Ταῦτα λέγων καὶ κατασκευαζόμενος ἀνέσειέ καὶ αὐτοὺς δὴ τοὺς καθ' αἷμα τούτῳ προσήκοντας κατ' αὐτοῦ· ὡς καὶ αὐτὴν Ἄνναν πεισθεῖσαν τὴν βασιλίδα μηδὲ τὰς ἐννέα πενθίμους ἡμέρας (67)
C παρὰ τὸν τοῦ συζύγου τάφον ἀνύσαι δακρύουσαν, ἀλλὰ μετὰ τρίτην εὐθὺς ἀνιέναι πρὸς τὰ βασίλεια.

Ε'. Ἔνθα ὁ πατριάρχης (68) Ἰωάννης, Ἀποκαύκῳ πειθόμενος, ἀνέγνω βιβλίον ἐκ τοῦ κόλπου λαβὼν, συνθήκας περιέχον, ἃς ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τε πατριάρχῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἐκ πολλοῦ παρέθετο ἐπισκόποις, περί τε συζύγου καὶ παίδων αὐτοῦ, ὁπηνίκα μαχησόμενος ἀπῄει τῷ Συργιάννῃ πρὸς Θετταλίαν, ἁρπάζειν ἤδη μετὰ τῆς τοῦ Κράλη συμμαχίας ἐπιχειροῦντι τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν. Ταῦτα τοίνυν διεξελθὼν εἰς τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπικὴν διοίκησιν εἰσάγειν ἑαυτὸν ἐπειρᾶτο. Δίκαιον γὰρ ἔφασκεν εἶναι καὶ σφόδρα τῶν ἀναγκαίων ἄλλως, καθάπερ σώματι ψυχὴν, οὕτω τῇ
D βασιλείᾳ τὴν Ἐκκλησίαν συνῆφθαι. Μίαν γὰρ εἶναι σύστασιν καὶ ζωὴν ἀμφοτέρων τουτί. « Ἐπεὶ δὲ καὶ ταυτὶ τὰ τοῦ βασιλέως γράμματα τὴν σωτηρίαν ἐμοὶ τῆς τε συζύγου καὶ τῶν υἱέων σαφῶς ἀνατίθησι, ποῦ δίκαιον (φησὶν) ἐκείνων ἡμᾶς καταῤῥᾳθυμήσαντας ἀμελῆσαι τῶν συνθηκῶν, καὶ οὑτωσί πως ἑκόντας [P. 359] συγχωρῆσαι, κλύδωνας ἀτεκμάρ-

Variorum notæ.

(65) Idem narrat Cantacuz. lib. II, cap. 40, pag. 337. DUCANG.

(66) Cantacuz. *Hist.* lib. II, cap. 9 et 14. BOIVIN.

(67) Cantacuzen.: Μετὰ δὲ τὴν ἐνάτην τῶν ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι συνήθως γενομένων ἱλασμῶν· quibus quidem novem diebus ex conjugibus superstes domi se continebat, ut est apud Codinum, *De Offic.* cap. 21, n. 4. Vide *Gloss. med. Græcit.* in Ἔννατα. DUCANG.

(68) Cantacuzen. lib. III, cap. 2, ut patriarcha rerum administrationem ambiverit multis enarrat. DUCANG.

τους ἐπιχυθῆναι τοῖς τῶν Ῥωμαίων πράγμασιν, ὁποῖοι κἂν τοῖς ἀνωτέρω γεγένηνται χρόνοις δι' ἀφέλειαν καὶ ῥᾳθυμίαν τοῦ τηνικαῦτα πατριαρχεύοντος Ἀρσενίου; Ἐγὼ τοίνυν ἀντιλήψομαι τῶν κοινῶν ὁμοῦ τῇ βασιλίδι πραγμάτων· ἐγὼ καὶ τῆς τοῦ νέου βασιλέως προστήσομαι σωτηρίας. »

A tum patriarcha erat, simplicitate et ignavia? Ego igitur reipublicæ administrationem cum Augusta suscipiam : ego et salutem defendam junioris imperatoris. »

## CAPUT III.

*Cantacuzenus respondet : administratam a se rempublicam etiam vivo imperatore; cum quo semper conjunctissime vixerit. Sua erga illum merita commemorat. Illius erga se benevolentiam et gratum animum prædicat. Imperii consortium cur eo superstite repudiaverit. Codicillos a patriarcha prolatos ad aliud tempus pertinuisse. Tutelam et imperii administrationem ipso jure penes se residere. Reliquum esse, ut filiæ suæ et junioris imperatoris nuptiæ perficiantur.*

Α'. Ταῦτα παρὰ πᾶσαν ἀκηκοὼς προσδοκίαν ὁ Καντακουζηνὸς ἔλεξε τοιάδε· « Ἐμοὶ δ' οὐ τοιούτων (69) ἐδόκει τὰ πράγματα δεῖσθαι λόγων ἐν τῷ B παρόντι, ζῶντος ἐμοῦ καὶ συμπαρόντος ὑμῖν· ὃς καὶ τοῦ βασιλέως περιόντος τῶν κοινῶν πραγμάτων ἤμην διοικητής· σχεδὸν ἁπάντων καὶ ῥητῶν καὶ ἀποῤῥήτων κοινωνὸς ἐκείνῳ. Ἴσασι δ' οὖν καὶ Ῥωμαίων οἱ πλείους, καὶ πρό γε πάντων ἡ βασιλὶς αὕτη, ὡς τἄλλα μὲν πνέων ἤμην ἐκείνῳ ταυτά, καὶ τῆς ἐκείνου γνώμης ἅπαντ' ἐξήρτητο τὰ ἡμέτερα, καὶ πάντ' ἔδρων ἐγὼ προθύμως ὁπόσα ἐκείνῳ δεδογμένα ἦν, καὶ μηδὲν αὖθις ὃ μὴ δεδογμένον ἦν ἐκείνῳ· τό γε μὴν τοῖς βασιλικοῖς ἐνδύμασι κοσμηθέντα με συμβασιλεύειν αὐτῷ κατὰ τὴν ἐκείνου σπουδὴν καὶ βούλησιν, τοῦτο δ' οὐδαμῆ πρὸς βουλήσεως ἔμοιγε ἦν. Τὴν δ' αἰτίαν ἐν τοῖς τῆς ἐμῆς καρδίας θαλάμοις καθεύδειν ἀπόῤῥητον ἐν τῷ παρ- C όντι δίκαιον εἶναι νομίζω. Ὅτι δὲ καὶ τὴν μετὰ θάνατον αὐτοῦ διοίκησιν καὶ ἐπιτροπὴν τῶν βασιλικῶν καὶ δημοσίων πραγμάτων ἐμοὶ παρέθετο πολλάκις, καὶ τὸ τοῦ υἱοῦ καὶ βασιλέως Ἰωάννου τῇ ἐμῇ θυγατρὶ προεμνηστεύσατο κῆδος, τά τε ἄλλα, καὶ διὰ τὸ μὴ κίνδυνόν τινα παρακύψαι, καὶ τοῖς κοινοῖς καὶ καθόλου παρεισφθαρῆναι πράγμασι, μάρτυς ἀπαρέγγραπτος Ἄννα ἡ βασιλὶς αὕτη.

Β'. Φαίην μὲν οὖν, ὡς ἰδιοτροπίαν τινὰ τῆς ἑαυτοῦ καλῆς ποιούμενος ἐκεῖνος γνώμης, τοιοῦτος ἦν ἐμοί. Φαίην δ' ἂν μᾶλλον, εἰ χρὴ τἀληθῆ λέγειν, ὡς οὐδ' αὐτὸς οὐδαμῆ ποτε ἐνέλιπον πάντα δρῶν καὶ λέγων ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ ζωῆς, καὶ προτιμῶν ἀεὶ τῆς ἐμῆς καὶ προτιθεὶς τὴν ἐκείνου. Καὶ ἵνα τἄλλα πάντα παρέντες ἑνός που καὶ δυοῖν μνησθῶμεν· ἄρτι τοῦ βασιλέως D καὶ πατρὸς Μιχαὴλ [P. 360] τελευτήσαντος, πρὸς ὁπόσην ἐμπέπτωκε θάλασσαν λογισμῶν, ἀκηκοὼς τῶν περὶ βασιλείας προτιθεμένων (70) Ῥωμαίοις ὅρκων πρὸς τοῦ βασιλέως καὶ πάππου, καὶ ὁπόσα τὴν ἐκείνου ψυχὴν κατέκλυσαν ῥόθια λύπης, καὶ ὅπως πλὴν ἐμοῦ τῶν πάντων ἦν οὐδεὶς αὐτῷ παρήγορος τότε δεξιὸς καὶ ψυχῆς πιπτούσης βακτηρία καὶ κινδυνεύοντος φρονήματος ἀπόῤῥητον φάρμακον, καὶ οἷον ἀναψύξεως ζέφυρος, οὐκ οἶμαι δεῖν παρ' εἰδόσιν εἰς μῆκος ἐκτείνειν τὸν λόγον. Ὅμως ἐπειδή, πρὶν Βυζάντιον ἁλῶναι, διαδρὰς τὸν ἐπηρ-

I. His Cantacuzenus præter omnem exspectationem auditis, « Mihi vero, » inquit, « his sermonibus indigere res in præsenti haud videntur, superstite **580** ac præsente me, qui vivo imperatore publicas res administrabam fere omnes; quicum ille dicenda pariter tacendaque omnia communicabat. Norunt certe et plerique Romanorum, et præ cæteris Augusta hæc ipsa, ut reliquis in rebus idem omnino cum illo sentirem, et nostra omnia ab illius voluntate penderent; ut, quidquid illi visum esset, alacriter exsequi solerem, ac rursus nihil quod non illi visum esset : et tamen cum is magnopere cuperet velletque me insignibus imperatoriis ornatum cum eo imperare, ab ea re omnino voluntatem meam abhorruisse. Cujus rei causam sub intimo pectore manere abditam rectius puto hoc tempore. Quod autem mihi res tam imperatorias quam publicas post mortem suam administrandas commendaverit sæpenumero, Joannique imperatori filio suo filiam meam destinaverit uxorem, tum ne quid periculi suboriretur, atque in perniciem rei publicæ totiusque imperii obreperet, testis est omni exceptione major Anna hæc imperatrix.

II. Possim quidem illum dicere, cum in me talis foret, singularem quamdam excellentis animi sui indolem re ipsa declarasse. Illud tamen affirmaverim potius, si verum oportet dicere, me vicissim haud destitisse unquam pro salute ipsius omnia facere ac dicere, vitæque illius meam semper posthabuisse. Atque ut omissis cæteris unum aut alterum afferamus exemplum : recente adhuc imperatoris **581** morte, quem ille in cogitationum æstum inciderit, ubi sacramenta cognovisset, quæ imperator avus Romanis detulerat, ad imperii successionem pertinentia; quot illius animum curarum fluctus inundarint; ut me excepto nemo omnium ipsi tunc affuerit dexter consolator, qui labentis animi velut adminiculum foret, ac vacillantem constantiam arcana ope sustentaret, et quasi zephyrus quidam recrearet, haud puto longiori oratione scientibus vobis commemorandum. At cum idem »

### Variorum notæ.

(69) Conferendus ipse Cantacuzenus, lib. III, cap. 4, 5, 6. DUCANG.

(70) Lib. VIII, cap. 3, sect. 4. BOIVIN.

vitato quod imminebat periculo, priusquam caperetur Byzantium, in Thraciam sitaque illic castella aufugisset, opusque tunc esset non amico fideli solum, sed et pecunia et infinito sumptu (omnibus enim rebus ille ante et post fugam plane destitutus erat), non modo in usum illius præsentem ea omnia liberaliter effudi, quæ mihi in bonis erant quamplurima, a patribus majoribusque ad me transmissa, sed et toti exercitui, cujus eram ipse dux, de meo plenissimos stipendiorum sumptus perpetuo suppeditavi. Qui enim ipsam animam, qua nec totus orbis nec orbis totius opes bene permutentur, pro illius salute ultro effudissem, haudquaquam certe pecuniis aut possessionibus aut rei pecuariæ pepercissem.

III. Atque ut varios subsecutorum periculorum casus et in septenni illo curriculo sudatos tanta contentione cursus ac recursus omittamus; postquam Deo visum est, ut capta imperii sede solus rerum potiretur, non oblitus est ille meorum erga se amorum et ardentissimi studii : **582** sed totum se animo atque cogitatione convertit ad investigandum præmium, quo me posset digne remunerari. Cumque nil imperatorio apice sublimius inveniret, in id enixe incubuit, ut saltem collegam me imperatoremque faceret. Nam primo quidem eum pudebat, postquam Darius, ille rex Persarum, homo barbarus, Zopyrum sic amavisset, ut inclyta illa Babylone ac toto præterea Chaldæorum Medorumque imperio carere, Zopyrum autem videre omnibus membris sanum ardentissime optasset; pudebat, inquam, hominem humanioris disciplinæ et paterni imperii alumnum, victum ab illo videri se in referenda gratia. Deinde addebat, hæc mihi a se præmia persolvi non tam mei causa, quam ut stabilitatem suam tueretur, atque ut vivo mortuoque se liberis suis simul et conjugi consultum esset.

IV. At ego, quam voluptatem percipiebam ex amore erga illum meo, eam mihi sinceram servare cupiens, nec quæcunque studio fecissem, gloriæ et honoris videri cupiditate fecisse, nullum sive mediocre sive majus splendidiusque præmium accipere volui; sed iis omnibus vacuus et purus ad hodiernum usque diem permansi.

V. Illi porro circa tutelam codicilli, quos patriarcha nunc profert, illius non ulterioris temporis causa scripti sunt. Verebatur scilicet imperator, qualia multa præter omnem opinionem fortuitus casus invehit, ne et ipse periclitaretur, et ego quoque, illius comes et socius; cui ille et imperii et suarum omnium rerum successionem **583** semper commendaverat; præsertim cum fieri haud posset, ut, si in discrimen adduceretur salus imperatoris,

A τημένον κίνδυνον, ᾤχετο φυγὰς ἐς τὴν Θρᾴκην (71) καὶ τὰ ἐν ταύτῃ φρούρια, καὶ ἔδει μὴ φίλου μόνον ἐκείνῳ πιστοῦ, ἀλλὰ καὶ χρημάτων καὶ δαπάνης παντοδαπῆς (πάντων γὰρ καθάπαξ ἦν ἐστερημένος πρό γε τῆς φυγῆς ὁμοῦ καὶ κατὰ τὴν φυγὴν ἐκεῖνος), οὐ μόνον πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν ἐκείνῳ κεκένωκα χρείαν ἀφθόνως ἐγὼ, ὁπόσα μοι περιῆν ἐκ πατέρων καὶ προγόνων πάμπολλα χρήματα· ἀλλὰ καὶ πάσης ἔγωγε τῆς στρατιᾶς ὑπάρχων αὐτὸς ἡγεμὼν οἴκοθεν ἀεὶ χορηγῶν καὶ αὐτῇ διετέλουν τῶν μισθωμάτων ἀνενδεᾶ τὴν δαπάνην. Ὁ γὰρ αὐτὴν προϊέμενος τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς, ἧς ὁ πᾶς οὐκ ἔστιν ἀντάξιος κόσμος καὶ τὰ τοῦ κόσμου χρήματα, σχολῇ γ' ἂν αὐτῶν ἐφεισάμην χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ κτηνῶν ἁπάντων.

B Γ'. Καὶ ἵνα τὰ τῶν ἐν μέσῳ κινδύνων συμπτώματα καὶ τοὺς τῶν μακρῶν ἐκείνων δρόμων καὶ περιδρόμων ἱδρῶτας κατὰ τὴν ἑπταετῆ περίοδον ἐκείνην (72) παρέλθωμεν· ἐπειδὴ (δόξαν οὕτω Θεῷ) τὴν βασιλίδα πόλιν ἑλὼν μόνος ἦν αὐτοκράτωρ αὐτὸς, τῶν ἐμῶν οὐκ ἐπελάθετο πρὸς ἐκεῖνον ἐρώτων καὶ πόθων· ἀλλὰ πάντας ἔστρεφε καθ' ἑαυτὸν λογισμοὺς, ἀνερευνῶν ὅ τι ἂν ἀποδοίη βραβεῖον ἄξιον ἐμοί. Καὶ ἐπεὶ μεῖζον ἄλλο τῆς βασιλείας οὐχ εὕρισκε, ταύτης, τὸν δεύτερον φάναι πλοῦν, κοινωνὸν ἑαυτῷ καὶ βασιλέα ποιεῖσθαι διὰ μάλα μακρᾶς ἐποιεῖτο σπουδῆς. Ἠδεῖτο γὰρ, πρῶτον μὲν, Δαρεῖον ἐκεῖνον τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα, εἰ βάρβαρος μὲν ἐκεῖνος ὢν, ὅμως διὰ τὴν τοῦ Ζωπύρου C φιλίαν ὅλαις ὁρμαῖς τῆς ψυχῆς τὴν περιβόητον παραιτεῖσθαι διετείνετο Βαβυλῶνα καὶ ἅμα αὐτῇ τὴν Χαλδαίων καὶ Μήδων ἀρχὴν, εἰ Ζώπυρον ὑγιᾶ πάντῃ θεάσαιτο· αὐτὸς δὲ παιδείας ἀνθρώπῳ πρεπούσης καὶ πατρίου βασιλείας τρόφιμος ὢν ἐκείνου πρὸς ἀμοιβὴν τῶν καλῶν ὀφθείη δεύτερος. Ἔπειτα οὐ τοσοῦτον ἐμοῦ γε εἵνεκα τοιαῦτ' ἔφασκεν ἐμοὶ διδόναι βραβεῖα, ὅσον τῆς αὐτοῦ συστάσεως, καὶ ἅμα παίδων καὶ συζύγου, ζῶντός τε καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ.

Δ'. Ἐγὼ δ' ἀκήρατον ἐθέλων φυλάττειν τὸ τῆς ἐμῆς πρὸς ἐκεῖνον [P. 361] φιλίας τερπνὸν, καὶ μὴ δοκεῖν δι' ἔρωτα δόξης ὅσα ἡμῖν ἐσπούδασται δρᾷν, οὐχ εἱλόμην οὐδὲν τῶν ἁπάντων, οὔτε μέτριον οὐδὲν, οὔθ' ὅσα τὴν τοῦ μείζονος ἔχει δόξαν λαβεῖν· ἀλλ' D ἔμεινα τούτων ἁπάντων ἀθῷος ἄχρι καὶ εἰς δεῦρο.

Ε'. Ἃ δὲ νῦν ὁ πατριάρχης ἐπιτροπίας προτείνει γράμματα, τῆς τότε χρείας ἕνεκα τούτῳ γεγένηνται, καὶ οὐδαμῇ περαιτέρω. Ἐδεδίει γὰρ ὁ βασιλεὺς, οἷα πολλὰ τὸ αὐτόματον παρὰ πᾶσαν ἐπάγει τὴν προσδοκίαν, μὴ αὐτός τε κινδυνεύσῃ καὶ σύν γε αὐτῷ καὶ αὐτὸς ἐγὼ συμπαρὼν, ᾧ τὴν διαδοχὴν ἀεὶ παρετίθει τῆς βασιλείας καὶ τῶν οἰκείων ἁπάντων. Μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν δυνατῶν, ἐν ἐκείνῳ τῷ ἀγῶνι τοῦ βασιλέως κινδυνεύοντος, ἐμὲ ζῶντα λείπεσθαι.

Variorum notæ.

(71) Lib. VIII, cap. 6, sect. 4. BOIVIN.

(72) *Bellum scilicet avi et nepotis*. Vide quæ annotavimus supra ad lib. IX, cap. 7, sect. 1. BOIVIN.

Οὕτω γὰρ ἀλλήλαις ἡμῶν αἱ ψυχαὶ συνεκέκραντο, ὡς καὶ πάντας Ὀρέστας ὁμοῦ καὶ Πυλάδας περιφανῶς τῆς ἡμῶν ἡττᾶσθαι συμπνοίας. Εἰ γὰρ ἦν ἐφικτὸν, ἀπιόντος εἰς Θετταλίαν τοῦ βασιλέως, ἐν Βυζαντίῳ μένειν ἐμὲ, οὐκ ἂν ἐπισκόπων ἔδει καὶ πατριάρχου καὶ συνθηκῶν περί τε γυναικὸς καὶ παίδων καὶ βασιλικῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ τοῦ τηνικαῦτα καιροῦ πρὸς τὴν τοιαύτην τὰ πράγματα περίστασιν συνελάσαντος, οὕτως ἐφ' ὡρισμένῳ τὰ τῆς τοιαύτης ἐπιτροπῆς ἐκείνῳ συνεκλείετο τῷ χρόνῳ. Ὁ δὲ τὸν τοῦ βασιλέως θάνατον ὥσπερ ἕρμαιον εἰς φιλαρχίαν, ὡς ἔοικεν, εἰληφὼς εἰς μέσον ἄγει δημοσιεύων τὰ πάλαι τοῦ βασιλέως γράμματα, μηδαμῇ τῇ παρούσῃ προσήκοντα χρείᾳ· ὡς μηδὲ πολλῶν ἐμοὶ πρὸς ταῦτα δεῖσθαι τῶν λόγων, πρὸς ἕτερα τῆς παρούσης χρείας τὰ πράγματα συνωθούσης.

Ϛ'. Ἐμοὶ γὰρ, ἵνα τὸ προσῆκον πέρας τοῖς ἐμοῖς ἐπενέγκω λόγοις, τὰ αὐτὰ τῷ θείῳ διεξιέναι λείπεται Παύλῳ· ὅτι Τὸν δρόμον τετέλεκα (73), καὶ τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ὃς ὑπὸ δυοῖν ὁριζόμενος τουτωνὶ, τῆς τε ἐπιτροπῆς καὶ διοικήσεώς φημι τῶν βασιλικῶν πραγμάτων καὶ τῆς τοῦ νέου βασιλέως ἐπὶ τῇ ἐμῇ θυγατρὶ μνηστείας, ἡ μὲν ἐπιτροπὴ καὶ διοίκησις τῶν βασιλικῶν πραγμάτων, κατὰ συνέχειαν ἐκεῖθεν ἀεὶ διαβαίνουσα, πρόσεστιν ἔτι μοι. Λοιπὸν δ' ἂν εἴη καὶ τὰ τῆς τῶν παίδων μνηστείας ἤδη τελεῖσθαι. » Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ σύλλογος ἔληγέ τε καὶ διελύετο.

superstes ego ex eo bello evaderem. Tanta siquidem inter nos animorum erat conjunctio, ut Orestarum simul Pyladarumque omnium amicitiam concordia nostra longe superaret. Etenim si, imperatore in Thessaliam profecto, Byzantii remanere me licuisset, non episcopis certe opus fuisset, non patriarcha, non mandatis, quæ conjugi et liberis et rebus imperatoriis consulerent. Sed ut illorum temporum conditio eo res adduxerat, ita certo ac definito illius ipsius temporis spatio ejusmodi tutela fuit circumscripta. Nunc vero ille imperatoris mortem in lucro ponit, nimirum regnandi avidus, atque in medium publicamque in lucem profert vetera quædam imperatoris scripta, quæ in præsenti nihil ad rem spectant. Eoque fit, ut mihi adversus ea non opus sit longa oratione, cum ad alia me præsens necessitas compellat.

VI. Mihi enim, ut orationi meæ finem imponam convenientem, illud D. Pauli superest usurpandum: Cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ. Quæ cum duabus rebus definiatur, tutela scilicet et administratione imperatoriorum negotiorum, item despondenda juniori imperatori filia mea; tutela quidem et administratio imperii, perpetua inde usque et continua possessione ad me transierunt, et adhuc mihi incumbunt: **584** reliquum est, ut liberorum nostrorum conjunctio factis sponsalibus sanciatur. » Post hæc finito colloquio dimissi sunt ii qui convenerant.

## CAPUT IV.

*Apocaucus et patriarcha imperatrici persuadent, ut omnem Cantacuzeno auctoritatem abroget. Prudentium conjecturæ de Apocauco. Cantacuzeni potentia et moderatio. Apocauci vires infirmæ. Animus perversus. Immoderata ambitio. Arx Epibatarum et alia castella ab eo exstructa, in quos usus.*

[P. 362] Α'. Ὁ δ' Ἀπόκαυκος (74), ἅμα τῷ πατριάρχῃ προσιὼν ἰδίᾳ τῇ βασιλίδι, μήτε μηδενὸς ἀκούειν ἀνέπειθε τῶν ἀπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ λεγομένων, καὶ ἅμα τῆς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς ἀπέχεσθαι τελέως παρακελεύεσθαι. Μηδὲ γὰρ εἶναι χρείαν ἔτι τούτου, τῆς βασιλίδος ὁμοῦ τῷ υἱῷ δυναμένης πᾶσιν ἐπιστατεῖν πράγμασι, παραδυναστεύοντός τε καὶ παρασπίζοντος τοῦ πατριάρχου, κατὰ τὴν πάλαι δοθεῖσαν πρὸς βασιλέως ἐπιτροπείαν αὐτῷ. Ταῦτα λέγων καὶ πείθων ἐλάνθανεν οἵους καὶ ὅσους τοὺς ἀγρίους τρέφει θῆρας τῶν λογισμῶν ὡς ἐν λόχμῃ τῇ ψυχῇ. Διεζωγράφει δ' οὖν καὶ ὑπεσήμαινεν ἀμυδρῶς τοῖς συνετωτέροις τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ σχημάτων τὸ ἀλλοπρόσαλλον, οἷον ἐκρήξει χειμῶνα κατὰ Ῥωμαίων ὁ ἄνθρωπος, προσειληφὼς τὸ δύνασθαι.

Β'. Ὅσον μὲν γὰρ προσῆν Κανταχουζηνῷ πανταχόθεν τὸ δύνασθαι, τοσοῦτον Ἀποκαύκῳ περιῆν ἀσθενείας· ὅσον δ' Ἀποκαύκῳ τὸ βούλεσθαι χείριστα δρᾷν, τοσοῦτον τῷ Κανταχουζηνῷ τὸ μὴ βίαιον

I. At Apocaucus cum patriarcha ad Augustam privatim accedit persuadetque, ut nihil eorum quæ a Cantacuzeno dicta sint audiat, simulque ut ei rerum administratione prorsus interdicat. Nec enim illo amplius opus esse; quandoquidem imperatrix ipsa cum filio posset rerum tractare gubernacula, collega ac defensore patriarcha, cui tutela jampridem ab imperatore delata fuisset. Hæc cum diceret ac persuaderet, non declarabat quæ et quot immania in animo consilia aleret, quasi in silva feras. Iis tamen qui intelligentiores erant inconstantia illa in dictis atque in persona retinenda adumbrabat saltem et leviter designabat, quas ille Romano imperio tempestates illaturus foret, ubi nactus esset potestatem.

II. Quantum enim ubique poterat Cantacuzenus, tantum Apocauco deerat virium: quantumque Apocaucus ad pessima quæque erat proclivis, tantum aberat Cantacuzenus ab ulla vi inferenda iis, qui

### Variorum notæ,

(73) Paulus ad Timoth. Epist. 2, cap. 4, v. 7. BOIVIN.

(74) Quem Ἀπόχαυχον cum χ vocat Cantacuzenus. DUCANG.

manum in ipsum violentam armassent. Cum enim isti facillimum esset manifesti sceleris convictos opprimere, et imperatoriæ dignitatis insignia nullo labore usurpare, id quidem facere noluit : sed eorum ingratum animum vehementer admiratus domi se continuit, alteroque aut tertio demum die silentium rupit. Apocaucus vero, conatus quidem, sed frustra, Cantacuzenum de medio tollere, **585** quem solum eumdemque potentissimum adversarium consiliis suis fraudulentis obstare comperiebat, suo tamen more agere non desinebat. Inest enim illud opibus pariter et honoribus, ut cui indigno obvenerint, ejus mentem non secus atque ebrietas ex sua sede dimoveant. Namque hic, cum ad honores et fortunæ splendorem pervenisset, magnaque opum quæsita vi suam excessisset sortem, decenti illi o de statu animi declinavit, tyrannidisque arcanos amores altius pectori infixos fovit. Hinc ille nihil non fecit, nihil non conquisivit, quo ejusmodi malorum stirpem aleret.

A πράττειν μηδὲν ὁπωσοῦν κατὰ τῶν ὅσοι ξιφήρη χεῖρα τῇ τούτου ζωῇ καθοπλίζουσι. Καντακουζηνὸς γὰρ, παρὸν ἐκ του ῥᾴστου κακοὺς φωραθέντας αὐτοὺς καθελὼν, ἀπονητὶ τὸ τῆς αὐτοκρατορίας περιζώσασθαι σκῆπτρον, τοῦτο μὲν οὐ βεβούληται, ἀλλὰ τὴν αὐτῶν ἐκπλαγεὶς ἀγνωμοσύνην οἴκοι κατέμεινε σιωπῶν ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς που τὰς ἡμέρας. Ὁ δ' Ἀπόκαυκος, πειρώμενος μὲν, οὐ δυνάμενος δὲ καθελεῖν Καντακουζηνὸν, ὃν μόνον ἀντίπαλον κράτιστον εὕρισκε τοῖς αὐτοῦ δολεροῖς λογισμοῖς, ὅμως οὐκ ἔληγε τὰ ἑαυτοῦ διηνεκῶς ἐνεργῶν. Ἐκστατικὸν γάρ τι χρῆμα διανοίας ὁμοίως πέφυκε πλοῦτος καὶ δόξα, παρ' ἀξίαν τινὶ προσγενόμενα, καθάπερ ἡ μέθη. Εἰς γὰρ δόξαν καὶ περιφάνειαν ἐξ ἀσήμου γένους (75) ἐληλυθὼς, συνεργοῦντος καὶ περιθάλ- B ποντος Καντακουζηνοῦ, καὶ πλοῦτον μάλα πολὺν καὶ ὑπὲρ τὴν τύχην τὴν ἑαυτοῦ συναθροίσας, τοῦ καθήκοντος εὐθὺς ἐξέστη φρονήματος, καὶ τυραννίδος ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς θαλάμοις ἔκρυψεν ἔρωτας, καὶ πάντ' ἐκεῖθεν ἔπραττε, καὶ πάντα συνεισῆγεν ὅσα γεωργεῖ τῆς τοιαύτης κακίας τὴν βλάστην.

III. Id autem ipsæ illæ clamantemissa pæne voce insanæ substructionum moles, quæ ad hodiernam usque diem illius improbitatem splendidissime declarant : Epibatarum seu nautarum intelligo castellum, et quæcunque ille circa urbis principis muros exstruxit, ancipitem quasi naturam habentia, terræque ac mari divisa. Portas enim utrinque illis addiderat a mari et a terra; ut mari pulsum terra exciperet; et vicissim terra ejectum triremis illa familiaris, ac juxta ejus domum stans quasi in portu, per infidum elementum ad insulam Principis deduceret, aut quocunque illum fortunæ exitus vocaturus foret. Nam et ibi, et quocunque se volebat recipere, castella cœloque eductas arces fundaverat. Adeo vir ille improbus ipso statim initio fuit : adeo malitiæ ac doli plenas celabat animo cogitationes. Quanquam **586** nullum inde fructum colligere ei contigit eludente scilicet Deo consilia illius ac molitiones, ut fusius infra declarabimus.

[P. 363] Γ'. Βοᾷ δὲ καὶ αὐτὰ μονονουχὶ φωνὴν ἐκπέμποντα λαμπρὰν τὰ τῶν αὐτοῦ γε οἰκιῶν οἰκοδομήματα, μέχρι νῦν τὴν ἐκείνου κακίαν ἐκτραγῳδοῦντα· λέγω δὴ τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον (76)· ἔπειθ' ὅσα περὶ τὸ τεῖχος τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἤγειρεν, οἷον ἀμφίβιον καὶ γῇ καὶ θαλάσσῃ μεριζομένην ἔχοντα δίαιταν. Πύλας γὰρ ἑκατέρωθεν σφισιν ἐτίθετο πρός τε γῆν καὶ πρὸς θάλασσαν· ἵνα C διωκόμενον ἐκ θαλάττης ἤπειρος ὑποδέχοιτο, καὶ τοὐναντίον αὖθις φεύγοντα τὴν ἤπειρον ἡ συνοῦσα καὶ, οἷον εἰπεῖν, ναυλοχοῦσα τριήρης παρὰ τὴν οἰκίαν γίνοιτο παραπομπὸς ἐπ' ἀπίστου στοιχείου θαλάττης ἄχρι τῆς νήσου Πριγκίπου (77), ἢ ὅποι τῆς τύχης ἄγοι τὸ πέρας αὐτόν. Ἔστησε γὰρ κἀκεῖ, καὶ ὁπηδήποτε καταφυγεῖν ἐβούλετο, φρούρια καὶ πύργους οὐρανομήκεις. Οὕτω μοχθηρὸς ἦν ὁ ἀνὴρ ἐξ ἀρχῆς, καὶ μελέτας ἔκρυπτεν ἐν τῇ ψυχῇ κακίας καὶ δόλου μεστὰς, εἰ καὶ μηδὲν αὐτῶν ἀπόνασθαι οἱ ἐξεγένετο, τοῦ Θεοῦ ματαίαν πᾶσαν αὐτοῦ σπουδὴν καὶ μελέτην δεικνύντος, ὡς εἰρήσεται προϊοῦσιν ἡμῖν πλατύτερον.

## CAPUT V.

*Milites Cantacuzeno palam favent. In solemni sacramento mentionem ejus faciunt. Unus stricto gladio in Apocaucum irruit. Imperatrix cum suis Cantacuzenum supplex orat. Eo conspecto tumultus sedatus. Oratio, qua ille adversariorum improbitatem notat, clementiam et constantiam suam commendat. Demosthenis dictum, a Gregora correctum. Cantacuzeni et Apocauci diversa instituta, diversi exitus, et inceptis convenientes. Cantacuzenus eo uno damnandus, quod pacem Ecclesiæ turbari permiserit.*

I. Manante autem fama per totum exercitum, et ad eos omnes, qui ex quacunque urbe intelligen-

D A'. Τῆς δὲ φήμης ῥυείσης εἰς ἅπαν τὸ στρατιωτικὸν, καὶ ὅσοι τῶν συνετωτέρων ἐκ πασῶν παρῆ-

### Variorum notæ.

(75) Infra cap. 9 : Εἰς γὰρ ὕψος ἐξ ἀσήμου τύχης ἀρθείς, etc. Lib XIII, cap. 8 : Ἐξ ἀλῶν εἰς τὸ στρατήγιον παρεληλυθώς. Cantacuz. lib. I, cap. 4 : Ἄνδρα γένους μὲν ἀφανοῦς ὄντα, καὶ ταῖς τῶν δημοσίων πράξεσιν ἠσχολημένον. Τὴν δημοσίαν γὰρ ἀλῶν τότε τὴν διάθεσιν ἐποιεῖτο. Cap. 23 : Τὸν δὲ Ἀπόκαυκον, ἄσημον μὲν ὄντα, καὶ ἐξ ἀσήμων, καὶ οὔπω χθὲς καὶ πρώην τοῖς τῶν δημοσίων φόρων πράκταις ὑπογραμματεύοντα. Idem lib. III, cap. 14 : Οὗτος.... ἐκ Βιθυνίας ὡρμημένος, καὶ ἄσημος ἐκ φαύλων φὺς, τὰ πρῶτα μὲν ὑπεγραμμάτευσε πολλοῖς τῶν τὰ δημόσια χρήματα εἰσπραττόντων ὀλίγου ἕνεκα μισθοῦ. Adde cap. 44. DUCANG.

(76) Castellum munitissimum, haud procul a Selybria. Cantacuz. lib. I, cap. 24 ; lib. III, cap. 40 ; lib. IV, cap. 47. Gregoras ipse infra cap. 9. DUCANG.

(77) Vide *Gloss. med. Græcit.* in Πρίγκιψ. DUCANG.

σαν τῶν πόλεων, ὡς οἴκοι καθίσας ὁ Καντακουζηνὸς πάντων πραγμάτων ἀπέσχετο, πολὺς ἀνήπτετο θόρυβος κατά τε πατριάρχου καὶ Ἀποκαύκου, καὶ εἴ τινές που τῶν ἐν τέλει (78) σφίσιν εἶεν ὁμόφρονες. Εἶναι γὰρ τῶν ἀμηχάνων ἔφασκον, ἀφέντας τὸν πλουτοδότην καὶ κοινὸν τροφέα Καντακουζηνὸν, καὶ συστρατιώτην μᾶλλον ἢ στρατηγὸν, καὶ συνταλαιπωρεῖν εἰδότα κατά τε τὰς ὑπαίθρους καὶ χειμερίας στρατοπεδείας αὐτοῖς, ἕπεσθαι μεμηνόσιν ἀνδράσι, καὶ ὑπὸ φθόνου καὶ βασκανίας διεφθορόσιν, ἢ μᾶλλον ἀμαθέσι παντὸς ἀγαθοῦ, ὁπόσα πόλεις οἶδεν ὠφελεῖν, καὶ φοβεῖν ἐχθροὺς, καὶ βασιλικοῖς ἐπίδοσιν διδόναι πράγμασιν. Ὥστε καὶ τοῦ θείου προτεθέντος Εὐαγγελίου κατὰ τὸ πάλαι κρατῆσαν ἔθος, ὑπὲρ ἀσφαλείας καὶ πίστεως ὀμνύειν τῶν βασιλέων, αὐτοὶ καὶ τοῦ τῆς βασιλείας ἐπιτρόπου Καντακουζηνοῦ προσετίθεσαν τοὔνομα. Ὅτε δὴ καὶ ἀντιλέγειν ἐπιχειροῦντι [P. 364] τῷ Ἀποκαύκῳ ἐπεπήδησέ τις ἐξαπίνης ξιφήρης, ἐκεῖνο τὸ Ὁμηρικὸν ἐπειπὼν,

Αἶψά τοι αἷμα κελαινὸν (79) ἐρωήσει περὶ τὸ ξίφος.

Ὧ δὴ καὶ πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν συμφρονήσαντες θορύβου πολλοῦ καὶ βοῆς ἐνέπλησαν τὰ βασίλεια· ὡς περιδεεῖς γινομένους ἐκείνους ὁμοῦ τῇ βασιλίδι οἰκτροὺς ἱκέτας γενέσθαι Καντακουζηνοῦ. Ὅς γε καὶ μηδὲν τῆς σφῶν ὑπολογισάμενος κακογνωμοσύνης εἰς μέσον ἧκεν εὐθὺς, καὶ ὁμοῦ τῷ ὀφθῆναι πρὸς γαλήνην ἐχώρει τὰ τοῦ θορύβου καὶ κλύδωνος ἐκείνου κύματα, καὶ εἰς εὐδίαν ὁ τοῦ χειμῶνος ἐκείνου γνόφος μετωχετεύετο· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ τοιάδε ἐπὶ τῆς βασιλίδος, καὶ ὅσοι παρῆσαν, ἐφθέγξατο·

Β'. « Τὸ μὲν ἀνθρωπίνοις ἀπροσδοκήτως ἀνθρώπους ὄντας συμφοραῖς ἐντυγχάνειν, καὶ πρὶν ἢ βουλεύσασθαι καὶ πρᾶξαι, πάσχειν τι τῶν δεινῶν, οὐ τοσούτῳ φαίην ἂν ἐγὼ τῶν πασχόντων ὅσῳ τῶν δρώντων ὑπάρχειν τοὔγκλημα. Τὸ δ' ἄλλοις ὀρύσσοντας βόθρον αὐτοὺς εἰς ἐκεῖνον προτέρους ἐμπίπτειν, ἀναμφισβήτητόν ἐστι τῶν πιπτόντων ἁμάρτημα. Ὡς γίνεσθαι τοῖς μὲν προτέροις τὸ πάθος οὐ μάλα συγγνώμης μακρᾶς ὑπερόριον· τοῖς δέ γε δευτέροις συγγνώμης τε πάσης ὡς πορρωτάτω λίαν ἐῤῥίφθαι συμβαίνειν, καὶ ἅμα τὴν ἐκ τῶν νόμων περιφανῶς ἐφέλκεσθαι ἐπιτίμησιν. Ὅμως Θεοῦ δικαίως ἐπιστατοῦντος τοῖς πράγμασι, καὶ κατάλληλα τοῖς νοσήμασι τῶν πραγμάτων τὰ τῆς ἰατρείας ἐπάγοντος φάρμακα, χρεὼν καὶ ἡμᾶς ἐκεῖσε τὴν μίμησιν παραπέμποντας οὐχ ἀθάνατον κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων τὸ τῆς γνώμης διατηρεῖν ὀργιζόμενον· ἀλλ' ἀναλογιζομένους τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θνητὸν θνητὴν ποιεῖσθαι καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπιτίμησιν. Ἄλλως τε καὶ ὁ τὸν ὑποπίπτοντα κολάζειν ἐθέλων οὐχ ἐκεῖνον, ἀλλ' ἑαυτὸν ἀδικεῖ, τῆς ἀνθρωπίνης περιφανῶς ἀσθενείας κατεπαιρόμενος. Ὀξεῖαι δ' εἰσὶν καὶ αἱ τῆς τύχης μεταβολαὶ, καὶ ῥᾷστα τὸ εὐδαιμον ἐξ ἄλλων εἰς ἄλλους ἀμείβουσι· καὶ χρὴ

A tissimi aderant, sedentem domi Cantacuzenum ab rerum administratione prorsus se abstinere, tumultus ingens adversus et patriarcham et Apocaucum, et si qui ex ducibus consiliis eorum faverent, accenditur. Negabant enim fieri posse, ut Cantacuzenum quidem obliviscerentur, virum beneficentissimum, communem altorem et parentem, nec tam ducem quam commilitonem suum, qui secum sub dio mediaque hieme bellicos labores tolerare didicisset, homines autem sequerentur furiosos, invidia et obscuro odio contabescentes; homines omnis boni ignaros, quod aut urbibus prodesse, aut hostes terrere, aut res imperatorias posset in majus provehere. Admoto itaque, sicut veteri more receptum est, divino Evangelio, per quod jurarent

B defensuros se imperatorum vitam et fidem servaturos, addidere hi et Cantacuzeni nomen, imperii procuratoris. Cumque ad contradicendum aggrederetur Apocaucus, in eum statim quidam irruit stricto gladio, et illud Homericum adjecit,

*obscuro ferrum hoc jam sanguine tinges.*

Cui quidem militum multi assensi magno tumultu et clamore aulam impleverunt: ita ut Augusta et illi qui cum ea erant, metu exanimati, Cantacuzeno **587** miserabiliter supplicarent. At is, malevolentiæ illorum nulla habita ratione, in medium illico prodiit. Cujus vultus simul ut affulsit, ex tumultu tempestatisque illius fluctibus tranquillitas rediit, et illius turbinis caligo in serenitatem versa est.

C Tum ille os aperuit, atque apud imperatricem, et eos qui tum aderant, hanc orationem habuit:

II. « Quod præter opinionem humanitus accidat aliquid iis qui homines sunt, et patiantur ii injuriam, qui nec meditati sunt primi, nec intulerunt, id quidem ego non tam iis qui afficiuntur, quam iis qui afficiunt, crimini dandum esse existimo. Cum autem in foveam primi labuntur, qui aliis foderunt, eorum manifesta est culpa qui labuntur: ita ut illis quidem suus casus non longe absit a venia; hi vero ab omni venia quam longissime cadant, et legitimis pœnis se ipsos manifesto obligent. Sed cum omnia Deus juste moderetur, et ægris rebus convenientia adhibeat remedia, oportet et nos quoque, illum imitatos, non fovere animo iram

D in eos qui deliquerint sempiternam; sed in vitæ humanæ mortalem conditionem intuentes, pœnas ab hominibus expetere haud immortales. Alioqui in submissum animadvertere qui velit, non illum afficiat injuria, sed semet ipsum, humanæ videlicet fragilitati palam insultans. Ac repentinæ exsistunt rerum vicissitudines, quæ **588** felicitatem ab aliis ad alios facillime transferunt, timendaque omnibus est cæca temporis volubilitas. Ego certe ita semper mihi ipsi consto, ut similem me ramo censeam, qui felici indole assurgit et procerus

Variorum notæ.

(78) Verti, *et si qui ex ducibus*. Malim *ex proceribus*, vel *ex magistratibus*. BOIVIN.

(79) Homer. Iliad. I, 303. BOIVIN.

sursum erigitur. At is quidem illud habet peculiare, quod ego si haberem, culpa non vacarem. Eum enim si quis per vim in adversam partem inclinet, deinde naturalem libertatem restituat, non continuo idem stat erectus, sed confestim retrorsum fertur et agitatur, et aliquandiu auras diverberat, donec vix tandem ad priorem erectumque statum sensim redeat. Mihi vero, quem multi hinc et inde, pacem exosi, alii alias subinde impellunt, spes in Deo collocata est: hoc uno innitor; ac ne tantillum quidem volo recedere a solita illa clementia. Sed mari objecta rupes, et quidam quasi agger immotus, furentes usque in me qualiscunque pelagi fluctus contemno. Annulos autem, qui mihi plurimi ac multiplices velut infixi hærent, circumfero, parata navibus præsidia, quæ ex alto hibernisque fluctibus volunt funes suos religare et nodo constringere. Quod si quæ inde casu avulsæ, seu ruptis funibus, seu nodo dissoluto, in maris voragines ac fluctus delatæ sint, non rupem, non sententiam meam, sed nautarum imprudentiam in culpa esse evidens est. » Hac tum igitur ab illo oratione habita, res **589** compositæ sunt.

δεδιέναι πάντας τὴν ἀτέκμαρτον τοῦ χρόνου φοράν. Ἔγωγ' οὖν οὕτως ἔχων ἀεὶ διατελῶ, ὥστ' ἐοικέναι δοκῶ μοι πτόρθῳ τινὶ πρὸς τὸ ὄρθιον εὐφυῶς ἀπευθυνομένῳ· ὃς ἐκεῖνο κέκτηται πλέον ὁμοῦ, ὅπερ εἰ καὶ αὐτὸς ἐκεκτήμην, ἡμάρτανον ἄν. Τὸν μὲν γὰρ εἴ τις βίᾳ χειρὸς ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν μετακλίνας, ἔπειτα τὴν αὐτονομίαν τῆς φύσεως αὖθις ἐκείνῳ παράσχοι, οὐ πρὸς τὸ ὄρθιον εὐθὺς ἐκεῖνος φερόμενος ἀτρεμεῖ· ἀλλ' ἀθρόον ἐπὶ τὰ ὄπισθεν φέρεται καὶ δονεῖται, καὶ θορυβεῖ τὸν ἀέρα μακρόν τινα χρόνον, ἕως ὀψὲ καὶ μόλις ἐπὶ τὴν προτέραν ἠρέμα τῆς εὐθύτητος ἐκείνης ἀνέλθοι στάσιν. Ἐγὼ δ' ὑπὸ πολλῶν πολλαχόθεν πολλάκις ἄλλοτ' ἄλλως τὴν εἰρήνην μισούντων ὠθούμενος ἐφ' ἑνὸς ἐρείδομαι [P. 365] τόπου, τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος, καὶ τῆς συνήθους οὐκ ἐξίστασθαι θέλω πραότητος οὐδ' ἐπὶ βραχύ. Ἀλλὰ πέτρα γίνομαι παράλιος καὶ οἷόν τις προβλὴς ἀτίνακτος, τῶν μαινομένων ἀεὶ κατ' ἐμοῦ τῆς οἱασοῦν θαλάττης ῥοθίων καταφρονῶν. Κρίκους δέ τινας οἷον ἐμπεφυκότας ἔχω γε κύκλῳ μάλα τοι πλείστους καὶ παντοδαπούς, ἐρείσματα δήπου τῶν βουλομένων ἐκ πελάγους καὶ κλύδωνος ὁλκάδων ἐξάπτειν καὶ δεσμεῖν τοὺς κάλως ἑαυτῶν. Ἂν δέ τινες ἐντεῦθεν ἀποσπασθεῖσαι, συμβὰν οὑτωσί πως, εἴτε τῶν καλωδίων ῥαγέντων, εἴτε τοῦ δεσμοῦ λυθέντος, ἐξωκείλωσι πρὸς τοὺς πελαγίους καταῤῥάκτας καὶ κλύδωνας, οὐ τῆς πέτρας οὐδὲ τῆς ἐμῆς ἐστι γνώμης τοὔγκλημα, ἀλλὰ τῆς τῶν ἐπιβατῶν προφανῶς ἀβουλίας. » Τότε μὲν οὖν οὕτως εἰπόντος ἐκείνου, κατεστορέσθη τὰ πράγματα.

III. Cæterum magni illius sapientia Demosthenis ait pronuntiatque, ex eventu ultimo anteacta quæque æstimari. Ego vero et præstantium virorum bonitatem, et eorum, qui contrariam vivendi rationem secuti sunt, malitiam, principio ac susceptione prima, non perfectione judicandam esse existimo. Nam inde tanquam ex fonte ac radice apparere incipit, bonæ an malæ sint actiones. Itaque agentis cujusque consilium ii qui diligenter explorare voluerint, facile hinc perspiciant, non datam esse hominibus nisi rerum inchoandarum potestatem; eventus autem arcana ratione eo devolvi quo ignoramus; modo ad id quod maxime spectavimus, modo ad aliud; et optata nunc quidem ex animi plane sententia succedere, nunc ita ut non merum accidat id quod optatur, sed aliquid admistum habeat quod minime velimus: ac si aliquis, cum ab Sicilia solvisset, non ad Sardiniam aut ad portus Corsicos, quo volebat, appulerit; sed in protervum aliquem ac ferocem ventum inciderit, qui ab occiduis gurgitibus erumpens et superne tanquam ex insidiis et latebris effusus, appellere ad Cretam coegerit. Idcirco videtur mihi æstimanda hominum seu virtus, seu malitia, non tam ex rerum eventu, quam ex voluntate et proposito. Verum ex iis, quæ postea dicam, vim eorum quæ dixi licebit planius percipere. Inde enim melius viderit quivis consentientes utrinque consecutiones, proportione **590** et convenientia quadam. Namque et principiis extrema et extremis principia perfectissime respondent.

Γ'. Καὶ ἡ μὲν Δημοσθένους ἐκείνου σοφία, πρὸς τὸ τελευταῖον ἐκβὰν τῶν πρὶν ὑπαρξάντων ἕκαστον κρίνεσθαι, λέγει καὶ ἀποφαίνεται. Ἐγὼ δὲ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν εὐδοκίμησιν, καὶ αὖ τὴν τῶν ἐναντίως ἐχόντων κακίαν, οὐκ ἐκ τοῦ τέλους οἶμαι δεῖν ἐξετάζειν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πρώτης ἐπιβολῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκεῖθεν γάρ, ὡς ἐκ πηγῆς καὶ ῥίζης, ἀναλάμπειν ἄρχεται τῶν δρωμένων ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία· κἀκεῖθεν ἔξεστι συνορᾷν ἀκριβῶς τοῖς ἀσφαλῶς ἐθέλουσι κρίνειν τὴν τῶν δρώντων προαίρεσιν, ὅτι καὶ μόνης τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων εἶναι κυρίοις δέδοται τοῖς ἀνθρώποις· τὰ δὲ τέλη πρὸς ὅπερ οὐκ ἴσμεν ἀπόῤῥητοι φέρουσι λόγοι· νῦν μὲν εἰς ὃ σκοπιμώτατον ἦν· νῦν δ' εἰς ὃ μή· καὶ νῦν μὲν ἀκραιφνὲς τὸ τῆς γνώμης βουλόμενον εἰς τέλος ἐκχωρήκει· νῦν δ' οὐκ ἀμιγές· ἀλλὰ μέμικταί τι καὶ τῶν ἀβουλήτων· ὥσπερ ἂν εἴ τις ἄρας ἐκ Σικελίας οὐκ ἐς Σαρδοῦς καὶ Κύρνου τοὺς λιμένας, οὗπερ ἐβούλετ', ἀφίκετο· ἀλλά τις ἐκ τῶν ἑσπερίων βαράθρων ἀναῤῥαγεὶς καὶ ὑπερεχυθεὶς ὑβριστὴς καὶ ἀγέρωχος ἄνεμος, ὥσπερ ἐξ ἐνέδρας καὶ λόχου, βίαιον ἐς Κρήτην αὐτῷ πεποίηται τὸν κατάπλουν. Οὕτως ἐμοὶ δοκεῖν οὐκ ἐκ τοῦ τέλους τῶν πραττομένων εἶναι βέλτιον ἐξετάζειν ἀνδρῶν ἀρετὴν καὶ κακίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βουλῆς καὶ προαιρέσεως. Ἐξέσται δ' ὅμως κἀκ τῶν εἰρησομένων ἐναργεστέραν τὴν τῶν λεχθέντων καρποῦσθαι δύναμιν. Ἐντεῦθεν γὰρ ἄν τις θεῷτο μᾶλλον τὴν ἀκολούθησιν ἑκατέρωθεν συνδεδραμηκυῖαν κατὰ τὸ ἀνάλογον καὶ ἁρμόττον. Ταῖς μὲν γὰρ ἀρχαῖς τὰ τέλη, τοῖς δὲ τέλεσιν αἱ ἀρχαὶ τὴν συμφωνίαν ἀκήρατον πάμπαν εἰλήφεσαν.

Δ. Ἔγνωσται γὰρ ἅπασι, μὴ μόνον Ῥωμαίοις καὶ Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ ὅσοις ἔθνεσι πολυειδέσι καὶ βαρβάροις εἶναι συμβέβηκε, μετὰ ποίας πραότητος καὶ δικαιοσύνης ταῖς ἀρχαῖς ἐχρήσατο τῶν πραγμάτων ὁ Καντακουζηνός· μετὰ ποίας δ' αὖ τῆς μοχθηρίας καὶ ἀδικίας ὁ Ἀπόκαυκος. Ἔγνωσται δ' αὖ ὁμοίως, [P. 366] καὶ ὅσους τοὺς διαύλους καὶ τὰ παλαίσματα μεταξὺ τῶν τῆς κακίας Τελχίνων ὀρχησαμένων, εἰς οἷον τὰ πράγματα κατηντήκει τὸ πέρας, τοῦ Θεοῦ δικάζοντος καὶ ἀθλοθετοῦντος ἐξ ἀφανοῦς, καὶ ἀφθόγγοις καὶ σιωπώσαις φωναῖς ἀναδιδάσκοντος ἅπαντας, ἀγαθῆς προαιρέσεως ἀρχὰς καὶ πηγὰς προτιθέναι τῶν οἰκείων ἔργων, οἷς πρὸς βουλήσεώς ἐστι κατὰ νοῦν προχωρεῖν ἀγαθὸν τὸ γεώργιον. Εἰ μὴ γὰρ ταῖς τῶν ἐμῶν διωκτῶν καινοφωνίαις (80) ὁ Καντακουζηνὸς ὅπως ποτὲ παρενεχθεὶς χώραν ἐκείνοις τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ζάλην προσενεγκεῖν κατὰ τὴν βασιλίδα Ἄνναν καὶ αὐτὸς ἐδεδώκει, κράτιστος ἂν βασιλέων ἐγίνετο, καὶ ἅμα τὰ Ῥωμαίων πράγματα μεγίστην ἂν δι' αὐτοῦ τὴν ἐπίδοσιν ἀνελάμβανε. Νῦν δὲ διὰ κακίαν ἄλλων αἴτιος ὁ πραότατος τῆς τῶν ὅλων ἔδοξεν εἶναι φθορᾶς.

IV. Notum videlicet omnibus, non solum Romanis et Græcis, sed et barbaris et aliis quibuscunque gentibus, quanta quidem lenitate et justitia Cantacuzenus in rerum usus sit initiis, quanta autem improbitate et injustitia Apocaucus. Notum pariter, post quot repetitos cursus, post quot palæstricos nequissimorum Telchinum saltus, quem ad exitum res perductæ sint; Deo arbitro et præmia statuente ex occulto, mutisque et tacitis vocibus omnes homines admonente, ut opera sua ordiantur non ab alio principio ac fonte, quam a bono consilio, si sibi ex sententia provenire laboris sui fructum velint. Itaque nisi Cantacuzenus, novis persecutorum meorum doctrinis utcunque abreptus, locum eis dedisset, sicuti Anna imperatrix, invehendæ in Dei Ecclesiam turbidissimæ tempestatis, præstantissimus certe imperatorum fuisset, simulque accepisset Romana res maximum ab eo incrementum. Nunc vero aliorum scelere effectum est, ut qui mitissimus erat perdidisse omnia videretur.

## CAPUT VI.

*Apocaucus incepto non desistit. Cantacuzenum, de se optime meritum, perdere conatur. Persarum lex adversus ingratos. Cladium Romanarum causæ. Cantacuzenus imperatricem et patriarcham privatim convenit. Oratio, quam apud eos habuit. Imperatrix et patriarcha jusjurandum dant et accipiunt. Cantacuzenus multa et præclara meditatur. Pacis bellique consilia ab eo inita. Propensa erga ipsum voluntas finitimorum populorum.*

Α'. Ἔργοις γε μὴν αὐτοῖς ὁρῶν ὁ Ἀπόκαυκος εἰς τοὐναντίον αὐτῷ τὰ τῆς κακίας ἔνεδρα προχωροῦντα, καὶ κακὸς ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐλεγχόμενος εἶναι, οὐκ ἠρυθρία τοῖς ὁμοίοις ἐπιβάλλων ἀεί· καὶ ταῦτα τῶν πάλαι σοφῶν θαυμάζοντος ἀκούων τινὸς, οὐχ ὅτι πέπλευκέ τις, ἀλλ' ὅτι πέπλευκε δίς. Οὐκ ἐπαινετὴν γὰρ τὴν τοιαύτην ἐνόμιζε τόλμαν ὁ σοφὸς, μετά γε δήπουθεν τὸ πολλοὺς ἀπαντλῆσαι θανάτους ἐν τοῖς θαλαττίοις ἀγῶσιν, ἐς τοὺς ὁμοίους αὖθις ἐμβάλλειν κινδύνους.

Β'. Δέον γὰρ, εἰ μή τι πλέον, ἐκείνῳ τἀνδρὶ τῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ μεμνημένῳ δωρεῶν, μὴ μόνον τῆς πρὸς τοῦτον ἀπεχθείας ἀπέχεσθαι, ἀλλὰ χάριτας ὁμολογεῖν τὰς μεγίστας, καὶ γλώττῃ καὶ χειρὶ καὶ πᾶσι τρόποις προθυμίας τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι, ὅτι πρὸς τοσοῦτον ἐξ εὐτελοῦς ἀνήγαγεν ὕψος αὐτὸν, ὁ δὲ πάντα δίκαια παραδραμὼν μυρίους αὐτῷ συνετίθει [P. 367] καὶ συνεσκεύαζε τοὺς θανάτους, οὐδὲ τοὺς τῶν βαρβάρων Περσῶν (81) αἰδούμενος νόμους, οἳ τοῖς ἀχαρίστοις νόμιμον ἐπάγουσι κόλασιν, μήτε τὰ πρὸς Θεὸν εἶναι λέγοντες τὸν τοιοῦτον εὐχάριστον, μήτε πρὸς τοὺς γονέας, μήτε μὴν πρὸς τοὺς φίλους. Ἀλλ' ἐχρῆν, ὡς ἔοικεν, ἐκτριβῆ-

I. Quanquam eventu ipso videret Apocaucus, contra quam speraverat, cecidisse sibi fraudes et insidias, ac manifestæ improbitatis argueretur, non tamen erubescebat eadem semper attentare; idque cum didicisset, miratum esse quemdam ex veteribus sapientibus, non quod navigasset aliquis, 591 sed quod bis navigasset. Minime scilicet laudandam existimabat vir sapiens ejusmodi audaciam, quæ post tot nempe exhausta per mare infestum pericula in eadem rursus incurreret.

II. Cum enim deberet Apocaucus, si non amplius aliquid præstare, at beneficiorum Cantacuzeni memor, non solum omni in eum odio parcere, sed et maximas agere illi gratias, linguaque et manu et quovis officii genere virum remunerari beneficum, a quo esset ex humili ad eum fortunæ gradum evectus; omni tamen violato jure, innumeras ipsi mortes conflabat ac moliebatur, ne Persarum quidem, gentis barbaræ leges reveritus, qui hominibus ingratis legitimas pœnas irrogant; negantque eum, qui talis sit, erga Deum ipsum aut parentes aut amicos grato animo fore. Sed nimirum oportuit omnes affligi Romanorum urbes

### Variorum notæ.

(80) Gregoras hunc librum, et quinque deinceps continuos, sæviente in Acindynianos persecutione scripsit, nondum tamen domo inclusus; imo, ut opinor, ante habitam synodum Palamiticam. Decimum octavum et novem sequentes testatur ipse scripsisse se habita jam synodo, domi manere jussum et ab monachis custodibus obsessum. Vicesimum octavum, et reliquos usque ad tricesimum octavum, recepta jam libertate, variis temporibus videtur condidisse. BOIVIN.

(81) Xenoph. lib. I, *De Cyri inst.* BOIVIN.

et provincias; ne, ut opinor, vetera simul et recentia gentis delicta impunita essent. Eoque permissum est talia per scelus obrepere malorum instrumenta et causas, nullo alio jure quam ambitione et vana gloria. Sed age illuc redeamus, unde nostra deflexit oratio.

III. Cum, ut dixi, Cantacuzenus intelligeret, non desinere Apocaucum dolos et insidias struere adversus se, et funestissimam conjurationem in caput suum postpaulo erupturam prævideret, imperatricem et patriarcham privatim convenit, et hanc apud eos orationem habuit:

IV. « Profanorum philosophorum præstantissimi
592 contraria eodem tempore eidem rei negant inesse posse. Quod cum ita sit, non video quænam a me possit machina adhiberi, qua duabus rebus iisque maxime contrariis divisa cautissime possim exsequi ea quæ decrevi. Nam et toti publicæ rei unum me prospicere, et de omnibus, qui huic imperio subjecti sunt, sollicitum esse, ne quid detrimenti temere ab hostibus accipiant, id quidem omnes trahit ad se animi nervos, omnes vindicat cogitationes et curas. At eos ipsos vitæ meæ insidiari, quibus consulo, id vero gravissimum cum sit, cogit me omni alia cura abjecta uni providere saluti meæ, et quoquo modo parare mihi securitatem. Ejus autem rei emendationem ambobus vobis incumbere oportebat, si quæ æquum erat ea facere voluissetis; vobis, inquam, ad quos ea omnis cura spectat, quorum omne studium in eo poni debet, ut advertatis ac præcidatis quidquid in imperium simul et Ecclesiam succreverit germinis mali, quo in dies augescente corrumpi possit atque omnino deleri utriusque potestatis robur. At vos, cum improbis hominibus clam et crebro colloquentes, eorumque insanis inducti suasionibus, iis ultro assimilamini, qui sinistra manu dextram amputare studeant. Jam vero, si animam mihi uni eripere vellent insidiatores mei, nec eorum insolentissimus gladius per amicos omnes, per omnem stirpem esset pervasurus, quiessem ego fortasse, fortasse etiam non quiessem. 593 Mihi enim nec istuc videtur omnino permissum, ut animam nostram, cujus est dominus alter, depositarii vero nos sumus, prodamus ultro et deseramus, antequam liberaverit is, qui dominus est. Sin hoc licet, prodeat aliquis doceatque me, cur olim judices sapientissimi voluerint eos projici insepultos, qui suam in se ipsos dextram armavissent. Perinde enim illud videtur esse quodammodo, ac si quis peregrino solo egressus alienum mancipium vinculis eduxerit, et fugitivum abire jusserit. Quod si ad omnes pariter pertinent et insidiæ sceleratorum hominum, et periculum meum, insaniæ cri-

A ναι Ῥωμαίων ἅπασαν πόλιν καὶ χώραν, καὶ αὐτὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας συγχυθῆναι τὰ πράγματα, δι' ἔκτισιν οἶμαι παλαιοτέρων ἅμα καὶ νεωτέρων τοῦ γένους ἁμαρτημάτων. Καὶ διὰ τοῦτο συνεχωρήθη τοιαῦτα παρεισφθαρῆναι κακίας ὄργανα καὶ προφάσεις, πλὴν φιλαρχίας καὶ δόξης ματαίας οὐδὲν ἐχούσας τὸ εὔλογον. Ἀλλ' ἐς τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου φέρε ἀνακάμψωμεν.

Γ'. Συνορῶν γάρ, ὡς ἔφημεν, ὁ Καντακουζηνός, ὅτι συσκευάζων αὖθις Ἀπόκαυκος οὐ παύεται δόλους καὶ ἔνεδρα κατ' αὐτοῦ, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἠρεμήσας ἐπιβουλὴν ἐκραγεῖσαν ὄψεται φόνου μεστὴν κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς, ἰδίᾳ παραλαβὼν ἅμα βασιλίδι τὸν πατριάρχην τοιάδε φησί·

Δ'. « Τῶν ἔξω σοφῶν (82) οἱ χαριέστεροι τἀναν-
B τία κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν τῷ αὐτῷ γενέσθαι ὑποκειμένῳ τῶν ἀμηχάνων εἶναί φασι. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, οὐχ ὁρῶ τίς ἂν ἐμοὶ γένοιτο μηχανή, ἣ μεριζομένη πρὸς δύο τἀναντιώτατα παρέχοιτο δρᾷν ἀσφαλῶς ἃ προκεχείρισμαι. Τὸ μὲν γὰρ τῶν κοινῶν προνοεῖσθαι πραγμάτων ἁπάντων ἕνα με ὄντα αὐτόν, καὶ πάντων ἐπιμελεῖσθαι τῶν ὑπεικόντων τῇ βασιλείᾳ ἀνθρώπων μὴ ῥᾳδίως ὑπὸ τῶν πολεμίων βλάπτεσθαι, πᾶσαν ἕλκει πρὸς ἑαυτὸ διάνοιαν, καὶ πᾶσαν λογισμῶν ὑποτάττει φροντίδα· τὸ δ' αὐτοῖς ἐκείνοις, ὧν προνενόημαι, ἐπιβούλοις κεχρῆσθαι κατὰ τῆς ἐμαυτοῦ ζωῆς, τοῦτο δὲ παγχάλεπον ὂν ἀναγκάζει πάντων ἀποστάντα με τῶν ἄλλων φροντίδων μόνης τῆς ἐμαυτοῦ ζωῆς προνοεῖσθαι, καὶ τὴν οἰκείαν ἀσφάλειαν ἐκ παντὸς πραγματεύεσθαι τρόπου. Τούτου
C δὲ τὴν διόρθωσιν ἀμφοῖν ὑμῖν ἀνηρτῆσθαι ἐχρῆν, εἰ τὰ δίκαια πράττειν ἐβούλεσθε, οἷς χρέος ἅπαν ἀνῆπται πᾶσι τρόποις ἐπείγεσθαι ἀποτρέπειν καὶ ἀποκόπτειν, εἴτι που κατά τε τῶν τῆς βασιλείας ὁμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑποφύοιτο κακίας βλάστημα, ὃ λυμανεῖται προβαῖνον εἰς αὔξησιν καὶ ἅπαν ἄρδην ἀφανιεῖ τὸ κράτος ἀμφοῖν. Ὑμεῖς δὲ μοχθηροῖς ἀνδράσι λάθρα καὶ συχνὰ κοινολογούμενοι, καὶ τοῖς αὐτῶν παραλόγοις ἑπόμενοι λόγοις, τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὴν δεξιὰν ἀποκόπτειν ἐπειγομένοις ἑκόντες ἐοίκατε. Ἔπειτα εἰ μὲν ἐμοῦ τὴν ψυχὴν ἐξάγειν τοῦ σώματος τοῖς ἐπιβούλοις ἦν πρὸς βουλήσεως μόνου, καὶ μὴ κατὰ παντὸς ἐχώρει, τῶν τε φίλων καὶ τῶν ἐκγόνων, τὸ τῆς σφῶν ἀναιδείας ξίφος, ἴσως μὲν
D ἐσίγων ἂν ἴσως δ' οὔ. Οὐ γὰρ πάνυ μοι φαίνεται θεμιτὸν οὐδὲ τοῦτο, προδιδόναι τὴν ἑαυτοῦ τις ἑκών γε εἶναι ψυχήν, ἄλλου κτῆμα καὶ παρακαταθήκην [P. 368] οὖσαν πρὶν πρὸς τοῦ δεσπότου γενέσθαι τὴν λύσιν. Εἰ δ' οὖν, φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθών, ὅτου χάριν ἀτάφους τῶν πάλαι δικαστῶν οἱ σοφώτεροι ῥιπτεῖσθαι κατεψηφίσαντο, ὧν αἱ χεῖρες καθ' ἑαυτῶν ἐστρατεύσαντο. Ὅμοιον γὰρ εἶναί πως δοκεῖ τὸ τοιοῦτον, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐξ ἀλλοδαπῆς ἰὼν ἄλλου δεσμώτην δραπέτην ἐργάσαιτο. Εἰ δὲ πρὸς ἅπαντας ἄρδην ὁμοίως διαβαίνοι τά τε τῆς ἐπιβουλῆς τῶν μοχθηρῶν καὶ τοῦ γε κινδύνου τοὐμοῦ, μανίας οὐκ

Variorum notæ.

(82) Cantacuz. lib. III, cap. 5. DUCANG.

ἂν ἐλεύθερον ἐς τέλος εἴη τὸ σιγᾷν. Εἰ δ' ἀκίβδηλος A μὲν ὑμῶν ἡ πρόθεσις ἐμοὶ τετήρηται μέχρι νῦν, ὑπισχνεῖσθε δ' ἔτι καὶ τὴν ἐφεξῆς συντήρησιν αὐτῆς τὸ παράπαν διαφυλάξειν κακίας πάσης ἀμέθεκτον, καὶ ὅσα κατὰ τῆς ἐμῆς ὁμοίως μαίνεται ψυχῆς, ἕτοιμος αὖθις ἐγὼ τήν τε ὑμετέραν ἄρτι περαίνειν δέησιν, καὶ ὁμοῦ τὰς τοῦ μακαρίτου βασιλέως περὶ τῆς τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς τε καὶ διοικήσεως ἐντολάς. Τοῦτο δ' οὐκ ἄλλως ἀναμφισβήτητον ἂν γένοιτο πᾶσιν ἡμῖν, πρὶν ἔνορκον ἡμῖν τὴν ὑπόσχεσιν καταστῆσαι, καθὰ πολλαχῆ καὶ πολλάκις ἐν ταῖς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀμφισβητήσεσιν εἴωθε γίνεσθαι. Τοῦτο γὰρ ἐμοὶ καταφύγιον ἀσφαλὲς ἐν τῷ παρόντι δοκεῖ, καταστορέσαι δυνάμενον πᾶσαν ἐμῆς ψυχῆς ὑποψίαν καὶ λογισμῶν τρικυμίαν. B Εἶναι γὰρ καὶ βοτάνην Ἀσκληπιάδαι φασὶ τοῖς λύκοις θανάσιμον, ὑφ' ἣν ταῖς ἀλώπεξι προσιούσαις ἀφόβως καθεύδειν περίεστιν. Εἰ οὖν καὶ τοῖς ἀλόγοις εὐμήχανόν πως ἡ ἀνάγκη πρὸς σωτηρίαν γίνεται, ἄμεινον δήπου τοῖς λόγῳ καὶ νῷ συμφυεῖ κεχρημένοις ἡμῖν ἐν τοῖς ἐπικινδύνοις πράγμασιν ἐγγύας ἀπαιτεῖν, ὁπόσαι πρὸς τὴν δι' ὅρκων καταφεύγουσι πίστωσιν. Ἀμειψαίμην δ' ἂν καὶ αὐτὸς ὑμᾶς τοῖς παραπλησίοις, εἰ μὴ ἱκανὰ πρὸς ἀσφάλειαν πίστεως τὰ προϋπηργμένα δοκοίη. Ἐν γὰρ ἐξουσίᾳ γενόμενος τοῦ τῆς αὐτοκρατορίας περιβαλέσθαι τὸ σχῆμα, πρὸς ἐσχάτας ἤδη τοῦ βασιλέως ὄντος πνοάς, ὅτε καὶ σὺν τοῖς δυσὶν υἱέσιν ἐκείνου τῶν βασιλείων ἔνδον αὐτὸς γενόμενος φρουραῖς στρατιωτικαῖς ἠσφαλισάμην αὐτά, μηδενὸς ἀντι- C πράττοντος, ἀλλὰ πάντων ὑπεπτηχότων τῷ δέει, οὐ ταυτὸν πέπονθα τοῖς παρ' ἀξίαν ἐντυχοῦσί τινι θησαυρῷ, καὶ ἀμφοτέραις τὸ τῆς ψυχῆς ἀναπιμπλάναι τοῦ ἔρωτος φίλτρον ἐπειγομένοις· ἀλλ' ἔμεινα τῶν τῆς ἐξαρχῆς προθέσεως ὅρων ἐντός. Πολλῷ δὲ δήπου σαφέστερον ἐξουσία καὶ πλοῦτος καὶ αὐτόνομος δύναμις γνώμην ἀνθρώπου δηλοῦσιν, ἢ πενία καὶ ὑπεξούσιος δίαιτα. Τῷ γὰρ ἀκουσίῳ βιαίως ἐνίων τὰ ἤθη τυραννούμενα λανθάνει διὰ μακροῦ τὰς τῶν ἔξωθεν [P. 369] κρίσεις τῆς ἀληθείας καταψευδόμενα. Ἓν μὲν οὖν ἐκεῖνο μετὰ τὴν τοῦ βασιλέως τελευτὴν τῆς ἐμῆς καθαρότητος παραστατικόν, καὶ ἅμα τῆς ὑμῶν δειλίας ἀναιρετικόν, ὅτι παρὸν ἐκ τοῦ ῥᾴστου τὸ βασίλειον περιζώσασθαι κράτος, οὔτε πέπραχα τοιοῦτον οὐδέν, οὔτε βεβούλευμαι, ἀλλ' ἔμεινα D πάμπαν τῶν ὅρων τῆς εἰθισμένης τάξεως ἔνδον, ἀκήρατον συντηρῶν τὸ φρονοῦν τῆς ψυχῆς. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ἀνθρώποις ἀρέσκειν ἔκρινα δεῖν, ὅσον τῷ τῶν ἀδήλων ἐπόπτῃ Θεῷ. Οἱ μὲν γὰρ τῶν δρωμένων ἐς τοὐμφανὲς καθίστανται μάρτυρες μόνων, οὓς καὶ παραλογίσασθαι ἔξεστιν ἐνίοτε, εἴ τις τοὺς τῆς κακίας καρποὺς τοῖς τῆς ἀρετῆς ὑποτίθησι σχήμασί τε καὶ χρώμασι. Θεὸς δ' ἐν αὐτοῖς πρὸ τῶν ἔργων τοῖς τῆς καρδίας κινήμασιν ἐρείδει τὰ τῆς ἐξετάσεως ἴχνη, καὶ τὸ βῆμα τῆς δίκης ἐν αὐταῖς συγκροτεῖ τῶν λογισμῶν ταῖς ἀρχαῖς, ἔνθα χώραν οὐκ ἔχει σχῆμα καὶ χρῶμα καλύπτειν, εἴ τι κακίας ἐκεῖ παραφαίνεσθαι βούλοιτο βλάστημα. Δεύτερον δέ, τὸ παρόν, ὃ καὶ πάσης κέκτηται κα-

A men haud effugerim, si perpetuo sileam. Si vero voluntatem erga me sinceram hucusque retinuistis, eamque pollicemini servatum iri a vobis in posterum expertem omnis malignitatis, alienamque ab omni molitione, quæ sit saluti meæ infesta, paratus denuo ego sum vestræ petitionis rationem jam nunc habere, simulque mandatorum, quæ divus imperator de imperii hujus tutela et administratione scripsit. Id autem nobis omnibus non aliter stabile et certum fuerit, nisi jurejurando pactio firmata sit, quemadmodum passim et sæpe fieri solet in disceptationibus rerum quotidianarum. Perfugium enim illud tutum mihi videtur in præsenti, idemque par omnibus animi mei suspicionibus, omnibus curarum fluctibus comprimendis. Nempe et B herbam testantur medici exstare lupis mortiferam, sub qua vulpeculis tuto liceat obdormiscere. Si igitur et brutis animantibus **594** ipsa necessitas quasdam salutis tuendæ artes suggerit, quanto nos magis, qui ratione insitaque intelligentia pollemus, postulare æquum est, rebus dubiis ac suspectis ut nobis caveatur iis omnibus cautionibus, quæ fidem jurejurando sanciunt. Referam autem vobis paria et ipse, si præteritæ res ad fidei confirmationem non satis esse videantur. Certe cum penes me esset imperatoriæ potestatis induere insignia, extremum spiritum jam exhalante imperatore, tum scilicet cum palatium, in quo cum duobus defuncti filiis versabar, præsidio muniebam militari, nemine ob- C sistente, omnibus metu prostratis, non idem mihi accidit atque illis, qui in thesaurum aliquem incidunt minime digni, et manu utraque gestiunt ardentem animi libidinem explere; sed me intra pristini instituti limites continui. At potentia et opes et quæ sui juris est libertas, qua quis mente sit declarant multo certius, quam inops et mancipata alteri vita. Quorumdam enim mores necessitate tanquam vi tyrannica oppressi aliorum hominum opinionem sic fallunt, ut diu mendacium veritati prævaleat. Una igitur res hæc post mortem imperatoris et meam integritatem satis commendat, et vos liberat metu, quod facili labore potestatem mihi imperatoriam arrogare cum possem, nec tale admisi quidquam nec cogitavi, sed omnino intra D officii consueti limites incorrupta animi moderatione steti. Placendum enim putavi non tam hominibus quam Deo, qui occulta perspicit. Illi quippe testes **595** exsistunt eorum duntaxat quæ palam fiunt, et aliquando possunt decipi, si quis vitia sua imagine et colore virtutis obtexat. Deus vero ipsis illis, qui actiones antecedunt, motibus cordis examinis sui vestigia imprimit, et justitiæ tribunal in ipsis figit cogitationum radicibus, ubi umbra et specie celari non potest, si quis inde laboret sese trudere improbitatis fœtus. Altera res est id quod nunc accidit. Est autem illud summæ improbitatis. Vos enim cum oporteret, meam reveritos clementiam et æquitatem, omni studio manuque et lingua navare mihi operam quietos, om-

nisque sollicitudinis expertes; vos, inquam...., sed silere satius est, ac rem omnem Deo permittere. »

κίας ὑπεροχήν. Δέον γὰρ τὴν ἐμὴν ἐκείνην αἰδουμένους πραότητα καὶ δικαιοσύνην ὅλῃ γνώμῃ καὶ χειρὶ καὶ γλώττῃ συναίρεσθαι πράξεσι ταῖς ἐμαῖς καθημένου; ἀφρόντιδας, ὑμεῖς δὲ... ἀλλὰ σιωπᾶν ἄμεινον Θεῷ τὸ πᾶν ἐπιτρέψαντας. »

V. Abrupto igitur ibi orationis cursu, datoque et accepto tam ab Augusta quam a patriarcha jurejurando, nihil omnino facturos aut meditaturos eos insidiose, surgit Cantacuzenus et foras exit.

E'. Ὁ μὲν οὖν Καντακουζηνὸς ἐνταυθοῖ καταλείσας τοῦ λόγου τὸν δρόμον, καὶ ὅρκους δοὺς καὶ λαβὼν πρός τε τῆς βασιλίδος πρός τε τοῦ πατριάρχου, μηδὲν τὸ παράπαν ἐπίβουλον μήτε δρᾶσαι μήτε βουλεύσασθαι, ἀναστὰς ἔξῄει τοῦ βήματος.

VI. Jamque erat in eo totus, ut exercitum educere et iis finem imponere pararet, quæ pridem bene decreta essent. Erant autem illa; possessiones omnibus copiis distribuendæ; tum congiarium et largitiones, et pecuniæ jam olim debitæ integra de suo solutio (pecuniæ enim penuria tum temporis fiscus laborabat, nec erat unde suppeditarentur hi sumptus); expeditiones deinde adversus hostes, qui circumstabant; quorum alii pridem adorti erant diripiebantque impune Romanas urbes et provincias, quotquot ob oculos positæ
596 essent; alii propter subitam imperatoris mortem ad prædam sese jam accinxerant.

Ϛ'. Καὶ ἦν ὅλος εὐθὺς ἐν ἑτοιμασίᾳ τῆς ἐκστρατείας καὶ τοῦ πρὸς πέρας ἄγειν τὰ πάλαι καλῶς βουλευθέντα. Τὰ δ' ἦν, πρῶτον μὲν διανομαὶ κτημάτων πρὸς ἅπαν τὸ στρατιωτικόν· ἔτι τε δωρεαὶ καὶ χάριτες καὶ τῶν πρὶν ὀφλημάτων ἐκτίσεις ἐκ τῶν οἰκείων χρημάτων αὐτοτελῆ τὴν διάρκειαν ἕξουσαι· χρημάτων γὰρ τηνικαῦτα καὶ τοιαύτης δαπάνης ἐσπάνιζε τὰ βασιλικὰ πρυτανεῖα· ἔπειτα ἐκστρατεῖαι κατὰ τῶν πέριξ ἐχθρῶν· ὧν οἱ μὲν ἐπετίθεντο πάλαι καὶ τῆς Ῥωμαίων ἐδῄουν ἀνέδην ὁπόσαι πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκείνοις ἔκειντο πόλεις ἅμα καὶ χῶραι· οἱ δ' ἐν παρασκευῇ τοῦ λῃστεύειν ἦσαν ἤδη διὰ τὴν τοῦ βασιλέως αἰφνίδιον τελευτήν.

VII. Sed et litteræ ei multæ multis ex locis clam afferebantur Acarnanum, Triballorum, Thessalorum et Latinorum Peloponnesiorum: qui se omnes ei obsequentes fore pollicebantur. Magnifico enim et generoso illius animo delectati ultro se suasque urbes dedere illi decreverant. Atque ille meditabatur omnia deinceps circumeundo Romanæ potestati subjicere, et eos quidem legitimo amicitiæ fœdere sibi conciliare, qui se in fidem ejus ultro conferre mallent; quibus vero animus esset resistendi, cum iis bello et armis decernere.

Ζ'. Ἧκον δ' αὐτῷ καὶ γράμματα λάθρα πολλὰ πολλαχόθεν ἔκ τε Ἀκαρνάνων καὶ Τριβαλλῶν ἔκ τε Θετταλῶν καὶ Πελοποννησίων Λατίνων (83), τὴν σφῶν ὑποταγὴν ὑπισχνούμενα. Ἀρεσκόμενοι γὰρ ἀεὶ τῇ αὐτοῦ μεγαλοπρεπεῖ τε καὶ εὐγενεῖ διαθέσει τῆς γνώμης, ἑκόντες αὐτῷ προῃροῦντο σφᾶς τε αὐτοὺς προδιδόναι καὶ πόλεις τὰς ἑαυτῶν ἐκεῖνοι. Καὶ ἦν ἐν μελέτῃ λοιπὸν [P. 370] περιιὼν, ἅπαντα Ῥωμαίοις ὑπήκοα πεπραχέναι· οἷς μὲν ἐνῆν ἑκοντὶ προσχωρεῖν, νόμοις δεξιοῦσθαι φιλίας· οἷς δὲ πρὸς βουλήσεως ἀνθίστασθαι, τούτους δ' ὅπλων καὶ μάχης τῇ κρίσει παραχωρεῖν.

## CAPUT VII.

*Cantacuzenus in Mysos exercitum eucit. Iis sibi reconciliatis, Thraciam lustrat et præsidiis munit. Futurus Amurii adventus nuntiatur. Persicorum satraparum varia fortuna. Amurius, Lydiæ et Ioniæ princeps, reliquis potentior. Maris imperio potitur. Cantacuzeni amicus fidelissimus. Ejus auctoritatem oppugnatam defensurus magnam classem apparat. Eodem jubente domi remanet. Vetus Romanorum potentia! Ejus imago quædam sub Cantacuzeno oblata. Spes bello civili exstinctæ.*

I. Cæterum orto Arcturo profectus Byzantio in Thraciam circa Mysorum et Romanorum confinia paiam castrametatus est, duabus de causis: aut enim perterrito Alexandro, Mysorum rege, antiqua renovatum et confirmatum iri fœdera; aut rem totam permissum iri armorum judicio. Neque enim par erat, in Thessalorum, aut Triballorum fines ingredi, relicto post se illius exercitu, qui fulminis cujusdam instar impendens de propinquo minaturus esset Thraciæ. Reconciliatione itaque ex animi sententia et nullo negotio facta, circumire inde cœpit Thraciæ urbes et provincias, omnia oculis

A'. Μετὰ μέντοι τὰς τοῦ Ἀρκτούρου ἐπιτολὰς (84) ἄρας ἐς Θρᾴκην ἐκ Βυζαντίου περὶ τὰ μεθόρια τῶν τε Μυσῶν καὶ Ῥωμαίων περιφανῶς κατεστρατοπέδευσε, δυοῖν ἕνεκα· ἢ γὰρ, δείσαντος Ἀλεξάνδρου, τοῦ τῶν Μυσῶν βασιλέως (85), τὰς πρὶν ἀνανεώσασθαι καὶ κυρῶσαι σπονδάς· ἢ πολέμῳ τὴν τῶν πραγμάτων ἐπιτρέψαι κρίσιν. Οὐ γὰρ ἦν εἰκὸς εἰς Θετταλούς τε καὶ Τριβαλλοὺς ἀπιόντα; κατόπιν ἀφεῖναι τὴν τούτου μάχην, ὥσπερ τινὰ κεραυνὸν ἐγγύθεν κατὰ τῆς Θρᾴκης ἐπαιωρούμενον. Ὅθεν καὶ κατὰ τὸ τῆς γνώμης βουλόμενον τὰς διαλύσεις ῥᾷστα καταπραξάμενος περιῄει τὰς Θρᾳκικὰς πό-

### Variorum notæ.

(83) Quibus tum præerat. DUCANG.

(84) Anno Christi 1341, quo anno oriebatur Arcturus die 26 vel 27 mensis Augusti. Vide Michaelis Angeli Blondi Tabulas annuas. BOIVIN.

(85) Is Sismanum Michaelis decessoris filium, qui post patris cædem Constantinopolin se receperat, sibi in manus tradi tum contendebat, ac renuenti Augustæ bellum minabatur. Cantacuzen. lib. III, cap. 7. DUCANG.

λει; καὶ χώρας περισκοπῶν, καὶ ἀναλόγους ποιούμενος αὐταῖς τὰς φρουρὰς ἐκεῖθεν ἄχρι Καλλιουπόλεως· ἔνθα δὴ καὶ ναυτικὴν ἠκηκόει δύναμιν παμπληθῆ τῶν Περσῶν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην μέλλουσαν διαβαίνειν ἐπὶ πονήρῳ τῆς Θρᾴκης καὶ τῶν ἐν ταύτῃ Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων, ναυαρχοῦντος καὶ τὸν τοιοῦτον ἄγοντος στόλον ἑνός τινος, ὄνομα Ἀμούρ (86).

B. Εἰς γὰρ σατραπίας διαιρεθείσης τῆς τῶν Περσῶν ἀρχῆς, ὡς ἀνωτέρω (87) που περὶ τούτων εἰρήκειμεν πλατύτερον, ἄλλοι ἄλλα τῶν παραλίων διέλαχον τῆς Ἀσίας· οὓς οἱ ἀπόγονοι τοῦ χρόνου ῥέοντος διαδεξάμενοι, οἱ μὲν διὰ σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν πολεμικὴν εἰς μεῖζον προκεχωφέναι τὴν τοῦ κλήρου διαδοχὴν ἐπεπράχεσαν· οἱ δὲ νωθρότητι διανοίας τοῖς οὖσι μόλις ἐνέμειναν. Εἰσὶ δ' οἳ καὶ τῶν ὄντων τελέως ἐξεπεπτώκεσαν. Τούτων τοίνυν ἁπάντων ἰσχυρότερος ὁ Ἀμοὺρ ἐγεγόνει, σπουδῇ καὶ τόλμῃ χρησάμενος ὑπὲρ τοὺς ἄλλους. Λυδίας γὰρ καὶ Ἰωνίας οὗτος ὢν ἡγεμὼν (88) ναυτικοῦ τε στόλου τὴν θάλασσαν ἐμπέπληκε καὶ φοβερὸς ἐν βραχεῖ μὴ ὅτι ταῖς ἐν Αἰγαίῳ νήσοις ἐγένετο θαλαττοκρατῶν, ἀλλὰ καὶ Εὐβοεῦσι, καὶ Πελοποννησίοις, Κρησί τε καὶ Ῥοδίοις, [P. 371] καὶ πάσῃ τῇ ἐκ Θετταλίας ἄχρι Βυζαντίου παραλίῳ. Τούτους γὰρ ἅπαντας ὁπότε βούλοιτο ναυστολῶν τε ἐδῄου καὶ φόρους ἐτησίους συνῆγε μάλα τοι βρίθοντας ἐξ αὐτῶν.

Γ'. Οὗτος οὖν ἐκ πολλοῦ, τῆς τοῦ Κανταχουζηνοῦ φήμης μετὰ κρότων καὶ ὕμνων μακρῶν διὰ πάσης πορευομένης γῆς καὶ θαλάττης, ἐραστὴς ἐγεγόνει πάνυ τοι σφόδρα διάπυρος, καὶ φιλίαν τηρήσειν αὐθαίρετον ἐπηγγείλατο διὰ βίου παντὸς αὐτῷ τε καὶ παισὶ διαδόχοις αὐτοῦ. Καὶ μέντοι καὶ τοιαύτην αὐτὴν εἰς τέλος τετήρηκεν, οἵαν οἶμαι οὐδ' ὁ πᾶς ἀλλαχοῦ παρέδειξεν αἰών. Καὶ τοῦτο προϊόντων ἡμῶν αἱ κατὰ τὴν ἁρμόττουσαν χώραν ἀφηγήσεις, τῆς ἀληθείας οὐκ ἐκχωροῦσαι, σαφηνιοῦσι τοῖς πᾶσιν ἐς τἀκριβές. Νῦν δὲ μόνον τὸ τῇ παρούσῃ χρείᾳ περὶ αὐτοῦ προσῆκον εἰπόντες ἀπαλλαξόμεθα.

Δ'. Τοῦ γὰρ βασιλέως τελευτήσαντος ἤδη, καὶ φήμης διαδοθείσης, ὡς βασκανίᾳ τυραννηθέντες τῶν τῆς βασιλικῆς γερουσίας ἔνιοι τὴν τοῦ Κανταχουζηνοῦ καθελεῖν ἐπεχείρησαν δόξαν, σατραπικοῦ τινος οὗτος ἐγεγόνει πλήρης θυμοῦ καὶ βιαίας ὀργῆς· καὶ ἅμα παμπόλλων ἐμπλήσας νεῶν τὸ τῶν Σμυρναίων ἐπίνειον ἔμελλε τὴν ταχίστην, ὡς ἔφαμεν, διαβαίνειν ἐπὶ κακῷ τῶν ἄχρι Βυζαντίου Θρᾳκικῶν χωρῶν καὶ πόλεων. Ταῦτα ἐπειδὴ περὶ Χερρόνησον ἀκηκοέναι συνεπεπτώκει Κανταχουζηνῷ, διὰ σπουδῆς ἐγεγόνει μακρᾶς πέμψαντι, τὸν τοιοῦ-

A perlustrando, et præsidiis, prout necesse erat, muniendo, illinc usque Calliupolin; quo et Persarum navalem exercitum numerosissimum 597 trajectum iri ex Asia in Europam audierat, Thraciæ infestum, provinciisque et urbibus, quas Romani illic haberent; præfectum autem et ducem esse illius classis quemdam, nomine Amur.

II. In satrapias enim diviso Persarum imperio, ut alicubi fusius de his disserentes supra diximus, alii alias sortiti sunt maritimas Asiæ regiones. Quas cum nepotes a majoribus procedente tempore accepissent, alii industria sua et rei bellicæ scientia effecerant, ut hæreditas illa majorem in modum ampliaretur; alii ob ingenii tarditatem vix sua B retinuerant; alii denique etiam suarum rerum possessione omnino exciderant. Hos omnes Amurius potentia superabat. Namque hic cum Lydiæ præesset et Ioniæ, navalibus copiis mare implevit; et illius imperio potitus evasit brevi metuendus, non insulis modo Ægæi, sed et Eubœensibus, et Peloponnesiis, et Cretensibus, et Rhodiis, et toti maritimæ regioni, quæ a Thessalia Byzantium usque extenditur. Hos enim omnes, quoties libitum esset, navibus advectus diripiebat, cogebatque ab iis gravissima quotannis tributa.

III. Hic igitur jampridem Cantacuzeni, cujus fama multo plausu et maximis laudibus celebrata C totum terrarum ac maris orbem peragraverat, ardentissimo amore captus fuerat, et ingenuam se voluntariam promiserat se, quoad victurus esset, servaturum esse amicitiam cum eo, et cum liberis, quos habiturus ille esset successores. Et certe talem eam ad extremum usque spiritum servavit, 598 qualem nec tota retro antiquitas alibi (ut opinor) ostendit. Quod nos quidem infra suo loco accurate omnibus declarabimus, ita quæque narraturi, ut nunquam a vero deflexuri simus. Nunc autem, ubi id quod ad præsens institutum pertinet de eo dixerimus, ad alia veniemus.

IV. Mortuo jam imperatore, famaque dispersa, cruciatos invidia quosdam ex palatinis senatoribus Cantacuzeni auctoritatem conari evertere, furore D ille quodam satrapico violentaque ira percitus fuerat; statimque impleverat maxima navium copia portum Smyrnæorum, quamprimum (ut dixi) trajecturus, Thracumque urbes et agros Byzantium usque afflicturus. Id cum Cantacuzenus circa Chersonesum casu rescivisset, omni diligentia missis legatis providit, ut classis illius impetus quam celerrime inhiberetur. Quod quidem dicto citius

## Variorum notæ.

(86) Cantacuzen. l. cap. Ἀμοὺρ ὁ τοῦ Αἰτίνη, τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυνατώτατος. Agit de hoc satrapa Turcico alibi non semel Laonicus, lib. I, pag. 7, 12, edit. Reg. Ὀμοὺρ appellat. Vide Leunclav. in *Pandecte Turcico*, n. 15. Alterius Turcici pariter satrapæ ejusdem nominis meminit Pachym. lib. X, cap. 25, sub Andronico seniore. DUCANG.

(87) Lib. VII, cap. 1, sect. 1. BOIVIN.

(88) Illis temporibus Sarchanem Lydiæ præfuisse tradit Cantacuzenus, *Hist.* lib. III, cap. 9. Eumdem lib. II, cap. 13, Ioniæ satrapam facit. Itaque Amurius divisum cum Sarchane earum provinciarum imperium habuit. BOIVIN.

perfectum est. Facilius enim quam jubenti domino servus, Cantacuzeni precibus cessit ac paruit barbaricus ille spiritus. Id quidem magnum, et audientium animis plurimum movet admirationis. Verum id si quis velit cum aliis conferre amoris significationibus, quas Cantacuzeno idem postea dedit, minimum certe ac levissimum esse judicabitur.

A τον τὴν ταχίστην ἀναχαιτίσαι στόλον. Ὃ δὴ καὶ θᾶττον ἢ λόγος εἰπεῖν ἐγεγόνει, ῥᾷον ἢ κατὰ δοῦλον δεσπότου κελεύοντος, τοῖς τοῦ Καντακουζηνοῦ γράμμασιν ὑπείξαντος καὶ ὑπενδόντος τοῦ βαρβαρικοῦ φρονήματος ἐκείνου. Τοῦτο μέγα μὲν, καὶ μακράν τινα ἥκει κομίζον τὴν ἔκπληξιν ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς. Εἴ τις δ' αὐτὸ τοῖς ἐφεξῆς τοῦ ἀνδρὸς ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ πεπραγμένοις πρὸς φιλίαν δείγμασι παρεξετάζειν ἐθέλει, πολλοστημόριον ἂν τὸ βραχύτατον εἶναι λογίσαιτο.

V. Ego vero inter hæc ad veterem rei Romanæ potentiam animum retuli, ac tempora illa sum recordatus, quibus unum populi Romani edictum, terra et mari peragratis, mortales omnes percellebat, et pæne exanimabat **599** metu: nec Asia in Europam gladium distringebat, nec vicissim Europa in Asiam; sed quæcunque infensa fuerant, concordi fœdere jungebantur; et Cilix quidem per Bithyniam inermis vadebat, et itidem Thrax per Italiam: Sauromatæ vero, per Græciam quasi fœderatam euntes, et Panathenæorum spectatores aderant, et curulibus in ludis, qui quadriennio quoque exeunte Olympiæ celebrabantur, de palma certabant. Tum cogitavi mecum tacite, simile aliquid nostra ætate exstiturum fuisse, si de medio penitus sublata fuissent semina omnium turbarum, quæ adversus Cantacuzenum Apocaucus suscitavit. Esto.

Ε'. Ἐγὼ δὲ καὶ πρὸς τὸ πάλαι τῆς Ῥώμης κράτος ἐκεῖνο τὸν νοῦν ἀνήνεγκα, καὶ ἀνεμνήσθην, ὅπως πρόσταγμα ἓν τότε Ῥωμαϊκὸν, πᾶσαν ἐπιπορευόμενον γῆν τε καὶ θάλατταν, κατέπληττεν ἅπαντας, καὶ τῷ δέει μικροῦ καὶ ἀποθνήσκειν ἐποίει· καὶ οὔτ' Ἀσία κατ' Εὐρώπης μάχιμον ἐκίνει ξίφος, B οὔτε τοὐναντίον αὖθις· ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀντιπράττον εἰς ἔνσπονδον ἐκίρνατο σύμπνοιαν· καὶ Κίλιξ μὲν διὰ Βιθυνίας ἄοπλος ἐπορεύετο, καὶ Θρᾷξ διὰ τῆς Ἰταλίας ὁμοίως· καὶ ὡς διὰ φιλίας Σαυρομάται τῆς Ἑλλάδος ἰόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν Ὀλυμπίᾳ [P. 372] καθίσταντο τετραετηρικαῖς ἁρματηλασίαις ἀνθάμιλλοι· καὶ ἐλογισάμην κατ' ἐμαυτὸν, ὡς καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν τοιοῦτόν τι συνέβαινεν ἂν, εἰ πάμπαν ἐκ μέσου τὰ τῆς συγχύσεως ἀπήλλακτο σπέρματα, ὅσα κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνεσκεύασεν Ἀπόκαυκος. Εἶεν.

## CAPUT VIII.

*Imperatrix ægrotat. Apocaucus pœnæ metu in castellum Epibatarum se recipit. Patriarcha pro eo apud imperatricem agit. Cantacuzenus Byzantium redit. Patriarchæ inconstantiam mollibus verbis castigat. Jusjurandum duplex ab eo accipit horrendis exsecrationibus confirmatum. Rursum urbe egreditur. Magnam pecuniæ vim et omnis generis vasa exportat. Earum rerum usu, Apocaucus, suo castello inclusus, Cantacuzeno insultat. Hujus responsum.*

I. Sed cum illic Cantacuzenus audivisset, imperatricem Annam morbo esse correptam, et Apocaucum ad suum illud perversissimum ingenium rediisse, deprehensumque ad castellum Epibatarum præ metu aufugisse; patriarcham autem imperatricis aures pro illo indesinenter obtundere, ac precibus fatigare; exercitum ultra tendentem inhibuit: ipse autem Byzantium quam citissime rediit. Ac Augustam quidem convalescentem, et morbo illo, quo fuerat corrupta, levatam offendit. Patriarcham autem separatim convenit, illius pusillum animum mollibus dictis castigavit, eaque commemoravit, quibus facilitatem morum in illo, et levitatem ingenii scite ac prudenter perstringeret. Eum nempe, cui secum esset contentio, cujus facta linguæ adversarentur, aut qui ipse potius cum suis palam dictis pugnaret, **600** aliis dissidentibus atque inter se pugnantibus haudquaquam persuasurum esse, ut in concordiam redirent, seditionibusque abstinerent.

C Α'. Αὐτόθι δ' ἀκηκοὼς, ὅτι τε νόσημά τι ἐνέσκηψεν Ἄννῃ τῇ βασιλίδι, καὶ ὅτι τὴν συνήθη κακοτροπίαν Ἀπόκαυκος ἀναξαίνων πεφώραταί τε καὶ φοβηθεὶς ἀπέδρα (89) πρὸς τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον, καὶ τρίτον, ὡς ὁ πατριάρχης ὑπὲρ ἐκείνου τὰς τῆς βασιλίδος Ἄννης ἀκοὰς διαταράττων οὐ παύεται καὶ δεόμενος, τὴν μὲν πρόσω πορείαν ἐπέσχεν· αὐτὸς δ' ἐς Βυζάντιον τάχιστα ἐπανήει· καὶ τὴν μὲν βασιλίδα ῥᾴω τε καὶ ἤδη τοῦ ἐνσκήψαντος ἀπηλλαγμένην εὗρε νοσήματος· τὸν δὲ πατριάρχην ἰδίᾳ λαβὼν μαλακοῖς τισι λόγοις τῆς αὐτοῦ σμικροπρεπείας καθήψατο, καὶ διεξῄει τοσαῦτα, ὁπόσα δεξιῶς πως ἐπιῤῥαπίζοντα ἦν τήν τε εὐκολίαν τῶν τρόπων καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀβέβαιον· καὶ ὅπως πρὸς ἑαυτὸν στασιάζων, καὶ πολέμια τῇ γλώττῃ D διαπραττόμενος ἔργα, ἢ μᾶλλον ὁ τοῖς ἰδίοις μαχόμενος λόγοις ἐς τοὐμφανὲς, σχολῇ γ' ἂν ἄλλους στασιάζοντας καὶ μαχομένους ἀλλήλοις πείσειεν εἰς ὁμοφροσύνην ἐλθεῖν ἀστασίαστον.

II. Novum deinde jusjurandum, præter illud superius, exegit. Ac hic volens omnem suspicionem tollere, ne quid gravius pateretur perjurii semel convictus, non sacerdotum modo jusjuran-

Β'. Ἔπειτα καὶ δευτέρους ἐπὶ τοῖς προτέροις ἐκείνοις ἀπῄτησεν ὅρκους. Καὶ ὃς, ἐκ μέσου πάμπαν τίθεσθαι βουλόμενος ὕποπτον ἅπαν, ἵνα μή τι πάθῃ δεινὸν ἅπαξ ἐπιορκῶν φωραθεὶς, οὐ μόνον

Variorum notæ.

(89) De ea re fusius infra cap. 9. BOIVIN.

ἱερεῦσι προσήκοντα ὀμώμοκεν ὅρκον (90), ἀλλὰ καὶ A ὃς δημοσίοις ἀνδράσιν εἴθισται· καὶ ἀρὰς ἐπὶ τούτοις προύτεινε καθ' ἑαυτοῦ τὰς μεγίστας ὁμοῦ καὶ φρικώδεις, εἰ ψευδόμενος ὅλως ἐπὶ τοῖς λεγομένοις ἁλοίη.

Γ'. Τῶν δὴ τοιούτων ἐπὶ τοιαύτῃ καταστάσει συνενεχθέντων, τὴν ταχίστην αὖθις ἐξῄει (91) τοῦ ἄστεος ὁ Καντακουζηνὸς, σὺν πολλῇ τῶν οἴκοθεν χρημάτων παρασκευῇ καὶ ὅσα πρὸς δωρεὰς φιλοτίμους τῶν προσιέναι μελλόντων αὐτῷ παντοδαπῶν ἐθνῶν ὁμοῦ καὶ πρεσβευτῶν [P. 373] καὶ πόλεων παρεσκεύαστο· ἐπιπλά φημι καὶ χλαίνας Ἰταλικὰς ἐξ ἐρίου, καὶ ὅσα ἕτερα μακρὸν τὸ φιλότιμον ἔχουσι τῶν χαρίτων.

Δ'. Ὅ γε μὴν Ἀπόκαυκος ἐς τὸ φρούριον αὐτοῦ συγκλεισθεὶς, ἀντὶ τοῦ μᾶλλον αἰσχύνεσθαι καὶ ἐρυ- B θριᾷν ἐπὶ τῇ αὐτοῦ ἀνάνδρῳ καὶ γυναικώδει διαίτῃ, ὁ δὲ τοὐναντίον ἐτετύφωτό τε καὶ ὀφρύος ἁπάσης μεστὰ διεξῄει ῥήματα, καὶ αὐτοῦ Καντακουζηνοῦ κατεμέμφετο ἀβουλίαν, ὅτι μὴ καὶ αὐτὸς τὴν ὁμοίαν ἡτοιμάσατο πρόνοιαν ἑαυτῷ, ἵν' ἐν καιροῖς ἀνάγκης καὶ φόβου τοιοῦτον ἔχοι πρὸς ἀσφάλειαν φρούριον καταφεύγειν.

Ε'. Ὁ δ' ἀκούων, καὶ τῆς ἐκείνου καταγελῶν εὐηθείας, τοιαύτας ἀντεπῆγε τὰς ἀποκρίσεις. « Οὐ λίθοις », φησὶ, « καὶ πλίνθοις ἐγὼ τὴν ἐμὴν τειχίζειν ἀσφάλειαν ἔγνωκα δεῖν, οὐδ' ἐφ' οὕτω μικροῖς καὶ ψευδέσιν ἐμοὶ τερατεύεσθαι καὶ τοιαύτην ῥημάτων προφέρειν κομψότηται εἴθιστο, ἀλλὰ τῷ ἡδρασμένῳ τοῦ ἤθους ἐγκαρτεροῦντι διηνεκῶς φρούριον C ἔχειν ἀθάνατον καὶ ἄγκυραν ἀσφαλῆ πρῶτον μὲν τὰς πρὸς Θεὸν ἀναμφισβητήτους ἐλπίδας, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀκήρατον δύναμιν· ἔνθα μόνῳ γεωργουμένης τῆς γνώμης τῷ τῶν ἀδήλων ἐπόπτῃ Θεῷ, τὸ τῆς ἀσφαλείας ἀμάραντον ἀεὶ διαμένει βλαστάνον, μήθ' ἥλιον περιμένον (92) τὴν τοῦ κρείττονος ἑρμηνεύσοντα κρίσιν, μήτε Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους γλῶτταν ἁβρὰν καὶ μάλα λαμπρῶς Ἀττικίζουσαν· ἀλλ' αὐτομάτως διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἀκολουθίας ἐπὶ μέσης τὸ θαῦμα μονονουχὶ κηρύττον τῆς οἰκουμένης. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς τῶν προσκαίρων φρουρῶν καὶ πυργωμάτων τρυφαῖς καὶ βλακείαις ταχὺ τὸ τερπνὸν ἀποθνήσκει τῆς ὥρας ἐφήμερον ἔχον τὴν ῥίζαν. Ἐγὼ δὲ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐμαυτῷ κατεσκεύασα φρούρια καὶ πύργους παμπληθεῖς τε D καὶ ἀσφαλεῖς, εἰς οὓς ἐμβέβληκα φέρων αὐτὸς τὴν ἐμαυτοῦ ψυχήν. Καὶ ὁ μὲν Πλάτων ἐν ἀλλοτρίῳ σώματι ζῆν τὴν τοῦ ἐρῶντος ἔφη ψυχήν· τὴν δ' ἐμὴν ψυχὴν οὐκ ἐν ἀλλοτρίοις σώμασιν, ἀλλ' ἐν ἀλλοτρίαις συνηνέχθη ζῆν ταῖς ψυχαῖς. Μηδὲ γὰρ σωμάτων, ἀλλὰ ψυχῶν ὑπάρχων αὐτὸς ἐραστὴς, καὶ ψυχὰς τοὺς ἐραστὰς εὐτύχησα· καὶ τρόπον ἑτε-

A dum, sed et illud, quod laicis solenne est, juravit seque exsecrationibus in id maximis atque horrendis devovit, si ullatenus mendax in iis quæ dixisset argueretur.

III. His ita constitutis, iterum urbe quam celerrime egressus est Cantacuzenus, magna instructus domesticæ pecuniæ vi, earumque rerum, quæ comparatæ essent ad conciliandos muneribus obvios quosque, populos, urbes, legatos. supellectilia intelligo et vestes Italicas ex lana, et quæcunque alia plurimum ad conciliandam gratiam valent.

IV. Ast Apocaucus castello suo inclusus, tantum B aberat ut pudore afficeretur erubesceretque suum illud minime virile ac prorsus femineum vitæ institutum: etiam animis inflabatur, et voces omnis arrogantiæ plenas jactabat, et Cantacuzenum ipsum inscitiæ arguebat, quod non et ipse sibi cautione simili providisset, ut in extremis angustiis periculosisque temporibus tale haberet perfugium ac præsidium salutis.

V. At ille hæc audiens hominis stoliditatem irridebat, et ejusmodi dabat ei responsa: » Non lapidibus aut laterculis meam salutem muniendam **601** mihi esse duxi, nec talibus verborum præstigiis eave orationis pompa uti soleo, in rebus adeo exiguis atque fallacibus. Sed in morum stabilitate C perseverans habeo pro immortali præsidio, firmissimaque ancora, primo spes in Deo certas; tum robur inde illibatum. His fretus, Deo soli, qui occulta perspicit, mentem excolo. Hinc illa perennis mihi securitas, quæ nec solem exspectat meliora declaraturum, nec Platonis aut Demosthenis linguam delicatam et eximie Atticam: sed ipsa per se solo rerum progressu admirationem orbi pæne indicit. Qui enim præsidiorum et propugnaculorum insano fastu delectantur, iis flos deliciarum suarum cito moritur, radicem sortitus haud diuturnam. Ego vero animos mihi conciliavi hominum, præsidia ac propugnacula numerosa, eademque firmissima. Illis meum ipse animum addixi. Ac Plato quidem alieno in corpore vivere amatoris D animam dixit. Meæ autem animæ id obtigit, ut in alienis non corporibus sed animis viveret. Cum enim non corporum sed animorum amator essem, animos etiam amatores mei lucratus sum effecique, ut animarentur nova quadam ratione animi plurimorum. Ejusmodi arces comparavi mihi. Sic ego cum summa et tranquillitate et voluptate omnium mihi et affectus et voluntates concilio; atque ita

Variorum notæ.

(90) Cujusmodi fuerit istud patriarchæ sacramentum pluribus docet idem Cantacuzen. capite 6, extremo, ubi de utriusque reconciliatione. Ducang.

(91) Septemb. die 28. Cf. Cantac. lib. III, cap. 16. Boivin.

(92) Legendum μήθ' ἥλιον, etc. Quanquam ne sic quidem statis liquet, quænam sit mens auctoris. Puto ἥλιον hoc loco esse *ipsum tempus*, cujus beneficio discimus quænam consilia optima sint. Boivin.

tropæa didici incruenta statuere. **602** Sed processus ipse temporis sapienti testimonio cum dicta tum facta dijudicabit. » Ac talis quidem hucusque moribus fuerat Cantacuzenus: talia et dicere et facere non desinebat.

A ρον ἐμψύχους τὰς τῶν πλείστων πέπραχα ψυχάς. Τοιούτους ἐμαυτῷ κατεσκεύακα πύργους ἐγώ, καὶ οὕτω μετὰ πάσης γαλήνης καὶ ἡδονῆς, καὶ δίχα τινῶν ἑλεπόλεων, τὰς ἁπάντων χειροῦμαι σύν γε Θεῷ διαθέσεις καὶ γνώμας· καὶ οὕτως ἀναίμακτα κατορθοῦν μεμελέτηκα τρόπαια. Ὁ δ' ἐφεξῆς αἰὼν τῶν λεγομένων ἅμα καὶ δρωμένων σοφῶς διαζωγραφήσει τὴν μαρτυρίαν.» Ἀλλ' ὁ μὲν Καντακουζηνὸς τοιοῦτος τέως τοὺς τρόπους ἐτύγχανεν ὤν, καὶ τοιαῦτα λέγων καὶ πράττων διετέλει.

## CAPUT IX.

*Apocauci molitiones detectæ. Deprehensi diffidentia ac fuga. Consilium de invadendo imperio. Arx Epibatarum omnibus rebus ab eo instructa. Imperatoris defuncti judicium de ea arce et de ejus conditore. Cantacuzenum sero pœnitet, quod illius de eo mandatis non paruerit. Patriarchæ in Cantacuzenum perfidia. Ejusdem officia erga Apocaucum; quem oblata impunitate ex arce evocat. Apocaucus Cantacuzeno obviam prodit. Imperatorii honores huic delati in salutationibus. Multi ut Apocaucum in vincula conjiciat hortantur, sed frustra.*

I. Ego vero illuc redeo, singula ac minutiora expositurus. Apocaucus igitur ille in excogitando solertissimus ac versutissimus, dum omnia perturbat, ut summoto rerum administro ipse rerum potiatur (quod et effractores noctu faciunt, et latrones, quibus non facile est ea rapere quæ in domo sunt, nisi exstincto prius lumine, si quod ibi sit), deprehensus quidem est et condemnatus; nihil autem ab illo vicissim passus est pro malitiæ suæ atrocitate. Cum tamen suimet ipsum puderet, ac vereretur, ne ille, abjecta tandem patientia, legitima animadversione in ipsum uteretur, aufugerat clam (ut diximus) in arcem, quam Epibaton vocant, maximo sumptu jampridem a se exstructam sub Urbe, in maritima ora: angustam quidem illam, at multiplicem, et mirifice munitam, nec expugnatu facilem. Scilicet ex ignobili genere ad summum fortunæ gradum evectus ebrii hominis spiritum gerebat. Mortuo siquidem imperatore somniaverat se imperatoriam potestatem invasurum; decreveratque, si viribus deficeretur, confugere ad illam arcem, ac bellum cum illo gerere qui imperaturus foret.

II. Itaque illuc coegerat variæ ac multiplicis pecuniæ acervos: imo et frumenti et vini plurimum, **603** et cujusquemodi pulmenta sale condita; denique omnium rerum, quæ hominibus necessariæ sunt, maximam copiam. Aquas etiam extrinsecus juges per cuniculos introduxerat. De quo prætereuntem illac, antequam moreretur, imperatorem ferunt dixisse: « Ecce, emissa pæne voce meas aures circumsonat castellum istud, ac prænuntiat nobis delitescentem intus conditoris sui infidelitatem et perversum ingenium: » tum præcepisse Cantacuzeno, ut illam quidem arcem demoliretur, atque in fiscum referret pecunias illic reconditas et per scelus coacervatas; ipsum autem Apocaucum in custodiam daret et in vinculis haberet, ne arrepta tandem occasione procellam magnam excitaret, in imperium erupturam. Sed

B [P. 374]. IX. Ἐγὼ δ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι, λεπτομερέστερον ἀφηγησόμενος ἕκαστα. Ἀπόκαυκος γὰρ ἐκεῖνος (93) ὁ πάντα δεινὸς εἰς ἐπίνοιαν καὶ πολυτροπώτατος, ἐπειδὴ συγκυκήσας ἅπαντα, ἵνα τὸν ἄρχοντα παρακρουσάμενος αὐτὸς ἐπιβῇ τῆς ἀρχῆς, (ὅπερ δὴ καὶ τοιχώρυχοι νύκτωρ καὶ λῃσταὶ ποιοῦσιν, οὐ πρότερον τὰ ἐν οἰκίᾳ διαρπάζειν ἔχοντες εὐχερῶς, πρὶν ἂν τὸ ἐν αὐτῇ κατασβέσωσι φῶς), ἠλέγχθη, κατεγνώσθη μὲν, οὐδὲν δ' ἄξιον εἰς ἀμοιβὴν τῆς αὐτοῦ κακίας ἀπήλαυσε πρὸς ἐκείνου. Ὅμως αὐτὸς ὑφ' αὑτοῦ τε αἰσχυνθεὶς καὶ δείσας, μὴ τὸ μακρόθυμον ὀψέ ποτε ἀποῤῥίψας τῷ νόμῳ τῆς δίκης χρήσηται κατ' αὐτοῦ, ᾤχετο λάθρα φυγὰς, ὡς εἰρήκειμεν, εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἐπιβατῶν οὑτωσί πως λεγόμενον· ὅπερ αὐτὸς ἐκ πολλοῦ πολλοῖς ἀνήγειρεν ἀναλώμασιν ἐν τοῖς παραλίοις τῶν προαστείων C τοῦ Βυζαντίου, μικρὸν μὲν, ποικίλον δὲ, καὶ δαιμονίως ὀχυρόν τε καὶ δύσμαχον. Εἰς γὰρ ὕψος τύχης ἐξ ἀσήμου γένους ἀρθεὶς φρόνημα ἔσχεν, ὁποῖον ἂν καὶ οἱ μεθύοντες. Ὠνειροπόλησε γὰρ ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐπιχειρῆσαι κατὰ τῆς βασιλείας αὐτός· εἰ δὲ μὴ δυνηθείη, καταφυγεῖν γοῦν εἰς τὸ φρούριον τοῦτο, καὶ εἶναι πολέμιος τῷ κρατήσαντι.

Β'. Συνήγαγε δ' ἐν τούτοις μὴ μόνον χρημάτων παντοδαπῶν καὶ παντοίων σωροὺς, ἀλλὰ καὶ σίτου καὶ οἴνου πλῆθος, καὶ ὄψων παντοίων ταρίχη, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀφθονίαν, ὧν ἐν χρείᾳ καθίστανται ἄνθρωποι· ὕδατά τε εἰσήγαγεν ἔξωθεν δι' ὑπονόμων ἀέννaα. Περὶ οὗ δὴ καὶ πρὶν ἀποθανεῖν παριόντα D φάναι τὸν βασιλέα· «Ἰδοὺ, φωνὴν ἀφιὲν μονονουχὶ περιβομβεῖ μου τὰς ἀκοὰς τὸ φρούριον τουτὶ, προκηρύττον ἡμῖν τὴν ἐνδόμυχον ἀπιστίαν τε καὶ κακοτροπίαν τοῦ δειμαμένου·» διακελεύσασθαί τε τῷ Καντακουζηνῷ, αὐτὸ μὲν καθελεῖν, καὶ πρὸς τὸ βασιλικὸν ἐπανασώσασθαι πρυτανεῖον τοὺς ἐν αὐτῷ συντεθροισμένους ἀδίκως σωροὺς τῶν χρημάτων· αὐτὸν δὲ φρουραῖς καὶ δεσμοῖς καθυποβαλεῖν, μὴ πολὺν ἐκρήξῃ χειμῶνα κατὰ τῶν τῆς βασιλείας [P. 375] πραγμάτων καιροῦ λαβόμενος ὀψέ. Ἀλλὰ τῷ πρᾴῳ τε καὶ ἡμέρῳ κἀνταῦθα χρησάμενος ὁ Κανταχου-

### Variorum notæ.

(93) Ut Apocaucus, dum capere imperatorem adolescentem et regnare meditatur, deprehensus in arcem suam Epibatensem fugerit, narrat idem Cantacuzen. cap. 10. DUCANG.

ζηνὸς ἔλαθεν ἑαυτῷ τε καὶ ταῖς πόλεσι μεγάλην ταμιευσάμενος βλάβην. Ὥστε καὶ ἀνόνητα μεταμελόμενος ὕστερον ἐπὶ τῇ κακοβουλίᾳ ἑαυτοῦ τὸν βασιλέα λαμπρῶς ἐπὶ δυσὶν ἐμακάριζε τούτοις (94). Ἀλλὰ γὰρ ἔλαθε τὸ ποικίλον τῶν ὑποθέσεων ἐς τοσοῦτον ἡμᾶς παρενεγκών. Ἐπανιτέον τοίνυν.

Γ'. Φυγόντι γὰρ εἰς τὸ φρούριον τῷ Ἀποκαύκῳ, οὐκ ἠμέλει κρύφα μηνύων καὶ γράφων ὁ πατριάρχης αὐτῷ, καὶ ἀνακαλούμενος, καὶ τὰς κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συμβουλεύων τε ἐπιβουλὰς καὶ συμβουλευόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἅμα τὰς τῆς βασιλίδος συχνὰ ὑπορύττων ἀκοὰς, καὶ τὸν μὲν Καντακουζηνὸν διαβάλλων ἀεὶ, τὸν δ' Ἀπόκαυκον μακροῖς τοῖς ἐπαίνοις ἐξαίρων. Ῥᾷστα τοίνυν γυναικείαν ἐξαπατήσας ἁπλότητα, καὶ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ μεθαρμόσας βούλησιν, πάντ' ἔδρα τὰ μελετώμενα. Καὶ ἅμα τὸν μὲν Καντακουζηνὸν ἐντίμως προπέμπει τοῦ Βυζαντίου, φρικωδεστάτοις τοῖς ὅρκοις ἐμπεδώσας τὰς πρὸς αὐτὸν πίστεις, καὶ ἐπαρασάμενος ἑαυτῷ τὰς παλαμναιοτάτας ἀρὰς, εἰ μὴ στέργοι διαφερόντως ὁπόσα αὐτῷ πρὸς βουλήσεως εἴη λέγεσθαι καὶ πράττεσθαι τῶν βασιλείων εἵνεκα πραγμάτων, καὶ εἰ μὴ μάχοιτο τοῖς αὐτῷ μαχομένοις· τὸν δ' Ἀπόκαυκον ἐκκαλεῖται βασιλικῶς ἐνσεσημασμέναις ἐπιστολαῖς, μάλα πολλὴν ὑπισχνουμέναις αὐτῷ τὴν τιμὴν καὶ παντὸς ἀμνηστίαν ἐγκλήματος.

Δ'. Ἀπαίροντος τοίνυν ἐκ Βυζαντίου εἰς τὰς Θρᾳκῴας πόλεις τῷ Καντακουζηνῷ, ὑπήντησεν ἐξιὼν ὁ Ἀπόκαυκος (95) τοῦ φρουρίου, καὶ ἀποβὰς τοῦ ἵππου προσεκύνησε, βασιλικὴν ἀπονείμας αὐτῷ τὴν τιμήν. Τοῦτο γὰρ καὶ πρό γε αὐτοῦ πεποιήκασιν ἄκοντι τούτῳ πάντες, ὅσοι γένους εἵνεκα προσῆκον αὐτῷ, ὅσοι τε τῆς συγκλήτου λογάδες καὶ ὅσοι τῶν μετ' ἐκείνους, εἴτε ὡς ἐπιτρόπῳ τῆς βασιλείας, εἴτε ὡς ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βουλήσεως ὁρῶντες ἐξηρτημένον τὸ βασίλειον σκῆπτρον, καὶ ὑποπτεύοντες ἐς τὴν ὑστεραίαν βασιλικοῖς ἐσταλμένον ὀφθήσεσθαι παρασήμοις, εἰ βουλομένῳ γε εἴη αὐτῷ· πάντας γὰρ ὑπεπτηχέναι τῷ δέει, καὶ ὑπείκειν ἴσα τούτῳ καὶ βασιλεῖ.

Ε'. Συνηκολούθησε μέντοι ὁ Ἀπόκαυκος ἄχρι καὶ Σηλυβρίας αὐτῷ, μάλα περιδεής τε καὶ μονονοὺ πρὸ ποδῶν ἱστάμενον βλέπων τὸν κίνδυνον ἑαυτοῦ. Συχνοὶ γὰρ οἱ τὸν Καντακουζηνὸν ἐποτρύνοντες ἦσαν, συνειληφέναι τοῦτον, καὶ δέσμιον προπέμψαι ἐς Διδυμότειχον. Οὐ γὰρ ἐλάνθανεν, ὅσον ἐγερεῖ τὸν τῶν πραγμάτων καπνὸν, ἐληλυθὼς ἐς Βυζάντιον. Ταῦτ' ἄρα καὶ ὡς ἐκ συμφώνου πάντες ἠνάγκασαν, ἕως ἐν χεροῖν ἔχοι τὸ θήραμα, [P. 376] τὴν οὖσαν γαλήνην τοῖς δημοσίοις διατηρῆσαι πράγμασιν. Ὁ δὲ τὸ φιλάνθρωπόν τε καὶ ἱλαρὸν ἥκιστα μεταθεῖναι βουλόμενος παρεκρούετο τὴν ἐκείνων παραίνεσιν. Πάντα γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ χειρὸς ἐξῆφθαι, καὶ πάντ' ἐκεῖθεν ἔλεγε διοικεῖσθαι καὶ μὴ δύνασθαι τελεσθῆναι μη-

lenitate et clementia usus tum quoque Cantacuzenus non animadvertit, quantum sibi ipsi et urbibus malum asservaret. Postea igitur, cum illius suæ imprudentiæ nequidquam eum pœniteret: imperatorem ob hæc duo ad astra tollebat. Sed nescio quomodo argumenti varietate effectum est, ut eousque digrederemur. Redeamus itaque.

III. Cum in illam arcem aufugisset Apocaucus, tum ei patriarcha clam singula indicare et per litteras significare haud cunctanter: hortari ut redeat: insidias Cantacuzeno ut struat monere, et ab eo moneri: simul imperatricis aures perpetuo pulsare, et Cantacuzenum quidem calumniari semper, Apocaucum vero maximis laudibus extollere. Sic muliebri **604** simplicitate facillime decepta, et in sententiam suam adducta, cogitata omnia exsequebatur. Atque ille eodem tempore Cantacuzenum honorifice extra Byzantium prosequitur, postquam tremendis juramentis præstitas ei cautiones firmavit, funestissima sibi imprecatus, si potissima sibi non futura essent, quæcunque ille ad imperii administrationem spectantia dici aut fieri vellet, nec iis esset repugnaturus, qui illum oppugnaturi forent: Apocaucum vero arcessit munitis sigillo imperatorio litteris, quæ honores ei maximos et omnis culpæ impunitatem pollicebantur.

IV. Cantacuzeno itaque, cum excedens Byzantio ad urbes Thraciæ proficisceretur, egressus castello Apocaucus occurrit, desiliensque ex equo adorat, atque ita honores ei imperatorios defert. Quos et ante hunc ei invito tribuebant alii omnes, qui cognatione eum contingebant, quique inter senatores lectissimi erant, ut et ii qui inferiorem gradum obtinebant: seu quod ille imperii procurator foret, seu quod ab ejus arbitrio sceptrum pendere imperatorium viderent, ac suspicarentur, eum imperatoriis indutum insignibus conspectum iri postridie, si collibitum esset; omnes enim metu prostratos esse, eique perinde atque imperatori parere.

V. Cæterum Apocaucus Selybriam usque eum prosecutus est, metu exanimis, et periculum ante pedes quasi positum intuens. Erant enim plurimi qui Cantacuzenum hortarentur, ut comprehenderet hominem, et vinctum deduceret Didymotichum Non enim **605** obscurum erat, quantum ille in republica excitaturus esset incendium, statim atque Byzantium advenisset. Idcirco quasi ex composito omnes istum compellebant, quandiu prædam in manibus haberet, ut præsentem reipublicæ tranquillitatem conservaret. At ille, ne minimum quidem volens recedere ab illa sua humanitate mitique ingenio, eorum rejiciebat adhortationem. Omnia enim a manu Dei pendere, omnia ab illo

Variorum notæ.

(94) An intelligit duas partes consilii ab imperatore dati, ut arcem everteret, et Apocaucum in custodiam daret? Boivin.

(95) Rem narrat Cantacuz. cap. 16. Ducang.

dictitabat administrari, nec posse perfici quidquam, quod non illi esset comprobatum, et vicissim omnia posse perfici, quæ ab illo non improbarentur.

A δὲν, ὃ μὴ ἐκεῖθεν εἴη συνεγνωσμένον· μηδ' αὖ εἶναι τῶν ἀδυνάτων μηδὲν, ὃ μὴ ἐκεῖθεν εἴη ἀπεγνωσμένον.

## CAPUT X.

*Reverso Apocauco, patriarcha vitæ institutum mutat. In Cantacuzenum ipse quoque conspirat. Imperii procuratorem se instituit. Apocauco urbis præfecturam et alias dignitates confert. Pactio diris juramentis firmata, ne Cantacuzenus unquam recipiatur. Apocaucus, Octavii Cæsaris exemplo, nobilibus curiam et civilia negotia committit; bellum sibi sumit administrandum. Res adversus Cantacuzenum a patriarcha designatæ.*

I. Sic igitur dimissus inde Apocaucus Byzantium venit. Quem ubi vidit patriarcha, statim et vitam et linguam et sententiam et mores transtulit a sacris ad profana, temploque valere jusso, sedem in palatio semel stabilem fixit. Ibi totas noctes et dies cum Apocauco Augustæ assidens dolis suffragabatur, quos illi in Cantacuzeni exitium nectebant, et publicarum turbarum fodiebat ipse quoque fontes luculentos. Ac vir ille baculo quidem et vestimento tenus sacerdotem sapiebat: animo autem et operibus ejus nihil moderati inerat, nihil justi.

Α'. Οὕτω τοίνυν ἐκεῖθεν ἀπολυθεὶς ὁ Ἀπόκαυκος ὁμοῦ τε αὐτὸς ἧκεν ἐς τὸ Βυζάντιον, καὶ ὁ πατριάρχης ἰδὼν εὐθὺς μετεσκεύασεν ἑαυτοῦ καὶ δίαιταν, καὶ γλῶτταν, καὶ γνώμην, καὶ ἦθος ἐξ ἱεροῦ πρὸς τὸ δημοτικώτερον· καὶ ἄρας ἐξ ἱεροῦ τὴν σκηνὴν ἐν τοῖς βασιλείοις B καθάπαξ ἐπήξατο. Ἔνθα παννύχιός τε καὶ πανημέριος ξύν γε τῷ Ἀποκαύκῳ καθήμενος ἐπὶ τῆς βασιλίδος τοῖς δόλοις οἷς ἔρραπτον ἐπὶ φθορᾷ συνηγόρει καὶ αὐτὸς Καντακουζηνοῦ, καὶ ὅλων δημοσίων συγχύσεων ἀνώρυττε λαμπρὰς καὶ αὐτὸς τὰς πηγάς. Καὶ ἦν τὸ μὲν σχῆμα τῆς βακτηρίας καὶ τοῦ ἐνδύματος ἱερὸς ὁ ἀνήρ· τῇ δὲ γνώμῃ καὶ τοῖς ἔργοις οὐδὲν νόμιμον.

II. Primo itaque dominum se omnium rerum vice imperatoris instituit: Apocaucum vero administrum et ædilem et præfectum tam Byzantii, quam urbium insularumque omnium Byzantio subditarum: dicendorum denique ac tacendorum dispensatorem. Ad hæc lege et communi decreto, horrendis juramentis subnixo, inter ambos **606** convenit, ne unquam reciperetur Cantacuzenus, quantumvis pœnitentem se significaturus esset; ac ne quidem si aliquis de cœlo angelus interveniret.

Β'. Καὶ πρῶτα μὲν ἑαυτὸν ἀντὶ βασιλέως κεχειροτόνηκεν αὐτοκράτορα· τὸν δ' Ἀπόκαυκον διοικητὴν καὶ ἀγορανόμον καὶ ἐπίτροπον Βυζαντίου τε καὶ τῶν ὑπὸ τὸ Βυζάντιον πόλεων ἅμα καὶ νήσων πασῶν, καὶ ῥητῶν καὶ ἀποῤῥήτων διανομέα. Καὶ ἐπὶ τούτοις δόγμα ἦν καὶ ψήφισμα κοινὸν ἐξ ἀμφοῖν, C ὅρκοις ἐρηρεισμένον φρικώδεσι, μηδαμῆ ποτε Καντακουζηνὸν εἰσδέξασθαι, κἂν πᾶσαν ᾖ μετάνοιαν ἐνδεδειχὼς, κἂν ἀγγέλων μεσιτεύῃ τις ἐξ οὐρανοῦ.

III. Ea videbantur utriusque esse instituta: revera autem isthæc ab Apocauci solertia proficiscebantur. Somniaverat enim statim, uti diximus, imperatoriam dignitatem, cujus pridem imagines quasdam ac velut semina animo infixerat. Et cum jam olim in veterum historiis versatissimus foret, in memoriam illi venerat Octavius Cæsar Augustus, eumque imitandum sibi tacite proposuerat. Etenim ille sublato cum Cleopatra Ægyptia Antonio, insidiatore et imperii æmulo, non aliter putavit supremum omnium rerum dominum exstiturum se esse, quam si senatoriam Curiæ dignitatem evertisset. Quamobrem minima auctoritatis parte senatoribus concessa, maxima ipse semper fruebatur. Id autem erat, ut ii quidem Romæ sedentes jura urbibus darent, et magistratus tanquam e solio publicaque auctoritate legerent: ipse autem terrestribus ac navalibus copiis præfectus externis bellis occuparetur: et molestiis omnibus sibi uni susceptis, pararet undique, famuli instar, senatui ac reipublicæ tranquillitatem: cum illi haud intelligerent, eum qui exercitibus præesset, facillime posse usurpare dominatum omnium rerum.

Γ'. Ταῦτα ἀμφοτέρων ἐδόκει τἀπιτηδεύματα. Ἦσαν δ' ὡς ἀληθῶς τῆς τοῦ Ἀποκαύκου δεινότητος. Ὠνειροπόλησε γὰρ εὐθὺς (ὡς εἴρηται) βασιλείαν, ἧς ἐκ πολλοῦ σπερματικῶς ἐνεφύτευσεν ἴχνη τινὰ λογισμῶν τῇ ψυχῇ· κἀπειδὴ ταῖς τῶν πάλαι βίβλων ἱστορίαις ἐνδιατρίβων ἦν τὰ μάλιστα, ἐς μνήμην ἧκεν Ὀκταβίου Καίσαρος τοῦ Αὐγούστου, καὶ πρὸς ἐκεῖνον λεληθότως ἀνῆγε τὴν μίμησιν. Καὶ γὰρ κἀκεῖνος, [P. 377] μετὰ τὸ καθελεῖν τὸν τῆς ἡγεμονίας ἔφεδρον Ἀντώνιον ἅμα Κλεοπάτρᾳ τῇ Αἰγυπτίᾳ, οὐκ D ἄλλως ἐνόμισεν ἀνυπεύθυνος αὐτοκράτωρ τῆς ὅλης ἀρχῆς καταστῆναι, ἢ τὸ τῆς βουλῆς συγκλητικὸν ἀξίωμα συγκαθελών. Ὅθεν συγχωρῶν ἐκείνοις τοὔλαττον ἐκαρποῦτο τὸ μεῖζον ἀεί. Τὸ δὲ ἦν, αὐτοὺς μὲν ἐν τῇ Ῥώμῃ καθημένους τὰς δίκας ταῖς πόλεσι διανέμειν, καὶ τάς γε τῶν ἐπιτρόπων ἀρχαιρεσίας, ὥσπερ ἀπὸ δίφρου καὶ δυνάμεως αὐθεντικῆς· αὐτὸν δὲ τῶν τε ἠπειρωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων ἔχοντα τὴν ἡγεμονίαν τοῖς ἔξω πολέμοις ἐνασχολεῖσθαι, καὶ διὰ τῆς ἑαυτοῦ ταλαιπωρίας τὸ ἀταλαίπωρον πανταχόθεν οἷον ὑπηρετικῶς περιποιεῖν τῇ συγκλήτῳ καὶ τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν· οὐκ εἰδέναι δυναμένων ἐκείνων, ὡς ὁ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐγκρατὴς ῥᾷστα τῶν ὅλων χειροῦται τὸ κράτος.

A Δ'. Ταύτην οὖν ἐπιβούλως καὶ συνετῶς καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἐληλυθὼς τὴν ὁδὸν, καὶ τοὺς μὲν εὐγενεῖς ἅπαντας κατασκευασάμενος τὸ τῆς βουλῆς δῆθεν διοικεῖν ἀξίωμα, αὐτὸν δ' ἐν ὑπηρέτου σχήματι, μετὰ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ταῖς ἔξω μάχαις προσταλαιπωρούμενον κατά τε γῆν καὶ θάλασσαν, ἅπαν περιποιεῖν αὐτοῖς τὸ ἀθόρυβον, ἔλαθεν ὑποχειρίους ἅπαντας οὑτωσὶ ποιησάμενος· αὐτοὺς μὲν τοὺς γένει καὶ δόξῃ προὔχοντας εἱρκταῖς τισι ζοφεραῖς ἐγκλείσας, καθάπερ ταῖς μάνδραις οἱ βουκόλοι τὰ θρέμματα· τοὺς δ' ὑπερορίους τῆς πατρίου ποιούμενος πόλεως. Τούς γε μὴν περὶ τὴν βασιλίδα πάντας καὶ πάσας χρήμασιν ἁδροτέροις περιελθὼν ἦγεν ἤδη καὶ ἔφερεν οὐ μόνον τὴν βασιλίδα καθάπερ ἀνδράποδον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν πατριάρχην, οὐ τοσοῦτον B ταῖς θωπείαις ἐξαπατώμενον, ὅσον ὑποπτήσσοντα τὸ ἐκείνου δραστήριον. Ὅθεν οὐδὲν ἦν τῶν δρωμένων, ὃ μὴ τῆς αὐτοῦ βουλήσεως καὶ γλώττης ἤρτητο.

E'. Εἰς τοῦτο τοίνυν τύχης τῶν βασιλικῶν ξυνεῤῥυηκότων πραγμάτων, πάντ' ἐδρῶντο τὰ χαλεπώτατα. Ὥσπερ γὰρ εἰ τὰς κλεῖς τῆς ἄνω βασιλείας ὁ πατριάρχης ἐκέκτητο ἐν χερσὶν, οὕτω βεβαίας ὑπισχνεῖτο τὰς αἰωνίους ἀντιδόσεις καὶ ἀΐδια τὰ τῶν πόνων ἔπαθλα, εἰ Καντακουζηνὸν ἀνέλοι τις φαρμάκοις δηλητηρίοις, ἢ δολεραῖς τισιν ἐπιορκίαις καὶ γοητείαις δαιμονικαῖς, ἢ ὅτῳ ἂν δυνηθείη τρόπῳ. Ὁ δὲ τῶν τε ἐν Βυζαντίῳ καὶ πάσῃ πόλει τοῦ Καντακουζηνοῦ φίλων καὶ συγγενῶν τοὺς ἰσχύοντας ἐν Καρὸς ἐτίθετο μοίρᾳ (96), καὶ βασιλικῶς ἐνσεσημασμένας ἐπιστολὰς διέπεμπε, τὸν μὲν Καντακουζη- C νὸν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν βασιλικῶν καθαιρούσας πραγμάτων καὶ ἀργὸν ἐν Διδυμοτείχῳ καθῆσθαι καθάπερ δεσμώτην διακελευομένας· τὸν δ' αὐτῷ προσανέχοντα στρατὸν τὴν ταχίστην ἐπανακάμψαι πρὸς τὸ Βυζάντιον.

IV. Illam igitur viam Apocaucus insidiose et caute ipse quoque ingressus effecit, ut omnes nobiles muneri senatorio administrando **607** vacarent, ipse autem exercitibus præficeretur: quo scilicet velut famulus, externis bellis terra marique conflictatus, omni sollicitudine illos levaret. Ea ratione universos potestati suæ nec opinantes subjecit; cum ipsos illos, qui genere et fortunæ splendore eminebant, carceribus quibusdam obscuris includeret, quemadmodum stabulis pecora bubulci solent, alios autem patria urbe exsulare cogeret. Iis certe omnibus, qui circa Augustam seu viri seu feminæ essent, multa pecunia circumventis, regebat jam possidebatque ut mancipium non Augustam solum, sed et ipsum patriarcham, non tam adulationibus deceptum, quam illius facinorosam strenuitatem veritum. Itaque nihil gerebatur, quod non ab illius et voluntate et voce penderet.

V. Cum igitur in eum statum imperii administratio devenisset, summa cum acerbitate omnia agebantur. Nam patriarcha, quasi cœlestis regni claves in manibus haberet, perpetuam mercedem et præmia laborum sempiterna affirmate pollicebatur ei, qui Cantacuzenum sustulisset, seu mortiferis venenis, seu arcanis devotionibus diabolicisque præstigiis, seu quocunque alio modo posset. Idem amicos cognatosque Cantacuzeni, quotquot seu Byzantii seu in aliis urbibus auctoritate pollebant, contemptissimos habebat, et litteras sigillo imperatorio obsignatas emittebat, quæ Cantacuzeno quidem imperii administratione interdicerent, et sedere Didymotichi otiosum tanquam in **608** carcere juberent; exercitum autem, quem ille sibi habebat addictum, quam celerrime Byzantium regredi imperarent.

## CAPUT XI.

*Factionis Cantacuzenianæ nobiles a patriarcha et ab Apocauco petunt, ne secum durius agatur. Hi plebem in eos incitant. Nobilium fuga. Eorum domus eversæ, bona direpta. Cantacuzeni mœror et anxietas. Tristes nuntii de matre in carcerem conjecta aliisque domesticis cladibus. Viri constantia. Litteræ sigillo imperatorio munitæ, per quas ipse in ordinem cogitur. Alia ex aliis gravia ei nuntiata. Animus inter has angustias anceps et fluctuans. Mors intentata, nisi se imperatorem salutari patiatur. Eo recusante alius statim salutandus. Imperatrix per legatos officii admonita contumeliose respondet.*

[P. 578] A'. Οἱ μὲν οὖν ἐν Βυζαντίῳ λογάδες τῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ φίλων καὶ συγγενῶν, καὶ σὺν αὐτοῖς ἔνιοι τῶν ἄλλως προσηκόντων, δείσαντες μὴ κατ' ἄνδρα συλλαμβανόμενοι τῆς ἑαυτῶν ἀνδρίας ἀνάξια D πάθωσι, συναθροίζονταί τε πρὸς ἑνός τινος οἶκον καὶ κοινολογησάμενοι πρεσβεύονται πρός τε τὸν πατριάρχην καὶ τὸν Ἀπόκαυκον περὶ τοῦ μὴ παθεῖν τι τῶν φημιζομένων δεινῶν (97)· μηδὲ γὰρ ἂν ἀνέξεσθαι παραλόγως οὑτωσί πως ἀγεννές τε πρὶν δρᾶσαι παθεῖν· τοὺς δ' ἀποκρίνασθαι μὲν οὐδὲν πρὸς αὐτούς· πέμψαντας δ' ἀνὰ πᾶν τὸ Βυζάντιον ἀνασεῖσαι τὸν ὄχλον διὰ τῶν δημάρχων, καὶ ἀναφλέξαι

I. Amici itaque cognatique, quos Cantacuzenus lectissimos Byzantii habebat, et cum his nonnulli eorum qui alia necessitudine eum attingebant, metuentes, ne singuli comprehensi fortibus viris indigna paterentur, conveniunt in unius cujusdam ædes. Ibi colloquuntur inter se, missaque ad patriarcham et Apocaucum legatione postulant, ne eorum malorum, quæ fama jam nuntiaverit, ullum sibi inferatur: nec enim eos esse se, qui citra ullam rationem indignum aliquid, antequam fecerint, passuri sint. At illi nil eis respondere: sed mandata per totum Byzantium mittere: plebem per

### Variorum notæ.

(96) Proverbium, de quo Zenobius, Suidas, Michael Apostolius, et alii parœmiographi. DUCANG.

(97) *Eorum malorum, quæ fama jam nuntiaverit.* Dubito utrum sic vertendum, an *eorum quæ gravia et acerba reputantur.* BOIVIN.

tribunos incitare : cæcum atque effrenem vulgi impetum incendere telis, gladiis ac missilibus lapidibus.

II. Quod cum isti præter spem omnem intuerentur, multitudine torrentis instar, apumve examinis, aut hibernorum pelagi fluctuum, jam confluente, cucurrere ad unam ex murorum portis jampridem clausis, eaque statim reserata egressi omnes incolumes inde evaserunt, viri opinor plus quam sexaginta. Noctem itaque illam, ac diem sequentem ad vesperam usque, in suburbano quodam prædio manserunt; fortasse exspectantes, quoad benignus aliquis et pacis auctor nuntius ex Urbe afferretur. Postquam autem et domorum suarum subitam eversionem resciverunt, direptionemque et publicationem rei familiaris, omnia denique **609** desperatissima, laxis inde habenis avehuntur, et Didymotichum perveniunt, mirantes plurimum et casus illius sui insolentiam conquerentes. Quæ simul Cantacuzenus vidit atque audivit, dolorem animo cepit acerbissimum, nec longe a lacrymis abfuit, et rei novitate perculsus, maximos curarum æstus ex consilii inopia concepit.

III. Nondum primus ille resederat fluctus, cum alter erupit multo violentior. Venit enim quidam postridie nuntians, matrem in carcerem indigne conjectam esse : domum ejusdem excisam : universas facultates publicatas : a multis necessariorum per omne tormentorum genus quotidie exprimi et exigi quas ea habuisset pecunias. Non mirum igitur, quod tali calamitate accepta vitam is non abruperit, nec mente emota sui ipsius compos esse desierit. Sed multo admirabilius; quod castigationem illam divinitus immissam intelligens cum fortissimis quibusque in certamen patientiæ descenderit, et rebus quantumlibet adversis steterit adamantis instar firmissimus. Tempore enim procedente alii ex aliis calamitatum fluctus in dies superveniebant.

IV. Non multi ex eo dies effluxerant, cum ecce quidam Byzantio veniens litteras affert sigillo imperatorio munitas, quibus ipse quidem domi sedere et ab imperii administratione in posterum penitus se abstinere, exercitus vero quam celerrime Byzantium redire jubebatur. Tum alii statim nuntii advolabant; adempta **610** ei sua prædia, divisaque esse operariis et circumforaneis hominibus, ac si qui alii de colluvie plebeia audacem adversus eum linguam maxime exacuissent. Iis enim, qui plura et graviora in eum maledicta congessissent, mercedes proponebantur ac præmia; non so-

A τὴν ἄλογον καὶ ἀτημέλευτον τοῦ δήμου φορὰν κατ' αὐτῶν τόξοις, καὶ ξίφεσι, καὶ χειροπληθέσι χερμαδίοις τοῖς προστυχοῦσι.

Β'. Τοῦτο δὴ παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα βλέποντες ἐκεῖνοι, τοῦ πλήθους ἤδη συῤῥέοντος ἐπ' αὐτοὺς κατὰ ποταμοὺς καὶ σμήνη μελισσῶν καὶ χειμέρια πελάγους κύματα, δραμόντες ἀνεμόχλευσαν μίαν εὐθὺς τῶν ἐκ πολλοῦ κεκλεισμένων τοῦ τείχους πυλῶν (98)· κἀκεῖθεν ἐξιόντες ᾤχοντο ἅπαντες ἀβλαβεῖς, καὶ ὑπὲρ ἑξήκοντά (99) πού τὸν ἀριθμὸν ὑπάρχοντες. Τὴν μὲν οὖν ἑσπέραν ἐκείνην, καὶ ἅμα τὴν ἐφεξῆς ἡμέραν ἄχρι δείλης ὀψίας, ἔν ἑνί τινι χώρῳ τῶν τοῦ Βυζαντίου ηὐλίσαντο προαστείων, περιμένοντες ἴσως ἐκ Βυζαντίου πρᾶξίν τινα καὶ πρὸς εἰρήνην βλέποντα λόγον. Ἐπεὶ δὲ τήν τε τῶν οἰκιῶν αἰφνίδιον καθαί- B ρεσιν σφῶν ἠκηκόεισαν, καὶ ἀπαγωγὴν καὶ δήμευσιν τῶν οἰκείων, καὶ πάντα δήπου τὰ τῶν ἐλπίδων ἐναντιώτατα, ἄραντες ἐκεῖθεν (1) πλήρεσι ταῖς ἡνίαις ἀφικνοῦνται ἐς Διδυμότειχον, πλεῖστα τὸ παράλογον τῆς σφῶν αὐτῶν θαυμάζοντές τε καὶ ὀδυρόμενοι συμφορᾶς. Ὡς δὲ ταῦτα ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι τὸν Καντακουζηνὸν, περιαλγῆσαί τε τὴν ψυχὴν καὶ δακρύων γενέσθαι ἐγγὺς, [P. 379] καὶ τρικυμίαν ἐξ ἀπορίας μακρὰν ἀναλαβεῖν λογισμῶν, ἐκπληττόμενον τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος.

Γ'. Οὔπω τὸ πρῶτον ἠρέμησε κῦμα, καὶ δεύτερον ἀνεῤῥάγη τοῦ προτέρου πολλῷ χαλεπώτερον. Ἧκε γάρ τις ἐς τὴν ὑστεραίαν ἀγγέλλων τήν τε τῆς μητρὸς ἄτιμον κάθειρξιν (2), καὶ τὴν τῶν οἴκων αὐτῆς καθαίρεσιν, καὶ τὴν τῆς περιουσίας ἁπάσης δήμευ- C σιν· καὶ ὡς πολλοὶ τῶν γνησίων, ἀνακρινόμενοι καθ' ἡμέραν καὶ ἀπαιτούμενοι τὰ ἐκείνης χρήματα, πᾶσαν ἰδέαν ὑπομένουσι πόνων. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, εἰ πρὸς τὴν τοιαύτην συμφορὰν οὐκ ἀπέῤῥηξε τὴν ψυχὴν, οὐδ' ἐξέστη τοὺς λογισμοὺς ἐκεῖνος, ἀλλὰ πάνυ θαυμασιώτερον, πῶς παιδείαν εἶναι Κυρίου ταῦτα ξυννενοηκὼς ἐπαπεδύσατο πρὸς τοὺς τῆς καρτερίας δούλους, καὶ διετέλεσε τοῖς ὅλοις δεινοῖς ὡς ἀδάμας ἐγκαρτερῶν. Ὁ γὰρ καιρὸς ἄλλα ἐπ' ἄλλοις ἡμέρᾳ ἐφ' ἡμέρᾳ ἐπήντλει τὰ τῶν δεινῶν κύματα.

Δ'. Οὔπω συχναὶ παρῆλθον ἡμέραι, καὶ ἧκέ τις ἐκ Βυζαντίου φέρων αὐτῷ βασιλικῶς ἐνσεσημασμένα γράμματα (3), αὐτὸν μὲν οἴκοι καθήμενον ἠρεμεῖν D ἐπιτάττοντα, καὶ μηδ' ὁτιοῦν ἐνεργεῖν τοῦ λοιποῦ τῶν βασιλικῶν· τοὺς δὲ στρατιώτας ἐς Βυζάντιον τὴν ταχίστην ἐπανιέναι. Κἄπειτα ἐφοίτων ἕτεραι ἀγγελίαι, φάσκουσαι τὴν ἀφαίρεσιν καὶ διανομὴν τῶν αὐτοῦ χωρίων πρὸς βαναύσους ἀνθρώπους καὶ ἀγοραίους καὶ ὅσοι τῶν συγκλύδων τὴν γλῶσσαν θρασεῖαν ἐξώπλισαν μάλιστα κατ' ἐκείνου. Ἆθλα γὰρ καὶ βραβεῖα προὐτίθεντο μὴ τὰ ἐκείνου χωρία μόνα τοῖς ὅσοι πλείους καὶ μείζους ἐξήντλουν κατ'

Variorum notæ.

(98) Cantacuzen. lib. III, cap. 22, τὴν τοῦ Πορφυρογεννήτου προσαγορευομένην πύλιδα διατεμόντες. DUCANG.

(99) Duo et quadraginta, duce Apelmene. Cantacuz. lib. III, cap. 22. BOIVIN.

(1) Cantacuz. lib. III, cap. 22, 23, pag. 420. DUCANG.

(2) Cantacuz. lib. III, cap. 22, p. 419. DUCANG.

(3) Cantacuz. lib. III, cap. 24, pag. 421. DUCANG.

ἐκείνου τὰς λοιδορίας, ἀλλὰ καὶ τιμαὶ καὶ δόξαι καὶ προβιβασμοὶ γερῶν, κἂν ἁλιεύς τις ἦν, κἂν ἀγροῦ καὶ σκαπάνης ἀπόζων ὁ πρὸς τοιαύτας ἐξασκῶν λοιδορίας τὴν γλῶτταν.

Ε'. Ταῦθ' ὁρῶν καὶ ἀκούων ἐκεῖνος νῦν μὲν ἐνεκαρτέρει τῇ συνήθει πραότητι, καὶ ταύτης τροφίμου καὶ ἡλικιώτιδος οὔσης προδότης ἐκ τοῦ ῥᾳστου γενέσθαι οὐκ εἶχε· νῦν δ' ἐσχίζετο τὴν διάνοιαν, καὶ τοὺς λογισμοὺς περί γε τὸ ποιητέον ἐταλαντεύετο. Οὐ γὰρ ἑώρα τὴν ἡσυχίαν ἀκίνδυνον, οὔθ' ἑαυτῷ, οὔτε τῷ τοῦ βασιλέως υἱῷ Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ, οὔτε τοῖς εἰς αὐτὸν συνδραμοῦσιν εὐγενέσιν ἀνδράσιν ἐκ Βυζαντίου. Ἤδη γὰρ κἀκεῖνοι πολὺν μὲν ἐν τῇ καρδίᾳ τρέφοντες ἐξ ὧν ἐπεπόνθεισαν τὸν θυμὸν, δεδιότες δ' ἔτι μᾶλλον καὶ ἐς τὸ μέλλον περὶ τὸ ζῆν, προφανῆ τὴν σφαγὴν ἐπέσειον αὐτῷ (4), εἰ μὴ βασιλικῶς ὑπὸ σφῶν ἀναγορευθείη. Αὐτοῦ γὰρ μὴ τοῦτο θελήσαντος, ἕτερον ἐξ αὐτῶν παρεσκευάσθαι πρὸς τοῦτο. Μηδὲ γὰρ εἶναι τούτου χωρὶς [P. 380] εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων σωτηρίαν ἀνυσιμώτερον ἕτερον τῶν ἁπάντων πρᾶγμα καὶ διανόημα.

Ϛ'. Εἰς δὴ τοιούτους χειμῶνας θορύβων καὶ περιστάσεων ἐμπεπτωκότι τῷ Καντακουζηνῷ ὅμως οὐδ' οὕτως ἐνδοῦναι νενόμισται πρότερον δεῖν, πρὶν ἐς Βυζάντιον ἀπάσῃ πεπομφότι σπουδῇ πρὸς ἀνάμνησιν αὖθις Ἄνναν κομίσαι τὴν βασιλίδα τῶν τε τοῦ βασιλέως συνθηκῶν ἐκείνων, καὶ ὅσα θανόντος ἐκείνου πέπραχεν αὐτὴ ξύν γε τῶν ἀμφ' αὐτὴν εὐγενῶν ὁρκωμοτήρια, φόβου καὶ φρίκης μεστὰ, τῶν ὁμοίων ἐχόμενα καταστάσεων. Ἀλλὰ καὶ οὕτω τοῦ πράγματος γεγονότος ἤνυσται πλέον αὐτῷ γε οὐδὲν, ἢ βλασφημίας καὶ ὅλας ἁμάξας ὕβρεων ἐκεῖνον ἀλλάξασθαι τῆς πραότητος.

A lum prædis istius, sed et honores et dignitates, et aditus ad munera, etsi piscator esset, etsi merum rus ligonemque ipsum redoleret is, qui linguam in ejusmodi conviciis exercitatissimam haberet.

V. Hæc ille cum et videret et audiret, modo in lenitate sua constans perseverabat, eamque utpote alumnam et æqualem suam non poterat facile prodere : modo trahebat animum in diversa secumque expendebat, quidnam factu optimum foret. Quiescere enim nec tutum sibi videbat esse, nec imperatoris filio Joanni Palæologo, nec nobilitati, quæ Byzantio egressa ad se confluxerat. Jam enim et nobiles illi, iram alentes animo gravissimam ob injuriam qua affecti fuerant, ac magis adhuc de vita B sua in futurum solliciti, mortem ei præsentem intentabant, nisi a se salutaretur imperator. Eo quippe detrectante, præsto ad eam rem futurum aliquem ex ipsis : neque vero aliud rei consiliive esse ad salutem Romanorum efficacius, quam quod meditarentur.

VI. In talibus turbarum ac prementium undique negotiorum tempestatibus versabatur Cantacuzenus. Sed ne sic quidem cedendum existimavit, nisi legatis quam celerrime Byzantium **611** missis imperatricem Annam prius commonefaceret mandatorum illorum imperatoris, omniumque pactionum, quas eo mortuo ad similem reipublicæ statum constituendum spectantes, terribilibus tremendis- C que exsecrationibus ipsa firmaverat. Sed neque sic agendo plus effecit, quam ut plena conviciorum plaustra lenitatis suæ præmia haberet.

## CAPUT XII.

*Cantacuzenus imperii insignia coactus induit, jam olim sibi variis auguriis promissa. Actum id die festo S. Demetrii. Annæ et Joanni prius acclamari jubet quam sibi. Defuncti imperatoris mandata nihilominus observat. Tertio post die purpuram exuit. Tum inde usque ad captum urbem albis vestibus utitur. Causæ ejus rei tres ab eo allatæ. Patriarcha et Apocaucus, nova Cantacuzeni dignitate audita, ut se gesserint. Duæ apud Byzantinos factiones diversissimæ. Cantacuzeniani anathemate perculsi. Irritata plebis audacia. Cantacuzeni cunctatio. Ejusdem copiæ militares. Legationes subinde ab eo Byzantium missæ. Postulata æquitatis plena. Byzantii implacabiles ; aperte et clam exitium ei moliuntur. Multi e suis illum ut desidem et ignavum deserunt. Commeatuum inopia. Hiems asperrima. Litteræ a Byzantiis interceptæ.*

Α'. Ταῦτ' ἄρα καὶ βιασθεὶς (5) τὰ τῆς βασιλείας περιζώννυται σύμβολα, οὐ τοῦτο βουλόμενος, ὡς ἔλεγεν, οὐδὲ προθεσμίαν τινὰ πάλαι μελετηθεῖσαν ψυχῆς τελῶν. Ἀλλ' ὥσπερ οἱ τὸν ἐκ μεγάλου πελάγους ῥέοντα φεύγοντες κλύδωνα τοῖς λιμέσιν ὁρμίζειν τὰς ὁλκάδας ἐπείγονται, οὕτω καὶ αὐτὸς, διαφυγεῖν οὐ δυνάμενος τὸν περιστάντα βίαιον κίνδυνον ἄλλως, ὡς εἰς λιμένα τινὰ τὴν βασιλικὴν κατέφυγε πορφύραν· οἶμαι τοῦ Θεοῦ περαίνοντος ἔργον πάλαι προωρισμένον, κἀκ βρέφους αὐτῷ συμβόλοις οὐ τοῖς τυφλοῖς καὶ ἀσαφέσι προαναφωνούμενον, κἂν αὐτὸς δειλίᾳ πρὸς τὴν ἐγχείρησιν, μυστήρια Θεοῦ γινώσκειν οὐ μάλα δυνάμενος. Ἵνα δ' ἐκ πολλῶν ἐνίων μνησθῶμεν, πρῶτον μὲν ἦν . . . (6).

I. Quamobrem coactus ille insignia induit imperatoria. Id autem (ut ipse aiebat) nec volens fecit, nec eo ut rem animo fixam et longo ante meditatam exsequeretur. Sed velut ii, qui fluctum fugiunt ab alto decurrentem, naves suas ad portum appel- D lere omni festinatione properant, ita et ipse cum effugere aliter haud posset circumstantis periculi vim, ad purpuram imperatoriam tanquam ad portum confugit : Deo, opinor, pridem destinatum opus, et isti adhuc infanti non cæcis aut obscuris signis prænuntiatum, perficiente ; quamvis hic aggredi reformidaret, impar videlicet perspiciendis divinæ sapientiæ arcanis. Atque ut quædam ex multis commemoremus, primum quidem erat....

Variorum notæ.

(4) Id tacet Cantacuzenus, cap. 25. DUCANG.
(5) Cantacuz. lib. III, cap. 26, pag. 433. DUCANG.

(6) Quæ hoc loco desunt, eadem in codice Vaticano, n. 161, desiderari, didici ex doctiss. vir

II. Qua autem die ille imperii insignia induit, eadem divi Demetrii martyris memoria celebrabatur. Jubet autem non prius renuntiari se imperatorem cum conjuge, quam imperatrici Annæ Joannique imperatori ejus filio sit acclamatum. Recordabatur enim semper defuncti imperatoris amicitiam, et illius de imperio mandata haud **612** facile obliviscebatur. Imo ut illi, ita et ipsius necessariis primas tribuebat. Propugnaculum enim aiebat se ab imperatore ædificatum ad conservandum imperium ejus filio; cui proinde tanto tutius ac stabilius futurum esset imperium, quanto ipse potentior esset exstiturus.

III. Itaque et vestem, quæ purpurea erat, in albam, propter ægritudinem ex defuncti imperatoris morte, post tertiam statim diem mutavit (qui mos ab imperatoribus semper observatus in luctu), et vestibus ab eo tempore albis constantissime usus est, donec regina urbe capta totius Romanæ ditionis princeps nemine adversante evasit. Cujus rei causam sciscitanti mihi respondit, se id triplici de causa factitasse: primum quidem, ut defuncto imperatori amico suo justa persolveret: deinde propter matris suæ mortem, quæ postmodum incidit: tertio denique, quod eos, qui secum erant, videret rerum necessariarum penuria laborantes, in maximis periculis versari, adeoque satius duceret magnificum vestis imperatoriæ sumptum impendere in illorum usus, quam sibi reservare. Sed enim ipse, cum offendisset statim violenta adversaque tempora ac negotia, ita et suis rebus consuluit, et defuncti imperatoris mandata, qua maxima potuit reverentia, prosecutus est.

IV. At unanimes illi ac pæne gemelli, ubi istum accepere insignibus imperatoriis ornavisse se, exsiliunt præ voluptate, et furentium quasi ritum **613** æmulantes ad bacchandum insolenter vertuntur. Eam enim occasionem nacti ac rationem palam obsistendi maximam, liberrimaque et incontinenti lingua omnium auribus obtrudendi morbum animi veterem atque arcanum, commendantique se, quod pridem istius improbitatem perspexissent, in cunis, in utero adhuc delitescentem et quasi lactentem (testem enim prioribus conjecturis ac præconem vere vocalem accessisse id, quod novissime actum et in lucem perfecto partu tandem aliquando editum foret), jam nec dubie nec la-

A Β'. Ἡμέρα δ' ἦν, καθ' ἣν τὰ τῆς βασιλείας (7) περιεζώσατο σύμβολα, ἐν ᾗ τὰ τῆς μνήμης ἤγετο Δημητρίου τοῦ θείου μάρτυρος. Προστάττει δ' ἀναγορεύεσθαι [P. 381] τελευταῖον τοῦτον (8) ὁμοῦ τῇ συζύγῳ βασιλικῶς, μετά γε τὴν τῆς βασιλίδος Ἄννης εὐφημίαν καὶ τοῦ ταύτης υἱοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Ἐμέμνητο γὰρ ἀεὶ τῆς τοῦ θανόντος βασιλέως φιλίας, καὶ τῶν ἐκείνου περὶ τῆς βασιλείας συνθηκῶν ἐκλαθέσθαι οὐ μάλα ἐβούλετο· ἀλλ' ὡς ἐκείνον τοὺς ἐκείνου προὐτίθει. Πύργον γὰρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρὸς ἐκείνου τοῦ βασιλέως ᾠκοδομῆσθαι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς τοῦ παιδὸς βασιλείας· παρὰ τοσοῦτον οὖν εἶναι τῷ παιδὶ τὰ τῆς ἀσφαλείας ἀκίνδυνά τε καὶ βεβαιότερα, παρόσον αὐτὸν ἰσχυρότερον.

Γ'. Ὅθεν καὶ μετὰ τρίτην αὖθις ἡμέραν ἤμειψε
B τὴν ἐσθῆτα (9), διὰ τὴν τοῦ θανόντος βασιλέως ἐντάφιον λύπην, ἐκ τῆς πορφύρας ἐς τὸ λευκὸν, ὡς εἴθιστο τοὺς βασιλέας περὶ τὰς λύπας ἀεὶ ποιεῖν· καὶ διήρκεσεν ἐκεῖθεν λευκοῖς ἐνδύμασι χρώμενος, ἕως καὶ τὴν βασιλίδα πόλιν ἑλὼν αὐτοκράτωρ ἀναμφισβήτητος ἐγεγόνει τῆς ὅλης Ῥωμαίων ἀρχῆς. Κἀμοὶ τὴν αἰτίαν διαποροῦντι (10) τριῶν ἕνεκα ποιεῖν ἀπεκρίνατο τοῦτο· πρῶτον μὲν τῷ φίλῳ βασιλεῖ τελευτήσαντι δίκαιον ἐκτιννὺς ὄφλημα· δεύτερον διὰ τὴν κατόπιν ἐπιδραμοῦσαν τῆς μητρὸς τελευτήν· καὶ τρίτον, ἐπειδὴ τοὺς σὺν αὐτῷ μακρὸν ὑπομένοντας ἑώρα τὸν κίνδυνον μετὰ τῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας, δεῖν ἔκρινε τὴν πολυτελῆ τῶν βασιλικῶν ἐνδυμάτων δαπάνην ἐκείνοις μᾶλλον ἢ ἑαυτῷ
C ἀναλοῦν. Ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἐξαπίνης ἐντυχὼν βιαίῳ καὶ ἀνταγωνιστῇ τῷ καιρῷ καὶ τοῖς πράγμασιν οὕτω τά κατ' αὐτόν τε διῳκήσατο καὶ ταῖς τοῦ θανόντος βασιλέως συνθήκαις καθόσον ἐφικτὸν διετήρησε τὴν αἰδῶ.

Δ'. Ἡ δ' ὁμόψυχος ξυνωρὶς ἐκείνη, ἀκούσασα τὴν τῶν βασιλικῶν παρασήμων ἐκείνου περιβολὴν, ἀνεπήδησέ τε ὑφ' ἡδονῆς καὶ, μεμηνότων ὥσπερ μιμησαμένη διάθεσιν, πρὸς τερατώδη βακχείαν ἐκίνει τὰ ἤθη. Ἀφορμὴν γὰρ εἰληφυῖα τὸ πρᾶγμα, καὶ δικαίωμα μέγιστον εἰς τὸ φανερῶς ἀμύνεσθαι, καὶ τὰ πάλαι τῆς ψυχῆς ἀπόρρητα ἀῤῥωστήματα παῤῥησιαζομένῃ καὶ ἀκρατῶς ἐχούσῃ τῇ γλώττῃ ἐς τὰς τῶν ὅλων ἐπαντλεῖν ἀκοὰς, καὶ δικαιοῦν μὲν ἑαυτοὺς ὀρθῶς σκοπουμένους ἐκ πολλοῦ τὴν ἐκείνων δηλαδὴ κα-
D κίαν, ἐν σπαργάνοις ἔτι καὶ γάλαξι κυοφορουμένην (μάρτυρα γὰρ εἶναι καὶ κήρυκα διαπρύσιον τῶν προτέρων στοχασμῶν τὸ νῦν πεπραγμένον, πρὸς ἐντελῆ τινα προενεχθὲν τὸν τόκον ὀψὲ), ἀνενδοιάστως ἤδη καὶ

Variorum notæ.

eodemque amico charissimo Lud. Targnio, qui selectas e multis lectiones dubias rogatu meo cum illo ipso codice contulit. BOIVIN.

(7) 8 Octobr. qua S. Demetrii festum celebrant Græci et Latini, anno Chr. 1341. Nescio, cur suæ inaugurationis diem siluerit ipse Cantacuz. cap. 27, quam pluribus hic refert. DUCANG.

(8) Primum enim Annæ Augustæ acclamatum, tum Joanni filio imperatori, tertio loco Joanni Cantacuzeno imperatori cum Irene imperatrice, narrat idem Cantacuz. lib. III, cap. 26. Vide eumdem Gregoram lib. XIII, cap. 3. DUCANG.

(9) Id ipsum ibidem habet Cantacuzenus: de quo more consulendus Codinus, *De offic. palat.*, cap. 21. DUCANG.

(10) Hinc apparet quam familiariter Gregoras cum Cantacuzeno, non solum privato, sed etiam imperatore vixerit: qua de re plura diximus in Vita ipsius Gregoræ. BOIVIN.

ἀπαρακαλύπτως πρὸς ἄσπονδον καὶ ἀκήρυκτον ἐκίνησε τὰ πράγματα μάχην.

Ε'. Καὶ ἦν ἰδεῖν εἰς δύο μοίρας σχισθὲν τὸ τῶν Ῥωμαίων γένος ἅπαν κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν· εἴς τε τὸ συνετὸν καὶ ἀσύνετον· εἴς τε τὸ [P.382] πλούτῳ καὶ δόξῃ διαφέρον καὶ τὸ ἐνδεές· εἴς τε τὸ παιδείας εὐγενοῦς τρόφιμον καὶ τὸ πάσης παιδείας παντελῶς ὑπερόριον· εἴς τε τὸ ἔμφρον καὶ τεταγμένον καὶ τὸ ἄφρον καὶ στασιῶδες καὶ αἱμοχαρές· καὶ τὰ μὲν βελτίω πάντα πρὸς ἐκεῖνον μετερρυηκότα· τὰ δὲ χείρω πάντα πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ. Οἱ γὰρ γένει καὶ πλούτῳ καὶ δόξῃ τῶν πολλῶν ὑπερέχοντες, οἴκους ἀφέντες καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας, εἰς ἐκεῖνον ὅλῃ προθέσει ψυχῆς ἐῤῥύησαν, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν φιλτάτων τὴν ὑπερόριον προελόμενοι δίαιταν, καὶ βέλτιον ἡγησάμενοι σὺν ἐκείνῳ δυστυχεῖν, ἢ μετὰ τούτων τρυφᾶν· οἶμαι τὸ τοῦ Ἀναχάρσιδος λέγοντες, ὡς κρεῖσσον ἕνα φίλον κεκτῆσθαι πολλῶν ἄξιον, ἢ πολλοὺς ἀξίους μηδενός.

Ϛ'. Ὕλην τοίνυν εὑρόντες, ἣν πάλαι ποθοῦντες ἐτύγχανον, φακέλλους γραμμάτων διέπεμπον οἱ Βυζάντιοι πρόεδροι κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν καὶ πόλιν, ἀνάθεμα καὶ ἀφορισμοὺς περιέχοντα πάντων, ὅσοι φίλοι θέλουσιν εἶναι τοῦ Καντακουζηνοῦ· καὶ ἅμα πᾶν τό τε δημοτικὸν ἐρεθίζοντα κατὰ τῶν πλουσίων καὶ τὸν βάναυσον ὄχλον κατὰ τῶν δόξῃ καὶ γένει προὐχόντων· ἵνα τῶν οὕτως ἐχόντων ἐκ μέσου γενομένων, εὐχερῶς αὐτοὶ τῆς ἀρχῆς ἐγκρατεῖς καταστῶσι, μηδὲν ἔθενοῦν ἀντίπαλον ὑφορώμενοι. Καὶ μέντοι καὶ γέγονεν ἐντεῦθεν μεγίστη καὶ πολυειδὴς φθορὰ πανταχῇ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἐν βραχεῖ πραγμάτων, οἵαν οὐδεὶς ἐν βραχεῖ παραστῆσαι δύναται λόγος.

Ζ'. Ὁ μὲν οὖν Καντακουζηνὸς οὐδὲν ἐπιδείξασθαι θάρσος ἐβούλετο, οὐδ' ἐπεχείρει πρὸς οὐδὲν τῶν ἁπάντων σπουδῆς ἄξιον, οἷα φιλοῦσι ποιεῖν οἱ τοιούτοις ἐγχειροῦντες καὶ πρὸς τοιαῦτα πελάγη συνελαθέντες· ἀλλ' ἔμενεν ἥσυχος μετὰ τῆς ἑπομένης αὐτῷ στρατιᾶς. Εἶχε γὰρ ὁπλίτας, τῶν μὲν λίαν ἀρίστων καὶ ῥώμῃ σώματος καὶ ψυχῆς ἀνδρίᾳ καὶ πείρᾳ διαφερόντων, ἄχρι καὶ ἐς δισχιλίους ἱππέας· οἳ καὶ τὸ σὺν αὐτῷ θανεῖν πολλῷ τιμιώτερον ἦσαν ἡγούμενοι, ἢ πλὴν αὐτοῦ ζῆν ἄχρι μιᾶς τινος τῆς ἡμέρας. Οἱ μὲν οὖν λογάδες τοιοῦτοι καὶ τοσοῦτοι τὸν ἀριθμὸν ἦσαν αὐτῷ· οἱ δὲ μετ' αὐτοὺς ταττόμενοι δὶς τοσοῦτοι.

Η'. Ἐκεῖνος μὲν οὖν διεπρεσβεύετο πρὸς τοὺς Βυζαντίους τὰ πρὸς εἰρήνην συχνά, καὶ τῶν βασιλικῶν τοῦ συζύγου τὴν βασιλίδα ἀνεμίμνησκε διαθηκῶν καὶ ἐντολῶν, ἃς ἐκεῖνος ἔτι ζῶν αὐτῇ διετίθετο, περί τε κήδους τοῦ νέου βασιλέως καὶ ἐπιτροπῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ ἄχρι τῆς πρεπούσης ἡλικίας τοῦ νέου. Μηδὲ γὰρ χρῆναι πιστεύειν ἀλλοτρίοις συμβούλοις, καὶ πάντα πρὸς τὴν οἰκείαν σπουδάζουσιν ἔφεσιν, καὶ ὅσα P. 383] τὴν ταχίστην ἀνατρέψαι δύνανται τὴν πάλαι κατάστασιν, καὶ ὅλα συλλήβδην εἰπεῖν τὰ τῆς βασιλείας πράγματα.

Θ'. Ἡ δὲ τοιαύτη τοῦ ἀνδρὸς ἡμερότης οὐκ ἐμάλα-

A tenter implacabilis internecinique belli auctores exsistebant.

V. Ac tunc scissum in duas partes videre erat per omnes et urbes et provincias omne Romanum genus, et hinc quidem sapientiores, inde insipientes stare · hinc homines opibus et dignitate eminentes, inde egenos : hinc liberalis disciplinæ alumnos, inde alienos ab omni disciplina; hinc denique eos qui sani ac moderati essent, illinc eos qui insanirent seditionibusque et sanguine gauderent : et optimos quidem quosque isti suffragantes; pessimos autem omnes Byzantinis. Qui enim genere, opibus et dignitate reliquos anteibant, ii relictis focis, conjugibus, liberis, ad istum omni studio convolabant, vitam jucundissimis rebus carituram
B eligentes, et cum isto pati iniqua satius ducentes, quam cum illis vivere delicate : illud, puto, Anacharsidis usurpantes, melius esse unum habere amicum multi æstimandum, quam nullius pretii multos.

VI. Occasionem **614** itaque nacti, quam expetebant pridem, præsules Byzantini per omnes et provincias et civitates fasciculos mittebant litterarum, anathema et interdicta continentium adversus eos, qui amici essent Cantacuzeno, simulque et plebem omnem in divites irritantium, et mercenariam multitudinem in eos qui dignitate et genere eminebant : ut sublatis de medio iis qui tales erant, facile ipsi rerum dominatum invaderent,
C nihil quacunque ex parte contrarium suspectumque habituri. Et certe maxima inde ac multiplex universæ rei Romanæ clades brevi exorta est, qualem paucis exprimere nulla possit oratio.

VII. Cantacuzenus vero nulla re audacem se ostendere, nihil aggredi volebat, quod operæ pretium esset, ut solent ii qui talia incepiant, et in eos rerum æstus compulsi sunt; sed quietus cum suo exercitu manebat. Habebat enim armatorum, eorum inquam qui longe fortissimi essent et robore tam animi quam corporis experientiaque præstarent, ad duo equitum millia; quibus multo præstabilius videbatur mori cum eo, quam sine eo vel unam tantum diem vivere. Tot itaque ac tales
D erant lecti milites. Qui autem secundum ab illis locum obtinerent, bis totidem erant.

VIII. Iste igitur frequentes de pace legationes ad Byzantinos mittebat, et Augustam commonefaciebat supremæ voluntatis et mandatorum imperatoris conjugis sui, quæ ab illo adhuc vivente accepisset, **615** de affinitate junioris imperatoris ac de tutela Cantacuzeno deferenda, quoad idoneam ætatem pupillus attigisset; nec enim credendum esse extraneis consiliariis, qui omnia pro sua libidine alacriter susciperent, eaque maxime, quæ veterem statum rerum et universum prorsus imperium possent evertere.

IX. Ea viri humanitas animos Byzantiorum haud

mollivit : sed e contrario ut audacia amentiaque ultra modum furerent effecit. Nec enim ea ab illo dici aiebant, quo parceret sanguini suorum civium, sed quia ad desperationem suæ salutis esset compulsus. Et cum arma palam hostilia in illum terra simul et mari assidue conflarent, minimum illis otii supererat, nec ulli parcebant occultiori machinæ, quæ seu veneno, seu præstigiis, seu cruenta morte grassaretur.

X. At ille spem unice in Deo ponens manebat etiamnum quietus, continebatque adhuc intra castra exercitum : qui tamen et pugnam et spolia hostilia vehementissime sitiebat, et a plurimis invitabatur civibus Byzantinis. Quo factum est, ut plerique eum desidiæ et socordis ignaviæ accusantes, simulque, ut verisimile est, rati periculum sibi et illi impendere, inde ad Byzantios transfugerint. Jam enim et cibi ipsos pro hominum multitudine deficiebant, solo Didymotichi oppidulo cum frequentibus jumentis inclusos. Adversa quippe utebantur et fortuna et tempestate. Namque et hiems, si alias unquam, **616** constantissime ingravescens, asperrima tum fuit : et præterea quascunque ille litteras sive ad Cralem Serviæ, sive ad Alexandrum Mysorum principem, sive ad alios quoslibet arcessendorum auxiliorum causa mittebat, omnes intercipiebantur a Byzantiis, qui cuncta circum a terra et a mari custodibus atque exploratoribus tenebant.

A ξε τοὺς Βυζαντίους· ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξέμηνε πρὸς ἀνυπέρβλητον θράσος τε καὶ ἀπόνοιαν. Οὐδὲ γὰρ διὰ φειδὼ τῶν ὁμοφύλων αἱμάτων ταῦτ' ἔφασκον φάσκειν ἐκεῖνον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀπογνώσει τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς συνωσθέντα. Καὶ φανερῶς μὲν ὅπλα πολέμια κατ' ἐκείνου διηνεκῶς συγκροτοῦσιν, ἔκ τε θαλάττης ὁμοῦ καὶ ἠπείρου, ἥκιστά φησιν ἐνῆν οὔτ' ἠρεμεῖν, οὔτ' οὐδεμιᾶς λαθραίας φείδεσθαι μηχανῆς, ὅσαι τε διὰ φαρμάκων καὶ γοητειῶν καὶ ὅσαι δι' αἵματος.

Γ'. Ἐκεῖνος δ' εἰς Θεὸν ὁλοσχερῶς ἀναθεὶς τὰς ἐλπίδας ἔμενεν ἡσυχῇ κατέχων ἔτι τὰ ἑαυτοῦ κατὰ χώραν στρατόπεδα, καὶ ταῦτα πάνυ διψῶντα μάχης καὶ σκύλων πολεμικῶν, καὶ πλείους ἔχοντα τοὺς καλοῦντας τῶν οἰκητόρων τοῦ Βυζαντίου· ὥστε τοὺς πλείους καταγνόντας αὐτοῦ ῥᾳθυμίαν καὶ γνώμης B νωθρότητα, καὶ ἅμα ὡς τὸ εἰκὸς ὑποπτεύσαντας κίνδυνον σφῶν τε αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, οἴχεσθαι ἀποδράντας ἐκεῖθεν ἐς Βυζαντίους. Ἐπέλιπε γὰρ ἤδη καὶ τὰ σιτία σφᾶς κατὰ πλῆθος, ἐς μόνον τὸ Διδυμοτείχου πολίχνιον συγκλεισθέντας μετὰ πολλῶν τῶν ὑποζυγίων. Ἠναντιοῦτο γὰρ αὐτοῖς τὰ τῆς τύχης ὁμοῦ καὶ τῆς ὥρας. Ὅ τε γὰρ χειμὼν, εἴπερ ποτὲ, ἐγεγόνει βαρὺς καὶ πάνυ τοι σφόδρα συνεχὲς ἐπιφέρων τὸ βάρος· καὶ πρός γε τῶν γραμμάτων, ὁπόσα πρός τε τὸν Κράλην Σερβίας (11) καὶ Ἀλέξανδρον, τὸν τῶν Μυσῶν ἀρχηγὸν (12), καὶ πρὸς οἱουσδήποτε συμμαχίας ἕνεκα ἔπεμπε, πάντα ἡλίσκοντο πρὸς τῶν Βυζαντίων, φρουροῖς καὶ ἡμεροσκόποις διαλαβόντων τὰ κύκλῳ πρός τε γῆς καὶ θαλάττης.

## CAPUT XIII.

*Joannes Palæologus die non festo præter morem a patriarcha coronatur. Id statim post imperatoris mortem majore apparatu fieri voluerat Cantacuzenus, patriarcha prohibuerat. Novus imperator in ætherea palatii ædicula per solennem* πρόκυψιν *denuo inauguratur. Plausu et lætis clamoribus excipitur a populo. Jacta in Cantacuzenum probra. Cantacuzenæ hæc audientis, idque e carcere, dolor et gravis morbus. Ejusdem obitus duodecimo post die, inter similes plebis acclamationes. Nocturna præsagia, quæ ejus mulieris calamitatem antecesserunt.*

I. At patriarcha, quo videretur meliori jure tutelam imperatoriam sibi arrogasse, omni diligentia Joannem defuncti imperatoris filium coronavit, non exspectata præ aviditate nec ætate illius, nec aliqua anni die insigniori. Nam is coronam imperatoriam illius capiti imposuit Novembris die XIX, quæ dies ex se minime insignis aut solennis est. At id ipsum voluerat Cantacuzenus splendidiore apparatu celebrare post obitum statim imperatoris; sed hic insidiose et maximam per fraudem impedierat.

II. Verum die Decembris XXIV, circa vesperam, cum solenne natalium Christi Salvatoris celebramus, eumdem in Æetherea quoque palatii ædicula

C Α'. Ὅγε μὴν πατριάρχης μείζονα τὴν δικαίωσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς μηχανώμενος ἑαυτῷ ἔστεψε διὰ πάσης σπουδῆς Ἰωάννην (13) τὸν παῖδα τοῦ βασιλέως, [P. 384] οὐ περιμείνας, διὰ τὸ λίχνον τῆς ἐφέσεως, οὐδ' ἡλικίαν αὐτοῦ, οὔτ' ἐπίσημον ἡμέραν τινὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐνάτη γὰρ ἐπὶ δέκα ἔτυχεν οὖσα τοῦ Νοεμβρίου, ἐν ᾗ τὸ βασιλικὸν αὐτῷ περιτέθεικε στέφος, ἀξύμβολός τις φάναι καὶ μάλα ἀνέορτος, τό γε ἧκον εἰς αὐτήν. Καίτοι τοῦτο ἐβούλετο μὲν περιφανέστερον ὁ Καντακουζηνὸς καταστῆσαι μετὰ τὸν τοῦ βασιλέως θάνατον εὐθύς· ἐκώλυε δ' αὐτὸς ἐπιβούλως καὶ μάλα σὺν δόλῳ.

Β'. Κατὰ μέντοι τὴν τοῦ Δεκεμβρίου τετάρτην καὶ εἰκοστὴν, περὶ δείλην ὀψίαν, ὁπότε τὴν γενέθλιον πανήγυριν ἑορτάζομεν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἀνεβί-

### Variorum notæ.

(11) Stephanum Duscianum ; de quo pluribus egimus in *Familiis Dalmaticis*, pag. 291. DUCANG.

(12) De quo in regum Bulgaricorum serie historica pariter egimus. DUCANG.

(13) Joannis coronatio prius a Cantacuzeno proposita, eo dilata fuerat, quod quidam dicerent haud æquum esse, patre imperatore paulo ante mortuo, filium agitare panegyrim, uti narrat idem D Cantacuz. lib. III, cap. 9, quam tandem peractam a Joanne patriarcha hacce tempestate refert cap. 36, non indicato ejusce coronationis die, quem hic indicat Gregoras, 9 scilicet Novembris, qui, inquit, ἀνέορτος fuit, cum ad ejusmodi cæremonias festi ex præcipuis dies deligi solerent. DUCANG.

ὅτε τοῦτον κἀν τῷ τοῦ παλατίου Αἰθερίῳ οἰκίσκῳ· ὅθεν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ βασιλεῖς εἰώθεισαν τὴν τοιαύτην ἡμέραν προκύπτειν (14), ἀθροιζομένου τοῦ πλήθους τῶν Βυζαντίων, καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀνυμνούντων αὐτοὺς εὐχαῖς τε καὶ εὐφημίαις παντοίαις κάτωθεν, κατ' εἰκόνα τοῦ πάλαι θριάμβου Ῥωμαίων. Ἦν δὲ νῦν ὁ τοῦ δήμου κάτωθεν ἐξηχούμενος κρότος καὶ θόρυβος οὐχ εὐφημίαν ἔχων τοῦ βασιλέως ἀκήρατόν τε καὶ ἀμιγῆ· ἀλλὰ συνεκέκρατο καὶ ταῖς κατὰ τοῦ Κανταχουζηνοῦ καὶ ἅμα ταῖς τῆς μητρὸς αὐτοῦ λοιδορίαις, λίαν οὔσαις αἰσχραῖς καὶ οὐ πάνυ τοι σώφρονος ἀκοῆς ἀξίαις, ὑποκάοντος τοῦ Ἀποκαύκου καὶ ἀναφλέγοντος δωρεαῖς ἁδροτέραις καὶ ὑποσχέσεσι τὴν τοιαύτην τοῦ πλήθους ὁρμήν.

A inauguravit; unde et ii, qui illum antecesserant, imperatores soliti erant eadem die prospectare Byzantiorum congregatam multitudinem totumque exercitum, qui et votis et omni lætarum acclamationum genere ex inferiori loco eos prosequebantur, ad veteris triumphi Romani exemplum. Erat autem plausus ac strepitus, quem tum cœlat infra populus, non mera ac simplex **617** sui erga imperatorem studii significatio; sed et convicia, tam in Cantacuzenum quam illius matrem, admista erant, fœdissima illa certe, nec sobriis auribus digna: ventilante Apocauco et incendente majoribus largitionibus ac promissis impetum plebis.

Γ'. Καὶ ἦν αὐτήκοος τούτων ἁπάντων ἡ τοῦ Κανταχουζηνοῦ μήτηρ, δεσμωτήριον (15) οἰκοῦσα μεταξύτης βασιλείου αὐλῆς, ἔνθα τὸ ἄθροισμα τοῦ δήμου κατὰ ποταμοὺς συνέῤῥει καὶ συνεκροτεῖτο. Καὶ μέντοι καὶ τὴν καρδίαν σφόδρα ἐπλήττετο, καὶ στεναγμοὺς ἐκ βάθους ἀνέπεμπεν, ὥσπερ καπνοὺς θολεροὺς τε καὶ ὁμιχλώδεις, καὶ πολλὴν τὴν ἔνδον τῆς ψυχῆς πικρίαν τοῖς παρακαθημένοις ἀγγέλλοντας. Μεριζομένη γὰρ τὴν ψυχὴν πρός τε τὴν ἀφόρητον ἐκείνην τῶν λοιδοριῶν ἀκοὴν καὶ ἀναλογιζομένη πρὸς τίνων ταῦτα δραματουργεῖται, χθὲς καὶ πρότριτα δούλου μοῖραν ἐχόντων πρὸς αὐτήν, καὶ ἅμα τὴν μνήμην ἀναφέρουσα ἐς τὰς ἐκ βρέφους τύχας καὶ τὸ τῆς ἡλικιώτιδος εὐδαιμονίας ἄνθος ἄχρι γήρως παραμεῖναν ἀκήρατον καὶ ἀκμάζον, καὶ παρατιθεῖσα ἐκεῖνα πάντως τοῖς νῦν ἀντιπάλοις καὶ ἀδοκήτοις τοῦ χρόνου φοραῖς, φέρειν οὐκ εἶχεν· ἀλλὰ πληγείσης σφοδρῶς τὴν καρδίαν, εἰς νόσον ἐτράπη τὸ σῶμα βαρεῖαν καὶ ὑπισχνουμένην ἔσεσθαί οἱ τοῦ βίου τὸ πέρας οὐκ εἰς μακράν.

B III. Ea vero omnia audiebat ipsa per se Cantacuzeni mater, quæ tum intra aulam palatii carcerem habitabat; quo torrentis instar confluebat et glomerabatur collecta populi turba. Ac sane illius cor vehementissimo dolore pungebatur, gemitusque edebat altissimos, qui fumi instar turbidi ac nebulosi amaritudinem, quæ plurima animo illius inerat, assidentibus indicabant. Partim enim conviciis illis intolerandis, quæ audiebat, animum advertens, et a quibus istæ tragœdiæ agerentur secum reputans, ab iis nempe, qui heri ac nudiustertius mancipiorum instar ei fuissent, partim memoriam repetens suæ inde usque a pueritia fortunæ felicitatisque illius sibi coævæ, cujus flos C illibatus ac vigens ad senectutem usque permanserat, componensque ista omnia cum illis adversis atque inopinatis vicissitudinibus temporis, minime id ferre poterat. Corde itaque graviter vulnerato, corpus in difficilem morbum incidit, qui finem vitæ haud longe abesse pollicebatur.

Δ'. Ἐπιστάσης τοιγαροῦν καὶ τῆς τῶν Φώτων πανηγύρεως (16) μετὰ δύο καὶ δέκα ἡμέρας, καὶ τοῦ μὲν βασιλέως ὁμοίως αὖθις προκύπτοντος ἄνωθεν, τοῦ δὲ δήμου κάτωθεν τὰς ὁμοίας εὐφημίας καὶ λοιδορίας αὖθις ἐπικροτούντων, ἔκειτο ἡ Κανταχουζηνὴ νεκρὰ (17) πρὸ; τὸ δεσμωτήριον ἐῤῥιμμένη καὶ ἐπιλελησμένη, καὶ πάνυ [P. 385] τοι σφοδρῶς ἀπῳκισμένη τῆς πάλαι εὐδαιμονίας καὶ δόξης ἐκείνης. Ἔφθη γὰρ μικρὸν πρὸ τῆς τῶν σαλπίγγων ἠχοῦς τὸ ζῆν ἀποῤῥήξασα. Δείσασα γὰρ οἶμαι ἡ ψυχή, μὴ πρὸς τὴν τῶν ὁμοίων αὖθις ἐμπέσῃ λοιδοριῶν τρικυμίαν, συνεστάλη τε πρὸς ἑαυτὴν καὶ προαπεῤῥάγη τοῦ σώματος. Τὸ δ' ὅπως συγκεχώρηκε ταῦτα γενέσθαι Θεός, προϊόντες ἐροῦμεν πλατύτερον, στοχαζόμενοι καθόσον ἡμῖν ἐφικτόν.

IV. Cum itaque et Luminum solemne post duodecim dies advenisset, atque imperator iisdem deorsum prospectaret, populus autem ex inferiori loco similibus et acclamationibus **618** et conviciis streperet, jacebat in carcere exanimis Cantacuzena, projecta atque oblivioni tradita, et a pristina felicitate suoque illo splendore quam longissime ablegata. Etenim vitam paulo ante tubarum sonum abrupit. Verita quippe anima, ut opinor, D ne in similem recideret conviciorum æstum, contraxit se in semet, et priusquam id eveniret, e corpore erupit. Quomodo autem hæc fieri Deus permiserit, fusius infra declarabimus, quantum licebit nobis conjectare.

Ε'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε. Μετὰ γὰρ

V. Sed me illud pene præteriit. Paucis diebus

Variorum notæ.

(14) De ista in pervigilio Natalis Christi προκύψει silet Codinus, *De offic. palat.* cap. 6, n. 1, ubi de eo agit. Ducang. — Vide Ducangii *Gloss. med. Græcit.* in v. Πρόκυψις. Boivin.

(15) Quo nempe translata fuerat, ut ait Cantacuz. lib. III, cap. 36, pag. 468, cum antea domi custodia adhibita observaretur, ut idem narrat cap. 22. Ducang.

(16) Epiphania an. Chr. 1342, Januar. dies 6. Eo die Cantacuzenus ipse matrem suam obiisse testatur *Hist.* lib. III, cap. 36. Is est dies τῶν Φώτων seu *Epiphaniæ*. Boivin.

(17) Cujus obitum accidisse scribit Cantacuzenus filius, lib. III, cap. 36, pag. 469, 6 Januarii, indict. 10, anno ab orbe condito 6, 850, scilicet Chr. 1342. Ducang.

post imperatoris obitum elapsis, cum rerum perturbatio nondum in lucem erupisset, sed concepta tantummodo esset ac deliberata, Cantacuzeni mater visa est sibi in somnis, sumpto in manus sacrosancto Evangelio, nihil omninó videre in eo scriptum, præter illa verba : « Hæc mutatio dextræ Altissimi » : idque aureis summaque elegantia exaratis litteris, a capite ad calcem ubique similiter : secumque agitare, quomodo liber ille, cum sacrum esset Evangelium, ne verbum quidem uspiam evangelicum exhiberet, sed paucula illa Davidis prophetæ. Id cum experrecta esset, amicis quibusdam exposuit : et quidem divinum aiebat esse oraculum, ac prædici sibi gloriosos optimosque exitus rerum suarum. Id autem non tale erat. Tamen hæc ita se habuerunt.

VI. Unum quidem illud omen fuit, quo magnæ illius et illustrissimæ domus eversio in somnis
619 ac de nocte prænuntiata est. Alterum vero et ipsum de nocte, non autem in somnis, sed vigilanti sese videndum obtulit, clarum manifestumque ostentum. Qui enim nobilibus et illustribus personis mos est, ut ad medias usque noctes cum iis pervigilent, a quibus quacunque de causa conveniuntur, is Cantacuzenæ in primis erat, utpote quæ dignitate supra omnes et splendore fortunæ eminebat, consiliisque et arcanis imperatoriis præerat. Qua consuetudine cum uteretur tunc quoque, et ad multam noctem colloquium esset productum, placuit ipsi pro foribus stare, et ab excelsa ædium turri lunam, quæ tum supra horizontem recens exsurgebat, contemplari, ut inde quota esset hora conjiceret. Nam cum circuli sui perigeum conversa repeteret, et jam rursus in secunda quadratura esset ad solem, acronycham lucem non prius terræ præbebat illo tempore, quam ad mediam noctem perventum esset.

VII. Cum in hunc modum Cantacuzena illic staret et specularetur, ac simul de futuris magnopere esset sollicita, armatum equitem videt infra stantem, ac magnitudinem turris hasta metientem. Ejus rei subito et improviso aspectu territa convertit se retro, mittitque homines eum comprehensuros, qui tam alieno tempore talia moliretur, ac sciscitaturos, quorsum ea facere et a quibus ei esset imperatum. Cum autem ii celerrime regressi affirmarent, neminem a se conspectum, nec viam
620 ullam esse, qua advenis et equitibus pateret accessus (clausas quippe omnes portas), tum vero illa perculsa est, et illud præsagium aliter interpre-

A τὴν τοῦ βασιλέως τελευτὴν, οὐ πολλῶν ἡμερῶν μεταξὺ γενομένων, οὐδὲ τῆς τῶν πραγμάτων οὔπω συγχύσεως εἰς φῶς ἐκραγείσης, ἀλλ' ἐν ὠδῖσιν ἔτι καὶ μελέταις κυοφορουμένης, συνέβη καθ' ὕπνους τῇ τοῦ Κανταχουζηνοῦ μητρὶ, τὸ ἱερὸν δοκεῖν ἀνὰ χεῖρας Εὐαγγέλιον εἰληφυῖαν ἄλλο τῶν πάντων οὐδὲν γεγραμμένον ὁρᾷν, ἢ « Αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, » καὶ τοῦτο χρυσοῖς τε καὶ πρὸς ἅπαν κάλλος ἠσκημένοις γράμμασιν ὁμοίως ἀεὶ πανταχῇ· διαπορεῖσθαί τε καθ' ἑαυτὴν, πῶς ἱερὸν Εὐαγγέλιον ὂν μηδὲν μηδαμῇ τῶν εὐαγγελικῶν εἶχε ῥητῶν, ἀλλὰ μικρὰ τῶν τῷ θείῳ Δαβὶδ εἰρημένων. Τοῦτο ἀφυπνισθεῖσα διηγεῖτο πρὸς ἐνίους τῶν φίλων· καίτοι θεῖον ἔφασκεν εἶναι χρησμῴδημα, καὶ πέρας προαναφωνεῖν τῶν καθ' αὐτὴν πραγμάτων εὐκλεές τε καὶ πάνυ χρηστόν. Τὸ δ' ἦν οὐ τοιοῦτον· ὅμως ἔσχεν οὕτω ταυτί.

Ϛ'. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο σημεῖον ἦν, ὃ προανεφώνησεν ἐξ ὕπνων καὶ νυκτῶν τὴν τῆς μεγάλης ταυτησὶ καὶ περιφανοῦς οἰκίας καθαίρεσιν. Δεύτερον δ' ἐκ νυκτῶν μὲν καὶ αὐτὸ, μὴ ἐξ ὕπνου γε μὲν, ἀλλ' ἐξ ἐγρηγόρσεως φάντασμα θεαθὲν ἐναργῶς. Εἰωθὸς γὰρ τοῖς εὐγενείᾳ καὶ δόξῃ μεγάλῃ συζῶσι προσώποις, ἄχρι καὶ ἐς μέσας που νύκτας συνδιανυκτερεύειν τοῖς ὅσοι χρείας οἱασδηποτοῦν προσίασιν ἕνεκα, τῇ Κανταχουζηνῇ τοῦτο μάλιστα πάντων προσῆν, ἅτε καὶ μάλιστα πάντων δόξῃ καὶ περιφανείᾳ προεχούσῃ, καὶ βουλῶν καὶ ἀποῤῥήτων προεστηκυίᾳ βασιλικῶν. Τῆς δὴ τοιαύτης ἐχομένῃ καὶ νῦν συνηθείας, καὶ
C πόῤῥω νυκτῶν γενομένης τῆς ὁμιλίας, ἔδοξεν αὐτῇ στᾶσαν πρὸ τῶν θυρῶν ἀφ' ὑψηλοῦ τοῦ πύργου τῆς οἰκίας θεάσασθαί τε τὴν σελήνην ἀνίσχουσαν ἄρτι τοῦ ὁρίζοντος καὶ τῆς ὥρας ἐκεῖθεν καταστοχάσασθαι. Τὸ γὰρ περίγειον ἐκ περιστροφῆς τοῦ οἰκείου ἐπαναλαμβάνουσα κύκλου (18), καὶ ἐς τετράγωνον αὖθις τῷ ἡλίῳ καθισταμένη τὸ δεύτερον ἤδη σχηματισμὸν, ἀκρονύκτους οὐ μάλα ἐβούλετο παρέχειν τῇ γῇ τὰς αὐγὰς, πρὶν ἐς μέσην ἀφικέσθαι τὴν νύκτα τηνικαῦτα τὸν χρόνον (19).

[P.386] Ζ'. Οὕτω δὲ στάσεώς τε καὶ σκέψεως ἔχουσα, καὶ ἅμα φροντίδων οὖσα τῶν μελλόντων πλήρης, ἔνοπλον ἱππέα τεθέαται, κάτωθέν τε ἑστῶτα τοῦ πύργου καὶ τῷ δόρατι σημειούμενον τὸ τοῦ πύργου μέγεθος·
D ὡς ἐκπλαγῆναί τε αὐτὴν τῷ αἰφνιδίῳ καὶ ἀπροσδοκήτῳ τοῦ φάσματος καὶ συστραφεῖσαν ἐκπέμψαι τοὺς καθέξοντας τὸν ἐν ἀωρίᾳ τοιαύτῃ τοιαῦτα μηχανώμενον, καὶ ἀκουσομένους, ὅτου χάριν καὶ ὅθεν ἐκείνῳ ταῦτα δρᾷν προστεταγμένον εἴη. Ἐπεὶ δὲ τὴν ταχίστην παλινδρομήσαντες φάναι μηδένα τῶν πάντων ἑωρακέναι, μηδ' εἶναι πάροδον οὐδεμίαν, ὁπόθεν εἰσιτητά γε εἴη ξένοις καὶ ἱππόταις ἀνδράσι, τῶν θυρῶν ἁπασῶν κεκλεισμένων, ἤδη καταπλαγῆναί τε

Variorum notæ.

(18) *Nam cum circuli sui perigeum*, etc. Hæc interpretatio partim mea est, partim virorum astronomiæ peritorum, quos consului. BOIVIN.

(19) Verti, *acronycham lucem non prius terræ præbebat illo tempore, quam ad mediam noctem perventum esset*. Malim, *acronycham lucem non prius terræ præbebat, quam mediæ noctis tempus advenisset*. BOIVIN.

αὐτὴν καὶ, πρὸς ἄλλας ἐννοίας ἀνενεγκοῦσαν τὸ μάντευμα, λύπης πλησθῆναι καὶ δακρύων γενέσθαι ἐγγύς.

A tata totam se tristitiæ tradidit, nec longe a lacrymis abfuit.

## CAPUT XIV.

*Cantacuzenum res adversæ non frangunt. Ejus nuntiis contumeliose a Byzantiis illuditur. Monachorum interventu pacem petit, sed frustra. Ab Orestiadis primoribus vocatus eam urbem occupatum venit. Fluvii interjecti repentino auctu bis repulsus re infecta discedit. Ejus prodigii ratio expenditur. Hostiles ultro citroque excursiones. Belli civilis mala. Ejus cum bellis externis comparatio facta a Cantacuzeno. Hujus fautores vana spe recreantur.*

Α΄. Ἐγὼ δ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι. Τῷ Κανταχουζηνῷ γὰρ οὔτε πρὸς τοσαῦτα τὴν ψυχὴν κατενηνέχθαι βύθια τῶν δεινῶν συνηνέχθη, οὔτε πρὸς οὓς εὕρισκε συνεχῶς κατ' αὐτοῦ συσκευαζομένους λαθραίας καὶ ἄλλοτ' ἄλλας ἐπιβουλὰς ἀπηγορευκέναι, ἀλλ' ἑστάναι τῶν ἰδίων ὅρων ἐντὸς, ἀκλινεῖς τὰς πρὸς Θεὸν ἐλπίδας ὁμοίως ἀεὶ φυλάττοντι· καὶ γράφοντι μὲν ἀεὶ καὶ δεομένῳ λέγειν οὐκ ἦν οὐδαμῇ, κυρωθῆναι ὁπόσα περιὼν ὁ βασιλεὺς ἐνετέλλετο περί γε αὐτοῦ. Ἀλλὰ τῶν Βυζαντίων οὐδ' ἄκροις τῶν λεγομένων ἀκούειν θελόντων ὠσὶν, ὅτι μὴ καὶ τοὺς ἀγγέλους σὺν ἀτιμίᾳ καὶ κουρᾷ πομπευόντων (20) ἐπ' ἀγορᾶς καὶ δεσμοῖς καὶ εἱρκταῖς συγκλειόντων, τῷ δὲ οὐ διὰ γλώττης ἐγένετο λοιδορεῖν οὐδενὶ τῶν ἁπάντων. Οὐ μὴν οὐδὲ τοὺς ἐν τῷ ὄρει τῷ Ἄθῳ διαπρέποντας ἀρετῇ καὶ ἀσκήσει μεσίτας εἰρήνης ἀπηξίου γίνεσθαι. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἐλθόντων, ἄπρακτος ἔδοξεν ἡ σπουδή. Τὰ μέντοι χρήματα, καὶ εἴ τι κειμήλιον ἦν ἀμφοτέροις ἐκ πολλοῦ τεθησαυρισμένον, πάντα ἀνάλωται πρός τε ἄλλα τῶν κοινῶν καὶ πρὸς τὰς τῶν στρατιωτῶν χρείας.

B I. At non Cantacuzeni animus (ego enim illuc redeo) tantis calamitatum fluctibus demersus est, nec insidiæ illæ perpetuæ et alias aliæ, quas in se clanculum strui comperiebat, effecere ut desponderet, sed intra suos limites stetit immotus, spesque in Deo defixas constantissime habuit, nec desiit unquam per litteras petere ac rogare, ut quæcunque imperator, dum viveret, de ipso mandavisset, confirmarentur. Cumque interim populus Byzantinus ne auribus quidem primoribus dicta acciperet, quin imo et nuntios ignominia affectos ac detonsos per forum traduceret vinculisque et carceribus coerceret: tamen hujus lingua nemini conviciabatur. Sed nec homines illos, virtute ac disciplina præstantes, qui montem Atho incolerent, sequestros pacis recusabat. Atque illi quidem venerunt; sed nihil diligens eorum studium effecit. Porro et pecuniæ, et si qua utrisque longo ante recondita supellex erat, tum in alios usus impendebantur, tum in ea quæ militibus necessaria erant.

Β΄. Κρύφα γε μὴν συχνοὶ τῶν τῆς Ὀρεστιάδος προὐχόντων (21), ἑταιρείαν πεποιηκότες, συνέθεντο περιελθόντι Κανταχουζηνῷ τὰς πύλας ἀνοῖξαι, πρὶν αἰσθέσθαι τοὺς τυραννήσαντας δημότας, [P. 387] καὶ γράμματα ἔπεμψαν ἤδη καλοῦντες αὐτὸν, τὴν ταχίστην ἐλθόντα λαβεῖν ἀπονητὶ τὴν πόλιν. Καὶ ὃς εὐθὺς διαναστὰς τόν τε στρατὸν ὥπλισε καὶ τὸν Ἄγγελον Ἰωάννην (22), τὸ Παμφίλου (23) πολίχνιον ὀχυρώσαντα ὡς προσήκει, τάχιστα ἥκειν ἐπ' Ὀρεστιάδα διεμηνύσατο σὺν ἱππεῦσιν ἔγγιστα ὀγδοήκοντα.

C II. At clam plerique Orestiadis primores conspiratione facta, constituerunt oberranti Cantacuzeno portas recludere, antequam plebeii, qui tyrannice dominabantur, eam rem perciperent: **621** et jam litteras ad eum miserant, hortantes ut quam celerrime adesset, urbem nullo labore capturus. Ille igitur motis confestim castris exercitum instruxit, Joannique Angelo mandavit, ut munito prout par erat Pamphili oppidulo quamprimum Orestiadem veniret cum equitibus proxime octoginta.

Γ΄. Καὶ δὴ συνεληλυθότων σφῶν ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ παραῤῥέοντος τῇ Ὀρεστιάδι ποταμοῦ (24), χειμὼν τηνικαῦτα ὥσπερ ἐξ αὐτομάτου γέγονε τῆς νυκτὸς ἐκείνης μάλα πολύς· καὶ ὁ ποταμὸς ἐκεῖνος, ὥσπερ αἴσθησιν εἰληφὼς ἀπειλοῦντος Θεοῦ, ἀγριαίνων ἦν καὶ σφόδρα πλημμύροντα συνελαύνων ὑπὲρ τὰς ὄχθας τὰ ῥεύματα· ὥστε ἄπορον πρὸς διάβασιν εἶναι τοῖς τοῦ Κανταχουζηνοῦ στρατεύμασιν. Ἡμέρας οὖν ἔγγιστα διατετριφόσι περὶ αὐτὸν οὐκ ὀλίγας, οὐκ ἔληγεν ὁ χειμὼν· ἀλλ' ἦν ἑαυτῷ τὴν ὁμοίαν διηνεκῶς συντηρῶν ἀγριότητα. Ἀπειρηκότος δ' ὀψὲ καὶ ἀπαλλαγέντος ἐκεῖθεν, ὅ τε χειμὼν ἐς τὴν ὑστεραίαν

III. Cum autem illi ad ripas fluvii Orestiadem præterfluentis convenissent, tempestas violentissima per illam noctem quasi sponte coorta est; fluvius vero, ac si sensum haberet aliquem irati Numinis, sævire ac multum supra ripas exundare cœpit, ita ut Cantacuzeni copiæ trajicere non possent. D Itaque dies non pauci in proximo circa illum fluvium consumpti sunt, tempestate haud quiescente, sed eamdem sibi violentiam perpetuo retinente. Tandem re desperata cum inde abiisset Cantacuzenus, postera die tempestas sævire desiit, et paulatim fluvius proterviam illam ac ferociam remisit.

Variorum notæ.

(20) Rem narrat Cantacuzenus lib. III, cap. 33, pag. 456. DUCANG.

(21) Cantacuzen. lib. III, cap. 28, pag. 441. DUCANG. — *Συχνοὶ τῶν τῆς Ὀρεστιάδος προὐχόντων*. Ea est *Adrianopolis*. Codex Reg. 2784. fol. 327 v., ubi de urbium nominibus mutatis. Ὀδρυσὸς καὶ Ὀρεστιὰς ἡ νῦν Ἀδριανούπολις. Vide et Leonis Allatii notas ad Georg. Acropol. *Histor.* cap. 13, edit. Reg., pag. 231. BOIVIN.

(22) De quo in *Famil. Byzant.* egimus, pag. 259. DUCANG.

(23) Cujus urbis meminit Cantacuzenus, lib. III, cap. 30. Vide notata ad Villharduinum. DUCANG.

(24) *Hebri*. Vide Cantacuz. lib. III, cap. 30, pag. 418, 419. DUCANG.

Facto bis periculo, cum flumen eodem iterum tumore exundasset, sero denique cognitum est, non casu aliquo eas moras objectas, sed providentia divina quæ omnia facillime quocunque vellet traduceret, ac nunc obsisteret apertissime Cantacuzeni cœptis : atque inde fieri, ut et ipsa statim elementa magno irarum æstu ferventia indignarentur, quasi iratum dominum sentirent, eique quatenus famulos deceret obsecundarent, **622** suamque erga illum observantiam re significarent, illo scilicet noxio impetu violentissimaque remuneratione.

A ἐλώφα καὶ ὁ ποταμὸς ἠρέμα ἐκείνης ὑφεῖτο τῆς ὕβρεώς τε καὶ ἀγριότητος. Τῆς δὴ τοιαύτης πείρας δὶς ἤδη γενομένης, καὶ τῶν ποταμίων ῥευμάτων αὖθις ἐς τὴν ὁμοίαν ἐκείνην ἀναῤῥηγνυμένων ὑπερηφανίαν, ἔγνωσαν ὀψὲ, μὴ ἔκ τινος τύχης, ἀλλ' ἐκ θειοτέρας προνοίας εἶναι τὸ ἐναντίωμα, ῥᾷστα μὲν τὰ πάντα μετασκευαζούσης ὅπῃ βούλοιτο, καὶ νῦν δ' ἀντιπραττούσης μάλα τοῖς τοῦ Κανταχουζηνοῦ προφανῶς ἐγχειρήμασιν· ὡς ἕπεσθαι καὶ τὴν τῶν στοιχείων εὐθὺς ἀγανάκτησιν πολλῷ τῷ θυμῷ ῥέουσαν, ὥσπερ αἰσθανομένων ὀργιζομένου τοῦ δεσπότου, καὶ συνεπιλαμβανομένων, ὡς δούλοις εἰκὸς, καὶ δεικνύντων ἔμπρακτον τὴν πρὸς τὸν δεσπότην τιμὴν διὰ τῆς βλαπτούσης ὁρμῆς καὶ μάλα τοι σφόδρα βιαίας ἀνταποδόσεως.

IV. Utrinque igitur interdum excurrentes, nunc aliqui ex Didymoticho milites, nunc ex Orestiade vicinisque oppidulis, multam inde huc prædam, multamque hinc illuc abigebant. Neutri autem poterant vincere, atque ita finem contentioni imponere : sed frustra quidem instabant sibi utrinque. Urbes autem perpetuo conficiebantur a se invicem sensim atque paulatim. Et erat (ut videtur) placitum Deo ac cœlesti decreto sancitum, ut urbes attererentur, pecuniisque et honore et dignitatis gradu per civiles illos motus spoliarentur.

Δ'. Ἐπεκθέοντες δ' οὖν ἑκατέρωθεν ἐνίοτε, νῦν μὲν ἐκ Διδυμοτείχου τινὲς τῶν στρατιωτῶν, νῦν δ' B ἐξ Ὀρεστιάδος καὶ τῶν πέριξ πολιχνίων, πολλὴν μὲν ἐκεῖθεν ἐνθάδε λείαν ἤλαυνον, πολλὴν δ' ἐντεῦθεν ἐκεῖσε· νίκην δὲ καὶ τέλος ἐπιθεῖναι τῇ σπουδῇ, οὐχ ἦν οὐδετέρῳ κατ' οὐδετέρου· ἀλλ' ἐδίωκον ἀνήνυτα. Αἱ δὲ πόλεις ἐφθείροντο διηνεκῶς ὑφ' ἑαυτῶν ἠρέμα καὶ κατὰ μικρόν· καὶ ἦν, ὡς ἔοικε, βούλημα θεῖον καὶ ψῆφος ἄνωθεν κυρωθεῖσα, ἐκτριβῆναι καὶ γυμνωθῆναι τὰς πόλεις χρημάτων καὶ δόξης καὶ τάξεως ἐκ τῆς ἐμφυλίου ταυτησὶ στάσεως.

V. Et Cantacuzenus quidem civile bellum cum externo comparans, expendensque, quantum alterum ab altero distaret et excederetur : civile quidem bellum frigori calorique febricitantium; bellum vero externum calori æstivo frigorique hiberno simile esse dictitabat : alterum nempe ex his ab altero multum excedi. Frigori enim hiemis, quod externum est, facile esse vestimentorum accessione atque ignis copia mederi; rursus calorem æstatis, utpote externum atque adventitium, subtractis vestimentis ac per ventorum flatus temperari posse : febres autem, utpote intrinsecus ex ipsis visceribus natas, rem esse indomitam atque ineluctabilem.

Ε'. Τῆς γε μὴν ἐμφυλίου μάχης καὶ ἀλλοφύλου τὸ ἐξαλλάττον καὶ ὑπερέχον ὁ Κανταχουζηνὸς ἐξετάζων τὴν μὲν παροξυσμῷ καὶ πυρετῷ, τὴν δὲ θέρμῃ τε θέρους καὶ ψύξει χειμῶνος ἔλεγεν ἐοικέναι· [P. 588] καὶ εἶναι τὸ ὑπερέχον θατέρου πρὸς θάτερον μάλα πολύ. Τὴν μὲν γὰρ ἔξωθεν ψύξιν εἶναι καὶ προσθήκαις C ἐνδυμάτων ἰᾶσθαι καὶ πυρὸς εὐπορίᾳ· καὶ αὖ τὴν ἔξωθεν ἐπεισόδιον θέρμην ἐνδυμάτων τε ὑφαιρέσει καὶ ἀνέμων πνοαῖς· τοὺς δ' ἔνδοθεν τικτομένους πυρετοὺς ἐξ ἐγκάτων δύσμαχον εἶναι καὶ μάλα ἀνανταγώνιστον χρῆμα.

VI. Ii porro, qui propter Cantacuzenum aut exsulabant, aut in vinculis erant, quique in urbibus tacite illi favebant, ii, inquam, omnes, vere appetente, spe erigebantur benignioris in posterum fortunæ. Sed erant vanæ illorum spes. Illius enim res, ut vulgo aiunt de Mandrabola, quotidie in pejus procedebant.

ς'. Οἱ δὲ διὰ τὸν Κανταχουζηνὸν ἐξόριστοι καὶ δεσμῶται, καὶ ὅσοι λεληθότως ἐν ταῖς πόλεσι τὰ ἐκείνου διετέλουν φρονοῦντες, μετέωροι ταῖς ἐλπίσιν ἦσαν ἔαρος ἐπισείοντος, εὐμενῆ καταστήσεσθαί σφισι τὴν τύχην. Ἀλλ' ἄρα ἦσαν μάταια τὰ τῶν ἐλπίδων. Ὡς γὰρ ἐπὶ Μανδραβόλου (25) τὰ ἐκείνου διηνεκῶς ἐχώρει.

## CAPUT XV.

*Præcipuarum urbium præfecti Theodorus Synadenus et Guido Armenius. Hujus ex Armenia migratio; uxores duæ. Hostilis animus in Cantacuzenum affinem, cujus et bona diripit et amicos vexat. Sinistra auguria. Solis ac lunæ defectus et colores. Arbores nive oppressæ et ramis exutæ.*

**623** I. Sed repetenda paulo altius rerum expositio, ut clariora auditoribus fiant, quæ sequuntur. Etenim Thessalonicæ et cæteris circum urbibus, ad Strymonem usque fluvium, præpositus erat Theodorus Synadenus protostrator : Serrhis vero, et

D Α'. Ἐπαναχτέον δὲ βραχὺ τὴν διήγησιν, ἵνα σαφέστερα γένοιτο τοῖς ἀκούουσι τὰ ἑξῆς. Θεσσαλονίκης μὲν γὰρ, καὶ τῶν πέριξ ἄχρι Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ πόλεων, ἦν ἐπίτροπος ὁ πρωτοστράτωρ Θεόδωρος ὁ Συναδηνὸ, (26)· τῆς δὲ τῶν Σεῤῥῶν (27) πόλεως, καὶ

### Variorum notæ.

(25) Proverbium, de quo Zenobius, Diogenianus, Suidas, Michael Apostolius, et alii. DUCANG.

(26) Cantacuzen. lib. III, cap. 31, cujus alibi non semel meminit. DUCANG.

(27) Cantacuzenus Φερῶν legit, quam urbem in Thraciæ Thessaliæque finibus *Fere* hodie vocant Turci, ut scribit Leunclavius in priore *Onomastico Turcico*. DUCANG. — *Pheras* vocat Cantacuzenus; atque illud ejus urbis nomen primitus fuisse, indicat breve Urbium Onomasticon, quod exstat in cod. Reg. 2990, fol. 70, v., ubi inter alia legitur Φεραὶ, πληθυντικῶς αἱ Σέῤῥαι, καὶ Φεραῖοι οἱ ἀπὸ ταύτης. BOIVIN.

τῶν ἄχρι Χριστουπόλεως πολιχνίων, ὁ τοῦ θανόντος A βασιλέως ἐξάδελφος, Γὴμ ὁ Ἀρμένιος (28)· ὃς πρὸ τεττάρων καὶ εἴκοσιν ἐτῶν μετάπεμπτος γεγονὼς ἐξ Ἀρμενίας εἰς Βυζάντιον ὑπὸ τῆς τοῦ πατρὸς ἀδελφῆς, τῆς βασιλίδος δηλαδὴ καὶ μητρὸς Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως, συνεζύγη τῇ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐξαδέλφῃ, καὶ πολὺν αὐτῇ συνοικήσας χρόνον ἄπαις διέμεινε· θανούσης δ' ἐκείνης, συνεζύγη τῇ τοῦ Συργιάννου θυγατρὶ, ἐξ' ἧς καὶ παίδων ἐγεγόνει πατήρ. Ἦν δ' ἀεὶ τῇ πατρίῳ τῶν Ἀρμενίων θρησκείᾳ χρώμενος.

omnibus Christopolin usque oppidis, defuncti imperatoris consobrinus Guido Armenius; qui quatuor et viginti ab hinc retro annis Byzantium arcessitus (arcessiverat autem eum patris sui soror, Augusta eadem et Andronici imperatoris mater) Cantacuzeni consobrinam uxorem duxit; et per tempus diuturnum, quo illam secum habuit, liberis caruit: mortua deinde illa Syrgiannis filiam secum matrimonio junxit, ex qua et liberos suscepit. in patria autem Armeniorum religione perseveravit.

Β'. Οὗτος οὖν ἕρμαιον τὴν τοῦ καιροῦ καὶ πραγμάτων σύγχυσιν εὑρηκὼς καὶ λημμάτων πρόφασιν κατέσχε τὰ ἐκεῖ τοῦ Καντακουζηνοῦ χωρία τε καὶ τὰς προσόδους, καὶ ζεύγη μυρία βοῶν, καὶ παντοίων ἄλλων ἀγέλας κτηνῶν, καὶ πάντα ἐξαργυρώσας B πλεῖστα χρημάτων ἐκαρποῦτο βαλάντια. Πάντας δὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν αὐτοῦ πλουσίους αἰτίαις καθυποβάλλων, ὡς εἶεν ὁμόφρονες δήπου τῷ Καντακουζηνῷ, αὐτοὺς μὲν ἐν φρουραῖς εἶχε· τὰς [P. 389] δὲ σφῶν οὐσίας ἤθροιζεν ὅλαις χερσὶν αὐτὸς ἑαυτῷ. Πάντα μὲν τοίνυν ὁπόσα ὁ χρόνος ἐκεῖνος ἔτεκε τὰ δεινὰ, ῥᾴδιον οὐκ ἂν εἴη διεξιέναι. Ἔνια δ' ἐν τοῖς λέγεσθαι μέλλουσιν ἄλλα ἄλλοθι κατασπειρόντων ἡμῶν, ἐξέσται δήπου καὶ τῶν λειπομένων ἐντεῦθεν τοῖς βουλομένοις καταστοχάζεσθαι.

II. Is igitur temporum ac rerum perturbationem quasi donum fortunæ insperatum nactus et lucri faciendi occasionem, quidquid habebat illic prædiorum ac vectigalium Cantacuzenus, detinebat, nec non infinita boum juga, et alia cujusquemodi pecora, conflatoque ex iis omnibus argento, maximam pecuniæ vim comparaverat. Idem quoquot in provincia, cui præerat, opulentissimi erant, eos in crimen adducebat, ut nimirum Cantacuzeno assentientes, atque ipsos quidem in custodiam dabat: eorum autem facultates plenis manibus sibi coacervabat. Sed calamitates, quas tempora illa pepererunt, facile haud sit omnes percensere. Quarumdam vero sparsim et subinde mentionem faciemus, ut quilibet facile inde possit cætera 624 conjectare.

Γ'. Προειληφέναι μέντοι καὶ προηγήσασθαι τῶν τοιούτων συνεπεπτώκει σημεῖα κακῶν τά τε ἄλλα καὶ ἐπισκότησιν ἡλίου καὶ ἅμα σελήνης· πρό γε αὐτῆς μάλα τοι σφόδρα μεγίστην, περὶ ζώδιον ἐν C ἀμφοτέρας φημὶ τὸν Τοξότην· καὶ πρὶν ὅλον ἑξαμηναῖον ἐξήκειν χρόνον ἐς τἀκριβὲς, ἑτέραν αὖθις συνεπεπτώκει γενέσθαι σελήνης ἔκλειψιν, περὶ τὸν Ταῦρον γενομένου σαφῶς τοῦ ἡλίου, ἧττω μὲν ἐκείνης, δακτύλων δ' οὖν ιδ' καὶ αὐτήν. Ἔκ τε οὖν τούτου, καὶ αὖ ἐκ τῶν περὶ τὰ τῶν φωστήρων πάθη φανέντων χρωμάτων, μεγάλων προαναφώνησις τοῖς βαθύτερον βλέπουσιν ἐγεγόνει δεινῶν.

III. Horum certe malorum signa antecessere ac prævia exstitere tum alia, tum eclipsis solis et lunæ simul. Et hæc quidem prior accidit longe maxima: utraque autem circa idem zodiaci signum, nempe Sagittarium. Necdum semestre totum penitus exierat, cum alia rursus accidit lunæ eclipsis, sole Taurum evidenter ingresso; minor quidem hæc quam illa, sed et ipsa quatuordecim saltem digitorum. Et hoc igitur, et colores qui circa luminarium defectionem visi sunt, magnarum calamitatum præsagia altius inspicientibus habita sunt.

Δ'. Δεύτερον δὲ, τὸ τῆς δενδροτομίας. Περὶ γὰρ τὸν Ὑδροχόον, εὐθὺς μετὰ τὸν Αἰγόκερων, τοῦ ἡλίου γενομένου, νύκτωρ ἁπάσης ἀνέμων σιωπησάσης πνοῆς, κατεῤῥάγη πλῆθος χιόνος οὐ φορητόν· ὑφ' οὗ καταβαρυνθέντα τὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων ἅπαντα δένδρα, καὶ ὅσα τῶν προαστείων αὐτῆς, τοσαύτην τὴν πτῶσιν ὑπέστησαν, ὥσθ' ἡμέρας γενο- D μένης, καὶ τὸ νυκτερινὸν ἑρμηνευσάσης δεινὸν, ἰδεῖν ξένον θέαμα, κλάδου παντὸς ἀπωρφανισμένα τὰ μέσα τῶν δένδρων καὶ σκόλοψί τισιν ἐοικότα καὶ ξύλοις νεκροῖς.

IV. Alterum item signum fuit arborum excidium. Statim enim post Capricornum, cum sol in Aquario esset, silente omni ventorum flatu, effusa est noctu nivium copia non tolerabilis. Quo onere oppressæ omnes principis urbis arbores, et quæcunque erant sub urbe, tantam dedere stragem, ut die orto ac nocturnam cladem indicante, novum objiceretur oculis spectaculum; mediæ videlicet arbores omnibus ramis orbatæ, et palis quibusdam ac mortuis lignis similes.

## Variorum notæ.

(28) *Guido Armenius :* Cantacuzeno (lib. I cap. 56), Συργὴν τελεζιάνο; eidem (lib. III, cap. 31): Συργὴ ντελενουζιάο: Gallice, *Sire Gui de Lusignam*, seu *de Lusignem*. Erat hic Andronici junioris ἐξάδελφος. Scilicet Andronicus junior matrem habuit *Mariam Armenam*, quæ et *Ricta* et *Xene* dicta est. *Mariæ* autem nepos fuit ex fratre *Guido* iste, qui postea Armeniæ rex fuit, ἐκ πατρῴου προσηκούσης αὐτῷ κλήρου τῆς ἀρχῆς, inquit Cantacuzenus, *Histor.* lib. III, c. 49. BOIVIN.

## CAPUT XVI.

*De educendis carcere ambobus imperatricis Irenes fratribus Byzantii et Cantacuzeniani certant. Irenes prudentia et aliæ virtutes. Egregiam Cantacuzeno operam novat. Ut fratres ei conciliaverit. Cantacuzenus, Thessalonicæ invadendæ spe oblata per litteras Synadeni, Didymotichum uxori et Manueli Asani custodiendum committit. Polystylum instaurat et munit. Chreles Triballus perduellis; Strummitzæ principatu potitus; Crali ipsi metuendus. A Romanis adulatur. Cantacuzeno suppetias venit; per Christopolitanas fauces transituro. Ducum et militum enumeratio.*

I. Sed quoniam et de imperatrice Irene Cantacuzena, et de duobus illius fratribus, frequens a nobis habebitur mentio, eo quod illorum opera in præsenti temporum conditione propositoque argumento plurimum emicuit, illuc jam revertamur, unde nostra deflexit oratio. Tenebat eos jampridem **625** vinctos proximum Rhodope monti castellum Auderorum monasterii, imperatoris Andronici junioris jussu, ob crimen majestatis. Statim vero atque Didymotichi Cantacuzenus imperator pedes purpura inclusit, cum utrinque instrueretur manus hostilis, certamen exstitit de iis, utra pars prior carcere ipsos educeret, maximo futuros adversus alteram auxilio.

A Α'. Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης τῆς Κανταχουζηνῆς, καὶ τῶν δυοῖν αὐτῆς ἀδελφῶν (29), πολὺς ἡμῖν ἔσται προϊοῦσιν ὁ λόγος, τὰ μέγιστα ταῖς παρούσαις συμβαλλομένων τύχαις τοῦ χρόνου καὶ ὑποθέσεσιν, ἐς τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου φέρε ἐπανακάμψωμεν. Εἶχε γὰρ δεσμίους αὐτοὺς (30) τὸ πλησίον ὄρους Ῥοδόπης φρούριον τῆς τῶν Αὐδήρων μονῆς ἐκ πολλοῦ, κελεύσει τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νέου, ἐπ' ἐγκλήματι καθοσιώσεως (31). Ἄρτι δὲ Κανταχουζηνοῦ τοῦ βασιλέως [P. 390] ἐν Διδυμοτείχῳ τὰ ἐρυθρὰ ὑποδησαμένου πέδιλα, καὶ τῆς πολεμίας χειρὸς ἑκατέρωθεν παρασκευαζομένης, ἔρις ἐγένετο περὶ σφῶν, ὁποτέρῳ μέρει προτέρῳ γένοιτ' ἂν τῆς εἱρκτῆς ἐξελόντι συμμάχους ἔχειν κατὰ θατέρου κρατίστους.

II. Multæ itaque concursationes, multa colloquia intercesserunt. At cum illi vererentur, ne vincula vinculis mutarent, leviora fortasse gravioribus, nec tuto possent alterutri parti confidere, Irene Augusta, multo judicio et solertia pollens, ac tantum in consultationibus sagacitate, quantum intelligentiæ vi et morum elegantia cæteris mulieribus præstans, brevi omnia præclare ordinavit. Prudentiam nempe insitam ac naturalem sortita, maritum imperatorem, quem ejusmodi discrimina circumstabant, efficaci maximoque juvabat auxilio. Itaque ei si non totam anctoritatem imperatoriam, at sane ejus longe maximam partem largita est. Ipsa quippe nunc blandioribus dictis labantes excitans animos eorum, quos imperator habebat secum cognatos et vere amicos; nunc larga manu opes effundens exsilii socias, aut potius magnarum illarum opum reliquias (quæ omnia planius postea a nobis explicabuntur), nunc omni saltem festinatione advolans, et per semet **626** ipsam firmas cautiones fratribus afferens, rediit quam celerrime, eos conjugi imperatori tempore opportunissimo secum adducens, sinceros et minime suspectos defensores.

B Β'. Πολλῶν τοιγαροῦν μεταξὺ γενομένων δρόμων καὶ λόγων, καὶ δεδιότων ἐκείνων, μὴ δεσμῶν ἀλλάξωνται δεσμά, κουφοτέρων ἴσως δεινότερα, καὶ μηδετέρῳ βεβαίως ἐχόντων μέρει θαῤῥεῖν, ἡ βασιλὶς Εἰρήνη, πολλὴν πλουτοῦσα τὴν σύνεσιν καὶ ἀγχίνοιαν (32), καὶ τοσούτῳ νικῶσα τῇ τῶν φρενῶν ἐν ταῖς βουλαῖς ὀξύτητι, ὅσον ἐν γυναιξὶ τῷ κράτει τῆς γνώσεως καὶ τῇ τῶν ἠθῶν ἁρμονίᾳ, πάντα καλῶς τὴν ταχίστην διέθετο. Φρόνημα γὰρ αὐτοφυές τε καὶ αὐτοχάλκευτον εἰπεῖν κεκτημένη ἔμπρακτον παρεῖχε τῷ συζύγῳ καὶ βασιλεῖ καὶ μεγίστην ἐν τοιαύταις γενομένῳ ταῖς περιστάσεσι τὴν ἐπικουρίαν· καὶ εἰ μὴ τὸ πᾶν αὐτῷ τῆς βασιλείας αὕτη κεχάρισται κράτος, ἀλλ' οὖν καὶ μάλα δήπου σφόδρα γε C τὸ πλεῖστον μέρος· νῦν μὲν λόγοις ἐπαγωγοῖς ἀναζωπυροῦσα πεπτωκότα φρονήματα τῶν ἀμφὶ τὸν βασιλέα συγγενῶν καὶ φίλων ἀληθῶν· νῦν δ' ἀφθόνῳ χειρὶ τὸν ἐν ἐξορίᾳ συνέκδημον αὐτοῖς γεγονότα προϊεμένη πλοῦτον, ἢ μᾶλλον τὰ τῶν μεγάλων ἐκείνων πλούτων περιλειφθέντα λείψανα, καθὰ προϊοῦσιν ἡμῖν ἐναργέστερον πάντα λελέξεται· νῦν δ' σὺν ἁπάσῃ δραμοῦσα σπουδῇ, καὶ δι' ἑαυτῆς αὐτὴ βεβαίας παρασχομένη τοῖς ἀδελφοῖς τὰς ἐγγύας, τάχιστα ἐπανῆκε, μεθ' ἑαυτῆς αὐτοὺς τῷ συζύγῳ βασιλεῖ μάλα καθ' ὥραν προσαγαγοῦσα, γνησίους καὶ ἀσφαλεῖς ἐπικούρους.

### Variorum notæ.

(29) De quibus egimus in *Famil. Byzant.* pag. 325, ubi Asaninam perstrinximus. DUCANG.

(30) De Manuele id testatur Cantacuzenus, lib. III, cap. 41, quem ait ἐν Βήρᾳ φρουρούμενον ὑπὸ κλοιοῖς fuisse : ex quo emendandus hoc loco Gregoras, qui locum vocat φρούριον τῆς Αὐδήρων μονῆς, et lib. XVI, cap. 1, τῶν Ἀδήλων μονήν, cum legendum sit Βήρας μονῆς. Est enim Βήρα, seu *Vera*, castrum in Thracia ad Hebri seu Marizæ ostium, haud procul ab Œno, ubi monasterium virorum exstitit, ab Isaacio Comneno Andronici tyranni patre olim exstructum, uti auctor est Nicetas in Andronico, lib. I, cap. 2, et in Isaacio Angelo, lib. IV, cap. 8; ut et Cantacuzenus lib. III, cap. 26 31, 34, 54; et lib. IV, cap. 42, quemadmodum a nobis observatum ad Villharduinum, n. D 201, a quo *l'Abbeie de Veroisine* appellatur. DUCANG. — *Τῆς τῶν Αὐδήρων μονῆς*. Græci recentiores Αὔδηρα et Αὔδειρα scripserunt, pro Ἄβδηρα. Est autem *Abdera* oppidulum Thraciæ maritimum, Democriti patria. Cantacuzenus, lib. III, cap. 17 et cap. 26, uxoris suæ fratres, non in monasterio Αὐδήρων, sed in Castello Bera seu Vera inclusos ait : unde Ducangius Gregoram reprehendit ; quem et libro XVI, cap. 1, Ἀδήλων μονὴν pro Βήρας μονὴν dixisse observat. Ego Gregoram lib. XVI, cap. 1, locum indicasse existimo plane diversum a Bera castello. BOIVIN.

(31) Vide supra lib. XI, cap. 2, sect. 5. BOIVIN.

(32) Cantacuz. lib. III, cap. 56, καὶ μεῖζον ἐπιδειξαμένη ἢ κατὰ γυναικεῖον φρόνημα. DUCANG.

A Γ'. Ἐπεὶ δ' ἐκ Συναδηνοῦ, ὃς τηνικαῦτα Θεσσαλονίκης ἐπετρόπευε, γράμματα ἐφοίτα συχνὰ, διεγείροντα τὴν ταχίστην αὐτὸν διαβάντα ἐς Μακεδονίαν ἐγκρατῆ Θεσσαλονίκης ἐκ τοῦ ῥᾴστου γενέσθαι· εἶναι γὰρ παρεσκευασμένον ἐξ ἐκείνου τουτὶ λαθραίαις σπουδαῖς ἐκ πολλοῦ. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ ἄσμενος, τὴν Διδυμοτείχου (33) ἐπιτροπὴν παραδοὺς Εἰρήνῃ τῇ συζύγῳ καὶ βασιλίδι σὺν τἀδελφῷ Μανουὴλ τῷ Ἀσὰν, ἀφίκετ' εὐθὺς καὶ ὠχύρου τὸ φρούριον, ὃ Πολύστυλον ὀνομαζόμενον (34) πάλαι πρὸς θάλατταν νῦν αὐτὸς ἐξ οἰκείας δαπάνης συνεστήσατο παρὰ τὰς τοῦ Νέστου ἐκβολάς (35)· ὃς ποταμῶν τῶν ἐν Θρᾴκῃ μέγιστος ἐκ τῶν τοῦ Αἵμου ὀρῶν ῥηγνύμενος ἀποπτύει τὸ ῥεῖθρον ἐς τὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράσπεδα.

III. Cum autem Synadeni, qui tum Thessalonicæ præerat, frequentes litteræ afferrentur, Cantacuzenum hortantes, ut quamprimum in Macedoniam transiret, Thessalonicam sub potestatem suam facili labore redacturus: esse enim illud jampridem a se occultis molitionibus præparatum: ob eam causam, cum uxori suæ Irenæ imperatrici, et ejus fratri Manueli Asani, Didymotichi præfecturam tradidisset, cupide statim proficiscitur, et castellum munit, quod Polystylum olim nuncupatum in maritima ora novissime ipse propriis sumptibus restituerat, juxta Nesti ostia, qui maximus Thraciæ fluvius ex Hæmo monte erumpens undam in maris Ægæi littus evomit.

B Δ'. Ἄρτι δ' εἰς πέρας ἥκοντες τῆς οἰκοδομίας, ἀφικνεῖσθαι πλησίον ἤμελλε καὶ Χρέλης ὁ Τριβαλλός (36)· ὃς πρὶν ὑφ' ἡγεμόνι τελῶν τῷ τῶν Τριβαλλῶν ῥηγὶ, δι' αἰτίας οἱασδήτινας τὰ δεσμὰ τῆς ὑποταγῆς ῥήξας, οἰκείαν κατέστησεν ἀρχὴν ἑαυτῷ Στρουμμίτζαν (37), [P. 391] ὑπερνέφελον φρούριον, καὶ ὁπόσα περὶ Στρυμόνα τὸν ποταμὸν ἄχρι καὶ ἐς Ἀμφίπολίν ἐστι χωρία. Διὰ γὰρ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐμφύλιον στάσιν κολακευόμενος ὑπ' ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν, φοβερός τις καὶ πάνυ τοι δυσεπιχείρητος τῷ Κράλῃ Σερβίας ἐγίνετο· καὶ ἦν οὑτωσί πως ἀπολαύων τοῦ χρόνου, κἂν τοῖς τῶν ἄλλων δυστυχήμασιν αὐτὸς εὐτυχῶν, κἀκ τῆς τῶν γειτόνων δυσπραγίας ἰδίαν εὐδαιμονίαν καρπούμενος. Συννοῶν δ' ὅμως ἔτι καὶ οὐ μάλα ἀνύποπτον τὴν εἰς τοὔμπροσθεν βασιλικὴν εὔκλειαν (38) ποιούμενος τοῦ Καντακουζηνοῦ, φίλος εἶναι καὶ σύμμαχος αὐτῷ διετείνετο (39). Ὅθεν καὶ ἐπειδὴ μιμησάμενοι τοὺς ἐν Θερμοπύλαις τριακοσίους ἐκ τῆς Σπάρτης, τὴν τοῦ Ξέρξου πάλαι παραφυλάττοντας δίοδον, προκατειλήφεσαν οἱ τοῖς Βυζαντίοις προσκείμενοι τὰ περὶ τὴν Χριστούπολιν στενὰ, καὶ σὺν ἐπιμελείᾳ μὴ πάνυ τοι ἐρρᾳθυμημένῃ καθήμενοι παρεφύλαττον νύκτωρ ἅμα καὶ μεθ' ἡμέραν, ὡς ἄβατον ἐντεῦθεν τῷ βασιλικῷ τοῦ Κανταχουζηνοῦ στρατῷ γίνεσθαι, διαμηνυθεὶς καὶ ὁ Χρέλης ἧκε Χριστουπόλεως ἔγγιστα, χεῖρα

IV. Vix ea ædificatio ad finem perducebatur, cum et Chreles Triballus prope affuturus fuit. Hic cum antea imperio Triballorum regis paruisset, nescio quas ob causas fidei vincula abruperat, et proprium sibi imperium fecerat; in Strummitzam nempe, castellum ad nubes usque eductum, et quæcunque circa Strymonem fluvium oppida Amphipolin usque sita sunt. Etenim propter civile Romanorum bellum, cum utræque illum partes adularentur, formidandus Crali Serviæ et expugnatu difficillimus evaserat. Sic illa temporum conditione fruebatur, fortunatus **627** in aliorum infortuniis, et ex vicinorum calamitate propriam felicitatem velut fructum percipiens. Idem tamen cum imperandi gloriam, qua Cantacuzenus antehac floruerat, agnosceret etiamnum, et non omnino suspectam habere desiisset, amicitiam illius ac societatem studiose ambiebat. C Cum itaque Byzantinarum partium fautores, imitati trecentos illos Lacedæmonios, qui Thermopylas, qua transiturus erat Xerxes, olim defenderant, vicinas Christopoli angustias occupassent, nec omnino indiligenter custodirent, noctu simul atque interdiu affixi, ita ut imperatori Cantacuzeno aditus illac præclusus foret, arcessitus et Chreles proxime Christopolin venit, manum militum non parvam adducens; operam videlicet suam col-

## Variorum notæ.

(33) *Didymotichus*, hodie *Dimotuc*, oppidulum est in ripa Hebri fluminis, inter Adrianopolin et Trajanopolin situm. Vide Brietii Thraciam cum veterem tum novam. Cantacuzenus Didymoticho egressus est Martii die 5, indict. 10, ut ipse testatur *Hist.* lib. III, cap. 32. BOIVIN.

(34) Cantacuz. lib. III, cap. 37, auctor est eam esse urbem, quam Græci Ἄβδηρα vocabant, Democriti philosophi patriam, de qua rursum agit cap. 64. DUCANG. — *Καὶ ὠχύρου τὸ φρούριον ὃ Πολύστυλον ὀνομαζόμενον πάλαι.* Ita etiam codex Vaticanus. Tamen deesse aliquid suspicor. Certe Cantacuzenus, quod oppidum suo tempore *Polystylum* dicebatur, illud ipsum ait *Abderam* dictum ab antiquis lib. III, cap. 37. Cum Cantacuzeno consentit Onomasticon urbium, quod exstat in cod. Reg. 2784, fol. 327 v. ubi legitur Αὔδειρα, τὸ νῦν Πολύστυλον. Pro Αὔδειρα legendum Ἄβδηρα. Vide quæ adnotavimus paulo supra (not. 30). BOIVIN.

D (35) Ita rursum lib. XIII, cap. 1, fluvius, quem alii Νέσσον vocant. Vide observata a viro doctissimo Joanne Harduino ad lib. IV Plinii sect. 18, nota 54. DUCANG. — Hodiernis geographis neque maximum Thraciæ flumen est, neque ex Hæmo monte oritur. BOIVIN.

(36) De quo Cantacuzenus lib. I, cap. 52; lib. III, cap. 31, 33, 38, etc. DUCANG.

(37) Urbem Macedoniæ, quam Στρομβίτζαν et Στρουμπίτζαν promiscue vocat Cantacuzenus, de qua quædam attigimus ad Annæam Alexiadem, pag. 382 DUCANG.

(38) Verti, *cum imperandi gloriam, qua Cantacuzenus antehac floruerat, agnosceret etiamnum*, etc. Malim nunc, *cum imperandi gloriam, quæ Cantacuzeno posthac futura esset, cogitaret etiamnum*, etc., eo præsertim quod apud Gregoram adverbium ἔμπροσθεν solet referri ad futurum tempus, non autem ad præteritum. BOIVIN.

(39) Cantacuz. lib. III, cap. 32 et 33. DUCANG.

laturus, et pro virili effecturus, ut facilis esset imperatori ad urbem Thessalonicam transitus.

V. Et hæc quidem ita se habebant. Qui vero Didymotichi cum imperatrice Irene et ejus fratre Manuele Asane relicti fuerant, tam pedites quam equites, supra quingentos erant: duces autem duo; Manuel nempe Tarchaniotes, qui cognatione junctus erat imperatori, et Georgius Phacrases; et post eos alii duo. Quorum omnium constantiam, atque in præliis fortitudinem et experientiam, singula rerum gestarum testimonia, procedente hac historia, luculenter ostendent. Quos vero secum hebebat imperator comites ulterioris expeditionis, ii erant, præter **628** illos qui arcubus et fundis ac talibus telis eminus ferientibus utebantur, lectorum quidem equitum non minus quam duo millia; cognati autem, aliique nobiles, et omne famulitium ipsorum, quingentorum proxime numerum explebant. Inter quos maxime eminebant primum duo imperatoris filii, Matthæus et Manuel: deinde Irenes Augustæ frater Joannes Asan et imperatoris consobrinus Joannes Angelus. Quorum omnium animum in periculis magnum et fortem, et res manu vel consilio præclare gestas, et tropæa ipsa bellica, suo sigillatim loco infra declarabimus.

στρατιωτικὴν ἐπαγόμενος οὐ μικρὰν, συνεργήσων τε καὶ, τό γε εἰς δύναμιν ἧκον, ῥᾳδίαν ποιήσων ὁπώσποτε τῷ βασιλεῖ τὴν ἐς Θεσσαλονίκην πάροδον.

A Ε'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων (40), οἱ μὲν ἐναπολειφθέντες ἦσαν ἐν Διδυμοτείχῳ μετὰ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης καὶ τἀδελφοῦ Μανουὴλ τοῦ Ἀσὰν ἐνόπλιοι στρατιῶται καὶ ἱππεῖς πλέον ἢ πεντακόσιοι (41)· στρατηγοὶ δὲ δύο μὲν, Μανουήλ τε ὁ Ταρχανειώτης, τῶν συγγενῶν ὑπάρχων τις τῷ βασιλεῖ, καὶ Γεώργιος ὁ Φακρασῆς· καὶ μετ' αὐτοὺς ἕτεροι δύο. Ὧν ἁπάντων τὴν καρτερίαν, καὶ τὴν περὶ τὰς ἐνοπλίους μάχας ἀνδρίαν καὶ ἐμπειρίαν, ἡ τῶν καθ' ἕκαστα πράξεων μαρτυρία προϊόντος τοῦ λόγου δείξει σαφέστατα. Οὓς γε μὴν ὁ βασιλεὺς ἑπομένους εἶχε, πρὸς ἣν ἀφηγεῖσθαι μέλλομεν ὑπερόριον ἐκστρατείαν, ἦσαν πλὴν τῶν ὅσοι τόξοις ἅμα καὶ σφενδόναις καὶ τοιούτοις ἑκηβόλοις ἐχρῶντο βέλεσι, τῶν μὲν λογάδων ἱππέων οὐχ ἧττους ἢ δισχίλιοι· τῶν δὲ B συγγενῶν, καὶ τῶν ἄλλως εὐγενῶν ἀνδρῶν καὶ ἅμα ὁπόσοι τῆς σφῶν θεραπείας ἦσαν, ἐς τὸ ἔγγιστα τῶν πεντακοσίων ἀνῆγον τὸν ἀριθμόν. Ὧν ἔκκριτοι πάντων ὑπῆρχον μάλιστα οἵ τε δύο τοῦ βασιλέως υἱεῖς, Ματθαῖος καὶ Μανουήλ· καὶ μετ' αὐτοὺς ὅ τε τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ἀδελφὸς Ἰωάννης ὁ Ἀσὰν καὶ ὁ τοῦ βασιλέως πρωτεξάδελφος Ἰωάννης ὁ Ἄγγελος (42). Ὧν ἁπάντων τὴν ἐν τοῖς δεινοῖς μεγαλοψυχίαν, καὶ ὁπόσα χειρὸς καὶ γνώμης ἐνεδείξαντο μεγαλοφυοῦς ἔργα καὶ τρόπαια, ἐν τοῖς καθήκουσι τόποις προβαίνων ὁ λόγος δηλώσει καθ' ἕκαστα..

## Variorum notæ.

(40) Cantacuz. lib. III, cap. 32. DUCANG.

(41) Cantacuzeno χίλιοι πρὸς τοῖς ἐπιγενομένοις. Idem præterea ἐπὶ τῆς ἔξω Διδυμοτείχου συνοικίας, hoc est in *suburbiis* relictos ait octo duces, singulos sagittariis mille præfectos. *Hist.* lib. III, cap. 32. BOIVIN.

(42) Vel legendum Ἰωάννης Ἀσάνης, vel post Ἰωάννης addendum, ut apud Cantacuz. lib. III, cap. 32, καὶ ὁ Ἄγγελος. Neque enim Joannes Angelus frater fuit Irenes. Vide quæ de eo supra annotamus. DUCANG. — Codex Vaticanus plane habet, ut legendum esse admonuimus. Ita accepi ex doctiss. V. Lud. Targnio. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ
## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
## ΛΟΓΟΣ ΙΓ'.

# NICEPHORI GREGORÆ
## BYZANTINÆ HISTORIÆ
## LIBER DECIMUS TERTIUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Cantacuzenus Christopolitanas angustias ut evaserit. Circa Philippos castrametatur. Oblata ei auxilia a Carele: quem suspectum amice excipit; mox dimittit. Rhentina in deditionem accepta, Thessalonicam ire cunctatur, suo more. Melenici castellum ei deditur. Parergon de occasione non negligenda. Item de Occasionis effigie. Synadenus et alii Cantacuzeno faventes, Thessalonica per seditionem pulsi, Gynæcocastrum se recipiunt. Guido Armeniacus Thessalonicenses armis adjuvat. Classis Byzantina, Apocauco duce, Thessalonicam appulsa. Cantacuzenus Gynæcocastrum usque progressus cum Synadeno colloquitur. Hic animum mutat, et illi insidiatur.*

[P. 392] Α'. Λήγοντος δ' ἤδη τοῦ ἔαρος, ἄρας ὁ A βασιλεὺς Καντακουζηνὸς ἐκ τῶν τοῦ Νέστου ποταμοῦ ἐκβολῶν, κἀξ εὐωνύμων ἀφεὶς τοὺς τὰ στενὰ τῆς Χριστουπόλεως παραφυλάττοντας, διὰ τῆς ἄκρας τοῦ ὄρους τὰς οἰκείας διεβίβασε δυνάμεις· μακροτέρᾳ μὲν καὶ ἐπιπόνῳ χρησάμενος τῇ πορείᾳ διὰ τὰς δυσχωρίας τῶν τε πετρῶν καὶ φαράγγων καὶ τῶν ἐκ τῆς λόχμης ἐκείνης δένδρων καὶ ἀκανθῶν· διεβίβασε δ' οὖν, καὶ κατεστρατοπέδευσε περί που τὰ ἱππήλατα τῶν Φιλίππων, ἔνθα πάλαι Βροῦτος καὶ Κάσσιος ἐπολέμησαν Ὀκταβίῳ Καίσαρι.

Β'. Διαναπαύοντι δ' αὐτόθι τὴν στρατιὰν προσῆλθεν αὐτῷ καὶ ὁ Χρέλης (43), ἐγγυώμενος πάντα οἱ τὰ κατὰ βούλησιν ἄσμενος ἐκτελεῖν. Ὁ δὲ φίλον μὲν ἔχειν αὐτὸν ἔλεγε βούλεσθαι· τῆς μέντοι συμμαχίας αὐτῆς χρείαν ἥκιστα ἔχειν ἐν τῷ παρόντι. Ξυνενόει B γὰρ αὐτὸν γλώττῃ μὲν ὁμολογεῖν αὐτῷ φιλίαν διὰ τὸν ἐνεστῶτα φόβον τῶν ὅπλων· τὴν δὲ γνώμην εἶναι μετέωρον καὶ καραδοκοῦντα σαφῆ καὶ αὐτοδίδακτα τῆς μάχης ὄψεσθαι τὰ τέλη. Ὅθεν λόγοις καὶ αὐτὸς χρησάμενος πρὸς αὐτὸν φιλίαν μακρὰν ἐπαγγελλομένοις, ἐπὶ πολλαῖς τε δεξιωσάμενος ταῖς ἡμέραις, εἶτα ἀπέλυσε χαίροντά τε καὶ γείτονα χρηστὸν τοῦ λοιποῦ καὶ αὐτὸν ἐπαγγελλόμενον εἶναι.

Γ'. Αὐτὸς δὲ μικρὸν ἐκεῖθεν προβὰς εἷλε καθ' ὁμολογίαν φρούριον Ῥεντίναν καλούμενον (44). Δέον ὀλίγων ἐντὸς ἡμερῶν ἀπιόντα περιστρατοπεδεῦσαι

631 I. Exeunte porro jam vere, Cantacuzenus imperator, ab Nesti fluvii ostiis profectus, relictisque ad lævam iis qui Christopolitanas fauces custodiebant, suas copias per ipsum verticem montis transmisit: longiori quidem ac difficili usus itinere propter iniquitatem locorum, quæ et saxis aspera et confragosa erant et imminentis silvæ arboribus dumisque obstruebantur; transmisit tamen, et castrametatus est circa Philipporum planitiem, ubi
632 Brutus olim et Cassius cum Octavio Cæsare prælium conseruerunt.

II. Illic exercitum suum reficienti Chreles occurrit spondetque se, quidquid iste jusserit, libenter executurum. At hic amicum quidem habere eum velle se significat, non tamen ejus auxilio sibi in præsentia opus esse ullatenus. Intelligebat enim, eum lingua quidem amicitiam profiteri ob instantis belli metum, animi autem dubium pendere; exspectantem videlicet, quoad certum exploratumque pugnæ exitum intueretur. Quocirca verbis apud eum usus et ipse magnam profitentibus amicitiam, cum eum multos per dies comiter et benigne tractavisset, dimisit postea gaudentem, ac boni in posterum vicini officio functurum sese pollicentem.

III. Ipse autem non longe inde progressus castellum, cui Rhentina nomen est, in deditionem accepit. Unde cum deberet discedere, atque intra pau-

Variorum notæ.

(43) Cantacuz. lib. III, cap. 38. DUCANG.
(44) Oppidulum Thessalonica unius diei itinere distans. Cantacuz. ibid. et cap. 39, 45. DUCANG.

cissimos dies Thessalonicæ mœnia obsidere et tam armorum copia quam hominum robore circumvallare; ac Synadenum quidem illius urbis tunc præfectum, eosque qui cum illo sibi faverent, confirmare; eos vero, qui contra sentirent, ex improviso percellere: ipse nihilominus procrastinando quotidie tempus ibi terebat otiosus, non militarem, sed suum tum quoque usitatum morem retinens. Cum enim omnino nollet civium sanguinem effusum propriis videre oculis, tropæum constituere incruentum meditabatur: sedebatque **633** ideo exspectans, quoad Thessalonicenses dederent se sponte et ex pacto, metu fortasse compulsi. Interim tamen in deditionem accepit et Melenici validum prorsus atque expugnatu difficile castellum, Byzantinis pridem addictum: cui cum imperatricis Irenes fratrem Joannem præpositum reliquisset, copias Thessalonicam versus ducere jam parabat.

IV. Verum enimvero rapidissima temporis fuga cunctationi in rebus gerendis favere haud solet. Eoque admiratus sum sæpenumero pictores ac statuarios illos, qui celerem convertentis sese temporis lapsum arte exprimere cum volunt, hominem effingunt, occipiti quidem ex omni parte glabro; nec omnino tamen calvo capite, sed frontem hirsutam et comas ex ea promissiores exhibentem. Nam et alibi cum excellant, hic ipsam vocem tantum non assequuntur, quam quia colorum fuco exprimere minime possunt, ideo mutam sic ferme legis imaginem proponunt, et præconem tacitum perpetuo exhibent iis omnibus, quos vitam agere desidiosam non pudet; prædicantque clara pene voce, post terga euntibus non præbituram esse Occasionem capillos arripiendos, sed lubricum, et magnam a voto aberrationem, ubi anterior ansa semel elapsa fuerit, et id de quo certabatur omne jam prorsus denegaverit.

V. Tum quoque igitur cum res longiori cunctatione dilata fuisset, incidit in suspicionem Synadenus fovendarum Cantacuzeni partium: inciderunt et omnes qui cum eo milites erant, e lectissimi quique Thessalonicensium. **634** In quos populo vehementissime concitato, magna fit civilibus gladiis cædes in florenti et frequentissima civitate. Atque ipse fortasse Synadenus occubuisset, et cum eo omnes qui iisdem partibus studebant, nisi una ex portis effracta in arcem confugissent, quæ, ante urbem sita, Gynæcocastrum ab incolis nuncupatur et abest a Thessalonica ducentis stadiis.

A τὰ τῆς Θεσσαλονίκης τείχη, [P. 393] καὶ περικρατῆσαι τῷ πλήθει τῶν ὅπλων καὶ τῇ ῥώμῃ τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἐπιῤῥῶσαι μὲν τὸν ταύτης ἐπιτροπεύοντα τέως Συναδηνὸν, καὶ ὅσοι τούτῳ ταυτὰ σπουδάζοντες ἦσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, καταπλῆξαι δ' ἐκ τοῦ αἰφνιδίου τοὺς τἀναντία κατ' αὐτοῦ φρονοῦντας· ὁ δ' ἡμέραν ἐξ ἡμέρας παρακρουόμενος ἔτριβε τὸν χρόνον ἐνταῦθα καθήμενος, οὐ στρατιωτικὸν, ἀλλ' ἴδιον τρόπον αὐτοῦ καὶ συνήθη κἀνταῦθα τελῶν. Μηδὲ γὰρ ἐθέλων ὅλως ὁμόφυλον αἷμα χεόμενον τοῖς οἰκείοις θεάσασθαι ὀφθαλμοῖς ἀναίμακτον ἐζήτει στῆναι τρόπαιον. Διὸ καὶ περιμένων ἐκάθητο τὴν τῶν Θεσσαλονικέων ἴσως διὰ φόβον ἑκούσιον καὶ ὑπόσπονδον προδοσίαν. Μεταξὺ δ' ὅμως εἷλε καθ' ὁμολογίαν καὶ τὸ Μελενίκου πάνυ τοι ἐχυρὸν καὶ δύσμαχον φρούριον (45), B Βυζαντίοις πάλαι προσκείμενον· καὶ τὸν τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ἀδελφὸν Ἰωάννην ἐπίτροπον αὐτοῦ καταλελοιπὼς διὰ μελέτης ἤδη πεποίηται τὰς δυνάμεις ἄγειν ἐπὶ Θεσσαλονίκην.

Δ'. Ἀλλ' ἡ τοῦ χρόνου ταχίστη φορὰ βραδυτῆτα πραγμάτων οὐκ οἶδε φιλεῖν. Ἐμοὶ γὰρ τῶν ζωγράφων ἐκείνους (46) πολλάκις ἐπῄει θαυμάζειν, καὶ τῶν ἀνδριαντοποιῶν ὁπόσοι τῆς χρονικῆς περιόδου τὸ τάχος μιμεῖσθαι διὰ τῆς τέχνης ἐθέλοντες ἄνδρα ποιοῦσιν ὀπισθοφάλακρον μὲν ὡς ἐπίπαν, οὐ πάνυ δ' ἀναφαλαντίαν, ἀλλὰ μέτωπον προΐσχόμενον λάσιον καὶ κόμην ἐκεῖθεν μακρὰν καθειμένον. Τἄλλα γὰρ ὄντες σοφοὶ· μόνης λείπονται φωνῆς ἐνταῦθα· καὶ ταύτην δὴ ταῖς τῶν χρωμάτων ἥκιστα μιμεῖσθαι δύ- C νανται βαφαῖς· ὅθεν σιγῶσαν οὑτωσί πως ἱστᾶσι νομοθεσίας εἰκόνα, καὶ ἀνεκλάλητον κήρυκα πᾶσιν ἀεὶ διανέμουσιν, οἷς ἐῤῥαθυμημένον τὸν βίον ἀνύειν οὐκ ἔστιν αἰδὼς, μονονουχὶ βοῶντες, ὡς κατόπιν ἰοῦσι τριχῶν οὐ παρέξει λαβὴν ὁ Καιρὸς, ἀλλ' ὄλισθον καὶ ἀποτυχίαν τοῦ ποθουμένου μακρὰν, τῆς ἐμπροσθίας ἤδη τοῦ χρόνου λαβῆς παρεῤῥυηκίας καὶ ὅλως ἀπηγορευκυίας ἅπαν τὸ ἁμιλλώμενον.

Ε'. Κἀνταῦθα τοίνυν οὑτωσὶ τῆς βραδυτῆτος ἐκείνης ἐκτεινομένης, ὑπωπτεύθη μὲν ὁ Συναδηνὸς τὰ βασιλέως φρονῶν (47)· ὑπωπτεύθησαν δ' οἱ περὶ αὐτὸν ἅπαντες στρατιῶται, καὶ ὅσον τῆς Θεσσαλονίκης τὸ ἔκκριτον, καὶ κινεῖται κατ' αὐτῶν ὁ δῆμος ῥαγδαίως (48), καὶ γίνεται φόνος συχνὸς ἐξ ὁμοφύλων ξιφῶν ἐν εὐανδρούσῃ καὶ πολυανθρώπῳ πό- D λει (49). Καὶ τάχ' ἂν αὐτός τε ἐφθείρετο ὁ Συναδηνὸς καὶ σύν γε αὐτῷ πάντες οἱ ταυτὰ φρονοῦντες αὐτῷ, εἰ μὴ τῶν τῆς πόλεως μίαν καθελόντες πυλῶν εἰς τὸ πρὸ τῆς πόλεως καταπεφεύγεσαν φρούριον, ὃ Γυναικόκαστρον (50) μὲν πρὸς τῶν ἐγχωρίων καλεῖται, ἀπέχει δὲ Θεσσαλονίκης σταδίους διακοσίους.

## Variorum notæ.

(45) Cantacuz. lib. III, cap. 37, 38, cujus alibi non semel meminit. DUCANG.

(46) Eadem hæc infra repetet lib. XXII. Est etiam initium Panegyrici sacri εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου. Vide Indicem Operum Gregoræ Rhetoricorum. BOIVIN.

(47) Id ipsum notat Cantacuz. cap. 38, pag. 475. DUCANG.

(48) Illi nempe, quos loco laudato ζηλωτὰς vocat Cantacuzenus, seu potius ita sese appellasse indicat, qui scilicet reipublicæ causam tuebantur, ὀνόμασι χρηστοῖς τὴν τῆς κακίας ὑπόθεσιν περιπέττοντες, inquit Gregoras hujus lib. cap. 10. DUCANG.

(49) Vide *Gloss. med. Græc.* in v. Μεγαλόπολις, ubi quædam de Thessalonicæ amplitudine attigimus. DUCANG.

(50) Munitio juxta Thessalonicam exstructa ab Andronico juniore, atque ita appellata, ὡς καὶ γυναικείας οὔσης φρουρᾶς, κρείττων ἐσομένη κατ-

[P. 394] Ϛ'. Καὶ ἦν τὸ τῆς ὥρας τηνικαῦτα περὶ τὰς A τοῦ θέρους ἀρχάς. Ἧκε δ' εὐθὺς ἐκ Σεῤῥῶν καὶ ὁ Ἀρμένιος Γὴμ (51) ἐς Θεσσαλονίκην, πολλὴν ἐπαγόμενος δύναμιν στρατιωτικὴν, καὶ ἀνεῤῥώννυεν ὅσον εἰκὸς τὸ τῆς πόλεως φρόνημα, κατενηνεγμένον ὑπὸ τῶν αὐτῇ περιστάντων κινδύνων. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, κατέπλευσε καὶ ὁ ναυτικὸς ἐκ Βυζαντίου στόλος παρὰ τὸ τῶν Θεσσαλονικέων ἐπίνειον, ναύαρχον ἔχων Ἀλέξιον τὸν Ἀπόκαυκον (52) καὶ πλέον ἢ πεντήκοντα τριηρῶν ὅπλα καὶ δύναμιν, ὥσπερ ἐξ αὐτομάτου συμπεπτωκότων οὑτωσὶ τῶν πραγμάτων ἐπ' εὐδαιμονίᾳ Θεσσαλονίκης.

VI. Erat porro tunc initium fere æstatis. Statim vero et ipse Serrbis Thessalonicam venit Guido Armeniacus, magnas secum adducens copias, roboravitque, ut par erat, civium animos, quos pericula undique impendentia fregerant. Hæc cum ita se haberent, appulit et Byzantina classis ad portum Thessalonicensem, duce Alexio Apocauco, triremium plus quam quinquaginta, armis copiisque instructa, rebus quasi sponte eo deductis ad Thessalonicæ felicitatem.

Ζ'. Ἄρας δ' ἐκ τῆς στρατοπεδείας ἐκείνης ἤδη καὶ ὁ βασιλεὺς ἧκε παρὰ τὸ Γυναικόκαστρον, καὶ ἑνωται τῷ τε Συναδηνῷ καὶ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν φυγάσι τῶν Θεσσαλονικέων στρατιωτῶν. Κοινολογησαμένων B δὲ πρὸς ἀλλήλους ὁπόσα εἰκὸς, ἐπειδὴ ἐμεμαθήκει τὸ τελευταῖον ὁ Συναδηνὸς, σκεύη μέν τινα χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ, λίθοις καὶ μαργάροις ὁμοῦ περιηνθισμένα, ἐπιφερόμενον τὸν βασιλέα, χρημάτων δ' οὐδὲν, ὁπόσα στρατιώταις εἰσὶν ἐφόδια πρόχειρα πρὸς διανομὴν καὶ λῆψιν τῶν ἐπιτηδείων, πρύμναν τε ἐκρούσατο καὶ τὴν γνώμην εὐθὺς μετέθετο (53), ἐς ἀπόγνωσιν τὸν οἰκεῖον πίπτοντα βλέπων στρατὸν ὑπ' ἐνδείας τῶν ἀναγκαίων, καὶ ἅμα γραφαῖς καὶ χρημάτων καὶ τιμῶν ὑποσχέσεσιν ἐνδιδόντας, ὁπόσαι λάθρα καὶ συχνὰ πρὸς τοῦ Ἀποκαύκου σφίσιν ἐπέμποντο. Καὶ ἦν καιροφυλακῶν ἐξ ἐκείνου καὶ ὥραν ζητῶν, ἐν ᾗ ἂν ῥᾷστα συνειληφὼς αὐτὸν δέσμιον παραδοίη τῷ Ἀποκαύκῳ. Οὕτως ἀμφιῤῥεπὴς καὶ ἄστατος ἦν τὴν γνώμην ἀεί. C

VII. Demum et ipse imperator, castris inde motis, ad Gynæcocastrum accessit, et Synadenum, eosque ex Thessalonicensibus militibus, qui circa illum fugitivi erant, convenit. Ibi cum inter se quantum par erat collocuti essent, intellexit tandem Synadenus, vasa quidem aurea argenteaque nonnulla, lapillis circum ac gemmis distincta, portari ab imperatore; nihil autem earum pecuniarum, quæ militibus parata sunt congiaria, ad distributionem perceptionemque rerum necessarariium. Quamobrem inhibuit illico et sententiam mutavit, cum **635** videret proprios milites ex rerum omnium penuria in desperationem labi, et litteris simul pecuniarumque et honorum promissionibus corrumpi, quæ ad eos clam et crebro ab Apocauco ventitabant. Eratque ex eo totus in aucupanda opportunitate quærendoque tempore, quo illum facillime comprehensum Apocauco vinctum traderet. Adeo ille vacillabat semper animique erat inconstantis.

## CAPUT II.

*Synadeni insidiæ deprehensæ. Tumultus in castris. Cantacuzenus dispersos milites cogit. Acie instructa Apocaucum exspectat, suos quoque instruentem, at congredi non audentem. Pedetentim et composite recedit ad Triballos, exteris magis quam popularibus suis confisus. Ubinam pernoctarit. Legatos ab eo ad Cralem præmissos homo Triballus comprehendit et ad Apocaucum deducit. De Liberio Triballo; cur nuntius ad eum missus. Exercitum transeuntem rustici lacessunt. Liberius Cantacuzenum hospitio excipit. Hic hospiti vasa pretiosa dono dat. Generum eidem pollicetur Manuelem filium. Crali per litteras commentatus Scopiam venit, ad Axium flumen. Tolerabili hospitio contentus illic cum exercitu subsistit. Cralem postridie convenit. Mutuæ salutationes. Dispar utriusque magnificentia.*

[P. 395] Α'. Θέρους μὲν οὖν ἐνειστήκει καιρὸς (54), καὶ ὁ Συναδηνὸς Θεόδωρος ἐπιβουλεύων πεφώραται· καὶ ἅμα θόρυβος ἀνὰ πᾶν τὸ τοῦ βασιλέως στρατόπεδον ἦν, καὶ ὑποψίαι καὶ ἁρπαγαὶ κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων, καὶ ἀτέκμαρτος ἀκοσμία. Ἤδη γὰρ καὶ ἡ τῆς τοῦ Ἀποκαύκου στρατιᾶς παρεδείκνυτο ἔφοδος. Καὶ τάχ' ἂν πρόχειρος τοῦτο ἦν ᾅδης τῷ βασιλεῖ D τηνικαῦτα καὶ τελευταῖος ἥλιος, εἰ μὴ τοῦ προφανοῦς αὐτὸν ὑπὲρ ἐλπίδα πᾶσαν ὁ Θεὸς ἐξείλετο κινδύνου. Τοῦτον γὰρ ἐκ μέσης ψυχῆς ἐπικαλεσάμενος, καὶ ἅμα θαῤῥεῖν ἑαυτῷ παρακαλεσάμενος, τὸ ἀνακλητικὸν τὰς σάλπιγγας ἐκέλευσεν ἀνακρούσασθαι· καὶ συνέῤῥει τὸ στρατιωτικὸν περὶ αὐτὸν εὐθὺς, ὅσοι μὴ δι' ἀσθένειαν λωποδύταις ἄλλοι ἄλλοις ἐν τοσαύτῃ περιπεσόντες συγχύσει γυμνοὶ διεσπάρησαν ἄλλοι ἄλλοσε.

I. Aderat itaque æstivum tempus, cum Theodori Synadeni insidiæ deprehensæ sunt: simulque exstitere per totum imperatoris exercitum turbæ, et suspiciones, et mutuæ direptiones, et cæca rerum perturbatio. Jam enim et Apocauci copiarum significabatur adventus, et hic fortasse exitiabilis atque extremus imperatori dies fuisset, nisi eum ex evidenti periculo præter spem omnem Deus exemisset. Quem ille ex intimo corde cum invocasset, seque ipse confidere jussisset, receptui tubas canere imperavit; et confluxere milites ad eum statim omnes, præterquam ii qui in tanta trepidatione in latrones alii alios cum incidissent, ob imbecillitatem virium dispersi fuerant alii alio nudi.

### Variorum notæ.

τοίας πολεμίων προσβολῆς, Cantacuz. II, 38. DUCANG.

(51) Cantacuz. lib. III, cap. 38, pag. 477. DUCANG.

(52) De Apocauco hic silet Cantacuzenus. DUCANG.

(53) Cantacuz. lib. III, cap. 40. DUCANG.

(54) Cantacuz. lib. III, cap. 39. 40. DUCANG.

II. Itaque imperator maximam optimamque copiarum suarum partem circa se glomeratam videns, in ordines et cohortes dividit; in dextrum sinistrumque cornu distribuit; mediam phalangem non tam in profundum quam in longum et angustum extendit, propter **636** hominum paucitatem; duces iis præficit Joannem Angelum eosque omnes, qui proximi tum rei bellicæ experientia tum cognatione erant. Deinde hostium adventum immotus exspectat. Aciem enim ex adverso instruebat et Apocaucus: manum autem cum illis conserere non admodum audebat, cum videret eos qui imperatorem armati circumstabant, bellico ardore plenos et eo redactos desperatione, ut ad effundendam animam parati essent.

III. Paulatim itaque conversus imperator ad Triballos instructa acie sese recipiebat, malo evidenti præferens malum incertum. Ad externas enim quasdam gentes qui in calamitate sponte sua confugerint, eorum conditionem plurimum scimus valuisse sæpenumero ad misericordiam ex verecundia excitandam: cum illæ nationes vererentur fortasse et divinam indignationem, et existimationem hominum, quæ vim quamdam arcanam habet persuadendi plerisque nescio quomodo, ut eorum qui antea floruerint, misereantur; tum videlicet, cum relata est retro fortuna, nec gradum invidiæ obnoxium immota tenuit, tenerrimis talis male fulta. Cives autem, ubi semel fas abruptum est, implacabiles ut plurimum exsistunt, in iram ac civium cædem effusi.

IV. Celerrime itaque spatium interjectum cum transcurrisset, circa ferme illos fines, quos adversa fortuna ademptos Romanis ad Triballos transtulerat, per totam commoratus est noctem, illud Leonidæ Spartani, qui ad Thermopylas pugnavit, apud familiares suos usurpans, converso verborum ordine: «Adeste hic cœnemus, ut in Orco prandeamus.» **637** Ac postera quidem die mittit quamprimum ad Cralem Serviæ, qui casus illius tragici certiorem eum faciant, ac misericordiam illi moveant, quatenus par est, rerum humanarum infidelitate et fragilissima conditione ei commemorata. Incertum quippe ac minime determinatum esse, ad quos vicissitudines illæ sint perventuræ; et oportere in miseros proclivem ac benignam esse eorum voluntatem, quorum res secundæ sint: extimescendos nempe inopinatos fortunæ ictus et alternantium casuum labyrinthos; cum id rebus semper a natura insit, ut exitum potius improvisum habeant, quam eum qui sit prævisus, et infelicem potius quam felicem. Sed unus ex iis Triballis, qui Romanis illic proximi degebant, cum in insidiis juxta viam collocasset quosdam ex suis,

A Β'. Ἐπεί γε μὴν ὁ βασιλεὺς ἐθεᾶτο περὶ αὐτὸν τῆς δυνάμεως τό τε πλεῖστον καὶ βέλτιστον ἀθροιζόμενον, εἰς τάξεις διῄρει καὶ φάλαγγας, καὶ διέταττεν εἴς τε τὸ δεξιὸν καὶ τὸ εὐώνυμον κέρας· τὰ μέσα τῆς φάλαγγος οὐ τοσοῦτον εἰς βάθος, ὅσον εἰς μῆκος ἐκτείνων λεπτότερον, διὰ τὴν ὀλιγανδρίαν· καὶ τούτοις ἐπιστήσας στρατηγοὺς Ἰωάννην τὸν Ἄγγελον, καὶ ὅσοι αὐτῷ παραπλήσιοι τήν τε πολέμιον πεῖραν καὶ τὴν τοῦ γένους ἦσαν ἐγγύτητα, τὴν τῶν ἐναντίων ἵστατο περιμένων ἔφοδον. Ἀντιπαρετάττετο μὲν γὰρ ἐκ θατέρου καὶ ὁ Ἀπόκαυκος. Εἰς χεῖρας δ' ὁμόσε ἰέναι σφίσιν οὐ μάλα ἐτόλμα, τοὺς περὶ τὸν βασιλέα βλέπων ὁπλίτας πολὺν τὸν ἐν τῇ μάχῃ θυμὸν πνέοντας καὶ ἅμα τὴν ψυχὴν ἐξ ἀπογνώσεως ἑτοίμως ἔχοντας ἀφιέναι.

B Γ' Ὅθεν ἠρέμα συστραφεὶς ἀπῄει συντεταγμένος τὴν ἐπὶ Τριβαλλοὺς ὁ βασιλεὺς (55), τοῦ προδήλου κακοῦ τὸ ἀμφισβητούμενον προελόμενος. [P. 396] Τῶν γὰρ ἀλλοφύλων ἐνίοις ἴσμεν πολλάκις τὴν ἐκ περιστάσεως ἑκούσιον καταφυγὴν δυσωπητικωτέραν πως γινομένην πρὸς οἶκτον, νέμεσιν ἴσως δεδιόσι δήπου θειοτέραν καὶ ἀνθρωπίνην αἰδῶ· ἣ φύσιν ἀπόρρητον ἔχει τινά, πείθειν τοὺς πλείστους ὁπώσποτε δυναμένην, τοὺς προηυτυχηκότας οἰκτείρειν, ὅταν ὁ βίος αὐτοῖς ἐς τἀναντία χωρήσῃ, καὶ μὴ ἐν τῷ φθονουμένῳ τῆς τύχης ἀσαλεύτους ἔχῃ τὰς ἁβρὰς κρηπῖδας. Τὸ δ' ὁμόφυλον, ἅπαξ τοῦ εἰκότος ἀποῤῥαγέν, ἀνήκεστον ὡς τὰ πολλὰ καθίσταται πρὸς ὀργὴν καὶ χύσιν αἵματος συγγενοῦς.

C

Δ'. Σπουδῇ τοίνυν τὴν πρόσω διαβὰς πορείαν ἐκεῖ που περὶ τοὺς ὅρους, οὓς ἡ κακοπραγία Ῥωμαίων ἀφελομένη παρέσχετο Τριβαλλοῖς, τὴν νύκτα πᾶσαν ηὐλίσατο, ἐκεῖνο τὸ Λεωνίδου τοῦ Σπαρτιάτου, τοῦ ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς τοὺς οἰκείους ἀντιστρόφως φθεγξάμενος· «Δεῦτε δειπνήσωμεν (56), ἵνα ἐν ᾅδου ἀριστήσωμεν.» Τῇ γε μὴν ὑστεραίᾳ πέμπει τοὺς τὸν Κράλην (57) Σερβίας τὴν ταχίστην διδάξοντας τῆς συμπεσούσης τύχης τὴν τραγῳδίαν καὶ πρὸς οἶκτον κινήσοντας ὅσον εἰκὸς, ἀναμνησθέντα τοῦ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀπίστου καὶ ἀβεβαίου· καὶ ὡς ἀδήλους καὶ ἥκιστα ὡρισμένας ἔχει ταυτὶ τὰς ἐφόδους καθ' ὧν πορεύεται· καὶ ὡς χρὴ D περὶ τῶν κακοπραγούντων ὁπώσποτε βούλεσθαι τοὺς εὐπραγοῦντας ἀεὶ τὰ προσηνῆ καὶ χρηστὰ, δεδιότας τοὺς ἀφανεῖς τοξότας τῆς τύχης καὶ τὰς τῶν ἄλλοτ' ἄλλως ἐρχομένων συμφορῶν λαβυρίνθους, τῶν πραγμάτων ἀεὶ συμφυὲς τὸ ἀπροσδόκητον πέρας μᾶλλον ἐχόντων, ἢ τὸ προσδοκώμενον, καὶ τὸ ἀτυχὲς μᾶλλον ἢ τὸ ἐπ' τυχές. Ἀλλά τις τῶν ἄγχιστα Ῥωμαίοις τὴν δίαιταν ποιουμένων ἐκεῖ Τριβαλλῶν, προλοχίσας τινὰς τῶν οἰκείων παρὰ τὴν ὁδὸν, χειροῦται τοὺς πρέσβεις, καὶ σφᾶς τὴν ταχίστην κομίζει τῷ Ἀπο-

Variorum notæ.

(55) Cantacuz. lib. III, cap. 41. DUCANG.

(56) *Pergite animo forti, Lacedæmonii. Hodie apud inferos fortasse cœnabimus.* Cic. *Tuscul. Quæst.* lib. I, sect. 101. Vide et hujus *Historiæ* lib. XVIII, infra cap. 5, sect. 9. BOIVIN.

(57) Istius legationis ad regem Serviæ meminit Cantacuzenus, cap. 43, pag. 488. DUCANG.

κιύκῳ δῶρον ποθούμενον· καὶ στοργὴν ὁμοῦ καὶ A φιλοφροσύνην πολλὴν εὑρηκὼς διὰ τοῦτο μετατίθησιν εὐθὺς καὶ σχῆμα καὶ δίαιταν ἐκεῖνος ἐκ Τριβαλλῶν ἐς τὰ τῶν Ῥωμαίων ἤθη.

Ε΄. Τούτου δ' οὕτως συνενεχθέντος, ἦν τις τῶν ἐνδόξων Τριβαλλῶν, τῆς χώρας ἡγεμονεύων καὶ ἄκρας ἐκείνης, Λιβέριος ὄνομα (58). Τούτῳ φιλία τις ἦν ἐκ παλαιοῦ πρὸς βασιλέα· ἧς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ καιροῦ νῦν εἰς ἀνάμνησιν ἰὼν ἔπεμψεν εὐθὺς αὐτῷ δεξιὰν καὶ λόγους, ὁποίους καὶ ὅσους ἡ χρεία καὶ ὁ καιρὸς ἀπῄτει· καὶ ἅμα συνταξάμενος (59) ὥδευε τὴν ἐπὶ τὸν Κράλην Σερβίας, ὁπλίτην τε ἐπαγόμενος τὸν οἰκεῖον στρατὸν, Θεῷ δὲ καὶ ἀδήλοις ἐλπίσι τὰ κατ' αὐτὸν ἐπιτρέψας. [P. 397] Πολὺς γὰρ αὐτῷ B πανταχόθεν ἐπήρτητο τοῦ συρφετώδους ὄχλου καὶ ἀγροικικοῦ, λάθρα καὶ λαμπρῶς ἐπιτιθεμένων ἄλλοθεν ἄλλων, κατὰ διαστήματά τε καὶ συστήματα, καὶ τὴν οὐραγίαν ἀκρωτηριάζειν πειρωμένων καὶ τῶν σκευοφόρων ἔνια διαρπάζειν. Τὰ πλεῖστα γὰρ τολμῶσι (φάναι) γίνεται δεινὰ,

*Ὅταν δι' ἐχθρᾶς* (60) *πους ἀμείβηται χθονός.*

ς΄. Ἀλλὰ πρὶν ἡμέρας ὅλης ὁδὸν ἀνύσαι, σπεύσας ὁ Λιβέριος ὑπήντησεν αὐτῷ παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ χειρὶ καὶ γνώμῃ καὶ πάσῃ προθέσει δεξιωσάμενος τῆς ψυχῆς, καὶ ἐφ' ἡμέραις συχναῖς ξενίσας, ἀνέπαυσέ τε καὶ λόγοις ἀνέῤῥωσε φιλανθρωποτέροις, ἀθυμίας μακρᾶς ἐμβριθέσι ῥοθίοις περιαντλούμενον φρόνημα. Ὅ γε μὴν βασιλεὺς τὸν ἐνόντα καὶ αὐτὸς C ἀντιφιλοτιμούμενος τρόπον ἠμείβετό τε καὶ δαψιλέστερον ἐξ ὧν ἐπεφέρετο λιθοκολλήτων σκευῶν αὐτῷ καὶ ἀργυρωμάτων ἀντεχαρίζετο, καὶ ἅμα τὸν υἱέα Μανουὴλ ἐπηγγέλλετο δώσειν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν (61), εἰ πάντα βοηθήσειε τρόπον αὐτῷ καὶ τὰ πρὸς τὸν Κράλην Σερβίας εὔοδα θείη, διαλλακτὴς αὐτὸς καταστάς. Ὁ δὲ παρόντα θεώμενος ἤδη καὶ τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν, καὶ τῆς τε ἐπανθούσης τῷ ἤθει χάριτός τε καὶ ἀστειότητος καὶ ἅμα τῆς ἀγχινοίας θαυμάζων, ὅτι πολλῷ τινι μέτρῳ ταύτην ἐπλούτησε πρεσβυτέραν ἢ κατὰ τὴν τῆς ἡλικίας ἀκμὴν, σφόδρα τε ὑπερήσθη τῷ λόγῳ καὶ μάλα τοι ἄσμενος ὑπεδέχετό τε καὶ ἀντεπηγγέλλετο πάντα πάνυ προθύμως πράσσειν τὰ κατὰ γνώμην, καὶ εἰ δέοι κινδύ- D νους μακρούς τε καὶ ὑπερβάλλον τὸ μέγεθος κεκτημένους ὑφίστασθαι.

Ζ΄. Καὶ μὲν δὴ βεβαίοις καὶ ἀσφαλέσι τοῖς πρὸς τὸν Κράλην αὐτοῦ γράμμασιν ἐφοδιασθέντι, καὶ παραπομποὺς τοὺς ἀποχρῶντας παρειληφότι, πεντεκαιδεκαταίῳ συμπέπτωκεν ἐς τὸ τῶν Σκοπίων ἀφικνεῖσθαι πολίχνιον (62)· οὗ τῶν κρασπέδων ἅπτεται παραῤῥέων ὁ ποταμὸς Ἀξιὸς (63), ἐξ ὀρῶν τῶν

legatos comprehendit, eosque ad Apocaucum quam celerrime deducit, desideratissimum munus. Quapropter magnam apud illum charitatem et humanitatem nactus, Triballorum habitu ac vivendi genere abdicato, statim se ad Romanum morem transfert.

V. Is exitus legationis fuit. Erat autem apud Triballos vir quidam illustris, regioni illi et oræ præfectus, nomine Liberius; quocum vetus Cantacuzeno amicitia erat. Ejus iste tum opportune meminit, statimque hominem misit, qui dextram daret, et orationem haberet, qualem et quantam tempora illa poscebant. Simulque eo valere jusso, ad Cralem Serviæ ire perrexit, armatum quidem secum adducens proprium exercitum, **638** Deo autem et spei incertæ suas res committens. Instabat enim illi omni ex parte frequens vilium et rusticanorum hominum colluvies, qui clam et aperte, hinc atque illinc, sparsim et confertim adoriebantur, et extremam aciem cædere ac sarcinas aliquas diripere conabantur. Etenim gravia multa (ut his verbis utar) audentibus occurrunt,

*Hostile si quis in solum inferat pedem.*

VI. Sed priusquam diei unius iter esset confectum, festinans Liberius obviam illi venit, manuque et voluntate et omni cordis affectu salutatum, ac diebus aliquot continuis hospitio exceptum, recreavit, et verbis humanioribus animum ejus confirmavit, ingentis desperationis gravissimis fluctibus oppressum. At imperator magnificentia et ipse cum eo certans, ita ut poterat, par pari referebat, ac de gemmata illa argenteaque supellectili, quam secum gestabat, largius remunerabatur. Quin et filium suum Manuelem daturum se illi generum pollicitus est, si sibi omni modo succurreret, et aditum ad Cralem Serviæ aperiret, ac reconciliatoris officio fungeretur. Hic vero præsentem jam intuens imperatoris filium, gratiamque et urbanitatem, quæ in illius moribus elucebat, ac solertiam simul admiratus, qua ille seniliori quam pro illo ætatis flore cumulatissime instructus erat, id sibi promitti vehementer gavisus est, ac libentissime consensit, vicissimque se, quæcunque ille desideraret, summa animi alacritate facturum pollicitus **639** est, etsi oporteret gravissima et longe maxima adire pericula.

VII. Hujus firma et certa commendatione, per litteras ad Cralem scriptas, quasi quodam viatico munitus imperator, et sufficienti comitum turba stipatus, decimo quinto post die ad Scopiorum oppidulum pervenit: cujus muros præterlabitur Axius. Qui fluvius ab iisdem montibus erumpens, a qui-

## Variorum notæ.

(58) Cantacuzeno Λίβερος, lib. III, cap. 42. DUCANG.

(59) *Simulque eo valere jusso*, etc. Id hoc loco significat verbum συντάξασθαι. Alio sensu supra, ὅπῃ εἰ συντεταγμένος τὴν ἐπὶ Τριβαλλοὺς, pag. 395 D. BOIVIN.

(60) Euripid. in *Phœniss.* BOIVIN.

(61) Tres fuere Cantacuzeno filiæ, Maria, Theodora et Helena. DUCANG.

(62) Cantacuz. eodem cap., pag. 490 DUCANG.

(63) Vide lib. VIII, cap. 14, sect. 7. BOIVIN.

bus et Strymon, non ab ipsis quidem statim fontibus ita magnus est; sed per declive fluens, et suas cum aliis tam fluviis quam torrentibus multis undas communicans, proprio nomine in Bardarium mutato, aliquando et alicubi navigabilis exsistit.

VIII. Ibi cum substitissent, locus idoneus visus est, in quo exercitus, maximo angore ac labore multo confectus, hospitio recrearetur, si non omnino bene, at saltem haud omnino male. Si enim dulcis est, ut aiunt, esurienti panis quilibet, et his quoque dulce tum habebatur atque humanum, quod nutibus regerentur, tametsi peregrinis, attamen quadamtenus mansuetis. Quod enim externo in solo tam longe a suis ablegati, et non sponte a patria extorres, in homines pios incidissent, et hospitiis exciperentur qualibuscunque, perinde erat ac si magno ex naufragio hibernoque fluctu ad portum appellere datum esset. Brutum scilicet illud ac montanum vivendi genus, et tam in lingua quam in ingenio rude quiddam ac barbarum, tegebatur fœderati ac pacifici convictus benevolentia, **640** quæ premente necessitate affulserat: quo tempore vel minima lætitia ita animum recreat, ut longe maxima videatur

IX. Illic eadem die substitit ac diversatus est imperator. Postridie in interiorem progressus Triballiam Cralem convenit. Salutatio inter utrumque regio more facta. Munera etiam invicem oblata, et quæcunque in illis reverentiæ atque amoris significationibus ultro citroque dari solent; non tamen pari utrinque magnificentia. Largitur enim imperator et Crali et ejus conjugi sumptuosam quamdam de thesauris suis supellectilem; reponit autem Crales et imperatori quod congrueret, et simul imperatoris exercitui pabula, et cœnationes, et diversoria et quæcunque ad victum necessaria sunt: parce tamen et sordide, et suo more. Cæterum ita hæc se habuerunt.

αὐτῶν τῷ Στρυμόνι ῥηγνύμενος· ὃς οὐχ οὕτω μέγιστος ὢν ἐκ πηγῶν εὐθύς, ἀλλ' οὖν ἐς τὸ κάταντες ἰών, καὶ πλείστοις ἄλλοις ποταμοῖς καὶ χειμάῤῥοις τὸ ῥεῦμα κοινούμενος, καὶ ἐς Βαρδάριον (64) μετατιθέμενος τοὔνομα, ἐνίοτε καὶ ναυσίπορος ἐνιαχοῦ καθίσταται.

Η'. Ἐνταῦθα δὴ καταλύσασιν ἱκανός τις ἔδοξεν εἶναι ὁ χῶρος, ἀθυμίᾳ βαθείᾳ καὶ πόνῳ μακρῷ βεβαπτισμένον ξενίσαι στρατὸν, εἰ καὶ ἥκιστα πάνυ τελέως, ἀλλ' οὖν οὐδὲ πάνυ τοι ἧττον ἢ τελέως. Εἰ γὰρ καὶ ἡδὺν τῷ πεινῶντι πάντα τινὰ ἄρτον εἶναί φασιν, ἀλλ' οὖν καί σφισι τέως τό γε ἀλλοφύλοις ἄγεσθαι νεύμασι, προσηνέσι δ' ὁπωσδηποτοῦν, ἡδύ τι καὶ φιλάνθρωπον ἐνομίζετο. [P. 398] Τὸ γὰρ ἐν ὅροις ὑπερορίοις ἀπηρτημένους τοσοῦτον, καὶ τῶν οἰκείων ὄντας ἐκδήμους οὐ μάλα ἐθέλοντας, εὐσεβέσιν ἀνδράσι περιτυχεῖν, καὶ καταγωγίοις οἱοισδήτισι ξενισθῆναι, ὅμοιον ἦν, ὥσπερ ἂν εἰ ἐκ ναυαγίου μεγάλου καὶ κλύδωνος ἀπροσδοκήτῳ προσεσχηκέναι συνέβη λιμένι τινί. Τὸ γὰρ βοσκηματῶδες ἦθος ἐκεῖνο καὶ ὄρειον, καὶ τὸ τῆς γλώττης καὶ γνώμης ἀπαίδευτόν τε καὶ βάρβαρον, ἡ τῆς διαίτης εἰρηναία καὶ ἔνσπονδος ἔκρυπτεν εὔνοια, μάλα τοι ἐν ἀνάγκης παραφανεῖσα καιρῷ, τὸ πάνυ βραχὺ τῆς εὐθυμίας πάνυ τοι πολλαπλάσιον δρῶντι περιφανῶς.

Θ'. Ἐνταῦθά γε μὴν κατὰ χώραν αὐθημερὸν καταλελυκότα τὸν βασιλέα ἐντυχεῖν ἐς τὰ ἐνδότερα τῶν Τριβαλλῶν μετὰ τὴν ὑστεραίαν τῷ Κράλῃ γεγένηται, καὶ ἀσπασμοὺς τοὺς προσήκοντας ἀλλήλοις ἀντιδοῦναι βασιλικῶς ἑκάτερον ἑκατέρῳ, καὶ χάρισι χάριτας, καὶ ὅσα εἰκὸς ἐν φιλοτιμίαις καὶ φιλοφροσύναις τοιαύταις ἀλλάξασθαι, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως ἑκατέρωθεν μεγαλοπρεπέσιν. Χαρίζεται μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς τῷ τε Κράλῃ καὶ τῇ συζύγῳ πολυτελῆ τινα κειμήλια τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν· ἀντιδίδωσι δ' ὁ Κράλης τῷ τε βασιλεῖ τὰ εἰκότα, καὶ ἅμα νομὰς καὶ διαίτας, καὶ καταγώγια, καὶ ὅσα πρὸς τὸ ζῆν ἐστιν ἐπιτήδεια τῷ τοῦ βασιλέως στρατῷ, γλισχρῶς μὲν καὶ σμικροπρεπῶς, καὶ κατὰ τὸ σύντροφον ἔθος. Ἔσχε δ' οὖν ὅμως οὕτω ταυτί.

## CAPUT III.

*Quandiu apud Triballos Cantacuzenus manserit. Quæ et quam gravia milites perpessi sint. Quinam facilius mala toleraverint. Habitæ in iis locis orationes quare omittantur. Conditiones Crali oblatæ a Byzantiis, ut Cantacuzenum proderet. Venena ab iisdem clam submissa. Parergon de Mithridate. Insidiæ variæ. Omnes irritæ. Quam ob causam Deus tot pericula averterit. Cantacuzenus, injuriarum immemor, Augustæ et pupilli dignitati ubique consulit. Lex ab eo imposita Joanni Angelo, Ætolis et Thessalis imperatum misso. Patientiæ diuturnæ merces. Gregoras alienus ab omni affectu veritatis studium profitetur. Qualia seu laudare seu vituperare decreverit. Quid ostendere, quid persuadere lectoribus cupiat. Expeditio capta adversus Serrhas. Morbus Triballorum. Re infecta domum reditur.*

I. Erat autem illud anni tempus, quo Orion exoritur. Atque ut brevi complectar, decem ex eo omnino menses in iis locis consumpsit. Per id tempus maximis incommodis conflictatus est exercitus,

Α'. Καὶ ἦν ὁ καιρὸς τηνικαῦτα περὶ τὰς τοῦ Ὠρίωνος ἐπιτολάς (65)· καὶ δεκαμηνιαῖον τοῦ λοιποῦ συνελόντι φάναι τὸν πάντα διέτριψε χρόνον· ἐν ᾧ πολλῆς ὁ τούτου στρατὸς πεπείραται δυσχερείας,

### Variorum notæ.

(64) Vide notas ad Alexiadem, p. 229, et Gloss. med. Græcit. in Βαρδαριῶται. Ducang.

(65) Ab incepto civili bello novem jam menses effluxerant, ut diserte ait Cantacuzenus *Hist.* lib. III, cap. 43, p. 492. Porro bellum ineunte Octobri, an. Chr. 1341, cœptum fuerat; ut idem Cantacuzenus tradit ejusd. lib. cap. 22. Itaque et Orionis ortus, et Cantacuzeni cum Crale congressus, referri debent ad ultimos Junii, vel ad primos Julii dies, seu ad initium æstatis anni 1342. Boivin.

κατά τε τὴν δίαιταν, καὶ ὁπόσα δεῖ τοῖς ἐν ἀλλοτρίᾳ τὸν βίον ἀνύουσι γῇ. Ἐνδείᾳ γὰρ πιεζόμενοι χρημάτων οἱ πλεῖστοι πάνθ' ὑφίσταντο τὰ χαλεπώτατα. [P. 399] Ὅσοις μὲν οὖν ἄηθες τὸ πάσχειν ὑπῆρχε κακῶς, δυσκαρτέρητος ἦν ὁ τόπος· καὶ ὁ χειμὼν ἐκεῖνος τοῦ βίου συχνοὺς ἀπήνεγκεν. Οἷς δὲ σύντροφον ἦν ἐκ πολλοῦ τὸ λιτὸν τῆς διαίτης, καὶ τό γε κατὰ τοὺς πάλαι Σπαρτιάτας ἐκείνους ἀρκεῖσθαι μάζῃ καὶ ὕδατι, καὶ προσταλαιπωρεῖσθαι τοῖς ὅπλοις νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, τούτους οὐ μάλα ἐξέπληττεν ὅσα φέρει δεινὰ τὸ τῆς ἀλλοτρίας ἄηθες γῆς· ἀλλ' ὃ τοὺς ἄλλους ἐποίει ταλαιπωρεῖν, σφίσι βίος ἦν αταλαίπωρος. Οὕτω ῥᾴδιον ἡ συνήθεια καὶ κοῦφον καὶ οὐ σφόδρα ἐπίπονον· ὥστε καὶ εἴ τις, ἐκ προθέσεως ἀγαθῆς ὡρμημένος, τὸν ἄριστον ἕλοιτο βίον, αταλαίπωρον ἂν εἶναί οἱ εὐθὺς τοῦ λοιποῦ βίον τε ἀνύειν ἀνώδυνον καὶ ἡδονὴν ἀθάνατον ἐν θνητῷ κτᾶσθαι σώματι.

A tum in victu, tum in iis omnibus, quorum indigent ii, qui alieno in solo vitam degunt. Pecuniæ enim penuria coacti plerique extrema quæque perferebant. Quicunque igitur durioris vitæ insolentes erant, iis locus vix tolerabilis videbatur, et hiems illa freqüentes extulit. Qui vero tenui victu uti jampridem didicerant, et, ut Spartani illi veteres, pane et aqua contenti fuerant, **641** laboresque noctu et interdiu bellicos toleraverant, eos non ita frangebant mala illa, quæ soli externi insolentia affert. Sed quæ vita molestiarum plena aliis erat, iis molestiæ expers videbatur. Adeo consuetudo ipsa pronum quiddam et leve est, et minime laboriosum. Quapropter si quis prudenti cogitatione inductus optimum vitæ genus eligat, facile ei statim
B fuerit vitam laboris atque incommodi expertem de cætero agere, et voluptatem mortali in corpore parare sibi immortalem.

Β'. Ἐγὼ δ' ἐνταυθοῖ τῆς ἱστορίας γενόμενος ἐβουλόμην λεπτομερεστέραν τινὰ ποιήσασθαι τὴν ἀφήγησιν, καὶ δημηγορίας ἐκθεῖναι τοῦ βασιλέως, ἅς τε πρὸς τὸν Κράλην πεποίηται, καὶ ἃς πρὸς τὸν οἰκεῖον στρατὸν ἐν καιροῖς τοῖς ἀνήκουσι, καὶ ἃς πρὸς αὐτὸν ἐκεῖνοι. Δεῖν γὰρ ὡς τὰ πολλὰ καὶ πράξεσι λόγους καὶ λόγοις πράξεις πανταχῇ παρεζεῦχθαι· μὴ μόνον ὅτι ψυχῆς εἰκόνες ἀμφότερα καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κατοικούσης γνώμης καὶ γνώσεως αὐτάγγελοι κήρυκες, κἀντεῦθεν χρῆναι σαφεστέραν τὴν τῶν ἱστορουμένων προσώπων καὶ πραγμάτων γίνεσθαι δήλωσιν διὰ τῶν τοιούτων· ἀλλὰ καὶ ὅτι σκιαγραφία τίς ἐστι τῶν πράξεων ὁ λόγος· καὶ τούτων μὲν οὗτος ἡγεῖται· τούτου δ' αὗται κατόπιν ἔρχονται. Ἀλλ' ἐπειδήπερ ὁρῶμεν ἐνίους τῷ πλείονι μέρει τῆς συγγραφῆς ἐν ταῖς δημηγορίαις καταχρωμένους, διὰ τὸ μάλιστα πάντων ἐν ταύταις ἔχειν τὴν τῆς ῥητορικῆς ἐνδείκνυσθαι δύναμιν καὶ τὸ τῆς σφῶν σοφίας φιλότιμον, ὡς συμβαίνειν ἐντεῦθεν τὸ πάρεργον μεῖζον τοῦ ἔργου καθίστασθαι, τὴν μέσην ἡμεῖς βαδίζειν ἐκρίναμεν δεῖν. Ἐπανιτέον τοιγαροῦν ὁπόθεν εἰς ταῦτα ἐξέβημεν.

II. Hac ego in parte historiæ singula velim exponere minutius, easque referre orationes, quas imperator cum apud Cralem habuit, tum apud suum exercitum, prout occasio tulit; et eas etiam, quas illi cum eo. Convenit enim maxime, et factis dicta et dictis facta passim annecti; non solum quia utrumque illud animi imago latentisque in eo voluntatis et cogitationis genuinus veluti nuntius est, atque hinc exsistere oportet certiorem personarum et rerum, de quibus agitur, notitiam: verum etiam quia in dictis adumbratio quædam factorum
C est: et illa quidam præire, hæc autem pone sequi solent. Sed quia videmus quosdam maxima operis parte abuti ad conciones, quod in eis maxime locus sit ostentandæ dicendi facultati et eruditionis ambitioni; unde fit, ut ipsa re majus quandoque exsistat id, quod est extra rem; idcirco mediam nobis viam tenendam esse censuimus. Redeamus itaque **642** illuc, unde digressi sumus.

Γ'. Τοῦ γάρ τοι βασιλέως τῷ Κράλῃ συνόντος καὶ συνδιαιτωμένου, οὐκ ἦν ἀμελεῖν οὐδαμῇ Βυζαντίοις τῶν κατ' ἐκείνου ἐπιβουλῶν· ἀλλὰ δόλοις δόλους συνέῤῥαπτον, καὶ μυρίους ἀεὶ θανάτους ἐξήρτυον κατ' αὐτοῦ. Πέμπουσι τοίνυν ἐς μὲν τοὐμφανὲς πρέσβεις ἀπαγγελοῦντας περί τε κήδους ὅσα ἐξείη, καὶ δυοῖν αἱρέσεων προτεθεισῶν βασιλέως ἕνεκα, ὁποτέραν προσθεῖναι βούλοιτο δηλοῦν, ἢ δέσμιον τουτονὶ μετὰ τῆς ζωῆς δηλαδή, ἢ τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν ἀφελόντα τοῦ σώματος ἐς Βυζάντιον μηδὲν μελλήσαντα πέμπειν ὡς τάχιστα· ἥξειν τε γὰρ κατόπιν εὐθὺς αὐτῷ τήν τε θυγατέρα τῆς βασιλίδος, νύμφην ἐπὶ τῷ ἐκείνου παιδί, καὶ ἅμα τὴν τῶν μέχρι [P. 400] Χριστουπόλεως (66) ἐκεῖθεν χωρίων

III. Interim dum imperator apud Cralem commoratur et ejus convictu utitur, nusquam Byzantii cessant struere illi insidias. Sed alios ex aliis dolos consuunt, et innumeras mortes conflant ei
D quotidie. Mittunt igitur palam quidem legatos, qui de affinitate quæcunque oportet significent petantque, ut, duabus de imperatore conditionibus oblatis, utram eligere malit declaret: seu vinctum illum vivumque tradere, seu illius caput corpore abscissum sine ulla cunctatione Byzantium quam celerrime mittere: venturam enim subinde imperatricis filiam istius filio despondendam uxorem, simulque omnium illinc usque Christopolin locorum urbiumque potestatem scriptis consignatam,

## Variorum notæ.

(66) Quod quidem a Byzantiis et ab Apocauco oblatum Serviæ principi, in causa forte fuit, cur a Cantacuzeno, a quo in fœderis societatem sollicitabatur, expetierit, quod se denegasse testatur idem Cantacuzen. lib. III, cap. 43 et 44. Sed et de occidendo Cantacuzeno agitata esse consilia a Servianis optimatibus, indicio esse potest Helenæ Serviæ Cralis uxoris ad eos habita oratio in eod. cap. 44. DUCANG.

ita ut unum deinceps et continuum ei futurum sit imperium a Dalmatia et Illyrico, et omni illo citeriore tractu, qui Ionici maris orientalem oram attingit, ad Philippos usque et Christopolin.

IV. Ac talia quidem erant, quæ per legationem et aperte agebantur. Quæ vero clam venena mittebantur, crebra ac multiplicia, eaque pestem acrem atque difficilem celantia, ut singula percenserentur, opus esset Mithridate illo, qui cum a Paphlagonia usque possideret imperium, quod per Colchidem Lazicamque, et Caucaseos montes, ultra Tanaim Mæotidem porrigebatur, et ad Scythas usque occiduos pertingebat, et infensas sibi fecisset vigentes tum Romanorum vires, timeretque ne vivus caperetur virtute ac fortuna Pompeii, venena omnia exploraverat, **643** et omnium efficacissimum præsentissimumque paraverat, quo posset vitam, ubi necesse esset, abrumpere. Quod ille igitur in se ipsum ausus fuerat, id Byzantini sedulo et strenue in imperatorem moliebantur, nullis nec venenis nec insidiis parcentes, quascunque sive antiqui scelerum artifices invenissent, sive nostræ ætatis homines in ejusmodi usum excogitassent.

V. Id vero miretur aliquis, quo pacto omnia statim deprehenderentur et irrita fierent, Deo hominem illæsum et his omnibus altiorem servante. Utrum statuam nescio : an injustam sententiam, qua eum Byzantii condemnaverant, et multiplicis ac variæ infinitæque pecuniæ multationem, summa cum patientia ab eo exceptam, censuerit Deus sufficere ad explorandam hominis mentem, circa quam totum divinæ justitiæ versatur examen ; an quod ille maximis contumeliis affectus nec ulcisceretur statim, nec in posterum minaretur ultionem (dolorem fortasse tacitum servans, donec expleret), sed eorum saluti in primis, qui ipsum injuria afficiebant ac bello persequebantur, omni modo provideret, quantum sincera amicitia præstare potuisset.

VI. Et ut de multis pauca quædam hic subjiciamus, adeo injuriarum erat immemor, ut periculis tot circumsessus, et in ipsis, ut ita dicam, Orci visceribus demersus, sacerdotem jusserit meminisse sacris in cantibus primum quidem Annæ imperatricis, deinde **644** filii illius ; tertio denique sui conjugisque suæ Augustæ Irenes; idque in aliena ditione ac terra cum esset, nec libero quidem spiritu frui posset : neque ibi solum, sed et quacunque præterea suum nomen honorifici præ-

A καὶ πόλεων ἔγγραφον κυριότητα· ὡς γίνεσθαι μίαν λοιπὸν ἀρχὴν αὐτῷ συνεχῆ τὴν ἐκ Δαλματίας καὶ Ἰλλυρίδος, καὶ ὅσα μεταξὺ τῶν πρὸς ἕω τοῦ Ἰονίου κόλπου ψαύει πλευρῶν (67), ἄχρι Φιλίππων καὶ Χριστουπόλεως.

Δ'. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρεσβείας καὶ προφανῆ τοιαῦτ' ἦν. Ἃ δὲ κρύφα συχνὰ καὶ πολύτροπα προσεπέμπετο φάρμακα, ὁπόσα τὸ θανάσιμον εἶχεν ἐμφωλεῦον, ὀξύ τε καὶ δυσκαρτέρητον, Μιθριδάτου τινὸς ἐδεῖτο σαφέστερον ἀριθμεῖν· ὃς τὴν ἐκ Παφλαγονίας ἔχων ἀρχὴν, ὁπόση διὰ Κολχίδος καὶ Λαζικῆς καὶ τῶν Καυκασίων ὀρῶν ἐρχομένη, καὶ παραλλάττουσα Τάναϊν καὶ Μαιῶτιν, διήκει μέχρι καὶ ἐς Σκύθας τοὺς ἑσπερίους, καὶ πολέμιον κτησάμενος τὴν πάλαι Ῥωμαίων ἀκμὴν, καὶ δεδιὼς μὴ ζῶν ἁλώσιμος τῇ B Πομπηΐου γένηται χειρὶ καὶ τύχῃ, πάντων ἐπειρᾶτο φαρμάκων, καὶ πάντων ἐζήτει τὸ κράτιστον καὶ ταχύτατον εἰς τὴν χρειώδη τοῦ βίου ἀπαλλαγήν. Ὃ τοίνυν ἐκεῖνος ἐτόλμα καθ' ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἔδρων ἐπιεικῶς οἱ Βυζάντιοι κατὰ τοῦ βασιλέως, μήτε μηδενὸς τῶν δηλητηρίων φαρμάκων, μήτε μηδεμιᾶς φειδόμενοι τῶν ἐπιβουλῶν, ὁπόσαι τε τοῖς πάλαι εὕρηνται δεινοῖς τὴν κακίαν, καὶ ὁπόσαι τοῖς νῦν διὰ τὴν τοιαύτην ἐπινενόηνται χρείαν.

Ε'. Θαυμάσαι δ' ἄν τις, ὅπως ἅπαντ' αὐτόθεν ἠλέγχετό τε καὶ ἄπρακτα ἦν, τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνδρα φυλάττοντος ἀπαθῆ καὶ πάντων ἀνώτερον· οὐκ οἶδ' ὁπότερον, εἴτε τὴν ἄδικον καταδίκην, ἣν οἱ Βυζάντιοι καθάπαξ ἐψηφίσαντο κατ' αὐτοῦ, καὶ ὧν ἐζημίωται πολυειδῶν καὶ ποικίλων χρημάτων, ἃ προσ- C ῆν ὑπὲρ ἀριθμὸν τουτῳΐ, μακρόθυμον ὑπομονὴν ἀποχρῶσαν ἡγουμένου πρὸς βάσανον γνώμης, περὶ ἣν τὸ κριτήριον ἅπαν τῆς θείας ταλαντεύεται δίκης· εἴθ' ὅτι μάλιστα πάντων αὐτὸς ὑβριζόμενος οὔτε μὴν ἀνθύβριζεν ἐς τὸ παρὸν, οὔτ' εἰς τὸ μέλλον ἠπείλει, κότον ἴσως ἔχων (68) ὄφρα τελέσσῃ· ἀλλ' ἐκήδετο μάλιστα τῆς τῶν ὑβριζόντων καὶ πολεμούντων σωτηρίας ἅπαντα τρόπον, καθόσα φιλία δίδωσιν ἀκραιφνής (69).

Ϛ'. Καὶ ἵν' ἐκ πολλῶν μέτρια παραθῶμεν ἐνταυθοῖ· τοσαύτην εἶχε τὴν τῶν κακῶν ἀμνηστίαν, ὥστ' ἐν τοσούτοις συνειλημμένος κινδύνοις καὶ οἷον εἰπεῖν ἐν ᾅδου βεβυθισμένος γαστρὶ, μεμνῆσθαι τῷ ἱερεῖ παρεκελεύετο πρῶτον μὲν Ἄννης τῆς βασιλίδος ἐν D ταῖς ἱεραῖς ὑμνῳδίαις, δεύτερον δὲ τοῦ ταύτης υἱέως, καὶ τρίτον αὐτοῦ μετὰ τῆς ὁμοζύγου βασιλίδος Εἰρήνης· καὶ ταῦτα ἐν ἀλλοτρίᾳ ὢν δυναστείᾳ καὶ γῇ, καὶ μηδ' ἐλεύθερον ἀέρα δυνάμενος ἀναπνεῖν. ]P. 401] Οὐ μόνον δ', ἀλλὰ καὶ ὅπουπερ ἂν ἀλλαχῇ

## Variorum notæ.

(67) Verba auctoris ita construxi, καὶ ὅσα μεταξὺ (supple τῆς Ἰλλυρίδος κείμενα) ψαύει πλευρῶν τοῦ Ἰονίου κόλπου τῶν πρὸς ἕω, id est, *et quidquid citra Illyricum, attingit latera orientalia Ionici maris*. Quod si ita construantur, καὶ ὅσα μεταξὺ τῶν πρὸς ἕω (supple κείμενα) ψαύει πλευρῶν Ἰονίου κόλπου, vertendum erit, *et quidquid loci citra** *orientales provincias positum, Ionici maris latera attingit* : quam interpretationem præferendam puto. BOIVIN.

(68) Vide Homer. *Iliad.* I, 82. BOIVIN.

(69) Obscure dictum ; atque, ut apparet, scriptum mendose. Tamen ita etiam in codice Vaticano scriptum reperit vir doctissimus. BOIVIN.

* Nota dici id apud Triballos. BOIVIN.

πανταχῆ δι' εὐφήμου τῆς μνήμης τὸ οἰκεῖον ἤλπιζεν ὄνομα δύνασθαι φέρεσθαι, κἀκεῖ προηγεῖσθαι τῆς βασιλίδος Ἄννης τοὔνομα καὶ πρός γε τοῦ ταύτης υἱέως μεθ' ἁπάσης ἐκέλευε γνώμης καὶ προαιρέσεως· ὥσπερ ἄρα καὶ πρὸς Αἰτωλούς τε καὶ Θετταλούς τε τὸν Ἄγγελον ἀποστέλλοντι Ἰωάννη, ὥσθ' ἑκόντων ἄρχειν αὐτῶν, ὡς προϊόντες ἐροῦμεν πλατύτερον, προὔργου γέγονε διακελεύεσθαί τε καὶ παραγγέλλειν τούτου γε εἵνεκα μάλιστα πάντων, καὶ μὴ πρότερον μεθιέναι, πρὶν αὐτὸν τελεσιουργὰ τὰ τοιάδε πρὸ παντὸς ἐπαγγείλασθαι δρᾷν παραγγέλματα. Εἴσεται δὲ πάντως ἐς τὸ ἀκριβὲς, ὃς ἂν ἐντύχῃ ζητήσας τῷ πρὸς αὐτὸν θεσπίσματι, ταῦτά τε καὶ ὅσα τούτοις προστίθησιν ὅμοια, τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων πᾶσαν νέμειν αἰδῶ καὶ εὐλάβειαν διὰ βίου κελεύων.

A conii commendatione circumferri posse sperabat, illic Annæ imperaticis et filii ejus nomen præire omni studio ac voluntate jubebat. Sic ad Ætolos Thessalosque Joannem Angelum cum mitteret, illis volentibus præfuturum; quemadmodum infra dicemus fusius; nil ei fuit potius, quam ut juberet præciperetque illud maxime: nec prius eum dimisit, quam ille ejusmodi mandata re ipsa exsecuturum se ante omnia promisisset. Atque hæc quivis exploratissime percipiet, rescriptum ipsum nactus: neque hæc solum, sed et quæcunque alia his similia addit, jubens eum, quandiu victurus sit, Romanum imperium omni honore et reverentia colere.

Ζ'. Τοῦθ' ἱκανὸν ἔγωγε μόνον καὶ ἀποχρῶν ἡγημαι, τῶν ἄλλων ὁπόσα τὴν ὁμοίαν τοῦ ἤθους εὐγένειαν ἔχει σιωπωμένων, ἅπαντας πείθειν, οἷς νοῦ καὶ φρονήσεως μέτεστιν ὁπωσοῦν, θειοτέρᾳ προνοίᾳ διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ μηδαμῇ κατὰ τὸ αὐτόματον φέρεσθαι, μηδ' ἀπὸ τύχης τινὸς, μήτε μηδὲν τῶν ἁπάντων ἕτερον, μήτε τὴν τούτου πρὸς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν ἀναίμακτον εἴσοδον καὶ τὴν τῶν βασιλικῶν ἀντίληψιν θρόνων, οὕτω μακροὺς καὶ πολυειδεῖς καὶ θανάτου φάναι γείτονας νενικηκότι κινδύνους· ἀλλ' αὐτῷ μὲν ἀμοιβὴν τῆς μακρᾶς καρτερίας, πᾶσι δ' αὖ ἐλπίδων ἔρεισμα χρηστῶν, οἷς ἡ γνώμη τὴν τῶν δεινῶν καρτερίαν πέρας εὐγενὲς ἐκδέξεσθαι ὑπισχνεῖται.

B VII. Unum ego illud puto sufficere ac satis esse (cæteris omissis, quæ generosam indolem pariter arguunt) ad persuadendum omnibus, qui mentis et prudentiæ non sint omnino expertes, diviniori providentia omnia gubernari, non autem volvi temere; atque ut nihil aliud, ita nec illud casu factum fuisse, ut Cantacuzenus sine sanguine principem urbem intraret et solio imperatorio potiretur, periculis tantis et tam multiplicibus exantlatis, ipsoque, ut ita dicam, triumphato mortis limine: sed fuisse illud ipsi quidem Cantacuzeno diuturnæ patientiæ mercedem; aliis vero spei bonæ confirmationem; **645** iis videlicet, quibus mala fortiter tolerantibus animus suus gloriosum exitum spondet.

Η'. Εἰ γὰρ πάντα καθ' ἕκαστα βουληθείημεν ἀφηγεῖσθαι, ὁπόσα πέπρακται μὲν ἐπίβουλα κατ' αὐτοῦ τοῖς ἐχθροῖς, καὶ ὁπόσοι φιλίας ὑποκριταὶ, πάντων δ' ὑπέρτερος πρὸς τῆς ἄνωθεν ἦν τηρούμενος δεξιᾶς, δέδια μή τις φιλίας με γράψηται πρὸς τὸν ἄνδρα μακρᾶς τῶν ὅσοι γυμνάσιον ἕτεροι γλώττης ποιοῦνται τὴν τῶν ἔν γε τῷ παρόντι γινομένων συγγραφικὴν ἀφήγησιν ἡμῖν γε παραπλησίως. Εἰ γάρ τις τῶν ἔξωθεν τοῦ τὰ τοιάδε συγγράφειν ἑστὼς γυμνασίου, καθάπερ τις Ἑλλανοδίκης καὶ ἀπαθὴς ἀθλοθέτης, ἐθέλει σκοπεῖν, ὄψεται μὲν τοὺς ἄλλους ὀργῇ καὶ θυμῷ στρατηγουμένους καὶ γράφοντας παρὰ τοσοῦτον πάθους ἐκείνους οὐ μάλα ἐκτὸς, παρόσον ἀληθείας οὐδ' ὅλως ἔμεγε ἐκτός.

C VIII. Quod si omnia sigillatim percenseamus, quæ et inimici et amicitiæ simulatores insidiose adversus eum machinati sunt; quibus tamen omnibus altiorem eum præstitit divina ipsa dextra; verear, ne me studii erga illum nimii accuset aliquis ex iis qui linguam, uti nos, exercent in conscribenda temporum nostrorum historia. Enimvero si quis extra illam historicorum palæstram constitutus, tanquam agonotheta aliquis ac pugnæ arbiter incorruptus, spectare velit, videbit certe alios iræ animoque obsequi tanquam duci, atque ita scribere, ut quemadmodum ego non omnino absum a veritate, sic et ipsi ab omni prorsus affectu non sint alieni.

Θ'. Οὐ γὰρ λελείψεταί μοι τῶν πάντων ὥσπερ οὐδὲν τῶν ἐπαινουμένων, οὕτως οὐδὲ τῶν ψεγομένων οὐδὲν, εἴ τι καὶ τούτῳ σαφῶς ἀνθρώπῳ γε ὄντι ἡμάρτηται, εἴτε κατὰ γνώμην καὶ βούλησιν, εἴτε κατ' ἄγνοιαν, εἴτε καὶ τῆς τοῦ χρόνου τε καὶ τῶν ἀναγκαίων βιαζομένης πραγμάτων φορᾶς. [P. 402] Πάντων γὰρ τούτων μόνα τὰ κατὰ γνώμην καὶ βούλησιν ἔχει τὸ κράτος τῶν ψόγων καὶ τῶν ἐπαίνων. Ὅσα δὲ ῥεούσης τό γε δοκεῖν αὐτομάτως καὶ λόγων τῶν προσηκόντων τῆς τύχης ἐκτὸς, καὶ νῦν μὲν τὸ εὔδαιμον χορηγούσης τοῖς γινομένοις ὅλῃ δεξιᾷ καὶ δρόμοις ἀσχέτοις, νῦν δὲ τῆς εὐθείας ἀποπλανώσης, καὶ πρὸς κρημνοὺς ὁδηγουμένης ὁμοῦ καὶ σκοπέλους ἀτοπημάτων, καὶ πράγματα θρήνων μεστὰ καὶ δακρύων μακρῶν προξενούσης, οἷς κακοπραγεῖν πρὸς τῆς

D IX. Mihi enim ut nihil eorum quæ laudantur, ita nec eorum quæ vituperantur quidquam omittetur, si quid ab isto utpote homine peccatum constet, sive consilio ac voluntate, sive per ignorantiam, sive temporum ac necessitatis vi cogente. Ex his quippe omnibus ea sola maxime laudanda aut vituperanda sunt, quæ non sine consilio ac voluntate fiunt. Quæ vero accidunt fluente, quantum quidem videtur, temere et citra legem certam fortuna (nempe hæc modo felicitatem larga manu et profuse impertitur; modo a recta via aberrantes in præceps agit atque in scopulos temeritatis, facessitque iis negotia luctus ac lacrymarum **646** plena, quos esse infelices jussit omnipotentis providentiæ decretum), quæ, inquam, a fortuna

sunt, ea ego nec laudaverim mea quidem sponte, neque omnino retulerim in eas res, quæ vituperari debent. Ea enim non tam ejus, qui agit, opera esse dixerim, quam temerarium quemdam fortunæ impetum, seu faventis, seu omni calamitatum genere sævientis adversus eos, quos hostili animo invadit. Quemadmodum igitur corona minime donandum illud puto, quod præter sententiam præclare acciderit, ita nec damnandum illud censeo, quod præter voluntatem male successerit.

X. Postquam itaque ostenderimus, patientia illa voluntaria ac deliberata, et eo quod ulcisci eos nollet qui tum molesti erant, factum esse, ut in tanta calamitatum tempestate tantisque fluctibus justus ac cœlestis præmiorum dispensator periculis depulsis tranquillum eum esse juberet; ostendemus utique fusius suo loco, procedente hoc opere, quonam pacto adversissima ei omnia posthac acciderint, veritatem historicam retinere cupientes, ac persuadere iis qui in hanc temporum partem inciderint, ne nos existiment quocunque affectu ductos supra modum dictis exaggerare ea quæ in illo homine vel laude et admiratione digna exstiterunt, vel ab radice contraria pullularunt : sed nobis veritatem, prout se habuit, exponentibus credant, et unam quamdam utrinque omnes utilitatem percipiant, consentaneam videntes et congruentem seminibus segetem sequi; et iis qui a bono proposito **647** orsi fuerint, bona evenire; iis vero, qui unde pejora pugnant inceperint et ab ea parte, qua injustitia armatur adversus rectum ac veritatem, iis, inquam, adversa omnia accidere. Sed et inde revocanda est oratio nostra.

XI. Vix triginta dies cum Crale post adventum suum commoratus imperator, abeunte jam illa æstate autumnoque ineunte, vigentibus vitibus ac vindemiatores clara pene voce advocantibus, venit cum copiis et suis propriis, et ex Servia longe pluribus, ad Serrhas urbem, nullo labore captum iri eam a se sperans, conspirantibus intus fortasse proditoribus non paucis, iis videlicet, qui isti vehementius studebant, facillimumque ingressum missis clam litteris promittebant. Verum Deo illic quoque hujus voluntati evidenter adversante, conatus ille irritus fuit, et inane impedimentum totus

A ἀγούσης τὰ πάντα προνοίας νενομοθέτηται, ταῦτα δ' οὔτ' ἂν αὐτὸς ἐπαινοίην ἑκὼν γε εἶναι, οὔθ' ὁλοσχερῶς ταῖς τῶν ψεγομένων ἔγωγε θείην μερίσιν. Οὐ γὰρ πράξεις μᾶλλον αὐτὸς ὁμολογήσαιμ' ἂν ταῦτ' εἶναι τοῦ δρῶντος, ἢ φοράν τινα ἄλογον (ὥς γε εἴρηται) τύχης, ἢ εὐγνωμονούσης, ἢ χοίνικας συμφορῶν οὐ μάλα εὐμενῶς ἀπεμπολεῖν αἱρουμένης καθ' ὧν ἐπείγεται δυσμενῶς. Ὡς γοῦν ἀστεφάνωτον, ὃ μὴ κατὰ πρόθεσιν γνώμης εὐδοκιμεῖ, οὕτως ἀκατηγόρητον οἴομαι δεῖν, ὃ μὴ κατὰ προαίρεσιν ἀτυχεῖ.

Ι'. Δειχθέντος τοιγαροῦν, ὡς διὰ τὴν ἑκούσιόν τε καὶ ἀπὸ γνώμης ἐκείνην καρτερίαν, καὶ τὸ μὴ ἐθέλειν ἀμύνεσθαι τοὺς τότε λυποῦντας, οὐδὲ μέχρι χειλέων ἄκρων, νηνεμίαν αὐτῷ τῶν κινδύνων κατέ- B στησεν ὁ δίκαιος ἄνωθεν ἀθλοθέτης ἐν τοσούτῳ χειμῶνι καὶ κλύδωνι τῶν κακῶν, δειχθήσεται πάντως πλατύτερον κατὰ χώραν ἡμῖν γενομένοις, τοῦ λόγου προβαίνοντος, καὶ ὅπως ἐν ὑστέροις συμπέπτωκε τούτῳ πάντα τἀναντιώτατα (70), τηρεῖν βουλομένοις τὸ τῆς ἱστορίας ἀληθὲς ταυτησί, καὶ πεῖσαι τοὺς ταύτῃ συνεσομένους τῷ χρόνῳ, καὶ κατ' ἐμπάθειαν ἡντιναοῦν μήτε τὰ ἐπαίνων καὶ θαύματος τοῦ ἀνδρὸς, μήθ' ὅσα τῆς ἐναντίας ἐβλάστησε ῥίζης, ἐξαίρειν τῷ λόγῳ νομίζειν ἡμᾶς τοῦ χρεὼν ὑψηλότερον· ἀλλ' αὐτὴν ὡς ἔτυχεν ἔχουσα τὴν ἀλήθειαν ἀφηγουμένοις πιστεύειν, καὶ μίαν τινὰ τὴν ὠφέλειαν ἑκατέρωθεν πάντας καρποῦσθαι, συνορῶντας εἰκός τε καὶ μάλα τοῖς σπέρμασιν ἁρμόττον κατόπιν ἰὸν τὸ γεώργιον· οἷς μὲν ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως ὁρμᾶσθαι C ἐνῆν, ἀγαθόν· οἷς δ' ἐξ ἧς ἀντιβαίνει μοίρας τὰ χείρω καὶ μοχθηρῶς τὸ ἀδικοῦν ἐνθοπλίζεται πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὐθύτητα, τούτοις δ' αὖ τοὐναντίον ἅπαν. Ὅθεν δὴ καὶ ἐπαναχτέον τὸν λόγον.

ΙΑ'. Ὁ γάρ τοι βασιλεὺς, τριάκοντά που μόνας ἡμέρας ὡμιληκὼς τῷ Κράλῃ (71) μετά γε τὴν εἰς αὐτὸν κάθοδον, τελευτῶντος ἤδη τοῦ θέρους ἐκείνου, καὶ ἀρχομένου τοῦ φθινοπώρου, καὶ τῶν ἀμπέλων ἀκμαζουσῶν καὶ μονονουχὶ τοὺς τρυγητῆρας τρανῇ τῇ γλώττῃ προκαλουμένων, ἧκε μετά τε τῶν οἰκείων δυνάμεων, καὶ πρός γε μακρῷ πλειόνων τῶν ἐκ Σερβίας ὅπλων, ἐπὶ τὴν πόλιν Σερρῶν, [P. 403] αἱρήσειν ἐλπίζων αὐτὴν ἀμαχητὶ, (72) συλλαμβανόντων ἴσως ἔνδοθεν συχνῶν προδοτῶν, ὁπόσοι θερμότερον τούτῳ προσέκειντο, καὶ μάλα ῥᾳδίαν τὴν D εἴσοδον κρύφα γράφοντες ἐπηγγέλλοντο. Ἀλλὰ τοῦ

## Variorum notæ.

(70) Hujus *Hist.* lib. XVI, cap. 1, sect. ult., cap. 5; sect. 7; lib. XVII, capp. 6 et 7; lib. XXI, cap. 6, etc. BOIVIN.

(71) Cantacuzenus Cralem convenit circiter illud tempus, quo Orionis sidus oritur, hoc est æstate ineunte, sub exitum mensis Junii : ut adnotatum supra (not. 65). Idem nunc diebus triginta apud Cralem commoratus esse dicitur : iisque elapsis, venisse obsessum Serrhas, exeunte æstate, imo autumno ineunte, et instante jam vindemia. Ita diebus triginta totam æstatem videtur conclusisse noster hic Chronologus. Sed fortasse ad illos triginta dies, apud Cralem consumptos, addi etiam debet illud tempus, quod antequam ad urbem Serrhas perventum esset, exercitui cogendo et instruendo, atque ipsi itineri conficiendo impensum fuerit : ut tum demum castra prope eam ipsam urbem posita sint, cum jam æstas tota exiisset. Cantacuzenus *Histor.* lib. III, c. 49, ait se στρατιὰν παραλαβεῖν ἤδη παρεσκευασμένην περὶ θέρους ἐκβολάς. Idem addit, Cralem cum uxore prosecutum esse usque ad confinia imperii Romani : id quod non satis congruit cum rationibus nostris chronologicis. BOIVIN.

(72) Atque hoc loco etiam Gregoras *Serrhas* pro *Pheris* præfert, cujus præfecturam habebat Guido Lusinianus, qui ad Armeniæ regnum capessendum evocatus, eam nuper dimiserat, uti narrat Cantac. lib. III, cap. 49. DUCANG.

θεοῦ κἀνταῦθα σαφῶς τοῖς τούτου βουλήμασιν ἀντιπράττοντος, ἄπρακτός τε ἦν ἡ σπουδὴ καὶ μάταιος ὄχλος ἡ πᾶσα παρασκευή. Πρὶν γὰρ αὐτὸν περιστρατοπεδεύσαντα τῇ πόλει πολεμίους χεῖρας ἐπενεγκεῖν, νόσημά τι θανάσιμον ἐνσκήπτει τῷ στρατοπέδῳ τῶν Τριβαλλῶν· εἴτε τῆς τῶν σταφυλῶν ἀταμιεύτου καὶ ἀφειδοῦς βρώσεως, εἴτ' ἄλλης ἡγησαμένης αἰτίας, οὐκ οἶδ' ὁπότερον. Πάσης οὖν ἀμηχανούσης καὶ χειρὸς καὶ γνώμης ἰατρικῆς πρὸς τὸ πάθος, συχνοὶ καθ' ἡμέραν ἑκάστην νεκροὶ κατωρύττοντο· καὶ ἐπειδὴ βραχυτάτων ἐντὸς ἡμερῶν ὑπὲρ τοὺς χιλίους ὁ θάνατος ἐξήνεγκε τοῦ βίου, καὶ πλείους ἐπὶ τούτοις ἐξάγειν ἠπείγετό τε καὶ ἐπηγγέλλετο, ἄραντες τὴν ταχίστην ἐπανῆκον ἐκεῖθεν ἅπαντες, ἀπαγγέλλοντες τῷ Κράλῃ τὸ χωρὶς ἀνθρωπίνου πολέμου συμπεπτωκὸς δυστύχημα τῷ στρατῷ.

A belli apparatus exstitit. Ante enim quam infesto exercitu propius admoto urbem circumsedisset, morbus quidam lethalis Triballorum castris infligitur: sive intemperans et immoderatus uvarum esus, sive alia quæcunque causa præcessisset. Utrum certe statuam nescio. Cum itaque nihil adversus hoc malum nec manus nec ingenium medicorum valeret, frequentes quotidie mortui defodiebantur. Quia igitur mors intra paucissimos dies sustulerat ex vita homines plus quam mille, ac plures præterea efferre properabat minabaturque, motis quam celerrime castris rediere **648** inde omnes, Crali eam nuntiaturi cladem, quæ exercitui citra ullum ab hominibus bellum acciderat.

## CAPUT IV

*Amurius media hieme Hellespontum trajicit, Cantacuzenum quæsiturus. Didymotichum usque progreditur. Irenen imperatricem non adit, ne dolorem conspectu augeat. Aere et vehemens amici desiderium verbis declarat. Mira in homine barbaro humanitas. Utri prima laus tribuenda, Cantacuzeno an Amurio. Quid amicitiam conciliet. Ejus cum musico concentu comparatio. Amurius, de amico sollicitus, oblata ab Irene cibaria ac vestimenta repudiat. Eamdem in summas angustias adductam solatur. Hieme exercitum infestante domum redit. Manuelis Tarchaniotæ elogium. Ut Cantacuzeno quæsito et invento Didymotichum reversus anxiæ imperatrici gratissimus advenerit.*

Α'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἐπειδὴ καὶ ὁ τοῦ φθινοπώρου καιρὸς ἐξῆς ἐτελεύτα, καὶ ῥᾴδιον οὔπω μανθάνειν τοῖς φίλοις ἦν, ὅπως ἔχει τὰ βασιλέως, ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ συνδιαιτωμένου βαρβάροις καὶ ξένοις ἤθεσι, δέδειχε μὲν δὴ πρῶτος Ἀμοὺρ ὁ Πέρσης (73), ὁ Λυδῶν ἀρχηγὸς, ὅσον ἐν τοῖς καρδίας θαλάμοις ἔθαλπε τὸν τοῦ βασιλέως ἔρωτα. Χειμῶνος γὰρ ἤδη μεσοῦντος, καὶ θαλάσσης ὁμοῦ καὶ ἀέρος πολλὴν ἐχόντων τὴν ἀταξίαν καὶ σύγχυσιν, σὺν πολλῷ τῷ στρατῷ διαβὰς τὸν Ἑλλησπόντιον πορθμὸν ἐζήτει μάλα τὸν φίλον θερμῶς. Καὶ ἐπειδὴ ῥᾴδιον οὐκ ἦν αὐτῷ μήτ' ὀφθαλμοῖς οἰκείοις ἐκεῖνον θεάσασθαι, μήτε μαθεῖν ἐν οἵαις τύχαις ἐκεῖνος τηνικαῦτ' ἦν· ἐκώλυε γὰρ τὸ πολὺ τοῦ ψύχους, καὶ ἅμα χιὼν τηνικαῦτα κατενεχθεῖσα κατὰ δαψιλὲς ἀπόρευτον ἐποίει καὶ ἄβατον τὴν ἐς ἐκεῖνον ὁδόν· ἐλθὼν ἡσυχῇ περιεστρατοπέδευσε περὶ [P. 404] τὰ τοῦ Διδυμοτείχου προάστεια, καὶ δουλικήν τινα πεπομφὼς ἐκεῖθεν Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι προσκύνησιν, αἴθριος διενυκτέρευέ τε καὶ διημέρευεν ἐγκαρτερῶν τῇ τῆς χειμερινῆς ὥρας ἐκείνης σκληρότητι, καὶ τὸν φίλον ἀπόντα ζητῶν, κἀκ μέσης ἀποκλαιόμενος τῆς ψυχῆς· καὶ πολλὰ πρὸς τῆς βασιλίδος καλούμενος εἰς ὄψιν ἐκείνῃ τὸ παράπαν ἐλθεῖν οὐκ ἠνείχετο.

B I. Hæc cum ita se haberent, et ipsius autumni tempore mox exeunte, facile haud esset imperatoris amicis discere, quo loco illius res essent, convictum alieno in solo habentis cum hominibus, quorum barbari essent ac peregrini mores; ostendit primus Amurius ille Persa, Lydorum dux, quantum in intimo corde amorem imperatoris foveret. Media enim jam hieme, cum esset plurimum tum in mari tum in aere perturbationis atque confusionis, magnis cum copiis trajecto Hellesponti freto, amicum suum anxie quæritabat. Et quia ipsi facile non erat vel eum oculis suis intueri, vel discere, quæ tum ejus esset fortuna (nam vis frigoris obstabat, et præterea effusæ tum largius nives iter ad illum intercludebant atque invium efficiebant), C tacite progressus circa Didymotichi suburbia castrametatus est, et servili quadam inde salutatione ad Irenen imperatricem missa, noctes diesque totos manebat sub dio, hibernæ asperitatis patiens, et absentem amicum requirens, atque ex intimo pectore lacrymas ciens; sæpiusque ab Augusta vocatus in illius venire conspectum haud sustinebat.

Β'. « Ποίοις γὰρ, ἔφασκεν, ὄμμασι βλέψω δακρύων δακρύουσαν ἐπὶ τῷ βασιλεῖ, τοσοῦτον ἀποδημοῦντι χρόνον ἐν ἀλλοφύλων χερσὶ, καὶ ἥκιστα σαφῶς ἐγνωσμένῃ γῇ; Αὐτός τε γὰρ διαρραγείην ἂν πρὸς τὰς παρούσας τύχας ἐκείνης ἰδὼν, καὶ τὰς περισχούσας τὴν βασιλικὴν οἰκίαν τραγῳδίας τε καὶ ἀδοκήτους φεῦ! συμφοράς· καὶ ἅμα αὐτὴν, ἀντὶ τοῦ παραμυθήσασθαι, πρὸς μείζους ἀναφλέξω τοὺς θρή-

II. « Quibus enim, aiebat, intuebor oculis flentem propter absentiam imperatoris, in potestate exterarum gentium et ignotissimo in solo degentis? Enimvero **649** et ipse disrumpar, si præsentem illius fortunam intuear, tragœdiasque illas D et inopinatas heu! calamitates, quæ imperatoriam domum undique circumstant. Et illam simul tantum aberit ut consoler, ut majori luctu accendam.

Variorum notæ.

(73) Cantacuz. lib. III, cap. 56, pag. 540. DUCANG.

Non igitur visitandi nunc tempus, sed uberrime flendi. Gravis enim hic dolor, qui et acres admovere mihi stimulos et violentas animo meo faces videtur subjicere; quoniam haud datur eum, cujus impressam gero in corde imaginem, amicum intueri pulcherrimum, imperatoriis circumseptum ornatumque exercitibus. »

III. Nec vero id lingua ejus sic dicebat, ut animus non afficeretur. Sed multo majori intus dolore pectus flagrabat atque incendebatur. Idque affirmare ausim pluribus exemplis declaratum iri evidentius, procedente hac historia. Adeo non Barbaros habebat homo barbarus, sed humanos mores, et Græcam plane institutionem redolentes. Morum enim similitudo, si nil amplius, at Orestas certe Pyladasque inter se conciliat: et erant quidem illi eadem gente oriundi et sanguine cognato juncti, iisdemque et legibus et disciplinis imbuti. Iste autem barbaris parentibus natus, moribus et legibus barbaris a pueritia institutus, peregrino et sermone et victu cum uteretur, longo mari, multis et montibus et vallibus profundis a Cantacuzeno divisus, vitam prorsus disjunctam et illi ignotam agebat, qualem quivis alienigena: quin et pro hostili habitam **650** ausim dicere. Eoque fit, ut longo iste intervallo illos ratione amicitiæ transierit, et ejus magis quam illorum affectus ad summum fervoris gradum pervenerit.

IV. Quod si quis Cantacuzeno blandiens in eum conferat quidquid melioris causæ fuit, veritatem is manifesta injuria afficiat. Ambobus sane si quis hanc tribuat laudem, carebit reprehensione. Si vero aliquis totam alteri eripiat, eo quod barbarus genere fuerit ac minime nobis affinis, neminem puto omnium fore, qui non illum merito reprehendat. Animorum quippe conjunctio et cognatio non ex genere æstimatur, sed ex eo quod utriusque eadem sit voluntas. Quemadmodum enim in instrumentis musicis, tibiis, lyris, citharis, ac tympanis, non locorum vicinitas musicum efficit concentum, sed sonorum modulata consensio, etsi locis disjuncta sint ea quæ soni efficientia sunt, tantumdem quoque deprehendere est et in hominum animis, etsi forte ex gentibus diversis generis sui originem ducant, etsi infinitis a se invicem distent terræ ac maris intervallis.

V. Iis porro, quæ dixi, fides deinde firmior constabit ex iis, quæ procedente hoc opere dicentur de homine illo, genere quidem at non moribus barbaro; cujusmodi est istud. Cum ex Didymoticho imperatrix Irene plurima ei mitteret, quæ ad victum aut ad vestitum pertinerent, quæve nocturnorum tegminum usum explerent, ac sævientem tum temporis **651** hibernorum frigorum vim arcere possent, nihil unquam accepit; plane ab-

A νους. Οὐ θεωρίας οὖν ὁ παρὼν καιρὸς οὐδὲ λόγων, ἀλλὰ δακρύων μακρῶν. Ἐμβριθὲς γὰρ τὸ πάθος, καὶ δριμείας μὲν κομίζειν δοκεῖ μοι τὰς φλεγμονάς, δριμυτέρους δ' ἐπάγειν μου τῇ ψυχῇ τοὺς πρηστῆρας· ἐπεὶ τὸν ἐντυπωθέντα μου τῇ καρδίᾳ κάλλιστον φίλον βλέπειν οὐκ ἔχω, τοῖς βασιλικοῖς στρατοπέδοις περικυκλούμενόν τε καὶ ἐγκαλλωπιζόμενον. »

Γ'. Καὶ οὐκ ἔλεγε μὲν ταῦτα τῇ γλώττῃ, οὐκ ἔπασχε δὲ τὴν ψυχήν. Ἀλλὰ μακρῷ τινι μεῖζον τὸ πάθος ἔνδον αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ἐπυρπόλει καὶ ἔκαιεν, ὡς ἐμφανέστερον πολλαχῇ προϊοῦσαν δείξειν τὴν ἱστορίαν αὐτὴν ἰσχυρίζομαι. Οὕτως οὐ βάρβαρον ὁ βάρβαρος εἶχε τὸν τρόπον, ἀλλ' ἥμερον καὶ παιδείας Ἑλληνικῆς τὸ παράπαν ἐχόμενον. Ἡ γὰρ
B ὁμοιότης τῶν τρόπων, εἰ μή τι πλέον, ἀλλ' οὖν Ὀρέσταις ὁμοῦ καὶ Πυλάδαις σαφῶς εἰσποιεῖ. Οἱ μὲν γὰρ ὁμόφυλοι, κἀξ αἱμάτων συγγενικῶν, καὶ νόμων καὶ μαθημάτων μετεσχηκότες ὁμοῦ τῶν αὐτῶν· ὁ δὲ βάρβαρον ἔχων τὴν γένεσιν, καὶ βαρβάροις ἤθεσί τε καὶ νόμοις συντεθραμμένος, καὶ ἀλλοφύλῳ χρώμενος φωνῇ καὶ γλώττῃ καὶ διαίτῃ, καὶ πολλαῖς μὲν θαλάσσαις, πολλοῖς δ' ὄρεσί τε καὶ φάραγξι Καντακουζηνοῦ διϊστάμενος, ἄμικτον εἶχε πάντῃ τὸν βίον αὐτῷ καὶ ἀγνῶτα καὶ ἀλλόφυλον· φαίην δ' ἂν καὶ ἐν ἐχθρῶν τεταγμένον μοίρᾳ· ὡς μακροῖς τισι διὰ ταῦτα τοῖς μέτροις τουτονὶ παρελαύνειν ἐκείνους εἰς λόγον φιλίας, καὶ πολὺ τὸ ὑπερβάλλον τῆς θέρμης τὴν τούτου μᾶλλον κεκτῆσθαι σχέσιν, ἢ τὴν ἐκείνων.

C Δ'. Εἰ δέ τις Καντακουζηνῷ χαριζόμενος τὸ πᾶν τῆς βελτίονος αἰτίας τουτῳῒ φέρων ἀνατιθείη, ἀδικήσειεν ἂν ἐς τὸ προφανὲς τὴν ἀλήθειαν. Ἀμφοτέροις γὰρ εἴ τις τουτὶ παρέχοιτο τἀγαθὸν, οὐδένα ἂν σχοίη, ὅστις καὶ μέμφεσθαι βούλοιτο. [P. 405] Εἴ τις δ' ἐκείνου καθάπαξ τοῦτ' ἀφαιροίη τἀγαθὸν, ὅτι βάρβαρον ἔσχε τὸ γένος καὶ ἥκιστα συγγενὲς, οὐδένα ἂν οἶμαι σχοίη τῶν πάντων, ὅστις οὐκ ἐπιεικῶς μέμψαιτο. Τὴν γὰρ τῆς ψυχῆς ὁμόνοιάν τε καὶ συγγένειαν οὐχὶ τὸ γένος, ἀλλ' ἡ τῆς γνώμης δείκνυσι ταυτότης. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς μουσικοῖς ὀργάνοις, ὅσα ἐν αὐλοῖς καὶ λύραις καὶ κιθάραις καὶ τυμπάνοις, οὐχ ἡ τῶν τόπων ἐγγύτης τὴν τῆς ἁρμονίας δημιουργεῖ συμφωνίαν, ἀλλ' ἡ τῆς φωνῆς ἐμμελὴς ὁμοιό-
D της, κἂν ἀλλήλων πόῤῥω που τὴν τοπικὴν τύχωσιν ἔχοντα θέσιν τὰ τῆς φωνῆς τελεσιουργὰ, οὕτω δὴ τὸ παραπλήσιον δείκνυται κἀν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, κἂν ἀλλοφύλους ἔχοντες τύχωσι τὰς τοῦ γένους κρηπῖδας, κἂν μυρίοις ὅροις γῆς καὶ θαλάττης ἀλλήλων ἀπέχωνται.

Ε'. Βεβαιότερα δ' ἔσται τοῖς εἰρημένοις ἐχέγγυα, ὁπόσα προϊόντι τῷ λόγῳ λελέξεται περὶ τοῦ βαρβάρου τοῦδε τὸ γένος καὶ οὐ τὸν τρόπον ἀνδρός· οἷον δὴ κἀκεῖνο. Πλεῖστα γὰρ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ἐκ Διδυμοτείχου πεμπούσης, ὁπόσα εἰς τροφὴν ἐπιτήδεια, καὶ ὅσα ἐν ἐνδύμασι, καὶ ὅσα νυκτερινῆς σκέπης ἀποπληροῦντα χρείαν· τὴν τοῦ χειμερίου ψύχους ἀποσοβεῖν ἐδύναντο τηνικαῦτα δριμύτητα οὐδὲν οὐδαμῇ προσεδέξατο· ἀλλ' ἔφησεν εἶναι σα-

φῶς τῶν ἀτοπωτάτων, ἐν ἀλλοτρίᾳ καὶ ὑπερορίῳ γῇ σκληρότητι πλείστῃ προστετηκότος τοῦ φίλου, διάγειν ἐν εὐπαθείαις αὐτόν. Καὶ εἰ μὲν ἐνῆν αἵμασι ψυχῆς βάψαντα σκηνὴν ἐν ταύτῃ με σκηνοβατεῖν, ἦν ἄν μοι τοῦτο παραμύθιον εὐγενὲς πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἐν καρδίᾳ φλογὸς καὶ τοῦ πρὸς τὸν φίλον ζῶντος πόθου. Ἐπεὶ δ' ἀσώματος ἡ ψυχὴ γενομένη κηλῖσιν αἱμάτων οὐκ ἀναπέφυρται, οὐχ ὁρῶ τίς μηχανὴ βελτίων γένοιτ' ἂν ἐμοὶ τῶν περισχουσῶν με νῦν ὀδυνῶν ἀπαλλάττουσα.

Ϛ'. Ἐλύπει γὰρ καὶ κομιδῇ συνετάραττε μὴ μόνον τὸ τοῦ βασιλέως πάθος αὐτὸν, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ τὰ τῆς βασιλίδος δάκρυα, κατὰ τὰς πολυπενθεῖς τρυγόνας θρηνούσης τε καὶ ἀνιωμένης μάλα πικρῶς περὶ τοῦ συζύγου καὶ βασιλέως, καὶ σφόδρα ἀδημονούσης, καὶ ἅμα πανταχόθεν ἐς βύθους ὠθουμένης μακροὺς, τοῦ καθάπαξ καὶ αὐτό γε τὸ ζῆν ἀπογνῶναι. Οἵ τε γὰρ ἐκ Βυζαντίου πολέμιοι, μέχρι προαυλίων Διδυμοτείχου συχνὰς τὰς ἐφόδους ποιούμενοι, μικροῦ καὶ τειχήρεις ἐβιάζοντο τούτους καθῆσθαι· ὅ τε λιμὸς μετὰ τῶν συνεχῶν καὶ πολυπλόκων ἐπιβουλῶν χαλεπώτερος πολλῷ τῶν ἔξωθεν πολέμιος ἦν, ἅτε συνέστιος καὶ ὁμόστεγος ὑπάρχων αὐτός· οἵ τε φρουροὶ καὶ ἡμεροσκόποι τῶν Βυζαντίων, τὰ ἔνεδρά τε πάντα καὶ τὰς παρόδους διαλαχόντες, ἐμποδὼν ἐγίγνοντο μάλα γε ἐθελούσῃ δι' ὁτωνδήποτε λάθρα μανθάνειν περὶ τοῦ βασιλέως.

[P. 406] Ζ'. Παρεμυθεῖτο τοίνυν τοιαύτης τύχης τραγῳδίαις συνοῦσαν αὐτὴν, καὶ ὑπισχνεῖτο πάσῃ ψυχῆς προθυμίᾳ τὰ κατὰ γνώμην ἅπανθ' ὑπηρετεῖσθαί, κἂν δέῃ καὶ θάνατον ὑπομένειν αὐτόν. Ἐπεὶ δ' ἡ φορὰ τοῦ χειμῶνος ἐκείνου νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀεὶ πρὸς τὸ ἀκμαιότερον προὔκοπτε, καὶ ἀνέλπιστον τέως ἐτίθει τὸ τοῦ ἀέρος μειδίαμα, καὶ ἅμα πολλή καὶ συνεχής τις ἐπενέμετο φθορὰ τὸν Περσικὸν στρατὸν, ἣν ἡ τοῦ χειμῶνος ἔτικτεν ἀκμὴ καὶ πρός γε τῶν ἀναγκαίων ἡ ἀπορία, καὶ μήθ' ἑαυτῷ μήτε τοῖς φίλοις ἐν γε τῷ παρόντι βοηθεῖν αὐτῷ ῥᾴδιον ἦν, ἐμποδὼν ἱσταμένου τρόποις ἀπορρήτοις τοῦ θείου βουλήματος, οἴκαδε τὸν Ἑλλήσποντον διαβὰς ἐπανήει.

Η'. Τῆς δὴ τοιαύτης τοῦ Πέρσου σπουδῆς εἰς τοῦτο τέλους ἐληλυθυίας, δεύτερος ὁ τὰ πολέμια κράτιστος, καὶ τῶν ἐν Διδυμοτείχῳ καταλειφθέντων στρατηγῶν (ὡς εἰρήκειμεν) εἷς, Μανουὴλ ὁ Ταρχανειώτης (74), ὃς δὴ καθ' αἷμα προσήκων τῷ βασιλεῖ καὶ ἡρωϊκός τις ἦν ὁ ἀνὴρ, καὶ τὰ πάντα γενναῖος, καὶ χεῖρα καὶ γνώμην καὶ σώματος ἀναδρομὴν, καὶ πολλαῖς μὲν ἐναθλήσας μάχαις πολεμικαῖς, πολλαῖς δ' ἐγκαρτερήσας πληγαῖς, κράτιστος γέγονε τὰ ἐς πεῖραν πολεμικὴν· δι' ἃ δὴ καὶ στρατηγὸς τῶν ἐν Διδυμοτείχῳ δυνάμεων πρὸς τοῦ βασιλέως καταλειφθεὶς ψυχή τις ἦν τοῖς ἐκεῖ τηνικαῦτα καὶ χρηστῶν ἐλπίδων θησαυρός· οὗτος οὖν

surdum esse dictitans, dum amicus alieno in solo, patriis finibus procul, fortuna durissima conflictaretur, vivere se interea molliuscule. « At saltem (inquiebat) si liceret animæ sanguine tingere tentorium, atque in eo me spectandum proponere, illustre hoc mihi solatium esset, quo flammam, quæ ardet in corde, vivumque amici desiderium palam ostenderem. Quoniam autem anima, incorporea cum sit, nulla sanguinis labe respersa est, non video quanam præterea meliori arte eos dolores, quibus nunc opprimor, possim levare. »

VI. Angebant enim eum ac vehementer conturbabant, non imperatoris duntaxat calamitas, sed et lacrymæ imperatricis non minus. Nempe hæc querularum turturum more lamentabatur et acerbissime mœrebat ob absentiam conjugis imperatoris, de quo erat valde anxia. Tum eadem simul in maximis periculis versabatur, quæ eam sic ex omni parte circumstabant, ut ipsius quoque vitæ spem prorsus abjiceret. Nam et hostes ad ipsum usque Didymotichi limen Byzantio subinde excurrentes mœnibus pene clausos sedere istos cogebant : et fames, cum insidiis continuis et multiplicibus conjuncta, externo hoste longe erat importunior, quippe domestica et contubernalis. Custodes præterea ac speculatores Byzantini, omnes et latebras et viarum inter se partiti aditus, obstabant eidem, quo minus clam per quoscunque de imperatore sciscitaretur ; id quod tamen valde cupiebat.

VII. Solabatur itaque illam Amurius in talis fortunæ **652** tragœdiis, promittebatque, exsecuturum se omni studio quidquid illi visum foret, etsi mors esset ipsa subeunda. Verum quia hiemis illius vis diu noctuque vehementius semper ingravescebat ac spem interim serenioris cœli intercludebat, simulque exercitum Persicum frequens et continua quædam lues depascebatur, quam et sævissimum frigus pariebat, et ipsa quoque rerum ad victum necessariarum penuria; ac neque sibi neque amicis facile ille poterat in præsenti opitulari obstante divina voluntate, arcanis nescio quibus rationibus, domum trajecto Hellesponto regressus est.

VIII. Cum is fuisset exitus Persicæ illius expeditionis ; proximus Cantacuzeno rei bellicæ gloria ex ducibus Didymotichi relictis unus (ut diximus) Manuel Tarchaniotes, imperatoris cognatus, vir heroibus similis ac per omnia strenuus ; manu, consilio et corporis proceritate præstans ; qui bellicis laboribus exercitatus, et multa vulnera constantissime perpessus, summam in re militari comparaverat experientiam, ideoque ab imperatore præfectus iis copiis, quæ Didymotichi erant, animæ cujusdam instar ac velut bonæ spei thesaurus is esse videbatur : is, inquam, solus tum animo confisus quæsitum exivit imperatorem, Didymoticho emis-

Variorum notæ.

(74) Cognomento Κουρτίκης. Cantacuz. lib. III, cap 10, 59, 70. DUCANG.

sus ab Irene imperatrice. Quiescere enim haud poterant, quandiu ignoraturi essent, quo fortunæ ac tragicæ, ut ita dicam, calamitatis res imperatoris processissent : propter 653 quem multos labores, multa gravia et iniqua exhauserant, et adhuc exhausturi erant. Relicto igitur ob metum recto tramite, sinistram versus per avia contendere arduisque ac difficilibus locis applicare se perrexit, donec Hæmo monte superato, in Triballorum terram illæsus furtim delapsus est : quæsitumque imperatorem invenit, et cum eo, quantum par erat, collocutus celerrime inde Didymotichum rediit, habens quæ nuntiaret tum aliis, tum omnium maxime imperatrici Irenæ, vera admodum et minime fucata ; ac talis adveniens, qualis iis qui nimio solis ardore torrentur zephyri aura refrigeratrix. Et hæc quidem ita se habuerunt.

A μόνος θαῤῥήσας τέως ἐπὶ ζήτησιν ἐξῄει τοῦ βασιλέως, πεμφθεὶς ἐκ Διδυμοτείχου πρὸς τῆς βασιλίδος Εἰρήνης· οὐ γὰρ ἦν ἠρεμεῖν ἀγνοοῦσιν ὅποι τὸ τῆς βασιλείου τύχης τε καὶ συμφορᾶς εἰπεῖν τραγῳδικῆς ἐκεχωρήκει πρᾶγμα· δι' ὃν πολλούς τε ἀντλήκασι μόχθους καὶ βίας καὶ ἔτ' ἀντλεῖν ἔμελλον. Διὰ δὴ δέος οὗτος τὴν εὐθεῖαν καταλιπὼν ἐπὶ τὰ εὐώνυμα ἀνοδίαις τε διετέλεσε χρώμενος καὶ πρὸς χωρία παραβαλλόμενος ὑψηλὰ καὶ δυσπόρευτα, ἕως ὑπερβαλὼν τὸ ὄρος τὸν Αἷμον ἔλαθεν εἰς τὴν Τριβαλλῶν ἐκπεπτωκὼς γῆν ἀθῷος κακῶν. Ἔνθα τὸν βασιλέα ζητήσας τε καὶ εὑρὼν, καὶ ὅσα εἰκὸς ὡμιληκὼς, τάχιστα ἐπανῆκεν εἰς Διδυμότειχον, ἀγγελίας κομίζων τοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα πάντων Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι σφόδρα ἀληθεῖς καὶ ἀκαπηλεύτους, B καὶ δόξας ὥσπερ ὑφ' ἡλίῳ μάλα καομένοις ζέφυρός τις ἀναψύξεως. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

## CAPUT V.

*Altera ad Serrhas Cantacuzeni expeditio irrita. Didymotichum usque transire eum non sinit Triballorum timiditas. Ad Cralem invitus redit. Comitem secum ducit Joannem Asanem, jussum Chreli tradere arcem Melinici. Legati Berrhœenses, Crale iniquas conditiones proponente, cum Cantacuzeno clam agunt. Hic Berrhœam ex pacto ingreditur. Cralis inconstantia. Melior ex eo Cantacuzeni fortuna. Triballus dolet se elusum. Pactionum memor bellum indicere non audet.*

I. Vere autem ineunte coactas iterum copias imperator duxit ad Serrhas urbem, et quæcunque circum occurrunt Philippos usque castella ac propugnacula. At ubi tentata res est pari infelicitate, obstante nimirum divino numine, visum est ipsi transire, si posset, Didymotichum usque, ut eos a quibus vehementissime desiderabatur videret, et ab iis videretur. Sed quia Triballi, quos secum habebat socios ac fœderatos, audientes magnam esse hostium manum in insidiis collocatam apud Christopolitanas fauces, ultra ituris oppositas, ejus voluntati obstiterunt timiditate ac metu ; cum et alias ignaviores essent et longinquis expeditionibus non admodum gauderent ; idcirco regressus est iterum in Triballorum fines, invitus quidem et plurimas doloris faces suo ipse cordi admovens, eo quod minime ei 654 ex sententia res succedebant. Rediit tamen retro ad urbem usque Strumitzam, et quæcunque illac aperta atque equitabilia loca sunt ; ubi et Crales Serviæ tum forte diversabatur.

[P. 407] Α'. Ἦρος δ' ἀρχομένου τὰς δυνάμεις αὖθις ἀναλαβὼν ὁ βασιλεὺς ἦγεν ἐπὶ τὴν πόλιν Σεῤῥῶν (75), καὶ ὅσα πέριξ εἰσὶ φρούρια καὶ πυργώματα μέχρι Φιλίππων. Κἀπειδὴ πεῖραν προσάγων ἐν τοῖς ὁμοίοις ἦν ἀτυχήμασιν, ἐμποδὼν ὡς ἔοικεν ἱσταμένου τοῦ θείου βουλήματος, ἔδοξεν αὐτῷ διαβαίνειν εἰ δύναιτο μέχρι καὶ ἐς Διδυμότειχον, C τοὺς μάλα ποθοῦντας ὀψόμενός τε καὶ ὀφθησόμενος (76). Ἐπεὶ δὲ τοῖς περὶ αὐτὸν ἐπικούροις τε καὶ συμμάχοις Τριβαλλοῖς, ἀκηκόσι πολλὴν εἶναι τὴν ἐφεδρεύουσαν τῶν ἐναντίων δύναμιν περὶ τὰ πρόσω στενὰ τῆς Χριστουπόλεως, ἀνθίστασθαι συνέβαινε πρὸς τὸ δόγμα διὰ δειλίαν καὶ δέος, καὶ ἄλλως βλακικωτέροις οὖσι καὶ τὰς ὑπερορίους οὐ σφόδρα ἀγαπῶσιν ἐκστρατείας, ὀπίσω ἀπήλλαττεν αὖθις ἐς τὰς τῶν Τριβαλλῶν νομὰς καὶ αὐτὸς, ἄκων τε καὶ μάλα πλείστους ἐπαγόμενος κατὰ καρδίας τοὺς τῆς λύπης ἄνθρακας, διὰ τὸ μὴ κατὰ γνώμην δήπουθεν αὐτῷ τὰ πράγματα ἀπαντᾷν. Πεποίηται μέντοι τὴν ἀναχώρησιν μέχρι καὶ ἐς πόλιν τὴν Στρουμμίτζαν (77), καὶ ὅσα ἐπέκεινα χωρία ἦν ἀναπεπταμένα τε καὶ ἱππήλατα· ἔνθα δὴ καὶ τὸν Κράλην Σερβίας τὰς ἐπαύλεις ποιεῖσθαι τέως συνέβαινεν.

II. Jam autem illum sequebatur et Joannes quoque Asanes. Hic enim paulo ante præerat Melenici castello. Mox cum illud imperatoris jussu Chreli tradidisset, contulerat se ad imperatorem, et ei, Triballorum regis contubernali, comes adhærebat.

D Β'. Εἷς δ' ἦν ἤδη τῶν αὐτῷ ἑπομένων καὶ ὁ Ἀσὰν Ἰωάννης. Ὁ γὰρ πρὸ βραχέος ἐπιτροπεύων ἦν Μελενίκου (78) φρούριον (79), ἐντολαῖς νῦν βασιλικαῖς τῷ Χρέλῃ παραδεδωκὼς πρὸς βασιλέα ἀφίκετο, καὶ διετέλει συνὼν αὐτῷ, συσκηνοῦντι τέως τῷ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνι.

### Variorum notæ.

(75) De hac altera Serrharum vel Pherarum tentata obsidione silet, opinor, Cantacuzenus. DUCANG.

(76) Legendum ὀψομένῳ τε καὶ ὀφθησομένῳ. Alioquin esset Solœcismus. BOIVIN.

(77) Quæ urbs, mortuo jam tum Chrele Triballo, in Cralis potestate erat. Vide Cantacuz. lib. III, cap. 54, pag 550. BOIVIN.

(78) Cantacuz. lib. III, cap. 45, pag. 499. DUCANG.

(79) Vide supra hujus libri cap. I, sect. 3. BOIVIN.

Γ'. Ἔτυχε δ' ἀφιγμένη τηνικαῦτα κἀκ πόλεως Βεῤῥοίας πρεσβεία τῷ Κράλῃ, λόγους περὶ ὧν ἀπῄτει κομίζουσα καὶ ζητοῦσα μαθεῖν ἀκριβῶς, ἃ κατὰ γνώμην ἐστίν. Ἀπῄτει δ' ὑπήκοον τὴν πόλιν τούτῳ γενέσθαι καὶ ὑποχείριον, τῇ ἀκροπόλει φρουρὰν Τριβαλλῶν ἐμβαλόντι, πρὶν ἂν ἀκουσίων αὐτῶν πολέμου νόμοις ἐξανδραποδίσηταί τε καὶ διαρπάσῃ καὶ πόλιν καὶ οἰκίας ἅμα καὶ γυναιξὶ καὶ τέκνοις. Τοῖς μέντοι πρεσβεύουσι καταπλαγεῖσι πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἐμβρίθειαν [P. 408] καὶ ἀποτομίαν ἔδοξε βέλτιον λάθρα κοινολογήσασθαι τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ, καὶ δοῦναι λαμπρὰς τὰς ἐγγύας, εἰ βούλοιτο τὴν ταχίστην λαθὼν παρεισελθεῖν καὶ λαβεῖν ἀπονητὶ τὴν πόλιν αὐτός. Εἶναι γὰρ μανιώδους ψυχῆς καὶ γνώμης, αἱρεῖσθαι πρὸ τοῦ ἡμέρου τὸ βάρβαρον, καὶ προτιμᾷν τῆς ὁμοφύλου τὴν ἀλλόφυλόν τε καὶ νόθον ἡγεμονίαν. Τούτων οὕτω συσκευασθέντων καὶ κυρωθέντων πρὶν αἰσθέσθαι τοὺς Τριβαλλούς, λόγοις ἀπατηλοῖς τισι μετεωρίσαντες τὴν τοῦ Κράλη διάνοιαν οἱ ἐκ Βεῤῥοίας πρέσβεις ἐπ' οἴκου ἀνεχώρησαν, ἀπαγγέλλοντες τοῖς ἐν Βεῤῥοίᾳ τήν τε τῶν τοῦ Κράλη λόγων βαρύτητα καὶ ἃς ἀναγκασθέντες αὐτοὶ συνθήκας αὐτοκρατορικὰς πεποίηνται πρὸς βασιλέα, τοῦ καιροῦ σχεδιάσαντος τὴν τοιαύτην παραχρῆμα ἐπίνοιαν.

A III. Forte eo tempore advenerat ex urbe Berrhœa legatio, actura cum Crale de iis rebus, quæ ab eo petebantur, et quidnam decrevisset sciscitatura diligenter. Petebat autem ille, ut urbem in sua potestate et manu haberet, ac Triballicum præsidium in arcem introduceret, antequam per vim et belli jure urbem, domos, mulieres liberosque in servitutem redigeret atque diriperet. At legatis, dictorum duritia et acerbitate perculsis, melius visum est clam cum Cantacuzeno imperatore colloqui, ac fidem ei suam omni cautione astringere, si in urbem furtim et quam celerrime sese intromittere eamque ipse nullo labore capere vellet. Esse enim animi ac sententiæ furentis, barbariem humanitati præferre, gentilique externam et B illegitimam potestatem. His ita compositis, ac priusquam Triballi perciperent constitutis, Cralis animo captiosis quibusdam verbis suspenso, legati Berrhœenses domum reversi suis civibus renuntiant et dura Cralis **655** responsa, et pacta, quæ cogente necessitate, cum id consilii ipsa res statim animo suggessisset, ipsi cum imperatore suapte auctoritate fecerant.

Δ'. Βραχεῖαι μετὰ τοῦτο (80) παρῳχήκεσαν ἡμέραι, καὶ τὰς οἰκείας ὁ βασιλεὺς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἐπὶ κυνηγέσια δῆθεν ἐξῄει, καὶ περιπάτους ἀνέσεώς τινος καὶ ῥᾳστώνης βασιλικῆς. Καὶ μὲν δὴ οὔπω τρεῖς ἐκεῖθεν ἡμέραι παρῆλθον, καὶ τὴν πορείαν ἐπιταχύνας σφόδρα ἀταλαίπωρον εὗρε τὴν εἰς Βέῤῥοιαν εἴσοδον (81), σὺν πάνυ πολλῇ τῇ προθυμίᾳ καὶ ἡδονῇ καὶ ὑπτίαις τὸ δὴ λεγόμενον ὑποδεξαμένων τῶν Βεῤῥοιέων χερσί. Τοῦτο γὰρ ἓν πρᾶγμα ὂν ἀμφοτέροις ὠφελείας μακρᾶς καὶ γαλήνης ἅμα γέγονεν αἴτιον, ἀπαλλαγεῖσι τῶν τοῦ Κράλη χειρῶν ἐν ταὐτῷ. Θεοῦ δ' ἦν πάντως τὸ χρῆμα, τοῦ τὰ δυσχερῆ ποιοῦντος ῥᾴδια, καὶ τοὐναντίον αὖ ὁπότε βούλοιτο, καὶ οἷστισιν ἐθέλοι τρόποις.

IV. Pauci inde effluxerant dies, cum imperator suas copias secum ducens egreditur, venatum scilicet ambulatumque, regio quodam relaxationis otiique genere: necdum tribus ex eo diebus ela- C psis, accelerato itinere, facillimum ad Berrhœam urbem aditum offendit, excipientibus eum maximo studio Berrhœensibus ac supinis, ut aiunt, manibus. Eadem enim utrisque res magnam simul et utilitatem et tranquillitatem afferebat; quoniam eadem via utrique manibus Cralis elabebantur. Atque illud sane opus Dei erat, facilia exhibentis ea quæ difficilia sunt, et contrarium quoties juvat et quibus vult modis efficientis.

Ε'. Ἐπεὶ γὰρ τεθέαταί τε καὶ ἔγνω σαφῶς τὸν βασιλέα περιφρονούμενόν τε καὶ ὑβριζόμενον ὑφ' ὧν ἐν ἐλπίσιν ἔκειτο δοχῆς καὶ στοργῆς ἀξιοῦσθαι, μετέθετό τε τὴν γνώμην εὐθὺς καὶ αὐτὸς καὶ δρασμὸν ἐκ τῆς μνήμης γίνεσθαι ἑκών γε εἶναι ἐδίδου τῶν τε μελετηθέντων καὶ κυρωθέντων ἐν τῷ ἀφανεῖ τῆς οἰκείας καρδίας βουλευτηρίῳ τοῦ ἐπιόντος χρόνου πρὸς ἀμοιβὴν δι' αὐτὸν ἀγαθῶν (82)· καὶ πρὸς ἐπιβουλὰς τέως ἀπησχόλει τὸν νοῦν, καὶ ὅλος πρὸς Βυζαντίους ἦν ὑποῤῥέων, καὶ πρὸς τὰς ἐκεῖθεν ἠρέμα καθελκόμενος ὑποσχέσεις.

V. Etenim Crales, cum videret exploratumque haberet, despici et contumeliose haberi imperatorem ab iis, a quibus speraverat se humane ac benigne exceptum iri, mutavit et ipse statim sententiam, atque e memoria excidere ultro passus D est, quæ propter illum bona procedente tempore vicissim sibi in posterum promiserat, et in arcana cordis curia decreverat: cœpitque applicare animum ad parandas insidias totusque ad Byzantios vergere, ac promissis, quæ illinc veniebant, paulatim allici.

Ϛ'. Ἀλλ' ὥσπερ πανταχοῦ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης μελέτης ἡττώμενα κεῖται τοῦ θείου βουλήματος, οὕτως ἐπικρατέστερα κἀνταῦθα νῦν ἐγεγόνει, ἃ μηδ' ὅλως οὐδαμῇ προσεδοκᾶτο τοῖς κινδυνεύουσι,

VI. Sed ut in omni re consilia humana divinæ voluntati subjiciuntur, ita tum quoque illic vicere ea quæ ab iis, quorum erat periculum, **656** nullatenus prævisa fuerant, nec humanam in mentem

Variorum notæ.

(80) Vide Cantacuzen. lib. III, cap. 57. Boivin.

(81) Cantacuz. lib. III, cap. 58. Ducang.

(82) Ita etiam legitur in Vaticano, unde hæc valde obscura illustraturum me speraveram. Boivin.

unquam venerant. Is quippe eventus fuit, ut imperator quidem suavissime ac libere tandem respiraret, illudque sibi rerum secundarum initium ac primum veluti fundamentum esse duceret : Triballorum autem rex illud factum irasceretur, ac pœnitentia tabesceret, quod quem in manibus habuerat per imprudentiam dimisisset, magnorum emolumentorum occasionem futurum sibi, sive imperium et pecuniarios reditus augere, sive securitatem sibi in posterum plenam parare voluisset.

VII. Bellum igitur volebat cum eo suscipere, atque aperto Marte eum invadere. Mox veritus, ne, si juratum fœdus prior ipse violaret, in numen infestum aperte incurreret, eoque cladis magnæ exemplum fieret, risuque hominum statim exciperetur, continuit se in præsens, et tacitis cogitationibus animum consumpsit. Convenerat enim inter utrumque pactione jurejurando confirmata, ne unquam alter alteri obstaret, melioris cujuscunque fortunæ causa discedenti ab altero, sed ut intra inviolatos amicitiæ fines maneretur semper, iisque urbibus, quæ Byzantinæ ditionis essent, liceret ad utrum vellent se adjungere quomodocunque, sive voluntaria deditione, sive postquam ab alterutro obsessæ fuissent, ita ut alia alii cederet, neutro alteri obstante. Idcirco ille id quod acciderat silentio pressit non libens.

A μηδ' ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη θνητήν. Τῷ μὲν γὰρ βασιλεῖ ἥδιστόν τι καὶ ἐλευθέριον ἀναπεπνευκέναι ἐπῆλθεν ὀψὲ, καὶ τῶν κατ' αὐτὸν πραγμάτων ἀρχὴν νομίσαι τουτὶ καὶ κατάστασιν πρώτην· τῷ δὲ τῶν Τριβαλλῶν ἀρχηγῷ (83) δι' ὀργῆς ποιεῖσθαι τὸ συμβὰν, καὶ μεταμέλῳ μακρῷ τὴν ψυχὴν κατατήκειν, ὅτ' ἐν χεροῖν ἔχων μεθῆκεν ὑπ' ἀβουλίας τὸν μακρῶν θησαυρῶν γενησόμενον αἴτιον, κατά τε πλοῦτον ἀρχῆς ὁμοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἀφοβίας τῶν ἐφεξῆς δαψίλειαν.

[P. 409] Ζ'. Ἐβούλετο μὲν οὖν πόλεμον ἄρασθαι κατ' αὐτοῦ, καὶ μάχης ἄρξαι περιφανοῦς. Δεδιὼς δ' αὖ, μὴ πρὸς ἀθέτησιν πρῶτος χωρήσας αὐτὸς τῶν ὀμωμοσμένων ἀντιπράττοντι προφανῶς ἐντύχῃ τῷ θείῳ, κἀντεῦθεν ἥττης ἀγώνισμα γένηται μέγα B καὶ ἅμα τῆς ἐξ ἀνθρώπων χλεύης κληροῦχος εὐθὺς, ἐπέσχεν ἔς γε τὸ παρὸν, σιγῶσι λογισμοῖς δαπανῶν τὴν ψυχήν. Ἔφθη γὰρ ἑκατέρων μεταξὺ δι' ὅρκων βεβαιωθεῖσα συμφωνία, μηδέτερον μηδετέρῳ ποτὲ γίνεσθαι κώλυμα πρὸς εὐτυχίαν ἡντιναοῦν ἀπαλλαγεῖσιν ἀλλήλων, ἀλλ' ἐμμένειν τοῖς ἀσύλοις ὅροις ἀεὶ τῆς φιλίας, καὶ συγχωρεῖν ταῖς τῶν Βυζαντίων ὑπηκόοις πόλεσιν, ὅτῳ βούλοιντο προσχωρεῖν ὁπωσποτε, νῦν μὲν καθ' ὁμολογίαν, νῦν δ' ἐκ πολιορκίας ἑκατέρων ἄλλῃ ἄλλῳ, ἐμποδὼν οὐδενὸς οὐδενὶ καθεστῶτι. Ταύτῃ τοι καὶ διὰ μυχῶν ἔκρυψε σιωπῆς τὸ συμβὰν οὐ μάλα ἐθέλων.

## CAPUT VI.

*Joannes Angelus Berrhœam ad Cantacuzenum venit, Thessaliæ rebus præclare administratis. Ejus provinciæ ante Angeli adventum status perturbatissimus. Catalanorum illic dominantium vires luxu debilitatæ. Angelus, maxima Thessalici principatus parte recuperata, Ætolos, Locros et Acarnanas subegit. Annam rebellem cepit. Quibusdam ut occideret suadentibus, eam dare in custodiam maluit.*

I. Interea ex Thessalia advenit et imperatoris consobrinus Joannes **657** Angelus, secum adductis Thessalorum equitibus lectissimis, felicem illum eventum gratulaturus, et si quid auxilii a se exigeretur, acerrime operam navaturus. Jam enim haud contemnendas et ipse vires sibi comparaverat, ex quo in illam provinciam missus iverat jussu imperatoris, apud Cralem adhuc in Triballorum finibus commorantis; ut alicubi supra tradidimus.

II. Profectus quippe illuc celerrime Thessalorum rebus incrementum attulit, fractis et laborantibus, non minus per ipsos indigeras principe legitimo carentes, quam per Catalanos, qui jam pridem illic dominabantur. In luxum enim ac potandi licentiam lapsis nepotibus, multum debi-

C Α'. Ἐν δὴ τούτοις ἧκεν ἐκ Θετταλίας καὶ ὁ τοῦ βασιλέως πρωτεξάδελφος (84), ἱππέας ἐπαγόμενος Θετταλῶν τοὺς ἀρίστους, Ἰωάννης ὁ Ἄγγελος, συνησθησόμενός τε τῷ γεγονότι τοῦ εὐτυχήματος καὶ εἴ τις εἴη χρείας ἔφεσις ἐπικουρήσων τὰ κράτιστα. Ἀξιόμαχον γὰρ ἤδη καὶ αὐτὸς ἐκτήσατο δύναμιν, ἀφ' οὗ τῷ τοῦ βασιλέως ἐπέμφθη δόγματι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχὴν, ἔτι τῷ Κράλῃ συνόντος ἐν ὅροις τῶν Τριβαλλῶν, ὡς ἀνωτέρω (85) που δεδηλώκαμεν.

Β'. Τάχιστα γὰρ ἀπιὼν ἐκεῖσε πρὸς αὔξην ἤγαγε τὰ Θετταλῶν πράγματα, διερρωγότα καὶ κάμνοντα δι' ἀλλήλων ταῖς ἀναρχίαις οὐχ ἧττον, ἢ τοῖς ἐκ πολλοῦ κατασχοῦσιν αὐτὰ Κατελάνοις. Εἰς γὰρ τρυφὴν καὶ πότον ἤδη τῶν ἀπογόνων ἐκχυθέντων, μάλα ἀσθενῶς ἔσχε τὰ κατ' αὐτοὺς, ὡς

## Variorum notæ.

(83) Cantacuz. lib. III, cap. 58. DUCANG.

(84) Joannes Angelus, quem ἀνεψιὸν vocat idem Cantacuzenus eod. cap., id est *patruelem*. Erat enim filius sororis patris sui : proinde πρωτεξάδελφον improprie appellat, quæ vox *patruelis filium* sonat. Vide Gloss. med. Græcit. in Ἐξάδελφος, et *Famil. Byzant.* pag. 249. DUCANG. — *Imperatoris consobrinus*; non *primus consobrinus*. Πρωτεξάδελφος idem est atque ἐξάδελφος. Quem Gregoras hoc loco πρωτεξάδελφον vocat imperatoris Cantacuzeni, eum Cantacuzenus ipse ἐξάδελφον vocat *Hist.* lib. II, cap. 6; et ἀνεψιὸν, *Hist.* lib. III, cap. 52. Du- D cangius, in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatis* in v. ἐξάδελφος, πρωτεξάδελφον interpretatur ἐξανέψιον, seu *patruelis filium*, et Harmenopuli testimonio utitur, cui tamen πρωτεξάδελφοι proximi post αὐταδέλφους numerantur, ac βαθμοῦ τετάρτου statuuntur; id quod fratribus patruelibus plane convenit. Nec magis favet viro doctissimo Eustathius a Ducangio laudatus in v. πρωτεξάδελφος, qui *Iliad.* β, pag. 307, ἀνεψιοὺς ἢ αὐτανεψίους, interpretatur ἐξαδέλφους πρώτους. BOIVIN.

(85) Hujus libri cap. III, sect. 6. BOIVIN.

μηδ' ἀντιπάλους ἔτ' εἶναι δύνασθαι, μὴ ὅτι μεγάλαις δυνάμεσιν, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς παρασπωμένοις ἠρέμα καὶ διεῤῥηγνυμένοις οἴκοθεν μέρεσι.

[P. 410] Γ'. Τοιούτοις τοίνυν ὁ Ἄγγελος συμβεβηκὼς πράγμασιν, ἀνὴρ δεινὸς τὰ πολέμια, τά τε πλεῖστα τῆς Θετταλίας οἰκείαν ἔσχεν ἀρχὴν καὶ ἅμα παρεξιὼν Αἰτωλούς τε ὑπηγάγετο καὶ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας. Εἷλε δ' ὁμοῦ καὶ Ἀκαρνανίαν ἅπασαν τοῦ χρόνου χωροῦντος, ὑποχείριον πρότερον σχὼν καὶ τὴν ταύτης ἡγεμονίδα Ἄνναν, τὴν τοῦ πρὸ ἐτῶν ἤδη συχνῶν τεθνηκότος κόντου Κεφαλληνίας σύζυγον, ὡς ἀνωτέρω (86) καὶ περὶ τούτου διαλαβόντες εἰρήκειμεν. Ἦν ἀνελεῖν εὐθὺς παρώξυνον ἔνιοι· μηδὲ γὰρ ἠρεμήσειν αὐτῆς τὸ φίλαρχον, διὰ μακρῶν ἤδη τῶν χρόνων ἐν τῇ ψυχῇ στηριχθέν· ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρακες ἀχύροις τισὶν ἐμφωλεύοντες ἀγνοοῦνται λάθρα τὴν ὕλην ἐσθίοντες, μέχρις ἂν εἰς ὕψος ἀναῤῥιπίσωσι τὸ μεμηνὸς τῆς φλογός· οὕτω δὴ καὶ αὐτὴν ἐφεδρεύσειν ἐς ἀεὶ ταῖς τῆς ἐξουσίας ἐλπίσι, μέχρις ἂν συνεξεταζομένη τοῖς ζῶσιν ἕτερον ὁρᾷ περιεζωσμένον τὰ σκῆπτρα τῆς ἀρχῆς. Αὐτὸς δὲ τούτων ἁπάντων τὸ τῆς συγγενείας προτιμήσας ἀνομοθέτητον δίκαιον τοῦ μὲν ἀναιροῦντος ἐφείσατο ξίφους· ἐν ἀδέσμῳ δ' οὖν προσέταξε τηρεῖσθαι ταύτην φρουρᾷ· ἵνα μὴ παραπλήσιον αὖθίς τι δράσῃ, καθάπερ ὅτε πρὸς Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως ἐν Θεσσαλονίκῃ μετενεχθεῖσα χρόνῳ ὕστερον ᾤχετο λάθρα φυγοῦσα (87) εἰς τὴν τῶν Ἀκαρνάνων αὖθις ἀρχήν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς ἑξῆς διαρκέστερον ἀφηγησόμεθα (88). Νῦν δ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

A litatæ erant illorum vires, ita ut contendere jam haud possent, non cum viribus magnis solum, sed ne cum iis quidem partibus, quæ domi paulatim ab invicem divellebantur atque distrahebantur.

III. In hunc rerum statum cum incidisset Joannes Angelus, vir bellicosissimus, maxima Thessaliæ parte potitus fuerat: tum idem statim ultra progressus Ætolos Locrosque Ozolas subegerat. Quin et totam quoque Acarnaniam procedente tempore invaserat, comprehensa prius Acarnanum principe Anna, uxore illius Cephallenum comitis, qui multis jam ante annis interierat; ut supra diximus, de ea ipsa re disserentes. Quam quidem feminam ut statim occideret, nonnulli instigabant : nec enim quieturam esse illam imperandi libidinem, B quæ tanto jam tempore infixa esset animo illius : sed quemadmodum ignis in paleis **658** abstrusus ignoratur et fomitem latenter exedit, donec furentem flammam sursum ventilet; ita et ipsam in spem dominandi semper intentam fore, quandiu vivis adnumerata alterum suo sceptro ornatum aspectura esset. At ille cognationis jus, quod non lege sed natura nititur, prius hisce omnibus habens, gladium ab ejus cæde abstinuit, ac ipsam in custodia vinculis liberam servari jussit; ne quid tale iterum committeret, quale jam antea, cum ab Andronico imperatore Thessalonicam translata clam aliquanto post in provinciam suam Acarnaniam rursus aufugit. Sed hæc quidem fusius infra C exponemus. Nunc vero illuc redeo.

## CAPUT VII.

*Cantacuzenus Thessalonicam dolo aggressus : irrito conatu, discedit. Byzantiorum et Persarum classis numerosa ad Thessalonicensem portum appulsa. Dux classis Apocaucus : Cantacuzenum abeuntem persequitur. Fluvius trajectu difficilis. Triballorum duo millia in insidiis collocata. Imperator in magnas angustias adductus. Ut indicato tandem transitu salvus evaserit. Apocauci timiditas.*

Α'. Ἀναλαβὼν γὰρ ὁ βασιλεὺς τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις, καὶ ἅμα τοὺς ἐκ Βεῤῥοίας ἐστρατολογημένους, ᾔει πρὸς τὰς τῶν Θεσσαλονικέων ἐπαγγελίας. Κρύφα γὰρ ἐκεῖθεν ἔνιοι τούτῳ διεμηνύσαντο, εἰ θᾶττον ἢ τῶν οὕτω βεβουλευμένων αἰσθέσθαι τὸν δῆμον ἴοι ἐπὶ τὰ τείχη, ῥᾳδίαν εὑρεῖν δι' αὐτῶν τὴν ἐς τὴν πόλιν πάροδον. Ἰὼν γε μὴν ἔγνω τὴν ἐπιβουλὴν ῥυεῖσαν ἐς τὰς τοῦ δήμου φατρίας καὶ πρὸς θυμοὺς ὁπλομάχους ἀναφλέξασαν ἅπαντας κατά τε τῶν ἐπιβούλων καὶ αὐτοῦ. Διὸ δὴ καὶ ἀπρακτούσας ἀνειληφὼς τὰς ἐντεῦθεν ἐλπίδας ἐπὶ Βέῤῥοιαν εὐθὺς ἀναχωρεῖν ἐποιεῖτο διὰ σπουδῆς.

[P. 411] Β'. Ἐπὶ τούτοις γὰρ καὶ ὁ Βυζάντιος κατέπλευσε στόλος ἐς τὸ τῶν Θεσσαλονικέων ἐπίνειον, ναύαρχον ἔχων Ἀλέξιον τὸν Ἀπόκαυκον (89) καὶ

I. Imperator, cum et suas copias et conscriptos Berrhœæ milites coegisset, contulit se Thessalonicam, iis promissis inductus, quæ sibi inde afferebantur. Clam enim illinc quidam isti significaverant, si antequam populus ea quæ meditati essent persensisset, ad muros ipse progrederetur, facilem eorum opera futurum illi in urbem ingressum. At hic cum venisset, accepit manasse ad plebeias D factiones hujus conjurationis auram, et omnium animos pugnaci quodam furore inflammavisse, tum in conjuratos, tum in Cantacuzenum ipsum. Quamobrem, spe illinc quoque irrita, Berrhœam diligentissime regressus est.

II. Statim enim ab his appulit et Byzantina classis ad Thessalonicensem portum, præfectum habens Alexium Apocaucum, **659** et navales co-

### Variorum notæ.

(86) Vide lib. XI, cap. 3, sect. 3. BOIVIN.
(87) Vide notas ad lib. XI, cap. 6, sect. 3. BOIVIN.
(88) Gregoras id quod hoc loco promittit, nusquam præstabit, quanquam de Nicephoro Annæ filio, et de rebus Ætolorum, semel credo circa Historiæ finem acturus est. BOIVIN.
(89) Cantacuz. lib. III, cap. 58. DUCANG.

pias longe maximas. Erant quippe Romanæ quidem naves plures quam quinquaginta; auxiliares autem ex Perside duæ et viginti. Rebus igitur Thessalonicensium eo ipso die prout libuit ordinatis, postera die Apocaucus, cum et eas quas Thessalonicæ invenerat copias, et illas quas classe secum adduxerat tam domesticas quam externas, armasset et instruxisset, Berrhœam terrestri itinere quam celerrime proficisci secum constituit, si forte imperatoris exercitum assequi posset in transitu ejus fluvii, qui Berrhœam inter ac Thessalonicam fluit. Illic enim maxime putabat partum iri sibi audaciæ præmium ac tropæum militare, hostibus forte manipulatim dispersis : et his quidem jam trajectis, illis vero adhuc trajicientibus; aliis denique propter ripas transeundi causa stantibus.

III. Nec vero imperator cum sese inde proriperet, vacuum labore atque difficultate iter invenire potuit. Nam cum flumen haud semper nec quacunque transire volentibus facilem ac pervium se exhibeat, sed angustis in locis, iisque non cuilibet trajicere cupienti obviis, sed ignotis plerisque et abditissimis; non solum hieme ac vere, quo tempore major exuberat aquarum vis, easdem solita proluere et inundare terrarum partes; sed et æstate autumnoque; in altera fluvii ripa duo circiter millia Triballorum insidias **660** ei fecere, qua maxime parte eum cum exercitu redeuntem trajecturum putabant; ut derepente in ipsum nec opinantem circa transitum impetu facto, tropæum illustre brevi constituerent. Hos vero imperatoriorum militum præcursores conspicati procul et ipsi animum desponderant, et pavoris multum exercitui injecerant.

IV. Ac fortassis illa ipsa hora profligati fuissent, inter hostiles duos exercitus quasi intra retia comprehensi, flumine ipso obstante, quo minus aut castrametarentur, aut aciem rite instruerent; nisi Deus derepente et ex improviso manum illis commodasset adjutricem; Deus, inquam, qui et sæpe infecta reddit ea quorum maxima erat exspectatio, et iis quæ minime prævisa fuerant, secundos exitus largitur. Nam Apocaucus quidem timiditate summa suum ipse impetum repressit. Vir autem quidam ex illius loci incolis Triballorum prædationibus nuper elapsus ultro tum ad imperatorem transfugit, promisitque, indicaturum se ei aliam ab ea quæ nota erat per flumen viam, si sibi merces daretur paulo pinguior. His conditionibus transmisso imperatoris exercitu, perculsi rei miraculo Triballi inde abeunt celerrime, alii alio per eam regionem dispersi.

ναυτικὴν δύναμιν μάλα πολλήν. Ἦσαν γὰρ Ῥωμαϊκαὶ μὲν νῆες πλείους ἢ πεντήκοντα· Περσικαὶ δὲ, κατὰ συμμαχίαν ἑπόμεναι, δύο καὶ εἴκοσι. Τὰ γοῦν κατὰ Θεσσαλονίκην πράγματα διαθέμενος αὐθήμερον ὁ Ἀπόκαυκος ὡς ἐβούλετο, καὶ ἅμα καθοπλίσας καὶ παρασκευασάμενος ἐς τὴν ὑστεραίαν ἥν τε εὗρεν ἐν Θεσσαλονίκῃ δύναμιν στρατιωτικὴν καὶ ἣν ἐπαγόμενος ἧκεν αὐτὸς ὁμόφυλόν τε καὶ ἀλλόφυλον ναυτικὴν, τὴν διὰ γῆς ἐπὶ Βέῤῥοιαν ἐπιταχύνειν ἐνεθυμήθη πορείαν, εἴ πως δυνηθείη καταλαβεῖν περὶ τὴν τοῦ μεταξὺ Βεῤῥοίας καὶ Θεσσαλονίκης ῥέοντος ποταμοῦ διάβασιν (90) τὸν τοῦ βασιλέως στρατόν. Ἐνταῦθα γὰρ ἀνύσειν ᾤετο μάλιστα τόλμης ἀγώνισμα καὶ τρόπαιον ἔνοπλον, κατακερματισθέντων ἴσως τῶν πολεμίων, καὶ τῶν μὲν διαβάντων ἤδη, τῶν δ' ἔτι διαβαινόντων, τῶν δὲ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς διαβάσεως ἑστηκότων.

Γ'. Τῷ γε μὴν βασιλεῖ κατεσπουδασμένην ποιουμένῳ τὴν ἀναχώρησιν οὐδὲ τὴν πρόσω πορείαν ἀμοχθόν τε καὶ ἀταλαίπωρον εὑρεῖν ἐξεγένετο. Τοῦ γάρ τοι ποταμοῦ ἥκισθ' ὅποι βουλομένοις εἴη τοῖς ἀεὶ διαβαίνειν ἐθέλουσι προσηνὲς πανταχῇ καὶ βάσιμον παρεχομένου τὸ ῥεῖθρον, ἀλλ' ἐν βραχέσι τόποις, καὶ τούτοις οὐχ ἐς προῦπτον κειμένοις ὅτῳ ἂν εἴη βουλομένῳ παντὶ διαβαίνειν, ἀλλ' ἀγνώστοις ὡς τὰ πολλὰ καὶ πολλὴν ἐπίκρυψιν ἔχουσιν, οὐ μόνον ἐν χειμῶνός τε καὶ ἦρος ὥραις, ὁπηνίκα δαψιλέστερον ἔχει τὸ κράτος ἡ τῶν ὑδάτων φύσις, βαπτίζουσά τε καὶ κατακλύζουσα τὰ εἰθισμένα μέρη τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ θέρει τε καὶ φθινοπώρῳ, ἐνέδραν ἐποιήσαντο παρὰ τὰς ἐπὶ θάτερα τοῦ ποταμοῦ δισχίλιοί που τὸν ἀριθμὸν ὁπλῖται τῶν Τριβαλλῶν, ἔνθα μάλιστα διαβαίνειν ἐπίδοξος ἦν ὁ βασιλεὺς κατὰ τὴν ἐπάνοδον ὁμοῦ τῷ στρατῷ, ὡς ἂν ἐξαίφνης ἀγνοοῦσι περὶ τὴν διάβασιν ἐπεισπεσόντες περιβόητον στήσωσι τρόπαιον ἐν βραχεῖ. Τούτους γε μὴν οἱ πρόδρομοι τῶν στρατιωτῶν τοῦ βασιλέως πόῤῥωθεν θεασάμενοι αὐτοί τε ἀπεγνώκεσαν καὶ μακρὰν τὴν δειλίαν ταῖς βασιλικαῖς δυνάμεσιν ἐμβεβλήκεσαν.

Δ'. Καὶ τάχ' ἂν ἐν ἐκείνῳ τῆς ὥρας ἐφθείροντο, μεταξὺ δυοῖν στρατῶν πολεμίων ὡς ἐν δικτύῳ συνειλημμένοι, καὶ ἅμα τοῦ ποταμοῦ τὴν στρατοπεδείαν καὶ τὴν ὀφειλομένην παράταξιν κωλύοντος, εἰ μὴ Θεὸς ἐκ τοῦ σχεδὸν ἀπροσδόκητον ἐχαρίσατο τὴν ἐπίκουρον χεῖρα· ὃς τὰ μὲν προσδοκώμενα πολλάκις ἄπρακτα τίθησι, τοῖς δὲ μηδαμῇ προσδοκηθεῖσι δεξιὰν χαρίζεται τὴν λῆξιν. Ἀπόκαυκος μὲν γὰρ δειλίᾳ μακρᾷ τὴν ὁρμὴν ἀνεχαίτισεν ἑαυτοῦ· ἀνὴρ δέ τις τῶν ἐγχωρίων (91), [P. 412] ἄρτι τὴν Τριβαλλῶν διαδρὰς προνομὴν, ἧκεν αὐτόμολος τηνικαῦτα τῷ βασιλεῖ, δείξειν ἐπαγγελλόμενος ἑτέραν τῆς ἐγνωσμένης διάβασιν, εἰ δαψιλεστέρους τοὺς μισθοὺς ἀπολάβοι. Ἐπὶ δὴ τοιούτοις τῷ βασιλεῖ τῆς διαβάσεως γενομένης, ἐκπλαγέντες ἐκεῖθεν οἱ Τριβαλλοὶ τὸ τοῦ πράγματος παράδοξον ᾤχοντο τὴν ταχίστην ἀνὰ τὴν χώραν ἄλλος ἄλλοθι διασχεδασθέντες.

## Variorum notæ.

(90) Αὐτ. Cantacuz. lib. III, cap. 58, 59. DUCANG.
(91) Cantacuz. lib. III, cap. 59. DUCANG.

## CAPUT VIII.

*Apocaucus, viribus suis merito diffisus, auxilium petit a Crale. Munit fluvii ostia, ne illac possit legatio ad Amurium mitti. Ex Cantacuzeno sciscitatur, quid de se ipse statuat. Cantacuzenus eum verbis castigat. Fabellam narrat de avi et aucupe. Sumptus æstimat, quorum magnitudine obrutum tandem adversarium succumbere necesse sit. Gratulatur sibi Thessalica auxilia in opportunum tempus reservata. Funestos exitus prædicit Apocauco, sive abituro, sive Thessalonicæ mansuro. Minatur se Persica auxilia ejus exemplo acciturum. Mala enumerat, quorum causam fuisse ait illius ambitionem. Animum durum et immitem exprobrat. Admonet divinæ justitiæ, quæ se manifestatis indiciis prodat. Fugam denique jubet maturare. Cymba in mare clam deportata, legatos ad Amurium mittit.*

Α'. Οὕτω δὲ κακῶν ἀπαθῆ πρὸς Βέῤῥοιαν διασεσῶσθαι τὸν βασιλέα Ἀπόκαυκος ἀκηκοὼς ὁμοῦ τῷ στρατῷ οὐκ ἐνέβαλεν (ὡς ἔφημεν) εὐθὺς εἰς τὴν πολεμίαν, ἀλλ' ὑφῆκε τῆς ὁρμῆς. Ἐκ γὰρ τοῦ φανεροῦ πολεμεῖν καὶ συστάδην ποιεῖσθαι τὰς μάχας πρὸς μάχιμον στρατὸν οὐ μάλα ἐθάῤῥει, πλῆθος μὲν ἔχων μυρίον αὐτὸς, ἀπὸ κώπης δ' ἐς γῆν ὀψὲ μετενηνεγμένον τὸ πλεῖστον. Ὅθεν ἀπεσταλκὼς πρὸς τὸν Κράλην πρεσβείαν, ἠρεθισμένον ἤδη καὶ αὐτὸν (ὡς δεδήλωται) κατὰ βασιλέως, ἐκάθητο μὲν περιμένων συμμαχικὸν ἐκεῖθεν στρατόν· ἀπέφραττε δὲ καὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ στόμα, τριήρεις ἐφιστὰς κατὰ θάλατταν, ὅποι κατιὼν ἀποπτύει τὸ ῥεῖθρον ἐκεῖνος, μή που λαθὼν ὁ βασιλεὺς ἀκάτιον ἐκπέμψῃ πρὸς τὸν σατράπην Ἀμοὺρ, συμμαχίαν αἰτῶν. Ἔπειτα πέμψας ἠρώτα τὸν βασιλέα, ὅ, τι βούλοιτο δρᾷν περὶ ἑαυτοῦ, συγκεκλεισμένος τε οὑτωσὶ πανταχόθεν καὶ μέλλων ἐς τὴν ὑστεραίαν πολιορκεῖσθαι.

Β'. Ὁ δ' ἀπεκρίνατο, σύνηθες οὐκ εἶναι (92) πρὸς πολεμίους πολεμίοις ἐξαγγέλλειν στρατηγικὰ μυστήρια. Ὅμως ἐπειδήπερ σοι ἐξ ἁλῶν εἰς τὸ στρατήγιον ἀναξίως πάνυ σαυτοῦ παρεληλυθότι (93) στρατιωτικῆς ἐμπειρίας ὡς ποῤῥωτάτω βαδίζειν ἕπεται, μῦθον ἐρῶ σοι οὐκ ἄμουσον ἔγωγε πρῶτον· ἔπειτα καὶ περὶ ὧν ἤρου με τἀληθῆ σοι οὐκ ἀποκρύψομαι, ἵνα σαφέστερον εἰδείης αὐτὸς, ὅσῳ περιφρονητικῶς ἔσχον ἐγὼ περὶ τὸν ὄγκον τῆς σῆς ὑπερηφανίας, καὶ ὅπως σοὶ [P. 413] μὲν τὸ σὸν καταλείπειν ἴδιον ἐθέλω κἀνταῦθα, ἐμοὶ δὲ τοὐμόν. Ἴδιον δὲ σοὶ μὲν ἀεὶ τὸ χαίρειν τοῖς ψεύδεσιν· ἐμοὶ δὲ τῇ φύσει τῆς ἀληθείας. Ἀνήρ τις τῶν αἰθερίων ὀρνίθων ἑνός ποτε γενόμενος ἐγκρατὴς ἤρετο αὐτὸν, ἐν οἷς ἐστι λογισμοῖς. Ὁ δ' ἀπεκρίνατο· οὐ τὰ ἐμά σε χρεὼν, ὦ ἄνθρωπε, διερευνᾷν ὅπως ἔχει, ἀλλ' ὅπως ἕξει τὰ σά. Εἴ τι γὰρ ἐγὼ μαντικὸς, ἐρῶ σοι περὶ ἐμαυτοῦ μὲν ἥκιστα, περὶ σοῦ δὲ μάλιστα. Τοῖς μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων οἰωνοσκόποις τέχνην ἀθροίζειν ἐξ ὀρνίθων ἐπὶ τὸ ἐσόμενον συμβαίνει πολλάκις διά τε καθέδρας αὐτῶν καὶ πτήσεως καὶ κλαγγῆς, οὐκ ἐπίπαν εἰπεῖν ἐς τἀσφαλὲς πανταχοῦ τῆς τούτων διανοίας ἀπὸ στοχασμοῦ διασώζειν ἐξικνουμένης τὴν κρίνουσαν ψῆφον. Ἐγὼ δ' ὄρνις ὢν οὐκ ἀπὸ καθέδρας καὶ πτήσεως καὶ κλαγγῆς ἀνάρθρου τὸ μέλλον ἀναγινώσκειν σοι δώσω, πρὸς ἀνάγκας ἀδήλους τε καὶ μὴ πάνυ σαφεῖς συνωθῶν σε, ἀλλὰ φωνήεντα χείλη καὶ λόγων ἔναρθρον δύναμιν. Ἄκουε γοῦν.

I. Ubi Apocaucus illæsum imperatorem Berrhœam usque evasisse cum exercitu accepit, non statim, ut diximus, irrupit in hosticum, sed impetum remisit. Aperto enim Marte pugnare et comminus cum bellicoso **661** milite prælium conserere non admodum audebat: multitudinem quidem ille secum infinitam habens, sed quæ ab remis maxima ex parte sero in terram translata fuerat. Missa itaque ad Cralem legatione, qui et ipse jam, ut dictum est, imperatori iratus erat, auxiliares illinc copias quietus exspectabat. Verum et fluvii ostia munierat triremibus a mari objectis, qua parte decurrens amnis aquas in mare evomit; ne forte imperator, cymba ad satrapam Amurium furtim missa, auxilium ab eo peteret. Deinde ad imperatorem misit qui interrogarent, quidnam ipse de se statueret, ita ex omni parte circumventus et postridie obsidionem passurus.

II. At ille: « Non solent, ait, » hostes hostibus belli vulgare mysteria. Quia tamen a salibus ad summum belli munus homo indignissimus evectus es, eoque fit ut ab experientia militari quam longissime absis, fabulam tibi non illepidam narrabo primum: deinde et ad interrogata tua non dissimulata veritate respondebo, quo clarius ipse intelligas, quam despectus mihi fuerit superbiæ tuæ fastus, et quomodo velim in eo quoque tuum quidem tibi morem relinquere, meum autem mihi. Est autem mos tuus, ut mendacio gaudeas: meus, ut veritate. Homo quidam, cum aliquando avem cepisset, sciscitabatur ex ea quænam essent ejus cogitationes. At illa: Non, inquit, necesse est tibi, o homo, explorare meæ res quomodo se habeant, sed quomodo se habituræ sint tuæ. Nam si divinandi facultate polleo, dicam tibi de me **662** ipsa quidem minime; de te autem verissime. At ex hominibus ii, qui augures sunt, futurorum scientiam ex avibus sæpe colligunt; ex illarum scilicet sede, volatu atque clangore, ita tamen, ut veritatem conjectura omnino et ubique certa assequi mens eorum haud possit. Ego vero, avis quæ sum, non tibi ex sede, aut confuso clangore, ea quæ futura sunt dabo cognoscenda, obscuræ et incertæ necessitatis legibus te implicans, sed vocale os et distinctam articulis orationem adhibebo. Audi igitur. Si me dimiseris, tuus morietur filius· sin reti-

### Variorum notæ.

(92) Cantacuz. *Histor.* lib. III, cap. 59. BOIVIN.

(93) Fuerat nempe Apocaucus primitus salinario vectigali præpositus. Vide notata ad lib. I, cap. 6. DUCANG.

nueris, mortuam uxorem statim lugebis. His homo A auditis perculsus est; et secum anceps deliberabat, gravissimam videns utrinque calamitatem præter spem sibi impendere. Tamen cum ex duobus inevitabilibus malis alterum ipsi esset eligendum, illud miser elegit, quod erat levius, ac dimissa avi, jacentem subito filium luxit. Ac fabula quidem ita se habet. Accipe jam, quorsum fabulæ sententia pertineat. Quia rei militaris usum habeo jampridem, ut ipse scis; non ignoro, quantos ipse diurnos sumptus fascias, tum in copias navales, quæ te sequuntur, tum in pedestres legiones: ac præterea, quantum impendas ac semper impensurus sis pecuniæ in illis legationibus, quas petendi auxilii causa ad Triballorum principem frequentes mittis; coactus non solum B munera illi pinguiora mittere, atque ipsi deinde reginæ ejus uxori, sed præterea **663** ambitiose adulari, ac pecuniis circumvenire singulos quosque necessarios et clientes eorum optimatium, qui plurimum possunt apud principes Triballorum. Quæ omnia te, quamvis promptissimum, cedere ac desistere incepto protinus cogent. Exercitus autem mei sunt, primum eæ vires, quæ me perpetuo comitantur, tum etiam tota fere Thessalia. Atqui audiisse te opinor, quantus Thessalorum equitatus quantumque ille in re militari habeat experientiæ, et quomodo sit longis ac multiplicibus bellis exercitatus. Eas ego copias domi sedere, quod necessitas urgeret, imperaveram, ne ex duobus, quorum C neutrum expediebat, alterum exsisteret; neque enim par esse externo in solo versantes propriis sumptibus victitare, alieno tempore; neque ab illis agros nostros vastari, ac deleri vites maturo jam fructu direptas; ut fieri ab exercitibus solet, populari plerumque licentia. Earum quippe rerum direptio dominis quidem damno est ac plurimum nocet; diripientibus autem parum aut nihil affert utilitatis; imo, ut ita dicam,

*Labra rigat: medio sed non rigat ore palatum.*

Hæc sunt, quæ mihi militaris disciplinæ alumno prævidere est: tibi autem minime. Cum igitur totas vires in ea impendas, quæ ex re minime sunt, reliquum est, ut in summas tandem angustias adducare, et pecuniarum **664** infinitatem D exhaurias in res male cessuras, propter tuam in re militari imperitiam. Mihi vero, in quo imperandi usus cum ætate adolevit, pecuniarum penuria in rerum bene gerendarum opportunitatem cessura est, ac prosperis me successibus tandem ditabit. Quæ cum ita sint, consequetur profecto illud, quod in fabula est. Si enim ad sumptus profusos, at minime utiles, simulque ad impendentia ex bellis pericula respexeris, eoque Byzan-

A Εἰ μὲν ἀπολῦσαί με προθυμηθείης, ὁ παῖς σοι τεθνήξεται· εἰ δὲ κρατεῖν ἐθέλοις, οὐκ ἂν φθάνοις τεθνηκυῖαν θρηνῶν τὴν γυναῖκα. Ἐπλήγη τὴν ἀκοὴν ὁ ἀνήρ· καὶ διηπόρει καθ' ἑαυτὸν, μεγίστην ἑκατέρωθεν ὁρῶν τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ παρ' ἐλπίδα δεινοῦ. Ὅμως ἐν ἐκλογῇ δυοῖν γενόμενος ἀφύκτων κακῶν τὸ κουφότερον ὁ ταλαίπωρος εἵλετο, καὶ λύσιν τῷ ὄρνιθι παρασχὼν εὐθὺς ἐθρήνει τὸν παῖδα κείμενον. Τοῦ μύθου τοίνυν οὕτως ἔχοντος, ἄκουε καὶ δι' ὃν ὁ μῦθος εἴρηται λόγον. Ἐπεὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐν πείρᾳ γεγένημαι πάλαι πραγμάτων, ὥς γε καὶ αὐτὸς οἶσθα, οἶδα καὶ ὅσην τὴν ἡμερήσιον αὐτὸς ἀεὶ δαπάνην ποιῇ τῶν χρημάτων περί τε τὴν ἑπομένην σοι ναυτικὴν δύναμιν περί τε τὰς πεζικὰς φάλαγγας, καὶ ἐπὶ τούτοις ὅσα τε ἀναλίσκεις καὶ ὅσα ἐς B ἀεὶ ἀναλώσεις, συχνὰ περὶ συμμαχίας πρεσβευόμενος πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Τριβαλλῶν· καὶ μὴ πρός γε μόνον ἐκεῖνον ἔχων τοῦ χρέους τὸ βίαιον δαψιλεστέραν πέμπειν τὴν δεξιὰν, μηδὲ πρός γε δήπου μετ' ἐκεῖνον τὴν ἡγεμονίδα σύζυγον, ἀλλ' ἐπὶ τούτοις θωπεύειν ζητεῖν καὶ χρήμασι περιέρχεσθαι τοῖς ἑκάστῳ προσήκουσι τῶν τοῖς ἡγεμόσι (94) παραδυναστευόντων Τριβαλλῶν· ἃ πάντα σε (95) τὴν ταχίστην ἀπειρηκέναι βιάσονται καὶ μάλα τοι προθυμούμενον. Τὰ δ' ἐμὰ στρατόπεδα, ἥ τε περὶ ἐμὲ διηνεκὴς δύναμις καὶ Θετταλία μικροῦ πᾶσα. ἀκούειν δ' οἶμαί σε τὴν Θετταλικὴν ἵππον ἡλίκη, καὶ ὅσην ἔχει τὴν ἐμπειρίαν ὁ στρατὸς ἐκεῖνος πρὸς τὰ πολέμια, καὶ ὅπως μακρῶν καὶ ποικίλων πολέμων εἰσὶν ἀθληταί. Ταῦτα δ' οἴκοι καθῆσθαι προσ- C ετετάχειν ἐγὼ μέχρι καὶ ἐς τὸν τῆς χρείας [P. 414] καιρὸν, ἵνα δυοῖν οὐδέτερον τῶν οὐ συμφερόντων ὁρῷτο γινόμενον· μήτε γὰρ ἐν ἀλλοτρίᾳ τὴν δίαιταν ἄπρακτον τρίβοντας ἐνεῖναι δαπανᾶν ἑαυτοὺς ἐν οὐ καιρῷ, μήτε τοὺς ἡμετέρους δῃοῦν ἀγροὺς καὶ τὰς ἀμπέλους ἐν ἀκμῇ τοῦ καρποῦ καθεστηκυίας ἁρπάζοντας διαφθείρειν· οἷα φιλεῖ τοῖς στρατοπέδοις συμβαίνειν ὡς τὰ πολλὰ διὰ τὴν δημοτικὴν ἀναρχίαν. Ἡ γὰρ τῶν τοιούτων φθορὰ τοῖς μὲν ἔχουσι ζημίαν παρέχει καὶ βλάπτει τὰ μέγιστα· τοῖς δ' ἁρπάζουσι μικρὰ πολλάκις ἢ οὐδὲν ὤνησεν, ἀλλ' ὡς ἔπος εἰπεῖν,

*Χείλεα μέν τ' ἐδίην', ὑπερῴην δ' οὐκ ἐδίηνε* (96).

ταῦτ' οὖν ἐμοὶ μὲν, στρατιωτικαῖς ἐμπειρίαις συντεθραμμένῳ, προειδέναι ἔπεισι· σοὶ δ' οὔ. Διὸ σοὶ μὲν ἐν τοῖς παρέργοις τὴν ὅλην ἰσχὺν περιγίνεται D δαπανῶντι τελευτᾶν εἰς ἀμηχανίαν, καὶ τὴν τῶν χρημάτων ἀπειρίαν κενοῦν εἰς πράξεις κακοπραγούσας, δι' ἀπειρίαν τοῦ στρατηγεῖν, ἐμοὶ δ' ἐμπειρίαις συντεθραμμένῳ στρατηγικαῖς τὴν τῶν χρημάτων ἔνδειαν πράξεων εὐπορίαν ποιεῖσθαι χρηστῶν καὶ πλοῦτον κατορθωμάτων τὸ τέλος ἐνδείκνυσθαι. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἕψεται δή σοι λοιπὸν τὸ τοῦ μύθου. Εἰ μὲν γὰρ ἀπιδὼν πρὸς τὸ τῆς δαπάνης πολύχουν μὲν, ἀνόνητον δὲ, καὶ ἅμα πρὸς τοὺς ἐπιόντας ἐκ τῶν πολέμων κινδύνους, παλινδρομεῖν τὴν ταχίστην ἐθελήσειας ἐς Βυζάντιον

Variorum notæ.

(94) Ita etiam codex Vaticanus: nec mirum, cum ex eo Regius descriptus sit. BOIVIN.

(95) Ἃ πάντα σε cod. Vatican. BOIVIN.

(96) Homer. *Iliad.* XXII, 495.

ἐλκαδε, συμψήφῳ δι' ἀπόγνωσιν τῇ ἀνάγκῃ χρησάμενος, μακρὸν μὲν ὀφλήσεις τὸν γέλωτα· αἰσχρὸν γάρ φασιν Ὁμηρίδαι,

*δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι* (97).

καὶ πρός γε ζημιώσῃ τὰς πόλεις, ἃς ἐπιὼν αὐτὸς ἀπονητὶ καθέξειν ἐλπίζω. Εἰ δὲ τὸ μὴ τοιούτοις περιπεπτωκέναι κινδύνοις ὁμοῦ καὶ ὀνείδεσι φυλαττόμενος παραμένειν ἔτι φιλονεικοίης, οὐκ ἂν φθάνοις μετὰ τοῦ γέλωτα ὄφλειν μακρὸν καὶ τὴν κεφαλὴν ἀφαιρούμενος. καὶ βιαίως οὕτως ἀποῤῥηγνὺς τὴν ψυχὴν, ἐπειδὰν κυκλωθεῖσα ἡ πόλις, τὸ σὸν νῦν ὁρμητήριον, ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης μετὰ πολλῶν ἐπιόντος ἐμοῦ τῶν δυνάμεων, ἐπὶ τὸν αἴτιον τρέψηταί σε τὴν ὀργήν. Μεταπέμψομαι γὰρ οὐ Θετταλικὴν μόνον ἵππον, καὶ ὅσα ἐκεῖθεν στρατόπεδα, ἀλλὰ σοῦ γε εἵνεκα καὶ Περσικὰς ἐξ Ἀσίας δυνάμεις. Σὺ γὰρ ἤδη τοῦτ' ἐπεπράχεις πρῶτος, καθ' ὁμοφύλων δι' ἐμὲ Περσικὴν ἐλάσας δύναμιν. Τὸ δ' ἐκ τῶν ὁμοίων τὸν ἀδικήσαντ' ἀμύνεσθαι, εἰ μὲν ἀνενέγκλητον εἶναι κρίνοις αὐτὸς, ἀθῶος ἐγὼ, καὶ πρὸς αὐτῶν τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγκεχωρηκότος λαμβάνω τῶν βασκαινόντων. Εἰ δ' εἰς ἐγκλήματος λόγον ἀγάγεις τοὐμὸν πρᾶγμα, ὥρα σοι λογίζεσθαι, πηλίκων καὶ ὅσων τῶν ἐγκλημάτων ὑπεύθυνον σὺ σαυτὸν ἐπεπράχεις ἐθελοντὴς, κατά τε [P. 415] μηδὲν ἐλλιποῦντος ὅπλα τοσαῦτα κινῶν ἀσεβῶν ἀναμὶξ καὶ ὁμοφύλων, καὶ πάντων ἀφειδῶν χρημάτων, καὶ πᾶσιν Ῥωμαίων γῆν διαφθείρων, καὶ νεὼς καθαιρῶν, καὶ μιασμάτων ἐμπιπλὰς ἱερὰ, καὶ πολυτρόπως τοῖς θείοις ἐμπαροινῶν, καὶ πάσης πολιὰν εὐγενείας ἐκ μέσου ποιῶν, καὶ πάντα φύρδην ἄνω καὶ κάτω κυκῶν καὶ διαστρέφων· ἵνα τί γένηται; ἵνα σὺ μόναρχος καταστῇς, μείζοσιν ἢ κατὰ σὲ καὶ τὴν τύχην τὴν σὴν ἐπιβάλλων πράγμασι. Τῆς ἀπονοίας· ὥσπερ ἂν εἰ μηδεὶς τῶν γινομένων ἐπόπτης δίκαιος ἦν, καὶ πάντα διοικῶν πρὸς τὸ βέλτιον, ἀλλ' ἀκυβέρνητον εἶχε τὸ πᾶν καὶ πλημμελῆ τὴν φοράν. Καὶ ταῦτ' οὐδὲ πρὸς τὰς ἐμὰς φυγὰς καὶ τύχας ἀπιδὼν συνέσεως ὁτιοῦν εἰς δυσώπησιν ἐδυνήθης λαβεῖν, ὅπως τοὺς μὲν φίλους, καὶ πολλὰς ὀφείλοντας ἔμοιγε χάριτας, ὡς πολεμίους ἐξώπλισε κατ' ἐμοῦ τὸ μανιῶδες τῆς γνώμης· τοὺς δ' ἐχθροὺς καὶ δυσμενεῖς, ὑφ' ὧν μοι προσῆκε πάσχειν μᾶλλον κακῶς, φίλους αἱ τῆς δίκης πλάστιγγες ἔδειξαν ἀκριβεῖς· καὶ ὃν ὁ ὑμέτερος κλύδων εἰς πυθμένας κατήνεγκε συμφορῶν, ὑπέρτερον παραδόξως ὑμῶν ἐπεπράχει Θεός. Καὶ νῦν, ὡς ὁρᾷς, ἐμοὶ μὲν ἐξουρίας ἅπαντά γε χωρεῖ, καὶ χωρήσει ξύν γε Θεῷ. Σὺ δ' ὅλους ἀνηλωκὼς χρημάτων σωροὺς, τῶν τ' ἐμῶν δηλαδὴ μεθ' ὅσα τοῖς βασιλικοῖς ἐνῆν πρυτανείοις καὶ ὅσα πᾶσιν εὐγενέσι ταμιευόμενα πέπραχας ἅρπαγμα ληστρικὸν, οὐδὲν πλέον κατορθοῖς, ἢ τὸν Πηνελόπης ὑφαίνεις ἱστόν· ὃν πανημέριον ὑφαινόμενον τὸ σκότος ἀνέλυε τῆς κατόπιν νυκτός. Δῆλον οὖν ἂν ἐντεῦθεν εἴη καὶ τοῖς μικρὰ φρονοῦσιν, ὡς ὑμῖν μὲν ἀδικοῦ-

A tium reverti quam celerrime volueris, auctorem præ desperatione secutus necessitatem, maximus erit de te risus : turpe enim esse Homeridæ dictitant,

*mansisse diu vacuumque reverti.*

Ac præterea urbes amissurus es, quas ego obeundo nullo ut spero labore capturus sum. Si vero, dum caves ne in illa pericula simul ac probra incidas, pertinaciter adhuc manseris; non poteris facere, quin præter risum de te multum capite etiam plectaris animamque ita violento fato effundas; tum videlicet cum urbs, tuum nunc perfugium, undique circumsessa, urgente me magnis cum copiis terra ac mari, in te, qui malorum auctor fueris, iram B omnem vertet. Arcessam nempe non Thessalicum modo equitatum, et quidquid illinc copiarum est; sed tui quidem causa et Persicas ex Asia vires. Jam enim tu commisisti id primus, qui Persicam manum mei causa in cives immisisti. Injuriam autem simili facto ulcisci, culpa **665** vacare ipse si judicas, innocens certe ego, et concessæ veniæ testimonium accipio ab ipsis obtrectatoribus. Quod si factum illud meum in crimen adducas, jam tibi cogitandum est, quot et quantis criminibus te obnoxium ultro feceris, cum tot in me innocentem infidelium promiscue ac civium arma movisti, cum nulli sumptui pepercisti, cum totam Romanorum ditionem vastavisti, templa evertisti, C sacra omni scelere violasti, cum in divina multifariam et petulantissime bacchatus es, cum omnis nobilitatis venerandam canitiem de medio sustulisti, cum omnia nullo discrimine sursum deorsum miscuisti atque invertisti; quo consilio? nimirum ut tu solus rerum potirere, majora te ac tua conditione affectans. Proh dementiam! quasi nullus foret arbiter justus, a quo aspiceretur quodcunque fit, a quo omnia quam optime administrarentur; sed universa nullo rectore, nulla lege irent. Ac ne quidem ad mea exsilia measque calamitates cum respiceres, erudiri ad verecundiam potuisti, cogitando quomodo eos quidem, qui mihi amici erant ac plurimum mihi debebant, animi sui furor in me tanquam hostes armaverit : inimicos autem, D et eos, a quibus lædi me æquius erat, amicos mihi divinæ justitiæ lances veros ac certos probaverint; et quem vester ille æstus in profundos calamitatum fluctus merserat, cum Deus præter omnem opinionem vobis altiorem effecerit. Et nunc, ut vides, mihi quidem omnia flatu prospero eunt, et porro ibunt Deo juvante. Tu **666** vero consumptis pecuniarum acervis, mearum nempe, præter id omne quod principum ærariis inerat et quidquid apud nobiles omnes repositum latronibus rapiendum dedisti, nihil aliud nisi Penelopès telam texuisti, quam tota die elaboratam sequentis noctis umbra retexebat. Patet itaque inde cuivis

Variorum notæ

(97) Homer. *Iliad* II. BOIVIN.

etiam mediocris ingenii homini, minime Deum velle adesse vobis injuriam facientibus; mihi autem, qui injuria affectus sum, adfuturum esse maxime. Et tamen cum oporteat vos, divinam indignationem reveritos, furorem animi impotentem reprimere, nihilo magis vobis venit in mentem, tandem ut aliquando quiescatis. At nisi statim ipse fugitivus abeas, si te sinister aliquis genius, tecum habitans, ad septimam usque diem durare et manere hic cogat, videbis sane graviora multo dictis facta. »

A σιν ἥκιστα συλλαμβάνειν ἐθέλει τὸ θεῖον· ἀδικουμένῳ δ' ἔμοιγε καὶ μάλα μάλιστα. Καὶ δέον ὑμᾶς, ἀφοσιουμένους τὴν ἐκ Θεοῦ νέμεσιν, τὸ τῆς ὀργῆς ἐπίσχειν ἀταμίευτον, ὑμῖν δ' ἠρεμεῖν οὐχ εἰς μνήμην οὐδ' ὀψὲ τῶν χρόνων ἔρχεται. Ὅμως εἰ μὴ ἐν τῷ αὐτίκα φεύγων αὐτὸς οἰχήσῃ, κακοδαιμονία δέ τις συνέστιος κατὰ χώραν ἄχρι καὶ ἐς ἑβδόμην ἡμέραν διακαρτερεῖν ἀναγκάσει ἔργα λόγων ὄψει πολλῷ κραταιότερα.

III. Hæc locutus legatos dimisit. Ipse parari naviculam et rhedæ impositam clanculum alia de parte in mare deportari curavit, quod Berrhœa distat centum et sexaginta stadiis: atque ita misit legatos, Lydiæ satrapam Amurium arcessituros. Erat autem ferme illud tempus, quo Canis oritur.

Γ'. Ταῦτ' εἰπὼν τοὺς μὲν πρέσβεις ἀφῆκε πορεύεσθαι· αὐτὸς δ' ἀκάτιον κατεσκευακὼς λάθρα δι' ἁμάξης κατήνεγκεν ἀλλαχόθεν εἰς θάλατταν, σταδίους Βεῤῥοίας διέχουσαν ἑξήκοντα καὶ ἑκατόν, δι' B οὗ τὴν καλέσουσαν ἀπεστάλκει πρεσβείαν τὸν τῆς Λυδίας σατράπην Ἀμούρ. Καὶ ἦν ὁ καιρὸς τηνικαῦτα παρὰ τὰς τοῦ Κυνὸς ἐπιτολάς.

## CAPUT IX.

*Apocauci responsum; cujus duæ partes: prima, de mendacii crimine; altera, de arcessitis Barbaris. Ejus viri mos perversus. Ut tentata per exercitum urbe Berrhœa, ipse Thessalonicæ manserit: arrogans idem et timidus. Sagittarium summittit, qui Cantacuzenum noctu occidat. Sagittarius ter frustra rem aggressus veniam petit ac dimittitur. Apocaucus pericula impendentia celeri fuga prævertitur, insciis Thessalonicensibus. Persæ apud eos relicti fœde et impune grassantur.*

I. Reversis Berrhœa legatis, Apocaucus, ubi renuntiata audiit: « Ego vero, inquit, nunquam hoc dederim degeneris animi esse, ac non omnino dignum eo, qui exercitibus præsit, mentiri aliquando. Quin illud pernecessarium esse dixerim, et omnium quidem maxime imperatori. Cum enim duæ res sint, veritas et mendacium, unum ex utraque re emolumentum **667** percipit imperator, prout videt in hanc vel illam partem necessitate impellente inclinare utilitatem. Ac philosophorum quidem, et eorum qui vitæ societati non omnino student, proprium fuerit linguam ab omni mendacio alienam et sinceram servare, cum nulla sit iis vitæ cura, quæ ut recedant a veritate persuadeat. At ii quibus, si vera dicant, metus est, ne universas civitates ac totos exercitus perdant, mentientibus autem spes est integram omnium salutem vindicandi, quo non illi amentiæ perveniant, si perniciosam veritatem utili mendacio priorem habeant? Enimvero ego centies maluerim, si possim, mentiendo servare et urbes et exercitus, quam servata veritate omnia sponte pessumdare. Cum enim re et substantia careat mendacium, hoc qui utatur, eum necesse est, quando utitur, nihil aliud nisi id agere, ut substantia veritatis silentio quodam ac parciore usu prematur; quemadmodum in supellectili, quæ sumptuosissima sunt ac pretiosissima, ea a dominis nunc absconduntur, quia ita expedit; nunc homi-

[P. 416] Α'. Ἐπανιόντων δὲ τῶν πρέσβεων ἐκ Βεῤῥοίας, Ἀπόκαυκος διακηκοὼς, « Ἐγὼ δ' οὐκ ἂν ποθ' ὁμολογήσαιμι νόθον εἶναι καὶ μὴ πάνυ προσῆκον τοῖς στρατηγεῖν αἱρουμένοις (ἔφη) τὸ ψεύδεσθαι, ὅτι μὴ καὶ μάλιστά σφισιν ἁπάντων εἶναι τῶν ἀναγκαιοτάτων. Δυοῖν γὰρ ὄντοιν πραγμάτοιν, ἀληθείας C καὶ ψεύδους, ἓν ἐξ ἀμφοτέρων πορίζεται κέρδος ὁ στρατηγὸς (98), καθ' ὁπότερον ἴδῃ συνωθοῦσαν τὸ συμφέρον τὴν τῆς χρείας ἀνάγκην. Φιλοσόφοις γὰρ καὶ ὅσοις τὸ μὴ πάντῃ τοῦ βίου κοινωνικὸν πραγματεύεται ἴδιον ἂν εἴη τὸ ψεύδους παντὸς ἀμιγῆ τε καὶ ἀβαφῆ τὴν γλῶτταν τηρεῖν, οἷς οὐδεμία πρόσεστι βίου φροντὶς, παρενηνέχθαι τῆς ἀληθείας πείθουσα. Οἷς δ' ἀληθεύουσι μὲν ἐνίοτε διακινδυνεύεται πόλεις αὐτάνδρους καὶ στρατόπεδα πάντ' ἀπολέσθαι, ψευσαμένοις δ' ὅλην ἀκραιφνῆ χαρίσασθαι σωτηρίαν· ποῦ οὐκ ἂν ἀτοπίας ἐλαύνοι, πρὸ τοῦ συμφέροντος ψεύδους αἱρεῖσθαι τὸ τὰ ἔσχατα βλάπτον τῆς ἀληθείας; Ἐγὼ γὰρ μυριάκις ἂν ἑλοίμην, ἐξὸν μετὰ τοῦ ψεύδεσθαι, σώζειν καὶ πόλεις ὁμοῦ D καὶ στρατόπεδα, τοῦ γε ξὺν τῇ ἀληθείᾳ πρὸς βάραθρον ἀπωλείας ἐλαύνειν ἅπανθ' ἑκών. Ἀνυποστάτου γὰρ ὄντος καὶ ἀνουσίου τοῦ ψεύδους, ἀνάγκη τὸν τούτῳ χρώμενον, ὁπότε χρῷτο, μηδὲν ἄλλο γε δρᾷν, ἢ σιωπήν τινα καὶ φειδὼ τῆς ἀληθοῦς οὐσίας πραγματεύεσθαι· καθάπερ δήπου καὶ ὅσα τῶν κειμηλίων πολυτελέστερά τε καὶ τιμιώτερα τοῖς ἔχουσι νῦν μὲν καλύπτεται τοῦ συμφέροντος εἵνεκα, νῦν δ' ὥσπερ ἀνακαλυπτήρια θύειν (99) τοῖς τῶν ἀνθρώπων ὀφ-

Variorum notæ.

(98) Τοῦ γὰρ αὐτοῦ γλιχόμεθα οἵ τε ψευδόμενοι καὶ οἱ τῇ ἀληθείῃ διαχρεώμενοι. Οἱ μέν γε ψεύδονται τότε, ἐπάν τι μέλλωσι τοῖσι ψεύδεσι πείσαντες κερδήσεσθαι· οἱ δ' ἀληθίζονταί τι, ἵνα τῇ ἀληθηίῃ ἐπισπάσωνται κέρδος, etc. Darius apud Herodotum in *Thalia*. BOIVIN.

(99) Scitum quid Græcis sit ἀνακαλυπτήριον, dies scilicet, quo sponsa sive nova nupta facie retecta prodit. Vide Hesych., Pollucem, et alios. DU CANG. — Νῦν δ' ὥσπερ ἀνακαλυπτήρια θύειν etc. Sensum expressi; verba non reddidi. Ἀνακαλυπτήρια θύειν hoc loco idem est atque ἀνακαλύπτεσθαι.

θαλμοῖς τὸν ἴσον ἔξεστι τρόπον. Ὥστ' οὐ δικαίως ὁ Καντακουζηνὸς τὴν γραφὴν ἐμοὶ τοῦ ψεύδεσθαι, ὥς γε οἶμαι, προστρίβεται, τοῦ λυσιτελοῦς ὡς μάλιστα ποιουμένῳ τὴν πρόνοιαν. Ἐγὼ γὰρ ἐλάττωμα ἂν ἡγησάμην εἰ μὴ τοιοῦτος εἴην· κἀκείνῳ δ' αὖ, εἰ στρατηγοῦ ποιεῖν ἐβούλετο πρᾶγμα, τότ' ἂν με λοιδορεῖν ἐχρῆν, ὅτε μὴ οὕτω τοῖς ἀνὰ χεῖρας ἑώρα με πράγμασι προσιόντα. Ἐμὲ δ' ἐκεῖνο μάλιστα πάντων ἐπαίρει θαυμάζειν ἐκείνου, πῶς ταῦτ' ἐπείγεται δρᾶν, [P. 417] οἷς ὀνειδίζων ἐκτόπως ἐμοὶ λοιδορεῖται, τὴν βαρβαρικὴν φημι καὶ ἀλλόφυλον συμμαχίαν. Εἰ γὰρ ἐν ἀλλοτρίοις πταίσμασιν ἰδίαν ἀσφάλειαν ἐγκωμίων αὐτὸς ἐπορίσατο καὶ τῷ ὄντι τά μοι πεπραγμένα μεμίσηκε, ποθεῖν οὐκ ἐχρῆν, οὐδὲ μιμεῖσθαι. Τὸ γὰρ μιμεῖσθαι φιλοῦντός ἐστιν, οὐ μισοῦντος, καὶ θαυμάζοντος μᾶλλον ἢ ψέγοντος. B Οὐδεὶς γὰρ ἃ μισεῖ δρᾶν ἐκ ψυχῆς ἐπείγεται, τοῦ βιαζομένου παντὸς ἐκ ποδῶν ἱσταμένου. Εἰ δὲ γλώττῃ μὲν λοιδορεῖται τούτοις οἷς ἐμὲ πράττοντα βλέπει, ἔργοις δ' οὐχ ὅπως οὐκ ἀποσπεύδει τὴν μίμησιν, ἀλλὰ καὶ προσεπιδαψιλεύεται, δῆλον ὡς οὐχ ὅτι μισῶν λοιδορεῖται, ἀλλ' ὅτι μὴ πρῶτος αὐτὸς ἐπεπράχει δυσχεραίνει· ὥστε δυοῖν ὁπότερον καθ' ἑτέρου ψηφισθείη, καὶ θατέρῳ τοῦτο δικαίως ἀκολουθήσῃ, καὶ ὁμοίως ἀμφοτέροις ἢ τὰ τῆς ἐπιτιμήσεως ἢ τὰ τῆς συγγνώμης ἐφ' ὁμοίοις τοῖς πράγμασιν ἕψεται. »

A num oculis, velut novæ nuptæ posito flammeolo, possunt eamdem ob causam spectanda offerri. Non juste itaque Cantacuzenus crimen mihi mendacii (ut quidem puto) inurit : mihi inquam, qui utilitatis potissimam rationem habeo. Imo ego me minoris æstimandum putarem, si ejusmodi non essem. Iste autem, si id quod imperatoris erat facere voluisset, tunc mihi debuit conviciari, cum videbat me non aggredi ea quæ exsequi tam facile et 668 promptum esset. Jam vero eum ut mirer hoc maxime inducor, quod ea facere molitur, quæ mihi ut probra insolenter objicit : armorum dico cum Barbaris et alienigenis societatem. Nam si in alienis ruinis laudum suarum stabilitatem collocavit, et revera odio illi sunt ea quæ gessi, affectare atque imitari haud oportebat. Imitari quippe amantis est, non aversantis, et ejus magis qui admiretur, quam ejus qui vituperet. Nemo enim quas res odit, eas vere et ex animo, cum omnis vis abest, facere studet. Quod si ea, quæ per me fieri videt, lingua quidem ille criminatur, re autem ipsa non solum non abhorret ab imitando, sed et insuper cumulum addit : evidens est eum, non quia oderit, criminari, sed quia primus haud fecerit, ideo moleste ferre. Utracunque igitur in unum e nobis lex lata fuerit, ea in alterum etiam merito cadat necesse est, et ex similibus factis similem utrinque consequi reprehensionem aut veniam. »

C B'. Ἐκεῖνος μὲν οὖν ταῦτ' ἔλεξε, σφόδρα τῆς ἑαυτοῦ καταψευδόμενος φύσεως, καὶ πιθανότητι γλώττης τὴν τῶν πραγμάτων ὑποκλέπτων ἀλήθειαν. Ἔθος γὰρ αὐτῷ διηνεκὲς τουτί, καὶ πολλάκις τούτῳ περιφανῶς ἐνεκαλλωπίσατο, ἕτερα μὲν τῇ γλώττῃ προφέρειν, ἕτερα δ' ἐν τῇ διανοίᾳ καλύπτειν, καὶ μαχομένην δεικνύειν τῇ γλώττῃ τῶν λογισμῶν τὴν μελέτην. Πολλὰ μὲν οὖν κἀνταῦθα τῇ γλώττῃ θρασυνόμενος τοῖς ἔργοις ἠλέγχετο. Αὐτὸς μὲν γὰρ διὰ δέος ἐν Θεσσαλονίκῃ παρέμεινε· τὴν δὲ στρατιὰν τῶν ἐπισήμων ἑνὶ παραδοὺς ἐπὶ Βέῤῥοιαν ἔπεμψε, παραγγείλας ἄχρι τριῶν ἐκεῖ παραδείξαντας ἑαυτοὺς ἡμερῶν τὴν ταχίστην ἐπανιέναι. Οὐ γὰρ δράσοντάς τι γενναῖον σφᾶς ἐπεπόμφει· τῶν γὰρ ἀμηχάνων ἐν ἐδόκει τοῦτ' αὐτῷ· ἀλλ' ὅσον μὴ φωραθῆναι τὴν τούτου δειλίαν τοῖς πλείστοις. D Τοῦ γάρ τοι θράσους ἀνδρίᾳ καὶ τόλμῃ πολεμικῇ συνοικεῖν οὐδαμῇ δυναμένου, πῶς ἂν αὐτός, μακρὸν μὲν ἐν τῇ γλώττῃ τὸ θράσος ἔχων, μακροτέραν δ' ἐν τῇ ψυχῇ τὴν δειλίαν γεγυμνωμένοις ξίφεσιν ἢ αὐτός ποθ' ὡμιλήσειεν, ἢ πείσειεν ἄλλους; θᾶττον μεντἂν τοῦ σώματος ἀποῤῥηγνυμένην θεάσαιτο τὴν ψυχήν, ἢ συῤῥηγνυμένου πολέμου πάταγον ὅπλων ἀκούσειεν.

II. Hæc sunt, quæ ille dixit, de sua indole admodum mentiens, ac sermonis probabilitate rerum veritatem obscurans. Mos enim hic illi perpetuus fuit : eoque se palam sæpe tanquam ornamento aliquo venditavit, quod aliud ore pronuntiaret, aliud in animo occultum haberet, et pugnare cum lingua consilia ejus et cogitationes appareret. Multam igitur tum quoque audaciam verbis professus factis redarguebatur. Nam ipse quidem Thessalonicæ mansit præ metu : 669 exercitum autem uni ex primoribus commissum Berrhœam misit, præcepitque, postquam se illic per tres dies ostentassent, ut redirent quam celerrime. Non enim ut aliquid præclari facerent, eos miserat; qui nullo modo fieri id posse existimabat; sed ut ne a plerisque timiditas ejus deprehenderetur. Enimvero si nulla esse potest arrogantiæ cum fortitudine et bellica magnanimitate societas; quomodo ille, cui tantum in lingua arrogantiæ erat, in animo autem timiditatis multo plus, nudatis ensibus aut ipse interfuisset, aut aliis ut interessent persuasisset? Citius profecto erumpentem corpore animam vidisset, quam in belli conflictu sonitum audiisset armorum.

Γ'. Ἐπεὶ τοίνυν πεπαῤῥησιασμένῃ μάχῃ τὸν πολέμιον οὐκ ἐνῆν κατεργάσασθαι, πρὸς τὰς ἐν κρυφῇ

III. Qua igitur aperto Marte hostem profligare haud poterat, ad suas illas denuo occultas artes

Variorum notæ.

Proprie dicitur de novis nuptiis, quæ quo die flammeolum ponebant, dona a marito et ab amicis mariti accipiebant, dicta idcirco ἀνακαλυπτήρια. Boivin.

et obscuros dolos respexit. Et cum audivisset imperatoris domum juxta muros sitam in urbe esse, eaque solitum illum regredi circa medias noctes solum, ac plerumque incustoditum, ut circumspiceret e propugnaculis, exploraretque, num extrinsecus hostium copiæ ingruerent; et qua vigilantia urbem intus custodirent sive ii qui per urbem mediam armati obambulabant et vias circumibant, sive ii qui turrim quamlibet aut turriculam sortiti, crebris clamoribus sese mutuo compellantes, nocturna intervalla metiebantur; magna mercede quemdam conduxit ex iis qui singularem haberent ad tractandum arcum dexteritatem, et **670** cum Berrhœam clanculum misit, præcepitque, ut cum domo egressurus esset noctu imperator, ei mortiferum vulnus infligeret; ac statim propugnaculis lapsus per funem ad castra illæsus ac salvus sese reciperet. Cum itaque advenisset hora, atque imperator solitam juxta mœnia ambulationem repeteret, ter statim sagittarius arcum tetendit; ter sensit in jaculando telo aberrasse se, cum illico manus quasi quodam torpore obriguisset telumque in terram velut mortuum projecisset. Feruntautem cum tertio experiretur, ruptum arcus nervum; stupore deinde ac metu correptum hominem ad imperatorem primo mane accessisse, dolumque ei cum magna animi commotione patefecisse, et quod acciderat in tendendo arcu prodigium. Ipse itaque impetrata venia abiit.

IV. Apocaucus vero, cum videret non continuo adesse sibi auxiliares a Triballis copias, paulatim ad desperationem animo vergebat. Verebatur enim, ne statim imperator accitis Thessalorum armis in extremum discrimen adduceret ipsius exercitum. Non multis itaque post diebus castra moveri jussit, tum ob alia, tum maxime quia recens ad omnes fama pervenerat, infestissimum nuntians Persicæ classis adventum, quem ille pejus letho extimescebat. Perpaucis igitur et ipse diebus Thessalonicæ consumptis, pauculis cum navibus, et illis quidem expeditissimis, in altum delatus abiit. Etenim suspicatus erat, optima certe conjectura, **671** si semel timere eum ac fugam meditari sensissent ii qui in urbe erant, duorum alterum eventurum esse : aut enim ipsum a Thessalonicensibus retentum iri, propulsatorem ac participem futurum imminentis obsidionis, aut cum eo coactum iri migrare tum omnes triremes, tum illam Persarum classem, quæ ipsum secuta erat eodem consilio : quod quidem malorum omnium gravissimum ducebat sibi, et maximis periculis plenum. Nam et multitudo in fuga impedimentum est haud mediocre, et præterea classem externam secum habere cum aliam classem fugeret, sibi quidem inimicam, amicam autem ei quam

A συνήθεις αὖθις ἔβλεψε μηχανὰς καὶ τοὺς λαθραίους δόλους. Κἀπειδή γε ἠκηκόει τὴν βασιλέως οἰκίαν εἶναι παρὰ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔνδον· ἀφ' ἧς ἐξιόντα τὸν βασιλέα περὶ μέσας που νύκτας μεμονωμένον τε καὶ ἀφύλακτον ὡς τὰ πολλὰ περισκοπεῖν ἐκ τῶν ἐπάλξεων, εἰ ἐπίοιεν ἔξωθεν αἱ τῶν ἀντιπάλων δυνάμεις [P. 418] καὶ ὅπως ἂν ἐγρηγόρσεως ἔχοιεν οἱ τὴν πόλιν ἔνδοθεν φρουροῦντες, ὅσοι τε τὰς κατὰ μέσην τὴν πόλιν ἔνοπλοι περιῄεσαν ἀγυιὰς καὶ ὅσοι πάντα πύργον καὶ πᾶν ἡμιπύργιον διαλαγχάνοντες φωναῖς ἀλλεπαλλήλοις τὰ νυκτερινὰ παρεμετροῦντο διαστήματα· πολλοῦ τινος ἐπρίατο μισθοῦ (1) τῶν εὐφυῶς ἐχόντων τῆς τοξικῆς ἀσκήσεως ἕνα τινά, καὶ τοῦτον εἰς Βέῤῥοιαν πέμψας κατὰ τὸ λεληθὸς παρήγγειλε νύκτωρ ἐξιόντα τῆς οἰκίας τὸν βασιλέα καιρίαν βαλεῖν ἐκ τοῦ τείχους, καὶ παραχρῆμα σχοίνῳ B διὰ τῶν ἐπάλξεων διεκπεσόντα πρὸς τὸ στρατόπεδον ἀπαθῆ τὴν σωτηρίαν ποιήσασθαι. Τῆς τοίνυν ὥρας ἐληλυθυίας, ἐν ᾗ τὸν βασιλέα τῷ εἰωθότι χρῆσθαι γέγονε περιπάτῳ παρὰ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, τρὶς μὲν εὐθὺς ὁ τοξότης ἐκεῖνος ἐτείνετο τὸ τόξον· τρὶς δ' ἀτυχῶν περὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ βέλους ᾐσθάνετο, νάρκης οἱονεί τινος ἐμπεδούσης παραχρῆμα τὴν χεῖρα καὶ κατὰ γῆς νεκρὸν τὸ βέλος ῥιπτούσης. Τῆς μέντοι τοῦ τόξου νευρᾶς ἐν τῇ τρίτῃ ῥαγείσης πείρᾳ, ἐκπλήξει καὶ δέει ληφθέντα τὸν ἄνθρωπον ἅμα ἕῳ προσιέναι τε τῷ βασιλεῖ καὶ τόν τε δόλον ἐξαγγεῖλαι περιπαθῶς καὶ ὃ περὶ τὴν τάσιν τοῦ τόξου συμπέπτωκε τέρας. Αὐτὸς μὲν οὖν συγγνώμης τυχὼν

C ἐπορεύετο.

Δ'. Ὁ δ' Ἀπόκαυκος, ὁρῶν οὐ ταχεῖαν ἰοῦσαν τὴν ἐκ τῶν Τριβαλλῶν αὐτῷ σύμμαχον δύναμιν, ἠρέμα πρὸς ἀπογνώσεις ἐχώρει τῇ γνώμῃ. Ἐδεδίει γάρ, μὴ αἰφνίδιον ὁ βασιλεὺς τὰ Θετταλικὰ μεταπεμψάμενος ὅπλα πρὸς τοὺς ἐσχάτους ὤσῃ κινδύνους αὐτοῦ τὰ στρατεύματα. Οὐ μετὰ πολλὰς οὖν ἐκεῖθεν τὰς ἡμέρας ἀναζευγνύειν ἐκέλευε τά τε ἄλλα καὶ μάλισθ' ὅτι καὶ φήμη πάντας ἄρτι ἐπεπορεύετο, τὴν τοῦ Περσικοῦ στόλου βαρεῖαν διαγγέλλουσα ἔφοδον, ἣν καὶ παντὸς ἐνόμιζε θανάτου φοβερωτέραν. Διὸ καὶ κομιδῇ βραχείας τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐνδιατετριφὼς καὶ αὐτὸς ἡμέρας ᾤχετο σὺν ὀλίγαις ναυσὶν ἀποπλεύσας, καὶ ταύταις ταχυναυτούσαις ὡς μάλιστα. Ὑποπτευκὼς γὰρ ἦν, καὶ μάλα κατὰ σκοπόν, ὡς αἰσθήσεως D γενομένης ἀνὰ τὴν πόλιν τοῦ φόβου τε καὶ τῆς γε τοῦ δρασμοῦ μελέτης, δυοῖν ἕψεται θάτερον· ἢ γὰρ καθέξειν αὐτὸν τοὺς Θεσσαλονικέας ἐπίκουρόν τε καὶ κοινωνὸν τῆς προσδοκωμένης πολιορκίας, ἢ βιάσασθαι συναποπλεῖν αὐτῷ τάς τε τριήρεις πάσας καὶ ἅμα τὴν σύν γε αὐτῷ ναυστολήσασαν Περσικὴν δύναμιν μεθ' ὁμοίας τῆς γνώμης· ὃ μεῖζον τῶν ἄλλων ἐνόμιζεν εἶναι κακῶν ἑαυτῷ, καὶ κινδύνων μειζόνων μεστόν. Τό τε γὰρ πλῆθος ἐν ταῖς φυγαῖς ἐμπόδιον οὐ μικρόν· καὶ πρός γε τὸ δύναμιν ἀλλόφυλον ἑπομένην ἔχειν, φεύγοντα δύναμιν ἄλλην, ἐχθρὰν μὲν αὐτῷ, φίλην δὲ καὶ ὁμόφυλον ταῖς ἑπο-

Variorum notæ.

(1) Rem narrat Cantacuzen. lib. III, cap. 61, a quo is Alusianus appellatur. DUCANG.

μέναις αὐτῷ [P. 419] Περσικαῖς ταύταις ναυσὶν, A ὅμοιον ἐλογίζετο, ὥσπερ ἂν εἴ τις τὸν ἔξωθεν ἀνασοβεῖν τῆς οἰκίας ἐπειγόμενος ἐμπρησμὸν ἔνδοθεν ἑκὼν αὐτὴν ὑφῆπτεν αὐτὸς, σπουδαιοτέραν τινὰ τὴν ἐπικουρίαν οὕτω πως τἀλλοτρίῳ πυρὶ μηχανώμενος. Ταῦτ' οὖν ἅπαντ' ἐν νῷ συλλαβὼν ᾤχετο λάθρα φυγὼν, ὡς ἡμῖν γε δεδήλωται.

secum habebat Persarum classi, atque ejusdem gentis; id quidem illi perinde habebatur, ut si quis festinans arcere ædibus externum incendium eas ipse introrsum sciens ac prudens incenderet, isto videlicet tanquam præsentiori remedio adversus externum ignem excogitato. Hæc igitur ille omnia animo complexus clam, ut diximus, aufugit.

Εʹ. Ὅσαι μὲν οὖν ἁρπαγαί τε (2) καὶ ἀνδραποδισμοὶ τοῖς ἐναπολειφθεῖσιν ἐγίνοντο Πέρσαις ἐκεῖ κατὰ τῶν εὐσεβῶν, καὶ ὅσαι κατὰ τῶν ἱερῶν ἀτοπίαι κατὰ τὸ ἀφειδὲς ἐτολμῶντο, ῥᾴδιον οὐκ ἂν εἴη διεξιέναι, βουλομένοις ἐφ' ἕτερα τρέπειν τοῦ λόγου τὸν δρόμον ἡμῖν. Ἴσασι δ' οὖν οἱ παθόντες, καὶ ὅσοι τῶν τοιούτων οὐ μάλα πεφύκασιν ἀδαεῖς ἀποσυλᾷν εἰκασμοὺς κἀξ ὧν γε τεθέανται ξυμβάλλειν καὶ ἃ μὴ B τεθέανται.

V. At Persæ ibi relicti quantum grassati sint in Christianos, tum diripiendo, tum homines in servitutem redigendo; qua audacia et quam intemperanter sacris illuserint, facile haud fuerit nobis commemorare, orationis nostræ cursum vertere alio volentibus. Norunt certe ii qui passi sunt, et quicunque non ita sunt earum rerum rudes, ut conjecturam de iis capere, atque ex iis quæ viderint ea quæ non viderint colligere haud possint.

## CAPUT X.

*Classis Persica, duce Amurio, multis navibus tempestate amissis, ad Eubœam primum, deinde prope Thessalonicam appellitur. Persæ prædatum in Triballorum fines exeunt. Cantacuzenus BerrhϾ urbis cura commissa Manueli filio, indolis eximiæ adolescenti, confert se ad Amurium. Thessalonicensium res valde angustæ. Divitum et pauperum studia contraria. Tertia factio, duabus illis pejor. Divites in proditionis crimen vocantur. Pauperes ambitiosi, qui et zelotæ, in illos insurgunt. Plebem infimam sibi adjungunt. Vi, rapinis et cædibus grassantur. Divitum miserrima conditio. Eorumdem spes irrita. Amurius urbem vi expugnandam censet. Cantacuzenus, Demetrium martyrem reveritus, mavult deditionem exspectare. Soluta obsidione, milites Amuriani alii domum redeunt, alii cum duce Cantacuzenum sequuntur. Quem Amurius partim joco, partim serio reprehendit. Uterque junctis copiis urbes Thraciæ sollicitatum eunt.*

Αʹ. Βραχεῖαι παρῆλθον ἡμέραι καὶ ἡ ναυτικὴ τῶν C Περσῶν κατέπλευσε δύναμις (3), ἐς ἔγγιστα διακοσίων νεῶν ἀναφερομένη τὸ πλήρωμα καὶ ναύαρχον ἔχουσα τὸν τῆς Λυδίας σατράπην Ἀμούρ· ὃς οὐκ εἰς τὸ τῶν Θεσσαλονικέων ἐπίνειον καταῖραι τὸν στόλον ἀφῆκεν, ἀλλ' ἴδιον αὐτὸς ἐποιήσατο ναύσταθμον (4), σταδίοις Θεσσαλονίκης ἀπέχον οὐχ ἧττον ἑξήκοντα. Οὐ μὴν τοσαύτας ἔχων τῆς Ἀσίας ἐξέπλευσεν· ἀλλὰ τριακοσίαις μὲν ταῖς πάσαις ἀνήχθη· ναυαγίᾳ δὲ χρησάμενος κατὰ τὸν ἀνάπλουν (5), ἀγριωτέρων τῶν ἀπαρκτίων τηνικαῦτα ῥευσάντων πνευμάτων, αὐτὸς μὲν σὺν ταῖς εἰρημέναις ἐκτοπισθεὶς ἄκων εἰς Εὔβοιαν ἐξώκειλε, καὶ ταύταις ἀπ' ἀλλήλων ὡς τὰ πολλὰ διεσκεδασμέναις· αἱ δ' ἄλλαι κατ' ἄλλα μέρη διεσώθησαν τῆς Εὐρώπης, ὅσαι μήτ' ἐν ταῖς ἀκταῖς συνετρίβησαν, μήτε κύμασι [P. 420] διαναυμαχήσασαι κατηνέχθησαν αὔτανδροι. Βουλευομένου δ' ἐκεῖθεν ἐπὶ συχναῖς ἡμέραις ἐξ Εὐβοίας πεζῇ διὰ Θετταλίας ἰέναι ἐς Βέρροιαν, αὐτόθι τὰς ναῦς καταφλέξαντα πρότερον, ἐῤῥάϊσε μὲν ἡ τῶν κυμάτων ὕβρις ὀψέ· μαλακώτερον δ' ἐξ ἀπογείων προσβαλεῖν ἤρξατο τοῖς ἱστίοις τὸ πνεῦμα. Ὅθεν καὶ ἄραντες ἐκεῖθεν ἠθροίσθησαν ἐς ὃν δεδηλώκαμεν ναύσταθμον, τῆς Θεσσαλονικέων πόλεως ἄγχιστα.

I. Paucis diebus interjectis navales Persarum copiæ advectæ sunt, **672** quam proxime ducentarum navium numerum explentes, duce Amurio, Lydiæ satrapa: qui classem suam non ad Thessalonicensem portum appulit, sed propriam sibi ipse stationem paravit, non minus sexaginta stadiis a Thessalonica distantem. Atqui ille cum Asia decederet, non cum eo navium numero, sed cum totis trecentis solverat. Facto autem inter navigandum naufragio, cum asperiores ab Arcto auræ ingruissent, ipse quidem in Eubœam vi abreptus erat cum illis, quas dixi, navibus, iisque maxima ex parte ab invicem dispersis. Aliæ vero ad alias Europæ oras salvæ evaserant, exceptis iis quæ aut in littora illiserant, aut iniquis fluctibus conflictatæ ipsis cum hominibus demersæ fuerant. D Cumque ille multos dies deliberasset, an ex Eubœa per Thessaliam pedestri itinere, navibus ante incensis, Berrhœam sibi eundum foret, deferbuerat tandem fluctuum insolentia, cœperatque aura clementior velis aspirare a terra. Inde itaque cum solvissent, ad eam, quam diximus, stationem convenerant proxime Thessalonicam.

Βʹ. Οἱ μὲν οὖν πλείους, τὴν ἱκανὴν ἀπολιπόντες φρουρὰν ταῖς ναυσὶν, ἐπὶ λείαν εὐθὺς ὥρμησαν, καὶ τὰ πλείω τῶν Τριβαλλοῖς ὑπεικόντων χωρίων ἐκάκω-

II. Relicto igitur præsidio, quantum ad custodiendas naves satis erat, ad prædam statim bona pars egressi sunt, et pleraque Triballorum ditionis

Variorum notæ.

(2) Cantacuz. lib. III, cap. 62. DUCANG.
(3) Cantacuz. lib. III, cap. 63. DUCANG.
(4) Ad Clopain, haud procul a Thessalonica. Cantacuzen. cap. 63 extremo. DUCANG.
(5) Ventis ad Eubœam retentis, ut ait Cantacuzen. cap. 63. DUCANG.

loca maxime afflixerunt, homines ac pecora ex agris abigentes, atque etiam multis gladium hostilem impune intentantes. Cum autem ibi Persicæ classis **673** dux substitisset, venit ad eum paulo post et imperator Berrhœa egressus, mandata Manueli filio rerum administratione. Qui cum ætate vix ephebum excederet, nec dum malæ prima lanugine florerent, senilem in animo alebat prudentiam, et simul cum patre longinquæ ac subdialis militiæ mala diu perpessus præclaro usu ad imperandi disciplinam exercitatus erat; atque ob id ipsum ei imperator ac pater illius urbis regimen crediderat, quæ ipsi hactenus fundamentum ac radix fuerat fortunæ in melius mutandæ. Cum itaque inde excessisset imperator, et circa Thessalonicæ campos Persici exercitus ducem offendisset, eumque ut par erat salutasset, ambo quid facto opus foret inter se deliberarunt.

A σαν (6) μάλιστα, ἀνθρώπους καὶ βοσκήματα συναρπάζοντες ἐξ ἀγρῶν, καὶ οἰκίας πυρπολοῦντες, καὶ πολλοῖς τὸν πολέμιον σίδηρον καταφέροντες ἀνανταγώνιστον. Τῷ γε μὴν ναυάρχῳ τοῦ στόλου κατὰ χώραν μείναντι ἧκε μετὰ βραχὺ καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκ Βεῤῥοίας, τῶν ἐκεῖ πραγμάτων ἐπίτροπον (7) τὸν υἱὸν καταλελοιπὼς Μανουήλ· ὃς ἄρτι καθ' ἡλικίαν τὸν ἔφηβον παραλλάττων, καὶ μήπω μηδὲ τὸν πρῶτον ἀνθήσας ἴουλον ἐν ταῖς παρειαῖς, πρεσβυτικὴν ἐν τῇ ψυχῇ τὴν σύνεσιν ἔβοσκε καὶ ἅμα τῷ πατρὶ πρὸς ταῖς ὑπερορίοις καὶ ὑπαίθροις στρατοπεδείαις μακρὰ συγκακοπαθήσας πρὸς λαμπρὰν τῆς στρατηγικῆς ἐμπειρίας γεγύμνασται ἄσκησιν· καὶ δι' αὐτό γέ τοι τουτὶ τὴν τῆς τοιαύτης πόλεως ὁ βασιλεὺς καὶ πατὴρ ἐπεπιστεύκει ἐπιτροπήν, ἣ κρηπὶς καὶ ῥίζα B τέως αὐτῷ τῆς ἐκ τῶν χειρόνων ἐς τὰς βελτίους τύχας κατέστη μεταβολῆς. Οὕτω τοίνυν ἐλθὼν ἐκ Βεῤῥοίας ὁ βασιλεὺς, καὶ ἀμφὶ τοὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἀγροὺς τῷ τῆς Περσικῆς δυνάμεως ἐντετυχηκὼς ἡγεμόνι (8), καὶ ἀσπασάμενος τὰ εἰκότα, περὶ τῶν πρακτέων ἄμφω κατὰ σφᾶς ἐβουλεύοντο.

III. Thessalonicenses autem, cum gregibus atque armentis intra muros conclusi, et ipsi rerum necessariarum penuria laborabant, et bestiis deerat, quo alerentur. Quæ cum frequentes quotidie caderent, et teter inde odor aerem corrupisset, hinc factum est, ut cum id cives ægre ferrent, aperta seditio oriretur. Quibus enim ruri possessiones erant, iis agros vastari grave erat. Sed et qui pecudum greges, et boum juga, et jumenta alia quælibet habebant, ii quoque molestia afficiebantur, cum et illarum rerum jacere confusam stragem, et suas de illis spes simul omnes intermori viderent. Quibus autem coæva paupertas inoleverat, **674** angusta re animum acribus stimulis urgente, ii turbarum et tumultuum novorum cupiditate fervebant, et oculorum malignitatem in divites intendebant, et furorem animi sui gestiebant exercere.

Γ'. Τοῖς γε μὴν Θεσσαλονικεῦσι, τειχῶν ἐντὸς συγκλεισθεῖσι μετὰ τῶν ποιμνίων καὶ βουκολίων, αὐτοῖς τε ἐστενοχωρεῖτο τὰ ἐπιτήδεια καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις χιλὸς οὐκ ἦν· ἃ δὴ καὶ καθ' ἡμέραν ἄλλα ἐπ' ἄλλοις ἔπιπτον, καὶ τὸ ἐντεῦθεν δυσῶδες νοσεῖν παρεσκεύαζε τὸν ἀέρα· ὑφ' ὧν ἀχθομένοις συνέβαινε στασιάζειν λαμπρῶς τοῖς πολίταις. Οἷς μὲν γὰρ κτήσεις (9) ἦσαν ἀγρῶν, ἄχθεσθαι ἐνῆν, τῶν ἀγρῶν δηουμένων· οἷς δ' ἀγέλαι ποιμνίων, καὶ ζεύγη βοῶν, καὶ ὁπόσα τῶν ἀχθοφόρων ζώων, ἀνιᾶσθαι συνέβαινε C καὶ αὐτοῖς, αὐτά τε θεωμένοις εἰκῇ φθειρόμενα καὶ ἀθρόας τὰς ἐπ' αὐτοῖς ἐλπίδας θνησκούσας αὐτῶν. Οἷς δ' ἡλικιῶτις ἦν ἡ πενία καὶ τὸ κοῦφον τοῦ βίου τὸ μὴ βουλόμενον ἰσχυρῶς ἐμάστιξε τῆς ψυχῆς, τούτοις δ' ἔφεσις νεωτέρων συνήκμαζε ταραχῶν καὶ θορύβων, καὶ κατὰ τῶν πλουσίων ἡ βασκανία (10) τῶν ὀφθαλμῶν ἐτείνετο, καὶ τὸ μανικὸν ἠσκεῖτο σφόδρα τῆς γνώμης.

IV. His ita bifariam divisis, etiam tertia quædam factio accessit, plebis colluvies, quæ de jure aut injuria nihil quidquam audit; sed facile tanquam instrumentum a quolibet volente trahitur, quocunque animi præit pervicacia, in perniciem eorum quibus invidetur. Neque enim ejusmodi homines suam libidinem dominam ferre possunt, neque constitutas ab antiquis leges; qui vitam in libris perpetuam habent, atque inde respublicas ordinando et pravorum affectuum motus corrigendo hominum felicitati semper consulunt: sed, veluti maris fluctus cuilibet vento sævienti facile obsequentes infelicia navigia ipsis cum hominibus mergunt, sic isti divitum domos funditus evertentes hostilem gladium in miserorum caput fœde et impotenter sine ulla ratione incutiunt.

Δ'. Τούτων δ' οὕτως διῃρημένων διπλῇ, καὶ τρίτη μοῖρά τις αὐτοῖς ἐπεφύετο συρφετώδης, δικαιοσύνης πέρι [P. 421] καὶ ἀδικίας οὐδὲν ἐπαΐουσα, ἀλλ' ἀγομένη ῥᾳδίως καθάπερ ὅπλον τοῖς ἄγειν ἐθέλουσιν, ὅποι τὸ αὔθαδες ὑφηγεῖται τῆς γνώμης, ἐπὶ πονήρῳ τῶν φθονουμένων. Οὔτε γὰρ αὐτονομίᾳ δουλεύειν D οἶδεν ὁ δῆμος οὗτος, οὔτε νόμοις ἀνδρῶν παλαιῶν, τὸ ζῆν ἐν ταῖς βίβλοις ἐχόντων, κἀκεῖθεν τὰ πολιτικὰ ῥυθμιζόντων πράγματα, καὶ τοῖς τῶν ἀτόπων κινήμασιν ἕξεων πρὸς τὸ εὔδαιμον νομοθετούντων ἀεί· ἀλλ', ὥσπερ θαλάττης κύματα πᾶσιν ἀγριαίνουσι πνεύμασιν εὐχερῶς ὑπείκοντα τὰς δυστυχεῖς καταδύουσι τῶν ὁλκάδων αὐτάνδρους, οὕτως οὗτοι τὰς τῶν εὐδαιμόνων οἰκίας ἐκ βάθρων ἀνατρέποντες τὸ πολέμιον ἀκρατῶς κατὰ τῆς τῶν ἀθλίων κεφαλῆς ἐπιφέρουσι ξίφος ἀφειδῶς καὶ ξύν γε λόγῳ οὐδενί.

Variorum notæ.

(6) Tamen Cantacuzenus ait se operam tum dedisse, *ne quid Cralis provincia detrimenti acciperet.* lib. III, cap. 64. BOIVIN.

(7) Cantacuzen. cap. 64, pag. 568. DUCANG.

(8) Cantacuz. ibid. DUCANG.

(9) Cantacuzen. cap. 64. DUCANG.

(10) Ut in divites ac Urbis primores grassati fuerint Zelotæ, pluribus narrat Cantacuz. lib. III, cap. 64. DUCANG.

Ε'. Πεπλασμένης οὖν ἀρτίως εἰς τὸν δῆμον ῥυείσης A φήμης, ὡς τοῖς πλούτῳ καὶ ἀγροῖς καὶ βοσκήμασι βρίθουσιν ἀναπετάσαι τὰς τῆς πόλεως πύλας κρύφα μελετηθείη τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ τὴν ζημίαν οὐ φέρουσιν, εἰς ἀντίπαλον ἔστησαν μοῖραν οἱ πλούτου καὶ δόξης ἐφιέμενοι πένητες, καὶ τὴν ἀνάῤῥησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου μετὰ τῆς μητρὸς ἐπὶ μέσης τε διαῤῥήδην ὕμνουν τῆς πόλεως καὶ ἅμα Ζηλωτὰς σφᾶς αὐτοὺς ἐπωνόμαζον (11), ὀνόμασι χρηστοῖς τὴν τῆς κακίας ὑπόθεσιν περιπέττοντες, καὶ τὸν δῆμον εἰς συμμαχίαν ἐκάλουν, κερδῶν ἑτοίμων ἐλπίσι τοὺς σφῶν θυμοὺς παραθήγοντες.

Ϛ'. Οὕτω δὴ οὖν ὥσπερ βιαίου κατασκήψαντος πνεύματος εἰς τὴν πόλιν, θόρυβος ἀνὰ πάντας δημότας ἐπεχωρίαζεν ἄτακτος, καὶ πάντες ἀθρόοι τῶν B οἰκιῶν εὐθὺς ἐξεχέοντο, καὶ τῶν ἔξωθεν πολεμίων αὐτοὶ πικρότεροι τοῖς πλουσίοις ἐγίνοντο, τόν τε ἐν ταῖς οἰκίαις πλοῦτον ἅρπαγμα λῃστρικὸν καθιστάμενοι καὶ αὐτῶν ὅσοις ἐνετύγχανον ἀφειδῶς ἀποσφάττοντες, καὶ πολιτικῶν αἱμάτων κρατῆρας κενοῦντες ἐν ταῖς πλατείαις τῆς πόλεως. Τό γε μὴν ἔκκριτον, καὶ ὅσον τῆς πόλεως ὄψις ὑπῆρχεν, εἰς τοῦτο κακοδαιμονίας ἠλάθη διά γε δὴ τὸ τῆς οὐσίας εὔδαιμον. Τούτων δ' οἱ μὲν θανάτου δίκην ἔδοσαν αὐθημερὸν ταῖς τῆς δημοτικῆς παρανοίας ὁρμαῖς· ὧν δ' ἐν ὑποψίαις ἔτι τὸ τῆς τύχης ἔκειτο μέλλον (πλείους δ' εἶναι τῶν ἑαλωκότων συνέπιπτεν σφᾶς), τούτοις δ' ἐσκυθρωπακόσιν ἐνῆν οἰκουρεῖν, φυλαττομένοις ὡς τὰ πολλὰ τό γ' ἐν ἀγοραῖς καὶ θεάτροις παῤῥησιάζεσθαι. C

Ζ'. Καὶ τάχ' ἂν ἐτεθνήκεσαν ὑπὸ δέους, εἰ μή τινες ἐκ βασιλέως ἔξωθεν ἐλπίδες εἰσπορευόμεναί πως ἀνεῤῥώννυόν τε πρὸς τὸ εὔψυχον καὶ τὸ λογιζόμενον τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ νῆφον ἀνεκαλοῦντο. Μόναι γὰρ αὗται μοχθούντων ἑωρῶντο τέρπουσα τηνικαῦτα κρηπὶς λογισμῶν, καὶ πρός γε, [P. 422] φροντίδων εἰς ἀπόγνωσιν ὀλισθαίνειν κινδυνευουσῶν, πρᾶος φάναι καί τινος ἀπόζων εὐθυμίας ζέφυρος. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ψεῦδος ὁμόστεγον ἐνίοτε φαίνονται κεκτημέναι, ἀλλ' οὖν τοιαῦτά πως εἰδωλοποιεῖν ἐπεφύκεσαν ἀεὶ καὶ προτυποῦσθαι, καθάπερ ἐκ γειτόνων παριοῦσαι παρήγοροι πιπτούσαις ἐξ ἀθυμίας ψυχαῖς, τὰς τῆς ὀρέξεως φαντασίας συλλήπτορας ἔχουσαι. Ἀλλὰ τὸ μὲν πάσχειν ἐκ διαδοχῆς συνεχῶς τοῖς ταλαιπώροις D ἐλέλειπτο καὶ παρῆν· τὸ δὲ τῶν ἐλπίδων προμηθὲς σκιά τις ἦν ἡδονῆς καὶ δικτύοις συναγομένη πνοή· οἷς τὸ μὲν διαῤῥεῖν ἀθρόον ἔνεστι πάντως, τὸ δὲ μένειν ὅλως οὐκ ἔνεστι.

Η'. Τῷ μὲν γὰρ τῶν Περσῶν ἡγεμόνι περιστρατοπεδεύειν ἐδόκει τὴν πόλιν ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης, καὶ ὅλον τὸ τῆς πολιορκίας ἐπάγειν ἐκ τοῦ παραχρῆμα βίαιον, καὶ μὴ τρίβειν ἡσυχῇ καθημένους τὸν χρόνον, ἔργοις ἐνὸν τὰ τῆς μάχης ἐν βραχεῖ κρίνε-

V. Cum itaque fama recens conficta ad populum manasset, eos qui opibus et agris et re pecuniaria abundarent, damnorum impatientes, decrevisse clam urbis portas imperatori Cantacuzeno aperire, ii pauperes, qui opum et gloriæ appetentes erant, ex adverso insurrexerunt, et tam Joannis Palæologi imperatoris quam illius matris nomen in media urbe clare et aperte celebrarunt, iidemque se Zelotas nuncuparunt, speciosis **675** nempe nominibus malum propositum velantes, et plebem in auxilium advocarunt, parati emolumenti spe animum illius acuentes.

VI. Cum igitur ita in urbem quasi vehemens quidam ventus impetum fecisset, tumultus per omnem civitatem vagabatur inordinatus, et cuncti frequentes domibus statim ejiciebantur, sæviebantque isti in divites crudelius quam ipse foris imminens hostis. Nam et opes, quæ in domibus essent, latronum more diripiebant, et quoscunque divitum offendissent, eos fœdissime jugulabant, et in urbis plateis civilem sanguinem large effuseque hauriebant. Lectissimi certe civium et quoquot erant in urbe conspectiores, in ea mala inciderunt, eo quod bonis abundarent. Ex his porro alii statim popularis insaniæ impetu pœnas dederunt. Quorum autem adhuc incertum erat quænam futura esset fortuna (et ii quidem deprehensis plures erant), iis tristitiam vultu præferentibus domi manendum erat, cavendumque, ne quid in foro aut theatris paulo audacius proloquerentur.

VII. Atque illi præ metu fortassis exanimati essent, nisi eos spes quæ jam foris ab imperatore advenientes ad confidendum erexissent, corumque judicium ad sanitatem revocassent. Eæ enim solæ jucundum videbantur eo tempore laborantis rationis adminiculum: atque hic lenis quasi Zephyrus eorum curas desperationi proximas levabat, et quemdam veluti odorem securitatis spirabat. Etsi enim spes illæ videntur aliquando socium habere mendacium, at ea **676** semper illarum vis est, ut istiusmodi imagines offerant et proponant, ac tanquam consolatrices labanti ex desperatione animo adsint de propinquo, speciebus nempe iis quæ appetitui insunt adjuvantibus. At interim miseris illis id relinquebatur, id supererat, ut eorum mala quasi per successionem continuarentur. Spes autem illæ providentes nihil aliud erant, nisi voluptatis umbra quædam et ventus coactus in retia; quorum ea est natura, ut statim perfluant omni ex parte, manere autem plena nequeant.

VIII. Etenim Persarum quidem duci placebat, obsideri urbem tam a terra quam a mari, ac totis statim viribus oppugnationi incumbi, nec teri tempus nil agendo; quia, si ageretur, brevi poterat armis decerni; idque eo magis, quod adjutrix jam

Variorum notæ.

(11) Vide *Gloss. med. Græcit.* in hac voce. DUCANG.

esset externæ obsidionis ea quæ intus accensa erat civium seditio. Imperatori autem minime id placebat, martyrem colenti Demetrium. Alioqui vero haud putabat oportere, quantum robore præstaret, in obsessorum calamitate ostendere, sed seditiosos illos fame tandem et premente obsidione fractos ex pacto se atque urbem esse dedituros.

A σθαι τά τε ἄλλα καὶ μάλισθ' ὅτι καὶ σύμμαχον συνέβαινε τῇ ἔξωθεν ἤδη γίνεσθαι πολιορκίᾳ καὶ τὴν ἔνδοθεν ἀναφλεγομένην τῶν οἰκητόρων στάσιν. Τῷ δὲ βασιλεῖ τοῦτ' οὐδαμῇ συνεδόκει, τὸν μάρτυρα τιμῶντι Δημήτριον· καὶ ἄλλως δ' οὐκ ᾤετο χρῆναι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ τὴν περιουσίαν ἐκ τῆς τῶν πολιορκουμένων φαίνεσθαι συμφορᾶς· ἀλλ' ἀπειρηκότας ἐψὲ τοὺς στασιαστὰς τῷ τε λιμῷ καὶ τῇ τῆς πολιορκίας ἀνάγκῃ καθ' ὁμολογίαν παραδώσειν, σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὴν πόλιν.

IX. Postquam autem triginta diebus illic elapsis res ex sententia succedere haud videbantur, reliquas quidem vires mari impositas dux barbarus domum remittit jubetque, ut per maritimam Thraciæ oram renavigent: veritus, ne procedente tempore aliqua necessitas incumberet, adeoque his opus foret. Delectu autem habito, sex duntaxat hominum millia penes se retinuit. Ea **677** secum ducens imperatorem spe irrita migrantem comitatus est, multa in illius superstitiosum animum jocatus, multa etiam incusans, quod nulla eum subiisset miseratio illorum, qui in urbe propter eum extrema paterentur; sed misericordia quædam parvi momenti repulisset eam, quæ conjunctam cum utilitate gravem quamdam necessitatem afferret: « Ita fit, ajebat ille, « ut in apertam demum crudelitatem evadat ea quæ nominatur misericordia, ac postquam utilitatis opinionem brevem attulit, damnum evidenter majus importet. »

Θ'. Ἐπεὶ δὲ τριακονθημέρου παρῳχηκότος ἐνταῦθα χρόνου τὰ κατὰ γνώμην οὐκ εὔοδα ἑωρᾶτο, τὴν μὲν ἄλλην δύναμιν ἀφίησι διαπόντιον ὁ βάρβαρος οἴκαδε ἀπιέναι, τὸν ἀνάπλουν διὰ τῆς Θρᾳκῴας κελεύσας παραλίου ποιεῖσθαι· δεδιὼς ἴσως μή πού τις ἔτι χρείας προϊοῦσιν ἀνάγκη τούτῳ προσγένηται σφῶν· B ἑξακισχιλίους δ' ἀπολεξάμενος μόνους κατέσχε παρ' ἑαυτῷ. Οὓς ἐπαγόμενος ἐπ' ἀτελέστοις ἀπαίροντι συναπῄει ταῖς ἐλπίσι τῷ βασιλεῖ, πολλὰ μὲν κατειρωνευόμενος τῆς αὐτοῦ περὶ τὰ θεῖα δεισιδαιμονίας, πολλὰ δὲ μεμφόμενος, ὅτι μηδείς ποτ' οἶκτος αὐτὸν εἰσῄει τῶν τὰ δεινότατα πασχόντων δι' αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· ἀλλ' οἶκτος οἶκτον ἀντέκρουσε μικροῦ τινος ἄξιος τὸν ξύν γε τῷ ὠφελίμῳ πολλήν τινα τὴν ἀνάγκην ἐπιφερόμενον· ὡς εἶναί φησι τελευτᾶν εἰς τὸ προφανὲς ἀφειδὲς τὴν τοῦ οἴκτου τοῦδε ἐπωνυμίαν, καὶ βραχεῖαν μέν τινα τὴν τοῦ λυσιτελοῦς παρεχομένην δόκησιν, μείζονα δὲ τὴν ζημίαν εἰς τοὐμφανὲς προξενοῦσαν.

X. Inde igitur profecti septimo die Christopolitanas fauces nullo labore pertransierunt: atque illinc rursus quasi per fœderatum solum euntes urbes ea in regione dissidentes sollicitabant. Atque autumnus quidem interea abiit. Hiems autem ex eo cœpit ingeniti frigoris stimulos recudere.

Ι'. Ἑβδομαῖοι μὲν οὖν ἰόντες ἐκεῖθεν τὰ περὶ Χριστούπολιν ἀπονητὶ διέβησαν στενά· κἀκεῖθεν αὖθις C [P. 423] ὡς διὰ φιλίας πορευόμενοι τῶν ἐνταῦθα διϊσταμένων ἀπεπειρῶντο πόλεων. Καὶ τὸ μὲν φθινόπωρον ἐν τούτοις ἐτελεύτα. Ὁ δὲ χειμὼν τοῦ συμφυοῦς λοιπὸν τὰς ἀκμὰς ἀνεχάλκευε ψύχους.

## CAPUT XI.

*Gregoras non simplicem historiam scribit. Res toto orbe gestæ quatenus ad Byzantinas pertineant. Byzantii urbis celebritas. De Basilio Trapezuntis imperatore. Ut hujus uxor vidua pellicem Byzantium relegaverit. Ut novum sibi conjugem a patre Andronico juniore petierit. Legationis moræ. Mortuo inter hæc Andronico, Cantacuzenus mulieris postulata neglexit. Familiæ Comnenæ jus præcipuum apud Trapezuntios. Ad eos regendos Michael Comnenus Byzantio mittitur. Senatores Trapezuntini summam rerum sibi vindicant vano prætextu. Advenientem Comnenum honorifice excipiunt, Mox procul exportatum in custodiam includunt. Populo non probante, rempublicam administrant. Scholarii, illorum manibus elapsi, redeunt cum adolescente Michaelis filio. Trapezuntem invadunt. Adversarios puniunt. Princeps junior in luxum effusus Scholarios contemnit. Hi Michaelem carcere eductum in solio collocant. Adolescens in custodiam datur. Scholariorum cum Michaele pactiones. Eorumdem auctoritas maxima: principis nulla. Quam tamen integram postea recuperat.*

I. Sed nos quoniam simplicem edere historiam haudquaquam instituimus, neque totam unis Romanorum rebus operam dare, verum et nonnunquam ultra excurrere, utcunque ipsa res in eam nos necessitatem adduxerit, opportunum hoc loco deinceps arbitramur, præsentis argumenti continua serie in crastinum dilata, ut alibi sæpe etiam antea fecimus, nostram hodie orationem alio convertere, et ea omnia breviter commemorare, quæ per idem tempus gesta sunt apud alias gentes: quæ etsi, propter intervalla regionum, aliena videntur quodammodo, sunt tamen alia ratione affinia **678** et Romanæ historiæ plane conjuncta. Ipsa quippe

D Α'. Ἡμεῖς δ' ἐπειδὴ μὴ μονοειδῆ τὴν ἱστορίαν ἐκθεῖναι προὐθέμεθα, μηδὲ μόνοις πᾶσαν ἀσχολίαν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς παρέχεσθαι πράγμασιν, ἀλλ' ἐνιαχοῦ καὶ παρεξιέναι, τῆς χρείας ὁπωσποτε συνελαυνούσης εἰς τὴν ἀνάγκην, εἰκὸς εἶναι κἀνταῦθα λοιπὸν ἡγούμεθα, τὸν τῆς προκειμένης εἱρμὸν ὑποθέσεως ἐς τὴν ὑστεραίαν ὑπερθεμένους, καθὰ καὶ πολλαχῇ πεποιήκαμεν πρότερον, ἐφ' ἕτερα καὶ τήμερον τρέψαι τὸν λόγον, κἀκείνων μετρίως μνησθῆναι, ὁπόσα κατὰ τὸν αὐτὸν ἐν ἄλλοις ἔθνεσι πέπρακται χρόνον· ἃ δοκεῖ μέν πως ἀλλότρια διὰ τὸ τῶν τόπων ὑπερόριον· ἔστι δ' ὅμως καθ' ἕτερον τρόπον οἰκεῖα καὶ πάνυ ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἀφηγήσεσι κοινωνοῦντα. Ἡ

γάρ τοι βασιλεύουσα πόλις (12) αὕτη κοινὴ τῆς ὅλης εἰπεῖν οἰκουμένης ἐστὶν ἑστία καὶ κοινὸν πρυτανεῖον· καὶ χορηγεῖ μὲν δαψιλῶς πᾶσαν τοῖς ἅπασι χρείαν· γεωργοῦσι δ' αὐτῇ καθάπερ δεσποίνῃ πᾶσα γῆ τε καὶ θάλασσα καὶ πάντες ἄνεμοι· καὶ ὁρῶμεν πανταχόθεν τὴν σιτοπομπίαν ἰοῦσαν ἀφθόνως ἐνταῦθα χειμῶνος καὶ θέρους, ἦρός τε καὶ φθινοπώρου· καὶ ναυστολοῦσιν εἰς ταύτην ὁλκάδες τε καὶ τριήρεις ἀεί, καρπῶν μὲν ἁπάντων ἄγουσαι γονάς, τεχνῶν δὲ παντοδαπῶν ποικίλματα. Πάντα γὰρ ὅσα πᾶσιν ἑκασταχοῦ γίνεται ἀτερπῆ τοῖς κεκτημένοις εἶναι δοκεῖ πως, καὶ φρονεῖν οὐδὲν οὐδαμῆ [P. 424] γενναῖον δύνανται, πρὶν ἂν ἐς τὸ μέγα τοῦτο καὶ οἰκουμενικὸν τῆς πόλεως θέατρον περίβλεπτόν τινα ποιήσωνται τὴν ἐπίδειξιν. Δι' ἃ δὴ καὶ ἡμεῖς τὰς τοιαύτας ἀναγκαζόμεθα ποιεῖσθαι παρεκδρομάς, ἵνα μὴ τὰ τῶν ἐνίοτε καὶ ἑκασταχόθεν συμβαινόντων συμπτωμάτων αἴτια τῇ τε βασιλευούσῃ τῶν πόλεων καὶ τοῖς ἐνταῦθα πράγμασι, μὴ προγινωσκόμενα τοῖς ἐντυγχάνειν τῇ ἱστορίᾳ μέλλουσι, δύσβατά πως καὶ φαραγγώδη φάναι τὰ μεταξὺ χωρία τοῦ λόγου δοκῇ καὶ μακρᾶς τινος εὐκρινείας δεόμενα.

Β'. Καὶ μὲν δὴ λεκτέον ἡμῖν πρότερον, ὁπόσα Τραπεζουντίοις κατὰ τοῦτον συνεπεπτώκει τὸν χρόνον. Μετὰ γὰρ τὸν Κομνηνὸν Ἀλέξιον (13), τὸν ἀδελφιδοῦν Ἀνδρονίκου τοῦ γηραιοῦ βασιλέως Ῥωμαίων τοῦ Παλαιολόγου, Βασίλειος ὁ υἱὸς τὴν τῶν Τραπεζουντίων ἡγεμονίαν διαδεξάμενος ἔγημε νόθον (14) τοῦ νέου βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου θυγατέρα Εἰρήνην (15)· ᾗ καὶ βραχύν τινα συμβεβιωκὼς χρόνον ἐτελεύτησεν ἄπαις. Σχοῦσα δὲ τὴν ἡγεμονίαν αὐτὴ ὑπερόριον μὲν ἐς Βυζάντιον ἀπεστάλκει τὴν ἄνθρωπον, ᾗ πρὸς λαθραίαν ἐμίγνυτο κοίτην Βασίλειος, ὁμοῦ τοῖς δυσὶ νηπίοις υἱέσιν· ἅμα τε ἐπρεσβεύετο καὶ δεύτερον ἄνδρα οἱ πεμφθῆναι τῶν παρὰ Βυζαντίοις γένει καὶ δόξῃ προὐχόντων, ὃς ἂν πρὸς βουλήσεώς τε ᾖ τῷ βασιλεῖ καὶ πατρὶ καὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ διατελέσῃ βούλησιν τὴν ἀρχὴν διοικῶν τῶν Τραπεζουντίων. Οὔπω τοίνυν ἐξ Ἀκαρνάνων ἐπανεληλυθότα τὸν βασιλέα εὑροῦσι τοῖς πρέσβεσιν ἔδοξε μείναντας κατὰ χώραν πέμψαι τοὺς ἐροῦντας ἐκείνῳ τήν τε ἄφιξιν σφῶν καὶ τὸν τῆς ἀφίξεως τρόπον.

Γ'. Ἐπεὶ δὲ τοῦ χρόνου χωροῦντος τῷ Βυζαντίῳ καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπιδεδημηκὼς οὐκ εἰς μακρὰν μὲν αὐτὸς ἐτεθνήκει, τὴν δὲ τῶν δημοσίων φροντίδα πραγμάτων γνώμῃ τῆς βασιλίδος Ἄννης Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς ἐτύγχανε διοικῶν, μέγας ὢν ἔτι δομέστικος, πρὸς μὲν τῆς τῶν Τραπεζουντίων ἡγεμονίδος Εἰρήνης τὴν ζήτησιν ἐπινεύειν οὐκ εἶχεν εὐθύς, ἀλλ' ἐφ' ἑτέρας ἐτρέπετο σκέψεις. Ὁρῶν γὰρ τὸ διερρωγὸς ἐπὶ πολλὰ τῆς τῶν Τραπεζουντίων γνώμης συνῆκε, μὴ πρὸς ἁπάντων εἶναι τὴν γνώμην αὐτῆς στεργομένην. Νόμος γὰρ ἐκείνοις οἷον ἄψυχτα

A hæc dominatrix, civitas commune est totius pene dixerim orbis domicilium ac prytaneum. Nam et omnibus omnia, prout cuique usus est, abunde suppeditat; et illi tanquam dominæ terra universa, mare et omnes venti famulantur: videmusque illuc affluentem undique vim frumenti magnam, hieme, æstate, vere et autumno; et ad eam urbem perpetuo navigare onerarias naves ac triremes, omnia fructuum genera et quarumlibet artium inventa apportantes. Quæcunque enim singulis in locis unusquisque habet, ea ingrata possessoribus esse quodammodo videntur, ac nihil generosi sapiunt, antequam in magno et universis gentibus exposito hujusce urbis theatro clarum aliquod sui spectaculum exhibuerint. Hinc fit, ut nos ejusmodi B excursiones facere cogamur, ne si ea quæ causam præbuerunt cur aliquando et certis in locis quidpiam reginæ urbi et huic imperio acciderei, præcognita haud sint iis, qui in hanc historiam incident, ardua et ut ita dicam confragosa, et accurato judicii examine indigere videantur interjecta narrationis intervalla.

II. Ac primum quidem de iis rebus dicturi sumus, quæ Trapezuntiis per illud tempus acciderunt. Alexio Comueno, Andronici senioris Palæologi Romanorum imperatoris nepoti ex sorore, Basilius filius hæres successit in Trapezuntis imperium. Is uxorem duxit Irenen, filiam junioris Andronici Palæologi spuriam, nec diu cum ea vixit, et sine liberis decessit. At hæc **679** rerum potita C mulierem quidem illam, cum qua habuerat Basilius clandestinam consuetudinem, Byzantium exsulatum miserat una cum duobus ejus filiis infantibus; per legatos autem postulaverat, ut sibi alter maritus mitteretur, qui inter Byzantios genere et splendore fortunæ emineret, et imperatori ac patri acceptus foret, Trapezuntisque imperium ex ejus sententia pergeret administrare. Cum igitur legati nondum ex Acarnania reversum esse imperatorem comperissent, visum est iis subsistere, atque ad eum mittere qui suum adventum et adventus rationem nuntiarent.

III. Procedente tempore ipse imperator Byzan- D tium advenit, nec multo post vita functus est: publicarum autem rerum curam, Annæ imperatricis nutu, Joannes Cantacuzenus, magnus tum quoque domesticus, sustinere ex eo cœpit. Atque hic statim imperatricis Irenes petitioni annuere haud potuit; verum ad alias curas animum appulit. Cum enim Trapezuntiorum animos vacillare maxima ex parte animadverteret, non omnibus placere ejus mulieris consilium intellexit. Lex quippe est apud eos pene inviolabilis, ne ab ullo cujuscunque

Variorum notæ.

(12) Atque hic quidem Gregoræ locus addendus illis quos in *Constantinopoli Christiana* protulimus de ejus commodo situ, lib. I, sect. 1, et aliis duobus in hanc sententiam, in notis ad Zonaræ *Annales*, pag. 149, 162. DUCANG.

(13) Hunc locum illustravimus tum in *Famil. Byzant.*, pag. 193, tum in notis ad Zonaræ *Annales*, pag. 146. DUCANG.

(14) Vide supra. lib. XI, cap. 8. BOIVIN.

(15) Alibi nominatur *Eudocia*. BOIVIN.

stirpis homine gubernari se ultro patiantur, nisi qui ab Comnenis oriundus sit. Quapropter illius postulatis pro nihilo habitis, rectorem illuc misit Alexii præmortui fratrem, Michaelem Comnenum, qui sextum circiter et quinquagesimum ætatis annum jam attingebat.

δυνάμενος, μηδ' ὑπ' οὐδενὸς ἑκουσίοις τῶν ἁπάντων γενῶν ἄρχεσθαι βούλεσθαι, πλὴν τῶν ὅσοι τὸ γένος ἐκ Κομνηνῶν κατίασιν ἔχοντες. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ τὴν ταύτης παρ' οὐδὲν θέμενος αἴτησιν ἐπὶ τὴν ἐκείνων ἡγεμονίαν τὸν τοῦ προτετελευτηκότος Ἀλεξίου πέπομφεν ἀδελφὸν Μιχαὴλ τὸν Κομνηνὸν, περί που τὰ ἓξ καὶ πεντήκοντα ἔτη γενομένην ἔχοντα ἤδη τὴν ἡλικίαν.

IV. Interim **680** ii ex senatoribus, qui omnium maxime illic et dignitate et opibus pollebant, aliud consilii ceperunt. Ut enim impune summam potestatem ludibrio habere possent, ac res omnes ferre et agere pro libidine, infantem ex spuriis Basilii liberis unum expetere se simularunt, cui titulum imperii deferrent. Itaque cum ad portum Trapezuntis appulsam Comneni navim conspicati essent, ea quæ decreta fuerant palam quidem et statim exsequi non placuit; ne, si deprehenderentur, populus impedimento esset, auxiliarem habiturus etiam illam manum, quæ duabus Latinis navibus una cum Michaele Comneno advecta fuerat. Sed illum e vestigio (ut par erat) honorifice exceptum in palatium deducunt. Vespere autem eumdem in aulam tanquam in carcerem includunt. Ex turba vero, qua erat stipatus, quicunque ad triremes sese haud recepere, ii partim cæsi, partim in custodias dati. Ipsum Michaelem postera die mari impositum Eunucho custodiendum mittunt, qui et ipse cum illis senatoribus societatem coiverat, et iis quos Limnios vocant tum temporis præerat; qui locus Trapezunte distat ducentis fere stadiis. His ita perpetratis, a duobus ibi aut tribus senatoribus respublica administrabatur, perperam quidem et clanculum, populo ipsis conviciante et seditionem meditante; administrabatur tamen.

Δ'. Τῶν γε μὴν ἐκεῖ συγκλητικῶν οἱ μάλιστα πάντων ἰσχύοντες διά τε δόξης ὄγκον καὶ πλούτου δύναμιν ἐφ' ἕτερον ἐτρέποντο [P. 425] βούλευμα. Ἵνα γὰρ αὐτοῖς ἐπ' ἀδείας εἴη τῆς ἀρχῆς κατορχεῖσθαι καὶ ἄγειν καὶ φέρειν τἀκεῖ πράγματα ὅπη τὸ βουλόμενον ὑποτίθησιν, ἓν ἐκ τῶν νόθων Βασιλείου βρεφῶν προσεποιοῦντο ζητεῖν εἰς τὸ τῆς ἡγεμονίας πρόσχημα. Ὅθεν εἰς τὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἐπίνειον καταπεπλευκότα τὸν Κομνηνὸν θεασαμένοις τὰ μὲν βεβουλευμένα δρᾷν ἐς προὖπτον εὐθὺς οὐ μάλα ἐδόκει, ἵνα μὴ φωραθεῖσιν ἐμποδὼν ὁ δῆμος γένηται, σύμμαχον ἔχων καὶ τὴν ἄρτι συγκαταπεπλευκυῖαν τῷ Κομνηνῷ δυοῖν Λατινικῶν νεῶν δύναμιν· ἀλλ' ἐν τῷ αὐτίκα ξύν γε ταῖς ἀνηκούσαις τιμαῖς δεξάμενοι πρὸς τὸ ἐκεῖ ἀρχεῖον ἀνήγαγον. Γενομένης δ' ἑσπέρας, αὐτὸν μὲν ὡς ἐν εἱρκτῇ τῷ παλατίῳ κατέκλεισαν· τῶν δ' αὐτῷ προσκειμένων ὄχλων (16), ὅσοι μὴ δρασμῷ διεσώθησαν ἐς τὰς τριήρεις, οἷς μὲν καταχεκόφθαι, οἷς δ' ἐς δεσμωτήριον παραπεπέμφθαι γεγένηται. Αὐτὸν δ' αὖ ἐς τὴν ὑστεραίαν διαπόντιον τῷ ἐκτομίᾳ φρουρεῖν ἐπεπόμφεισαν, τῆς τῶν συγκλητικῶν μὲν ἐκείνων φατρίας ὑπάρχοντα καὶ αὐτὸν, ἔχοντα δὲ τὴν τῶν οὑτωσί πως ὠνομασμένων Λιμνίων τηνικαῦτα ἐπιτροπήν· ὧν διακοσίους ἐγγὺς διέχει σταδίους ἡ Τραπεζουντίων μητρόπολις. Τούτων δ' οὕτω διαπεπραγμένων, ὑπὸ δυοῖν ἢ τριῶν διῳκεῖτο συγκλητικῶν τὰ ἐκεῖ πράγματα, πλημμελῶς μὲν καὶ λάθρα, τοῦ δήμου σφίσι λοιδορουμένου καὶ στάσιν ἐγείρειν διὰ μελέτης ἔχοντος· διῳκεῖτο δ' οὖν.

V. Postquam vero ii qui ex hoc periculo salvi evaserant (erant autem ex familia **681** Scholariorum) Byzantium reversi sunt, tanquam ex pelago et maris æstu in portum aliquem ac tranquillam stationem, in id unum incubuerunt, ut exactores illos quacunque possent ratione ulciscerentur. Annam itaque imperatricem dictis promissisque omnibus induxere, ut sibi Michaelis Comneni filium, qui tum ætatis annum vicesimum agebat, Trapezuntis imperio præficiendum daret. Tribus igitur Latinis triremibus mercede conductis, juvenem imponunt ac decimo post die ad portum urbis Trapezuntis appellunt. Tum ad arma euntibus rerum novarum auctoribus, seditio adversus eos facta a populo. Simul foris adveniens Latinorum manus armata urbis portas perrumpunt, statimque et nullo labore potiuntur adversariorum, nonnulla etiam ex eorum bonis diripiunt.

E'. Ἐπεὶ δὲ τοῖς τὸν κίνδυνον διαδρᾶσιν ἐκείνον (γένους δ' ἦσαν τῶν Σχολαρίων) ἐς Βυζάντιον ἐπανιέναι συνέβη, καθάπερ ἐκ πελάγους καὶ κλύδωνος ἐς λιμένα τινὰ καὶ γαλήνην, ἔργον ἦν ὅτῳ ἂν δυνηθεῖεν τοῖς διώκταις ἐκείνοις ἀμύνασθαι τρόπῳ. Διὸ τὴν βασιλίδα Ἄνναν λόγοις καὶ ὑποσχέσεσιν ὑπελθόντες παντοίοις ἔπεισαν δοῦναί σφισιν εἰς τὴν τῶν Τραπεζουντίων ἡγεμονίαν τὸν τοῦ Κομνηνοῦ Μιχαὴλ υἱὸν, εἰκοστὸν τηνικαῦτα τῆς ἡλικίας ἄγοντα χρόνον. Μισθοῦ τοίνυν τρεῖς Λατινικὰς εἰληφότας τριήρεις, καὶ τοῦτον ἐμβεβληκότας, δεκαταίους ἐς τὸν τῶν Τραπεζουντίων κατᾶραι λιμένα συμπέπτωκεν. Ἐπεὶ δὲ πρὸς ὅπλα ἐκεχωρήκεσαν ἔνδοθεν οἱ νεωτερίσαντες πρότερον, στάσις ἐγεγόνει τοῦ δήμου κατ' αὐτῶν· καὶ ἅμα καὶ ἡ Λατίνων ἔξωθεν ὁπλισαμένη δύναμις τάς τε πύλας τῆς πόλεως ἀνεμόχλευσάν τε καὶ ξὺν οὐδενὶ πόνῳ τῶν τε ἀντιπάλων τάχιστα ἐγκρατεῖς ἐγεγόνεισαν καὶ τῶν σφῶν οὐσιῶν ἔστιν ἃς διηρπάκεισαν.

### Variorum notæ.

(16) Ducangius in additamentis ad *Constantinop. Christ.* pag. 146, quæ edita sunt post notas in Zonaram, vertebat, *Cum vero plebs ei faveret*. Malim: *Ex turba vero plebeia, quæ ei favebat*. BOIVIN.

Ϛ'. Τῆς οὖν ἡγεμονίας οὕτως ἐς τὸν τοῦ Κομνη- A νοῦ παῖδα περιεληλυθυίας, καὶ τῶν ἐς τοῦτο ἐσπουδακότων Σχολαρίων τὰ μέγιστα ἤδη δυναμένων, τίσις τῶν τολμηθέντων πρὶν [P. 426] κατὰ σφῶν ἐγένετο αὕτη. Τῶν μὲν γὰρ αἰτίων οἱ πρῶτοι καὶ δόξῃ καὶ ἀξιώματι δύο κεφαλικήν τε ἔδοσαν τιμωρίαν καὶ τὰς οὐσίας ἀφῄρηνται. Ὅσοι δ' ἐκείνων δευτέραν καὶ τρίτην εἶχον τὴν τάξιν, τούτοις δ' ὑπερόριον σχεῖν κατεψήφιστο δίαιταν διὰ βίου.

Z'. Ἀλλὰ πρὶν ὅλους τρεῖς ἐξήκειν ἐνιαυτούς, τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ νέος ἐκβέβληται ἡγεμών. Ἐν γὰρ οὐδενὶ ποιησάμενος τὴν τῶν πρεσβυτέρων ἐκείνων Σχολαρίων παραίνεσιν ἧλιξ ἥλικα ἔτερπε, καὶ νεωτερίζων οὑτωσὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τρυφαῖς καὶ πότοις ἀδεέστερον ἐσχόλαζε, καὶ αὐλητρίσι καὶ ὀρχηστρίσι B διετέλει συνασελγαίνων, καὶ τοὺς ἡγεμονικοὺς θησαυροὺς τῶν Τραπεζουντίων ἀναλίσκων ἐν τοῖς τοιούτοις· ὡς ἀγανακτήσαντας τοὺς Σχολαρίους μεταπέμψασθαί τε τὸν πατέρα τοῦ νέου ἡγεμόνος ἐκ τῶν Λιμνίων Μιχαὴλ τὸν Κομνηνὸν (ἔτυχε γὰρ καὶ ὁ κατέχων αὐτὸν ἐκτομίας ἐκεῖ προτετελευτηκώς), καὶ αὐτὸν μὲν τοῖς ἡγεμονικοῖς ἐγκαθιδρύσασθαι θρόνοις, τὸν δὲ νεωτεριστὴν δέσμιον ἐς τὴν τῶν Βυζαντίων ἐκπέμψαι φρουράν.

H'. Τήν γε μὴν ἡγεμονίαν οὕτω διαζωσάμενος ὁ Κομνηνὸς Μιχαήλ, ἣν πάλαι μὲν ὁ πατὴρ ἐκ διαδοχῆς εἶχε προγονικῆς, ἐκείνου δ' ἀπαλλάξαντος, Ἀλέξιος ὁ τούτου διεδέξατο ἀδελφός, καὶ μετ' ἐκεῖνον, ὥς γε εἰρήκειμεν, διὰ τῶν μεταξὺ δυοῖν μειρακίων (17) εἰς τοῦτον καταληλυθέναι ξυνέδραμεν, ἐπέραινεν ἐφ' οἷς C ὀμωμόκει. Τὰ δὲ ἦν αἱ συμφωνίαι καὶ τὰ ὁρκωμοτήρια, ὅσα γε τοῖς Σχολαρίοις, αἰτίοις ὑπάρξασι τῆς ἡγεμονίας αὐτῷ καὶ δύναμιν τῶν ἄλλων συγκλητικῶν κεκτημένοις μείζω καὶ ἡγεμονικήν, συνέθετο· σχῆμα μὲν αὐτὸς διασώζειν ἡγεμονίας· τῶν δ' ὅσα πράσσεσθαι μέλλοι πάντων εἶναι προβουλευτὰς καὶ διανομέας σφᾶς, καὶ ῥητῶν καὶ ἀποῤῥήτων ἐπιγνώμονας καὶ βεβαιωτάς.

Θ'. Τοῦ δὲ χρόνου ῥέοντος, ἐπειδὴ τὴν σφῶν αὐθάδειαν ὅ τε δῆμος ἐμίσει, καὶ τό σφισιν ἀντικείμενον τῶν ἀπολωλότων μέρος εἰς τὸ δύνασθαι ἤδη προὐχώρει, τὴν τοῦ δήμου πρὸς ἐκείνους ἀπέχθειαν ἔχον ἐπίκουρον, ἐριδές τε καὶ στάσεις ἀναφυόμεναι μεταξὺ πρὸς ἀνάγκας ἦγον ἑκατέρους δεῖσθαί τῆς τοῦ Κομνηνοῦ Μιχαὴλ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας· κἀντεῦθεν D ξυνέβαινεν αὐτὸν ἐν βεβαίῳ κατέχειν τὰ τῆς ἡγεμονίας σκῆπτρα, μηδενὸς ἐμποδὼν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν κατὰ γνώμην καθισταμένου. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη ἔσχεν.

VI. Sic igitur devoluta ad Comneni filium potestate, cum Scholarii, qui id navaverant, plurimum jam auctoritate pollerent, ea quæ superiori tempore in eos commissa fuerant, in hunc modum vindicata sunt. Inter conjuratos qui duo splendore fortunæ et dignitate eminebant, capitis pœnas expenderunt ac bonis spoliati sunt. Qui vero secundum ac tertium ab illis gradum obtinebant, ii omnes perpetuo exsulare jussi.

VII. Sed et ipse annis nondum totis tribus elapsis exturbatur solio novus princeps. Nihili enim factis seniorum Scholariorum consiliis, æqualis æqualibus gaudebat; atque ita juveniliter 682 lasciviens noctes diesque luxui et compotationibus licentius indulgebat; cum tibicinis et saltatricibus libidinabatur, ac Trapezuntiorum principum ærarium in eos usus exhauriebat. Hinc factum est, ut indignari Scholarii junioris principis patrem Michaelem Comnenum ab Limniis arcesserent (quippe et Eunuchus, a quo ille detinebatur, præmortuus erat), eumque in solio imperatorio collocarent; petulantem vero juvenem in Byzantinam custodiam vinctum ablegarent.

VIII. At Michael Comnenus, accepta in hunc modum potestate (quæ pridem ad ipsius patrem transmissa a majoribus fuerat, eo autem mortuo pervenerat ad Alexium fratrem (18), ac tandem ad istum, ut diximus, juvenculis duobus interjectis, devoluta fuerat), ea quæ juraverat implevit; pactiones dico et sancita jurejurando cum Scholariis fœdera, qui ut imperaret effecerant, et majorem quam cæteri senatores summamque auctoritatem obtinebant. Convenerat porro, ut insignia quidem potestatis ipse retineret, eorum vero omnium, quæ in posterum gerenda essent, ipsi præsides ac dispensatores forent, et rerum sive palam sive secreto agitandarum arbitri atque auctores.

IX. Procedente autem tempore, quia et populus illorum oderat arrogantiam, et eorum qui perierant factio ipsis contraria potens jam evaserat, adjuvante populi in Scholarios odio, ortæ inter utrosque rixæ ac dissensiones in eam necessitatem eos adduxerunt, ut Michaelis 683 Comneni potestatem summam esse iis expediret. Eo factum est, ut iste imperatoriam auctoritatem firmam et stabilem haberet, neque ei deinceps quisquam obstaret, quominus quidvis ex sententia facere posset. Atque hæc ita ferme se habuerunt.

## CAPUT XII.

*Rei frumentariæ inopia Byzantium aliæque urbes laborant. Ejus mali causæ duæ. De Capha Genuensium colonia. Latini mercaturis dediti, præsertim Genuenses. Ut colonias in oris maritimis constituere soleant. Caphæ urbis parva initia. Ejusdem incrementa et vires. Genuensium incolarum fastus. Scytham indigenam unus gladio interimit. Scytharum princeps irascitur. Latinos jubet sua urbe excedere. Contumaces obsidet. Contemnitur ab obsessis, et variis cladibus afficitur. Romanæ urbes interim, solitis commeatibus interclusæ, advecto ex Asia frumento sustentantur. Trapezuntii in Latinos accolas sæviunt.*

[P. 427] A'. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ χρόνῳ σπάνις ἐπίεζε

I. Eadem tempestate Byzantium et pleræque in

Variorum notæ.

(17) *Duobus juvenculis interjectis*, nempe *Basilio Alexii filio, et anonymo filio Michaelis*. BOIVIN.

(18) *Michaelis* scilicet. BOIVIN.

Thracia Romanorum urbes rei frumentariæ inopia laborabant. Turci enim, dum civilibus bellis Romani distringebantur, frequentes ex Asia incursiones faciebant, et tam moneribus sive unius remorum ordinis navibus, quam triremibus impune in Thraciam advecti, vigentibus præsertim segetibus, agros incendebant, jumenta abigebant, viros mulieresque in servitutem redigebant, omnia denique acerbissima perpetrabant, sic ut agri deserti et inculti remanerent. Prima hæc igitur ratio exstitit, cur fame Romani urgerentur. Altera autem et gravior, quod frumenta illa, quæ solebant ab Euxino ponto quotannis commeare, haud venerant. Cujus quidem rei causa hæc fuit.

II. Fundata est a Latinis Genuensibus colonia, quam accolæ Caphas nuncupant, distatque a Mæotico Bosporo MCCC stadiis, sita propter sinistrum Euxini ponti latus, si quis septentrionem versus navigare ac borealem polum et Helicen habere ob oculos velit. Cum enim omnes Latini, ac præsertim Genuenses, vitam ut plurimum agant mercaturæ et navigationum laboribus vexatam, atque inde pecuniam cogant tam publicam quam privatam, communi **684** pridem scito ac decreto eorum reipublicæ saluberrimo cautum est, ut fœdera et amicitias jungant cum rectoribus earum urbium maritimarum, quascunque commodi et ab accessu ventorum securi portus circumfusis vel allabentibus maris fluctibus alluunt. Nam cum ad ea loca appellere mercesque illic dando accipiendoque mutare eos necesse sit, non prius id facile esse putaverunt, quam si amicos sibi facerent eos principes, quibus opportunæ illæ stationes propriæ obtigissent. Ubi itaque promiserunt, vectigalia se soluturos, quanta et qualia utrinque convenerit, et ea quæ usui sint, undecunque advecta, libere emendi copiam cuilibet facturos, atque ita certis legibus datam licentiam acceperunt, diversoria et tabernas ædificant, ubi sedere ipsi possint et habitare, et apothecas capiendis mercibus pares habere.

III. In hunc modum et illa, quam diximus, urbs ante annos non multos fundata est a Latinis Genuensibus, postquam nempe Scytharum ducem convenissent, et facultatem ab eo accepissent. Non tamen et muris et magnitudine, ut nunc se habet, ita statim ab initio fundata est. Sed breve quoddam

A σίτου Βυζαντίους τε καὶ πλείστας τῶν ἐν τῇ Θράκῃ Ῥωμαϊκῶν πόλεων. Τῶν γάρ τοι Ῥωμαίων τοῖς ἐμφυλίοις περισπωμένων πολέμοις, συχνὰς ποιούμενοι τὰς ἐφόδους οἱ ἐξ Ἀσίας ἀδεῶς μονήρεσι καὶ τριήρεσιν ἐς τὴν Θρᾴκην περαιούμενοι Τοῦρκοι, καὶ μάλιστα ἐν ἀκμῇ τοῦ σίτου, τάς τε χώρας ἐνεπίμπρασαν καὶ τὰ κτήνη ἤλαυνον, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας ἠνδραποδίζοντο, καὶ πάντ' ἐποίουν τὰ χαλεπώτατα· ὡς ἀοίκητόν τε καὶ ἀγεώργητον ἐντεῦθεν καταλειφθῆναι τὴν γῆν. Μία μὲν οὖν αὕτη πρόφασις Ῥωμαίοις γίνεται τοῦ λιμοῦ. Δευτέρα δὲ καὶ μείζων, ὅτι καὶ ἡ ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου κατὰ τὸ εἰωθὸς ἐνιαύσιος κατιοῦσα σιτοπομπία ἐξ αἰτίας ἐπαύσατο τῆσδε καὶ αὕτη.

B'. Ἔστι Λατίνων τῶν ἐκ Γεννούας ἄποικος πόλις,
B ἡ πρὸς τῶν ἐγχωρίων καλεῖται Καφᾶς (19), καὶ τοῦ πρὸς τῇ Μαιώτιδι Βοσπόρου τριακοσίους καὶ χιλίους σταδίους διέχουσα, παρὰ τὰ εὐώνυμα τοῦ Εὐξείνου πόντου κειμένη πλευρά, εἴ τις πρὸς ἄρκτους ποιεῖσθαι τὸν ἀνάπλουν ἐθέλοι, καὶ τόν τε βόρειον πόλον καὶ τὴν Ἑλίκην ἔχειν πρὸ ὀφθαλμῶν. Εἰωθὸς γὰρ τοῖς Λατίνοις, καὶ μάλιστα τοῖς ἐκ Γεννούας (20), ἐμπορικῷ τὰ πλεῖστα καὶ θαλαττίῳ βίῳ προσταλαιπωρεῖσθαι, καὶ τὰς τῶν χρημάτων προσόδους τῶν τε κοινῶν καὶ ἰδίων ἐντεῦθεν πορίζεσθαι, δόγμα τουτὶ κοινὸν ἐκ πολλοῦ κατέστη καὶ ψήφισμα τῇ σφῶν πολιτείᾳ τὰ μέγιστα ὠφελοῦν, σπονδὰς καὶ φιλίας συντίθεσθαι πρὸς τοὺς τῶν παραθαλασσίων πόλεων ἡγεμόνας, ὁπόσας λιμένες ἀγαθοὶ περικλύ-
C ζουσί τε καὶ προσκλύζουσι, καὶ ἀνέμων οὐ δεδίασι κλύδωνας. Ἀναγκαζομένοις γὰρ ἐς τοὺς αὐτόθι τόπους καταίρειν, καὶ τὰς ἐμπορικὰς χρείας διδόναι τε καὶ λαμβάνειν, οὐ πρότερον ἔδοξε ῥᾴδιόν σφισιν εἶναι, πρὶν φίλους γίνεσθαι, οἷς τῶν ὁρμητηρίων ἡγεμόσιν εἶναι συμπέπτωκε. Φόρους τοίνυν παρέχεσθαι ὑπισχνούμενοι, καθ' ὁπόσην καὶ οἵαν τὸ σύνθημα γένοιτο ἑκατέρωθεν τάξιν, καὶ χρειωδῶν ἁπανταχόθεν ἁπάντων [P. 428] εἰσκομίζοντας προτιθέναι κατ' ἐξουσίαν ὠνεῖσθαι τοὺς βουλομένους, καὶ οὕτως ἐπὶ ῥητοῖς τὸ συγκεχωρηκὸς δεχόμενοι καταγώγια καὶ νομὰς ἐπαύλεων πρός τε ἑαυτῶν ἀνεγείρουσι καθέδρας τε καὶ οἰκήσεις, καὶ ὅσα πρὸς ὑποδοχὴν ἀποχρῶντ' ἂν εἴη τῶν ἀγωγίμων.

Γ'. Κατὰ δὴ τοῦτον τὸν τρόπον οὐ πολλοῖς τισιν
D ἔτεσι πρότερον καὶ ἡ ῥηθεῖσα πόλις ᾠκίσθη τοῖς ἐκ Γεννούας Λατίνοις, προσεληλυθόσι πρότερον τῷ τῶν Σκυθῶν ἡγεμόνι (21) καὶ τὸ ἐνδόσιμον εἰληφόσιν ἐκεῖθεν. Ἥκιστά γε μὴν ὡς ἔχει τήμερον τείχους ὁμοῦ καὶ μεγέθους εὐθὺς ἔκτισται ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ

Variorum notæ.

(19) Theodosiam olim appellatam scribit Bizarus lib. VI *Genuensis historiæ*, ubi istam Caphæ obsidionem narrat : ut et Cantacuzen. lib. IV, cap. 26. DUCANG.

(20) Froissartus tertio volum. cap. 20 : Car partout vont Geneuois, et viennent marchander parmi les treuz qu'ils payent jusqu'à la grant Inde, la terre du Preste Jean, et par tout ils sont bienvenus, pour l'or et l'argent qu'ils portent, les marchandises qu'ils échangent en Alexandrie au Caire, a Damas, et ailleurs, comme ils besongnent aux Sarrazins. Car ainsy faut il que le monde se gouverne, ce qui point n'est en un pais est en l'autre : et pourtant sont cogneues toutes choses, et ceux qui vont le plus loing, et qui plus se aventurent, sont Geneuois, et vous dis qu'ils sont par des us les Vénitiens seigneurs des Ports de mer, et les craignent plus et redoubtent les Sarrazins que nulle autre gent par mer, et sont vaillans hommes et de grand fait. » Mitto reliqua. DUCANG.

(21) De quibus quidem Scythis, pluribus egit parte I, lib. II, cap 4. DUCANG.

τάφρῳ καὶ σκόλοψι βραχύν τινα χῶρον ὁρίσαντες A ἀτείχιστον ᾤκουν αὐτόν· ἠρέμα δ' ἔπειτα καὶ κατὰ βραχὺ προϊόντος τοῦ χρόνου λίθους ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης κομίζοντες οἰκίας ἔς τε πλάτος καὶ μῆκος ᾠκοδόμουν, πρὸς πολὺν τὸν ἀέρα τὸν ὄροφον ἀναφέροντες· ὡς ἐν βραχεῖ τῷ χρόνῳ πλείονος ἢ κατὰ τὸν δοθέντα κατὰ τὸ λεληθὸς δράξασθαι τόπου. Προφάσει δ' οἰκιῶν πλειόνων ἔτι καὶ μειζόνων, τῆς χρείας δῆθεν τῶν εἰσκομιζομένων ἀναγκαζούσης, καὶ τῶν πρὸς τὴν πρᾶσιν καὶ ἀγορὰν προτιθεμένων ὠνίων, εὐρυχωροτέρους ἐτίθεντο τοὺς τῶν σκολόπων τε καὶ τάφρων ἕλικας, καὶ τειχῶν ὑπετίθουν κρηπῖδας, μειζόνων ἐλπίδων ἐπαγγελίαν ἐχούσας· καὶ οὕτω σμικρὸν ἐπὶ σμικρῷ τιθέντες πόλιν ἐχυρῶς τοῦ τειχίσματος ἔχουσαν κατεστήσαντο· ὡς ἐν βεβαίῳ τὴν B τῶν ἐνοικούντων ἀσφάλειαν ἤδη κεῖσθαι, καὶ μὴ εὐχερῶς ὑφ' ὁτωνδήποτε ἔχειν πολιορκεῖσθαι.

Δ'. Τῷ δὴ τοιούτῳ προτερήματι τοὺς Λατίνους ἐπαρθέντας πρὸς τὸ ὑπεροπτικώτερον αὔξειν συνέβαινε τὴν σφῶν αὐτῶν συγγενῆ τῆς αὐθαδείας κηλῖδα· ὡς ἐκ τοῦ μείζονος ἤδη καὶ τοῖς κατὰ συνήθειαν προσιοῦσι Σκύθαις τὰς ἀποκρίσεις διδόναι. Ἄρτι τοίνυν θρασύτερον (22) λόγον ἀποδοὺς ἑνί τινι τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ Σκυθῶν τις τῶν τὰ ὤνια κεκτημένων Λατίνων μύωπι πέπληκται πρὸς τοῦ Σκύθου. Ὁ δ' εὐθὺς ἀνεῖλε ξίφει τὸν παίσαντα· καὶ θόρυβος ἐντεῦθεν ἀνὰ τὴν ἀγορὰν διεσκέδασται πάνυ τοι πλεῖστος.

Ε'. Τοῦτο πρὸς ὦτα γενόμενον τῷ τῶν Σκυθῶν ἀρχηγῷ ὀργῆς ἐπεπράκει πλήρη καὶ θυμοῦ βαρβαρικοῦ μεστόν· περιφρόνησιν γὰρ ἑαυτοῦ τὴν μεγί- C στην εἶναι τὸ πρᾶγμα ᾠήθη, πρὸς μέσην αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν καὶ ἐπικράτειαν γεγονός· καὶ πέμψας ἀπαλλάττεσθαι τοῦ οἰκείου τόπου τὴν ταχίστην ἐκέλευε τοὺς Λατίνους. Οἱ δὲ πρὸς ὅπλα χωρήσαντες, καὶ τὴν πόλιν ἀσφαλισάμενοι, τραχέσι λόγοις καὶ ὑπερηφάνοις τοὺς πρέσβεις ἀπέπεμψαν. Τοῦτο πρὸς ἐσχάτην ἐξέμηνε τὸν Σκύθην ὀργὴν ἔτι· καὶ μοῖραν ἀπολεξάμενος Σκυθικὴν, καὶ μάλα ἄλλην, οὐκ ἀνίει πέμπων ἄλλην ἐπ' ἄλλῃ συχνὰ πρὸς πολιορκίαν αὐτῶν.

[P. 429] ς'. Ἀλλ' ἐκεῖνοι τὰς ἐπάλξεις ἔνδοθεν καταφράξαντες ἀνδράσι καὶ ὅπλοις καὶ πᾶσι μηχανήμασιν ἑκηβόλοις πολλὰ τῶν Σκυθικῶν κατεγέλων βελῶν. Ἄλλως τε καὶ θαλαττοκρατοῦντες αὐτοὶ, καὶ D τὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀφθονίαν ἐκ θαλάσσης ἐσκομιζόμενοι, περὶ ἐλαχίστου τὰς τῶν Σκυθῶν ἐφόδους τε καὶ περιστρατοπεδεύσεις ἐτίθεντο· καὶ τό γε μεῖζον, ὅτι τριήρεσι πλείσταις περιπλέοντές τε καὶ παραπλέοντες πᾶσαν τὴν τῶν Σκυθῶν παραλίαν δύο τὰ χαλεπώτατά σφισι προὐξένουν· ἓν μὲν, ὅτι μηδαμῇ καταίρειν τῶν φορτηγῶν ὁλκάδων οὐδ' ἡντιναοῦν συνεχώρουν ἀγορᾶς καὶ πράσεως ἕνεκα· ὃ σφόδρα ἐκείνους ἐλύπει, τό τε περιττεῦον ἀνόνητον ἔχοντας καὶ τὸ ἐνδέον ἀνεπινόητον· δεύτερον δ', ὅτι καὶ τῶν νεῶν ἐκπηδῶντες ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ πολλὴν ἐκ τῆς

agri spatium fossa et vallo cum definiissent, habitavere illic absque muris. Pedetentim deinde et paulatim, procedente tempore, lapidibus terra ac mari convectis, in latum et longum ædificarunt, tecta ipsa in altum attollentes; sic ut furtim plus spatii quam sibi datum fuerat brevi tempore **685** occupaverint. Plura vero et majora ædificia exstruendi causa (quasi importatæ sarcinæ et res ad vendendum emendumque propositæ exigerent atque cogerent), fossarum et vallorum ambitum latius porrexerunt, et ea jecerunt murorum fundamenta, quæ majus aliquid pollicerentur: atque ita parvis parva incrementa addendo urbem munitionibus firmaverunt; ita ut jam in tuto esset habitantium salus, nec facile ab ullo obsideri possent.

IV. Eo successu animi Latinorum sic elati sunt, ut arrogantia, quam illi labem ingenitam alioqui habent, majorem in modum aucta, jam quasi superiore de loco Scythis de more adeuntibus responsa redderent. Itaque cum insolentius uni eorum Scytharum, qui in foro erant, respondisset unus ex Latinis mercatoribus, eum Scytha stimulo percutit. Ille eum, a quo percussus fuerat, gladio interimit. Tumultus inde plurimus forum pervagatur.

V. Ea re audita Scytharum princeps ira percitus et spiritu barbarico plenus (nam maximo sui contemptu factum esse duxit, ut in medio suo imperio mediaque ditione facinus illud perpetraretur), ad Latinos mittit, qui jubeant facessere eos quamprimum ab illo loco, utpote suo. At illi ad arma eunt, munitaque urbe legatos aspere ac superbe allocuti dimittunt. Id vero Scytham vehementissima ira denuo efferat. Scytharum itaque partem **686** legit; tum aliam statim adjungit, nec cessat, alios super alios mittere urbem obsessuros.

VI. At hi munito introrsum vallo viris armisque, ac tormentis cujusquemodi missilibus, Scythica tela prorsus irridebant. Ad hæc, quia maris imperio potiebantur, et rerum necessariarum copiam omnem sibi inde comparabant, idcirco Scytharum impetum et circumstantes exercitus minimi faciebant: et quod majus est, triremibus quamplurimis totam Scytharum maritimam oram circum ac præter vecti, duplicem illis molestiam eamque maximam exhibebant: primo quia nusquam appellere emendi ac vendendi causa patiebantur navem ullam onerariam; quod istos quidem valde angebat, quibus minime utile esset id, quo abundarent, ac minime parabile id, quo egerent: deinde quia navibus exsilientes aliquando et certis in locis multum

Variorum notæ.

(22) Cantacuz. ibid. pag. 812. DUCANG.

prædæ ex Scythia agebant in triremes; ita ut obsidionis ordo inverteretur et magis obsideri Scythæ viderentur, quam obsidere.

VII. In his cum esset multum tempus consumptum, cœpere interim Romanæ urbes laborare inopia frumenti et eorum cibariorum, quæ sale condita ex Mæotide vicinisque fluviis afferuntur. Cæterum ii, quorum incolume judicium est, mirari possint, quomodo interclusis iis qui antea fuissent, commeatibus curaverit statim Providentia, ut via alia pateret frumento advehendo. Ionia enim et Phrygia, ac præterea Bithynia, et agrorum 687 quidquid ultra eas provincias Persarum manibus colitur, multum frumenti urbibus tum suppeditarunt, quas semianimes in hunc modum rursus cœlestis dextra erexit ac roboravit.

VIII. Eam Latinorum contumaciam adversus Scythas cum Trapezuntii animo reputassent, vereventurque, ne in se simile aliquid inceptarent ii Latini, qui et ipsis pariter vicini habitabant, circumsistunt subito, ac plerosque gladiis concidunt. Qui vero superstites inde evasere, eos humiliores postea experti sunt Trapezuntii. Et hæc quidem ita se habuerunt.

A Σκυθικῆς κατῆγον τὴν λείαν ἐς τὰς τριήρεις· ὡς ἀντεστράφθαι τὰ τῆς πολιορκίας καὶ πολιορκεῖσθαι μᾶλλον τοὺς Σκύθας δοκεῖν, ἢ πολιορκεῖν.

Ζ'. Ἐν δὴ τοῖς τοιούτοις μακροῦ μεταξὺ τριβομένου (23) τοῦ χρόνου, σίτου τε σπάνει τὰς Ῥωμαίων πιέζεσθαι πόλεις καὶ ὅσα τῶν ταριχευτῶν ἐδωδίμων ἐκ τῆς Μαιώτιδος καὶ τῶν ἔγγιστα ποταμῶν συνηνέχθη. Ἔξεστι μέντοι θαυμάζειν, ὁπόσοις μὴ διασέσεισταί πως τὸ λογιζόμενον τῆς ψυχῆς, ὅπως ἀποκλεισθείσης οὑτωσὶ τῆς ἄνωθεν σιτοπομπίας, ἐμέλησεν εὐθὺς τῇ προνοίᾳ σιτοπομπίας ἑτέρας ἀνεῳγέναι θύραν. Ἰωνία γὰρ καὶ Φρυγία καὶ πρός γε Βιθυνία, καὶ ὅσον ἐπέκεινα χῶρον χεῖρες Περσικαὶ γεωργοῦσι, πολὺν ἐχορήγουν τηνικαῦτα τὸν σῖτον ταῖς πόλεσι, καὶ ψυχορραγούσας ἡ θεία πάλιν οὕτως B ἀνέρρωσε χείρ.

Η'. Τήν γε μὴν Λατινικὴν κατὰ Σκυθῶν ἐκείνην αὐθάδειαν εἰς νοῦν οἱ Τραπεζούντιοι βαλλόμενοι καὶ δείσαντες, μὴ καὶ κατ' αὐτῶν τι νεωτερίσωσιν ὅμοιον καὶ οἱ παρὰ σφᾶς προσοικοῦντες ὁμοίως Λατῖνοι, περιστάντες αἰφνίδιον τοὺς μὲν πλείους ἔργον ἀπέφηναν ξίφους· οἷς δὲ περιλειφθῆναι συμπέπτωκε, τούτοις δὲ ταπεινότερον κεχρῆσθαι Τραπεζουντίους διαγέγονε τοῦ λοιποῦ. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη ἔσχεν.

## CAPUT XIII.

*Bella et civiles motus per totum fere orbem. Divinæ providentiæ consilia. Spinula et Sertorius (Sire Doria) Genua exacti. Duces ex plebe creati. Ægypti imperium divisum, et fraternis discordiis debilitatum. Mauri in Hispaniam irrumpunt. Britanni in Galliam. Asiæ principes, ex Scythis oriundi, inter se præliantur. Latini fœderati in piraticas Persarum naves classem armant. Ad Smyrnæorum portum appellunt. Arcem capiunt. Minimum deinde promovent.*

I. Quasi autem constitutum esset divinitus eo C tempore, et generali Numinis decreto sancitum adversus omnes pariter gentes, ut et imperia et potestates et omnes tam democratiæ quam aristocratiæ turbarentur, intestinis seditionibus agitatæ ac bellorum civilium quasi flabellis ventilatæ; nulla pars uspiam ferme relicta est, quæ illam calamitatem, si non utique ex æquo, at plus minusve participaverit. Ea enim Dei decreta sunt, quæ omnem humanam rationem supergrediuntur; nisi quis forte conjectura aliqua ductus Deum dicat voluisse vitiis inveteratis laboranti et maculis quibusdam penitus insidentibus corrupto orbi largiri puriorem et omni terrena mole altiorem pennam, ut liber excelsusque, et pacis recreatus amœnitate, æquitatisque et justitiæ præceptis ac regulis obtemperans, tandem aliquando respiraret.

II. Ac primo quidem Latini Genuenses Tuzum illum, 688 quem ab ipso ligone ad ducis digni-

[P. 430] Α'. Ὥσπερ δὲ ψηφίσματος κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ κοινοῦ τινος δόγματος ἐκ Θεοῦ κατὰ πάσης ὁμοῦ κυρωθέντος τῆς οἰκουμένης, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ ὅσαι δημοκρατίαι καὶ ἀριστοκρατίαι, συγκεχύσθαι στασιασθείσας ἐφ' ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἐμφυλίους ἀναρριπισθείσας μάχας, οὐδὲν οὐδαμῆ σχεδὸν ἐλλέλειπται μέρος, ὃ μὴ τοῦ τοιούτου παραπολελαύκει δεινοῦ, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸν ἴσον δήπουθεν τρόπον, ἔς γε τὸ μεῖζον καὶ ἧττον. Κρίματα γὰρ εἶναι ταῦτα Θεοῦ πάντας θνητοὺς λογισμοὺς ὑπερβαίνοντα, εἰ μή πού τις ἐξ εἰκασίας τινὸς στοχαζόμενος φάσκει παλαιωθεῖσαν κακίᾳ τὴν γῆν, καὶ δευσοποιοῖς τισι καπηλευθεῖσαν κηλῖσι, καθαρόν τε καὶ πάσης χαμερποῦς ἐμβριθείας ὑπέρτερον χαρίσασθαι βουληθέντος ταύτῃ πτερὸν, ἵν' ἐλευθέριον D καὶ μετέωρον καὶ εἰρήνης ὀψέ ποτε ἀναπνεύσῃ τερπνότητα, εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης ἀγομένη κανόσι καὶ στάθμαις.

Β'. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ ἐν Γεννούᾳ τῇ πόλει Λατῖνοι Τοῦζον (24) ἐκεῖνον, ὃν εἰς δουκὸς ἀνήγαγον ἐκ

### Variorum notæ.

(23) Biennio continenter obsessam Capham scribit Cantacuz. DUCANG.

(24) Ita rursum appellatur lib. XV, cap. 6. At quis hic Tuzus? Neque enim hac tempestate Genuæ dux fuit hac nomenclatura, sed Simon Bocanegra, qui primus ad hanc dignitatem evectus fuit, pulsis nobilibus, quem Σίμωνα Μπουκανήγραν vocat loco laudato Cantacuzenus, quomodo etiam Joannes Villaneus, lib. XI, cap. 101. Bizarus, et cæteri Genuensium rerum scriptores. DUCANG. — Gregoras proprium viri nomen esse credidit, quod erat dignitatis. Ex Italico *Doge* factum est a Græcis Τοῦζος. Nam Græci mutant aliquando d in τ et g in ζ. BOIVIN.

μαχέλλης (25) ἀξίαν πρό γε δυοῖν τοῖν ἐνιαυτοῖν (26), συστάντες ἀρτίως ἐξήλασαν, ἐκπολεμωθέντων λάθρα κατ' αὐτοῦ πρὸς τῶν περὶ Σπίνουλαν (27) καὶ Σερτώριον (28) εὐγενῶν· οἳ τῆς ἐξουσίας ἐπειλημμένου Τούζου, τῆς πόλεως ἐξώσθησαν ἀγεννῶς, τῶν δημοτῶν ἅτε ἐπὶ μέγα δυνάμεως ἐληλύθυῖαν ἰδόντων τὴν τούτων ἀρχὴν καὶ τυραννικώτερον ἤδη τῶν δημοσίων ἁπτομένην πραγμάτων. Συγχωρηθέντες γὰρ αὖθις ἐντὸς γενέσθαι Γεννούας μετριώτερον ἄγοντας βίον, τοῖς δὲ βραχὺ μετριάσασι τάχιστα παλινδρομεῖν ἔδοξε ἐς τὴν πρὶν ὑπερηφανίαν καὶ τὸν τυραννικὸν ἐκεῖνον τῦφον. Ὅθεν συστάντων ἐπ' αὐτοὺς αὖθις τοῦ δήμου, τῆς πόλεως ἀγεννέστερον νῦν ἐξωθοῦνται· καὶ γίνεται δοὺξ ἕτερος (29), τῷ πρὶν παραπλήσιος, ἐξ εὐτελῶν (30) καὶ αὐτὸς τὰς τύχας ἕλκων τοῦ γένους· ὡς ἂν ἐνθύμιον σύντροφον ἔχων ἀεὶ τὴν τοῦ γένους κηλῖδα καὶ τὰς ἐκ γενέσεως τύχας ἐν τῷ μετρίῳ καὶ προσηνεῖ τοῦ φρονήματος ἐρείδῃ τῶν λογισμῶν τὰς κρηπῖδας.

[P. 431] Γ'. Ἀλλὰ καὶ τοῦ τῶν Αἰγυπτίων μεταλλάξαντος ἡγεμόνος (31) εἰς πολλὰ τὴν ἀρχὴν τοῖς παισὶ διελοῦσι στασιάζειν πολὺν πρὸς ἀλλήλους ἤδη χρόνον γεγένηται· ὡς τὰ τῶν Αἰγυπτίων ὑποῤῥεῖν καὶ ἐς τὸ ἀσθενέστερον ἐντεῦθεν ἀεὶ ξυνελαύνεσθαι πράγματα.

Δ'. Ναὶ μὴν καὶ οἱ περὶ τὸν Ἄτλαντα (32) τὸν ἑσπέριον Λίβυές τε καὶ Μαυρουσίων οἱ πλείους, Ἀννίβαν ἐκεῖνον τὸν πάλαι τὸν Καρχηδόνιον μιμησάμενοι τέως, πλήθει μεγάλων δυνάμεων τὸν Γαδειραῖον διαπεραιούμενοι τράχηλον, τοῖς μὲν Εὐρώπην οἰκοῦσι γένεσι τῶν Ἱσπανῶν διὰ μάχης γίνονται, καὶ πολέμοις πολέμους συνάπτοντες ἐπὶ μείζους βαδίζουσι μάχας ἀεί.

Ε'. Καὶ Βρεττανοὶ δ' ὁμοίως (33), ναυτικαῖς δυνάμεσι διαβαίνοντες ἐς τὴν Κελτῶν ἤπειρον, μεγάλους συγκροτοῦσι πολέμους.

ϛ'. Ἔτι μὴν τὸ Σκυθικὸν ἐκεῖνο γένος, οἳ τὴν Ἀσσυρίων καὶ Μήδων καὶ Περσῶν, καὶ ὅσα ἐπέκεινα τῶν ἐθνῶν, πάλαι πολὺν ἤδη χρόνον κατέσχον γῆν καὶ τὸ τῆς αὐθεντίας ἅπαν ἐκείνων κράτος, νῦν εἰς διαφόρους διαλυθέντες ἀρχὰς συχνὰ κατ' ἀλλήλων ὁπλίζονται, κἀπὶ μέγα καπνοῦ καὶ φλογὸς ἐγερεῖν ἡ τούτων ἔρις ὑπισχνεῖται τὸν ἐκ τῆς μάχης φόνον.

Ζ'. Ἄρτι δὲ καὶ συνδρομὴν τὰ τῶν διαφόρων Λα-

tatem duobus ante annis evexerant, conspiratione facta mox ejiciunt, nobilibus videlicet in eum clam instigatis a Spinula et Sertorio; qui, Tuzo rerum potito, ejecti ex urbe per summam ignominiam fuerant, ob eam nempe causam, quia populus eorum dominatum pervenisse ad magnam potentiam et publicas res nimis jam tyrannice ab iis administrari videret. Porro illi ipsi in urbem rursus intromissi, ea lege ut modestius se gererent, mediocritate haud diu servata, ad pristinam statim superbiam suumque illum tyrannicum fastum recurrere maluerunt. Quapropter conspirante in eos rursum populo, majore cum ignominia nunc quoque e civitate exiguntur, creaturque dux alter, superiori similis, humili et ipse loco natus; ut is domesticam generis labem et natalium suorum conditionem animo reputans nihil cogitet, quod non moderatione et animi mansuetudine tanquam fundamento nitatur.

III. Item ex quo Ægyptiorum princeps decessit, ejus liberi imperium in multa partiti jampridem inter se discordant; eoque fit, ut Ægyptiorum res dilabantur atque inde ruant in pejus.

IV. Quin et ii Libyæ populi, qui circa occiduum Atlantem habitant, et plerique Maurorum, veterem illum Hannibalem Carthaginiensem hac in re imitati, magnis cum copiis Gaditanum fretum trajecere; 630 et nunc cum Hispanis Europam incolentibus præliantur, atque alia ex aliis bella nectentes in majora quotidie certamina descendunt.

V. Britanni quoque similiter navalibus copiis in Galliam trajicientes bella conflant, eaque ingentia.

VI. Ad hæc Scytharum illud genus, quod Assyriorum, Medorum, Persarum et ulteriorum gentium ditionem jampridem occupavit, et omne auctoritatis robur apud eosdem obtinet, nunc in multa imperia distracti, arma in se invicem quotidie movent; minaturque eorum discordia magnas cædes, magnum belli incendium, fumum videlicet et flammam late sparsurum.

VII. Nuper denique concursu facto diversa La-

Variorum notæ.

(25) *Di mediani de popolo*, inquit Villaneus. DUCANG.

(26) Anno 1339, ut aiunt iidem Villaneus et Bizarus. — DUCANG. An. Chr. 1339, mense Septembri exeunte. Joan. Villan. lib. XI, cap. 101. BOIVIN.

(27) Is est Galeotus Spinola (Bizar.) DUCANG.

(28) Auriam hic male designat, quem Doriam vulgo vocant. Cantacuzenus loco laudato de Pagano Auria, ἐκ τοῦ τῶν Ὀρίων γένους. Is Antonius Auria dicitur Bizaro. DUCANG. — Gregoras, ut ex Italico seu Gallico *Doge*, Τοῦζον, ita ex Gallico *Sire Dorie*, vel ex Italico *Messer Doria*, Σερτώριον fecit. BOIVIN.

(29) Joannes Mort..., Bizaro; Gio. de Monterena, Villanco lib. XII, cap. 36. DUCANG.

(30) Imo, si Bizaro fides, ex patriciis. DUCANG.

(31) An is sultanus Ægyptius, cujus epistola ad Cantacuzenum imperatorem scripta legitur apud eumdem lib. XIV, an filius illius, cujus hic apud Gregoram mentio, incertum. Certe hæc epistola, scripta dicitur 750 anno Mahometi, qui est Christi 1349, proinde paulo post hæcce tempora, in quæ ea quæ hic narrantur incidunt. DUCANG.

(32) De Maurorum hac tempestate in Hispaniam expeditione copiose egit Joan. Mariana, lib. XVI, cap. 6 et seqq. Quædam etiam attigit Bizarus sub an. 1346. DUCANG.

(33) Quo loco Gregoras tangit Anglorum in Galliam ingressum sub annum 1346, ac prælium Creciacum. DUCANG.

linorum genera adversus Persarum naves processerunt; eorum, inquam, Persarum, qui piraticam et latronum vitam secuti diripiunt onerarias illorum naves ac triremes; quotquot nempe mercandi causa per totum mare eundo ac redeundo venalia quæque advehunt. Illorum porro, quos dixi, Latinorum classis navibus septem et viginti constabat: erantque illæ Rhodiæ, Cypriæ, Salaminiæ et Venetæ; præter eas quæ a papa et a Genuensibus instructæ convenerant. Eæ cum ad portum Smyrnæorum derepente omnes simul appulsæ essent, primo impetu castellum Persicum ceperunt, quod est juxta portum. Et ipsis quidem in animo erat inde, tanquam ab statione tutissima, crebras facere excursiones, ac paulatim ab ora maritima retro in mediterraneum compellere quidquid illic esset Barbarorum. Res vero ipsæ minime ex sententia succedebant.

A τίνων ποιησάμενοι γένη κατὰ τῶν Περσικῶν ἐξῄεσαν νεῶν, ὅσαι πειρατικόν τινα βίον καὶ ληστρικὸν ἀναμετροῦντες ληΐζονται τὰς ἐκείνων ὁλκάδας τε καὶ τριήρεις, ὅσαι κατ' ἐμπορίαν ἀνιοῦσαί τε καὶ κατιοῦσαι τὴν θάλατταν ἅπασαν τὰς ἐμπορικὰς κομίζονται χρείας. Τῶν γε μὴν εἰρημένων νεῶν εἰς ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν ἦν ὁ ἀριθμὸς ἀνιών. Κύπριαι δ' ἦσαν αὗται καὶ Ῥόδιοι, Σαλαμίνιοί (34) τε καὶ Οὐενετῶν, καὶ ὅσαι πρός τε πάππα καὶ Γεννούας συνῄεσαν. Πᾶσαι δ' ὁμοῦ παρὰ τὸν τῆς Σμύρνης (35) ἐξαίφνης καταπεπλευκυῖαι λιμένα εἷλον ἐξ ἐφόδου καὶ ὃ παρὰ τὸν λιμένα φρούριον ἦν Περσικόν. Καὶ σφισι μὲν ἦν κατὰ γνώμην, ὡς ἐξ ἀσφαλοῦς ὁρμητηρίου συχνὰ ἐπεκθέουσιν ἐκεῖθεν ἐς τὴν μεσόγειον ἀνωθεῖν ἐκ τῶν παραλίων ἠρέμα τὸ βάρβαρον πᾶν.
B Τά γε μὴν πράγματα ἥκιστα κατὰ γνώμην ἦν προχωροῦντα.

Variorum notæ.

(34) Atqui iidem sunt cum Cypriis. Est enim Salamis *) urbs Cypri. DUCANG.

(35) Smyrnæ a Latinis sub hæc tempora expugnatæ meminit Cantacuzenus lib. III, cap. 68. Præterea Joan. Villaneus lib. XII, cap. 38; Bizarus sub an. 1344. DUCANG.

*) Est etiam insula in sinu Saronico. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ ΙΔ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS QUARTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Cantacuzenus, cum Amurio Christopolitanas fauces transgressus, oppida sollicitare constituit. Perithorio frustra oppugnato, Didymotichum abit. Ibi se et suos reficit. Irenæ uxori gratias agit ob res præclare gestas. Ejus mulieris strenuitas et solertia. Byzantii Amurio pecuniam offerunt, ut domum redeat. Hic, re cum Cantacuzeno communicata, pecuniam accipit. In Asiam trajicit, brevi rediturus.*

692 I. Sed hæc quidem infra suis quæque locis fusius exponentur. Nobis vero nunc necesse est illuc regredi, unde ad hæc digressi sumus, et ubi superioris narrationis cursum interrupimus. Erat autem nobis sermo de Cantacuzeni et Persici illius satrapæ Amurii transitu per Christopolitanas angustias. Transgresso igitur imperatori visum est oppida sollicitare; et ea quidem, quæ voluntaria deditione in illius manum concedere ultro mallent, meritis præmiis afficere: quæ autem secus factura essent, cum iis secus agere.

C [P. 432] Α'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον ἐν τοῖς προσήκουσι τόποις λελέξεται διαρκέστερον. Νῦν δ' ἐπανιέναι ἡμῖν ἀναγκαῖον ἂν εἴη, ὁπόθεν εἰς ταῦτα προήχθημεν, καὶ ὅπῃ τὸν πρὶν ἡμεῖς κατελύσαμεν λόγον. Ἦν δ' ἡ περὶ τὰ τῆς Χριστουπόλεως στενὰ τοῦ Κανταχουζηνοῦ διάβασις ὁμοῦ τῷ Ἀμοὺρ, τῷ τῶν Περσῶν ἐκείνῳ σατράπῃ. Διαβάντι γὰρ ἔδοξε πεῖραν προσάγειν ταῖς πόλεσι, καὶ οἷς μὲν καθ' ὁμολογίαν παραδιδόναι οἱ σφᾶς αὐτοὺς ἐθελοντὰς πρὸς βουλήσεως εἴη τῇ ἐκείνου χειρὶ, τῶν προσηκόντων γερῶν ἀξιοῦν· οἷς δὲ τοὐναντίον, τούτοις δὲ τοὐναντίον,

B'. Μεθ' ἡμέρας οὖν (36) ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις A ἦγεν ἐπὶ τὴν πόλιν, ᾗ Περιθόριον (37) ὄνομα. Ἣν δὴ καὶ περιστρατοπεδεύσαντες, ἐπεὶ κἀκεῖνοι πολεμεῖν ἔγνωσαν, ἐπολιόρκουν. Ἐπεὶ δ' ἐπὶ πολλαῖς κάμνοντες ταῖς ἡμέραις ἐπέραινον οὐδὲν, ἄπρακτος λοιπὸν ἀναζεύξας ἐκεῖθεν οὐδὲ μιᾷ τῶν ἄλλων ἔτι (38) προσάγειν βεβούληται· ἀλλ' ὅλαις ἡνίαις ἤλαυνεν ἐπὶ Διδυμότειχον (39), οὐκ ἀγαθὸν κἀν ταῖς ἄλλαις εἶναι κρίνας οἰωνὸν τὴν ἀποτυχίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκείνης τῆς πόλεως.

Γ'. Αὐτόθεν τοίνυν λαμπρῶς αὐλιζόμενοι, καὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης καὶ ἐπιπόνου διαίτης τὴν ἀνάλογον ἀλλαττόμενοι θυμηδίαν τε καὶ ῥᾳστώνην, φρουρούς τε ἐκείνους Διδυμοτείχου τῆς πόλεως καὶ ἅμα στρατιώτας καὶ στρατηγοὺς ταῖς προσηκούσαις ἠμείβετο B δεξιώσεσι καὶ φιλοφροσύναις· καὶ πρό γε πάντων Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι πολλοὺς ἀπὸ γλώττης τοὺς ἐκ ψυχῆς ἀπεδίδου χαριστηρίους, ὧν τε ἐκαρτέρησε μακρῶν ὁμοῦ καὶ ποικίλων ἀνιαρῶν ἐν τῷ τῶν μεταξὺ μεγάλων ἐκείνων πραγμάτων κλύδωνι καὶ ὧν ἐνεδείξατο γενναίων ἀγώνων, ἔν τε βουλαῖς καὶ δώροις παντοίοις καὶ μειλιχίοις λόγοις, [P. 433] δι' ὧν ὁμοῦ στρατηγούς τε καὶ στρατιώτας ἀνεῤῥώννυέ τε καὶ πρὸς τὸ εὐψυχότερον διανίστασθαι παρεσκεύαζε, πῆ μὲν θωπεύουσα, πῆ δ' ἐλέγχουσα· καὶ πῆ μὲν ταῖς ὀξυῤῥόποις τῶν πραγμάτων ἐκείνων ποικίλαις μεταβολαῖς τὴν τῆς οἰκείας ἀντιτιθεῖσα διανοίας ὀξύτητα, πῆ δ' οἰκονομικῶς ἀντιπράττουσα ταῖς ἐκ Βυζαντίου λάθρα (40) καὶ συχνὰ προσιούσαις ἄλλοτ' ἄλλοις τῶν ἐς Διδυμότειχον στρατιωτῶν C ὁμοῦ καὶ στρατηγῶν ὑποσχέσεσί τε καὶ δολεροῖς μηχανήμασι, καὶ λαμπρῶς ἀνιστῶσα κινδυνεύοντα πίπτειν φρονήματα. Μάλιστα δὲ τοῦ δραστηρίου καὶ τῆς ἀγχινοίας αὐτὴν ὁ σατράπης Ἀμοὺρ ἐξεπλάγη τεθαυμακὼς, ἐπειδή γε ἐμεμαθήκει ταύτην οὖσαν αἰτιωτάτην, ἀνθρωπίνως εἰπεῖν, τῆς διαμονῆς καὶ συστάσεως τοῦ τε στρατοῦ καὶ Διδυμοτείχου τῆς πόλεως, καὶ δι' αὐτῶν τῆς τῶν ὅλων τῷ βασιλεῖ πραγμάτων ἐν ἀσφαλεῖ καταστάσεως. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ ὁ χειμὼν ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

Δ'. Ἦρος δ' ἀρχομένου (41) οἱ μὲν Βυζάντιοι τῶν λῃστρικῶν κατὰ Διδυμοτείχου πολέμων καὶ λόχων ἀποστάντες, δέει τῆς ἐκεῖ Περσικῆς δυνάμεως, πρὸς D ἕτερα πάλιν ἐχώρουν βουλεύματα. Καὶ δὴ βέλτιον ἔδοξεν εἶναί σφισι, χρημάτων ἀφθονίᾳ κρύφα περιεληλυθόσιν Ἀμοὺρ, τὸν σατράπην καὶ ἡγεμόνα τῆς Περσικῆς δυνάμεως, πεῖσαι καταλιπόντα Θρᾴκην

II. Quamobrem post aliquot dies coactas copias ad urbem ducit, cui Perithorio nomen est. Eam primo circumsidet; mox illis ad bellum sese accingentibus, oppugnat. Sed quia multis ibi diebus exactis labore assiduo nil profecerat, motis inde castris deinceps nihil egit, nec cæterarum urbium ullam aggredi voluit, sed Didymotichum laxis habenis contendit, etiam in aliis ratus augurii esse non boni, quod ab illa urbe primo statim conatu repulsus foret.

III. Confestim itaque splendide hospitio excipiuntur: diuturnam illam et molestam vitæ austeritatem pari hilaritate et jucunda animi relaxatione mutant: Didymotichi urbis custodibus, item militibus et ducibus, qua par est comitate et humanitate, Cantacuzenus gratum se exhibet: in primis Irenæ imperatrici maximas gratias lingua et ex animo persolvit, quod diuturnas et multiplices ærumnas in illis qui intercessissent **693** magnorum negotiorum fluctibus constantissime pertulisset; quod fortem animum præstitisset rebus difficilibus, deliberando scilicet, omnis generis dona largiendo, mollibus dictis confirmando atque in meliorem spem erigendo duces pariter et milites; ac nunc quidem blandiendo, nunc increpando; nunc celeribus et variis temporum illorum vicissitudinibus ingenii sui vividam vim opponendo; nunc sapienter occurrendo machinationibus dolosis et pollicitationibus, quæ ad tentandos Didymotichi milites et duces alias alios Byzantio clam et crebro venissent: denique animos vacillantes egregie relevando. Maxime autem ejus strenuitatem et solertiam stupuit atque admiratus est Amurius, postquam accepit unam hanc, quantum humanis viribus præstari posset, effecisse, ut et milites et ipsa urbs Didymotichum constantes in fide manerent, eademque opera ut imperatori negotia omnia in tuto essent collocata. Et hæc quidem ita se habuerunt: atque interea hiems abiit.

IV. Vere ineunte Byzantii ab oppugnando per latrocinia et insidias Didymoticho abstinentes, metu Persicarum virium, quæ illic erant, ad alia se consilia converterunt. Et hoc quidem optimum illis visum est, magna pecuniæ vi clam circumvenire Amurium, satrapam et ducem Persici exercitus, eique persuadere, ut relicta Thracia, amicis-

## Variorum notæ.

(36) Supple τινάς. Sic Ephræmius περὶ ἀρετῆς cap 6. Καὶ μεθ' ἡμέρας προσελθὼν τὸ μειράκιον τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ etc. Cod. Reg. 1905³, fol. 26 v, col. 2, l 9. BOIVIN.

(37) Ita rursum cap. 9. Aliis rectius Περιθεώριον dicitur urbs Thraciæ maritima, ab Anastasio imperatore olim condita, indeque Anastasiopolis dicta, quam destructam instauravit Andronicus Palæologus senior et Περιθεώριον appellavit, ut scribit Cantacuzen. lib. II, cap. 38, et lib. III, cap. 32. De hac porr o obsidione agit idem scriptor lib. III. cap. 64, 65 et 66. DUCANG.

(38) Sic codex Vat. ὅτι cod. Paris.

(39) Idem Cantacuzen. d. cap. 66. DUCANG.

(40) Syntaxis, ὑποσχέσεσι ταῖς προσιούσαις λάθρα καὶ συχνὰ ἐκ Βυζαντίου ἄλλοτ' ἄλλοις στρατιωτῶν τῶν ἐς Διδυμότειχον, pro ἐν Διδυμοτείχῳ. Sic infra lib. XV, cap. 5, sect. 7: Ἐς Διδυμότειχον ὄντι αὐτῷ, pro ἐν Διδυμοτείχῳ etc. BOIVIN.

(41) Anno scilicet Christi 1340. DUCANG.

que et amoribus dimissis, in Asiam abiret quamprimum ac domum reverteretur.

694 V. Quas ille pollicitationes cum Cantacuzeno indicasset, placuit machinationem illam occultiori machinatione eludere. « Etenim, inquit, si Byzantii supra decem millium summam numeraverint, damnum erit illud ipsis maximum, et minus multo virium ad bellum gerendum supererit. Nobis autem, si acceperimus, vires longe maximæ accedent ad sustinendum communis hujus belli æstum. » In hanc illi cogitationem cum venissent, ac majora insuper alia reputassent, accedentibus simul Persici exercitus ærumnis, quales et quantas ii patiuntur, qui externo in solo degunt; præsertim ubi nihil inest, quo ali possit tanta multitudo: abiit satrapa Amurius et in Asiam cum copiis trajecit, pollicitus Cantacuzeno rediturum se brevi validioribus cum auxiliis.

A καὶ φίλων ἔρωτας οἴκαδε πρὸς Ἀσίαν τάχιστα ἐπανήκειν.

Ε'. Τὰς δὲ τοιαύτας ὑποσχέσεις (42) ἐκείνου δηλώσαντος Καντακουζηνῷ, ἔδοξε τὰς τοιαύτας ἐπινοίας ἑτέραις κατασοφίσασθαι βαθυτέραις. « Χρήματα γὰρ εἰς δέκα, » φησὶ, « χιλιάδων ἐπέκεινα ἀριθμὸν ἀνύοντα τοῖς Βυζαντίοις ἐκδεδωκόσιν, σφίσι μὲν ζημία μεγίστη γίνεται καὶ ἀσθένεια πρὸς τὰ πολεμικά· ἡμῖν δὲ λαβοῦσιν ἰσχὺς προστίθεται μάλα κρατίστη πρὸς τὸ τῆς κοινῆς ταυτησὶ μάχης κλυδώνιον. » Τούτων τοίνυν εἰς τοῦτο μελέτης ἰόντων καὶ πρός γε μειζόνων ἐπὶ τούτοις ἑτέρων, καὶ ἅμα προστιθεμένης καὶ τῆς τοῦ Περσικοῦ ταλαιπωρίας στρατοῦ, ὁποῖα καὶ ὅση διάγουσιν ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ, καὶ μηδὲν εἰς αὐτάρκη τοσούτου στρατοῦ κεκτημένῃ δίαιταν, ᾤχετο διαβὰς B εἰς Ἀσίαν ὁ σατράπης Ἀμοὺρ μετὰ τῆς δυνάμεως, ἐπαγγειλάμενος ὀλίγῳ ὕστερον ἐπίκουρος ἰσχυρότερος Καντακουζηνῷ ἐπανήξειν.

## CAPUT II.

*Terræ et maris agitatio violenta. Clades ex grandine: item ex terræ motu. De exundatione. De terræ motu iterum. Ærei Angeli caput inclinatum. Urbis simulacrum excussum e manu statuæ imperatoriæ. Quid ea res portendere visa sit. Templum S. Sophiæ orientem versus dehiscit.*

I. Per illud tempus sinistri quidam proruperunt in Byzantium et in Byzantii suburbis, terræ motus ac maris effervescentis æstus, ruitque, tanquam ex balista violentissima, grandinis imber in fructus terræ; ita ut illud Scripturæ[1] apte caderet: Mentitum esse opus olivæ, et arva non fecisse escam, ficum non attulisse fructum, et non fuisse germina in vineis: defecisse ab esca oves, et non fuisse boves in præsepibus. Accidere autem primum illi terræ motus C et illæ agitationes autumno fere medio, cum sol initia Scorpii prætergrederetur. Ac primo quidem die bis Deus terram agitavit; idque tanta violentia, ut plurique præ metu salutem desperarent. 695 Sed et domus ceciderunt, et maxima pars murorum Byzantinorum. Vinearum autem macerias et hortorum septa ne quidem commemorari oportet. Ea enim ferme omnia a fundamentis proruta sunt, ita ut prætereuntibus viæ omnes aditu difficiles exsisterent, ruderibus inde evulsis acervatim jacentibus.

[P. 454] Α'. Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἐξαίσιοί τινες ἀνεῤῥώγεσαν κατὰ Βυζαντίου καὶ τῶν αὐτοῦ προαστείων σεισμοὶ καὶ βρασμοὶ θαλάττιοι, καὶ ὡς ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρους ἐῤῥίφησαν κατὰ τῶν τῆς γῆς καρπῶν χάλαζαι· ὡς ἐκεῖνα τῆς Γραφῆς συμπεσεῖν· ψεύσασθαι ἔργον ἐλαίας, καὶ τὰ πεδία μὴ ποιῆσαι βρῶσιν· συκῆν τε μὴ καρποφορῆσαι καὶ γεννήματα ἐν ταῖς ἀμπέλοις οὐκ εἶναι· ἐκλιπεῖν τε ἀπὸ βρώσεως πρόβατα καὶ μὴ ὑπάρξαι βόας ἐπὶ φάτνας. Ἄρξασθαι μέντοι συνέβη (43) τοὺς τοιούτους σεισμοὺς καὶ κλόνους τῆς γῆς ἐν μέσῳ που τῷ φθινοπώρῳ, ἄρτι τοῦ ἡλίου τὰ τοῦ Σκορπίου πρώϊμα παραλλάττοντος. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν δὶς ἐτίναξε τὴν γῆν ὁ Θεός· οὕτω γε μὴν ἐμβριθῶς, ὡς ἀπογνῶναι τοὺς πλείστους τὸ ζῆν ὑπὸ δέους· οἰκίας τε καταπεσεῖν ἐγεγόνει (44) καὶ τὰ πλεῖστα τῶν τοῦ Βυζαντίου τειχῶν. Ἀμπέλων δὲ φραγμοὺς καὶ κήπων περιβόλους οὐδὲ μεμνῆσθαι χρή. Πάντες γὰρ μικροῦ κατεῤῥίφησαν ἄχρι κρηπίδων· ὡς δυσπρόσοδον γίνεσθαι πᾶσαν ἀγυιὰν τοῖς παριοῦσι, σωρηδὸν ἐῤῥιμμένων τῶν ἐντεῦθεν ἐρειπίων.

II. Tum etiam simul maris fluctus in terram procul effusus est, illac maxime, qua planum et equitabile solum erat, ad decem usque stadia; et D secum alicunde propulit parva navigia, quæ scilicet in portubus erant aliisque oris maritimis, confregitque in mediterraneo; ac plurimos cum ipsis tam hominibus quam gregibus et jumentis agros submersit. Recurrente autem fluctu aliquanto post ad

Β'. Ἐκκέχυται δ' ὁμοῦ καὶ τὸ τῆς θαλάττης ῥόθιον ὡς πῤῥωτάτω τῆς χέρσου· καὶ μάλισθ' ὅπῃ πεδιὰς καὶ ἱππήλατος ἦν ἡ γῆ, μέχρι καὶ ἐς δέκα σταδίους. Συνεξήλασε δ' ἔνια καὶ ἐνιαχοῦ τῶν ἀκατίων, ὅσα πρὸς τοῖς λιμέσι καὶ τοῖς ἄλλοις παραλίοις, καὶ συνέτριψεν ἐν τῇ μεσογείῳ· καὶ πλείστας δὲ κατέκλυσε χώρας, αὐτοῖς ἀνδράσι καὶ ποιμνίοις καὶ ζεύγεσι. Παλινδρομοῦντός γε μὴν τοῦ ῥοθίου

[1] Habac. III, 17.

### Variorum notæ.

(42) Cantacuz. lib. III, cap. 67. DUCANG.

(43) De hoc terræ motu videtur egisse Cantacuz. lib. III, cap. 76, pag. 618. DUCANG.

(44) In codice Colbertino (cujus numerus est 6044) circa finem legitur, Ἔτος ͵ϛωνβ', Ἰνδικτ. ιβ'. κύκλ. ἡλ. κ'. (imo θ') σελήνης κύκλ. ιβ'. (imo ε') ἐγένετο πτῶσις ἐν πόλει. Itaque hæc ruina accidit anno mundi 6852, Christi 1344, indict. 12. BOIVIN.

μεθ' ἱκανὸν πρὸς τὰς συνήθεις καὶ τεταγμένας εὐνὰς, ἦν ἰδεῖν ἰλύος τὰ πάντα μεστὰ καὶ ἰχθύων νεκρῶν.

Γ. Αἴσθησιν μέντοι τοῦ τοιούτου γενέσθαι φασὶ τιναγμοῦ καὶ σεισμοῦ μέχρι Λυσιμαχίας, καὶ βραχύ τι Χεῤῥονήσου ἐπέκεινα· ἥκιστα δ' οὖν τὸν ἴσον γε τρόπον· ἀλλ' ὥσπερ ἐξ ὁρμητηρίου καὶ ῥίζης τινὸς ἀρξάμενον τοῦ Βυζαντίου ἠρέμα καὶ κατὰ βραχὺ προϊόντα τε ἐνδιδόναι καὶ ὑφειμένως βαδίζουσαν κατὰ τὸ ἀνάλογον ἀεὶ ταῖς ἐφεξῆς παραπέμπειν χώραις καὶ πόλεσι τὴν τοῦ κλόνου συνάφειαν· παραμεῖναι δ' ἄχρι καὶ αὐτοῦ γε τοῦ θέρους ἐφ' ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ, μείζω τε καὶ ἐλάττω τὴν αἴσθησιν παρεχόμενον.

[P. 435] Δ'. Κατὰ μέντοι περίοδον χρονικὴν τοῦ κατόπιν βαδίζοντος φθινοπώρου ἐκ τῆς αὐτῆς ὡσαύτως ἡμέρας ὅμοιοι πάλιν ἀρξάμενοι τὴν γῆν συνετάραττόν τε καὶ ἐθορύβουν σεισμοί· ὡς ἐκ τῆς τῶν συνεχείας τόν τ' ἐπὶ τοῦ πλινθωτοῦ κίονος ἐν ἀγγελικῷ τῷ σχήματι (45) χαλκοῦν ἱδρυμένον καὶ ἅμα τὸν τοῦ προβεβασιλευκότος Παλαιολόγου τῇ βίᾳ καταγωνισθέντας τῷ μὲν ἐπὶ θατέρου τῶν ὤμων κεκλίσθαι τὴν κεφαλὴν, τῷ δὲ πρὸ ποδῶν ἐῤῥίφθαι τὸν ἐν χεροῖν τῆς πόλεως σχηματισμόν· ὡς εἰκασμοῖς τισιν ἐντεῦθεν ἐννοίας τινὰς πλεξαμένους ἐνίους ἀποπεφάνθαι, μὴ εἰς μακρὰν τῆς τῶν Παλαιολόγων αὐτοκρατορίας ἔσεσθαι τὴν καταστροφήν.

Ε'. Κἀπὶ τούτοις τὸ προπεπονθὸς τῆς ἑῴας ἁψῖδος (46) τοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεὼ καταπονούμενον ἡσυχῇ παρεῤῥήγνυτο μᾶλλον ἀεὶ, καὶ πολλὰς ἐκεῖθεν ψηφίδων καὶ πλίνθων κατέῤῥιπτε, μέχρι τῆς παντελοῦς πτώσεως· περὶ ἧς ἡμῖν κατὰ χώραν ἱοῦσιν ἐπιχρώντως λελέξεται (47). Νῦν δ' ἐπανακτέον τὸν λόγον καὶ διηγητέον, ὅσα ἐν τῷδε τοῦ χρόνου ἰδίᾳ συμπεπτώκει γενέσθαι τοῖς Βυζαντίοις.

A solitum definitumque alveum, omnia videre erat limo plena et piscibus mortuis.

III. Et ejus quidem tremoris ac terræ motus sensum ad Lysimachiam usque dicunt pervenisse, et paulo ultra Chersonesum : at nequaquam eumdem in modum. Sed a Byzantio tanquam ab sua sede et radice cum incepisset, sensim ac paulatim progrediendo remisisse, et lenius usque proportione eumtem agitationis suæ tenorem ad regiones urbesque ulteriores transmisisse; ita autem durasse ad ipsam usque æstatem die noctuque, ut modo majorem modo minorem sui sensum præberet.

B IV. Enimvero revoluto inseqnentis autumni tempore, eadem pariter die iterum exorti similes tremores terram concusserunt ac turbaverunt; adeo ut continua illa agitatione ea quæ columnæ lateritiæ imposita 696 est, statua ærea angelico habitu, nec non simulacrum illius Palæologi, qui novissime imperaverat, violentiæ cesserint, et illi quidem caput in alterum humerum inclinatum sit; huic autem ad pedes provoluta sit ea, quam habebat in manibus, figura urbis. Nonnulli itaque conjectantes et quædam inde præsagia capientes non longo post eversum iri dixere Palæologorum imperatoriam auctoritatem.

V. Ad hæc ea quæ ad Orientem vergit, templi C Sanctæ Sophiæ testudo, laborans ea parte qua jam affecta erat, paulatim jam magis ac magis fatiscebat; atque inde calculi et latérculi frequentes decidebant, quoad tota tandem procubuit : qua de re infra abunde suo loco dicturi sumus. Nunc autem revocanda inde oratio, et quidquid per illud tempus Byzantiis seorsim acciderit, narrandum.

## CAPUT III.

*Apocaucus, rebus suis diffisus, patriarcham et Joannem Gabalam sibi mancipare statuit. Patriarchæ familiam numerosam ornat et ditat. Ipsum, ut infulam, calceos et subscribendi morem mutet, hortatur. De Novæ Romæ privilegiis disserit : item de auctoritate patriarchali, quam ait maximam nunc esse. Patriarcha rubros calceos recusat. Cætera admittit ; ambitiosus et imprudens. Sacerdotii et imperii diversæ functiones. Utriusque potestatis habitus dispar. Altera alteram quatenus juvet. Joannes patriarcha se et imperium perdidit. Christum imitari pontifex debet. Laudata ab Alexandro Magno Diogenis modestia. Fructus ambitionis. Apocaucus Joanni Gabalæ filiam suam desponsurum se promittit ; quid vicissim ab eo pactus. Rerum administrationem eidem committit. Ipse cum patriarcha et juniore imperatore Perinthum abit. Scelus maximum meditatur. Annæ imperatricis mens cæca. Spes inanes.*

Α'. Ἐπεὶ γὰρ Ἀποκαύκῳ τὰ κατὰ γνώμην οὐχ ὁδὰ κατὰ τοῦ βασιλέως ἐβάδιζεν· ἀλλ' ἐκείνῳ μὲν ἐκ τοῦ τῆς ἀπογνώσεως βυθοῦ δεξιῶς ἀνέβαινεν ἠρέμα τὰ πράγματα καὶ ἀνεῤῥώννυτο πρὸς τὸ εὐθαρσέστερον· τούτῳ δ' οὔτε τὰ κατὰ θάλατταν ἐλπίδας εἶχε θαῤῥούσας, οὔτε τοῖς κατ' ἤπειρον δεξιὸν καθίστατο σύμβολον· ἐφ' ἑτέρας ἐτρέπετο μηχανάς. Ἔγνω γὰρ προβιβασμοῖς γερῶν καὶ προσόδων ... οις ὑπελθεῖν τόν τε πατριάρχην καὶ ἅμα τὸν Γαβαλᾶν Ἰωάννην· ὅς γλωττοδαίδαλόν τινα πρὸς τῆς

D I. Quia Apocauco in iis quæ adversus imperatorem moliebatur, ex sententia non succedebat, sed Cantacuzeni quidem res ex profundissima desperatione commode emergebant paulatim et auctis viribus animum ei addebant; illi autem neque a mari spes ulla satis fida affulgebat, neque res a terra ita se habebant, ut ex iis bonum omen capere posset ; ad alias machinationes mentem appulit. Decrevit enim honorum amplificatione et oblatis reditibus circumvenire patriarcham simul et Joannem Gaba-

### Variorum notæ.

(45) Istius statuæ nescio an alius scriptor meminit DUCANG.

(46) Vide *Constantinopolim Christianam*, lib. III, et notas nostras ad Zonaræ *Annales*, pag. 154. DUCANG.

(47) Lib. XV, cap. 2. BOIVIN.

lam; qui cum a natura accepisset artificiosam quamdam dicendi facultatem, eloquentissimus videbatur audientibus, tum aliis, tum maxime iis quibus principis 697 consistorium et curia constabat.

II. Cum itaque multis liberis, affinibus, nepotibus, et numerosa omnis generis cognatione premeretur undique patriarcha, ad honores alii alios provecti et prædiis ditati ad opulentiam pervenerunt. Mox et novas propter eum honoris accessiones excogitavit, quibus patriarchalis apex decoraretur. Eæ autem erant: ne, quantum ad subscriptiones et ad capitis tegmen, majorum institutum retineret, neve iisdem quibus antea calceis uteretur, sed ut rubri illi quidem essent; infulam autem serico aureoque textu haberet ornatam; epistolas vero et decreta coloris hyacinthini litteris consignaret.

III. Cui novæ rei speciosam rationem prætendens, ac velut præparationem adhibens, dictitabat, pridem id juris attribui debuisse principis urbis Ecclesiæ, utpote quæ omnibus, quotquot sub sole essent, urbibus magnitudine et imperii nobilitate antecelleret. « Imo vero, aiebat, fundata ab imperatore Constantino Magno ea urbe, translatisque ad eam cum imperio ipsius Romæ honoribus, etiam ea quæ Romanæ Ecclesiæ concesserat, privilegia simul transierunt et ad istam, ut par est, translata fuerunt. Ea si ab sequentibus episcopis et hujusce pontificiæ sedis successoribus neglecta sunt, quid istud ad nos hodierna die? Nec enim oportet legis instar obtinere apud posteros, si quid a majoribus temere peccatum fuerit: sed potius superiora emendari per posteriora, quasi per quosdam rivos, publicæ utilitatis causa ad fontem recurrentes. 698 Volenti certe cuilibet videre est, ipsa hæc tempora, rebus quasi sponte in eum statum deductis, nobiscum pene quodammodo conspirare, ac viam ad ea quæ meditamur facillimam velut sternere. Sin minus, prodeat aliquis doceatque nos, ecquodnam tempus hæc duo in unum coalescere viderit, imperium et Ecclesiam: patriarcham autem et imperatricem orbatam conjuge, a quo reipublicæ cura sustineretur, bene in unum atque idem hospitium convenire, eamdemque utrique domum eodem tempore esse, palatium imperatorium: atque illum quidem animæ instar habere, hanc vero corporis: illum et imperatoris vice in republica fungi, et parentis loco esse orbo illius filio, juniori imperatori, hanc vero obtemperare, tanquam optimo rectori, ac tanquam ei, qui solus possit imperium haud dubie servare, ut navim gubernator in humido maris gremio temere fluctuantem. Quod si hæc ita se habent, nec mendacium ullum in orationem meam irrepsit, quidni et insignia et aliquam imperatoriæ dignitatis notam usurpas quoquomodo ad-

A φύσεως κτησάμενος εὐστομίαν [P. 436] μάλα τοι πιθανὸς ἐδόκει τοῖς ἀκούουσι, τοῖς τε ἄλλοις καὶ ὅσοι τὴν βασίλειον συνεκρότουν σύγκλητον καὶ βουλήν.

Β'. Πολλοῖς τοίνυν τὸν πατριάρχην κυκλούμενον υἱέσι καὶ κηδεσταῖς καὶ ἀπογόνοις, καὶ πλήθει συγγενείας παντοδαπῆς, τιμαῖς ἄλλαις ἄλλους μετεωρίσας, καὶ χωρίων ἐπιδόσεσιν εὔπορον καταστήσας τὸν βίον αὐτοῖς, ξένας ἔπειτα ἐπενόει τιμῶν παρενθήκας τῇ πατριαρχικῇ δι' αὐτὸν περιωπῇ. Αἱ δὲ ἦσαν, μήτ' ἐν ὑπογραφαῖς, μήτ' ἐν καλύπτρᾳ κεφαλῆς ἕπεσθαι τοῖς παλαιοῖς ἐθισμοῖς, μήθ' ὑποδήμασι τοῖς ὁμοίοις ἔτι κεχρῆσθαι, ἀλλ' ἐρυθροῖς μὲν αὐτοῖς· σηρικοῖς δὲ καὶ χρυσοῖς τὴν καλύπτραν ὑφάσμασι κεκοσμῆ-

B σθαι· χρώματι δ' αὖ ὑακινθίνῳ τὰς τῶν ἐπιστολῶν καὶ ψηφισμάτων ἐγχαράττειν ἐπισημασίας.

Γ'. Καὶ τὸ εὔλογον τῆς αἰτίας προσεπιφέρων τῇ καινοτομίᾳ καὶ προθεραπεύων ἔφασκεν, ὡς « Πάλαι ἐχρῆν κεχυρῶσθαι τουτὶ τὸ δικαίωμα τῇ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων Ἐκκλησίᾳ, ἅτε πασῶν ὁπόσαι ὑφ' ἥλιον πόλεις εἰσὶν ὑπερεχούσης κατά τε μέγεθος καὶ πολιτείας εὐγένειαν. Καὶ πρός γε ἔτι Κωνσταντίνῳ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τειχίσαντι ταύτην, καὶ τὸ τῆς Ῥώμης ἀξίωμα μετὰ τῆς βασιλείας ἐνταῦθα μετενηνοχότι, καὶ ἃ τῇ Ἐκκλησίᾳ παρέσχεν ἐκεῖ προνόμια, συνηκολούθησε καὶ ταῦτα καὶ μετηνέχθη πρὸς ταύτην ὡς τὸ εἰκός. Εἰ δὲ τοῖς ἐκεῖθεν ἠμέληται ἐπισκόποις καὶ διαδόχοις ἐνθάδε τῶν θρόνων (48), τί

C πρὸς ἔπος ἡμῖν τήμερον; Οὐ γὰρ νόμον τοῖς ἐγγόνοις εἶναι χρεών, ἃ τοῖς γονεῦσιν ἐκ περιπετείας τινὸς πεπλημμέληται, ἀλλὰ διόρθωσιν μᾶλλον τὰς ἄνω γίνεσθαι κάτωθεν, ὥσπερ ῥεύματος ἀντιτρέχοντος ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ βίου· ἐξεῖναί γε μὴν καὶ οἷς πρὸς βουλήσεως ἂν συνορᾷν γένηται, καὶ τὸν χρόνον, ὥσπερ ἐκ ταυτομάτου σαφῶς εἰς τοῦτο συνελάσαντα τύχης τὰ πράγματα, μονονουχὶ συλλαμβάνοντά πως ἡμῖν καὶ μάλα εὔοδα προκαθιστῶντα τῆς μελέτης ἡμῶν ταυτησὶ τὰ προοίμια. Ἢ φρασάτω τις ἐμοὶ παρελθών, ποῖος χρόνος εἶδεν εἰς ταυτὸ ἀμφότερα συνενεχθέντα, βασιλείαν ἅμα καὶ Ἐκκλησίαν· καὶ πατριάρχην ἅμα καὶ τοῦ τῶν δημοσίων κηδομένου πραγμάτων βασιλέως χηρεύουσαν βασιλίδα πρὸς ἓν καὶ ταυτὸ ξυνιέναι καλῶς ἐνδιαίτημα, καὶ οἶκον

D δυσὶ τὸν αὐτὸν ἐν ταυτῷ καθίστασθαι, τὸ βασιλικὸν παλάτιον· καὶ τὸν μὲν ἀποσώζειν εἰκόνα ψυχῆς, τὴν δὲ σώματος· καὶ τὸν μὲν ἀντὶ μὲν βασιλέως τοῖς πράγμασι γίνεσθαι τοῖς πολιτικοῖς, ἀντὶ δὲ πατρὸς τῷ ταύτης ὀρφανῷ παιδὶ τῷ νέῳ βασιλεῖ· τὴν δ' ὑπείκειν ὅσα καὶ ἡγεμόνι χρηστῷ καὶ μόνῳ δυναμένῳ σώζειν τὴν ἀρχὴν ἀσφαλῶς, [P. 437] ὅσα καὶ κυβερνήτης, καθάπερ ὁλκάδα πλημμελῶς ἐφ' ὑγραῖς ταλαντευομένην θαλάττης ἀγκάλαις. Εἰ δὲ ταῦτα τῇδε ἔχει, καὶ οὐδὲν ὑποτρέχει ψεῦδος τὰ εἰρημένα, τί κωλύει καὶ παρασήμοις καὶ τισι τεκμηρίοις βα-

Variorum notæ.

(48) Θρόνους vocat *sedem pontificiam* seu *patriarchalem*. Sic infra lib. XV, cap. 3, p. 475. BOIVIN.

σιλικοῖς σκιωδῶς πως κεχρῆσθαι πρὸς τὴν τῶν οὕτως A ἀληθῶν βεβαίωσιν ; »

Δ'. Οὕτω μὲν οὖν εἰρωνικοῖς μᾶλλον ἢ γοητεύουσιν ἄλλως ὑπερχόμενος λόγοις, καὶ τὸ παθητικὸν τῆς τοῦ πατριάρχου θωπεύων ψυχῆς ὁ Ἀπόκαυκος, τἄλλα μὲν ἀσμένως προσήκασθαι ἐπεπείκει· τὸ δὲ τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων νῦν μὲν ἥκιστα διὰ τὸ τῆς καινότητος θράσος· χωροῦντος δ' ὀψὲ τοῦ χρόνου, διὰ τὸν τῶν δυοῖν ἐθισμὸν, ἐπαγγεῖλασθαι εὐπαράδεκτόν πως ἔσεσθαι καὶ τὸ τρίτον. Τὰ γὰρ ἐκπληκτικὰ τῆς ὑπερηφανίας οὐ τὸ τῆς ὥρας αἰφνίδιον κατασβέσαι δύναται, ῥᾷστα μεντἂν ἐκπυρσεῦσαι μᾶλλον καὶ φθόνον ἐγεῖραι σκληρόν τινα καὶ δυσκαρτέρητον· τοῦ δὲ χρόνου ῥέοντος, ὁμαλῶς πως ἤδη καὶ τὸ τῆς ἐκπλήξεως ἐκείνης δαπανᾶσθαι καὶ μαραίνεσθαι B θράσος, ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἐμμελετηθείσης ταῖς τῶν ἐντυγχανόντων ὄψεσι διὰ τὸ συνεχὲς τοῦ συνδιαιτᾶσθαι. Τούτου μὲν οὖν ἕνεκα τοῖν δυεῖν ἀρκεσθῆναι καινοτομήμασι μόνοις ἐν τῷ παρόντι, τοῦ τρίτου μετεωρισθέντος ἐς τοὐπιόν· μὴ ἐπιστῆσαι πρότερον ἐθελήσαντα, καὶ γνόντα τὴν τῶν προτέρων ἐνταῦθα διάνοιαν, ἐν τῷ μετρίῳ τοῦ ἤθους ἵστασθαι, καὶ μὴ κινεῖν πατέρων ὅρια· ἀλλ' ἥττω γενόμενον δόξης, πολλὴν ἐπιφερομένης τὴν ἀωρίαν, ἀγώγιμον εἶναι τοῦ λοιποῦ τοῖς ἐμπαίζειν ἐθέλουσι, μέχρι τοῦ, συμφέροντος ἐξ αὐτῶν ἐναργῶς τῶν πραγμάτων σαφῆ τὸν χρόνον σύμβουλον ἐσχηκότα, συνιέναι μὲν ὡς φείδεσθαι χρόνου καὶ τύχης ἐχρῆν, μὴ δυνηθῆναι δ' οὖν οὐδὲ μικράν τινα τὴν ἐν δεινοῖς ἀσφάλειαν ἑαυτῷ πορίσασθαι, ἀλλ' ἐς ἀτεκμάρτους C καὶ μάλα παντοδαποὺς κακῶν συνωσθῆναι βυθούς.

Ε'. Τὸ γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίωμα καὶ τὸ ψυχῶν ἄρχειν, τοῦ κρατίστου μέρους τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συλλήβδην ἁπάντων εἰπεῖν, σφόδρα τοι μέγιστον καὶ περιφανὲς εἰδόσι τοῖς τὰς ἀρίστας πάλαι συντάττουσι τῶν πολιτειῶν νομοθέταις καλῶς ἔχειν ἔδοξε, τὸ τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης φυλαττομένοις εὐόλισθον καὶ ἐπισφαλὲς, ὥσπερ δεσμῷ τινι τῷ ταπεινοτέρῳ τοῦ σχήματος κολάζειν τῆς τύχης τὸ μέγεθος, ἵνα μὴ τὸ τοῦ θράσους ἀκόλαστον ὥσπερ μέθη τις ἐγγένηται [illegible]ῳ, καὶ πρὸς τυραννίδος ὑπόθεσιν ἐξοκεῖλαν μεγάλων [illegible]ψῃ τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι τῶν κακῶν. (P. 438) D [illegible]ν δὲ τῆς βασιλείας ὄγκον σωμάτων μὲν καὶ δημοσίων [illegible]ρχειν πραγμάτων, ἧττονος μέρους ἢ κατ' ἐκεῖνο· [illegible]πλων δὲ καὶ στρατιωτικῶν θορύβων περιβεβλῆσθαι δύναμιν, καὶ τούτοις τὸ τοῦ μεγέθους ἐκείνου κατὰ τὸ εἰκὸς λειπόμενον ἀντανισοῦν. Αἱ γὰρ ἁπλαῖ καὶ μονοειδεῖς πολιτεῖαι ῥᾷστα πρὸς ἀτοπίαν ἐκτρέπουσιν, ἐρημίᾳ τοῦ βοηθήσοντος· μιγνύμεναι δέ [illegible]ως καὶ ἀνακεραννύμεναι μετριώτερον τὸ ἐπικίνδυνον ἔχουσι, θατέρου θάτερον ἐπιῤῥωννύντος καὶ [illegible]νεγείροντος, ὅταν εἰς κακίας ἐκτοπίζηται βάραθρον, καὶ τυραννίδος ἐνοχλοῦντες διασαλεύωσί τινες [illegible]ὸ λογιζόμενον θόρυβοι. Ὅθεν ἐκεῖνο μὲν λύσιν καὶ [illegible]ταξίαν εἰσάγει τὸ μέρος καὶ ἀνατρέπειν δίδωσι [illegible]ρὰν ἠρέμα τοὺς θεμελίους τῆς εὐταξίας εἰς ἔδα-

A umbratim, ad veritatis tantæ confirmationem? »

IV. Sic Apocaucus hominem dictis aggressus ironicis magis quam alioqui fallacibus, et patriarchæ animum, qua moveri poterat, blande afficiens, ut illa quidem alia facile admitteret persuasit; non autem, ut rubros quoque calceos; quos ille negavit se accepturum in præsenti propter novæ rei insolentiam: at procedente **699** tandem tempore, ubi duabus illis rebus assuetum esset, etiam tertiam facile admissurum se promisit. Quam enim fastus moveret indignationem, eam tantum abesse, ut præmatura festinatio posset placare, ut etiam incenderet multo magis, et facillime invidiam acer- B bam et vix tolerabilem conflaret; tempore autem labente, etiam novitatis illius insolentiam leniter jam quodammodo evanescere ac deleri, sensim scilicet et paulatim hominum oculis ex præmeditatione et assidua vitæ consuetudine insinuatam. Eapropter duobus illis novis privilegiis contentum esse se in præsenti dixit, tertii acceptione in posterum dilata. Nec antequam id faceret animum advertere voluit, cognitoque majorum super ea re instituto, perstare in animi moderatione, constitutosque a Patribus terminos non movere: sed intempestiva prorsus gloria velut captivus duci maluit, atque obnoxius esse in posterum volenti cuilibet illudere; donec, tempore certioris consilii auctore, quid utile esset ex ipsa rerum evidentia C edoctus, occasione et fortuna moderate uti debuisse se intelligeret; securitatem autem sibi in periculis ne minimam quidem parare posset; sed in cæcos et multiplices calamitatum fluctus delaberetur.

V. Episcopalem enim dignitatem et imperium in animas, quæ pars est (ut omnia complectar) totius mundi optima, maximum quiddam atque illustre esse cum scirent ii legislatores, qui præstantissimas quondam respublicas constituerunt; bonum iis esse visum est, humani animi **700** naturæ lubricæ atque infirmæ consulere, et humiliore habitu quasi vinculo quodam coercere ejus conditionis amplitudinem, ne audacia effrenis alicui tanquam ebrietas accederet, et ad tyrannidem provecta ma- D gnorum malorum causa publicis rebus exsisteret. Regiæ autem potestatis imperium esse in corpora ac civium fortunas voluerunt; quæ pars est ignobilior quam illa; at armorum et strepitus militaris robore vallatur, ac per hæc supplet id, quod sibi ad magnitudinem illam deest. Nimirum ea imperia, quæ simplicia et uniusmodi sunt, facillime ruunt in pejus, quia alieno auxilio destituta sunt: commista autem et invicem contemperata minus periclitantur, altero alterum corroborante atque erigente, quoties hoc vel illud præceps in vitium fertur et ratione tyrannicis quibusdam tumultibus emota perturbatur. Itaque illud quidem ad dissolutionem legum et licentiam vergit, et ordinis boni fundamenta amat sensim ever-

tere, nisi aliquis inhibeat: hoc vero nativum et suapte excultum quemdam habet gratiæ excellentioris florem, ac toti mundo ornamentum exsistit omnino aptum et congruens.

VI. Cum itaque et hunc patriarcham oporteret intra veteris instituti fines manere, ac non terminos pridem bene constitutos revellere; tamen quia malo consilio usus est, insciens et se et Romanum imperium simul perdidit, multiplicium calamitatum fluctibus brevi tempore superinductis. Atqui si metui **701** et suspici se ab imperatoribus et principibus volebat, debebat ad Servatorem Christum respicere, et illius gloriosam obscuritatem imitari; præsertim cum ejus imaginem credatur dignitas pontificia exhibere. Si enim Alexander ille Magnus, qui per totam fere Asiam perrupit, venerabatur ac magis fortunatum prædicabat tenue illud et nulla re superfluens vivendi genus, quo utebatur Diogenes, quam imperii sui fastum atque opulentiam: multo potiori jure felicem istum imperatores et principes prædicavissent, si cujus imago erat constitutus, illius in vitæ institutione modestiam et frugalitatem constanter et perpetuo esset imitatus. Verum enimvero, cum illam honestam et optime constitutam auctoritatem ad contrarias regulas nescio quomodo detorsisset, eo aperte excidit, quod assequi concupiscebat. Imo etiam eo quod habebat excidit apertius: qui cum dominus et pater foret, mancipium ipse se palam fecit, et pro conspicua gloria insignem lucratus est ignominiam. Tantum ubique post se infelicitatis trahit nimia gloriæ cupiditas: ita in apertum furorem insolens potentia evadit.

VII. Ejus igitur voluntate facillime sibi mancipata, Apocaucus ad Joannem Gabalam deinde dolos omnes, omnes fraudum machinas convertit; atque ei filiam s iam desponsurum se promittit. Tum ea exspectatione suspensum jurejurando cogit deliberata confirmare et sancire, si voluntati suæ omnino obsequi velit. Id autem erat, ut eos, qui nobilitate et fortunæ splendore **702** conspicui curiæ subsellia implerent, singulatim omnes conjiceret in vincula, et in custodias daret, alios aliis criminibus accusatos ex tempore confictis, prout futurum esset probabilius.

VIII. Quæ cum ita processissent, publicarum etiam rerum administrationem ei statim tradit. Ipse autem profectus Byzantio cum patriarcha et imperatore Palæologo Perinthum quam celerrime contendit; specie quidem ut exercitum in expeditionem adversus Cantacuzenum educeret; re autem vera duorum alterum conaturus, aut in Epibatarum, si posset, castello includere imperatorem, eique per vim filiam suam nuptum dare, aut saltem cum imperatore Cantacuzeno per hos tandem aliquando sic transigere, ut facta permutatione

A φος, ἣν μή τις ἐπίσχῃ· τὸ δ' αὐτοφυὲς καὶ αὐτογεώργητον ἔχει τὴν χάριν τοῦ κρείττονος καὶ κόσμος τις ἀτεχνῶς ἐναρμόνιος ὅλῳ τῷ βίῳ καθίσταται.

Ϛ'. Δέον τοιγαροῦν καὶ πατριάρχην τουτονὶ τοῖς εἰθισμένοις νομίμοις ἐμμένειν, καὶ μὴ σαλεύειν ὅρους σὺν λόγῳ πάλαι κειμένους, ὁ δὲ κακοβουλίᾳ χρώμενος λέληθεν ἅμα ἑαυτῷ καὶ τὰ Ῥωμαίων ἀπολωλεκὼς πράγματα, σφίσιν ἐν βραχεῖ παντοδαπῶν ἐπινεύσας κλύδωνας συμφορῶν. Καίτοι εἰ φοβερὸς καὶ περίβλεπτός τις βασιλεῦσιν εἶναι καὶ ἄρχουσιν αὐτῷ πρὸς βουλήσεως ἦν, ἐς τὸν Σωτῆρα βλέπειν ἔδει τούτῳ Χριστὸν, καὶ τὴν ἔνδοξον ἀδοξίαν ἐκείνου μιμεῖσθαι, οὗ μάλιστα καὶ τὴν εἰκόνα φέρειν τὸ τῆς ἱερατείας νενόμισται σχῆμα. Εἰ γὰρ
B Ἀλέξανδρος ἐκεῖνος ὁ μέγας, ὁ καθ' ὅλης μικροῦ τῆς Ἀσίας ἐλάσας, τὸ Διογένους αἰδούμενος ἐμακάριζεν εὐτελὲς καὶ ἀπέριττον, μᾶλλον ἢ τὸν τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ὄγκον καὶ πλοῦτον· πολλῷ ἂν δήπου ῥᾷον τουτονὶ βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες ἐμακάριζον, εἰ οὗ τὴν εἰκόνα τέτακται φέρειν, τούτου τὸ ἄτυφον καὶ λιτὸν τῆς διαίτης ἀεὶ διετέλει μιμούμενος. Ἀλλὰ μὴν πρὸς ἐναντίους ὁπωσποτε περιτρέψας κανόνας τὴν εὐσχήμονα καὶ βελτίστην κατάστασιν τῆς αὐτονομίας ἐκείνης, οὗ μὲν τυχεῖν ἐπεθύμει, περιφανῶς ἐκπέπτωκεν· οὗ δ' εἶχε, περιφανέστερον ὁμοῦ καὶ αὐτοῦ συνεκπέπτωκεν, ἀντὶ μὲν δεσπότου καὶ πατρὸς ἑαυτὸν προφανῶς καταστήσας ἀνδράποδον· ἀντὶ δὲ περιβλέπτου δόξης, ἀδοξίας
C κληροῦχον λαμπρᾶς. Οὕτω μακρὰν ἐπισύρεται πανταχοῦ τὴν ἀωρίαν τὸ ἄγαν φιλοτιμεῖσθαι, καὶ πρὸς ὕπαιθρον παρεξάγει μανίαν ἡ τῆς ἐξουσίας αὐθάδεια.

Ζ'. Τούτου μὲν δὴ οὖν οὕτω ῥᾷστα τὴν γνώμην ἐξανδραποδισάμενος ὁ Ἀπόκαυκος ἐπὶ τὸν Γαβαλᾶν Ἰωάννην λοιπὸν προσῆγε τὰς μηχανὰς καὶ τὰς ἑλεπόλεις τῶν δόλων· [P. 439] καὶ εἰς γυναῖκα τὴν θυγατέρα κατεγγυᾶσθαι μετεωρίσας ὅρκοις ἠνάγκασε τὰ βεβουλευμένα κυροῦν καὶ πιστοῦσθαι τοῦτον, εἰ τοῖς αὐτοῦ καθάπαξ βουλήμασιν ἕπεσθαι βούλοιτο. Τὰ δὲ ἦν, ὁπόσοι τῶν εὐγενῶν καὶ περιβλέπτων τὴν δόξαν τὸ τῆς συγκλήτου πληροῦσι βῆμα, πάντας ἕνα παρ' ἕνα δεσμοῖς καὶ φρουραῖς ἐγκλείειν, ἄλλους ἄλλαις αἰτίαις καθυποβάλλοντα ἐξ αὐτοσχεδίου τὸν
D πιθανώτερον τρόπον.

Η'. Τούτων δ' οὕτω ῥυέντων, καὶ τὴν τῶν δημοσίων αὐτῷ μὲν διοίκησιν εὐθὺς ἐγχειρίζει πραγμάτων· αὐτὸς δ' ἄρας ἐκ Βυζαντίου σύν γε πατριάρχῃ καὶ τῷ βασιλεῖ Παλαιολόγῳ, τάχιστα ἐχώρει πρὸς Πέρινθον, πρόφασιν μὲν ὡς ἐπὶ Καντακουζηνὸν ἐκστρατεύων τὸν βασιλέα· τῇ δ' ἀληθείᾳ δυοῖν πραγματευόμενος θάτερον, ἢ τῷ τῶν Ἐπιβατῶν, εἰ δυνηθείη, συγκλείσας φρουρίῳ βίᾳ τῷ βασιλεῖ τὴν θυγατέρα δοῦναι γάμου (49) ξυναλλαγαῖς, ἢ τόν γε δεύτερον ἐλαύνοντι πλοῦν τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ δι' αὐτῶν ποτε σπείσασθαι, Λέσβον καὶ Χίον

Variorum notæ.

(49) De hoc consilio Apocauchi silet, ni fallor, Cantacuzenus. DUCANG.

ἀλλαξαμένων σφῶν (50) ἐς διηνεκῆ [τινα κλῆ-ρον.

Θ'. Ταῦθ' ὁρῶσι μακρὰν τοῖς συνετωτέροις ἔκπληξιν ἐνεποίει, καὶ ἀσυλλόγιστον ἐδόκει τὸ πρᾶγμα, πῶς τῷ μανιώδει τῆς γνώμης ἡ Ἄννα προδεδωκυῖα (51) τὴν τῶν πραγμάτων ἡγεμονίαν πάντων ἀπείπατο, τυφλωθεῖσα καθάπαξ ὑπὸ ζηλοτυπίας (52) καὶ μηδενὸς τῶν πραττομένων αἰσθάνεσθαι θέλουσα· ἀλλὰ καθάπερ ἔξω στηλῶν Ἡρακλείων τῆς τοσαύτης ἀπωλείας καθισταμένης, οὕτω διακειμένη. Ἦν γὰρ ἐν ἐλπίσι τοῦ ἔρωτος πείθοντος.... σα βίον (53) τοὐντεῦθεν ἄλυπον ἕξειν, καὶ φροντίδος ἁπάσης τὸ παράπαν ἀπηλλαγμένον. Ψυχὴ γὰρ ἀπαιδαγώγητον ἄγουσα βίον (54), καὶ ὄψιν οὐ μάλα κολάζειν προμελετήσασα, ἔλαθε πολλάκις αἰχμάλωτος ἀπαχθεῖσα, καθάπερ λάφυρον ἀπροόπτως ἑαυτὴν εἰς ἄχαλκον ἐμβαλοῦσα πόλεμον λογισμῶν ἀφανείᾳ κεκαλυμμένων, καὶ πρὶν καλῶς τῆς πολεμίας ἐφόδου τὸ βίαιον αἰσθέσθαι, ᾤχετο θελγούσης λαβοῦσα πυρκαϊᾶς ὑπομνήματα.

A Chium et Lesbum perpetui dominii jure possidendas acciperet.

IX. Hæc cum viderent ii qui intelligentiores erant, vehementer obstupescebant, nec ratione ulla colligere poterant, quodnam esset, quod Anna imperatrix rerum gubernacula furioso animo prodidisset, penitusque a se removisset, zelotypiæ semel affectu obcæcata, et quid ageretur percipere omnino nolens; sed perinde affecta, ac si ultra Herculis columnas pernicies illa versaretur. Venerat enim in spem, cupidine persuadente, fore ut vitam deinceps ageret molestiæ atque omnis prorsus curæ expertem. Animus quippe nulla disciplina excultus, nulla præmeditatione ad castigandos oculos eruditus, ita sæpe imprudens fuit, **703** ut cum B ipse se in quamdam sensuum arcanorum quasi inermem pugnam temere conjecisset, captivus furtim abduceretur, ac velut prædæ esset, neque hostilis impressionis violentiam sentiret, nisi acceptis blandientis flammæ monimentis.

## CAPUT IV.

*Cantacuzenus Comotenam et Gratianopolin in deditionem accipit. Momitilæ genus et varia fortuna. Ut per latrocinia me tuendus evaserit. Societas ab eo inita cum Cantacuzeno. Viribus majorem in modum auctis despoticæ dignitatis insignia a Byzantiis oblata accipit. Cantacuzeno insidiatur. Hic vere novo Comotenorum urbe egressus apud Mosinopolin castrametatur. Obdormiscit amœnissimo in loco: ubi res visu et auditu mirabiles ei oblatæ. Momitilas imparatum opprimere festinat. Cantacuzenus cum suis in magnas angustias adductus. Tumultuariam et iniquam pugnam committit. Armigeri beneficio salvus evadit. Hostibus tandem coactis recedere, Didymotichum abit.*

Α'. Ἐγὼ δ' ἐνταυθοῖ κἀκείνου μεμνήσομαι, [P. 440] χρόνον μὲν τὸν αὐτὸν συνενεχθέντος, σαφηνείας δ' εἵνεκα μείζονος ἄνωθέν ποθεν ἦρχθαι ὀφείλοντος. Ἔαρος γὰρ ἐπεστάντος ἤδη, τὰς οἰκείας ὁ βασιλεὺς δυνάμεις συναγαγὼν ἀπήει πρὸς τοὺς ἐπέκεινα Ῥοδόπης τοῦ ὄρους αὐλῶνας καὶ τὰ ἐκεῖσε πρὸς ἀποχρῶσαν νομὴν ἀναπεπταμένα πεδία. Προσάγων δὲ καὶ πεῖράν τινα ταῖς ἐκεῖ πόλεσιν εἷλε καθ' ὁμολογίαν πόλεις δύο, τήν τε Κομοτηνὴν (55) καὶ τὴν Γρατιανοῦ (56) καλουμένας.

Β'. Ἔνθα δὴ καὶ τὸ πρὸς Μομιτίλου (57) γέγονεν ἐκεῖνο σύμπτωμα· ὃς διφυής τις γενόμενος ἐξ ἀφανῶν γονέων ἐν μεθορίοις Πατριβαλῶν καὶ Μυσῶν λῃστρικὸν ἐκ μειρακίου καθ' ἑταιρείαν ἡλικιώτιδα βίον ἄγειν προσῄρηται, ἐνεδρά τε δὴ καὶ λόχους κατασκευαζόμενος αἰφνίδιον ἐπέφερε τοῖς παριοῦσι τὸν ὄλεθρον. Τριακοντούτης δ' ἄρτι γενόμενος ἐς τὸ ἀνθρωπικώτερον ἐκ τοῦ θηριώδους ἐκείνου τὸν βίον ἀλλάξασθαι ἔγνωκε. Καὶ δὴ προσεληλυθὼς ἐνί τινι τῶν ἐνδόξων Ῥωμαίων μισθοῦ διακονεῖσθαι τέ-

I. Hic ego etiam illud commemorabo, quod eodem quidem tempore accidit: sed majoris perspi- C cuitatis causa altius alicunde repeti debet. Vere enim jam ineunte coactis copiis, imperator in eos tractus, qui sunt ultra montem Rhodopen, profectus est, et ad eos campos, qui ad pastum abunde illic patent; ac nonnihil sollicitatis illius etiam regionis urbibus, duas in deditionem accepit, alteram Comotenam, alteram Gratianopolin nuncupatam.

II. Ibi res illa per Momitilam gesta accidit. Hic duplex quodammodo et obscuris parentibus natus in Patribalorum ac Mysorum confinio latrocinari jam inde ab adolescentia instituerat, societate cum æqualibus inita, dolosque et insidias struens repentinum transeuntibus exitium attulerat. Deinde cum tricesimum ætatis annum vix attigisset, a D ferino illo more ad humanioris vitæ genus transferre se decreverat, et ad nobilem quemdam Romanum cum accessisset, operam ei suam ad servilia

### Variorum notæ.

(50) Ita etiam codex Vaticanus. Sed legendum videtur ἀλλαξάμενος σφῶν. BOIVIN.

(51) In codice Vaticano, fol. 75 v., inter vocem γνώμης et vocem προδεδωκυῖα, vacuum est spatium quinque litterarum. Legendum procul dubio ἡ Ἄννα προδεδωκυῖα. Omissum nomen formidine fustis, aut etiam majoris pœnæ. BOIVIN.

(52) Sic infra lib. XV, cap. 4, sect. 4. Omnium malorum caput et causa statuitur ἡ τῆς βασιλίδος Ἄννης ζηλότυπος καὶ χαιρέκακος γνώμη. Item ibidem sect. 5 eadem Anna notatur, ut μὴ δυναμένη παντάπασιν ἀναφῆναι τοῦ τῆς ζηλοτυπίας πάθους. BOIVIN.

(53) Paulo plus spatii vacat in codice Vaticano. Hoc loco Gregoras nescio quem Augustæ amorem obscure indicat. BOIVIN.

(54) Complicatam et perplexis verborum ambagibus involutam auctoris mentem non potui omnino evolvere. BOIVIN.

(55) Κουμούτζηνον dicitur Cantacuzeno lib. III, cap. 67, 71 et alibi. DUCANG.

(56) Meminit Cantacuzenus, lib. III, cap. 69, captæ Gratianopoleos. DUCANG.

(57) Qui mox Μομιτίλας. Μομιτζίλος vero dicitur Cantacuzeno, lib. III, cap. 70, ubi rem narrat. DUCANG.

ministeria locaverat. Idem brevi tempore elapso A et illam servitutem abdicarat, et ad pristinam latrocinandi consuetudinem recurrerat; multamque sensim ac paulatim manum cum sibi sociavisset, animi sui audaciam re declaraverat, **704** modo Mysorum finibus instar fulminis derepente incidendo, modo ad Cantacuzeni copias furtim appellendo, modo in Byzantinorum agros prædandi causa impetum faciendo.

III. Veritus tamen, ne convenirent ii quos affligebat, ac vicinum hoc malum male perderent, admotis castris maluit imperatoris Cantacuzeni socius fœderatus ac minister voluntarius dici et esse; non ita tamen, ut comes ei assiduus foret et quacunque ire volentem sequeretur, sed ut liber B et sui juris furtim atque insito more illius hostes invaderet; lucri scilicet causa, tum sui ipsius proprii, tum eorum qui prædonum stipendia accepturi secum sponte militarent.

IV. Procedente tempore, quotquot ex pauperibus sanguinarii ac feroces erant, pauci ad multos multique ad paucos aggregati, ad illum ex compacto confluxere, tam Triballi, quam Mysi, et quicunque alii præterea Barbaris commisti vivebant; habebatque equites lectos supra bis mille; atque ii omnes spiritu Martio pleni suam ipsorum vitam, potius quam illum prodituros se asseverabant; ita ut deinceps satis virium esset ad certandum æquo jam Marte, in illo civili Romanorum bello, cum utracunque parte vellet. Quamobrem ei insi- C gnia despoticæ dignitatis Byzantii miserunt, eumque in imperatorem Cantacuzenum clanculum armabant. Ex eo autem Momitilas opportunum tempus perpetuo captabat, et insidias sub pectore intimo parturiebat, atque **705** in animo volutabat.

V. Adulto jam vere, cum herbarum varietate campi vestiuntur, cum et flores et reviviscentium arborum comæ oculos hominum alliciunt ac novam animo delectationem voluptatemque pariunt, nec non et tellus benignum alimentum et suapte provenientem brutis animantibus pastum largitur; visum est Cantacuzeno imperatori, Comotenorum oppido egredi, et circa Mosinopolin castrametari, D atque ibi quæ agenda essent statuere, tum alia, tum quomodo oporteret novis Apocauci inceptis et expeditionibus occurrere.

VI. Hic forte ad arborem appulit, longis admodum ramis diffusam; qui tecti alicujus instar profundam umbram terræ offundebant, nimio autem solis ardori opponebant se quodammodo, ac ne ureret efficiebant. Sub arbore fons scaturiebat, salientis aquæ conceptaculum: adeo quidem ille

A ταχεν ἑαυτόν. Ἔπειτ' ὀλίγου ῥέοντος χρόνου, τὴν δουλείαν τε ἀπείπατο ταύτην καὶ ἐς τὰ πρότερα τῆς λῃστείας ἐπαλινδρόμησεν ἤθη, καὶ πολλὴν ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν προσεταιρισάμενος χεῖρα ἔμπρακτον ἐδείκνυ τὸ τῆς ψυχῆς δραστήριον, νῦν μὲν ταῖς ἄκραις τῶν Μυσῶν ἐμπίπτων ὥσπερ κεραυνὸς ἐκ τοῦ αἰφνιδίου, νῦν δὲ ταῖς τοῦ Καντακουζηνοῦ προσβάλλων κρύφα δυνάμεσι, νῦν δὲ τὰς τῶν Βυζαντίων ληϊζόμενος ἐξ ἐφόδου χώρας.

Γ'. Δείσας δ' ὅμως, μὴ συνελθόντες οἱ πρὸς αὐτοῦ κακούμενοι κακῶς κακὸν γειτόνημα διαφθείρωσι, προσελάσας, σύμμαχος ὑπόσπονδος καὶ δοῦλος ἐθελοντὴς εἵλετο λέγεσθαί τε καὶ εἶναι Καντακουζηνοῦ τοῦ βασιλέως· πλὴν οὐχ ὥστε καὶ συνεῖναι, καὶ ὅπῃ πορεύεσθαι βούλοιτο ἕπεσθαι· [P. 441] ἀλλ' αὐτονομίᾳ B χρώμενον κρύφα κατὰ τὴν συμφυᾶ συνήθειαν τοῖς ἐκείνου προσβάλλειν ἐχθροῖς, ἐπὶ κέρδεσιν ἑαυτοῦ τε καὶ ὅσοι ξύν γε αὐτῷ μισθοῦ λῃστρικοῦ στρατεύεσθαι εἵλοντο.

Δ'. Ἐπεί γε μὴν τοῦ χρόνου χωροῦντος ὅσοι τῶν πενήτων αἱμοχαρεῖς καὶ αὐθάδεις ὄντες ἐτύγχανον, ὀλίγοι κατὰ πολλοὺς καὶ πολλοὶ κατ' ὀλίγους ἀθροιζόμενοι, κατὰ συμφωνίαν αὐτῷ προσεῤῥύησαν ἔκ τε Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν, καὶ ὅσοι μιξοβάρβαρον ἐπὶ τούτοις ἤνυον δίαιταν, ὡς ἐπέκεινά που τῶν δισχιλίων ἐπιλέκτων ἱππέων εἶναι, οἳ θυμοῦ πνέοντες πάντες ἀρεϊκοῦ τὴν σφῶν αὐτῶν μᾶλλον ψυχὴν ἢ τοῦτον καταπροέσθαι διισχυρίζοντο· ὡς ἀποχρῆναι λοιπὸν καὶ πρὸς ἀντίπαλον ἤδη καθίστασθαι μοῖ- C ραν, ᾧ ἂν βούλοιτο μέρει τῆς ἐμφυλίου Ῥωμαίων μάχης· σύμβολα τῆς δεσποτικῆς ἀξίας οἱ Βυζάντιοι πέμπουσιν αὐτῷ (58), καὶ λάθρα κατὰ τοῦ βασιλέως ὁπλίζουσι Καντακουζηνοῦ. Ἐκεῖθεν οὖν καιροφυλακῶν ὁ Μομιτίλας ἀεὶ διετέλει, καὶ τὴν ἐπίθεσιν ἐν μυχοῖς τῆς καρδίας ἐκυοφόρει, καὶ ἀνεκύκλει τοῖς λογισμοῖς.

Ε'. Ἄρτι δ' ἐν ἀκμῇ τῆς ἠρινῆς καθισταμένης ὥρας, ὅτε τὸ ποικίλον τῆς χλόης τὰς πεδιάδας κοσμεῖ, καὶ τῶν τέως ἀναβιούντων δένδρων οἱ πλόκαμοι μετὰ τῶν ἀνθέων τὰς τῶν ἀνθρώπων ὄψεις ἐφέλκονται, νέαν χαριζόμενοι τέρψιν καὶ ἡδονὴν τῇ ψυχῇ, καὶ ἅμα χιλὸν ἡ γῆ προσηνῆ καὶ νομὴν αὐτοφυᾶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, ἔδοξε καὶ τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ περὶ Μοσινούπολιν (59), ἐξιόντι Κομοτηνῶν τῆς πολίχνης, πήξασθαι τὸ στρατόπεδον, D κἀνταῦθα περὶ τῶν πρακτέων βουλεύσασθαι, τά τε ἄλλα καὶ ὅπως ἀπαντῆσαι χρεὼν τοῖς Ἀποκαύκου καινοτέροις βουλεύμασι καὶ ταῖς ἐκστρατείαις.

ς'. Δένδρῳ γε μὴν ἐντυχεῖν ἐνταυθοῖ που συνέβη, κλάδους ἔχοντι μάλα εὐμήκεις, καὶ δίκην φάναι ὀρόφου βαθεῖαν μὲν τῇ γῇ τὴν σκιὰν ἐμπαρεχομένους, ἐμποδὼν δέ πως καὶ ταῖς ὑπερβολαῖς τοῦ ἡλίου καθισταμένους, καὶ ἀφαιρουμένους τὸ κάειν αὐτόν. Ὑπὸ δὲ τῷ δένδρῳ πηγή τις ἀνέβλυζε, χορόν τινα

## Variorum notæ.

(58) Atqui despoticæ dignitatis insignia demum missa post adeptam ex Cantacuzeno victoriam scribit idem Cantacuzenus. Cujusmodi vero fuerint despotatus insignia docet Codinus, *De offic. palatii*, cap. 3. DUCANG.

(59) De qua egimus ad Villharduinum. DUCANG.

ποιουμένη τῷ ὕδατι, οὕτω μέντοι διαυγής, ὡς καὶ τὸ τοῦ δένδρου κάλλος πως ἀποματτομένην αὐτὴν καθ' αὐτὴν τὴν ὑπογραφὴν, καὶ δύο μιᾶς τινος ῥίζης δοκεῖν εἶναι φύεσθαι (60) δένδρα· τὸ μὲν ἄνω, τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνίσχον· τὸ δ' ὑπὸ γῆν αἰωρούμενον. Ὑπὸ δὴ τούτῳ βραχὺ κατακλίνας ὁ βασιλεὺς ἑαυτὸν εἰς ὕπνον ἐτράπη, καὶ ἅμα ἐδόκει φωνῆς ἀοράτως ἀκούειν, « Ἔγειραι, » λεγούσης, « ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα (61) ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός· » εὐθύς τε διαγρηγορήσαντα, ζάλην ἔχοντα λογισμῶν ἀναστῆναι (62)· [P. 442] καί τις ἐκεῖ παρὼν ᾀσμάτων δημιουργὸς λύραν τε ἡρμόσατο ἐξεπίτηδες καὶ, οἷον πείθειν ἅπαντας ἀνέχειν ἐπ' αὐτοῦ, ᾆσμα ἀνεκρούσατο. Καὶ ἦν τὸ τοῦ ᾄσματος· « Ἄνδρες (φησὶν) οἱ τῷδε τῷ δένδρῳ καὶ τῇδε τῇ σκιᾷ προσεοικότες ἀτεχνῶς, παρόσον νῦν μὲν ὥρας μετέχοντες φαίνεσθε, ὅσον δ' οὔπω ἀωρίας ἐπιδραμούσης οἰχήσεσθε πρὸς μαρασμόν τε καὶ φθορὰν, δεῦρο δὴ χαίρωμεν, καὶ ἐντρυφῶμεν τῇ νεότητι, πρὶν τὸν θάνατον αὐτῆς κατορχήσασθαι. »

Ζ'. Τὴν δὴ τοιαύτην μαθὼν ὁ Μομιτίλας ἐκ τῶν ἡμεροσκόπων διατριβὴν, ἔγγιστά που ποιούμενος ἐξεπίτηδες τὰς διατριβὰς καὶ φιλίαν ὑποκρινόμενος, ἔγνω πρὶν ἀθροισθῆναι τὸ στράτευμα, καὶ πρὶν τὸ δρᾶμα τὸν βασιλέα μαθεῖν, ἐπιθέσθαι οἱ τελέως ἀφροντιστοῦντι. Ἐν τούτοις ὄντων τοιγαροῦν τῶν πραγμάτων ἐκείνοις, καὶ τοῦ ἡλίου τῆς ἡμέρας ἤδη τοὺς μεταξὺ παραλλάττοντος δρόμους, ἀγγέλλεται Μομιτίλας ὁπλίτην στρατὸν ἐπαγόμενος καὶ ὅλαις ἡνίαις ἐλαύνων ἐς τὸ τοῦ βασιλέως στρατόπεδον. Τοῦτο πάντας ἐκ τοῦ παραχρῆμα λογισμοῦ ἔθραυσέ τε καὶ συνεχύκησε τοῦ τε βασιλέως καὶ ὅσοι ξὺν γε αὐτῷ παρεῖναι τετύχηκεν, ἀπαρασκεύοις καὶ τούτοις, καὶ πάνυ βραχέσιν, καὶ τῆς τύχης οὕτω λαμπρῶς ἐλαυνούσης καὶ συνωθούσης ἐν στενῷ κομιδῇ τῆς ὥρας τὸ πρᾶγμα, καὶ μηδεμίαν οὐδ' ὁθενοῦν ἐχούσης διαφυγὴν καὶ ἀπόδρασιν. Τοῖς τε γὰρ ἵπποις ἀνὰ τὴν πόαν διεσκεδασμένοις νέμεσθαι τέως συνέβαινε· καὶ ἅμα τῆς στρατιᾶς τὸ μὲν ἔτι περὶ τὴν Κομοτηνῶν πόλιν ἀπεριμερίμνως τὰς ἀγορὰς περιῄει, τὰ πρὸς χρείαν ὠνούμενοι· τὸ δ' ἐξιὸν οὐκ ἐν σπουδῇ πρὸς βασιλέα πρόνοιαν ἐποιεῖτο ποιεῖσθαι τὴν ἄφιξιν, ἅτε μὴ προμαθόντες τὸ συμβάν· ἀλλ' ἠρέμα καὶ κατὰ σχολὴν ἐπορεύοντο.

Η'. Ὅμως εἰς Θεὸν ὁ βασιλεὺς ἀνατείνας τὰς χεῖρας ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτῷ κἀκ τῶν ἐνόντων ὡς ἐνῆν ὁπλισάμενοι ἐμάχοντο, τοῦ προστυχόντος ἕκαστος ἐπιβαίνοντες ἵππου, δίχα σαλπίγγων καὶ παρατάξεως, καὶ τὸν ᾅδην κατ' ὀφθαλμοὺς ἱστάμενον ἄντικρυς βλέποντες. Καὶ ἦν ἰδεῖν μάλα ἀγχιστρόφους καὶ οὐκ ἐν προνοίᾳ τινὶ τὰς διεξόδους καὶ διεξελάσεις τῆς μάχης καθισταμένας· ἀλλὰ φύρδην

A pellucidus, ut arboris pulchritudinem vel ipsa sola imago exprimeret, duæque ab eadem radice pullulare arbores viderentur; illa quidem sursum ad nos versus erecta, illa vero sub terra pensilis. Sub eo tegmine imperator, corpore paululum reclinato, dormire cœpit, et simul vocem incertum unde sibi visus est audire clamantem : « Expergiscere qui dormis, et exsurge a mortuis, et Christus tibi prælucebit [1] » : tum subito expergefactum surrexisse, tacitis cogitationibus æstuantem; atque **706** ibi præsens quidam citharœdus et lyram aptavit accurate, et pulsis fidibus ita cecinit, ut attentos omnes sibi faceret. Erant autem quæ canebat hujuscemodi : « O vos, inquit, mortales, huic arbori et huic prorsus umbræ similes; quatenus B nempe in ætatis flore esse videmini nunc, mox autem, ubi importunum tempus ingruerit, marcescetis atque ad interitum redigemini : huc agite genio indulgeamus, ac juventutem, antequam eı mors insultet, in deliciis traducamus. »

VII. Cum ibi imperatorem commorari e speculatoribus didicisset Momitilas, qui proxime et ipse consulto versabatur amicitiamque simulabat; decrevit, priusquam exercitus esset congregatus, imperatorem nondum gnarum ejus fabulæ, quæ agebatur, ac nil tale metuentem adoriri. Cum illis itaque eo in statu suæ res essent, solis cursu jam meridiem prætergresso, nuntiatur, Momitilam cum exercitu venire armis instructo, et laxis ad imperatoris castra habenis contendere. Id omnes dere- C pente animos perculit et conturbavit, tum ipsius imperatoris, tum omnium illorum, qui cum eo forte aderant imparati et ipsi et perpauci; fortuna tam aperte res adigente et compellente in eam temporis angustiam, neque ullum quacunque ex parte effugium aut receptum præbente. Nam et equi per herbam dispersi tum forte pascebant; et simul ex militum numero alii quidem adhuc in urbe Comotenorum securi fora circumibant, ea quæ usui essent emptitantes : qui autem egressi erant, ab iis minime providebatur, **707** ut iter ad imperatorem accelerarent, ut qui illud eventum præcognitum non haberent : sed hi pedetentim ac lente incedebant.

D VIII. Attamen imperator, sublatis ad cœlum manibus, et ii quos secum habebat, arreptis prout licuit armis, quæ tum suppetebant, conscenso quisque temere equo absque tuba nulloque ordine pugnarunt, mortem ob oculos positam intuentes. Et sane videre erat valde instabilem ac non providentia aliqua constitutum ordinem pugnæ, in eruptionibus excursionibusve faciendis, sed pro-

[1] Ephes. v, 14.

Variorum notæ.

(60) Verbum εἶναι videtur suo loco motum fuisse. Legendum fortasse, αὐτὴν καθ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπογραφὴν, καὶ δύο μιᾶς τινος ῥίζης δοκεῖν φύεσθαι δένδρα etc. BOIVIN.

(61) Iisdem verbis hæc refert Cantacuzen. lib. III, cap. 70. DUCANG.

(62) Cantacuzenus, *Hist.* lib. III, cap. 70, ait se audita in somnis voce turbatum, statim surrexisse. De citharœdo et de cantilena tacet omnino. BOIV.

miscue alios cum aliis confligentes; eoque fiebat, ut paucissimi ab numerosissimis hinc atque inde circumclusi telis obruerentur et caderent.

IX. Atque ipse imperator, lapso ex vulneribus equo, pedes cum ingruentibus quibusque pro virili dimicabat, quoad provectus armigerorum unus equo descendit, ac imperatori quidem ut fuga saluti consuleret dedit; ipse autem, multis toto corpore vulneribus exceptis, corruit semianimis ac pene exspirans; sic ut ab hostibus contemptus postea quasi revixerit. Interim fama, totam brevi regionem pervagata, coegit et imperatoris milites alios super alios cum clamore ac trepidatione dispersos inordinatosque auxilio subire, et hostes simul retrocedere. Ab eo periculo et casu imperator præter spem omnem servatus, motis non longo post castris, Didymotichum proficiscitur. Et ea quidem ita se habuerunt; atque in his ver effluxit.

A ἄλλους ἄλλοις ξυῤῥηγνυμένους. Ὅθεν καὶ ὀλίγοι μάλα, πρὸς μάλα πολλῶν ἔνθεν κἀκεῖθεν κυκλούμενοι, κατηκοντίζοντό τε καὶ ξυνέπιπτον.

Θ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς, τοῦ ἵππου πεσόντος ἐκ τῶν πληγῶν, ἐκ γῆς ὁπόσον ἐνῆν τοῖς ἐπιοῦσιν ἐμάχετο, ἕως τῶν ὑπασπιστῶν εἷς (63) παρελάσας ἀπέβη τοῦ ἵππου, [P. 443] καὶ τῷ μὲν βασιλεῖ φυγῇ πορίζεσθαι τὴν σωτηρίαν ἐδίδου· αὐτὸς δὲ πολλὰς πολλαχῇ δεξάμενος τὰς πληγὰς κατηνέχθη, βραχύ τι καὶ ἀδρανὲς ἐμπνέων· ὡς περιφρονηθέντα τοῖς πολεμίοις ἐσαῦθις οἷον ἀναβιῶναι. Ἡ δὲ φήμη τὴν ταχίστην ἀνὰ πᾶσαν ἐληλυθυῖα τὴν περίχωρον, ἠνάγκασεν ἄλλους ἐπ' ἄλλοις βοῇ τε καὶ δρόμῳ σποράδας καὶ ἀσυντάκτους ἐς ἐπικουρίαν τε ἰέναι τὸν τοῦ βασιλέως στρατὸν καὶ ἅμα τοὺς πολεμίους ὀπίσω B ἀπαλλάττεσθαι. Τοῦ δὴ τοιούτου διασεσωσμένος ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ ἅπασαν προσδοκίαν κινδύνου τε καὶ συμπτώματος ἄρας μετ' οὐ πολὺ πρὸ, Διδυμότειχον ἄπεισι. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ τὸ ἔαρ ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

## CAPUT V.

*Apocaucus, opportunam occasionem nactus opprimendi Cantacuzeni, bellum apparat. Didymoticnum exercitu infesto petit. Pythium castellum obsidet. Cantacuzenum multi e suis deserunt. Reliquorum intempestiva postulata. Ipsius responsa. Andronicus Palæologus, Apocauci gener, fluvium transnando submergitur. Apocaucus a Joanne Gabala apud imperatricem Annam accusatur. Byzantium redit. Imperatricem placat. Urbis muros reficit.*

**708** I. Ineunte æstate ingens quidam et gravis apparatus occupatum tenebat Apocaucum, magnis cum copiis Didymotichum aggredi meditantem. Etenim quia in eam solam urbem Cantacuzenus sese et copias suas contulerat, omnis autem præclusa erat omni ex parte spes auxiliorum; (nam et Mysorum princeps Alexander Byzantinis pridem socium se adjunxerat, et satrapam Amurium retrahebat Latinæ classis ad Smyrnam urbem appulsus; Triballi vero et ipsi quoque illius sanguinem sitiebant;) hæc omnia Apocaucus cum videret, profectus Perintho cum omnibus copiis Byzantinis et Thraciis Didymotichum infesto exercitu petit.

II. Ac primum quidem conatur dolis et machinis capere castellum Pythium (ita ferme nominatur), situm ad Hebri fluminis ripas, octoginta fere stadiis ab urbe Didymoticho distans: quod ruina collapsum jampridem Cantacuzenus imperator magnis sumptibus instauraverat, atque ex eo tanquam suum ærarium egregio præsidio firmaverat. Illud igitur circumsessum Apocaucus totis viribus oppugnabat.

III. At interim Didymotichensis exercitus maxima

Α'. Θέρους δ' ἀρχομένου πολλή καὶ βαρεῖά τις ἀπησχόλει παρασκευὴ τὸν Ἀπόκαυκον, ἐπὶ Διδυμότειχον ἀπιέναι μετὰ πολλῶν τῶν δυνάμεων. Ἐπεὶ γὰρ ἐς μόνον τὸ Διδυμότειχον ὁ Καντακουζηνὸς C μετὰ τῆς δυνάμεως κατηντήκει, πᾶσα δ' ἀπῆν συμμαχίας ἐλπὶς πανταχόθεν (ὅ τε γὰρ Μυσῶν ἀρχηγὸς Ἀλέξανδρος Βυζαντίοις ἐκ πολλοῦ συνεμάχει· τόν τε σατράπην Ἀμοὺρ (64) ἀνθεῖλκεν ὁ τῶν Λατίνων κατὰ Σμύρνης ἐπίπλους (65)· καὶ ἅμα Τριβαλλοὶ τοῦ ἐκείνου διψῶντες ὑπῆρχον αἵματος), ταῦτα δὴ πάντα συνιδὼν ὁ Ἀπόκαυκος, ἄρας ἐκ Πειρίνθου πάσαις δυνάμεσι Βυζαντίοις καὶ Θρᾳκικαῖς, παρεστρατοπέδευσεν ἐπὶ Διδυμότειχον.

Β'. Καὶ πρῶτα μὲν ἐπεχείρει δόλοις καὶ μηχαναῖς ἑλεῖν τὸ τοῦ Πυθίου φρούριον (66), οὑτωσί πως ὀνομαζόμενον καὶ παρὰ τὰς ὄχθας ἱδρυμένον Ἕβρου τοῦ ποταμοῦ. Τοῦτο σταδίους ἐγγὺς ὀγδοήκοντα διέχον Διδυμοτείχου, καὶ γεγονὸς ἐρείπιον, ἐκ πολλοῦ Καντακουζηνὸς ἀνειληφὼς ὁ βασιλεὺς πολλαῖς D χρημάτων δαπάναις ὠχύρωσέ τε κἀπὶ πλεῖστον ἀνιέναι πέπραχε τοῦ ἀέρος, καὶ ὥσπερ ἑαυτοῦ ταμιεῖον εἶχεν ἐκεῖθεν αὐτὸ, καὶ λαμπραῖς ἠσφαλίζετο ταῖς φρουραῖς. Τοῦτο τοίνυν περιστρατοπεδεύσας Ἀπόκαυκος ὅλαις ἐπολιόρκει χερσί.

Γ'. Τοῦ δ' ἐν Διδυμοτείχῳ στρατοῦ τὸ πλεῖστον,

### Variorum notæ.

(63) Quem Lantzaretum vocat Cantacuzenus, lib. III, cap. 70, qui ἐκ τῶν οἰκετῶν Cantacuzeni eum fuisse ait. DUCANG.

(64) Atqui inde et ex Cantacuzeno, lib. III, cap. 86, docemur quis *Marbascianus* sultanus ille sit apud Joan. Villaneum lib. XII, cap. 28, quo loco narrat quomodo Smyrnæ a Latinis expugnatæ sint, qui non alius est ab isto *Amur*, quem Froissartus, III vol., cap. 22 et 23, *Amourabuquin*, seu distinctis vocibus *Amour Abakin* vocat, seu Ἀμοὺρ πέκιν. DUCANG.

(65) Vide supra lib. XIII, cap. ult sect. 7. BOIVIN

(66) Ἐμπύθιον vocat Cantacuzenus, lib. III, cap. 71. DUCANG.

τήν τε τῶν πολεμίων βαρεῖαν ὁρῶντες ἔφοδον καὶ A ἅμα τὸν ἔνδον λιμὸν [P. 444] πολέμιον ἡγούμενοι χείρονα, καὶ πρός γε τοὺς ἑαυτῶν ἱπποκόμους ἀκηκοότες ὁμοῦ τοῖς ἵπποις ἀθρόον ἐς Ἀπόκαυχον ηὐτομοληκότας, δρασμῷ τε ἐχρήσαντο καὶ αὐτοὶ καὶ τῷ τῶν πολεμίων προσεῤῥύησαν στρατοπέδῳ, τοῦ θέρους ἐν ἀκμαῖς ὄντος ἤδη τοῦ σίτου. Καὶ ἦν ἐν οὐ μάλα φορηταῖς τὰ βασιλέως περιστάσεσι πράγματα, καὶ πᾶσαν εἰπεῖν ἀνθρωπίνως ἀποσειόμενα σώζουσαν προσδοκίαν.

Δ'. Ἐν τοιούτοις δ' ὄντι τῷ βασιλεῖ τοῖς δεινοῖς προσετίθετο καὶ ἡ τῶν ἅμα αὐτῷ στρατιωτῶν ὁμοῦ καὶ στρατηγῶν καὶ συγγενῶν ἐπίθεσις. Ἰδίᾳ γὰρ προσιόντες ἕκαστοι διὰ τὸν καιρὸν καὶ τοὺς ἐφεστῶτας κινδύνους ἀπῄτουν οἱ μὲν Λέσβον, οἱ δὲ Λῆμνον, οἱ δὲ Χίον· ἄλλοι δ' ἄλλα τε χωρία καὶ προσόδων B εὐπορίας, τέως μὲν ἐν ἐγγύαις ἐγγράφοις· ὅτε δ' ἐγκρατὴς καθάπαξ τῆς ὅλης γένοιτο βασιλείας, ἐπιτελῆ καὶ τὰ ἐν ἐγγύαις ἐπηγγελμένα καθίστασθαι. Μηδὲ γὰρ ἐπ' ἀδήλοις ἐλπίσιν οὕτω διακυβεύειν τὸ ζῆν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἤδη τῶν κινδύνων ἑστώτων, οἴεσθαι τὴν τοῦ βελτίστου σφίσι μοῖραν ἱδρύσθαι, ἀλλ' ἐχέγγυον εἶναί τι βέβαιον, οὗ πριάμενος ἄν τις τὸν θάνατον ἀνεπίφθονον γοῦν τὴν τῶν περιλειφθέντων ψῆφον ἔχοι καρποῦσθαι.

Ε'. Τοιαῦτά γε μὴν ἀπαιτοῦσιν ἐκείνοις πρὸς οὐδὲν οὐδαμῇ γε ἐνδιδόναι ἐπῄει τῷ βασιλεῖ, φάσκοντι μὴ δύνασθαι τἀλλότρια μήτε νῦν ὑπισχνεῖσθαι, μήτε C μὴν μετά γε τὴν τῆς αὐτοκρατορίας ἀντίληψιν, εἰ γένοιτο, προΐεσθαι τοῖς οὐκ ἐν λόγῳ ζητοῦσιν. Νῦν μὲν γὰρ τὸ παράπαν ὑπάρχειν ἀλλότρια, πολιορκουμένων τε καὶ ζῆν ἀσφαλῶς μηδαμῇ πω συγχωρουμένων· καὶ τότε δ' αὖ ἕτερον ἀλλότρια τρόπον· πάντων γὰρ πάντ' εἶναι τῶν ὑπεικόντων τῇ βασιλείᾳ τὰ τῆς βασιλείας πράγματα· τῶν βασιλευόντων δ' οὔ. Οἷς οὖν πρὸς βουλήσεως εἴη ἂν τοὺς παρόντας συνδιενεγκεῖν ἡμῖν τῶν κινδύνων διαύλους, οὐκ ἂν ἀμελήσαιμεν οὐδ' αὐτοί, εἰ περιγενέσθαι γένοιτο, μὴ οὐκ ἀμείψασθαι τοῖς ἀνήκουσι τρόποις, ὁπόσα τῶν ἐφ' ἡμῖν· οἷς δ' οὔ, τούτοις δ' οὐκ ἂν ποτ' ἐνοχλήσαιμεν, ὁπότερον ἕλοιντ' ἂν δρᾷν, εἴτε πρὸς τὰς τῶν πολεμίων ἐπαγγελίας αὐτομολεῖν, εἴτε καθημένους οἴκοι πόῤῥω γίνεσθαι βελῶν. Καὶ ταῦτα D μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

ς'. Χρόνου δὲ περὶ τὴν πολιορκίαν συχνοῦ τριβομένου, καὶ περὶ ἀνέσεις ἀσχολουμένων τῶν νέων ἐν τῷ τῶν πολεμίων στρατοπέδῳ, ἔδοξε τῷ ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Ἀποκαύχου γαμβρῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ Παλαιολόγῳ (67), ἀναψύξεώς τε εἵνεκα καὶ φιλοτιμίας ἅμα νεωτεριζούσης, ἀποδυσαμένῳ διανήξασθαι πᾶν τὸ τοῦ ποταμοῦ πλάτος ἐκείνου. Ἀλλὰ πρὶν μέσον διαβῆναι τοῦ ποταμοῦ [P. 445] τὸ ῥόθιον, νάρκῃ τινὶ πεδηθεὶς ὑπὸ ψύχους, ὡς ἔοικεν, ὥσπερ τις

pars, cum et hostium vires validissimas viderent adventare, et simul famem, quæ intus erat, quolibet pejorem hoste ducerent, audirentque etiam agasones suos cum equis ad Apocaucum repente transfugisse, fugam et ipsi capessentes 709 ad castra hostium confluunt, æstate et adultis jam frugibus. Erantque res imperatoris in eas adductæ angustias, quæ vix essent tolerabiles, atque omnem humanitus salutis spem excluderent.

IV. Ad illa pericula, in quibus versabatur imperator, accessit etiam eorum qui cum ipso erant, tam militum quam ducum, ac necessariorum importuna sollicitatio. Privatim enim unusquisque adeuntes, propter ipsum rerum statum et imminentia pericula, petebant sibi hi Lesbon, Lemnum illi; alii Chium, alii denique loca alia; et unde rem sibi facerent; atque ut interim quidem scripto sibi caveretur; simul autem atque rerum potiturus esset, ut promissa, quæ cautione firmata essent, implerentur. Neque enim, dum sequuntur spes incertas, aleam vitæ subire, periculis jam ob oculos positis, optimum videri sibi: sed pignus aliquod firmum esse debere, pro quo mortem aliquis pactus eorum saltem, qui superstites futuri essent, suffragium mereretur minime invidiosum.

V. Hæc cum illi exigerent, imperator nihil prorsus iis concedere decrevit. Aiebat enim, haud posse se, quæ aliena essent, sive in præsenti polliceri, sive suprema potestate sibi (si quando posset) vindicata, iis indulgere, qui inique peterent. Quippe ea nunc quidem aliena prorsus esse, cum ipsi obsiderentur necdum sibi securis vivere liceret; ac tum rursus fore aliena alio modo. Etenim res imperii omnes non imperantium esse, sed eorum omnium, qui imperio subjecti sint. Qui itaque nobiscum 710 voluerint in præsenti curriculo periclitari, nec ipsi quidem, si unquam evaserimus superiores, eos quantum in nobis erit digne remunerari negligemus. Qui autem noluerint, iis equidem haud unquam succensuerim, utrumlibet elegerint, sive hostium promissis inducti transfugere; sive domi sedentes telis procul absistere. Et hæc quidem ita se habuerunt.

VI. Cum in obsidione multum temporis tereretur, atque in hostium castris juvenes relaxando animo operam darent; visum est Andronico Palæologo, qui Apocauci gener erat, tum æstus refrigerandi causa, tum juvenilis cujusdam gloriolæ studio, exutis vestibus, totum illud flumen, quam latissime patet transnare. Sed antequam superasset medios fluvii vortices, membris torpore quodam ex frigore (ut videtur) alligatis, quasi inanimatum aliquod

Variorum notæ.

(67) Is dignitate protostrator et stratopedarcha, cujus non semel meminit Cantacuzenus locis indicatis in *Famil. Byzant.* pag. 254. Cujus mortem recitat lib. III, cap. 71, et rursum Gregoras, lib. XVI, cap. 1. DUCANG.

pondus, mortuus in ima aquarum delatus est. Primum hoc fuit Apocauco fortunæ vulnus, primumque illud præsagium exstitit, quo mutatum iri in pejus et funditus eversum iri illius fortunam apparuerit.

VII. Sed et alterum illud præterea infortunium ei accidit. Joannes Gabalas, multis jam argumentis cum persensisset cavillari Apocaucum, qui ludificando ostenderet satis, minime velle se filiam suam isti desponsam; clanculum ad imperatricem Annam accedit eique indicat, habere in animo Apocaucum, transferre in propriam arcem hujus filium imperatorem, atque ei filiam suam patriarchæ interventu uxorem dare. «Necesse est itaque (inquit), ut illum **711** Perintho quamprimum arcessas, antequam retibus præda inclusa sit.»

VIII. Id cum statim esset perfectum, sensit Apocaucus patefactas esse insidias, atque illico statuit, soluta illa obsidione, Byzantium quam celerrime redire, ac ita periculum imminens antevertere. Reverso itaque visum est, antequam oculis pudore suffusis imperatricem aspiceret, magna pecuniæ vi circumvenire aulicas mulieres, quarum maxima tunc erat auctoritas, et omne simul famulitium, quod imperatoriam domum impleret. Quod cum ille summa diligentia fecisset, ac per illas etiam imperatrici promisisset, allaturum se pulcherrima et pretiosissima de suis thesauris munera, pristinam dignationem recepit. Tum festinans muniit de novo et resarcivit, quidquid terræ motibus in magno urbis muro læsum esset et neglectum mansisset: item quidquid in duobus muris extrinsecus circumductis; quorum alter jampridem a fundatore simul cum magno muro conditus fuerat; alterum novissime, Cantacuzeni futuræque ab eo obsidionis metu, ad viri altitudinem exterius ipse exstruxerat, circa maximarum admirabiliumque fossarum crepidinem, ductoque initio ab iis portis, quæ sunt ante palatium, ad Aureas proxime portas per terram auroram versus circumduxerat.

A ἄψυχος φόρτος, ἐς τοὺς τῶν ὑδάτων πυθμένας νεκρὸς κατενήνεκται. Πρώτη μὲν οὖν αὕτη γέγονε θραῦσις Ἀποκαύκῳ τῆς δόξης καὶ ἅμα προαναφώνησις τῆς ἐπὶ τὰ χείρω μεταβολῆς καὶ καταστροφῆς.

Ζ'. Δεύτερον δ' ἐπὶ τούτῳ συνεπεπτώκει τῷ Ἀποκαύκῳ δυστύχημα τόδε. Ὁ Γαβαλᾶς Ἰωάννης (68), ἐκ πολλῶν ἤδη σημείων αἰσθόμενος Ἀπόκαυκον παραλογιζόμενον, κὰν τῷ παρακρούεσθαί πως δεικνύντα τὸ ἥκιστα βούλεσθαι τὴν πρὸς αὐτὸν τοῦ κήδους ἐγγύην, λάθρα προσιὼν Ἄννῃ μηνύει τῇ βασιλίδι, ὡς Ἀπόκαυκος μελετῴη, μετενεγκὼν εἰς τὸ ἑαυτοῦ φρούριον βασιλέα τὸν σὸν υἱὸν, διὰ τοῦ πατριάρχου συζεῦξαι τῇ ἑαυτοῦ θυγατρί (69). Χρεὼν οὖν ἐκ Πειρίνθου σε τάχιστα μεταπέμψασθαι τοῦ-
B τον, πρινὴ τὸ θήραμα γενέσθαι δικτύων ἐντός.

Η'. Οὗ τελεσθέντος εὐθὺς, φωραθεῖσαν αἰσθόμενος τὴν ἐπιβουλὴν ὁ Ἀπόκαυκος ἔγνω παραχρῆμα καταλελυκὼς τὴν πολιορκίαν ἐκείνην φθῆναι τὸν ἐφεστῶτα κίνδυνον, διαβὰς εἰς Βυζάντιον τὴν ταχίστην. Ἔδοξεν οὖν ἐπανιόντι, πρὶν αἰσχυνομένοις ὄμμασι τὴν βασιλίδα θεάσασθαι, χρήμασι παμπληθέσι περιελθεῖν τὴν γυναικωνῖτιν, ἐν ᾗ τὸ μάλιστα δυνάμενον ἦν τηνικαῦτα, καὶ ἅμα τὴν θεραπείαν ἅπασαν, ὅση τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκίαν ἐπλήρου. Ὁ δὴ τάχιστα πεπραχὼς, καὶ δι' αὐτῶν καὶ βασιλίδι τὰ κάλλιστά τε καὶ τιμιώτατα τῶν κειμηλίων προσοίσειν ἐπαγγειλάμενος, τῆς προτέρας αὖθις ἔτυχεν εὐδοξίας. Καὶ σπεύσας ὠχύρωσεν αὖθις καὶ ἀνεπλή-
C ρωσεν, εἴ τί που τοῦ μεγάλου τείχους τῆς πόλεως τεθραυσμένον ὑπὸ τῶν σεισμῶν ἐλλέλειπται, καὶ εἴ τί που τῶν ἔξωθεν ἐληλαμένων δύο προτειχισμάτων, τοῦ τε πάλαι τῷ τῆς πόλεως οἰκιστῇ συγκατοικοδομηθέντος ὁμοῦ τοῖς μεγάλοις τείχεσι καὶ οὗπερ ἀρτίως, διὰ τὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν πολιορκίας φόβον, πρὸς ἀνδρόμηκες ὕψος αὐτὸς ἀνήγειρεν ἐξωτέρω, περὶ τὰ χείλη τῶν μεγίστων καὶ θαυμασίων τάφρων, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν πρὸ τοῦ παλατίου πυλῶν, καὶ περιελάσας ἄχρι τῶν Χρυσέων ἔγγιστα διὰ τῆς χέρσου πρὸς ἕω.

## CAPUT VI.

*Clades ex grandine. De natura grandinis. Grando furoris divini instrumentum.*

I. Ea porro tempestate etiam grandinis continuus et violentissimus imber exstitit, qui et ipse furoris divini, Romanorum rebus jam incumbentis, **712** indicium fuit, et tanquam ignis ignem supervenit. Etenim illud late diffusum est malum, tum in spicas et in alios fructus, tum omnium maxime in vites, ita ut ne postea quidem reviviscere potuerint.

II. Norunt quippe (ut opinor) omnes, ejusmodi esse grandinis corpus, ut quoties et quæ invadit, non modo tunc neque ea sola per eam exstinguantur et marcescant, sed etiam ea, quæ circa sunt;

[P. 446] Α'. Γεγονέναι δ' ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις συμπέπτωκε καὶ χαλάζης φορὰν συνεχῆ καὶ ῥαγδαίαν, τῆς ἐπιπολαζούσης ἤδη περὶ τὰ Ῥωμαίων
D πράγματα θεομηνίας σύμβολον οὖσαν καὶ ταύτην, καὶ οἷόν τι πῦρ ἐπὶ πυρὶ προσεπενηνεγμένην. Πολύχουν γὰρ κατά τε τῶν ἀσταχύων καὶ τῶν γε ἄλλων ἐγγενέσθαι τὸ βλάβος καρπῶν· τῶν γε μὴν ἀμπέλων, τούτων δὲ καὶ πάντων μάλιστα, ὡς μηδὲ τοὺς ἔπειτα χρόνους ἀναβιῶναι δύνασθαι.

Β'. Εἰδέναι γὰρ οἶμαι πάντας, ὡς οὐχ ὅτε καὶ καθ' ὧν ἐνσκήπτει τὸ τῆς χαλάζης σῶμα καρπῶν, τότε μόνον καὶ τούτους μόνους ἐκτυφλοῖ καὶ μαραίνει, ἀλλὰ καὶ τὰ πέριξ ἅμα, καὶ ἐς πολὺν τὸν χρόνον ὁ

Variorum notæ.

(68) Tum magnus logotheta, postea variis auctus dignitatibus. Cantacuzen. lib. III, cap. 72. Illius non semel alibi meminit. DUCANG.

(69) Cantacuz. lib. III, cap. 87. DUCANG.

μαρασμὸς ἐπιβόσκεται πάντα, ὥσπερ αἰσθήσει τινὶ διοικουμένων καὶ τῶν φυτῶν, καὶ τὸν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου θυμὸν καθάπαξ ἐκπληττομένων, καὶ ὑπὸ δέους συστελλομένων, καὶ αὐτῆς ἀποῤῥηγνυμένων τῆς ζωογόνου ψυχῆς. Λίθῳ μὲν γὰρ ὑπ' ἀνθρωπίνης πληγέντος χειρὸς ἀπίου καὶ μήλου καὶ βότρυος καὶ τῶν τοιούτων, τὸ μὲν πληγὲν τραῦμα μὲν ἔχει, νεκροῦται δ' ἥκιστα· τὸ γειτονοῦν δ' ὅμως οὔτε πληγῆς τινος ᾔσθετο, οὔτ' ἐπιπόνθει φθορὰν, καὶ ταῦτα τοῦ μὲν πλήττοντος λίθου τραχέος τε ὄντος καὶ ὀξύτητας περὶ αὐτὸν διαφόρους τε καὶ πλείστας ἴσως ἔχοντος, τῆς δὲ χαλάζης ἥκιστα τούτων οὐδέν· γίνεσθαι γὰρ τὴν χάλαζαν, ὅταν τῆς ἀναγούσης καπνώδους κάτωθεν ἀναθυμιάσεως ἐπὶ τὰ μετεωρότερα διακρίνηται διὰ θέρμης ἔνδειαν ἡ ἀτμώδης αὐτῆς ἀνάχυσις. Ἐκείνης γὰρ διὰ κουφότητα φερομένης μετεωρότερον, ὑπολείπεται διὰ βάρος αὕτη περὶ τὸν μεταξὺ τόπον, ἔνθα πολυτελέστερον τὸ ψῦχος οἱ τοῦ ἀέρος ταμιεύουσι κόλποι. Τῶν μὲν γὰρ ἑκατέρωθεν τόπων ὁ μὲν ἄνω τῇ κύκλῳ φορᾷ καὶ περιστροφῇ τοῦ οὐρανίου συμπεριδινούμενος σώματος νεφῶν ἥκιστα ποιεῖσθαι δύναται σύστασιν· ὁ δ' αὖ περιγειότερος, καὶ αὐτὸς διὰ τὸ τῶν ἡλιακῶν ἀνακλάσεων ἔντονον διαῤῥέων, ἥκιστά πως οὐδ' αὐτὸς ἂν δυνηθείη νέφους σύστασιν ποιεῖσθαι· ὡς τῆς ἑκατέρωθεν μάχης ἐς τὸ ἄπρακτοῦν οὑτωσὶ τελευτώσης, ἰσχύος λαμπρᾶς τινος ἀντίληψιν λείπεσθαι ἔχειν ἐνταυθοῖ τὸ ψυχρὸν, καὶ νεφῶν τῇ τῶν ὑγρῶν ἀνάλογον πηλικότητι σύστασιν ἤδη ποιεῖσθαι. Ὧν μεταβαλλομένων, ὄμβρον γίνεσθαι πρότερον, οἱονεὶ συνθλιβομένου τοῦ ἀέρος, [P. 447] καὶ μηκέτι μηδαμῇ δυναμένου φέρειν τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ ὑγροῦ. Ἀλλ' ἐπειδὰν εἰς ὄμβρον οὕτω διαλυθῇ τὸ ἐκ τοῦ νέφους ὑγρὸν, βιαιοτέραν ἔχοντος ἤδη τὴν θέρμην τοῦ περιέχοντος, καὶ πανταχόθεν ἀντιπεριισταμένου, καὶ βίᾳ περὶ τὰ μέσα ξυνελαύνοντος, χάλαζα γίνεται, πλίνθου τινὸς συμπίλησιν μιμουμένης, ὡς εἰπεῖν, καὶ δημιουργούσης τῆς φύσεως, ἐξ ἀγεωργήτων καὶ μετεώρων πηγῶν καὶ ῥευμάτων. Τὰ δὲ τοιαῦτα συμπτώματα σπάνια μεντἂν ἐν θέρει που γίγνεσθαι διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ τῷ ἀέρι ἐγκαρτεροῦντος ὑγροῦ· δαψιλέστερα δ' ἐν ἔαρος ὥρᾳ τε καὶ φθινοπώρου, ἅτε παραπλησίως πως τὴν μέσην θέρους καὶ χειμῶνος χώραν εἰληφότων, καὶ θέρμης εὐπορίαν ὁμοῦ καὶ ὑγρότητος ἐντεῦθεν ἐχόντων, ἃ τὴν χάλαζαν, ὡς εἰρήκειμεν, ἰσχύει κατασκευάζειν.

Γ'. Ἐκ γοῦν ὕδατος οὕτω τῆς χαλάζης τὴν γένεσιν ἐχούσης, χαύνου στοιχείου καὶ διαῤῥέοντος, κἄπειτα πετρῶν καὶ ξύλων καὶ φλογῶν ἁπασῶν τὴν βλάβην πολλῷ τῷ μέτρῳ κραταιοτέραν ποιούσης, πῶς οὐ θεομηνίας ἂν εἴη σαφοῦς τὰ ἐκ τῶν τοιούτων;

A et ad multum usque tempus ab illa labe omnia depasci: quasi ipsæ etiam plantæ sensu aliquo regerentur, et communis Domini iram penitus exhorrescerent, ac præ metu contraherent se animamque ipsam vitalem abrumperent. Atqui si hominis manu pyrum, aut pomum, aut uva, aut ejusmodi aliquis fructus lapide percussus fuerit, id quod percussum est, vulneratur quidem, moritur vero minime; id autem quod vicinum est neque ictum ullatenus sentit, neque ideo corrumpitur: tametsi asper sit et acumina circa se fortassis habeat varia ac plurima lapis ille, qui percutit; grando autem his omnibus prorsus careat. Fit enim toties grando, quoties ab exhalatione, instar fumi ab imis ad altiora ascendente, secernitur ob caloris penuriam B humidus vapor. Nam cum illa, eo quod levior est, altius feratur; hic, quia est gravior, media in regione subsidit; ubi frigus abundantius reconditum servant sinosi aeris tractus. Regionum enim utrinque adjacentium altera, quæ superior est, cœlestis globi turbine et **713** conversione ipsa quoque circumacta, nubium glomerationem facere minime potest: altera autem ad terram vergens, eademque refractorum solis radiorum intensione liquescens, nubem et ipsa conflare minime utique valet. Restat ergo, ut, cum ita ad nihilum recidat ea quæ utrinque fit pugna, habeat illic frigus unde vim insignem assumat, ac nubem pro humoris quantitate conficere jam possit. Mutato in nubem C humore, exsistit primum imber: quasi compresso aere, et humoris gravitatem ferre omnino jam recusante. Postquam autem in imbrem ita resolutus est ille nubium humor; tum vero, quia ambiens aer vehementiorem jam calorem habet, et circum undique premit, vique in medium compellit, fit grando, laterculi cujusdam coagmentationem natura (ut ita dicam) imitante, et velut fabricante, illis fontibus et canalibus, qui in media aeris regione nativi suspenduntur. Atque id quidem æstate raro accidit, humoris in aere permanentis penuria; vere autem et autumno plurimum; quia nempe illæ tempestates æstatem inter et hiemem medium locum pariter obtinent, affluentemque inde caloris simul et humoris habent copiam; quæ duæ res, ut D jam diximus, ad conflandam grandinem valent.

III. Itaque cum in hunc modum grando originem ducat ab aqua, quod elementum est molle atque fluidum, deinde multo gravius **714** quam vel lapides vel fustes vel flammæ omnes damnum afferat, quidni furori Dei manifesto attribuantur ea quæ inde accidunt?

## CAPUT VII.

*Ecclesiæ mala omnium gravissima. De Massalianis et Bogomilis in monte Atho comprehensis. Ejus montis amœnitates. Athos ferociam Xerxæ domuit. Uni virtuti favet. Deprehensorum illic hæreticorum nomina. Eorumdem dogmata impura tomo synodico comprehensa. Piorum monachorum diligentia et zelus. Hæretici variis pœnis coerciti. Quidam fuga elapsi recipiunt se in magnas urbes. Picos Martios imitantur.*

Α'. Ἀλλὰ γὰρ ὅσα γε ἐκ πολλῶν τῶν πρὸς ἡμᾶς τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρώπου καὶ δικαίας ὀργῆς ση-

I. Sedenim quæcunque ex multis piæ ac justæ adversus nos Dei iracundiæ signa undique collecta

huic historiæ intexuimus, ac porro intexemus, si vita nobis detur, ea omnia simul, tam iis qui nunc legunt, quam iis quibus postea occurrent, magna videri quidem possint, et qualia hactenus nulla. Tolerabilia tamen quodammodo isthæc fuissent, si non omnibus, at iis saltem, quibus prudentiam ipse rerum usus indidisset, ac mens cauta pariter et religiosa persuasisset (id quod sacris Scripturis consequens est), eam esse divinam castigationem, et quamdam veluti coalitarum et coævarum nobis macularum medicinam; tolerabilia, inquam, illa fuissent, nisi et Ecclesiæ naufragia ad ea mala accessissent, et sopitarum pridem offensionum redivivæ denuo excitatæ fuissent pestes, funestissimam animabus perniciem allaturæ, ac facillime eas in barathrum exitii demersuræ.

II. Horum quædam a nobis quoque compendiose hoc loco dicentur. Omnia enim simul percensere, cum in aliarum rerum tractatione versemur, facile haud fuerit. Maxima quippe ea et permagni operis res est. Ac primum quidem dicturi sumus de Massilianis et Bogomilis, qui illis temporibus circa montem Atho deprehensi sunt.

III. Alioqui vero mons Athos admiratione dignus esse mihi videtur; tum quia aeris temperie fruitur plane felici; tum quia herbarum vi ac varietate multa ornatus eorum qui ibi versantur, sensibus
715 ambitiosissime (ut ita dicam) ex facili blanditur, et magnam statim offert suavissimamque voluptatem. Illuc tanquam ex thesauris undecunque affluit et odorum halitus dulcis, et florum amœnissimus color. Atque is locus purioribus solis radiis ut plurimum interest : et multiplicium arborum coma tegitur, et saltibus abundat et pra-

A μερῶν ἐρανισάμενοι τῇδε τῇ ἱστορίᾳ συνυφάναμέν τε καὶ συνυφανοῦμεν, εἰ ζῆν ἡμῖν ἐξείη, μεγάλα μέν πως δόξειεν ἂν τοῖς τε νῦν ὁρῶσιν ἅπανθ' ὁμοῦ καὶ τοῖς ἔπειτ' ἐντευξομένοις, καὶ οἷα μήπω πρίν. Ὅμως ἦν ἄν πως φορητὰ, εἰ μὴ πᾶσιν, ἀλλ' οὖν οἷς ἡ τῶν πραγμάτων ἐντέθεικε πεῖρα σύνεσιν, καὶ οὓς ἡ τῆς ψυχῆς εὐλάβεια πέπεικε, ταῖς Γραφαῖς ἑπομένους, Κυρίου παιδείαν εἶναι νομίζειν καὶ τῶν συντρόφων καὶ ὁμηλίκων κηλίδων ἰατρείαν τινὰ (70), εἰ μὴ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια προσετίθετο, καὶ τῶν πάλαι κοιμηθέντων σκανδάλων ἀρτιγενεῖς ὁμοίως ἐπεφύοντο κῆρες, μακροὺς ὀλέθρους ψυχῆς ἐπιφέρουσαι καὶ ῥᾷστα πρὸς ἀπωλείας πυθμένας καταβαπτίζουσαι.

B

[P. 448] Β'. Ἀλλὰ τούτων ἔνια καὶ ἡμῖν κατ' ἐπιτομὴν ἐνταῦθα λελέξεται. Πάντα γὰρ ὁμοῦ διεξιέναι, πρὸς ἄλλην ἀσχολουμένοις πραγματείαν, ῥᾴδιον οὐκ ἂν εἴη, μέγιστόν τε ὂν ἔργον καὶ μεγίστης δεόμενον πραγματείας. Καὶ πρῶτον μὲν ἐνταῦθα κείσθω διήγημα τῶν περὶ τὸν Ἄθω τὸ ὄρος ἐν τούτοις ἑαλωκότων τοῖς χρόνοις Μασσαλιανῶν καὶ Βογομίλων (71).

Γ'. Τά τε γὰρ ἄλλα τὸ ὄρος ὁ Ἄθως (72) θαυμάζεσθαι ἄξιον εἶναι δοκεῖ μοι, ὅτι τε πρὸς ἀέρα κέκραται πάνυ τοι εὐφυῶς, καὶ ὅτι πολλῇ τινι καὶ παντοδαπῇ τῇ χλόῃ κοσμεῖται, καὶ σφόδρα φιλοτίμως εἰπεῖν ἐκ τοῦ ῥᾴστου τῶν ἐντυγχανόντων τὴν αἴσθησιν δεξιοῦται, καὶ πολλὴν εὐθὺς προβάλλεται
C τὴν τῆς τέρψεως ἡδονήν· καὶ ῥεῖ πανταχόθεν ὥσπερ ἐκ θησαυρῶν τό τε εὔπνουν τῆς ὀδμῆς καὶ τὸ τοῦ ἄνθους εὔχρουν· καὶ καθαραῖς τὸ πλεῖστον ὁμιλεῖ ταῖς ἡλίου ἀκτῖσι· δένδρεσί τε πολυειδέσι κομᾷ καὶ ἄλση καὶ λειμῶνας ποικίλους, ἔργα χειρῶν ἀν-

## Variorum notæ.

(70) Verti, *eam esse divinam castigationem*. Vertendum videtur, *aliquam esse divinam castigationem*, etc. BOIVIN.

(71) Consulendus hic in primis Cantacuz. lib. II, cap 39. DUCANG. — De his Anna Comnena, Euthymius Zigabenus, Tollii iter Italicum etc. Vide et lib. XXIX, infra, ubi de synodo habita in monte Atho. BOIVIN.

(72) De laudibus montis Atho multa etiam patriarcha Philotheus, *Antirrhetic.* lib. XII (cod. reg. 1996, fol. 283 v.), ubi Gregoram acriter insectatur, quod et sanctam solitudinis monasticæ tranquillitatem, et montem ipsum Atho calumniari ausus sit. Ὑβρίζει δ' ἀκρατῶς, inquit, εἰς τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν διὰ τῶν αὐτῆς ἀθλητῶν τε καὶ ἀσκητῶν· μᾶλλον δὲ οὐκ εἰς τὴν ἡσυχίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν ὁμοῦ πᾶσαν, ὅση τε τῆς θεωρίας καὶ ὅση τῆς πράξεως, τὸν ἱερὸν Ἄθω τῷ λόγῳ προθείς, τὸ μόνον ὡς ἀληθῶς ἁπάσης τῆς ἀρετῆς κοινὸν ἐργαστήριον, τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἔφη σοφῶν· τὸν τῶν ἑκασταχοῦ τῆς οἰκουμένης, πῶς ἂν εἴποιμι, ὁμολογουμένως ἐξειλεγμένον μάλιστα χῶρον· τὸν ἱερὸν χηραμόν· τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν ὄντως τῆς ἀρετῆς παγκράτιον· τῶν Ὀλύμπου πραγμάτων τὸν διαφερόντως νομέα· μᾶλλον δὲ οὐκ οἶδ' ὅ τί τις ἂν εἰρηκὼς, ἔπειτ' ἀρκέσαι. Ἡ γὰρ τῶν ἐποικούντων ἀρετὴ πᾶσαν ὑπερβολὴν ἀμβλύνει. Ὃν δήπου καὶ βασιλεὺς ὁ σοφὸς (Cantacuzenus), οὔπω τότε τοῦ σκήπτρου καὶ τοῦ κράτους ἐπειλημμένος, ἄρτι πρώτως ἐπιδεδημηκὼς τοῖς ἐκεῖ, καὶ τὴν ἀρετὴν μεθ' ὑπερβολῆς ἀποθαυμάζων τῶν ἐνοικούντων, « Ἕλληνες (*) μὲν (ἔλεγεν) ἐν μύθοις φασὶν, Ἄτλαντά τινα τῶν μετὰ Κρόνου θεῶν καθῃρημένων, ταύτην ὑπὸ τῶν ἀρξάντων τὴν δίκην κατεψηφίσθαι, τοὺς τῆς γῆς ἀνέχειν κίονας, ὡς ἂν πιέζοιτο τῷ τοσούτῳ βάρει. Ἐγὼ δὲ τούτους φαίην ἂν, καὶ τῆς ἀληθείας ἐμοὶ συμμαρτυρούσης, ταύτην τὴν τιμὴν λαχεῖν, τοῦ βίου τῆς πολλῆς φιλοσοφίας ἕνεκα παρὰ
D Θεοῦ, τὸ τὴν γῆν ἀνέχειν, εὐχαῖς ἱλεουμένους αὐτῇ τὸ Θεῖον. » Τὸν γοῦν οὕτως ὑπὸ μεγάλων τε καὶ σοφῶν ἀνδρῶν καὶ θαυμαστῶν ὁμοῦ βασιλέων μεθ' ὑπερβολῆς θαυμαζόμενον θαυμαστὸν Ἄθω, διὰ τὸ περιὸν τῆς ἀρετῆς φημι καὶ τῆς ἁγιότητος τῶν προσοίκων (ἐῶ γὰρ νῦν τοὺς πρὸ ἡμῶν συγγραφέας τε καὶ σοφοὺς λέγειν, οὐδὲν ἧττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον τῶν νῦν τούτων τεθαυμακότας). ὁ Γρηγορᾶς εἰς μέσους παρηχὼς, ὅπερ ἔφην, οὐδέν φησιν ἀρετῆς ἴχνος διὰ τοῦ οἰκείου Ἀγαθαγγέλου, οὐδὲ μόριον γοῦν ἀγαθοῦ τι καὶ λείψανον παρὰ τοῖς ὁσίοις ἐκείνοις καὶ ὅπη οὖν εὑρεῖν, εἰ μὴ καὶ πᾶν φησι τοὐναντίον. Reliqua omitto, quæ nimis multa sunt. Porro hinc apparet Gregoram in libris *Antirrheticis*, quibus Philotheus suos opposuit, aliter prorsus atque in hac Historiæ parte de Atho monte locutum fuisse. Cantacuzenus eum montem a Gregora in libris quoque historicis infamatum significat lib. IV, cap. 24, p. 802, qua de re in ipsius Gregoræ Vita diximus. BOIVIN.

(*) Ipsa sunt Cantacuzeni verba, *Histor.* lib. IV, cap. 24, edit. Reg. pag. 803. BOIVIN.

θρωπίνων, πλουτεῖ· καὶ γένει παντοίων ὀρνίθων περιηχεῖται· καὶ σμήνη μελιττῶν ἐκεῖ περιτρέχει τὰ ἄνθη, καὶ ἠρέμα τὸν ἀέρα περιβομβεῖ. Καὶ τέρψεώς τις πέπλος ἐντεῦθεν ὑφαίνεται ξένος ἐκεῖ συμμιγής, οὐχ ἦρος ὥρᾳ μόνῃ, ἀλλ' ἐν ἅπαντι καιρῷ καὶ χρόνῳ, ὁμοζυγοῦντος ἀεὶ τοῦ τῶν τεσσάρων ὡρῶν κύκλου πρὸς ὁμοίαν τὴν χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθητηρίων· καὶ μάλισθ' ὅτ' ἐκ μέσου τοῦ ἄλσους καὶ τῶν φυτῶν ἐκείνων ὄρθριος ἡ τῆς ἀηδόνος ἠχήσασα μουσικὴ συνᾴδοι τοῖς ἐκεῖ μονάζουσιν εἰπεῖν καὶ συνυμνοῖ τὸν Κύριον. Ἔχει γὰρ κἀκείνη καὶ κιθάραν ἐπὶ στήθους ἔνθεόν τινα, καὶ ψαλτήριον ἔμφυτον, καὶ μουσικὴν ἐναρμόνιον, ἐξ αὐτοσχεδίου περισαλπίζουσαν τοὺς ἀκούοντας πάνυ τοι ἐμμελῶς. Καὶ ἅμα πηγαῖς αὐτοφυῶν ὑδάτων ὁ χῶρος ἄρδεταί τε καὶ περιαντλεῖται πολλαῖς· ῥύακες ἀποβλύζοντες ἄλλοθεν ἄλλοι μυρίων γίνονται παῖδες πηγῶν, καὶ ἀλλήλοις ἠρέμα καὶ λάθρα, κλέπτοντες ὥσπερ τὸν δρόμον, κοινοῦνται τὸ ῥεῦμα, οἷον ἐπίτηδες καὶ αὐτοὶ σιωπῶντες, καί τινος παιδείας αἰσθανομένοις ὁμοίως ἀντιποιούμενοι, καὶ διδόντες ἐξουσίαν μακρὰν τοῖς ἐκεῖ μονασταῖς, ἀθόρυβον βίον ἀνύοντας, τὰ πτερὰ τῆς εὐχῆς ἡσυχῇ πρὸς θεὸν ἀναπέμπειν, ὅτι καὶ πολλὴν πρὸς ἡσυχίαν παρέχει τὴν εὐφυΐαν τοῖς τὴν οὐράνιον ἐν γῇ μετιέναι ἐθέλουσι πολιτείαν, καὶ πρός γε τὴν χορηγίαν τῶν εἰς τροφὴν παντοίαν ἐπιτηδείως ἐχόντων ἄφθονον οἴκοθεν οἴκαδε τὸν ἅπαντα χρόνον πορίζεται· καὶ ἅμα θαλάσσῃ μακρᾷ στεφανοῦται, [P. 449] πολλὴν ὡς ἐκ κύκλου κομιζούσῃ τὴν χάριν αὐτῷ, παρὰ τοσοῦτον μὴ νῆσον εἶναι καθάπαξ αὐτὸ συγχωρούσῃ, παρόσον ἰσθμῷ τινι μὴ σὺν πόνῳ καρποῦσθαι καὶ τὴν ἔξω χεομένην εἰς μῆκος ἅμα καὶ πλάτος ἤπειρον δίδωσι. Καὶ ἁπλῶς πανταχόθεν ἐκεῖ τὰ τῆς ἀρετῆς συγκροτεῖται γνωρίσματα πρός τε τῆς φύσεως πρός τε τῆς τῶν οἰκούντων ἀσκήσεως. Οὐ γυναίων ὅλως ἐκεῖ ξυναυλία, καὶ ἀκόλαστον ὄμμα, καὶ χλιδῶσα κομμωτική, καὶ ὅσα τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὄφεως ὁμιλίαν ἐκείνην εἰς ἐγκαινίων τινὰ συνάγει πανήγυριν καὶ μακροῦ κυκεῶνος καὶ κλύδωνος τὸν βίον ἐμπίπλησιν· οὐδ' ἐμπορίαι δημόσιοι, καὶ ἀγοραί, καὶ ἀγορανόμοι, καὶ δικαστικὰ βήματα, καὶ γλώττης ἐπίδειξις, καὶ τῦφος ἀπὸ δίφρου θεσπίζων τὰ τῆς ὀρέξεως νόμιμα. Οὐδὲ δουλεία καὶ αὐθεντία μερίζει τὸν βίον ἐκεῖ· ἀλλ' ἰσηγορία, καὶ μετριότης φρονήματος, καὶ ἤθους σεμνότης, καὶ δικαιοσύνης εὐγένεια σκηνοβατεῖ καὶ περιχορεύει τὸν χῶρον ἐκεῖνον, καὶ ὅσα τὴν ἔνθεον ἐν γῇ δημιουργεῖ πολιτείαν, καὶ τὴν ὄντως ἐν ψυχῇ φιλοσοφίαν ἐργάζεται. Οὐ πλοῦτος ἐκεῖ καὶ δαπάνη χρημάτων καὶ βλακεύουσα θρύψις ἐμπολιτεύεται· ἀλλ' ἅπαν ἐστὶν ἀληθῶς σεμνόν τε καὶ ἐλευθέριον ἦθος, καὶ ἐς τὰ τῆς ἀρετῆς ἀνάκτορα σπεῦδον, καὶ τὸν Δώριον τρόπον ὡς ἀληθῶς ἡρμοσμένον πρὸς τὰ καλά.

A tis, hominum manu excultis; et omni avium genere personat. Illic apum examina circum flores volitant, et leni susurro per aerem passim murmurant. Quibus ex rebus inter se commistis efficitur mirus quidam voluptatis contextus; non vere duntaxat, sed et quovis tempore, conspirantibus perpetua vicissitudine quatuor anni tempestatibus, ad eamdem amœnitatem eamdemque semper exhibendam hominum sensibus voluptatem; ac tum maxime, cum medio ex saltu et ab illis arboribus resonans matutinus lusciniæ cantus velut admodulatur iis, qui illic solitarii vivunt, Deumque una cum iis collaudat. Gestat enim et illa in sinu citharam quamdam entheam, ingenitumque psalterium, et musicam harmoniæ plenam, quæ eos, a quibus auditur, B apte admodum et numerose, idque ex tempore, circumsonat. Idem porro locus nativarum aquarum fontibus multis rigatur et circumfluit: rivique alii aliunde scaturientes ex innumeris fontibus nascuntur, paulatimque et clam, suum quasi cursum furando, invicem aquas communicant; silentes ipsi quoque tanquam consulto, et disciplinam quamdam, ac si iis inesset sensus, ipsi etiam professi; nempe ut ejus loci monachis, vitam nullo tumultu perturbatam exigentibus, potestatem **716** integram faciant, supplices votorum pennas ad Deum tranquille attollendi. Quippe ad solitudinem et quietem maxime habiles reddit mons ille eos, qui cœlestem in terra vitæ rationem ingredi velint, ac C iis omnis generis alimenta perpetuo et affatim suppeditat domi nata. Sed et mari magno coronatur, quod ei multum undique affert venustatis, ac eo tantum insulam omnino fieri non sinit, ut possit per isthmum interjectum facili labore fructum percipere etiam ex terra; quæ in longum simul ac latum porro excurrit ac diffunditur. Illuc, uno verbo, omni ex parte confluunt ea quæ virtutem excellentem arguunt, sive loci naturam spectes, sive habitantium institutum. Nusquam ibi muliercularum contubernia; nusquam oculus intemperans et effeminatus fuci nitor et quæcunque veterem illam vitæ consuetudinem, quæ cum Serpente olim fuit, quodam veluti encæniorum festo renovant, ac magna confusione, magnis turbarum fluD ctibus vitam implent. Nusquam ibi venales in publico merces; nusquam fora, aut ædiles, aut judicum tribunalia, aut linguæ venditatio, aut de curuli sella fastus, jura pro libidine interpretans. Non illic vitæ conditio in servitutem atque imperium herile divisa est. Sed et loquendi æqua libertas, et animi moderatio, et morum honestas, et justitiæ ingenuitas locum illum pro theatro habent, et choro veluti lustrant, eæque omnes virtutes, quæ cœlestem in terra rerum ordinem pariunt, ac veram in animos philosophiam invehunt. Non ibi opes ac pecuniarii sumptus; non ibi socors luxuria regnat: sed totum **717** vitæ institutum, honestum re ipsa et liberale, studiose ad sacraria Virtutis pergit, et Dorica plane harmonia cum bono et pulchro congruit.

Δ'. Πᾶσαν μὲν γὰρ αὐτομάτως εἰπεῖν καὶ ὁ χῶρος ἐκεῖνος ἀποσκεύδει καὶ ἀπωθεῖται κακίαν, πᾶσαν δ'

IV. Omnem enim locus ille suapte quodammodo amandat procul atque expellit improbitatem; vir-

tutem autem omnem adsciscit et ad se intromittit, tamque est amans recti, quam pravi inimicus. Idque idem ille mons pridem antea declaravit ac prænuntiavit, non labris aut ullo alio vocis organo, sed operibus quasi animatis, quæ per omnem possent terræ et maris orbem pulchri rectique præconium diffundere ac prædicare. Xerxæ enim illius veteris Barbarum et ferocem animum, qui in ipsam rerum naturam libidinem et lasciviam suam exercebat, atque in tantum elatus erat, ut elementa omnia novando mutaret, cum ejus ipsius montis isthmo perfosso terram in mare convertisset, locumque in insulæ formam redegisset; cum terrestres copias per mare transmisisset, effecissetque, ut navalis videretur is exercitus, qui erat terrestris, illius, inquam, Xerxæ superbiam in totius orbis frequentissimo theatro splendidissime arguit, et ejus fastum maxima ex parte ad morem humaniorem reduxit, ac per eum omnes et reges et duces et satrapas supercilium intempestivum abjicere et moderatiorem animum induere docuit. Adeo montem illum ab initio natura ipsa officinam virtutis esse voluit, et omnes jampridem ad amorem ejus allicit; non eos solum, quibus contigit virtutis et tranquillitatis illius mel utcunque gustare, verum et eos, qui fama et **718** auditione acceperunt ejus loci excellentiam: cujus ea est natura, ut ex iis qui ad hodiernum diem ibi habitarunt, celebratissimos illos reddat, qui sinceram et incorruptam, loliique prorsus puram et immunem, servare ad extremum segetem virtutis perstiterunt: rursus vero exsulare inde jubeat, totisque exigat viribus arceatque hospitii consortio hypocritas atque impios.

V. Et ea quidem, quæ antiquiora sunt, abunde ab aliis narrata audire est. Ego vero ea tantum commemorabo, quæ recentiora sunt; illa nempe de Josepho Cretensi, Larissæoque Georgio, cæterisque omnibus, qui eorumdem fœdissimæ mensæ accumbendo bacchati fuerant, utpote discipuli abominandis institutis mysteriisque initiati a præceptoribus: tum illa præterea de pictore Mose, de Isaaco, Davide, Iobo, et quicunque alii lingua, sententia, et manu profani cum essent, optimorum et virtutis fama illustrium virorum nominibus latentem in animo dementiam atque impietatem male et fraudulenter velabant; sepulcrorum instar, quæ teterrimum intus odorem spirantia gypso auroque extrinsecus ornantur. Induunt enim ipsi quoque speciem et nomen sanctissimorum hominum, et virtutis laude insignium, ut illi scenis agitati Orestæ et Pyladæ, et Thesei, et Pelopes, quo malignitatis suæ virus occulte evomendo purioribus quibusque aspergant.

VI. Illorum sane abominanda ac impura testatur esse dogmata Tomus ille de eorum impietate scriptus, et ad sacram synodum Byzantinam **719** allatus a sanctissimis viris, montem illum incolentibus; tum ob alia, quæ ne auribus quidem fa-

A εἰσποιεῖ καὶ εἰσοικίζεται ἀρετήν· παρὰ τοσοῦτόν τε φιλόκαλος, παρόσον ἐστὶ μισοπόνηρος. Καὶ τοῦτο πάλαι προανεφώνησέ τε καὶ προεθέσπισεν, οὐ χείλεσι καὶ φωνητικοῖς ὀργάνοις τισὶν, ἀλλ' ἔργοις οἷον ἐμψύχοις καὶ διὰ πάσης γῆς καὶ θαλάσσης τὸ κήρυγμα τοῦ καλοῦ παραπέμπειν καὶ ἐξηχεῖν δυναμένοις. Ξέρξου γὰρ ἐκείνου τοῦ πάλαι τὸ βάρβαρον καὶ ἀγέρωχον φρόνημα, ἀσελγαῖνον ἅμα καὶ τρυφῶν κατὰ τῆς τῶν ὅλων φύσεως, καὶ τὰ στοιχεῖα πάντα καινοτομεῖν ἐπαιρόμενον, ἐπεὶ καὶ τοῦ ὄρους τουτουῒ τὸν Ἰσθμικὸν αὐχένα διορύξας μετεστοιχείου καὶ μετεσκεύαζε τὸν χῶρον πρὸς νῆσον, καὶ τὰς ἠπειρωτικὰς ἐφ' ὑγραῖς διεβίβαζε τέως θαλάττης ἀγκάλαις, καὶ νηΐτην τὸν ἠπειρώτην ἐδείκνυ στρατὸν, ἐπὶ τοῦ πανδήμου θεάτρου τῆς οἰκουμένης περιφανῶς ἐξήλεγξε, B καὶ πρὸς τὸ ἀνθρωπικώτερον τοῦ τύφου τὸ πλεῖστον ἀπήλλαξε, καὶ δι' ἐκείνου πάντας ἐδίδαξε βασιλέας, καὶ στρατηγοὺς, καὶ σατράπας, τὸ τῆς ὀφρύος ἄκαιρον ἀποῤῥίπτοντας μετριώτερα δήπου φρονεῖν. [P. 450] Οὕτως ἐξ ἀρχῆς ἡ φύσις ἐργαστήριον αὐτὸ κατεσκεύακεν ἀρετῆς, καὶ πάντας ἕλκει πρὸς ἔρωτας ἄνωθεν ἑαυτοῦ, μὴ μόνον ὅσοις τοῦ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης ὁπωσποτε γεύσασθαι μέλιτος ἐξεγένετο, ἀλλὰ καὶ ὅσοις δι' ἀκοῆς τὰ ἐκεῖ μαθεῖν συνέβη χρηστά· ὥστε καὶ τῶν ἀεὶ καὶ μέχρι νῦν διηνεκῶς οἰκησάντων αὐτὸ περιβοήτους μὲν καθίστησιν, ὅσοι καθαρόν τε καὶ ἀκαπήλευτον, καὶ ζιζανίου παντὸς ἀμιγὲς καὶ ἐλεύθερον, εἰς τέλος τὸ τῆς ἀρετῆς διετέλεσαν συντηC ροῦντες γεώργιον· ἐξοστρακίζει δ' αὖ ἐκεῖθεν καὶ ὅλαις χερσὶν ἐξελαύνει καὶ ἀπωθεῖται τὴν τῶν ὑποκριτῶν καὶ βεβήλων συνοίκησιν.

Ε'. Καὶ τὰ μὲν ἀρχαιότερα διηγουμένων ἐστὶν ἑτέρων ἀκούειν αὐτάρκως. Ἐγὼ δὲ τὰ νεωστὶ διηγήσομαι, τὰ περὶ τὸν Κρῆτά φημι Ἰωσὴφ καὶ τὸν Λαρισσέα Γεώργιον, καὶ ὅσοι περὶ τὴν σφῶν μιαρὰν ἐβάκχευσαν τράπεζαν, ὅσα δὴ καὶ φοιτηταὶ πρὸς διδασκάλων τὰ μυσαρὰ μυσταγωγούμενοι δόγματα· ἔτι τε τὰ περὶ Μωσέα τὸν ζωγράφον καὶ Ἰσαὰκ καὶ Δαβὶδ καὶ Ἰὼβ, καὶ ὅσοι βεβήλους ἔχοντες πάμπαν καὶ γλώττας καὶ γνώμας καὶ χεῖρας ὀνόμασι βελτίστων ἀνδρῶν, καὶ περιβοήτων τὴν ἀρετὴν, περιστέλλειν D ἐπονηρεύσαντο τὴν ἐνδόμυχον ἀπόνοιαν καὶ ἀσέβειαν τῆς ψυχῆς, παραπλησίως τοῖς τάφοις, οἳ τὰ ἔνδον μακρᾶς ἀπόζοντες δυσωδίας τιτάνῳ καὶ χρυσῷ τὰ ἔξω κοσμοῦνται. Ὑποδύονται γὰρ καὶ αὐτοὶ καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα βελτίστων ἀνδρῶν, καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπισήμων, καθάπερ οἱ ἐν τοῖς δράμασιν Ὀρέσται καὶ Πυλάδαι καὶ Θησεῖς καὶ Πέλοπες, ἵνα τὸν ἰὸν κατὰ τῶν ἀκεραιοτέρων τῆς σφῶν αὐτῶν ἐξεμοῦντες κακίας λανθάνωσιν.

Ϛ'. Εἶναί γε μὴν τὰ ἐκείνων μυσαρὰ καὶ ἀκάθαρτα δόγματα, φησὶν ὁ εἰς τὸ τῶν Βυζαντίων ἱερὸν κομισθεὶς συνέδριον ἔγγραφος τῆς αὐτῶν ἀσεβείας Τόμος πρὸς τῶν θεοφόρων τοῦ ὄρους ἀνδρῶν, τά τε ἄλλα, ὅσα μηδ' ἀκοῇ σωφρονεῖν αἱρουμένων φέρειν

εἶναι ῥᾴδια, καὶ ὅτι τὰς θείας λάθρα συντρίβοντες κατακαίουσιν εἰκόνας· καὶ ὅτι τὸ τοῦ διδασκάλου σεμνύνοντες οὖρον τοῖς ἐδέσμασιν αὐτῶν ἐπιῤῥαίνουσι· καὶ ὅτι τὴν ἔνσαρκον καὶ θείαν οἰκονομίαν οὐδαμῇ προσίενται· καὶ ὅσ' ἄῤῥητ' ἀμείνω. Τί γὰρ πλείω καταλέγειν δεῖ καὶ καταμιαίνειν τὰς τῶν εὐσεβῶν ἀκοάς, ἐξὸν ἐκ τοῦ Τόμου τοῖς βουλομένοις μανθάνειν σαφέστερον, ὃς πάντα διεξιὼν διαῤῥήδην τὴν σφῶν στηλιτεύει κακίαν, τοῖς πατριαρχικοῖς ἐγγεγραμμένος κώδιξι;

Ζ'. Τοὺς γὰρ καθαροὺς καὶ ἀψευδεῖς οὐκ εἰς τέλος λαθεῖν ἐδυνήθησαν ὀφθαλμοὺς τῶν ἐκεῖ φιλοθέων ἀνδρῶν, καὶ μόνῳ ζώντων Θεῷ· [P. 451] ὥσπερ οὐδὲ τοὺς καθαρὰν τὴν γευστικὴν κεκτημένους λαθεῖν ἂν δυνηθείη ποτὲ συνανακραθὲν ἀψίνθιον μέλιτι, οὐδὲ τὴν ὄσφρησιν πολλῷ μᾶλλον ῥόδοις μιγνύμενόν τι δύσοδμον. Ὅθεν, οἷα βιαίῳ πυρὶ, τῷ θείῳ ζήλῳ τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ἐκπυρσεύσαντες ἐπὶ ζήτησιν ἀκριβεστέραν ἐτράποντο τοῦ κακοῦ, ἠρέμα καὶ κατὰ βραχὺ κυνηγέτου δίκην ἀνιχνεύοντες ἐκ τῶν τῆς κακίας παραφυάδων τὴν ῥίζαν εὑρεῖν· καὶ εὑρόντες εἰσὶν οὓς μὲν αἷς προσῆκε προήκαντο τιμωρίαις, ἔστι δ' οὓς ὡς ποῤῥωτάτω παλάμαις ἁπάσαις ἐκεῖθεν ἀπήλασαν. Ἦσαν δ' οἳ καὶ λαθόντες ἐκεῖθεν ἀπέδρασαν, πρὶν ἢ τελέως ἔκπυστον τὴν κακίαν γενέσθαι· οἳ δὴ καὶ πρὸς πόλεις μετεῤῥυήκεσαν Θεσσαλονίκην καὶ Βέῤῥοιαν καὶ ἣ κατὰ πασῶν ἅπαν ἔσχε τὸ κράτος. Ἔνθα δὴ γενομένοις σφίσιν οἶμαι νενόμισται, κοινῆς ἑστίας τῶν πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης μάλιστα πασῶν ὑπαρχούσης αὐτῆς, καὶ ἅμα πολυγλώσσου καὶ πολυμιγοῦς φωνῆς καὶ γνώμης ἐπιπολαζούσης, συσκιάσαι μὲν τὴν ἑαυτῶν κακίαν, μιμήσασθαι δὲ τῶν ὀρνίθων τοὺς δρυοκολάπτας, οἳ τοῖς δένδρεσι περιπετόμενοι, καὶ ὅλον τοῖς ῥάμφεσι τὸν φλοιὸν περικρούοντες, καὶ τὸ ὑγιαῖνον παρατρέχοντες ἅπαν, μόνῳ τῷ σαθρῷ καὶ σεσηπότι χρονίζουσι περικαθήμενοι μέρει, κἀκεῖνο σιτοῦνται πρὸς βάθος κοιλαίνοντες.

A cile ferant ii qui sobrii sint; tum quia clanculum conterunt et incendunt imagines sacrosanctas; magistrique urinam ita venerantur, ut suis etiam dapibus irrorent, divinamque incarnationem minime admittunt. Reliqua taceri melius est. Quorsum enim plura enumerare necesse est, et pias aures polui; cum ea possit quilibet ex ipso Tomo exploratius percipere, qui singula percensendo eorum aperte notat improbitatem, patriarchicis codicibus insertus?

VII. Nimirum illi puros et sinceros oculos hominum Dei amantissimorum, et uni Deo illic viventium, fallere ad extremum non potuerunt; quemadmodum nec illos, qui integrum habent gustandi sensum, fallere unquam possit temperatum B melle absinthium; odoratum autem multo minus, immistum rosis aliquid, quod male oleat. Divino itaque zelo, tanquam igne violentissimo, inflammatis eorum animis, de illa peste diligentius anquirere cœperunt, sensim ac pedetentim venatorum instar vestigantes, sicubi possent ex agnatis fruticibus radicem ipsam deprehendere. Ea porro deprehensa, sunt quos ad legitimum supplicium tradiderunt: nonnullos, quam longissime inde ablegatos, omnibus (ut dicitur) ungulis exegerunt. Fuere etiam qui clam inde aufugerint, antequam eorum omnino comperta esset nequitia: iique ad urbes confluxere Thessalonicam et Berrhœam, et ad eam quæ supremum in cæteras omnes imperium C **720** obtinet: rati, opinor, quandiu ibi futuri essent, posse se in ea urbe, quæ omnium maxime totius undecunque orbis domicilium esset, et in qua dissoni versarentur et varii tam sermone quam moribus homines, suam nequitiam obumbrare, et ex avibus imitari picos Martios, qui circum arbores volitando, omnemque ex omni parte corticem rostris tundendo, quidquid sanum est prætereunt, et ei solum parti incumbunt diutius, quæ vitiosa est ac putrida, eaque altius excavata vescuntur.

## CAPUT VIII.

*Quando et cur Gregoras ab aula secesserit. Zenonis philosophi apophthegma. Imperii et Ecclesiæ perturbatio maxima. Veteres philosophi non rixabantur inter se, nisi pacis tempore. Byzantini theologi nec in ipso belli æstu altercari desinunt. Ariolis et ejus generis hominibus fides habita. Gallus astrologus imperatrici placentia prædicit. Gregoras arcessitur, ut cum eo disputet. Astrologorum prædictiones vanas esse arguit ex Ptolemæo et S. Basilio: item ex Chaldæorum versibus. Fatum tollit. Providentiam agnoscit. Ariolo refutato, Augustæ odium in se movet. Ad rem redit.*

Α'. Ἐπεί γε μὴν μετὰ τὸν βασιλέως θάνατον D πρὸς ἐμφύλιον στάσιν τὰ Ῥωμαίων ἠγέρθη πράγματα, καὶ ὥσπερ ἐν χειμῶνι καὶ νυκτὶ τὰ πάντα ζόφος ἦν, ὡς μηδ' ἄστροις, τὸ θρυλλούμενον, ὅποι φέροιτό τις δύνασθαι τεκμαίρεσθαι, καὶ πάντ' ἄνω τε καὶ κάτω μεταπίπτοντα, παρὰ τοσοῦτον ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐτίθει τε καὶ μάλα τῶν ἐλπιζομένων ἑκάστοις ἐποίει τὸ ἐπικίνδυνον, παρόσον πόῤῥω καὶ δυσέλπιστον τἀσφαλὲς (ἐν γὰρ διχοστασίῃ φασὶ τὸν μὲν πάγκακον τυγχάνειν τιμῆς, τὸν δὲ καὶ ὁπωσοῦν μετέχοντα τοῦ βελτίονος θρήνων πάσχειν ἄξια καὶ

I. Mortuo imperatore, cum res Romanorum in bellum civile incidissent, et omnia tanquam nimbo ac nocte ita caligarent, ut quo quisque veheretur ne ex astris quidem, ut aiunt, conjici posset; rebusque omnibus sursum deorsum euntibus, tam vicinum esset tamque exspectaretur exitium, quam aberat ac desperabatur salus; (etenim ferunt in discordiis pessimo cuique honorem obvenire; eum autem, qui quoquomodo ad meliora inclinat, luctuosissima pati ac tragicas percipere calamitates;) eapropter et mihi plurimum

esse visum est tranquillam vitam eligere, ab aulicis theatris absistendo. Sublato enim mali irritamento, remotisque iis quæ contensiosam pugnam accendunt, etiam ipsius mali progressionem cessare existimavi. Cum itaque hortando alios neminem qui crederet invenire potuissem, id feci, quod in me erat. Tumultum nempe ex pace efficere etiam vilissimis et infimæ **721** plebis hominibus facile est; ex tumultu vero pacem, ne prudentissimis quidem valde promptum. Alterum quippe liberrimo naturæ impetu fertur: naturam porro inordinatum quiddam esse constat et inæquale: alterum autem certo animi judicio et sapientibus consiliis regitur. Itaque illud quidem, ut occasionem discordiis præbeat, causas comminiscitur etiam eas quæ nullæ sunt: istud vero etiam eas, quæ subsunt, recidere conatur; velut medicus, qui morbo, antequam crescat, in ipsa radice medicam adhibet manum.

II. Mihi igitur tranquillam vitam eligere satius visum est, et illa cogitanti, et hoc simul Zenonis illius sapientis reminiscenti; qui celebri in convivio, cum ambitiose cæterii philosophi apud legatos Babylonios disputarent, silebat ipse solus, et silentii causam sciscitantibus legatis, ut haberent aliquid de eo certi, quod regi renuntiarent: « Abite, inquit, ac renuntiate, vidisse vos Athenis eum hominem, qui silere in convivio posset. »

III. Idem ego cum fecissem, prospiciebam tanquam e specula eos, qui utrinque effervescebant, tam civilium quam ecclesiasticorum negotiorum fluctus, acerrime inter se certantes, ecquis superior evaderet; atque in medio duas veluti naves, nulla lege, nullo ordine euntes, sed impetu quodam motuque temerario, cæco et inæquali abreptas, qualem efficit casus; ut nec possent, nec vellent opitulari sibi invicem circumventis; sed pariter et **722** sibi ipsis singulæ, et altera alteri palam atque ultro extremum exitium molirentur, surgentiumque inde coram fluctuum molem videre esset curvatam undique in Olymporum et Caucasorum speciem, et si quis mons alius nubibus altior exsurgit, et ad ætheris usque confinia pertingit.

IV. Atqui priscis sapientibus, qui Athenis vixere, nunquam alias altercari et verborum certamina instituere, atque obvias quasque aures linguæ verberibus fatigare libuit, nisi cum tumultu externo bellisque adventitiis prorsus defuncti erant. Tum quippe in diversa sectarum agmina scissos Græcos dissidere tempus ferebat, modo Epicureorum, modo Pythagoreorum, et quicunque alii posteris memoriam amplam prodidere earum rerum, quæ contentionis materiam præberent. At hic cum infi-

A τραγικῶν [P. 452] ἀπολαύειν τῶν συμφορῶν)· τῶν κρατίστων εἶναι κἀμοὶ τὸν ἡσύχιον ἔδοξε βίον ἑλέσθαι, τῶν βασιλικῶν ἀφεμένῳ θεάτρων. Τοῦ γὰρ ἐρεθίζοντος καὶ μάχην ἀντίπαλον ἀνιστῶντος οὐκ ὄντος, παύσασθαι τὸ νεμόμενον τῆς κακίας ᾠήθην. Ὅθεν ἐπειδὴ τοῖς ἄλλοις παραινοῦντί μοι τοὺς πειθομένους ἥκιστ' ἔχειν ἐνῆν, τὸ κατ' ἐμαυτὸν ἐποίουν αὐτός. Θόρυβον μὲν γὰρ ἐξ εἰρήνης ῥᾴδιον καὶ τοῖς φαυλοτάτοις καὶ βάναυσον ἄγουσι βίον ποιεῖν· ἐκ δὲ θορύβων εἰρήνην, οὐδὲ τοῖς σφόδρα συνετοῖς μάλα τοι εὔοδον. Τὸ μὲν γὰρ αὐτονομίᾳ φύσεως ἄγεται· ἡ δὲ φύσις ἄτακτον καὶ ἀνώμαλον ὡμολόγηται εἶναι· τὸ δὲ παιδείᾳ καὶ συνέσει βεβουλευμένῃ καὶ σώφροσι λογισμοῖς οἰακίζεται. Ὅθεν τὸ μὲν καὶ B τὰς οὐκ οὔσας ἀναπλάττει προφάσεις, ἐφόδια πορίζον ταῖς μάχαις· τὸ δὲ καὶ τὰς οὔσας ἐκτέμνειν πειρᾶται, καθάπερ ἰατρὸς πρὸ τῆς βλάστης ἐν τῇ ῥίζῃ τὴν θεραπείαν τεχνώμενος.

Β'. Ἐμοὶ μὲν οὖν διά τε ταῦτα βέλτιον τὸν ἡσύχιον ἔδοξε βίον ἑλέσθαι, καὶ ἅμα μεμνημένῳ κἀκεῖνο τὸ Ζήνωνος τοῦ σοφοῦ, ὅπως ἐν συμποσίῳ μακρῷ, τῶν ἄλλων σοφῶν ἐπιδεικτικῶς τοῖς ἐκ Βαβυλῶνος ὁμιλούντων πρέσβεσιν, μόνος αὐτὸς ἐσιώπα, καὶ τὴν αἰτίαν τῶν πρέσβεων ἐρομένων τῆς σιωπῆς, ἵν' ἔχοιεν ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλεῖ σαφές τι περὶ αὐτοῦ· « Πορευθέντες ἀπαγγείλατε, » φησὶν, « ἰδεῖν ἐν Ἀθήναις ἄνθρωπον, σιωπᾷν ἐν συμποσίῳ δυνάμενον. »

C Γ'. Οὕτω δὴ πεπραχὼς καὶ αὐτὸς ἑώρων ὥσπερ ἐκ σκοπιᾶς σφόδρα ἀντιφιλονεικοῦντας τοὺς ἑκατέρωθεν ἀναβράσαντας κλύδωνας ἔκ τε τῶν δημοσίων ἔκ τε τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας πραγμάτων, ὅστις λάβῃ τὸ μεῖζον, καὶ δίκην ὁλκάδων δυοῖν (73) ἐν μέσῳ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως ἀγομένων, καὶ φερομένων φοράν τινα καὶ κίνησιν ἀκυβέρνητόν τε καὶ ἄλογον καὶ ἀνώμαλον, καὶ οἵαν ποιεῖ τὸ αὐτόματον· ὡς μετὰ τοῦ μὴ δύνασθαι μηδὲ βούλεσθαι βοηθεῖν περιστατουμένοις ἀλλήλοις· ἀλλ' ὁμοίως ἑαυτοῖς τε καὶ ἀλλήλοις ἐς τοὐμφανὲς ἑκών γε εἶναι τὸν ἔσχατον ὄλεθρον ἀμφοῖν πραγματεύεσθαι· ὡς τὴν τῶν ἐντεῦθεν ἄντικρυς κυμάτων μίμησιν κορυφουμένην εἶναι ὁρᾷν πανταχόθεν εἰς Ὀλύμπους καὶ Καυκάσους, καὶ εἴ τι τῶν ὀρῶν ὑπερνεφελόν D τέ ἐστι καὶ μέχρι καὶ ἐς αἰθέρος φοιτᾷ γειτονήματα.

Δ'. Καίτοι καὶ Ἀθηναίων τοῖς πάλαι σοφοῖς οὐκ ἄλλοτέ ποτε στασιάζειν, καὶ γλωττοδαίδαλον μάχην ἐγείρειν, καὶ πὺξ ἀπὸ στόματος ἀκοὰς ἐνοχλεῖν ἀπαντώσας ἐπῄει, ἢ ὅτε τῶν ἔξω θορύβων τε καὶ πολέμων ἐκδήμων πάμπαν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι. [P. 453] Τότε γὰρ καὶ πρὸς διαφόρους αἱρέσεων φάλαγγας ὥραν εἶχε τὰ Ἑλλήνων σχίζεσθαι δόγματα, νῦν μὲν Ἐπικουρείων, νῦν δὲ Πυθαγορείων, καὶ ὅσοι τῷ χρόνῳ τὴν μνήμην παρέδοσαν ἄφθονον τῶν τὴν τῆς ἔριδος χορηγίαν παρεχομένων. Ἐνταῦθα δὲ μυρίων

Variorum notæ.

(73) *Duas veluti naves*, Ecclesiam scilicet et imperium. Boivin.

ἔνδοθέν τε καὶ ἔξωθεν δημοσίων ἐπιῤῥεόντων θορύ- A βων καὶ τραγικῶν συμφορῶν, μείζονα τὸν ἄλλως ἀναῤῥιπιζόμενον τῶν δογμάτων ἔβλεπον πόλεμον, καὶ τὸ τῆς θεολογίας σεμνὸν ἐν ταῖς ἀγυιαῖς καλινδούμενον καὶ ἐνοχλούμενον ὑπὸ τῆς τῶν παλαμναίων (74) καὶ Φαρισαίων φάλαγγος. Καὶ εἴ τινες ἀντίπαλοι Μακκαβαῖοι, καὶ ὅσοι διὰ τὸν χρόνον ἦσαν ἐφεκτικοὶ (75), τότε δὴ κληδόσι τε καὶ φήμαις, καὶ εἴ πού τις ὑπῆρχεν ἐγγαστρίμυθος καὶ Βάκχη καὶ Φοιβόληπτος, ὥρα πᾶσι λαμπρά τις ἀναίδην ὑπῆρχε ληρεῖν, ὡς τὰ καὶ τὰ προβήσεται, καὶ τὰ καὶ τὰ γενήσεται.

Ε'. Τούτοις δὴ θαῤῥήσας ἧκε κἀκ τῶν Κελτικῶν τε καὶ Γαλατικῶν βαράθρων τις σοφὸς καὶ οὐ σοφὸς ἀνὴρ Γαλάτης, πολλὰ τῶν μήπω γενομένων διατεινόμενος B προειδέναι πρὸς τῶν μετεώρων, καὶ ὅσα ὁ τῆς καθ' Ἕλληνας πεπρωμένης μίτος ὑφαίνει, τά τε ἄλλα καὶ περὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων, ὅποι σαφῶς προβήσεται· καὶ ὡς τεθνήξεται μὲν ἐς τὴν ὑστεραίαν ὁ Καντακουζηνός· οἰχήσεται δ' ἅπαν ἀντίπαλον καὶ πολέμιον γένος, πρὶν ὅλον ἐξήκειν ἐνιαυτόν. Τοῦτον ὡς ἐξ οὐρανίων ἀντύγων προσαγόμενον ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων Λατίνων ἡ βασιλὶς θεασαμένη τε καὶ ἀκούσασα, ἔπειτ' ἀνερευνᾷν ἐθέλουσα τὰς τῶν λεγομένων αἰτίας μετάπεμπτον ποιεῖται κἀμὲ, καὶ οὐ μαλα ἐθέλοντα, ἵνα συνιεὶς τῶν λεγομένων ἀδέκαστος εἴην κριτής. Ὁπόσα μὲν οὖν ἐκεῖνος διῄει, βέβαια τὰ παρὰ τῶν ἀστέρων ἐνδεικνύμενος πεπρωμένα, ἄκαιρον εἶναι καθ' ἕκαστα διηγεῖσθαι νομίζω. Λέξω δ' ἐξ ὧν πρὸς C ἀναίρεσιν αὐτὸς ἐκείνου περιφανῶς ἀντεισήνεγκα μέτρια.

ς'. « Καὶ πρῶτον ὁ Πτολεμαῖος ὁ πάνυ φησὶν, ὡς οὐχ ἅπαντα τοῖς ἀνθρώποις ὑπό τινος ἄνωθεν ἀνάγκης συμβαίνειν οἴεσθαι χρὴ, καὶ ἄτρεπτα γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην τινὰ τὰ γιγνόμενα· ἀλλ' αὐτὴν μὲν τὴν τῶν οὐρανίων κίνησιν ἐξ αἰῶνος ἄτρεπτον κατὰ γένεσιν θείαν καὶ τάξιν ἀποτελεῖσθαι· τήν γε μὴν τῶν ἐπιγείων ὑπὸ φύσεως μὲν διοικεῖσθαι, συμφυὲς τὸ τρεπόμενόν τε καὶ ῥέον ἐχούσης ἀεί· ἕπεσθαί γε μὴν ὁπώσποτε καὶ τὴν ἄνωθεν αἰτίαν, κατὰ συμβεβηκὸς, οὐ μὴν ὡς ἐπίπαν ἀνθρώποις καταληπτήν· πολύχουν μὲν γὰρ ἔχειν τὴν δύναμιν D διὰ τοῦ ἀέρος ἥλιον καὶ σελήνην πρὸς τὰ ἐπίγεια κατά τινας λόγους καθολικωτέρους, πᾶσιν οἷς νοῦ καὶ φρονήσεως μέτεστι σύμφωνον ἂν εἴη. [P. 454] Τάς γε μὴν γενεθλιαλογικὰς ἐπισκέψεις καὶ ὅσα παρ' ἐνίων γνωμολογεῖται περὶ τῆς ἑκάστων ἰδιοτρόπου συγκράσεως, τοῦτο δ' ὄχλον εἶναι μάλα τοι σφόδρα μάταιον καὶ μόχθον ἀνήνυτον καὶ ἀκατάληπτον κεκτημένον τὸ πέρας· οὐ Πτολεμαίῳ μόνον τῷ

niti, tam domi quam foris, tumultus publici affluerent tragicæque calamitates, majus ventilari alio modo videbam opinionum bellum, ac theologiæ majestatem in viis proteri atque vexari ab sceleratorum (Palamitarum) Pharisæorumque cœtu. Quod si qui illis adversabantur Maccabæi, aut quicunque ipso tempore suadente Ephectici erant, apud eos prognosticis quibuscunque vocibus et verbis locus erat; et sicubi esset sive engastrimythus aliquis, sive Mænas, sive Pythonissa, omnibus splendida erat occasio impudenter ariolandi, hæc atque hæc feliciter cessura esse; hæc atque hæc esse eventura.

V. His fretus e Celticis Gallicisque barathris prodiit et Gallus quidam, sapiens **723** idem ac minime sapiens, qui multa, quæ nondum evenissent, augurari se ex meteoris asserebat, et quidqui l filo suo texit illa, quam Græci πεπρωμένην vocant; tum alia, tum de Romanis rebus, quidnam certo futurum esset: ac moriturum quidem postridie Cantacuzenum; abituram autem omnem adversariorum hostiumque multitudinem, antequam totus annus elapsus esset. Eum, tanquam ab axe cœlesti missum, et a Latinis gentilibus ad se adductum, cum vidisset imperatrix, audivissetque; ac deinde vellet eorum, quæ ab illo dicta erant, rationem investigare, me ipsum quoque arcessit, non adeo volentem; ut cum istius dicta intellexissem, judex forem incorruptus. Quæcunque igitur ille disputavit, ut firma esse ostenderet ea, quæ ab astris determinata essent, singula commemorare ab re esse existimo. Ex iis autem, quæ ego ut illum refutarem aperte prolocutus sum, referam non multa.

VI. Ac primo quidem magnus ille Ptolemæus affirmat, non omnia, quæ hominibus accidunt, ad cœlestem aliquam necessitatem referri oportere, nec fatali quadam lege immutabilia esse ea, quæ fiunt; sed ipsa quidem cœlestia corpora ita a Deo creata esse et ordinata, ut eorum motus ab æterno immutabilis sit constitutus: quæ autem terrestria sunt, horum motum a natura gubernari, mutabilitatem insitam habente et perpetuam instabilitatem: accedere tamen utcunque etiam causæ superioris concursum, eamque aliquando, non tamen in universum, ab hominibus posse intelligi. Etenim late quidem per aerem diffusam esse solis et lunæ vim in terrestria, generalibus quibusdam rationibus, apud eos omnes constat, qui ingenii et prudentiæ **724** expertes non sunt. At natalium siderum observationem, et quæcunque a nonnullis pronuntiantur de peculiari singulorum corporum constitutione, id vero negotium esse futilissimum, laboris infiniti,

Variorum notæ.

(74) Palamitæ ab adversariis παλαμναῖοι per ridiculum vocabantur. BOIVIN.

(75) Ii scilicet qui nolebant de rebus divinis quidquam affirmari temere et indubitanter: quos Palamas in epistola ad Joannem Gabram, cod. reg. 2409, fol. 244 v., his verbis notat: Καὶ πρὶν ἢ καθίσαι, διὰ στόματος ἔῤῥει τὰ τῆς πονηρᾶς ἐνστάσεως ῥήματα, ἣν ἀπὸ τῆς Πύῤῥωνος ἐφεκτικῆς οὗτοι κακῶς ἐπὶ τὰ θεῖα μετήγαγον. BOIVIN.

et exitus incomprehensi, non soli videtur Ptolemæo, sed et in divinis versatissimo Basilio. Ilis autem et illa Chaldæorum prorsus suffragantur :

*Ne vasti mensuram orbis sub pectore verses :*

*Terra etenim veri caret arbore.*
*Multiplici frustra solem ratione laboras*

*Metiri : haud illum propter te æterna voluntas*
*Patris agit. Lunam rapidus sine torqueat axis*
*Stat nunquam quidquid fatali lege movetur.*

*Sidera ne tibi nata tuis vel prævia rebus*
*Ire putes. Passis avium fuge credere pennis.*

*Exta et aruspicium, ludus : mala fraudis avaræ*

*Præsidia. Hæc fuge, qui sacros Pietatis in hortos*
*Tendis, ubi virtus, fas et sapientia florent.*

Facile autem et alioqui fuerit volenti cuique fatum tollere. Nam si latrones ex necessitate latrocinantur, rursusque ex necessitate legislator pœna afficit 725 latronem, restat, ut fato fatum pugnet, et necessitas necessitati : pugnæ autem illius fructus exsistit pernicies atque interitus naturæ. Ruit itaque fati immutabilitas, et omnia a divina providentia administrantur, prout cuique solet contingere. »

VII. Hæc et talia a nobis disputata homini Gallo os obstruxere, atque ille obmutescens excessit e concilio.

*At non æquo animo tulit Atrides Agamemnon.*

Quædam enim veluti scintillæ animum imperatricis tanquam stipulam pervasere; arcanamque iram servavit, donec scilicet tempore procedente expleret. quamvis linguæ tunc temperaverit, vultumque hilarem, eorum qui aderant gratia, induerit. Nam vir ille et popularis erat ipsius, et eodem quo illa sermone utebatur; et ea quæ ille dixerat, isti optatissima erant et valde placentia; ac minime hæc audire desideraverat, quæ his refragarentur. Atqui hæc ita se habuerunt, ac prima hæc fuit occasio, quæ meæ illius tranquillitatis cursum interruperit, atque irarum in me semina animo im-

A πάνυ δοκοῦν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ τῷ τὰ θεῖα πολὺ Βασιλείῳ. Τούτοις δὴ καὶ τὰ Χαλδαίων ἄντικρυς συνᾴδει (76)·

*Μὴ τὰ πελώρια μέτρα γαίης (φασκόντων) ὑπὸ σὴν φρένα βάλλου·*
*Οὐ γὰρ ἀληθείης φυτὸν ἐν χθονί...*
*Μηδὲ μέτρει μέτρον ἠελίου, κανόνας συναθροίσας·*
*Ἀϊδίῳ βουλῇ φέρεται Πατρὸς, οὐχ ἕνεκέν σου.*
*Μήνης ῥοῖζον ἔασον· ἀεὶ τρέχει ἔργῳ ἀνάγκης.*
*Ἀστέριον προπόρευμα σέθεν χάριν οὐκ ἐλοχεύθη.*
*Αἴθριος ὀρνίθων ταρσὸς πλατὺς οὔποτ' ἀληθής·*
*Οὐ θυσιῶν σπλάγχνων τ' ὄθομαι (77)· τάδ' ἀθύρματα πάντα,*
*Ἐμπορικῆς ἀπάτης στηρίγματα· φεῦγε σὺ ταῦτα,*
*Μέλλων εὐσεβίης ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν,*
B *Ἔνθ' ἀρετὴ σοφίη τε καὶ εὐνομίη συνάγονται.*

Εἴη δ' ἂν καὶ ἄλλως ῥᾴδιον, εἴ τις ἀναιρεῖν ἐθέλοι τὴν πεπρωμένην. Εἰ γὰρ ἐξ ἀνάγκης οἱ λῃσταὶ λῃστεύουσιν, ἐξ ἀνάγκης δ' αὖ καὶ ὁ νομοθέτης τὸν λῃστὴν τιμωρεῖται, μάχεται λοιπὸν ἡ πεπρωμένη τῇ πεπρωμένῃ, καὶ ἡ ἀνάγκη τῇ ἀνάγκῃ· μάχης δὲ καρπὸς φθορὰ καὶ λύσις γενέσεως. Ἔφθαρται ἄρα τὸ τῆς πεπρωμένης ἄτρεπτον, καὶ διοικεῖται πάντα κατὰ θείαν πρόνοιαν, ὅπως ἂν ἑκάστοις ἐστὶν ἐνδεχόμενον. »

Ζ'. Ταῦτα δὴ καὶ ὅσα παραπλήσια πρὸς ἡμῶν εἰρημένα ἐπεστόμισέ τε τὸν Γαλάτην καὶ ἄφθογγον ἔχων τὴν γλῶτταν ἐκεῖνος ἀπῄει τοῦ συνεδρίου.

*Ἀλλ' οὐκ Ἀτρείδῃ Ἀγαμέμνονι ἥνδανε θυμῷ* (78).

C Ὡς γὰρ σπινθῆρες καλάμην διέδραμον τὴν τῆς βασιλίδος ψυχὴν, καὶ κότον ἔσχεν, ὄφρα τελέσσῃ καιροῦ προϊόντος, εἰ καὶ τέως ἐχεμυθοῦσα χαροπὸν διὰ τοὺς παρόντας ἐδείκνυ τὸ πρόσωπον. Ὅ τε γὰρ ἀνὴρ ἐκεῖνος πατριώτης ἦν αὐτῇ καὶ ὁμόγλωττος· τά τ' ἐκείνῳ πεφρασμένα κατὰ νοῦν ὑπῆρχεν ἐκείνῃ καὶ σφόδρα καθ' ἡδονὴν, καὶ ἀκοῆς ἀντιφθεγγομένης ἥκιστα πάντων ἐδεῖτο πρὸς ταῦτα. Ὅμως ἔσχεν οὕτω ταῦτα· καὶ πρώτη τις ἦν αὕτη πρόφασις, τὸ τῆς ἐμῆς ἐκείνης ἡσυχίας συνεχὲς διακόψασα καὶ μήνιδος ἐγκατορύξασα σπέρματα [P. 455] ταῖς τῆς καρδίας αὔλαξι τῆς βασιλίδος κατ' ἐμοῦ· δευτέρα δὲ καὶ τελευταία, ἣν

## Variorum notæ.

(76) Chaldaicorum oraculorum meminerunt Synesius et Plotinus. Fragmenta, a Psello et Plethone collecta et explicata, edidit in lucem Joannes Opsopœus, Parisiis, an. 1599, et bibliotheca Regia. Vide epistolam illi editioni præfixam, ubi Gregoras dicitur Pselli commentarium *legisse, indeque multa verbotenus descripta scholiis suis in Synesii librum* περὶ ἐνυπνίων *indidisse, auctoris mentione suppressa.* Joannes Laurentius Philadelphiensis Lydus, quem Justino et Justiniano imperantibus floruisse constat ex Photio, laudavit non semel τὰ λόγια in iis scriptis, quorum fragmenta exstant in codice Regio 3367. Versus ab eo prolatos, quoniam ii in editione Obsopœana, desiderantur, juvat hoc loco exhibere. Sunt autem hi :

*Χρὴ δὲ χαλινῶσαι ψυχὴν βροτὸν ὄντα νοητὸν,*
*Ὄφρα μὴ ἐγκύρσῃ χθονὶ δυσμόρῳ, ἀλλὰ σαωθῇ.*
*Ψυχαῖον σπινθῆρα δυσὶ κεράσας ὁμονοίαις,*
*Νῷ καὶ πνεύματι θείῳ, ἐφ' οἷς τρίτον ἁγνὸν ἔρωτα,*
D *Συνδετικὸν πάντων ἐπιβήτορα σεμνὸν ἔθηκεν.*
*Τῇσδε γὰρ ἐν τριάδος κόλποις ἔσπαρται ἅπαντα.*
*Τῇσδε γὰρ ἐκ τριάδος πᾶν πνεῦμα πατὴρ ἐκέρασσε.*

*Νύμφαι πηγαῖαι, καὶ ἐνύδρια πνεύματα πάντα.*
*Καὶ χθόνιοι καὶ κόλποι, καὶ ἠέριοι, καὶ ὑπαυγοι*
*Μηναῖοι, πάσης ἐπιβήτορες ἠδ' ἐπιβῆται*
*Ὕλης οὐρανίας τε καὶ ἀστερίας καὶ ἀβύσσων.*

Hæc porro Laurentius Philadelphiensis non Χαλδαϊκὰ λόγια, sed λόγια tantum vocat. Nec aliter Synesius in libro *De insomniis*. BOIVIN.

(77) Apud Synesium legitur,

*Οὐ θυσιῶν σπλάγχνων τ' ὄτομα.*, etc.

quæ lectio bona est, si ὄθομαι legas. Nam ὄτομαι non dicitur. Homer. Il. α'.

*σέθεν δ' ἐγὼ οὐκ ἀλεγίζω,*
*Οὐδ' ὄθομαι κοτέοντος.* BOIVIN.

(78) Homer. *Iliad.* I. BOIVIN.

προϊόντες ἐν τοῖς καθήκουσι τόποις ἐροῦμεν, τὰ μεταξὺ διηγησάμενοι πρότερον.

Η'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς τόδε λεχθέντα ἀρκεῖν οἴομαι δυοῖν ἕνεκα· ἑνὸς μὲν, ὅτι πρὸς ἀναγκαιοτέρας τήμερον ἡμᾶς ὑποθέσεις ὁ λόγος ἀνθέλκει, πρὸς ἃς καὶ ὁ τοῦ λόγου μάλιστα καὶ τῆς ἐξ ἀρχῆς προθέσεως τείνει σκοπός· δευτέρου δ', ὅτι πολλὰ πολλῶν εἰρηκότων καὶ ἀγωνισαμένων ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως, ὡς ἐνῆν, οὐ μακρῶν οἶμαι ἂν ἔτι τῶν ἡμετέρων δεήσεσθαι λόγων· ἀλλ' ὡς ἐν προσθήκης μέρει, καὶ κριτικῆς τινος ψήφου, καὶ τουτωνὶ ξυνεῤῥυηκότων, εἰ καὶ βραχέα δοκεῖ πως, ἀλλ' οὖν τόν γε ἴσον δυνήσεσθαι τρόπον εἰς τὴν ἀληθείας ἐνάργειαν. Διόπερ ἐκεῖσε ἐπανιτέον.

A peratricis altius inflxerit. Alteram ac postremam suo loco infra subjiciemus, ubi ea quæ intermedio tempore acciderunt, narraverimus.

VIII. Hæc vero, quæ hactenus dicta sunt sufficere puto duplici de causa: primum quia nos oratio nostra hodie retrahit ad argumentum magis necessarium, ad quod maxime et narratio ipsa et intentio prima operis dirigitur tanquam ad scopum: deinde quia, cum multi multa dixerint, et certatim de iisdem illis rebus quantum in se erat egerint, non puto eas ipsas **726** longiorem jam a nobis orationem desiderare: sed ista accessionis aut judicialis cujusdam suffragii instar contributa, etsi exigua videantur, eamdem tamen habitura vim ad veritatem declarandam.

## CAPUT IX.

*Gabalas, metu Apocauci, monasticum habitum induit. S. Sophiæ templum, asylum olim inviolatum; a Gabala et a patriarcha temeratum. Amurius, in Thraciam reversus, Byzantium usque cum Cantacuzeno progreditur. Urbis aspectu obstupescit. Pauci murorum custodes. Apocauci diffidentia. Cantacuzenus et Amurius Momitilam debellatum eunt, Romanas urbes invadentem. Juxta Perithorium castrametantur. Momitilæ audacia. Ejusdem circumventi consternatio. Acris pugna. Cadit Momitilas. Ejus milites omnes fere cæsi.*

Α'. Ἐπεὶ γὰρ ὁ Ἀπόκαυκος ἐς βυθοὺς πρὸς τοῦ B Γαβαλᾶ κατενεχθῆναι δυστυχημάτων παρεκινδύνευσε μὲν, ἀνένηξε δ' οὖν καὶ ἐς τὴν πρὶν ἀφίκετο εὐδοξίαν, ὥς γε εἴρηται, δι' ὧν λοιπὸν αὐτὸν ἀμυνεῖται πάσας κεκίνηκε μηχανάς· ἕως, μὴ τὰ μείζω τῶν δεινῶν ὑποστῇ, δείσας αὐτὸς ἐς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας (79) κατεπεφεύγει νεών. Ἔνθα μετὰ συχνόν τινα χρόνον, πολλὰς καὶ ποικίλας ἀκούων τὰς καθ' ἑαυτοῦ ἀπειλὰς, καὶ δείσας αὖθις, μὴ κἀκεῖθεν ἀνάρπαστος ἐξαπίνης γενόμενος ἐς ταρτάρους καὶ ζόφους δεσμωτηρίων ῥιφῇ, κἀκεῖνο πιεῖν ἐγγένηται τουτῳῒ τὸ ποτήριον, ὅπερ ἄλλοις αὐτὸς κεκέρακε πλείοσι, τὸ μοναδικὸν ἐξ ἀνάγκης ὑπέδυ σχῆμα. Φθάσας γὰρ αὐτὸς καταλέλυκε τὴν τοιαύτην ἄσυλον ἐκ πολλοῦ, τῶν προσφύγων ἀρχαίαν ἀσφάλειαν, ἐνδιδόντος καὶ αὐτοῦ τοῦ τὸν πατριαρχικὸν διέποντος C θρόνον. Διὸ καὶ αὐτοὶ πρὸς ἐσχάτας ἐνεπεπτώκεισαν ἀτιμίας καὶ περιαγωγὰς κακοδαίμονας (80), ὡς εἰρήσεται. Τοῖς γὰρ τὰ θεῖα προφανῶς οὑτωσὶ περιφρονηταῖς εἰκὸς ἐν ἐσχάτοις τοιαύτας ἐπιέναι τίσεις, εἰς παιδαγωγίαν τοῦ βίου, δραστικώτερόν πως καταστέλλειν τὸ θηριῶδες τῆς τύχης ἰσχύουσαν.

Β'. Ἀλλὰ γὰρ ἔαρος ἐπιστάντος (81) ἐν τούτοις [P. 456] τὸν Ἑλλήσποντον μετὰ πολλῆς ὁ σατράπης Ἀμοὺρ (82) τῆς Ἀσιανῆς δυνάμεως περαιωσάμενος ἧκεν ἐς Διδυμότειχον· κἀκεῖθεν αὖθις ἧκε μετὰ βασιλέως ἄχρι καὶ ἐς Βυζάντιον, θέας τε ἕνεκα καὶ πείρας εἰ δέοι. Ἐπεί γε μὴν ἐληλύθει κἀκ συμμέτρου τοῦ διαστήματος νῦν μὲν ἱστάμενος, νῦν δὲ περιιὼν ἐσκόπει καὶ συνεώρα, πολλή τις αὐτὸν συνέσχε D

I. Cum Apocausus exitio prope demersus fuisset a Gabala, mox tamen emersisset, et in priorem gratiæ et honoris locum restitutus esset, ut jam diximus, omnem deinceps, quo eum ulcisceretur, lapidem movit eo usque, donec veritus ille, ne extrema pateretur, in maximum S. Sophiæ templum confugit. Ibi aliquandiu commoratus multas ac varias minas cum audiret in se jactatas, ac rursus vereretur, ne inde subito abreptus in tartara et custodiarum tenebras conjiceretur, atque idem sibi poculum hauriendum esset, quod aliis ipse pluribus miscuerat, monasticum cogente necessitate habitum induit. Prior enim ipse sustulerat asylum illud longo ante, profugorum vetus præsidium, ipso quoque obsecundante patriarcha. Quam ob causam et ipsi in summas ignominias ac vicissitudines calamitosas inciderunt, ut postea dicetur. Qui enim divina tam aperte contemnunt, eos æquum est ejusmodi pœnas tandem aliquando subire, ut humanum genus his exemplis erudiatur, quæ efficaciorem quamdam vim habent ad comprimendam fortunæ ferociam.

II. Sedenim cum interea ver advenisset, Amurius **727** satrapa, trajecto magnis cum copiis Asiaticis Hellesponto, Didymotichum venit, atque inde rursus cum imperatore Byzantium usque progressus est, et visendi studio, et urbis, si oporteret, sollicitandæ causa. Cum itaque venisset, et justo spatio interjecto, modo stans modo circumeundo, speculaitur et oculis lustraret, majorem

### Variorum notæ.

(79) Cantacuz. lib. III, cap. 80. DUCANG.

(80) Hoc loco περιαγωγαὶ videntur esse *ignominiosæ per compita et fora traductiones*, aut etiam *exsilia et deportationes*. BOIVIN.

(81) Cantacuzen. lib. III, cap. 81. DUCANG.

(82) Hic errat Gregoras. Neque enim Amurius tum fuit, sed Orchanes orientalis Bithyniæ satrapa, quique a Paphlagonia usque in Phrygiam imperabat, ut testatur ipse Cantacuzenus non uno loco. Amur vero postmodum cum viginti millibus equitum venit, et Cantacuzeno adfuit contra Momitzilam, ut scribit idem Cantacuzenus cap. 81. DUCANG.

A in modum obstupescebat, tum urbis magnitudinem intuens, tum altitudinem murorum et pulchritudinem, tum admirabiles circumductarum fossarum substructiones, tum denique situm ipsum et ordinem propugnaculorum. Idem rursus admirabatur, quod in summis mœnibus non appareret ea hominum frequentia, quæ solet esset in urbibus magnis et magno civium numero refertis; sed paucis demptis, omni bellico apparatu omnique præsidio destitutus murus videretur. Nimirum Apocaucus, intestinos plebis motus magis veritus, quam externorum hostium impressionem, licentiam non dabat volenti cuique murum adscendere; sed iis duntaxat peditum equitumque, quibus maxime confidebat. Eorum enim alios intus portarum custodes constituerat, ut insomnes excubarent: aliis ut mœnia noctu circumirent, nec non totam intus urbem perlustrarent, præceperat.

κατάπληξις τοῦ τε μεγέθους τῆς πόλεως καὶ τοῦ τῶν τειχῶν ὕψους καὶ κάλλους, ἔτι τε καὶ τῆς τῶν πέριξ τάφρων θαυμασίας οἰκοδομῆς, καὶ τῆς τῶν προτειχισμάτων στάσεώς τε καὶ τάξεως· ἐθαύμαζε δ' ἕτερον τρόπον, καὶ ὅπως οὐκ ἦν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, ὡς εἰώθει ταῖς μεγάλαις τε καὶ πολυανθρώποις πόλεσι, πλῆθος ἀνδρῶν· ἀλλὰ πλὴν ὀλίγων ἔρημον ἐδόκει τὸ τεῖχος πολεμικῆς ἁπάσης παρασκευῆς καὶ δυνάμεως. Ὁ γὰρ Ἀπόκαυκος, μᾶλλον τὴν ἔνδοθεν ὁρμὴν δεδιὼς τοῦ δημοτικοῦ πλήθους, ἢ τὴν τῶν ἔξωθεν πολεμίων ἔφοδον, ἄδειαν οὐκ ἐδίδου τοῖς βουλομένοις ἐπὶ τὸ τεῖχος ἅπασιν ἀνιέναι, ἀλλ' οἷς μάλιστ' ἐθάῤῥει τῶν ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων. Τούτων γὰρ τοὺς μὲν ἔνδον ἀΰπνους ἔστησε φύλακας τῶν πυλῶν· τοὺς δὲ περιϊέναι διανυκτερεύοντας τά τε τείχη καὶ πᾶσαν ἔνδον B προσετετάχει τὴν πόλιν.

III. Nondum dies quatuor effluxerant, cum imperator castris motis profectus est cum Amurio, debellaturus Momitilam, qui ad magnam paulatim potentiam pervenerat, urbesque et terras Romanas quotidie invadebat. Atque inter hæc ver abiit. Transgressis Rhodopen montem Romanis simul et Persicis viribus, cœpit bellum apparare Momitilas. Habebat **728** enim tunc in ditione sua urbes Xanthiam ac Perithorium, et quæcunque sive utrinque adjacent, sive interjecta sunt, municipia ac loca; et equitum ultra quatuor millia.

Γ'. Οὔπω τέτταρες ἡμέραι παρεληλύθεσαν, καὶ ἄρας ὁ βασιλεὺς ἀπῄει μετὰ τοῦ Ἀμοὺρ, καταπολεμήσων τῷ Μομιτίλᾳ, πρὸς μέγα δυνάμεως κατὰ βραχὺ προϊόντι καὶ χειρουμένῳ πόλεις καὶ χώρας Ῥωμαϊκὰς ἀεί. Καὶ τὸ ἔαρ ἐν τούτοις ἐτελεύτα. Διαβάσης δὲ τὴν Ῥοδόπην τὸ ὄρος τῆς τε Ῥωμαϊκῆς ὁμοῦ καὶ Περσικῆς δυνάμεως, ἐν παρασκευαῖς ἦ Μομιτίλας ἦν τοῦ πολέμου. Εἶχε γὰρ τέως πόλεις ὑφ' ἑαυτῷ Ξάνθειάν τε καὶ Περιθόριον, καὶ ὅσα ἐφ' ἑκάτερα καὶ μεταξὺ πολίχνιά τε καὶ χωρία, καὶ στρατεύματα ἱππικὰ τεττάρων ἐπέκεινα χιλιάδων.

IV. Media jam æstate, cum fruges maturæ essent, imperator copiis omnibus secum assumptis castrametatus est juxta Perithorium, suosque acie directa instruxit et ordinavit. Jam autem Momitilas, cum in urbe Perithorio præsidium sibi firmum constituisset, magna stipatus hominum manu et majoribus animis inflatus, prodierat. Nihil enim parvum, nihil humile de se sperare ei succurrebat; sed quasi victoriam jam, ante factum pugnæ periculum, haberet præ manibus, medios in hostes ruit plenus audaciæ.

C Δ'. Θέρους δ' ἤδη μεσοῦντος (83), καὶ τῆς γῆς ἐν ἀκμαῖς ὑπαρχούσης τοῦ σίτου, τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἁπάσας ὁ βασιλεὺς ἐγγύς που τοῦ Περιθορίου παρεστρατοπέδευσε, καὶ εἰς τάξιν πολεμικὴν διεκόσμει τε καὶ συνέταττε σφᾶς. Ἤδη δὲ καὶ ὁ Μομιτίλας, ὁρμητήριον ὀχυρὸν ἑαυτοῦ τὸ Περιθόριον καταστησάμενος, ἐξῄει πολλαῖς τε πεφραγμένος ταῖς δυνάμεσι καὶ πλείονι ἐκτετυφωμένος τῷ θράσει. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν οὔτε μικρὸν οὔτ' ἀγεννὲς ὑπολογίζεσθαι ἦν αὐτῷ περὶ ἑαυτοῦ· ἀλλ' ὥσπερ ἐν χερσὶ τὴν νίκην ἤδη καὶ πρὸ τῆς πείρας ἔχων τῶν πολεμίων, οὕτω μακρῷ τῷ θράσει ῥέων ἐς μέσους ἤλαυνε τοὺς πολεμίους.

V. At imperator, adversus hostium frontem se et Romanas legiones cum collocasset, impetum atque incursionem Momitilæ sustinebat. Persicas autem vires, quæ numerosæ erant, in orbem accurate undique explicuit, ut in medio, tanquam carcere aut retibus, Momitilas cum omni suo exercitu includeretur. Statim vero atque tubarum et tympanorum sono mista est illa barbaris Persarum moribus familiaris in bello vociferatio, plurimus per omnem illum locum tumultus exstitit, et Momitilam, antequam tentatum esset prælium, de

[P. 457] Ε'. Ὁ δὲ βασιλεὺς κατὰ μέτωπον τῶν πολεμίων ἑαυτὸν κατὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν δυνάμεων συνταξάμενος D τὴν ἔφοδον καὶ τὸν δρόμον ἐκαρτέρει τοῦ Μομιτίλου. Τὰς δὲ Περσικὰς δυνάμεις, πολλάς τινας οὔσας, εἰς ἀκριβῆ περιήλασε κύκλον, ὡς ἐν μέσῳ, καθάπερ ἐν εἱρκτῇ καὶ δικτύῳ, συγκλεισθῆναι Μομιτίλαν μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς τῶν σαλπίγγων τε καὶ τῶν τυμπάνων κρότοις συνανεκίρνατο καὶ ἡ τοῖς βαρβάροις ἤθεσι τῶν Περσῶν περὶ τοὺς πολέμους ἠλικιῶτις κλαγγὴ, πολύς τε ἀνὰ πάντα τὸν χῶρον ἐκεῖνον ὁ θόρυβος ἦν καὶ

## Variorum notæ.

(83) Cantacuz. lib. III, cap. 86. DUCANG. — *Θέρους δ' ἤδη μεσοῦντος*. Imo *vere excunte*. Nam Momitilas, cujus clades narratur, quatriduo ante Apocauci cædem debellatus, Apocaucus vero Junii die undecima cæsus est; ut constat ex cap. seq. sect. 1 et 5. Gregoras ver, æstatem, autumnum et hiemem, non tam æquinoctiis et solstitiis, quam calore, frigore, et propriis cujusque tempestatis proventibus definivit. BOIVIN.

πολλὴν ἐξ ἀπροσδοχήτου τῷ Μομιτίλᾳ τὴν κατάπληξιν ἐνεποίει καὶ πρὸ τῆς πείρας, καὶ τὸ γαῦρον ἐκεῖνο σφόδρα καὶ μετέωρον ἔθραυε φρόνημα.

ϛʹ. Καὶ ἵνα τὰς ἐν μέσῳ τύχας καὶ ἀγχιστρόφους ἕλικας τοῦ πολέμου παρέλθωμεν, τῶν ἵππων εὐθὺς ἀποβάντες οἱ πλείους τῆς Περσικῆς δυνάμεως ἐν τόξοις ἅπαντες ἦσαν κατὰ κύκλον περιστάντες. Οἱ δ' ἐν μέσῳ στρεφόμενοι, καθάπερ μονιοί τινες ἄγριοι, διακόψαι καὶ διαφυγεῖν τὴν τῶν Περσῶν οὐχ ἐδύναντο φάλαγγα. Ἐνέκειντο γὰρ εὐθὺς οἱ τοῦ βασιλέως ἱππεῖς, νῦν μὲν κατὰ μέτωπον ἀπαντῶντες, νῦν δὲ κατὰ νώτου συχνοῖς τοῖς δόρασι παίοντες. Καὶ ἐπειδὴ τὴν τοῦ Μομιτίλου πᾶσαν ἵππον ἐν βραχεῖ παμπληθεὶ οἱ Πέρσαι περιπείραντες βέλεσι νεκρὰν ἐποιήσαντο, πεζοὶ λοιπὸν πρὸς πεζοὺς ἐμάχοντο, καὶ ἐν χερσὶν ὁ πόλεμος ἦν. Καὶ συνελόντι φάναι, μηδένα B τῆς Μομιτίλου φασὶ δυνάμεως ἐν τοῖς ὅπλοις λελεῖφθαι, μηδὲ φυγάδα λαθόντα γενέσθαι τινά· ἀλλ' αὐτόν τε ξίφους ἔργον Μομιτίλαν καὶ ἅμα πᾶσαν ἄρδην αὐτοῦ γενέσθαι τὴν στρατιάν, πλὴν ὀλίγων, ὅσοι ζῶντες ἑάλωσαν.

A improviso vehementer perculit, animumque illum elatum et insolentem fregit.

VI. Atque ut eos casus, qui medii intercessere, et celeres alternantis pugnæ conversiones 729 omittamus, plerique Persarum, cum ab equis desiluissent, circumstetere in orbem universi cum arcubus. Hi vero in medio æstuantes, tanquam apri aliqui feroces, perrumpere et effugere Persarum phalangem haud poterant. Instabant enim continue imperatoris equites, modo a fronte occurrentes, modo densis a tergo hastis impellentes. Ubi omnem Momitilæ equitatum brevi tempore innumeris confixum telis Persæ deleverunt, conflixere exinde pedites cum peditibus, fuitque in ipsis jam manibus tota belli fortuna. Ut paucis absolvam, neminem ferunt ex Momitilæ militibus superstitem in armis mansisse, neque eorum quemquam fuga clam evasisse, sed et ipsum trucidatum esse Momitilam, et omnem simul illius exercitum internecione esse deletum, paucissimis, qui vivi capti fuerint, exceptis.

## CAPUT X.

*Apocauci cædes quando, ubi, et a quibus perpetrata sit. Illius anxietas; stipatores; immoderata ambitio. Carcer ab eo ædificatus; quem ad finem. Reorum desperatio. Consilium audax. Apocaucus imprudens stipatoribus in atrio relictis arcem ingressus. A Raule et ab aliis nobilibus interimitur. Documenta ex eo eventu capienda. Interempti caput abscissum; summo muri fastigio imponitur. Cædis auctores, aliique vinculis soluti, partiuntur inter se custodiam arcis. Rebus ad tolerandam obsidionem necessariis destituuntur. Cibaria accipiunt a Galatæis, qui et promissis eos confirmant. Imperatrix Galatæos aditu arcis prohibet. Obsessi, in maximas angustias adducti, de pace agunt. Apocauci uxor vidua Gasmulos armat Augustæ permissu. Hi arcem expugnant. Obvios quosque jugulant. Spectaculum miserabile. Aræ ipsæ sanguine respersæ. Contigui monasterii direptio. Cæsorum capita per urbem circumlata. Sicariorum et ipsius Augustæ inhumanitas. Cadavera sepelire vix tandem permissum. Mortui Apocauci filius Thessalonicam tradere Cantacuzeno statuit. Arcem occupat. Impetu plebis opprimitur.*

[P. 458] Αʹ. Τέτταρες μεταξὺ παρῆλθον ἡμέραι, C καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἐν Βυζαντίῳ πρὸς τῶν δεσμίων, ἐντὸς τοῦ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον παλαιοῦ παλατίου (84), μετὰ μεσημβρίαν ἤδη τῆς ἡλιακῆς γενομένης ἀκτῖνος, ἐσφακταί τε καὶ αὐτὸς καὶ σκότους καὶ λήθης ὁ πολὺς ἐκεῖνος ὑπῆλθε μυχοὺς ἐν βραχεῖ, μηδενὸς τῶν μακρῶν ὀχυρωμάτων ἐκείνων συναραμένου, περὶ ἃ μακράς τε ἀνηλώκει δαπάνας καὶ περὶ ἃ τὸ πλεῖστον ἀπησχόλει τοῦ βίου. Τὸ δ' ὅπως, ἐρῶν ἔρχομαι τρανώτερον.

Βʹ. Ἐπεὶ γὰρ εἰς μεγάλων πραγμάτων θορύβους καὶ διοικήσεις ἐνέβαλεν ἑαυτὸν, καὶ πολλοὺς ἐχθήσατο, ὅσοι τε τὸ τῆς τύχης ἐβάσκαινον ὕψος καὶ ὅσοι παθόντες κακῶς ὑπ' αὐτοῦ καιρὸν ἐζήτουν ἀμύνασθαι, δέους περιῄει νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν μεστός· ὡς πολλὴν μὲν διὰ ταῦτα περὶ αὐτὸν δορυφορίαν D ἔχειν ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων, ὁπότε τὰς τῆς πόλεως περιοδεύοι πλατείας, πολλαῖς δὲ καὶ τὴν οἰκίαν κατάφρακτον ἔχειν δυνάμεσιν, ὁπότ' οἴκοι καθῆσθαι χρεία τις εἴη τἀνδρί· καὶ τυραννίδος μελέτας ἐν καρδίᾳ τρέφειν μὲν ἐκ πολλοῦ, νῦν δὲ καὶ μάλα μάλιστα, ὅτε πάντας τοὺς δόξῃ καὶ γένει προὔχοντας εἶχε δεσμώτας, καὶ ἦν οὐδεὶς, ὃς ἀντᾶραι βλέφαρον

I. Elapsis ex eo diebus quatuor cæsus et ipse Byzantii Apocaucus ab iis qui in vinculis erant, intra vetus palatium, quod ad orientem vergit, transgresso jam meridiem sole; noctisque et oblivionis penitissimos recessus subito intravit magnus ille et præpotens vir, neque ullum ei auxilio fuit magnorum illorum præsidiorum, in quæ et immensos fecerat sumptus, et maximam vitæ partem intentam habuerat. Id quomodo acciderit, protinus exponam apertius.

II. Cum ille se in magnorum negotiorum tumultus atque administrationes intrusisset, et plurimos fecisset sibi infensos; quotquot nempe sive fortunæ illius altiori invidebant, sive ab eo injuria affecti 730 occasionem ulciscendi quæritabant: diu noctuque timoris plenus oberrabat, atque eam ob causam multos circa se habebat stipatores, tam pedites, quam equites, quoties urbis plateas circumiret; magnis item præsidiis munitæ erant ædes illius, cum domi sedere eum aliqua necessitas cogebat. Ac tyrannidis quidem invadendæ consilia alebat in corde jampridem; tum autem longe plurimum, cum eos omnes vinctos teneret, qui

## Variorum notæ.

(84) Cantacuzen. lib. III, cap. 88. Καὶ τὸ ἐν βασιλείοις τῆς Κωνσταντίνου δεσμωτήριον κατασκευάζει, etc. Idem τὰ Κωνσταντίνου Μεγάλου βασίλεια, vocat. Rem etiam ibidem pluribus narrat. DUCANG.

dignitate et genere præstabant, neque ullus esset, A qui oculos contra attollere auderet, sed omnes extimescerent, ut olim Syracusani Dionysium, Siciliæ tyrannum.

III. Quapropter in veteri palatio munitam quamdam turrim, præ cæteris delectam, decrevit ita exædificare, ut in multam altitudinem eveheretur, cellulæque inessent plurimæ, paterent autem singulæ, tam in longum quam in latum, non plus orgyia: crepido vero seu ambulatio illa, quæ murorum fastigia ambit, non intus sed extrinsecus esset circumducta; eo scilicet ut iis omnibus, quos ille aut vinctos tenebat, aut in vincula conjicere meditabatur, coactis intus atque conclusis, nullam patentem portam relinqueret, per quam aliquis introire aut egredi posset; sed lapidibus cunctas B et gypso obstrueret, atque ita quasi vivos illos sepeliret.

IV. Postquam itaque absolutum est ædificium illud novi generis, cum oporteret triduum intra eos, qui in vinculis erant, includi omnes simul, tanquam in arcem Oblivii, aut sepulcrum aliquod commune, incidere illi in apertam vitæ præsentis communisque omnibus lucis desperationem, subiitque, abjecta sui ipsorum **731** cura, aleam omnem audacius jacere, et antequam vivi paratum in tumulum detruderentur, duorum alterum navare, atque aut tyranno trucidato parare sibi ipsis libertatem, aut virili semel morte oppetita, gravissimis in posterum ærumnis liberari. Id consilium C cum inter se communicassent quatuor ex nobilioribus, ultra progredi non placuit, ne divulgaretur. Etenim ipsa futuri evidentia manifestam fidem faciebat, ubi rem aggressi essent, futuros iis adjutores in eo libertatis certamine eos omnes, qui vincti tenerentur, quanquam haud præmeditatos.

V. Cum igitur soleret Apocaucus illuc sæpius ire, ac tunc maxime fabros ad opus urgeret; ubi supremus dies affuit, quo oportebat ad exitum perduci ea quæ deliberata erant, venit post somnum et mensam aspecturus, nempe singularis illius carceris ultimam exædificationem et absolutam totius operis consummationem. Et quia per D somnum illa die (erat autem undecima Junii) pavores eum quidam ab atrocibus somniis excitati perturbaverant, qualia solet sæpe numen iis casibus portenta præmittere, id quidem, quod spem aliquam salutis afferebat, non providit, quod autem ipsi ad impendentia pericula breviorem viam muniebat, illud sibi ad salutem melius esse duxit

A ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ πάντες ἐδεδίεσαν, ὥσπερ πάλαι Συρακούσιοι Διονύσιον τὸν Σικελίας τύραννον.

Γ'. Ὅθεν ὀχυρόν τινα πύργον τῶν ἔνδον τοῦ παλαιοῦ παλατίου ἀπολεξάμενος κατασκευάζειν ἐγνώκει πρὸς μάλα πολὺ τοῦ ἀέρος [P. 459] τὸ ὕψος ἀνάγοντα, καὶ οἰκίσκους ἐν αὐτῷ πολλοὺς μὲν, χώρημα δ' ἕκαστον ἔχοντα μήκους ἅμα καὶ πλάτους οὐδὲν οὐργιᾶς (85) μᾶλλον· τόν γε μὴν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων περίδρομον οὐκ ἔσωθεν, ἀλλ' ἔξωθεν εἶναι ἐληλαμένον· αἴτιον δ' ἵνα πάντας ὁπόσους ἐκεῖνος εἶχε δεσμώτας, καὶ ὅσους ἕξειν διὰ μελέτης εἶχε, συναγαγὼν καὶ συγκλείσας ἐντὸς μηδεμίαν ἀνεῳγμένην αὐτοῖς ἐάσῃ πύλην, δι' ἧς ἄν τις εἰσέλθοι τε καὶ ἐξέλθοι· ἀλλὰ B λίθοις καὶ τιτάνῳ περιφράξας ἁπάσας ὥσπερ ἐν τάφῳ ζῶντας κατέχῃ.

Δ'. Ἐπεὶ δὲ τέλος εἶχε τὰ τῆς ξένης ἐκείνης οἰκοδομίας, καὶ ἔδει τριῶν ἡμερῶν μεταξὺ τοὺς δεσμώτας ὁμοῦ συγκλεισθῆναι πάντας ἐντὸς, καθάπερ εἰς λήθης φρούριον (86) ἢ κοινὸν πολυάνδριον, εἰς ἀπόγνωσιν ἧκον οἱ δέσμιοι προφανῆ τῆς παρούσης ζωῆς καὶ τοῦ κοινοῦ τοῖς πᾶσιν ἡλίου· καὶ σφῶν αὐτῶν ἀφειδήσασιν ἐπὶ τὸ παραβολώτερον τοὺς τῆς τύχης κύβους ἀναῤῥίπτειν ἐπῄει, καὶ πρὶν ζῶντας εἰς τὸν προκείμενον ἐμβληθῆναι τάφον, δυοῖν ἐργάσασθαι θάτερον· ἢ ξίφει τὸν τύραννον διαχρησαμένους τὴν τοῦ βίου σφίσιν αὐτοῖς ἐλευθερίαν πορίσασθαι· ἢ τὸν C ἀνδράσι πρέποντα θάνατον ἅπαξ ἐκτίσασι μακρῶν τοῦ λοιποῦ δεινῶν ἀπηλλάχθαι. Εἰς τέτταρας μὲν δὴ τῶν εὐγενεστέρων τὸ τοιοῦτον διαβεβηκὸς βούλευμα, περαιτέρω προβαίνειν οὐκ ἐκρίθη δεῖν, ὡς μὴ ἔκπυστον φωραθείη γενόμενον. Τὸ γάρ τοι προφανὲς τῶν ἐλπίδων ἀναμφισβητήτους τινὰς ὑπετίθει τὰς ὑποσχέσεις, ἐπιχειρήσασιν ἥξειν ἅμα πάντας συλλήπτορας τοὺς δεσμώτας, καὶ μὴ προμελετήσαντας, ἐς τὸ κοινὸν τῆς ἐλευθερίας στάδιον.

Ε'. Εἰωθὸς οὖν Ἀποκαύκῳ συχνότερον ἐνδημεῖν ἐκεῖ, καὶ μάλιστα νῦν ἐπιταχύνοντι πρὸς τοὔργον τοὺς τέκτονας· ἐπειδὴ καὶ ἡ τελευταία παρῆν ἡμέρα, καθ' ἣν εἰς πέρας ἔδει προενεχθῆναι τὸ βούλευμα, ἧκε μεθ' ὕπνον καὶ τράπεζαν ὀψόμενος (87) τὴν τῆς ξένης εἱρκτῆς τελευταίαν οἰκοδομίαν καὶ τὸν ἀνενδεᾶ τῆς ὅλης ἀπαρτισμὸν ὑποD θέσεως. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τοὺς τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὕπνους (ἑνδεκάτη δ' ἦν Ἰουνίου) θόρυβοί τινες ἐξ ὀνείρων ἀγρίων αὐτὸν ἐξεφόβησαν, οἷα φιλεῖ πολλάκις ἐν τοῖς τοιούτοις προαναφωνεῖν τὸ δαιμόνιον, ὃ μὲν αὐτῷ σωτηρίας εἶχεν ἐλπίδας, οὐ μεμελέτηκεν· ὃ δ' εἶχεν εἰς τοὺς ἐπηρτημένους αὐτῷ κινδύνους ὀξύτερα τὰ ἐφόδια, τοῦτο δὴ καὶ βέλτιον εἰς

## Variorum notæ.

(85) Barbare pro ὀργυιᾶς. Vide Glossar. Ducang. Boivin.

(86) Vide Procop. *De bello Persico*, lib. I, cap. 5. Boivin.

(87) Verbum verbo reddidi, nec ausus sum aliter interpungere atque ut in codice Regio interpunctum erat. Quid sit τράπεζα hoc loco, non satis assequor. Fortasse hic sensus est: *Apocaucum diri illius carceris aspectu oculos pavisse, ac ex somno excitatum eo tanquam ad mensam opiparam cucurrisse.* An bis venit: semel, *post somnum*, iterum *post mensam*? Boivin.

σωτηρίαν εἶναι κέκρικέ τε καὶ εἵλετο. Τὸ δ' ἦν, A ἔξω παρὰ τὰς τοῦ παλατίου ἐκείνου πύλας ἀφέντα τοὺς δορυφόρους αὐτοῦ καὶ ὑπασπιστὰς ὁμοῦ πάντας μεθ' ἑνός τινος εἰς τὸ τοῦ φιλοτεχνήματος θέατρον εἰσιέναι. [P. 460] Οὕτω γὰρ ἐνόμισε, μήτ' ἐξ αὐτῶν ἐντὸς ἐγγενέσθαι οἱ ἐπιβουλήν τινα, μήτ' ἔξωθεν ἐξ ἀλλοτρίων ἴσως καὶ δημοτῶν ξυμμελετηθεῖσαν· εἶναι γὰρ μεγίστην ταῖς πύλαις ἀσφάλειαν τοὺς οἰκείους ἐκείνους ὑπασπιστάς. Οὕτως ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν τὴν τούτου διάνοιαν ἔσφηλεν, ἵνα ῥᾷον μᾶλλον τῶν ἀλλοτρίων αὐτὸς ἑαυτῷ καταστήσῃ τὸν κίνδυνον.

Ϛ'. Εἰσιόντος οὖν καὶ ἀρξαμένου τοῖς οἰκοδόμοις διαλέγεσθαι περὶ τῶν πρακτέων, τὸ προστυχὸν ὁ Ῥαοὺλ πρῶτος ἁρπάσας (88) ῥόπαλον (μηδὲ γὰρ παρεῖναι ξίφος οὐδὲν ἐκεῖ τοῖς δεσμίοις), καὶ πρὸς τὸ B μανικώτερόν τε καὶ ἐνθουσιῶδες τοῦ ἤθους ἐλθὼν ὑπὸ δέους καὶ ἀπογνώσεως ἐξέδραμε κατ' αὐτοῦ, τοιάδε φθεγγόμενος· « Ἕως πότε σου τὴν ἀπήνειαν ἡ τἀπίγεια βόσκουσα τοῦ ἡλίου λαμπὰς διακαρτερήσει βλέπουσα; Ἕως πότε θεῖοι κεραυνοὶ καὶ πρηστῆρες ἐν αἰθέρι τὴν σὴν καθευδήσουσι ταμιεύοντες κόλασιν; Ἀλλ' ὥρα σοι νῦν, ἀλιτήριε, δυοῖν θάτερον· ἢ σὺν ἐμοὶ τῷ ἡλίῳ τῷδε συγκαταδῦναι πρὸς ᾅδην τήμερον· ἢ σοῦγε θανόντος ἐλευθέροις βλέπειν, εἰ βουλομένῳ γε εἴη Θεῷ, βλεφάροις λευκὰς τοὐντεῦθεν ἡμέρας ἐμὲ ξυνορᾷν. » Ταῦτ' ἔλεγε καὶ ἅμα ἐμβριθεστέρῳ βραχίονι κατενεγκὼν τὸ ῥόπαλον τὴν ἐκείνου γενναίως ἐπάταξε κεφαλήν. Καιρία μὲν οὖν οὐκ ἐγένετό τις ἐκείνῳ τότε πληγή· ῥιφείσης δ' οὖν τῆς καλύπτρας, γυμνῇ λοιπὸν πε- C ριιὼν ἐπεβοᾶτο τῇ κεφαλῇ τοὺς ἐξαιρησομένους τῆς ἀθρόας ἐκείνης καὶ αἰφνιδίου περιστάσεως. Ἀλλ' ἦν τὸ παράπαν οὐδεὶς, πλὴν ἑνὸς, ὃς εὐθὺς συμπλακεὶς τῷ Ῥαοὺλ ἔπαιέ τε καὶ ἐπαίετο· καὶ ἦν ὠθισμὸς ἐν ἀμφοτέροις μακρὸς, ὁπότερος ἂν ἀνέλοι τὸν ἕτερον πρότερος. Ἀλλ' οὐδέτερος οὐδετέρῳ κίνδυνον ἐνεγκεῖν ἐδυνήθη. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἕτερος τῆς τῶν Παλαιολόγων σειρᾶς ἀθρόον τῷ Ἀποκαύκῳ ἐπιπηδᾷ, τὰ παραπλήσια λέγων καὶ δρῶν τῷ προτέρῳ, καὶ ἅμα ἄλλος, καὶ ἐπὶ τούτοις ἕτερος· καὶ οὕτω, συνελόντι φάναι, βιαίως ἐκεῖνος ἀπέῤῥηξε τὴν ψυχὴν, ἁπάσης ἔρημος βοηθείας, ὁ πάντα χρήματα παρὰ πάντα δαπανῶν τὸν βίον ὑπὲρ τοῦ μὴ βιαίᾳ χρήσασθαι τελευτῇ. D

Ζ'. Ἔλαθε γὰρ ὡς ἔοικεν ἑαυτὸν Θεοῦ μὲν ἀφαιρῶν τὴν πρόνοιαν, ἀνθρωπίναις δὲ προσαρτῶν ἐπινοίαις τε καὶ σπουδάσμασι τῆς παρούσης τοῦ βίου διαγωγῆς τὰ ἐνέχυρα. Καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ἄλλους διαβάλλων καὶ καθειργνὺς καὶ τοὺς ἐκείνων ἀφαιρούμενος βίους ἐπὶ σαθροῖς θεμελίοις ἐπετίθει τὰ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας ὀχυρώματα· παραπλήσιον ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἰ πρηστῆρας ἐκ γειτόνων ἁρπάζων μηδὲν αὐτῷ προσήκοντας αὐτοχειρίᾳ τὴν ἑαυτοῦ προφανῶς ὑφῆπτεν οἰκίαν. Διὸ καὶ παραμύθιον

adeoque prætulit. Erat porro illud, satellites ejus et armigeros omnes simul exclusos illius palatii atria **732** servare; ipsum vero cum uno aliquo ingredi ad operis grati spectaculum. Ita quippe nec intus ab iis imminere sibi insidias credidit; nec foris, ab alienis forte seu a populo meditatas: maximum enim stare pro foribus præsidium, suos illos stipatores. Sic ille, qui comprehendit sapientes in astutia eorum, mentem istius subvertit; quo facilius ipse sibi, et magis quam quivis extraneus, periculum conflaret.

VI. Cum itaque esset ingressus, ac de iis quæ agenda essent cœpisset colloqui cum architectis primus Raul, arrepto quem fors obtulit fuste (nec enim ullus suppetebat illic vinctis gladius) furiosum quemdam et fanaticum induens morem præ metu ac desperatione in eum irruit hæc vociferans: « Quousque tandem immanitatem tuam fax almæ solis aspicere perstabit? Quousque divinum fulmen et ignei turbines, in æthere consopiti, supplicium tuum reservabunt? Sed tibi, o scelus, duorum alterum jam necessum est, ut aut mecum hac hodierna luce mortem oppetas; aut mortuo te, liberis exinde oculis intuear, si Deus velit, candidos dies. » Hæc ait, et simul valentiori brachio clavam molitus illius caput strenue percussit. Non tamen lethale statim vulnus inflictum est. Cum autem capitis tegmen esset excussum, ille nudato jam capite oberrans eos inclamabat, qui se ab subita illa repentinaque clade liberarent. **733** Sed erat omnino nullus, uno excepto, qui, consertis statim cum Raule manibus, feriebat simul et feriebatur. Et hi quidem magno uterque nisu certabant, uter alterum interficeret prior. Sed neuter alteri periculum inferre poterat. Hæc cum ita se haberent, de Palæologorum catena alter statim in Apocaucum irruit, eadem ferme ac primus dicendo faciendoque, et confestim alius, atque etiam alius. Ita, ut paucis absolvam, violenta ille morte vitam abrupit, omni auxilio destitutus, qui omni sumptu per omnem vitam curaverat, ne violentum exitum sortiretur.

VII. Non animadverterat scilicet, divinam a se tolli providentiam; in hominum autem consiliis ac diligentia poni vitæ hujus tuendæ certissimam rationem. Quamobrem cum alios criminaretur, et vinculis coerceret, et fortunis spoliaret, salutis suæ præsidia vitiosis fundamentis imponebat; perinde ille agens, ac si igne non suo, sed ex vicinis rapto, suam ipse domum propria manu succenderet. Itaque illius mors solatium quidem iis fuit, quibus ob inopiam nihil supererat, quo tanquam

Variorum notæ.

(88) Alexius forte ille δοὺξ, Cantacuzeni causa et ipse carcere damnatus. Idem Cantacuzenus pag. 657. De Rauliorum familia Constantinopoli a Francis orta pluribus egimus ad Alexiadem Annæam, pag. 239 Notarum. DUCANG.

remedio uterentur adversus temporum fortunam et calamitates, æque ut antea subeuntes; item iis qui vindicata illius malefacta videre cupiebant, antequam desperatione auctore nefas ipsi aliquod susciperent: documentum vero exstitit, quo audaciores, et ii qui nullo metu deterriti ea tentant, quæ intentata esse oportet, ad saniorem mentem revocarentur. **734** Et hæc quidem in hunc modum gesta sunt.

VIII. Cæterum antequam foris quisquam tragœdiam illam persensisset, ruptis omnibus et vinculis et catenis, maxima cum voluptate ad cadaveris spectaculum accurrere ii qui in carcere erant, haud minus ducentis. Ex quibus unus fabrili ascia (etenim ensis nullus præsto erat) caput, ab reliquis membris abscissum, super fastigiis murorum statuit, quo manifestum fieret illud facinus universæ multitudini, quæ extrinsecus jam propter muros torrentis instar confluebat; et ut ii quidem omnes, qui illum genere contingebant, aut aliqua societate cum eo conjuncti fuerant, labore irrito supersederent, exstincta prorsus salvum illum habendi spe: quoscunque vero ille infensos habuerat, ii animo confirmarentur, adessentque extrinsecus sine ullo metu iis, qui pro communi libertate certavissent. Deinde se in ordines et manipulos distribuerunt, portarumque et propugnaculorum custodiam sortiti sunt.

IX. At magno ipsis impedimento erat, quo minus illius insperatæ salutis conservandæ facultatem haberent, eorum quæ ad victum necessaria sunt inopia, armorumque et telorum quibus se defenderent penuria. Non enim habebant, unde facile et e vestigio ea quæ usui essent deveherent; cum ipsa occasio id quod perpetratum erat, minime præmeditatum, ex tempore suggessisset. Ea tamen quæ secuta est nocte, cum illi omnes in maxima perturbatione curarumque æstu versarentur, venit de triremibus Galatæis una, circa mediam ferme noctem, ab maritimo muro panem et vinum apportans, et **735** quidquid ciborum illius tempestatis iniquitas concedebat: item promissiones et benigna verba, utrumlibet illi facere mallent. Si enim manere ibi satius ducerent, allatum iri postridie arma ipsis et tela hostilia: sin inde ob metum migrare destinarent, eos se alacriter in præsidium suum Galatæum recepturos, et omnem ipsis securitatem præstituros. Hæc cum dixissent, domum redierunt, bona spe iis relicta qui intra murum versabantur, sed quæ ad bonum exitum non pervenit. Siquidem imperatrix Anna, missis hominibus (nec enim eam id quod acciderat latuit) præclusoque aditu, adventum inhibuit appulsumque illius Latinorum manus, quæ clanculum affutura erat postridie.

X. Ea res obsessos illos ad desperationem compulit. Quippe nec arma iis erant, quibus protegerentur, nec clypeus, nec arcus, nec ullum ad vim propulsandam telum. Ac præterea neglectus pri-

A μὲν ἡ ἐκείνου γέγονε τελευτὴ τοῖς τε διὰ πενίαν οὐκ ἔχουσιν ὅτῳ χρήσονται φαρμάκῳ πρὸς τὰς ἐπιούσας ὁμοίως τοῦ χρόνου τύχας καὶ [P. 461] χῆρας καὶ οἷς ἔφεσις τῶν κακῶς ὑπ' αὐτοῦ πραττομένων ἐκδίκησιν θεάσασθαι ἦν, πρὶν ἀπογνώσει σφᾶς δεδωκότας ἕν τι πεπονθέναι τῶν ἀθεμίτων· καὶ ἅμα παιδευτήριον, ἐς τὸ σῶφρον τοὺς θρασυτέρους ἀνθέλκον, καὶ οἷς τὰ ἀτόλμητα ξὺν οὐδενὶ δέει τολμᾶται. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

Η'. Πρίν γε μὴν αἴσθησιν τοῦ δράματος ἐγγενέσθαι τοῖς ἔξω, δεσμὰ πάντα καὶ κλοιοὺς οἱ δεσμῶται ῥήξαντες εἰς τὴν τοῦ πτώματος θέαν μετὰ πάσης ἐπεξέθεον ἡδονῆς, οὐ μεῖον διακοσίων ὑπάρχοντες· ὧν εἷς τις σκεπάρνῳ τεκτονικῷ (ξίφος γὰρ ἥκιστα παρῆν) τοῦ λοιποῦ τὴν κεφαλὴν ἀφελόμενος σώματος B ἐπὶ τῆς ἐπάλξεως ἔστησεν, ὥστε καταφανὲς γενέσθαι τὸ δρᾶμα καὶ πᾶσι τοῖς ἔξωθεν ἤδη παρὰ τὰ τείχη ποταμηδὸν εἰσρέουσι δήμοις· ὥσθ' ὅσοι μὲν αὐτῷ κατα γένος ἢ καθ' ἑταιρείαν εἶεν προσήκοντες μηκέτι πονεῖν ἀνήνυτα, πάσης τελέως σβεσθείσης τοῦ ζῆν ἐκεῖνον ἐλπίδος· ὅσοι δ' ἀπεχθῶς εἶχον αὖ πρὸς ἐκεῖνον, τούτους δ' ἐῤῥῶσθαι τὰς διανοίας, καὶ συμμαχεῖν ἔξωθεν ἀδεῶς τοῖς ἔνδοθεν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας ἠγωνισμένοις. Ἔπειτα διελόντες ἑαυτοὺς εἰς τάξεις καὶ μοίρας τὴν τῶν πυλῶν ὁμοῦ καὶ ἐπάλξεων διέλαχον φυλακήν.

Θ'. Μέγιστον δ' ὅμως ὑπῆρχέ σφισιν ἐμπόδιον C εἰς τὴν τῆς παραδόξου ταυτησὶ σωτηρίας συντηρητικὴν ἑαυτῶν δύναμιν ἥ τε τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων σπάνις καὶ ἡ τῶν ὅπλων τε καὶ τῶν ἀμυντηρίων βελῶν ἔνδεια. Οὐ γὰρ εἶχον ὅθεν ἐκ τοῦ παραχρῆμα ῥᾷστα κομίσονται τὰ τῆς χρείας, ἀπροσδόκητον σχεδιασάσης τῆς περιστάσεως τὸ πραχθέν. Ὅμως τῆς νυκτὸς ἐπιούσης ἐκείνης, καὶ πάντων ἐκείνων ἐν ζάλῃ καὶ τρικυμίᾳ λογισμῶν ὑπαρχόντων μεγίστῃ, ἧκε τριήρης ἐκ τῶν Γαλάτου περὶ μέσας που νύκτας, ἐκ τοῦ παραλίου τείχους κομίζουσα τούτοις ἄρτον καὶ οἶνον, καὶ ὅσα τὸ τῆς ὥρας συνεχώρει στενὸν ἐδώδιμα, καὶ ἅμα ἐπαγγελίας καὶ φιλανθρώπους λόγους, καθ' ὁπότερον βούλοιντο δρᾶν· εἴτε μένειν αἱρουμένοις κομίζειν ἐς τὴν ὑστεραίαν ὅπλα καὶ βέλη πολέμια· εἴτ' D ἐκεῖθεν ἀπαλλάττεσθαι διὰ δέος, δέξασθαι προθύμως ἐς τὸ ἐν τοῖς Γαλάτου σφῶν αὐτῶν φρούριον, καὶ πᾶσαν περιποιήσασθαί σφισιν ἀσφάλειαν. Ταῦτ' εἰπόντες ἐπανῄεσαν οἴκαδε, χρηστὰς ἐλπίδας μὲν τοῖς ἐντὸς τείχους καταλιπόντες, οὐκ εἰς χρηστὸν δ' οὖν πέρας ἐληλυθυίας. Πέμψασα γὰρ ἡ βασιλὶς Ἄννα (οὐ γὰρ ἐλελήθει τὸ γεγονὸς) ἀπέφραξέ τε καὶ ἀνεχαίτισε τὴν ἔφοδόν τε καὶ τὸν εἴσπλουν τῆς κρύφα μελλούσης ἐπιέναι Λατινικῆς ἐς τὴν ὑστεραίαν δυνάμεως.

[P. 462] Ι'. Τοῦτο πρὸς ἀπόγνωσιν ἤγαγε τοὺς τειχήρεις ἐκείνους. Οὔτε γὰρ ὅπλον ἦν σφισιν οὐδὲν φυλακτήριον, οὔτ' ἀσπὶς, οὔτε τόξον, οὔτε βέλος οὐδὲν ἀμυντήριον· καὶ πρός γε τὸ τεῖχος ἀμεληθὲν ἐκ

πολλοῦ διερρωγὸς ἦν τὰ πλεῖστα μέρη τοῦ τε περιπάτου καὶ τῶν ἐπάλξεων. Τὴν μὲν οὖν νύκτα πᾶσαν ἐκείνην οὕτως ἐπ' ἐλπίσιν ἀμφισβητησίμοις ἐντὸς τείχους ηὐλίσαντο, τάς τε πύλας φυλάττοντες καὶ τὰ τείχη περιιόντες. Ἕωθεν δ' ὡς εἶδον σύρφακα καὶ χυδαῖον ὄχλον, παρὰ τὸν γείτονα συνιόντας Ἱππόδρομον (89) θέας εἵνεκα, καὶ ἥκιστα συμμαχίας ἡστινοσοῦν, ἐξ ὧν γε ἠλπίκασιν (ᾤοντο γάρ, ἐπεὶ μισητὸς ὑπῆρχε τοῖς ὅλοις σχεδὸν Βυζαντίοις Ἀπόκαυκος, ἅπαντας ἥξειν εὐθύς, στασιάσαντας κατὰ τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων, ἀπαλλάξαντος ὃν ὡς τύραννον ἐδεδίεσαν)· ὡς οὖν ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων ἑώρων καὶ οὐ κατὰ γνώμην ἐχώρει τὰ δρώμενα, περὶ διαλλαγῶν ὡμίλουν τοῖς ἔξωθεν πρὸς τῆς βασιλίδος ἰοῦσιν Ἄννης. Καὶ τάχ' ἂν ἐγίγνετό τι χρηστὸν ἐκείνοις, εἰ μή τινος δαιμονίου κεκώλυκε βασκανία. Ἀλλ' ἐχρῆν, ὡς ἔοικεν, ἐν θεομηνίας καιροῖς μηδὲν ἀτόλμητον παροφθῆναι τῶν ἀθεμίτων. Ἔσχε δὲ οὕτως.

ΙΑ'. Ἡ τοῦ Ἀποκαύκου γυνή, τὸ ἐνδόσιμον πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης λαβοῦσα, προσκαλεῖται πᾶν τὸ Γασμουλικὸν (90), καὶ χρημάτων χορηγίᾳ δαψιλεστέρᾳ πείθει, τὰς τριήρεις αὐθημερὸν ἀφεμένους ἅπαντας, ὅπλα δ' ἐκεῖθεν ἀνειληφότας καὶ βέλη πάντα, περιεληλυθέναι πολιορκοῦντας τὸ τοῦ παλατίου ἐκείνου φρούριον, ἕως εἰσπηδήσαντας ἤδη δὸν τοὺς ἐντὸς ἀνελεῖν, τοὺς μὲν ὡς ἀνδροφόνους, τοὺς δ' ὡς ἀνδροφόνοις δήπουθεν ὁμόφρονας καὶ ὁμοστέγους. Πρὸς δὴ τοιούτους φόνους ἀγοραίων καὶ ἀσυνέτων ἀνδρῶν ὁπλίσασα δεξιὰς ἐκείνη χρημάτων ἁδραῖς (ὡς εἰρήκειμεν) δεξιώσεσι καὶ οἴνου κρατήρων πολλῶν ἐμφορεῖσθαι δίδωσιν ἀφθόνως, ἵν' οὑτωσὶ τοῦ καθήκοντος ἐκστάντες λογισμοῦ μαινομένων δίκην χωρῶσι πρὸς τὰς τῶν ἀνθρώπων σφαγάς. Ἐπεὶ δ' οὕτω ταῦτ' εἶχε καὶ ὁ τοῦ ἡλίου δρόμος ἤδη τὰ μεσημβρινὰ παρήλλαττε ὑψώματα, δραμόντες ἐκεῖνοι κύκλῳ τὸ φρούριον περιέστησαν ἅπαν, ἀσπίσι καὶ ὅπλοις ἅπασι πεφραγμένοι, καὶ ἅπαν βέλος ἑκηβόλον ἐν χεροῖν περιφέροντες, καὶ ὅσα θύρας ἀναμοχλεύουσιν ὄργανα καὶ κατασείουσι τείχη καὶ ἀποσπῶσι λίθους ἐκ θεμελίων· ὧν οἱ μὲν τὰ βέλη πέμποντες ἔξωθεν κατὰ πλῆθος καὶ δίκην βαθέων νεφῶν πάντας τοὺς ἔνδον τῶν ἐπάλξεων ἀπήλασαν ἐκ τοῦ παραχρῆμα, μηδὲν ὁθενοῦν ἔχοντας ὅπλον, ἢ φυλακτήριον, ἢ δι' ὧν ἀμύνεταί τις τὸν ἐπιόντα πολέμιον. [P. 463] Οἱ δὲ τὰ ἐκμοχλευτήρια φέροντες ὄργανα, προσιόντες ἔξωθεν τά τε τείχη πολλαχόθεν διώρυττον καὶ τὰς πύλας ἀνεμόχλευον· ὡς ἐν πάνυ βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ, πολλῶν πολλαχόθεν τῶν εἰσόδων ἀνοιχθεισῶν, πάντας ἄρδην εἰσρυῆναι τοὺς πολεμίους.

ΙΒ'. Ἦν τότε ἰδεῖν τοὺς μὲν ἀθλίους ἐκείνους ἀφειδῶς ἀναιρουμένους καὶ πρὸς ᾅδην ἐκ τῶν χθὲς πεμπομένους δεσμῶν· τοὺς δὲ φόνου πνέοντας ἄνδρας

A dem murus hiabat plerisque in partibus circumductæ ambulationis et summorum propugnaculorum. Totam itaque illam noctem dubia spe intra murum mansere, portas custodientes et mœnia circumeuntes. Mane autem, ubi plebeiam fæcem atque colluviem conspicati sunt, ad vicinum Hippodromum visendi studio, ac non (ut speraverant) ferendi ullius auxilii causa confluentem (etenim arbitrabantur, eo quod omnibus fere Byzantinis odio fuisset Apocaucus, venturos statim omnes, seditione adversus magnates et imperatores mota eo, quem ut tyrannum metuerant, sublato), ubi itaque aliud **736** pro alio viderunt accidisse, neque ex sententia succedere res, de reconcilianda gratia egere cum iis qui ab imperatrice Anna ad-
B venerant: et nisi obstitisset genii alicujus mali invidia, fortasse aliquid boni ipsis exstitisset. Sed nimirum oportuit, in illis furoris divini temporibus, nihil sceleris intentatum omitti. Res autem ita se habuit.

XI. Apocauci uxor, ab imperatrice Anna licentiam cum impetrasset, Gasmulicam omnem turbam advocat, et pinguioribus pecuniæ largitionibus persuadet, ut cuncti triremibus ea die relictis, sumptisque inde armis et telis quæcunque inessent, palatii illius arcem obsidione cingant, quoad facta irruptione eos trucident, qui intus versentur, nulli ætati parcendo; hos, ut homicidas; illos, ut homicidarum fautores atque contubernales. Ad
C ejusmodi cædem cum illa hominum circumforaneorum et stolidorum dextras armavisset liberali, ut diximus, pecuniæ erogatione; multis etiam vini poculis profuse eos ingurgitat, ut in hunc modum recta ratione excussi furentium instar ad homines jugulandos ruerent. Cum in eo res essent, solis cursu meridianum jam verticem prætereunte, ruere illi et totam undique arcem circumsistere, clypeis armisque omnibus instructi, et omne missilium telorum genus manibus circumferentes, eaque omnia instrumenta, quæ aut ad portarum repagula convellenda, aut ad muros quatiendos, aut ad lapides e fundamentis emovendos valent. Ex his alii quidem foris magnam, telorum vim ac densam
D veluti nubem **737** jacientes repulere illos omnes derepente, qui summis in propugnaculis stabant, armis undecunque destitutos, tam iis quibus corpus protegitur, quam illis quibus ingruens hostis propulsatur. Alii vero tormenta muralia admovebant, propiusque accedentes passim et muros perfodiebant, et portas vectibus labefactabant; ita ut momento temporis patefacto sibi multis in locis aditu, universi prorsus hostes irruperint.

XII. Jam videre erat, infortunatos quidem illos effuse interimi, et ab hesternis vinculis ad tumulum transferri: istos autem sanguinarios viros ad multas

Variorum notæ.

(89) Quem Ξυλόκερκον vocant scriptores, de cujus situ agimus in *Constantinopoli Christ.* lib. II, sect. 1, n. 16, et lib. IV, sect. 13, n. 25. DUCANG.

(90) Pachym. lib. IV, cap. 26. Vide Gloss. med. Græcit. DUCANG.

variasque hominum cædes gladiis uti, cum immani et furiali quadam crudelitate barbaricaque licentia. Destituti itaque clypeis miserrimi illi, cum et inermes essent, et præsens periculum effugere minime possent, partim jam cædebantur, partim in fugam effundebantur bini terniquc, et catervatim, ac per interjectos parietes in contiguam domum, quod est Neæ monasterium, delabebantur; divinasque imagines inter se pro alio omni sacro phylacterio partiebantur. Nonnulli divinæ mensæ imposita apprehendebant sacra mysteriorum vasa; rati per ea injectum iri pudorem protervis illis et furibundis latronibus. Alii amplectebantur et mensam ipsam sacrosanctam et subjectam basim. Quidam denique nudati prorsus vestimenta ante pedes ultro jaciebant, arbitrati, si nudarentur, mollitum iri misericordia crudelem illorum morem, qui 738 fortasse reverituri essent communem naturam oculis subjectam; tum etiam ut nulla amplius relinqueretur ratio suspicandi de se, quasi Cæsareum aliquod numisma, aut aliud quidquam pretio aliquo dignum occultantibus. Plurimum enim valet inopinata calamitas ad suggerenda ex tempore alia aliis consilia, quibus se ipsos defendant a periculis magistram habentes ipsam necessitatem urgentem, cum eos repentina mors ad vitæ desperationem compellit.

XIII. At insolentem et immanem homicidarum illorum violentiam mollire nec lacrymæ afflictorum poterant, nec habitus miserabilis, nec sacer ille locus, ad quem infelices isti salutis tuendæ causa confugerant. Sed victimarum instar super altari et hi quoque tunc fœde mactabantur, et sanguinis rivi manantes inde pavimenta sacra tingebant; et sanctæ imagines, et supellex, et quæcunque aderant vasa, sacris mysteriis assignata, omnia facile et impune disjiciebantur ac diripiebantur. Quin et cæsorum vestimenta audaces illi et inverecundi, cruore largo plena sumentes, divino altari imponebant. Sed quomodo ego siccis oculis narrare possim luctuosissima et uberibus lacrymis digna, quæ illi tunc sacro in solo, tragœdiam illam miserabilem adornantes, alacriter et barbare designarunt! Utinam lacrymis pro atramento uti liceret, ut calamo intincto describerem illius diei calamitatem, dilucidiusque exponerem singula ut gesta sunt! Ita enim 739 opinor expressum iri facillime a quocunque lacrymarum uberrimam vim, omnibus misericordia et naturali humanitatis sensu imbutis. Atqui hæc ita se habuerunt. Et reliqua quidem omnis multitudo

A ἐκείνους εἰς πολυειδεῖς καὶ ποικίλας σφαγὰς χρωμένους τοῖς ξίφεσι ξὺν πολλῇ καὶ μανιώδει τινὶ τῇ ὠμότητι καὶ βαρβαρικῇ τῇ θρασύτητι. Γυμνοὶ μὲν οὖν ἀσπίδων οἱ τάλανες ὄντες ἐκεῖνοι καὶ ἄοπλοι, καὶ ἥκιστα διαφυγεῖν τὸν παρόντα δυνάμενοι κίνδυνον, οἱ μὲν ἤδη ἐκόπτοντο, οἱ δ' ἐξεχέοντο φεύγοντες σύνδυο καὶ σύντρεις καὶ κατὰ πλῆθος, καὶ διὰ τῶν μεσοτοίχων καταῤῥέοντες ἐς τὴν ἐχομένην τῆς Νέας μονὴν (91) διεμερίζοντό τε τὰς θείας εἰκόνας ἀντ' ἄλλου φυλακτηρίου παντὸς ἱεροῦ· οἱ δ' ἐνεχειρίζοντο τὰ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης τῶν μυστηρίων ἱερὰ σκεύη, δυσωπήσειν οἰόμενοι τοὺς ἀναιδεῖς ἐκείνους καὶ μανιώδεις λῃστὰς διὰ τῶν τοιούτων· οἱ δ' ἠγκαλίζοντο τήν τε θείαν τράπεζαν καὶ τὸν ὑπὸ ταύτῃ στυλίσκον· οἱ δὲ γυμνούμενοι τέλεον ἐθελονταὶ τὰ B ἱμάτια πρὸ ποδῶν ἐῤῥίπτουν, οἰόμενοι διὰ τῆς γυμνώσεως πρὸς οἶκτόν τε μαλάξειν τὸν φονικὸν ἐκείνων τρόπον, αἰδεσθέντων ἴσως τὴν κοινὴν τῆς φύσεως γύμνωσιν· καὶ ἅμα μηδεμίαν τοῦ λοιποῦ πρόφασιν ὑποψίας λιπεῖν, τοῦ κρύπτεσθαι εἵνεκα Καίσαρος ἐν σφίσι νόμισμα, μηδ' ἄλλο τῶν πάντων εἶδος κέρδους ἄξιον ἔχειν οὐδέν. Δειναὶ γὰρ αἱ μὴ προμελετηθεῖσαι περιστάσεις ἐπινοίας πρὸς τὸ ἀκίνδυνον ἄλλοις ἄλλας αὐτοσχεδιάζειν, αὐτοφυᾶ διδάσκαλον τὴν περιισταμένην ἀνάγκην λαμβάνουσιν, ὅταν αἰφνίδιος θάνατος εἰς ἀπόγνωσιν σφᾶς ἀπελαύνῃ βίου.

ΙΓʹ. Ἀλλὰ τὴν ἀναιδῆ καὶ θηριώδη τῶν ἀνδροφόνων ἐκείνων ὁρμὴν μαλάττειν ὅλως ὥραν οὐκ εἶχεν οὔτε δάκρυα τῶν πασχόντων, οὔτ' ἦθος ἐλεεινὸν, C οὔθ' ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος τόπος, ἐν ᾧ σωτηρίας εἵνεκα κατεπεφεύγεσαν οἱ ταλαίπωροι· ἀλλὰ δίκην ἱερείων ἐπὶ βωμοῦ τηνικαῦτα καὶ οὗτοι ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ πάντες ἐθύοντο, καὶ ῥύακες αἱμάτων ἐντεῦθεν τὸ θεῖον ἔβαπτον ἔδαφος· εἰκόνες τε θεῖαι καὶ ἔπιπλα, καὶ ὅσα τῆς θείας μυσταγωγίας σκεύη παρῆν, ἀσμένως ἅπαντα καὶ ἀδεῶς ἐῤῥιπτοῦντό τε καὶ διηρπάζοντο· τά θ' ἱμάτια τῶν ἀνῃρημένων οἱ παντολμοί τε καὶ ἀναιδεῖς ἐκεῖνοι, πλουσίων αἱμάτων πλήρη, τῇ θείᾳ λαμβάνοντες ἐπετίθουν τραπέζῃ. Πῶς ἂν δυναίμην ἀδακρυτὶ [P. 464] καταλέγειν τὰ θρήνων μακρῶν καὶ δακρύων ἄξια, ὅσα ἐπὶ τοῦ θείου τεμένους τότε τὴν ἐλεεινὴν τραγῳδίαν ἐκείνην βαρβαρικῶς καὶ ἀσμένως χορηγεῖν ἐξεγένετο; Εἴθε ἦν ἀντὶ D μέλανος εἰς δάκρυα τὸν κάλαμον βάπτοντι γράφειν καὶ διηγεῖσθαι τῆς τόθ' ἡμέρας τὴν συμφορὰν ἐναργέστερον, ὡς ἕκαστα πέπρακται. Οὕτω γὰρ ἂν οἶμαι δακρύσειν ἅπαντας ἐκ τοῦ ῥᾷστου θερμῶς, οἴκτου καὶ σπλάγχνων φυσικῶν ἐμπλησθέντας. Ὅμως εἶχεν οὕτω ταυτί. Καὶ τὸ μὲν ἄλλο πλῆθος, ὅσον ἐκ τοῦ σύρφακος ὄχλου κατὰ ποταμοὺς συνέῤῥει, τὰς

Variorum notæ.

(91) Monasterium virorum fuisse indicat cap. seq. τὰς καλύβας τῶν ἐκεῖ μοναζόντων ἠνδραποδίζοντό τε καὶ διήρπαζον. Cantacuz. lib. III, cap. 8: Ἐπὶ τὸν ἐγγὺς κατέφυγον ναὸν τῶν ἐννέα ταγμάτων προσαγορευόμενον. De hoc monasterio egimus in *Constantinop. Chr.* lib. IV, sect. 15, n. 33. Corrupte igitur Νέα pro ἐννέα dicebant ea ætate Constantinopolitani. Nam alia fuit ædes Νέα dicta sancti Michaelis in magno Palatio sita, de qua pariter multa congessimus in eadem lucubratione, lib. II, pag. 127, et in *Gloss. med. Latin.* in *Ænea*, et in *Gloss. med. Græcit.* in Νέα. DUCANG. — *Τῆς Νέας μονήν*. Cantacuzeno dicitur ναὸς τῶν ἐννέα ταγμάτων, *Hist.* lib. III, cap. 88, pag. 658. BOIVIN.

καλύβας τῶν ἐκεῖ μοναζόντων ἠνδραποδίζοντό τε καὶ διήρπαζον ἀδεῶς· καὶ αὐτὰς δ' οὖν μετὰ τῶν παστάδων τὰς θύρας ἀναμοχλεύοντές τε καὶ διαμεριζόμενοι τοῖς χαμαιτυπείοις προσῆγον, ἀσελγείας μίσθωμα. Οἱ δ' ἀναιδεῖς ἐκεῖνοι καὶ φόνου πνέοντες ἄνδρες, τῶν ἀνῃρημένων τὰς κεφαλὰς ἔστι δ' ὧν καὶ τὰς χεῖρας ἐκτέμνοντες, περιῄεσαν ἐπιδεικνύμενοί τε τὸ τῆς κακίας ἄγος, εἰς ἔκπληξιν τῶν ὁρώντων καὶ δέος, καὶ πᾶσαν ἀγυιὰν ἐμπιπλῶντες ἀνθρωπίνων αἱμάτων τε καὶ σαρκῶν.

ΙΔ'. Καὶ ἦν μὲν θρήνων καὶ δακρύων ἄξια τὰ δρώμενα καὶ θέατρον ἀνόσιον τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τῶν πόλεων· οὐδεὶς δ' ἐτόλμα τοῖς δρωμένοις ἢ τοῖς νεκροῖς ἐκείνοις ἐπιδακρῦσαι καὶ στεναγμὸν ἀποδοῦναι, οὔτε τις τῶν φίλων, οὔτε τις τῶν συγγενῶν, οὔτε μὲν οὐδεὶς τῶν ἄλλως φίλοικτον ἐχόντων καρδίαν. Ἔφεδροι γὰρ ὀφθαλμοὶ παραπορευόμενοι συνήρπαζόν τε καὶ τὰ ἱμάτια περιδύοντες ἔπαιον ὡς ἐπιβούλους καὶ ἀντιθέτους Ἄννῃ τῇ βασιλίδι. Πάντα γὰρ ἦν εὐφροσύνη λαμπρά τις καὶ τέρψις ἄῤῥητος ἐκείνῃ τὰ δρώμενα, καὶ πάνυ τοι σφόδρα κατὰ γνώμης ἐντρύφημα· ὡς ἐντεῦθεν καὶ δέει μακρῷ συσχεθέντας τοὺς περιστέλλειν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον καὶ φύσει πρέποντα νόμον ἐθέλοντας, ὁπόσοι κατὰ γένος καὶ φιλίαν τοῖς κειμένοις προσῆκον, ἀπέχεσθαι τούτων ἁπάσῃ σπουδῇ, μὴ μετὰ τοῦ ἀποτυχεῖν τῆς βουλήσεως καὶ τοῖς ὁμοίοις δεινοῖς περιπέσωσι. Τοιαῦτα γὰρ ἔφασκον εἶναι τὰ τῇ βασιλίδι ἐντεταλμένα, καὶ ἅμα ἀτάφους κατὰ θαλάττης ῥιφέντας τροφὴν ὀρνίοις καὶ ἰχθύσι γενέσθαι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐτελέσθη, ἐνίων τὴν τοῦ λαοῦ κραυγὴν καὶ τὴν ἐντεῦθεν λοιδορίαν εἰς τὰς ἐκείνης ἀνενεγκόντων ἀκοάς, καὶ τὸν ἀναφυόμενον οὐκ ἀκίνδυνον θόρυβον. Διὸ καὶ φιλοθέων ἔνιοι, δειλίαν ἀποκρουσάμενοι πᾶσαν, ἄλλος ἄλλον ἄλλοθι τῆς μονῆς ἀνελόμενοι κατώρυξαν. Τὰ δ' ἐπὶ τούτοις ἔστιν ἀκούειν διαρκέστερον ἄλλων διεξιόντων.

[P. 465] ΙΕ'. Ἐπεὶ δ' ὁ ἐκ τῆς προτέρας συζύγου (92) πρῶτος Ἀποκαύκου υἱὸς ἐπίτροπος ἦν τηνικαῦτα Θεσσαλονίκης καὶ τὸν τοῦ πατρὸς φόνον ἀκήκοε, τὴν γνώμην εὐθὺς ἐς Καντακουζηνὸν μεταθεῖναι κέκρικε δεῖν, καὶ ἅμα συμφέρειν εἰς ἔργον αὐτῷ τὰ τῆς γνώμης προενεγκεῖν. Ὅθεν καὶ τρόπον λοιπὸν ἐζήτει, δι' οὗ Θεσσαλονίκην ἂν αὐτῷ παραδοίη. Προσεταιρισάμενος οὖν ὁπόσον ἔκκριτον ἦν τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Ἀθηναῖον μιμεῖται Πεισίστρατον καὶ τὴν Θεσσαλονικέων χειροῦται ἀκρόπολιν (93), ἵν' ἐκεῖθεν ὡς ἐξ ὁρμητηρίου τῆς κεφαλῆς κατα-

A infimorum hominum, qui torrentis instar confluebant, degentium ibi monachorum cellulas expilabant ac nullo metu diripiebant, et ipsas cum postibus revulsas fores partiti libidinis pretium ad lupanaria portabant. Enimvero immanes viri, et sanguinem spirantes, interemptorum hominum capita, quorumdam et manus abcissas circumferendo, abominandum scelus ostentabant, stuporem et metum intuentibus quibusque incutientes, et omnes vias cruoribus carnibusque humanis implentes.

XIV. Erant sane ea quæ perpetrabantur lamentis et lacrymis dignissima; dirumque illud fuit huic urbium principi spectaculum. Nemo tamen ea intuendo flere, nemo illos qui mortui erant lugere audebat, aut gemitum edere, sive amicus, sive cognatione junctus, seu quilibet alius animo ad miseri- B cordiam aliunde propenso. Oculi enim exploratores obambulabant; hi vero abripiebantur, et vestimentis detractis feriebantur, ut insidiatores et Annæ imperatrici adversantes. Quæ enim tum fiebant, ea omnia ipsi summum gaudium, voluptatem inenarrabilem, et quales maxime volebat delicias afferebant. Itaque magno posthac metu cohibiti quicunque mortuos, quibuscum cognatione aut amicitia juncti fuissent, sepelire pro gentium et naturæ jure cupiebant, abstinuere ab iis continuo, ne non solum **740** a voto aberrarent, sed in similem calamitatem ipsi quoque inciderent. Ea enim imperatricis mandata esse dictitabatur, quæ et in mare C insepultos illos projici jussisset, prædæ avibus ac piscibus futuros. Verumtamen id perfectum non est, cum populi clamorem et convicia hinc profecta, et surgentem non sine periculo tumultum quidam ad illius aures retulissent. Quamobrem et homines aliqui religiosi, omni metu excusso, alius alium hac illac per totum monasterium sublatos humavere. Quæ vero inde consecuta sunt, ab aliis tradita plenius accipi possunt.

XV. Interim primus Apocauci ex prima uxore filius, cum Thessalonicæ præesset et violentam patris mortem rescivisset, animum ad Cantacuzenum statim transferendum sibi esse judicavit; simulque expedire credidit, id quod in animo haberet, re ipsa præstare. Ex eo itaque cœpit medi- D tari, qua ratione Thessalonicam illi traditurus foret. Lectissimos igitur quosque Thessalonicensium socios sibi adjungit, et Atheniensem illum imitatus Pisistratum, arcem urbis invadit, ut capiti incumbens, et inde tanquam ab statione excurrens, ipsum

## Variorum notæ.

(92) Is Joannes Apocaucus appellatur a Cantacuzeno lib. III, cap. 93, ubi rem eamdem narrat. Sed et scribit lib. III, cap. 88, duos Apocauci filios, stoliditatem moresque improbissimos patris detestantes, paulo ante ipsius cædem ad ipsum Cantacuzenum transiisse. DUCANG. — *Ἐπεὶ δ' ὁ ἐκ τῆς προτέρας συζύγου πρῶτος Ἀποκαύκου υἱός*. In codice Regio legitur quidem πρῶτος, sed supra syllabam πρῶ eadem manu scriptum legitur τρί: unde dubium est utrum hic legendum sit πρῶτος an τρίτος. Cantacuzenus meminit trium Alexii Apocauci filiorum, quorum duos vivo patre ait ad se transiisse, *Hist.* lib. III, cap. 88; tertium, quem ambigimus utrum maximus an minimus natu fuerit, post patris mortem in suas partes transgressum, a Zelotis Thessalonicæ præcipitatum et obtruncatum narrat, ejusdem lib. cap. 93 et 94. BOIVIN.

(93) Quæ πόλει τινὶ ἔοικε μικρᾷ, καὶ οἰκήτορας ἰδίους habebat, inquit Cantacuz. cap. 94. DUCANG.

quoque civitatis corpus totum ex facili contineat. Sed nullum consilii hujus fructum percepit. Tragica enim patris, potius quam ipsius, fata præsentem fortunam manifeste repellebant. Itaque biduum intra promulgato populari decreto, ad arcem omnes undarum instar accurrunt; nec prius inde **741** absistunt, quam et arcem expugnent, et eorum, qui intus sint, belli jure potiantur. Demum Apocauci filio, cum iis quos secum habebat, trucidato, per omnes urbis plateas crudeliter circumferunt infelicia cæsorum capita ad eos territandos, qui similia moliantur.

A τρέχων καὶ τὸ πᾶν τῆς πόλεως ἐκ τοῦ ῥᾴστου σῶμα κατάσχῃ. Ἀλλ' οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀπώνατο ἐπινοίας. Αἱ γὰρ τραγικαὶ κῆρες τοῦ πατρὸς, μᾶλλον ἢ αὐτοῦ, τὰς παρούσας περιφανῶς ἀντέκρουον τύχας. Διὸ καὶ δυοῖν ἡμερῶν μεταξὺ κηρύγματος γενομένου δημοτικοῦ, πάντες ἐπεξέθεον κατὰ ποταμοὺς ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν, καὶ οὐ πρότερον ἐκεῖθεν ἀπέστησαν, πρὶν τὴν ἀκρόπολιν ἐκπολιορκῆσαι, καὶ τοὺς ἔνδον πολέμου νόμοις ἀνδραποδίσασθαι, καὶ τὸν τοῦ Ἀποκαύκου (94) υἱέα σὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ξίφει διαχρησαμένους ἀνὰ πάσας τὰς τῆς πόλεως πλατείας περιενεγκεῖν ἀπηνῶς τὰς δυστυχεῖς αὐτῶν κεφαλὰς, εἰς ἔκπληξιν τῶν ὅμοια βουλευομένων.

## CAPUT XI.

***Batatzes ignobilis genere; ut ad opulentiam pervenerit. Thessalonicæ præficitur : deinde, Apocauco filium suum ei subrogante, ejicitur. Ad Cantacuzenum deficit. Solymanni generi armis adjuvatur. Mortuo Apocauco cum Anna imperatrice reconciliatus majores copias ex Asia arcessit. In Cantacuzenianos sævit. Persæ, præda et viatico defraudati, eum occidunt. Ad Cantacuzenum transeunt.***

I. Sed me illud pene fugit, quod de Joanne B Batatze narrandum erat: qui et ipse cum ignobilis genere esset, dives ex apographicis negotiationibus evaserat, alias ex aliis subinde suscipiendo, et ab humilioribus ad majores semper transeundo. Novissime ipsius Thessalonicæ præfecturam magna pecuniæ vi redemerat, atque illuc ab imperatrice Anna missus fuerat. Nec longo post tempore elapso, cum quæstuosam peram nondum ut volebat gravidam effecisset, inde erat ejectus, subrogante Apocauco filium suum; quem et ipsum impetus plebis, ut paulo ante diximus, ferro absumpsit.

Α'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε, τὸ τοῦ Βατάτζη δηλαδὴ Ἰωάννου (95)· ὃς καὶ αὐτὸς ἀσήμου γένους ὑπάρχων πλούσιος ἐξ ἀπογραφικῶν ἐγεγόνει ἐμποριῶν (96), ἄλλας ἐξ ἄλλων ταχὺ μετιὼν, καὶ παραλλάττων ἀεὶ τῶν εὐτελεστέρων τὰς μείζους. Ἄρτι δὲ καὶ τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιτροπείαν χρήμασι μακροῖς ὠνησάμενος πρὸς τῆς βασιλίδος ἐκεῖσε πέμπεται Ἄννης. Οὐ μάλα δὲ συχνοῦ ῥυέντος χρόνου, πρὶν τὴν κερδαίνουσαν πήραν ἐμβριθεστέραν ὡς ἐβούλετο διαπράξασθαι, ἐκεῖθεν ἐκβάλλεται, τοῦ Ἀποκαύκου διάδοχον τὸν υἱὸν ἀποστείλαντος· ὃν τὴν τοῦ δήμου φορὰν παρανάλωμα ξίφους ἐργασαμένην μικρῷ δεδηλώκαμεν πρότερον.

II. Id Batatzes probrosum sibi duxerat, et dolore percitus ad Cantacuzenum desciverat; tum pro perfugio habens ditionis Thracicæ castellum, con- C tinuis inde excursionibus factis, maxime metuendus evaserat. Nam quos armis aggrediebatur, iis certam perniciem afferebat, magnis ex Asia viribus adjutus; quas petenti ipsi ab urbe Troja mittebat Solymannus satrapa, cum quo ille paulo ante, data in matrimonium filia, affinitatem junxerat.

Β'. Οὗτος οὖν ὁ Βατάτζης, εἰς αἰσχύνης λόγον τὸ πρᾶγμα θέμενος, καὶ λύπης μεστὸς γεγονὼς, προσερῤῥύη τῷ Καντακουζηνῷ· καὶ ὁρμητήριον τὸ τῆς Θρᾳκικῆς [P. 466] περιστάσεως (97) ἔχων φρούριον συνεχεῖς ἐκεῖθεν ἐποιεῖτο τὰς ἐκδρομάς· καὶ ἦν ἐς τὰ μάλιστα φοβερός τε καὶ ὄλεθρος προφανὴς οἷς ἐπῄει καὶ καθ' ὧν ὡπλίζετο, ἅτε δύναμιν ἔχων συχνὴν ἐξ Ἀσίας, ἣν ἐκ Τροίας ἐζητηκότι (98) πέπομφεν ὁ σατράπης Σουλυμὰν (99), γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ πρὸ βραχέος αὐτῷ καταστάς.

III. Quandiu itaque vixit Apocaucus, acerrimus hostis ac permolestus Byzantinis **742** Batatzes

Γ'. Ἕως μὲν οὖν Ἀπόκαυχος ἔζη, θερμὸς ἦν καὶ

### Variorum notæ.

(94) Cantacuzenus eam rem videtur conferre in annum Christi 1346, *Hist.* lib. III, cap. 93. BOIVIN.

(95) Illius meminit Cantacuzenus lib. III, cap. 29. Quo loco Ἀχυραΐτῶν προσαγορευομένῳ τάγματι præfectum fuisse tum ait; præterea cap. 22, 46, 76 et 90, ubi quædam ex iis quæ a Gregora narrantur attigit. DUCANG.

(96) Qui vectigalia et alios principum reditus exigendos certo constituto pretio redimebant, ii a Latinis medii et infimi ævi scriptoribus *peræquatores*, *recuperatores*, atque etiam *descriptores*; a Græcis ἐξισωταὶ, ἐπόπται, et ἀναγραφεῖς dicti. Quodnam illorum munus fuerit, docet Ducangius in Glossariis mediæ tum Latinitatis tum Græcitatis. Hoc genus negotiationis a Gregora vocatur ἀπογραφικὴ ἐμπορία, quæ scilicet constabat redituum ac vectigalium descriptionibus. BOIVIN.

(97) Illud forte quod Τερίστασιν vocat Cantacuzenus lib. III, cap. 76. Aliud memorat cap. 56, quod Περιστίτζαν appellat. DUCANG. — Placet admodum Ducangii conjectura, qui legendum putat Τεριστάσεως. BOIVIN.

D (98) Cantacuzenus, ἐκ Λυδίας περιμένων στρατόν. Cujus tractus Sarchanem satrapam facit lib. III, cap. 96. DUCANG.

(99) Duos hoc nomine memorat Cantacuzenus, alterum Sarchanis filium, Cerasæ Phrygiæ Satrapam, qui sub hæc tempora vel paulo ante in Thracia ex febre obiit, adeo ut vix is existimari possit Vatatzæ gener, quandoquidem cum Vatatzes cæsus interiit, adhuc superstes erat Sulymannus iste. Alter est Sulymannus, Orchanis filius primogenitus, de quo idem Cantacuzenus, lib. IV, cap. 4, 34, et alibi, et Laonicus, lib. I, pag. 12. Tertius filius Aitinis. *Annales Turcici* pag. 314 ejus 1 edit. Reg. Carasen ab eo expugnatam scribunt, urbem forte illam cui alter Sulymannus imperabat. DUCANG.

μάλα τοι σφόδρα Βυζαντίοις λυπηρὸς ὁ Βατάτζης, διὰ τὸν τοῦ Ἀποκαύκου παῖδα δηλαδὴ καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιτροπῆς ἀπεχθῶς διακείμενος πρὸς αὐτόν. Ἐπεὶ δ' Ἀπόκαυκος μὲν ἐξ ἀνθρώπων ἦν, ἀγώνισμα ξίφους γενόμενος, καὶ ἔδει Βυζαντίοις ἀνδρὸς θερμοτέρου καὶ δραστήριον ἐπιεικῶς ἔχοντος φρόνημα, γράμματα ἐφοίτα συχνὰ πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης αὐτῷ, μακρῶν δωρεῶν καὶ ἀξιωμάτων ἐπαγγελίας κομίζοντα, εἰ βούλοιτο διάδοχος ἐλθὼν καταστῆναι καὶ βουλῆς καὶ τρόπων καὶ δόλων Καντακουζηνοῦ. Ταῦτα τὴν ἐκείνου διάνοιαν ἔθραυσε, καὶ τὴν γνώμην μετήνεγκεν· καὶ τοῦ καιροῦ καθάπερ ὀστράκου μεταπεσόντος, πλείω τὴν συμμαχίδα δύναμιν ἐκ Περσῶν μετεπέμπετο· καὶ συχνὰ κατατρέχων ἐδῄου καὶ ἔκαε τὰς τῷ Καντακουζηνῷ προσερρυηκυίας χώρας καὶ πόλεις, καὶ τὰ τῶν Βυζαντίων ἔπειθε ῥᾷστα φρονεῖν, τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην διαδιδράσκειν ἐθέλοντας.

Δ'. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς τῆς τοιαύτης ὤνατο σπουδῆς. Ἐπεὶ γὰρ ὁ Καντακουζηνὸς τὴν διαστροφὴν καὶ μετάθεσιν τῆς τοῦ Βατάτζη διακήκοε γνώμης, τάχιστα συνέστειλεν εἰς τὰ φρούρια πάντας καρποὺς ὁμοῦ τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς βοσκήμασιν, ἐπειπών, ὡς εὑρήσει τὰς τῆς ἐπιορκίας ἐκτίσεις πρὸς τοῦ ἐπιορκουμένου Θεοῦ· ὡς ἐντεῦθεν ἐλθόντα μετὰ τῆς Περσικῆς δυνάμεως Βατάτζην ἐρήμοις τε ἐντυγχάνειν οἰκητόρων ταῖς χώραις καὶ ταῖς πόαις ἄνευ βοσκημάτων, καὶ λιμῷ διὰ ταῦτα πιεζομένους ἐπάγεσθαι Πέρσας. Ταῦτα παρὰ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰς ἐμβριθεῖς ἐκείνας ἐλπίδας θεασαμένοις τοῖς βαρβάροις ἀχθεσθῆναί τε ἐξεγένετο καὶ ἀποκτείνασι τοῦτον ἐς Καντακουζηνὸν τὴν ταχίστην μεταθεῖναι τὴν γνώμην ὁμοῦ τῇ χειρί. Τοῦτο δὴ βουληθεῖσι καὶ πέπρακται παραχρῆμα· κἀκ τοῦ δεινοῦ καὶ προσάντους ἐς τὸ δεξιόν τε καὶ εὐμενέστερον τὰ τῆς τύχης ἔρρει τῷ Καντακουζηνῷ, τοσούτων ἐχθρῶν ἀπονητὶ οἷον ἐξ αὐτομάτου φάναι καταστρεφομένων.

A fuit, ob subrogatum videlicet Apocauci filium et ademptam sibi præfecturam ipsimet Apocauco infensus. Ubi autem Apocaucus, ferro interemptus, e vivis excessit, cum indigerent Byzantini viro acri et eo, cujus animus esset ad quidlibet audendum promptissimus, frequentes ad illum Annæ imperatricis litteræ perlatæ sunt, per quas magna ei munera magnæque dignitates promittebantur, si vellet et consiliorum et morum et fraudum successor Apocauco exsistere. Ea illius animum fregere. Itaque mutata sententia, converso tesseræ instar rerum statu, majora arcessit Persarum auxilia; crebris incursionibus vastat et incendit regiones et urbes, quæ ad Cantacuzenum desciverant; et facillime eas
B impellit, si urgentem necessitatem effugere velint, ut Byzantiorum partes sequantur.

IV. Sed nec ipse fructum ullum ex hac molitione percepit. Ubi enim perversam et mutatam Batatzæ sententiam Cantacuzenus audivit, statim fructus omnes cum hominibus ac bestiis coegit intra castella; tum illum dixit luiturum perjuriorum pœnas numini perjuriis offenso. Batatzes itaque, Persicis cum copiis mox adveniens, vacuas cultoribus regiones et sine bestiis pascua invenit; atque hinc factum, ut Persæ, quos ducebat, fame laborarent. Quod cum Barbari contra promissa, contra uberrimas illas spes, pati se viderent, **743** ægre tule-
C runt; istoque occiso, animum statim et vires ad Cantacuzenum transtulerunt. Quod ubi semel decretum, continuo et perfectum est; cœperuntque ab adversa infestaque fortuna melius jam et felicius ire Cantacuzeni res, tot hostibus nullo labore et suapte quasi confectis.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ ΙΕ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS QUINTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Crales, Romanis dissidentibus, invalescit. Urbes multas invadit. Serrhas ipsas ad deditionem subigit. Romanum se imperatorem pronuntiat. Imperium cum filio partitur. Quantam eo tempore Cantacuzenus*

*Thraciæ partem tenuerit. Thracia Persarum incursionibus crebris vastata. Cantacuzeni inopia : item Byzantinorum. Anna imperatrix pessime res administrat. Sacris imaginibus non parcit. Divites vexat. Ex ipso S. Sophiæ templo abreptos in vincula conjicit. Galatæi profugos excipiunt. Asyli jus vetustissimum : apud omnes gentes sanctum et inviolatum : a Christianis neglectum. Eversa Ecclesiæ dogmata. Ob eas causas templum subita ruina deformatum.*

746 I. Crali autem Triballorum principi, seditionibus iis, quibus Romani inter se et adversus se invicem sæviebant, ad delicias abutenti, satis nondum erat. Nempe is opportunum illud cupiditati suæ tempus et donum fortunæ esse ducebat longe maximum. Pervadebat igitur flammæ instar, et continenter populabatur subigebatque obvias quasque Romanorum urbes et regiones; quod nemo esset, cui illos impetus reprimere vacaret. Byzantinis enim, et tacitis et confitentibus, optatius multo erat omnia illi Christopolin usque prodi, quam Cantacuzeno acquiri. Cantacuzeno autem omnino quidem nolente id fiebat; civilibus tamen bellis distracto propugnare non licebat. Ea propter omnia ab illo, Thessalonica excepta, Christopolin usque subacta sunt. Atque in iis ipsæ etiam Serrhæ, magna illa et præclara civitas, fame et longa obsidione, duobus sane molestissimis hostibus, ad deditionem compulsæ.

II. Ex eo Crales supra se ipsum evectus sumptoque inde grandiori supercilio (nihil quippe eorum quæ Byzantium usque Romanis supererant, viribus suis et supremæ potestati resliturum arbitrabatur), 747 Romanum imperatorem ipse se pronuntiavit, et vivendi genus a barbarico ad Romanum morem transtulit, tiaraque et omnibus, quæ magni hujus imperii propria sunt, insignibus palam usus est, et ad hoc usque tempus utitur. Jam vero et cum filio totum imperium partitus illi quidem, ut secundum Triballorum instituta imperaret, ea regione cessit, quæ ab Ionio sinu et Istro flumine ad Scopiorum usque urbem pertinet; quam provinciam maximus fluvius sursum alicunde præterlabitur Axius : sibi vero Romanas regiones et urbes, Romanis institutis regendas, illinc usque ad Christopolitanas fauces reservavit. Quæ autem ab illis angustiis ad urbes usque Selybriam et Dercum occurrunt, ea jam omnia Cantacuzenus subegerat, Chersoneso excepta.

III. At Persæ ex Asia per Hellespontum quacunque tempestate, tanquam ab suis ad suas possessiones et sedes advecti, noctu atque interdiu, ferarum instar civitates Thraciæ adoriebantur : nunc

A [P. 467] Α'. Κράλῃ δὲ τῷ Τριβαλλῶν ἡγεμόνι κόρος οὐκ ἦν, ἐντρυφῶντι ταῖς Ῥωμαϊκαῖς κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων στάσεσι, καὶ καιρὸν εἶναι λογιζομένῳ προσήκοντα μάλιστα τοῦτον αὐτοῦ τῇ πλεονεξίᾳ καὶ δώρων τῆς τύχης τὸ κράτιστον. Διὸ καὶ καθάπερ φλὸξ ἐπῄει καὶ ἐπενέμετο διηνεκῶς τὰς πρόσω πόλεις καὶ χώρας Ῥωμαίων δουλούμενος, μηδενὸς ὄντος, ὅτῳ ἂν ἀνθίστασθαι ᾖ ταῖς τοιαύταις αὐτοῦ γε ὁρμαῖς. Βυζαντίοις μὲν γὰρ πολλῷ δι' ἐφέσεως μᾶλλον ἦν, καὶ σιωπῶσι καὶ ἐκλαλοῦσι, προδεδόσθαι οἱ μέχρι Χριστουπόλεως ἅπαντα, ἢ Καντακουζηνῷ προσγενέσθαι κτήσασθαι. Καντακουζηνῷ δὲ τοῦτο μὲν ἀβούλητον ὅλως ἦν· περισπωμένῳ δ' ὅμως ἐς τὰς ἐκ τῶν ὁμοφύλων μάχας καιρὸς ὑπερμαχεῖν οὐκ ἐνῆν. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ πλὴν Θεσσαλονίκης ἅπαντα μέχρι

B στενῶν Χριστουπόλεως (1) ἐκείνῳ δεδούλωνται· μεθ' ὧν καὶ Σεῤῥῶν ὑπάρχει τὸ μέγα τε καὶ θαυμάσιον ἄστυ, λιμῷ καὶ πολιορκίᾳ μακρᾷ προδοθὲν καθ' ὁμολογίαν, δυοῖν ἀμηχάνοις ἐχθροῖς.

Β'. Ἐντεῦθεν ὁ Κράλης μείζων ἑαυτοῦ καταστὰς καὶ δαψιλεστέραν ἑαυτῷ ποριζόμενος τὴν ὀφρὺν (ᾤετο γὰρ οὐδὲ τῶν μέχρι Βυζαντίου λειπομένων Ῥωμαίοις ἀνθέξειν οὐδὲν πρὸς τὴν ἐκείνου ῥώμην τε καὶ ἡγεμονικὴν ἀρχήν), [P. 468] βασιλέα Ῥωμαίων ἑαυτὸν ἀνηγόρευσε (2), τήν τε βάρβαρον δίαιταν ἐς τὰ Ῥωμαίων ἤμειψεν ἤθη καὶ καλύπτρᾳ καὶ πάσαις στολαῖς διασήμοις, ὁπόσαι τῇ μεγάλῃ ταύτῃ γε προσήκουσιν ἀρχῇ, περιφανῶς ἐχρήσατό τε καὶ χρῆταί γε μέχρι καὶ ἐς ἐμέ. Ἤδη δὲ καὶ πρὸς τὸν

C υἱὸν τὴν ὅλην ἡγεμονίαν ἐνείματο· καὶ τῷ μὲν ἄρχειν παρέσχε, κατὰ τὰ εἰθισμένα τοῖς Τριβαλλοῖς, τῆς ἐκ τε κόλπου τοῦ Ἰονίου καὶ αὖ Ἴστρου τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς τῶν Σκοπίων πόλεως (3), ἧς καὶ ποταμὸς Ἀξιὸς (4) ἄνωθέν ποτε μέγιστος κάτεισι παραψαύων ἡγεμονίας· ἑαυτῷ δ' αὖ τῶν ἐκεῖθεν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων, κατὰ τὴν εἰθισμένην Ῥωμαίοις δίαιταν, ἄχρι καὶ ἐς τὰ περὶ Χριστούπολιν τῶν παρόδων στενά. Τά γε μὴν ἐκ τῶν τοιούτων στενῶν ἄχρι Σηλυβρίας καὶ Δέρκου (5) πάντ' εἶχεν ἤδη Καντακουζηνὸς ὑποχείρια, πλὴν Χεῤῥονήσου.

Γ'. Περσικαὶ δὲ δυνάμεις, ἐξ Ἀσίας δι' Ἑλλησπόντου πᾶσαν ὥραν διαπεραιούμεναι, καθάπερ ἐξ οἰκείων ἐς οἰκείας νομὰς καὶ ἐπαύλεις, συχνὰς

D ἐποιοῦντο νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὰς θηριώδεις

Variorum notæ.

(1) Cantacuzen. lib. I, cap. 4. Χριστουπόλεως φρουρίου, ὅπερ μὲν ὂν καρτερὸν ἔκ τε τῆς φύσεως [illegible] τόπου καὶ τῶν τειχῶν, ἅμα [illegible] κλεῖθρον κεῖται τῶν κλιμά- [illegible]. Meminit rursum Gregoras [illegible] στενῶν. DUCANG.—Vide no- [illegible] 112) supra [illegible] lib. III, [illegible] Di-

(3) Quam quidem urbem in Regiam deinceps delegit. Cantacuz. lib. IV, cap. 19. Vide Laonicum lib. I, pag. 14, et Leunclavium in *Pand. Turc.* DUCANG.

(4). Vide lib. VIII, cap. 4, sect. 7, et lib. XIII, cap. 2, sect. 7. BOIVIN.

(5) Πόλις ἐν τῇ Δέρκῃ λίμνῃ Cantacuzeno lib. III, cap. 81. DUCANG.

ἐφόδους κατὰ τῶν Θρᾳκικῶν πόλεων, νῦν μὲν αὐτονομίᾳ χρώμενοι λῃστρικῇ, νῦν δὲ συμμαχεῖν προσποιούμενοι Καντακουζηνῷ. Ὅπως δ' ἄρα ἦν, ἐνόσουν αἱ πόλεις καὶ μάλα πονήρως εἶχον Ῥωμαίοις πᾶσι τὰ πράγματα. Οὔτε γὰρ ὑποζυγίων, οὔτε ποιμνίων οὐδὲν τοῖς ταλαιπώροις Θρᾳξὶν ἐλέλειπτο, οὔτε βοῶν ἀροτήρων οὐδείς, δι' ὧν οἱ γεωργοὶ τὰς τῆς γῆς ἀναμοχλεύοντες αὔλακας τὸν ἡμερήσιον καὶ ἀναγκαῖον ἐκπορίζονται δασμὸν τῇ γαστρί. Κἀντεῦθεν ἀσπόρου τε καταλελειμμένης τῆς γῆς καὶ ἀνθρώπων ἐρήμου παντάπασι, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν θηριώδους, ἀπορία χρημάτων ἐμάστιζε μὲν ἱκανῶς τὸν βασιλέα Καντακουζηνόν, περιιόντα Θρᾴκην· ἐμάστιζε δ' οὐχ ἧττον καὶ Βυζαντίους, τῆς βασιλίδος Ἄννης καίριον οὐδὲν περὶ τὴν τῶν πραγμάτων μελετᾶν οὔτ' εἰδυίας οὔτ' ἐθελούσης διοίκησιν· ἀλλ' B ἀφαιρουμένης μὲν τὸν τῶν ἱερῶν εἰκόνων κόσμον ἀνέδην, καὶ ὃν μὲν ἐκποιουμένης, ὃν δὲ χωνείᾳ παραπεμπούσης· προφάσει μὲν διὰ τὴν ἐς τὰ κοινὰ χρείαν, τὸ δὲ πλεῖστον εἰς ἑαυτῆς ἴδιον κέρδος.

A latronum licentia utendo; nunc se Cantacuzeni copias auxiliarias simulando. Sane ut ut erat, laborabant urbes, et cum omnibus Romanis pessime agebatur. Nihil enim jumentorum, nihil pecorum miserrimis Thracibus reliqui erat; nihil ex bubus aratoribus, quorum opera agricolæ, perrupto terræ gremio, quotidianum et necessarium parant faucibus vectigal. Cum itaque **748** et eo terra inculta remansisset, et colonis omnino vacua, ac prorsus (ut ita dicam) fera, Cantacuzenum imperatorem, regiones illas circumeuntem, non mediocris flagellabat pecuniæ inopia; nec minor Byzantios, cum imperatrix Anna nihil circa rerum administrationem opportune statuere aut posset aut B vellet; sed sacrarum imaginum ornamenta licentius detraheret, et alia venderet, alia ad aurificem mitteret, specie quidem, ut in usus publicos impenderet; at maxima ex parte, ut in rem suam converteret.

Δ'. Ταῦτα δ' ἐργαζομένη οὐδὲ τοῦ ἐκκακουργεῖν ἀπείχετο τοὺς ἐνδόξους, καὶ ὅσοι χρημάτων οἰκείων περιουσίᾳ προὔχειν ἐδόκουν. Δι' ἃ δὴ καὶ ἐς τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀσύλου πάλαι καταφυγῆς κεκτημένον προνόμια, καταφεύγοντας ἀπέσπων φεῦ ἀπηνῶς, καὶ πάσαις ἐπώθουν χερσὶν εἰς εἱρκτὴν καὶ λήθης ἅπαν φάναι φρούριον· ὡς ἀναγκασθέντας ἤδη λοιπὸν τοὺς ταλαιπώρους (ἐφευρετικὸν γὰρ εἶναί φασι τὴν ἀνάγκην) ἐς τὸ τοῦ Γαλάτου καταφεύγειν φρούριον, τῆς C περιστάσεως τοῦτο μηχανησαμένης ἐξ αὐτομάτου φρούριον ὀχυρὸν καὶ ἱεράν τινα ἄγκυραν καὶ ἄσυλον ὄντως καταφυγήν. Καίτοι καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι, καὶ πάσῃ γῇ καὶ θαλάσσῃ, καὶ πάσαις ἡγεμονικαῖς ἐξουσίαις, εἰθισμένον ἀεὶ δι' αἰῶνος οἴκτου καὶ σπλάγχνων τοιαῦτα κεκτῆσθαι δείγματα. Χριστιανοῖς [P. 469] δ' οὖσιν ἡμῖν, καὶ νῦν μάλιστα χρῄζουσι τῆς ὁμοίας πρὸς Θεοῦ τυγχάνειν συμμαχίας, ἀπείρηταί τε καὶ παραλέλυται.

IV. Hæc porro cum faceret, ne tum quidem ab vexandis iis abstinebat, qui illustriores erant, aut rei familiaris copia abundare videbantur. Quocirca et eos, qui ad magnum celeberrimumque S. Sophiæ templum, inviolati jamdiu perfugii privilegiis ornatum, confugissent, avellebant heu crudeliter ac totis viribus in carcerem et in quamlibet (ut ita dicam) Oblivii arcem detrudebant. Coacti itaque miseri (etenim ingeniosum quiddam esse necessi- C tatem ferunt) ad Galatæum castellum confugiebant, ipsa videlicet calamitate suapte illud sibi providente, præsidium firmum et sacram quamdam ancoram et inviolatum vere perfugium. Atqui et Barbaris et Græcis, et omni terræ ac mari, et omnibus imperiis ab omni ævo moris fuit, ut misericordiæ et affectus talia apud se haberent exempla. A nobis vero, qui et Christiani sumus, et nunc maxime simili numinis auxilio indigemus, illud interdicitur **749** atque abrogatur.

Ε'. Οὐ μόνον δέ, ἀλλ' ὥσπερ κάλω ῥαγέντος καὶ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἀνατέτραπται, καὶ θεῖοι Πατέρων κανόνες συγκέχυνται καὶ πεπάτηνται. Δι' ἃ δὴ καὶ αὐτὸ τοῦ ναοῦ τὸ κάλλος ἠκρωτηρίασται, καὶ ἐς τὸ ἔδαφος ἔῤῥιπται· δεικνύντος οὑτωσὶ προφανῶς τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν φαινομένων τὴν τῶν D οὕτω παρανομουμένων ὑπερβολήν, καὶ οἷον τὴν μέλλουσαν προαναφωνοῦντος καὶ ἀπειλοῦντος ἐκδίκησιν. Καί μοι δοκεῖ διὰ τοῦτ' ἄνευ σεισμοῦ καὶ περικλονήσεως γῆς γεγενῆσθαι τὸ πάθος τουτί.

V. Quin imo, tanquam ruptis retinaculis, et ipsa quoque Ecclesiæ dogmata evertuntur, et sacra Patrum præscripta confunduntur ac pedibus subjiciuntur. Eam ob causam ipsa templi pulchritudo mutilata est et ad terram afflicta; Deo palam ita D significante, et evidentibus ostentis declarante, quam enormis foret ejusmodi impietas, futuramque ultionem quasi prænuntiante ac minitante: unde et factum puto, ut citra terræ tremorem et agitationem clades illa accideret.

## CAPUT II.

*Templum Sanctæ Sophiæ, qua parte orientem spectat, collapso hemisphærio dehiscit. Ejus cladis magnitudo verbis amplificata. Civium concursus et comploratio. Ipsorum nobilium, ac in primis feminarum in exportandis ruderibus pia sedulitas. Substructa ab imperatore Andronico fundamenta ruinam sistunt. Rei Byzantinæ status miserrimus. Lacedæmonii post Leuctricam, Romani post Cannensem pugnam, mulieribus aurum interdixere. Byzantini cur vestibus pullis passim uti cœperint. Deus hominum morbis lente medetur. Facilius ædificat quam destruit.*

Α'. Ἑσπέρα μὲν γὰρ ἦν ἤδη καὶ οὐρανὸς αἴθριος, περί που τὰ μέσα τῆς νυκτός, ὅτε πᾶσι μὲν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς βαθεῖς ἐνοβατοῦσα κίρνησι τοὺς

I. Nocte enim jam fere media, cœlo sereno, cum silentium ipsum omnibus hominum oculis invergit ac velut imprimit soporem altissimum :.

cum et galli ad nocturnos cantus alas movere et A ingenitas buccinas modulate inflare meditantur, e quatuor illis arcubus, cœlo pene dixerim æmulis, unus, orienti nempe obversus, procubuit, secum trahens et eadem ruina involvens, quæcunque hemisphærium superimpositum fulciebant : atque ita deleta sunt, quæ in bemate pulchra inerant et recondita; deletus est sacrarum imaginum nitor ; et gratia illa ubique diffusa brevi evanuit, veluti flos in agro, aut rosa in horto, quando vel locusta vel improvisa eruca statim incurrerit. Illa vero, quæ columnas sacras vestiebat ac distinguebat, omne æmulum opus supergressa Phidiæ sculptura, effusa omnino et deleta est, minutissimis calculis exæquata. Conciones autem, et conventus, et quæ **750** solebant haberi illic diebus et noctibus perpetuis B dialecticæ theologicæque disputationes, studium suum in silentium præ stupore verterunt. Et nunc theatrum illud universo orbi commune, jucundus omnis linguæ sermo, dulcissimum auribus quibuslibet murmur, inaspectum astat spectaculum, et quædam velut columna animata tragœdiam medio aere exhibet, totiusque orbis lacrymas ciet; et ore quasi per culmen superne diducto, soli et astris indignum facinus palam annuntiat ; cœlum denique tantum non testem advocat, et prophetica illa Deo occinit : « Filii matris meæ pugnaverunt contra me : percusserunt me, vulneraverunt me ; et superbia eorum, qui oderunt me, ascendit semper. »

II. Id cum ita accidisset, manante statim fama, C et per totam urbem mane disseminata, major et clamor et luctus excitatus est, quam olim exstitit, cum Assyrius Nabuchodonosor, Solyma funditus eversa, Salomonici quoque templi magnificentiam diruit atque sustulit. Omnia itaque et tecta et fora et theatra deserebantur, omnibus ad illius cladis spectaculum confestim accurrentibus : et nemo erat cui aliud quidquam curæ impensioris esset, quod ab officio illo posset avocare. Circumfusi igitur et lamentati omnes, quantum par erat, mox inclinato corpore materiem et rudera exportabant; nec tum quisquam ex omnibus erat immunis ; nec ibi divitem a paupere discerneres, nec illustrem ab obscuro, nec **751** servum a domino, nec nobi- D lem ab operis mercenariis. Sed in eumdem ardoris impetum omnium pariter voluntas coalescebat. Mulierum tamen sedulitas multo major quam hominum in navanda opera fuit. Etenim illæ, utpote sexu ad uberem lacrymarum vim propensiore, largo demum fletu lateres ac lapides illos respergebant; humeris deinde imponebant, neutiquam tunc sollicitæ de sumptuosis vestimentis, quæ et lacerabat et pulvere opplebat tum confusa illa materia,

A ὕπνους ἡ τῆς νυκτὸς σιωπὴ, πρὸς δ' ᾠδὰς νυκτερινὰς ἀλεκτρυόνες τάς τε πτέρυγας κινεῖν καὶ τὰς ἐμφύτους σάλπιγγας ἀνοίγειν ἐμμελῶς μελετῶσι, καὶ τηνικαῦτα πέπτωκεν ἡ μία τῶν αἰθερίων φάναι τεττάρων ἀψίδων (6), ἡ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα βλέπουσα, συνεφελκύσασά τε καὶ συγκαθελοῦσα ἑαυτῇ καὶ ὅσον ὑπήρειδεν ὃ ἐπεκάθητο ἡμισφαίριον· καὶ συντέτριπται μὲν τὰ κρυπτόμενα κάλλη τοῦ βήματος. Συντέτριπται δ' ὁ τῶν θείων ἐκείνων κόσμος εἰκόνων· ἡ δὲ διὰ πάντων ἥκουσα χάρις ἔσβεσται ταχὺ, καθάπερ ἄνθος ἐν ἀγρῷ καὶ ῥόδον ἐν λειμῶνι, ὁπότ' ἀκρὶς καὶ κάμπη τις ἀδόκητος ἀθρόον ἐπιδράμοι. Ἡ δὲ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους κίονας περιελίττουσά τε καὶ ποικίλλουσα καὶ νικῶσα τὸ ἁμιλλώμενον ἅπαν Φειδίου λαξευτικὴ παντάπασιν ἐῤῥύη τε καὶ ἔσβεσ- B ται, λεπτότητα μιμησαμένη ψηφίδων. Πανηγύρεις δὲ καὶ ξυναυλίαι καὶ ἅμιλλαι συνήθεις ἐκεῖ, λογικαί τε καὶ ἱεραὶ, παννύχιοί τε καὶ πανημέριοι, πρὸς ἀφωνίαν μετήνεγκαν τὴν σπουδὴν ὑπ' ἐκπλήξεως. Καὶ νῦν [P. 470] τὸ παγκόσμιον θέατρον, τὸ πάσης γλώττης τερπνὸν ἀφήγημα, ὁ πάσης ἀκοῆς γλυκὺς θόρυβος, ἀόρατον ἕστηκε θέαμα, καὶ στήλη τις οἷον ἔμψυχος δι' αἰθέρος ποιουμένη τὴν τραγῳδίαν, καὶ πάσης γῆς προκαλουμένη δάκρυα, καὶ ὥσπερ στόμα διὰ τῆς ὀροφῆς ἄνω διάρασα περιφανῶς ἡλίῳ καὶ ἄστρασι τὴν ἀδικίαν προσαγγέλλει, καὶ τοὺς οὐρανοὺς μονονουχὶ προσκαλουμένη μάρτυρας ἐκεῖνα δὴ τὰ τῶν προφητῶν περιᾴδει πρὸς Κύριον· « Υἱοὶ μητρός μου (7) ἐμαχέσαντό με· ἐπάταξάν με, ἐτραυμάτισάν με· καὶ ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων με ἀνέβη διὰ παντός. »

C Β'. Τούτων δ' οὕτω συμβεβηκότων, τῆς φήμης ἕωθεν ῥυείσης καὶ ἀνὰ πᾶσαν διαδοθείσης τὴν πόλιν, βοὴ καὶ θρῆνος ἠγείρετο μείζων (8) ἢ κατ' ἐκεῖνον τὸν πάλαι, ὁπότε Ναβουχοδονόσορ ὁ Ἀσσύριος, ἄρδην ἐξανδραποδισάμενος Ἱερουσαλὴμ, ὁμοῦ καὶ τὸ τοῦ Σολομωντείου νεὼ καθεῖλέ τε καὶ ἀφῄρηται κλέος. Ἐκενοῦντο τοίνυν οἰκίαι πᾶσαι καὶ ἀγοραὶ καὶ θέατρα, καὶ πάντες ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ πάθους ἀθρόον ἐξέθεον· καὶ οὐδεὶς ἦν, ὅτῳ προὐργιαίτερον ἕτερον ἦν τῶν ἁπάντων, ὃ τῆς σπουδῆς ἀπασχολῆσαι ταύτης ἂν δυνηθείη. Περιστάντες οὖν καὶ ἀπολοφυράμενοι πάντες ὁπόσον εἰκὸς, ἔπειτα κύψαντες ἐξεφόρουν τὴν ὕλην τῶν ἐρειπίων· καὶ ἦν οὐδεὶς τῶν ἁπάντων τέως ἀξυντελής· οὐδ' ἦν ἐκεῖ διακρίνειν D πλούσιον ἐκ πενήτων οὐδ' ἐξ ἀδόξων ἔνδοξον, οὐδ' ἐκ δεσπότου δοῦλον, οὐ μέντ' ἂν οὐδ' ἐκ βαναύσων εὐγενῆ. Ἀλλὰ πρὸς μίαν ἐπίσης ἀνεκίρνατο πάντων ἡ πρόθεσις ζήλου φοράν. Πολὺ γε μὴν τῶν ἀνδρῶν ἡ τῶν γυναικῶν ὑπερεῖχεν εἰς τοὔργον σπουδή. Ἅτε γὰρ εὐπαθέστερον πρὸς δακρύων τὸ γένος φορὰν, πλουσίοις λοιπὸν τοῖς δάκρυσι ῥαίνουσαι τάς τε πλίνθους καὶ πέτρας ἐκείνας ἔπειτα ἐπετίθουν τοῖς ὤμοις, οὐδαμῇ περιλάμπρων ἐνδυμάτων ἐνταῦθα φροντίζουσαι, ῥηγνυμένων καὶ

## Variorum notæ.

(6) Cantacuzen. lib. IV, cap. 4. DUCANG.

(7) Cant. cant. cap. I, v. 5, et cap. v, v. 7, et Psalm. LXXIII, v. 23. BOIVIN

(8) Videtur Gregoras respexisse ad illa Gregorii Nazianzeni de Anastasiæ templo,

*Οὐ τόσον, Ἀσσυρίοισιν ὅτ' ἤγετο τηλόθι πάτρης,*
*Λαὸς δουριαλὴς νηὸν ἔκλαυσε μέγαν.* BOIVIN.

χόνεως πληρουμένων ὑπό τε τῆς πολυμιγοῦς ἐκείνης ὕλης ὑπό τε τῆς ἐξ ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων συνεχοῦς τε καὶ ἀγχιστρόφου περιφορᾶς. Εἶπεν ἄν τις πηγὰς ἀφιέναι δακρύων τὴν ὕλην ἐκφορουμένην ἐκείνην· οὕτω κατὰ ποταμοὺς ἐχώρει τότε δάκρυα πασῶν ἐκεῖ γυναικῶν, ἐνδόξων ὁμοῦ καὶ ἀδόξων, καὶ οὕτω μακροῖς ἀνεμίγνυτο θρήνοις ὁ ζῆλος ἐκείνων καὶ ἡ σπουδή, ῥᾳστώνης οὐδεμιᾶς δυνηθείσης διακόψαι τὸν δρόμον καὶ τὴν συνέχειαν, ἐφ' ὅλοις ἐγγύς που νυχθημέροις τριάκοντα.

Γ'. Ἐλέγετο μέντοι πρὸς τῶν πολλῶν, ὡς εἰ μὴ προϋπάρχειν συνέβαινε τὰς πρὸς ἕω κρηπῖδας καὶ τὰ ἐρείσματα, ὁπόσα πρὸ Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως (9) πάλαι ἀνῳκοδόμηνται πάνυ τοι φιλοτίμως, κἂν πολλαπλάσιον ἐγεγόνει [P. 471] τὸ πτῶμα καὶ τῶν γε ἀνιάτων ἓν ἦν. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ τὸ θέρος ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

Δ'. Κακῶν δ' ἀνακωχή τις οὔτ' ἦν, οὔτ' ἠλπίζετο· ἀλλ' ἐφ' ἑτέροις ἕτερα διηνεκῶς ἐπέρρει, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον ηὔξε καὶ προὔβαινε. Ἥ τε γὰρ γῆ παντάπασιν εἰπεῖν ἄσπορός τε καὶ ἀγεώργητος ἐλείπετο· τῶν τ' ἐπιτηδείων μακρά τις ἐπεπόλαζε σπάνις διὰ τὰς τῶν ἄλλοτ' ἄλλων πολεμίων ἐφόδους· καὶ ἅμα χρημάτων πόρος ἦν οὐδεὶς οὐδαμόθεν, οὔτε τοῖς πένησιν ἐννοῆσαι δι' ἐργασίας ἧστινοσοῦν, οὔτε τοῖς ἄρχουσιν, ὅθεν ἔρανόν τινα δασμολογοῦντες ἀργυρολογήσουσι. Καὶ ἦν ἰδεῖν κενουμένας τὰς πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἐς ἀλλοδαπὴν μετοικοῦντας, τοὺς δ' ἐν ἀπογνώσει μένοντας.

Ε'. Καὶ Λακεδαιμόνιοι μὲν πάλαι χρυσοφορεῖν τὰς γυναῖκας ἔπαυσαν, καὶ ἅμα οἱ τὸ τῆς πάλαι Ῥώμης διοικοῦντες ἀξίωμα, ψηφίσμασί τε καὶ δόγμασι δημοσίοις καὶ ἀσαλεύτοις ἑκάτεροι· οἱ μὲν διὰ τὸ ἐν Λεύκτροις ὑπὸ Θηβαίων σφίσι γενόμενον πάθος, ὁπότε δὴ μικροῦ τὴν πᾶσαν ἔκειρεν ὁπλιτικὴν ἀκμὴν τῆς Σπάρτης Ἐπαμεινώνδας ἐκεῖνος, Βοιωταρχῶν τηνικαῦτα· οἱ δὲ δι' Ἀννίβαν τὸν Καρχηδόνιον ὁπότε περί τε Κανύσιον πεδίον καὶ Ἀφείδιον ποταμὸν τοῖς κατὰ Ῥωμαίων μακροῖς ἐκείνοις τροπαίοις τελευταῖον τοῦτ' ἐπιθεὶς καὶ συγκλείσας τὴν μυριάριθμον ἐκείνην Ῥωμαίων κατηγωνίσατο στρατιάν· ὡς τοῖς πλουσίοις ἐκείνοις αἵμασι βαφῆναί τε ποταμοῦ τὸ ῥόθιον, καὶ ἄνευ ὕδατος, αἱμάτων ἔχειν ἄνωθεν εἶναι δοκεῖν τὰς πηγάς.

Ϛ'. Νῦν δ' ὥσπερ ἐξ ἑνός τινος αὐτομάτου κηρύγματος, διαδραμόντος ἁπάσας πόλεις Ῥωμαίων, μήτε μηδένα ἀνδρῶν μήτε γυναικῶν μηδεμίαν λαμπροφορεῖν, ἀλλ' ὁμόσε πάντας ἑλέσθαι μελαίναις ἐσθῆσι ξυνεπεπτώκει κεχρῆσθαι, οὓς μὲν λύπης ἕνεκα προϋπαρξάσης ἅπαξ, οὓς δὲ διὰ τὰς κοινὰς καὶ δημοσίους χηρὰς τε καὶ συμφορὰς τῶν ὁμοφύλων· ὡς μὴ πόλει καὶ πολιτείᾳ τὰ Ῥωμαίων ἐοικέναι πράγματα, ἀλλ' ἀμαυρά τινα καμνόντων εἴδωλα εἶναι, καὶ πόρρωθεν μονονοὺ προαναφωνοῦντα ἀλλήλοις τὴν ἔνδον τῆς ψυχῆς φλεγμονήν, ὅσην ἑκάστῳ δαψιλῶς χορη-

tum continua et crebro iterata ab aliis ad alios per manus translatio. Dixisses materiam illam, quæ exportabatur, lacrymarum fontibus scaturire: adeo tunc torrentium instar ibant omnium quæ erant illic mulierum, illustrium simul et ignobilium, lacrymæ: adeo ingenti luctu mistus erat illarum zelus et officiosa diligentia: siquidem illos cursus et continuos labores nulla potuit mollities interrumpere, perpetuis ferme triginta diebus et noctibus.

III. Cæterum a plerisque dictitabatur, nisi orientem versus occurrissent fundamenta et moles, quas jampridem imperator Andronicus magnifice admodum substruxerat, futuram multo majorem ruinam, atque illud vulgus insanabile exstiturum fuisse. Porro hæc ita se habuerunt; ac in iis æstas consumpta est.

IV. Malorum autem remissio nulla neque erat, neque sperabatur; sed perpetuo alia ex aliis affluebant, ingravescebantque et provehebantur in pejus. Nam et terra seminibus omnino pene fraudabatur, et inculta remanebat, et rerum ad victum **752** necessariarum magnam quamdam inopiam induxerant hostium alias aliorum incursiones; nec parandæ aliunde pecuniæ ratio ulla a pauperibus excogitari poterat, quamcunque illi artem exercerent: nec erat magnatibus, unde corrogata aliqua stipe pecuniam cogerent; et urbes videre erat desolatas, aliis peregre abeuntibus, aliis domi desperata salute remanentibus.

V. Olim quidem Lacedæmonii mulieribus edixerunt, ut gestare aurum desinerent, nec non ii qui veteris Romæ imperium administrabant, consultis utrique et decretis publicis, iisque inconcussis: illi propter Leuctris acceptam a Thebanis cladem, cum robur Spartæ militare totum fere excisum est virtute illius Epaminondæ, qui tum Bœotis imperabat: hi vero, eo quod Annibal Carthaginiensis in Cannensi agro, apud Aufidum flumen, magnis illis, quas de Romanis reportaverat, victoriis novissima adjecta, coactas in unum locum innumerabiles Romanorum copias ita profligavit, ut largo cruore tinctis fluctibus, non ex aquæ sed e sanguinis fontibus derivari amnis videretur.

VI. Nunc vero, quasi edicto aliquo totas Romanorum urbes suapte pervagato, sic usu venit, ut nullus vir, nulla mulier veste candente, sed omnes pulla uterentur; alii dolore aliquo semel præcepto, alii communem ac publicam vicem et suorum civium infortunia dolentes; ita ut non civitati reive publicæ simile esset Romanum imperium, sed obscura quædam **753** simulacra luce carentium esse viderentur, quæ e longinquo sibi invicem quasi prædicarent intimum animi dolorem; eum nempe, quem unicuique non desinit cumulate ex-

Variorum notæ.

(9) Atque hinc discimus a quo exstructi fuerint muri illi obnitentes quatuor majoribus pilis sustinentibus hemisphærium, de quibus egimus in *Constantinop. Christ.* lib. III, sect. 36. DUCANG.

hibere præsens Romanorum infelicitas. Nimirum publicis et privatis Romanorum rebus divina justitia sic ferme medetur, ut illi medici, qui non præsentissimo efficacissimoque cauterio utuntur, sed leniore, et curationem in longum ducturo. Istud autem multo quam illud molestius videtur; non intelligentibus plerisque divina et benigna Providentiæ consilia, quando illa pœnitendi spatium iis largitur, qui gravissime deliquerint. Etenim hominibus quidem multo facilius est propria ædificia destruere, quam construere : Deo autem, utpote clementiori, rerum ædificatio et coagmentatio celerrime ac dicto citius, eversio nonnisi longo tempore, et ut plurimum lentius, ægreque admodum perficitur. Nimirum ille tantum non aperte ostendit, alterum quidem se volente, alterum vero partim volente, partim nolente fieri ''' quod ad emendationem optimum habet consiliarium et adjutorem, moram ipsam longi temporis.

A γεῖν οὐ λήγει το κακόδαιμον νῦν τῆς Ῥωμαίων τύχης· παραπλησίως τῶν ἰατρῶν ἐκείνοις, ἐπάγοντος τοῦ Θεοῦ τοῖς κοινοῖς τε καὶ ἰδιάζουσι Ῥωμαίων πράγμασι τὴν ἰατρεύουσαν δίκην, οἳ μὴ τῇ ὀξυτάτῃ καὶ ἀνυσιμωτάτῃ κέχρηνται καυτηρίᾳ, ὅτι μὴ τῇ μαλακωτέρᾳ τε καὶ διὰ μακροῦ ποιουμένῃ τοῦ χρόνου τὴν ἴασιν· ὃ πολλῷ δὴ τοῦ προτέρου δοκεῖ πως ἀνιαρότερον, οὐ συνιεῖσι τοῖς πλείστοις τοὺς θείους καὶ οἰκονομικοὺς τῆς προνοίας τρόπους, ὁπότε καιρὸν ἐθέλοι διδόναι μετανοίας τοῖς τὰ μέγιστα ἁμαρτάνουσιν. [P. 472] Ἀνθρώποις μὲν γὰρ πολλῷ ῥᾷον τῆς οἰκείας ἐστὶν οἰκοδομίας καθαιρεῖν, ἢ κτίζειν· Θεῷ δὲ, φιλανθρώπῳ γε ὄντι, ταχίστην μὲν τὴν οἰκοδομὴν καὶ σύστασιν, καὶ θᾶττον ἢ λόγος, τῶν γινομένων ποιεῖσθαι· τὴν δέ γε καθαίρεσιν B διὰ μακροῦ τε τοῦ χρόνου καὶ βραδυτέραν ὡς τὰ πολλὰ, καὶ μάλα μόλις· μονονουχὶ δεικνύντι περιφανῶς, ἑκάτερον εἶναι, τὸ μὲν αὐτῷ κατὰ βούλησιν, τὸ δὲ κατ' ἀμφότερα· τό τ' ἀβούλητον... καὶ ὃ πρὸς διόρθωσιν (10) ἔχει κράτιστον σύμβουλον ἅμα καὶ σύμμαχον τὸν τοῦ χρόνου δίαυλον.

## CAPUT III.

*Imperantium culpæ excusantur, rerum causis ad arcanam Dei providentiam relatis. Cantacuzenus nimium supplex et abjectus in epistolis. Multum sibi et reipublicæ obfuit cunctando. Quosnam viros maxime imitari debuerit. Gregoras epistolam ejus selectam prolaturus, qua fide eam exhibiturus sit, docet. Epistola ad patriarcham. Scripta fuit rubris litteris, ipsius Cantacuzeni manu. Recisa sunt, quæ ad rem minus pertinebant. Cætera ornatius enuntiata.*

I. Hæc et ipse mecum reputans nec socordiæ in bello gerendo, nec simplicitatis in illo rerum statu nimiæ Cantacuzenum imperatorem ausim damnare, nec zelotypiam Annæ et odium implacabile causari; sed occultiora quædam Providentiæ consilia, quæ omnia recte administrans criminibus **754** alio tempore admissis alio mercedem amplam rependit; agriculturæ morem imitata, quæ et ipsa, alio tempore mandatis terræ seminibus, alio colligit fructus.

II. Quapropter hac in parte historiæ libet selectam unam ex Cantacuzeni epistolis citra invidiam proferre : quas ideo hactenus omisimus (quamvis ille multas et continuas ad Byzantios miserit), quia nimiam quamdam humilitatem et indignas obsecrationes continebant ; cum ille posset, si (ut imperatorem decuit) vigilans fuisset, majori strenuitate ac diligentia totam controversiam dirimere, non autem ita tempus frustra terere, simulque et se ipsum et Romanum imperium, cum minime oporteret, adeo affligtare, ut jam in genua prolapsum non speret institurum se unquam facile prioribus vestigiis. Potuit enim ille, si voluisset, antiquiora quædam sibi ad imitandum facta proponere, Alexii nempe Comneni, et eorum qui ipsum antecessere (quorum acris virtus Byzantiis facile præripuit, ne hostium consilia celeritatemque impressionis opportune præcaverent) et infinita diversaque tam popularium suorum quam externorum

Α'. Ταῦτ' ἐννοῶν καὶ αὐτὸς οὔτε νωθρότητα περὶ τὰ πολέμια καὶ ἀφέλειαν περὶ τὴν ἐνεστῶσαν περίστασιν ἔχω καταγινώσκειν τοῦ βασιλέως Κανταχουζηνοῦ, οὔτε ζηλοτυπίαν καὶ κότον ἀπέραντον Ἄννης C αἰτιᾶσθαι, καὶ ἀκατάλλακτον ἔχθραν· ἀλλὰ μυστικωτέρους τινὰς τῆς προνοίας τρόπους· ἣ τὰ πάντα καλῶς διοικοῦσα τὰς ἐν ἄλλοις ἡμαρτημένας αἰτίας καιροῖς ἐν ἑτέροις λαμπρῶς ἀποδίδωσι, γεωργίας μιμουμένη λόγους· ἣ καὶ αὐτὴ τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν ἐν ἄλλοις τῇ γῇ ποιουμένη καιροῖς ἐν ἑτέροις τρυγᾷ τοὺς καρπούς.

Β'. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ μνησθῆναι μιᾶς τινος ἀνεπιφθόνως τῶν ἐπιστολῶν Κανταχουζηνοῦ, γενομένοις ἡμῖν ἐνταυθοῖ τῆς διηγήσεως, πρὸς βουλήσεως γίνεται· αἳ διὰ τοῦτο σεσίγηνταί μοι μέχρι νῦν, καὶ ταῦτα πολλαί τινες οὖσαι καὶ συνεχεῖς αἱ πεμπόμεναι πρὸς αὐτοῦ Βυζαντίοις, ὅτι πολλήν τινα τὴν ὑπόπτωσιν εἶχον καὶ σμικροπρεπῆ τινα τὴν παράκλησιν· D ἐξὸν διαγρηγορήσαντι στρατηγικώτερον τρόπον κραταιοτέραν ποιήσασθαι καὶ σπουδαιοτέραν τὴν τοῦ ἀγῶνος κρίσιν, καὶ μὴ μάτην οὕτω τρίβειν τὸν χρόνον, καὶ φθείρειν μὲν ἑαυτὸν, φθείρειν δὲ τὰ Ῥωμαίων οὐ δέον πράγματα, ὡς καὶ ἐς γόνυ πεσόντα ἤδη μηκέτ' ἐλπίζειν ῥᾳδίως ἐπὶ τῶν εἰθισμένων κρηπίδων ἑστήξειν· [P. 473] ἔχειν γὰρ αὐτὸν, εἴπερ ἐβούλετο, πρὸς ἀρχαιότερα τὴν μίμησιν ἀναφέρειν τῶν ἔργων, Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ δηλαδὴ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ (ὧν ἡ ὀξύτης εὐχερῶς Βυζαντίοις ἀφείλετο, προσηκόντως φυλάττεσθαι τὴν τῶν πολεμίων ἐπίνοιαν καὶ τὸ τῆς ἐφόδου τάχος) καὶ μυρία ἐν ἄλ-

Variorum notæ.

(10) Ita etiam Vaticanum exemplar; ex quo, quæ in Regio apographo deessent, suppleturum me sperabam. Boivin.

λοις ἄλλα τῶν τε ὁμοφύλων καὶ ἀλλοφύλων, παραπλησίαις καὶ μείζοσιν ἐντετυχηκότων ἄλλοτ' ἄλλως ἄλλων περιστάσεσι βιαίων καὶ δυσανταγωνιστικωτέρων μάλα πραγμάτων.

Γ'. Ὅμως ἐπεὶ τοῖς τῆς προνοίας ἀποῤῥήτοις πελάγεσι τὸ τῶν τοιούτων λόγων ἐπαφήκαμεν σκάφος, φέρε τὴν ὑπόσχεσιν ἀποδῶμεν, μιᾶς τινος τῶν Καντακουζηνοῦ μακρῶν ἐς Βυζαντίους ἐπιστολῶν ποιησάμενοι μνήμην, τοῦ τε μήκους ὑφαιρούμενοι τὰ πλεῖστα, τοῦ ἐπαχθοῦς εἵνεκα, καὶ ἅμα τὸ ἀκαλλὲς τῶν λέξεων πῇ μὲν μικρὸν ὑπερείδοντές τε καὶ ἀνεγείροντες, τοῦ εὐπρεποῦς εἵνεκα τῶν ἀκούσειν μελλόντων, πῇ δ' ἐῶντες, διὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐναργεστέραν τῶν λεγομένων δήλωσιν.

Δ'. « Οἶσθα, » φησὶν (11), » ἁγιώτατε δέσποτα πατριάρχα, τὴν φιλίαν, ὁπόσην ἐνεδειξάμην πρὸς σὲ καὶ τὴν σὴν τιμὴν, καὶ ὁπόσοι σοι κατὰ γένος προσῆκον· ὅσην τε σπουδὴν εἰσήνεγκα, πρὸς τὴν πατριαρχικὴν ἀναχθῆναί σε περιωπὴν, μήτε μηδεμιᾶς γενομένης μνήμης οὐδενὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἐν ταῖς πατριαρχικαῖς ψηφηφορίαις περὶ σοῦ, μήτ' αὖ ἡμῶν εἰσαγαγόντων τὴν μνήμην ὀψὲ τὴν σὴν, ἀναμφίλεκτον εὑρηκότων τὴν εἰσαγωγὴν, ἀφανείᾳ τετιμημένην τέως μακρᾷ καὶ βαθείᾳ. Ὅμως οἶσθα, ὁπόσους τηνικαῦτα διηντλήκαμεν ὑπὲρ τῆς σῆς τοὺς πόνους τιμῆς, πάντων ἀνθισταμένων μικροῦ, καὶ τυραννικὴν καλούντων ἐκείνην ἡμῶν τὴν σπουδήν. Οἶσθα δ' αὖ καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι, πόσαις ἐνέτυχες περιστάσεσι πρὸς τοῦ Ἀποκαύκου, τὰς βασιλικὰς ὑπορύττοντος ἀκοὰς, καὶ συχνὰ τῶν θρόνων σε πείθοντος καθελεῖν. Ὧν ἁπάντων καθαιρέτης ὑπῆρχον αὐτὸς, μηχανήμασιν ἀνθιστὰς μηχανήματα καὶ ἑλεπόλεσιν ἑλεπόλεις, καὶ πύργος σοι γινόμενος κράτιστος καὶ θεμέλιος ἄσειστος. Δέον οὖν καὶ σὲ τοῖς ὁμοίοις ἡμᾶς ἀμείβεσθαι, σὺ δὲ καὶ προσεπιδαψιλεύσω τὰ χείριστα καθ' ἡμῶν. Δεηθῆναί σε χρεὼν τοίνυν τοῦ Θεοῦ, μὴ παραπλησίου τυχεῖν ἐκείνου κριτοῦ. Καὶ εἰ μὲν εἰς πεῖραν ἰὼν πρότερον συνεβούλευες μὲν ἐμοὶ τὰ δοκοῦντα χρηστὰ, εὕρισκες δ' οὖν δυσανασχετοῦντα καὶ μὴ πειθόμενον, ἄν τινα (12) πρόφασιν ἡ σὴ καθ' ἡμῶν τῆς κακίας ταύτης συσκευή. Νῦν δ' οὐδένα σοι λόγον εὐπροφάσιστον οἶμαι λελεῖφθαι, πρὸς ἀπολογίαν τῶν οὕτω δρωμένων ἰόντι. Ἅπαξ γὰρ ἀπειρηκότι παντάπασι τὴν πρὸς ἐμὲ τοῦ λοιποῦ συμφωνίαν, ἐξ οὐδεμιᾶς προφάσεως, οὐδένα περὶ τῶν ἀποβαινόντων ἐντεῦθεν τοῖς Ῥωμαίων [P.474] πράγμασι δυσχερῶν ποιεῖσθαι λόγον πεφρόντικας. Εἰ οὖν ὀψὲ γοῦν, μετὰ τὴν πεῖραν τῆς ἀποβάσεως καὶ τῶν ἐν ὄψει διηνεκεῖ κακῶν, εἰς τὸ τῆς εἰρήνης ἀποβλέψαις καλὸν, σώζεις μὲν τὸ κατάλειμμα τῶν Ῥωμαίων, σώζεις δὲ σαυτὸν, καὶ βασιλέα τὸν νέον, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ βασιλίδος Ἄννης. Εἰ δὲ τοῖς ὁμοίοις ἔτι θέλεις ἐμμένειν, ἡμεῖς μὲν οὐχ ἐθελονταὶ βουληθείημεν ἄν ποτε γενέσθαι τῆς οἰκείας τύχης καὶ ζωῆς προδό-

A hominum exempla, qui in similibus atque etiam in majoribus negotiorum turbulentorum difficiliorumque molestiis alias aliter versati sunt.

III. Verum quia arcano Providentiæ profundo earum rerum causas et rationes, veluti cymbam aliquam, permisimus; age, promissum absolvamus, ac unam ex longioribus **755** Cantacuzeni ad Byzantios epistolis sic afferamus, ut et pleraque tædii vitandi gratia recidamus, et invenustas dictiones, modo auditorum et decori ipsius causa fulciamus leviter et erigamus, modo ad rerum veritatem evidentius declarandam intactas relinquamus.

IV. « Scis, inquit, sanctissime domine patriar- B cha, quam studiosum me et tui et dignitatis tuæ et eorum omnium, qui te cognatione attingerent, semper gesserim; et quantum diligentiæ contulerim, ut tu ad patriarchalem honorem eveherere, cum nullus de te sive episcopus, sive presbyter, mentionem in ferendis suffragiis eligendoque patriarcha injecisset, nec ipsa tui nominatio, quam magna et profunda caligine ad illam usque diem dignati fuerant, controversia caruisset. Scis tamen, quantos honoris tui causa labores, tum sustinuerimus, omnibus ferme refragantibus, ac nostrum illud studium tyrannicum vocitantibus. Scis rursus et quantis, postquam patriarcha renuntiatus es, negotiis implicatus fueris, obtundente imperatoris C aures Apocauco, atque ut te de gradu dejiceret subinde suadente. Ea ego omnia compressi, machinationes machinationibus, vires viribus opponendo, ac me ipsum tibi propugnaculum munitissimum fundamentumque inconcussum præbendo. Cum itaque paribus paria referri oporteret, tu nos injuriis cumulatos pessime remuneratus es. Superest igitur, ut Deum roges, ne eum judicem experiare tui similem. Quod **756** si, facto prius mei periculo, ea quidem suasisses mihi, quæ tu optima censuisses, me vero impatientem et minime audientem dicto offendisses, fuisset certe aliquis tuæ in nos iniquæ molitionis prætextus. Nunc vero nulla, opinor, tibi plausibilis ratio relicta est, si ad ea quæ fecisti defendenda aggrediare. Abjecta enim D semel, nullo prætextu, omni mecum in posterum conjunctione, nullam deinde curam, nullam rationem habuisti eorum malorum, quæ in Romanum imperium inde redundarent. At si sero saltem, ipso eventu et continuo malorum conspectu edoctus, ad pacis bona respicias, servabis etiamnum et Romanorum quod superest, et te ipsum, et juniorem imperatorem cum matre Anna imperatrice. Sin velis in eodem semper instituto perstare, nobis sane, ut fortunam ac vitam nostram ultro prodamus, nunquam volentibus accidet: te autem nequidquam

## Variorum notæ.

(11) Annum Christi 1346 ascripsimus, quo ineunte datam putamus illam Cantacuzeni ad patriarcham Joannem epistolam. Huic conjecturæ favet ordo ipse rerum narratarum. BOIVIN.

(12) Εἶχεν ἄν τινα. Codex Vaticanus, ut accepi ex cl. V. L. Targnio. BOIVIN.

pœnitebit, pudore affectum, et in maximis periclitantem, cum iis qui eadem tecum senserint. Ego vero sacrosanctam almamque Trinitatem, Deum unicum, juro, me nec vivo divæ memoriæ imperatore, nec eodem mortuo, meditatum esse aut constituisse quidquam facere, quod non illi probatum fuisset, quantum scilicet ad imperatoria negotia attinuerit, non quidem adversus illius conjugem, neque etiam adversus juniorem imperatorem, eorum filium; neque honorem illum, quem mihi post imperatoris mortem propriis equis desilientes obvii quique tribuebant, de sententia mea mihi unquam, sed proprio quodam illorum **757** motu, delatum fuisse. Enimvero nihil non feci quovis tempore, meis etiam impensis, quo conservari eorum vita et salutis præsidium iis muniri posset. Non semper itaque, opinor, divina tacebit justitia, cum vestra in me et meos iniquitas eo proruperit; cum sanguinis tantum effusum sit; cum tot factæ sint, atque etiamnum fiant culpa vestra, barbaricæ incursiones; cum denique tot captivi noctu pariter et interdiu abducantur. Sed celeres a vobis et pares meritis pœnas persequetur, uti nimirum a cæteris, quos tacente me, sub oculis vestris, ut vos alienis cladibus erudiremini, divinum numen ferro absumpsit. Quod si mei causa tantam animo adversus omnes Christianos alitis immanitatem, et quovis ferro rigidiora corda geritis, omnis autem et moderatio et misericordia semel omnino e visceribus effluxit, testis esto primum quidem ille, a quo omnia perspiciuntur, pervigil Dei oculus: deinde fax ipsa solis, terrestrium omnium altrix; me, quod ad me attinebat, defensionem meam abunde probavisse, nec rationibus mihi pluribus opus esse. Omni igitur animi voluntate genua tua amplector, et per omnium rerum conditorem obsecro te, ne negligentia tua accidat, ut hæc nostra epistola oblivione aut alto silentio mersa obruatur; sed ut cum intimis ac necessariis tuis, cum viris intelligentibus eam communices. Ita quippe duorum alterum futurum est, ut aut melioris consilii auctores, quos sequare, habeas; **758** aut saltem eorum, quæ geruntur quæque accidunt, ipsi testes exsistant. »

V. Rubris ille litteris et propria manu cum epistolam longius produxisset, et multam in supplicando pusilli animi significationem dedisset, ut medio extremum responderet, orationem ibi ferme conclusit. Nos vero quæ ad præsens institutum maxime pertinebant, inde excerpsimus, et eorum expositionem hoc loco, ita ut conveniens erat, edidimus.

A ται· σοὶ δ' ἔσται μετάμελος ἀνόνητος, αἰσχυνομένῳ καὶ κινδυνεύοντι περὶ τὰ μέγιστα, σύν γε δὴ τοῖς ταυτά σοι συμβουλευομένοις. Ὄμνυμι δέ σοι τὴν ἁγίαν καὶ ζωαρχικὴν Τριάδα, τὸν ἕνα Θεὸν, ὡς οὔτε ζῶντος τοῦ μακαρίτου βασιλέως, οὔτε θανόντος, μεμελέτηκα οὔτε βεβούλευμαι δρᾷν τῶν ἁπάντων οὐδὲν, ὃ μὴ κατὰ γνώμην ἦν ἐκείνῳ, τῶν βασιλείων ἕνεκα πραγμάτων δηλαδὴ, οὔτε μὴν κατὰ τῆς ἐκείνου συζύγου, οὔτ' αὖ κατὰ τοῦ νέου βασιλέως κἀκείνων υἱέος· οὔθ' ἣν ἀπεδίδουν μετὰ τὸν τοῦ βασιλέως θάνατον βασιλικὴν ἔμοιγε τιμὴν, ἐν ταῖς ὑπαντήσεσι τῶν οἰκείων ἀποβάντες ἵππων, τῆς ἐμῆς ἐτύγχανε γνώμης, ἀλλά τις ἰδιότροπος ἐκείνων ὁρμή. Ἐγὼ δὲ πάντ' ἔδρων ἀεὶ μετὰ τῆς οἴκοθεν δαπάνης, ὅσα συντήρησιν εἶχε τῆς τούτων ζωῆς,
B καὶ ἀσφαλείας σφίσιν ὑπῆρχεν ἀκρόπολις. Οὐ τοίνυν σιωπήσειν εἰς τέλος τὴν θείαν οἴομαι δίκην, τοσαύτης μὲν ῥαγείσης κατ' ἐμοῦ καὶ τῶν σὺν ἐμοὶ τῆς ἀδικίας ἐξ ὑμῶν, τοσούτων δὲ χυθέντων αἱμάτων, τοσούτων δὲ γενομένων καὶ γινομένων διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἐφόδων βαρβαρικῶν, τοσούτων δ' αἰχμαλώτων νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀπαγομένων· ἀλλὰ ταχεῖαν καὶ ἀποχρῶσαν καὶ καθ' ὑμῶν ἐποίσειν τὴν ἐκδίκησιν, ὥσπερ δῆτα καὶ κατὰ τῶν ἄλλων, οὓς ἔργον ξίφους, ἐμοῦ σιωπῶντος, ἐπεπράχει τὸ θεῖον πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ἵν' ὑμεῖς τοῖς τῶν ἄλλων κακοῖς παιδευθείητε. Εἰ μέντοι τοσαύτην ἐθρέψατε δι' ἐμὲ τὴν θηριωδίαν ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ πάντων ἁπλῶς Χριστιανῶν, καὶ σιδήρου
C μὲν παντὸς σκληροτέραν ἐκτήσασθε τὴν καρδίαν, φειδὼ δὲ πᾶσα καὶ οἶκτος ἅπας καθάπαξ ἐῤῥύη τῶν σπλάγχνων, μάρτυς ἔστω πρῶτον μὲν ὁ τὰ πάντα βλέπων ἀκοίμητος ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ· δεύτερον δ', ἡ τὰ πάντα βόσκουσα τὰν γῇ λαμπὰς ἡλίου, ὡς τό γ' ἐμὸν παντάπασι μέρος ἀπολελόγημαι, καὶ πλειόνων οὐ δέομαι λόγων. Ἅπτομαι δ' οὖν καὶ τῶν σῶν γονάτων ἁπάσῃ προθέσει ψυχῆς, καὶ πρὸς τὸν ἁπάντων ὁρκίζω σε ποιητὴν, μὴ κατοκνήσαντι γένοιτό σοι τὴν ἡμετέραν ταύτην γραφὴν λήθης ἐκδοῦναι βυθίοις καὶ ἀφανείας πυθμέσι καλύψαι· ἀλλὰ κοινῶσαι φίλοις καὶ συγγενέσι, κοινῶσαι συνετοῖς ἀνδράσιν· ἵνα δυοῖν θάτερον, ἢ τὰ συνοίσοντα συμβουλεύσασι πείθεσθαι [P. 475] ἔχῃς, ἢ μάρτυρες γοῦν τῶν γινομένων τε καὶ ἀποβαινόν-
D των εἶεν αὐτοί. »

Ε'. Ἐκεῖνος μὲν οὖν ἐρυθροῖς τε καὶ οἰκειοχείροις εἰς μῆκος ἐκτείνας γράμμασι τὴν ἐπιστολὴν (13), καὶ πολλῇ τῇ περὶ τὴν δέησιν σμικροπρεπείᾳ τοῦ ἤθους χρησάμενος, ἵνα τῷ ἄκρῳ τοῦ μέσου τύχῃ, τὸν λόγον ἐνταῦθά που κατέπαυσεν. Ἡμεῖς δὲ, τἀναγκαιότερα τῆς προθέσεως ἐκεῖθεν ἐρανισάμενοι, τὴν προσήκουσαν ἐξεθέμεθα δήλωσιν ἐνταυθοῖ.

## CAPUT IV.

*Patriarcha minore tandem fastu respondet. Sese et Cantacuzenum partim excusat, … lapsis succurrendum censet. Pacem suadendo Annam offendit. Hujus in Canta…*

### Variorum notæ.

(13) More imperatorum Constantinopolitanorum, de quo diximus Notarum. Ducang.

*ex zelotypia natum; fons malorum omnium. Patriarchæ tamen et totius curiæ Byzantinæ gravior quam Annæ culpa.*

Α'. Τῷ γε μὴν πατριάρχῃ ταῦτα ἀκηκοότι, οὐχ οἵαν κατὰ τῶν πρὶν πεμπομένων, τοιαύτην κἀνταῦθα τὴν ὀφρὺν ἐπεδείξατο· ἀλλ' ἐς τὸ σωφρονέστερον τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῶν τοῦ χρόνου κυμάτων πεπεισμένος τρέπειν τοιάδε τινὰ ἀπεφθέγξατο·

Β'. « Ἀμφοτέροις (φησὶν) εἰκότως ἄν τις ἐπιτιμήσειε, Καντακουζηνῷ τε κἀμοί, ἀνθρωπίνως διατεθεῖσι πρὸς τὴν παροῦσαν σπουδήν, καὶ μηδὲν ὑψηλότερον ἐννοεῖν βουληθεῖσιν, ὡς εἰ μὴ κἂν τὰ τῆς ἄνωθεν συνεπιλαμβάνοι προνοίας, μάταιος πᾶσα καθάπαξ εἰπεῖν τῶν ἀνθρώπων σπουδή. Ὅθεν ὀψέ, μετὰ μακρὰν καὶ δριμυτέραν τὴν πεῖραν, τὸ δέον μανθάνειν ἀρχόμεθα, ὅτε δυσχερὴς ἡ τῶν σφαλμάτων ἐστὶ διόρθωσις. Ὁ μὲν γὰρ εἰς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον τὴν μνήμην ἀνενεγκὼν ἐμέμψατο τὴν εἰς τὸν τοῦ τελευτήσαντος βασιλέως υἱὸν ἀδικίαν καὶ τὴν τοῦ βασιλείου (14) κράτους τυραννικὴν ἀντίληψιν· καὶ βέλτιον ἢ κατ' ἐκεῖνον εἰς τὴν τοιαύτην καὶ αὐτὸς ἐληλυθέναι βεβουλημένος ἐγχείρησιν, αὐτὸς μὲν ὑπούλως καὶ μετά τινων ἀπατηλῶν καὶ σεσοφισμένων προφάσεων, τὸ βασίλειον περιζώσασθαι κράτος βεβούλευται· τὸν δὲ τοῦ τετελευτηκότος υἱὸν βασιλέως εἰληφέναι γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρὶ πρὸς διαδοχὴν τῆς βασιλείας· πρᾶγμα δικαιότερον ἴσως καὶ ἥμερον, καὶ πάσης μέμψεως ὑπερόριον ἔχον τὸν πόδα. Οὗ κατὰ βούλησιν θείαν οὐκ ὄντος, ὡς ἔοικε, συνεπεπτώκει κἀμὲ πρὸς ἐπισφαλεῖς διανοίας τὸν νοῦν ἀγαγεῖν, καὶ πολέμιον ἰσχυρὸν τοῖς ἐκείνου τοιούτοις βουλεύμασι καταστῆναι, ἀναμνησθέντα τῆς τοῦ τηνικαῦτα πατριαρχεύοντος Ἀρσενίου νωθρότητος· δι' ἣν, ὡς ἡμῖν γε νενόμισται, ἐπιορκίαι ποικίλαι τε καὶ φρικώδεις προὔβησαν, [P. 476] καὶ τὰ τῆς τότ' ἀδικίας ἐπὶ τὸ μέγιστον προκεχωρήκει· ὡς ἐκεῖθεν τῆς τοῦ Θεοῦ σφοδρῶς ἐκκαυθείσης ὀργῆς, τὰ μέγιστα κατὰ Ῥωμαίων βλαστῆσαι κακά, καὶ μακροὺς κακοδαιμονίας ἐγερθῆναι κατὰ τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ βιαίους κλύδωνας ἄχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον. Ὤμην γάρ, ὡς εἰ ζῶσαν ἔχων ἐκεῖνος τότε ψυχὴν ἀνθίστατο τοῖς ἐκείνου περὶ τῆς βασιλείας βουλεύμασί τε καὶ πράγμασιν, ἥκιστ' ἂν δήπου τοσαῦτα κατὰ Ῥωμαίων ἐκέχυτο τὰ δεινά. Ὅθεν τὴν τότε προσήκουσαν μὲν θεραπείαν, ἥκιστα δὲ γενομένην, ἐν τοῖς νῦν καιροῖς καὶ πράγμασιν ἐπιδείκνυσθαι θέλων αὐτός, καὶ πολύν τινα τὸν τῦφον καὶ τὴν ὀφρὺν ἐπισυρομένους θρέψας λογισμούς, ἁπάσῃ προθέσει ψυχῆς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ διανέστην πόλεμον, λαμπράς τινος δῆθεν προφάσεως ἔχων ἐφόδια πρὸς διέγερσιν, τά τε ἄλλα καὶ ὅπως ἐκ τοῦ παραχρῆμα πρὸς ὑπεροψίαν ἤθους ἑαυτὸν μετεσκεύασε, καὶ [illegible] κἂν ταῖς τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν ἐπισημασίαις [illegible] δοῦλον ἀπείπατο, ἀφαιρούμενος ἀντι[illegible] τῆς βασιλίδος καὶ τοῦ ταύτης υἱοῦ τὴν

I. His patriarcha auditis, non eodem fastu has litteras excepit, quo superiores; sed suadente illius temporis perturbatione, animi sui sententiam ad meliorem frugem revocavit, et sic ferme locutus est :

II. « Ambobus, inquit, merito quispiam succenseat et Cantacuzeno et mihi, qui nos, ut humanum erat, in præsenti negotio gessimus, ac non altiora quædam cogitare voluimus; inanem videlicet esse omnem omnino hominum diligentiam, nisi et cœlestis adsit Providentia. Unde fit, ut sero, post longam et acerbam experientiam, quid expediat tum intelligere incipiamus, cum difficile est nostris mederi erratis. Etenim hic, cum ad imperatorem Michaelem Palæologum animum retulisset, eum, quod imperatoris defuncti filium affecisset injuria, ac tyrannice in summam potestatem invasisset, improbavit; et honestius quam ille eadem aggredi volens, sibi quidem subdole, captiosis quibusdam et commentitiis rationibus allegatis, imperatoriam auctoritatem **759** arrogare, mortui autem imperatoris filium generum et imperii successorem adsumere decrevit : id quod justius fortasse benigniusque, et extra omnem reprehensionem positum erat. Sed quia alia, ut videtur, Dei voluntas fuit, eo factum est, ut et ipse ad incautas cogitationes animum appellerem, et hisce illius consiliis hostem me acerrimum opponerem, cum Arsenii, qui patriarcha illis temporibus fuit, socordiam animo reputassem, per quam effectum, meo quidem judicio, ut in varia horrendaque perjuria iretur, et ea quæ tum exstitit injuria progrederetur longissime; ita ut, numine gravi ira accenso, maxima inde in Romanos pullularint mala, magnæque in rempublicam calamitates et violenti ad hodiernam usque diem fluctus proruperint. Putabam enim, si is, animo acri et vivido præditus, illius tunc de imperio invadendo consiliis molitionibusque obstitisset, minime utique tot mala redundatura in Romanos fuisse. Medicinam igitur, quæ tum opportuna quidem erat, sed neutiquam facta est, cum ipse hoc tempore atque hoc rerum statu vellem adhibere, et cogitationes animo alerem plenas fastus et arrogantiæ, omni studio ad persequendum bello Cantacuzenum erexi me; speciosas videlicet quasdam causas, quibus tanquam irritamentis uterer, tum alias habens, tum maxime, quod ingenium suum ille ad su[illegible] repente traduxisset, ac in propriis epistolis [illegible] gnandi [illegible]m subditis morem **760** [illegible] atq[illegible] imperatrice Anna [illegible] su[illegible]atem palam [illegible] u[illegible]d fecimus [illegible]

Variorum

*Thraciæ partem tenuerit. Thracia Persarum incursionibus crebris vastata. Cantacuzeni inopia : item Byzantinorum. Anna imperatrix pessime res administrat. Sacris imaginibus non parcit. Divites vexat. Ex ipso S. Sophiæ templo abreptos in vincula conjicit. Galatæi profugos excipiunt. Asyli jus vetustissimum : apud omnes gentes sanctum et inviolatum : a Christianis neglectum. Eversa Ecclesiæ dogmata. Ob eas causas templum subita ruina deformatum.*

746 I. Crali autem Triballorum principi, seditionibus iis, quibus Romani inter se et adversus se invicem sæviebant, ad delicias abutenti, satis nondum erat. Nempe is opportunum illud cupiditati suæ tempus et donum fortunæ esse ducebat longe maximum. Pervadebat igitur flammæ instar, et continenter populabatur subigebatque obvias quasque Romanorum urbes et regiones; quod nemo esset, cui illos impetus reprimere vacaret. Byzantinis enim, et tacitis et confitentibus, optatius multo erat omnia illi Christopolin usque prodi, quam Cantacuzeno acquiri. Cantacuzeno autem omnino quidem nolente id fiebat; civilibus tamen bellis distracto propugnare non licebat. Ea propter omnia ab illo, Thessalonica excepta, Christopolin usque subacta sunt. Atque in iis ipsæ etiam Serrhæ, magna illa et præclara civitas, fame et longa obsidione, duobus sane molestissimis hostibus, ad deditionem compulsæ.

II. Ex eo Crales supra se ipsum evectus sumptoque inde grandiori supercilio (nihil quippe eorum quæ Byzantium usque Romanis supererant, viribus suis et supremæ potestati resistiturum arbitrabatur), 747 Romanum imperatorem ipse se pronuntiavit, et vivendi genus a barbarico ad Romanum morem transtulit, tiaraque et omnibus, quæ magni hujus imperii propria sunt, insignibus palam usus est, et ad hoc usque tempus utitur. Jam vero et cum filio totum imperium partitus illi quidem, ut secundum Triballorum instituta imperaret, ea regione cessit, quæ ab Ionio sinu et Istro flumine ad Scopiorum usque urbem pertinet; quam provinciam maximus fluvius sursum alicunde præterlabitur Axius : sibi vero Romanas regiones et urbes, Romanis institutis regendas, illinc usque ad Christopolitanas fauces reservavit. Quæ autem ab illis angustiis ad urbes usque Selybriam et Dercum occurrunt, ea jam omnia Cantacuzenus subegerat, Chersoneso excepta.

III. At Persæ ex Asia per Hellespontum quacunque tempestate, tanquam ab suis ad suas possessiones et sedes advecti, noctu atque interdiu, ferarum instar civitates Thraciæ adoriebantur : nunc

A [P. 467] Α'. Κράλῃ δὲ τῷ Τριβαλλῶν ἡγεμόνι κόρος οὐκ ἦν, ἐντρυφῶντι ταῖς Ῥωμαϊκαῖς κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων στάσεσι, καὶ καιρὸν εἶναι λογιζομένῳ προσήκοντα μάλιστα τοῦτον αὐτοῦ τῇ πλεονεξίᾳ καὶ δώρων τῆς τύχης τὸ κράτιστον. Διὸ καὶ καθάπερ φλὸξ ἐπῄει καὶ ἐπενέμετο διηνεκῶς τὰς πρόσω πόλεις καὶ χώρας Ῥωμαίων δουλούμενος, μηδενὸς ὄντος, ὅτῳ ἂν ἀνθίστασθαι ᾖ ταῖς τοιαύταις αὐτοῦ γε ὁρμαῖς. Βυζαντίοις μὲν γὰρ πολλῷ δι' ἐφέσεως μᾶλλον ἦν, καὶ σιωπῶσι καὶ ἐκλαλοῦσι, προδεδόσθαι οἱ μέχρι Χριστουπόλεως ἅπαντα, ἢ Κανταχουζηνῷ προσγενέσθαι κτήσασθαι. Κανταχουζηνῷ δὲ τοῦτο μὲν ἀβούλητον ὅλως ἦν· περισπωμένῳ δ' ὅμως ἐς τὰς ἐκ τῶν ὁμοφύλων μάχας καιρὸς ὑπερμαχεῖν οὐκ ἐνῆν. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ πλὴν Θεσσαλονίκης ἅπαντα μέχρι B στενῶν Χριστουπόλεως (1) ἐκείνῳ δεδούλωνται· μεθ' ὧν καὶ Σεῤῥῶν ὑπάρχει τὸ μέγα τε καὶ θαυμάσιον ἄστυ, λιμῷ καὶ πολιορκίᾳ μακρᾷ προδοθὲν καθ' ὁμολογίαν, δυοῖν ἀμηχάνοις ἐχθροῖς.

Β'. Ἐντεῦθεν ὁ Κράλης μείζων ἑαυτοῦ καταστὰς καὶ δαψιλεστέραν ἑαυτῷ ποριζόμενος τὴν ὀφρὺν (ᾤετο γὰρ οὐδὲ τῶν μέχρι Βυζαντίου λειπομένων Ῥωμαίοις ἀνθέξειν οὐδὲν πρὸς τὴν ἐκείνου ῥώμην τε καὶ ἡγεμονικὴν ἀρχήν), [P. 468] βασιλέα Ῥωμαίων ἑαυτὸν ἀνηγόρευσε (2), τήν τε βάρβαρον δίαιταν ἐς τὰ Ῥωμαίων ἤμειψεν ἤθη καὶ καλύπτρᾳ καὶ πάσαις στολαῖς διασήμοις, ὁπόσαι τῇ μεγάλῃ ταύτῃ γε προσήκουσιν ἀρχῇ, περιφανῶς ἐχρήσατό τε καὶ χρῆταί γε μέχρι καὶ ἐς ἐμέ. Ἤδη δὲ καὶ πρὸς τὸν C υἱὸν τὴν ὅλην ἡγεμονίαν ἐνείματο· καὶ τῷ μὲν ἄρχειν παρέσχε, κατὰ τὰ εἰθισμένα τοῖς Τριβαλλοῖς, τῆς ἔκ τε κόλπου τοῦ Ἰονίου καὶ αὖ Ἴστρου τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς τῶν Σκοπίων πόλεως (3), ἧς καὶ ποταμὸς Ἀξιὸς (4) ἄνωθέν ποτε μέγιστος κάτεισι παραψαύων ἡγεμονίας· ἑαυτῷ δ' αὖ τῶν ἐκεῖθεν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων, κατὰ τὴν εἰθισμένην Ῥωμαίοις δίαιταν, ἄχρι καὶ ἐς τὰ περὶ Χριστούπολιν τῶν παρόδων στενά. Τά γε μὴν ἐκ τῶν τοιούτων στενῶν ἄχρι Σηλυβρίας καὶ Δέρκου (5) πάντ' εἶχεν ἤδη Κανταχουζηνὸς ὑποχείρια, πλὴν Χεῤῥονήσου.

Γ'. Περσικαὶ δὲ δυνάμεις, ἐξ Ἀσίας δι' Ἑλλησπόντου πᾶσαν ὥραν διαπεραιούμεναι, καθάπερ ἐξ οἰκείων ἐς οἰκείας νομὰς καὶ ἐπαύλεις, συχνὰς D ἐποιοῦντο νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὰς θηριώδεις

Variorum notæ.

(1) Cantacuzen. lib. I, cap. 4. Χριστουπόλεως φρούριον, ἅμα μὲν ὂν καρτερὸν ἔκ τε τῆς φύσεως τῆς κατασκευῆς τοῦ τόπου καὶ τῶν τειχῶν, ἅμα δ' ὅτι καὶ ὥσπερ εἴ τι κλεῖθρον κεῖται τῶν κλιμάτων ἑκατέρων μέσον. Meminit rursum Gregoras hoc cap. Χριστουπόλεως στενῶν. DUCANG.—Vide notam ad pag. 151 (col. 412) supra. BOIVIN.

(2) Cantacuzen. lib. III, cap. 89 extremo. DUCANG.

(3) Quam quidem urbem in Regiam deinceps delegit. Cantacuz. lib. IV, cap. 19. Vide Laonicum lib. I, pag. 14, et Leunclavium in *Pand. Turc.* DUCANG.

(4). Vide lib. VIII, cap. 4, sect. 7, et lib. XIII, cap. 2, sect. 7. BOIVIN.

(5) Πόλις ἐν τῇ Δέρκῃ λίμνῃ Cantacuzeno lib. III, cap. 81. DUCANG.

ἐφόδους κατὰ τῶν Θρᾳκικῶν πόλεων, νῦν μὲν αὐτονομίᾳ χρώμενοι λῃστρικῇ, νῦν δὲ συμμαχεῖν προσποιούμενοι Καντακουζηνῷ. Ὅπως δ' ἄρα ἦν, ἐνόσουν αἱ πόλεις καὶ μάλα πονήρως εἶχον Ῥωμαίοις πᾶσι τὰ πράγματα. Οὔτε γὰρ ὑποζυγίων, οὔτε ποιμνίων οὐδὲν τοῖς ταλαιπώροις Θρᾳξὶν ἐλέλειπτο, οὔτε βοῶν ἀροτήρων οὐδείς, δι' ὧν οἱ γεωργοὶ τὰς τῆς γῆς ἀναμοχλεύοντες αὔλακας τὸν ἡμερήσιον καὶ ἀναγκαῖον ἐκπορίζονται δασμὸν τῇ γαστρί. Κἀντεῦθεν ἀσπόρου τε καταλελειμμένης τῆς γῆς καὶ ἀνθρώπων ἐρήμου παντάπασι, καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν θηριώδους, ἀπορίᾳ χρημάτων ἐμάστιζε μὲν ἱκανῶς τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸν, περιιόντα Θρᾴκην· ἐμάστιζε δ' οὐχ ἧττον καὶ Βυζαντίους, τῆς βασιλίδος Ἄννης καίριον οὐδὲν περὶ τὴν τῶν πραγμάτων μελέτην οὔτ' εἰδυίας οὔτ' ἐθελούσης διοίκησιν· ἀλλ' ἀφαιρουμένης μὲν τὸν τῶν ἱερῶν εἰκόνων κόσμον ἀνέδην, καὶ ὃν μὲν ἐκποιουμένης, ὃν δὲ χωνείᾳ παραπεμπούσης· προφάσει μὲν διὰ τὴν ἐς τὰ κοινὰ χρείαν, τὸ δὲ πλεῖστον εἰς ἑαυτῆς ἴδιον κέρδος.

Δ'. Ταῦτα δ' ἐργαζομένη οὐδὲ τοῦ κακουργεῖν ἀπείχετο τοὺς ἐνδόξους, καὶ ὅσοι χρημάτων οἰκείων περιουσίᾳ προὔχειν ἐδόκουν. Δι' ἃ δὴ καὶ ἐς τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀσύλου πάλαι καταφυγῆς κεκτημένον προνόμια, καταφεύγοντας ἀπέσπων φεῦ ἀπηνῶς, καὶ πάσαις ἀπώθουν χερσὶν εἰς εἱρκτὴν καὶ λήθης ἅπαν φάναι φρούριον· ὡς ἀναγκασθέντας ἤδη λοιπὸν τοὺς ταλαιπώρους (ἐφευρετικὸν γὰρ εἶναί φασι τὴν ἀνάγκην) ἐς τὸ τοῦ Γαλάτου καταφεύγειν φρούριον, τῆς περιστάσεως τοῦτο μηχανησαμένης ἐξ αὐτομάτου φρούριον ὀχυρὸν καὶ ἱεράν τινα ἄγκυραν καὶ ἄσυλον ὄντως καταφυγήν. Καίτοι καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι, καὶ πάσῃ γῇ καὶ θαλάσσῃ, καὶ πάσαις ἡγεμονικαῖς ἐξουσίαις, εἰθισμένον ἀεὶ δι' αἰῶνος οἴκτου καὶ σπλάγχνων τοιαῦτα κεκτῆσθαι δείγματα. Χριστιανοῖς [P. 469] δ' οὖσιν ἡμῖν, καὶ νῦν μάλιστα χρῄζουσι τῆς ὁμοίας πρὸς Θεοῦ τυγχάνειν συμμαχίας, ἀπείρηταί τε καὶ παραλέλυται.

Ε'. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλ' ὥσπερ κάλω ῥαγέντος καὶ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἀνατέτραπται, καὶ θεῖοι Πατέρων κανόνες συγκέχυνται καὶ πεπάτηνται. Δι' ἃ δὴ καὶ αὐτὸ τοῦ ναοῦ τὸ κάλλος ἠκρωτηρίασται, καὶ ἐς τὸ ἔδαφος ἔῤῥιπται· δεικνύντος οὑτωσὶ προφανῶς τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν φαινομένων τὴν τῶν οὕτω παρανομουμένων ὑπερβολὴν, καὶ οἷον τὴν μέλλουσαν προαναφωνοῦντος καὶ ἀπειλοῦντος ἐκδίκησιν. Καί μοι δοκεῖ διὰ τοῦτ' ἄνευ σεισμοῦ καὶ περικλονήσεως γῆς γεγενῆσθαι τὸ πάθος τουτί.

A latronum licentia utendo; nunc se Cantacuzeni copias auxiliarias simulando. Sane ut ut erat, laborabant urbes, et cum omnibus Romanis pessime agebatur. Nihil enim jumentorum, nihil pecorum miserrimis Thracibus reliqui erat; nihil ex bubus aratoribus, quorum opera agricolæ, perrupto terræ gremio, quotidianum et necessarium parant faucibus vectigal. Cum itaque **748** ex eo terra inculta remansisset, et colonis omnino vacua, ac prorsus (ut ita dicam) fera, Cantacuzenum imperatorem, regiones illas circumeuntem, non mediocris flagellabat pecuniæ inopia; nec minor Byzantios, cum imperatrix Anna nihil circa rerum administrationem opportune statuere aut posset aut vellet; B sed sacrarum imaginum ornamenta licentius detraheret, et alia venderet, alia ad aurificem mitteret, specie quidem, ut in usus publicos impenderet; at maxima ex parte, ut in rem suam converteret.

IV. Hæc porro cum faceret, ne tum quidem ab vexandis iis abstinebat, qui illustriores erant, aut rei familiaris copia abundare videbantur. Quocirca et eos, qui ad magnum celeberrimumque S. Sophiæ templum, inviolati jamdiu perfugii privilegiis ornatum, confugissent, avellebant heu crudeliter ac totis viribus in carcerem et in quamlibet (ut ita dicam) Oblivii arcem detrudebant. Coacti itaque miseri (etenim ingeniosum quiddam esse necessi- C tatem ferunt) ad Galatæum castellum confugiebant, ipsa videlicet calamitate suapte illud sibi providente, præsidium firmum et sacram quamdam ancoram et inviolatum vere perfugium. Atqui et Barbaris et Græcis, et omni terræ ac mari, et omnibus imperiis ab omni ævo moris fuit, ut misericordiæ et affectus talia apud se haberent exempla. A nobis vero, qui et Christiani sumus, et nunc maxime simili numinis auxilio indigemus, illud interdicitur **749** atque abrogatur.

V. Quin imo, tanquam ruptis retinaculis, et ipsa quoque Ecclesiæ dogmata evertuntur, et sacra Patrum præscripta confunduntur ac pedibus subjiciuntur. Eam ob causam ipsa templi pulchritudo mutilata est et ad terram afflicta; Deo palam ita D significante, et evidentibus ostentis declarante, quam enormis foret ejusmodi impietas, futuramque ultionem quasi prænuntiante ac minitante: unde et factum puto, ut citra terræ tremorem et agitationem clades illa accideret.

## CAPUT II.

*Templum Sanctæ Sophiæ, qua parte orientem spectat, collapso hemisphærio dehiscit. Ejus cladis magnitudo verbis amplificata. Civium concursus et comploratio. Ipsorum nobilium, ac in primis feminarum in exportandis ruderibus pia sedulitas. Substructa ab imperatore Andronico fundamenta ruinam sistunt. Rei Byzantinæ status miserrimus. Lacedæmonii post Leuctricam, Romani post Cannensem pugnam, mulieribus aurum interdixere. Byzantini cur vestibus pullis passim uti cœperint. Deus hominum morbis lente medetur. Facilius ædificat quam destruit.*

Α'. Ἑσπέρα μὲν γὰρ ἦν ἤδη καὶ οὐρανὸς αἴθριος, περί που τὰ μέσα τῆς νυκτὸς, ὅτε πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὀφθαλμοῖς βαθεῖς ἀληνοβατοῦσα κίρνησι τοὺς

I. Nocte enim jam fere media, cœlo sereno, cum silentium ipsum omnibus hominum oculis invergit ac veluti imprimit soporem altissimum;

cum et galli ad nocturnos cantus alas movere et ingenitas buccinas modulate inflare meditantur, e quatuor illis arcubus, cœlo pene dixerim æmulis, unus, orienti nempe obversus, procubuit, secum trahens et eadem ruina involvens, quæcunque hemisphærium superimpositum fulciebant : atque ita deleta sunt, quæ in bemate pulchra inerant et recondita; deletus est sacrarum imaginum nitor; et gratia illa ubique diffusa brevi evanuit, veluti flos in agro, aut rosa in horto, quando vel locusta vel improvisa eruca statim incurrerit. Illa vero, quæ columnas sacras vestiebat ac distinguebat, omne æmulum opus supergressa Phidiæ sculptura, effusa omnino et deleta est, minutissimis calculis exæquata. Conciones autem, et conventus, et quæ **750** solebant haberi illic diebus et noctibus perpetuis dialecticæ theologicæque disputationes, studium suum in silentium præ stupore verterunt. Et nunc theatrum illud universo orbi commune, jucundus omnis linguæ sermo, dulcissimum auribus quibuslibet murmur, inaspectum astat spectaculum, et quædam velut columna animata tragœdiam medio aere exhibet, totiusque orbis lacrymas ciet; et ore quasi per culmen superne diducto, soli et astris indignum facinus palam annuntiat; cœlum denique tantum non testem advocat, et prophetica illa Deo occinit : « Filii matris meæ pugnaverunt contra me : percusserunt me, vulneraverunt me; et superbia eorum, qui oderunt me, ascendit semper. »

II. Id cum ita accidisset, manante statim fama, et per totam urbem mane disseminata, major et clamor et luctus excitatus est, quam olim exstitit, cum Assyrius Nabuchodonosor, Solyma funditus eversa, Salomonici quoque templi magnificentiam diruit atque sustulit. Omnia itaque et tecta et fora et theatra deserebantur, omnibus ad illius cladis spectaculum confestim accurrentibus : et nemo erat cui aliud quidquam curæ impensioris esset, quod ab officio illo posset avocare. Circumfusi igitur et lamentati omnes, quantum par erat, mox inclinato corpore materiem et rudera exportabant; nec tum quisquam ex omnibus erat immunis; nec ibi divitem a paupere discerneres, nec illustrem ab obscuro, nec **751** servum a domino, nec nobilem ab operis mercenariis. Sed in eumdem ardoris impetum omnium pariter voluntas coalescebat. Mulierum tamen sedulitas multo major quam hominum in navanda opera fuit. Etenim illæ, utpote sexu ad uberem lacrymarum vim propensiore, largo demum fletu lateres ac lapides illos respergebant; humeris deinde imponebant, neutiquam tunc sollicitæ de sumptuosis vestimentis, quæ et lacerabat et pulvere opplebat tum confusa illa materia,

A ὕπνους ἡ τῆς νυκτὸς σιωπὴ, πρὸς δ' ᾠδὰς νυκτερινὰς ἀλεκτρυόνες τάς τε πτέρυγας κινεῖν καὶ τὰς ἐμφύτους σάλπιγγας ἀνοίγειν ἐμμελῶς μελετῶσι, καὶ τηνικαῦτα πέπτωκεν ἡ μία τῶν αἰθερίων φάναι τεττάρων ἀψίδων (6), ἡ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα βλέπουσα, συνεφελκύσασά τε καὶ συγκαθελοῦσα ἑαυτῇ καὶ ὅσον ὑπήρειδεν ὃ ἐπεκάθητο ἡμισφαίριον· καὶ συντέτριπται μὲν τὰ κρυπτόμενα κάλλη τοῦ βήματος. Συντέτριπται δ' ὁ τῶν θείων ἐκείνων κόσμος εἰκόνων· ἡ δὲ διὰ πάντων ἥκουσα χάρις ἔσβεσται ταχὺ, καθάπερ ἄνθος ἐν ἀγρῷ καὶ ῥόδον ἐν λειμῶνι, ὁπότ' ἀκρὶς καὶ κάμπη τις ἀδόκητος ἀθρόον ἐπιδράμοι. Ἡ δὲ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους κίονας περιελίττουσά τε καὶ ποικίλλουσα καὶ νικῶσα τὸ ἁμιλλώμενον ἅπαν Φειδίου λαξευτικὴ παντάπασιν ἐῤῥύη τε καὶ ἔσβεσται, λεπτότητα μιμησαμένη ψηφίδων.
B Πανηγύρεις δὲ καὶ ξυναυλίαι καὶ ἅμιλλαι συνήθεις ἐκεῖ, λογικαί τε καὶ ἱεραὶ, παννύχιοί τε καὶ πανημέριοι, πρὸς ἀφωνίαν μετήνεγκαν τὴν σπουδὴν ὑπ' ἐκπλήξεως. Καὶ νῦν [P. 470] τὸ παγκόσμιον θέατρον, τὸ πάσης γλώττης τερπνὸν ἀφήγημα, ὁ πάσης ἀκοῆς γλυκὺς θόρυβος, ἀόρατον ἕστηκε θέαμα, καὶ στήλη τις οἷον ἔμψυχος δι' αἰθέρος ποιουμένη τὴν τραγῳδίαν, καὶ πάσης γῆς προκαλουμένη δάκρυα, καὶ ὥσπερ στόμα διὰ τῆς ὀροφῆς ἄνω διάρασα περιφανῶς ἡλίῳ καὶ ἄστρασι τὴν ἀδικίαν προσαγγέλλει, καὶ τοὺς οὐρανοὺς μονονουχὶ προσκαλουμένη μάρτυρας ἐκεῖνα δὴ τὰ τῶν προφητῶν περιᾴδει πρὸς Κύριον· « Υἱοὶ μητρός μου (7) ἐμαχέσαντό με· ἐπάταξάν με, ἐτραυμάτισάν με· καὶ ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων με ἀνέβη διὰ παντός. »

C Β'. Τούτων δ' οὕτω συμβεβηκότων, τῆς φήμης ἕωθεν ῥυείσης καὶ ἀνὰ πᾶσαν διαδοθείσης τὴν πόλιν, βοὴ καὶ θρῆνος ἠγείρετο μείζων (8) ἢ κατ' ἐκεῖνον τὸν πάλαι, ὁπότε Ναβουχοδονόσορ ὁ Ἀσσύριος, ἄρδην ἐξανδραποδισάμενος Ἱερουσαλὴμ, ὁμοῦ καὶ τὸ τοῦ Σολομωντείου νεὼ καθεῖλέ τε καὶ ἀφῄρηται κλέος. Ἐκενοῦντο τοίνυν οἰκίαι πᾶσαι καὶ ἀγοραὶ καὶ θέατρα, καὶ πάντες ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ πάθους ἀθρόον ἐξέθεον· καὶ οὐδεὶς ἦν, ὅτῳ προὐργιαίτερον ἕτερον ἦν τῶν ἁπάντων, ὃ τῆς σπουδῆς ἀπασχολῆσαι ταύτης ἂν δυνηθείη. Περιστάντες οὖν καὶ ἀπολοφυράμενοι πάντες ὁπόσον εἰκὸς, ἔπειτα κύψαντες ἐξεφόρουν τὴν ὕλην τῶν ἐρειπίων· καὶ ἦν οὐδεὶς τῶν ἁπάντων τέως ἀξυντελής· οὐδ' ἦν ἐκεῖ διακρίνειν
D πλούσιον ἐκ πενήτων οὐδ' ἐξ ἀδόξων ἔνδοξον, οὐδ' ἐκ δεσπότου δοῦλον, οὐ μέντ' ἂν οὐδ' ἐκ βαναύσων εὐγενῆ. Ἀλλὰ πρὸς μίαν ἐπίσης ἀνεκίρνατο πάντων ἡ πρόθεσις ζήλου φοράν. Πολύ γε μὴν τῶν ἀνδρῶν ἡ τῶν γυναικῶν ὑπερεῖχεν εἰς τοὔργον σπουδή. Ἅτε γὰρ εὐπαθέστερον πρὸς δακρύων τὸ γένος φορὰν, πλουσίοις λοιπὸν τοῖς δάκρυσι ῥαίνουσαι τάς τε πλίνθους καὶ πέτρας ἐκείνας ἔπειτα ἐπετίθουν τοῖς ὤμοις, οὐδαμῆ περιλάμπρων ἐνδυμάτων ἐνταῦθα φροντίζουσαι, ῥηγνυμένων καὶ

### Variorum notæ.

(6) Cantacuzen. lib. IV, cap. 4. DUCANG.

(7) Cant. cant. cap. I, v. 5, et cap. V, v. 7, et Psalm. LXXIII, v. 23. BOIVIN.

(8) Videtur Gregoras respexisse ad illa Gregorii Nazianzeni de Anastasiæ templo,

*Οὐ τόσον, Ἀσσυρίοισιν ὅτ' ἤγετο τηλόθι πάτρης,*
*Λαὸς δουριαλὴς νηὸν ἔκλαυσε μέγαν.* BOIVIN.

κόνεως πληρουμένων ὑπό τε τῆς πολυμιγοῦς A ἐκείνης ὕλης ὑπό τε τῆς ἐξ ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων συνεχοῦς τε καὶ ἀγχιστρόφου περιφορᾶς. Εἶπεν ἄν τις πηγὰς ἀφιέναι δακρύων τὴν ὕλην ἐκφορουμένην ἐκείνην· οὕτω κατὰ ποταμοὺς ἐχώρει τότε δάκρυα πασῶν ἐκεῖ γυναικῶν, ἐνδόξων ὁμοῦ καὶ ἀδόξων, καὶ οὕτω μακροῖς ἀνεμίγνυτο θρήνοις ὁ ζῆλος ἐκείνων καὶ ἡ σπουδὴ, ῥᾳστώνης οὐδεμιᾶς δυνηθείσης διακόψαι τὸν δρόμον καὶ τὴν συνέχειαν, ἐφ' ὅλοις ἐγγύς που νυχθημέροις τριάκοντα.

Γ'. Ἐλέγετο μέντοι πρὸς τῶν πολλῶν, ὡς εἰ μὴ προϋπάρχειν συνέβαινε τὰς πρὸς ἕω κρηπῖδας καὶ τὰ ἐρείσματα, ὁπόσα πρὸς Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως (9) πάλαι ἀνῳκοδόμηνται πάνυ τοι φιλοτίμως, κἂν πολλαπλάσιον ἐγεγόνει [P. 471] τὸ πτῶμα καὶ τῶν γε ἀνιάτων ἓν ἦν. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν B τρόπον· καὶ τὸ θέρος ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

Δ'. Κακῶν δ' ἀνακωχή τις οὔτ' ἦν, οὔτ' ἠλπίζετο· ἀλλ' ἐφ' ἑτέροις ἕτερα διηνεκῶς ἐπέῤῥει, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον ηὔξε καὶ προὔβαινε. Ἥ τε γὰρ γῆ παντάπασιν εἰπεῖν ἄσπορός τε καὶ ἀγεώργητος ἐλείπετο· τῶν τ' ἐπιτηδείων μακρά τις ἐπεπόλαζε σπάνις διὰ τὰς τῶν ἄλλοτ' ἄλλων πολεμίων ἐφόδους· καὶ ἅμα χρημάτων πόρος ἦν οὐδεὶς οὐδαμόθεν, οὔτε τοῖς πένησιν ἐννοῆσαι δι' ἐργασίας ζητινοσοῦν, οὔτε τοῖς ἄρχουσιν, ὅθεν ἔρανόν τινα δασμολογοῦντες ἀργυρολογήσουσι. Καὶ ἦν ἰδεῖν κενουμένας τὰς πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἐς ἀλλοδαπὴν μετοικοῦντας, τοὺς δ' ἐν ἀπογνώσει μένοντας.

C

Ε'. Καὶ Λακεδαιμόνιοι μὲν πάλαι χρυσοφορεῖν τὰς γυναῖκας ἔπαυσαν, καὶ ἅμα οἱ τὸ τῆς πάλαι Ῥώμης διοικοῦντες ἀξίωμα, ψηφίσμασί τε καὶ δόγμασι δημοσίοις καὶ ἀσαλεύτοις ἑκάτεροι· οἱ μὲν διὰ τὸ ἐν Λεύκτροις ὑπὸ Θηβαίων σφίσι γενόμενον πάθος, ὁπότε δὴ μικροῦ τὴν πᾶσαν ἔκειρεν ὁπλιτικὴν ἀκμὴν τῆς Σπάρτης Ἐπαμεινώνδας ἐκεῖνος, Βοιωταρχῶν τηνικαῦτα· οἱ δὲ δι' Ἀννίβαν τὸν Καρχηδόνιον ὁπότε περί τε Κανύσιον πεδίον καὶ Ἀφείδιον ποταμὸν τοῖς κατὰ Ῥωμαίων μακροῖς ἐκείνοις τροπαίοις τελευταῖον τοῦτ' ἐπιθεὶς καὶ συγκλείσας τὴν μυριάριθμον ἐκείνην Ῥωμαίων κατηγωνίσατο στρατιάν· ὡς τοῖς πλουσίοις ἐκείνοις αἵμασι βαφῆναί τε ποταμοῦ τὸ ῥόθιον, καὶ ἄνευ ὕδατος, αἱμάτων ἔχειν ἄνωθεν εἶναι δοκεῖν τὰς πηγάς. D

Ϛ'. Νῦν δ' ὥσπερ ἐξ ἑνός τινος αὐτομάτου κηρύγματος, διαδραμόντος ἁπάσας πόλεις Ῥωμαίων, μήτε μηδένα ἀνδρῶν μήτε γυναικῶν μηδεμίαν λαμπροφορεῖν, ἀλλ' ὁμόσε πάντας ἑλέσθαι μελαίναις ἐσθῆσι ξυνεπεπτώκει κεχρῆσθαι, οὓς μὲν λύπης ἕνεκα προϋπαρξάσης ἅπαξ, οὓς δὲ διὰ τὰς κοινὰς καὶ δημοσίους χρείας τε καὶ συμφορὰς τῶν ὁμοφύλων· ὡς μὴ πόλει καὶ πολιτείᾳ τὰ Ῥωμαίων ἐοικέναι πράγματα, ἀλλ' ἀμαυρά τινα καμνόντων εἴδωλα εἶναι, καὶ πόῤῥωθεν μονονοὺ προαναφωνοῦντα ἀλλήλοις τὴν ἔνδον τῆς ψυχῆς φλεγμονὴν, ὅσην ἑκάστῳ δαψιλῶς χορη-

A tum continua et crebro iterata ab aliis ad alios per manus translatio. Dixisses materiam illam, quæ exportabatur, lacrymarum fontibus scaturire: adeo tunc torrentium instar ibant omnium quæ erant illic mulierum, illustrium simul et ignobilium, lacrymæ: adeo ingenti luctu mistus erat illarum zelus et officiosa diligentia: siquidem illos cursus et continuos labores nulla potuit mollities interrumpere, perpetuis ferme triginta diebus et noctibus.

III. Cæterum a plerisque dictitabatur, nisi orientem versus occurrissent fundamenta et moles, quas jampridem imperator Andronicus magnifice admodum substruxerat, futuram multo majorem ruinam, atque illud vulnus insanabile exstiturum B fuisse. Porro hæc ita se habuerunt; ac in iis æstas consumpta est.

IV. Malorum autem remissio nulla neque erat, neque sperabatur; sed perpetuo alia ex aliis affluebant, ingravescebantque et provehebantur in pejus. Nam et terra seminibus omnino pene fraudabatur, et inculta remanebat, et rerum ad victum 752 necessariarum magnam quamdam inopiam induxerant hostium alias aliorum incursiones; nec parandæ alicunde pecuniæ ratio ulla a pauperibus excogitari poterat, quamcunque illi artem exercerent: nec erat magnatibus, unde corrogata aliqua stipe pecuniam cogerent; et urbes videre erat desolatas, aliis peregre abeuntibus, aliis domi desperata salute remanentibus.

C V. Olim quidem Lacedæmonii mulieribus edixerunt, ut gestare aurum desinerent, nec non ii qui veteris Romæ imperium administrabant, consultis utrique et decretis publicis, iisque inconcussis: illi propter Leuctris acceptam a Thebanis cladem, cum robur Spartæ militare totum fere excisum est virtute illius Epaminondæ, qui tum Bœotis imperabat: hi vero, eo quod Annibal Carthaginiensis in Cannensi agro, apud Aufidum flumen, magnis illis, quas de Romanis reportaverat, victoriis novissima adjecta, coactas in unum locum innumerabiles Romanorum copias ita profligavit, ut largo cruore tinctis fluctibus, non ex aquæ sed e sanguinis fontibus derivari amnis videretur.

VI. Nunc vero, quasi edicto aliquo totas Romanorum urbes suapte pervagato, sic usu venit, ut nullus vir, nulla mulier veste candente, sed omnes pulla uterentur; alii dolore aliquo semel præcepto, alii communem ac publicam vicem et suorum civium infortunia dolentes; ita ut non civitati reive publicæ simile esset Romanum imperium, sed obscura quædam 753 simulacra luce carentium esse viderentur, quæ e longinquo sibi invicem quasi prædicarent intimum animi dolorem; eum nempe, quem unicuique non desinit cumulate ex-

Variorum notæ.

(9) Atque hinc discimus a quo exstructi fuerint muri illi obnitentes quatuor majoribus pilis sustinentibus hemisphærium, de quibus egimus in *Constantinop. Christ.* lib. iii, sect. 36. DUCANG.

hibere præsens Romanorum infelicitas. Nimirum publicis et privatis Romanorum rebus divina justitia sic ferme medetur, ut illi medici, qui non præsentissimo efficacissimoque cauterio utuntur, sed leniore, et curationem in longum ducturo. Istud autem multo quam illud molestius videtur; non intelligentibus plerisque divina et benigna Providentiæ consilia, quando illa pœnitendi spatium iis largitur, qui gravissime deliquerint. Etenim hominibus quidem multo facilius est propria ædificia destruere, quam construere: Deo autem, utpote clementiori, rerum ædificatio et coagmentatio celerrime ac dicto citius, eversio nonnisi longo tempore, et ut plurimum lentius, ægreque admodum perficitur. Nimirum ille tantum non aperte ostendit, alterum quidem se volente, alterum vero partim volente, partim nolente fieri ''' quod ad emendationem optimum habet consiliarium et adjutorem, moram ipsam longi temporis.

γεῖν οὐ λήγει το κακόδαιμον νῦν τῆς Ῥωμαίων τύχης· παραπλησίως τῶν ἰατρῶν ἐκείνοις, ἐπάγοντος τοῦ Θεοῦ τοῖς κοινοῖς τε καὶ ἰδιάζουσι Ῥωμαίων πράγμασι τὴν ἰατρεύουσαν δίκην, οἳ μὴ τῇ ὀξυτάτῃ καὶ ἀνυσιμωτάτῃ κέχρηνται καυτηρίᾳ, ὅτι μὴ τῇ μαλακωτέρᾳ τε καὶ διὰ μακροῦ ποιουμένῃ τοῦ χρόνου τὴν ἴασιν· ὃ πολλῷ δὴ τοῦ προτέρου δοκεῖ πως ἀνιαρότερον, οὐ συνιεῖσι τοῖς πλείστοις τοὺς θείους καὶ οἰκονομικοὺς τῆς προνοίας τρόπους, ὁπότε καιρὸν ἐθέλοι διδόναι μετανοίας τοῖς τὰ μέγιστα ἁμαρτάνουσιν. [P. 472] Ἀνθρώποις μὲν γὰρ πολλῷ ῥᾷον τῆς οἰκείας ἐστὶν οἰκοδομίας καθαιρεῖν, ἢ κτίζειν· Θεῷ δὲ, φιλανθρώπῳ γε ὄντι, ταχίστην μὲν τὴν οἰκοδομὴν καὶ σύστασιν, καὶ θᾶττον ἢ λόγος, τῶν γινομένων ποιεῖσθαι· τὴν δέ γε καθαίρεσιν διὰ μακροῦ τε τοῦ χρόνου καὶ βραδυτέραν ὡς τὰ πολλὰ, καὶ μάλα μόλις· μονονουχὶ δεικνύντι περιφανῶς, ἑκάτερον εἶναι, τὸ μὲν αὐτῷ κατὰ βούλησιν, τὸ δὲ κατ' ἀμφότερα· τό τ' ἀβούλητον... καὶ ὃ πρὸς διόρθωσιν (10) ἔχει κράτιστον σύμβουλον ἅμα καὶ σύμμαχον τὸν τοῦ χρόνου δίαυλον.

## CAPUT III.

*Imperantium culpæ excusantur, rerum causis ad arcanam Dei providentiam relatis. Cantacuzenus nimium supplex et abjectus in epistolis. Multum sibi et reipublicæ obfuit cunctando. Quosnam viros maxime imitari debuerit. Gregoras epistolam ejus selectam prolaturus, qua fide eam exhibiturus sit, docet. Epistola ad patriarcham. Scripta fuit rubris litteris, ipsius Cantacuzeni manu. Recisa sunt, quæ ad rem minus pertinebant. Cætera ornatius enuntiata.*

I. Hæc et ipse mecum reputans nec socordiæ in bello gerendo, nec simplicitatis in illo rerum statu nimiæ Cantacuzenum imperatorem ausim damnare, nec zelotypiam Annæ et odium implacabile causari; sed occultiora quædam Providentiæ consilia, quæ omnia recte administrans criminibus **754** alio tempore admissis alio mercedem amplam rependit; agriculturæ morem imitata, quæ et ipsa, alio tempore mandatis terræ seminibus, alio colligit fructus.

II. Quapropter hac in parte historiæ libet selectam unam ex Cantacuzeni epistolis citra invidiam proferre: quas ideo hactenus omisimus (quamvis ille multas et continuas ad Byzantios miserit), quia nimiam quamdam humilitatem et indignas obsecrationes continebant; cum ille posset, si (ut imperatorem decuit) vigilans fuisset, majori strenuitate ac diligentia totam controversiam dirimere, non autem ita tempus frustra terere, simulque et se ipsum et Romanum imperium, cum minime oporteret, adeo affligtare, ut jam in genua prolapsum non speret institurum se unquam facile prioribus vestigiis. Potuit enim ille, si voluisset, antiquiora quædam sibi ad imitandum facta proponere, Alexii nempe Comneni, et eorum qui ipsum antecessere (quorum acris virtus Byzantiis facile præripuit, ne hostium consilia celeritatemque impressionis opportune præcaverent) et infinita diversaque tam popularium suorum quam externorum

Α'. Ταῦτ' ἐννοῶν καὶ αὐτὸς οὔτε νωθρότητα περὶ τὰ πολέμια καὶ ἀφέλειαν περὶ τὴν ἐνεστῶσαν περίστασιν ἔχω καταγινώσκειν τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ, οὔτε ζηλοτυπίαν καὶ κότον ἀπέραντον Ἄννης αἰτιᾶσθαι, καὶ ἀκατάλλακτον ἔχθραν· ἀλλὰ μυστικωτέρους τινὰς τῆς προνοίας τρόπους· ἣ τὰ πάντα καλῶς διοικοῦσα τὰς ἐν ἄλλοις ἡμαρτημένας αἰτίας καιροῖς ἐν ἑτέροις λαμπρῶς ἀποδίδωσι, γεωργίας μιμουμένη λόγους· ἣ καὶ αὐτὴ τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν ἐν ἄλλοις τῇ γῇ ποιουμένη καιροῖς ἐν ἑτέροις τρυγᾷ τοὺς καρπούς.

Β'. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ μνησθῆναι μιᾶς τινος ἀνεπιφθόνως τῶν ἐπιστολῶν Καντακουζηνοῦ, γενομένοις ἡμῖν ἐνταυθοῖ τῆς διηγήσεως, πρὸς βουλήσεως γίνεται· αἳ διὰ τοῦτο σεσίγηνταί μοι μέχρι νῦν, καὶ ταῦτα πολλαί τινες οὖσαι καὶ συνεχεῖς αἱ πεμπόμεναι πρὸς αὐτοῦ Βυζαντίοις, ὅτι πολλήν τινα τὴν ὑπόπτωσιν εἶχον καὶ σμικροπρεπῆ τινα τὴν παράκλησιν· ἐξὸν διαγρηγορήσαντι στρατηγικώτερον τρόπον κραταιοτέραν ποιήσασθαι καὶ σπουδαιοτέραν τὴν τοῦ ἀγῶνος κρίσιν, καὶ μὴ μάτην οὕτω τρίβειν τὸν χρόνον, καὶ φθείρειν μὲν ἑαυτὸν, φθείρειν δὲ τὰ Ῥωμαίων οὐ δέον πράγματα, ὡς καὶ ἐς γόνυ πεσόντα ἤδη μηκέτ' ἐλπίζειν ῥᾳδίως ἐπὶ τῶν εἰθισμένων κρηπίδων ἑστήξειν· [P. 473] ἔχειν γὰρ αὐτὸν, εἴπερ ἐβούλετο, πρὸς ἀρχαιότερα τὴν μίμησιν ἀναφέρειν τῶν ἔργων, Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ δηλαδὴ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ (ὧν ἡ ὀξύτης εὐχερῶς Βυζαντίοις ἀφείλετο, προσηκόντως φυλάττεσθαι τὴν τῶν πολεμίων ἐπίνοιαν καὶ τὸ τῆς ἐφόδου τάχος) καὶ μυρία ἐν ἄλ-

### Variorum notæ.

(10) Ita etiam Vaticanum exemplar; ex quo, quæ in Regio apographo deessent, suppleturum me sperabam. BOIVIN.

λοις ἄλλα τῶν τε ὁμοφύλων καὶ ἀλλοφύλων, παραπλησίαις καὶ μείζοσιν ἐντετυχηκότων ἄλλοτ' ἄλλως ἄλλων περιστάσεσι βιαίων καὶ δυσανταγωνιστικωτέρων μάλα πραγμάτων.

Γ'. Ὅμως ἐπεὶ τοῖς τῆς προνοίας ἀποῤῥήτοις πελάγεσι τὸ τῶν τοιούτων λόγων ἐπαφήκαμεν σκάφος, φέρε τὴν ὑπόσχεσιν ἀποδῶμεν, μιᾶς τινος τῶν Καντακουζηνοῦ μακρῶν ἐς Βυζαντίους ἐπιστολῶν ποιησάμενοι μνήμην, τοῦ τε μήκους ὑφαιρούμενοι τὰ πλεῖστα, τοῦ ἐπαχθοῦς εἵνεκα, καὶ ἅμα τὸ ἀκαλλὲς τῶν λέξεων πὴ μὲν μικρὸν ὑπερείδοντές τε καὶ ἀνεγείροντες, τοῦ εὐπρεποῦς εἵνεκα τῶν ἀκούσειν μελλόντων, πὴ δ' ἐῶντες, διὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐναργεστέραν τῶν λεγομένων δήλωσιν.

Δ'. « Οἶσθα, » φησὶν (11), » ἁγιώτατε δέσποτα πατριάρχα, τὴν φιλίαν, ὁπόσην ἐνεδειξάμην πρὸς σὲ καὶ τὴν σὴν τιμὴν, καὶ ὁπόσοι σοι κατὰ γένος προσῆκον· ὅσην τε σπουδὴν εἰσήνεγκα, πρὸς τὴν πατριαρχικὴν ἀναχθῆναί σε περιωπὴν, μήτε μηδεμιᾶς γενομένης μνήμης οὐδενὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἐν ταῖς πατριαρχικαῖς ψηφηφορίαις περὶ σοῦ, μήτ' αὖ ἡμῶν εἰσαγαγόντων τὴν μνήμην ἐφ' τὴν σὴν, ἀναμφίλεκτον εὑρηκότων τὴν εἰσαγωγὴν, ἀφανείᾳ τετιμημένην τέως μακρᾷ καὶ βαθείᾳ. Ὅμως οἶσθα, ὁπόσους τηνικαῦτα διηντλήκαμεν ὑπὲρ τῆς σῆς τοὺς πόνους τιμῆς, πάντων ἀνθισταμένων μικροῦ, καὶ τυραννικὴν καλούντων ἐκείνην ἡμῶν τὴν σπουδήν. Οἶσθα δ' αὖ καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι, πόσαις ἐνέτυχες περιστάσεσι πρὸς τοῦ Ἀποκαύκου, τὰς βασιλικὰς ὑπορύττοντος ἀκοὰς, καὶ συχνὰ τῶν θρόνων σε πείθοντος καθελεῖν. Ὧν ἁπάντων καθαιρέτης ὑπῆρχον αὐτὸς, μηχανήμασιν ἀνθιστὰς μηχανήματα καὶ ἑλεπόλεσιν ἑλεπόλεις, καὶ πύργος σοι γινόμενος κράτιστος καὶ θεμέλιος ἄσειστος. Δέον οὖν καὶ σὲ τοῖς ὁμοίοις ἡμᾶς ἀμείβεσθαι, σὺ δὲ καὶ προσεπιδαψιλεύσω τὰ χείριστα καθ' ἡμῶν. Δεηθῆναί σε χρεὼν τοίνυν τοῦ Θεοῦ, μὴ παραπλησίου τυχεῖν ἐκείνου κριτοῦ. Καὶ εἰ μὲν εἰς πεῖραν ἰὼν πρότερον συνεβούλευες μὲν ἐμοὶ τὰ δοκοῦντα χρηστὰ, εὕρισκες δ' οὖν δυσανασχετοῦντα καὶ μὴ πειθόμενον, ἄν τινα (12) πρόφασιν ἡ σὴ καθ' ἡμῶν τῆς κακίας ταύτης συσκευή. Νῦν δ' οὐδένα σοι λόγον εὐπροφάσιστον οἶμαι λελεῖφθαι, πρὸς ἀπολογίαν τῶν οὕτω δρωμένων ἰόντι. Ἅπαξ γὰρ ἀπειρηκότι παντάπασι τὴν πρὸς ἐμὲ τοῦ λοιποῦ συμφωνίαν, ἐξ οὐδεμιᾶς προφάσεως, οὐδένα περὶ τῶν ἀποβαινόντων ἐντεῦθεν τοῖς Ῥωμαίων [P.474] πράγμασι δυσχερῶν ποιεῖσθαι λόγον πεφρόντικας. Εἰ οὖν ὀψὲ γοῦν, μετὰ τὴν πεῖραν τῆς ἀποβάσεως καὶ τῶν ἐν ὄψει διηνεκεῖ κακῶν, εἰς τὸ τῆς εἰρήνης ἀποβλέψαις καλὸν, σώζεις μὲν τὸ κατάλειμμα τῶν Ῥωμαίων, σώζεις δὲ σαυτὸν, καὶ βασιλέα τὸν νέον, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ βασιλίδος Ἄννης. Εἰ δὲ τοῖς ὁμοίοις ἔτι θέλεις ἐμμένειν, ἡμεῖς μὲν οὐχ ἐθελονταὶ βουληθείημεν ἄν ποτε γενέσθαι τῆς οἰκείας τύχης καὶ ζωῆς προδό-

A hominum exempla, qui in similibus atque etiam in majoribus negotiorum turbulentorum difficiliorumque molestiis alias aliter versati sunt.

III. Verum quia arcano Providentiæ profundo earum rerum causas et rationes, veluti cymbam aliquam, permisimus; age, promissum absolvamus, ac unam ex longioribus **755** Cantacuzeni ad Byzantios epistolis sic afferamus, ut et pleraque tædii vitandi gratia recidamus, et invenustas dictiones, modo auditorum et decori ipsius causa fulciamus leviter et erigamus, modo ad rerum veritatem evidentius declarandam intactas relinquamus.

IV. « Scis, inquit, sanctissime domine patriar- B cha, quam studiosum me et tui et dignitatis tuæ et eorum omnium, qui te cognatione attingerent, semper gesserim; et quantum diligentiæ contulerim, ut tu ad patriarchalem honorem eveherere, cum nullus de te sive episcopus, sive presbyter, mentionem in ferendis suffragiis eligendoque patriarcha injecisset, nec ipsa tui nominatio, quam magna et profunda caligine ad illam usque diem dignati fuerant, controversia caruisset. Scis tamen, quantos honoris tui causa labores, tum sustinuerimus, omnibus ferme refragantibus, ac nostrum illud studium tyrannicum vocitantibus. Scis rursus et quantis, postquam patriarcha renuntiatus es, negotiis implicatus fueris, obtundente imperatoris C aures Apocauco, atque ut te de gradu dejiceret subinde suadente. Ea ego omnia compressi, machinationes machinationibus, vires viribus opponendo, ac me ipsum tibi propugnaculum munitissimum fundamentumque inconcussum præbendo. Cum itaque paribus paria referri oporteret, tu nos injuriis cumulatos pessime remuneratus es. Superest igitur, ut Deum roges, ne eum judicem experiare tui similem. Quod **756** si, facto prius mei periculo, ea quidem suasisses mihi, quæ tu optima censuisses, me vero impatientem et minime audientem dicto offendisses, fuisset certe aliquis tuæ in nos iniquæ molitionis prætextus. Nunc vero nulla, opinor, tibi plausibilis ratio relicta est, si ad ea quæ fecisti defendenda aggrediare. Abjecta enim D semel, nullo prætextu, omni mecum in posterum conjunctione, nullam deinde curam, nullam rationem habuisti eorum malorum, quæ in Romanum imperium inde redundarent. At si sero saltem, ipso eventu et continuo malorum conspectu edoctus, ad pacis bona respicias, servabis etiamnum et Romanorum quod superest, et te ipsum, et juniorem imperatorem cum matre Anna imperatrice. Sin velis in eodem semper instituto perstare, nobis sane, ut fortunam ac vitam nostram ultro prodamus, nunquam volentibus accidet: te autem nequidquam

## Variorum notæ.

(11) Annum Christi 1346 ascripsimus, quo ineunte datam putamus illam Cantacuzeni ad patriarcham Joannem epistolam. Huic conjecturæ favet ordo ipse rerum narratarum. BOIVIN.

(12) Εἶχεν ἄν τινα. Codex Vaticanus, ut accepi ex cl. V. L. Targnio. BOIVIN.

pœnitebit, pudore affectum, et in maximis periclitantem, cum iis qui eadem tecum senserint. Ego vero sacrosanctam almamque Trinitatem, Deum unicum, juro, me nec vivo divæ memoriæ imperatore, nec eodem mortuo, meditatum esse aut constituisse quidquam facere, quod non illi probatum fuisset, quantum scilicet ad imperatoria negotia attinuerit, non quidem adversus illius conjugem, neque etiam adversus juniorem imperatorem, eorum filium; neque honorem illum, quem mihi post imperatoris mortem propriis equis desilientes obvii quique tribuebant, de sententia mea mihi unquam, sed proprio quodam illorum **757** motu, delatum fuisse. Enimvero nihil non feci quovis tempore, meis etiam impensis, quo conservari eorum vita et salutis præsidium iis muniri posset. Non semper itaque, opinor, divina tacebit justitia, cum vestra in me et meos iniquitas eo proruperit; cum sanguinis tantum effusum sit; cum tot factæ sint, atque etiamnum fiant culpa vestra, barbaricæ incursiones; cum denique tot captivi noctu pariter et interdiu abducantur. Sed celeres a vobis et pares meritis pœnas persequetur, uti nimirum a cæteris, quos tacente me, sub oculis vestris, ut vos alienis cladibus erudiremini, divinum numen ferro absumpsit. Quod si mei causa tantam animo adversus omnes Christianos alitis immanitatem, et quovis ferro rigidiora corda geritis, omnis autem et moderatio et misericordia semel omnino e visceribus effluxit, testis esto primum quidem ille, a quo omnia perspiciuntur, pervigil Dei oculus: deinde fax ipsa solis, terrestrium omnium altrix; me, quod ad me attinebat, defensionem meam abunde probavisse, nec rationibus mihi pluribus opus esse. Omni igitur animi voluntate genua tua amplector, et per omnium rerum conditorem obsecro te, ne negligentia tua accidat, ut hæc nostra epistola oblivione aut alto silentio mersa obruatur; sed ut cum intimis ac necessariis tuis, cum viris intelligentibus eam communices. Ita quippe duorum alterum futurum est, ut aut melioris consilii auctores, quos sequare, habeas; **758** aut saltem eorum, quæ geruntur quæque accidunt, ipsi testes exsistant. »

V. Rubris ille litteris et propria manu cum epistolam longius produxisset, et multam in supplicando pusilli animi significationem dedisset, ut medio extremum responderet, orationem ibi ferme conclusit. Nos vero quæ ad præsens institutum maxime pertinebant, inde excerpsimus, et eorum expositionem hoc loco, ita ut conveniens erat, edidimus.

A ται· σοὶ δ' ἔσται μετάμελος ἀνόνητος, αἰσχυνομένῳ καὶ κινδυνεύοντι περὶ τὰ μέγιστα, σύν γε δὴ τοῖς ταυτά σοι συμβουλευομένοις. Ὄμνυμι δέ σοι τὴν ἁγίαν καὶ ζωαρχικὴν Τριάδα, τὸν ἕνα Θεὸν, ὡς οὔτε ζῶντος τοῦ μακαρίτου βασιλέως, οὔτε θανόντος, μεμελέτηκα οὔτε βεβούλευμαι δρᾷν τῶν ἁπάντων οὐδὲν, ὃ μὴ κατὰ γνώμην ἦν ἐκείνῳ, τῶν βασιλείων ἕνεκα πραγμάτων δηλαδὴ, οὔτε μὴν κατὰ τῆς ἐκείνου συζύγου, οὔτ' αὖ κατὰ τοῦ νέου βασιλέως κἀκείνων υἱέος· οὔθ' ἣν ἀπεδίδουν μετὰ τὸν τοῦ βασιλέως θάνατον βασιλικὴν ἔμοιγε τιμὴν, ἐν ταῖς ὑπαντήσεσι τῶν οἰκείων ἀποβάντες ἵππων, τῆς ἐμῆς ἐτύγχανε γνώμης, ἀλλά τις ἰδιότροπος ἐκείνων ὁρμή. Ἐγὼ δὲ πάντ' ἔδρων ἀεὶ μετὰ τῆς οἴκοθεν δαπάνης, ὅσα συντήρησιν εἶχε τῆς τούτων ζωῆς,
B καὶ ἀσφαλείας σφίσιν ὑπῆρχεν ἀκρόπολις. Οὐ τοίνυν σιωπήσειν εἰς τέλος τὴν θείαν οἴομαι δίκην, τοσαύτης μὲν ῥαγείσης κατ' ἐμοῦ καὶ τῶν σὺν ἐμοὶ τῆς ἀδικίας ἐξ ὑμῶν, τοσούτων δὲ χυθέντων αἱμάτων, τοσούτων δὲ γενομένων καὶ γινομένων διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἐφόδων βαρβαρικῶν, τοσούτων δ' αἰχμαλώτων νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀπαγομένων· ἀλλὰ ταχεῖαν καὶ ἀποχρῶσαν καὶ καθ' ὑμῶν ἐποίσειν τὴν ἐκδίκησιν, ὥσπερ δῆτα καὶ κατὰ τῶν ἄλλων, οὓς ἔργον ξίφους, ἐμοῦ σιωπῶντος, ἐπεπράγει τὸ θεῖον πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ἵν' ὑμεῖς τοῖς τῶν ἄλλων κακοῖς παιδευθείητε. Εἰ μέντοι τοσαύτην ἐθρέψατε δι' ἐμὲ τὴν θηριωδίαν ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ πάντων ἁπλῶς Χριστιανῶν, καὶ σιδήρου
C μὲν παντὸς σκληροτέραν ἐκτήσασθε τὴν καρδίαν, φειδὼ δὲ πᾶσα καὶ οἶκτος ἅπας καθάπαξ ἐῤῥύη τῶν σπλάγχνων, μάρτυς ἔστω πρῶτον μὲν ὁ τὰ πάντα βλέπων ἀκοίμητος ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ· δεύτερον δ', ἡ τὰ πάντα βόσκουσα τὰν γῇ λαμπὰς ἡλίου, ὡς τό γ' ἐμὸν παντάπασι μέρος ἀπολελόγημαι, καὶ πλειόνων οὐ δέομαι λόγων. Ἅπτομαι δ' οὖν καὶ τῶν σῶν γονάτων ἁπάσῃ προθέσει ψυχῆς, καὶ πρὸς τὸν ἁπάντων ὁρκίζω σε ποιητὴν, μὴ κατοκνήσαντι γένοιτό σοι τὴν ἡμετέραν ταύτην γραφὴν λήθης ἐκδοῦναι ῥοθίοις καὶ ἀφανείας πυθμέσι καλύψαι· ἀλλὰ κοινῶσαι φίλοις καὶ συγγενέσι, κοινῶσαι συνετοῖς ἀνδράσιν· ἵνα δυοῖν θάτερον, ἢ τὰ συνοίσοντα συμβουλεύσασι πείθεσθαι [P. 475] ἔχῃς, ἢ μάρτυρες γοῦν τῶν γινομένων τε καὶ ἀποβαινόντων
D εἶεν αὐτοί. »

Ε'. Ἐκεῖνος μὲν οὖν ἐρυθροῖς τε καὶ οἰκειοχείροις εἰς μῆκος ἐκτείνας γράμμασι τὴν ἐπιστολὴν (13), καὶ πολλῇ τῇ περὶ τὴν δέησιν σμικροπρεπείᾳ τοῦ ἤθους χρησάμενος, ἵνα τῷ ἄκρῳ τοῦ μέσου τύχῃ, τὸν λόγον ἐνταῦθά που κατέπαυσεν. Ἡμεῖς δὲ, τἀναγκαιότερα τῆς προθέσεως ἐκεῖθεν ἐρανισάμενοι, τὴν προσήκουσαν ἐξεθέμεθα δήλωσιν ἐνταυθοῖ.

## CAPUT IV.

*Patriarcha minore tandem fastu respondet. Sese et Cantacuzenum partim excusat, partim damnat. Rebus lapsis succurrendum censet. Pacem suadendo Annam offendit. Hujus in Cantacuzenum et Irenen odium,*

### Variorum notæ.

(13) More imperatorum Constantinopolitanorum, de quo diximus ad Alexiadem Annæam, pag. 253 Notarum. DUCANG.

*ex zelotypia natum; fons malorum omnium. Patriarchæ tamen et totius curiæ Byzantinæ gravior quam Annæ culpa.*

Α'. Τῷ γε μὴν πατριάρχῃ ταῦτα ἀκηκοότι, οὐχ οἵαν κατὰ τῶν πρὶν πεμπομένων, τοιαύτην κἀνταῦθα τὴν ὀφρὺν ἐπεδείξατο· ἀλλ' ἐς τὸ σωφρονέστερον τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῶν τοῦ χρόνου κυμάτων πεπεισμένος τρέπειν τοιάδε τινὰ ἀπεφθέγξατο·

Β'. « Ἀμφοτέροις (φησὶν) εἰκότως ἄν τις ἐπιτιμήσειε, Καντακουζηνῷ τε κἀμοὶ, ἀνθρωπίνως διατεθεῖσι πρὸς τὴν παροῦσαν σπουδὴν, καὶ μηδὲν ὑψηλότερον ἐννοεῖν βουληθεῖσιν, ὡς εἰ μὴ κἂν τὰ τῆς ἄνωθεν συνεπιλαμβάνοι προνοίας, μάταιος πᾶσα καθάπαξ εἰπεῖν τῶν ἀνθρώπων σπουδή. Ὅθεν ὀψὲ, μετὰ μακρὰν καὶ δριμυτέραν τὴν πεῖραν, τὸ δέον μανθάνειν ἀρχόμεθα, ὅτε δυσχερὴς ἡ τῶν σφαλμάτων ἐστὶ διόρθωσις. Ὁ μὲν γὰρ εἰς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον τὴν μνήμην ἀνενεγκὼν ἐμέμψατο τὴν εἰς τὸν τοῦ τελευτήσαντος βασιλέως υἱὸν ἀδικίαν καὶ τὴν τοῦ βασιλείου (14) κράτους τυραννικὴν ἀντίληψιν· καὶ βέλτιον ἢ κατ' ἐκεῖνον εἰς τὴν τοιαύτην καὶ αὐτὸς ἐληλυθέναι βεβουλημένος ἐγχείρησιν, αὐτὸς μὲν ὑπούλως καὶ μετά τινων ἀπατηλῶν καὶ σεσοφισμένων προφάσεων, τὸ βασίλειον περιζώσασθαι κράτος βεβούλευται· τὸν δὲ τοῦ τετελευτηκότος υἱὸν βασιλέως εἰληφέναι γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρὶ πρὸς διαδοχὴν τῆς βασιλείας· πρᾶγμα δικαιότερον ἴσως καὶ ἥμερον, καὶ πάσης μέμψεως ὑπερόριον ἔχον τὸν πόδα. Οὐ κατὰ βούλησιν θείαν οὐκ ὄντος, ὡς ἔοικε, συνεπεπτώκει κἀμὲ πρὸς ἐπισφαλεῖς διανοίας τὸν νοῦν ἀγαγεῖν, καὶ πολέμιον ἰσχυρὸν τοῖς ἐκείνου τοιούτοις βουλεύμασι καταστῆναι, ἀναμνησθέντα τῆς τοῦ τηνικαῦτα πατριαρχεύοντος Ἀρσενίου νωθρότητος· δι' ἥν, ὡς ἡμῖν γε νενόμισται, ἐπιορκίαι ποικίλαι τε καὶ φρικώδεις προὔβησαν, [P. 476] καὶ τὰ τῆς τότ' ἀδικίας ἐπὶ τὸ μέγιστον προκεχωρήκει· ὡς ἐκεῖθεν τῆς τοῦ Θεοῦ σφοδρῶς ἐκκαυθείσης ὀργῆς, τὰ μέγιστα κατὰ Ῥωμαίων βλαστῆσαι κακὰ, καὶ μακροὺς κακοδαιμονίας ἐγερθῆναι κατὰ τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ βιαίους κλύδωνας ἄχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον. Ὤμην γὰρ, ὡς εἰ ζῶσαν ἔχων ἐκεῖνος τότε ψυχὴν ἀνθίστατο τοῖς ἐκείνου περὶ τῆς βασιλείας βουλεύμασί τε καὶ πράγμασιν, ἥκιστ' ἂν δήπου τοσαῦτα κατὰ Ῥωμαίων ἐκέχυτο τὰ δεινά. Ὅθεν τὴν τότε προσήκουσαν μὲν θεραπείαν, ἥκιστα δὲ γενομένην, ἐν τοῖς νῦν καιροῖς καὶ πράγμασιν ἐπιδείκνυσθαι θέλων αὐτὸς, καὶ πολύν τινα τὸν τῦφον καὶ τὴν ὀφρὺν ἐπισυρομένους θρέψας λογισμοὺς, ἁπάσῃ προθέσει ψυχῆς εἰς τὸν κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ διανέστην πόλεμον, λαμπρᾶς τινος δῆθεν προφάσεως ἔχων ἐφόδια πρὸς διέγερσιν, τά τε ἄλλα καὶ ὅπως ἐκ τοῦ παραχρῆμα πρὸς ὑπεροψίαν ἤθους ἑαυτὸν μετεσκεύασε, καὶ ἅμα κἂν ταῖς τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν ἐπισημασίαις τὸ σύνηθες δοῦλον ἀπείπατο, ἀφαιρούμενος ἄντικρυς Ἄννης τῆς βασιλίδος καὶ τοῦ ταύτης υἱοῦ τὴν

A I. His patriarcha auditis, non eodem fastu has litteras excepit, quo superiores; sed suadente illius temporis perturbatione, animi sui sententiam ad meliorem frugem revocavit, et sic ferme locutus est:

II. « Ambobus, inquit, merito quispiam succenseat et Cantacuzeno et mihi, qui nos, ut humanum erat, in præsenti negotio gessimus, ac non altiora quædam cogitare voluimus; inanem videlicet esse omnem omnino hominum diligentiam, nisi et cœlestis adsit Providentia. Unde fit, ut sero, post longam et acerbam experientiam, quid expediat tum intelligere incipiamus, cum difficile est nostris mederi erratis. Etenim hic, cum ad imperatorem B Michaelem Palæologum animum retulisset, eum, quod imperatoris defuncti filium affecisset injuria, ac tyrannice in summam potestatem invasisset, improbavit; et honestius quam ille eadem aggredi volens, sibi quidem subdole, captiosis quibusdam et commentitiis rationibus allegatis, imperatoriam auctoritatem **759** arrogare, mortui autem imperatoris filium generum et imperii successorem adsumere decrevit: id quod justius fortasse benigniusque, et extra omnem reprehensionem positum erat. Sed quia alia, ut videtur, Dei voluntas fuit, eo factum est, ut et ipse ad incautas cogitationes animum appellerem, et hisce illius consiliis hostem me acerrimum opponerem, cum C Arsenii, qui patriarcha illis temporibus fuit, socordiam animo reputassem, per quam effectum, meo quidem judicio, ut in varia horrendaque perjuria iretur, et ea quæ tum exstitit injuria progrederetur longissime; ita ut, numine gravi ira accenso, maxima inde in Romanos pullularint mala, magnæque in rempublicam calamitates et violenti ad hodiernam usque diem fluctus proruperint. Putabam enim, si is, animo acri et vivido præditus, illius tunc de imperio invadendo consiliis molitionibusque obstitisset, minime utique tot mala redundatura in Romanos fuisse. Medicinam igitur, quæ tum opportuna quidem erat, sed neutiquam facta est, cum ipse hoc tempore atque hoc rerum statu vellem adhibere, et cogitationes animo alerem D plenas fastus et arrogantiæ, omni studio ad persequendum bello Cantacuzenum erexi me; speciosas videlicet quasdam causas, quibus tanquam irritamentis uterer, tum alias habens, tum maxime, quod ingenium suum ille ad superbiam repente traduxisset, ac in propriis epistolis obsignandis usitatum subditis morem **760** abdicasset, atque adeo ab imperatrice Anna et ab ejus filio supremam potestatem palam auferret. Quamobrem uterque nihil aliud fecimus, nisi totas penitus Ro-

Variorum notæ.

(14) Vide supra lib. IV, cap. 4. BOIVIN.

manorum vires attrivimus, et si qua forte bonæ A spei scintillula in rebus reliqua esset, eam funditus sustulimus. Eos enim, qui omnia ad humanam industriam imprudentes referunt, eo calamitatis devolvi nihil mirum; imo maxime congruit cum divina Providentia; cujus est hic scopus, ut humani animi arrogantiæ frenum certum injiciat, et per ipsam rerum experientiam evidens ad posteros documentum aperte transmittat. Nobis itaque id plane usu venit, quod vulgari proverbio dici solet: Camelum cornua appetentem etiam auribus orbatam esse. Nam et ipsi cum ampliorem dignitatem fortunamque appeteremus, et occasionem utrique Romanos limites promovendi oblatam nobis putaremus, etiam iis, qui tum erant, dejecti sumus; iidemque ex opulentis inopes, ex illustribus viles B et inglorii evasimus. Quæ igitur oportebat nos et providere et facere publicæ utilitatis causa, antequam lapsi essemus, ea sero saltem, ac postquam lapsi sumus, facere æquum est ac providere: ne et piscatoribus illis stultiores esse videamur, quibus quæ facienda fuerint sentire tunc subit, cum inflicta est plaga. »

III. Hæc patriarcha cum et animo agitasset et ore pronuntiasset, dictis ad persuadendum accommodatioribus Annam subibat, eique ut sententiæ suæ accederet persuadere conabatur. Satius nempe esse dictitabat, pace cum Cantacuzeno sponte facta, partis potiri melioris, quam ubi ab **761** C invitis omnia ablata essent, ne minimam quidem posse partem sine lacrymis propriam habere. At Anna imperatrix moleste admodum hæc ferens eum, qui suasor esset, insidiatorem vocitare, et totis viribus hominem conspectu suo procul amovere. Et hæc fuit origo ac primum fundamentum offensionis, quæ Annam inter et patriarcham intercessit.

IV. Ex quo enim zelotypia tenebatur, quam illa affectionem malam in Cantacuzenum imperatorem et imperatricem Irenen impendio alebat, ne primis quidem auribus audire unquam sustinuerat verbum ullum de reconcilianda cum iis gratia. Sed ipsi libido quædam flagrans et mirum erat oblectamentum, omnia et maledicta et fœda in eos probra D subinde jacere, aut alios audire maledicentes. Id evidentem et manifestam omnibus brevi effecit totius mali primam radicem, quæ et civili bello originem dedisset, et ad extremum usque perstitisset rem Romanam atterere atque labefactare. Nimirum ea erat Annæ imperatricis zelotypia et malignitas, uti nos supra sæpe diximus, quam illa Romanæ felicitati palam prætulit, et cujus explendæ causa totum imperium prodidit.

A ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν. Διὸ καὶ πεπράχαμεν ἀμφοῖν πλέον οὐδέν, ἢ πᾶσαν ἐκτρίψαι Ῥωμαίων ἀρχὴν ἰσχύν, καὶ μέχρι θεμελίων αὐτῶν καθελεῖν, εἴ τί που χρηστῶν ἐλπίδων τοῖς πράγμασι λέλειπται ζώπυρον. Τοῖς γὰρ ἀνθρωπίναις ἀναρτῶσι τὸ πᾶν ἐπινοίαις ἐξ ἀβουλίας ἐς τοιαύτας κατενηνέχθαι κῆρας οὐδὲν ἀπεικὸς ὅτι μὴ καὶ τῷ θείῳ μάλα προσῆκον σκοπῷ, χαλινὸν μὲν ἐπιτιθέντι σαφῆ τῇ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν αὐθαδείᾳ, διδασκαλίαν δ' ἐναργῆ διὰ τῆς τῶν πραγμάτων πείρας περιφανῶς τοῖς ἐφεξῆς αἰῶσι παραπέμποντι· ὥς ἡμῖν τὰ τῆς παροιμίας ἄντικρυς συμβαίνειν ἐκείνης, ἡ κάμηλος (λεγούσης) ἐπιθυμιάσασα κεράτων καὶ τὰ ὦτα προσαπώλεσεν (15). Ἐπιθυμιάσαντες γὰρ καὶ αὐτοὶ δόξης καὶ τύχης μείζονος, καὶ καιρὸν ἔχειν ἑκάτεροι B δόξαντες ἐκτεῖναι τοὺς τῶν Ῥωμαίων ὅρους, καὶ τῶν ὄντων ἐξέστημεν· κἀκ πλουσίων πένητες, κἀξ ἐνδόξων ἄδοξοι γεγενήμεθα. Ἃ τοίνυν ἐχρῆν ἡμῖν καὶ διανοεῖσθαι καὶ δρᾷν ὑπὲρ τοῦ κοινῇ συμφέροντος, πρὶν ἢ παθεῖν, ὀψὲ γοῦν, μετὰ τὸ παθεῖν, ἄξιον καὶ διανοεῖσθαι καὶ δρᾷν· ἵνα μὴ καὶ τῶν ἁλιέων ἐκείνων ὦμεν χείρους, οἷς μετὰ τὸ πληγῆναι (16) τὴν τῶν καθηκόντων προσγίνεσθαι ἔπεισιν αἴσθησιν. »

Γʹ. Ταῦτα διανοηθεὶς καὶ φθεγξάμενος ὁ πατριάρχης λόγοις πιθανωτέροις ὑπῄει καὶ ἐπεχείρει πείθειν συνθέσθαι καὶ τὴν βασιλίδα Ἄνναν. [P. 477] Εἶναι γὰρ ἔφασκε βέλτιον, ἑκόντας Καντακουζηνῷ σπεισαμένους, τὴν κρείττω μοῖραν καρποῦσθαι, πρὶν ἀφαιρεθέντας C ἅπαντα οὐχ ἑκόντας μηδὲ τῆς ἐλαχίστης ἀδακρυτὶ κληρούχους εἶναι δύνασθαι. Πρὸς ταῦτα δυσχεράνασα λίαν ἡ βασιλὶς ἐπίβουλον ἐκάλει τὸν σύμβουλον, καὶ ὅλαις παλάμαις πόῤῥω που τῶν ὀφθαλμῶν ἐώθει τὸν ἄνθρωπον. Αὕτη σκανδάλων ἀρχὴ καὶ κατάστασις πρώτη κατὰ τοῦ πατριάρχου τῇ βασιλίδι καθίσταται.

Δʹ. Ἀφ' οὗ γὰρ τὸ τῆς ζηλοτυπίας αὐτὴν κατέσχε πάθος, ὃ κατὰ τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ καὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης εἰς τὸ δαψιλέστερον ἔθρεψεν, οὐδ' ἄκροις ὠσὶν οὐδαμῇ ποτ' ἠνείχετο λόγον ἀκούειν ὑπὲρ ἐκείνων συμβατικόν. Ἀλλ' ἦν αὐτῇ διάπυρος ἔρως καὶ ξένον ἐντρύφημα, λοιδορίας ἁπάσας καὶ βλασφημίας ἀσέμνους κατ' ἐκείνων καὶ λέγειν ἀεί, καὶ λεγόντων ἄλλων ἀκούειν. Τοῦτο περιφανῆ καὶ κατάδηλον πέπραχε πᾶσιν ἐν βραχεῖ τῆς ὅλης κακίας τὴν ῥίζαν, ὅθεν καὶ ἡ τῆς ἐμφυλίου μάχης ἐβλάστησε πρόφασις, καὶ ὅπως εἰς τέλος παρέμεινε δαπανῶσα καὶ φθείρουσα τὰ Ῥωμαίων πράγματα. Ἦν δ' ἡ τῆς βασιλίδος Ἄννης ζηλότυπος καὶ χαιρέκακος γνώμη, καθάπερ ἡμῖν ἐν τοῖς ἀνωτέρω (17) πολλάκις εἴρηται λόγοις· ἧς τὴν Ῥωμαίων ἠλλάξατο προδήλως εὐδαιμονίαν αὕτη, καὶ δι' ἣν τῶν ὅλων προδότις πραγμάτων ἐγένετο.

## Variorum notæ.

(15) Apostolius centur. IX, proverb. 70. BOIVIN.

(16) Apostolius centur. II, proverb. 53, et centur. XIII, proverb. 98. BOIVIN.

(17) Lib. XIV, cap. 3, sect. 9. BOIVIN.

Ε'. Οὐ τοσοῦτον δ' οἶμαι νεμεσῴη ἄν τις αὐτῇ, μὴ συνηθείσῃ διαβλέψαι καὶ διακρῖναι τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, γυναικί τε οὔσῃ καὶ ἀλλοφύλου τροφῆς καὶ διαίτης ἡλικιώτιδι, καὶ ἅμα μὴ δυναμένῃ παντάπασιν ἀνανῆψαι τοῦ τῆς ζηλοτυπίας πάθους, ὅσον αὐτῷ τε πατριάρχῃ καὶ συγκλήτῳ πάσῃ καὶ γερουσίᾳ τοσαύτῃ, τῇ παραλόγῳ ταύτῃ καθάπερ ἀνδράποδα πειθομένοις ἐξουσίᾳ, κύβον τ' ἀναῤῥίψαι τοσοῦτον καὶ πρὸς ἕνα λαθόντας ἐθελοντὰς ῥιφῆναι κίνδυνον, καὶ κοινὸν ἀλλήλοις γενέσθαι δυστύχημα καὶ ναυάγιον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τούτοις ἦν· καὶ ἡ τῶν τῆς βασιλίδος Ἄννης κατὰ τοῦ πατριάρχου σκανδάλων πρόφασις ἐκ τοιούτων σπινθήρων ἀναῤῥιπίζεσθαι πρὸς αἰθερίας φλόγας ἔσχε τὴν ἀρχήν.

A V. Minus tamen, opinor, aliquis ei succenseat, utpote quæ meliora distinguere et secernere a pejoribus non potuerit; cum et mulier esset, et educatione ac vivendi genere peregrino per omnem ætatem instituta esset, simulque haud posset omnino a zelotypiæ labe ad sanitatem emergere; quam et ipsi patriarchæ, et curiæ omni, et tot senatoribus, qui **762** veluti mancipia potestati illi insanienti adeo obsecuti sunt, ut aleam ejusmodi jacerent, et ultro in unum omnes discrimen imprudentes inciderent, sibique invicem commune infortunium atque naufragium exsisterent. Sed hæc quidem eo erant redacta; semenque illud fuit offensionum, quæ Annam inter ac patriarcham exortæ sunt; et ab hisce scintillis ducto initio,
B ad æthera usque ventilatum est incendium.

## CAPUT V.

*Cantacuzenus Selybriam in deditionem accipit. Orestiade ab Hierosolymitano patriarcha coronatur. Byzantium clandestinis molitionibus conatur invadere. Hyrcanum, Bithyniæ satrapam, generum adsumit. Anna quoque Persica auxilia arcessit. Barbari acciti prædas agunt. Captivorum ingens numerus. Animus Augustæ durus et immitis. Persæ Romanos viæ socios ac duces dari sibi frustra postulant. Pace cum Cantacuzeno facta domum redeunt. De cometa, qui superiore anno apparuerat.*

[P. 478] Α'. Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς, ἀπογνοὺς τὴν ἐντεῦθεν εἰρήνην, ἑτέρας ἐπεχείρησε τέμνειν αὔλακας ἐννοιῶν τε καὶ πράξεων. Καὶ πρῶτον μὲν σπεύσας εἷλε Σηλυβρίαν καθ' ὁμολογίαν, ἐν ᾗ καὶ πύργον εἰς ἀκροπόλεως ἀσφάλειαν ᾠκοδομήσατο πάνυ τοι ὀχυρόν. Ἔπειτ' ἀπιὼν εἰς Ὀρεστιάδα καὶ συνηθροικὼς τούς τε κατὰ Θρᾴκην ἐπισκόπους, καὶ ὅσοι φυγάδες ἐκ Βυζαντίου γενόμενοι συμπαρῆσαν αὐτῷ, βασιλικὴν περιτίθησι τῇ κεφαλῇ ταινίαν (18), κατὰ τὸ πάλαι κεκρατηκὸς τοῖς βασιλεῦσιν ἔθος, τῇ τοιαύτῃ πανηγύρει διακονησαμένου C τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχου (19). Ἔτυχε γὰρ καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἐκ Βυζαντίου φυγάδων ἐκεῖ τηνικαῦτα παρών. Ἔπειτα κραταιότερον ἐπέθετο Βυζάντιον ἑλεῖν ταῖς κρύφα συσκευαῖς καὶ ἐπιβουλαῖς.

I. Cantacuzenus vero, abjecta pacis inde habendæ spe, alia cœpit et consilia et facta animo designare. Ac primo quidem cum accelerasset, Selybriam in deditionem accepit; in qua et turrim, tutandæ arcis causa, munitissimam exstruxit. Deinde Orestiadem profectus, convocatisque Thraciæ episcopis, et iis omnibus, qui Byzantio egressi apud ipsum exsules aderant, imperatorium capiti diadema imponit, recepto jam inde antiquitus principum more, ministro illius celebrationis Hierosolymorum patriarcha. Forte enim et ipse tunc cum iis, qui Byzantio exsulabant, illic aderat. Ex eo enixius incubuit ad capiendum clandestinis molitionibus et insidiis Byzantium.

Β'. Διὸ καὶ τὸν τῆς Βιθυνίας σατράπην Ὑρκάνον (20), μεγίσταις δωρεαῖς τε καὶ ὑποσχέσεσι τῆς βασιλίδος Ἄννης ὁρῶν ὑποκλίνειν σκεπτόμενον, καὶ ἅμα συννοῶν, ὡς τὰ μέγιστα σφῆλαι δύναται πᾶσαν ἣν ἂν οὗτος ἐπιβάληται δρᾷν κατὰ Βυζαντίων ἐγχείρησιν, γείτων τε ὢν ἐγγύτατος καὶ τῇ δυνάμει τοὺς κατ' αὐτὸν ἤδη Περσικοὺς ὑπεραίρων σατράπας (21), τῶν ἀναγκαίων ἐνόμισεν, ἀγαγέσθαι γαμβρὸν ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Μαρίᾳ (22), πάλαι τοῦτο ζητοῦντα σὺν σφοδρῷ καὶ φλέγοντι τῷ πόθῳ, καὶ πρὸς D τοὺς ἐσχάτους ἐλάσαι κινδύνους, εἰ μὴ τῆς ἐρωμέ-

II. Quamobrem et Bithyniæ satrapam Hyrcanum cum ad imperatricis Annæ dona et promissa maxima animo inclinantem videret, simulque intelligeret, posse eum, quæcunque ipse adversus Byzantios esset conaturus, maxime labefactare, quod is et proximus esset vicinus, et potentia Persicos jam illius temporis satrapas anteiret, necesse esse sibi duxit **763** eum generum adsumere, Maria filia in matrimonium ei data, id jampridem vehementer cupienti et ardentissime optanti, et nisi virgine amata potiretur, extrema pericula illaturum se atrociter

### Variorum notæ.

(18) Cantacuz. lib. III, cap. 112 init. ubi diem notat festum SS. Constantini et Helenæ matris, XII Kal. Junii. DUCANG. — Βασιλικὴν περιτίθησι κ. τ. λ. Mense Maio. Vide Cantacuz. lib. III, cap. 95. BOIVIN.

(19) Lazarum vocat ibid. Cantacuzenus. DUCANG.

(20) Qui Ὀρχάνης dicitur Cantacuzeno lib. III, cap. 95, ubi has nuptias describit, Otomani primi Turcorum hodiernorum auctoris filius, ut scribit Laonicus lib. I, ubi et harum nuptiarum meminit pag. 12. DUCANG.

(21) Τοὺς κατ' αὐτὸν σατράπας interpretor *sui temporis satrapas*. Erunt fortasse qui malint *sui generis satrapas*, vel *vicinos satrapas*. BOIVIN.

(22) Hic errat Gregoras. Nam Theodoram ipsemet vocat Cantacuzenus non semel, ut et alii. Mariam vero primogenitam duxerat Nicephorus Angelus Acarnaniæ despota. Vide stemma Cantacuzenicum in *Famil. Byzant.* pag. 261. DUCANG.

minitanti. Nec enim par erat, eum, qui tam procul degeret, teneræ admodum venustæque et natalibus claræ virginis amatorem esse ex sola auditione, virum barbarum et ætate provectum. Cum itaque Cantacuzenum videret in certamen vitæ tum descendentem, adesse sibi tempus existimavit incumbendi vehementius petitioni. Nunc igitur auxiliorum spe demulcens, nunc terrificans minis (etenim ad summas opes emerserat, et imperium longe florentissimum maximumque in Asia habebat, magna armorum exercituumque Persicorum copia circumseptus), voti compos brevi factus est, statimque Annæ imperatrici societatem renuntiavit. Metuendus inde ac prævalens esse cœpit Cantacuzenus.

III. At imperatrix Anna, cum id quod actum erat ægre ferret, et quidquid spei inde affulserat abjecisset, alio se convertit, et muneribus quamprimum ad eos satrapas, qui apud Philadelphiam versabantur, pinguioribus missis, Caras, Lydos et Ionas convocavit, et quidquid lectorum ibi equitum Persarum esset. Atque interea ver effluxit.

IV. Sole autem recens ab æstivo solstitio sese convertente, Persicæ illæ vires, quæ sex ferme hominum millibus constabant, trajecto Hellesponto, Mysorum prædam omnia inde Byzantium usque pervadendo effecere, nullo discrimine, utriuscunque **764** ditionis essent ea, quæ occurrebant, et eamdem omnium lucri faciendi causa rationem habentes. Postquam autem omni numero majorem captivorum et manubiarum vim secum trahentes pro muris Byzantinis consedere, ab imperatrice Anna humanissime et perbenigne excepti sunt, nolente scilicet eorum quæ gerebantur sensum ullum accipere, ac ne minimam quidem misericordiam capiente magnæ illius cladis et communis captivorum vociferationis, quæ ad cœli usque convexa ferebatur et omnium ferme Byzantiorum aures feriebat, omnesque oculos cogebat lacrymarum fontibus scaturire : tum maxime cum catenis tanquam monilibus obtorto collo, miseros Barbari ad urbis portas deducerent, et verberibus crebris ferirent, cæderent, vulnerarent, ut grandi deinde pecunia eos venundarent. Hæc inter omnino illa immisericors manebat, et iis, quæ fierent, tanquam deliciis frui videbatur. Nimirum peregrina cum esset, simulque animum a natura accepisset indolis durioris, omnibus pariter infensa erat Romanis, et in quoslibet, cujuscunque conditionis essent, grassabatur.

V. Sed cum illi Romanos milites dari sibi peterent, qui adversus hostes præituri viæque et pugnæ duces exstituri forent, et horum magna quæ-

A νης ἐπιτυχὴς γένοιτο, σφοδρῶς ἀπειλοῦντα. Οὐ γὰρ ἦν που τῶν εἰκότων, ὡς ποῤῥωτάτω που διαιτώμενον, πάνυ τοι νέας οὔσης καὶ εὐπροσώπου τῆς κόρης καὶ γένους εὐδαίμονος, ἐραστὴν ἐκ μόνης γενέσθαι τῆς ἀκοῆς, ἄνδρα παρηβηκότα καὶ βάρβαρον. Κἀπειδὴ τοὺς περὶ ψυχῆς ἑώρα τὸν Καντακουζηνὸν ἀγῶνας τέως σταδιοδρομοῦντα, καιρὸν ἔχειν ᾠήθη, κραταιότερον ἐπιθέσθαι τῇ ζητήσει. Διὸ καὶ νῦν μὲν ταῖς τῆς συμμαχίας ὑποσαίνων ἐλπίσι, νῦν δὲ ταῖς ἀπειλαῖς περιδεᾶ καθιστῶν (ἦν γὰρ εἰς πλοῦτον ἐληλακὼς βαθὺν καὶ σφόδρα πολυτελῆ, καὶ μεγάλην ἔχων ἀρχὴν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ πολλὴν περιβεβλημένος δύναμιν ὅπλων καὶ στρατῶν Περσικῶν), οὐκ εἰς μακράν γε ἐτετυχήκει τοῦ ποθουμένου, καὶ τὰς τῆς βασιλίδος [P. 479] Ἄννης σπονδὰς εὐθὺς ἀπείπατο. B Καὶ ἦν ἐντεῦθεν φοβερός τις καὶ ἄμαχος Καντακουζηνός.

Γ'. Ἀχθεσθεῖσά γε μὴν ἡ βασιλὶς Ἄννα τῷ γεγονότι καὶ ἀπογνοῦσα τῶν ἐκεῖθεν ἐλπίδων ἐφ' ἑτέρας ἐτρέπετο· καὶ δῶρα τὴν ταχίστην δαψιλέστερα πέμψασα τοῖς περὶ Φιλαδελφίαν σατράπαις (23) Κᾶρας καὶ Λυδοὺς συνήθροισε, καὶ Ἴωνας, καὶ ὅσοι τῶν ἱππέων ἦσαν ἐκεῖθεν ἐπίλεκτοι Περσῶν. Καὶ τὸ ἔαρ ἐν τούτοις ἐτελεύτα (24).

Δ'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου τὰς θερινὰς ποιουμένου τροπὰς, τὸν Ἑλλήσποντον ἡ Περσικὴ διαπεραιωσαμένη δύναμις αὕτη, εἰς ἓξ χιλιάδας ἔγγιστά που τὸν ἀριθμὸν ἀναφέρουσα, λείαν Μυσῶν τὰ ἐκεῖθεν ἄχρι καὶ ἐς Βυζάντιον ἐπιπορευομένη πάντα πεποίηται, μηδὲν διακρίνουσα, ὁποτέρας εἴη τὰ ἐν ποσὶν αὐθεντίας· C ἀλλ' ὁμοῦ πάντα κέρδους ἕνεκα λογιζομένη χρήματα. Ἐπεὶ δὲ ξύν γε τῷ πάντ' ἀριθμὸν ὑπερβαίνοντι πλήθει τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν λαφύρων ἐκείνων πρὸ τῶν τοῦ Βυζαντίου τειχῶν ἰόντες ηὐλίσαντο, πολλῆς τῆς δεξιώσεως καὶ φιλοφροσύνης ἠξίωνται πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης, μηδαμῇ τῶν πρασσομένων αἰσθάνεσθαι βουλομένης, μηδ' οἶκτον γοῦν τινα βραχὺν λαμβανούσης ὁπωσοῦν τοῦ μεγάλου πάθους ἐκείνου καὶ τῆς κοινῆς τῶν αἰχμαλώτων κραυγῆς, ἣ μέχρι τῶν αἰθερίων ἀψίδων ἀναφερομένη μικροῦ πᾶσαν ἐξέπληττεν ἀκοὴν Βυζαντίων καὶ πάντας ἠνάγκαζεν ὀφθαλμοὺς ἀφιέναι δακρύων πηγάς· καὶ μάλισθ' ὅτε δίκην ὁρμαθῶν ἁλύσεσι δεδεμένους ἐκ τῶν τραχήλων κομίζοντες τοὺς ἀθλίους D οἱ βάρβαροι παρὰ τὰς τῆς πόλεως πύλας συχναῖς ταῖς μάστιξιν ἔπαιον, ἔπληττον, ἐτίτρωσκον, πολυταλάντου πράσεως ἕνεκα. Ἐφ' οἷς ἀμείλικτος ἔμενε τὸ παράπαν αὐτὴ, καὶ ὥσπερ ἐπεντρυφῶσα τοῖς γινομένοις. Ἅτε γὰρ οἶμαι ἀλλόφυλος οὖσα, καὶ ἅμα τὴν τῆς γνώμης ἕξιν σκληροτέραν ἐκ φύσεως ἐσχηκυῖα, πᾶσιν ὁμοίως ἤχθετο Ῥωμαίοις, καὶ κατὰ πάσης ἄρδην ἐχώρει τύχης.

E'. Ἐπεὶ δ' ἐκείνων ζητούντων τοὺς ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἄξοντας, καὶ ἡγεμόνας ἐσομένους τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς μάχης, στρατιώτας Ῥωμαίων πολλή τις

### Variorum notæ.

(23) Sarchanem Philadelphiæ satrapam ab Anna evocatum scribit Cantacuz. lib III, cap. 96. DUCANG.

(24) Anno 1347. DUCANG. — Imo anno 1346. BOIVIN.

ἦν ἀπορία καὶ σπάνις, καὶ οὐδ' εἰς τὴν τοῦ Βυζαντίου φρουρὰν ἀρκέσειν ᾤοντο τοὺς ἐν ὅπλοις τηνικαῦτα παρόντας, ἀναστρέψαντες πάντα τε ἐδῄωσαν τὰ τοῦ Βυζαντίου προάστεια μέχρι Σηλυβρίας, κἀκεῖ σπεισάμενοι τῷ Καντακουζηνῷ καὶ δῶρα πρὸς ἐκείνου λαβόντες, ὁπόσα εἰκὸς, διεπεραιώθησαν οἴκαδε, μήτε μηδὲν ὧν χάριν ἐκλήθησαν καὶ πᾶν τοὐναντίον δράσαντες. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

ϛ'. Προῆγε μὴν τοῦ ἐνιαυτοῦ τούτου, κατ' αὐτὰς τοῦ Ὠρίωνος τὰς ἐπιτολὰς, [P. 480] ἤρξατο φαίνεσθαι Ξιφίας ἐν οὐρανῷ, περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἑλίκης τὰ πρῶτα· ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν ζῳδιακὸν ὁσημέραι ποιούμενος τὴν πορείαν ἧκε περὶ τὰ τέλη τοῦ Λέοντος, ὅπη καὶ τὰς ἡλίου πορείας ἔτυχε τηνικαῦτα γίγνεσθαι, κἀκεῖ διελύθη. Καὶ εἶναι Ῥωμαίων καὶ τοῦτο τοῖς πράγμασιν ἔδοξεν ἥκιστα πάνυ χρηστὸς οἰωνός.

A dam esset penuria atque paucitas, ac ne ad Byzantium quidem tutandum satis futuri esse viderentur ii qui tum in armis erant, conversi retro omnia Selybriam usque Byzantii **765** suburbia vastavere: atque ibi pace cum Cantacuzeno facta muneribusque ab eo, quæ et quot par erat, acceptis, domum trajecere, nihil eorum, quorum causa arcessiti erant, sed alia plane executi. Et hæc quidem in hunc modum gesta sunt.

VI. Anno superiore, in ipso Orionis ortu, cœperat cometes ensis specie in cœlo apparere, circa Helices caput primo, atque inde ad zodiacum quotidie iter flectere, donec ad Leonis postremam partem accederet, ubi et sol ipse tum versabatur, ibique evanesceret. Et esse illud quoque visum est B minime faustum rei Romanæ augurium.

## CAPUT VI.

*Nobiles Genua exacti, classe instructa, Chium improviso adoriuntur. Chii se et mœnia sua strenue defendunt. Commeatu interclusi dedunt se hostibus. Idem et Phocæenses faciunt. Phaceolatus imperatorias triremes armat. Duas Latinorum naves capit. Galatæi, ea re offensi, ab advehendo frumento statim abstinent. Receptis rebus suis, redeunt in gratiam cum Byzantiis. Phaceolatum minis terrent, qui idcirco stipulatores circa se habere cogitur.*

Α'. Τοῖς δ' ἐκ Γεννούας ὑπὸ Τούζου (25) τοῦ νέου δουκὸς ἐξωσθεῖσιν ἐκείνοις Λατίνοις διὰ τὸ τοῦ τρόπου τυραννικώτερον, ὡς εἰρήκειμεν, ἐπειδὴ πλούτῳ καὶ δόξῃ τῶν πολλῶν διαφέρειν ἐνῆν, ἄδοξόν τι καὶ ἀγεννὲς ἐδόκει, πλανήτην ἐπὶ μακρὸν οὑτωσὶ βίον τρίβειν ἀπόλιδάς τε καὶ ἀνεστίους. Ὅθεν τριήρεις κατασκευάσαντες ἐγγύς που τριάκοντα ἐς Χίον τὴν νῆσον (26) ἐξαίφνης κατέπλευσαν, μηδαμῇ C τῶν Χίων τὸν τοιοῦτον προεγνωκότων ἐπίπλουν. Ἦ γὰρ ἂν ἐς τὸ δαψιλέστερον ἐσκομισάμενοι τἀπιτήδεια δυσάλωτοί πως ἢ μᾶλλον ἀνάλωτοι τὸ παράπαν ὄντες ἐτύγχανον. Δῆλον δέ· καὶ γὰρ ἕως τὰ προστυχόντα σφίσιν ἐνῆν εἰς ἀποτροπὴν τοῦ λιμοῦ, θαρῥαλεώτερον τοῖς πολεμίοις ἀνθίσταντο, καὶ συχνὰ τῶν πυλῶν ἐπεκθέοντες συχνοὺς τῶν Λατίνων ἐτίτρωσκόν τε καὶ ἔκτεινον.

Β'. Τῆς δὲ πολιορκίας ἐκτεινομένης διὰ γῆς καὶ θαλάττης, καὶ πάσης ἐντεῦθεν ἀποκλεισθείσης ἔξωθεν σιτοπομπίας καὶ πάσης ὅπλων ἐπικουρίας, τά τε χρειώδη πάντα ἐπέλιπε καὶ ὁ λιμὸς ὑφέρπων ἐντὸς ἠνδραποδίζετό τε καὶ ψυχὰς ὁμοῦ τοῖς σώμασιν ἐδαπάνα, μαστίζων τε καὶ περιελαύνων ἐς τὸ ἀμήχανον. Ὅθεν ἀπογνόντες οἱ Χῖοι παρέδοσαν ἑαυτοὺς ὑποσπόνδους τοῖς πολεμίοις. Τοῦ δὴ τοιούτου δυστυχήματος ἔργον καὶ Φωκαεῖς, οἱ πρὸς τῇ παραλίᾳ τῆς Ἰωνίας οἰκοῦντες, γεγένηνται, καταπλευσάντων σφίσι τῶν πολεμίων εὐθὺς μετὰ τὴν τῶν Χίων ἅλωσιν. Καὶ τὸ θέρος ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

Γ'. Φθινοπώρου δ' ἐπιγενομένου βασιλικὰς τριήρεις κατασκευασάμενος ὁ Φακεωλάτος (27) εἰς ἐκδί-

I. Interim ii Latini, qui Tuzi illius novi ducis edicto Genua exacti fuerant, eo quod tyrannico essent (ut diximus) ingenio, cum et opibus et dignitate multum a vulgo distarent, indecorum et ignavi animi esse duxere, vitam errabundam tamdiu trahere, urbe et domo carentes. Instructis itaque triginta ferme triremibus, ad insulam Chium repente appulerunt. Neque hujus classis accessum Chii ullo modo præsensere. Alioqui rerum necessariarum uberiori copia in urbem invecta, expugnatu difficiles, aut potius omnino hostibus inexpugnabiles exstitissent. Nec dubium. Etenim quandiu ad pellendam famem ea habuere, quæ fors obtulisset, hosti confidentius resistebant, crebrisque extra portas eruptionibus factis, multos Latinorum et vulnerabant et occidebant.

II. At cum obsidio terra pariter et mari in **766** longius traheretur, omnisque inde spes interclusa esset externorum commeatuum et cujuscunque armorum auxilii; eos necessaria quæque deficiebant; obrepensque intus fames grassabatur, animasque et corpora simul flagellando atque ad D extremam inopiam redigendo absumebat. Omni itaque spe abjecta, dedunt se hostibus Chii ex pactione. Sed et Phocæenses, maritimam Ioniæ oram accolentes, in eamdem calamitatem inciderunt, hostium classe post Chium captam ad eos statim appulsa. Hæc dum gererentur, æstas effluxit.

III. Insecuto autumno, imperatoriis triremibus instructis, Phaceolatus Chios ulturus in altum de-

### Variorum notæ.

(25) De quo supra lib. XIII, cap. ult. sect. 2. BOIVIN.

(26) Ut Chius et utraque Phocæa in Genuensium potestatem venerint, narrat etiam Cantacuzen. lib. III, cap. 95; lib. IV, cap. 11, 12; Bizarus, lib. VI, p. 130, sub an. 1346. DUCANG.

(27) Id ipsum refert Cantacuzen. lib. III, cap. 93. DUCANG.

ieritur: vir admodum dives, non tamen illustris, ejusdem videlicet conditionis, cujus antea Apocaucus: at idem strenuus, et quibuscunque negotiis tractandis natus. Hic Ægæi maris fauces prætervectus solventem e portu offendit unam ex hostilibus triremibus; item maximam ex eadem gente navim onerariam, ante Tenedium portum jactis ancoris fluctuantem. Arma arripit: navale prælium conserit; et multis hostium occisis, nonnullis etiam suorum amissis, utramque comprehendit. Id sibi probro simul et damno esse arbitrati Galatæi statim ab frumento Byzantium advehendo abstinent, haud ignari non aliunde Byzantiis istiusmodi mercem advenire: sed penes se esse, ut aut illi facilem victum pararent, aut fame mori periclitarentur. Quin et alia insuper 767 gravia minabantur. Quæ cum atrociora essent, quam ut ferre possent Byzantii, idcirco naves se iis reddituros promisere, damnumque omne dissoluturos, quodcunque illi sive in prælio sive post prælium passi fuissent. His conditionibus in concordiam reditum est.

IV. Erat tamen Phaceolatus multum anxius, et gravissimo metu tenebatur, dirissima quæque ei Latinis identidem denuntiantibus; ita ut ille præsidii causa milites circa se habere cogeretur, quandocunque domo vellet exire, quotiesque et quacunque ambularet. Et hæc quidem ita se habuerunt: atque in his exiit autumnus.

A χησιν δῆθεν τῶν Χίων ἐξέπλευσε, τῶν πάνυ μὲν πλουσίων ὑπάρχων, [P. 481] τύχης δ' οὖν οὐκ ἐνδόξου, ἀλλ' ὁποίας καὶ πρὶν ὁ Ἀπόκαυκος· δραστήριος δ' ὅμως, καὶ δεινὸς ὁμιλῆσαι ποικίλοις πράγμασιν. Ἐπεὶ τοίνυν παραπλέων τὸν τοῦ Αἰγαίου αὐχένα τριήρους μιᾷ ἀναγομένης πολεμίας ἐπιτυχὼν, καὶ ἅμα μεγίστης ὁλκάδος ὁμοεθνοῦ, πρὸ τοῦ Τενεδίου λιμένος ἐπ' ἀγκυρῶν σαλευούσης, ὁπλισάμενος διεναυμάχησέ τε καὶ εἷλεν ἄμφω, πολλοὺς μὲν τῶν πολεμίων ἐν τῇ ναυμαχίᾳ κτείνας, ἔστι δ' οὓς καὶ αὐτὸς τῶν οἰκείων ἀποβαλών· τοῦτ' αἰσχύνην τε καὶ ζημίαν σφῶν αὐτῶν οἱ ἐν τοῖς Γαλάτου νομίσαντες ἐπέσχον τὴν ἐκεῖθεν ἐς Βυζάντιον σιτοπομπίαν εὐθὺς, οὐκ ἄλλοθέν ποθεν οὖσαν τὴν τοιάνδε τοῖς Βυζαντίοις ἐμπορίαν εἰδότες, ἢ παρὰ B σφίσι κεῖσθαι, εὖ τε ἔχειν τοῦ ζῆν καὶ λιμῷ διακινδυνεύειν τεθνάναι. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἕτερα προσενεγκεῖν ἠπείλουν δεινά. Ὧν οὐ φέρειν τὸ βίαιον οἱ Βυζάντιοι δυνάμενοι τάς τε ναῦς ἐπηγγείλαντο ἀποδοῦναι καὶ πᾶσαν συνεκτῖσαι ζημίαν, ὁπόσα τῶν πραγμάτων ἔν τε τῇ ναυμαχίᾳ καὶ μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐστέρηνται. Καὶ ἐπὶ τούτοις αἱ τοιαῦται προὐβησαν σπονδαί.

Δ'. Ἦν δ' ὅμως περιδεὴς ὁ Φακεωλάτος (28), καὶ φόβοις μάλα συνισχημένος μακροῖς, ἀπειλὰς κατ' αὐτοῦ διακηρυττόντων συχνὰ τῶν Λατίνων τὰς παλαμναιοτάτας· ὡς ἀναγκασθέντα φρουρὰν περὶ αὐτὸν ἔχειν ὁπλιτικὴν, ὁπότε τῆς οἰκίας ἐξιέναι βούλοιτο, καὶ ὁπόσους καὶ ὅποι τοὺς περιπάτους ποιοῖτο. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ τὸ C φθινόπωρον ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

## CAPUT VII.

*Augusta implacabilis; patriarcham dignitate spoliare statuit, idque per Palamitas, ob rescissum Tomum illi infensos. Palamam jampridem carcere incluserat. Quasnam ob causas. Eodem adversus patriarcham adjutore utitur. Magnæ inde rixæ et dogmaticæ altercationes. Gregoras patriarcham inter et Palamam arbiter constitutus. Novas opiniones damnat. Augustam offendit. Sententiam scripto tradere jubetur. Ea occasione data, novos doctores refellit. Gregorii Nazianzeni verba opponit: item Basilii Magni. Non ideo reprehendendus, quod victoriam de adversariis non reportaverit. Imo constantiæ et religionis ergo laudandus. Exsulaturus fortasse, nisi Cantacuzenus Byzantium interea cepisset.*

I. At imperatricis ira nunquam quiescebat, nec leniebatur ullo modo, aut tandem aliquando exstinguebatur flamma illa, quam ejus animo subdiderat consilium a patriarcha datum; qui, ut modo diximus, monuerat et persuadere illi conatus erat, ut cum Cantacuzeno rediret in gratiam, ac pacem firmam faceret, antequam rei Romanæ salus in extremum adduceretur, illo quidem multum invalescente, nobis autem sensim dilabentibus, et quotidie fatiscentibus magis, et ad nihilum prorsus redigi periclitantibus. Eapropter novas illa subinde artes animo versare, alia atque alia agitare consilia, anceps quo pacto et qua ratione patriarcham pontificali sede dejiceret facillime posset. Nihil porro ex omnibus efficacius ei occurrebat, quam si 768 sibi Palamæ sectatores adjungeret,

Α'. Ἠρεμεῖν δ' οὐκ ἐνῆν οὐδαμῇ τῆς ὀργῆς ἐκείνης (29) τὴν βασιλίδα, οὐδ' ὀψὲ τοῦ χρόνου μαλάττειν ὁπωστιοῦν καὶ σβεννύειν τὴν φλόγα, ἣν ἡ τοῦ πατριάρχου βουλὴ πρὸς τὴν ἐκείνης ἀνῆψε ψυχὴν, παραινοῦντος καὶ πείθειν (ὡς εἴρηται πρὸ βραχέος) ἐπιχειροῦντος, σπείσασθαι Καντακουζηνῷ, καὶ βεβαίαν εἰρήνην συνθέσθαι, πρὶν ἐς ἐσχατιὰς ὀλέθρου τὰ Ῥωμαίων ἐληλυθέναι [P. 482] πράγματα, ἐκείνου μὲν ἐπιεικῶς αὐξομένου, ἡμῶν δ' ὑποῤῥεόντων D ἡσυχῇ καὶ μαραινομένων ἀεὶ, καὶ ἐς τὸ μὴ εἶναι κινδυνευόντων ἄρδην χωρεῖν. Ταύτῃ τοι καὶ μελέτας ἤθροιζεν ἐν τῇ ψυχῇ συχνὰς ἐπὶ συχνὰς, καὶ ἄλλας ὁήποθεν ἐπ' ἄλλας, περὶ τοῦ πῶς καὶ τίνι τρόπῳ ῥᾷστα καθελεῖ τοῦ θρόνου τὸν πατριάρχην· καὶ ἣν οὐδεμίαν τῶν ἄλλων εὑρεῖν ἀνυσιμωτέραν, ἢ τοὺς περὶ τὸν Παλαμᾶν οἰκειώσασθαί τε καὶ σφᾶς κατ'

## Variorum notæ.

(28) Quippe proposuerant Genuenses Galatæi præmium ac impunitatem ei qui illum morti traderet. Cantacuzen. loco laudato. DUCANG.

(29) Causam, cur Anna imperatrix a patriarcha alienata sit, pluribus exponit Cantacuz. lib. III, c. p. 98. DUCANG.

ἐκείνου λαμπρῶς ἐς τὸ κραταιότερον ἀνθοπλίσαι, πολλὴν ἐκ πολλοῦ κατ' ἐκείνου τρέφοντας ἐν τῇ ψυχῇ τὴν βλάπτουσαν ὁρμὴν διὰ τὴν τοῦ Τόμου κατάλυσιν (30).

Β'. Ἐπεὶ δ' ἔτυχεν ἐν μιᾷ τῶν ἐντὸς βασιλείων εἱρκτῇ δέσμιον ἐκ πολλοῦ κατέχουσα Παλαμᾶν (31), ὡς μὲν ἔμοιγε οἴεσθαι ἦν, διὰ τὴν ἐς Καντακουζηνὸν ἐκείνου φιλίαν· ὡς δὲ τὰ πρὸς ἐκείνης ἅμα καὶ τοῦ υἱέος ἐδήλου πεμφθέντα βασιλικῶς ἐνσεσημασμένα γράμματα πρὸς τοὺς ἐν τῷ Ἄθῳ τῷ ὄρει μονάζοντας ἄνδρας, διὰ τὴν τῶν δογμάτων καινοτομίαν, ἣν ἐς τὴν τοῦ Θεοῦ παρεισενεγκὼν αὐτὸς Ἐκκλησίαν κυκεῶνος καὶ ζάλης ἐπλήρωσε ταύτην μικροῦ· πρὸς ἅπαν ἤδη τὴν γνώμην περιφανῶς μετήνεγκε τὸ ἀντίπαλον, καὶ συνεργῷ κατὰ τοῦ πατριάρχου κέχρηται τούτῳ, καὶ πᾶσαν εὐμένειαν τούτῳ χαρίζεται, τήν τε περὶ τὰ δόγματα γνώμην ἐκείνου κυροῦσα (32) καὶ ταῖς ἐκείνου λαμπρῶς ἀγομένη βουλαῖς καθάπερ ὁλκάδος ἱστίον, ὁπότε βίαιός τις καὶ ῥαγδαῖος ἀνέμου καταῤῥεύσειε δρόμος, ἄνωθέν ποθεν ἐξ ἀρκτικῶν ἀκρωτήρων καταῤῥαγείς.

A eosque adversus patriarcham majori robore palam armaret, multam jampridem in eum alentes animo malevolentiam propter Tomi sui damnationem.

II. Cum igitur Palamam vinctum in quodam palatii carcere teneret jamdudum, eo quod, ut mihi quidem videbatur, studiosus esset ille Cantacuzeni; ut autem eæ litteræ declarant, quæ sigillo imperatorio munitæ, ab ea et ejus filio ad montis Atho monachos missæ sunt propter nova dogmata, quæ ille in Dei Ecclesiam invexerat, turbarum exinde plenam tempestatumque maximarum; animum aperte statim transtulit ad contrariam omnino sententiam, eoque adversus patriarcham adjutore usa est, et omnem ipsi favorem indulsit; ita B ut et ejus de theologia opiniones confirmaret, et ipsius consiliis palam regeretur; tanquam velum in navi, cum ab extrema Arcto ventus alicunde erumpens violentus rapidusque incurrit.

## Variorum notæ.

(30) De quo quidem Tomo, et synodo Constantinopolitana, et controversia inter Barlaamum et Gregorium Palamam, fuse egit Cantacuzen. lib. II, cap. 39. 40, ubi consulendus Gretserus. Ducang.

(31) Exstant in codice Regio 2409, cum alia multa Palamæ scripta theologica, tum epistolæ aliquot apologeticæ, in quibus Palamas hanc vitæ suæ partem fuse enarrat. Inde nos, quæ ad chronologiam pertinebant, selecta quædam excerpsimus. Sunt autem hæc. Palamas cœpit suspectus C esse circa initia belli civilis A. C. 1342, cod. Reg. fol. 296 v. Περί που τὰ μέσα τῶν πρὸ τοῦ σωτηρίου πάθους νηστίμων ἡμερῶν, id est, *circiter medium Quadragesimam*, patriarcha Palamæ significat suspectum eum sibi et Augustæ esse, petitque ab eo, ut secum ad hanc veniat, delendæ ejus suspicionis causa, fol. 295. v. lin. ult. In Dominica Palmarum appellit Byzantium ὁ Πρῶτος, id est, *Primus* monasteriorum montis Atho moderator, fol. 296. v. lin. 3. Exacta Dominicæ Passionis hebdomade, ac sequenti ineunte, Palamas patriarcham invisit et Augustam, ibid. lin. 6. Statim post Dominicam τῶν ἁγίων Πατέρων, intra octavam Ascensionis, confert se in monasterium e regione Byzantii situm, ibid. infima pag. Inde, verno tempore, in aliam domum a tumultu nautico remotam transit, fol. 297, lin. 3. Paucis diebus interjectis quæsitus a quodam ecclesiæ ministro, nec inventus, in urbem redit; ibid. lin. 4. Ineunte autumno D Heracleam secedit, et ibi per quatuor menses commoratur, fol. 285, lin. 6, fol. 284 v, in inf. pag., fol. 299 v. in fine pag. Inde A. C. 1343 reversus, in ædibus S. Sophiæ commoratur per integrum duorum mensium spatium, fol. 284. v, med. pag. Comprehenditur et in custodiam datur ἔαρος μεσοῦντος, hoc est, circa initium mensis Maii, fol. 285, lin. 7. Ignatius, patriarcha Antiochenus, Byzantium venit anno post Andronici junioris mortem tertio completo, A. C. 1344, fol. 283, v, lin. 20. Palamas, ad monachos montis Atho scribens A. C. 1346, ait se περικεκλεισμένον ἀκριβῶς ἐπὶ δυσὶν ἐνιαυτοῖς ἤδη, id est, annum jam alterum elapsum esse, ex quo inclusus teneatur, fol. 299 infra med. pag. Nondum eo tempore coacta erat in eum synodus. Ibid. Ignatius, patriarcha Antiochenus, Byzantio excedit, litteris ad patriarcham Constantinopolitanum contra Palamam scriptis, fol. 282 v. lin 1. Hæc regius ille codex. Aliquanto post Palamas carcere emissus, anno ipso (ut opinor) 1346. Tamen Cantacuzenus lib. IV, cap. ult. pag. 699 scribit, Palamam adhuc in carcere fuisse eo tempore quo ipse urbem cepit; atque eum, cum Andronico Asane eductum e custodia, venisse ad se ait Annæ Augustæ missu legatum. Boivin.

(32) Huc pertinet Palamæ ad Augustam epistola, quæ exstat in codice Regio 2409, supra laudato, fol. 55. Ea est ejusmodi:

*Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐπιστολὴ πρὸς τὴν θεοστεφῆ βασίλιδα, κυρὰν Ἄνναν τὴν Παλαιολογίναν.*

Οὐδὲν οὕτως ἀναγκαιότατον οὐδὲ λυσιτελέστατόν τε ἅμα καὶ πρεπωδέστατον τοῖς τοῦ Χριστωνύμου γένους κατ' εὐδοκίαν ἐκ Θεοῦ βασιλεύουσιν, ὡς τὸ χρῆσθαι τῇ δυνάμει τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας, ὑπὲρ τῆς ἀϊδίου τοῦ Θεοῦ βασιλείας, ἣ παρὰ τῶν νῦν αὖθις ἀντικειμένων ἡμῖν εἰς κτίσμα φρενοβλαβῶς κατασπᾶται. Καὶ τοῦτο συνεὶς εἴπερ τις ὁ πολὺς ἐκεῖνος καὶ τὰ πάντα θαυμάσιος ἡμῶν βασιλεὺς, ἔδειξεν ἔννομον τὴν βασιλείαν ἐκ Θεοῦ δεδεγμένος ἅτε ζῆλον ἔνθεον ὑπὲρ τῆς ἐκείνου βασιλείας ἀνῃρημένος, καὶ καταπατήσας εἰς τέλος τοὺς τὸ ὕψος ἐκείνης ταπεινοῦν ᾑρημένους. Τοῦτο καὶ ἡ κρατίστη σὴ βασιλεία, δέσποινα ἡμῶν ἁγία, δι' ὧν ἤδη πράττεις, ἐναργῶς διατελεῖς παριστῶσα· καὶ εἴη σοι τὴν πρᾶξιν εἰς τέλος ἀγαγεῖν καὶ τοὺς τῇ εὐσεβείᾳ πάλιν, ὡς ἐκείνου μηκέθ' ἡμῖν ὄντος, ἀναιδῶς ἀντιστάντας, εἰς τέλος καθελεῖν, ἵν' ἐκείνῳ, καθάπερ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς πᾶσιν, οὕτω καὶ τὸν ὑπὲρ Θεοῦ ζῆλον ἰσοστάσιος εἴης. Ἐπεὶ δὲ τῷ θεοκινήτῳ ζήλῳ τὴν βασιλικωτάτην ἐν ἀρεταῖς συγκεκραμένην ἔχουσα φρόνησιν, ζητεῖς καλῶς ποιοῦσα μαθεῖν ὡς ἐν ἐπιτόμῳ καὶ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν σαφῶς, τὰ παρ' ἡμῶν καὶ τῶν ἀντιθέτων ἡμῶν καὶ φρονούμενα καὶ λεγόμενα περὶ τοῦ θειοτάτου φωτὸς, οὕτω ταῦτ' ἔχει. Καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι ἐστιν οὗ θεότητα ὀνομάζουσι, καὶ τὸ φῶς καθ' ὃ λάμψας ἀποῤῥήτως ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τοῦ Θαβωρίου ὄρους περιήστραψε τοὺς συναναβάντας μαθητὰς, θεότητα ὀνομάζουσιν. Ὡς οὖν ἡμῶν ἄκτιστον εἶναι φρονούντων μετὰ τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἔκφανσιν οὐσίας, καὶ τὴν τοῖς ἀξίοις ἐπιφαινομένην ταύτην ἔλλαμψιν, δύο θεότητας ἀκτίστους πρεσβεύειν, ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην ὁ Ἀκίνδυνος κατηγορεῖ, καθάπερ καὶ ὁ Βαρλαάμ. Αὐτὸς δὲ μόνην ἄκτιστον εἶναι λέγει θεότητα, καθάπερ καὶ πρότερον ἐκεῖνος, τὴν οὐσίαν

III. Itaque, quasi urbis porta nunc demum hostibus publice patefacta, insani dogmatum et institutorum fluctus effuse irrumpebant, et impunitatem rursum habebant nova opinionum commenta; ac totam urbem tumultus pervagabatur, reclamantibus episcopis et sacerdotibus, et quicunque sapientiam animo altius infixam fruebantur; pugnæque inde et continuæ altercationes ultro citroque exoriebantur: improbitatis **769** autem insolentia caput altius erectum attollebat.

IV. Hæc cum ita se haberent, multam silentium meum imperatrici dubitationem afferebat, eratque illi propositum, ut quid sentirem exploraret. Quamobrem me, tametsi nollem, denuo arcessit, ut in iis litibus, quas de Palama cum patriarcha habebat, judex essem et quasi norma quædam: duorum illa alterum facere in animo habens; si quidem adversus patriarcham cum illa conspirarem, tum ut ego propitiam ipsam experirer, et imperatoriis beneficiis cumularer perquam honorificis; sin minus, ut propter Gallum illum in me olim concepta ira, et temporis lapsu jam obsoleta, hodie suscitaretur; quam illa jampridem, velut aram animi penetralibus infixam, religiose servabat; omni denique in me acerbitatis genere sæviretur.

V. Præsentem itaque sedentemque allocuta me, et mollioribus verbis initio mecum usa, novas illas Palamæ opiones protulit. Mox ubi repugnantes nos offendit, et majorum præscriptis institutisque pertinaciter inhærentes, iisque omnibus præceptis, quæ synodis tradita essent et scripta exstarent, simulque illa divi Pauli verba proferentes, juben-

Γ'. Διόπερ, ὥσπερ πύλης πόλεως ἀνεῳγυίας ἤδη τοῖς πολεμίοις περιφανῶς, δογμάτων καὶ νόμων ἀνέδην εἰσεχέοντο κλύδωνες, καὶ παῤῥησίαν αὖθις εἶχον εἰσαγωγαὶ καινοφωνιῶν, καὶ θόρυβος ἀνὰ πᾶσαν ἐφοίτα τὴν πόλιν, ἀντιφθεγγομένων ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, καὶ ὅσοι βαθείας διὰ φρενὸς ἐκαρποῦντο τὰς τῆς σοφίας αὔλακας. Καὶ μάχαι διὰ ταῦτα καὶ ἔριδες ἀνεφύοντο συνεχεῖς κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων· καὶ ἡ ὑπερηφανία τῆς κακίας ἐπὶ μέγιστον ὕψους ἀνῆγε τὴν κεφαλήν.

Δ'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, πολλὰ περὶ τῆς ἐμῆς σιωπῆς ἡ βασιλὶς ὑπῆρχεν ἀμφισβητοῦσα, καὶ τῆς ἐμῆς διὰ μελέτης ἐποιεῖτο πειρᾶσθαι γνώμης. Καί με καὶ μὴ βουλόμενον αὖθις κριτὴν προσκαλεῖται, καὶ οἷόν τινα γνώμονα τῶν αὐτῆς τε καὶ τοῦ πατριάρχου περὶ τοῦ Παλαμᾶ φιλονεικιῶν· δυοῖν ἐν νῷ ἔχουσα θάτερον πεπραχέναι· εἰ μὲν γὰρ ὁμόφρων ἐκείνῃ κατὰ τοῦ πατριάρχου γενοίμην, ἵλεώ τε ταύτης τυχεῖν καὶ βασιλικῶν ἀπολελαυκέναι χαρίτων, μακρὸν τὸ φιλότιμον κεκτημένων· εἰ δ' οὖν, ἀνανεώσασθαι νῦν καὶ τὴν τῷ χρόνῳ παρεῤῥυηκυῖαν ἤδη διὰ τὸν Γαλάτην ἐκεῖνον μῆνιν· ἣν πάλαι καθάπερ [P. 483] βωμὸν ἐγκαθιδρύσασα τοῖς τῆς ψυχῆς συνετήρει θαλάμοις, καὶ πάνθ' ὁμοῦ τὰ χαλεπώτατα καθ' ἡμῶν δεδρακέναι.

Ε'. Προσεληλυθότας οὖν καὶ καθίσαντας προσειποῦσα καὶ ἁπαλωτέροις τὰ πρῶτα πρὸς ἡμᾶς χρησαμένη τοῖς λόγοις τὰς τοῦ Παλαμᾶ προεκόμιζε καινοφωνίας. Καὶ ἐπειδὴ πειθομένους οὐχ εὕρισκεν, ἀλλ' ἰσχυρῶς τῶν πατρίων ἀντεχομένους ὅρων καὶ νόμων, καὶ ὅσα τῶν συνοδικῶν εἰσι παραδόσεων ἔγγραφα παραγγέλματα, καὶ ἅμα κἀκεῖνα τοῦ θείου

## Variorum notæ.

τοῦ Θεοῦ· τὴν δὲ θείαν ἐκείνην ἔλλαμψιν, κτιστήν. Ἐπεὶ δὲ κτιστὴν εἶναι λέγει τὴν θείαν ἔλλαμψιν ἐκείνην, καὶ ὑφειμένην εἶναι λέγει πάντως. Οὐκοῦν δύο λέγει καὶ αὐτὸς θεότητας, ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην. Φανερὸν οὖν ὡς πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων τὴν ὑπερκειμένην καὶ ὑφειμένην ἡμῶν κατηγορεῖ θεότητα. Τοῦτο δέ ἐστιν ἀληθῶς δι' ὃ ἡμῶν κατηγορεῖ, ὅτι τὸ θεῖον καὶ ἀπόῤῥητον ἐκεῖνο φῶς, ὃ κτιστὸν εἶναί φησιν αὐτὸς, ἄκτιστον εἶναι πρεσβεύομεν ἡμεῖς, καθάπερ οἵ τε θεοφόροι Πατέρες καὶ Χριστὸς αὐτὸς ὁ κατὰ τοῦτο λάμψας, καὶ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τοῦτο καλέσας, ἐδίδαξεν ἡμᾶς. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δούλη καὶ κτιστή. Μόνη γὰρ αὕτη παντὸς μᾶλλον ἀβασίλευτος καὶ ἀήττητος, καὶ χρόνου παντὸς καὶ αἰῶνος ἐπέκεινα. Οὕτως οὖν ἡμεῖς ἕνα κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐν μιᾷ θεότητι σέβομεν Θεὸν, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν μόνην ἄκτιστον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ περὶ τὴν οὐσίαν θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα, τὴν δύναμιν, τὴν θέλησιν, τὴν ἀγαθότητα, τὸ φῶς, τὴν ζωὴν, καὶ τὰ τοιαῦτα· καὶ ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὔσης τῶν τριῶν προσώπων καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐλλάμψεως, καὶ ἁπλῶς πάσης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας θείας. Ὁ δὲ Ἀκίνδυνος ἀθέσμως εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὸν ἕνα Θεὸν διχοτομεῖ, καὶ εἰς δύο θεότητας ἐκφύλους, καὶ ὄντως ὑπερκειμένην τε καὶ ὑφειμένην τὴν μίαν κατατέμνει θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπερκειμένην λέγων, ὡς μόνην κατ' αὐτὸν ἄκτιστον θεότητα· τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο, ὑφειμένην ὡς κτιστὴν θεότητα. Ποιεῖ δὲ κτιστὴν ἐντεῦθεν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἡ ἔλλαμψις κτιστὴ, ἄκτιστον αὐτὸ οὐκ ἔστι. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἄλλων πονηρῶν αἱρέσεων, αἷς ἐντεῦθεν περιπίπτει, ἡ τοῦ νῦν γράμματος συντομία οὐ χωρεῖ. Καθάπερ δὲ ὁ Σαβέλλιος, ἐν τῷ μὴ διαφέρειν λέγειν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, μὴ ἔχειν Υἱὸν τὸν Πατέρα ἐδογμάτιζεν, οὕτως ὁ Ἀκίνδυνος, ὅταν λέγῃ μηδὲν διαφέρειν τὴν θείαν ἐκείνην ἔλλαμψιν καὶ ἐνέργειαν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔχειν φησὶν ἐνέργειαν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων, μετὰ τοῦ Μεσσαλιανὸς εἶναι, καὶ ἀναιρεῖ τελέως τὸν Θεὸν, ἑαυτὸν ἄθεον ὑπάρχοντα δεικνύς. Τὸ γὰρ μὴ ἔχον ἐνέργειαν οὐδαμῶς ἐστι κατὰ τοὺς θεολόγους. Διὰ τοῦτο τὸ θεῖον ἐκεῖνο καὶ προσκυνητὸν στόμα τοῦ τρισμακαρίστου καὶ ἁγίου μου αὐθέντου καὶ βασιλέως, διὰ τοῦ συνοδικοῦ φησι τόμου ὡς εἰ καὶ πρὸς τοσοῦτον ὕψος θεωρίας ἀνέδραμον ἐν τῷ Θαβὼρ οἱ τοῦ Κυρίου μύσται, χάριν καὶ δόξαν εἶδον θείαν, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν αὐτὴν τὴν χορηγοῦσαν τὴν χάριν. Καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκείνην, ὑπὸ τῶν θείων λογίων μεμυημένοι, ἀμέθεκτον, ἄληπτον, ἀόρατον, καὶ αὐταῖς ταῖς ὑπερκοσμίοις καὶ ἀνωτάτω δυνάμεσι. Νῦν δ' οἱ καταφρονήσαντες καὶ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκ Θεοῦ ἁγίων, καὶ τοῦ ἐκ Θεοῦ βασιλέως ἡμῶν ἐκείνου καὶ τῆς συνοδικῆς ἐξετάσεώς τε καὶ ἀποφάσεως, καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ φρικωδεστάτων δεσμῶν καὶ ἀναθεματισμῶν, ἡμᾶς μὲν οὕτως εὐσεβῶς φρονοῦντας, καὶ τοὺς ἡμῖν ὁμοφρονοῦντας ἀποκηρύττουσιν, Ἀκίνδυνον δὲ καὶ τοὺς οἷος αὐτὸς τἀναντία δυσσεβῶς φρονοῦντας, συνηγοροῦσι καὶ στηρίζουσι, παντὶ τρόπῳ, κοινωνοὺς ἔχειν καὶ συλλειτουργοὺς σπουδάζοντες. Hanc epistolam puto primordium ac primum velut fundamentum fuisse initæ ab Augusta cum Palama adversus patriarcham societatis. BOIVIN.

προφέροντας Παύλου· Εἴ τις εὐαγγελίζοιτο (λέγοντος) ὑπερόρια τῆς ἐκείνου διδασκαλίας, εἶναι ἀνάθεμα, κἂν ᾖ τῶν οὐρανίων τις ἀγγέλων· μηδὲ γὰρ εἶναι πρὸ ἡμῶν, ἄλλο τι Θεοῦ προτιμᾶν (παραπλήσιον γὰρ ἂν εἴη τουτὶ, ὥσπερ ἂν εἴ τις τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὴν δεξιὰν ἀποκόπτειν ἐβούλετο)· ἀλλὰ πάντα κάτω ῥιπτοῦντας πρὸς αὐτὸν μόνον βλέπειν· ἀγριαίνουσα ἤδη καθ' ἡμῶν ἑωρᾶτο, καὶ πολὺν ὠδίνουσα τὸν θυμὸν, καὶ μάλισθ' ὅτι καὶ τοὺς παρακαθημένους ὑπηχοῦντας εἶχε καὶ σφόδρα ἐπικροτοῦντας κολακικώτερον τρόπον. Διὸ καὶ κακῶς μὲν ἀφίει (33), κρατερὸν δ' ἐπὶ μῦθον ἔτελλεν, ἔγγραφον τὴν ἐμὴν ἀπαιτοῦσα γνώμην ἐν τῷ αὐτίκα, ὡς ἂν βεβαιότερον ἀντιλέγειν ἔχοιεν οἱ ταύτης ὁμόφρονες.

ϛ'. Καὶ τοῦτ' ἔστιν, ὃ καὶ τὴν ἐμὴν πρὸς ἀνάγκας ἴσως ἀντιῤῥήσεων ἤνεγκε γλῶτταν, ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ μάλα τοι σφόδρα γενναίως ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς δεδομένης εὐσεβείας ἵστασθαι παραινοῦντος τοὺς προσιόντας, καὶ μηδ' ἄχρι στιγμῆς ταῖς τηνικαῦτ' ἐπιπολαζούσαις καινοφωνίαις ἐγκλίνειν, μεμνημένους τῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ ἀποστολικῶν παραινέσεων· καὶ ὅσα ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος, ἐς τὰς ὁμοίας ἐμπεπτωκὼς περιστάσεις τῆς Ἐκκλησίας, διέξεισιν· « Ἡμεῖς, λέγων (34), οἱ καὶ μέχρι τῆς τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ Πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν ἕλκοντες οὔποτε δεξόμεθα (οὐ γὰρ ὅσιον) οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας πράξεις εἰκῇ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμῃ διασωθῆναι· ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς ἔχωμεν ὑπομνήματα καὶ παιδεύματα τῆς τῶν ὁμοίων, εἴ ποτε συμπέσοι καιρὸς, διασκέψεως· ὥστε τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δ' αἱρεῖσθαι, οἷον κανόσι τισὶ καὶ τύποις τοῖς προλαβοῦσιν ἑπόμενοι παραδείγμασι· » καὶ ὅσα ὁμοίως ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ περὶ πίστεως ἔφασκε λόγῳ, φείδεσθαι παραινῶν καὶ τῶν ὀνομάτων ἢ ῥημάτων ἐκείνων, ἃ λέξεσι μὲν οὐκ ἐμφέρεται τῇ θείᾳ Γραφῇ, διάνοιάν γε μὴν αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐγκειμένην τῇ Γραφῇ διασώζει.

Ζ'. Ὥσπερ δ' οὐ πάνυ τοι ῥᾴδιον εἶναι δοκεῖ δύνασθαι συνορᾶν ἀσφαλῶς τὸ δίκαιον, εἴ τις ἐν λιμένι καὶ γαλήνῃ καθήμενος ἡσυχῇ τῶν ἐν πελάγει [P.484] κύμασι καὶ πνεύμασι προσταλαιπωρούντων ἀγρίοις τοὺς πόνους ἐξετάζειν ἐθέλοι, οὐδ' αὖ τὸ βίαιον τοῦ χειμερίου ψύχους, εἴ τις ὥρᾳ θέρους βούλοιτο κρίνειν ὁποῖον καὶ ὅσον· οὕτω καὶ εἴ τις ἀγώνων τοιούτων ἄπειρος ὢν, ἔπειτ' ἐξ ἡσυχίας ὁρμώμενος κρίνει τοὺς ἀγῶσι μακροῖς ἐναθλοῦντας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. Πρόχειρον γὰρ ἔχει πρὸς λοιδορίας τὴν γλῶτταν, ὅτι μὴ πέπεικέ τις δρῶν καὶ λέγων, μηδὲ τὸ πᾶν τῆς νίκης ἐξείργασται· πρὸς τὴν παροῦσαν ἡσυχίαν καὶ οὐ πρὸς τὴν τότε βίαν παραμετρῶν τῶν πραγμάτων καὶ λόγων τὰ τέλη, ὡς ἔοικεν·

A tis[1] eum anathema esse, qui præterquam ipse docuisset, evangelizaturus foret, etiamsi cœlestium angelorum unus is esset; nec enim officii nostri esse, aliud quidquam Deo anteferre; perinde quippe illud sit, ac si quis sinistra manu dextram amputare cupiat; sed omnibus infra habitis, in eum solum intueri oportere: tum vero illa in me **770** efferari visa est, et multam iram parturire; idque eo maxime, quod qui assidebant ei accinerent, et immodica adulatione applauderent. Idcirco

*Dimittitque superbe, additque haud mollia jussa,*

meam ut sententiam confestim scripto traderem efflagitans, quo possent firmius contradicere ii, qui cum ea sentirent.

B VI. Atque illud videlicet necessitatis fuit, quod et me ipsum ad contradicendum impulit, cum obvios quosque, ut religionis sibi traditæ fundamentis insisterent magno animo nonnunquam et alicubi hortarer, atque ut ne puncto quidem tenus ad eas, quæ tum gliscebant, opinionum novitates declinarent, sed ut evangelicas et apostolicas admonitiones reminiscerentur, et quæ magnus theologiæ doctor Gregorius disseruit, cum in similia religionis tempora incidisset. « Nos (inquit) cum accuratam Spiritus diligentiam ad quemlibet apicem, ad quamlibet virgulam trahamus, nunquam dederimus (neque enim fas est) vel in minimis actis recensendis, eorumque memoria ad præsens usque tempus C conservanda, temere elaborasse eos, qui scripserunt; sed eo ut nos haberemus monimenta et documenta, quibus in similium rerum tractatione, si unquam incideret occasio, uteremur: ita ut præterita exempla tanquam regulas et archetypos nobis proponendo, hæc quidem fugeremus, illa vero eligeremus; » et quæ pariter magnus Basilius disputavit in ea, quam de fide scripsit, oratione, parcendum monens iis quoque nominibus et verbis, quæ in sacra Scriptura diserte quidem et expresse non exstant, vim autem eam **771** ipsam retinent, quæ Scripturæ inest.

VII. Quemadmodum autem non omnino videtur ille sanum facere posse judicium, qui, cum in portu ac tranquillitate ipse placide sedeat, eorum D labores velit expendere, qui pelagi fluctibus et sævissimis ventis confligentur, nec de hiberni frigoris vi, is qui velit, quæ et quanta sit, æstivo tempore judicare; ita nec ille, qui ejusmodi certaminum expers antehac ex ipso mox tranquillitatis sinu prodeat, judicaturus de iis qui labores pro veritate maximos pertulerint. Est enim illius lingua ad criminandum prona, eo quod agendo dicendoque non persuaseris, nec plenam victoriam reportaveris. Nimirum ille præsenti tranquillitate, non illorum temporum iniquitate, factorum dicto-

[1] Gal. I, 8.

Variorum notæ.

(33) Hom. *Iliad.* I, 25. BOIVIN.

(34) Gregor. Nazianz. orat. 1 BOIVIN.

rumque exitus metitur; nec potest intelligere, non eamdem esse rationem et opportunitatem certaminis et placidæ quietis, hiemis et æstatis, portus denique et sævientium pelagi fluctuum. Enimvero prorsus manifestum est, mutato contentionum tempore, incorruptum quoque de eventu testimonium et conveniens rebus judicium tolli. Idem certe (ut mihi videtur) illis martyribus, qui veritatis testimonium olim perhibuerunt, coronam eo detraxerit, quod cum ii totum patientiæ curriculum confecissent, nec tyrannos ad credendum compulerint, nec iis incredulis caput præciderint, nec vitam violento fato ademerint. Hæc cum ita se habeant, nec me æquum est reprehensione dignum videri, quod quæ recte dixerim, ea illi, quæ contrarium **772** sentiebat, non persuaserim vera esse: sed illi potius succensendum est, quod mihi recte dicenti haudquaquam crediderit. Nam dicendi quidem potestas penes me est; facta ipsa pendent ex manu præpotenti. Ego vero ab omni longe reprehensione absum, quatenus non successit mihi ex sententia, nec prout animo ad optima propenso cupiebam. Non enim, ut veritatis hostes pugnis impetamus, pacis ratio suadet; sed ut blandis moribus et mitibus alloquiis eos ambiamus.

VIII. Non est igitur criminandi, sed admirandi potius locus, quod cum ex facili possemus solo silentio imperatoriam benevolentiam redimere, præmia magnifica proponentem, tamen et mentem immotam retinuimus, et simul intra consueti officii limites perstitimus incorrupta animi moderatione. Placendum enim existimavimus non tam hominibus, quam Deo, qui occulta perspicit. Illi quippe testes exsistunt eorum duntaxat, quæ palam fiunt, et aliquando possunt decipi, si qui fructum improbitatis obvolvant specie et colore virtutis. Deus vero illis ipsis, qui actiones antecedunt, motibus cordis examinis sui vestigia imprimit, et justitiæ tribunal in ipsis figit cogitationum radicibus, ubi specie et fuco celari non potest, si quis illic adnasci velit improbitatis fetus.

IX. Hæc cum ita accidissent, domi deinceps sedendo, quoad exsilii damnaremur, noctu pariter et interdiu exspectabamus. Et ad exitum fortassis perducta essent **773** ea, quæ in nos deliberata fuerant, nisi interim accidisset, ut Byzantii Cantacuzenus potiretur; quod et ipsum planius statim exposituri sumus.

A οὐκ εἰδέναι δυνάμενος, ὡς οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει τάξιν καὶ δύναμιν ἀγῶνος καὶ ἡσυχίας καιρὸς, καὶ χειμῶνος καὶ θέρους, καὶ πρός γε ἔτι λιμένος καὶ διαποντίου κλύδωνος. Εὔδηλον γὰρ δήπου τοῖς ὅλοις, ὡς ἀμειβομένης τῆς τῶν ἀγώνων ὥρας συναναιρεῖται καὶ ἡ τῆς ἀποβάσεως ἀκριβὴς μαρτυρία καὶ τὸ προσῆκον τοῖς πράγμασι δίκαιον. Ὁ δ' αὐτός μοι δοκεῖ καὶ τὸ στεφανοῦσθαι τοὺς πάλαι τῆς ἀληθείας μάρτυρας ἀναιρεῖν, ὅτι πάντα τὸν τῆς ἀθλήσεως ἀνύσαντες δίαυλον οὔτε πεπείκασι τοὺς τυράννους, οὔτε μὴ πείσαντες οὐκ ἀνεῖλον τὰς σφῶν κεφαλὰς, οὐδὲ τοῦ παρόντος βιαίως ἐξήνεγκαν βίου. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, οὔκουν οὐδ' ἐμὲ λοιδορίας ὑπεύθυνον ἡγεῖσθαι δίκαιον, ὅτι καλῶς εἰπὼν
B ἥκιστα πέπεικα τὸ τῆς γνώμης ἐκείνης ἀντίθετον· ἀλλ' ἐκείνῃ μέμφεσθαι δίκαιον μᾶλλον, ὅτι μοι καλῶς εἰπόντι ἥκιστα πέπεισται. Τῶν μὲν γὰρ λόγων ἐγὼ κύριος· τῶν δὲ πράξεων ἡ δυναστεύουσα χείρ. Πάσης δ' ὑπέρτερον λοιδορίας τίθησι τὸ μὴ κατὰ γνώμην ἅμα καὶ πρὸς τὸ βέλτιστον φερομένην ὁρμὴν ἀπαντῶν. Οὐ γὰρ πὺξ ἐνάλλεσθαι κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν ὁ τῆς εἰρήνης παραινεῖ λόγος· ἀλλ' ἡμέρῳ τε ἤθει καὶ πραείαις γλώττης ἀγκάλαις αὐτοῖς προσιέναι.

Η'. Οὐ μέμφεσθαι τοίνυν, ὅτι μὴ θαυμάζειν ἄξιον μᾶλλον, ὅτι παρὸν ἡμῖν ἐκ τοῦ ῥᾴστου σιγώσης γλώττης βασιλικὴν εὐμένειαν πρίασθαι, μακρὸν τὸ φιλότιμον τῶν χαρίτων ὑπισχνουμένην, οὔτε κλονουμένην
C διάνοιαν ἐκτησάμεθα, καὶ ἅμα τῶν ὅρων (35) τῆς εἰθισμένης ἐς τὰ χρήσιμα τάξεως ἔνδον ἐμείναμεν, ἀκήρατον συντηροῦντες τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ἀνθρώποις ἀρέσκειν ἐκρίναμεν δεῖν, ὅσον τῷ τῶν ἀδήλων ἐπόπτῃ Θεῷ. Οἱ μὲν γὰρ τῶν δρωμένων ἐς τοὐμφανὲς καθίστανται μάρτυρες μόνων, οἷς καὶ παραλογίσασθαι ἔξεστιν ἐνίοτε, εἴ τις τοὺς τῆς κακίας καρποὺς τοῖς τῆς ἀρετῆς ὑποτίθησι σχήμασί τε καὶ χρώμασι. [P. 485] Θεὸς δ' ἐν αὐτοῖς πρὸ τῶν ἔργων τοῖς τῆς καρδίας κινήμασιν ἐρείδει τὰ τῆς ἐξετάσεως ἴχνη, καὶ τὸ βῆμα τῆς δίκης ἐν αὐταῖς συγκροτεῖ τῶν λογισμῶν ταῖς ἀρχαῖς· ἔνθα χώραν οὐκ ἔχει σχῆμα καὶ χρῶμα καλύπτειν, εἴ τι κακίας ἐκεῖ παραφύεσθαι βούλοιτο βλάστημα.

Θ'. Τούτων δ' οὕτω συμβεβηκότων, οἴκοι λοιπὸν
D καθημένοις τὴν καταψηφισθεῖσαν ἡμῶν ἐξορίαν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐπῄει καραδοκεῖν. Καὶ τάχ' ἂν εἰς ἔργον τὰ καθ' ἡμῶν μελετώμενα προὔβαινεν, εἰ μὴ Καντακουζηνῷ μεταξὺ Βυζάντιον ἑλεῖν ἐγίγνετο· ὃ δὴ καὶ λέξων εἰμὶ σαφέστερον.

## CAPUT VIII.

*Cum Phaceolato clam agitur de introducendo in urbem Cantacuzeno. Phaceolatus, aucto stipatorum suorum numero, rem aggreditur. Cantacuzenum urget. Diem condicit. Urbis portas noctu reserat. Cantacuzeni incruentus ingressus. Palatio exclusus in proximo diversatur. Annus et dies captæ ab eo urbis. Augusta, infirmis viribus, ferox et contumax: Galatæos auxilio vocat. Æquissimas pacis conditiones proterve respuit. Galatæorum triremes duæ suppetias ei veniunt. Repelluntur. Cantacuzenus alteram et tertiam legationem mavult mittere, quam vim facere. Eosdem legat, qui biennio ante ad eum missi venerant.*

Variorum notæ.

(35) Vide supra lib. XII, cap. 6, sect. 4. BOIVIN.

*Jubet meminisse, quæ tum prædixerit. Legati re infecta redeunt. Cantacuzeni mira clementia. Milites eo inscio palatium oppugnant. Maritimam partem capiunt. Revocantur. Annæ anxietas. Legatio superba. Extremum discrimen. Pacem oblatam vix tandem accipit.*

Α'. Ἐπεὶ γὰρ (36), ὡς ἔφθημεν εἰρηκότες, ἔνοπλον ἔχειν φρουρὰν συγκεχώρηται τῷ Φακεωλάτῳ, A τὴν τῶν Λατίνων διὰ τὴν προγεγονυῖαν σκανδάλου πρόφασιν δεδιότι αὐθάδειαν, προσεληλυθέναι συνέβη τινὰς τουτῳὶ, οἷς λάθρα ἐσεφοίτα γράμματα ἐκ Καντακουζηνοῦ, μηχανήσασθαί τινα τρόπον, ὃς ἂν ῥᾳδίαν ποιήσηταί οἱ τὴν ἐς Βυζάντιον εἴσοδον· οἷς ἐπαγγελίαι μακραὶ συνεπλέκοντο χρημάτων ἅμα καὶ τιμῶν· τούτοις οὖν προσεληλυθόσι καὶ προσεταιρισαμένοις αὐτὸν, καὶ ἀνακαλύψασι τὴν τῶν μελετωμένων δύναμιν, συνάρασθαί σφισι καὶ αὐτὸς ἐπηγγέλλετο πάσῃ χειρὶ καὶ σπουδῇ.

Β'. Καὶ δὴ λοιπὸν ἑτέραν πλείω τῇ προτέρᾳ δυνάμει προσειληφὼς (ἐν ἐξουσίᾳ γὰρ ἦν αὐτῷ, πρὸς τῆς βασιλίδος πρότερον τὸ συγκεχωρηκὸς εἰληφότι, διὰ τὴν προειλημμένην τῶν Λατίνων πρόφασιν, ὁπόσην B ἂν εὐποροίη φρουρὰν ἑαυτῷ πορίζεσθαι), ὅλος τῶν ἔργων ἐγίγνετο. Παρὰ γὰρ ἑκόντων τῶν συνειδότων ταξιάρχου καὶ στρατηγοῦ φροντίδα λαβὼν ἠξίου μὴ περὶ ὅσα διατριβὴν ἔχει χρόνιον τρίβειν τὴν σπουδὴν, ἀλλ' εἰς τὸ τοῦ ἔργου κεφάλαιον ἐμβαλεῖν, καὶ ἐν βραχεῖ μετὰ τῆς ἐνούσης ἰσχύος τὸν ὅλον ἀναῤῥῖψαι κίνδυνον· καὶ μάλιστα νῦν, ἐρημίας ἀντιπάλων ὅπλων μακρᾶς ἐπιπολαζούσης ἤδη τῇ πόλει. [P. 486] Μηνύει τοίνυν τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ τὴν ὅλην τῆς ἐγχειρήσεως πρόθεσιν, οὐ πάνυ τοι πόῤῥω τοῦ Βυζαντίου τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ· καὶ ἅμα κελεύει, σπουδῇ παρελάσαντα σὺν ἐπιλέκτοις ὀλίγοις ἱππεῦσιν, ὡς μὴ κατάφωρον τοῖς ἀντιθέτοις τὸ δρᾶμα γένοιτο, περὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐς ῥητήν C τινα ἑσπέραν ἡσύχοις ποσὶν ἐφεδρεύειν, καραδοκοῦντα τὴν ἔνδοθεν ἀναμόχλευσιν τῶν πυλῶν.

Γ'. Ἄρτι δὲ περὶ πρώτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς γενομένης, ἐν ᾧ τῆς ὥρας μάλιστα τῶν τε ἀνθρώπων οἱ πλεῖστοι, τὰς ἑσπερίους σβεννύοντες δᾷδας, τῇ τῶν ὕπνων ἡγεμονίᾳ τὸ τῶν βλεφάρων ἐκδιδόασι στάδιον, καὶ πᾶσαι τῆς πόλεως αἱ ὁδοὶ παντὸς ἐρημίαν ἔχουσιν ὄχλου, μεταπέμπεται τούς τε συνειδότας τῶν Βυζαντίων ἱππέων καὶ ἅμα τῶν συγγενῶν τοὺς οἰκειοτάτους, καὶ ἐπὶ τούτοις τὴν πεζικὴν ἐκείνην φάλαγγα, ἣν εἰς φυλάκων καὶ φρουρῶν εἰρήκειμεν εἶναι τάξιν αὐτῷ· ξὺν οἷς ἅπασι, πλείους τῶν ἑκατὸν γενομένοις, ἐς πύλην ἀπιὼν, ἣ Χρυσεία καλεῖται (37), ταύτην τε ἀνεμόχλευσε καὶ ἅμα ἐκεῖθεν ἀρξάμενος πάσας ὁμοίως ἀνεπέτασε, διϊὼν ἄχρι τῶν D βασιλείων ἐγγύς.

Δ'. Τοῦ μέντοι τείχους ἐντὸς γενόμενος καὶ ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν οἰκείων ὅπλων, αἵματος ἐμφυλίου παντάπασι καθαράν τε καὶ ἀμιγῆ τῆς προνοίας τὴν εἴσοδον διατηρησάσης, ἠρέμα τε καὶ ξύν γε ἀνηκούσῃ τάξει παρῄει μέχρι καὶ ἐς τὰς βασιλείους πύ-

I. Phaceolato, ut supra diximus, Latinorum proterviam, ob novissimam illam offensionem, pertimescenti, armatos circa se satellites habere permissum fuerat. Quod cum ita esset, aliqui eum adeunt, quibus clam a Cantacuzeno litteræ venerant, ac in iis magnæ pecuniarum simul et honorum promissiones, si qua ratio excogitaretur, qua facilis ei in urbem ingressus pateret. Ili, inquam, ad istum accedunt: eum sibi socium adjungunt: consilii sui rationem aperiunt: atque eos ipse omni opera et studio adjuturum se pollicetur.

II. Exinde priori satellitum turbæ alia ampliore adjecta (poterat enim ille, data semel ab imperatrice licentia ob illam quam diximus rationem, tot adjungere sibi custodes, quot ei commodum futurum esset) totus in exsecutione negotii erat. Volentibus ergo conjuratis ducis et præfecti munere suscepto auctor fuit, ne in eas res, quæ longioris moræ essent, opera insumeretur; sed ut in id, quod caput erat, statim incumberetur, et tota quamprimum alea cum ea quæ aderat hominum manu jaceretur; præsertim cum magna jam esset armatorum in urbe paucitas. Quamobrem Cantacuzeno imperatori, non longissime ab urbe commoranti, totam indicat suscepti negotii rationem; et simul jubet paucis cum equitibus, iisque
774 selectis, ne id quod agebatur adversarii deprehenderent, diligenter progredi, et condicto vespere circum urbis muros tacito gradu insidiari, atque exspectare, quoad portæ, revulsis introrsum claustris, patefierent.

III. Nocte itaque, circiter primam vigiliam, quo maxime tempore homines plerique, nocturnis facibus exstinctis, oculos suos somno regendos committunt, cum omnino civibus vacuæ sunt urbis viæ omnes, arcessit ille tum equites Byzantinos, quotquot conscii erant, tum eos cognatorum, quibuscum erat illi arctissima conjunctio; tum illam præterea peditum manum, quos ad custodiam et præsidium datos habuisse eum circa se diximus. Cum his omnibus, qui quidem plus quam centum erant, ad illam portam abit, quæ Aurea vocatur, eamque reserat; et inde ducto initio omnes pariter recludit, ad ipsum prope palatium.

IV. Imperator in urbem cum suis copiis intromissus (hunc autem ejus ingressum divina Providentia sanguinis omnino purum et expertem servavit) pedetentim et composite ad palatii usque portas progreditur, illucescente jam aurora. Eas

## Variorum notæ.

(36) Conferendus ad hoc caput Cantacuzenus, lib. III, cap. 97 et 99. DUCANG.

(37) Novo vocabulo: nam χρυσῆ semper appellatur a scriptoribus Byzantinis: quæ quidem porta tum erat obstructa seu ἀπῳκοδομημένη, uti scribit Cantacuzen. d. cap. 99, quod et infra indicat his verbis, διώρυττον τὴν χρυσῆν πύλην, etc. DUCANG.

offendit clausas : simul summis in mœnibus stantes propugnatores armaque infesta conspicit. Quamobrem cessim redit, et signa convertit. Tum pro aliis quibuscunque aggeribus et castris illas, quæ e regione palatii sitæ sunt, altas ædes ex tempore eligit, ac in iis interim diversari, et quod facto opus sit considerare **775** statuit. Erat dies ille Februarii tertius anni sexies millesimi octingentesimi quinquagesimi quinti. Et imperator quidem Cantacuzenus in eo erat.

V. Imperatrix vero Anna, intra illam arcem conclusa, cum suos labores palam videret ad nihilum recidisse, ne sic quidem volebat sero saltem intelligere quid expediret, tametsi nec armorum intus copiam haberet, nec militum satis ad præsidium, sed missis clam hominibus et populum Byzantinum in imperatorem instigabat, magnifica videlicet promissa auribus ingerens; et Latinorum militum cohortes Galata arcessebat, telorumque et machinarum quantum ad bellicum usum satis futurum esset. Quin etiam imperatori Cantacuzeno postulanti, ut arcem sponte et cum bona gratia traderet, si partiri cum eo imperium, etiam victa, et præire cum filio vellet in iis omnibus rebus, quæ honorem cum reverentia et cultu conjunctum eis pro imperatoria dignitate afferrent, nempe in acclamationibus, et quoties una consistendum aut sedendum esset, aut ubicunque rationi consentaneum foret (etenim id ipsum sibi ab initio fuisse propositum) : id, inquam, postulanti Cantacuzeno, simulque ne ita tempus frustra tereret, neve periculum ab obsidione evidenter imminens exspectaret roganti, illa Scythicum, ut aiunt, responsum dabat, et probris legatos perfundi ex muro jubebat, ac ne primoribus quidem auribus dicta admitti sinebat.

VI. Primo vespere, cum homines lucernis accendendis vacant, Galatææ triremes duæ expeditæ, **776** Latinis militibus armisque plenæ, ad littus appelluntur; duorum alterum facturæ, sive, omnibus copiis in arcem introductis, imperatricem adjuturæ, sive eamdem, cum liberis simul et pecunia abreptam, illinc abducturæ. Sed illorum adventum odorati ii qui circa Cantacuzenum erant, multis arcubus circumsepto aditu, eos statim abigunt; atque inde extra arcem, idonea militum manu admota, excubias agere incipiunt.

λας, αὐγαζούσης ἤδη τῆς ἕω. Κἀπειδὴ κεκλεισμένας τε εὗρεν αὐτὰς καὶ ἅμα ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων φρουρὰν ἐθεᾶτο καὶ ὅπλα πολέμια, ἐπὶ πόδα τε ἀνεχώρει καὶ ἀνεζεύγνυε, καὶ ἀντὶ χάρακος ἄλλου καὶ στρατοπέδου ἐς τοὺς ἄντικρυ τῶν βασιλείων ὑψορόφους οἴκους (38) σκηνῶσαί τε ἐξ αὐτοσχεδίου κέκρικε δεῖν τηνικαῦτα καὶ ὅ τι χρὴ ποιεῖν διασκέψασθαι. Ἦγε δ' ὁ Φεβρουάριος τηνικαῦτα τρίτην ἡμέραν (39) τοῦ ͵ϛωνε' ἔτους. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς Καντακουζηνὸς ἐν τούτοις ἦν.

Ε'. Ἡ δὲ βασιλὶς Ἄννα, τῆς ἀκροπόλεως ταύτης ἐντὸς συγκλεισθεῖσα (40), καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ὁρῶσα τὴν ἑαυτῆς σπουδὴν τελευτῶσαν εἰς ἀπραξίαν, οὐδ' οὕτω μεταμανθάνειν ἔγνω τὸ δέον ὀψὲ γοῦν, καὶ ταῦτα μήθ' ὅπλων εὐπορίαν ἐντὸς κεκτημένη, μήτε στρατιωτῶν πλῆθος εἰς φρουρὰν ἀποχρῶν· ἀλλὰ πέμπουσα κρύφα τόν τε δῆμον ἠρέθιζε τῶν Βυζαντίων κατὰ τοῦ βασιλέως, μεγάλων ἐλπίδων τὰς σφῶν ἐμπιπλῶν ἀκοάς· καὶ ἅμα Λατινικὰς στρατιωτῶν ἐκ Γαλάτου (41) μετεπέμπετο φάλαγγας, καὶ ὅσα ἐς βελῶν καὶ μηχανημάτων ἀντιπάλων ἀρκέσουσι χρείαν. Ζητοῦντί γε μὴν τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ, διδόναι τὴν ἀκρόπολιν μετ' εἰρήνης ἑκοῦσαν, εἰ βούλοιτο κοινωνεῖν τε τῆς βασιλείας αὐτῷ καὶ [P. 487] μετὰ τὴν ἧτταν, καὶ ἡγεῖσθαι μετὰ τοῦ υἱέος ἐν ἅπασιν, ὁπόσα τιμὴν σὺν αἰδοῖ τε καὶ κόσμῳ φέρει σφίσι βασιλικῶς, ἔν τε εὐφημίαις καὶ ἀναστάσεσι καὶ καθέδραις καὶ ὅσα μετὰ τοῦ πρέποντος ἕποιτο λόγου (τοιαύτην καὶ γὰρ εἶναι τούτῳ τὴν τῆς γνώμης ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν), καὶ μὴ μάτην οὕτω τρίβειν τὸν χρόνον, καὶ τὸν ἐκ τῆς ἁλώσεως περιμένειν πρόδηλον κίνδυνον· ἡ δὲ τὴν ἀπὸ Σκυθῶν εἰπεῖν ἀντεδίδου ῥῆσιν (42) ὕβρεσί τε πλύνειν τοὺς ἀγγελιαφόρους ἐκέλευεν ἐκ τοῦ τείχους καὶ μηδ' ἄκροις ὠσὶ προσίεσθαι τὰ λεγόμενα.

Ϛ'. Ἄρτι δὲ τῆς ἑσπέρας ἐληλυθυίας, καὶ περὶ λύχνων ἀφὰς τῶν ἀνθρώπων ἀσχολουμένων, κατέπλευσαν ἐς αἰγιαλὸν δύο ταχυναυτοῦσαι τριήρεις ἐκ τῶν Γαλάτου, πλήρεις στρατιωτῶν τε καὶ ὅπλων Λατινικῶν, δυοῖν θάτερον ἐν νῷ διαπράξασθαι ἔχουσαι, ἢ τῇ βασιλίδι συμμάχους ἔσεσθαι, τοῦ πληρώματος ὅλου παρεισελθόντος ἐντός, ἢ παισί τε καὶ χρήμασιν ὁμοῦ συναρπάσαντας ἀπάγειν αὐτήν. Ἀλλὰ τὸν ἐπίπλουν αἰσθόμενοι σφῶν οἱ περὶ τὸν Καντακουζηνὸν σφᾶς τε ἀπήλασαν τὴν ταχίστην, τόξα πολλὰ περιστήσαντες, καὶ τὴν ἀκρόπολιν ἔξωθεν τέως ἐν φυλακῇ ἐποιοῦντο, τὴν ἱκανὴν ἐπενεγκόντες στρατιάν.

Variorum notæ.

(38) Cantacuzen. ἐπὶ τὸν Πορφυρογεννήτου κατέλυσεν οἶκον. Ex quibus Porphyrogennetæ ædis situm docemur. DUCANG.

(39) Capta igitur Constantinopolis a Cantacuzeno 3 Febr. anno mundi juxta Græcos 6855, Christi 1347, indict. 15. Idem Cantacuz. cap. 100 extremo. DUCANG.—Cantacuzeno, *Hist.* lib. III, cap. ult. is dies est Februarii 7. Ait quippe se ab Anna Augusta admissum esse in palatium Februarii die 8. Constat autem admissum fuisse postridie quam ingressus in urbem fuerat. BOIVIN.

(40) Infra πῦρ καὶ φρυγάνων φακέλλους ὑφῆψαν τὴν πρὸς τῷ τεμένει Βλαχερνῶν τῆς ἀκροπόλεως πύλην. Cantacuzen. cap. 100, τὸ ἐν Βλαχέρναις φρούριον vocat, de quo copiose egimus in *Constantinopoli Christ.* lib. II, sect. 5, n. 7. In eo igitur palatio tum morabatur Anna imperatrix. DUCANG.

(41) Idem habet Cantacuz. cap. 99. DUCANG.

(42) Proverbium, quo rursum infra cap. 31 utitur. Id est, *conviciis respondere.* DUCANG.

Ζ'. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες, πολιορκεῖν ἐς τὴν A ὑστεραίαν αἱρούμενοι, καὶ τὴν τῆς νίκης κρίσιν τοῖς ὅπλοις ἐπιτρέπειν, οὐ μάλα γέ τοι ἀρεστὰ τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ προθυμεῖσθαι ἐδόκουν. Ἀλλὰ τὸν αὐτῷ συνήθη τρόπον κἀνταῦθα τηροῦντι, καὶ χωρὶς αἵματος ἐμφυλίου τὰ κατὰ γνώμην τελεῖν οἰομένῳ βέλτιον εἶναι, καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἐπῄει πέμπειν πρεσβείαν, καὶ ἀναμιμνήσκειν τὰ πρότερα, ὅθεν τε ἤρξατο καὶ ὅποι πεπόρευται, καὶ ὅπως ἐς τοιοῦτον ταυτὶ κατηνέχθη τὸ πέρας, ἐς ὁποῖον αὐτὸς ἀεὶ προὔλεγέ τε καὶ διεμαρτύρετο, κρύφα τε καὶ ἐς προὖπτον, καὶ γράφων καὶ πρεσβευόμενος. Προσκαλεσάμενος οὖν τὸν τῶν Φιλίππων ἀρχιθύτην, καὶ ὅσοι ξύν γε αὐτῷ πρὸ δυοῖν που (43) τοῖν ἐνιαυτοῖν πρέσβεις πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης ἐπέμφθησαν ἐς B Διδυμότειχον ὄντι αὐτῷ, διεξῄει τοιάδε·

Η'. « Πάλαι μὲν ὁ Κύριος, ἀγανακτῶν ἐπὶ τῷ ἠγαπημένῳ τῶν Ἰουδαίων λαῷ, οὓς πρότερον διὰ Μωσέως τὸν νόμον διδοὺς διεμαρτύρετο, λέγων· « Πρόσεχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω· καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου[1]· » τοὺς αὐτοὺς κἀπὶ τοῖς ἐλέγχοις τῶν ὕστερον παραβάσεων διεμαρτύρατο, διὰ Ἡσαΐου λέγων· « Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, ἡ γῆ· υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν[2]· » καὶ τὰ ἑξῆς. Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ αὐτὸς [P. 488] ἐγὼ τήμερον, ὑμᾶς προσκαλεσάμενος μάρτυρας τῶν πάλαι μοι πρὸς ὑμᾶς λεχθέντων καὶ δι' ὑμῶν πρὸς Ἄνναν τὴν βασιλίδα, ἀναμνῆσαι τῶν εἰρημένων ἀρτίως ἔκρινα δεῖν, καὶ πρέσβεις ὑμᾶς ἐμοὶ πρὸς ἐκείνης τότε πεμφθέντας πρέσβεις τοὺς C αὐτοὺς ἐκείνῃ πρὸς ἐμοῦ νῦν ἤδη πεμφθῆναι. Ἴστε πάντως, ὅτε πρεσβεύσοντες ἥκετε, ὅσα ὑμῖν εἶπον ἀπαγγεῖλαι τῇ βασιλίδι· ὡς ὁ Θεὸς, δίκαιος ὢν, καὶ δίκαια κρίνειν οἶδε, καὶ σὺν δίκῃ τὰς τῶν πραγμάτων ἀποβάσεις ποιεῖσθαι· ὃ τοίνυν σύνηθες τῷ Θεῷ ποιεῖν τοῖς τε ἀδικοῦσιν ὁμοῦ καὶ ἀδικουμένοις, τοῦτο καὶ νῦν ἐλπίζω κἀπὶ τοῖς νῦν ὄψεσθαι πράγμασι. Καὶ τί δεῖ πρὸς εἰδότας πάντα διεξιέναι καθ' ἕκαστα; Ἴστε γὰρ ὡς, οὐ μάντις ὤν, προὔλεγον τὴν τῶν ἐμῶν ἐπιβούλων φθορὰν καὶ τὴν ἐμὴν ἐς Βυζάντιον ταύτην εἴσοδον· ἀλλὰ πρὸς τὸν τῆς δίκης ἔφορον καὶ ἀκοίμητον ὀφθαλμὸν ἀφορῶν, κἀκείνῳ προσαναρτῶν τὰς ἐμοὶ πρὸς ὑμῶν ἐπενηνεγμένας ἀδίκως ἐπιεικῶς συμφορὰς, ἤλπιζόν τε καὶ προὔλεγον τὰς ἐκβάσεις ἐν ὑμῖν ἀκροαταῖς. Διὰ δὴ ταῦτά μοι D καὶ ἀξιοχρεώτερον ἔδοξεν, ὑμᾶς καὶ οὐχ ἑτέρους διαμαρτύρασθαι καὶ πρέσβεις εἰσπέμψαι τῇ βασιλίδι, ἵνα συνείραντες τὰ πρότερα τοῖς παροῦσι καὶ τά γε προειρημένα μετὰ τῶν ἐκβάσεων παραινέσητε τοὺς τῆς δίκης αἰδεῖσθαι θρόνους, καὶ μὴ περαιτέρω θεομαχεῖν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν δικαίαν πειρᾶσθαι συγχεῖν, καὶ τοῖς ἀδυνάτοις οὑτωσὶ προδήλως ἐπιχειρεῖν, ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν τε παίδων καὶ ἑαυτῆς. Ἐγὼ γὰρ τῆς αὐτῆς ἔχομαι γνώμης ἀεί· καὶ δυνάμενος ὅπλοις καὶ δυνάμεσιν ὁμοῦ τῇ ἀκροπόλει εἰρωσα-

VII. Ac alii quidem omnes postridie in obsidionem incumbi, et victoriam armorum judicio permitti volebant. Imperatori autem Cantacuzeno non admodum placere videbatur id, quod illi cupiebant. Enimvero huic, suum morem tum quoque retinenti, et absque civium sanguine perficere ea quæ decrevisset satius ducenti, visum est alteram et tertiam mittere legationem, et anteacta in memoriam revocare, unde scilicet cœpissent, et quorsum recidissent; atque ut eo tandem deducta essent, quo ipse prædixerat, clamque et palam tam litteris quam legationibus testatus fuerat. Arcessito itaque Philipporum pontifice, et iis omnibus, qui cum illo circiter biennium ante legati ab imperatrice Anna venerant, tum cum ipse Didymotichi versaretur, in hunc modum disserit:

VIII. « Olim Judæis, populo dilecto, Deus iratus: quos per Moysen jam antea, cum legem traderet, testes advocaverat his verbis: « Attende, cœlum, et loquar; et audiat terra verba ex ore meo[1]: » eosdem **777** postea, cum sequentis ævi delicta argueret, per Isaiam testatus est: « Audi, cœlum, et auribus percipe, terra: filios genui et exaltavi; ipsi autem spreverunt me[2], » etc. Eodem modo et ipse vos hodie testes adhibeo, ac eorum quæ olim vobis dixi, quæve imperatrici Annæ per vos significavi, commonefaciendos esse nunc demum puto; et legatos ab ea ad me tunc missos ad eam jam nunc mittere decrevi. Meministis certe ea quæ, cum legati ad me venistis, vobis mandavi ut imperatrici renuntiaretis: Deum scilicet justum esse, proinde et justa esse illius judicia, et rerum eventus ab eo juste ordinari; quod soleret igitur Deus rependere tam iis qui injuriam inferrent, quam iis qui paterentur, id et in præsentibus negotiis exhibitum iri sperare me. Quid porro necesse est a me singula commemorari vobis, haud nescientibus? Scitis quippe, me, non quia vaticinandi peritus forem, vobis prædixisse et meorum insidiatorum tristes exitus, et hunc meum in urbem ingressum: sed quia ad exploratorem et insomnem divinæ justitiæ oculum respicerem, et calamitates, quas mihi per summam injuriam inferebatis, illi relinquerem ulciscendas, ideo et spem aluisse, et vobis audientibus futuros rerum exitus prænuntiasse. Eapropter melius facturum esse me existimavi, si non alios, sed vosmet ipsos testarer legatosque ad imperatricem mitterem, ut priora cum præsentibus et prædicta cum eventis componendo eam hortemini, ut justitiæ tribunal vereatur, ac ne ultra Deo pugnet, neu **778** justum Dei judicium confundere conetur, neu denique ea quæ majora sunt quam ut perfici possint, in liberorum et sui ipsius perniciem sic palam aggrediatur. Ego enim in eadem usque persto sententia; et cum possim armis ac

[1] Deut. XXXII, 1. [2] Isa. I, 2.

Variorum notæ.

(43) Vide Cantacuz. lib. III, cap. 75. BOIVIN.

viribus brevi tam arcis, quam eorum omnium, qui A in arce sunt, potiri, tamen voluntate ab eo consilio abhorreo.

IX. Hæc fatus eos dimittit. Illi abeunt; omnia in unum conferunt, et a capite usque repetita imperatrici renuntiant; nihil autem proficiunt; sed ubi eam majori furore inflammatam vident, perculsi recedunt. Quod postquam imperator accepit, et Augustam in duritie sibi constare, eamdemque tam in dictis quam in animo acerbitatem retinere didicit, neque ulla priorum cladium effectum esse, ut quid expediret certo perspiceret; statim quidem rei eventum belli legibus et obsidioni permittere voluit; mox se iterum continuit, et felicioribus clementiæ consiliis quid agere oporteret statuendum reliquit. B

X. Id iis, quos secum habebat, militibus et ducibus non placuit. Postera igitur die clanculum ipsi inter se arcem derepente adoriri, antequam imperator sentiat, constituunt: ac paulo post meridiem sublatis signis circumfusi alii telis missilibus rem agunt; alii ignem manibus prætendentes et virgultorum fasciculos eam arcis portam succendunt, quæ ad Blachernarum templum spectat; statimque **779** irrumpit armata multitudo. Capta in hunc modum maritima arcis parte, direptisque habitatorum facultatibus, nondum milites impetum illum noxium sistere statuebant; sed erant jamjam oppugnaturi superiorem quoque arcis partem, totamque illuc aperte translaturi flammam hostilem. Ac C fortasse obsidionis simul et ignis vim etiam illa pars statim experta esset, nisi impetum illum immoderatum imperator, missis qui reprimerent, cohibuisset. Et hæc quidem ita ferme se habuerunt.

XI. At imperatrix Anna totam illam noctem maxima trepidatione traduxit. Primo autem mane, convocatis iis quos habebat secum, cœpit quid agendum esset consultare; tum de communi omnium sententia visum est, eos mittere qui dextram jungerent, ac non modo delictorum veniam non D petere (id enim, quia illius animo durities et fastus penitus inoleverant, indignum esse duxit et minime decorum), sed etiam magna quædam et inaudita jurato promittenda stipulari multo cum fastu; ac præter alia postulata insolentiæ plena totam auctoritatem repetere, partiri vero nolle. Ac ne in parvis longius immoremur, cum intempestivæ illæ spes irritæ fuissent, verereturque illa, ne in præcipiti constitutis jam rebus suis, etiam invito Cantacuzeno aliorum manu periret, quotquot ab ea gravius aliquid passi fuerant, ad benignas impera-

A σθαι τοὺς ἔνδον ἅπαντας ἐν βραχεῖ τὴν θέλησιν οὐκ ἔχω συνᾴδουσαν. »

Θʹ. Ταῦτ' εἰπὼν προὔπεμπεν αὐτούς. Οἱ δὲ ἀπελθόντες καὶ πάντα συνείραντές τε καὶ ἀπαγγείλαντες ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς Ἄννῃ τῇ βασιλίδι ἤνυσαν οὐδὲν πλέον, ἢ ὅτι πρὸς πλείονα κακίαν ἀναφλεχθεῖσαν ἰδόντες κατεπλάγησάν τε καὶ ἀνεχώρησαν. Ἐπεὶ δὲ ταῦθ' ὁ βασιλεὺς ἠκηκόει, καὶ ὡς τῆς αὐτῆς ἀεὶ σκληρότητος ἡ βασιλὶς ἔχεται ἔγνω, καὶ τὴν αὐτὴν οἱ ταύτης λόγοι μετὰ τῆς γνώμης τηροῦσι βαρύτητα, καὶ οὐδὲν τῶν προτέρων ἀτυχημάτων παρέσχεν αὐτῇ τὸ λυσιτελοῦν ἀπλανῶς ἰδεῖν, ὥρμησε μὲν τὰ πρῶτα πολέμου νόμῳ καὶ πολιορκίᾳ δοῦναι τὴν τοῦ πράγματος ἔκβασιν· ἔπειτα ἐπέσχεν αὖθις, καὶ B πρὸς τὴν ἀμείνονα τῆς πρᾳότητος τύχην τὸ τῶν πρακτέων ἀνετίθετο βούλευμα.

Iʹ. Ἀλλ' οὐκ ἤρεσκε τοῦτο τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στρατιώταις καὶ στρατηγοῖς. Ὅθεν τῆς ὑστεραίας ἐπιούσης (44) ἐν παραβύστῳ κατὰ σφᾶς αὐτοὺς αὐτοὶ ποιοῦνται συνθήκας, αἰφνίδιον ἐπιθέσθαι τῇ ἀκροπόλει, [P. 489] πρὶν αἰσθέσθαι τὸν βασιλέα. Καὶ δὴ μικρὸν ὕστερον ἢ κατὰ μεσημβρίας εἶναι τὸν ἥλιον, τῶν σημείων ἀρθέντων, κύκλῳ περιστάντες οἱ μὲν τοῖς ἑκηβόλοις ἐχρῶντο βέλεσιν· οἱ δ' ἐν χεροῖν ἀνειλημμένοι πῦρ καὶ φρυγάνων φακέλλους ὑφῆψαν τὴν πρὸς τῷ τεμένει τῶν Βλαχερνῶν τῆς ἀκροπόλεως πύλην· καὶ ἅμα εἰσέρρει τὸ πλῆθος τῶν ὁπλιτῶν. Κἀπειδὴ τὸ παράλιον οὕτω τῆς C ἀκροπόλεως μέρος ἑάλω, καὶ οἱ στρατιῶται τὰς τῶν οἰκητόρων οὐσίας διήρπασαν, οὐ λήγειν ἔτι τῆς βλαπτούσης ἐκείνης ὁρμῆς ἐνενόουν· ἀλλ' ἔμελλον ἤδη πειρᾶσθαι καὶ τῶν ἀνωτέρω τῆς ἀκροπόλεως μερῶν καὶ ὅλον ἐκεῖσε λαμπρῶς τὸ πολέμιον πῦρ ἐνεγκεῖν. Καὶ τάχ' ἂν ἁλώσεως ἔργον ὁμοῦ καὶ πυρὸς κἀκεῖνα ἐγίγνετο παραχρῆμα, εἰ μὴ κεκώλυκε πέμψας ὁ βασιλεὺς τὸ τῆς ὁρμῆς ὑπερβάλλον. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πῃ ἔσχεν.

IAʹ. Ἡ δὲ βασιλὶς Ἄννα ἐν τοῖς μεγίστοις τῶν φόβων τὴν νύκτα πᾶσαν ἐκείνην διήνεγκεν. Ἅμα δ' ἕῳ προσκαλεσαμένη τοὺς ἀμφ' αὐτὴν περὶ τῶν πρακτέων συνδιεσκέπτετο· καὶ κοινῷ συνεδόκει ψηφίσματι, πέμψασθαι δεξιὰν, οὐκ ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις συγγνώμην ζητεῖν (σμικροπρεπὲς γὰρ D ἐκείνῃ νενόμισται τοῦτο καὶ ἥκιστα εὔδαιμον, σκληρότητι καὶ ὀφρύϊ συντετηκυίας γνώμης), ἀλλ' ἐπαγγελίας ἐνόρκους περὶ μεγάλων καὶ ξένων πραγμάτων, ὑπερηφανίᾳ κεκομψευμένας μακρᾷ, ὁπόσαι ξύν γε τοῖς ἀωρίαν μακρὰν ἐπισυρομένοις ζητήμασιν ἄλλοις καὶ τὸ μὲν μοναρχεῖν ἐπῄτουν, τὸ δὲ συνάρχειν ἀπελέγοντο. Καὶ ἵνα μὴ ἐν μικροῖς μακρὸν ἀναλίσκωμεν λόγον, ἀστοχήσασα τῶν ἀκαίρων ἐκείνων ἐλπίδων, καὶ δείσασα μὴ, ἐπὶ ξυροῦ τῶν πραγμάτων αἰωρουμένων αὐτῇ, καὶ ἄκοντος τοῦ Καντακουζηνοῦ παραπόληται πρὸς τῶν ἄλλων, ὅσοι πρὸς

Variorum notæ.

(44) Postridie quam Cantacuzenus in urbem fuerat intromissus. BOIVIN.

αὐτῆς ἐπεπόνθεισαν τὰ ἀνήκεστα, πρὸς τὰς φιλανθρώπους νένευκε τοῦ βασιλέως συμβάσεις, συνάρχειν ἅμα καὶ προεδρεύειν.

A toris conditiones descendit, ut collegam quidem eum pateretur, ipsa tamen præcederet.

## CAPUT IX.

*Quicunque in palatio vincti tenebantur, liberi omnes dimissi, solo patriarcha excepto, cujus res altius repetuntur. Ejus apud Annam auctoritas summa. Palamas, ob novas opiniones, non quia Cantacuzeno faveret, in vincula conjectus. Ut patriarcha Augustam a se alienaverit. Ut hæc adversus eum cum Palamitis conspirarit. Episcopis dies indicitur ad abrogandam patriarchæ dignitatem. Interim Anna ægrotat. Convalescit. Diem episcopis rursum indicit. Tabellas, per quas officii admonetur, a confessore oblatas, rumpit. Ipsum, minacibus verbis correptum, domo exigit. Patriarcha absens et inauditus damnatur. Synodum mensa sumptuosa et immodesti risus excipiunt. Ea ipsa nocte Byzantium captum. Cantacuzenus, ne aut Annæ aut ejus filio incommodet, palatio cedit. Domicilium sibi constituit circa Alexii triclinium. Qualem se erga patriarcham gesserit. Eum monasterio primum includit; deinde Didymotichum ablegat. Ea omnia Gregoras aliis relinquit accuratius narranda. Ipse ad propositum redit.*

[P. 490] Α'. Καὶ ἀνοιχθέντων ἤδη τῶν βασιλείων (45), ἐξεχέοντο κατὰ πλῆθος οἱ δέσμιοι, ὅσοι τε τῶν εὖ γεγονότων καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως ἐχόντων. B Μόνῳ δ' Ἰωάννῃ τῷ πατριάρχῃ, τῆς ἀξίας τέως ἐξωσθέντι, ἐξιέναι οὐκ ἐνῆν· περὶ οὗ καὶ διαλαβεῖν ὀφείλοντας ἔνια, πρὶν ἐνταυθοῖ κατεληλυθέναι τοῦ λόγου, καὶ ἄκοντας ἡμᾶς ὁ τῶν ἄλλων σφόδρα παρέσυρεν εἱρμός.

Β'. Ἐξότου γὰρ Ἄννα ἡ βασιλὶς τὴν ἑαυτῆς πρὸς Καντακουζηνὸν ἐξεπολέμωσε γνώμην, συνεργῷ τε ἅμα καὶ πιστοτάτῳ ἐκέχρητο τῷ πατριάρχῃ τούτῳ συμβούλῳ πρὸς ἃ πάντα κρύφα τε καὶ ἐς τοὐμφανὲς δρώμενα ἦν· καὶ νῦν μὲν αὕτη τῆς ἐκείνου γνώμης ὁλοσχερῶς ἐξήρτητο, νῦν δὲ τῆς ἑαυτῆς ἐξαρτώμενον εἶχεν ἐκεῖνον· καὶ συνελόντι φάναι, φρόνημά ἓν ἀμφοτέροις ἦν ἐν ἅπασι, τοῖς τε ἄλλοις, δηλαδὴ καὶ οἷς ὁ Παλαμᾶς ἐδογμάτιζε καινοτέροις καὶ ἀήθεσι πάνυ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ δεῖγμα C τοῦ λόγου σαφές, ἃ τοῖς τὸν ἡσύχιον ἐν Ἄθῳ τῷ ὄρει βίον ἀσκοῦσιν ἔπεμπεν αὕτη γράμματα ξὺν γε τῷ πατριάρχῃ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ· τά τε οἰκεῖα ταύτης φημὶ καὶ ὅσα ὁ ταύτης υἱὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτῆς προσταττόμενος ἔγραφεν· οἷς τά τε ἄλλα ἐνεγέγραπτο καὶ δὴ καὶ ὡς ἥκιστα χρῆναι νομίζειν, εἱρκταῖς καὶ φρουραῖς ἐνέχεσθαι Παλαμᾶν διά γε δὴ τὸ Καντακουζηνῷ τὴν γνώμην τίθεσθαι, ὅτι μὴ διὰ τὸ ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ περιιόντα θεοτήτων ἀκτίστων διδάσκειν ἀπειράκις ἀπείρων ἑσμὸν, κατ' ἀλλήλων διϊσταμένων (εἶναι γάρ φησι τὰς μὲν ὑπερκειμένας καὶ νοητάς· τὰς δ' ὑφειμένας καὶ ὁρατάς), καὶ τοιαῦτα ἄττα βλασφημοῦντα συγχεῖν καὶ ταράττειν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν.

Γ'. Διετέλει γε μὴν ἡ τοιαύτη παρ' ἀμφοτέροις D ἀκμάζουσα σύμπνοια καὶ ὁμοφροσύνη, τῷ τε πατριάρχῃ δηλαδὴ καὶ τῇ βασιλίδι, πρὶν δι' ἀκριβοῦς γε [P. 491] τῆς πείρας ἀπογνόντα τὸν πατριάρχην τῆς τῶν κοινῶν σωτηρίας πραγμάτων ἄρξασθαι παραινεῖν αὐτῇ τὰ συνοίσοντα, καὶ βουλευτὴν καθίστασθαι περὶ ξυναλλαγῶν καὶ σπονδῶν πρὸς τὸν Καντακουζηνόν. Ἀφ' οὗ δὲ τοιαύτην ἔγνω συμφέρον βαδίζειν ὁδὸν, παραχρῆμα καθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν βασιλίδα ἐξέμηνε. Καὶ τοῦτ' ἦν ἀρχὴ καὶ κατάλυσις πρώτη συμπνοίας τε καὶ ὁμοφροσύνης ἐκείνης, καὶ

780 I. Jam itaque apertis palatii portis, magno agmine effusi ruere ii qui vincti antea tenebantur, quotquot sive nobiles sive alterius cujuscunque conditionis erant. Uni patriarchæ Joanni, sua tum dignitate dejecto, exire non licuit: de quo, antequam nostra oratio huc processisset, quædam dicere debuimus; cæterarum autem rerum series ab eo argumento nos invitos longissime abduxit.

II. Imperatrix Anna, ex quo animum hostilem in Cantacuzenum induerat, hoc ipso patriarcha, ad ea omnia, quæ sive clam sive palam agerentur, adjutore simul et fidissimo consiliario usa fuerat: et modo quidem hæc ex istius, modo iste ex hujus sententia totus pendebat: atque, ut paucis absolvam, unus utrique animus erat, tum in omnibus aliis rebus, tum adversus ea dogmata, quæ Palamas nova et inusitata in sanctam Dei Ecclesiam invehebat. Id certo indicio constat: nempe ex litteris, quas contra Palamam sive Anna ipsa cum patriarcha, sive matris jussu Joannes imperator, ad montis Atho monachos scripsit: quibus litteris tum alia inerant, tum ne quis vinculis custodiisque ideo Palamam coerceri existimaret, quod is animum ad Cantacuzenum adjecisset; sed quod idem, immodeste huc illuc vagando, divinitatum æternarum, earumque inter se dissidentium (alias enim supereminentes et intelligibiles, alias humiliores visibilesque esse dictitat) infinite infinitum examen doceret exsistere, et talia 781 quædam exsecranda proferendo Dei Ecclesiam confunderet ac perturbaret.

III. Et ea quidem voluntatum consensio et concordia non prius ambos inter, patriarcham dico et imperatricem, vigere desiit, quam ille, post accuratam experientiam desperata reipublicæ salute, cœperit huic ea suadere, quæ profutura essent, auctorque exstiterit gratiæ reconciliandæ et pacis cum Cantacuzeno faciendæ. Ex quo autem utilius esse statuit eam sequi viam, ex eo repente in se ipsum quoque imperatricem exacerbavit. Et hæc fuit mali origo ac prima labes, quæ conjunctionem illam concordiamque dissolveret: hoc fuit vulnus,

Variorum notæ.

(45) Februarii die quarta, si Gregoræ credendum; octava, si Cantacuzeno; quem minime certe probabile est erravisse in eo die assignando, quo imperii sedem invasit. BOIVIN.

quod nec fomenta nec ligamina ulla admitteret. Augusta igitur omnes ex eo artes animo versare, ut patriarchæ pontificatum abrogaret, omnia secum volvere ac revolvere consilia, denique ad id, quod sibi propositum erat, nihil invenire efficacius, quam si opinionum illarum et impiarum vocum, quas impensissime antea repudiarat, cum Palamæ sectatoribus demum particeps facta, amicos eos sibi redderet, et ipsis adjutoribus uteretur adversus istum acerrimis.

IV. Primum igitur domo, tanquam carcere, ita eum includi jubet, ut a nemine adiri possit: tum pontificum cœtus diu noctuque in eumdem cogit et instigat: tandem episcopis edicit, ut postridie conveniant ad eum gradu dejiciendum. Ei vero rei moram nox attulit, inducta in fauces gravi inflammatione, quæ interitum repentinum minabatur. Atque inde usque per triduum mortis terrores illam 782 circumsteterunt, et ejus judicium perturbarunt. Etenim perseverantissima Dei clementia cohibebat adhuc supremæ iræ tela, et mulieris differebat exitium; atque ad pœnitendum animo furenti spatium largita his tantum incommodis et difficultatibus leviter adumbrabat pœnam reservatam. Cum autem quartus dies ægram confirmasset et erexisset, suum illum priorem animum in patriarcham denuo recepit, et ad priora rursus consilia rediit. Sex intercesserant dies, cum episcopis iterum edicit, ut iisdem de rebus acturi postridie conveniant.

V. Sole recens orto, ad eam propere accurrit vir monasticæ et tranquilliori vitæ addictus; cui illa subinde ad se ventitanti arcana conscientiæ aperire consueverat. Hic tabellam porrigit, aitque se, summo mane egressum, eam ante fores casu offendisse: nescire autem, a quo et quorsum jacta esset. In ea quæ legebantur, hæc erant: Primo horrendæ exsecrationes in virum illum religiosum, et pœnarum gravissimarum denuntiationes (earum scilicet, quæ et animæ et corpori diuturni ac intolerandi doloris acrem sensum afferunt), si metu ille aut quacunque alia ratione deterritus supprimeret ac tradere imperatrici eam tabellam recusaret. Deinde ad ipsam imperatricem oratio convertebatur; et hæc ferme erat vis verborum: « Nisi desieris pugnare et bellum inferre sacrosanctis Ecclesiæ dogmatis, non poteris facere, quin et tuam auctoritatem 783 labefactes, et tuæ ipsa gloriæ exitium confles atque moliare. » His imperatrix auditis, stomachari et acutioribus exclamationibus in hominem acerbe invehi, eique gravissimas pœnas minari, si unquam in palatio posthac cernatur. Tabella deinde rupta magno cum spiritu, ea quam

A νόσημα, μήτε μάλαγμα μηδὲν μήτε καταδέσμους οὐδένας παραδεχόμενον. Πᾶσαν μὲν οὖν ἐκεῖθεν ἡ βασιλὶς ἐπίνοιαν στρέφουσα κατὰ τῆς τοῦ πατριάρχου καθαιρέσεως (46), καὶ πάντας ἐφ' ἑαυτῆς κυλίουσά τε καὶ ἀνακυκλοῦσα λογισμούς, οὐδὲν ἀνυσιμώτερον εὕρισκεν ἐς τὴν τοιαύτην πρόθεσιν, πλὴν τοῦ δογμάτων ἐκείνων, ὧν ἐξ ὅλης ἀπεωθεῖτο πρότερον τῆς ψυχῆς, καὶ ἀθέσμων φωνῶν τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν κοινωνήσασα φίλους ἑαυτῇ καταστήσασθαι, καὶ συμμάχοις σφίσι χρήσασθαι θερμοτέροις κατ' αὐτοῦ.

Δ'. Πρῶτον μὲν οὖν ἀπρόϊτον ὡς ἐν εἱρκτῇ τῷ οἴκῳ συγκεκλεῖσθαι τοῦτον ἐπέταττεν· ἔπειτα συνόδους ἐπισκόπων νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἤθροιζέ τε καὶ ὥπλιζε κατ' αὐτοῦ. Τὴν γοῦν ὑστεραίαν ὁρισαμένη ποτὲ πρὸς τὴν ἐκείνου καθαίρεσιν

B ἀθροισθῆναι τοὺς ἐπισκόπους ἐπέσχεν ἡ νὺξ ἐκείνη, φλεγμονὴν τῷ λαιμῷ δεινὴν ἐπενεγκοῦσα, θάνατον ἀπειλοῦσαν πάνυ τοι σφόδρα αἰφνίδιον. Καὶ ἦσαν ἐντεῦθεν ἄχρι τριῶν ἡμερῶν οἱ τοῦ θανάτου φόβοι κυκλοῦντες καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ταράττοντες λογιζόμενον. Τὸ γὰρ τοῦ Θεοῦ μακρόθυμον ἐπεῖχεν ἔτι τὰ τῆς τελευταίας ὀργῆς βέλη, καὶ τὸν τῆς γυναικὸς ἀνεβάλλετο ὄλεθρον, πλὴν ὅσον τὴν ἀπειλὴν ἐν τοιούτοις ἀῤῥωστήμασί τε καὶ πράγμασιν ἀμυδρῶς ἐζωγράφει, μεταμελείας καιρὸν μαινομένῃ ψυχῇ παρεχόμενον. Ἐπεὶ δὲ ἡ τετάρτη ῥᾴονά τε ἐπεπράχει καὶ ὑπερσχεῖν παρεσκευάσε, τοὺς προτέρους αὖθις ἀνεκαλεῖτο κατὰ τοῦ πατριάρχου τρόπους, καὶ ἐς τὰ πρότερα ἐπαλινδρόμει βουλεύματα. Ἐξ μεταξὺ

C παρεῤῥύησαν ἡμέραι, καὶ τὴν ὑστεραίαν αὖθις ὁρισαμένη τοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις ἐπέταττεν αὖθις ἀθροίζεσθαι.

Ε'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου τῆς γῆς ὑπερκύψαντος, σπουδῇ ταχίνας ἧκεν αὐτῇ μοναδικὸν καὶ ἡσύχιον ἄγων βίον ἀνήρ, ᾧ σύνηθες φοιτῶντι συχνότερον ἀκούειν τὰς μυστικὰς τῶν λογισμῶν ἐξαγορεύσεις αὐτῆς. Καὶ δέλτον ἐγχειρίζων ἔλεγεν αὐτῇ, πρὸ τῶν θυρῶν εὑρεῖν αὐτομάτως ἐξιόντα αὐτὸν ὀρθριαίτερον, ἀγνοῶν ὅστις ὁ ῥίψας εἴη, καὶ ὅτου χάριν. Τά γε μὴν ἐγγεγραμμένα [P. 492] εἶχε πρῶτον μὲν ὅρκους φρικώδεις κατὰ τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ κολάσεων δεινῶν ἀπειλάς, ὅσαι ψυχῇ καὶ σώματι μακρὰν ἐπιφέρουσι καὶ ἀφόρητον τὴν δριμύ-

D τητα, εἰ βουληθείη διὰ δειλίαν, ἢ δι' οἱονδήτινα τρόπον, συστεῖλαι καὶ ἥκιστα ἐθελῆσαι δοῦναι τῇ βασιλίδι τὴν δέλτον. Ἔπειτα ἔστρεφε τὸ τοῦ λόγου πρόσωπον ἐς τὴν βασιλίδα. Καὶ ἦν ἡ τῶν λεγομένων δύναμις τοιαύτη· « Εἰ μὴ παύσῃ μαχομένη καὶ πόλεμον ἐγείρουσα κατὰ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, οὐκ ἂν φθάνοις φθείρουσα τὴν σὴν αὐθεντίαν καὶ τὸν τῆς οἰκείας δόξης ὄλεθρον αὐτὴ ἑαυτῇ δημιουργοῦσα καὶ ἐξυφαίνουσα. » Τούτων αὐτήκοο, ἡ βασιλὶς γεγονυῖα ἐχαλέπηνέ τε καὶ ὀξύτερον ἀνεβόησε, λοιδορουμένη σφόδρα τἀνδρὸς, καὶ ἀπειλοῦσα τὰ μέγιστα τῶν δεινῶν, εἰ τῶν βασιλείων

Variorum notæ.

(46) De qua Joannis patriarchæ Constantinopolitani abdicatione Cantacuzen. lib. III, cap. 99; lib. IV, cap. 3. DUCANG.

ἐνδὸν ὀφθείη τοῦ λοιποῦ. Κἄπειτα διαῤῥήξασα τὴν δέ τον ξὺν πολλῷ τῷ θυμῷ τὸν προκείμενον ᾔει κατὰ τοῦ πατριάρχου σκοπόν· καὶ συνεκάλει τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ὅσοι τῆς τοῦ Παλαμᾶ φατρίας ὑπῆρχον, λῆρον ἡγησαμένη τὰ ἠκουσμένα.

A instituerat via patriarcham aggredi pergit: ac ea quæ audierat flocci faciens episcopos convocat, et quotquot Palamicæ factionis erant.

ϛ'. Ὅθεν ἀπεκλείοντο μὲν αἱ πύλαι τῶν βασιλείων ἅπασιν, ὅσοι τῷ πατριάρχῃ συνηγοροῦντες εἶεν· ἀπεκλείετο δ' ὁ πατριάρχης αὐτὸς παῤῥησίας ἁπάσης καὶ τῆς ἐς τὴν σύνοδον ἐκείνην τῶν ἐπισκόπων ἀπαντήσεως. Καὶ οὕτως ἐρήμῃ χρησάμενοι δίκῃ καθαίρεσιν ἔγγραφον ἐποιήσαντο κατ' αὐτοῦ, δι' οὐδὲν ἕτερον αἴτιον, ἢ ὅτι τὸν Παλαμᾶν ὁμοῦ ταῖς αὐτοῦ καινοφωνίαις ἀναθέματι καθυπέβαλλε, καὶ τὸν ὑπὲρ ἐκείνου κατέλυε Τόμον ὑστερογενέσιν ἑτέροις Τόμοις. Ἐκείνην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν ἐν τούτοις ἡ βασιλὶς ἀνηλωκυῖα περὶ δύσιν ἡλίου τρυφῶσαν παρετίθει τράπεζαν καὶ χλιδῶντα συμπόσια τοῖς ἐς τὴν τοῦ πατριάρχου καθαίρεσιν ἀγωνισαμένοις· καὶ γέλωτές τινες οὐ μάλα εὐσχήμονες καὶ χαρμόσυνα διηγήματα πανταχόθεν τὴν εὐωχίαν ἐκείνην συνεκρότουν τε καὶ ἐθώπευον. Ἄρτι δὲ περὶ τὰς τῶν ὀρνίθων ᾠδὰς τῆς νυκτὸς γενομένης ἐκείνης, πάντα ἐς τοὐναντίον τὰ τῆς χαρᾶς ἐκείνης ἀντέστραπται. Ἑσπέρας γὰρ ηὐλίσατο ἀγαλλίασις, καὶ εἰς τὸ πρωῒ κλαυθμός. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

VI. Præcludebantur itaque palatii fores illis omnibus, qui patriarchæ defensionem susciperent: eratque ipsi patriarchæ præcisa omnis dicendi licentia, et ad illius synodi episcopos interdictus accessus. Ita sententiam in eum absentem et inauditum scripsere, nullam aliam ob causam, nisi quod Palamam simul et ipsius nova dogmata anathemate perculisset, et scriptum pro eo Tomum posterioribus Tomis rescidisset. In his consumpto illo die, imperatrix circa solis occasum sumptuosam B mensam apponit, et epulum dat lautissimum iis, qui, ut patriarcha dignitate spoliaretur, operam navaverant: ac risus quidam non adeo modesti et fabellæ festivæ undecunque convivium illud adornarunt et permulserunt. At illa ipsa nocte, circa gallicinium, omnis ea lætitia in mœrorem versa est. Vespere enim demorata est exsultatio, et ad matutinum fletus[1]. Et hæc quidem ita se habuerunt.

Ζ'. Τῷ δὲ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ, τῶν βασιλείων ἐντὸς γενομένῳ, προσήκων τόπος ἥκιστα ἦν εἰς καταμονήν· καὶ ταῦτα μήπω μηδὲ τῆς συζύγου παρούσης, ἀλλ' ἐν Διδυμοτείχῳ διατριβούσης ἔτι. Οἷς μὲν γὰρ ἁρμόττουσαν ἔχειν ἐνῆν οἰκήμασι δίαιταν βασιλεῖ, ταῦτα προκατέχουσαν οὐκ ἐξέστησεν Ἄνναν τὴν βασιλίδα ξὺν γε τῷ παιδὶ καὶ βασιλεῖ Ἰωάννῃ, οὐδ' ἐμποδὼν ἐγεγόνει τὴν προτέραν σφᾶς ἐν τούτοις ἔχειν ἀνάπαυσιν· ἀλλ' ὥσπερ σφίσι τῶν βασιλικῶν πρωτείων ἐξεκεχωρήκει λαμπρῶς ἔν τε καθέδραις καὶ εὐφημίαις, οὕτω κἀν ταῖς οἰκήσεσιν ἐπεπράχει. Αὐτὸς δ' ἐν τοῖς [P. 493] περὶ τὸν Ἀλεξίου τοῦ πάλαι μέγιστον τρίκλινον ἐρειπίοις μᾶλλον ἢ οἰκήμασιν εἰπεῖν δέδωκε φέρων οἰκεῖν ἑαυτόν.

VII. Imperatori autem Cantacuzeno, palatium ingresso, locus minime idoneus erat, 784 in quo habitaret; idque, etsi nondum adesset uxor, sed adhuc Didymotichi commoraretur. In qua enim C ædium parte versari imperatorem conveniens erat, ab ea imperatricem Annam haud movit, quæ cum filio Joanne imperatore ibi habitare occupaverat; neque impediit, quo minus ii sedem illic ut antea haberent. Sed ut imperatoriis prærogativis aperte iis cesserat, tam in sessionibus quam in acclamationibus, ita et in ipsis habitationibus cessit. Is se vero ad illas, quæ circa maximum Alexii veteris triclinium occurrunt, ruinas potius quam ædes se contulit et habitatum ivit.

Η'. Ἰωάννην γε μὴν τὸν πατριάρχην, δέσμιον τηνικαῦτα παρόντα τοῖς βασιλείοις εὑρών, οὐδὲ μιᾶς ἠξίωσε προσαγορεύσεως. Διώκτην γὰρ αὐτοῦ καταστάντα, καὶ θερμὸν ἐξ ἀρχῆς πολέμιον, οὔτ' εὖ τι δρᾶν εἶχε, τῆς καρδίας ἥκιστα προθυμουμένης ὁμαλὸν πρυτανεύειν οὐδέν· οὔτ' αὖ τοῖς αὐτοῦ κακοῖς κακὰ προστιθέναι κέκρικεν ἕτερα οὐδέν· πλὴν ὅτι ταῖς τοῦ Παλαμᾶ πειθόμενος εἰσηγήσεσι τῇ τε τῆς ἐπισκοπῆς καθαιρέσει προσεπῆγε καθαίρεσιν (47), καὶ ἅμα ἐν τῇ τοῦ θείου Βασιλείου μονῇ (48) προστεταχὼς ἀπενεχθῆναι τέως ἐς Διδυμότειχον ἐκεῖθεν ἐξόριστον μετ' ὀλίγον αὐτὸν ἐπεπόμψει.

VIII. Joannem autem patriarcham, qui tum in palatio vinctus astabat, obvium cum habuisset, nulla allocutione dignatus est. Ei enim, qui se persequi instituisset, et ab initio hostis acerrimus D exstitisset, nec poterat benefacere, voluntate minime propensa ad benigne consulendum; nec illius malis alia addere mala visum est; nisi quod suadenti Palamæ obsecutus episcopalem dignitatem iterato illi ademit, et cum in divi Basilii monasterium interim transferri eum jussisset, Didymotichum inde paulo post exsulatum misit.

Θ'. Καὶ ταυτὶ μέν, ἰδίας καὶ πολυτελεστέρας δεό-

IX. Et hæc quidem, tametsi peculiari fusiorique

[1] Psal. xxix, 6.

Variorum notæ.

(47) Scripserat, puto, Gregoras, τῇ τε τῆς ἐπισκοπῆς καθαιρέσει τὴν τῆς ἱερωσύνης προσεπῆγε καθαίρεσιν, id est, *Episcopalis dignitatis abrogationi etiam sacerdotii abrogationem adjecit*. Boivin.

(48) Id silet Cantacuzenus. De hoc monasterio egimus in *Constantinop. Christ.* lib. iv, sect. 6, n. 12. Ducang.

expositione egebant, summatim quodammodo nos jejuniusque percurrimus; aliis videlicet bene multis, ad eumdem finem quotidie et undecunque tendentibus, eadem argumenta copiosius 785 explicanda relinquentes : ad quos volenti cuique facillimum est accedere, ut ex iis rerum copia et varietas cumulatius percipiatur. Quæ cum ita sint, licebit jam nobis, ad institutum reversis, eamdem illam rursus persequi seriem historiæ, et eorum quæ secuta sunt ordiri inde narrationem; ita tamen ut pleraque interjecta, et quæcunque ab aliis sive privatim sive publice commemorata sunt, compendii causa omittamus.

μενα πραγματείας, κεφαλαιώδως πως ἡμεῖς καὶ σφόδρα τοι πεφεισμένως οὑτωσὶ διεξεληλύθειμεν, πλείσταις ἄλλαις διεξιέναι λόγοις ἀφθονωτέροις τὰς ὑποθέσεις γλώτταις παραχωροῦντες, καὶ ἄλλοτ' ἄλλαις ἀεὶ πανταχόθεν εἰς ἕνα τινὰ συγκεκροτημένον ἐχούσαις δρόμον τὸ πέρας· οἷς ἐντυγχάνειν τέ ἐστι ῥᾷστα τοῖς βουλομένοις καὶ ἅμα τὸ πολύχουν τε καὶ ποικίλον τῶν ὑποθέσεων ἀκριβέστερον ἐκμανθάνειν. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἐξέσται λοιπὸν ἐπανιοῦσι τῶν τῆς ἱστορίας ἡμῖν ἐκείνων ἔχεσθαι πάλιν ὁμοίως εἱρμῶν, κἀκεῖθεν τῆς τῶν ἑξῆς ἀφηγήσεως ἄρχεσθαι, τὰ πλείω συντομίας εἵνεκα τῶν μεταξὺ καὶ ὅσα πλείστοις ἄλλοις ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ ἐστὶν εἰρημένα, παραλιμπάνοντας.

## CAPUT X.

*Quibus artibus Palamitæ Annam simul et Cantacuzenum sibi mancipaverint. Palamas, cum se ipsum non posset, patriarcham fecit Isidorum, Monembasiæ episcopum electum. Hujus erga Palamam merita. Episcopi plerique patriarcham novum jubent anathema esse, haud impune. Ut undecunque in eumdem ab orthodoxis scripti et Byzantium missi anathematismi fuerint.*

I. Cum omnino studerent Palamæ sectatores nova commenta usque stabilire et exstruere, atque id unum tam e longinquo quam e proximo spectarent; iidemque res Byzantiorum ruere in pejus, Cantacuzenum vero magis ac magis invalescere animadverterent; Annam quidem imperatricem palam et clare, tum ipsi per se, tum per viros principes illi maxime conjunctos, ac per omnem aulicarum mulierum turbam, adulabantur; ut et eam, et eos omnes, qui ad eam se adjunxerant, conciliarent sibi adjutores : erat enim ipsis promptum, instigante malo genio, circumvenire et labefactare hominum mentes : clanculum autem scriptis variisque artibus Cantacuzeno favebant, quo videlicet ipsum quoque ad nova dogmata e longinquo traherent atque formarent. Itaque et proditoribus operam ipsi impensissimam navabant, ut Cantacuzenus Byzantium ingrederetur. Atque ita porro mancipata sibi penitus illius voluntate, leve jam esse videbatur quidquid obstabat, et Cantacuzenum quoquoversus pro libitu ferre atque agere, postquam 786 is plenissimam auctoritatem imperatoriam induit, vix ab iis magnum putabatur.

Α'. Ἐπεὶ γὰρ τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν τὸ σπουδαζόμενον ἅπαν ἦν, ἀεὶ συνιστᾶν καὶ ἐποικοδομεῖν τὰς σφῶν αὐτῶν καινοφωνίας, πόῤῥωθέν τε καὶ ἐγγύθεν, ἔπειθ' ὑποῤῥέοντα μὲν πρὸς τὸ ἀδοξότερον τὰ τῶν Βυζαντίων ἑώρων πράγματα, τὰ δὲ τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τὸ ἐπικρατέστερον ἀνιόντα, Ἄνναν μὲν ἐς προὖπτον αὐτοὶ καὶ λαμπρῶς ἐθώπευον τὴν βασιλίδα, διά τε τῶν αὐτῇ προσῳκειωμένων ἀρχόντων καὶ ὅσον τὴν βασίλειον ἐπλήρου γυναικωνῖτιν πλῆθος, ἵνα δὴ συναγωνιζομένην ἔχοιέν σφισιν αὐτὴν ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτὴν ἅπασιν· εἶχον γὰρ εὐφυῶς ὑποδραμεῖν καὶ ἀναμοχλεῦσαι ῥᾷστα γνώμας ἀνθρώπων, τοῦ πονηροῦ [P. 494] παραθήγοντος πνεύματος· λάθρα δὲ γραφαῖς καὶ πολυτρόποις μηχαναῖς τῷ Καντακουζηνῷ συνεκρότουν, πόῤῥωθεν καὶ αὐτὸν ἐς τὰς οἰκείας καινοφωνίας μεθέλκοντές τε καὶ ἁρμοζόμενοι. Διὸ καὶ τοῖς προδιδοῦσιν αὐτοὶ συνήργουν τὰ κράτιστα εἰς τὴν τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς Βυζάντιον εἴσοδον. Καὶ οὑτωσὶ λοιπὸν ἐξανδραποδισαμένοις ἐκείνου τὴν γνώμην ἅπασαν μικρόν τι τὸ κωλύον ἅπαν ἐνομίζετο, καὶ μόγις μέγα, φέρειν καὶ ἄγειν Καντακουζηνὸν εἰς ἅπαν τὸ σφίσι βουλόμενον, ἀφ' οὗ τὸ βασίλειον ἐς τὸ ἐντελὲς περιεζῶσθαι ξυνεῤῥύη κράτος.

II. Ac Palamas quidem sic statuebat, conducere admodum rationibus suis, duorum alterum effici : ut aut se ipsum, si posset, sedi patriarchali imponeret; aut quemvis saltem e suis sectatoribus. Quia igitur ipsi pro se agenti minime ex sententia succedebat, idcirco Isidorum promovendum duxit.

Β'. Δόξαν οὖν ἐς τοὺς ἰδίους τῷ Παλαμᾷ τρόπους ἀνυσιμώτατον δυοῖν πεπραχέναι θάτερον· ἢ ἑαυτὸν, εἰ δυνηθείη, τοῖς πατριαρχικοῖς ἐγκαθιδρῦσαι θρόνοις, ἢ γοῦν τῆς φατρίας τόγε δεύτερον ἕνα ὁντινοῦν· ἐπειδήπερ αὐτῷ μὲν ἥκιστα κατὰ σκοπὸν ἐχώρει τὸ πρᾶγμα, ἀντεισενεγκεῖν Ἰσίδωρον (49) ἐξεγέ

### Variorum notæ.

(49) Cantacuzen. lib. IV, cap. 3. DUCANG.—Huc pertinet Ignatii, patriarchæ Antiocheni, Tomus contra hunc Isidorum; qui Tomus exstat apud Leonem Allatium (*De libris ecclesiasticis Græc.* dissert. II) Novembri mense promulgatus, indict. 13, hoc est anno Christi 1344 exeunte. Palamas in oratione, quæ adversus Joannem Calecam patriarcham scripta exstat cod. Reg. 2409, fol. 280, v., suam et Isidori causam agit his verbis : Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς συνόδους ἀμφοτέρας ἐκείνας, καὶ τὸν ἐπ' ἐκείναις τόμον, ὕστερον οὐκ ὀλίγον χρόνον, ὑποψηφίους Μονεμβασίας τόν τε Παλαμᾶν, καθ' οὗ νῦν μαίνεται, καὶ τὸν αὐτῷ συνηγωνισμένον ἐν πᾶσιν ἱερὸν ἢ Ἰσίδωρον, μετὰ πάσης ποιεῖται τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς ὁ νῦν λέγων ἐξ ἀρχῆς ἀμφιβόλους αὐτοὺς εὐθὺς εἶναι περὶ τὸ σέβας, καὶ ἔτι μᾶλλον προϊόντος τοῦ λόγου. Πῶς οὖν τηλικαύτην ψῆφον σὺν πᾶσι τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπ' αὐτοὺς ἦγε, καὶ προκαθηγεῖσθαι τῇ Ἐκκλησίας ἠξίου, καὶ πρὸς τοσοῦτον διδασκαλικὸν ἀνεβίβαζε θρόνον, εἰ μηδὲ τῆς εὐσεβείας ἀσφαλῶς ἔχειν ἡγεῖτο τούτους· ἀλλὰ τὸν μὲν Παλαμᾶν πολλ

νετο, ὁ Μονεμβασίας μὲν ἐψήφιστο πρότερον· ἔπειτα διὰ τὸ ταῖς τοῦ Παλαμᾶ καὶ αὐτὸν ἁλίσκεσθαι καινοφωνίαις καθῄρηταί τε καὶ τῆς ἱερᾶς ἀφώρισται κοινωνίας· δι' ὃν δὴ καὶ πατριαρχεύσαντα νῦν τὸ τῆς ἐκκλησίας εὐθὺς ἐῤῥάγη σύστημα (50).

Γ. Καὶ πρῶτον μὲν (51) τῶν ἐπισκόπων οἱ πλείους ἐς τὸ τῶν θείων ἀποστόλων ἀθροισθέντες τέμενος, δεύτερον δ' ἐς τὴν Στεφάνου τοῦ θείου πρωτομάρτυρος μονὴν (52), αὐτόν τε Ἰσίδωρον καὶ ὅσοι ὁμόφρονες εἶεν ἀναθέματι κανονικῷ καθυπέβαλλον, καὶ ἅμα τὴν ψῆφον ὑπογραφαῖς ἰδίαις κυρώσαντες παῤῥησίᾳ σφίσιν ἐπεπόμφεισαν. Ἐφ' οἷς ἀχθεσθέντες σφόδρα τὸν βασιλέως θυμὸν ὀξύνουσι κατ' αὐτῶν. Κἀντεῦθεν τοῖς μὲν παραθεωρεῖσθαι ξυνέβαινε, κἀξ ἐνδόξων ἀδόξοις καθίστασθαι, κἀξ εὐπόρων αὖ αἰφνίδιον ἀπόροις· τοῖς δ' ὑπερορίοις γίνεσθαι τῆς μεγάλης πόλεως, οἷς μὲν ἑκοῦσιν, οἷς δ' οὔ.

Δ'. Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις ἔστι διηγουμένων ἑτέρων ἀκούειν πλατύτερον· ὅπως μὲν ἄλλος ἄλλοθι διεσπάρησαν ἅπαντες, καὶ ἀπεῤῥίφησαν μετὰ τῆς παῤῥησίας καὶ τῶν ἐλέγχων· ὅπως δ' αὖ τῶν πανταχῆ θαλάσσης τε καὶ γῆς ὀρθοδόξων ἐς Βυζάντιον συχνὰ ἐσεφοίτα γράμματα, ζήλου θείου μεστὰ, περιφανεῖ παραπεμπόντων ἀναθέματι Παλαμᾶν ὁμοῦ καὶ Ἰσίδωρον, καὶ ὅσοι ὁμόφρονες ἔκ τε Ἀντιοχέων φημὶ καὶ Ἀλεξανδρέων καὶ ἅμα Τραπεζουντίων ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων· ἔκ τε Κυπρίων ὁμοῦ καὶ Ῥοδίων καὶ ὀρθοδόξων προσοίκων· ἔκ τε Μυσῶν καὶ Τριβαλλῶν, καὶ ὅσοι τοῖς τῶν θείων Πατέρων ὅροις ἐμμένειν μακρῷ παρειλήφεσαν ἐθισμῷ, καὶ μηδέν τι νεώτερον δέχεσθαι παρ' οὐδενὸς τῶν ἁπάντων, κἂν ἀγγέλων τις ἐξ οὐρανοῦ κομίζῃ.

A Hic Monembasiæ electus antehac episcopus mox novorum Palamæ errorum cum et ipse convictus fuisset, dejectus dignitate fuerat, et a sacra communione segregatus. Eodem nunc patriarchatum obtinente, scissum est statim ecclesiæ corpus.

III. Atque episcopi plerique, cum in sanctorum Apostolorum ædem primum, deinde in divi Stephani protomartyris monasterium convenissent, canonico anathemate Isidorum, et quotquot illi assentirentur, perculerunt. Deinde decretum, propriis subscriptionibus confirmatum, confidenter illis miserunt. Quod illi ægre admodum ferentes imperatoris animum in hos stimulant: eoque factum, ut horum alii despicerentur, et ex illustribus obscuri, ex opulentis inopes statim exsisterent; B alii magna urbe exsularent, volentes quidam, nonnulli inviti.

IV. Quæ deinde gesta sunt, ea ab aliis narrata fusius accipere est: ut nempe omnes alius alio dispersi sint et ejecti, sua cum dicendi libertate suisque illis criminationibus; ut rursus ab orthodoxis, ubique maris et terrarum degentibus, frequentes litteræ Byzantium ventitarint, zeli divini plenæ, quæ Palamam **787** simul et Isidorum, et omnes eorum fautores, apertis exsecrationibus prosequebantur; ab Antiochensibus dico, et Alexandrinis, Trapezuntiisque tam episcopis quam presbyteris; item ab Cypriis Rhodiisque, et orthodoxis adjacentibus; nec non Mysis et Triballis, et C quicunque sanctorum Patrum inhærere præscriptis, ac nihil quidquam novi ab quocunque allatum admittere, vel si ab angelo afferretur, tradito jam inde antiquitus more instituerant.

## CAPUT XI.

*Cantacuzenus et Isidorus mutuam sibi operam ad summos honores adipiscendos præstant. Cur ille iterum inauguratus. Cur ea res non in S. Sophiæ templo, sed in Blachernensi, celebrata sit. Duorum imperatorum et trium Augustarum sedilia. Pompa equestris. Solemnis e palatio prospectus. Epulæ. Stannea et*

### Variorum notæ.

βιασάμενος, καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑτέρων πλεῖστα παρακαλέσας, ὡς οὐκ εἶχε κατὰ τοῦτο πειθόμενον, καὶ μάρτυρες τούτου μετὰ πολλῶν ἑτέρων καὶ τῶν Μονεμβασιωτῶν οἱ τηνικαῦτα παρόντες· ὡς οὖν μὴ κατὰ τοῦτο πειθήνιον εἶχε, Θεσσαλονικεῦσιν ἐπιστήσειν ἰσχυρίζετο, βίᾳ μείζονι κεχρημένος. Τὸν δὲ τοῦ πνεύματος ὄντως ἄνθρωπον, καὶ τὰ πάντα ἱερόν τε καὶ χρηστὸν ἢ Ἰσίδωρον, ὡς πάντες ἂν συμφαῖεν οἱ τὸν ἄνδρα εἰδότες, πολλαῖς τῶν Μονεμβασιωτῶν παρακλήσεσι, δέξασθαι πείθει τὴν τούτων ἱερὰν προστασίαν, καὶ τὸν εἰθισμένον ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἱεραρχικὸν ἀσπασμὸν ἐκτελέσαντα, συνεδρεύειν ἐντεῦθεν καὶ συλλειτουργεῖν ὁσημέραι, τῷ νῦν ἐξ ἀρχῆς ἀμφιβόλους ἡμᾶς εἶναι περὶ τὸ σέβας ψευδογραφοῦντι. Πῶς γὰρ ἀμφίβολον εἶχε περὶ τὸ σέβας, ὃν συλλειτουργὸν εἶχε, καὶ τῆς εὐσεβείας, διδάσκαλον προὐχειρίσατο; ἀλλ' ἐπεσπάσατο, φησὶ, τὴν δίκην ἐφ' ἑαυτὸν καὶ ὁ ὑποψήφιος Μονεμβασίας. Οὐκοῦν ὑποψήφιος ἦν· εἰ δ' ὑποψήφιος, οὐκ ἀμφίδοξος ἦν, καὶ ταὐτ' ἐξ ἀρχῆς. Πῶς δὲ καὶ χάριν ὁ ὑποψήφιος οὗτος ἐπεσπάσατο τὴν δίκην ἐφ' ἑαυτόν; ὡς τὰ αὐτὰ, φησι, τῷ Παλαμᾷ φρονῶν. Καὶ μὴν οὗτος τῶν ἐκ Θετταλίας τῷ Παλαμᾷ συνεληλυθότων εἷς ἦν, καὶ φανερῶς ἐξ ἀρχῆς τοῦ αὐτοῦ φρονήματος ὑπῆρχεν αὐτῷ, καν ταῖς συνόδοις ἐκείναις παῤῥησίᾳ συνηγορῶν. Πῶς οὖν μετὰ τὰς συνόδους ἐκείνας ὑποψήφιος ἡμῖν ἐγεγόνει; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐκ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς ἐκεῖνος μὲν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἔμεινεν εὐσεβείας, ἧς καὶ πρότερον ἦν, καὶ δι' ἣν ἐξεδήμησε τῆς πατρίδος, καὶ ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσατο, καὶ τῆς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνίας ἆθλον τὴν ψῆφον ἀπενεγκάμενος τότ' εὐθὺς, νῦν D ὕστερον ταύτης, τῆς οἰκείας εὐσεβείας ἕνεκα, καὶ τὴν τιμὴν τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ τὴν ταύτης ἀφαίρεσιν ἔθετο παρ' οὐδὲν, ὑμεῖς δὲ τὸ σέβας, ὅπερ ἐκέκτησθε ψηφιζόμενοι τοῦτον, ἐξομοσάμενοι νῦν, ἅτε τοῖς Βαρλααμίταις προσθέμενοι, μὴ συμμεταθέμενον τὸ φρόνημα τοῦτον παραπλησίως ὑμῖν ἀπεψηφίσασθε νῦν. Ἀλλ' οὐδ' ὁμολογίαν ἐπείσθη, φησὶ δοῦναι τοῦ οἰκείου φρονήματος ἀπαιτηθεὶς, ὥσπερ οὐδ' ὁ Παλαμᾶς ἐπείσθη. Βαβαὶ τῆς ἀναιδοῦς καὶ ἀπροφασίστου ψευδοῤῥημοσύνης. Ὄντως σύνοδος ἀθετούντων εἰσὶ, κατὰ τὸν Ἱερεμίαν. Boivin.

(50) Hæc etiam fuse narrat Cantacuzen. d. cap. 3. Ducang.

(51) Ut Isidorum patriarcham Constantinopolitanum episcopi anathemati semel ac iterum subjecerint, silet Cantacuzenus. Ducang.

(52) De variis S. Stephani ædibus Constantinopoli egimus in *Constantinopoli Christ.* lib. IV sect. 6, n. 89 et seqq. Ducang.

*fictilia vasa. Corium inauratum et gemmæ vitreæ in diadematis ac vestimentis. Tantæ inopiæ causa duplex. Pecunias ab iis qui ærarium exhauserant Cantacuzenus non repetit; incertum, utrum lenitate, an timiditate. Suorum postulata et querelas ut eluserit. Ejus filia Helena Joanni Palæologo nubit.*

I. Sed nos argumentorum copia et varietate eo A usque sensim abrepti sumus, ut ea omissa sint, quæ potiora videntur exstitisse; nempe ut alter alterum auctorem habuerit et architectum dignitatis, Cantacuzenum quidem Isidorus patriarchicæ, Isidorum vero Cantacuzenus imperatoriæ, secundo delatæ. Quæ enim celebratio Didymotichi peracta fuerat, ea Palamitis completa minime videbatur.

II. Isthæc vero in templo Blachernensi perfecta est. Etenim illud orbis miraculum, magnum, inquam, illud et omnium sermone celebratissimum S. Sophiæ templum, ex quo pars ejus eversa erat, eo redactum (proh dolor!), ut nulli esset usui, minime erat opportunum ejusmodi festis ac celebritatibus apparandis. Hoc vero tantam multitudinem B capere haud poterat; adeoque arctior locus et insuavior videbatur. Nam cum publicus ille suggestus, cui imperatorios thronos imponi oportebat, eam exigeret longitudinem, quæ et altitudini et latitudini responderet, **788** necesse etiam erat utrinque spatium satis amplum diaconis patere ad sedendum, ubi opus futurum esset; ita ut templi reliqua pars angustior jam foret, quam ut posset capere variam hominum multitudinem. Tamen cum ex omnibus templis nullum esset, quod maximo illi posset æquiparari, altero hoc velut subsidiario uti necesse visum est.

III. Erant autem ii qui sedilia illa imperatoria tunc tenebant, cognomines et socii duo imperatores; item tres imperatrices, Anna et Irene Cantacuzena C cum filia Helena. Quæ cum ita essent, primo et vicesimo Maii die, circa decimam horam, conscensis statim equis, ita ut erant, cum imperatoriis illis insignibus, venere ad palatium. Cumque ibi de more spectandos se ex alto suggestu exhibuissent, mox descenderunt, ac mensa apposita, rursus in quinque sedilibus consedere.

IV. Tanta porro tunc laborabat inopia palatium ut in lancibus et poculis nihil ibi esset aurei aut argentei; sed stannea quidem nonnulla, cætera vero

A'. Ἡμεῖς δ' ἐς τοσοῦτον ἥκομεν τοῦ παρενεχθῆναι [P. 495] λαθεῖν τῷ πολυειδεῖ καὶ ποικίλῳ τῶν ὑποθέσεων, ὥσθ' ἃ παρεῖται δοκεῖν εἶναι τὰ καιριώτερα. Τὰ δέ ἐστιν, ὅπως τε ἑκάτερος ἑκατέρῳ χορηγῷ καὶ ταμίᾳ τοῦ ἀξιώματος ἐχρήσατο· Κανταχουζηνῷ μὲν Ἰσίδωρος τῆς πατριαρχίας, Κανταχουζηνὸς δ' Ἰσιδώρῳ τῆς βασιλείας τὸ δεύτερον. Ἡ γὰρ ἐν Διδυμοτείχῳ πρὶν ἀναγόρευσις τὸ τέλειον ἔχειν ἥκιστα ἐδόκει τοῖς Παλαμίταις.

B'. Γεγονέναι δὲ τὰ τοιαῦτα συμπέπτωκε κατὰ τὸν ἐν Βλαχέρναις θεῖον νεών. Τὸ γὰρ θαῦμα τῆς οἰκουμένης ἐκεῖνο (53), τὸ μέγα λέγω καὶ περιβόητον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τέμενος, ἀφ' οὗ τὸ μέρος ἐκεῖνο καθῄρηται, πρὸς τὸ ἀχρεῖον φεῦ ἀπενεχθὲν, μακράν τινα τὴν ἀωρίαν εἶχε τοιαύταις ἑορταῖς διακονεῖσθαι καὶ πανηγύρεσιν. Μὴ οὖν πρὸς τοσοῦτον οὗτος ἀποχρῶν πλῆθος πνιγηρόν τι χωρίον ἐδόκει καὶ ἀτερπές. Τοῦ γὰρ δημοσίου βήματος (54) ἐκείνου μῆκος ἀνάλογον ἔχειν ἀπαιτουμένου τῷ τε ὕψει καὶ πλάτει, ἐφ' οὗ τοὺς βασιλικοὺς ἔδει τεθῆναι θρόνους (55), ἐχρῆν ἑκατέρωθεν τὴν προσήκουσαν ἔχειν εὐρυχωρίαν καὶ τοὺς τοῦ θεραπευτικοῦ τάγματος (56), ὁπότε δεήσειεν· ὡς εἶναι βραχὺ λοιπὸν τὸ λειπόμενον τοῦ νεὼ πρὸς ὑποδοχὴν διαφόρων ὄχλων. Ὅμως ἐφαμίλλου τῷ μεγίστῳ θείῳ ἐκείνῳ τεμένει τῶν πάντων ὄντος οὐδενὸς, ὁ δεύτερος ἐξ ἀνάγκης ἔδοξε πλοῦς εἰς τὴν χρείαν αὐτός.

Γ'. Καὶ ἦσαν οἱ τοὺς βασιλικοὺς (57) τηνικαῦτα θρόνους πληροῦντες ἐκείνους δυοῖν τε βασιλέων ὁμωνύμων ὁμοφροσύνη καὶ ἅμα βασιλίδες τρεῖς, Ἄννα τε καὶ Εἰρήνη ἡ Κανταχουζηνὴ μετὰ τῆς θυγατρὸς Ἑλένης. Τούτων δ' οὕτω τετελεσμένων, περὶ δεκάτην ὥραν που τῆς πρώτης καὶ εἰκοστῆς τοῦ Μαΐου (58) ἵππων εὐθὺς ἐπιβάντες, ὡς εἶχον, μετὰ τῶν βασιλικῶν ἐνδυμάτων ἐκείνων ἧκον ἐς τὸ παλάτιον. Κἀκεῖ τὴν συνήθη πεποιηκότες ἐμφάνειαν (59) ἀφ' ὑψηλοῦ τοῦ βήματος εἶτα κατῆεσαν, καὶ τράπεζαν παρετίθεσαν, ἐπὶ πέντε θρόνων αὖθις καθίσαντες.

Δ'. Τοσαύτῃ [P. 496] δὲ πενίᾳ κατείχετο τὰ βασίλεια τηνικαῦτα, ὥστ' οὐδὲν ἦν τῶν τρυβλίων καὶ ἐκπωμάτων ἐκεῖ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν· ἀλλ' ἔνια

Variorum notæ.

(53) Similia narrat Cantacuz. lib. IV, cap. 4, et D ut deinceps tum ab Anna imperatrice, tum ab ipsomet Cantacuzeno, ac denique ab Joanne Palæologo solo imperante, rursum ædes Sophiana instaurata sit. DUCANG.

(54) Conciderat nempe μεγάλη στοὰ μετὰ τοῦ βήματος, inquit Cantacuzenus. DUCANG.

(55) Erant igitur ea tempestate throni imperatorii in ipso Bemate, seu intra cancellos. Vide *Constantinopolim Christ.* lib. III, sect. 49. DUCANG.

(56) Diaconos intelligit, quibus in Bemate locus dabatur, dum sacra peragebatur liturgia. Alioquin extra Bema consistebant. Vide eamdem *Constantinopolim Christ.* lib. III, sect. 82. DUCANG.

(57) Cantacuzen. lib. IV, cap. 4. DUCANG.

(58) Hic dies, quem Gregoras Maii vicesimum primum numerat, a Cantacuzeno numeratur decimus tertius ejusdem mensis. Utri chronologo potior hac in re fides habenpa est? Cantacuzeno certe; assignanti videlicet eum diem, quo ipse sit coronatus. Gregoras, eo quod Cantacuzenus bis esset coronatus, semel quidem Orestiade seu Adrianopoli, an. Chr. 1346, mensis Maii die 21; iterum autem Byzantii, an. Chr. 1347, eodem mense, et non eodem die, primæ et secundæ στεφηφορίας dies facile potuit confundere, non item Cantacuzenus. BOIVIN.

(59) Seu παράστασιν, de qua supra quædam attigimus. DUCANG.

μὲν καττιτέρινα, τὰ δ' ἄλλα πάντα κεραμεᾶ καὶ ὀστράκινα. Ἐξ ὧν ἔξεστι συνιέναι τοῖς ὅσοι μὴ ἀδαεῖς τῶν τοιούτων καὶ περὶ τῶν ἄλλως ὀφειλομένων, ὁπόσα μὴ κατὰ τὸ εἰκὸς τελεῖσθαι ξυνέβαινε, τῷ τῆς ἐνδείας βιαίῳ τῶν τότε τυραννουμένων πραγμάτων καὶ λόγων καὶ ἐγχειρημάτων. Ἐῶ γὰρ λέγειν, ὅτι καὶ τὰ βασιλικὰ τῆς ἑορτῆς ἐκείνης διαδήματά τε καὶ περιβλήματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρυσοῦ μὲν εἶχον τὴν φαντασίαν καὶ λίθων δῆθεν πολυτιμήτων· τὰ δ' ἦν ἐκεῖνα μὲν ἀπὸ σκύτους, ὁπόσα χρυσὸς ἐπιχρώζει πρὸς τὴν τῶν σκυτέων ἐνίοτε χρείαν· ταῦτα δ' ἐξ ὑέλων, παντοδαπὴν ἐχόντων χροιὰν πρὸς τὸ διαυγές. Ἦσαν δ' οὖ καὶ σποράδην εἰπεῖν εὐκοσμίαν ἔχοντες ἀληθεύουσαν λίθοι πολυτελεῖς καὶ μαργάρων στιλπνότης, οὐκ ἀπατῶσα τὰς ὄψεις· οὕτως ἔῤῥει καὶ σφόδρα ἔσβη καὶ κατηνέχθη τὰ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης εὐδαιμονίας τε καὶ λαμπρότητος τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων· ὡς νῦν γε μηδ' ἄνευ αἰσχύνης ἔχειν ἡμᾶς ἐκτιθέναι τὴν τῶν τοιούτων ἀφήγησιν.

Ε. Αἰτίαι δ' ἦσαν τῆς τοιαύτης καταφορᾶς τε καὶ κακοδαιμονίας· πρώτη μὲν, ἡ τῶν ἐμφυλίων στάσεων φορά τε καὶ σύγχυσις· ᾗ ῥάστη μὲν ἡ τῶν ὄντων ἦν χρηματικῶν εἰσόδων ἀνατροπή· ῥάστη δ' ἡ τῆς οὐκ οὔσης δαπάνης εὕρεσις καὶ ἐπίνοια· δευτέρα δὲ καὶ τελευταία, τὸ φιλάργυρόν τε καὶ χρυσομανὲς τῆς γνώμης τῆς τε βασιλίδος Ἄννης καὶ Ἀλεξίου τοῦ Ἀποκαύκου· οἷς ἡ τοῦ στρατεύεσθαι χρεία κατὰ τοῦ Κανταχουζηνοῦ, πρόφασιν παρασχοῦσα πλουτεῖν κακοτρόπως, ὅλαις ἐξαντλεῖν ἐπινενόηται χερσὶ τὰ ἐκ πολλοῦ τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἐντεθησαυρισμένα πολυτελῆ κειμήλια. Προσποιούμενοι γὰρ ἑτέροις πιπράσκειν τὰ μὲν αὐτῶν αὐτοὶ κατ' ἐκλογὴν ἐσφετερίζοντο λάθρα· τὰ δ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐπίπρασκον, πάνυ τοι εὔωνον, καὶ ὁποία βουλομένοις σφίσιν ἦν, τὴν πρᾶσιν ποιούμενοι. Ἦν δ' ὅμως καὶ ἐξεπίτηδες τὸ γινόμενον, ὡς αὐτοῖς ἐνίοτε λαλούμενον ἦν· ἵν' εἰ τύχοι παρειληφὼς τὴν βασίλειον ἀρχὴν ἐς Βυζάντιον εἰσεληλυθὼς ὁ Κανταχουζηνὸς, μὴ εἶναί οἱ χρημάτων εὐπορίαν, δι' ὧν τοῖς ἡγεμόσιν ἰσχὺς κατ' ἐχθρῶν περιγίνεται καὶ κόσμος ἀρχῇ δημιουργεῖται· ἀναλογίαν γὰρ ἔχειν βίῳ ἀντὶ τὰ χρήματα, καὶ μάλιστα πάντων ταῖς ἡγεμονικαῖς ἀρχαῖς, ὁποίαν δήπου τοῖς πᾶσι ζώοις ἡ τῶν νευρῶν σύμπηξίς τε καὶ ἁρμονία.

Ϛ΄. Ὅθεν ἐλθόντι τῷ Κανταχουζηνῷ πάντ' ἦν παντάπασι κεκενωμένα τὰ βασιλέων ταμιεῖα· καὶ πλὴν ἀέρος καὶ κόνεως καὶ τῶν Ἐπικουρείων εἰπεῖν ἀτόμων, εὕρηται πλέον οὐδὲν ἐν αὐτοῖς. Δέον οὖν αἰτῆσαι καὶ λαβεῖν ἃ μὲν ἐκ τῆς [P. 497] βασιλίδος Ἄννης εἰς τὰς τῶν βασιλικῶν ἐνεργειῶν ἀναγκαίας δαπάνας· ἃ δ' ἐκ τῶν τὰ δημόσια κατεδηδοκότων, κἀκεῖθεν πορισαμένων τὴν τοῦ πλουτεῖν εὐπορίαν, ἐκ πενήτων πάνυ τοι γεγονότων ἐξαίφνης πλουσίων· ὁ δὲ σιωπῇ παρέδραμεν ἅπαντα· εἴθ', ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τῇ συμφυεῖ καὶ συντρόφῳ πρᾳότητι κἀνταῦθα χρώμενος· εἴθ', ὡς ὁ τῶν πλείστων ἐκράτει λόγος, δειλίας τε συνισχημένος τρόποις ἐξ ὁμοφυοῦς τῆς ἀφελείας καὶ ἅμα δεδιὼς ἀδόκητόν τινα στά-

A omnia fictilia et testacea essent. Ex his quilibet, earum rerum non rudis, cætera quoque aliunde requisita, nec ita ut par erat perfecta (tyrannica quippe inopiæ vi in factis, in dictis, in consiliis, tum temporis dominante) facile intellecturus est. Nam illa quidem dicere omitto, ut et ipsa in solemnitate diademata et vestimenta, maxima ex parte, auri quidem speciem haberent et gemmarum pretiosissimarum; constarent **789** autem illa corio, qualia nonnunquam inaurantur ad coriariorum usum; hæc vitro, omnigenis coloribus perlucente. Erat tamen alicubi, sed sparsim, sincerus pretiosorum lapidum nitor, et is, qui oculos non deciperet, margaritarum fulgor. Adeo dilapsa erat penitusque exstincta et pessumdata vetus illa B rei Romanæ fortuna et magnificentia, ut ne nunc quidem sine pudore earum rerum narrationem edere possimus.

V. Cur autem adeo res perditæ et afflictæ essent, hæ causæ erant. Prima, civilium dissidiorum tumultus et cæca perturbatio; cui facillimum fuit et id quod rei pecuniariæ erat effundere, et eos sumptus comminisci atque excogitare, qui nulli erant. Altera, eademque ultima, avaritia et auri amore furens animus Annæ imperatricis Alexiique Apocauci; quibus belli Cantacuzeno inferendi necessitas occasionem præbens perperam ditescendi ideo C excogitata est, ut plenis manibus pretiosas illas gazas haurirent, quæ in imperatoriis thesauris jampridem erant repositæ. Aliis enim vendere simulantes nonnulla, delectu habito, in rem suam convertebant: quædam ipsi sibi vili admodum pretio, et ut libitum erat, vendebant. Id tamen et consulto fiebat, ut ab ipsis temere aliquando vulgatum: ne videlicet Cantacuzeno, si forte is Byzantium ingressus rerum potiretur, parata esset copia pecuniarum, unde et principibus vires ad debellandos hostes suppetunt, et ornamenta **790** imperii conflantur: pertinere enim pecuniæ rationem ad quemlibet statum; maxime vero ad principatus conservandos, ad quos ita se habet, ut ad animantem compactio et coagmentatio nervorum.

D VI. Offendit itaque Cantacuzenus thesauros imperatorum omnes omnino exhaustos, nihilque in iis præter inane et pulverem et Epicureas (ut ita dicam) atomos. Cum igitur quærere et accipere oporteret partim ab imperatrice Anna, ad necessarias functionum imperatoriarum impensas, partim ab iis qui rempublicam depeculati fuissent, et magna sibi inde opum vi parata ex inopibus ditissimi statim evasissent; ille silentio omnia præteribat: sive ut mihi videtur, suam illam ingenitam coalitamque lenitatem in eo quoque retineret; sive, ut plerique dictitabant, timidis moribus præpediretur, naturali quadam animi humilitate; et quia, turbidis adhuc rebus et nondum ordina-

tis, improvisam aliquam seditionem extimesceret.

VII. Tantum nempe aberat, ut molestus esset ulli eorum qui tempore usi ad rapiendum opportuno partiti inter se fuissent cum ipsius proprias facultates, tum eorum qui eum secuti erant; domos nempe et prædia, et quæcunque auro ac margaritis pretiosisve lapidibus seu compinguntur, seu contexuntur; ut imo, cum deberet, primo quidem rem omnem familiarem, ab iis qui diripuissent repetitam, restituere iis qui pericula pro se infinita obiissent, deinde et præmia **791** pro laboribus digna persolvere; ne curaret quidem, ubi illorum unusquisque vesperi diversaturus esset: sed et reposcentes increparet, et clamitantibus indignaretur, et pernoctantes sub dio ac circum alienas fores errabundos negligeret. Nimirum iis sese illo tanquam exemplar proponebat, qui eadem et ipse pateretur; velut aliquis dispensator aut libripens, qui stans medius ex æquo sibi et aliis fortunam seu prosperam seu iniquam distribuat, præcisis ita radicitus et occlusis iis linguis, quæ examinis justi æquitatem perperam interpretentur. Sed utrum illa recte necne Cantacuzenus statuerit atque fecerit, illis relinquo judicandum, qui hanc historiam, eo modo legunt, quo oportet; quique initia rerum cum extremis commode componere, et, tanquam in uno corpore, rerum particulatim ac sigillatim gestarum dictarumve cohærentiam et seriem facta comparatione observare possunt. Ego vero illuc redeo.

VIII. Septimo post celebrationem illam et solemnem diadematis impositionem die, templum idem Blachernense, eodem suggestu et iis quæ diximus sedilibus, imperatores simul et imperatrices excepit; atque ibi juniorum principum conjunctio rite perfecta est, Joannis, inquam, et Helenæ: illius quidem sedecim annos nati; hujus autem biennio junioris.

σιν, ἔτι τεταραγμένων αὐτῷ τῶν πραγμάτων καὶ ἀνωμάλων ὄντων,

Ζ'. Τοσοῦτον γὰρ ἀπέσχετο τοῦ μηδενὶ δι' ὄχλου γενέσθαι τῶν ὅσοις, τῷ καιρῷ πρὸς ἁρπαγὴν χρησαμένοις συμμάχῳ, διανείμασθαι ξυνεπεπτώκει τά τε αὐτοῦ καὶ τὰ τῶν ἀκολουθησάντων αὐτῷ πράγματα, οἰκίας τε καὶ ἀγροὺς δηλαδὴ, καὶ ὅσα χρυσὸς καὶ μάργαρος καὶ λίθοι πολυτελεῖς συνοικοδομοῦσι καὶ συνυφαίνουσιν· ὥστε καὶ ὀφείλων ἀποδοῦναι πρὸς τῶν ἡρπακότων ἀνειληφότα μὲν τὸ οἰκεῖον ἅπαν πρότερον τοῖς μυρίους ὑπομεμενηκόσι δι' αὐτὸν κινδύνους, προσαποδοῦναι δ' αὖ καὶ τὰ τοῖς πόνοις ἀνάλογα ἔπαθλά σφισιν, ὁ δὲ οὐδ', ὅποι καταλύσειεν ἐκείνων ἕκαστος ἑσπέρας, ἦν πεφροντικώς· ἀλλὰ καὶ ἀπαιτοῦσιν ἐπετίμα, καὶ καταβοῶσιν ἤχθετο, καὶ διανυκτερεύοντας ἐν τοῖς ὑπαίθροις καὶ πλανωμένους ἐς ἀλλοτρίας θύρας ὑπερεώρα, ὑπόδειγμα τιθεὶς, ὡς ἔφασκε, σφίσιν αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς τῶν παθημάτων ταὐτότητος, ὥσπερ τις βραβευτὴς καὶ ζυγοστάτης μέσος ἱστάμενος καὶ νέμων ἐπίσης ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις τὴν τοῦ βίου ῥοπὴν καὶ τὴν τῶν ὕβρεων πρόφασιν· ῥίζοθεν οὕτως ἐκτέμνων καὶ ἀποφράττων κακῶς τὰς τὸ δίκαιον σοφιζομένας τῆς κρίσεως γλώττας. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ εὖ τε καὶ ὡς ἑτέρως τὰ τοιαῦτα τῷ Κανταχουζηνῷ ἐψηφίσθαι τε καὶ πεπρᾶχθαι κρίνειν παρίημι τοῖς τῇδε τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὸ εἰκὸς ἐντυγχάνουσι, καὶ συνάπτειν εὐφυῶς δυναμένοις ταῖς ἀρχαῖς τῶν πραγμάτων τὰ τέλη, καὶ παρεξετάζειν, ὥσπερ ἐφ' ἑνός τινος σώματος, τὴν ἀλληλουχίαν καὶ συστοιχίαν τῶν κατὰ μέρος καὶ καθ' ἕκαστα πεπραγμένων τε καὶ λελεγμένων. Ἐγὼ δ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

Η'. Ἑβδόμη γὰρ μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν (60) καὶ στεφηφορίαν ἐκείνην ἡμέρα παρῆν· καὶ ὁ αὐτὸς ἐν Βλαχέρναις εἶχε θεῖος ναὸς μετὰ τοῦ βήματος καὶ τῶν δίφρων ἐκείνων τούς τε βασιλέας ὁμοῦ καὶ τὰς βασιλίδας· καὶ τὰ νόμιμα τῆς τῶν νέων βασιλέων προετελεῖτο συζυγίας, Ἰωάννου φημὶ καὶ Ἑλένης, τοῦ μὲν ἑξκαιδεκαέτους ὄντος (61), τῆς δὲ δυοῖν ὑποβεβηκυίας ἐτῶν ἐκείνου.

## CAPUT XII.

*Isidorus patriarcha pronuntiatum a decessore suo in Cantacuzenianos anathematismum abrogat. Risum et indignationem movet, qui reus sit, et alios absolvat. Episcopos eligit rudes et indoctos. Palamas Thessalonicæ episcopus ab eo ordinatus ejusce urbis ingressu prohibetur. Gregorus ecclesiasticarum rerum fusiorem expositionem aliis relinquit.*

I. Sed quia omnis et exercitus et populus molestia afficiebantur, ac futura magis quam præsentia verebantur judicia, eo quod a Joanne, antehac **792** patriarcha, paulo post accensum civile bellum, abscissus esset et exclusus Christiana communione, quisquis sive Cantacuzenum ut imperatorem esset agniturus, sive Palamam et ipsius sectatores in

Α'. Ἐπεὶ δὲ στρατὸς καὶ δῆμος ἅπας ἠχθέετο καὶ τὰ [P. 498] μέλλοντα μᾶλλον ἢ τὰ παρόντα ἐδεδίει δικαιωτήρια, διὰ τὸ ἐκκεκόφθαι καὶ ἀφωρίσθαι τῆς τῶν Χριστιανῶν κοινωνίας πρὸς τοῦ πατριαρχεύσαντος Ἰωάννου, τῆς ἐμφυλίου στάσεως ἄρτι καθισταμένης, εἴ τίς τε Κανταχουζηνὸν ὡς βασιλέα καὶ εἴ τις Παλαμᾶν μετὰ τῆς φατρίας εἰς κοινωνίαν

### Variorum notæ.

(60) XII Kal. Jun. Cantacuzen. lib. IV, cap. 4, proinde anno integro ac completo, ex quo Adrianopoli a patriarcha Hierosolymitano coronatus fuerat, eodem die festo, ut idem narrat lib. III, cap. 11. DUCANG. — Ἑβδόμη γὰρ μετὰ τὴν ἀναγόρ. Imo ὀγδόη, quo die Constantini Magni et Helenæ ejus conjugis memoria celebratur, inquit Cantacuz. *Histor.* lib. IV, cap. 4, pag. 718. Itaque is dies fuit Maii vicesimus primus; non autem, ut Gregoras putavit, vicesimus octavus. BOIVIN.

(61) Vide quæ adnotavimus supra ad lib. XII, cap. 2, sect. 1. BOIVIN.

προσίεσθαι βούλοιτο, ἔγγραφον ὁ πατριαρχεύων τέως Ἰσίδωρος, ἐπ' ἄμβωνος ἀναβεβηκὼς, διεξῆλθε συγχώρησιν, ἣ καὶ ἣν τῶν ἁπάντων οὐδεὶς ᾧ ἤρεσκέ τε καὶ προσεδέδεκτο· ἀλλ' ὑπηνέμια παντάπασιν ἐδόκει, καὶ ἀμυδρότερα πάσης σκιᾶς, καὶ χλεύης καὶ μυκτῆρος ἄξια μακροῦ, καὶ μικροῦ δέω λέγειν, ἣν οὐδεὶς ᾧ μὴ γέλως τὰ λεγόμενα ἦν, καὶ ὅμοια ὥσπερ ἂν εἴ τις ἄμφω τὰς ὄψεις τελέως ἀφῃρημένος τοὺς τῶν ὀφθαλμῶν τὸν ἕτερον πεπηρωμένους ἰατρεύειν ὑπισχνεῖτο. Τοῖς γε μὴν σεμνοτέροις ταῦτα δὴ τὰ τοῦ Εὐαγγελίου διὰ γλώττης ἦν, « Ἔξελε (φάσκουσι) πρῶτον, ὑποκριτὰ, τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου[1]· » καὶ αὖ ἐπὶ τούτοις ὁπόσα γε τούτοις ὁμόστοιχα. « Δέον γὰρ αὐτὸν (ἔφασκον) συγγνώμην ἑαυτῷ τὴν μείζω ζητεῖν ἐπὶ διπλοῖς καὶ πολλαπλοῖς τοῖς ἐγκλήμασιν, ὁ δὲ τοὺς οὐδὲν αὐτοῦ δεομένους ἀναιδῶς οὑτωσὶ θεραπεύειν ἠξίου, τοὺς μὴ πάνυ λεπροὺς, εἰπεῖν, ὁ πάνυ λεπρὸς, καὶ τοὺς μικρᾶς δεομένους καθάρσεως ὁ ῥύπου καὶ πηλοῦ μεστὸς, κατὰ τοὺς χοίρους, οἳ τῷ βορβόρῳ ἐγκαλινδοῦνται. » Τοιούτοις μὲν δὴ καὶ μείζοσι τούτων αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι γλῶσσαι τῶν τηνικαῦτα παρόντων ἐκεῖ πρὸς αὐτὸν ἐπετόξευον σκώμμασι· καὶ σύνδυο καὶ σύντρεις ἐκ διαστήματος ἀθροιζόμενοι διηπόρουν ἀλλήλοις τά γε τοιαῦτα κοινούμενοι καὶ τὴν ἀναίδειαν λοιδοροῦντες ἐκείνου λάθρα καὶ ὑπ' ὀδόντα.

Β'. Ἦσαν δ' οἳ καὶ ἐκκεκαλυμμένως ἐς προὖπτον ἐλοιδοροῦντο τἀνδρὶ, μηδὲν ὑγιὲς μήτε δρῶντι, μήτε λαλοῦντι, μήτ' ἐν τῷ τότε παρόντι τῆς ὥρας, μήτ' ἐς τοὐπιὸν τοῦ χρόνου. Μετὰ γὰρ βραχύν τινα χρόνον, διὰ τὸ τῆς αὐτοῦ ῥαγῆναι κοινωνίας τοὺς πλείους τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, πλῆθος ἀγοραῖον ἑαυτῷ θιασώτας ἀθροίσας [P. 499] τοιούτων τὴν ἐκκλησίαν ἀντὶ τῶν ῥαγέντων ἐνέπλησεν, ἐπισκόπους σχεδιάσας καὶ πρεσβυτέρους ἑτέρους, ὥσπερ οἱ μῦθοι πάλαι τοὺς σπαρτοὺς καὶ αὐθημερινοὺς γίγαντας, καὶ οὕτω κατὰ τῆς εὐσεβείας ἀμαθῶν λογίων ὁπλίσας πλεῖστα συνέδρια.

Γ'. Ἔπειτα θεραπεύειν ἠξίου λυπούμενον τῆς τῶν πατριαρχικῶν ἀποτυχίας θρόνων τὸν Παλαμᾶν, διδάσκαλόν τε ὄντα τοῦ θιάσου καὶ τῆς φατρίας καί οἱ τῶν ἀξιωμάτων αἴτιον· καὶ τοῦτον ἐπίσκοπον χειροτονεῖ Θεσσαλονικέων (62)· οἷ καὶ ἀπιόντα μήτε τινὸς τετυχηκέναι ξενίας πρὸς τῶν ἐκεῖ ξυμπέπτωκε πολιτῶν, καὶ ἅμα τὴν ἀπὸ Σκυθῶν πόῤῥωθεν εἰληφότα ῥῆσιν, εἰπεῖν, καθάπερ τι Κυλώνειον ἄγος ἐξ αὐτῶν εὐθὺς ἐπανιέναι ἐληλαμένον τῶν τῆς πόλεως ἀγρῶν καὶ προαστείων, πρὶν ἐντὸς γενέσθαι πυλῶν καὶ πρὶν ἐγγὺς ἐληλυθέναι τείχους.

Δ'. Ἀλλὰ ταυτὶ μὲν ἑτέροις καταλελοιπότας ἡμᾶς, οἳ πραγματείαν εἰς μῆκος ἰδίαν πεποίηνται πάνθ' ὁπόσα τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συμβέβηκε τότε δόγμασιν, χρεὼν, ἃ τῇ ἱστορίᾳ κεφαλαιωδῶς πως εἰρῆσθαι

communionem esset admissurus; ideo Isidorus, qui tum patriarcha erat, ambone conscenso, scriptam recitavit absolutionem; quam nemo omnium fuit qui probaret et admitteret: sed inania prorsus ea, et umbra quavis futiliora, risuque et sanna dignissima videbantur. Quin illud pene dixerim, neminem fuisse, cui ea quæ dicebantur risum non moverint, perindeque habita sint, ac si quis, utroque oculo penitus orbatus, eos qui altero capti essent sanaturum se promitteret. Gravioribus certe viris illa Evangelii in ore erant: « Ejice primum, hypocrita, trabem de oculo tuo: et tunc festucam, quæ est in oculo fratris tui[1]: » aliaque addebantur his affinia. « Qui enim (aiebant illi) duplicis et multiplicis criminis reus eget ipse ampliori absolutione, is ita impudens est, ut eos, qui nihil ipso indigent, curandos suscipiat, non omnino leprosos, ut ita dicam, omnino ipse leprosus, et eos, qui parvo labore possint purgari, sordibus ipse et luto coopertus, porcorum instar, qui in cœno volutantur. » Talibus eum, imo et acerbioribus, dicteriis multæ et variæ eorum qui tum aderant linguæ incessebant; binique et terni ex intervallo coeuntes de his inter se ambigebant et colloquebantur, istius impudentiam clanculum et **793** mussitando conviciis insectantes.

II. Erant etiam qui aperte et propalam homini convicia facerent, nihil aut facienti aut dicenti, quod sani hominis esset, sive tunc sive postea. Nempe is paulo post, quia plerique episcoporum ab eo divulsi defecerant, plebeiam colluviem thiaso suo ascribendam coegit; et istiusmodi homines in eorum, qui defecerant, locum suffecit. Ita Ecclesiam factis ex tempore episcopis et sacerdotibus novis implevit; quales fabulantur fuisse satos illos et unius diei Gigantas; et doctorum indoctorum cœtus quamplurimos in religionem armavit.

III. Solari deinde Palamam statuit, mœstum et patriarchali sede exclusum se dolentem; solari, inquam, voluit gregis et sodalitii magistrum suæque dignitatis auctorem. Eum itaque Thessalonicensem episcopum eligit. At hic profectus illuc nec hospitio quidem ab ejus urbis civibus excipitur: sed e longinquo Scythicum, ut aiunt, responsum accipit, et tanquam Cyloneum aliquod piaculum ab ipsis statim ejusdem urbis agris suburbiisque, nondum portas ingressus, et antequam ad ipsos muros propius accessisset, ejectus redit.

IV. Verum hæc nos aliis relinquere oportet; iis videlicet, qui ea omnia, quæ tum ad doctrinam ecclesiasticam pertinentia acciderunt, delegere sibi fusius tractanda. Quæ autem summatim dici

[1] Matth. VII, 3.

Variorum notæ.

(62) Cantacuz. lib. IV, cap. 15. DUCANG.

(63) Fortasse Ephesi archiepiscopum his verbis indicat; de quo Cyparissiotes, *Palamicarum transgressionum* lib. I, serm. IV, cap. 10 in fine. BOIVIN.

historiæ conveniens est, ea jam percurrenda sunt, et series, quam nos supra interrupimus, continuanda.

A προσῆκον, ἤδη διεξιέναι κατὰ τὸν ἄνω που παραλειμμένον εἱρμόν.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ ΙϚ'

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS SEXTUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Cantacuzenus totam Thraciam, Medea excepta, Triballus omnem fere Macedoniam jam tum possidebat: ipsam Berrhœam paulo post cepit. Thessalonica neutri parebat. Hujus urbis status perturbatissimus. Zelotarum licentia. Medeæ urbis situs. Ut a Cantacuzeno obsessa et ad deditionem compulsa sit. Joannes et Manuel Asanes creantur sebastocratores. Prior uxorem ducit Alexii Apocauci filiam, Andronico Palæologo primum nuptam. Socrui suspectus domum cum uxore dimittitur. Gravis vestilentia. Andronicus, Cantacuzeni liberorum natu minimus, moritur.*

**795** I. Urbium Thraciæ, excepta Medea, quæ B maritima est, nulla jam erat, quæ Cantacuzeno non pareret, ex quo Byzantium ingressus et ritu solemniore imperator declaratus fuerat. In Macedonia autem cum cæteræ jam subactæ a Triballorum principe erant, tum ipsa quoque Berrhœa paulo post in ejus ditionem concessit. Auxiliis enim destituta non poterat diu barbaricæ et pertinaci oppugnationi resistere. Atque interea fugitivus inde cessit is, qui tum temporis præfecti munere fungebatur, Manuel, imperatoris filius. Thessalonicæ vero neutrum placebat, neque Cantacuzeno submittere se, neque Triballorum principi.

II. Nempe eam urbem seditio jampridem **796** occupaverat, et eorum, qui Zelotæ nominabantur, factio cæteris præerat: isque erat status, qui ad nullam referri posset reipublicæ formam. Nec enim aristocraticus is erat, qualem Lycurgus olim apud Lacedæmonios constituit; neque democraticus, qualis Athenis primum fuerat, et deinde ex-

A. Τῶν μὲν οὖν Θρᾳκικῶν πόλεων οὐδεμία, πλὴν τῆς παραλίου Μηδείας (64), ἐλέλειπτο, τοῦ μὴ ἐς ὑποταγὴν καταστῆναι τῷ Καντακουζηνῷ μετὰ τὴν ἐς Βυζάντιον εἴσοδόν τε καὶ τὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως ἐντελές. Ἐν δὲ Μακεδονίᾳ, τῶν ἄλλων ὑπακουσῶν τῷ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνι, Βέῤῥοια μὲν (65) καὶ αὐτὴ μετ' ὀλίγον τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐγεγόνει, συμμαχίας ἄνευ ἐπὶ μακρὸν ἀντέχειν οὐ δυναμένη [P. 500] πρὸς βαρβαρικὴν καὶ ἐπίμονον μάχην, φυγάδος ἐκεῖθεν μεταξὺ γενομένου τοῦ τηνικαῦτα ἐπιτροπεύοντος Μανουὴλ, τοῦ τοῦ βασιλέως υἱοῦ. Θεσσαλονίκῃ δ' οὐκ ἤρεσκεν (66) οὐδενὶ προσρυῆναι, μήτε τῷ Καντακουζηνῷ, μήτε μὴν τῷ τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμόνι.

Β'. Στάσις γὰρ ἐκ πολλοῦ κατεῖχεν αὐτήν· καὶ C Ζηλωτῶν (67) οὑτωσί πως ὠνομασμένων ἄθροισμα τῶν ἄλλων ἐπρώτευε· καὶ ἦν πρὸς οὐδεμίαν τῶν πολιτειῶν τὴν μίμησιν ἀναφέρουσα. Οὔτε γὰρ ἀριστοκρατική τις ἦν, ὁποίαν τοῖς πάλαι Λυκοῦργος Λακεδαιμονίοις ἀνύειν προσετετάχει· οὔτε τις δημοκρατικὴ, καθάπερ τῶν Ἀθηναίων ἡ πρώτη τε καὶ

### Variorum notæ.

(64) Ita Cantacuzen. lib. IV, cap. [illegible], Μήδειαν τὴν κατὰ Πόντον παράλιον πόλιν vocat, cujus quidem nescio an alii meminerint, nisi illa sit de qua agit Tzetzes Chil. IV, sect. 72, ubi observat cum ει scribi, cum Μηδία appelletur, Medorum regio, per ι.

*Μηδείας τῆς Αἰήτου μὲν ἦτα σὺν διφθόγγῳ.* Illius porro situm mox describit Gregoras: ἥ γε μὲν Θρᾳκικὴ Μήδεια ἡ δυτικωτέραν τε ἔχει Βυζαντίου τὴν θέσιν, καὶ πρὸς τῷ ἄκρῳ τοῦ Εὐξείνου κειμένη Πόντου σταδίους ἐντεῦθεν ἀπέχει μικρόν τι τετρακοσίων ἐπέκεινα. DUCANG.

(65) Cantacuzenus lib. IV, cap. 4, ut Manuele filio expulso Berrhœenses Crali urbem tradiderint narrat. DUCANG.

(66) Cantacuzen. lib. IV, cap. 15 extr. DUCANG.

(67) De quibus hic et alibi non semel idem Cantacuzenus. DUCANG.

ἣν ἐκ τετραφύλων εἰς δεκαφύλους ἐπεπράχει Κλεισθένης· οὔθ' ἣν τε Ζάλευκος τοῖς Ἐπιζεφυρίοις Λοκροῖς ἐβράβευσε καὶ ἣν τοῖς ἐν Σικελίᾳ Χαρώνδας ὁ Καταναῖος· οὔτε τις ὑπὸ δυοῖν ἢ πλειόνων εἰς ἕν τι κραθεῖσα καινότερον εἶδος, ὁποῖαί τινες ἦσαν ἥ τε Κυπρίων καὶ ἣν ἐν τῇ πάλαι Ῥώμῃ τὸν δῆμον, κατὰ τῶν ὑπατικῶν ἀνδρῶν στασιάσαντας, καταστήσασθαι λέγεται· ἀλλ' ὀχλοκρατία ξένη τις καὶ οἵαν φέροι ἂν καὶ ἄγοι τὸ αὐτόματον. Θρασύτεροι γάρ τινες, εἰς αὐτοχειροτόνητον αὐθεντίας ἄθροισμα συλλεγέντες, πᾶσαν ἐκεῖ κατατρέχουσιν ἡλικίαν, τῆς τε πόλεως ἐκδημαγωγοῦντες τὸν ὄχλον πρὸς τὸ βουλόμενον καὶ τῶν πλουτούντων ἀφαιρούμενοι τὰς οὐσίας, τρυφῶντές τε καὶ αὐτοὶ καὶ μηδενὶ τῶν ἔξωθεν ὑπεῖξαι κελεύοντες ἡγεμόνων, ἀλλὰ τοῦτ' εἶναι κανόνα καὶ νόμον τοῖς ἄλλοις, ὅπερ ἂν ἐκείνοις δόξειεν.

stitit, postquam Clisthenes ex quatuor tribubus decem effecit; nec similis ei, cujus auctor Zaleucus apud Locros Epizephyrios; neque ei, cujus in Sicilia Charondas Catanæus; neque una aliqua reipublicæ forma recentior, conflata ex duabus aut pluribus inter se commistis, qualis fuit et apud Cyprios, et ea quam in veteri Roma dicitur plebs constituisse, seditione adversus consulares viros mota; sed inusitatus quidam penes multitudinem dominatus et is, quem casus temere ferret ageretque. Quidam enim audaciores, cum societatem potestatis privata auctoritate coivissent, in omnem ibi ætatem grassabantur, plebem quidem, quæcunque erat in civitate, mancipatam libidini suæ habentes; eos autem, qui opulentiores essent, fortunis spoliantes; simulque et ipsi licentia exsultabant, et aliis auctores erant, ut externorum principum nulli se submitterent, sed ea omnes lege ac regula uterentur, quæ ipsis placuisset.

Γ'. Ἥ γε μὴν Θρᾳκικὴ Μήδεια, ἣ δυτικωτέραν τε ἔχει Βυζαντίου τὴν θέσιν καὶ πρὸς τῷ ἄκρῳ τοῦ Εὐξείνου κειμένη πόντου σταδίους ἐντεῦθεν ἀπέχει μικρόν τι τετρακοσίων ἐπέκεινα, πρὸς ὀλίγον ἀποστατήσασα, καὶ καθ' ἑαυτὴν γενομένη, πολλὰ μὲν ἔδρασε κατὰ Βυζαντίων δεινὰ, πλεῖστα δ' ἐπεπόνθει· τέλος δὲ πολιορκηθεῖσα προὔδωκεν ἑαυτὴν Καντακουζηνῷ καθ' ὁμολογίαν. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη ἔσχε.

III. At Medea, urbs Thraciæ, quæ magis quam Byzantium ad occidentem vergit, et Ponti Euxini extremitati adjacet, stadiisque hinc distat paulo plus quadringentis, cum haud diu rebellasset, et seorsum sola stetisset, multa gravia adversus Byzantios patravit; plurima item perpessa est. Obsessa demum Cantacuzeno se ex **797** pactione dedidit. Et hæc quidem ita ferme se habuerunt.

Δ'. Σεβαστοκράτορες δ' ἐπὶ τούτοις (68) ὑπὸ τοῦ βασιλέως οἱ δύο τῆς βασιλίδος Εἰρήνης κεχειροτόνηνται ἀδελφοὶ, Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ, καὶ τοῖς τῷ τοιούτῳ προσήκουσιν ἀξιώματι παρασήμοις (69), ἔν τε καλύπτραις καὶ ὑποδήμασιν ἅμα, κεκόσμηνται. Ὧν ἅτερος, ὁ Ἰωάννης, ὀλίγῳ ὕστερον ἐς τὸ τῶν Ἐπιβατῶν ἀπιὼν φρούριον τῇ Ἀλεξίου τοῦ Ἀποκαύκου θυγατρὶ συνεζύγη· ᾗ συνῳκήκει πρότερον ὁ Παλαιολόγος Ἀνδρόνικος (70), ὃν πνιγῆναι κατὰ τὸν περὶ Διδυμότειχον καὶ Ἀδριανούπολιν ποταμὸν ἀνωτέρω (71) που δεδηλώκαμεν. Βραχὺν δ' ἐκεῖ διατετριφότα χρόνον ἔπειθ' ἑκόντα προὔπεμπε τὸν Ἰωάννην [P. 501] σύν γε τῇ νέᾳ συζύγῳ λαμπρῶς ἡ πενθερὰ ἐς τὸ τῆς Τραϊανουπόλεως ἔγγιστα φρούριον, τὴν τῶν Ἀδήλων λέγω μονὴν (72). Ἔνθα τὰς τῶν οἰκήσεων ἐπαύλεις καὶ τοὺς ἀγροὺς ἐκ πολλοῦ πρὸς Καντακουζηνοῦ κεκλήρωται τοῦ βασιλέως. Ἐδεδίει γὰρ ἐκείνη, μὴ χειρωσάμενος ἐκεῖνος τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον μετὰ τῶν χρημάτων ἐκεῖθεν ἐξόριστον ταύτην ποιήσηται.

IV. Creantur deinde ab imperatore sebastocratores duo Irenes imperatricis fratres, Joannes et Manuel, et illius dignitatis insignibus, capitis tegmine simul et calceis, decorantur. Horum alter, Joannes videlicet, paulo post ad castellum Epibatarum profectus Alexii Apocauci filiam uxorem ducit, Andronico Palæologo antehac nuptam, quem in eo fluvio, qui Didymotichum et Hadrianopolin præterfluit, suffocatum esse supra diximus. Ibi Joannes aliquantisper commoratus est. Mox eum socrus volentem inde, cum nova nupta, ad proximum Trajanopoli castellum magnifice prosecuta est; ad monasterium nempe Adelorum, ubi et domos et agros ei jampridem Cantacuzenus imperator assignaverat. Verebatur quippe illa, ne Epibatarum castello simul et pecuniis potitus gener eam inde exsulare cogeret.

Ε'. Κατὰ τοῦτον μέντοι τὸν χρόνον νόσημα τοῖς

V. Ea tempestate morbus quidam gravis et pe-

## Variorum notæ.

(68) Cantacuzen. lib. IV, cap. 5. Ducang.

(69) Codin. De *Offic. aulæ Constantinop.* cap. 3, n. 16, descriptis ejusmodi insignibus Sebastocratoricæ dignitatis, hæc subdit : ὁ δὲ βασιλεὺς ὁ Καντακουζηνὸς, τοὺς γυναικαδέλφους αὐτοῦ Ἰωάννην καὶ Μανουὴλ τοὺς Ἀσανίους τιμήσας Σεβαστοκράτορας, δέδωκεν αὐτοῖς φορεῖν ταμπάρια καὶ κάλτζας, οἷα καὶ οἱ Δεσπόται Quid vero sit ταμπάριον diximus in *Gloss. med. Lat.* in *Tabardum* et in *Gloss. med. Græcit.* Ducang.

(70) Cantacuzen. lib. III, cap. 71 ; Gregoras lib. III, cap. 10. Ducang.

(71) Lib. XIV, cap. 5, sect. 6. Boivin.

(72) Vide notata ad lib. XII, cap. 16, sect. 1. Ducang. — Ducangius putabat Gregoram hoc loco Ἀδήλων μονὴν vocare illud monasterium quod alibi Αὐδήρων μονὴν vocavisset. At non verisimile est. Nam alibi quidem de monasterio Auderorum seu Abderorum, tanquam de utriusque Asanis carcere, locutus est : hic autem Adelorum monasterii meminit, ut ejus loci in quo alter Asanes prædia habuerit, sibi jampridem assignata a Cantacuzeno. Boivin.

stilens homines invasit; ducto ab Scythis et Mæotide Tanaidisque ostiis initio, recente adhuc vere, annumque illum perpetuum duravit, pervadens et corrumpens solam præcise maritimam terræ oram, urbes simul et agros, tum nostros, tum eos omnes, qui continenti tractu ad Gades usque et Herculis columnas pertinent. Anno autem sequente etiam ad Ægæi maris insulas transiit. Deinde et Rhodios attigit, **798** et Cyprios, et quicunque cæteras insulas colunt. Absumebat autem tabes illa viros æque et mulieres, opulentos et inopes, seniores et juniores; uno verbo, nulli nec ætati nec conditioni parcebat. Domus pleræque habitatoribus omnino exhauriebantur uno die, interdum biduo; cum nemo cuiquam afferre auxilium posset, sive vicinus, sive genere et sanguine conjunctus. Nec vero homines solos morbus ille usque flagellabat; sed et si qua alia animalia cum hominibus plerumque degerent et habitarent, canes, inquam, et equos, et cujusquemodi avium genera; ipsos etiam mures, si qui forte in domorum parietibus latitabant. Signa autem mali eminentia, et subitæ mortis prænuntia, hæc erant: tumor circa crurum brachiorumque extrema enascens, et sanguinolenta simul tabes; quæ eos, qui correpti erant, ea ipsa nonnunquam die, sedentes aut ambulantes e vivis statim efferebant. Eo tempore et Andronicus, imperatoris liberorum natu minimus, mortuus est.

A ἀνθρώποις (73) ἐνέσκηψε βαρὺ καὶ λοιμῶδες, ἀρξάμενον ἀπὸ Σκυθῶν καὶ Μαιώτιδος καὶ τῶν τοῦ Τανάϊδος ἐκβολῶν ἦρος ἄρτι καθισταμένου, καὶ διήρκεσεν ἅπαντα τὸν ἐνιαυτὸν ἐκεῖνον, μεταβαῖνον καὶ διαφθεῖρον ὡσαύτως μόνην ἐς τἀκριβὲς τὴν παράλιον οἰκουμένην, πόλεις ὁμοῦ καὶ χώρας, τάς τε ἡμετέρας καὶ ὅσαι κατὰ τὸ συνεχὲς διήκουσιν ἄχρι Γαδείρων τε καὶ στηλῶν Ἡρακλείων. Δευτέρου δ' ἐπιόντος ἔτους μετέβη καὶ ἐς τὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους. Ἔπειτα καὶ Ῥοδίων ἥψατο, καὶ Κυπρίων ὁμοίως, καὶ ὅσοι τὰς ἄλλας νέμονται νήσους. Ἐπενέμετο δὲ τὸ πάθος ἐπίσης ἄνδρας καὶ γυναῖκας, πλουσίους καὶ πένητας, γηραιοὺς καὶ νέους, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, οὐδεμιᾶς οὔθ' ἡλικίας οὔτε τύχης ἐφείδετο. Ἐκενοῦντο δ' οἰκίαι πλεῖσται καθάπαξ τῶν οἰκητόρων B ἁπάντων μιᾶς ἡμέρας, ἢ καὶ δυοῖν ἐνίοτε, μηδενὸς μηδενὶ βοηθεῖν δυναμένου, μήτε δὴ τῶν γειτονούντων, μήτε μὴν τῶν κατὰ γένος καὶ καθ' αἷμα προσηκόντων οὐδενός. Οὐ μόνους γε μὴν ἀνθρώπους τὸ πάθος οὑτωσὶ διετέλει μαστίζον· ἀλλὰ καὶ εἴ τι κατ' οἶκον ὡς τὰ πολλὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐκείνοις συνέζη τε καὶ συνῴκει τῶν ἄλλων ζώων· κύνας φημὶ καὶ ἵππους καὶ ὀρνίθων παντοῖα γένη, καὶ εἴ τινες ἐν τοῖς τῶν οἴκων τοίχοις οἰκοῦντες ἔτυχον μύες. Σημεῖα δὲ τοῦ τοιοῦδε νοσήματος ἦν ἐξανθοῦντα, καὶ τοῦ ἀθρόου πρόδρομα θανάτου ἐκείνου, ὀγκώδης τε ἔκφυσίς τις περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν μηρῶν καὶ τῶν βραχιόνων καὶ ἅμα αἱματώδης φθόη· ἃ τοὺς συσχεθέντας αὐθημερὸν ἐνίοτε, καθημένους ἢ βαδίζοντας, τοῦ παρόντος ἀπῆγε τάχιστα βίου. Ὅτε δὴ καὶ Ἀνδρόνικος (74), ὁ τῶν υἱέων τοῦ βασιλέως νεώτερος, ἐτεθνήκει.

## CAPUT II.

*Matthæus, Cantacuzeni filius natu maximus, Thraciæ urbibus a patre præfectus, ab Asane avunculo privatim convenitur. Asanes sua et fratris merita erga Cantacuzenum jactat: quem suorum saluti non consulere queritur. Matthæum ad defectionem hortatur. Matthæus respondet, id ipsum cupere se. Imminentium periculorum metu, et patris exemplo, futuram defectionem excusat. Avunculo adjutore rem aggreditur. Orestiadis arcem occupat. Animos sibi conciliat.*

I. Is erat rerum status, cum Joanni Asani, qui tum in agris Adrianopoli circumjectis versabatur, Matthæum nepotem suum libuit privatim convenire. Hic imperatoris liberorum natu maximus urbibus Thraciæ præfectus a patre tum fuerat. Casu autem accidit, ut in eumdem cum avunculo locum deveniret, et iisdem uterque venationibus uterentur. Libuit, inquam, **799** Asani, arcana animi cogitata cum hoc communicare. Prior itaque exorsus hanc orationem habuit:

II. « Si fortunam aliquam ac tyrranicam fati legem esse statuis, quæ vel prudenter hominum res gubernet, vel, permissis fortuito casui habenis, incerto quodam et temerario cursu feratur, silere certe satius est, et ignotum fatalis necessitatis decretum exspectare. Sin res nostræ voluntate et consilio plerumque administrantur, quorsum nos,

C [P. 502] Α'. Τῶν μέντοι πραγμάτων (75) ἐν τούτοις ὄντων, ἔδοξε τῷ Ἀσὰν Ἰωάννῃ, τοῖς περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν χωρίοις ἄρτι τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ, τὸν ἀδελφιδοῦν ἰδίᾳ παρειληφότι Ματθαῖον (ὃς καθ' ἡλικίαν προὔχων τῶν βασιλέως παίδων τῶν τε ἐν Θρᾴκῃ πόλεων τὴν ἐπιτροπὴν πρὸς τοῦ πατρὸς καὶ βασιλέως ἐκληρώσατο τηνικαῦτα, καὶ οἱ συμβέβηκεν ἐν ταυτῷ ξυνιέναι τῷ θείῳ, καὶ κυνηγεσίοις χρήσασθαι τοῖς αὐτοῖς) ὧν αἱ καρδίας αὔλακες θαλαμεύουσι λογισμῶν ἐκείνῳ κοινώσασθαι· καὶ ἀρξάμενος ἔλεξε τοιάδε·

Β'. « Εἰ μὲν τύχην, » φησὶν, « τινὰ καὶ τυραννοῦσαν πεπρωμένην τοῖς ἀνθρώποις τὰ πράγματα πρυτανεύειν οἴεσθαι ἔπεισί σοι, ἢ τῷ αὐτομάτῳ δεδωκυῖαν τὴν τῶν πραγμάτων ὀθόνην ἀτέκμαρτόν D τινα καὶ ἀκυβέρνητον φέρεσθαι πλοῦν, σιωπᾷν τε ἄμεινον καὶ τὸν τῆς πεπρωμένης ἄδηλον περιμένειν μίτον. Εἰ δὲ προαιρέσει καὶ βουλῇ τὰ ἐφ' ἡμῖν ὡς

### Variorum notæ.

(73) Pestilentiam pariter hanc insignem, quæ tum grassata est, eleganter describit Cantacuz. lib. IV, cap. 8. DUCANG.

(74) Cantacuzen. loco laudato. DUCANG.

(75) Hanc Matthæo filio propositam defectionem attigit Cantacuzenus, lib. IV, cap. 7, 8, ubi de Joanne Asane silet DUCANG.

ἐπὶ τὸ πλεῖστον διοικεῖσθαι δέδοται, τοῦ χάριν, παρὸν (A) ἡμᾶς ἐκ τοῦ ῥᾴστου καρποῦσθαι τὸ ζῆν ἀκινδύνως, ἐθελοντὰς ἡμῖν αὐτοῖς παντοδαπῶν περιπλέκειν δίκτυα φόβων; Οἶσθα γὰρ, ὡς μυρίους ἐν τῇ ὑπερορίᾳ διηντλήκαμεν μόχθους μετὰ μακρῶν καὶ παντοδαπῶν τῶν κινδύνων, ὁπόσοι θανάτου γείτονες ἐπεφύκεσαν, τῷ σῷ πατρὶ περιποιούμενοι τὸ ἀκίνδυνον· ὡς δεύτερα εἶναι τὰ Διοσκούρων ἐγκώμια, καὶ εἴ τινες Ὀρέσται καὶ Πυλάδαι τὸν μακρὸν ἐμπεπληκότες αἰῶνα φιλαδελφίας ὑποδειγμάτων, εἴ τις τὰ ἡμέτερα τοῖς ἐκείνων ἀντεξετάζειν ἐθέλει. Καὶ ἦν ἡ τοὺς τοιούτους ἀεὶ κατὰ τοῦ σοῦ μηχανωμένη πατρὸς διωγμοὺς καὶ θανάτους Ἄννα ἡ βασιλὶς, πρόσωπον ἀληθείας ἔχουσαν οὐδ' ἡντινοῦν προβάλλεσθαι δυναμένη πρόφασιν κατ' αὐτοῦ. Παρ' ἧς ἐγώ (B) τε καὶ οὑμὸς ἀδελφὸς Μανουὴλ πολλὰς ἐδεξάμεθα λάθρα μεθ' ὅρκων παντοίων γραφὰς, ἡμῖν τε κτημάτων ὁμοῦ καὶ χρημάτων προσόδους ἐπαγγελλομένης καὶ ἅμα τοῖς καθειργμένοις γονεῦσιν ἐλεύθερον ἥλιον. Ἀλλ' ἡμεῖς γε, τοὺς τῆς δίκης σέβειν ἐθέλοντες θρόνους, ἐν ἀσαλεύτοις ἔχειν ὅροις ἐρηρεισμένους τοὺς πόδας ἐκρίναμεν δεῖν, καὶ μὴ διὰ φαυλότερον ἀγαθὸν [P. 503] διηνεκεῖς τινας τῷ συνειδότι μάστιγας προξενεῖν. Τὸ γὰρ διὰ τὴν ἐμαυτοῦ σωτηρίαν σε μετὰ τοῦ σοῦ προδιδόναι πατρὸς (ἐῶ γὰρ τὴν ἄλλην ἐνταῦθα λέγειν συγγένειαν, ᾗ τῶν κινδύνων ξυμμετέχειν τε καὶ παραπολαύειν ξυνέβαινεν) ὅμοιον ἦν, ὥσπερ ἂν εἰ ἐμαυτὸν ἀντ' ἐμαυτοῦ προεδίδουν, καὶ τοὐμὸν ἑκὼν παρεῖχον αἷμα κατὰ γῆς κενοῦσθαι διὰ τοὐμὸν εἰπεῖν αἷμα. Οὕτως εἰς αἰνίγ- (C) ματος λόγον τὴν ἐντεῦθεν ἀνέφερον ἔννοιαν, καὶ λύσιν οὐχ εὕρισκον οὐδεμίαν, ὥστε καθ' ἕν γέ τι παραλογίσασθαι τὰς τῶν τότε λογισμῶν κρηπῖδας. Ἃ γοῦν οὑτωσί πως ἐφυλαξάμην αὐτὸς ἐν τῷ τότε παρόντι μὴ δρᾷν, νῦν τὸν πατέρα τὸν σὸν κατὰ σοῦ καὶ τῆς σῆς ὁμοῦ συγγενείας ἁπάσης ὁρῶ δεδρακότα· ναὶ μὴν καὶ κατὰ πάντων, ἁπλῶς εἰπεῖν, ὁπόσοις τοὺς μακροὺς ἐκείνους τετύχηκεν ἄθλους δραμεῖν, στρατιώταις καὶ στρατηγοῖς, οἷς μὲν τοὺς ὑπερορίους ἐκείνους, οἷς δὲ τοὺς κατ' οἶκον, καὶ οἷς τὰς ἐν δεσμωτηρίοις κακώσεις. Οὐ γὰρ ἁπλοῦν ὑπῆρχεν ὃ τοῖς ταλαιπώροις τότε ξυνηνέχθη πάθος, οὐδ' ἐπὶ βραχύν τινα τὸν χρόνον, ὅτι μὴ παντοδαπὸν καὶ ποικίλον, κἀπὶ μακροῖς ἐντεταμένον τοῦ χρόνου τοῖς ὅροις. Οὕτω χαλεπὰ μὲν, οἷς ἐθελοντὰς ἡμεῖς ἑαυ- (D) τοὺς καθήκαμεν πάθεσι τότε· χαλεπώτερα δ' οἷς ἄκοντες νῦν πρὸς τοῦ σοῦ πατρὸς ὑπεβλήθημεν ἀναξίως ἡμῶν. Ὑπὲρ γὰρ ἐλευθερίας εὐδαίμονος τρέχοντες δουλείαν ἐλάθομεν ἀλλαξάμενοι κακοδαίμονα τῶν μακρῶν ἐκείνων πόνων καὶ δρόμων. Οὓς γὰρ ὡς ἐπιβούλους σφοδροὺς τῆς ἡμετέρας ἐφεύγομεν ζωῆς, τούτους δεσπότας μάλα τοι ἄσμενος ἡμῖν ὁ σὸς ἐκεχειροτονήκει πατήρ· ὥσπερ ἂν εἰ ἐπίτηδες οὕτω τοὺς πολλοὺς ἡμεῖς ὑπεμένομεν πόνους, ἵνα τὰ τῶν διωκόντων ξίφη θᾶττον ἢ κατὰ τὴν ἐκείνων βούλησιν τοῖς ἡμετέροις λαιμοῖς προσαράξωμεν, καὶ ἵνα παρὰ τοσοῦτον πικρότερα τῶν διωγμῶν τὰ τῶν ἀμοιβῶν καρπωσαίμεθα τέλη, παρόσον τότε μὲν ἐλπίδες εὐδαίμονες ἡμῶν τὸ ἡδόμενον ἔβοσκον· νῦν δὲ καὶ τὰς

A quibus facillimum est vitam agere omnis periculi expertem, ultro ipsi nobis multiplices metus, veluti retia quædam, nectimus? Scis quippe nos infinitos labores, cum magnis multisque et proximis morti periculis conjunctos, exhausisse, ut patri tuo securitatem redimeremus. Itaque et gemellorum Jovis liberorum, et quotquot unquam Orestæ et Pyladæ charitatis fraternæ exemplis longas sæculorum ætates impleverunt, minor profecto laus fuerit, si quis velit cum illorum rebus nostras conferre. Hæc patri tuo pericula, has mortes Anna imperatrix, nullo colore, nullo probabili prætextu ei infensa, perpetuo usque conflabat. Ego vero et frater meus Manuel multas ab ea litteras clam accepimus; per quas illa, quovis jureju-
B rando interposito, possessiones nobis pecuniariosque reditus, parentibus vero vinctis libertatem pollicebatur. Sed nos justitiæ tribunal revereri et intra limites immotos fixa tenere vestigia maluimus, quam vilioris **800** emolumenti gratia perpetuos conscientiæ stimulos admovere. Enimvero salutis meæ causa teque et patrem tuum prodere (ut hoc loco sileam et aliam cognationem, quæ periculorum socia et particeps erat) perinde illud fuit, ac si mei causa me ipsum prodidissem, et sanguinis mei conservandi studio meum sanguinem ultro effudissem. Adeo ejusmodi cogitationem ænigmati similem esse statuebam; adeo nulla a me solutio reperiebatur, quæ consiliorum meorum
C firmas rationes vel minimum labefactaret. At ea quæ per illud tempus cavi ego ne admitterem, ea ipsa nunc in te et in totam cognationem tuam video a patre tuo admissa esse: imo et in omnes prorsus milites ac duces, qui magnos illos labores sive foris sive domi decurrerunt; atque in eos ipsos, qui carceris ærumnas pertulere. Non enim simplex fuit ea, quæ tum incidit miseris calamitas, neque in breve tempus duravit; sed multiplex et varia, et in longum temporis spatium diffusa. Quamobrem etsi gravia fuere ea mala, quibus ipsi nos ultro tum injecimus, graviora tamen illa sunt, quibus nunc inviti a parente tuo et indigni subjicimur. Nam qui beata pro libertate certabamus, miseram servitutem diutinis illis laboribus
D cursibusque imprudentes permutavimus. Quos nempe ut salutis nostræ insidiatores acerrimos vitabamus, eos nobis parens tuus dominos volens et libens destinaverat. Quasi vero nos tot labores consulto pertulissemus, ut eorum, qui nos persequebantur, gladios jugulis nostris citius quam illi vellent **801** admoveremus, atque ut eam perciperemus demum mercedem, quæ ipsis fugæ ærumnis eo esset acerbior, quod illis quidem temporibus præclaræ spes cupiditatem nostram alebant; nunc vero ipsam quoque spei suavissimam auram tuus nobis pater aperte eripuit. Neminem enim puto esse, qui pignoribus firmis cavere nobis possit, non curaturam esse Annam imperatricem, ut omnes cita morte statim puniamur, qui parenti

tuo superstites futuri sumus. Age igitur, quandiu sumus nostri juris, præclarum facinus concipe, meisque tui et mei causa consiliis obsequere, quo nos turpe et ignobile periculum sic propulsemus. Totius imperii parte ablata, proprium tibi parare imperium enitare, quod parenti quidem tuo, dum is victurus est, subjiciatur; eo autem mortuo, peculiare sit et firmum tibi salutis præsidium. Duorum enim alterum nobis inde futurum est, ut aut securi salutarem fortunam consequamur, aut præsentis vitæ calamitatibus quam celerrime liberemur; quibus interesse tolerabile iis duntaxat esse existimo, qui non ingratum illud et miserrimum putant, solem habere ignominiæ suæ testem perpetuum. » Hæc Joannes Asanes Matthæo sororis suæ filio in hunc fere modum suasit, sui et illius, item cognatorum et amicorum securitati prospiciens.

τῶν ἐλπίδων γλυκείας αὔρας ὁ σὸς ἡμῶν ἐκ τοῦ προφανοῦς ἀφῄρηται πατήρ. Εἶναι γὰρ τῶν ἁπάντων οἶμαι μηδένα, ὃς ἂν ἐνέχυρα παρέχεσθαι δύναιτο, μὴ θάνατον εἶναι ταχύπουν εὐθὺς τὰ πάντων ἡμῶν ἐπιτίμια πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης, οἷς δήπουθεν ἐξέσται ζῆν μετά γε τὴν τοῦ σοῦ πατρὸς ἀπαλλαγήν. Φέρε τοίνυν, ἕως ἡμῶν αὐτῶν ἡμεῖς ἐσμεν κύριοι, γενναῖόν τι δρᾶσαι προθυμήθητι, ταῖς ἐμαῖς ὑπὲρ σοῦ καὶ ἡμῶν πειθόμενος συμβουλαῖς, ἵν' οὑτωσί πως τὸν αἰσχρὸν καὶ ἀκλεᾶ κίνδυνον ἀποκρούσασθαι δυνηθῶμεν. Μέρος γὰρ τῆς ὅλης ἀρχῆς ὑφελόμενος οἰκείαν σαυτῷ περιποιήσασθαι προθυμήθητι βασιλείαν, ζῶντι μὲν ὑπήκουσαν τῷ σῷ πατρὶ, τελευτῶντι δὲ, ἰδιότροπον ἐσομένην σοι τοῦ ζῆν καταφύγιον ἀσφαλές. Δυοῖν γὰρ ἐντεῦθεν ἡμῖν ἔσται θάτερον, ἢ τὴν σώζουσαν ἐκ τἀσφαλοῦς κατακτήσασθαι τύχην, ἢ τῶν τοῦ παρόντος ἀπηλλάχθαι τὴν ταχίστην βίου δυσχερῶν· οἷς συνεζηκέναι, [P. 584] μόνοις εἶναι φορητὸν ἐκείνοις οἶμαι, οἷς οὐκ ἄχαρι φαίνεται οὐδὲ σφόδρα κακόδαιμον, μάρτυρας τῆς αἰσχύνης διὰ βίου τὰς τοῦ ἡλίου κεκτῆσθαι αὐγάς. » Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀσὰν Ἰωάννης τοιάνδε τινὰ διεξῄει τὴν συμβουλὴν πρὸς τὸν ἀδελφιδοῦν Ματθαῖον, ἑαυτῷ τε κἀκείνῳ καὶ συγγενέσι καὶ φίλοις προμνώμενος τὸ ἀκίνδυνον.

III. Matthæus vero ex sorore nepos his illum excepit: « Iidem **802** et me semper circumstant metus noctu pariter et interdiu, o bone; et quemadmodum illæ Persarum navales copiæ Eretriam olim Artemisiumque circumsidebant, ita animum meum multa diversaque cogitationum agmina undique obsident, quasi insulam onerariæ aliquæ naves ac triremes terrorum plenæ et curarum gravissimarum, quæ piratico veluti impetu appulsæ advehant nobis præsagia evidentis infelicitatis. Parturio itaque, et eos qui inde oriuntur dolores perfero; parere autem, et id quod angit excutere haud possum, patrias reveritus naturæ leges, quæ nec in iis quidem, quæ sunt manifesto justa, filios parentibus adversari sinunt. Ac tibi quidem sæpenumero arcanum illud aperire volui; obsecundantem vero linguam minime habui. Etenim illa, statim atque cordis fetum educere in lucem inceperat, nervis quasi resolutis impetum remittebat, cum eam patris reverentia, veluti torpor aliquis prævalens, graviter constrictam haberet. Atque ita mihi, quæ animo agitaveram, ad nihilum rursus recidebant, et facillime subvertebantur. Quod si de aliis quibuscunque rebus ageretur, ac non totum illud periculum, in quo sumus, ad vitam pertineret, eo illud magis neglexissem, quod non solum a cæteris plerisque nihil distare me existimem; sed etsi intelligentiam a natura ita comparatam haberem, ut magnitudine sua æthereos axes attingere et cœlestibus tabernaculis hospes excipi videretur, facillime eam ego paternæ auctoritatis pedibus subjecissem. **803** At nunc, ut et ipse planiori utar oratione, quadam veluti porta a te, qui secundum a patre locum apud me obtines, patefacta, quoniam vita omnibus hominibus chara est, et multi sæpe, subitis periculis circumstantibus, supremam induerunt potestatem, quasi salutis

Γ'. Πρὸς ὃν ὁ ἀδελφιδοῦς Ματθαῖος ἠμείβετο τάδε· « Κἀγὼ τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ περιστοιχίζομαι φόβοις νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, ὦ βέλτιστε· καὶ ὥσπερ τῶν Περσῶν ἐκείνων αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις Ἐρέτριαν πάλαι καὶ Ἀρτεμίσιον περιεληλυθυῖαι συνεῖχον, οὕτω τὴν ἐμὴν καρδίαν παντοδαποὶ κυκλοῦσιν ἀεὶ χοροὶ λογισμῶν, ὥσπερ νῆσον φορτίδες τινὲς καὶ τριήρεις, φόβων γέμουσαι καὶ φροντίδων μακρῶν, αἳ τῆς μελλούσης ἡμῖν, ὥσπερ ἐξ ἐφόδου ληστρικῆς, κατάγουσαι φέρουσι μνήμας προφανοῦς κακοδαιμονίας. Ἐξ ὧν ὠδῖνας μὲν ἔχειν ἔνεστι, καὶ τὰς ἐντεῦθεν ὑπομένειν ἀλγηδόνας· τίκτειν δ' ἥκιστα ἔνεστι, καὶ ἀποσκευάζεσθαί πως τὸ λυποῦν, ὑφορωμένῳ τοὺς πατρίους τῆς γενέσεως νόμους, οἳ μηδ' ἐς τὰ προφανῆ συγχωροῦσι δίκαια πατράσιν υἱέας ἀντινομοθετεῖν. Καί σοι πολλάκις ἐγὼ τὸ ἀπόῤῥητον βουληθεὶς ἐξειπεῖν τὴν μαιευσομένην ὅμως οὐκ εἶχον γλῶτταν. Ἀρχομένη γὰρ πρὸς φῶς ἐξάγειν τὸ τῆς καρδίας ἔμβρυον τοὺς τόνους εὐθὺς παρελύετο τῆς ὁρμῆς, καθάπερ ὑπὸ νάρκης τινὸς ἐνδυναστευούσης σφοδρῶς πεδουμένη, τῆς τοῦ πατρὸς αἰδοῦς δηλαδή· καί μοι τὰ τῆς γνώμης ἐς τὸ μηδὲν αὖθις ἐχώρει, καὶ κατεστρέφετο ῥᾷστα. Εἰ οὖν περὶ ἄλλων ὁτωνδήποτε πραγμάτων ὁ λόγος ἦν, καὶ ἥκιστα περὶ τὸ ζῆν ὁ πᾶς ἡμῖν ἐκινδυνεύετο φόβος, παρὰ τοσοῦτον ἠμέλησα ἄν, παρόσον μὴ ὅτι τῶν πολλῶν οὐδὲν αὐτὸς διαφέρειν οἴομαι, ἀλλ' εἰ καὶ σύνεσιν εἶχον ἐκ φύσεως οὑτωσὶ κεχορηγημένην, ὡς διὰ μέγεθος αἰθερίων ψαύειν δοκεῖν ἀντύγων, καὶ οὐρανίαις τισὶ ξενοδοχεῖσθαι σκηναῖς, ῥᾷστα ἂν ἔγωγε φέρων ὑπέζευξα ταύτην τοῖς τῶν τοῦ πατρὸς βουλημάτων ποσί. Νῦν δ' οὖν, ἵνα καὶ αὐτὸς πλατυτέρῳ χρήσωμαι λόγῳ, σοῦ καθάπερ τινὰ θύραν ἡμῖν ἀνοίξαντος, ὃς καὶ δευτέραν μοι σώζεις τάξιν πατρὸς, ἐπειδὴ πᾶσι φίλον ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ πολλοὶ πολλάκις, ὑπὸ τῶν ἀθρόων περιστάντων κινδύνων, τὴν βασίλειον, ὥσπερ τινὰ φρουρὰν, περιεζώσαντο δύναμιν, ἀκιν-

τες μὲν, ἀναγκαίως δὲ, οὔκουν αἰτιώμενός ἔμοιγε A τις ξὺν δίκῃ πάντως αἰτιῷτο ἄν, εἰ καὶ αὐτὸς, ὑπὸ τῶν ὁμοίων ἐλαυνόμενος φόβων, ἐς τὴν τῶν ἐρυθρῶν ὑποδημάτων ἀντίληψιν καταφεύγοιμι. Ὅμοιον γὰρ ἂν ποιοίη τις ἐνταυθοῖ, τὰ τοιαῦτ' εὐλαβούμενος, ὥσπερ ἂν εἰ χειμῶνι μεγίστῳ [P. 505] περιπεσὼν ἐν πελάγει μέσῳ καὶ κύμασιν, ἐν οἷς τῆς ὁλκάδος συμβὰν οὑτωσί πως ῥαγείσης ἐξὸν αὐτῷ σανίδος ἐπειλημμένον τινὸς διαποντίους μὲν ἔχειν κινδύνους, ἔχειν δ' ὅμως ὁμοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ ζῆν αἰωρουμένας, ὥσπερ ἀπὸ λεπτοῦ τινος καὶ ἀραχνώδους ὑφάσματος, ὁ δ' ἀφειδῶν παντάπασιν ἑαυτοῦ πυθμέσιν ὑποβρυχίοις ὑδάτων ἐθελοντὴς ἑαυτὸν παραπέμπῃ. Τοῦτο δὲ παραπληξίας ἔγγιστ' ἂν εἶναι δόξειε τοῖς ὅσοι καλῶς τὰ τοιαῦτα βούλονται κρίνειν. B Τὰ γὰρ ἐξ ἀφανοῦς τινος ἀνάγκης ἐπιόντα δεινὰ συγγνώμην σαφῆ τοῖς πάσχουσι νέμει. Οἷς δ' ἀπὸ γνώμης ἰδίας εἰς τὰς τῶν δεινῶν ἐμπίπτειν ἔπεται λαβυρίνθους, μεγάλη τις χορηγεῖται νέμεσις, παρ' οἷς σχολὴ τὰ τοιαῦτα φιλοτιμότερον σκέπτεσθαι. Ἐγὼ δ' ἵνα τι καὶ βαθύτερον φθέγξωμαι, οὐδὲ τῆς πατρικῆς ὑπερόριον γνώμης ὃν εὑρίσκω τουτί. Αὐτὸς γάρ μοι τοὺς τοιούτους προεζωγράφησε τρόπους ἐν ἑαυτῷ, ὁπότε συνελαθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν περιστάντων κινδύνων εἰς τοῦτο προήχθη τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας, ὥσπερ εἰς ἀσφαλείας ἀκρόπολιν· ὡς νῦν γε δυοῖν θάτερον ἐλπίζειν ἔσεσθαί μοι πρὸς τοῦ πατρὸς ἕψεται· ἢ γὰρ, ὡς μιμησάμενον τὴν ἐν ἀπόροις εὐπορίαν αὐτοῦ, τὸν υἱὸν ἐπαινέσειεν ἄν πως ἐμέ· ἢ εἰ λοιδορεῖσθαί μοι ἐπιχειροίη, λάθοι ἂν C αὐτὸς ἑαυτῷ περιφανῶς λοιδορούμενος ἢ ἐμοί· ὡς μηδ' ἔχειν παρ' οὐδέσιν Ἑλλανοδίκαις (76) τὸ συγκεχωρηκὸς ἐμοὶ τῆς ἐγχειρήσεως ἐπεξιέναι.»

Δ'. Ταῦτ' εἰπὼν καὶ αὐτὸς τὸν μὲν θεῖον ξυνδιαφέρειν παρήγγειλε τὴν ἐγχείρησιν, καὶ τοῖς ἑκασταχοῦ στρατιώταις ὁμιλεῖν τὰ εἰκότα· αὐτὸς δὲ τὴν τῆς Ὀρεστιάδος κατειληφὼς ἀκρόπολιν ὅλην ἐκεῖθεν ὠχύρου τὴν πόλιν, καὶ πρὸς ἔργα παρεσκευάζετο, ἐκδημαγωγῶν τε καὶ μαλακοῖς τισι λόγοις ἐξιδιούμενος τὰ στρατόπεδα.

A præsidium; nolentes quidem illi, sed cogente necessitate: non jure omnino succenseat mihi aliquis, si et ipse, similibus actus terroribus, ad purpureos calceos capessendos confugero. Nam qui hoc rerum statu nolit id committere, perinde is faciat, ac si medio in mari tempestate maxima fluctibusque circumventus, fracta etiam hæc inter casu aliquo navi, cum præsto ei sit tabula, qua arrepta maris quidem pericula patiatur, at spem salutis, velut tenui aliquo araneæ filo pendentem, retineat, suæ tamen omnino salutis oblitus in profundos aquarum gurgites ultro se immittat; quod quidem æquis rerum æstimatoribus insaniæ proximum esse videatur. Quæ enim calamitates occulta quadam necessitatis vi invehuntur, eæ B illis qui patiuntur, excusationem certam tribuunt. Qui vero in mala, tanquam in labyrinthos, sciens prudensque inciderit, eum gravis manet reprehensio apud illos, quibus ista studiosius vacat expendere. Mihi vero, ut et aliquid dicam solidius, non multum id a paterno instituto videtur abhorrere. Ipse enim mihi hunc morem in se præscripsit, tum cum is quoque, circumstantibus periculis compulsus, ad illa **804** imperii insignia, tanquam ad fortunæ perfugium processit. Quamobrem duorum alterum licet mihi sperare a patre. Aut enim, ut suæ in expediendis rebus difficillimis solertiæ imitatorem filium fortasse ille me laudaverit; aut si ad conviciandum aggrediatur, sibi ipse palam C imprudens magis conviciabitur quam mihi: nec quia id ausus fuerim, licebit ei apud ullum justum judicem pœnas a me expetere.»

IV. Hæc locutus avunculo præcipit, ut secum huic molitioni struendæ incumbat, et cum militibus, quacunque occurrerint, ac prout par fuerit, colloquatur. Ipse Orestiadis arce occupata, totam inde urbem munit; tum captando benevolentiam, et blandis verbis exercitus sibi devinciendo, ad opus se accingit.

## CAPUT III.

*Cantacuzenus anxius et consilii inops. Uxorem Irenen ad filium legat. Hic obviam matri procedit. Irene eum frustrata Orestiadem clam ingreditur. Matthæus eo reversus matrem salutat. Obsequium pollicetur. Rogat, ut se metu liberet. Matris oratio. Quantam apud filium vim habuerit. Irene Byzantium redit. Filii Andronici mortem luget.*

[P. 506] A'. Ταῦτ' οὐκ ἦν ἀκούοντι ἠρεμεῖν τῷ D πατρὶ, ἀλλ' ἀθυμίαις ἐνασχολεῖν, καὶ συντήκειν συχνὰ τὸ θυμούμενον τῆς ψυχῆς, πάλαι διανειμαμένῳ τοῖς μὲν υἱέσι τὰς ἀνελευθέρους τοῦ βίου τύχας, τῷ δὲ γαμβρῷ Παλαιολόγῳ τὰς τοῦ βασιλείου κράτους διαδοχάς. Διὸ καὶ αὐθημερὸν ἐξιέναι πάνυ τοι προθυμούμενος, ὅμως ἐπεῖχεν ἔτι, καὶ ἐνεκαρτέρει τῷ τῆς γνώμης βουλευτηρίῳ. Καὶ μέντοι καὶ ἥκιστα μάλα τοι ἀρεστὸν ἐδόκει, δυοῖν ἕν γέ τοι δρᾶν ἐκ τοῦ παραχρῆμα. Οὔτε γὰρ ἄνευ ὅπλων ἐκ Βυζαντίου πρὸς γνώμην ἰέναι ἐθάῤῥει, ταῖς τῆς φιλοτιμίας ἄρτι

D I. His pater auditis nequaquam quiescere, sed totum se mœrori dare; idemque iram suam subinde comprimere et concoquere ea ratione, quod liberis suis servilem fortunæ conditionem, genero autem Palæologo imperii successionem jampridem assignasset. Itaque ea ipsa die egredi valde cupiens tamen se continuit, et secum tacite deliberare perstitit. Neutrum certe ei placebat statim facere. Neque enim sine armis Byzantio exire, et in ipso ambitionis æstu fluctuantem animum adoriri; nec rursus cum armis exercitibusque illuc conferre se

### Variorum notæ.

(76) Ἑλλανοδίκης est proprie *judex justus, incorruptus, et* (ut Pindarus Olymp. ode 3 loquitur) ἀτρεκής. Wolfius, *apud ullum Græciæ judicem*, quod mutavimus. Boivin.

A audebat. Ita enim sopitos adhuc, et velut sub cinere latentes, in animo adolescentis motus furiatum iri magis, quasi 805 flamma ad cœlum usque ventilata, affectibus duobus ambitione et metu perturbatos.

II. Demum ei satius visum est Irenen mittere imperatricem, quæ mulier altæ mentis, eademque ad res tractandas cum natura sua tum ipso usu mire habilis, mollibus quibusdam et ad persuadendum accommodatis, maternis denique dictis filium aggredi una omnium maxime sciebat. Itaque hæc egreditur. Ille matri, cum esset apud urbem Pamphilum, obviam procedit magna fiducia, festinatque eam, antequam Orestiadem pervenerit, in B ipso itinere alicubi foris deprehensam convenire, et viæ causam longe ab urbe sciscitari. At illa, hujus festinationem callide frustrata, furtim in urbem Orestiadem, antequam filius sensisset, irrepserat.

III. Matthæus, postquam in via id quod acciderat audivit, ac se occultioribus matris consiliis circumventum certo cognovit, postridie et ipse Orestiadem venit; matrem, ut par est, salutat: simul se, quidquid illa jusserit, dicto audientem fore pollicetur, modo omnem sibi metum ex animo revellat; matrem quippe eam esse, quæ animum timore suspensum, et futuri terrore concussam filii amantissimi mentem, firmare optime C sciret. Hæc vero filium, benigna quadam majestate exceptum, prorsus regie alloquitur, et hanc habet orationem:

IV. « Ego, inquit, mi fili, proverbium illud: Semper Africa aliquid fert 806 novi, laudo quidem, sed non absolute, quia nec absoluta est ejus pronuntiati sententia. Etenim de universo terræ et maris orbe cum id dici oporteret, de sola Libya pronuntiatum est; quæ pars cum exigua sit, totius orbis rempublicam vix repræsentat. Illa nempe rerum novarum affluentia, quæ Libyæ tribuitur, ad solas pertinet animalium monstrosorum formas, et rerum aliarum species, ad nostras provincias D propter longinquitatem rarius commeantium, peculiare autem aliquid in se habentium, qualia nobis incognita in illa dura et immani regione nascuntur. Totius vero orbis novitates situ, viriditate, gaudio, tristitia, gloria, infamia, morbo, sanitate, vita, morte, atque, ut paucis absolvam, virtute, vitio, mutationibus denique ac omnigenis et infinitis variationibus, res humanas usque distinguunt. Et mirum sane, quod cum tot nova idem hic orbis pariat, utrumque tamen ei inesse credatur, atque ita hominum mentes deludat, ut aliis semper flo-

A διανηχομένην ἀκμαῖς· οὔτε μεθ' ὅπλων αὖ ἐκεῖ διαβαίνειν καὶ στρατοπέδων. Ἐκμῆναι γὰρ ἂν οὑτωσὶ μᾶλλον πρὸς αἰθερίους φλόγας ὡς ἐν σποδιᾷ καθευδούσας ἔτι τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ νεανίσκου κινήσεις, ὑπὸ δυοῖν ὀχληθείσας παθῶν, φιλοτιμίας ὁμοῦ καὶ δειλίας.

Β'. Καὶ μὲν δὴ λοιπὸν ἐκπέμπειν ἐδόκει βέλτιον Εἰρήνην (77) τὴν βασιλίδα, βαθείαις τε χρωμένην ταῖς τῆς συνέσεως αὔλαξι καὶ ἅμα οἰκονομικὴν ἐς τὰ μάλιστα οὖσαν ἔκ τε πείρας καὶ φύσεως, καὶ μαλακωτέρους τινὰς ξὺν τῷ πιθανῷ, καὶ ὅλως εἰπεῖν μητρικοὺς τῷ παιδὶ κομίζειν εἰδυῖαν λόγους. Ἐξιούσης τοίνυν αὐτῆς, ἐπειδὴ περὶ Πάμφιλον ἐγεγόνει τὴν πόλιν, πρὸς ἀπάντησιν αὐτὸς ἐπορεύετο μάλα τεθαῤῥηκὼς τῆς μητρὸς, καὶ ἅμα ἐπειγόμενος κατὰ B τὴν πορείαν, πρὶν ἐς Ὀρεστιάδα ἀφικέσθαι τὴν μητέρα, ἔξω που προκατειληφέναι, καὶ τὸν τῆς ἀφίξεως πόῤῥωθεν πυθέσθαι σκοπόν. Ἡ δὲ τοὺς ἐκείνου σοφῶς παρακρουσαμένη δρόμους ἔλαθεν ἐντὸς Ὀρεστιάδος παρεισπεσοῦσα, πρὶν αἰσθέσθαι τὸν υἱόν.

[P. 507] Γ'. Ἐπεὶ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν ὁ Ματθαῖος ἠχηκόει τὸ δρᾶμα, καὶ βαθυτέραις ἔγνω σαφῶς τῆς μητρὸς κατασοφισθεὶς ἐπινοίαις, ἐς τὴν ὑστεραίαν καὶ αὐτὸς τῇ Ὀρεστιάδι ἐπιδεδήμηκε, καὶ τῇ τε μητρὶ τὴν προσήκουσαν ἀπεδίδου προσκύνησιν καὶ ἅμα πρὸς ἅπαν τὸ κελευόμενον ὑπισχνεῖτο παρέχειν ὑπείκοντα ἑαυτὸν, εἰ δέος ἅπαν ἐξέλοιτο τῆς ἐκείνου ψυχῆς, μήτηρ τε οὖσα καὶ ψυχὴν καλῶς εἰδυῖα θερα C πεύειν ἀμφιῤῥεπῶς ταλαντευομένην ὑπὸ δειλίας, καὶ φόβῳ τινασσομένην τοῦ μέλλοντος γνώμην υἱοῦ φιλομήτορος συνιστᾷν. Ἡ δὲ μάλα βασιλικῶς προσειποῦσα καὶ μετά τινος ἐπιεικοῦς μεγαλοπρεπείας δεξιωσαμένη τὸν υἱὸν τάδε διέξεισιν·

Δ'. « Ἐγὼ (φησὶν) ὦ παῖ, τὴν παροιμίαν, τὴν Ἀεί τι Λιβύη (78), φάσκουσαν, φέρει καινὸν, ἐπαινῶ μὲν, οὐ τελέως δέ· διότι μὴ τέλειον ἔχει τὸ τῆς ἀποφάνσεως δόγμα καὶ ψήφισμα. Περὶ γὰρ ὅλης γῆς καὶ θαλάττης ἀποπεφάνθαι προσῆκον, ἡ δὲ περὶ μόνης Λιβύης τὸ δόγμα ἐξήνεγκε, μικροῦ τινος μέρους οὔσης αὐτῆς, καὶ βιαίαν ἐχούσης τὴν μίμησιν πρὸς τὴν τῆς ὅλης γῆς ἀριστοκρατίαν. Λιβύης μὲν γὰρ ἡ καινότης ζώων τε μόναις τερατομόρφοις ἰδέαις ὁρίζεται καὶ πρός γε ἔτι τῶν ἐκεῖθεν διὰ μῆκος ὁδοῦ D σπανίως παρακομιζομένων ἐς τὰ ἡμέτερα ἤθη πραγμάτων ἄλλων, ἰδιοτροπίαν τινὰ κεκτημένων, ὁπόσα ξενίζοντα φύεται παρὰ τῇ σκληρᾷ καὶ ἀνημέρῳ ἐκείνῃ γῇ. Τῆς δὲ πάσης γῆς ἡ καινότης μαρασμῷ καὶ χλόῃ καὶ χαρᾷ καὶ λύπῃ μερίζει τὸν βίον διηνεκῶς, καὶ δόξῃ καὶ ἀδοξίᾳ, καὶ νόσῳ καὶ ὑγιείᾳ, καὶ θανάτῳ καὶ ζωῇ, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἀρετῇ καὶ κακίᾳ, καὶ τροπαῖς καὶ ἀλλοιώσεσι παντοίαις τε καὶ μέτρον ἅπαν ἐλαυνούσαις. Καὶ θαῦμα μὲν, πῶς ταῖς κοινοποιΐαις ταύταις ἄμφω κεκτῆσθαι δοκεῖ, καὶ παίζει τὰς τῶν ἀνθρώπων γνώμας, καὶ τοῖς μὲν ἀνθεῖν ἀεὶ

Variorum notæ.

(77) Cantacuzen. lib. IV, cap. 8 DUCANG.

(78) Est hoc initium epistolæ ad Chrysoloram scriptæ. Unde suspicor longam hanc orationem non ab Irene Augusta, sed a Gregora fuisse lucubratam. Vide Indicem epistolarum Gregoræ. BOIVIN.

δοκεῖ, καὶ τοὺς τῆς τύχης πόδας ἕκαστον ἐπ' ἀσφαλοῦς ἐρείδειν· τοῖς δὲ μηδὲν κεκτῆσθαι βέβαιον μηδ' ἀσφαλές. Βραχεῖα γάρ τις ὥρα πολλάκις καὶ μία ῥοπὴ διαστήματος χρονικοῦ μεταβάλλει πρὸς τοὐναντίον ἅπαν, καὶ ῥίπτει πολλὰ τῶν ἑστάναι δοκούντων εἰς ἔδαφος· καὶ αὖ πρὸς ὑπερήφανον ἐνίοτε τύχην ἀνάγει τὰ ἀφανῆ. Θαῦμα δὲ, πῶς ἀμιγὲς οὐδὲν οὐδ' αὐτοτελὲς τῶν ἁπάντων εὑρίσκεται παντάπασιν οὐδαμῇ, οὔθ' ἃ τῶν ἀγαθῶν, οὔθ' ἃ τῶν φαύλων εἶναι νομίζουσιν ἄνθρωποι· ἀλλὰ τὰ ἀλλήλων διηνεκῶς πολέμια καὶ μαχόμενα σύντροφόν πως ἔχει τὴν βλάστην, καὶ μίαν δήπου τινὰ τὴν εἰς φῶς προενεγκοῦσαν μητέρα προΐσχεται· καὶ τὰ τὴν ἄσπονδον ἔχθραν πρὸς ἄλληλα κεκτημένα ξένας τινὰς ἐν ἀνθρώπου θύει ψυχῇ τὰς σπονδάς· καὶ οὔτε βίον ἄλυπον ὄντα παρ' οὐδενὶ τῶν ἁπάντων ὁρῶμεν, [P.508] οὔτε λύπην παντάπασιν ἀτερπῆ· ἀλλ' εἶναι συμβαίνει καὶ λύπην αἰτίαν χαρᾶς, καὶ αὖ μητέρα λύπης χαράν. Ταῦτα μὲν εἶναι συμφυᾶ πως, καὶ ἐγκατῳκοδομημένα τοῖς πράγμασιν, ἡ πεῖρα ξυγχωρεῖ συνιέναι ταῖς συνετωτέραις ψυχαῖς· τὸ δὲ μεγέθη καὶ σμικρότητας τούτοις διδόναι, τοῦτο δ' οἶμαι δήπουθεν ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἐφ' ἡμῖν ὑπάρχειν ἕν. Ὃς γὰρ μεγάλοις ἐφίεται πραγμάτων ὕδασιν ἐγκυβιστᾷν, ἀνάγκη τούτῳ καὶ μεγάλους ὑφίστασθαι τῶν κινδύνων τοὺς κλύδωνας· ᾧ δὲ βραχυτέροις ἐνδιαιτᾶσθαι νομίζεται ἀποχρῶν, τούτῳ δὲ καὶ μετριωτέραις κεχρῆσθαι ταῖς λύπαις τοῦ βίου χρεών. Βασιλεία τοίνυν ἐν τοῖς τοῦ βίου πράγμασι μέγιστον εἶναι χρῆμα νομίζεται τύχης καὶ, ἵν' εἴπω, τὸ κράτιστον τῆς εὐδαιμονίας ὕψος. Τὸ δὲ μικροῖς τισιν ὀβολοῖς ὁρίζεσθαί τῳ τοῦ βίου τὴν εὐπορίαν καὶ τριβωνοφορεῖν, καὶ ἱκανὸν εἶναι ὃ τῇ φύσει τὸ ἀναγκαῖον μόνον χαρίζεται, τοῦτο δὲ κακόδαιμον φαίνεται, καὶ τούτων ἑνὸς, οἷς ὁ πλεῖστος ὄχλος καταρᾶται. Ὧ δ' ἑκατέροις τοῖς βίοις ἐν πείρᾳ γενέσθαι τετύχηκεν, ἄρχεσθαι μᾶλλον οὗτος ἢ βασιλεύειν ἕλοιτ' ἂν οἶμαι μάλα προθύμως, καὶ πένητα μᾶλλον τρίβειν βίον, ἢ ὃς μυρίαις περιστοιχίζεται δόξαις καὶ χρήμασιν· εἰ δ' οὖν, λεγέτω τις παρελθὼν, πῶς Ἀλέξανδρος ἐκεῖνος ὁ μέγας, ὁ μέχρις Ἰνδῶν τὰ τῆς Εὐρώπης διαβιβάσας ὅπλα, τὸν εὐτελῆ τοῦ Διογένους πίθον καὶ τὴν διεῤῥωγυῖαν ἀμπέχεσθαι μᾶλλον ἐσθῆτα ποθεῖν ὡμολόγει, ἢ τὴν τῆς ὅλης Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης ἔχειν ἀρχὴν, καὶ τὸν Βαβυλώνιον ἐκεῖνον περιβεβλῆσθαι πλοῦτον· ὅθεν καὶ τὸ πολὺ τῆς ῥαστώνης χυθὲν Δαρείῳ καὶ Πέρσαις ὄνειρον ἔδειξεν εἶναι σαφῶς τὰς δοκούσας εὐδαίμονας τύχας τοῦ βίου. Οὐδὲν γὰρ οὕτω μεστὸν ὑποψίας καὶ ἀπιστίας, ὡς βασιλεία καὶ δυναστεύουσα χείρ. Ὧ μὲν γὰρ βασιλεύεσθαί πως τετύχηκεν, ἕνα μόνον οὗτος δέδιε, τὸν βασιλέα· φαίην δ' ἂν, οὐδ' αὐτὸν, εἰ τὰ δίκαια φυλάττειν, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ, ἐθέλει, καὶ τὴν λαχοῦσαν μοῖραν στέργειν τοῦ βίου. Ὧ δὲ βασιλεύειν ἔξεστιν, οὗτος μετὰ τῶν ἐμφανῶν ἐχθρῶν πλείους ἔχει καὶ τοὺς κρύφα τὰς πλείους συσκευάζοντας τῶν ἐπιβουλῶν. Οὐκ ὀκνήσω δ' εἰπεῖν, ὡς καὶ αὐτοὺς ἀεὶ δέδιεν, ὁπόσοι φυλάκων ἔχουσι τάξιν αὐτῷ, καὶ περίεστι τρέμειν ἀεὶ, καὶ Ταντάλειον, τ

A rere, et fortunæ vestigia stabili fundamento quisque figere videatur, aliis nihil firmi habere, nihil certi. Fugax enim hora sæpe et momentum temporis multa, quæ stare videbantur, omnino in contrarium vertunt et ad terram affligunt: atque ad summum fortunæ splendorem obscura quandoque evehunt. Mirum vero, quomodo nihil usquam sincerum, nihil ab omni parte perfectum inveniatur eorum omnium, quæ seu bona seu mala esse homines arbitrantur: sed res, sibi invicem æternum inimicæ et pugnantes, velut **807** coalescant, et unius quasi matris sinu editas se in lucem profiteantur: et ea, quæ odium implacabile inter se exercent, inusitata quædam fœdera in hominum animis feriant; ac neque vitam tristitiæ immunem B cuiquam contingere videamus, nec tristitiam jucunditatis prorsus expertem; sed esse soleat et lætitiæ origo tristitia, et rursus tristitiæ mater lætitia. Et hæc quidem esse rebus ihsita quodammodo atque infixa intelligentiores quique sciunt, experientia nempe edocti. At ut illa ipsa vel augeantur vel minuantur, id ego existimo penes nos esse ut plurimum. Qui enim se in magnas negotiorum undas gestiat immergere, eum necesse est magnos subire periculorum fluctus; cui vero minoribus interesse satis fuerit, eum oportet moderatioribus affici vitæ molestiis. Regia certe dignitas in hac vita maximum esse fortunæ donum existimatur, et summus, si fas dicere, felicitatis C cumulus. Contra paucis obolis metiri copiam omnem rei familiaris, et veste uti trita, et satis habere id quod naturæ solas res necessarias suppeditat, id et miserum videtur, et eorum unum, quæ vulgi maxima pars detestantur. Qui vero utramque vitæ conditionem expertus est, is multo libentius pareat quam imperet, et vitam trahere inopem malit, quam quæ infinitis honoribus opibusque stipata sit. Sin minus, prodeat aliquis doceatque nos, quomodo Alexander ille Magnus, cujus auspiciis arma Europæ **808** ad Indiam usque penetrarunt, vile Diogenis dolium habitare, et ejusdem lacera veste indui, optatius sibi esse confessus sit, quam Asiæ et Europæ totius imperium possidere, et Babyloniis divitiis cumulari: D quarum effusa abundantia Dario et Persis ostendit, merum esse somnium ea quæ conditionem vitæ beatiorem facere existimantur. Enimvero nihil est ita suspicionis et diffidentiæ plenum, ut principatus et potestas summa. Nam quem alteri subditum esse fortuna voluit, is unum duntaxat pertimescit, imperatorem videlicet; sed ne hunc quidem (ausim dicere), si jura, quicunque tandem ille sit, velit servare, et ea quæ contigit sibi fortuna contentus vivat. At cui imperare datum est, is præter apertos hostes, complures alios habet, qui multas ei clanculum insidias struant. Nec verebor illud affirmare, timeri ab eo semper etiam ipsos stipatores; ita ut ei perpetuo contremiscendum et Tantalea, ut aiunt, vita agenda sit. Hæc

cogitans, mi fili, benevolæ matris consiliis pareto, et aliorum sententiæ cave ne accedas, qui, ad propriam utilitatem omnia referentes, te ipso tanquam larva quadam utuntur, quoad, ubi ex sententia sibi successerit, ipsi deinde tibi per fraudem exitium afferant repentinum; nec sic fere consulas rebus nostris, ut ii qui nos persecuti sunt. Nam coorta semel tempestate, nihil omnino inter nos illosque erat, quod in concordiam reduceret. Sanguinis autem vinculum, quo nos tecum jungimur, nihil est quod dissolvat. Qua enim quæso
809 ratione persuaderi possit cognatis visceribus, ut se invicem dilacerent; quorum arcanam compactionem solus novit, qui ea inter se irruptis quibusdam et adamantinis vinculis colligavit? Aut quid nobis parentibus tuis sub sole et cœlo suave esse possit absente te? Atque hæc maxime res est, quæ me nunc tuo cum patre vivam ad tumulum adigit, quod istarum, quas animo aluisti, cogitationum nos ipsi causa fuerimus. Ecquid porro aliud parentibus morte omni acerbius esse possit, præter ruinam liberorum, et eorum quidem bonorum; quorum vel sola recordatio efficit ut ii vivant, et eorum animæ viridissimum florem largitur? Tu vero paulisper, si vis, exspecta, quoad pater ipse sis. Tum expertus probe scies, quantam sub imis visceribus flammam alat parentum in liberos amor. Mihi certe verba nunc desunt, quibus id possim tibi penitus persuadere, antequam ipse eorum quæ dico experientiam nactus sis. At tu matris lacrymas ne despice; nec te hujus longi itineris capiat oblivio, quod ego tui causa citius quovis homine expedito conficere et accelerare studui; ne scilicet te ipsum cæcis periculis irretires, et fumum fugiens in ignem incideres, periculique umbram cavens, quæ in incerto futuri metu verteretur, in abrupta te præcipitia palam atque ultro mitteres; cujusmodi malum longe gravius est quam quæ nolentibus accidunt, qualia nos, ut scis, per illud sexennium vexati pertulimus; ne denique ejus, quam tum effugi, mortis tecum particeps propter
810 te quodammodo fierem. Sane quibus nolentibus calamitas supervenit, eos manet venia quædam, miserationi conjuncta. Quibus autem temeritate sua accidit, ut malorum fontes sibi ipsis foderent, iis indignari eo magis æquum est, quod ne eos quidem sibi relinquant, qui jure et merito miserturi sint. Quod si mihi multa in medium proferas veterum exempla, quæ te ad similes casus metuendos compellant, atque inter cætera id, quod de Martio illo, qui Romæ olim bellum intulit, narratur; ei nempe matris lacrymas in tantum fraudi fuisse, ut a quibus coronari eum oportebat, ab his densissima lapidum grandine obrutus infelicissime obierit; postquam de illo vera audiveris, meliorem certe sententiam amplecteris. Præciderat sibi ille omnem defensionem: nullam sibi in posterum spem veniæ reliquerat. Aderat igitur suimet ipse accusator, et in ejus conscientia stimuli

A δὴ λεγόμενον, βόσκειν βίον. Ταῦτ' ἐννοῶν, φίλτατε, πείθου μητρὸς εὐνοούσης βουλαῖς, καὶ μὴ γνώμαις ἑτέρων συμφέρεσθαι δίδου, οἳ πρὸς ἓν δὴ μόνον τὸ οἰκεῖον σκοποῦντες συνοῖσον προσωπείῳ τινὶ κέχρηνταί σοι, μέχρις ἂν τὸ βουλόμενόν σφισι κατωρθωκότες αὐτοῖς, ἔπειτα καὶ σοὶ τὴν τοῦ βίου σχεδιάσωσιν ἐπιβούλως ἀπαλλαγήν· μηδὲ παραπλήσια τίθει τοῖς διώκταις ἡμῶν τὰ ἡμέτερα. Παρόσον [P. 509] γὰρ ἐκείνων καὶ ἡμῶν τὸ συνάγον εἰς ὁμόνοιαν ἦν τῶν ἁπάντων μετὰ τὴν ζάλην οὐδὲν μεταξὺ, παρὰ τοσοῦτον ἡμῶν τε καὶ σοῦ τὸ τὴν τοῦ αἵματος ἕνωσιν διιστῶν τῶν ἁπάντων ἐστὶν οὐδὲν μεταξύ. Τί γὰρ ἂν εἴη τὸ πεῖσαι δυνάμενον σπλάγχνα φύσεως ὑπ' ἀλλήλων τε καὶ δι' ἀλλήλων ῥήγνυσθαι· ὧν τὴν ἀπόῤῥητον σύμπηξιν μόνος οἶδεν ὁ ξυνδήσας ἀλύτοις τισὶ καὶ ἀδαμαντίνοις
B δεσμοῖς; Ἢ τί τῶν ὑφ' ἡλίῳ καὶ ἀέρι πάντων ἡδὺ γένοιτ' ἂν τοῖς γονεῦσιν ἡμῖν, σοῦ μὴ παρόντος; ὡς νῦν γε τοῦτ' ἔστιν ὅ με μάλιστα ζῶσαν μετὰ τοῦ σοῦ κατάγει πατρὸς εἰς πυθμένας ᾅδου, ὅτι σύ γε ἡμῶν ἕνεκα τοιούτους ἔθρεψας ἐν σεαυτῷ λογισμούς. Τί δ' ἄλλο τῶν πάντων εἴη θανάτου παντὸς γονεῦσι πικρότερον, ἢ τέκνων καταστροφὴ, καὶ τέκνων ἀγαθῶν· ὧν ἡ μνήμη καὶ μόνη τούτοις δημιουργεῖ πνοὴν καὶ τὸ θάλλειν ἐκ περιουσίας χαρίζεται τῇ ψυχῇ; Ἀνάμεινον δ', εἰ βούλει, μικρὸν, μέχρις ἂν καὶ αὐτὸς τέκνων γένῃ πατήρ· καὶ τότε διὰ τῆς πείρας εἴσῃ καλῶς, ὁπόσην οἱ τεκόντες τοῦ φίλτρου τὴν φλόγα βόσκουσιν ἐν μέσοις τοῖς σπλάγχνοις ὑπὲρ τῶν τέκνων. Νῦν γὰρ οὐκ ἔχω, τίσι χρησαμένη
C λόγοις πείθειν ἄν σε δυναίμην τελέως, πρὶν εἰς τὴν τῶν λεγομένων σε πεῖραν ἀφῖχθαι. Μὴ δὴ παρίδῃς δάκρυα μητρὸς, μηδὲ μόχθον ἐν λήθῃ ποιήσῃς τοσαύτης ὁδοιπορίας, ὁπόσην ἐγὼ διανῦσαι καὶ συντεμεῖν τάχιον ἢ κατὰ πάντα εὔζωνον ἄνδρα προτεθύμημαι διὰ σὲ, ἵνα δήπου μὴ σεαυτὸν ἀτεκμάρτοις περιβάλῃς κινδύνοις, καὶ καπνὸν φεύγων εἰς πῦρ ἐμπέσῃς, καὶ σκιὰν φυλαττόμενος ὑποψίας, ἐν ἀδήλῳ μέλλοντος φόβου καλινδουμένην, εἰς κρημνοὺς ἀποτόμους περιφανῶς συνωθήσῃς σαυτὸν ἑκοντί (ὃ τοῦ ἀκουσίου πάθους ἐστὶ μακρῷ χαλεπώτερον, ὁποῖον καὶ ἡμῖν τὸν ἑξαέτη χρόνον ἐξεγένετο πάσχειν ἐκεῖνον ἐλαυνομένοις, ὥς γε οἶσθα) καὶ ὃν διέφυγον τότε θάνατον, τούτου σὺν σοὶ διὰ σέ πως παραπολαῦσαί
D μοι γένηται. Οἷς μὲν γὰρ ἀκουσίοις ἔπεισι τὰ δεινὰ, συγγνώμη τις εἴωθεν οἴκτῳ συγκεκραμένη συνεξακολουθεῖν. Οἷς δ' ἐξ ἰδίας ἀβουλίας συμβαίνει πηγὰς ἀνορύττειν κακῶν ἑαυτοῖς, τοσοῦτον νεμεσᾶσθαί σφισιν εἰκὸς, ὅσον οὐδὲ τοὺς ἐλεήσοντας καταλιμπάνουσιν ἑαυτοῖς ξύν γε λόγῳ τῷ πρέποντι. Εἰ δέ μοι πολλὰ τῶν πάλαι πρὸς μέσον ἄγεις ὑποδειγμάτων, ὁπόσα πρὸς τοὺς ὁμοίους σε φόβους ἐνάγουσι, καὶ ξύν γε τοῖς ἄλλοις, ὅτι καὶ Μάρκιον ἐκεῖνον, τὸν τῇ πάλαι στρατηγήσαντα Ῥώμῃ ποτὲ, ἐς τοσόνδε τὰ μητρὸς ἔσφηλε δάκρυα, ὡς μυρίαις ὑφ' ὧν στεφανοῦσθαι ἐχρῆν καλυφθέντα λίθων βολαῖς θανεῖν δυστυχῶς, ἀλλὰ τἀληθῆ περί γε τἀνδρὸς ἐκείνου μαθὼν τὴν ἀμείνω κρίσιν ἕλοιο ἄν. Πάσης γὰρ ἐκεῖνος ἀποκλείσας ἑαυτὸν ἀπολογίας, καὶ θύραν οὐδεμίαν συγγνώμης ταῖς ἐπιούσαις καταλελοιπὼς ἐλπίσιν,

A αὐτὸν ἑαυτῷ κατήγορον ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶχε, καὶ πολλὰ ταῖς τοῦ συνειδότος [P.510] σκηναῖς αὐλιζόμενά οἱ παραπέπηγε κέντρα. Τὰς γὰρ πλείστας Ῥωμαίων χώρας καὶ πόλεις θᾶττον ἢ λόγος ἀφελόμενος τὰς μὲν τοῖς ἐναντίοις ἐχαρίσατο, τὰς δ' ἐξηνδραποδίσατο καὶ κατέσκαψε χεῖρον ἢ τὰς Θήβας Ἀλέξανδρος. Καὶ διὰ τοῦτο Μάρκιος εὔελπις ἥκιστα ἦν, οὐδὲ πάροδον ὅλως εἰς πίστιν εἶχον ταῖς Ῥωμαίων ψυχαῖς αἱ Μαρκίου συνθέσεις· οἵ τε Ῥωμαίων αὖ πολέμιοι φρικώδεσιν ὅρκοις αὐτὸν προκατειληφότες, ἔπειτα μέγαν ἐξ ἀσθενοῦς ταῖς οἰκείαις ξυμμεμαχηκότες δυνάμεσιν ἐπεπράχεσαν· ἃς βραχύ τι παρακρούσασθαι διὰ τὰ μητρὸς δόξας δάκρυα ἔλαθεν εἰς τοὺς ἐσχάτους ὀλέθρους ὠλισθηκώς. Σὺ δ' οὔτε βλάβην τοῖς Ῥωμαίων οὐδεμίαν παρέσχες πράγμασιν, B οὔθ' ὅρκοις οὐδέσι δέσμιον σεαυτὸν προκατέστησας. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα προκατειληφυῖα λαμπρῶς ἡ τῆς ἐμῆς ἀφίξεως ἀνεχαίτισεν αὕτη σπουδή· ὡς εἶναί σοι μηδὲν ἐμποδὼν τῶν ἁπάντων ταῖς μητρικαῖς παραινέσεσι πείθεσθαι. Ἔπειθ' ὁρᾷς καὶ εἰς ὅσον μὲν βραχύτητος ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ συνεστάλη, εἰς ὅσον δὲ πενίας τὰ Ῥωμαίων ἐῤῥύη πράγματα· ὡς μηδὲ λέγειν θαῤῥεῖν φειδοῖ τῆς τῶν ἀκουσομένων αἰδοῦς. Ὅμως ἐξ ἑνός γέ του δηλώσω σοι τρόπου. Ἴσασι μὲν γὰρ τῶν Ῥωμαίων καὶ βαρβάρων οἱ πλεῖστοι τὸν πλοῦτον πρὸ τῆς συγχύσεως καὶ τῶν διωγμῶν ἐκείνων, ὁπόσος τοῖς σοῖς γονεῦσιν ὑπῆρχεν ἡμῖν, ἔν τε χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθων καὶ μαργάρων πολυτελείᾳ, ἔν τε ποίμναις καὶ βουκολίοις καὶ μυριάσι παντοίων θρεμμάτων καὶ βοσκημάτων. C Ἴσασι δὲ καὶ τῶν παρεστώτων οἱ πλείους τὸ τῶν ἡμετέρων πλῆθος ἀποθηκῶν, αἳ τοῖς ἐκ γῆς παντοδαποῖς γεννήμασιν ὑπερεξεχέοντο, καὶ τὰ ταμιεῖα ἐκεῖνα, ὁπόσα βρίθοντα κομιδῇ τοῖς ἐτησίοις καρποῖς τε καὶ θησαυροῖς ἐστενοχωροῦντο. Τῆς δὲ καθ' ἡμέραν ἑκάστην τραπέζης τὴν ἀφθονίαν καὶ πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ ταύτην ὅσοι μετεῖχον ἐκείνης καὶ παραπέλαυον, ἴσασιν ἅπαντες, τά τε ἄλλα καὶ ὡς οὐδ' ἄχρι καὶ ἐς τὸ τοῦ δεκάτου μέρος ἐκείνης ἀνήκειν τὰ τῆς βασιλικῆς ἡμῖν τραπέζης δύναται τήμερον. Οὕτως ἀσθενῶς ἔσχε, καὶ ἐς τοσοῦτον ἔῤῥει καὶ κατενήνεκται δυστυχίας τὰ Ῥωμαίων πράγματα προφανῶς· ὡς ἐξεῖναι σκοπεῖν σε, γλυκύτατε, τί καταλελοιπὼς τῷ πατρὶ καὶ τοῖς γε ἀμφ' αὐτὸν ὁμοῦ καὶ σὺν αὐτῷ, τί ποτ' ἂν λάβοις αὐτὸς ἰδίᾳ πρὸς εὐπορίαν σοί τε D καὶ τοῖς γε ἀμφὶ σὲ στρατιώταις. Οὔτε γὰρ ἄνευ ὅπλων καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων δυνατὸν βασιλείαν συνίστασθαι, καὶ μάλιστα τὴν ἐκ νεωτερισμοῦ· οὔτε χρημάτων ἄνευ, τό γε μεῖζον εἰπεῖν, ὅπλα καὶ στρατιωτικὰς εἰκὸς ἀθροίζεσθαι δυνάμεις. Στρατιωτῶν γὰρ ἄνευ ἐνίοτε μεγάλα καὶ καθ' αὐτὸν ἰσχύοντα πάντες ἴσασι τὸν χρυσὸν, καὶ πάσης [P.511] Ἑλεπόλεως μείζω. Πρὶν γὰρ αἰσθέσθαι τοὺς πλείους, εὑρίσκεται πολλάκις ῥᾳδίως, προδεδομένη τοῖς πολεμίοις ἡ πόλις διὰ χρυσόν. Οἶσθα δ' αὖ καὶ ὅσος ἐκ τῶν στρατοπέδων τοῖς ἄγουσιν ὄχλος μετὰ κινδύνων ἕπεται, μήτε πολέμων παρόντων, μήτε μισθῶν διδομένων αὐτοῖς. Οἷς γὰρ ὁρίζεσθαι τὸν βίον ἐν τῷ μισθοῦ στρατεύεσθαι ἔπεισι, τούτοις ἀνάγκη καὶ τὸν μὲν πόλεμον

A plures infixi penitus insidebant. Plerosque agros et urbes Romanis cum ademisset, idque summa celeritate, partim hostibus concesserat, partim diripuerat, et pejus, quam Thebas Alexander, vastaverat. Idcirco minimum erat Martio bonæ spei; neque illius pactiones apud Romanorum animos aditum ullum habebant ad fidem acquirendam. Romanorum vero hostes eumdem horrendis juramentis primum obstrinxerant, deinde suis viribus adjutum ex humili magnum effecerant. Itaque ille propter matris lacrymas cum eos aliquantulum **811** visus esset elusisse, in ultima mala imprudens delapsus est. Tu vero nec detrimenti quidquam rei Romanæ attulisti, nec te ullis juramentis præpedivisti. Ista enim omnia plane antevertit et B inhibuit adventus mei celeritas; ita ut nihil quidquam tibi obstet, quominus matris exhortationibus pareas. Vides præterea, quam in angustum contracta hujus imperii magnitudo, quo inopiæ redacta sit Romana res. Vereor equidem dicere, ut audientium pudori parcam. Tamen id tibi una re declarabo. Norunt Romanorum et Barbarorum plerique, quantæ nobis parentibus tuis opes, ante confusionem temporum et calamitosam illam fugam, in auro fuerint, in argento, in gemmis et margaritis pretiosissimis, in gregibus et armentis, denique in infinita quorumlibet altilium pecorumque vi. Norunt etiam plurimi ex iis, qui hic adsunt, quot apothecas omni genere earum rerum, quas C terra gignit, redundantes; quæ horrea, annuis fructibus et acervis gravida et coarctata, habuerimus. Jam de lautitia et magnificentia mensæ quotidianæ, qui ejus participes nobiscum fuerunt, ii sciunt cum alia, tum nec ad decimam partem pristinæ illius magnificentiæ posse progredi eos sumptus, qui in mensam imperatoriam hodie a nobis fiunt, usque eo debilitatæ, eo calamitatis lapsæ sunt ac demersæ palam res Romanæ. Potes nunc, dulcissime, expendere, quid et patri, et iis quos secum ac circa se habet, **812** relinquens, quidnam seorsum ipse tandem habiturus sis, quod et tibi et tuis militibus sit satis. Nec enim sine armis militaribusque copiis constituere imperium sibi quisquam potest, præsertim si id per novas res D quærat: nec, quod majus est, arma militaresque copiæ videntur parari posse sine pecunia. Nemo scilicet hoc nescit, ipsum per se aurum multa sine militibus posse, imo majorem quam tormentum ullum murale vim habere: et compertum sæpe est, urbem propter aurum, antequam plerique sensissent, nullo labore hostibus proditam fuisse. Scis denique, quantum molestiæ et periculorum ab exercitibus redundet in duces, cum nec bellum geritur, nec stipendia persolvuntur. Nam qui rem fortunamque omnem sibi in stipendiis positam esse intelligunt, eos necesse est et bellum multo malle quam pacem, et pacem multo quam bellum pejorem arbitrari. Iis siquidem bellum non solum accipiendi stipendii, sed et prædæ per vim agendæ

occasio fit, unde et parabilium epularum copia affluit. Contra pax eorum etiam, quæ quis parta habet, effusio quædam est. Tu vero utraque re, militibus et pecunia scilicet, statim destitutus facere non poteris, quin te ipsum perdas potius, quam imperatoriam tibi auctoritatem asseras. Mihi igitur credere si velis, quæ et mater sum, et te diligo magis, quam tute ipse te, tuas mihi res committito, paulisperque exspecta quoad celerrime ad parentem tuum reversa, et ut securus sis efficiam, et ut opulentus evadas summa deinde cura provideam. »

A πολλῷ τῆς εἰρήνης ἡγεῖσθαι βελτίω, τὴν δ' εἰρήνην πολλῷ χαλεπώτερον τοῦ πολέμου χρῆμα. Ὁ μὲν γὰρ πόλεμος σὺν τῷ μισθῷ καὶ βιαίας ἁρπαγῆς καθίσταταί σφισιν αἴτιος ἀφ' ὧν ἀφθονία τραπέζης ἀμόχθου προτίθεται· εἰρήνη δὲ τοὐναντίον ἄφθονος καὶ τῶν ὄντων δαπάνη καθίσταται. Σὺ δ' ἀμφοτέρων ἐστερημένος ἐν τῷ αὐτίκα οὐκ ἂν φθάνοις φθείρων σεαυτὸν, βασίλειον σεαυτῷ περιποιούμενος κράτος. Ἢν γοῦν ἐμοὶ πείθεσθαι θέλῃς, τῇ μᾶλλον ἢ σὺ σαυτὸν ποθούσῃ μητρὶ, ἐμοὶ τὰ σὰ προσανάθου, βραχὺ περιμείνας, ἕως ἂν τὴν ταχίστην ἐς τὸν σὸν ἐπανιοῦσα πατέρα, ξὺν τῷ ἄφοβον εἶναί σε, καὶ τὰ τῆς εὐπορίας ἐκεῖθεν ἐν μεγάλῃ σοι ποιήσωμαι προμηθείᾳ. »

V. Hæc locuta imperatrix Irene animum filii **813** mollivit, et dicto audientem prorsus effecit. Itaque, cum et cætera omnia, quæ præterea instabant, intra non multos dies præclare ordinasset, Byzantium quam diligentissime rediit: ubi Andronici filii sui comperto interitu, diebus luxit compluribus. Et hæc quidem ita ferme procedebant.

Ε'. Ταῦτ' εἰποῦσα καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ μαλάξασα B γνώμην ἡ βασιλὶς Εἰρήνη, καὶ σφόδρα τοῖς οἰκείοις πειθόμενον δείξασα λόγοις, καὶ τἄλλα πάνθ', ὁπόσα ἐπὶ τούτοις χρεὼν, οὐ μάλα συχναῖς ταῖς ἡμέραις καλῶς διαπραξαμένη, τάχιστα ἐς Βυζάντιον ἐπανήει κἀνταῦθα τὴν τοῦ υἱέως μεμαθηκυῖα τελευτὴν Ἀνδρονίκου λίαν ἐφ' ἱκαναῖς ἐπένθησεν ἡμέραις. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πῃ ἐφέρετο.

## CAPUT IV.

*Cantacuzenus Didymotichum proficiscitur, ut motus componat ab uxore jam sopitos. Joannes patriarcha, ne rebus novis faveat, Byzantium inde transfertur. Moritur non longo post. Ejus elogium. Provinciæ Matthæo Cantacuzeno assignata a patre. Cantacuzeni imperatoris oratio ad filium. Reditus in urbem.*

I. Post Arcturi ortum imperator, Byzantio egressus, Didymotichum venit: ut eos tumultus, quos ab imperatrice Irene jam sopitos fuisse diximus, componeret, et res in meliorem statum verteret. Hinc autem ille ante omnia Joannem patriarcham ejecit, et Byzantium, ut in palatio vinctus custodiretur, misit, ne et ipse favens novis rebus, quæ illic ciebantur, maximum et intolerandum reipublicæ detrimentum afferret. At hic, non longum ex eo in vita commoratus, ibi decessit, quinque ferme et sexaginta annos natus, quatuordecim circiter patriarchica dignitate potitus, et decimo post exaugurationem mense mortuus. Erat porro vir ille statura non adeo procera; vultus conformatione plane honesta ac liberali; item lingua in dicendo expedita. In sacris canonibus et in legibus, quæ ad forenses causas pertinent et quotidianos civilium negotiorum casus explorant, versatissimus jam inde ab adolescentia fuit. At idem Græcis litteris non admodum erat instructus; sed extremo tantum digito eas attigerat. Hunc autem defectum vis naturæ excellens supplebat. Indole enim memoriaque adeo præstabat, **814** ut quæcunque legisset, ea memoriter, per integrum duarum aut trium horarum spatium, fideliterque recitaret. Quamobrem multa singulis diebus festis convenientia, ad populi congregati multitudinem erudiendam, cum ex sacris Scripturis excerperet, om-

Α'. Μετὰ δὲ τὰς τοῦ Ἀρκτούρου ἐπιτολὰς ἄρας ἐκ Βυζαντίου ὁ βασιλεὺς ἧκεν ἐς Διδυμότειχον, συμβιβάσων καὶ ἀποκαταστήσων οὓς ἡ βασιλὶς, ὡς εἴρηται, C Εἰρήνη θορύβους ἔφθη κατευνάσασα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐκεῖθεν τὸν πατριάρχην ἐκβεβληκὼς (79) Ἰωάννην ἐν τοῖς Βυζαντίου [P. 512] ἀρχείοις δέσμιον ἐπεπόμφει φρουρεῖσθαι, ἵνα μὴ τοῖς ἐκεῖ νεωτερισμοῖς συναράμενος καὶ αὐτὸς μεγίστης καὶ δυσεφίκτου τοῖς δημοσίοις γένηται πράγμασι βλάβης αἴτιος. Ὃς καὶ μικρὸν ἐπιβιοὺς ἐνταῦθα ἐτελεύτησε, πέντε καὶ ἑξήκοντα γεγονὼς ἐγγὺς ἔτη· πατριαρχεύσας μὲν περί που τὰ τεσσαρεσκαίδεκα (80)· ζήσας δὲ μετὰ τὴν καθαίρεσιν μῆνας δέκα. Ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ τὴν μὲν ἡλικίαν οὐ πάνυ εὐμήκης· τὴν δὲ τοῦ προσώπου ἰδέαν πάνυ εὐσχήμων· τήν τε γλῶτταν ἀκώλυτον ἔχων ἐν τῷ λέγειν· καὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν καὶ νόμων, ὅσοι κατὰ τὰς δίκας ἰχνηλατοῦσι τὰς ἀναφυομένας ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγ- D μασιν ὑποθέσεων, πάνυ τοι ἠσκημένος ἐκ νέου. Τῆς γε μὴν Ἑλληνικῆς παιδείας οὐ πάνυ τοι σφόδρα μετέσχε, πλὴν ἢ ὅσον ἄκρῳ δακτύλῳ γεύσασθαι. Ἀνεπλήρου δ' ὅμως τὸ ἐκεῖθεν ἐλλιπὲς ἡ τῆς φύσεως ὀξύτης. Οὕτω γὰρ εὐφυής τε καὶ μνήμων ἦν, ὡς δύνασθαι λέγειν ἀπὸ στόματος, ὅσα ποτὲ προανεγνώκει, μέχρι καὶ ἐς διάστημα δυοῖν καὶ τριῶν ἀσφαλῶς ὡρῶν. Διὰ δὴ τοῦτο κἀκ τῶν θείων Γραφῶν ἐρανιζόμενος τὰ ταῖς ἑκάσταις τῶν ἑορτῶν ἐς διδασκαλίαν τοῖς ἠθροισμένοις ὄχλοις κατάλληλα δη-

### Variorum notæ.

(79) Cantacuzenus lib. IV, cap. 5, Didymoticho, ubi morbum cum aliqua mentis alienatione contraxerat, in urbem adduci præcepisse scribit, quo a medicis curaretur, ex eoque postmodum decessisse. Ita dissident invicem Cantacuzenus et Gregoras, uterque pro libito, seu potius.... DUCANG.

(80) Vide adnotata ad lib. X, cap. 7, sect. BOIVIN.

μοσίᾳ διῄει πάντ' ἀπὸ στόματος ἀποτάδην, ὥσπερ ἀπὸ βιβλίου, μηδαμῇ ποτε μήτε γλώττης ἐνιαχοῦ διὰ λήθην ἀκροσφαλοῦς γινομένης, μήτε τῆς διανοίας ὑστεριζούσης κατὰ τὴν τῶν λεγομένων πρόοδον· ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἁρμονίᾳ καὶ λύρᾳ, συνηχούντων ἐς τὸ πάνυ τοι εὐφυὲς καὶ ἀπεξεσμένον ἀμφοῖν.

Β'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἰδίᾳ παρειληφὼς ὁ βασιλεὺς ἐκεῖ τὸν υἱὸν, λόγων τε πειθοῖ καὶ πατρικῶν ἀβύσσοις παραινέσεων, λογισμῶν τε ἐκείνων ὑπέρτερον, ὁπόσοι πλήρεις τῶν μελλόντων ἦσαν φόβων, ἔπραττε καὶ ἅμα τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀποτεμόμενος μέρος (81) ἡγεῖσθαι διὰ βίου παρεῖχεν, οἱονεί τινα σατραπικὴν καὶ αὐτόνομον ἡγεμονίαν, πρός τε τὸ ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως καὶ ἅμα τῶν ὑποπτευομένων φόβων ὡς ποῤῥωτάτω ζῶντα διατελεῖν. Τὸ δὲ ἦν, μῆκος μὲν, ὅσον τὸ ἐκ Διδυμοτείχου πρὸς ἄνεμον ζέφυρον ἀποκλῖνον, ἄχρι που τῶν τῆς Χριστουπόλεως ἔγγιστα προαστείων· εὖρος δ', ὅσον τὸ ἐκ θαλάττης εἰς Ξάνθειαν ἀνιὸν τὸ πολίχνιον, καὶ ὅσα μικρὸν ἐπέκεινα κεῖται χωρία. Παρασήμοις γε μὴν τοῦ μεγέθους συμβόλοις κεχρῆσθαι ἐπέτρεπεν, ὅσα βασιλείας μέν εἰσιν ἥττω, ἀξιωμάτων δ' ἁπάντων ἄλλων ἐπέκεινα· παρήγγελλέ τε, καθάπερ εἰκόνα καὶ ἀφορμήν τινα μείζονος εἶναι νομίζειν τοῦτ' ἐξουσίας ».

[P. 513] Γ'. « Σοὶ μὲν γὰρ εὐφυῶς, » φησὶν, « ἄρχοντι, καὶ ξύν γε τῇ προσηκούσῃ προνοίᾳ ταυτὶ τὰ μέτρια τῶν ὑπηκόων διοικοῦντι πράγματα, ἐξέσται δήπου καὶ μείζονός ποθ' ἡγεμονίας ἐπειλημμένῳ πρὸς τὸ ἄμεινον ἄγειν· καὶ ἅμα οἷς ἀφορμὴ περιγίνεται πρὸς σὲ, καὶ τοῖς γε σοῖς ὁπωσποτε φιλοῦσιν ἐγκαλλωπίζεσθαι προτερήμασι, καὶ τούτοις δ' αὖ βεβαίας λελείψεται κτᾶσθαι προσδοκίας ἐπὶ σοὶ, ὅσαι τῆς ἀγαθῆς φλεβὸς ἀποῤῥέουσαι βίον προμνῶνταί σφισιν εὐδαίμονα. Οὐδεμία γὰρ ἐῤῥαθυμημένη καὶ ἀνανταγώνιστος ἀρετὴ λαμπρῶν ἀξιοῦται γερῶν, ὁπόσα περιφανεῖς βραβεύει στεφάνους. Ἐπεὶ καὶ σύνεσιν ἀνδρὸς καὶ γνώμην ἡγεμονικὴν οὔτ' ὄψις, οὔτε μαντικοί τινες τρίποδες, εἴ τινες εἶεν χρηστηριαζόμενοι, τοῖς πολλοῖς οὑτωσὶ προσημαίνειν δύνανται, ὡς ἡ ἐπὶ τῆς χρείας καὶ τῶν καιρῶν ἀναλάμπουσα πεῖρα τῶν τε λόγων καὶ πράξεων. Πολλοῖς γὰρ ἐξ ἀπειρίας ὁ φανταστικὸς νοῦς μεγάλας ὑποτίθησι πλάττων εὐτυχίας τε καὶ μακαριότητας, καθάπερ αἱ ζωγράφων χεῖρες τοὺς τύπους τοῖς χρώμασι, παίζουσαι κατὰ τὸ βουλόμενον τῆς ψυχῆς. Ἡ δ' ἐκ τῶν πραγμάτων πεῖρα, οἷον ἔμψυχος διδάσκαλος καθισταμένη, μέγαν ἐντίθησι νοῦν, καὶ σωφρονέστερον εἰς ἁρμονίαν προδείκνυσι βίου τὸν ἄνθρωπον. Ἐγὼ δέ σε καὶ φραγμὸν οἱονεί τινα τίθημι τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς καὶ ἐπικρατείας, ὡς ἐξεῖναί σοι, δίκην προβλῆτος ἀναδεδειγμένῳ, τὰς οἷον ἐξ ἀχανοῦς πελάγους τῶν Τριβαλλῶν τρικυμίας σεαυτῷ μὲν ἀφορμὰς λαμπρῶν διδόναι τρο-

A nia continenti oratione publice sic pronuntiabat, quasi de scripto; ut nec lingua vitio memoriæ uspiam titubaret, nec in progressu orationis mens tardius assequeretur ea, quæ dicebantur; sed, quasi in symphonia aut in lyra, apte prorsus et æquabiliter ambæ concinerent.

II. Hæc cum ita se haberent, filium illic imperator privatim convenit: rationum vi et paternis admonitionibus altiorem facit iis suspicionibus, quæ futuri metu plenæ eum angebant: simul Romani imperii partem recisam, regendam ei quandiu victurus sit assignat, quasi satrapicum quemdam et nemini subditum principatum, nempe ut tutior B jam et firmior ab iis quæ formidabat, periculis quam longissime deinceps viveret. Patebat porro ea provincia, in longum quidem, a Didymoticho zephyrum versus ad Christopolitana proxime suburbia; in latum autem, a mari ad oppidulum Xanthiam, et paulo ulterius. Sed et iis insignibus majestatis uti permisit, quæ supremo quidem imperio essent inferiora, cæteris vero quibuscunque altiora dignitatibus; præcepitque, ut illud imaginem quasi et occasionem esse duceret majoris potestatis.

III. « Tibi enim, inquit, si **815** sapienter imperes, et ea, qua decet, prudentia modicam hanc provinciam administres, licebit fortasse, majoris C aliquando imperii potito, tuas res provehere in melius, simulque iis qui intuentur in te, et honores tuos solent utcunque sibi gratulari, spes in te certas, bono scilicet fonte derivatas, et beatam vitam spondentes, integrum erit collocare. Quæ enim virtus otiosa est et nihil habet cum quo luctetur, ea præmiis magnificis et illustribus palmis non donatur. Nimirum hominis intelligentiam, et animum illum imperio dignum, nec visio ulla, nec vaticini tripodes, si consulantur, ita populis declarant, ut ea, quæ in usu et occasionibus elucet, dictorum factorumque experientia. Ac multis quidem, quia sunt rerum rudes, animus imaginum plenus magnas objicit, sed fictas, felicitates et beatitudines, ut pictorum manus ad D libitum ludentes quidlibet coloribus exprimunt. Usus autem rerum, veluti magister vivus, multum intelligentiæ infundit, et homines in vita sapienter instituenda cautiores præstat. Ego vero nostri imperii nostræque ditionis murum quasi quemdam statuo te, ut possis, rupis instar constitutus adversus fluctus ex Triballis tanquam ex immani profundo effervescentes, tibi quidem tropæorum illustrium occasionem paratam habere, nobis autem securitatem præstare. Hinc fiet in primis, ut magna tibi ab omni Romanorum genere laudum seges

Variorum notæ.

(81) Τῶν κατὰ Χαλκιδικὴν πόλεων præfecturam datam Matthæo filio indicat Cantacuzenus lib. IV, cap. 10. DUCANG.

tribuatur, commune **816** illud in omnes beneficium conferenti. Etenim rerum a principibus gestarum gloria ab animis subditorum suum omne pretium revera sortitur. Nempe hi, quandiu ipsis bene est, divinos principibus honores impertiri solent. Ubi autem male rem gerunt, contraria prorsus facere haud verentur, quavis fortunæ mutatione eos facillime mutante. Illud vero non ignoro, queri posse te de nobis, qui id gratificemur, quod minime gratum esse debeat, et voluptatis guttulam dantes ærumnarum maria in te tota effundamus. Siquidem ea per nos loca habiturus es, quæ flamma hostilis quotidie depopulatur, quæ diu et noctu grassantibus barbaris non minus patent, quam nostræ regiones. Quas enim terras pervadendo invias ac desertas facere haud desinunt, a mari quidem, piraticæ ex Asia Persarum copiæ, a terra autem apertæ clandestinæque Triballorum incursiones et infesti exercitus, eas nos tibi possidendas assignamus, quas æternum certamen et periculum capiti, quasi Tantaleum aliquod saxum, impendens verius dixeris, quam providentis animi beneficium. Et erunt quidem omnino justæ expostulationes tuæ, si ista nobis objicere volueris, mederi autem non admodum facile erit. Nec enim nobis, quamvis cupientibus et multum sollicitis, aliud paratum erit, quod in locum eorum, quæ data fuerint, substituamus. Vides quippe in summas angustias adductum esse Romanum imperium, et inviam pene ac feram nobis pro omnibus patere solam Thraciæ regionem, urbes autem, **817** quæ generis Romani reliquias conservent, paucissimas circumstare, suburbiis et ipsas, vestibulisque ad urbium ornatum requisitis, destitutas; longinquis præterea finibus, et vastis solitudinibus interjectis, a se invicem distantes; quales patentissimo in campo numerosissimaque stipula, post messem et falcem, sparsæ et numerabiles spicæ. Omitto intestinam tragœdiam, quam civium sibi invicem infestorum discordia exhibuit; qua factum est, ut habitatorum potius simulacra nunc quam habitatores esse videantur. Adeo res nostræ in præsenti afflictæ sunt; adeo civiles illi et implacabiles tumultus, ab inimicis meis excitati, non solum maximam iis, qui nequiores erant, opportunitatem dederunt, ut licentiæ et contumaciæ assuescerent, sed et externorum in nos hostium potentiam plane confirmarunt. Undenam scilicet, nisi inde, Triballus in nos tantus crevisset; qui fluvii instar exundans, et limites suos longe prætergressus, effusis fluctibus partem imperii Romani jam inundavit, partem inundaturum se minitatur? Nimirum ille, longo terræ intervallo a nobis divisus, eo audaciæ processit, eas vires collegit, ut nostros agros illius exercitus perpetuo incursent, et subitis irruptionibus vastent impune; telorum autem stridorem ad nostras aures facile perferat, nulla alia re fortem se in vincendo exhibens, nisi quod ex Romanorum calamitatibus consilium capit et vires. Quem

A παίων, τοῖς δ' ἡμετέροις ἀσφάλειαν πράγμασιν. Ἐξ ὧν περιέσται σοι μάλιστα καὶ ὁ πολὺς τῶν ἐπαίνων ἑσμὸς ἐκ τοῦ κοινοῦ τῶν Ῥωμαίων γένους, κοινὸν τοῖς ὅλοις χαριζομένῳ τουτὶ τἀγαθόν. Τῷ ὄντι γὰρ ἡ τῶν ἡγεμονικῶν εὐγένεια πράξεων ἐν τῇ ὑπηκόων γνώμῃ τὸ τίμιον ἔχει. Εὖ γὰρ πάσχοντες ἰσοθέους διδόασί σφισι τιμάς· κακοπραγοῦντες δὲ δρᾷν οὐκ ὀκνοῦσι πᾶν τοὐναντίον, ταῖς παντοδαπαῖς τοῦ βίου τύχαις ῥᾷστα συναλλοιούμενοι. Οὐκ ἀγνοῶ δ' ἔγωγε, ὡς ἐγκαλεῖν τὸ τῆς χάριτος ἔχεις ἡμῖν ἄχαρι, καὶ ὡς σταλαγμόν σοι παρέχοντες εὐφροσύνης ὅλα σοι πελάγη συμφορῶν ἐπαντλοῦμεν. Ἐκεῖνα γάρ σοι παρέχομεν ἔχειν χωρία, ὁπόσα διηνεκῶς τὸ πολέμιον ἐπιβόσκεται πῦρ, καὶ ὅσα οὐχ ἧττον τῶν μεθ' ἡμέραν καὶ νύκτωρ δηούντων ἐστὶν B ἐθνῶν, ἢ ἡ ἡμετέρα. Ἃ γὰρ ἀεὶ κατατρέχοντες ἀτριβῆ τινα πράττουσιν ἐρημίαν ἐκ μὲν θαλάττης αἱ ληστρικαὶ τῶν ἐξ Ἀσίας δυνάμεις Περσῶν, ἐκ δ' ἠπείρου τῶν Τριβαλλῶν αἱ φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι κατὰ τὸ συνεχὲς ἐκδρομαὶ καὶ στρατοπεδεῖαι, ταῦτά σοι κλῆρον παρεσχηκέναι γέγονεν ἡγεμονίας ἡμᾶς, ἄπαυστον μάχην μᾶλλον εἰπεῖν καὶ κίνδυνον ὑπὲρ κεφαλῆς αἰωρούμενον, οἱονεί τινα λίθον Ταντάλειον, ἢ διανομὴν προμηθῆ. [P.514] Καὶ δίκαια μὲν πάντως ἔσται σοι τὰ λεγόμενα, ἣν ταῦτα προφέρειν ἐθέλῃς ἡμῖν, οὐ μάλα γε μὴν ἰάσιμα. Οὐδὲ γὰρ, καίπερ ἐθέλουσι καὶ πολλὰ σκεπτομένοις, ἡμῖν παρέσται μέρος σοι πλὴν τοῦ δοθέντος ἕτερον ἀντιδιδόναι. Ὁρᾷς γὰρ ὡς εἰς στενὸν κομιδῆ τὰ Ῥωμαίων C ἐλήλαται πράγματα, καὶ ἄβατός τις μικροῦ καὶ θηριώδης ἡμῖν ἀντὶ πάντων ἡ τῆς Θρᾴκης ἥπλωται μόνη γῆ· πόλεις δ' ὀλίγαι περὶ αὐτὴν γένους διασώζουσι λείψανα μόλις Ῥωμαϊκοῦ, δίχα προαστείων καὶ αὗται καὶ τῶν ὀφειλομένων προθύρων εἰς εὐκοσμίαν πολιτικὴν, καὶ πρός γε μακροῖς τισιν ὅροις καὶ διαστήμασιν ἀοικήτοις ἀλλήλων διεστηκυῖαι· καθάπερ ἐν μακρῷ πεδίῳ καὶ παμπληθεῖ καλάμῃ μετὰ θέρος καὶ δρέπανον σποράδες ἅμα καὶ εὐαρίθμητοι στάχυες. Ἐῶ γὰρ τὴν τῶν ἔνδον ἀριθμεῖν τραγῳδίαν, ἣν ἡ κατ' ἀλλήλων πολύχους ἐπήνεγκε στάσις· ὡς εἰδώλοις γέ τισιν ἐοικέναι μᾶλλον οἰκητόρων, ἢ οἰκήτορσιν. Οὕτω δυστυχῶς ἔχει τὰ καθ' ἡμᾶς πράγματα νῦν, καὶ οὕτως ἡ τῶν ἐμῶν διωκτῶν ἐμφύλιος καὶ δυσπαραμύθητος στάσις οὐ μόνον μεγίστας τοῖς D φαυλοτέροις παρέσχεν ἀρχὰς εἰς ἐθισμὸν ἀταξίας ὁμοῦ καὶ τραχύτητος, ἀλλὰ πάνυ τοι σφόδρα καὶ τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐχθρῶν καθ' ἡμῶν ἐπέῤῥωσε δύναμιν. Ἢ πόθεν ἄλλοθεν μέγας καθ' ἡμῶν ὁ Τριβαλλὸς ἐγεγόνει· ὃς καθάπερ ποταμὸς πλημμυρήσας, καὶ μακροῖς διαστήμασι τοὺς οἰκείους ὑπερβὰς ὅρους, τὰ μὲν τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας παμπληθέσιν ἤδη ῥοθίοις κατέκλυσε, τὰ δ' ἀπειλεῖ κατακλύσειν; Δυσαριθμήτοις γὰρ διαστήμασι γῆς ἡμῶν ἀφιστάμενος τοσαύτην εἴληφε τόλμαν καὶ δύναμιν, ὡς καὶ τὴν ἡμετέραν ἤδη συνεχῶς κατατρέχειν τὰ τούτου στρατόπεδα, καὶ μηδενὸς κωλύοντος ἐξ ἐφόδου ληΐζεσθαι, καὶ τὸν τῶν ἐπιδορατίδων ψόφον ἐς τὰς ἡμετέρας ἔχειν τέως ἀκοὰς παραπέμπειν· καὶ ταῦτα μηδὲν μηδαμῆ τι πλέον γενναιότητος γνώρισμα πρός γε

τὸ νικᾷν παρεχόμενος, ἢ τὰς Ῥωμαίων τύχας οἰκείαν τιθέμενος εὐβουλίαν καὶ δύναμιν. Ἔπειτα τίνα με οἴει ψυχὴν ἔχειν, ὦ φίλτατε, ἢ ποίοις ὀδυνῶν ἄνθραξι πυρπολεῖσθαι τὴν τῶν πατρικῶν σπλάγχνων σύμπηξιν, ὁπότε σε θορυβούμενον οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῶν μελλόντων θραυόμενον φόβων ὁρῶν κατὰ βούλησιν ἀναψύχειν ἥκιστα δύναμαι· ἀλλ' ὥσπερ πολλοῖς τισι κεκυκλωμένος ἀντιπάλοις ξίφεσιν, ἀνθέλκουσί τε καὶ ἀντιπερισπῶσιν ἑκάστοις πρὸς ἑαυτά, πρὸς οὐδὲν τῶν ἁπάντων ἀποκλίνειν ἔχω μετά τινος εὐφυοῦς λογισμοῦ, οἷος ἂν ἐφόδια εἴη κεκτῆσθαι ἱκανὸς ἐς χωρίον κατάγειν εὐλίμενον, καὶ τοιούτων θορύβους κυμάτων δυνάμενον ἀποκρούεσθαι; Πρὸς μὲν γὰρ τὰς τοῦ μακαρίτου βασιλέως ἐκείνου καὶ φίλου κατὰ τὸ εἰκὸς [P. 515] ἐντολὰς ἀποβλέπων τῷ ἐκείνου παιδὶ τὸν βασίλειον ἀναγκάζομαι περιποιεῖσθαι κλῆρον· πρὸς δ' αὖ τὰς ἐνόρκους ἐπαγγελίας (82), ἃς τοῖς ξύν γε ἐμοὶ διωκομένοις καὶ κινδυνεύουσιν ἔπραττον ὑπ' ἀνάγκης ἐγώ, τὸν περὶ ψυχῆς ἀγωνιζόμενος πολύμοχθον ἐκεῖνον δίαυλον, καὶ καταφεύγων ὡς εἰς φρουρὰν ἀναγκαίαν τὴν τῶν βασιλικῶν συμβόλων ἀντίληψιν, αὖθις ἀναγκάζομαί σφισι διανέμειν τὰ λειπόμενα τῶν βασιλικῶν χωρίων, οὐ μάλα σὺν ἡδονῇ. Ταῦτ' οὖν ἐννοοῦντί σοι, φίλτατε, φέρειν γενναίως εἰκὸς εἴ τι μὴ κατὰ βούλησιν εἴη παρακομιζόμενον ὑπὸ τῶν ἀεὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἐφεδρευόντων πράγμασιν ἐπαχθῶν. Μὴ γὰρ νῦν πρῶτον ἄρχεσθαι οἴου διὰ σὲ τὴν τοῦ βίου δυσέφικτον ταύτην δυσχέρειαν. Ἀλλ' ἀεὶ περιχορεύει τἀνθρώπινα πάνθ' ὁμοίως, καὶ πάσης ἐπίσης κατορχεῖται τύχης καὶ ἡλικίας. Τὸ μὲν οὖν λύπης ἄθικτον διανύσαι τὸν βίον, τοῦτο δ' ἀδύνατον εἶναι νόμιζε, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὡς πορρωτάτω φύσεως· τὸ δὲ τἀπιόντα διηνεκῶς ἐξ ἀδήλου δεινὰ πειρᾶσθαι φέρειν γενναίως τὴν τῶν ναυτιλλομένων μιμούμενον κυβερνητικήν, τοῦτο δ' ἀνδράσι προσῆκον νοῦν ἔχουσι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀρχαῖς πολιτικαῖς ἀσχολοῦσι τὸν ἅπαντα βίον. Ἀγαπητὸν γὰρ ἂν εἴη τὰ τῆς λύπης ἐπίσης ἀνακεκρᾶσθαι τοῖς εὐφραίνουσι, καὶ μὴ πλεονεκτεῖν τὰ χείρω. Ὁρῶ μὲν γάρ, ὡς πολύχουν μὲν ἀεὶ τὸ δυστυχὲς ἐπιρρεῖ τοῖς ἡμετέροις καθάπερ ἐκ λόχου δεινῶς ἐπιτιθέμενον πράγμασι· τὸ δ' εὔδαιμον σφόδρα τοι σπάνιον· καὶ τοῦτο δ' οὐ μόνιμον, ἀλλὰ δίκην ἄνθους τάχιστα μαραινόμενον· οἶμαι, τοῦ Θεοῦ παίδευμα τοῦθ' ἡμῖν δραστικώτατον μάλα ἐπάγοντος, ἵνα μὴ μέγα φρονῶμεν, ὑπέρτερα τῆς τοῦ θνητοῦ φύσεως ἀναλογιζόμενοι. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ Αἰσώπῳ πάλαι τῷ Φρυγὶ τὸν Θεὸν οὐχ ὕδατι νομίζειν ἐπ' ὄψει τὴν γῆν, ἀλλὰ δάκρυσι, φυράσαντα πλάσαι τὸν ἄνθρωπον. »

Δ'. Ταῦτ' εἰπὼν ὁ βασιλεὺς τὸν μὲν υἱὸν ἀφῆκεν ἐπὶ τὸν δοθέντα γίνεσθαι κλῆρον· αὐτὸς δὲ ταχὺ τὰ ἐκεῖθεν, ὡς ἐδύνατο, καθιστάμενος πράγματα τὴν ἐς Βυζάντιον ἐπορεύετο.

mihi interea sensum esse existimas, mi fili, quibus doloris ignibus paternum pectus aduri censes, **818** cum te futuri metu adeo turbatum et animo fractum video, minime autem possum ex sententia recreare; sed multis ipse quasi circumseptus infestis gladiis, qui me ancipitem distrahunt et singuli ad se revocant, quo me vertam nescio, nec quidquam mihi succurrit boni consilii, quod viam mihi instruat ad aliquem portum, ejusmodi fluctuum tumultibus repellendis parem? Cum enim, ut par est, ad illius divi et amici imperatoris mandata respicio, imperatoriam hæreditatem cogor ejus filio propriam asserere. Cum autem animum ad illa refero, quæ, impellente necessitate, jurato promisi iis, qui mecum exsules periclitabantur, quo tempore certamen illud capitis laboriosissimum obivi, et ad imperii insignia capessenda tanquam ad præsidium necessarium confugi; tum rursus iis cogor, id quod imperantibus adhuc restat territorii, haud multum lætus distribuere. Hæc si cogites, fili amantissime, fortiter feras oportet, quidquid tibi eæ molestiæ, quæ perpetuo humanis rebus insident, præter voluntatem tuam importaverint. Cave enim putes tui causa nunc primum nasci iniquas illas et difficiles vitæ ærumnas. Semper ea omnia humana circumsistunt; in omnem æque et conditionem et ætatem insultant. Hoc tu tibi persuadeas fieri non posse, ut vita ab omni molestia immunis transigatur, sed ab humana conditione longissime id abesse: at ingruentia ex improviso mala magno animo ferre, et **819** nauticam in eo artem imitari, id vero hominum esse intelligentium; eorumque in primis, quorum tota vita in civitatibus regendis occupata sit. Quod si tristia lætis temperarentur æquabiliter, nec pejora prævalerent, gaudendum esset ista sorte. Verum nos calamitosa multa tanquam ex insidiis erumpere et nostris rebus ingruere, prospera autem rara admodum videmus evenire, eaque non permanere, sed floris instar brevi marcescere: Deo opinor efficacissimam illam nobis disciplinam adhibente, ne efferamus ipsi nos, mortali conditione altiora affectantes. Ea propter et Æsopo Phrygio olim videbatur, non aqua sed lacrymis dilutam fuisse eam terram, qua hominem Deus formasset.»

IV. Hæc locutus imperator filium ad assignatas possessiones capessendas dimisit. Ipse rebus illic, ut potuit, diligenter ordinatis, Byzantium discessit.

## CAPUT V.

*Gregoras, de se ipso dicturus, docet quamobrem id nunc faciat. Ea dicere, quæ principibus haud placeant, periculosum est. Quorumdam aures veritate offenduntur. Idcirco ait se multa omissurum. De Cantacuzeno, antequam is rerum potiretur, præclaras spes conceperat. Eumdem, sua spe deceptus, errore liberare statuit. Dicendi libertas quantum et quibus in rebus silentio præstet. Ea multum valet, si et*

### Variorum notæ.

(82) Atqui cum noluisse illis flagitantibus quidquam promittere, legimus supra lib. XIV, cap. 5, sect. 4 et 5. BOIVIN.

*opportunitas adsit, et amicitia antecesserit. Cantacuzeni et Gregoræ crebra colloquia. Patrum dogmata quo studio quibus verbis ad hoc defensa. Contraria factio Cantacuzenum in Gregoram instigat. Hic imperatorem confidentius arguit, non ideo irascentem, sed lenitate Hadriano similem. Irenen adit, filii morte afflictam. Eam mortem pœnam corruptorum dogmatum esse affirmat et persuadet. Ita partes suas Augustæ patrocinio roborat. Isidorus et alii Palamitæ Irenen a Gregora conantur alienare. Ab ea male accepti Cantacuzenum arcessunt. Cantacuzenus, tumultum veritus, Byzantium statim venit. Gregoram hortatur, ut sileat. Idem etiam suadet Isidorus. Quem Gregoras variorum errorum accusat. Isidori canones musici seu hymnodiæ igni damnantur. Loquendi libertas reddita iis, quibus adempta fuerat. Concordia sumptuoso convivio sancita. Palamas, Didymoticho accitus, lites renovat, Cantacuzeno adjuvante. Negat Gregoras nova disputatione opus esse. Palamam redarguit. Item Cantacuzenum. Assentatorem quemdam objurgat. Scripta testimonia proferri a Palama non sinit. Concilium dimittitur.*

I. Ego vero in hac parte hostoriæ ea summatim repetam, quæ a me omissa sunt invidiæ metu; qua fit, ut plerique proni sint ad obtrectandum proximo, præclara de se ipso narranti. Sciebam videlicet, invidiam, cujus natura veritati semper adversatur, bonis omnibus inhærescere. Alioqui vero, cum lateret adhuc in cunis et quasi in utero malum, isque esset rerum status, qui bonam etiamnum spem offerret, minime illis temporibus annexa erat inevitabilis dicendi necessitas. Nunc autem, cum et id quod **820** parturiebatur in lucem eruperit, et magnum ex scintillis incendium in veritatem ab adversa parte excitetur, periculumque sit, ne nobis interim (ut est omnibus mortalibus incertum quid cuique futurum sit) terrestris hujus vitæ exitum nactis, antequam istius mali causas bene animadverterimus, ignorent posteri res nostras; quem videlicet me in illis perturbatæ Ecclesiæ negotiis gesserim; ut convenerim imperatorem, et quantum præ me zelum tulerim; ideo necessarium nobis visum est pauca de multis compendiose narrare.

II. Nemo est, opinor, qui ignoret, minime periculosum esse, ea dici a subditis, quæ imperantibus jucundissima sint. At iidem, cum ad exasperandos offendendosque animos, et ea quæ minime placeant dicenda, linguam acuunt, tum vero consequens est, ut perquam ægre audientiam sibi faciant; pronam autem ad convicia herilem linguam proniorem que ad pœnas manum nanciscantur. Volenti itaque mihi ea quæ liberius a me dicta sunt, et zeli illius mei spectatum ardorem exponere, metuendum est, ne cum totius veritatis vix minimam partem declaravero, videar falsi ne minimam quidem partem omisisse. Quamobrem eos illos reveritus, qui veritatem nonnunquam gravem et auditu asperam esse statuunt, cum aliquid in se generosum et eminens habet virtutis ostentatio, ac tum præsertim, cum de se ipso aliquis præclara narrat, etsi ille testes habeat spectatorum innumerabilium oculos; pleraque silentio volens prætereo.

III. Mihi certe, cui magna jam olim cum imperatore fuisset amicitia, antequam is ad imperatoriam **821** dignitatem esset evectus, mihi, inquam, ad ingenium illud mite respicienti, et ad alia omnia, quæ eximia sane illi viro a natura inerant, quidam veluti bonæ spei flores animum maxime recreabant; cum hoc mihi facile persuaderem, eum, statim atque rerum potiturus esset, religionem oppressam liberaturum esse ea belli flamma,

A [P. 516] Α′. Ἐμοὶ δ' ἐνταυθοῖ γενομένῳ τῆς ἱστορίας ἀνακεφαλαιώσασθαι ἔπεισιν, ὅσα μοι διὰ τὸ τῶν πολλῶν παρεῖται ἐπίφθονον, οἷς προὔργου τοὺς γείτονας γίνεται μέμφεσθαι, περὶ σφῶν αὐτῶν ἀφηγουμένους τὰ βέλτιστα· βασκανίαν εἰδότι πᾶσιν ἀγαθοῖς ἐπιφυομένην, ἣ τὴν φύσιν ἀντιστρατευομένην ἔχει ταῖς ἀληθείαις διηνεκῶς. Ἄλλως τε καὶ τῆς κακίας ἐν σπαργάνοις ἔτι καὶ γάλαξι κρυπτομένης, καὶ τὴν ἀγαθὴν τῶν πραγμάτων προσδοκίαν τέως προβαλλομένων, ἄφυκτον ἥκιστα εἶχεν ἑπομένην ἐνταῦθα τῶν λόγων τὴν χρείαν ὁ χρόνος. Νῦν δ' ἐπειδὴ τά τε τῶν ὠδίνων ἐῤῥάγη καὶ λαμπρὸν ἐγείρουσι τὸν πυρσὸν οἱ τῶν ἐναντίων σπινθῆρες πραγμάτων κατὰ τῆς ἀληθείας, καὶ δέος μὴ τοῦ μέλλοντος ἀνθρώποις ἅπασιν ἐν ἀδήλῳ κειμένου, B τῆς κάτω ζωῆς ἡμῶν τελευτῇ μεταξὺ χρησαμένων, πρὶν καλῶς ξυννενοηκέναι τοὺς λόγους τῆς συμφορᾶς, ἀγνοῆται τοῖς ἐσομένοις τἀμὰ, ὅπως τε προσηνέχθημεν τοῖς τῆς Ἐκκλησίας οὕτω ταραττομένης πράγμασι καὶ ὅπως τῷ βασιλεῖ προσιόντες ὅσον τὸν ζῆλον ἐνεδειξάμεθα, ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐψήφισται, βραχέα τῶν πολλῶν συνελόντας εἰπεῖν.

Β′. Ἄρχουσι μὲν γὰρ τὰ ἥδιστα λέγειν ὑπηκόους εἶναι ἀκίνδυνον, πρὸς δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἀντίξουν, καὶ ἥκιστα κατὰ γνώμην, [P. 517] θήγειν τὴν γλῶτταν, δυσπρόσοδον μὲν εὑρίσκειν ἀκολουθεῖν τὴν ἀκρόασιν, πρόχειρον δ' εἰς λοιδορίας τὴν δεσπόζουσαν γλῶτταν καθ' ἑαυτοῦ, καὶ πρός γε προχειροτέραν εἰς τιμωρίας τὴν χεῖρα, δοκεῖ μοι παρ' οὐδενὸς ἀγνοεῖσθαι. C Διό μοι διεξιέναι βουλομένῳ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ θέατρον ἐκείνου τοῦ ζήλου δεδιέναι περίεστι, μὴ πολλοστημόριον τῆς ὅλης λέγων ἀληθείας μηδὲ πολλοστημόριον ψεύδους δόξω καταλιμπάνειν. Ὑφορώμενος οὖν καὶ τοὺς τὴν ἀλήθειαν ἐνίοτε τραχεῖαν δύσηχον ἡγουμένους, ὁπότε τι γεναῖον ἔχοι πρὸς ὄγκον ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπίδειξις, καὶ μάλισθ' ὁπότε περὶ ἑαυτοῦ τις ἀφηγεῖσθαι τὰ λῷστα βούλοιτο, καὶ εἰ μυρίων ἔχοι θεασαμένων μάρτυρας ὀφθαλμοὺς, ἑκὼν ἀφωνίᾳ τὰ πλεῖστα παρίημι.

Γ′. Ἐμοὶ γὰρ λαμπρὰν ἐσχηκότι φιλίαν ἐκ πολλοῦ πρὸς βασιλέα, καὶ πρὶν ἐς τὰς βασιλείους ἀναβεβηκέναι τύχας, διά τε τοὺς τῆς πρᾳότητος τρό- D πους καὶ ὅσα τἀνδρὶ προσῆν ἐκ φύσεως ἕτερα τὰ χρηστὰ, ἐλπίδων ἔχειν ἐν τῇ ψυχῇ λειμῶνας εἰπεῖν ἀγαθοὺς ξυνέβαινε μάλιστα πάντων, λύσειν αὐτὸν αὐτίκα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἐπειλημμένον τὴν τῆς εὐσεβείας οἰομένῳ πολιορκίαν, ἣν οἱ τῆς ἀντικειμένης φατρίας Τελχῖνες πονηρῶς ἀνέφλεγον·

καὶ τοῦτό μοι τῶν μοχθούντων λογισμῶν ἐγίγνετο A κατάλυμα τερπνὸν, καὶ φροντίδων ὀλισθαίνειν εἰς ἀπόγνωσιν κινδυνευουσῶν πρᾶός τις καὶ γέμων εὐφροσύνης ζέφυρος· οἰομένῳ, καθάπερ τὸ ἔαρ ἐλευθερίαν τῶν χειμερίων νεφῶν ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσι παρέχεται, οὕτως ἐλευθερίαν τῆς κατεχούσης ὑπὲρ τῶν θείων δογμάτων λύπης εὑρήσειν κἀμέ.

Δ'. Ἐπεὶ δ' ὡς πορρωτάτω τῆς ἐμῆς ἤδη ἀπόδημον γνώμης ἑώρων αὐτὸν, καὶ τὸ τῶν εὐγενῶν ἐκείνων ἐλπίδων ἀνθοῦν ἐνδιαίτημα μαραινόμενόν τε καὶ τῇ τῆς ἐναντίας μοίρας κακίᾳ παραχωροῦν τε καὶ καθάπαξ ἡττώμενον, βέλτιστον ἔνδοξεν εἶναί μοι, τὰς τῶν ζητήσεων ἄλλας ἄλλοις παρακεχωρηκότι περιφανῶς, ὁπόσαι τὴν τῶν ἀναγκαίων πορίζειν ἔχουσιν ἔνδειαν, ἐπὶ τὸ προμηθὲς ὁμόσε B τῆς τοῦ φίλου κεχωρηκέναι ψυχῆς. Στρατόπεδα γὰρ, ὡς εἰπεῖν, λογισμῶν παντοδαπῶν καὶ ποικίλων, ὑφ' ἡγεμόνι τῷ ζήλῳ τοῦ κρείττονος ἐν ἐμοὶ διηνεκῶς συγκροτούμενα, θανάτου γέμουσαν εἶναι τὴν ἐνταυθοῖ σιωπὴν ὑπετίθεντο, σώματος μὲν ἴσως ἥκιστα, ψυχῆς γε μὴν καὶ μάλα μάλιστα. Μηδὲ γὰρ ἀφεστάναι δειλίας, αἰσχίστου νοσήματος, τὸ τὸν τοῦ ζήλου θησαυρὸν ἀφωνίᾳ μακρᾷ θαλαμεύειν, μηδ' αὖ ἀγνοεῖν ἡμᾶς, [P. 518] τὸν ἐν τῷ τῆς δειλίας σκότῳ κρυπτόμενον πόθον τῶν ἀγαθῶν ἥκιστα δύνασθαι συνιδεῖν τὴν τῆς Θεοῦ παρρησίας ἀλήθειαν. Ὧ γὰρ προφάσεις δῆθεν εὐλόγους ὑπὲρ δειλίας πλάττειν εἴη ἐθέλοντι, τὸν ἀκοίμητον οἰομένῳ λανθάνειν ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, λέληθε προφανῶς αὐτὸς C ἑαυτὸν ἀπολλὺς καὶ καθ' ἑαυτοῦ στρατευόμενος ἄντικρυς. Τοσοῦτον γὰρ διαφέρειν ἐς τὴν τοῦ κρείττονος μοῖραν οἴομαι τὴν παρρησίαν ἐνταῦθα τῆς σιωπῆς, ὅσῳ τῶν ἐκ γῆς φυομένων ὁπόσα πρὸς τὸ αἰθέριον μετεωρίζει φῶς τοὺς καρποὺς τῶν ἐν τοῖς κόλποις τῆς μητρὸς γῆς ταμιευομένων. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ καὶ πρὸ γεύσεως ὀσφρησίν τε καὶ ὀφθαλμὸν ἑστιῶσι λαμπρῶς, καὶ χαρίζονταί γε ἁφῇ, καὶ τέρψεως σχεδὸν ἁπάσῃ· ἁπάσαις αἰσθήσεσι γίνονται ἄγαλμα· τούτων δὲ οὐχ εὐπρόσοδον οἱ πλεῖστοι ταῖς αἰσθήσεσιν, οὐδ' ἱλαράν τε καὶ ἄλυπον παραχρῆμα προσάγουσι τοῖς χρῄζουσι τὴν ἑαυτῶν φορὰν, ἀλλ' ὅλην ὅλης ὡς τὰ πολλὰ δριμύτητός τε καὶ δυσωδίας σφόδρα ἀπόζουσαν. Ἄλλως τε καὶ οἷς D μὴ εἶναι παρρησίαν ὁμοῦ τοῖς καιροῖς ἕπεται, τούτοις δήπου καὶ εὐπροφάσιστόν τινα χώραν ἀπολογίας εἰς ἀπόδρασιν λείπεσθαι, βραχεῖς τινας πάντως ἢ μηδένας εἶναι τοὺς ἀντεροῦντας οἶμαι. Μήτε γὰρ παρρησίαν, ἧς θεμέλιος ἄσειστος προειληφυῖα γίνεται φιλία, τῶν προσηκόντων πόρρω καιρῶν, μήτε καιροὺς παρρησίας τοιαύτης ἄνευ ἐντελές τι δύνασθαι δρᾶν. Εἶναι γὰρ καὶ παρρησίαν φιλίας χωρὶς ἀμαυρόν· καὶ αὖ καιρὸν, ἀμφοῖν ἐκείνοιν λειπόμενον, περαίνειν μὴ δύνασθαι τῶν δεόντων μηδέν. Ἡμῖν δ', οἷς τὸ θαρρεῖν ἐκ πολυετοῦς ἐκείνῳ συντέθραπται φιλίας καὶ ὁμιλίας, ἄτοπον εἶναι ἐδόκει, σιωπῇ καθυφεῖσθαι τοὺς τῶν ἀναγκαίων ἐς τὴν χρείαν καιρούς.

Ε'. Ὅθεν ὁμιλίας ἕνεκα καὶ νῦν συχνὰ καλοῦντι

quam contrariæ factionis Telchines improbissime ventilabant. Eratque illud mihi laborantis animi gratum quasi diversorium, curarumque ad desperationem vergentium solamen, zephyro leni et jucundo haud absimile. Putabam scilicet, quemadmodum ver hibernis nubibus liberat solis radios, i a et me liberatum iri eo mœrore, quem pro sacris dogmatis suscepissem.

IV. Postquam autem animadverti Cantacuzenum longissime ab sententia mea recedere, et præclaras illas spes, quæ mihi florum instar sese obtulerant, marcescere, ac partis adversæ malignitati semel omnino victas cedere; optimum esse duxi alias petitiones aliis plane relinquere, eas nempe quæ ad comparandam rerum necessariarum copiam pertinerent, in eam autem curam incumbere me, quæ amici animæ consuleret. Cogitationes quippe multiplices et variæ in animo meo, velut legiones quædam, laudabilioris zeli auspiciis glomerabantur perpetuo, atque hoc loco silentium, si minus forte corpori, animæ certe mortiferum prorsus esse submonebant: nec enim distare ab ignavia, qui morbus turpissimus est, alto silentio sepultum zeli thesaurum; neque etiam **822** nescire nos, non posse amorem boni, si timiditatis in tenebris delitesceret, sinceræ fidei veritatem cognoscere. Nimirum qui pervigilem Dei oculum sperans falli posse speciosum velit timiditati suæ prætextum obtendere, is sibi ipsi imprudens manifestum exitium moliatur, et in se ipsum palam arma convertat. Quippe in ejusmodi casibus tanto excellentiorem esse existimo vocem silentio, quanto ex iis rebus, quæ a terra gignuntur, illæ, quæ fructus suos ad cœli lumen attollunt, præstantiores sunt iis, quæ terræ matris in sinu reconduntur. Illæ scilicet odoratum aspectumque splendide pascunt etiam ante gustatum, et tactui blandiuntur, et omni ferme voluptate omnes sensus oblectant. Harum vero pleræque nec facilem aditu, nec jucundum, nec amaritudinis expertem, fructum suum statim cupientibus exhibent; sed totum ut plurimum acrem et graveolentem. Ac iis quidem, quos illa dicendi libertate uti tempori ipsi minus consentaneum est, probabilem excusationem relinqui, ad quam confugiant, paucissimi erunt opinor, aut potius nulli, qui infitientur. Nec enim dicendi libertas, cujus est fundamentum inconcussum ea quæ antecessit amicitia, absque opportuno tempore, nec tempus opportunum absque illa dicendi libertate potest quidquam perfecti efficere; si quidem ipsa dicendi libertas, si absit amicitia, leve quiddam et futile est; temporis autem opportunitas, duplici illo auxilio destituta, nihil quidquam eorum quæ opus sunt, potest perficere. **823** Nobis vero, qui cum illo fidenter agere consuessemus, pro veteris amicitiæ familiaritatisque jure, absurdum videbatur, silentio nostro negligi opportunitatem ea faciendi, quæ essent necessaria.

V. Quamobrem colloquendi gratia cum subinde

me etiamnum arcesseret imperator, subinde et ipse me ad eum conferebam; nullam aliam ob causam A mea me voluntate ad eam operam navandam impellente, si cordis arcana aperire nec fraudem veritati facere hic oportet, nisi quia nolebam cedere iis qui terminos a patribus constitutos movere, et absurda novarum opinionum commenta introducere studerent: atque ut eum hortarer, in institutis sibi traditis firmiter ut perseveraret. Nihil itaque non feci, nihil non dixi, et me in omnes formas verti, et lapidem omnem movi; nunc blandiorib s cum eo verbis litterisque agendo, ut ipsius morem primo mansuefacerem, deinde illum haberem voluntati meæ obsequentem; nunc redarguendo et animi socordiam ipsi exprobrando, et quidquid malorum in Romanos invasurum ob illa Ecclesiæ B naufragia esset, prædicendo. « Etenim, aiebam, qui leges a majoribus bene constitutas ne minimum quidem audent egredi, iis et hujus vitæ cursus feliciter procedit, et spes futuri melior promissam justis mercedem spondet. Qui vero sapientibus parentum decretis nolunt inhærere, in gravissimis vitæ ærumnis conflictantur, et inceptorum tales exitus ipsis contingunt, quales **824** minime velint; ac iidem post vitam ad intolerabiliora et desperatiora mala appellunt. »

VI. Novissime et contrariam factionem ex altera parte instare intellexi, clanculumque et palam eum instigare, ut me exsilio statim multaret. Verebantur quippe, ut opinor, ne zeli illius nostri igne, C velut ferrum, tandem aliquando mollitus, propensior ad credendum mihi exsisteret, et totam laqueorum illorum fraudem mutatus eluderet. Idcirco et ipse exinde meam agendi rationem in projectiorem audaciam verti, et liberius jam ipsum cœpi arguere, duabus de causis. Quippe aut illum pudore affectum belli Ecclesiæ illati violentiam repressurum; aut certe coactum iri Byzantio quamprimum etiam me expellere: nec enim tolerabile mihi esse opinionum novitates intueri oculis religiosis. Sed erant ea quæ dicebam, inanis molestia, et frustra laborabam. Nam neque ille vel minimum remittere de suo illo proposito statuit; turpe siquidem D esse ducebat, mutare institutum, et ea opinione desistere, qua ipse ab initio confirmata, totius controversiæ unus omnium maxime auctor exstitisse videretur; neque etiam in me, multa exprobrantem irridentemque, aut privatim ipse gravius animadvertere decrevit, aut aliis impellentibus cessit; sed æquo et pari mecum jure usque disputare perrexit, solita lenitate, ut ii qui adversarios ulcisci non possunt; Hadrianum imperatorem feliciter, ut mihi videtur, imitatus, qui **825** Phavorinum philosophum secum altercantem occidere cum posset, nequidem irascebatur, sed in morum mansuetudine perseverabat, et cum eo tanquam cum æquali rixabatur. Ea propter hic quoque imperatorem ii qui aderant admirabantur

τῷ βασιλεῖ συχνὰ καὶ αὐτῷ μοι φοιτᾷν ἐς αὐτὸν περιῆν, δι' οὐδέν τι τῶν πάντων ἕτερον ἐμὲ τῆς προθυμίας εἰς τὴν σπουδὴν ἐγειρούσης, εἰ χρὴ τὸ τῆς καρδίας ἀνακαλύπτειν ἀπόρρητον ἐνταυθοῖ καὶ μὴ παραχροῦεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἢ τοῦ μὴ καθυφεῖναι, οἷς ἂν δι' ἐφέσεως εἴη, πατέρων ὅρια κινοῦσιν, ἐκτόπους ἀντεισάγειν καινοφωνίας, ἀλλ' ἐμμένειν τοῖς δεδομένοις δόγμασι παραινεῖν ἀσφαλῶς. Καὶ ἦν οὐδὲν, ὃ μὴ ποιῶν καὶ λέγων ὑπῆρχον ἐγὼ, παντοδαπὸς γιγνόμενος, καὶ πάντα κάλων κινῶν, νῦν μὲν τὸν κολακικώτερον τρόπον καὶ λόγοις καὶ γράμμασι πρὸς αὐτὸν ἐνδεικνύμενος, ἵν' οὑτωσί πως τὸ ἦθος πρότερον τιθασσεύσας αὐτοῦ πρὸς τὸ βουλόμενον σχοίην πειθόμενον· νῦν δ' ἐλέγχων καὶ ψυχῆς αὐτῷ νωθρότητα ὀνειδίζων, [P. 519] καὶ ὅσα Ῥωμαίους δεινὰ καταλήψεται προλέγων διὰ τὰ τοιαῦτα τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια. « Οἷς μὲν γὰρ τῶν εὖ κειμένων πατρίων (ἔφασκον) νομίμων οὐδεμία τολμᾶται παράβασις, εὔδρομον μὲν τὴν τοῦ βίου φορὰν πρὸς εὐδαιμονίαν, εὐέλπιδα δὲ τὴν τῶν ἐπηγγελμένων τοῖς δικαίοις ἐς τὸ μέλλον ἀποκατάστασιν εἶναι· οἷς δὲ τοῖς εὖ κειμένοις οὐχ ἕπεται δόγμασιν ἕπεσθαι τῶν πατέρων, τούτοις δ' ἀνήκεστα μὲν τὰ τοῦ βίου περιχωρεῖν παλαίσματα, καὶ μάλα ταῖς προαιρέσεσιν ἐναντία τῶν πραττομένων τὰ τέλη· ἀνηκέστους δὲ καὶ δυσέλπιδας μᾶλλον τὰς μετὰ τὸν βίον καταγωγὰς ἀπαντᾷν. »

Ϛ'. Ἄρτι δὲ καὶ τὴν ἀντικειμένην φατρίαν ξυνενόουν ἐγκειμένην ἑτέρωθεν, λάθρα τε καὶ προφανῶς αὐτὸν διεγείροντας, ἐξορίας με δρᾷν τὴν ταχίστην ὑπεύθυνον. Ἐδεδίεσαν γὰρ, οἶμαι, μὴ τῷ τοῦ ἡμετέρου ζήλου πυρὶ, καθάπερ σίδηρος, ὀψέ ποτε μαλαχθεὶς εὐπαθέστερος γένηται πρὸς πειθὼ, καὶ ὅλην μεταβαλὼν τὴν τῶν δικτύων ἐπίβουλον θήραν ἀνασοβήσῃ. Διὸ καὶ ἐς τὸ παραβολώτερον μᾶλλον ἐκεῖθεν τὸν ἐμὸν καὶ αὐτὸς ἀνεχάλκευον τρόπον, καὶ ἀφειδέστερον ἤδη τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐλέγχοις ἐχρώμην, δυοῖν ἕνεκα· ἢ γὰρ αἰδεσθέντα παύσειν τὸ τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας πολέμου βίαιον, ἢ κἀμὲ τοῦ Βυζαντίου τάχιστα ποιεῖν ἠναγκάσθαι ἐξόριστον. Μηδὲ γὰρ ἀνεκτὸν εἶναί μοι, τὴν τῶν δογμάτων καινοτομίαν ὀφθαλμοῖς ὁρᾷν εὐσεβεῖν αἱρουμένοις. Ἀλλ' ἦν ἄρα τὰ λεγόμενα μάταιος ὄχλος, καὶ ἐπόνουν ἀνήνυτα. Οὔτε γὰρ οὐδὲ βραχὺ τῆς προθέσεως ἐκείνης ἐκεῖνος ἐνδοῦναι προῄρηται· αἰσχύνην γὰρ ἐνόμιζεν εἶναί οἱ τὴν τοῦ τρόπου μετάθεσιν, καὶ τὴν τῆς δόξης μεταβολὴν, ἧ τὴν ἰσχὺν αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς χαρισάμενος τῆς ὅλης μάλιστα πάντων ἔδοξεν ὑποθέσεως αἴτιος· οὔτ' ἐμοί τι δεινὸν ἐπάγειν, πάνυ τοι λοιδοροῦντί τε καὶ χλευάζοντι, οὔτ' οἴκοθεν αὐτὸς βεβούλευται, οὔτε ξυνωθούντων ἄλλων παρενήνεκται. Ἀλλ' ἦν ἀπὸ τοῦ ἴσου μοι διαλεγόμενος, μετὰ τῆς συνήθους πραότητος ἀεὶ, ὥσπερ οἱ μὴ δυνάμενοι τοὺς ἐναντίους ἀμύνεσθαι· τὴν μίμησιν, οἶμαι, πρὸς Ἀδριανὸν εὐστόχως ἀνάγων τὸν αὐτοκράτορα, ὃς αὐτῷ φιλονείκως ποτὲ διαφερομένου Φαβωρίνου τοῦ φιλοσόφου, ἐξὸν ἀποκτείνειν, ὁ δὲ οὐδαμῇ παρωξύνετο, ἀλλ' ἐνεκαρτέρει τῷ μειλιχίῳ τοῦ ἤθους, ἀπὸ τοῦ ἴσου διαφερόμενος. Διὸ κἀνταῦθα μᾶλλον ὁ βασιλεὺς ἐθαυμάζετο

πρὸς τῶν παρόντων διὰ τὸ τοῦ ἤθους ἥμερον, ἥπερ A ἐγὼ διὰ τὸ τοῦ ζήλου θυμοειδές.

Ζ'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, καὶ οὕτω χωρούσης τῆς τῶν πραγμάτων τύχης, οὐδ' οὕτως ἦν ἡσυχῇ καθήμενον φέρειν ἐμέ· ἀλλ' ἐδυσφόρουν καὶ ἤσχαλλον, καὶ μέσης ἥπτετό μου τῆς καρδίας τὸ πάθος· [P. 520] καὶ καιρὸν τῆς ἐμῆς ἐζήτουν προθέσεως ἄξιόν τι, πρὶν ὑπὸ λύπης παθεῖν, δεδρακέναι. Τοῦ δὲ χρόνου χωροῦντος ἐς τὸ τοῦ φθινοπώρου πέρας, ἐπειδὴ τῷ βασιλεῖ διὰ Ματθαῖον τὸν υἱὸν, ὡς εἴρηται, διὰ σπουδῆς ἀφικνεῖσθαι ἐς Διδυμότειχον ἦν, ἵνα δὴ λυπούμενον ἐκεῖνον παραμυθούμενος τὰς τῆς βασιλίδος Εἰρήνης ἐπαγγελίας εἰς ἔργον ἀγάγῃ, τοῦτον ἐγὼ τὸν καιρὸν ἀγαθὸν ἡγησάμενος ἕρμαιον, καὶ τοῖς σκοπουμένοις ἐπιεικῶς μοι προσήκοντα, B πρόσειμι κατ' ἰδίαν Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι, καὶ ἅμα τοῦ τε ζήλου δῆλον τίθημι τὸ φλέγον καὶ τούς γε ὑπὲρ εὐσεβείας ἄνθρακας ἀνακαλύπτω τῆς ἐμῆς καρδίας, κἀπὶ νέῳ καὶ ἀκμάζοντι τῷ τοῦ παιδὸς τὴν καρδίαν τέως ἠσχολημένην πένθει τῆς ἐκείνου τελευτῆς αἰτιώτατον ἔφασκον εἶναι τὴν τῶν δογμάτων κατάλυσιν· ἧς ὁ ἐκείνου πατὴρ ἐνδιαίτημα βέβαιον πεπραγὼς τὴν καρδίαν μεγίστην τοῖς κακοῖς ἐδεδώκει ῥοπὴν εἰς τὴν τῆς κακίας ἐπίδοσιν. Ταῦτ' εἰπὼν καὶ πλείω τοῖς εἰρημένοις ἀκόλουθα παρενείρας ἐκ τῆς Γραφῆς ῥᾷον ἢ κατὰ τὰς ἐλπίδας αὐτὴν ἐπεπείκειν. Ἀγχίνους γὰρ οὖσα γυνὴ, καὶ δεισαμένη μὴ πένθος ἐπὶ πένθει προσλάβῃ παροξυνομένου Θεοῦ, ξυνῆκεν εὐθὺς καὶ κράτιστος ἦν τοῦ λοιποῦ τοῖς ἐμοῖς συνήγορος λόγοις, ἥκιστά τε ἐκεῖθεν ἔληγε C λοιδοροῦσα καὶ σκληροτέροις τοὺς τῆς Ἐκκλησίας λύκους βάλλουσα σκώμμασιν. Ἐντεῦθεν τοὐμὸν ἐν πάσαις ἔκειτο γλώσσαις ὄνομα, πρᾶγμα τετελεκότος μικροῦ τοῖς ὅλοις ἀπογνωσθὲν καὶ ἥκιστα, πρὶν εἰς ἔργον ἐλθεῖν, ἐλπιζόμενον. Τοῦτο ταῖς ὀδυνωμέναις ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ψυχαῖς ἡδείας ἀναπνοῆς τινος ἔδοξεν ἔαρ καὶ γλυκὺς θησαυρὸς εὐφροσύνης, καὶ οὐδὲ πόρρω χρηστῶν τινων ἦν ἐλπίδων, οὐδ' ἔτι μέγα πεῖσαι καὶ βασιλέα λοιπὸν, συμμαχούσης ἤδη τῇ ἀληθείᾳ καὶ βασιλίδος.

Η'. Ταῦτ' οὐκ ἦν ἀνεκτὰ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· ἀλλὰ θόρυβος σφᾶς ἠγκαλίζετο· καὶ μυρίων θανάτων ἦν φορτικώτερον. Διὸ καὶ πρὸς ἓν ἀθροιζόμενοι σύστημα πάντες, ὁπόσοι τῆς πονηρᾶς D φατρίας τὰς τῶν ἐν Βυζαντίῳ φροντιστηρίων διέλαχον προεδρίας, καὶ πρό γε τούτων ὁ τὸν πατριαρχικὸν ἔχων Ἰσίδωρος θρόνον, προσῄεσαν Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι, πολλὴν ἐμοῦ δρῶντες τῇ γλώττῃ καταδρομὴν, καὶ πολλὰς καταχέοντες λοιδορίας, καὶ τὴν ἐμὴν ἀποσείεσθαι πείθειν ἐπιχειροῦντες ὁλοσχερῶς ὁμιλίαν. Ἐπεὶ δὲ πολλὰ μογήσαντες ἤνυσαν μὲν οὐδὲν, ἠλαύνοντο δ' οὐκ ἄνευ μέμψεων ἐκεῖθεν μακρῶν, γράμματα ἐς βασιλέα τὴν τῶν ἀποβάντων ἔχοντα δήλωσιν πέμπουσιν, ἀξιοῦντες ἀφέμενον ὅσα οἱ ἀνὰ χεῖρας ἔτυχεν ὄντα δημοσίων φροντίδων γέμοντα πράγματα ἐς Βυζάντιον τάχιστα ἀφικνεῖσθαι, σφῶν βοηθήσοντα δόξῃ, κινδυνευούσῃ τὰ χείριστα, καὶ ὅσα ἐπὶ τούτοις ἀκόλουθα ἦν τῷ σκοπῷ· [P. 521]

A magis, quod esset miti ingenio, quam me, quod zelum animosum præferrem.

VII. Hæc cum ita essent, et in hunc modum res succederent, nec tum quidem potui quietus sedere et patienter ferre; sed ægre tuli et indignatus sum, et intimum pectus dolor attigit; atque opportunum ex eo tempus captavi, ut antequam mœrori succumberem, aliquid proposito meo dignum navarem. Tempore itaque procedente, sub autumni finem, cum (ut diximus) imperator Matthæi filii causa Didymotichum ire festinaret, tristem videlicet eum consolaturus, et imperatricis Irenes promissa perfecturus; illud ego tempus in lucro deputans, et mihi ad ea quæ meditabar, valde opportunum ratus, imperatricem Irenen privatim B convenio; zeli fervorem declaro, et animum religionis amore inflammatum aperio. Quoniam autem recenti et crudo filii mortui desiderio teneri animum ejus videbam, causam ejus mortis verissimam esse affirmo dogmatum corruptionem, cui pater defuncti firmam sedem suo in corde fixisset, ac proinde maximum improbis pondus ad sceleris incrementum addidisset. Hæc locutus, cum et plura his affinia ex sacra Scriptura interseruissem, facilius **826** quam speraveram illam permovi. Prudens quippe mulier, verita ne Deo exacerbato alium ex alio luctum acciperet, intellexit statim, et meis verbis acerrime deinde patrocinata est; nec desiit ex eo insectari et acerbioribus dictis lupos Eccle- C siæ incessere. Cœpit deinde meum nomen in omnium ore versari, perfecta re, quæ ab omnibus ferme desperata erat, et priusquam perfecta esset, minime fieri posse videbatur. Id animis vicem Ecclesiæ dolentibus instar veris fuit, suavissimam auram aspirantis; is voluptatis thesaurus dulcis habitus est; nec longe a bona aliqua spe aberam, nec deinceps arduum erat imperatorem quoque flectere, cum jam ipsa imperatrix nobiscum pro veritate pugnaret.

VIII. Ea diabolo et angelis ejus tolerabilia haud fuerunt; sed eos trepidatio invasit, et quavis morte gravius id iis visum est. Coitione itaque D facta, quicunque pravo de grege partiti inter se fuerant Byzantinorum monasteriorum præfecturas, et ante hos is qui patriarchalem sedem tenebat, Isidorus, ad imperatricem Irenen accedunt, et lingua in me acriter invecti multis me probris cooperiunt, eique, ut ab omni prorsus mecum consuetudine abstineat, persuadere contendunt. Sed cum illi magno labore non modo nihil consecuti essent, sed et inde non sine multis reprehensionibus exacti essent, litteras ad imperatorem mittunt, ea quæ acciderant significantes, postulantque, ut omissis negotiis, **827** quæ plurima et civilibus curis plena præ manibus tunc erant, Byzantium advolet, eorum gloriam in extremum discrimen adductam defensurus. His alia addunt

A proposito suo consentanea, atque ea præsertim, quæ diris criminibus in me confictis non carebant.

IX. Ille, statim ut hæc audivit, perturbatus, iis quæ tum instabant parvi factis, necesse esse duxit Byzantium venire quam celerrime, non tam ad confirmandas opiniones novas, quam ne inde turbæ in maxima imperii urbe exsisterent. Ubi advenit, nihil ei ex omnibus prius fuit, quam ut mecum ipse et patriarcha collocuti conarentur mihi persuadere altum ut silentium voverem, ac ne insanæ cohortis opiniones identidem vellicans magno adjumento essem iis, quibus istos carpere, linguisque acerrimis et ore libero insectari, magna voluptas esset.

B X. Postquam autem, multis illic disputationibus habitis, vana et impia dicere patriarcham luculenter ostendimus, non solum quia ille multitudinem divinitatum infinite infinities substantia divina inferiorum, increatarum quidem, at visibilium, et substantia carentium, statuere cum Palama videbatur, sed etiam quod sanctorum hymnos de Trinitate, jam inde antiquitus cantari in ecclesia solitos, privata ipse auctoritate tenebris damnaverat, data volenti cuique licentia eos in ignem aut in mare projiciendi; suos vero proprios, quos nuper condidisset, stolidi, ut ita dicam, ventris fetus impios, illorum loco cantari jusserat; in quibus hoc inter cætera **828** scriptum ab eo erat, non substantiam, sed quamdam substantiæ C expertem per se energiam Deum proprie dici debere: positione tamen, etiam ipsam substantiam: humano fortasse desiderio permittente; nempe analogice, quemadmodum et homines filii Dei et dii per gratiam vocantur: et, quæ conclusionis summa erat, non substantiam, sed illam a substantia abscissam energiam, carnem a Virgine Dei genitrice Maria accepisse; ejusmodi quippe esse substantiam ipsam, ut participari non posset, et ab rerum terrestrium cura prorsus aliena esset, alicubi scilicet in superioribus locis constitutam: multis itaque illic, ut diximus, variisque disputationibus habitis, et tota ferme illa nocte ibi consumpta, imperator, ubi controversiam illam non D aliter finitum iri intellexit, Isidori illius novos canones igne deleri, ac loquendi libertatem recipere eos qui antea habuissent jussit. His ita ordinatis et omnium assensu comprobatis, sumptuosa nobis mensa, signum concordiæ, apposita est. Ac sic una cum imperatoribus epulati surreximus, sperantes principis edicto confirmatum iri postridie ea, de quibus convenerat; ne ab ecclesiis Dei, ubique maris et terrarum patria religionis dogmata defendentibus, vocarentur in dubium ea quæ tum fiebant.

XI. At pactum illud nec diu, nec iis omnibus qui contrariæ factionis erant, ratum esse placuit. Enimvero necessitatem imperatori adhibuere, ipsum quoque Palamam arcessendi, ad consultandum

τά τε ἄλλα δηλαδὴ καὶ ὅσοις τὰς παλαμναιοτάτας ἐμοὶ προσάπτειν αἰτίας ἀπεῖναι οὐκ ἦν.

Θʹ. Ὃ δὴ καὶ πρὸς τὴν ἀκοὴν εὐθὺς διαταραχθέντι μικρά τε τῶν ὅσα οἱ ἀνὰ χεῖρας ἦν τηνικαῦτα πεφροντικότι τάχιστα ἐς Βυζάντιον ἐδόκει τῶν ἀναγκαίων πορεύεσθαι, οὐ τοσοῦτον συστάσεως ἕνεκα τῶν καινοφωνιῶν, ὅσον τοῦ μὴ θορύβους ἐντεῦθεν ἐπιχωριάζειν τῇ μεγίστῃ πόλει τῶν Βυζαντίων. Ἀφιγμένῳ δ' ἔργον ἦν οὐδὲν οὐδενὸς προϊστάμενον, ἢ ξύν γε τῷ πατριάρχῃ διάλεξιν πρός με πεποιημένοις πείθειν πειρᾶσθαι, μακρᾷ τινι θύοντα σιωπῇ, μηδαμῇ ταῖς τῆς ἀτόπου φάλαγγος καινοφωνίαις συχνὰ διαλοιδορούμενον μακρὰν παρέχειν ῥοπὴν, οἷς αὐτοὺς διασύρειν καὶ ὅλαις ταράττειν γλώτταις καὶ χείλεσιν ἐλευθέροις ἔρως μακρός.

Ιʹ. Ὡς δὴ πολλῶν ἐκεῖ ῥυέντων ἀντιπάλων λόγων μάταια λέγων καὶ βλασφημῶν ὁ πατριάρχης ἐφ' ἡμῶν ἠλέγχετο προφανῶς, οὐ μόνον ὅτι πλῆθος θεοτήτων ἀπειράκις ἀπείρως ὑφειμένων τῆς θείας οὐσίας, ἀκτίστων μὲν, ὁρατῶν δὲ καὶ ἀνουσίων, δοξάζειν ἐδόκει ξύν γε τῷ Παλαμᾷ, ἀλλὰ κἀξ ὧν ἰδίᾳ τοὺς μὲν εἰωθότας ἐπ' ἐκκλησίας ἄνωθεν τριαδικοὺς τῶν ἁγίων ᾄδεσθαι ὕμνους ἐς ἀφανὲς ἐῤῥίφθαι κατεδίκαζεν, ἐξουσίαν βουλομένοις πυρὶ καὶ θαλάττῃ χαρίζεσθαι παρεχόμενος· αὐτὸς δ' οἰκείους ἄρτι πεποιηκὼς, ἀτόπου φάναι γαστρὸς ἔκγονα βλάσφημα, τούτους ἀντ' ἐκείνων προσέταξεν ᾄδεσθαι· ἐν οἷς τά τε ἄλλα γράφων ἦν καὶ ὡς οὐ τὴν οὐσίαν χρεὼν, ἀλλ' ἀνούσιόν τινα καθ' αὑτὴν λέγειν ἐνέργειαν εἶναι κυρίως Θεόν· θέσει δὲ καὶ τὴν οὐσίαν, συγχωροῦντος ἴσως τοῦ ἀνθρωπίνου πόθου κατὰ τὸ ἀνάλογον, ὥσπερ καὶ ἄνθρωποι κατὰ χάριν υἱοὶ καλοῦνται Θεοῦ καὶ θεοί· καὶ τὸ τοῦ συμπεράσματος σκοπιμώτατον, μὴ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν τῆς οὐσίας ἐκείνην ἀπεῤῥωγυῖαν ἐνέργειαν ἐκ τῆς παρθένου καὶ θεοτόκου σεσαρκῶσθαι Μαρίας· ἀμέθεκτον γὰρ εἶναι καὶ ἀνεπίστροφον τελέως τῶν κατὰ γῆν τὴν οὐσίαν ἐκείνην, ἐν τοῖς ἄνω που τόποις ὁριζομένην· πολλῶν οὖν ἐκεῖ ῥυέντων, ὡς εἴρηται, καὶ ποικίλων ἐξ ἀντιπάλου λόγων, καὶ μικροῦ τῆς ὅλης ἐκείνης ἐνταυθοῖ καινοτομηθείσης νυκτὸς, ἐπεὶ μὴ τὰ τῆς ὑποθέσεως ἄλλως ἠρεμήσειν ὁ βασιλεὺς ξυνενόει, Ἰσιδώρου μὲν ἐκείνου τοὺς νέους κανόνας ἀφανείας δοθῆναι προστετάχει πυρί· παῤῥησιάζεσθαι δ' αὖθις τοὺς εἰωθότας ἐκ παλαιοῦ. [P. 592] Τούτων δ' οὕτω συντεταγμένων καὶ συμπεφωνημένων, τράπεζα πολυτελὴς ἡμῖν παρεκομίζετο, σημεῖον ὁμοφροσύνης. Καὶ συνεστιασθέντες οὕτω τοῖς βασιλεῦσιν ἀνέστημεν, ἐλπίσαντες ἐς τὴν ὑστεραίαν καὶ βασιλικοῖς κυρωθήσεσθαι γράμμασι τὰ συμφωνηθέντα, ὡς μὴ ἀμφίβολα τὰ γιγνόμενα εἴη ταῖς ἁπανταχῇ θαλάττης καὶ γῆς ὑπὲρ τῶν πατρίων τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἀντεχομέναις Θεοῦ ἐκκλησίαις.

ΙΑʹ. Ἀλλ' οὐχ εἰς μακρὰν τὰ τῆς συμφωνίας ἐκείνης οὐδὲ πᾶσιν ἤρεσκε τοῖς ἐκ τῆς ἀντικειμένης φατρίας βέβαια παραμένειν· ἀλλ' ἀνάγκην προσῆγον τῷ βασιλεῖ, μετάπεμπτον καὶ Παλαμᾶν ἐς τὴν

τῶν δεδογμένων ποιεῖσθαι βουλὴν, μὴ θόρυβον, ὡς περιφρονούμενος, ἐπιὼν ἀναφλέξῃ, τὴν τοῦ μύθου τοῦ Ἀττικοῦ μιμούμενος Ἔριν ἐκείνην, ἣν τῷ τερατώδει τοῦ μήλου μεγίστην πάλαι φασὶν ὑφάψαι στάσεως φλόγα καὶ μάχην τῷ τῶν θεῶν συνεδρίῳ, ὅτι μὴ ἐς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν τῆς Θέτιδος γάμων τράπεζαν ἐσεκλήθη καὶ αὕτη. Διὰ δὴ ταῦτα μετάπεμπτος ἐκ Διδυμοτείχου καὶ Παλαμᾶς ἐς Βυζάντιον τάχιστα γίνεται. Καὶ ἵνα τὸν μέσῳ τοῦ φορτικοῦ χάριν παρέλθω, πρὸς τοὺς κατ' ἐμοῦ καὶ αὐτὸς ὁμοίως, μᾶλλον δ' εἰπεῖν οἰκειότερον κατὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, πολέμους ὁπλίζεται. Καὶ ἐπειδὴ τὸν ἀγῶνα θυμοῦ καὶ κενοδοξίας πνέων εἰσῄει μακρᾶς, ἐμοῦ μηδένα πάρεδρον ἔχοντος σύμμαχον, πλὴν μόνου Θεοῦ, καθάπερ καὶ ἐς τοὺς πρότριτα διαλόγους, αὐτὸς πρός γε τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὸν βασιλέα, τὸ τῆς ἰσχύος κεφάλαιον, κράτιστον εἶχε σύμμαχον. Ἃ μὲν οὖν ἐμοί τε κἀκείνοις ἐν προοιμίοις λελάληται, μηδεμιᾶς ἐς τὴν παροῦσαν ἀφήγησιν ἔχοντα χρείας ἀνάγκην, σιωπῇ παρατρέχειν κεκρίκαμεν δεῖν. Τὰ δ' ἐφεξῆς εἶχεν οὕτω.

A de iis rebus, quæ decretæ essent; **829** ne is tumultum, velut despectus, interventu suo excitaret, illam fabula Attica decantatam Discordiam imitaturus, quæ pomi prodigio maximam seditionis flammam et pugnam in concilio deorum ideo olim accendisse dicitur, quia ad commune illud et nuptiale Thetidis convivium vocata haud fuisset. Quamobrem Didymoticho arcessitus Byzantium accurrit et Palamas. Atque ut fastidii vitandi causa ea omittam, quæ interjecto tempore acciderunt, accingit etiam ille se ad bellum mihi, imo (ut congruentius loquar) sacris Ecclesiæ dogmatis inferendum. Cumque in certamen descendisset, ingentem spiritum et magnam arrogantiam præ se ferens, ego quidem neminem habebam, qui mihi adesset ac succurreret, Deo excepto, sicut hec in illa disputatione, quæ habita triduo ante fuerat; iste autem, præter cæteros, ipsum quoque imperatorem, in quo summa roboris erat, acerrimum habebat propugnatorem. Quæ igitur ego et illi præfati sumus, ea, quia ad præsentem narrationem non necessario pertinent, silentio prætermittenda judico. Quæ vero secuta sunt, ea fuerunt ejusmodi.

ΙΒ'. Μὴ χρείαν ἔφασκον ἔγωγε εἶναι δευτέρων ἔτι διαλόγων καὶ κρότων ἀπὸ γλώττης μαχίμων ἐμοὶ, εἰ βέβαιοι μένουσιν αἱ τῆς προτέρας ἐκείνης διαλέξεως καταστάσεις. Εἰ δ' ἐκεῖνα παντάπασι λέλυται καὶ ἐς τοὺς λήθης ἔῤῥιπται ῥύακας, οὐδ' οὕτω μοι πάλιν δευτέρων δεῖ συζητήσεών τε καὶ ἀποδείξεων. Εἰ γὰρ ἃ πρὸ βραχέος βασιλεῖ τε καὶ πατριάρχῃ δέδοκται, νῦν ἀραχνίων λέλυται τρόπον, πῶς ἂν οἷα καὶ Παλαμᾶ περὶ τῶν αὐτῶν πεπράξεται, πιστά τε καὶ ἀναμφισβητήτως ἡμῖν ἔχοντα φανείη, εἰ ἄρα καὶ αὐτός μοι ξυμφωνεῖν ἐπαγγέλλοιτο, πρὸς ἃ δὴ καὶ πειθομένοις ὑμῖν ἐχρώμην, τῷ μεγέθει τῆς ἀξίας πλεῖστον ὑμῶν λειπόμενος, καὶ ἅμα τῇ τῶν τρόπων αἰδοῖ καὶ σεμνότητι πολὺ τὸ ἐνδεές τε καὶ ὑφειμένον ἐκ πολλῶν πολλάκις ἐνδεδειχώς;

XII. Negabam mihi opus esse altera disputatione et pugnacis linguæ strepitu, si stabilia manerent ea, quæ priori disputatione constituta fuissent. Sin illa omnino abolita et oblivionis fluctibus mersa essent, ne sic quidem mihi novis quæstionibus argumentationibusve opus esse. Si enim quæ paulo ante imperatori et patriarchæ placuerant, ea nunc velut telæ aranearum soluta sunt, quomodo ea, quæ Palamas iisdem de rebus statuet, sincera nec ambiguæ **830** fidei esse videbuntur, si forte concessurum se mihi illa promiserit, de quibus vos antea mihi assensistis; cum ipse dignitatis amplitudine vobis multum inferior sit; honestate autem et morum gravitate longe abesse, longe superari sese a vobis, sæpe et multis argumentis ostenderit?

[P. 523] ΙΓ'. Πρὸς ἅπερ ὁ Παλαμᾶς, « Οὐδ' ἐμοὶ, φησὶ, διαλέξεων δεῖ καὶ κριτηρίων ἄλλων, ἅπαξ εἰληφότι τὰ πρὸς δικαίωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἔγγραφα τῶν ἐμοὶ λαληθέντων ὁπωσποτε πρὸς Ἰωάννου τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν τότε συνεδρευόντων ἐπισκόπων ἐκείνῳ ψηφίσματα. » Πρὸς ἅπερ ἐμοὶ τοιάνδε ποιεῖσθαι τὴν ὑποφορὰν ξυνέπιπτεν. « Εἰ μὲν δὴ καὶ μέχρι καὶ ἐς τέλος ὑπὸ τοῦ δεδρακότος ἐκείνου τὸ κῦρος εἶχεν ἐκεῖνα, καὶ μὴ οὐκ εἰς μακρὰν ἑτέροις διασέσεισταί τε κἀκ βάθρων ἀναμεμόχλευται στεῤῥοτέροις γράμμασι καὶ ψηφίσμασι, σοὶ μὲν ἴσως, εἰ καὶ μὴ τῇ ἀληθείᾳ, τὸ παράπαν εἶχε τὸ εὔλογον. Εἰ δ' αὐτῷ γε δήπου τῷ δεδρακότι, μετὰ πλειόνων ἢ πρότερον αὖθις τῶν ἐπισκόπων (83) συσκεψαμένῳ,

XIII. Ad hæc Palamas: « Nec mihi, inquit, aliis disputationibus opus est, aliisve judiciis, cum ad eorum quæ quoquomodo dixi, probationem confirmationemque scripta impetraverim decreta a Joanne patriarcha et ab iis qui cum illo tunc sedebant, episcopis. » Ego vero hæc subjeci: « Si ea decreta is qui fecerat ad extremum rata habuisset, si non eadem paulo post firmioribus aliis scriptis ac decretis labefactata et funditus convulsa fuissent, tibi quidem fortasse, etsi non veritati, probabilis ratio suffragaretur. Quod si ipse qui fecerat, re coram episcopis pluribus, quam quot antea convenerant, denuo examinata, et multiplici decretorum illorum vitio perspecto, omni studio in id incubuit,

Variorum notæ.

(83) Itaque adversus Palamam synodus coacta est a Joanne patriarcha. Atque illud est concilium, de quo Gregoras (*Historiæ* lib. xix, cap. 1, n. 18), veterem ait famam percrebuisse, tanquam hæresim omnium maximam correcturo, coactisque ex omni pene orbe patriarchis et episcopis, octavi et ultimi concilii nomen habituro. Tamen Joannes Cyparissiotes *Palamicarum Transgressionum* lib. I, serm. 4, cap. 4, duos tantum et viginti pontifices adversus Palamam coivisse testatur. De tempore quo ea syno-

ut et scriptum scripto, et decretum decreto, circumspectisque et legitimis constitutionibus inconsideratas et minime legitimas prorsus rescinderet; si ignorantiæ suæ veniam cum a nobis, tum ab iis omnibus, qui a vera opinione haud recessissent, petere non dubitavit; quid jam causæ est, cur, veritatis lumine omisso, in tenebris erroris palari libeat?»

XIV. «At mihi priora decreta videntur esse posterioribus **831** firmiora,» excipit imperator, Palamæ hæsitantis defensor acer et fervidus: «Si enim quæ destruxi (inquit Apostolus [1]) iterum hæc ædifico, prævaricatorem me constituo.» Quem ego, antequam ad alias responsiones transiret, sic contra argumentatus sum. «Si quis eo se prævaricatorem velit judicare, o imperator, quod ipse a semet ipso violatus fuerit, multum mihi vel sic quoque (ausim dicere) probabilis ratio patrocinatur. Solvuntur quippe ab eo una utique ratione, simul cum posterioribus, etiam priora illa decreta, si veritatem contrario flatu haud opprimat mendacium: si fons justitiæ adsit, unde ii, qui hæc æstimare et apte definire cupiunt, æquam sententiam facile hauriant. Ita, brevi tempore magnis negotiis liberati, nova hodie judicia de multis et variis Pa-

A καὶ τὸ ἐν τοῖς ψηφίσμασιν ἐκείνοις πολύχουν τῆς ἀτοπίας σαφῶς ξυνεωρακότι, πάσαις ῥοπαῖς τῆς ψυχῆς γράμματι γράμμα, καὶ ψηφίσματι ψήφισμα, περιεσκεμμένοις τε καὶ νομίμοις τὰ λίαν ἀπερίσκεπτά τε καὶ μηδαμῇ ποτε νόμιμα, τελέως ἀνέτρεπέ τε καὶ ἅμα συγγνώμην τῆς ἀγνοίας ἐξ ἡμῶν τε καὶ ὅσοι τῆς ὀρθῆς οὐκ ἐξέστησαν δόξης ὁμοίως οὐκ ἠμέλει ζητῶν, ποῦ δίκαιον τὸ τῆς ἀληθείας παραδραμόντας φῶς τῷ τῆς κακίας ἑκόντας πλανᾶσθαι σκότῳ;»

ΙΔ'. «Ἀλλ' ἔμοιγε τὰ πρὶν βεβαιότερα τῶν ὑστέρων δοκεῖ γραμμάτων εἶναι,» φησὶν ὁ βασιλεὺς, τὸν λόγον διαδεξάμενος καὶ σύμμαχος τῷ Παλαμᾷ θερμὸς ἀποροῦντι γινόμενος. «Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην B ἐμαυτὸν συνίστημι.» Πρὸς ὃν ἐμοὶ τοιάδε, πρὶν εἰς ἑτέρας ἐμβεβληκέναι τῶν ἀντιῤῥήσεων, ἀνθιστῆν τετύχηκε τοῖς λεχθεῖσιν ἐπιχειρήματα· «Εἰ παραβάτην αὐτὸν ἐθέλοι τις κρίνειν, ὦ βασιλεῦ, ἅτε θραυόμενον αὐτὸν ὑφ' αὐτοῦ, πολλήν ἐμοὶ καὶ οὕτω φημὶ τὸ εἰκὸς παρέχει τὴν συμμαχίαν. Συγκαταλύονται γὰρ αὐτῷ μετὰ τῶν ὕστερον ἑνί γέ τῳ τρόπῳ καὶ τὰ πρὶν ἐκεῖνα ψηφίσματα, εἰ μὴ τυραννοίη τὴν ἀλήθειαν ἀντιπνέον ἀμηγέπη τὸ ψεῦδος, ἀλλὰ πηγὴ δικαιοσύνης ἐπιχωριάζουσα λαμπρῶς τὸ δέον χορηγοίη ταῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν καὶ ῥυθμίζειν προθυμουμέναις γλώτταις· καὶ μακρῶν

[1] Galat. II, 18.

## Variorum notæ.

dus habita sit, non plane constat. Ego habitam puto circiter an. Christi 1345. Certe eam ante illud tempus coactam haud fuisse colligitur ex ipsius Palamæ verbis quæ exstant cod. Reg. 2409, fol. 299, ubi ait se περικεκλεισμένον ἐπὶ δυσὶν ὅλοις ἐνιαυτοῖς ἤδη, tum hæc addit, Πόσοι δὲ ποσάκις πρὸς αὐτὸν (Joannem scilicet patriarcham) εἰπόν τε καὶ γεγράφασι, εἰ μὴ τὰς μεγίστας ἐκείνας συνόδους στέργεις, γενέσθω πάλιν ἑτέρα, μόνον ἐκ τῶν ἱκανῶν τὰ τοιαῦτα συνορᾷν. Ὁ δὲ καὶ ἐκείνας φησὶ στέργειν, καὶ τὸν ἐπ' ἐκείνας γεγραμμένον τόμον ἀθετεῖν μὴ δύνασθαι· καὶ δι' ἔργων καὶ λόγων ἀκυροῖ τὰ παρ' ἐκείνων ἐγγράφως κεκυρωμένα, καὶ πρὸ τῶν συνόδων ἐκείνων ἐν τῷ ἁγιωρειτικῷ τόμῳ διειλημμένα μηδὲν ἧττον· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, ἐν αὐτοῖς τοῖς θεοπαραδότοις λογίοις, κἀν τοῖς ἱεροῖς τῶν θεοφόρων Πατέρων συγγράμμασι. Τούτων οὖν ἁπάντων οὐκ οἶδ' ὅπως οὗτος ἀλογήσας ἀρτίως, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὖθις εἰσήγαγεν, ἃ ταῖς προϋπηργμέναις ἀπηγόρευται συνόδοις, ἵνα μὴ μόνον ἡ πολιτεία, φεῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, στασιάζῃ τε καὶ ταράττηται, etc. Ex his, inquam, verbis colligitur, illam quam dicimus synodum non coactam fuisse ante annum Christi 1345, quo anno Palamas hæc ipsa scribebat. Etenim epistolam in qua hæc leguntur, anno Christi 1345, datam fuisse perspicuum est ex eo, quod Palamas ibidem dicat, *sese duobus jam annis carcere inclusum teneri*, qui anno Christi 1343, Maio mense in custodiam datus fuerat, ut supra ostendimus ad pag. 482. B. Itaque per annos decem habita sunt de iisdem rebus concilia saltem quatuor. Primum an. Chr. 1341, Junii die 15, adversus Barlaamum. Secundum circa an. 1345, adversus Palamam. Tertium an. 1347, adversus Joannem Calecam patriarcham. Quartum deni- C que an. 1351, Maio mense, adversus Gregoram et alios Acindynianos. (Joan. Cyparissiotes meminit τελευταίας συνόδου, quam ait coactam fuisse ab Ephesi metropolita, Palam. Transgress. lib. I, serm. 4, cap. 16, in fine.) Tomi vero promulgati sunt multo plures (*a*): nempe Tomus Hagioriticus, de quo Palamas, cod. Reg. 2409. fol. 267. Tomus synodicus in Barlaamum et in Acindynum, editus mense Augusto anni 1341, de quo Lambecius Biblioth. Cæsar. lib. IV, pag. 30. Tomus Ignatii patriarchæ Antiocheni contra Isidorum, editus an. 1344, Novembri mense; laudatus ab Allatio in Dissert. *De libris Eccles. Græc.*, pag. 188. Tomi contra Palamam varii, variis temporibus Joanne patriarcha editi: id quod ipse Palamas testatur his verbis: Ὥσπερ εἷς ἐστι Χριστὸς ἀληθινὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, Ἀντίχριστοι δὲ πολλοὶ γεγόνασιν.......... οὕτω καὶ συνοδικὸς τόμος κατ' εὐσέβειαν ἐφ' ἡμῶν τῆς ἀληθείας συνήγορος εἷς· ἀντίτομοι δὲ καὶ νῦν D γεγόνασι πολλοί... Τρίτος οὖν ἐστιν οὗτος τῶν παρὰ τοῦ τῷ Βαρλααμίτῃ συναιρεῖν Ἀκινδύνῳ προελομένου νῦν ἐξενηνεγμένων, καὶ παρ' ἡμῶν ἐξεληλεγμένων. Cod. Reg. 2409, fol. 287. His addatur Tomus contra Joannem patriarcham editus mense Februario anni 1347, de quo Lambecius Bibl. Cæsar. lib. VI, pag. 28. Item Tomus et Anathematismi in Palamam editi mense Julio ejusdem anni, quorum meminit L. Allatius *Græc. Orthod.* tom. II, pag. 795, et *De Eccl. Occident. et Orient. perp. cons.* pag. 803. Denique Tomus contra Gregoram et ejusdem sectæ propugnatores, editus mense Augusto anni 1341. Qui quidem Tomus exstat in *Auctario novissimo Bibliothecæ Græcorum Patrum*, parte altera, pag. 135. BOIVIN.

(*a*) Tomi duo, prior contra Barlaam et Acindynum; alter, contra Prochorum Cydonium, Barlaami discipulum, editi sunt in libro schismatico cui titulus: ΤΟΜΟΣ ΑΓΑΠΗΣ. EDIT.

διὰ ταῦτ' ἐν βραχεῖ πραγμάτων ἀπηλλαγμένοις νέα τήμερον συγκροτείσθω δικαστήρια περὶ τῶν τοῦ Παλαμᾶ παμπόλλων τε καὶ ποικίλων ἐξ ὑπαρχῆς καινοφωνιῶν. Εἰ δὲ πολύτροπον τὸ τῆς λήθης καὶ τῆς ἀγνοίας νόσημα, ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐνδυναστεῦον διανοίαις, παρέλκοι τὸν ἡγεμόνα λογισμὸν ὡς τὰ πολλὰ πρὸς ἀπάτης κρημνοὺς ἐκ προοιμίων· τοῦ δὲ χρόνου μετὰ τῆς πείρας τὰ πεπραγμένα γυμνάζοντος, τὸ ἀληθείας ἀνακαθαίρεται κράτος καὶ τὰ νέφη τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης ἐκ μέσου λαμπρῶς ἐλαύνεται, οὐκ ἂν εἴη τῶν ἀπεικότων τουτὶ καὶ ἅμα τῶν εἰθισμένων ὡς ποῤῥωτάτω βαδίζον τρόπων, εἰ καὶ πατριάρχην [P. 524] τἀληθὲς ἠγνοηκότα πρότερον, διὰ τὴν τῆς σαφηνείας τῶν γεγραμμένων ἐπίκρυψιν, ἐπιοῦσα μετὰ τῆς ἁρμοττούσης πείρας ἡ τὰ δρώμενα ξὺν χρόνῳ γυμνάζουσα γνῶσις ἐπηνώρθου τε καὶ οἷς ἐμμένειν χρεὼν ἐδίδασκε δόγμασί τε καὶ γράμμασιν. Ἔπειτα εἰ τοῖς προτέροις καθάπαξ τῶν ὅσα πράττεται πᾶσι τὴν τοῦ δικαίου δίδως ῥοπὴν, ὅρα μὴ καθ' ἑαυτοῦ τὴν ψῆφον ἐγείρῃς τῶν νόμων τῶν σῶν, καὶ ταῖς ἰδίαις δίκαις γένῃ περιπετὴς ἐν βραχεῖ. Οἱ γὰρ ἐκεῖνα τὰ πρῶτα τοῦ Παλαμᾶ βεβαιώσαντες ἐπίσκοποι γράμματα, οὗτοι καὶ κατὰ πάντων Ῥωμαίων ἐγγράφους ἐξήνεγκαν Τόμους καὶ πολύτροπά τινα τὰ ψηφίσματα· δι' ὧν τῷ αἰωνίῳ πυρὶ παρέπεμψαν, εἴ τινες εἶεν, οἷς πρὸς βουλήσεως εἴη τὸν Καντακουζηνόν σε βασιλέα τε δέχεσθαι καὶ Χριστιανὸν ἀποκαλεῖν· ἐν ὑστέροις δ' ἀκόντων αὐτῶν ἐγκρατῆ γεγονότα τῶν βασιλείων σκήπτρων καὶ θρόνων ὅλαις ἀνηγόρευον βασιλέα φωναῖς, μικρὰ τῶν οἰκείων ἐκείνων ἀρῶν φροντίσαντες. Εἰ οὖν τὰ πρότερα, κατὰ τὰς σὰς δίκας, τῶν ἐπισκόπων ψηφίσματα κἀνταῦθα κρατοίη καὶ βεβαιότερα τῶν ὑστέρων εἴη, ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν εἴποιμι· σὺ δ' αὐτὸς ἀῤῥεπῶς δίδαξον, ὅπῃ χωρεῖ τὰ τῆς καταδίκης περιφανῶς. Δυοῖν γὰρ ἕποιτ' ἂν θάτερον, εἰ πηγὴ δικαιοσύνης πρυτανεύει τοὺς τῆς δίκης ῥύακας. Ἢ γὰρ κἀνταῦθα προτιμότερ' ἂν θείημεν τὰ πρῶτα, κατὰ τὴν σὴν ἐπ' ἐκείνοις κρίσιν· καὶ βεβαιοῦται λοιπὸν ὁ κατὰ Ῥωμαίων ἐκφωνούμενος ἐκεῖθεν ἀναθεματισμὸς διὰ σὲ, καὶ ἅμα λύεταί σοι τὸ τῆς βασιλείας ἰσχυρὸν ἐν βραχεῖ σὺν τῇ εὐσεβείᾳ· ἢ τῶν προτέρων ἀθετουμένων, διὰ τὸ τῆς συναρπαγῆς καὶ τῆς ἀπάτης ἔγκλημα, σοὶ μὲν κυροῦται τὸ τῆς βασιλείας κράτος ἐς τὸ ἀθῶον μετὰ τῆς εὐσεβείας· λύονται δ' αἱ τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνίαι, καθάπερ ὁ τῆς Χαλάνης πύργος· συνάπτεται δὲ τὰ διεστῶτα τῆς Ἐκκλησίας μέρη πρὸς ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην. Εἰ δ' αὐθεντικῶς οὑτωσὶν ἐκεῖ μὲν τὴν νίκην τοῖς προτέροις δίδως, ἐνταυθοῖ δὲ τοῖς ὑστέροις, τυραννὶς τὸ πρᾶγμα καὶ κανόνας πάντας ὑπερβαῖνον θείους καὶ ἀνθρωπίνους. Καὶ εἰ φοβερόν σοι τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος νομίζεται, ὥρα σοι λοιπὸν ἐκλογίζεσθαι τοὺς ἐντεῦθεν φόβους, ὁποῖοι καὶ ὅσοι, παῖδάς τε ἔχοντι καὶ πλείστην συγγένειαν, καὶ πρό γε πάντων ψυχὴν καὶ σῶμα· ὧν τῇ μὲν τὰ ἐκεῖ δεδίττεται κολαστήρια, τῷ δὲ μυρίοις ὑποκεῖσθαι καὶ ποικίλοις συμπίπτει νοσήμασι. »

ΙΕ΄. Τῶν δὲ παρακαθημένων κολάκων ἑνός τινος τὴν ἐμὴν τῷ ἀγκῶνι πλευρὰν συμπιλήσαντός τε καὶ ἀντειπόντος, ὡς τὰ ἥδιστα λέγειν χρεὼν βασιλεῦσι,

A lamæ commentis de integro constituamus. Sin oblivio et ignorantia, quod morbi genus multiplex est, hominum animis penitus insidentes, moderatricem rationem initio plerumque in erroris præcipitia trahunt, tempore autem ex experientia id quod actum sit corrigentibus, veritatis vis illustratur, mendaciique et erroris nubila plane e medio pelluntur, mirum haud fuerit, nec ab usitato more longissime abeat, si patriarcham, qui initio, quod ea quæ scripta erant obscuriora essent, veritatem non viderat, subsequens experientia et rerum cognitio (quæ ope temporis corrigit ea, quæ acta sunt) lapsum erexerit, et **832** quibus inhærendum esset dogmatis præscriptisque docuerit. Jam vero, si iis prorsus omnibus justitiæ robur tribuis,
B quæ prius acta fuerint, cave ne legum tuarum suffragia in te ipsum vertas, et propria sententia statim ipse tenearis. Qui enim episcopi priora illa Palamæ scripta confirmarunt, ii etiam scriptos Tomos et varia in omnes Romanos edidere decreta, per quæ sempiterno igni devovebantur, si qui essent, quibus Cantacuzenum (te ipsum scilicet) et imperatorem agnosci, et Christianum appellari placeret: iidemque te postmodum, cum invitis iis sceptro et solio potitus esses, imperatorem una voce, suis illis exsecrationibus parvi factis, renuntiarunt. Si igitur, ut tu statuisti, priora episcoporum decreta etiam hic valeant, et posterioribus firmiora sint, ego quidem nolim dicere; tu
C vero ipse haud dubius doceto nos, quorsum illa interdicta aperte evadant. Duorum enim alterum sequatur necesse est, si judicium feramus ex ipso justitiæ fonte derivatum. Quippe aut hic quoque potiora habebimus ea quæ priora sunt, secuti tuum de aliis illis judicium; atque ita confirmabitur demum anathematismus in Romanos tui odio inde pronuntiatus, et simul auctoritatis tuæ robur cum veræ pietatis laude evanescet; aut iis quæ priora sunt, nihili factis, propter obreptionis et fraudis crimen, tibi quidem imperatoria auctoritas et pietatis laus illibata asseritur; Palamæ autem commenta, veluti **833** Chalanes turris, evertuntur; Ecclesiæ vero partes disjunctæ concordia et pace sociantur. Sin adeo imperiosus victoriam tribuis,
D illic quidem prioribus decretis, hic autem posterioribus, tyrannicum profecto illud est et legibus omnibus tam divinis quam humanis contrarium. Si igitur terribile esse existimas in manus Dei viventis incidere, jam oportet reputes, quæ et qualia inde pericula impendeant, liberos habenti numerosamque cognationem, et quod præcipuum est, animam et corpus; ex quibus hæc metuit supplicia sempiterna, illud infinitis variisque morbis obnoxium est. »

XV. Cum autem assidentium adulatorum unus cubito meum latus pressisset, et placentia principibus dici oportere monuisset, magno tum zelo

percitus et effervescens adulationem illi et pusillum animum objeci, et quæcunque his consequentia sunt. Silentio ibi facto Palamas, qui nihil poterat reponere, postulare cœpit, ut permitteretur sibi, ad suarum opinionum confirmationem ex Scripturis testimonia producere. Repudiante me, atque exempla afferente Arii, Sabellii, Nestorii, eorumque omnium, qui suas opiniones ex sacris Scripturis perperam confirmare instituissent, cœtus dimissus est. Cæterum ego, quia errorem grassari et tumultum inde magnum exsistere videbam, tempus autem perficiendi..... opem ipsis efficacem **834** afferre non potuit. Et hæc quidem ita se habuerunt; ac hiems in his exivit.

A μακρῷ κινηθεὶς καὶ ὑπερζέσας τῷ ζήλῳ κολακείαν τε ἐνεκάλουν ἐκείνῳ καὶ σμικρολογίαν ψυχῆς, καὶ ὅσα τούτοις ἕποιτ' ἄν. [P. 525] Σιγῆς τοίνυν γενομένης ἐν τούτοις, καὶ μηδὲν ἔχων ὁ Παλαμᾶς ἀντιφθέγγεσθαι, μαρτυρίας ἠξίου συγχωρηθῆναι παράγειν γραφικὰς εἰς ἐκδίκησιν τῶν αὑτοῦ καινοφωνιῶν. Ἐμοῦ δ' ἀποτρεπομένου καὶ τὴν τῆς τοιαύτης ὁμοιότητα πρὸς Ἄρειον καὶ Σαβέλλιον καὶ Νεστόριον, καὶ ὅσοι τὰς οἰκείας αἱρέσεις ἐκ τῶν θείων Γραφῶν κακοτρόπως συνιστᾷν ἐπεχείρουν, ἀνάγοντος, ὁ σύλλογος ἡμῶν διελύετο. Ἐπεὶ δ' ἐκεῖθεν μακρὸν ἐπιπολάζοντα βλέπειν ἐπῄει μοι τὸν τῆς κακοδοξίας θόρυβον, ὥραν δ' ἀνύειν τὸ.... μὴ τὴν ἔμπρακτόν σφισι παρέχειν ἐδύνατο συμμαχίαν. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ ὁ χειμὼν ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

## CAPUT VI.

*Cantacuzenus Cralem officii admonet. Non auditur. Bellum parat. Amurius, cum copiis mare transmissurus, Smyrnæam Latinorum arcem it expugnatum. Missili telo occisus cadit. Cantacuzenum a suscepto bello tres causæ deterrent: nempe mors Amurii; renum morbus; et Galatæorum rebellio.*

I. Cum sol æquinoctialem flexum attigisset, et anni portas, ad explicandum latius diem, longis cornibus Aries aperiret, legatos imperator ad Triballum misit, qui fœderum ac pactionum commonefacerent et fidei violatæ arguerent. Verum is, quia continuæ victoriæ maximos illi spiritus attulerant, irritam legationem facessere statim jussit. Itaque imperator Byzantio egressus, medio jam vere, tum ut copias, quæ in Thracia erant, adversus istum cogeret, tum ut amicum Amurium et vires cum eo Persicas ex Asia arcesseret, septimo post die Didymotichum pervenit.

B Α'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου περὶ τροπὰς γενομένου τὰς ἰσημερινάς, καὶ τοῦ Κριοῦ τοῖς μακροῖς κέρασι τὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ θύρας ἐς τὸ τῆς ἡμέρας εὖρος λαμπρῶς διανοίγοντος, πρέσβεις πρὸς τὸν Τριβαλλὸν ὁ βασιλεὺς ἀπεστάλκει, τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας ἀναμνήσοντας καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐλέγξοντας παρέκβασιν. Ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος φρόνημα μέγιστον ἐκ τῶν συνεχῶν τροπαίων ἀνειληφὼς ἄπρακτον ἀπιέναι εὐθὺς ἐκέλευε τὴν πρεσβείαν, ἄρας ὁ βασιλεὺς ἐξῄει τοῦ Βυζαντίου, μεσοῦντος ἤδη τοῦ ἦρος, στρατολογήσων τε ἐκ τῆς Θρᾴκης τὴν ἐνυπάρχουσαν δύναμιν κατ' ἐκείνου καὶ τὸν φίλον Ἀμοὺρ ἐξ Ἀσίας μεταπεμψόμενος μετὰ δυνάμεων Περσικῶν. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἑβδομαῖος ἐς Διδυμότειχον ἀφικνεῖται.

II. Amurius, maxima peditum equitumque coacta multitudine, constituit, antequam in Thraciam ac Macedoniam transiret, vi expugnare et funditus exscindere, si posset, castellum illud, quod Latini Smyrnæ habebant; ne ii patriam, quæ isto abeunte orba relinquebatur, crebris incursionibus vastantes, gravissima quæque perpetrarent. Latinam enim arrogantiam prævidebat non temperaturam sibi esse, sic ut oblata semel exeundi excurrendique opportunitate, suis se finibus contineret. Admotis itaque copiis, ad pugnam eos provocat. Hi statim arreptis armis pugnantum exeunt, viribus non minus quam **835** splendore armorum freti. Sed Persicorum militum magna undecunque vi ingruente, oculos contra attollere non audent, pedem turpiter referunt, et obstructis castelli portis, missilibus ex muro telis pugnare incipiunt: unde lethali vulnere accepto, Amurius mortuus repente collabitur. Quem necessarii sui exceptum, revocatis a pugna militibus, domum reportant.

C Β'. Τῷ δ' Ἀμοὺρ ἠθροικότι πλεῖστον ὅμιλον πεζικῶν τε καὶ ἱππικῶν δυνάμεων ἔδοξε, πρὶν ἐς Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν διαβαίνειν, ἄκοντι διαπράξασθαι καὶ πρόρριζον ἐξελεῖν, εἰ δύναιτο, τὸ ἐν Σμύρνῃ φρούριον τῶν Λατίνων, ὡς μὴ ὀρφανὴν ἀπιόντος αὐτοῦ καταλελειμμένην τὴν πάτριον γῆν συχνὰ κατατρέχοντες οὗτοι ληΐζωνταί τε καὶ τὰ ἔσχατα δρῶντες φαίνωνται τῶν δεινῶν. [P. 526] Τὴν γὰρ Λατινικὴν ὀφρὺν οὐδέποτ' ἠρεμήσειν ἤλπισεν ἐν ὅροις μεῖναι, καιρὸν ἐξιέναι καὶ κατατρέχειν ἔχουσαν. Ὅθεν προσελάσας προὐκαλεῖτο πρὸς πόλεμον. Οἱ δὲ παραχρῆμα τῆς πανοπλίας ἀναλαβόντες εἰς μάχην ἐξῄεσαν, οὐχ ἧττον τῇ δυνάμει θαῤῥοῦντες, ἢ τῇ τῶν ὅπλων λαμπρότητι. Ἐπεὶ δὲ πολύς τε καὶ πανταχόθεν ὁ τῶν Περσικῶν δυνάμεων ἔῤῥει πόλεμος, καὶ ἀντιβλέπειν D οὐ μάλα ἐδύναντο, ἐπὶ πόδα τε ἀνεχώρουν αἰσχρῶς (84) καὶ τὰς πύλας ἀσφαλισάμενοι τοῦ φρουρίου τοῖς ἑκηβόλοις ἐκ τῶν τειχῶν ἐμάχοντο βέλεσι· δι' ὧν καιρίαν πληγέντος Ἀμοὺρ (85), ἐκ τοῦ παραχρῆμα νεκρῷ γενέσθαι ξυμπέπτωκεν. Ὃν οἱ προσήκοντες ἀνειληφότες τῆς τε μάχης ἀπέχεσθαι τοῖς στρατιώταις παρεκελεύοντο καὶ αὐτὸν ἐς τὰ οἴκοι φοράδην ἀπῆγον.

### Variorum notæ.

(84) Hanc Latinorum ad Smyrnam cladem describit Joannes Villaneus lib. XII, cap. 38. DUCANG.—Non hanc, sed eam quæ triennio præcesserat. BOIVIN.

(85) De cæso Amurio silet Villaneus. DUCANG. — *Joannes* scilicet: nec mirum. Nam hæc gesta sunt A. C. 1348, in cujus initio desinit Joann. Villanei Historia. BOIVIN.

Γ'. Τούτου δ' οὕτω κεχωρηκότος, ἐν λύπαις εἶναι τῷ βασιλεῖ ξυνέβαινε, τῆς τε προσδοκωμένης ἐκεῖθεν Περσικῆς λελειμμένῳ συμμαχίας καὶ ἅμα φίλου μεγίστην αὐτῷ διὰ βίου τηρήσαντος εὔνοιαν ἐστερημένῳ. Ἓν μὲν δὴ τοῦτο τῆς κατὰ Τριβαλλῶν ἐκστρατείας ἐμποδὼν ἐγεγόνει τῷ βασιλεῖ. Δεύτερον δὲ, τὸ κατὰ τῶν νεφρῶν (86) ἐνσκῆψαν αὐτῷ περὶ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς νόσημα, τάς τε ἀλγηδόνας δριμείας ἐπάγον αὐτῷ καὶ τὴν τοῦ βαδίζειν ὑποκλέπτον ἐλευθερίαν τε καὶ ῥαστώνην, καὶ ἅμα τὰς τῶν ἰατρῶν ἐπαγγελίας οὐ μάλα τοι πρὸς τὸ εὔελπι καθαρῶς ἀθροίζεσθαι συγχωροῦν ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Καὶ τρίτον ἐπὶ τούτοις, ἡ τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου Λατίνων κατὰ Βυζαντίων ἐξ οὐδεμιᾶς προφάσεως ἐπανάστασις (87), ἣ μετὰ τὰς Ὠρίωνος ἐπιτολὰς εὐθὺς πεποίηται τὰς ἀρχάς· περὶ ἧς μικρὸν ὕστερον προϊόντες ἐροῦμεν πλατυτέρᾳ τῇ γλώττῃ. Νῦν δ' ἐκεῖνο ἐπαναλήψομαι.

A

III. Is cum fuisset hujus belli exitus, incidit imperator in luctum, ut qui simul et Persicis, quæ illinc speraverat, auxiliis destitueretur, et eo, qui singularem erga se benevolentiam tota vita conservaverat, amico orbaretur. Prima ea res fuit, quæ imperatoris in Triballos expeditioni obstiterit. Altera morbus, qui eidem circa solstitium æstivum in renes invasit, dolores acres afferens, et liberam incedendi facultatem supprimens, ita ut ex medicorum promissis spes non admodum læta aut certa continuo colligeretur. Tertium impedimentum accessit, rebellio ab Latinis Galatæis adversus Byzantios nullo prætextu cœpta; quæ ab Orionis ortu statim initium habuit. De ea, paulum progressi, agemus infra fusius. Nunc vero illud resumam.

## CAPUT VII.

*Persæ prædones in Thraciam ex Asia trajiciunt. Equites circumjecta Bizynæ urbi loca incursant. Pedites ulterius pergunt. Matthæus Cantacuzenus cum parva manu his occurrit. Barbari Romanos conspicati quid egerint. Acris pugna. Matthæi strenuitas. Ejusdem in hostes temere invecti periculum. Barbari internecione deleti. Præclaræ spes ex illustri victoria. Equestre prædonum agmen ab ipso imperatore partim cæsum, partim præda erepta fusum et dispersum.*

Α'. Ἄρτι τοῦ ἡλίου τὰς θερινὰς τροπὰς παραλλάττοντος, Περσική τις δύναμις (88), ἐξ αὐτονόμου καὶ λῃστρικῆς ἄλλη ἀλλόθεν ἠθροισμένη τροφῆς καὶ διαίτης, ἐς Θρᾴκην ἐξ Ἀσίας πεποίηται τὴν διάβασιν. Καὶ ἐπειδήπερ ὁπόσα θαλάττης ἐγγὺς ὑπῆρχε χωρία πᾶσι καθάπαξ ἀοίκητον εἶναι συνέβαινεν ἐρημίαν διά γε τὰς συνεχεῖς τῶν ἐχθρῶν ἐφόδους, εἰς δύω σχίζεται μοίρας· καὶ τῶν μὲν ἱππέων ἡ φάλαγξ, εἰς διακοσίους [P. 527] καὶ χιλίους τὸν ἀριθμὸν ἀναφέρουσα, ἐπὶ τὰ ὅσα περὶ Βιζύνην εἰσὶ χωρία τοὺς δρόμους ὅλαις ἤλαυνε ταῖς ἡνίαις· ἡ δὲ πεζικὴ δύναμις, ἐκ δὶς ἑπτακοσίων εὐζώνων ἀνδρῶν συγκειμένη καὶ αὐτὴ, δυτικωτέραν πεποίηται τὴν ὁρμήν. Συνέβαινε γὰρ αὐτῇ τήν τε Ῥοδόπην τὸ ὄρος, καὶ ὅσαι περὶ Διδυμότειχον οὖσαι τυγχάνουσι πόλεις, ἐξ ὑπερδεξίων ἀφεμένῃ τὴν ἔφοδον ἐφ' ὅσα ἐπέκεινα κεῖται χωρία ποιεῖσθαι· ὧν Ματθαίῳ τῷ τοῦ βασιλέως υἱῷ τὴν ἐπιτροπὴν, ὡς ἀνωτέρω διείληπται, κεκτημένῳ οὐ μάλα τοι ἀνεκτὸν ἐνομίσθη κατ' ἐξουσίαν ἀπονητὶ ποιήσασθαι τὴν τῆς λείας ἐκεῖθεν ἐᾶσαι τοὺς Πέρσας ἀπαγωγήν. Ῥᾴδιον δ' ἥκιστα ὂν ἐκ μόνης τῆς Γρατιανουπόλεως, ἐν ᾗ τουτονὶ τηνικαῦτα παρεῖναι ξυνέβαινε, στρατὸν τοῖς βαρβάροις ἀντίπαλον παραχρῆμα συναγαγεῖν, ἐκ τῶν ἐνόντων τριακοσίους ἱππέας ἀνειληφὼς, καὶ πεζικήν τινα φάλαγγα, μεγάλην ἐβράβευσε δι' ἀβάτων χωρίων τῷ δρόμῳ τὴν ταχύτητα, μὴ λάθῃ φυγοῦσα μετὰ τῆς λείας ἡ λῃστρικὴ δύναμις. Τόπου τοιγαροῦν ἐντυχὼν ἐπιτηδειότητι, δι' οὗ τὴν ἀναστροφὴν οἱ βάρβαροι ἔσεσθαι ἐνομίζοντο, τήν τε ἐφεδρείαν ἐνταῦθα πεποίηται καὶ τῶν εὐζώνων ἐνίους προὔπεμπεν εἰς κατασκοπήν· ἀφ' ὧν περὶ τὴν λείαν ἀσχολεῖσθαι πόῤῥω

B

I. Statim post æstivum solstitium Persarum manus, qui alii aliunde ex licentia et latrocinio in unum convenerant, trajiciunt ex Asia in Thraciam. **836** Iidem, quia loca omnia mari vicina ob continuas hostium irruptiones vasta et habitatoribus vacua occurrebant, bipartito se distribuunt: et equestris quidem cohors, quæ mille et ducentorum equitum erat, in agros Bizynæ urbi circumjectos laxis habenis invehitur; pedestris autem, quæ ex bis septingentis hominibus expeditis constabat, magis occasum versus impressionem facit. Nempe hi, Rhodope monte et oppidis, quæ circa Didymotichum sita sunt, ad dextram relictis, in ulteriorem regionem, id est Chalcidicen, irrumpunt, cui, ut

C

supra dictum est, Matthæus imperatoris filius præerat. Hic Persas omni licentia et nullo labore prædam inde impune avertere non tolerandum ratus, cum facile haud esset ex sola Gratianopoli, ubi ipse tum forte versabatur, cogere exercitum debellandis Barbaris parem, ex iis qui aderant trecentos equites et pedestrem cohortem sumit; ac ne latronum agmen sese cum præda subito proripiat, magno itineris compendio cursum per invia accelerat. Locum vero opportunum nactus, qua redituri hostes putabantur, suos ibi in insidiis ponit: tum quosdam expeditos speculatum præmittit. Ex quibus cum audivisset, in præda agenda adhuc occupatos esse Barbaros et a castris longe abesse; milites suos modice jubet prandere. At illi, qui

D

non habebant, unde aquam haurirent ad **837** restinguendam sitim, quam et cursus defatigatio, et illius tempestatis ardor attulerat, armis expedien-

### Variorum notæ.

(86) Cantacuz. lib. IV, cap. 10. DUCANG.

(87) De qua copiose Cantacuz. lib. IV, cap. 11, 12. DUCANG.

(88) Rem narrat Cantacuzenus lib. IV, cap. 10 extr. DUCANG.

dis operam dare cœperunt, et maximam diei partem jejuni persliterunt. Matthæus autem, imperatoris officio fungens, cohortem in ordines distribuit; equitibus dextrum et sinistrum cornu assignat, præfectis iis qui virtute præstabant, pedites inter utrumque extremum medios locat, et iis ducibus regendos tradit, qui bellicosissimi sunt. Ipse, cum aliquot equitibus circumvectus, milites jubet confidere, et ut fortes se ostendant hortatur.

A που τῆς στρατοπεδείας ἔτι τοὺς βαρβάρους ἀκούων ἀριστοποιεῖσθαι μετρίως ἐπέτρεπε τοὺς στρατιώτας. Ἐπεὶ δέ σφισιν οὐκ ἦν εὐμαρὲς ὕδατος εὐπορεῖν, ὅθεν ὑδρευσαμένους τὴν ἀνάγκην ἔστι παραμυθεῖσθαι τῆς φύσεως, ὅσην ἥ τε τοῦ δρόμου ταλαιπωρία καὶ τὸ φλέγον τῆς ὥρας ἤνεγκεν, αὐτοὶ μὲν περὶ τὴν τῶν ὅπλων ἐγίνοντο χρείαν, τὸ πολὺ τῆς ἡμέρας ἄσιτοι διακαρτερήσαντες. Ματθαῖος δὲ στρατηγῶν εἰς τάξεις διῄρει τὴν δύναμιν· καὶ τοὺς μὲν ἱππέας ἔς τε τὸ δεξιὸν καὶ λαιὸν διαμερισάμενος κέρας ὑφ' ἡγεμόσι τοῖς ἀρίστοις ἐς τὰ τῶν ἄκρων τὸ πεζὸν παρενέβαλε μέσα, ταξιάρχοις καὶ αὐτὸ παραδοὺς οἷς τὰ πολέμια κρατίστοις εἶναι τετύχηκεν· αὐτὸς δὲ τῶν ἱππέων ἐνίους ἔχων περιῄει, πρὸς εὐψυχίαν καὶ ῥώμης ἐπίδειξιν διεγείρων τὰς φάλαγγας.

II. Sole jam ultra meridiem progresso, apparent Barbari procul, multum prædæ secum agentes. Mox ubi propius accessere, Romanos milites armorum splendore collucentes conspicati obstupescunt primo; deinde quia animadvertunt non multos esse, despectui habent. Porro optimum iis esse visum est, prædam a tergo non longe relinquere, una autem omnes stare confertos, atque ita Romanorum impressionem fortiter sustinere. Itaque expeditissimis sagittariorum, in extremo agmine primum collocatis, præcipiunt, ut nunc instent, nunc conversi pedem referant ac fugiendo pugnent suo more; tum ut id crebro faciant, atque ita Romanam aciem ludificando perturbent.

Β'. Τῆς δ' ἡμέρας ἐς τὸ πλέον ἢ κατὰ μεσημβρίαν εἶναι τὸν ἥλιον γενομένης, οἱ βάρβαροι πολλὴν B ἐπαγόμενοι πόῤῥωθεν παρεδείκνυντο λείαν. Ἐγγύτερον δ' ἤδη γενόμενοι κατεπλάγησαν μὲν τὴν τῶν Ῥωμαίων θεασάμενοι στρατιάν, τῇ τῶν ὅπλων λαμπρότητι διαλάμπουσαν· κατεφρόνησαν δ' οὖν, οὐ πάνυ πολλὴν ξυννενοηκότες οὖσαν αὐτήν. Ἔδοξεν οὖν ἄμεινον, τὴν λείαν ὀπίσω διαλιπόντας μικρὸν, ἀθρόους ὑφ' ἑνὸς ἱσταμένους αὐτοὺς τὴν τῶν Ῥωμαίων εὐρώστως ἔφοδον διακαρτερεῖν. Διὸ τοὺς ἐλαφροτάτους τοξότας πρότερον σφῶν αὐτῶν ἐς τὴν οὐραγίαν θέντες παραγγέλλουσι νῦν μὲν ἐπικεῖσθαι, νῦν δ' ἀποχωρεῖν ἐκ μεταβολῆς καὶ φυγομαχεῖν, κατά τό σφισιν ὡς τὰ πολλὰ εἰωθὸς, καὶ συχνὰ τοῦτο δρῶντας ἐξαπατᾶν [P. 528] καὶ ἐπιταράττειν τὴν τῶν Ῥωμαίων τάξιν.

III. Romanis igitur magno animo invadentibus, ac belli signum dantibus tubis, statim et ipsi Persæ clamorem tollunt, et cum nostris ferocissime confligunt; initio quidem illi densum, ut 838 videbatur, confertis clypeis agmen aciesque accessu difficillima, ita ut primo impetu pedestrem Romanorum phalangem perruperint; cum et sinistræ alæ equites, illis, quos dixi, expeditis sagittariis eminus prementibus, animo perturbarentur. Matthæus vero dux circumeundo suorum animos dictis augebat et confirmabat, ac iis partibus, quæ maxime laborabant, aderat usque subsidio. Majori deinde auxilio exercitum indigere animadvertens projectiorem audaciam induit, et suo cum globo in medios hostes irrumpit, juvenilius certe ille quam cautius. Ita statim proturbat et disjicit totam aciem, iis qui fronte adversa incurrerent viriliter prostratis obtritisque; aliis autem imbelli stupore oppressis. Ea re Romani confirmati acriore jam animo periculis sese offerunt, et obvios quosque strenue disturbant et occidunt. Inter hæc Matthæus, dum multiplici contentoque cursu per pugnam fertur ac plurima ruentium hostium corpora proculcat, equo in terram lapso repente excussus, pedes cum occurrentibus quibusque congredi cogitur. Ibi acriter utrinque certari cœptum, hostibus quidem illum interficere gestientibus, Romanis autem acerrime

C Γ'. Τῶν μέντοι Ῥωμαίων σοβαρῶς ἐπιόντων, καὶ τῶν σαλπιγκτῶν ἀνακρουομένων τὸ ἐνυάλιον, ἐπηλάλαξάν τε εὐθὺς οἱ Πέρσαι καὶ μετὰ μακροῦ τινος θράσους αὐτοῖς συνεῤῥήγνυντο, συνασπισμός τις τὰ πρῶτα δόξαντες βαρὺς καὶ παράταξις μάλα δυσπρόσοδος· ὡς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ μὲν συνεχὲς τῆς πεζικῆς τῶν Ῥωμαίων διακόπτεσθαι φάλαγγος· καὶ ἅμα τὸ εὐώνυμον τῶν ἱππέων, πιεζόμενον ἔξωθεν ὑπὸ τῶν ἐλαφρῶν ἐκείνων τουρκῶν (89), τὰς ψυχὰς θορυβεῖσθαι. Ματθαῖος δ' ὁ στρατηγὸς περιιὼν λόγοις τε ἀνεῤῥώννυε πρὸς τὸ εὐθαρσέστερον τοὺς οἰκείους καὶ τοῖς θλιβομένοις ἀεὶ προσιὼν παρεβοήθει μέρεσιν. Ἔπειτα μείζονος δεομένην τῆς βοηθείας τὴν στρατιὰν ξυννενοηκὼς ἐς τὸ τῆς τόλμης παραβολώτερον ἑαυτὸν μετεσκεύασε, καὶ πρὸς μέσους ἐμβάλ- D λει τοὺς πολεμίους ξύν γε τοῖς ἀμφ' αὐτὸν, νεανικώτερον τρόπον μᾶλλον ἢ προμηθέστερον· καὶ ὅλην εὐθὺς ἐκλόνησέ τε καὶ διέσεισε τὴν ἐκείνων φάλαγγα, τοὺς μὲν κατὰ μέτωπον ἀπαντῶντας γενναίως καταβάλλων τε καὶ συμπατῶν· τοὺς δ' ἄλλους πρὸς ἄνανδρον κατακλείων ἀμηχανίαν· ὡς ἐντεῦθεν ἀναῤῥωσθέντας Ῥωμαίους εὐτολμώτερον ἐς τοὺς κινδύνους τέως παραβάλλεσθαι, καὶ τοὺς κατὰ πρόσωπον ἅπαντας διωθεῖσθαί τε καὶ φονεύειν εὐρώστως. Ἀλλὰ πολλούς τινας καὶ συνεχεῖς διεξελαύνων ἐν τῇ μάχῃ τοὺς δρόμους ὁ στρατηγὸς Ματθαῖος, καὶ πλεῖστα τῶν πιπτόντων πολεμίων σώματα συμπατῶν, ἔλαθε

### Variorum notæ.

(89) Dixit supra τοὺς ἐλαφροτάτους τοξότας (in extremo agmine collocatos. Hinc suspicor legendum esse hoc loco τοξοτῶν. Quod si quis malit legere Τούρκων, haud intercedam. BOIVIN.

τοῦ ἵππου πεσόντος ἐς γῆν ἐκριφεὶς καὶ ἀπὸ γῆς A μαχόμενος τοῖς ἐπιοῦσιν. Ἔνθα δὴ πολὺς ὁ ἀγὼν ἑκατέρωθεν συνέστη, τῶν μὲν πολεμίων ἀποκτείνειν ἐπειγομένων, τῶν δὲ Ῥωμαίων ἀντεχομένων μάλα γενναίως καὶ τὰς ἑαυτῶν ὑπὲρ τοῦ στρατηγοῦ προδιδόντων ψυχάς· ἕως ἵππου παρενεχθέντος ἐπιβὰς κατὰ κράτος ἤλαυνε κόπτων τοὺς πολεμίους· ὡς μηδὲ λελεῖφθαι, ὃς γοῦν ἀπαγγελεῖ τῇ Ἀσίᾳ τὸ πάθος.

propugnantibus, et suas pro salute imperatoris animas ultro projicientibus, donec equus est admotus : quo ille conscenso, hostes effuse persecutus ita cecidit, ut nec relinqueretur, qui cladem illam Asiæ nuntiaret.

Δ'. Τοῦτο Ῥωμαίοις ἔδοξεν ἀγαθὸς οἰωνὸς καὶ μακρῶν ἐλπίδων προοίμιον. Τὸ μὲν γὰρ ἐπιοῦσαν δέξασθαι, πρὶν ἢ προσδοκῆσαι, καὶ ἀποκρούσασθαι τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον, μακρῷ τινι κραταιότερον, ἢ πολεμίων χώραν αὐτόν τινα καταδραμόντα στήσασθαι τρόπαιον. Οἷς γὰρ ἐς ὑπερορίους ἐκστρατείας παρασκευάζεσθαι μεμελέτηται, τούτοις δὴ καὶ περιττῶς τε μάλα καὶ σοβαρῶς ὁπλίζεσθαι ἀναγ- B καῖον, καὶ πάντα πρὸς τὸ ἀνενδεὲς καὶ φιλοτιμότερον ἐκ πολλοῦ τοῦ χρόνου τελεῖν, ἅτ' ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ ποιεῖσθαι μέλλουσι τὰς ὑπαίθρους στρατοπεδείας· οἷς καὶ εἰ νικῷεν, μέτριος μέν τις ἕπεται ἔπαινος, θαῦμα δ' οὔ, τῶν παραδόξων οὐδενὸς πεπραγμένου, ἀλλ' ἑνὸς τῶν ὅσα τῶν προσδοκωμένων ἦν. Οἷς δ' οἴκοι καθημένοις ἀπροσδοκήτοις τὸ πολέμιον ἔπεισι πῦρ, θαυμαστὸν, εἰ μὴ ζημιωθεῖεν τὸ ζῆν. [P. 529] Εἰ δὲ γενναίως καὶ εὐθαρσῶς ἀνταγωνισαμένοις μετὰ πάνυ μικρᾶς καὶ τῆς προστυχούσης δυνάμεως γένοιτο ἀποκρούσασθαι, τοῦτο δ' ἤδη καὶ θαυμάζεσθαι ἄξιον. Εἰ δὲ καὶ οὕτω καταστρατώσασθαι γένοιτο, ὡς μηδὲ πυρφόρον (89) λελεῖφθαι, τὸ δὴ λεγόμενον, τοῦτο δ' ἐκείνων μακρῷ τινι C βέλτιον.

IV. Bonum illud Romanis augurium **839** esse visum est, et magnæ spei præludium. Scilicet ingruentem excipere, priusquam prævideris, et repellere hostium impetum, virtus est multo major, quam si quis facta in hostilem agrum excursione tropæum statuat. A quibus enim præmeditatis bellum adversus exteras gentes apparatur, eos cumulate et splendide instructos esse necesse est, et omnia ad plenum longo ante diligenter sibi comparasse ; ut quibus externo in solo sub dio castrametandum sit : et ii quidem, si vincant, mediocrem laudem consequuntur ; nec mirum ; cum nihil præter opinionem, verum id quod prævisum erat, gestum ab iis fuerit. Quibus vero domi sedentibus, nec opinatis, hostilis flamma supervenit, mirum nisi ii vita multentur. Quod si iidem strenue audacterque pugnando, parva admodum et fortuita hominum manu, hostem repulerint, id quidem jam admiratione dignum. At si ita debellaverint, ut nec ignifer, quod aiunt, relictus sit, id vero longe præclarissimum est.

Ε'. Καὶ ἡ μὲν πεζικὴ τῶν Περσῶν ἐκείνη δύναμις ἐς τοῦτο τύχης ἐλήλαται καὶ ἠφάνισται. Τῆς δ' ἱππικῆς κατόπιν ὁ βασιλεὺς ἐξ Ὀρεστιάδος τὴν δίωξιν κατεσπουδασμένην μετὰ χιλίων ἱππέων πεποιηκὼς, ἐπειδήπερ ἀσυντάκτοις ἐκ τῆς λείας ἀναζευγνύουσιν ἐντετύχηκε, τοὺς μὲν τριακοσίους ἀπηντηκότας εὐτόλμως ἔργον ἀπέφηνε ξίφους· οἷς δὲ πόῤῥωθεν αἰσθέσθαι ξυνηνέχθη τῆς μάχης, τούτοις δὲ φυγῇ τὴν σωτηρίαν δίχα τῆς λείας πορίζεσθαι ἐξεγένετο σποράσι καὶ ἀσυντάκτοις.

V. Ac pedestris quidem illa Persarum manus eum exitum sortita et in hunc modum deleta est. Equitatum autem ipse imperator ab urbe Orestiade cum equitibus mille celeriter persecutus, et ut se a præda recipiebant inordinatos nactus, trecentos qui audacter occurrerant ferro delevit. Cæteri, cum e longinquo pugnam illam sensissent, præda amissa, palantes dispersique fuga saluti consuluerunt.

## Variorum notæ.

(90) Qui ignem ante aciem præferebant, ii πυρφόροι ἱερέες dicebantur. Vide Scholiastem ad illos versus *Phœnissarum* Euripid. :

*Ἐπεὶ δ' ἀφείθη πυρσὸς, ὡς Τυρσηνικῆς*
*Σάλπιγγος ἠχὴ, σῆμα φοινίου μάχης.*

Adde Lucianum, Tzetzem, Zenobium, etc. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ ΙΖ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*De bello a Latinis Galatæis illato. Quibusnam artibus ii opulenti potentesque evaserint. Classem a Cantacuzeno construi cur ægre ferant. Cædes ab iis perpetratæ. Byzantii pacis cupidi, iidemque infirmi injurias patienter ferunt. Salutis publicæ præsidia a pricipibus neglecta. Latini viribus prævalentes. Inita cum imperatoribus fœdera aperte violant. Piscatoriam navim per latrocinium capiunt. Homines occidunt. Bellum clam apparant. Navale muniunt. Portæ Byzantii clauduntur. Orto inter Latinos dissidio, legati de pace ad imperatricem Irenen veniunt. Eorum postulata iniqua et superba. Irenes responsum. Byzantii omnes bellum deposcunt.*

841 I. Imperatore in his occupato, Latini Galatæi Byzantiis bellum inferunt; non quod certam aut speciosam ullam conquerendi causam haberent; sed fortassè veriti, ne Byzantiorum res nautica incrementum acciperet, atque inde etiam imminuerentur vectigalia, quæ ipsi privatim ex mercaturis cogebant.

II. Nimirum iis parvas quasdam et viles tabernas construere permissum initio fuerat. Tempore autem procedente ad magnum splendorem magnamque potentiam sensim pervenerant. Nam forte ita incidit, ut principes inter se de imperio certarint; turbataque ob id Romana re et gravissime laborante, isti clam ac dolosis artibus modo hos modo illos subeundo, et auxilium daturos armorumque et militum magnam vim terra et mari submissuros se promittendo, non modo Byzantiorum opes et omnem ferme ex mari proventum, sed et multa publicorum negotiorum genera principum ærariis magnam pecuniæ copiam afferentia, sensim ad se transtulerint: sic ut quotannis ipsi ex vectigalibus ducentorum ferme millium colligerent; Byzantii vix atque ægre triginta millia conficerent. Ea propter animis elati et Byzantiorum imbecillis viribus quotidie magis insultantes, ædes duorum et trium tabulatorum exstruunt: tum majori spatio per adversum clivum occupato, turres ædificant arduas et expugnatu difficiles; murosque et vallo-

A Α'. Τοῦ μέντοι βασιλέως ἐν τοῖς τοιούτοις ἀσχολουμένου, μάχην κατὰ Βυζαντίου τοῖς ἐν Γαλάτου Λατίνοις (91) πεποιηκέναι συμπέπτωκεν, αἰτίαν μὲν ἐμφανῆ τινα καὶ εὐπρόσωπον ἥκιστα ἔχουσιν ἐγκαλεῖν οὐδεμίαν· δεδιόσι δ' αὔξησιν ἴσως τοῦ τῶν Βυζαντίων ναυτικοῦ κἀντεῦθεν καὶ τῶν κατὰ σφᾶς ἀθροιζομένων ἐξ ἐμπορίας φόρων ὕφεσιν.

Β'. Αὐτοὶ γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὀλίγα τινὰ καὶ φαῦλα περὶ τὸν τόπον οἰκήματα συγχωρηθέντες συστήσασθαι, ἔπειτα ἔλαθον τοῦ χρόνου χωροῦντος ἐπὶ μέγα δόξης τε καὶ δυνάμεως ἀναβάντες. Τῶν γὰρ βασιλέων, συμβὰν οὑτωσί πως, στασιαζόντων κατ' ἀλλήλων [P. 530] ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς, καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἐντεῦθεν πραγμάτων ταραττομένων καὶ σφόδρα πονήρως διατιθεμένων, οὗτοι λάθρα καὶ δολίως ὑπερχόμενοι
B νῦν μὲν τούσδε, νῦν δὲ τούσδε, καὶ ὑπισχνούμενοι συμμαχίαν παρέχειν καὶ ὅπλων καὶ ὁπλιτῶν εὐπορίαν ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης, ἔλαθον μὴ μόνον τὴν τῶν Βυζαντίων εὐπορίαν καὶ μικροῦ πᾶσαν τὴν ἐκ θαλάττης πρόσοδον παρελόμενοι, ἀλλὰ καὶ ὅσα τῶν δημοσίων πολυειδῶς ἔχοντα πραγμάτων ποικίλον πορίζει τοῖς ἀρχικοῖς πρυτανείοις τὸν πλοῦτον· ὡς ἐντεῦθεν τὴν μὲν ἐκείνων ἐκ τῶν φόρων ἐπέτειον γίνεσθαι πρόσοδον διακοσίων ἔγγιστα χιλιάδων, τὴν δὲ Βυζαντίων βίᾳ καὶ μόλις τριάκοντα. Διὰ δὴ ταῦτα μεγαλαυχούμενοί τε καὶ τῆς τῶν Βυζαντίων ἀσθενείας ἡμέραν ἐξ ἡμέρας κατορχούμενοι οἰκίας τε διωρόφους (92) καὶ τριωρόφους ἀνι-

Variorum notæ.

(91) Cantacuz. lib. IV, cap. 11. DUCANG.

(92) Pace cum Cantacuzeno composita obtinuerunt Genuenses Galatini, ut quod supra oppidulum erat regionis ad habitandum sibi concederetur. Cantacuz. DUCANG.

στασαν, καὶ πλείονος αὖ ἐπειλημμένοι πρὸς τὸ ἄναντες τόπου πύργους τε ᾠκοδόμουν δυσανταγώνιστον κεκτημένους τὸ ὕψος, καὶ ἅμα τείχη καὶ περιβόλους μακρὰν τὴν εὐρυχωρίαν ἔχοντας ἄλλους ἐπ' ἄλλοις συχνοὺς περιήλαυνον· καὶ πρός γε ἔτι τάφρους καὶ ὀχυρώματα ἐπ' αὐτοῖς καὶ ὅσα πολεμίοις δυσεπιχείρητον ἀπειλοῦσι τὴν πάροδον ὤρυττον.

Γ'. Ἄρτι δὲ καὶ ναυτικὸν συνίστασθαι βουληθέντος τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ διὰ τὰς συχνὰς τῶν Περσικῶν δυνάμεων ἐφόδους κἀκ τῆς Ἀσίας ἐς Θρᾴκην νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν διαβάσεις, καὶ ἅμα τοῖς ἐκ θαλάττης οἰκονομικώτερον τρόπον κουφίσαντος φόρους βουλομένοις καταίρειν εἰς τὸν τῶν Βυζαντίων λιμένα, ὃ μάλιστα τοῖς Λατίνοις ἦν ἀεὶ βοηθοῦν καὶ κραταιότερον αὐτοῖς τὸ δύνασθαι διηνεκῶς ἐργαζόμενον, ὑπόνοιαν ἔσχον μάλα θρασεῖαν, καὶ ἔδεισαν μὴ θαλαττοκρατησάντων Ῥωμαίων ὑποῤῥυεῖσα ἡ αὐτῶν δύναμις μετὰ τῆς τοῦ κέρδους εὐπορίας αὐξήσῃ τάχιστα Ῥωμαίους. Ὃ δὲ μάλιστα ἐκ τοῦ παραχρῆμα καὶ σύνεγγυς ἔθραυε τὴν ἐκείνων ψυχήν, ἡ τῆς Χίου πρόφασις ἦν. Ἐδεδίεσαν γάρ, μὴ πρὸ βραχέος ἔτι τῶν ὁμοφύλων ἐπιβούλως ἀφελομένων καταπλεύσας ὁ τῶν Ῥωμαίων στόλος αὖθις αὐτὴν ἀφέληται, πρὶν εἰληφέναι τὸν εἰς συντήρησιν κραταιοτέραν ἀρκέσαντα χρόνον αὐτῇ. Ὅθεν αἰτίας καθ' ἡμέραν μάχης ῥάπτοντες ἦσαν ἄλλας ἐπ' ἄλλαις, οὐδὲν κεκτημένας ἰσχυρὸν καὶ εὐπρόσωπον, φόνους τε Βυζαντίων ἐργαζόμενοι, κρύφα μὲν τὸ πρῶτον, ἐκκεκαλυμμένως δ' ἔπειτα καὶ πλὴν σκηνῆς καὶ προσωπείου.

Δ'. Τούτων δ' οὕτω δρωμένων, ἐθελοκωφεῖν ἐδόκουν Βυζάντιοι· τοῦτο μὲν καὶ εἰρηνεύειν ἐθέλοντες· τοῦτο δὲ καὶ τὴν σφῶν αὐτῶν ξυννοοῦντες ἀσθένειαν, πολυειδῆ τινα καὶ ποικίλην τοῦ χρόνου τούτοις ἐπενεγκόντος, ἐκ τοῦ περιφρονητικῶς διατίθεσθαι τοὺς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀρχικῶν ἐπειλημμένους ἐκ παλαιοῦ ἐς ὅσα πολιτικήν τε καὶ οἰκονομικὴν ἔχει πρόνοιαν τῶν ὑπηκόων ὁμοῦ καὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων· οὐκ οἶδ' ὅντινα [P. 531] τρόπον ἐκείνοις ἥκιστα βουλομένοις εἰδέναι, ὡς τοὺς βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς ζῆν ἐθέλοντας, καὶ φοβεροὺς μὲν εἶναι τοῖς ἐχθροῖς, ποθεινοὺς δὲ τοῖς φίλοις ἀεί, οὐχ ὅταν ἐν ὀφθαλμοῖς ᾖ τὰ δεινὰ παρασκευάζεσθαι χρεών, ὅτ' ὄνησιν οὐδεμίαν ἔχει τὸ σπούδασμα, ἀλλὰ πόῤῥωθεν ἀεὶ μελετᾶν, τίνα τε χρὴ προορᾶσθαι καὶ τίνα φυλάττεσθαι, καὶ αὖ τίνα προσίεσθαι καὶ οἰκειοῦσθαι πρὸς παρασκευήν, ὧν μήπω μὲν πάρεστιν ἡ χρεία, μέλλει δὲ τοῦ χρόνου ῥέοντος καὶ παντοδαπὰς καὶ παντοίας πλέκοντος τοῖς ἀνθρώποις τὰς τύχας· οὐδὲ συνιέναι [...] ἐντάπασι, τίνι καὶ ὅσῳ δικαιοσύνη πρὸς ἀδικίαν συγκρινομένη διαφέρει, χρηματικῶν τε αὖ προσόδων προμήθεια καὶ ὅπλων κτῆσις πρὸς ἀμέλειαν τούτων· αἵ τε πολιτειῶν εὐνομίαι καὶ κανόνες ἀῤῥεπεῖς δικαστηρίων ὁμοῦ καὶ βουλευτηρίων πρὸς ἀστάθμητον [...] συγκεχυμένον βίον. Ὅμοιον γὰρ ἂν εἴη, ὥσπερ εἴ τις παραβάλλειν βούλοιτο καὶ θεωρεῖν, ὅσον πελάγει διαφέρει καλῶς οἰακιζομένη ναῦς τῆς [...]υ οἰάκων καὶ πόῤῥω παντὸς προμηθοῦς τοῖς πολ- [...] ἐκείνοις καὶ ἀνημέροις κύμασιν ἐπιπηδώσης· πολλῷ δήπου βέλτιον ἂν ἦν οἴκοι καθημένους [...]ζεῖν καὶ μισεῖν παῤῥησίαν ὁμοῦ καὶ πολιτικὴν

A rum septa alia atque alia late circumducunt; fossas præterea et munitiones moliuntur, et quæcunque aditum hostibus difficilem minari solent.

III. Demum cum imperator Cantacuzenus classem instruere decrevisset, ob crebros Persicarum copiarum incursus earumque ex Asia in Thraciam nocturnas diurnasque transvectiones; idemque iis, qui ad Byzantinum portum appellere vellent, tributorum nauticorum onus prudenti ratione minuisset, cujusmodi consilio plurimum semper Latini profecerant et potentiam suam in dies auxerant, suspicionem habuere ii gravissimam, timueruntque, B ne Byzantiis maris imperio potitis, suis vero ipsorum viribus cum lucri occasione dilabentibus, res Romana augeretur. Quæ autem præcipua ratio statim et propiore metu eorum animos perculit, ea fuit Chios insula. Verebantur scilicet, ne istam, quam paulo ante populares sui **843** per insidias abstulissent, Romana classis appulsa reciperet, nec satis ipsi temporis haberent ad eam firmioribus præsidiis custodiendam. Belli itaque gerendi causas alias ex aliis quotidie nectebant, nec validas nec speciosas; et Byzantiorum cædes, clam primo, deinde aperte citra scenam et larvam perpetrabant.

IV. Hæc cum ita fierent, Byzantii sponte obsurC duisse videbantur, partim quia pacem volebant, partim quia suam infirmitatem perspiciebant; quam eis multiplicem et variam ipse temporis lapsus attulerat, eo quod ii qui principatum ex successione jamdiu tenebant, eas curas neglexissent, quæ privatorum rebus et publicæ utilitati politica providentia œconomicisque rationibus consulunt. Nempe hi nescio quomodo noluerant intelligere, eos qui tranquilli ac securi vivere velint, atque ab hostibus quidem metui, ab amicis autem perpetuo diligi, necesse esse, non quando obversatur oculis periculum instruere se, cum nullam habet utilitatem diligentia; sed longo ante usque secum meditari, ecquænam prævideri, ecquænam præcaveri oporteat; tum etiam quid apparatus causa adsciD scendum adquirendumve sit eorum quæ usui nondum quidem sunt, sed procedente tempore, multiplicesque et varios hominibus casus texente, profutura sunt: noluerant, inquam, hæc ii intelligere, nec quid et quantum justitia injustitiæ comparata præstet; quid pecuniæ provisæ armorumque copia earum rerum neglectui; quid denique respublicæ bene moratæ et constans judiciorum **844** ac deliberationum ordo vitæ incertæ et confusionis plenæ. Perinde enim fuerit, ac si quis comparatione instituta æstimare velit, quantum in mari navis optimo gubernaculo instructa potior sit ea quæ sine clavo, sine ulla rerum provisione, æstuantibus asperisque fluctibus insiliat. Profecto hominibus illis melius multo fuisset domi sedere ingloriis, fiduciamque et

publicæ lucis claritatem odisse, quam tantis periculis objicere se, tantaque temeritate vitam quasi aleam ludere.

V. Quod igitur habere oportebat Romanos, ad quos principatus pertinebat, id Latini illis ademptum et ad se translatum adepti sunt sedula et cauta provisione solertique diligentia. Omnia enim his splendide parata erant, frumentum, arma, pecunia, et navales copiæ, eæque semper validiores quam Byzantinæ.

VI. Hi itaque, cum et hoc tempore nihil sibi obstare crederent, maris imperio potiri et Ponti fauces velut suas insidere ac in iis decimas percipere volentibus, ad apertiorem jam erumpunt violationem contemptionemque juramentorum ac legum, quibus ipsi se Romanis imperatoribus olim obstrinxerant; et unius remorum ordinis cymbam prædonibus armatis implent noctu; tum ad Fanum et ad Ponti fauces provecti Romanam quamdam naviculam comprehendunt, in qua multi piscationis causa retibus utebantur; ac plerosque ferro interimunt.

VII. Sole recens orto et illius noctis indignum facinus **845** Byzantiis declarante, luctu sane dignum illud visum est, pugna tamen et bello minime. Verum ubi Latinos mœnibus clausos continere se animadverterunt, et intermissa illa Byzantium veniendi assidua perpetuaque consuetudine, tres totos circiter quatuorque dies bellum clam apparare, suumque triremibus et maximis navibus obstruere navale, clausis et ipsi urbis portis, in incertum futuri exitum intenti ac suspensi sedebant.

VIII. Interim apud Latinos deliberantes controversia et dissensio exstitit. Nimirum quibus ex mercatura nauticisque negotiis opulentia veniebat, ii vendendi emendique cum ea quam pax tribuit licentia, et totum in quæstuosam peram tam amœnæ occupationis studium effundendi finem facere, armisque et bello operam dare nolebant; unde metus esset, ne mala consequerentur supra dictis bonis maxime contraria, egestas nempe et dedecus, et salutis discrimen, et ipse, si verius loquendum esset, totius generis interitus; Deo scilicet, ob apertam illam fœderis violationem et animum in homines bene meritos ingratum, fortasse irato. Idcirco venere inde post aliquot dies legati ad Irenen imperatricem, qui partim suos culpabant, partim vaga quædam et minime solida prætexebant, sese utcunque purgare laborantes. Imperatore enim, ut diximus, absente et circa Didymotichum versante, ad Irenen imperatricem publicarum in

A εὐγένειαν, ἢ τοσούτοις κινδύνοις παραβάλλεσθαι καὶ τοσαύτῃ διακυβεύειν ἀφροσύνῃ τὸ ζῆν.

Ε'. Ὃ μὲν οὖν Ῥωμαίους ἔχειν, ἄρχοντας ὀφείλοντας εἶναι, ἐχρῆν, τοῦτο Λατίνοις προσγέγονε παρελομένοις καὶ μεταθεῖσιν ἐντεῦθεν ἐκεῖσε διὰ πρόνοιαν οἰκονομικὴν καὶ σεσοφισμένην σπουδήν. Ἅπαντα γὰρ παρεσκεύασταί σφισι λαμπρῶς, σῖτος καὶ ὅπλα καὶ χρήματα καὶ ναυτικὴ δύναμις τῆς τῶν Βυζαντίων διηνεκῶς ὑπερέχουσα.

ς'. Ὅθεν ἐπεὶ καὶ νῦν οὐδὲν αὐτοῖς ἐμποδὼν ἐνομίζετο θαλαττοκρατεῖν βουληθεῖσι (93), καὶ δεκατευτήριον ἴδιον ἑαυτοῖς καταστήσασθαι τὸν αὐχένα τοῦ Πόντου, πρὸς φανερωτέραν ἤδη παρασπόνδησιν καὶ ἀθέτησιν τῶν πάλαι γενομένων σφίσιν ἐς τοὺς B Ῥωμαίων βασιλεῖς ὅρκων καὶ νόμων ἐξεῤῥάγησαν· καί τι μονῆρες ἀκάτιον ληστρικῶν ὁπλιτῶν ἐμπλήσαντές τε νυκτὸς καὶ πρὸς Ἱερὸν (94) καὶ αὐχένα τὸν διαπόντιον ἀναπλεύσαντες μίαν τινὰ Ῥωμαϊκὴν ἁλιάδα κατέσχον, πολλῶν ἐκεῖ τηνικαῦτα δικτύοις χρωμένων ἐς ἰχθύων ἄγραν, καὶ ξίφους ἔργον τοὺς πλείστους ἐπεποιήκεσαν.

Ζ'. Ἄρτι δ' ἡλίου ἐς ἀνατολὰς ἐληλυθότος, καὶ τὸ τῆς νυκτὸς ἐκείνης ἀνόσιον ἀδίκημα τοῖς Βυζαντίοις ἑρμηνεύσαντος, λύπης μὲν ἄξιον ἐνομίσθη, μάχης δὲ καὶ πολέμων ἥκιστα. Αἰσθόμενοι δ' ὅμως, ὡς οἱ Λατῖνοι τειχήρεις γενόμενοι, καὶ τὴν ἐς Βυζάντιον ἐκείνην συνήθη τε καὶ διηνεκῆ διάβασιν κοιμίσαντες, ἐφ' ὅλας ἡμέρας τρεῖς που καὶ τέτταρας πρὸς ὅπλα λεληθότως παρεσκευάζοντο καὶ τριήρεσι C καὶ μεγίσταις [P. 532] ναυσὶ τὸ οἰκεῖον τέως περίφραττον ἐπίνειον, τὰς τοῦ Βυζαντίου πύλας καὶ οὗτοι συγκλείσαντες ἐκάθηντο μετέωροι, πρὸς τὴν ἀδηλίαν τοῦ μέλλοντος ἀποβλέποντες.

Η'. Ἀμφιβολίας δὲ μεταξὺ καὶ διχοστασίας ἐν τῇ τῶν Λατίνων βουλῇ γενομένης, ἅτε οὐκ ἐθελόντων, οἷς ἐξ ἐμπορίας καὶ ναυτικοῦ βίου τὸ πλουτεῖν περιῆν, ἀφεμένους ἐν τῇ τῆς εἰρήνης ἀνέσει πωλεῖν τε καὶ ἀγοράζειν, καὶ τῆς οὕτω τρυφώσης ἀσχολίας ἐς τὴν κερδαίνουσαν πήραν ὁλοσχερῶς ἐκκενοῦν τὸ φιλότιμον, ὅπλοις καὶ μάχαις ἐνδιατρίβειν, ἐξ ὧν τἀναντιώτατα τοῖς προειρημένοις ἅπαντα περιέσεσθαι δέος, πενίαν δηλαδὴ καὶ ἀδοξίαν καὶ τὸν περὶ τὸ ζῆν κίνδυνον καί, εἰ χρὴ τἀληθέD στερον φάναι, τοῦ Θεοῦ μηνίσαντος ἴσως διὰ τὴν οὕτω προφανῆ παρασπόνδησιν καὶ πρὸς τοὺς εὐεργέτας ἀχαριστίαν, τὸν τοῦ γένους ὄλεθρον πανωλέθριον, ἧκον μετὰ συχνάς τινας ἡμέρας ἐς Εἰρήνην τὴν βασιλίδα πρέσβεις ἐκεῖθεν, πῆ μὲν ἑαυτοὺς μεμφόμενοι, πῆ δὲ πλανωμένας καὶ ἀνιδρύτους αἰτίας προβαλλόμενοι καὶ ζητοῦντες ὅπως πως καθ' ἑαυτοὺς ἀθωοῦν. Τοῦ γὰρ βασιλέως ἀποδημοῦντος, ὡς ἔφημεν, καὶ περὶ Διδυμότειχον διατρίβοντος, ἐς

## Variorum notæ.

(93) Cantacuzen. ἐνενόουν γὰρ οὐδὲν μικρὸν, ἀλλὰ θαλαττοκρατεῖν ἐβούλοντο. DUCANG.

(94) De quo egimus ad Alexiadem pag. 361 notarum. DUCANG. — *Πρὸς Ἱερόν*. De quo supra ad lib. IX, cap. 5, sect. 6. BOIVIN.

Εἰρήνην τὴν βασιλίδα τὴν τῶν ἐν Βυζαντίῳ δημοσίων πραγμάτων διοίκησιν καὶ φροντίδα προσενηνέχθαι ξυμπέπτωκεν. A

Θ΄. Ἐπεὶ οὖν ἐς αὐτὴν ἧκον οἱ πρέσβεις, τάχ' ἂν λαβόντες ἀπῄεσαν τὴν συγχώρησιν καὶ ἀνάληψιν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ πρὶν φιλικοῦ καθήκοντος, εἰ μὴ καὶ τὰ τῶν νεωτεριζόντων ὄχλων ἐκεῖ προσετίθεσαν ζητήματα. Τὰ δὲ ἦσαν, λῦσαι τὴν τοῦ ναυτικοῦ παρασκευὴν Βυζαντίους, καὶ ὅσα τῆς ὁμοίας ἐξήρτηται ἀπονοίας. Ὧν αὐτήκοος ἡ βασιλὶς Εἰρήνη γεγονυῖα περιμεῖναι ἐκέλευσε, μέχρις ἂν διὰ γραμμάτων δηλώσασα τῷ βασιλεῖ τὰ τῆς ὑποθέσεως, ἐκεῖθεν τὸ κῦρος δέξηται τῶν πραχθησομένων.

Ι΄. Ὅθεν δὴ καὶ ἐκκλησίαν συνέλεξεν ἐς τὴν ὑστεραίαν. Καὶ ἐπειδὴ παρῆσαν ἅπαντες, ὅσοι τε τῶν συγκλητικῶν καὶ ὅσοι τοῦ Βυζαντίων δήμου συνετώτεροι εἶναι ἐδόκουν, ἐβουλεύετο καὶ τὴν ἑκάστου γνώμην ἐζήτει μαθεῖν, ὁπότερον βούλοιντο, μάχῃ τὴν τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπειν κρίσιν, ἢ θεμένους τὰ ὅπλα τὴν προτέραν ἄγειν εἰρήνην. Καὶ ἦν οὐδεὶς, ὃς μὴ σφοδρότερον κατεσπουδασμένην ἔφαινε γνώμης ὁρμὴν ἐς τὸ μάχεσθαι. Ἐκ πολλοῦ γὰρ πολλῶν ἕνεκα τοῖς Λατίνοις ἀχθόμενοι, καὶ ζητοῦντες καιρὸν ἀμύνασθαι, καὶ ἅμα οἰόμενοι ῥᾳδίως ἀφανιεῖν αὐτοὺς καὶ συντρίψειν ὀστράκου δίκην, ἐβόων ἅπαντες ἀπολεγόμενοι τὰς σπονδὰς, καὶ δύστηνός τις καὶ πολύμορφος ἀκοσμία ῥημάτων ἦν. B

A urbe rerum administratio et cura delapsa 846 erat.

IX. Legati, cum ad hanc venissent, impetrata fortasse venia reconciliataque et renovata amicitia, domum rediissent, nisi et multitudinis novarum rerum studiosæ postulata adjecissent. Postulabant autem, ut navalem apparatum Byzantii solverent, et alia similis dementiæ. Quæ cum ipsa per se Irene imperatrix audivisset, legatos jussit exspectare, quoad, ubi per litteras id, de quo agebatur, imperatori significasset, acciperet ab eo responsum, quo ea quæ factura esset confirmarentur.

X. Itaque et concionem postera die convocat; et cum omnes tum viri senatorii, tum quicunque B inter cives Byzantinos intelligentissimi esse videbantur, in unum convenissent, consultat et uniuscujusque sententiam sciscitatur, utrum illi velint; armorumne judicio rem permittere, an positis armis pacem ut antea servare. Nullus autem fuit, qui non ad arma promptiorem animi impetum significaret. Latinis quippe multas ob causas jampridem infensi, et ulciscendi occasionem aucupantes; tum simul futurum arbitrati, ut facile eos delerent, ac fictilium instar contererent, clamabant omnes, pacemque repudiabant, sic ut dissona quædam ac multiplex confusio vocum audiretur.

## CAPUT II.

*Galatæi præmeditati Byzantios imparatos adoriuntur. Oram maritimam incendiis vastant. Aliquot naves, ad fluvii ostia noctu deductæ a Byzantinis navarchis, in tutum evadunt. Reliquæ igni absumptæ. Alteram oram iidem Latini incendunt. Castellum suum amplificant et muniunt. Byzantium et naves elapsas oppugnant. Repelluntur. Frumentarias et onerarias intercipiunt: unde rerum necessariarum inopia apud Byzantios. Irene imperatrix Manueli filio bellum foris administrandum committit. Hic suburbana hostium ædificia incendit. Milites et nuntii a Cantacuzeno missi Byzantiorum animos confirmant.*

[P. 533] Α΄. Ταῦτα μαθόντες οἱ Λατῖνοι, ἐπεὶ διὰ C μελέτης εἶχον ἐκ πλείστου τὸ πρᾶγμα καὶ πρὸς ...μόσιον εἶδον ἤδη ῥυεῖσαν τὴν κακίαν φῶς, παρα...ῆμα συνεσκευασμένους ἔδειξαν καὶ προητοιμασμένους σφᾶς αὐτοὺς εἰς ἔργα πολέμου. Τριήρεις ...ρ ἐς μάχην εὐθὺς ὀκτὼ καὶ μονήρεις παμπόλλους ...ύφαινον, ὅπλα τε καὶ βέλη παντοῖα. Καὶ μέντοι ... τεσσάρων ἐντὸς ἡμερῶν καταπλεύσαντες ὅλῃ ...άμει κατὰ Βυζαντίων, ὄντων ἀπαρασκεύων ἔτι, ...σαν ἐμπιπρῶσι τὴν παραλίαν, πάνυ τοι σφόδρα ...πλήθουσαν ξύλων παντοίων καὶ οἰκιῶν, ὅσαι τὰς ...τορικὰς ὑποδέχονται χρείας. Ἐμπιπρῶσι δὲ καὶ ... Βυζαντίων νεῶν ὅσαι κατιοῦσαι νεωστὶ μετὰ ... ἐμπορίας ἔτυχον ἔτι ἐπ' ἀγκυρῶν σαλεύουσαι ... ὅσαι ἐς γῆν εἱλκυσμέναι ἦσαν· καὶ πρό γε τού...ὅσαι τῶν τριήρων κελεύσει τοῦ βασιλέως ἄρτι D ...πηγοῦντο. Κατεσκευάζοντο μὲν γάρ· οὔπω δ' ...θάλασσαν ἔφθησαν καθελκυσθεῖσαι.

... Πέντε δὲ τῶν μεγίστων οὐσῶν, ὅσαι καιναὶ ...κατασκευάζονται, αἱ μὲν τρεῖς σὺν ἑτέραις ...ρεσιν οὐκ ὀλίγαις, ἐπεὶ ἀπηρτισμέναι ἐς τὸ ...δεὲς ἔτυχον οὖσαι, νύκτωρ καθελκυσθεῖσαι πρὸς ... ναυάρχων διὰ τὴν τοῦ πολεμίου πυρὸς ἔννοιαν ...ησαν περὶ τὰς τοῦ ποταμοῦ ἐκβολὰς (95), ἔνθα.

C I. His Latini intellectis, quia rem longo ante præmeditati fuerant, videbantque publicam in lucem manavisse jam mala consilia, repente se instructos præparatosque ad gerendum bellum ostendunt. Triremes enim octo et moneres quam plurimas in expeditionem educunt, armaque et omnis 847 generis tela expediunt. Et quidem intra dies quatuor totis viribus Byzantios etiamnum imparatos classe adorti totam incendunt maritimam oram, omni lignorum genere et ædificiis refertissimam, iis scilicet, quæ capiendis mercatorum rebus idonea sunt. Incendunt item ex Byzantinis navibus eas omnes, quæ recens advectæ erant, et cum onere adhuc in ancoris stabant fluctuantes; tum illas etiam, quæ in terram tractæ fuerant, et D ante has, quotquot triremes jussu imperatoris tum ædificabantur. Nam tum quidem construebantur, nondum autem tractæ erant in mare.

II. At ex quinque maximis, quot novæ erant ædificatæ, tres cum aliis moneribus non paucis, quod ita instructæ essent, ut nihil deesset, noctu a navarchis propter hostilis ignis suspicionem tractæ in mare, ad os fluvii deductæ sunt, ubi et fretum desinit. Illic enim geminorum ostiorum concursu,

Variorum notæ.

(95) *Barbissæ*, qui in sinum Ceratinum effluit. DUCANG.

fluvii et marini sinus, magna arenæ et limi utrinque accumulata vis ostia obstruit, ac vix angustum quemdam et penetratu difficilem aditum relinquit; quantum nempe currens fluvius sibi ipse necessario rumpit. Tota vero utrinque latitudo non modo magnis triremibus impervia remanet, sed et biremes quæcunque, et vacua etiam navigia, propter aquæ supernatantis paucitatem illac (ut opinor) difficulter plerumque transierint. Reliquas vero duas, et eas quæ vetustate laborantes novabantur in melius, hostilis flamma **848** absumpsit illa die cum cæteris omnibus, quæ cremata sunt.

B III. Nihil itaque hostes cunctati, quando omni fruebantur et quantacunque volebant licentia, nullo labore transvehuntur, et totam quoque oppositam oram incendunt. Ac tunc forte violentior ab arcto ingruens ventus cum urbem multo et rapido fumo, tum majori dolore civium corda implevit, quantus videlicet is est, quem dedecus simul et damnum pariunt. Et videre erat una die exteriorem omnem urbis ornatum statim deletum, ita ut hominum saniorum oculis lacrymæ cierentur.

IV. Nec vero illi hoc solum; sed et palis quamplurimis et omnis generis asseribus longo ante provisis nunc demum ultra pristinos limites mœnia promovent, et multum spatii per editiora occupant; eumque locum crebris et multiplicibus C palis obvallant, ac triangularem in formam extendunt; tum superne tabulas impingunt, ac propugnaculorum et aeriarum ambulationum instar affigunt. Summa deinde diligentia et multa manu totum circumquaque territorium fossa cingunt, viri simul et feminæ, totis noctibus vigilantes; atque, ut opus accelerent, nullum noctis ac diei discrimen statuunt.

V. Crebris interim oppugnationibus sollicitatæ Byzantii portæ, et præsertim illæ naves, quas a navarchis subductas atque in tutum receptas et præsidio munitas diximus. Sed Byzantiis **849** fortiter propugnantibus, undique illi repellebantur, multisque vulneribus acceptis recedebant. Verum iidem D maris imperio potiti, ita ut volebant et ut pridem machinati fuerant, non modo universas comprehendebant onerarias naves, quæ ab Hellesponto Byzantium advenire festinarent; sed et quæcunque ex Ponto Euxino frumentum adveherent, eas pariter omnes portus accessu arcebant diripiebantque; factumque inde, ut frumenti et aliarum rerum necessariarum inopia in urbe exsisteret.

VI. Imperatrix autem Irene, cui istud negotium repentinum acciderat, cum ex omni parte commeatus essent interclusi, paucis militibus, qui forte aderant, Manueli filio urbi tum præfecto traditis, jubet Byzantium circumire, et ad hostem propul-

A καὶ τοῦ πορθμοῦ τὸ πέρας ἐστίν. Ἐκεῖ γὰρ ἐξ ἀντιπεριστάσεως τῶν δύο περάτων τοῦ τε ποταμοῦ καὶ τοῦ θαλαττίου κόλπου πολλὴ συσσωρευομένη ψάμμος τε καὶ ἰλὺς ἑκατέρωθεν καὶ ἀποθλιβοῦσα τὸ στόμα, καὶ μόλις στενήν τινα καὶ δυσέμβολον ἀφιεῖσα διέχειαν βάθους, ὅσην δὴ καταρρέων ὁ ποταμὸς ἐξ ἀνάγκης ῥήγνυσιν, ἑκατέρωθεν τὸ πᾶν εὖρος ἄβατον οὐ μόνον μεγάλαις καταλείπει τριήρεσιν, ἀλλὰ καὶ ὅσα δίκροτ' ἂν εἴη καὶ κενὰ τῶν πλοίων, διὰ τὴν τοῦ ἐπιπολάζοντος ὕδατος βραχύτητα, καὶ ταῦτα δυσπόρευτον οἶμαι ἂν τὴν δίοδον ἔχοι ὡς τὰ πολλά. Αἱ δ' ἕτεραι δύο μετὰ καὶ τῶν πολεμίου πυρὸς ἔργον ἐμοῦ τοῖς φλεγομένοις ἅπασιν ἐγκαινιζομένων ἐκ παλαιότητος ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐκείνῃ γεγένηνται τῇ ἡμέρᾳ.

[P. 534] Γ'. Μηδὲν δ' οὖν οἱ πολέμιοι μελλήσαντες, ἐπεί γε ἀδείας ἁπάσης, ὁπόσης ἐβούλοντο, σφίσιν ἀπέλαυον, ἀπονητὶ διαβάντες ἐμπιπρῶσι καὶ τὴν πέραν ἅπασαν ὁμοίως παράλιον. Πνεῦμα δὲ κατὰ τύχην ἀπ' ἄρκτου ῥεῦσαν σφοδρότερον πολλοῦ μὲν καὶ ταχέος ἐνέπλησε τὴν τῶν Βυζαντίων πόλιν καπνοῦ, πλείονος δὲ τὴν καρδίαν τῆς λύπης, ὅσην αἰσχύνης θ' ὁμοῦ καὶ ζημίας προΐσχουσιν αἰτίας. Καὶ ἦν ἰδεῖν αὐθημερὸν τὸν ἔξω πάντα κόσμον τῆς πόλεως ἐν βραχεῖ μαραινόμενόν τε καὶ δάκρυα προχαλούμενον συνετῶν ὀφθαλμῶν.

Δ'. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χαρακώματα πλεῖστα καὶ σανίδας παντοίας προετοιμασάμενοι πόρρωθεν, ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου τὰ τείχη τῶν προτέρων πόρρω ἐκβαλόντες ὅρων, πολλοῦ τινος ἐδράξαντο τόπου πρὸς τῶν μετεωροτέρων· ὃν δὴ στύλοις πυκνοῖς καὶ πολυπλόκοις διασταυρώσαντές τε καὶ περιχαράξαντες ἐς τρίγωνον σχῆμα, καὶ ἐπ' αὐτοῖς σανίδας ἐλάσαντές τε καὶ προσηλώσαντες δίκην ἐπάλξεων καὶ αἰθερίων περιπάτων, εἶτα σπουδῇ καὶ πολυχειρίᾳ πᾶσαν τὴν κύκλῳ περιταφρεύουσι χώραν, ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, ὅλας νύκτας ἀϋπνοῦντες διατελοῦντες καὶ μηδὲν τῶν ἡμερῶν διαφέρουσας δεικνύντες ἐς τὴν κατεσπουδασμένην ἐργασίαν ἐκείνην.

Ε'. Ἐν τούτῳ συχναὶ προσβολαὶ κατὰ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐγίνοντο, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν εἰρημένων νεῶν, ἃς, ὡς εἰρήκειμεν, οἱ ναύαρχοι καθελκύσαντες εἰς ἀσφάλειαν ἤγαγόν τε καὶ φρουρὰν περὶ αὐτὰς ἔστησαν. Ἀμυνομένων δ' εὐρώστως τῶν Βυζαντίων, ἐξεκρούοντο πανταχόθεν καὶ ἀπῄεσαν τραύματα πλεῖστα λαβόντες· πλὴν ὅτι θαλαττοκρατήσαντες, ὡς ἐβούλοντό τε καὶ πάλαι ἐμηχανῶντο, οὐ μόνον πάσας ἐχειροῦντο τὰς ἐξ Ἑλλησπόντου καταίρειν ἐς Βυζάντιον ἐπειγομένας φορτηγοὺς νῆας, ἀλλὰ καὶ ὅσαι τὴν σιτοπομπίαν ἐκόμιζον ἐκ τοῦ Εὐξείνου, πάσας ἐπίσης εἶργον τοῦ εἴσπλου καὶ ἐξηνδραποδίζοντο· ὡς ἐντεῦθεν σπάνιν ἐγγενέσθαι τῇ πόλει σίτου καὶ τῶν ἄλλως ἐχόντων ἐπιτηδείων.

Ϛ'. Ἡ δὲ βασιλὶς Εἰρήνη, τοῦ πράγματος αἰφνιδίου συμπεπτωκότος αὐτῇ καὶ τῶν προσόδων ἀποκεκλεισμένων πανταχόθεν, στρατιώτας μὲν ὀλίγους ἐκ τῶν παρατυχόντων δοῦσα τῷ υἱῷ Μανουὴλ ἐπιτρόπῳ τηνικαῦτά γε ὄντι τῶν Βυζαντίων, πε-

ριξέναι τὴν πόλιν ἐκέλευε καὶ παροθαῤῥύνειν ὡς A ἐξεστι τὸν ὄχλον εἰς ἄμυναν· πειρᾶσθαι δὲ διαπεραιούμενον καὶ κατὰ τῆς τῶν πολεμίων πόλεως, ἀπροσδοκήτους καὶ αἰφνιδίους ποιούμενον τὰς ἐφόδους. Ὁ δὴ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ποιῶν ἐκεῖνος ἔκαεν ὅσα τείχους ἐκτὸς ἦσαν αὐτοῖς προαύλια καὶ οἰκήματα πρὸς καταγωγὴν τῶν ἐξ ἐμπορίας. Αὕτη δὲ συχνὰ τῶν Βυζαντίων τοὺς προέχοντας μεταπεμπομένη λόγοις ὁμοῦ καὶ χρησταῖς ἐλπίσιν εὐθυμοτέρους καθίστα, καὶ ἐβεβαίου τὸ πρόθυμον πόλεμον.

sandum animos quantum fieri poterit multitudini addere: tum etiam freto trajecto periculum facere et hostium urbem improviso ac derepente adoriri; quod ille diu noctuque agitans omnia incendit, quæ illi extra murum suburbia et ædificia habebant, receptandis mercibus destinata. Ipsa vero Byzantiorum primores arcessit, verbis et bona spe recreat animos eorum, et alacriores ad bellum suscipiendum reddit.

σφῶν, καὶ ῥᾴους τὴν ψυχὴν εἰργάζετο πρὸς τὸν

[P. 535] Ζ'. Ἤδη δὲ κἀκ βασιλέως ἔξωθεν ᾔεσαν στρατιῶται σποράδες ἄλλοι ἄλλοθεν ἐς Βυζάντιον καὶ λόγοι παραμυθούμενοι Βυζαντίους καὶ παρακελευόμενοι, μὴ πεπτωκὸς ὅλως κτήσασθαι φρόνημα πρὸς τὴν ἀπροσδοκήτως ἐπενεχθεῖσαν ταυτηνὶ B συμφοράν· μηδὲ γὰρ ἀνέξεσθαι τὸν τῆς δίκης ἔφορον ὀφθαλμὸν ἐς τέλος καθευδῆσαι, καὶ τοσαύτην σιγῇ παρελθεῖν ἀδικίαν. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη ἔσχε· καὶ τὸ θέρος ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

VII. Jam autem et foris alii aliunde sparsim milites Byzantium ab imperatore missi veniebant; necnon ii nuntii, qui Byzantios solarentur, hortarenturque, ne propter improvisam illam cladem sibi illatam animis prorsus conciderent: nec enim fieri **850** posse, ut vindex justitiæ oculus perpetuo dormire ac tantam silentio præterire injuriam sustineret. Et hæc quidem ita ferme se habuerunt; et æstas in his consumpta est.

## CAPUT III.

*Galatæorum spes deceptæ. Nova consilia. Byzantii urbis ingens circuitus. Militum paucitas. Civium ardor. Galatæi copiis domesticis et aliunde accitis instructissimi. Byzantios facile repellunt. Machinam ingentem navi imponunt. Ea urbis muro admota, acerrimam pugnam committunt. Multis suorum amissis consternati recedunt. Antequam domum redeant, mortuos clam sepeliunt. Pace per legatos petita, nec impetrata, sese ad bellum diuturnius parant.*

Α'. Φθινοπώρου δ' ἀρχομένου, ἐπεὶ μὴ κατὰ τὰς ἐλπίδας ἐχώρει Λατίνοις τὸ πρᾶγμα· ἐνόμιζον γάρ, μηδ' εἰς ὅλην πεντεκαίδεκα ἡμερῶν ἀρκέσειν τοὺς Βυζαντίους περίοδον, γενομένους τειχήρεις καὶ τῶν C ἔξωθεν εἰωθότων ἐπιτηδείων παρακομίζεσθαι ἀποκεκλεισμένους, ἀλλὰ ἀπογνώσειν αὐτίκα μάλα, καὶ πρώτους δεήσεσθαι σπονδῶν, καὶ ἀνακαλέσασθαι σφᾶς ἐς τὴν πρὶν φιλίαν· ἐπεὶ οὖν αὐτούς τε ἑώρων οὐκ ἐπιστρεφομένους καὶ αὖ τὴν βασιλίδα Εἰρήνην τοῖς Βυζαντίοις ὁμόφρονα γινομένην κατ' ἐκείνων τελέως, καὶ ὁπλίτας συνιστῶσαν, καὶ ἀμυντήρια περὶ τοὺς πύργους ἱστῶσαν, ἔς τε τὰς πετροβόλους μηχανὰς ὅλῃ σπουδῇ διανισταμένην, ὅσαι βάρη φέρουσι λίθων ἐγγύς τε καὶ πόῤῥω, δι' ὧν οἵ τε σφῶν πολέμιοι συνετρίβοντο οἶκοι καὶ ὅσαι τῶν μεγίστων ὁλκάδων προτειχίσματος δίκην σφίσι προὐβέβληντο, ἐς τἀναντία τῶν λογισμῶν τὰς αὔλακας ἔτεμνον ἤδη, χρόνιον ἔσεσθαι τὸν πόλεμον οἰηθέντες. Διὸ καὶ πρεσβείας πέμπουσι πανταχῇ, D συμμαχίαν αἰτοῦντες, ὅθεν φιλία σφίσι προσεδοκᾶτο καὶ ὁμοφροσύνη πρὸς ταὔργον.

I. Ineunte autumno Latini quia ipsis ex sententia non succedebat (speraverant quippe, ne ad quindecimum quidem diem duraturos esse Byzantios, mœnibus clausos et foris importari solitis commeatibus interclusos; sed desperaturos statim, primosque ut pax fieret et ut in concordiam rediretur rogaturos), postquam istos viderunt incœpto haud desistere, et adversus se Irenen imperatricem cum Byzantiis omnino conspirare, et milites cogere, et tela ad propulsandum hostem circa turres disponere, et omni studio apparandis machinis incumbere, quæ sive cominus sive eminus saxorum gravia pondera torquerent, quibus et domi hostes et maximæ naves, quas illi propugnaculorum instar sibi obtendissent, contererentur; diversam plane consiliorum viam inire cœperunt, diuturnum fore bellum illud arbitrati. Itaque et legatos illuc mittunt, undecunque amicitia et societas ad navandum opus speraretur.

Β'. Ὅ γε μὴν τῶν Βυζαντίων κύκλος καὶ ὁ τοῦ τείχους περίβολος, μέγιστος ὢν καὶ μεγίστης δεόμενος φυλακῆς, ἀνάλογον οὐκ εἶχε στρατόν. Ὅμως πολλῆς γενομένης ἐξ ἁπάντων προθυμίας, ὅπλα πάντα πρὸς ἀγορὰν ἐξεφέροντο καὶ ἵπποι πάντες. Τέκτονές τε αὖ καὶ σκυτοτόμοι καὶ χαλκεῖς καὶ χαλκοτύποι πάντες ἐν ὅπλοις ἦσαν. Ἐῶ λέγειν κεραμέας καὶ σκαπανέας, ὅσοι μισθοῦ στρατεύεσθαι τότε ἀρξάμενοι κώπης ἥπτοντο ἤδη καὶ θαλάττης ἐπειρῶντο. Ἀλλὰ καὶ δοῦλοι πρὸς τῶν δεσποτῶν ὡπλίζοντό τε καὶ τὴν δεξιὰν εἰς τόξων καὶ βελῶν ἐῤῥυθμίζοντο χρείαν, [P. 536] τῆς ἀπροσδοκήτου

II. At Byzantiis, cum urbis circuitus murique ambitus maximus foret, et maximo præsidio indigeret, non erat ea militum frequentia, quæ loci capacitatem æquaret. Tamen adeo ingens erat omnium ardor, arma universa, equi omnes traducebantur in forum. **851** Omnes item fabri, sutores, æris flatores malleatoresque in armis erant; ut figulos taceam et fossores, qui tunc merere cum cœpissent, jam et remos tractabant, et maris periculum faciebant. Sed et servi a dominis armabantur, et eorum manus arcuum sagittarumque usum docebantur. Quippe improvisa temporum

conditio omnes pariter ad conspirandum compellebat.

III. Latini ex altera parte triremem unam Chio arcessiverant, ac numerosam militum manum. Advenerant etiam maximæ eorum naves onerariæ, quæcunque ad mercaturam profectæ fuerant, erantque ipsis magnæ jam et instructissimæ copiæ; denique affluebant rebus necessariis; ut eorum urbs splendida quædam belli officina esse videretur. Animis itaque aucti non modo eos facile repellebant, qui foris ac superiori de loco ipsos telis incesserent: sed et mari, selectis duabus maximis onerariis, missilia ipsi quoque tormenta eum imposuissent, ballistas nostras lapidibus appetebant: in tertia autem, quæ duabus illis major erat, antennæ et magnæ trabes, aliæ erectæ, aliæ transversæ et æquales, a media navi ad proram dispositæ, sensim attollebantur, et maxima sui parte sublimes medio in aere pendebant; ita ut supra Byzantinos muros eveherentur. Has tabulis crebris undique circumplectuntur, et densam clypeorum sepem in orbem prætendunt: tum plurimis lectissimisque militibus intromissis, navim cum novem subsidiariis triremibus muro admovent, ignem et cujuscunque generis **852** tela, alia cominus alia eminus ferientia, et omnia fere mortis instrumenta secum portantes.

IV. Quamvis porro primus impetus acerrimus fuerit, ut nec sustineri posse videretur, strenue tamen propulsavere Byzantii, tum ex interiori muro, tum ex altioribus ædificiis; uno verbo intrinsecus, extrinsecus, ex ipsis murorum pinnis, quibus mali scalæque Latinorum superne impendebant; adeo ut heroica quædam pugna exsisteret, cum utrinque in os, consertis manibus, et neglecta prorsus salutis cura pugnaretur. Ac videre erat nivibus hibernis parem lapidum telorumque vim ruere in illud Latinorum agmen effusam, et crebros in se invicem cadere, et ex aliis alios vicissim ferri agique identidem pro vivis mortuos, ac pro mortuis vivos: clypeos autem et longiora scuta subinde confringi conterique a Byzantiis, tanquam figuli vasa. Quicunque e Latinis adhuc stabant, eorum alius, postquam lapsum alicunde socium arripuerat, et paululum de medio traxerat, statim et ipse delapsus eo egebat, a quo traheretur; alius jamjam tracturus tabulato affligebatur, pronusque in eum, quem trahere pararet, corruebat: alius denique, cum restitisset paulisper, nihil quod cuperet, quodve obtinere festinaret, assequebatur; nihil quod præsentem mortem afferret, effugiebat: eratque illius pugnæ varia ac multiplex forma: magna utrinque contentione, magno animo certabatur; non utri salvi evaderent, sed utri pro laude occumberent, **853** pluribus ante hostibus prostratis.

V. Die jam inclinato hostes spe dejecti, quod lectissimos illos milites una cum telis, clypeis, pro-

A περιστάσεως πάντας εἰς μίαν συνελαυνούσης προθυμίαν.

Γ'. Οἱ δὲ Λατῖνοι μετεπέμψαντο μὲν ἐκ Χίου τριήρη μίαν καὶ ὁπλίτας συχνούς. Ἦχον δ' αὐτοῖς καὶ ὅσαι κατ' ἐμπορίαν ἔκδημοι τούτοις τῶν μεγίστων ἦσαν ὁλκάδες. Καὶ ἦν εὐοπλότατος ὄχλος σφίσι πολὺς ἤδη καὶ ἄφθονα τὰ ἐπιτήδεια, καὶ πολέμου φάναι λαμπρὸν ἐργαστήριον ἡ τούτων ἐδόκει πόλις· ὥστε θαῤῥήσαντες ἤδη μὴ μόνον τοὺς ἔξωθεν ἐκ μετεώρου βάλλειν ἐπιχειροῦντας σφᾶς ἀποκρούεσθαι εὐχερῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλατταν, δύο μὲν τῶν μεγίστων ὁλκάδων ἀπολεξάμενοι, πετροβόλα καὶ αὐτοὶ σφισιν ἐπέστησαν μηχανήματα, δι' ὧν ἔβαλλον τὰς ἡμετέρας πετροβόλους μηχανάς· ἐς δὲ τὴν τούτων μείζω καὶ τρίτην, κεραίας καὶ B δοκοὺς μεγάλους, τοὺς μὲν ὀρθίους, τοὺς δ' ἐγκαρσίους καὶ ἀγχωμάλους, ἀπὸ μέσης τῆς νεὼς ἐς τὴν πρῷραν καταθέμενοι, πρὸς τὸ ὑψηλότερον προϊούσας ὁμαλῶς ἀεὶ καὶ τὸ πλέον ἐχούσας μετέωρον μέχρι πολλοῦ τοῦ ἀέρος, ὥστε καὶ ὑπὲρ τὰ τείχη τῶν Βυζαντίων ἐπαίρεσθαι, σανίσι τε πυκναῖς περισφίγξαντες καὶ κύκλῳ πολὺν τὸν τῶν μεγίστων ἀσπίδων φραγμὸν περιθέμενοι, καὶ πολλοὺς ὁπόσοι τῶν μάλιστα ἐπιλεκτῶν ὁπλιτῶν ἦσαν ἐμβαλόντες, ταύτην ὁμοῦ ταῖς παρασπιζούσαις ἐννέα τριήρεσιν τῷ τείχει προσήγαγον, πῦρ καὶ ξίφη πάντα, ὅσα τε ἀγχέμαχα καὶ ὅσα τῶν ἑκηβόλων, καὶ πάντα φάναι σκεύη θανάτου μεθ' ἑαυτῶν ἄγοντες.

Δ'. Τῆς οὖν προσβολῆς γενομένης μάλα βαρείας C καὶ δόξαν ἐχούσης ἀνανταγώνιστον, εὐρώστως ὅμως ἠμύνοντο οἱ Βυζάντιοι ἔκ τε τῶν ἔνδον τειχῶν καὶ τῶν ὑψηλοτέρων οἰκιῶν· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, καὶ ἐκ τῶν ἐπάλξεων αὐτῶν, ἐφ' ὧν οἵ τε ἱστοὶ καὶ αἱ κλίμακες τῶν Λατίνων ἀπῃώρηντο· ὡς γίνεσθαι τὴν μάχην ἡρωϊκήν τινα, κατὰ στόμα καὶ ἐκ χειρῶν ἁπάσης ἀφειδοῦσαν ζωῆς. Καὶ ἦν ἰδεῖν νιφάδεσσι μὲν χειμερίῃσιν ἐοικὸς τῶν τε χερμαδίων λίθων τὸ πλῆθος καὶ τῶν βελῶν φερομένων κατὰ τῆς Λατινικῆς ἐκείνης φάλαγγος, συχνοὺς δ' ἐπὶ συχνοῖς πίπτοντας, καὶ ἄλλους ἐπ' ἄλλοις ἀμοιβαδὸν ἀγομένους καὶ φερομένους συχνὰ, ἀντὶ μὲν ζώντων νεκρούς, ἀντὶ δὲ νεκρῶν ζῶντας· τὰς δ' ἀσπίδας ἐκείνας καὶ τοὺς θυρεοὺς ἀρασσομένους τε καὶ συντριβομένους ὑπὸ Βυζαντίων συχνὰ D καθάπερ σκεύη κεραμέως. Καὶ ὁ μὲν τῶν ἱσταμένων ἔτι Λατίνων, ὅθεν δήποθεν τὸν πεσόντα δραξάμενος καὶ μικρὸν ἀφελκύσας, εὐθὺς καὶ αὐτὸς πεσὼν ἐδεῖτο τοῦ ἀφελκύσοντος· ὁ δ' ἤδη μέλλων ἑλκύειν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος κατεῤῥήγνυτο, καὶ πρηνὴς ἐφ' ὃν εἷλκεν ἔπιπτεν· ὁ δ' ἀνθιστάμενος βραχύν τινα χρόνον ἐπετύγχανε μὲν οὐδενὸς ὧν ἐφίετο καὶ ἐφ' ἅπερ ἔσπευδεν· ἐλείπετο δ' οὐδενὸς τῶν, [P. 537] ὅσα ῥᾷστον ἐπάγουσιν ᾅδην. Καὶ ἦν ὁ ἀγὼν πολυειδὴς καὶ πολύμορφος, καὶ πολλὴ τῶν ἑκατέρωθεν ἡ φιλοτιμία καὶ τὸ εὔτολμον, οὐχ ὅστις περισωθείη, ἀλλ' ὅστις ὑπὲρ τοῦ καλοῦ θανεῖται πλείστους καταβαλὼν πολεμίους.

Ε'. Ἐπεὶ δὲ τῆς ἡμέρας κλινούσης ἤδη, καὶ τῶν πολεμίων ἀπεγνωκότων, διὰ τὸ ἐπιλελοιπέναι τῶν

τε κατ' ἐκλογὴν ἐκείνους ὁπλίτας σχεδὸν ἅπαντας A αὐτοῖς βέλεσι καὶ αὐταῖς ἀσπίσι καὶ ὅσα προτειχίσματα ἦσαν αὐτοῖς καὶ φραγμοὶ, καὶ δεισάντων, μὴ καὶ εἰσπηδήσαντες οἱ Βυζάντιοι καὶ αὐτὴν μὲν αὔτανδρον ἕλωσι τὴν ὁλκάδα, τῶν δ' ἐν ταῖς τριήρεσι τραυματίας τοὺς πλείστους ἐργάσωνται, τά τε πρυμνήσια εἵλκυσαν καὶ τὰς τριήρεις εἰς συμμαχίαν τῆς ἀπαγωγῆς συγκαλέσαντες, σφόδρα ἡττημένοι καὶ δεδακρυμένοι ἀπῄεσαν μὲν, ἥκιστά γε μὴν τῷ οἰκείῳ προσέσχον ἐκ τοῦ εὐθέος λιμένι· ἀλλὰ μέχρις ἡλίου δύντος πελάγιοι, τὰς οἰκείας ἀνακωχεύσαντες ναῦς, τοὺς οἰκείους συνέστελλον νεκροὺς καὶ τραυματίας ἀνελάμβανόν τε καὶ ἐθεράπευον. Ἑσπέρας δ', ὅτ' οὐκέτι ῥᾴδιον ἦν τοῖς B ἐντὸς φρουρίου παραχρῆμα τὴν τῶν οἰκείων αἰσθέσθαι φθορὰν, καὶ θόρυβόν σφισι γενέσθαι τινὰ, καὶ κραυγὴν μανιώδη παρεισπεσοῦσαν εἰς τὸ φρούριον ταράξαι καὶ δειλίαν ταῖς ψυχαῖς τῶν λειπομένων ἀνδρῶν ἐμποιῆσαι, ἔξω τῶν οἰκείων ὅρων κατήχθησαν· καὶ θάψαντες ἐκεῖ τοὺς νεκροὺς ἡσυχῇ τῷ οἰκείῳ προσέσχον ἤδη λιμένι, δειλίᾳ τε πολλῇ τὰς ψυχὰς τοῦ λοιποῦ γινόμενοι δέσμιοι καὶ πάνυ τοι σφόδρα δι' ἐφέσεως μάλα μακρᾶς τὴν τῆς μάχης ἀπαλλαγὴν τιθέμενοί τε ἅμα καὶ προσδοκῶντες.

pugnaculis, et omnibus munitionibus, quibus protecti fuerant, amisissent; cum et metus esset, ne Byzantii, facta irruptione, navim onerariam ipsis cum hominibus comprehenderent, ac eorum, qui in triremibus erant, plerosque vulnerarent; funes convellunt, et convocatis triremibus, quæ sibi ad navim abducendam subsidio sint, fracti admodum et lacrymabundi abeunt. Non tamen ad suum statim portum appellunt: sed usque donec sol occidat in alto commorati, jactis ancoris, mortuos colligunt, et receptos vulneratos curant. Vespere, cum eos qui in castello essent, suorum cladem statim persentire, tumultumque inde oriri, furiosumve ullum clamorem in castellum penetrare, ac relictorum ibi hominum animis perturbationem metumque afferre, vix jam facile erat, extra fines suos deferuntur, ac mortuos sepeliunt. Demum animis timore gravi oppressis, ad portum suum applicant, ab armis discedi vehementissime cupientes, discessumque iri sperantes.

Ϛ'. Ἀλλ' ὀψὲ τὰς ἐλπίδας ἀπάτην οὔσας μεμαθηκότες ἔπεμπον μὲν πρεσβείαν ὑπὲρ εἰρήνης ἐς βασιλέα, συνῆγον δ' οὖν καὶ συμμάχους ὁπλίτας ἔκ τε τῶν οἰκείων καὶ τῶν ὅθεν δήποτε φίλων καὶ συγγενῶν· καὶ ἀποτυγχάνοντες τῆς εἰρήνης εἰς χρονιώτερον ἤδη παρεσκευάζοντο πόλεμον, χρήματά τε ἀπαριθμούμενοι καὶ συνεισφέροντες· οὐδὲ λόγους ὅμως συνήθους ὀφρύος ἀφιέναι ἤμελλον μεστούς.

VI. Tandem ubi spes suas deceptas vident, legatos ad imperatorem mittunt, qui de pace agant; iidemque nihilominus auxiliares copias cogunt, tum ab suis, tum undecunque ab amicis et cognatis. Pace non impetrata, **854** bellum diuturnius apparant; pecunias dinumerant et contribuunt: neque interim vocibus parcunt solitæ arrogantiæ plenis.

## CAPUT IV.

*Cantacuzenus (Orestiade) reversus bellum terra et mari apparat. Advocata concione, Byzantios negligentiæ arguit: pecuniam in classem contribui jubet. Pecunia promittitur. Ingens omnium ardor. Exactiones Latini suas naves subducunt. Auxilia et pacis arbitros arcessunt. Rhodiorum legati de pace; legatione irrita domum redeunt. Galatæorum pretiosam supellectilem, quorumdam etiam uxores ac liberos, rogati secum exportant. Byzantii coactis undique navibus classem instruunt. Obsident et obsidentur.*

[P. 538] Α'. Ἄρτι δὲ τοῦ φθινοπώρου μεσοῦντος C ἀφικνεῖται καὶ βασιλεὺς ἐς Βυζάντιον, στρατόν τε ἐπαγόμενος ἠπειρώτην καὶ ἅμα ναυπηγήσιμα ξύλα παραγγέλλων, τὰ μὲν ἐξ ὄρους ἤδη τμηθέντα, τὰ δ' ἔτι τεμνόμενα, φέρειν· καὶ ἠθροίζετο ναυπηγῶν (96) καὶ τεκτόνων πλῆθος ἅπαν ἐς τὸ περὶ τὸν τοῦ Βυζαντίου ἱππόδρομον νεώριον (97). Ὀψὲ γὰρ ἔγνωσαν κακῶς βουλευσάμενοι Βυζάντιοι περὶ τὴν ἔξω τειχῶν σκευὴν τῶν νεῶν· καὶ ἡ τοῦ φθάσαντος πάθους ἀπειλὴ συνετωτέρους ἐπεποιήκει πρὸς τὴν τῶν δρωμένων ἑξῆς ἐπανόρθωσιν.

I. Medio statim autumno Byzantium adveniens imperator terrestres copias secum adducit: simul navalia ligna convehi jubet, quæ in monte partim jam erant cæsa, partim adhuc cædebantur: convenitque omnis fabrorum et operariorum turba in illud navale, quod est apud Byzantinum Hippodromum. Sero enim tandem intellexerant Byzantii, fecisse se imprudenter, cum extra muros naves fabricandas censuissent; et acceptæ cladis terror ad errata corrigenda cautiores in futurum evaserant.

Β'. Τῇ δ' ὑστεραίᾳ τοὺς Βυζαντίους ἐς ἐκκλησίαν καλέσας ἀνεμίμνησκεν, ὅτι « Τῶν ἐνεστώτων δεινῶν τούτων ὑμεῖς πάντως ὑμῖν αὐτοῖς αἴτιοι, καὶ οὐκ ἄλλος τῶν πάντων οὐδείς. Μέμνησθε γὰρ, ὅπως τὸν D πέρυσι χρόνον ἐνταυθοῖ συνεληλυθότες ἐπηγγείλασθε πάντες, χρήματά τε καὶ ὅπλα συνεισενεγκεῖν οἰκο-

II. Postera die, convocatis ad concionem Byzantiis, « Præsentium, inquit, malorum ipsimet prorsus vobis auctores exstitistis, non alius quisquam ex omnibus. Meministis enim, quid anno superiore, hoc eodem loco congregati, promiseritis; nempe ad apparandam constituendamque classem pe-

Variorum notæ.

(96) Ut naves constructæ sint a Græcis, narrat tiam Cantacuzenus pag. 144. DUCANG.

(97) Quod Ἑπτάσκαλον videtur vocare Cantacuzenus. Unde colligere licet, navale Hippodromi et Heptascalum illud unum idemque esse. Nam in Heptascalo constructas naves scribit, quas in Neorio Hippodromi Gregoras. Vide *Constantinop. Christ.* lib. I, sect. 17. DUCANG.

cuniam vos et arma, propter principalis ærarii penuriam, de domo quemque contributuros, ut et amicis chari et hostibus metuendi essemus. Deinde domum omnes cum abiissetis, nemini vestrum curæ fuit, quidquam facere earum rerum, quas propriæ utilitatis causa facturos vos promisissetis : sed verba vestra in ignotos aeris tractus auræ statim distulerunt. At nunc, cum ob oculos posita intuemini ea, quæ illorum temporum negligentia nobis invexit, in **855** ipso saltem articulo, periculis jam instantibus, et capiti cum violenta quadam et inevitabili necessitate impendentibus, quid vos facere oporteat considerate. Videtis quippe in maritimis civitatibus, atque in hac maxime urbium principe, si quis ex hostibus imperium maris invadat, statim cuique imminere præsens vitæ periculum; nisi quis plane velit liberam vitam ærumnosa et Tantalea quadam permutare, pecuniisque et prædiis, imo uxoribus et liberis ipsis multari. Duorum enim alterum consequatur necesse est; ut aut vita, aut iis rebus vivus spolietur, et copiosum sibi diu noctuque poculum fellis ipse misceat. Agedum, vestrum mihi animum indicare ne pigeat, ut et ipse intelligam, num vos prioris negligentiæ pœniteat. Nam quemadmodum oves, si pastorem sequi detrectent, si ei adversentur et contrariam viam ire velint, non dubium est quin statim perituræ sint, in præcipitia et voragines aut in medios lupos delapsæ; pari ratione si imperatoribus ducibusve subditi haud obsequantur, si repugnent, si obluctentur, ab exitio et ultimis calamitatibus non longe certe abfuerint. »

III. His Byzantii auditis plura addere imperatorem haud passi consurgunt; pacem cum Latinis una omnes voce repudiant; suam illam priorem negligentiam damnant, pollicenturque se, quidquid habeant, id omne ultro pro virili contributuros, vel si liberos publicæ utilitatis causa mutare pecunia **856** oporteat. Et hæc quidem ita se habuerunt, et ad sua quisque discesserunt. Magna deinde et ambitiosa contentione bellum apparari cœptum : atque in construendis navibus, in missilibus tormentis majoribus minoribusque fabricandis, in legionibus denique seu navalibus seu terrestribus mercenario milite complendis, acre studium exstitit. Pecunia itaque ad hos sumptus deficiente, exigebantur a Byzantiis quædam volentibus, plurima valde invitis. Mittebantur item per urbes et agros Thraciæ, qui pecuniam in communes illos necessariosque usus corrogarent.

IV. Latini vero aliquot onerarias, quæ valli instar portum eorum implebant, postquam Byzantiorum ballistis submergi et confringi viderunt, om-

θεν, διὰ τὴν τῶν βασιλικῶν πρυτανείων σπάνιν, πρὸς κατασκευὴν (98) καὶ σύστασιν ναυτικῆς δυνάμεως· ἵνα τε τοῖς μὲν φίλοις ὦμεν ποθεινοὶ, τοῖς δ' ἐχθροῖς φοβεροί· ἔπειτ' οἴκαδε πᾶσιν ἀναχωρήσασιν οὐκ ἐμέλησεν οὐδενὶ περὶ οὐδενὸς ὧν ἐπηγγείλασθε δρᾷν ἐπὶ τῷ σφῶν αὐτῶν ὠφελίμῳ· ἀλλ' αὖραί τινες τοὺς ὑμετέρους λόγους ἀέρος κόλποις ἀδήλοις ἐξαπίνης διεμερίσαντο. Νῦν οὖν πρὸ ὀφθαλμῶν κείμενα βλέποντες ἃ προὐξένησεν ἡμῖν ἡ τότ' ἀμέλεια σκέψασθε, τί δεῖ δρᾷν, ἐπὶ ξυροῦ λοιπὸν τῶν κακῶν ἱσταμένων καὶ ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῖν αἰωρουμένων ἐς τὸ βίαιόν τε καὶ ἄφυκτον. Ὁρᾶτε γὰρ, ὡς ἐν ταῖς ἐπιθαλαττίοις πόλεσι, καὶ μάλιστα πασῶν τῇ βασιλίδι ταύτῃ τῶν πόλεων, ἂν τὸ θαλαττοκρατεῖν ἀφέληταί τις τῶν πολεμίων, τὸν περὶ τοῦ ζῆν εὐθὺς ἐπεκρέμασε κίνδυνον, ἣν μή τις ἐθέλῃ προφανῶς ἐλευθέρου βίου βαρυδαίμονα καὶ Ταντάλειον οἷον ἀλλάξασθαι, καὶ ζημιωθῆναι μὲν χρημάτων καὶ οἰκιῶν, ζημιωθῆναι δὲ γυναικῶν καὶ παίδων αὐτῶν. Δυοῖν γὰρ ἕψεται θάτερον, ἢ τῆς κεφαλῆς ἢ τῶν τοιούτων στέρεσθαι ζῶντα καὶ πολλαπλοῦν τὸν τῆς πικρίας κρατῆρα κιρνᾷν νύκτωρ ἅμα καὶ μεθ' ἡμέραν αὐτὸς ἑαυτῷ. Φέρε οὖν τὸν ὑμέτερον ἐμοὶ δηλοῦν [P. 539] μὴ κατοκνήσητε τρόπον, ἵνα γνῶ καὶ αὐτὸς, εἰ τῆς προτέρας κατέγνωτε ἀμελείας. Ἀνάλογον γάρ ἐστιν, ὡς καθάπερ ποιμένι παντὶ, εἰ μὴ τὰ πρόβατα ἕπεσθαι βούλοιτο, ἀλλ' ἀντιβαίνοι καὶ τὴν ἐναντίαν ὁδεύειν ἐθέλοι, οὐκ ἄδηλον ἂν εἴη, ὡς ὅσον οὐκ ἤδη τεθνήξεται, κρημνοῖς καὶ φάραγξι καὶ λύκοις περιπεσόντα, οὕτω καὶ βασιλεῦσι καὶ ἡγεμόσιν ἀνδρῶν, ἢν μὴ σύνδρομα ᾖ τὰ τῶν ὑπηκόων, ἀλλ' ἀντιβαίνῃ καὶ ἀντιπράττῃ, οὐ πόῤῥω γ' ἂν εἶεν ὀλέθρου καὶ δεινῶν τῶν ἐσχάτων. »

Γ'. Τούτων αὐτήκοοι γεγονότες Βυζάντιοι οὐκέτι πλείω συνείρειν εἴων τὸν βασιλέα· ἀλλ' ἀναστάντες μιᾷ φωνῇ πάντες ἀπείπαντο μὲν τὴν τῶν Λατίνων εἰρήνην, κατέγνωσαν δ' ἑαυτοὺς τῆς πρὶν ἀμελείας, ἐπαγγελίας τε ἔδοσαν, ἐθελοντὰς συνεισφέρειν εἰς ἐράνου φορὰν τὰ προσόντα, καὶ παῖδας αὐτοὺς εἰ δέοι χρημάτων ἀλλάττεσθαι κοινῆς ὠφελείας ἕνεκα. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον, καὶ ἀπηλλάττοντο εἰς τὰ ἴδια ἕκαστοι. Πολλὴ δέ τις ἐντεῦθεν ἐφαίνετο περὶ τὴν ὅπλισιν ἡ φιλοτιμία, καὶ ὀξεῖά τις ἦν ἡ σπουδὴ περί τε κατασκευὴν νεῶν καὶ πετροβόλων μηχανημάτων μεγάλων τε καὶ μικρῶν καὶ μισθοφορικοῦ στρατοῦ, ὅσοι τε ἐς τὰς ναυτικὰς δυνάμεις καὶ ὅσοι ἐς τὰς πεζικὰς ἀρκέσουσι φάλαγγας. Ὅθεν χρημάτων οὐκ ὄντων εἰς τὴν δαπάνην, ἐπράττετο πρὸς Βυζαντίων ἔνια μὲν παρ' ἑκόντων, τὰ δὲ πλεῖστα παρὰ σφόδρα ἀκόντων. Ἐξεπέμποντο δὲ καὶ οἱ τὰς Θρᾳκικὰς ἀργυρολογήσοντες πόλεις καὶ χώρας τῆς κοινῆς καὶ ἀναγκαίας ταυτησὶ χρείας εἵνεκα.

Δ'. Ἐνίας γε μὴν οἱ Λατῖνοι τῶν ὅσαι προτειχίσματος δίκην ὁλκάδες τὸν οἰκεῖον ἐπλήρουν λιμένα καταγνυμένας τε καὶ δυομένας ὁρῶντες ὑπὸ τῶν

Variorum notæ.

(98) Vide Cantacuzen. *Histor.* lib. IV, cap. 5 et 6. BOIVIN.

Βυζαντίων πετροβόλων μηχανημάτων τάχιστα πάσας A ἐκεῖθεν ὡς πορρωτάτω μετήνεγκαν· καὶ ἦν λοιπὸν τὰ ἐν τῷ λιμένει τείχη σφῶν βοηθείας καὶ σκέπης παντάπασιν ἔρημα. Ὅθεν ἔπεμπον μὲν ἐν Γεννούῃ, ἔπεμπον δ' ἐν Ῥόδῳ τοὺς ἢ βοήθειαν ἐκεῖθεν ἄξοντας ἢ τοὺς τὴν εἰρήνην πρεσβεύσοντας. Γέννουα μὲν οὖν ἰδίους ἔχουσα θορύβους καὶ γείτονας μάχας ἀπείπατο πέμπειν βοήθειαν. Ῥόδιοι δ' ἐκπέμπουσιν εὐθὺς μίαν τριήρη μετὰ τῶν τὴν εἰρήνην πρεσβευσόντων· οἳ πολλὰ μὲν εἰπόντες, ἐπεὶ ἐληλύθασι, πολλὰ δ' ἀκηκοότες, τῶν σπουδαζομένων ἤνυσαν οὐδὲν, ἅτε οὐκ ἐπαγγειλάμενοι μήτε τοῦ ληφθέντος ἐν τῇ μάχῃ τόπου τῶν προτέρων ὁρίων ἐπέκεινα μήτε τῆς γενομένης ἄλλης ὑπὸ σφῶν ζημίας ἀπόδοσιν. Ὅθεν καὶ ἀπῄεσαν αὖθις ἐς Ῥόδον ἄπρακτοι· πλὴν ὅτι B πολλὰ τῶν πολυτελῶν κειμηλίων καὶ χρημάτων οἱ ἐν τοῖς Γαλάτου ἐνθέμενοι τῇ Ῥοδίᾳ τριήρει ἐς Ῥόδον δι' αὐτῶν ἔπεμπον, δεδιότες περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἦσαν δ' οἳ καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας ἐξέθεντο διὰ τὸ τοῦ μέλλοντος ἄδηλον.

[P. 540] Ε'. Ἐπεί γε μὴν αἵ τε ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἀλλαχῇ ναυπηγούμεναι τριήρεις συνεσκευάσθησαν ἤδη τῷ βασιλεῖ, μεγάλαι μὲν ἐννέα, μονήρεις δὲ καὶ διήρεις πλείους, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἐν Βυζαντίῳ πλουσίων φιλοτιμότερον εἰς τοὔργον διατεθέντες λέμβους στρατιώτιδας καὶ ἀκάτια συνεσκευάσαντό τε καὶ ἐξώπλισαν ἐξ οἰκείας δαπάνης, μετάπεμπτοι γίνονται καὶ ὅσαι κατ' ἄλλας τῶν ὑπηκόων ἦσαν πόλεων· ὧν αἱ μὲν καιροῦ λαμβανόμεναι νύκτωρ ἀπῄεσαν ἐς τὸν τῶν Βυζαντίων λιμένα, μόλις λανθάνουσαι τὰς Λα- C τινικὰς τριήρεις, αἳ διηνεκῶς ἐπιτηροῦσαι καὶ παραφυλάττουσαι πόῤῥωθεν ἐκώλυον τὸν εἴσπλουν ἐκείνων, αἴθριοι διανυκτερεύουσαι τὸν χειμέριον χρόνον ἐκεῖνον. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο πελάγιον ἀεὶ δειπνοποιεῖσθαί τε καὶ ἀριστοποιεῖσθαι καὶ καθεύδειν οἱ τριηράρχαι ἠνάγκαζον· ὡς συμβαίνειν ἐντεῦθεν, πολιορκεῖσθαι μὲν Βυζαντίους ἐκ θαλάττης ὑπὸ Λατίνων, πολιορκεῖσθαι δ' αὖ ἐξ ἠπείρου Λατίνους ὑπὸ Ῥωμαίων, καὶ εἶναι δεσμίους ἐξ ἑκατέρων ἑκατέρους καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀλλήλους.

A nes quamprimum inde transtulere. Ex illo autem eorum mœnia, qua portum respiciunt, indefensa prorsus et nuda erant. Miserunt itaque Genuam, et ad insulam Rhodum, qui vel auxilia vel legatos pacis auctores exstituros inde accirent. Ac Genua quidem, eo quod propriis motibus viciniisque bellis laboraret, mittere auxilia recusavit. Rhodii vero unam statim triremem mittunt cum legatis de pace acturis. Illi cum venissent, multa dixere, multa item audivere: eorum autem, quæ facere studebant, nihil perfecerunt; quando neque id loci, quod ultra pristinos limites in bello occupaverant, restituturos esse se pollicebantur, neque damni quidquam a se illati resarturos. Rhodum B itaque **857** redeunt infecta re, nisi quod multa ex pretiosa supellectili et ex thesauris, Rhodiæ triremi futuri metu imposita, Galatæi Rhodum per eos miserunt. Fuere etiam qui uxores liberosque imposuerint, quid futurum esset incerti.

V. Cum vero eas triremes, quæ Byzantii et alibi constructæ erant, paratas jam haberet imperator, magnas quidem novem, moneres autem ac biremes plures, et Byzantinorum divitum multi, navata ambitiosius opera, militares lembos et naviculas comparassent ac propriis sumptibus armavissent, arcessitæ etiam eæ omnes quæ in aliis imperii urbibus erant. Harum aliæ, oblata occasione, noctu Byzantinum in portum evasere, postquam Latinas C triremes ægre fefellissent, quæ perpetuo speculantes insidiantesque e longinquo, et hiberno illo tempore sub dio pernoctantes, ab ingressu eas arcebant. Ibi enim nauticas illas copias in alto semper fluctuantes et cœnare, et prandere, et dormire triremium præfecti cogebant. Hinc fiebat, ut mari quidem Byzantii a Latinis, terra autem Latini a Byzantiis obsiderentur; ac sic utrique ab utrisque et a se invicem hi atque illi vincti tenerentur.

## CAPUT V.

*Byzantii e portu in altum provehuntur; rudes plerique et inexercitati. Hostium navem onerariam incendunt. Latinorum anxia deliberatio. Omnes cedendum esse statuunt. Solus navarchus refragatur. Instructa suorum classe Byzantinam exspectat, consilium ex re capturus.*

Α'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἔαρος ἐπιλάμποντος, καὶ τῶν τε D ἀγρίων πνευμάτων τὴν χειμερίαν ἐκείνην αὐλητικὴν τρεψαμένων ἐς τὸ καθεύδειν, καὶ μακρᾶς ὁμοῦ τῆς γαλήνης ἐπιχωριαζούσης τοῖς κύμασιν, ἐπεὶ πάντα ἦν ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης ἀπηρτισμένα καὶ οὐδὲν τῶν ἐς μάχην ἀνηκόντων ἐπιτηδείων τοῖς Βυζαντίοις ἐλείπετο, παρεσκευάζοντο πρὸς ἀναγωγὴν ἑκατέρωθεν αἱ τριήρεις, ἔκ τε τῶν ἐντὸς Βυζαντίου φημὶ νεωρίων καὶ ἔτι οὗπερ ἔφθημεν εἰρηκότες ναυστάθμου, πρὸς ὃν ἐξ αὐτοσχεδίου βιασθεῖσι τοῖς ναυάρχοις ἐν ἀρχαῖς τῆς μάχης καταπεφευγέναι ξυμπέπτωκε, παρὰ τὰς τοῦ ποταμοῦ (99), δηλαδὴ ἐκβολὰς ἔνθα καὶ τὸ τοῦ θαλαττίου κέρως ἀνα-

D I. Vere statim affulgente, ubi asperiores venti sua illa hiberna sibila sopiverunt et magna in mari tranquillitas exstitit, Byzantii, perfecto omni terrestri navalique apparatu, nulla re ad bellum necessaria deficiente, naves **858** provehere in altum parant ab utroque loco; nempe et ab iis navalibus, quæ intra urbem sunt, et ab illa quam supra memoravimus statione, ad quam coacti ex improviso navarchi sub initium belli confugerant; ab ostiis dico fluminis, et ab ultimo sinus Ceratini recessu. Et eæ quidem naves, quæ Byzantio profectæ sub vesperam in altum delatæ sunt, debebant saltem aliquantulum temporis modicæ sui

Variorum notæ.

(99) *Barbysæ*, seu *Barbyssi*, vulgo *Chartarici*, de quo Gyllius lib. II, cap. 3, *De Bosporo Thrac.* BOIVIN.

exercitationi dare, ac primum inter se decertare, et remigationis periculum separatim facere. Nec enim mari omnes remisque assueverant, sed lignationem plerique ligonemque redolebant. At illæ progressæ remos inhibent, non admodum composite aut militari ordine, sed temere maximam partem inæqualiterque remigantes, et a recto cursu aberrantes.

A παύεται ἄχρον (1). Αἱ μὲν οὖν ἐκ Βυζαντίου περὶ δείλην ὀψίαν ἐκπλεύσασαι, δέον καιρόν τινα δοῦναι γυμνασίᾳ μικρᾷ γοῦν, καὶ ἀνθαμιλλήσασθαι πρότερον πρὸς ἀλλήλας, καὶ πεῖραν τῆς εἰρεσίας ποιήσασθαι καθ' ἑαυτάς· μηδὲ γὰρ εἶναι πάντας ἐν συνηθείᾳ θαλάττης καὶ κώπης, ἀλλ' ἀπόζοντας τοὺς πλείους δενδροτομίας τε καὶ σκαπάνης· αἱ δὲ μικρὸν προβᾶσαι σχάζουσι τὰς κώπας, οὐ μάλα σὺν τάξει καὶ κόσμῳ στρατηγικῷ, ἀλλ' ἐν ἀκοσμίᾳ τὸ πλεῖστον, καὶ ἑτεροζυγοῦσαν τὴν εἰρεσίαν ποιούμεναι, καὶ τοῦ εὐθέος παραγομένην.

II. Cum vero nox jam adesset et hæ juxta littus ante orientales Byzantii muros constitissent, venti tum coorti a terra tumultum apud naves fecerunt ac paululum eas perturbare visi sunt. At secundam circiter noctis vigiliam triremis expedita, quæ paulo ante speculatum missa fuerat, summa festinatione accedit, nuntiatque maximam Latinorum onerariam plenis velis ab Hellesponto profectam advenire. Statim itaque navarchi magna cum fiducia nautis ac vectoribus, illis ut remigent, his ut capessant arma, inflatis classicis dant signum. Diligentiore **859** itaque navigatione provecti onerariam quam celerrime circumveniunt, et contrahi vela imperant. At illi parere initio nolunt, sed pugnam ac bellum ineunt. Mox iidem densis undique telis obruti, cum liceret militibus facta irruptione eos trucidare, cedunt inviti, et manus tendendo misericordiam exposcunt. Sed eos nihil illa juvit supplicatio : siquidem nautæ aliquot de triremi onerariam incendere occupant, et quidquid hominum intus erat comburunt, ita ut flamma ad multam noctem per mare sursum sublata reluxerit.

[P. 541] Β'. Ἐπεὶ δὲ καὶ νὺξ παρῆν ἤδη καὶ αὗται παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἦσαν ὁρμοῦσαι πρὸ τῶν ἑῴων τοῦ Βυζαντίου τειχῶν, ἐπῄει ἐξ ἀπογείων πνευμάτων θόρυβος ταῖς ναυσὶ καὶ διαταράττειν ἐδόκει μικρόν. Περὶ δὲ δευτέραν φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἧκεν ὀξὺ
B σπουδῇ πρὸς αὐτὰς ἡ πρὸς κατασκοπὴν ἐκπεμφθεῖσα πρὸ βραχέος ταχυναυτοῦσα τριήρης, Λατινικὴν ὁλκάδα μεγίστην ἀγγέλλουσα πλήρεσιν ἱστίοις ἐξ Ἑλλησπόντου ἀναγομένην· καὶ ἅμα οἱ ναύαρχοι πολλῷ τῷ θαῤῥοῦντι τοῖς τε ναύταις καὶ ἐπιβάταις, τοῖς μὲν ἐπὶ τὴν εἰρεσίαν, τοῖς δ' ἐπὶ τὰ ὅπλα χωρεῖν ἐσήμαινον τῇ σάλπιγγι. Σπουδαιότερον μὲν οὖν τὸν ἔκπλουν ποιησάμενοι τάχιστα τὴν ὁλκάδα περιεκύκλουν, καὶ τὴν ὀθόνην καθέλκειν (2) ἐκέλευον. Ἡ δ' οὐχ ὑπήκουε τὰ πρῶτα, ἀλλὰ μάχης ἥπτετο καὶ πολέμου. Ἐπεὶ δὲ τά γε βέλη κατὰ πλῆθος πανταχόθεν ἐπῄεσάν σφισι, καὶ περιῆν τοῖς ὁπλίταις εἰσπηδῶσι φονεύειν σφᾶς, ἐνέδοσάν τε ἄκοντες καὶ χεῖρας ὤρεγον εἰς οἶκτον παρακαλοῦντες. Ἀλλ'
C ὤναντο τῆς παρακλήσεως οὐδέν· ἐπεὶ φθάσαντες ἔνιοι τῶν ναυτῶν ἐκ τῆς τριήρους τήν τε ὁλκάδα ὑφάπτουσι καὶ τοὺς ἔνδον ἅπαντας ἐμπιπρῶσι (3), καὶ ἡ φλὸξ ἤρετο πελάγιος ἐπὶ πολλῇ τῇ νυκτί.

III. Dum isti in his occupantur, Latini inter se deliberant, magno curarum æstu fluctuantes, et extremum salutis suæ discrimen tantum non ob oculos positum intuentes. Alii itaque omnes tutius esse statuebant mari excedere et castellum tutari : nec enim posse se præ hominum paucitate in duo bella distrahi, terra simul marique infesta : pugnam quippe adversam utramque potius, quam alteram secundam fore. Solus navarchus constanti ac generosa animi præsentia omnium adversatus est sententiis : animadversam enim a se et improbatam fuisse imperitiam Romanæ classis, quæ superiori die nequaquam secundum militarem legem et solvisset et ad portum appulsa esset; eapropter non longe a meliori spe abesse se. Cum igitur virium maxima pars aut omnes potius vires in mari sitæ essent, in eo aiebat oportere, si non omne, at potissimum **860** studium ponere.

Γ'. Τούτων δ' ἀσχολουμένων περὶ ταῦτα, κατὰ σφᾶς αὐτοὺς ἐβουλεύοντο οἱ Λατῖνοι, πολλὴν τρικυμίαν ἔχοντες λογισμῶν καὶ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους σφῶν αὐτῶν μονονοὺ πρὸ ὀφθαλμῶν ἱσταμένους ὁρῶντες. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες ἀσφαλέστερον εἶναι ἐψηφίζοντο, καταλιπόντας τὴν θάλατταν φυλάττειν τὸ φρούριον· μηδὲ γὰρ δύνασθαι δι' ὀλιγανδρίαν πρὸς δύο μερίζεσθαι μάχας, ὁμοῦ κατὰ σφῶν ἐπιούσας ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης· θᾶττον γὰρ ἂν ἑκατέρων ἀποτυχεῖν, ἢ μιᾶς τινος εὐμενοῦς πειραθῆναι. Μόνος δ' ὁ ναύαρχος μετὰ σταθεροῦ καὶ γενναίου
D τοῦ τῆς ψυχῆς παραστήματος ταῖς πάντων ἀντέλεγε ψήφοις. Κατασκέψασθαι γὰρ ἔφασκε καὶ καταγνῶναι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στόλου πολλὴν ἀπειρίαν, ἀναγομένου τε καὶ καταίροντος τῇ προτεραίᾳ μὴ κατὰ νόμους στρατηγικούς, καὶ οὐ πόῤῥω διὰ ταῦτα χρηστῶν εἶναι ἐλπίδων. Τῆς γοῦν πλείονος μοίρας, μᾶλλον δὲ τοῦ παντὸς κράτους ἐν τῇ θαλάττῃ κειμένου, εἶναι ἔφασκε δεῖν ἐνταῦθα, εἰ μὴ τὴν πᾶσαν, τὴν γοῦν πλείονα θεῖναι σπουδήν.

Variorum notæ.

(1) De marino illo *Cornu*, seu *Ceratino sinu*, multa Gyllius ibid., lib. I, cap. 5. BOIVIN.

(2) Quod vulgo dicimus, *baisser le pavillon*. Idem Gregoras lib. V prioris Historiæ, cap. 4, οὔπω διεπέτασε τὰς ὀθόνας, ἀλλ' ἔμενεν ἠρεμοῦσα, ubi interpres, *velis nondum expansis* : mox, τότε καὶ αὐτὴ διαπετάσασα τὰς ὀθόνας, λαμβάνει τὴν πολεμίαν. DUCANG.

(3) Cantacuzenus rem aliter narrat, lib. IV, cap. 11, pag. 741 et 745. BOIVIN.

Δ'. Ὅθεν μεγάλας μὲν ἐννέα τριήρεις, μονήρεις A δὲ πλείστας, ἐπιλέκτων ἐμπλήσας ὁπλομάχων ναυτῶν, καὶ τριηράρχους ἐπιστήσας τοὺς μάλα ἀρίστους, καὶ μικρὸν τοῦ λιμένος προβὰς, ἵστατο περιμένων ἐν τάξει τὸν τῶν Βυζαντίων ἐπίπλουν, δυοῖν ἔχων ἐν νῷ διαπράξασθαι θάτερον· εἰ μὲν κατὰ νόμους ὁρῴη στρατηγικοὺς ἐπιόντας ἐπ' αὐτὸν, πρύμναν τε κρούσασθαι καὶ τῶν νεῶν ἐκπηδήσαντας ἐντὸς γενέσθαι τοῦ φρουρίου πλησίον ἑστῶτος· εἰ δ' οὖν, ὁμόσε χωρεῖν ἐς τοὺς πολεμίους.

IV. Itaque ille triremes magnas novem, et moneres quamplurimas, nautarum armatorum delectu complet; trierarchos præficit præstantissimos; tum paulo ultra portum progressus, Byzantiorum adventum instructa acie illic stat exspectans, duorum ille alterum facturus : si eos quidem secundum bellicæ artis præcepta procedere adversus se videat, puppim retroacturus, relictisque navibus in castellum proximum introiturus; sin minus, ad pugnam proditurus.

## CAPUT VI.

*Terra et mari ad pugnam itur. Quid Byzantinæ classi obfuerit. Quo ordine naves processerint. Notatur trierarchorum culpa. Byzantii omnes subito metu perculsi; in mare desiliunt. Clades maxima. Justum Dei judicium. Latinorum navarchus rei miraculo obstupescit. Vacuis navibus potitur. Byzantinæ classis altera pars in eamdem calamitatem incidit. Terrestrium copiarum trepidatio non minor. Latinorum æquitas et clementia.*

[P. 542] Α'. Ἐπεὶ δ' ἡμέρας γενομένης ὁμιχλῶ- B δές τι καταῤῥέον ἐκ πελάγους πνεῦμα τὸ θαῤῥεῖν ἀφῄρει τοὺς Βυζαντίους, ἐνθαρσέστερος ὁ τῶν Λατίνων ἐγίγνετο ναύαρχος. Συνῄεσαν δ' ὅμως ἔξωθεν μὲν αἱ πεζικαὶ τῶν Ῥωμαίων φάλαγγες μετὰ πολλῶν καὶ μεγάλων θυρεῶν (4) καὶ παντοδαπῶν φρυγάνων, ὅσα τροφὴ τῷ πυρὶ καθίσταται πρόχειρος· προὐφαίνετο δὲ καὶ ὁ στόλος ἤδη κάμπτων τὴν τοῦ Βυζαντίου βορείαν ἄκραν, ἔνθα πύργοι τε δύο ἀνῳκοδόμηνται λίθων λευκῶν καὶ ἀπεξεσμένων ἐς τὸ τῆς ἁρμονίας εὐφυὲς, καὶ ἅμα Δημητρίου τοῦ μάρτυρος ἵδρυται ἱερὸν (5). Ἔδοξε δ' αὐτοῖς ἐπίμοχθος ἡ καμπὴ διὰ τὰς ἐκεῖ γινομένας ἀεὶ θαλαττίους ἕλικάς τε καὶ οἷόν τινας λαβυρίνθους, κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησιν ᾀδομένην Σκύλλαν καὶ Χάρυβδιν, ἣν ἐκεῖ- C νοι κατὰ τὸν πορθμὸν εἶναί φασιν, ὃς μεταξὺ τοῦ τε Ἰταλικοῦ Ῥηγίου καὶ τῆς Σικελικῆς κεῖται Μεσσήνης. Ἔσφηλε δ' αὐτοὺς ἐς τὰ μάλιστα τότε καὶ τὸ μὴ ἀνάλογον ἔχειν ἐν τοῖς τῶν νεῶν κοιλώμασι κάτω τὴν ψάμμον (6)· ὅπερ εἴωθε τοῖς ἐπὶ θάλατταν ἀεὶ ναυστολοῦσιν ἔρεισμα γίνεσθαί τε καὶ εἶναι τοῦ πλοῦ καὶ θεμέλιος κράτιστος.

I. Die exorto nebulosus quidam ventus a mari ingruit. Ea res ut Byzantiis fiduciam ademit, ita Latinorum navarcho animos addidit. Convenerant tamen extrinsecus pedestres Romanorum cohortes cum clypeis multis et magnis, item cum omni fomitum genere, quotquot scilicet prompta ignis nutrimenta sunt. Apparebat autem et classis, quæ boreale jam circumvehebatur Byzantii promontorium; ubi turres duæ ædificatæ sunt lapide albo, ad concinnam solidæ structuræ speciem expolito : quo etiam loco templum divo Demetrio positum occurrit. Visus vero ipsis iniquus hic flexus ob eos qui illic semper exsistunt, maris vortices et quosdam quasi labyrinthos, quales illæ a Græcis decantatæ Scylla et Charybdis, quas in illo freto, quod est inter Italicum Rhegium et Siculam Messanam, sitas esse dicunt. Obfuit autem illis tunc plurimum, quod in carinis idoneam saburræ **861** vim non haberent; quæ res iis qui navibus mare quotidie percurrunt, fulcimentum esse solet et firmissimum navigationis fundamentum.

Β'. Δέον οὖν κατὰ μέτωπον στήσαντας τοὺς τριηράρχους τὰς ναῦς ἀντιπρώρους ταῖς τῶν πολεμίων ναυσὶ καὶ ἀπὸ μόνης τῆς πρώτης ἐκπλῆξαι θέας αὐτοὺς, οἱ δὲ τῆς προσηκούσης ἐκπεπτωκότες γνώσεως, μίαν παρὰ μίαν κάμπτοντες τὴν ἄκραν ἐκείνην ὑπέφαινον. Πρώτη μὲν οὖν ἡ ναυαρχὶς ἐδείκνυτο, σχολῇ κατιοῦσα καὶ βιαζομένη μάλα πλησίον τὸν πλοῦν ποιεῖσθαι τῆς γῆς· καὶ μετ' ἐκείνην ἀπ' D οὐρᾶς ἑτέραν δίκην ὁρμαθοῦ καὶ σειρᾶς ἐχομένας ἀλλήλων ἐς μῆκος· πρύμναν τε πρώρας ἄλλης ἐχομένην καὶ οὕτως ἀμοιβαδὸν ἁπάσας καὶ παραλλὰξ ἑτέραν ἑτέρας ἐξηρτημένας καὶ στοιχηδόν πως πλεούσας, ἕως προσέσχον τῷ αἰγιαλῷ τῷ ἐκ διαμέτρου καὶ κατ' εὐθεῖαν τοῦ Λατινικοῦ κειμένῳ φρουρίου, ἀπέχουσαι τῆς γῆς ἡμιπλέθρου μεῖον (7). Εἰ μὲν οὖν κἀνταῦθα γενόμεναι τὰς πρώρας ἐπὶ με-

II. Debebant certe trierarchi ita naves collocare, ut obversis in frontem proris vel primo adspectu hostem perterrerent. At ii, mente alienati, singulas inter flectendum promontorium ostendebant. Prima conspiciebatur navis prætoria, lente se ipsam movens et proxime oram littoris navigare magna vi contendens. Tum altera et altera a tergo subibant; serie quadam et veluti catena cohærentes illæ inter se longum in tractum, singulæ singularum puppim prora contingentes : et sic omnes, invicem alternisque aliæ ex aliis nexæ, continenti quodam ordine navigantes procedebant; donec ad littus illud, quod est e regione Latini castelli eique rectis lineis opponitur, appulsæ sunt, minus semijugeri spatio a terra distantes. Quod si illic saltem proras Latinis in frontem objecissent, atque ita confli-

### Variorum notæ.

(4) Nostri *pavesade* vocant. DUCANG.

(5) De qua S. Demetrii æde et illius situ copiose egimus in *Constantinop. Christ.* lib. IV, sect. 6, n. 53. DUCANG.

(6) *Saburram* .... DUCANG.

(7) Cod. ms. ad marginem, Σημείωσαι ὅτι τὸ πλέθρον ἐστὶ πηχέων ριγ' DUCANG.

gendi tempus exspectassent, bene, opinor, habuisset. Imo si littorali illa navigatione non interrupta processissent simili modo usque ad extremum freti, ubi videlicet et alias naves stetisse diximus, atque illinc cum cæteris reversæ contra hostem servato ordine provectæ essent, bene sic quoque (opinor) habuisset. Sed aliam Deus mentem pavore injecto attulit, et repente vices mutavit vanisque eorum dictis ac minis fortuna exitus contrarios dedit.

A τώπου τοῖς Λατίνοις ἵστασαν, περιμένουσαι τὴν ὥραν τῆς προσβολῆς, εὖ ἂν οἶμαι εἶχεν· ἢ τό γε βέλτιον, [P. 543] εἰ μὴ διακόψασαι τὸν παράλιον ἐκεῖνον πλοῦν προὐχώρουν ὁμοίως ἄχρι τῆς ἐσχατιᾶς τοῦ πορθμοῦ, ὅπη δηλαδὴ καὶ τὰς ἄλλας εἰρήκειμεν ἵστασθαι, κἀκεῖθεν ἁμοῦ ταῖς ἄλλαις ἐπαναστρέψασαι τὸν ἐπίπλουν ἐν τάξει κατὰ τῶν πολεμίων ἐποιοῦντο, καὶ οὕτως εὖ ἂν οἶμαι εἶχεν. Νῦν δὲ ἀλλ' ἑτέραν ὁ δαίμων ἔδωκεν ἔννοιαν καὶ δειλίαν· καὶ μετήνεγκεν ἀθρόον καὶ περιέστησεν ἐς τοὐναντίον τὰς τῶν καυχημάτων καὶ ἀπειλῶν ἀποβάσεις ἡ τύχη.

III. Nam **862** quos oportebat heroice, sicut promiserant, pugnare; ii contra trepidi, nemine obsistente, nullo nec stricto gladio nec vibrato in eos telo, versi in fugam omnes ex tabulatis bini statim ternique fœde et confuse subjectum in mare desiliebant. Ac ii quidem, qui nare didicerant, abjectis armis ægre in terram evadebant. Plerique autem armorum pondere deprimebantur. Et videre erat (miserum sane spectaculum) in gurgite palpitantes, terribiles illos et arrogantia elatos bellatores, piscium cancrorumque instar sibi invicem tenaciter inhærentes, ut emergere haud possent, sed in posteram diem a fortuna reservarentur, piscibus convivatoribus suis epulum ipsi daturi. Adeo facta injuria auctores injuriæ ex fortibus imbelles reddit: adeo heroici spiritus hoc ipso, quod se adversus Deum contumacius erigunt, infelicia exsistunt fortunæ ludibria.

Γ'. Δέον γὰρ ἡρωϊκῶς κατὰ τὰς ἐπαγγελίας ἀγωνίσασθαι, οἱ δ' ὑπότρομοι γενόμενοι (8), μηδενὸς ἀντιπράττοντος, μήτε ξίφους γυμνωθέντος, μήτε B βέλους ἐπ' αὐτοὺς ἀκροβολισθέντος, ἔφευγον ἅπαντες, τῶν καταστρωμάτων ἐξαίφνης σύνδυό τε καὶ σύντρεις ἐκπηδῶντες ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ κατὰ τῆς ὑποκειμένης θαλάττης· ὧν οἱ μὲν διανήχεσθαι εἰδότες, ῥίπτοντες τὰ ὅπλα, μόλις ἐς γῆν ἐξέπιπτον· οἱ δὲ πλείους τῷ βάρει τῶν ὅπλων κατεδύοντο. Καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα ἐλεεινὸν, ἀσπαίροντας ἐν τῷ βυθῷ τοὺς φοβεροὺς καὶ μετεώρους ἐκείνους ὁπλίτας, δίκην ἰχθύων καὶ καρκίνων, καὶ ἀλλήλων ἐχομένους ἀπρὶξ καὶ ἀναδῦναι μὴ δυναμένους, ἀλλὰ ταμιευομένους ἐς τὴν ὑστεραίαν ὑπὸ τῆς τύχης ἑστιάτορας αὐτοὺς τοῖς ἑαυτῶν δαιτυμόσιν (9) ἔσεσθαι ἰχθύσιν. Οὕτως ἀνάνδρους τὸ ἀδικεῖν ποιεῖ τοὺς ἀνδρείους, καὶ παίγνιον δυστυχὲς τὰ ἡρωϊκὰ δεικνύει φρονήματα τὸ Θεοῦ κατεπαίρεσθαι.

IV. Nimirum ii, quia ante pugnam diu noctuque, lingua contumeliosissimum viduis pupillisque Byzantinis bellum inferentes, quovis hoste pejora perpetraverant, tabularumque et palorum ad classis usum comparandorum nomine totas et domos everterant et opes diripuerant, ac in ejusmodi facinoribus spiritus illos Martios jam tum consumpserant; ideo præter opinionem fluctibus marinisque gurgitibus absorpti præclaras illic spes subito sepeliverunt, atque ex orbe hoc terrestri in humidum et in profundas aquas translati sunt. Delictorum quippe conscientia oppressam mentem habebant, et pupillares illas (ut par est) preces **863** miserabilesque lacrymas reminiscebantur. Quamobrem et manibus ad arma tractanda quasi ebriis, et pedibus ad movendum corpus vacillantibus torpebant. Animo autem fracto ac vulnerato bene sperare haud poterant: ipso tum exitu edocti, cum iis nihil proderat, non oportere in armis bonam spem collocari, nisi æquitas adsit cum recta pietatis ratione conjuncta. Quæ enim juste facta sunt, ea sola animi robur firmum sus-

C Δ'. Ἐπεὶ γὰρ πρὸ τῆς μάχης, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀεὶ στρατευόμενοι πολλῷ τῷ τῆς γλώττης ὑβρίζοντι κατὰ τῶν Βυζαντίων χηρῶν καὶ ὀρφανῶν, πάντων πολεμίων ἔδρων οὗτοι τὰ χείριστα, καὶ προφάσει διὰ τὰς ναῦς σανίδων καὶ σταυρίων ὅλας ἀνέτρεπον οἰκίας, καὶ ὅλας οὐσίας ἠνδραποδίζοντο, κἀν τοῖς τοιούτοις προανηλώκεσαν τῆς ἀρεϊκῆς ἀνδρείας τὸν ὄγκον ἐκεῖνον, ἔλαθον κύμασι καὶ βυθοῖς θαλαττίοις νῦν ἐνταυθοῖ τὰς γενναίας θάψαντες ἐλπίδας ἀθρόον καὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ τὸν ὑγρὸν καὶ ὑποβρύχιον ἀλλαξάμενοι βίον. Τῷ γὰρ ἡμαρτηκότι τοῦ συνειδότος βρίθοντας ἔχοντες λογισμοὺς, καὶ ἀναμιμνησκόμενοι δεήσεων ἐκείνων ὀρφανικῶν, ὡς ἔοικε, καὶ δακρύων ἐλεεινῶν, ὥσπερ μεθυούσας εἶ- D χον τὰς χεῖρας πρὸς ὅπλα καὶ ἀκροσφαλεῖς πρὸς κινήσεις τοὺς πόδας, καὶ ἅμα τεθραυσμένην τὴν διάνοιαν ἐς τὰς πρὸς τὸ κρεῖττον ἐλπίδας, ἔργοις τοῖς τηνικαῦτα μανθάνοντες, ὅτε μηδέν σφισιν ὄφελος ἦν, μὴ εἶναι χρεὼν ἐν τοῖς ὅπλοις τὰς χρηστὰς ἀνέχειν ἐλπίδας, ἢν μὴ παρῇ τὸ δίκαιον μετὰ τῆς τοῦ εὐσεβεῖν εὐθύτητος. Μόνοις γὰρ τοῖς σὺν δίκῃ δρωμένοις τὸ δυνάμενον τῆς ψυχῆς ἀσφαλῶς ἐρεί-

## Variorum notæ.

(8) Hanc Græcanicarum navium cladem multis etiam narrat Cantacuzenus d. cap. 11 extr. DUCANG.

(9) Interpretatus sum, *piscibus convivatoribus suis epulum ipsi daturi*; id quod Gregoras ipse, ni fallor, sensit. Homeri Scholiastes, ad hunc *Odysseæ* δ, 621 versum:

*Δαιτυμόνες δ' ἐς δώματ' ἴσαν θείου βασιλῆος*, δαιτυμόνας interpretatur ἑστιάτορας: et vim utrumque significandi, *convivam* nempe et *convivatorem*, ei vocabulo competere docent lexicographi. Tamen apud Gregorium Nazianzen. orat. 38 ἑστιάτωρ et δαιτυμὼν opponuntur: imo et apud Gregoram ipsum, *Hist.* lib. XXIII, pag. 582, lin. ult. BOIVIN.

ταί τε καὶ τὸ θάῤῥος ἐν περιστάσεσιν ἀκλόνητον ἔχει. Καὶ γὰρ εἰ κατὰ τῶν ἀλλοτρίων τὰ τοιαῦτα γινόμενα τῶν ἀδικημάτων εὐθύνεται πρὸς τοῦ κοινοῦ δεσπότου Θεοῦ, πολλῷ [P. 544] μᾶλλον εἰ ὁμόφυλον εἴη τὸ ἀδικούμενον.

Ε'. Τὸ δὲ ξένον ἐκεῖνο θέαμα βλέπων ὁ τῶν Λατίνων ναύαρχος πόῤῥωθεν τὸ μὲν πρῶτον διηπορεῖτο καθ' ἑαυτὸν, καί τινα ἐνόμιζεν εἶναι ὑπόκρισιν καὶ δραματουργίαν· ἔπειτα ἔγνω θεομηνίαν εἶναι τὸ πρᾶγμα σαφῆ· καὶ ἡσυχῇ παρακελευσάμενος ἐρέττειν τὸ τῆς ἡγεμονίδος πλήρωμα προῄει παραγγείλας ἕπεσθαι καὶ τὰς ἄλλας τριήρεις κατόπιν. Ἐπεὶ δ' ἐλθὼν κενὰς τὰς Ῥωμαϊκὰς τὸ παράπαν εὗρε τριήρεις, ἀναδησάμενος εἷλκέ τε πάσας ἠρέμα καὶ ὑπέστρεφεν ἄγων ἐς τὸ τῶν Λατίνων ἐπίνειον πλὴν ὅσαι διήρεις τε καὶ μονήρεις καὶ λέμβοι πλήθους ἕνεκα διαδρᾶσαι τὴν ἅλωσιν ὑπερόριοι τῶν κινδύνων ἐγένοντο.

Ϛ'. Τούτων δ' ἐς τοῦτο τύχης κατενεχθεισῶν, ἐφαίνοντο ἐπιπλέουσαι ἤδη καὶ ὅσαι παρὰ τὰς ἐκβολὰς, ὡς εἰρήκειμεν, ἵσταντο πάλαι τοῦ ποταμοῦ τριήρεις μέγισται μὲν τρεῖς, μείους δὲ παμπληθεῖς. Ἐπεὶ δὲ κατὰ μέσην γενόμεναι τὴν πορείαν ἐρήμους ἀνδρῶν ἑλκομένας εἶδον ὑπὸ τῶν πολεμίων τὰς ὁμοφύλους νῆας, ἔστησαν ὥσπερ τινὶ νάρκῃ πεδηθεῖσαι καὶ μὴ δυνάμεναι μήτε πρόσω μήτ' ὀπίσω ποιεῖσθαι τὸν πλοῦν, ἕως τοῖς ὁμοίοις ταῖς ἄλλαις περιέπιπτον καὶ αὗται κακοῖς. Ἦν γὰρ ἰδεῖν εὐθὺς καὶ τούτων ἅπαν τὸ πλήρωμα, τριηράρχους ὁμοῦ καὶ ναύτας, κατὰ κεφαλῆς ἐς θάλατταν πίπτοντας τὸν ὅμοιον τοῖς προπεπονθόσι τρόπον, πρὶν ἢ γεγυμνωμένον θεάσασθαι ξίφος καὶ πρὶν πολεμίας αἰσθέσθαι τινὸς ἀπειλούσης βοῆς.

Ζ'. Διενείματο δ' ὁμοίως τὸ τῆς δειλίας ἐκείνης δεινὸν καὶ ὅσοι παρὰ τὸν αἰγιαλὸν καὶ τοὺς πύργους ἦσαν ἑστῶτες. Μεστὰ γὰρ ἦν ἅπαντα ὄχλων παντοδαπῶν, οὐ μόνον τά τ' ἔνδον πυλῶν καὶ ὅσα τῶν ἐκτὸς, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὰς ἐπάλξεις πλῆθος ἀνδρῶν ἀριθμὸν πάντα νικῶν ἦν· ὧν οὔτε σαλπιγκτής ἦν τις, οὔτε τι κύμβαλον, οὔτ' οὐδὲν ὁπόσα εἴωθεν ἐν πολέμοις εὐθαρσοῦς παραστήματος γίνεσθαι παρακλητικὰ, λήθης μακρᾶς τινος τῶν ἐν τούτοις χρησίμων, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν καὶ ὅπως, ἐπιπλανηθείσης τέως καὶ διανεμηθείσης τὰς Ῥωμαίων ψυχάς. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ἀναπνεῖν ἄντικρυς εἶναι πάντες ἐδόκουν νεκροί· συνωθούμενοί γε μὴν ὑπ' ἀλλήλων ἐν τῇ πρὸς τὰ ἔνδον φυγῇ συνέπιπτόν τε καὶ συνεπάτουν ἀλλήλους, καὶ ταῦτα καὶ αὐτῶν τῶν πολεμίων ἑστηκότων, καὶ θεωμένων ἀτενῶς, καὶ σφόδρα πρὸς τὸ τοῦ δράματος ἐκπεπληγμένων παράδοξον· ὥστε καὶ δέον σκιρτᾷν ἐκείνους ὑπὸ τῆς μεγάλης εὐτυχίας ἐκείνης, τῶν δὲ καὶ ἠλέουν ἔνιοι τοὺς πάσχοντας, καὶ στῆναι παρεκελεύοντο, καὶ σφᾶς αὐτοὺς οἰκτείρειν τῆς δαιμονιώδους ἐβόων ταυτησὶ συμφορᾶς, καὶ μὴ μάτην οὕτω προδιδόναι [P. 545] θανάτῳ, διώκοντος μηδενός. Οὕτως ἀνυπέρβλητον τὸ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης πάθος, καὶ μηδὲν καταλελοιπὸς τῶν ἐφ' ὁμοίοις πάλαι παραδειγμάτων, ἁμιλλᾶσθαι ῥᾳδίως τούτῳ παρατιθέμενον.

A tentant, et fiduciam circumstantibus periculis inconcussam faciunt. Nam si ejusmodi injurias, etiam alienigenis factas, communis omnium dominus Deus ulciscitur, multo magis, si sit ejusdem gentis id, quod injuriam passum est.

V. At rei insolentiam e longinquo animadvertens Latinorum navarchus ambigere primo secum, et quamdam esse id simulationem fabulæque actionem putare: deinde agnoscere furorem esse illum evidentem irati Numinis. Tum eos qui prætoriam navim complebant, placide ut remigarent hortatus, progreditur, sequi jussis et aliis a tergo triremibus. Postquam advenit, et penitus vacuas naves Romanas offendit, religatas omnes sensim trahens ad Latinorum navale adducens revertitur, exceptis iis
B triremibus, moneribus et lembis, qui præ multitudine antequam caperentur fuga elapsi extra periculum jam erant.

VI. Cum hæ in eam calamitatem incidissent, cernebantur subeuntes jam et eæ triremes, quæ pridem, ut diximus, ad ostia fluvii stabant, maximæ quidem tres, minores autem longe plurimæ. Eæ **864** medio in cursu, vacuas hominibus trahi ab hostibus suorum naves ubi viderunt, stetere quasi torpedine aliqua constrictæ, ut nec progredi ultra possent, nec vela retrorsum dare, donec ipsæ in similia mala inciderunt. Nam et quidquid in illis hominum fuit, eos omnes videre erat confestim, trierarchos pariter et nautas, volvi in caput, ruentes in mare, eodem modo atque eos qui idem ante
C passi fuerant, antequam nudatum ensem aspicerent, aut clamorem ullum hostium minacem audirent.

VII. Pervadebat autem pariter ille terror et eos omnes, qui juxta littus ac turres stabant. Erant enim omnia omni hominum genere plena: nec modo intra portas et extra, sed et summis in mœnibus multitudo erat quovis numero major; in qua nec tubicen quisquam, nec cymbalum ullum erat, neque quidquam eorum quæ solent in bello præsentis animi robur excitare. Scilicet earum rerum, quæ tum utiles fuissent, magna quædam oblivio Romanorum animos, nescio unde et quomodo, invaserat et corruperat; ac respiratione excepta
D mortui plane omnes esse videbantur, trudentes alius alium, dum in interiora fugiunt, procidebantque et se invicem proterebant; idque cum hostes ipsi starent intentique spectarent, et ad rei miraculum valde obstupescerent; ita ut quos ob magnum illum successum exsultare oportuit, ex iis nonnulli calamitosos illos miserarentur, et stare juberent, obtestarenturque, ut in **865** illa clade a sinistro aliquo genio immissa ipsos sui misereret, neve ita temere vitam proderent, nemine persequente. Adeo malum illud modum omnem excesserat; adeo eorum, quæ unquam in pari causa acciderunt, nihil erat, quod cum isto collatum facile posset contendere.

## CAPUT VII.

*Latini castelli obsidio soluta. Obsidentium fuga et pavor. Latisi victoria moderate usi; pacem petunt. Legati ab urbe Genua missi veniunt. Eorum interventu Galatæi, quanquam victores, iniquas pacis leges subeunt. Imperatoris, in summas angustias adducti, animus fortis et invictus.*

A I. Cum classem eo compulsam viderent ii, qui ad Latinorum castellum e longinquo ac superiori de loco oppugnandum missi fuerant, Byzantini milites, et quicunque auxilio vocati fuerant Thraces ac Persæ, ad tria hominum millia, eodem et ipsi terrore perculsi, relictis et clypeis et armis et machinis, palantes inordinatique fugerunt, cum nemo esset, qui hostile aut atrox quidquam mutiret: nec prius substitere, quam fluvio celerrime trajecto libere respirare cœperint.

B II. Ac illius quidem furoris divini causas alii alias proponebant atque statuebant. Ego vero eas aliis enumerandas relinquam, orationemque ad alia convertam. Unum tamen hoc addo, si forte audaciores Latini tunc exstitissent, et maximo illo improvisoque successu elati fugientes Byzantios, et a se invicem fœdissime proculcatos, ad portas usque persecuti essent, parum abfuturum fuisse quin illic penitus profligaretur variorum et omnis generis hominum multitudo. Sed iram suam Deus continuit Latinosque induxit, ut victoria moderate uterentur, ac non aliorum adversos casus rei a se bene gestæ fructum putarent, qui ad tropæum 866 illud insperatum nihil prorsus nec militaris operæ, nec solertis machinamenti contulissent: sed opus Dei esse statuerent, humanam diligentiam futilem declarantis, et eorum qui se ipsos magnifice efferre non dubitant, arrogantiam merum esse mimum C ostendentis. Miserunt itaque statim ad imperatorem, qui pacem itidem ut antea, sed non iisdem conditionibus, denuo exposcerent.

III. Nondum toti quatuor ex eo dies effluxerant, cum triremis una expedita, ad Galatæum castellum appulsa, legatos ab urbe Genua advexit, qui Byzantiorum voluntati per omnia ultro satisfacerent; ac restituerent quidem quidquid Latini, propriis limitibus propagatis, ex agro Romano occupassent; deinde rependerent ad plenum, quidquid damni Byzantiis intulissent, persolutisque insuper plus quam centum millibus, pacem pristinam impetrarent: jurarent denique horribilissimum jusjurandum, se nunquam ad ejusmodi D novas res moliendas abductum iri; sed eorum memores, quæ sibi præter spem evenissent, moderatiores fore in posterum. Cum autem ii legati advenissent, magnosque illos et inopinatos accepissent suorum successus, tum quoque interposuere se, et ut pax illa turpis fieret curavere; qualem et Peloponnesios, Antalcida regnante, pridem cum Persis pepigisse accepimus, classem veritos Atheniensium, qui maris tum aperte potiebantur.

Α'. Ἀλλὰ γὰρ εἰς τοῦτο τύχης τὸν στόλον συνελαθέντα βλέποντες οἱ πόῤῥωθεν πολιορκεῖν ἀφ' ὑψηλοῦ τὸ τῶν Λατίνων φρούριον ἐκπεμφθέντες στρατιῶται Βυζαντίων τε καὶ ὅσοι κατὰ συμμαχίαν ἐκλήθησαν Θρᾷκες ἅμα καὶ Πέρσαι, χιλιάδες οὐ μείους τῶν τριῶν, τοῖς ὁμοίοις καὶ οὗτοι δεινοῖς περιέπιπτον, καὶ θυρεοὺς ἐκείνους καὶ ὅπλα καὶ μηχανήματα καταλιμπάνοντες ἔφευγον σποράδες τε καὶ ἀσύντακτοι, μηδενὸς ὄντος τοῦ πολέμιόν τι καὶ ἄγριον γρύζοντος· καὶ οὐ πρότερον ἔστησαν, πρὶν σπουδῇ τὸν ποταμὸν διαβάντες ἐλευθέριόν τι ἀνεπεπνεύκεσαν ἤδη.

Β'. Τῆς μέντοι θεομηνίας ταυτησὶ τὰς αἰτίας ἄλλοι ἄλλας ἐτίθεντό τε καὶ ἐψηφίζοντο. Ἐγὼ δ' ἑτέροις ταύτας ἀπαριθμεῖν ἀφεὶς τὸν λόγον ἐφ' ἕτ:ρα τρέψομαι· τοῦτο μόνον προσθεὶς, ὡς εἰ θρασύτερον ἴσως οἱ Λατῖνοι τότε διετίθεντο, καὶ τῷ παρὰ προσδοκίαν πᾶσαν μεγίστῳ ἐπαρθέντες εὐτυχήματι τουτῳὶ Βυζαντίους φεύγοντας καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀκλεῶς καταπατουμένους ἄχρι πυλῶν ἐδίωκον, ὀλίγου ἂν ἐδέησε πλῆθος ἐκεῖ διαφθαρῆναι παντοίων καὶ παντοδαπῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἐπέσχε Κύριος τὸν θυμὸν αὐτοῦ, καὶ μέτρια σφᾶς εὐθὺς ἐπεπείκει φρονεῖν, καὶ μὴ τὰς ἀλλοτρίας τύχας ἴδια νομίζειν ἑαυτῶν εὐτυχήματα, μηδὲν ἐς τὸ παράλογον τοῦτο τρόπαιον ὅλως ἔνοπλον εἰσενεγκόντων ἔργον ἢ συνετὸν μηχάνημα, ἀλλ' ἄθυρμα σαθρὸν Θεοῦ τὴν ἀνθρωπίνην δεικνύντος σπουδὴν καὶ γέλωτα σαφῆ τὴν τῶν μεγαλοφρονεῖν ἐφ' ἑαυτοῖς οὐκ ὀκνούντων ὀφρύν. Διὸ καὶ πέμψαντες εὐθὺς ἐς βασιλέα τὴν προτέραν αὖθις ὁμοίως ἐζήτουν εἰρήνην, εἰ καὶ μὴ ἐφ' ὁμοίαις ταῖς συμφωνίαις.

Γ'. Ἀλλ' οὔπω τέτταρες ὅλαι παρῆλθον ἐκεῖθεν ἡμέραι, καὶ κατέπλευσεν ἐς τὸ τοῦ Γαλάτου φρούριον ἐκ Γεννούας ταχυναυτοῦσα μία τριήρης, πρέσβεις ἄγουσα τοὺς πάντα τελέσοντας ἀσμένως, ἃ πρὸς βουλήσεως εἴη Βυζαντίοις. Καταλῦσαι μὲν, ὅσον δηλαδὴ τοὺς οἰκείους παρεκβαλόντες ὅρους οἱ Λατῖνοι παρακατέσχον τοῦ τῶν Ῥωμαίων τόπου· ἀποδοῦναι δὲ καὶ ἣν ἐπήγαγον Βυζαντίοις ζημίαν ἐς τὸ ἀνενδεές· [P. 546] καὶ ἅμα προσθέντας χρήματα τυχεῖν τῆς προτέρας εἰρήνης ὑπὲρ τὰς ρ' χιλιάδας· καὶ ὅρκους ἔπειτα δοῦναι φρικωδεστάτους ὑπὲρ τοῦ μηκέτι πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀπενεχθῆναι νεωτερισμούς· ἀλλὰ μεμνημένους τῶν παρ' ἐλπίδα συμπεπτωκότων σφίσι μετριωτέρους εἶναι τοῦ λοιποῦ. Ἐπεὶ δ' ἐλθοῦσι κἀκείνοις τὸ μέγα τοῦτο καὶ παρὰ πᾶσαν ἔγνωσται προσδοκίαν τῶν ὁμοφύλων εὐτύχημα, μέσοις τε γεγονέναι δυοῖν ξυνεπεπτώκει καὶ τὴν αἰσχρὰν ἐκείνην εἰρήνην παρασκευάσαι ποιήσασθαι, ὁποίαν καὶ Πελοποννησίους ἐπὶ Ἀνταλκίδου πάλαι πρὸς Πέρσας συνθέσθαι ἀκούομεν, δέει τῆς ναυτικῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἐν τοῖς τότε χρόνοις περιφανῶς θαλαττοκρατούντων.

Δ'. Τούτων δ' οὕτω ξυνηνεγμένων, οὐκ ἔκρινε δεῖν A ὁ βασιλεὺς, ἀναπεπτωκὼς διὰ τύχης ἀγνωμοσύνην, ἀπογνώσει δοῦναι τῶν λογισμῶν τὰς ἡνίας καὶ τὸ τῆς γνώμης κράτος, ἅτ' εἰς ἀποριῶν ἐσχατιὰς τῶν πραγμάτων ἐληλαμένων. Ὅ τε γὰρ ναυτικὸς στόλος, χρήματα πάντα μικροῦ συνελὼν, ὑπ' ἐχθροῖς ἐγεγόνει· ἥ τ' ἐλπὶς τῶν ἐτησίων προσόδων, εἰ μὴ τὸ πᾶν, ἀλλ' οὖν τὸ πλεῖστον ἐκκέκοπται μέρος.

IV. Hæc cum ita accidissent, imperator nec fortunæ iniquitati **867** succumbendum, nec ideo desperationi mentis regimen animique robur prodendum esse censuit, quod in summas angustias adductæ res essent. Nam et classis, quæ pecuniam omnem ferme exhauserat, in hostium potestate erat; et spes annuorum redituum, si non omnino, at maxima ex parte præcisa erat.

---

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

### ΛΟΓΟΣ ΙΗ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

### LIBER DECIMUS OCTAVUS.

#### CAPUT PRIMUM.

*Cantacuzenum res adversæ non frangunt. Classem reparat. Vectigalia imposita auget; nova imponit. Isidori patriarchæ falsa prædictio, tristitia, morbus, obitus. De eligendo ejus successore deliberatur. Qualem patriarcham Palamitæ voluerint. Callistus ex Atho monte arcessitur. Gregoras blanditiis, largitionibus, promissis frustra tentatus. Etiam patriarchalem dignitatem oblatam repudiat. Imperatorem et Augustam officii admonet. Callistus cur promotus. Ejus viri inhumanitas, in ipsos mortuos sævientis. Cantacuzeni politica prudentia. Consilium de cogenda synodo. Palamæ tergiversationes. Episcopi novum patriarcham Massalianismi accusant. Variorum criminum ab eo vicissim accusantur. Veniam dant et accipiunt.*

[P. 547] Α'. Ἄλλου μὲν ἴσως ἂν τινος ἦν (10), B τοσούτῳ πελάγει συμφορᾶς ἀδοκήτου συνειλημμένου, τὴν ταχίστην ἀπειρηκέναι· βασιλεύοντι δ' ἀπαγορεύειν ἐν τοῖς τοιούτοις οὐ μάλα ἐνῆν. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν ταῖς παρατάξεσι τῶν πολέμων ὁ στρατηγὸς τὰ πεπονηκότα καὶ τρεπόμενα μέρη τῆς φάλαγγος τοῖς ἀνακλητικοῖς τῶν σαλπίγγων οὐκ ἐᾷ διαῤῥήγνυσθαί τε καὶ τελέως ἑκόντας τοῖς πολεμίοις παρασχομένους τὰ κράτη τῆς νίκης ἀπαγορεύειν, οὕτω καὶ οὗτος οὐκ εἰς ἀπογνώσεις ἔβλεψε καὶ ῥᾳστώνην αἰσχύνης μεστήν· ἀλλὰ νῦν μὲν ἕτερα ἐφ' ἑτέροις ἐπινοῶν διετέλει τῶν ἐπιχειρημάτων· νῦν δὲ τάς τε νενεουλκημένας ἐκ παλαιοῦ τῶν νεῶν καθελκύσας ἐπεσκεύαζέ τε καὶ μετεσκεύαζε πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν χρείαν· ἄλλας τε καινὰς κατεσκεύαζε πλείους καὶ μείζους τῶν πρὶν, ξύλων ναυπηγησίμων συχνῶς ἐξ ὄρους κομιζομένων ὅλῃ σπουδῇ. Ἐπεὶ δὲ καὶ χρημάτων ἐν C τούτοις ἔδει, οἵ τε συνήθεις φόροι πρὸς αὔξην ἀνή-

**869** I. Alius fortasse, tanta calamitate præter opinionem oppressus, animum statim despondisset. At imperator nequaquam inter hæc desperabat; sed quemadmodum dux, in præliis conserendis, laborantes et inclinatas partes exercitus, dato receptui signo, non sinit perrumpi, nec patitur integram hostibus victoriam ultro deferentes animo prorsus concidere; ita hic quoque non desperatione aut turpi ignavia relanguescebat; sed modo consilia alia ex aliis excogitabat, modo eas naves, quæ jampridem in navalibus repositæ **870** erant, in mare trahebat, reficiebatque, et ad urgentem necessitatem accommodabat; item alias novas construebat, easque plures ac majores quam antea, navalibus lignis crebro et omni diligentia ex monte convectis. Quoniam vero pecunia in his opus erat, solitorum vectigalium modus auctus; tum nova quædam subinde instituta, cum ad eas

Variorum notæ.

(10) Gregoras initio hujus libri ea repetit, quæ in fine superioris jam dixit. Itaque aut prima hæc, aut illa ultima recidenda sunt. BOIVIN.

res facile excogitandas necessitas ipsa plurimum A valeret.

II. Is fuit rerum status, cum Isidorus patriarcha gravi morbo corripitur. Erat autem illud ventris profluvium juge ac diuturnum, adversus quod nec manus nec ars medicorum quidquam poterat: tametsi primo accessu non admodum violentus invaserat hic morbus, sed sensim et paulatim atque (ut ita dicam) pedetentim procedere visus fuerat, et hominum exspectationem quasi ludificarat. Enimvero, ut plerique aiebant, natus erat ex tristitia, quam tacitus pudor pepererat. Scilicet vir ille propriis somniis intentus omnia dicta et facta inde auspicabatur, divinum eum afflatum vocans: his perpetuo gloriabatur, et palam mentiri nihil eum pudebat. B Quin et imperatori pariter, et aliis quibuslibet, quædam quasi vaticinia et oblatas divinitus visiones referebat; in quibus fuit et Galatici Latinorum castelli, in adverso littore positi, excidium; quod illi affirmabat certo et constanter prænuntiatum a Deo fuisse. Itaque his confisus imperator, antequam classem prorsus instructam haberet, pugnam acceleravit. **871** Cum igitur ille funestissimæ cladis auctor præcipuus Romanis fuisse videretur, omnibus exprobrantibus, non audebat fixis oculis aut imperatorem, aut intelligentia præditum quemquam aspectare; sed in profundos verecundiæ suæ recessus semet ipsum abdebat. C Quamobrem diuturna inde ægritudine confectus, postquam intima ipsius substantia morbo consumpta est, ex hac vita excessit.

III. Mox deliberatione ab aliis instituta, quisnam ejus sedem ac dignitatem excepturus esset, magno et inflammato studio a Palamitis certatum, ne quis promoveretur, nisi qui percussor et temulentus foret, omnisque eruditionis perinde expers, ut illi, qui a ligone et bidente sub vesperam redeuntes iracundum et ferinum quemdam morem domum referunt. Id vero agebant, ut iis facillimum esset quovis persecutore sæviorem illum opponere iis qui pie et recte de Deo sentirent, et a communione Palamæ penitus abhorrerent. D Aliis itaque alium proponentibus, horum suasu ex monte Atho arcessitur unus ex Palamæ amicis, nomine Callistus. Huic ob vecordiam ac dementiam ingenium erat omnium immitissimum. Quamobrem eorum, a quibus vocabatur, proposito ac studio omnino conveniebat.

IV. Tamen antequam is advenisset, visum est imperatori et Augustæ privatim ac sæpius me

γοντο καὶ ἅμα καινοί τινες ἐφ' ἑτέροις ἕτεροι ἐπενοοῦντο, τῆς ἀνάγκης τὴν εὐπορίαν τῶν εἰς ταῦτα ἐνθυμημάτων ῥᾷστα ἐφευρισκούσης.

Β'. Ἐν τούτοις δ' ὄντων τῶν πραγμάτων νόσῳ βαρείᾳ καὶ ὁ πατριάρχης Ἰσίδωρος ἁλίσκεται. Ἡ δὲ ἦν γαστρὸς κένωσις διηνεκὴς ἅμα καὶ πολυήμερος, πάσης χειρὸς καὶ τέχνης ἰατρικῆς ἀπρακτούσης ἐνταῦθα. Καίτοι τήν γε ἀρχὴν οὐ μάλα θρασυτέραν αὕτη τὴν ἔφοδον ἔδειξεν· ἀλλ' ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν καὶ βάδην εἰπεῖν ἐπιχωριάζειν ἐδόκει, ὥσπερ παίζουσα τὰς τῶν πολλῶν ἐλπίδας. Ἦν γὰρ ἀπὸ λύπης ἐσχηκυῖα τὰς ἀφορμὰς (ὁ πολὺς τέως ἐκράτει λόγος), ἥτις ἐκ σιωπωμένης αἰσχύνης εἶχε τὴν πρόφασιν. Ἦν γὰρ τοῖς οἰκείοις ὀνείροις προσέχων ὁ ἄνθρωπος (11)· καὶ τοῦτ' ἔργον ἔχων ἁπάντων προϊστάμενον καὶ λόγων καὶ πραγμάτων ἐνθουσιασμὸν ὠνόμαζε· καὶ τούτοις διηνεκῶς ἐγκαλλωπιζόμενος ἐψεύδετο μὲν προφανῶς, οὐκ ᾐσχύνετο δέ· ἀλλ' ἦν ὡσαύτως τῷ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις οἱονεὶ προφητείας τινὰς καὶ θεοπτείας ἄνωθεν ἀπαγγέλλων· μεθ' ὧν ἦν καὶ ἡ τοῦ πέραν Γαλατικοῦ φρουρίου καταστροφὴ, ἣν προδεδεῖχθαι διετείνετο τουτῳὶ πρὸς Θεοῦ βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς· ὡς θαῤῥήσαντα καὶ τὸν βασιλέα ἐπὶ τὴν μάχην ταχῦναι, πρὶν τελέως τὴν τοῦ στόλου παρασκευὴν ἐξαρτύσαι. Ἐπεὶ οὖν αἴτιος τῷ γε μείζονι μέρει τῆς μεγίστης ἀπωλείας ἐκείνης ἔδοξεν οὗτος γενέσθαι τέως Ῥωμαίοις καὶ ὠνειδίζετο πρὸς ἁπάντων, οὐκ εἶχεν ἑστῶσιν ὀφθαλμοῖς ὁρᾷν οὔτε μὴν αὐτὸν βασιλέα, οὔτε τῶν ἄλλων ὅσοι ξυνέσεως ἦσαν μέτοχοι· ἀλλὰ κατεδύετο πρὸς πυθμένας ἰδίας αἰσχύνης. Καὶ οὕτω λοιπὸν νοσήσας ἐπὶ μακρὸν, καὶ οὕτω δαπανηθείσης τῆς ἔνδον οὐσίας αὐτοῦ, τῆς παρούσης μετέστη ζωῆς (12).

Γ'. Ἔπειτα ψῆφον προτιθεμένων ἄλλων, ὃς ἂν μετ' ἐκεῖνον τοῦ θρόνου διάδοχος γένηται, πολλή τις ἦν σπουδὴ καὶ διάπυρος τοῖς τοῦ Παλαμᾶ θιασώταις, μηδένα ποτὲ προβληθῆναι, ὃς μὴ πλήκτης καὶ πάροινος εἴη καὶ πάσης καὶ παντοίας παιδείας ἐς τοσοῦτον ἄμοιρος, [P. 548] ὅσον οἱ ἀπὸ σκαπάνης ὁμοῦ (13) καὶ δικέλλης ὀψὲ τῆς ὥρας ἀπαλλάττοντες ζάκοτόν τι καὶ θηριῶδες ἦθος οἴκαδε φέρουσιν· ἵν' ἐνταῦθα ῥᾷστον εἴη σφίσι διωκτῶν ἁπάντων αὐτὸν καταστῆσαι βαρύτατον κατὰ τῶν εὐσεβεῖν αἱρουμένων καὶ τῆς τοῦ Παλαμᾶ κοινωνίας ἀπέχεσθαι πᾶσαν σπουδὴν ποιουμένων. Ἄλλων οὖν ἄλλους προβαλλομένων, μεταπέμψασθαι πείθουσιν οὗτοι τῶν τοῦ Παλαμᾶ φίλων ἐξ Ἄθωνος ἕνα, τοὔνομα Κάλλιστον· ᾧ πρὸς ἀπήνειαν ἐξ ἀνοίας ἅμα καὶ ἀπονοίας ἡρμόσθαι τὴν φύσιν πάντων μάλιστα ξυνεβεβήκει, καὶ εἶναι μηδὲν μηδαμῶς τῷ σκοπῷ καὶ τῇ σπουδῇ τῶν προσκεκληκότων ἀπᾴδοντα.

Δ'. Πρίν γε μὴν τοῦτον ἰέναι, ἰδίᾳ ἐμὲ καὶ συχνὰ παραλαμβάνουσιν ἐπῄει βασιλεῖ τε καὶ βασιλίδι θω-

Variorum notæ.

(11) Vide adnotata infra ad lib. XXI, cap. 6, sect. 8. BOIVIN.

(12) Isidorus patriarchatum inivit anno Chr. 1347. Sedit annos duos, menses septem et dies quindecim, ut constat ex codice ms. quo usus est Phil. Labbeus. Vide *Apparatum Histor. Byzant.* pag. 37. Ergo patriarcha esse desiit an. Chr. 1349 exeunte. BOIVIN.

(13) Sic supra lib. III, cap. 3, sect. 6. BOIVIN.

πείαις παντοίαις περιϊέναι· καὶ χρημάτων ἐπαγγελίαις καὶ χορηγίαις ἀφθόνοις τῶν γε ἄλλων καὶ ἃ τῶν ἐν βίῳ καλῶν καὶ τιμίων ψυχαῖς ἂν εἴη φιλοδόξοις κατ' ἔφεσιν πειρᾶσθαί με πείθειν καὶ ἄγειν ἐς τὸ σφισι βουλόμενον· ὧν τὰ μὲν ἤδη ἐχορηγεῖτο, τὰ δ' ἔμελλεν. Ὤοντο γὰρ δι' ἑνὸς ἐμοῦ γε εὐθὺς, εἴ τινές ποτ' ἄρ' εἶεν, καὶ ὅπη διαιτῷντο, πάντας ἑτέρους, ὁπόσοι ἀνθίστανται πρὸς ὁπόσα τῷ Παλαμᾷ βλασφημεῖται καινὰ καὶ ἔκφυλα δόγματα, προσάξεσθαι. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα πάντως ἄνθρακες οἱ τῶν ἐλπίδων ἐκείνοις θησαυροί. Τὸ γὰρ ἀνενδεὲς ἐμὲ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἡ τἀληθοῦς ἐκλογὴ λήρους ἐπειθ' ἡγεῖσθαι τὰ λεγόμενα.

A accire, et omni adulationis genere, atque etiam pecuniarum pollicitatione ambire. Ac ii quidem conati **872** sunt flectere me, et ad ea quæ vellent adducere, liberali largitione cum aliarum rerum, tum earum præsertim, quæ, quia pulchræ sunt ac pretiosæ, animis gloriæ cupidis plurimum blandiri possunt. Quarum rerum aliæ jam dabantur, aliæ postea datæ fuissent. Putabant videlicet mea unius opera statim adjunctum iri ipsis reliquos omnes, quicunque ii forent, et ubicunque degerent, qui novam et insolentem blasphemi Palamæ doctrinam impugnarent. Quas autem illi spes conceperant, eæ non aurum sed paleæ erant. Nam quod rebus necessariis non carerem, et veritatem ultro profiterer, idcirco mihi facile persuadebam vana esse et frivola quæ illi loquerentur.

Ε'. Ὃ δ' ἁπάντων μάλιστα τὴν ἐλπίζουσαν γνώμην ἐστήρικτο καὶ ἀνακεκρᾶσθαί σφισι δι' αὐτό τινα ἡδονὴν ταῖς ἐλπίσιν ἐποίει, τὸ τῆς πατριαρχείας ἀξίωμα ἦν· ὃ δώσειν αὐτίκα μάλα μοι ἐπηγγέλλοντο, τῆς χρείας διωθουμένης σφοδρότερον καὶ τοῦ καιροῦ προκαλουμένου τὸν προστησόμενον ἀπαραίτητα. Ἤκουόν γε μὴν ἐξ ἐμοῦ τἀναντιώτατα πάντα. Πρῶτον μὲν γὰρ καθηπτόμην ὁμαλῶς πως αὐτῶν περὶ ὧν ἡμῖν ὑπισχνοῦντο, πῶς οὐκ ὀκνοῦσι τοῖς αὐτοῖς ἐγχειροῦντες, ἃ πολλάκις εἰποῦσι καὶ ἀποτυχοῦσιν ἀκριβῶς ἐγνωκέναι ξυμπέπτωκεν, ὡς πηλοῦ καὶ κόνεως οὐδὲν ἐμοὶ διαφέρειν δοκεῖ τὰ τοιαῦτα, καὶ ταῦτα νῦν, ὅτε πίστεως ἄρνησις ἀπαιτεῖται. Ὡς γὰρ ἐν κακοῖς εὐτυχεῖν δυστύχημα μέγιστον, οὕτως ἐν κακοῖς ἀδοξεῖν τῶν εὐτυχημάτων τὸ κράτιστον. Ἔπειτα ἔλεγον, ὡς βασιλεῦσιν οὖσι χρεὼν μὴ τὰ καθήκοντα νόμιμα ἔχοντι παραδιάγειν ὁμοῦ καὶ τῶν ἱερῶν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας κιγκλίδων ἐλαύνειν ἤθει τοιούτῳ, ἥκιστά τινος φειδοῦς ἢ κολάσεως μεσιτευούσης καὶ ὑφαιρούσης τὴν τοῦ κράτους ἀσέλγειαν· ἀλλ' ἰατροῖς μᾶλλον γίγνεσθαι πάνυ προθύμως καὶ ἅμα κολασταῖς [P. 549] τῶν ἀθέσμων σάλων καὶ ἐκτροπῶν, εἴ γε βουλομένοις εὐσεβεῖν εἴη. Τὸ μὲν γὰρ ἄξιον θρήνων μακρῶν καὶ ἐς τὸ μέλλον μνήμης ἐκ τῶν ὀψιγόνων πρὸς ἀπέχθειάν τε καὶ ὕβριν ἀνατρεχούσης ὁλοσχερῶς (ἐῶ γὰρ ὡς ἐγνωσμένης ἤδη μεμνῆσθαι τῆς ἀϊδίου φλογὸς ἐκείνης, ἣ τοῖς οὕτω βιοῦσιν ἠπείληται)· τὸ δ' ὑμνούσας γλώσσας ἀπαιτεῖ τῶν τε νῦν ὄντων τῶν τε γενησομένων ἀνθρώπων εὐσεβῶν καὶ ἅμα ψυχῆς ἀκήρατον εὐφροσύνην, ἣν μὴ τελευτῶσιν αἰῶσιν ἀκούομεν ἀπονενεμῆσθαι.

B V. Sed eorum animum exspectatione suspensum una res maxime confirmabat, ac ipsorum spei quadam voluptate admista blandiebatur. Ea erat patriarchalis dignitas, quam mihi statim collaturos se iidem promittebant, cum et necessitas gravior incumberet, et ut aliquis sine ulla cunctatione ei muneri præficeretur, res ipsa flagitaret. Tamen ii ex me contraria plane omnia audiverunt. Ac primum quidem super iis rebus, quas mihi promittebant, eos leniter objurgabam, quod ipsos non pigeret eadem rursus tentare, quæ cum frustra sæpe dixissent, evidentissimum foret, ejusmodi res apud me nihilum luto ac pulvere differre; præsertim hoc tempore, cum exigeretur fidei abjuratio. Enimvero sicut inter improbos felicem C esse maxima esset infelicitas, ita apud eosdem honoribus carere maximam esse felicitatem. Aiebam præterea non debere principes, quæ sapienter constituta essent, ea ultro transgredi, et sacrosanctis Ecclesiæ Dei **873** cancellis isto more excludere, ut nec moderatio ulla, nec examinis interpositi severitas potestatem insolentem coerceret. Quin imo oportere eos, si religiosi essent, medicos et castigatores promptissimos exsistere errorum ac depravationum sacris legibus contrariarum. Nam illud quidem deplorandum, memoriaque apud posteros odiosissima ac probrosissima dignum est (ut sileam flammas sempiternas, quas iis qui sic vivunt destinatas, cogitare licet ut jam decretas); hoc vero laudem et commendationem exigit D ab hominibus piis, qui nunc vivunt, quive unquam victuri sunt; et sinceram meretur animi voluptatem, qualem ævo immortali repositam esse credimus.

ϛ'. Οὕτω τοίνυν ἡμῶν ἀπογνοὺς, ἐπεὶ τὸν ἤδη ῥηθέντα ἐξ Ἄθωνος ὄρους ἥκοντα ἤδη τεθέαται, εὐθὺς καὶ μὴ πάνυ τοι σφόδρα προθυμουμένων τῶν ἐπισκόπων τῆς τέως σωζομένης ἐπαρχίας (14), εἰς πατριάρχην προβάλλεται, δι' οὐδὲν ἕτερον ἐπισπεύσας τὴν αὐτοῦ προβολὴν, ἢ ὅτι πρὸς διωγμὸν ἄριστα ὁ ἀνὴρ ἐπεφύκει καὶ ὄργανον ἦν πρὸς τιμωρίας ἀπανθρώ-

VI. Sic ille successu desperato a nobis discessit. Deinde hominem supra memoratum, qui jam ex Atho monte advenerat, conspicatus, confestim nec admodum cupientibus episcopis ejus provinciæ, quæ tunc salva restabat, patriarcham eligendum proponit. Eum vero non aliam ob causam promovere festinavit, nisi quia ad exercendam persecu-

Variorum notæ.

(14) Sic infra cap. 3, sect. 3. Κἀπειδὴ Θρᾴκης ἐπέκεινα πλείων οὐχ ἦν ἐπαρχία Ῥωμαίοις, μόνους τοὺς Θρᾳκικοὺς εὐθὺς μεταπέμπεται ἐπισκόπους. Vide et lib. XXI, cap. ult., ubi de imperii finibus illo tempore valde angustis. BOIVIN.

tionem optime a natura comparatus vir ille pœnarum atrocium et immanium instrumentum erat quolibet carnifice inhumanius. Quippe omnis eruditionis expers, propensissimus erat ad supplicia decernenda et ad injuriam absque verecundia inferendam; item ad feriendum manu et baculo, iracundia effreni, sermonibus fœdis et minime convenientibus sive habitui, quem induerat, sive menti et instituto religioso, cujus se alumnum gloriabatur. Quin imo homines pios, quos multabat et persequebatur, quorum misereri **874** eum oportebat fame et siti et omnibus ærumnis enectorum, insepultos projici jubebat. Quod si qui naturæ similitudine commoti operam dedissent, ut illorum corpora humo tegerentur, novum illud crimen simili pœna rursum luebatur. Usque adeo tunc pejor causa adversus religionem invaluerat. Nam qui manere intra terminos traditæ a majoribus disciplinæ obstinassent, ii sine misericordia tectis, urbibus, templis exigebantur, et facile a quolibet comprehensi in vincula rapiebantur. Aliis veritis ne extrema paterentur, atque idcirco civilitatis colore versatili sanam doctrinam occultantibus, minæ intendebantur ipsis suppliciis graviores.

VII. Atque hæc grata subsidia erant imperatori, animum suum dissimulanti. Nam cum duæ res sint, quarum ope plerique principes conantur sibi mancipare quos volunt, earum alteram, quæ benignitatis speciem præfert et in persuadendo posita est, sibi tribuebat; alteram, cui inest nota crudelitatis, patriarchæ et Palamitis, ut ventis vela, permittebat. Plerosque scilicet fallere cupiens, nec ipse prorsus illa factitabat, nec licentia publicis decretis concessa fieri permittebat. At idem, quia facientibus non obsistebat, tacita quasi lege lata, quidlibet impune perpetrandi veniam iis prorsus dabat: ut ii, qui oleribus indigent, aquæ rivum alicunde ex occulto ac superiori de loco deducunt. Sic enim statuebat, quoties voluntas principis et rerum quotidianarum ratio idem suaderent, adessetque **875** opportunitas accommoda principis voluntati, toties principem debere ejusmodi rerum cursum concursu suo adjuvare: cum autem alio res vergerent, alio principis voluntas, tunc oportere eumdem, cæteris rebus neglectis, propriæ voluntatis rationem potius quam constitutarum regularum usum sequi. Quippe illud imperii esse, hoc vero servitutis. Absurdum porro esse, penes quem sceptrum imperatorium foret, eum ultro servire. His de causis, parum de aliis sollicitus, quæcunque ipse et Palamas fieri cuperent, ea exsequebatur. Una quippe erat ejus et Palamæ voluntas.

VIII. Attamen veritus vulgi convicia, quæ et circum fora liberrime jactabantur, et fidei tyrannicam violentamque oppressionem criminabantur, satius sibi fore credidit, procedente tempore concilium cogi, episcopis qui in Thracia essent convocatis; atque illic palam declarari, novam illam doctrinam, quam Palamas invexisset, non esse

πους καὶ θηριώδεις δημοσίων ἁπάντων ἀπανθρωπότερον. Πάσης γὰρ ὢν παιδείας ἀξύνετος μάλα τοι ἐχώρει πρὸς τὸ κολάζειν καὶ ὑβρίζειν ἀσέμνως· καὶ πρός γε ἔτι χειρὶ καὶ βακτηρίᾳ πλήττειν, ἀσχέτῳ θυμῷ, καὶ λόγοις αἰσχροῖς καὶ σφόδρα ἀπᾴδουσιν ᾧ περιέκειτο σχήματι, καὶ οὗτινος ἥδετο εἶναι τρόφιμος ὅρους, καὶ ἧστινος πνευματικῆς πολιτείας. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ οὓς ἐκόλαζε καὶ οὓς ἐδίωκεν εὐσεβεῖς, δέον ἐλεεῖν λιμῷ καὶ δίψῃ θνήσκοντας καὶ πάσῃ ταλαιπωρίᾳ, ὁ δὲ καὶ ἀτάφους ἐρρίφθαι ἐκέλευε. Καὶ ἦν ἔγκλημα ἕτερον αὖθις τουτὶ πρὸς τιμωρίας ἔτι λοιπὸν τὰς ὁμοίας, οἷς τῇ γῇ κρύπτειν ἔργον ἦν τοὺς τοιούτους, καμπτομένοις τῇ τῆς φύσεως ὁμοιότητι. Ἐς τοσοῦτον κατὰ τῆς εὐσεβείας ηὐξήθη τότε τὰ χείρω. Ἠλαύνοντο γὰρ ἀφειδῶς, οἱ τοῖς ὅροις ἐμμένειν φιλονεικοῦντες τῆς πατρίου νομοθεσίας, οἰκιῶν, πόλεων, ἱερῶν, ἀγώγιμοι δεσμωτηρίοις ἦγοντο εὐχερῶς· ἀπειλαὶ τοῖς ἄλλοις ἐκηρύττοντο μείζους τῶν ἔργων, ὅσοι δέει τοῦ μὴ τὰ ἀνήκεστα πάσχειν ἤθους χρώμασι πολυειδέσι δῆθεν κοινωνικοῦ τὴν εὐσέβειαν ἔκρυπτον.

Ζʹ. Καὶ ἦν ταῦτα ἐφόδια τῆς τοῦ βασιλέως γνώμης, κρύπτεσθαι βουλομένης, ἀρεστά. Δυοῖν γὰρ ὄντοιν, δι' ὧν οὓς ἂν βούλοιντο προσάγεσθαι ἐγχειροῦσι τῶν ἡγεμόνων οἱ πλείους, ὃ μὲν ἐπιεικείας εἶχε σημεῖον, ἑαυτῷ ἔνεμε· λέγω δὴ τὸ πείθειν· ὃ δ' ἀπηνείας, τῷ πατριάρχῃ καὶ τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν ἐνεδίδου, καθάπερ ἀνέμοις ὁλκάδος ὀθόνην. Λανθάνειν γὰρ τοὺς πλείστους πειρώμενος, οὔτ' αὐτὸς ὁλοσχερῶς ἔδρα ταυτὶ, οὔτε δημοσίοις γραφαῖς παρεῖχε τοὐνδόσιμον. Ὅτι δὲ δρῶσιν αὐτοῖς οὐκ ἀνθίστατο, ἄντικρυς ἀνομοθέτητόν [P. 550] τινὰ νόμον ἐς τὸ δρᾷν ἀδεῶς ἐχαρίζετό σφισιν· ὥσπερ καὶ οἱ λαχάνων ἐν χρείᾳ γινόμενοι ῥύακα ἄνωθέν ποθεν ἐπαντλοῦσιν ὕδατος ἐξ ἀφανοῦς. Ἔλεγε γὰρ, ὡς ὅτε τὰ ἴσα φθέγγωνται ἥ τε τοῦ ἄρχοντος βούλησις καὶ ἡ τῶν ἐκ τύχης δρωμένων χρεία, μετὰ τοῦ εὖ ξυγκειμένου πρὸς τὴν τοῦ ἄρχοντος βούλησιν, τότε συμφέρεσθαι καὶ τὸν ἄρχοντα χρὴ τοῖς οὑτωσὶ φερομένοις· ὅταν δ' ἕτερον μὲν τὰ πράγματα δρόμον βαδίζῃ, ἕτερον δ' ἡ τοῦ ἡγεμόνος βούλησις, τότε χρὴ τἀν μέσῳ κἀκεῖνον παρατρέχοντα τῇ τῆς αὐθεντικῆς βουλήσεως χρείᾳ μᾶλλον ἢ τῷ τῶν κειμένων κανόνων ἔθει συμφέρεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἡγεμονίας, τὸ δὲ δουλείας εἶναι σημεῖον· ἄτοπον οὖν δουλεύειν ἑκόντα, ᾧ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἀνεῖται σκῆπτρα. Διὰ δὴ ταῦτα, μικρὰ τῶν ἄλλων φροντίσας, ἐπέραινε ὅσα αὐτῷ τε καὶ Παλαμᾷ πρὸς βουλήσεως ἦν, μία γὰρ ἦν αὐτῷ καὶ τοῖς ἀμφὶ τὸν Παλαμᾶν ἡ βούλησις.

Ηʹ. Δεδιὼς δ' ὅμως καὶ τὰς τῶν πλείστων λοιδορίας, αἳ κἀν ταῖς ἀγοραῖς ἀνέδην ἐκαλινδοῦντο, τὸ τυραννικὸν καὶ βίαιον ἐγκαλοῦσαι τῆς πίστεως, βέλτιον ἐνόμισεν εἶναί οἱ, καὶ σύνοδον συγκροτῆσαι διὰ τῶν ἐπὶ Θρᾴκης ἐπισκόπων προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ δεῖξαι ἐς προὖπτον τὰ καινοφανῆ τοῦ Παλαμᾶ μὴ αἰσχρῶς ἔχειν δόγματα· ὡς ἂν εἰς πολλοὺς γε-

A μένης καὶ διασχιδναμένης τῆς τῶν τοιούτων ἐγκλημάτων λοιδορίας, ἢ ἀπιστῆται παντάπασι ἡ καινοτομία τῆς πίστεως, ἢ τό γε δεύτερον ἧττον λυπῇ, μὴ πρὸς ἕνα αὐτὸν ἀεὶ κινουμένων τῶν ὅλων γλωσσῶν, ἀλλ' ἐς πλείστους ἤδη μεριζομένων. Ἀλλὰ τοῦτό γε ἠνία τὸν Παλαμᾶν, ἥκιστα παῤῥησιάζεσθαι τοὺς τῆς αὐτοῦ κακίας ἐλέγχους βουλόμενον, ἀλλ' ἐπιβουλαῖς ἀεὶ καὶ διαβολαῖς ἀφθόγγοις τὰ τῶν διωγμῶν ἐκείνων εἴδη δι' ἄλλων, καὶ μάλιστα τῶν ἐν ἐξουσίαις, κρύφα ἐπιτελεῖν. Διὸ καὶ προφασισάμενος ἄλλα ἐπ' ἄλλοις ᾤχετο φεύγων, νῦν μὲν εἰς Λῆμνον, νῦν δ' ἐκεῖθεν εἰς Θεσσαλονίκην· περὶ ὧν πλατύτερον εἰρήσεται προϊοῦσιν. Τέως δ' ἐκεῖνο ἐπαναλήψομαι.

pravam ac fœdam; ut objectorum criminum calumniosa refutatione latius diffusa ac divulgata, vel prorsus haud crederetur innovatam fuisse fidei doctrinam, vel saltem minus isti dolendum esset, cum omnium linguæ non unum eum perpetuo petituræ, sed deinceps se adversus plurimos exserturæ essent. Verum id quidem Palamam angebat, utpote qui malitiam suam palam redargui minime vellet, sed insidiis et surdis obtrectationibus cum per alios, tum per principes, varia suppliciorum genera clanculum decernere cuperet. Quamobrem alia ex aliis prætexendo **876** aufugiebat, modo in insulam Lemnum, modo illinc Thessalonicam. Sed de his rebus fusius infra dicturi sumus. Nunc autem illud resumam.

B Θ'. Πρὶν γὰρ ὅλους μετὰ τὴν χειροτονίαν τρεῖς παριέναι μῆνας, τῶν ἐπισκόπων συνέβη ῥαγῆναι τοὺς πλείστους τῆς πατριαρχικῆς κοινωνίας, ὅσοι διομνύμενοι εἰσήγγελον εἶναι σαφῆ Μασσαλιανὸν αὐτὸν καὶ τῶν ἐν Ἄθωνι ὄρει πρὸ ἐτῶν οὐ μάλα συχνῶν φανερῶς ἁλόντων ἕνα· περὶ ὧν ἀνωτέρω (15) που τῆς ἱστορίας καὶ ἡμεῖς εἰρηκότες ἐσμέν. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτὸς ἀνθιστάμενος εἰσῆγεν, ἐξ ἀντιπάλου ῥέων, διωμοσίαν καὶ ἀντεγκλήματα κατὰ τούτων ἑκάστου, τὸν μὲν τυμβωρυχίας διώκων, τὸν δὲ πορνείας, τὸν δὲ Βογομίλων αἱρέσεως, τὸν δὲ τοῦ τὴν ἱερωσύνην ὤνιον διδόναι [P. 551] καὶ ἀπεμπολεῖν εἰς ἄνδρας μάλα τοι σφόδρα αἰσχίστους, καὶ ἄλλους ἄλλων, καὶ γέγονε σχίσμα μέχρι καὶ ἐς πολύν τινα χρόνον, μέσος ὁ βασιλεὺς καταστὰς ἔπεισεν ἀλλήλοις ἀφεῖναι C τἀγκλήματα, λάθρα καθυφέντας ἃς κατ' ἀλλήλων γραφὰς καὶ λοιδορίας ἐξήνεγκαν φανερῶς, ἵνα μὴ προσθήκη καὶ τοῦτο γένηται τοῖς κατ' αὐτῶν ἐπενηνεγμένοις περὶ πίστεως παρ' ἡμῶν ἐγκλήμασιν. Οὕτω τοίνυν ἐν κακοῖς κακῶς καὶ αἰσχρῶς ἀλλήλοις σπεισάμενοι ξυνῆεσαν ἀλλήλοις λοιπὸν, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἐπιβουλὰς καθ' ἡμῶν ἄλλας ἐπ' ἄλλας συῤῥάπτοντές τε καὶ ξυντιθέμενοι.

IX. Nondum tres toti post patriarchæ electionem menses effluxerant, cum plerique episcoporum ab ejus communione evulsi secesserunt, quotquot scilicet jurato denuntiaverant Massalianum eum re ipsa esse, ac unum exstitisse ex illis, qui ante annos non ita multos in monte Atho manifeste deprehensi fuissent; de quibus et nos supra in hac historia disseruimus. At ille repugnabat, et juramenta juramentis opponebat, atque illis singulis crimina vicissim objectabat, hunc de effossis sepulcris, illum stupri, alium de Bogomiliana hæresi, alium quod sacerdotium vendidisset et hominibus turpissimis nundinasset, alium denique alio crimine accusans. Cum autem schisma ob eam causam excitatum longo tempore durasset, imperator medium se interposuit, eisque persuasit, ut sibi invicem crimina objecta condonarent, desertis clanculum litibus et accusationibus, quas aperte suscepissent, ne ad crimina, quæ illis de fide a nobis objiciebantur, istbæc quoque accederent. Sic itaque concordia, ut inter malos, male et turpiter deinceps inita, reconciliati sunt, novasque ex eo quotidie insidias adversus nos struere et componere cœperunt.

## CAPUT II.

*Cantacuzenus Thessalonicam abit, Palæologum generum ei urbi præfecturus. Classis Veneta Genuitis infesta Byzantium advenit. Genuitarum arrogantia. Pontus Euxinus Byzantiis et Venetis per illos clausus. Quænam causæ Venetos coegerint Galatæ obsidionem cito deserere. Cantacuzenus admodum lætus Byzantium redit. Concilium convocare cogitat. Palamæ fiducia. Junioris Andronici et Isidori patriarchæ commemoratio in sacris per errorem omissa. Hominum sermones de ea re. Error postmodum correctus. Triremes Venetæ quatuordecim Ponti Euxini fauces obsident. Bellum Latinorum internecinum. Catalani socios se Venetis adjungunt.*

D Α'. Ἄρτι δὲ τῶν φθινοπωρίνων τοῦ ἡλίου τροπῶν ἐν προθύροις αὐλιζομένων τοῦ ἔτους (16), τριήρεσι καὶ μονήρεσιν ἄρας ἐκ Βυζαντίου ὁ βασιλεὺς Καντακουζηνὸς ὁμοῦ τῷ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρῷ Παλαιολόγῳ τῷ βασιλεῖ ἀπῄει ἐς Θεσσαλονίκην, ἄρχειν ἐκεῖ καταστήσων αὐτόν. Καὶ τηνικαῦτα κατέπλευσαν ἐς Βυζάντιον (17) Βενετικαὶ τριήρεις τρεῖς καὶ τριάκοντα κατὰ τοῦ Γαλατικοῦ φρουρίου· τῶν Γεννουϊτῶν, μάχης τε ἀρξάντων αὐτῶν ἐκ πολλοῦ καὶ ἀπει-

I. Jam converso ad autumnale æquinoctium cursu, in ipso anni ingressu sol versabatur, cum imperator Cantacuzenus, triremibus ac moneribus **877** conscensis, solvit Byzantio, Palæologum imperatorem eumdemque generum secum Thessalonicam ducens, atque ejus urbis principem eum constituturus. Eo tempore Byzantium advenerunt triremes Venetæ tres et triginta, ut Genuitarum, qui primi bellum indixerant et Venetis exitium

Variorum notæ.

(15) Lib. XIV, cap. 7. BOIVIN.

(16) Mense Septembri, anno mundi 6859 ineunte. BOIVIN.

(17) Bizar. *De bello Veneto*, lib. II. BOIVIN.

minabantur, Galaticum castellum oppugnarent. Quippe isti Genuitæ, elati frivolo illo successu navalis pugnæ, quam cum Byzantiis parum memorabilem gesserant, jam animo suo minime moderabantur, sed totius maris imperium somniabant. Ac primo Pontum Euxinum, ut quæstuosum, sibi vindicantes, non solum Byzantiis imperioso fastu maximaque audacia interdicebant, ne circum Mæotidem et Tanain Chersonemve navigantes, aut reliquam Scytharum maritimam oram, quæ esset ultra Istrum, circumvecti negotiarentur, nisi ubi licentiam a se accepissent; sed et Venetos ipsos eorumdem locorum commercio arcebant; et jam fere meditabantur, plurimis triremibus Ponti fauces obsidere, atque in Sarapidis fano tyrannicum violentumque portorium imponere iis, qui intra vel extra Euxinum commeaturi essent.

II. Ea res irritavit ac perturbavit animos cum aliorum omnium, quorum vita omnis maritima esset, tum maxime Venetorum, qui pecuniis et navibus longe superiores erant. Igitur hi, cum et imperatorem habituros se socium adjutoremque incepti sui sperarent, utpote ob acceptam **878** cladem et ignominiam cladi conjunctam iisdem iratum, armis (ut dixi) et triremibus instructi, oppugnatum illos venerunt. Quoniam autem nec imperator aderat, nec tempus opportunum erat, sic ut ipsis adjumento esse posset (nam hæc sub Arcturi ortum gesta sunt, cum et plurimi imbres nubibus effunduntur, et frigus immodicum jam ingruens affligit eos qui in armis sub dio, idque in mari, pernoctant), visum est ipsis pauculos dies permanere, ac postquam levibus pugnis vires ultro citroque tentatæ fuissent, domum retro navigare: eoque maxime, quod audierant novas triremes ab Genua proficisci jam in Eubœam et in Cretam atque in cæteras insulas, quæ Venetis tunc parebant. Etenim ex navibus quatuordecim Genuiticis, quas Venetæ triremes, cum huc venirent, duobus sinubus Aulide et Oreo juxta Eubœam concluserant, decem cum ipsis hominibus captæ fuerant; reliquæ quatuor furtim elapsæ periculum effugerant. Atque hæ quatuor, per absentiam Venetarum alio bello occupatarum, insulas Venetorum impune infestabant. Itaque hi magna diligentia et alacritate ad ulciscendum propulsandumque hostem redierunt. Et hæc quidem ita se habuere.

III. Cum autem sol, ab hiberno tropico conversus, antarctici poli viciniam deseruisset, Thessalonica rediit imperator, gaudio quasi lymphatus. Putabat videlicet jam se arcanis terroribus libera-

A λούντων σφίσιν ἀπώλειαν. Τοῖς γάρ τοι Γεννουΐταις τουτοισὶν, ἐπαρθεῖσι τῷ κατὰ Βυζαντίων ἐκείνῳ σαθρῷ προτερήματι τῆς ἀδόξου ναυμαχίας ἐκείνης, οὐκέτι καθεκτοῖς εἶναι τὴν γνώμην ἐνῆν· ἀλλ' ὀνειροπολεῖν ἐπῄει τὴν τῆς ὅλης θαλάσσης ἡγεμονίαν. Καὶ διασφετεριζόμενοι πρῶτον τὸν Εὔξεινον πόντον, διὰ τὰ ἐκεῖθεν κέρδη, οὐ μόνον Βυζαντίοις ἐπέταττον ἡγεμονικῶς ἤδη καὶ πολλῷ τῷ θράσει ῥέοντες, ἀπέχεσθαι τῆς Μαιώτιδος καὶ Ταναΐδος, ἔτι τε Χερσῶνος (18) καὶ ὅσα τῶν Σκυθῶν ὑπὲρ τὸν Ἴστρον παραλίας ἐστὶ χωρία περιπλέοντας ἐμπορεύεσθαι, πλὴν ᾗ ὅπη ἂν ἐξ αὐτῶν τὸ ἐνδόσιμον εἴη· ἀλλὰ καὶ Βενετικοὺς αὐτοὺς τῆς ἐκεῖθεν ἀπήλαυνον ἐμπορίας, μελέτην ἔχοντες ὅσον οὐδέπω καὶ τριήρεσι συχναῖς [P. 552] τὸν αὐχένα τοῦ Πόντου συγκλεισθέντες κατὰ
B τὸ τοῦ Σαράπιδος (19) ἱερὸν καταστῆσαι δεκαδευτήριον τυραννικὸν καὶ βίαιον, εἴ τινες εἶεν βουλόμενοι τὸν Εὔξεινον πόντον εἰσπλεῖν τε καὶ ἐκπλεῖν.

Β'. Τοῦτο καὶ πάντας μὲν ἠρέθισε πρὸς ταραχὴν λογισμῶν, οἷς θαλάττιος ἅπας ἐστὶν ὁ βίος· πάντων δὲ μάλιστα Βενετικοὺς, χρήμασί τε καὶ ναυσὶ μακροῖς τισι μέτροις πλεονεκτοῦντας. Ἐλπίσαντες οὖν καὶ βασιλέα σύμμαχον ἕξειν καὶ κοινωνὸν εἰς τοὔργον, ἅτε διὰ τὴν ἧτταν ἐκείνην καὶ τὴν ἐκ τῆς ἥττης αἰσχύνην ἠρεθισμένον καὶ αὐτὸν πρὸς ὀργὴν κατ' αὐτῶν, ἧκον (ὡς ἔφημεν) ὅπλα καὶ τριήρεις ἄγοντες κατὰ σφῶν. Ἐπεὶ δ' οὔθ' ὁ βασιλεὺς παρῆν, οὔτε τῷ καιρῷ συμμάχῳ χρῆσθαι ἐνῆν (εἶναι γὰρ περὶ τὰς τοῦ Ἀρκτούρου συνέβαινε τοῦτον ἐπιτολὰς, ὅθ' ὑετοί
C τε καταῤῥήγνυνται μάλιστα πλεῖστοι καὶ ψῦχος ἀταμίευτον ἤδη προτρέχον λυπεῖ τοὺς ἐν τοῖς ὑπαίθροις διανυκτερεύοντας ἐν θαλάττῃ καὶ ὅπλοις), ἡμέραις βραχέσι διέγνωσταί σφισιν ἐγκαρτερήσασι, πεῖραν ἀκροβολισμῶν πολεμικῶν δόντας καὶ λαβόντας, οἴκαδε ἀποπλεῖν· καὶ μάλιστα ὅτι καὶ τριήρεις ἑτέρας ἐπύθοντο ἀναχθείσας ἤδη ἐκ Γεννούας κατά τε Εὐβοίας καὶ Κρήτης καὶ ὅσαι Βενετικοῖς ὑπήκουον τότε. Τεσσαρεσκαίδεκα γὰρ οὐσῶν τῶν Γεννουϊτικῶν, ἃς ἀνιοῦσαι τῶν Βενετικῶν αἱ τριήρεις συνέκλεισαν ἐν Αὐλίδι καὶ Ὠρεῷ τοῖς κόλποις τοῖς ἐγγὺς Εὐβοίας, αἱ μὲν δέκα ἑάλωσαν αὔτανδροι· αἱ δὲ τέτταρες λαθοῦσαι τὸν κίνδυνον ἔφυγον. Αὗται τοίνυν αἱ τέτταρες, ἀδείας λαβόμεναι διὰ τὴν τῶν Βενετικῶν ἐκστρατείαν, πολλὴν ἐνεποίουν ταῖς Βενετικαῖς νήσοις τὴν
D βλάβην. Διὸ δὴ σπουδῇ πολλῇ καὶ προθυμίᾳ ἀπέπλευσαν πρὸς ἐκδίκησίν τε καὶ ἄμυναν. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

Γ'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου μετὰ τροπὰς ὄντος χειμερινὰς καὶ τῶν ἀνταρκτικῶν ἀπηλλαγμένου γειτονημάτων, ἐπανῆκεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Θεσσαλονίκης, ἔνθους, ὅλος ὑφ' ἡδονῆς. Ἀπηλλάχθαι γὰρ ἤδη νενόμιστο ἰ αἰ

Variorum notæ.

(18) Ejus nominis urbs in Chersoneso Taurica a geographis ponitur, eaque episcopalis sedes fuit. Vide adnotata ad pag. 509. E. BOIVIN.

(19) Interpretatus sum, *et jam fere meditabantur plurimis triremibus Ponti fauces obsidere, atque in Sarapidis fano tyrannicum violentumque portorium imponere iis qui*, etc. Videat lector an malit, *et jam fere meditabantur, magno triremium numero obsessis Ponti faucibus et Serapidis fano, tyrannicum violentumque portorium imponere iis qui*, etc. De Serapidis fano vide Gyllium lib. I, cap. 2, *de Bosporo Thracio*. BOIVIN.

φόβων ἀποῤῥήτων, καὶ ἀπηρτῆσθαι καθάπαξ ἤδη πάσης ὑποψίας, ἐκ ποδῶν γενομένου τοῦ τὴν διαδοχὴν τῆς βασιλείας τοῖς υἱέσιν ἀδεῶς αὐτὸν παραπέμπειν κωλύοντος. Καὶ τοῖς πράγμασιν εἶναι νομίσας εἰρήνην τε καὶ ἀσφάλειαν, τοῦ λοιποῦ πρὸς ἣν ἐπὶ νοῦν εἶχε τῶν ἐπισκόπων συστήσασθαι σύνοδον, ὑπὲρ τῶν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, ὅλος ἠσχόλητο. Ἧκε γὰρ ἤδη καὶ ὁ Παλαμᾶς ἐκ Θεσσαλονίκης ἐς Βυζάντιον, παντοίαις ἀνεπτερωμένος ἐλπίσι, ῥᾷστα καὶ ξὺν οὐδενὶ πόνῳ τὰ κατὰ βούλησιν αὐτῷ ἐπαγγειλαμένου ἐπιτελεῖν, καὶ εἰ μυρία τῶν δημοσίων εἴη πραγμάτων ἀνθέλκοντα κύματα.

Δ'. Ἤδη δὲ τῆς ἡμέρας ἐνεστηκυίας, ἐν ᾗ ἔδει τῶν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ ὑπηρετουμένων ἕνα, ἐπ' ἄμβωνος ἀναβάντα, τῶν μὲν εὐσεβῶν βασιλέων καὶ πατριαρχῶν [P. 553] ἀνακηρύττειν τὰς μνήμας, τῶν δ' ἀσεβῶν ἀναθέματι παραπέμπειν καὶ ἀραῖς αἰωνίοις, γέγονέ τι τεράστιον ἀπροσδόκητον. Σεσίγηται γὰρ κατὰ λήθην παρασυρὲν οὑτωσί πως τοῦ τε νέου βασιλέως Ἀνδρονίκου τοὔνομα καὶ ἅμα τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰσιδώρου. Ὃ καὶ σαφῶς οἰωνὸς ἔδοξεν εἶναι τοῖς ξυνετῶς στοχαζομένοις τῶν γενομένων καὶ φερομένων ἄλλοτ' ἄλλως πραγμάτων. Μηδὲ γὰρ εἶναι Θεῷ (φασὶ) δεδογμένον, ὡς ἔοικεν, ἐπ' ἐκκλησίας ὑμνεῖσθαι μήτε τὸν βασιλέα, πρῶτον τὴν τοῦ Παλαμᾶ πολύθεον πλάνην μετεωρίσαντα πρὸς ὑπερθέσεις καὶ ἀνεξέταστον λελοιπότα καὶ ἀδιόρθωτον, μήτε τὸν Ἰσίδωρον, πρῶτον εἰσενεγκόντα τοῖς πατριαρχικοῖς θώκοις αὐτὴν καὶ δημοσίᾳ ἀνακηρύξαντα λόγοις ἅμα καὶ πράγμασιν· ὥς γε καὶ ἡμῖν ἀνωτέρω που τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς καθήκουσι διείληπται τόποις. Ἐπεὶ δ' ἐς τὴν ὑστεραίαν ἀκουσθὲν Ἄννῃ τῇ βασιλίδι καὶ συζύγῳ ἐκείνου, πρὸς λύπην ἀφόρητόν τε ἔδοξε καὶ οὐ μάλα ἀνύποπτον, δίκαιον εἶναι τῷ βασιλεῖ νενόμισται Καντακουζηνῷ, τὴν ἐφεξῆς κυριακὴν ἡμέραν ἀθροισθῆναί τε τὸν λαὸν αὖθις καὶ μόνην τὴν τοῦ ὀνόματος ἐκείνου γενέσθαι ἀνάῤῥησιν. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη ἔσχε· καὶ ὁ χειμὼν ἐν τούτοις ἐτελεύτα.

Ε'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου τοὺς ἠρινοὺς ἀμείβοντος κύκλους, καὶ τῇ γῇ ἐκ τῆς νέας χλόης εὐανθῆ καὶ ποικίλον τοῖς χρώμασι ἱστουργοῦντος χιτῶνα, καὶ δένδρα πάντα πρὸς ἀναβίωσίν τε καὶ παντοίων γένεσιν καρπῶν ἀφθόγγοις σάλπιγξι προσκαλουμένου, κατέπλευσαν ἐς τοὺς τοῦ Βυζαντίου λιμένας Βενετικαὶ τριήρεις τέσσαρες καὶ δέκα. Αἳ δὴ τὸν τοῦ Εὐξείνου πόντου διαζώσαντες αὐχένα τὰς ἐκ Μαιώτιδός τε καὶ Χερσῶνος καὶ τῶν ἐκεῖθεν κατιούσας χωρίων ἐξ ἐμπορίας Γαλατικὰς τριήρεις τῶν Γεννουϊτῶν ξυνελάμβανον. Ἄσπονδον γὰρ ἐπ' ἀλλήλους τέως τὴν μάχην θεμένους οὐχ ἦν ἠρεμεῖν, οὐ νύκτωρ, οὐ μεθ' ἡμέραν, οὐδ' ἐπὶ βραχὺ τῆς ὥρας· ἀλλὰ πάντας τόπους καὶ λιμένας διερευνᾶν, καὶ πᾶσι τρόποις ἐπιχειρεῖν, ὅθεν ἂν εἴη τὴν ἀλλήλων δρῶντας φθορὰν ὑπερτέρους τοῦ λοιποῦ καθίστασθαι. Εἰληφόσι (20) δὲ καὶ συμμαχίας ἐκ Κατελάνων καὶ Βυζαντίων, ἐγ-

A tum solutumque **879** omni suspicione, postquam a conspectu removisset eum virum, qui ne imperii successionem liberis suis tuto transmitteret obstabat. Itaque pacata ac secura omnia arbitratus, in eo deinceps totus fuit, ut quod animo meditabatur, coacto episcoporum concilio, doctrinam Palamæ tueretur. Quippe et ipse Palamas Thessalonica Byzantium jam venerat, summa spe inflatus. Nam quæ is vellet, ea se Cantacuzenus facillime et nullo labore, quantumvis infinitis publicorum negotiorum fluctibus distractum, executurum esse promiserat.

IV. Ac jam dies aderat, in qua oportebat unum ex magnæ Ecclesiæ ministris, conscenso ambone, piorum imperatorum et patriarcharum memoriam
B publico præconio commendare, impios autem exsecrari ac diris devovere, cum improvisum quiddam et prodigii simile accidit. Nam silentio et oblivione nescio quomodo præteritum est imperatoris Andronici junioris nomen, item Isidori patriarchæ; quod manifestum omen esse visum est iis qui fortuita et alias aliter contingentia acute interpretantur. Etenim apparet, inquiebant, non placuisse Deo celebrari in ecclesia nec eum imperatorem, qui Palamæ, deos multos statuentis, errorem primus dilationibus sustentasset, ac neque examinandum neque corrigendum curavisset; nec illum Isidorum, qui primus eum ipsum errorem, in patriarchalem sedem illatum, dictis pariter et
C factis publice promulgasset: quemadmodum suo loco a nobis in hac historia **880** supra expositum est. Cum autem postridie imperatrix Anna, principis defuncti uxor, dolorem intolerabilem audita ea re concepisset, et suspicioni locus esse videretur, censuit Cantacuzenus imperator, die Dominica proxime secutura congregandum rursus populum, et unius Andronici nomen proclamandum. Atque hæc ita ferme se habuerunt. Et in his hiems desiit.

V. Vere ineunte, cum sol æquinoctium prætervectus novo gramine, velut florida et versicolori veste, terram obtexeret, omnesque arbores suscitaret, et ad omnigenos fructus producendos mutis vocibus provocaret, in Byzantinos portus Venetæ
D triremes quatuordecim delatæ sunt. Atque hæ, Ponti Euxini faucibus circumclusis, Galaticas Genuitarum triremes, ab mercatu redeuntes ex Mæotide et Chersone, aliisque illius tractus locis, comprehendebant. Nimirum internecino bello sibi invicem indicto, nec noctu nec interdiu, ne horæ quidem momento, quiescere poterant: sed omnem locum, omnes portus perscrutabantur, tentabantque omnia, ut conflato sibi invicem exitio superiores in posterum evaderent. Cum autem et Catelanos socios sibi Veneti adjunxissent, et Byzantios, ipsos quoque Genuitis ob superiores clades infensos,

Variorum notæ.

(20) Pro εἰληφότες, Boivin.

facilius ex eo illis fuit pugnam et bellum inire, in omnem et locum et portum et civitatem, et quacunque Genuitica natio resideret, effuse irruentibus.

A κοτούντων σφίσι καὶ αὐτῶν διὰ τὰ φθάσαντα πταίσματα, εὐπετέστερον τῆς μάχης ἥπτοντο καὶ τοῦ πολέμου, κατὰ πάντων ἅμα χωρίων καὶ λιμένων καὶ πόλεων, καὶ ὅποιπερ ἂν εἶεν Γεννουϊτῶν γένος, ἀσχέτως ὁρμώμενοι.

## CAPUT III.

*Historiæ dogmaticæ exordium. Generalis concilii convocatio diu promissa. Palamæ auctoritas. Ejusdem malæ artes, publicum judicium metuentis. Quale tandem concilium haberi placuerit. Quot et cujus notæ episcopi adesse jussi.*

**881** I. Nunc quoniam ipse armorum apparatus bellum hoc magnum ac diuturnum fore pollicetur, laudem vero aut reprehensionem non inceptæ res merentur; sed censuræ auctoritas tum demum firma est, cum res ad exitum perductæ sunt; age, orationis cursum, hoc loco paulisper abruptum, ad alias res convertamus; quas quia nos ipsi in primis ea qua par erat, diligentia usque asseculi sumus et accurata cognitione percepimus, idcirco earum veram ac certam narrationem facile ad posteros transmittemus. Etenim si aliud quidquam, illud omnium maxime scio, atque ipso quotidianarum rerum usu edoctus sum, ita omnes sibi persuadere ac statuere, veritatis potissimam rationem esse debere in historia; quæ jam inde antiquitus robur et auctoritatem nacta futuris subinde hominibus facilem disciplinam proponit, ut ab iis qui antecesserunt, veluti quibusdam archetypis, utilia mutuentur; quæ autem sinistra et infausta, iis se omnino abstineant, si velint bene ac beate vivere. Sunt autem eæ res (de quibus dicturum me profiteor) ecclesiasticæ tempestates ac procellæ, quas miseris Romanis intulere principes incauti et imperandi rudes, novis Palamæ opinionibus et impia doctrina abrepti; perinde ac vasa levicula, quæ flumineis vorticibus correpta, et ad quaslibet oras temere et fortuito devoluta, vadis et rupibus modo his modo illis allisa franguntur. Qua quidem **882** de re viri multi, virtute, sapientia, vitæ integritate et orthodoxæ fidei sinceritate illustres, sæpius me convenerunt, et ut religioni periclitanti cætera omnia posthaberem, enixe hortati sunt. Quippe in aliis rebus, si quando scriptores aliquid dissimulent, ac nonnulla, ut amicis gratificentur, silentio prætereant, id quidem fortasse invidia cariturum condonatumque iri ab iis, qui istiusmodi amicitiis obnoxii et ad conviciandum minime natura sua proclives futuri sint: ubi autem periculum ad Deum pertineat, tum nos debere, cæteris rebus neglectis, hunc unum respicere; atque illud esse dogma et præceptum a parentibus traditum.

II. Cum imperator quartum jam annum eos,

[P. 554] Α'. Ἐπεὶ δ' ἡ παρασκευὴ τῶν ὅπλων (21) μέγαν τε ἔσεσθαι τὸν πόλεμον ἐπαγγέλλεται, καὶ ἐς πλείονα διαρκέσονται χρόνον, τοὺς δ' ἐπαίνους, ἢ τοὐναντίον, οὐκ ἀρχόμενα καρποῦται τὰ πράγματα· τελευτῶσι B δ' ἐς τὰ μάλιστα τὸ κράτος ἕπεται τῆς κρίσεως, φέρε μικρὸν ἐπισχόντες ἐνταῦθα τοῦ λόγου τὸν δρόμον ἐφ' ἕτερα τρέψωμεν, οἷς τὰ μάλιστα παρηκολουθηκότες ἐς τέλος, ξύν γε ταῖς προσηκούσαις ἐπιστασίαις, ἀκριβῆ τὴν πεῖραν εἰλήφαμεν, ὥστ' ἔχειν ὀψιγόνοις ἀσφαλῆ καὶ βέβαια τὰ τῆς διηγήσεως παραπέμπειν. Εἴπερ γάρ τι τῶν ἁπάντων ἕτερον, καὶ τοῦτο δ' ἐς τὰ μάλιστα πάντων εἰδέναι τετύχηκέ μοι, τῆς χρονικῆς ἀεὶ διδασκούσης με τῶν ἐν βίῳ περιόδου πραγμάτων πεπεισμένον ἅμα καὶ δεδογμένον εἶναι τοῖς ἅπασιν, ἀληθείας ἔχεσθαι δεῖν πρό γε πάντων τὴν ἱστορίαν, ἡγεμονικόν τι κράτος εἰληφυῖαν ἀρχῆθεν, ἄπονον διδασκαλίαν ἀνοίγειν τοῖς ἀεὶ ἐπιοῦσιν ἀνδράσιν, ὥσπερ ἐξ ἀρχετύπων τῶν φθασάντων, τά τ' ὠφέλιμα καρποῦσθαι περιφανῶς καὶ ὅσα φαυλιζομένας ἐκληC ρώσατο κῆρας καὶ τύχας ἁπάντων ὁλοσχερῶς ἀπέχεσθαι, οἷς ἂν πρὸς βουλήσεως ᾖ βίων αἱρεῖσθαι τοὺς κρείττους· εἶναι δὲ τοὺς τῆς ἐκκλησίας χειμῶνας καὶ κλύδωνας, οὓς ἡ τῶν ἀρχόντων ἁπλότης καὶ ἡ τοῦ ἄρχειν ἀπειρία τοῖς ἀθλίοις προὐξένησε Ῥωμαίοις, ξυναπαχθέντων ταῖς τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνίαις καὶ ἀσεβέσι δόγμασι· καθάπερ τὰ κοῦφα τῶν σκευῶν, ἐπειδὰν ποταμίοις ξυναπαχθέντα ῥοθίοις πρὸς ἀδήλους καὶ ἀτεκμάρτους ἐσχατιὰς καταφέρηται, ῥαχίαις καὶ πέτραις ἄλλοτ' ἄλλαις ῥηγνύμενα. Περὶ ὧν πολλοί μοι πολλάκις προσεληλυθότες τῶν ἀρετῇ καὶ συνέσει καὶ καθαρότητι βίου καὶ πίστεως ὀρθοδόξου διαλαμπόντων δεύτερα τίθεσθαι τἄλλα με ξυνώθησαν ἅπαντα κινδυνευούσης τῆς εὐσεβείας· ἐχεμυθεῖν γὰρ ἴσως (22) ἐνίοτε πρὸς τἄλλα, διὰ φιλίαν χαριζομέD νους ἐνίους τοὺς γράφοντας ἄφθογγον γλώττης πάροδον, ἀνεπίφθονον εἶναι δοθήσεσθαι ἂν ἴσως πρὸς ἐνίων, ὅσοι φιλίαις τοιαύταις ἡττῶνται καὶ ἄλλως ἀστόργως ἔχειν πεφύκασι πρὸς λοιδορίαν· οὗ δὲ Θεὸς τὸ κινδυνευόμενον, τἄλλα παρατρέχοντας πρὸς αὐτὸν μόνον βλέπειν, πάτριον εἶναι δόγμα τε καὶ παράγγελμα.

[P. 555] Β. Τοῦ γάρ τοι βασιλέως τεττάρων ἤδη

### Variorum notæ.

(21) Hoc loco Gregoras innuit se ad synodi Palamiticæ historiam scribendam accessisse circiter illud tempus, quo triremes Venetæ quatuordecim in Byzantinos portus delatæ sunt, nempe anno Christi 1351, vere ineunte. Aliunde tamen constat hunc librum, et novem deinceps continuos, ab eo scriptos fuisse an. Chr. 1352 mensibus Julio et Augusto, ut in Vita ejus observavimus. BOIVIN.

(22) Tota constructio perplexa et salebrosa est. Ἄφθογγον γλώττης πάροδον χαρίζεσθαι dithyrambum sapit. BOIVIN.

ἐτῶν ἐπαγγελίαις μετεωρίζοντος, οἷς ἐνετύγχανε ὁμιλῶν, ὡς βούλοιτο καθολικὴν σύνοδον συγκροτῆσαι, ἐν ᾗ, κατὰ τὸ κρατῆσαν πάτριον ἔθος, παρεῖναι δεῖ κἀκεῖ καὶ τοὺς ἑκάστοθεν τῆς οἰκουμένης πατριάρχας καὶ ἐπισκόπους, μετέωρον ἦν τὸ πλῆθος ἐλπίσι χρησταῖς αἰωρούμενον. Ἄρτι δ' ἐπιδημήσας ἐκ Θεσσαλονίκης ὁ Παλαμᾶς, ὡς εἴρηται, ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων ξυνετίθει τε καὶ ξυνέῤῥαπτε σκέμματα. Ὡς γὰρ ἔριον, καὶ εἴ τι τῶν κουφοτέρων, ἀστατεῖ καὶ ῥᾳδίως ἀνέμῳ παντὶ συμφέρεται, οὕτω καὶ οὗτος καθάπαξ ἁλόντα τῇ δυσσεβείᾳ ἦγέ τε καὶ ἔφερε μάλα ῥᾳδίως τὸν βασιλέα πρὸς τὸ βουλόμενον. Εἰδὼς οὖν, ὡς καθάπερ νυκτερίσι καὶ γλαυξὶ βλαβερὰν τὴν τοῦ ἡλίου λαμπάδα συμβαίνει γίγνεσθαι, καὶ τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἀσθενείας αὐτῶν ἀπαραίτητον ἔλεγχον, οὕτω καὶ τὴν τῶν δογμάτων αὐτοῦ σαθρότητα μᾶλλον ἂν βλάψειεν ἢ ὠφελήσειε κρίσις δημοτελὴς καὶ θεατρικὴ πανήγυρις, συνεβούλευε βέλτιον εἶναι διωγμοῖς καὶ κολάσεσιν ἄλλαις ἐξαναλῶσαι τοὺς ἀντιπαρατατομένους, προφάσεσί τισι χρησάμενον, οἵαις πάλαι καὶ Ἰουλιανὸς καὶ ὅσοι κατ' ἐκεῖνον. Πᾶς γὰρ ὁ τὰ φαῦλα πράσσων μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ φανερωθῇ τὰ τῆς κακίας ἔργα αὐτοῦ.

Γ'. Τῷ δὲ, τὸ μὲν ἄντικρυς οὑτωσὶ καὶ ἀπαρακαλύπτως τῶν μακρῶν ἐκείνων ἐπαγγελιῶν καταψεύσασθαι, οὐκ ἀνεύθυνον εἶναι ταῖς τῶν πλείστων ἐδόκει γνώμαις, οὐδὲ λοιδορεῖν εἰωθυίαις γλώσσαις ἀνάλωτον· τὸ δὲ σκιάν τινα σχεδιάσαντας συνόδου πρότερον, προφάσεσιν ἔπειτα παντοδαπαῖς, ὁποῖαι τοῖς δυναστεύουσι ῥᾷστα καὶ κατὰ βούλησιν φέρονται, κολάζειν, τοῦτο δὲ τὴν ὕβρεως ἀκόλαστον κίνησιν θραύειν, οἶμαι, καὶ ἀμβλυτέραν ποιεῖν. Ἐκ δὴ τοιούτων ἀρχῶν καὶ σπερμάτων πονηρῶν ἀρξαμένοις πονηρὰ ξυνηνέχθη γίγνεσθαι κατὰ τὸ εἰκὸς τὰ γεώργια, καὶ ὠδίνουσιν ὄρος, κατὰ τὴν παροιμίαν, τεκεῖν ἐξεγένετο μῦν (23). Κἀπειδὴ Θρᾴκης ἐπέκεινα πλείων οὐκ ἦν ἐπαρχία Ῥωμαίοις, μόνους τοὺς Θρᾳκικοὺς εὐθὺς μεταπέμπεται ἐπισκόπους, καὶ τούτων οὐχ ἅπαντας, ἀλλ' ὅσους καὶ οἵους συλλήπτορας τῆς βουλήσεως ἤλπισεν ἕξειν, οὐ πλείους ἀριθμῷ τῶν δύο καὶ εἴκοσιν ὄντας (24)· καὶ τούτων δὲ τοὺς πλείους ἀντὶ τῶν ἐξωσθέντων ἀδίκως ὁσίων ἐκείνων ἀνδρῶν ξυνέβαινεν εἶναι, καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας δόντας τῷ Παλαμᾷ· ὧν οἱ μὲν τῶν ἐξ ἀρότρου καὶ σκαπάνης (25) ὑπῆρχον ἀπαλλαττόντων ὀψὲ τῆς ἡμέ-

A quorum consuetudine utebatur, promissis suspenderet, velle se dictitans generale concilium convocare, cui totius orbis patriarchæ et episcopi singuli more majorum interessent, pendebat vulgus exspectatione, et in spem bonam erigebatur. Palamas vero, qui (ut diximus) Thessalonica novissime advenerat, alia ex aliis excogitabat et machinabatur. Nam quemadmodum lana, vel si qua res levior, instabilis est et quolibet vento facile abripitur, ita hic quoque imperatorem, semel errore implicatum, agebat ferebatque ad arbitrium suum. Atque ut vespertilionibus et noctuis solis lumen noxium est, et quam debiles sint earum avium oculi facile arguit, ita hic, quoniam sciebat dogmatum suorum pravitati adversaturum magis, quam B adjumento futurum esse publicum **883** judicium et magnam spectatorum frequentiam, idcirco exsiliis aliisque animadversionibus opprimi eos, qui contra obsisterent, melius esse dicebat, quibusdam usus rationibus, quales olim Juliano et cæteris Juliani similibus suppetebant. Etenim omnis qui male agit odit lucem, et non venit ad lucem, ut ne manifestentur mala opera ejus [1].

III. Cæterum si ita palam et aperte magnifica illa promissa fallerentur, plurimorum hominum judiciis obnoxium id et obtrectationi expositum videbatur. Quod si imaginem aliquam concilii fortuitam primum adumbrarent, deinde quibuslibet rationibus allatis, quales principibus in promptu sunt C et ad libitum occurrunt, pœnas adversariis irrogarent, id videlicet effrenem insolentiæ impetum posse frangere ac retundere. Ab his principiis exorsi, atque his malis seminibus jactis, malos quoque, ut par erat, laboris sui fructus percepere, et ut fertur proverbio, montem parturientes murem pepererunt. Quoniam itaque præter Thraciam, nulla amplius Romanis provincia supererat, solos Thraciæ episcopos statim arcessit Cantacuzenus; nec eos quidem omnes, sed quot et quales consilii sui adjutores habiturum sese sperabat. Erant autem non plures quam duo et viginti: atque eorum plerosque constabat intrusos esse in locum hominum sanctissimorum, per injuriam expulsorum; eosdemque Palamæ erroribus propria manu sub- D scripsisse; quorum alii plane agrestes erant, ut qui

[1] Joan. III, 20.

## Variorum notæ.

(23) Apud Gregorium Cyprium sic proverbium effertur, Ὤδινεν ὄρος, εἶτα μῦν ἀπέτεκεν: quod est ambiguum. Gregoras ambiguo casu deceptus, ex nominativo accusativum fecit, et ὤδινεν ὄρος interpretatus est *montem parturiebat*, pro *mons parturiebat*. Apud Phædrum nulla ἀμφιβολία,

*Mons parturibat, gemitus immanes ciens*, etc.

apud Horatium nonnulla, *Parturient montes*, etc. *Montes* casus est ambiguus. BOIVIN.

(24) Subscripserunt tamen metropolitæ viginti septem; propria quidem manu, viginti quinque; duo autem διὰ γνωμῶν, seu per vicarios. Item episcopi septem. Vide pseudosynodum Palamiticam, editam a Combefisio in *Auctario noviss. Biblioth. Patrum Græc.* BOIVIN.

(25) Philotheus patriarcha *Antirrhet.* I (cod. Reg. 1996 fol. 11 v.), pro episcopis, quos Gregoras ut agrestes et imperitos notaverat, sic respondet: Ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιωτείαν καὶ τὴν ἀγροικίαν ἐγκαλεῖς τῷ χορῷ τῶν τῆς ἐκκλησίας ποιμένων καὶ διδασκάλων τουτωνὶ, καὶ μηδαμῶς ἐνεῖναι τῷ καταλόγῳ φῇς ἕνα μηδένα τὸν εἰδότα γράφειν τε καὶ λογογραφεῖν σὺν ἐπιστήμῃ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸν τόμον τὸν ἱερὸν ἀμαθῶς, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, καὶ μὴ κατὰ νόμους τῆς ὑπὸ σοῦ προσκυνουμένης ῥητορικῆς συντετάχθαι, μᾶλλον δ' οὐ κατὰ τὰς σὰς δόξας, καὶ τὰς καινὰς καὶ προσφάτους θεολογίας, ἢ γλωσσαλ-

ab aratro et ligone sub **884** vesperam redire soliti essent, ac vix prima litterarum elementa articulate enuntiare didicissent; alii non ita pridem sacrilegia admiserant, et se in lupanaribus identidem volutaverant; nec, ut ad eum dignitatis gradum veherentur, aliud quidquam contulerant, nisi professionem ejus hæreseos, quam impius Palamas instituisset.

A ρας καὶ μόλις συλλαβίζειν εἰδότων τὰ τῶν γραμμάτων στοιχεῖα· οἱ δὲ τῶν χθὲς καὶ πρώην ἱεροσύλων, κἀν χαμαιτυπείοις καλινδουμένων ὡς τὰ πολλὰ, καὶ μηδὲν πλέον προεισενεγκόντων εἰς τὸν βαθμὸν, πλὴν τοῦ αἱρεσιώτας εἶναι συντίθεσθαι τῷ δυσσεβεῖ Παλαμᾷ.

## CAPUT IV.

*Gregoræ apud Cantacuzenum oratio. Orationis capita : Expostulatio et acris reprehensio. Synodus dici non debet, quæ fit præter ecclesiasticas regulas. Palamæ doctrina quas clades importaverit iis qui primi eum defenderunt, nempe Cantacuzeno et ejus matri. Quas Annæ Augustæ. Quas Cantacuzeno rursus; cui mors filii prænuntiata erat a Gregora. Vanæ hujus adhortationes. Hæretici difficillime corriguntur. Justum Dei judicium. Paterna bonitas. Anxius oratoris affectus. Amica obtestatio. Cantacuzenus ambigue respondet, Gregoræ verbis exacerbatur. Coacta synodo ulcisci eum statuit. Gregoras pro religione pugnaturus habitum monasticum induit. Vitæ aulicæ renuntiat.*

I. Hæc cum ita se haberent, ego imperatorem privatim conveni; amicitiam nostram veterem in ipso orationis exordio commemoravi; quanta sollicitudine dignitati et animæ ejus, et diuturnæ cum ipsius tum liberorum conservationi providerem, commonefeci : deinde ad coarguendum solito more descendi, pro communi ecclesiarum pace et pro orthodoxa fide propugnans; eumque hortatus sum, ut maneret intra terminos a patribus constitutos, atque ut ne præfixam metam transiliret, neu hominibus adeo imperitis et inverecundis theologiæ mysteria proderet, sancta canibus, et porcis margaritas.

II. Itaque sacras Scripturas cum mea ipsius oratione connectens : «Quid agis (inquiebam)? Ubi mens tua? Quid crabrones istos adversus religionem suscitas? Cur de Deo disputare eos permittis, qui ne vulgatissima quidem et passim obvia intelligunt? Quid Chalanæ turrim moliris, destitutus rebus ad eam absolvendam necessariis? Quid volare in cœlum cupis, pedes viator? Cur intra unius diei spatium theologos instituis, qui animas simplices pervertant, et indoctis doctoribus accitis concilia cogis tyrannica? Quid imbecillos illaqueare aranearum retibus **885** studes, ac si istud magnum et imperatore dignum facinus sit? Cur simiarum dialecticarum uberem proventum repente effundis, ut fabulæ olim Gigantas? Cur ipse supplicii tui flammam accendis? Cur suspiriorum et lamentorum messem liberis tuis coacervas? Cur eos volens instituis hæredes maledictionis prolatæ adversus

B [P. 556] Α'. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, προσεληλυθὼς ἰδίᾳ τῷ βασιλεῖ τήν τε οὖσαν ἡμῖν ἐκ παλαιοῦ φιλίαν ἐκ προοιμίων διῄειν ἐγὼ, καὶ ὅσην τὴν πρόνοιαν ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ ποιοῦμαι τιμῆς καὶ ψυχῆς, καὶ εἴ τι πρὸς διαμονὴν καὶ σύστασιν εἴη βίου καὶ παίδων αὐτοῦ. Ἔπειτα πρὸς ἐλέγχους ἐχώρησα τοὺς συνήθεις, ὑπέρ τε τῆς κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης καὶ εὐσεβείας ἀγωνιζόμενος, ἐν ὅροις μένειν τοῖς πατρίοις αὐτὸν, καὶ μὴ πηδᾷν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, μηδ' οὕτως ἀμαθέσι καὶ ἀσέμνοις ἀνδράσι τὰ τῆς θεολογίας προδιδόναι μυστήρια, τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, καὶ τοὺς μαργαρίτας τοῖς χοίροις.

Β'. Τά τε οὖν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς καὶ τὰ ἡμέτερα συνείρων, «Τί δρᾷς, » ἔφασκον, «πῆ φρενῶν C εἶ; τί σφηκίας ἐγείρεις κατὰ τῆς πίστεως; Τί τοὺς μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδότας θεολογεῖν παρασκευάζεις; τί τὸν Χαλάνης οἰκοδομεῖν ἐπείγῃ, τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν οὐκ ἔχων; Τί πρὸς οὐρανὸν ἀνίπτασθαι, πεζὸς ὤν; Τί χειροτονεῖς κατὰ τῶν ἁπλουστέρων ψυχῶν θεολόγους αὐθημερὸν, καὶ ποιεῖς λογίων ἀμαθῶν τυραννικὰ συνέδρια; Τί τοῖς ἀραχνίοις ἐνδεσμεῖν προθυμεῖς τοὺς ἀσθενεστέρους, ὡς δή τι μέγα καὶ βασιλικὸν ἔργον δρῶν; Τί σχεδιάζεις διαλεκτικῶν πιθήκων ἀνάδοσιν, καθάπερ οἱ μῦθοι πάλαι τοὺς γίγαντας; Τί τῆς σῆς κολάσεως ἐκπυρσεύεις τὴν φλόγα; Τί τοῖς παισὶ γεωργεῖς στεναγμῶν καὶ πένθους ἀστάχυας; Τί κλῆρον ἑκὼν αὐτοῖς καταλείπεις τὴν τοῦ προπάτορος ἀράν; Τί τριβόλους καὶ κακίας ἄκανθαν βιάζῃ τὴν γῆν αὐτοῖς ἀνατέλλειν, καὶ δακρύων ἅλμην D τηλικαύτην; Τί δυστυχίας καὶ λύπας, ἐξὸν εὐθυμίαν

### Variorum notæ.

γίας, καὶ τὸ τῆς γνώμης αὐθέκαστον. Ἐγὼ δ' εἰ μὲν πολύν τινα λόγον ᾔδειν τουτουσὶ τοὺς μακαρίους ποιουμένους τοῦ πράγματος, καὶ προὔργου τιθεμένους ταυτὶ, πολλοὺς ἄν σοι καὶ ταυτηνὶ τὴν σοφίαν σοφοὺς καὶ ῥήτορας καὶ λογογράφους τῶν προὐχόντων ἱερέων τούτων ὑπέδειξα, καὶ οὐ τούτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτοῖς ἑπομένων, Λουκᾶς τινας ἄλλους, καὶ Τιμοθέους, καὶ Ἀπολλῶς, εἰ δὲ βούλει, Διονυσίους καὶ Κλήμεντας, ὅσον τὰ ἐς λόγους φημὶ, καὶ τὴν ὑπὸ σοῦ θαυμαζομένην σοφίαν, ὑπὲρ τοὺς σοὺς δηλαδὴ μυσταγωγοὺς, Δημοσθένην τε καὶ Ἀριστείδην, καὶ τὸν παρ' ὑμῖν θρυλλούμενον Πλάτωνα· ἐπειδὴ τούτους αὐτὸς παρατρέχεις δι' ἑκούσιον ἄγνοιαν· καὶ ἔμαθες ἄν, ὡς οὐκ ἀπὸ σκαπάνης καὶ λατομίας, οὐδ' ἀπὸ κώπης ἐπὶ βῆμα, κατὰ τὰς σὰς λογογραφίας ἢ λοιδορίας, ἀλλ' ἀπὸ σοφίας ἐπὶ σοφίαν ἦλθον, τῆς καταργουμένης, τὴν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργουμένην, τὴν πρώτην, τὴν ἄνωθεν, τὴν ἁγνὴν, τὴν εἰρηνικὴν, τὴν μεστὴν ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν κατὰ τοὺς ἐμοὺς θεολόγους, καὶ ἀπὸ τῶν θύραθεν μουσείων τε καὶ τοῦ βήματος, ἐπὶ τὴν ἱερὰν ταύτην σχολὴν, καὶ τὸ θεῖον βῆμα, καὶ τὰ ἄδυτα, καὶ τὸ μέγα καὶ ὑπερουράνιον ὄντως θυσιαστήριον. Νῦν δ' ὀλίγος αὐτοῖς τῶν λόγων τῆς ἔξω σοφίας ὁ λόγος. Ἴσασι καὶ γὰρ ὄντες ἁλιέων τε καὶ ἀγροίκων μαθηταὶ, ἐκείνων φημὶ τῶν ὑπὸ Χριστοῦ τῆς αὐτοσοφίας πρώτων κληθέντων εἰς ἀποστόλους, etc. BOIVIN.

καὶ δόξαν; Μνήσθητι ὅτι θνητὸς εἶ καὶ θνητὴν ἔλαχες φύσιν. Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. [P. 557] Εἰπὲ πῶς ἄλλαι μὲν αἱ τεττάρων ἤδη ἐτῶν ἐπαγγελίαι (26) ἕτερα δ' αὖ τὰ τέλη; Καθολικὴν μὲν γὰρ πεποιηκέναι σύνοδον τὰ τῆς σῆς ἐπαγγελίας ἦν, πατριαρχῶν ἁπάντων καὶ ἐπισκόπων κληθέντων· νῦν δ' οὐδὲ μερικοῦ τινος ἴχνη διασώζουσαν σχεδιάζεις βουλευτηρίου. Καὶ πρὶν μὲν ἐλπίδων ἴχνη διορθώσεως τῶν τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνιῶν ἔβοσκον τὰς ἐκείνων ψυχάς· νῦν δὲ τυραννικὸν ὁρῶ σε βῆμα παρασκευάζοντα σὸν ἐν γωνίᾳ καθάπερ ἐν σπηλαίῳ λῃστῶν. Πῶς γὰρ εἴη ἂν σύνοδος, τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας κανόνων καὶ θεσμῶν ὑπερόριος οὖσα; Κανόνας γὰρ ἐκ μεταφορᾶς καλεῖσθαι ξυμπέπτωκε τοῦ τεκτονικοῦ καὶ κοινοῦ κανόνος. Ὥσπερ οὖν τῷ τεκτονικῷ κανόνι πλατυτέραν ἔχειν τὴν χρείαν ἀνάγκη, κατὰ πᾶσαν γῆν τε καὶ θάλασσαν, καὶ ὅπηπερ ἂν εἶεν ἐνοικοῦντες ἄνθρωποι· ταῖς δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡγεμονίαις μερικάς τινας καὶ οἷον σπερματικὰς καὶ διαφόρους εἰπεῖν· οὕτω καὶ τοῖς τῆς ἐκκλησίας κανόσι καὶ τοῖς πολιτικοῖς νόμοις καθολικωτέραν ἔχειν ἀνάγκη τὴν χρείαν, καὶ ἄρχειν τῶν ἀρχόντων, καὶ ἡγεῖσθαι τῶν ἡγεμόνων. Σὲ δὲ τοὐναντίον δρᾷν ἐθέλοντα βλέπων δέδια μὴ ἐναντιούμενά σοι τὰ δρώμενα γένηται, καὶ τοῦ σκοποῦ παντάπασιν ἀντίπαλα. Ἐπεὶ καὶ οἰκοδόμος καὶ τέκτων, ἂν μὴ καθέτῳ καὶ στάθμῃ καὶ τοῖς τοιούτοις χρῶντες κανόσιν, οὐκ εἰς μακρὰν τὴν καθαίρεσιν ἴδοι ἂν τῶν δρωμένων, τοῦ τῆς ἁρμονίας κράτους οὐδαμῇ τὴν ἐπίστασιν τῶν ἔργων ἰθύναντος. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ σὺ τοῖς τῆς ἐκκλησίας κανόσιν οὐχ ἕπῃ, ἴσθι καταλυθησόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἡγουμένου Θεοῦ, καὶ εἰ μὴ αὐτίκα μάλα, ἀλλ' οὖν οὐδ' εἰς μάλα μακράν. Οἶσθα γὰρ ὡς σὺ πρῶτος ἄνωθεν προστάτης γενόμενος τῆς τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας ὁμοῦ τῇ μητρὶ τοῦ τοσούτου θορύβου τῇ ἐκκλησίᾳ κατέστης αἴτιος. Διὸ καὶ μηνίσαντος τοῦ Θεοῦ, τῆς εὐδαιμονίας καὶ δόξης ἐκείνης γυμνὸς κατελείφθης αἰφνίδιον, καὶ γέγονας εὐθὺς ὑπερόριος πατρίδος ἅμα καὶ γένους. Καὶ ἡ μὲν σὴ μήτηρ αἰσχίστην ἔτισε τοῦ βίου τελευτήν, λιμῷ καὶ ψύχει δαπανηθεῖσα καί σου τοῦ φιλτάτου τὴν στέρησιν πικρὸν ἐντάφιον ἐνεγκαμένη· σὺ δὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους ἀναμετρήσας βίου πλάνους κατά τε Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν καὶ Τριβαλλούς, Περσικοῖς ἔπειτα καὶ σατραπικοῖς ὑπ' ἀνάγκης ἔθεσί τε καὶ δόγμασι κεκοινώνηκας, ὡς καὶ τοσοῦτον περὶ τὸ γένος ἀγνώμονα καταστῆναι καὶ οἴκτου παντὸς ἀλλότριον, ἐγκαταλειφθέντα σε πρὸς Θεοῦ, ὥστε καὶ τοὺς τῶν αἰχμαλώτων Ῥωμαίων νεκροὺς καὶ τῶν ἔτι κλαυθμυριζόντων βρεφῶν τὰ σώματα συμπατεῖν, καὶ ἀναλγήτως ἐπιβατεύειν, καὶ μηδὲ τὴν τὰ πάντα βόσκουσαν ἡλίου [P. 558] φλόγα αἰδεῖσθαι, μηδὲ τοὺς αἰθερίους τοῦ Θεοῦ κεραυνοβόλους πρηστῆρας, ὡς τὸ εἰκός, δειλιᾶν. Ἐπιλείψει με διηγούμενον τὸ τῆς χρο-

A primum hominem? Cur cogis terram eis tribulos et ærumnarum spinas germinare, et tantam lacrymarum amaritiem parturire? Cur infortunia et dolores, cum lætitiam et splendorem facile sit? Memento mortalem te esse et obnoxiam morti naturam sortitum. «Terribile est in manus Dei viventis incidere[1].» Jam illud velim dicas, quid sit quod per annos totos quatuor alia promiseris, alia ipso exitu præstes? Etenim tuum illud promissum fuit, coactum iri generalem synodum, in quam convocarentur omnes patriarchæ et episcopi. Quam vero nunc extemporariam cogis, ea ne minoris quidem alicujus curiæ imaginem repræsentat. Antehac spes saltem adumbratæ, de futura novarum Palamæ opinionum correctione, illorum animos alebant;
B at nunc, ut video, tyrannicum tribunal tute ipse in angulo, et veluti in spelunca latronum, tibi constituis. Nam quæ a sacris Ecclesiæ regulis ac legibus longissime abest, an ea synodus esse ullo modo possit? Certe ecclesiasticas regulas metaphorice dictas constat a fabrili vulgarique regula. Quemadmodum igitur necesse est, ut regula fabrilis usum latiorem habeat, omni terræ et mari, omnibus habitatis regionibus accommodatum, item usus singulares, atque ut ita dicam minutos et multiplices, pro variis hominum ditionibus;
886 ita etiam necesse est ecclesiasticarum regularum et legum civilium usum ad universos pertinere, ut et imperatoribus imperent, et præpositis
C præsint. Tu vero, quia contrarium videris velle facere, vereor ne ea, quæ futura sunt, contraria tibi accidant et scopo tuo plane opposita. Quippe architectus et faber, nisi perpendiculo et amussi aliisque similibus regulis utantur, ruere ea, quæ fecerint, videbunt non longo post, propterea quod operum structura ad solidæ coagmentationis leges non exacta sit. Quoniam igitur ipse quoque ecclesiasticas regulas non sequeris, scias te ab Ecclesia, vel potius a Deo, qui Ecclesiæ præest, subversum iri, si non statim, at nec post longissimas moras. Etenim (ut scis) primus tu, tua cum matre, Palamæ impietati patrocinatus, hujus tantæ, qua Ecclesia agitatur, perturbationis causa exstitisti. Itaque Deo irato, fortunis et honoribus illis tuis amissis,
D nudus repente relictus es; statimque patria et cognatione procul exsulasti. Ac mater quidem, fame et frigore absumpta, et tuam charissimi filii absentiam passa, quæ morienti peracerba esse debuit, fœdissimo vitæ exitu pœnas dedit. Tu vero multos et varios viarum errores per Thraciam, per Macedoniam, per Triballos emensus, Persarum deinde satraparumque instituta et dogmata coactus participare, sic demum generis tui oblitus es, sic te, cum esses a Deo derelictus, ab omni 887 misericordia alienum exhibuisti, ut et Romanorum

[1] Hebr. x, 31.

Variorum notæ.

(26) Nempe Cantacuzenus, statim fere atque imperii sede potitus est, promisit se coacturum esse ejusmodi synodum. Boivin.

captivorum cadavera et infantium adhuc vagientium corpora calcares, et sine ullo doloris sensu pedibus subjecta protereres, nec solis reveritus lucem omnium rerum altricem, nec fulminis metu, ut par erat, deterritus. Deficient me breves temporis angustiæ, omnia et singula narrantem, quæ te subegit necessitas facere et pati gravia et exsecrationi proxima; eo quod tua et matris tuæ opera tot procellis ac fluctibus Ecclesia Dei objecta esset. Jam vero ecqua præter hanc causa alia exstitit, cur Anna Augusta principatu excideret? Qua die errores Palamæ confirmavit, eadem illam omnes sciunt auctoritate sua spoliatam. Nempe eo casu divina justitia patientiam ac dilationem nullam admisit. Deinde imperatoria potestate etiam ad te sero translata, divinæ castigationis ipse quoque oblitus, et illa Palamæ dogmata rursum amplexus, licentiam ei integram dedisti, alios injuste et nulla ratione episcopalibus sedibus et quocunque dignitatis gradu exturbandi, alios in illorum locum introducendi, qui doctrinam impiam propria manu semel rogati consignassent. Scis me, amici officio functum, prædixisse tibi ac semper denuntiavisse, non abiturum te impune Deo offenso, sed afflictum iri in iis rebus, quæ charissimæ essent: unum videlicet ex **888** liberis amissurum. Neque vero mirum esse, si futuras res ex iis, quæ antecessissent, acute conjicerem, cum et impietatis magnitudo penitus mihi perspecta esset. Tempus ex eo breve effluxerat, et exitum prædicta habuerunt. Etenim liberorum tuorum natu minimus, cum aliquantulum ægrotasset, decessit. Atque ut ea quæ intercesserunt, ad eamdem veritatem pertinentia, omittam, scis rursus nunquam me destitisse privatim ac publice hortari te, ut ab ejusmodi impietate abstineres, ne pejorem quotidie vitæ conditionem experireris. Adeo bene eram erga te affectus, adeo tu mihi curæ eras. Te vero haud pigebat contraria omnia facere, et alia ex aliis moliri adversus religionem; ac si flagella et pœnæ, quas Deus tibi præsentes infligebat, ultra Gades et ultra Atlanticum mare demersæ evanuissent. Scilicet hoc quoque genus divinæ providentiæ est: peccatores infinitis plagis coercere, antequam sempiterno supplicio addicti destinatam sibi hæreditatem accipiant. Quæ enim sacrilegiis stupris, et homicidiis inest atrocitas, ea ab iis qui vel agunt vel patiuntur, et ab aliis omnibus, qui rem audiunt, diffamari solet; nec iis qui perpetrarint, conscientiam stimulis vacuam habere datum est. Ipsa quippe eam flagitia ut plurimum instar gladii fodiunt, subeunte verecundia, quæ hominum aspectum et pervigiles Dei oculos ferre non potest. Et multos quidem scimus ex pœnitentia meliores evasisse iis ipsis, qui semper frugi ac modesti fuissent. At hæretici erroris crimen, cum omnium gravissimum sit, **889** sceleris colorem occultum involvit quodammodo, ut oculos vulgi plerumque fugiat, et tam cognitu quam curatu difficile sit; propterea quod Scripturæ sacræ

A νικῆς περιόδου τάχος πάντα καθ' ἕνα, ὅσα δι' ἀνάγκην τε πεπραχέναι καὶ ὅσα πεπονθέναι ξυνεῤῥύηκε, δεινὰ καὶ κατάρας ὁμότιμα, διὰ τοὺς μυρίους χειμῶνας καὶ κλύδωνας, ὧν πρόξενος αὐτὸς ξύν γε τῇ μητρὶ κατέστης τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ. Ἄννῃ δὲ τῇ βασιλίδι τί τῶν πάντων ἕτερον ἢ τὰ τοιαῦτα τῆς βασιλείας καθέστηκεν αἴτια ἐκπεσεῖν; Ἴσασι γὰρ ἅπαντες, ὡς ὁμοῦ τε τὴν τοῦ Παλαμᾶ δυσσέβειαν ἐστήριξε καὶ αὐθημερὸν τὴν αὐθεντίαν ἀπολώλεκε, τῆς δίκης μὴ ἀνασχομένης ἐνταῦθα μακροθυμεῖν καὶ ὑπερτίθεσθαι παντάπασιν. Ἔπειτα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ πρὸς σὲ μετενεχθείσης ὀψὲ, ἐπειδὴ τῆς τοῦ Θεοῦ παιδείας ἐκλαθόμενος καὶ αὐτὸς, καὶ τῶν Παλαμικῶν ἐκείνων αὖθις ἀντεχόμενος δογμάτων, πᾶσαν ἄδειαν ἐδίδους αὐτῷ τοὺς μὲν ἐξωθεῖν τῶν

B ἐπισκοπικῶν καὶ πάσης ἐξουσίας θρόνων ἀδίκως καὶ ξύν γε οὐδενὶ λόγῳ, τοὺς δ' ἀντεισάγειν, τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας ἀπαιτουμένους ὁμοῦ καὶ διδόντας πρότερον· οἶσθα ὡς φίλος ὢν ἔγωγε προέλεγόν σοι καὶ διεμαρτυρόμην ἀεὶ, ὡς οὐκ ἀτιμώρητος ἀπαλλάξεις Θεοῦ ἀχθομένου, ἀλλὰ λυπηθήσῃ περὶ τὰ φίλτατα, ζημιωθεὶς τῶν παίδων ἕνα τῶν σῶν; Οὐδὲ γὰρ ἀπεικὸς ἐκ τῶν φθασάντων ἀκριβῆ με τῶν ἔμπροσθεν γίνεσθαι εἰκαστὴν, ἅτε καὶ ἀκριβῶς, ὅσον τῆς ἀσεβείας τὸ μέγεθός ἐστιν, εἰδότα. Βραχὺς παρεληλύθει χρόνος καὶ πεῖραν τὰ προειρημένα εἰλήφει· καὶ ὁ νεώτερός σοι τῶν παίδων μικρὰ νοσήσας ἀπῆλθε. Καὶ ἵνα τἀν μέσῳ παρέλθω, τῆς ὁμοίας ἐχόμενα ἀληθείας, οἶσθα πάλιν, ὡς ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ σοι

C παραινῶν οὐκ ἠρέμησα, τῆς τοιαύτης ἀπέχεσθαι δυσσεβείας, ἵνα μὴ χείρων ὁ βίος ἀεὶ σοι γίνηται. Οὕτω πρὸς σὲ φιλικῶς διεκείμην, καὶ οὕτω κηδόμενος διετέλουν. Σὺ δὲ οὐκ ἠμέλεις τἀναντιώτατα δρῶν καὶ μελέτας ἄλλας ἐπ' ἄλλαις συντιθεὶς κατὰ τῆς εὐσεβείας, ὡς ἔξω Γαδείρων καὶ Ἀτλαντικοῦ πελάγους βεβυθισμένων τῶν ἐκ Θεοῦ σοι κατὰ πόδας γινομένων μαστίγων τε καὶ ἀνταποδόσεων. Τρόπος γὰρ καὶ τοῦτο προνοίας ἐστὶ Θεοῦ, κωλύειν τοὺς ἁμαρτάνοντας μυρίαις ἐνταῦθα πληγαῖς, πρὶν κυρωθῆναι τὸν τῆς μελλούσης ἀϊδίου κολάσεως κλῆρον ἐκεῖνον. [P. 539] Ἱεροσυλία γὰρ καὶ πορνεία καὶ ἀνδροφόνων ἔργα διαβόητον πρὸς ἁπάντων τὴν ὕβριν εἰλήφει, τῶν τε δρώντων ἅμα καὶ παθόντων, καὶ πᾶσιν ἄλλοις, οἷς ἀκουστὸν ἐξείη ἂν γίνεσθαι· καὶ οὐκ ἀκόλαστον ἔχειν τοῖς δρῶσιν ἔπεται

D παντάπασι τὸ συνειδός. Πλήττει γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ξίφους δίκην αὐτὸ τὰ τῶν ἔργων αἰσχρὰ, αἰδοῖ τῶν ἀνθρωπίνων ὄψεων καὶ τῶν ἀκοιμήτων τοῦ Θεοῦ ὀφθαλμῶν· καὶ ἴσμεν πολλοὺς ἐκ μεταμελείας βελτίους τῶν ἀεὶ σωφρονούντων φανέντας· τὰ δὲ τῶν δυσσεβῶν αἱρέσεων ἐγκλήματα, μέγιστα πάντων ἁμαρτημάτων ὄντα, κεκαλυμμένον ἔσχε πως τὸ τῆς κακίας χρῶμα, καὶ ἄδηλον ὡς τὰ πολλὰ τοῖς πολλοῖς καὶ δυστέκμαρτον, καὶ δυσθεράπευτον, ἅτε γραφικῶν προφερομένων ῥήσεων κἀκεῖθεν, ἐκ τῆς ἐναντίας δηλαδὴ μερίδος, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως οἷς τὸ εὐσεβεῖν ἑδραῖον μεμένηκεν ἐπὶ ταῖς τῶν πατρίων θεμελίων κρηπῖσι. Διὸ τῶν ἁλισκομένων ἐνίους ἀφίησιν ὁ Θεὸς τῇ κακίᾳ συμφθείρειν, εἴτε διὰ παιδείαν ἄλλων, εἴτε καὶ διὰ τὸ ἀσύνετον ἔχειν καρδίαν καὶ ἥκιστα διορ-

θοῦσθαι δύνασθαι, εἴτε καὶ δι' ἀμφότερα. Οὐ γὰρ ἴσμεν τὰ τοῦ Θεοῦ κρίνειν ἀνεξερεύνητα κρίματα. Οἷς δ' εὐμενῶς ἔχει διὰ παλαιοτέρων χρηστότητα πράξεων, ἢ δι' ἑτέραττα ὁπόσα τῇ ἐκείνου σοφῇ προνοίᾳ ἀνήρτηται, τούτους δ' ἐμποδίοις παντοδαποῖς καὶ ποικίλοις ἀφιστᾷν ἐπείγεται, ὡς εἰρήκειμεν, τῆς σφαλλομένης ἐκείνης ὁρμῆς, μεῖζον ἢ κατὰ πατέρα φιλότεχνον πρᾶγμα ποιῶν. Ὃ δὴ κἀπὶ σοῦ ξυννενόηκα δρῶντα μὲν ἐκεῖνον, σὲ δὲ παιδείας ἐκείνης τὸ παράπαν οὐκ αἰσθανόμενον. Ὃ δὴ καὶ μέσην μοι τέμνει τὴν καρδίαν, ἀφόρητον τὴν ὀδύνην ἐπάγον, δεδιότι μὴ κρατῆρες ὀργῆς ἐκεῖθεν ἀκαθέκτου, κατὰ σοῦ καὶ παίδων τῶν σῶν κενωθέντες, ὄλεθρον ἐξαπίνης δράσωσι παντελῆ. Μὴ δὴ τοὺς τῶν κολάκων λόγους, ὅτι τῷ τῆς γλώττης μέλιτι καταγοητεύουσι τὰ τῆς ἀκοῆς πρόθυρα, τῶν ἐμῶν προτιμᾷν βούλου. Οἱ μὲν γὰρ ὠδίνουσι πόνον καὶ λύπας μακράς· οἱ δ' ἐμοὶ κύουσιν ἀληθευούσης εὐφροσύνης καρπούς. Λόγοι μὲν γὰρ σοφῶν ὡς βούκεντρα, φησί τις τῶν πάλαι σοφῶν· ἀλλ' οὗτοι σαφῶς εἰσιν, οἳ τὰς εὐδαίμονας γεωργοῦσι τύχας.»

Γ'. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα εἰπόντι ὑγιὲς οὐδὲν ἐξ ἐκείνου πυθέσθαι γεγένηταί τι ξύνδρομον τοῖς ῥηθεῖσιν, ἀλλὰ σκολιά τινα ῥήματα, διανοίας καθάπερ ἀρνησαμένης θεσμοὺς καὶ νόμους δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας. Ἐπεὶ οὖν εἰς πῦρ τε ἔδοξα ξαίνειν καὶ δικτύῳ θηρεύειν ἀνέμους, τάχιστα ἐκεῖθεν ἀπήλλαγμαι, μηδὲν πλέον ἀνύσας, ἢ τοὺς ἐκείνου θυμοὺς παροξύνας κατὰ τοῦ τὰ ὑγιαίνοντα τούτῳ φάρμακα προσάγοντος ἐμοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκε διδύμους καὶ τριπλᾶς τὰς κατ' ἐμοῦ μελέτας. Εἶτα δεδιὼς, μὴ οὐκ ἔχων ὅπως καὶ ὅθεν ἀρξάμενος ἀμύνεσθαί με τὸν αὐτοῦ Προμηθέα δόξῃ τὸν ἑαυτοῦ θεραπεύειν θυμὸν (οὔτε γὰρ χωρίοις καὶ ἀμπελῶσι [P. 560] καὶ ὕλαις πολυειδέσι προσηλῶσθαι βεβούλημαι πώποτε, οὔθ' ὅσας τε καὶ οἵας βασιλεῖς χορηγοῦσι τιμάς τε καὶ δόξας τῆς ἐμῆς ἐλευθερίας ἀλλάξασθαι ἠνεσχόμην, οὐ μὴν οὐδὲ πλούτου δή τινος τὴν ἀρετὴν ἀμείψασθαι τῶν λόγων· ταῦτα γάρ εἰσι δι' ὧν ἀμύνονται βασιλεῖς τῶν ὑπηκόων οἷς ἔχθονται, ζημιοῦντες ἐκ τοῦ ῥᾴστου), ἐς τὴν αὐτῷ μελετωμένην λοιπὸν ἀνήρτησε τὰ ἡμέτερα σύνοδον λῃστρικήν.

Δ'. Καὶ ἐπειδήπερ εἰς τελείαν ὁ ἀνὴρ ἐξεῤῥάγη τέως κακίαν, καὶ μάταια τὰ τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν ἐλπίδων ἤδη ἐδόκει, ἀπράκτῳ μοι λοιπὸν ἐς τὰ οἴκοι περιειστήκει γίγνεσθαι, τῶν λόγων ἀπεγνωκότι. Γενομένοις δ' ἐπ' ἐμαυτοῦ συχνοῖς καὶ ἀλλεπαλλήλοις περιαντλεῖσθαί με κύμασι λογισμῶν ξυνεῤῥύηκεν, οἷα κατὰ τῶν θερμοτέρων ψυχῶν τὰ τῆς Ἐκκλησίας τίκτει ναυάγια, ἅτε φάρμακον ἐξ ἀνθρώπων, ταχεῖαν

A testimonia ab illis quoque proferuntur, qui sanam doctrinam oppugnant; tametsi non eodem modo ab iis accipiuntur, atque ab orthodoxis, quorum religio firma et inconcussa patriæ fidei fundamentis innititur. Idcirco Deus nonnullos errores implicatos mori in errore permittit; seu ut alii erudiantur, seu quia illi cor habent intellectu destitutum, adeoque corrigi non possunt: seu ob utrumque. Etenim Dei judicia inscrutabilia non nostrum est dijudicare. Quibus autem Deus propitius est ob vetera ipsorum recte facta, aut ob alias causas, prout ejus sapienti providentiæ visum fuerit, eos (ut diximus) multis variisque incommodis oblatis, ab illo errore, quem sequuntur, studet avertere plusquam paterna bonitate. Atque illum quidem tecum B sic agere, te ipsum vero ejus disciplinæ nullum sensum accipere animadverti. Quæ res mihi medium cor veluti scindit, doloremque affert intolerabilem, metuenti, ne inde in tuum et in liberorum tuorum caput effusis exhaustisque implacabilis iræ calicibus, funditus statim omnes pereatis. At tu ne adulatorum verba ideo meis præferas, quod ii linguæ suæ melle aurium tuarum limen fascinant. Illa enim laborem et dolores longos parturiunt: mea autem veræ delectationis fructibus exuberant. Scilicet sapientum sermones (ut aliquis veterum sapientum dixit) **890** similes stimulis, quibus boves urgentur[1]. (Nam et illi pungunt quidem:) at re ipsa beatæ vitæ fundum excolunt.»

III. Hæc cum dixissem, nullum ex eo responsum accepi viro sapiente dignum, aut iis quæ dixissem consentaneum: sed ambiguas quasdam voces, ejus mentis indices, quæ veritate repudiata jus fasque C omne quodammodo abdicasset. Quoniam igitur mihi visus sum inanem operam sumere, celerrime inde abii, nihil aliud consecutus, nisi quod ejus animum exacerbavi in me ipsum, qui remedia ei salutaria obtulissem. Ecce enim parturiit injustitiam, concepit laborem, et consilia in meam perniciem alia atque alia peperit[2]. Deinde veritus, ne iræ suæ ideo temperare videretur, quia non haberet, unde et quibus modis suum me Prometheum, id est tutelarem Genium, ulcisci inciperet (quippe ego nunquam adduci potui, ut aut agris, aut vineis, aut variis rerum generibus, animum haberem affixum; neque unquam dignitatibus aut splendidis fortunis, quascunque principes largiuntur, libertatem meam vendere, ullove pretio in- D genuum dicendi morem permutare sustinui: atqui hæ res sunt, quibus ademptis princeps quisque facillime ulciscitur eos, quos odit homines privatos), deinceps ad arbitrium illius synodi, quam similem latrocinio meditabatur, nostra omnia referre statuit.

IV. Cum itaque ad summum scelus illius viri improbitas erumperet, et quod bonæ spei nobis fuerat, id jam omne inane esse videretur, restabat, ut domi deinceps, abjecto disputandi studio, otiosus manerem. Tum autem me crebri et alterni cogitationum fluctus obruere cœperunt, quales animis zelo inflammatis **891** naufragia Ecclesiæ solent inducere. Nullum quippe ab hominibus re-

[1] Eccle. XII, 11. [2] Psal. VII, 15.

medium animo meo occurrebat, quod salutis expediendæ viam mihi celerem sponderet. Decrevi itaque memet morti pro religione defendenda offerre, ipsa temporum conditione in eas me angustias compellente: ut cum alii prætera complures essent, quibus magnum et ardentem zelum intimo corde conceptum foventibus nondum se occasio obtulisset prodeundi in lucem et profitendæ palam veritatis, ii nunc saltem veluti conspicuum publicumque exemplum me intuentes se ipsos confirmarent, et in idem veræ fidei curriculum ipsi quoque descenderent. Ac initio statim virum quemdam, sacerdotem et religiosum, eumdemque amicum, arcesso; meum cum eo consilium communico: simulque vestem muto, et habitum monasticum, ut moris est, ab eo accipio: profiteorque B me in posterum, nisi hæc ipsa occasio ex hac vita me eximeret, etiam mutato vivendi genere inanem aulæ frequentationem et licentiam omnino abdicaturum. Et hæc quidem hactenus.

A τὴν λύσιν ἐπαγγελλόμενον, ἥκιστα δυναμένῳ λαβεῖν ἐπὶ νοῦν. Ὅθεν ὁμόσε χωρεῖν ἐς τὸν δι' ἀθλήσεως ἔγνωκα θάνατον, τῆς τοῦ καιροῦ περιστάσεως εἰς τοῦτ' ἀνάγκης ἡμᾶς περιελαυνούσης· ἵνα καὶ πλείους ὑπάρχοντες ἕτεροι, οἷς μακρὸν καὶ διάπυρον ζῆλον ἐν σπλάγχνων κυοφορούμενον ἔτι μυχῷ περιθάλπουσιν, οὔπω καιρὸν πρὸς ἐπίδειξιν ἐξεγένετο σχοῦσι παῤῥησιάσασθαι τὴν ἀλήθειαν, νῦν γοῦν ὥσπερ ἐμφανεῖ καὶ δημοσίῳ ἐμοὶ χρησάμενοι παραδείγματι, πρὸς ἴσον καὶ αὐτοὶ τῆς εὐσεβείας σφᾶς αὐτοὺς ἐπιῤῥώσαντες σταδιοδρομήσωσι δίαυλον. Κἀκ δὴ προοιμίων λοιπὸν, τῶν ἱερῶν καὶ μοναδικῶν ἀνδρῶν καὶ συνήθων μεταπεμψάμενος, τὸ σκέμμα τούτῳ κοινοῦμαι· καὶ ἅμα τήν τε στολὴν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ μοναδικὸν καὶ αὐτὸς, ὡς εἴωθε γίνεσθαι, τέως ἤμειψα σχῆμα· καὶ τοῦ λοιποῦ γε ἐπηγγειλάμην, ἣν μὴ ὁ παρὼν ἡμᾶς ἀπαγάγῃ τοῦ βίου καιρὸς, καὶ τὴν δίαιταν ὡς εἰκὸς μεταθεῖναι, τὴν τῶν βασιλείων ματαίαν διατριβήν τε ἅμα καὶ παῤῥησίαν ὁλοσχερῶς ἀποτιναξάμενον. Καὶ ταῦτα μὲν ἐς τόδε ἐκεχωρήκει.

## CAPUT V.

*Mane diei, habendo concilio indicti, frequentes orthodoxi ad Gregoram conveniunt. Illustriorum elogia; ac primum metropolitarum Ephesi et Gani. Cur præter hos unus tantum episcopus affuerit, nempe Tyrius. Quæ ejus partes fuerint. Laus Dexii. Laus Athanasii. Laus discipulorum Gregoræ. Cæterorum sociorum commendatio. Gregoras circumstantes alloquitur. Suorum vires verbis extenuat. Principis iniquitatem amplificat. Leonidæ Spartani apophthegma ad præsens institutum accommodat. Orthodoxis in aulam cum Gregora euntibus passim acclamatur. Multi se ad illos adjungunt.*

I. Aderat dies, qua nos oportebat inire apertum certamen pro fide orthodoxa. Mane ejus diei, antequam terra solis luce circumfunderetur, capite C extra cellulam paululum exserto, video ad me frequentes adventare viros lectissimos, plerosque monasticæ vitæ disciplina illustres; qui suis 892 sedibus jampridem pulsi, et alius alio dispersi, inopem et omnis solatii expertem vitam trahebant, nec eam quidem metu liberam. Imo vero quidam ex iis animo circumferebant imaginem eorum malorum, quæ vel jam pertulerant, vel promissa tantum et denuntiata nondum re ipsa experti fuerant. Quorumdam aures circumsonabant conviciis et minis quotidie jactatis. Erant etiam, qui in austera exercitatione annis plus triginta exactis, angustis cellularum parietibus penitus inclusi, postquam majori vitæ suæ parte mortui fuissent, reliqua jam parte morituri, et glorioso fine, nempe martyrio, D totam retro vitam ornaturi aderant; quorum nonnullos, longo senio debiles, aliorum manibus subnixos ac gestatos conspicatus, illacrymavi equidem, et vehementem eorum zelum admiratus sum.

II. Eminebat præterea Ephesiorum antistes: grandævus quidem ille; nam octogesimum ætatis annum jam excedebat: animi autem et omnium sensuum vigore plusquam juvenili præditus. Fulgebant quoque in eo honesta vultus species, lingua tum volubilis, tum plane vocalis; ad hæc philosophia profana pariter et sacra, cum qua is adoleverat.

[P. 561] Α'. Ἄρτι δὲ καὶ τῆς ἡμέρας ἐνεστηκυίας, ἐν ᾗ πρὸς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνας ἐχρῆν ἡμᾶς καθαρῶς ἀποδύεσθαι, πρωΐας ἔτι οὔσης, πρὶν τὰς τῶν ἡλιακῶν εἰς γῆν ἐκχυθῆναι λαμπάδων αὐγὰς, μικρὸν τοῦ δωματίου προκύψας ὁρῶ κατὰ πλῆθος ἰόντας ἡμῖν ἄνδρας λογάδας (27), καὶ τούτων τοὺς πλείους ἀσκήσει μοναδικῇ διαλάμποντας· οἱ τῶν οἰκείων ἐκ πολλοῦ διωχθέντες, καὶ ἄλλος ἄλλοθι διασπαρέντες, στενὸν καὶ ἀπαράκλητον ἔβοσκον βίον, καὶ τοῦτον ἥκιστα φόβων ἀπηλλαγμένον· ἀλλ' οἱ μὲν τὰ ἴχνη ὧν τε ἐπεπόνθεισαν δεινῶν καὶ ὧν ἐν ἐπαγγελίαις ἡ πεῖρα τέως ἐτίθετο περιφέροντες ἦσαν ἐν τῇ ψυχῇ· οἱ δὲ καὶ τὴν ἀκοὴν ἔναυλον ἔχοντες τῶν καθ' ἡμέραν λοιδοριῶν τε καὶ ἀπειλῶν. Ἦσαν δ' οἳ καὶ μᾶλλον ἢ τριακοντούτῃ διηνυκότες ἄσκησιν, ἐν οἰκίσκοις βραχέσιν ἐγκεκλεισμένοι παντάπασι, τεθνήκασι μὲν τῷ πλείονι μέρει τοῦ βίου, ἧκον δ' ὅμως ἤδη καὶ τὸ λεῖπον τεθνηξόμενοι καὶ τέλει μαρτυρικῷ τὸν ὅλον κοσμήσοντες βίον. Ὧν ἐνίους φοράδην ἐσκομιζομένους ὑφ' ἑτέρων ἰδὼν διὰ γῆρας βαθὺ ἐδάκρυσά τε καὶ τοῦ ζήλου τεθαύμακα τὸ σφοδρόν.

Β'. Ἐπὶ τούτοις καὶ ὁ τῶν Ἐφεσίων διέπρεπεν ἀρχιθύτης· ἀνὴρ πρεσβύτης μὲν, ὀγδοηκοστὸν γὰρ ἤδη παρήλλαττεν ἔτος τῆς ἡλικίας, ἐῤῥωμένος δὲ τὰς φρένας καὶ τὰ αἰσθητήρια πάντα, καὶ μάλα μᾶλλον ἢ κατὰ νεανίσκον. Ἐπήνθει δ' αὐτῷ καὶ κόσμιον εἶδος καὶ γλώττης εὔστροφος ἠχὼ καὶ φιλοσοφία συναυξηθεῖσα αὐτῷ, ὅση τε καθ' Ἕλληνας καὶ ὅση τῆς θείας αὐλῆς.

### Variorum notæ.

(27) De quibus longe aliter patriarcha Philotheus, *Antirrhet.* I, cod. Reg. 1996, fol. 14. BOIVIN.

Γ'. Καὶ ἅμα παρῆν, ᾧ τὰ περὶ τὸ ὄρος τὸ Γάνος A χωρία ἐπιτέτραπται διέπειν πνευματικῶς καὶ τὸν ἐκεῖ ποιμαίνειν ἀρχιερατικῶς κλῆρον καὶ λαὸν τοῦ θεοῦ, πολιὰν μὲν ἐπαγόμενος τρίχα, πολιὸν δὲ φρόνημα· καὶ ὅσον τὸν ἔξω φαινόμενον ἄνθρωπον εἶχε ξυντετηκότα, τοσοῦτον ἀνθοῦντα τὸν μὴ φαινόμενον. Ὑπερόριος γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς, διὰ τὸ μισεῖν πονηρῶν ἐκκλησίας καὶ λοιμῶν ξυναυλίας, ἐκ πολλοῦ γεγονώς, πάσῃ τῶν ἀναγκαίων αὐθαιρέτῳ στενοχωρίᾳ δαπανῶν διετέλει τὴν ἑαυτοῦ ζωήν.

Δ'. Τῶν γε μὴν ἑτέρων ἐπισκόπων ὅσοι τὸν ἴσον ᾔεσαν ζῆλον καὶ τρόπον [P. 562] οὐδενί γε ἐς τόδε ξυμπέπτωκεν ἐλλελεῖφθαι. Ταῖς γὰρ σφῶν ἐκκλησίαις παρεισφθαρέντων, ὁπόσοι ἀγύρται καὶ βαναυσώδεις καὶ ἄνδρες ἄντικρυς αἱμάτων, ἔξω στῆναι πέπρακται B σφᾶς προμηθείας ἁπάσης ὡς πορρωτάτω. Ὧν δή που τὰ σώματα, μὴ ἐγκαρτερῆσαι τῇ σπάνει τῶν ἀναγκαίων δεδυνημένα, καὶ ὅσαι ταύτῃ δυσπραγίαι καθάπερ ὁμοφυεῖς τινες τύχαι καὶ κῆρες ἕπονται, πάσης σκληρότητος ἐφόδια λαμπρῶς ἐφελκόμεναι, καὶ ἄλλ' ἐπ' ἄλλοις ἀντλοῦσαι κακίας πολυειδῆ καὶ πολύτροπα ῥόθια, πρὸς τὰς αἰωνίους ἐκείνας καὶ μακαρίας σκηνὰς μετῳκίσθησαν. Παρῆν δ' οὖν ἀντὶ πολλῶν κἀκ τῆς Ἀντιοχείας ἐπαρχίας ὁ Τύρου ἐπίσκοπος· ἀνὴρ συνετὸς καὶ πολὺν ἐκ φύσεως τρέφων τὸν ἐς τὰ δίκαια ζῆλον, κἀπὶ τῶν τῆς εὐσεβείας κρηπίδων μάλα ἀκλινὴς αὐτός τε ἱστάμενος καὶ ἄλλους ἐπιῤῥωννύειν ὢν ἱκανός. Οὗτος ἐν χεροῖν ἔχων τὰ πάλαι τῷ τὴν Ἀντιόχειαν πατριαρχικῶς διέποντι C γεγονότα ψηφίσματα καὶ γράμματα κατὰ τῆς τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας, καὶ ἅμα ἀπὸ στόματος ἤδη τὴν ἐκείνου κηρύττων γνώμην καὶ θέλησιν, αὐθαιρέτῳ καὶ αὐτὸς ἠκολούθει προθέσει ψυχῆς τοῖς θείοις ἀνδράσιν, οὓς ἐξ ἑωθινῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν οἰκίαν ἔφθημεν εἰρηκότες ἀθροίζεσθαι.

Ε'. Συνῄεσαν δὲ καὶ τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν καὶ σοφῶν οὐκ ὀλίγοι, πεφραγμένοι καλῶς τοῖς ἐκ τῶν θείων ὅπλοις Γραφῶν κἀκ τῶν φαινομένων ἠθῶν εὐθὺς οὐδαμῇ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας καπηλεύσειν ἐοικότες ἀγῶνας· Δεξιός τε, ὃς λόγῳ καὶ ἀρετῇ τὸν βίον ἀεὶ κοσμῶν ἔδειξε καὶ νῦν ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσιν οὐδαμῇ ψευδομένην ἔχων τὴν κλῆσιν, καὶ ἅμα Ἀθανάσιος, ἀθανασίας πλήρεις ἔχων τοὺς λογισμούς. D

Ϛ'. Ἐπὶ τούτοις καὶ ὁ τῶν ἐμῶν εἰσῄει χορὸς μαθητῶν, καὶ οἵτινες ἔτι σφίσιν ἐφοίτησαν, τὸν αὐτὸν ἀγωνισόμενοι τῷ διδασκάλῳ δρόμον. Ὧν τὸ πρὸς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας κινδύνους πρόθυμόν τε καὶ εὐγενὲς καὶ τὴν ἔμπρακτον εὐδοκίμησιν ἱκανῶς δεδειχέναι δοκῶ μοι τοὺς ἐν ἐκείνῳ τῷ μαρτυρικῷ σταδίῳ περιφανεῖς ἀγῶνας καὶ τὰ ἐπιπαῤῥησιασμένα τῆς γλώττης σεμνὰ παλαίσματα.

Ζ'. Καὶ ἵνα τοὺς ἄλλους ἐάσω, οὓς οὔπω καὶ τήμερον ἐς ὄψιν ἰέναι περιειστήκει μοι, παμπόλλους τε ὄντας καὶ πάντας ἀλλήλοις ἁμιλλωμένους τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν βίον, καὶ τῆς ἔνδον κατὰ Θεὸν ἀγαλ-

III. Aderat simul is, cui spiritualis administratio locorum Gano monti circumjectorum, clerique et populi Christiani cura pastoralis cum pontificali auctoritate commissa fuit: vir, ut senili canitie, ita et senili prudentia; in quo quantum homo exterior et oculis subjectus se ipsum maceraverat, tantum interior et latens vigescebat. Quippe episcopatu jampridem ejectus ob eam **893** causam, quia malorum concilia et pestilentium cathedras odisset, omni rerum necessariarum penuria afflictus vitam suam sensim consumebat.

IV. Quod ad cæteros episcopos attinet, qui eumdem zelum et morem sequi instituerant, eorum nullus superstes ad hoc usque tempus mansit. Nam cum in eorum ecclesias circumforaneum et illiberale hominum genus ac re ipsa viri sanguinum irrepsissent, hinc factum est, ut illi longissime ab omni humanæ providentiæ ope ablegarentur. Quorum corpora, cum tolerare non possent rerum necessariarum inopiam ac cæteras miserias, quæ eam velut cognata quædam fata et infortunia comitantes, omne austeritatis instrumentum secum trahunt, et alios ex aliis malorum omnigenum fluctus superingerunt, ad sempiternas illas et beatas sedes migravere. Aderat tamen unus pro multis ex Antiochena provincia, episcopus Tyri, vir intelligens, qui insitum a natura amorem justi ardentissimum animo aleret, ac in veræ fidei fundamentis cum ipse immotus perstaret, tum alios posset confirmare. Hic præ manibus habens vetera patriarchæ Antiocheni decreta, et litteras ab eo adversus Palamæ impietatem scriptas, necnon ejusdem sententiam ac voluntatem viva voce annuntians, ipse quoque ultro sequebatur viros illos sanctissimos, quos mane ad nostram domum confluxisse diximus.

V. Convenere etiam homines doctrina et eruditione insignes non pauci, sacris Scripturis velut armatura quadam egregia instructi, **894** qui ipso statim habitu minime videbantur in fidei orthodoxæ defensione ullam fraudem admissuri; nempe Dexius, qui litterarum et virtutis laude antea quidem semper illustris fuit; at in hisce religionis certaminibus verum esse suum nomen ostendit. Item Athanasius, totus re ipsa in meditatione immortalitatis.

VI. Subibat deinde chorus discipulorum meorum, et quotquot præterea istorum discipuli erant, idem cum magistro stadium decursuri. Quorum animum in subeundis pro religione periculis promptum ac generosum, et efficacem vere virtutem, satis (ut mihi videtur) declararunt præclaræ illæ luctationes, quibus se in martyrii palæstra exercuerunt, et honesta linguæ certamina ab iis ingenue et audacter suscepta.

VII. Omitto alios quam plurimos, quos usque ad hanc diem ne videre quidem mihi contigit: omnes ejusdem virtutis ejusdemque instituti æmulos: omnes impressam animo piam sententiam morum

honestate exprimentes, suique ipsius quodammodo indicem præ se ferentes, ut facile a viris prudentibus perspicerentur. Tandem cum instaret hora, qua nos in palatium ire oportebat, ii qui virtute et intelligentia præstabant, dato veluti militibus signo, alios ciere ad pugnam cœperunt.

VIII. Ego vero universos circumspiciens, «Eorum (inquam) qui 'huc convenerunt ardor sane haud ignavus; sed vires ad ineundam pugnam infirmæ. Etenim principis potentiam simul et voluntatem adversissimam habituræ sunt. Nihil autem, **895** meo quidem judicio, gravius accidere subditis potest, quam si hostem habeant principem suum, summa potestate armatum. Porro hic, ut videtis, non modo se ipsum, sed et illos, quos gravissimorum errorum debemus accusare, judices nobis constituit: idemque, terroribus aliunde injectis, conatur labefactare constantiam nostram, et generosum animi impetum mature reprimere. At si strenuis ducibus, si rei nauticæ usu peritis gubernatoribus, nec temporis opportunitas, nec venti obsecundent, sed eorum artibus aperte adversentur, inanis erit utrorumque diligentia. Mihi quidem libet usurpare illud Leonidæ Spartani dictum, quo illos qui cum eo adversus Persas militabant allocutus est, quando Thessalica Tempe ingressus, occupatis eorum locorum angustiis et latebris, hosti insidiabatur, manebatque illic obstiturus Persarum armis, et Xerxem aditu Græciæ prohibiturus. Nimirum ubi hostiles copias vidit torrentium fluminum more ingruere, statim socios suos, ut ad certam mortem ruerent, hortari cœpit et confirmare, dixitque: « O socii, hic prandeamus, ut eamus cœnatum apud inferos. » Eaque ipsa die, innumeris hostibus cæsis, viri illi numero trecenti gloriosam mortem oppetiverunt. Id ipsum quoque ego paululum mutata oratione, o fratres, inquam instantibus, extremum nobis vale invicem dicamus, ut eamus cœnatum apud inferos; imo ut Deo juvante defunctum **896** labore athletico pedem in paradiso figamus, ubi mei voluptatis incorruptum et perenne esse didicimus. Neque enim nos puto usque ad crastinum diem fore superstites. »

IX. Cum autem abiremus, passim viri et mulieres domibus suis prosiliebant, et nos faustis acclamationibus prosequebantur. Erant etiam, qui omni metu excusso audacter comitarentur, hinc atque hinc crebro circumcursantes, bini et terni; imo alicubi denso agmine confluentes, ut nostrorum numerus subinde augeretur; itidem fere ut maximus fluvius, qui ex altissimo monte erumpens non ab ipsis quidem fontibus tantus repente exsistit, sed per pronum lapsus cum aliis torrentibus et rivis undas communicat, ac tandem in eum modum excrescit, ut et plerisque in locis navigabilis fiat. Adeo dogmatis nefandi impietas omnibus promiscue, juvenibus, senibus, viris, feminis, evidens erat.

A ματοφορουμένης προθέσεως [P. 563] αὐτάγγελον κήρυκα τὴν τοῦ ἤθους εὐσχημοσύνην αὐτομάτως φάναι προβαλλομένους τοῖς ὅσοι ξύν γε συνέσει καὶ περινοίᾳ σοφῇ θεωροῦσιν· ἐπεὶ τὰ τῆς ὥρας ἤδη ἐνειστήκει, ἐν ᾗ καὶ τὴν ἐς τὰ βασίλεια ἐνδημίαν ἡμῶν γίγνεσθαι ἔδει, οἱ μὲν προὔχοντες ἀρετῇ καὶ συνέσει τοῖς ἄλλοις τὰ παρακλητικὰ τοῦ ἀγῶνος περιεσάλπιζον, ὥσπερ ἐν στρατοπέδῳ.

Η'. Ἐγὼ δὲ περιβλεψάμενος ἅπαντας « Ἡ μὲν προθυμία τῶν συνεληλυθότων », ἔφην, « οὐκ ἀγεννής, ἡ δὲ παράταξις ἀσθενής, τὴν τοῦ βασιλέως καὶ χεῖρα καὶ γνώμην μάλα ἀντίπαλον ἔχουσα. Βαρύτερον δ' οἶμαι τῶν πάντων ἕτερον εἶναι οὐδὲν τοῖς ὑπηκόοις, ἢ πολέμιον κεκτῆσθαι σφίσιν αὐτοῖς τὸν τὴν αὐτοκράτορα περιζωννύμενον δύναμιν βασιλέα. B Ἴστε γὰρ ὡς μὴ μόνον αὐτὸς ἑαυτόν, ὅτι μὴ καὶ οἷς τὰς παλαμναιοτάτας ἐγκαλεῖν ὀφείλομεν ἡμεῖς δυσσεβείας, ἡμῖν χειροτονεῖ δικαστάς· καὶ ἅμα ταῖς ἔξωθεν ἀπειλαῖς ἡμῶν κατασείειν πειρᾶται τὸ φρόνημα καὶ τὸ εὐγενὲς προαναστέλλειν παράστημα τῆς ψυχῆς. Καὶ στρατηγοῖς γὰρ ἀγαθοῖς καὶ κυβερνήταις εὖ τὰ θαλάττια ἠσκημένοις, ἣν μήτε ξύμμαχος ὁ καιρὸς καὶ τὰ πνεύματα ᾖ καὶ ἅμα τοῖς σφῶν ἐναργῶς ἀντιπράττῃ σοφίσμασι, μάταιος ἀμφοῖν ἡ σπουδή. Καί μοι ἐπὶ γλώττης εἴη τὸ Λεωνίδῃ πάλαι τῷ Σπαρτιάτῃ ῥηθὲν πρὸς τοὺς ξύν γε αὐτῷ στρατευσαμένους κατὰ Περσῶν· ὁπότε δηλαδὴ ἐς τὰ περὶ Θετταλίαν Τέμπη γενόμενος, καὶ τὰς ἐκεῖ δυσχωρίας καὶ τὰ ἔνεδρα προειληφώς, ἐκάθητο ἐνεδρεύων τε ἅμα καὶ περιμένων κωλύειν τὰ Περσῶν C ὅπλα καὶ τὴν Ξέρξου πρὸς Ἑλλάδα διάβασιν. Ἐπειδὴ γὰρ κατὰ ποταμοὺς τὰ τῶν πολεμίων ἐκεῖνος ἑώρα στρατόπεδα ἐπιῤῥέοντα, ἐς προὖπτον προὐτρέπετό τε καὶ ἀνεῤῥώννυε θάνατον τοὺς οἰκείους » καί, « Δεῦτε ἀριστήσωμεν ἄνδρες », ἔλεγεν, « ἵνα ἐν ᾅδου δειπνήσωμεν· » ὅτε δὴ καὶ τριακόσιοι ὄντες αὐτοί, μυρίους ἀνελόντες, αὐθήμερον εὐκλεῶς καὶ αὐτοὶ κατεκόπησαν. Τοῦτ' οὖν ἐκεῖνο καὶ αὐτὸς ὑπαλλάξας μικρόν, Δεῦτε, πρὸς τοὺς παρόντας ἔφασκον, ἀδελφοί, τὸν ἔσχατον ἀσπασμὸν ἀποδῶμεν ἀλλήλοις, ἵνα ἐν ᾅδου δειπνήσωμεν· ἢ μᾶλλον ἐν παραδείσου ξύν γε Θεῷ τὸν ἀθλητικὸν ἐρείσωμεν πόδα, ὅπη τὸ μέλι τῆς ἡδονῆς ἀκήρατον εἶναι καὶ ἀδιάδοχον δεδιδάγμεθα. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἀπαθὲς ἡμῖν ἀπαλλάξειν οἶμαι τὸ ζῆν ἄχρι καὶ ἐς τὴν ὑστεραίαν. »

D Θ'. Ἀπιόντας γε μὴν συχνοὶ τῶν οἰκιῶν ἐκπηδῶντες, ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, εὐφήμοις προὔπεμπον ἡμᾶς ταῖς φωναῖς. Ἦσαν δ' οἳ καὶ πάντας φόβους ἀποσεισάμενοι, θαῤῥοῦντες εἵποντο, θαμὰ περιτρέχοντες ἔνθεν καὶ ἔνθεν, σύνδυο καὶ σύντρεις· ἔστι δ' οὗ καὶ κατὰ πλῆθος, καὶ πλείους ἀεὶ ποιοῦντες ἡμῶν· παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις ποταμῶν [P. 564] τῶν μεγίστων, ἐξ ὄρους ὑψίστου ῥηγνύμενος, οὐ τοιοῦτος μὲν ὑπάρχων ἐκ πηγῶν εὐθύς, ἐς δὲ τὸ κάταντες ἰών, καὶ ἄλλοις ἔτι χειμάῤῥοις καὶ ῥύαξι τὸ ῥεῦμα κοινούμενος, ἐπὶ τοσοῦτον αὔξει μεγέθους, ὡς καὶ ναυσίπορον ὡς τὰ πολλὰ καθίστασθαι. Οὕτω κατάδηλος ἅπασιν ἀναμὶξ καὶ νέοις καὶ γέρουσι, καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξίν, ἡ τοῦ παλαμναίου δόγματος ὑπῆρξε κακία.

## CAPUT VI.

*Palamitis in interiore aula epulantibus, Gregoras et socii excluduntur. Per atrium dispersi diu exspectant. Palamitæ post epulas in Alexii triclinium transeunt. Illic inter se primum consultant; deinde et orthodoxi introducuntur. Concilii auspicandi ratio ab his præscripta. Cantacuzenus perplexis et ambiguis verbis jurat. Ejus adversus orthodoxos iniquitas manifesta.*

Α'. Ἄρτι δὲ περὶ ὥραν τῆς ἡμέρας καθισταμένην A δευτέραν ἐντὸς καὶ ἡμεῖς τῶν βασιλείων γιγνόμεθα· καί τινες τῶν πελεκυφόρων ὁμοῦ καὶ ῥαβδούχων, τῆς ἐνδοτέρας τοῦ βασιλέως ἐθάδες ὄντες, ἡμᾶς θεασάμενοι πόῤῥωθεν, σπουδῇ πρὸς ἡμᾶς ἀφίκοντο, τήν τε πρόοδον ἀναστέλλοντες καὶ αὐτοῦ περὶ τὴν αὔλειον περιμένοντας ἡσυχάζειν κελεύοντες· ἀσχολεῖσθαι γὰρ ἤδη τὸν βασιλέα περὶ θεραπείαν τινὰ κατεσπουδασμένην τῶν Ναζιραίων (28) ἐκείνων καὶ νέων δογματιστῶν, ὅσοι τε περὶ σφᾶς ἐπίσκοποι καὶ ὅσοι πρεσβύτεροι, καὶ πᾶσαν ἁπλῶς εἰπεῖν ἐκείνην ἡλικίαν· εἶναι δὲ τὰ τῆς θεραπείας ἐκείνης οὐκ ἀμβροσίαν καὶ νέκταρ οὐράνιον· ἢ γὰρ ἄν τινες ἦσαν ἀναίμονες καὶ αὐτοὶ (29), καὶ ἀθάνατοι ἐκαλοῦντο· ἀλλ' εὐωχίαι, καὶ τράπεζαι πολυτελεῖς, καὶ ἀνθοσμίαι, B καὶ ἀκρατοποσίας φάναι ἀγῶνες· πρὶν ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα γενέσθαι τὰς τοῦ ἡλίου αὐγὰς, παρασκευασθεῖσαί τε καὶ καρυκευθεῖσαι λίαν ἐπιμελῶς καὶ ἀνενδεῶς, καὶ ὡς τοῖς οὕτω γαστριζομένοις ἁγίοις ἐκ βασιλέως ἥρμοττε πρὸς ἡδονήν· ἵνα τὴν σφίσιν εἰωθυῖαν ἐντεῦθεν, ὡς ἔοικεν, εἴη ἀνειληφόσι τοῦ ἡγεμονικοῦ κάθαρσιν, εὐπλαστότερον οὕτω περ ἐπὶ θεσπτείας ἀνατυπουμένου, θαῤῥαλεώτερόν τε καὶ ἀδεέστερόν, ὡς ἀπὸ σκήπτρου, θεμιστεύειν καὶ ἀποδισκεύειν τοὺς λόγους τοῖς ἐφημέροις ἡμῖν, ἥκιστα δυναμένοις ἀπὸ κοιλίας φωνεῖν, ἀλλὰ μόναις ἐγκεκυφόσι καὶ οἱονεὶ προσπεπατταλευμένοις ταῖς πατρίοις βίβλοις, καὶ ταῖς ἐκεῖθεν ἐξηρτημένοις εἶναι, καθάπερ ἀδαμαντίναις ἀεὶ σειραῖς, νομοθεσίαις δογματικαῖς.

C Β'. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ ἡμεῖς ἄλλος ἄλλοθι τῆς βασιλείου ἐκείνης αὐλῆς, κατὰ συζυγίας τινὰς καὶ δεκάδας, ἐκ διαστήματος ἠρέμα καὶ βάδην σκιδνάμενοι περιπάτῳ ἐχρώμεθα, καθάπερ οἱ ἐν Ἀκαδημίᾳ [P. 565] πάλαι Σωκρατικοί· πλὴν ἢ ὅτι τὰ θεῖα τῆς ἐκκλησίας ἡμῖν ἐπὶ στόματος ἦσαν δόγματα. Ἦσαν δ' οἳ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐπ' αὐτοσχεδίου ἐκάθηντο, οὐκ ἐπὶ ποταμοὺς Βαβυλῶνος, πρὸς Ἀσσυρίαν πόῤῥω πατρίδος αἰχμάλωτοι ἀπαγόμενοι· ἀλλ' ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας, εἰπεῖν, ἀλλοτρίοις δόγμασι χρῆσθαι καὶ προσκυνεῖν ἀναγκασθησόμενοι. Διὸ καὶ αὐτοῦ περιμένοντες τὸ πολὺ διετετελέκειμεν τῆς ἡμέρας ὕπαιθροι, ἅμα τῷ ἡλίῳ καὶ ταῖς θεριναῖς ἐκείναις ἀκμαῖς τῆς αἰθερίας καμίνου φλεγόμενοι, ἔνδον τῶν θεωρητικῶν ἐκείνων D εὐωχουμένων ἀνδρῶν μυστικώτερον.

Γ'. Ἄρτι δὲ τοῦ ἡλίου περὶ σταθερὰν ἀκριβῶς γενομένου τὴν μεσημβρίαν, ἐπὶ τὸν Ἀλεξίῳ πάλαι τῷ βασιλεῖ δομηθέντα μετῆεσαν τρίκλινον· ἔνθα δὴ προκειμένων τῶν βάθρων, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνῄεσαν ἅμα τῷ βασιλεῖ, συνδιασκεψόμε-

I. Circiter horam diei secundam palatium ingredimur. Ibi lictorum et apparitorum nonnulli, eorum nempe qui in interiore imperatoris domo versantur, procul nos conspicati, cum festinatione occurrunt, ulterius progredi vetant, atque illic circa vestibulum quietos stare et exspectare jubent; quippe jam imperatorem sedulo operam dare, ut corpus curarent illi Naziræi: illi scilicet novi dogmatistæ, eorumque socii episcopi, presbyteri, et omnis prorsus ejuscemodi turba: constare autem eam corporum curationem **897** non ambrosia aut cœlesti nectare; alioqui enim futuros istos similes iis, qui exsangues vivunt immortalesque vocantur; sed lautis et sumptuosis dapibus, et vino fragrante, et meracis potionibus, et bibendi certaminibus: quæ quidem omnia ante solis ortum apparata et multo artificio elaborata fuissent, ut nihil deesset ad voluptatem, quam sanctis illis abdominibus ab imperatore adhiberi par esset: nimirum ut ii, mentis acie solito hoc more repurgata, et ad accipiendas divinitus visiones in meliorem habitum reformata, confidentius deinceps et securius, quasi sceptro potiti, leges ferre, et nobis vilibus homunculis suas voces eminus possent intorquere; nobis, inquam, qui solis Patrum libris proni incubantes, et velut affixi, voces e ventre elicere minime didicissemus, sed illorum dogmaticis legibus, veluti nodis quibusdam adamantinis, obstricti penderemus.

II. Et hæc quidem ita se habuerunt. Nos vero alii alio per imperatoriæ domus atrium dispersi, et quasi in classes et decurias per intervalla distributi, tranquille et lento gradu ambulabamus, quemadmodum olim in Academia Socratici auditores; nisi quod nobis divina Ecclesiæ dogmata in ore erant. Quidam etiam in sedibus fortuito et temere oblatis considebant, non illi quidem super flumina Babylonis, in Assyriam longe a patria captivi abducti; at iidem tamen in terra quodammodo peregrina eam vim subituri, **898** quæ illos cogeret peregrina dogmata amplecti et adorare. Itaque illic magnam diei partem exspectando consumpsimus, idque sub dio, sole et æstatis ardoribus torrefacti; cum interea præclari illi contemplatores mystico convivio sese intus sanctissime oblectarent.

III. Demum hora ipsa meridiana, cum solis fervor maximus est, in triclinium ab Alexio imperatore quondam exstructum transeunt, atque illuc, præparatis jam subselliis, pontifices et presbyteri una cum imperatore conveniunt, deliberaturi inter

### Variorum notæ.

(28) *Hominum* scilicet, qui *austeriorem vitæ disciplinam professi sunt*. Boivin.
(29) Homer. *Iliad.* v, 342. Boivin.

se, antequam nos introducemur, quomodo ea, quæ jampridem animo meditarentur et adversum nos struerent, oblata tandem occasione, facile ad exitum perducturi essent; ita ut mox affuturi auditores non intelligerent, dolum eum esse multis annis fabricatum et artificiose compositum. Tandem et nos quoque, a janitoribus vocati, introivimus. Tum statim imperator appositum Evangelium brevi adoratione prosecutus est, nobis videlicet ea opera satisfacturus. Nam ut sacrosancti sexti concilii generalis acta exhiberentur, prout cautum esset constitutione principis illo tempore imperantis, et ut nunc quoque præsentibus nobis juraretur, etiam atque etiam petieramus. Deinde et ipse sedit, et nos etiam simul cum aliis sedere jussit.

IV. Atque ille loqui exorsus orationi suæ interserebat juramenta quædam vaga et perplexa, sibi ipsi et liberis suis exitium quasi imprecando, si quovis modo alteri parti faveret: erantque ejus **899** dicta, ut re ipsa patuit, dilemmata. Ecquid porro mirum, ubi ille am inde ab initio cum Palama plane conspirabat, et ejus consuetudinem tanti faciebat, ut eam diu noctuque publicis negotiis urgentibus antehaberet, et cum eo dolos consueret ac retia nobis tenderet; idemque tam privatis quam publicis sermonibus mecum sic solitus esset pugnare, ut ipso etiam Palama violentior esse videretur? Itaque ille, cum promittebat se erga alteram partem propenso animo haud fore, si nos solos respexit, non pejeravit quidem, at animam suam perdidit, antiquum illum Herodem prorsus imitatus; qui, prophetam cum occideret, sceleri suo jusjurandum prætexebat. Quod si neutram partem respicere mens jurisjurandi potuit, sed æqua lance suspensus affectus parem se utrisque præbere debuerat, atque ille deinde juratis non stetit (id quod re ipsa declaravit, cum in theatro illa frequentissimo corrupit juris æquitatem) nunquam certe perjurii crimen effugiet, qui sua sponte commisit ut esset perjurus.

V. Nempe ille, eamdem Palamæ et sui ipsius ruinam esse statuens, cum nunc videret, aliter quam putaverat, nostris disputationibus funditus profligari, puppem in medio cursu contorsit; et vulpina abjecta statim ursinam pellem induit, totusque ex alio alius evasit; nec se amplius potuit cohibere, quin et vociferaretur, et nos, nisi taceremus, minis terreret: quippe haud ferendos esse nos, qui in ejus domo tum loqui vellemus, cum ipse nollet audire; **900** quasi nempe sui ipsius et præstitorum juramentorum foret oblitus, nec hominum qui illuc multi convenerant, conscientiam, nec tacita judicia revereretur illorum, coram quibus in manifesto scelere deprehensus mendacii et iniquitatis argueretur. Nam ille id quod erat, minime erat; et quod non erat, id ipsum revera erat, pro imperatore merus tyrannus, pro judice accusator noster et inexcusabilis persecutor. Adeo infelix ille, divina ope destitutus, de suo statu decli .vit, et spe-

A νοι, πρὶν ἡμᾶς εἰσιέναι, τὰ πάλαι πολλάκις μελετηθέντα τε καὶ συσκευασθέντα βουλεύματα καθ' ἡμῶν, πῶς ἂν ἐπὶ καιροῦ νῦν εἰς πέρας ἄγειν εἴη αὐτοῖς εὐπετῶς τε καὶ ὡς ἂν τοῖς παροῦσιν ἀκροαταῖς ἀγνοηθείη, λαθόντα ὅτι ξὺν δόλῳ πέπρακταί τε καὶ δεδραματούργηται πολυετεῖ. Εἰσῄειμεν δ' οὖν ὀψὲ καὶ ἡμεῖς, τῶν θυρωρῶν καλεσάντων. Καὶ ὁ βασιλεὺς εὐθὺς τῷ εὐαγγελίῳ παρακειμένῳ προσκύνησιν ἀπονείμας βραχεῖαν, ἡμῶν γε εἵνεκα, πολλὰ πολλάκις τὰς τῆς θείας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου προτεθῆναι πράξεις ἀπαιτούντων, κατὰ τὴν ἐκεῖ τοῦ τότε βασιλέως κατάστασιν, καὶ τοὺς ὅρκους γενέσθαι καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν· ἔπειτα αὐτός τε ἐκάθισε καὶ ἅμα ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις καθεσθῆναι προὐτρέψατο καὶ ἡμᾶς.

B Δ'. Λέγειν δ' ἀρξάμενος παρεμίγνυ τοῖς λεγομένοις καὶ ὅρκους διεσπασμένους τινὰς καὶ αἰνιγματώδεις, ἐπαρώμενός πως ἑαυτῷ καὶ τέκνοις ὄλεθρον, εἰ τῷ ἑνὶ μέρει πρόσθοιτο τὴν γνώμην ὁποσονοῦν. Καὶ ἦν, ὡς ἔδειξεν ἐπὶ τῶν ἔργων, διλήμματα τὰ φθεγγόμενα· καὶ πῶς μὲν οὔ· τῷ Παλαμᾷ τὰ ἴσα πνέων ἐξ ἀρχῆς, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν προὐργιαιτέραν τῶν ἀνὰ χεῖρας ποιούμενος δημοσίων τὴν αὐτοῦ ὁμιλίαν, καὶ ταῦτα συῤῥάπτων καθ' ἡμῶν καὶ συσκευάζων δίκτυα, κἀμοὶ λογικῶς μαχόμενος ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ βιαιότερον ἢ κατ' αὐτὸν εἰπεῖν Παλαμᾶν; Εἰ οὖν τὸ ἡμέτερον ἔβλεψε μέρος ἐκεῖνος, ᾧ τὴν γνώμην ἥκισθ' ὑπισχνοῖτο προστίθεσθαι, εὐώρκησε μέν· ἀπολωλέναι δ' ὅμως πέπραχε τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, εἰς Ἡρώδην τὸν πάλαι τὴν μίμησιν ἄντικρυς ἀνενεγκών, C ὃς προφητοκτόνου πρόβλημα κακίας τὸν ὅρκον πεποίηται. Εἰ δὲ πρὸς οὐδέτερον βλέπειν ἐνῆν τοῖν μεροῖν τὴν τοῦ ὅρκου διάνοιαν, ἀλλ' ἰσόῤῥοπα ἐπ' ἀμφοῖν τὰ τῆς γνώμης ἐκρέματο τάλαντα, τοῖς δ' [P. 566] ὀμωμοσμένοις ἥκισθ' ὕστερον ἐνέμεινεν, ὡς ἔργοις ἔδειξεν αὐτοῖς, καπηλεύσας ἐπὶ θεάτρου τοσούτου τὴν δίκην, τὰς τῆς ἐπιορκίας οὐκ ἄν ποτε λοιδορίας ἐκφύγοι, ἑαυτὸν ἐπίορκον αὐθαίρετον πεπραχώς.

E'. Ἑαυτοῦ γὰρ τὴν τοῦ Παλαμᾶ λογιζόμενος ἧτταν, ἔπειτ' ἰδών, ὡς οὐκ ᾤετο, κατὰ κράτος τοῖς ἡμετέροις ἡττώμενον λόγοις, πρύμναν τε ἐν μέσῃ πορείᾳ ἐκρούσατο καὶ ῥίψας τὴν ἀλωπεκῆν εὐθὺς τὴν D ἀρκτικὴν μετενέδυ, καὶ ἄλλος ὅλος ἐξ ἄλλου καθίστατο, μηκέτι καθεκτὸς εἶναι δυνάμενος, ἀλλὰ βοῶν καὶ ἀπειλῶν, εἰ μὴ σιγῷημεν· μηδὲ γὰρ ἀνέχεσθαι τῶν οἴκων ἐντὸς τῶν αὐτοῦ, λέγειν μὲν βουλομένων ἡμῶν, αὐτοῦ δ' ἀκούειν ἥκιστα δεχομένου· καθάπερ αὐτὸς ἐκλαθόμενος ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὅρκων ἐκείνων, καὶ μήτε τοῦ ξυνόντος πλήθους τὸ συνειδὸς μήτε τὰς τῆς γνώμης κρίσεις ὅλως αἰδεσθεὶς ἐκείνων, ἐφ' οἷς ἡλίσκετο μάλα ἐπ' αὐτοφώρῳ ψευδόμενός τε καὶ ἀδικῶν. Ὃ μὲν γὰρ ἦν, οὐκ ἦν· ὃ δ' οὐκ ἦν, ἦν· ἀντὶ μὲν βασιλέως, τύραννος ἀκραιφνής· ἀντὶ δὲ δικαστοῦ, κατήγορος καὶ διώκτης ἡμῶν ἀπροφάσιστος. Οὕτως ἐγκαταλειφθεὶς ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δεξιᾶς ὁ ταλαίπωρος ἐξέστη τε ἑαυτοῦ καὶ τοῖς ὁρῶσιν ἄθυρμα λαμπρὸν ἐγίνετο πρός τε τοῦ τρόπου πρός τε τῶν

λόγων καὶ ἅμα τοῦ μειρακιώδους ἤθους ἐκείνου.

A ciatoribus, cum ob ingenium tum ob sermones et juvenilem illum morem, publicum ludibrium exstitit.

## CAPUT VII.

*Gregoras, antequam actorum synodicorum fusiorem narrationem ordiatur, negat se omnia posse sigillatim persequi; ætate debilem; captis morbo et aliis malis afflictum; antiquo sensuum vigore destitutum. Victum olim a se Barlaamum gloriatur, varias lucubrationes suas enumerat. Nunc sibi obstare queritur senectutis incommoda; adversariorum violentiam; hominum judicia, vel ambigua, vel metu corrupta. Cantacuzenus anteu laudatus cur in hac historiæ parte vituperetur. Ubi de Deo agitur, nefas mentiri aut dissimulare. Cum imperatore, velut cum æquali, disputare quando liceat.*

Α'. Ἀλλ' ἐπειδήπερ οἱ πλείους, φιλιστοροῦσαν καὶ φιλήκοον κεκτημένοι ψυχὴν, πρόσω ἰέναι ἡμᾶς οὐκ ἐῶσι, πρὶν ἐς εὐρύτερον τὴν τῶν ἐκεῖ παραθεῖναι λαληθέντων τε καὶ πραχθέντων ἀφήγησιν, ὑπόδειγμα τῷ βίῳ χρηστὸν ἀθλητικῆς ἐνστάσεως, καὶ οἷς ὑπὲρ τῶν θείων ἔνεστι δογμάτων ζώπυρον καιροῦ καλέσαντος ἀγωνίσασθαι· φέρε, τὰς τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνας ἐν δευτέρῳ τῆς τῶν φιλαρέτων ἀνδρῶν ἐφέσεως θέμενοι λέγωμεν, ὁπόσον οὕτως ἔχουσιν ἐφικτὸν ἂν εἴη. Εἰ [P. 567] γὰρ ὑγιῶς ἔχουσιν οὐκ ἄν ποτε γένοιτο λέγειν ἀθρόον ἅπαντα συνελόντας, σχολῇ γ' ἂν εἴη δήπου, καὶ χρόνῳ καὶ κεφαλῆς ἀλγηδόσι τοσαύταις, καὶ ἅμα ταῖς νῦν παρεισπεσούσαις διὰ τὴν τῶν δογμάτων καινοτομίαν λύπαις δαπανωμένοις, λέγειν ἅπαντα κατ' ἴχνος ἰόντας· ὅτε γάρ μοι πρὸς εὐρωστίαν εὖ πεφυκέναι ἐνῆν τὴν τῶν αἰσθητηρίων ἀκμὴν, οὐχ ὁ νῦν καιρός· ὅτε δ' ὁ νῦν καιρὸς, οὐκ ἐκείνως ἔχειν συμβαίνει.

I. Sed quoniam plerique, animum habentes discendi et audiendi cupidum, nos ultra progredi haud sinunt, antequam ea quæ tunc dicta aut facta fuerint, fusius exposuerimus; utile scilicet futurum B hominibus exemplum athleticæ et martyribus dignæ constantiæ; iis præsertim, qui, si tempus ferat, pro sacris dogmatis decertare ardent; age, capitis doloribus optimorum virorum desiderio posthabitis, pro ea facultate, quæ nobis ita affectis reliqua est, disseramus. Enimvero si omnia simul dicendo complecti ne ii quidem possunt, quibus belle est; nos certe, qui et senio et capitis doloribus tantis confecti sumus, et gravibus præterea molestiis consumimur, quas novarum opinionum insolentia hoc tempore attulit, accurate et sigillatim omnia persequi oratione multo minus ipsi poterimus. Nimirum quando in me sensuum vis acerrima vigebat, non ea fuit occasio, quæ nunc **901** adest; nunc cum adest occasio, non C idem vigor sensuum suppetit.

Β'. Καὶ εἰ μὴ τετυφῶσθαι δοκοίην ἐνίοις, ἔξεστι τὸ πεφυκὸς τἀληθοῦς ξυνορᾷν κἀκ τῶν ἀγώνων, οὓς διηντλήκαμεν, ἐκ Καλαβρίας ἤδη πρῶτον ἐπιδεδημηκότος κἀμοὶ πρὸς ἔριν συμπλακέντος Βαρλαὰμ ἐκείνου· ὃς πολλὴν ἐπαγόμενος κατὰ τῆς κοινῆς τῶν Ῥωμαίων σοφίας ὀφρὺν τότε πρῶτον ᾔσθετο μάτην ἀκούων σοφὸς, τὰς τῆς σοφίας κέδρους ἐκείνης ἐξαίφνης ἀφαιρεθείς· καθάπερ πεύκη καὶ κυπάριττος, ὁπότε σφᾶς ἀπογυμνοῖ τῆς κόμης ὑλοτόμου βρίθουσα παλάμη. Ἃ πάντα καὶ γραφῇ δεδωκότες στήλην τῆς ἐκείνου κακίας τῷ χρόνῳ παρέσχομεν. Ἐῶ λέγειν οὓς ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν γιγνομένων, ἃς καὶ αὐτὰς γραφῇ παρεπέμψαμεν ἐς τὸ μονιμώτερον, κατεβαλόμεθα πόνους, καὶ οὓς ἐν τοῖς ἀντιῤῥητικοῖς τε καὶ στηλιτευτικοῖς (30), ἄλλοτ' ἄλλοθεν ἀναφυομένων παντοδαπῶς ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας· καὶ πρός γε ὅσους ἐν ἐξηγήσεσι τῶν ἐς τὸ γριφωδέστερον τοῖς παλαιοῖς εἰρημένων ἐνεδειξάμεθα.

II. Rem porro ipsam ut se habet, nisi vano fastu inflari videor, intelligere est ex illis certaminibus, quibus jam tum defuncti sumus, cum primum Barlaamus ille e Calabria advenit et mecum disputandi causa congressus est. Qui quidem supercilio elato communem Romanorum eruditionem cum despiceret, tunc demum sensit frustra se laudari ut eruditum, postquam videlicet altissimas illas veluti cedros eruditionis ablatas amisit; non aliter quam picea aut cupressus, quas valida lignatoris manus comis spoliatas denudat. Quæ omnia litteris ideo consignavimus, ut ejus quæ in illo fuit improbitatis monumentum apud posteros exD staret. Nihil dico de iis laboribus, quos in rerum gestarum narratione (nam eas quoque scriptis mandavimus, ut earum esset memoria diuturnior), nihil de his, quos in scribendis libris seu antirrheticis seu steliteuticis, cum hostes veritatis alias aliunde emergerent et omnibus modis eam oppugnarent, nihil denique de illis, quos posuimus in obscurioribus veterum sententiis interpretatione nostra explanandis.

Γ'. Διὰ δὴ τῶν τοιούτων πόνων οἱ τοῦ τὰ πάντα μαραίνοντος ὀδόντες χρόνου παρατρώγουσι (31) προσιόντες ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν, καὶ τὸ ὑγιαῖνον τοῦ σώματος ὑπορύττουσιν, ἔχοντες ὁμοῦ καὶ τὴν τῆς ἁρμονίας δανείστριαν φύσιν συνέκδημον φορολόγον,

III. Per ejusmodi labores tempus ipsum, cujus dentibus omnia vitiantur, sensim accedens, corporis mei saniorem partem exedit, et quasi suffodit; atque ei sociam se adjungit corporeæ compagis fœneratrix natura; quæ nunc tandem, velut ali-

Variorum notæ.

(30) Prioribus scilicet, non posterioribus. Vide Indicem operum Gregoræ dogmaticorum. BOIVIN.

(31) Gregoras, quo tempore hæc scribebat, nondum expleverat annum ætatis 57. Siquidem hæc scripsit anno Chr. 1357, æstate fere media, ut supra adnotavimus! Constat autem natum esse an. 1295. BOIVIN.

quis tributorum exactor, acrius mihi incumbit, et creditum vi repetit; ac modo aciem oculorum hebetat, modo articulorum **902** commissuras, quarum ope vel manus tenduntur, vel genua flectuntur, debiles et infidas reddit; idque eo tempore, quo me, si unquam, maxime oportuit et propriis viribus integris vigere, et novas etiam extrinsecus, si qua arte possem, conari mihi undecunque comparare. Nec enim

*Curetum socia arma, Ætolorumque juventus*
*Bellatrix,*

seni mihi bellum repentinum indicunt, eo usque ambitioso impetu prorupturi, donec sanguis effusus appareat: sed invaserunt me dracones ex occulto, et robusti quæsiverunt animam meam; iique nocte obscura manus mihi injiciunt, et incruenta vulnera conantur infligere; id quod dolores mihi vehementiores affert. Nam cum et ipse incruentas de iis victorias reportem, ita fit, ut qui foris spectant, eorum multi vix possint verum discernere, atque ejusmodi sententiam ferre, quæ non sit valde obnoxia calumniis persecutorum nostrorum. Nimirum verba judicio moderari qui nesciunt, ii mysterium omne fidei et sacrorum dogmatum pro nugis habent; qui autem sciunt, ii necessitate coacti alienantur. Tamen quantum in me erit, id quod viri illi religiosi postulant, conabor (ut jam dixi) perficere. Meis vero sermonibus auspicabuntur spes in Deo collocatæ, cujus causa hoc ipsum certaminum æquor navigamus.

IV. Nolo autem quisquam eorum, qui in hæc inciderint, linguam habeat promptam ad jacienda in nos probra, **903** eo quod in tota fere historia, quæcunque seu naturæ seu voluntatis vitio crimina illi imperatori inerant, silentio presserimus, ac in eo laudando plurimam operam posuerimus, cum ob amicitiam, tum ut ipsum socium et adjutorem in subeundis pro religione certaminibus haberemus (principem quippe, in cujus manu propter summam potestatem momentum omne positum esset ad victoriam reportandam); atque iidem nunc operta recludere, et, quod præter sententiam plane accidit, quædam velut anacalypteria celebrare minime refugiamus. Etenim primum ob eos, qui auditum convenerant et certantibus nobis aderant (affuere autem plures quadringentis, nobiles promiscue et diversæ conditionis homines; item imperatrices, et aliæ feminæ, quotquot fama allectæ confluxerant, genere ipsæ quoque, quanquam haud iisdem titulis, principem locum tenentes), earum, inquam, personarum reverentia oportuit nos vera dicere, ne ipsi palam auctores essemus ferendæ in nos sententiæ non lenissimæ, ac

A ἀναφυομένην ὀψὲ καὶ αὐτὴν δραστικώτερον καὶ βιαίως δάνειον ἀπαιτοῦσαν· καὶ νῦν μὲν τὰς τῶν ὀμμάτων αὐγὰς ἀμβλύνουσαν, νῦν δὲ τὴν συνδετικὴν τῶν τε χειρῶν καὶ γονάτων ἀναλυτικὴν ἁρμονίαν καθίζουσαν ἔφεδρον· καὶ ταῦτα μὲν ὅτε μᾶλλον, εἴπερ ποτ', ἐχρῆν τήν τ' οἰκείαν εἰς τὸ ἀκμαιότατον ἔχειν δύναμιν καὶ ἅμα, εἴ τις ἦν μηχανὴ, κἀκ τῶν ἔξωθεν ὁπόθεν δήποτε προσκτᾶσθαι ζητεῖν. Οὐ γὰρ

*Κουρῆτές τ' ἐπίκουροι (32) καὶ Αἰτωλοὶ μενεχάρμαι,*

γέροντί μοι πολεμοῦσιν ἤδη πρόσφατον πόλεμον, καὶ μέχρις αἵματος ὁρωμένου σαλεύοντα τὸ τοῦ δρόμου φιλότιμον· ἀλλ' ἐπέθεντό μοι δράκοντες ἐξ ἀφα- B νοῦς, καὶ κραταιοὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχήν μου, [P. 568] τὰς φονευτρίας χεῖρας ἐν σκοτομήνῃ βάλλοντες καὶ ἀναίμακτα παρέχειν ἐπειγόμενοι τραύματα· ὃ καὶ μᾶλλον χαλεπωτέρας ἐμοὶ προξενεῖ τὰς ὀδύνας. Ἀναίμακτα γὰρ κἀμοῦ κατ' ἐκείνων τελοῦντος τὰ τρόπαια, δυσδιάγνωστον τοῖς τῶν ἔξωθεν ὁρώντων πολλοῖς συμβαίνει τὴν κρίσιν καθίστασθαι, καὶ μάλα τοι εὐδιάβολον τοῖς ἡμῶν διώκταις. Τοῖς μὲν γὰρ οὐκ εἰδόσιν οἰκονομεῖν ἐν κρίσει τοὺς λόγους λῆρος ἅπαν νενόμισται πίστεως καὶ δογμάτων μυστήριον· οἷς δ' εἰδέναι πρόσεστι, καὶ ἀλλάττεσθαι δι' ἀνάγκην συμβαίνει. Πειράσομαι δ' οὖν ὅμως ὅσον ἐφικτὸν, ὡς εἴρηται, τὴν τῶν φιλοθέων ἐκείνων ἀνδρῶν ἐκπεραίνειν αἴτησιν, ἡγεμόνας τῆς ἐμῆς προστησάμενος γλώττης C τὰς περὶ Θεὸν ἐλπίδας· ὑπὲρ οὗ καὶ τὴν ἀθλητικὴν ταυτηνὶ διαπλέομεν θάλασσαν.

Δ'. Ἀξιῶ δ' ἔγωγε, μηδένα τῶν ἐντυγχανόντων πρόχειρον εἰς τὰς καθ' ἡμῶν λοιδορίας ἔχειν τὴν γλῶτταν, εἰ παρ' ὅλην μικροῦ τὴν ἱστορίαν (33), ὅσα μὲν φύσει τε καὶ προαιρέσει προσῆν ἐγκλήματα τῷ βασιλεῖ, σιγῇ κρύψαντες, ἐπαίνοις τὸ πλεῖον διὰ φιλίαν ἐχαρισάμεθα, καὶ ἅμα διὰ τὸ σύνεργον καὶ συλλήπτορα τῶν τῆς εὐσεβείας ἔχειν ἀγώνων αὐτὸν, βασιλέα τε ὄντα καὶ τὸ πᾶν ἐν τῇ χειρὶ τῆς νίκης καρπούμενον διὰ τὴν ἀρχήν· νῦν δ' ἀνακαλυπτήρια παρὰ πᾶσαν προαίρεσιν θύειν (34), ὡς εἰπεῖν, ἥκιστα πάντων ὀκνοῦμεν. Πρῶτον μὲν γὰρ αἰδοῖ τῶν συνόντων τῇ ἀκροάσει καὶ ἡμῖν ἀγωνιζομένοις, ὑπὲρ τοὺς τετρακοσίους που πάντως ὄντων, ἀνδρῶν εὐγενῶν ἀναμὶξ D καὶ τῶν ἄλλως ἐχόντων, καὶ ἅμα βασιλίδων, καὶ ὅσαι συνῄεσαν ἄλλαι τῆς φήμης δημαγωγούσης, γένους καὶ αὐταὶ καθ' ἕτερον λόγον τὰ πρῶτα φέρουσαι, λαλεῖν τὴν ἀλήθειαν εἶναι χρεὼν, μὴ προφανῶς αὐτοὶ ἑαυτοῖς καταγνώσεως οὐ μάλα τοι ἐλαχίστης αἴτιοι καθιστῶμεν καὶ τὰ τῆς ἐκείνων χλεύης ἑκόντες ἐφ' ἑαυτοὺς ἑλκύσωμεν δίκτυα. Δεύτερον δὲ κἂν μὲν τῶν ἄλλων ἁπάντων, εἰ φιλίᾳ τις χαρίζεσθαι θέλων, ἔπειτ' ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ ψευδόμενος φαίνοιτο, συγχωροίη ἄν οἶμαί τις ἴσως, ὅστις ὁμοίως

## Variorum notæ.

(32) Apud Homerum legitur,
*Κούρητές τ' ἐμάχοντο καὶ Αἰτωλοὶ μενεχάρμαι.*
Item apud Gregorium Nazianzenum, carm. Περὶ εὐτελείας ἀνθρωπίνου βίου. BOIVIN.

(33) Hinc lector æstimet, quanta habenda sit Gregoræ fides in iis quæ de Cantacuzeno per omnem Historiam memoravit. BOIVIN.

(34) Id est, *arcana revelare*. Vide notata ad lib. XIII, cap. 9, sect. 1 (not. 99).

ἐμπέπτωκε τύχαις καὶ πείραις· οὗ δὲ Θεὸς τὸ κινδυνευόμενον, εἰ ἐγκαλύπτεσθαί τις ὁπωσποτε βούλοιτο, πάντων οἶμαι ταῖς γλώτταις ἠκονημέναις ἐξ αὐτομάτου πρὸς τὰς αὐτοῦ λοιδορίας ἐντυγχάνειν· καὶ ὁ πάντα τἄλλα ἐπιεικέστατος, εἰ μὴ λάλος ἐνταῦθα βούλοιτο γίγνεσθαι καὶ γλώτταις ὅλαις τἀνδρὶ νεμεσᾷν, ἀλλὰ φείδοιτο λοιδορίας ἧστινοσοῦν, θαυμάζοιμ' ἂν αὐτὸς, εἰ μὴ ἐς ἀβύσσους αἰσχύνης καὶ πυθμένας γίνοιτο ὑποβρύχιος, ὅστις ποτὲ ἂν ᾖ, [P. 569] χαλεπὸν ἀεὶ γειτόνημα τὸν τοῦ συνειδότο; κτησάμενος πέλεκυν. Τοσούτου τοίνυν Ὀλύμπου δεινῶν ἐπισειομένων ἡμῖν, εἰ ψεύδεσθαι βουληθείημεν, ἐνταῦθα μάλα μᾶλλον ἀνάγκη, τἄλλα παρατρέχοντας, καὶ πρὸς Θεὸν μόνον ὁρῶντας, λαλεῖν τὴν ἀλήθειαν. Ἔπειτ' οὐδὲ παράδοξον ἄλλως, ἐν τοῖς ἄλλοτ' ἄλλως ῥέουσι καὶ φερομένοις πράγμασι, καὶ ἀόριστον ἀνύουσι πλοῦν, τὸν αὐτὸν νῦν μὲν τὸ ἐπιτυχὲς καρποῦσθαι, νῦν δ' ἐν τῷ κλήρῳ τῶν ναυαγούντων ἀπροσδοκήτως ῥιπτεῖσθαι. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, οὐκ ἂν δικαίως αἰτίαν φεροίμεθα, εἰ τῆς ἀληθείας καὶ ἡμεῖς ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ τὴν βελτίστην εἰσάγοντες πρόνοιαν τοὺς αὐτοὺς νῦν μὲν τοῖς ἐπαίνοις ἐξαίρομεν, ὅπῃ μὴ τοὺς ἀκούοντας βλάπτεσθαι περιγίνοιτο· νῦν δὲ τἀναντιώτατα δρῶντες φαινοίμεθα.

A ne, tanquam in retia, in illorum risum nostra sponte incurreremus. Deinde et in aliis omnibus rebus, si quis amori indulgens aliquando et certis casibus mentiri videatur, tamen ei (opinor) facile ignoverit, quisquis in similes casus inciderit atque ejusdemmodi experimentum fecerit. At ubi res, quæ in periculo versatur, Deus ipse est, illic si quis integumentis quibuscunque uti velit, eum puto omnium linguas ad conviciandum paratas et suapte quasi exsertas offensurum; atque etsi in cæteris omnibus rebus aliquis moderatissimus sit, tamen nisi adversus istum garrulus fiat, nisi totis linguæ **904** viribus hominem iratus insectetur, si ulli objurgationi parcat, mirer equidem ipse, nisi is, quisquis fuerit, sese in imas latebras et penitissimos recessus præ pudore abditurus sit, vici-B num semper importunum habiturus, stimulum ipsum conscientiæ. Cum igitur nobis, si mentiamur, tanta supplicii moles impendeat, eo magis hac in parte necesse est cætera negligere, atque in Deum solum intuentes vera dicere. Ad hæc nihil alioqui mirum, cum res humanæ alias aliter fluant et temere volvantur, nec determinatus sit earum cursus, eumdem hominem nunc felici exitu laborum fructum percipere, nunc insperata naufragorum fortuna conflictari. Quod cum ita sit, nec ipsi quidem jure reprehendemur, si in hoc opere, præcipua veritatis retinendæ cura suscepta, eosdem nunc laudibus extollimus, ubi id auditoribus fraudi esse non potest, nunc contrariam plane rationem sequi videmur.

Ε'. Ἔτι καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσκεῖσθαι χρεὼν ἐνταυθοῖ. Οἶμαι γὰρ τῶν ἁπάντων οὐδένα δικαίως ἐμοὶ νεμεσᾷν, εἰ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν πατρίων τῆς ἀληθείας δογμάτων κινδυνευόντων ἀπὸ τοῦ ἴσου διαλεγοίμην τῷ βασιλεῖ, πάντας καθάπαξ ἀποκρουσάμενος κολακείας λόγους, καὶ μηδεμιᾷ τὸν τῆς διανοίας κάλαμον βάπτειν δειλίᾳ καὶ συστολῇ βουληθεὶς, μηδ' ὑφεῖναι μηδαμῇ τοῦ τόνου μέχρι τελευτῆς αὐτῆς. Κακοδαίμονα γὰρ ἐγὼ τὸν τοιοῦτον καλεῖν οὐκ ἄν ποτ' ὀκνήσαιμι, ὃς ἐν δευτέρῳ τῶν ἐνυπνίων τοῦ βίου τὰ θεῖα τιθέμενος οὔτε τοὺς τῆς δίκης αἰδεῖται θρόνους, οὔτε μὴν τοὺς αἰθερίους δέδιε Θεοῦ πρηστῆρας. Ἐν γὰρ τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων ἀγῶσιν αὐτὸν μόνον ἡγεῖσθαι δεῖν (35) βασιλέα, τοὺς δ' ἄλλους ἐπίσης ὁμοδούλους ἅπαντας, πλουσίους ἀναμὶξ καὶ πένητας, βασιλεῖς τε καὶ ἰδιώτας, καὶ ὅσοις τοῦ θιάσου καὶ τῆς χορείας ἐκείνης μετέχειν ὁπωσποτε συμπίπτει.

C V. Oportet etiam illud hoc loco ad ea, quæ dicta sunt, accedere. Neminem omnium puto justa indignatione mihi ob id posse succensere, quia de Deo et de patriis veræ fidei dogmatis in periculum adductis sic cum imperatore disputaverim, tanquam æqualis; idemque omni prorsus adulatione longe a sermonibus meis relegata, nunquam adduci potuerim, ut obsequentem ingenio calamum ullo metu, ulla formidine imbuerem, aut ab acri illa contentione vel minimum remitterem, etsi mors esset ipsa subeunda. Enimvero ego infelicem eum vocare nullus dubitem, qui hujus vitæ insomniis ita res divinas posthabeat, ut nec vindicis justitiæ **905** tribunal revereatur, nec Deum ipsum ætherii ignis turbinibus armatum extimescat. Quippe in D iis certaminibus, quæ de Deo et de divinis dogmatis instituuntur, Deum ipsum solum imperatorem, cæteros omnes pari jure conservos haberi oportet, divites promiscue et pauperes, reges et privatos, alios denique ejusdem illius thiasi et chori quacunque ratione participes.

## CAPUT VIII.

*Convocata synodo Cantacuzenus orationem habet, cujus hac summa est: Idololatriam et hæreses a diabolo invectas. Eo impellente prodiisse Barlaamum, et Acindynum, et cæteros idem cum Barlaamo sentientes. Futurum se deinceps severiorem quam antea fuerit. Imperatoris munus et partes. Qua sententia Barlaamus damnatus sit, eadem istos quoque damnari. Denique æquum se utrisque fore jurejurando interposito promittit.*

[P. 570] Α'. Ἑβδόμην μὲν οὖν ἦγε καὶ εἰκοστὴν ὁ Μάϊος μὴν, ἐν ᾗ συγκαλεῖν ἡμᾶς δεδογμένον γέ-

I. Aderat itaque dies Maii vicesimus septimus, quo nos imperator ad eam quam ipse synodum

### Variorum notæ.

(35) Pro δεῖ. Boivin.

appellabat ex decreto convocaret. Atque ille rem usque a capite arcessens diabolum aiebat id ante omnia semper agere, ut bellum hominibus inferret, eam veluti præcipuam hæreditatem sortitum, ex quo, cum primo parente congressus, tropæum victor posuisset: Deum autem hominis naturam ideo accepisse, quia per eam voluisset salutares nobis vias indicare, quas quivis ingressus facile posset adversarium dejicere: deinde diabolum alio rursus conversum, quo Ecclesiam Dei et Ecclesiæ dogmata everteret, idololatriam cum hæresibus alias aliis invexisse: tum sub hæc sacrosanctas synodos coactas esse, et his Ecclesiæ morbis medicinam attulisse: postea in detrimentum constitutæ apud nos pacis, diabolo impellente, prodiisse hac nostra ætate Barlaamum, illum scilicet Latinismo imbutum et e Calabria profectum; virum sane eruditum, sed cupidum altercandi, et qui inani gloriæ a pueritia usque studuisset: eum diversi generis pugna primum commissa, et ostentandæ eruditionis causa **906** suscepto certamine superatum, ægre illis palma cessisse, de quibus maximam laudem speravisset: itaque altero et velut subsidiario conatu cum Palama congressum de dogmatis disputasse, ac illi de duobus diis crimen objecisse, et quidquid ejusmodi fundamento superædificari consequens esset. Atque ut ne longius in his moremur, quæ notissima sunt, cuilibet licebit ex iis decretis, quæ super his rebus ab Ecclesia Dei et ab illius temporis patriarcha scriptis Tomis promulgata tunc fuerunt, quid constitutum sit intelligere. Cæterum postquam ille hinc abiit, quocunque tandem modo abierit, alius quidam, nomine Acindynus, illius in Palamam criminationes tuendas excepit, et a vobis pariter damnatus expulsusque est. Demum hi, quos nescio equidem quo nomine appellatos recte videbor nominasse, eadem ipsi quoque ac Barlaamus in divinum Palamam pronuntiant. Cujus rei credibile est causam esse eam clementiam, qua ego ad hanc diem usque usus sum. Sed faxo jam, ne amplius ii gaudeant. Quippe expergiscar; et illam, quæ in pacis commodum data mihi a Deo est, potestatem ac jurisdictionem pro imperatoria auctoritate recipiam. Nam constare apud omnes arbitror, neminem omnium esse, cujus in his controversiis dirimendis priores sint partes quam meæ ipsius, utpote imperatoris. Quod si subditis jus dicere imperator non potest, ecqua porro futura est imperii felicitas? aut qua in re dominatus a servitute distabit, si de rebus cognoscendi jus uni non competat, ei nempe, qui imperium habeat, **907** et pro sua summa potestate possit eos quidem, qui nimis multa sibi arrogent, coercere; aliis autem id, quod deest, ex æquo supplere?

A γονε βασιλέα πρὸς ἣν ὠνόμαζε σύνοδον. Ἀρξάμενος δ' ἄνωθεν διεξῄει, πῶς διαβόλῳ προὐργιαίτατον ἀεὶ πολεμεῖν ἀνθρώποις (36) ὥσπερ τινὰ κλῆρον εἰληχότι λαμπρὸν, ἀφ' οὗ τῷ προπάτορι συμπλακεὶς ἐστήσατο τρόπαιον· καὶ δι' αὐτό γέ τοι Θεὸν ἐθελῆσαι τὴν ἀνθρωπείαν ἀναδεξάμενον φύσιν δι' αὐτῆς ὁδοὺς ἡμῖν ἀγαθὰς ὑποδεῖξαι, δι' ὧν ῥᾷστον ἂν εἴη τοῖς γε ἐθέλουσι τὸν ἀντίπαλον κατασείειν· εἶθ' ὅπως καὶ ὁ διάβολος, ἑτέραν αὖθις τραπόμενος, εἰδωλολατρείαν εἰσήνεγκεν ὁμοῦ ταῖς ἄλλοτ' ἄλλαις αἱρέσεσι, κατά τε τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν δογμάτων αὐτῆς· ὅπως τε θεῖαι καὶ ἱεραὶ κατόπιν συγκροτούμεναι σύνοδοι τὰ τοιαῦτα τῆς Ἐκκλησίας νοσήματα ἐθεράπευον· καὶ ἐπὶ τούτοις ὅπως καὶ ἐφ' ἡμῶν Βαρλαὰμ τὸν Λατινόφρονα, τὸν B ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενον, ἤνεγκεν ἐπὶ πονήρῳ τῆς ἡμετέρας εἰρήνης, ἄνδρα σοφὸν μὲν, ἐριστικὸν δέ τινα καὶ κενοδοξίας ἡλικιώτην· ὃς ἐπεὶ τὰ μὲν πρῶτα συμβεβληκὼς ἑτέραν (37) καὶ περὶ σοφίας ἠγωνισμένος ἐπίδειξιν ἥττηταί τε καὶ τῆς νικώσης οὐ μάλα ἀσμένως ἐκείνοις (38) παρακεχώρηκε, καθ' ὧν εὐδοκιμεῖν ἐδόκει μάλιστα, δεύτερον πλοῦν τῶν δογμάτων τοῦ Παλαμᾶ συνεπλάκη, διθεΐας τε ἔγκλημα προστριβόμενος καὶ ὁπόσα τῷ τοιούτῳ ἐποικοδομεῖσθαι ἕπεται θεμελίῳ. Καὶ ἵνα μὴ διατρίβωμεν ἐπὶ τοῖς οὕτω προδήλοις, ἐξέσται τοῖς βουλομένοις ἐκ τῶν τότ' ἐπὶ τούτοις τομογραφηθέντων τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῷ τηνικαῦτα πατριαρχεύοντι ψηφισμάτων μανθάνειν τὸ καθεστώς. Ἐκείνου γε μὴν ὁπώσποτ' ἀπιόντος, ἕτερός τις διαδεξά- C μενος τὰς ἐκείνου κατὰ τοῦ Παλαμᾶ λοιδορίας, Ἀκίνδυνος ὄνομα, τὴν ὁμοίαν ἐκείνῳ καὶ αὐτὸς καταδίκην ὑφ' ὑμῶν εἰλήφει τε καὶ ἠλάθη. Νῦν δ' ἀναστάντες, οὓς οὐκ οἶδα πῶς ὀνομάσας ὀρθῶς ἂν φάναι δόξω, τὰ αὐτὰ καὶ οὗτοι τῷ Βαρλαὰμ κατὰ τοῦ θείου φθέγγονται Παλαμᾶ. [P. 571] Ὧν αἴτιον τὴν ἐμὴν ἔπεισιν οἴεσθαι πρᾳότητα, ᾗ χρώμενος ἄχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον διετέλεσα. Ἀλλ' οὐ χαιρήσουσιν ἔτι διαγρηγορήσαντος ἐμοῦ καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ δεδομένην μοι χεῖρα καὶ κρίσιν ἔς γε τὸ τῆς εἰρήνης χρήσιμον ἀνειληφότος αὐθεντικῶς. Δῆλον γὰρ εἶναι τοῖς ἅπασιν οἶμαι, μηδένα τῶν πάντων εἶναι, ᾧ πρό γε ἐμοῦ, βασιλέως ὄντος, τὰς τοιαύτας εὐθύνειν προσήκει δίκας· ἢ ποῦ τῇ βασιλείᾳ τὸ εὔδαιμον D φυλάττοιτο, τὸ κρίνειν οὐκ ἐχούσῃ τοὺς ὑπηκόους; ἢ τῷ ποτε διοίσει δεσποτεία δουλείας, τῆς κρίσεως τῶν πραγμάτων οὐκ ἐφ' ἑνὸς ἱσταμένης, τοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχοντος καὶ δυναμένου μετ' ἐξουσίας αὐτοκρατορικῆς τοὺς μὲν τῆς πλεονεξίας κωλύειν, τοῖς δὲ τὸ ἐνδέον ἐπανισοῦν; Πολλοῦ μέντ' ἂν ἦν ἀξία δικαστικὴ βασιλείας κεχωρισμένη, εἰ δικάζοντος ἄλλου τὸ κελευόμενον ποιεῖν ἐχρῆν βασιλέα. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος ἐρέσθαι βούλομαι πρότερον ἐν βραχεῖ τουτουσὶ, δυοῖν θάτερον ἑλομένους ἁπλῶς ἀποκρί-

Variorum notæ.

(36) Hanc Cantacuzeni orationem confer cum procemio Tomi Palamitici, a Combefisio editi. BOIVIN.

(37) Philosophica scilicet, non dogmatica. BOIVIN.

(38) Gregoræ ipsi. Qua de re supra, lib. II, c. 10. BOIVIN.

νασθαι. Εἰ μὲν γὰρ τοῖς ἅπαξ δεδογμένοις κατὰ Βαρλαὰμ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ στέργοιεν, μηδὲν πλέον ἐρίζοντες, ὁμοφρονοῦντες ἔστωσαν ἡμῖν τοῦ λοιποῦ, καὶ κοινῇ τὸν Βαρλαὰμ ἀναθέματι παραπέμπωμεν. Εἰ δ' οὖν τοὐναντίον πρόδηλον, καὶ ὡς ὁμόφρονας ἐκείνῳ λοιπὸν τῆς αὐτῆς ἐκείνῳ καταδίκης ἀξιοῦν καὶ αὐτοὺς ἡμῖν ἕψεται. Καὶ εἰ μὴ σὺν δίκῃ ταῦτα λέγω, τὴν μέσην ἰὼν ἀπαρεγκλίτως ὁδὸν καὶ μηδαμῇ τῷ ἑνὶ προστιθέμενος μέρει, ὄλεθρον εἴη Κύριος ἐπάγων ἐμοί τε καὶ παντὶ τῷ γένει τοὐμῷ προφανῆ· εἰ δ' οὖν, ἐλεγχέτω τις παρελθὼν, εἴ τι τοῖς ἐμοῖς λεγομένοις εὑρίσκοι διεφθορὸς καὶ ἥκιστα τὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁμονοίας ἐπισπεῦδον κατάστασιν.

A Esset profecto magni æstimandum officium judicis ab imperio separatum, si alio jus dicente parere imperatorem oporteret. Quæ cum ita sint, volo istos primum paucis interrogare, ut duarum rerum altera electa simplex mihi responsum reddant. Nimirum illi, si ea quæ ab Ecclesia Dei in Barlaamum semel decreta sunt rata habeant, ne amplius rixentur, sed nobiscum de cætero consentiant; atque una voce Barlaamum anathema esse jubeamus. Si contrarium placet, evidens est illud consequi, ut eadem qua illum sententia condemnandos eos putemus, tanquam idem cum illo sentientes. Ego vero si non jure hæc dico, si mediam viam non sic teneo, ut neutro declinem, nec uni magis quam alteri parti faveam; Deus, precor, mihi et omni meæ stirpi certum exitium afferat; vel certe prodeat aliquis coarguatque me, si in iis quæ dixi deprehenderit aliquid, quod nec sincerum esset, nec ad concordiam Ecclesiæ quamprimum constituendam spectaret.

---

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ ΙΘ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER DECIMUS NONUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Imperator et Palamas totam rem uno die transigere cupiunt. Oratio apud synodum habita a Gregora. Cantacuzeni impatientia, lenitas. Palamas, ironice dicto offensus, obstrepit. Cantacuzenus Gregoram interpellat, et ut brevior sit admonet.*

[P. 572] Α'. Ἐκείνῳ μὲν οὖν ἄλλα μεταξὺ παρενείραντι πλεῖστα, τὸν αὐτὸν ἐλαύνοντα δρόμον καὶ τρόπον, ἐνταυθοῖ που τὸν λόγον καταλελυκέναι συμπέπτωκεν, αὐθημερὸν βουλομένῳ τὴν ὅλην ὑπόθεσιν καταστήσασθαι. Τοῦτο γὰρ εἶναι τῷ Παλαμᾷ καὶ αὐτῷ βασιλεῖ τὸ σκοπιμώτατον, ἐν βραχεῖ μακρῶν ἑαυτοὺς ἀπαλλάττειν ἐνθυμουμένοις πραγμάτων. Σιωπῆς τοιγαροῦν γενομένης, καὶ τῶν ἑταίρων ἁπάντων ἀφορώντων εἰς ἐμὲ καὶ [P. 573] λέγειν προτρεπομένων, ἐπεὶ τὸ συγκεχωρηκὸς ἐξ ἑκατέρων ἐγὼ τῶν μερῶν εἰλήφειν, ἔλεξα τοιάδε·

Β'. « Ἐπειδήπερ, ὦ βασιλεῦ, καὶ πράξεως ἁπάσης καὶ λόγου παντὸς ἡγεῖται σκοπὸς (τούτου γὰρ ἐκτὸς καὶ λόγος ἅπας μάταιος καὶ πρᾶξις πᾶσα), πυθέσθαι πρότερον ἐχρῆν ἡμῶν τὸν τοῦ παρόντος συλλόγου σκοπόν· εἶτα τοὺς λόγους πρὸς ἐκεῖνον εἰσάγειν ἐκτεινομένους. Καὶ τοξότας γὰρ ὁρῶμεν οὐ

B 909 I. His ille cum et alia plurima interseruisset, similia et eodem tendentia, ibi ferme orationi suæ finem imposuit. Quippe ea ipsa die totam rem conficere cupiebat. Nimirum et Palamas et ipse imperator id maxime spectabant, ut magnis negotiis brevi defungerentur. Facto itaque silentio, cum socii in me omnes intuerentur, meque ad dicendum impellerent, ego ab utraque parte venia accepta sic disputavi:

II. « Quandoquidem, o imperator, omnis actio omnisque oratio finem habet propositum (alioqui inutile utrumque fuerit), oportebat primum sciscitari ex nobis, quisnam esset huic concilio finis propositus: deinde ea afferre, quæ ad illum finem dirigerentur. Nempe et sagittarios et navium gu-

bernatores videmus non id tantum spectare, ut A vel jaculentur vel navigent, neque id unum velle; sed finem habere id, cujus causa et sagittarius jaculari et gubernator navigare instituit; quod absque eo inanis sit utrinsque diligentia. Temere enim laborare quid prodest? quid naufragiis et hibernis fluctibus identidem jactari, nisi aliquam utilitatem, aliquod lucrum, nobis, tanquam scopum et finem, proponamus? Cæterum quoniam ex vestigiis quibusdam orationis tuæ deprehendimus, præsentis negotii finem eum esse, ut Ecclesiæ naufragia submoveantur, idcirco nos oportet orationis nostræ scopum hunc **910** habere et habenas eo flectere. Quippe cum huc non sponte nostra veniamus, sed acciti et minime volentes, necesse est nos, non quo voluntas nostra præcipit, sed quo B fortiorum manu et lingua compellimur, nostræ orationis cursum dirigere: item ostendere, quatenus imperatoribus parere vel oporteat vel non oporteat. Enimvero sapiens ille Salomon, postquam dixit, tria esse, quæ prospere vadant, et quartum, quod bene incedat; hoc ultimum de rege apud subditos concionante interpretatur. Nam quot et qualia, quo tempore et loco, apud quot et quales, in quocunque negotio dicere voluerit, ea omnia rex, quandiu et prout libuerit, commode præmeditabitur ante ipsum negotium; idemque, ubi negotium præsens urgebit, illa ipsa dicturus est, quæ et qualiacunque fuerit præmeditatus, neque ex auditoribus quisquam erit, qui possit inhibere: omnes C autem quodam quasi laudum concentu applaudent, et studio inter se certabunt, quis quemque adulatione prætergressurus sit. Quippe ille tunc se ipso torrentior quodammodo exsistet: et si qui tandem velint contradicere, eos ut imperitos prætervehetur; ac tametsi Socrates sit is, qui consurget, vel Plato, vel Pythagoras, tamen nihil quidquam obstabit, quominus miser vilissimi mancipii loco habeatur. Quod si quis non prius rem aggrediatur, quam præmeditatus sit, frustra certe erit præmeditatus; propterea quod orationis cursum imperator alio retrahet: atque ille parum aut nihil videbitur **911** distare ab eo, qui in aqua scribat, vel qui ventorum flabra retibus captet. Nam neque tempus dicendi ejusmodi erit, ut quæ D ille ante providerit opportuna futura sint; nec si provisa eloqui velit, longe aberit a naufragio; sed momento temporis omnia adversissima experturus est. His de causis, et propterea etiam, quod orthodoxorum episcopi ex omnibus orbis partibus non adessent, ubi quæstio esset de dogmatis in Ecclesia Dei plane inusitatis, nequaquam nos huc prodire, sed totam vitam tranquille domi sedendo traducere volebamus. Oportebat quippe in his ante omnia morem majorum atque privilegia salva

A τοῦτο καὶ κυβερνήτας οὐ πρός γε τὸ τοξεύειν ἢ πλεῖν τὸν σκοπὸν ἔχοντας μόνον, οὐδὲ τοῦτο βουλομένους ἁπλῶς· ἀλλ' οὗ ἕνεκα τό τε τοξεύειν ὁ τοξότης καὶ τὸ πλεῖν ὁ κυβερνήτης ἐνεστήσαντο· ὡς ἐὰν μὴ τοῦτό γε ᾖ, μάταιος ἀμφοῖν ἡ σπουδή. Τίς γὰρ ὄνησις μοχθεῖν εἰκῇ καὶ ναυαγίοις καὶ κύμασι χειμερίοις ὡς τὰ πολλὰ παραβάλλεσθαι, μή τινος ὠφελείας καὶ κέρδους τῷ σκοπῷ καὶ προθέσει προβεβλημένου; Ὅμως ἐπειδήπερ ἔκ τινων ἰχνῶν τῆς σῆς ξυνήκαμεν δημηγορίας, ἐκποδὼν τὰ τῆς Ἐκκλησίας γενέσθαι ναυάγια τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης εἶναι σπουδῆς, πρὸς τοῦτ' ἀνάγκη καὶ τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸν σκοπὸν καὶ τὰς ἡνίας ἰθύνειν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐχ ἥκομεν ἐθελονταί, ἀλλ' ἤχθημεν οὐ μάλα ἐθελονταί, καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη τὸν τοῦ λόγου δρόμον ἰθύνειν, οὐ B πρὸς ἃ τὸ βουλόμενον ἡμῖν ὑφηγεῖται, ἀλλὰ πρὸς ἅπερ ἡ τὸ κράτος ἔχουσα χεὶρ καὶ γλῶττα βιάζεται, καὶ δεικνύειν μέχρι ποῦ βασιλεῦσιν ὑπείκειν χρεὼν καὶ μέχρι ποῦ μὴ χρεών. Ὁ γάρ τοι σοφὸς Σολομῶν τρία φήσας ὑπάρχειν, οἷς εὐόδως ἔνεστι πορεύεσθαι, καὶ τὸ τέταρτον, ὃ καλῶς διαβαίνει, τοῦτ' εἶναι βασιλέα πρὸς ὑπηκόους δημηγοροῦντα ἀπεφήνατο. Ὅσα γὰρ ἂν ἐθέλοι λέγειν καὶ οἷα καὶ ὅτε καὶ ὅπου καὶ πρὸς οἵους καὶ ὅσους, χρείας ἐφεστηκυίας ἡστινοσοῦν, εὐόδως ἅπαντ' ἐξέσται βασιλεῖ μελετᾷν, ἐφ' ὅσον τε καὶ ὅπως ἂν ἐθέλοι, πρὶν ἐφεστηκέναι τὴν χρείαν· τοσαῦτα δ' αὖ τῆς χρείας ἐνστάσης καὶ τοιαῦτα λέξειεν, ὅσα δὴ μεμελέτηκε, κωλύειν μὲν ἥκιστα δυναμένου τῶν ἀκροατῶν οὐδενὸς, ἐπικροτούντων δὲ ἁπάντων τοῖς ὕμνοις ὁμοῦ C καὶ οἷον ἁμιλλωμένων σπουδῇ πρὸς ἀλλήλους, ὅς ἂν παρελάσειε ταῖς κολακείαις τοὺς ἄλλους. Τηνικαῦτα γὰρ καὶ εὐρούστερός τις αὐτὸς ἑαυτοῦ γίνεται καὶ τοὺς ἀντιλέγειν ἐθέλοντας, εἴ τινές ποτ' ἄρ' εἶεν, ὡς ἀμαθεῖς παρατρέχει· κἂν Σωκράτης ᾖ, κἂν Πλάτων, κἂν Πυθαγόρας, μηδὲν εἶναι τῶν πάντων οὐδὲν, ὅπερ ἂν ἐν Καρὸς εἶναι κωλύσῃ μοίρᾳ (39) τετάχθαι τὸν δυστυχῆ· ὥστ' εἰ μελετῴη τις τῶν τοιούτων πρὸ τῆς πείρας, μάταιά τε καὶ ἄπρακτ' ἂν εἴη μεμελετηκὼς, τοῦ βασιλέως πρὸς ἕτερα τοῦ λόγου τὸν δρόμον ἀνθέλκοντος· καὶ μικρὰ ἢ οὐδὲν ἀπεοικέναι δόξει τῷ καθ' ὑδάτων γράφειν πειρωμένῳ, ἢ δικτύῳ θηρεύειν ἀνέμων πνοάς. Οὔτε γὰρ ὁ τοῦ λέγειν καιρὸς, ὧν μεμελέτηκεν, αὐτῷ παρέξει D τὸ καίριον, [P. 574] οὔθ' ἃ μεμελέτηκε λέγειν ἐθέλων μακρὰν ἐστήξει τοῦ ναυαγίου· ἀλλὰ πάσας ἐν ἀκαρεῖ τὰς κακοδαίμονας ἀναμετρήσει τύχας. Διὰ δὴ ταῦτα, καὶ πρός γε διὰ τὸ μὴ τοὺς πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης ἐπισκόπους τῶν ὀρθοδόξων παρεῖναι, τῆς ζητήσεως οὔσης περὶ δογμάτων οὐδαμῇ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ συνήθων, ἥκιστα πρὸς βουλήσεως εἶναι συνέβαινε, παριέναι ἡμᾶς ἐνταυθοῖ· ἀλλ' οἴκοι καθημένους ἡσυχῇ τὸν ἅπαντα διαβιβάζειν βίον· χρεὼν γὰρ εἶναι, πρό γε τῶν ἄλλων ἁπάντων, ἐν τούτοις τὰ πάτρια ἔθη καὶ προνόμια σῶα καὶ ἀκλινῆ

Variorum notæ.

(39) De hominibus contemptissimis dici solet. Ita Achilles de Agamemnone apud Homerum, *Ἐχθρὰ δέ μοι τοῦ δῶρα· τίω δέ μιν ἐν Καρὸς αἴσῃ.* Boivin.

καθάπαξ τηρεῖσθαι, ὅπερ γέγραπται καὶ ὅπως πέπρακται· καθὰ καὶ ὁ πολὺς τὴν θεολογίαν φάσκει Γρηγόριος (40)· « Ἡμεῖς καὶ μέχρι τῆς τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν ἕλκοντες οὔποτε δεξόμεθα (οὐδὲ γὰρ ὅσιον) οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας πράξεις εἰκῆ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμῃ διασωθῆναι· ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς ἔχωμεν ὑπομνήματα καὶ παιδεύματα τῆς τῶν ὁμοίων, εἴ ποτε συμπέσοι καιρὸς, διασκέψεως. » Ἀλλὰ καὶ ἡ βίβλος τῶν πράξεων τῆς θείας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου, περὶ τῆς βραδυτῆτος τῶν δυτικῶν ἐπισκόπων ἀπολογουμένη, τὴν τῶν ἐκ Βρεττανίας καὶ τῶν Ὠκεανείων ἐκείνων μερῶν, καὶ ὅσοι καθ' ἕτερα τῆς Εὐρώπης ἐκείνων κλίματα, συνδρομὴν ἐπισκόπων αἰτίαν τίθησιν· « Ἀναγκαίου τοῖς ἅπασιν ὄντος, ἐξ ὅλης (φησὶ) τῆς κοινότητος, καὶ ἥκιστα μονομεροῦς, τὰ τοιαῦτα τελεῖσθαι· ἵνα τὰ τῇ θείᾳ καὶ ἀποστολικῇ πίστει πραττόμενα πάντες γιγνώσκοντες ὁμοφωνῶσιν ἀλλήλοις. » Καὶ ὁ θειότατος δ' ὁμοίως Μάξιμος ἐν τῇ πρὸς Πύῤῥον διαλέξει μὴ δύνασθαι καλεῖσθαι σύνοδόν φησι τὰ σημεῖα μὴ κεκτημένην· οὔτε γὰρ κατὰ νόμους καὶ κανόνας γενέσθαι συνοδικοὺς καὶ θεσμοὺς ἐκκλησιαστικοὺς, οὔτε ἐπιστολὰς ἢ τοποτηρητὰς πρὸς τῶν ἄλλων πεμφθῆναι πατριαρχῶν· καὶ διὰ τοῦτο σκανδάλων διχονοίας τὴν οἰκουμένην πληρῶσαι. Ὅμως ἐπειδὴ καὶ ἄκουσιν ἐληλυθόσι δέδωκας, ἥντινα δήπου καὶ ἐδεδώκεις, χώραν τοῦ λέγειν, χρεὼν, καθάπερ ἐν ταῖς ἱπποδρομίαις τοὺς δρόμους τε καὶ περιδρόμους καθαίρουσι τῶν ἁμιλλητηρίων ἵππων, ξύλων καὶ λίθων καὶ τῶν τοιούτων ἅπαν δεικνύντες ἐλεύθερον τοὔδαφος, οὕτω καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν ἀρξαμένων λέγειν, ἐπηρείας ἁπάσης ἐλεύθερον εἶναι δεῖν αἰτῶ τῶν λόγων τὸν δίαυλον. Ἀγάλματι γὰρ ἐοικέναι τινὶ καὶ τὸν λόγον συμβαίνει· καὶ ὥσπερ ἐκ κεφαλῆς ἐκεῖ τῆς πλάσεως ἀκωλύτου μέχρι ποδῶν ἐληλυθυίας, [P. 575] ὁρᾶται πρὸς τἀκριβὲς τὰ τῆς ἁρμονίας· καὶ θαυμάζεται μὲν, εἰ καλῶς τῷ τεχνίτῃ πέπρακται· εἰ δ' οὖν, αἰσχύνης ἀθλητὴς περιφανὼς ὁ πλάστης καθίσταται· οὕτω κἀνταῦθα τοῦ λόγου μηδενὸς ἐφεδρεύοντος, μηδὲ τὸ συνεχὲς ἀνασοβοῦντος ὥσπερ ἐκ λόχου μέχρι τελευτῆς αὐτῆς, ἐξέσται τοῖς παροῦσι κρίνειν ὀρθῶς, εἴτε κατὰ λόγους ἡμῖν ὁ λόγος ἔδραμεν, εἴθ' ὑπερόριος γέγονε τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ. Ἔπειτα, εἰ καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐξείη μὴ σιωπῇ παρεληλυθέναι, τὰ τοῖς δικαίοις προσήκοντα βήμασι καὶ δόξωμεν ἀγνοεῖν, ἐπειδὴ σὺ σαυτῷ τὴν τοῦ κρίνειν ἐπιτετραφὼς ἐξουσίαν, ἃ τοῖς ἁπανταχῇ τῆς οἰκουμένης συνιοῦσιν ἐχρῆν τῶν ἐπισκόπων ὀρθοδόξοις, ὁμωμόκεις μὴ καπηλεύειν τὰς δίκας, ἐχρῆν μὴ προειλημμένον γοῦν εἶναί σε τοῖς τοῦ κατηγορουμένου δικτύοις, μηδ' αὐτοῦ σε πρόμαχον ἐκ πρώτης, ὅ φασι, γραμμῆς ἀπαρακαλύπτως καθιστάμενον, λέγειν ὁποῖα τουτόν γ' ἐχρῆν· ἀλλὰ τοὺς τὰς κατηγορίας προβαλλομένους πυθόμενον πρότερον, καὶ ὡς ὁ ταχ-

A prorsus et immota servari, prout antea scriptum factumve esset; quemadmodum magnus theologiæ doctor Gregorius auctor est: « Nos (inquit) cum accuratam spiritus diligentiam ad quemlibet apicem, ad quamlibet virgulam trahamus, nunquam dederimus (neque enim fas est) vel in minimis factis recensendis, eorumque memoria ad præsens usque tempus conservanda, temere elaborasse eos, qui scripserunt; sed eo, ut nos haberemus monimenta et documenta, quibus in similium rerum tractatione, si unquam incideret occasio, uteremur. » Sed et liber actorum sacrosanctæ et œcumenicæ sextæ synodi tarditatem Orientalium episcoporum sic excusat, ut ejus causam fuisse B dicat, quod Britanniæ et illorum Oceani tractuum, necnon aliarum Europæ regionum episcopi **912** simul convenerint: « Quoniam, » inquit, « necesse est ab omnibus ex tota Ecclesiæ universitate convocatis, non autem ab una parte, talia peragi; ut omnes ea, quæ circa divinam et apostolicam fidem acta fuerint, cognoscentes, secum invicem consonent. » Idem D. Maximus, in sua cum Pyrrho disputatione, non posse ait synodum vocari eam, quæ ipsa synodi insignia non habeat: neque enim factam eam secundum leges et canones synodales, statutave ecclesiastica; nec epistolas aut legatos ab aliis patriarchis missos fuisse: atque eam idcirco totum orbem implevisse scandalis dissensionis. Cæterum quia nobis, postquam inviti huc venimus, C dicendi locum dedisti, quicunque tandem is datus est, oportet nos, ut fit in hippodromis (nam in iis, quacunque vel dirigendus vel circumflectendus certantium equorum cursus, operam dant, ut et lignis et lapidibus, et aliis ejusmodi obicibus, solum omne sit liberum ac vacuum), ita, inquam, nunc quoque, cum incipimus dicere, disputationis nostræ curriculum ab omni violentia liberum esse oportere censeo, et ut sit peto. Oratio nempe simulacri cujusdam instar est: atque ut in simulacro, si a capite ad pedes usque citra ullum impedimentum opus processerit, concinnitas partium ipsa penitus perspicitur, et admirationem quidem movet, si artifex scite fecerit; sin D minus, ludibrio exponit eum, qui finxit: sic etiam in hoc disputationis exordio, si nemo dolum meditetur, neque hinc usque ad finem quisquam **913** tanquam ex insidiis prosiliat, qui continuam verborum seriem interrumpat, poterunt ii qui astant recte judicare, utrum orationis nostræ cursus rationi consentaneus fuerit, an longe a vero fine aberrarit. Deinde (si et illud fas est silentio haud præterire, ne judicis justi officium ignorare videamur) quoniam tu potestatem tibi ipsi arrogasti judicandi de iis rebus, ad quas dijudicandas orthodoxos totius orbis episcopos convenire oportebat, idemque te incorrupte judicaturum esse

Variorum notæ.

(40) Gregor. Nazianz. orat. 1. Boivin.

A juravisti, cavendum saltem tibi erat, ne illius reti- bus præoccupareris, qui accusaretur, neu te ejus propugnatorem ab ipsis statim, ut aiunt, carceribus palam professus, ea diceres, quæ e re ejus essent, sed eos primum audire debueras, qui crimina objicerent; deinde et quidquid reus ipse, defendendi sui et diluendorum criminum causa, contradiceret et singulis responderet: tum denique sententiam tuam interponere, secundum canones et leges in his rebus jampridem ab Ecclesia receptos. Ego certe animum affectu præoccupatum absinthio similem statuo. Quemadmodum enim illud, tacta quocunque modo lingua, tam acrem, tam efficacem amaritudinis vim gustui adspergit, ut et longo tempore et multo dulcium saporum usu egeat ad priorem naturalis boni perceptionem: B idem etiam in judicibus animi præoccupati affectum scimus posse plerumque. Nam cum litigantium unus animum judicis præviis narrationibus iisque probabilibus, mature occupavit, **914** ita alte imprimitur, ita deletu difficilis est ejus mali labes, ut periculum sit, ne duorum alterum accidat; ut vel multam iniquam sufferat is qui posterior subit; qui et nonnunquam præter opinionem cogitur se ipsum defendere sceleris accusatum; vel plurimis contentionum fluctibus exhaustis, multis et variis gravium virorum, si quos reperiat, testimoniis productis, sero tandem et ægre admodum veritatem assequatur. Quod si in judice, quem quis semel præoccupaverit, ejusmodi morbus exsistit, quid de hoc Palama, quid de ejusdem thiasi C consortibus dici debet, qui totos annos, totos mensium dies, totas dierum horas tecum privatim colloquuntur, atque ejusmodi telas simul contexunt, simul nectunt, eo videlicet fine, ut valde acceleretur? quos ne nunc quidem in tanta spectatorum frequentia pudet suo more agere. Nam crebro surgunt, et furtim in aurem loquuntur, de iis credo rebus, quæ sæpius jam antea decretæ sunt, ne quid per imprudentiam effluat tibi e memoria hoc tempore, quo illis oportet robur firmissimum accommodari. Quid primum itaque, quid ultimum dixerit quisquam ex nobis, angustissimo temporis spatio circumclusus, in hac publici curriculi luce, omni inter nos consultandi facultate D adempta, qua nos tamen hoc rerum statu maxime egebamus? Itaque et hæc ad eas quæ supra dictæ sunt, causa accedat, quamobrem intempestivum hoc certamen minime ingredi nobis placuerit. His proxima esto regularum et legum **915** ratio, quibus servitutem simul et dominatum omnem subesse toto terræ et maris orbe cum oporteat, nos te ordine inverso contra facere et concionari palam hic audivimus; et illam plane agnovimus Lesbiam structuram, quæ amussim ad lapides, non

A κλήματα ἔχων αὐτὸς ἀπολογίας καὶ λύσεις ἑκάστοις λέγων ἀντιτίθησιν. ἔπειτα τὴν σὴν ἐπάγειν σε κρίσιν, κατὰ τοὺς ἐν τούτοις κρατήσαντας πάλαι τῆς Ἐκκλησίας κανόνας καὶ νόμους. Ἀψινθίῳ γὰρ ἐοικέναι τὴν πρόληψιν ἔγωγε λέγω. Ὡς γὰρ ἐκεῖνο, τῆς γλώττης ὁπωσποθ' ἁψάμενον, τοσοῦτον ἐσχεῖ τῇ γευστικῇ τὸ τῆς πικρίας δραστήριον, ὡς πολλοῦ τε ἅμα χαιροῦ καὶ πολλῶν δεηθῆναι γλυκέων εἰς τὴν πρὶν τοῦ φυσικοῦ καθήκοντος ἀντίληψιν, οὕτω κἀν τοῖς δικασταῖς τὴν πρόληψιν ἴσμεν ὡς τὰ πολλὰ δυναμένην. Τῶν γὰρ δικαζομένων ἑνός τινος προειληφότος τοῦ δικαστοῦ τὴν διάνοιαν πιθαναῖς ταῖς προδιηγήσεσιν, οὕτω δευσοποιόν τε καὶ δυσαπόνιπτον γίνεσθαι τὸ πάθος ἐκείνῳ συμβαίνειν, ὡς δυοῖν θάτερον γίνεσθαι κινδυνεύειν· ἢ τὸ τῆς ζημίας παράλογον ὑφίστασθαι τὸν ἐπιόντα καὶ κακούργων φεύ- B γειν γραφὴν ἐνίοτε παραλόγως ἠναγκασμένον, ἢ πολλὰς ἀνατλάντα τρικυμίας ἀντιθέσεων καὶ πολλὰς καὶ διαφόρους εἰσενεγκόντα μαρτυρίας ἀξιοπίστων ἀνδρῶν, εἰ τύχοι, ὀψὲ καὶ μάλα μόλις τῆς ἀληθείας ἐπιτυγχάνειν. Εἰ δ' ἅπαξ προειληφότος ἐκεῖ τινος, τοιόνδε συμβαίνει τὸ νόσημα γίνεσθαι, τί ἄν τις φαίη περὶ τοῦ Παλαμᾶ τουτουῒ καὶ τῆς τοῦ θιάσου φρατρίας, ὅλους ἐνιαυσίους χρόνους καὶ ὅλας ἡμέρας μηνῶν καὶ ὅλας ὥρας ἡμερῶν ἰδίᾳ σοι προσομιλούντων καὶ τὰ τοιαῦτα συνισταυργούντων καὶ ὑφαινόντων ἐς τὸ τοῦ σφόδρα ἐπείγεσθαι ἐντελές, καὶ μηδὲ νῦν ἐν τοσούτῳ θεάτρῳ τὸ ἔθος ποιεῖν αἰδουμένων, [P. 576] ἀλλ' ἐγειρομένων συχνὰ καὶ λά- C θρα σοι πρὸς οὖς κοινολογουμένων περὶ τῶν πρὶν κυρωθέντων (οἶμαι) πολλάκις, μὴ λάθῃ τι διαῤῥυὲν τῆς μνήμης ἐπὶ καιροῦ νῦν, ὅτε μάλιστα ῥώμην ἐκείνοις πλείω χαρίζεσθαι δεῖ; Τί τοίνυν ἄν τις ἡμῶν εἴποι πρῶτον; τί δ' ἄν τις ὕστατον, ἐς τὸ πάνυ βραχύτατον περιισταμένης τῆς ὥρας, ἐν οὕτω δημοσίῳ σταδίῳ, πάσης ὑφαιρουμένης συνδιασκέψεως, ἐνταῦθα μᾶλλον, εἴπερ που, τὴν χρείαν ἐχούσης; Προσκείσθω δ' οὖν καὶ τουτὶ τοῖς ἄνω λεχθεῖσι, δι' ἃ δηλαδὴ τὸν ἄκαιρον ἀγῶνα τοῦτον ἥκιστα πάντων ἡμῖν πρὸς βουλήσεως ἦν εἰσιέναι. Ἐπὶ τούτοις ἔστω καὶ τὸ τῶν κανόνων καὶ νόμων δίκαιον, οἷς ὑπείκειν δέον δουλείας θ' ἅμα καὶ δεσποτείας ἁπάσας, ἐν ἠπείρῳ πάσῃ καὶ θαλάσσῃ, τὸ ἀντίστροφον ἐνταῦθα καὶ δρῶντα καὶ δημηγοροῦντα σαφῶς ἠκη- D κόειμέν σε· καὶ ἔγνωμεν τοῦτ' ἐκεῖνο, τὴν Λεσβίαν οἰκοδομήν, ἢ τοῖς λίθοις (41) τὴν τοῦ κανόνος προσάγουσα στάθμην, καὶ οὐκ ἐκείνῳ τοὺς λίθους, πάνυ σαθρὰς τοῖς χρωμένοις καὶ ἀβεβαίους παρεῖχε τὰς τοῦ μένειν ἐλπίδας ἄχρι καὶ ἐς τὴν ἐπιοῦσαν ἀκίνητον. Καὶ μαρτυροῦσι τῷ λόγῳ πᾶσαι πόλεις καὶ πολιτεῖαι, ὅσαι τε τοῖς παλαιοτέροις κανόσι καὶ νόμοις ἁρμοττόμεναι διηνεκὲς καρποῦνται τὸ εὔδαιμον καὶ ὅσαι τῆς ἀνομίας ἐξορχουμένης αὐτῶν διηνεκέσι καὶ ταχείαις φθείρονται μεταβολαῖς. Ἔπειτα καὶ μὴ μεταίρειν ὅρια πατέρων δόγματα καὶ τοῦθ'

## Variorum notæ.

(41) Sic D. Basilius ad nepotes cap. 6, Κατὰ τὴν Δωρικὴν παροιμίαν, τὸν λίθον ποτὶ τὴν σπάρτον ἄγοντας. Item Plutarchus, Πρὸς στάθμῃ πέτρον τίθεσθαι, μήτι πρὸς πέτρῳ στάθμην. Sensus est, *oportere se regulis, non regulas sibi submittere.* BOIVIN.

ἕδρειν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. Μηδὲ γὰρ εἶναι A σφᾶς τοὺς εἰρηκότας μᾶλλον ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Δῆλον δὲ ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον ἂν εἴη τοῦτό γε μάλιστα. Τῶν γάρ τοι προφητῶν λεγόντων ἔστιν εὐθὺς ἀκούειν, οὐχ ὅτι « Τὰ καὶ τὰ φαμὲν ἡμεῖς· ἀλλὰ « Τάδε λέγει Κύριος· καὶ τὰ καὶ τὰ προστάττει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, » Εἶτ' ἐλθὼν ὁ γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου Θεὸς Λόγος « Ἐγὼ (φησὶν) ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ οὐδὲν, ἀλλ' ὅσα πρὸς τοῦ Πατρὸς ἠκηκόειν (42)· » διδάσκων ἡμᾶς οὑτωσὶ, μὴ τοῖς ἑαυτῶν, ἀλλὰ τοῖς τῶν πατρίων κανόνων ἕπεσθαι δόγμασί τε καὶ ὅροις. Καὶ ἀρξάμενος οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ Μωσέως καὶ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. Καὶ τῷ διαβόλῳ πάλιν, τοὺς λίθους ἄρτους ποιεῖν ἀναγκάζοντι καὶ τὰς τῆς γῆς B ὑπισχνουμένῳ χαρίζεσθαι βασιλείας, οὐκ εἶπεν ὁ Θεὸς, « Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· » ἀλλὰ τὰς τῶν πατέρων προβάλλεται ῥήσεις, « Γέγραπται, » λέγων, « Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος· » καὶ δὶς καὶ τρὶς τὸ « γέγραπται » τίθησι πρὸς ἀκριβῆ νουθεσίαν ἡμῶν, τοῖς τῶν πατρίων ὅρων κανόσιν ἕπεσθαι διὰ πάντων ἄντικρυς παραγγέλλων. Καὶ περὶ τοῦ θείου δὲ ἐπαγγειλάμενος Πνεύματος, « Ἐλθὼν (φησὶν) ὁ Παράκλητος ἀφ' ἑαυτοῦ λαλήσει οὐδὲν, [P. 577] ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ. » Εἶτ' ἐλθὼν ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος, « Ἐγὼ παρέδωκα (φησὶ) τῶν ἐμῶν οὐδὲν ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἀλλ' ὃ καὶ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ. » Καὶ πάλιν Τιμοθέῳ γράφων, « Σὺ δὲ μένε (φησὶν) ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης· τὰς δὲ βεβήλους καινοφωνίας παραιτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἴ τις C ὑμῖν εὐαγγελίζεται (43) (φησὶ Κολοσσαεῦσι) παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω, καὶ ἂν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ τις ᾖ, κἂν ἐγὼ Παῦλος. » Ὅρα ὁπόσην ἔχει τὴν ἰσχὺν τὰ τῶν πατρίων κανόνων ὅρια καὶ ὅσοις τισὶ τοῖς κλείθροις καὶ μοχλοῖς τοὺς ἀεὶ διαδόχους ἀσφαλίζεσθαι διαγέγονεν. Εἶτ' ἐλθόντες τῆς εὐσεβείας ἀθληταὶ καλῶς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν τοὺς ἑαυτῶν ᾠκοδόμησαν ἀγῶνας καὶ τὰ μαρτυρικὰ παλαίσματα. Σὺ δ' εἰ μὴ καὶ τὴν τῶν κανόνων δουλώσαις ἐλευθερίαν, νόμος αὐτοῖς ἐκείνοις γινόμενος, ἀνίσχυρον λείπεσθαί σοι φάσκεις τὴν βασιλείαν, καὶ μηδὲν ἐνεῖναι ταύτῃ σεμνόν. Εἰ γὰρ ἅπερ ἄλληλα πέφυκε συνιστᾷν, ταῦτ' ἀλλήλων φαῖμεν εἶναι φθαρτικὰ, οὐδὲν ἔτι τούτων λελείψεται τῆς οἰκείας οὐκ ἐξιστάμενον φύσεως· καὶ τοῖς τοῦτο D συγχωροῦσιν ἄνω ποταμῶν συμβήσεται χωρεῖν τὰς πηγάς. Οὐ γὰρ ᾧ τῶν πατρίων κανόνων καὶ γνωμῶν ἄρχειν βούλεταί τις, τὸ σεμνὸν τῇ βασιλείᾳ περιποιεῖ· ἀλλ' ᾧ τοῖς πατρίοις κανόσι καὶ νόμοις ὑπείκειν ἐθέλει· οὐχ ἕως ἂν σωφρονεῖν τις ἐθέλοι, ἄλλως ἔχειν συγχωρεῖν οὐδαμῇ ποθ' ἕλοιτ' ἂν οὐ-

lapides ad amussim applicabat, adeoque illis, apud quos in usu erat, fluxas prorsus et infirmas spes afferebat, ut vix ad diem proxime sequentem immotam eam permansuram esse considerent. Atque hæc, quæ dico, testantur vera esse omnes civitates, omnes respublicæ, cum eæ, quæ antiquis regulis et legibus obsequentes jugi quadam felicitate perfruuntur; tum illæ, quæ bacchante apud ipsas licentia continuis repentinisque mutationibus corrumpuntur. Deinde et illud sacro Ecclesiæ decreto cautum est, ne positi a patribus termini moveantur: neque enim magis eos, quam Spiritum sanctum, ea dixisse quæ dixerint. Idque ex singulis testimoniis plane constabit. Ac primum prophetas audire est dicentes, non quidem: « Hæc et ista nos dicimus, » sed: « Hæc dicit Dominus; hæc et ista jubet Spiritus sanctus. » Deinde genitus ex Virgine Deus Verbum cum advenisset: « Ego, inquit, a me ipso loquor nihil, sed quæcunque a Patre audivi; » atque ita docet, non nostris sed Patrum regulis, earumque præscriptis et definitionibus, obsequi nos debere. Item incipiens non a se ipso, sed a Moyse et omnibus prophetis 916 interpretabatur illis quæ de ipso erant. Rursus diabolo, panes ex lapidibus facere jubenti, et orbis terræ regna daturum se pollicenti, non dicit Deus: « Vade retro, Satana; » sed Patrum dicta opponit, et: « Scriptum est, ait, quia non in solo pane vivet homo [1]; » atque ipsum illud: « Scriptum est » bis terque usurpat, ut nos perfecte erudiamur, quos ille Patrum definitionibus et regulis per omnia obsequi aperte jubet. Sed et de Spiritu sancto promittens: « Cum, inquit, Paracletus venerit, non loquetur a semetipso, sed quæcunque audierit loquetur [2]. » Deinde D. Paulus apostolus veniens: « Ego, inquit, meum nihil vobis tradidi, fratres, sed quod et accepi a Jesu [3]. » Rursus ad Timotheum scribens: « Tu vero, inquit, permane in iis, quæ didicisti et credita sunt tibi: profanas autem vocum novitates devita. » Rursus: « Si quis vobis evangelizaverit, » inquit Colossensibus, « præter id quod accepistis, anathema esto, etsi angelus quispiam de cœlo sit, etsi ego Paulus [4]. » Vide quantam vim habeant termini a Patribus constituti, quot repagulis et vectibus coerceantur ii, qui perpetua successione eos excepturi sunt. Tum subsecuti religionis pugiles super apostolorum et prophetarum fundamento sua certamina suaque martyria pulchre ædificarunt. Tu vero, nisi regularum libertatem in servitutem redigas, nisi legem illis te ipsum

[1] Matth. IV, 10. [2] Joan. XVI, 13. [3] I Cor. XI, 23. [4] Galat. I, 8.

## Variorum notæ.

(42) Non ea ipsa sunt verba, quæ leguntur apud Joannem cap. XIV, v. 10. Gregoras non hoc loco solum, sed et alibi passim, memoriæ nimis fidit. BOIVIN.

(43) Et hæc quoque Gregoras, fallaci memoriæ confisus. Nam apud Paulum ad Galat. cap. I, versu octavo legitur: Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. Versu autem nono, Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. BOIVIN.

constituas, imperium tibi relinqui affirmas nullo robore subnixum, nulla majestate venerabile. At enim **917** quæ a natura ejusmodi sunt, ut se invicem sustentent, ea si dixerimus a se invicem facile corrumpi, nihil jam horum supererit, quod intra naturæ suæ fines consistat. Hoc autem qui dederint, iis etiam fluminum fontes sursum versus referentur. Nam qui Patrum regulas et sententias potestati suæ subesse vult, is non hoc pacto efficit, ut imperio majestas salva constet; sed ita demum, si patriis institutis et legibus ultro ipse pareat; nec quisquam est qui, dum erit sanæ mentis, rem aliter se habere ulli unquam homini concessurus sit. Non enim illa robur et dignitatem imperio adimunt, imo stabiliunt. Nempe ea si rebus publicis et imperiis bonæ disciplinæ appetentibus ruinam important, nihil quidquam aliud stabililitatem dabit. Præterea, aliis omnibus demptis, quæ vel jam dicta sunt, vel postea dicturi sumus, quis tribunali illi confidat, in quo de iisdem rebus juratur simul et pejeratur, itidem fere ac si quis læva dextram sibi manum abscindens eo magis se eam conservare dicat. Atqui te illud scire et recente adhuc memoria tenere arbitror, quod ego apud te sæpius dictitavi, non facturum esse te medicinam iis morbis Ecclesiæ. Ecquo autem modo faceres, qui eorum auctor semper exsistis? Sed hoc quidem nondum. Nunc a capite usque repetens accuratius deinceps rem narrabo, in gratiam eorum, qui hic adsunt; ut ii omnes, singula suo loco posita observantes, narrationem facile assequantur. »

A δενί. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνοι τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κόσμιον ἀφαιροῦσι τὴν βασιλείαν, ἀλλ' ἐκεῖνοι τοῦτ' αὐτῇ βεβαιοῦσιν. Εἰ γὰρ οὗτοι πολιτειῶν καὶ ἀρχῶν εὐνομεῖν βουλομένων κατάλυσις, σχολῇ γ' ἂν ἄλλο τι τῶν πάντων γένοιτο σύστασις. Ἔπειτα καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐξαιρουμένων, ἅ τ' ἔφθημεν εἰρηκότες καὶ ἃ προϊοῦσιν εἰρήσεται, τίς ἂν τοιούτῳ δικαστηρίῳ πιστεύσειεν, ἔνθα κατὰ ταυτὸν ὅρκοι τε ἅμα καὶ ὅρκων κατάλυσις γίνεται τῶν αὐτῶν, παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις, τῇ ἀριστερᾷ τὴν δεξιὰν ἀποκόπτων χεῖρα, σώζειν μᾶλλον ἔλεγεν αὐτὴν οὑτωσί. Καὶ μὴν εἰδέναι σε οἶμαι καὶ τοῦτο, καὶ διὰ μνήμης ἔχειν ἔτι χλοαζούσης, πολλὰ πολλάκις πρός σε μου φαμένου μὴ σὲ τὸν ἰατρεύσοντ' εἶναι τὰ τῆς Ἐκκλησίας τοιαῦτα νοσήματα. Πῶς γὰρ, τὸν τούB των αἴτιον ἀεὶ γιγνόμενον; Ἀλλὰ μήπω τοῦτο· ἀλλ' ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἐφεξῆς ἀκριβέστερον τῶν παρόντων ἕνεκα διηγήσομαι· ἵν' εὐπαρακολούθητος ἅπασιν ἡ διήγησις γένοιτο, σημειουμένοις ἕκαστα πρός γε τοὺς καθήκοντας τόπους. »

III. At imperator ægre ferebat, **918** et ira tacite inflabatur, et in solio imperatorio versabat se crebra agitatione, et pedes alternis nunc distendebat, nunc connexos implicabat. Quin et silere interdum jubebat, ea ratione quod jam nos dies deficeret; suo tamen more, et conspicua illa animi lenitate. Quippe illum primis orationis meæ exordiis mature præverteram, ne vel ipse, vel ejus permissu alius quisquam ex omnibus, sermones meos interpellaret. Atque hanc ejus lenitatem maxime adjuvabat applaudens familiarium chorus, qui eum circumstabant, et minutula quædam in nos dicta subinde et sparsim jaciendo furtivas iras exercebant; palam autem eum laudabant, quod lente irasceretur.

IV. « Quoniam Palamas Barlaamum Calabrum semper opponit, eumque blasphemiarum suarum causam fuisse ait, et jam tibi ipsi ut id diceres persuasit, ausculta. Quemadmodum Gregorius Theologus, insectando Arianos, qui Filium Patri similem absolute esse dicebant, addebantque captiose, id se secundum Scripturas dicere; quemadmodum, inquam, Gregorius Theologus hæc verba: « Similem secundum Scripturas, » simplicioribus hominibus escam oblatam esse ait, impietatis hamo circumjectam; ita et huic Palamæ reperta est illecebra ad simpliciores quosque inescandos; nomen dico Barlaami, viri scilicet, propter Latinam religionem, omnibus Romanis, quotquot eum usu cognorunt, odiosi. Nam hic, antequam Bar-

Γ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐχαλέπαινε καὶ διῴδει θυμούμενος ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ συχνὰ στρεφόμενος ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, καὶ τοὺς πόδας ἀμοιβαδὸν νῦν μὲν ἐφαπλῶν, νῦν δὲ συναιρῶν καὶ συνάπτων, ἔστι C [P. 578] δ' οὗ καὶ σιγᾷν ἐκέλευέ με, ἐνιαχοῦ τὴν ἡμέραν ἡμᾶς ἐπιλιμπάνουσαν προβαλλόμενος, μετά γε μὴν τῆς συνήθως ἐπιπολαζούσης τῷ ἤθει πραότητος. Ἔφθη γὰρ δημοσίᾳ προκαταληφθεὶς ταῖς τῶν ἐμῶν προκαταστάσεσι λόγων, μήτ' αὐτὸν, μήτ' ἄλλον τῶν πάντων οὐδένα, τοῖς ἐμοῖς ἐμποδὼν καταστῆναι λόγοις ἐᾶσαι. Συνεκρότει δ' αὐτῷ τὴν πραότητα καὶ χορὸς οἰκείων τὰ μάλιστα; περὶ αὐτόν τε ἱστάμενος καὶ λαθραίοις μὲν θυμοῖς ῥηματίσκιά τινα πέμποντες καθ' ἡμῶν ἐνιαχοῦ καὶ σποράδην, αὐτοῦ δ' ἀνυμνοῦντες προφανῶς τὸ μακρόθυμον.

Δ'. « Ἐπεὶ γὰρ ὁ Παλαμᾶς ἀεὶ τὸν Καλαβρὸν αἴτιον τῆς αὐτοῦ βλασφημίας εἶναι προβάλλεται Βαρ- D λαὰμ, καὶ σὲ τοῦτο πέπεικε λέγειν ἤδη, ἄκουε δή. Φημὶ γὰρ, ὡς καθάπερ Γρηγορίῳ (44) τῷ Θεολόγῳ τοὺς Ἀρειανοὺς κατατρέχοντι, τὸν Υἱὸν ὅμοιον ἁπλῶς τῷ Πατρὶ λέγοντας εἶναι, καὶ ἅμα προστιθέντας πανούργως καὶ τὸ κατὰ τὰς Γραφὰς λέγειν, τουτὶ τὸ κατὰ τὰς Γραφὰς ὅμοιον φησὶ δέλεαρ τοῖς ἁπλουστέροις εἶναι, τῷ χαλκῷ τῆς ἀσεβείας περικείμενον· οὕτω καὶ Παλαμᾷ τουτῳῒ δέλεαρ κατὰ τῶν ἁπλουστέρων εὕρηται τοὔνομα Βαρλαὰμ, μισουμένου διὰ τὴν τῶν Λατίνων θρησκείαν τῷ Ῥωμαίων δήμῳ παντὶ, ὅσοι πεῖραν ἔσχον αὐτοῦ. Εἶχε γὰρ τήνδε τὴν νόσον αὐτὸς καὶ πρὶν Βυζαντίοις ἐπιδεδημηκέναι τὸν Βαρλαὰμ, καὶ ὁρᾷν ἐπ' ἐμοῦ τε καὶ

Variorum notæ.

(44) In Encomio S. Athanasii. BOIVIN.

A πλείστων ἄλλων διετείνετο τὴν γε τοῦ Θεοῦ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς οὐσίαν· οὐ μόνον δ' αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου διδάσκαλος καὶ ὁμώνυμος Γρηγόριος ὁ Δριμὺς (45). Καὶ πολλὰς ἐπήγαγον αὐτοῖς ἐγὼ τὰς λοιδορίας, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν καταισχύνας τὴν ἄκαιρον καὶ ἀπαίδευτον γλῶτταν αὐτῶν, ὅσον ὁ τότε παρεῖχε καιρός. Καὶ τοῦτο δῆλον πέπραχα σοφοῖς ἀνδράσιν ἐγὼ, τῷ τε μεγάλῳ φημὶ λογοθέτῃ καὶ ὅσοι μετὰ τῆς σοφίας καὶ ἀρχιερωσύνῃ τὴν ἑαυτῶν ἐκόσμησαν ἀρετήν. Οἳ καὶ φριχῶδες εὐθὺ, ἀκούσασι γέγονε, καὶ Μασσαλιανῶν ἐκάλεσαν αἵρεσιν ταυτηνὶ, κἀμὲ τῶν τοιούτων ἀπέχεσθαι παρῄνεσαν ὁμιλιῶν προθέσεσιν ὅλαις ψυχῆς· εἶναι γὰρ παλαιάν τινα φήμην, ὡς μέλλοι κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἔσεσθαί τινα μάλα μεγίστην αἵρεσιν, κἀκ πασῶν B συμμιγῆ καὶ ποικίλην, ἣν διορθωθήσεσθαι παγκοσμίου μικροῦ συναχθείσης συνόδου, πάντων σχεδὸν συνιόντων ἐπισκόπων ἅμα καὶ πατριαρχῶν· καὶ ταύτην ὀγδόην τε εἶναι καὶ τελευταίαν ὁμοῦ. Τοῦ δὲ χρόνου ῥέοντος, ἐπιμίξαι καὶ Βαρλαὰμ ἐγεγόνει Ῥωμαίοις, Καλαβρίας τῆς αὐτοῦ γενόμενον μετανάστην πατρίδος, καὶ γνωστὸν ἐνταῦθα γενέσθαι τοῖς ἄρχουσι, καὶ φιλίας οὐ πάνυ [P. 579] μικρᾶς πρὸς αὐτῶν ἠξιῶσθαι διὰ τὸ περιὸν τῆς σοφίας· καὶ σοὶ μάλιστα πάντων καὶ πρὸ πάντων γενέσθαι δεκτὸν, ἅτε φιλολογεῖν ἐξ ἀρχῆς αἱρουμένῳ, καὶ βίβλους πολλὰς καὶ παντοίας κτᾶσθαι φιλοτιμουμένῳ, καὶ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον ἐν σπουδῇ τιθεμένῳ μεγίστῃ. Μετὰ δέ τινα χρόνον φήμη μακρὰ καὶ συνεχὴς, διαθέουσα τὰς τῶν πολλῶν ἀκοὰς, ὀψὲ καὶ ὡς C ἡμᾶς ἀφίκετο, δηλοῦσα τὸν Βαρλαὰμ, ἐν Θεσσαλονίκῃ λόγοις τισὶν ἐντυχόντα τοῦ Παλαμᾶ, ἐπιλαβέσθαι διῤῥήδην γράφοντος αὐτοῦ καὶ λέγοντος, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρᾷν τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν. Ἴσασιν ἅπαντες πάντως μαρτυροῦντα τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὃν ὁ Παλαμᾶς εἰς δικαίωσιν ἑαυτοῦ προβάλλεται Τόμον. Τοσούτων τοίνυν ἐλέγχων οὑτωσὶ πρὸ ποδῶν ἱσταμένων ἐκ τοῦ προφανοῦς, καὶ πρὶν φανῆναι Βαρλαὰμ ἐν ὅροις Ἑλληνικοῖς δεικνύντων ἔχειν τὴν νόσον ἐνταῦθα τὸν Παλαμᾶν, τίς ὄνησις ἀληθὴς ταῖς τοῦ Παλαμᾶ περιέσται κατηγορίαις, ἐπὶ σαθρῷ θεμελίῳ συχνὰ καταφεύγειν, τοὔνομα λέγω τοῦ Βαρλαάμ; Πάντως διὰ τὸ τῆς θρησκείας μισηθῆναι καὶ διωχθῆναι τὸν ἄνθρωπον, ἐλπίσας ἔσεσθαί τι καὶ τοῦτο βοήθημα καθ' ἡμῶν, συνδιαβληθησομένων D ἐκείνῳ. Εὐπροσώπου γὰρ ἡ κακία προφάσεως εὐπορήσασα ῥᾳδίως ἐπὶ τὸ ψεύδεσθαί τε καὶ διαβάλλειν καὶ πραγμάτων χειμῶνας ἐγείρειν χωρεῖ. Οἶμαι γὰρ ὡς εἰ πάνυ πολὺν ἐσκόπει χρόνον, πῶς ἂν ἐπαινέσειε μὲν τὸν οἰκεῖον ἐχθρὸν Βαρλαὰμ ὁ σεμνὸς οὑτοσὶ Παλαμᾶς, ἑαυτοῦ δ' οὑτωσὶ φανερῶς τοὺς ἐλέγχους

laamus apud Byzantios commoraretur, hunc morbum jam habebat, affirmabatque coram me et aliis compluribus, divinam se substantiam corporeis 919 oculis intueri. Neque ipse solum; sed et ejus magister idemque cognominis, Gregorius Drimys. Ego vero illos, ex sacris Scripturis arguens, multis conviciis insectabar, ineptumque et imperitum os eorum, prout tempora illa ferebant, dictis sugillabam. Atque id viris doctrina præstantibus notum feci; nempe magno logothetæ, et aliis quorum virtus non eruditione solum, sed et pontificia dignitate ornabatur. Qui, ut audivere, statim cohorruerunt, eamque Massalianorum hæresin esse dixerunt; ac mihi, ut ab ejusmodi hominum consuetudine toto animo abhorrerem, auctores fuerunt. Quippe vetere quadam fama vulgatum esse, exorituram adversus Ecclesiam Dei aliquam hæresin longe maximam, eamque ex aliis omnibus mistam ac multiplicem, quam coactum ex omni pene orbe concilium correcturum esset, omnibus fere episcopis et patriarchis in unum coituris: porro hanc synodum octavam simul et extremam fore. Procedente tempore ipse quoque Barlaamus Calabria, patria sua, ad Romanos commigravit, iisque se immiscuit. Ibi et principibus innotuit; et, quod doctrina præstaret, dignus iis visus est, cum quo amicitiam jungerent, nec eam quidem mediocrem. Omnium autem maxime, et præ cæteris quibuslibet, tibi acceptus fuit, utpote qui jam inde ab ineunte ævo humanioribus litteris operam ultro dare instituisses, multosque et omnis generis libros ambitiose conquireres, atque in dies novum aliquid cum dicere tum audire impensissime studeres. Aliquanto post magnus et continuus rumor, aures 920 vulgi pervagatus, demum ad nos quoque pervenit: Barlaamum, quasdam Palamæ orationes Thessalonicæ nactum, reprehendisse eum, diserte scribentem dicentemque se oculis corporeis substantiam Dei videre. Id ipsum vero, ut omnes sciunt, testatur is Tomus, quem ad sui defensionem Palamas profert. Cum itaque tot indicia sic quasi ante pedes præsentia et manifesta obversentur, quæ vel antequam Barlaamus in Græciæ finibus comparuisset, eo morbo laborasse Palamam ostendant, ecquid re ipsa deinde Palamæ in his accusationibus proderit ad infirmum illud præsidium confugere, ad nomen dico Barlaami? Nimirum quia ille ob religionem odio fuit et exactus est, speravit hic eam rem sibi adjumento fore adversus nos, quos cum illo eadem conjunctura esset calumnia. Nempe malitia, probabilem præ-

Variorum notæ.

(45) Pachymeres in Historia Andronici lib. VII, cap. 15, narrat quemdam, cognomento *Drimyn*, sacerdotii dignitatem ausum sibi arrogare, eumdemque se ab Lascaribus oriundum jactitantem, novas res molitum esse, ac demum conjuratione deprehensa carceris perpetui pœnam subiisse. In eum exstat Athanasii patriarchæ Γράμμα στηλιτευτικόν, cujus supra meminimus ad pag. 110 B. Fortasse is ipse est, quem Gregoras hoc loco magistrum Palamæ facit. Nec obstat, quod qui contra imperatorem conjuravit, is ab Athanasio Joannes nominetur. Potuit enim cucullo tandem induto nomen mutare, ac pro *Joanne* dici *Gregorius*. BOIVIN.

textum nacta, ad mentiendum et calumniandum et ad excitandas tempestates negotiorum proclivis est. Equidem sic statuo; hunc Palamam, virum scilicet gravem, si diutissime secum deliberasset, qua ratione adversarium suum Barlaamum laudaturus, suæ autem impietatis indicia ineluctabili et invicto robore aperte confirmaturus foret, nec meliore unquam nec clariore argumento uti potuisse. Nam qui multum laboraverit, ut objectorum sibi criminum refutationes a specioso aliquo principio ordiretur; deinde, quia haud posset, coactus sit futili mendacio inniti, is contra insectantes quo non insolentiæ processisset, **921** quibus pepercisset conviciis, si vel aliquam veritatis umbram nactus fuisset? Enimvero non Barlaamus, ut Palamas dictis et scriptis significat, impiam hanc Massalianorum hæresin, errorem que de duobus et pluribus Diis, in Ecclesiam Dei invexit; imo Barlaamus ostendit, hunc ipsum esse qui inveheret. Cum, inquit, audivisset Barlaamus Palamam hæc atque hæc dicentem, ei crimen intulit, quasi duos deos statuenti. Vides ipsum contra se, melius inimico et hoste quolibet, testimonium ferre luculentum. Primo enim ait se, quod Dei substantiam corporeis oculis videre gloriaretur, accusatum a Barlaamo; Massalianismi videlicet: deinde conanti sibi ejus accusationis vim inevitabilem effugere, et Divinitatem, quæ una est in tribus personis, dividenti in substantiam et gratiam, natura quidem diversam, sed ipsam quoque increatam, sibi, inquam, crimen ait illatum ab eodem fuisse, quasi duplicem divinitatem agnoscenti. Jam, quod majus est, ea crimina alternis recurrentia dum ipse rursus diluere conatur, majorem multo malitiam suam ex malo cordis sui thesauro expressam exhibet, et propriis quotidie plumis captus tenetur, quadam velut impiarum vocum catena inde usque ducta, ex se invicem nexarum, et aliarum aliis semper graviorum et deteriorum. Nam operationis cujusdam nomen separatim primo posuisse; deinde illud, tanquam genus, in infinities infinitas divinitates **922** increatas dividere, quæ omnes seorsum et secundum se aliquatenus subsistant, aliquatenus non subsistant, quanta est insania! Adeo infirma res est mendacii perversitas, quæ et stare nescit perpetuo, et in se ipsam recidit. Ea nos Ecclesiæ naufragia fugientes, et in longa vitæ tranquillitate consenescentes, tu prorsus invitos in theatra et ad tribunal trahis, ac velut sceleratos non leniter castigas: plura autem minaris, et undecunque in eam nos necessitatem compellis, ut nihil frugi sapere possimus, sed obsequium multis illis Palamæ divinitatibus sine ulla cunctatione vovere et isto quasi sacrificio litare cogamur. Hæc audire quis sustineat, ita institutus, ut Deum unum sciat adorare, et ea opinione a puero plane imbutus? In eas videlicet angustias conclusio orationis tuæ nos adducit, unde se expedire difficile est. Itaque, velut inextricabilibus nodis, silendi neces-

A δείξειε τῆς δυσσεβείας ἄφυκτον ἔχειν καὶ ἄμαχον τὴν ἰσχὺν, οὐκ ἂν βελτίω τε καὶ καθαρωτέραν ταύτης εὑρηφέναι ποτὲ πρόφασιν. Τὸ γὰρ πλεῖστα καμόντα ἀρχὴν εὐπρεπῆ ταῖς ἀπολογίαις τῶν κατ' αὐτοῦ λεγομένων προθεῖναι, ἔπειτα μὴ δυνηθέντα, σαθρῷ ἐξ ἀνάγκης ἐρείδεσθαι ψεύδει, ποῦ οὐκ ἂν ἀτόπου γλώττης ἤλασεν, ἢ τίνος ἂν ἐφείσατο λοιδορίας κατὰ τῶν διωκόντων, εἰ σκιᾷ γοῦν τινι περιετύγχανεν ἀληθείας; Οὐ γὰρ ὁ Βαρλαὰμ ἦν, ὡς ἐκ τῶν τοῦ Παλαμᾶ φαίνεται λόγων καὶ βίβλων, ὃς εἰσενεγκεῖν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ δοκεῖ τήν τε τῶν Μασσαλιανῶν δυσσεβῆ ταύτην αἵρεσιν καὶ ἅμα τὸ τῆς διθεΐας καὶ πολυθεΐας ἔγκλημα· ἀλλ' ὁ Βαρλαὰμ ἦν μᾶλλον ὁ τοῦτον εἰσάγοντα δείξας. Ἀκούσας γὰρ (φησὶν) ὁ Βαρλαὰμ τῶν περὶ τὸν Παλαμᾶν λεγόντων τὰ καὶ τὰ, διθεΐας B ἔγκλημα τουτοισὶ προσετρίψατο. Ὁρᾷς ἐναργῆ τὴν μαρτυρίαν αὐτὸν καθ' αὐτοῦ κομίζοντα, βέλτιον ἢ κατὰ πάντ' ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοῦ κατηγορηκέναι τὸν Βαρλαὰμ, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ὁρᾷν ἐγκαυχωμένου, φησὶ, τοῦτο δὴ τὸ τῶν Μασσαλιανῶν· εἶτα τὸ [P. 580] ἄφυκτον τῆς κατηγορίας ἐκφεύγειν πειρωμένῳ, καὶ διαιρέσει τῆς μιᾶς τρισυποστάτου χρωμένῳ θεότητος εἰς οὐσίαν καὶ χάριν, ἑτεροφυᾶ μὲν, ἄκτιστον δὲ καὶ αὐτὴν, διθεΐας ἔγκλημα προστρίψασθαι. Καὶ τό γε μεῖζον, ὅτι τὰς τοιαύτας αὖθις αὐτὸς ἐκ διαδοχῆς κατηγορίας ἀναλύειν πειρώμενος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐς τὸ πολλαπλάσιον ἐμφανίζει γράφων τὴν αὐτοῦ κακίαν, C καὶ τοῖς οἰκείοις ἀεὶ πτεροῖς ἁλισκόμενος, ὥσπερ σειρᾶς τινος μιᾶς ἀρξαμένης ἐκεῖθεν καὶ ἀλλήλαις ἐξηρτημένας τὰς βλασφημίας ἐχούσης, μείζους καὶ χείρους ἀλλήλων ἀεί. Τὸ γὰρ ὄνομά τινος ἐνεργείας καθ' αὑτὸ προστησάμενον, οἱονεί τι γένος εἰς ἀπειράκις ἀπείρους διαιρεῖν ἀκτίστους θεότητας, πῶς μὲν ἰδίᾳ καὶ καθ' αὑτὰς ἁπάσας ὑφισταμένας, πῶς δ' ἀνυποστάτους, ποίας ἀτοπίας ἐκπέφευγεν ὑπερβολήν; Οὕτω σαθρὸν ἡ τοῦ ψεύδους κακία, καὶ στῆναι μὴ δυναμένη διηνεκῶς ἑαυτῇ περιπίπτει. Τὰ δὲ τοιαῦτα τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια φεύγοντας ἡμᾶς, γαλήνῃ συνεζηκότας βίου μακρᾷ, μάλα ἄκοντας ἐπὶ θέατρα καὶ δικαστήριον καθέλκεις, καὶ ὥς δή τινας τῶν κακούργων ἐπιτιμᾷς· οὐ μικρά· πλείω δ' ἀπειλεῖς, καὶ συνελαύνεις πανταχόθεν συνιέναι D μὲν τῶν δεόντων οὐδὲν, ἀπροφάσιστον δ' ὡς ἐπὶ πᾶν εἰπεῖν τὴν πειθὼ τῇ τοῦ Παλαμᾶ πολυθεΐᾳ θύοντας ἐναγίζειν. Ποία ταῦτα δέξαιτ' ἂν ἀκούειν ψυχὴ, Θεὸν ἕνα προσκυνεῖν εἰδυῖα, καὶ ταύτῃ συντραφεῖσα τῇ δόξῃ περιφανῶς; Εἰς τοσαύτην γὰρ ἡμᾶς συνελαύνει δυσχωρίαν καὶ οὕτω δυσδιεξόδευτον τὸ τῆς σῆς δημηγορίας ἀκροτελεύτιον, ὡς ἀφύκτοις ἅμμασιν ἐνδεσμεῖσθαι νομίζειν μᾶλλον ἡμᾶς σιωπᾷν, ἢ τὸν ἐπὶ μέσης ἵστασθαι λίμνης μυθευόμενον ἐκεῖνον Τάνταλον· ὃν ἀϊδίῳ μὲν τῇ δίψῃ φλέγεσθαι λόγος, φοβεῖσθαι δ' ἀεὶ τὸν ἀφόρητον φόρτον ἐκεῖνον τοῦ λίθου, καὶ πίνειν κύψαντα μὴ δυνάμενον. Τοῦτο δ' οὐ δικαστοῦ παρίστησιν ἦθος, ἀλλ' ὄψιν ἔχει πικρῶς ἐφεδρεύοντος καὶ τὰ ξίφη τῆς ἐπιβουλῆς θήγοντος καθ' ἡμῶν. Ὅμως οὐχ ἡμῖν γε τοσοῦτον μέλει τοῦ

Βαρλαὰμ, ὅσον σοί γε χρεών· ὃς ἔπηλυν ὄντα τοσαύτην εἰς αὐτὸν ἐνεδείξω ξενίαν, καὶ οὕτω λαμπρὰν τὴν δαψίλειαν αὐτῷ κατὰ πάντ' ἐχαρίσω, ὡς ἑτέρου μὴ δεῖσθαί σε μάρτυρος ἢ σαυτοῦ. Ὥστ' οὐκ ἐμοί σε χρεὼν ἐγκαλεῖν δι' ἐκεῖνον καὶ τὴν ἐκείνου συνεχῶς προφέρειν αἰτίαν μᾶλλον ἢ σαυτῷ. Οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν αὐτὸς ὁ ταῖς ὑπεροχαῖς εἰμι τῶν τιμῶν (46) εἰς ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἐγείρας ὀφρὺν καὶ μετέωρον φρόνημα· οὐδ' ἔγωγ' αὐτὸς ὁ μεγαλοῤῥήμονά σοι διδάσκαλον, καὶ διὰ σοῦ τοῖς ἄλλοις αὐτὸν τοῦ θείου Διονυσίου χειροτονήσας, καὶ ἅμα διαπρύσιον [P. 581] ἑρμηνέα τῶν μυστικῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, καὶ ὅσα τῆς καθ' ἡμᾶς θεολογίας εἰσὶ μυστήρια καὶ δι' αὐτά γε ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, τὴν πάτριον γῆν ἐν δευτέρῳ θεῖναι τῆς ἀλλοδαπῆς ταυτησὶ αὐτὸν ἀναγκάσας· οὐδ' ἔγωγ' αὐτὸς ὁ καὶ κατὰ πάσης ἄλλης Ῥωμαίων σοφίας ἐντεῦθεν αὐτὸν μανῆναι πεπεικώς· ἀλλ' ἔγωγ' αὐτὸς ὁ τὰς κέδρους εἰμὶ τῆς ὀφρύος ἐκείνου συντρίψας περιφανῶς, καθάπερ ὅτε δρῦν καὶ κέδρον καὶ κυπάριττον ἀπογυμνοῖ τῆς κόμης ὑλοτόμου βρίθουσα παλάμη· ἔγωγ' αὐτὸς ἐκεῖνός εἰμι ὁ τότε συστείλας καὶ ἀναχαιτίσας ἐκεῖνον, ἔν τε γαλήνῃ καρδίας καὶ ἅμα τῇ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιστήμης ἐπιεικείᾳ, καθάπερ παράλιος ψάμμος ἀγριουμένην θάλασσαν· ἥτις ὁπόταν ὑβριστὴς καὶ ἀγέρωχος ἄνεμος, ἄνωθέν ποθεν ἐξ ἀρκτικῶν καταῤῥεύσας πηγῶν, αὐτῆς ἀναμοχλεύει τὰ κύματα, διεγείρεταί τε πρὸς ἀνήκεστον θράσος καὶ ἀπειλεῖ κατὰ τῆς ἠπείρου πόλεμον περιφανῆ· ἀλλ' ἐπειδὰν ἀκούσῃ τῆς φωνῆς τῆς παραλίου ψάμμου, χείλεσιν ἀφθόγγοις ἀναγινωσκούσης τοὺς κανόνας τοῦ κτίσαντος, εὐθὺς ἀναχωρεῖ, προφανῆ δειλιῶσα Θεοῦ προστάγματα καὶ ἀναχαιτίζουσα παύει θρασυνόμενον ῥόθιον. Πῶς οὖν ἄν τις τῷ τοιούτῳ στέρξειεν, ὅστις τὸν αὐτὸν ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς νῦν μὲν ἐπαινεῖ, νῦν δὲ ψέγει; Ὃν γὰρ εἰς αἰθέρα φάναι ἀνῆγες, τέως, ὡς ἐν θεολογίαις κράτιστον, μηδὲν εἰδότα δεικνύεις ἀρτίως. Πῶς δ' ἄν τις ἐμοὶ νεμεσώη, ἐκεῖνον καὶ τότε καὶ νῦν ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπίσης λοιδοροῦντι, ἐφ' οἷς ἡμῖν δηλαδὴ πεπολέμηκε; λέγω δὴ τῷ περὶ Ἕλληνα λόγον καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν χωλεύειν τὸν ἄνδρα τὰ κράτιστα. Καὶ σοὶ μὲν γέγονε ὁ φίλος ζῶν, ἐχθρὸς τεθνηκὼς, καὶ ὁ τελέως τότε χρηστὸς πᾶν τοὐναντίον ἄρτι ὤν· ἐμοὶ δ' ὥσπερ τότε ἐχθρὸς, οὕτως οὐχ ἄρτι ὢν φίλος. Ὥστε σὺ μὲν ἀρτίως ἐκεῖνον λοιδορῶν φίλον λοιδορεῖς· ἐγὼ δὲ τῆς ἐμῆς καὶ νῦν φιλίας τιθέμενος ὑπερόριον πρὸς τὸν οὐδαμῆ ποτε φίλον τοῦτο φαίνομαι δρῶν. Ὃς οὖν ἐν πᾶσι τοὺς τῆς θεωρίας καὶ τῆς τῶν πραγμάτων πεῖρας θεμελίους ἀσαλεύτους ὁμοίως τηρεῖ, τοῦτον ἄρα πᾶς τις οἶμαι κρίνειεν ἂν λέγειν ὀρθῶς, κἂν τοῖς γε ἄλλοις ἅπασι, καὶ οἷς συντέθραπται δόγμασι τῆς πίστεως, βεβηκέναι καλῶς. Ἔπειτα πῶς τῆς ἐκείνου κρίσεως αὐτάρκες πέρας τότ' εἰληφυίας, νῦν ἀνακρίνειν βιάζῃ, πλείοσιν ἄλλαις ἡμῖν βλασφημίαις ἁλισκομένου

A sitate adstrictos nos putamus; idque arctius quam illum ipsum Tantalum, quem in media palude stare et sempiterna siti ardere narrant fabulæ, timore autem semper saxi illius pondus iniquissimum, nec cum se inclinat posse bibere. At tu sic agendo non judicis morem servas, sed speciem præ te fers ejus viri, qui atrociter insidietur, et hostilis in nos animi gladiatoriam crudelitatem acuat. Atqui non tanta est nobis de Barlaamo cura, quanta esse tibi ipsi debet; qui illi, cum esset advena, sic benignum te hospitem præbuisti, ita splendide et prolixe in omnibus gratificatus **923** es, ut ejus rei non alio teste egeas nisi teipso. Quamobrem non mihi te ejus causa litem movere æquum est, nec de eo crimen perpetuo B objici mihi magis quam tibi. Non enim is ego sum, cujus opera ille ad honores immodicos evectus supercilium attollere et efferre se insolentius cœperit; neque is sum, qui eum tibi et aliis per te sancti Dionysii doctrinæ magistrum grandiloquum, arcanorumque Ecclesiæ dogmatum et sacræ theologiæ mysteriorum interpretem altisonum, meo suffragio constituerim, ac per hæc ipsa, aliaque his similia, solum natale peregrino huic posthabere coegerim; denique is non sum, cujus ille suasu et instinctu in reliquam omnem Romanorum eruditionem bacchatus sit. Imo ille ipse sum, qui ejus superbiæ cedros palam confregi; velut lignator, qui valida manu quercum, aut cedrum, aut cupressum coma exuat: ille ipse sum, qui eum tunc animi C tranquillitate et solidæ scientiæ modestia continui repressique, velut arena littoralis mare iratum sistit, quod protervo et feroci vento alicunde e septentrionalibus tractibus effuso, et imos fluctus subvertente, in effrænem audaciam erumpit, et continenti solo bellum apertum indicit: at postquam arenæ vocem audierit, Creatoris præscripta mutis labiis prælegentem, manifestas Dei leges expavescens, retrocedit statim, et æstus sui insolentiam comprimit. Ecquis itaque ejusmodi hominem probaverit, **924** qui eumdem in iisdem rebus nunc laudet, nunc vituperet? Nam tu, quem eo tempore ad cœlum fere tollebas, ut præstantissimum theologum, eumdem nunc nihil scire arguis. D Ecquis autem mihi succenseat, qui illum, quemadmodum tunc, ita nunc quoque dictis incessam ob easdem res, in quibus nos ipse oppugnabat? Græcas dico litteras, et profanam eruditionem, valde in illo claudicantem. Et ille quidem vivus, amicus tuus fuit; mortuus, evasit inimicus: ille tum perfecte bonus, nunc omnium pessimus: mihi, ut olim fuit inimicus, ita nec hodie amicus est. Sic tu eum nunc insectando amicum insectaris: ego vero, ab amicitia mea alienum eumdem habens, illum qui nunquam amicus fuit alienum duco. Qui igitur sen-

Variorum notæ.

(46) Fuit Barlaamus abbas monasterii S. Salvatoris Constantinop. Idem ad papam legatus ivit an. Chr. 1339. Vide Odoricum Raynaldum ad eum annum, num. 19 et seq. Vide et Cantacuzen. *Histor.* lib. II, cap. 39. BOIVIN.

tentiam et institutam agendi rationem in omni re fixam et immotam servat, eum credo quilibet judicaverit recte sentire, atque, ut cæteris omnibus, ita iis quibus innutritus sit, fidei dogmatis bene insistere. Jam quid est, quod illius causam, re omni judicata, contendis recognoscere, cum nos Palamam aliarum blasphemiarum convincamus, earumque plurimarum, quas quotidie ex eo pergit scribendo aggerare et ambitiose jactare? Nos certe illum qui mortuus est haud possumus, quæ tunc dixerit, quæve nunc dicat, interrogare. Quod si id vos necessarium ducitis, est vetus sophista Græcus, qui mortuorum fingit colloquia. Is quidem, si vultis, quæ ab illo dicuntur dictave sunt, referet vobis pulcherrime : nos id facere omnino **925** nefas est. »

τοῦ Παλαμᾶ, ἃς ὁσημέραι γράφων ἐκεῖθεν προστίθησί τε καὶ ἐπιδείκνυται; Οὐ γὰρ ἴσμεν ὄντος ἐκείνου νεκροῦ πυνθάνεσθαι ἅ τε ἔφασκε τότε καὶ ἃ νῦν. Εἰ δ' ἀναγκαῖον ὑμῖν ἐστι τοῦτο, ἔστι παρ' Ἕλλησί τις σοφιστὴς νεκρικοὺς διαλόγους ποιούμενος. Ἐκεῖνος, εἰ βούλεσθε, κομιεῖ τὰ ἐκείνου λεχθέντα τε καὶ λεγόμενα πάνυ καλῶς. Ἡμῖν γὰρ ἀδύνατον σφόδρα τουτί. »

V. Hoc loco Palamas, ironia offensus, nescio quid per iram interlocutus est. Ast ego hominis obstrepentis ne minimam quidem rationem habui; et continuo pergens ad reliqua : « Enimvero, inquam, si quis huc prodeat veritatis studiosus, dicturum eum opinor, non eo Palamam objectis criminibus absolvi, quod qui ipsum impietatis palam arguere non timuit, fuerit Latinus. Quippe ab ea gente, non quia Latini sunt, alieni sumus, sed ob quasdam criminationes, quæ si seponantur, minime iidem in cæteris omnibus repellendi erunt a nostra communione. Alioqui incarnationem, mortem, sepulturam, resurrectionem Dei et Servatoris nostri aliaque illis docentibus assentiri nos, quoniam Latini sunt, non liceret. Apage. Nec enim Sisinnium Novatianum ob superstitionem prima synodus rejecit. Quin imo adversus Arii dementiam adjutorem eum habuit validissimum. Ac nos, tametsi Origenem aversamur, tamen plerosque ejus libros minime repudiamus. Cujus rei testes sunt non mendaces illæ cum exsecrando Celso luctæ et antirrheticæ disputationes, et cæteri ejus omnes in sacram Scripturam commentarii, quos sancti Patres ad suas lucubrationes adjunxerunt. Atque,

Ε'. Τοῦ μέντοι Παλαμᾶ παραφθεγξαμένου τι πρὸς ὀργὴν διὰ τὰς εἰρωνείας, εἰχόμην ἐγὼ τῶν ἑξῆς, οὐδὲ μικρὰ γοῦν παραβομβοῦντος ἐκείνου πεφροντικώς. [P. 582] « Φαίη δ' ἄν τις ἴσως τἀληθοῦς φροντιστὴς παρελθὼν, μηδαμῇ τὸν Παλαμᾶν ἀπαλλάττειν εἰκότως τῶν ἐγκλημάτων, εἰ Λατῖνος ὢν ἐκεῖνος οὐκ ὤκνησε παῤῥησίᾳ τῆς ἀσεβείας ἐλέγχους αὐτῷ παριστᾷν. Οὐ γὰρ ὅτι Λατῖνοι, τοῦ γένους ἀφιστάμεθα, ἀλλ' ἐνίων χάριν ἐγκλημάτων· ὧν ἐν μέρει κειμένων, τἄλλα πάνθ' ἥκιστ' ἂν εἶεν ἡμῖν ἀκοινώνητοι. Ἢ γὰρ ἂν καὶ τὴν ἔνσαρκον αὐτῶν δογματιζόντων οἰκονομίαν καὶ θάνατον καὶ ταφὴν καὶ ἀνάστασιν πρός γε τοῖς ἄλλοις τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμων, ἡμῖν γε δήπου διὰ τὸ Λατίνους εἶναι ὁμολογεῖν οὐκ ἐξείη. Ἄπαγε. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σισίνιον τὸν Ναυατιανὸν (47) ἡ πρώτη παρεκρούσατο σύνοδος διὰ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ κράτιστον ἔσχεν ἐπίκουρον κατὰ τῆς Ἀρείου μανίας. Καὶ Ὠριγένην δ' ἀποσειόμενοι τῶν γε βίβλων τὰς πλείστας ἥκιστ' ἀποσειόμεθ' αὐτοῦ. Μάρτυρες τῶν λεγομένων μάλα τοι ἀψευδεῖς αἱ κατὰ Κέλσου τοῦ καταράτου μάχαι καὶ ἀντιῤῥήσεις καὶ τἄλλ' ὁπόσα τοῖς θείοις Πατράσι φιλοπονήσασι προσείληπται βιβλία ἐκείνου τῶν τῆς θείας Γραφῆς ἐξηγητικῶν.

## Variorum notæ.

(47) Ita Græci passim pro Νουατιανόν. De isto Sisinnio Ludovicus Targnius, vir sacrorum canonum et historiæ ecclesiasticæ peritissimus, consulenti mihi respondit : « Nec S. Athanasius in iis quæ plurima scripsit de magna synodo, nec quisquam alius scriptor, cujus ad nos monumenta de illa eadem synodo pervenerint, ullius Sisinnii nomen aut operam memorat adversus Arium in Nicæno conventu. Unus Socrates *Historiæ* suæ lib. I, cap. 10, et post ipsum, atque ex ipso, Herm. Sozomenus cap. 22 libri itidem primi *Eccles. Hist.* Acesium ab Constantino imperatore arcessitum narrant, qui calculo suo comprobaret Nicænam definitionem : quod factum qua fide, quo auctore referat Socrates, qui uno fere sæculo post Nicænam synodum vixit, aliis æstimandum relinquo. In quam rem fac ut consulas eruditissimi Henrici Valesii notam ad memoratum Socratis *Historiæ* locum. Ipsum vero sublestæ fidei habet vir in scriptis veterum perspicax. Cæterum idem Socrates lib. V, c. 10, Sisinnii cujusdam meminit, qui sacro lectoris munere fungebatur apud Agellium Novatianorum episcopum; cujus in dignitatem aliquanto post subvectus apud eumdem historicum legitur, lib. V, c. 21, et lib. VI, c. 1. Hujus autem Sisinnii sententiam secutus Agellius, postulanti Nectario Constantinopoleos antistiti salubre dederat consilium adversus Arianorum Macedonianorumque sectas, quibus misere vexabatur Oriens. Verum, ne de isto Sisinnio Gregoras intelligi possit, obstat primæ synodi nomen; nisi forte primam Constantinopoli habitam generalem accipias, quod quidem mihi non fit credibile. Itaque hoc proclive est suspicari, Nicephorum Gregoram, virum immensæ eruditionis et lectionis, cum haberet in mente duo hæc Novatiensium antistitum nomina, quorum permagni fuerat opera adversus Arianorum dementiam, unum pro alio, ut facile factu fuit, inseruisse : nisi quis malit in librarii culpam rejicere mutationem nominis; quam posteriorem conjecturam nescio an satis juvet duorum istorum vocabulorum Græce scriptorum similitudo. Certe hæc nomina Σισίνιος, Ἀκέσιος, quanquam syllabis iisdem desinunt, tamen reliquarum fere litterarum structura sic inter se discrepant, ut non oscitantem scribam difficulter fallere posse videantur. Sed de ista permutatione vix certi quidquam pronuntiare licet absque benigniori codicum Gregoræ manuscriptorum copia, eorumdemque diligenti collatione. » Ipsa sunt verba viri doctissimi, cui pro amicitiæ jure, quæ mihi cum eo summa intercedit, nodum hunc expediendum delegavi, dignum scilicet eo vindice; certe difficiliorem, quam ut ipse possem solvere. BOIVIN.

Καὶ ἵνα σιωπήσω τὰ πλεῖστα, τὴν ἁγίαν τετάρτην καὶ οἰκουμενικὴν παραινοῦσαν εὑρίσκομεν σύνοδον, καὶ ὁμοίως τὴν ἕκτην, μὴ πάνθ' ὅσα φάσκειν ἐγγίνεται τοῖς αἱρετικοῖς φεύγειν ἡμᾶς εἶναι χρεών. Εἰ γὰρ ἕνα Θεὸν ὁμολογούντων ἐκείνων ποιητὴν ἁπάντων ἡμεῖς ἀποσχοίμεθα, τάχιστ' ἂν τὴν τοῦ πυρὸς ἐφ' ἑαυτοὺς ἑκόντες ἑλκύσαιμεν γέενναν. Οὗ τί τῶν ἁπάντων χείριστον; Καὶ τῶν ἀργύρου δὲ καὶ τοῦ χρυσοῦ μεταλλευτῶν οὐχ ὁμιλητῶν ἡγεμόσι καθισταμένων, διὰ τὸ πάνυ τοι ἀγροικίζεσθαι, τοὔργον περὶ πλείστου τούτοις καθίσταται. Καὶ ἁλουργίδες δ' ἔτι καὶ πορφύραι χρήσιμοι τοῖς βασιλεῦσίν εἰσιν· ἀλλ' οὐδὲ μικρᾶς γοῦν τινος οἱ δρῶντες θέας ἐκείνων ἴσως τυγχάνουσιν οὗτοι, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ μισοῦνται διὰ τὸ τῆς ἐκεῖθεν ἀηδίας ἀπόζειν. Οὔκουν οὔτ' ἐκεῖνον ἄρα τῆς ἀληθοῦς ἀπάγει κατηγορίας τὰ τῆς θρησκείας, οὔτε τῷ Παλαμᾷ βοηθεῖ, οὐχ ἕως ἂν ἁλίσκοιτο τούτοις προφανῶς τοῖς ἐγκλήμασιν. Ἐκεῖνό γε μὴν ἐροίμην ἂν ἡδέως σε, πῶς τῶν Ἰωάννῃ τῷ πατριάρχῃ γραφέντων, περί τε τῶν τοῦ Παλαμᾶ καὶ Βαρλαὰμ καὶ τῆς Ἐκκλησίας θορύβων, τὰ μὲν ἀρεστά σοι γίνεται, τὰ δ' οὔ, πρός γε τὸ τῷ Παλαμᾷ βουλόμενον ἀνθέλκοντί τε καὶ μεθέλκοντι μετὰ πολλῆς τῆς ἀρχικῆς ἐξουσίας τὰς ψήφους. Ἢ γὰρ ἅπασι στέργειν χρεὼν τοῖς ἐκείνῳ πατριαρχεύοντι πεπραγμένοις κατά γε τοὺς τῆς Ἐκκλησίας θεσμούς, ἢ μηδὲν τῶν ἁπάντων. Ἀλλὰ τοῦ πρώτου κρατοῦντος, χώραν οὐκ ἔχει τὸ δεύτερον. [P. 583] Εἰ δὲ δεῖ μερίσαντας ἡμᾶς εἰς δύο τἀκείνῳ πραχθέντα περί γε τοῖν δυοῖν τούτοιν ἀνδροῖν ἑκατέρῳ ἑκάτερα δοῦναι, τῷ μὲν τὰ πρῶτα, τῷ δὲ τὰ δεύτερα, σκεπτέον ποτέροις τῆς κρίσεως αἱ βελτίους ἕψονται ψῆφοι. Ἀεὶ γὰρ ἦν πατριάρχης ἐκεῖνος, ἄχρι ἧς ἡμέρας αἱ μέσαι φυλακαὶ τῆς νυκτὸς ἐγκρατῆ Βυζαντίου κατέστησάν σε, ἱερέας τε χειροτονῶν καὶ ἐπισκόπους καὶ τὰς τῶν δικαστηρίων ψήφους ἐπισφραγίζων. Ἐμοὶ δοκεῖ τοῖς δευτέροις. Εἰ γὰρ καὶ πάλαι κείμενοι νόμοι πολιτειῶν λυόντων πολλάκις, δυοῖν θάτερον, ἢ κακοῦ τινος ἀπαντήσαντος δι' αὐτούς, ἢ βελτιόνων δευτέρων φανέντων ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων δεδοκιμασμένης πείρας καὶ τριβῆς, σχολῇ γ' ἂν κωλύσειέ τις ἐφ' ἑνὸς ἀνδρὸς λελῦσθαι τοῖς δευτέροις αὐτοῦ τὰ πρῶτα, κακοῦ τινος ἀπαντήσαντος ἐκ τῶν πρώτων, κἀκ συναρπαγῆς συμβὰν οὑτωσί πως ἴσως ἀπατηθέντος. Εἰ δὲ καὶ λύσις δοκεῖ μὲν εἶναι τῶν πρώτων τὰ δεύτερα τἀνδρὸς ἐκείνου, οὐκ ἔστι δέ, ἀλλ' ἔχει τὴν προσήκουσαν ἀκολούθησιν ἄμφω, εἴ τις μετὰ γνώμης βούλοιτο κρίνειν ἀπαθοῦς, ἢ που σαφὴς ἀδικία, ξὺν αὐθαδείᾳ λύειν καὶ κυροῦν, τοὺς μὲν ἐκείνου ταδί, τοὺς δὲ ἐκείνου ταδί. Ὧν συγχωρουμένων τοῖς ἄρχουσιν, οὐκ οἶδ' ὅπῃ στήσεται καὶ ποῖ περιχωρήσει τὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματα καὶ πρός γε τὰ τῆς πολιτείας πράγματα, πρὸ ποδῶν ἐναργῶς τῆς τῶν ὅλων φθορᾶς ἱσταμένης. Οὐ γὰρ εἰς ἕνα τινὰ καὶ δύο τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἵστασθαι πέφυκεν, ἀλλὰ πάνθ' ἑξῆς τὰ πρόσω λαμπρῶς ἐπιβόσκεται· καὶ νόμος οὗτος διὰ πάσης γράφεται γῆς, κακῶν ἀρχηγὸς τῶν μεγί-

A ut pleraque silentio præteream, sacrosanctas synodos œcumenicas, quartam et sextam, scimus monere, haud fugienda esse quæcunque ab hæreticis dicantur. Nam si ab iis discederemus, **926** rerum omnium auctorem Deum unum confitentibus, statim in nos gehennam ignis ultro ipsi traheremus: quo quid pejus unquam fuerit? Sic quanquam auri et argenti fossores, eo quod omnino agrestes sunt, principibus familiares non fiant, tamen ab his illorum opificium plurimi æstimatur. Sic etiam conchyliatæ vestes et purpuræ utiles regibus sunt: earum vero artifices ipsi illorum adspectu ne minimo quidem frui solent, imo illis nonnunquam odio sunt, eo quod ingratum odorem inde referant.
B Itaque Barlaami secta nec a vero dicendo ipsum excludit; nec Palamam, quandiu horum criminum manifeste convincetur, excusat. Cæterum illud ex te lubens quæsierim, quomodo ea, quæ ab Joanne patriarcha de Palama et Barlaamo deque ecclesiasticis tumultibus scripta sunt, partim probes, partim improbes, suffragia scilicet ad Palamæ arbitrium summa prorsus auctoritate huc illuc torquens. Quæcunque enim ab illo, dum patriarcha esset, acta sunt secundum instituta Ecclesiæ, vel omnia ea, vel eorum nihil approbandum. Atqui (apud te) prima sic valent, ut postrema locum non habeant. Quod si nos ea, quæ idem patriarcha in duorum istorum hominum causa constituit, bifariam dividere oportet, et utraque utrique attribuere, huic
C priora, illi posteriora, videndum jam utra utris præferri debeant. Quippe ad eum diem, quo Byzantium in tuam potestatem mediæ noctis vigiliæ redegerunt, patriarcha usque ille esse perstitit, qui **927** sacerdotes et episcopos ordinaret, et judicum decreta consignaret. Equidem posteriora puto præferenda. Nam si rerum publicarum positæ antiquitus leges propter duorum alterum sæpe abrogantur, quia scilicet vel priores mali alicujus occasionem præbuerint, vel posteriores experientia exploratæ et rerum usu probatæ meliores visæ sint; ecquis uni homini interdicat, ne priora ejus decreta per posteriora rescindantur, si quod ex prioribus malum emerserit, et ille per obreptionem, ut fit, deceptus fortasse fuerit? Sin ejus viri
D posteriora decreta priorum abrogationem videntur quidem continere; reipsa autem non continent, sed utraque, si quis sine affectu judicet, apta consecutione congruunt, certe hæc vel illa per hos vel per illos rescindi temere et confirmari evidens est iniquitas. Hoc si principibus liceat, quis doctrinæ ecclesiasticæ et reipublicæ ipsius status, communi omnium ruina velut pedibus obversante, quisve exitus tandem futurus sit non video. Etenim Ecclesiæ mala ejusmodi non sunt, ut in uno aut altero subsistant; sed quidquid reliquum est, id omne progrediendo late absumunt. In omnem terrarum orbem lex ista sancitur, maximorum malorum caput futura. Jam nec mos majorum, nec legum præscripta, principibus et privatis convenientia, serva-

buntur, nec altero jubente alter parebit : sed omnia permiscebuntur, et illis primis detrimentum afferent, qui auctores aliis fuerint et exemplum dederint. Cum igitur, si minus **928** ob alias causas, saltem ob ipsa incommoda, quæ inde oriuntur, necesse sit instituta ac dogmata ea servari, quæ longo tempore confirmata et litteris consignata sint; superest jam, ut episcopos et principes aliis temporibus alios approbemus et recipiamus, quidquid ii pro quolibet vel contra quemlibet decernant. Unde necessario consequitur, anathematismos, qui adversus Palamam ob cæteras ejus blasphemias ab Joanne patriarcha decreti et scripti fuerunt, approbandos esse in præsenti, æque ac ordinationes ab eo factas, et alia ejusdem acta, quæ ad hodiernam usque diem firma et stabilia permanent. Quod cum ita sit, et nos necesse est recte facere, qui Palamæ communionem omnino respuamus et aversemur. »

VI. Ibi imperator longiorem sermonem exprobrare et nos reprimere cœpit. « Ego vero, inquam, ubi pauca addidero, finem faciam. » Tum orationem inde repetens, « Facillimum (dixi), si velis, o imperator, in Dei Ecclesia fuerit piam tranquillitatem restituere, et ad prima simplicitatis vestigia revocare. Nempe ubi potestas cum voluntate probe conspirat, nihil est præterea, quod sive ad optima sive ad pessima festinantibus moram objiciat. Itaque trecentorum ferme annorum idololatriam Constantinus ille imperator brevi tempore correxit. Contra Juliano, ad idolorum cultum reverso, omnes pene populi obsequentes ad eamdem superstitionem celerrime **929** revoluti sunt. Ita quilibet deinceps usque progrediendo populos principibus facile obsequi videbit, ut ventorum flabellis decidua quercuum folia, aut si quid aliud mobile et leve est. Age igitur, imperator, pristinum illum splendorem restituito Ecclesiæ Dei, quam nova Palamæ dogmata lacerarunt ac discerpserunt, toto fere orbe infinitis turbis repleto. Id autem facillimum tibi fuerit, si velis integrum ejus librum, hoc est omnium promiscue hæreseon farraginem, igni donare. Quod si ea quæ insunt blasphema et impia imperitos quosdam ideo fugiunt, quia verbis confusis et obscuro tenebrosoque sermone involvuntur, nos singula et universa explicando indicabimus. Ejusmodi sunt hæreticorum commentationes, perplexæ videlicet et indiscretæ, montium silvis condensis abruptisque voraginibus persimiles; ut quemadmodum latrones inde improvisi insiliunt in eos, qui illac animo simplici et incauto pertranseunt, ita hi ex confusione et obscuritate dictionum, plura eodem vocabulo aut eadem pluribus significantium, quasi ex tenebris, in veritatis simplicitatem tela intorqueant. Ac fortasse oportebat, eo quod pietati ornamento esset simplicitas, ita contraria ratione impietatem multiplicem esse

A στων. Οὐ γὰρ ἔτ' ἔθη καὶ νόμιμα προσήκοντ' ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις ἔσται τηρούμενα· οὐδ' ὁ μὲν ἐπιτάξει, ὁ δ' ὑπακούσεται· ἀλλ' ἔσθ' ὁμοῦ πάντα χρήματα, καὶ αὐτοῖς πρώτοις χρμιεῖ τὴν βλάβην τοῖς ἀρξαμένοις τε καὶ προδείξασιν. Εἰ μὴ διὰ γοῦν ἄλλο τι, διὰ γοῦν τἀποβαίνοντα ἐκεῖθεν ἄτοπα, τηρεῖν ὑπάρχοντος ἀναγκαίου τὰ μήκει χρόνου βεβαιωθέντα καὶ γράμμασι κυρωθέντα νόμιμά τε καὶ δόγματα, στέργειν λοιπὸν καὶ ἡμῖν καὶ δέχεσθαι τοὺς κατὰ καιροὺς ἐπισκόπους καὶ βασιλέας, οἷς ὑπὲρ οἵων δή τινων ψηφίζονται, καὶ οἷς οἵων δή τινων καταψηφίζονται· ὡς ὁμοίαν συνάγεσθαι τὴν ἀνάγκην κἀνταῦθα, στέργεσθαι καὶ τοὺς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ψηφισθέντας τε καὶ γραφέντας διὰ τὰς ἄλλας αὐτοῦ βλασφημίας ἀναθεματι-
B σμοὺς Ἰωάννῃ τῷ πατριάρχῃ, ταῖς ἄλλαις ἐπίσης ἐκείνου χειροτονίαις καὶ πράξεσιν, αἳ μέχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον κατὰ τὸ ἀκλινὲς διασώζονται. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, εὖ ποιεῖν καὶ ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης ἕπεται, τὴν τοῦ Παλαμᾶ κοινωνίαν ἀποσειομένους καθάπαξ καὶ ἀποτρέποντας. »

[P. 584] ς'. Τοῦ δὲ βασιλέως τὴν μακρηγορίαν ἡμῖν ὀνειδίζοντός τε καὶ ἀνακόπτοντος, « Ἔτι μικρὸν εἰπὼν ἀπαλλάξομαι, » ἔφην ἐγώ. Καὶ ἀνενεγκὼν ἐκεῖσε τὸν λόγον, « Ἢν ἐθέλῃς, » ἔφην, « ὦ βασιλεῦ, μάλα τοι ῥᾴστη γένοιτ' ἂν ἡ τῆς εὐσεβοῦς εἰρήνης τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ πρὸς τὸ πρότερον τῆς ἁπλότητος ἴχνος ἀνάλυσις. Τῆς γὰρ δυνάμεως τῇ βουλήσει καλῶς συντρεχούσης, μηδὲν ἂν ἔτ' εἶναι μηδαμῇ
C μήτε πρὸς τὸ κάλλιστον, μήτε μὴν πρὸς τὸ χείριστον, ὃ γένοιτ' ἂν ἐμποδών. Καὶ Κωνσταντίνῳ ἐκείνῳ τῷ βασιλεῖ τριακοσίων ἐγγὺς ἐνιαυτῶν εἰδωλολατρείας ἐν βραχεῖ διορθώσασθαι ἐξεγένετο· καὶ τοὐναντίον αὖθις, Ἰουλιανοῦ πρὸς εἰδωλολατρίας νενευκότος, μικροῦ πάντες ἦσαν αὖθις ὁμοίως ὑπήκοοι τὴν ταχίστην παλινδρομήσαντες· καὶ οὕτω γε προϊών τις ἀεὶ ῥᾳδίως τοῖς ἄρχουσιν ἑπόμενον ὄψεται τὸ ὑπήκοον, καθάπερ πνοαῖς ἀνέμων πίπτοντα φύλλα δρυός, καὶ εἴ τι τῶν οὕτω ῥᾳδίων καὶ κούφων. Φέρε τοίνυν, ἀπόδος, ὦ βασιλεῦ, τὴν πρὶν εὐκοσμίαν ἐκείνην τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἣν αἱ τοῦ Παλαμᾶ διεσπάραξάν τε καὶ διεμερίσαντο καινοφωνίαι, μυρίων ὅλην μικροῦ θορύβων τὴν οἰκουμένην ἐμπεπληκυῖαι. Ῥᾷστον δ' ἔσται σοι πάντως τουτί, φλογὶ πυρὸς τὴν ὅλην
D αὐτοῦ βίβλον βουληθέντι χαρίσασθαι, πασῶν ἀναμὶξ τῶν αἱρέσεων οὖσαν συμφόρημα. Εἰ δὲ τῶν ἀμαθῶς ἐχόντων ἐνίους διαδιδράσκοι τὰ βλάσφημα, διά τε τὴν τῶν λέξεων σύγχυσιν καὶ τὸ τῆς φράσεως σκοτεινόν τε καὶ ὁμιχλῶδες, ἡμεῖς ἀναπτύξαντες δείξομεν καθ' ἕκαστά τε καὶ κατὰ πλῆθος. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν αἱρέσεων ἐπιτηδεύματα, ποικίλα τινὰ καὶ δυσδιάκριτα, καὶ πολλὴν τὴν ὁμοιότητα διασώζοντα πρὸς τὰς ἐν ὄρεσι λόχμας καὶ φάραγγας· ἵν', ὡς ἐκεῖθεν οἱ λῃσταὶ τοῖς ἐν ἁπλότητι παριοῦσι καρδίας ἀπροόπτως ἐπιπηδῶσιν, οὕτως ὡς ἐκ σκότους οὗτοι τοῦ ξυμμιγοῦς καὶ γριφώδους τῶν ὁμωνύμων ἅμα καὶ πολυωνύμων λέξεων τὸ τῆς εὐσεβείας βάλλωσι ἁπλοῦν. Ἐχρῆν ἂν ἴσως ἐξ ἀντιθέτου, τῆς εὐσεβείας ἁπλότητι κοσμούσης, πολυμιγῆ τινα καὶ ποικίλην τὴν ἀντίπα-

λον εἶναι κακίαν. Καὶ τοῦτο δῆλον τίθησιν εὐθὺς ὁ πολὺς ἐν θεολόγοις Γρηγόριος (48)· «Ἦν ὅτε ἤκμαζε τὰ ἡμέτερα (φάσκων) καὶ καλῶς εἶχεν· ἡνίκα τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο καὶ κατεγλωττισμένον τῆς θεολογίας καὶ ἔντεχνον οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐλάς· ἀλλὰ ταυτὸν ἦν ψήφοις τε παίζειν, τὴν ὄψιν κλεπτούσαις τῷ τάχει τῆς μεταθέσεως, ἢ κατορχεῖσθαι τῶν θεατῶν παντοίοις καὶ ἀνδρογύνοις λυγίσμασι, καὶ περὶ Θεοῦ λέγειν τι καὶ ἀκούειν περίεργον· τὸ δ' ἁπλοῦν τε καὶ εὐγενὲς εὐσέβεια ἐνομίζετο. Ἀφ' οὗ δὲ Σέξτοι καὶ Πύῤῥωνες καὶ [P. 585] ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν καὶ κακόηθες, ταῖς ἐκκλησίαις ἡμῶν εἰσεφθάρη, καὶ ἡ φλυαρία παίδευσις ἔδοξε, καὶ ὅ φησι περὶ Ἀθηναίων ἡ βίβλος τῶν Πράξεων, εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαιροῦμεν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ὢ τίς Ἱερεμίας ὀδύρεται τὴν ἡμετέραν σύγχυσιν καὶ σκοτόμαιναν, ὁ μόνος εἰδὼς ἐξισοῦν θρήνους πάθεσιν;» Ὅρα ὅπως τὴν πρὶν ὁ μέγας τῶν θείων μακαρίζων δογμάτων ἁπλότητα θρήνων ἄξιον μακρῶν τὸ περιττὸν καὶ ποικίλον ἥγηται τῆς θεολογίας, ἅτε χειμώνων καὶ ναυαγίων αἴτιον τῇ τοῦ Θεοῦ γινόμενον Ἐκκλησίᾳ. Οἷς γὰρ ἀναγκαίοις εἶναι γέγονε, πρὸς τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως ἁπλᾶ καὶ τοῖς πᾶσιν εὐπόριστα δεδόσθαι ταῦτα συμπέπτωκεν· ἵνα μὴ, δυσχεροῦς τῆς ἀναγκαίας τῇ φύσει χρείας καθισταμένης, ὄλεθρος τοῖς οὖσι κατόπιν ἀκολουθῇ. Καὶ πρῶτον ἐπὶ τῶν σωματικωτέρων τὸν λόγον γυμνάσαντες ἐκ τῶν τῇ αἰσθήσει γνωριμωτέρων, ὡς διὰ βαθμίδος τινὸς, ἀναγάγωμεν εὐπαρακολουθητότερόν τινα τρόπον ἐπὶ τὰ θεῖα τῆς Ἐκκλησίας δόγματα. Οἶμαι γὰρ, ὡς τὸ μέγα τοῦτο στοιχεῖον, τὸν ἀέρα, τὸν ἄφθονον πάσης φύσεως πλοῦτον, διὰ τοῦτο πᾶσι προὔθηκεν ὁ Θεὸς ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ νήσοις καὶ ἠπείροις, ἄχρις αἰθέρος καὶ οὐρανίων ἀντύγων, ἁπλοῦν καὶ ἀποίκιλον, ἵνα μηδὲν μηδαμῇ τῶν εἰς χρείαν ἰόντων τὴν τοῦ ζῆν αἰτίαν καθ' οἱονδήτινα ζημιοῖτο τρόπον· καὶ οὐδὲν ἁπλῶς τῶν ἐν κόσμῳ τούτου γέγονεν ἄμοιρον, πλὴν ἢ ὃ παντάπασιν ἐστέρηται τῆς γενέσεως. Ἔπειτα τὸ τῆς αἰθερίας ἐκείνης λαμπάδος φῶς ἀρίθμει μοι δεύτερον ἀναγκαῖον· τὴν οὐρανίου λέγω πέπλου πορφύραν, τὴν τἀπίγεια πάντα βόσκουσαν ἡλίου φλόγα. Πᾶσι γὰρ καὶ οὗτος ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ τοῖς βουλομένοις ἀεὶ δῶρον ἄσυλον πρόκειται, πλουσίοις ἐπίσης καὶ πένησιν, ἄρχουσι καὶ ἀρχομένοις· καὶ οὐδὲν ἐπὶ γῆς ἀμέτοχον τῶν ἐκείνου γέγονεν ἀγαθῶν, πλὴν ἢ ὃ μὴ μετέσχε τοῦ εἶναι. Ἐπὶ τούτοις καὶ τρίτον ὅρα μοι ἀναγκαῖον τῇ φύσει, τὴν ὑγρὰν τῶν ὑδάτων οὐσίαν, ἄπειρον καὶ αὐτὴν κεχυμένην ἀέρι καὶ γῇ καὶ πᾶσι τόποις ἐμφανέσι καὶ ἀφανέσι. Μαρτυροῦσί μοι τῷ λόγῳ ποταμοὶ καὶ λίμναι καὶ πηγαὶ καὶ ὅση τοῖς ἐγκάτοις ἔνεστι τῆς γῆς ὑδάτων φύσις. Ἀλλὰ γὰρ, ἵνα μὴ λάθωμεν εἰς μῆκος λόγου παρενεχθέντες, τοῖς τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου στοιχείων ἠδίστοις καθ' ἕκαστα λόγοις ἐνδιατρίβοντες, ἐς τὸ πρότερον ἴχνος τὸν λόγον φέρε

et variam. Id autem statim magnus theologiæ doctor Gregorius ita esse declarat, cum ait: « Fuit quondam tempus, cum res nostræ florerent ac præclare se haberent; cum nimirum superflua hæc et verborum lepore atque arte fucata tractandæ theologiæ **930** ratio ad divinas caulas ne aditum quidem habebat: verum idem erat calculis ludere, inversionis celeritate obtutum oculorum fallentibus, aut omnigenis et lascivis corporum flexibus spectatores ludificari, quod novi quidpiam ac curiosi de Deo vel dicere vel audire: simplex contra ingenuaque oratio atque doctrina pietas existimabatur. At posteaquam Sexti et Pyrrhones, et contradicendi libidine incitata lingua, velut gravis quidam ac malignus morbus, in ecclesias nostras magno nostro malo irrepserunt ac, nugacitas doctrinæ atque eruditionis opinionem tulit, quodque Actorum liber de Atheniensibus narrat, ad nihil aliud vacamus, quam ut novi aliquid dicamus vel audiamus, o quis Jeremias confusionem nostram caliginemque deplorabit, qui solus lamentationes calamitatibus exæquare novit! » Viden' ut magnus vir veterem dogmatum simplicitatem beatam ducat, idemque theologiæ superfluas et multiplices quæstiones maximis lamentis dignas judicet, quod in Dei Ecclesiam procellæ et naufragia per eas invehantur? Quæ scilicet necessaria erant, ea naturæ auctor simplicia et omnibus parabilia proposuit; ne si ea, quibus natura necessario indiget, paratu difficilia essent, consequeretur inde rerum interitus. Ac primum quidem in rebus corporeis proludentes, ex iis quæ sensui notiora sunt, velut gradatim, ad sacra Ecclesiæ dogmata sic adscendamus, ut quivis facile assequi possit. Equidem vastum hoc elementum, aerem dico, naturæ universæ **931** divitem censum, idcirco (ut opinor) omnibus montibus, speluncis, insulis, continentibus, hinc usque ad æthera et ad cœlestes orbes, unum et simplicem Deus prætendit, ut ne eo vivendi principio quidquam eorum quæ indigerent ullo modo fraudaretur; nihil ut prorsus in toto orbe expers ejus sit, nisi quod rerum genitarum conditione omnino caret. Deinde in rebus necessariis secundo loco numeres mihi oportet ætheriæ illius lampadis lucem, illam cœlestis pepli purpuram, illam dico terrestrium omnium altricem solis flammam. Quippe et iste volentibus quibusque publice et privatim prostat perpetuo, sacrum et inviolabile donum, divitibus æque et pauperibus, principibus et privatis; ac nihil est in terra ejus beneficiorum expers, nisi quod omnino nullum est. Ad hæc tertium esto bonum, naturæ necessarium, humida aquarum substantia, quæ et ipsa aere, terra, omnibus locis, tam apparentibus quam latentibus, in immensum funditur. Testes mihi sunt fluvii, lacus, fontes, et quæcunque inest terræ visceribus na-

Variorum notæ.

(48) In laudem Athanasii. BOIVIN.

tiva aquarum vis. Sed ne maximis elementis sigillatim enarrandis, gratissimo dicendi argumento, sic immoremur, ut sensim oratio nostra longius excurrat, ad institutum reversi prioribus vestigiis insistamus. Eodem modo ipsam quoque fidem in præsenti spectes volo. Nempe, ut eorum quæ dixi nihil quidquam varium, nihil multiplex esse apparuit, ita ut eorum singulorum partes aliæ communicarentur, aliæ non item, et illæ **932** quidem ab hoc, non ab illo participarentur, sed solidam eorum naturam omnibus, pro uniuscujusque propria facultate ac voluntate, ex æquo communicari constat; ita et fidei doctrina, simplex et expers varietatis, omnibus ex æquo divitibus, pauperibus, principibus, privatis traditur. Non enim aliud imperatorum et ducum, aliud fossorum et piscatorum baptisma esse juris est: nec illi quidem hoc, huic vero illud, sed unum et idem omnibus et semper proponitur. « Etenim in uno spiritu, inquit Apostolus [1], omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi, et omnes in uno spiritu baptizati sumus; » ne ullus prorsus fidelium possit ea re, quæ vitam animæ re ipsa tribuit, ullo tempore aut ullo modo fraudari. Atque ut illic legitima necessariorum elementorum portio copiose et ad plenum suppeditatur; cætera, quorum usus varius et mutabilis est, nec omnibus æque necessarius, fere rariora sunt, aliaque aliis personis et locis dividuntur, quo ii naturalem inter se conjunctionem et affectionem retineant; ita et hic varias virtutum species observare est, quas Creator alias aliis divisit, prout fortasse vitia iis affinia contrariaque exsistebant. Nam ut illic, si divina providentia naturæ permisisset omnes vitæ voluptates omnibus ex æquo distribuere, inamabilis et incuriosa utique esset earum conquisitio; et quia nemo alterius cujusquam **933** opera ad ullam rem indigeret, facillime idcirco mutui amoris causæ præciderentur: ac quoniam oportuit charitatis causa hominem homini sociari, et molesta demum jucundis temperari, idcirco eadem providentia per indigentiam contristat, et rursus proxima copiæ spe oblata, et parato contra indigentiam auxilio abundantiæ, animos recreat; unde fit, ut alius petat, alius largiatur, et utrinque rursus contrarium omnino accidat; quæ amicitiæ lex est, et conjunctionis vinculum firmum ac irruptum: atque ea res mare terris navigabile, et terras mari pervias præbet; ac per illud Tanais, limites suos longe prætergressus, in Græciam influit, et Ister in Ægyptum pervenit, et Nilus cum Mæotide aquas communicat: sic etiam in his Apostolus dicit, dari per Spiritum alii quidem sermo-

[1] II Cor. XII, 8-10.

A ἐπανακάμψωμεν. Τὸν γὰρ αὐτόν μοι τρόπον ὅρα κἀνταῦθα περὶ τῆς πίστεως. Ὡς γὰρ τῶν εἰρημένων οὐδὲν οὐδαμῆ ποικίλον καὶ πολυσχιδὲς ἀποπέφανται, ὡς τὸ μὲν τῶν μερῶν ἐφ' ἑκάστου τούτων μετέχεσθαι, τὸ δ' οὔ· καὶ τὸ μὲν ὑπὸ τοῦδε μὲν, ὑπ' ἐκείνου δ' οὔ· ἀλλὰ πάντα πάσης ἐπίσης τῆς τούτων μετέχειν [P. 586] δέδεικται φύσεως, κατὰ τὴν ἰδίαν ἕκαστα δύναμίν τε καὶ βούλησιν· οὕτω καὶ ὁ τῆς πίστεως λόγος, ἁπλοῦς καὶ ἀποίκιλος, πᾶσιν ἐπίσης πλουσίοις καὶ πένησιν δέδοται, ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις. Οὐ γὰρ ἄλλο μὲν τὸ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων εἶναι βάπτισμα νόμος, ἄλλο δὲ τῶν σκαπανέων καὶ ἁλιέων· οὐδ' ἐκείνου μὲν τόδε, ἐκεῖνο δὲ τοῦδε· ἀλλ' ἓν καὶ ταυτὸν καὶ πᾶσι καὶ ἀεί. « Ἐν ἑνὶ γὰρ (φησὶν ὁ Ἀπόστολος) πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν αὐτοῦ, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν· » ὡς ἂν μηδαμῆ μηδενὶ τῶν πιστῶν
B τὸ ζωτικὸν ὡς ἀληθῶς τῆς ψυχῆς ζημιοῦσθαι ἐξῇ, μήτε καθ' οἱονδήτινα χρόνον, μήτε καθ' οἱονδήτινα τρόπον. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖ, κατὰ μὲν τὸ τῆς ἀναγκαίας χρείας ἀνάλογον, καὶ ἡ τῶν ἀναγκαίων στοιχείων ζυγοστατεῖται χορηγία, πολύχους ὁμοῦ καὶ ἀνενδεής· τὰ δ' ἄλλ' ὁπόσ' ἐνδεχομένην ἔσχε τὴν χρείαν καὶ ἥκιστα πᾶσιν ἐπίσης ἐπάγουσαν τὴν ἀνάγκην, σπανιώτερά πως καὶ ἄλλα ἄλλοις προσώποις καὶ ἄλλα ἄλλοις μερίζεται τόποις, τῆς πρὸς ἀλλήλους ἕνεκα φυσικῆς ἑνώσεώς τε καὶ σχέσεως, οὕτω κἀνταῦθά μοι σκόπει τὰς ποικίλας τῶν ἀρετῶν ἰδέας ἄλλας ἄλλως ἄλλοις, ἐπὶ τῶν συστοίχων
C ἴσως καὶ ἀντιθέτων ἐλαττωμάτων, μεριζομένου τοῦ κτίσαντος. Ὥσπερ γὰρ εἰ ὁ πάντων ἐκεῖ (49) προμηθεὺς τὰ τοῦ βίου τερπνὰ (50) διανέμειν ἐπίσης ἅπασιν ἅπαντ' ἐδίδου τῇ φύσει, ἀνέραστος ἦν δήπου γε καὶ ἀταλαίπωρος ἡ τούτων ζήτησις, μηδενὸς μηδενὶ κατὰ μηδένα γέ τινα χρῆσθαι δεομένου τὸν τρόπον, καὶ ῥᾷστα δὴ τοὐντεῦθεν τῆς φιλαλληλίας ὑποτέμνεσθαι συνέβαινε τοὺς λόγους· ἐπειδὴ δ' ἔδει κοινωνὸν τὸν ἄνθρωπον εἶναι διὰ τὸ τῆς ἀγάπης χρήσιμον καὶ ἀνακέκραται λοιπὸν τοῖς λυπηροῖς τὰ ἡδέα, λυπεῖ μὲν τῷ ἐνδεῖ, τέρπει δ' αὖ ἐν προθύμοις οἰκίζων τὴν ἐλπίδα τῆς εὐπορίας, διδοῦσαν παλάμην ἀντίπαλον τῇ πλεονεξίᾳ τοῦ ἐνδεοῦς· καὶ ζητεῖ μὲν οὗτος, δίδωσι δ' ἐκεῖνος· καὶ τοὐναντίον αὖθις καὶ διὰ πάντα ἑκάτερον· καὶ νόμος τοῦτο γίνεται φιλίας
D καὶ δεσμὸς ἀλλήλοις ἄφυκτα ἰσχύων· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὃ γῆ μὲν πλωτὴν ἐργάζεται θάλασσαν καὶ ταύτην αὖθις ἐκείνη βάσιμον· καὶ Τάναϊς μὲν δι' αὐτό γέ τοι τοῦτο δρόμον ποιούμενος ὑπερόριον ἐπιῤῥεῖ τῇ Ἑλλάδι, καὶ Ἴστρος ἐπ' Αἴγυπτον ἔρχεται, καὶ Μαιώτιδι Νεῖλος κοινοῦται τὸ ῥεῦμα· οὕτω κἀνταῦθα δίδοσθαί φησι ὁ θεῖος Ἀπόστολος παρὰ τοῦ Πνεύματος ἄλλῳ μὲν λόγον σοφίας, ἄλλῳ δ' ἑρμηνείαν γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ προφητείαν, καὶ ἄλλῳ μὲν ἰαμά-

## Variorum notæ.

(49) I. e. in contingentibus, in bonis non necessariis. Vide supra lib. VIII, cap. 7, sect. 2, initio. BOIVIN.

(50) Locus communis, jam a Gregora tractatus, idque iisdem verbis, *Hist.* lib. VIII, cap. 7, sect. 2. BOIVIN.

των χαρίσματα, ἄλλῳ δ' ἐνεργήματα δυνάμεων· καὶ ἄλλοις μὲν ἄλλα, καὶ ἑτέροις ἕτερα· ἐν οἷς ἐνίοτε καὶ ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι τὸ κράτος ἔχουσι· ὡς μήτ' εἰς ὀφρὺν ἐκφέροιτο διὰ τὸ ἀνενδεὲς τὸ τῆς εἰκόνος ἀρχέτυπον ἐνθυμούμενός τις, μήτ' εἰς ἀπογνώσεως [P.587] ὀλισθαίνοι βυθοὺς, ἀχορήγητον ἔχων τὴν φύσιν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ μηδαμῆ παρ' οὐδενὸς εἰς οἱανδήτινα χρείαν κατὰ μηδένα καλούμενος χρόνον· ὡς γίνεσθαι δῆλον ἐκ τούτων ἁπάντων, τήν τε τῶν ἀναγκαίων φύσιν εἶναι μίαν καὶ ἅμα πᾶσιν ὁμοίαν τὴν κτῆσιν· τὴν δέ γε τῶν ἐνδεχομένων οὔτε μίαν, οὔτε πᾶσιν ἐπίσης ὁμοίαν ἀεὶ, ἀλλ' ἄλλοτ' ἄλλως καὶ ἄλλοις ἄλλως ἔχουσαν· τὴν μὲν οὖν τῶν εὐσεβῶν πίστιν πάτριον (51) τοῖς ἀναγκαίοις ἀποδιδόναι, τὴν δὲ τῶν δογμάτων σοφίαν τῷ τῆς πίστεως ἐποικοδομεῖν θεμελίῳ, καθόσον καὶ ὅπου καὶ ὅτε καὶ οἷς ἂν ἐνδέχοιτο. B Ἄνευ μὲν γὰρ τῆς ἁπλότητος τῆς ἐκ τοῦ θείου βαπτίσματος πίστεως Χριστιανὸν ἀδύνατον εἶναι· σοφίας δ' ἄνευ δογμάτων, οὐδὲν κωλύει. « Ἦ γὰρ οὐδὲν ἂν ἦν τῆς πίστεως ἡμῶν ἀδικώτερον, εἰ πρὸς τοὺς σοφοὺς ἔπιπτε μόνον, » φησὶν ὁ θεῖος Γρηγόριος. Τοὺς γὰρ τοιούτους λαβυρίνθους, κατ' ἐκεῖνον τὸν ὄφιν, καὶ ὁ τῶν αἱρετικῶν ὑποδυόμενος θίασος, καὶ εἰς διδασκάλους ἕνεκα κενοδοξίας μετασχηματιζόμενοι, συναρπάζουσι κακουργίαις ῥημάτων διανοίας ἀπειροκάλους, ἐκ τῶν ἐντεῦθεν ὑποδειγμάτων λυμαινόμενοι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ τῆς θεολογίας καταρρυπαίνοντες, ὡς ὁ μέγας ἔφη Βασίλειος. Καὶ τοῦτον εἶναί φημι καὶ ὃν ὁ θεῖος πεφόβηται φόβον Ἀπόστολος, « Μήπως (φάσκων) φθαρῇ τὰ νοήματα ἡμῶν C ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς ἐν Χριστῷ. » « Εἰ γὰρ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται, » φησὶν, « οὐ μέγα εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης. » Ἃ μὲν οὖν εἰκὸς ἦν εἰπόντας περὶ τῆς πίστεως, δεῖξαι ὅσον τὸ ἀναγκαῖον, δίχα προσθήκης καὶ ἀφαιρέσεως στέργειν αὐτῇ, καὶ ὅσον αὖθις τῶν δογμάτων τὸ ἐνδεχόμενον, καὶ ὡς ἅπασι μὲν ἀνάγκη Χριστιανοῖς τὴν δέουσαν εἰδέναι τῆς πίστεως προσκύνησιν, οὐ πᾶσι δ' ὁμοῦ καὶ τὴν τῶν δογμάτων ὁμοίαν σοφίαν καὶ τὸ θεολογεῖν, οὐ μὴν οὐδ' ἀεὶ, οὐδ' ἄνευ κοινῆς συνόδου τῶν πανταχῇ τῆς οἰκουμένης ἐπισκόπων· καὶ ὡς πρὶν ἢ φανῆναι τὸν Καλαβρὸν Βαρλαὰμ, θησαυρὸς τῶν τοιούτων ἦν καινοφωνιῶν ἡ τοῦ Παλαμᾶ καὶ γλῶττα καὶ χείρ, εἴρηται μετρίως μὲν νῦν, διὰ τὴν τῶν ἀντιθέτων D ὀχλοκρατίαν· εἰρήσεται δ' ἑξῆς πλατύτερόν τε καὶ καθαρώτερον, εἰ πᾶσα δυναστεύουσα χεὶρ ἀπείη. Δυοῖν οὖν ὁπότερον ἂν βούλοιτο Παλαμᾶς αἱρείσθω· ἢ τῶν ἀκαίρων καὶ μηδὲν αὐτῷ προσηκουσῶν προφάσεων ἀφιστάμενος δεχέσθω παραπλησίως ἡμῖν τὴν τῆς εὐσεβοῦς ἁπλότητα πίστεως, πάσας πρότερον τὰς αὐτοῦ πυρὶ παραδεδωκὼς βλασφημίας· ἢ τῆς αὐτοῦ κοινωνίας ἀφισταμένους ἡμᾶς ἐνοχλείτω μη-

A nem sapientiæ, alii interpretationem sermonum, alii prophetiam, alii gratiam sanitatum, alii operationem virtutum, et aliis alia, et diversis diversa; in quibus nonnunquam scientiæ et artes primas tenent; ut nec per arrogantiam sese quisquam efferat, archetypum se, cum imago sit, ob id reputans, quia nulla re careat; nec ad imam desperationem dilabatur, eo quod naturam boni omnis exsortem habeat, et a nemine unquam ad ullam utilem operam advocetur. Itaque ex his omnibus patet, necessariorum bonorum naturam unam, ac possessionem apud omnes eamdem esse; contingentium autem **934** nec esse uniusmodi, nec omnibus ex æquo aut eamdem semper, sed alias aliter et aliis aliam obvenire: ac orthodoxorum quidem B fidem patriam in res necessarias referri debere: dogmatum autem scientiam eximiam superædificandam fidei fundamento, in quantum, et ubi, et quando, et quibus usus fuerit. Nam sine fidei ex sacro baptismate pendentis simplicitate fieri non potest, ut quisquam sit Christianus; sine eximia dogmatum scientia, nihil obstat. « Alioqui, inquit divus Gregorius, nihil esset fide nostra injustius, si ea in solos sapientes caderet. » Quippe veteris illius serpentis ritu in ejusmodi labyrinthos furtim sese insinuans profana hæreticorum turba, et inanis gloriæ causa habitu magistrorum indutο, fallacibus verbis imperitas mentes seducunt, humilibus comparationibus violata veritate, pollutaque theo- C logia, ut inquit magnus Basilius. Et hunc timorem aio divi Apostoli fuisse, cum timere se diceret, ne corrumperentur sensus nostri, et exciderent a simplicitate, quæ est in Christo [1]. « Etenim, inquit, si ipse Satanas transfigurat se, non est magnum si et ministri ejus transfigurentur velut ministri justitiæ [2]. » Quæ igitur de fide a nobis dici par erat, ut ostenderemus quam necesse esset eam nos nihil addendo, nihil detrahendo, volentes acceptare; tum quam inconstans foret dogmaticarum quæstionum usus, atque ut necesse esset legitimum fidei cultum omnes scire, at non item omnes parem habere dogmatum scientiam, nec **935** de rebus divinis disputare; neque id quidem semper; nec citra episcoporum, qui ubique terrarum degant, D generali concilio: denique Palamæ linguam et manum, etiam antequam Barlaamus Calaber prodisset, istiusmodi opinionum novarum thesaurum fuisse, ea nos omnia diximus; sed paucis in præsenti, ob adversariorum turbam prævalentem: postea autem fusius et planius dicturi sumus, si omnis absit majoris auctoritatis violentia. Duorum itaque utrum voluerit Palamas eligito; ac vel absurdis minimeque legitimis excusationibus abjectis,

[1] II Cor. XI, 3. [2] ibid. 14, 15.

Variorum notæ.

(51) Si post πάτριον subaudiatur ἐστὶ, vertendum erit, *ac orthodoxorum quidem fidem in res necessarias referri, solemne est et antiquum*. Aliqui πάτριον est epitheton, quod conjunctum cum πίστιν, *fidem patriam* significat, ita ut interpretati sumus. BOIVIN.

rectæ fidei simplicitatem nobiscum amplectatur, suis omnibus blasphemiis primum igni traditis; aut nobis ab ejus communione alienis molestus ne sit. Non enim ea Ecclesiæ lex est, vim ei ullam inferri, nolenti pie et recte sentire; nec nobis, qui recte sentimus; nisi quis velit tyrannice dominari. Nam quid hac in re inanis gloria profuerit, quæ cum conscientia pugnet, et animam æterno igni transmittat? Quisve prudens et intelligens, cum ipsius sancti Spiritus vas Apostolum dicentem audiat, « Nihil sum [1], » et, « Ego me non arbitror comprehendisse [2], » non pavet, non se inclinatum submittit, ut et sapere videatur, et a recta fide haud recedat? Nimirum et aristas constat magis placere agricolis inclinatas, quam erectas et in nullam partem devexas; propterea quod diversis hisce conformationibus diversæ adjunctæ sunt causæ; illi fructuum pondus, huic infelix et sterilis levitas. Esto. »

A δέν. Οὐ γὰρ νόμος Ἐκκλησίας, οὔτ' αὐτῷ, μηδαμῶς εὐσεβεῖν αἱρουμένῳ, βίαιον ἐπιφέρειν οὐδὲν, οὔθ' ἡμῖν εὐσεβοῦσιν· ἢν μή τις βούλοιτο τυραννεῖν. Τί γὰρ [P. 588] κενοδοξίας ἐνταῦθα δεῖ, τῇ ψυχῇ μαχομένης καὶ τῷ αἰωνίῳ παραπεμπούσης πυρί; ἢ τίς φρονήσει καὶ νῷ διοικῶν ἑαυτὸν, ἔπειτα τὸ σκεῦος τοῦ Πνεύματος ὁρῶν τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, ὡς « Οὐδέν εἰμι, » καὶ ὡς, « Οὔπω κατειληφέναι λογίζομαι ἐμαυτὸν, » οὐχ ὑποπτήσσει καὶ ὑποπίπτει, ἵνα καὶ σύνεσιν ἔχειν δόξῃ, καὶ ἅμα τῆς ὀρθῆς οὐκ ἀπόσχηται πίστεως; Καὶ τῶν ἀσταχύων γὰρ τοὺς πίπτοντας μᾶλλον ἀγαπωμένους ἴσμεν τοῖς γεωργοῖς, ἢ τοὺς ἀκλινῶς ἱσταμένους. Ἐφόδιον γὰρ ταῖς τῶν σχημάτων ἐναλλαγαῖς, ἐκεῖ μὲν τὸ βρίθεσθαι τοῖς καρποῖς, ἐνταῦθα δὲ τῆς κουφότητος τὸ κακόδαιμον.
B Εἶεν. »

## CAPUT II.

*Imperator Palamæ uni favet. Gregoram ab instituto orationis cursu abstrahit. Liberius loqui solitum regiæ majestatis reverentia comprimit. De constituendo disputationis argumento utrinque certatur. Cantacuzenus Gregoræ tria objicit. Palamæ scripta quanti a Palamitis facta. Gregoras suam dicendi libertatem defendit exemplis et rationibus: ita ad tertium accusationis caput respondet. Refellit id, quod primo loco objectum fuerat. De Thaborio lumine dicturum se promittit. Dicere exorsus subinde interpellatur.*

**936** I. Hæc in summa fuerunt, quæ ego ad imperatorem conversus, et ad ea quæ dixerat respondens, tunc disputavi. Ille tantum abfuit ut, quemadmodum juraverat, æquus arbiter sederet, sententiæ et verbis Palamæ defendendis totus rursus incumbebat. Tanto scilicet studio pro illius dictis certabat, quanto nec pro suis, ausim dicere, si ipse in crimen adductus et ad reddendas rationes coactus fuisset. Quamobrem et meis sermonibus valde offendi videbatur, qui non eamdem quam ille, sed diversam viam ingredi instituissem; ac si sola ejus consilia ex circumfluentibus justitiæ fontibus derivari fixum definitumque esset. Ego enim, quod argumentum ab initio propositum fuerat, in eo maxime versari decreveram, ea nempe dicturus, unde scandalorum causæ ex Ecclesia tolli facillime et nullo labore potuissent. Ast ille velut parturiens, et in ea intentus quæ Palamas vellet, atque ad eum scopum omnia de integro referens, me ipsum quoque cogebat orationis cursum eo transferre.

II. Itaque ego, qui, si ipse Palamas contradixisset, liberius potuissem eum redarguere, remittebam non sponte, necessitati serviens. Et quid aliud facerem, cum mihi ob imperatoris reverentiam verbis parum acribus invecto, ac ne quid ingratum dicerem caventi, magnæ tamen et graves inde inimicitiæ conflatæ sint, et orationis cursum oblata offendicula abruperint: mihi, inquam, **937** qui libertatem servitutis inimicam retinere consuevissem, tum autem maxime retinere deberem, quoniam nobis de Deo et de Ecclesiæ Dei dogmatis certamen institutum esset?

Α'. Ἀλλὰ γὰρ ἐμοὶ μὲν (ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι) τοιάδε, πρὸς βασιλέα καὶ τοὺς ἐκείνου λόγους τὰς ἀποκρίσεις εὐθύνοντι, διειλέχθαι συμπέπτωκεν. Ὁ δὲ τὸ μέσος εἶναι κατὰ τὰ ὀμωμοσμένα πόῤῥω που θέμενος ὅλος τῆς τοῦ Παλαμᾶ γνώμης ἅμα καὶ γλώττης αὖθις ἀντιποιούμενος ἦν. Τοῖς γὰρ ἐκείνου τοσοῦτο παρείχετο λόγοις τἀγώνισμα, ὅσον οὐδ' ἂν εἰπεῖν ἔχω θαῤῥούντως τοῖς ἰδίοις, εἴπερ αὐτὸς
C ἄντικρυς ὁ τοῖς ἐγκλήμασί τε ἐνεχόμενος καὶ τὰς εὐθύνας ὑπῆρχε διδούς. Διὸ καὶ τοῖς ἐμοῖς ἀχθομένῳ λόγοις ἐῴκει κομιδῇ, τὴν ἑτέραν καὶ οὐδαμῇ τὴν ἐκείνου βαδίζειν αἱρουμένῳ, ὥσπερ ἂν εἰ μόνοις τοῖς ἐκείνου βουλεύμασι πέπρωται κύκλῳ περιῤῥεῖν τὰς τῆς δικαιοσύνης πηγάς. Ἐμοὶ γὰρ μάλα τοι δεδογμένον ἐπῄει γίγνεσθαι σκοποῦ προτεθέντος ἐκ προοιμίων, ἐκεῖνα λέγειν, ὅθεν ἂν τὰ τῶν σκανδάλων αἴτια τῆς Ἐκκλησίας ἐξαιρεθῆναί τε ῥᾷστα καὶ ξὺν οὐδενί ποτε γένοιτο πόνῳ. Ὁ δὲ ὥσπερ ὠδίνων, καὶ περιστρέφων ἅπαντα τὸν σκοπὸν ἐξ ἀρχῆς εἰς ἅπερ ἦν τῷ Παλαμᾷ πρὸς βουλήσεως, ἐκεῖ κἀμὲ τὰς τῶν λόγων προσηνάγκαζεν ἀνθέλκειν ἡνία.

Β'. Ὅθεν ἐξὸν ἐμὲ παῤῥησιαστικώτερον τοῖς ἐλέγχοις κεχρῆσθαι, εἰ Παλαμᾶς αὐτός μοι τὰς ἀντιῤ-
D ῥήσεις εἰσῆγεν, ἔγωγε ὑφιέμην, οὐ μάλα ἑκὼν ἀνάγκῃ δουλεύων. Καὶ πῶς [P. 589] γὰρ οὔ· ᾧ καὶ δι' εὐλάβειαν βασιλικὴν ὑφειμένως πως προενηνεγμένῳ τοὺς λόγους, ὑπὲρ τοῦ μηδὲν ἀπηχὲς εἰπεῖν σκοπουμένῳ, πολλαί μοί τινες καὶ βαρεῖαι γεγόνασιν ἐκεῖθεν ἀπέχθειαι καὶ πρὸς τὸν τοῦ λόγου δρόμον ἐφόδια φθαρτικά, τὸ τοῦ ἤθους ἐλεύθερον φυλάττειν ἀδουλώτου εἰθισμένῳ, καὶ μάλιστα νῦν ὀφείλοντι, περί γε Θεοῦ καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνου δογμάτων τοῦ ἀγῶνος ὄντος ἡμῖν;

[1] I Cor. XIII, 2. [2] Philipp. III, 13.

Γ'. Ὡς ἂν ἡ συμφωνία διηνεχὴς (52) τοῦ πρώτου σκοποῦ τοῖς ἄλλοτ' ἄλλως μεταξὺ παραπλεκομένοις πράγμασιν ἐπίσης ἀκήρατος μένῃ, ἦν ὠθισμός τις καὶ βία παρ' ἑκατέροις ἡμῖν, ὁποία κἂν τοῖς ὁπλομάχοις ἀγῶσι ὡς τὰ πολλὰ καθίσταται, βιαζομένων ἑκατέρων τῶν στρατοπέδων, πρὶν συῤῥαγῆναι τὰς τάξεις, περὶ τοῦ ποτέροις ἂν προκατειλῆφθαι γένοιτο τὸν ὑπερέχοντα τόπον, ὡς ἐνταῦθα τοῦ παντὸς ἀγῶνος τὰς τῆς νίκης στρέφοντος ἐλπίδας, κἂν τούτῳ τὰς ἀδήλους τοῦ πολέμου προκατατιθεμένου τύχας ὡς τὰ πολλά.

III. Enimvero ut argumenti propositi tractatio perpetua serie et consonantia procederet, nec intertextis alias aliis quæstionibus corrumperetur, magna contentione et aperta vi utrinque laborari cœptum : ut in bellicis præliis plerumque fit, cum uterque exercitus, antequam ordines confligant, enixe certat, uter prior occupaturus sit locum superiorem ; eo quod ii, qui pugnant, omnem victoriæ spem in eo verti existiment, et hoc incertæ belli fortunæ fundamentum ut plurimum ponant.

Δ'. Ὁ μὲν γὰρ πρῶτον τοὺς τῆς σηπίας με τρόπους ἔλεγε μιμεῖσθαι· καθάπερ γὰρ ἐκείνην, μηχανωμένην δρασμὸν, τὸ μέλαν ἐμεῖν κατὰ τῆς τῶν ἁλιέων σαγήνης, οὕτως ἔφασκε κἀμὲ, πρὸς ἕτερα μεθαρμόζειν κατὰ τὸ λεληθὸς τὸν ὅλον σκοπὸν τοῦ ἀγῶνος ἀεὶ πειρώμενον, κατ' ἐκείνου μηχανᾶσθαι ξενηλασίαν φάναι τινὰ, καὶ τοῦ Θαβωρίου φωτὸς ἀπελαύνειν πανούργως, αὐτάρκη πρόφασιν ἐς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἔχειν οἰομένου τουτί. Δεύτερον ἐνεκάλει μοι, κακῶς εἰσάγειν τὸ περὶ τοῦ μὴ δεῖν θεολόγειν κεφάλαιον, τῶν ἁγίων ἄνω καὶ κάτω διαῤῥήδην θεολογούντων· οἷς καὶ τὸν Παλαμᾶν ὑποδείγμασι χρώμενον τὰς νέας ἔλεγε γράφειν θεολογίας, ὑπὲρ ὧν τὸ οἰκεῖον αἷμα διδόναι καὶ μάλα προθύμως ὁ ἀῤῥεπὴς κριτὴς διετείνετο· ἃς καὶ καυθῆναι λέγοντος μᾶλλον ἐμοῦ, καθήπτοντο μάλα σφοδρῶς καὶ παῤῥησίᾳ Παλαμᾶς καὶ Ἡρακλείους, συν γε τῷ πατριάρχῃ, τότε λέγοντες καυθήσεσθαι σφᾶς, ὅτε καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, εἰς ταυτότητος λόγον φεῦ! τὴν ἀμφοτέρων τιθέντες ἁρμονίαν. Καὶ ἔτι καὶ τρίτον ἔγκλημα τουτὶ προσῆγεν ἐμοὶ, λέγω δὴ τὸ τῆς ἐμῆς ὁμιλίας πρὸς βασιλέα σκληρὸν καὶ οὐκ ἐνδιδόμενον οὐδαμῇ· μηδὲ γὰρ εἶναι σοφῶν βασιλεῦσιν ὁμιλεῖν οὑτωσί.

IV. Ac primum ille aiebat me imitari morem sæpiæ, quæ fugam moliens atrum virus in piscatorum sagenam evomeret : conari scilicet semper omnem disputationis scopum ad alia sensim transferre et longe relegare, eique velut quoddam exsilium machinari, atque a Thaborio lumine per fraudem avertere, quod argumentum ipse in præsenti instituto sufficere arbitraretur. Deinde quod negarem de rebus divinis disputari oportere, illud mihi ut male statuenti objiciebat, cum sancti ipsi passim de Deo disputarent : quorum exemplo Palamam quoque dicebat nova de Deo scripta edere, pro quibus vel proprium sanguinem libentissime se effusurum æquus scilicet judex affirmabat; quæ cum ego comburi potius juberem, **938** illico Palamas et Heracleæ episcopus cum patriarcha acrius me et liberius reprehendere cœperunt, tum ea combustum iri dicentes, cum et ipsum Christi Evangelium, utriusque operis eamdem (proh scelus!) rationem habentes. Ad hæc tertium in me culpabat, asperam illam et nesciam flecti pertinaciam, qua cum imperatore collocutus fuissem. Neque enim sapientium esse, ita apud imperatores loqui.

Ε'. Περὶ οὗ καὶ βραχέα εἰπὼν ἀπήλλαγμαι, οὐ μόνον τοὺς τῶν ἁγίων πάλαι πρὸς βασιλέας εἰς μέσον ἀγαγὼν διαλόγους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω σοφῶν ἐνίους, Σόλωνος πρὸς Κροῖσόν φημι τῶν Λυδῶν βασιλέα, καὶ Πλάτωνος πρὸς Διονύσιον, τὸν τῆς Σικελίας, καὶ πλείους ἄλλους, ὧν οὐ χρεία μεμνῆσθαι τανῦν. Πῶς γὰρ ἂν μιγείη τὰ ἄμικτα, σοφία λέγω καὶ κολακεία; Εἰ γὰρ σοφὸς, οὐ κόλαξ· εἰ δὲ κόλαξ, οὐ σοφός. Ὅταν δὲ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ τῆς διαλέξεως ᾖ, τότ' [P. 590] οὐδ' εὐσεβὴς ὁ κόλαξ. Ἄλλως τε καὶ τῆς σοφίας, εἰ πρὸς ἀνθρωπίνην ἅπασαν συγκρίνοιτο εὐγένειαν, τοσοῦτο διαφερούσης ὅσον ὀβολοῦ λυχνίτης, τοσοῦτο διαφέρειν χρεὼν καὶ τὴν τῶν σοφῶν ὁμιλίαν, συγκρινομένην πρὸς ἀνδραποδώδη καὶ ἀγεννῆ κολακείαν. Ἦ πολλή μεντἂν ἀλογία γε εἴη, καὶ παραπλήσιον, ὥσπερ ἂν εἰ ἐνεκάλει τις Ἀχιλλεῖ μὴ βουλομένῳ Θερσίτην εἶναι, ἢ τῷ λέοντι μὴ τὴν ἀλωπεκῆν ἀλλαττομένῳ τῆς λεοντῆς.

V. Qua quidem de re pauca dixi, et me ipsum statim expedivi, prolatis in medium non iis solum sermonibus, quos olim viri sancti cum imperatoribus habuissent, sed et quibusdam profanorum sapientium dictis, Solonis nempe ad Crœsum, Lydorum regem, Platonis ad Dionysium, Siciliæ tyrannum, aliisque plurimis, quorum meminisse in præsenti nihil necesse est. Ecquomodo enim res insociabiles, sapientia et adulatio, sociari unquam possint? Si quis sapiens, non idem est adulator : si quis adulator, non idem est sapiens. Quod si de Deo ipso disputetur, ne pius quidem is est, qui sit adulator. Præterea, quoniam sapientia, si cum omni humana nobilitate comparetur, tanto eam antecellit, quanto obolum lychnites, tanto etiam oportet sapientium dicta, si cum servili et humili assentatione conferantur, ab hac ipsa distare. Absurdissimum certe hoc et idem fere sit, ac si quis Achillem ideo vituperet, quod esse Thersites nolit; aut leonem, quod nollem leoninam vulpina non mutet.

Variorum notæ.

(52) Ita quoque exemplar Vaticanum, in quo omissum aliquid suspicor. Certe hæc male cohærent. BOIVIN.

VI. Quod ad sæpiæ atramentum attinebat, **939** A vehementer miratus fui, quod quæ objici illi deberent, ob oculos posita transcurrenti, obscura autem et obsoleta in medium proferenti, ea ipse nobis non vereretur exprobrare, cum et alio loco de iis rebus jam satis egissemus. « Quia tamen, inquam, ad Thaborium semper revolveris, et totam eo quæstionem confers, propterea quod, ut videtur, nullum aliud aut nullum tutius perfugium habeas; ego istum quoque nodum conabor tibi expedire : tametsi id quidem minime ad nos pertinebat. Nam mortuorum colloquiis quid nobis hodie opus est, infinita alia nove dicta proferentibus, quæ ex eo quotidie tum scribere tum fari Palamas manifeste deprehenditur ? »

VII. Dicere itaque exorsus ab eo interpellabar, B sic ut continens orationis cursus abrumperetur. Nimirum ille invictam et ineluctabilem argumentorum vim pertimescebat; eo maxime, quod ad ea, quæ jam proposita essent, refellenda nullam ipse invictam rationem afferre posset.

Ϛ'. Περὶ δὲ τοῦ τῆς σηπίας μέλανος καὶ πάνυ τεθαύμακα, πῶς οἷς ἐγκαλεῖσθαι ἐκεῖνον ἐχρῆν, τὰ μὲν προφανῆ παρατρέχοντα, τὰ δ' ἀφανῆ καὶ πόῤῥω μνήμης ἐς μέσον ἄγοντα, ταῦθ' ἡμῖν αὐτὸς ἐγκαλεῖν οὐκ ὀκνεῖ, καὶ ταῦτα καὶ περὶ αὐτῶν ἐν ἑτέρῳ που τὰ εἰκότα προδιαλαβοῦσι· « Ὅμως ἐπείπερ οὐ διαλείπεις, » ἔφην, « περὶ τὸ Θαβώριον ἀναστρεφόμενος καὶ πᾶσαν εἰς τοῦτο φέρων ὑπόθεσιν, οὐκ ἔχων (ὡς ἔοικεν) ὁρμητήριον ἕτερον, ἢ μὴ ἔχων ἀσφαλέστερον, ἐγώ σου καὶ ταύτην λῦσαι πειράσομαι τὴν ἀνάγκην, οὐ πάνυ προσῆκον ἡμῖν. Τί γὰρ ἔδει νεκρικῶν ἡμῖν διαλόγων (53) τήμερον, μυρίας ἄλλας καινοφωνίας προκομίζουσι, ὁποίας ἐκεῖθεν (54) ἀεὶ καὶ γράφων καὶ λέγων ὁ Παλαμᾶς ἁλίσκεται; »

Ζ'. Λέγειν τοίνυν ἀρξάμενος τὸ συνεχὲς ὑπ' ἐκείνου διεκοπτόμην τῶν λόγων, δειλιῶντος οἶμαι τὸ τῶν ἐλέγχων ἄμαχόν τε καὶ δυσεκβίαστον, ὅτι λύσιν τῶν ἤδη προτεινομένων αὐτὸς οὐκ εἶχεν ἀνανταγώνιστον.

## CAPUT III.

*Proœmium disputationis de lumine Thaborio. Palamas eam quæstionem frustra proponit. Iconomachiæ nomine notatur Iconomachorum error de Domini transfigurati carne. Theodori Grapti verba. Sacræ imagines a Palamitis in ignem conjectæ. Palamæ cum Eusebio Iconomacho consensus. Palamas plura increata statuit. Eusebio pejus sentit in iis quæ de lumine, operatione, substantia divina, et sacramento Eucharistiæ loquitur. Palamæ impietas cum Theodori Grapti argumentationibus conferenda. Illius de lumine opinio quam absurda sit.*

I. Attamen quoniam vestrum in me audiendo ardorem ludificare vereor, idemque illam volo opinionem sugillare, qua is adversus ea quorum C accusatur, subsidium illud habere se saltem exiguum putat, idcirco nunc præcipua quæque continenti oratione lubens vobis exponam.

II. Aiebam scilicet ea quæstione neque tunc opus fuisse, neque etiam nunc opus esse. Nam quæ vulgaribus proverbiis apertissime notantur et irridentur, ea Palamas facere haud erubescit. Ac illud « Falces petenti scaphas denegare » olim in proverbiis jocus fuit, ab isto autem serio nunc agitur. **940** Nempe hic ob id reprehensus, quod diceret se oculis corporeis lumen increatum Deumque ipsum intueri, nec ullum habens ullius Patris testimonium, quo id clare demonstraret, defensionem sibi aliquam fore speravit, si se in montem D Thabor, velut in arcem munitam, reciperet et ad lumen illud confugeret. Atqui si illic saltem aliquem sanctorum Patrum produceret, idem esse istud lumen dicentem, ac illud quod in monte Thabor apparuit, esset fortasse aliqua venia dignus, licet ea res nihil ipsi profutura esset, quoniam in prima hypothesi erraret. Nunc quæ ille monstrosa

Α'. Ὅμως ὑμῖν (55) οὐκ ὀκνήσω διεξιέναι τὰ καιριώτερα κατὰ τὸ συνεχὲς ἐν τῷ ἄρτι, τό τε διάπυρον τῆς ὑμῶν ἀκροάσεως παρακρούεσθαι δυσωπούμενος καὶ ἅμα ἐπιῤῥαπίζειν αὐτοῦ βουλόμενος τὸ νομίζειν ἐκεῖθεν ἔχειν, εἰς ἅπερ ἐνεχόμενος ἐγκαλεῖται, βοήθημα γοῦν (56) τι μικρόν.

Β'. Ἔφασκον γὰρ μήτε τοῖς τότ' ἐκείνου [P. 591] χρείαν ζητήσεως, μήτε τοῖς νῦν. Ἃ γὰρ ταῖς ἀεὶ παροιμίαις ὄνειδον (57) ἔχει περιφανῆ κομιδῆ, ταῦθ' ὁ Παλαμᾶς οὐκ αἰσχύνεται δρῶν. Τὸ γὰρ « Ἄμας (58) ἀπαιτούμενον ἀρνεῖσθαι σκάφας » πάλαι μὲν ταῖς παροιμίαις ἐπαίζετο· νῦν δὲ τούτῳ καὶ σφόδρα σπουδάζεται. Ἐγκαλουμένῳ γὰρ, ἄκτιστον λέγοντι βλέπειν φῶς καὶ Θεὸν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ἔπειτ' ἀπόδειξιν ἐναργῆ κεκτημένῳ μηδαμῆ μηδενὸς τῶν ἁγίων, ἐπικουρίαν ἔδοξεν ἔσεσθαί οἵ τινα, εἰ ὥσπερ εἰς καταφυγὴν ὀχυρὰν ἀνεχώρησε πρὸς Θαβὼρ τὸ ὄρος καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Καὶ εἰ μέν τινα προεκόμιζεν ἐνταῦθα γοῦν τῶν ἁγίων, ταυτὸν ἐκείνῳ (59) φάσκοντ' εἶναι τουτὶ τῷ ἐν Θαβωρίῳ, συγγνώμη τις ἂν ἴσως ἦν, εἰ καὶ μηδὲν ὀνήσειν ἔμελλεν αὐτῷ (60) ψευδομένῳ τὴν πρώτην ὑπόθεσιν. Νῦν δ' οὐδεὶς εὑρίσκεται τῶν ἁγίων λέγων ἃ αὐτὸς τερατεύεται. Θέσιν δ' ἑαυτοῦ ποιούμενος ταύτην αὐτὸς ψευδῆ καὶ

Variorum notæ.

(53) Disputationibus scilicet Barlaami et Acindyni cum Palama. BOIVIN.

(54) Ex quo priores illæ disputationes habitæ sunt. BOIVIN.

(55) Gregoras lectores alloquitur, non autem eos qui tum aderant in concilio; id quod diligenter observandum. BOIVIN.

(56) Thaborium scilicet lumen. BOIVIN.

(57) Pro ὄνειδος. Barbare BOIVIN.

(58) Gregor. Cypr. in Proverb. Heinsius σκάφας interpretatur *ligones*. BOIVIN.

(59) Lumen scilicet increatum, quod ait Palamas videre se. BOIVIN.

(60) Dativ. pro accusat. BOIVIN.

ἀσύστατον οὕτως ἄνεισιν εἰς τὸ ὄρος, πρὶν καθαρθῆναι καὶ γλῶτταν καὶ διάνοιαν.

Γ'. Ἐκ πολλοῦ γὰρ εἰκονομαχίαν νοσῶν ὁ ἀνὴρ, ὡς ὑπὸ πολλῶν πολλάκις καὶ τοῦτο μεμαρτύρηται μὲν, σεσίγηται δὲ μὴ προσιεμένου τοῦ βασιλέως, αἰνιγματωδῶς πως τοῖς αὐτοῦ ποιήμασιν ἐπισπείρει τὸ νόσημα. Οἱ γὰρ Εἰκονομάχοι μεταβεβλῆσθαι τὴν τοῦ Κυρίου σάρκα κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν ἔλεγον ἐπὶ φῶς ἄφθαρτόν τε καὶ ἄκτιστον θεότητα. Δῆλον δὲ ἐκ τῶν τότ' ἀγωνισαμένων κατὰ τῆς αἱρέσεως θεοφόρων καὶ θεολόγων ἀνδρῶν. Ὧν ἕνα Θεόδωρον τὸν Γραπτὸν (61) προχειρισάμενοι διὰ τὸ σύντομον,

confingit, ea qui dicat sanctorum nullus reperitur. Eam vero falsam et infirmam hypothesin sibi constituens sic in montem ascendit, lingua et mente nondum purgatis.

III. Quippe jampridem iconomachia hic vir laborans (quod et ipsum a multis sæpe testificatum, imperatore auribus non admittente, dissimulatum est), eum morbum velut ænigmatice suis libris inspergit. Nimirum in transfiguratione carnem Domini mutatam esse in lumen incorruptibile, et in divinitatem increatam, Iconomachi dictitabant. Id ex viris Deo plenis et in theologia versátis, qui adversus illam hæresin tum temporis pugnarunt, liquido discimus : quod nos, unum Theodorum

## Variorum notæ.

(61) Exstat inter codd. mss. Regios volumen ingens chartaceum, quo continentur libri pro imaginibus contra Iconomachos scripti. Ii libri sunt, *Apologia pro fide orthodoxa ; Antirrhetici tres contra Mammonam ; Eusebii denique et Epiphanidæ refutatio.* Ei codici præfixum est nomen Theodori Grapti tanquam auctoris. In calce legitur : Τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ, τῷ μακρῷ χρόνῳ ἀφανισθὲν, τῇ περὶ τὰς θείας Γραφὰς φιλευσεβεῖ σπουδῇ καὶ φιλοκαλίᾳ τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωασὰφ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζητηθὲν, ἑνὸς μόνου βιβλίου εὑρεθέντος, κἀκείνου πάνυ μὲν σαθροῦ διὰ παλαιότητα χρόνου, ἐσφαλμένου δὲ καὶ τῇ τοῦ γεγραφότος ἐκεῖνο ἰδιωτείᾳ μετεγράφη εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντευξομένων, ἐν ἔτει ͵ϛωκϛ', μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτ. ϛ'. Id est, *Præsens hoc opus S. Theodori Grapti, longo tempore obscuratum, tandem religioso in divinas Scripturas studio ac laudabili curiositate divi domini nostri et imperatoris dom. Joasaphi Cantacuzeni perquisitum, unico exemplari reperto, eoque ob vetustatem admodum corrupto, ac præterea librarii ipsius ignorantia depravato, in usum eorum qui lecturi sunt transcriptum est, anno mundi 6826 mense Martio, indic. 6* (*Christi* 1368). Vetus exemplar, ex quo Cantacuzenus describi suum curavit, ipsum quoque exstat in bibliotheca Regia, et hanc inscriptionem præfert : ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΔ.......Υ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΜΩΜΗΤΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡ....... ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΟΞΑΖΟΝΤΩΝ........ ΠΡΟΣΚΕΚΥΝΗΚΕΝΑΙ. Ea codicis pervetusti inscriptione deceptus Cantacuzenus Theodori Grapti libros eos esse credidit, qui Nicephori patriarchæ erant : manavitque ea opinio ad omnes illius sæculi eruditos. Nam et Palamitæ, inter quos eminebant Cantacuzenus ipse Philotheusque patriarcha; et Palamitarum adversarii Gregoras, Cyparissiota (cod. Reg. 2408, fol. 105, 154, 175, 195, 196, 199, 263, 375), et alii, Opera et Theodori Grapti genuina esse uno omnes ore pronuntiarunt. Cæterum Cantacuzenus, et cæteri, si præfixum vetustissimo exemplari titulum propius attentiusque inspexissent, commissam in ea parte fraudem statim animadvertissent; primam scilicet tituli lineam, in qua Theodori nomen occurreret, manu recentiori exaratam esse. Cui rei argumento est primum ipsa positio illius lineæ : est enim altior quam quæ illi in ejusdem folii versi tergo respondet; eoque fit ut prima pagina subsequentem cæterasque omnes uno versu excedat, quod apud librarios vitium est, scripturæ accuratæ legibus contrarium. Deinde versus ille, in quo Theodori nomen legitur, non eodem scriptus est atramento, quo cæteri qui proximi sequuntur. Denique ipsa scripturæ lineamenta diversa sunt, ut mecum fatebitur quisquis litteras contulerit, præsertim E, Θ, M et Υ, quarum formam aliam esse in primo versu, aliam in secundo et tertio, facile erit cuivis perspicere. Ejusce facinoris auctorem suspicari licet vel Palamam, vel Palamitam aliquem, penes quem fuerit is codex, antequam ad Cantacuzenum pervenisset : nec enim Cantacuzenum ipsum ausim falsi insimulare. Gregoras *Historiæ* lib. XXI, infra cap. 3 (sect. 8 : vide et lib. XXIII, pag. 676 et 677), ejusmodi fraudes, imo majores objicit Palamitis. *Neque enim in nos solos*, inquit, *manus ii armant sanguinarias, sed ex ipsis sacris libris recisa multa auferunt, folia chartacea bina et quaterna acutis cultris desecant, et ex divinis Scripturis ea avellunt, quæ validum et expugnatu difficile robur opponentia, ad suum libitum iniquis interpretationibus detorquere non possunt.* Porro intererat Palamitarum, ut libris illis, quibus multa continerentur eorum erroribus contraria, Theodori Grapti potius quam Nicephori (patriarchæ videlicet Constantinopolitani) nomen inscriberetur. Initio certe Theodorus Graptus parvi ab illis factus; quanquam iidem postea, ejus testimoniis ad suum sensum accommodatis, miris laudibus ipsum ornaverint. Exstat apud Gregoram in libro nondum edito (cod. reg. 2952, fol. 157) gravis querela de Palamita quodam, qui de Theodoro Grapto et de ejus libris non satis reverenter loqueretur. *Ecqua enim* (inquiebat Palamæ sectator) *novit illum Ecclesia ? Quis nostrorum illius unquam meminit ?* Tum addebat, *Quæcunque is contra Iconomachos scripta composuisse diceretur, ea erroribus gravissimis scatere. Quod si alii quipiam nonnulla interseruissent spuria et supposititia, et iis nomen illius inscripsissent, ipsum quidem irreprehensum futurum, non item ejus libros : sin ea ejus essent reipsa et indubitate, jam eum simul cum libris rejiciendum, et in hæreticorum numero ponendum.* Hæc Palamita ille, in quem Gregoras acribus verbis invehitur, ad Cantacuzenum ipsum conversus : *Ecquem tu*, inquit, *hunc derepente in sanctum illum Patrem sapientemque doctorem armas novum Archilochum, ac potius Archilochi simium ?... Cur hæc præsente te abjectissimus furibundusque homunculus evomuit ?* etc. (Vide et annotata infra ad capitis 4 sect. 7.) Non mirum itaque homines improbos, quales illi videntur fuisse, vetustissimum codicem nactos, cui auctoris nomen esset inscriptum, nomen præfixisse illud, quod arbitrarentur contemptius obscuriusque esse, quam ut magnæ contra eos auctoritatis esse posset. Ut ut sit, manifestum certe est, interpolatum fuisse codicis antiquissimi titulum, additamque esse recentiori manu, ut diximus, eam lineam, in qua Theodori Grapti nomen legitur. Superest jam ut ostendamus, librorum, eo volumine comprehensorum, auctorem esse patriarcham Nicephorum. Primo constat Nicephorum multa pro imaginibus contra Iconomachos variis temporibus scripta edidisse.

Graptum compendii causa deligentes, breviter ostendemus. Hic cum Eusebio, qui inter ejus temporis eruditos primas obtinebat, per colloquium congressus sic loquitur.

IV. Primo inducit illum dicentem, corpus Christi transformatum et immortale factum et incorruptibile esse, ac servi formam inter hæc totam ex toto in lumen ineffabile et inenarrabile, et **941** ipsi Deo Verbo conveniens, mutatam fuisse. Deinde eum refellit his verbis: « Sed Eusebius carnem Domini in lumen ineffabile et inenarrabile, et Deo Verbo conveniens, mutatam esse magnifice prædicat. Id lumen quid sit necesse est inquirere. Nondum enim vir egregius quodnam illud esset clare indicavit, hoc tantum adjecit: Deo Verbo conveniens. At infra apertius declarabit. Nos tamen, ad

A ὃς Εὐσεβίῳ τῶν τότε λογίων τῷ πρώτῳ (62) συμπλακεὶς εἰς διάλεξιν τάδε φησὶ, δείξομεν ἐν βραχεῖ.

Δ'. Πρῶτον μὲν οὖν εἰσάγει λέγοντα ἐκεῖνον, ὡς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ (63) μεταμεμόρφωται καὶ ἀπηθανάτισται καὶ ἄφθαρτόν ἐστι, καὶ ἡ τοῦ δούλου μορφὴ ἐν τοιούτοις γενομένη ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέβληται ἐπὶ φῶς ἄῤῥητον καὶ ἀνεκδιήγητον, αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ πρέπον. Εἶτα ἐλέγχει αὐτὸν λέγων· « Ἀλλὰ κατακομψεύεται Εὐσέβιος (64), ἐπὶ φῶς ἄῤῥητον (65) καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ τῷ Θεῷ Λόγῳ πρέπον τὴν τοῦ Κυρίου σάρκα μεταβεβλῆσθαι. Καὶ τί ἂν εἴη τοῦτο τὸ φῶς, ζητεῖν ἐπάναγκες. Οὐ γάρ πω σαφῶς ὅ τι ἐστὶν ὁ γεννάδας ὑπέδειξε νῦν, ὅτι μὴ τῷ Θεῷ

B Λόγῳ πρέπον προσθείς· εἰς ὕστερον δὲ ἐρεῖ ἐκδηλότε-

## Variorum notæ

Ignatius Diaconus, qui ejus vitam scripsit, eum ait aliquanto post Nicænam synodum, cum esset adhuc laicus, in fidei hostes insurrexisse: Τότε δὴ, inquit, καὶ ὁ μέγας Νικηφόρος, τὰ νίκης ἐπιφερόμενος σήμαντρα, κατὰ τῶν τῆς πίστεως ἀντιπάλων τορόν τι καὶ ἐνυάλιον ἀνεκρούετο μέλος, Χριστὸν εἶναι πιστούμενος ἀπερίγραπτον κατὰ τὸ τῆς θεότητος ἁπλοῦν καὶ ἀνέπαφον· περιγραπτὸν δὲ καὶ γραπτὸν κατὰ τὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἁπτόν τε καὶ σύνθετον, οἷς τὸ εἰκονίζεσθαι ἀραρότως ἐπακολουθήσοι. Quibus Ignatii verbis indicari puto *Apologiam pro fide*. In synodica epistola Orientalium ad imperatorem Theophilum memoratur liber contra Christi imaginem a Joanne Anagnosta editus, idemque a Nicephoro refutatus. Theophanes Confessor integram de Copronymi obitu narrationem, ex tertio contra Mammonam Antirrhetico translatam, *Chronico* suo inseruit; atque ejus narrationis auctor in codice Joyeusano Nicephorus patriarcha indicatur, teste Petavio. Vide fragmenta, Breviario *Chronico* Nicephori patriarchæ subjuncta, edition. Petav. Cum codice Joyeusano consentit Michael Glycas, *Annalium* parte II, pag. 137 edit. Reg. ubi excerpta ex secundo contra Mammonam Antirrhetico verba tanquam Nicephori laudantur. Præterea et in Anastasii Quæstionibus, et in *Panoplia dogmatica* Euthymii Zygabeni, Nicephoro patriarchæ, tanquam vero auctori, asseruntur varia fragmenta, excerpta ex iis libris quos Cantacuzeniani codicis titulus corruptus perperam Theodoro Grapto ascribit. Denique ii ipsi libri in codicibus multis præferunt nomen patriarchæ Nicephori. Unus autem cæteris omnibus longe antiquior, nec longo post ætatem auctoris scriptus (is est codex n. 354 Colbertinus) non ea solum continet quæ Cantacuzenianus, sed et duos præterea libros, quorum primus est *De testimoniis Macarii Magnetis*; in altero agitur *de divina imagine, quæ ab Iconomachis idolum dicta fuerat*: item quæritur *quid sit* γραπτὸν *et* περίγραπτον: tum *quomodo intelligendum illud, Non facies ullam imaginem*, etc. Ejus codicis titulus, omnibus partibus integer et nulla fraude corruptus, ita habet, ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΜΩΜΗΤΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΑΣ ΚΑΙ ΕΙΛΙΚΡΙΝΟΥΣ ΗΜΩΝ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΠΙΣΤΕΩΣ, ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΟΞΑΖΟΝΤΩΝ ΕΙΔΩΛΟΙΣ ΠΡΟΣΚΕΚΥΝΗΚΕΝΑΙ. Itaque minime dubium est, quin ea Nicephori patriarchæ Opera sint (*a*), quæ Cantacuzenus, Gregoras, Philotheus, Joannes Cyparissiota et alii complures, Theodori Grapti esse putaverunt. BOIVIN.

(62) Gregoras in libro nondum edito, cujus initium Περὶ μὲν οὖν τῆς ὁρατῆς τοῦ Κυρίου θεοφανείας, queritur fraude adversariorum surreptos sibi Theodori Grapti libros. Καίτοι, inquit, διὰ τὰς περιεστηκυίας κἀμὲ πρὸς τῶν διωκτῶν συμφορὰς οὐδ' ἔσχον ὅπως ὑπ' αὐτῶν κλαπείσας τὰς ἐκείνου βίβλους παμπόλλους οὔσας ἀνειληφὼς, ἐξ ὧν καὶ ὅθεν πολλάκις ἀναλαμβάνων πρότερον ἐθεώρουν, προθεῖναι νῦν ἡμῖν (ὑμῖν) τὰ πολλῷ τῶν εἰρημένων πλείω τε καὶ ἐναργέστερα. Venia itaque ei danda est, quod quæ contra Eusebium Cæsariensem scripta essent, iis putaverit refelli Eusebium aliquem recentiorem, ipsius videlicet Theodori Grapti æqualem. Ignoscendum pariter, quæ de Christi in cœlum translati corpore Eusebius dixisset, ea ad Christum in monte transfiguratum pertinere existimanti. BOIVIN.

(63) Hæc et quæ sequuntur, verba sunt Eusebii, excerpta ex ejus ad Constantiam epistola, quam et Nicæna synodus secunda ab Iconomachis laudatam (action. VI, edit. Labb. p. 494) explosit, et Nicephorus patriarcha (non, ut Gregoras putabat, Theodorus Graptus) libro singulari refutare instituit. Ejus epistolæ fragmenta antehac dispersa, pleraque anecdota, juvabit, credo, lectores suo quæque nunc demum loco reddita et collecta habere. BOIVIN. — *Sequitur Eusebii epistola, quam jam edidimus inter ejus Opera. Vide tomum XX, col.* 1545. EDIT. PATR.

Hanc epistolam, qua imaginum cultus aperte improbatur, Eusebii esse aiebant Iconomachi; et Orthodoxi quoque fatebantur. Verum cum idem Eusebius in *Historia* sua *ecclesiastica*, lib. VII, cap. 18, celebret mulierem Syrophœnissam, quæ sanguinis profluvio liberata, statuam Christo liberatori erexerat, idcirco a quibusdam dubitatum est, an illa epistola esset re ipsa Eusebii. Sed tantum abest, ut ejusmodi argumento constet non scriptam eam esse ab Eusebio; ex ea ipsa narratione, quam objiciunt, apparet eumdem fuisse auctorem tum *Historiæ ecclesiasticæ*, tum ejus quam dicimus epistolæ. Nam quod a muliere Syrophœnissa factum in *Historia ecclesiastica* narratur, id ipsum ibidem ἐθνικῇ συνηθείᾳ, hoc est, *consuetudine ethnica*, seu usu apud gentes jam inde antiquitus recepto, factum esse dicitur; quem scilicet usum minime probabat Eusebius. BOIVIN.

(64) Vide cod. Reg. 1986, fol. 200, v. BOIVIN.

(65) Vide Eusebii Epistolam ad Constantiam. BOIVIN.

(*a*) Vide hujusce *Patrologiæ* tomum C. EDIT.

ρον. Ὅμως πρὸς τὰ δεδογμένα αὐτῷ ἐν τῷ παρόντι τὸν λόγον ἡμεῖς ἐξετάσωμεν. Τί οὖν ἐστιν; ἆρα οὐσία τις καὶ ἐνυπόστατον καθ' αὑτὸ ὑφεστὼς καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν; ἢ ποιότης ἀσώματος καὶ [P. 592] ἀνούσιος, ἐν ἄλλῳ τὸ εἶναι, οὐκ ἐν ἑαυτῇ θεωρούμενον ἔχουσα; Ἀλλ' εἰ μὲν οὐσία ἐστὶ, πότερον ἀγγελική; ἐπεὶ καὶ ἄγγελος φῶς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἀνωτάτω φωτὸς μαρμαρυγὴ καὶ ἀπόλαμψις. Ἀλλ' οὐκ ἂν τοῦτο εἴποι. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Εἰ θεία οὐσία, πῶς εἰς τοῦτο μετῴχετο; Εἰ μὲν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη μετελθοῦσα, καὶ οἷον ἄλλο καὶ εἰδικὸν ἀποτεμομένη πρόσωπον, εἰς τὴν τοῦ Λόγου διαπρέπον ἐμφέρειαν, μηδεμιᾷ τῶν ἐν τῇ Τριάδι νοουμένων συμπαρυποστᾶσα καὶ συμφυεῖσα, τετρὰς σαφῶς αὐτῷ ἡ Τριὰς ἀποτετέλεσται. Καὶ ὁρᾶτε, ὡς φιλότιμος περὶ τὴν θείαν οὐσίαν Εὐσέβιος, ἀφθονίᾳ ὑποστάσεων πληθύνων καὶ αὔξων τὰ ἀπλήθυντα καὶ ἀμείωτα καὶ πάσης τῆς ὁπωσοῦν ὑφέσεως καὶ πλεονασμοῦ παντάπασιν ἀνεπίδεκτα. Εἰ δ' εἰς τὴν τοῦ Λόγου συγχυθεῖσα καὶ ὥσπερ συνουσιωθεῖσα παρῆλθεν ὑπόστασιν, μετὰ πλείονος τῆς εὐγνωμοσύνης προσθήκην καὶ αὔξησιν τῇ τοῦ Λόγου αὐτῇ δίδωσιν ὑποστάσει· ἥτις οὐκ ἄλλη παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν τῇ φύσει ἐστὶ, τῷ χαρακτηριστικῷ δὲ τῆς ἰδιότητος μόνον κατὰ τὴν γέννησιν διαφέρουσα. Οὕτω πρὸς τὴν ὑπερπλήρη καὶ ἀπροσδεᾶ καταδαψιλευόμενος φύσιν τὴν ἑαυτοῦ σαφῶς ἐκπομπεύει μανίαν, ὥστε σύνθεσιν ἐπὶ τῆς ὑπερηπλωμένης καὶ πάσης ἁπλότητος ὑπερέκεινα οὐσίας ἐπινοεῖν, ἐξ ἧς καὶ πάθος ἐξ ἀνάγκης ἕψεται ἐπὶ τῆς μακαρίας καὶ ἀπαθοῦς θεότητος. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Ὑπόλοιπον δ' οὖν ἐστι ζητεῖν, εἰ ποιότητα τοῦτο ἀσώματον ἢ ἀνούσιον εἶπε, τί συμβαίνει· οἷον ἀπόρροιάν τινά τινος οὐσίας καὶ ἀπαύγασμα, εἰς ἣν ἡ μορφὴ ἐκείνη μεταβέβληται; Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ πασῶν ἐσχάτη ὕβρις καὶ ἀτοπία τῷ θείῳ προστρίψεται σώματι. Λωβήσαιτο γὰρ ἂν τὸν τοῦ εἶναι λόγον, καὶ ταύτῃ τὸ ἀνύπαρκτον εἰσαχθήσεται. Ἄλλως τε οὐδ' ἔνεστι ποιότητα ὑποκειμένου δίχα καθ' ἑαυτὴν ὅ τι ποτέ ἐστι διαδειχθῆναι, κἂν τῶν οὐσιωδῶν αὐτὴν εἴποι τις· ἢ καὶ εἰς οὐσίας μέρος ἀνάγεται. Ὡς δ' ἐπὶ παραδείγματος εἰπεῖν, οὐκ ἂν τὸ λογικόν που συσταίη ὑποκειμένου ἄνευ, ὅ ἐστι τὸ ζῶον, εἰ μὴ πρότερόν τις ὑπόθοιτο οὐσίαν ἔμψυχον αἰσθητικήν. Ὡσαύτως καὶ εἰ τὸ θνητὸν, ἢ ἀθάνατον, ἤ τι τῶν τοιούτων. Ἐν τίνι γὰρ ἂν σχοίη τὴν ὕπαρξιν; » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ὅτι μὲν γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι δεῖ ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν ἀθανασίαν, ὁ μέγας μυσταγωγεῖ Ἀπόστολος. Τὸ δὲ σῶμα ἀσωματότητα ἐνδύσασθαι, ἢ τὸ κτιστὸν γενέσθαι ἄκτιστον, ἢ τὸ [P. 593] περίγραπτον εἰς ἀπεριγραφίαν μετατεθῆναι, οὔπω μέχρι καὶ τήμερον ἤκουσται. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Τὸ φύσει ἁπλοῦν οὔτε ὁρᾶσθαι, οὔτε εἰδοποιεῖσθαι, οὔτε πάσχειν τι καθ' ὁντιναοῦν τρόπον πέφυκεν. Ἀπαθὲς γὰρ καὶ ἄφθαρτον καὶ πάντη ἀκατάληπτον καὶ ἀπερίγραπτον· τοῦτο δὲ τί ἂν εἴη ἄλλο ἢ Θεός; » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Εἰ γὰρ ταῦ-

A ea quæ ipse in præsentia statuit attendentes, dictum illud expendamus. Quid est igitur? An substantia aliqua et res per se subsistens, quæ ut exsistat alio non egeat? An qualitas incorporea et substantiæ expers, quæ esse in alio, non in se ipsa consideratum habeat? At si substantia quidem est, utrumne angelica? Nam angelus quoque est lumen, et primi supremique luminis coruscatio emissusque ex eo fulgor. Sed hoc ille non dixerit. » Tum paulo post : « Si substantia divina est, quomodo ea in illud lumen transiit? Si in propria subsistentia et per se ipsam considerata transiit, et ita divisa, ut aliam et specialem et Verbi imagine insignem distinctamque personam constituat, cum nulla hypostasi, earum quæ in Trinitate intelliguntur, simul subsistens et coalescens, palam est eum
B ex Trinitate quadrinitatem fecisse. Porro videte, erga divinam substantiam quam ambitiose liberalis sit Eusebius, qui hypostasibus multiplicatis ea multiplicet et augeat, quæ nec multiplicari nec minui possunt, nec ullum prorsus seu defectum seu excessum ullo modo **942** admittunt. Sin velut confusa et quasi consubstantialis facta in Verbi hypostasin transiit, major est Eusebii benignitas, qui accessionem et augmentum ipsi Verbi hypostasi largitur, quæ natura sua non alia est ab substantia Patris, sola autem proprietate characteristica per generationem differt. Sic superplenam et ab omni indigentia alienam naturam amplificando suam insaniam palam declarat; adeo ut in substantia,
C quæ supersimplex seu omni simplicitate simplicior est, compositionem excogitet; ex qua illud etiam consequetur, passionem locum habere in beata et impassibili divinitate. » Ac paulo post : « Superest itaque ut quæramus, si qualitatem illud lumen incorpoream vel substantia carentem esse dixit, quid accidat : aliquid scilicet esse velut emanans et effulgens ex substantia, in quod forma illa mutata sit. At nihilo minus ultimum omnium et absurdissimum dedecus divino corpori imprimetur. Ratione quippe esse sui mulctabitur, et ita futurum est quid non exsistens. Nec vero qualitas sine subjecto per se ipsam quid sit declarari potest, etiamsi quis eam substantialem dicat; cujusmodi
D qualitas pars substantiæ esse censetur. Atque, ut exemplo utamur, rationalitas absque subjecto, quod est animal, nusquam consistat, (hoc est) nisi quis prius supponat substantiam animatam sensitivam. Idem est si vel mortalitas, vel immortalitas, vel aliquid ejusmodi proponatur. In quo enim habebit exsistentiam? Et alio loco : « Nam quod **943** corruptibile hoc induere oporteat incorruptibilitatem, et mortale immortalitatem, mysterium est a magno Apostolo traditum [1]. At corpus incorporeitatem induisse, aut creatum evasisse increatum, aut circumscriptum in incircumscriptum transiisse, id quidem nondum ad hanc diem usque auditum est. »

[1] I Cor. xv. 53.

Et alio loco: « Quod natura sua simplex est, id ejusmodi est, ut nec effingi nec pati quicquam ullo modo possit. Impassibile enim et incorruptibile, atque omnino incomprehensibile et incircumscriptum est. Hoc vero quid aliud fuerit nisi Deus? » Et paulo post: « Nam si idem forent, non duo essent, sed unica natura. Eorum quippe, quæ simul coeunt, differentiam ipsa compositio arguit, eaque diversæ substantiæ esse indicat. »

V. Hinc, ut puto, volenti cuique facile est perspicere, Palamam una cum impio illo Eusebio ipsum quoque refutari, utpote qui eadem atque ille scribat et sentiat. Nempe et sacras sanctorum imagines ab sectatoribus Palamæ fuisse aliquando in ignem conjectas, norunt ii qui viderunt, et arcanum illud vulgarunt, et apud plurimos jurejurando id ita esse confirmarunt. Verum illi deprehensi, et plebis impetum veriti, eo maxime, quod alia accusationum nubes in eos eruperit, fingunt se eas adorare, et cum cæteris divinas ædes introeunt: adeoque effecerunt, ut illud silentio tegeretur. Quapropter et nos in præsenti sileamus.

VI. Cæterum amborum consensum ex iis quæ passim ipsi dicunt, et ex refutationibus, quas magnus ille doctor edidit, oportet ostendere. Imaginum hostis Eusebius totum in transfiguratione corpus Domini mutatum ait in lumen diversum,
944 incorruptibile, et increatum. Palamas vero iis succensens, qui divinitatem unam increatam prædicant, et lumini suo ex Thaborio lumine fundamentum struens, aliud ab substantia esse illud statuit, increatam nempe et incorruptibilem divinitatem, Deum inter et angelos mediam. Etenim corruptis sanctorum verbis, diserte ait: « Qui igitur divinæ naturæ splendorem, quem angeli Deo ministrantes participant, et quo justi fulgebunt sicut sol, nec substantiam divinam esse dicit, nec angelicam, is Deum inter et angelos non ponit ejusmodi lumen, quod nec Deus sit nec angelus: quoniam et divus Dionysius rerum causas, quæ in Deo sunt, quas angeli et homines participant, nec divinam nec angelicam substantiam esse dicit. » Vide ut hic, dum increatum et incorruptibile et aliam divinitatem esse lumen illud ostendere nititur, magnum quoque Dionysium calumniatur, ejus verba perperam interpretans, ut nos fusius in iis quos contra illum scripsimus, steliteuticis et planius in antirrheticis libris declaravimus? Clarioribus verbis utitur in eo opere, ubi de lumine ipso agit. Nam ibi sic loquitur: « Substantia Dei non est, quoniam ea tangi non potest. Angelus non est, quoniam Dominicos gerit characteres. »

VII. Nec solum Domini corpus increatum exstitisse hic ait, sed et corpora virorum virtute præstantium. Ac nominatim quidem Melchisedecum principii expertem et increatum fuisse sta-

A τὸν εἶεν, οὐ δύο ἂν εἶεν, ἀλλὰ μία φύσις. Ἡ γὰρ σύνθεσις τὸ διάφορον τῶν συντρεχόντων ᾄδει καὶ ἑτεροούσια εἶναι δηλοῖ. »

Ε'. Ἐντεῦθεν ἐξεῖναι τοῖς βουλομένοις οἶμαι συνορᾷν, ὁμοῦ τῷ καταράτῳ Εὐσεβίῳ ἐκείνῳ καὶ Παλαμᾶν ἐλεγχόμενον, ἅτ' ἐκείνῳ ταυτὰ γράφοντα καὶ φρονοῦντα. Ὅτι μὲν γὰρ καὶ θεῖαι τῶν ἁγίων εἰκόνες καὶ τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν ἐῤῥιπτοῦντο πρὸς πῦρ, δῆλον μὲν τοῖς θεασαμένοις τε καὶ τὸ ἀπόῤῥητον ἐξειποῦσι καὶ ὅρκῳ βεβαιωσαμένοις τουτὶ πρὸς πολλούς· ὅτι δὲ φωραθέντες, καὶ δείσαντες τὴν τοῦ πλή-
B θους ὁρμὴν, καὶ μάλιστα διὰ τὸ ἐπεισπεσὸν ἕτερον νέφος τῶν ἐγκλημάτων αὐτοῖς, προσκυνεῖν ὑποκρίνονται καὶ αὐτοὶ, καὶ πρὸς τοὺς θείους συνεισιέναι ναοὺς, σιωπῇ καλύπτεσθαι ἐπεπράχεσαν. Σιωπητέον καὶ ἡμῖν ἐν τῷ ἄρτι.

Ϛ'. Δεικτέον δ' οὖν τὴν συμφωνίαν ἀμφοῖν ἔκ τε τῶν σφίσιν ἀεὶ λεγομένων καὶ ἅμα τῶν τοῦ μεγάλου τοῦδε Πατρὸς ἐλέγχων. Ὁ μὲν γὰρ Εἰκονομάχος Εὐσέβιος ὅλον ἐν τῇ μεταμορφώσει (66) μεταβεβλῆσθαί φησι τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα πρὸς φῶς ἕτερον, ἄφθαρτόν τε καὶ ἄκτιστον. Ὁ δὲ Παλαμᾶς τοῖς μίαν ἄκτιστον θεότητα κηρύττουσι μεμφόμενος, καὶ θεμέλιον ἐκ τοῦ Θαβωρίου τούτου κατασκευάζων φωτὶ, ἄλλο τίθησιν εἶναι παρὰ τὴν οὐσίαν ἐκεῖνο τὸ
C φῶς, ἄκτιστόν τε καὶ ἄφθαρτον θεότητα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων. Φησὶ γὰρ οὑτωσὶ κατὰ λέξιν, παραφθείρων τῶν ἁγίων τοὺς λόγους· « Ὁ τοίνυν λέγων (67) τὴν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως, ἧς καὶ οἱ Θεῷ λειτουργοῦντες ἄγγελοι μετέχουσι, καθ' ἣν καὶ οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ἥλιος, μήτ' οὐσίαν εἶναι θείαν, μήτ' ἀγγελικὴν, οὐ τίθησι μεταξὺ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων φῶς, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος· ἐπεὶ καὶ Διονύσιος ὁ θεῖος τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων λόγους, ὧν ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι μετέχουσιν, οὐκ εἶναί φησιν οὐσίαν οὔτε θείαν οὔτε ἀγγελικήν. » Ὁρᾷς πῶς ἐπειγόμενος ἄκτιστόν τε καὶ ἄφθαρτον καὶ ἄλλην θεότητα δεῖξαι τόδε τὸ φῶς καὶ Διονύσιον διαβάλλει τὸν μέγαν, τἀκείνου παρεξηγούμενος· ὡς ἡμῖν γε πλατύτερον ἐν τοῖς κατ' αὐτοῦ στηλιτευτι-
D κοῖς καὶ ἀντιῤῥητικοῖς δέδεικται λόγοις τρανότερον; σαφέστερον δὲ ἐν τῷ περὶ φωτὸς αὐτοῦ τίθησι λόγον. [P. 594] « Οὐσία μὲν γὰρ (68) Θεοῦ (φησὶν) οὐκ ἔστι· καὶ γὰρ ἀνέπαφος ἐκείνη. Ἄγγελος οὐκ ἔστι· δεσποτικοὺς γὰρ φέρει χαρακτῆρας. »

Ζ'. Καὶ οὐ μόνον δὲ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ οὕτως γεγενῆσθαί φησιν ἄκτιστον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων· καὶ ὀνομαστὶ μὲν τὸν Μελχισεδὲκ τίθησιν ἄναρχόν τε γενέσθαι καὶ ἄκτιστον, ὁρί-

## Variorum notæ.

(66) Non ἐν τῇ μεταμορφώσει, sed μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον. Vide Epistolam ipsam Eusebii supra allatam. BOIVIN.

(67) Τοῦ Παλαμᾶ ἐκ τοῦ ε' λόγου, οὗ ἡ ἀρχή· Ἀλλὰ τίς ἂν δύναιτο. Vide cod. Reg. 2409, f. 152. BOIVIN.

(68) Ἐκ τοῦ περὶ φωτὸς λόγου αὐτοῦ. Exstat in codice Regio 2409, fol. 53, oratio seu liber Palamæ ad Athanasium Cyzici archiepiscopum, περὶ τοῦ θείου φωτὸς καὶ τῆς θείας χάριτος. BOIVIN.

στων δὲ τοὺς κατὰ τὸν Παλαμᾶν ἅπαντας. (69) Παραθήσομαι δὲ καὶ αὐτὰς κατὰ τὸ ἀπαράλλακτον τὰς αὐτοῦ ῥήσεις· « Πῶς οὐκ ἄκτιστος (70) ἡ χάρις, δι' ἣν καὶ οἱ μετέχοντες αὐτῆς ἄναρχοι καὶ ἄκτιστοι καὶ ἀτελεύτητοι καὶ ἀΐδιοι καὶ οὐράνιοι κατ' αὐτὴν παρὰ τῶν Πατέρων προσηγορεύθησαν; »

Η'. Ἃ μὲν οὖν δοκεῖ τῷ καταράτῳ καὶ Παλαμᾷ συμφωνεῖν Εὐσεβίῳ, ταῦτά ἐστιν· ἃ δ' ἐπαύξων οὗτος τὰς ἐκείνου παρήλασε βλασφημίας, κακίαν ἐπὶ κακίᾳ προσεπιδαψιλευσάμενος, εἶμι ἐρῶν. Ὄνομα γὰρ θεὶς ἐνέργειαν τῷ φωτὶ γενικὸν, ἔπειτα διαιρεῖ πρὸς ἀπειράκις ἀπείρους θεότητας, ἀκτίστους τε ἅμα καὶ διαφόρους ἀλλήλων, δύναμιν δηλαδὴ καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν καὶ βουλὴν καὶ ἀλήθειαν καὶ ὕπνον καὶ μέθην καὶ ὅσα τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐφεύρηται ἀπορίᾳ κατὰ διαφόρους καιροὺς ὀνόματα· ὡς εἶναι θεότητας ταύτας κατ' εἶδος, ἀτελεῖς μὲν καθ' ἑαυτὰς καὶ δεομένας ἀλλήλων· συντιθεμένων δ', ἐπιγίγνεσθαί σφισι τὴν τελειότητα.

Θ'. Ἐντεῦθεν (71) καὶ εἰς τοσαύτην ἤλασε τὸ πρᾶγμα κακίαν, ὡς καὶ παρρησιασθῆναι τὰς τοιαύτας βλασφημίας ἐπὶ μέσης τῆς τῶν ἐπισκόπων ἐκείνων ἀτόπου φάλαγγος, παρόντων καὶ ἡμῶν, ὡς μὴ ὤφελε, καὶ ψήφῳ κοινῇ βασιλέως ὁμοῦ καὶ σύν γε πατριάρχου τῶν ἐπισκόπων ἐκείνων, ἄλλην μὲν τὴν οὐσίαν εἶναι θεότητα, ἄλλην δὲ, καὶ σφόδρα διάφορον, τὴν ἐνέργειαν· καὶ ἅμα μὴ τὴν οὐσίαν εἶναι τὴν ἁγιάζουσαν οὔτε τὸν ἡμῖν μεταλαμβανόμενον θεῖον ἄρτον. Ἅπερ ἀκηκοότων ἡμῶν, ὦ δίκη καὶ ἀνοχὴ Θεοῦ, κατὰ ποταμοὺς ἐχώρει τὰ δάκρυα· κἄπειτα ἐφεξῆς δημοσίᾳ ῥαγεῖσαν ἔτι κακίαν ἄλλην ἰδόντες ἐπέσχομεν τοῦ δακρύειν, οἶμαι τῶν τοῦ ἐγκεφάλου ξηρανθέντων ὑγρῶν ὑπ' ἐκπλήξεως· ἤδη γὰρ καὶ χεῖρας ἐπιβάλλειν ἤρξαντο μετ' ὀργῆς ἀναστάντες ἅμα τῷ πατριάρχῃ καὶ οἱ ἐπίσκοποι καθ' ἡμῶν, μηδ' ἀκούειν τά γε τοιαῦτα ἀνεχομένων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον (72)· νῦν δ' ἐπαναληπτέον ἐκεῖθεν τὸν λόγον, ὅθεν εἰς ταῦτα ἐξέβημεν ἄκοντες, τῇ μνήμῃ συγχυθέντες τοῦ πάθους.

Ι'. Παρέσται δ' ἐντεῦθεν τοῖς ἁπλῶς ἐθέλουσι κρίνειν, ἀναλεγομένους ἕκαστα, ταῖς τε βλασφημίαις τοὺς ἐλέγχους τοῦ θείου [P.595] καὶ μεγάλου Πατρὸς ἐκείνου συμβάλλειν, καὶ αὖ τοῖς ἐλέγχοις τὰς βλασφημίας, καὶ παρ' ἄλληλα συνορῶντας ἐπιψηφίζεσθαι, πῶς καὶ τὴν τῶν Εἰκονομάχων ἐξαρχῆς κτησάμενος αἵρεσιν προσεπεδαψιλεύσατο καὶ αὐτὸς τῇ αὐτοῦ κακίᾳ προσθήκας ἀτοπωτέρας. Εἰ γὰρ δείξαιμεν αὐτῷ μαχόμενον ἄντικρυς τὸν μέγαν ἐκεῖνον διδάσκαλον, καθ' ἡσυχίαν ἡμῖν ᾗ βουλόμεθα ὁ τῆς ἀποδείξεως χωρήσει σκοπός.

A fuit; generatim autem omnes Palamæ similes. **945** Ipsamet verba ejus sic apponam, ut nihil mutem. « Quidni increata sit ea gratia, cujus qui participes fuerunt, ii per eam principii expertes et increati et fine cariturì, et sempiterni, et cœlestes, a Patribus vocati sunt? »

VIII. Hæc sunt, in quibus Palamas cum abominando Eusebio videtur consentire. In quibus autem ipse superaddendo, et errorem errore cumulando, illius blasphemias supergressus est, ea statim dicturus sum. Lumen generali nomine energiam seu operationem vocat; tum in divinitates dividit infinities infinitas, increatas simul et a se invicem diversas; potentiam scilicet, sapientiam, vitam, consilium, veritatem, somnum, ebrietatem; B et quæcunque hominibus, prout usus fuit, variis temporibus nomina adinventa sunt; ita ut hæ sint divinitates speciales, quæ per se imperfectæ sint et sui invicem indigeant, conjunctæ autem perfectionem acquirant.

IX. Inde eo usque malum illud prorupit, ut in medio episcoporum illorum cœtu, aut insana potius phalange (nobis utinam haud præsentibus!) ex communi imperatoris, patriarchæ et illorum episcoporum suffragio, hæ blasphemiæ palam pronuntiarentur, aliam esse divinitatem, ipsam substantiam; aliam item, et valde diversam ab ea, operationem: tum nec substantiam esse, quæ sanctificaret panem divinum a nobis in sacra communione participatum. Quæ cum nos (proh justitia C et patientia Dei!) audivissemus, lacrymæ nostræ torrentium instar fluebant: **946** tum deinceps, ubi aliud malum vidimus publice erupisse, lacrymas continuimus; eo quod, ut opinor, cerebri humores præ stupore et metu exaruissent. Jam quippe et episcopi cum patriarcha in nos, qui talia ne audire quidem sustinebamus, insurgentes, manus nobis injicere cœperunt. Sed hæc quidem posterius gesta sunt. Nunc inde oratio resumenda, unde ad hæc nolentes, ac illius calamitatis recordatione turbati, divertimus.

X. Hinc porro iis qui candide velint judicare, singula colligentibus, licebit refutationes, a magno illo doctore editas, cum blasphemiis refutatis conferre, et vicissim blasphemias cum refutationibus, D et iis juxta se invicem positis atque consideratis, demum æstimare, quomodo hic iconomachorum hæresin, jam inde ab initio susceptam, sua ipse pravitate amplificaverit et absurdioribus accessionibus cumulaverit. Nam si magnum illum doctorem cum eo palam pugnare ostendamus, sensim argumentatio nostra scopum attinget, et eo perveniet, quo nos volumus.

Variorum notæ.

(69) *Omnes Palamæ similes.* Nempe eos omnes, qui, ut Palamas, divini luminis atque adeo divinæ gratiæ sint participes. Gregoras Palamam irridet, aliosque monachos, qui divinum lumen oculis corporeis visum a se gloriabantur. BOIVIN.

(70) Ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀρχή· Φιλονεικοῦσι μὲν οὖν ἀλλήλοις. Vide cod. reg. 2409, fol 105. BOIVIN.

(71) Ob erva· πρόληψιν, qua Gregoras tertiæ sessionis acta attingit. BOIVIN.

(72) Sessione 3. Vide infra lib. XXI. BOIVIN.

XI. At de ipso quidem lumine pauca sufficient. A Etenim sancti illius doctoris sapientissimæ et altissimæ quæstioni, utrum ipse voluerit respondeat; sive substantiam dicat esse hoc lumen, et rem per se subsistentem, nec alterius indigentem ad exsistendum; sive qualitatem quamdam substantia carentem et incorpoream, quæ esse in alio, non in ipsa consideratum habeat. Ex tribus absurdis unum certe colligetur. Nam si illud substantiam esse dicat, 947 vel angelus erit; quo posito nec increatum nec divinitas est: vel erit quarta hypostasis; quod quam absurdum sit, sanctus Pater et doctor ostendit: si qualitatem quamdam substantia carentem, et fluentem ex alia substantia emanationem, tum divinitas ejusmodi introducetur, quæ careat exsistentia. Imo, inquit, fieri non potest, ut qualitas ulla per se ipsam sine subjecto consistat: B quemadmodum nec rationalitatem, quæ est hominis differentia substantialis, quisquam dixerit posse constare nisi prius ei subjectum sit animal, quod est substantia animata sensu prædita: etenim substantiæ et naturæ partes substantiales et naturales per scientiam posse definiri. Quæ quidem sic dicta si locum habent in compositis, multo magis in indivisis et simplicibus habitura sunt, præsertim autem in natura divina.

IA'. Καὶ περὶ μὲν τοῦ φωτὸς βραχείας ἡμῖν δεήσει τῆς γλώττης. Τοῦ γὰρ θείου ἐκείνου Πατρὸς πυνθανομένου σοφώτατά τε καὶ ὑψηλότατα, ὁπότερον αὐτὸς ἐθέλει ἀποκρινέσθω· εἴτ' οὐσίαν εἶναι τουτὶ τὸ φῶς καὶ ἐνυπόστατον ἀποφαίνοιτο, καθ' αὑτὸ ὑφεστηκὸς καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν· ἢ ποιότητά τινα ἀνούσιον καὶ ἀσώματον, ἐν ἄλλῳ τὸ εἶναι ἔχουσαν καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρούμενον. Συναχθήσεται γὰρ τριῶν ἕν γέ τι τὸ ἄτοπον. Εἰ γὰρ οὐσίαν φαίη, ἢ ἄγγελος ἔσται, καὶ διαλύεται τὸ ἄκτιστον αὐτοῦ μετὰ τῆς θεότητος· ἢ τετάρτη ὑπόστασις, καὶ τὸ ἄτοπον ὅσον ὁ θεῖος δείκνυσι Πατὴρ καὶ διδάσκαλος. Εἰ δὲ ποιότητά τινα ἀνούσιον καὶ ἀπόῤῥοιαν ἄλλης οὐσίας, εἰσαχθήσεται τὸ ἀνύπαρκτον τῆς θεότητος. Μᾶλλον δὲ ἀδύνατον εἶναί φησι, ὑποκειμένου δίχα καθ' ἑαυτὴν συστῆναι ποιότητα· ὥσπερ οὐκ ἂν τὸ λογικὸν εἴποι τις, οὖσαν διαφορὰν οὐσιώδη τἀνθρώπου, μὴ τοῦ ζώου πρότερον ὑποκειμένου, ὅ ἐστιν οὐσία ἔμψυχος αἰσθητική· εἶναι γὰρ τὰ οὐσιώδη καὶ φυσικὰ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως μέρη τὴν ἐπιστήμην ὁρίζεσθαι. Εἰ δ' ἐπὶ τῶν συνθέτων, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀμερῶν καὶ ἁπλῶν ἔσται, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ θείας φύσεως, τὰ οὑτωσὶ λεγόμενα.

## CAPUT IV.

*De corpore Domini, an increatum fuerit; et de hominibus, quos Palamas dixerat fieri increatos. Verba Theodori Grapti Palamas una cum Eusebio Iconomacho refutatur. Energiæ nomen ab Eunomio introductum, ab Iconomachis receptum, a Palama revocatum in lucem. Theodori Grapti cum sanctis Basilio et Gregorio consensus. Conclusio: Palamam Iconomachorum vestigiis insistere. Substantiæ et operationi eadem definitio convenit. Si corpus Christi incorporeum et increatum fieri non potest, multo minus hominis corpus. Qui virtute proficiunt, ii de novo creari dicuntur.*

I Quoniam itaque ab sapientissimo et sanctissimo doctore Palamas, simul cum Iconomachis, per C hæc refellitur; age, eodem rursus sancto doctore nobis socio adjuncto, et aliis armis usi, quibus ille plurimis et accommodis Iconomachos aggressus est, cumulum ab impio homine ex abundanti superadditum deruamus, ut multis argumentis constet Iconomachos longe ab hoc superari improbitate; tum simul appareat, hunc non obiter, nec ut aliud agentem, sed cum solertia, eaque crudelissime insidiosa, semper ad montem Thabor confugere.

II. Illud igitur nobis inquirendum, quomodo corpus Domini evasisse increatum dicat, cum aperte ab Ecclesia repulsi sunt ii, qui id olim effutiverunt: item quomodo homines, ejusdem 948 D instituti cujus Palamas, increati et principii expertes fiant. Quippe hæc ad similem errorem omnino pertinent, nempe ad Iconomachorum hæresin, quam ille toti suæ, velut principium et firmissimum fundamentum, vanæ ædificationi præposuit.

III. Nam ut ea, quæ ab aliis viris sanctis contra allata sunt, in præsenti omittam, et illo solo hic quoque utar sapiente divinoque doctore; qui Iconomachorum bello tum, cum sæviret, se opposuit, ac multa passus, multa in eos locutus, errorem tandem, velut Chalanes turrim, ita profligavit, ut ad nihilum redegerit; idemque eos qui similibus

[P.296] A'. Οὕτω τοίνυν διὰ τούτων τοῖς Εἰκονομάχοις συγκαταλυομένου τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τοῦδε τοῦ σοφωτάτου καὶ θείου διδασκάλου, φέρε λύσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπιδαψιλευθεῖσαν τῷ ἀνοσίῳ προσθήκην, αὐτῷ πάλιν συμμάχῳ χρώμενοι τῷ ἁγίῳ καὶ οἷς ἄλλοις πολλοῖς τε καὶ εὐμηχάνοις κατὰ τῶν Εἰκονομάχων ὅπλοις ἐχρήσατο· ἵνα πολλαχόθεν οὗτος μακροῖς τισι τῆς κακίας μέτροις καὶ τοὺς Εἰκονομάχους φαίνηται νικῶν, καὶ ἅμα συναναφαίνηται μὴ παρέργως κἀκ τοῦ παρήκοντος εἰς τὸ Θαβώριον ἀεὶ καταφεύγων ὄρος, ἀλλὰ καὶ μετὰ μάλα πικρῶς ἐφεδρευούσης περινοίας.

B'. Ἐξεταστέον οὖν ἐστιν ἡμῖν, πῶς ἄκτιστον γεγονέναι λέγει τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα· καὶ ταῦτ', ἐκκηρύκτων τῇ Ἐκκλησίᾳ περιφανῶς γενομένων, ὁπόσοι πάλαι τουτὶ παρελήρησαν· καὶ ἅμα, πῶς οἱ κατὰ τὸν Παλαμᾶν ἄκτιστοί τε καὶ ἄναρχοι γίνονται ἄνθρωποι. Τῆς γὰρ ὁμοίας ἔχονται κακοδοξίας ἀπρὶξ καὶ ταυτὶ, λέγω δὴ τῆς τῶν Εἰκονομάχων, ἣν ὡς ἀρχὴν καὶ θεμέλιον κράτιστον τῆς ὅλης προὔθετο σαθρᾶς οἰκοδομῆς αὐτοῦ.

Γ'. Ἵνα γὰρ τὰς τῶν ἄλλων ἐν τῷ παρόντι παρεὶς ἀντιῤῥήσεις ἁγίων μόνῳ τῷ σοφῷ κἀνταῦθα καὶ θείῳ ἐκείνῳ χρήσωμαι διδασκάλῳ, τῷ καὶ τηνικαῦτα μὲν ἀντιστάντι πρὸς τὸν τῆς εἰκονομαχίας ἐκεῖνον πόλεμον, καὶ πολλὰ μὲν πεπονθότι, πολλὰ δ' ἀντειπόντι, καὶ ὡς πύργον Χαλάνης διὰ τέλους ἄχρ κατὰ τῶν ἀτόμων τὴν πλάνην καθῃρηκότι, καὶ

νῦν ὁμοίως τοῖς τὰ ὅμοια νοσοῦντας ἐκείνοις καθαιροῦντι· « Ὅτι μὲν, » φησὶ (73), « τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι δεῖ ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν ἀθανασίαν, ὁ μέγας μυσταγωγεῖ Ἀπόστολος· τὸ δὲ σῶμα ἀσωματότητα ἐνδύσασθαι, ἢ τὸ κτιστὸν γενέσθαι ἄκτιστον, ἢ τὸ περίγραπτον εἰς ἀπεριγραφίαν μετατεθεῖσθαι, οὔπω καὶ τήμερον ἤκουσται. » Ἐντεῦθεν μανθάνειν ἡμῖν σαφῶς περιγίνεται, ὅτι τε τοῖς Εἰκονομάχοις ταῦτα παραλελήρηται καὶ τῆς ἐκείνων ἐστὶ κακοδοξίας· καὶ νῦν ὁρᾶται περὶ [P. 597] τὴν αὐτὴν αὐτοῖς καὶ Παλαμᾶς βακχεύσας τράπεζαν καὶ ὅλον εἰς κόρον ἐκροφήσας τὸν τῆς κακοδοξίας ἐκείνης κρατῆρα.

Δ'. Ἀλλὰ μικρὸν ἐπισχόντες πυθέσθαι θελήσωμεν καὶ πῶς προϊὼν ὁ μέγας οὗτος διδάσκαλος σοφωτάτην ποιεῖ τὴν τῶν ῥηθέντων εὐκρίνειαν. « Πᾶν γὰρ, φησὶ, τὸ μεταβαλλόμενον ἢ καθ' αὑτὸ ἢ κατ' οὐσίαν μεταβάλλεται· ὃ δὴ περὶ γένεσιν καὶ φθορὰν θεωρεῖται· ἢ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ τοῦτο διχῶς· ἢ κατὰ τὸ ποσὸν, καθ' ὃ ἡ αὔξησις καὶ ἡ μείωσις δείκνυται· ἢ κατὰ τὸ ποιὸν, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ἡ ἀλλοίωσις (74)· ἥ ἐστι μετασχηματισμὸς χαρακτῆρός τινος, ἢ κατά τι τῶν τοῦ ὑποκειμένου πράγματος ἐξαλλαγὴ, χωριστῶς ἢ ἀχωρίστως ἐπισυμβαίνουσα· ὅπερ ἀλλοῖον μὲν καὶ διάφορον τοῦ προτέρου δείκνυσιν, οὐ μὴν ἄλλο τι τὸ ἀλλοιούμενον ἀπεργάζεται. Οὐ γὰρ οὐσιωδῶς μετέβαλεν· ἀλλ' ἐκ τοιοῦδε τὸν αὐτὸν τοιόνδε κατὰ τὸ ποιὸν γενέσθαι πεποίηκε. Τοῦτο δ' οὐκ ἔστιν ἐξ ὅλων ὅλον μεταβεβλῆσθαι. Τὸ γὰρ ὑποκείμενον πάντως ὑπομένει σωζόμενον. Εἰ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν μετέβαλεν, αὔξησίν τινα ἢ μείωσιν ἐδέξατο καὶ παραλλαγὴν, κατὰ τὸν σωματικὸν ὄγκον μεγέθει διενέγκασα, ἥ ἐστι τοῦ γε ἤδη προϋπάρχοντος καὶ εἰδοπεποιημένου ἐπίδοσις ἢ ὕφεσις. Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἄλλο τι παρὰ τὸ ἐξαρχῆς ὑπάρξαν ποιεῖ, ἀλλ' ἐκ τοσοῦδε τὸν αὐτὸν τοσόνδε κατὰ τὸ πηλίκον γενέσθαι πεποίηκεν. Οὐκοῦν οὐδὲ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέβληται ἡ μορφή. Τί οὖν ἐστι; Λείπεται λέγειν καθ' αὑτὴν μεταβεβλῆσθαι. Τοῦτο δὲ περὶ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἤδη τὴν μεταβολὴν ἐνδείκνυται, περὶ ἣν ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ θεωρεῖται. Ἐπεὶ οὖν ὡμολόγηται ἡμῖν τὸ τοῦ Χριστοῦ σωματικὸν ὑπάρξαν εἶδος (καὶ τοῦτο οὐδ' ἂν αὐτὸς οἶμαι ἀρνηθείη· δοκεῖ γὰρ εὐγνωμονεῖν πως περὶ τὴν ἐξαρχῆς ὕπαρξιν· ἐπεὶ πόθεν αὐτῷ ἡ μεταβολὴ πορισθήσεται;), μεταβέβληται δὲ κατ' αὐτὸν ἐξ ὅλων ὅλη ἡ τοιαύτη μορφὴ, πᾶσα ἀνάγκη ἐκ γενέσεως εἰς φθορὰν, κἀκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μηδαμῆ εἶναι κεχωρηκέναι. Εἰ τοίνυν κατ' αὐτὸν ἐξ ὅλων ὅλη μετα-

morbis laborant, pariter hodie profligat: « Quod quidem, inquit, corruptibile hoc induere oporteat incorruptibilitatem, et mortale immortalitatem, mysterium est a magno Apostolo traditum. At corpus incorporeitatem induisse, aut, quod creatum esset, factum esse increatum, aut circumscriptum transiisse in incircumscriptum, id certe nondum ad hanc diem usque auditum est. » Hinc nos liquido discimus, hæc Iconomachorum deliramenta, has fuisse opiniones pravas. Ac nunc evidens est Palamam, circum eamdem mensam bacchatum, erroris poculum totum ad satietatem exsorbuisse.

IV. Sed paulum hic subsistentes magnum illum doctorem audiamus, summa deinde doctrina ea quæ dicta sunt enucleantem. « Quidquid mutatur, inquit, id vel per se seu ratione substantiæ mutatur; id quod in generatione et corruptione observatur; vel ratione alicujus **949** eorum quæ in eo sunt; idque bifariam; nempe aut ratione quantitatis, in qua augmentum et deminutio spectatur: aut ratione qualitatis, in qua alteratio exsistit, quæ est alicujus characteris transformatio, seu secundum quid eorum quæ in subjecto sunt, separabiliter vel inseparabiliter adveniens mutatio, quæ id quod alteratur alterum quidem, et ab eo quod prius fuit diversum, non tamen aliud efficit. Nec enim substantialiter mutavit, sed illud ipsum tale ex tali secundum qualitatem effecit. Hoc autem non est totum ex toto mutatum fuisse. Siquidem subjectum ipsum salvum omnino manet. Quod si in quantitate mutatio facta esset, tum augmentum vel deminutionem caro Christi passa fuisset; et variam progressionem habuisset, et secundum molem corporis major minorve exstitisset: quæ est rei præexsistentis et jam specificatæ accretio vel deminutio. At nec ista aliud, quam quod initio fuit, faciunt, sed ut idem ex tanto tantum secundum quantitatem fieret effecerunt. Itaque nec eo modo tota ex toto forma mutata est. Quid ergo? Illud dicendum restat, secundum se ipsam mutatam fuisse. Id vero factam in ipsa substantia mutationem arguit, circa quam generatio et corruptio considerantur. Quoniam igitur de eo inter nos convenit, formam Christi corpoream exstitisse (neque id, credo, ipse negaverit; nam de ea, quæ ab initio fuit, exsistentia videtur quadamtenus recte sentire: alioquin unde erit ei mutatio?), eaque forma, ut ait, tota ex toto **950** mutata est, jam prorsus necesse est eam ex generatione ad corruptionem et ex esse

## Variorum notæ.

(73) Verba Theodori Grapti: imo Nicephori patriarchæ; eadem quæ supra. BOIVIN.

(74) Omissum a Gregora primum divisionis membrum. Codex Regius (cod. 1989, fol. 199, v. lin. penult.) ita habet: Ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ἡ ἀλλοίωσις. [Παρετέον τανῦν τόπου γε εἵνεκεν λέγειν ἢ χρόνου, ἢ τινος ἄλλου τῶν ἐν κινήσει θεωρουμένων, ἐπεὶ πρὸς οὐδὲν χρήσιμον κατὰ τὴν παροῦσαν συντελεῖ σκέψιν· καθ' ὁποῖον οὖν τῶν εἰρημένων τρόπων ὁ θαυμάσιος οὗτος τὴν κατὰ Χριστοῦ σουλικὴν μορφὴν, τὸ ἐσχηματισμένον σῶμα καὶ τετυπωμένον, ὡς ἡμῖν γε καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, ὃ δὴ καὶ γράφεται καὶ ὁρίζεται, εἴπερ εἰς μηδὲν τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος ταῖς ἀληθείαις καθὸ σῶμα διενήνοχεν, ἐξ ὅλων ὅλην μεταβεβλῆσθαι ἀποφαίνεται, καὶ τοῦτο θαρσαλέως καὶ ἐκθυμότατα. Εἰ μὲν κατὰ τὸ ποιὸν μεταβέβληται, κεκίνηται μὲν πρὸς ἀλλοίωσιν·] ἡ δέ ἐστιν μετασχηματισμός... BOIVIN.

ad non esse transiisse. Si, ut ait, tota ex toto mutata est, nihil ergo ejus residuum mansit. Ergo corpus de medio sublatum et corruptum est; ac neque corpus, neque forma, neque aliud quidquam superest. Eo insaniæ et impietatis illos præcipites egit artificiosa et plane ridicula verborum temeritas. »

V. Hæc vir sanctus, docta admodum et sublimia; hæc ferme scribebat, cum iconomachiæ propugnatorem refutaret et everteret; cum quo et venerabilis Palamas statim refutatur et evertitur, qui eadem scribit et sentit; modo ex illius lingua pendens, velut hedera quercui adhæréscit; modo contemnens ea, quæ didicit, et iis stare negligens ubi aliquid addendum sit, et magistrum superare, tanquam maximum gloriæ certamen, sibi proponens. Etenim cum energiæ seu operationis nomen, in detrimentum Ecclesiæ ab impio Eunomio introductum, olim in divinam Trinitatem invasisset, Iconomachi postea impendio curaverunt, ut ad proprios errores hic quoque accederet. Horum vestigiis Palamas insistit, vulturio similis, quam avem ferunt sana corpora præterire, cupide autem ad morbosa accedere.

VI Postquam itaque ea verba, quibus tunc sanctus doctor contra impium Eusebium præsens usus est, in medium potulerimus, atque ipsa continuo argumenta, quibus olim **951** sancti Patres, Basilii et Gregorii, sceleratum Eunomium in suis antirrheticis obruere studuerunt; ea nobis quoque satis fore arbitror, ut et hunc velut uno gladii ictu in viscera adacto, illis ipsis argumentis confodiamus.

VII. Ille igitur, ut nos comperimus, Deum ipsum ait omnibus præsentem adesse: « Non enim, inquit, simplici operatione, ut veteres quidam existimabant, qui ita delirarunt, ut dicerent eum tempore divinæ incarnationis sua hypostasi cœlos vacuos fecisse, ac nobiscum substantialiter fuisse, operatione autem et dignitate sola apud Deum et Patrem. Nempe illi, ut in objectis corporeis, ita et in Verbo divino aliud substantiam, aliud operationem esse statuebant, quod piis non licet; quoniam hi sciunt in simplicibus et incorporeis nihil ea differre. Quippe hæc a se invicem distingui haud debent, ne quod omnem simplicitatem excedit, compositum esse intelligatur. Nam nec divina substantia operatione vacare, nec operatio unquam substantiæ expers esse potest. » Tum paulo infra: « Ita enim pie divina operatio, seu potius αὐτενέργεια, æterna esse intelligetur, quia operatio ab substantia non distinguitur, sed eadem definitione continetur, propter simplicis et incorporeæ naturæ proprietatem. »

A δέβληται, οὐδὲν ἄρα αὐτῆς ὑπολέλειπται· ἐκποδὼν οὖν τὸ σῶμα καὶ ἔφθαρται· καὶ οὔτε σῶμα οὔτε μορφὴ, οὔτ' ἄλλο τι λοιπόν ἐστιν. Εἰς τοιοῦτον αὐτοὺς τῆς ἀτοπίας βόθρον καὶ ἀθεΐας ἡ σεσοφισμένη καὶ ἀστειοτάτη τοῦ λόγου κατεκρήμνισε περιπέτεια. »

Ε'. Καὶ ταῦτα μὲν τῇδέ πη γέγραπται τῷ ἁγίῳ, σοφώτατά τε καὶ ὑψηλότατα, τὸν τῆς εἰκονομαχίας προστάτην ἐξελέγχοντί τε καὶ καταλύοντι· ᾧ καὶ αὐτὸς εὐθὺς συνεξελέγχεταί τε καὶ συγκαταλύεται ὁ σεμνὸς Παλαμᾶς, ἐκείνῳ ταυτὰ καὶ γράφων καὶ [P. 598] φρονῶν, πῇ μὲν ἐκείνου τῆς γλώττης ἐξηρτημένος, οἷα δρυὸς ἐπειλημμένος κιττός· πῇ δὲ τὸ τοῖς διδαχθεῖσιν ἐμμένειν κατειρωνευόμενος, ὅποι προσB θήκης δέοιτο, καὶ φιλοτιμίας ἀγώνισμα ποιούμενος κράτιστον, τὸν διδάσκαλον ὑπερσχεῖν. Καὶ γὰρ ὑπ' Εὐνομίου τοῦ καταράτου καὶ τὸ τῆς ἐνεργείας ὄνομα τῇ θείᾳ Τριάδι πάλαι παρεισαχθὲν ἐπὶ πονήρῳ τῆς Ἐκκλησίας περὶ πλείστου καὶ τοῖς Εἰκονομάχοις ὕστερον ἐγεγόνει τοῖς οἰκείοις προσθεῖναι καὶ τοῦτο κακοῖς, καὶ ἅμα τῷ κατόπιν ἐκείνοις ἀκολουθοῦντι νῦν Παλαμᾷ· καθάπερ καὶ τὸν γῦπα φασὶ τὸ ὄρνεον τὰ μὲν ὑγιαίνοντα τῶν σωμάτων παριέναι· ἃ δὲ νοσεῖ, ταῦτα δ' ἀσμένως προσιέσθαι.

ϛ'. Διὸ προσεχῶς μὲν τὰ τοῦ θείου πάλιν διδασκάλου προενεγκοῦσιν εἰς μέσον ῥήματα, οἷς κατ' Εὐσεβίου τοῦ δυσσεβοῦς τηνικαῦτα παρὼν ἐκεῖνος ἐχρήσατο, ἔπειτα καὶ δι' ὧν τοῖς θείοις ἐμέλησε πάλαι Πατράσι, Βασιλείοις καὶ Γρηγορίοις φημὶ (75), C τὸν ἀλιτήριον ἐκεῖνον τοῖς ἀντιῤῥητικοῖς καταχῶσαι Εὐνόμιον, καί ἡμῖν ἀποχρήσειν οἶμαι μιᾷ πληγῇ καὶ κατὰ τῶν τούτου σπλάγχνων ἐλάσαι τὸ τῶν ἐλέγχων ἐκείνων ξίφος.

Ζ'. Εὑρίσκομεν οὖν ἐκεῖνον, παρεῖναι λέγοντα τοῖς ἅπασι τὸν Θεὸν αὐτόν. « Οὐ γὰρ ἐνεργείᾳ ψιλῇ φησι κατά τινας τῶν πάλαι, τὰ τοιαῦτα ληρωδησάντων, κενῶσαι μὲν τοὺς οὐρανοὺς λεγόντων (76) τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως κατὰ τοὺς καιροὺς τῆς θείας σαρκώσεως, εἶναί τε οὐσιωδῶς σὺν ἡμῖν, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ ἀξίᾳ μόνῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα. Ἐπεὶ ἕτερον οὐσίαν καὶ ἄλλο ἐνέργειαν, ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶς θεωρουμένων, οὕτω δὲ κἀπὶ τοῦ Θείου Λόγου ἐτίθεντο, ὅπερ τοῖς εὐσεβέσιν D ἀπείρηται. Ἐπὶ γὰρ τῶν ἁπλῶν καὶ ἀσωμάτων ἐν οὐδενὶ διαφέρειν ἴσασιν. Οὐ γὰρ διοριστέον ταῦτα ἀλλήλων, ἵνα μὴ σύνθετον τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἁπλότητα νοοῖτο. Οὔτε γὰρ ἡ θεία οὐσία ἀνενέργητος εἴη ἄν ποτε, οὔτ' ἀνούσιος ἡ ἐνέργεια. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Οὕτω γὰρ ἂν εὐσεβῶς νοηθείη ἡ μὲν θεία ἐνέργεια ἀΐδιος, μᾶλλον δ' αὐτενέργεια, τῷ μὴ διωρίσθαι τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπιδέχεσθαι διὰ τὴν τῆς ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως ἰδιότητα.

## Variorum notæ.

(75) Gregoras promittit se sanctorum Basilii et Gregorii argumenta prolaturum, quæ tamen haud proferet. BOIVIN.

(76) Poteram sic interpretari: *Non enim*, inquit, *ut veteres quidam delirarunt, dicitur ille tempore divinæ incarnationis sua hypostasi cælos vacuos fecisse*. Sed aliter malui, secutus codicis antiquissimi lectionem, in quo non λέγεται, sed λεγόντων scriptum erat. BOIVIN.

A H'. Ὁρᾷς ὅπως τε κατ' ἴχνος τῷ θείῳ καὶ οὗτος ἕπεται Βασιλείῳ καὶ οἷον ἐφερμηνεύει τἀκείνου, καὶ ὅπως τοῖς κατ' ἴχνος, οἷς ἐκεῖνος ἐμάχετο, ἑπομένοις καὶ οὗτος ἐπίσης καθάπαξ μαχόμενος φαίνεται; ὥστε ὁ τὸν ἕτερον λοιδορῶν καὶ θάτερον πάντως ὁμοίως λοιδορεῖ. Λοιδορῶν οὖν ὁ Παλαμᾶς Θεόδωρον (77) ἐκεῖνον τὸν μέγαν τῆς Ἐκκλησίας προστάτην, ἅτε τοῖς Εἰκονομάχοις οὕτω μαχόμενον, ὁμοῦ καὶ τὸν μέγαν εὐθὺς λοιδορεῖ Βασίλειον· ὁ δὲ τοῖς θείοις τούτοις Πατράσι μαχόμενος τοὺς ἑτεροδόξους ἐξ ἀνάγκης, [P. 599] οἷς οὗτοι μάχονται, φαίνεται φιλῶν. Ἔστι μὲν οὖν κἀντεῦθεν δῆλον τό γε τοῖς τῆς εἰκονομαχίας προστάταις τὸν Παλαμᾶν ἐν ἅπασιν ἀεὶ καὶ συνεχῶς ἀκολουθεῖν, ὡς ἐξ ὁρμητηρίου ἀρξάμενον τοῦ Θαβωρίου φωτὸς ὁμοίως ἐκείνοις· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ αἴτιον, ἀεὶ διὰ στόματος ἄγειν αὐτὸν τὸ B Θαβώριον.

Θ'. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμεν. Εἰ γὰρ ὁ τῆς οὐσίας λόγος οὐδὲν ἕτερον ἢ πρᾶγμά ἐστιν αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν, ὡς ὅ τε τῆς ἐπιστήμης διδάσκει λόγος καὶ ὁ θεῖος οὗτος διδάσκαλος ἔφθη προειρηκώς, εἴη ἂν καὶ ὁ τῆς ἐνεργείας λόγος ὁ αὐτὸς, κἂν τοῖς ὀνόμασι διαφέρειν δοκῶσι, πρᾶγμα δηλαδὴ αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ ὁ τῆς ταυτότητος σώζοιτο λόγος· καθὰ πάλιν ὁ αὐτὸς οὗτος ἔφησεν ἀλλαχοῦ· « Εἰ ταυτὸν εἶεν, οὐ δύο ἂν εἶεν, ἀλλὰ μία φύσις. Ἡ γὰρ σύνθεσις τὸ διάφορον τῶν συντρεχόντων ᾄδει καὶ ἑτεροούσια εἶναι δηλοῖ. » C

Ι'. Ὅτι μὲν οὖν ἐνέργειαν καὶ δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν, καὶ ὅσα τοῖς ἀνθρώποις ἔπεισιν ὀνομάζειν τὸ Θεῖον, τὰ τῶν διδασκάλων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας δόγματα μὴ διαιρεῖν τῆς οὐσίας ἐπὶ Θεοῦ συγχωρεῖ, οὔτε φῶς ἄκτιστον ἄλλο παρὰ τὴν θείαν λέγειν οὐσίαν, οὔτε θεότητας τῆς μιᾶς ἐπέκεινα τρισυποστάτου φύσεως, οὔτ' ἀσώματόν τε καὶ ἄκτιστον δύνασθαι γίνεσθαι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, εἴρηται. Εἰ δ' ἐπὶ Χριστοῦ τοῦτ' ἀδύνατον, τίς οὕτως εὐήθης ἂν εἴη, ὥστ' ἄνθρωπον γίνεσθαι λέγειν ἄκτιστόν τινα τῶν πάντων, ἀσώματόν τε καὶ ἄναρχον κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον, καὶ ὅσα τοῖς ἀσεβέσιν αὐτονομουμένη γλώττη προῖκα ληρεῖν συγκεχώρηται; Οἷς γὰρ ἐς ἀρετῆς προκόπτειν ἐγγίνεται λόγον, τούτοις οὐκ ἀκτίστοις γίνεσθαι πρόσεστι. D Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Τοὐναντίον μέντ' ἂν μᾶλλον δεήσειε γενέσθαι κτιστοῖς ἐς τὸ πολλαπλάσιον, ὡς ἄλλοις τε πλείστοις ἐστὶ δεδογμένον καὶ δὴ καὶ Παύλῳ τῷ θείῳ· Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις, ἀνακαινίζεσθαι τὴν πρὸς τὰ κρείττω ῥοπὴν καὶ ἀντίληψιν τῶν καλῶν· ἣν δὴ κτίσιν καὶ ὁ θεῖος ἐπιζητεῖ Δαβὶδ, καρδίαν καθαρὰν ἐν αὐτῷ κτίζεσθαι, καὶ πνεῦμα τοῖς ἐγκάτοις εὐθὲς ἐγκαινίζεσθαι.

VIII. Vides, ut hic D. Basilii vestigiis insistit, ac ejus fere verba interpretatur? Vides, ut assectatoribus eorum, contra quos ille pugnavit, hic pariter totis viribus **952** pugnat? Qui itaque alteri maledicit, eum constat et alteri simul maledicere. Quamobrem Palamas magno illi Ecclesiæ defensori Theodoro, contra Iconomachos sic pugnanti, dum conviciatur, eodem tempore etiam magno Basilio convicium facit. His autem sanctis Patribus qui pugnat, eum necesse est heterodoxorum, quibus illi pugnabant, videri amatorem. Et hinc igitur patet, Palamam in omnibus perpetuo et continenter eorum qui iconomachiæ propugnatores fuerunt, vestigia persequi, ab lumine Thaborio, tanquam ab aliquo perfugio, itidem ut illos profectum. Atque hæc causa est, cur Thabor ei semper in ore sit.

IX. Sed me illud pene effugit. Nimirum si substantia nihil aliud est, nisi res per se subsistens, nec alio egens ad exsistendum, ut et scientia docet, et sanctus iste doctor supra dixerat, erit etiam operationis definitio eadem, etsi ipsis nominibus differre videantur: erit, inquam, operatio res per se subsistens, nec alio egens ad exsistendum. Ita quippe servabitur ratio identitatis, ut ille ipse rursus alibi dixit: « Si idem sunt, ergo non sunt duo, sed unica natura. Compositio enim differentiam indicat eorum, quæ simul coeunt, eaque diversæ substantiæ esse declarat. »

X. Quod igitur in Deo operationem, et potentiam, et sapientiam, et vitam, et quæcunque nomina Divinitati ab hominibus tribui solent, ab substantia distingui non permittat doctrina ab Ecclesiæ doctoribus tradita, nec lumen dici increatum aliud, præter **953** substantiam divinam, nec alias divinitates, præter unam in tribus personis naturam, nec incorporeum et increatum corpus Christi posse fieri, hactenus dictum est. Quod si id in Christo fieri non potest, quisquamne adeo stolidus, ut aliquem ex omnibus hominibus naturali ratione increatum fieri dicat, incorporeumque, et principio carentem, et quidquid impiis lingua effreni temere et gratis effutire licuit? Nam qui virtutis ratione proficiunt, non ideo ii increati fiunt. Ac multum quidem abest ut fiant. Imo creatos eos fieri tanto magis oporteat; quemadmodum tum aliis plurimis, tum divo Paulo visum est, dicenti [1], Si qua in Christo nova creatura sit, propensionem ad meliora et virtutis professionem renovari: cujusmodi creaturam divus quoque David requirit, ubi cor mundum creari in se, et spiritum rectum innovari in visceribus postulat [2].

[1] II Cor. v, 17. [2] Psal. L, 12.

## Variorum notæ.

(77) Fuit itaque illud tempus, cum Palamas Theodori Grapti auctoritatem parvi faciebat, ut supra dicebamus. Tamen Philotheus *Antirrh.* lib. XI passim hunc laudat, et in suas partes trahere conatur. Vide cod. Reg. 1996, fol. 256, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 280, 281. Laudatur etiam a Cantacuzeno in *Antirrh.* contra Prochorum, cod. Reg. 1999, fol. 75. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

## ΛΟΓΟΣ Κ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

## LIBER VICESIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Soluta quæstione de lumine Thaborio, Gregoras ad alteram criminationem refellendam transit. De Deo disputare periculosum est. Quid sancti Patres super ea re præceperint, et quatenus ipsi de Deo disputarint. Gregorius Nazianzenus. Basilius Magnus. Chrysostomus. Athanasius. Isaac monachus. Joannes Climacus. D. Paulus. Acta conciliorum generalium.*

**955** I. Si sanctorum testimonia velim afferre, A succurrunt mihi multa. Sed me nec dolores capitis ea nunc sigillatim omnia recensere patiuntur, nec plane necesse est, quæcunque in aliis illis iconomachorum scilicet conciliis, seu potius latrociniis, audita vel dicta sunt, universa simul proferre. Omnia autem Deo juvante, et singula quidem suo loco, infra dicturi sumus. Nunc ego illuc redeo.

II. Quoniam ibidem imperator alterum mihi crimen objiciebat, quod de Deo disputari vetarem, idemque sanctos opponebat, qui de Deo passim et diserte disputarent, aiebatque Palamam eorum exemplo novas illas theologias scriptitare, pro quibus se vel sanguinem suum libentissime effusurum æquus scilicet judex affirmabat; age, inquam, ad istam quoque criminationem respondeamus. B

III. Rem esse periculosam, de Deo disputare, nec volenti cuique id licere, sanctorum Patrum scita et **956** canones definiunt. Hoc illis notum, qui in iis versati sunt. Quin etiam ne in leges patrias curiosius inquireretur, neve termini, quos illi Ecclesiæ posuissent, moverentur, ab iisdem Patribus cautum sancitumque est: neque id opinor quisquam inficiabitur, nisi qui gratis velit incurrere in publicos risus, quive eorumdem Patrum exsecrationibus obligari non perhorrescat. Absurdissimum sane fuerit Pythagoreos quinquennali linguæ silentio, animi autem obsequio longe diuturniori, magistri sui dogmata approbasse: nos

[P. 600] Α'. Πολλῶν δ' ἐπιῤῥεόντων, εἰ μαρτυρίας ἁγίων εἰσάγειν ἐθέλοιμεν, οὔθ' αἱ τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνες ἐῶσι τανῦν διεξιέναι καθ' ἕκαστα πάντα, οὔτ' ἀνάγκη πᾶσα νῦν λέγειν ἀθρόον, ὁπόσα καὶ ταῖς ἄλλαις ἐκείναις λῃστρικαῖς συνόδοις ἀκούειν καὶ λέγειν συμπέπτωκεν. Εἰρήσεται δὲ κατὰ χώραν (78) γενομένοις ἑκάστων ἅπαντα, προϊόντος ἡμῖν σύν γε Θεῷ τοῦ λόγου. Νῦν δὲ ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

Β'. Ἐπεὶ γὰρ δεύτερον ὁ βασιλεὺς ἐκεῖ μοι προσῆγεν ἔγκλημα, τὴν τοῦ θεολογεῖν ἀπαγόρευσιν, τοὺς ἁγίους ἄνω καὶ κάτω διαῤῥήδην θεολογεῖν προβαλλόμενος, οἷς καὶ Παλαμᾶν ὑποδείγματι (79) χρώμενον τὰς νέας ταύτας ἔλεγε γράφειν θεολογίας, ὑπὲρ ὧν καὶ τὸ οἰκεῖον αἷμα διδόναι μάλα προθύμως ὁ ἀῤῥεπὴς κριτὴς ἰσχυρίζετο, φέρε καὶ πρὸς τοῦτ' ἀπαντήσωμεν, ἔφην ἐγώ.

Γ'. « Ὅτι μὲν δεδιέναι ἡμᾶς δεῖν, καὶ μὴ ἐξεῖναι τοῖς βουλομένοις θεολογεῖν, θείων Πατέρων φασὶ θεσμοὶ καὶ κανόνες, ἴσασιν οἷς ἔθος αὐτοὺς μετιέναι. Ὅτι δὲ καὶ μὴ περιεργάζεσθαι νόμους πατρίους, καὶ ἅπερ ἐκείνοις θέσθαι τῇ Ἐκκλησίᾳ συμπέπτωκεν ὅρια μὴ κινεῖν, καὶ τοῦτο δόγμα καὶ νόμον ἐκείνων εἶναι, οἶμαι τὸν ἀντεροῦντα εἶναι μηδένα, πλὴν ἢ ὅστις τε βούλοιτο χλεύης ὑπεύθυνον προῖκα δρᾷν ἑαυτὸν ἀνθρωπίνης καὶ ὃς ἔνοχος εἶναι ταῖς ἐκείνων οὐ φρίττει ἀραῖς. Ἡ πολλὴ (80) μέντ' ἂν ἀωρία, Πυθαγορείους μὲν πενταετηρικῇ μὲν γλώττης σιγῇ, μακροτέρᾳ δ' αὖ πολλῷ συγκαταθέσει ψυχῆς, τὰ τοῦ διδάσκοντος δέχεσθαι δόγματα· ἡμᾶς

Variorum notæ.

(78) Nempe in disputatione cum Cabasila, in *Antirrheticis* et in aliis libris dogmaticis. BOIVIN.

(79) Ὑποδείγμασι supra lib. XIX, cap. 2, sect. 4. BOIVIN.

(80) Sic supra lib. IX, cap. ult. BOIVIN.

δ', οἷς εὐαγγελικῇ συντετράφθαι γέγονεν εὐσεβείᾳ, μὴ μάλα ἐθέλειν περιεργίας ἁπάσης ὡς ποῤῥωτάτω τοῖς πατρίοις ἐμμένειν κανόσι καὶ δόγμασι. Ἡδέως δ' ἂν σ' ἐροίμην, εἰ πρὶν ἐκείνους [P. 601] θεολογῆσαι, ἔοικεν ἀνθρωπίνην αὐτοὺς συννενοηκέναι δύναμιν ὑπερβαίνειν καὶ θανάτου μείζω κίνδυνον ἀπειλεῖν ἀθανάτου ψυχῆς τοῖς οὕτως αὐτομολοῦσι πρὸς τὴν ἐγχείρησιν· καὶ νῦν δεῖ μᾶλλον πείθεσθαι μετὰ τὴν πεῖραν αὐτοῖς προσταχθέν· εἰ δὲ πρὶν πειραθῆναι, δεῖ μᾶλλον ἡμᾶς, ἀμαθεῖς τινας ὄντας καὶ μάλα ἀξυνέτους, τῶν ὑπὲρ νοῦν φοβεῖσθαι τὴν πεῖραν, ὁμοίως ἐκείνοις, μακρῷ σοφωτέροις ἡμῶν καὶ πρὸ τῆς πείρας οὖσι, καὶ μὴ ἐπιπηδᾷν ἀδεῶς οὑτωσὶ τῇ θεολογίᾳ, καθάπερ τῇ γε χλόῃ τὰ βοσκήματα. Ἦ γὰρ ἂν ὁμοιονοίη, ὥσπερ ἂν εἰ δέκα τινὲς τῶν ἀπὸ γενέσεως τυφλῶν, ἐκκλησίαν ἀθροίσαντες, περὶ χρωμάτων ἤριζον τῆς ἀνὰ χεῖρας κρόκης, ἕκαστος ἀληθεύειν οἰόμενος ἢ κατὰ πάντας. Οἶμαι ἂν πάντα τινὰ τῶν ὁρώντων θρήνου καὶ γέλωτος εἰληφέναι σπονδὰς ἐν ψυχῇ, καὶ Δημοκρίτου ἅμα καὶ Ἡρακλείτου δοκεῖν ἐνταῦθα συνημμένους. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκείνους ἐθρήνησε, τῆς τῶν ὀμμάτων οὕτως ἀπηρτημένους αὐγῆς τὸν ἅπαντα βίον; τίς δ' οὐκ ἂν τὸ Σαρδόνιον ἐπεγέλασε, περὶ ὧν οὐκ ἴσασι διαπληκτιζομένους ἄρτι ὁρῶν; Ὅμως εἰ δοκεῖ, τῆς ἐπιπλήξεως μικρὸν καθυφέντες θεωρήσωμεν, ἅ τε πρὸς ἀπαγόρευσιν ἡμῖν τοῦ θεολογεῖν ἐπιτάττουσι καὶ ἃ θεολογεῖν καὶ πῇ καὶ ὅπως δὴ συμπέπτωκεν· ὡς ἂν κἀνταῦθα ῥυθμός τις ᾖ καὶ θεμέλιος εὐταξίας ὁ τὰ τῆς γλώττης περιζωννύμενος σκῆπτρα, καὶ μὴ τοὐναντίον κανὼν μὲν εὐβουλίας ἀκανόνιστος ᾖ φιλοτιμία, θεσμὸς δ' εὐκαιρίας ἄθεσμος ἀκαιρία. Ὅπη γὰρ φιλοτιμία τρόφιμος ἀβουλίας, διὰ μυχῶν ἀκαιρίας δραμοῦσα, τῶν ὅρων καταχορεύει τῆς εὐταξίας, ἐκεῖ καὶ πέρας ἀκολουθεῖν ταῖς τῶν πράξεων ἐπιβουλαῖς ἀντιστρατευόμενον, καὶ μάλα γέ τοι τῶν εἰκότων. Πρῶτος μὲν οὖν ὁ πολὺς ἐν θεολογίαις Γρηγόριος (81) τοσοῦτον ἀποδειλιᾷ πρὸς θεολογίαν τὴν γλῶτταν κινεῖν, ὅσον τὴν χεῖρα πρὸς φλόγα πυρός· ὡς καὶ πολλοὺς εἰς παραίτησιν λόγους προβάλλεσθαι, ἐν οἷς οὔθ' ἑαυτὸν ἐγχειρεῖν τοῖς περὶ Θεοῦ προχείρως δίδωσι λόγοις, οὔθ' ᾧ θρασέως ἐγχειρεῖν ἂν γένοιτο ἀποδέχεσθαι. « Οὔτε γὰρ ἐπαινετὸς, φησὶ, ὁ πόθος· ἀλλὰ καὶ φοβερὸν τὸ ἐγχείρημα. » Εἰσάγει δὲ καὶ Ὀζᾶν ἐκεῖνον, ὃς τῆς κιβωτοῦ πάλαι μόνον ψαῦσαι τολμήσας ἀπώλετο, φυλάσσοντος Θεοῦ, φησὶ, τῇ κιβωτῷ τὸ σεβάσμιον· καὶ ἅμα μηδὲ τῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ ψαῦσαι τοῖς πολλοῖς ὂν ἀσφαλὲς, ἑτέρων, φησὶν, ἐδέησε τοίχων, τῶν ἔξωθεν. Καὶ πάλιν· « Ἀκούεις γέννησιν (82)· τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. Ἀκούεις ὅτι πνεῦμα τὸ προϊὸν ἐκ τοῦ Πατρός· τὸ πῶς [P. 602] μὴ πολυπραγμόνει. Εἰ δὲ πολυπραγμονεῖς Υἱοῦ γέννησιν καὶ Πνεύματος πρόοδον, κἀγὼ σοῦ πολυπραγμονῶ τὸ κρᾶμα ψυχῆς καὶ σώματος.

vero, sancta Evangelii disciplina a puero institutos, nolle citra ullam curiositatem Patrum decretis ac præscriptis stare. Illud quidem ex te libens quæsierim, utrum istos putes [(83) ea sanxisse, rem ipsam nondum expertos, an postquam experti fuissent. Si eos censes] prius de Deo disputasse [deinde disputari vetuisse]; ii rem humanis viribus altiorem, et eorum qui sic sponte aggrederentur animæ immortali periculum morte ipsa gravius allaturam, videntur judicasse : ac iisdem, post experientiam jubentibus, tanto magis nunc obediendum. Sin antequam experti fuissent, eo magis nos, qui rudes sumus et minime intelligentes, oportet earum rerum, quæ intellectum superant, experientiam formidare, exemplo illorum, qui vel ante factum periculum longe nobis sapientiores fuerunt, cavendumque est, ne in theologiam sic temere insiliamus, ut pecudes in pascua. Perinde quippe fuerit, ac si homines decem, qui cæci nati sint, advocata concione, de ejus telæ, quam præ manibus habeant, coloribus **957** rixentur, vera quisque, magis quam cæteros omnes, dicere se arbitrati : quod quisquis viderit, is, ut opinor, risum et luctum, velut fœdere sociatos, animo concipiat, ut ibi Democriti et Heracliti in unum coaluisse videantur. Ecquis enim istos non defleat, oculorum lumine per omnem vitam sic destitutos? Ecquis rursus Sardonium risum teneat, qui eosdem nunc cernat de iis rebus, quas ignorant, inter se digladiari? Nos tamen, si videtur, paulo minus obstupescentes, consideremus, tum quæ sancti Patres de cavendis theologicis disputationibus nobis præcipiant; tum quæ, et ubi, et quomodo iidem de Deo disputaverint; ut hic quoque formula aliqua sit et fundamentum bonæ disciplinæ, quo moderandæ linguæ ratio innitatur : ac non contra eveniat, ut et boni consilii regula sit ambitio nullis regulis astricta, et opportunitatis norma abnormis importunitas. Quippe ubi ambitio imprudentiæ alumna, per summum opportunitatis neglectum, boni ordinis finem proterve transilit, ibi et exitus consequi primæ aggressioni contrarios valde consentaneum est. Primus Gregorius, ille scilicet inter theologos eximius, linguam ad theologicas disputationes appellere sic reformidat, ut manum ad flammam. Proinde multis verbis se excusat, proditque se non facile accedere ad disputandum de Deo, et eos, qui id temere audeant, minime probat. «Neque enim, inquit, laudabile est desiderium; sed et conatus ipse metuendus.» Et Ozæ exemplum **958** proponit, qui arcam olim solummodo attrectare ausus periit, asserente, inquit, Deo reverentiam arcæ debitam. Et quia ne ipsius quidem templi parietes contingere tutum cuilibet

Variorum notæ.

(81) Gregor. Nazianz. *De dogm.* Sic supra lib. x, cap. ult. n. 13. BOIVIN.

(82) Gregor. Nazianz. *Orat. de dogm.* pag. 493, edit. Paris. an. 1609. BOIVIN.

(83) Quæ supplevimus, ea in codice etiam Vaticano desunt. Nec mirum; cum noster, ut jam dixi, ex illo descriptus sit. BOIVIN.

erat, idcirco aliis, inquit, parietibus opus fuit, nempe exterioribus. Tum idem rursus: « Generationem audis: modum ne curiosius inquiras. Audis Spiritum ex Patre procedere: id quomodo fiat, ne anxio studio perscruteris. Quod si in Filii generatione et Spiritus processione pervestiganda curiosum te præbes, ego quoque pari curiositate tuam animæ corporisque conjunctionem et temperamentum inquiram. Quomodo pulvis es et Dei imago? Quid est quod te moveat, aut quid quod moveatur? Quomodo idem movet et movetur? Quomodo sensus in eodem manet, et externa attrahit? Quomodo mens in te manet, et in alia mente sermonem gignit? Quomodo cogitatio per sermonem impertitur? Si te ipsum non nosti, quisquis es qui de his rebus disputas, si hæc nondum intellectu comprehendisti, quorum sensus ipse testis est, quo tandem modo, quid et quantus sit Deus, te certo tenere ac scire arbitraris? Magnæ profecto id stultitiæ est. » Tum rursus: « Promptus esto, usque ad fidei confessionem, si quando a te exigatur. Quod superat, timidior sis oportet. Etenim illic cunctatio, hic celeritas periculosa est. » Si quis velit instare, prodeat ac dicat mihi, quid sit cur magnus iste doctor simili ferme verborum figura haud raro utatur adversus eos qui contraria objiciunt, ac nunc eum qui exsisteret, genitum fuisse, nunc Filium creaturam **959** esse, nunc voluntatis esse filium, perperam argumentantur. Nempe insolentissimis et naturæ captum excedentibus interrogatis responsiones et ipse plane insolentes opponit, et ait: « Rursus corporei corporea. Hæc enim ad me et ad te pertinent. » Item, « Volensne, inquit, pater tuus te genuit, an nolens? » Item hæc: « Tempus estne in tempore, an non? » Reliqua omitto, quæ ille velut arma nobis suppeditat, quoties et nos voluerimus insolentes rixantium adversariorum quæstiones resolvere. Porro hæc non ejus sunt, qui de Deo velit disputare, sed ejus, qui valde id fugiat, ac nos non meris verbis, aut meris operibus, sed et operibus disertis et efficacibus verbis admoneat.

Πῶς εἶ χοῦς καὶ εἰκὼν Θεοῦ; τί τὸ κινοῦν σε, ἢ τί τὸ κινούμενον; Πῶς τὸ αὐτὸ καὶ κινεῖ καὶ κινεῖται; Πῶς αἴσθησις ἐνταῦθα μένει καὶ τὸ ἐκτὸς ἐπισπᾶται; πῶς ὁ νοῦς ἐν σοὶ μένει καὶ γεννᾷ λόγον ἐν ἄλλῳ νοΐ; Πῶς λόγῳ νόημα διαδίδοται; Εἰ σαυτὸν οὐκ ἔγνως, ὅστις εἶ ὁ περὶ τούτων διαλεγόμενος, εἰ ταῦτα οὐ κατέλαβες, ὧν καὶ ἡ αἴσθησις μάρτυς, πῶς Θεὸν ἀκριβῶς, ὅπερ τε καὶ ὅσον ἐστὶν, εἰδέναι ὑπολαμβάνεις; Πολλῆς τοῦτο τῆς ἀλογίας. » Καὶ πάλιν· « Ταχὺς ἔστω σοι μέχρι τῆς ὁμολογίας, εἴ ποτε ταύτην ἀπαιτηθείης· τὸ δ' ὑπὲρ ταύτην, εἶναι δειλότερον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἡ βραδυτὴς, ἐνταῦθα δὲ ἡ ταχυτὴς ἔχει τὸν κίνδυνον. » Εἰ δέ τις ἐνίστασθαι βούλοιτο, λεγέτω μοι παρελθὼν, τί βουλόμενος οὐκ ὀλιγάκις ὁ μέγας οὗτος διδάσκαλος οὑτωσί πως τοὺς ἑαυτοῦ σχηματίζει λόγους τοῖς τἀναντία (84) προφέρουσι, καὶ νῦν μὲν ὄντα γεγέννηκε καὶ συλλογιζομένοις, νῦν μὲν κτίσμα τὸν Υἱὸν, νῦν δὲ θελήσεως υἱόν. Πρὸς γὰρ τὰς ἀτόπους ἐπιεικῶς καὶ πέρα τῆς φύσεως ἐρωτήσεις ἐκτόπους ἐπιεικῶς κἀκεῖνος τὰς ἀποκρίσεις εἰσάγει, καί φησι· « Πάλιν οἱ σωματικοὶ (85) τὰ σωματικά. Περὶ γὰρ ἐμὲ καὶ σὲ ταῦτα. » Καὶ πάλιν, « Θέλων σὲ, φησὶν, ὁ σὸς πατὴρ γεγέννηκεν, ἢ μὴ θέλων; » καὶ αὖθις· « Ὁ χρόνος ἐν χρόνῳ, ἢ οὐκ ἐν χρόνῳ; » Καὶ τὰ ἑξῆς παρίημι λέγειν, οἷς ὁπλίζει τὰς γλώσσας ἡμῶν, ὁπότε καὶ ἡμῖν βουλομένοις εἴη τὰς ἐκτόπους τῶν ἀντιθέτων ἀναλύειν ἔριδας. Ταῦτα δ' οὐ βουλομένου θεολογεῖν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα τι φεύγοντος, καὶ νουθετοῦντος ἡμᾶς, οὐ λόγοις μόνον, οὐδ' ἔργοις μόνον, ἀλλὰ καὶ πράξεσιν εὐλόγοις καὶ λόγοις ἐμπράκτοις.

IV. Ego vero tametsi multa magni istius Patris et Ecclesiæ doctoris testimonia possim afferre, ad meorum dictorum confirmationem, tamen quæ illic attuli, ut ostenderem non oportere disputari de Deo, nec aut in eos qui vetarent, aut quam ob causam vetarent, inquirendum esse curiosius, ea ipsa certe sufficere arbitror cum ad declarandam sententiæ meæ veritatem, tum ad refellendum errorem adversariorum. Non enim loquimur nunc iis, qui minime intelligant, sic ut pluribus verbis opus sit. Deinde cui non satis fuerit id quod satis est, ei nihil satis erit. Parum autem cui satis sit, ei opinor quælibet satis futura sunt. Pergamus itaque ad alios, ut ex singulis pauca excerpendo os facile illis obstruamus, quibus nec desistere a pugna nec intelligere facile **960** est. Basilius, in divinis multum versatus, « Contentus esto, inquit, ita loqui, ut edoctus es: nec tu mihi subtilia hæc dicas; vel inge-

Δ'. Ἐγὼ δὲ πολλὰ λέγειν ἔχων ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου τοῦδε Πατρὸς καὶ διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν τῶν ἔμοιγε εἰρημένων ἀπόδειξιν, ὁπόσα γοῦν μοι κἀκεῖ λελάληται, λέγω δὴ περὶ τοῦ μήτε θεολογεῖν, μήτε περιεργάζεσθαι μήτε τοὺς ταῦτ' ἐπιτάττοντας, μήθ' ὧν ἕνεκα ἐπιτάττουσιν, ἱκανὰ καὶ ταῦθ' ἥγημαι πρός τε τὴν τῆς ἐμῆς ἀληθείας ἔνδειξιν πρός τε τὴν τῶν ἀντιθέτων ἀναίρεσιν. Οὐ γὰρ ἀσυνέτοις νῦν ὁμιλοῦμεν, ἵνα πλειόνων δεοίμεθα λόγων. Ἄλλως τε καὶ ᾧ τῷ ἱκανὸν οὐχ ἱκανὸν, οὐδὲν ἱκανόν· ᾧ δὲ καὶ τὸ μικρὸν ἱκανὸν, πάντ' οἶμαι γένοιτ' ἂν ἱκανά. Ἰτέον οὖν ἐστι κἀπὶ τοὺς ἄλλους ἡμῖν, ἵν' ἐξ ἑκάστων βραχέα ἐρανισάμενοι, οἷς ἂν μήθ' ὑφεῖναι τοῦ μάχεσθαι [P. 603] μήτ' αὖ συνιέναι ῥᾳδίως ἐξῇ, τούτων τὰ στόματα ῥᾳδίως ἡμεῖς ἀποῤῥάψωμεν. Φησὶ τοίνυν καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Βασίλειος (86)· « Ἀρκέσθητι λέγειν ὡς ἐδιδάχθης· καὶ μή μοι τὰ σοφὰ ταῦτα λέγε, ὅτι ἀγέννητόν ἐστιν, ἢ γεννητόν·

Variorum notæ.

(84) Vel *qui repugnantia*. Gregor. Nazianz. orat. 1, *de Filio*, pag. 567. BOIVIN.

(85) Gregor. Nazianz. orat. *De Filio*, pag. 560, 565, 567. BOIVIN.

(86) Basilius Magnus contra Sabellianos. BOIVIN.

καὶ εἰ μὲν ἀγέννητον, Πατήρ· εἰ δὲ γεννητὸν, Υἱός· εἰ δὲ μηδέτερον τούτων, κτίσμα. Ἐγὼ γὰρ μετὰ τοῦ Πατρὸς οἶδα, οὐ μὴν δὲ Πατέρα, τὸ Πνεῦμα· καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ παρέλαβον, οὐχ Υἱὸν δ' ὠνομασμένον.» Καὶ πάλιν (87)· «Ἀκολουθότερον ἦν, διὰ τὸ γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν, γέννημα προσαγορευθῆναι καὶ οὐχ Υἱόν·» ἀλλ' οὐκ εἴρηται. Διὸ χρὴ τὸν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντα τὸ τοῦ Χριστοῦ δικαστήριον καὶ εἰδότα ὅσος ὁ κίνδυνος ἀφελεῖν τι ἢ προσθεῖναι τοῖς παραδεδομένοις ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, μὴ παρ' ἑαυτοῦ φιλοτιμεῖσθαι καινοτομεῖν· ἀλλὰ τοῖς προκατηγγελμένοις παρὰ τῶν ἁγίων ἐφησυχάζειν.» Καὶ πάλιν (88)· «Πίστιν δὲ ἡμεῖς οὔτε παρ' ἄλλων γραφομένην ἡμῖν νεωτέρων παραδεχόμεθα, οὔτ' αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας γεννήματα παραδιδόναι τολμῶμεν, ἵνα μὴ ἀνθρώπινα ποιήσωμεν τὰ τῆς εὐσεβείας ῥήματα· ἀλλ' ἃ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων δεδιδάγμεθα, ταῦτα τοῖς ἐρωτῶσι διαγγέλλομεν.» Καὶ πάλιν· «Ὅτι τὸ τῆς θεολογίας μυστήριον τὴν ἐκ τῆς ἀβασανίστου πίστεως ζητεῖ συγκατάθεσιν, πιστεῦσαι δεῖ (φησὶν) ὅτι ἔστι Θεὸς, καὶ μὴ ζητῆσαι μηδὲ ζυγομαχῆσαι τί ἐστιν.» Ὁρᾷς καὶ τὸν μέγαν τοῦτον διδάσκαλον, ὅσην τοῖς τοιούτοις ἀποδίδωσι τὴν αἰδῶ, καὶ αὐτός τε ὁμολογεῖ μὴ τολμᾷν μήτε τὰ θεῖα περιεργάζεσθαι, μήθ' ἕτερόν τι νεώτερον δέχεσθαι, μήτ' αὐτοὺς παρεισάγειν· ἀλλ' ἐμμένειν ἁπλῶς τοῖς δοθεῖσι περὶ πίστεώς τε καὶ θεολογίας δόγμασι τῶν πρὸ αὐτοῦ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας αὐτός τε ἐπαγγέλλεται καὶ ἡμῖν ἐγκελεύεται; Τίς οὖν οὕτως ἀνόητος ἔσται, ὡς τοιοῦτον κανόνα καὶ στάθμην τῆς Ἐκκλησίας ταπεινώσει τοσαύτῃ χρώμενον βλέπων, ἔπειτα παρὰ φαῦλον θέμενος, εἰς ἀνδραποδώδη θελήσειεν ἀποτρέχειν ἤθη, καὶ πλὴν τῆς ὀψοποιητικῆς τε καὶ κραιπαλώσης ὀφρύος, καὶ τοῦ πρὸς ἀργύριον ὅλον ἀπασχολεῖν τὸν τοῦ νοῦ φανταζόμενον, πλέον εἰδότας ἀνθρώπους οὐδὲν, καὶ τῆς εὐνομίας τὴν ἀνομίαν ποιεῖσθαι κανόνα; Ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ πλεῖστα τούτου παραδραμὼν ἐφ' ἑτέραν ἔλθω μεγάλην τῆς Ἐκκλησίας σάλπιγγα, φησὶ καὶ ὁ θεῖος ἐν ταπεινώσει καρδίας Χρυσόστομος· «Τὰ γεγραμμένα δέχομαι· τὰ μὴ γεγραμμένα οὐκ ἐπιζητῶ. Τὰ παραδεδομένα ἀσπάζομαι· τὰ μὴ παραδεδομένα οὐ πολυπραγμονῶ.» Καὶ πάλιν· «Σοφός τις,» φησὶ, «παραινεῖ λόγος, Χαλεπώτερά σου μὴ ἐπιζήτει, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε. Ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ.» Καὶ πάλιν· «Ἀρκεῖ πρὸς εὐσέβειαν εἰδέναι ὅτι ἔστι Θεὸς, καὶ μηδὲν πλέον ζητεῖν.» Καὶ πάλιν· «Ἐὰν προσέλθῃ σοι,» φησὶ, «Μανιχαῖος, λέγων τὴν ὕλην προϋπάρχειν, κἂν Μαρκίων, κἂν [P. 604] Ἑλλήνων παῖδες, λέγε πρὸς αὐτούς· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.» Ἀλλ' οὐ πιστεύει τῇ Γραφῇ; Ἀποστράφηθι λοιπὸν αὐτὸν, ὡς μαινόμενον καὶ ἐξεστηκότα.» Καὶ πάλιν· «Οὐ παύσῃ, ὦ ἄνθρωπε, τὰ περιττὰ ζητῶν; περιττὸν γὰρ τοιαῦτα εἰκῆ πολυπραγμονεῖν. Οὐδὲν τῆς ἀμα-

nitus est, vel genitus: si ingenitus, Pater; si genitus, Filius; si horum neutrum, creatura est. Nam ego Spiritum scio cum Patre esse, at non et Patrem esse. Item eum cum Filio esse, non autem Filium nominatum fuisse didici.» Rursus: «Consequens erat Filium, eo quod genitus esset, genituram appellari potius quam Filium. Non tamen ita dictus fuit. Qui igitur Christi judicium præ oculis habeat, et aliquid sive demere sive addere iis, quæ a Spiritu tradita sunt quam periculosum sit intelligat, eum oportet nihil de suo novum ambitiose comminisci, sed iis acquiescere, quæ olim sancti pronuntiarunt.» Rursus: «Nos vero nec fidem, quam recentiores alii nobis præscripserint, admittimus, nec quæ mens nostra pepererit, ea ipsi tradere audemus, ne humana per nos fiant veræ religionis verba: sed quæ ex sanctis Patribus didicimus, ea interroganti cuique denuntiamus.» Rursus: «Quoniam divinitatis mysterium fidem citra examen assentientem requirit, credere oportet (inquit) Deum esse, ac non quid sit quærere et contentiose disputare.» Vides quantam et hic doctor eximius reverentiam his rebus præstet, atque ut fateatur, nec se in divina inquirere curiosius, nec recens quidquam aut ab aliis accipere, aut **961** de suo obtrudere: sed quæ a priscis Ecclesiæ doctoribus de fide et theologia dogmata tradita sint, in iis se profiteatur omnino perseverare, et nos ut perseveremus hortetur? Quisnam itaque adeo excors futurus est, ut cum ejusmodi regulam normamque Ecclesiæ videat tanta uti modestia, tamen eam parvi faciat, et ad servilia ingenia malit transcurrere; nempe ad eos homines, qui nihil aliud sciunt, nisi cupediis et crapulis gloriari et totam mentem in pecuniæ cogitatione defixam habere, nec aliam sibi æquitatis regulam constituere, nisi iniquitatem? Verum plerisque etiam hujus testimoniis omissis, ad aliam Ecclesiæ tubam illustrem venio. Ait et divinus egregia cordis humilitate Chrysostomus: «Quæ scripta sunt, accipio: quæ haud scripta, non requiro. Tradita amplector: haud tradita non investigo curiose.» Rursus, «Quædam (inquit) sententia sapienter admonet: Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris[1]. Quæ mandata sunt tibi, hæc cogita.» Rursus: «Ad veram pietatem satis est sciri, Deum esse, ac nihil amplius exquiri.» Rursus: «Si Manichæus ad te (inquit) accedat, dicatque materiam præexsistere, si Marcion, si quis ex Græcis, dic illis: «In principio creavit Deus cœlum et terram.» At Scripturæ non credit? Eum tu, tanquam furiosum et mente alienatum, aversare.» Rursus: «Non desines, o homo, supervacanea quærere? Nam hæc temere scrutari supervacaneum est. Ejusmodi ignorantia nihil doctius. **962** In his rebus qui se ni-

[1] Eccle. III, 22.

Variorum notæ.

(87) Basilius Magnus, contra Eunom. lib. II. Boivin. (88) Idem, epist. 6. Boivin.

hil scire profitentur, ii sunt omnium sapientissimi.» Enimvero tempus me prorsus deficiat, si et hujus quoque magni Ecclesiæ luminis testimonia velim afferre, quæcunque a theologicis disputationibus deterrent, dogmatumque et fidei simplicitatem solam amplectuntur. Sed ecce magnus quoque Ecclesiæ pugil et doctor Athanasius negat se eos ferre posse, qui novum aliquid contra fidem inceptant, etsi ii sumptas ex Scripturis dictiones pronuntient. «Illi enim ea verba non recto sensu, sed velut ovium vestimentum induunt; intus autem cum Ario sentiunt: quemadmodum hæreseon princeps diabolus. Quippe et hic Scripturarum verba loquebatur; at eum Servator coegit obmutescere.» Hunccine audis eadem docentem, ac illa quæ jam dicta sunt? Sed nec Isaacum, præstantissimum Ascetam, omittamus: «Desine, inquit, de Deo disputare, non solum cum iis, qui alieni sunt a Fide, sed et cum Fidei cultoribus:» nec illum, qui Scalam asceticam fundavit, celeberrimum Joannem. Ille velut continenti oratione eorum quæ ab illo dicta sunt causam reddit: «Nec enim, inquit, in exitu animæ eo arguemur, quod de Deo haud disputaverimus, sed quod jugiter non luxerimus.» Et quid necesse est libris sanctorum plena vobis plaustra afferre, quibus leonem ex ungue cognoscere est? Ad alia progredior. Hæc sancti doctores non modo dixerunt, sed et idoneis vectibus repagulisque firmarunt; nec firmarunt modo, verum etiam inevitabilibus diris et anathematis, **963** quasi quibusdam turribus et propugnaculis cincta, constrinxerunt. Nam D. Apostolus postquam eos qui alia evangelizaverint, gravi anathemati subjecit, ut firmius sit testimonium, vetera cum novis componens, «Scriptum est, inquit, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis ut faciat ea[1]. Sacrosanctarum synodorum œcumenica acta his addere supersedeo; quæ sigillatim eos, qui ejusmodi sint, anathemate percellunt. Tamen, ut paucis et summatim veluti complectar: «Quælibet, inquiunt, præter ecclesiasticam traditionem et præscriptam a sanctis formulam de novo introducta, vel acta vel agenda, anathema sunto.»

A θίας ταύτης σοφώτερόν ἐστιν· ἐν οἷς οἱ μὲν ἐπαγγελλόμενοι μηδὲν εἰδέναι σοφώτατοι πάντων εἰσίν.» Ἀλλὰ γὰρ ἐπιλείψει χρόνος ὅλος, κομίζειν θελήσαντα καὶ τοῦ μεγάλου τούτου φωστῆρος τῆς Ἐκκλησίας, ὁπόσα θεολογεῖν τε ἀποτρέπει καὶ μόνην ἀσπάζεσθαι τῶν δογμάτων ὁμοῦ καὶ τῆς πίστεως ἁπλότητα. Ἀλλ' ὅρα δή μοι καὶ τὸν μέγαν τῆς Ἐκκλησίας ἀθλητὴν καὶ διδάσκαλον Ἀθανάσιον, μὴ ἀνέχεσθαι φάσκοντα τῶν κατὰ τῆς πίστεως ἐπιχειρούντων καινοτομεῖν, κἂν τὰς ἀπὸ τῶν Γραφῶν λέξεις φθέγγωνται. «Οὐ γὰρ ὀρθῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ὡς ἔνδυμα προβάτων τὰ ῥήματα περιβαλλόμενοι, ἔνδον τὰ Ἀρείου φρονοῦσιν, ὡς τῶν αἱρέσεων ἡγεμὼν διάβολος. Καὶ γὰρ κἀκεῖνος ἐλάλει μὲν τὰ ἐκ τῶν Γραφῶν, ἐφιμώθη δὲ παρὰ τοῦ Σωτῆρος.» Ἀκούεις καὶ τού-
B του ταυτὰ τοῖς προειλημμένοις διδάσκοντος; Ἀλλὰ μηδὲ τὸν ἀσκητικώτατον παραδράμωμεν Ἰσαὰκ, παῦσαι λέγοντα θεολογεῖν, οὐ μόνον μετ' ἀλλοτρίων τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν οἰκείων αὐτῆς· μηδὲ τὸν πολὺν Ἰωάννην, τὸν τῆς ἀσκητικῆς ὑποστάτην κλίμακος· ὃς τὸ αἴτιον ἐφεξῆς οἱονεὶ τῆς ἐκείνου ῥήσεως ἀποδίδωσι οὑτωσίν· «Οὐ γὰρ ἐγκληθησόμεθα, φησὶν, ἐν ἐξόδῳ ψυχῆς, ὅτι οὐ τεθεολογήκαμεν, ἀλλ' ὅτι ἀδιαλείπτως οὐ πεπενθήκαμεν.» Καὶ τί δεῖ βίβλων ἁμάξας ὅλας ἁγίων κομίζειν ὑμῖν, οἷς ἐξ ὀνύχων ἔστι γινώσκειν τὸν λέοντα; Βαδιοῦμαι δ' ἐφ' ἕτερα. Οὐ γὰρ εἶπον μὲν οἱ διδάσκαλοι ταυτὶ, οὐκ ἠσφαλίσαντο δὲ τοῖς προσήκουσι μοχλοῖς καὶ κλεῖθροις· οὐδ' ἠσφαλίσαντο μὲν, οὐ περιήλασαν δ'
C ἐπ' ἐκείνοις ἔτι πύργους φάναι καὶ ἡμιπύργια, καὶ ἀφύκτοις συνέσφιγξαν ἀραῖς καὶ ἀναθέμασι. Μετὰ γὰρ τό γε τοὺς εὐαγγελιζομένους ἕτερα μακρῷ καθυποβαλεῖν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἀναθέματι καὶ τάδε φησὶν, εἰς μαρτύριον βεβαιότερον συμβιβάζων τὰ πάλαι τοῖς νῦν. «Γέγραπται γὰρ,» φησὶ, «Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά.» Ἐῶ γὰρ τὰς τῶν θείων καταλέγειν τούτοις συνόδων οἰκουμενικὰς πράξεις, ὅσοις καθ' ἕκαστον ἀναθέμασι τοὺς ἐκείνως ἔχοντας βάλλουσιν. Ἀλλ' ἵν' ὡς ἐν κεφαλαίῳ συνελὼν εἴπω· «Πάντα,» φασὶ, «τὰ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσίν τε καὶ ὑποτύπωσιν τῶν ἁγίων Πατέρων καινοτομηθέντα τε καὶ πραχθέντα ἢ πραχθησόμενα, ἀνάθεμα ἔστω.»

## CAPUT II.

*Cantacuzenus, pauca locutus, respondendi munus Palamæ concedit. Hujus imparati, et nihil tale præmeditati, anxietas. Judicium de Palamæ doctrina, stylo, ingenio. Ejus auctoritas apud Cantacuzenum nimia. In maximas angustias adductus orationem a lumine Thaborio orditur. Operationem et substantiam in Deo differre ait. Qui operationes participent, eos affirmat increatos fieri. Plura increata statuit. Substantiam divinam negat posse participari. Adversarios contemnit. Acta concilii generalis sexti perperam interpretatur; item verba S. Basilii.*

I. Hæc cum dixissem, orationis meæ cursum imperator abrupit, ac loqui ipse gestiens duplici triplicique sententia in partes varias trahebatur. Volebat nempe ea quæ Palamæ promisisset, sic perficere, ut is quidem cum aliis quietus sederet; ipse autem et verbis et re ipsa personam ejus per

D [P. 605] Α'. Ἐπὶ τούτοις ἀνέκοψέ μοι τοῦ λόγου τὸν δρόμον ὁ βασιλεύς· καὶ λέγειν αὐτὸς ἐθέλων διχῇ καὶ τριχῇ τὴν γνώμην ἐσχίζετο. Ἐβούλετο μὲν γὰρ τὰ τῷ Παλαμᾷ περαίνειν ἐπηγγελμένα, καθ' ἡσυχίαν δηλαδὴ καθημένῳ τοῖς ἄλλοις ὁμοῦ, καὶ προσωπεῖον αὐτοῦ παρ' ὅλον αὐτὸς καθίστασθαι τὸν ἀγῶνα λο-

[1] Galat. III, 10; Deut., XXVII, 26.

γοις ἅμα καὶ πράγμασιν· ἐβούλετο δ' αὖ καὶ φιλοτιμίας ἐπίδειξίν τινα τῷ συλλόγῳ παρέχειν ποικίλον, μνημόσυνον ἑαυτῷ μηχανώμενος δῆθεν αἰώνιον καὶ γέμον καυχήματος ἐμβριθοῦς. Ἔπειτα τὴν τοῦ ἀγῶνος διάθεσιν βλέπων οὐ κατὰ γνώμην ἐκβεβηκυῖαν αὐτῷ (οὐ γὰρ εἶχεν ἐκ πείρας ἰσχὺν ἀπαντᾷν εἰς τὰς προτεθείσας τῶν θείων Πατέρων χρήσεις· οὔτ' αὖ λογισμῶν αὐτοχθόνων καρπός τις ὑπῆρχεν αὐτῷ, ἵν' ὅλην ἐκ περιουσίας ἑαυτῷ τὴν τοῦ συνειδότος πιστεύων ἡγεμονίαν μὴ ῥᾳστα ταῖς τῶν ἔξωθεν αἰφνιδίως ἐπεισρεόντων ἀπροσδοκήτων παρέχῃ παθῶν ἐμβολαῖς τὸ τῶν λογισμῶν περιτρέπεσθαι βουλευτήριον) ἐπὶ πόδα τε ἀνεχώρει καὶ συνεστέλλετο παραχρῆμα. Πολλῶν οὖν ἀνελίξας ἐν βραχεῖ λογισμῶν λαβυρίνθους, καὶ πολλῶν ἠθῶν ἐπιπλανηθῆναι χρώματα δοὺς τῷ προσώπῳ κατὰ τὸ συμβεβηκὸς, καὶ μικράττα φθεγξάμενος, ὅσα τοῖς τοῦ λόγου προοιμίοις ἀρκέσειν εἰς κεφαλὴν ἐδόκει, τῷ Παλαμᾷ λοιπὸν τὴν τῶν ἐμοὶ προτεθέντων ἀπάντησιν παρεχώρει.

Β'. Τῷ δὲ καὶ αὐτῷ (89) παρὰ προσδοκίαν τοῖς τοιούτοις ἐμπεπτωκότι (οὐ γὰρ ἦν ἐν μελέταις δεήσεσθαι λόγων οὐδὲ μικρῶν εἰς ἀπάντησιν· κατορθώσειν γὰρ ᾤετο πάντ' ἐν βραχεῖ βασιλικῆς δυνάμει χειρὸς καὶ χείλεσιν ἀφθόγγοις, ὡς μηδὲν εἰς τὴν ὑστεραίαν ὑπολειφθῆναι φροντίδος λείψανον ἡμετέρας) διηπορεῖτο καθ' ἑαυτὸν, αἰσχυνόμενος γλώσσῃ κωφῇ παραθέσθαι τὸ πρᾶγμα, καὶ φωραθῆναι γυμνὸς τῶν τῷ καιρῷ προσφυῶν νοημάτων.

Γ'. Ὀλιγομαθὴς γὰρ οὗτος ὤν, ὅταν ἰδίᾳ τοῖς [P. 606] προστυχοῦσιν ὁμιλῇ, ἢ δι' ἀμαθίαν οὐκ ἔχουσιν ἀντιφθέγγεσθαι, ἢ διὰ φιλίαν ἐλέγχειν συστελλομένοις, ἢ τό γε μεῖζον δεδιόσι μὴ τῆς αὐτοῦ πρὸς βασιλέα διαβολῆς ἀγώνισμα γένοιντο (ταυτὸν γάρ ἐστι Παλαμᾷ τε ἀντειπεῖν κἀκ τοῦ προφανοῦς διαλοιδορεῖσθαι καὶ βασιλεῖ), ἐπαινεῖσθαι ἔδοξεν ἐνίοις ἐνιαχοῦ. Ἐς δ' ὑπαίθρους ἀντιλογίας καὶ ἀντιθέσεις, κατ' ἔνστασιν ἀντιπαράστασιν ἐχούσας, εἰσαγόμενον πρόσωπον, ἀθαρσέστατός ἐστιν ἐπιεικῶς ὁ ἀνὴρ καὶ κομιδῇ ψοφοδεής· καὶ τὸ συνεχὲς ἀεὶ τῶν αὐτῷ λεγομένων καὶ γραφομένων συγχέων καὶ φθείρων ἐξ ἀμαθίας ἡμιτελῆ τινα καὶ ἡμίεργα φαίνεται κῶλα καὶ κόμματα συνυφαίνειν ταῖς τῶν λόγων ἐννοίαις· ὡς αἰνιγματώδεις εἶναι δοκεῖν αὐτοὺς καὶ ἀμφιβίους καὶ ἀμφιῤῥεπεῖς, καὶ οἷα τὰ βουγενῆ ἀνδρόπρωρα τοῖς θύραθεν λέλεκται φιλοσόφοις. Οὐ μόνον δ' ἐκ τοῦ γε τὴν τῶν λόγων ἀλληλουχίαν αὐτὸν διασπᾷν ἀσαφῆ καὶ ἀδιανόητον τοῖς ἀκούουσι τίθησι τὴν διάνοιαν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τοῦθ' ἁλίσκεται δρῶν ἐξεπίτηδες, ταῖς τῶν λέξεων ὁμωνύμοις καὶ διλήμματον νοῦν καλυπτούσαις χρώμενος· ἵνα κλέπτης ὢν ἀνασοβῇ τὴν σαγήνην τῆς ἀληθείας, ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μετάγων τὸν νοῦν,

A totum illud certamen ageret. Volebat rursus ambitiosa et multiplici ostentatione se ipsum in concilio venditare, atque ita memoriam sempiternam et magnificæ jactantiæ plenam aucupari. Deinde ubi vidit certamen eo deductum esse, ut sibi ex sententia non succederet ( nam neque ille usu sic valebat, ut ad opposita sanctorum Patrum testimonia posset respondere ; neç ea prudentia propria et domestica fruebatur, ut **964** omni animi imperio plene per se ipsum potitus, repentinis atque improvisis supervenientium extrinsecus affectuum impressionibus judicium suum subverti haud facile pateretur), cœpit statim pedem referre et contrahere se. Multis itaque brevi temporis spatio velut labyrinthis cogitationum evolutis, multorum B affectuum coloribus incertis et temere obortis vultu suffuso, pauca demum locutus, quantum satis esse videbatur ad proludendum, et ad quodam veluti caput orationi imponendum, ad ea, quæ proposueram, respondendi munus Palamæ concessit.

II. Hic vero in eam necessitatem præter opinionem ipse quoque adductus, qui sibi ad respondendum ne minima quidem oratione opus fore prævidisset (omnia quippe se, imperatoris manu et potestate, silentio ipso feliciter statim confecturum putarat, sic ut nullam postridie reliquam nostri curam habiturum se speraret), secum anxie deliberabat. Pudebat nempe eum taciturnitati rem om- C nem permittere, ac rationum pro tempore excogitandarum inopem sese deprehendi.

III. Etenim parum ille eruditus, ubi ii, cum quibus privatim forte collocutus est, vel præ ignorantia nihil contradixere, vel ob amicitiam refellere veriti sunt, vel quod gravius est, timuerunt ne ejus calumniis apud imperatorem oppugnarentur (scilicet Palamæ contradicere, et imperatori palam conviciari, una et eadem res est), alicubi et a quibusdam visus est laudari. At in apertis dicendi certaminibus, **965** ubi acri contentione et coram disputatur, in publicum et quasi in scenam productus, minime hic homo audax est, sed strepitu vel minimo facile terretur. Eorum autem, quæ sive dicit sive scribit, ordinem sic semper D ex inscitia confundit et pervertit, ut semifactis et dimidiatis fere periodorum membris et commatis orationis suæ sententias contexere videatur. Idcirco ejus dicta ænigmatum similia sunt et ambigua, et sensu incerto suspensa, qualia illa, quæ profanis philosophis βουγενῆ et ἀνδρόπρωρα appellata sunt. Atque ille non modo continuam orationis seriem interrumpendo obscurum et iis qui audiunt intellectu difficilem reddit verborum sensum ; sed plerumque id de industria facere deprehenditur, homonymas et ancipitem sensum celantes dictiones

Variorum notæ.

(89) Vitiosa constructio, pro ὁ δὲ καὶ αὐτὸς παρὰ προσδοκίαν τοῖς τοιούτοις ἐμπεπτωκώς, etc. Ejusmodi antiptoses non paucas apud Gregoram observare est. BOIVIN.

usurpando, ut sententia hinc et inde in hanc vel illam partem translata, veritatis laqueos fur callidus evadat. Itaque, ut de Platonis dialogis aliquis dixit, eos puerorum amoribus passim dedecorari, ita et hujus orationes vocum absurde ambiguarum multitudine fœdantur, nunc ipso invito, per inscitiam malæ menti admistam, nunc ejus voluntate, ut auditores in errorem inducantur ea fraude, quæ verborum malignitatem occultat, atque eo magis propter ambiguitatem et duplicem quodammodo dictionum frontem illis nocet, qui eas cum scientia legere haud possunt. Nempe hi vocum affinitate decepti hamum sibi erroris facillime infigunt, pro significatione propria impropriam amplexi per ignorantiam; velut passerculi et pisces, 966 qui insidiantium laqueis facile irretiuntur, et cum escam videant, latentem intus hamum non vident, adeoque, esca apprehensa, hamo subjecto attinentur. Quamobrem iste, cum irridetur, vultu quidem ipse quoque subridet: at secum tacite indignatur, et quavis morte pejus id ducit, et veritate ipsa victus præ ira disrumpitur; tum ulcisci cupit, nec potest; ideoque insolentem et maledicam linguam secum afferens ad principem, tanquam ad clypeum aut ad propugnaculum, confugit. Sic imperatoria auctoritate velut quadam armatura abutendo putat se conversa vice victorem ex victo existere: itidem ut infantes, qui parentum manibus sublevati, et in obvios quosque per jocum jactitati, gaudent et velut victoria exsultant et manus complodunt. Nam et iste eodem modo, velut omnium confessione victor declaratus, exsultat, nec erubescit puerilis gloriolæ ornamenta ambitiose affectare, qualia vel adolescentulum pudeat drachma aut obolo ex orchestra mercari. Litterarum quippe omnino fere rudem nactus tum alias calumnias confingit, tum illum facillime territat ea ratione, quod periclitari imperium dicat, si adversariorum argumenta ullo modo prævaleant. Ita dum ejus aures sine fine incantat et decipit, eum quocunque vult, facillime obsequentem trahit. Ferox deinde et superbus incedens, animisque elatus, totam se arbitratur ferre supercilio 967 Pieriam.

IV. Hic igitur tam frequenti spectantium cœtu ab imperatore paulisper nunc emissus, et pro se ipse jussus respondere, in eas angustias adductus est, ut illa statim oblitus sit, quæ in vicis et plateis magnifice sæpe jactaverat: ac linguam titubantem et impeditam cœpit exserere. Quoniam autem orationi suæ exordium magis promptum et paratum accommodare haud poterat facillime, idcirco ei

A κἀκεῖθεν ἐνταῦθα. Καὶ ὥσπερ τοὺς τοῦ Πλάτωνος διαλόγους (ὥς ἔφη τις) ἄνω καὶ κάτω παιδικοὶ καθυβρίζουσιν ἔρωτες, οὕτω καὶ τούτου τοὺς λόγους ὁμωνυμίας ἐκτόπου καθυβρίζουσι σμήνη, νῦν μὲν ἄκοντος, ἀμαθίας ἀνακιρναμένης τῇ κακονοίᾳ· νῦν δ' ἑκόντος, πλάνης εἵνεκα τῶν ἀκουόντων, κρυπτούσης μὲν τὴν τῶν λόγων κακίαν, βλαπτούσης δ' ἔτι μᾶλλον, διὰ τὸ ἀμφιῤῥεπὲς τῶν λέξεων καὶ διπρόσωπον, οἷς ἂν μὴ σὺν ἐπιστήμῃ διεξιέναι ἐξῇ. Τῷ γὰρ τῆς λέξεως οὗτοι παραπλησίῳ συναρπαζόμενοι ῥᾷστα τῷ τῆς πλάνης ἀγκίστρῳ περιπείρονται, ἀντὶ τοῦ προσήκοντος τῷ μὴ προσήκοντι τοῦ σημαινομένου προστρέχοντες ἐξ ἀγνοίας, καθάπερ καὶ στρουθοὶ καὶ ἰχθύες ῥᾷστα ταῖς τῶν θηρευτῶν ἁλίσκονται παγίσιν, ὁρῶντες μὲν τὸν δόλον, οὐ συνορῶντες δὲ τὴν ἔνδον μηχανήν,
B καὶ τῷ μὲν δόλῳ προσφύονται, τῇ ὑποκειμένῃ δὲ συνέχονται μηχανῇ. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ γέλωτα ὀφλισκάνων μειδιᾷν μὲν τῷ προσώπῳ δοκεῖ καὶ αὐτὸς, δεινὸν δ' ἐν καρδίᾳ καὶ παντὸς ἡγεῖται θανάτου μεῖζον· καὶ τὴν ἧτταν ἐξ ἀληθείας καρπούμενος διαπρίεται ὑπ' ὀργῆς· καὶ ἀμύνεσθαι βουλόμενος μὲν, οὐ δυνάμενος δὲ, καθάπερ εἰς ἀσπίδα καὶ τεῖχος καταφεύγει τὸν βασιλέα, μάλα θρασεῖαν καὶ διαβάλλουσαν ἐπαγόμενος γλῶτταν· καὶ οὑτωσί πως, οἱονεί τινι πανοπλίᾳ, τῇ βασιλικῇ καταχρώμενος αὐθεντίᾳ, τοῖς νικῶσιν ἀντιπεριιστᾷν τὴν [P. 607] ἧτταν δοκεῖ· καθάπερ τὰ βρέφη, ἅπερ ὁπότε ταῖς τῶν γονέων χερσὶν ἀνεχόμενα τοῖς οἱοισδήτισιν ἀστείου χάριν ἀνδράσιν ἐπιῤῥιπτεῖται, χαίρει τε καὶ οἷον
C ἐπαγάλλεται τῇ νίκῃ, καὶ τὰς χεῖρας ἐπικροτεῖ. Τὸν γὰρ αὐτὸν καὶ οὗτος τρόπον ποιῶν ὡς ἐφ' ὁμολογουμέναις ταῖς νίκαις σκιρτᾷ, καὶ οὐκ αἰδεῖται νηπιώδη μνηστευόμενος ἑαυτῷ καυχήματα, καὶ οἷα κἂν παῖς δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας ἢ ὀβολοῦ πρίασθαι (90) αἰσχυνθείη. Γράμμασι γὰρ σχεδὸν παντάπασιν ἀνομίλητον εὑρίσκων αὐτὸν (91) ἄλλας τε τίθησι συσκευάζων διαβολὰς καὶ ῥᾷστα δεδίττεται, βασιλείας προφασιζόμενος κίνδυνον, εἰ ἐπικρατέστερά πως τὰ τῶν ἀντιθέτων λογικὰ προβλήματα γένοιτο· καὶ οὕτω κατεπᾴδων καὶ παρεξάγων τὰ ὦτα διηνεκῶς ῥᾷστα πρὸς τὸ βουλόμενον ἔχει συνεφελκόμενον· κἄπειτα μετὰ γαύρου καὶ μετεώρου περιιὼν τοῦ ἤθους καὶ τοῦ φρονήματος ὅλην ἐπὶ τῆς ὀφρύος οἴεται φέρειν τὴν Πιερίαν.

D Δ'. Νῦν οὖν ἐπὶ τοσούτου θεάτρου πρὸς βασιλέως μικρὸν εἰς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀπάντησιν ἀφεθεὶς παρὰ τοσοῦτον ἧκε στενοχωρίας, ὥστε καὶ ἃ πολλάκις κἂν ταῖς ἀγυιαῖς κἂν ταῖς πλατείαις ἦν μεγαληγορῶν, λέληθε τέως αὐτὸν, καὶ ἀκροσφαλῆ τινα καὶ παραπεποδισμένην προὔτεινε γλῶτταν. Οὐκ ἔχων γὰρ ἐκ τοῦ ῥᾴστου προχειροτέραν τοῖς λόγοις ἀρχὴν παρασχεῖν τὸν εἰωθότα καὶ νῦν ἐδόκει βαδίζειν δρόμον,

## Variorum notæ.

(90) Ὀρχήστρα proprie est *locus in quo saltatur*. Probabile autem est in quibus locis saltatores se exercebant, in iisdem venundari solitas merces frivolas, qualia sunt ludicra instrumenta, et quæ vocantur crepundia. BOIVIN.

(91) Atqui Cantacuzenum constat minime illitteratum fuisse, idque ipsius Gregoræ testimonio, qui supra lib. XIX, cap. 1, sect. 4, eum dixit *jam inde ab initio humanioribus litteris operam ultro dare instituisse, multosque et omnis generis libros ambitiose conquisivisse, atque in dies novum aliquid cum dicere tum audire impensissime studuisse*. BOIVIN.

A κἀκεῖνον αὖθις τῆς ἀπορίας ποιεῖσθαι προκάλυμμα, καθάπερ οἱ κοχλίαι τὰ ὄστρακα καὶ τοὺς εἰωθότας καὶ ἀεὶ φερομένους οἰκίσκους. Ὁ δὲ ἦν τὸ Θαβώριον ὄρος, ᾧ καὶ πάσας πανταχοῦ τῶν οἰκείων λόγων παρεκβάσεις ἐξεπίτηδες καὶ τὴν πλείστην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τούτῳ δίδωσι τῷ μέρει τὴν διατριβήν.

Ε'. « Ἐγὼ γὰρ (φησὶ) τῶν Πατέρων ἀκούων, τὸ ἐν ὄρει τῷ Θαβωρίῳ φῶς τοῦ Σωτῆρος λεγόντων ἄκτιστόν τε καὶ, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, ἄλλην θεότητα καὶ ἐνέργειαν, οὐκ ἄν ποτε φαίην ταυτὸν ἐνέργειαν καὶ οὐσίαν Θεοῦ, οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, σοφίαν καὶ δύναμιν καὶ ἁγιασμὸν καὶ ζωὴν καὶ ἀλήθειαν καὶ βουλήν. Ταυτὸν γὰρ ἂν εἴη λέγειν Θεὸν ἀνενέργητον καὶ ἄσοφον καὶ ἀδύναμον καὶ ἀβούλητον καὶ ἄζων καὶ ἁπλῶς πάντων ἐστερημένον. B Εἰ γὰρ μὴ τὴν ἐνέργειαν φαίημεν διαφέρειν τῆς οὐσίας ἐκεῖ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλην τινὰ καθ' ἑαυτὴν εἶναι θεότητα ταύτην, ἥτις ἐστὶ σοφία καὶ φῶς καὶ ζωὴ καὶ δύναμις καὶ ἁγιασμὸς καὶ ὅσα ἡ θεία Γραφὴ τὸν Θεὸν ὀνομάζει, λείπεται Θεὸν ἀνενέργητον οἴεσθαι σέβειν ἡμᾶς, καὶ ὅσα γε εἰρηκότες ἔφθημεν. Ἢ πῶς ἂν εἴη κοινὴ τῶν τριῶν ὑποστάσεων, μὴ καθ' αὑτὴν ἀνυπόστατος οὖσα, θεότης ἑτέρα φύσεως καὶ ὑποστάσεων ἐκείνων; Ἢ [P. 608] πῶς ἄλλως ἂν εἴη κοινὴ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐνέργεια, ἄκτιστός τε καὶ οὐσιώδης καὶ φυσική; Οὐ γὰρ θέμις τὴν οὐσίαν οἴεσθαι τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ γήϊνα κατιέναι καὶ σοφίζειν καὶ ἁγιάζειν καὶ ζωοποιεῖν (ἄπαγε· βλάσφημον γὰρ καὶ δαιμόνων εὕρεμα σκοτεινόν), ἀλλ' ἀφ' ἑκάστης ἕκαστα γίνεσθαι τῶν C ἀκτίστων τούτων ἐνεργειῶν· ὧν οἱ μετέχοντες ἄκτιστοί τε γίνονται καὶ ἄκτιστα πράγματα, ὅσα τε νῦν καὶ ὅσα τοῖς προφήταις ἐφάνη θαυμάσια· ὧν καὶ βάτος, ἡ καιομένη μὲν, οὐ δαπανωμένη δέ· καὶ τὸ πύρινον ἅρμα τοῦ Ἠλίου, καὶ ὁ τὸν Ἰσραὴλ ὁδηγῶν πύρινος στῦλος ἐκεῖνος· καὶ ὁ τὰς ρπ' χιλιάδας τῶν Ἀσσυρίων ἐν ῥιπῇ θανατώσας ἄγγελος· προσθήσω δ' ἔτι καὶ τὴν ἀνθρώπινον ἀφεῖσαν φθέγμα τοῦ Βαλαὰμ ὄνον, καὶ ὅσα τοιαῦτα κατὰ καιροὺς ἐγεγόνει θαύματα. Οὐ γὰρ μετέχει τῆς οὐσίας οὐδαμῆ τῶν ἐν κόσμῳ κτισμάτων οὐδὲν τοῦ Θεοῦ. Τάχιστα γὰρ ἂν φθαρείη τὰ πάντα, πρὶν ἢ φθῆναι μετασχεῖν. Φθαρτικὴ γὰρ ἐκείνη καὶ ἀναλωτικὴ τοῖς ἐγγίζειν ἐπειγομένοις ἐστί. Σύμφωνα τοιγαροῦν τοῖς Πατράσι λέγοντί μοι καὶ γράφοντι μικρὰ φροντίζειν ἔπεισι D τῶν ἐγκαλούντων, ἅπαξ θεσμοθετηθὲν καὶ ἐπιψηφισθὲν, τῇ τοῦ Βαρλαὰμ καταλέγεσθαι μοίρᾳ, καὶ ἀποψηφίζεσθαι σφᾶς κατ' ἐκεῖνον, ὁπόσοι μου κατηγορεῖν οὐκ ὀκνοῦσιν ἀεὶ, καὶ πολυθεΐαν καταψηφίζεσθαι, καὶ τἄλλα ὅσα σφίσιν ἠρίθμηταί τε καὶ συλλελόγισται κατ' ἐμοῦ. Ἢ οὐκ ἴσασι, ὡς ὅτε ἐμοῦ πολυθεΐαν οὗτοι καταψηφίζονται, μονοθεΐαν ἐγὼ καταψηφίζομαι σφῶν καὶ γίνεταί σφισιν ἡ κατηγορία τοῦ ἐγκλήματος μείζων; Οὐ γὰρ Ἰουδαίων καὶ Περσῶν εἰμι παῖς, ἵνα καὶ μονοθεΐτης ἀκούω, καθάπερ οἱ τάλανες οὗτοι. Εἰ δέ που ταῖς λέξεσι οὗτοι μόναις προσσχόντες ἥκιστα ταῖς διανοίαις συμβιβάζειν ἴσασιν αὐτὰς, τί τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ λυμαίνεται, τῆς τῶν λόγων ἐννοίας ὑγιαινούσης; »

visum est solitam viam ingredi, et illud rursus inopiæ suæ velamen obtendere, ut cochleæ testas et quas perpetuo gestant domos exiguas. Erat porro illud mons Thabor, ad quem iste de industria passim et semper in orationibus suis digreditur, et in qua parte diutissime plerumque immoratur.

V. « Ego, inquit, cum Patres audiam, lumen illud, quod in monte Thabor exstitit, increatum, et aliam a Dei substantia divinitatem operationemque esse dictitantes, nunquam certe unum et idem dixerim operationem et substantiam Dei, nec Filium et Verbum Dei, sapientiam, et potentiam, et sanctificationem, et vitam, et veritatem, et consilium (vocaverim). Item quippe esset, ac si dicerem Deum expertem operationis, insipientem, impotentem, voluntate, vita, omnibus denique (attributis) carentem. Nisi enim dicamus operationem illic a substantia Dei distingui, et aliam quamdam per se divinitatem esse eam, quæ est sapientia, et lumen, et vita, et potentia, et sanctificatio, et quæcunque Deo nomina tribuit sacra Scriptura, superest ut Deum operationis expertem, et talem prorsus, qualem **968** supra diximus, colere nos arbitremur. Alioqui quomodo trium hypostaseon communis esse possit divinitas, a natura et ab illis ipsis hypostasibus diversa, nisi per se ipsam careat subsistentia? Aut quanam alia ratione communis Deo et hominibus fuerit increata et substantialis et naturalis operatio? Neque enim fas est credere substantiam Dei ad terrestria descendere, eamdemque et sapientes facere, et sanctificare et vivificare (apage; quippe hæc blasphemia est, et dæmonum inventio tenebrosa), sed singula ex singulis hisce increatis operationibus oriri: quas qui participant, ii increati exsistunt. Item increata sunt tum ea quæ hoc tempore, tum quæcunque olim prophetis mira apparuerunt: in quibus rubus ardens et inconsumptus; igneus Eliæ currus, columna illa ignea, quæ Israelitis prævivit, et is qui rapido impetu centum octoginta millia Assyriorum interfecit angelus. Quin etiam addo asinam Balaami, quæ humanam vocem emisit, et quotquot his similia miracula variis temporibus exstiterunt. Etenim ex iis, quæ in mundo sunt, rebus creatis nulla prorsus est, quæ Dei substantiam participet. Quippe omnia statim pereant prius quam hujus participes fiant; quoniam ea est vis ipsius, ut eos perdat et consumat, qui ad eam accedere cupiant. Mihi itaque cum sanctorum Patrum dictis congrua dicenti scribentique eos, a quibus accusor, parvi facere animus est: cum illud semel sancitum decretumque sit, eos omnes cum Barlaamo ponendos, et ut illum explodendos, qui haud dubitent me **969** accusare et reum agere erroris deos multos statuentis, aliorumque criminum, quæ iidem enumerarunt, et argumentando in me collegerunt. An ignorant, cum ii me ut multas divinitates statuentem damnant, tum me eosdem ut unam divinitatem statuentes damnare? Hoc illis crimen gravius objicitur,

quam quo ipse accusor. Ego enim nec Judæorum nec Persarum sum filius, ut quemadmodum miseri isti unius divinitatis cultor audiam. Quod si iidem, ad solas voces attendendo, minime eas cum sententiis possunt conciliare, hoc quidem veritati quid nocet, cum sanus sit verborum sensus? »

A VI. Hæc ille dixit; tum quæ constituit nunquam approbare, quibus re ipsa et bellum indicit et passim in orationibus suis vehementer adversatur, eorum partem excerptam profert. Nam sacrosancti et generalis concilii sexti acta in primis studet oppugnare et infringere, ut infra ostendetur. Hoc in sententiam, quam ob insitas labes, malignitatem dico et ignorantiam, nullo modo potest intelligere, depravat. Quod quidem more Epicureorum facit. Nam ut illi solem, quatenus apparet, pro suo captu metientes, pedalis moduli esse dicebant, sic iste mentis suæ stuporem scriptis sanctorum affingit: et quemadmodum ipse orationes suas verbis componit minime cum sententia congruentibus, ejusmodi quoque esse sanctorum scripta existimat, eaque sic male interpretatur. B Quod autem unum ex sancta sexta synodo excerptum proferebat, illud fuit: per increatam **970** operationem increatam substantiam certo charactere signari: item illud ex D. Basilii scriptis: Deum ex operationibus cognoscimus; quoniam ejus substantia imparticipabilis manet

Ϛʹ. Ταῦτ' ἔλεγε· καὶ ἅμα, οἷς ἀεὶ μὴ στέργειν προὔθετο καὶ οἷς τὴν ἔργῳ παρέχεται μάχην καὶ ἀνθίσταται κομιδῇ τῶν λόγων αὐτοῦ πανταχῆ, τούτων μέρος ἀπειληφὼς προεκόμιζε. Ταῖς γὰρ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου πράξεσι προὔργου ποιούμενος μάχεσθαί τε καὶ ἀντιπράττειν, ὡς προϊοῦσι δειχθήσεται, διαφθείρας τὸν νοῦν, ἐκ τοῦ μηδαμῇ συνιέναι δύνασθαι, διὰ τὰς ἐμφύτους κῆρας τῆς τε κακοηθείας καὶ ἀμαθίας, ὅμοιον ποιῶν τοῖς Ἐπικουρείοις· ὡς γὰρ ἐκεῖνοι, τῇ σφετέρᾳ δυνάμει τὸ τοῦ ἡλίου παραμετροῦντες φαινόμενον, ποδιαῖον τὸν ἥλιον ἀπεφαίνοντο εἶναι, οὕτω καὶ οὗτος τὴν ἀμβλύτητα τῆς ἑαυτοῦ διανοίας ταῖς τῶν ἁγίων προσνέμει [P. 609] Γραφαῖς· καὶ ὥσπερ ἀσυμφώνους τῇ διανοίᾳ τὰς λέξεις τοῖς οἰκείοις συντίθησι λόγοις αὐτὸς, οὕτω καὶ τῶν ἁγίων οἴεται τὰς γραφὰς, καὶ οὕτω ταύτας παρεξηγεῖται. Ἦν δ', ὃ τῆς ἁγίας ἕκτης συνόδου μόνον ἀπειληφὼς προὔτεινε, τὸ τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν ἄκτιστον οὐσίαν χαρακτηρίζειν· κἀκ τῶν τοῦ θείου Βασιλείου τὸ, Ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζομεν τὸν Θεόν· ἡ γὰρ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀμέθεκτος.

## CAPUT III.

*Quo consilio Palamas D. Basilii et concilii œcumenici sexti verba protulerit. Sanctos Patres laudat, nec nominat. Operationem et substantiam idem esse in Deo constat ex illis ipsis testimoniis ab eo allatis. Item ex verbis sanctorum Athanasii et Cyrilli. In divinis notiones nominibus minime respondent. Quæ ex duabus rebus (substantia et operatione) constant, ea non sunt simplicia, sed duplicia. D. Maximus de binario numero. Conclusio.*

I. Porro hæc ille non ideo dicebat, quod verborum mentem assequi posset, ut postea ostendemus. Etenim quascunque ejus blasphemias audivistis, illas ne arbitremini sic prætermissuros esse nos, C ut non redarguamus. Ac earum quidem aliæ paulo supra nostris disputationibus et Scripturæ testimoniis refutatæ jam fuerunt; alias, Deo juvante, ut aranearum telas, ulterius progressi resolvemus. Illa itaque, non quia intelligeret, proferebat; sed ubi nos vidit sacris Scripturis armatos et cumulatissime instructos, veritus ne ab ipsis (ut aiunt) carceribus infelicem exitum sortiretur, expedire sibi credidit, antequam ventum esset ad majus perfectiusque examen, vulgi auribus arrectis ac suspensis, ostendere se ipsum quoque sacras synodos et sanctos Patres habere suis blasphemiis patrocinantes, et hanc veluti escam errori suo tanquam hamo circumjectam simpliciori cuique porrigere.

D II. Enimvero cum hanc formulam, « ut sancti Patres loquuntur, » subinde repetit, obscuram scilicet et incertam, non declarans quinam ii sint, nec quæ dicant, eum puto non alios Patres in animo habere, nisi semetipsum, et quotquot jampridem in eosdem quibus ipse errores prolapsi sunt. Quippe, eo excepto, nunquam alius quisquam **971** ex omnibus ad hanc diem usque ab eo aut a nobis repertus est, qui sic vel scripserit vel senserit. Alioquin hic protulisset, et se ipso loquacior, om-

Αʹ. Ταῦτα δ' οὐχ ὅτι τὸν νοῦν εἰδέναι δυνάμενος ἔλεγεν, ὡς δειχθήσεται προϊοῦσιν ἡμῖν (μηδὲ γὰρ ἀνελέγκτους ἡμῖν οἴεσθε παραδραμεῖσθαι κἀκείνας ὁπόσας ἠκηκόειτε βλασφημίας αὐτοῦ. Αἱ μὲν γὰρ καὶ προκαταλέλυνται μικρὸν ἀνωτέρω, λόγοις θ' ἡμετέροις καὶ γραφικαῖς μαρτυρίαις· αἱ δὲ προϊοῦσιν ἡμῖν ἱστὸς ἀράχνης σύν γε Θεῷ φανήσονται), οὐχ ὅτι τοίνυν οἶδεν ἐκεῖνα προὔτεινεν· ἀλλ' ὁρῶν ὡπλισμένους ἡμᾶς καὶ σφόδρα τοι πεφραγμένους ἀφθόνοις ταῖς θείαις Γραφαῖς, δεδιὼς μὴ ἀπὸ πρώτης, ὅ φασι, γραμμῆς κληροῦχος τῆς ἥττης γένηται, πρὶν εἰς ἐξέτασιν μείζω καὶ τελειοτέραν ἐληλυθέναι, συμφέρειν ἔδοξεν αὐτῷ, μετεωρίσαντι τὰς τῶν πολλῶν ἀκοὰς, δεῖξαι καὶ ἑαυτὸν τὰς θείας συνόδους ὁμοῦ τοῖς ἁγίοις Πατράσι συναιρομένας ταῖς βλασφημίαις αὐτοῦ κεκτημένον, δέλεαρ τοῦτο τοῖς ἁπλουστέροις προτείνων, τῷ χαλκῷ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ περικείμενον.

Βʹ. Ἐπεὶ καὶ ὅταν συχνὰ ἐπιφέρῃ, κατὰ τοὺς θείους λέγειν Πατέρας, τυφλὸν καὶ ἀσαφὲς τοῦτ' ἐπιφέρων, μήθ' οἵτινές εἰσιν οἱ λέγοντες, μήθ' ἃ λέγουσιν ἀποσαφῶν, οὐκ ἄλλους ἐν νῷ ἔχειν οἶμαι Πατέρας αὐτὸν, ἢ ἑαυτὸν καὶ ὅσοι κατ' αὐτὸν κακόδοξοι πάλαι γεγένηνται. Πλὴν γὰρ αὐτοῦ οὐδ' εὕρηταί ποθ' οὕτω γραφόμενά τε καὶ νοούμενά τῳ τῶν ἁπάντων ἑτέρῳ μέχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον οὐδενὶ οὔτε πρὸς αὐτοῦ, οὔτε πρὸς ἡμῶν, οὔτε πρὸς ἑτέρου τῶν ἁπάντων οὐδενός. Ἢ γὰρ ἂν ἐτίθει τε καὶ τὰς ἀ-

πάντων ἀκοὰς περιηύλει, [P. 610] λαλίστερος ἑαυτοῦ γιγνόμενος, καὶ περιεκρότει πλέον ἢ θαλάττης ὑβριζούσης φλοῖσβοι παραλίους πέτρας.

A nium aures circumsonando et perstrependo, fremitum maris vicisset, circum saxa maritima debacchantis.

Γ'. Ὅτι γὰρ ἀνωτέρω (92) μικρὸν πρὸς τοῦ σοφωτάτου δέδεικται Πατρὸς ἐκείνου τοῦ Γραπτοῦ Θεοδώρου, ὅτε τὰς τοῦ μεγάλου φωστῆρος τῆς Ἐκκλησίας Βασιλείου ῥήσεις διερμηνεύων προκεκόμισταί μοι, ἐπὶ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου λέγων φύσεως τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι λόγον τὴν ἐνέργειαν τῇ οὐσίᾳ· (πρᾶγμα γὰρ αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς σύστασιν, ὁπότερον ἂν ἐθέλοι τις, ἀπεφήνατο) δῆλον παντί που. Ὅτι δὲ καὶ τοῦτ' ἐκείνῳ (93) κατὰ ταυτὸν κομιδῇ λαμπρῶς συναποδείκνυται, δῆλον ἂν εἴη καὶ τοῦτο τοῖς βουλομένοις. Τὸ γὰρ ἄκτιστον ἐνέργειαν ἄκτιστον οὐσίαν χαρακτηρίζειν, εἰπόντα, μήτε μὴν διαφορὰν ἀκτίστου πρὸς ἄκτιστον, (πῶς γάρ, ὃ τοῖς πᾶσιν ὁμοῦ Πατράσιν ἀπείρηται, μηδὲν τῆς θείας καὶ τρισυποστάτου φύσεως ἕτερον ἄκτιστον εἶναι διαῤῥήδην ὁμολογοῦσι;) μήθ' ὅτι ἕτερον θατέρου θάτερον, τὴν πρὸς ἐκεῖνα δεικνύντος ἐστὶ συμφυΐαν τε καὶ ταυτότητα. Μηδὲ γὰρ ἂν ποτε φύσιν ἔχειν, ἐν τοῖς οὕτως ἀναγκαίοις διαφωνεῖν τοὺς ἁγίους. Ὡς γὰρ ἐκεῖ λόγων ταυτότης, οὕτως ἐνταῦθα τὸ χαρακτηρίζειν εἰς ἕνωσιν ἄγει τὰ τῇ λέξει δύο δοκοῦντα. Τὸ γὰρ χαρακτηρίζειν τῷ δηλοῦν ταυτόν ἐστιν, ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν· Ἡ ἄκτιστος ἐνέργεια, ἐπεὶ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου λέγεται φύσεως, αὐτὴν τὴν ἄκτιστον οὐσίαν χαρακτηρίζει, καὶ δηλοῖ, καὶ παρίστησι. Καὶ ἅμα βεβαιοῖ μοι τὸν λόγον ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς εἰκὼν, ὁ Υἱός.

III. Idem quippe esse substantiam et operationes divinas paulo supra demonstratum esse, cuilibet patet; illic scilicet, ubi sapientissimum Patrem Theodorum Graptum, magni Ecclesiæ luminis D. Basilii verba interpretantem, atque in simplici et incorporea natura definitionem camdem operationi ac substantiæ convenire dicentem, produximus. Quippe utramlibet definiendam esse dixit, rem per se subsistentem, nec ad consistendum alia re indigentem. Sed et luculentissime hoc ipsum illo concilii generalis sexti testimonio pariter demonstrari, evidens cuivis futurum est. Nam qui B per increatam operationem substantiam increatam certo charactere signari dicit, at neque aliquam increati ab increato differentiam indicat, (quomodo autem indicaret, contra omnium simul Patrum auctoritatem, qui nullum aliud, præter divinam in tribus hypostasibus naturam, increatum esse diserte confitentur?) neque alterum ab altero diversum esse ait, is certe illarum rerum naturalem conjunctionem et identitatem declarat. Nec enim in iis quæ adeo necessaria sunt, sanctos dissentire ratio patitur. Nempe ut illic definitiones eædem, ita hic ipsum χαρακτηρίζειν, quod est certo charactere signare, unum efficit **972** ea, quæ si nomen spectes, videntur duo esse. Nam χαρακτηρίζειν idem est ac denotare. Perinde est igitur ac si C dixisset, increata operatio, quoniam simplicis et incorporeæ naturæ esse dicitur, substantiam ipsam increatam denotat, designat, et repræsentat. Atquo id, quod dico, eo confirmatur, quod Filius sit Patris character et indiscreta imago.

Δ'. Εἰ δὲ βούλεσθε, καὶ μαρτυρίας ἐγὼ προενεγκεῖν οὐκ ὀκνήσω μυρίας διαφόρων Πατέρων, ἃς κατὰ τῶν ὁμοίων τῇ δόξῃ τἀνδρὶ τουτωῒ καλῶς ποιοῦντες ἐκεῖνοι πάλαι γεγράφασιν. Αὐτίκα τοίνυν ὁ μέγας φησὶν Ἀθανάσιος· « Οὐκ ἀμφίβολον, ὅτι αὐτός ἐστιν ἡ τοῦ Πατρὸς ζῶσα βουλὴ καὶ ἐνούσιος ἐνέργεια, καὶ Λόγος ἀληθινός. » Καὶ πάλιν· « Ἑνὸς ὄντος Υἱοῦ, τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Καὶ πάλιν· « Ἀλλ' οἱ ἀσεβεῖς οὐ θέλουσι Λόγον καὶ βουλὴν ζῶσαν εἶναι τὸν Υἱὸν, περὶ δὲ τὸν Θεὸν βούλησιν καὶ φρόνησιν καὶ σοφίαν, ὡς ἕξιν συμβαίνουσαν καὶ ἀποσυμβαίνουσαν. »

IV. Ego autem libenter testimonia infinita, quæ Patres varii adversus homines huic similes et idem sentientes olim scripserunt (et ii quidem recte) vobis, si vultis, producam. Statim igitur magnus Athanasius : « Non dubium est, ait, quin ipse sit vivum Patris consilium, et operatio substantialis, et Verbum verum. » Ac rursus : « Cum unus sit Filius, Verbum vivum, unam esse oportet perfectam et plenam, sanctificam et illuminatricem vitam, ejus operationem et donum, quæ ex Patre procedit. » Rursus : « At impii nolunt Filium esse Verbum et consilium vivum, sed voluntatem, et prudentiam, et sapientiam, quæ sit apud Deum, tanquam habitus accedens et recedens. »

Ε'. Καὶ ὁμοίως ὁ θεῖός φησι Κύριλλος· « Εἰ ὁ Υἱός ἐστιν ἡ ζῶσα καὶ οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ δύναμις καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, ἐνέργεια πάντως καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ [P. 611] ἅγιον. » Καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τῆς θείας οὐσίας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐνέργεια φυσική τε καὶ οὐσιώδης καὶ ἐνυπόστατος. »

D V. Pariter D. Cyrillus : « Si, inquit, Filius est viva et substantialis operatio, et potentia, et sapientia Patris; plane etiam Spiritus sanctus operatio est Filii. » Rursus : « Spiritus sanctus non est a substantia divina alienus, sed est operatio naturalis, substantialis, et per se subsistens. »

ΣΤ'. Ὁρᾷς μαρτυρίας κομιδῇ σαφεστάτας, καὶ

VI. Vides testimonia prorsus clara et perspicua,

Variorum notæ

(92) Lib. XIX, cap. 4, sect. 7. BOIVIN.
(93) Quod Palamas ipse attulit superiori cap. sect. 6. BOIVIN.

quæ quivis statim intelligit, quæ nihil ænigmati simile, nihil obscurum habent, sed aperte et diserte **973** nobis declarant, in simplici et divina natura eamdem esse operationem et substantiam, et hanc quasi αὐτοενέργειαν esse, ut fusius supra demonstratum est. Vides ut eos qui hæc non sentiunt, palam impios vocent sancti Patres, et quæ præterea addant. Jam vero iidem sancti, cum et Filium et Spiritum operationem Patris esse dicunt, quid aliud innuunt, nisi idem esse substantiam et operationem?

VII. Quod si demus, ut in compositis, ita et in Deo notiones dictionibus, prout hæc sonant, respondere; non duplex modo, ex substantia scilicet et operatione conflatum, sed et valde multiplex erit id, quod simplex est. Quid enim putet is, qui sanctos audiat dicentes: Unum Deum, unum principium æternum, increatum, non factum, unam substantiam, unam divinitatem, unam virtutem, unam voluntatem, unam operationem, unam potentiam, unam dominationem, unum imperium, in tribus hypostasibus perfectis una adoratione noscendum? Numquid illi Deum multiplicem et varium et ex multis rebus compositum dicunt? Apago. Nam id quomodo dicant, qui horis omnibus, omni tempore curaverunt, ut secum ipsi semper et inter se invicem consonarent, ac ut nihil prorsus de his unquam pronuntiarent, quod plus minusve dissonum foret? Deum quippe aiunt simplicem esse et compositionis expertem: quod autem ex pluribus et variis rebus constet, id esse compositum. Etenim, inquiunt, si increatum, et carens principio, et incorporeum, **974** et immortale, et æternum, et bonum, et creandi vim habens, et alia ejusmodi, in Deo substantiales differentias esse dixerimus, quod ex tot rebus constabit, id non simplex erit, sed compositum; quod est extremæ impietatis. Vides?

VIII. At si in his ita se res habet, quidni et in iis, quæ duo sunt, pariter duplicitas aliqua et differentia intelligatur, substantiæ videlicet subjectæ, et operationis, quæ illic secundum Palamam diversa res est? Nam quæ est duplex, ea nec una, nec simplex, nec principio carens, nec infinita res est, sed composita et finita.

IX. Ac præter alios divus Maximus hac de re sic loquitur: « Quod est duplex, id nec infinitum est, nec principio carens, nec immobile, neque etiam principium ullius rei esse poterit. » Rursus: « Nemo autem, rationis utcunque particeps, infinitum esse illud dixerit, cui aliquid substantia diversum coexsistens vel inexsistens intelligitur. » Et paulo post: « Etenim si qua ratione, aut si ullo modo aliud quid substantia diversum posse ei comparari diceremus, hoc ipso totius infinitatis totam rationem simul ab eo tolleremus. Quod si infinitum esse illud non potest, cui ab æterno coexsistit aliquid substantia diversum, nullo unquam modo

A πᾶσι γνωρίμους αὐτόθεν, καὶ μηδὲν μήτ' αἰνιγματῶδες μήτε γρῖφον ἐχούσας, ἀλλ' ἐμφανῶς καὶ διαῤῥήδην ἀπαγγελλούσας ἡμῖν, ἐπὶ τῆς ἁπλῆς καὶ θείας φύσεως τῇ οὐσίᾳ ταυτὴν τὴν ἐνέργειαν εἶναι, καὶ οἷον αὐτοενέργειαν τὴν οὐσίαν, ὡς ἀνωτέρω (94) που δέδεικται διαρκέστερον. Ὁρᾷς δ' ὡς καὶ ἀσεβεῖς προφανῶς τοὺς μὴ ταῦτα βουλομένους ἀποκαλοῦσιν οἱ θεῖοι Πατέρες, καὶ ὅσα ἐπὶ τούτοις ἔτι φασίν. Ἄλλως τε καὶ τὸ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐνέργειαν φάσκειν τοὺς ἁγίους, τί δηλούντων ἐστὶν ἕτερον, ἢ τὸ τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ταυτόν;

Ζ'. Εἰ γὰρ τῇ τῶν λέξεων δοίημεν προφορᾷ καθάπαξ ἕπεσθαι τὰς ἐννοίας, καθάπερ ἐπὶ τῶν συνθέτων, οὕτω κἀπὶ Θεοῦ, οὐ διπλοῦν ἔσται μόνον τὸ ἁπλοῦν, ἐξ οὐσίας δηλαδὴ καὶ ἐνεργείας συγκείμε- B νον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα γέ τοι πολλαπλοῦν. Τί γὰρ ἂν φαίη τις, τῶν ἁγίων ἀκούων λεγόντων, ἕνα Θεὸν, μίαν ἀρχὴν αἰώνιον, ἄκτιστον, ἀγένητον, μίαν οὐσίαν, μίαν θεότητα, μίαν δύναμιν, μίαν θέλησιν, μίαν ἐνέργειαν, μίαν ἐξουσίαν, μίαν κυριότητα, μίαν βασιλείαν, ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσι γνωριζομένην μιᾷ προσκυνήσει; Μὴ πολλαπλοῦν καὶ ποικίλον καὶ πολυσύνθετον λέγουσι τὸν Θεόν; Ἄπαγε· πῶς γὰρ, οἷς καὶ πᾶσαν ὥραν καὶ καιρὸν ἐμέλησε, σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἅμα ἀλλήλοις ὁμόφωνα λέγειν ἀεὶ, καὶ μὴ μᾶλλον μηδ' ἧττον ἀντίφωνον περὶ τῶν τοιούτων μηδὲν μηδαμῇ μηδεπώποτε φθέγξασθαι; Ἁπλοῦν γάρ φασιν εἶναι τὸ Θεῖον καὶ ἀσύνθετον· τὸ δ' ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων συγκείμενον, σύνθετον. Εἰ γὰρ C τὸ ἄκτιστον, φασὶ, καὶ ἄναρχον καὶ ἀσώματον καὶ ἀθάνατον καὶ αἰώνιον καὶ ἀγαθὸν καὶ δημιουργικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα οὐσιώδεις διαφορὰς εἴποιμεν ἐπὶ Θεοῦ, τὸ ἐκ τοσούτων συγκείμενον οὐχ ἁπλοῦν ἔσται, ἀλλὰ σύνθετον· ὅπερ ἐσχάτης ἀσεβείας ἐστίν. Ὁρᾷς;

Η'. Εἰ δ' οὕτως ἐπὶ τούτων, πῶς δ' οὐκ ἂν κἀπὶ δυάδος ὁμοίως νοηθείη διπλόη τις καὶ διαφορὰ τῆς ὑποκειμένης οὐσίας πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ἐκεῖ διάφορον κατὰ τὸν Παλαμᾶν οὖσαν; ἡ γὰρ δυὰς οὐχ ἕν, οὐδ' ἁπλοῦν, οὐδ' ἄναρχον, οὐδ' ἄπειρον, ἀλλὰ σύνθετον ἐκπεπερασμένον.

Θ'. Πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ θεῖος τάδε περὶ D τῶν τοιούτων διέξεισι Μάξιμος. « Ἡ δυὰς οὔτ' ἄπειρος, οὔτ' ἄναρχος, οὔτ' ἀκίνητος, οὔτε μὴν ἀρχὴ καθόλου τινὸς εἶναι δυνήσεται. » Καὶ πάλιν· « Οὐδεὶς δὲ, [P. 612] μεμοιραμένος ὁπωσοῦν τοῦ λογίζεσθαι, εἴποι ἂν ἄπειρον εἶναι, ᾧ ἐξ ἀϊδίου συνθεωρεῖταί τι ἢ συνεπιθεωρεῖται κατ' οὐσίαν διάφορον. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Καθ' ὃν γὰρ εἴποιμεν λόγον ἢ τρόπον δύνασθαί τι ἕτερον αὐτῷ κατ' οὐσίαν διάφορον παραβάλλεσθαι, τὸν ὅλον τῆς ὅλης ἀπειρίας αὐτῷ συναφαιροίμεθα λόγον. Εἰ δ' ἄπειρον εἶναι οὐ δύναται, ᾧ ἐξ ἀϊδίου συνυπάρχει ἕτερόν τι κατ' οὐσίαν διάφορον, ἄπειρον εἶναι οὐδαμῶς ἐνδέχεται

Variorum notæ.

(94) Libro superiore cap. 4, sect 7 Boivin.

δυάδα. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Οὐδὲν τῶν ὄντων ἄναρχον, ᾧ ἕτερον συνεπινοεῖται, οὐδ' ἀπερίγραπτον, οὗ τι ἕτερον προεπινοεῖσθαι δύναται. » Εἰ δέ τις μὴ ῥᾳθυμοτέραν πως ἔσχε τάξιν περί γε τὰ τοιαῦτα, ἀναγνώτω καὶ τῆς περὶ θεολογίας ἑκατοντάδος τουτουὶ τοῦ ἀνδρὸς κεφάλαια γ', δ', ε', ς', πολλὴν τοῖς ῥηθεῖσι διασώζοντα τὴν συμφωνίαν.

Γ'. Εἰ οὖν μήτε προεπινοεῖσθαι μήτε συνεπινοεῖσθαι τῇ θείᾳ δύναταί τι ἕτερον οὐσίᾳ, πῶς ἕτερον καὶ διάφορον οὖσα κατὰ τὸν Παλαμᾶν ἡ ἐνέργεια θεότης ἄκτιστος ἂν εἴη, παντὸς τοῦ μετὰ τὴν οὐσίαν ἐκείνην συναριθμουμένου τοῖς κτίσμασιν;

A continget, ut quod duplex est, id sit infinitum.» Et alibi : « Nullum ens est principii expers, cui aliud inexsistens cointelligitur ; nec incircumscriptum, quo quid prius intelligi potest. » Quod si quis ad ea inquirenda segnior haud fuerit, legat ex centum capitibus, quæ hic vir de theologia scripsit, tertium, quartum, quintum **975** et sextum, quæ cum supradictis valde consonant.

X. Si igitur divinæ substantiæ nihil diversum nec præintelligi potest nec cointelligi, ecquomodo operatio, quam Palamas aliud diversumque esse dicit, divinitas increata fuerit ; cum quidquid posterius est illa substantia, in creaturarum numero sit?

B

## CAPUT IV.

*Gregoras æger et jejunus disputandi munus sociis tradit, qui et ipsi commentarios scripsere de suis cum Palama certaminibus. Vetera in Barlaamum decreta rursus leguntur. Palamitæ ad lumen Thaborium perpetuo recurrunt. De gloria divina impium dogma apud synodum explicant. Orthodoxorum unus indignabundus exclamat. Minis terretur et obmutescit. Concilium dimittitur. Populus in Palamitas sævit. Orthodoxis favet et gratulatur. Hi, quanquam superiores, tamen suam sententiam adversariis approbare non potuerunt. Animus principi aversus et durus. Quinam vere injuriam patiantur.*

Α'. Ὅτι δὲ μὲ, καὶ πλείω προθυμούμενον λέγειν, ἥκιστα συνεχώρουν αἱ συνήθεις τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνες (ἡ γὰρ τῶν σπλάγχνων δριμύτης, αὔξην εἰληφυῖα μακρὰν ἐκ τῶν λογισμῶν ἀγώνων ἐκείνων, καὶ ἅμα τοῦ τῆς ὥρας καύματος, καὶ πρός γε τῆς πανημερίου νηστείας, καὶ ἄκοντα μάλα συνώθει σιγᾶν. Οὐ γὰρ ἐξ ἑωθινοῦ ταῖς Συβαριτικαῖς ἐκείναις τραπέζαις καὶ ἡμεῖς κατὰ τοὺς παλαμναίους ἐνησχολήμεθα, οὐδ' ὅσα Διονύσου περιχορεύουσι θίασοι διατριβὴν παρέχειν ἐγνώκειμεν, ἀλλὰ παννύχιοί τε καὶ πανημέριοι φροντίδες καὶ θείων κινδυνευόντων μελέται δογμάτων τὴν ἡμῶν ἀπησχόλουν τότε ψυχήν). Διὸ καὶ τὸν λόγον οἱ σὺν ἐμοὶ λογάδες ἄνδρες ἐκεῖνοι διαδεξάμενοι, ὧν τὸν βίον ἔφθημεν εἰρηκότες ἀρετὴν ὁμοῦ καὶ σοφίαν κοσμεῖν, [P. 613] ἄριστά τε καὶ τελεώτατα διειλέχθησαν, καὶ μάλα γενναίαν τὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἔνδειξιν ἐνεδείξαντο. Ῥᾴδιον δ' ἔσται κἀκεῖνα μανθάνειν τοῖς βουλομένοις ἐξ ὧν κἀκείνοις γεγένηται ὑπομνήματα (95). Οὐδὲ γὰρ σιγῇ κρύψαντες οὐδ' αὐτοὶ λήθης ἀφῆκαν κληροῦσθαι βυθούς· ἀλλ' ὅσον ὁ τοῦ διωγμοῦ καιρὸς καὶ αὐτοῖς ὁμοίως ἡμῖν συγκεχώρηκε, γραφῇ τὰ τοιαῦτα παρέπεμψαν, καὶ, ὅσον ἐφικτὸν, τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐξετραγῴδησαν ἕκαστος πάθη, μήπου καὐτοῖς ὀψιγόνοις αἱ τῶν ἀντιθέτων πλεονεκτήσασαί πως διαβολαὶ τὰς ἀπειροκάλους λυμήνωνται διανοίας, οὐ σιδήρῳ καὶ πυρὶ καὶ ὅπλοις βαρβαρικοῖς, ἀλλὰ τῇ τῆς πολυμιγοῦς αἱρέσεως ἐκείνης κακίᾳ, θάνατον ἀθάνατον τῇ ἀθανάτῳ ψυχῇ προξενήσασαι.

Β'. Ἄρτι δὲ καὶ νὺξ ἐπιοῦσα ἠρέμα καὶ κατὰ βραχὺ τὰς ἡλιακὰς αὐγὰς ἐπεβόσκετο, καὶ τὰ τῆς ἡμέρας συνέστελλε κράσπεδα, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν τὸ καθαρῶς ἐν οἴκοις βλέπειν ἀφῃρεῖτο, καὶ λαμπάδες (96) πυρὸς εἰσεφέροντο, φῶτα κτιστὰ κομίζουσαι· καὶ ἅμα ἀνεγινώσκοντο πάλιν, ἃ κατὰ

I. Plura me dicere cupientem solitus capitis dolor non sivit. Quippe et viscerum acrimonia, quam illorum certaminum curæ, et illius tempestatis calor nimius, simulque inedia toto die tolerata, valde auxerant, quantumvis nolentem me ad silendum compulit. Non enim, ut impii Palamitæ, Sybariticis illis mensis mane operati ipsi quoque fueramus; nec in iis, quæ Bacchi chorus frequentat, C tempus conterendum esse censueramus : sed animum nostrum per illud tempus occupaverant perpetuæ diu noctuque sollicitudines, et sacrorum dogmatum in discrimen adductorum commentationes. Itaque illi, quos virtute simul et doctrina ornatos supra diximus, lectissimi viri, qui mecum aderant, dicendi munere suscepto, optime et copiosissime disputarunt, ac veritatis fortiter defendendæ nobile exemplum ediderunt. Facile autem erit volenti cuique illa discere ex commentariis, quos ii etiam fecerunt. Nam nec ipsi ea silentio pressere, nec obruenda oblivioni tradidere : sed quatenus persecutionis tempus iis quoque permisit, D litteris mandaverunt, et Ecclesiæ mala singuli, quantum licuit, **976** tragice lamentati sunt, ne forte apud posteros calumniæ adversariorum, postquam superiores quodammodo evasissent, rudis vulgi mentes inficerent, animæque immortali non ferro, aut igne, aut barbaricis telis, sed illius miscellaneæ hæreseos labe, mortem immortalem afferrent.

II. Jam autem et nox adveniens sensim et paulatim solis lumen absumebat, et extremas diei oras sic condebat, ut in domibus non clare hominum oculi cernerent ; jam ignifieræ lampades allatæ creata lumina apportabant, cum rursus lecta sunt ea quæ multo ante tempore adversus Barlaamum illum

### Variorum notæ.

(95) Vide Joan. Cyparissiot. *Palamicarum transgressionum* lib. I, serm. 4, cap. 10 in fine. BOIVIN.

(96) Alludit ad opinionem Palamæ de lumine increato BOIVIN.

Calabrum de divino lumine decreta fuerant. Hic scilicet illis perpetuus mos est. Nullum usquam aliud diverticulum, nullum nisi hoc cladi suæ obtendendum velum habent; adeoque circa illum montem coguntur semper versari, et subinde illuc per fraudem sese recipere, ne forte ea quæ iidem usque in sinu fovent et nutriunt iconomachiæ orgia, velut in maris fluctus delata, silentio alto sensim mergantur.

III. Cum itaque nos damnati silentio essemus, et eorum quæ illic dicta fuerant pleraque hi pro sua voluntate interpretarentur; et quam Joannes Damascenus ὑπερτελῆ et προτέλειον gloriam vocat, isti divinitatem inferiorem, aliam ab substantia B divina, ac per se quidem increatam, infinities autem infinite ab illa diversam et omnino alienam, denique substantiæ expertem esse dictitarent; **977** quidam ex nostris, animo vehementius commoto, exclamare ausus est: « O cœlum! ecquid igitur de incarnato Verbo Deo dicendum erit? Quando enim hæc nihil potest supra se habere (quomodo autem possit, quæ super omnia et præ omnibus perfecta est? nam quæ est summe perfecta, ea nihil est perfectius), apparet eum majori subesse, inferiorisque esse divinitatis, et creaturam unam de multis exsistere. Atque ita statim tollitur magnum incarnationis mysterium; tolluntur omnia, simul quasi collecta, Ecclesiæ dogmata; nec jam hujusce rerum universitatis conditorem alium agnoscere est, præ- C ter istam, novis decretis nova doctrina constitutam, substantiæ expertem, et alteri subjectam divinitatem. Proinde inanis est ea, quæ hactenus viguit, orthodoxorum religio: deletur ipse quodammodo exercitus sanctorum, qui ea quæ Palamas prædicat non intellexerunt. Proh tuam, Christe, patientiam! » His dictis, gravissime correptus est, exterritusque obmutuit. Nimirum hæc illi vox reddita: non licere ei, qui solem postera die incolumis vellet aspicere, principum voluntati decretisque in mediis palatiis refragari. Cum autem et alia multa ibidem ab illis, prout principi libebat, dicta essent, concilium dimissum est ea lege, ut triduo post ad similem concionem rursus convocati adessemus. Sed illud pene me præteriit.

A τοῦ Βαρλαὰμ ἐκείνου τοῦ Καλαβροῦ περὶ τοῦ θείου φωτὸς ἐψήφισται πάλαι πολύν τινα χρόνον, κατὰ τὴν σφετέραν ἀεὶ συνήθειαν. Μηδὲ γὰρ ἄλλην ἔχοντες ἀποστροφὴν οὐδαμῇ, μηδὲ προκάλυμμα τῆς σφετέρας ἥττης οὐδὲν, περὶ τὸ ὄρος ἐκεῖνο διηνεκῶς ἐξ ἀνάγκης εἱλοῦνται, καὶ συχνὴν παρ' ἐκεῖνο κακούργως ποιοῦνται τὴν ἀναχώρησιν, μὴ λάθῃ ῥοθίοις ἴσως παρενεχθέντα σιγῆς τὰ σφίσιν ἀεὶ τιθηνούμενά τε καὶ γαλακτοφορούμενα τῆς εἰκονομαχίας ὄργια.

Γ'. Σιγῆς οὖν ἡμῶν καταψηφισθείσης, καὶ τῶν ἐκεῖ ῥηθέντων (97) τὰ πλείω κατὰ τὸ σφίσι βουλόμενον ἐξηγουμένων αὐτῶν, καὶ ἣν ὁ ἐκ Δαμάσκου φησὶ Ἰωάννης ὑπερτελῆ καὶ προτέλειον δόξαν, ἐκείνων ὑφειμένην ἀποδεικνύντων εἶναι θεότητα, τῆς θείας ἑτέραν οὐσίας, καὶ ἄκτιστον μὲν καθ' ἑαυτὴν, διαφέρουσαν δ' ἀπειράκις ἀπείρως, καὶ ἠλλοτριωμένην ἐκείνης παντάπασι, καὶ ἀνούσιον, ἐτόλμησέ τις τῶν ἡμετέρων, « Ὦ ἥλιε, » περιπαθῶς ἀναβοῆσαι καὶ, « Τί ἂν τις (φάναι) φαίη περὶ τοῦ σαρκωθέντος Λόγου Θεοῦ; ἐπεὶ γὰρ ὑπὲρ ταύτην οὐ δύναταί τι ὑπάρχειν (πῶς γὰρ, ὑπερτελῆ καὶ προτέλειον οὖσαν; τῆς γὰρ ὑπερτελοῦς οὐδὲν τελειότερον), ἔοικεν αὐτὸν ὑποβεβηκότα καὶ τῆς ὑφειμένης ταύτης εἶναι καὶ τῶν κτισμάτων πολλῶν. Καὶ λύεται μὲν εὐθὺς τὸ μέγα τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας μυστήριον, καὶ ἅμα πάντα συλλήβδην εἰπεῖν Ἐκκλησίας δόγματα· καὶ οὐδὲ ποιητὴν τοῦ παντὸς ἔχει τις ἂν ἔτι δοξάζειν ἕτερον, πλὴν τῆς νεωστὶ ψηφισθείσης καὶ δογματισθείσης ταύτης ἀνουσίου καὶ ὑφειμένης θεότητος. Καὶ ματαία λοιπὸν ἡ μέχρι νῦν [P. 614] ὀρθοδόξων εὐσέβεια, καὶ δῆμος ἁγίων ἔφθαρταί πως, μὴ συνέντων ἃ κηρύττει Παλαμᾶς. Τῆς ἀνοχῆς σου, Χριστέ! » Ταῦτ' εἶπε· καὶ πάνυ σφοδρῶς ἐπιτιμηθεὶς ἐπτήξέ τε καὶ σεσιώπηκεν. Ἤκουσε γὰρ, μὴ θεμιτὸν ἐν βασιλείοις εἶναι, βασιλικοῖς βουλήμασί τε καὶ δόγμασιν ἀντιλέγειν, ὃς τὸν ἐς τὴν ὑστεραίαν ἥλιον ἀπαθὴς θεάσασθαι βούλοιτο. Καὶ πολλῶν δ' ἄλλων ἐπὶ τούτοις ἐκεῖ λαληθέντων ἐκείνοις κατ' ἔφεσιν ἡγεμονικὴν, ὁ σύλλογος διελύετο, τριταίους αὖθις προσταχθὲν ἐς τὴν ὁμοίαν ἐκκλησίαν δεῖν ἀθροισθῆναι ἡμᾶς. Ἀλλ' ἐκεῖνο μικροῦ με παρέδραμε.

IV. Ante solis occasum sensim et paulatim ple- D beii, tum post eos et simul cum ipsis viri totius civitatis spectatissimi, bini ternique clam elapsi, domum se receperunt. Illi transeundo ac circumeundo, **978** quæ viderant et quæ audierant, clara voce nuntiabant. Sic brevi tempore aures totius urbis pervasit, et spectaculum publicum fuit, victi Palamæ et sectatorum ejus ignominia: tum quas ob causas victus ac pudore confusus fuisset, divulgatum est. Itaque domibus exsilientes, ut fors tulit, singuli confuso ordine, viri, mulieres, pueri, vicos et compita frequentes, rari, promiscui, inter se

Δ'. Πρὶν γὰρ δεδυκέναι τὸν ἥλιον, ἠρέμα καὶ κατ' ὀλίγους ὁ δῆμός τε ὑπεξῄεσαν καὶ ἅμα ἐπὶ τούτοις καὶ σὺν τούτοις, ὅσον τῆς πόλεως ὄψις ὑπῆρχε, σύνδυο καὶ σύντρεις λεληθότως ὑπεξιόντες, ἀνεχώρουν οἴκαδε· οἳ δὴ καὶ τρανῇ τῇ φωνῇ, διιόντες τε καὶ περιιόντες, ἐκήρυττον ἅ τ' εἶδον ἅ τ' ἤκουσαν· ὡς ἀκουστὴν ἐν βραχεῖ καὶ θεατρικὴν γενέσθαι πάσῃ τῇ πόλει τὴν μετ' αἰσχύνης ἧτταν τοῦ Παλαμᾶ, καὶ οἵτινες εἶεν ὁμόδοξοι τουτῳί, καὶ ἅμα τὰς αἰτίας, δι' ἃς ἡττήθη τε καὶ ᾐσχύνθη. Ὅθεν τῶν οἰκιῶν ἐκθέοντες, ὡς ἔτυχον ἕκαστοι, φύρδην εἰπεῖν, ἄνδρες, γυναῖκες, ὁμοῦ καὶ παισὶ, τάς τε παρόδους καὶ τὰς

Variorum notæ.

(97) In concilio contra Barlaamum habito. Boivin.

τριόδους συχνοὶ καὶ σποράδην καὶ ἀναμὶξ διελάγχανον, ἄλλοι κατ' ἄλλα μέρη τῶν ὁδῶν συνιστάμενοι, καὶ ἐποπτεύοντες καὶ ἀνερευνῶντες ὅστις εἴη ὁ Παλαμᾶς, ἐφιέμενοι τοὺς ὀδόντας ἐμπῆξαι τῷ ταλαιπώρῳ (98), ὅτι τὰ πάτρια τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καταλύειν τολμῴη δόγματα· καὶ ἅμα συχνοῖς ἀναθέμασι καθυπέβαλλον, ὥσπερ ἀπὸ συνθήματος ἅπαντες· ὡς ἐκεῖνον, δείσαντα μὴ διασπαραχθῇ περιφανῶς οὑτωσὶ, συσταλῆναί τε τὴν ταχίστην καὶ ἀποκρύψασθαι. Τῶν δ' ἄλλων, ὅστις ἔγνωσται σαφῶς τῆς ἐκείνου φατρίας ὤν, χωρὶς πληγῶν οὐδεὶς ἀπηλλάττετο, πλὴν ὅστις ὑπόκρισιν ἑτέρου προσώπου λαμβάνων ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἀναθέματι καὶ ἀραῖς Παλαμᾶν καὶ αὐτὸς καθυπέβαλλε. Καὶ μὲν δὴ κατόπιν ἡμᾶς ἐπιόντας τοῖς ὕμνοις ἐγέραιρόν τε καὶ ἐστεφάνουν, ὡς τῆς πατρίου δόξης καὶ εὐσεβείας ἀθλητὰς καὶ προβόλους καὶ ῥᾷστα δὴ τὸ ζῆν ἑτοίμους προΐεσθαι λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν κειμένων ἄνωθεν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας δογμάτων.

E. Καὶ ὁ μὲν τῆς πρώτης ἡμῖν ἡμέρας ἐκείνης πλοῦς οὕτω καλῶς καὶ σὺν ἀσφαλείᾳ διήνυσται, τῆς τοῦ Θεοῦ δεξιᾶς οἰακιζούσης τὴν τῶν ἡμετέρων ἀγώνων ὁλκάδα καὶ κῦμα πᾶν ἀντιβαῖνον ἰσχυρῶς ἀποτρεπομένης. Πολλαῖς γὰρ χειμώνων ἀντιπνοίαις περιτυχόντες, ἀρχοντικῶν τε καὶ ἡγεμονικῶν, πολλαῖς δ' ἐμπεπτωκότες πειρατῶν [P. 615] εἰπεῖν ἐφεδρείαις, πρεσβυτέρων, ἐπισκόπων τε καὶ τῶν τοιούτων (ἐῶ γὰρ τῶν γε παραβομβούντων κολάκων τὸ πλῆθος) ὑπερέσχομεν ξύν γε Θεῷ, κινδύνου παντὸς καταπεπλευκότες ὑπέρτεροι. Εἰ δὲ μὴ καὶ τοὺς ἀνθισταμένους αἰσθέσθαι πεπείκαμεν, καὶ ἀνανῆψαι, καθάπερ ἐκ μέθης μεγάλης, τῆς πλάνης, καινὸν οὐδέν. Κύριοι γὰρ ἡμεῖς (99) οὐ τῆς τῶν ἀλλοτρίων γνώμης, ἀλλὰ τῆς πρὸς τὸ τοῦ ζήλου καλὸν ὁρμῆς καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγων· τῶν δ' ἐντεῦθεν ἀποβαινόντων, μόνη καθάπαξ ἡ δυναστεύουσα κρίσις ἅμα καὶ χείρ. Ταύτην δ' εἰς ἀντίπαλον τῆς ἀληθείας μοῖραν ἀποῤῥαγεῖσαν ὁλοσχερῶς, καὶ τῷ χρόνῳ βεβαιωθεῖσαν, σιδηρᾶν τινα καταστῆναι ξυμπέπτωκε καὶ ἀνεπίστροφον ὅλως εἰς τὴν τοῦ κρείττονος φύσιν. Οὐ γὰρ δικαιοσύνης ἄσκησις, οὐδ' ἐπιστήμης κανόνες, ἀνεχάλκευσάν τε καὶ οὕτως ἐσφυρηλάτησαν, ἀλλ' ἐριννύες κακοδαίμονες καὶ πονηρῶν Τελχίνων θίασος. Τὰ μὲν γὰρ ἀπὸ δικαίας ἀρχόμενα ῥίζης καὶ εὐπαγοῦς μονιμώτερον καὶ τὸ ἄνθος φυλάττει, καὶ οὐ ῥᾷστα θορυβούμενον ὑφ' ἡλιακοῦ τινος καύσωνος· τὰ δ' ἀσθενῆ καὶ ἀδόκιμον ἔχοντα τοῦ καλοῦ τὴν ἀρχὴν ἐν μέσῃ τῇ ἀναδρομῇ μαραινομένην ὡς τὰ πολλὰ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀκμὴν καταλείπει. Διότι ἐκεῖ μὲν αὐτοφυεῖς τινες καὶ αὐτόχθονες τοῦ καλοῦ συνοικοῦντες τρόποι πρόδρομον κήρυκα τὴν τοῦ ἄνθους αὐτάρκη παρέχονται βλάστην, ἐκ τῆς προφανοῦς οἱονεὶ μαντικῆς τἀφανοῦς τὴν εὐγένειαν ἐμφανίζοντες. Ἐνταῦθα δ' ἀχορήγητον ἔχουσαι ῥίζαν ἀγαθῶν πηγῶν ἀφθονίας, αἱ τοῦ ψεύδους αὔλακες, βραχὺ φα-

A partiebantur, et alii aliis vicorum partibus insessis, quisnam esset ille Palamas explorabant et curiose investigabant, atque illi infelici, quod sanctæ Dei Ecclesiæ patria dogmata rescindere auderet, dentem infestum infigere cupiebant : eumdemque omnes, velut de compacto, exsecrabantur, multoque et crebro anathemate percellebant. Unde ille, veritus ne sic palam discerperetur, celerrime se subduxit et occuluit. Cæterorum, quos de ejus sodalitio esse constitit, plagarum expers nullus effugit, nisi qui, persona alia per simulationem induta, Palamam ipse quoque aliorum exemplo devovisset et anathema esse jussisset. At nos, qui pone sequebamur, tanquam patrii dogmatis fideique athletas ac propugnatores, atque ut vitam pro
B antiqua Ecclesiæ Dei doctrina effundere paratissimos, laudibus remunerabantur et coronabant.

V. Ita primi illius diei cursum prosperum et inoffensum peregimus, nostram in iis certaminibus navim Dei manu gubernante, et fluctus quoscunque **979** oppositos fortiter depellente. Tametsi enim multæ nobis procellæ a principibus et ab imperatore, ventis quasi reflantibus, objectæ sunt, atque in multas, ut ita dicam, prædonum insidias incurrimus, presbyterorum dico, et episcoporum, aliorumque ejusmodi (omitto astrepentium adulatorum turbam); tamen, Deo juvante, ex omnibus
C periculis emersimus, et appulsa ad portum navi superiores evasimus. Quod si adversariis non persuasimus, sic ut sensum acciperent, et ex errore, tanquam ex magna ebrietate, ad bonam frugem se reciperent, nihil mirum. Quippe penes nos est non voluntas hominum dissidentium, sed ejus quæ zelo inest laudis studium et veritatem defensura oratio : eventus autem ex judicio et manu principis præpotente omnino pendent. Porro a veritatis partibus avulsus ille, et adversæ factioni addictus, sic tempore obfirmatus est, ut ferreus quodammodo evaserit, et ad melius institutum convertere se haudquaquam curet. Neque enim eum æquitatis ratio explorata, aut aliqua scientiæ regula, sed Furiæ infelices, et malorum geniorum thiasus, talem re-
D conflarunt, et velut malleatum indurarunt. Quæ videlicet ex radice oriuntur bona et solida, eorum flos diuturnior, æstivi solis ardore haud facile affligitur. Quæ autem infirmam et minus generosam habent pulchri bonique originem, ea plerumque in medio progressu marcescentem virtutis florem deserunt. Itaque illa quidem ingenuas et indigetes quasi virtutes socias habent, quæ evidentibus præsagiis latentem generositatem declarantes, **980** florem exuberantem, velut præcurrentem nuntium, præmittunt : hæc vero, quia fundus mendax bono-

## Variorum notæ.

(98) Vide Philothei patriarchæ *Antirrheticum* I, cod. Reg. 1996, fol. 14 v. et seq. BOIVIN.
(99) Sic supra lib. XV, cap. 7, sect. 7. BOIVIN.

rum fontium uberem copiam radici non sufficit, aliquantisper visa assurgere omnino demum evanescunt. Enimvero quod ex animo bene affecto et ex zeli justitia tanquam fonte profluit, id si successu legitimo careat, ipsum quidem injuria minime afficitur : sed qui lances justitiæ moderandas sortitus, vera ratione excussus est, nec in iis quæ probaverat perseveravit, is vere injuriam patitur.

A νεῖσαι, λοιπὸν ἀπεκρύψαντο. Τὸ γὰρ ἐπ' εὐνοίας καὶ δικαίου πηγαζόμενον ζήλου, εἰ μὴ προσηκόντων ἐπιτυχὲς κατασταίη, ἀδικεῖται μὲν οὐκ αὐτό· ἀλλ' ὃς τὰς τῆς δίκης μὲν λαχὼν διευθύνειν πλάστιγγας, ἔπειτα τῆς τοῦ προσήκοντος ἀποῤῥαγεὶς φαντασίας, οὐκ ἐνέμεινεν οἷς ἔστερξεν.

## CAPUT V.

*Palamas Cantacuzenum adit. In Gregoram et in cæteros orthodoxos acri oratione invehitur. Ut Palamæ jussa imperator exsecutus sit. Orthodoxorum diversi affectus, fiducia, trepidatio, mœror.*

I. Cæterum Palamas, totam illam noctem maximo metu et gravissimis curis anxiam cum traduxisset, orto statim die in palatium abit, indignabundus et furoris plenus, ad imperatorem accedit, animum furentem impudentibus verbis prodit, quæ heri sibi acciderint dolentissime narrat; atque ut Aquilo violentus et insanus irruens agitat faciem æquoris, ita hic omnes iras afflando animum illius ventilat, ob eam scilicet causam, quod Byzantii nostro instinctu illam in se irruptionem fecerint.

Α'. Ὁ μέντοι Παλαμᾶς [P. 616] περίφοβον ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα διενεγκὼν (1), καὶ μάλιστα πεφροντισμένην, ἅμα ἕῳ (2) ἀπῄει ἐς τὰ βασίλεια, B ὑβριοπαθῶν καὶ μανίας μεστός· καὶ τῷ βασιλεῖ παραστὰς γλώττης ἀσελγείᾳ τὸ μαινόμενον ἐδημοσίευε τῆς ψυχῆς, τά τε χθὲς αὐτῷ συμπεσόντα περιπαθῶς ἀφηγούμενος καὶ πρὸς πάντας θυμοὺς ἐκριπίζων αὐτοῦ καθ' ἡμῶν τὴν ψυχήν· καθάπερ θαλάττης πρόσωπον, ὁπότε βαρὺς καὶ μαινόμενος ἀπαρκτίας ἐνσκήψειεν ἐπ' αὐτήν, αἰτίους ἡμᾶς ὁμόσε προφασιζόμενος γεγενῆσθαι τῆς τῶν Βυζαντίων ἐκείνης φορᾶς κατ' αὐτοῦ.

II. Ac, « Nisi te, inquit, erigas et ad ultionem accingas, in ipsam statim imperatoriam majestatem periculum invasurum esse exspecta. Scis quippe, scis profecto, quæ de fide et dogmatis opinio mea est, eamdem prorsus tuam quoque esse. Nam convicia et plenas ludibrii cavillationes silentio prætereo, quibus multis et variis per ipsas vias et plateas intemperanter adversarii indulgent, magnam nobis impietatem et fidei totius apertam violationem **981** exprobrantes. Neque vero fieri potest, ut qui mecum pugnant, ii tibi bene velint, nec qui meis dogmatis contradicunt, socios ii se tibi adjungant. At tu, si non antehac, saltem nunc demum mea illa consilia recte recordaberis. Nonne ego illud te præmonueram, ne pauca quidem dicendi liberiusve proloquendi copiam iis fieri oportere? Undenam vero, nisi inde, quamplurimi in nos consurrexerunt, aut quo instigante tot talesque furias celerrime conceperunt non solum plebeii, sed et quotquot dignitate ac generis gloria conspectiores sunt? Nulla certe alia re impulsi, nisi illa Gregoræ oratione perlonga, quæ nihil lene aut æquabile habuit; sed quæ multiplex et varium et velut salebrosum exhibuit, quidquid subtilius cogitatum sub ipsis verbis latebat et quasi subrepebat; alioqui tamen ad vulgus deliniendum et ad captandum populi favorem accommodata, atque ad omnium voluntatem, præterquam ad nostram, sensim conformata. Quidni autem ille aperta audacia elatus fuisset, qui te nihil contrarii, nihil duri seu dicere seu facere videbat adversus illam dicendi libertatem, illasque refutationes, et quæcunque false dicta intermiscuit,

Β'. Καὶ, « Εἰ μὴ διαναστῆναι βούλοιο πρὸς ἐκδίκησιν, » φησὶ, « κατὰ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτίκα μάλα τὸν κίνδυνον ἥξειν προσδόκα. Οἶσθα γὰρ, οἶσθα σαφῶς, ὡς ἅπερ ἐμοὶ νενόμισται περὶ πίστεως καὶ δογμάτων, ταῦτα πάντως καὶ σοί. Ἐῶ γὰρ λέγειν λοιδοριῶν καὶ χλευασμῶν, εἰρωνείας μεστῶν, ὁπόσοι C πολλοὶ καὶ ποικίλοι παρὰ τὰς ἀγυιὰς καὶ πλατείας ἀκρατῶς καλινδοῦνται, μακρὰν ἡμῖν τὴν ἀσέβειαν ἐγκαλοῦντες, καὶ τῆς ὅλης πίστεως ἐμφανῆ παρασπόνδησιν. Οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν, ἐμοὶ μαχομένους σοί γ' εὐνοεῖν· οὐδ' αὖ τοῖς ἐμοῖς ἀντιλέγοντας δόγμασιν ἅμα συναίρεσθαι σοί. Σὺ δ' εἰ μὴ πρὶν, ἀλλὰ νῦν ὀψὲ γοῦν ὀρθῶς τῶν ἐμῶν βουλευμάτων ἐκείνων μεμνήσῃ. Ἢ οὐδὲ λόγων ἐγώ σοι προὔλεγον οὐδὲ μικρῶν γοῦν μεταδιδόναι χρῆ σφισι καὶ παῤῥησίας; ἢ πόθεν ἄλλοθεν παμπληθὲς κεκίνηται καθ' ἡμῶν, καὶ τίς εἰς τοσαύτην καὶ τοιαύτην κακίαν ἐξέμηνε τὴν ταχίστην, μὴ μόνον ὁπόσον τοῦ δήμου, ἀλλ' ἤδη καὶ ὅσον ὄψιν ἔχει τιμῆς τε καὶ γένους εὐκλεεστέρου; οὐδαμόθεν ἄλλοθεν, ἢ τῆς τοῦ Γρηγορίου μακρηγορίας ἐκείνης, οὐδὲν γαληνὸν οὐδὲ λεῖον ἐχού- D σης, ἀλλὰ πολὺ μὲν καὶ ποικίλον, καὶ οἷον εἰπεῖν ἀκανθῶδες ὅλον, τῆς περινοίας τὸ ὑφέρπον ἀπεμφαινούσης· δημοτερποῦς δ' ἄλλως, καὶ πρός γε τὸ δημαγωγικώτερον εὖ συγκειμένης, καὶ συναναχρωννυμένης ἠρέμα πρὸς τὴν πλὴν ἡμῶν τῶν ἄλλων θέλησιν. Ἢ πῶς οὐκ ἂν εἰς θάρσος ἐπῆρτο περιφανῶς, οὐδὲν ἀντίβαιον καὶ βίαιον φάσκοντά σε θεώμενος, οὐδὲ δρῶντα [P. 617] μηδὲν κατὰ τῆς παῤῥησίας καὶ τῶν ἐλέγχων ἐκείνων, καὶ ὅσα μεταξὺ χαριεντίσματα προὔφερε, κοινῇ κατειρωνευόμενος ἅπαντας καὶ σκώπτων εἰς ἀμαθίαν, καὶ μηδὲν ἐκ τοῦ ἥττονος

### Variorum notæ.

(1) Cum his confer ea quæ apud Philotheum leguntur loco indicato. BOIVIN.
(2) Die 28 mensis Maii. BOIVIN.

A φάσκων, ἀλλ' ὅλον τὸν λόγον κατατείνων δόλιχον ἀδεῶς κἀπὶ γλώττης συχνὰ παρεισκυκλῶν ἐκ τοῦ μείζονος τὸ πάτριον σέβας τῆς πίστεως, καὶ τὸ μὴ χρῆναι κινεῖν πατέρων ὅρια, μηδ' εὐαγγελίζεσθαι τῶν κυρωθέντων καὶ παραληφθέντων ἕτερα, ἀλλ' ἐκείνοις μόνοις ἐμμένειν καὶ στέργειν τὸν ἅπαντα χρόνον, οἷς τε ἔμαθέ τις καὶ ἐπιστώθη πρὸς τῶν ἀποστολικῶν κανόνων καὶ θεσμῶν. Καὶ τί δεῖ πάντ' ἐκεῖνα λέγειν καθ' ἕκαστα; Ἴσασι γὰρ ἅπαντες, ὁπόσοι τοῦ θεάτρου γεγόνασιν ἐκείνου μεστοὶ, πῶς ἐκείνην σχεδὸν ἀνάλωσε τὴν ἡμέραν, ἐν ἁπλότητι λόγων ὑποκαθημένην τε καὶ ὑφέρπουσαν οἱονεὶ προλοχίζων καὶ παραμιγνὺς περίνοιαν, καὶ τὰ μὲν οἰκεῖα ἐξαίρων, τῶν κειμένων ὅρων δῆθεν ἐξιόντα οὐδαμῆ, πασῶν δὲ καὶ παντοίων γεμούσας ἐκτόπων ἐπιεικῶς ἀποφαίνων βλασφημιῶν τὰς ἐμὰς συγγραφάς· ὡς πάνθ' ὁμοῦ λαμ- B πρῶς ἐκδημαγωγηθῆναι τὰ πλήθη· παροξυνθῆναι δ' ἅπαντας καθ' ἡμῶν, ὅσοι τε τῶν εὐπατριδῶν καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως ἐχόντων. Ἀλλ' ἄγε δὴ, μεταπεμψάμενος πάντας ἀγορανόμους ὁμοῦ καὶ δημάρχους, κέλευε μαστιγίας ἐκείνους ἅπαντας ἀποδεῖξαι ταχέως, καὶ τῶν ἱματίων γυμνοὺς, καὶ ἅμα πάσαις καὶ παντοδαπαῖς ἐγκεκλεισμένους εἱρκταῖς, ὅσοι τοῦ σύρφακος ὄχλου τυχόντες οὐκ αἰδοῦνται τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἐγχειροῦντες, ἵνα μονότροπός τις ἅπασι γένηται φόβος· ὥστε τῆς ἀγοραίου καὶ θεατρικῆς παῤῥησίας τὴν ταχίστην ἀποσχομένους πρὸς τὴν ὡρισμένην ἕκαστον ἐπείγεσθαι τοῦ βίου τελευτὴν οὑτωσί. Κἄπειτά σοι δεδογμένον ἔστω, καὶ προὐργιαίτατον ἁπάντων μάλιστα, συνέδριον ἅμα τῷ πα- C τριάρχῃ τήμερον πάντων ἐνταῦθα γενέσθαι τῶν ἐπισκόπων. Ἅπασι γὰρ ἐπὶ ξυροῦ τὰ τῆς καταδίκης ἐπίσης ἵσταται, συλλειτουργοῖς καὶ ὁμόφροσιν ἅπασιν οὖσιν ἡμῖν· καὶ χρὴ πᾶσιν ἐπίσης φροντίζειν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν. Εἰ δέ τινες, εὐλαβείας προφάσει, τῆς ἡμῶν ὁμονοίας ἀποῤῥήγνυσθαι πάνυ τολμῷεν, τάχιστ' ἂν σοῦ βουλομένου τῆς σφετέρας αἴσθοιντο κακοβουλίας. Οὔτε γὰρ ἐκείνους ἕξουσιν οὓς εἵλοντο φίλους, καὶ ἅμα οὓς ἔχουσιν, ἀπολωλεκέναι σφίσι δεήσει· μᾶλλον δ' ὧν ἔχουσιν ἐπισκοπῶν στερήσονται, καὶ ἅμα τῶν προσδοκωμένων ἀπὸ σοῦ λημμάτων ἥκιστα ἐπιτεύξονται· καὶ πρός γε ὧν ἀποτυγχάνουσι οὗτοι βλέποντες ἀντιλαμβανομένους ἑτέρους, ἀποπνιγήσονται ῥᾷστα τοῖς ἐκτόποις νέφεσι τῶν λογισμῶν· καὶ ἢ μεταμεληθέντες ἐμπειρίας τοῖς ἄλ- D λοις ὑπόδειγμα πρὸς τὸ βέλτιον ἔσονται· ἢ τῇ κακοβουλίᾳ στοιχήσαντες, ἥνπερ εἵλοντο, ταύτῃ καὶ συμφθαρήσονται, [P. 618] γεγονότες εἰς ἀβάτους ἐρημίας ἐξόριστοι. Ταύτην ἔγωγε μόνην ὁρῶ τὴν ὁδὸν, ἐπιῤῥῶσαι μὲν ἱκανὴν τὰ ἡμέτερα, τὰ δὲ τῶν ἀντιθέτων ῥᾳδίως κατενεγκεῖν. Εἰ γὰρ ἀνίσχυροι τήμερον ὑφ' ἡμῶν οὑτωσὶ καθιστάμενοι παρανόμων γράφονται ἡμᾶς, εἰ χώραν ἕξουσι τοῖς προβαλλομένοις ἐγκλήμασι καὶ θρόνων καὶ τιμῶν ἀπελαύνειν ἡμᾶς, ποῦ οὐκ ἂν αἰσχύνης ἐλάσειε τὰ ἡμέτερα, ποῦ δ' οὐκ ἂν ὀφρύος καὶ τύφου τὰ σφέτερα αὐτῶν; ἢ πολλή μεντἂν εἴη ῥᾳθυμία, καὶ θανάτου φάναι γείτων κομιδῆ, περιορᾷν καθημένους ἡμᾶς οὑτωσὶ ἀργοὺς, καὶ τὰ μέγιστα περὶ ἐλαχίστου τιθέντας, μὴ πρὶν ἢ

cum omnes simul cavillando jocandoque ut indoctos irrideret, ac nihil sic loqueretur ut inferior, sed absque ullo metu totam orationem longius produceret, et patriam fidei reverentiam, tanquam superior, in ore haberet et subinde iteraret, auctorque esset, ne termini a patribus constituti moverentur, aut præter illa, quæ sancita et recepta essent, alia evangelizarentur; sed ut ea **982** sola perpetuo observarentur et approbarentur, quæ quisque didicisset, et quorum fidem ex canonibus et constitutionibus apostolorum firmam accepisset. Quid vero necesse est omnia et singula recensere? Quicunque illo spectaculo se expleverunt, ii sciunt quomodo ille diem fere consumpserit; occultam et clam subrepentem solertiam in simplicitate sermonis quasi insidiatricem collocans et interserens; ac sua quidem verbis extollens, utpote extra constitutos fines nequaquam evagata; mea autem scripta quibuslibet, et cujusquemodi absurdis blasphemiis plena utique affirmans. Sic totam multitudinem facile sibi mancipavit; et quoscunque patricios ac diversæ conditionis homines in nos irritavit. Agedum ædiles et tribunos plebis omnes arcesse, tum quotquot de infima plebe non verentur captu suo altiora affectare, quamprimum vestibus exutos, et quolibet passim carcere inclusos, verberibus cædi jube. Ita omnes unus et simplex metus continebit. Ita publica et aperta audacia statim abjecta, præscripta quisque vitæ munia studebit implere. Deinde sic statuito, et ante omnia operam dato, ut omnes hodie episcopi cum patriarcha huc conveniant. Periculum quippe evidens et præsens omnibus pariter impendet, ne condemnentur, quoniam ii omnes nobiscum faciunt et sentiunt: adeoque omnes oportet sibi ipsis æquali sollicitudine consulere. Quod si qui per speciem **983** metus, rupto concordiæ vinculo, plane a nobis conentur discedere, ii, si velis, imprudentiam suam cito agnoscent, qui nec illos, quos amicos delegerint, habituri sunt, et iis, quos nunc habent, amissis necessario carebunt. Imo et episcopatibus, quos possident, spoliabuntur, et sperata ex te emolumenta minime consequentur: et cum alios videbunt ea percipere, quorum ipsi possessione exciderint, dolore oppressi disrumpentur; atque aut pœnitentiam agentes, exemplo aliis præibunt, ut quid sit melius cognoscant: aut si in eo, quod amplexi fuerint, malo consilio perseveraverint, in invias solitudines relegati, cum suo illo malo consilio male peribunt. Hanc ego viam solam reperio corroborandis rebus nostris, adversariorum autem partibus deprimendis parem. Nimirum hi, si hodie, viribus per nos ita imminutis, reos nos agunt; quid si objectis criminibus facultatem habituri sint nos sedibus et dignitatibus expellendi? quanta quæso ignominia nostra futura est, quantum illis supercilii et arrogantiæ accedet! Gravis certe torpor et proximus morti fuerit, si sic ignavi desidendo, et quæ maxima sunt minimi faciendo, res nostras despiciamus, ac non, priusquam quidvis

ipsi patiamur, crimina et imminentia inde pericula in eos totis viribus adnixi retorqueamus: ut eorum judices et præsides sedeamus, eaque illis lex sit, illud placitum, quod a nobis decretum fuerit: denique ut **984** quidquid nobis fatum ac fortuna præfinierint, id ii rerum suarum fundamentum firmum et totius vitæ præsidium immotum ducant. »

III. Atque hæc quidem in hunc modum dicta sunt ab inclyto illo Palama: neque vero sic dicta sunt, ut non statim perfecta sint; neque perfecta quidem statim, sed aliter quam convenerat: enimvero et ea ipsa die, et cumulatius quam quidquid convenerat, peracta fuerunt. Adeo imperatorem, quoties Palamam cupit ornare, ea ipsa cupiditas ad res agendas promptum efficit: adeo quidquid Palamas animo decreverit, id ille rebus omnibus agendis antevertendum putat. Quædam enim statim exsecutus est, quædam exsecuturum se statim promisit.

πᾶν τι παθεῖν, ἀντιπεριάγειν ἐκείνοις ὅλῃ δυνάμει τἀγκλήματα καὶ τοὺς ἐντεῦθεν κινδύνους, ἡμᾶς δὲ καθῆσθαι κριτὰς ἐκείνων καὶ ἄρχοντας, καὶ ὅπερ ἂν ἡμῖν δόξειε, τοῦτ' εἶναι σφίσι νόμον καὶ δόγμα, καὶ πᾶν ὅτιπερ ἂν ἡμῖν αὐτοῖς ἐπικλώσειε πεπρωμένη καὶ τύχη, τοῦτ' εἶναι στεῤῥὰν τῶν σφίσι πραγμάτων κρηπῖδα καὶ ἀμετάκλωστον βίου παντὸς ἐφόδιον. »

Γ'. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως εἴρηται τῷ θαυμαστῷ Παλαμᾷ· καὶ οὐκ εἴρηται μέν, οὐ πέπρακται δ' εὐθύς· οὐδὲ πέπρακται μὲν εὐθύς, οὐχ ὡς συντέτακται δέ· ἀλλὰ καὶ πέπρακται μὲν αὐθημερόν, τελεώτερον δ' ᾖ καθ' ἅπαν τὸ σύνθημα. Οὕτως ὀξύῤῥοπον δείκνυσιν εἰς ἔργα τὸν βασιλέα τῆς τοῦ Παλαμᾶ τιμῆς ὁ πόθος, καὶ πάντων ἔργων ἔμπροσθεν τὰ τῆς ἐκείνου γνώμης τίθεται δόγματα. Τὰ μὲν γὰρ ἔπραττε παραχρῆμα, τὰ δ' ἐπηγγείλατο παραχρῆμα.

IV. Ac tum videre erat, homines omnis generis scindi in diversos affectus; aliis tum maxime confidentibus, et firmiorem in Deo spem cum firmiori fide conjunctam collocantibus, animumque ad certamina athletica et ad martyrii luctas armantibus; aliis persecutorum immanitatem mussando accusantibus; aliis consternatis metu et formidine malorum, cum præsentium et oculis obversantium, tum eorum, quorum exspectatio, etsi incerta, majorem tamen anxietatem animo denuntiabat, quam quæ ob oculos posita essent; ac modo quidem abdentibus se et latitantibus; modo emergentibus, tanquam ex inferorum portis, et in eorum, quibus fiderent, conspectum prodeuntibus, occultumque animi dolorem per suspiria muta et per lacrymas furtivas significantibus. Esto.

Δ'. Ἦν τότε ἰδεῖν παντοδαπῶν ἀνθρώπων μεριζομένας τὰς γνώμας, καὶ τῶν μὲν θαρσαλεωτέρων μάλιστα νῦν γινομένων, καὶ πλείονα πῆξιν τῇ πρὸς Θεὸν ἐλπίδι καὶ πίστει παρεχομένων, καὶ πρὸς ἀθλητικοὺς ὁπλιζομένων τὴν γνώμην ἀγῶνας καὶ μαρτυρικὰ παλαίσματα· τοὺς δ' ὑπ' ὀδόντα τὴν θηριωδίαν λοιδορουμένους τῶν διωκτῶν· τοὺς δ' ὑποπεπτηχότας ὑπὸ φρίκης καὶ δέους τῶν τε παρόντων καὶ φαινομένων δεινῶν, τῶν θ' ὑποπτευομένων μέν, μείζω δ' ἢ κατὰ τὰ φαινόμενα τὸν θόρυβον τῇ ψυχῇ προαναφωνούντων· καὶ νῦν μὲν καταδυομένους καὶ κρυπτομένους, νῦν δ' ἀναδυομένους, ὡς ἐξ ᾅδου πυλῶν, καὶ φαινομένους οἷς ἐθάῤῥουν, καὶ στεναγμοῖς ἀφθόγγοις ὁμοῦ καὶ δάκρυσι κλεπτομένοις ὑποδηλοῦντας τὴν ἄδηλον κάμινον τῆς ψυχῆς. Εἶεν.

## CAPUT VI.

*Gregoras sese in concilio iterum sistere recusat. Socios hortatur ad veritatem fortiter defendendam. Illi ut secum veniat, ægre tandem persuadent. Ab imperatore seorsum seductus promissis et aliis artibus tentatur. Proponitur ei quæstio de substantia et operationibus divinis. Testimonium D. Basilii. Respondet Gregoras. Cantacuzenus de nova disputandi ratione ineunda deliberat cum Palama. Episcopum Tyri excludere statuunt. Item contumeliis et calumniis orthodoxos terrere. Palamas socios suos advocatum avit.*

I. Hæc cum ita fierent, et ovantis persecutionis theatrum tota civitas **985** exstitisset, advenit præfiniti temporis dies tertius, quo nos oportebat rursum convenire, et alteram concionem celebrare. Atque in meam domum rursus, ut prima illa die, eodem quo dixi modo, confluxere ii, qui nostrarum partium erant. At ego, qui ob eas, quas declaravi, causas spem omnem bonam abjeceram, ac mihi nihil jam reliquum esse certo sciebam, quod ei quæ tanta ex adverso erupisset improbitati sustinendæ par foret, simulque eos dolores, qui in caput meum grassari solerent, majorem in modum certaminibus et curis præsentibus aggravari videbam, satius duxi, conciliis et liberrimis illis sermonibus valere jussis, domi sedere, et si quid perferendum esset, id domi perferre; ut me domus mea, si minus per

[P. 619] Α'. Οὕτω γε μὴν τουτωνὶ γιγνομένων, καὶ οὕτω πανηγυρίζοντος διωγμοῦ τῆς πόλεως θέατρον γενομένης ἁπάσης, ἧκεν ἡ τρίτη τῆς προθεσμίας ἡμέρα, καθ' ἣν ἐχρῆν τὴν δευτέραν συνιόντας αὖθις ἡμᾶς ἐκτελεῖν ἐκκλησίαν· καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐμὴν οἰκίαν τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθροίζετο μέρος, κατὰ τὴν ἤδη ῥηθεῖσαν εἰκόνα τῆς πρώτης ἐκείνης ἡμέρας. Ἐμοὶ μὲν οὖν ἅπαν ἀπηγορευκότι τὸ εὔελπι, δι' ἃ μοι δεδήλωται, καὶ μηκέτι μηδὲν τὸ ἁμιλλώμενον λείπεσθαι πρὸς τοσαύτην ἐξ ἀντιπάλου ῥαγεῖσαν κακίαν σαφῶς ἐγνωκότι, καὶ ἅμα ῥοπὴν εἰληφυίας ἐκ τῶν παρόντων ἀγώνων καὶ λογισμῶν ἐπιπονωτέραν ἤδη πολλῷ τῆς ἐμῆς συνορῶντι κατορχουμένας κεφαλῆς τὰς συνήθεις ὀδύνας αὐτῆς, βέλτιον ἔδοξεν, ἐῤῥῶσθαι φράσαντα συνόδους καὶ παῤῥησίας τοιαύτας οἴκοι καθῆσθαι, κἂν τι δέῃ παθεῖν (3), οἴκοι

### Variorum notæ.

(3) *Etsi mori oporteat.* Sic apud Theocritum, Οὐδ' εἴ τι πάθοις τύ γ' ἀείδων, *ne si quidem cantando moriaris.* BOIVIN.

A τοῦτο παθεῖν· ἵν' εἰ μή τι τὸν ἅπαντα βίον οὐ μὴ τεθέαται οἶκος πρὸς ἀρετὴν διακείμενον εὖ, ἀλλ' οὖν τοῖς ἐμοῖς τελευταίοις βαπτόμενος αἵμασιν ὀψὲ γοῦν μίαν ταύτην γνοίη με κεκτημένον ἀρετὴν πολλοῦ τινος ἀξίαν, τὸ μὴ πολλοῦ τινος ἄξιον νομίζειν τὸ ζῆν.

totam vitam ad virtutem recte institutum vidisset, saltem cruore meo ad extremum tincta, quantumvis sero agnosceret instructum ea virtute, quæ, cum vitam haud magni faceret, magni ipsa fieri deberet.

Β'. Διὸ τοῖς ἄλλοις ἀνάγκην προσῆγον μὴ βραδύνειν, ἀλλὰ τοῖς ἐμοῖς βοηθοῦντας νοσήμασιν ἀπιέναι προθύμως, οὐχ εἰς ἐλέγχους καὶ διαλέξεις ἀληθείας ζητουμένης· ἀπειρηκέναι γὰρ καὶ αὐτὴν ἤδη καὶ πρὸς αἰθερίους ἀποπτῆναι θαλάμους, ἀφανείᾳ κεκαλυμμένην μακρᾷ· ἀλλ' εἰς σφαγὴν καὶ μαρτυρικὰ παλαίσματα καὶ θανάτου μακροῦ δεινότερα δεσμωτήρια. Τοιαύτην γὰρ καθ' ἡμῶν ἐξενηνέχθαι χθὲς καὶ πρότριτα, δεσμοῖς ἀδαμαντίνοις τισὶ καὶ ἀῤῥήκτοις κεχυρωμένην, ψῆφον πρὸς τῶν ἀντιπάλων καὶ B τῆς ἐξουσίας ἀρχόντων. Τῶν γὰρ μετριωτέρων, ἃ τοῖς ἐξωτερικοῖς (4) καὶ τὸ πλεῖστον δημοτικοῖς κατεψήφισται, τὰ μὲν ἤδη πέπρακται, τὰ δ' ἔτι πράττεται, τὰ δὲ καὶ πραχθήσεται. Καὶ τούτων οὐδὲν οὐδένα πάντων ὑμῶν ἀγνοεῖν οἴομαι, [P.620] θορύβου τοσούτου τὴν πόλιν περιηχήσαντος ἅπασαν. Χρεὼν οὖν, μὴ φιλοψυχοῦντας, ἀλλ' ἐῤῥωμένους, ὁμόσε πρὸς τοὺς τοιούτους χωρεῖν ἀγῶνας. Θνητῆς γὰρ λαχοῦσι φύσεως ἣν μὴ νῦν θανεῖν ἐξῇ, διὰ γοῦν τὸ τῆς φύσεως ὄφλημα τεθνήξεσθαι πάντως ἕψεται προϊοῦσι· καὶ δεῖ μὴ τὸν ἀκλεᾶ πρὸ τοῦ μετ' εὐκλείας περιμεῖναι θάνατον.

II. Quamobrem ab aliis vehementer cœpi contendere, ne cunctarentur, sed ut mihi ægro succurrentes abirent alacriter, non ad veritatem per argumenta et disputationes investigandam; jam quippe et ipsam cessisse, et densa caligine involutam in cœlum avolasse; sed ad cædem, ad martyrii luctamina, ad vincula denique omni morte graviora. Nempe eam in nos ab adversariis, et ab iis, penes quos potestas esset, heri et nudiustertius latam esse sententiam, adamantinis quibusdam et irruptis nodis munitam. Nam mitiores **986** pœnæ, quæ in laicos, eosque maximam partem plebeios, decretæ fuerunt, eæ partim vel jam sumptæ sunt, vel nunc quoque sumuntur, vel postea exigentur. Neminem autem ex vobis puto quidquam horum ignorare, tantus tumultus totam urbem personuit. Oportet itaque vos, non conservandæ vitæ cupidos, sed animo forti instructos, istis certaminibus vosmet objicere. Mortalem naturam sortiti estis. Proinde etsi licet nunc vobis mortem effugere, tamen naturæ debitum ejusmodi est, ut ætate longius provectis omnino mori necesse futurum sit. Nec vos decet, gloriosa morte posthabita, eam exspectare, quæ laude caritura est.

Γ'. Μιᾷ δ' ἀπειρηκότων φωνῇ, μὴ ἐθέλειν χωρεῖν C εἰς βασιλείους προκλήσεις καὶ οὕτω βαρβαρικὰ συνέδρια πλὴν ἐμοῦ, δείσας ἐγὼ μὴ πρόφασιν τοῦτ' εἰληφόσιν ἐκείνοις, οἷς πάντα λίθον κινεῖν καθ' ἡμῶν περίεστιν, ἐρήμην καθ' ἡμῶν εὐχερῶς καταδιαιτᾷν ἐπιγένηται, μάλα μόλις τῆς καθέδρας ἐξαναστὰς ἅμα πᾶσιν ἐκείνοις ἀπῄειν ἐκεῖσε ἀποθανούμενος, καὶ τῇ ἐκεῖ τελευτῇ συμπαραπέμψων τὰ πολυετῆ μου τῆς κεφαλῆς νοσήματα.

III. Illi vero una voce renuntiant, nolle se imperatoris vocatu tam barbara concilia sine me adire. Quamobrem veritus, ne illi qui omnem in nos lapidem movent, hac occasione arrepta, sententiam in nos, velut deserti vadimonii reos, facile pronuntiarent, ægre tandem e sede excitatus, cum iis omnibus moriturus, et inveteratos capitis morbos simul cum vita dimissurus, illuc me contuli.

Δ'. Ἄρτι δὲ περί που τὰ μέσα γενομένοις τῆς βασιλείου αὐλῆς ἀπήντησέ τις ἡμῖν τῶν πάνυ τῷ βασιλεῖ προσῳκειωμένων, καὶ μόνον ἁπάντων ἔμεγε ἀπειληφὼς προσῆγε τῷ βασιλεῖ. Κοινολογήσασθαι γὰρ ἔλεγε βούλεσθαί μοι τῶν αὐτῷ γε ἀποῤῥήτων ἔστιν ἅ. Προσεληλυθότι μοι γοῦν τυχεῖν προσγεγένηται μὲν, παρὰ δόξαν μὲν ἐμοὶ, σφίσι δ' ἐξεπίτη- D δες σφόδρα, τινὸς τῶν πάνυ μοι φίλων ἐκ παλαιοῦ, διὰ βασιλικῆς κἀκείνου προκλήσεως ἐκεῖσε τηνικαῦτα παρόντος ἐμοῦ γε εἵνεκα. Ὧν μεταξὺ καθεσθέντι μοι λέγειν ἤρξαντο κατὰ συνεκδοχὴν καὶ ἀμοιβαδὸν, παρὰ θατέρου ἅτερος τὰς τῶν λόγων ἀφορμὰς πορίζοντές τε καὶ ποριζόμενοι, καὶ πείθειν ἐπιχειροῦντες, πρῶτον μὲν χρημάτων ἐπαγγελίαις ἀφθόνοις, καὶ ὃ μοι πρὸς βουλήσεως εἴη ἂν ἕτερον ἅπαν. Ἐπεὶ δ' ἐντεῦθεν τῶν σκοπουμένων ἠλαύνοντο, μηδὲ

IV. Jam nos fere in media palatii aula versabamur, cum ex intimis imperatoris quidam accurrit. Is unum me ex omnibus assumptum ad imperatorem deducit. Eum scilicet nonnulla mecum velle communicare aiebat, quæ arcana sibi essent. Ubi propius accessi, quemdam veteri amicitia mihi conjunctissimum offendo, qui et ipse imperatoris vocatu illic tum aderat mei gratia. Id ut mihi nec opinanti, ita illis omnino **987** præmeditatis accidit. Ego vero inter illos consedi. Tum autem ii cœperunt vicissim et alternis me alloqui, alter alteri mutua suppeditantes dicendi argumenta. Ac magna primum pecuniæ vi et omni alia re, quamcunque optavissem, promissa, inflectere conati sunt. Deinde, quia hac non succedebat, propterea quod nec prima quidem dicta auribus vel mini-

Variorum notæ.

(4) Nempe Palamas auctor Cantacuzeno fuerat, ut *quotquot de infima plebe non vererentur captu suo altiora affectare, ii vestibus exuti virgis cæderentur, et in carcerem detruderentur*, pag. 617, D. supra. Boivin.

mum admitterem, altero demum et velut subsidiario conatu, ad disputandum mecum aggressi sunt.

V. Disputationem hinc ordiri visum est, quod nomen θεότητος inferius esset substantia divina, et magis proprie operationibus increatis conveniret: item quod operationes hæ increatæ magno et infinito discrimine a divina substantia distarent; quódque ex operationibus Deum cognosceremus, dicente magno Basilio: « Deum ex operationibus quidem cognoscere nos dicimus; at appropinquaturos esse ad ejus substantiam non promittimus: quoniam ejus operationes ad nos descendunt; substantia vero ejusdem inaccessibilis manet. » Hæc et similia cum dictitarent, perversas de suo interpretationes, argumentationesque absurdas, impias, et insanas subjungebant: quoniam nempe operationes ad nos descenderent, atque ex iis nos Deum cognosceremus, oportere eas increatas esse divinitates; et quorum dicta cum suis non consentirent, eos palam blasphemiæ reos sese constituere.

VI. Ego vero, qui et ægrotabam, et cæteris sociis exclusis unus præter spem insidiosis retibus interceptus **988** hærebam, quid aliud facere debui, nisi ut me, si possem, brevi oratione quamprimum inde expedirem? Pugnam certe detrectare statim haud oportuit, tametsi declinandi idonea ratio erat morbus ipse cum solitudine conjunctus. Illi enim a tergo instantes crimen mihi timiditatis objecturi, et quod locum deseruissem, reum acturi fuissent. Ad argumentum igitur ex eo ductum, quod nomen θεότητος proprie et primario non magis substantiæ quam operationibus conveniret, primum respondi; eique refellendo suffecit statim illud divi doctoris, quod tum mihi præsto in ore exstitit: « Cum Dei dico, Patris dico et Filii et Spiritus sancti. Divinitas nec ultra hæc diffunditur, ne deorum turbam inducamus; nec citra hos fines consistit, ne de inopia divinitatis damnemur. » Et rursus: « Dei autem cum dico, uno lumine et tribus circumfusi irradiemini: uno quidem, secundum rationem substantiæ seu divinitatis; tribus autem, secundum proprietates seu hypostases (si quis malit ita vocare) seu personas. Nam de nominibus nulla nobis rixa futura est, quandiu syllabæ ad eamdem notionem ferent. Quippe et indivisim dividitur, ut ita dicam, et divisim connectitur: quoniam divinitas unum est in tribus, et tria illa, in quibus est divinitas, seu quæ, ut accuratius loquar, divinitas est, unum sunt. Excessus autem ac defectus omittamus. » Pariter et Gregorius Nyssenus ait: « Si hoc nomen, *Deus*, substantiam significat, unam divinæ Trinitatis substantiam **989** confitendo, unum Deum statuere nos apparet, quoniam unius sub-

A τὴν πρώτην ἀκοὴν ἐμοῦ γε προσιεμένου μηδὲ μικρὸν γοῦν, τὸν δεύτερον πλοῦν διαλέγεσθαι ἐπεχείρησαν.

Ε'. Καὶ ἦν ἡ τῆς διαλέξεως εἰσαγωγή· ὅτι τε τῆς θεότητος ὄνομα δεύτερόν ἐστι τῆς θείας οὐσίας καὶ ταῖς ἀκτίστοις ἐνεργείαις κυρίως μᾶλλον ἁρμόττει· καὶ ὅτι τῶν τοιούτων ἀκτίστων ἐνεργειῶν πολλὴ καὶ ἄπειρος ἐκ τῆς θείας οὐσίας ἐστὶν ἡ διαφορά, κἀκ τῶν ἐνεργειῶν γινώσκομεν τὸν Θεόν· καὶ ὡς ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος (51), « Ἐκ μὲν τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δ' οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν· ἡ δ' οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος. » Ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια λέγοντες ἐπῆγον οἰκείας παρεξηγήσεις καὶ
B συλλογισμοὺς ἐκτόπους καὶ ἀνοσίους καὶ μαινομένους· ὡς ἐπειδὴ πρὸς ἡμᾶς αἱ ἐνέργειαι καταβαίνουσι, κἀκ τούτων γνωρίζομεν τὸν Θεόν, ἄκτιστοι ἄρα εἰσὶ θεότητες· καὶ ὅσοι μὴ συμφωνοῦσιν ἡμῖν, βλασφήμους ἑαυτοὺς [P. 621] καθιστῶσι περιφανῶς.

Ϛ'. Ἐμοὶ δὲ καὶ ἀσθενῶς ἔχοντι, καὶ μόνῳ τῶν ἄλλων ἀπειλημμένῳ συμμάχων ἀπροσδοκήτως ἐνεδρευόντων δικτύων ἐντός, τί ἔδει ποιεῖν ἕτερον, ἢ βραχυλογίᾳ χρησαμένῳ, εἰ δυναίμην, ἀπαλλάττεσθαι τὴν ταχίστην; Οὐ γὰρ φυγομαχεῖν εὐθὺς ἐχρῆν, καὶ ταῦτα πρόφασιν ἱκανὴν κεκτημένους ἀποφυγῆς τήν τε νόσον καὶ ἅμα τὴν μόνωσιν. Ἢ γὰρ ἂν κατὰ νώτου κείσεσθαι ἔμελλον, δειλίας γραφόμενοι καὶ λειποταξίου δίκην ἐπάγοντες. Πρὸς μὲν οὖν τὸ τῆς
C θεότητος ὄνομα, μὴ τῇ οὐσίᾳ μᾶλλον ἢ ταῖς ἐνεργείαις ἁρμόττειν κυρίως καὶ πρώτως, πρώτην ποιουμένῳ καὶ τὴν ἀπάντησιν, ἤρκεσε παραχρῆμα πρὸς λύσιν τὸ τοῦ θείου Πατρὸς ἐκεῖνο γεγονὸς ἀνὰ στόμα· « Θεοῦ δὲ ὅταν εἴπω, λέγω Πατρός, Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὔτε ὑπὲρ ταῦτα τῆς θεότητος χεομένης, ἵνα μὴ δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν, οὔτε ἐντὸς τούτων ὁριζομένης, ἵνα μὴ πενίαν θεότητος καταχριθῶμεν. » Καὶ πάλιν· « Θεοῦ δὲ ὅταν εἴπω, ἑνὶ φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισίν· ἑνὶ μὲν κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, εἴτ' οὖν θεότητος· τρισὶ κατὰ τὰς ἰδιότητας, εἴτ' οὖν ὑποστάσεις, εἴ τινι φίλον καλεῖν, ἢ πρόσωπα. Οὐδὲν γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχήσομεν, ἕως ἂν πρὸς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν αἱ συλλαβαὶ
D φέρωσι. Διαιρεῖται γὰρ ἀδιαιρέτως, ἵνα οὕτως εἴπω, καὶ συνάπτεται διῃρημένως. Ἓν γὰρ ἐν τρισὶν ἡ θεότης, καὶ τὰ τρία ἕν, τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, ἢ τό γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἃ ἡ θεότης· τὰς δὲ ὑπερβολὰς καὶ ἐλλείψεις ἐλλείψωμεν. » Καὶ ὁ Νυσσαέων δ' ὁμοίως φάσκει Γρηγόριος· « Εἰ τὸ Θεὸς ὄνομα οὐσίας σημαντικόν ἐστι, μίαν οὐσίαν ὁμολογοῦντες τῆς ἁγίας Τριάδος ἕνα Θεὸν εἰκότως δογματίζομεν, ἐπειδὴ μιᾶς οὐσίας ἓν ὄνομα τὸ Θεός ἐστι. » Καὶ πάλιν· « Ἔστι τοίνυν ἰδίωμα τῆς ἀϊδίου οὐσίας, ἧς ἐστι Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ πάντα ἐπ-

## Variorum notæ.

(5) Citatur D. Basilii Epistola, quæ in eo codice, quo Gregoras usus est, 25.ª numerabatur; in libris editis aut omnino deest, aut alium numerum præfert. Boivin.

τεύειν καὶ θεωρεῖν καὶ γινώσκειν, οὐ μόνον τὰ ἔργῳ γινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ τῷ νῷ λαμβανόμενα· ὅπερ μόνης ἐστὶν ἐκείνης τῆς οὐσίας. Ἐντεῦθεν εἰλημμένον τὸ Θεὸς ὄνομα, κυρίως λεγόμενον, σημαίνει τὴν οὐσίαν ἐκείνην, ἣ δεσπόζει πάντων ὡς ἀληθῶς.» Καὶ πάλιν· «Μιᾶς τοιγαροῦν ὑπαρχούσης τῆς οὐσίας, ἧς ἐστι Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἑνὸς τοῦ παραδηλοῦντος αὐτὴν ὀνόματος, φημὶ δὴ τοῦ Θεὸς, εἷς Θεὸς ἔσται κυρίως καὶ ἀκολουθότερον τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας.»

stantiæ unum nomen est, *Deus.*» Et rursus: «Est igitur proprietas æternæ substantiæ, cujus substantiæ est Pater et Filius et Spiritus sanctus, quod omnia inspectet, contempletur, et cognoscat, non solum quæ re ipsa exsistunt, sed et quæ intellectu tantum percipiuntur; quod est solius ejusce substantiæ. Hinc sumptum est nomen Θεὸς, quod proprie dictum substantiam illam significat, quæ omnium vere domina est.» Et rursus: «Cum itaque una sit substantia, cujus est Pater et Filius et Spiritus sanctus, et unum nomen eam denotet; nempe Deus; erit proprie unus Deus: idque ipsius substantiæ rationi magis consentaneum est.»

Ζ'. Ταῦτα μὲν δὴ οὖν, καὶ ὅσα ἄλλα τῶν θείων Πατέρων ἐκ τοῦ προχείρου τέως ἐπῄει τῇ μνήμῃ, τὴν ὁμοίαν ἀκολουθίαν ἀεὶ διασώζοντα, [P. 622] καθόσον ἐφικτὸν, προενεγκόντες ἐκείνῃ τῇ διαλέξει περὶ τοῦ τῆς θεότητος ὀνόματος ἐξ αὐτοσχεδίου δεδώκαμεν. Καὶ ἅμα ὠνείδιζον ἔγωγε σφίσιν, ὅτι τῶν θείων Πατέρων τῇ θείᾳ οὐσίᾳ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα διαῤῥήδην διδόντων, αὐτοὶ παρεξηγούμενοι προδήλως ἐκείνους συκοφαντοῦσιν. Ὄνομα γὰρ κύριον ἢ μὴ ὑπάρχειν ὅλως τῇ θείᾳ φασὶν οὐσίᾳ, ἢ ἡμῖν γε μὴ ὑπάρχειν· ὃ δ' οὖν σφίσι δογματισθὲν ἐκ τῶν τιμιωτέρων ἡμῖν ἐκδέδοται, στέργειν καὶ ἡμᾶς εἶναι ἀνάγκην, καὶ μηδαμῇ περαιτέρω προβαίνειν, μηδὲ πολυπραγμονεῖν. Εἰ δέ που καὶ δι' οἰκονομίαν τινὰ ἐνίοις ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ παρέφθεγκταί τι, δόξαν ἴσως ἐναντιολογίας παρέχον, μὴ νόμον εἶναι τὸ σπάνιόν τε καὶ δυσδιάγνωστον.

VII. Hæc nos, et quæcunque alia sanctorum Patrum dicta in promptu tum fuerunt atque in mentem venerunt, similem usque consecutionem quoad fieri potuit conservantia, produximus, et ad illam de divinitatis nomine disputationem ex tempore adhibuimus. Tum hoc illis simul exprobravi, quod cum sancti Patres nomen θεότητος diserte tribuerent divinæ substantiæ, hi perperam interpretando aperte illos calumniarentur. Etenim aiunt ii, divinæ substantiæ nomen proprium vel non exsistere, vel nobis haud exsistere. Quod itaque iidem, ab excellentioribus attributis ductum, in rebus dogmaticis usurparunt, et nobis tradiderunt, eo nos contentos esse necessario oportere, non autem ultra progredi et curiosius inquirere. Quod si qui singulari aliqua ratione aliquando et alicubi dissonum quid pronuntiassent, **990** quod contrarie dictum videri posset, id quidem, utpote rarum et obscurum, legem non esse.

Η'. Περὶ δ' ὧν αὖθις τὸν μέγαν εἰσῆγον ἐκεῖνοι Βασίλειον, λέγοντα γινώσκειν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἡμᾶς τὸν Θεόν· ἀλλὰ μὴν ἀκτίστους ἐκεῖνος ἥκιστα φάσκει θεότητας εἶναι τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ἔγωγε ἔφασκον. Ἢ γοῦν μὴ δι' ἑαυτῶν ἀναγινώσκειν ὅλως ἀπεφαινόμην αὐτοὺς, ἢ ἀναγινώσκοντας μὴ γινώσκειν ὅλως ἃ ἀναγινώσκουσιν. Εἰπὼν γὰρ ὁ θεῖος Πατὴρ, ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γινώσκειν ἡμᾶς τὸν Θεὸν, ἐν τῇ αὐτῇ παρακατιὼν ἐπιστολῇ ἑαυτὸν αὐτὸς ἐξηγεῖται, φάσκων· «Οἱ μαθηταὶ πότε αὐτὸν προσεκύνησαν; οὐχ ὅτε τὴν κτίσιν αὐτῷ εἶδον ὑποτεταγμένην; Ἀπὸ γὰρ θαλάσσης καὶ ἀνέμων ὑπακουσάντων αὐτῷ ἐγνώρισαν αὐτοῦ τὴν θεότητα. Οὐκοῦν ἀπὸ μὲν τῶν ἐνεργειῶν ἡ γνῶσις· ἀπὸ δὲ τῆς γνώσεως ἡ προσκύνησις.» «Καὶ ἅμα ὁρᾶτε, ἔφασκον, ἐνεργείας τὰ θαύματα λέγοντα τὸν θεῖον διδάσκαλον. Πῶς οὖν θάλασσαν καὶ ἀνέμους καὶ τὰ τοιαῦτα θεότητας ἀκτίστους φατὲ, καὶ τοὺς θείους πρηστῆρας οὐ φρίττετε; Ἔπειτα οὐδέ τοι τὸν τῶν ὄντων γινώσκομεν αἴτιον· κἀκ τῆς διαφορᾶς τῶν ὄντων τὴν τοῦ ὄντος διδασκόμεθα σοφίαν, τὸν Υἱόν· καὶ ἐκ τῆς τῶν ὄντων φυσικῆς κινήσεως τὴν ἐνυπόστατον τοῦ ὄντος μανθάνομεν ζωὴν, τὴν τῶν ὄντων ζωοποιὸν δύναμιν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.»

Θ'. Ὁ βασιλεὺς δ' εὐθὺς ἀνίσταται, γέμων ὀργῆς καὶ θυμοῦ καὶ βραχὺ προβὰς τοῦ θαλάμου τὸ ποιητέον ἐκοινολογεῖτο κρύφα τῷ τε Παλαμᾷ καὶ τοῖς ἐπισκόποις· εἶναι γὰρ ἀνίσχυρον ἐνταυθοῖ τὴν ἐκ λόγων πειθώ. Καὶ ῥᾷονα πάντων ἄλλων εὑρίσκε

VIII. Quatenus autem Basilium Magnum inducebant, dicentem cognosci a nobis Deum ex operationibus; at eas operationes, inquam, minime ille increatas divinitates esse ait. Omnino ergo, aut ipsos per se non legere, aut legendo non intelligere ea quæ legerent, affirmabam. Nam sanctus hic Pater, postquam dixit, Deum ex operationibus cognosci a nobis, suam ipse mentem infra in eadem epistola interpretatur his verbis: «Discipuli quando eum adorarunt? Non cum creaturam ei submissam viderunt? Nempe ii divinitatem ejus ex eo cognoverunt, quod et mare et venti obedirent ei. Itaque ex operationibus nata cognitio, ex cognitione adoratio.» «Ac videte, inquam, simul sanctum hunc doctorem operationes vocantem ea, quæ sunt miracula. Quomodo itaque vos mare et ventos et similia increatas vocatis divinitates; tum iidem igneos Dei turbines haud exhorrescitis? Jam vero nec ipsum entium auctorem cognoscimus, sed ex varietate entium sapientiam ejus qui est, nempe Filium, cognoscimus; et ex motu entium naturali vitam ejus, qui est, per se subsistentem intelligimus, nempe entium vivificam virtutem, Spiritum sanctum.»

IX. Ibi imperator iræ et indignationis plenus surrexit, et paulo extra cubiculum progressus cœpit clam cum Palama et episcopis quid agendum esset consultare: verba quippe in præsenti negotio vim persuadendi **991** minimam habere. Atque

ut nos quamprimum amoliretur, nullam plane aliam rationem reperit faciliorem ea, quam et Palamas præceptis suis designatam ei proposuisset, et ipse jam usu probatam penitus cognovisset. Id autem erat, omnino jam abrogandam esse ejusmodi disputationem, quæ ex Scripturis argumenta repeteret : inde scilicet consequi eos exitus, qui haudquaquam sibi expedirent : quæ enim illi in nos exsequi meditarentur, ea ipsos a nobis passuros citius, quam executuros ea, quæ nos pati voluissent. Iidem concilio expellere constituunt episcopum Tyri, qui patriarchæ Antiocheni jura tuebatur : quod si is persisteret et instaret, illius patriarchæ sententiam allegando, qua Palamas depositus damnatusque esset, tum ipsum quoque statim cum patriarcha exauctorare, et ab Ecclesiæ nostræ communione abscindere.

A τρόπον οὐδένα, τὴν ταχίστην ἀποσκευάσασθαι πάντας ἡμᾶς, ἢ καθ' ἃ ὁ Παλαμᾶς τε αὐτῷ προεζωγράφησεν ὑποθήκας καὶ αὐτὸς ἤδη πείρᾳ μεμάθηκεν ἀκριβῶς. Αἱ δὲ ἦσαν ἀποψηφίζεσθαι κομιδῇ τὴν διὰ γραφικῶν ἀποδείξεων ἤδη διάλεξιν· [P. 623] ἥκιστα γὰρ εἶναί σφισιν ἐντεῦθεν τὰς ἀποβάσεις λυσιτελούσας· θᾶττον γὰρ ἂν παθεῖν ὑφ' ἡμῶν αὐτούς, ἃ δρᾷν καθ' ἡμῶν ἐμελέτησαν, ἢ δρᾷν ἃ παθεῖν ἡμᾶς ἐμελέτησαν. Συνέθεντο δ' ἐξῶσαι τοῦ συνεδρίου καὶ τὸν Τύρου ἐπίσκοπον (6), τοῦ τῶν Ἀντιοχέων πατριάρχου τὰ δίκαια φέροντα· εἰ δ' ἐπιμένων ἐνίσταιτο, προβαλλόμενος τὴν ἐκείνου κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καθαίρεσίν τε καὶ ἀποκήρυξιν, κἀκεῖνον αὐτῷ συγκαθελεῖν εὐθὺς καὶ τῆς ἡμῶν ἐκτεμεῖν Ἐκκλησίας.

X. Prius itaque nos, contumeliis et calumniis atrocioribus perculsos, amovere statuunt; quo deinde illa omnia ad libitum tranquille decernant, et pro dogmatis haberi jubeant, ubi jam nemo futurus sit qui adversetur. Plerumque enim et sæpius efficaciora esse aiebant ea quæ audacius, quam quæ segnius agerentur. Id episcoporum animis magnam instillavit libidinem incessendi nos conviciis palam ac petulanter, velut de plaustro. Ecquid porro deterioribus ingeniis, in quibus coalita inest boni omnis ignorantia, magis proclive, quam ad insanos affectus labi et impelli? Nempe ii veriti, ne ex sacris Scripturis impii arguerentur, magna pompa, magno apparatu velut in theatro expositam **992** impietatem suam re declarant : perinde illi facientes, ac si quis in mari natans, stillis demum et levibus pluviæ præludiis conspectis, profundo mari sese immergat, ne aeriis illis roribus perfundatur.

B Ι'. Ὅθεν ἔδοξεν, ὕβρεσι καὶ διαβολαῖς ἀποσκευασαμένοις πρότερον ἡμᾶς ἐκπληκτικώτερον τρόπον, καθ' ἡσυχίαν ψηφίζεσθαί τε καὶ δογματίζειν τὰ τοιαῦθ' ἅπαντα κατὰ βούλησιν, μηκέτ' ὄντος ὃς ἀντιστήσεται μηδενός· εἶναι γὰρ ὡς τὰ πολλὰ πολλάκις ἔφασκον τὰ τῶν δρωμένων θρασύτερα πολλῷ τῶν πρᾳοτέρων ἀνυσιμώτερα. Ταῦτα πολὺν ἐνέσταξεν ἵμερον ταῖς τῶν ἐπισκόπων ψυχαῖς, ἐξ ἁμάξης ἀναιδῆν παῤῥησιάζεσθαι καθ' ἡμῶν. Καὶ τί γὰρ μοχθηροτέραις ψυχαῖς, ἀμαθίᾳ συντεθραμμέναις παντὸς ἀγαθοῦ, ῥᾷον ἄλλο τῶν ἄλλων ἕτερον, ἢ πρὸς ἀτόπους ὁρμὰς προτροπή; Δείσαντες γάρ, μὴ πρὸς τῶν θείων Γραφῶν ἀσεβεῖς ἐξελεγχθῶσιν, ἀσέβειαν δρῶσι πάνυ πανηγυρικὴν ὁμοῦ καὶ θεατρικήν· ὅμοιον, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν πελάγει νηχόμενος, εἶτα ψεκάδας C ἰδὼν καὶ βροχῆς ἀμυδρὰ προοίμια, ὕφαλος κατεδύετο πρὸς τὸ πέλαγος, μὴ διάβροχος ὑπὸ τῶν ἀερίων ψεκάδων ἐκείνων γένηται.

XI. Etenim Palamas, paulatim inde abscedens, auxiliares copias accitum ivit, et quoscunque circumstrependi, obstrependi, et importune obloquendi facultate pollentes reperit, eos omnes congregavit. Hi autem insolentes linguas in nos acuebant.

ΙΑ'. Ὁ μὲν γὰρ Παλαμᾶς, παρεγκλίνας μικρόν, ἐξενολόγει καὶ συνήθροιζε τῶν περιβομβεῖν καὶ παραβομβεῖν καὶ παραφθέγγεσθαι δυναμένων οἷς ἐνετύγχανεν· οἱ δ' ἠκόνουν τὰς ἀτόπους καθ' ἡμῶν γλώττας.

## CAPUT VII.

*Gregoras aliique orthodoxi introvocantur. Cantacuzenus minatur gravissima. Ejus cum Xerxe, Persarum rege, comparatio. Episcoporum Palamitarum imperitia. Orthodoxi frustra conantur contradicere. Cantacuzeni vultus et verba. Gregoram discipuli timidiores deserunt; alii silent. Gregoræ et orthodoxorum episcoporum secessio; quos imperator primum exire vetat; deinde, suadente Palama, abire patitur. Palamitæ, egressis orthodoxis, imperatorem adulantur. Quidquid libuit decernunt.*

I. Tandem et nobis iracunde introvocatis, violenti prorsus et ad omne scelus prompti in nos consurgunt; ac Ecclesiæ Dei antistites, ii scilicet, quibus pastorum munus obtigit, vineam Dei vastant. Omitto cætera, quæ adversus ejusmodi homines sacra Scriptura tragice olim declamavit.

D [P. 624] Α'. Εἰσκεκληκότες γὰρ καὶ ἡμᾶς ὀψὲ μετ' ὀργῆς, βίαιοι καθάπαξ καὶ τἀνόσια πάντα γίνονται τολμηροὶ καθ' ἡμῶν· καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας προστάται καὶ οἱ ποιμαίνειν λαχόντες τὸν τοῦ Θεοῦ διαφθείρουσιν ἀμπελῶνα· καὶ ὅσα κατὰ τῶν τοιούτων ἡ θεία ἐτραγῴδησε πάλαι Γραφή.

II. Ac primum quidem imperator, illo metu agitatus, quem triduo ante Palamas animo ejus altius impresserat, contumeliis et minis dirissimis, velut

Β'. Καὶ πρῶτον μὲν ὁ βασιλεύς, ὑπὸ δειλίας ἐλαυνόμενος ἐκείνης, ἣν ὁ Παλαμᾶς πρότριτα ταῖς τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἐνέσπειρεν αὔλαξι, τὰς παλαμναιοτά-

Variorum notæ.

(6) Hinc apparet episcopum Tyri in prima tantum actione præsentem concilio interfuisse. Vide adnotata ad lib. XXI, cap. 4, num. 13, infra. BOIVIN.

τας ὕβρεις καὶ ἀπειλὰς καθ' ἡμῶν ἐξετόξευεν, οὐκ Ἀτλαντικοῦ (7) κληρουχίας πελάγους, καὶ γῆς ποιήσειν ἔξω τῆς οἰκουμένης (Ξέρξου γὰρ ταῦτα καὶ τῆς ἐκείνου βαρβαρικῆς ἀπονοίας καὶ τρυφῆς ἦν), ἄλλα δ' ἐκείνων μείζω καὶ σφόδρα ἀπᾴδοντα, ὡς εἰρήσεται προϊόντος τοῦ λόγου. Τῶν γὰρ ἀνίσων καὶ ἀνομοίων ἀρχῶν τε καὶ προαιρέσεων ἄνισά τε καὶ ἀνόμοια πάντως εἶναι εἰκὸς καὶ τὰ τῶν πραττομένων ἑκατέρωθεν λήγοντα. Οὐδὲ γὰρ πάτριον ἐκεῖνος ἐξώμνυτο σέβας, οὐδὲ θρησκείαν θρησκείας ἠλλάττετο, οὐδ' ἐθῶν καὶ δογμάτων ἔθη καὶ δόγματα, παλαιῶν καινότερα καὶ νεότακτα· οὐδ' ὅρκους ἐπάτει θρησκευομένου Θεοῦ.

Γ'. Εἰ δέ τις ἐνίσταιτο, Ξέρξην θαυμάζων ἐκεῖνον, ὅτι γῆς καὶ θαλάσσης ἦρχε πάνυ τοι πλείστης, καὶ στρατὸν ἐπήγετο μυριάριθμον, ὧν ἡμεῖς παντάπασιν ἐστερήμεθα· ἀλλὰ θεοτήτων καὶ Θεῶν ἀπείρων τε καὶ ἀκτίστων ἥκιστα εἶχε στρατόπεδα· ἀλλὰ πάντ' ἦσαν αὐτῷ κτιστὰ καὶ θνητὰ κατ' αὐτόν. Ὁ δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ μεμαρτύρηκε, νῦν μὲν γελῶν, νῦν δὲ δακρύων· τὸ μὲν ὅτι πλείστης ἠπείρου καὶ θαλάττης καὶ στρατοπέδων ἄρχει παμπόλλων· τὸ δὲ ὅτι, θνητῶν καὶ προσκαίρων ὑπαρχόντων, οὐδεὶς ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ἔσται φαινόμενος ἔτη, οὔτ' αὐτὸς, οὔτ' οὐδεὶς οὐδαμῇ τῶν αὐτῷ ἑπομένων. [P. 625] Οὐ γὰρ ἦν πω τότε Παλαμᾶς, οὐδὲ τῷ πολλῷ συνῆν ἐκείνῳ βασιλεῖ παραπλήσιος ἐν τοσούτοις στρατεύμασιν οὐδεὶς Παλαμᾷ τουτῳΐ, τεχνητὴν κτίζων ἀθανασίαν καὶ ἀκτισίαν, καθάπερ τοὺς κεραυνοὺς καὶ πρηστῆρας ἐκ γῆς οἱ Κύκλωπες πάλαι κατὰ τοὺς μύθους τῷ Διΐ· ἐνταῦθα δὲ τοὺς τοιούτους φόβους ὑπερορίους εἶναι, καὶ λήθης καλύπτεσθαι μάλα πυθμέσιν ὑποβρυχίοις, ἅτ' ἀκτίστων ἅμα καὶ ἀθανάτων τῶν τ' ἐχόντων ἅμα καὶ τῶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων (8). Εἶεν.

Δ'. Ἀρξαμένων δ' ἑξῆς καὶ τῶν ἐπισκόπων λαλεῖν, ἦν ἀκούειν νῦν μὲν δικτύων καὶ θαλάσσης ἀπόζοντας λόγους· νῦν δὲ σκαπάνης τινὸς καὶ δικέλλης ἀξίους· νῦν δ' οὐδὲν χαμιναίας αἰθάλης ἀπεοικότας, τῷ ἀμαυρῷ τε καὶ δυσήχῳ καὶ ἀνάρθρῳ τῆς λαλιᾶς. Καὶ συνελόντι φάναι, πλὴν τῶν ἐπισκοπικῶν ἐνδυμάτων οὐδὲν ὑγιὲς ὁρᾷν καὶ ἀκούειν τέως ἦν ἐκεῖ.

Ε'. Βουληθέντων δὲ καὶ ἡμῶν ἀντιφθέγξασθαί τι μικρὸν, κραυγαῖς ἀσήμοις τε καὶ ἀνάρθροις καὶ συνεχεῖ πατάγῳ χειρῶν ἐξεπίτηδες ἡμᾶς τε ὑπερεφώνουν ἐκεῖνοι καὶ σιωπᾷν κατηνάγκαζον, καθάπερ ἀγριουμένης θαλάττης μεμηνότα κύματα τοὺς ἀνὰ τὸν αἰγιαλὸν ὁμιλοῦντας ἠρέμα. Ἐῶ γὰρ λέγειν, ὅτι παρ' οὐδὲν ἐληλύθεσαν ἡμᾶς διαῤῥῆξαι, καθάπερ αἱ Βάκχαι πάλαι Πενθέα, φασὶν ἀττικίζοντες μῦθοι. Ἀλλ' ἡμῶν γε ἐπιμενόντων ἔτι, καὶ μικράν τινα λόγου ζητούντων χώραν ἡμῖν ἐγγενέσθαι, οὔτ' ἤκουεν οὔτε προσεῖχεν οὐδείς.

A telis quibusdam, nos incessit; non ille incolendum Atlanticum mare, nec extra terram habitabilem quærenda exsilia comminatus (quippe hæc Xerxem et barbaricam ejus dementiam ac lasciviam decebant), sed alia his graviora et multum abhorrentia, ut infra dicetur. Scilicet ubi principia et instituta inæqualia et dissimilia sunt, ibi etiam inæquales et dissimiles utrinque esse actionum exitus plane consentaneum est. Porro ille nec religionem patriam abjuraverat, nec morem doctrinamque veterem novo recensque constituto more doctrinaque mutaverat, nec fidem, ei quem colebat Deo **993** juratam, pedibus subjecerat.

III. Quod si quis Xerxem illum miratus instet B ac dicat, eum terræ et maris tractibus quam longissimis imperasse, et innumerabiles secum exercitus ductasse, quibus nos rebus omnino deficiamur: at is (respondebitur) divinitates deosque infinitos et increatos in castris minime habebat; sed erant illi omnia creata et mortalia, eique similia. Cujus rei et ipse sibi testis fuit, nunc ridendo, nunc flendo. Ridebat autem, quod imperium terra et mari latissime patens et exercitus numerosissimos haberet; idem flebat, quod cum hi mortales et caduci ad certum tempus duraturi essent, nemo post centesimum annum usquam compariturus foret, non ipse, non ullus alius ex iis, qui se sequerentur. Nimirum eo tempore Palamas nondum erat, nec in tanto exercitu cum C rege potentissimo versabatur quisquam huic Palamæ similis, qui immortalitatem et increatam naturam per artem crearet, quemadmodum de terra olim fulmina et tela ignea Jovi fabulosi illi Cyclopes. Hinc vero longe absunt ii metus, altissima oblivione velut demersi, propterea quod increati et immortales sint tum principes, tum ii qui principibus parent.

IV. Deinceps cum et episcopi loqui cœpissent, audire erat eos sermones, qui nunc retia et mare redolerent, nunc sarculum et ligonem saperent, nunc fornacis fuligine tincti viderentur. Adeo obscura, et sono ipso dura, nec bene articulis distincta, illorum oratio erat. Ut paucis dicam, nihil tum frugi, **994** præter episcopalem habitum, illic vel videres vel audires.

D V. Volentibus autem nobis paululum contra hiscere, illi de industria indistinctis confusisque clamoribus editis, et complosis usque manibus, nostras voces vincebant, et nos, velut sævientis pelagi furentes undæ eos, qui in littore placide colloquuntur, conticescere cogebant. Nam quod nihil abfuerit, quin nos illi, ut olim Pentheum Bacchæ fabulis Atticis celebratæ, membratim discerperent, id quidem ego sileo. Ac quanquam adhuc exspectantes maneremus, et ut nobis exiguus saltem dicendi locus esset postularemus, nemo nec audivit nec animum advertit.

Variorum notæ.

(7) Aristid. in *Panathen*. Boivin.
(8) Ita quoque Vaticanum exemplar. Sensum puto eum esse quem expressi. Boivin.

VI. Demum imperator, torvo quodam et efferato A obtutu in nos fixo : «Lepidum sane istud, inquit, homines voluntati meæ infensissimos, quos equidem pro nomine appellem nescio, velle mea in domo me invito orationes habere accurate elaboratas.» Hæc judex æquus, qui se medium et indeclinabilem fore et neutram in partem propensurum unquam juraverat.

VII. Mihi igitur, qui capitis dolore vehementissimo jampridem laborabam, novus dolor accessit, eo quod ab adversariis nec tertia quidem mihi pars relicta esset mei discipulorum chori : quorum plurimos circumstare me, plurimos item proxime assidere, cum vidissent superiori die ; gravi zelotypia affecti multo vehementiorem invidiam in nos B suam reconflarunt, ac velut incendium ventilando 995 excitarunt, bonorum publicationem minati, eaque indicta pœna, ut qui mecum in altero consessu affuturus esset, is deprehensus in carcerem duceretur. Hinc factum est, ut quotquot ad ejusmodi certamina et pericula subeunda animo erant minus forti, ii paulatim a latere meo discesserint ; alii vero in priore silentio perstiterint, pro sua quisque voluntate et sententia.

VIII. Ego itaque, cum et hæc viderem, et simul imperatorem multis modis palam nobis adversari intelligerem ; tum præterea episcopos cernerem in nos sævire et cædem spirare, surrexi et e curia excessi ; ac eos, qui partium nostrarum erant, mecum omnes exeuntes conspicatus sum. Ibi C magnus rumor exortus, cum et imperator lictoribus ediceret, ne abire sinerent sed tenerent ; et nos mortem præoptaremus, quam ut concilium illud latrocinii simile intueremur fixis oculis. Tandem venerabilis ille Palamas, qui absentiam nostram sibi jucundam esse sentiebat, auctor imperatori exstitit, ut nos missos faceret. Facilius quippe futurum sibi aiebat, detrectati judicii nos accusare, atque ita ferendis in nos decretis finem imponere, quam si et adessemus et contradiceremus.

IX. Quare Palamitæ, abeuntibus nobis, imperatorem, quod secundam et optatam puppi suæ auram aspirasset, profusis laudibus remunerabantur, et ejusmodi adulationibus titillatum ejus animum D permulcebant. Nempe ut patentes campi equis certantibus facilem cursum offerunt, sic ille 996 assentatoribus vacuas aures commodare omni tempore prorsus consuevit. Itaque illi jam soli secum, quidquid animi libido dictavisset, verbis pariter et factis exsequebantur.

Ϛ'. Ὀψὲ δ' ἐνιδὼν βλοσυρόν τι καὶ ἀπηγριωμένον ὁ βασιλεὺς πρὸς ἡμᾶς, « Χαρίεν, ἔφη, τουτὶ, κατεσπουδασμένους ἐθέλειν ποιεῖσθαι λόγους τῆς ἐμῆς οἰκίας ἐντὸς, οὐχ ἑκόντος ἐμοῦ, τοὺς τῆς ἐμῆς θελήσεως ἐχθίστους, καὶ οὓς οὐκ ἔχω πῶς ὀνομάσαι. » Ταῦτ' ἔλεγεν ὁ ἀῤῥεπὴς ἐκεῖνος κριτὴς, ὁ τὴν μέσην καὶ ἀπαρέγκλιτον καὶ οὐδαμῆ ποθ' ἑτεροῤῥεπῆ βαδίζειν ὀμωμοκώς.

Ζ'. Ἐγὼ τοίνυν, καὶ πάλαι μὲν περιαλγὴς ὢν ἐκ τῆς κεφαλῆς, ἤδη δὲ καὶ λύπῃ λύπην προσειλήφειν, ἐκ τοῦ μηδὲ τριτημόριον πρὸς τῶν ἀντιθέτων ἐμοὶ καταλελεῖφθαι τοῦ χοροῦ τῶν ἐμῶν φοιτητῶν. Ἰδόντες γὰρ ἐκεῖνοι τῇ προτεραίᾳ (9) πλείστους μὲν ἐμὲ περιισταμένους ἐκείνων, πλείστους δ' ἔγγιστα καθημένους ἐμοῦ, ζηλοτυπίᾳ βαρείᾳ τὸν οἰκεῖον καθ' ἡμῶν ἀνεχλάκευσάν τε καὶ ἀνεπύρσευσαν φθόνον ἐς τὸ πάντη ἀκμαιότερον, καὶ τῶν τε οἰκείων ἐκείνοις ἠπείλησαν δήμευσιν καὶ ἀγώγιμον εἰς εἱρκτὴν τοὐπιτίμιον εἶναι, εἴ τις ἁλοίη τὸ δεύτερον ἔτι συνέδριον ἐμοὶ συμπαρών. Διὸ καὶ ὅσοι τὰς ψυχὰς ἀσθενέστεροι [P. 626] πρὸς τοιούτους ἦσαν ἀγῶνας καὶ πείρας, ἠρέμα τῆς ἐμῆς ἐγγύτητος ἀπηλλάττοντο· οἱ δ' ἔτι παρέμενον τῇ προτέρᾳ σιγῇ, ὡς ἑκάστῳ προαιρέσεώς τε καὶ γνώμης ἐνῆν.

Η'. Ταῦτα τοίνυν ὁρῶν ἐγὼ, καὶ ἅμα τὸν βασιλέα πολυτρόπως ἐπ' αὐτοφώρῳ μαχόμενον ἡμῖν συνορῶν, καὶ πρός γε ἔτι φόνου πνέοντας τοὺς ἐπισκόπους καθ' ἡμῶν, ἀναστὰς ἐξῄειν τοῦ βήματος καὶ ἅμα ἑώρων συνεξιόντας ἅπαν τὸ μέρος ἐμοί (10). Καὶ θροῦς ἐγεγόνει πολὺς, τοῦ μὲν βασιλέως κατέχειν ἐγκελευομένου τοῖς πελεκυφόροις, καὶ μὴ ἐᾷν ἀπιέναι ἡμᾶς· ἡμῶν δὲ αἱρουμένων θάνατον μᾶλλον, ἢ τὸ λῃστρικὸν ἐκεῖνο συνέδριον ἑστῶσιν ὁρᾷν ὀφθαλμοῖς. Ὀψὲ δ' ὁ σεμνὸς Παλαμᾶς, αὐτῷ λογισάμενος εἶναι καθ' ἡδονὴν τὴν ἡμῶν ἀπουσίαν, ἀφιέναι παρῄνει τῷ βασιλεῖ. Ῥᾷον γὰρ εἶναί σφισιν ἔλεγεν ἐντεῦθεν ἡμᾶς τε φυγοδικίας γράφεσθαι καὶ σφᾶς ταχίστην ἐπιτιθέναι ταῖς καθ' ἡμῶν οὕτω ψήφοις τὴν τελευτὴν, ἢ παρόντων καὶ ἀντιλεγόντων ἡμῶν.

Θ'. Διὸ καὶ, ἀπιόντων ἡμῶν, ὕμνοις οἱ περὶ Παλαμᾶν πάνυ παμπόλλοις ἐγέραιρον τὸν βασιλέα, ἐξ οὐρίας ἐκείνοις τὰ κατὰ βούλησιν παρεχόμενον πλεῖν· καὶ τοιαύταις κολακείαις τὸ τῆς ψυχῆς ἐκείνου κατέψων ἡδόμενον. Ὡς γὰρ ἐς τὰς ἱπποδρομίας ῥᾳδίαν ταῖς τῶν ἵππων δίδωσιν ἁμίλλαις τὰ τῶν πεδίων ἱππήλατα, οὕτως ἀνειμένας εἴωθε παρέχειν καὶ αὐτὸς κομιδῇ τοῖς κόλαξι τὰς ἀκοὰς ἀεί. Εἶτα καθ' αὑτοὺς αὐτοὶ καὶ λέγοντες καὶ δρῶντες ἐπέραινον ὅσα τὸ βουλόμενόν σφισιν ἐπήγγελλε τῆς ψυχῆς.

## Variorum notæ.

(9) *Cum vidissent superiori die ;* non quidem *proxime superiori*, sed eo die qui primus concilii fuit. Sic etiam infra lib. XXI, cap. 3, sect. 13 : Αἳ τῇ *προτεραίᾳ σφίσι κολάσεις ἠπείληνται.* Vide adnotata ad eum locum. BOIVIN.

(10) Philotheus, *Antirrhet.* I : Τί δὲ, κἀκεῖνο ψευδὸς ἐρεῖς, εἰπέ μοι· ὅτι καὶ ἅπαξ καὶ δὶς ὁμοῦ πάντες ἀπεπηδήσατε τῆς ἱερᾶς ἐκείνης συνόδου· καίτοι γε καὶ βασιλέως καὶ πατριάρχου καὶ πάντων ὁμοῦ παραμένειν ὑμᾶς ἀξιούντων, καὶ μὴ τὴν ὑπόθεσιν ἐπίτηδες διαφθείρειν ; cod. Reg. 1996, fol. 8 v. His congruunt et ea quæ ibidem leguntur, fol. 15. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ
## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
## ΛΟΓΟΣ ΚΑ΄.

# NICEPHORI GREGORÆ
## BYZANTINÆ HISTORIÆ
## LIBER VICESIMUS PRIMUS.

### CAPUT PRIMUM.

*Cantacuzenus Gregoram arcessit. Animum ejus tentat solitis artibus; nullo autem successu. Quæ hactenus in concilio dixerit, ea pacis et concordiæ studio dixisse se affirmat. Majorem in posterum æquitatem suam fore promittit. Palamitarum doli, consilium, fiducia.*

[P. 627] Α΄. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον, A καὶ οὕτω τὰ τῆς δευτέρας καθέδρας ἠνύετο. Ὁ μέντοι βασιλεὺς καθ' ἑαυτὸν τῇ ὑστεραίᾳ (11) γενόμενος, καὶ συνιδὼν, ὡς οὐκ εὔοδά σφισι τὰ τῆς καθ' ἡμῶν ἔσται ἐπιβουλῆς, εἰ μὴ παροῦσιν ἡμῖν ἐπιθεῖεν τὰ ψηφιζόμενα, δύο παρῆλθον ἡμέραι, καὶ μετάπεμπτον ἔσχεν ἐμὲ, καὶ ταῖς εἰωθυίαις αὖθις θωπείαις τε καὶ τῶν βασιλικῶν ἐκείνων δωρεῶν ἐπειρᾶτο παραφέρειν ἐπαγγελίαις· οὐκ οἶδα, εἴθ' ἑκὼν ἐπιλανθανόμενος, εἴτ' ἄκων ἀπατώμενός τε καὶ συναρπάζειν ἐπιχειρῶν. Ἃ γὰρ οὐ δὶς καὶ τρὶς μόνον, ἀλλ' ἑπτάκις εἰπεῖν ἑπτὰ διελὼν καὶ εἰπὼν, καὶ ἀποτυχὼν, ταῦτα παρεισκυκλῶν ἀεὶ καὶ ἐς ταυτὰ παλινδρομῶν, ἕτερά τε καὶ διάφορα πρὸς διαφόρους, καὶ οὐ πρὸς ἕνα ἐμὲ τὰ αὐτὰ, λέγειν ᾤετο.

B Β΄. Ὅμως ταῦτα λέγων προσενεκάλει τὰ πρότριτα γεγονόθ' ἡμῖν, ἡμῶν καθαπτόμενος, μὴ συνιέντων δῆθεν τῆς σπουδῆς ἐκείνης καὶ τοῦ σκοποῦ, πρὸς εἰρήνην ἀστασίαστον οἰκονομικῶς σχηματίζοντος καὶ ποικίλλοντος τούς τε λόγους καὶ διὰ κύκλου τινὸς, ἀδήλου τοῖς πλείστοις, περιιόντος καὶ περιάγοντος, καὶ τὰς διαφόρους τῶν πλείστων μετεωρίζοντος γνώμας. Κἀκείνῳ μὲν, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λέγοντι, τὰς εἰωθυίας καὶ μείζους τῶν ἀντιῤῥήσεων ἀντεπῆγον αὐτός. Καὶ πολλὴν ἰδίᾳ διατετριφότες ἐν τούτοις ἡμέραν ἐπ' ἀτελέστοις αὖθις διελύθημεν ταῖς ἐλπίσι. Ὅμως ἠξίου πάλιν καὶ ἐπηγγέλλετο, συνεληλυθόσιν αὖθις ἡμῖν διδόναι τὴν τοῦ λέγειν ἅπασαν ἄδειαν, ὡς εἰκὸς, καὶ μὴ συνηγορεῖν ὁμοίως C ἔτι τῷ Παλαμᾷ, μηδὲ τοῖς ἐκείνου πᾶσαν διδόναι ῥοπήν.

998 I. Et hæc quidem ita se habuerunt, et hic finis fuit secundæ sessionis. At imperator, qui postera die secum privatim animadverterat, non cessura esse feliciter ea quæ in nos machinati essent, nisi ipsi præsentibus nobis eam quam tulissent legem imponerent; duobus ex eo diebus elapsis, me arcessitum solitis blanditiis et illarum rursus largitionum principalium pollicitationibus conatur pervertere; nescio utrum sponte oblitus, an præter voluntatem deceptus, et obrependi studio delusus. Nimirum is, quæ dicendo et exponendo, non solum bis terque, sed et septies quasi septimo, nil profecerat, ea cum repeteret semper, et eodem subinde recurreret, alia et diversa apud diversos homines, non autem eadem apud me unum, dictitare se arbitrabatur.

II. Tamen ille hæc sic dicebat, ut etiam ea quæ triduo ante a nobis facta essent, criminaretur, et nos verbis corriperet; qui illud videlicet studium consiliumque ejus non intellexissemus, sermones suos ad pacis concordiam caute et providentor componentis, eosque variantis, ac per circuitus quosdam vulgo ignotos circumducentis, 999 atque ita diversas plurimorum hominum mentes suspendentis. Hæc et talia dicenti solitas ego et validiores solito responsiones opponebam. In his magnam diei partem cum privatim colloquendo consumpsissemus, spe irrita rursus discessimus. Cæterum velle se denuo aiebat spondebatque, ubi nos rursum convenissemus, omnem dicendi licentiam dare, ita ut par esset; ac non æque ut antea patrocinari Palamæ, et ejus partibus favorem omnem accommodare.

### Variorum notæ.

(11) Die Maii 31. BOIVIN.

III. Dies inde sex effluunt, dum retia, quæ nobis tendebantur, perfecte parata et instructa essent. Quæ enim in illis duabus prioribus sessionibus nullo successu gesserant, ea nunc, prout melius sibi futurum esset, reformare se existimantes, majore jam audacia stadium et certamen repetebant. Ac nos rursus idem concilium et illa principalis curia præsentes habuit.

A [P. 628] Γ'. Ἓξ παρῆλθον ἐκεῖθεν ἡμέραι, μέχρις ἂν ἐς αὐτάρκη παρασκευὴν τὰ ἐκείνων ἀπαρτισθῇ καθ' ἡμῶν δίκτυα. Ὧν γὰρ ἐν τοῖς δυσὶν ἐκείναις ἀπετύγχανον συνεδρίοις, ταῦτ' ἐπανορθοῦντες (ὡς ᾤοντο) νῦν πρὸς τὸ σφίσι βέλτιον, θαῤῥαλεώτερον ἤδη τὸ τοῦ ἀγῶνος ἀνεκαλοῦντο στάδιον. Καὶ πάλιν εἶχεν ἡμᾶς τὸ συνέδριον ἐκεῖνο καὶ τὸ βασίλειον βῆμα.

## CAPUT II.

*Sessionem tertiam orthodoxi a fidei professione auspicantur. Excerpta ex libris Palamæ leguntur et expenduntur. Illius in se defendendo labor irritus. Gregoras unum ex discipulis producit, qui disputandi munus excipiat. Palamas, victus ab adolescente, omnibus deridiculo est. Ex viginti capitibus tria tantum excussa. Exitus tertiæ sessionis.*

I. Porro melius visum nobis est, insidiantium fraudes in ipso, ut aiunt, limine eludere, sacro catholicæ fidei symbolo palam et alta voce, secundum communem et usitatam orthodoxorum professionem, perlecto.

II. Id ubi factum est, cœperunt deinde impia Palamæ dogmata, ea scilicet quæ vulgo notiora excerpseramus, palam et ipsa a nostris perlegi, appositis ejusdem scriptis, quæ differentiam omnem prorsus abesse luculenter attestabantur. Itaque illi nullum crimen objiciebatur, unde posset fugiendo et elabendo se expedire : quod cum sæpe tentasset, toties hæsit suis **1000** ipsius scriptis manifeste impeditus, et plane obmutescere coactus. Ac pleraque, quod longiora essent, fastidii vitandi causa omissa sunt. Erant quippe illa ejusdem omnia naturæ. Quemadmodum enim mare ita amarum est, ut non aliqua parte gustum repellat, aliqua admittat, sed eumdem ubique gustantibus saporem objicit; ita et hujus viri scripta omnia ad easdem blasphemias pertinere evidens est. In quibus etsi fortasse aliquis majoris minorisque impietatis discrimina reperiat, tamen pars nulla usquam extra mali labem posita deprehendi potest.

III. Quæ autem prolata sunt, ea ejusmodi fuerunt et ita habuere ***.

IV. Horum quædam primæ sessionis die prolata a me palamque et aperte refutata sunt, ut supra scripsi. In cæteris quædam et ipse fatebatur perperam a se esse enuntiata, eaque se correcturum promittebat; at in omnibus sententiam ipsam sanam esse contendebat. Idem exorsus probando rem demonstrare, sanctorum nullum habebat sibi suffragantem, nisi cum dicta confundebat et corrumpebat et male interpretabatur, et secum ipse quasi pugnabat. Quisquis videlicet verba sua cum sua ipsius mente conciliare et componere non potest, is secum invitus pugnat : qui vero secum pugnat, is haudquaqam cum alio ullo consenserit, nec facere unquam possit, quin ab omnibus sanctorum scriptis, **1001** partim ignorantia, partim

A'. Βέλτιον δ' ἔδοξεν ἡμῖν (12), ἐκ πρώτης εἰπεῖν ἀφετηρίας ἀποκρουομένους τὰς τῶν ἐφεδρευόντων
B ἐκείνων ἐπιβουλὰς, παῤῥησίᾳ τὸ τῆς καθολικῆς ἀναγνῶναι πίστεως ἱερὸν σύμβολον, ἐς κοινὴν καὶ συνήθη τοῖς ὀρθοδόξοις ὁμολογίαν.

B'. Οὗ δὴ γενομένου, τῶν τοῦ Παλαμᾶ βλασφήμων δογμάτων τὰ γνωριμώτερα τοῖς πολλοῖς, ὑφ' ἡμῶν ἐκλεγέντα, πρὸς τοῦ ἡμετέρου μέρους ἀνεγινώσκετο παῤῥησίᾳ, παρακειμένων ἅμα καὶ τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἅπαν περιφανῶς μαρτυρούντων. Ὅθεν οὐκ ἦν αὐτῷ πρὸς οὐδὲν ἀναδύεσθαι τῶν ἐγκεκλημένων, καίτοι πολλάκις μὲν ἐπιχειρήσαντι, πολλάκις δ' ἐπισχεθέντι, ἐμποδὼν τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐκ τοῦ προφανοῦς ἱσταμένων καὶ ἐπιστομιζόντων λαμπρῶς. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα διὰ μῆκος καὶ κόρον παρεῖται. Τῆς γὰρ αὐτῆς κἀκεῖνα ποιότητος ἦν. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ θαλάττης
C πικρᾶς οὐ τόδε μὲν τῶν μερῶν ἀπωθεῖται τὴν γεῦσιν, ἐκεῖνο δ' οὔ· ἀλλὰ πάνθ' ὁμοῦ τὴν αὐτὴν παρέχει τοῖς γευομένοις ποιότητα· οὕτω καὶ πάντ' ἐκεῖνα τἀνδρὸς τουτουῒ συγγράμματα (13) τῶν αὐτῶν ἐκπέφανται βλασφημιῶν ἐχόμενα. Διαφορὰν μὲν γὰρ ἴσως εὕροι ἄν τις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τοῦ βλασφημεῖν· κακίας δ' οὐδὲν οὐδαμῇ τῶν μερῶν ἐξιστάμενον.

[P. 629] Γ'. Ἦν γε μὴν τοιαδὶ τὰ προκομισθέντα, καὶ οὕτως ἔχοντα ***.

Δ'. Τούτων ἔνια μὲν κἀν τῷ πρώτῳ τῆς ἡμέρας βήματι, προκομισθέντα πρὸς ἐμοῦ, περιφανῆ τὴν ἀντίῤῥησιν ἔσχηκεν, ὡς ἀνωτέρω μοι γέγραπται· τῶν δ' ἄλλων ἔνια καὶ αὐτὸς ὡμολόγει κατὰ τὴν
D λέξιν ἡμαρτῆσθαι αὐτῷ, καὶ διορθοῦσθαι ὑπισχνεῖτο· κατὰ μέντοι τὸν νοῦν πάντ' ἔχειν ὑγιῶς διετείνετο. Ἀποδεικνύειν δ' ἀρξάμενος οὐκ εἶχεν ἁγίων οὐδένα σύμμαχον, ὅτι μὴ συγχέων καὶ παραφθείρων καὶ ἅμα παρεξηγούμενος, καὶ οἷον αὐτὸς ἑαυτῷ μαχόμενος. Ὁ γὰρ τῷ οἰκείῳ νῷ τὰς οἰκείας λέξεις μὴ τιθέναι συμφώνους δυνάμενος ἄκων αὐτὸς ἑαυτῷ μάχεται· ὁ δ' ἑαυτῷ μαχόμενος σχολῇ μέντ' ἂν ἑτέρῳ συμφωνοίη τῶν πάντων, σχολῇ δ' ἂν ἀπόσχοιτο πάσαις ἁγίων γραφαῖς διαφέρεσθαι, πῶς μὲν δι' ἀμαθίαν, πῶς δὲ δι' ἀγνωμοσύνην καὶ μοχθηρίαν

### Variorum notæ

(12) Sessio 3, Junii die 8 vel 9. BOIVIN.
(13) Vide lib. XXIII, cap. 3, num. 3, infra. BOIVIN.

ψυχῆς. Λόγος μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἅπασι δίδοται· τρόπος δ' ἀγαθὸς οὐ πᾶσιν, οὐ μὴν οὐδὲ τὸν λόγον εὖ διοικοῦσα σύνεσις. Ὅθεν ἀποκρουόμενος πανταχόθεν καὶ ἐπιστομιζόμενος καὶ μὴ ἔχων μηδαμῇ βεβαίαν ἀποστροφὴν ἐπὶ τὸ Θαβώριον αὖθις ἐποιεῖτο τὴν ἀναχώρησιν, Βαρλαὰμ καὶ βίον αὐτοῦ προφασιζόμενος, καὶ ὅσα τισὶν ἀραχνίοις ὑφαίνεσθαι προσέῳκει. Ὅθεν καὶ λίαν εὐχεροῦς καὶ προδήλου τυγχάνοντα τῆς ἀναλύσεως μόνον εἶχε τὸν βασιλέα λαμπρῶς ὑπερείδοντα, κατὰ τὸ μηδαμῇ προσῆκον, μηδὲ καλύπτειν τὴν ἀδικίαν ἰσχῦον, τοσούτου παρόντος πλήθους ἀνδρῶν.

Ε'. Ἐγὼ μὲν οὖν βραχύ τι ὑπειπὼν, ἔπειτα πῶς μὲν διὰ τὴν εἰρημένην ἀδικίαν, πῶς δὲ διὰ τὰς τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνας, τοῖς σοφοῖς ἐκείνοις συμμάχοις ἀφῆκα διαγωνίζεσθαι. Ἐπιῤῥαπίζειν δ' ὅμως καὶ οὑτωσί πως τοῦ Παλαμᾶ τὴν ὀφρὺν σκεψαμένῳ ἵνα τῶν ἐμῶν εἰσάγειν ἐπῄει μοι φοιτητῶν ἀντ' ἐμοῦ πρὸς τὴν ἐκείνου πάλην, ἵνα μᾶλλον αἰσχύνοιτο. Τὸ γὰρ ἄντικρυς πρὸς ἐκεῖνον ἐμὲ διαλέγεσθαι καὶ τὴν ἀκαιρίαν ἐκείνου φιλονεικεῖν ἐκείνῳ μὲν εἶχε τιμὴν, ἐμοὶ δὲ καὶ μάλα πάντων ἥκιστα. Τοσαύτην τοίνυν ἔδοξε πᾶσι τοῖς τότε παροῦσιν αἰσχύνην ὁ Παλαμᾶς ὠφληκέναι καὶ κωμικήν τινα χλεύην, ὑπ' ἐκείνου τοῦ νεανίου κατὰ κράτος ἡττώμενος, ὅσην λεγόντων ἐστὶν ἀκούειν ἁπάντων. Κοινὸν γὰρ τοῖς ὅλοις ἀφήγημα γέγονε Παλαμᾶς ἐκεῖθεν καὶ γελοῖον τοῖς ὅλοις ἐντρύφημα.

ϛ'. Ἀλλὰ νὺξ ἐπὶ τούτοις ἰοῦσα τῶν οἴκοι μεμνῆσθαι καὶ μάλιστα πάντων τοὺς ἡμετέρους ἠνάγκαζε, νήστεις τ' ὄντας καὶ πόῤῥω που βαδίζειν ἄλλον ἀλλαχόθι τῆς πόλεως ὀφείλοντας, προμηθείας ἁπάσης ἐρήμους, καθάπερ ἀπόλιδάς τε καὶ ἀνεστίους τινὰς γεγονότας ὑπὸ τοῦ διωγμοῦ τουτουΐ. Μετὰ γὰρ τὰς ἀποψηφίσεις καὶ παντελεῖς καταδίκας καὶ τιμωρίας, τά τε δικαστήρια [P. 630] καὶ τὰ τῶν ἐξετάσεων βήματα συνιστᾷν ἐπῄει τοῖς ἀῤῥεπέσι τούτοις κριταῖς, τοῖς καὶ ἀκαπήλευτον ὀμωμοκόσι φυλάττειν τὸ συνειδός. Τριῶν οὖν μόνων, ἠναγκασμένως καὶ τούτων καὶ μάλα μόλις, ἐκ τῶν τῆς διπλῆς δεκάδος κεφαλαίων τὴν ἐξέτασιν εἰληχότων, κἀν τοῖς τρισὶ δημοσίαν τὴν ἧτταν εἰληφότος τοῦ Παλαμᾶ, ἐς τὴν ἐπιοῦσαν τὰ ἐφεξῆς παρεπέμπετο ψῆφον. Καὶ ταῦτα μὲν, ἐς τοῦτο τύχης ἐλάσαντα, τοὺς ἐλέγχους ἐκείνου τἀνδρὸς καὶ τὸν σύλλογον ἔλυσεν.

A malitia et perverso ingenio, discrepet. Ratio quippe omnibus hominibus data; morum probitas non data omnibus, nec quæ rationem recte moderetur solers intelligentia. Quamobrem undecunque repulsus, quia os ei obstruebatur, nec ullum usquam perfugium erat, in quo posset consistere, rursus se ad Thaborium recipiebat, Barlaamum et illius mores prætexens, et alia aranearum telis similia. Quæ facili et evidenti ratione cum resolverentur, solus imperator aperte tuebatur, idque indecore et eo modo, qui tot hominibus præsentibus iniquitatem velare haud posset.

V. Ego igitur pauca subjeci. Tum doctos illos adjutores, partim ob eam quam dixi iniquitatem, partim ob capitis dolores, sivi decertare. Tamen B Palamæ arrogantiam sic quoque sugillare cum instituissem, libuit unum ex discipulis meis producere, qui, ut major esset illius ignominia, meam cum eo luctam vicarius exciperet. Nam quod per me ipse contra disputarem, et cum homine importuno rixarer, id quidem illi honorificum erat, mihi autem minime. Quanto itaque Palamas pudore affectus, quantum omnibus, quotquot tum aderant cum ab illo adolescente profligatus est, comico risu dignus visus sit, ex omnium sermone accipi potest. Quippe ex eo publica omnium fabula ac omnibus deridiculo et ludibrio Palamas fuit.

VI. Sed nox superveniens coegit quemque, et C 1002 omnium maxime nostros, domi suæ meminisse; jejunos scilicet, et alium alio per urbem ituros, neglectos prorsus et incuratos, utpote qui per eam persecutionem erronibus urbe et domo carentibus pares evasissent. Etenim æquissimis illis judicibus, qui se juraverant conscientiam integram servaturos, tum demum placuit judicia et tribunalia cognoscendi causa constituere, cum istos abdicationibus, ultima damnatione et suppliciis coercuissent. Idcirco, cum ex bis decem capitibus tria tantum, eaque vix et perquam ægre, excussa essent, et in illis ipsis tribus Palamas victus publice esset, sequentia subsecuturæ sessionis suffragiis reservata sunt. His ad eum exitum deductis, illum hominem refutandi finis factus, D cœtusque dimissus est.

## CAPUT III.

*Acta post sessionem tertiam. Sessio quarta, eademque ultima. Orthodoxi partim volentes, partim etiam nolentes adsunt. Imperatoris iracundiæ, protinus erupturæ, Gregoras caute occurrit. Recitantur aliquot capita, ex libris Palamæ excerpta. Episcopi nonnulli, ex illius amicis, dogmatum novorum insolentia offensi, turbas cient. Palamæ violentia. Cantacuzeni iniquitas. Testimonia a Palamitis allata examinantur. Gregoras fusiorem narrationem et accuratas refutationes editurum se promittit, si mortis pericula imminentia effugiat. Redit ad propositum. Tumultus et confusio. Quid tandem decretum sit. Orthodoxi vapulant. Episcopis duobus adempta insignia dignitatis; barba vellicata. Gregoræ discipulis quid acciderit. Episcopus Tyri cur sessioni ultimæ haud interfuerit. Gregoras et alii ut dimissi sint.*

Α'. Οὐχ ἦν δὲ ἠρεμεῖν οὐδαμῇ Παλαμᾶν ἐπὶ τούτοις, οὐδὲ τὸν τῦφον μετριάζειν ἐκεῖνον, ὡς πορρωτάτω τὴν λῆξιν ἢ κατὰ τὰ προσδοκώμενα τῶν μελετηθέντων οὑτωσὶ σχεδιασάντων. Κενοδοξία γὰρ, ἀποτυγχάνουσα τῆς ἐφέσεως, μεμηνυίας τινὸς ἀναιδείας γίνεται μήτηρ, καὶ πᾶσαν ψυχῆς ἐλευθερίαν

I. At Palamas, cujus cogitata longe alium quam speravisset exitum sic derepente nacta fuerant, his acquiescere nullo pacto nec modum ponere arrogantiæ suæ poterat. Etenim vanæ gloriæ cupiditas, ubi ea re excidit quam appetebat, furiosæ cujusdam impudentiæ mater efficitur, omnem animæ

libertatem captivam rapit, omnia caritatis funda- A menta convellit. Sed nec imperatori ipsi illa placuerunt, qui firmissimum præsidium, et murum haud facile perrumpendum, per omne certamen fore se illi promiserat. Quamobrem illa omnia, Euripi instar, statim retro conversa sunt; sancitum **1003** jurejurando fœdus turbatum et confusum; pacificarum promissionum leges et pacta conventa pedibus conculcata. Tum rursus deliberationes et consilia per totam noctem versata in omnem partem ac tesserarum instar jactata sunt. Sic illi principes, cum de sessionibus deinceps futuris consultassent, machinasque et fabricas in nos apparassent, quales et quantas timori suo abstergendo, nobis vero funditus delendis ac pessumdandis pares fore arbitrabantur, concionem vocant B sententiis injustis et impiis speciosum justitiæ nomen imponentes.

II. Nos vero affuimus, partim nolentes, partim etiam volentes: nolentes quidem, quoniam structas nobis fraudes haud nesciebamus, sive eas quarum molitio ad exitum perducta esset, sive illas quæ executionem, velut in limine morantem, adhuc integram sibi reservabant, efficiebantque ut introduci nos inutile palam foret: volentes autem, propterea quod in Deum intuentes, et eo præmia statuente istud martyrii stadium currentes, bonas de futuro spes non refugiebamus; tametsi religionis auctoritatem, annis plurimis et sanctorum libris multis firmatam, præsens tempus non admittebat, C sed libertate ipsa dicendi nobis prorsus ablata, ac illis qui absurda quælibet facile perpetrarent concessa, sacra veritatis præsidia demoliri et evertere omni armorum genere festinabat, nullis auribus, nullis animis, seu indignationis divinæ metum, seu hominum reverentiam accipientibus.

III. Conflato in **1004** hunc modum tribunali, cum et scirem et viderem imperatorem adversus nos præfari sic velle, ut in ejus verbis magna dominaretur iracundia, primam ipse impressionem, quantum in me fuit, repressi: ac nos (dixi) ad propositum argumentum et ad institutam disceptationem prioribus vestigiis insistendo redeamus, ut hæc disputatio ordine procedat, adeoque bonum exitum sortiatur. Alioqui facere haud possumus, D quin præcipites ruamus, ac tanquam in voragines delati, aut ad scopulos allisi, in absurda incidamus, et erroribus gravioribus jactemur quam quibus ipse Ulysses: nec finem nobis, sed aliarum ex aliis turbarum persecutionumque initium, hodiernus dies spondebit. His imperator præter sententiam auditis, de vehementia remisit; non quidem libenter, nec more ejus qui haud gravaretur, remisit tamen paululum, quantum scilicet necesse erat ad suspicionem et indignationem eorum qui aderant amovendam.

IV. Ingressus itaque lector a capite quarto exorsus est. Nam superiori die tria perlecta et damnata fuerant: ac nulli mederi is a quo scripta et

ἀνδραποδίζεται, καὶ ὅλους ἀναμοχλεύει θεμελίους ἀγάπης. Καὶ μὴν οὐδ' αὐτῷ τὰ τοιαῦτ' ἔδοξεν ἀρεστὰ βασιλεῖ, ἔρεισμα κράτιστον ἐπαγγειλαμένῳ καὶ τεῖχος εἶναι μὴ ῥᾷστα μηδέσι ῥηγνύμενον παρ' ὅλον αὐτῷ καθίστασθαι ἀγῶνα. Ὅθεν Εὐρίπου δίκην ἅπαντ' εὐθὺς ἐκεῖνα ἀνετρέπετο, καὶ κρατῆρες ὅρκων ἐκείνων ἀνεκίρναντό τε καὶ συνεχέοντο, καὶ εἰρηναίων ἐπαγγελιῶν ἐκείνων ἐπατοῦντο θεσμοὶ καὶ συμβόλαια. Καὶ πάλιν βουλαὶ καὶ μελέται παλίνστροφοι διενυκτέρευόν τε καὶ κύβων δίκην ἀνεῤῥίπτοντο. Οὕτω μὲν οὖν ἡγεμόνες ἐκεῖνοι, τῶν ἐφεξῆς συνεδρίων τὰς καθ' ἡμῶν εἰληφότες μελέτας καὶ συσκευάς, ὁποίας καὶ ὅσας ἱκανὰς ᾤοντ' εἶναι, τήν τ' οἰκείαν ἀποτρίψασθαι δειλίαν καὶ ἅμα ἡμᾶς τὴν ταχίστην ἀποσκευάσασθαι, πρὸς βάραθρον ἀφανείας ὠσάμενοι, ἐκκλησίαν ἐκήρυττον, δίκης ὄνομα χρηστὸν ἀναθέμενοι γνώμαις ἀδίκοις καὶ ἀνοσίοις.

[P. 631] Β'. Καὶ παρῆμεν ἡμεῖς, πῶς μὲν οὐ σφόδρα ἑκόντες, πῶς δὲ καὶ σφόδρα τουτί· ἄκοντες μὲν, ἐπεὶ μὴ λέληθεν ἡμᾶς τὰ καθ' ἡμῶν, ἅ τε τὴν μελέτην ἔμπρακτον ἔσχε καὶ ἃ τὴν πρᾶξιν ἐν προθύροις ἔτι σφίσιν αὐλιζομένην ἐταμιεύετο, καὶ μάταιον εἰς τοὐμφανὲς τὴν ἡμῶν παρεῖχεν εἰσαγωγήν· ἑκόντες, ὅτι πρὸς Θεὸν βλέποντες, καὶ τὸν τοιοῦτον τῆς ἀθλήσεως ὑπ' ἀθλοθέτῃ τρέχοντες ἐκείνῳ δίαυλον, τὰς ἀγαθὰς οὐκ ἐφεύγομεν τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας, εἰ καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας κράτος, ἔτεσι πλείστοις καὶ βίβλοις ἁγίων μακραῖς κυρωθὲν, ὁ παρὼν οὐκ ἠγκαλίζετο χρόνος· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ λέγειν ἅπασαν ἄδειαν ἡμῶν τε ἀφαιρούμενος καὶ τοῖς δρᾷν εὐχερῶς τὰ κατὰ βούλησιν ἔχουσιν ἔκτοπα χαριζόμενος τὰ τῆς ἀληθείας ἀνάκτορα πᾶσιν ὅπλοις καθαιρεῖν τε καὶ λύειν ἠπείγετο, μήτ' ἀκοῆς μήτε γνώμης οὐδεμιᾶς μήτε νέμεσιν θείαν μήτ' ἀνθρώπων προσδεχομένης αἰδῶ.

Γ'. Τοῦ μέντοι βήματος οὕτω συγκροτηθέντος, εἰδώς τε ἅμα καὶ ἰδὼν μεγάλῳ στρατηγουμένους θυμῷ τὸν βασιλέα καθ' ἡμῶν προοιμιάζεσθαι θέλοντα λόγους τὴν πρώτην, ὅσον ἐφικτὸν, ἀνέστελλον ἔφοδον ἔγωγ' αὐτὸς, Ἐπὶ τὸ προκείμενον καὶ τὸ πρότερον ἴχνος τοῦ λόγου (φάσκων) ἐπανέλθωμεν, ὡς ἂν ὁ λόγος καθ' εἱρμὸν ὁδεύων λήξεσιν ἐντύχοι χρησταῖς. Οὐ γὰρ ἂν φθάνοιμεν ἄλλως κρημνοῖς καὶ φάραγξι καὶ σκοπέλοις ἀτόποις εἰπεῖν περιπίπτοντες, καὶ πλάνους ἀντλοῦντες τῶν Ὀδυσσέως χαλεπωτέρους· καὶ οὐ τέλος θορύβων ἡμῖν ὁ παρὼν ἔσται καιρὸς ἐγγυώμενος, ἀλλ' ἀρχὰς θορύβων ἐφ' ἑτέροις ἑτέρων, κἀπὶ διωγμοῖς διωγμῶν. Ταῦτα παρὰ τὴν πρόθεσιν τῆς ψυχῆς ἀκηκοότι τῷ βασιλεῖ, οὐ προθύμως μὲν οὐδ' ἀνεπαχθέσιν ἤθεσιν, ἐνδιδόναι δ' οὖν ἐξεγένετο βραχύ τι, καὶ ὅσον ἀφοσιώσασθαι τὴν τῶν παρόντων ὑπόνοιάν τε καὶ νέμεσιν.

Δ'. Ὅθεν εἰσιὼν ὁ ἀναγινώσκων ἀρχὴν ἐποιεῖτο κεφαλαίων τὸ τέταρτον. Τὰ γὰρ τρία τῇ προτεραίᾳ ἀνέγνωσταί τε καὶ κατέγνωσται, μὴ δυνηθέντος τοῦ

γεγραφότος καὶ βεβλασφημηκότος ἰατρεύειν οὐδὲν οὐδαμῇ, οὐ μᾶλλόν γε ἢ λίθοις ὀπτικὴν προσαρμόττειν δύναμιν. Μόλις οὖν καὶ μετὰ μάλα μακροῦ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀκουσίου λαληθῆναι συγχωρηθέντων ἑνὸς καὶ δυοῖν κεφαλαίων, ὁ Παλαμᾶς αἰσχυνόμενος αὖθις ἐπὶ μετρίοις οὐκ ἤνεγκεν, ἅτε μᾶλλον ἤδη συνορῶν καὶ τῶν φίλων ἐπισκόπων ἐνίους ταραττομένους πρός γε τὸ ὑπερβάλλον τῶν ἐκτόπων ἐκείνων βλασφημιῶν, καὶ θορυβεῖν ἐπιχειρούντων ἐκεῖνο τὸ βῆμα, καὶ ἀποσκώπτειν πεπαῤῥησιασμένῃ καὶ ἀπαρακαλύπτῳ [P. 632] τῇ γλώσσῃ, μηδὲ δύνασθαι λεγόντων φέρειν τὰς τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων λοιδορίας, διὰ τὸ συσκιάζειν τοσούτους πειρᾶσθαι βλασφημιῶν θησαυρούς, κἀκ τῶν ἀλλοτρίων κακῶν ἴδιον ὄλεθρον καρποῦσθαι ψυχῆς· ὥστε καὶ πάνυ τοι ἐλαχίστου ἐδέησεν ἐκπολεμωθῆναι κατ' ἀλλήλων ἐκείνους, ἔριδος ἐξ ἀλλήλων μεριζομένων ἀλλήλοις ἐγγινομένης καὶ ἀναῤῥιπιζομένης ἀεὶ πρὸς τὸ μεῖζον, καὶ οὔσης λοιπὸν αὐτάρκους, ἡμῶν σιωπώντων, ἀπονητὶ πρὸς εὐδίαν τοὺς τῆς Ἐκκλησίας κατευνασθῆναι χειμῶνας.

Ε'. Οὐ γὰρ ἔχων οὐδὲν ὑγιὲς ἀντιλέγειν ὁ Παλαμᾶς ἤχθετο, νῦν μὲν πρὸς ἐκείνους θυμομαχῶν καὶ βιαζόμενος ἀνήνυτα· νῦν δ' ὀνειδίζων τῷ βασιλεῖ, καὶ φανερῶς προδοσίαν ἐγκαλῶν, παρὰ τὰς συνθήκας ὅλως ἐνδεδωκότι τοῖς ἐγκαλοῦσιν· ὥστε καὶ τοὺς παρόντας ἐρεθίζειν οἷς διεξίασι κατ' αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ συχνὰ στρεφόμενος ἐπὶ τῆς καθέδρας οἷς μὲν διελοιδορεῖτο θρασύτερον μᾶλλον ἢ πικρότερον, καὶ πικρότερον μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν οἰκείαν λῆξιν ἕκαστον· οἷς δ' ἠπείλει κολάσεις πικροτέρας μᾶλλον ἢ ἐδύνατο· νῦν δὲ ἐμήνυε κρύφα τῷ βασιλεῖ πρὸς οὓς διὰ τῶν θαλαμηπόλων τὴν ἀπόῤῥητον φλεγμονὴν τῆς ψυχῆς.

Ϛ'. Ὁ δὲ (καὶ γὰρ οὐδὲ πρότερον τελέως ἀπείχετο συμμαχῶν αὐτῷ σποράδην κἀκ συχνῶν τῶν διαστημάτων ἀκροβολίζων καὶ ξιφῶν ὀξυτέρους λόγους καθ' ἡμῶν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ) ἀλλὰ νῦν ἁπάσας πύλας ἀναπετάσας ἐκείνης τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ δράματος πρὸς ἐμφανοῦς κακίας καθ' ἡμῶν ἐξεῤῥάγη πυρσόν, οὐ θυραῖόν τινα τουτονὶ οὐδ' ἔπηλυν ἢ νέηλυν καὶ ἐπεισόδιον τέως ἀνειληφώς, ἀλλ' ἐγχώριόν τε καὶ ἐγκείμενον, καὶ ὅλον πάθεσιν ἐμφύτοις συμπεφυρμένον, κἀκ μέσης ἐκπυρσευόμενον νῦν τῆς καρδίας, καθάπερ τοὺς τοῦ Σικελικοῦ πυρὸς ἀναφυσωμένους κρατῆρας ἐκ τῶν ὑποχθονίων τυφώνων ἀκούομεν, καὶ τῷ φίλῳ Παλαμᾷ, καθάπερ θεῷ τινι, προθυμούμενον σπένδειν, οὐ μόνον ὅσα γῆ καὶ θάλασσα βαλαντίοις καὶ τραπέζαις ἀναθήματα γεωργεῖ· οὐδ' ὅσα παραπλήσιον ἔχει πρὸς ἡδονήν, ἀλλ' ἐναγίζειν ἤδη καὶ τὰς ἡμετέρας ὕβρεις τε καὶ τὰς καταδίκας καὶ τοὺς πολυτρόπους θανάτους αὐτῷ. Ὠσάμενος οὖν τοὺς ἡμετέρους λόγους, ὡς φορτίον ἀβούλητον καὶ σφόδρα μισούμενον, καὶ τὸ πρόσωπον ἀποστρέψας πρὸς τοὺς ἀμφὶ τὸν Παλαμᾶν ὁ ἀῤῥεπὴς διαμένειν ὀμωμοκὼς δικαστής, ὅλην τε ἐδίδου σφίσι τὴν ἀκοὴν μετὰ τῆς καρδίας καὶ ὅλα τὰ κατὰ βούλησιν ἐπέτρεπε λέγειν τε καὶ ἀνα-

A impie pronuntiata erant ullo modo potuerat, non magis quam lapidibus facultatem videndi accommodare. Cum igitur unum et alterum caput recitari ægre et voluntate admodum repugnante permissum esset, Palamas rursum pudore affectus non tulit amplius moderate, præsertim ubi dilectorum etiam episcoporum nonnullos vidit blasphemiarum illarum nimia insolentia vehementius jam commoveri; et illi tribunali turbas ciere, palamque **1005** et aperte mordacibus dictis illudere, ac negare se principum privatorumque convitia posse ferre, ideo in se jacta, quod tot tantosque acervos blasphemiarum obumbrare conarentur, et ex alienis morbis suæ ipsorum animæ exitium colligerent: B ut perparum abfuerit, quin sibi invicem bellum indicerent, orta inter dissidentes mutua contentione, quæ magis ac magis instar ventilati incendii exardescens poterat jam sola, tacentibus nobis, tempestates Ecclesiæ sedare, et in serenitatem vertere.

V. Etenim Palamas, qui nihil validi habebat quod reponeret, angebatur, ac nunc quidem cum illis stomachabatur et incassum sæviebat; nunc imperatori convitiabatur, eumque proditionis palam arguebat, quod accusatoribus, præterquam convenerat, omnino cessisset, sic ut illi insectando se eos etiam qui aderant irritarent. Itaque e cathedra, corpore subinde huc illic converso, alios C contumeliose objurgabat, audacius quidem ille quam acerbius, et acerbius quam pro sua conditione singulos; aliis pœnas minabatur graviores quam posset decernere: nunc denique imperatori per cubicularios, in aurem insusurrare jussos, arcanum animi dolorem furtim indicabat.

VI. At hic, qui nec antea auxilium ei suum omnino denegarat, sed sparsim et crebris intervallis verba in nos gladiis acutiora pro eo eminus intorserat, tum demum, velut portis omnibus illius scenæ et tragici spectaculi patefactis, aperti furoris flammam in nos effudit; non illam quidem foris **1006** petitam, non adventitiam ac novam, non exti insecus ascitam; sed domesticam et insitam, et ingenitis affectibus penitus commistam, et nunc D de intimo corde accensam, quemadmodum illa Siculi ignis spiracula subterraneorum Typhonum flatu accendi audivimus. Nempe is dilecto Palamæ, velut Deo alicui, non solum quidquid marsupiis et mensis consecrari solitum terra et mare producunt, aut quidquid similem affert voluptatem, cupiebat offerre; sed nostra quoque ignominia et damnatione, et multiplici morte, litare gestiebat. Nostris igitur sermonibus, velut ingrato et importunissimo onere excussis, vultuque a nobis ad Palamitas detorto, hic, qui se æquum judicem fore juraverat, aures iis totas, totum animum applicabat, omnia ipsis, prout vellent, planiora et explicatiora dicere ac legere permittebat; ut haud metuerent, ne quis sibi ulla in re contrariam et ad-

versam rationum vim opponeret. Jam quippe et episcopos illos, qui turbaverant, extrema quæque minatus, eo redegerat, ut metu horrerent, ac trementes obmutescerent.

VII. Cum itaque excerpta ex Scripturis testimonia legerentur, eorum quædam ii qui intelligentiores erant alio spectare, nec ita ut isti perverse interpretarentur accipienda esse demonstrabant: quædam adulterata et omnibus modis inversa ferebantur. Nam quæ saniori doctrinæ necessaria erant, ea illorum proposito nequaquam **1007** conducere videbantur: quæ autem ipsis necessaria fuissent, ea saniori doctrinæ noxia erant et perniciosa. Itaque illi, quæ tanquam sua affectabant et ambitiose ostentabant, eorum sanum usum audacter corrumpebant.

VIII. Nos vero quæ tunc præter jus fasque acta sint, quotque ex abominandis illis dogmatis confirmata fuerint, sigillatim postea fusiori oratione declarabimus. Nam ea quidem nobis, ubi otium nacti, et eam qua egemus libertatem divino munere consecuti fuerimus, facile erit singula exponere; tum deinceps ea ipsa convenientibus refutationibus refellere, quæ propositionibus aliæ aliis copulatæ et alternis subjunctæ continenti ordine procedant, testimoniis et regulis omni exceptione majoribus subnixæ, ipsis sanctorum vocibus; ut hæc posteris contra illorum impietatem arma parata sint, atque ut his propugnaculis, et quibusdam velut clypeis, religio oppugnata protegatur. Mihi enim noctu pariter et interdiu capitis quidem dolores continui metum mortis incutiunt: at eæ tempestates, quæ Dei Ecclesiam majori quotidie violentia infestæ adoriuntur, mœrorem afferunt morte omni longe acerbiorem. Nihil dico de Palamitarum machinationibus et insidiis, quæ mihi et ipsæ multis modis mortiferas manus intentant, nostrum videlicet sanguinem diu noctuque sitientes; ut periculum sit, ne nos, qui hæc coram ipsi vidimus et audivimus et perpessi sumus, adeoque explorate cognovimus, ad alteram vitam ante transeamus, **1008** quam hæc posteris tradiderimus; atque hinc, veritatis vi obscurata, magnæ iis difficultates oboriantur, qui rectam divinorum dogmatum viam aliquando vestigaturi sunt, tribulorum, spinarum zizaniorumque adnatorum importuna ac multiplici segete ita obductam, ut pristini splendoris monumenta conjectando agnoscere difficillimum fortasse futurum sit. Neque enim in nos solos manus ii armant sanguinarias; sed ex ipsis sacris libris recisa multa auferunt, folia chartacea

A γινώσκειν πλατείᾳ τε καὶ ἀπηγκωνισμένῃ τῇ γλώττῃ, μηδεμίαν ὑφορωμένους ἐν οὐδενὶ πρὸς οὐδένων ἀντιφατικὴν καὶ ἀντίπαλον ἔφοδον λόγων. Ἤδη γὰρ καὶ τοῖς τῶν ἐπισκόπων [P. 633] ταραττομένοις τὰ ἔσχατα τῶν κακῶν ἀπειλήσας φρίττειν ἐπεπράχει καὶ τρέμειν σιγῇ.

Ζ'. Ἀναγινωσκομένων τοίνυν παρεκβολῶν γραφικῶν, αἱ μὲν ἐπ' ἄλλον ἠλέγχοντο τοῖς συνετωτέροις φερόμεναι νοῦν, καὶ οὐδαμῇ κατὰ τὴν σφῶν παραφερομένην ἐξήγησιν· αἱ δ' εἰσήγοντο παρακεκομμέναι τε καὶ ἀνεστραμμέναι παντοδαπῶς. Ἃ γὰρ τοῖς ὑγιαίνουσι δόγμασιν ἀναγκαῖα, ταῦτα τῷ ἐκείνων ἀχρεῖα ἐδόκει σκοπῷ· ἃ δ' ἐκείνοις ἀναγκαῖα, ταῦτα κῆρες ἐπισφαλεῖς καὶ νοσήματα τοῖς ὑγιαίνουσι μέγιστα δόγμασιν ἦν. Δι' ὃ καὶ ὧν τὴν κτῆσιν B συνεφιλοτιμοῦντο καὶ ἐπεδείκνυντο, τούτων τὴν ὑγιαίνουσαν χρῆσιν ἐς τὸ νοσῶδες ἤλαυνον ὀδεῶς.

Η'. Ὅσα μὲν οὖν τηνικαῦτα παρηνομήθη, καὶ ὅσα μυσαρῶν ἐκείνων δογμάτων κεκύρωται, ἐροῦμεν ἕκαστα προϊόντες πλουσιωτέρᾳ τῇ γλώττῃ. Κατὰ σχολὴν γὰρ ἡμῖν γενομένοις, καὶ ἀδείας ἐπειλημμένοις ξύν γε Θεῷ τῆς ὀφειλομένης (14), ἐξέσται ῥᾳδίως ἐκτιθέναι μὲν ἐκεῖνα καθ' ἕν, ἐπάγειν δ' ἑξῆς καὶ ὅσαι προσήκουσιν ἀντιῤῥήσεις κατὰ συζυγίαν καὶ συστοιχίαν ἀμοιβαδὸν, ὑπὸ μάρτυσι καὶ στάθμαις ἀπαραγράπτοις ταῖς τῶν ἁγίων φωναῖς· ὡς ἂν εἴη τοῖς ὀψιγόνοις ὅπλα μὲν κατὰ τῆς σφῶν ἀσεβείας ταυτὶ, προτειχίσματα δὲ καὶ θυρεοί τινες C πολεμουμένης εὐσεβείας. Ἐμοὶ γὰρ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἐπισείουσι μὲν τὴν τῆς τελευτῆς ἀπειλὴν αἱ συνεχεῖς τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνες, λύπας δ' ἐπάγουσιν οἱ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας πολεμουμένης ἀεὶ πρὸς τὸ κραταιότερον κλύδωνες, θανάτων πολλῷ πικροτέρας. Ἐῶ λέγειν τὰς τῶν Παλαμιτῶν ἐπιβουλάς τε καὶ πολυτρόπους ἐφεδρείας, αἵ μοι καὶ αὐταὶ τὰς ἀνδροφόνους ἐπισείουσι χεῖρας, τοῦ ἡμετέρου νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν διψῶσαι αἵματος· καὶ δέος μὴ, πρὶν ἡμᾶς (οἷς ἀκριβῶς εἰδέναι τὰ τοιαῦτ' ἐγεγόνει, αὐτόπταις καὶ αὐτηκόοις καὶ αὐτοπαθέσιν αὐτοῖς ἡμῖν γεγονόσι) παραδοῦναι ταυτὶ, τὸν βίον γένηται μεταθεῖναι, κἀντεῦθεν τὸ κράτος τῆς ἀληθείας ἀμαυρωθὲν ἀπορίας παράσχῃ μακρὰς, οἷς ἀναζητεῖν ποτ' ἐξείη τὰ ἴχνη τῆς εὐθείας τῶν θείων D δογμάτων ὁδοῦ, τριβόλων καὶ ἀκανθῶν καὶ ζιζανίων ἐκτόπων καὶ πολυτρόπων ἐπιφυέντων, καὶ δυσείκαστα πάνυ τοι σφόδρα πεποιηκότων ἴσως τῆς πάλαι εὐδαιμονίας τὰ ὑπομνήματα. Οὐ γὰρ μόνοις ἡμῖν τὰς ἀνδροφόνους ὁπλίζουσι χεῖρας αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τῶν ἱερῶν βίβλων μεγάλας ἀφαιροῦσιν ἀποτομὰς, ὅλας δυάδας (15) καὶ τετράδας φύλλων χαρτῴων ὀξείαις μαχαίραις ἐκτέμνοντες, κἀκεῖνα τῶν θείων ἀποῤῥηγνύντες Γραφῶν, ἃ μὴ παραφέ-

## Variorum notæ.

(14) Gregoras promittit se, ubi libertatem receperit, Palamiticæ synodi decreta fusius exposita refutaturum: quæ tamen ille, nondum recuperata libertate, refutavit; siquidem libros in Tomum Palamiticum decem *Antirrheticos* domo sua inclusus, et a monachis contubernalibus obsessus, scripsit; ut adnotatum in ejus Vita. BOIVIN.

(15) Vide Philothei patriarchæ *Apologeticum*, cod. Reg. 1996, fol. 316 v. BOIVIN.

ρειν ταῖς παρανομουμέναις ἐξηγήσεσι πρὸς τὸ βουλόμενον δύνανται τῆς ψυχῆς, [P. 634] ἰσχυρὰν καὶ δυσεκβίαστον τὴν ἀντίπαλον ἰσχὺν κεκτημένα. Τοῖς μὲν γὰρ κεφαλὰς ἀνθρώπων ἀφαιρεῖν οὐ φρίττουσιν οὐδὲ μόγις μέγα ἄν ποτε φανείη γραφῶν κεφαλὰς ἀφαιρεῖν εὐσεβῶν.

A bina et quaterna acutis cultris desecantes, et ex sacris Libris ea avellentes, quæ validum et expugnatu difficile robur opponentia, ad suum sensum et libitum iniquis interpretationibus detorquere non possunt. Nimirum qui hominibus capita au ferre non exhorrescunt, iis vix magnum vider unquam potest capita ex libris orthodoxis auferre

Θ'. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι, τῶν αὐθημερὸν ἐκεῖ παρανομηθέντων ἑνός που καὶ δυοῖν εἰς ἔνδειξιν μνησθησόμενος, ἐξ ὀνύχων φάναι τὸν λέοντα, κἀκ τοῦ κρασπέδου τὸ ὕφασμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἡμῖν μὲν τὸ λέγειν οὐκ ἔτι ἐνῆν, τὸ δὲ σιωπᾶν ἐνῆν, καταψηφισθὲν οὑτωσί· ἐκείνοις τὸ μὲν σιγᾶν οὐκ ἐνῆν, τὸ δὲ λαλεῖν ἀνέδην καὶ μάλα ἐνῆν ἐκ διαμέτρου τὰ κατὰ βούλησιν ἅπαντα· πολὺς κατέσχε τὸ βῆμα σάλος ἐκεῖνο καὶ θόρυβος, καὶ οἷος ἂν γένοιτο νηΐ, πνευμάτων ἀγρίων τὸ πέλαγος συγκυκώντων, καὶ βροντῶν αἰθερίων τὸν πέριξ ἀέρα κρατούντων, καὶ πᾶσαν ἐπικλυζόντων ἀκοὴν καὶ σύνεσιν λαλιᾶς. Οὐ γὰρ μόνον ἐκ τῆς πολυγλώσσου κραυγῆς ἐκείνης καὶ τρικυμίας καὶ τῆς τῶν λεγομένων ἀκοσμίας· ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν χειρῶν πάταγος πλείονα τὸν θόρυβον ἐνεποίει τῷ συνεδρίῳ, οὐ παροδικῶς πως συνενεχθείς, κατὰ τὰς ἀπροσδοκήτους ἐπιούσας ὁπώσποτε τύχας, ἀλλὰ καὶ μάλα γέ τοι ἐξεπίτηδες· ἵνα μηδὲν τῶν παρανόμως ἐκεῖ δογματιζομένων, κατὰ τὸ πρόσφατόν τε καὶ ἄηθες τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἡμῖν ἠκουσμένον γένοιτο, μηδὲ μικρά τις ἀντιλογίας ἐκεῖ πρὸς ἡμῶν τολμηθείη ῥοπή. Ὅμως εἰ καὶ μὴ πάντων ἐν ἀκηράτῳ γεγόναμεν ἀκοῇ, ἀλλ' οὖν ἀπέχρησε, τῶν γε πλειόνων ἀκηκοόσιν, ὡς ἔχειν εἰκάζειν ἐντεῦθεν καὶ τῶν μὴ σαφῶς ἠκουσμένων τὴν φύσιν. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἐκείνων τελέως ἀνηκόους ἡμᾶς γενέσθαι ξυμπέπτωκεν. Τὰ γὰρ ὑστερόφωνα τῆς συνεχοῦς ἑκάστων ἐκείνων ἠχοῦς, τῶν πέριξ τῆς βασιλικῆς ἐκείνης οἰκίας ἐκπηδῶντα σφαιρῶν καὶ ἡμισφαιρίων, καί τινων ἰχνῶν ἐκεῖθεν ἀποσυλῶντα μιμήσεις, φιλανθρώπως εἰπεῖν ἡμᾶς ἐδεξιοῦτό τε καὶ ἐξένιζε, τὸ λυπούμενον τῆς ψυχῆς ἡμῶν οὑτωσὶ κολακεύοντα.

IX. Verum ego illuc redeo. Ex iis quæ illa ipsa die præter jus perpetrata sunt, unum alterumque facinus exempli causa commemorabo. Ita leonem ex ungue, et ex fimbria textum omne licebit cognoscere. Cum ea in nos sententia lata esset, ut nobis quidem nihil loqui amplius, sed tacere; contra illis non tacere, sed licenter et immodeste quidquid libuisset loqui permitteretur; magna B agitatio et turbulentissimi motus in illo tribunali exstiterunt, quales navis experiri possit, æquore sævientibus ventis turbato, cœlo autem ætheriis fragoribus, omnem audiendi sensum et cujuscunque vocis intellectum absorbentibus, undique circumtonante. **1009** Quippe non solum ille multorum dissonus clamor, procellosumque murmur, et inconditæ loquentium voces, sed et crepitus manuum complosarum, major ut tumultus in ea concione exsisteret efficiebant; non ille obiter et temere excitatus, ut in iis casibus, qui fortuiti et improvisi quocunque modo accidunt, sed consulto et data plane opera: ne scilicet eorum dogmatum, quæ illic contra fas statuebantur ac in Ecclesiam Dei nova et inaudita invehebantur, ullum ad aures C nostras perveniret, atque ut ne ibidem vel minimum contradicendi locum audacius captaremus. Cæterum etsi non omnia distincte et clare, at pleraque a nobis eatenus audita sunt, ut quæ non liquido audissemus, eorum etiam sensum facile inde conjectaremus. Nam in illa continua singulorum vociferatione voces ultimæ superstites, ex circumpositis imperatorii illius domicilii sphæris et hemisphæriis resultantes, et quorumdam quasi vestigiorum imaginem illinc referentes, amice ut ita dicam nos ad se admittebant et velut introducebant, eaque ratione ægritudinem animi nostri blande solabantur.

Ι'. Εἰς τοσαύτην γε μὴν τὸ πρᾶγμα κακίαν ἤλασε τότε, καὶ τοσαύτην εὗρον τὴν εὐκαιρίαν βλασφημίαι μεταξὺ τῆς ἀτόπου καὶ ἀμαθοῦς τῶν ἐπισκόπων ἐκείνης φάλαγγος, ὡς καὶ ψήφῳ κοινῇ βασιλέως ἅμα καὶ πατριάρχου, ξύν γε πᾶσιν αὐτοῖς, δεδιόσι τὴν ἀρχοντικὴν ἐξουσίαν τοῖς πλείστοις, κυρωθῆναι μὲν, θεότητα λέγεσθαί πως καὶ τὴν οὐσίαν· κυρίως δὲ θεότητα ἄκτιστον καὶ σφόδρα διάφορον τῆς θείας οὐσίας, τὴν ἐνέργειαν, ἀνούσιόν τινα καθ' αὑτὴν οὖσαν· μεριζομένην δ' ὅμως εἰς διαφόρους καὶ μερικωτέρας ἀκτίστους ἐνεργείας, δύναμιν δηλαδὴ καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν καὶ ἀλήθειαν καὶ φῶς καὶ κρίσιν [P. 635] καὶ μέθην καὶ ὕπνον καὶ ὅσα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐφεύρηταί πως ἀπορίαις ὀνόματα. Καὶ ἅμα κατόπιν κεκύρωται, μὴ τὴν οὐσίαν εἶναι, τὴν τὸν ἡμῖν μεταλαμβανόμενον ἁγιάζουσαν ἄρτον, οὐ μὴν οὐδ' ὃ βαπτιζόμεθα θεῖον βάπτισμα,

X. Res porro ipsa in tantum scelus erupit, ita apud illam insanam et rudem pontificum catervam D opportunus blasphemiis locus obtigit, ut et imperator et patriarcha, et illi omnes episcopi, supremæ auctoritatis metu plerique, communi decreto pronuntiaverint, ipsam quoque substantiam divinitatem dici aliquatenus: at proprie divinitatem increatam, et a substantia divina longe diversam, [vocari] operationem; quæ quidem per se **1010** substantiæ expers foret, et tamen in diversas specialesque operationes increatas divideretur, potentiam nempe, sapientiam, vitam, veritatem, lumen, judicium, ebrietatem, somnum, et quæcunque nomina, prout fere usus indiguit, ab hominibus excogitata sunt. Tum et illud statim decreto confirmatum est, substantiam non esse, quæ sanctificaret eum panem, quem in communione sumeremus,

sacramve illud lavacrum, quo baptizaremur, sed increatam quamdam gratiam et operationem, aliam et omnino diversam ab substantia divina. Adeo proterve illi concilio ac tribunali diabolus illusit.

XI. Nobis igitur hæc et videntibus et audientibus (proh justitia et patientia divina!) lacrymæ ibant fluminum more undantes: prono autem in terram vultu silebamus. Nam cum ii qui audiunt ad pejora approbanda conspirant, supervacanea est omnis oratio, qua quid facere debeant admoneantur. Nocte jam multa, paulo postquam faces accensæ et intromissæ essent, gravi iracundia commoti patriarcha et episcopi prosiliunt, et manus in nos injiciunt, qui ea nec audire quidem sustinebamus, sed mutis tantum suspiriis dolorem animi velut fumum quemdam exhalabamus. Quippe nec zeli ardorem levare, nec infixum visceribus vulnus aliter nudare per illud tempus nobis licebat, eo scilicet statu rerum nostrarum, cum in istas feras repente incidissemus, ac nullus esset, a quo mansuetum et humanum quidquam nobis seu jam tum exsisteret, **1011** seu in posterum speraretur. Ecquid vero sanum et frugi facere oportuit homines imperitos, qui ad judicandum de divinis dogmatis processissent, plerique ab remo aut ab olla ad episcopalem sedem eodem pene dixerim die evecti: quos proinde multiplici et longa disciplina reformari et fingi valde necesse fuisset; ut inanem saltem doctrinæ umbram præ se ferre, nedum ut aliquam politioris litteraturæ elegantiam perfecte cognoscere viderentur? Scilicet vitiosam indolem, virtutis habitu præter naturam induto, diutissime latere difficillimum est. Nam quod fit præter naturam, id cum sit violentum, a natura usque sollicitatur, quæ congenita libertate diu fraudari non potest, sed eam abesse ægre patitur, et morem suum tandiu refovet atque excitat, donec ad insitum illum habitum, hoc est ad suam pravitatem, recurrerit.

XII. Ac primum quidem in illos duos antistites nostros facta irruptione, velut immanes belluæ, ferino more, vocibus immodestis et furialibus, vestes lacerant, et pontificiæ dignitatis insignia avulsa detrahunt; cum quibus et pili avulsi de mento calamitosorum illorum; non data quidem opera; avulsi tamen, cum hi, effrenatæ violentiæ impetu abrepti, non habuissent spatium consultandi, attendendive per tenebras quid perpetrarent, quidve ex perpetratis consecuturum esset. Nam et iis, qui faces præferebant, et nocturnis illis simul luminibus præ festinatione relictis post terga, eos, in **1012** quos animadvertebatur, sua ipsorum umbra occultant, atque ita per imprudentiam, in illis sceleribus committendis, morem latrocinantium imitantur magis quam velint. Scilicet cæca est quælibet iracundia. Quod si is qui irascitur agrestis sit præterea et indoctus, heu infelices eos, in quos effusus ruit, quovis flammæ impetu torrentior, omni spe citius obvia quæque depascendo devorandoque absumentis ac depopulantis!

A ἀλλ' ἄκτιστόν τινα χάριν καὶ ἐνέργειαν, τῆς θείας οὐσίας ἑτέραν καὶ πάντη διάφορον. Οὕτω τοῦ συνεδρίου καὶ τοῦ βήματος ὁ δαίμων ἀσελγῶς ἐκείνου κατωρχήσατο.

ΙΑ'. Ταῦτα ὁρώντων τοίνυν καὶ ἀκουόντων ἡμῶν, ὢ δίκη καὶ ἀνοχὴ Θεοῦ! κατὰ ποταμοὺς ἐχώρει τὰ δάκρυα, σιωπῇ κυπτόντων εἰς γῆν. Περιττὸς γὰρ ὑπὲρ τοῦ τὰ δέοντα ποιεῖν λόγος ἅπας, ὅτε ἡ τῶν ἀκουόντων πρὸς τὸ χεῖρον ὁμόνοια. Ἤδη δὲ καὶ πόῤῥω νυκτῶν ἦν τὸ τῆς ὥρας, καὶ πρὸ μικροῦ τινος δᾷδες εἰσῄεσαν ἡμμέναι, ὅτε καὶ χεῖρας ἐπιβάλλειν ἤρξαντο μετ' ὀργῆς βαθείας ἀναπηδήσαντες σύν γε τῷ πατριάρχῃ οἱ ἐπίσκοποι καθ' ἡμῶν, μηδ' ἀκούειν τά γε τοιαῦτα ἀνασχομένων, ἀλλὰ μόνοις στεναγμοῖς ἀφθόγγοις τοὺς ἀκάπνους καπνοὺς ἀνα-
B πεμπόντων τῆς ψυχῆς, τοῦ καιροῦ μὴ διδόντος ἄλλως ἡμῖν θεραπεύειν τοῦ ζήλου τὴν φλόγα καὶ τὴν τῶν σπλάγχνων ὀδύνην ἀπογυμνοῦν, ἐν τοιαύταις τύχαις οὖσι, καὶ τοιούτοις ἐξαίφνης θηρσὶ περιπεπτωκόσι, καὶ μηδενὸς ἡμῖν ἡμέρου καὶ φιλανθρώπου παρ' οὐδένων οὔτε νῦν ἀπαντῶντος, οὔτ' ἔπειτ' ἐλπιζομένου. Καὶ τί γὰρ ἂν ὑγιὲς ἔδει δρᾷν ἀμαθέσιν ἀνδράσιν, ἐς κρίσιν θείων ἐληλυθόσι δογμάτων, ἀπὸ κώπης καὶ χύτρας τοῖς πλείοσιν ἀναχθεῖσιν ἐς τὸ ἐπισκοπεῖον σχεδὸν εἰπεῖν αὐθημερὸν, καὶ παντοδαπῆς καὶ μακρᾶς ἀναπλάσεως καὶ τυπώσεως σφόδρα δεομένοις, πρὸς φαντασίαν σκιᾶς γοῦν τινος παιδευτικῆς; Πολλοῦ γὰρ εἰπεῖν δεῖ, πρὸς ἀναθεώρησιν μούσης τινὸς ἐλλογίμου· εἶναι γὰρ τῶν
C χαλεπωτάτων, ἔμφυτον μοχθηρίαν ἐπὶ πλεῖστον λανθάνειν, περιστελλομένην τοῖς παρὰ φύσιν σχηματισμοῖς τοῦ βελτίονος. Τὸ γὰρ παρὰ φύσιν, βίαιον ὂν, διηνεκῶς ἐνοχλεῖται τῇ φύσει, μὴ δυναμένῃ πολύν τινα χρόνον τῆς ἐλευθερίας τὸ συμφυὲς ζημιοῦσθαι, ἀλλὰ δυσανασχετούσῃ καὶ ἀναζωπυρούσῃ τὸ ἦθος, μέχρις ἂν εἰς τὸν ἔμφυτον ἐθισμὸν τῆς κακίας ἐκείνης παλινδρομήσῃ.

ΙΒ'. Καὶ πρῶτον μὲν τοῖς ὁσίοις ἐκείνοις ἀρχιερεῦσιν ἡμῶν, καθάπερ θῆρες, ἐπεισπεσόντες, ἤθεσιν ἀγρίοις καὶ λόγοις ἀσέμνοις τε καὶ μεμηνόσι, κατεῤῥήγνυον τὰς ἐσθῆτας καὶ κατέσπων τὰ τῆς ἀρ-
D χιερωσύνης σημεῖα, οἷς συνανεσπῶντο καὶ τρίχες τῆς ὑπήνης τῶν ταλαιπώρων ἐκείνων· οὐκ ἐξεπίτηδες μὲν, ἐγίγνετο δ' οὖν τῇ ῥύμῃ τῆς ἀκαθέκτου βίας ἐκείνης, τῇ σκέψει καιρὸν οὐ παρεχομένης, ἐν σκότει [P. 636] προσέχειν ἅ τέ σφισιν ἐδρᾶτο καὶ ἃ τοῖς δρωμένοις ἐπηκολούθει. Τοὺς γὰρ δᾳδούχους μετὰ τῶν ἑσπερίων φώτων ἐκείνων ὀπίσω κατὰ νώτου λιπόντες διὰ σπουδὴν, καὶ ταῖς ἑαυτῶν σκιαῖς τοὺς κολαζομένους συγκρύπτοντες, ἔλαθον τἀνόσια λῃστρικώτερον ἢ ἐβούλοντο δράσαντες τρόπον. Τυφλὸν γὰρ θυμὸς ἅπας. Ἂν δὲ καὶ τῶν ἀγροίκων καὶ ἀμαθῶν ὁ θυμούμενος ᾖ, βαβαὶ καθ' ὧν ὁρμᾶται, φλογὸς ἁπάσης ὀξύτερον κεχυμένος, ἢ τὰ πρόσω πάντα σφοδρότερον ἐλπίδος ἁπάσης ἐπινεμομένου καὶ κατεσθίουσα δαπανᾷ καὶ κακῶς διατίθησιν.

ΙΓ' Ἔπειτα τῶν ἐμῶν χειρῶν τοὺς ἐμοὺς βιαίως A ἀφήρπαζον μαθητὰς, οἳ μέχρι τέλους ἐμοὶ παραμείναντες συνεμάχουν ἐν τῷ σταδίῳ ἐκείνῳ, καὶ τοῖς ἄθλοις τῶν διαλέξεων ἐκείνων συνηγωνίζοντο καθάπερ σκύλακες εὐγενεῖς, ὧν τὸ ὑλακτικὸν ἐγκαίρως γινόμενον καὶ ὁ μέγας ὑμνῶν Χρυσόστομος, διὰ τὸ τῶν ζώων εὔνοϊκὸν, καὶ Θεὸν ἀποδέχεσθαι φάσκει τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ὑλακτοῦντας ἀνθρώπους καθ' ὁμοιότητα τῶν κυνῶν. Τούτων δὲ τοὺς μὲν δεσμωτηρίοις τοῖς πικροτέροις παρέπεμψαν· τοῖς δ' ἠπείλησαν τὰ δεινότατα, εἰ μὴ τὴν ἐμὴν ὁμιλίαν ἑκόντες ἐξομόσαιντο τέλεον. Οἱ γὰρ πλείους, ὡς εἴρηται, δείσαντες ἐκείνας αἳ τῇ προτεραίᾳ σφίσι κολάσεις ἠπείληνται (16), τὴν ἐμήν τε ἀπείπαντο φθάσαντες συνδιαίτησιν παραχρῆμα καὶ ᾤχοντο διασπαρέντες ἄλλος ἄλλοθι τῶν τῆς ἀφανείας μυχῶν· ὅτε B δηλαδὴ καὶ ὁ τῆς Τύρου διαληφθεὶς ἐπίσκοπος, εἷς τῶν τῆς Ἀντιοχέων ἐπαρχίας ἐπισκόπων ὑπάρχων, ἰταμώτερον τότε διωχθεὶς ἐκεῖθεν τάς τε συνόδους ἐκείνας ἀπείπατο τοῦ λοιποῦ καὶ τῇ οἰκίᾳ συσπειραθεὶς τὸν ἡσύχιον καὶ ἄκων ἤνυε βίον ἐκεῖθεν. Εἶεν.

XIII. Deinde iidem discipulos meos per vim e manibus meis abstrahunt, qui mihi in illo stadio ad extremum socii defensoresque assidui fuerant ac mecum in illis disputandi certaminibus propugnaverant, velut catuli generosi; quorum animalium, ut benevolentium, latratus opportunos Chrysostomus magnus ita celebrat, ut et homines canum more pro religione latrantes ipsi Deo acceptos esse dicat. Horum alios in sævissimas custodias tradunt; aliis, nisi ultro omnem mecum consuetudinem ejurarint, extrema minitantur. Ac jam plerique, ut dictum est, veriti eas pœnas, quæ novissime ipsis denuntiatæ erant, statim mihi societatem renuntiare maturaverant, et alii alio dispersi in ignotas latebras abditum se iverant; tum cum scilicet et ipse quem diximus Tyri episcopus, unus provinciæ Antiochenæ suffraganeum, insolentius inde expulsus, et illis conciliis in posterum valedixit, et domi clausum se involvens vitam illic tranquillam et solitariam vel invitus deinceps agere instituit. Sed de his quidem satis.

ΙΔ'. Ἔμοιγε μέντοι τέως εἰπόντες μὲν οὐδὲν ἀγεννὲς οὐδ' ἄκοσμον ἀφῆκαν οἴκαδε ἀπιέναι ξύν γε τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἀρχιερεῦσι, καὶ οὓς τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν λογάδας ἔφημεν συναθλεῖν ἐς τέλος ἡμῖν.

1013 XIV. Cæterum me, nullo inter hæc illiberali fœdove dicto violatum, cum iis duobus pontificibus domum abire permiserunt: item eos, quos perpetuos nobis certaminis socios affuisse diximus, viros eruditione præstantes.

## CAPUT IV.

*Gregoras domo includitur. Silentium ei perpetuum indicitur. Consolatur se melioris fortunæ spe, quam ei spondet ipsa rerum humanarum mutabilitas. Idem cum illustrium sanctorum casibus suam calamitatem comparat. S. Basilii verba ad præsens tempus accommodat. Alia sanctorum Patrum dicta subjuncturum se promittit, quæ tamen haud profert.*

[P. 637] Α'. Μετὰ δ' ἡμέρας ἔστιν ἃς πέμψαντες οἴκοι C καθεῖρξαν καὶ ἡμᾶς, οὐ πενταετηρικήν τινα σιωπὴν ἡμῖν ἐπιτάξαντες, κατὰ τὴν τῶν Πυθαγορείων ἐκείνων, ἀλλ' ἀΐδιόν τινα καὶ εὖ μάλα ἀτερπῆ, οὐ διὰ τὸ βίαιον καὶ ἀκούσιον μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἔτι προσθήκην τοῦ μήτε γράφειν, μήτε βλέπειν, μήτ' ἀκούειν μηδενὸς τῶν ἁπάντων. Μηδὲ γὰρ μόνων τῶν γνωρίμων καὶ φίλων, οὐδ' αὖ τῶν γνησίων καὶ γειτόνων ἡμᾶς ἐγύμνωσαν, ἀλλὰ καὶ παντὸς θεράποντός τε καὶ ὑπηρέτου, οὗ, ὡς τὰ πολλὰ βακτηρίαν τῷ γήρᾳ γίγνεσθαι εἴωθεν. Οὕτως ἀπηνῶς καὶ αὐτοχειρίᾳ ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ἐκεῖνοι ἐπεπήδησαν, καὶ οὕτω θηριωδῶς ταῖς ἡμετέραις ἐχρήσαντο συμφοραῖς, μᾶλλον δ' αὐτοί γε αὐτόχρημα συμφορῶν γινόμενοι πλοῦτος ἡμῖν, οἱ ποιμένες τότε τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καυχώμενοι. Οἱ δὲ παιδευταὶ τῶν D κακῶν κεραυνοὶ ῥᾳθυμεῖν καὶ καθεύδειν ἐῴκεσαν. Ἦ γὰρ ἂν αἰθερίας πληγῆς πειραθέντες, καὶ τῆς τῶν οἰκείων λόγων καὶ πράξεων παρανοίας καὶ ἀσελγείας αἰσθόμενοι, βελτίους ὀψὲ γοῦν ἑαυτῶν ἐγίγνοντο. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

I. Aliquot ex eo diebus elapsis, etiam nos illi missis mandatis domi includunt, ac silentium nobis indicunt, non quinquennale, ut illud Pythagoreorum, sed perpetuum et plane injucundum; non solum quia violentum et minime voluntarium; verum etiam ob additam præterea legem, qua nobis nihil quidquam seu scribere, seu videre, seu audire permissum erat. Neque enim illi nos hominibus notis et amicis, nec cognatis duntaxat vicinisque orbaverunt, sed et famulis et quolibet ministro; quibus senectus ut plurimum tanquam baculis inniti solet. Adeo crudeliter et facinorose ii animabus nostris insultarunt; tanta cum feritate abusi sunt calamitatibus nostris: imo ipsi nobis revera quidam veluti calamitatum thesaurus fuerunt; illi scilicet, qui se Ecclesiæ pastores esse tum jactabant. At interim fulmina, per quæ improbi castigantur, desidia et somno torpere videbantur. Alioqui sane cœlestem virgam experti, suorumque cum dictorum tum factorum dementia impudentiaque intellecta, sero saltem ad meliorem frugem evasissent. Et hæc quidem ita se habuerunt.

### Variorum notæ.

(16) Hoc loco προτεραία non est *pridie*, ut nec supra pag. 625 E. Neque etiam primum habiti concilii diem significat. Nam pœnas postridie primæ actionis denuntiatas fuisse didicimus ex lib. xx, cap. 4, sect. 9. Itaque apud Gregoram προτεραία non est *dies proxime superior*, sed *dies primus*, vel *dies utcunque superior*. BOIVIN.

II. Ego vero, qui mali violentiam prospero neque cursu progredi video, nec istius noxii impetus, qui Ecclesiam Dei penitus affligit, capere ullam satietatem; ego, inquam, **1014** moleste ferrem ac lugerem, nisi veterum sapientium dicta, quæ res humanas instabiles ac fluxas esse declarant, ægritudinem animi mei solarentur. Nam quæcunque res non ex regulis et legum præscriptis, sed ex fortunæ majorisque potestatis suffragiis pendent, earum cursus semper inæqualis est; similis nempe fluctibus in se recurrentibus, et undantis pelagi incrementis, aliisque fretorum reciprocantium vicissitudinibus. Itaque illis nec ejusmodi gaudium datur, quod lacrymarum perpetuo expers maneat, nec ejusmodi tristitia, quæ nullo unquam gaudio temperetur, sed mista omnia. Ex hac autem, quæ in varias vitæ conditiones incurrit, temeritate et fortunæ alea potest intelligentior quisque, si animum attendat, latentium in ipsis rebus mysteriorum aliquam partem velut ex elementis et syllabis cognoscere, adeoque eventorum insolentia nec perturbari nec obstupescere; sed in mediis calamitatibus, præsertim iis quæ ad Deum ipsum referuntur, immoto animi statu durare. Nimirum ænigmati similes humanæ res providentiæ omnia sapienter disponenti sic serviunt, ut ei alia per alias causas [eventa], intellectum nostrum fugientia, velut contribuant atque subministrent. Eaque nunc secum invicem inimica et infesta pugnare, nunc in unum coalescere et quodam veluti cognationis fœdere videntur colligari, tametsi magnis temporum intervallis disjungantur.

A Β'. Ἐμοὶ δ' ἄχθεσθαι καὶ δακρύειν ἂν περιῆν, τὴν ὀξεῖαν ὁρῶντι φορὰν τῆς κακίας εὐδρομοῦσαν ἀεὶ, καὶ κόρον οὐδένα τῆς ἐς τὰ καίρια τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν βλαπτούσης ὁρμῆς μεμνημένην λαμβάνειν, εἰ μὴ λόγοι τῶν πάλαι σοφῶν ἀνέψυχον ἡμῶν τὸ τῆς ψυχῆς ἐμπαθὲς, τὴν τῶν πραγμάτων ἀστάθμητον χύσιν ἡμῖν προβαλλόμενοι. Ὅσα γὰρ τῶν πραγμάτων μὴ κανόνες καὶ νόμων στάθμαι χειροτονοῦσιν, ἀλλὰ τύχαι καὶ δυναστεύουσαι χεῖρες, ταῦτα καὶ τὸν δρόμον ἀνώμαλον ἔχει διηνεκῶς, καὶ οἷον ἀμπώτιδες εἰκονίζουσι καὶ πλημμύραι θαλάττης, καὶ ὅσαι μεταβολαὶ τῶν ἐντεῦθεν Εὐρίπων· οἷς οὔτε τὸ χαίρειν ἄκλαυστον (17) συγχωρεῖται μένειν ἐς μῆκος ἀεὶ, οὔτε τῷ λυπεῖσθαι καθάπαξ ἄμικτον ἔχειν ἀεὶ τὸ χαῖρον· ἀλλὰ μέμικται πάντα. B Κἀκ τοῦ τοιούτου πλάνου καὶ κύβου, τοῖς διαφόροις ἐντρέχοντος βίοις, ἔστιν ἐφιστῶντας τὴν διάνοιαν τοὺς συνετωτέρους μανθάνειν, ὥσπερ ἐκ στοιχείων καὶ συλλαβῶν, [P. 638] ἔστιν ἃ τῶν ἐγκεκρυμμένων τοῖς πράγμασι μυστηρίων, καὶ μὴ θορυβεῖσθαι καὶ ξενοπαθεῖν πρὸς τὴν τῶν φαινομένων ἀήθειαν, ἀλλὰ κἀν μέσαις ταῖς συμφοραῖς, καὶ μάλιστα ταῖς κατὰ Θεὸν, τῷ τῆς γνώμης ἑστῶτι βεβαίως ἐγκαρτερεῖν. Αἰνίγματι γὰρ ἐοικότες οἱ τῶν ἀνθρώπων βίοι δι' ἑτέρων ἕτερα συντελοῦσί τε καὶ διακονοῦνται τῇ πάντα σοφῶς οἰκονομούσῃ προνοίᾳ τὴν ἡμῶν λανθάνοντα σύνεσιν. Καὶ νῦν μὲν ἀλλήλοις ἐχθρὰ καὶ πολέμια φαίνεται· νῦν δὲ πρὸς ἕνωσίν τινα καὶ συγγενικὴν ἁρμονίαν δοκεῖ συμπλέκεσθαι, κἂν ᾖ πολλὰ τὰ μεταξὺ χρονικὰ διαστήματα.

III. Sed hæc quidem generatim dicta sunt; apposite tamen **1015** ad eos casus, qui et nobis hodie similes accidunt. Neque enim nos ea perpetimur, quæ ab humana conditione omnino aliena sint, sed quæ ad similia cognataque exempla rerum antiquitus gestarum referentur. Atque ut martyrum luculenta certamina et illam quæ tum, id est temporibus martyrum, exstitit procellam omittamus, Basilii, Gregorii, et alii plures, quotquot lumina Ecclesiæ in ejusmodi calamitates inciderunt, tragicam illorum temporum historiam in libris suis perpetuo et passim narrant, æstusque illos persecutionum, quas sibi et religioni simul illatas ab improbis tetrarchis et illius sæculi illarumque rerum dominis passi fuerunt. Sic autem ab ipsis narrantur, ut iis quæ nunc fiunt, si quem hæc cum illis conferre haud pigeat, simillima et pene gemella esse videantur. Eorum unum mihi hoc loco ad consolationem, ad fortis animi æmulationem, denique ad melioris instituti imitationem producere visum est.

C Γ'. Ἀλλὰ ταῦτα καθολικὸν εἴρηται τρόπον. Συντελεῖ δ' ὅμως κατὰ τὰ νῦν καὶ ἡμῖν ὁμοίως συμβαίνοντα. Οὐ γὰρ ἔκφυλα πάντη τῆς τῶν ἀνθρώπων πάσχομεν φύσεως· ἀλλ' ἔχει τὴν ἀναφορὰν καὶ ταυτὶ πρὸς παλαιοτέρων πραγμάτων ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν. Καὶ ἵνα τοὺς τῶν μαρτύρων ἐκείνων (18) πλουσίους ἄθλους καὶ τῶν καιρῶν ἐκείνων τὴν ζάλην ἐάσω· Βασίλειοι καὶ Γρηγόριοι καὶ πλείονες ἕτεροι τῶν τῆς Ἐκκλησίας φωστήρων, ὅσοι τοιαύταις ἐνέτυχον περιστάσεσιν, οὐ διαλείπουσι πανταχῇ τῶν σφετέρων βιβλίων τὴν τῶν τότε καιρῶν ἀφηγούμενοι τραγῳδίαν, καὶ τοὺς φλεγμαίνοντας διωγμοὺς ἐκείνους, οὓς οἱ πονηροὶ τετράρχαι καὶ δυνάσται τῶν καιρῶν καὶ πραγμάτων ἐκείνων ἐπῆγον σφίσιν ὁμοῦ τῇ εὐσεβείᾳ· ὡς ἀδελφὰ τοῖς νῦν D ἐκεῖνα δοκεῖν, εἴ τις ἑκατέροις ἑκάτερα παραβάλλειν οὐ μάλα ὀκνεῖ· ὧν ἕνα κἀνταῦθά μοι παραθεῖναι δέδοκται πρὸς παράκλησιν καὶ ζῆλον εὐψυχίας καὶ μίμησιν τοῦ βελτίονος.

IV. Magnus Basilius in iis, quæ ad Amphilochium scripsit, cum alia tradidit, tum ea, quæ nos

Δ'. Φησὶ τοίνυν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιον (19) τά τε ἄλλα καὶ δὴ καὶ ὅσα νῦν

Variorum notæ.

(17) Sic supra lib. XII, cap. 1. BOIVIN.

(18) Id est, temporibus martyrum. BOIVIN.

(19) De Spiritu sancto. Operum sancti Basilii tom. II, pag. 224. BOIVIN.

ἡμεῖς ἐράνου δίκην εἰληφότες ἐκεῖθεν ἐνταυθοῖ παρεθήκαμεν. « Ὁ σάλος γὰρ (φησὶ) τῶν Ἐκκλησιῶν οὗτος τίνος οὐκ ἔστι θαλασσίου (20) κλύδωνος ἀγριώτερος; ἐν ᾧ πᾶν μὲν ὅριον πατέρων κεκίνηται, πᾶς δὲ θεμέλιος, καὶ εἴ τι ὀχύρωμα δογμάτων, διασαλεύεται· κλονεῖται δὲ πάντα καὶ κατασείεται. Αἱ δ' ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ κόσμου τούτου ἐπαγόμεναι ταραχαὶ ποίας οὐχὶ θυέλλης καὶ καταιγίδος βαρύτερον τοὺς λαοὺς ἀνατρέπουσι; κατηφὴς δέ τις ὄντως καὶ στυγνὴ σκοτομήνη τὰς Ἐκκλησίας ἐπέχει. Διὸ πάντες ὁμοίως, καθ' ὃν ἂν ἕκαστος δύνηται τρόπον, τὰς φονικὰς χεῖρας ἀλλήλοις ἀντεπιφέρουσι. Τραχεῖα δέ τις κραυγὴ τῶν ἐξ ἀντιλογίας παρατριβομένων ἀλλήλοις καὶ βοὴ ἄσημος καὶ δύσκριτος ἦχος ἐκ τῶν ἀσιγήτων θορύβων πᾶσαν [P. 639] ἤδη σχεδὸν Ἐκκλησίαν πεπλήρωκεν, ἐπὶ ὑπερβολὰς καὶ ἐλλείψεις τὸ εὐθὲς δόγμα τῆς εὐσεβείας παρατρεπόντων. Εἷς δὲ ὅρος φιλίας τὸ καθ' ἡδονὴν εἰπεῖν, καὶ ἔχθρας ἀρκοῦσα πρόφασις τὸ μὴ συμβῆναι ταῖς δόξαις. Πάσης δὲ συνωμοσίας πιστότερον πρὸς κοινωνίαν στάσεως ἡ τοῦ σφάλματος ὁμοιότης. Θεολόγος δὲ πᾶς καὶ ὁ μυρίαις κηλῖσι τὴν ψυχὴν στιγματίας. Τοιγαροῦν αὐτοχειροτόνητοι τὰς προστασίας τῶν ἐκκλησιῶν διαλαγχάνουσι, τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρωσάμενοι· καὶ παντελῶς ἤδη τῶν εὐαγγελικῶν θεσμῶν ἐξ ἀκοσμίας συγκεχυμένων, ἀμύθητος ὠθισμὸς ἐπὶ τὰς προεδρίας ἐστίν. Ἐμὲ δὲ καὶ τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο κατέχει λόγιον, ὅτι ὁ συνιὼν σιωπήσεται· διότι ὁ καιρὸς πονηρός ἐστιν, ἐν ᾧ οἱ μὲν ὑποσκελίζονται νῦν, οἱ δὲ ἐνάλλονται τῷ πεσόντι, ἄλλοι δὲ ἐπικροτοῦσιν· ὁ δὲ τῷ ὀκλάσαντι χεῖρα ὀρέγων ἐκ συμπαθείας οὐκ ἔστι. Τῆς γὰρ ἀγάπης ψυγείσης, ἀνῄρηται μὲν ἀδελφῶν σύμπνοια· ὁμονοίας δὲ ἀγνοεῖται καὶ τοὔνομα· ἀνῄρηνται ἀγαπητικαὶ νουθεσίαι· οὐδαμοῦ σπλάγχνον χρηστόν· οὐδαμοῦ δάκρυον συμπαθές. Ἐντεῦθεν ἀσύγγνωστοι μὲν καὶ πικροὶ κάθηνται τῶν ἀποτυγχανόντων ἐξετασταί, ἀγνώμονες δὲ καὶ δυσμενεῖς τῶν κατορθουμένων κριταί. » Καὶ ἀλλαχοῦ (21)· « Γνώριμα τὰ θλίβοντα ἡμᾶς, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν. Εἰς πᾶσαν γὰρ τὴν οἰκουμένην ἐκκέχυται. Καταπεφρόνηται τὰ τῶν Πατέρων δόγματα· ἀποστολικαὶ παραδόσεις ἐξουθένηνται· νεωτέρων ἀνθρώπων ἐφευρήματα ταῖς ἐκκλησίαις ἐμπολιτεύεται. Τεχνολογοῦσι λοιπόν, οὐ θεολογοῦσιν, οἱ ἄνθρωποι. Ποιμένες ἀπελαύνονται· ἀντεισάγονται δὲ λύκοι βαρεῖς, διασπῶντες τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ. Οἶκοι εὐκτήριοι ἔρημοι τῶν ἐκκλησιαζόντων· αἱ ἐρημίαι πλήρεις τῶν ὀδυρομένων. » Καὶ ἀλλαχοῦ (22)· « Οἱ ἀνταποδιδόντες μοι πονηρὰ ἀντὶ ἀγαθῶν καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου τῆς εἰς αὐτοὺς διαβάλλουσί με νῦν ἐπ' ἐκείνοις, εἰς ἃ αὐτοὶ εὑρίσκονται ἐγγράφους ὁμολογίας ἐκτιθέμενοι. » Καὶ πάλιν (23)· « Ἤνοιξαν στόματά τινες κατὰ τῶν ὁμοδούλων ἀφειδῶς· λαλεῖται τὸ ψεῦδος ἀφόβως· ἡ ἀλήθεια συγκεκάλυπται. Καὶ οἱ

A inde excerpta et veluti corrogata hic nunc apponimus. « Hæc tempestas, inquit, Ecclesiarum, qua tandem marina procella non est atrocior? In qua ut omnes Patrum termini loco moti sunt, ita omne fundamentum, et si quod dogmatum munimentum, convulsum est. Volvuntur insuper et quassantur omnia. Turbationes ab hujus mundi principibus proficiscentes an non quavis procella, quovis turbine horribilius subvertunt populos? Quædam 1016 lugubris vere et tristis caligo Ecclesias occupat. Eoque omnes pariter quocunque possunt modo parricidiales manus sibi invicem afferunt. Acerbus autem quidam clamor eorum, qui per contentionem inter se disceptant, confusaque vociferatio, et indistinctus sonitus e nunquam silentibus tumultibus, totam prope
B jam Ecclesiam implevit, per excessus ac defectus rectum pietatis dogma evertentibus. Unicus amicitiæ finis est, ad gratiam loqui: ac sufficiens est inimicitiæ causa, opinionibus dissentire. Porro erroris similitudo res est quavis conjuratione fidelior ad seditionis societatem. Theologus vero quilibet est, etiamsi maculis innumerabilibus conscientiam habeat notatam. Itaque qui se ipsos suis elegere suffragiis, quique affectant principatum, ii Ecclesiarum præfecturas sortiuntur, repulsa sancti Spiritus administratione, jamque prorsus evangelicis ritibus ad sublatum rerum ordinem confusis, ineffabilis est ad præfecturas irruptio eorum. Me vero etiam illud propheticum dictum reprimit: intelli-
C gens in tempore illo tacebit; eo quod tempus malum est, in quo alii quidem supplantant, alii vero insultant lapso, alii vero applaudunt: cæterum qui lapso manum ex misericordia porrigat, nullus est. Refrigerata enim omnium charitate, sublata est fratrum conspiratio, concordiæ vero etiam nomen ignoratur: sublatæ sunt autem etiam amicæ admonitiones: nusquam viscera humana, nusquam lacryma ex condolentia. Hinc implacabiles et amari sedent erratorum 1017 examinatores, iniqui vero et malevoli recte factorum judices. » Et alibi: « Tribulationes nostræ, vel nobis tacentibus, vobis sunt cognitæ, ut quæ in totum orbem sunt invulgatæ. Patrum dogmata contemnuntur, apostolicæ traditiones nullo numero habentur,
D recentiorum inventa in ecclesiis dominantur. Homines in posterum artificiose disputant, non theologos agunt. Pastores abiguntur, lupi graves introducuntur, qui Christi gregem discerpunt. Domus oratoriæ deseruntur ab ecclesiastico cœtu: solitudines refertæ sunt plorantibus. » Et alibi: « Qui mala mihi reddiderunt pro bonis et odium pro dilectione mea, qua eos prosecutus sum, jam me calumniantur eorum gratia, quæ ipsi deprehenduntur scripto editis confessionibus approbasse. Temere nonnulli ora sua adversus conservos re-

## Variorum notæ.

(20) Senarius iambicus, alicuius, ut opinor, poetæ tragici. Boivin.

(21) Idem Basil. episcopis Occidentis. Boivin.

(22) Idem Evæsenis. Boivin.

(23) Idem monachis suis. Boivin.

serarunt. Mendacium sine timore effutitur, veritas obscuratur. Et ii quidem, qui accusantur, mox sine judicio condemnantur; qui vero accusant, illis absque ulla examinatione fides adhibetur. Unde et ego, ubi complures percepi contra me epistolas circumferri, quibus perstringamur ac notemur, propterque scripta quædam accusemur, quorum tutelarem defensionem habemus coram veritatis tribunali paratam: cogitavi quidem silendum esse; quod et feci. Nam tertius jam annus hic est, ex quo a calumniatoribus notatus accusationis flagella sustinere cœpi, hoc uno contentus,
1018 quod Dominum habeo secretorum cognitorem ac calumniæ istius testem. Quoniam vero multos jam silentium nostrum eo rapuisse video, ut ex illo intentatas calumnias confirmarint: nosque non lenitatis ac patientiæ gratia, sed quod ad expromendam veritatem os aperire neutiquam audeamus, ideo silere arbitrentur; ob eam causam scribere vobis conatus sum, obsecrans vestram in Christo dilectionem, ut calumnias, quas una pars objicit, non mox ut prorsus veras admittatis: propterea quod, ut scriptum est, neminem judicat lex, nisi prius audiat et cognoscat quid faciat. » Et alibi: « Licet enim reliqua vita nostra digna sit, cujus gratia ingemiscamus: de hoc tamen uno in Domino gloriari ausim, quod nunquam falsas opiniones habuerim de Deo: neque aliter sentiendo animi postea judicium mutaverim: sed quam a puero sententiam de Deo a beata matre, deinde et avia mea Macrina recepi, illam justis incrementis auctam et adultam in me ipso conservaverim. » Et rursus: « Ego sane ad crebros et varios hostium nostrorum adversum nos conatus respiciens, silendum esse, et quæ inferentur animo quieto toleranda putavi, nec resistendum illis qui mendacio muniti sunt, pessima scilicet armatura. Videntur enim mihi qui odium hoc inexcusabile contra nos induerunt, haud dissimile ab eo facere quod habet Æsopica fabula. Quemadmodum enim illa lupum culpas quasdam adversus agnum producere facit, quasi is turpe sibi ac dedecorosum fore
1019 putet, si præter justam rationem interimat agnum, a quo nihil sit læsus, et tamen, licet omnem quæ ex adornata calumnia intenditur accusationem agnus placide diluat, nihilo magis lupum ab impetu sibi temperare, sed etiamsi justis rationibus vincatur, dentibus tamen victorem pervincere: ita et qui odio nostri non secus atque rei honestæ student, turpe forsan putantes, si absque ratione nos odio persequi videantur, causas odii contra nos et crimina fingunt. Nihil autem eorum quæ contra nos feruntur, constanter tuentur; sed nunc hanc, paulo post aliam, et rursus quoque aliam inimicitiæ causam assignant. » Et rursus: « Itaque et hoc illi nobis crimini dant, quod com-

A μὲν κατηγορούμενοι καταδικάζονται ἀκρίτως· οἱ δὲ κατηγοροῦντες πιστεύονται ἀνεξετάστως. Ὅθεν ἀκούσας, ὅτι πολλαὶ κατ' ἐμοῦ περιφέρονται ἐπιστολαὶ, στίζουσαι ἡμᾶς καὶ στηλιτεύουσαι καὶ κατηγοροῦσαι ἐπὶ πράγμασι, ὧν τὴν ἀπολογίαν ἑτοίμην ἔχομεν ἐπὶ τοῦ δικαστηρίου τῆς ἀληθείας, ὥρμησα μὲν σιωπῆσαι, ὃ καὶ ἐποίησα. Τρίτον γὰρ ἤδη τοῦτο ἔτος ἐστὶν, ἐν ᾧ τυπτόμενος ὑπὸ τῶν διαβόλων φέρω τὰς τῆς κατηγορίας μάστιγας, ἀρκούμενος ὅτι ἔχω Κύριον, τὸν τῶν κρυπτῶν γνώστην καὶ [P. 640] μάρτυρα τῆς συκοφαντίας· ἐπεὶ δὲ ὁρῶ, ὅτι πολλοὶ τὴν σιωπὴν ἡμῶν εἰς βεβαίωσιν τῶν διαβολῶν παρεδέξαντο, καὶ οὐ διὰ μακροθυμίαν ἐνόμισαν ἡμᾶς σιωπᾷν, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ ἔχειν στόμα διᾶραι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τούτου ἕνεκα ἐπειράθην ἐπι-
B στεῖλαι ὑμῖν, παρακαλῶν τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπην ὑμῶν, ὥστε τὰς ἐξ ἑνὸς μέρους γινομένας διαβολὰς μὴ πάντη παραδέχεσθαι ὡς ἀληθεῖς· διότι, καθὼς γέγραπται, οὐδένα κρίνει ὁ νόμος, ἐὰν μὴ πρῶτον ἀκούσῃ καὶ γνῷ τί ποιεῖ. » Καὶ ἀλλαχοῦ (24)· « Εἰ γὰρ καὶ τὰ ἄλλα ἡμῶν στεναγμῶν ἄξια, ἀλλ' ἔγωγε τοῦτο τολμῶ καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδέποτε πεπλανημένας ἔσχον τὰς περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις, ἢ ἑτέρως φρονῶν μετέμαθον ὕστερον· ἀλλ' ἣν ἐκ παιδὸς ἔλαβον ἔννοιαν περὶ Θεοῦ παρὰ τῆς μακαρίας μητρός μου καὶ τῆς μάμμης μου Μακρίνης (25), ταύτην αὐξηθεῖσαν ἔσχον ἐν ἐμαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ πρὸς τὴν ἐπάλληλον τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν καὶ ποικίλην καθ' ἡμῶν ἐπιχείρησιν ἀποβλέπων σιωπᾷν θ' ᾤμην δεῖν, καὶ δέχεσθαι καθ'
C ἡσυχίαν τὰ ἐπαγόμενα, μηδ' ἀνταίρειν τοῖς καθωπλισμένοις τῷ ψεύδει, τῷ πονηρῷ τούτῳ ὅπλῳ. Ἔδοξαν γάρ μοι παραπλήσιόν τι ποιεῖν τῷ Αἰσωπείῳ μύθῳ οἱ τὸ ἀπροφάσιστον καθ' ἡμῶν ἀναλαβόντες μῖσος. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος ἐγκλήματά τινα τῷ ἀρνίῳ τὸν λύκον προσφέρειν ἐποίησεν, αἰσχυνόμενον δῆθεν τὸ δοκεῖν ἄνευ δικαίας προφάσεως ἀναιρεῖν τὸν μηδὲν προλυπήσαντα· τοῦ δ' ἀρνὸς πᾶσαν τὴν ἐκ συκοφαντίας ἐπαγομένην αἰτίαν εὐχερῶς διαλύοντος, μηδὲν μᾶλλον ὑφίεσθαι τῆς ὁρμῆς τὸν λύκον· ἀλλὰ τοῖς μὲν δικαίοις ἡττᾶσθαι, τοῖς δ' ὀδοῦσι νικᾷν· οὕτως οἷς τὸ καθ' ἡμῶν μῖσος ὥς τι τῶν ἀγαθῶν ἐσπούδασθη, ἐρυθριῶντες τάχα τῷ δοκεῖν ἄνευ αἰτίας μισεῖν, αἰτίας πλάσσουσι καθ' ἡμῶν καὶ ἐγκλήματα, καὶ
D οὐδενὶ τῶν λεγομένων μέχρι παντὸς ἐπιμένουσιν. Ἀλλὰ νῦν μὲν τοῦτο, μετ' ὀλίγον δ' ἄλλο, καὶ αὖθις ἕτερον τῆς καθ' ἡμῶν δυσμενείας τὸ αἴτιον λέγουσι. » Καὶ πάλιν· « Οὐκοῦν καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐγκαλοῦσι, τὸ τὰ ἐπιλεγόμενα τῇ θείᾳ φύσει ὀνόματα μοναδικῶς ἐξαγγέλλειν. Ἀλλ' ἕτοιμος ἡμῖν πρὸς τοῦτο καὶ σαφὴς ὁ λόγος. Ὁ γὰρ καταγινώσκων τῶν μίαν λεγόντων θεότητα, ἐξ ἀνάγκης τῷ πολλὰς λέγοντι, ἢ τῷ μηδεμίαν, συνθήσεται. Οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν, ἕτερόν τι παρὰ τὸ εἰρημένον ἐπινοῆσαι. Εἰ οὖν τὸ εἰς πλῆθος ἐκτείνειν τὸν ἀριθμὸν τῶν θεοτήτων μόνων τῶν τὴν πολύθεον πλάνην νενοσηκό-

Variorum notæ.

(24) Idem Eustathio episcop. Sebastiæ. BOIVIN.
(25) De qua vide et epistolam τοῖς Νεοκαισαρ. BOIVIN.

των ἐστὶ, τὸ δὲ καθόλως [P. 641] ἀρνεῖσθαι τὴν A θεότητα τῶν ἀθέων ἂν εἴη, τί; λόγος ἐστὶν ὁ διαβάλλων ἡμᾶς ἐπὶ τὸ μίαν ὁμολογεῖν τὴν θεότητα; » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Πάντα τὰ θεοπρεπῆ νοήματά τε καὶ ὀνόματα ὁμοτίμως ἔχουσι πρὸς ἄλληλα, τῷ μηδὲν παρὰ τὴν τοῦ ὑποκειμένου διαφωνεῖν σημασίαν. Οὐ γὰρ ἐπ' ἄλλο τι ὑποκείμενον χειραγωγεῖ τὴν διάνοιαν τοῦ ἀγαθοῦ ἡ προσηγορία, ἐφ' ἕτερον δὲ ἡ τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἡ τοῦ δικαίου· ἀλλ' ὅσαπερ ἂν εἴπῃς ὀνόματα, ἓν διὰ πάντων ἐστὶ τὸ σημαινόμενον· κἂν Θεὸν εἴπῃς, τὸν αὐτὸν ἐνεδείξω, ὃν διὰ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων ἐνόησας. Καταμανθανόμενα γὰρ καὶ συγκρινόμενα πρὸς ἄλληλα τὰ ὀνόματα διὰ τῆς ἐν ἑκάστοις ἐνθεωρουμένης ἐμφάσεως εὑρεθήσεται μηδὲν τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἔλαττον ἔχοντα. Τεκμήριον δὲ, ὅτι τούτῳ B μὲν τῷ ὀνόματι πολλὰ καὶ τῶν καταδεεστέρων ἐπονομάζεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἀπεμφαινόντων ὁμοίως λεγομένῳ. Τὸ δὲ τοῦ ἁγίου ὄνομα καὶ τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ εὐθέος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ οὐδαμοῦ κοινοποιούμενον πρὸς τὰ μὴ δέοντα παρὰ τῆς Γραφῆς ἐδιδάχθημεν. »

potentia divinæ naturæ nomina singulariter pronuntiamus. Verum paratam habemus ad hoc et manifestam rationem. Quisquis enim unam docentes divinitatem condemnat, necessario multas vel prorsus nullam tradenti astipulabitur. Impossibile namque est, ut præterea aliud quid excogitetur. Cum ergo numerum divinitatum ad multitudinem extendere eorum tantum sit, qui errore multorum deorum tanquam morbo laborant: prorsus vero in universum negare divinitatem eorum sit, qui nullum censent esse Deum, ut impii: quamobrem nos traducimur ob id, quod unam confitemur divinitatem? » Et paulo post: « Omnia Deo competentia, tam cogitata quam nomina, ejusdem inter se sunt conditionis, eo quod circa subjecti significationem nihil habent discriminis. Non enim mentis cogitationem **1020** ad aliud subjectum ducit appellatio boni, et ad aliud, sapientis, potentis, et justi: sed quæcunque ejusmodi nomina protuleris, unum est perpetuo quod significatur. Et si Deum dixeris, eumdem significasti, quem et in reliquis nominibus cogitasti. Nam si expendantur hujusmodi nomina, et inter se considerata cujusque significatione conferantur, nihil appellatione Dei minus habere differreque deprehendentur. Argumentum hujus est, quod ab appellatione Dei multa ex inferioribus quoque cognominantur, quæ etiam absimilibus et dissentaneis rebus attribuitur. Sancti vero et incorrupti, et recti bonique nomina nusquam illis, quibus haud oportet, communicari per Scripturam edocti sumus. »

Ε'. Ἐμοὶ δὲ καὶ πλείους εἰς τὴν τῶν λεγομένων ἀπόδειξιν ὡρμημένῳ παράγειν ἁγίους ῥᾷον ἔδοξεν εἶναι, πρότερον δι' ἑνὸς τουτουῒ τὴν τῶν πάλαι C πρὸς τὰ παρόντα συγγένειαν διευκρινήσαντας, ἔπειτα ἐπενεγκεῖν καὶ τὰς (26) τῶν ἄλλων μαρτυρίας διὰ τοὺς ἀμφιβόλους καὶ σμικρογνώμονας. Ἐπεὶ κἀκ τούτου νῦν μέτριά τινά μοι δίκην ἐράνου συνῆκται, καὶ ὅσον ἀφοσιώσασθαι πρὸς τὴν ζήτησιν καὶ χρείαν τῆς νῦν ὑποθέσεως. Ἐξέσται γὰρ, ὅτῳ ἂν ᾖ βουλομένῳ, τοῖς εἰρημένοις (27) παρατιθέντας ἓν ἑνὶ καὶ πλείοσι πλείω τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκήρατον εὑρίσκειν τὴν συμφωνίαν τοῦ νῦν διωγμοῦ πρὸς τὸν τότε· καὶ μανθάνειν σαφέστερον, ὡς ἃ διίστησι χρόνος, ταῦτα χρόνος ἐπαναλαμβάνων αὖθις συνίστησι· καὶ ἃ ῥοῦς χειμερίων φάναι πραγμάτων συγχεῖ, πραγμάτων αὖθις συνάπτει παλίρροια· καὶ ἃ βίων πολυπλόκων λαβύρινθοι διασπείρουσι πρὸς λήθης μυχοὺς καὶ κρυπτῆρας, ἀντίστροφοι πάλιν λαβύρινθοι βίων πρὸς D τὰ συγγενῆ καὶ ὁμόφυλα τῶν πάλαι τῷ χρόνῳ γεγενημένων ἀναφέρουσιν ὕστερον ἴχνη, οἷον ἀνακαλυπτήρια ταῖς ἀλλήλων διὰ μακροῦ τοῦ μέσου συμφυΐαις καὶ ὁμοιότησι θύοντες.

V. Ad ea quæ dixi confirmanda testes citare sanctos plures animus fuit. At commodius esse visum est, præteritarum et præsentium rerum affinitatem per unum hunc primo declarare, deinde, ut vacillantes et pusillos animos confirmarem, aliorum quoque testimonia subjungere. Atque ex hoc ipso modica quædam a me collecta et corrogata sunt, sic videlicet, ut quæ ad quæstionem et ad præsens institutum attinebant, ea sola leviter quasi delibarim. Etenim cuivis facile erit, nostra cum iis quæ dicta sunt, unum cum uno, plura cum pluribus conferenti, perfectissimam utriusque persecutionis, hodiernæ et ejus quæ tum sæviit, similitudinem intelligere; item explorate illud discere, quæ tempus disjungit, ea per tempus redintegrata iterum conjungit: quæ rerum, **1021** ut ita dicam, æstu procelloso turbantur, ea reciproco rerum æstu rursus componi; quæ denique per varias hominum ætates, velut per multiplices labyrinthos, profunda et obscura oblivione merguntur ac dissipata evanescunt, ea deinde, revolutis ætatum labyrinthis, ad cognata et affinia rerum olim gestarum vestigia retroagi, conjunctionemque et similitudinem suam post longa temporum spatia quasi revelare.

## CAPUT V.

*Palamitæ victores impudenter exsultant. Præmia eis data. Pœnæ orthodoxis irrogatæ. Palamitarum dogma impium. Sævitia. Tomus synodicus. Gregoram multi ex amicis deserunt; atque etiam Cabasilas. Hujus ingenium et studia. Ut Gregorius Nazianzenus ejusmodi homines allocutus sit. Gregoras suam sortem deplorat. Salomonis verba. Darii morientis apophthegma.*

[P. 642] Α'. Μετὰ γὰρ τὸν ἡμέτερον διωγμὸν

I. Cum eam nos persecutionem passi fuissemus,

Variorum notæ.

(26) Quæ tamen non subjunget. Vide infra cap. 6, sect. 7 Boivin.
(27) A SS. Patribus, Basilio et aliis. Boivin.

serarunt. Mendacium sine timore effutitur, veritas obscuratur. Et ii quidem, qui accusantur, m… sine judicio condemnantur; qui vero accus… illis absque ulla examinatione fides adhi… Unde et ego, ubi complures percepi co… epistolas circumferri, quibus perstrin… notemur, propterque scripta quædam quorum tutelarem defensionem h… veritatis tribunali paratam: cogito … dum esse; quod et feci. Nam … hic est, ex quo a calumniatorib… nis flagella sustinere cœpi …

1018 quod Dominum h… rem ac calumniæ isti… multos jam silentium … ut ex illo intentata… …phesi que non lenitatis … complures ad expromenda…

1022 ea cæde an… audeamus, id … egregia aliqua victoria scribere vo… … Neronem imitatus, tibiarum Christo … …pudiis gloriantem, quibus ille in… objicit … …estu solii imperatorii, assidentibus vete… prop… …Romæ patriciis et senatoriis viris, nec iis qui… le… …modum volentibus, de nocte operabatur.

II. Pari modo venerabile illud episcoporum collegium, nostris calamitatibus velut saltatis, Palamæ et sibi invicem deinceps læsæ pietatis crimina condonabant; imo ea ab illis facta eximia et veræ religionis dogmata appellabantur. Atque ipsis statim salaria et præmia, pro cujusque dignitate, datis ex imperatorio tripode responsis, constituuntur; pecuniarum scilicet largitiones, et reditus ex prædiis percipiendi: ac res monasteriorum frequentissimorum locantur hominibus, imperitissimis plerisque, et nihil nisi pecuniam facere doctis: itidem fere ut olim nobilium et senatorii ordinis civium Romanorum sanguinariæ proscriptiones factæ sunt, primum a Cornelio Sylla, deinde ab Antonio, qui summam potestatem tyrranice invaserant; nisi quod illi ut bona diriperent ac distribuerent, corporum interfectores exstitere; hi vero animabus simul et corporibus exitium moliuntur, animabus quidem suis, quibus prodesse, corporibus autem alienis, quibus nocere contendunt.

III. Distributiones deinde pœnarum alias ex aliis perpetuo in nos decernunt, quemadmodum apud veteres Romanos in comitiis fiebat; nisi quod illis comitia habentibus honores et 1023 præmia præstantissimo cuique decernebantur; his vero, non solum in vivos, sed et in ipsos jam denique mortuos, grassandi causæ et rationes statuuntur. Nam eos etiam de gradu dejiciunt et anathe-

…θύς καὶ φόβους ἅπαντας οἱ διῶκται ψυχῆς …σάμενοι, καθάπερ ἐκ ναυαγίου καὶ κλύ… …λπίδας ἀνασωθέντες ἀπάσας, ἀνεπ… …ἡδύ τι καὶ ἐλευθέριον· καὶ … μεθ' ἡμέραν ἤδη λοιπὸν ἀ… …λεῖ καὶ ἰδίᾳ καὶ ἄνευ … …αθ' ἡμῶν οὐχ ἡμέ… …λλήσαντο πρὸς … …ἡμῶν πλείου… …ότῳ καὶ … δέ· … …, τούτοις … αἰδούμενοι, οὐδ' ἐρ… ποιοῦντές γ' ἐκείνῳ τῷ Διοσκόρῳ, …όρῳ τῆς Ἀλεξανδρείας· ὃς μετὰ τ… ἄλλους καὶ Φλαβιανὸν (28) πεφονευκέναι τ… τριάρχην ἐν τῇ κατ' Ἔφεσον ἀθροισθείσῃ πάλαι συνόδῳ τῶν ἐπισκόπων ἐνεκαλλωπίσατο … ἐκείνῳ τῷ φόνῳ, καθάπερ ἐπὶ μεγάλῳ τινὶ … ῥήματι, τὸν πάλαι Νέρωνα μιμησάμενος, … κείοις αὐλήμασί τε καὶ ὀρχήμασιν ἐγκαυχώ… ταῖς νυξὶν ἐπετέλει τῷ βασιλικῷ βήματι, ἐκ… μένων τῶν τῆς πάλαι Ῥώμης εὐπατριδῶν … κλητικῶν οὐ μάλα ἑκόντων.

Β'. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σεμνὴ τῶν ἐπισκόπ… …φατρία, τοὺς ἡμῶν διωγμοὺς ὀρχησαμένη, … …λαμᾷ καὶ ἀλλήλοις συνεχώρουν ἐξῆς τὰ τῆς ἀσεβείας ἐγκλήματα, προτερήματα μᾶλλον αὐτὰ προσειπ… …τες καὶ δόγματα εὐσεβείας, τῆς ἀντιμισθίας εἰ… C ἑπομένης αὐτοῖς ἀναλόγως καὶ τῶν ἐπάθλων, … τῶν ἐκ βασιλικοῦ τρίποδος θεσπισμάτων. Διανο… ταῦτα χρημάτων καὶ κτημάτων πρόσοδοι καὶ … φροντιστηρίων πολυανθρώπων ἐκδόσεις πρὸς ἀν… θρώπους ἀμαθεστάτους ὡς τὰ πολλά, καὶ πλὴν τοῦ χρηματίζεσθαι πλέον εἰδότας οὐδέν· παραπλησίως ὥσπερ τὰς φονικὰς προγραφὰς τῶν πάλαι τῆς Ῥώμης [P. 643] εὐπατριδῶν καὶ συγκλητικῶν Σύλλας μὲν Κορνήλιος πρότερον, Ἀντώνιος δ' ὕστερον, τυραννικώτερον τῇ ἐξουσίᾳ ἐπιπηδήσαντες· πλὴν ὅτι ἐκείνοις μὲν σωμάτων γίνεσθαι φονευταῖς ἐγεγόνει διὰ τὴν τῶν κτήσεων ἁρπαγὴν καὶ διανομήν· τούτοις δὲ ψυχῶν ὁμοῦ καὶ σωμάτων ὄλεθρος ἅπας D ἐπραγματεύετο· ψυχῶν μὲν τῶν ἰδίων, ὑπὲρ ὧν ἠπείγοντο· σωμάτων δὲ τῶν ἀλλοτρίων, καθ' ὧν ἠπείγοντο.

Γ'. Ἔπειτα ψηφίζονται καθ' ἡμῶν ἐφ' ἑτέραις ἑτέρας διανομὰς κολάσεων ἀϊδίους· ὥσπερ ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις τοῖς πάλαι Ῥωμαίοις ἐδρᾶτο· πλὴν ὅτι ἐκείνοις μὲν ἀρχαιρεσιάζουσι τιμαὶ καὶ βραβεῖα τοῖς ἀριστεύουσιν ἐψηφίζοντο· τούτοις δ' ἀφορμαὶ καὶ σκέμματα κακίας, μὴ ὅτι κατὰ τῶν ζώντων, ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτῶν τῶν τεθνεώτων. Καθαιροῦσι γὰρ κἀκείνους καὶ ἀναθεματίζουσιν, ὑφ' ὧν αὐτοὶ

Variorum notæ.

(28) Flavianus in exsilium missus post habitam synodum. Itaque non potuit Dioscorus in ipsa synodo gloriari occisum a se Flavianum. BOIVIN.

...ιαθηρέθησαν διὰ τὴν ἀσέβειαν τῶ... ...ιάτων, οὕτωσὶ τοὺς τῆς ἀσε... ...νομίσαντες, μὴ πρὸς ἐ... ...ρημένων καθαιρεθέντ... ...παρχόντων αὐτῶν ... ἐπισκόποις ἐ... ...ηκότες καὶ ... δι' ἃ σ... ...οῦντες ... ἀν... ...ραγεῖν ... οὐδ' ἀπώλειαν ... ...α. Πῶς γάρ, οἳ τυραννικῶ... αὐτεξούσιόν τε καὶ βουλόμενον τοῦ Θεοῦ ...μενοι, τό γ' εἰς αὐτοὺς ἧκον, αὐτὸν μὲν ἐν κ... δήπου τῶν οὐρανίων θαλάμων περιγράψαντες συγ... κάλυψαν, ἀνυπόστατον δέ τινα καὶ ἀνούσιον ἐθεοποίησαν ἐνέργειαν, ταυτὸν εἰπεῖν ἀθεΐαν· ἵν' ἁμαρτάνωσιν ἀνέγκλητα, καὶ ἄφεσιν ἀλλήλοις ἁμαρτημάτων διδόναι τε καὶ ἀντιλαμβάνειν αὐτεξουσίως ἔχωσι, καθάπερ οἱ τὰ ἐν ἀγοραῖς ὄψα πιπράσκοντές τε καὶ ὠνούμενοι. Εἰς τοῦτο γὰρ οἶμαι τείνειν καὶ ὃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦτο δογματιζόμενον βλασφημεῖται· ἀνάρχους δηλαδὴ τοὺς ἀνθρώπους καθίστασθαι καὶ ἀκτίστους· ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἐνυποστάτους καὶ ἐνουσίους θεούς, ἀπειράκις ἀπείρους, τῶν ἀπειράκις ἀπείρων (χρὴ γὰρ κατ' ἐκεῖνον ἐνταῦθα καλεῖν) ἐνεργειῶν καὶ θεοτήτων, ἀκτίστων καὶ ἀνουσίων θεῶν, ταυτὸν δ' εἰπεῖν μηδένων. Τῷ γὰρ ἀκτίστῳ C καὶ ἀνυποστάτῳ τὸ μηδὲν μήτ' εἶναι μήτε πιστεύεσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις δοκεῖ καὶ πιστεύεται, καὶ αὐτοῖς γε τοῖς βρέφεσιν, εἶναι ταυτόν. [P. 644] Οὐδεμία γὰρ (φησὶ) φύσις, ὅτι μὴ τόδε ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι τόδε. Ἡ τοῦ ὄντος θέσις οὐχ ἡ τοῦ μὴ ὄντος ἀναίρεσις.

...ἴνοντας A quadam et voluntario animi motu caligine turbidas, θανό... repellit. Ingenio quippe et dicendi copia vir ille ...σας jam inde ab initio confisus, eo tanquam diluvio obvios quosque perpetuo inundabat, etiam capiendi cibi immemor. Omnibus itaque doctrinæ amoribus hoc fine circumscriptis, cum unum hoc satis esse ...rbitraretur ad colligendam sibi laudum omnium ...ssem auream, minimum curavit illam linguæ ...bilitatem scientiarum et sacrorum dogmatum ...nare. Alioqui nullo tempore male ei cessis... et verborum abundantiam, quæ plerum... ...t, semper effugisset, nec in barathrum 1027 præceps nunc corruisset. ... credo magnus ille theologus Grego... ...actus, in Pneumatomachorum hæ... ... Adeo (inquit) vos amplector ...deo concinnam hanc vestram et ... revereor, et contractum ex ... t sacros hos cœtus, et vene... ...c purgationem, et noctes, subs... ...ne insomnes transigitis, nem, seu, ... et fratres et hospites carunt, nimi... ...t anathema etiam a veniam, perinde ... damnatus, perpeti ementesque, invicem ... adjungamini, com... ctoritate possint. Eo enim ... celebremus. Nam quod Palamas præter cætera ... ...tuis (quos ad nuntiat: homines effici principii e... sua potentia et increatos; seu, quod idem est, De... ...ne improbe sistentes, et substantia præditos infinit... ...ricti sint, infinities infinitarum (oportet enim hoc ... distorti vocare ut ab eo vocantur) energiarum et d... ...c non tum, quæ sint increati et substantia carentes d... ...cæ... seu, quod idem est, nulli. Nam quod est incre... tum simul et substantiæ expers, id omnibus homi... nibus, et ipsis quoque infantibus, videtur credit... que idem esse atque illud, quod nihil est nihilque esse creditur. Nullâ enim, inquit, natura in eo consistit, quod non sit hoc, sed in eo, quod hoc sit. Non ponitur id quod est, hoc ipso quod tollitur id quod non est.

Ε'. Οὕτω μειρακιωδῶς ἐνεανιεύσαντο κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ οὕτως ἀσύνετα καθ' ἡμῶν εἰργάσαντό τε καὶ ἐβουλεύσαντο, ταῖς ἡμετέραις συμφοραῖς τὴν ἑαυτῶν ἑστιῶντες θηριωδίαν, καὶ πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ἡμῶν ψευδόμενοι συνέθεντο, καθ' ὅσα καὶ οἷά σφισιν ὑπηγόρευε τὸ θυμούμενον τῆς ψυχῆς· καὶ ἀγορὰς καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι D δι' ἐμμίσθων κηρύκων, λαμπρὸν εἰς ἀνανταγώνιστον πίστωσιν τῶν ἀκουόντων ἐπιτηδεύσαντες τὸν ἡμέτερον συγκλεισμόν· ἵνα καθ' ἡμῶν τε πλάττοντες ἐπιψηφίζωσιν ὁποῖα καὶ ὅσα βούλοιντο καὶ ἅμα πλείους τῶν ἀσυνέτως ἐχόντων μαθήσεως πρὸς τὴν σφετέραν αὐτῶν ἀσέβειαν προσεταιρίζωνται, τοῦ παρὰ πόδας ἐλέγχου κατὰ διάμετρον ἱσταμένου, μήτε Θεὸν φοβούμενοι, μήτ' ἀνθρώπους αἰδούμενοι, μήτ' εἰς τὸ μέλλον εἶναι πιστεύοντές τινα τῶν ἐνταῦθα δρωμένων κρίσιν, μήτε κατάστασιν ἀμοιβῆς ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὡς τὰ ἱερὰ διδάσκουσι λόγια.

V. Ita saniori doctrinæ juveniliter illi insultarunt, ita nos factis consiliisque dementibus oppugnarunt, calamitatibus nostris immanitatem suam cibantes, iidemque omne malum verbum adversum nos mentientes ex composito locuti sunt, quidquid ira suggereret, qualiacunque animus dictaret: iis fora theatraque omnia per conductitios præcones impleverunt. Atque ut ea quæ dicebant, audienti cuilibet invicto argumento confirmarent, magno apparatu nos incluserunt, quo scilicet in nos, quot et qualia libuisset, confingerent ac decernerent, simulque ut ex iis qui tardo essent ad discendum ingenio, socios sibi plures adjungerent, remotis quam longissime illis, quibus præsentibus facile poterant redargui, non Dei metu, non hominum reverentia deterriti, non de hujus vitæ facinoribus judicium olim futurum esse credentes, nec mercedem bonis et malis, quemadmodum docent sacra oracula [1], constitutam 1025 esse arbitrantes.

[1] Matth. v, 11.

serarunt. Mendacium sine timore effutitur, veritas obscuratur. Et ii quidem, qui accusantur, mox sine judicio condemnantur; qui vero accusant, illis absque ulla examinatione fides adhibetur. Unde et ego, ubi complures percepi contra me epistolas circumferri, quibus perstringamur ac notemur, propterque scripta quædam accusemur, quorum tutelarem defensionem habemus coram veritatis tribunali paratam: cogitavi quidem silendum esse; quod et feci. Nam tertius jam annus hic est, ex quo a calumniatoribus notatus accusationis flagella sustinere cœpi, hoc uno contentus,
1018 quod Dominum habeo secretorum cognitorem ac calumniæ istius testem. Quoniam vero multos jam silentium nostrum eo rapuisse video, ut ex illo intentatas calumnias confirmarint: nosque non lenitatis ac patientiæ gratia, sed quod ad expromendam veritatem os aperire neutiquam audeamus, ideo silere arbitrentur; ob eam causam scribere vobis conatus sum, obsecrans vestram in Christo dilectionem, ut calumnias, quas una pars objicit, non mox ut prorsus veras admittatis: propterea quod, ut scriptum est, neminem judicat lex, nisi prius audiat et cognoscat quid faciat. » Et alibi: « Licet enim reliqua vita nostra digna sit, cujus gratia ingemiscamus: de hoc tamen uno in Domino gloriari ausim, quod nunquam falsas opiniones habuerim de Deo: neque aliter sentiendo animi postea judicium mutaverim: sed quam a puero sententiam de Deo a beata matre, deinde et avia mea Macrina recepi, illam justis incrementis auctam et adultam in me ipso conservaverim. » Et rursus: « Ego sane ad crebros et varios hostium nostrorum adversum nos conatus respiciens, silendum esse, et quæ inferentur animo quieto toleranda putavi, nec resistendum illis qui mendacio muniti sunt, pessima scilicet armatura. Videntur enim mihi qui odium hoc inexcusabile contra nos induerunt, haud dissimile ab eo facere quod habet Æsopica fabula. Quemadmodum enim illa lupum culpas quasdam adversus agnum producere facit, quasi is turpe sibi ac dedecorosum fore
1019 putet, si præter justam rationem interimat agnum, a quo nihil sit læsus, et tamen, licet omnem quæ ex adornata calumnia intenditur accusationem agnus placide diluat, nihilo magis lupum ab impetu sibi temperare, sed etiamsi justis rationibus vincatur, dentibus tamen victorem pervincere: ita et qui odio nostri non secus atque rei honestæ student, turpe forsan putantes, si absque ratione nos odio persequi videantur, causas odii contra nos et crimina fingunt. Nihil autem eorum quæ contra nos feruntur, constanter tuentur; sed nunc hanc, paulo post aliam, et rursus quoque aliam inimicitiæ causam assignant. » Et rursus: « Itaque et hoc illi nobis crimini dant, quod com-

A μὲν κατηγορούμενοι καταδικάζονται ἀκρίτως· οἱ δὲ κατηγοροῦντες πιστεύονται ἀνεξετάστως. Ὅθεν ἀκούσας, ὅτι πολλαὶ κατ' ἐμοῦ περιφέρονται ἐπιστολαὶ, στίζουσαι ἡμᾶς καὶ στηλιτεύουσαι καὶ κατηγοροῦσαι ἐπὶ πράγμασι, ὧν τὴν ἀπολογίαν ἑτοίμην ἔχομεν ἐπὶ τοῦ δικαστηρίου τῆς ἀληθείας, ὥρμησα μὲν σιωπῆσαι, ὃ καὶ ἐποίησα. Τρίτον γὰρ ἤδη τοῦτο ἔτος ἐστὶν, ἐν ᾧ τυπτόμενος ὑπὸ τῶν διαβόλων φέρω τὰς τῆς κατηγορίας μάστιγας, ἀρκούμενος ὅτι ἔχω Κύριον, τὸν τῶν κρυπτῶν γνώστην καὶ [P. 640] μάρτυρα τῆς συκοφαντίας· ἐπεὶ δὲ ὁρῶ, ὅτι πολλοὶ τὴν σιωπὴν ἡμῶν εἰς βεβαίωσιν τῶν διαβολῶν παρεδέξαντο, καὶ οὐ διὰ μακροθυμίαν ἐνόμισαν ἡμᾶς σιωπᾷν, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ ἔχειν στόμα διᾶραι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τούτου ἕνεκα ἐπειράθην ἐπι-
B στεῖλαι ὑμῖν, παρακαλῶν τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπην ὑμῶν, ὥστε τὰς ἐξ ἑνὸς μέρους γινομένας διαβολὰς μὴ πάντη παραδέχεσθαι ὡς ἀληθεῖς· διότι, καθὼς γέγραπται, οὐδένα κρίνει ὁ νόμος, ἐὰν μὴ πρῶτον ἀκούσῃ καὶ γνῷ τί ποιεῖ. » Καὶ ἀλλαχοῦ (24)· « Εἰ γὰρ καὶ τὰ ἄλλα ἡμῶν στεναγμῶν ἄξια, ἀλλ' ἔγωγε τοῦτο τολμῶ καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδέποτε πεπλανημένας ἔσχον τὰς περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις, ἢ ἑτέρως φρονῶν μετέμαθον ὕστερον· ἀλλ' ἣν ἐκ παιδὸς ἔλαβον ἔννοιαν περὶ Θεοῦ παρὰ τῆς μακαρίας μητρός μου καὶ τῆς μάμμης μου Μακρίνης (25), ταύτην αὐξηθεῖσαν ἔσχον ἐν ἐμαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ πρὸς τὴν ἐπάλληλον τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν καὶ ποικίλην καθ' ἡμῶν ἐπιχείρησιν ἀποβλέπων σιωπᾷν θ' ᾤμην δεῖν, καὶ δέχεσθαι καθ'
C ἡσυχίαν τὰ ἐπαγόμενα, μηδ' ἀνταίρειν τοῖς καθωπλισμένοις τῷ ψεύδει, τῷ πονηρῷ τούτῳ ὅπλῳ. Ἔδοξαν γάρ μοι παραπλήσιόν τι ποιεῖν τῷ Αἰσωπείῳ μύθῳ οἱ τὸ ἀπροφάσιστον καθ' ἡμῶν ἀναλαβόντες μῖσος. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος ἐγκλήματά τινα τῷ ἀρνίῳ τὸν λύκον προσφέρειν ἐποίησεν, αἰσχυνόμενον δῆθεν τὸ δοκεῖν ἄνευ δικαίας προφάσεως ἀναιρεῖν τὸν μηδὲν προλυπήσαντα· τοῦ δ' ἀρνὸς πᾶσαν τὴν ἐκ συκοφαντίας ἐπαγομένην αἰτίαν εὐχερῶς διαλύοντος, μηδὲν μᾶλλον ὑφίεσθαι τῆς ὁρμῆς τὸν λύκον· ἀλλὰ τοῖς μὲν δικαίοις ἡττᾶσθαι, τοῖς δ' ὀδοῦσι νικᾷν· οὕτως οἷς τὸ καθ' ἡμῶν μῖσος ὥς τι τῶν ἀγαθῶν ἐσπουδάσθη, ἐρυθριῶντες τάχα τῷ δοκεῖν ἄνευ αἰτίας μισεῖν, αἰτίας πλάσσουσι καθ' ἡμῶν καὶ ἐγκλήματα, καὶ
D οὐδενὶ τῶν λεγομένων μέχρι παντὸς ἐπιμένουσιν. Ἀλλὰ νῦν μὲν τοῦτο, μετ' ὀλίγον δ' ἄλλο, καὶ αὖθις ἕτερον τῆς καθ' ἡμῶν δυσμενείας τὸ αἴτιον λέγουσι. » Καὶ πάλιν· « Οὐκοῦν καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐγκαλοῦσι, τὸ τὰ ἐπιλεγόμενα τῇ θείᾳ φύσει ὀνόματα μοναδικῶς ἐξαγγέλλειν. Ἀλλ' ἕτοιμος ἡμῖν πρὸς τοῦτο καὶ σαφὴς ὁ λόγος. Ὁ γὰρ καταγινώσκων τῶν μίαν λεγόντων θεότητα, ἐξ ἀνάγκης τῷ πολλὰς λέγοντι, ἢ τῷ μηδεμίαν, συνθήσεται. Οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν, ἕτερόν τι παρὰ τὸ εἰρημένον ἐπινοῆσαι. Εἰ οὖν τὸ εἰς πλῆθος ἐκτείνειν τὸν ἀριθμὸν τῶν θεοτήτων μόνων τῶν τὴν πολύθεον πλάνην νενοσηκό-

Variorum notæ.

(24) Idem Eustathio episcop. Sebastiæ. BOIVIN.
(25) De qua vide et epistolam τοῖς Νεοκαισαρ. BOIVIN.

των ἐστι, τὸ δὲ καθόλως [P. 641] ἀρνεῖσθαι τὴν θεότητα τῶν ἀθέων ἂν εἴη, τίς λόγος ἐστὶν ὁ διαβάλλων ἡμᾶς ἐπὶ τὸ μίαν ὁμολογεῖν τὴν θεότητα; » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Πάντα τὰ θεοπρεπῆ νοήματά τε καὶ ὀνόματα ὁμοτίμως ἔχουσι πρὸς ἄλληλα, τῷ μηδὲν παρὰ τὴν τοῦ ὑποκειμένου διαφωνεῖν σημασίαν. Οὐ γὰρ ἐπ' ἄλλο τι ὑποκείμενον χειραγωγεῖ τὴν διάνοιαν τοῦ ἀγαθοῦ ἡ προσηγορία, ἐφ' ἕτερον δὲ ἡ τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἡ τοῦ δικαίου· ἀλλ' ὅσαπερ ἂν εἴπῃς ὀνόματα, ἓν διὰ πάντων ἐστὶ τὸ σημαινόμενον· κἂν Θεὸν εἴπῃς, τὸν αὐτὸν ἐνεδείξω, ὃν διὰ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων ἐνόησας. Καταμανθανόμενα γὰρ καὶ συγκρινόμενα πρὸς ἄλληλα τὰ ὀνόματα διὰ τῆς ἐν ἑκάστοις ἐνθεωρουμένης ἐμφάσεως εὑρεθήσεται μηδὲν τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἔλαττον ἔχοντα. Τεκμήριον δὲ, ὅτι τούτῳ μὲν τῷ ὀνόματι πολλὰ καὶ τῶν καταδεεστέρων ἐπονομάζεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἀπεμφαινόντων ὁμοίως λεγομένῳ. Τὸ δὲ τοῦ ἁγίου ὄνομα καὶ τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ εὐθέος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ οὐδαμοῦ κοινοποιούμενον πρὸς τὰ μὴ δέοντα παρὰ τῆς Γραφῆς ἐδιδάχθημεν. »

A petentia divinæ naturæ nomina singulariter pronuntiamus. Verum paratam habemus ad hoc et manifestam rationem. Quisquis enim unam docentes divinitatem condemnat, necessario multas vel prorsus nullam tradenti astipulabitur. Impossibile namque est, ut præterea aliud quid excogitetur. Cum ergo numerum divinitatum ad multitudinem extendere eorum tantum sit, qui errore multorum deorum tanquam morbo laborant: prorsus vero in universum negare divinitatem eorum sit, qui nullum censent esse Deum, ut impii: quamobrem nos traducimur ob id, quod unam confitemur divinitatem? » Et paulo post: « Omnia Deo competentia, tam cogitata quam nomina, ejusdem inter se sunt conditionis, eo quod circa subjecti signi- B ficationem nihil habent discriminis. Non enim mentis cogitationem **1020** ad aliud subjectum ducit appellatio boni, et ad aliud, sapientis, potentis, et justi: sed quæcunque ejusmodi nomina protuleris, unum est perpetuo quod significatur. Et si Deum dixeris, eumdem significasti, quem et in reliquis nominibus cogitasti. Nam si expendantur hujusmodi nomina, et inter se considerata cujusque significatione conferantur, nihil appellatione Dei minus habere differreque deprehendentur. Argumentum hujus est, quod ab appellatione Dei multa ex inferioribus quoque cognominantur, quæ etiam absimilibus et dissentaneis rebus attribuitur. Sancti vero et incorrupti, et recti bonique nomina nusquam illis, quibus haud oportet, communicari per Scripturam edocti sumus. »

Ε'. Ἐμοὶ δὲ καὶ πλείους εἰς τὴν τῶν λεγομένων ἀπόδειξιν ὡρμημένῳ παράγειν ἁγίους ῥᾷον ἔδοξεν εἶναι, πρότερον δι' ἑνὸς τουτουῒ τὴν τῶν πάλαι πρὸς τὰ παρόντα συγγένειαν διευκρινήσαντας, ἔπειτα ἐπενεγκεῖν καὶ τὰς (26) τῶν ἄλλων μαρτυρίας διὰ τοὺς ἀμφιβόλους καὶ σμικρογνώμονας. Ἐπεὶ κἀκ τούτου νῦν μέτριά τινά μοι δίκην ἐράνου συνῆκται, καὶ ὅσον ἀφοσιώσασθαι πρὸς τὴν ζήτησιν καὶ χρείαν τῆς νῦν ὑποθέσεως. Ἐξέσται γὰρ, ὅτῳ ἂν ᾖ βουλομένῳ, τοῖς εἰρημένοις (27) παρατιθέντας ἓν ἑνὶ καὶ πλείοσι πλείω τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκήρατον εὑρίσκειν τὴν συμφωνίαν τοῦ νῦν διωγμοῦ πρὸς τὸν τότε· καὶ μανθάνειν σαφέστερον, ὡς ἃ διΐστησι χρόνος, ταῦτα χρόνος ἐπαναλαμβάνων αὖθις συνίστησι· καὶ ἃ ῥοῦς χειμερίων φάναι πραγμάτων συγχεῖ, πραγμάτων αὖθις συνάπτει παλίῤῥοια· καὶ ἃ βίων πολυπλόκων λαβύρινθοι διασπείρουσι πρὸς λήθης μυχοὺς καὶ κρυπτῆρας, ἀντίστροφοι πάλιν λαβύρινθοι βίων πρὸς τὰ συγγενῆ καὶ ὁμόφυλα τῶν πάλαι τῷ χρόνῳ γεγενημένων ἀναφέρουσιν ὕστερον ἴχνη, οἷον ἀνακαλυπτήρια ταῖς ἀλλήλων διὰ μακροῦ τοῦ μέσου συμφυΐαις καὶ ὁμοιότησι θύοντες.

V. Ad ea quæ dixi confirmanda testes citare sanctos plures animus fuit. At commodius esse C visum est, præteritarum et præsentium rerum affinitatem per unum hunc primo declarare, deinde, ut vacillantes et pusillos animos confirmarem, aliorum quoque testimonia subjungere. Atque ex hoc ipso modica quædam a me collecta et corrogata sunt, sic videlicet, ut quæ ad quæstionem et ad præsens institutum attinebant, ea sola leviter quasi delibarim. Etenim cuivis facile erit, nostra cum iis quæ dicta sunt, unum cum uno, plura cum pluribus conferenti, perfectissimam utriusque persecutionis, hodiernæ et ejus quæ tum sæviit, similitudinem intelligere; item explorate illud discere, quæ tempus disjungit, ea per tempus redintegrata iterum conjungit: quæ rerum, **1021** ut ita dicam, æstu procelloso turbantur, ea recipro- D co rerum æstu rursus componi; quæ denique per varias hominum ætates, velut per multiplices labyrinthos, profunda et obscura oblivione merguntur ac dissipata evanescunt, ea deinde, revolutis ætatum labyrinthis, ad cognata et affinia rerum olim gestarum vestigia retroagi, conjunctionemque et similitudinem suam post longa temporum spatia quasi revelare.

## CAPUT V.

***Palamitæ victores impudenter exsultant. Præmia eis data. Pœnæ orthodoxis irrogatæ. Palamitarum dogma impium. Sævitia. Tomus synodicus. Gregoram multi ex amicis deserunt; atque etiam Cabasilas. Hujus ingenium et studia. Ut Gregorius Nazianzenus ejusmodi homines allocutus sit. Gregoras suam sortem deplorat. Salomonis verba. Darii morientis apophthegma.***

**[P. 642] Α'.** Μετὰ γὰρ τὸν ἡμέτερον διωγμὸν

I. Cum eam nos persecutionem passi fuissemus,

Variorum notæ.

**(26)** Quæ tamen non subjunget. Vide infra cap. 6, sect. 7 BOIVIN.
**(27)** A SS. Patribus, Basilio et aliis. BOIVIN.

statim persecutores, posito omni metu, quasi ex naufragio et tempestate præter spem omnem incolumes servati, jucunde respirare, et quadam veluti libertatis aura recreari. Tum ex eo jam frequentius diu noctuque, præside imperatore, privatim et sine nobis concilia habentes, nihil negligere, quo nos factis dictisque violatos oppugnent. Ac primum illi in iis conciliis inter se certant, cum plausu et risu narrantes, quis plura in nos convitia fuderit; item quis pauciora quidem, sed acriora; tum quis sero et post alios, sed opportunius; idque summa animi impudentia et scurrili linguæ procacitate: nec sacrilegi illi verentur erubescuntve de iis rebus gloriari, quarum pudore ipsos oportebat capite obvoluto latere. Porro hoc ii Dioscori more faciunt, impii illius Alexandriæ præsulis, qui in concilio episcoporum, Ephesi olim congregatorum, occiso præter alios complures patriarcha ipso Flaviano, de **1022** ea cæde ambitiose et ipse tanquam de egregia aliqua victoria gloriabatur, antiquum Neronem imitatus, tibiarum cantibus et tripudiis gloriantem, quibus ille in ipso suggestu solii imperatorii, assidentibus veteris Romæ patriciis et senatoriis viris, nec iis quidem admodum volentibus, de nocte operabatur.

II. Pari modo venerabile illud episcoporum collegium, nostris calamitatibus velut saltatis, Palamæ et sibi invicem deinceps læsæ pietatis crimina condonabant; imo ea ab illis facta eximia et veræ religionis dogmata appellabantur. Atque ipsis statim salaria et præmia, pro cujusque dignitate, datis ex imperatorio tripode responsis, constituuntur; pecuniarum scilicet largitiones, et reditus ex prædiis percipiendi: ac res monasteriorum frequentissimorum locantur hominibus, imperitissimis plerisque, et nihil nisi pecuniam facere doctis: itidem fere ut olim nobilium et senatorii ordinis civium Romanorum sanguinariæ proscriptiones factæ sunt, primum a Cornelio Sylla, deinde ab Antonio, qui summam potestatem tyrranice invaserant; nisi quod illi ut bona diriperent ac distribuerent, corporum interfectores exstitere; hi vero animabus simul et corporibus exitium moliuntur, animabus quidem suis, quibus prodesse, corporibus autem alienis, quibus nocere contendunt.

III. Distributiones deinde pœnarum alias ex aliis perpetuo in nos decernunt, quemadmodum apud veteres Romanos in comitiis fiebat; nisi quod illis comitia habentibus honores et **1023** præmia præstantissimo cuique decernebantur; his vero, non solum in vivos, sed et in ipsos jam denique mortuos, grassandi causæ et rationes statuuntur. Nam eos etiam de gradu dejiciunt et anathe-

A ἐκεῖνον εὐθὺς καὶ φόβους ἅπαντας οἱ διῶκται ψυχῆς ἀποσκευασάμενοι, καθάπερ ἐκ ναυαγίου καὶ κλύδωνος παρ' ἐλπίδας ἀνασωθέντες ἁπάσας, ἀνεπεπνεύκεσαν τέως ἡδύ τι καὶ ἐλευθέριον· καὶ συχνότερον νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἤδη λοιπὸν συνέδρια δρῶντες ὑπὸ βασιλεῖ καὶ ἰδίᾳ καὶ ἄνευ ἡμῶν πᾶν ποιεῖν καὶ λέγειν καθ' ἡμῶν οὐκ ἠμέλουν. Ἐν δὲ τοῖς τοιούτοις διημιλλήσαντο πρὸς ἀλλήλους τὰ πρῶτα, ὅστις τε καθ' ἡμῶν πλείους ἀφῆκε λοιδορίας ἀφηγούμενοι σὺν κρότῳ καὶ γέλωτι· καὶ ὅστις ἥττους μὲν, δριμυτέρας δέ· καὶ αὖ ὅστις ὕστερον μὲν, καιριώτερον δέ· καὶ μάλα γέ τοι σὺν ἀσελγαινούσῃ γνώμῃ καὶ βωμολοχούσῃ γλώττῃ, ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι ἔδει, τούτοις ἐγκαλλωπίζεσθαι οἱ θεομισεῖς οὐκ αἰδούμενοι, οὐδ' ἐρυθριῶντες· ἀλλ' ὅμοιον B ποιοῦντές γ' ἐκείνῳ τῷ Διοσκόρῳ, τῷ δυσσεβεῖ προέδρῳ τῆς Ἀλεξανδρείας· ὃς μετὰ τὸ πλείους τε ἄλλους καὶ Φλαβιανὸν (28) πεφονευκέναι τὸν πατριάρχην ἐν τῇ κατ' Ἔφεσον ἀθροισθείσῃ πάλαι συνόδῳ τῶν ἐπισκόπων ἐνεκαλλωπίσατο κἀκεῖνος ἐκείνῳ τῷ φόνῳ, καθάπερ ἐπὶ μεγάλῳ τινὶ προτερήματι, τὸν πάλαι Νέρωνα μιμησάμενος, τοῖς οἰκείοις αὐλήμασί τε καὶ ὀρχήμασιν ἐγκαυχώμενον, ἃ ταῖς νυξὶν ἐπετέλει τῷ βασιλικῷ βήματι, ἐκεῖ καθημένων τῶν τῆς πάλαι Ῥώμης εὐπατριδῶν καὶ συγκλητικῶν οὐ μάλα ἑκόντων.

Β'. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σεμνὴ τῶν ἐπισκόπων αὕτη φατρία, τοὺς ἡμῶν διωγμοὺς ὀρχησαμένη, τῷ Παλαμᾷ καὶ ἀλλήλοις συνεχώρουν ἑξῆς τὰ τῆς ἀσεβείας ἐγκλήματα, προτερήματα μᾶλλον αὐτὰ προσειπόντες C καὶ δόγματα εὐσεβείας, τῆς ἀντιμισθίας εὐθὺς ἑπομένης αὐτοῖς ἀναλόγως καὶ τῶν ἐπάθλων, διὰ τῶν ἐκ βασιλικοῦ τρίποδος θεσπισμάτων. Διανομαὶ ταῦτα χρημάτων καὶ κτημάτων πρόσοδοι καὶ ἱερῶν φροντιστηρίων πολυανθρώπων ἐκδόσεις πρὸς ἀνθρώπους ἀμαθεστάτους ὡς τὰ πολλὰ, καὶ πλὴν τοῦ χρηματίζεσθαι πλέον εἰδότας οὐδέν· παραπλησίως ὥσπερ τὰς φονικὰς προγραφὰς τῶν πάλαι τῆς Ῥώμης [P. 643] εὐπατριδῶν καὶ συγκλητικῶν Σύλλας μὲν Κορνήλιος πρότερον, Ἀντώνιος δ' ὕστερον, τυραννικώτερον τῇ ἐξουσίᾳ ἐπιπηδήσαντες· πλὴν ὅτι ἐκείνοις μὲν σωμάτων γίνεσθαι φονευταῖς ἐγεγόνει διὰ τὴν τῶν κτήσεων ἁρπαγὴν καὶ διανομήν· τούτοις δὲ ψυχῶν ὁμοῦ καὶ σωμάτων ὄλεθρος ἅπας D ἐπραγματεύετο· ψυχῶν μὲν τῶν ἰδίων, ὑπὲρ ὧν ἠπείγοντο· σωμάτων δὲ τῶν ἀλλοτρίων, καθ' ὧν ἠπείγοντο.

Γ'. Ἔπειτα ψηφίζονται καθ' ἡμῶν ἐφ' ἑτέραις ἑτέρας διανομὰς κολάσεων ἀϊδίους· ὥσπερ ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις τοῖς πάλαι Ῥωμαίοις ἐδρᾶτο· πλὴν ὅτι ἐκείνοις μὲν ἀρχαιρεσιάζουσι τιμαὶ καὶ βραβεῖα τοῖς ἀριστεύουσιν ἐψηφίζοντο· τούτοις δ' ἀφορμαὶ καὶ σκέμματα κακίας, μὴ ὅτι κατὰ τῶν ζώντων, ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτῶν τῶν τεθνεώτων. Καθαιροῦσι γὰρ κἀκείνους καὶ ἀναθεματίζουσιν, ὑφ' ὧν αὐτοὶ

## Variorum notæ.

(28) Flavianus in exsilium missus post habitam synodum. Itaque non potuit Dioscorus in ipsa synodo gloriari occisum a se Flavianum. BOIVIN.

καθῃρέθησαν διὰ τὴν ἀσέβειαν τῶν καινοτομηθέντων δογμάτων, οὑτωσὶ τοὺς τῆς ἀσεβείας ἐλέγχους διαδρᾶναι νομίσαντες, μὴ πρὸς ἐπισκόπων δῆθεν, ἀλλ' ὑπὸ καθῃρημένων καθαιρεθέντες· καὶ ταῦτα τῶν γε πλειόνων ὑπαρχόντων αὐτῶν, οἳ σὺν τῷ πατριάρχῃ τότε καὶ τοῖς ἐπισκόποις ἐκείνοις ἦσαν οἱ Παλαμᾶν τε αὐτὸν καθῃρηκότες καὶ ἀναθεματίσαντες καὶ ἅμα τοὺς ἀμφ' αὐτόν· δι' ἃ σήμερον ἑαυτοὺς ἀναθεματίζουσιν, ὑπερμαχοῦντες τοῦ Παλαμᾶ. Ἐζήτουν γὰρ μᾶλλον ἁμαρτάνειν ἀνέγκλητα, ἢ τοῖς ἐπιτιμίοις ὑπείκοντες εὐσεβεῖν, καὶ δι' ἀπώλειαν μᾶλλον ψυχῆς σωματικῶς εὐπραγεῖν.

Δ'. Ὅμως οὐδ' ἀπώλειαν ᾤοντ' εἶναι ψυχῆς τὰ δρώμενα. Πῶς γάρ, οἳ τυραννικώτερον τρόπον τὸ αὐτεξούσιόν τε καὶ βουλόμενον τοῦ Θεοῦ σφετερισάμενοι, τό γ' εἰς αὐτοὺς ἧκον, αὐτὸν μὲν ἐν κόλποις δήπου τῶν οὐρανίων θαλάμων περιγράψαντες συνεκάλυψαν, ἀνυπόστατον δέ τινα καὶ ἀνούσιον ἐθεοποίησαν ἐνέργειαν, ταυτὸν εἰπεῖν ἀθεΐαν· ἵν' ἁμαρτάνωσιν ἀνέγκλητα, καὶ ἄφεσιν ἀλλήλοις ἁμαρτημάτων διδόναι τε καὶ ἀντιλαμβάνειν αὐτεξουσίως ἔχωσι, καθάπερ οἱ τὰ ἐν ἀγοραῖς ὄψα πιπράσκοντές τε καὶ ὠνούμενοι. Εἰς τοῦτο γὰρ οἶμαι τείνειν καὶ ὃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦτο δογματιζόμενόν βλασφημεῖται· ἀνάρχους δηλαδὴ τοὺς ἀνθρώπους καθίστασθαι καὶ ἀκτίστους· ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἐνυποστάτους καὶ ἐνουσίους θεούς, ἀπειράκις ἀπείρους, τῶν ἀπειράκις ἀπείρων (χρὴ γὰρ κατ' ἐκεῖνον ἐνταῦθα καλεῖν) ἐνεργειῶν καὶ θεοτήτων, ἀκτίστων καὶ ἀνουσίων θεῶν, ταυτὸν δ' εἰπεῖν μηδένων. Τῷ γὰρ ἀκτίστῳ καὶ ἀνυποστάτῳ τὸ μηδὲν μήτ' εἶναι μήτε πιστεύεσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις δοκεῖ καὶ πιστεύεται, καὶ αὐτοῖς γε τοῖς βρέφεσιν, εἶναι ταυτόν. [P. 644] Οὐδεμία γὰρ (φησὶ) φύσις, ὅτι μὴ τόδε ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι τόδε. Ἡ τοῦ ὄντος θέσις οὐχ ἡ τοῦ μὴ ὄντος ἀναίρεσις.

Ε'. Οὕτω μειρακιωδῶς ἐνεανιεύσαντο κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ οὕτως ἀσύνετα καθ' ἡμῶν εἰργάσαντό τε καὶ ἐβουλεύσαντο, ταῖς ἡμετέραις συμφοραῖς τὴν ἑαυτῶν ἑστιῶντες θηριωδίαν, καὶ πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ἡμῶν ψευδόμενοι συνέθεντο, καθ' ὅσα καὶ οἷά σφισιν ὑπηγόρευε τὸ θυμούμενον τῆς ψυχῆς· καὶ ἀγορὰς καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι δι' ἐμμίσθων κηρύκων, λαμπρὸν εἰς ἀνανταγώνιστον πίστωσιν τῶν ἀκουόντων ἐπιτηδεύσαντες τὸν ἡμέτερον συγκλεισμόν· ἵνα καθ' ἡμῶν τε πλάττοντες ἐπιψηφίζωσιν ὁποῖα καὶ ὅσα βούλοιντο καὶ ἅμα πλείους τῶν ἀσυνέτως ἐχόντων μαθήσεως πρὸς τὴν σφετέραν αὐτῶν ἀσέβειαν προσεταιρίζωνται, τοῦ παρὰ πόδας ἐλέγχου κατὰ διάμετρον ἱσταμένου, μήτε Θεὸν φοβούμενοι, μήτ' ἀνθρώπους αἰδούμενοι, μήτ' εἰς τὸ μέλλον εἶναι πιστεύοντές τινα τῶν ἐνταῦθα δρωμένων κρίσιν, μήτε κατάστασιν ἀμοιβῆς ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὡς τὰ ἱερὰ διδάσκουσι λόγια.

A mate feriunt, per quos ipsi, ut novorum impiorumque dogmatum auctores, dejecti fuerant, eoque se impietatis notam effugituros arbitrantur, quod a quibus dejecti sint, ii videlicet non episcopi, sed dejecti ipsi de gradu fuerint. Et hæc qui faciunt, eorum plerique iidem sunt, qui cum patriarcha et episcopis illis tum conjuncti Palamam et ejus asseclas anathemati subjecerunt. Itaque iidem hodie, pro Palama pugnantes, se ipsos anathemati subjiciunt. Nempe illi impune peccare maluerunt, quam pœnas dando colere pietatem, et ut corpori bene esset, animam ultro perdiderunt.

IV. Atqui illi nec ea quæ fierent perniciosa animæ esse credidere. Ecquomodo autem credidissent, qui auctoritate et voluntate divina tyrannice B sibi ipsis subjecta, quantum quidem in se fuit, ipsum Deum in recessibus cœlestium thalamorum circumscriptum occultarunt, quamdam autem insubsistentem substantiæque expertem operationem, seu, quod idem est, atheismum ipsum deificarunt, nimirum ut peccent impune et peccatorum veniam, perinde ut obsonia in foro vendentes ementesque, invicem dare et accipere privata auctoritate possint. Eo enim spectare illud puto, quod Palamas præter cætera impie docet et pronuntiat: homines effici principii expertes **1024** et increatos; seu, quod idem est, Deos per se subsistentes, et substantia præditos infinities infinitos, infinities infinitarum (oportet enim hoc loco sic C vocare ut ab eo vocantur) energiarum et divinitatum, quæ sint increati et substantia carentes dii; seu, quod idem est, nulli. Nam quod est increatum simul et substantiæ expers, id omnibus hominibus, et ipsis quoque infantibus, videtur crediturque idem esse atque illud, quod nihil est nihilque esse creditur. Nulla enim, inquit, natura in eo consistit, quod non sit hoc, sed in eo, quod hoc sit. Non ponitur id quod est, hoc ipso quod tollitur id quod non est.

V. Ita saniori doctrinæ juveniliter illi insultarunt, ita nos factis consiliisque dementibus oppugnarunt, calamitatibus nostris immanitatem suam cibantes, iidemque omne malum verbum adversum nos mentientes ex composito locuti sunt, quidquid ira suggereret, qualiacunque animus dictaret: iis fora theatraque omnia per conductitios præcones D impleverunt. Atque ut ea quæ dicebant, audienti cuilibet invicto argumento confirmarent, magno apparatu nos incluserunt, quo scilicet in nos, quot et qualia libuisset, confingerent ac decernerent, simulque ut ex iis qui tardo essent ad discendum ingenio, socios sibi plures adjungerent, remotis quam longissime illis, quibus præsentibus facile poterant redargui, non Dei metu, non hominum reverentia deterriti, non de hujus vitæ facinoribus judicium olim futurum esse credentes, nec mercedem bonis et malis, quemadmodum docent sacra oracula [1], constitutam **1025** esse arbitrantes.

[1] Matth. v, 11.

VI. Hæc et talia, in longis voluminibus et tabulis perscripta, et in Tomum redacta, cum imperatore et patriarcha episcopi et presbyteri omnes propriis subscriptionibus muniverunt, quidam manu pariter et sententia sponte approbantes, alii non sententia, sed manu, contra autem alii. Nam fuerunt qui sententia et lingua publice professionem ediderint; manu vero non item, eo quod futura convitia pertimescerent. Nempe iis qui assentiri nefas putarent, proposita erat pœnarum infamia : qui facilem assensum præberent, ii pecuniis et omni honorum genere donabantur. His illecebris etiam amicorum meorum multi capti sunt, et contra me steterunt. Ii vero sæviebant vehementius, prodentes quærentesque animam meam, et dolos tota die meditantes, et linguam in me perpetuo exserentes [1].

VII. Horum mihi unus fuit ipse Cabasilas, amicorum optimus : id quod, antequam contigisset, ne in mentem quidem venerat. Eoque valde admiratus sum, et admirari haud desino, cum et ad summam viri senectutem, et ad eam quam tota professus est, summam continentiam paupertatemque respicio. Nimirum vere is sapiens fuit, hoc qui primus mente concepit, et lingua divulgavit, omnia longum tempus et obscura promere, et in lucem prolata obscurare. Cætera quippe vir honestus et bonus cum et esset et esse videretur, non videbatur is esse, ut erat reipsa, qui et humanæ gloriæ appetens foret, et adulatione perfacillime vinceretur. Tamen illi dandi est venia, qui difficilem affectus **1026** tyrannici pugnam sustinere non potuerit. Quanquam eum sapientis Diogenis parere dictis oportebat, qui ab aliquo interrogatus, qua quis ratione celerrime et facile gloriam adipisceretur : Nimirum (respondit) si gloriam possit contemnere. Quod si quis, ut huic malo medeatur, et ut reprehensionem aliquantum minuat, non putet amicum condemnandum, quasi is amore gloriæ prolapsus sic corruerit, sed eo quod nec linguam doctrina profana, tanquam firmo fundamento, subnixam haberet, nec sacrorum dogmatum usum sibi comparasset, equidem nihil moror. Multo enim hoc quam illud malim; quoniam hoc, cum sit præter voluntatem, majoris improbitatis crimine amicum absolvit, et aliquam excusationis umbram utcunque ei tribuit; illud autem veniæ spes omnes, offusa

A ϛ'. Ἀλλὰ ταυτα καὶ τὰ τοιαῦτα μακραῖς τισι βίβλοις καὶ κύρβεσιν ἀναγράψαντες καὶ τομογραφήσαντες οἰκειοχείροις ὑπογραφαῖς ἐβεβαίωσαν (29) ἅμα βασιλεῖ τε καὶ πατριάρχῃ πάντες ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι· οἱ μὲν καὶ χειρὶ καὶ γνώμῃ θελούσῃ· οἱ δὲ χειρὶ μὲν, γνώμῃ δ' οὔ· καὶ τοὐναντίον αὖθις ἕτεροι. Ἦσαν γὰρ οἳ γνώμῃ μὲν καὶ γλώττῃ δημοσίᾳ τὴν ὁμολογίαν παρέσχον, χειρὶ δ' οὔ, τὴν μέλλουσαν φεύγοντες λοιδορίαν. Προὔκειντο γὰρ, οἷς μὲν ἂν μὴ συμφωνεῖν ἐξῇ, βασανικαὶ ἀδοξίαι· οἷς δ' ἐνῆν τὸ πείθεσθαι ῥᾴδιον, τούτοις δ' ἀμοιβαὶ χρημάτων καὶ τιμῶν παντοδαπῶν. Τούτοις πολλοὶ καὶ τῶν ἐμῶν ἑάλωσαν φίλων, κἀξ ἐναντίου μοι ἔστησαν, καὶ ἐξεβιάζοντο μᾶλλον αὐτοὶ προδιδόντες καὶ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου, καὶ B δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν μελετῶντες, καὶ γλῶτταν κινοῦντες ἀεὶ κατ' ἐμοῦ.

Ζ'. Τούτων εἷς μοι καὶ ὁ καλὸς ἐγεγόνει Καβασίλας (30) τῶν φίλων ὁ βέλτιστος, πρᾶγμα, πρὶν γενέσθαι, μηδ' εἰς ἐνθύμησιν ἧκον· ὃ καὶ σφόδρα τοι κομιδῇ τεθαύμακα, καὶ θαυμάζων οὐ παύομαι, πρός τε τὸ βαθὺ γῆρας ἀποβλέπων τἀνδρὸς καὶ τὴν διὰ βίου βαθεῖαν ἐγκράτειαν καὶ ἀκτημοσύνην. Ἀλλὰ γὰρ ἦ σοφὸς ἦν ἐκεῖνος (31), ὃς πρῶτος ἐν γνώμῃ τόδ' ἐβάστασε καὶ γλώττῃ διεμυθολόγησε, τὸν μακρὸν ἅπαντα φύειν τ' ἄδηλα χρόνον καὶ τὰ φανέντα καλύπτειν. Τἄλλα γὰρ ὢν καὶ φαινόμενος καὶ ὁ ἀνὴρ οὑτοσὶ καλὸς κἀγαθὸς ἔλαθε δόξης ἐρῶν ἀνθρωπίνης καὶ κομιδῇ κολακείας ἡττώμενος. Καὶ C συγγνώμη τἀνδρὶ, δύσμαχον τυραννίδα ψυχῆς ἐνεγκεῖν οὐδαμῇ δυνηθέντι. Καίτοι ἐχρῆν τοῦ σοφοῦ Διογένους πεισθῆναι τοῖς λόγοις· [P. 645] ὃς πυθομένου τινὸς, ὅπως ἂν τις ἔνδοξος τάχιστα γένοιτο καὶ ῥᾳδίως, ἀπεκρίνατο· Εἰ δόξης καταφρονεῖν δυνηθείη. Εἰ δέ τῳ δοκοίη, τὸ πάθος ἐθέλοντι θεραπεύειν καί τι τῆς μέμψεως ὑφαιρεῖν, μὴ διὰ δόξης ἔρωτα καταψηφίζεσθαι, πρὸς τοιοῦτον πτῶμα κατενηνέχθαι τὸν φίλον, ἀλλὰ τῷ μήτε θεμελίους στεῤῥοὺς ὑποστῆσαι τῇ γλώττῃ σοφίας τῆς θύραθεν, μήτε πεῖραν ἱερῶν εἰληφέναι δογμάτων, οὐκ ἔγωγε διοίσομαι. Πολλῷ γὰρ μᾶλλον ἂν τοῦθ' ἑλοίμην ἢ ἐκεῖνο· ὅτι τοῦτο μὲν, ἀκούσιον ὂν, ἐξαιρεῖται τοῦ τῆς κακίας ὑπερβάλλοντος τὸν φίλον, καὶ συγγνώμης ἰνδάλματα δίδωσιν ἁμωσγέπως αὐτῷ· ἐκεῖνο δ' ἁπάσας αὐτόχρημα D συγγνώμης ἐλπίδας ἀνασοβεῖ, τοῦ ἑκουσίου τῆς γνώμης δίκην ἀχλύος αὐτὰς συνθολούσης. Τῇ γάρ τοι φύσει καὶ τῷ πλουσίῳ τῆς γλώττης τεθαρ-

[1] Psal. XXXVII, 12 seqq.

## Variorum notæ.

(29) Tomus editus ἔτους ‚ϛωνθ' κατὰ μῆνα Αὔγουστον τῆς δ' ἐπινεμήσεως, *anno mundi* 6859 *mense Augusto, ind.* 4, ut legitur apud Lambecium, *Biblioth. Cæsar.* lib. v, pag. 202. Subscripserunt imperatores Joannes Cantacuzenus, et Joannes Palæologus : tum Callistus patriarcha, et cæteri deinde pontifices. Anno autem mundi 6862, Christi 1354, mense Februario, ind. 7. Matthæus Cantacuzenus, cum esset a patre socius imperii ascitus, subscripsit ipse quoque; atque ejus subscriptionis formula in Auctario novissimo Combefisiano pseudo-synodo Palamitarum subjuncta est. BOIVIN.

(30) Nicolaus scilicet, quem ait Cantacuzenus σοφίας εἰς ἄκρον τῆς ἔξωθεν ἐπειλημμένον, *Hist.* lib. IV, cap. 16, pag. 764. Ejus epistolæ aliaque opera exstant in codicibus Regiis, pleraque nondum typis edita. In iis est Satyricon κατὰ τῶν Γρηγορᾶ ληρημάτων, ex quo quædam delibata inseruimus Gregoræ Elogiis. Præter hunc Cabasilam memorantur et alii, *Nilus* scilicet, *Demetrius*, *Michael*, etc. BOIVIN.

(31) Æschyl. in *Prometh.* BOIVIN.

ῥηχὼς ὁ ἀνὴρ ἐξ ἀρχῆς ταύτῃ τοὺς ἐντυγχάνοντας διὰ βίου κατέκλυζε, καὶ τροφῆς αὐτῆς ἐπιλανθανόμενος. Διὸ καὶ πάντας σοφίας ἐς τοῦτο συγκλείσας τοὺς ἔρωτας, καὶ τοῦτο μόνον ἱκανὸν ἡγησάμενος, τὸ χρυσοῦν ἀπονητὶ συγκομίζειν θέρος αὐτῷ τῶν ἐπαίνων πάντων, ἥκιστα διὰ φροντίδος πεποίηται σοφίᾳ καὶ δόγμασιν ἱεροῖς τὸν τῆς γλώττης κοσμῆσαι δρόμον. Ἢ γὰρ ἂν τῶν δυοῖν οὐδενὸς ἐξέπιπτε χρόνων· ἀλλ' ἀεὶ μὲν τὸ τῆς πολυλογίας, ὡς ἐπὶ πλεῖστον ἁμαρτάνον (32), διέφευγεν ἄν· νῦν δ' εἰς τὸ τῆς ἀσεβείας οὐκ ἂν ἐνέπιπτε βάραθρον.

A quadam et voluntario animi motu caligine turbidas, repellit. Ingenio quippe et dicendi copia vir ille jam inde ab initio confisus, eo tanquam diluvio obvios quosque perpetuo inundabat, etiam capiendi cibi immemor. Omnibus itaque doctrinæ amoribus hoc fine circumscriptis, cum unum hoc satis esse arbitraretur ad colligendam sibi laudum omnium messem auream, minimum curavit illam linguæ volubilitatem scientiarum et sacrorum dogmatum usu ornare. Alioqui nullo tempore male ei cessisset: sed et verborum abundantiam, quæ plerumque peccat, semper effugisset, nec in barathrum impietatis **1027** præceps nunc corruisset.

Η'. Τοιούτοις οἶμαι καὶ ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος ἀνδράσι περιτυχών, ἐν τῇ τῶν Πνευματομάχων περιπεσοῦσιν αἱρέσει, «Τοσοῦτον ὑμῶν,» φησὶ, «περιέχομαι καὶ τοσοῦτον ὑμῶν αἰδοῦμαι τὴν εὔκοσμον ταύτην στολὴν καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐγκρατείας καὶ τὰ ἱερὰ ταῦτα συστήματα καὶ τὴν σεμνὴν παρθενίαν καὶ κάθαρσιν καὶ τὴν πάννυχον ψαλμῳδίαν καὶ τὸ φιλόπτωχον καὶ φιλάδελφον καὶ φιλόξενον, ὥστε καὶ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ καὶ παθεῖν τι ὡς κατάκριτος δέχομαι· μόνον εἰ σταίητε μεθ' ἡμῶν, καὶ κοινῇ τὴν Τριάδα δοξάσαιμεν. Περὶ γὰρ τῶν ἄλλων τί χρὴ καὶ λέγειν, σαφῶς τεθνηκότων; οὓς Χριστοῦ μόνου ἐγεῖραι, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν· οἳ κακῶς τῷ τόπῳ χωρίζονται, τῷ λόγῳ συνδεδεμένοι, καὶ τοσοῦτον πρὸς ἀλλήλους ζυγομαχοῦσιν, ὅσον ὀφθαλμοὶ διάστροφοι τὸ ἓν βλέποντες, καὶ οὐ τῇ ὄψει, τῇ θέσει δὲ στασιάζοντες· εἴ γε καὶ διαστροφὴν αὐτοῖς ἐγκλητέον, ἀλλὰ μὴ τύφλωσιν.»

VIII. Tales credo magnus ille theologus Gregorius homines nactus, in Pneumatomachorum hæ- B resin prolapsos, « Adeo (inquit) vos amplector atque exosculor, adeo concinnam hanc vestram et compositam vestem revereor, et contractum ex continentia colorem, et sacros hos cœtus, et venerandam virginitatem ac purgationem, et noctes, quas in psalmorum cantione insomnes transigitis, et propensum in pauperes et fratres et hospites studium atque amorem, ut anathema etiam a Christo esse, ac nonnihil, ut damnatus, perpeti non recusem : modo nobiscum adjungamini, communibusque animis Trinitatem celebremus. Nam quid de aliis dicam, perspicue mortuis (quos ad vitam revocare Christi solius est, qui sua potentia mortuos vivificat), qui loco male atque improbe C distrahuntur, cum doctrinæ vinculo constricti sint, tantumque inter se contendunt, quantum distorti oculi, unam eamdemque rem cernentes, ac non obtitu, sed situ duntaxat inter se dissidentes; si tamen illis distortio et perversitas, non autem cæcitas objicienda est. »

[P. 646] Θ'. Ἐγὼ δὲ καὶ ταῦτα καλῶς τε καὶ εὐφυῶς πρὸς τὴν παροῦσαν εὑρίσκων ὑπόθεσιν ἁρμοζόμενα καὶ πλέον ἔχω τι λέγειν αὐτός. Ἀνῄρηται γὰρ ἀγάπη πᾶσα καὶ παραμυθία καὶ λόγος φίλων παρήγορος. Οὐδαμοῦ σπλάγχνον ἀδελφικὸν (33), οὐδαμοῦ δάκρυον συμπαθές. Ὅθεν καὶ ἀνεμνήσθην ἐκείνων τοῦ Σολομῶντος· Ἀπέβλεψα γάρ, ἐκεῖνός φησι, καὶ εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅτι οὐ τοῖς κούφοις ὁ δρόμος, οὐδὲ τοῖς δυνατοῖς ὁ πόλεμος· καί γε οὐ τοῖς σοφοῖς ἡ φρόνησις· καί γε οὐ τοῖς φίλοις τὸ εὔελπι· ἀλλὰ καιρὸς καὶ ἀπάντημα συμβήσεται πᾶσιν αὐτοῖς ἀπροσδόκητον ἐκ Θεοῦ, πᾶσαν ὑπερβαῖνον σοφίαν καὶ δύναμιν ἀνθρωπίνην, καὶ πάντα φαυλίζον ἀνθρώπινον ὄγκον καὶ τῦφον. Διὸ καὶ σιγᾷν ἔκρινα δεῖν, καὶ τῶν τοῦ βίου παιγνίων θαυμάζειν τὰς ἀγχιστρόφους μεταβολάς, καὶ μηδένα πρὸ τελευτῆς μακαρίζειν. Καὶ ὁ μὲν Δαρεῖος ἐκεῖνος ὑπὸ πληγῶν καὶ τραυμάτων ἐπιβούλων εἰς θάνατον ἐλαυνόμενος, ἐπειδὴ διψήσας ᾔτησεν ὕδωρ, καὶ παρῆν οὐδεὶς ἐν ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ διωκομένῳ γῇ,

IX. Ego vero, etsi hæc ad præsens institutum pulchre et apte accommodata reperio, tamen ipse plus dico. Sublata scilicet omnis charitas et consolatio, et amicorum blanda allocutio. Nusquam fraterna viscera : nusquam lacrymæ condolentes. Unde et illa Salomonis recordatus sum : Respexi enim (inquit ille) et vidi sub sole, quoniam non est velocibus cursus, nec potentibus prælium, nec quidem sapientibus prudentia, nec quidem amicis **1028** spes bona ; sed tempus et eventus occur- D ret omnibus illis inopinatus a Deo, omnem supergrediens sapientiam et virtutem humanam, omnem deprimens humanum tumorem et fastum. Quamobrem et silere, et eorum qui vitam hanc exercent ludorum crebras vicissitudines mirari, et neminem ante obitum dici felicem oportere judicavi [1]. Ac Darius quidem ille, plagis et vulneribus per insidias acceptis, adeoque morte instante, cum aquam sitiens petiisset, et ei per deserta et invia loca fugienti nemo adesset, uno excepto, eoque infimæ

[1] Eccle. IX, 11.

Variorum notæ.

(32) Gregoras suum ipsius vitium alteri objicit. BOIVIN.

(33) Sic supra in excerptis ex D. Basilio de Spiritu sancto. BOIVIN.

sortis homine, qui et paulum aquæ attulit, et illum ante mortem refrigerato æstu recreavit, gemitum ab imo ducens, obortisque lacrymis, « Hoc mihi (inquit) post omnia ultimum accidit infortunium, quod beneficio affectus gratiam referre non possim. » Ego autem, cum omnes familiares, amici, necessarii, vicini absint, solusque hic sedeam inclusus, ubi nullum solatium datur, maximum hoc infortuniorum meorum et ultimum esse duco, non solum haud posse me gratiam referre ei, qui frigidæ poculum dederit, sed nec eum quidem præsto mihi esse, qui ejusmodi poculum ministret. Fero itaque patienter, hac re contentus, quod Dominum, qui occulta cognoscit, ejusce injuriæ testem habeam. Sed illuc redeo.

A πλὴν ἑνός τινος ἀνδρὸς εὐτελοῦς, ὃς ὕδωρ τε ἐκόμισε βραχὺ καὶ ἀνέψυξε πρὸ τῆς τελευτῆς, βύθιον ἀνακλαυσάμενος καὶ δακρύσας, « Τοῦτό μοι τελευταῖον (34), » ἔφησε, « τῶν δυστυχημάτων, εὖ παθόντι μὴ δύνασθαι τὸ προσῆκον ἀμείψασθαι. » Ἐγὼ δ' ἁπάντων ἀπόντων γνωρίμων, φίλων, οἰκείων, γειτόνων, ἐν ἀπαραμυθήτῳ καθείρξει μόνος καθήμενος μεῖζον εὑρίσκω καὶ τελευταῖον τῶν ἐμῶν δυστυχημάτων τουτὶ, μὴ δύνασθαι παντάπασι, μὴ ὅτι τῷ ψυχροῦ ποτήριον παρασχόντι τό γε προσῆκον ἀμείβεσθαι, ἀλλὰ μηδ' ἔχειν ὅς ἄν μοι τοῦτο διακονήσηται. Φέρω τοίνυν ἀρκούμενος (35), ὅτι ἔχω Κύριον, τὸν τῶν κρυπτῶν γνώστην, μάρτυρα τῆς ἀδικίας. Ἀλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι.

## CAPUT VI.

*Tomus synodicus inusitatis cæremoniis consecratus. Auctoribus probro est. Palamitæ magna et præclara imperatori promittunt. Byzantina suburbia a Genuitis Galatæis incenduntur. Palamitarum promissa exitu ipsa refutata. Rerum hodiernarum cum antiquis comparatio. Qui hodie persecutionem patiuntur, eorum conditio pejor est quam antiquitus fuit. Orthodoxi non habent quo fugiant. Imperium angustissimis finibus comprehensum. Somnia prophetica explosa; idque verbis D. Basilii, quæ in Palamitas apte admodum cadunt.*

I. Non desinebat sceleratorum illorum animus B barbarus et sanguinarius sævire : sed ii secundam ab imperatore auram adspirantem et voluntatis 1029 suæ vela impellentem nacti, quamlibet pelagi Scyllam, quamlibet Charybdim, nemine obstante, facili et expedito cursu pernavigabant. Itaque blasphema dogmata et impios libros, jactis in nos et in religionem contumeliis aspersos, cum publice perlegissent, statim imperatori per vaticinationes ex suis somniis depromptas persuadent, ut insignibus imperii redimitus et accinctus cum patriarcha et episcopis Palamitis rem divinam faciat, et propriis manibus libros illos imponat mensæ sacrosanctæ, novum donarium novæ religionis, novis Diis et divinitatibus infinite infinitis oblatum. Porro ejus voluntatem, facile alioqui C cedentem, ad id exsequendum maxime impulerant vaticini illi tripodes, ex quibus maximum terræ et maris imperium per somnia huic spondebatur, si his ritibus istorum dogmata firmaret.

II. Id, ut ipsi putabant, probro erat nobis piæ-

[P. 647] Α'. Οὐ γὰρ ἠρέμει τὸ βάρβαρον ἐκεῖνο B καὶ φονικὸν τῆς γνώμης τῶν παλαμναίων ἐκείνων ἀνδρῶν· ἀλλ' ἐξ οὐρίας ὠθοῦν τὴν ὀθόνην τῆς γνώμης τὸ τοῦ βασιλέως ἔχοντες πνεῦμα Σκύλλαν πελάγους καὶ Χάρυβδιν ἅπασαν κούφως διέπλεον, ἐμποδὼν οὐδενὸς τῶν ἁπάντων καθισταμένου. Ὅθεν τὰ βλάσφημα δόγματα καὶ τὰς ἀνοσίους βίβλους ἐκείνας ἐς δημόσιον ἀνεγνωκότες ἄκουσμα (36), ταῖς ἡμῶν καὶ τῆς εὐσεβείας ὕβρεσιν ἀνακεκραμένα, πείθουσιν αὐτίκα μάλα τὸν βασιλέα τοῖς ἐκ τῶν σφετέρων ὀνείρων προφοιβασμοῖς, τὰ τῆς βασιλείας ἀναδησάμενον σύμβολα, τῷ τε πατριάρχῃ καὶ τοῖς Παλαμικοῖς ἐπισκόποις συλλειτουργῆσαί τε καὶ τῇ θείᾳ τραπέζῃ ταῦτ' ἐπιθεῖναι χερσὶν ἰδίαις, νέον ἀνάθημα νέας θρησκείας νέοις θεοῖς καὶ θεότησιν ἀπειράκις ἀπείροις. C Ἦν δὲ τὸ μάλιστα συνωθῆσαν τὴν τῆς γνώμης εὐκολίαν αὐτοῦ πρὸς τήνδε τὴν πρᾶξιν οἱ δι' ὀνείρων μαντικοὶ τρίποδες, πλείστην ὑπισχνούμενοι γῆς καὶ θαλάττης ἀρχὴν, τούτοις τοῖς τρόποις τὰ σφέτερα βεβαιώσαντι δόγματα.

Β'. Καὶ τοῦτο, κατὰ μὲν τὸ σφίσι δόξαν, λοιδορίαν

### Variorum notæ.

(34) Vide Q. Curtium lib. v in fine. BOIVIN.

(35) Ex epistola D. Basilii ad monachos suos, ut supra cap. 4, sect. 4, num. 12. BOIVIN.

(36) Die Assumptionis B. Virginis Dei Matris, Augusti 15. Philotheus patriarcha, *Antirrhet.* I (cod. Reg. 1996, fol. 9, v.), rem ita narrat : Τῆς δ' ἱερᾶς ἐπιστάσης μετὰ μικρὸν τῆς Θεομήτορος τελετῆς τε καὶ πανηγύρεως, ἣν ἐτησίως ἐπὶ τῇ ταύτης ἱερᾷ τε καὶ σεπτῇ μεταστάσει πάνδημόν τινα καὶ περιφανεστάτην ἐν τῷ μεγίστῳ ναῷ τῆς ἐνυποστάτου καὶ συνανάρχου Θεοῦ σοφίας τελοῦμεν, πᾶσαν ἐκεῖ σχεδὸν συγκαλοῦντες τὴν πόλιν, μετὰ τοὺς ἑωθινοὺς ὕμνους, δευτέραν ἤδη τῆς ἡμέρας ὥραν ἐχούσης, ἐπ' ὀκρίβαντος ἱεροῦ λαμπράν τε καὶ πεπαῤῥησιασμένην ἐποιησάμεθα τὴν ἀνάγνωσιν τούτου, αὐτοῦ τε τοῦ πατριαρχοῦντος τότε προκαθημένου καὶ ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων σύναμα παντὶ παρισταμένων τῷ κλήρῳ, καὶ δὴ καὶ ἀρχόντων, καὶ τοῦ D πλείστου μέρους τῆς μεγάλης ταυτησὶ πόλεως περιισταμένων· ἡνίκα δὴ καὶ βασιλεὺς ὁ κράτιστος ἄνωθεν ἐκ τῶν ἱερῶν ὑπερῴων ἀκροώμενος τῆς ἀναγνώσεως ἦν, τῆς τε συγκλήτου περιισταμένης αὐτὸν, κἀκ τοῦ στρατιωτικοῦ, καὶ δὴ καὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἄλλου πλήθους μυρίου. Τρεῖς δ' ἦμεν οἱ κατὰ διαδοχὴν ἀνεγνωκότες ἐκεῖνον· Γαλησιώτης φημὶ, καὶ Μάξιμος ὁ σοφὸς, καὶ τρίτος ἐπ' ἐκείνοις καὶ τελευταῖος ὁ Ἡρακλείας· ὃς δὴ καὶ προτραπεὶς, καὶ διδασκαλικόν τινα βραχὺν περὶ τῶν προκειμένων ἀπὸ στόματος ἐξέδωκε μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν λόγον. Ἐκεῖθεν δ' ὁ ἱερὸς ὁρμηθεὶς ὥσπερ ἐξ ἀφετηρίας τινὸς τόμος, μᾶλλον δ' οἱ τόμοι (τρεῖς γὰρ ἦσαν κατὰ ταὐτὸ κύριοι τῇ συνόδῳ συντεθειμένοι καὶ ὑπογεγραμμένοι κατὰ ταὐτὰ, ὁμοῦ μὲν καὶ ξυνημμένως οἱ δύο, μετὰ μικρὸν δ' ὡσαύτως ὁ τρίτος· οὕτω καὶ γὰρ ἐκρύπτετο παρ' ἡμῶν ὁ τόμος ἐν σκότει τε καὶ γωνίᾳ), ἐκεῖθεν οὖν ὁρμηθέντες, etc. BOIVIN.

εἶχεν ἡμῶν καὶ τῆς εὐσεβείας· τῇ δ' ἀληθείᾳ γνώμης ἐκείνων εἶχεν εἰκόνα καὶ στήλην ἀσεβείας τὰ γράμματα. Ἐπεὶ γὰρ οἱ λόγοι νῦν μὲν εἰκόνες εἰσὶ τῶν πραγμάτων, ὅτε πρὸ τῶν πράξεων ἐν τοῖς τῆς διανοίας ἔτι θαλάμοις γυμνάζονται, καὶ τὰ τέλη ζωγραφοῦσιν ἐκεῖ πως αὐτῶν· νῦν δ' ἕτερον τρόπον καὶ εἰκόνες καθίστανται τῆς ψυχῆς, ὅτε μετὰ τὴν ἔνδον διάσκεψιν ἔργα γίνονται καὶ αὐτοὶ, ψυχῆς ἀπόζοντα ὡς εἰπεῖν, καὶ ὅπως ἕξεως ἔχει καὶ γνώμης αὐτὴ τοῖς ἔξω διατυποῦντα· τὰς τῆς ἔνδον κακοδοξίας τε καὶ θηριωδίας εἰκόνας τοῖς ἔξω, λοιπὸν καὶ τάδε πομπεύει τὰ γράμματα, μεσημβρινῆς ἀκτῖνος περιφανέστερον τὸ βδέλυγμα τῆς ἐσχάτης ὑπάρχειν ἐρημώσεως αὐτόχρημα (37). Ἀλλὰ τοῦ γε θεομισοῦς ἀναθήματος ἐκείνου τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ ἐπιτεθέντος [P. 648] ἡ θεία μὲν οὐχ ἥψατο ψῆφος, εὐθὺς τὴν ἀνάλογον ἐπιφέρουσα τῇ τόλμῃ κόλασιν.

Γ'. Ἀλλ' οἱ κύκλῳ περιιστάμενοι τέως ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι πάντες ἐβόησαν, οὐχ ἥνπερ ἐχρῆν ἐπιτίμησιν· ὅτι Πῶς, ἄνθρωπε, τῷ μόνῳ πάντων ποιητῇ Θεῷ θεοτήτων ἐπενεγκεῖν διαφόρων τετόλμηκας πλῆθος, καὶ ἥκιστα δέδιας κατὰ σαυτοῦ τε καὶ ἡμῶν καὶ Ῥωμαίων ἁπάντων προκαλούμενος τὴν ἄμαχον ἐκείνην ῥομφαίαν καὶ τοὺς τῶν κακῶν παιδευτὰς αἰθερίους κεραυνούς; Τούτων μὲν οὖν οὐδὲν τῶν ἁπάντων οὔτ' εἶπον, οὔθ' ἧκεν αὐτοῖς οὐδὲν ἐπὶ νοῦν, ἃ καὶ τῆς ἀληθείας ἐγγύτερα ἦν· ἀλλὰ κόλακας ἕκαστοι λόγους προμελετήσαντες ὑπισχνοῦντο καὶ προὔφερον, ἃ φύσις δίκης περαίνειν οὐκ οἶδεν· ὅτι τοῖς μὲν πάλαι βασιλεῦσι κοινόν τι καὶ πάτριον σπούδασμα ἦν, κομίζειν ἐνταῦθα χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις πολυτίμοις κεκοσμημένα σκεύη καὶ ἔπιπλα, καὶ τοιαῦτα ἄττα κειμήλια. Σὺ δὲ προσήνεγκας δῶρον ἔπηλυ, καὶ οὐδαμῇ ποτ' ἐγχώριον τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' οἷον τῶν ἐξ αἰῶνος κεκόμικεν οὐδεὶς οὐδέπω βασιλεύς. Καὶ σοὶ πλατυσμὸν ὑπισχνούμεθα τῆς ἐξουσίας κατά τ' Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν, οἷον οὔπω τῶν πάλαι βασιλέων εὗρεν οὐδεὶς, οὐδὲ μείζονος ἀντιδόσεως τετύχηκε πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὸ ἀνάλογον τῆς προσαγωγῆς ἀντιδιδόντος κατόπιν, καὶ διὰ τὸ τῆς ἀντιδόσεως πρόδηλον ἐμφανίζοντος πᾶσι τὴν μὴ φαινομένην ποιότητά τε καὶ δύναμιν αὐτῆς, πρός τε τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χείριστον.

Δ'. Ἃ δὴ καὶ ἀκουσθέντα μὲν Βυζαντίοις, ὑπὲρ ὧν τὴν πρόῤῥησιν προεθέσπιζον, ἀκουσθέντα δὲ Θεῷ, πρὸς ὃν ἡ προσαγωγὴ καὶ ἡ τῶν μελλόντων κρίσις ἀνετίθετο, ταχεῖαν εἰλήφει τὴν ἔκβασιν· οὐχ οἵαν αὐτοὶ κατὰ τὴν σφετέραν προεθέσπιζον βούλησιν, ἀλλ' οἵαν αἱ τῆς θείας δίκης ἀῤῥεπεῖς ἐπεψήφιζον πλάστιγγες, ὑπὸ μάρτυσι τοῖς εἰδόσι. Βραχεῖαι γὰρ ἐκεῖθεν ἡμέραι, καὶ πυρὶ κατανηλωκότες πάσας

A que doctrinæ : reipsa autem inerat scriptis illis imago eorum animi, et quædam veluti statua impietatis. Etenim ut verba nunc rerum imagines sunt, tum scilicet cum ante exsecutionem in intimis animi penetralibus adhuc proludunt, et illic suos exitus adumbratos quodammodo informant : nunc eadem, sed aliter, sunt simulacra animi, cum et ipsa post arcanam illam consultationem res et facta esse incipiunt, animum (ut ita dicam) redolentia, ac ejus habitum et affectum apud eos qui foris sint exprimentia : ita etiam hæc scripta sensus pravi et moris belluini intus latentis imagines **1030** spectandas publice exhibent iis qui foris sunt, ut meridiano sole clarius pateat, eam esse revera abominationem ultimæ desolationis. Enim-
B vero Deus invisum sibi donum, sancto altari impositum, suffragio suo haud dignatus est ; sed parem statim audaciæ pœnam rependit.

III. At episcopi et presbyteri tum circumstantes universi acclamabant : non illi quidem his verbis, sicut decebat, eum objurgantes : Heus tu, homo, quomodo ausus es unico omnium auctori Deo offerre diversarum divinitatum multitudinem, nec veritus es in te ipsum, in nos, in omnes Romanos, ciere gladium illum intolerabilem, et cœlestia fulmina, per quæ improbi castigantur ? Horum nihil ab iis dictum, imo ne cogitatum quidem : quæ tamen veris propiora erant. Sed verba unusquisque adulantia præmeditati, pollicebantur et propone-
C bant ea quæ, ut est natura justitiæ, perfici non debebant. « Veterum imperatorum commune illud et patrium institutum fuit (aiebant), ut vasa et supellectilia, auro, argento, et pretiosis lapidibus ornata, et alias ejusmodi gazas afferre huc studerent. Tu vero obtulisti donum adventitium, et rem minime indigenam Ecclesiæ Dei ; sed qualem ab omni ævo nullus unquam princeps intulerat. Nos autem tibi finium imperii et ditionis per Europam et per Asiam propagationem pollicemur ; sic ut veterum principum nemini unquam talis obtigerit, nec major cuiquam merces data a Deo fuerit : qui quidem, pro oblati muneris ratione, **1031** solet dignam deinde mercedem persolvere, et per evidens præmium latentem doni accepti conditionem
D et naturam, quatenus ea vel optima vel pessima sit, prodere et declarare. »

IV. Hæc audita a Byzantiis, quorum gratia oraculum illud canebatur ; audita item a Deo, cui et offerebatur donum ; et futurorum judicium permittebatur, celerem exitum habuerunt ; non qualem illi pro sua voluntate vaticinati erant ; sed eum ipsum, quem justitia divina æquissimis lancibus ponderatum irrogavit. Testes fuere ii qui sciunt. Etenim paucis ex eo diebus elapsis, illas

Variorum notæ.

(37) Cum Palamitæ multa et præclara Cantacuzeno promisissent, si Tomum suum altari ipse imponeret, ac novo ritu consecraret, Gregoras, ubi id rescivit, *Imo*, inquit, *cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto, cognoscite quoniam appropinquavit desolatio imperii Romani.* Vide *Hist.* lib. XXV, cap. ult. BOIVIN.

domos, quas quondam Romani in utroque freti littore, apud murum Byzantii et in ea continenti quæ e regione est, magno sumptu ædificaverant, universas simul igne consumunt et rem Romanam in eas angustias adducunt Genuitæ (isti scilicet qui parvulum castellum habitant), ut cives Byzantii, portis omnibus maritimis munitis, urbi ipsi jam timeant, ne hostes subito accurrentes, portis crematis, introrumpant eo impetu qui sustineri non possit, aut paucis scalis admotis per ipsos muros insiliant. Quamobrem murum Byzantii maritimum, septentrioni obversum, fossis profundis extrinsecus ductis circumplexi, eas quamprimum immisso mari inundant, ut continuo illa pars hostibus Latinis fiat cominus inaccessa.

V. Sic Deus pro Tomo oblato celerem quidem, sed imperatoris desiderio et proposito plane contrariam **1032** mercedem retribuit. Atque ejus rei testes fuerunt non episcopi solum assentatores, qui ea pronuntiaverant, quæ unius tantum dieculæ voluptatem auribus pepererunt, fructum autem omnino et undecunque nullum, imo res illis promissis et vaticinationibus maxime et per omnia oppositas, sed et populi quilibet circum habitantes; ita ut omnium risui et sannæ res nostræ expositæ paterent, ac ipse ille rerum exitus argumento certissimo fidem omnibus faceret, Tomum esse iniquissimum et impietatis plenum : siquidem ex ultimo eventu anteacta quæque æstimantur. Nempe munus illud profanumque donarium melioris notæ esse arbitrantibus episcopis, visum erat meliores eventus canere, ac prædicendo denuntiare imperatori; eum scilicet ad Euphratem et Tigrim usque imperii sui fines prolaturum. Verum quia oblata illa ejusmodi erant, ut ea Deus omnino aversaretur, ideo contra quam speratum erat accidit, ac pro maximis illis fluviis, Euphrate et Tigride, imperator Cantacuzenus fossas percussit, quæ marina aqua plenæ Byzantii muros alluerent; isque exiguum hoc adversus hostes præsidium, cogente necessitate, per artem munivit; ut argumentanti cuilibet facilis et evidens occurrat hæc conclusio : quoniam Tomus, ab illis scriptus, malum fuisset et impium munus oblatum, ideo infelicem exitum consecutum esse ; eum videlicet, qui maxime contrarius, et eorum prædictionibus quam longissima distantia interjecta oppositus, **1033** exitium Romanis attulisset.

VI. Cæterum et hinc quoque, si tempora conferantur et inter se componantur, rerum hodiernarum cum iis quæ olim gestæ sunt cognationem perspicere est. Quippe et hisce temporibus quolibet maris æstu violentior agitatio arcem invasit ecclesiarum. Termini constituti et tradita a Patri-

A οἰκίας, συλλήβδην εἰπεῖν, ὅσαι Ῥωμαίοις πάλαι πολυτελῶς ᾠκοδόμηντο ἐφ' ἑκάτερα τοῦ πορθμοῦ περί τε τὸ τεῖχος δηλαδὴ τῶν Βυζαντίων καὶ τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον, πρὸς τοσαύτην τὰ Ῥωμαίων συνήλασαν στενοχωρίαν πράγματα οἱ τὸ βραχύτατον τουτὶ κατοικοῦντες φρούριον Γεννουῖται, ὥστε πᾶσαν παράλιον ἠσφαλίσθαι πύλην τοῖς Βυζαντίοις· δεδιέναι δ' ἤδη καὶ περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς, μὴ δραμόντες ἐξαίφνης πυρὸς τὰς πύλας ἔργον ποιήσωνταί τε καὶ εἰσελάσωσιν ἀσχέτῳ ῥύμῃ, ἢ κλίμαξιν ὀλίγαις χρησάμενοι διὰ τῶν τειχῶν εἰσπηδήσωσι. Διὸ τάφροις βαθείαις διειληφότες ἔξωθεν ἅπαν τὸ πρὸς ἄρκτον τετραμμένον τῶν Βυζαντίων πρὸς θάλατταν τεῖχος θαλάττης [P. 649] αὐτὰς ἐν βραχεῖ δεδείχασι πλήρεις, ὡς ἄβατον ἐντεῦθεν τοῖς πολε-
B μίοις Λατίνοις ἐκ τοῦ σχεδὸν τὸ μέρος ἐκεῖνο γενέσθαι.

Ε'. Οὕτω τῆς τοῦ τόμου προσαγωγῆς ταχεῖαν μὲν, ἀντίθετον δὲ τῇ τοῦ βασιλέως παντάπασιν ὁρμῇ καὶ προθέσει, τὴν ἀντίδοσιν ὁ Θεὸς παρέσχεν, ὑπὸ μάρτυσι, μὴ ὅτι τοῖς θωπεύουσιν ἐπισκόποις ἐκείνοις καὶ προθεσπίζουσιν ἃ τέρψιν αὐθημερὸν ταῖς ἀκοαῖς ἐβλάστησε μόνην, καρπὸν δ' οὐδένα τὸ παράπαν οὐδαμόθεν, ὅτι μὴ τὰ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπαγγελιῶν ἐκείνων καὶ προφοιβασμῶν παντάπασιν ἐναντιώτατα· ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς πέριξ ἔθνεσιν· ὡς μυκτηρισμὸν καὶ χλευασμὸν ἅπασι προκεῖσθαι τὰ καθ' ἡμᾶς, καὶ παράστασιν ἅπαντας εἶναι νομίζειν ἀναμφισβήτητον τὸ τῆς ἐκβάσεως πέρας, ὅτι παρανομίας καὶ ἀσεβείας ὁ τόμος μεστός. Πρὸς γὰρ τὸ
C τελευταῖον ἐκβὰν ἕκαστον τῶν πρὶν ὑπαρξάντων κρίνεται. Τοῖς μὲν γὰρ ἐπισκόποις, οἰομένοις εἶναι τὸ τῆς προσαγωγῆς καὶ τοῦ δυσσεβοῦς ἐκείνου ἀναθήματος, τοῦ τόμου δηλαδὴ, τῆς βελτίονος μοίρας, προθεσπίζειν καὶ προαναφωνεῖν ἐπῄει καὶ κηρύττειν τὰς βελτίους ἐκβάσεις περὶ τῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχῆς, ὅτι μέχρις Εὐφράτου καὶ Τίγρητος ἐκτενεῖ τοὺς ὅρους. Ἐπεὶ δ' ἀνεκτὰ τῷ Θεῷ τὸ παράπαν οὐκ ἦν τὰ τῆς προσενέξεως, ἀντέστραπται τὰ τῶν ἐλπίδων· καὶ ἀντ' Εὐφράτου καὶ Τίγρητος, τῶν μεγίστων ἐκείνων ποταμῶν, τάφρους ὑδάτων μεστοὺς θαλαττίων ὁ βασιλεὺς Καντακουζηνὸς τὰ τῶν Βυζαντίων τείχη προσκλύζειν ἀνώρυξέ τε καὶ ἐτεχνούργησε, τοῖς πολεμίοις ἐξ ἀπορίας μικρὸν ἐπιτείχισμα· ὡς εἶναι τοῖς συλλογίζεσθαι βουλομένοις
D ῥᾴδιον καὶ σαφὲς τὸ συμπέρασμα· ὅτι κακὸν ἄρα καὶ δυσσεβὲς τὸ τῆς τομογραφίας ἐκείνων ἀνάθημα ὂν κακοδαιμονούσης ἔτυχε καὶ τῆς ἐκβάσεως, καὶ πάνυ τοι σφόδρα ἐναντιωτάτης, κἀκ διαμέτρου ταῖς σφῶν προῤῥήσεσι τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐνεγκαμένης ἀπώλειαν.

Ϛ'. Ἔξεστι μὲν οὖν ἐντεῦθεν, παρεξετάζοντας καὶ παρατιθέντας, τὴν τῶν παρόντων ὁρᾷν πρὸς τὰ πάλαι συγγένειαν. Σάλος γὰρ (38) καὶ νῦν κατέσχε τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ἀκρόπολιν, θαλασσίου κλύδωνος παντὸς ἀγριώτερος. Τὰ Πατέρων ὅριά τε καὶ δόγματα κατασέσεισται. Τῶν ἀρχόντων ὁ τῦφος μετὰ

Variorum notæ.

(38) Verba sancti Basilii, ut supra cap. 4, sect. 4, num. 1. BOIVIN.

A τῆς ἀμαθίας ταράττει δίκην θυέλλης ἅπαντα, πρὸς ὑπερβολὰς καὶ ἐλλείψεις τὰ τῆς εὐσεβείας παρασυρόντων δόγματα. Τοῖς μὲν τῶν ἀνθισταμένων χεῖρες ἐπάγονται φονικαί· τοὺς δ' ἐξορίαι καὶ διωγμοὶ παντοῖοι μερίζονται· τοὺς δ' εἱρκταὶ συγκρύπτουσι καταχθόνιοι, αὐτοσχέδιοι τοῖς ἔτι ζῶσι δρώμενοι τάφοι. Θεολογοῦσιν ἀδεῶς οἱ βάναυσοι, ἀγορὰς καὶ θέατρα πάντα τοιούτων [P. 650] φωνῶν ἐμπιπλῶντες. Ποιμένες ἐλαύνονται· βαρεῖς δ' ἀντεισάγονται λύκοι κατὰ τῶν ποιμνίων. Θεοτήτων ἀκτίστων ὁ ἀριθμὸς εἰς ἄπειρον ἐκτείνεται πλῆθος. Λαλεῖται τὸ ψεῦδος ἀφόβως· ἡ ἀλήθεια συγκαλύπτεται. Διαβάλλουσιν ἡμᾶς ἐφ' οἷς αὐτοί γε ἐνέχονται ἐγκλήμασι. Θεσμοὶ Πατέρων πεπάτηνται.

bus dogmata labefactantur. Omnia procellæ instar conturbat junctus cum ignorantia fastus principum, qui et superflua addendo, et detrahendo necessaria, doctrinam fidei pervertunt. Si qui resistunt, eorum aliis manus inferuntur sanguinariæ; alios exsilia et omnis generis persecutiones dispertiunt: alios denique carcer subterraneus operit, velut tumulus quidam subitarius, hominibus adhuc vivis paratus. Fabri vilissimi de rebus divinis disputant impune, fora theatraque omnia ejusmodi sermonibus implentes. Pastores expelluntur. Lupi crudeles in eorum locum adversus greges introducuntur. Divinitatum increatarum numerus in infinitum extenditur. Mentiendi nullus metus. Veritas involucris tegitur. Quorum criminum rei ipsi sunt, ea in nos per calumniam transferunt. Patrum præscripta pedibus proteruntur.

B Ζ'. Καὶ τί δεῖ καθ' ἕκαστα πάντα διεξιέναι ζητεῖν, ἐξὸν τοὺς ἀναγινώσκοντας παραβάλλειν τοῖς πράγμασι, καὶ συνάγειν ἐκ παραθέσεως τὴν τῶν πάλαι πρὸς τὰ νῦν ὁμοιότητα· φαίην δ' ἂν καὶ μείζω τὴν νῦν εὑρίσκειν κακίαν, ἢ κατὰ τὰς θρυλλουμένας τῶν πάλαι· παρόσον τῆς τότε Ῥωμαίων ἀρχῆς εὐρυτέρας οὔσης ἐν ἠπείρῳ καὶ θαλάσσῃ, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν πανταχῇ τῆς οἰκουμένης ἀκμαζόντων, καὶ πάντων μὲν πατριαρχῶν σχεδὸν, καὶ ἐπισκόπων τῶν πλείστων, ἐχόντων μετὰ σοφίας ἀνάλογον καὶ τὴν ἐν δόγμασι πεῖραν, ὡς ἔχειν τοὺς διωκομένους πλατεῖαν τὴν χώραν, ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως φεύγειν εἰς τὴν ἑτέραν, κἀκεῖθεν εἰς ἄλλην, καὶ αὖθις ἐκεῖθεν ἐντεῦθεν· καὶ δύνασθαι τοῦ μὲν ἑνὸς κινδυνεύοντος μέρους, τῶν δ' ἄλλων ὑγιαινόντων ἔτι καὶ ἀνθισταμένων, ἐγείρεσθαι τὸ πεπτωκός. C Νῦν δ' ἐν μόνῳ τῷ Βυζαντίῳ σχεδὸν τῆς ἐξουσίας καθισταμένης ἁπάσης, πατριαρχικῶν δ' ἐκκλησιῶν καὶ ἐπισκοπικῶν, ὀλίγου δέω λέγειν ἁπασῶν, γενομένων ὑφ' ἡγεμόσι βαρβάροις, καὶ διὰ ταῦτα τῶν διωκόντων ὁμοῦ καὶ διωκομένων, ταυτὸν δ' εἰπεῖν λύκων ὁμοῦ καὶ ἀρνίων, ἐν μάνδρᾳ μιᾷ, τῷ Βυζαντίῳ φημὶ, συγκλεισθέντων, μετὰ πολλῆς ἀδείας τὸ τοῦ Χριστοῦ δαπανᾶται ποίμνιον, μηδενὸς μηδαμῇ μηδεμίαν καταφυγὴν ἀσφαλῆ κεκτημένου, μηδ' ἐν ψυχῇ λαβεῖν ὁπωσοῦν δυναμένου τὸ εὔελπι. Καὶ γίνεται τὸ πρᾶγμα πολλῷ βιαιότερον νῦν, ἢ κατὰ τὸν Αἰσώπειον μῦθον ἐκεῖνον, ᾧ ἐπὶ καιροῦ Βασίλειος ὁ μέγας ἐχρήσατο παραδείγματι πρὸς παράστασιν τῆς θηριωδίας τῶν τότε διωκτῶν. D

VII. Et quid necesse est velle omnia persequi sigillatim, quæ qui legunt facile ipsi possunt cum rebus conferre, ut priscarum cum hodiernis similitudo ex comparatione colligatur: imo, ausim dicere, ut majus hodie malum grassari comperiatur, quam fuerint vetera et pervulgata illa: propterea quod iis temporibus, cum Romanum imperium terra et mari latius porrigeretur, et ubique gentium viri docti florerent, patriarchæ autem fere omnes, et episcopi plerique, **1034** eruditione juxta ac dogmatum usu præstarent, patebant fugientibus magna locorum spatia, ut pulsi hac urbe in aliam fugerent, et inde in aliam, et rursus inde aliorsum: adeoque, si pars una laboraret, aliæ vero adhuc valerent ac resisterent, posset erigi id quod cecidisset. Hoc autem tempore, cum omnis fere principatus in solo Byzantio consistit, cum patriarchales ecclesiæ, et episcopales pene dixerim universæ, principibus barbaris subjiciuntur; atque idcirco persecutores simul et ii qui persecutionem patiuntur, seu, quod idem est, lupi promiscue et agni in eodem ovili, Byzantio urbe, includuntur, hoc inquam tempore oves Christi magna cum licentia disperduntur, quia nulla tutum usquam perfugium habet, nec spem bonam concipere ullo modo potest. Ita fit, ut violentia multo nunc major sæviat, quam ut narratur in illa Æsopi fabula, qua magnus Basilius in tempore usus est, ut immanem persecutorum sævitiam eo exemplo declararet.

Η'. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς δι' ὀνείρων ἠναγκάσμεθά πως μαντικῆς ὑπ' αὐτῶν διὰ μνήμης ἐλθεῖν (39), δι' ὧν εἰς τὰ μάλιστα τῆς τοῦ βασιλέως γνώμης τὴν εὐκολίαν ἐξέπληξάν τε ῥᾳδίως καὶ ὑπηγάγοντο, φέρε καὶ περὶ τούτων μέτρια λέξωμεν, καὶ ὅσα παρὰ τοῦ προτεθέντος ἀρτίως ἡμῖν εἰς ἀρχέτυπον ἀφηγήσεως Βασιλείου τοῦ θείου ἐρανίσασθαι δυνηθείημεν ἄν. Τοὺς γὰρ ἄλλους διὰ συντομίαν παρη-

VIII. Quoniam vero ejus ipsius quam habent per somnia divinandi facultatis mentionem facere coacti ab illis sumus, qua potissimum re credulam imperatoris mentem facile perculerunt, ac velut domitam subegerunt, age de his etiam pauca a nobis dicantur; ea scilicet, quæ ex sancto Basilio, quem nobis in his rebus enarrandis imitandum modo proposuimus, corrogare licuerit. Nam cæ-

Variorum notæ.

(39) Gregoras hoc loco Palamitas notat, ut propriis somniis intentos. At ipsi quoque Gregoræ Philotheus patriarcha *Antirrhet.* XII, cod. Reg. 1996, fol. 297, eumdem morbum objicit; qua de re plura nos supra in Vita Gregoræ. BOIVIN.

teros, qui calamitates tragicas recensuerunt, quæ vel tum exstitere, vel aliis temporibus aliæ deinceps et **1035** variæ subortæ sunt, compendii causa omisimus. Hic autem sic ferme loquitur: « Ego propter hujus loci consuetudinem, qua illi a puero assuevi, brevem aliquam a negotiis, quibus di tinebamur, respirationem adeptus, cum gaudio ad solitudinem hanc accessi. Quid igitur opus est ad inania somnia confugere, et somniorum conjectores istos conducere, nosque publicis conviviis temulentorum inter pocula fabulam facere? Sabellii namque pestem, olim quidem motam, a Patribus autem consopitam, renovare conantur; qui, ne deprehendantur et convincantur, ista contra nos somnia confinxerunt. Vos itaque valedicto temulentis hisce capitibus, quibus suffumigatio illa crapulæ sursum inæstuans phantasmata gignit, vestrum damnum a nobis discite, qui et vigilamus, et propter timorem Dei tacere nequimus. »

IX. Vides, ut in eo etiam quem pariunt somnia errore, hoc illi manifeste simile sit exemplum? Nimirum quia unus semper his moderandis præest, qui et hæc docet, diabolus. Quippe et hi quoque genio indulgentes, et illustre bibendi certamen in plano mensæ opiparæ campo instituentes, oblatas sibi Numinis species fingunt, convenientem hominibus ebriis narrationem. Iidem rerum futurarum præsagia facile eructant, velut inclusum ventre spiritum; lingua scilicet, ob vaporem vini in cerebro collectum, tanquam naufragio aliquo elisa, et turpiter titubante. Tum ii ipsi de rebus divinis disputare incipiunt, præsumpta jam audacia ex **1036** suorum somniorum divinatione, et argumentis quibuslibet objectis solutisque, subinde ad interrogata respondent. « Proponunt enim (inquit ille) quæstiones, non ut fructum aliquem ex iis capiant, sed eo ut si minus cum eorum votis responsiones congruant, justam hanc videantur occasionem habere oppugnandi et calumniandi homines bene et pie sentientes. » Sed de his satis.

A χαμεν, ὅσοι τε τὴν τῶν τότε δεινῶν τραγῳδίαν καὶ ὅσοι τὰς ἄλλοτ' ἄλλως ἄλλας [P. 651] ἑξῆς ἀναφυείσας ἐμπαθέστερον διεξίασι. Φησὶ τοίνυν οὑτωσί πως ἐκεῖνος· « Ἐγὼ (40) διὰ τὴν ἐκ παιδός μοι πρὸς τὸ χωρίον τουτὶ συνήθειαν, βραχείας σχολῆς ἐκ τῶν κατεχουσῶν ἡμᾶς ἀσχολιῶν ἐπιτυχὼν, ἄσμενος ἦλθον ἐπὶ τὴν ἐσχατιὰν ταύτην. Τί οὖν χρὴ πρὸς ὀνείρους καταφεύγειν, καὶ ὀνειροσκόπους μισθοῦσθαι, κἀν ταῖς πανδήμοις ἑστιάσεσιν ἡμᾶς ποιεῖσθαι παροίνιον διήγημα; Τὸ γὰρ τοῦ Σαβελλίου κακὸν, πάλαι μὲν κινηθὲν, κατασβεσθὲν δὲ παρὰ τῶν Πατέρων, ἐπιχειροῦσι νῦν ἀνανεοῦσθαι οὗτοι, οἱ φόβῳ τῶν ἐλέγχων τοὺς καθ' ἡμῶν ὀνείρους πλάττοντες. Ἀλλ' ὑμεῖς τὰς οἰνοβαρεῖς κεφαλὰς, ἃς ὁ ἐκ τῆς κραιπάλης ἀναφερόμενος ἀτμὸς εἶτα ἐγκυμαίνων καταB φωτίζει, χαίρειν ἀφέντες παρὰ τῶν ἐγρηγορότων ἡμῶν, καὶ διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον μὴ δυναμένων ἡσυχάζειν, τὴν βλάβην ὑμῶν ἀκούσατε. »

Θ'. Ὁρᾷς καὶ διὰ τῆς τῶν ὀνείρων πλάνης ἐντεῦθεν εἰς ἐκείνην σαφῆ γινομένην τὴν ἐξομοίωσιν· ἅτε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ τὰ τοιαῦτα διδάσκοντος ὄντος ἑνὸς ἀεὶ, τοῦ διαβόλου φημί. Τρυφῶντες γὰρ καὶ οὗτοι, καὶ λαμπρὸν ἀκρατοποσίας ἀγώνισμα τὸ τῆς ἁβρᾶς τραπέζης ἔδαφος ἔχοντες, παροίνιον ἀφήγημα τὰς αὐτῶν ἀναπλάττουσι θεοπτείας, καὶ τὴν τῶν μελλόντων ἐξερεύγονται πρόγνωσιν εὐπετῶς, καθάπερ ἐγγάστριον πνεῦμα, ὑπὸ τῆς περὶ τὸν ἐγκέφαλον συναγομένης οἰνηρᾶς ἀναδόσεως ναυαγούσης τῆς C γλώττης καὶ πλημμελούσης ἀναίδην. Καὶ ἅμα θεολογίας ἄρχονται, τὸ θαῤῥεῖν ἔχοντες ἤδη προειλημμένον ἐκ τῆς τῶν ἰδίων ὀνείρων μαντικῆς, καὶ ἀντιθέσεις καὶ λύσεις ἐρωτημάτων ἐπάγουσιν, ὁποίας ἂν αὐτοῖς εἴη βουλομένοις. « Προβάλλουσι γὰρ (φησὶ) λόγους, οὐχ ἵνα τι χρήσιμον λάβωσι παρ' αὐτῶν, ἀλλ' ὅπως, ἐὰν μὴ συμβαινούσας τῇ αὐτῶν ἐπιθυμίᾳ τὰς ἀποκρίσεις εὕρωσι, ταύτην ἀφορμὴν δικαίαν ἔχειν δόξωσι τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατὰ τῶν εὐσεβούντων διαβολῆς. » Εἶεν.

Variorum notæ.

(40) Sanctus Basilius, epist. 64. BOIVIN.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

### ΛΟΓΟΣ ΚΒ'.

—

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

### LIBER VICESIMUS SECUNDUS

—

#### CAPUT PRIMUM.

*Internuntii, ab imperatore et patriarcha missi, ad Gregoram veniunt. Mandata exponunt. Nova decreta et Palamæ libellum jubentur exhibere. Negant libellis opus esse ; decreta allaturos se promittunt. Gregoras, ut utrumque exhibeatur, multis rationibus contendit. Internuntii, re infecta, discedunt.*

[P. 652] Α'. Τούτων δ' ὅμως οὕτως ἐχόντων, καὶ A οὕτως ἡμῶν ἐπὶ μακρὸν, ὡς εἴρηται, φρουρουμένων πάνυ τοι ἀσφαλῶς, πάταγος ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν μεταξὺ παρὰ τὰς ἡμετέρας ἠκούετο θύρας· οὗ τὸ ἀπροσδόκητον ἔκπληξίν τινα καὶ θόρυβον ἐνέσταξε τῇ ψυχῇ, τῆς συνεχείας ἐκείνης τῶν ἀεὶ προσιόντων παμπόλλων ἡμῖν λήθης ἤδη πυθμέσι κρυβείσης. Διασαφησάντων δ' ὅμως ἐκείνων οἵτινες εἶεν, αἵ τε θύραι πρὸς ἡμῶν ἀνεῴγνυντο κἀκεῖνοι εἰσῄεσαν. Ἀγγελιαφόροι δ' ἦσαν οὗτοι· πρὸς μὲν βασιλέως ἄνδρες τῆς συγκλήτου καὶ εὐγενῶν· πρὸς αὖ τοῦ πατριάρχου ἐπίσκοποί τε καὶ τῶν ἄλλως ἐλλογίμων ἔνιοι. Προσειπόντες οὖν τὰ εἰωθότα καὶ καθεσθέντες ἤγγελλον τὰ ἐπιταχθέντα, λέγοντες ὡς « Ἐκ μέσου γενομένων τῶν καινοτέρων ἐκείνων φωνῶν, δι' ἃς τὴν Ἐκκλησίαν ταράξαι συμπέπτωκε, τομογραφίαι καὶ νέα B κατέστη ψηφίσματα πρὸς ἁπάντων ἡμῶν, τῶν τε ἐπισκόπων δηλαδὴ καὶ συγκλητικῶν, ἅμα βασιλεῖ τε καὶ πατριάρχῃ, ἔχουσαι πρὸς ἀκρίβειαν ἄριστα ἡρμοσμένως· ὡς εἶναί σοι τὸ κωλῦον οὐδὲν ἔτι, κοινωνοὺς ἔχειν ἡμᾶς τοῦ λοιποῦ καὶ ταὐτά σοι φρονοῦντας. »

Β'. Πολλῶν οὖν μεταξὺ τηνικαῦτα ῥαγέντων λόγων καὶ ἀντιθέσεων, τέλος ἀπῃτήθησαν ἐμφανίζειν τά τε νέα ἐκεῖνα ψηφίσματα καὶ ἅμα τὸν ὀφειλόμενον τούτοις τοῦ Παλαμᾶ λίβελλον, κατὰ τὴν τῶν θείων κανόνων ἔκδοσιν καὶ νομοθεσίαν. Φησὶ γὰρ εὐθὺς ἡ πρὸς τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου προενεχθεῖσα ψῆφος πρὸς τοὺς ὁμοίως ἔχοντας τούτοις, ὡς « Οὐκ ἄλλοις ἡμᾶς πληροφορεῖτε ὑμεῖς C οἱ ἐπιστρέφειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν λέγοντες, εἰ μὴ ἐγγράφους λιβέλλους τῆς πίστεως ὑμῶν ἀγάγητε [P. 653] καθ' ἑτέραν σύνοδον, ἡμῶν ἔμπροσθεν ὀφείλοντες ἐπὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀχράντων τοῦ Θεοῦ λογίων τούτους ἐπιδοῦναι. » Εἰ οὖν ἑπόμενοι καὶ

1037 I. Tamen cum hæc ita se haberent, et nos, sicuti dictum est, summa cautione jamdiu custodiremur, interea pulsatis die quadam foribus nostris, strepitus auditur ; quæ res, quod improvisa esset, terroris aliquid et trepidationis 1038 animo injecit. Nam continuam illam et perpetuam hominum quam plurimorum ad nos ventitantium affluentiam penitus jam obliti eramus. Cæterum illi, ubi quinam essent indicarunt, foribus per nos reseratis admissi ingrediuntur. Erant porro internuntii, ab imperatore quidem missi, senatores et patricii ; a patriarcha autem, episcopi et hominum præterea eruditorum nonnulli : qui de more allocuti me consederunt, ac mandata exponentes, « Sublatis de medio (inquiebant) iis vocibus, per quas turbæ in Ecclesia excitatæ fuerant, omnes quotquot sumus cum imperatore et patriarcha episcopi ac viri senatorii, novos Tomos, nova decreta composuimus, ad accuratam rationem perfectissime exacta ; ut nihil jam obstet, quominus nos in posterum communione tecum junctos et idem sentientes admittas. »

II. Multis tum dictis responsisque et interpellationibus interjectis, demum nova illa decreta exhibere jussi sunt ; item Palamæ libellum, cum his conjungendum, prout sacris canonibus traditum et constitutum esset. Etenim decretum, per sanctam œcumenicam synodum sextam promulgatum, sic eos, quorum similis causa erat, alloquitur : « Qui dicitis vos converti ad veritatem, non alias nobis satisfacitis, nisi scriptos fidei vestræ libellos producatis apud aliam synodum, debentes coram nobis super sanctis et intemeratis Dei oraculis eos deponere. » 1039 Si igitur (aiebam) sacrosancto et generali Patrum concilio ipsi quoque

obsecuti cum Palama sic egistis, eumque iisdem conditionibus recepistis; jam vos, scripta illa palam proferentes, animum re declarate, et me vobis consentientem habetote. Quod si et præmia distributa, et mensæ imperatoriæ luxus, et larga pecuniæ copia in vestros sacculos jugiter defluens et animum, ea parte qua gaudium sentit, blande alliciens; si denique (ut et hoc addamus) officii ignoratio et inscitia vobis persuaserunt, facile ut Patrum dogmata ejuraretis et constitutarum legum nobilitatem parvi faceretis; hoc scitote, nullo pacto fieri posse, ut ulla unquam inter nos commun o sit; non magis scilicet, quam aut luci cum tenebris, aut serenitati cum sævientis pelagi fluctibus.

III. At illi nec libellis opus esse in præsenti, nec talia nunc exigenda ab se aiebant. Nam quod ipsis approbatum decretumque esset, id legem esse omnibus libellis firmiorem. Quod ad nova decreta, quæ scripsissent, et ad synodici Tomi constitutiones attineret; ea quia non attulissent, se ipsos incusabant, et ejus rei culpam conferebant in oblivionem, cujus potestas summa et tyrannica esset; atque id peccatum postera die correcturos se affirmate promittebant.

IV. Enimvero negabam ego rationi consentaneum esse, aut aliis convenire præterquam istis, ejusmodi verba afferre, quæ aere percusso statim evanescerent; imo illa decreta, prius quam ipsi comparerent, oportuisse **1040** coram exhiberi. Quippe (aiebam) nec divina Evangelia ab apostolis, nec sapientum Ecclesiæ antistitum præceptiones, nec sacra dogmata sic scripta sunt, ut in lucem edita haud fuerint; nec sic quidem edita sunt, ut tacita latuerint; sed et toto orbe, quacunque habitabilis est, prædicantur sine fine, et, mortuis iis qui scripserunt, permanent scripta immortalia, quovis cippo, quibuslibet simulacris perenniora : eaque non solum iis, qui utuntur, vivum et veluti spirantem fructum afferunt; sed et illorum, a quibus scripta sunt, voluntatem officiosamque providentiam perpetuo repræsentant, et veram ipsis immortalitatem tribuunt. Nempe ea est natura rerum sensilium, ut quia sensibus cognatæ et quasi familiares sunt, idcirco ad sui perceptionem facile eos semper quasi mancipatos adducant, atque adeo ex utrisque conjunctis usus et opportune agendi sagax experientia colligatur. Eorum enim, quæ in mundo sunt, judex constituta mens vim suam nunc in cœlum, nunc in terram exercet, et rerum qualitates ope sensuum cognoscit; ac modo per tactum asperitates lævitatesque corporum, et quæcunque ei sensui a natura subjiciuntur, explorat et intelligit; modo per odoratum, quæ suaveolentia sint et contra; modo per auditum voces modulatas percipit; modo per oculos variis colorum fucis interest; atque eadem præterea hominum mores nunc linguæ nunc scripturæ ope assequitur, et quales ii sint discit. In iis sensibus duo principa-

A ὑμεῖς ἐκείνῃ τῇ θείᾳ καὶ οἰκουμενικῇ τῶν Πατέρων συνόδῳ τὰ ὅμοια κἀπὶ τῷ Παλαμᾷ πεπράχατε, κἀπὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτὸν ἐδέξασθε, ἔργοις ἡμῖν τὰ τῆς γνώμης ἐνδείξασθε, παῤῥησίᾳ τὰ γράμματα φέροντες· καὶ ὁμόφρων ὑμῖν ἔσομαι. Εἰ δὲ διανομαὶ γερῶν καὶ βασιλικῆς τραπέζης τρυφὴ καὶ χρημάτων ἄφθονος χορηγία συνεχέστερον ἀντλουμένη τοῖς βαλαντίοις ὑμῶν καὶ τὸ χαῖρον τῆς ψυχῆς ἐντεῦθεν ἐφελκομένη, προσκείσθω δ' ἅμα καὶ τῶν προσηκόντων ἀπειρία μετὰ τῆς ἀμαθίας, ῥᾳδίως ἐξόμνυσθαι τὰ πάτρια πέπεικε δόγματα καὶ τὴν τῶν καθεστώτων νομίμων φαυλίζειν εὐγένειαν, εἰδέναι χρεὼν, ὡς οὐδεὶς ἡμῖν οὐδαμῇ ποτε κοινωνίας ἐγγίνεται τρόπος. Οὐχ ἧττον γὰρ ἂν ἢ φωτὶ πρὸς σκότος, καὶ γαλήνῃ πρὸς διαποντίους κλύδωνας.

B Γ'. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν μὴ χρείαν εἶναι λιβέλλων ἔφασαν ἐνταυθοῖ, μηδὲ τοιούτων σφίσιν ἀπαίτησιν νῦν. Νόμον γὰρ εἶναι λιβέλλων ἁπάντων στεῤῥότερον τὸ σφίσι δεδεγμένον τε καὶ δεδογμένον. Περὶ δ' ὧν αὐτοῖς γέγραπται νέα ψηφίσματα, καὶ τομογραφικῶν συνθημάτων, αὐτοὶ ἑαυτοῖς μὴ κεκομικόσιν ἐμέμφοντό τε καὶ ἐς τὴν τῆς λήθης αὐτόνομον τυραννίδα τὴν τοῦ συμβάντος διαμαρτίαν ἀνέφερον· ὃ διορθοῦν τὴν ὑστεραίαν σφόδρα ἐπηγγέλλοντο.

Δ'. Μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν εἰκότων, πλὴν ἐκείνων, λόγους ὁμοῦ τῷ πληγέντι διαλυομένους ἀέρι κομίζειν, ἔφασκον ἔγωγε. Μᾶλλον γὰρ ἂν ἐκεῖνά γε χρῆναι ποιεῖν ἐμφανῆ, πρὶν ἢ ἐκείνους αὐτούς. C Ἐπεὶ καὶ τὰ θεῖα τοῖς ἀποστόλοις Εὐαγγέλια καὶ τῶν σοφῶν τῆς Ἐκκλησίας μυσταγωγῶν αἱ διδασκαλίαι καὶ τὰ ἱερὰ δόγματα γέγραπται μὲν, οὐκ ἐκδέδοται δέ· οὐδ' ἐκδέδοται μὲν, σεσιώπηται δέ· ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀεὶ κηρύττεται, καὶ τῶν γεγραφότων θανόντων ἀθάνατα μένει τὰ γράμματα, στήλης ἁπάσης καὶ ἀνδριάντων ἁπάντων μακρῷ μονιμώτερα, μὴ μόνον ζῶσαν καὶ ἔμπνουν τινὰ τοῖς χρωμένοις παρεχόμενα τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν γεγραφότων προαίρεσίν τε καὶ οἰκονομικὴν σύνεσιν διηνεκῶς εἰκονίζοντα, καὶ τὸ ἀθάνατον ἔμπρακτόν σφισι διδόντων. Πέφυκε γὰρ ἀεὶ χειροῦσθαι μετὰ ῥᾳστώνης τὰ αἰσθητὰ τὴν τῶν αἰσθητηρίων ἀντίληψιν, διὰ τὸ συγγενὲς καὶ οἰκεῖον, καὶ πεῖραν ἅμα καὶ γνωστικὴν ἐμπειρίαν συνάγεσθαι D τὸ καίριον ἔχουσαν ἐκ τῆς ὁμιλίας ἀμφοῖν. Νοῦς μὲν γὰρ δικαστὴς τῶν ἐν κόσμῳ πραγμάτων ὑπάρχων νῦν μὲν εἰς αἰθέρα, νῦν δ' εἰς γῆν ἐνεργεῖ, καὶ διὰ τῶν [P. 654] αἰσθητηρίων τὰς τῶν πραγμάτων ἀναγινώσκει ποιότητας· καὶ νῦν μὲν διὰ τῆς ἀφῆς ἐρωτᾷ καὶ μανθάνει σωμάτων τραχύτητας καὶ λειότητας, καὶ ὅσα τῷ τοιούτῳ πέφυκεν ὑποκεῖσθαι αἰσθητηρίῳ· καὶ αὖ διὰ τῆς ὀσφρήσεως ὅσα εὐώδη καὶ μή· καὶ νῦν μὲν διὰ τῆς ἀκοῆς τῶν ἐναρμονίων φωνῶν τὴν ἀντίληψιν ἴσχει· νῦν δὲ ταῖς διαφόροις διὰ τῶν ὄψεων βαφαῖς ὁμιλεῖ τῶν χρωμάτων· καὶ πρός γε ἔτι νῦν μὲν διὰ γλώττης, νῦν δὲ διὰ γραμμάτων, ἐφάπτεται τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν καὶ τὰς τούτων ἀναγινώσκει ποιότητας. Τούτων τοίνυν δυοῖν ὄντων ἡγεμονικωτέρων, ὅσα γε πρὸς τὸ διακονεῖσθαι τῷ

τῆς ψυχῆς βελτίονι μέρει, νῦν μὲν θατέρῳ μᾶλλον ἐνίους τῶν πάλαι παρέχειν σοφῶν τὴν βελτίονα μοῖραν ἀκούομεν, νῦν δ' ἐνίους θατέρῳ. Ἡ μὲν γὰρ τῶν ἐνεστώτων ἀντιληπτικὴ καὶ παρόντων μόνον ἡ ὄψις ὑπάρχουσα δραστικωτέραν ὅμως ὡς τὰ πολλὰ τὴν τῶν ὑποκειμένων παρέχεται γνῶσιν· ἡ δ' ἀκοὴ ἀμβλυτέραν μέν πως, πλατυτέραν δ' ὅμως. Τῶν τε γὰρ παρόντων εὐχερῶς ἀντιλαμβάνεται καὶ τῶν ἀπόντων ὡς παρόντων αἰσθάνεται, δαιμονίως τὰς τοπικὰς συνάπτουσα διαστάσεις. Εἰ δέ τῳ μὴ φορτικὸς ὁ λόγος, αὕτη καὶ τῶν μελλόντων ἑρμηνεὺς ὁρᾶται τοῖς νῦν, εἴ τις Μωσῆς καὶ Δαβὶδ διὰ Πνεύματος θείου τὴν τούτων ἀποθεσπίζει πρόγνωσιν. Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἄλλως ἔχουσι πράγμασιν οὕτω ταῦτ' ἔχει, καὶ χρημάτων καὶ χωρίων κρίσεις αἱ πλείους αὐτοπροσώπους ἐπιζητοῦσιν ἐπιστασίας, καὶ χρόνου δέονται μακροτέρου πολλάκις, καὶ ὄψεως ἅμα καὶ ἀκοῆς ἐν ταυτῷ τὰ κριτήρια διὰ τὴν ἀκρίβειαν τἀσφαλοῦς ἀπαιτοῦσι, πῶς οὐκ ἄν τις ἐνταῦθα τὸ τοῦ ὑπερβάλλοντος ὄφλημα τοῖς δόγμασιν ἐνεῖναι τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας σταθμῷτο μετὰ πολλοῦ τοῦ κρείττονος; Δοτέον οὖν καὶ ἡμῖν, καὶ μετὰ πολλῆς καὶ σφόδρα κατεσπουδασμένης ἐρευνης ἐξεταστέον κἀπὶ μακροῖς νυχθημέροις τὰ νέα ταυτὶ γράμματα. Τοὺς γὰρ τῶν λόγων καινοὺς καὶ κρίσεις καινὰς ἐπιφέρειν, φασὶν οἱ σοφοί, ἢν μὴ Θεοῦ μεστός τις ὁ καινοτομῶν ᾖ, καὶ οἷος ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ὑπῆρχε Μωσῆς, ὁ τὰ μυρία τῶν Ἑβραίων στρατόπεδα διὰ τῶν ὑγρῶν τῆς θαλάσσης ἀβύσσων ὡς δι' ἀνύδρων διαβιβάσας, καὶ τοὐναντίον αὖ διὰ τῆς ἀνύδρου πέτρας ῥεῖν ὑδάτων θαλάσσας παρασκευάσας. Θεοῦ γὰρ κελεύοντός τε καὶ συναιρομένου, καὶ νόμοι λύονται φύσεως. Ἢν δέ τις τῶν ἀπὸ τρυφῆς καὶ τῆς ὀψὲ κραιπάλης ἕωθεν ἀνατελλόντων ᾖ, ἀνάγκη νοσήματα φύεσθαι μοχθηρὰ καὶ παντοδαπά, καὶ διαφόρων εἰσαγωγὰς αἱρέσεων πρὸς τὴν καθεστῶσαν ἐκ παλαιοῦ πολιτείαν, καὶ ἀναλύσεις δογματικῆς ἁρμονίας, καὶ στάθμης ἁπάσης εὐνομουμένης. Διόπερ οὐκ ἀταλαίπωρόν τινα καὶ μάλιστά τοι εὔωνον ἡγεῖσθαι χρεὼν τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν. [P. 655] Οὐ γὰρ αὐτοσχέδια καὶ αὐτόματα φύεσθαι, καθάπερ τὰς ἐν τοῖς ἄλσεσι βάτους, ἴσμεν τὰ χρήσιμα· ἀλλὰ πόνοις παρέμιξε πλείστοις, καὶ κομιδῇ μακροῖς περιετείχισε τοῖς ἱδρῶσιν, ὅ τιπερ κεφάλαιον τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν. Τί δ' ἄλλο ψυχῇ τιμιώτερον ἀγαθὸν, ἢ πίστεως ἀκριβὴς ἀσφάλεια πρὸς Θεόν; Σώματος μὲν γὰρ νοσήματα παῖδας ἰατρῶν εἰσκαλοῦσι θεραπευτάς· κἂν μὴ εὐστοχεῖν τὸ σπούδασμα δόξῃ, τὸ βλάβος οὐ πάνυ τοι χαλεπὸν, οὐδὲ τοῦ παρόντος βίου μακρότερον· τὰ δὲ τῶν θείων δογμάτων ἀῤῥωστήματα οὐχ αἱμάτων ῥήγνυσι ῥύακας, ἀλλ' αὐτῇ γε αὐτόχρημα τῇ πίστει παρέχει τὴν βλάβην, ἀναίμακτον μὲν, ἀλλὰ μάλα τοι σφόδρα καιρίαν καὶ ψυχῆς αἰώνιον καὶ ἀθάνατον πράττουσαν θάνατον, ἧς κόσμος ἅπας οὐκ ἔστιν ἀντάξιος. Διὸ παῤῥησιαστέον ἐστὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ πρό γε τούτων τοὺς ἐκείνους λιβέλλους, τὰς τῶν ἐπταισμένων μετανοίας κομίζοντας, ἵνα μὴ χεῖρον τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ σχίσμα γένηται. Εἰ δέ γε μὴ βούλοισθε, τίς ἔτι χρεία μαρτύρων; Αὐτοὶ

A tum **1041** tenent, in quantum scilicet excellentiori animi parti inserviunt. Ex veteribus philosophis alii huic, alii illi primas tribuunt. Ac visus quidem, tametsi ea tantum percipere potest, quæ adsunt et præsentia obversantur, tamen efficaciorem plerumque rerum objectarum cognitionem parit: auditus vero hebetiorem quodammodo, at latius diffusam; utpote qui et præsentia facile arripit, et locorum intervallis disjuncta sic conjungit mirabiliter, ut absentium tanquam præsentium sensu afficiatur: eumdemque, si fas dicere, etiam futurorum iis qui nunc vivunt interpretem exsistere videmus, si quis vel Moses, vel David, divino Spiritu afflatus, præcognita ea vaticinetur. Si itaque in iis rebus, quarum diversa est ratio, ita hæc

B se habent; si pleraque de pecuniis et prædiis judicia oculatam et attentam inspectionem requirunt, ac longo sæpe tempore egent, et, ut certiora sint, utrumque simul, oculorum dico et aurium examen conjunctum exigunt; quidni hoc loco, ubi de Ecclesiæ Dei dogmatis agitur, id cumulatius debere præstari longe potiori jure quisque existimet? Et nobis igitur nova illa decreta dari oportet, quæ multo et diligentissimo examine longis diebus et noctibus perpendamus. Quæ enim nove dicta proferuntur, ea novis judiciis subeundis obnoxia esse sapientes pronuntiant; nisi is qui nova profert, numine sit plenus; qualis fuit ille Deum præsentem intuitus Moses; qui innumerabiles **1042** He-

C bræorum exercitus per liquidos maris gurgites, velut per aridum solum, transmisit, et vicissim effecit, ut per aridam petram aquarum vis maxima flueret. Scilicet Deo jubente et adjuvante ipsæ solvuntur leges naturæ. At si is sit unus ex iis, qui ex luxu et nocturna crapula excitati mane expergiscuntur, profecto necesse est, perniciosos omnis generis morbos exsistere, et varias hæreses in constitutam antiquitus disciplinam invehi, et harmoniam dogmaticam regulasque omnes legitimas aboleri atque dissolvi. Non debet itaque veritatis investigatio facili labore parabilis et minimo pretio venalis existimari. Nam quæ utilia sunt, ea non videmus subito et sua sponte nasci, ut rubos in silvis. Quod autem summum est animi bono-

D rum, id plurimos labores intermistos habet, et maximis sudoribus objectis præcluditur. Quid porro pretiosius animæ est, quam religiosa et constans veræ erga Deum fidei observatio? Ad sanandos corporis morbos medici arcessuntur; qua quidem opera si minus successerit, damnum certe non adeo grave, neque hac mortali vita diuturnius futurum, accipitur. At ii morbi, qui ad dogmata theologica pertinent, quanquam sanguinis rivos ruptis venis non effundunt, fidei ipsi plagam revera infligunt, incruentam quidem illam, sed maxime lethalem, sempiternum quippe et immortale exitium allaturam animæ, cui nec totus mundus æquiparandus est. Quamobrem palam ista proferri, atque in primis illos, **1043** qui pœnitentiam er-

ratorum præferunt, libellos exhiberi oportet, ne pejus schisma Ecclesiæ accidat. Quod si vos nolitis, quid jam opus est testibus? In manifesto scelere deprehensi, instar mille accusatorum ipsi contra vos statis, quatenus scilicet ingenuam fiduciam odistis, et veritatis lucem aversamini. « Omnis enim qui male agit, odit lucem, et non venit (inquit Christus) ad lucem, ut non manifestentur mala opera ejus [1]. »

γὰρ αὐτοὺς ἀντὶ μυρίων ἑαυτοῖς ἐπ' αὐτοφώρῳ κατηγόρων ἐστήσατε, παῤῥησίαν μισοῦντες καὶ φῶς ἀληθείας ἀποστρεφόμενοι. « Πᾶς γὰρ ὁ τὰ φαῦλα πράσσων μισεῖ τὸ φῶς καὶ οὐκ ἔρχεται, » φησὶ, « πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ φανερωθῇ τὰ πονηρὰ ἔργα αὐτοῦ. »

V. Hæc ego. Illi autem modo nata et recens in lucem edita decreta ac eum, qui scriptus erat, Tomum allaturos se promittebant. Verum libellos dare, et erratorum pœnitentiam fateri, ita ut sacrosancta et generalia Patrum concilia juberent, minime iis placebat. Imo uno consensu omnes negabant, Palamam talia litteris consignata daturum ullo modo, aut cuiquam omnium nostrum vel sine scripto ostensurum esse se pœnitentem eorum quæ peccasset. Ecquomodo autem hoc iis placuisset, cum illo consentientibus, et a se ipsis quoque similia nos repetituros esse suspicantibus? Itaque his transactis surgunt abeuntque, imperatori et patriarchæ cæterisque episcopis, quæ dicta sint, renuntiaturi. Nos vero in ea solitudine, quæ nobis aliquanto ante indicta fuerat, domi remansimus.

Ε'. Ἀλλ' ἐγὼ μὲν ταῦτ' εἶπον· οἱ δὲ τὰ μὲν νεουργὰ καὶ ἀρτιγενῆ ψηφίσματα καὶ τὰς τομογραφίας ἐκείνας κομίζειν ὑπισχνοῦντο· τούς γε μὴν ταῖς θείαις ἐκείναις καὶ οἰκουμενικαῖς τῶν Πατέρων συνόδοις ἀπαιτουμένους λιβέλλους, καὶ τὸν ἐπὶ τοῖς ἐπταισμένοις μετάμελον, τοῦτο δὲ καὶ μάλα ἥκιστα ἤρεσκεν. Ἀλλ' ὅλαις ἀπηγόρευτο γνώμαις, μήτε γραφῇ τοιαῦθ' ὅλως πρὸς τοῦ Παλαμᾶ δοθῆναι, μήθ' ἡμῖν οὐδέσι μεταμελείας ἐφ' οἷς ἡμαρτήκει τρόπους ἀγράφως γοῦν ἐπιδείξασθαι. Καὶ πῶς γὰρ ἀρέσκειν ἔμελλέ σφισιν, ὁμόφροσιν οὖσι καὶ ἅμα τὴν ὁμοίαν ὑφορωμένοις ἀπαίτησιν καὶ αὐτοῖς; Ὅθεν ἐκεῖνοι μὲν ἀναστάντες ἐπὶ τούτοις ἀπῄεσαν, τῷ τε βασιλεῖ καὶ πατριάρχῃ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις τὰ εἰρημένα ἀπαγγελοῦντες· ἡμεῖς δὲ τὴν χθὲς καὶ πρώην καταδικασθεῖσαν ἡμῖν ἐρημίαν ἄγειν οἴκοι λελείμμεθα.

## CAPUT II.

*Palamas negat se libellos daturum. Nova decreta omnibus ostenduntur, præterquam Gregoræ. Monachorum custodum sævitia; Gregoræ in eos merita. Davidis prophetæ verba in similibus rerum angustiis. Experientiæ vis.*

I. Ac cæteri quidem illi, audito responso, assentiebantur, et ea ipsa scripta danda nobis esse judicabant. Palamæ autem, id quod proponebatur, iniquum et quovis Olympo onus gravius ac proposito suo alienum **1044** prorsus esse visum est. Quapropter totus iracundiam et oris habitu et corde spirans ad imperatorem accedit; se, potiusquam id concedat, omnia perpessurum profitetur; et mori quidem malle affirmat, quam scripta illa dare Gregoræ. « Nec enim (inquit) temperabit sibi ille, quominus statim ad ea refutationibus, tam scriptis quam non scriptis, evertenda aggrediatur. Tum vero labores nostri ad nihilum recasuri sunt, et (ut in proverbio est) fumum fugientes in ignem incurremus; ac paulisper visi, eo utcunque submoto, respirasse, majores denuo contentionum fluctus, majores procellas, ipsi in nos volentes excitabimus. »

[P. 656] Α'. Τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐκείνοις ἀκούσασιν ἤρεσέ τε καὶ δέδοκται δοθῆναι τὰ γράμματα ἡμῖν ἐκεῖνα. Παλαμᾷ δὲ φορτικός τις καὶ παντὸς Ὀλύμπου βαρύτερος ὁ λόγος ἔδοξε καὶ μάλα ἀπᾴδων τῆς γνώμης. Διὸ καὶ θυμοῦ τὸ ἦθος καὶ τὴν καρδίαν ὑποπλησθεὶς πρόσεισι τῷ βασιλεῖ, πάντα μᾶλλον ὑπισχνούμενος πάσχειν ἢ τουτὶ συγχωρεῖν, καὶ τεθνάναι μᾶλλον αἱρεῖσθαι ἢ Γρηγορᾷ διδόναι τὰ γράμματα· μηδὲ γὰρ ἀνέξεσθαι (φησὶ) μὴ οὐ τὴν ταχίστην εἰς ἐγγράφους τε καὶ ἀγράφους τῶν τοιούτων ἰέναι ἀνατροπάς· καὶ φροῦδα τὰ τῶν πόνων ἡμῖν ἔσται λοιπόν· καὶ καπνὸν φεύγοντες εἰς πῦρ ἐμπεσούμεθα, τοῦτο δὴ τὸ τῆς παροιμίας· καὶ βραχύ τι δόξαντες ἀναπεπνευκέναι, τοῦτον ὁπωσποτε ἀποσκευασάμενοι, μείζους καθ' ἑαυτῶν ἑκόντες αὖθις ἡμεῖς ἐγεροῦμεν θαλάσσας καὶ κλύδωνας ἔριδος.

II. Hæc et talia vociferando lamentandoque, cum alia omnibus persuasit, tum ut nova hæc edicta decretaque, sparsim et per occultas vias emissa, aliis nota facerent; iis nempe, qui ubicunque

Β'. Ταῦτα δὴ καὶ τὰ τοιαῦτα βοῶν καὶ ἀποδυρόμενος ἔπειθεν ἅπαντας τά τε ἄλλα καὶ ἅμα τοῖς μὲν ἄλλοις σποράδην καὶ δι' ἀδήλων πόρων δῆλα ποιεῖσθαι τὰ νέα ταυτὶ θεσπίσματά τε καὶ δόγματα (41).

[1] Joan. III, 20.

### Variorum notæ.

(41) Philotheus patriarcha *Antirrhet.* I, cod. Reg. 1996, fol. 10 : Ἐκεῖθεν οὖν ὁρμηθέντες οἱ τόμοι, οὐ τὴν μεγάλην ταυτηνὶ διῆλθον ἐν βραχεῖ μόνον πόλιν, καὶ ἀναγινωσκόμενοι καὶ μεταγραφόμενοι παρὰ τῶν σπουδαστῶν τοῦ λόγου τῆς εὐσεβείας, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς ὑπερορίας τρέχοντες ὀξέως προῆλθον, Θεσσαλονίκην τε καὶ Ἄθω τὸν ἱερὸν, καὶ τὰς ἑξῆς νήσους τε καὶ πόλεις διαλαβόντες. Ὅθεν καὶ οἱ τῆς ἀντιθέτου μοίρας μετὰ πάσης ἐκείνων ἀδείας λαβόντες ἔχουσιν, οὐ μόνον οὐδὲν ἀπειργόντων ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διδόντων καὶ προτρεπομένων τοὺς βουλομένους εἰς τοῦτ'. BOIVIN.

ὅσοι τῶν ἐγγύς τε καὶ πόῤῥω που γῆς καὶ θαλάσσης A οἰκούντων εἰσίν· ὁποίους καὶ διὰ τὴν σύνοικον ἀλογίαν ἁλώσιμον ἐκ τοῦ ῥᾴστου θήραμα ταῖς τῆς θρησκείας παγίσιν ἤλπισεν ἔσεσθαι· ἐμοὶ δ' ἀπηγόρευται μόνῳ παντάπασιν εἶναι μὴ ὅτι γε ἄψαυστον ὄψεσιν, ἀλλ' οὐδ' ἄχρι ψιλῆς ἐλθεῖν ἀκοῆς οὐδ' ὁπωσοῦν οὐδ' ἴχνος οὐδαμῇ ποτ' οὐδὲν τῶν ἁπάντων ἐκεῖθεν.

Γ'. Ὧν ἕνεκα καὶ τὰς ἐμὰς ἐς πλέον προσεπαττάλευον ἔτι θύρας, μὴ λάθῃ τις αὔρα δι' αἰθέρος τινὸς ἡμῖν εἰσκομίσασα φήμην ἐκεῖθέν τινα· καὶ φύλακας ἔθεσαν ἔμπροσθέν τε καὶ ὄπισθεν, κἀκ δεξιῶν κἀξ εὐωνύμων, τοὺς ἐμοὺς ἅπαντας γείτονας· οἱ μοναδικὸν ἐπαγγειλάμενοι βίον ἀσκεῖν, καὶ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἕκαστος, καὶ τοῖς ἐν B φυλακαῖς προσιέναι, καὶ λυπουμένους παραμυθεῖσθαι, καὶ ψυχροῦ διψῶντι διδόναι ποτήριον (ἐῶ τἄλλ' ὅσα καὶ βαρβάροις ἔθνεσιν εἴθισται δρᾷν συμπαθῇ κοινῇ πρὸς ἅπαντας ὁμοφύλους καὶ ξένους, φυσικῆς ἀγούσης ὁλκῆς ἐς τὸ καμπτόμενον τῆς ψυχῆς), οἱ δ' οὕτω μοι καὶ θηρίων [P. 657] ἑαυτοὺς κατέστησαν πικροτέρους καὶ τῶν ἐπιταττόντων μακρῷ σκληροτέρους, ὥστε μυριάκις ἂν εἱλόμην θηρίοις ἐν ὄρεσιν ἀγρίοις συνεῖναι, ἢ τοιούτοις ἀνδράσιν. Οὕτω μοι καὶ τῶν ἀλλοφύλων ὠμότεροι κατέστησαν οἱ πλησίον· οἵτινες καὶ ἐς τοσοῦτο θηριωδίας ἐξέκλιναν, ὡς καὶ συκοφαντίαις ἐνίους τῶν τὴν αὔλειον τῆς οἰκίας ἡμῶν παριόντων περιβαλεῖν (42), ἐκ μόνης ὑποψίας ἀτεκμάρτου, πλασάμενοι πρόσρησιν δῆθεν ἐκείνων ἡμῖν ἐγγενέσθαι ποτὲ, τὴν μηδαμῇ ποτε τολμηθεῖσαν. Καὶ ταῦτα τίνες; Οἱ φιλίας C ἀπολελαυκότες μακρᾶς καὶ ποικίλης ἐξ ἡμῶν, ἐν διαφόροις καιρῶν περιστάσεσι, καὶ μηδὲν τῶν δεινῶν μηδεπώποτε πειραθέντες ὑφ' ἡμῶν· πλὴν τοῦ κώλυμά σφισι πολλάκις καθίστασθαι τῆς τε καθ' ὅλων τῶν ἱερῶν πραγμάτων δαπάνης καὶ τῆς ἑκάστων αἰσχροκερδίας.

Δ'. Ἐκ γὰρ πάνυ τοι νέας καὶ παιδικῆς ἡλικίας, ἐμαυτὸν ἐγκαθιδρύσας τῇδε τῇ μονῇ, παρέμεινα μέχρι καὶ ἐς τὴν τήμερον, ἔτος ἀμείβων ἤδη τῆς ἡλικίας ἑξηκοστόν (43). Καὶ πολλῶν μὲν ἐν μέσῳ πρόξενος ἐγενόμην τῷ τόπῳ καλῶν, συναιρομένου Θεοῦ· πολλοὺς δὲ καὶ τῷ τὴν μονὴν εὐθὺς ἀναδεξαμένῳ D καὶ ἐγκαινίζοντι φιλοτίμῳ γνώμῃ καὶ χειρὶ σοφωτάτῳ ἐκείνῳ ἀνδρὶ συνηράμην, ἐς ὅσα τε χρείας ἐκείνῳ καὶ ἡμῖν ἔδει καὶ ὅσα τὸ τοῦ φίλτρου δυνάμενον ἡμῖν ὑπηγόρευε. Δι' ἃ μοι καὶ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὴν τῶν τῆς μονῆς τιμιωτέρων καὶ ἀναγκαιοτέρων ἐπίσκεψιν πραγμάτων ἐπίστευσε, καὶ τρόπον τινὰ διάδοχον ἑαυτοῦ κατέστησε τελευτῶν ἐκεῖνος ἐνταῦθα. Καὶ νῦν οὓς μὲν εὗρον ἀσκουμένους ἐλθὼν ἐξ ἀρχῆς ἔγωγε ἐνταυθοῖ, πάντες ἐκ πολλοῦ τὸν

A terræ et maris prope aut longe habitarent, et suopte stupore ita stolidi essent, ut superstitionis laqueis facillime eos captum iri spes foret. Uni autem mihi prorsus non solum oculis usurpanda, sed et simplici aurium sensu attingenda unquam vel levissime, etiam minima eorum vestigia interdicuntur.

III. Eam ob causam fores meas pluribus quam antea paxillis muniunt; ne qua furtim aura, per aliquem aeris meatum illapsa, famam ullam ad nos intromittat. Custodes vero a fronte, a tergo, dextrorsum, sinistrorsum apponunt, vicinos meos omnes; qui vitæ monasticæ austeram disciplinam professi, et proximum dilecturos, sicut **1045** se B ipsum quisque, et eum qui in custodiis foret visitaturos, et tristem consolaturos, et sitienti poculum frigidæ porrecturos se promiserant: omitto cætera humanitatis officia, quæ et barbaræ nationes præstare omnibus solent, popularibus pariter et peregrinis, naturali quodam affectionis pondere animos scilicet curvante. Hi autem adeo feris bestiis crudeliores et iis ipsis qui jubebant longe duriores in me ultro fuerunt, ut ego centies malim in montibus cum immanibus belluis, quam cum ejusmodi hominibus, versari. Adeo erga me alienigenis sæviores exstitere ii qui proximi erant. Enimvero ab humano ad ferinum morem sic deflexerunt, ut et quosdam, qui propter domus nostræ vestibulum transiissent, calumniis involverint, C simplici nempe conjectura et temeraria suspicione fingendo, eos allocutos esse me, qui minime certe ausi fuerant. Quinam vero hæc? Illi ipsi, qui variis et iniquis temporibus magnum et multiplicem amoris nostri fructum perceperunt, nulla autem re graves nos unquam experti sunt; nisi quatenus iis sæpe obstitimus, ne totas res sacras impensis consumerent, et privatim quisque lucro turpi ditescerent.

IV. Quippe ego a tenerrima et puerili ætate, cum in eo monasterio sedem mihi ipsi fixissem, permansi ibidem usque ad hodiernum diem, quo jam sexagesimum ætatis annum excedo. Per illud tempus effeci, Deo juvante, multa ut huic loco or- D namenta accederent; ac illum, qui hujus monasterii curam jam tum suscepit **1046** et id ipsum magnifice et larga manu instauravit, illum, inquam, sapientissimum virum adjuvi ad ea omnia, quæ ambobus nobis usui futura essent, et quæ amoris vis efficax mihi dictasset: quo factum, ut procurationem rerumque ejusce monasterii pretiosissimarum et maxime necessariarum inspectionem fidei meæ commiserit, ac me hæredem quodammodo suum hic moriens instituerit. Nunc quot-

Variorum notæ.

(42) Gregoræ domum nulla sui parte vias publicas attigisse, testis est Philotheus patriarcha *Antirrhet.* I, cod. Reg. 1996, fol. 7, ut adnotatum supra ad Gregoræ Vitam. BOIVIN.

(43) Gregoras, quo tempore hæc scripsit, nondum expleverat annum ætatis 57. Vide adnotata ad cap. 7 libri XVIII, num. 5. BOIVIN.

quot huc primum adveniens religiosos reperi, ii omnes jampridem e vita excesserunt: qui hodie sunt, ii me volente omnes hoc monasterium alias aliter ingressi habitarunt.

βίον ἀπολιπόντες εἰσίν· οἳ δ' εἰσὶ νῦν, πάντες εἰσὶν ἐμοῦ βουλομένου τὴν μονὴν ἄλλοτ' ἄλλως οἰκήσαντες τήνδε.

V. Ob has simul et illas causas, cum deberent reverendi Patres et Fratres amicitiæ et charitatis Christianæ signa rependere, iidem contra, sicut tauri, obsederunt me [1], occasionem nacti, qualem videlicet requirebant; et sicut in absconditis habitantes feræ bestiæ frenduerunt super me dentibus suis, pro bonis retribuentes mala [2]. Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens [3]. Firmaverunt sibi sermonem malignum. Exacuerunt sicut gladium linguas suas. Dixerunt, Quis videbit [4]? Venite et disperdamus eum, et nemo meminerit nominis ejus amplius [5]. Nam mihi nunc illa Prophetæ verba in tempore usurpanda occurrunt: quæ cum ego per totam vitam antehac recitaverim, nunquam ita penitus intellexi, ut nunc usu ipso doctus intelligo, qualem ille et quantam in animo aleret foveretque mœroris inconsolabilis acerbitatem. Neque enim videtur quisquam earum **1047** rerum, quæ sunt quæve fiunt, naturam aliter posse explorate cognoscere, nisi in omnibus quatenus par est versatus, convenientem singulis notionem usu sibi comparaverit. Atque ex his (ut opinor) principiis ducto argumento, dixere veteres, simile simili innotescere. Si quis parentes morte sublatos non amiserit, is vicinum ejusmodi casu afflictum intuens, eum qui huic calamitati convenit sensum non habebit, nec veram cognitionem assequetur; sed eo in luctu doloris expers mansurus est; ut eos qui cæci sunt a natura, si ad dijudicandos colores advocentur, nullo eorum sensu affici videmus. Pari modo, nisi quis dentium dolores pertulerit, altero dolente non indolebit: nisi acutissimo hiemis frigori nudus expositus obriguerit, alienum frigus non sentiet. Oportet quippe singulos id quod ante passi sunt reminisci, et animum eo referre, tanquam ad primum aliquod exemplar. Itaque et ego, qui in similia rerum naufragia incidi, quoniam nullas invenio voces huic tempori convenientiores, eas ipsas profero, quibus ille usus est; et Deum pariter inclamans rogo, ut eruat me a malignis, et a lingua dolosa, et a calumniis hominum: hominum dico, non ferarum. Feræ enim sanguine et carnibus vescuntur; hi vero ipsas medullas animarum consumunt.

Ε'. Διὰ δὴ ταῦτα κἀκεῖνα φιλίας ἡμῖν οἱ σεμνοὶ Πατέρες καὶ Ἀδελφοὶ καὶ πνευματικῆς ἀγάπης ὀφείλοντες ἐκτίνειν σημεῖα, οἱ δ' ὡς ταῦροι περιέσχον με, καιρὸν εἰληφότες, ὁποῖον ὡς ἔοικεν ἐπεζήτουν· καὶ ὡς ἐν ἀποκρύφοις οἰκοῦντες θῆρες ἔβρυξαν ἐπ' ἐμὲ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν, ἀντὶ ἀγαθῶν ἀνταποδόντες κακά. Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ἐκραταίωσαν ἑαυτοῖς λόγον πονηρόν. Ἠκόνησαν, ὡς ῥομφαίαν, τὰς γλώσσας αὐτῶν. Εἶπον, Τίς ὄψεται; δεῦτε καὶ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτὸν, καὶ οὐδεὶς οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔτι. Νῦν γάρ μοι κατὰ καιρὸν καὶ τὰ τοῦ Προφήτου λέγειν ἐπῄει. Τὸν γὰρ ἅπαντα βίον αὐτὰ διεξιόντι μοι πρότερον οὐχ οὕτω μαθεῖν ἀκριβῶς συνηνέχθη ταυτὶ πρὸς ἀκρίβειαν, ὡς ἀρτίως [P. 658] ἐκ πείρας αὐτῆς, ὁποίας ἐκεῖνος καὶ ὅσας ἔβοσκέ τε καὶ συνέθαλπε πικρῶς τὰς ἀθέλκτους λύπας ἐν ψυχῇ. Μηδὲ γὰρ ἂν ἄλλως γινώσκειν δύνασθαι μηδένα τῶν ὄντων καὶ γινομένων τὰς φύσεις ἐς τἀκριβὲς, μὴ διὰ πάντων ἐλθόντα πραγμάτων ὡς δεῖ, πεῖραν τὴν ἑκάστῳ προσήκουσαν ἑαυτῷ πορισάμενον. Ἐντεῦθεν γάρ οἶμαι καὶ τὰς ἀρχὰς εἰληφότας τῶν πάλαι, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον γίνεσθαι φάναι γνώριμον. Εἰ μὴ γὰρ ἀπέβαλέ τις θανάτῳ γονέας, οὐκ ἂν ἀντίληψίς τις τοῦ πάθους προσήκουσα γίνοιτο τούτῳ, οὐδὲ γνῶσις ἀκίβδηλος, ὁρῶντι τὰ ὅμοια πεπονθότα τὸν γείτονα· ἀλλὰ μενεῖ πρὸς τὸ πάθος παρὰ τοσοῦτον ἀνάλγητος, παρόσον καὶ τοὺς ἐκ γενέσεως ὁρῶμεν τυφλοὺς ἀναισθήτως διακειμένους, εἴ τις αὐτοὺς ἐς χρωμάτων κρίσεις καλοίη. Καὶ εἰ μὴ ἀλγηδόνας ὀδόντων ὑπέμεινέ τις, οὐκ ἂν ἄλλου πάσχοντος συναλγήσειε. Καὶ εἰ μὴ ἐῤῥίγωσέ τις περιτυχὼν ἀκμῇ χειμῶνος γυμνὸς, οὐκ ἄν ποτε ῥιγούντων ἑτέρων αἴσθοιτο. Χρῆναι γὰρ ἀνάμνησίν τινα γίνεσθαι καὶ ἀναφορὰν ἀφ' ἑκάστων ὡς παρ' ἀρχέτυπον τὸ προπεπονθός. Εἰς δὴ τοιαῦτα πραγμάτων ναυάγια καὶ αὐτὸς ἐμπεσὼν τὰς ἐκείνου φωνὰς ἀφίημι, καιριωτέρας οὐκ ἔχων εὑρεῖν· καὶ ὁμοίως ἐπιβοῶμαι Θεὸν, ἐξελέσθαι με πονηρῶν καὶ γλώσσης δολίας καὶ συκοφαντίας ἀνθρώπων καὶ οὐ θηρίων. Θηρία μὲν γὰρ αἷμα καὶ σάρκα ἐσθίει, οὗτοι δὲ μυελοὺς δαπανῶσι ψυχῶν.

## CAPUT III.

*Patriarcha ipse Gregoram invisit. Eum amice alloquitur. Ut omne contentionis studium abjiciat, stolide admonet. Gregoras perstat in proposito. D. Basilii verba sibi accommodat. Tentatores, et in his discipulus, magistri proditor. Frustra isti quoque discedunt. Custodia ex eo durior. Alii rursus tentatores a patriarcha submissi.*

I. Hæc cum ita se haberent, multis ex eo diebus elapsis, patriarcha ad nos venit: utrum sua sponte, an imperatoris jussu, nescio: cæterum **1048** venit; scriptum quidem, cujusmodi petieramus, nullum exhibiturus; blandos autem et urbanos mores

Α'. Ἀλλὰ γὰρ τούτων οὕτως ἐχόντων, συχναὶ παρῆλθον ἐκεῖθεν ἡμέραι, καὶ ὁ πατριάρχης ἧκεν ἡμῖν· οὐκ οἶδ', εἴτ' οἴκοθεν, εἴτε βασιλέως προστεταχότος· ἧκε δ' οὖν· γράμμα μὲν οὐδὲν κομίζων ἡμῖν, ὧν ἀπῃτοῦμεν· προσηνῆ δέ τινα καὶ ἀστεῖα ἐπαγόμε-

[1] Psal. XXI, 13. [2] Psal. XXXIV, 12, 16. [3] Psal. XXI, 14. [4] Psal. LVIII, 6, 4, 6. [5] Psal. LXXXII, 5.

A νος ἤθη, πειθοῦς ὡς ᾤετο δημιουργά, καὶ πλείστην ἔχοντα τὴν αἰδῶ πρὸς ἡμᾶς, παρὰ τὴν αὐτοῦ λίαν ὑπάρχοντα φύσιν. Οἷς συνύφαινέ πως καὶ προὐβάλλετο, διὰ τὸ ἀνυσιμώτερον τῆς βουλήσεως, καὶ τὸ μακρὸν καὶ δυσχερὲς τῆς οἴκοθεν ὁδοῦ, τὸ σῶμα καχεξίας τινὸς ἐνοχλούσης τηνικαῦτα. Κἄπειτα πολλά μοι [P. 659] τἀγαθὰ ἐπηγγέλλετο, δέχεσθαι θελήσαντι τὴν τοῦ Παλαμᾶ κοινωνίαν ἀντιλογίας ἁπάσης ἐκτός. « Τὰς γὰρ τοιαύτας ἀντιλογίας, » ἔλεγεν, « Ὁμήρου καὶ Πλάτωνος εἶναι ἀκούω, τῶν σῶν διδασκάλων· οἳ σοφοὶ μὲν ἦσαν, ἀλλὰ μὴ δεξάμενοι τὸν Χριστὸν ἀπεκηρύχθησαν ὡς αἱρετικοί. Ὥσπερ οὖν ὕστερον ἐλθοῦσαι αἱ σύνοδοι τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ ἀποστόλων καὶ προφητῶν κατέλυσαν ἐκείνους, ἀγράμματοι ὄντες, οὕτω δὴ κἀγὼ ἀγράμματος ὢν τὴν σὴν καταλύσω σοφίαν· καὶ πληροῦται τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Ποῦ σοφός, ποῦ γραμματεύς; »

afferens, ad persuadendum (ut putabat) accommodatos, et cum reverentia erga nos maxima conjunctos, atque adeo ab ipsius ingenio longe abeuntes. His ille, ut voluntas esset efficacior, alia attexebat, et laborem viæ a domo sua usque longæ ac difficilis objectabat; eo scilicet tempore superatum, cum aliquo valetudinis vitio corpus laboraret. Deinde si vellem, posita omni verborum contentione, Palamæ communionem admittere, multa mihi bona pollicebatur. « Etenim (inquiebat) istas contentiones Homeri et Platonis esse audio, tuorum magistrorum: qui sapientes quidem erant; at quia Christum non receperunt, idcirco ut hæretici proscripti sunt. Quemadmodum igitur subsecuta sanctorum Patrum et apostolorum B prophetarumque concilia, qui homines erant illiterati, eos profligarunt; ita et ego, qui illiteratus sum, tuam sapientiam hodie profligabo: et adimpletur illud, quod dictum est per prophetam: Ubi sapiens? ubi scriba [1]? »

Β'. Λόγων δὲ κἀνταῦθα τοῖς ἄλλοις ὁμοίων δαπανηθέντων, διελύθημεν ἐν κενοῖς, μηδενὸς ὧν ἐκεῖνος ἐβούλετο γενομένου, καὶ ὧν ἕνεκα κεκοπίακεν. Οὐδὲ γὰρ πολλῶν ἡμῖν ἐδέησε λόγων πρὸς ἄνδρα βαναυσώδη καὶ ζάκοτον, καὶ τοῦ λέγειν ἁπλῶς προχειρότερον τὸ πλήττειν ἔχοντος καὶ γλώττῃ καὶ χειρί. Διὸ τὰ τοῦ θείου Πατρὸς Βασιλείου (44) δανεισάμενος προὔτεινα καὶ αὐτὸς ἐν βραχεῖ, ὡς « Ἕν γε τοῦτο τολμῶ (45) καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδέποτε πεπλανημένας ἔσχον τὰς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις· ἀλλ' ἣν ἐκ παιδὸς ἔλαβον ἔννοιαν περὶ Θεοῦ παρὰ τῶν μακάρων γονέων μου καὶ τῶν θρεψαμένων ἐμέ, C ταύτην αὐξηθεῖσαν ἔσχον ἐν ἐμαυτῷ· πίστιν δὲ οὔτε (46) παρ' ἄλλων γραφομένην νεωτέρων παραδεχόμεθα, οὔτ' αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας γεννήματα παραδιδόναι τολμῶμεν, ἵνα μὴ ἀνθρώπινα ποιήσωμεν τὰ τῆς εὐσεβείας ῥήματα· ἀλλ' ἃ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων δεδιδάγμεθα, ταῦτα τοῖς ἐρωτῶσι διαγγέλλομεν. » Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

II. Post sermones, prioribus haud dissimiles, illic quoque consumptos, frustra tandem discessum est; nec quæ is fieri voluerat, et de quibus laboraverat, eorum quidquam est perfectum. Neque enim multa nobis oratione opus fuit apud hominem illiberalis ingenii, eumdemque iracundum, linguaque et manu promptiorem ad feriendum quam ad dicendum. Quamobrem illa a sancto Patre Basilio verba mutuatus, breviter ipse quoque reposui: unum hoc saltem posse me in Domino gloriari, opiniones de Deo falsas nunquam habuisse me; sed quam **1049** olim puer a beatis parentibus et ab educatoribus notionem Dei accepissem, eam apud me auctam retinuisse: fidem autem neque ab aliis recentioribus descriptam admittere, nec quæ mens nostra parturiret, ea tradere aliis audere, ne humana per nos fierent veræ religionis verba: sed quæ a sanctis Patribus didicissemus, ea nos interroganti cuique annuntiare. Et hæc quidem ita se habuerunt.

Γ'. Ἐς δὲ τὴν ἐπιοῦσαν παρῆσαν αὖθις ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι συχνοὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων, καὶ μετ' αὐτῶν εἷς τις τῶν ἐμῶν μαθητῶν, ἄντικρυς ἄλλος τοῦδε· ᾧ ἀφ' οὗ τὸ μοναδικὸν ἐνδέδυται σχῆμα, ταυτὸν ἐπεπόνθει καὶ οὗτος, ὅπερ ἐκεῖνος χερσὶν εἰληφὼς ἐκ τοῦ δείπνου τὸν σωτήριον ἄρτον. D Ὡς γὰρ εἰς ἐκεῖνον εὐθὺς τὸν διάβολον εἰσελθεῖν ἐγεγόνει, παραπλησίως δὴ καὶ τἀνδρὶ τουτῳὶ σαφῶς ὁ αὐτὸς ἐπεπήδησε διάβολος, εὐθὺς ἀμείψαντι τὸ σχῆμα. Εἰς γὰρ κακότεχνον ψυχὴν χώραν οὐκ ἔχειν φασὶ καὶ χάριν Θεοῦ. Τοσοῦτον γὰρ ταῖς ἄλλαις καθ' ἡμῶν ἐπιβουλαῖς καθάπαξ οὗτος ἐκεῖνον ὑπερβαλέσθαι πεφιλοτίμηται, ὡς μηδ' ἐνταῦθα γενόμενον μόνον ἐᾶσαι τὴν πρόδοσιν Ἰούδαν ἐκεῖνον ἐγκα-

III. Postridie ejus diei affuerunt rursus inde huc missi plurimi Ecclesiæ præsules: item cum iis discipulorum meorum unus, alius plane a discipulo. Scilicet huic, ex quo monasticum habitum induerat, idem contigerat atque illi, qui de cœna salutarem panem manibus apprehendit. Quippe ut diabolus in illum statim introivit; ita et in hunc, post mutatam vestem, idem profecto diabolus confestim insiluit. Nimirum in anima, artibus malis instructa, gratiam Dei negant locum habere. Adeo autem hic illum, aliis præterea in nos structis insidiis, omnino superare certavit, ut nec in hac parte Judam proditionis reum argui unum voluerit. Enimvero cum et hi multa, itidem ut cæteri, verba effudis-

[1] I Cor. I, 20.

## Variorum notæ.

(44) Epist. 79, Eustathio Sebastiæ episcopo. BOIVIN.

(45) Vide supra lib. XXI, cap. 4, sect. 4, num. 13. BOIVIN.

(46) Idem epist. 60, Ecclesiæ Antiochenæ. BOIVIN.

sent, et adjunctas dictis minas quamplurimas exaggerassent, ipsi quoque re infecta discesserunt.

IV. Tum vero crebriora quam antehac et prioribus impensiora, velut facto agmine, mandata ad illos vicinos custodes nostros venerunt; ad illos dico appositos nobis acerbissimos exploratores, **1050** vel (ut congruentius loquar) omnia videntes speculatores, quales fabula Attica memorat: nisi quis istos multo terribiliores idcirco dicat, quia uni homini multos oculos fabulæ tribuebant, hic vero homines multi, iique diverso et multiplici ingenio præditi, inter se certant, quis quemque facultate videndi et plurium quasi oculorum perspicacia superaturus sit.

V. Rursum multis post diebus patriarcha ad sacrum hoc nostrum hospitium se contulit, quo cum aliud quiddam negotii vocabat. Ac tum quidem haud per se ipse nobiscum coram collocutus est; sed per internuntios ea significavit, quorum et prius jam sategerat. Scripta autem, qualia petieram, nec tum quoque ulla attulit. Nostræ itaque res eodem rursus statu fuerunt. Et ille, cum ejusmodi spes suas mera vigilantium somnia esse intelligeret, hinc denique abiit.

λεῖσθαι (47). Ἀλλὰ γὰρ πλείστους καὶ οὗτοι κενώσαντες λόγους, τὸν ὅμοιον τρόπον τοῖς ἄλλοις, καὶ πλείστας τοῖς λεχθεῖσι τὰς ἀπειλὰς ἐπῳκοδομηκότες ἀπῄεσαν ἄπρακτοι καὶ αὐτοί.

Δ'. Καὶ ἅμα συνῄεσαν αὖθις συχνότεραι τῶν προτέρων παραγγελίαι παμπληθεῖς, περιοῦσαι τὰς πρὶν, ἐς τοὺς γείτονας φύλακας ἡμῶν· οὓς ἐπόπτας [P. 660] ἡμῖν πικροτάτους ἐπέστησαν, πανόπτας δ' εἰπεῖν οἰκειότερον, κατὰ τὸν ἀττικίζοντα μῦθον ἐκεῖνον· εἰ μὴ καὶ πολλῷ δεινοτέρους τούτους εἴπῃ τις ἄν· ὅτι ἐκεῖ μὲν ἐνί τινι ὄντι πολλοὺς παρέχουσιν ὀφθαλμούς· ἐνταῦθα δὲ πολλοί τινες ὄντες, καὶ διαφόρους καὶ πολυμόρφους τρέφοντες γνώμας, ἅμιλλαν ἔχουσιν ἐς τὸ πλείους ἄλλος ἄλλου φανῆναι τὰς ἐποπτικὰς κεκτημένος δυνάμεις.

Ε'. Μετὰ πολλὰς δ' αὖθις ἡμέρας κατὰ δή τινα χρείαν ἐδέησε πατριάρχης ἰέναι ἐς τὴν καθ' ἡμᾶς αὖθις ἱερὰν μάνδραν· καὶ αὐτοπροσώπως μὲν τέως ἡμῖν αὐτὸς οὐχ ὡμίλησε, δι' ἀποστόλων δ' ὅσα καὶ πρότερον εἶχε πεφροντισμένος, μηδὲ νῦν τὰ ζητούμενα γράμματά μοι κεκομικώς. Καὶ πάλιν ἦμεν ἐν τοῖς αὐτοῖς. Κἀκεῖνος ἀπῄει λοιπὸν, τὰς τοιαύτας ἐλπίδας εἶναι γρηγορούντων μανθάνων ἐνύπνια.

## CAPUT IV

*Cum Cabasila et anonymo de Palamæ erroribus disputatio.*

I. Elapsis exinde quindecim rursus diebus, nostrorum amicorum optimus ille Cabasilas venit, occultis et variis tum patriarchæ, tum imperatoris onustus consiliis, atque inde omnigenis machinis, velut muralibus quibusdam tormentis, instructus: quippe qui vir esset intelligens, avidus multa agendi, variarum rerum peritus, nec in civilibus negotiis rudis orator. Ipsum comitabatur unus e patriarchalium ecclesiarum præfectis, qui nostris custodibus (isti porro erant oculei toti atque adeo terribiles) præcepit, ut huicce Cabasilæ liberum ingressum præberent. Hic autem, ubi me pro more suo salutavit, postea demisso in terram vultu consedit: et **1051** quia domus meæ calamitatem novamque tragœdiam conspiceret, visus est mihi plus solito commoveri, atque ideo ad se reversus hocce corporis habitu sedisse, sensus externos ad animi secreta convertisse, et cum nostros casus ac fortunæ vicissitudines tranquilla mente considerasset, in hæc fere verba erupisse: Quomodo quæ tot vocibus personuit domus, derepente obmutuit? quomodo cœtus illi, ad quos alii alias semper accedebant sapientes, quomodo rationales illi conventus et veneranda illa certamina subito evanuerunt? quomodo disciplinarum fontes, qui tot scientiarum rivulos omnibus fundebant, nunc in pro-

[P. 661] Α'. Ἐκεῖθεν αὖθις ἡμέραι παρίππευον πέντε καὶ δέκα, καὶ ὁ τῶν φίλων ἡμῖν βέλτιστος ἐκεῖνος ἧκε Καβασίλας, λαθραίων καὶ ποικίλων βουλευμάτων πατριαρχικῶν ὁμοῦ καὶ βασιλικῶν ἐπαγόμενος φόρτον, καὶ μηχαναῖς οἱονεί τισιν ἑλεπόλεσι πεφραγμένος ἐκεῖθεν παντοδαπαῖς, ἅτε συνετὸς καὶ πολυπράγμων ἀνὴρ καὶ ποικίλων ἴδρις πραγμάτων καὶ λόγων πολιτικῶν· σὺν δ' αὐτῷ καὶ τῶν πατριαρχικῶν ἀρχόντων (48) εἷς, τοῖς πανόπταις ἐκείνοις καὶ δεινοῖς ἡμῶν φύλαξιν ἀκώλυτον ἐπιτάττων τουτῳὶ τὴν εἴσοδον παρασχεῖν. Καί μοι κατὰ τὸ εἰωθὸς προσειπὼν, εἶτα ἐκάθισε κύψας τὸ πρόσωπον εἰς γῆν. Ἐμοὶ μὲν οὖν ἐμπαθέστερον ἔδοξε τοῦτον διατεθῆναι, τὴν τῆς ἐμῆς οἰκίας εὐθὺς θεασάμενον συμφορὰν καὶ τὴν καινὴν τραγῳδίαν, καὶ διὰ τοῦτο καθ' ἑαυτὸν γενόμενον ἐπὶ τούτου καθίσαι τοῦ σχήματος, ἡσυχῇ πάθος (ἐντὸς τὰς αἰσθήσεις εἰς τὰ τῆς ψυχῆς ἀπόρρητα στρέψαντα) καὶ τὰς τῆς τύχης ἐν νῷ συνορῶντα μεταβολάς· Πῶς ὁ τὰ πλεῖστα φθεγξάμενος οἶκος ἄφθογγος ἐξαίφνης κατέστη; καὶ πῶς αἱ τῶν ἀεὶ προσιόντων ἄλλοτ' ἄλλων σοφῶν συναυλίαι καὶ λογικαὶ πανηγύρεις καὶ τὰ σεμνὰ τῶν ἀγώνων ἐκείνων παλαίσματα φροῦδα γέγονεν ἐν βραχεῖ; καὶ πῶς οἱ τῶν μαθηματικῶν πηγῶν ἀταμίευτοι ῥύακες νῦν ἀταμίευτα σιγῶσαν τὴν ἐρημίαν ἠλλάξαντο; καὶ πῶς οἱ τῶν πολλαχόθεν ἀπο-

### Variorum notæ.

(47) Horum verborum hic videtur esse sensus, *illum discipulum adeo se ad exemplum Judæ comparasse, ut ne tum quidem, cum habitum monasticum induisset, magistri proditi crimen solius Judæ proprium esse voluerit.* BOIVIN.

(48) Vide Goari Euchol. pag. 268 et seq. CAPERONN.

ριῶν καὶ λύσεων τῆς ἀστροθεάμονος σοφίας δίαυλοι νῦν ἐν τοῖς τῆς λήθης ἐκρύβησαν τάφοις; Ἐμοὶ μὲν οὖν τοιαῦτ' ἐδίδου τὸ σχῆμα τοῦ φίλου λογίζεσθαι, καὶ ὅσα πλείω τούτοις ἕπεται.

Β'. Διὸ καὶ λέγειν ἀρξάμενος ἔγωγε περὶ μὲν τῶν ἡμετέρων Ἥκιστά σε, φίλων ἄριστε, χαλεπαίνειν, ἔφασκον, εἶναι χρεὼν, ἐπεὶ μηδὲν τῶν ἐν βίῳ χρηστῶν ἀμιγὲς οὐδ' ἄκρατον ἔχει τὸ χαῖρον· ἀλλὰ μέμικται πάντα πρὸς τοῦ Θεοῦ, καθάπερ χαλινῷ τινι τὴν διαμονὴν τοῦ φρονεῖν ἐν μέτροις κατέχοντος· εἶναι γὰρ παγχάλεπον, εὐροοῦντα ταῖς ἀμωσγέπως μακαριζομέναις τύχαις τοῦ βίου μένειν ἐν τῷ καθεστῶτι τοῦ ἤθους. Περὶ δὲ σοῦ μοι θαυμάζειν ἔπεισι, πῶς τοσούτου χειμῶνος τὰ τῆς Ἐκκλησίας ταράξαντος δόγματα, ἥκιστα γινώσκειν [P. 662] τοῖς φίλοις ἡμῖν, οἷς τὰ μάλιστα θαῤῥεῖν ἐδόκεις, οὔπω δέδωκας ἡμῖν οὐδὲν ἀκριβές· ἀλλ' ἀφῆκας παντοδαπαῖς πλανᾶσθαι φήμαις, καὶ ἀμφισβητεῖν, πότερον τοῖς ὅροις ἐκείνοις ἐμμένεις καὶ σὺ, καθάπερ ἡμεῖς· ἢ καθάπερ θυέλλης τῆς τοῖς δόγμασιν ἐνσκηψάσης νῦν καταιγίδος, καὶ ἄλλων ἄλλοθι φερομένων, καθάπερ τῶν πλοίων τὰ ἀκυβέρνητα, φέρων καὶ σὺ σαυτὸν τοῖς ἐναντίοις ἐπέῤῥιψας, καὶ γλώττης ἀφειδῶς καθ' ἡμῶν ὁμοίως ἔχεις ἐκείνοις. Καίτοι γ' ἀνάγκην ἥκιστ' ἴσμεν οὐδεμίαν βίᾳ περιοῦσαν, πείθειν τῇ θρησκείᾳ καὶ τὴν φιλίαν ὁμοῦ συνεξίστασθαι· ἐπεὶ καὶ Λιβάνιον, Ἕλληνα τὴν θρησκείαν ὄντα, Βασιλείῳ φίλον εἶναι ἐνῆν τῷ μεγάλῳ· καὶ τοιούτων ὁ βίος γέμει παραβολῶν. Ἔπειτ', οὐδὲ θέλων, τῷ Παλαμᾷ προστίθεσθαι δυνηθείης ἄν. Οἶσθα γὰρ ὡς Ἰωάννῃ τῷ πατριάρχῃ ζῶντι συχνὰ καὶ μετά γε πολλῆς τῆς αἰδοῦς προσιὼν, αὐτὸν μὲν τοῖς ἁγίοις συνέταττες ὅλαις προθέσεσι τῆς ψυχῆς· Παλαμᾶν δ' ὁμοῦ βασιλεῖ Καντακουζηνῷ πάσαις ἔπλυνες ὕβρεσι νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ ἀσεβῶν ἀσεβεστέρους ἁπάντων ἐκάλεις· καί σφισι ταχὺν τὸν ἀφανισμὸν ἔσεσθαι προὔλεγες· ὡς ἥκιστα μάλα σοι περιΐστασθαι νῦν, τὴν πρὸς τἀναντία μεταβολὴν ἁρμόττουσαν εἶναι, συνέσεως οὕτω καὶ γήρως ἔχοντι, καὶ συνορᾷν δυναμένῳ τῆς αἰσχύνης τὸ μέγεθος. Ποῖον γὰρ ἔτι χρόνον τῶν καθηκόντων ἀναμενεῖ τις σύμβουλον, ἐν τοιαύτῃ γεγονὼς ἡλικίᾳ; Καὶ πάσαις μὲν γὰρ ἡλικίαις καὶ τύχαις ἀνάγκη φόβον εἶναι θανάτου, ἀγνωσίᾳ μυστικῇ τοὺς κανόνας ἡμῖν τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ συγκαλύπτοντος, μάλιστα δὲ τοῖς τὸν ἔσχατον οὕτως ὅρον τῆς ἡλικίας σκηνοβατοῦσιν· ὅτε μάλιστα καὶ τῆς ἀκμῆς ἐκείνης ἡ πανήγυρις ἤδη σβέννυται, καὶ τὸ τῶν μακρῶν ἐλπίδων ὡς τὰ πολλὰ παρατρέχει θέατρον. Ὃ δὴ κἀπὶ νοῦν ἀεί μοι στρέφοντι τῶν ἀνδριαντοποιῶν (49) τε καὶ τῶν ζωγράφων ἐκείνους ἐπῄει θαυμάζειν, ὅσοι τῆς χρονικῆς περιόδου τὸ τάχος μιμεῖσθαι διὰ τῆς τέχνης ἐθέλοντες ἄνδρα ποιοῦσιν ὀπισθοφάλακρον μὲν ὡς ἐπίπαν, οὐ δ' ἀναφαλαντίαν· ἀλλὰ μέτωπον

A fundam et tacitam solitudinem commutati sunt? quomodo denique illæ subinde recurrentes quæstionum ac solutionum astronomicarum exercitationes jam oblivione deletæ sunt? Hæc, et alia plura his consimilia, mihi cogitanda objiciebat amici nostri habitus.

II. Itaque loqui exorsus, « Calamitates (inquam) nostras ægre ferre non debes, amicorum optime, quandoquidem nullum est hac in vita commodum, quod puram et plane sinceram lætitiam afferat: quin imo Deus omnia commiscuit, atque ita nos freno quodam coercet; ne quid nimis, sed ad mediocritatem semper sapiamus. Si quis enim utcunque prosperis fortunæ flatibus utatur, is animi morumque constantiam difficillime conservat. B Illud autem mihi permirum accidit, quod cum tanta tempestas Ecclesiæ dogmata perturbarit, nos amicos tuos, quibus confidere maxime **1052** videbaris, necdum feceris certiores, sed variis huc illuc abduci rumoribus et dubitare permiseris, utrum, quemadmodum nos, tu quoque in illis definitionibus permaneas; an vero, eum veluti procella quædam vehemens Ecclesiæ dogmatibus incubuerit, et alii alio ferantur de more navigiorum, quæ gubernaculo carent, in adversariorum partes te ipsum conjeceris, nec parce linguam adversus nos acuas, sicut illi hactenus acuerunt. Atqui tamen nullam novimus esse necessitatem, quæ adigat ut simul cum religione amicitia ipsa deponatur; C quandoquidem Libanio, ethnicæ religionis cultori, amicitia cum magno Basilio esse potuit: et humana vita hujusmodi exemplis referta est. Adde quod Palamæ, nec si velis quidem, assentiri queas. Nam, ut nosti, ad Joannem patriarcham multa cum reverentia sæpe accessisti, eumque tota intentione animi sanctis adnumerabas; in Palamam autem et imperatorem Cantacuzenum omnia maledicta diu noctuque conferebas. Vocabantur isti a te omnium impiorum maxime impii: quos etiam de medio confestim sublatum iri prædicebas: ita ut non amplius jam te deceat in alteram partem converti, cum tantam prudentiam et senectutem adeptus fueris, et facile perpicere valeas, quantum in te dedecus exinde sit redundaturum. Qui enim D eo ætatis provectus est, quale tempus exspectabit, quod eum sui officii admoneat? Nam cum omnis ætatis et fortunæ hominibus timenda sit mors, eo quod vitæ nostræ metas mystica quadam ignoratione Deus obvelarit, tum maxime iis timenda est, qui **1053** terminum vitæ et ultimum actum sic velut in scena produnt: quando præsertim festivus ille vigor ætatis exstinguitur, et quæ nos diu spes præclaræ luserant, earum fere theatrum prætерlabitur. Quod animo dum semper mecum voluto, statuarios illos et pictores admirari subit, qui velocem convertentis sese temporis cursum

Variorum notæ.

(49) Sic supra lib. XIII, cap. 1, sect. 4. CAPPERONN.

exprimere arte sua cum volunt, hominem effingunt, occipiti quidem omni ex parte glabro, nec plane tamen calvo capite, sed fronte hirsuta, e qua promissiores comæ pendent. Nam licet alibi quoque magnum peritiæ suæ specimen exhibeant, hic ipsam duntaxat vocem non assequuntur; quam quia colorum pigmentis exprimere nequeunt, ideo tacitam legis imaginem sic fere proponunt, et mutum præconem perpetuo præbent omnibus iis quos desidiosam vitam vivere non pudet: quibus etiam tantumnon clamant, Occasionem post terga euntibus præbituram non esse capillos arripiendos, sed lubricum, et longam a voto aberrationem, ubi anterior temporis ansa jam fuerit elapsa, et id omne, de quo certabatur, penitus interdixerit.»

προϊσχόμενον λάσιον, καὶ κόμην ἐκεῖθεν μακρὰν καθειμένον. Τἄλλα γὰρ ὄντες σοφοὶ μόνης λείπονται φωνῆς ἐνταυθοῖ, καὶ ταύτην ἥκιστα βαφαῖς ταῖς ἐκ χρωμάτων δύνανται μιμεῖσθαι. Ὅθεν σιγῶσάν οὑτωσί πως ἱστᾶσι νομοθεσίας εἰκόνα, καὶ ἀνεκλάλητον κήρυκα πᾶσιν ἀεὶ διανέμουσιν, οἷς ἐῤῥαθυμημένον τὸν βίον ἀνύειν οὐκ ἔστιν αἰδὼς, μονονουχὶ βοῶντες, ὡς κατόπιν ἰοῦσι τριχῶν οὐ παρέξει λαβὴν ὁ Καιρὸς, ἀλλ' ὄλισθον καὶ ἀποτυχίαν [P. 663] τοῦ ποθουμένου μακρὰν τῆς ἐμπροσθίας ἤδη τοῦ χρόνου λαβῆς παρεῤῥυηκυίας, καὶ ὅλως ἀπηγορευκυίας ἅπαν τὸ ἁμιλλώμενον.»

III. His dictis, ego quidem loquendi finem feci, cum vero loqui Cabasilas inciperet, conjiciebam ab eo illa dictum iri, quæ vetus amicitia nostra postulabat: sed horum nullum vestigium in ejus verbis apparuit; imo prorsus contraria protulit. Nam quæcunque dixit, profundissime desidentem in ejus anima subindicabant acerbitatem; non qualem aspergunt seu rerum humanarum vices quædam **1054** extrinsecus ingruentes; seu civilium negotiorum exitus tristes, unde dolor per totam animam serpit: sed qualem producunt animæ degeneres, quæ antiquos et diuturniores morbos jam pridem apud se delitescentes retinent: quorum pater atque opifex est levis et inconsideratus gloriæ amor. Illa enim gloriæ cupiditate, quasi quodam ignis sopiti suscitabulo, ad res honestas anima vehementer accenditur, quando purum ac valde sincerum judicii fructum profert: sed cum vanam gloriam eliciunt exitiales morbi, qui in anima latenter insident, tunc alia plane res est, si quis foris, velut spectator absque ulla perturbatione animi consideret: et qui prius magnam sui admirationem concitabat, eo quod divitias, delicias, et fortunæ nobilitatem non miraretur, is contemnitur magis, eo quod vanam gloriam non contemnat, neque vitium in ignominiæ loco ponat, sed contra potius ignominiam vitii loco habeat: neque vero animadvertit, se domestico et intestino igne opprimi; qui nonnunquam fomitis et suscitabuli defectu diutius sopitur, sed ubi sero tandem casus tulit et sese dedit occasio, secundum quempiam ventum nactus, relucet. Nam laudum jactura sæpe solet ad furiosam indolem suscitare gloriæ amatorem et æmulatorem; qui sic progressu temporis manifestius convincitur, non ipsam virtutem, sed ejus inane simulacrum, hactenus fuisse persecutus: qualia fere sunt quæ de nube et Ixione veteres fabulantur. Sed hæc quidem silentio obruantur; **1055** jam vero redeamus ad illud unde divertimus.

Γ'. Ἐγὼ μὲν δὴ ταῦτ' εἰπὼν ἐπεπαύμην. Τῷ δ' εὐθὺς ἀρχομένῳ λέγειν, ὧν ἡμῖν εἰκάζειν ἐκείνου ἐπῄει διὰ φιλίαν ἀρχαίαν, γνώρισμα τῶν ἁπάντων τοῖς λεγομένοις ὑπῆρχεν οὐδὲν, ὅ τι μὴ πᾶν τοὐναντίον. Καὶ γὰρ τὰ λεγόμενα πικρίαν ὑπέφαινεν οἰκουροῦσαν ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ μάλα τοι σφόδρα βαθεῖαν· οὐχ οἵαν ἐπισπείρουσι βίων τινῶν περιστάσεις, ἔξωθεν ἐπεισρέουσαι, καὶ πόλεων πραγματικαὶ συμφοραὶ, τὸ πεδίον νεμόμεναι τῆς ψυχῆς· ἀλλ' οἵαν ἀδοξοῦντας βλαστάνουσι λογισμοὶ, τὰ πρεσβύτερά τε καὶ πολυχρονιώτερα τῶν νοσημάτων ἐμφωλεύοντα πάλαι προκατέχοντες, ὧν πατὴρ καὶ δημιουργὸς τὸ τῆς φιλοτιμίας ἀστάθμητον. Εἶναι γὰρ τὴν φιλοτιμίαν μέγα τι ψυχῆς ἐμπύρευμα πρὸς τὰ καλὰ μὲν, ὅταν ἀκαπήλευτον κομιδῇ τῆς κρίσεως ἐξάγῃ τὸν τόκον· ὅταν δὲ κενοδοξίαν κατασπῶσιν ἐφεδρεύουσαι κῆρες, ψυχῇ λεληθότα νοσήματα, τότε μακρός τις γίνεται παρόντος τοῦ λόγου λόγος (50), εἴ τις ἔξωθεν ἀπαθῶς συνορῴη· καὶ ὁ πρὶν θαυμαζόμενος ἐπὶ τῷ μὴ θαυμάζειν πλοῦτον καὶ τρυφὴν καὶ τύχης εὐγένειαν φαυλίζεται μᾶλλον ἐπὶ τῷ μὴ φαυλίζειν κενοδοξίαν, μηδὲ τὸ κακὸν ἡγούμενος ἄδοξον, ἀλλὰ τὸ ἄδοξον κακὸν, κατὰ τὰ ἀντίστροφά τε καὶ τὴν θέσιν ἐκ διαμέτρου λαχόντα. Ἔλαθε γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν οἰκείῳ καὶ ἐγκαρδίῳ πυρὶ καταστρατηγούμενος, καθεύδοντι μὲν ἐπὶ μακρὸν ἐνίοτε χρόνον δι' ἔνδειαν ὑπεκκαύματος, ἀναλάμποντι δ' ὀψὲ, καιροῦ καὶ τύχης οὐρίου τινὸς δραξαμένου πνεύματος. Ἐπεὶ καὶ εἴωθεν ὡς τὰ πολλὰ πολλάκις ἡ τῶν ἐπαίνων ἔκπτωσις πρὸς μανιῶδες ἦθος ἐρεθίζειν τὸν ἐραστὴν καὶ ζηλότυπον, καὶ διὰ τῶν χρονικῶν ἐλέγχων ἐναργέστερον παριστᾷν, εἴδωλον ἀρετῆς καὶ οὐδαμῶς ἀρετὴν εἶναι τὸ μέχρι νῦν αὐτῷ διωκόμενον, καθάπερ τὰ μυθευόμενα πάλαι περὶ νεφέλης ὁμοῦ καὶ Ἰξίονος. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σιγῆς ἐῤῥίφθω βυθοῖς. Ἐπανιτέον δ' ἐκεῖσε.

IV. Cum enim sermonem instituere contendisset Cabasilas, sublatis quibus antea sese occultabat involucris omnibus, totus fuit in laudando Palama,

Δ'. Πρὸς γὰρ λόγων κατάστασιν ὁ φίλος ἐντείνας, καὶ τὰ πρὶν ἐπικαλύμματα παρωσάμενος ἅπαντα, πᾶς τῶν ἐγκωμίων ἐγίνετο καὶ θειασμῶν τῶν τοῦ

## Variorum notæ.

(50) Non omni suspicione mendici caret hic locus. Forsan legendum τότε δὴ μικρός τις κ. λ. Qua lectione admissa verterem, *tunc hujusce dicti nulla ferme ratio habenda est.* CAPPERONN.

Παλαμᾶ καὶ ὅσα ἐγγέγραπται οἱ ταῖς βίβλοις. A « Πάντα γὰρ αὐτῷ μοι, » φησὶ, « τεθέαται πρὸς ἀκρίβειαν, καὶ ἐξήτασται τελειότατα· καὶ ὅλως οὐδὲν οὐδαμῇ συννενόηται, οὗ καθάπτεσθαι ἕξει τις τῶν ἁπάντων ὁπωσποτε καὶ ὁπωσοῦν, κἂν πάντα λίθον θέλῃ κινεῖν. » Καὶ ἅμα ταῖς τοιαύταις ηὔχετο συναποθνήσκειν [P. 664] ὁμολογίαις, καὶ ὑπὲρ τούτων ἕτοιμος εἶναι μυρίας κακώσεις ὑφίστασθαι.

Ε'. Ἐγὼ δ' ὑπολαβὼν « Ἠξίουν ἔνια πρὸς τὸ σαφέστερον ἀναπτύσσειν, μηκύνοντά πως τὴν ἔνδειξιν, ἵνα καὶ αὐτὸς τελεώτερον ἔχω γινώσκειν, εἰ ἀληθῶς ἀνέγνως ἐκείνου τὰς βίβλους, καὶ εἰ ἔγνως ἀναγνούς, καὶ ὁποῖόν τί σοι τὸ τῶν ἐπαινουμένων κεφάλαιον πέφυκε. Καὶ στρατιώτης γὰρ οὐχ ἵππον ὅτι ἐξ ἵππου ζητεῖ, ἀλλ' εἰ τῶν ἐπαινουμένων τις εἴη, καὶ ἅμα B πρὸς τὴν χρείαν ἔργοις ἁρμόττων αὐτοῖς. » Ἅμα δ' αὐτῷ παρεισῆγον καί τινας ῥήσεις τῶν ἐκείνου βλασφήμων βιβλίων ἐγώ. « Ἱκανὰ μὲν οὖν, » φησὶ, « καὶ ταῦτα πεῖσαι, μήτε κτιστὴν ὑπάρχειν τὴν διδομένην καὶ λαμβανομένην τοῖς κεχαριτωμένοις τοῦ Πνεύματος χάριν τε καὶ ἐνέργειαν (αὕτη γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον [51]) μήτε τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Αὕτη γὰρ καθ' ἑαυτὴν ἡ θεία μετεχομένη τε καὶ λαμβανομένη φύσις ἢ φυρμὸν πείσεται, ἢ τὴν παθητὴν ἐξαναλώσει φύσιν, πρὶν ἂν ληφθῇ. » Ὁρᾷς πῶς τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν σαφῶς ἀναιρεῖ, καθὰ καὶ ἀνωτέρω που δεδείχαμεν; Καὶ πάλιν· « Τί ἔτι σύνθεσιν δέδοικας ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν ἐνεργειῶν ἀκτίστων οὐσῶν τε καὶ λεγομένων; πολλῷ μᾶλλον δέδιθι, μὴ κτίσμα C ποιήσῃς τὸν Θεὸν, τὰς αὐτοῦ φυσικὰς ἐνεργείας ἡγούμενος κτιστὰς, ὡς διαφόρους τῆς οὐσίας. » Καὶ πάλιν· « Ἡμῖν δ' οὐδεμία ποτ' ἔσται λέξις ἀποχρῶσα πείθειν, τὰς ἐνεργείας τοῦ θείου Πνεύματος, ἃς ὁ προφήτης κεφαλαιωδῶς ἑπτὰ προσεῖπε (52), μετὰ τῶν κτισμάτων τάττειν. Τῶν δὲ θείων καὶ φυσικῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν μία καὶ ἡ κρίσις. Ἆρ' οὖν καὶ αὕτη τῶν κτισμάτων ἕν, καθὰ Ἀβραὰμ ἔφη· Ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν (53); » Καὶ πάλιν· « Πῶς οὐκ ἄκτιστος ἡ χάρις, δι' ἣν καὶ οἱ μετ-

A totus in celebrandis libris, quoscunque Palamas composuisset. « Hos enim omnes, inquit, diligentissime perpendi, neque uspiam in eis deprehendi quidquam, quod ex omnibus hominibus possit quis quomodocunque carpere, licet omnem movere lapidem voluerit. » Hac etiam in confessione immori optabat, pro qua infinitas perpeti calamitates paratum se jactitabat.

V. Cui ego respondi : « Vellem sane, ut ad majorem horum demonstrationem quædam clarius explicares; ut et ego plenius cognoscere valeam, an re ipsa Palamæ libros legeris, an lectos intellexeris, et quænam sit eorum summa, quæ in iis laudas. Nam nec miles quærit, an suus equus ex equo natus B sit, sed an generosus et laudabilis, an utilis et aptus ad opera necessaria. » Tum illi simul adduxi quædam loca e blasphemis Palamæ libris deprompta, quæ sic habent. « Hæc, inquit, sufficiunt ut persuadeatur, neque creatam esse Spiritus sancti gratiam et operationem, quæ accipitur et datur iis, quos ea donare Deus voluerit (hæc enim est Spiritus sanctus), neque etiam esse Spiritus sancti substantiam. » Et paulo post : « Si ipsa per se ipsam divina natura participetur et recipiatur, aut mistionem patietur, aut patibilem naturam absumet, antequam recepta fuerit. » Vides quomodo incarnationis **1056** mysterium evidenter evertat, ut supra quoque ostendimus? Et iterum : « Quid adhuc times ne compositio in Deo admittatur, si divinæ C operationes increatæ sint et dicantur? Multo magis time, ne Deum in creaturarum numero reponas, dum naturales ejus operationes tanquam a substantia distinctas, creatas esse arbitraris. » Et iterum : « Nulla unquam nobis persuadebit oratio, ut divini Spiritus operationes, quas propheta septem summatim appellavit, inter creatas res collocemus : sed divinarum et naturalium Dei operationum una est ipsum judicium. Num igitur Dei judicium est e numero rerum creatarum, quemadmodum dixit Abraham : Qui judicas omnem terram non facies

## Variorum notæ.

(51) *Hæc enim gratia est Spiritus sanctus*; id est, hæc gratia et operatio sacris in Scripturis nomine sancti Spiritus designatur. Unde infert Palamas hancce gratiam non esse quid creatum. Addit tamen hujusmodi gratiam non esse ipsammet sancti Spiritus substantiam. Quæ duo conciliari vix posse videntur, nisi advertamus a Palamitis admissas esse inferiores quasdam deitates, quæ Deum inter et creaturas medium locum tenerent. Nostris quidem e theologis Petrus Lombardus, Magister sententiarum, negavit, sancti Spiritus gratiam esse quidpiam creatum : sed simul statuebat istam gratiam seu charitatem esse ipsummet Spiritum sanctum, ipsum Deum : quæ tamen sententia ab omnibus deinceps theologis reprobata est. Vide lib. I *Sentent.* distinct. 17, et articulos Parisiis damnatos ad calcem operis Petri Lombardi. Divus etiam Bernardus censuit charitatem, seu gratiam sanctificantem, esse ipsum Deum : sed charitatem spectabat ex parte dantis, seu ipsius Dei : aliunde vero fatebatur gratiam et charitatem in nobis esse quoddam accidens. Hinc aiebat, *Substantiva charitas accidentalem dat charitatem.* Lege divi Bernardi epistolam 9, ad Guigonem Carthusiensium priorem, et tractatum *De diligendo Deo*, cap. 12. CAPPERONN.

D (52) *Quas propheta septem summatim appellavit.* Isaias, cap. XI, vers. 2 et 3, ubi sic recensentur septem sancti Spiritus dona : *Et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini.* CAPPERONN.

(53) Locum hunc laudavit Palamas ex versione LXX Interpretum. Vulgata nostra habet absque interrogatione, Genes. XVIII, vers. 25 : *Qui judicas omnem terram, non facies judicium hoc.* Hebræus textus est hujusmodi : אל הארץ לא יעשה משפט השפט. Id est, *numquid qui judicat omnem terram, ille non faciet judicium? Οὐ ποιήσεις? Non facies?* Vis argumenti sistit in hoc verbo. Nam ποιεῖν [facere] apud Græcos theologos significat *creare.* Forsan ex Genes. cap. I, ubi apud τοὺς LXX legitur, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. *In principio Deus*

judicium [1]? » Et iterum : « Quomodo increata non esset illa gratia, per quam qui ejus participes facti sunt, expertes principii, increati, immortales et æterni evadunt? »

VI. Cum autem plures adhuc e multis illius blasphemiis interserere vellem, dicentem me interpellavit amicus Cabasilas, qui magnas Palamæ laudes recensuit. Deinde, primum quidem increatarum multitudinem operationum aperte confessus est, et eas a substantia omnino distinctas esse assentiebatur : secundo asserebat, sanctum et increatum Spiritum non esse unum, neque septem esse duntaxat hujusmodi Spiritus (quales super Christum requieturos esse prædixit Isaias [2]), sed septuagies septem, et quotquot præter hos possit quis mente comprehendere, et infinities infinitos : quibus et adnumerandas esse dicebat igneas duodecim linguas, quæ super apostolos apparuerunt, itemque **1057** columbam illam, quæ super Christum, dum hic baptizaretur, conspecta est. Nam hæc omnia modo spiritus vocare solet sacra Scriptura, modo increatas operationes, et gratias, et virtutes. Addidit Cabasilas harum quidem participes fieri posse creaturas, et iisdem insuper increatos homines evadere, sanctificari omnia quæ sanctificantur, et præter cætera panem illum, qui in divinorum mysteriorum celebratione sacrificatur et a nobis participatur : verum divinam substantiam nullatenus posse participari.

VII. Sub hæc sociale bellum nobis inferebatur a Cabasilæ adjutore, qui exemplis in nos pugnabat; illum intelligo, qui a patriarchico senatu missus ad nos venerat, et e litteratorum numero esse dicebatur. Hic cum ad dicenda quæ deerant sese accinxisset, tum animo tum oculis truculentior mihi obstitit. Jam enim fortunas meas conculcare et despicere omnibus licebat, tum quia solitarius degebam, tum quia omnigeni me custodes undequaque circumcludebant : et hoc est quod trito fertur adagio : cum lapsa est quercus, ligna quivis colligit : omnis vero pudor, ut videtur, in mare præcipitatus erat, eumque maritimus æstus sublatum demerserat. Itaque cum hoc certamen Cabasilæ adjutor truculentius suscepisset, de participabili et imparticipabili disserere allatis exemplis conatus est. « Et certe, inquit, sicut de sole judicare solemus; cujus substantiam, in cœlo manentem immotam, participare non possumus, sed ejus illuminativæ virtutis, **1058** quæ ad nos descendit, sumus participes, ita et de Deo nobis cogitandum est. Nam ejus substantiam residentem in cœlo (quem

A εσχηκότες αὐτῆς ἄναρχοι καὶ ἄκτιστοι καὶ ἀτελεύτητοι καὶ ἀΐδιοι; »

Ϛ'. Ἐμοῦ δὲ καὶ πλείους πολλῶν τῶν τοιούτων ἐκείνου βλασφημιῶν παρενείρειν ἐθέλοντος, ἀνέκοψε τὸν λόγον ὁ φίλος, καὶ μακροὺς τοῦ Παλαμᾶ διεξῆλθεν ἐπαίνους. Ἔπειτα πρῶτον μὲν κἀκεῖνος ἀκτίστων ἐνεργειῶν εἶναι πλῆθος σαφῶς ὡμολόγει τε καὶ ἐπῄνει, τῆς οὐσίας πάντη διωρισμένας. Δεύτερον δ', ὅτι Πνεῦμα ἅγιόν τε καὶ ἄκτιστον οὐχ ἓν ἔλεγεν εἶναι, οὐδ' ἑπτὰ μόνον (ὁποῖα καὶ τῷ Χριστῷ προείρηκεν Ἡσαΐας ἐπαναπαύσεσθαι), ἀλλ' ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, καὶ ὅσα πρὸς τούτοις δύναιτο ἄν τις τῇ διανοίᾳ περιλαμβάνειν, καὶ ἀπειράκις ἄπειρα· μεθ' ὧν **B** καὶ τὰς ἐπὶ τῶν ἀποστόλων πυρίνας φανείσας δώδεκα γλώσσας τακτέον ἔλεγεν εἶναι καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ βαπτιζομένου φανεῖσαν περιστεράν. Ταῦτα γὰρ ποτὲ μὲν πνεύματα καλεῖν οἶδεν ἡ Γραφή, ποτὲ δ' ἐνεργείας [P. 665] ἀκτίστους καὶ χάριτας καὶ δυνάμεις. Καὶ ταύτας μὲν εἶναι τὰς τοῖς κτίσμασι μεθεκτάς, καὶ πρὸς τούτοις ἀκτίστους γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἁγιάζεσθαι τὰ ἁγιαζόμενα πάντα, τά τε ἄλλα καὶ τὸ θεῖον ἡμῶν βάπτισμα, καὶ πρός γε ὁ θυόμενος καὶ μεταλαμβανόμενος ἡμῖν ἄρτος ἐν ταῖς θείαις μυσταγωγίαις· τὴν δὲ θείαν οὐσίαν παντάπασιν εἶναι ἀμέθεκτον ἅπασι.

**C** Ζ'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ συμμαχικὸς εἰσήγετο πόλεμος μετὰ τῶν ὑποδειγμάτων· λέγω δὴ τὴν σύν γε αὐτῷ πρὸς τῆς πατριαρχικῆς γερουσίας ἐληλυθότα ἡμῖν, τῶν ἐλλογίμων εἶναι λεγόμενον καὶ αὐτόν. Ὃς δὴ καὶ λέγειν παρεσκευακὼς ἑαυτὸν τὰ ἐνδέοντα δριμύτερον ἡμῖν ἀντέστησε καὶ ἦθος καὶ ὀφθαλμόν. Πᾶσι γὰρ ἐξῆν ἤδη τὰς ἐμὰς πατεῖν καὶ περιφρονεῖν τύχας, μεμονωμένου τε ἅμα καὶ παντοδαποῖς πανταχόθεν περιειλημμένου τοῖς δεσμοφύλαξι· καθάπερ καὶ δρυὸς πεσούσης πᾶσιν ἐξείη, ὥς φασιν, ἀνδράσι ξυλεύεσθαι (54)· αἰδὼς δὲ πᾶσα καθ' ὑγρῶν (ὡς ἔοικεν) ἐῤῥύη, καὶ ἄμπωτις ἀφελομένη κατεβάπτισε. Δριμύτερον οὖν ἐκείνῳ τὴν τοιαύτην διαδεξαμένῳ πάλην τὸν περὶ ἀμεθέκτου καὶ μεθεκτοῦ δι' ὑποδείγματος ἐπῄει λόγον. « Καὶ δὴ καὶ καθάπερ, φησίν, ἐπὶ **D** τοῦ ἡλίου, τῆς μὲν οὐσίας, ἀκινήτου μενούσης ἐν οὐρανῷ, μετέχειν οὐκ ἔχομεν· τῆς δὲ φωτιστικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, πρὸς ἡμᾶς κατιούσης, μετέχομεν· οὕτω κἀπὶ Θεοῦ χρὴ νοεῖν. Τῆς γὰρ οὐσίας αὐτοῦ καθημένης ἐν οὐρανῷ (ὃν θρόνον εἴρηκεν ἡ Γραφὴ Θεοῦ) μετέχειν οὐκ ἐφικνούμεθα· μετέχομεν δ' οὖν τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ τῆς βουλήσεως καὶ ζωῆς καὶ δυνά-

[1] Gen. XVIII, 25. [2] Isa. XI, 2, 3.

## Variorum notæ.

*fecit*, id est *creavit*. Hinc olim Ariani argutabantur Christum esse creaturam, quia epistolæ ad Hebr. cap. III, dicitur Χριστὸν Ἰησοῦν πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν· *Christum Jesum qui fidelis est ei qui fecit illum*. CAPPERONN.

(54) Unum est e Monostichis Menandro tributis. Vide Comicorum Græcor. Sententias edit. Henric. Steph. pag. 191. Meminit Erasmus chiliad. III, centur. 1, proverb. 86, et sic exponit : « Si quem fortuna præcipitem dederit, in hunc passim omnes incurrunt, et quisque quod potest diripit. Jam enim sibi putant impune fore. Exemplum est apud Juvenal. de Sejano. » CAPPERONN.

μεως καὶ ἰσχύος, ἄνευ οὐσίας πρὸς ἡμᾶς κάτιουσης A ἑκάστης καὶ ποιούσης ἀκτίστους· ἄλλης μὲν οὔσης καὶ μακρὸν τὸ διάφορον ἐκ τῆς οὐσίας ἐχούσης· θεότητος δ' οὔσης καὶ αὐτῆς, ἀκτίστου μὲν, ὑφειμένης δ' οὖν. » Ταῦτα δ' αὐτοῦ διεξιόντος, κῦμα καὶ σάλον εἶχε τὸ ἦθος αὐτοῦ· καὶ ἐνέκειτο μάλα σφοδρῶς, ἐκ τοῦ μείζονος ἀπαιτῶν, ὁπότερον ἂν ἑλοίμην αὐτὸς δυοῖν ὄντοιν πραγμάτοιν, ἀντιθέσεως καὶ συγκαταθέσεως.

Dei thronum sacra Scriptura vocavit) participare non valemus, sed ejus operationem, voluntatem, vitam, potentiam et virtutem participamus, quarum unaquæque absque substantia descendit ad nos, quos et increatos efficit. Et quidem illarum quælibet alia est a divina substantia, a qua longe distat; attamen ipsa quoque Deitas est increata, quamvis inferior. » Cum ista dicendo percurreret, maris adinstar æstuabat et commovebatur ejus animus: tum multo magis instabat, a me quærens, utrum e duobus eligerem; num scilicet contradicerem, an vero assentirer.

Η'. Ὑπολαβὼν γοῦν ἐγὼ πρὸς δύο τὴν παροιμίαν, « Μηδὲ τὸν Ἡρακλέα διδοῦσαν ἀκούω τὸ δύνασθαι πρὸς ἀντίπαλον ἔφασκον μάχην. Ἐγὼ δὲ καὶ μόνος ὢν ἐνταυθοῖ, καὶ δέσμιος, καὶ μηδὲ βραχὺ τὸ θαῤῥεῖν ἔχων ἐκ τοῦ καιροῦ, πρὸς δύο τὸν ἀγῶνα ποιεῖσθαι B ἀναγκαζόμενος, τεθαῤῥηκυίας ὁπλίσαντας ἐν ταυτῷ καὶ γλώττας καὶ γνώμας, ἐν ἀμαρτύρῳ σταδίῳ τὰ κατὰ βούλησιν [P. 666] ἅπαντα λέγειν ἀφόβως ἐχούσας καὶ ἀποφαίνεσθαι, καὶ διαβάλλειν πρὸς ἀπόντας ἀπιόντας, μήτ' ἐμοῦ παρόντος, μήτ' οὐδενὸς ἑτέρου τοῦ τὴν ἀλήθειαν ἀντ' ἐμοῦ μαρτυρήσοντος, ἐν στενῷ κομιδῇ τὴν τῆς ἀμηχανίας ὁρῶ μοι περίστασιν ἑστηκυῖαν. Ὄντος γὰρ ἑκατέρου κομιδῇ φορτικοῦ, τοῦ τε σιγῇ τὰς τῆς νῦν ἀκοῆς ἐνεγκεῖν τρικυμίας καὶ τοῦ παραχρῆμα τοὺς τῆς ἀτοπίας ἐλέγχους κομίζειν ὑμῖν, οὐδ' τἀμὰ διαβάλλειν οὐδὲν τῶν ἁπάντων ἐπὶ τῆς ἐρημίας ταύτης κωλύσει, δύσεργός μοι καὶ μάλα δυσέμβολος ἡ ἐπιχείρησις πρὸς ἑκάτερον ἀναφαίνεται. Ἀναιμάκτου γὰρ οὔσης τῆς μάχης, καὶ τῶν λογικῶν ξιφῶν καὶ τραυμάτων τὰς ἀντερείσεις τῆς C ἀσωμάτου ψυχῆς δεχομένης, εὐδιάβολα μὲν διὰ τὸ ἀφανὲς φανεῖται τὰ τροπαῖα, ἀγχίστροφος δ' ἡ τῆς γλώττης διάθεσις, πρὸς τὴν τῆς γνώμης αἵρεσιν καπηλεύουσα τὴν γνώμην τῆς κρίσεως. Ἔπειτα οὐδ' ἔχω πῶς ὀνομάσω τὴν παράταξιν ἐγὼ τοῦ τοιούτου πολέμου. Οὔτε γὰρ μονομαχία τίς ἐστι, δύο καθ' ἑνὸς ὁπλιζομένων γλωσσῶν· οὔτε μὴν στρατευομένων καὶ βλεπόντων ἔξωθεν ἕστηκε πλῆθος, ἵν' ἐμφανὲς ᾖ τῶν ἀγωνιζομένων τὸ στάδιον, ὥσπερ οἷον πολεμικαὶ περιτρέχουσι καὶ περιηχοῦσι σάλπιγγες, τὰ παρακλητικὰ συγκροτοῦσαι τῶν ἐν ὑπαίθροις πολέμων· ὡς ἀναγκάζεσθαί με λοιπὸν ἀμφίστομον τὸ τῆς ἡμετέρας τιθέναι φάλαγγος πρόσωπον τήμερον· ἵν' οὑτωσὶ πρὸς ἑκατέρας τὰς γλώττας ἐφικνῆταί πως καὶ τὰ D ἡμέτερα, νῦν μὲν ἀθλοθέτην καὶ δικαστὴν ἀδέκαστον ἔχοντα τὸν ἀκοίμητον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ τοὺς ἄθλους ἀνύω τούτους· ὕστερον δὲ, καὶ τῶν ὅσοι μὴ πάρεισι νῦν οὐκ ὀλίγους· παραπομποῖς χρησάμενον τοῖς ἡμετέροις γράμμασιν, εἰ χρόνον ἡμῖν παράσχοι Θεὸς βραχείας μέν τινος ζωῆς, ἐλευθέρας δ' οὖν. »

VIII. Ego itaque hunc in modum respondi: « Ne Hercules quidem adversus duos æquis viribus pugnare posset, ut ex veteri proverbio didici. Porro sum hic solus, et vinctus, cui ne tantillum quidem audere per hoc tempus licet. Cogor tamen certare adversus duos, qui audaces linguas et mentes pariter armarunt, et in stadio hoc testibus vacuo quæcunque voluerint loqui et pronuntiare possunt: ubi autem recesserint, ipsis facile erit apud absentes calumniari, dum nec ego adero, nec alius, qui mea vice veritati testimonium perhibeat: unde in magnas rerum angustias et difficultates redactum me video. Nam cum utrumque valde molestum ac grave sit, seu verborum, quæ audivimus, quasi decumanos fluctus cum silentio tolerare, seu extemporalem harum 1059 ineptiarum refutationem vobis afferre, quos nihil quidquam in hac solitudine prohibere poterit, quominus meas res obtrectetis; hinc difficile mihi videtur ac valde arduum, utrumlibet horum aggredi. Quia enim incruenta est hæc pugna, et adversos dialecticorum gladiorum ictus ac vulnera animus incorporeus accipit, tropæa propter suam obscuritatem calumniis facile obnoxia esse videbuntur. Aliunde vero linguæ dispositio ad mentis arbitrium versatilis est, et judicis sententiam corrumpit. Deinde nescio quo demum nomine appellem belli aciem hoc modo instructam. Neque enim est singulare certamen, quandoquidem duæ contra unum linguæ armantur; neque militantium et spectantium ingens extra consistit multitudo, ut palam fiat certantium stadium; quale est illud, quod circumcurrunt et circumsonant bellicæ tubæ, dum classicum canunt et ad aperta bella incitant. Cæterum hodie acies nostra necessario mihi anceps et bifrons quasi instruenda est; ut sic utriusque adversarii sermonem aggredi quomodocunque possim. Et nunc quidem habeo certaminis hujus nostri moderatorem et incorruptum judicem, Dei, propter quem hac in pugna tantum laboris consumo, pervigilem oculum: sed in posterum non pauci ex iis, qui nunc adsunt, ejusdem controversiæ judices erunt, ad quorum me tribunal deducent libri; quos, si mihi brevis quidem, at liberæ tempus vitæ Deus præbuerit, conscribam. »

Θ'. « Τὸ μὲν οὖν τὰ ζητούμενα ὡς ὁμολογούμενα τίθεσθαι, πολλὴν, » ἔφην, « ἀμαθίαν τοῦ δρῶντος κατηγορεῖ, καὶ ἅμα πολύν τε ὀφλισκάνει τὸν τῆς αἰσχύνης ἔλεγχον καὶ μεσημβρινῆς ἀκτῖνος περιφανέστερον. Ἡλίου γὰρ τὴν μὲν οὐσίαν αὐτῷ οὐρανίῳ

IX. Hæc præfatus, responsionem meam his verbis institui. « Quicunque controversam rem tanquam concessam 1060 ponit, is magnum imperitiæ suæ argumentum præbet: et multo dedecore dignus est ignominiaque turpissima, quæ meridianæ lucis

radio clarius pateat. Jam vero tu, cum substantiam solis in cœlesti solo colloces, ejus virtutem seu operationem, quæ per se minime subsistat, ad nos usque descendere concedis. Solarem nempe orbem substantiam esse pronuntias; ejus autem lumen, virtutem seu operationem esse minime per se subsistentem definis. Declarare itaque primo debebas, num sapientes Ecclesiæ doctores, qui nihil dicunt, quod non sit cum scientia conjunctum, ita quoque sentiant; videlicet substantiam solis esse ipsius orbem; lumen autem solare esse operationem minime per se subsistentem, potentiam, et accidens quod suam in nos vim seorsum exserit, ita ut subjecta substantia cum eo ad nos usque non descendat. Secundo declarandum tibi incumbebat, num ex materialibus et sensibilibus substantiis accuratam haurire possimus incorporearum et insensibilium substantiarum cognitionem, et simul divinæ illius substantiæ, quæ omnes illas superat, quamque super omne nomen et omnem intellectum esse audivimus : ita ut quæcunque in hac rerum universitate conspiciuntur miracula, theologicorum materiam suppeditent nominum, a quibus sapientem, potentem, bonum, sanctum, beatum, æternum, judicem, servatorem, etc., Deum denominamus. Et quidem hæc omnia (quibus exigua divini unguenti qualitas demonstratur) creatura quælibet per aspectabilia mundi miracula, unguentarii vasis adinstar, in se ipsa expressit. Et ei, qui super omne nomen est, multa pro beneficiorum ejus varietate indimus nomina. Cum ignorantiæ nostræ tenebras **1061** depellit, lux quidem appellatur; vita autem, cum immortalitatem largitur. Tu vero neque intelligere potes, quam ex aspectabilibus creaturis demonstrationem adducis; neque nosti ea esse supra omnem sensum posita, quorum nobis vis præbere notitiam. Quin imo, cum hæc sensilia videns ignores, insensibilia illa, quæ non vides, multo minus poteris cognoscere. Qui enim fieri istud posset, quandoquidem per ignorantiam simul et fraudem decipere nos conaris? Jam vero libens ex te quærerem, cur ista non intellexeris, quæ sancti Patres diserte affirmant et ubique docent? Et vero ex duobus alterum necessario consequitur. Vel enim loqueris hodie verba e ventre deprompta, ac ea quæ non legisti; et ita velut pueriliter ludentem te despiciemus : vel denique, si legeris, ex duobus rursum alterutrum sequetur. Vel enim a te lecta non intellexisti, quod perspicaciæ defectum arguit : vel intellexisti quidem, at sponte blasphemas. Tuo nempe doctori Palamæ assentiri et obsecundare videris, nec ulla te res habet sollicitum : ideo repellis a te omnem impietatis suspicionem, eamque in Palamam refundis, et ita Endymionis somnum dormis, ratus eam ob causam minori te apud homines infamia, quandiu vives, notatum iri, et in futurum mitiores

ἐγκαθιδρύων ἐδάφει (55) τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ κατιέναι συγχωρεῖς πρὸς ἡμᾶς, ἀνούσιον καθ' ἑαυτὴν, οὐσίαν μὲν τὸν ἡλίου δίσκον ἀποφαινόμενος· ἐνέργειαν δὲ ἀνούσιον, ἐκείνου τὸ φῶς. Ἐχρῆν οὖν σοι δεικνύειν πρότερον μὲν, εἰ καὶ τοῖς σοφοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας, οἳ σὺν ἐπιστήμῃ λέγουσιν ἃ λέγουσι, νομίζεταί τε καὶ συνδοκεῖ τὰ τοιαῦτα· εἶναι δηλαδὴ τὸν μὲν δίσκον οὐσίαν ἡλίου· [P. 667] τὸ δὲ φῶς, ἀνούσιον ἐνέργειαν καὶ δύναμιν καὶ συμβεβηκὸς εἰς ἡμᾶς ἐνεργοῦν ἰδίᾳ, καὶ χωρὶς ὑποκειμένης οὐσίας συγκατιούσης ἄχρις ἡμῶν· ἔπειτα δεικνύειν καὶ εἰ δυνατὸν, ἐκ τῶν αἰσθητῶν καὶ ὑλικῶν οὐσιῶν ἀκριβεῖς καταλήψεις δύνασθαι γίνεσθαι τῶν ἀσωμάτων καὶ νοητῶν, καὶ ἅμα τῆς τούτων ἁπάντων ἐπέκεινα θείας οὐσίας, ἣν ὑπὲρ πᾶν ὄνομά τε καὶ νόημα τῶν ἁγίων ἀκούομεν εἶναι· τὰ δ' ἐν τῷ παντὶ θεωρούμενα θαύματα τῶν θεολογικῶν ὀνομάτων τὴν ὕλην διδόναι, δι' ὧν σοφὸν, δυνατὸν, ἀγαθὸν, ἅγιον, μακάριόν τε καὶ ἀΐδιον, κριτὴν καὶ σωτῆρα, καὶ τὰ τοιαῦτα, κατονομάζομεν· ἅπερ πάντα, ποιότητά τινα βραχεῖαν τοῦ θείου μύρου ἐνδεικνύντα, ἡ πᾶσα κτίσις, διὰ τῶν ἐνθεωρουμένων θαυμάτων, σκεύους τινὸς μυρεψικοῦ δίκην, ἐν ἑαυτῇ ἀπεμάξατο. Καὶ ὁ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα ὢν ἡμῖν πολυώνυμος γίνεται, κατὰ τὰς τῶν εὐεργεσιῶν ποικιλίας ὀνομαζόμενος· φῶς μὲν, ὅταν ἐξαφανίζῃ τῆς ἀγνοίας τὸν ζόφον· ζωὴ δ', ὅταν ἀθανασίαν χαρίζηται. Σὺ δ' οὔθ' ἣν παράγεις ἡμῖν ἐκ τῶν φαινομένων ἀπόδειξιν συνορᾷν ἔχεις, οὔθ' ἃ βούλει γνωρίζειν ἡμῖν ὑπὲρ αἴσθησιν οἶδας. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα βλέπων ἀγνοεῖς· κἀκεῖνα, μὴ βλέπων, οὐκ ἄν ποτε γνοίης· πῶς γὰρ, δι' ἀγνοίας ἄγνοιαν καὶ δι' ἀπάτης ἀπάτην κατασκευάζειν πειρώμενος; Ἡδέως δ' ἄν σε ἐροίμην, πῶς τῶν ἁγίων διαῤῥήδην ταῦτα λεγόντων καὶ διδασκόντων διὰ παντὸς οὐ συνῆκας αὐτός; Δυοῖν γὰρ ἕποιτ' ἂν θάτερον· ἢ γὰρ οὐκ ἀναγνοὺς ὅλως ἀπὸ κοιλίας φωνεῖς σήμερον, καὶ ὡς παίζοντος σοῦ καταφρονοῦμεν· ἢ λοιπὸν ἀναγνόντι σοι δυοῖν αὖθις ἕπεται θάτερον· ἢ γὰρ οὐκ ἔγνως, ὃ τῶν ἀσυνέτων ἐστὶ τεκμήριον· ἢ γνοὺς ἑκὼν βλασφημεῖς, τῷ σῷ διδασκάλῳ πειθόμενος ἀπραγμόνως, ὡς ἔοικε, Παλαμᾷ. Διὸ καὶ πᾶσαν αὐτῷ βλασφημίας ἔννοιαν ἐπιῤῥίπτων τὸν Ἐνδυμίωνος ὕπνον καθεύδεις αὐτὸς, κουφοτέραν σοι διὰ τοῦτο τὴν δίκην, ἐνταῦθα μὲν τῆς τῶν ἀνθρώπων αἰσχύνης ποιεῖσθαι νομίζων, ἐς δὲ τὸ μέλλον τῆς ἀθανάτου κολάσεως· ὥσπερ ἂν, εἰ τῆς ἐκείνου θελήσεως ἐξηρτῆσθαι τὰ πράγματα πέπρωται, καὶ τὸ μένειν ἀθάνατον δύνασθαι δρᾷν τὸ κακόν· μὴ συνιεὶς, ὡς ῥᾷον ἀναλαβεῖν τὴν εὐσέβειαν ἅπερ ἠδίκηται, ἢ τὴν ἀσέβειαν ἔχειν ἅπερ ἠδίκησε. Σὺ μὲν οὖν οὐκ οἶδ' ὃ κρίνεις βέλτιον σαυτῷ καὶ κουφότερον εἰς κακίαν, εἴτε τὴν ἀκούσιον ἄγνοιαν τῶν κακῶν, εἴτε τὸν τοῦ ἀκουσίου σχηματισμόν. Ἐγὼ δὲ οὐκ οἶδ' αὖθις, ᾧ τὴν χείρω δίκην ἐπιῤῥίψω, τῆς τοῦ κακοῦ διανομῆς παραπλησίως [P. 668] ἐφ' ἑκάτερον σχιζομένης. Εἰ μὲν γὰρ ἀγνοῶν ἀμωσγέπως ἀπείρου θεολογίας, ἧττω σοι πάντως τῆς καταδίκης τὴν ψῆφον ὁ τῆς ἀληθείας παρείχετο λόγος. Οὐ

## Variorum notæ.

(55) *In cœlesti solo.* Sic Ovid. *Metamorphos.* lib. I: *Astra tenent cœleste solum.* CAPPERONN.

γὰρ θέλων ἐνόσεις ἄν, ἀλλὰ νοσῶν ἤθελες ἄν. Νῦν δ' εἰς A τὴν θατέρου χώραν καὶ τοῦτο παραδυόμενον (56) μείζω διὰ τὴν ἀναίδειαν τὴν τῆς κακίας κομίζεται ψῆφον. Καὶ ἵνα τὰ πλείω τῶν ἐνταῦθα λέγεσθαι ὀφειλόντων ἐάσω διὰ τὸ μῆκος, ἑνὸς καὶ δυοῖν μνησθήσομαι. Ὁ θεῖος τοίνυν ἐκ Δαμασκοῦ τάδε φησὶν Ἰωάννης· « Ὥσπερ ὁ ἥλιος εἷς μέν ἐστιν, ἔχει δὲ οὐσίας δύο, τοῦ τε φωτὸς, ὃ γεγένηται πρότερον, καὶ τοῦ τῇ κτίσει ἐφυστερίζοντος σώματος (57)· δι' ὅλου τε τοῦ σώματος τὸ φῶς ἀδιαιρέτως ἥνωται, καὶ τοῦ σώματος ἐφ' ἑαυτοῦ μένοντος, πάσης τῆς γῆς ἐφαπλοῦται τοῖς πέρασιν· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, φῶς ἐκ φωτὸς ἄναρχον ὂν καὶ ἀπρόσιτον, ἐν τῷ χρονικῷ καὶ κτιστῷ γενόμενος σώματι, εἷς ἐστι δικαιοσύνης ἥλιος. » Ὁρᾷς πῶς ἑνὸς ὀνόματος δύο φησὶ τὰς ὑποκειμένας οὐσίας B ὑπάρχειν, τὴν μὲν σῶμα, τὴν δ' ἀσώματον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸν δικαιοσύνης ἥλιον Χριστόν· εἰκονίζων μὲν ἐκεῖθεν, ὅσον ἐφικτόν· ὀνομάζων δ' ἀνὰ μέρος ἑκάτερά τ' ἐκεῖνα καὶ τοῦτον, ἥλιον, κατὰ τοὺς τῆς ὁμωνυμίας τρόπους· καὶ δεικνὺς διπλᾶς καὶ τὰς οὐσίας εἶναι κἀνταῦθα κἀκεῖ, καὶ οὐ τὸ μὲν οὐσίαν, τὸ δ' οὔ· οὐδὲ τὸ μὲν ἀνυπόστατον ἐνέργειαν, τὸ δ' ὑφιστάμενον μὲν, ἀνενέργητον δὲ καθ' ἑαυτὸ, διϊσταμένης ἰδίᾳ τῆς ἐνεργείας ἀπείροις τοῖς τοπικοῖς διαστήμασιν. Ὅρα δὴ καὶ τὸν μέγαν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριον (58), φάσκοντα, ὡς « Τοῖς μὲν ἀϊδίοις αὐτός ἐστι φῶς ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἄλλος. Τί γὰρ ἔδει φωτὸς δευτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι· τοῖς κάτω δὲ καὶ περὶ ἡμᾶς πρώτην ἐκλάμπει τὴν τοῦ φωτὸς τούτου δύναμιν. Καὶ γὰρ ἔπρεπε τῷ μεγάλῳ φωτὶ τῆς δημιουργίας C ἐκ φωτὸς ἄρξασθαι, ᾧ λύει τὸ σκότος καὶ τὴν ἐπέχουσαν τέως ἀκοσμίαν καὶ ἀταξίαν· καὶ τοῦτο οὐκ ὀργανικὸν ἀπ' ἀρχῆς ἀναδείξας, οὐδ' ἡλιακὸν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἀλλ' ἀσώματον καὶ ἀνήλιον· ἔπειτα δὲ καὶ ἡλίῳ δοθὲν, καταφωτίζειν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ἄλλοις τὴν ὕλην προϋποστήσας εἰδοποίησεν ὕστερον, ἑκάστῳ τάξιν καὶ σχῆμα καὶ μέγεθος περιθεὶς, ἵνα θαυματουργήσῃ τι μεῖζον, ἐνταῦθα τῆς ὕλης τὸ εἶδος προὐστήσατο. [P. 669] Εἶδος γὰρ ἡλίου τὸ φῶς. Μετὰ δὲ τοῦτο τὴν ὕλην ἐπάγει, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας δημιουργήσας τοῦτον τὸ ἥλιον. » Ἰδοὺ καὶ οὗτος ἕτερον φάσκει τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, καὶ πρὸ τοῦ ἡλιακοῦ μὲν σκεύους καθ' ἑαυτὸ ὑφιστάμενον, ἔπειτα δὲ καὶ ἡλίῳ δοθέν· ἥλιον μὲν D ὀνομάζων τὸ σκεῦος, τὸ δὲ φῶς εἶδος αὐθυπόστατον τοῦ ἡλίου, εἴτ' οὖν οὐσίαν ἀσώματον καὶ ψυχὴν ἐκείνου τοῦ σώματος. Οὐ γὰρ ἂν ἐνήργει καθ' ἑαυτὸ, μὴ ὂν ἀνθυπόστατον· οὐδ' ἂν αὐθυπόστατον ἦν, μὴ ὂν οὐσία. Ὡς γὰρ πᾶσαν οὐσίαν αὐθυπόστατον εἶναι ὁρίζονται πρᾶγμα, οὕτω δὴ καὶ ἅπαν αὐθυπόστατον πρᾶγμα, οὐσίαν. Ἐπεὶ οὖν τὸ εἶδος ἐνταυθοῖ τοῦ ἡλίου, εἴτ' οὖν τὸ φῶς, ὁ ἅγιος καὶ πρὸ τῆς ὕλης (δηλαδὴ τοῦ σκεύους) δείκνυσιν ἔχειν ἔνεργον τὴν

æterni supplicii pœnas esse daturum : quasi vero ab illius arbitrio cunctæ res fatali quadam necessitate penderent, et improbitas immortalitatem hominibus comparare posset. Sane (quod non animadvertis) pietas facilius ea quibus inique privata est recuperabit, quam suæ iniquitatis fructibus impietas potiatur. Ego vero nescio quid tibi magis
1062 expedire putes, quo levior culpa tua videatur; an involuntariam malorum ignorationem, an vero involuntarii peccati prætextum. Rursus nescio utri graviores pœnas infligam, cum hæc diffusa improbitas fere similiter in utrumque dividatur. Si enim theologicarum rerum ignarus quodammodo ab eis abstinuisses, mitiorem damnationis sententiam in te ferret vera et catholica doctrina. Nec enim hunc tuum ignorantiæ morbum voluntas tua, sed voluntatem morbus ipse prævenisset. Jam vero cum in alterius locum id quoque vitii obrepserit, majoris ob hanc impudentiam improbitatis reus habendus es. Et certe, ut plura ex iis, quæ hic dicenda forent, utpote prolixiora, silentio prætermittam, unius et duorum duntaxat SS. Patrum testimonia referam. Primo itaque S. Joannes Damascenus sic loquitur : « Quemadmodum sol unus quidem est, verum duas habet substantias, unam luminis, quod prius factum est, alteram corporis solaris, quod nonnisi post creationem factum est : lumen autem indivisim unitum est per totum solare corpus, quod dum in se manet, in universæ terræ terminos lux expanditur : sic et Christus lumen de lumine, initii expers et inacessum, in temporali et creato corpore factus, unus est Sol justitiæ. » Vides quomodo duas uni nomini subjectas esse asserat substantias, unam corporalem, alteram incorpoream, utpote qui etiam justitiæ solem Christum hac imagine, quantum fieri potest, exprimat, et sigillatim tum duas priores substantias, tum hunc, nempe Christum, pro æquivocorum more solem appellet; declarans insuper duas esse tum in Christo, tum in sole, substantias. Non dicit unam quidem esse
1063 veram substantiam, alteram vero minime : non dicit unam quidem esse operationem subsistentia vacuam, alteram vero esse per se subsistentem et ratione sui minime operativam, quasi operatio seorsum posita infinitis locorum spatiis a substantia distaret. Velim etiam consideres illius verba Gregorii, qui sibi magnum in theologia nomen fecit : « Æternis quidem rebus, inquit, non aliud lumen est præter ipsum Deum. Quid enim secundo lumine iis opus erat, qui maximum habebant? Inferioribus autem et humanis primam hujus luminis vim protulit. Magno quippe lumini conveniebat, opificium suum a lumine auspicari,

## Variorum notæ.

(56) *Id quoque vitii obrepserit;* quod nimirum de rebus theologicis ignarus disserere volueris. CAPPERONN.

(57) *Alteram vero substantiam corporis solaris, quod non nisi post creationem* [*luminis*] *factum est.* Alludit ad Genes. cap. I, ubi lux prima die facta narratur, sol autem nonnisi die quarta formatus. CAPPERONN.

(58) Gregor. Nazianz. orat. 43, quæ est in novam Dominicam. CAPPERONN.

quo tum tenebras tum rudem indigestamque molem ac confusionem depulit. Nec vero, mea quidem sententia, instrumentale illud nec solare ab initio protulit lumen, sed incorporeum quoddam, et a sole minime productum, quod deinceps ad illustrandum terrarum orbem soli datum est. Nam cum aliis in rebus hanc agendi rationem tenuisset, ut materiam prius conderet, ac eam deinde forma convestiret, ordine videlicet, figura, et magnitudine unicuique rei creatæ impositis; hic ut majoris cujusdam miraculi specimen ederet, formam materia priorem produxit (forma enim solis lumen est) ac postea materiam induxit, solem hunc nimirum diei oculum fabricatus. » Ecce sanctus iste doctor aliud a sole lumen asserit, quod ante solare instrumentum per se subsiterit, ac soli deinceps traditum fuerit. Et soli quidem instrumenti nomen tribuit, lumen autem vocat substantialem seu per se subsistentem solis formam, id est substantiam incorporalem, quæ sit illius corporis anima. **1064** Nec enim per se operaretur istud lumen, nisi per se subsisteret; nec per se subsisteret, nisi esset substantia. Nam quemadmodum omnem substantiam definiunt rem per se subsistentem, ita profecto rem omnem per se subsistentem definiunt substantiam. Cum igitur hoc loco sanctus Gregorius solis formam, seu lumen, ante materiam (hoc est ante solare instrumentum) declaret habere per se et ex propria natura exsistentiam et substantiam, operativam ac illuminativam, neque illa solari materia indiguisse, sed hanc potius materiam illuminativa eguisse forma, qua (ut ita loquar) animata substantiaretur; cum, inquam, ita se res habeat, hæc illuminativa forma longe potiori ratione substantia erit, quam solare illud instrumentum; quod veluti per se minime subsistens atque informe sanctus Gregorius materiam esse affirmat. Quapropter necesse est Deum esse substantiam, quæ propria polleat subsistentia, nec ullius plane rei sit indiga. Nam quod altero indiget, naturaliter eo posterius est, quo indiget; et ei necessario inservit, cujus indigum est. Hinc superest, ut alterum altero indigeat. Porro veri ac proprie dicti principii vera est ac genuina proprietas, nulla re indigere, et hujusmodi principium debet proprie esse, et omni eo prius, quod indigum est. Oportet enim ut principium sit hoc ipsum duntaxat, nempe principium, nec ulla re alia indigeat: « Et vero, » ut ait D. Maximus, « sanctæ Trinitatis substantia universarum rerum opifex est, sola simplex, nihil habens admistum dispar sui atque dissimile, rei nullius indiga et immutabilis; omnis autem creatura ex substantia et accidente composita est ac divina semper eget providentia, quippe quæ non sit a **1065** mutatione

A φωτιστικὴν ὑπόστασιν καὶ ὕπαρξιν οἴκοθεν, μηδαμῇ τῆς ὕλης ταύτης δεηθὲν, τὴν δ' ὕλην μᾶλλον τοῦ φωτιστικοῦ δεηθεῖσαν εἴδους, ἵν', ὡς εἰπεῖν, οὐσιωθῇ ψυχωθεῖσα· μᾶλλον ἂν εἴη τουτὶ τὸ φωτιστικὸν εἶδος ἡ οὐσία, ἢ τὸ ἡλιακὸν σκεῦος ἐκεῖνο, ὃ ὕλην εἶναί φησιν, οἷον ἀνείδεόν τε καὶ ἀνυπόστατον. Εἶναι τοίνυν διὰ ταῦτα δεῖ καὶ τὸ Θεῖον οὐσίαν αὐθυπόστατον καὶ ἀνενδεᾶ παντάπασι. Τὸ γὰρ ἄλλου δεόμενον ὕστερον εἶναι πέφυκεν οὗ δεῖται, κἀκείνῳ δουλεύειν ἐξ ἀνάγκης, οὗ ἐστιν ἐνδεές. Καὶ δεήσεται λοιπὸν θατέρου θάτερον. Τῇ δὲ κυρίως ἀρχῇ γνήσιον τὸ ἀνενδεὲς, καὶ κυρίως εἶναι ἀνάγκη, καὶ πρότερον τοῦ ἐνδεοῦς. Δεῖ γὰρ τὴν ἀρχὴν αὐτὸ τοῦτο εἶναι μόνον, ἀρχὴν, καὶ μὴ δεῖσθαι μηδενός. Φησὶ γὰρ καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος· « Μόνη

B ἁπλῆ καὶ μονοειδὴς (59) καὶ ἀνενδεὴς καὶ ἄτρεπτος ἡ δημιουργικὴ τῶν ὅλων οὐσία τῆς ἁγίας Τριάδος. Πᾶσα δὲ κτίσις σύνθετός ἐστιν ἐξ οὐσίας καὶ συμβεβηκότος καὶ ἐπιδεὴς ἀεὶ τῆς θείας προνοίας, ὡς οὐκ ἐλευθέρα τροπῆς. Χρὴ οὖν μήτε συμβεβηκὸς ἐπὶ Θεοῦ λέγειν, μήτε ποιότητα. Τῶν γὰρ συνθέτων ταῦτα. Πάντα δ' ὅσα ἔχει Θεὸς, φύσει ἔχει καὶ οὐκ ἐπίκτητα.» Εἴτ' οὖν οὐσίαν εἴποιμεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἐπὶ Θεοῦ, τῆς οὐσίας ἐκείνης διάφορον, εἴτε ποιότητα συμβεβηκυῖαν οὐσιωδῶς κατὰ σὲ, τὸ σφαλερὸν ἀνίατον. Οὔτε γὰρ δύο οὐσίας δύναταί τις τῶν εὐσεβῶν θεϊκὰς ὀνομάσαι, καὶ δύο ποιητικὰς ἀρχὰς (ὡς ἄνω που δεδειχότες ἔφθημεν ἐν πολλαῖς διδασκάλων ἁγίαις γραφαῖς), οὔτε τῆς θείας οὐσίας ἐκείνης ποιότης ποτὲ νοηθῆναι δύναται διάφορος, ἢ καὶ οὐσιώ-

C δης. Τὸ γὰρ οὐσιῶδες, [P. 670] μέρος οὐσίας φασὶν οἵ τε τῆς Ἐκκλησίας σοφοὶ διδάσκαλοι, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται, καὶ οἱ θύραθεν τῆς ἐπιστήμης τῶν λόγων εὑρεταὶ καὶ κανόνες καὶ στάθμαι. Οὗ γὰρ ἀφαιρεθέντος κολοβοῦται τὸ ὅλον, μέρος ἀνάγκη τοῦτ' εἶναι τοῦ ὅλου. Εἰ οὖν ἡ ἐνέργεια αὐτὴ μέρος ἐστὶ τῆς οὐσίας κατὰ σὲ, ὡς οὐσιώδης, εἰπὲ πῶς ἄλλο παρὰ τὴν οὐσίαν, ἢ πῶς μέρος τοῦ ἀμεροῦς; Εἰ δὲ ποιότης διάφορος, πῶς χωρὶς ὑποκειμένου δύναται νοηθῆναι ἢ φανῆναι; Οὐδὲ γὰρ ἄνευ ὑποκειμένου σχοίη ποτ' ἂν ὕπαρξιν· τὸ δὲ μὴ ὑπάρχον πῶς Θεός; Ὁρᾷς πῶς διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης εἰς ἀθεΐαν ὁ Παλαμᾶς ἐλαύνει τοὺς νῦν ἀμαθεῖς τῆς Ἐκκλησίας προστάτας; Ἔπειτα πῶς διάφορον (60); « Οὐδὲν γὰρ, » φησὶ, « τῶν εἶναι λεγομένων τὸ σύνολον ἔχει τὸ κυ-

D ρίως εἶναι. Οὐκοῦν οὐδὲν τῷ Θεῷ τὸ παράπαν ἐξ ἀϊδίου συνθεωρεῖται κατ' οὐσίαν διάφορον, οὐκ αἰὼν, οὐ χρόνος, οὐδέ τι τῶν τούτοις ἐνδιαιτωμένων. Οὐ γὰρ συμβαίνουσιν ἀλλήλοις ποτὲ τὸ κυρίως εἶναι καὶ οὐ κυρίως. » Καὶ πάλιν· « Ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὢν καὶ τὸ ἀγαθὸς καὶ τὸ Θεὸς καὶ τὸ δημιουργὸς καὶ τὸ ὑπερούσιος καὶ τὸ ἄπειρος καὶ τὸ ἀθάνατος καὶ τὰ τοιαῦτα οὐ λέγομεν οὐσιώδεις διαφορὰς, ἵνα μὴ σύνθετον αὐτὸν ἐκ τούτων δογματίσωμεν, ἀλλὰ προσηγορίας τινῶν μὲν ἐμφατικὰς τῶν θεωρουμένων περὶ αὐτὸν, οὐδενὸς δὲ τῶν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ καὶ

## Variorum notæ.

(59) *Nihil habens admistum dispar sui atque dissimile.* Ita Cicero vertit τὸ μονοειδές; apud Platonem, quod ad litteram sonat, *uniforme*. CAPPERONN.

(60) Tractatu cui titulus: *Ducenta capita*, tom. I, edit. Combefis. Sed ibi paulo aliter jacet hic locus. CAPPERONN.

φύσιν δηλωτικάς. Τινὰ μὲν γὰρ πρέποντα τῇ θείᾳ φύσει σημαίνουσιν, οὐχ αὐτὴν δὲ τὴν φύσιν μηνύουσιν, ὅπερ ἴδιον τῶν οὐσιωδέων καὶ συστατικῶν διαφορῶν. » Καὶ πάλιν· « Πᾶσα οὐσία, τὸν ἴδιον ὅρον ἑαυτῇ συνεισάγουσα, τουτέστιν ὁριζομένη, ἀρχὴ πέφυκεν εἶναι τῆς ἐπιθεωρουμένης αὐτῇ κατὰ δύναμιν κινήσεως, πᾶσα δὲ οὐσιώδης πρὸς ἐνέργειαν κίνησις μεσότης ἐστὶ μετεπινοουμένη μὲν τῆς οὐσίας, προεπινοουμένη δὲ τῆς ἐνεργείας. Καὶ πᾶσα ἐνέργεια, τῷ καθ' ἑαυτὴν λόγῳ φυσικῶς περιγραφομένη, τέλος ἐστὶ τῆς πρὸ αὐτῆς κατ' ἐπίνοιαν θεωρουμένης οὐσιώδους κινήσεως. Ὁ δὲ Θεὸς οὔτε ἀρχή ἐστιν (61), οὔτε μεσότης, οὔτε τέλος. Ταῦτα γὰρ τῶν χρόνῳ διαιρετῶν εἰσι γνωρίσματα· εἴποι δ' ἄν τις, ὅτι καὶ τῶν αἰῶνι συνορωμένων. Ὁ γὰρ χρόνος, μετρουμένην ἔχων τὴν κίνησιν, ἀριθμῷ περιγράφεται· ὁ δὲ αἰὼν, συνεπινοουμένην ἔχων τῇ ὑπάρξει τὴν πότε κατηγορίαν, πάσχει διάστασιν, ὡς ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβών. [P. 671] Εἰ δὲ χρόνος καὶ αἰὼν οὐκ ἄναρχα, πολλῷ μᾶλλον τὰ ἐν τούτοις περιεχόμενα. Ὁ Θεὸς τοίνυν, οὔτε οὐσία ὢν, ἵνα μὴ ἀρχὴ νομισθείη· οὔτε δύναμις, ἵνα μὴ μεσότης· οὔτε ἐνέργεια, ἵνα μὴ τέλος· ἔστιν οὐσιοποιὸς καὶ ὑπερούσιος ὀντότης, καὶ δυναμοποιὸς καὶ ὑπερδύναμος πανσθένεια, καὶ πάσης ἐνεργείας δραστικὴ καὶ ἀτελεύτητος ἕξις καὶ, συντόμως εἰπεῖν, πάσης οὐσίας καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἀρχῆς τε καὶ μεσότητος καὶ τέλους ποιητική. » Ὁρᾷς ὅπως οὔτε κατ' οὐσίαν διάφορον, οὔτε καθ' οἷον δή τινα τρόπον, ποιότητα συγχωροῦσιν οἱ θεῖοι Πατέρες ἐπὶ τῆς θείας δογματίζειν ἐκείνης οὐσίας; « Ὥσπερ γὰρ ἡ μονὰς οὐκ ἄν, » φησὶ, « τμηθείη εἰς μονάδας δύο (ἡ γὰρ εἰς ταῦτα διαιρουμένη οὐκ ἂν εἴη μονὰς, ἀλλὰ δυὰς), οὕτω ἡ ἑνὰς, κατὰ τὴν ἄκραν ἕνωσιν, οὐκ ἂν εἰς δύο διαιρεθείη φύσεις. Οὐ γὰρ ἁπλοῦς ἔσται, φησὶν, ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἔτι τὴν φύσιν, εἴπερ ἐστὶν ἑτέρα παρ' αὐτὸν ἢ ἐν αὐτῷ ζωή. Εἴη δ' ἂν καὶ μείζων αὐτοῦ, καὶ ἐν ἀμείνοσιν ἀσυγκρίτως, ὁ ὡς οὐκ ἔχοντι δοὺς τὴν ζωὴν, εἴπερ ὅλως ἁλοίη λαβών. » Ἀλλ' ὁ ὑμέτερος διδάσκαλος Παλαμᾶς (δεῖ γὰρ ἐκείνῳ περιγράφειν τὰς τῶν τοιούτων αἰτίας κακῶν, οὐ μόνοις ὑμῖν ἐκείνῳ μαθητευθεῖσιν ἐγκαλεῖν) οὐ μεθ' ὑποστολῆς τινος, οὐδ' αἰνιγματωδῶς πως, ἀλλ' ἀναιδῶς καὶ διαῤῥήδην, κυρίως θεότητας δογματίζει τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἅμα ζωὴν καὶ σοφίαν καὶ βούλησιν καὶ φρόνησιν καὶ ἰσχὺν, καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ἀσυγκρίτως ἀμείνω τῆς οὐσίας ἕκαστα, διάφορά τε ὄντα τῆς οὐσίας καὶ ἀλλήλων. Περὶ ὧν καὶ ὁ θεῖος ἔφθη προειρηκὼς Ἀθανάσιος (62)· ὡς « Οἱ ἀσεβεῖς οὐ θέλουσι λόγον καὶ σοφίαν καὶ βουλὴν ζῶσαν εἶναι τὸν Υἱὸν, περὶ δὲ τὸν Θεὸν φρόνησιν καὶ βούλησιν καὶ σοφίαν, ὡς ἕξιν συμβαίνουσαν καὶ ἀποσυμβαίνουσαν. » Καὶ αὖθις ὁ μέγας ἔφησε Μάξιμος (63)· « Μὴ ἕξεις καὶ ἐπιτηδειότητας ζητήσῃς ἐπὶ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀπείρου οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδος, ἵνα μὴ σύνθετον αὐτὴν

A immunis. Hinc in Deo neque accidens esse dicendum est, neque qualitatem: hæc enim compositis entibus conveniunt: sed quæcunque Deus habet, sunt illi naturalia, non autem adventitia. » Igitur sive dicamus hanc Dei operationem in eo esse distinctam a substantia, sive (ut existimas) qualitatem esse substantialiter accidentem, in errorem insanabilem impingemus. Nam piorum nemo duas potest Dei substantias nominare, et duo effectiva principia; ut jam antea multis sanctorum doctorum testimoniis demonstravimus. Neque unquam in Deo excogitari qualitas poterit, quæ a divina substantia distinguatur, aut quæ sit substantialis. Quod enim substantiale est, pars est substantiæ, ut docent tum sapientes Ecclesiæ
B doctores, tum scriptores profani, qui verborum scientiam adinvenerunt; ad quorum proinde canones et regulas ea perpendenda est. Et certe id, quo sublato mutilatur totum, totius partem esse necesse est. Si ergo ipsa operatio, utpote substantialis, ex tua sententia pars est substantiæ, dic nobis qua tandem ratione aliud sit a substantia, aut sit pars illius, quod nullas habet partes? Si vero ista operatio qualitas est a substantia distincta, quomodo sine subjecto intelligi aut conspici potest? Nam sine subjecto exsistentiam habere nunquam poterit. Quod autem non exsistit, quomodo Deus erit? Vides qua ratione, per hanc de divinis operationibus opinionem, imperitos Ecclesiæ antistites in atheismum Palamas impellat?
C Deinde vero qui fieri posset, ut ista divina operatio esset a Dei substantia distincta? Ut enim ait sanctus Maximus, « Eorum quæ esse dicuntur nihil habet omnino proprie esse. Igitur nihil prorsus una cum Deo **1066** intelligi ab æterno potest, quod ab ipso substantialiter differat, non ævum, non tempus, neque quidquam eorum, quæ in ævo aut in tempore exsistunt. Nam ista duo, proprie esse, et non proprie esse, nunquam sibi invicem convenient. » Et iterum: « Cum de Deo dicimus, ipsum esse ens, bonum, Deum, opificem, supersubstantialem, infinitum, immortalem, et alia hujusmodi, non substantiales differentias significamus (ne ipsum ex iis compositum esse prædicemus), sed quasdam
D denominationes, quæ licet denotent quidpiam eorum, quæ circa ipsum Deum considerantur, nihil tamen de ejus substantia et natura delarant. Quædam enim significant, quæ divinæ naturæ congruunt, ipsam vero naturam non designant: quod constitutivis et substantialibus differentiis proprium est. » Et rursus: « Substantia omnis, cum propriam secum importet definitionem, ex natura sua principium est illius motus, qui ei substantiæ saltem de potentia inesse intelligitur.

Variorum notæ.

(61) *Deus neque principium est... neque substantia.* Subintellige, *creatarum rerum more*, prout luculenter explicat idem sanctus Maximus, tom. I, pag. 462 et 463. Ipsummet consule, si lubet. CAPPERONN.

(62) Orat. 4, contra Arian. tom. I, pag. 515, edit. vet. CAPPERONN.

(63) Capitibus de charitate tom. I, pag. 544. CAPPERONN.

Omnis autem substantialis motus ad operationem, medium locum tenet inter substantiam, qua posterior concipitur, et operationem, qua prior intelligitur; et omnis operatio propria sua et formali ratione circumscripta finis est motus substantialis, qui saltem per mentem prius ipsa operatione consideratur. Atqui Deus neque principium est, neque medium, neque finis. Hæ siquidem notæ sunt eorum quæ tempore divisibilia sunt, imo (si quis dicere voluerit) etiam eorum quæ in ævo exsistere considerantur. Nam tempus, cujus motus mensuratur, certo numero **1067** circumscribitur: ævum autem, cum in sua exsistentia includere intelligatur specialem illam categoriam, quæ dicitur *quando*, intervallum et spatium durationis admittit, utpote quod exsistentiæ initium habuerit. Quod si tempus et ævum non sunt sine initio, longe potiori ratione sine initio non erunt ea, quæ in illis comprehenduntur. Itaque Deus, cum non sit substantia, ne principium esse existimetur; neque potentia, ne medium esse putetur; neque operatio, ne finis esse intelligatur; Deus, inquam, entitas est substantiarum creatrix, et supra omnem substantiam posita; omnipotentia est potentiarum effectrix, et supra omnem potentiam posita; habitus est cujuscunque operationis effectivus et fine carens, atque (ut uno verbo complectar omnia) omnis substantiæ, potentiæ, operationis, principii, medii, et finis, causa efficiens. » Vides ut neque secundum substantiam, neque secundum alium quemcunque modum, distinctam qualitatem in divina illa substantia prædicare permittant sancti Patres? « Nam sicut unitas, inquit, in duas unitates dividi non posset (quæ enim unitas ita divideretur, non jam esset unitas, sed dualitas), pariter quod summa unitate unum est, duas in naturas dividi nunquam poterit. Etenim, inquit, universorum Deus non erit amplius natura sua simplex, si vita, quæ in ipso est, aliud ab ipso sit. Præterea Deo major et conditionis incomparabiliter præstantioris esset is, qui Deo ipsi vitam, ut non habenti, dedisset, si omnino accepisse ille deprehenderetur. » Sed magister vester Palamas (horum quippe malorum causa est illi ascribenda, non in vos duntaxat ejus discipulos culpa conferenda) non cum formidine aliqua aut obscuritate, **1068** sed impudenter et conceptis verbis, pravum hoc dogma introducit; quod scilicet, proprie et stricte loquendo, divinitates totidem sint, operatio, vita, sapientia, voluntas, prudentia, fortitudo, et alia generis ejusdem: ita ut horum singula et a se invicem, et ab ipsa Dei substantia distinguantur, qua etiam incomparabiliter sint meliora. De quibus jam prædixerat divus Athanasius ita scribens: « Nolunt, inquit, impii Filium esse Verbum, sapientiam, vivumque consilium; sed contendunt ipsum esse apud Deum pruden-

A δογματίσῃ, ὥσπερ τὰ κτίσματα. Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Θεὸς, φύσει ἔχει καὶ οὐκ ἐπίκτητα. » Καὶ πάλιν· « Ὁ Θεὸς οὐ ποιοτήτων, ἀλλ' οὐσιῶν πεποιωμένων ἐστὶ δημιουργός. » Ὁρᾷς ὡς ἕξεις καὶ διαθέσεις καὶ ποιότητας πάσας ἀλλοτριοῦσι παντάπασι τῆς θείας οὐσίας, διὰ τὸ μὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν συνθέσεως ἄνευ. Ἀλλ' ὁ σὸς Παλαμᾶς οὐ βούλεται τοῦτο, οὐδὲ δύναται γινώσκειν, ὡς τὰ ἐκτὰ πάντα καὶ [P. 672] αἱ ἕξεις αὗται ληπταὶ τοῖς ἔχουσι ποιήμασίν εἰσι, δεκτικοῖς οὖσι τῶν ἔξωθεν ἐπιγινομένων. Καὶ εἰ μὴ λάβοι τις, οὐδ' ἕξει. « Τί γὰρ ἔχεις, » φησὶν, « ὃ οὐκ ἔλαβες; » ὥσθ' ὃ ἔχει τις, ἀλλότριόν τέ ἐστι καὶ ἐπείσακτον· ὥσπερ καὶ τὰ ἔξωθεν οὑτωσί πως ἐπεισιόντα ταῦτα νοήματα τύποι γίνονται καὶ αὐτὰ καὶ παθήματα ταῖς ὑποκειμέναις ψυχαῖς, παθηταῖς οὔσαις
B φύσει. Ἐπὶ Θεοῦ δὲ τὸ ἔχειν τὰ πρὸς ἡμᾶς ὀνομαζόμενα τίμιά τε καὶ ἀγαθὰ, καταχρηστικῶς λέγεται, οὐ κυρίως. Ἀπαθὴς γάρ. Ἢ λεγέτω μοί τις παρελθών· πόθεν καὶ παρὰ τίνος ἔχει λαβὼν πρεσβυτέρου καὶ μείζονος, ἢ τελειοτέρου; Ἦν μὲν γὰρ αὐτὸς ἀεὶ φύσει πάντα τἀγαθά· παρωνόμασται δ' αὐτὰ πρὸς τῶν ἀνθρώπων ὕστερον, ἀφ' οὗ πρὸς ἔννοιαν τῶν ἐνταῦθα καλῶν καὶ τιμίων ἐληλύθεσαν, καὶ διαιρεῖν ἐκ τῆς χείρονος ἔγνωσαν μοίρας. Καὶ οὐρανὸς γὰρ, σφαιρικός τε καὶ ἀεικίνητος καὶ πρὶν ἀνθρώπους εἶναι ὑπάρχων, ὅμως ἔγνωσται καὶ προσωνόμασται πρὸς ἀνθρώπων ὕστερον, ἃ πρότερον αὐτὸς ἦν. « Οἰκτίρμων γὰρ, » φησὶ, « καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος. » Τί τοίνυν; ταῦτα λέγουσιν ἐνεργείας ἔχειν τὴν σημασίαν, ἢ φύσεως; Οὐκ
C ἄν τις ἄλλο τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν εἴποι. Πότε τοίνυν ἐνεργήσας τοὺς οἰκτιρμοὺς ὁ Θεὸς καὶ τὸν ἔλεον ἔσχεν ἐκ τῆς ἐνεργείας τοὔνομα; ἆρα πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς; καὶ τίς ὁ τοῦ ἐλέους δεόμενος; Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν πάντως· ἡ δ' ἁμαρτία μετὰ τὸν ἄνθρωπον. Οὐκοῦν μετὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ τοῦ ἐλεεῖν ἐνέργεια καὶ τοῦ ἐλέου τὸ ὄνομα. Καὶ ὁμοίως ὁ μέγας φησὶν Ἀθανάσιος· « Οὐχ αἱ λέξεις τὴν φύσιν παραιροῦνται· ἀλλὰ μᾶλλον ἡ φύσις τὰς λέξεις εἰς ἑαυτὴν ἕλκουσα μεταβάλλει. Καὶ γὰρ οὐ πρότεραι τῶν οὐσιῶν αἱ λέξεις· ἀλλ' αἱ οὐσίαι πρῶτον, καὶ δεύτεραι τούτων αἱ λέξεις. Ὁ γὰρ Θεὸς, ἁπλοῦς ὢν καὶ ἀσύνθετος φύσει, ἁπλῶς καὶ μονοειδῶς τὰ φύσει πάντα πέφυκεν εἶναι καλὰ ὑπὲρ νοῦν
D καὶ λόγον ἀνθρώπινον. Τὰ δ' ἐν κόσμῳ καλὰ θέσει καὶ οὐ κυρίως εἰσὶ, καὶ εἰκόνες ἀμυδραὶ τῶν ἐκείνου καλῶν. Ἡμεῖς δ' ὑστερογενεῖς ὄντες ὑστερογενῆ καὶ τὰ ἀγαθὰ διδασκόμεθα ὄντα διὰ τῆς πείρας· κἀντεῦθεν καὶ πρὸς Θεὸν τὰ τοιαῦτα ἀνάγοντες ἐκ πάντων αὐτὸν παρονομάζομεν, ἃ ἔστιν αὐτὸς φύσει, καὶ οὐχ ὡς ἐξ αὐτῶν ὁμοίως ἡμῖν συγκείμενος. Ὀνόματα γάρ εἰσι ταῦτα καὶ ῥήματα τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν ὠδίνων, ὅσαι πολυπραγμονεῖν τολμῶσι Θεὸν, ἐν προθύροις αὐλιζομένων τοῦ ἀδύτου, καὶ οὐδὲν μὲν τῶν ἐκείνου ἐξαγγέλλειν ἐχουσῶν [P. 673] τὰ δ' οἰκεῖα πάθη περὶ αὐτὸν καὶ τὰς ἀπορίας τε καὶ διαπτώσεις μηνυουσῶν ἑαυτῶν, οὐδὲ σαφῶς (64), ἀλλὰ

Variorum notæ.

(64) Si legas σαφῶς, vertendum, *non quidem evidenter, sed indiciis quibusdam demonstrant iis qui.* CAPPERONN.

δι' ἐνδείξεων καὶ ταῦτα, καὶ τοῖς ἐπαΐειν καὶ τούτων δυναμένοις. Ἀλλ' ὁ ὑμέτερος διδάσκαλος Παλαμᾶς πάντα τὰ θεοπρεπῆ ὀνόματά τε καὶ νοήματα θεότητας ἀκτίστους νομίζει, διῃρημένας ἀλλήλων καὶ ἀτελεῖ, καθ' ἑαυτὰς, αἷς συνάπτει καὶ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αἰδεσιμότητα αὐτοῦ, καὶ μυρίας καὶ ὅσας δείξομεν, εἰς μέσον προαγαγόντες αὐτὰς τὰς ῥήσεις αὐτοῦ (καθὰ καὶ ἀνωτέρω που πεποιήκαμεν ὀλιγάκις τε καὶ μετρίως), μὴ συνιεὶς τῶν ἁγίων λεγόντων· « Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν, μίαν ἀρχὴν ἄναρχον, ἄκτιστον, καὶ τὰ ἑξῆς, μίαν ἐξουσίαν, μίαν κυριότητα, μίαν βασιλείαν, ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσι γνωριζομένην τε καὶ προσκυνουμένην μιᾷ προσκυνήσει. » Ἰδοὺ γὰρ τὰς πολλὰς ὑφ' ἡμῶν ἀναγομένας τῷ Θεῷ προσωνυμίας ὁ πολὺς Ἰωάννης ἑνὶ συνέκλεισε καὶ μοναδικῷ συμπεράσματι. Εἰ γὰρ ταυτὸν κατά τι φύσει καὶ ἄκτιστον ἔχει τὸ πλῆθος τῶν Παλαμικῶν ἀκτίστων θεοτήτων, οὐ πλῆθος ἂν εἴη τὸ πλῆθος, ἀλλὰ μονάς· καὶ λέληθεν ἄρα ταὐτὸν τῇ οὐσίᾳ φάσκων αὐτὰς, καὶ μὴ νοῶν ὑγιῶς ἃ φησιν ὑγιῶς. Τὸ γὰρ ταυτὸν, οὐχ ἕτερον, οὐδὲ πλῆθος τῇ φύσει τε καὶ οὐσίᾳ. Εἰ δὲ χάριτι, καθάπερ καὶ τοὺς ἀνθρώπους νομοθετεῖ, λέληθεν ἄρα ταὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις φάσκων τὸ πλῆθος τῶν ἀκτίστων τούτων θεοτήτων· καὶ γίνεταί οἱ τὸ ἄκτιστον οὐκ ἄκτιστον, ἀλλὰ κτιστόν. Ἑνίζονται γὰρ τὰ πολλὰ τῷ ταυτῷ τῆς ὑπάρξεως, φύσιν ἐχόντων ἀλλήλοις τῶν μὴ ἑτέριων ἀεὶ συνεῖναι κατὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμότιμον, μὴ παρούσης τῆς ἑτερότητος. Πῶς γὰρ ἂν μιγείη τὰ ἐκ διαμέτρου κληρωσάμενα τὴν ἀντίθεσιν, καὶ ἀεὶ μαχόμενα κατ' αὐτό γε τουτὶ τὸ τῆς ἑτερότητος μέρος; οὐ γὰρ ἂν φθάνει θάτερον θατέρῳ, θᾶττον λόγου παντὸς, λαμπρὸν τὸν τοῦ θανάτου κιρνῶν κρατῆρα. Ὁ γοῦν παρὰ τὴν θείαν οὐσίαν ἄλλας νομοθετῶν ἀκτίστους θεότητας καὶ ἐνεργείας τὸ ἑνιαῖον διέφθαρκε τῆς τοῦ πάντων δημιουργοῦ θεότητος· μηδὲ γὰρ εἶναι τῶν δυναμένων, εἰς ταυτότητα φυσικὴν τὴν ἑτερότητα συνιέναι τῶν θεοτήτων. Οὐκ ἄρα θεότης ἄκτιστος, ἑτέρα παρὰ τὴν θείαν καὶ μόνην τρισυπόστατον οὐσίαν, οὔτ' ἔσται, κἂν πάντες διαῤῥαγῶσι φάσκοντες Παλαμῖται· οὐδὲ θεῶν πλῆθος Ἑλληνικόν. Ὁ γὰρ τὰ θεῖα πολὺς Ἰωάννης, « Εἰ πολλοὺς, » φησὶν, « ἐροῦμεν [P. 674] θεοὺς, ἀνάγκη διαφορὰ ἐν αὐτοῖς. Ὁ μὲν κατὰ πάντα τέλειος, οὗτος ἂν εἴη κατὰ πάντα μόνος Θεός· πᾶς δὲ ὁ τοῦ τελείου λειπόμενος, ἢ κατὰ ἀγαθότητα, ἢ κατὰ σοφίαν, ἢ κατὰ δύναμιν, ἢ ὅλως κατά τι, οὐκ ἂν εἴη Θεός. Πῶς δὲ καὶ πολλοῖς οὖσι τὸ ἀπερίγραπτον φυλαχθήσεται; ἔνθα γὰρ ἂν εἴη ὁ εἷς, οὐκ ἂν εἴη ὁ ἕτερος. Δεῖ δὲ τὸν Θεὸν ἀπερίγραπτον εἶναι καὶ πάντα πληροῦντα. » Σκεπτέον οὖν κἀντεῦθεν, ὅπως ἑνὸς Θεοῦ παντάπασιν ἀναίσθητος καὶ πάσης ἀσύνετος θείας Γραφῆς ὁ Παλαμᾶς ἐμεμενήκει διηνεκῶς, διάφορον οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν ἐς τοὐμφανὲς δογματίζων, καὶ μὴ μόνον μίαν δεικνὺς ἑτερότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπείρους· καὶ μὴ μόνον ἀπείρους, ἀλλὰ καὶ ἀκτίστους· καὶ μὴ μόνον ἀκτίστους, ἀλλὰ καὶ μείζους καὶ ἐλάττους. Ὁ δὲ μείζους καὶ ἐλάτ-

tiam, voluntatem, et sapientiam; quæ velut habitus quidam Deo adveniant, aut ab eo recedant. » Et magnus iterum Maximus ita loquitur : « In simplici atque infinita sanctæ Trinitatis substantia noli habitus et habilitates quærere; ne creaturarum more compositam esse ipsam prædices. Nam quæcunque Deus habet, ex natura sua et non recens adventitia possidet. » Et rursus : « Deus non qualitatum, sed substantiarum qualitatibus affectarum, est creator. » Cernis jam quo pacto habitus, dispositiones et quascunque qualitates a divina substantia ut alienas removeant SS. Patres, eo quod earum nulla sit compositionis expers. Hoc autem tuo non placet Palamæ, qui intelligere non valet, hoc esse de natura omnium habituum et rerum quæ haberi possunt, ut a creaturis habentibus, et ad res extrinsecus advenientes recipiendas idoneis, accipiantur. Nec habebit quis, nisi acceperit. « Quid enim habes, inquit, quod non acceperis? » Ergo quod habet quis, alienum est et ascititium : sicut et quæ extrinsecus hac fere ratione adveniunt hujusmodi cogitationes, notæ **1069** sunt impressæ et passiones, quæ in animabus, tanquam in subjectis ex natura sua patibilibus, recipiuntur. Deus autem, cum nequiquam sit patibilis, non proprie, sed per abusionem, ea dicitur habere, quæ respectu nostri bona et honorabilia nuncupantur. Alioquin huc prodeat quispiam mihi dicturus, a quo antiquiori, majori, et perfectiori, acceptum quid habeat Deus. Ipse enim ex natura sua semper fuit omne bonum. Sed bona temporis progressu ab hominibus denominata sunt, ex quo in cogitationem eorum venerunt, quæ præclara et honorabilia in hac rerum universitate conspiciuntur, et a deterioribus ea secernere decreverunt. Nam cœlum rotundum et jugi motu agitatum erat, etiam antequam homines exsisterent : tamen nonnisi deinceps ab hominibus cognitum est et tale denominatum, quale prius erat. « Miserator enim, inquit, et misericors Dominus, longanimis et multum misericors [1]. » Quid igitur? dicentne his nominibus naturam, an operationem significari? Nemo sane aliud præter operationem his vocibus designari affirmarit. Quandonam itaque misericordiam operatus est Deus, et sic ex illa operatione nomen misericordis habuit? Num antequam homines viverent? Sed quis tunc misericordiæ indigebat? Certe nonnisi post peccatum. Atqui peccatum post hominem fuit. Ergo etiam post hominem miserationis operatio fuit, ut et misericordiæ nomen. Magnus pariter Athanasius ita loquitur : « Non verba naturam tollunt, sed natura potius ad se ipsum verba trahit et commutat. **1070** Nam verba non sunt substantiis priora, sed substantiæ primitus exsistunt, quibus posteriora sunt verba. Deus quippe cum sit ex natura sua simplex et compositionis expers, sim-

[1] Psal. CII, 8; LXXXV, 15; CXLIV, 8.

pliciter etiam et uniformiter est ex natura sua A omne bonum, et omne pulchrum essentiale, supra quam quisquam hominum intelligere possit aut enarrare. Quæ vero in hac rerum universitate pulchra habentur, non ex propria natura, verum dependenter a constituto aliquo, pulchra sunt, et divinæ pulchritudinis nonnisi obscuram imaginem exhibent. Nos autem, posteriores facti, bona quædam exsistere posterius etiam facta, experientia teste discimus: atque exinde ad Deum hujusmodi bona referentes, ex iis omnibus Deum talem denominamus, qualis est ex natura sua: non quod ex illis compositus sit, quemadmodum nobis accidit. Hæc enim sunt nomina et nostrarum cogitationes animarum; quæ cum in adyti vestibulo degant, Dei tamen naturam curiosius audent perscrutari, verum de divinis attributis nihil enuntiare possunt, suas duntaxat passiones et erga Deum affectiones declarant, tum difficultates quas patiuntur et errata in quæ impingunt, non quidem evidenter; sed indiciis quibusdam demonstrant iis qui ea valent intelligere.» Vester autem magister Palamas quæcunque de Deo apte prædicantur, et intelliguntur, totidem divinitates esse increatas, a se invicem distinctas, independentes existimat: quibus Dei judicium et majestatem adnumerat, et alia infinita; quæ, adductis in medium ipsius Palamæ verbis, ostendemus; ut supra, moderate licet et raro, a nobis factum est. Nimirum non intelligit hæc **1071** SS. Patrum verba: «Credimus in unum Deum, unum principium principii expers, increatum etc., unam potestatem, unam dominationem, unum regnum; quod in tribus perfectis personis agnoscitur, et adoratione unica adoratur.» Quas enim Deo tribuimus appellationes plurimas, unica et solitaria conclusione magnus Joannes conclusit. Et vero si multitudo increatarum divinitatum, quas Palamas invexit, habet ex natura sua identitatem, et increatæ rei conditionem, jam illa multitudo non erit multitudo, sed unitas. Hoc igitur non animadvertit Palamas; quod scilicet deitates illas asserat esse quid unum cum substantia: unde non recte intelligit, quæ recte enuntiat. Quod enim idem est, non est aliud, neque multitudo, seu naturam, seu substantiam spectes. Si vero gratia duntaxat, quemadmodum homines, illas divinitates esse quid unum et increatum statuat Palamas, non advertit a se affirmari deitatum hujusmodi increatarum multitudinem esse quid idem cum hominibus: et sic juxta Palamæ sententiam, quod increatum est, non erit increatum, sed creatum. Nam quæ multa sunt, exsistentiæ identitate uniuntur: quandoquidem a natura ita comparatum est, ut quæ diversa non sunt, secum invicem conveniant secundum naturæ et gradus similitudinem, ubi nulla est diversitas. Alias quomodo commiscerentur ea quæ directe ac veluti e diametro sibi invicem opponuntur, et saltem ratione suæ diversitatis nunquam non secum pugnant? Neque enim fieri posset, ut alterum alteri luculentum scilicet interitum jamjam omni dicto citius non pararet. Igitur qui præter **1072** divinam substantiam, increatas divinitates alias et operationes statuit, is omnium creatricis divinitatis unitatem evertit. Namque prorsus impossibile est, ut deitatum diversitas in identitatem naturalem coeat. Itaque nulla fuit nec erit unquam increata divinitas alia, præter divinam et solam substantiam in tribus personis subsistentem; etiamsi Palamitæ istud effutientes disrumpantur. Neque vero admittenda est paganicorum deorum multitudo. Ita enim præclare habet celeberrimus theologus sanctus Joannes Damascenus: «Si plures, inquit, esse deos dixerimus, necesse est ut ipsi inter se differant. Et quidem solus ille omnino et totaliter Deus erit, qui totaliter et omnino perfectus erit: quicunque autem a summe perfecto illo superabitur secundum bonitatem, aut sapientiam, aut potentiam, aut secundum aliud quidpiam, Deus non erit. Deinde vero, si multi sint dii, quomodo incircumscripti manebunt? Ubi enim fuerit unus, ibi alter non erit. Atqui tamen necesse est ut incircumscriptus sit Deus, et omnia repleat.» Igitur hinc etiam considerandum est, quomodo stolidus Palamas, neque sacram Scripturam ullatenus intelligens, manifeste semper censuerit et docuerit, unius Dei substantiam et operationem a se invicem differre, neque unam duntaxat divinitatem admitti a se declaraverit, sed infinitas; nec infinitas solum, sed et increatas; nec tantummodo increatas, sed majores et minores. Porro qui majores et minores increatas deitates introducit, is profecto intervallum quoddam inter eas excogitat. Hoc autem intervallum infinitum esse **1073** non patitur ipsius medii, seu intervalli, ratio formalis. Hæc enim infinitatis natura ejusmodi est, ut gradibus tum superioribus tum inferioribus mensuretur.»

τους δογματίζων ἀκτίστους θεότητας; πάντως διάστημά τι νοεῖ μεταξύ. Τοῦτο δ' ἄπειρον ὁ τῆς μεσότητος εἶναι οὐ δίδωσι λόγος· μηδὲ γὰρ πεφυκέναι τὴν ἀπειρίαν βαθμοῖς καὶ μέτροις τισὶ διακόπτεσθαι. Πῶς γὰρ ἂν (φησὶν ὁ θεῖος Γρηγόριος) μετρηθείη τὸ ἄπειρον, ἵν' ὃ τῶν περατουμένων ἐστὶ, τοῦτο πάθῃ θεότης, βαθμοῖς μετρουμένη καὶ ὑποβάσεσι;»

X. Equidem poteram alia plura SS. Patrum proferre testimonia, quibus constaret, neque operationem, neque ullam qualitatem, neque aliud omnino quidpiam, divinæ substantiæ coæternum et

Γ'. Ἐμὲ δὲ καὶ πλείους μαρτυρίας ἑτέρας ἔχοντα φέρειν ἁγίων, περί γε τοῦ μήτε ἐνέργειαν, μήτε τινὰ ποιότητα μήτε τι τῶν πάντων ἐξ ἀϊδίου συνεῖναι διαφορον δύνασθαι τῇ θείᾳ οὐσίᾳ, καὶ ἅμα τοῖς τῷ Καβασίλᾳ

προτεθεῖσι κενοφωνήμασιν ἐπιφέρειν τὰς τῶν ἁγίων A ἀντιλογίας βουλόμενον, ἐπέσχεν ἐπαγγειλάμενος τὴν ἐκείνων ἀντίῤῥησιν μάλα ἀσμένως ἀκούσεσθαι μετ' ὀλίγον. Αὐτὸς δ' ἐν σπουδῇ μεγίστῃ πεποίηται, πρότερον παρεισενεγκεῖν τὴν συνήθη καὶ κοινὴν καταφυγὴν αὐτῶν ἐν οὐ καιρῷ, τὸ ἐν Θαβωρίῳ λέγω φῶς, ἐνέργειαν ἄκτιστον καὶ θεότητα πρὸς τῶν ἁγίων ὀνομαζόμενον. « Φῶς γάρ, « ἔλεγεν, » ἡ παραδειχθεῖσα θεότης, φησὶν ὁ θεῖος Γρηγόριος, ἐπὶ τοῦ ὄρους. Καὶ ὁ Μελῳδὸς αὖθις τὰς τοιαύτας ἐνεργείας βολίδας γράφει θεότητος. Ἀκτίστου γοῦν οὔσης τῆς θείας οὐσίας, ἄκτιστοι καὶ αἱ βολίδες ἐκεῖναι, παρὰ τὴν οὐσίαν ἄλλο τι οὖσαι. Τὸ γὰρ ἄλλο παρὰ τὴν οὐσίαν οὐκ ἐκείνη, ἀλλ' ἐκείνης. Εἰ γὰρ ταυτὸν ἦν, μεθεκτὴ ἂν ἦν καὶ οὐσία ὁμοῦ ταῖς ἐνεργείαις, B καὶ διαφορά τις οὐκ ἄν ποτ' ἦν οὐδεμία· τοῦτο δ' ἀδύνατον. Ἀμέθεκτος γὰρ τοῖς κτίσμασιν ἅπασι πέφυκεν ἡ οὐσία· καὶ δαιμόνων εὑρημασκο τεινῶν, [P. 675] ἄλλως λέγειν τε καὶ πιστεύειν τοῖς λέγουσι. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἐνεργείας διάφορον εἶναί φαμεν, ἐκποδὼν γινομένης ἁπάσης ταυτότητος. » Καὶ ἅμα παρεισῆγεν ἔνια τῶν Παλαμικῶν δογμάτων ἀπὸ γλώττης καὶ μνήμης, σποράδην μὲν, παρῆγε δ' οὖν, ὁλόκληρον τὴν διάνοιαν σώζοντα καὶ ὡς ἔχουσιν ἐπὶ λέξεως ἀκριβῶς. « Κοινὸν γὰρ » « φησὶ, » δόγμα τῶν ἔξωθεν καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, ἐπὶ ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι λόγον τὴν ἐνέργειαν τῇ οὐσίᾳ. Τὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπιδεχόμενα δύο ἐστὶ, καὶ οὐχ ἕν. Καὶ εἰ δύο, πῶς χωρὶς ἡστινοσοῦν πρὸς ἄλληλα διαφορᾶς; Ἆρ' C οὖν οὐ διενήνοχε τὸ θεᾶσθαι τοῦ θεοποιοῦν; ἢ καὶ θεοποιεῖ πάνθ' ὅσα θεᾶται Θεός; Ἐπεὶ δὲ διενήνοχε, μή τι τουτων ἐστὶ κτιστόν; » Εἶτα ἐπανελάμβανε καθ' ἕκαστα τὸ προγνωστικὸν, τὸ δημιουργὸν, τὴν πρὸς τὸ ἐνεργεῖν ἑτοιμότητα, καὶ τἄλλα. « Ὡς γὰρ ὁ νοῦς, » φησὶ, « τὰς ἐπιστήμας προσλαμβάνων σύνθετος οὐ γίνεται, τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ πολλῷ μᾶλλον, τὸ προγνωστικὸν καὶ πάσας ἁπλῶς τὰς τοιαύτας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας φυσικῶς ἡ θεία φύσις ἔχουσα σύνθετος οὐκ ἔστι. » Καὶ λέγειν φανερῶς τοὺς ἁγίους ἔφασκε μὲν, οὐ παρήγαγε δ' οὔτ' εἰς ὄψιν οὔτ' εἰς ἀκοὴν γραφικῆς οὐδενὸς μαρτυρίας. Καὶ πάλιν· « Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Θεὸς ὢν καὶ ὁ Υἱὸς, οὐκ ἄλλος μὲν καθὸ Θεὸς ἀκτιστός ἐστιν, ἄλλος δὲ καθὸ Υἱός· καὶ καθὸ D μὲν ἄκτιστος Θεὸς, ἴσος κατὰ πάντα τῷ Πατρί· καθὸ δὲ Υἱὸς, μείζονα ὡς αἴτιον ἔχων τὸν Πατέρα, δεύτερος ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς, οὐ δεύτερος Θεὸς, ἄπαγε, ἀλλὰ δεύτερος τῇ τάξει· καθάπερ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος· οὕτω καὶ ἐκ θεότητος ἀκτίστου τῆς οὐσίας θεότης ἄκτιστος ἡ ἐνέργεια· οὐκ ἄλλη μὲν, καθὸ θεότης ἄκτιστος, ἄλλη δὲ κατ' ἐνέργειαν τῷ μὲν ἀκτίστῳ, τῆς οὐσίας μηδὲν διαφέρουσα μηδὲ διαιρουμένη ὅλως· ὡς δ' αἰτίαν ἑαυτῆς ὑπερκειμένην ἔχουσα. Εἶεν. »

ab ipsa distinctum esse posse. Erat etiam in animo, vanis et futilibus Cabasilæ verbis depromptas e SS. Patribus refutationes subjicere. Sed me interpellavit, pollicitus paulo post lubenter se illorum refutationem esse auditurum. Ipse autem omne studium, omnem operam adhibuit, ut prius consuetum et commune Palamitarum effugium nobis importune obtruderet, Thaboricum lumen intelligo, quod SS. Patres increatam operationem et deitatem appellant. « Nam, inquiebat, deitatem in monte ostensam lumen fuisse dicit divus Gregorius. Et iterum Cosmas Melodus hujusmodi operationes fuisse divinitatis ejaculationes scribit. Cum ergo divina substantia sit increata, istæ pariter ejaculationes increatæ sunt, et a substantia distinctæ. Nam quod aliud est a substantia, non est ipsa substantia, sed ad substantiam pertinet. Si enim esset quid idem cum substantia, hæc simul cum operationibus esset participabilis, nec ulla inter eas foret admittenda distinctio. Atqui hoc impossibile est. Nam substantia Dei ex natura sua participari a creaturis non potest: et quicunque aliud vel dicunt vel dicentibus credunt, ii doctrinam a tenebrionibus diabolis inventam **1074** sectantur. Idcirco quippe substantiam Dei ab ejus operatione distinctam esse asserimus, identitate qualibet e medio sublata. » Pariter nonnulla e Palamæ dogmatibus adducebat, quæ hinc inde nullo fere ordine collecta memoriter ipse recitabat: servata nihilo minus integra scriptoris mente, et ejusdem sententiis de verbo ad verbum accuratissime relatis. « Hæc enim communis est, inquit Palamas, tum gentilium tum Christianorum doctrina philosophorum: nempe in simplici et incorporea natura operationem et substantiam ejusdem prorsus esse rationis. Porro quæ sunt ejusdem rationis, duo sunt, non autem unum quid. Quod si duo sint, quomodo nullam inter se haberent differentiam? Num igitur inter se non differunt videre et deificare? An quæcunque Deus videt, etiam deificat? Jam vero quoniam hæc duo differunt, num quid horum creatum est? » Deinde vim Dei præcognitivam, creativam, et ad operandum promptitudinem, et alia sigillatim repetebat. « Sicut enim, inquit, mens, dum scientias acquirit, non fit composita, ita etiam et longe potiori ratione divina natura, cum vim præcognitivam, præintellectivam, et omnes simpliciter hujusmodi facultates et operationes, naturaliter habeat, composita non est. » Et jactitabat quidem istud a SS. Patribus evidenter affirmari: sed nullius e scriptis testimonia proferebat, quæ videre aut audire possemus. Et iterum: « Nam quemadmodum Filius, ex Deo Patre procedens Deus, non alius est a Patre, quatenus Deus est increatus, sed alius est quatenus Filius: et in quantum Deus est increatus, Patri per omnia æqualis **1075** est; sed in quantum Filius, secundus est a Patre; quem majorem se, ut sui causam, agnoscit, non tamen secundus Deus, absit, sed secundus ordine, ut ait magnus Basilius: sic etiam ex increata divinitate, nempe substantia Dei, procedit divinitas increata, nempe operatio: et hæc quidem non est alia a divinitate, quatenus deitas est increata;

sed alia est secundum formalem operationis rationem; et penes increati rationem, a substantia Dei nullatenus differt nec distinguitur; eam tamen, ut sui causam, se ipsa superiorem agnoscit. Esto. »

XI. Quibus ego ita respondi: « Quam jucundus A es, vir optime. Si quando ipse fuisti aut alius quis fuit jucundus mihi, certe hodie multo jucundior mihi accedis, et longe suavior, quam si Lydorum aut Medorum divitias præberes. Quod enim accessionis loco ac veluti obiter contigit, si non alteri cuipiam, at mihi saltem videtur hoc esse præclarissime factum. Nam quæ me jampridem torquebat, quæstionem nullo negotio solvisti, vir optime. Hoc autem ea in re festivum ac jucundum est, quod invitus volentem me mea e difficultate expedieris; idque nobis acciderit, ut tu quidem invito beneficus in eum esses, adversus quem arma educebas: ego vero a viris hostibus acciperem beneficium, a quibus nihil tale accepturum me unquam B esse speravissem. In id enim operis impræsentiarum incumbebam, ut ostenderem tum alias a vobis prolatas fuisse blasphemias, tum penitus negatam Dei Verbi incarnationem: quod sane blasphemiis et hæresibus velut coronidem imponit; cum omnes simul prophetas, apostolos, martyres, doctores, cum sanctis **1076** omnibus synodis, errore deceptos fuisse manifeste arguat. Tu autem nescio an de industria, alterius cujuscunque rei gratia, an obiter nec data opera; cujusmodi multa casu feruntur, arcanis quibusdam rationibus, supra omnem rationem positis; utut sit, multo decentiorem mihi ut vobis obsisterem ansam præbuisti, quam ego mea cura, omni studio ac providentia propria comparare potuerim. Jampridem C enim nihil mihi potius aut antiquius erat, quam illum Palamam velut in flagranti delicto deprehendere, publicis vocibus confitentem ea, quæ occultis rumoribus alias aliter prædicare convincitur: id videlicet intelligo, quod ubique jactitat, omnes sive Christianos sive paganos sapientes numeroso agmine suis a partibus stare. Hoc autem ultro nobis et libere supra omnem exspectationem nostram hodie ob oculos posuisti: atque hoc est quod trito fertur adagio: Adversus te ipsum Bellerophontes. » Nam tria erant, quibus omnium maxime ad vulgus semper decipiendum usus est. Primo quidem Thaboricum ad montem semper confugiens, claritatem et divinam gratiam, quæ D grandi miraculo ibi ostensa est, prava sua explicatione semper corrumpit et calumniatur: idem faciens quod homicidæ, qui apta insidiis loca subeunt, et inconsiderate prætereuntium sanguine luxuriantur: seu potius quod faciunt Barbari prœliis victi, dum ad templa et fana nostra confugiunt, et sacris imaginibus quasi scutis et vallis

A ΙΑ'. Πρὸς δὲ ταῦτα παρελθὼν ἔγωγε, « Ὡς ἡδὺς εἶ, ὦ λῷστε, » ἔφασκον, « καὶ νῦν μᾶλλον εἴπερ ποτὲ, καὶ σὺ μᾶλλον, εἴπερ τις ἁπάντων, ἔμοιγε τήμερον καὶ πολλῷ μᾶλλον, ἡδίων, ἢ εἴ μοι τὰ Λυδῶν καὶ Μήδων παρεῖχες χρήματα. Πάρεργον γὰρ ὂν τὸ συμπεπτωκὸς, ὅμως, εἰ μή τῳ δὴ τῶν πάντων ἄλλῳ, καὶ τοῦτο δὲ τῶν πάνυ τοι καλλίστων ἔμοιγε δοκεῖ. Χρόνιον γάρ μοι λέλυκας ζήτημα, βέλτιστε, λίαν ἀπονητί· καὶ τὸ τοῦ πράγματος χαρίεν, ὅτι καὶ μάλα ἄκων μάλα ἑκόντι· καὶ συμβέβηκεν ἀμφοῖν, [P. 676] σὲ μὲν εὐεργέτην ἄκοντα γίνεσθαι, καθ' οὗ τὰ ὅπλα ἐξῆγες· ἐμὲ δ' εὖ πάσχειν ὑπ' ἀνδρῶν πολεμίων, ὧν οὐκ ἄν ποτε προσεδόκησα· ἐμοὶ γὰρ ἔργον ἦν ἔν γε τῷ παρόντι, τά τ' ἄλλα δεῖξαι βεβλασφημηκότας ἔτι καὶ ἅμα παντάπασιν B ἀρνουμένους τὴν ἔνσαρκον τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίαν, ὃ τῶν αἱρέσεων καὶ βλασφημιῶν κορωνὶς ἐπεφύκει. Πάντας γὰρ ἐν ταυτῷ συλλαβὸν προφήτας, ἀποστόλους, μάρτυρας, διδασκάλους, ὁμοῦ ταῖς ἁγίαις συνόδοις ἁπάσαις, περιφανῶς ἐξηπατημένους δείκνυσι τουτί. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' εἴτ' ἐπίτηδες, ἑτέρου χάριν ὅτου δὴ, εἴτ' ἐκ τοῦ παρήκοντος, οἷα δὴ τὸ αὐτόματον πάμπολλα φέρει μετὰ μυστηρίων τε καὶ λόγων ὑπὲρ λόγον, ὅμως εὐπρεπεστέραν πολλῷ μοι τὴν ἀνθολκὴν ἐπεπράχεις αὐτὸς ἢ κατὰ πᾶσαν ἀγωγὴν καὶ κατεσπουδασμένην πρόνοιαν ἐμήν. Ἃ γὰρ προὔργου παντὸς ἐποιούμην πάλαι πολύν τινα χρόνον ἐπ' αὐτοφώρῳ κατασχεῖν ἐκεῖνον ὁμολογοῦντα δημοσίαις γλώτταις, ἃ λαθραίαις φήC μαις ἄλλοτ' ἄλλως καταγγέλλων ἁλίσκεται πανταχῆ, λέγω δὴ τὸ λέγειν αὐτὸν, ὡς πάντες εἰς τὴν αὐτοῦ συμμαχίαν ποταμηδὸν ἀπαντῶσι σοφοὶ, ὅσοι τε τῶν ἡμετέρων καὶ ὅσοι τῶν ἔξωθεν, ταῦτα φέρων προὔθηκας ἡμῖν παῤῥησίᾳ τήμερον, προσδοκίας ἁπάσης ὑπερβαλόμενος· τοῦτο δὲ τὸ τῆς παροιμίας· κατὰ σαυτοῦ Βελλεροφόντης (65). » Τρία γὰρ ἦν, οἷς μάλιστα κεχρημένος ἁπάντων αὐτὸς παρακρούεται τοὺς πολλοὺς ἀεί. Ἓν μὲν, ὅτι καταφυγὴν ἀεὶ τὸ Θαβώριον ὄρος ποιεῖται, τὴν ἐκεῖθεν θαυματουργηθεῖσαν ἔλλαμψίν τε καὶ θείαν χάριν καπηλεύων καὶ διαβάλλων ἀεὶ, καὶ τοῖς ἀνδροφόνοις ποιῶν παραπλήσια, οἵ γε λόχμας ὑποδυόμενοι τοῖς τῶν παριόντων ἀπερισκέπτως τρυφῶσιν αἵμασιν· ἢ μᾶλλον ὁπόσα κατὰ τὰς μάχας ἡττώμενοι δρῶσιν D οἱ βάρβαροι, τοῖς ἡμετέροις ἱεροῖς καὶ τεμένεσι καταφεύγοντες, καὶ ἀντὶ θυρεῶν καὶ τάφρων καταχρώμενοι ταῖς ἁγίαις εἰκόσι. Τοῦτο δ' εἴ τις μὴ πάρεργον τοῖς ἀνωτέρω λεχθεῖσιν ἡμῖν ἐντετυχηκὼς εἴη, ἔργον Εἰκονομάχων εὑρήσει τὸ σπουδαιότατον λέγω δὴ τὸ τῇ γε τοῦ Σωτῆρος μεταμορφώσει καταφυγῇ κεχρῆσθαι προχείρῳ τῆς ἀτόπου

Variorum notæ.

(65) *Adversus te ipsum Bellerophontes.* Ita effertur hoc proverbium apud Lucianum. Vulgo autem sic efferunt Βελλεροφόντης τὰ γράμματα· *Bellerophontes litteras.* Sæpe *contra se ipsum affert*, qua de re Græcorum fabulam commemorat et docte exponit Erasmus, chiliad. II, centur. 6, proverb. 82. CAPPERONN.

κακίας αὐτοῦ. Καὶ πάντα λοιπὸν διεξήλθομεν ἤδη καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀποτάδην, ὡς ἀνωτέρω που γέγραπται καθ' ἕκαστα ἡμῖν· καὶ οἷς ἔστι βουλομένοις, ἔξεστιν ἐπιέναι. Δεύτερον δ' αὐτῷ κακουργίας μηχάνημα κατὰ τῶν ἀπειροκάλων, ἢ μᾶλλον κατὰ τῆς ἰδίας ψυχῆς, ἐξεύρηται· [P.677] κουρέων δίκην, παμπόλλους ἀνὰ πᾶν ἔτος συνάγειν εἰς τὸ κουρεῖον αὐτοῦ, ὁπόσοι πρὸς τὸ ξέειν καὶ τέμνειν πεφύκασιν ἔχοντες εὐφυῶς, καὶ γραμμάτων γράμματα, καὶ φύλλα φύλλων ἀλλάττεσθαι, ἵνα, τῶν ἀντιῤῥήσεων αὐτοῖς προβαλλομένων, ὡς διαβάλλοντας παρὰ φαῦλον ἐκ τοῦ ῥᾴστου ποιῆται τοὺς ἀντιλέγοντας· ὡς ἀπαγορεύειν τοὺς διώκοντας, ὁμοίως τοῖς τοξεύουσιν ἐς ἀνθρώπους ὑπὸ δειλίας φυγομαχοῦντας, καὶ μηδὲ βραχύ τι μόριον ὥρας στῆναι γοῦν ἐφ' ἑνὸς δυναμένους. Περὶ δὲ τῶν τοιούτων καὶ ὁμοίως δρώντων αἱρετικῶς καὶ ὁ μέγας διέξεισιν Ἀθανάσιος τοῖς ἐπισκόποις Αἰγύπτου καὶ Λιβύης ἐπιστέλλων. « Κατ' ἐνιαυτὸν γάρ, » φησίν, « ὡς οἱ τὰς διαθήκας γράφοντες, συνερχόμενοι καὶ αὐτοὶ, προσποιοῦνται περὶ πίστεως γράφειν, ἵνα καὶ τούτῳ γέλωτα μᾶλλον ὀφλήσωσι καὶ αἰσχύνωνται, ὅτι μὴ παρ' ἑτέρων, ἀλλὰ παρ' αὐτῶν ἐκβάλλεται. Εἰ γὰρ ἐθάῤῥουν οἷς ἔγραφον προτέροις, οὐκ ἂν δεύτερα γράφειν ἐζήτουν, οὐδ' αὖ πάλιν ἔγραφον νῦν, ἀφέντες ἅπερ ἔγραψαν· πάντως τοῦτο μελετήσαντες, ὅτι πάλιν ἀλλάξουσιν, ἐὰν ὀλίγος παρέλθῃ χρόνος, καὶ πρόφασιν λάβωσι τοῦ συνήθως τισὶν ἐπιβουλεύειν. Τότε γὰρ, ὅταν ἐπιβουλεύωσι, μάλιστα προσποιοῦνται περὶ πίστεως γράφειν, ἵν' ὡς Πιλάτος ἐνίψατο τὰς χεῖρας, οὕτω καὶ οὗτοι γράφοντες ἀποκτείνωσι τοὺς εἰς Χριστὸν εὐσεβοῦντας· καὶ ἵν', ὡς περὶ πίστεως ὁρίζοντες, δόξωσιν (ὡς πολλάκις εἶπον) φεύγειν τὸ τῆς ἑτεροδοξίας ἔγκλημα. Ἀλλ' οὔτε λαθεῖν οὔτε φυγεῖν δυνήσονται. Ἕως γὰρ ἑαυτοῖς ἀπολογοῦνται, ἑαυτῶν ἀεὶ κατήγοροι γίνονται· καὶ δικαίως γε. Οὐ γὰρ τοῖς ἐλέγχουσιν αὐτοὺς ἀποκρίνονται· ἀλλ' ἑαυτοὺς, ὡς βούλονται, πείθουσι. Πότε οὖν, τοῦ ὑπευθύνου κρίνοντος ἑαυτὸν, λύσις γίνεται τοῦ ἐγκλήματος; Διὰ τοῦτο γοῦν ἀεὶ γράφουσι, καὶ ἀεὶ τὰ ἴδια μεταποιοῦντες ἄδηλον ἔχουσι τὴν πίστιν, μᾶλλον δὲ φανερὰν ἔχουσι τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν κακοφροσύνην. » Ὁρᾶτε πῶς ὁ μέγας τῆς ἀληθείας ἀγωνιστὴς Ἀθανάσιος σαφέστατα πάνυ παρέστησεν ἡμῖν, ὡς τὰ νῦν πρὸς τοῦ Παλαμᾶ γιγνόμενα τῶν πάλαι γενομένων τῆς κακίας εἰκόνων καὶ ἀρχετύπων μακρὰν ἀποσώζουσι μίμησιν. Ἐῶ γὰρ νῦν λέγειν, οὓς ἐπὶ κακοῖς κακοὺς προσέθηκεν Ὀλύμπους οὗτος. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ χαίρω νῦν, εἴπερ ποτὲ, μᾶλλον ἐγὼ, καὶ ἡδίους μοι νῦν μᾶλλον ὑμεῖς εἴπερ ποτὲ φαίνεσθε, ἄφυκτόν μοι τὸ πάλαι ζητούμενον θήραμα νῦν παραθέντες, ὡς μηκέτι μὴ δεῖσθαι μηδ' ὅλως μήτ' ἐμὲ μαρτύρων, μήτ' ἐκεῖνον ἔχειν ἔτι ἀρνεῖσθαι, μήθ' ἡμᾶς τἀκείνου διὰ μνήμης ἄγοντας, καὶ γινομένους μάρτυρας ἀπαραγράπτους τῶν ἐκείνου βλασφημιῶν· [P. 678] ὡς ἐξεῖναι κἀμὲ τῶν ἐλέγχων ἤδη μὴ πρὸς ἀνέδραστα καὶ ἀστατοῦντα σημεῖα τὴν τοξικὴν μετὰ τῶν βελῶν ἀναλοῦν, μηδὲ τυφλὰ

abutuntur. Porro si quis non obiter aut perfunctorie quæ supra sunt a nobis dicta legerit, is comperiet **1077** hoc opus esse, in quod Iconomachi diligentissime incubuerint; prompte videlicet confugere ad Salvatoris transfigurationem, eaque ad absurdas et pravas opiniones suas facile abuti. Cæterum hæc omnia dicendo jam percurrimus, et supra de iisdem prolixe ac sigillatim scripsimus, quæ qui voluerint legere ac perpendere poterunt. Altera, quam contra rudes et imperitos, seu potius contra propriam animam commolitur Palamas, improbitatis machina hæc est; quod nempe tonsorum in morem quotannis in tonstrinam suam permultos congreget, quicunque ad radendum et secandum idonei sint, et litteras litteris, librorum folia foliis, apprime possint commutare: ut cum prolata fuerint contraria opinioni suæ testimonia, statim adversarios suos velut calumniantes nihili faciat, sicque ipsius oppugnatores incepto desistere cogantur: quemadmodum qui homines ignavos, pugnam fuga detrectantes, neque vel brevissimo saltem horæ spatio ibidem consistentes, sagittis impetunt. De hujusmodi et hac se ratione gerentibus hæreticis magnus Athanasius in epistola, quam ad Ægypti et Libyæ episcopos misit, ita loquitur: « Nam singulis annis, inquit, velut qui pacta scribunt, ipsi quoque conveniunt, et de fide scripto statuere simulant, ut etiam inde potius deridendos se et ignominia notandos præbeant: quippe quorum decreta non ab aliis sed ab ipsis rescindantur. Si enim his, quæ prius definierunt, confiderent certe, secundam fidei non quærerent **1078** conscriptionem; neque rursus nunc scriberent, dimissis iis quæ olim scripserunt; cum utique meditarentur, se post aliquod tempus ea esse immutaturos, ubi scilicet novam insidias aliqui, ut assolent, struendi ansam nacti fuissent. Si quidem tunc in primis cum insidias alicui parant, fingunt se de fide scribere; ut, quemadmodum Pilatus manus lavit, sic et illi scribendo pios Christi cultores interimant; et ut, quod quidem sæpius dixi, tanquam qui definienda fide sint distenti, hæresis accusationem possint declinare. Verum nec latere nec fugere poterunt. Quandiu enim se ipsi sibi duntaxat purgabunt, sui semper accusatores erunt: et merito quidem; cum illis non respondeant, a quibus coarguuntur, sed sibi tantum quidquid voluerint persuadeant. Quis igitur unquam reus absolvitur, qui sui ipsius sit judex? Hinc ergo nunquam cessant scribere; atque ita sua perpetuo decreta mutantes incertam fidem, vel potius certam manifestamque infidelitatem et mentis pravitatem habent. » Magnus, ut videtis, propugnator veritatis Athanasius manifeste prorsus nobis ostendit, Palamam iis quæ nunc agit, antiquas improbitatis imagines et primigenia exemplaria imitando maxime assequi. Jam enim silentio prætermittam quos hic malis malos cumulos ac veluti Olympos imposuerit. Quapropter

majori quam alias unquam lætitia nunc afficior, et si quando gratam mihi rem fecistis, nunc certe multo facitis gratiorem, cum id qu d olim adinstar 1079 prædæ conquirebam, ita mihi offeratis, ut effugere amplius non possit, nec ego jam testibus ullo pacto indigeam, nec ipse negare quæ illi ascribuntur valeat; quemadmodum nec vos, qui opiniones ejus memoria tenetis, et ipsius blasphemiarum testes estis omni exceptione majores. Unde mihi licebit non jam in signa inconstantia et instabilia refutationes nostras quasi totidem tela per artem sagittariam contorquere, nec cæca hosti vulnera infligere, sed manifesta, et quæ indubitatam veritatem præ se ferant. Tertio suis libris passim inserit et prædicat, sibi assentiri multos, ut dictum est, sapientia mirabiles, tum Christianos, tum paganos; quorum omnium nomen aut alto silentio prætermittit, neque quales sint nec quæ dicant explicat; aut quorumdam quidem acervatim nomina recenset, sed quæ aut qualia dicant nullatenus, quod saltem sciam, præmittit aut subjungit: ut illorum nominibus aures auditorum suorum suspensas teneat et conturbet, sicque facillime quidquid voluerit eis persuadeat (qui enim novas introducere voces videtur, a vulgo plane repudiatur), sed eorum dicta reticendo reprehensionem effugiat, quasi minime illis dissona proferret. Hic autem pro unico ac simplici duplex malum perpetrat. Nam et ipse impune blasphemat et illos simul philosophos calumniatur, et tanquam ejusdem secum blasphemiæ reos in medium adducit.

A παρέχειν τὰ τραύματα τῷ ἐχθρῷ, ἀλλὰ σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν. Καὶ τρίτον, ὅτι συχνὰ ταῖς τῶν αὐτοῦ λόγων αὔλαξιν ἐντίθησι καὶ διασπείρει, κηρύττων εἶναι πολλοὺς τοὺς αὐτῷ συμφωνοῦντας, ἐπὶ σοφίᾳ καὶ θαυμαζομένους, ὡς εἴρηται, ὅσοι τε τῶν ἡμετέρων καὶ ὅσοι τῶν θύραθεν. Ὧν ἑκάστων τοὔνομα ἢ σιγῇ παντελεῖ παραπέμπει, μήθ' ὁποῖοί τινες, μήθ' ἃ φασι, διασαφῶν οὐδέν· ἢ λέγει μὲν ἐνίων ὀνόματα σωρηδόν· ἃ δ' εἰσὶν ἃ λέγουσιν ἐκεῖνοι, καὶ οἷα, τὸ παράπαν οὐδὲν οὔτε προτίθησιν, οὔτ' ἐπιτίθησιν, ὅσα γ' εἰδέναι ἐμὲ, ἵνα διὰ μὲν τῶν ὀνομάτων τὰς τῶν ἀκροωμένων ἀναρτῶν καὶ ἀνασοβῶν ἀκοὰς ῥᾷστα καὶ ἀπονητὶ πρὸς τὸ βουλόμενον πειθομένους ἔχῃ B (τοῦ γε καινοφωνεῖν δοκεῖν τοῖς πολλοῖς ἀπεωσμένου δῆθεν παντάπασι), διὰ δὲ τῆς τῶν ῥητῶν ἐκείνων σιγῆς διαδιδράσκῃ τὸν ἔλεγχον, ἅτ' ἐκείνοις ἥκιστ' ἀπᾴδοντα λέγων αὐτός. Καὶ ποιεῖ διπλοῦν ἀνθ' ἁπλοῦ κακὸν, αὐτός τε βλασφημῶν ἀνέγκλητα καὶ ἅμα κἀκείνους διαβάλλων, καὶ φέρων εἰς μέσον ὁμοίως αὐτῷ βλασφημοῦντας.

---

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ
## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
### ΛΟΓΟΣ ΚΓ'.

# NICEPHORI GREGORÆ
## BYZANTINÆ HISTORIÆ
### LIBER VICESIMUS TERTIUS.

*Pergit Gregoras disputare cum Cabasila.*

### CAPUT PRIMUM.

1080 I. Verum nos ipsum non imitabimur, nec improbitatis machinas et fraudes æmulabimur, quandiu saltem solius Dei dextra nobis mentem sanam conservabit. Nam ut contrariorum principiorum contrarii sint effectus, consentaneum esse omnibus patet. Et vero Palamas Græcanicæ omnis litteraturæ imperitus est, et longe remotus ab omni quæ

Α'. Ἀλλ' ἡμεῖς γε οὐκ αὐτὸν μιμησόμεθα, οὐδὲ τὰς τῆς κακίας ζηλώσομεν μηχανὰς, οὔκουν οὐχ ἕως γ' ἂν ἐν τῷ τοῦ φρονεῖν ἡμᾶς καθεστῶτι φυλάττουσαν ἔχωμεν τὴν τοῦ μόνου Θεοῦ δεξιάν. Τῶν γὰρ ἐναντίων ἀρχῶν ἐναντίας καὶ τὰς ἀποβάσεις εἶναι τῶν εἰκότων παντί που δῆλον. Πάσης γὰρ ὢν αὐτὸς ἀσύνετος Μούσης Ἑλληνικῆς καὶ πάσης ἐπιστημο-

νικῆς μαθήσεως (ἧς οἱ μὲν θύραθεν ἔφθησαν παραδόντες σοφοὶ, τῶν τε θείων προστάται δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖθεν παρειληφότες τήν τε γλῶτταν ὥπλισαν ἀσφαλῶς καὶ ἅμα κατ' ἐκλογὴν τὸ μὲν ἐξεταστικόν τε καὶ θεωρητικὸν ἐδέξαντο, ὅσον δ' εἰς δαίμονας φέρει καὶ ἀπωλείας βυθὸν διέπτυσαν, ἐκ τοῦ χείρονος τὸ κρεῖττον καταμαθόντες, καὶ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν ἰσχὺν τοῦ εὐσεβοῦς ποιησάμενοι λόγου) ἀνέδραστον οὗτος ἔσχε λοιπὸν τὴν βάσιν τῆς γλώττης, καὶ ἀπαγεῖς τὰς τοῦ λόγου κρηπῖδας, ἐν ὠμῷ τῷ τόκῳ φάναι τὰς [P. 679] τῆς γαστρὸς ἀναλύσας ὠδῖνας, καὶ τὸ κύημα τῶν πρώτων ἐξαμβλώσας τοῦ λόγου στοιχείων. Διὸ καὶ νοῶν οὐ νοεῖ, καὶ βλέπων οὐ βλέπει, καὶ τὴν ἐγκειμένην ταῖς λέξεσι βουλόμενος μὲν, οὐ δυνάμενος δὲ, συναρμόττειν διάνοιαν ἐκεῖνο σαφῶς ἐπεπόνθει τὸ τοῦ Ἰκάρου. Τά τε γὰρ ἄλλα διαπορθμεύουσι ταῖς ἡμῶν ἀκοαῖς τὸν μακρὸν δολιχεύοντες χρόνον οἱ μῦθοι, καὶ δὴ καὶ Ἰκάρου τινὸς ὑπομνήματα ἔχομεν ἐξ αὐτῶν· ὡς ἐπιθυμήσειεν ὁ μάταιος πτερῶν, ἐπεὶ μὴ ἐβούλετο μήτε γῆν ἐκεῖνος ἔτι πατεῖν· ὁ δὲ καὶ φύσεως ὑπερόρια διὰ θράσους πλεονεξίαν ἤδη ἐπόθει, καὶ ἦν ταῦτα ἐφόδια τἀνδρὶ σφαλερὰ καὶ πρόσω ἢ ὥστε σωφρονοῦντος εἶναι δοκεῖν. Τῆς ὁμοίας εἶναι κακοβουλίας δοκῶ μοι, καὶ ὅπερ ὁ βαρυδαίμων ἄνθρωπος οὗτος ἐπεπόνθει τὰ νῦν. Λέληθε γὰρ τοῖς ὑπὲρ δύναμιν καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξαρτήσας (λέγω δὴ ταῖς τῶν γραφῶν διανοίαις τῶν τε ἡμετέρων σοφῶν καὶ τῶν θύραθεν), κἄπειτα, διὰ ξενίζοντα κρότον ἀμαθῶν ἀκοῶν, ἐνίας τῶν Ἑλληνίδων ἐρανισάμενος λέξεων, αἷς περὶ τὰ σφέτερα αὐτῶν ἐκεῖνοι κέχρηνται δόγματα, καὶ τοῖς θείοις ἀναιδῶς παραμιγνὺς καὶ ὑποσπείρων αὐτὸς δόγμασιν, ἔλαθε κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας σφοδρὸν ἀναῤῥιπίσας κυκεῶνα καὶ θόρυβον καὶ μεταμέλον ὀψέ ποτε λαμβάνειν ὀφείλων, ἐφ' οἷς ἁμαρτάνων οὐκ ᾔσθετο. Ὁ δ' ἐξεμάνη κατὰ τῶν διορθοῦν πειρωμένων ἡμῶν, καὶ ὁρᾷ λοιπὸν ἀκρατῶς μείζω μὲν ἢ κατὰ θηρίου μανίαν παντὸς, ἧττω δ' ἢ κατὰ βούλησιν τὴν αὐτοῦ· καὶ τοῖς μὲν ἄρχουσιν ὑπέρχεται, ποριζόμενος ἰσχὺν ἑαυτῷ, τὴν δ' εὐσέβειαν ἀδικεῖ· κἀκείνων μὲν τὴν εὐμένειαν πραγματεύεται, τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ διωθεῖται· καὶ οὗ μὲν ἡττᾶται, δεινῶς φεύγει· καθ' ὃ δὲ ὑπερέχειν νομίζει, πρὸς τοῦτο συχνὰ καταφεύγει. Ἀληθείας γὰρ σὺν παῤῥησίᾳ δικάζειν ζητούσης, ἡττώμενος φεύγει· μοχθηρίᾳ δὲ γνώμης εὐδοκιμῶν πρὸς διαβολὰς, ταύτης ἀντέχεται. Δικαιοσύνης γὰρ καὶ ἀληθείας κρινούσης, ἣν μὲν ἔφευγε πολλάκις δίκην ἥλω· ἣν δ' ἐδίωκεν, οὐχ εἷλεν.

A scientiam parit disciplina. Eam profani quidem sapientes prius tradiderunt: sed divinorum Ecclesiæ dogmatum patroni acceptam inde suos in usus converterunt: ea scilicet suam tuto linguam armarunt; et delectu habito, quidquid ad contemplationem et indagationem veritatis conferre poterat, susceperunt: **1081** quod autem ad dæmonum cultum et perditionis gurgitem ducebat, respuerunt. Hinc ex pejori meliora pernoscentes, ipsa profanorum imbecillitate piam et catholicam doctrinam corroborarunt. Cum ergo profanarum, ut jam dicebam, scientiarum rudis sit Palamas, instabile de cætero linguæ fulcimentum habuit, et ruinosa maleque compacta sermonis fundamenta. Tum quasi partu immaturo ventris onus parturiendo B exsolvisset, abortivus primorum sermonis elementorum fetus ab ipso editus est. Quapropter intelligendo non intelligit, videndo non videt: cumque sensum dictionibus congruum accommodare vellet, sed non posset, idem illi quod olim Icaro, ut patet, accidit. Nam inter alias, quibus jampridem aures nostræ diu personuerunt, fabulas, hanc quoque de Icaro litterarum monumentis mandatam esse novimus. Is nimirum vanus homo, cum terram calcare amplius nollet, alas expetivit, et ob nimiam temeritatem præscriptos a natura limites transilire cupiebat. Sed valde perniciosum homini fuit hujusmodi adminiculum; quippe quod Icarum ultra ferret quam prudentiæ ratio postulare videbatur. C Æque imprudenti ac malo consilio hic usus esse mihi videtur infelix ille Palamas. Nec enim se animadvertit iis se implicasse, quæ ipsius vires longe superant. Loquor autem de sensu, qui philosophorum tum Christianorum tum gentilium scriptis inest. Deinde propter imperitarum aurium insolentem plausum quasdam Græcanicas dictiones quibus illi ad suorum dogmatum expositionem usi sunt, emendicavit; et eas divinis nostris dogmatibus impudenter immiscet et occulte inserit. **1082** Nec advertit quantam perturbationem, quamque vehementem tumultum in Ecclesia Dei concitaverit. Cum autem peccatorum, quæ a se admissa esse non sensit, tandem aliquando pœnitere ipsum deberet, adversus nos D qui errores ipsius emendare conamur, furere cœpit; et ita de cætero animi est impos, ut feræ omnis furorem superet, licet suam furendi voluntatem needum expleverit. Et principes quidem obsequiose atque assentatorie colit, ut vires sibi comparet; sed injuria pietatem afficit. Et principum benevolentiam captando sibi conciliat; at Dei gratiam expellit. Et id quidem mirum in modum effugit, quo se aliis inferiorem esse animadvertit; ad hoc autem confugit, quo præstare se aliis existimat. Cum enim a veritate, quæ liberum vult ferre judicium, vincatur, eam fugit: sed cum insigni ad calumniandum mentis pravitate polleat, hanc libens amplectitur. Nam justitiæ veritatisque judicio, ubi rei personam sustinuit, sæpius damnatus est: ubi vero actoris partes egit, litem minime obtinuit.

Β'. Ἐγὼ μὲν οὖν (εἰρήσεται γὰρ τἀληθὲς) τὴν ἀρχὴν ἐδεδίειν, μὴ πάντα διαστρέφων ὁ σὸς Παλαμᾶς διαβάλῃ κἀμὲ, βουληθέντα κατὰ καιρὸν ἐνταυθοῖ τοῖς οἰκείοις καὶ συντρόφοις χρήσασθαι ὅπλοις,

II. Ego itaque (dicam enim quod res est) initio timebam, ne tuus Palamas omnia pervertens me calumniaretur, cum hic opportune propriis mihique consuetis uti armis vellem, gentilium intelligo

scientias, quarum usus est in disputationibus. Censeo enim eorum artibus et testimoniis multam demonstrationum nobis vim suppetere. Quoniam vero adversus veritatem profanorum armis, utpote propriis destitutus, instruere se conatur, longe potiori ratione nos inde pro veritate firmissime pugnantes armabimur, qui sumus iis assuefacti et per omnem ætatem huic pugnæ **1083** operam navavimus. Nam linguæ nostræ affinitatem et ingenium potius cognoscemus, quam ipse Palamas nothus, qui profanorum testimoniis adulteratis utitur. Itaque tum ob hanc unicam rationem, tum propter nostrorum theologorum et Ecclesiæ doctorum adhortationem, non pigebit nos his armis instrui adversus istos veluti murorum effractores et sacrilegos scurras, qui monstrosas et insolentes in sententias et errores præ inscitia cæteros abducunt. Unde, si vobis etiam ita visum fuerit, ubi prius de his pauca et quæcunque ad institutum nostrum pertinent, consideraverimus, statim propositum nobis certamen ineamus. Nam si rei controversæ principia firma et idonea præstituerimus, ulterius progredi longe nobis facilius erit, quam si infirma et debilia tantum præstruxissemus.

III. Primum igitur magni et clarissimi Dionysii mentionem faciam, qui duplicem esse theologorum traditionem asserit; unam quidem arcanam et mysticam; alteram vero philosophicam ac demonstrativam: et, «Est, inquit, arcanum cum aperto et declarato connexum. Hoc quidem persuadet et eorum quæ dicuntur veritatem astringit: illud autem efficax est, et in Deo nos fundat atque collocat occultis, quas a nemine docemur, institutionibus.» Magnus vero Athanasius, de hujus vocis «non factus» significatione adversus Arianos disputans, «Interrogent (inquit) gentiles, ut cum audierint ab ipsis, quot significatus habeat hæc vox, «non factus,» intelligant se nec de his quidem, de quibus disserunt, recte nosse interrogare.» **1084** Multum deinde vir iste divinus habet sermonem, quem accuratius discere poterunt quicunque legere illum voluerint. Nam cum impræsentiarum nobis ad ulteriora festinantibus nihil otii sit, pauca saltem divinorum hominum illorum verba hic proponere visum est, quantum scilicet instituti operis ratio a nobis postulat: cætera vero legere volentibus reliquimus, cum semper ampla cunctis ut id faciant data sit potestas. Consonat etiam illis magnus Basilius, ubi ait, dialecticæ disciplinæ facultatem esse instar muri, nec permittere, ut dogmata diripiantur, aut a volentibus facile expugnentur. His fere similia profert divus Chrysostomus, ubi sic loquitur: «Quod spectat ad optimam vitæ institutionem, alterius vita posset nos ad vitæ similis æmulationem inducere. Sed cum anima spuriorum

λέγω δὴ ταῖς τῶν θύραθεν πρὸς τὰς διαλέξεις ἐπιστήμαις, [P. 680] ὡς καὶ τέχναις καὶ μαρτυρίαις, ἐκεῖθεν ἡμῖν τὴν ἰσχὺν περιγίνεσθαι φάσκων τῶν ἀποδειγμάτων. Ἐπεὶ δ' ἄοπλος οἴκοθεν ὑπάρχων αὐτὸς ἐκ τούτων ἑαυτὸν ὁπλίζειν πειρᾶται κατὰ τῆς ἀληθείας, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς ἐς τὸ κράτιστον ταῦθ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζομένους ὁπλίζουσι, τοὺς μάλα συνήθεις τε καὶ ἡλικιώτας. Ἐπιγνωσόμεθα γὰρ ἡμεῖς τὴν τῆς ἡμῶν γλώττης μᾶλλον συγγένειαν καὶ τὸ ἦθος ἢ αὐτὸς νόθος νόθοις χρώμενος τούτοις. Διά γοῦν ἕν γε τοιοῦτο, καὶ πρός γε διὰ τὴν τῶν ἡμετέρων θεολόγων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας παραίνεσιν, οὐκ ὀκνήσομεν οὐδ' ἡμεῖς οὑτωσί πως ὁπλίσασθαι κατὰ τῶν τοιχωρυχούντων καὶ βωμολοχούντων ταυτὶ καὶ εἰς ἀλλοκότους διανοίας καὶ πλάνας ἐξ ἀμαθίας παραγόντων. Εἰ οὖν καὶ ὑμῖν συνδοκεῖ, βραχέα σκεψάμενοι περὶ τῶν τοιούτων πρῶτον, καὶ ὅσα τῇ προκειμένῃ προσήκοντ' ἂν εἴη ἐφόδια, ἔπειτ' ἐς τὸν προκείμενον ἀγῶνα χωρήσωμεν. Ῥᾷοσι γὰρ ἂν εἴη χωρεῖν ἐς τὰ πρόσω, τὰς τῶν ὑποθέσεων ἀρχὰς καὶ προκαταστάσεις ἀνενδεεῖς πηγνυμένοις ἢ ῥαθυμούσας.

Γ'. Διονυσίου τοίνυν ἐκείνου τοῦ πάνυ μεμνήσομαι (66) πρῶτον, διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων παράδοσιν λέγοντος, τὴν μὲν ἀπόῤῥητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικήν· καὶ, «Συμπλέκεται τῷ ῥητῷ τὸ ἄῤῥητον· καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν· τὸ δὲ δρᾷ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις.» Περὶ δὲ τοῦ ἀγενήτου λέγων ὁ μέγας κατ' Ἀρειανῶν ὁ Ἀθανάσιος (67), «Ἐρωτησάτωσαν,» φάσκει, «τοὺς Ἕλληνας, ἵνα ἀκούσαντες πόσα σημαινόμενα ἡ λέξις ἔχει μάθωσιν ὅτι οὐδὲ περὶ ὧν λέγουσιν ἐπίστανται καλῶς ἐρωτᾷν.» Καὶ πολὺν ἑξῆς ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ ποιεῖται λόγον, ᾧ τοῖς ἐθέλουσιν ἐντυχεῖν ἐξέσται μαθεῖν τελεώτερον. Ἡμῖν γὰρ ἥκιστ' ἐν τῷ παρόντι σχολὴν ἄγουσι, διὰ τὴν ἐς τὰ πρόσω σπουδὴν, βραχέα τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν ἐνταυθοῖ προτιθέναι δέδοκται, καὶ ὅσα πρὸς τὸν σκοπὸν ἀφοσιοῦσθαι χρεών· τὰ δ' ἑξῆς τοῖς βουλομένοις παρήκαμεν, ἐξουσίας ἀφθόνου διηνεκῶς ἠνεῳγμένης ἅπασι. Συνῳδὰ τοιγαροῦν καὶ ὁ μέγας ἐκείνοις Βασίλειος φάσκει, ὡς «Ἡ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχός ἐστι τοῖς δόγμασιν, οὐκ ἐῶσα αὐτὰ εὐδιάρπαστα εἶναι καὶ εὐάλωτα τοῖς βουλομένοις.» Τὰ παραπλήσια δὲ καὶ ὁ θεῖος διέξεισι τούτοις Χρυσόστομος, «Πρὸς μὲν βίου,» λέγων, «κατάστασιν ἀρίστην βίος ἕτερος εἰς τὸν ἴσον ἂν ἐναγάγοι ζῆλον. Ὅταν δὲ περὶ δόγματα νοσῇ ἡ ψυχὴ τὰ νόθα, πολλὴ τοῦ λόγου ἐνταῦθα ἡ χρεία, οὐ πρὸς τὴν τῶν οἰκείων ἀσφάλειαν μόνον, [P. 681] ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν πολέμους. Εἰ μὲν γάρ τις ἔχει τὴν μάχαι-

## Variorum notæ.

(66) *Dionysii mentionem faciam.* Locus est in epistola 9 Pseudo-Dionysii ad Titum, sect. 1; quem ad locum vide sancti Maximi et Pachymeræ scholia. CAPPERONN.

(67) D. Athanasii orat. 2 contra Arian. tom. I, pag. 306 edit. antiq. CAPPERONN.

ραν τοῦ Πνεύματος καὶ θυρεὸν πίστεως τοιοῦτον, A ὡς δύνασθαι θαυματουργεῖν κἀκ τῶν τεραστίων τὸ τῶν ἀναισχύντων ἐμφράττειν στόμα, οὐδὲν ἂν δέοιτο τῆς ἀπὸ τοῦ λόγου βοηθείας· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τότε ἄχρηστος ἡ τούτου φύσις.» Ἀλλὰ καὶ ὁ θαυμάσιος τάδε διέξεισι Μάξιμος (68). «Δίχα λογικῆς,» φησί, «δυνάμεως ἐπιστημονικὴ γνῶσις οὐκ ἔστι· καὶ γνώσεως χωρὶς οὐ συνίσταται πίστις, ἀφ' ἧς τὸ καλὸν γέννημα πρόεισιν ἡ ἐλπίς.» Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ θεῖος ἐκ Δαμασκοῦ φησὶν Ἰωάννης· «ὡς εἰ καὶ παρὰ τῶν ἔξωθεν χρήσιμόν τι καρπώσασθαι δυνηθείημεν, οὐ τῶν ἀπηγορευμένων ἐστί. Γενώμεθα δόκιμοι τραπεζῖται (69), τὸ μὲν γνήσιον καὶ καθαρὸν χρυσίον σωρεύοντες, τὸ δὲ κίβδηλον παραιτούμενοι. Λάβωμεν λόγους καλλίστους· θεοὺς δὲ γελοίους καὶ μύθους ἀλλοτρίους τοῖς κυσὶν ἀποῤ B ῥίψωμεν. Πλείστην γὰρ ἐξ αὐτῶν κατ' αὐτῶν ἰσχὺν κτήσασθαι δυνηθείημεν.» Καὶ τί δεῖ μέτροις ἀριθμητικοῖς πειρᾶσθαι συγκλείειν τὰ καὶ αὐτοὺς σχεδὸν ἀριθμητικοὺς παραιτούμενα νόμους; Ὅσα τε δηλαδὴ διεξίασιν, οὓς διελάβομεν καὶ ὧν ἐμνήσθημεν, ἕτερα· καὶ ὅσαπερ οὐδαμῇ διελάβομεν. Οἷς γὰρ οὐκ ἀπέχρησε τὰ κεκομισμένα, τούτοις οὐδ' ὅλας βίβλων ἁμάξας κομίζων τις σύνεσιν κομιεῖσθαι παρασκευάσει· ἢ μᾶλλον, ᾧ μὴ σύνεσιν ἀπέχρησε τοῖς λογισμοῖς ἐνθεῖναι, ἄφυκτον ἀνάγκην εἶναι τοὺς Ἑλλάδι χρωμένους φωνῇ, καὶ τοῖς τῶν συλλαβῶν καὶ στοιχείων ταύτης εὑρεταῖς ἀναφέρειν τὴν μίμησιν, καὶ τάς γε τῶν ἀμφισβητουμένων ἀντιτιθέναι κρίσεις καὶ λύσεις, καθάπερ στάθμαις C καὶ κανόσι τέκτονες καὶ λιθουργοί, τῷ ποτ' ἂν τῶν πάντων οὗτος ἑτέρῳ πεισθείη; οἶμαι τῶν πάντων ἥκιστ' ἄν ποτ' οὐδενί. Τὸν γὰρ τοῖς θείοις Ἐκκλησίας φωστῆρσι τοῦτο δρῶσιν οὐχ ἑπόμενον λόγοις οὐδεὶς ποτε πείσειεν ἄν, οὐ βαρβάρων, οὐχ Ἑλλήνων, οὐκ ἀγγέλων, οὐκ ἀνθρώπων, οὐκ ἀσόφων, οὐ σοφῶν τῶν ὄντων οὐδενός. Πάρεστι τοίνυν σκοποῦσιν ὀρθῶς, οἷς ἐμπάθειά τις ἀχλύος δίκην ἥκιστα ἐνοχλεῖ τῇ ψυχῇ, μηδὲ νοῦ βραδυτὴς τὸ θαῤῥοῦν ἀμβλύνει τῆς γνώμης, ἀδεκάστους φέρειν τὰς ψήφους.

A atque adulterinorum morbo dogmatum laborarit, tunc multa est sermonis et doctrinæ necessitas; non solum ut nostra sint in tuto, sed etiam ut adversus externa bella muniamur. Nam si quis gladium Spiritus et scutum fidei tale habeat, ut miracula edere atque iis editis impudentium ora obstruere possit, sermonis vel doctrinæ auxilio neutiquam opus haberet: imo vero neque tunc inutiles ex natura sua forent.» Sed et mirabilis Maximus alicubi sic disserit: «Sine rationali facultate nulla est scientifica cognitio; et absque cognitione non consistit fides, ex qua progenies præclara, spes videlicet, enascitur.» Agmen claudet divus Joannes Damascenus, qui sic ait: «Si quid profanis e scriptoribus utilitatis percipere possimus, **1085** eam B consectari nullatenus est prohibitum. Probi simus nummularii: genuinum ac sincerum coacervemus aurum; adulterinum vero et scoria plenum respuamus. Sermones præclarissimos assumamus; ridiculos autem deos alienasque fabulas canibus projiciamus. Multum enim roboris contra se nobis ipsi suppeditare poterunt.» Sed quid opus est ut certo numero ea concludere conemur, quæ ipsas ferme arithmeticas leges ferre recusant? Ea intelligo quæ disserunt laudati a nobis SS. Patres, et alia quæ vel commemoravimus, vel alto silentio prætermisimus. Quibus enim non sufficiunt a nobis allata testimonia, iis etiam si solida plaustra libris onusta quispiam adveheret, intelligendi vim afferre C non poterit. Potius dicam: quicunque ex allatis testimoniis non potuit mente comprehendere, inevitabilis hoc esse necessitatis, ut qui Græca utuntur lingua, eos sibi proponant imitandos, qui linguæ hujus elementa et syllabas adinvenerunt, et ad eorumdem judicium controversias illi suas ac lites componendas referant (quemadmodum fabri, et qui scalpendo lapides elaborant, amussi ac regulæ omnia subjiciunt), quisquis, inquam, ineluctabilem hanc necessitatem mente concipere non potuit, cuinam alteri ex omnibus fidem habebit? Nemini unquam omnium, ut opinor. Si quis enim hoc etiam a divinis Ecclesiæ luminibus factitatum non imitetur, huic nemo unquam persuadere poterit, cujuscunque tandem sive Barbarorum, sive Græcorum, sive angelorum, sive hominum, sive imperitorum, sive sapientium sermonibus ad hoc utatur. Igitur quicunque recte et attente rem considerarint, nec ullo affectu, quasi quadam caligine, perturbatum animum, nec ingenii tardidate **1086** alacritatem mentis hebetatam habuerint, his rectum licebit atque incorruptum ferre judicium.

Δ'. Καὶ πρῶτον μὲν δὴ κείσθω ζήτημα τουτὶ ταῖς D παρούσαις χρείαις· εἰ ἐπὶ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως (λέγω δὴ τοῦ Θεοῦ) διαφορὰν ἡντινοῦν δογματίζειν οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐξείη· [P. 682] ὡς τὴν μὲν οὐσίαν ἀμέθεκτον εἶναι κτίσμασιν ἅπασι ἀκομιδῇ («αὐτὴ γὰρ καθ' αὑτήν,» φησίν, «ἡ θεία μετεχομένη τε καὶ λαμβανομένη φύσις ἢ φυρμὸν πείσεται, ἢ τὴν παθητὴν ἐξαναλώσει φύσιν, πρὶν ἂν ληφθῇ· οὐδεὶς γάρ, φησίν, ὄψεται τὸ πρόσωπόν

IV. Et quidem, in hujusce commoditatis articulo, prima hæc proponatur quæstio: utrum in simplici et incorporea natura (de divina loquor) aliquod substantiæ et operationis discrimen statuere liceat; adeo ut substantia quidem a nulla creatura possit ullatenus participari («Divina enim natura, inquit, si ipsa per se ipsam participetur et recipiatur, aut mistionem patietur, aut patibilem naturam absumet, antequam recepta fuerit: nemo quippe videbit

Variorum notæ.

(68) D. Maxim. capitibus theolog. quingentis centuria 2, artic. 74. CAPPERONN.

(69) *Probi simus nummularii.* Hæc sententia ipsi Christo a veteribus tribuitur. CAPPERONN.

faciem meam, et vivet [1]»), operatio vero sola possit ab omnibus creaturis participari: et tamen, quatenus increata est præcise et formaliter, nihil a substantia differat; sed quatenus eam ut sui causam et se ipsa superiorem agnoscit, catenus duntaxat ab ea distet, et in multas dividatur species; nimirum in sapientiam, potentiam, vitam, veritatem, voluntatem, sanctificationem, et sexcenta hujusmodi; quæ manifestius poterunt deprehendere, qui divisiones ejus legerint, et propriis oculis plenam sibi ipsi fidem fecerint.

A μου, καὶ ζήσεται (70) »), τὴν δ' ἐνέργειαν μόνην ἅπασι κτίσμασι γίνεσθαι μεθεκτήν, μόνῳ μὲν τῷ ἀκτίστῳ μηδὲν ἐκείνης διαφέρουσαν· ὡς δ' αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχουσαν ἐκείνην, τούτῳ δὲ διαφέρουσαν· εἶναι δὲ τὴν ἐνέργειαν εἰς εἴδη διαιρουμένην, σοφίαν, δύναμιν, ζωήν, ἀλήθειαν, βούλησιν, ἁγιασμόν, καὶ ὅσα μυρία τοῖς ἐντυγχάνουσι ταῖς αὐτοῦ διαιρέσεσιν ἔξεστι διαγινώσκειν σαφέστερον, ὄψεσιν ἄγουσιν οἰκείαις εἰς πίστιν ἑαυτοὺς ἀκριβῆ.

V. Cum igitur a sanctis doctoribus nostris persuaderi sibi magister vester Palamas nolit, sicut nec vos eidem obsequentes; qui etiam, ut videtur, sanctos Patres accusatis, quod suis in verbis aberrarint: age, cum alios sanctos Patres, ut dictum est, imitemur, tum maxime Justinum, divinum sapientissimumque virum, et magnum pietatis martyrem ac propugnatorem. Nam **1087** inter alios ejus libros ac tractatus unum De monarchia habemus, in quo plurima e gentilibus philosophis, poetis et oratoribus adducit testimonia, quibus isti neque duo, neque plures, sed unum esse Deum aperte confessi sunt. Hoc enim esse verisimile putavit, inimicorum scilicet testimonia majorem apud plurimos fidem mereri. Eadem nos hodie ratione e scientiis profanorum petita testimonia, sicut polliciti sumus, proferemus, repudiata tamen eorum religione. Neque enim ad religionem scientia pertinet; neque hanc potius nobis fore noxiam suspicari debemus, quam alimenta, quæ e Barbaris et alienigenis asportamus. Profanorum autem testimoniis esse subjungenda censemus SS. Patrum dicta quæcunque condidimus et veluti ad mensam opipare instruendam consulto asservavimus. Ostendemus etiam, scriptores profanos, quasi æqualiter effecto concentu, SS. Patribus plane consona proferre, etiam quantum ad verborum significationes: vestrum autem Palamam neque his neque illis concinere, sed ita se gerere, ac si quis ex natura sua valetudinarius, et ad quamlibet operam præ languore ineptus, cujuscunque demum ensem, qui suas vires superet, arripiat; ac deinde, cum aliunde non possit, saltem propriis e carnibus crudivoram sibi mensam apponat, ipse se ipsum male pascens, et ex hisce laboribus suis benevolus et comis ipse sibi convivator simul et conviva fiat, ut jam dictum est, et etiamnum dicetur. Nam de quibus tanto studio tantoque contendebat opere, iis excidit; contra quos autem tantum laboris impendebat ac studii, se iisdem manifeste ludos factum non animadvertit: **1088** quæ damna duo arrogans existimatio sui et inscitia ipsi intulerunt.

Ε'. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐκ τῶν ἁγίων ἡμῶν διδασκάλων οὐθ' ὁ ὑμέτερος ἔγνω πεισθῆναι διδάσκαλος Παλαμᾶς, οὔθ' ὑμεῖς ἐκείνῳ πειθόμενοι, διαμαρτίας (ὡς ἔοικε) λέξεων καταγνόντες, φέρε τούς τε ἄλλους B μιμησόμεθα καὶ ἡμεῖς θείους Πατέρας, ὡς εἴρηται, καὶ δὴ καὶ Ἰουστῖνον τὸν θεῖον καὶ σοφώτατον ἄνδρα, καὶ μέγαν τῆς εὐσεβείας μάρτυρα καὶ ἀθλητήν. Εἶναι γὰρ τῶν ἐκείνου βιβλίων καὶ λόγων καὶ τὸν περὶ μοναρχίας λόγον, ἐν ᾧ πλεῖστας παράγει τὰς μαρτυρίας ἐξ Ἑλλήνων φιλοσόφων, ποιητῶν τε καὶ ῥητόρων, οἷς ὁμολογεῖν εἶναι συνηνέχθη μὴ δύο, μηδὲ πολλούς, ἀλλ' ἕνα Θεόν. Εἰκὸς γὰρ ᾠήθη τοῖς πλείστοις ἀξιοπιστοτέρους εἶναι τὰς τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίας. Καὶ τὸν τοιοῦτον καὶ ἡμεῖς τήμερον τρόπον ἐκ τῆς τῶν θύραθεν ἐπιστήμης τὰς μαρτυρίας ἀγάγωμεν κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν, τὴν σφῶν παρωσάμενοι θρησκείαν. Μηδὲ γὰρ εἶναι τῆς θρησκείας τὴν ἐπιστήμην, μηδὲ βλάβην ἐκεῖθεν ὑφο- C ρᾶσθαι μηδ' ἡντινοῦν, οὐ μᾶλλόν γε ἢ τῶν τροφίμων τὰ πλείω κομιζομένους ἐκ βαρβάρων καὶ ἀλλοφύλων γενῶν· αἷς ἐπενεγκεῖν ἀξιώσομεν αὖθις τὰς τῶν ἁγίων, ὁπόσας καὶ οἵας ἐπίτηδες ἐταμιευσάμεθα τράπεζαν· καὶ δεῖξαι σύμφωνον μὲν ἐκείνους ᾄδοντας μέλος καὶ ἐναρμόνιον κἀν ταῖς τῶν λέξεων σημασίαις· τὸν δ' ὑμέτερον Παλαμᾶν μήτε τούτοις μήτ' ἐκείνοις συνᾴδοντα, ἀλλ' ὅμοιον πάσχοντα, καθάπερ ἂν εἴ τις νοσώδης τὴν φύσιν καὶ χαῦνος ὑπάρχων ἀνὴρ χρείας ἡστινοσοῦν, εἰληφὼς ὁτουδήποτε μάχαιραν τῆς οἰκείας δυνάμεως ὑπερτέραν, ἔπειτα μὴ δυνάμενος ἄλλοθεν, ἐκ τῶν οἰκείων σαρκῶν ὠμοβόρον ἑαυτῷ παρεθεῖ τράπεζαν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἑστιῶν μοχθηρῶς, κἀκ τοιούτων φιλοφρονούμενος πόνων, [P. 683] ἑστιάτωρ καὶ δαιτυμὼν ἐν D ταυτῷ γινόμενος αὐτὸς ἑαυτῷ, ὥς γε εἴρηταί τε καὶ εἰρήσεται. Ὑπὲρ γὰρ ὧν ἠπείγετο, τούτων ἐκπέπτωκε· καθ' ὧν δ' ἐπόνει, τούτοις δ' ἔλαθεν ἄθυρμα γεγονὼς προφανές· ἀμφοῖν, οἰήσεως ἅμα καὶ ἀμαθίας, ἑκατέροιν ἐκείνοιν αὐτῷ γενομένοιν αἰτίοιν.

VI. Plotinum itaque primo audiamus, de Dei substantia et operatione ita disserentem; « Si

Ϛ'. Πλωτίνου τοίνυν ἀκουσώμεθα πρώτου, περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας Θεοῦ τάδε διεξιόντος· « Εἰ

[1] Exod. xxxiii, 20.

## Variorum notæ.

(70) *Nemo enim videbit faciem meam, et vivet.* Exod. xxxiii, v. 20, ubi sic habetur apud τοὺς LXX, οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται. *Non enim videbit homo faciem meam, et vivet.* In Vulgata Latina: *Non enim videbit me homo, et vivet.* Quod magis Hebraicam ad veritatem accedit. Capperon.

ὑποθοῖτό τις (φησὶν) ἐλέσθαι τὸν Θεὸν ἀλλάξασθαι τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, μήτ' ἂν ἄλλο τι γενέσθαι βουληθῆναι, μήτ' ἂν ἑαυτῷ μέμψασθαι, ὡς ὑπ' ἀνάγκης τοῦτο ἦν. Ἔστι γὰρ ὄντως ἡ ἀγαθοῦ φύσις θέλησις αὐτοῦ· ὅτι μηδὲν ἦν ἄλλο, ἵνα πρὸς ἐκεῖνο λεχθῇ. Εἰ μὲν οὖν εἴη τις ἐνέργεια ἐν αὐτῷ, καὶ τῇ ἐνεργείᾳ θείημεν αὐτὸν, οὐδ' ἂν διὰ τοῦτο εἴη ἕτερος αὐτοῦ, καὶ οὐκ αὐτὸς αὐτοῦ κύριος, ἀφ' οὗ ἡ ἐνέργεια· ὅτι μὴ ἕτερον ἐνέργεια καὶ αὐτός. Ἐπεὶ γὰρ οὐσία καὶ ἐνέργεια ἐκεῖ ἐλέγετο, δύο πως ὄντα, ἐκ τῆς ἐνεργείας ἐδίδου τὴν ἔννοιαν τοῦ Κυρίου· τοῦτο δ' ἦν τῇ οὐσίᾳ ταυτόν. Διὰ τοῦτο καὶ οὐ χωρὶς ἐγένετο τὸ κύριον εἶναι, ἀλλ' αὐτὸ ἑαυτοῦ κύριον ἐλέγετο. Οὐ γὰρ δύο ὡς ἓν, ἀλλ' ἕν. Ἢ γὰρ ἐνέργεια μόνον, ἢ οὐδ' ὅλως ἐνέργεια. Εἰ δ' οὐσίαν ἄνευ ἐνεργείας τις λέγοι, ἐλλιπὴς ἡ ἀρχὴ καὶ ἀτελὴς ἡ τελειοτάτη πασῶν ἔσται. Καὶ εἰ προσθείη ἐνέργειαν, οὐχ ἓν τηρεῖ, ἀλλ' ἠλάττωσε τῇ προσθήκῃ. Εἰ οὖν τελειότερον ἡ ἐνέργεια τῆς οὐσίας, τελειότερον δὲ τὸ πρῶτον, πρῶτον ἂν ἐνέργεια εἴη. Ἐνέργεια δὲ, οὐ δουλεύουσα οὐσίᾳ, καθαρῶς ἐστιν ἐλευθέρα. Καὶ οὕτως αὐτὸς παρ' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, εἴτ' οὐσίαν εἴποις, εἴτ' ἐνέργειαν. Οὐ γὰρ δύο, ἀλλ' ἕν. Πῶς γὰρ ἂν εἴη βούλησις ἐξ οὐσίας ἀνενεργήτου; οὐχ ἕτερον ἄρα τῆς οὐσίας οὐδέν. Φύσις οὖν ἁπλῆ, καὶ ἐνέργεια μία, καὶ οὐδὲ τὸ δυνάμει ἔχουσα ἄλλο, ἄλλο δὲ τὸ ἐνεργεῖν, πῶς οὐκ ἐλευθέρα; Οὐδὲ γὰρ πεφυκέναι λέγοιτ' ἂν ἐνεργεῖν, ἄλλης οὔσης τῆς οὐσίας, καὶ τῆς ἐνεργείας ἄλλης. »

A quis, inquit, supponeret velle Deum suam commutare naturam, neque tunc aliud fieri Deus vellet, neque id sibi vitio daret, quod necessario talis esset. Nam boni natura est revera Dei voluntas : quia nihil esset aliud, cujus habita ratione Deus velle diceretur. Si quis igitur esset in eo actus, et eum esse in actu poneremus, non ideo esset alius a se ipso, nec ideo non esset sui dominus, a quo actus procederet : quoniam aliud non est actus, et aliud ipse Deus. Cum enim ibi substantia et actus esse quadamtenus duo dicerentur, ex actu ipso ideam alicujus domini darent. Hoc autem, quod domini rationem haberet, esset idem cum substantia. Ideo, esse dominum, non esset quid separatum ac divisum ; sed idem sui ipsius domi- B nus diceretur. Non enim duo ut unum, sed re ipsa unum forent. Aut enim actus duntaxat, aut nullo modo actus esset. Quod si quis absque actu, seu operatione, substantiam esse dixerit, tunc substantia, quæ principium est, in aliquo deficiet; et quæ omnium est perfectissima, erit imperfecta. Jam vero si quis ei substantiæ actum seu operationem addat, non servat unitatem; sed hocce additamento substantiam imminuit. Si ergo actus perfectior sit substantia, et aliunde quod primum est, illud quoque sit perfectius, sequitur actum esse quid primum. Actus autem substantiæ non inserviens est pure liber. Et sic ipse a se ipso Deus est, sive substantiam dicas, sive actum. Nec enim duo sunt, sed unum quid. Et vero quomodo volitio procederet a substantia, **1039** quæ actu et efficacia careret? Ergo nihil aliud est actus præter substantiam. Itaque natura simplex, et actus unicus, in quo aliud non est esse in potentia, et aliud esse in actu, quomodo non erit liber? Nec enim diceretur Deus ex natura sua esse in actu, si aliud esset ipsius substantia, et aliud actus seu operatio. »

Ζ'. Φησὶ δὲ καὶ Ἀριστοτέλης, ὅτι « Τὸ ἐξ ἀνάγκης ὂν κατ' ἐνέργειάν ἐστι καὶ ἀΐδιον καὶ χωρὶς δυνάμεως (71), εἴτουν αὐτοενέργεια καὶ πρώτη οὐσία. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἕκαστον τῶν ὄντων, ὧν ἔργον τί ἐστιν, ἤτοι ἐνέργεια, ἕνεκα τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐστι. Θεοῦ δ' ἐνέργειά ἐστιν ἀθανασία, ὅπερ ἐστὶ ταυτὸν εἰπεῖν ζωὴ ἀΐδιος· ὥστε ἀνάγκη τὸν Θεὸν κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν, εἴτουν ἐνέργειαν. » Ὁρᾷς τὰς μαρτυρίας, σὺν ἐπιστήμης εὐροίᾳ προενεχθείσας, καὶ ὅσην αὐτόχρημα τοῖς περὶ Θεοῦ λεγομένοις [P. 684] πρὸς τῶν σοφῶν διδασκάλων ἡμῶν καὶ φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας τὴν συμφωνίαν ἔχουσιν· ὡς ταυτὸν ἐπὶ Θεοῦ σαφῶς οὐσία τε καὶ ἐνέργεια, μηδὲν οὐδαμῶς διαφέροντα· καθάπερ καὶ ἡμῖν ἀνωτέρω λαβοῦσιν εἰς μῆκος ἐκτέθειται· Ἀθανασίου φημὶ, Βασιλείου, Κυρίλλου, καὶ Θεοδώρου, τοῦ τὴν εἰκονομαχίαν ἐλάσαντος σοφωτάτοις ἐκ μέσου λόγοις, ὡς Ἀθηναῖοι πάλαι τὸ Κυλώνιον ἄγος (72) ἐξ

C VII. Aristoteles etiam ita loquitur : « Quod necessario est, actu est et æternum et absque potentialitate, seu potius est ex natura sua et per se actus sive operatio, et prima substantia. » Et alibi : « Unumquodque entium, quorum est aliquod opus proprium, seu operatio, est propter suum opus. Porro Dei operatio est immortalitas; quod idem est ac si dicas, est vita æterna : ita ut Deus necessario sit æterna motio seu operatio. » Vides testimonia, cum facili expeditaque scientia hæc usque prolata. Cernis quantum re ipsa consona sint iis quæ sapientes nostri doctores et Ecclesiæ lumina de Deo disserunt; nempe in Deo substantiam et actum, seu operationem, esse manifeste unum quid, nec ullatenus a se invicem differre; D quemadmodum et supra fusius exposuimus. Porro cum sapientes nostros doctores dico, loquor de sanctis Athanasio, Basilio, Cyrillo et Theodoro,

## Variorum notæ.

(71) *Absque potentialitate.* Nostri sic in scholis loquuntur; non quod impotens sit Deus, sed quod non habeat meram potentiam ab actu suo distinctam et separatam. CAPPERONN.

(72) *Cyloniæ cædis labem.* Cylo nobilis Atheniensis, et in Olympicis victor, ex falsa Delphici oraculi interpretatione Athenarum arcem occupavit, tanquam tyrannum acturus. Tum Athenienses ipsum ejusque socios ibi obsessos oppugnarunt. Cylo autem et ejus frater clam aufugerunt; cæteri fame consumpti, supplices ad aram quæ erat in arce confugerunt. Sed eos inde abductos interea erant in quibus commissa erat urbis custodia. Quosdam etiam in ipso transitu et prope deorum altaria se-

qui Iconomachorum hæresin sapientissimis suis libris e medio sustulit, sicut Athenienses olim Cyloniæ cædis labem Athenis exegerunt. Et vero cum sanctorum illorum libros præ manibus haberem, tunc eorum verba palam ob oculos ponebam. Hic autem ea non apposui, supervacaneum quid facturum me ratus, si eadem ubique similiter exhiberem. Qui enim ea repetere voluerint, quæ paulo ante hocce **1090** in opere nostro scripsimus, iis facile fuerit legere quæ fuse supra exposuimus, ubi de dictis et factis in prædatoria illa synodo Palamitica egimus. Verum, inquam, deficiet me tempus, si totidem et similia hic proferre voluero.

A 'Αθηνῶν. Τότε μὲν γὰρ ἐγὼ τῶν ἁγίων ἐκείνων βίβλους σχὼν ἀνὰ χεῖρας ὑπ' ὄψιν ἦγον λαμπρῶς τὰ λεγόμενα· ἐνταυθοῖ δ' οὐ παρέθηκα, περιττὸν ἡγησάμενος πανταχοῦ τὴν ὁμοίαν ἔκθεσιν δρᾷν. Εἶναι γὰρ τοῖς βουληθεῖσι ῥᾴδιον, ἀναδραμοῦσι μικρὸν τῆς ἡμῶν ταυτησὶ διάστημα συγγραφῆς, ἐντυχεῖν· εἰς πλάτος ἡμῖν εἰρημένου αὐτοῖς, ἔνθα λαληθέντα τε καὶ πραχθέντα παρὰ τὴν ληστρικὴν ἡμῖν ἐκείνην ἐκτέθειται σύνοδον. 'Αλλ' ἐπιλείψει με (εἶπον) τὰ παραπλήσια κομίζειν ὁ χρόνος ἐθέλοντα.

VIII. Quoniam tamen sancti Patres humanam mentem esse Dei imaginem asserunt, multisque in locis ipsum Deum vocant mentem; et præterea, unum, ens, mentem, voluntatem, inter divina nomina locum habere didicimus, agedum perpendamus, quid de his quoque ex artis suæ præceptis disserant linguæ nostræ periti moderatores ac magistri. Hæc enim in eamdem scientificam artis methodum et cognitionem nos ducent, ac illa quæ prius de substantia et operatione, itemque de simplicis illius substantiæ singularitate et unitate diximus. Statim igitur Plotinus iterum sic loquitur: « Si quis hujus universi dispositionem appellet providentiam, id ita intelligat, ut ante hancce rerum universitatem exstiterit mens, a qua et per quam hoc universum factum est. Itaque si ante omnia exstitit mens, quæ est omnium principium, sane omnia non erunt fortuita. » Et rursus hæc dicit: « Simplex est mentis seu intellectus substantia, nec aliud est intellectio, et aliud intellectus. Qui enim aliter loquuntur, ipsi substantiæ addunt quidpiam, sicut oculis visionem. Hæc igitur omittenda est additio in simplici natura, quæ aliunde nulla ope indiget. Quidquid enim addideris, hoc sui additamento naturam nullius indigam imminuet. » Cumque hac re super multis in locis multa disseruisset Plotinus, subjungit Platonis testimonium, qui hanc sententiam suo calculo confirmet, **1091** et dicat, intellectionem esse intellectum seu mentem. « Mens enim, inquit, sine intellectione amens esset. » Pariter Aristoteles, « Perfecta mens, inquit, est etiam per se et ex natura sua actus, seu operatio, et in ea idem sunt substantia et actus. Vel nullam patitur mutationem, cum aliud non sit ejus substantia, aliud ejus operatio. » Et hæc quidem illi scriptores profani dixerunt.

H'. Ὅμως καὶ ἐπεὶ τὴν εἰκόνα Θεοῦ φασιν οἱ θεῖοι Πατέρες τὸν νοῦν, πολλαχῇ δὲ καὶ νοῦν καλοῦσιν αὐτὸν, καὶ πρό γε τῶν θεοπρεπῶν ὀνομάτων
B ἐμάθομεν εἶναι τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν βούλησιν, φέρε σκεψώμεθα, τί καὶ περὶ τούτων τεχνολογοῦσιν οἱ τῆς ἡμετέρας γλώττης ἐπιστήμονες ἁρμοσταὶ καὶ παιδευταί. Ἐς γὰρ τὴν αὐτὴν ἀγάγοι ἂν καὶ ταῦθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικὴν τεχνολογίαν καὶ γνῶσιν, οἷς ἔφθημεν περί γε οὐσίας ἐκείνης, μοναδικοῦ τε καὶ ἑνιαίου. Φησὶ τοίνυν εὐθὺς ὁ Πλωτῖνος αὖθις· « Τὴν τοῦ παντὸς διάθεσιν εἴ τις ὀνομάζει πρόνοιαν, οὕτω νοείτω· ὅτι ἐστὶ πρὸ τοῦδε νοῦς τοῦ παντὸς ἑστὼς, ἀφ' οὗ καὶ καθ' ὃν πᾶν τόδε. Εἰ μὲν οὖν νοῦς πρὸ πάντων καὶ ἀρχὴ ὁ τοιοῦτος νοῦς, οὐκ ἂν εἴη ὡς ἔτυχε. » Καὶ αὖθίς φησιν, ὡς « Ἁπλῆ ἐστιν ἡ τοῦ νοῦ οὐσία, καὶ οὐκ ἄλλο νόησις, καὶ ἄλλο νοῦς. Οἱ γὰρ λέγοντες ἄλλως προστιθέασιν αὐτῇ, ὥσπερ ὀφθαλμοῖς τὸ ὁρᾷν.
C Ἐατέον οὖν ἐπὶ τῆς ἁπλῆς φύσεως, τἄλλα μηδεμιᾶς ἐπικουρίας δεομένης. Ὃ γὰρ ἂν προσθῇς, ἠλάττωσε τῇ προσθήκῃ τὴν οὐδενὸς δεομένην. » Καὶ πολλὰ πολλαχῇ περὶ τούτου διεξελθὼν ἐπιφέρει καὶ Πλάτωνα, βεβαιοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ. » Νοῦς γὰρ, φησὶ, μὴ νοῶν ἀνόητος ἂν εἴη. « Καὶ Ἀριστοτέλης δ' ὁμοίως. « Τέλειος, φησὶ, νοῦς αὐτοφυής ἐστιν ἐνέργεια, καὶ ταυτόν ἐστιν ἐπ' αὐτοῦ, ταυτὸν καὶ ἐνέργεια· ἢ οὐ μεταβάλλει, [P. 685] ἄλλο τι ὢν τὴν οὐσίαν καὶ ἄλλο τὴν ἐνέργειαν. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι.

IX. Videamus porro quantum sapientes et sancti Ecclesiæ doctores ipsis concinant: « Deus (inquit sanctus Maximus) neque intelligens proprie dicitur, neque res intellecta, ne compositus esse existimetur. Nam substantia intelligens habet intelli-

D Θ'. Ἴδωμεν δὲ καὶ τῶν σοφῶν καὶ ἁγίων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τὴν συμφωνίαν. « Ὁ Θεὸς οὔτε νοῶν λέγεται κυρίως (73), οὔτε νοούμενος, ἵνα μὴ σύνθετος λογισθῇ (74). Τό τε γὰρ νοοῦν συνεπιθεωρουμένην ἔχει τὴν τοῦ νοεῖν δύναμιν, τό τε

## Variorum notæ.

dentes interfecerunt. Unde impii et profani ab Atheniensibus appellati sunt, et in exsilium acti: et hoc dictum est *Cylonium scelus* sive *labem Cyloniæ cædis expiare*. Narrant Thucydid lib. I, circa finem, Plutarchus in *Solone*. CAPPERONN.

(73) Vide capita cc theologica sancti Maximi tom. II, pag. 479, ubi locus hic paulo aliter se habet. Sed videtur Gregoras non ad verbum hujus sancti Confessoris testimonium laudare. Et sane supra innuit se sanctorum Patrum testimonia, aut eorum libros, præ manibus non habere. Vide num. 7, initio hujus paginæ. CAPPERONN.

(74) Erat in manuscripto, συνθεολογισθῇ, sed emendavi ex sancto Maximo, apud quem legitur, ἵνα μὴ σύνθετος. CAPPERONN.

νοούμενον τὴν τοῦ νοεῖσθαι. Ἀλλ' οὐδὲ νόησις· ἡ A γὰρ νόησις ἔχει φυσικῶς ὑποκειμένην δεκτικὴν αὐτῆς οὐσίαν. Λοιπὸν οὖν, ὑπὲρ ταῦτα πάντα· εἰ μή που νόησιν αὐτὸν εἴποιμεν κατ' οὐσίαν, καὶ ὅλον νόησιν, καὶ μόνον νόησιν, καὶ νόησιν ὑπὲρ νόησιν.» Καὶ ἀλλαχοῦ· «Ἡ αὐτοϋπεραγαθότης (75), νοῦς οὖσα καὶ ὅλη ἐνέργεια, εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη, ἐνεργείᾳ δ', οὐ δυνάμει, πρότερον οὖσα ἀφροσύνη, εἶτα νοῦς ἐνεργείᾳ γινομένη. Ὅθεν καὶ ἔστι νοῦς μόνον καθαρὸς, οὐκ ἐπείσακτον ἔχων τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα νοεῖ. Εἰ γὰρ ἡ μὲν οὐσία αὐτοῦ ἄλλο ἐστὶν, ἃ δὲ νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ, αὐτὸς ἀνόητος ἔσται, ἤγουν ἡ οὐσία αὐτοῦ.»

gendi potentiam, quæ in ipsa esse cointelligitur. Pariter intellecta res habet potentiam seu capacitatem ut intelligatur. Sed neque intellectio est Deus. Nam intellectio ex natura sua habet subjectam substantiam, ipsius intellectionis capacem. Restat igitur, ut super omnia sit Deus: nisi forte dicamus ipsum esse intellectionem per essentiam, ipsum totum esse intellectionem, esse solum intellectionem, et intellectionem supra intellectionem.» Et alibi: «Bonitas essentialis omni bonitate superior, cum sit mens et tota operatio, ad se ipsam conversa, est actu non vero potentia; quasi prius fuisset amentia, deinde mens actu fieret. Unde mens est solummodo pura, nec adventitiam sapientiam habet; sed a se ipsa omnia intelligit. Si enim substantia ejus aliud esset, et ab ipsa alia essent ea quæ intelligit, mens ipsa, sive ipsius substantia, non esset intelligibilis.»

Γ'. Καὶ ταῦτα μὲν ἐξ αὐτοσχεδίου τέως ἡμῖν B εἴρηται. Σχολῆς δέ μοι προσγενομένης, εἰρήσεται κἀκ τῶν ἄλλων σοφῶν καὶ θείων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν διδασκάλων κατὰ πλῆθος τὰ παραπλήσια. Ἔξεστι δ' οὖν ὅμως κἀκ τούτων ἐπιγνῶναι τῆς συμφωνίας τὸ κράτιστον, ὡς ἐπὶ τῆς ἁπλῆς καὶ θείας οὐσίας ταυτὸν εἶναι πρὸς πάντων ὁμοῦ μαρτυρεῖται, τῶν τε θύραθεν καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφωτάτων ἀνδρῶν, οὐσία τε καὶ ἐνέργεια. Ἐπεὶ τοίνυν ἐς τὸ ἀναμφίλεκτόν τε καὶ ἀναντίῤῥητον ἐπιεικῶς ἡμῖν δέδεικται τὸ ἀδιαίρετόν τε καὶ ἀδιάφορον τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἁπλῆς φύσεως πανταχόθεν, φέρε κἀκ τῆς μονάδος καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὴν τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ταυτότητα δείξωμεν αὖθις ὁμοίως. «Πάντα τὰ ὄντα τῷ ἑνί ἐστιν ὄντα, φησὶν, ὅσα τε πρώτως ἐστὶν ὄντα C καὶ ὅσα ὁπωσοῦν λέγεται ἐν τοῖς οὖσιν εἶναι. Τί γὰρ ἂν καὶ εἴη, εἰ μὴ ἓν εἴη; ἐπείπερ ἀφαιρεθέντος τοῦ ἑνὸς οὐκ ἔστιν ἐκεῖνα· οὔτε γὰρ στρατὸς, οὔτε χορὸς, εἰ μὴ ἔστι τὸ ἕν. Καὶ δὴ καὶ τὰ τῶν φυτῶν καὶ ζώων σώματα, εἰ φεύγει τὸ ἓν εἰς πλῆθος θρυπτόμενα, τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἣν εἶχεν ἀπώλεσεν (76), οὐκ ἔτι ὄντα ἃ ἦν. Ὅστις δ' οἴεται τὰ ὄντα τύχῃ καὶ τῷ αὐτομάτῳ διοικεῖσθαι, καὶ σωματικαῖς συνέχεσθαι αἰτίαις, οὗτος πόῤῥω ἀπελήλαται Θεοῦ καὶ ἐννοίας ἑνός. Εἴπερ δεῖ τι αὐταρκέστατον εἶναι, τὸ ἓν εἶναι δεῖ [P. 686] Τόπος δὲ οὐδεὶς αὐτοῦ. Οὐ γὰρ δεῖται ἱδρύσεως, ὡς αὐτὸ φέρειν μὴ δυνάμενον· τό τε ἱδρυθησόμενον ἄψυχον, καὶ ὄγκος πίπτων, ἐὰν μήπω ἱδρυθῇ. Ἐνδεὲς γὰρ, καὶ τόπον D ζητοῦν. Ἀρχὴ δὲ οὐκ ἐνδεὲς τῶν μετ' αὐτό. Ἡ δὲ πάντων ἀρχὴ ἀνενδεὲς ἁπάντων. Ὅ τι γὰρ ἐνδεὲς, ἐφιέμενον ἀρχῆς, ἔστιν ἐνδεές. Εἰ οὖν τὸ ἓν ἐνδεὲς, τὸ ζητεῖν δηλονότι μὴ εἶναι ἕν· ὥστε ἐνδεὲς ἔσται τοῦ φθεροῦντος. Ὥστε τῷ ἑνὶ οὐδὲν ἀγαθόν ἐστιν· οὐδὲ βούλησις τοίνυν οὐδενός· ἀλλ' ἔστιν ὑπὲρ ἀγαθὸν, καὶ αὐτὸ οὐχ ἑαυτῷ τοῖς δ' ἄλλοις ἀγαθὸν, εἴ τι αὐτοῦ δύναται μεταλαμβάνειν· οὐδὲ νόησις, ἵνα μὴ ἑτερότης, οὐδὲ κίνησις. Πρὸ γὰρ κινήσεως

X. Et hæc quidem hactenus ex tempore nec ita præmeditate a nobis dicta sunt. Cum autem otii **1092** quidpiam nactus fuero, juxta sapientium et divinorum Ecclesiæ doctorum sententiam, totidem et similia fusius exponam. Tamen ex supra dictis animadvertere licet, in quo præcipue sapientissimi, tum inter Ecclesiæ doctores, tum inter gentiles philosophos, viri consentiant. Nimirum unanimi consensu illi omnes testantur, in simplici ac divina substantia idem esse substantiam ac operationem. Quoniam itaque indivisam et indistinctam esse ab operatione substantiam in divina et undequaque simplici natura sufficienter demonstravimus, ita ut hac de re nemo dubitare aut contradicere possit, agedum ex singularitate, unitate ac bonitate, identitatem substantiæ et operationis eadem rursus ratione demonstremus: «Omnia entia, inquit, per unitatem sunt entia, tum quæcunque primario exsistunt, tum quæcunque aliqua ratione entibus inesse dicuntur. Quid enim exsisteret, nisi unum esset? quandoquidem sublata unitate, illa non amplius exsisterent. Nam neque exercitus neque chorus esset, nisi esset unitas. Quin imo plantarum et animalium corpora, si unitatem effugerent in multitudinem comminuta, substantiam suam, quam habebant, amitterent, nec essent quæ prius erant. Quisquis autem fortuito ac temere hanc rerum universitatem gubernari et corporalibus contineri causis existimat, is a Deo et ab unitatis idea longissime remotus est. Siquidem oportet quidpiam esse per se sibi sufficientissimum, hoc sit unum necesse est. Hujus vero locus nullus est. Nec enim sede indiget, quasi se ipsum sustinere non posset; quemadmodum ens inanimatum, quod certa in sede collocari debet; et moles quæ caderet, nisi firma in sede collocaretur. Indiget **1093** enim loco, quem quærit. Sed principium iis, quæ sunt post ipsum, non indiget. Et omnium principium nulla omnino re indiget? Quidquid enim in-

Variorum notæ.

(75) Locus est in scholiis sancti Maximi ad librum Pseudo-Dionysii *De divin. nominib.* cap. 5, sect. 6, ad vocem αὐτοϋπεραγαθότης, pag. 692 edit. Corder. CAPPERONN.

(76) *Substantiam suam amitterent.* Similia Pseudo-Dionysius habet lib. *De divin. nomin.* cap. 13, sect. 2. CAPPERONN.

digum est, indiget quatenus principii cupidium est. Si ergo unitas est indiga, est hujusmodi, quatenus quærit non amplius esse unum quid : et sic erit illius indiga, quod sit ipsam corrupturum. Itaque unitati nihil est bonum. Proinde nec ullius rei voluntas ei est : sed est supra omnem bonitatem posita, nec ipsa sibi bona est, verum aliis, si quid tandem illius particeps esse possit. Non est etiam intellectio, ne diversitas in eo occurrat; nec motio, cum sit ante motionem et intellectionem, alias intellectione indigebit, ut se ipsum cognoscat, qui sibi ipse sufficit. Intellectio quippe non intelligit, sed in causa est cur alius intelligat. Causa vero non est quid idem cum effectu, et universalis omnium causa, nihil est eorum quorum causa est. Igitur neque id bonum dicendum est, quod bonum aliis præbet : sed alio nomine appellandum, videlicet bonum super alia bona. »

καὶ πρὸ νοήσεως. Ἢ νοήσεως δεήσεται, ἵνα γνῷ ἑαυτὸν ὁ αὐτάρκης ἑαυτῷ. Νόησις γὰρ οὐ νοεῖ, ἀλλ' αἰτία τοῦ νοεῖν ἄλλῳ. Τὸ δ' αἴτιον οὐ ταυτὸν τῷ αἰτιατῷ. Τὸ δὲ πάντων αἴτιον οὐδέν ἐστιν ἐκείνων. Οὐ τοίνυν οὐδ' ἀγαθὸν λεκτέον τοῦτο ὃ παρέχει, ἀλλ' ἄλλως τἀγαθὸν ὑπὲρ τὰ ἄλλα ἀγαθά. »

XI. Eadem de uno et bono Platonicus disserit Proclus, cujus theologicas institutiones qui legerit, summam cum prædictis consonantiam manifeste deprehendet. Nam ut his diutius immorer, capitis dolores non permittunt. Quid vero hac de re Plato quoque senserit, ex eodem Proclo cognoscet qui hujus scripta evolverit. Nam plurimam partem omnia Platonis verba usurpat. Pleraque tamen eorum, quæ scripsit Proclus, ex parte saltem demonstranda sunt. Sic porro habet : « Quidquid unum fit, unius participatione fit unum. Ipsum enim per se unum non est : sed quatenus unius fit particeps, unum est. Nam si unum fiant, quæ per se ipsa non sunt unum; fiunt unum, quatenus secum invicem coeunt et mutuam in communionem
1094 veniunt, nec non unitatis præsentiam suscipiunt; licet non sint istud ipsum, quod unum est. Igitur eatenus unitatem participant, quatenus per accidentalem et adventitiam sibi qualitatem unum fiunt. Nam si jam antea unum essent, unum non fierent. Quod enim est, non fit istud ipsum quod jam est. Sin unum fiant, eo quod unum prius non essent, unitatem habebunt, quatenus unum quid ipsis recens inerit.

ΙΑ'. Τὰ δ' αὐτὰ ὁ Πλατωνικὸς διέξεισι Πρόκλος περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ ὁ τοῖς θεολογικοῖς ἐντυγχάνων ἐκείνου εἴσεται σαφῶς τὴν συμφωνίαν. Ἐμοὶ γὰρ οὐ σχολάζειν αἱ τῆς κεφαλῆς ἐῶσιν ἀλγηδόνες ἐν τούτοις. Εἴσεται δ' ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Πλάτωνος περὶ τὰ τοιαῦτα δόξαν ἐξ αὐτοῦ, εἴπερ αὐτὸς τῷ γε πλείονι μέρει τἀκείνου φθέγγεται πάντα. Δεικτέον δ' ὅμως ἐκ μέρους τὰ πλείω. Φησὶν οὖν (77)· « Πᾶν τὸ γινόμενον ἐν μεθέξει τοῦ ἑνὸς γίνεται ἕν. Αὐτὸ μὲν γὰρ οὐχ ἕν ἐστι. Καθὸ δὲ πέπονθε τὴν μετοχὴν τοῦ ἑνὸς, ἕν ἐστιν. Εἰ γὰρ γίνοιτο ἕν, ἃ μὴ ἔστιν ἓν καθ' ἑαυτὰ, συνιόντα δήπου καὶ κοινωνοῦντα ἀλλήλοις, γίνεται ἓν καὶ ὑπομένει τὴν τοῦ ἑνὸς παρουσίαν, οὐκ ὄντα ὅπερ ἕν. Μετέχει ἄρα τοῦ ἑνὸς ταύτῃ, ᾗ πάσχει τὸ ἓν γενέσθαι. Εἰ μὲν γὰρ ἤδη ἐστὶν ἕν, οὐ γίνεται ἕν. Τὸ γὰρ ὂν οὐ γίνεται ὃ ἤδη ἐστίν. Εἰ δὲ γίνεται, τῷ μὴ ἓν εἶναι πρότερον, ἕξει τὸ ἓν (78), ἐγγενομένου τινὸς ἐν αὐτοῖς ἑνός.

## CAPUT II.

I. Hæc ego cum dixissem, loquendi officio abunde perfunctum me esse putabam. Neque enim existimabam pluribus et evidentioribus opus esse testimoniis, ut unica illa singularis et divina simplicitas ostenderetur, ut et alia quæcunque de Deo demonstrantur ex veterum placitis philosophorum, qui ipsum super omnem bonitatem bonum, locum super omnem locum, intellectum super omnem intellectum, motionem super omnem motionem appellant. Qua in re SS. Patribus consentiunt, utpote cum sermones illi suos conformarint ad unam eamdemque regulam, artificialis doctrinæ et scientiæ, quam Deus communiter omnibus, quicunque lingua eadem utuntur, tribuit.

Α'. Ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα εἰπὼν ᾤμην λόγου ἀπηλλάχθαι· μηδὲ γὰρ δεῖσθαι πλειόνων ἔτι καὶ σαφεστέρων μαρτυριῶν, εἰς παράστασιν τῆς ἑνιαίας ἐκείνης καὶ μοναδικῆς καὶ θείας ἁπλότητος, καὶ ὅσα δεικνῦσιν ἕτερα περὶ Θεοῦ τῶν πάλαι σοφῶν οἱ λόγοι, [P. 687] ὑπεράγαθον αὐτὸν καλοῦντες, καὶ τόπον ὑπὲρ τόπον, καὶ νόησιν ὑπὲρ νόησιν, καὶ κίνησιν ὑπὲρ κίνησιν, τοῖς ἁγίοις ὁμοίως, ἅτε ὑφ' ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τούτοις κανόνι τυπούμενοι τῆς τεχνικῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης, κοινῇ τοῖς πᾶσι πρὸς τοῦ Θεοῦ βραβευθείσης, ὁπόσοι διαλέκτῳ κέχρηνται τῇ αὐτῇ.

II. Illi autem a me non recedebant, sed postulabant, ut ipsis ob oculos ponerem testimonia e SS. Patrum libris deprompta, quæ philosophorum placitis consona esse viderentur. Etenim neque SS. Patrum neque gentilium philosopho-

Β'. Οἱ δ' οὐκ ἀφίσταντό μου, τὴν συμφωνίαν κἀκ τῶν ἱερῶν ἀπαιτοῦντες ὄψεσιν αὐταῖς ἀναλαμβάνειν βιβλίων. Οὐ γὰρ ἐνέτυχον οὐδαμῇ πω οὐδ' ἱεραῖς, οὔτε τισὶ τῶν θύραθεν περὶ ὅτων δήποτε βίβλων φιλοπονώτερον, ἵν' εἴη καὶ ἡμῖν, πρὸς εἰδ-

Variorum notæ.

(77) Proclus, *Institut. theologic.* lib. VII, cap. 3. CAPPERONN.

(78) Secundum lectionem marginalem, Εἰ δὲ γίνεται, ἐκ τοῦ μηδενὸς γίνεται, τουτό ἐστιν, ἐκ τῆς στερήσεως πρότερον τὸ ἕν, ita vertes : *Sin unum fiant, ex nullo, id est ex privatione fiunt prius unum, quatenus unum quid ipsis rece..s inerit.* CAPPERONN.

τας γε ποιουμένοις τὸν λόγον, τὰ τῶν πόνων κουφότερα· ἀλλ' ἃ πρὸς τοῦ διδασκάλου Παλαμᾶ συνέβαινέ σφισιν ἄκροις ἀκούειν ὠσὶ, ταῦτ' ἐδέχοντο καὶ ἐπίστευον λίαν ἀπονητὶ, ἀταλαίπωρον ἀπιστίαν πίστεως ἀλλαττόμενοι, δι' ἀκαιρίαν νοῦ, μᾶλλον δὲ διὰ γνώμης καίριον μοχθηρίαν, ἀσέβειαν παρά γε τοῦ μὴ εἰδότος οἱ μὴ εἰδότες λαμβάνοντες. Ταύτῃ τοι καὶ παραχρῆμα παράγειν ἐπῆει μοι Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ταυτί. « Ἓν μὲν ἔστι τὸ ὄντως ὂν (79) καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ σοφὸν, οὗ πάντες οἱ ἑνοειδεῖς (80) ἐφίενται· μετέχουσι δ' αὐτοῦ οὐχ ἑνιαίως, καίτοι ἑνὸς καὶ ταυτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὡς ἑκάστῳ τὰ θεῖα διανέμει ζυγὰ, κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα. » Καὶ πάλιν· « Ὥσπερ ἓν μὲν ἡ μονὰς, πρὸ πάντων δέ ἐστι τῶν ἀριθμῶν, καὶ αἰτία ἐστὶ παντὸς ἀριθμοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ἀλλ' ἀρχὴ ἀριθμῶν, καὶ ἑξῆς· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἓν λέγεται, οὐ μόνον ὡς μόνος καὶ ἐξῃρημένος πάντων τῶν ὄντων κατὰ πάντα, καὶ ὡς ἁπλοῦς καὶ ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετος καὶ ἀπαθὴς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸ πάντων τῶν ὄντων, καὶ ὡς πάντων αἴτιος· ἓν γὰρ τὸ πάντων τῶν ὄντων αἴτιον, καὶ ἑνικῶς ἓν, ἤτοι ἰδικῶς, ἐξαιρέτως, καὶ πρὸ πάντων· τὰ πάντα δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτό· καὶ ὡς ὑπὸ πάντων τῶν ὄντων μετεχόμενος κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα. Τὸ γὰρ πάντῃ ἀμέτοχον αὐτοῦ πάντῃ μὴ ὄν ἐστι. Καὶ τῷ εἶναι τὸ ἓν, πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα. Καὶ οὐκ ἔστι τὸ πάντων αἴτιον ἓν ἓν τῶν πάντων, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶν ἓν, καὶ παντὸς ἑνὸς καὶ πλήθους ὥσπερ ποιητικὸν, οὕτω καὶ ὁριστικόν. Καὶ ὡς ἡ μονὰς πρὸ παντὸς ἀριθμοῦ πεπληθυσμένου, καὶ πάντα ἐν ἑαυτῷ τὸ ἓν καὶ τὰ ἐναντία ἑνοειδῶς καὶ ἀσυγχύτως προείληφε. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτός φησιν (81)· « Ἐπὶ Θεοῦ ταυτόν ἐστι τὸ καλὸν τῷ ἀγαθῷ· τοῦ καλοῦ γὰρ καὶ ἀγαθοῦ πάντα ἐφίεται. Καλὸν δὲ καὶ κάλλος οὐ διαιρετέον ἐπὶ τῆς [P. 688] ἐν ἑνὶ τὰ ὅλα συνειληφυίας αἰτίας. Ταῦτα γὰρ ἐπὶ μὲν τῶν ὄντων ἁπάντων, εἰς μετέχοντα καὶ μετοχὰς διαιροῦντες, καλὸν λέγομεν τὸ κάλλους μετέχον· κάλλος δὲ τὴν μετοχὴν τῆς καλλοποιοῦ τῶν ὄντων αἰτίας. Ὁ δὲ Θεὸς ταῦτα λέγεται (82), ὡς αἴτιος τούτων. Ἐκ Θεοῦ γὰρ καὶ ἐν Θεῷ (83) καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, καὶ αἱ τῶν ὄντων πάντων ἀρχαὶ, καὶ τὰ ὄντα πάντα, καὶ τὰ ἀλλήλοις ἐναντία· καὶ τοῦτο ἀσχέτως (84) καὶ ἐξαιρέτως καὶ συνειλημμένως καὶ ἑνιαίως. Καὶ γὰρ ἐν μονάδι πᾶς ἀριθμὸς ἑνοειδῶς προϋφέ-

A rum libros (quacunque tandem de re conscripti forent) hucusque diligentius unquam legerant, ut nobis, cum rerum controversarum peritis, sermonem habentibus, levior labor esset: sed quæ a magistro suo Palama extremis auribus audierant, **1095** hæc nullo negotio approbabant, iisque fidem habebant, inertem ac desidiosam infidelitatem fide commutantes, importunum ob ingenium suum, seu potius propter eximiam mentis suæ malitiam, ignari ab ignaro impietatem suscipientes. Ideo statim mihi fuit in animo, hæc Dionysii Areopagitæ verba in medium afferre: « Verum ens est unum, pulchrum, et bonum, et sapiens, cujus desiderio tenentur omnes, qui divinam unitatem participant. Porro ens istud, tametsi unum et idem, non unico
B modo participant: sed ut unicuique, pro uniuscujusque habilitate, divina statera distribuit. » Et iterum: « Sicut unitas est unum quid ante omnes numeros, et omnis numeri causa; nec tamen ipsa numerus est: sed numerorum principium, etc., ita etiam Deus unum quid esse dicitur, non solum quatenus solus est et a cunctis entibus omnino secretus, et quatenus simplex est, partium expers, indivisus et impatibilis: sed etiam quatenus ante omnia entia exsistit et quatenus omnium est causa (una est enim omnium entium causa, et unice seu specialiter et eximie una: ante omnia exsistit, omnia vero ex ipsa et post ipsam exsistunt), item quatenus a cunctis entibus, juxta uniuscujusque
C habilitatem, participatur. Nam quidquid ipsum Deum nullatenus participat, nullatenus exsistit. Et omnia entia exsistunt, quatenus unum exsistit. Item unica omnium causa non est unum quid ex omnibus: sed est super omne unum, et est omnis unitatis et multitudinis, ut effectivum principium, ita et finis. Et sicut unitas est ante omnem numerum multiplicatum, ita unum ens, divinum scilicet, omnia etiam contraria in **1096** se ipso uniformiter atque inconfuse anticipavit. » Iterum idem Dionysius sic habet: « In Deo idem est pulchrum et bonum. Pulchrum enim et bonum omnia appetunt. Pulchrum autem et pulchritudo separanda non sunt in ea causa, quæ universa in uno comprehendit. Hæc enim in omnibus rebus crea-
D tis dividimus in participationes, et in entia participantia; sicque pulchrum dicimus, quod pul-

### Variorum notæ.

(79) Locum hunc non reperi in vulgatis Dionysii. Sed hic auctor, quisquis tandem sit, alia etiam scripserat quæ nondum edita sunt, v. g. opus Περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, quod citat. lib. *De eccles. hierarch.* cap. 2, part. III, sect. 2. CAPPERONN.

(80) Vox hæc invenitur etiam in Dionys. lib. *De eccles. hierarch.* cap. 2, part. III, sect. 2. Eam sanctus Maximus ibidem explicat per θεοειδῆ, *deiformia*, quæ opponit τοῖς πολλοῖς καὶ ἀνιέροις, id est, *vulgo et profanis*. Item Pachymeres ibidem istam exponit per θεῖα, ὡς ὑψηλὰ καὶ νῷ μόνῳ ληπτὰ, id est, *divina, ut sublimia et sola mente comprehensibilia*. His interpretationibus versionem nostram accommodavimus. CAPPERONN.

(81) Dionys. lib. *De div. nom.* cap. 4 sqq. CAPPERONN.

(82) Nimirum *pulchrum et pulchritudo*, ut hoc loco fuse postea explicat Dionysius ille, quem hic, ut et alibi, contrahit Gregoras. CAPPERONN.

(83) In editis Dionysii legitur, Ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ, supple, αὐτοϋπεραγαθότητι, quæ vox Deum ipsum designat. CAPPERONN.

(84) *Sine ulla proportione*. Ita vocem hanc Dionysii explicant sanctus Maximus et Pachymeres in suis scholiis. Hæc sunt eorum verba, Οὐδενὶ γὰρ λόγῳ, κ. λ. Ἔχει τὸ θεῖον τὴν πρὸς τὰ ὄντα σχέσιν τε καὶ κοινωνίαν, id est, *nulli enim ratione* etc. *Divinitas habitudinem aut communionem cum cæteris entibus habet*. CAPPERONN.

chritudinis est particeps; pulchritudinem vero vocamus participationem causæ omnia pulchra efficientis. Deus autem hæc esse dicitur, quatenus horum causa est. Ex Deo enim et in Deo sunt ipsum esse, entium omnium principia, entia omnia, et quæ sibi invicem sunt contraria; idque sine ulla proportione, eximie, comprehense et singulariter. Etenim in unitate numerus omnis uniformiter præexsistit; et unitas, tanquam omnis numeri causa, singulariter in se ipsa omnem numerum habet. Et omnis numerus in unitate unitus est; in quantum vero ab unitate progreditur, in tantum dividitur et multiplicatur; quemadmodum et omnes circuli lineæ in centro unitæ, et simplici unitione coexsistunt, et centrum omnes rectas lineas uniformiter habet. Imo et in tota hujus universi natura omnes uniuscujusque naturæ rationes unica et inconfusa unitione sunt comprehensæ; et omnes facultates, quæ singulis totius corporis partibus provident, uniformiter in anima copulatæ sunt. Non est igitur absurdum, ex obscuris imaginibus ad universalem omnium causam ascendentes, omnia **1097** uniformiter et unite in omnium causa supermundanis oculis conspicere. Si vero sol noster multas ac diversas rerum sensilium substantias et qualitates, unus ipse, et uniforme lumen diffundens, vivificat et nutrit; longe potiori ratione concedendum est, in solis ipsius et omnium entium causa, per unicam supersubstantialem unitionem, omnium rerum exemplaria præexstitisse: quemadmodum et vox cum una sit et eadem, a multis quoque auribus, ut una, participatur. »

στηκε, καὶ ἔχει πάντα ἀριθμὸν ἡ μονὰς ἐν ἑαυτῇ μοναχῶς, ὡς αἰτία παντὸς ἀριθμοῦ· καὶ πᾶς ἀριθμὸς ἥνωται μὲν ἐν τῇ μονάδι· καθ' ὅσον δὲ τῆς μονάδος πρόεισι, κατὰ τοσοῦτον διακρίνεται καὶ πληθύνεται· ὡς καὶ ἐν κέντρῳ πᾶσαι αἱ τοῦ κύκλου γραμμαὶ κατὰ μίαν ἕνωσιν συνυφεστήκασι, καὶ πάσας ἔχει τὸ κέντρον τῆς εὐθείας ἑνοειδῶς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὅλῃ τῶν ὅλων φύσει πάντες οἱ λόγοι τῆς καθ' ἕκαστον φύσεως συνειλημμένοι εἰσὶ κατὰ μίαν ἀσύγχυτον ἕνωσιν, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ μονοειδῶς αἱ τῶν κατὰ μέρος πάντων προνοητικαὶ τοῦ ὅλου σώματος δυνάμεις. Οὐδὲν οὖν ἄτοπον, ἐξ ἀμυδρῶν εἰκόνων ἐπὶ τὸ πάντων αἴτιον ἀναβάντας ὑπερκοσμίοις ὀφθαλμοῖς θεωρῆσαι πάντα ἐν τῷ πάντων αἰτίῳ μονοειδῶς καὶ ἡνωμένως. Εἰ δὲ καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος τὰς τῶν αἰσθητῶν οὐσίας καὶ ποιότητας, καίτοι πολλὰς καὶ διαφόρους οὔσας, εἷς αὐτὸς ὤν, καὶ μονοειδὲς ἐπιλάμπων φῶς, ζωοῖ καὶ τρέφει, πολλῷ μᾶλλον ἐν τῷ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου καὶ πάντων τῶν ὄντων αἰτίῳ προϋφεστάναι τὰ πάντων τῶν ὄντων παραδείγματα κατὰ μίαν ὑπερούσιον ἕνωσιν, συγχωρητέον· καθάπερ ἡ φωνὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ πρὸς πολλῶν ἀκοῶν ὡς μία μετέχεται. »

III. Sed quoniam hic sese dedit occasio, ut de loco dissererem, quippe qui continenter et uniformiter complectatur quæcunque sunt in ipso, etiam quæ contraria sibi invicem esse videntur; necesse est, ut divinorum Ecclesiæ doctorum hac quoque in re concentum expleam, et quasi necessarium quoddam debitum exsolvam. « Deus, cum sit immaterialis et incircumscriptus, in loco non est. Suus enim sibi locus est ipse, qui omnia replet: supra omnia est, licet omnia ipse contineat. Sciendum est porro, divinitatem esse partium expertem; totam totaliter esse ubique; non ejus partem in parte, quasi corporaliter divisam, sed totam in omnibus, et totam supra omnia. Angelus autem non quidem corporaliter in loco continetur, ita ut corporalibus figuris conformetur; attamen in loco esse dicitur, quia spirituali et intelligibili quodam modo præsens in loco sistitur, ibique secundum propriam suam naturam operatur, nec est alibi. »

Γ'. Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τόπου διαλαβεῖν ἡμᾶς ἐν ἐκείνοις συμπέπτωκεν, ἅτε καὶ αὐτοῦ συνεκτικῶς τε καὶ ἑνοειδῶς τὰ ἐν αὐτῷ περιέχοντος ἅπαντα, καὶ τὰ διάφορα εἶναι δοκοῦντα, ἀναγκαῖον καὶ τούτου τὴν τῶν θείων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων, καθάπερ τι τῶν ἀναγκαίων χρεῶν, συμφωνίαν ἀποπιμπλάναι. « Ὁ Θεὸς ἄϋλος ὤν, καὶ ἀπερίγραπτος, ἐν τόπῳ οὐκ ἔστιν. Αὐτὸς γὰρ ἑαυτοῦ τόπος ἐστὶν, ὁ τὰ πάντα πληρῶν καὶ ὑπὲρ τὰ πάντα ὤν, κἂν αὐτὸς συνέχων τὰ πάντα. Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ θεῖον ἀμερές ἐστιν, ὅλον ὁλικῶς πανταχοῦ ὄν, καὶ οὐ μέρος ἐν μέρει σωματικῶς διαιρούμενον, ἀλλ' ὅλον ἐν πᾶσι καὶ ὅλον ὑπὲρ τὸ πᾶν. Ὁ δ' ἄγγελος σωματικῶς μὲν ἐν τόπῳ οὐ περιέχεται, ὥστε τυποῦσθαι καὶ σχηματίζεσθαι· ὅμως λέγεται εἶναι ἐν τόπῳ, διὰ τὸ παρεῖναι νοητῶς [P. 689] που καὶ ἐνεργῶν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, καὶ μὴ εἶναι ἀλλαχοῦ. »

IV. Ego vero cum e multis SS. Patribus multa hic connectere **1098** possem testimonia, unius Dionysii Areopagitæ verba mihi sufficere censui, eo quod eruditis viris abunde facerent satis. Nam imperitorum hominum nullam prorsus rationem habeo. Isti enim deliriorum loco habent omnem rationem, omnem qua instituimur doctrinam et

Δ'. Ἐγὼ δ' ἐκ πολλῶν πολλὰ συνείρειν δυνάμενος ὅμοια μόνοις ἀρκεῖσθαι κέκρικα τοῖς Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, πλήρη πεπαιδευμένοις ὄντα (86) ἀνδράσι. Περὶ γάρ τοι τῶν ἀπαιδεύτων λόγος ἡμῖν οὐδένων οὐδείς. Λῆρος γάρ σφισι λόγος ἅπας καὶ μοῦσα παιδευτικὴ καὶ ἤθους ῥυθμὸς καὶ (οὐδ' ἐλαχίστου δέω λέγειν) εὐσέβεια πᾶσα καὶ κανόνες Ἐκ-

Variorum notæ.

(85) Textum intelligo quasi scripsisset Gregoras, τὰ τοῦ Διονυσίου κεκρικὼς πλήρη ὄντα τοῖς πεπαιδευμένοις. Erit, fateor, enallage quædam, seu ἀντίπτωσις [positio unius casus pro altero], sed quæ nec ipsi Platoni, quem Gregoras in verborum structura nonnunquam imitari conatur, insolita est. CAPPERONN.

κλησίας εὐνομουμένης. Ὅμως τε περὶ βουλήσεως A καὶ δυνάμεως καὶ ζωῆς καὶ σοφίας καὶ τῶν τοιούτων ἐπ' ἐκείνοις μὲν παμπληθὲς διεξῆλθον· ὑμῖν δ' ἐνταυθοῖ προτιθέναι, φορτικὸν ἐμοί γε φαίνεται καὶ οὐδ' ἄλλως ἀναγκαῖον. Τὴν γὰρ ἐν τούτοις ἀνάγκην καὶ καιρῶν δεῖσθαι πολεμίων ἀνάγκη, ὅτε δὴ μαχίμου (φάναι) κόνεως ἀναῤῥιπιζομένης ἐν μέσῳ μάλα σφοδρῶς ἀναφλεγόμενον τὸ θερμὸν τῆς ψυχῆς ἀκάθεκτον ἔχει τὴν οἴκοθεν ὁρμὴν, ἐπὶ ξυροῦ τῶν κινδύνων αἰωρουμένων· τῆς δ' ἀκμῆς ἐκείνης παρελθούσης, καὶ τοῦ μαχίμου θώρακος καὶ τῶν ὅπλων ἐκείνων ῥιφέντων, ἐς τοὐναντίον χωρεῖ καὶ τὰ τῆς σπουδῆς, μαραινομένου τοῦ ὑπεκκαύματος καὶ τῆς ἀφορμῆς τοῦ πολέμου κατὰ μικρὸν ἀπιούσης ἐς λήθην, μετά γε τῆς τῶν ὅπλων ἀπαλλαγῆς. Διὸ καὶ ἡμῖν ἐῤῥαθυμημένως πως ἤδη τῇ πρὸς ὑμᾶς B διηγήσει μετὰ τὴν ζάλην ἐκείνην χρωμένοις ἐνεῖναι συγγνώμην οὐδὲν ἀπεικός· ἐξεῖναι γὰρ, κἀκ τῶν εἰρημένων, συνεῖναι ὑμᾶς τὴν τῶν σοφῶν ἑκατέρων συμφωνίαν, τῶν τε ἡμετέρων δηλαδὴ καὶ τῶν θύραθεν, ὅπως ταυτὰ καὶ φρονοῦσι καὶ φθέγγονται περὶ τῆς θείας ἁπλότητος, εἶναι παγχάλεπον καὶ σφόδρα τῶν ἀδυνάτων, σύνθεσιν ἐννοεῖν ἢ διαφορὰν, πλὴν ὀνομάτων μόνον, οὐσίας τε καὶ βουλήσεως καὶ δυνάμεως καὶ ζωῆς καὶ σοφίας, καὶ ἁπλῶς ἐνεργείας ἁπάσης. Ὥσπερ γὰρ ἐπίσης δίδωσιν ὁ Θεὸς εὐσεβέσι καὶ ἀσεβέσιν, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, καὶ συλλήβδην πᾶσιν ἔθνεσιν εἰπεῖν, οὐρανὸν καὶ γῆν, ἀέρα τε καὶ ὑετὸν, ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ τἀναγκαῖα πάντα· οὕτω καὶ τοὺς τῶν ἀναγκαίων τεχνῶν κανόνας ἐπίσης παρέχεται πᾶσιν, C ὁμοφύλοις καὶ ἀλλοφύλοις. Οὐ γὰρ ἄλλη μὲν ἡ τεκτονικὴ παρ' Ἕλλησι στάθμη, παρὰ Σκύθαις δ' ἄλλη· καὶ Μήδοις καὶ Πέρσαις ὁμοίως. Οὐ μὴν οὐδὲ τοῦ γεωργεῖν καὶ κυνηγετεῖν, καὶ τῶν τοιούτων, διαφορά. Ἀλλὰ τῆς θρησκείας διαφερούσης, τὰ τῆς τέχνης ἔχει συνάφειαν. Οὕτω δὲ κἀπὶ τῆς λεξικῆς ἐπιστήμης ἔστιν ὁρᾷν. Ὅσοι μὲν γὰρ τῇ αὐτῇ κέχρηνται διαλέκτῳ, τῇ τῶν πρώτων εὐδοκιμησάντων ὁμογενῶν ἐπιστήμῃ [P. 690] καὶ τέχνῃ τούτους κεχρῆσθαι χρεὼν, Φοίνικας λέγω καὶ Πέρσας καὶ Ἀσσυρίους. Καὶ ἵνα τοὺς ἄλλους παρέλθωμεν, καὶ ὁπόσοι τῇ Ἑλλάδι κέχρηνται γλώσσῃ, ἀνάγκη καὶ τούτοις τῇ τῶν ἀρχηγῶν τῆς εὑρέσεως χρῆσθαι μεθόδῳ καὶ τέχνῃ, καθάπερ στάθμῃ τινὶ, εἰ μὴ βούλοιτό D τις πλείω σολοικίζειν ἢ φθέγγεσθαι. Ὃ δὴ καὶ Ἰουλιανῷ τῷ δυσσεβεῖ ληφθὲν ἐπὶ νοῦν ἐμποδὼν τοῖς εὐσεβοῦσι στῆναι πέπεικεν, Ἑλληνικοῖς ῥυθμίζεσθαι λόγοις τὴν γλῶτταν. Μόνον τῆς ἐκλογῆς ὑγιῶς ἀνθεκτέον ἐκεῖθεν, καὶ κατὰ τὴν ἐμμελῆ τε καὶ ἐναρμόνιον τῶν ἁγίων ἡμῶν συμφωνίαν. Ἢ γὰρ οὐκ ἂν φθάνοι ταράττων τὰ πάτρια τῆς Ἐκκλησίας ἱερὰ δόγματα, δι' ἀμαθίαν ἢ μοχθηρίαν ἀτόπου γνώμης καὶ προαιρέσεως, κακῶς ἐκλαμβάνων καὶ διαστρέφων τὸν ἐγκείμενον ταῖς λέξεσι νοῦν, ὁμοίως τῷ σῷ Παλαμᾷ καὶ ὑμῖν, ἐκείνῳ ταυτὰ φθεγγομένοις ἀρτίως τά τε ἄλλα καὶ τρεῖς ὁμολογοῦσι φύσεις ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος μεταμορφώσεως, μίαν μὲν τῆς ἀνθρωπότητος, δύο δὲ ταῖν δυεῖν θεο-

ingenii concinnitatem, neque tantillum abest quin addam, omnem pietatem atque Ecclesiæ bene ordinatæ canones. Tamen de voluntate, potentia, vita, sapientia, et aliis hujusmodi, propter illos plenissime disserui. Quæ vobis hic proponere, ut grave ac molestum videtur mihi, ita nec aliunde necessarium. Nam quæ in his occurrit necessitas, hostiles et bellicas occasiones necessario postulat; cum scilicet bellicus pulvis (ut ita dicam) in medio palam excitatur, et ferventissimus æstus animæ indomitum intrinsecus habet impetum, eo quod res sit in summum atque imminens discrimen adducta. Ubi vero acrior ille contentionis æstus deferbuit, et militaris lorica simul cum armis illis projecta est, tunc etiam vehemens pugnæ studium B in contrarium vergit, eo quod ipsius exstinctum sit suscitabulum, et bellicus impetus statim atque arma projecta sunt, paulatim in oblivionem abierit. Itaque non immerito dabitis hanc veniam, si forte post illam tempestatem utcunque remissiori animo in hæc vobis enarranda incumbam. Namque unanimem sapientium tum Christianorum tum gentilium sententiam vel etiam ex dictis poteritis intelligere; qua nempe ratione de divina simplicitate eadem sapiant et pronuntient, esse perquam difficile, imo maxime impossibile, ut quis compositionem aut differentiam, præterquam nominum duntaxat, inter **1099** substantiam, et voluntatem, potentiam, vitam, sapientiam et, ut summatim dicam, omnem operationem, excogitet. C Quemadmodum enim piis æque ac impiis, Græcis et Barbaris, et (ut uno verbo complectar omnia) gentibus omnibus, cœlum, terram, aera, imbrem, solem, lunam, et omnia necessaria, Deus tribuit; sic et necessariarum regulas artium indigenis et alienigenis æqualiter omnibus exhibet. Nam neque fabrilis norma et libella alia est apud Græcos, et alia apud Scythas; neque apud Medos alia, et alia item apud Persas; neque agriculturæ aut venationis, et aliorum hujusmodi, ulla est apud hos omnes differentia: sed cum diversa sentiant de religione, in artibus conveniunt. Idem videas in ea scientia, quæ circa vocabula et dictiones versatur. Et vero quicunque dialecto eadem utuntur, ii primorum e sua gente et præstantium vernaculi sermonis auctorum scientia et D arte utantur oportet, Phœnices intelligo, Persas, Assyrios. Et, ut cæteros omittam, certe apud quoscunque Græcæ linguæ usus est, ii methodum et artem eorum qui reperti Græcismi duces et auctores fuerunt, necessario sequi debent, velut amussim quamdam; nisi plures in loquendo solœcismos quam voces proferre voluerint. Quod cum Juliano impio apostatæ in mentem venisset, ipse suasit ut piis Christianis Græcarum litterarum studia, quibus linguam illi suam exornarent, interdiceret. Id unum hic notari velim, ut nempe profanarum litterarum delectus recte habeatur, juxta congruentem et piissimam sanctorum Patrum concordiam: alioqui jamjam unusquisque antiqua et

sacra Ecclesiæ dogmata **1100** perturbaret, seu imperitia, seu stolidæ mentis ac voluntatis pravitate, verborum sensum male intelligens ac pervertens; quemadmodum nunc Palamæ contigit, et vobis, qui tum aliis de rebus eadem prorsus cum illo pronuntiatis, tum in Christo Salvatore transfigurato tres naturas admittitis, unam quidem humanam et duas alias duarum deitatum, quarum una sit invisibilis, altera vero deitas increata (juxta vestram sententiam) subostendatur, ita ut harum quidem alteram ab omnibus creaturis participari omnino non posse asseratis. Unde hujus vestræ opinionis ineptias arguere iterum cogimur.

τήτων, τῆς τε ἀφανοῦς καὶ τῆς παραδειχθείσης ἀκτίστου δευτέρας θεότητος καθ' ὑμᾶς· ὧν τὴν μὲν ἀμέθεκτον πᾶσι πάντη φατὲ, τὴν δὲ μεθεκτήν· ὡς ἀναγκάζεσθαι πάλιν ἡμᾶς, καὶ τούτων τὴν ἀτοπίαν ἐλέγχειν.

V. Et primum quidem de participatione sermonem instituamus et in medium adducamus. Consideremus, quomodo Palamas tuus ex scriptis tum SS. Patrum, tum profanorum, delectum quemdam habuerit. Ut enim, inquit, multi quidem sunt vocati, pauci vero electi, sic licet multi scriptorum delectum habeant, pauci tamen tuto id faciunt. Nam quosdam e paganis memini partim similia sanctis Patribus nostris dixisse (quorum quædam, cum SS. Patribus comparanda, in medium protulimus), partim vero absimilia et contraria; e quibus Palamas ejusque gregales, quæ suæ opinioni favebant, quodam quasi fato elegerunt, de more scarabæorum, qui ita sunt a natura comparati, ut quæcunque bene olent, aversentur, quæcunque vero gravem ac fœtidum odorem spirant, libenter amplectantur.

Ε'. Καὶ πρῶτόν γε τὸν περὶ μεθέξεως λόγον ἐνεγκόντες εἰς μέσον ἴδωμεν πῶς ὁ σὸς Παλαμᾶς ἐκ τῶν γραφῶν ποιεῖται τὴν ἐκλογὴν τῶν τε ἡμετέρων καὶ θύραθεν. Ὡς γὰρ πολλοὶ μὲν, φησὶ, κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ, οὕτω καὶ πολλῶν τὴν τῶν γραφῶν ἐκλογὴν ποιουμένων, τἀσφαλὲς ὀλίγοις πρόσεστι. Μέμνημαι γὰρ τῶν Ἑλλήνων ἐνίους πῆ μὲν ὅμοια τοῖς ἡμῶν φθεγγομένους ἁγίοις, ὧν ἡμῖν ἔνια παρειληφόσιν ἐς τὴν τῶν ἁγίων ἅμιλλαν συνεισενεγκεῖν ἐγεγόνει, πῆ δ' ἀνόμοιά τε καὶ ἐναντία· ἀφ' ὧν τοῖς περὶ Παλαμᾶν ἐκλέγεσθαι τὰ κατὰ γνώμην πέπρωται, κανθάροις ἴσα, οἷς μισεῖν μὲν πέφυκεν ὅσα εὐώδη, ὅσα δ' ἀπόζει μακρᾶς δυσωδίας, ταῦτα δ' ἀσμένως προσίεσθαι.

VI. Itaque Platonicus Proclus ita in suis theologicis institutionibus habet: « Omne quod participat, **1101** ignobilius est eo, quod participatur, et quod participatur, ignobilius est eo, quod participari non potest. Nam quod participat, cum ante participationem imperfectum sit et participatione sua perfectum evadat, certe posterius est eo, quod participatur, in quantum perfectum est postquam participavit. Nam quatenus imperfectum erat, eatenus ignobilius est eo, quod participatur, quodque ipsum perfectum reddit. Quod autem ab aliquo, non ab omnibus participatur, id substantiam sortitum est inferiorem eo, quod ab omnibus, non ab aliquo duntaxat, participatur. Nam hoc magis, et illud minus ad universalissimæ omnium rerum causæ naturam accedit. Ergo quod participari nequit, præstat iis quæ participantur, et vicissim quæ participantur præstantiora sunt illis quæ participant. Etenim, ut uno verbo complectar omnia, quod participari non potest, hoc ante multa unum est, quod autem participatur, in multis unum est simul et non unum; denique quidquid participat, est non unum simul et unum. » Per Deum vos obtestor, ut hoc in loco perpendatis quomodo, cum paganus iste Proclus multa de Deo dogmata tradiderit, quorum pleraque sunt ab omni erroris vitio libera et pura, vitiosissimum ex illis dogmatibus Palamas fuerit amplexus: quod sane pagano huic scriptori pœnitendi locum daret, si præsens ipse absurdam hanc opinionem videret divulgari.

Ϛ'. Φησὶ τοίνυν ὁ Πλατωνικὸς Πρόκλος (86) ἐν τοῖς αὐτοῦ θεολογικοῖς· « Πᾶν τὸ μετέχον τοῦ μετεχομένου καταδεέστερον· καὶ τὸ μετεχόμενον, τοῦ ἀμεθέκτου. Τὸ γὰρ μετέχον, ἀτελὲς μὲν ὂν πρὸ τῆς μεθέξεως, τέλειον δὲ τῇ μεθέξει γινόμενον, δεύτερόν ἐστι πάντως τοῦ μετεχομένου, καθὸ τέλειόν ἐστι μετασχόν. Ἧ γὰρ ἀτελὲς ἦν, ταύτῃ τοῦ μετασχεθέντος, ὃ ποιεῖ τέλειον αὐτὸ, καταδεέστερον. Τὸ δὲ μετεχόμενόν τινος ὂν, καὶ οὐ πάντων, τοῦ πάντων ὄντος, καὶ οὔ τινος, πάλιν ὑφειμένην ἔλαχεν ὕπαρξιν. Τὸ μὲν γὰρ τῷ πάντων αἰτίῳ συγγενέστερον, τὸ δὲ ἧττον συγγενές. [P. 691] Ἡγεῖται ἄρα τὸ μὲν ἀμέθεκτον τῶν μετεχομένων· ταῦτα δὲ, τῶν μετεχόντων. Ὡς γὰρ, συνελόντι φάναι, τὸ μὲν ἔστιν ἓν πρὸ τῶν πολλῶν· τὸ δὲ μετεχόμενον ἐν τοῖς πολλοῖς ἓν ἅμα καὶ οὐχ ἕν· τὸ δὲ μετέχον πᾶν οὐχ ἓν ἅμα καὶ ἕν. » Σκεπτέον ἐνταῦθα πρὸς Θεοῦ, πῶς πολλῶν τῶν τοῦ Ἕλληνος ὄντων δογμάτων περὶ Θεοῦ, ὧν τὰ πλείω τοῦ νοσεῖν πως ἀπήλλακται, ὅδε τῷ μάλα νοσοῦντι προσετετήκει μέρει, ὃ κἂν αὐτῷ παρόντι τῷ Ἕλληνι μετάμελον ἐχορήγει, τἀτόπημα δημοσιευόμενον βλέποντι· ἢ πῶς οὐκ ἂν ᾐδέσθη τὸν ἔλεγχον αὐτόθεν αἰσχύνοντα, βλέπων ὡς αὐτὸς ἑαυτῷ μάχοιτο, τἀναντία τοῖς πρότερον ἐνταυθοῖ δογματίζων; Τρεῖς μὲν γὰρ ἐνταῦθα τάξεις ποιεῖται· μίαν μὲν τὴν τοῦ ἀμεθέκτου καὶ ὑπερκειμένου Θεοῦ, δευτέραν δὲ τὴν τοῦ μεθεκτοῦ γένους, καὶ τρίτην τῶν μετεχόντων. Καὶ ἡγεῖται τοσοῦτον ὑπερκεῖσθαι τῶν μεθεκτῶν τὸ ἀμέθεκτον, ὅσον ταῦτα τῶν μετεχόντων. Πρόσθεν δ' ἐδείκνυ πᾶν τοὐναν-

Variorum notæ.

(86) Procl. *Institut. theologic.* lib. VII, cap. 24. Locum hunc Procli laudavit Gregoras libro etiam XXXVI *Histor. Rom.*, qui liber sextus est inter dogmaticos ejusdem Gregoræ tractatus. CAPPERONN.

τίον. Τὸ γὰρ ἓν ἔλεγεν εἶναι πάντων ἀρχὴν καὶ πάντῃ μετεχόμενον ὑπὸ τοῦ πλήθους, τουτέστιν ὑπὸ πάντων. Πῶς γὰρ ἂν ὑπὲρ τὰ πάντα ἦν καὶ πάντων αἴτιον τῶν ὄντων, εἴπερ τὸ ἀσχέτῳ τε καὶ ἀμεθέκτῳ πρὸς ταῦτ' εἶναι προσῆν αὐτῷ; Τοῦ γὰρ τὰ πάντα πληροῦντος καὶ ἐν πᾶσιν ὄντος πῶς οὐ μεθέξει πάντα; Ἀλλ' ἔοικε δεδιότι, μὴ καὶ τὸ Θεῖον ὑπὸ τῶν πασχόντων, καθάπερ τὰ σώματα, μερισθῇ. Οὐδὲ γὰρ ἔφθη μαθὼν, ὡς ὁ Θεὸς ἁπλοῦς ὢν πανταχῇ ἐστιν ὁλικῶς, καὶ οὐδαμοῦ (87)· καὶ μετέχεται μὲν ὑφ' ἁπάντων, ἀμεθέκτως (88) δέ· καὶ μερίζεται μὲν, ἀμερίστως δέ· κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, ἁπλῆς οἷον οὐσίας καὶ αὐτῆς. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη πανταχοῦ τοῦ σώματος ὅλη ὁλικῶς ὑπάρχουσα μετέχεται μὲν ὑφ' ἑκάστου τῶν τοῦ σώματος μερῶν, ἀμεθέκτως δέ. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν ἰδίᾳ τούτων οὐδαμῇ γίνεσθαι πέφυκε ψυχή· πλὴν ἕκαστον τῶν τοῦ σώματος μερῶν, ὡς ἔχει φύσεως ἅμα καὶ θέσεως, ὑπό γε τῆς κινούσης ὁμοῦ καὶ ζωούσης ἐνεργεῖται ψυχῆς· ὥστε καὶ εἰ ἦν ἐν τραχήλῳ ἢ ἐν χειρὶ κατασκευὴ στόματος, λάλος ἂν (οἶμαι) ἦν καὶ ἡ χεὶρ καὶ ὁ τράχηλος. Εἰ οὖν οὕτω τοῦτο, πολλῷ ἂν μᾶλλον [P. 692] ὑπὸ πάντων μετέχοιτο Θεὸς, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Καὶ ἐν ἑκάστῳ γὰρ τῶν πάντων γινόμενος ὅλος ἐστί· καὶ ὅλος μένει καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν πᾶσι καὶ πρὸ τῶν πάντων· καὶ ὅλος μεθεκτὸς ὁ αὐτὸς καὶ ὅλος ἀμέθεκτος.

A Alioqui quomodo non erubesceret, si statim cerneret probrosam atque ignominiosam sententiæ suæ refutationem, quatenus nimirum secum ipse pugnat, contraria prioribus dogmata hoc in loco proferens? Hic enim tres rerum ordines esse statuit, quorum in primo reponit ens quod participari nequit et supremum Deum; in secundo collocat genus entis, quod participari potest; in tertio demum ordine constituit entia, quæ participant, **1102** et existimat ens, quod participari nequit, iis quæ participari possunt tantum præstare, quantum hæc entibus participativis præstant. Antea vero contrarium prorsus demonstrarat. Dicebat enim unum esse omnium principium, et a multitudine, id est ab omnibus, plane participatum. B Quomodo enim super omnia esset et omnium entium causa, si nullam cum his habitudinem aut relationem includeret, nec ab iis posset participari? Nam qui fieri posset, ut illud omnia non participent, quod omnia replet, et in omnibus exsistit? sed prorsus timuisse videtur, ne corporum more Deus a participantibus se divideretur. Nondum quippe didicerat, Deum, utpote simplicem, esse ubique totaliter, et nusquam: item ab omnibus participari, sine ulla tamen sui ipsius participatione, et absque ulla sui divisione dividi. Cujus rei exemplum nobis suppeditat anima nostra, quippe quæ simplex ipsa sit substantia. Hæc enim cum tota sit et totaliter in singulis corporis partibus, ab iis participatur, sed sine sui ipsius participatione. Nam anima per se et ex natura sua proprie nulla est e corporis partibus: attamen unaquæque corporis pars, secundum propriam naturam et positionem suam, ab anima vivificante et movente suum in actum educitur, adeo ut, si in collo vel in manu esset mechanica oris structura, loquax esset, ut opinor, et manus et collum. Si de anima ita se res habet, longe potiori ratione ab omnibus participabitur Deus, qui ubique præsens omnia replet. Nam in unoquoque omnium entium totus exsistit: et cum totus per se solus ac seorsum maneat, est tamen in omnibus et ante omnia: **1103** idem totus participabilis est, et tamen totus participari nequit.

Ζ'. Ἀλλὰ τοῦτον ὁ Χριστιανὸς ἐμιμήσατο Παλαμᾶς ἀμαθῶς τε καὶ κακοτρόπως, καὶ μιμησάμενος οὐκ ἠνέσχετο μέχρι μιμήσεως εἶναι τἀγώνισμα· ἀλλὰ φιλότιμος ὢν ἐν κακοῖς ἐκείνου μὲν ἐξ ἀμαθίας διέφθαρκε τὴν λέξιν, αὐτὸς δὲ τῇ κακίᾳ κακίαν προστίθησι διανοίας. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ οὐδαμῇ δογματίζων ἀκτίστων θεοτήτων ἡλώκει πλῆθος· μηδὲ γὰρ ἐγχωρεῖν ἐνεργεῖ τῇ φύσει· ὁ δ' ἀμέθεκτόν τε καὶ ὑπερκείμενον ἔφησεν εἶναι πρῶτον Θεόν· δευτέρᾳ δ' ἔπειτα δίδωσι τάξει τὸ τῶν μεθεκτῶν καὶ ὑφειμένων θεοτήτων πλῆθος· τρίτην δὲ χώραν ἔνειμε τοῖς τε ἀνθρώποις καὶ ὅσα ὑπὸ τὴν αἴσθησιν ἐνάρετα πράγματα, καθὰ πολλάκις

C VII. Sed hunc paganum Christianus Palamas imperite atque improbe imitatus est, nec intra imitationis limites hoc suum cum Proclo certamen contineri passus est: sed perpetrandis in malis ambitiosus Procli quidem verba præ imperitia corrupit: ipse autem huic priori malitiæ malitiam sensus adjecit. Nam ille increatarum deitatum multitudinem statuisse nusquam deprehenditur. Eam enim natura per se operativa admittere non potest: Palamas vero asseruit Deum esse primum, omnibus superiorem, nec posse participari: participabilium et inferiorum multitudinem deitatum secundo in ordine collocat: hominibus et cunctis

## Variorum notæ.

(87) Celebre est philosopho-theologorum axioma: *Quod ubique est, nullibi est*; intellige, in nullo definite aut circumscripte loco ita ut alibi quoque non reperiatur. CAPPERONN.

(88) Hæc breviter simul et apposite sanctus Maximus explanat scholiis ad cap. II, lib. *De div. nom.* sect. 5. Τὸ κατ' οὐσίαν μὲν ἡ θεότης οὐ μετέχεται· μεθεκτὴ δέ ἐστιν ἐν τῷ ἐξ αὐτῆς εἶναι τὰ πάντα καὶ ὑπ' αὐτῆς συνέχεσθαι εἰς τὸ εἶναι. Id est, *Secundum substantiam quidem divinitas non participatur, sed est participabilis quatenus ab ea exsistunt omnia et ab ea continentur atque conservantur ut sint.* Idem fere habet paulo post auctor ipse libri *De div. nom.* seu potius ipsemet sanctus Maximus, ut mox adnotabo. CAPPERONN.

rebus, quæ sub sensum cadere ac virtutis participes esse possunt, tertium locum attribuit, ut sæpius a nobis dictum est, et rursus dicetur: porro hæc postrema principii expertia esse atque increata definiit. Quam accessionem summa auctoritate adjunxit. Sic liberalis iste vir ac munificus ea quæ nec sunt nec erunt, subministrat; adeo larga manu et vili pretio creaturis præbens, ut principii expertes sint et increatæ: quas præclaras dotes partim ut aquam effundit, partim ut arenam dispergit. Hoc autem possit quempiam in admirationem rapere, quomodo Palamas det, quæ non habet nec habebit, quasi fortuito casu aut ad libitum ea crearet, quæ nec sunt, nec erunt, divitias autem partim ut arenam in thesauris recondat, divinas imagines petulanter atque improbe suffuratus; partim ad imperatorii tripodis jussum nullo labore inde colligat, ubi nec seminavit nec dispersit. At erubescere **1104** nescit imperitia, et sæpissime homines cogit, ut naturæ defectum audacia sua tueantur: quemadmodum claudi quandoque ligno defectum pedis tuentur. Sed de increato sermonem ad aliam veluti mensam recondamus, et quid SS. Patres de ente non participabili pronuntient, audiamus.

A εἴρηταί τε καὶ εἰρήσεται ἡμῖν· καὶ ἅμα ἄναρχά τε καὶ ἄκτιστα εἶναι ὡρίσατο, μετὰ πολλῆς τῆς αὐθεντίας ποιησάμενος τὴν προσθήκην. Οὕτω ὁ φιλότιμος ἀνὴρ γίνεται χορηγὸς τῶν μήτ' ὄντων μήτ' ἐσομένων, ἀναρχίαν καὶ ἀκτισίαν ἐπευωνίζων οὕτως ἀφθόνῳ χειρὶ τοῖς κτίσμασι, καὶ τὰς μὲν ὡς ὕδωρ σπείρων, τὰς δ' ὡς ἄμμον διασκορπίζων. Θαυμάσειε δ' ἄν τις, πῶς ἃ μὲν μήτ' ἔχει μήθ' ἕξει δίδωσιν, ὥσπερ αὐτοματίζων τῶν μήτ' ὄντων μήτ' ἐσομένων τὴν γένεσιν· τῶν δὲ χρημάτων τὰ μὲν ὡς ἄμμον θησαυρίζει, τῶν θείων εἰκόνων ἀσελγῶς ἀφαιρούμενος, τὰ δ' ὅθεν οὔτ' ἔσπειρεν οὔτε διεσκόρπισεν, ἀπονητὶ συνάγει, τοῦ βασιλικοῦ κελεύοντος τρίποδος. Ἀλλ' ἀναίσχυντον ἡ ἀμαθία, καὶ B φιλεῖ γε ὡς τὰ πολλὰ τὸ τῆς φύσεως ἐλλιπὲς τῇ θρασύτητι διασώζειν βιάζεσθαι· καθάπερ οἱ χωλεύοντες τὸ λεῖπον τοῦ ποδὸς ξυλίνῳ διασώζουσιν ἐνίοτε. Ἀλλ' ὁ περὶ τοῦ ἀκτίστου λόγος εἰς ἑτέραν ἡμῖν ταταμιεύσθω τράπεζαν· περὶ δ' ἀμεθέκτου τῶν ἁγίων ὅ τι φασὶν ἀκουσώμεθα.

VIII. Igitur Dionysius Areopagita hæc disserit: « Participabilis est Deus secundum suas communicationes: non participabilis vero, quatenus nihil substantiam ejus participat, aut vitam, aut aliquid hujusmodi, quæ omnia Deus eminenter et eximie possidet. » Et iterum: « Verum ens est unum, pulchrum et bonum, et sapiens, cujus desiderio tenentur omnes, qui divinam humanitatem participant. Porro ejus istud, tametsi unum et idem, non unico modo participant: sed ut unicuique, pro uniuscujusque habilitate, divina statera distribuit; quemadmodum etiam omnes circuli lineas uniformiter centro contineri diximus. » Porro hic operæ pretium est animadvertere, quomodo magnus Dionysius tam paucis verbis omnem pravam et conscceleratam Palamæ mentem, veluti araneæ telam, dissolvat. Nam Palamas a divina substantia dividens sapientiam, potentiam, bonitatem, vitam, et quascunque operationes atque increatas deitates appellat; substantiam quidem nullatenus esse participabilem definit; illas vero proprie ac specialiter participabiles esse statuit, et earum unamquamque in sua propria et speciali ratione tantæ esse virtutis affirmat, ut homines ipsos increatos et principii expertes deos efficere possit. Contra Dionysius, rerum **1105** divinarum peritissimus, Dei operationes cum ejus substantia conjungens, eas æque ac substantiam ipsam participari non posse asserit; et rursus easdem æque ac substantiam participari

Η'. Διονύσιος τοίνυν ὁ Ἀρεοπαγίτης τάδε διέξεισι· « Μεθεκτὸς μὲν ὁ Θεὸς (89), κατὰ τὰς μεταδόσεις αὐτοῦ· ἀμέθεκτος δὲ, κατὰ τὸ μηδὲν μετέχον αὐτῆς τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἢ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἢ τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἢ τινος τῶν τοιούτων, ἅπερ ἔχει πάντα καθ' ὑπεροχὴν καὶ ἐξαιρέτως. » Καὶ πάλιν· « Ἓν μὲν C ἔστι τὸ ὄντως ὂν καὶ καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ σοφὸν, οὗ πάντες οἱ ἐνοειδεῖς (90) ἐφίενται· μετέχουσι δ' αὐτοῦ οὐχ ἑνιαίως, καίτοι ἑνὸς καὶ ταυτοῦ ὄντος, [P. 693] ἀλλ' ὡς ἑκάστῳ τὰ θεῖα διανέμει ζυγὰ κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα· καθὰ καὶ πάσας ἔχειν ἔφαμεν τοῦ κύκλου τὰς γραμμὰς τὸ κέντρον ἑνοειδῶς. » Ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον ἐνταυθοῖ, πῶς ὁ μέγας Διονύσιος οὕτω λόγῳ βραχεῖ πᾶσαν παλαμναίαν (91) κακόνοιαν, ὡς ἀράχνης ἱστὸν, διαλέλυκε. Διαιρῶν γὰρ τῆς οὐσίας ὁ Παλαμᾶς σοφίαν καὶ δύναμιν καὶ ἀγαθότητα καὶ ζωὴν, καὶ ὅσα φησὶν ἐνεργείας τε καὶ ἀκτίστους θεότητας, τὴν μὲν οὐσίαν ἀμέθεκτον εἶναι τὸ παράπαν ὁρίζεται, ἰδιαζόντως γε μὴν αὐτὰς μεθεκτὰς, καὶ τοσαύτην ἐχούσας D ἰδιότροπον ἑκάστην ἰσχὺν, ὡς δύνασθαι καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀκτίστους θεοὺς ἀπεργάζεσθαι καὶ ἀνάρχους. Διονύσιος ὁ τὰ θεῖα σοφὸς συνελὼν ἀμεθέκτους καὶ ταύτας ὁμοῦ τῇ οὐσίᾳ φησὶ, ἅτε μηδὲν τὸ διάφορον μηδαμῇ κεκτημένας, πλήν γε δὴ τοῦ ὀνόματος μόνου. Δυοῖν οὖν ἀνάγκη θάτερον. Ἢ γὰρ οὐ παραδέχεται Διονύσιον ὁ παράφρων οὑτοσὶ· ἢ τῆς ἐκείνου σοφῆς διανοίας ἀσύνετος μένει καθάπαξ ἢ καὶ ἀμφοῖν ὁ ταλαίπωρος ἔνοχος εἶναι δοκεῖ.

Variorum notæ.

(89) Locum hunc in vulgatis Dionysii reperire non potui. Et sane sancto Maximo sententiam hanc tribuit Corderius in notis ad Dionys. *De div. nomin.* cap. II, sect. 5, ubi eam ad verbum ut hic jacet describit, et sic habet: *Adhuc idem* (loquitur de sancto Maximo) *in iis quæ in dogmatica panoplia feruntur, participabilis est Deus secundum*, etc. CAPPERONN.

(90) Vide supra not. 80.

(91) Alludit auctor ad nomen τοῦ Παλαμᾶ, affine τῷ Παλαμναίῳ, quod sceleratum significat: hanc autem allusionem quia exprimere non potest Latina versio, ipsius Palamæ nomen inserui. CAPPERONN.

Ἔπειτα μήτε νοῶν, μήτε δεχόμενος, οὐκ ἐρυθριᾷ διαβάλλων ἑτέρους καὶ τὰ οἰκεῖα μετάγων σκώμματα κατ' ἐκείνων, οἳ τελέως ἅμα καὶ ἀπρὶξ ἔχονται τῶν ἐκείνου. Ἀπηναισχύντησε γὰρ ὁ μεμηνὼς, καὶ ὄψις πόρνης καὶ μοιχαλίδος ἐγένετό οἱ, ἣ ὅτε πράξῃ (92) (φησὶ Σολομῶν) ἀπονιψαμένη οὐδὲν ἄτοπον πεπραχέναι φησίν.

A posse decernit, utpote cum a substantia nonnisi solo nomine differant. Igitur e duobus alterum contingat necesse est. Vel enim insipiens iste Palamas Dionysii auctoritatem respuit : vel sapientissimam ejus mentem prorsus non intelligit : vel etiam utrique vitio miser ille obnoxius esse videtur. Deinde cum sancti hujus Patris nec mentem intelligat, nec auctoritatem sequi velit, alios calumniari, et in eos qui Dionysii dictis perfecte simul et tenaciter adhærent, cavillationes et dicteria quibus ipse merito appeti posset, transferre non erubescit. Nam insanus Palamas frontem perfricuit : facta est illi facies meretricis et adulteræ ; quæ, ut ait Salomon [1], cum fecerit malum, sese abluit, et dicit, nihil a se mali fuisse perpetratum.

Θ'. « Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἄν ποτε δεξαίμην ἐγὼ (φησὶ) μεθεκτὴν ὅλως τὴν θείαν ὑπάρχειν οὐσίαν, οὐχ ἕως ἂν ἐν τοῖς ζῶσιν εἰμι καὶ τοῖς ἀέρος πνέουσι. Τάχιστα γὰρ ἂν ἐξαναλώσῃ τὴν μετασχεῖν ἐθέλουσαν φύσιν, πρὶν ἂν μετάσχῃ. Οὐδεὶς γὰρ ὄψεται τὸ πρόσ- B ωπόν μου, καὶ ζήσεται, φησὶν ἡ θεία Γραφή. » Ἰοὺ ἰοὺ τῆς εὐηθείας καὶ τῶν σεμνῶν λογαρίων, μᾶλλον δὲ τῆς ἀσέμνου βωμολοχίας ! εἶτα ἐλάνθανεν ἡμᾶς ὕθλων ὑπάρχων μεστὸς, καὶ μύθων Ἑλληνικῶν, καὶ οὐδὲ τούτων σοφῶν, ἀλλ' οἵους φασὶ τὰ γραΐδια παρὰ τὰς ἐπ' ἀλέα λέσχας (93). Εἰς γὰρ τὰς Διὸς καὶ Σεμέλης (94) ψευδεῖς καὶ μυθώδεις μετήνεγκεν ὁ ταλαίπωρος τὴν σμικρόνοιαν κοινωνίας καὶ θείου φωτὸς ἐπιδημίας· οὗ γενομένου, θνητὴν οὖσαν καὶ οὐρανίου Διὸς ἐνεγκεῖν οὐδαμῇ δυνηθεῖσαν λαμπρότητα, μηδ' αἰθερίων κεραυνῶν ἐνδημίαν, ἀναλωθῆναι τὴν δυστυχῆ. Οὕτω σμικροπρεπῶς [P. 694] τε καὶ ἀγεννῶς τὰς εὐγενεῖς τῶν ἁγίων ἐννοίας καὶ λέξεις ἐξ ἀμαθίας ὁ Παλαμᾶς ἐκλαμβάνων καὶ διαστρέφων τὰ θεῖα τῆς Ἐκκλησίας ἐμόλυνε C δόγματα, ὥσπερ ἀποσειομένης τῆς σφῶν ἐπιστήμης τὴν αὐτοῦ κακοήθειαν· καθάπερ τὰ τῶν ῥόδων εὔοσμα καὶ εὐανθῆ τὴν μαραίνουσαν αὐτὰ καὶ πρὸ τοῦ χρόνου χεῖρα. Τοιοῦτον οἱ σεμνοὶ τῆς νῦν Ἐκκλησίας ποιμένες νέον διδάσκαλον τῶν θείων δογμάτων προὐστήσαντο, τυφλὸν τυφλῷ ὁδηγόν. Ὅτι δ' οὐχ ἁπλῷ τινι λόγῳ πρὸς ταῦτα χρώμενος φαίνεται, ἀλλ' ὀξεῖαν καὶ σφόδρα γε κατεσπουδασμένην ἔχει τὴν πρόθεσιν τῆς ψυχῆς, καὶ ταυτὸν ἀεὶ τοῖς γυψὶ καὶ κανθάροις ποιεῖ, τὰ ὑγιαίνοντα καὶ ὅσα εὐώδη παριὼν, τῶν τε λέξεων καὶ ἐννοιῶν τοῖς νοσοῦσί τε καὶ ὅσα μακρᾶς δυσωδίας ἀπόζει, προστέτηκε, καὶ ἅμα διαστρέφων οὐ μάλα αἰδεῖται τὰ πλεῖστα (τοῦτο δὲ καὶ γυπῶν καὶ κανθάρων ὑπέρτερον), δῆλον ἐντεῦθεν. Ἐν γὰρ *Τιμαίῳ* Πλάτων θεο- D λογεῖν ἑλόμενος Θεὸν ὑπερκείμενον τίθησι πρῶτον, ταῖς ὑφειμέναις ἐγκελευόμενον ἑαυτοῦ δυνάμεσι καὶ

IX. « At enim, ait Palamas, quandiu vixero et aerem hunc spiravero, illud approbare nunquam potuerim, divinam scilicet substantiam totaliter esse participabilem. Nam divina natura, si participetur, statim eam naturam, quæ participare ipsam voluerit, etiam antequam participaverit, absumet. Nemo enim videbit faciem meam et vivet, inquit divina Scriptura [2]. » O virum simplicem ! o fabellas graves et decoras, imo o fœdam scurrilitatem ! et deinde ignorabamus, Palamam nugis refertum esse et Græcanicis fabulis, neque his quidem sapientibus : sed quales narrant aniculæ, dum calidis in locis otiose confabulantur. Nam quantulumcunque communis sensus habebat miser ille, hoc totum transtulit ad fictitios Jovis et fabulosos, quibus Semele consumpta **1106** est, ignes ; quibuscum divini luminis immissiones confert. Fingunt nimirum poetæ Semelem, utpote mortalem, cœlestis fulgorem Jovis et ætherei fulminis accessum ferre non potuisse, et ideo miseram hanc mulierem fuisse consumptam. Adeo abjecte et ignobiliter generosas ac nobiles sanctorum Patrum sententias et voces præ imperitia Palamas accipit et pervertit ; sicque divina Ecclesiæ dogmata contaminavit, tanquam illorum scientia malum hujus ingenium repellat ; quemadmodum bene olentes et floridæ rosæ manum respuunt eorum qui eas ante tempus flaccescere faciunt. Talem virum venerandi præsentis Ecclesiæ pastores recentem divinorum dogmatum doctorem sibi ipsis præfecerunt, et cæcum cæci viæ ducem secuti sunt. Porro non simplici quadam aut qualicunque ratione, sed acri studio et maxima intentione animi fabulis istis ad firmandam suam opinionem uti videtur, et de vulturum atque scarabæorum more, sana et bene olentia quæque præterit : vocibus autem et sententiis, errorum morbo laborantibus, gravemque ac fœtidum odorem spi-

[1] Prov. xxx 20. [2] Exod. xxxiii, 20.

Variorum notæ.

(92) *Quæ cum fecerit* [*malum*] etc., in vulgata Latina sic habetur : *Quæ comedit, et tergens os suum dicit : Non sum operata malum.* Huic interpretationi consonat Hebraica lectio. CAPPERONN.

(93) Ex Hesiodi *Oper. et dieb.* vers. 491 : Πὰρ δ' ἴθι χάλκειον θῶκον καὶ ἐπ' ἀλέα λέσχην. Hoc est *præteri æneam sedem* (seu *officinas ferrarias*) et *confabulationes quæ calidis in locis habentur*. Quidam non obstante metro legunt ἐπ' ἀλέᾳ id est *propter teporem*, seu *teporis captandi gratia*. Ita Eustathius. Guilelmus Canterus una voce legit ἐπαλέα. Cæterum λέσχαι dicebantur olim philosophorum conventicula. Deinde quia inter ipsos plerumque levissimis de rebus agitabatur, factum est ut mendicorum et vulgi conventus etiam hoc nomine vocarentur, atque inde etiam ipsæ nugæ λέσχαι dictæ fuerunt. CAPPERONN.

(94) De hac fabula vide quæ habet Ovidius, *Metamorphos.*, lib. III. CAPPERONN.

rantibus adhæret. Plurima etiam e veterum dictis pervertere, ipsum non pudet; qua in re vultures et scarabæos ipsos longe superat: cujus quidem dicti evidens hinc nobis argumentum suppetit. Cum enim in *Timæo* divinis de rebus disserere Plato voluisset, primum supremumque Deum supponit, inferioribus potestatibus suis et deitatibus eorum quos pagani colunt dæmonum imperare, ut omnia entia secundum uniuscujusque speciem condant, et ut cœlum, terram, nec non quæcunque inter hæc commista sunt et consistunt, creaturis

A θεότησι τῶν παρ' Ἕλλησι σεβομένων δαιμόνων, τὰ ὄντα πάντα κατ' εἶδος ἕκαστα δημιουργεῖν, καὶ πάντων ἐμπλῆσαι κτισμάτων οὐρανόν τε καὶ γῆν, καὶ ὅσον ἐν μέσῳ σύγκριμά τε καὶ σύστημα· « Θεοὶ θεῶν, » λέγων (95), « ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γέγονε, τρέπεσθε κατὰ φύσιν ὑμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ζώων δημιουργίαν, μιμούμενοι τὴν ἐμὴν δύναμιν· περὶ τὴν ὑμῶν γένεσιν, καὶ ἀπεργάζεσθε ζῶα, καὶ γεννᾶτε, τροφήν τε διδόντες αὐξάνετε· καὶ φθίνοντα πάλιν δέχεσθε. »

**1107** omnibus repleant. Hæc sunt Platonis verba. « Dii deorum progenies, quorum ego opifex ac parens operum, quæ per me facta sunt, convertite vosmetipsos ex naturæ legibus ad animalium creationem, et vim meam, quam ad vos procreandos exserui, imitemini: efficitote et generate animalia; et alimenta dantes, nutrite ac augete: cumque consumpta et corrupta fuerint, iterum recipite. »

X. Videtis quorumnam sit discipulus Palamas, quænam amplectatur dogmata, et unde hauserit, quam adversus Dei Ecclesiam evomuit turbulentam labem, dum ait omnia secundum suam speciem entia, totidem esse inferiores et increatas divinitates, quæ tanquam Platonicæ ideæ Deo creatori sint coæternæ, et principii pariter expertes; aliam tamen ab ipso naturam habeant, et aliæ aliarum tum increatarum tum creatarum causæ sint effectrices (quod Palamas pro suo more Platonis dogmatibus addidit) ita ut, verbi gratia, vita sit vitæ causa efficiens, sapientia sapientiæ, potentia potentiæ, et sic de cæteris. Quod enim Platoni in mentem non venit ut ipse adderet, hoc Palamas proprio Marte adinvenit, illam videlicet increatarum deitatum multitudinem. Sic in malis primas tenere, multo sibi honori esse ducit; ut omnium improborum evidentissime sit improbissimus. Nam me gentilium quidem ullus unquam ausus est secundam increatam excogitare virtutem, præter unicam illam, quæ omnia creavit. Licet autem plures in hujusce rei testimonium proferre possem, iis recensendis hic supersedeo; quod brevitati consulam. Plutarchum tamen Chæronensem laudabo. Conscripsit hic Vitam Numæ **1108** Pompilii, qui veteribus Romanis optimas leges condidit, ut Spartanis Lycurgus, Locris Epizephyriis Zaleucus, et Siculis Charondas Catanæus. Porro cum æquissimis aliunde et optimis legibus Romanam illius ætatis rempublicam a Numa Pompilio stabilitam fuisse narret Plutarchus, tum hæc de ipso refert: « Hujus de erigendis statuis leges Pythagoræ placitis congruunt. Nec enim ille [Pythagoras] sensilem aut patibilem esse divinitatem existimabat: sed invisibile, increatum, et intelligibile esse primum hoc omnium rerum principium cen-

B Ι'. Ὁρᾶτε τίνων μαθητὴς ἐγεγόνει, καὶ οἷς ἠκολούθησε δόγμασι, καὶ ὅθεν ἀρυσάμενος ἐξηρεύξατο καὶ αὐτὸς ἀνατροπὴν θολερὰν κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ὅσα τὰ ὄντα κατ' εἶδος, φάσκων τοσαύτας εἶναι καὶ τὰς ὑφειμένας τε καὶ ἀκτίστους θεότητας, οἷον ἰδέας Πλατωνικάς, τῷ δημιουργῷ συνανάρχους μὲν καὶ συναϊδίους, ἑτεροφυεῖς δέ· καὶ ἄλλας ἄλλων γίνεσθαι ποιητικὰς ἀκτίστων καὶ κτιστῶν (τοῦτο δὴ τὸ τῆς αὐτοῦ συνηθείας προσθετικὸν) οἷον τῆς μὲν ζωῆς τὴν ζωήν, τῆς δὲ σοφίας τὴν σοφίαν, τῆς δὲ δυνάμεως τὴν δύναμιν, καὶ τἄλλα ὁμοίως. Ὃ γὰρ Πλάτωνι προστεθεικέναι οὐ γέγονε διὰ μνήμης, τοῦτο προσεξεῦρεν αὐτὸς, τὸ τῶν ἀκτίστων δηλαδὴ, ἐν τοῖς κακοῖς ἀεὶ

C φιλοτιμούμενος ἔχειν τῶν κακῶν τὰ πρωτεῖα, ἵν' εἴη σαφέστατα κακῶν ἁπάντων ὁ κάκιστος. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἑλλήνων οὐδέσι [P. 695] τετόλμηται πώποτε, δεύτερον ἄκτιστον ἐπὶ νοῦν εἰληφέναι, παρὰ τὴν τὰ πάντα κτίσασαν μίαν δύναμιν. Πλείστους δ' ἔχων παράγειν εἰς μαρτυρίαν ἐκεῖθεν παρίημι συντομίας ἐχόμενος. Πλούταρχος δ' ὅμως ὁ ἐκ Χαιρωνείας Νουμᾶν τὸν Πομπίλιον ἀναγράφων, ὃς Ῥωμαίων τοῖς πάλαι τὰ κράτιστα ἐνενομοθετήκει (καθὰ Σπαρτιάταις Λυκοῦργος, καὶ Λοκροῖς τοῖς Ἐπιζεφυρίοις (96) Ζάλευκος, καὶ πρός γε Σικελιώταις Χαρώνδας ὁ Καταναῖος) τά τ' ἄλλα σὺν δίκῃ πάσῃ καὶ εὐνομίᾳ τὴν τότε Ῥωμαϊκὴν συστησάμενον πολιτείαν καὶ τάδε περὶ αὐτοῦ καταλέγει (97)· « Ἔστι γάρ, » φησί, « καὶ τὰ περὶ τῶν ἀφιδρυ-

D μάτων νομοθετήματα παντάπασιν ἀδελφὰ τῶν Πυθαγόρου δογμάτων. Οὔτε γὰρ ἐκεῖνος (98) αἰσθητὸν ἢ παθητὸν ἐνόμιζε τὸ Θεῖον, ἀόρατον δὲ καὶ ἄκτιστον, καὶ νοητὸν ὑπελάμβανεν εἶναι τὸ πρῶτον. Οὗτος δὲ διεκώλυσεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα Θεοῦ Ῥωμαίους νομίζειν, ὡς οὐθ' ὅσιον ἀφομοιοῦν τὰ βελτίω τοῖς χείροσι, οὐδ' ἐφάπτεσθαι

Variorum notæ.

(95) Plato in *Timæo*, tom. III, pag. 41, edit. Joan. Serrani. CAPPERONN.

(96) Ita dicti sunt a promontorio Zephyrio, quod erat in Magna Græcia. Vide Strabon. *Geographicon*, lib. VI, pag. 176. CAPPERONN.

(97) Plutarch. in Numa, pag. 65, edit. 1624, ubi paulo fusius hæc referuntur. CAPPERONN.

(98) *Nec enim ille* [*Pythagoras*]. Hoc videtur esse contra grammaticæ leges, ut ἐκεῖνος referatur ad subjectum proximum: non est tamen: nam reipsa Pythagoras consideratur hic ut antiquior et a narratione remotior. CAPPERONN.

A Θεοῦ δυνατὸν ἄλλως, ἢ νοῆσαι. » Ἠκούσατε τριῶν ἐν ταυτῷ θαυμασίων ἀνδρῶν ἐξ ἀλλοδαπῆς θρησκείας, ὁπόσην τῷ ἑνὶ καὶ μόνῳ Θεῷ ἀκτίστῳ τὴν εὐλάβειαν ἀπονέμουσι, καὶ ὅπως οὐδὲν τῶν ἁπάντων ἄνευ αὐτοῦ δογματίζουσιν ἄκτιστον, Πυθαγόρου λέγω, καὶ Πομπιλίου Νουμᾶ, καὶ τρίτου δὴ τοῦ κἀκείνων τοιαῦτα ἐπαινοῦντος δόγματα, Πλουτάρχου τοῦ Χαιρωνέως. Ὁ δὲ Παλαμᾶς, ἄναρχόν τε καὶ ἀβασίλευτον ἑαυτὸν καταστήσας ἀνομοθέτητον, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν (99) ἐξήνεγκεν ἐξουσίαν, ἄκτιστα γίνεσθαι πάντα τά τ' οὐράνια τά τε χθονοστιβῆ καὶ ὑδραῖα γένη. Τῆς ἀναισθησίας τῶν ἑπομένων (1)!

B ΙΑ'. Ἔγνωτε πάντως πανταχόθεν καὶ πολυτρόπως, ὅπως οὔτε τοῖς ἁγίων ἥκισθ' ἕπεσθαι νομίζει δόγμασιν, οὔθ' Ἑλλήνων τοῖς ὑγιῶς πως ἔχουσιν· οἷς καὶ τῶν ἡμετέρων ἁγίων πολλοὶ συνηνέχθησαν· ἀλλὰ τοῖς πάνυ τοι σφόδρα διεφθορόσι. Καὶ θαῦμα, πῶς ἐκεῖ μὲν ὀξυδερκῶν ἀκολάστοις ὄψεσιν ἐπιβόσκεται τὰ νοσοῦντα καὶ σεσηπότα κατὰ τοὺς γῦπας, πρὸς δὲ τὰς τῶν ἡμετέρων ἁγίων γραφὰς ἐκτετύφλωται, μήτε βουλόμενος μήτε δυνάμενος ὀρθῶς ἐνορᾷν. Καί μοι δοκεῖ τὸ τῆς Λαμίας (2) πάσχειν ἐκείνης· τῆς μυθικῆς, ἣν φασιν οἴκοι μὲν οὖσαν ἀβλεψίᾳ συζῆν, οὐκ ἔχουσαν ὄψεις· ἐξιοῦσαν δὲ τῆς οἰκίας οὕτω βλεπούσας κτᾶσθαι τὰς ὄψεις ἐξαίφνης, ὡς ἅπαντα βλέπειν τὰ τῶν ἄλλων ἐς τἀκριβές. Εἰ δ' οὖν, λεγέτω μοί τις παρελθὼν, πῶς, πάμπολλα

C λεγόντων διαῤῥήδην τῶν ἁγίων ἀκούων περὶ τοῦ μὴ διάφορον τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας [P. 696] ὑπάρχειν ἐπὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ θείου Διονυσίου τά τε ἄλλα περὶ τῶν τοιούτων διεξιόντος, ὁπόσα εἰρήκειμεν, καὶ ὅτι οὐκ ἄλλο τἀγαθὸν εἶναι, φάσκοντος, καὶ ἄλλο τὸ ὂν, καὶ ἄλλο τὴν ζωὴν, ἢ τὴν σοφίαν, οὐδὲ

A sebat. Hic vero Numa prohibuit Romanos humanam aut animalis cujuscunque imaginem Deo attribuere, quod nefas sit augustiora et præstantiora deterioribus assimilare, quodque Deum non aliter quam intellectu attingere possimus. » Audiistis quantam adversus unicum et solum Deum reverentiam adhibeant tres simul mirabiles aliena ex religione viri, et quomodo nihil quicquam, præter eum, increatum esse statuant; Pythagoram intelligo, et Numam Pompilium; tertium vero Plutarchum Chæronensem, qui hæc præclara illorum dogmata laudavit. Sed Palamas, cum liberum sese atque immunem a principio, rege, et legibus constituisset, ad majorem cœlesti se potestatem evexit, qua scilicet increata efficeret, quæcunque in cœlo, terra et aquis, entium genera consistunt. O stuporem sectatorum ejus

B XI. Undequaque et multifariam omnino cognovistis, quomodo neque sanctorum Patrum dogmata, neque sanas **1109** ethnicorum opiniones, quibus multi e sanctis Patribus nostris consenserunt, sed corruptas potius et perniciosas paganorum sententias sequi decernat. Et sane mirum est, quod ibi quidem intemperantibus oculis acutum cernens, morbida et putrida vulturum more depascatur, in nostrorum vero SS. Patrum scriptis plane cæcutiat, cum recte videre neque velit neque possit. Et ut mihi quidem videtur, Palamæ idem contingit, quod fabulosæ illi Lamiæ; quam dicunt, quandiu domi manet, carentem oculis cæcam vivere: at ubi domo sua exierit, tam acutos et perspicaces habere statim oculos, ut omnia quæ sunt aliorum

C apprime videat. Sin minus, prodeat quispiam mihi dicturus, cur, cum sanctos Patres luculenter et diserte affirmare audiat, operationem in Deo a substantia non distingui, et divinum imprimis audiat Dionysium, qui tum alia multa, quæ jam retulimus, his de rebus disseruit, tum illud præsertim

## Variorum notæ.

(99) Difficilis et intricatus mihi visus est locus iste. Pro ὑπὸ legi ὑπέρ. Forsan legendum ἐπουράνιον, quod apud Platon. *Apolog. Socrat.* significat *supra cœlos positum*, aut ὑπερουράνιον eodem sensu. Alia quoque hujus loci potest interpretatio afferri hunc in modum: at Palamas, cum se principii expertem et nulli imperio subditum lege inusitata constituisset, rebus sub cœlo positis hanc potestatem tribuit, ut increata fieri possint D quæcunque in aere, terra, et aquis, entium genera consistunt. CAPPERONN.

(1) Sic postea φεῦ τῆς τῶν ἑπομένων εὐηθείας! Sed sæpe Græci subintelligunt φεῦ et ὦ. Dicunt τῆς τύχης! *O qualem fortunam!* etc. CAPPERONN.

(2) De lamiis duplex occurrit locus in sacrarum Scripturarum versione vulgata. Alter Isa. XXXIV: *Ibi cubavit lamia*. Hebr. לילית quod vertunt οἱ LXX ὀνοκένταυροι, Symmach. λαμίαι, alii *strix*. Alter est Jerem. Thren. IV: *Lamiæ nudaverunt mammas*. Hebr. תנין quod οἱ LXX, vertunt δράκοντες, alii *cetos*, alii *serpentes*, et sane hoc nomine monstrosum quoddam animal designari omnes fatentur. De iisdem lamiis plura narrant profani scriptores. Plutarchus initio libri *De curiositate*, Ἐν τῷ μύθῳ τὴν Λαμίαν λέγουσιν οἴκοι μὲν εὕδειν [male in editis ᾄδειν] τυφλὴν, ἐν ἀγγείῳ τινὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχουσαν ἀποκειμένους· ἔξω δὲ προϊοῦσαν περιτίθεσθαι [male in editis ἀποτίθεσθαι], καὶ βλέπειν. Hoc est, *in fabulis fertur Lamiam domi quidem dormire cæcam, oculis in quodam vasculo repositis, at foris egressam, suo sibi oculos inserere et videre*. Philostratus de vita Apollonii Tyanæi, lib. IV, cap. 8, λαμίας inter τὰ φάσματα, id est *spectra* numerat. Ibi quippe dicit, Menippi cujusdam sponsam fuisse unam empusarum, quas lamias et larvas, seu lemures vulgus esse ducit: eas ad amorem pronas esse, et humanas præsertim carnes expetere. Porro cum Apollonius Tyanæus istam Menippi sponsam interrogasset, et acrius instando torsisset, fassam esse merum se spectrum esse, et Empusam, et Menippi corpore voluisse satiari. Duris Samius, *Libycorum* lib. II, narrat Lamiam fuisse mulierem pulchram: cum Jupiter rem cum ea habuisset, a Junone zelotypa adactam ad prolem necandam: ex hoc mœrore factam deformem, aliarum pueros rapuisse et interfecisse: eam Junonis ob iram noctes diesque insomnes duxisse, ut eo majore esset in luctu; Jovis vero miseratione exemptiles tandem nactam oculos, quos pro libito modo tolleret, modo apponere posset, ab eodem obtinuisse ut in quam vellet, se mutaret formam. Testis scholiastes Aristophanis, qui Beli et Libyæ fuisse filiam ait. Alii alia insuper narrant. Vide, si lubet, Diodorum Siculum, lib. XX; Pausaniam in *Phocicis*, etc. CAPPERONN.

asserit, non aliud esse bonum, et aliud ens, et aliud vitam vel sapientiam; neque plures esse causas, aut deitates alias aliarum productivas, alias aliis superiores et inferiores; cur, inquam, cum isthæc audiat Palamas, ipse tamen in omnibus his surdus et cæcus factus tum aliis orthodoxæ doctrinæ adversariis adhæserit, tum præsertim impio Eunomio; qui aliorum sententiis non eo usque assentiendum esse dicebat, ut in Deo substantiam et operationem, unum quid esse putaremus. Quinimo volebat, ut a Dei substantia plane differre ipsius operationem, et hanc substantia atque hypostasi carere crederemus. Quæ refellens divus Gregorius, Nyssenorum **110** episcopus, « Quid per se ipsam, inquit, esse diceret operationem, quæ nec est substantia, neque character, neque hypostasis? Itaque rei non exsistentis imaginem et similitudinem ipsum Christum esse dixit. Atqui quod simile est rei non exsistenti, hoc ipsum nullatenus exsistit. Eo namque tendunt nova illa et portentosa dogmata, ut in id quod non est credatur. Nam quod non enti simile est, istud ipsum nullo modo est. » Per Deum vos obtestor, ut dicatis, quæ præsentior aut efficacior esse refutatio possit novi hujus impii Eunomii, qui tantam compellit Ecclesiam, ut modo in id quod non est, modo in plures deitates credat. Hoc autem præstat Palamas ob consuetæ sibi ambitionis additamentum, ut magistrum suum hic etiam improbitate superet.

πολλὰ τα αἴτια, καὶ ἄλλων ἄλλας παρακτικὰς θεότητας ὑπερεχούσας καὶ ὑφειμένας· ὁ δὲ τοῖς τοιούτοις ἅπασι κωφὸς καὶ τυφλὸς γεγονὼς τοῖς ἐναντίοις ἀσμένως προσετετήκει, τοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα Εὐνομίῳ τῷ δυσσεβεῖ, μὴ χρῆναι λέγοντι γνώμαις ἑτέρων πειθομένους ἑνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ πάντῃ διαφέρουσαν εἶναι πιστεύειν, καὶ ἅμα ἀνούσιόν τε καὶ ἀνυπόστατον. Οἷς ἀνθιστάμενος ὁ Νυσσαέων θεῖος Γρηγόριος (3), « Τί ἄν, » φησὶ, « λέγοι εἶναι καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐνέργειαν, τὴν οὔτ' οὖσαν οὔτε χαρακτῆρα, οὔθ' ὑπόστασιν; Οὐκοῦν τοῦ ἀνυπάρκτου εἶπεν ὁμοίωμα (4). Τὸ δὲ τῷ ἀνυπάρκτῳ ὅμοιον οὐδ' αὐτὸ πάντως ἐστίν. Αὕτη τῶν καινῶν δογμάτων ἡ τερατεία, τὸ πιστεύειν εἰς τὸ μὴ ὄν. Τὸ γὰρ τῷ μὴ ὄντι ὅμοιον οὐκ ἔστι πάντως. » Τίς, πρὸς Θεοῦ, τῶν ἁπάντων γένοιτ' ἂν δραστικώτερος ἔλεγχος κατὰ τοῦ νέου τουτουῒ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, τοῦ νῦν μὲν τοσαύτην Ἐκκλησίαν πιστεύειν εἰς τὸ μὴ ὂν συνελαύνοντος, νῦν δ' εἰς πολυθεΐαν, διὰ τὴν τῆς συνήθους αὐτῷ φιλοτιμίας προσθήκην, ἵνα καὶ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ τῇ κακίᾳ κἀνταῦθα παρέλθῃ;

XII. Eamdem stoliditatem habet, quod ipse rursus de divinitate in Thaborico monte subostensa profert. Ibi quippe ob ignorantiam, seu potius ob morum perversitatem, in absurdum et alienum sensum detorquet hanc vocem *subostendere*. Unde Thaboricum montem effecit quasi quædam castra diversarum deitatum, quæ secum invicem de superioritate et inferioritate certent. Scilicet necdum didicerat, hoc verbo παραδεικνύειν, subostendere, non puram et evidentissimam designari manifestationem, sed ænigmaticam, quæque sensibilibus signis ea quæ nondum visa sunt prædicat. Hanc esse prædicti verbi significationem, cum ex aliis multis, tum ex divino viro Cosma Melodo patet. Hic enim ita loquitur : « Multiplicatis visionibus, sepulturæ tuæ **1111** symbola subostendisti. » Rursus ex Gregorio Theologo, ubi de Pascha sic disserit : « Quando Verbum in regno Patris novum illud vinum nobiscum bibet, revelans ac edocens, quæ nunc mediocriter subostendit. » Et iterum : « Dedicatur, et quidem magnificentissime, testimonii tabernaculum, quod Deus subostendit, Moses construxit, et Bezeleel perfecit. » « Et angeli, » ait divinus Chrysostomus, « hominibus apparentes, splendidum suæ naturæ subostenderunt. » Nam in hujusmodi sententiis isthæc præpositio

ΙΒʹ. Τῆς τοιαύτης οὖν ἔχεται παραπληξίας καὶ ὅ φησιν αὖθις αὐτὸς καὶ περὶ τῆς παραδειχθείσης ἐπὶ τοῦ ὄρους θεότητος. Ἰδοὺ γὰρ κἀκεῖ διαστρέψας ἐξ ἀμαθίας, ἢ μᾶλλον κακοτροπίας, τὴν λέξιν πρὸς ἀλλόκοτον καὶ ἔκφυλον τῆς λέξεως ἔννοιαν στρατόπεδον θεοτήτων διαφόρων πεποίηκε τὸ Θαβώριον ὄρος, ἁμιλλωμένων ἀλλήλαις ὑπερθέσεως καὶ ὑφέσεως ἕνεκα· μήπω μαθὼν ὡς τὸ παραδεικνύειν οὐ τὴν καθαρὰν καὶ ἀναμφίβολον δεῖξιν δηλοῖ, ἀλλὰ τὴν αἰνιγματώδη, καὶ ἡ διὰ τῶν φαινομένων τὰ μήπω φανέντα κηρύττει. Δῆλον δὲ καὶ ἄλλοθεν μὲν πολλαχόθεν, οὐχ ἧττον δὲ κἀξ ὧν εἰρῆσθαι τῷ Μελῳδῷ καὶ θείῳ ἐπῄει ἐκείνῳ ἀνδρὶ, « Σύμβολα (φάσκοντι) τῆς ταφῆς σου παρέδειξας, τὰς ὁράσεις πληθύνας. » Καὶ αὖ ἐξ ὧν Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ (5) περὶ τοῦ Πάσχα λέλεκται· « Ὅταν αὐτὸ πίνῃ καινὸν μεθ' ἡμῶν ὁ Λόγος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς, ἀποκαλύπτων καὶ διδάσκων, ἃ νῦν μετρίως παρέδειξε. » Καὶ πάλιν (6)· « Ἐγκαινίζεται δὲ καὶ ἡ σκηνὴ [P. 697] τοῦ μαρτυρίου, καὶ λίαν πολυτελῶς, ἣν Θεὸς παρέδειξε, καὶ Μωσῆς ἐπήξατο, καὶ Βεσελεὴλ ἐτελείωσε. » « Καὶ ἄγγελοι δὲ, » φησὶν ὁ Χρυσόστομος, « παρ' ἀνθρώποις φανέντες, τὸ τῆς οἰκείας φύσεως ἀπαστράπτον φῶς παρήνοιξαν. » Ἡ γὰρ *παρὰ* πρόθεσις κολαστικόν τινα δείκνυσι τρόπον ἐν τούτοις, ὥσπερ διὰ παραπετάσματος τὴν ἀλη-

Variorum notæ.

(3) Gregor. Nyss. lib. II *Contra Eunom.*, tom. II, pag. 473. CAPPERONN.

(4) Scilicet paulo supra dixerat Eunomius apud S. Gregorium loco citato, Υἱός ἐστιν εἰκὼν καὶ σφραγὶς τῆς τοῦ παντοκράτορος ἐνεργείας. *Filius est imago et sigillum operationis* [*Dei*] *qui est omnipotens*. CAPPERONN.

(5) Gregor. Nazianzen. orat. 42, in Pascha, pag. 692. CAPPERONN.

(6) Idem, orat. 42, in novam Dominicam. CAPPERONN.

θειαν κρυπτομένην συμβολικῶς ὑπεμφαίνουσα. Εἶεν.

« sub » emollitivam et castigativam loquendi rationem innuit, et tanquam per velamen absconditam veritatem symbolice subindicatam fuisse declarat. Sit ita sane.

## CAPUT III.

Α'. Ἐμοὶ δὲ καὶ μάλα ἐθέλοντι τῶν ἐκεῖ λαληθέντων πάντα διεξιέναι καθ' ἕκαστα, τάς τε ἐκδρομὰς τῶν λόγων ἐκείνων καὶ τὰς ἀγχιστρόφους τῆς μάχης ἐκείνης μεταβολὰς, καὶ τὰς κατὰ στόμα τῶν ἀντιθέσεων ἀπαντήσεις· καὶ ὅπως, καθάπερ ἐν ἐρημίᾳ λυσσῶντες κύνες, κυκλώσαντες μονωθέντα με κατὰ ταυτὸν, ὁ μὲν κατὰ τῶν ἐμῶν ὠθεῖν ἠπείγετο στέρνων τῆς ἀσεβείας τὸ ξίφος, ὁ δὲ τὰ τῶν ὀπισθίων μοι κράσπεδα σφόδρα ἐπιβούλως παρέσπα καὶ παρεῤῥήγνυ, καὶ πρὸς ἑαυτὸν μετὰ τῆς γλώττης ἑκάτερος ὅλον ἀνθεῖλκε τὸν νοῦν ἡμέτερον· καὶ συνελόντι φάναι, τοὺς συχνοὺς καὶ ἐπαλλήλους ἐκείνους ἱδρῶτας, οὓς ἀπαθῶς ὁ τῶν ἀδήλων μόνος ἔβλεπεν ὀφθαλμὸς, διεξιέναι καθ' ἕκαστα βουλομένῳ μοι αἱ τῆς κεφαλῆς ἀλγηδόνες οὐκ ἐνεδίδουν. Διὸ παραιτεῖσθαι βουλόμενον δι' αὐτό γε τοῦτο, καὶ πρός γε διὰ τὴν πάλαι τοῦ Καβασίλα φιλίαν ἐκείνην, ἐκπομπεύειν οὐ μάλα ἐθέλων, ὁπόσα κἀκείνῳ κατὰ τῶν πατρίων τηνικαῦτα ἐθῶν καὶ δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας λελάληται δύσφημα δι' ἀμαθίαν (οὐ γὰρ ἂν ποτε φαίην ἐγὼ, μοχθηρίαν ψυχῆς) ἐμποδὼν οἱ φίλοι μοι σφόδρα καθίσταντο. Διὸ καὶ μικρὸν ἀναπνεύσας ἀνελάμβανον αὖθις ἐμαυτὸν, καὶ ἐς τὸ πρότερον ἴχνος τῆς διηγήσεως ἀνῆγον τὸν λόγον, ἐκεῖνα μεταξὺ παραλείπων, ὅσα τὸ πρότερον ἔτος (7) ἡμῖν λεπτότερόν τε καὶ τεχνικώτερον ἐν τοῖς Ἀντιῤῥητικοῖς ἐκδέδοται, ἢ μᾶλλον ἃ τὴν τοῦ Παλαμᾶ στηλιτεύει κακίαν ἐς τἀκριβέστερον.

I. Jam vero volebam equidem quæcunque ibi dicta sunt, sigillatim recensere, sermonum illorum excursiones, subitas illius pugnæ mutationes, adversariorum oppositiones, quæ coram et in os occurrebant; quomodo, ceu rabidi canes, ambo simul me solitarium circulatim illi concluserint, ita ut alter meum in pectus impietatis ensem adigere festinaret; alter vestium, quas a tergo gestabam, fimbrias insidiosissime avelleret ac dilaceraret; quomodo etiam uterque totam meam mentem ad se cum lingua diversas in partes vicissim traheret. Verbo dicam : erat in animo sigillatim enumerare multos illos, quibus continenter manabam, sudores, quos absque ulla passione solus vidit oculus divinus, qui arcana cuncta perspicit : **1112** sed narrationem persequi capitis dolores non sinebant. Unde cum eam ob causam in hoc excusatum me vellem, et præterea ob antiquam illam, quæ mihi cum Cabasila intercesserat, amicitiam, velut ad pompam evulgare nollem, quascunque adversus patria et antiqua Ecclesiæ instituta et dogmata blasphemias, ob imperitiam (nunquam enim dixerim, ob improbitatem) protulisset; valde obstiterunt amici, quominus institutam narrationem interrumperem. Hinc ut paululum respirare mihi datum est, et me statim recepi; tum ad primum narrationis vestigium orationem revocavi, iis interim prætermissis, quæcunque minutatim anno proxime elapso subtilius, et magis ad vulgares disputandi regulas, in Antirrheticis nostris edidimus, sive potius quæ Palamæ improbitatem accuratius proscribunt.

Β'. Πρῶτον μὲν οὖν ἀναλαβὼν ἐξεθέμην εἰς προὖπτον τῶν Παλαμικῶν δογμάτων ἐκεῖνα, ἃ τηνικαῦτα Καβασίλᾳ προενεγκεῖν εἰς αὐτοῦ συμμαχίαν συμπέπτωκεν· ἵν', ὥσπερ οἱ τοξόται κατὰ σκοπὸν, καὶ ἡμῖν ἀσφαλῶς τοξεύειν προσγίγνηται. Ἔχει δ' οὕτως ἐν ταῖς διανοίαις καὶ λέξεσιν ἀμεταποίητα πάντα παντάπασιν. « Ἑρμηνεύων ὁ προφήτης καὶ διακρίνων, τί τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τοῦτο, Πνεῦμα, φησὶ, σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ· ὥστε ταὔτ' ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν μέγαν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριον τοῦτ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι δεικνύντα [P. 698] τὰ ἑπτὰ πνεύματα

II. Primo naque param in medium rursus adduxi ea Palamæ dogmata, quæ tunc ad ejus defensionem Cabasilas protulerat, ut sagittariorum more ac scopum tuto collimaremus. Sic autem habent citra ullam immutationem Palamæ verba et sententiæ. « Explicans propheta et distinguens, quid sit hic Spiritus Dei : Spiritus, inquit, sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei [1] : adeo ut hæc omnia sint Dei Spiritus. Videas autem quomodo etiam Gregorius, qui magnum sibi ob theologiam nomen fecit, declaret hos septem spiritus ipsummet sanctum esse Spiritum, ut sermone in

[1] Isa. XI, 1.

### Variorum notæ.

(7) Gregoras Acta synodi Palamiticæ et suam hanc cum Cabasila disputationem descripsit anno Christi 1352, mensibus Julio et Augusto. Libros *Antirrheticos*, priores quidem, condiderat antequam Cantacuzenus occupato Byzantio rerum potiretur, hoc est, ante ann. 1347; posteriores vero non edidit, nisi anno demum 1353, ut in ejus Vita dictum est. Itaque hoc loco τὸ πρότερον ἔτος, quo significat editos a se libros *Antirrheticos*, non potest esse *annus proxime elapsus* : nisi *Antirrheticos* priores semel quidem ante ann. 1347, iterum autem ann. 1351 editos ponamus : id quod minus verum puto. Malim igitur τὸ πρότερον ἔτος interpretari *primo* vel *priore anno*, ut intelligatur annus primus susceptæ adversus Palamam disputationis, non autem novissimus, seu proxime elapsus. Sic idem Gregoras, *Hist.*, lib. XXI, pag. 625 E, προτεραίαν vocat eum diem, qui primus fuit, non qui proxime præcessit. Vide notas ad eam paginam, ubi et simile aliud exemplum affertur. BOIVIN.

sanctam **1113** Pentecosten nobis innuit his verbis : Sanctus hic Spiritus prædicatus quidem fuit, etc. » Et paulo post : « Et certe unam e sancti Spiritus operationibus, in Evangelio quidem secundum Lucam, Dei digitum vocat Dominus; in Evangelio autem secundum Matthæum Dei Spiritum appellat. Porro quo in spiritu Dominus dixit a se dæmonia ejici, nisi in sancto Spiritu? Ergo e gratiis gratuitis, quas Deus diversimode distribuit, una est Spiritus sanctus. Quod si de una dicitur, de cæteris quoque dici poterit. » Et iterum : « Hæc, inquit, sufficiunt ut persuadeatur, neque creatam esse Spiritus sancti gratiam, et operationem, quæ accipitur et datur iis quos ea donare Deus voluerit (hic enim est Spiritus sanctus), neque etiam esse Spiritus sancti substantiam. Nemini quippe Deus suam largitur substantiam. » Et post pauca : « Ergo qui divinæ naturæ fulgorem, cujus participes fiunt angeli Deo ministrantes, et per quem justi fulgebunt sicut sol, neque divinam neque angelicam esse substantiam asserit, is Deum inter et angelos quoddam lumen, quod neque Deus sit neque angelus, nequaquam statuit. Sed magnus Dionysius æternas participationes, principia, et universorum tum rationes tum prædefinitiones, quæ in Deo sunt, quasque angeli pariter ac homines participant, divinam aut angelicam esse substantiam pernegat. Cum vero fulgorem, de quo loquimur, plurali numero fulgores efferat, ostendit eos divinam non esse substantiam. Hæc enim **1114** nunquam plurali numero effertur. Sed quia eosdem divinos fulgores principii ac finis expertes appellat, increatos esse demonstravit. » Et iterum : « Quid igitur? times ne compositio in Deo admittatur, si divinæ operationes increatæ sint et dicantur? Multo magis time, ne Deum in creaturarum numero reponas, dum naturales ejus operationes creatas esse arbitraris. Quid igitur? nonne supremæ Trinitatis supposita multa sunt et increata? Quomodo ergo non sunt multi dii, vel quomodo propterea Deus unus compositus non est? Numquid ea etiam supposita unum et idem esse cum Dei substantia et ab ea plane indistinctum quid, ut et operationem, asseres? » Et iterum : « Nulla unquam nobis persuadebit oratio, ut divini Spiritus operationes, quas propheta septem summatim appellavit, inter creatas res collocemus. Porro divinarum et naturalium Dei operationum una est ipsum judicium, sicut ait Abraham : « Qui judicas omnem terram, non facies judicium [1] ? » Num igitur Dei judicium e rerum crea-

[1] Gen. XVIII, 25.

A ταῦτα, ὡς κἀν τῷ εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν λόγῳ αὐτοῦ παρέστησεν ἡμῖν· Τοῦτο, λέγων, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκηρύχθη μὲν, καὶ τὰ ἑξῆς. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Καὶ μὴν τὴν μίαν τῶν τοῦ Πνεύματος ἐνεργειῶν ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν δάκτυλον Θεοῦ, κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καλεῖ. Ἐν τίνι δὲ πνεύματι ὁ Κύριος ἐκβάλλειν ἔφη τὰ δαιμόνια, εἰ μὴ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι; Τὸ ἓν ἄρα τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων (8) Πνεῦμα ἅγιόν ἐστι. Εἰ δὲ τὸ ἓν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα. » Καὶ πάλιν· « Ἱκανὰ μὲν, φησὶ, καὶ ταῦτα πεῖσαι, μήτε κτιστὴν ὑπάρχειν τὴν διδομένην καὶ λαμβανομένην τοῖς κεχαριτωμένοις τοῦ Πνεύματος χάριν τε καὶ ἐνέργειαν (αὕτη γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον), μήτε τὴν οὐσίαν εἶναι τοῦ Πνεύματος. Οὐδενὶ γὰρ ὁ B Θεὸς τὴν οἰκείαν οὐσίαν δίδωσι. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Ὁ τοίνυν λέγων τὴν λαμπρότητα τῆς θείας φύσεως, ἧς καὶ οἱ Θεῷ λειτουργοῦντες ἄγγελοι μετέχουσι, καθ' ἣν καὶ οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, μήτ' οὐσίαν εἶναι θείαν μήτ' ἀγγελικὴν, οὐ τίθησι μεταξὺ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων φῶς, ὃ μήτε θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος. Ἀλλ' ὁ μέγας Διονύσιος τὰς προαιωνίους μετοχάς τε καὶ ἀρχὰς καὶ τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὅλων λόγους καὶ προορισμοὺς, ὧν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι μετέχουσιν, οὐκ εἶναί φησιν οὐσίαν, οὔτε θείαν οὔτ' ἀγγελικήν· πληθυντικῶς δὲ προενεγκὼν ταύτην τὰς ἐλλάμψεις ἔδειξεν οὐκ οὐσίαν οὔσας θείαν. Οὐδέποτε γὰρ ἐκείνη πληθυντικῶς προάγεται. Ἀνάρχους δὲ καὶ ἀτελευτήτους προσειπὼν ἀκτίστους ὑπαρχούσας ἔδειξε. » Καὶ πάλιν· C « Τί οὖν; σύνθεσιν δέδοικας ἐπὶ Θεοῦ, καὶ τῶν ἐνεργειῶν ἀκτίστων οὐσῶν τε καὶ λεγομένων; πολλῷ μᾶλλον δέδιθι, μὴ κτίσμα ποιήσῃς τὸν Θεὸν, τὰς αὐτοῦ φυσικὰς ἐνεργείας ἡγούμενος κτιστάς· τί οὖν; οὐχὶ τὰ ὑποστατικὰ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος, πολλὰ ὄντα, ἄκτιστά ἐστι; Πῶς οὖν οὐ πολλοὶ θεοὶ, ἢ σύνθετος διὰ ταῦτα εἷς; ἢ σὺ κἀκεῖνα ἓν καὶ ταυτὸν ἐρεῖς τῇ τοῦ Θεοῦ οὐσίᾳ (9) καὶ ἀδιάφορον παντάπασι, καθάπερ καὶ τὴν ἐνέργειαν; » Καὶ πάλιν· « Ἡμῖν δ' οὐδεμία ποτ' ἔσται λέξις ἀποχρῶσα πείθειν, τὰς ἐνεργείας τοῦ θείου Πνεύματος, ἃς ὁ προφήτης κεφαλαιωδῶς ἑπτὰ προσεῖπε, μετὰ τῶν κτισμάτων τάττειν. Τῶν δὲ θείων καὶ φυσικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ μία καὶ ἡ κρίσις, καθὰ Ἀβραὰμ ἔφη· « Ὁ D κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; » ἆρ' οὖν καὶ αὕτη τῶν κτισμάτων ἕν; ἄρα οὖν καὶ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν ἄξει ὁ Θεὸς εἰς κρίσιν; » Καὶ πάλιν· « Πῶς οὐκ ἄκτιστος ἡ χάρις, δι' ἣν καὶ οἱ μετεσχηκότες [P. 699] αὐτῆς ἄκτιστοι καὶ ἄναρχοι καὶ ἀτελεύτητοι καὶ ἀΐδιοι καὶ οὐράνιοι κατ' αὐτὴν παρὰ τῶν

## Variorum notæ.

(8) Sic vocant theologi ea externa Dei dona, quæ potius ad cæterorum utilitatem dantur, quam ad emolumentum illius in quem conferuntur; ut dona miraculorum, linguarum, etc. CAPPERONN.

(9) Videtur hic Palamas impegisse in eum errorem, qui abbati Joachimo tributus est, et in concilio Lateran. IV, sub Innocent. III, anno Domini 1215 damnatus : quod nempe tres personæ divinæ, non tantum inter se, sed et ab essentia divina realiter distinguerentur. Hoc autem catholicæ fidei maxime adversatur. Nam in hoc præcipue stat sanctissimæ Trinitatis mysterium, quod una sit omnino natura, et tres personæ realiter distinctæ : quæ tamen ab unica illa natura realiter non distinguantur. CAPPERONN.

Πατέρων προσηγορεύθησαν; » Καὶ πάλιν· « Ἀλλ' ἐπεὶ A πολλὰς καὶ διαφόρους ὑποστάσεις καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας ὁ Θεὸς ἔχει, εἰ μὴ ἔν τι τὸ αἴτιον ἐν αὐταῖς, πολλαὶ καὶ διάφοροι ἔσονται ἀρχαὶ τῆς θεότητος. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Ὁ μὲν Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρός· αἱ δὲ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἐκ τῆς μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως. Καὶ γὰρ οὐχ ἡ οὐσία ἐκ τῆς σοφίας, ἀλλ' ἡ σοφία ἐκ τῆς οὐσίας. » Καὶ πάλιν· « Πῶς δὲ καὶ κτιστὸν, τὸ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου μὴ ἐκτισμένον, ἀλλ' ἡτοιμασμένον (10); » Καὶ πάλιν· « Ποῖος βάσκανος δαίμων τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τολμηρῶς ἐπεισήγαγεν, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐνοικοῦσα τοῖς κτίσμασι, τοὺς καθαιρομένους καθαίρει, καὶ τοὺς ἁγιαζομένους ἁγιάζει; » Καὶ ἐπὶ τούτοις, περὶ τῆς θείας μεταλήψεως (11) καὶ τοῦ θείου βαπτίσματος, ὅσα καὶ ἀνωτέρω που δεδηλώ- B καμεν.

tarum numero erit? Ergo et suum Deus judicium judicabit? » Et rursus: « Quomodo increata non esset illa gratia, per quam qui ejus participes facti sunt, increati, principii et finis expertes, æterni et cœlestes ob eam a sanctis Patribus fuerunt appellati? » Et rursus: « Sed quoniam multas diversasque hypostases et virtutes et operationes habet Deus, nisi in iis una quæpiam esset causa, multa et diversa forent divinitatis principia. » Et paulo post: « Filius quidem et Spiritus sanctus ex Patre procedunt: at virtutes **1115** et operationes divinæ ex unica, quæ tribus in personis subsistit, natura profluunt. Etenim non ex sapientia procedit substantia: sed ex substantia manat sapientia. » Et iterum: « Quomodo creatum esset illud, quod a constitutione mundi non creatum, sed paratum dicitur? » Et rursus: « Qualis dæmon invidus hoc in Dei Ecclesiam dogma invehere ausus est? quod nempe Dei substantia, in creaturis inhabitans, mundet eos qui mundantur, et eos qui sanctificantur sanctificet. » Ad hæc adduxit impia illa, quæ de divinæ Eucharistiæ participatione et divino Baptismate dogmata propugnavit Palamas, et quæcunque supra declaravimus.

Γ'. Ἀλλὰ γὰρ ἡμεῖς ἐνταυθοῖ τὰ καιριώτερα τῶν ἀτόπων, ἃ τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἀνδράσιν, ἐκ μόνων δυοῖν Παλαμικῶν ἀναλεξαμένοις λόγων, εἰς ἀντίπαλον προενεγκεῖν καθ' ἡμῶν τηνικαῦτα συμπέπτωκε, κατὰ τὸ ἀπαράλλακτον ἐξεθήκαμεν ὡς ἐν κεφαλαίῳ. Ὧν γὰρ ἔργον καὶ μόνον ἀκούειν, ἧπου διεξιέναι καθ' ἕκαστον ἐργωδέστατον ἅπαντα· καὶ οὐδὲ πολλοῦ ἂν δεῖν οἶμαι χρῆμα τουτὶ πονηρὸν νομισθῆναι, καὶ ἴλιγγον ἐμποιοῦν ἀκοαῖς εὐσεβείᾳ συντεθραμμέναις, καὶ μηδὲν μηδαμῇ τῶν πατρίων δογμάτων ἐκτὸς εἰ- C θισμέναις ἀκούειν. Ἔξεστι δ', οἷς ἂν ὀρθῶς ἐξείη, σκοπεῖν κἀκ τούτων, ὡς εἰ μικρὸν μέρος δυοῖν τῶν ἐκείνου λόγων τοσαύτας ἔχει τὰς ἀτοπίας, καὶ ταῦτα ἐκ τοῦ παρήκοντος τοῖς θιασώταις ἐκείνου λεχθὲν, πόσας ἄν τις καὶ οἵας εἶναι λογίσαιτο πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ὑπὲρ ἑξήκοντα οὖσι (12); Πολύχους γὰρ ἐν κα-

III. Sed hic præcipuas ineptias, quas duo illi viri ex duobus duntaxat Palamæ libris contra nos tunc pugnando protulerunt, summatim ut se habebant sine ulla prorsus mutatione exposuimus. Nam quæ vel audire solummodo est onerosum, hæc certe omnia sigillatim dicendo percurrere, longe operosissimum fuerit; nec multum abesse puto, quin id malum esse videatur et quamdam quasi vertiginem afferre innutritis pietati auribus, quæ nihil a patriis et antiquis dogmatibus alienum audire solent. Porro (quod facile ex prædictis animadvertent, qui recto ad hoc perpendendum judicio pollent) si duorum Palamæ librorum particula, obiter ab ipsius gregalibus prolata, tot ineptias continet; quot et quales putarit quispiam in cæteris illius libris, quos plus sexaginta scripsit, contineri? Cum enim in

## Variorum notæ.

(10) Alludit Palamas ad Matth. cap. xxv: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.* CAPPERONN.

(11) Ita Græci vocant sacræ Eucharistiæ sumptionem: quia ut belle habet S. Joan. Damasc., lib. IV *Orthod. fid.*, δι' αὐτῆς τῆς Ἰησοῦ θεότητος μεταλαμβάνομεν· *Per eam Christi divinitatis participes efficimur.* Differunt autem apud Græcos interdum μετάληψις et μετάδοσις. Quippe μετάληψιν vocant sanguinis, μετάδοσιν vero corporis dominici communionem. Unde in imaginibus quæ depingi solent in sacri altaris conchis, Christus effingitur sacræ mensæ assidens manibus in crucem decussatis: dextra quidem, cui vox μετάληψις inscripta est, calicem; sinistra, ubi vox alia μετάδοσις legitur, panem sanctum porrigens. Hinc in liturgia, Chrysostomi nomine inscripta, μετάδος μοι, δέσποτα, τὸ τίμιον καὶ τὸ ἅγιον σῶμα τοῦ Κυρίου, *Domine, impertire mihi honorabile ac sanctum Domini corpus.* Et postea, καὶ μετὰ μετάληψιν σπογγίζει τῷ καλύμματι τὸ ἅγιον ποτήριον, *Et post participationem [sacri sanguinis] abstergit velamine sanctum calicem.* Μετάληψις sumitur etiam de perceptione τοῦ ἀντιδώρου, seu *panis benedicti.* Pachymer., lib. v, cap. 8: Ἐν μεταλήψει δὲ θείου ἄρτου ὃν ἀντίδωρον λέγουσι, *In perceptione divini panis quem vocant* ἀντίδωρον, id est, *Eucharistiæ supplementum;* denique de perceptione aquæ benedictæ, Euchology. Allatian. Πάντων δὲ μεταλαμβανομένων καὶ ἁγιαζομένων ἐκ τῶν ἁγιασμάτων· *Cum omnes participarent aquam benedictam atque sanctificarentur.* CAPPERONN.

D (12) Palamas orationes scripsit multo plures quam sexaginta. Exstant in uno codice Regio (is est codex 2404) homiliæ variaque ejus opuscula plus septuaginta. Exstant et in aliis codicibus non pauca alia. Gregoras hoc loco de Palamæ orationibus iis tantum loqui videtur, quæ de rebus controversis scriptæ erant. Earum multas continet codex Regius 2409. In iis sunt: I. *Libri contra Acindynum decem continui;* qui omnes, exceptis tribus, ἀντιρρητικοὶ inscribuntur. II. Libri duo Apologetici: primus περὶ θείων ἐνεργειῶν καὶ τῆς κατ' αὐτὰς μεθέξεως. Secundus περὶ θείας καὶ θειοποιοῦ μεθέξεως, ἢ περὶ τῆς θείας καὶ ὑπερφυοῦς ἁπλότητος. III. Liber singularis, ὅτι Βαρλαὰμ καὶ Ἀκίνδυνός εἰσιν οἱ διχοτομοῦντες κακῶς ὄντως καὶ ἀθέως εἰς δύο ἀνίσους θεότητας τὴν μίαν. IV. Dialogi duo. Primus *Orthodoxi cum Barlaamita.* Secundus *Theophanis Orthodoxi cum Theotimo ex Barlaamita.* V. *Refutatio eorum quæ Acindynus contra Palamam scripserat.* In hoc

malis profundendis vir iste sit uberrimus, et artis regulas longe prætergressus fuerit, integras libellorum quasi legiones, quæ illi sponte ac ultro fluunt, potest evomere. **1116** Hæc tamen iis qui sinceram incorruptamque nutriunt conscientiam, sufficiunt, ut demonstretur :

IV. Primum, quomodo non unum esse sanctum Spiritum, neque septem tantummodo; sed plus etiam septuagies septem spiritus esse statuat, quorum unus sit sanctus Spiritus. Secundo, qua ratione magnum in theologia Gregorium absque horrore ullo calumnietur, et e divinis evangelistis Lucam et Matthæum, quasi Dei digitum appellarent non sanctum Spiritum, sed aliud quidpiam a divina substantia, et unam operationem ex infinitis ac diversis, quas Palamas inducit, operationibus. Tertio, quomodo Deum inter et angelos novum quoddam et proprium genus ponat increatarum operationum, quas Dei fulgorem et lumen ineffabile nominat. Qua in re magnum Dionysium calumniatur, quem sibi adstipulari ostendit; saltem quantum attinet ad hoc divinarum operationum genus, quod principii expers atque increatum esse affirmat. Quarto, quomodo cuilibet homini facile atque, ut ita loquar, in proclivi esse doceat, ut, modo voluerit, increatus et expers principii subito fiat; quandoquidem e copiosis atque arcanis fontibus tantæ munificentiæ rivus absque ullo strepitu promanat. Quinto, quod præparatum est, hoc etiam increatum a Palama prædicari; adeo ut inde necessario concludatur, increatum esse illum quoque ignem, quem diabolo Deus præparavit. Sexto, quomodo non solum increatas hasce operationes multas atque a Dei substantia distinctas esse asserat : sed etiam tres divinæ naturæ hypostases multas et a divina substantia distinctas esse statuat : et confuso paululum **1117** ac perturbato sermone usus hypostases quidem vocet multas illas atque infinitas operationes, et vice versa multas appellet eas ipsas hypostases, quas ad hanc usque diem tres et solas, juxta patriam et antiquam doctrinam, audire et colere omnibus orthodoxis licuit. Septimo, quomodo de sancta Eucharistiæ participatione deque divino baptismo nefanda et impia isti Palamitæ fuerint prolocuti.

V. Hæc autem sigillatim a nobis, si non omnia,

κοῖς ὁ ἀνὴρ, καὶ τεχνικοῦ κανόνος ὡς πορρωτάτω λεγεῶνας ὅλους δυνάμενος ἐξεμεῖν λογαρίων ἐξ αὐτομάτου. Ὅμως ἱκανὰ καὶ ταυτὶ τοῖς τὸ συνειδὸς ἀδέκαστον τρέφουσι, δεῖξαι·

Δ'. Πρῶτον μὲν, ὅπως οὐχ ἓν εἶναι δογματίζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ μενττᾶν οὐδ' ἑπτά τινων ἕν, ἀλλὰ τῶν γε ὑπὲρ τὰ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Δεύτερον δ', ὅπως ἐν τούτοις οὐ φρίττει διαβάλλων τόν τε μέγαν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριον, καὶ ἅμα τῶν θείων εὐαγγελιστῶν Λουκᾶν καὶ Ματθαῖον, [P. 700] δάκτυλον Θεοῦ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντας, ἀλλ' ἕτερον τῆς οὐσίας καὶ μίαν τῶν ἀπείρων καὶ διαφόρων ἐνεργειῶν ἐνέργειαν. Τρίτον δ', ὅπως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων καινόν τι καὶ ἴδιον ἀκτίστων τίθησι γένος ἐνεργειῶν, λαμπρότητα Θεοῦ καὶ φῶς ἄῤῥητον ὀνομάζων, ἐν οἷς καὶ τὸν μέγαν διαβάλλει Διονύσιον, συμφωνεῖν αὐτὸν αὐτῷ προβαλλόμενος, ἐς γε τὸ ἄναρχόν τε καὶ ἄκτιστον εἶναι γένος τουτί. Τέταρτον δ', ὅπως ὅτῳ ποτ' ἀνθρώπων ἀκτίστῳ γε ἐκ τοῦ σχεδὸν ἐθέλοντι γίνεσθαι καὶ ἀνάρχῳ ῥᾷστον καὶ ὡς ἐπὶ στρογγύλως εἰπεῖν, ἐξ ἀφθόνων καὶ ἀποῤῥήτων πηγῶν ἀψοφητὶ καταφερομένου τοῦ τῆς τοσαύτης χορηγίας ῥεύματος. Πέμπτον, ὅτι τὸ ἡτοιμασμένον ἄκτιστον δογματίζει, ὡς ἐντεῦθεν ἀνάγκην εἶναι καὶ, ὃ τῷ διαβόλῳ ἡτοίμασε πῦρ ὁ Θεὸς, ἄκτιστον εἶναι. Καὶ ἅμα ἕκτον, ὅπως οὐ μόνον τὰς ἀκτίστους ταύτας ἐνεργείας πολλὰς καὶ διαφόρους εἶναί φησιν, ἀλλὰ καὶ τὰς τρεῖς τῆς θείας φύσεως ὑποστάσεις πολλὰς καὶ διαφόρους εἶναι νομοθετεῖ (13)· καὶ μικρόν τι συγχέας τὸν λόγον ὑποστάσεις μὲν ὀνομάζει τὰς πολλὰς ἐκείνας καὶ ἀπείρους ἐνεργείας, καὶ τοὔμπαλιν πολλὰς τὰς ὑποστάσεις, ἃς ἄχρι καὶ τήμερον δόγμα πάτριον τρεῖς γε καὶ μόνας ἅπασιν ἀκούειν καὶ σέβειν ἅπασιν ὀρθοδόξοις ἐνῆν. Ἕβδομον, ὅπως καὶ περὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως καὶ τοῦ θείου βαπτίσματος τἀνόσια τούτοις λελάληται.

Ε'. Εἰρήσεται δέ γε καθ' ἕκαστον, εἰ μὴ πάντα,

## Variorum notæ.

opusculo proponuntur primum Palamæ verba; deinde ea quæ Acindynus contra objecit; tum denique ea quæ Palamas contra reposuit. VI. *Epistolæ* seu potius *Orationes dogmaticæ, apologeticæ et antirrheticæ variæ ad varios.* Continet præterea idem codex *Delectum testimoniorum ex S. Scriptura et ex Patrum libris excerptorum et in capita seu hypotheses sexdecim distributorum*; item *Narrationem disputationis coram imperatore inter Palamam et Gregoram habitæ in Palatio*; nec non *Iambicum poema contra Acindynum.* Quæ omnia vel Palamas ipse, vel insignis aliquis Palamita, elucubravit. In codice 2404 duæ sunt homiliæ de re controversa, nempe *de Thaborio lumine*, quod et increatum et a substantia divina diversum Palamas statuit. In codice 2432 Gregorio Palamæ, tanquam auctori, tribuuntur *Capita CL physica, theologica, moralia et practica contra Barlaamiticos errores*; item *Interrogationes et responsiones, de iis qui propriam mentem intra corpus conantur perspicere, an recte agant.* Vide *Historiam Litterariam* Guil. Cave, partis II, pag. 507 et 508. Omitto quæ in aliis codicibus Regiis sparsa et disjecta reperire est. Asservantur in bibliotheca Seguieriana tres tomi Operum Gregorii Palamæ. Sed ad eam bibliothecam aditus non patet. BOIVIN.

(13) *Tres divinæ naturæ hypostases* [*a divina substantia*] *distinctas esse statuit.* Ita intelligendum esse Gregoram patet, tum quia non posset Palamæ simpliciter exprobrare divinarum hypostaseon pluralitatem, et distinctionem; tum quia supra Palamas negabat, τὰ ὑποστατικὰ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἓν καὶ ταυτὸν εἶναι τῇ τοῦ Θεοῦ οὐσίᾳ, *supremæ Trinitatis personas esse unum et idem cum Dei substantia.* CAPPERONN.

τὰ γοῦν πλείω, μεθ' ὧν ἀντιῤῥήσεων τούτοις καθήκει, A οὐχ ὅσας καὶ οἵας αὐτοῖς ἀντεστήσαμεν τότε, σὺν ᾠδῇ μυρία τῶν θείων λογίων ἀγωνιστικώτερον ἐπιόντες, ὁπόσα ὁ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας πάλαι ὕμνησε χορὸς, ἀλλ' ἃ κατὰ τὸ ἐπιτρέχον ἡ μνήμη σχεδιάζουσα ἡμῶν χορηγήσει τῇ γλώττῃ· οὔκουν δι' ἔνδειαν ἀφορμῶν ἀντιπάλων (τοῦτο γὰρ οὐδέ του τῶν ἐναντίων λέγειν τολμῶντος, οἶμαι, δεήσει ποτὲ), πῶς γάρ; ἀφθονίας μακρᾶς προκειμένης ἡμῖν, ὁπόσην ἐμοὶ τῶν ἁγίων βίβλοι κατὰ τὸ δαψιλὲς ἐπαντλοῦσι. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων ἐνίοις, πρὸς λόγων ἀγῶνας ἰοῦσιν, ἐξ ἀποριῶν ἀπορίας ἐνίοτε ἀντλεῖν περιγίνεται, ὃ καίριον εἴποιεν ἥκιστα ἔχουσιν· ἐμὲ δ' ἐξ ἀπορίας μακρᾶς εἰς ἀπορίαν μακρὰν καινόν τινα καὶ παράδοξον περιίστησι τρόπον τὸ τῶν περιόντων ὅπλων πλῆθος, καὶ βελῶν καὶ τόξων [P. 701] καὶ B δοράτων (φάναι) παντοδαπῶν, εἰς ἄμυναν τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν. Ἀπορεῖν γὰρ ἔμοιγε φαίη τις ἂν ἴσως νῦν περιεῖναι, οὐχ ὁποίων ἂν εὐποροίη ἀφορμῶν ἐς τὴν τοῦ λέγειν παρασκευήν· ἀλλ' ὁπόσας ἂν ἁγίων καὶ οἵας ἂν παραλιπὼν συμμαχίδας γραφὰς, μέρους λαβόμενος βραχυτάτου καὶ ἀποχρῶντος πρὸς ἔνδειξιν τῆς τῶν ἐχθρῶν ἀῤῥωστίας, ἀπαλλαγῆναι γένοιτ' ἂ νὲν βραχεῖ.

A pleraque saltem exponentur; quibus congruas etiam subjungemus refutationes, non quot et quales magis ad pugnam accommodatas tunc opposuimus, cum multis sacrarum Scripturarum oraculis veluti concentum fecimus, recensitis etiam omnibus, quæ sanctorum Ecclesiæ doctorum chorus olim cecinit: sed quæcunque obvia solummodo linguæ nostræ memoria ex tempore suggesserit: non quod argumentis, quibus oppugnemus adversarios, careamus (quod quidem dicere nonnullus, opinor, adversariorum nostrorum semper audebit), qui enim istud fieri posset? cum ingentem argumentorum copiam sepositam habeamus, quantam mihi sanctorum Patrum libri abunde suppeditant. Nam aliorum quidam, dum in disputationis arenam descendunt, B difficultates alias ex aliis exhauriant aliquando necesse est, quia quid præcipuum atque idoneum proferant, minime reperire possunt: me vero e magna difficultate in magnam difficultatem nova quadam et inopinata ratione conjiciunt arma, ut ita loquar, omnis generis, hastæ, arcus, tela, quæ ad expugnandos veritatis hostes multa mihi suppetunt. Jam enim dixerit quispiam, ad maximas me dubitationis **1118** angustias esse redactum, non quidem qualia consecter argumenta, quibus ad dicendum paratus et accinctus abunde videar: sed potius quot et qualia sanctorum Patrum testimonia, quæ plurimum causæ meæ patrocinantur, omittam; ut minimam eorum partem, quæ adversariorum imbecillitati demonstrandæ par sit, seligam; et sic breviter hac tota, quam suscepi, disputatione defungar.

# ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ

## ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

### ΛΟΓΟΣ ΚΔ'.

# NICEPHORI GREGORÆ

## BYZANTINÆ HISTORIÆ

### LIBER VICESIMUS QUARTUS.

*Gregoras cum Cabasila et anonymo theologo disputare pergit.*

### CAPUT PRIMUM.

Α'. Ἐμοὶ δ' ὃ κἀν τοῖς πρόσθεν πολλάκις δεδρακέναι γέγονε, μετρίων διὰ μῆκος ἀπτομένῳ, καὶ C ὅσοις ἀφοσιοῦσθαι τὸ τῆς ἀληθείας κράτος ἐνῆν, τοῦτο δὲ κἀνταῦθα δρᾷν οὐκ ἔγωγ' ἂν ὀκνήσαιμι. Τί γὰρ δεῖ πανοπλίας ἐνταῦθα καὶ σπουδῆς πολεμικῆς, τῆς τῶν ἀγώνων παραῤῥυείσης ὥρας, καὶ μαρανθέντος τοῦ ὑπεκκαύματος, καὶ τῶν τότε ἀντιβαινόντων καὶ τὸ

**1119** I. Quod sæpe mihi supra facere contigit, ut ob rerum dicendarum multitudinem pauca solummodo delibarem, quantum nempe ad comparandam veritati, cujus defendendæ officio defungebar, victoriam sufficeret; idem me hoc etiam in loco facere non pigebit. Nam quid hic armatura universa opus est aut bellico studio, ubi jam certaminis tempus

effluxit, ejusque suscitabulum prorsus exstinctum est, neque modo quidquam esse potest eorum, quæ tunc nobis obsistebant et ignem irascentis animi accendebant? Aliunde vero pleraque supra, quantum ut opinor satis erat, commemoravimus. Unde mihi superflua et supervacanea res videtur, **1120** neque satis procul ab inutili remota, de iisdem eadem semper verba versare, et aliorum aures obtundere. Nec enim, ut illi tunc multa cæca et sterilia effutierunt, quæ omnia in easdem ineptias veluti præcipitant, ita mihi quoque hac in pugna multorum auxilio opus fuerit. Sed quemadmodum certaminis illius tempore ipsos in suum præcipitium paucis detrusi, et sic eo defunctus sum; ita nunc longe potiori ratione, cum disputationis æstus deferbuerit, pauciora quam pro illius temporis necessitate proferre mihi licebit: nec ullus omnium dicere merito poterit, me animi studio ac voluntate non satis promptum fuisse, licet iis qui ista legent, reipsa persuasero ut hæc evidenter perspiciant. Et certe stultum valde fuerit, eodem semper modo eadem repetere, quæ prius a nobis dicta in promptu est quibuslibet conspicere. Quantum enim necesse est, ut illi adversarii dicta sua indesinenter varient, ob eorum quæ proferunt infirmitatem; tantum necesse habemus ob dictorum nostrorum firmitatem et robur, cætera silentio prætermittere; eo fere modo, quo testibus nullis indigent ii, qui quæ agunt luce et palam fulgente sole faciunt; quandoquidem ipsæ per se res ultro, ut ita dicam, veritati testimonium perhibent: contra vero qui in tenebris et profundæ noctis caligine studii sui fundamenta præcipitanter jaciunt, ii recte conspicere non possunt, neque unde incipiat, neque ubi desinat suppositum operis sui fulcimentum.

A θυμούμενον τῆς ψυχῆς ἀναπτόντων, οὐκ ἐνὸν εἶναι μηδενὸς ἐν τῷ νῦν εἶναι. Ἄλλως τε κἀπειδὴ τῶν γε πλειόνων ἔφθημεν ἀνωτέρω μνησθέντες μάλα γε ἀποχρώντως, ὡς ἔμοιγε φαίνεται, περιττόν μοι δοκεῖ καὶ τῶν περιέργων οὐ μάλα τὸν πόδα κεκτημένον ἐλεύθερον, περὶ τῶν αὐτῶν ταυτὰ στρέφοντας ἀεὶ τὴν ἀκοὴν ἀποκναίειν. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὡς ἐκείνοις δήπου τότε πλεῖστα μὲν εἴρηται, τυφλὰ δὲ πάντα καὶ ἄγονα καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν τῆς ἀτοπίας ἄγοντα πάντα κρημνὸν, οὕτω πολλῆς ἐνταυθοῖ κἀμοὶ δεήσει τῆς συμμαχίας. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τῷ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου καιρῷ διὰ βραχέων εἰς τὸν ἐκείνων ἐκείνους ὤθησας κρημνὸν ἀπήλλαγμαι, οὕτω καὶ πολλῷ μᾶλλον ἡσυχίας οὔσης, νῦν μετριώτερον ἢ κατὰ τὴν τότ' ἀνάγκην μνησθέντος, οὐκ ἂν εἴη φάναι οὐδενὶ τῶν ἁπάντων, B ὡς οὐχ ἱκανῶς τῆς προθυμίας καὶ βουλήσεως ἔσχον ἐγὼ, κἂν τοῖς ἔργοις αὐτοῖς αἰσθέσθαι σαφῶς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐπεπείκειν. Ἃ γὰρ ἡμῖν τε πρόσθεν εἴρηται καὶ ὁρᾷν τοῖς βουλομένοις πρόκειται, ἤπου πολλή τις ἂν εἴη ἄνοια, λέγειν ὁμοίως ἀεὶ τὰ αὐτά. Ὅσον γὰρ τοῖς ἀντιθέτοις ἐκείνοις δεῖ τῶν ἀεὶ παραλλάξεων, δι' ἀῤῥωστίαν τῶν ἀεὶ λεγομένων αὐτοῖς, τοσοῦτον ἡμῖν, δι' εὐρωστίαν τῶν εἰρημένων, δεῖ πρὸς τὰ ἑξῆς σιωπᾷν. Παραπλησίως ὥσπερ, οἷς μὲν [P. 702] ἐν ἡλίῳ καὶ φωτὶ δρᾷν ἔνεστιν ἃ δρῶσι, τούτοις δήπουθεν οὐδὲ μαρτύρων ἄν ποτ' οὐδένων δεήσοι, αὐτῶν ἐξ αὐτομάτου (φάναι) τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν μαρτυρούντων· οἷς δ' ἐν σκότῳ καὶ νυκτὸς ἀδήλοις ἔνεστι βυθοῖς ἐγκυβιστᾷν τοὺς τῆς σπουδῆς C θεμελίους, τούτοις οὐκ ἔστιν ὀρθῶς συνορᾷν οὔθ' ὅθεν ἄρχεται, οὔθ' ὅπη τελευτᾷ τῶν δρωμένων ἡ βάσις.

**1121** II. Et primo quidem de septem spiritibus, quos propheta super Dominum nostrum Salvatorem Christum requieturos esse affirmavit, nobis est disserendum; quoniam amicorum nostrorum optimus ille Cabasilas primum hoc veluti firmum illius dissertationis propugnaculum nobis objecerat. Hos itaque septem omnes omnino increatos et sanctos esse spiritus Palamas ejusque gregales decreverunt. Statim igitur possemus nulla prorsus alia re ad persuadendos auditores indigere, si prima aggressione ipsa hæc nostri Salvatoris in medium proferremus verba, quæ apostolis dixit: «Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti [1].» Plurali numero spiritus efferre hic non permisit: alioqui, quomodo divinæ naturæ sarta tecta servaretur personarum Trinitas, si non unus, at plures essent Spiritus? Sed quia jamdiu obtinuit, ut summam breviloquentiam veluti proprio sibi jure Lacones ut plurimum vindicarent, litteratiores autem pluribus hoc in loco testimoniis opus habent, quibus adversarii accuratius refellantur; agedum, nos etiam amicorum qui nos audiunt de-

Β'. Καὶ πρῶτόν γε δὴ λεκτέον ἡμῖν ἐστι περὶ τῶν πνευμάτων, ὧν ὁ προφήτης ἐπὶ τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Σωτῆρα Χριστὸν ἀναπαύσεσθαι ἔφησεν· ἐπειδὴ καὶ ὁ τῶν φίλων βέλτιστος ἡμῖν Καβασίλας τοῦτο πρῶτον ἡμῖν ὡς ἰσχυρὸν ἐπεπρόχει τῶν λόγων ἐκείνων πρόβλημα. Ταῦτα τοίνυν ἑπτὰ ὄντα ἄκτιστά τε καὶ ἅγια πνεύματα δεδογμάτικεν ἅπαντα εἶναι καθάπαξ ὁ Παλαμᾶς, καὶ οἱ θιασῶται. Ἦν οὖν ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς προαγαγόντας εἰς μέσον ἡμᾶς αὐτὴν D τοῦ Σωτῆρος τὴν ῥῆσιν, ἣν τοῖς ἀποστόλοις εἰρήκει, μηδενὸς τὸ παράπαν ἑτέρου δεήσεσθαι πρὸς πειθὼ τῶν ἀκροωμένων, λέγω δὴ τὴν, «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.» Οὐ πληθυντικῶς γὰρ ἐνταῦθα πνεύματα δέδωκε λέγειν· ἢ πῶς ἂν τὸ τρισυπόστατον τῇ θείᾳ φυλάττοιτο φύσει, πολλῶν καὶ οὐχ ἑνὸς τοῦ Πνεύματος ὄντος; Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πάνυ βραχυλογεῖν ὁ πολὺς τοῖς Λάκωσιν ἐκλήρωσε χρόνος ὡς τὰ πολλὰ, τοῖς δὲ φιλολογωτέροις δεῖ πλειόνων ἐνταῦθα μαρτυριῶν εἰς ἀκριβεστέραν τῶν ἐναντίων καθαίρεσιν, φέρε καὶ ἡμεῖς τὰ τοῦ πόθου τοῖς φίλοις ἀποδῶμεν ἀκροαταῖς, ὄκνων ἐκλαθόμενοι πάντων. Μάξιμος τοίνυν ὁ θεῖος

[1] Matth. xxviii, 19, 20.

τάδε περὶ τῶν ἑπτὰ διέξεισι (14) πνευμάτων (15), ταυτὸν δ' εἰπεῖν, ἀρετῶν. « Καὶ ἐπαναπαύσεται, » φησὶν, « ἐπ' αὐτὸν ἑπτὰ πνεύματα· πνεῦμα σοφίας, πνεῦμα συνέσεως, πνεῦμα γνώσεως, πνεῦμα ἐπιστήμης (16), πνεῦμα βουλῆς, πνεῦμα ἰσχύος, πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἴδιον τῶν πνευματικῶν τούτων χαρισμάτων· φόβου μὲν, ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἰσχύος δὲ, ἡ πρᾶξις τῶν ἀγαθῶν· βουλῆς δὲ, ἡ τῶν ἀντικειμένων διάκρισις· ἐπιστήμης δὲ, ἡ τῶν καθηκόντων ἀνόθευτος εἴδησις· γνώσεως δὲ, ἡ κατὰ ἐνέργειαν τῶν ἐν ταῖς ἀρεταῖς θείων λόγων περίληψις· συνέσεως δὲ, ἡ πρὸς τὰ γνωσθέντα διόλου τῆς ψυχῆς συνδιάθεσις· σοφίας δὲ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀδιάγνωστος ἕνωσις· καθ' ἣν τοῖς ἀξίοις ἡ ἔφεσις ἀπόλαυσις γίνεται, μεθέξει ποιοῦσα θεὸν τὸν μετέχοντα, καὶ τῆς θείας αὐτὸν ὑποφήτην καθιστῶσα μακαριότητος, κατὰ τὴν ἀέναον πρὸς [P. 703] τοὺς δεομένους τῶν θείων μυστηρίων ἀνεκπόμπευτον προβολὴν καὶ διέξοδον. » Ἐξηγούμενος δ' αὐτὸς τὰ αὐτά φησι· « Τὸ πρὸς ἡμᾶς κατ' ἐνέργειαν πρῶτον ἀγαθὸν, ὅπερ ἐστὶν ὁ φόβος, τελευταῖον ἀπηριθμήσατο τῆς Γραφῆς ὁ λόγος, καὶ σοφίας ἀρχὴν ἀφ' οὗ κινούμενοι πρὸς τὸ τῆς σοφίας τέλος, τὴν σύνεσιν, ἀναβαίνομεν· μεθ' ἣν προσεχεῖς αὐτῷ γινόμενοι τῷ Θεῷ, μόνην τὴν σοφίαν τῆς πρὸς αὐτὸν ἑνώσεως μεσιτεύουσαν ἔχοντες· οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν ἐπιλαβέσθαι σοφίας τὸν μὴ πρότερον διὰ τοῦ φόβου καὶ τῶν διὰ μέσου λοιπῶν χαρισμάτων τήν τε λήμην τῆς ἀγνοίας καὶ τὸν τῆς κακίας κονιορτὸν ἑαυτῷ παντελῶς ἀποσεισάμενον. Διὰ τοῦτο Θεῷ μὲν προσεχῆ τὴν σοφίαν, ἡμῖν δὲ τὸν φόβον, ἡ γραφικὴ τάξις διέθηκεν, ἵν' ἡμεῖς εὐταξίας μάθωμεν ὅρον καὶ νόμον. » Ὁρᾷς ὡς ἀρετὰς, καὶ οὐχ ἅγια ταῦτα τίθησι πνεύματα.

A sidereo faciamus satis, et omnem adeundi laboris metum oblivione conteramus. Divus itaque Maximus hæc de septem spiritibus seu (quod idem est) virtutibus disserit: «Et requiescent, inquit, super eum Christum septem spiritus; spiritus sapientiæ, spiritus intelligentiæ, spiritus cognitionis, spiritus scientiæ, spiritus consilii, spiritus fortitudinis, **1122** spiritus timoris Dei. Hæc sunt autem spiritalium horumce donorum proprietates. Timoris proprietas est abstinentia a malis. Fortitudinis, bonorum operatio. Consilii proprium opus est, adversarios nostros dignoscere. Scientiæ proprietas est genuina et sincera officiorum nostrorum notitia. Cognitioni propria est actualis comprehensio divinarum, quæ in virtutibus sunt, rationum. Pro-
B prium intelligentiæ munus est, efficere ut anima rebus in universum cognitis assentiatur. Sapientiæ proprietas est ignota cum Deo unitio, per quam eorum qui digni habentur desiderium in fruitionem vertitur. Hæc enim sapientia Deum participative saltem facit eum, qui particeps ipsius efficitur, eumdemque divinæ beatitudinis interpretem constituit, per jugem et continuam divinorum mysteriorum propositionem, et ab omnis arrogantiæ fastu alienam enarrationem, in gratiam eorum, qui hujusmodi explicatione indigent.» Porro idem sanctus Maximus hæc planius exponens ita loquitur: «Quod respectu nostri primum actu bonum est (nempe timor) hoc sacra Scriptura postremum
C numeravit [1], et sapientiæ initium vocavit [2]; a quo nos impulsi, ad sapientiæ finem (scilicet intelligentiam) adscendimus; quam adepti si fuerimus, Deo proximi et conjuncti, adhæremus: unam sapientiam habentes, qua media et interjecta, cum ipso Deo adunamur. Nec enim fieri potest, ut sapientiam adipiscatur, qui non prius per timorem, et reliqua intermedia sancti Spiritus dona, ignorantiæ lippitudinem et vitiorum pulverem a se prorsus excusserit. Quapropter Deo proximam sapientiam, nobis vero proximum **1123** timorem, a sacra Scriptura factus ordo disposuit; ut recti ordinis normam ac legem disceremus.» Vides ut hæc dona virtutes, non autem sanctos spiritus esse statuat.

Γ'. Περὶ δὴ τῶν τοιούτων ὁμοίως καὶ ὁ μέγας ἔφησε πάλαι Χρυσόστομος τά τ' ἄλλα καὶ· « Ὅταν τις ἔχῃ χάρισμα ἀγάπης, λέγεται ὅτι πνεῦμα ἀγάπης ἔχει· ὅταν λάβῃ χάρισμα μαρτυρίου, λέγεται πνεῦμα δυνάμεως ἔχειν, τουτέστι χάρισμα. Ἐπεὶ γὰρ τὸ δωρούμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι, καλεῖται δὲ καὶ

III. Magnus pariter Chrysostomus de iisdem hæc olim inter alia protulit: «Cum quis donum charitatis habet, spiritum charitatis habere dicitur; cum martyrii donum acceperit, spiritum, hoc est donum, virtutis et fortitudinis dicitur habere. Quoniam enim qui donat, Spiritus sanctus est, do-

[1] Psal. cx. [2] Eccles. i.

## Variorum notæ.

(14) Locus est tom. I edit. Combefis. in scholiis ad 54 quæstion. in sacram Scripturam. Porro scholia ista sunt ipsiusmet sancti Maximi, qui ea prolixioris explicationis causa subjunxit, ut ipse de se testatur præfatione scholiis præfixa, quam habes tom. I, pag. 13. CAPPERONN.

(15) Sex tantum sunt in Hebraico textu. Nam יראת יהוה *timor Domini* bis reperitur; nempe versibus 2 et 3, licet has voces modo per *pietatem*, modo per *timorem Domini* verterint et LXX et Latinus interpres. Hebræis itaque spiritus pietatis et timoris Domini unicus est, qui iisdem vocibus יראת יהוה designatur. Sed ut a Grotio annotatum est, divinus ille Spiritus crevit in Christianismo: ideo in septem jam diu a theologis Christianis distribuitur, forsan ex Apocalyps. i, v. 4: *Gratia*
D *vobis et pax ab eo qui est et qui erat et qui venturus est, et a septem spiritibus qui in conspectu throni ejus sunt;* quanquam fateatur Grotius ex multorum interpretum sententia, hic a sancto Joanne angelos designari; quia receptum est apud Hebræos, septem esse maximos angelos qui Deo astent, nempe quomodo septem principes astabant regi Persarum, quæ aula quia erat magnificentissima, ideo ad ejus formam Dei aulam formabant veteres Hebræi. CAPPERONN.

(16) Apud τοὺς LXX legitur εὐσεβείας. Apud Latin. vulgat. *pietatis*, rectius. Hinc laboravit sanctus Maximus ut exponeret diversas proprietates γνώσεως et ἐπιστήμης, *cognitionis et scientiæ.* CAPPERONN.

num vero idem cum donante nomen habet; si quis fuerit mitis et humilis corde, mansuetudinis donum, quæ Dei gratia est, accepit.» Et iterum : «Ubi profunda discere mysteria necesse est, revelationis tunc spiritus appellatur. Ubi charitas necessario est habenda, charitatis tunc spiritus vocatur. Quando necessum est ut clare et liquido loquatur doctor, sapientiæ spiritus dicitur. Quando auditor intelligenter loqui debet, intelligentiæ spiritus nominatur.» Et certe quid opus est ut singula sancti hujus Patris verba recenseam, quandoquidem toto illo sermone sanctus Chrysostomus eadem edisserit, ut iis, qui legere illum voluerint, patebit ? Per Deum enim adjuro quemlibet, ut mihi dicturus accedat, an in hac nostra quæstione majori sit opus evidentia, ut discamus unum quidem esse Spiritum sanctum, increatam scilicet et unam Dei naturam : quas vero creaturis gratias Deus largitur, eas esse virtutes, varia dona et ipsius opera ; quæ spiritus quidem nomen commune habeant cum illo, qui ea impertitur : sed nunquam sancti spiritus appellentur. His consona sunt, quæ Magnus Basilius disserit : « Quidam, inquit, dixerunt septem **1124** illas mulieres (de quibus ita loquitur Isaias propheta : «Hominem unum septem apprehendent mulieres et dicent : Nomen tuum super nos invocetur [1]»), septem esse spiritus, quos paulo post enumeraturus est propheta, velut super eum requieturos, qui de radice Jesse floris in modum egressurus erat; spiritum videlicet sapientiæ et intellectus, spiritum consilii et fortitudinis, spiritum scientiæ et pietatis, spiritum timoris Dei. Qui quidem spiritus, eo quod omnes a rectitudine declinassent et simul inutiles facti essent, cum jam nihil haberent loci, ubi jucunde requiescerent ; eum qui fuit in Domino Jesu hominem apprehendunt, et ita quæcunque scripta sunt adimplent. Tunc enim feriatur spiritus scientiæ et pietatis, cum non est quispiam intelligens, neque quispiam Deum requirens ; et quasi dedecore virtutes afficiuntur, cum nemo eas amplectitur : sed viduarum more nullam possunt reperire animam, quæ ipsas velit suscipere. Quod enim propria sua pulchritudine capere neminem possint, sed in solitudine sua permaneant, hoc virtutes reprehensione quadam perstringere videtur. Verum qui omnem virtutis in se speciem ad summæ perfectionis apices ostensurus est, is opprobrium ab eis aufert.» Ecce hic quoque sanctus doctor spiritus hos non sanctos appellat spiritus, verum humanas virtutes, quæ in Christo quatenus homine requiescant.

IV. Magnus item Athanasius, epistola prima ad Serapionem, Thmuitenum episcopum, de sancto Spiritu scribens, et Pneumatomachos refellens,

A τὸ δῶρον ὁμωνύμως τῷ διδόντι, ἐὰν ᾖ τις πρᾷος καὶ ταπεινὸς τὴν καρδίαν, δῶρον ἔλαβε τῆς πραότητος, καὶ ἔστι Θεοῦ χάρισμα. « Καὶ πάλιν· «Ὅπου δεῖ μαθεῖν τὰ βάθη, καλεῖται πνεῦμα ἀποκαλύψεως. Ὅπου δεῖ ἀγάπην ἔχειν, καλεῖται πνεῦμα ἀγάπης. Ὅπου δεῖ σαφῆ λαλῆσαι τὸν διδάσκαλον, καλεῖται πνεῦμα σοφίας. Ὅπου δεῖ λαλῆσαι τὸν ἀκροατὴν συνετῶς, καλεῖται πνεῦμα συνέσεως. » Καὶ τί δεῖ πάντα καταλέγειν, τοῦ παντὸς λόγου τὰ ἴσα διεξιόντος τοῖς βουλομένοις ὁρᾷν; Λεγέτω γάρ τις ἐμοὶ, πρὸς Θεοῦ, παρελθὼν, εἰ πλείονος τῷ σκέμματι δεῖ σαφηνείας, ὥστε μαθεῖν, τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι ἓν, τὴν ἄκτιστον δηλαδὴ καὶ μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ· ἃ δὲ τοῖς κτίσμασι χαρίσματα δίδοται, ἀρετὰς καὶ δῶρα διάφορα, καὶ ποιήματα αὐτοῦ, πνεύματα μὲν καλούμενα
B καὶ ταῦθ' ὁμωνύμως τῷ παρέχοντι Πνεύματι, οὐχ ἅγια δέ· καθ' ἃ ὁ μέγας τούτοις συνᾴδει Βασίλειος. (17) « Εἴρηταί τισι, » φάσκων, « ὅτι αἱ ἑπτὰ γυναῖκες (αἱ τῷ προφήτῃ λεγόμεναι Ἡσαΐᾳ· «Ἐπιλήψονται ἑπτὰ γυναῖκες ἀνθρώπου ἑνὸς, λέγουσαι, Τὸ ὄνομά σου κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς ») ἑπτὰ πνεύματά εἰσιν, ἃ μικρὸν [P. 704] ὕστερον ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης καταριθμεῖσθαι μέλλει, ὡς ἐπαναπαυόμενα ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἐξανθεῖν μέλλοντα· πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Ἅπερ διὰ τὸ πάντας ἐκκλῖναι, καὶ ἅμα ἀχρειωθῆναι, οὐκ ἔχοντα ᾧ ἐπαναπαύσεται ἀγαπητῶς, τοῦ κατὰ τὸν Κύριον ἀνθρώπου (18) λαβόμενα, ποιεῖ τὰ ἀναγεγραμμένα. Ἀργεῖ γὰρ τὸ πνεῦμα τῆς γνώσεως καὶ τῆς εὐσεβείας ἐν
C καιροῖς, ὅτε οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν· καὶ οἱονεὶ ὄνειδός ἐστι ταῖς ἀρεταῖς τὸ μηδένα εἶναι τὸν ἀντεχόμενον αὐτῶν, ἀλλ' οἱονεὶ χηρεύειν αὐτὰς, ἀπορίᾳ τῆς ὑποδεχομένης αὐτὰς ψυχῆς. Τὸ γὰρ μηδένα δυνηθῆναι ἑλεῖν τῷ οἰκείῳ κάλλει, ἀλλ' ἐναπομεῖναι τῇ ἐρημίᾳ, ὥσπερ καὶ τῶν ἀρετῶν δοκεῖ καθάπτεσθαι. Ὁ δ' ἐν ἑαυτῷ πᾶν εἶδος ἀρετῆς κατὰ τὴν ἄκραν τελείωσιν ἐπιδεικνύναι μέλλων ἀφαιρεῖ τὸν ὀνειδισμὸν ἀπ' αὐτῶν. » Ἰδοὺ καὶ οὗτος οὐχ ἅγια πνεύματα λέγει ταυτὶ, ἀλλ' ἀρετὰς ἀνθρωπίνας ἐπαναπαυόμενα Χριστῷ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.

D Δ'. Καὶ ὁ μέγας δ' αὖθις Ἀθανάσιος (19), πρὸς Σεραπίωνα τὸν ἐπίσκοπον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γράφων καὶ τοὺς Πνευματομάχους ἐλέγχων, ἐν τῷ

[1] Isa. XI, 2, 4.

## Variorum notæ.

(17) S. Basil. in cap. IV Isa., tom. I, pag. 929. CAPPERONN.

(18) Sic Origenes, quem magni faciebat S. Basilius, Christum sæpe vocat, maxime libris contra Celsum. Nihil ibi frequentius ea locutione, ὁ κατὰ Ἰησοῦν ἄνθρωπος, id est, *Christus homo*, *Christi humanitas*. Nec ad Nestorianismum vergit hæc loquendi formula, si recte perpendatur. Nam Græce dicunt etiam, ὁ κατ᾽ ἐμὲ λόγος, pro ἐμὸς λόγος. Itaque ὁ κατὰ Ἰησοῦν ἄνθρωπος et *ipse Christus homo*, *Christi humanitas*. Unde hac phrasi non prorsus inepte divini Verbi cum humana natura unitio exprimitur. CAPPERONN.

(19) Athanas. epist. 1 ad Serapion., tom. I. CAPPERONN.

προφήτην φάσκοντας Ἀμὼς ἀκούειν λέγοντος τοῦ A Θεοῦ, ὅτι Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα (20)· « Εἴπατε, » φησὶν, « εἴ που τῆς θείας Γραφῆς εὑρίσκεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰρημένον ἁπλῶς πνεῦμα, χωρὶς προσθήκης τοῦ λέγεσθαι τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ ὅτι ἐμοῦ, ἢ ὅτι αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ (ὅ ἐστι παρὰ τοῦ Θεοῦ) ἢ μετὰ τοῦ ἄρθρου· ἵνα μὴ ἁπλῶς λέγηται πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, ἢ αὐτὸ τοῦτο, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Παράκλητος, ἢ ἀληθείας· ὅ ἐστι τοῦ Υἱοῦ, τοῦ λέγοντος· « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια· » ἵνα ἀκούσαντες ἁπλῶς πνεῦμα ὑπονοήσητε εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; » Ἀλλ' ὁ μέγας ἐν προοιμίοις ταῦτ' εἰπὼν, καὶ προκαταστήσας τὸν λόγον, πολὺς ἐῤῥύη παρ' ὅλον τὸν λόγον, τὰς ἐκ τῆς θείας Γραφῆς εἰς πλάτος ἐκτιθέμενος μαρτυρίας, ὡς ἐξεῖναι μανθάνειν τοὺς B βουλομένους ἐκεῖθεν ἀρκούντως, ὡς ἕν ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐχ ὡς Παλαμᾶς φησι πάντας Πνευματομάχους ὑπερβαλλόμενος· οὐδ' ἐκ πολλῶν ἕν, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο προστίθησι, τῇ κακίᾳ κακίαν προσεξευρὼν καὶ ἐπιδαψιλευόμενος. Ὅμως διὰ τοὺς ἀσθενεστέρους ἔνια τῷ παρόντι συντάγματι καὶ ἡμῖν ἐρανισαμένοις ἐκεῖθεν ἐκτέθειται. « Ὥσπερ γέννημα μονογενὲς ὁ Υἱός ἐστιν, [P. 705] οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον καὶ πεμπόμενον καὶ αὐτὸ ἕν, καὶ οὐ πολλὰ, οὐδὲ ἐκ πολλῶν ἕν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Ἑνὸς γὰρ ὄντος τοῦ Υἱοῦ, τοῦ ζῶντος Λόγου, μίαν εἶναι δεῖ τελείαν καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὖσαν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ δωρεὰν, ἥτις ἐκ Πατρὸς λέ- C γεται ἐκπορεύεσθαι. » Ἐντεῦθεν ἔχειν οἶμαι πάντα τινὰ συνιέναι τὴν τῶν παλαμναίων ἀνατροπὴν, καὶ μὴ πλειόνων ἔτι ῥημάτων δεήσεσθαι πρὸς ἀκραιφνῆ μαρτυρίαν. Ὅμως ἐπείπερ καὶ οὕτως ἓν ὂν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πολλοῖς καὶ διαφόροις αὐτὸ τοῖς ὀνόμασι κέκληκεν ἡ Γραφὴ, βραχέα καὶ περὶ τούτου λεκτέον. « Εἰ ὁ Υἱὸς, ἐπεὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐστιν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἴδιον εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ. Ἀμέλει τοῦ Κυρίου ὄντος Υἱοῦ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἴρηται πνεῦμα υἱοθεσίας.» Καὶ πάλιν· « Τοῦ Υἱοῦ ὄντος σοφίας καὶ ἀληθείας, γέγραπται τὸ Πνεῦμα εἶναι σοφίας καὶ ἀληθείας.. » Πάλιν· « Ὁ μὲν υἱὸς δύναμίς ἐστι Θεοῦ καὶ Κύριος τῆς δόξης, τὸ δὲ Πνεῦμα λέγεται πνεῦμα δυνάμεως καὶ πνεῦμα τῆς D δόξης. »

qui sese jactitabant apud **1125** prophetam Amos Deum ita loquentem audire : Ecce ego firmans tonitru et spiritum creans : «Dicite, inquit, an in aliquo divinæ Scripturæ loco sanctum Spiritum dici simpliciter Spiritum reperiatur, sine hac addita voce Dei, vel Patris, vel meum, vel ipsius Christi et Filii, vel a me (hoc est a Deo) vel aliter nisi cum articulo; ita ut non spiritus simpliciter dicatur : sed ille Spiritus, vel conceptis verbis, Spiritus ille sanctus, vel Paracletus, vel Spiritus veritatis, id est Filii, dicentis nimirum : «Ego sum veritas [1]; ut vos nuda et simplici spiritus voce audita, sanctum Spiritum ibi esse designatum suspicemini?» Sed magnus iste doctor, cum hæc epistolæ initio dixisset, et veluti futuri sermonis fundamentum præstruxisset, per totam deinceps epistolam multus est in adducendis et fusius exponendis divinæ Scripturæ testimoniis, ut inde satis discere potuerunt, qui eum legere voluerint, quibus probetur unum esse Spiritum sanctum : non vero multiplicem, neque ex multis unum, ut Palamas asserit, omnes Pneumatomachos hac in re superans, et eorum improbitati recens inventam a se magna veluti liberalitate addens improbitatem. Attamen in gratiam infirmiorum huic operi nonnulla inseruimus, quæ ex eadem epistola collegimus. «Quemadmodum, inquit, Filius est unigenita Patris æterni proles, ita Spiritus, qui a Filio datur et mittitur, unus ipse, non multiplex, neque ex multis unus, sed solus idem Spiritus est. Cum enim sit unus Filius, Verbum **1126** vivens, necessario etiam una est perfecta et plena, sanctificans et illuminans vita, ipsius videlicet efficacia et gratia, quæ ex Patre procedere dicitur.» Ex his, opinor, perspicere quisque nullo negotio poterit, quomodo prava et conscelerata Palamæ dogmata refellantur, nec pluribus verbis opus erit, ut sincerum atque incorruptum veritati testimonium perhibeatur. Quia tamen, licet unus omnino sit Spiritus sanctus, multa et diversa ipsi nomina Scripturæ sacræ contextus indidit, hac quoque de re paucis disserendum est. «Si Filius, inquit, quia est ex Deo Patre, idcirco proprius est ipsius Dei Patris substantiæ, pariter Spiritus sanctus, qui ex Deo esse dicitur, proprius Filii secundum substantiam esse necessario debet. Nimirum sicut Dominus noster Jesus est Filius; ita Spiritus ipse spiritus adoptionis filiorum dictus est [2].» Et iterum : « Ut Filius est sapientia et veritas, ita scriptum est Spiritum esse sapientiæ spiritum et veritatis [3]. Ut item Filius est Dei virtus et gloriæ Dominus, pariter Spiritus dicitur virtutis et gloriæ spiritus [4].

Ε'. Ἐγὼ δὲ μεταξὺ λέγων ἐμνήσθην καὶ Γρηγορίου (21), τοῦ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρος,

V. Ego autem inter disputandum de magno Ecclesiæ luminari Gregorio, qui eadem atque Atha-

[1] Joan. xiv, 6. [2] Rom. viii. [3] Isa. xi; Joan. xviii. [4] I Cor. i et ii; I Cor. i; Sap. i; Rom. viii; Joan. iv; II Cor. iii; Isa. xi.

Variorum notæ.

(20) In Hebræo textu legitur יוצר הרים, id est *formans montes*, ut et vulgatus interpres Latinus vertit. Doctissimus Drusius recte conjicit τοὺς LXX, pro הרים id est *montes*, legisse הרעם hoc est *tonitru*, sicut mox ibidem pro מה־שחו, id est *quæ sit cogitatio ejus*, legerunt conjunctim משיחו quod vertunt τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, *Christum ejus*. Capperonn.

(21) Gregor. Nazianz. orat. 37, quæ est postrema de theologia, et inscribitur de Spiritu sancto. Capperonn.

nasius elisserit, mentionem feci. Unde mihi visum est, quoddam saltem illius testimonium hic adhibere. Sic enim habet : «Equidem ipse ad tantam appellationum copiam dum attendo, atque adversus quot et quanta nomina frontem perfricent qui Spiritui sancto adversantur, totus cohorresco. Spiritus **1127** Dei dicitur, spiritus Christi, spiritus Domini, spiritus adoptionis, veritatis, libertatis, spiritus sapientiæ, intelligentiæ, consilii, fortitudinis, scientiæ, pietatis, timoris Dei ; utpote cum omnia hæc efficiat, et cuncta per essentiam suam repleat : participatur, non participat : continet, non continetur : dicitur Dei digitus, ignis ut Deus, sapientissimus et in suis operationibus varius ac multiplex.» Quid necesse est plures hic verborum quasi turmas explicare, postquam inde hæc modica, saltem recordationis gratia, excerpsimus? cum liceat, cuicunque hæc minus sufficientem demonstrationem suppeditarint, non solum septem divini Spiritus nomina ex illa sancti Gregorii oratione nullo negotio desumere, sed etiam pluries et quindecies tanta, atque ut novi doctoris Palamæ verbis utar, infinities infinita; quæ omnia tanquam totidem increatos et sanctos esse spiritus docuit : quæ res post hominum memoriam ne quidem in meram ac simplicem mentis cogitationem cuiquam venit, nedum eorum qui pietatem profitentur, sed nec ulli gentilium aut barbarorum, vel cæterorum, quicunque scilicet naturæ legibus ducuntur. Igitur operæ pretium est advertere, juxta unanimem sanctorum Patrum consensum, unum esse sanctum Spiritum, non multiplicem, neque ex multis sanctorum et sapientum Ecclesiæ doctorum locis ostendimus, et adhuc evidentius in disputationis nostræ progressu ostendemus.

τὰ ὅμοια τούτῳ διεξιόντος. Ὅθεν οὐκ ἔμοιγε δέδοκται, μὴ οὐ κἀκείνου τινὰ μαρτυρίαν ἐνταῦθα συνειληφέναι. Λέγει γὰρ οὑτωσίν· «Ἐγὼ φρίττω, τὸν πλοῦτον ἐννοῶν τῶν κλήσεων, καὶ καθ' ὅσων ἀναισχυντοῦσιν ὀνομάτων οἱ τῷ Πνεύματι ἀντιπίπτοντες. Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται, πνεῦμα Χριστοῦ, πνεῦμα Κυρίου, πνεῦμα υἱοθεσίας, ἀληθείας, ἐλευθερίας, πνεῦμα σοφίας, συνέσεως, βουλῆς, ἰσχύος γνώσεως, εὐσεβείας, φόβου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ποιητικὸν τούτων ἁπάντων, πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν· μετεχόμενον, οὐ μετέχον· συνέχον, οὐ συνεχόμενον· δάκτυλος Θεοῦ, πῦρ ὡς Θεός· σοφώτατον, καὶ πολύτροπον ταῖς ἐνεργείαις.» Καὶ τί δεῖ πλείους κἀνταῦθα λόγων ἡμᾶς ἀνελίττειν φάλαγγας, μνήμης εἵνεκά γε καὶ ταυτὶ τὰ μέτρια παρειληφότας ἐκεῖθεν; ἐξὸν, ὅτῳ μὴ ταυτὶ πρὸς ἔνδειξιν ἤρκεσεν, οὐ μόνον ἑπτὰ τοῦ θείου Πνεύματος ἀπονητὶ λαμβάνειν ἐκεῖθεν ὀνόματα (22-23), ὅτι μὴ καὶ πλεονάκις τε καὶ πεντεκαιδεκάκις ταῦτα, καὶ εἰ δεῖ κατ' αὐτόν γε φάναι τὸν νέον διδάσκαλον Παλαμᾶν, ἀπειράκις ἄπειρα, ἅπερ ἄκτιστά τε καὶ ἅγια πάντα δεδογμάτικε πνεύματα· πρᾶγμα τῶν ἐξ αἰῶνος οὐδενὶ, μηδ' ἐς ψιλὴν γοῦν ἐπίνοιαν ἀναληφθὲν, μὴ ὅτι γε τῶν εὐσεβεῖν αἱρουμένων· ἀλλ' οὐδ' [P. 706] Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων, ἢ ὅσοι φύσεως γοῦν ἄγονται θεσμῷ. Σκοπεῖν οὖν ἄξιον, ὡς ἓν τοῖς ἁγίοις ὁμολογεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐ πολλὰ, οὐδ' ἐκ πολλῶν ἓν, ὡς Παλαμᾷ καὶ τοῖς αὐτοῦ θιασώταις κηρύττεται νῦν, οὐδ' ἔστιν ἄκτιστον οὐδὲν τῶν ἁπάντων, ὡς ἡμῖν πολλαχῇ τῶν θείων δέδεικταί τε σοφῶν διδασκάλων καὶ ἔτι δειχθήσεται προϊοῦσι τρανότερον.

VI. Post hæc secundo loco animadvertendum est, tum quod a **1128** magno Gregorio effectus divini Spiritus appellentur (horum enim omnium, inquit, causa efficiens est sanctus Spiritus) eæ ipsæ proprietates, quas Palamas deitates increatas vocat, et propterea ipsum, ut diximus, Gregorium manifeste ac nominatim calumniatur ; tum quod inter hæc multa, quæ divino Spiritui nomina indidit, ipsum etiam Dei digitum nominari divinus ille vir asseruerit. Licet autem supra dictis immorari amplius vellem, hæc tamen, quam sancto Gregorio Palamas impegit, calumnia vi quadam ad se me rapit et manifeste attrahit. Necesse est igitur, ut illa ipsa Palamæ blasphema verba in medium rursus adducam, ne illorum nos memoria fugiat. Parum enim abfuit quin me effugerent, dum Palamæ oblitus ad alia, quæ me distinebant, avocarer. Sic porro habet : Unam e sancti Spiritus operationibus, in Evangelio quidem secundum Lucam [1], Dei digitum vocat Dominus ; in Evangelio

ς'. Δεύτερον δ' ἐπὶ τούτοις σκεπτέον ἐστὶν, ὅτι τε ποιήματα τοῦ θείου Πνεύματος τῷ πολλῷ διδασκάλῳ ταῦτ' εἴρηται Γρηγορίῳ (ποιητικὸν γὰρ τούτων ἔφησε πάντων) ἃ Παλαμᾶς ἀκτίστους λέγων θεότητας αὐτὸν (ὡς εἴρηται) διαβάλλει τρανῶς καὶ ὀνομαστὶ, καὶ ὅτι πρὸς τοῖς πολλοῖς τούτοις ὀνόμασι καὶ δάκτυλον τὸ θεῖον ἔφησεν ὁ θεῖος ἀνὴρ ὀνομάζεσθαι Πνεῦμα. Ὃ καὶ βουλόμενον τοῖς προτέροις ἐνδιατρίβειν ἔτι βιαίως ἀπάγει με πρὸς ἑαυτὸ λαμπρῶς ἐφελκόμενον. Δεῖ τοίνυν τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τὴν βλάσφημον τοῦ ἀνδρὸς εἰς μέσον αὖθις κομίζειν, ἀναμνήσεως εἵνεκα. Μικροῦ γὰρ κἀμὲ διαφυγεῖν ἐδέησεν, ἀπασχολησάσης τῆς τούτου λήθης ἐφ' ἕτερα. Ἔχει δ' οὕτως· «Τὴν μίαν τῶν τοῦ Πνεύματος ἐνεργειῶν ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν δάκτυλον Θεοῦ, κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καλεῖται. Ἐν τίνι δὲ πνεύματι ὁ Κύριος ἐκβάλλειν ἔφη τὰ δαιμόνια, εἰ μὴ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι; Τὸ ἓν ἄρα τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν· εἰ δὲ τὸ ἓν, καὶ τὰ ἄλλα

[1] Luc. XI, 20.

## Variorum notæ.

(22-23) Et sane permulta ibi sanctus Gregorius recenset sancti Spiritus nomina et attributa, quæ præsertim sacris e Scripturis excerpsit. In ea ipsa duntaxat pagina, unde testimonium hic laudatum sumpsit Gregoras, septuaginta duo numeravi sancti Spiritus nomina, quæ legere poteris tom. I, pag. 610, edit. Bill. CAPPERONN.

πάντα.» Ὁρᾶτε τὴν κτηνώδη τοῦ δυσσεβοῦς διάνοιαν, οἵας ἐξηγήσεις τοῖς θείοις ἐπάγει ῥήμασι· καὶ ὅπως συλλογίζεσθαι πειρώμενος ὁ ἀμαθὴς ἐκ ψευδῶν τε καὶ ἀσεβῶν προτάσεων ψευδές τε καὶ ἀσεβὲς συνάγει συμπέρασμα. Παρὰ γὰρ οὐδὲν λογισάμενος τῶν ἁγίων ἁπάντων, ἃς ἠκηκόειτε νῦν, ἐξηγήσεις δάκτυλον εἶναι προτίθησι μίαν αὐτὸς τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐνεργειῶν, ἃς ἀκτίστους αὐτὸς πεποίηκε τήμερον, διαβάλλων ὁμοῦ Λουκᾶν καὶ Ματθαῖον τοὺς τοῦ Χριστοῦ μαθητὰς, καὶ ἅμα αὐτὸν τὸν Χριστόν. Αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ τοιαύτη φωνή. Ἔπειτα συμπεραίνει τὴν ἀκόλουθον ὁ μάταιος ἀτοπίαν, «Τὸ ἓν ἄρα (λέγων) τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων Πνεῦμα ἅγιόν ἐστι. Εἰ δὲ τὸ ἕν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα πνεύματά εἰσιν ἅγια.» Καὶ μὴν εἴπερ ἐχρῆν κατὰ τέχνην συλλογίζεσθαι τὰ ὑπὲρ τὴν τέχνην, οὕτω πάντως λέγειν ἐχρῆν· ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δάκτυλος ὠνομάσθη Θεοῦ μεταφορικῶς, ὁ δὲ δάκτυλος τῷ λοιπῷ [P. 707] καὶ ὅλῳ σώματι πέφυκεν ὁμοούσιος, ἐξ ἀνάγκης ὁμοούσιον ἄρα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὗ δάκτυλος εἴρηται, δηλαδὴ τῷ Θεῷ. Ἀλλ' ἀμαθὴς ὑπάρχων ἐκεῖνος, καὶ συλλογίζεσθαι οὐκ εἰδὼς, ἔδοξεν, ἐν οὐκ εἰδόσι τοιαῦτα βλασφημῶν καὶ συλλογιζόμενος, τῶν εἰδότων πολλῷ γε δήπου πιθανώτερος εἶναι, μήτ' αὐτὸς, ὡς ἔοικε, μήθ' οἱ ἑπόμενοι μήπω καὶ τήμερον αὐτήκοοι τοῦ Εὐαγγελίου γενόμενοι, λέγοντος· ὡς Ὁ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημῶν ἀσυγχώρητόν τε καὶ ἄφυκτον ἕξει τὴν κόλασιν.» Ἄρ' οὖν οὐ τοῦ ἐναντίου πνεύματος σαφῶς ἡ ἐνέργεια, ἣν ὁ ἀσεβὴς ἐνεργεῖται; ἄρ' οὐχὶ καὶ Ἰουδαίων ἐστὶν ἀσεβέστερος; Ὃ γὰρ ὡς ὕβρεων ἐσχάτην προὔφερον τέως ἐκεῖνοι Χριστοῦ, ἐν Βεελζεβοὺλ (24) ἐκβάλλειν λέγοντες αὐτὸν τὰ δαιμόνια, καὶ οὐκ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ, εἴτουν ἐν πνεύματι Θεοῦ, τοῦθ' οὗτος ὑμῶν τῇ Ἐκκλησίᾳ χαρίζεται τήμερον, ὡς ἥδιστον ἀνάθημα· φεῦ τῆς τῶν ἑπομένων εὐηθείας· μᾶλλον δὲ, βαβαὶ τῆς ἀνοχῆς σου, Χριστέ!

A autem secundum Matthæum Dei Spiritum appellat[1]. Atqui quo in spiritu Dominus a se dæmonia ejici dixit, nisi in sancto Spiritu? Ergo e gratiis gratuitis, quas Deus diversimode distribuit, una est Spiritus sanctus. Quod si de una dicitur, de cæteris quoque dici poterit.» Videtis jam, quid sentiat impius ille ac fuco similis Palamas, qualem divinis verbis interpretationem subjungat, et quomodo iste imperitus, dum syllogismos conficere conatur, ex falsis atque impiis propositionibus præmissis falsam et impiam deducat conclusionem. Nam omnium sanctorum, quas nunc audiistis, interpretationes nihili faciens ipse digitum Dei statuit unam esse ex multis illis operationibus divinis, quas idem increatas esse hodie confinxit; ubi sanctos Christi

B 1129 discipulos Lucam et Matthæum, imo ipsum simul Christum, cujus est vox illa: digitus Dei, calumniatur. Deinde absurdam pariter conclusionem futilis iste Palamas his verbis colligit: «Ergo, inquit, e donis gratuitis, quæ Deus diversimode distribuit, unum est sanctus ipse Spiritus. Quod si de uno vere dicitur, alia quoque Dei dona totidem erunt sancti Spiritus.» Attamen si artificialibus uti liceat syllogismis in iis rebus, quæ omnem artem superant, argumentari sic oportebat: quoniam Spiritus sanctus Dei digitus per metaphoram appellatus est, et aliunde reliquo totique corpori consubstantialis est ex natura sua digitus; necessario itaque Spiritus sanctus ei, cujus di-

C gitus dicitur, Deo videlicet, est consubstantialis. Verum licet imperitus sit Palamas, neque conficiendorum artem syllogismorum calleat, tamen apud imperitos blasphemas hasce conclusiones deducens dignus visus est, qui longe majorem doctis et eruditis fidem obtineret. Hucusque, ut apparet, necdum ipse, neque sectatores ejus, illud quod in Evangelio dictum est, audierunt: «Qui sanctum in Spiritum blasphemat, is inevitabili nullaque venia digno supplicio subjacebit[2].» Nonne igitur adversarii et diabolici spiritus operatio ea est, qua impius iste possidetur et vexatur? Nonne Judæos ipsos impietate superat? Quod enim illi antea velut summam in Christum contumeliam proferebant, dum in Beelzebub, non vero in Dei digito seu in Dei spiritu, dicebant ab ipso dæmonia ejici, hoc Palamas Ecclesiæ vestræ quasi gratissimum donarium largitur. O sectatorum ejus stoliditatem! potius dicam, o quanta est tua,

1130 Christe, patientia!

Ζ'. «Ἀλλὰ τὸ ποιεῖν,» φησὶ, «καὶ ἐνεργεῖν τῶν πολλαχῶς λεγομένων ἐστίν. Οὐ γὰρ τὸ κτίζειν σημαίνει μόνον, ἀλλὰ πρὸς πολλοῖς ἑτέροις καὶ τὸ φυσικῶς ἐνεργεῖν· ὡς καὶ τὸν ἥλιόν φαμεν ποιητικὸν τῆς ἡμέρας, ἅτε φυσικῶς αὐτὴν ἐκτελοῦντα, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ τὰ τούτῳ συναπηριθμημένα, διατελοῦσιν ἄκτιστα, ἐπεὶ ποιεῖ καὶ ἐνεργεῖ ταῦτα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐμφύτους ἐνερ-

VII. «Verum, inquit, verba hæc ποιεῖν et ἐνεργεῖν, id est facere et operari, sunt de illorum numero, quæ plures habent significatus. Nec enim

D creare solummodo significant, sed præter alia multa significant etiam naturaliter operari. Nam quemadmodum a nobis dicitur sol diem facere, utpote quam naturaliter perficit; ita tum spiritus veritatis, tum alii, quos eidem adnumeravimus,

[1] Matth. XII, 28. [2] Luc. XII, 10.

## Variorum notæ.

(24) Ita Græci pro *Beelzebub* constanter legunt Βεελζεβοὺλ, quam scripturam retinendam esse censet eruditissimus Drusius tantisper dum quis probaverit eam a scribis corruptam fuisse, et non ab usu, et vulgo. Nam si ab usu est illius temporis, et Evangelistæ eam retinuerunt, cur nos mutabimus? Cæterum *Beelzebub* est ab Hebræo בעל זבוב, quod significat *Dominum muscarum*: et est nomen idoli Accaronitarum, de quo IV Reg. cap. I. Hoc nomen Israelitæ postmodum in contemptum hujus idoli dabant dæmoniorum principi, ut patet Matth. X et XII. CAPPERONN.

increati permanent, quoniam eos ipse Spiritus sanctus, ut innatas et insitas operationes, facit atque operatur. » Auditis, ut dicam plane quod res est, nugacium anicularum deliramenta. Cum enim ipsum esse Pneumatomachum liquido constet, ac deinde istam appellationem effugere conetur, Pneumatomachorum improbitatem longo superat intervallo, et mutabile malum se facit, ut nempe clam nobis effugiat, nec ejus improbitas arguatur. Verum undequaque, quod non animadvertit, hac potissimum ratione certe captus est. Nam Palamiticæ improbitatis patres Pneumatomachi, cum sanctum Spiritum esse factum dicerent (sicut Filium divinum Arius factum esse dixerat), necessaria quadam consecutione creatum esse ipsum asserebant; quandoquidem sive arte comparatas, sive a natura insitas hominum cognitiones consulamus, id quod factum est, increatum dici nunquam poterit. Sed Palamas, quem nullius rei pudet, novissimis hisce diebus, id quod factum esset, increatum statuere non dubitavit. Oporteret itaque ut hæc omnia summo prosecuti odio sileremus, et obstructis auribus ab auditione mala declinaremus. Verum quoniam (ex eo quod impune mentiatur nefarius ille et suomet **1131** suffragio justus Palamas) principes, potestates, quippe sæcularem hunc in mundum habent imperium, ipsi ob imperitiam suppeditant, unde ad simpliciores decipiendos hoc adversus veritatem tropæum erigat et statuat, necesse est ut hic etiam vigilemus, et assumptum veritatis ensem libere in mendacium exseramus et, quantum in nobis erit, adigamus: arma pariter et aeneum arcis murum orthodoxis præbeamus, nostra videlicet conscripta opera, seu potius sacrarum Scripturarum testimonia; ne illi tenebricosam et caliginosam auditionem sequantur, sicque se ipsos in perditionis gurgitem conjiciant. Cum enim tot, tanta et talia, prius quidem in nostris invectivis et Antirrheticis, nunc autem in ea, quam audiistis, disputatione testimonia ipsi Palamæ protulerim, nec tamen plene huic persuaserim, ut id, quod factum est, minime omnium increatum esse posse intelligeret: agedum de cætero clariora et ipsis fossoribus, ut ita dicam, nota verba usurpemus. Omnibus quippe notum est, sacrum fidei nostræ Symbolum, diebus cunctis et noctibus, communi omnium orthodoxorum confessione ubique jugiter, in pagis, urbibus, montibus et speluncis, atque, ut uno verbo complectar omnia, in universa terra, et quacunque aquarum natura facile pervadit, decantari. Porro sic habet istud Symbolum: « Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium; et in unum Dominum Jesum Christum, **1132** Filium Dei unigenitum, genitum, non factum, Patri consubstantialem; per quem omnia facta sunt. » Videtis ut jam inde ab initio divini Patres Nicæni illum, per quem omnia fuerunt facta, factum esse diserte negarint. Genitum enim inquiunt, non factum.

γείας. » Ἀκούετε γραϊδίων φληνάφων, αὐτόχρημα φάναι, ληρήματα. Πνευματομάχος γὰρ ὑπάρχων σαφὴς, ἔπειτα φεύγειν πειρώμενος τοὔνομα, γίνεται χείρων ἔτι μᾶλλον ἐκείνων μακροῖς τισι μέτροις· καὶ κακὸν ποιῶν ἑαυτὸν ἀλλοπρόσαλλον, ἵνα δῆθεν λανθάνῃ διαδιδράσκων τοὺς τῆς κακίας ἐλέγχους, ὁ δὲ λέληθε μᾶλλον αὐτὸς ἑαυτὸν ἁλισκόμενος πανταχόθεν. Οἱ γὰρ τῆς αὐτοῦ κακίας πατέρες Πνευματομάχοι, ποίημα λέγοντες εἶναι τὸ Πνεῦμα, καθάπερ Ἄρειος τὸν Υἱὸν, ἀκολούθως καὶ κτίσμα τοῦτ' ἐξ ἀνάγκης ἔφασκον· ἅτε μὴ δυναμένης μήτε τῆς τεχνικῆς μεθόδου, μήτε φυσικῆς τῶν ἀνθρώπων γνώσεως, ἄκτιστον ποίημα λέγειν ποτέ. Ὁ δὲ μηδὲν αἰσχυνόμενος ἄκτιστον ποίημα τετόλμηκεν ἤδη νομοθετεῖν ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις. Ἐχρῆν οὖν καὶ ἡμᾶς ἐνταυθοῖ σιωπῇ τὰ τοιαῦτα μισήσαντάς τε καὶ τὰ ὦτα βύσαντας φυγεῖν ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς. Ἀλλ' ἐπεὶ, [P. 708] διὰ τοῦ ἀνέλεγκτα ψεύδεσθαι τοῦτον ἀνόσιόν τε καὶ αὐτοχειροτόνητον δίκαιον, αἵ τε ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι καὶ οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου κοσμοκράτορες χορηγοῦσιν αὐτῷ δι' ἀμαθίαν τρόπαιον τοῦτο κατὰ τῆς ἀληθείας ἐγείρειν εἰς πλάνην τῶν ἁπλουστέρων ἀνάγκη καὶ ἡμᾶς ἐνταυθοῖ γρηγορεῖν τε ἅμα καὶ τὸ τῆς ἀληθείας ἀναλαμβάνοντες ξίφος παῤῥησίᾳ κατὰ τοῦ ψεύδους ἐλαύνειν, τό γε ἡμῖν ἐφικτὸν, ὅπλα καὶ τεῖχος ἀκροπόλεως ἰσχυρὸν τὰς ἡμετέρας τοῖς ὀρθοδόξοις γραφὰς παρεχόμενοι, ἢ μᾶλλον τὰς τῶν θείων Γραφῶν μαρτυρίας, ἵνα μὴ ἀκοῇ σκοτεινῇ τε καὶ ἀλαμπεῖ κατακολουθήσαντες εἰς βάραθρον ἑαυτοὺς συνωθήσωσιν ἀπωλείας. Ἐπεὶ γὰρ τοσαύτας αὐτῷ καὶ τοιαύτας ἐγὼ συμφορήσας πρότερον μὲν διά τε τῶν στηλιτευτικῶν ἐκείνων καὶ ἀντιῤῥητικῶν, καὶ αὖ δι' ὧν ἠκηκόειτε νῦν, οὐκ ἐμπέπληκα, οὐδέ γε συνιέναι πέπεικα, ἄκτιστον ἥκιστα πάντων εἶναι ποίημα· φέρε λοιπὸν σαφεστέρων τινῶν, καὶ αὐτοῖς γνωρίμων εἰπεῖν σκαπανεῦσιν, ἀψώμεθα λόγων. Ἔνδηλον γάρ δήπου τοῖς ὅλοις, ὡς τὸ τῆς πίστεως ἡμῶν ἱερὸν Σύμβολον, ἐν ἡμέραις πάσαις καὶ νυξὶν, ὁμολογίᾳ πᾶσιν ὀρθοδόξοις κοινῇ περιᾴδεται πάντη διηνεκὲς, ἐν κώμαις ἅμα καὶ πόλεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ὄρεσι καὶ, συλλήβδην εἰπεῖν, ἐν πάσῃ γε τῇ γῇ καὶ ὅπῃ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας διήκει τὸ ῥᾴδιον. Ἔχει δὲ οὕτως· « Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. » Ὁρᾶτε πῶς ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοῖς θείοις ἀναιρεῖται Πατράσι διαῤῥήδην τὸ, ποίημα εἶναι τὸν δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηται. Γεννηθέντα γάρ φησιν, οὐ ποιηθέντα.

VIII. Sed et magnus Athanasius in prima, quam ad Serapionem conscripsit, epistola hæc edisserit. « In hoc, inquit, (Spiritu videlicet) Verbum res

Η'. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα πρώτῃ τάδε διέξεισιν Ἐπιστολῇ· « Ἐν τούτῳ, » φάσκων (τῷ πνεύματι δηλαδὴ), « τὴν κτί-

σιν ὁ λόγος δοξάζει θεοποιῶν, καὶ υἱοποιῶν δὲ προσάγει τῷ Πατρί· τὸ δὲ συνδοξάζον τῷ Λόγῳ τὴν κτίσιν (25) οὐκ ἂν εἴη αὐτὸ τῶν κτισμάτων. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ, καὶ οὕτως ἡ ἑνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σώζεται. » Καὶ πάλιν (26)· « Εἰ τὰ ποιήματα βουλήσει καὶ εὐδοκίᾳ ὑπέστη καὶ ἡ κτίσις πᾶσα θελήματι γέγονεν, ἐκτός ἐστιν οὗτος τῶν βουλήσει γεγονότων (27), καὶ μᾶλλον οὗτός ἐστιν ἡ ζῶσα βουλὴ τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾗ τὰ πάντα γέγονε. » Καὶ πάλιν (28)· « Εἰ ἐν χειρὶ Θεοῦ τὰ ποιήματα εἰργάσθη (γέγραπται γὰρ ὅτι διὰ τοῦ Λόγου πάντα γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν), [P. 709] εὔδηλον ὡς οὐκ ἂν εἴη ὁ Υἱὸς ἔργον· ἀλλ' αὐτός ἐστιν ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία. » Καὶ τί δεῖ περὶ τὰ αὐτὰ διηνεκῶς ἀνειλουμένους τὰς ὑμῶν ἀκοὰς ἀποκναίειν; παριστᾶν ἱκανῶς τῶν λεχθέντων ἐχόντων, ὡς διῄρηταί τε πανταχοῦ τῆς Γραφῆς τὰ ποιήματα τῆς ποιούσης οὐσίας· καὶ ὡς κτίσματα εἴη ποιήματα πάντως· καὶ ὡς τοὺς θείους διαβάλλει Πατέρας, δέει μὲν τῶν οἰκείων ἐλέγχων τὰ ἐκείνοις λεχθέντα σιγῇ παριὼν, σκιωδῶς δ' ἐνίων ἐνιαχοῦ προσεμβάλλων γυμνά πως ὀνόματα, ἵνα δι' αὐτῶν συναρπάζῃ δῆθεν τῶν ἁπλουστέρων τὰς ἀκοάς. Δῆλον δ' ἔσται μᾶλλον ἐξ ὧν ὀνομαστί τε ἐμνήσθη καὶ ὧν τὰς ῥήσεις ἐκτέθειται, παρασπῶν τὴν αὐτῶν ὁλοκληρίαν, καὶ ἄλλα ἄλλως ἄλλοσε δεικνὺς καὶ διασπείρων τεμάχια, καὶ ἀνελευθέρῳ πανταχοῦ χρώμενος ἀναιδείᾳ, ὅπῃ ἂν καὶ ὅθεν οἴηται τὸ βουλόμενον εὐχερέστερον ἀνύσειν τῆς γνώμης, ὡς ἐκείνους τε προφανῶς διαβάλλοι καὶ ὡς οὐκ οἶδ' ὁπότερον, εἴτ' ἐξ ἀμαθίας μᾶλλον ἢ κακοηθείας δέδρακέ τε καὶ δρᾷ τουτοὶ, εἴτε τοῦτο μὲν οὐχὶ, διὰ δὲ κακοήθειαν καὶ μάλα μόνην μάλιστα ψυχῆς· εἰ δὲ καὶ ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἡ τῶν πολλῶν μακρὰ κεκράτηκε φήμη, ἥκιστ' ἔγωγε διοίσομαι. Πολλαχοῦ γὰρ (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰπεῖν) ἡλώκει τε καὶ ἁλισκόμενος ὁρᾶται μάλα περιπετὴς καθιστάμενος ἑκατέροις, ὥστε ὁπότερον ἄν τις βούλοιτο προφέρειν κατ' αὐτοῦ, δεξιὸν ὑποκείμενον, οἶμαι, εὑρήσει τὸν ἄνθρωπον καὶ μάλα γέ τοι δεκτικόν. Καὶ εἰκότερον τουτί. Ὃς γὰρ ἂν οἰήσεως ἀωρίᾳ τὴν ἡγεμονίαν τῆς γνώμης πιστεύσας ἐπὶ τὰς τῶν θείων δογμάτων θύρας ἄνευ ἐπιστήμης, ὡς δέδεικται, λεξικῆς ἀφίκηται, αὐτὸς ἑαυτὸν πεπεικὼς ὡς γνοίη καλῶς, ἑαυτόν τε ἔσφηλε

A creatas glorificat deificans, et in filios adoptans Patri adducit. Porro qui simul cum Verbo creatas res glorificat, ipse neutiquam creata res esse potest. » Et paulo post : « Nam Pater per Verbum in sancto Spiritu omnia facit, eoque modo sanctæ Trinitatis unitas servatur. » Et iterum : « Si creatæ res voluntate ac mero Dei beneplacito subsistunt, et omnis creatura voluntate Dei facta est, haud dubie istud Verbum extra eorum numerum est, quæ libera Dei voluntate facta sunt, vel potius vivens est Patris voluntas et consilium, in quo facta sunt omnia. » Et rursus : « Si per Dei manum facta sunt ipsius opera, scriptum autem est, omnia per Verbum esse facta, et sine ipso factum esse nihil, clarum est utique Filium non esse opus, sed
B Dei manum et sapientiam. » Et sane quid necesse est ut, in iisdem perpetuo versati, vestras aures obtundamus, cum ex supra dictis abunde probetur, ubique sacris in Scripturis factas res a causa sua efficiente distingui, neque creatas res inter et factas quidquam esse discriminis ? Satis etiam demonstratum est, quomodo sanctos Patres calumnietur Palamas, eorum verba, ne ipse **1133** redarguatur, silentio prætermittens ; alicubi tamen mera et nuda quorumdam nomina obscure interserens, ut iis ad se simpliciorum aures rapiat. Hoc autem magis patebit ex illis SS. Patribus, quos nominatim citavit, et quorum verba ita in medium adduxit, ut eorum sinceritatem atque integritatem
C detruncaret, aliter aliis in locis alia fragmenta exhibens et disseminans. Hinc illiberali ubique impudentia utitur, dummodo animi sui propositum adimpleat, undecunque et quomodocunque facilius sese illud adimpleturum esse opinatur. Hinc etiam sanctos illos Patres manifeste calumniatur : atque haud scio an ex ignorantia potius quam ex improbitate hoc fecerit et faciat : an vero non ita quidem se res habeat, sed sola præsertim animi malignitate id perpetrarit. Quod si, ut multus vulgi rumor obtinuit, per ignorantiam simul et improbitatem ita se gesserit, ego minime repugnabo. Nam ut plurimum multis in locis deprehensus est, et etiamnum deprehenditur in utrumque vitium impegisse ; adeo ut utrumlibet adver-
D sus ipsum proferre quispiam voluerit, idoneum,

## Variorum notæ.

(25) In editionibus Athanasii veter. et nov. legitur συνάπτον, sensu minus commodo. Nam ex Athanasii sententia Spiritus sanctus creaturas Verbo non conjungit, sed Spiritus sanctus simul cum Verbo eas Patri conjungit, seu adducit, προσάγει, ut hic habetur. Rectius itaque legitur συνδοξάζον, ita ut τῷ λόγῳ συνδοξάζον τὴν κτίσιν sit idem quod supra, ἐν τούτῳ [πνεύματι] τὴν κτίσιν ὁ λόγος δοξάζει. Editionis novæ auctor eruditissimus recte jam adnotarat in 4 mss. cod. legi συνδοξάζον. CAPPERONN.

(26) Athanas. orat. olim 4, jam 3, contra Arianos. CAPPERONN.

(27) *Verbum est extra numerum eorum, quæ libera Dei voluntate facta sunt.* Hoc solemne est apud S. Athan. et alios SS. Patres, ut dicant Filium divinum τῇ φύσει genitum esse, non autem θελήματι factum : ita ut τὸ φύσει intelligatur de operatione Dei, ut jam in scholis loquimur, *ad intra;* et τὸ θελήματι de operationibus *ad extra*, non quod Filius sit ἀθέλητος τῷ Πατρὶ. καὶ μὴ βουλομένου τοῦ Πατρὸς, id est, *præter voluntatem Patris et nolente Patre;* hoc enim diserte negat Athanasius ibidem : sed quod non sit productus in tempore quando Deus primum voluerit ita ut potuerit nolle. Hoc quippe sensu creaturas duntaxat voluntate Dei factas fuisse docet eodem loco sanctus doctor. CAPPERONN.

(28) Athanas orat. olim. 3, jam 2, contra Arianos. CAPPERONN.

opinor, subjectum et hominem ad utrumque maxime habilem sit reperturus. Et hoc profecto longe probabilius est. Qui enim importunæ, quam de se imbibit semel, opinioni principalem animæ partem concredidit, ac deinde ad aperiendas quasi divinorum dogmatum fores accedit, ea, quæ vocabulorum rationem ut ostendimus expendit, scientia destitutus, et tamen sibi se illam pulchre callere persuasit; is maximos primum se in errores inducit, et tum in se tum in alios multa mala confert, unde ipsorum animæ non leve **1134** detrimentum accipiant.

A τὰ μέγιστα καὶ σύν γε αὐτῷ πολλοῖς πολλῶν κακῶν ἑτέροις γίνεται τὰ ἐς ψυχὴν αἰτιώτατος.

IX. Quæ cum ita sint, restat ut horum verborum (parare et judicare) significationem Palamam doceamus. Hic enim, sicut nonfactum et increatum existimavit esse illud, quod revera factum creatumque fuit, ita vocibus his (præparatione et judicio) res increatas designari putat, quæcunque tandem præparentur et judicentur. Statim itaque magnus Athanasius ita loquitur: « Nolunt impii Filium esse Verbum et vivens consilium; sed contendunt ipsum esse apud Deum voluntatem, prudentiam et sapientiam, quæ velut habitus quidam Deo adveniant. Salomoni potius fidem adhibeant dicenti: « Deus terram sapientia fundavit, et cœlos in prudentia paravit [1]. » Sic in Psalmis dicitur: « Omnia quæcunque voluit, fecit [2]. » Quodsi voluntas Dei sit sapientia et prudentia, et aliunde Filius ipsa sit sapientia, cavendum est, ne qui Filium voluntate factum esse asserit, idem omnino dicat, ac si sapientiam in sapientia factam esse, Filium in Filio esse factum, et Verbum per Verbum creatum fuisse, affirmaret. » Videtis ut verborum fundare, facere et creare significationem eamdem esse, quæ verbi parare propria est, censeat sanctus Athanasius. Sed et David, animata illa Spiritus divini cithara et harmonica musa, « Præparans, inquit, in fortitudine sua montes [3]. » Et iterum: « Tu parasti directiones; judicium et justitiam in Jacob tu fecisti [4]. » Ecce hic etiam Propheta verborum facere et parare unam eamdemque esse significationem ostendit. Nec enim cœlos increatos, nec increatos terræ **1135** montes Dominus creavit. Et certe neque directionem, neque judicium, neque quidpiam eorum omnium, quæ fecit et præparavit Deus, increatum dixerit quis, neque dicet unquam, nisi desipiat. In divinis etiam Evangeliis diabolo et ejus angelis paratum esse ignem audimus. Igitur si secundum Palamam increatus ignis ille sit, idem quoque increatus Deus et principii expers erit; ac proinde diabolus erit increatus et principii expers Deus, increato igne illo, quæ ipsius hæreditas est, deificatus; et pœna ipsi debita, ob mala quæ a sæculo in universum genus humanum contulit, in hujusmodi præmium convertetur. Etenim istud ipsum præcipue videtur esse, quod semper tanto molitur opere Palamas, ut, cum ad Dei conditionem diabolum evexerit, simul cum eo ignis illius increati hæres

Θ'. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὑπόλοιπόν ἐστι διδάξαι τὸν ἄνδρα καὶ τῆς τοῦ ἑτοιμάζειν τε καὶ κρίνειν λέξεως τὸ σημαινόμενον. Ὁ μὲν γὰρ, ὥσπερ τὸ ποιούμενον καὶ τὸ κτιζόμενον ἀποίητόν τε καὶ ἄκτιστον ἥγηται, οὕτω καὶ τὸ ἑτοιμαζόμενον καὶ τὴν κρίσιν ἄκτιστα εἶναι σημαίνειν ἡγεῖται, ἅττα ποτ' ἂν εἴη τὰ ἑτοιμαζόμενα καὶ κρινόμενα. Ὁ μέγας τοίνυν φησὶν εὐθὺς Ἀθανάσιος (29), ὡς « Οἱ ἀσεβεῖς οὐ θέλουσι Λόγον μὲν καὶ βουλὴν ζῶσαν εἶναι τὸν Υἱὸν, περὶ δὲ τὸν B Θεὸν βούλησιν καὶ φρόνησιν καὶ σοφίαν, ὡς ἕξιν συμβαίνουσαν· [P. 740] πειθέσθωσαν οὖν Σολομῶντι λέγοντι· « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » Οὕτως ἐν ψαλμοῖς· « Πάνθ' ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν. » Εἰ δὲ βούλησις τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἡ φρόνησις, ὁ δὲ Υἱός ἐστιν ἡ σοφία, ὅρα μὴ ὁ λέγων βουλήσει τὸν Υἱὸν, ἴσον λέγῃ τὴν σοφίαν ἐν σοφίᾳ γεγονέναι, καὶ τὸν Υἱὸν ἐν Υἱῷ πεποιῆσθαι, καὶ διὰ τοῦ Λόγου τὸν Λόγον ἐκτίσθαι. » Ὁρᾶτε πῶς εἰς ταυτὸν συνάγει τὴν σημασίαν τοῦ θεμελιοῦν καὶ ποιεῖν καὶ κτίζειν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἑτοιμάζειν. Ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ, ἡ τοῦ θείου Πνεύματος ἔμψυχος κιθάρα καὶ μοῦσα ἁρμονική, « Ἑτοιμάζων ὄρη, φησὶν, ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ. » C Καὶ πάλιν· « Σὺ ἡτοίμασας εὐθύτητας· κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακὼβ σὺ ἐποίησας. » Ἰδοὺ καὶ οὗτος ταυτοσήματον ἔδειξεν εἶναι τὴν ποίησιν τῇ ἑτοιμασίᾳ. Οὔτε γὰρ οὐρανοὺς ἀκτίστους, οὔτ' ὄρη γῆς ἄκτιστα Κύριος ἔκτισε. Καὶ μὴν οὐδ' εὐθύτης, οὐδὲ κρίσις, οὐδέ τι τῶν πάντων, ὅσα τε πεποίηκε καὶ ἡτοίμασεν, ἄκτιστον οὐδὲν οὔτ' ἔφησέ τις, οὔτε φήσειέ ποτε, πλὴν εἰ μὴ μαίνοιτό τις. Ἀκούομεν δὲ κἀν τοῖς Εὐαγγελίοις, πῦρ ἡτοιμασμένον εἶναι τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Εἰ οὖν ἄκτιστον κἀκεῖνο κατὰ τὸν Παλαμᾶν, καὶ Θεὸς ἄκτιστός τε καὶ ἄναρχος εἴη ἂν αὐτό, καὶ ἔσται διὰ ταῦτα Θεὸς καὶ ὁ διάβολος ἄκτιστός τε καὶ ἄναρχος, θεωθεὶς τῷ ἀκτίστῳ κλήρῳ αὐτοῦ τῷ πυρί· καὶ γενήσεται τὰ τῆς ὀφειλομένης αὐτῷ κολάσεως, ὧν κατὰ τῆς ἀν- D θρωπίνης ἁπάσης ἔδρασε φύσεως ἐξ αἰῶνος, ἔπαθλον τοῦτο. Καὶ γὰρ τὸ κράτιστον καὶ τοῦθ', ὡς ἔοικεν, ἐστὶν ὃ παρὰ πάντα μοχθεῖ τὸν χρόνον ὁ Παλαμᾶς, ἵνα Θεὸν τὸν διάβολον καταστησάμενος ἅμα αὐτῷ καὶ τοῦ πυρὸς κληροῦχος ἐκείνου γένοιτο τοῦ ἀκτίστου, καὶ οὐκ ἔτι φοβοῖτο τὴν κρίσιν τοῦ πάντων δημιουργοῦ καὶ Θεοῦ, πρόξενον οὖσαν τοσούτου καλοῦ κατ' αὐτόν. Ἀλλὰ γὰρ ἐλάθομεν δρῶντες ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν (30-31), ἕτερον τρόπον οὕτω

[1] Prov. III, 19. [2] Psal. CXIII, 9. [3] Psal. LXIV, 7. [4] Psal. XCIII, 4.

Variorum notæ.

(29) Athanas. orat. olim 4, jam 3, in Arianos. CAPPERONN.

(30-31) Proverbium est, quod varie simul atque erudite Desiderius Erasm. exponit chiliad. I, centur. 6, proverb. 15. Ipsum consule, si lubet. CAPPERONN.

γηρῶντα παιδεύοντές τε καὶ ἀσκοῦντες ἄνθρωπον τὴν A τῶν λέξεων σημασίαν καὶ τέχνην, ἃ πεντεκαιδεκέτην μανθάνειν ἐχρῆν· καὶ δέος, μὴ οἱ φιλοσκώμμονες αἴσθωνταί τε ἡμᾶς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένους καὶ οὐ ῥᾷστα καταγελᾷν ἡμᾶς γε ἀπόσχωνται. Διὸ δὴ τῶν τοιούτων ἀπαλλάττεσθαι τάχιον χρὴ, μὴ ἀσθενέστερα γένηταί πως εἰς τοὔμπροσθεν τὰ τῆς σπουδαιοτέρας ἡμῶν ἀσχολίας, ἀνακεραννύμενα πολλαῖς τε καὶ πολλάκις ταῖς ἐκείνου τἀνδρὸς μειρακιώδεσι παιδείαις, καὶ τοσοῦτον οἴκοθεν ζημιούμενα, ὅσον τῆς ἐκεῖθεν μεταλαμβάνει φαυλότητος.

efficiatur; neque amplius omnium opificis et Dei judicium pertimescat, utpote quod juxta ipsius opinionem tantum bonum conciliet. At enim non advertimus nos in dolio figlinam exercere, dum jam senem hominem dedocentes, verborum significationem docemus, et ea instituimus arte, quam decimo quinto ætatis anno discere debuerat; et locus timendi est, ne qui mordacibus dicteriis et scommatis gaudent, nos hujusmodi rebus occupari animadvertant, et a deridendis nobis ægre abstineant. Unde his defungi citius nos oportet, ne deinceps in gravioris momenti negotiis defetiscamur, neve multis et juvenilibus Palamæ disciplinis nostrum studium commiscentes **1136** tantum in nobis ipsis detrimenti patiamur, quantum inde vitii participando contraxerimus.

Ι'. Καὶ μὲν δὴ λοιπόν ἐστιν ἡμᾶς ἀναδραμόντας B ἐκεῖσε δεικνύειν περί τε τῆς θείας μεταλήψεως καὶ ἅμα τοῦ θείου βαπτίσματος. [P. 711] « Μέμνησθε γὰρ (σφίσιν ἔφην) εἰπόντες, ὅσα καὶ περὶ τουτωνὶ τῷ ὑμῶν ἑταίρῳ νενομοθέτηται Παλαμᾷ καὶ πρός γε Ἡρακλείας τῷ τούτου θερμῷ θιασώτῃ· ὡς δαιμόνων εἴη σκοτεινῶν εὕρημα, μὴ τὴν διάφορον τῆς οὐσίας ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὴν θείαν εἶναι νομίζειν οὐσίαν αὐτὴν τὴν ἁγιάζουσαν ταῦτα. Μήτε γὰρ τὴν θείαν πεφυκέναι βαδίζειν οὐσίαν ἐς ὅσα ὑφ' ἥλιον, μήθ' ὅσιον αὖθις εἶναι πιστεύειν, αἷμα καὶ σῶμα τόν τ' οἶνον γίνεσθαι καὶ τὸν ἄρτον ποτὲ τοῦ Χριστοῦ· τύπον γὰρ ταῦτ' εἶναι ἐκείνου, καὶ οὐκ ἐκεῖνον αὐτόχρημα (32). » Μακρὸς δ' ἂν εἴη χρόνος μηκύνειν, ἃ περὶ τῶν τοιούτων αὐτοί τε ἔφασαν καὶ τοῖς γε σφετέροις συνέθεσαν γράμμασι· καὶ ἅμα C οὐχ ὅσιον ὁσίων ἀνδρῶν ἀκοὰς ἐμπιπλᾷν ἀσεβείας τοσαύτης· ἐξὸν ἑνί γε τῷ τρόπῳ ταυτὶ προεμένους ἐκεῖνα διεξιέναι, ἃ ἂν λέγων οἴομαι τοῖς τὰ ὅσια βουλομένοις λαμπρῶς χαριεῖσθαι.

X. Et sane superest, ut ad propositum reversi, quæ divinam Eucharistiæ participationem ac divinum simul baptisma spectant, declaremus. « Nam (illis aiebam) meministis vos dixisse, quæcunque de his amicus vester Palamas, et insuper Heracleensis episcopus, ardentissimus ipsius assecla, statuerunt; a tenebrionibus videlicet dæmonibus adinventam esse opinionem, qua quis a divina substantia operationem non distingui, sed ab ipsa divina substantia isthæc, Eucharistiam et baptismum, sanctificari existimet. Nec enim, inquiunt, divina substantia ejusmodi naturæ est, ut ad ea quæcunque sub sole sunt descendat: neque rursus fas est credere, vinum et panem Christi sanguinem et corpus unquam fieri. Illa quippe Christi figuram, non autem re ipsa Christum esse dicunt. » Porro multum temporis insumerem, si fusius vellem recensere, quæ de istis dixerunt ipsi, suisque scriptis consignarunt: aliunde vero nefas est aures piorum impietate tanta implere, cum his omissis una et eadem ratione liceat ea dicendo percurrere, quæ ubi protulero in medium, iis qui sancta piaque desiderant rem, ut opinor, gratissimam fecero.

ΙΑ'. Ὁ τοίνυν ἐκ Δαμασκοῦ φησιν εὐθὺς Ἰωάννης (33), ὅτι « Καθάπερ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, ἐπειδὴ ἔθος τοῖς ἀνθρώποις ὕδατι λούεσθαι καὶ ἐλαίῳ χρίεσθαι, συνέζευξε τῷ ἐλαίῳ καὶ ὕδατι τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος [ὁ Θεὸς], καὶ ἐποίησεν αὐτὰ λουτρὸν ἀναγεννήσεως, οὕτως ἐπεὶ ἔθος τοῖς ἀνθρώποις ἐσθίειν ἄρτον, ὕδωρ τε καὶ οἶνον πίνειν, συνέζευξεν αὐτοῖς τὴν αὐτοῦ θεότητα, καὶ πεποίηκεν αὐτὰ σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ, ἵνα διὰ τῶν συνήθων καὶ D κατὰ φύσιν ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν γενώμεθα. Σῶμά ἐστιν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι τὸ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου σῶμα· οὐχ ὅτι αὐτὸ τὸ ἀναληφθὲν σῶμα

XI. Statim itaque sanctus Joannes Damascenus ita loquitur: « Quemadmodum in baptismate, quia hoc est in more positum apud homines, ut aqua laventur et oleo ungantur, sancti Spiritus gratiam oleo et aquæ conjunxit Deus, et fecit ut ea regenerationis lavacrum essent; ita quoniam **1137** moris est hominum, panem manducare, et aquam ac vinum bibere, suam iis divinitatem conjunxit, et eadem corpus et sanguinem suum effecit, ut per consueta et naturalia ad supernaturalia perveniamus. Vere corpus est divinitati unitum, quod ex sancta Virgine sumptum est corpus; non

## Variorum notæ.

(32) *Μήθ' ὅσιον εἶναι πιστεύειν, . . . . . καὶ οὐκ ἐκεῖνον αὐτόχρημα.* His Palamitarum verbis errorem Sacramentariorum contineri, non omnino negaverim. Verum illorum patrocinio haud scio an suam opinionem tueri velint recentiores hæretici, cum in hanc Palamitarum sententiam tam acriter invehatur Gregoras, eam impietatis ream arguat, et luculentis SS. Patrum testimoniis confodiat. Aliquando, fateor, apud plurimam Ecclesiæ Græcæ partem obtinuit Palamitarum doctrina, ut patet ex Palamitica synodo: sed nonnisi quod spectat essentiæ divinæ ab attributis distinctionem, et Thaborici luminis divinitatem: nec enim obtinuit quantum ad illa consectaria, quæ Palamitis exprobrabat Gregoras. Sic verbi gratia Palamitis Iconomachorum errorem sæpius objicit Gregoras: at Palamitas revera Iconomachos fuisse, aut Iconomachorum errorem apud Orientalem Ecclesiam tum instauratum et approbatum fuisse, nemo dixerit. CAPPERONN.

(33) S. Joan. Damasc. lib. IV *Orthod. fid.* cap. 14. CAPPERONN.

quod assumptum in cœlos corpus inde descendat, sed quia ipse panis et vinum in corpus et sanguinem Christi convertuntur. Si autem quæras, quomodo hæc fiant, satis tibi sit audire, per sanctum Spiritum hæc fieri. »

XII. Auditis, quomodo magnum Ecclesiæ luminare non operationem substantia vacuam et a divina substantia distinctam, sed ipsam divinam sancti Spiritus substantiam, neque salutaris illius corporis figuram, sed ipsum illud corpus nec ab illo aliud esse, panem eucharisticum asserat. Porro, quod majus est, non simpliciter neque in transcursu paucis hæc verbis protulit: sed solidum atque integrum libri quarti caput magno studio hanc in rem elaboravit, et valde prolixas demonstrationes, tum ex naturalium rerum penu, tum sacris e Scripturis deprompsit. Tunc enim Ecclesia gravi bello velut marina tempestate jactabatur, et valde intumescebat illorum moles fluctuum, quos vehementissime concitabant Iconomachi, tum de prædictis, tum de Thaborico lumine, disceptantes. Hinc erroris occasionibus, quas impie confinxerant, captatis, hæreseos iconomachicæ tumultum excitabant, et domini Jesu incarnationem calumniabantur, ut supra exposuimus, ubi nec nos piguit prolixiorem hac de re sermonem instituere. Tunc certe magistratus **1138** omnes, et cæteras imperii dignitates, hujus, quæ velut morbus cunctos infecerat, hæreseos ministri distribuebant, et certatim omnes maxima contentione ad similem currebant improbitatem; quin et illius ætatis homines, ob vitæ delicias et luxum, eo fere inclinabant animum, ut sanctionibus imperatoriis adularentur. Supererant paucissimi, quorum generosus ac liberior animus, itemque ardentissimus in corde ignis, contra inimicum illum ignem fortiter decertabant; et hoc in bello sapientis hujusce viri sancti Joannis Damasceni sermonibus pro sua quisque facultate, alii verbo, alii opere, utroque alii, opitulabantur. Horum unus fuit Theodorus Graptus, qui multam tum scriptis in sermonibus sapientiam, tum ad perferendas hostium illorum plagas corporis patientiam demonstravit. Unde firma et inconcussa, quæ e majoribus accepimus, dogmata servavit, et grassantem ubique malitiam compescuit. Porro magnus hic doctor scripsit plures et Dei Ecclesiæ reliquit libros, qui uberem sapientiam cum scientia conjunctam et pietatem augusto splendore festam continent; ex quibus nonnulli quidem maximum et necessarium ad superiorem controversiam adjumentum nobis attulerunt: attamen perlibenti animo, nec sine quadam voluptate, rursus ex ipsius libris, ceu sacro ex armamentario, nunc opportunam ad præsentis disputationis necessitatem gladium educam. Ibi quippe statim proponit verba, quæ velut classicum canentia proferebant Iconomachorum hæreseos antistites. Sunt autem hujusmodi:

XIII. « Christus, **1139** inquiunt, cum suam

A ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιεῖται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου. »

ΙΒ'. Ἀκούετε, πῶς οὐκ ἐνέργειαν ἀνούσιόν τε καὶ διάφορόν φησι τῆς θείας οὐσίας ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας φωστὴρ, ἀλλ' αὐτήν γε τὴν θείαν οὐσίαν τοῦ Πνεύματος· οὐδὲ τύπον γινόμενον σώματος ἐκείνου τοῦ σωτηρίου τὸν ἄρτον, ἀλλ' αὐτό γε ἐκεῖνο, καὶ οὐκ ἄλλο ἐκείνου. Καὶ τό γε μεῖζον, ὡς οὐχ ἁπλῶς οὑτωσὶ παρῆλθεν εἰπὼν ἐν βραχεῖ, ἀλλ' ὅλον ποιεῖται λόγον, καὶ λίαν πεφροντισμένον, καὶ σύν γε μακραῖς ἐπιεικῶς ἀποδείξεσι φυσικαῖς τε καὶ γραφικαῖς. Πολλὴ γάρ τις τότ' ἦν ἡ θάλασσα τῶν τῆς B Ἐκκλησίας πολέμων, καὶ ὁ τῶν κυμάτων ἐκείνων ὄγκος σφόδρα γε ᾤδει πρὸς τῶν Εἰκονομάχων πάνυ σφοδρῶς ἀναῤῥιπιζόμενος, περί γε δὴ τῶν εἰρημένων, καὶ πρός γε τοῦ ἐν Θαβωρίῳ φωτός· [P. 712] ἐξ ὧν ἀφορμὰς οὐχ ὁσίας ἀναπλάττοντες τόν τε τῆς εἰκονομαχίας ἠρέθιζον θόρυβον καὶ τὴν ἔνσαρκον τοῦ Κυρίου διέβαλλον παρουσίαν· ὡς ἀνωτέρω (34) που διελάβομεν καὶ ἡμεῖς, οὐκ ἐῤῥαθυμημένον τινὰ μηκύναντες λόγον· ὅτε δὴ καὶ πάσας μὲν ἀρχὰς, πάσας δ' ἐξουσίας, οἱ τῆς νόσου ταύτης ὑπηρέται διενενέμηντο, καὶ πᾶσα πάντων ἅμιλλα πρὸς τὸν ὅμοιον τῆς κακίας ταύτης ἐτέτακτο δρόμον, καὶ σχεδὸν ὁ τῶν τηνικαῦτα βίος ἀνθρώπων, διὰ τρυφὴν καὶ βλακείαν, εἰς τὴν τῶν βασιλικῶν θεσπισμάτων ἔκλινε κολακείαν, καὶ πάνυ βραχεῖς τινες ἦσαν, ὧν C ἐλεύθερον τῆς ψυχῆς ὑπῆρχε τὸ φρόνημα, καὶ ἔζει τὸ τῆς καρδίας πῦρ, μεθ' οὗ καὶ πρὸς τὸ πολέμιον ἐκεῖνο γενναίως ἀντεστρατεύοντο πῦρ, καὶ τοῖς λόγοις τοῦ σοφοῦ τοῦδ' ἀνδρὸς συνεμάχουν ἐκ τῶν ἐνόντων, οἱ μὲν λόγοις, οἱ δ' ἔργοις, οἱ δὲ δι' ἑκατέρων. Ὧν εἷς καὶ Θεόδωρος ἦν, ὁ πολλὴν μὲν τὴν ἐκ λόγων σοφίαν, πολλὴν δὲ τὴν τοῦ σώματος καρτερίαν πρὸς τὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων πληγὰς ἐνδειξάμενος, καὶ δι' αὐτῶν τοῖς πατρίοις τὸ βέβαιον καὶ ἀσάλευτον χαρισάμενος δόγμασι τὸ νεμόμενον ἔπαυσε τῆς κακίας ἐκείνης. Καὶ μὲν δὴ πολλῶν ὄντων, ἃ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καταλέλοιπε συγγράμματα, πλήρη σοφίας ἐπιστημονικῆς καὶ ἅμα δ' εὐσεβείας σεμνῶς πανηγυριζούσης, ὁ μέγας οὗτος D διδάσκαλος, ἔνια μὲν καὶ ἡμῖν εἰς τὴν ἀνωτέρω (35) που χρείαν μεγίστην παρέσχετο συμμαχίαν· καὶ νῦν δ' αὖθις κατὰ γνώμην ἂν εἴη καὶ οὐ μάλα γέ τοι ἀηδὲς ἐμοὶ, τῶν ἐκείνου βίβλων, ὡς ἐξ ἱερᾶς τινος ὁπλοθήκης, τὸ καίριον καὶ τῇ παρούσῃ χρείᾳ πάλιν ἀνειληφέναι ξίφος. Προτίθησι γὰρ ἐκεῖ τὰ τῶν προέδρων τῆς εἰκονομαχίας ἐναγώνια ῥήματα πρότερον, ἔχοντα οὕτως·

ΙΓ'. « Προγνοὺς, » φησὶν, « ὁ Χριστὸς τὸν θάνα-

Variorum notæ.

(34) Lib. XIX, cap. 3 et 4. CAPPERONN.

(35) Vide lib. XIX, cap. 3 et 4. CAPPERONN.

τον αὐτοῦ ἠθέλησε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ A ἀποστόλοις παραδοῦναι, δ' οὗ ἠράσθη πράγματος (36), τύπον εἰς σῶμα αὐτοῦ· ἵνα διὰ τῆς ἱερατικῆς ἀναγωγῆς λάβωμεν ὡς κυρίως καὶ ἀληθῶς σῶμα αὐτοῦ (37). » Εἶτα ἐπιφέρει τὴν ἐκείνην οὕτος καθαίρεσιν οὑτωσί· « Ἡμεῖς δὲ, » φησὶν, « οὔτε εἰκόνα οὔτε τύπον τοῦ σώματος ἐκείνου ταῦτα λέγομεν, εἰ καὶ συμβολικῶς ἐπιτελεῖται, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ τεθεωμένον. Τοῦτο καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ παρεδίδου, «Λάβετε, φάγετε τὸ σῶμά μου,» λέγων, οὐχὶ τὴν εἰκόνα τοῦ σώματός μου. Ὡς γὰρ ἐκ τῆς Παρθένου τὴν σάρκα διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἑαυτῷ ὑπεστήσατο· εἰ χρὴ δὲ κἀκ τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτο δηλῶσαι, [P. 713] ὡς ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ φυσικῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταβάλλεται (38), καὶ οὐχ B ἂν εἴπομεν ἕτερον σῶμα γίνεσθαι παρὰ τὸ πρότερον, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ὑπερφυῶς ἐπικλήσει τοῦ ἱερατεύοντος, ἐπιφοιτήσει τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ μεταβάλλεται. » Ἰδοὺ καὶ ὁ μέγας οὗτος διδάσκαλος ταυτὰ τῷ ἁγίῳ ἐκείνῳ φθέγγεται Πατρὶ, καὶ πολλῷ πλέον, ἢ Παλαμᾶς τοῖς ἀτοπωτάτοις ἐκείνοις Εἰκονομάχοις. Ἁλίσκεται γὰρ κἀνταῦθα καὶ τούτους ἐς τὴν ὁμοίαν κακίαν ὑπερβαλλόμενος, εἴ τις τὰ ἀμφοῖν παράλληλα θέμενος συνορῴη ἐγκλήματα· μάλα εἰκότως. Τὰ γὰρ θεῖα δόγματα, κανόσι Πατέρων ὀρθῶς ῥυθμιζόμενα, παραλύειν οὐκ οἶδεν οὐθ' ἣν ἅπαξ ἡρμοσται συμφωνίαν πρὸς ἑαυτὰ, οὐθ' ἣν αὖ πρὸς τὰ ὁμόστιχα. Τὸ δὲ κακὸν, οὐδέσι κανόσιν ἑπόμενον, συμφωνεῖν οὐκ οἶδεν οὐδέσιν· ἀλλὰ μάχεται μὲν τῷ C φύσει καλῷ, μάχεται δ' οἷς ἔναγχος γέγηθε συμφωνῶν, μάχεται δ' ἐπίσης καὶ ἑαυτῷ. Οὕτως ἐμμανῆ τε καὶ ἄτοπον ἔσχε τὴν ἕξιν ἀεὶ τὰ κακά.

prænovisset mortem, sanctis discipulis et apostolis suis, per id quod valde concupivit, figuram sui corporis tradere voluit, ut, accedente mystica sacerdotis benedictione, velut proprie ac vere corpus ipsius accipiamus. » Deinde illorum verborum refutationem ita subjungit hic doctor : « Nos autem, inquit, neque imaginem neque figuram illius corporis hæc sacra Eucharistiæ mysteria esse dicimus, quanquam symbolice conficiantur ; sed ipsum Christi corpus deificatum. Hoc et suis discipulis tradebat : « Accipite, manducate corpus meum, » dicens, non mei corporis imaginem. Ut enim ipse sibi per Spiritum sanctum carnem ex Virgine produxit ; aut, si exemplo a nobis petito istud explicari oporteat, sicut panis et vinum et aqua naturaliter in corpus et sanguinem comedentis et bibentis transmutantur, nec dicemus unquam aliud a priori diversum corpus fieri ; ita hæc etiam Eucharistiæ symbola, sacerdotis invocatione et sancti Spiritus adventu, in corpus et sanguinem Christi supernaturaliter transmutantur. » Ecce hic quoque magnus doctor eadem profert, quæ protulit olim sanctus ille Pater Joannes Damascenus, et quidem multo magis quam Palamas eadem cum ineptissimis illis Iconomachis proferat. Hos enim hic etiam in similis malitiæ collatione superat, si quis ea secum invicem collata conspiciat, quæ possent ambobus exprobrari. Nec sane immerito. Nam divina catholicæ fidei dogmata, cum sanctorum Patrum regulis apprime **1140** congruant, quem inter se semel effecerunt aut cum similibus aliis servant concentum, hunc dissolvere nequaquam possunt : malum autem, cum nullis regulis accommodatum sit, nullis consonat ; sed ei, quod ex natura sua bonum est repugnat, ut et iis, quorum concentu paulo ante gaudebat, imo secum etiam peræque pugnat. Adeo insane semper et absurde mala sese habuerunt.

ΙΔ'. Προσοιστέον δ' ὑμῖν καὶ ἃ Γρηγορίῳ τῷ Νυσσαέων εἴρηται πρότερον, ἵνα γνῶτε τὴν τοῦ καλοῦ συμφωνίαν ἑκασταχόθεν καὶ πολλαχόθεν ὁμοίως ἔχουσαν. « Ὁ ἄρτος, » φησὶν (39), « ἄρτος ἐστὶ τέως κοινός· ἀλλ' ὅταν αὐτὸν τὸ μυστήριον ἱερουργήσῃ, σῶμα Χριστοῦ λέγεταί τε καὶ γίνεται. » Ἦ πού μακρά τις ἂν εἴη σχολῆς ἀωρία, μὴ τοῖς οὕτω λ.χθεῖσιν ἀρκουμένους πλείω ζητεῖν εἰς ἐκλογὴν τοῦ κα-

XIV. Verum operæ pretium est ut ea vobis afferam, quæ sanctus Gregorius, Nyssenorum episcopus, olim protulit, ut multis e locis et undecunque bonum sui semper esse simile cognoscatis. « Panis, inquit, hucusque communis est panis : cum autem eucharistico mysterio fuerit consecratus, Christi corpus dicitur et efficitur. » Certe multo intempestivoque otio abundarent, qui supra

## Variorum notæ.

(36) Alludunt, opinor, ad Christi verba, Lucæ D cap. XII, v. 15 : Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν· *Desiderio desiderari hoc Pascha manducare vobiscum antequam patiar.* CAPPERONN.

(37) *Velut proprie ac vere corpus ipsius accipiamus.* Notanda sunt hæc verba, quibus Iconomachi realem Christi præsentiam in Eucharistia videntur admisisse, aut sibi ipsis contradixisse ; quod eis exprobrat Nicephorus patriarcha Constantinopolitanus, *Antirrhetico II*, apud quem tamen (ubi Iconomachorum verba refert) deest vocula ὡς, quæ hic emollitiva videri possit. Vide clarissimum auctorem *Perpetuitatis fidei circa Eucharist.* tom. I, lib. VII, cap. 5. CAPPERONN.

(38) Locus hic Theodoro Grapto attributus jacet in fragmento ejus operum apud Combefisium libro cui titulus : *Manipulus originum Constantinopolitanarum.* Idem locus reperitur ad verbum in Nicephoro patriarcha Constantinopolitano (Tarasii successore) *Antirrhetico II*, apud Allatium lib. III *De perpet. consens.* cap. 15, ubi plenior describitur : atque hinc etiam possit confirmari, Nicephorum patriarcham auctorem esse illorum operum quæ sub Theodori Grapti nomine circumferuntur. CAPPERONN.

(39) Locus hic ad verbum non legitur, cap. 37 Orationis catecheticæ, ubi de Eucharistiæ mysterio agit S. Gregorius : sed in eumdem sensum ibidem plurima edisserit sanctus doctor. An vero alium sancti Gregorii librum hic citaverit Gregoras, ut negare non ausim, ita nec affirmare vellem. CAPPERONN.

dictis minime contenti adhuc plura quærerent, ut boni ac pejoris delectus haberetur. Ipsi enim videtis, ut nullo negotio atque, ut ita loquar, sponte ac ultro erumpant undequaque nefanda hominis istius festa, et impia mysteria retegantur. Omnium hæreseon Palamam reum evidenter peregimus; demonstravimus omnes hæreticos ab ipso ubique superari; cunctas ab eodem connecti simul hæreses, ut divinæ incarnationis mysterium evertat, quemadmodum sæpe supra et nostris in *Antirrheticis* multa antea ostendimus. Horum autem omnium fons atque causa malorum est ignorantia et arrogans de se concepta opinio, quibus nullum omnino inveniri potest remedium; neque ars ulla est, quæ qualibet ratione possit hæc sanare. Alioqui artem hujusmodi nosset ipse Palamas, qui a sacris et sapientibus Ecclesiæ doctoribus audiit, **1141** in simplici atque incorporea et omnium maxime in divina illa, quæ omnem intellectum superat, natura, nullum essentiæ et operationis esse discrimen, nec eas inter se tantopere differre, ut essentia quidem ab nulla creatura possit ullo modo participari, et cœlestibus locis quodammodo circumscripta sit. Operatio autem, seu efficacia per se minime subsistens, ad res terrenas descendat, libenter et hilare carnem gestet, ipsa increata et inconsumpta manens conservet humanitatem, cum qua insuper sibi propriam increati conditionem communicet, quod in divinam substantiam convenire Palamas inficiatur. « Caro enim, inquit, prius absumeretur, quam divinæ fieret substantiæ particeps. » Cum itaque sancta Virgo divinæ substantiæ igne combusta aut consumpta non fuerit, colligitur secundum ejus opinionem, divinam Verbi substantiam ex ipsa beata Virgine non fuisse incarnatam, sed operationem seu efficaciam quamdam duntaxat, increatam quidem, sed per se minime subsistentem, quæ inferiorem seu remissum ignem nec omnino combustivum possidebat. Nunquam enim ullum e sanctis Patribus, sanctum præsertim Athanasium, audiit Manichæis clamantem: «Dicite, auctores novi secundum vos Evangelii, undenam vobis prædicatum est, carnem increatam esse dicendam, ita ut aut deitatem verbi in carnam dilapsam et mutatam fuisse comminiscamini, aut œconomiam passionis, mortis et resurrectionis, meram apparentiam et phantasiam existimetis? Sola enim sancta deitatis Trinitas est increata et æterna, **1142** immutabilis et invariabilis. » Et post pauca: « Nam quod increatum est, natura sua increatum dicitur, nec accessionem vel diminutionem admittit. » Et iterum: « Quis enim, increatum si audiat Domini corpus,

A λοῦ τε καὶ χείρονος ἔτι. Ὁρᾶτε γὰρ ὑμεῖς, ὅπως ἀμογητὶ, καὶ κατὰ τὸ αὐτόματον εἰπεῖν, ἀναῤῥήγνυται πανταχόθεν τὰ τῆς πονηρᾶς τοῦ ἀνδρὸς ἑορτῆς ἀνακαλυπτήρια, καὶ δέδεικται σαφῶς πάσαις μὲν αἱρέσεσιν ἔνοχος ὢν, πάσας δ' ὑπερβάλλων ἑκασταχοῦ, πάσας δ' εἰς ἀναίρεσιν τῆς ἐνσάρκου θείας συνάπτων οἰκονομίας· ὡς ἀνωτέρω τε πολλάκις ἡμῖν δέδεικται καὶ πολλῷ πρότερον ἐν τοῖς ἡμῶν Ἀντιῤῥητικοῖς. Πηγὴ δ' ἁπάντων κακῶν τουτωνὶ καὶ θεμέλιος ἀμαθία καὶ οἴησις, οἷς φάρμακον οὐκ ἔστιν εὑρεῖν τῶν ἁπάντων οὐδὲν οὐδαμῇ· οὐδ' ἁλώσιμα ταῦτα τέχνῃ γένοιτ' ἂν οὐδενί γε τῷ τρόπῳ τῶν πάντων τινί. Ἦ γὰρ ἂν ᾔδει καὶ αὐτὸς, ἀκούων τῶν ἱερῶν καὶ σοφῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, μὴ εἶναι διαφορὰν οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐφ' ἁπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως, καὶ
B μάλιστα πάντων τῆς θείας ἐκείνης καὶ ὑπὲρ νοῦν, μηδ' ἐς τοσαύτην ἥκειν διαίρεσιν, ὡς τὴν μὲν ἀμέθεκτον εἶναι παντάπασι κτίσμασιν ἅπασι καὶ ἄνω πού περιγεγραμμένην, [P. 714] τὴν δ' ἐνέργειαν ἐς τὰ περίγεια κατιοῦσαν ἀνούσιον σάρκα τε δύνασθαι φορέσαι μεθ' ἱλαρότητος, καὶ αὐτήν τε μένουσαν ἄκτιστον ἄφλεκτόν τε διατηρεῖν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ πρός γε μεταδιδόναι καὶ τῆς οἰκείας ἀκτιστότητος αὐτῇ· ὃ τῇ θείᾳ οὐσίᾳ ἐνεῖναι οὐ συγκεχώρηταί οἱ. Φθείρεσθαι γάρ φησι τὴν σάρκα, πρὶν αὐτῆς μετασχεῖν. Τῆς γοῦν ἁγίας Παρθένου μηδαμῇ φλεχθείσης μηδ' ἀναλωθείσης τῷ πυρὶ τῆς θείας οὐσίας, συνάγεται κατ' αὐτὸν, μὴ τὴν θείαν οὐσίαν ἐξ αὐτῆς σεσαρκῶσθαι τοῦ Λόγου, ἐνέργειαν δ' οὖν,
C ἄκτιστον οὖσαν μὲν καὶ αὐτὴν, ἀνούσιον δὲ καὶ ὑφειμένον πως καὶ μὴ πάνυ τοι φλέγον τὸ πῦρ κεκτημένην. Οὐ γάρ πωτ' οὔτε του τῶν ἄλλων ἁγίων, οὔτ' οὖν Ἀθανασίου τοῦ θείου ἀκήκοε βοῶντος τοῖς Μανιχαίοις (40)· « Εἴπατε, οἱ ἐφευρεταὶ τοῦ καινοῦ καθ' ὑμᾶς Εὐαγγελίου (41), πόθεν ὑμῖν κατηγγέλη, σάρκα ἄκτιστον λέγειν, ὥστε ἢ τὴν θεότητα τοῦ λόγου εἰς μετάπτωσιν σαρκὸς φαντάζεσθαι, ἢ τὴν οἰκονομίαν τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, δόκησιν νομίζειν καὶ φαντασίαν. Ἄκτιστος μὲν γὰρ πέφηνε μόνη ἡ ἁγία Τριὰς τῆς θεότητος, ἀΐδιός τε καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸ γὰρ ἄκτιστον τῇ φύσει λέγεται ἄκτιστον, μήτε αὔξησιν μήτ' ἐλάττωσιν ἐπιδεχόμενον. » Καὶ πάλιν· « Τίς γὰρ ἀκούων ἄκτιστον τὸ
D τοῦ Κυρίου σῶμα, ἑαυτὸν δὲ ποιηθέντα καὶ κτισθέντα εἰδὼς, οὐκ ἐννοήσει, ψευδεῖς μὲν εἶναι τὰς θείας Γραφὰς, ἑαυτὸν δὲ μὴ ἔχειν πρὸς τὸν Χριστὸν κοινωνίαν;» Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἄκτιστος γὰρ ὕπαρξις μόνη ἡ τῆς θεότητος νοεῖται· ὥστε καὶ τὴν ἄκτιστον παθητὴν λέγειν ἀσεβὲς, καὶ τὴν παθητὴν ἄκτιστον ὀνομάζειν. » Καὶ πάλιν· « Ὅλως ἐν τοῖς κτήμασι τὸ λεγόμενον ἄκτιστον τὸ μηδέπω ὑπάρξαν λέγεται, ὅτι μὴ γέγονε. » Καὶ ἀλλαχοῦ (42)· « Οὐχ ὡς αἱρε-

Variorum notæ.

(40) *Manichæis clamantem*, seu potius Apollinaristis; ut patet oratione S. Athanasii de incarnatione Christi, ubi in Apollinaristas totus invehitur. Et certe oratio illa inscribitur κατὰ Ἀπολλιναρίου, et postea dicit S. Athanasius, Apollinaristas κατὰ τὴν τῶν Μανιχαίων ἀσέβειαν ὑπολαμβάνειν, *Manichæorum sententiam amplecti.* CAPPERONN.

(41) Alludit Gregoras ad solemnes Evangeliorum titulos: κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν. CAPPERONN.

(42) Nempe oratione de sanctissima Deipara: sed spurium esse hunc sermonem nemo jam eruditorum

τικοί φασιν, ὅτι ἐνέργεια παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐγένετό τις (43) ἐν τῇ Παρθένῳ, τοῦ τελεσθῆναι τὴν σάρκωσιν. »

seque factum et creatum agnoscat, non conjectabit falsas quidem esse Scripturas divinas, et sibi nullam esse cum Christo communionem? » Et paucis interjectis : « Nam sola deitatis substantia increata esse intelligitur, ita ut impium sit, vel increatam substantiam vocare patibilem, vel patibilem increatam appellare. » Et rursus : « Profecto inter creatas res illud increatum dicitur, quod nondum exsistit, quia factum non est. » Et alibi : « Non, quod aiunt hæretici, aliqua energia, seu operatio, a sancto Spiritu facta est, ut incarnatio compleretur. »

ΙΕ'. Τὰ δ' αὐτὰ περὶ ἀκτίστου καὶ ὁ Νυσσαεὺς πρὸς Εὐνόμιον φάσκει Γρηγόριος· « Μόνη τῆς κτίσεως ὑπέρκειται ἡ θεία τε καὶ ἄκτιστος φύσις τοῦ Θεοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἄκτιστον, πλὴν θείας φύσεως, οὐδέν. » Ὁρᾶτε πῶς ὑπὸ τῶν ἁγίων περιφανῶς ἀναιροῦνται Μανιχαῖοί τε καὶ Ἀπολλινάριος, Ἄρειός τε καὶ Εὐνόμιος, οἱ ταυτὰ τῷ Παλαμᾷ πάντες φθεγγόμενοι· ὡς νῦν γε (44) καὶ αὐτὸς ἐκείνοις ταυτὰ φθεγγόμενος ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκείνοις συναναιρεῖται ξιφῶν. Ὅτι δὲ καὶ Εἰκονομάχος ὢν πεφώραται μὲν καὶ πρότερον ἐκ πολλῶν, ὡς ἐδείξαμεν, [P. 715] οὐχ ἧττον δὲ κἀκ τούτων, ἀκούσατε καὶ Θεοδώρου τοῦ μεγάλου καὶ σοφοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνου κήρυκος, τηνικαῦτα παρόντος καὶ πολεμοῦντος συχνὰ τοῖς Εἰκονομάχοις, ἅτε ἐν χερσὶ τῆς μάχης καθισταμένης. « Τὸ μὲν φθαρτὸν τοῦτο, » φησὶν, « ἐνδύσασθαι δεῖν ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν ἀθανασίαν, ὁ μέγας μυσταγωγεῖ Ἀπόστολος· τὸ δὲ σῶμα ἀσωματότητα ἐνδύσασθαι, ἢ τὸ κτιστὸν γενέσθαι ἄκτιστον, ἢ τὸ περίγραπτον εἰς ἀπεριγραφίαν μετατεθεῖσθαι, οὔπω μέχρι καὶ τήμερον ἤκουσται. » Καὶ πάλιν· « Εἰς θεότητος φύσιν οὐκ ἄν τι τῶν γεννητῶν καὶ τελούντων ἐν κτίσμασι μετασταίη ἄν ποτε, κἂν μυριάκις βλασφημοῦντες οἱ Εἰκονομάχοι φαίνωνται. » Καὶ πάλιν· « Τί οὖν, φθείρει ἡ ἀφθαρσία, καὶ ἡ ἀθανασία ἀπόλλυσιν; ἀλλ' οὐκ ἔστι λόγον ἔχον τουτό γε· » Ἀκούετε πῶς καὶ Εἰκονομάχοις ταυτὰ φθεγγόμενος Παλαμᾶς, ὁ τῆς νῦν Ἐκκλησίας διδάσκαλος, τοῖς αὐτοῖς βάλλεται βέλεσι πρὸς τοῦ στρατηγοῦντος γενναίως ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας Πατρὸς καὶ διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον· καὶ οὕτω σύν γε Θεῷ τοὺς λόγους ἠνύσαμεν, οὕς τε νῦν ὑμῖν προστεθέντας καὶ οὓς μεταξὺ μὲν τότε τοῦ ἀγῶνος ἐνεστηκότος καὶ τῆς χρείας ἀναγκαζούσης διῄειμεν, νῦν δὲ διὰ μῆκος παρελίπομεν.

XV. De increato eadem profert sanctus Gregorius Nyssenus contra Eunomium. « Sola (inquit) divina et increata Dei natura supra omnem creaturam posita est. » Et iterum : « Præter divinam naturam nihil est increatum. » Videtis, ut a sanctis Patribus confodiantur Manichæi, Apollinarius, Arius et Eunomius, qui eadem cum Palama dicebant; quemadmodum nunc etiam ipse Palamas, easdem cum ipsis voces proferens, una cum ipsis eodem gladio jugulatur. Porro Iconomachus esse Palamas ex multis antea deprehensus est, sicut ostendimus, nec minus ex his potest deprehendi : quod ut pateat, audiatis velim magnum et sapientem illum Ecclesiæ prædicatorem Theodorum, qui tunc aderat et cum Iconomachis **1143** assidue decertabat, utpote cum ad manus tunc ventum esset et pugna ferveret : « Quod, inquit, hoc qui dem corruptibile oporteat induere incorruptibilitatem, et mortale hoc immortalitatem, magnus nos edocet Apostolus : at hucusque non est auditum, quod corpus incorporeitatem induere debeat, aut increatum fieri, quod creatum est, aut circumscriptum in incircumscriptum commutari. » Et iterum : « In divinitatis naturam nihil rerum factarum et quæ in creaturarum albo recensentur, converti poterit, quamvis id Iconomachi sexcenties blasphemando effutiant. » Et rursus : « Quid igitur? incorruptibilitas corrumpit, et immortalitas mortem infert? at hoc ab omni ratione alienum est. » Auditis, quomodo Palamas, præsentis Ecclesiæ doctor, eadem cum Iconomachis verba proferens, iisdem quoque telis configatur a sancto Patre et Ecclesiæ doctore, qui suscepti pro catholica fide belli generosum sese ducem præbuit. Et hæc quidem ita se habuerunt : sicque Deo juvante sermones illos absolvimus, tum quos nunc in medium vobis referendo proposuimus, tum quos calente pugna et cogente tunc necessitate habitos, ob nimiam longitudinem modo prætermisimus.

## CAPUT II.

Α'. Ἐκείνοις μὲν δι' ἀπεχθείας καὶ βάρους μακροῦ τὰ λεγόμενα ἧκε, καὶ ἐς πολὺν τὸ θυμούμενον τῆς ψυ-

I. Isti porro sermones illis valde odiosi ac molesti acciderunt, et erumpente ipsorum ex animis

### Variorum notæ.

non judicat, cum sole clarior se prodat styli hujusce ab Athanasiano discrepantia. Vide clarissimum et doctissimum auctorem novæ editionis τῶν Athanas. tom. II, pag. 389. CAPPERONN.

(43) Hic auctor, quisquis sit, non negat incarnationem peractam fuisse divina sancti Spiritus virtute : sed vult hocce mysterium non consistere duntaxat in illa speciali sancti Spiritus operatione : vult insuper ut ipsum Dei Verbum cum humana natura hypostatice seu substantialiter unitum fuerit. Non ergo solummodo specialiter operabatur in Christo divinitas, verum ejus humanitati vere conjuncta erat; et hoc juvare potest, ut catholicæ fidei a Nestoriana hæresi discrimen intelligatur. CAPPERONN.

(44) Si legas ὃς νῦν γε, sic vertendum erit. *Arius et Eunomius proferentes eadem cum Palama; qui nunc etiam easdem cum ipsis voces emittens, una cum ipsis eodem gladio jugulatur.* CAPPERONN.

ira excanduerunt; et veluti quodam furore perciti e duobus alterum necessario consequi asserebant: « Vel enim, inquiebant, **1144** sancti sunt, et sic ista non dixerunt; vel ista dixerunt, ac proinde sancti non sunt. Absit enim, ut dicamus unquam, non esse dubio procul increata, tum illa sancti Spiritus dona, quæ Deus varie distribuit, tum gratias et operationes, quas ab omni ævo creaturis largitur. Nam si creatas res dari etiam a Deo fateremur, quid egregii præter cætera et eximii divina majestas haberet? Hoc enim facere semper ipsi homines possunt; nempe quibuslibet dare quotquot temporaria et quæcunque creata quispiam voluerit. Deus itaque, cum sit increatus, par est ut increata largiatur. Si quis autem aliter loqui velit, hunc omni prorsus ratione rejicimus, licet cœlestis tonitruum clamor audiatur, licet omnia quoque elementa fiant vocalia et isthæc proferant. »

II. Cum vero me accingerem ad afferendos sanctorum Patrum libros, illi ne tantillum quidem sustinuere: sed statim surrexerunt, valde me irridentes, et hæc inter alia plurima mihi dixerunt: « Næ tu, inquiebant, imprudenter et insipienter adversus temet ipsum agis, quod sanctionibus imperatoriis obsistas; cum liceret (si paulo remissior esses) longe majorem quam antea imperatorum, imperatricum, et omnium quicunque vel senatorii sunt ordinis, vel aliqua dignitate alia et honore fulgent, benevolentiam consequi. Cæterum (aiebant) sermonis nostri summa illa sit: si ita obstinatus permanseris, multorum quidem bonorum jacturam facies, multa vero tristia malaque habebis. Adde, quod sermones tuos omnes, qui per festum sanctorum dies in ecclesia leguntur, **1145** jubente imperatore, inimicus et infestus ignis brevi absumet; tu vero post obitum tuum extra urbem insepultus aliquo projicieris. »

III. Illorum ego sermonem excipiens, « Hæc, inquam, Diocletiano ejusque temporibus verba congruunt. Et certe cum maxima mihi bona gratificantes offeratis, nolite minarum obtentu gratiam istam confundere. Nam dum pollicemini fore ut martyrum mihi coronas impertiatis, res optimas pessimis, ut videtur, nominibus confunditis. Et vos quidem ea minitamini, quæ sunt penes imperatorem: ego autem (quæ juvante Deo constanter servare penes me est) certabo et usque ad mortem stabo, nemini mancipatam mentem conservans. Nam pietatis exercendæ summa est necessitas, nulla autem vivendi: pro pietate quoque mori necesse est, non item sepeliri. » Interim illi abierunt.

IV. Ut autem arctius iterum custodirer, foribus admoventur seræ, pessuli obduntur, et custodes prioribus acerbiores apponuntur. Maxime tamen optarem, ut alteram partem eorum comminationis congruo derisu prosequi coram ipsis mihi licuisset, et ibi luculentius ostendere, quanta fuerit vesanorum hominum amentia et stoliditas. Illi autem, ut

A χῆς ἐξεῤῥάγη σφίσι πυρσόν· καὶ ὥσπερ ἐμμανεῖς γενόμενοι δυοῖν ἔφασκον εἶναι θάτερον ἐξ ἀνάγκης· ἢ γὰρ, ἁγίους ὄντας, μὴ λέγειν τοιαῦτα· ἢ λέγοντας, ἁγίους οὐκ ἂν εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἄν ποτε φαῖμεν ἡμεῖς, οὔτε τὰ διειλημμένα πνεύματα, οὔκουν οὐδὲ τὰς τοῖς κτίσμασι διδομένας χάριτάς τε καὶ ἐνεργείας ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος, ὡς οὐκ εἶεν κατὰ τὸ ἀναμφίλεκτον ἄκτιστα. Εἰ γὰρ καὶ Θεὸν διδόναι κτιστὰ συγχωροίημεν, τί ἂν εἴη τὸ τῆς θείας ὑπεροχῆς ἐξαίρετον; Τοῦτο γὰρ καὶ ἀνθρώποις ἔξεστι ποιεῖν ἀεὶ, καὶ διδόναι οἷς ἂν τις ἐθέλοι ὁπόσα ἂν τῶν προσκαίρων καὶ ὅσα τῶν κτισμάτων ἐθέλοι. Θεὸς οὖν ἄκτιστος ἄκτιστα διδοίη ἂν κατὰ τὸ εἰκός. Εἰ δέ τις ἄλλως ἐθέλοι λέγειν, ἀπόβλητος ἂν εἴη ἡμῖν ἐκ παντός γε τρόπου, κἂν οὐρανοῦ βοῶσι βρονταὶ,
B κἂν στοιχεῖα πάντα φωνήεντα καταστάντα λέγῃ ταυτί.

Β'. Ἐμοῦ δὲ τῶν ἁγίων προκομίζειν ἐπιχειροῦντος τὰς βίβλους, ἐκεῖνοι μηδὲ μικρὸν γοῦν ἀνασχόμενοι ἐξανέστησαν, πολλὴν ἐμοῦ καταχέοντες χλεύην καὶ πλεῖστά τε λέγοντες ἕτερα καὶ « Ὡς ἀσύνετα δρᾷς κατὰ σεαυτοῦ, βασιλικοῖς ἀντιπράττων προστάγμασιν, [P. 716] ἐξὸν ἐνδόντα βραχὺ μείζονος ἢ κατὰ τὴν πρὶν ἀπολαύειν εὐμένειαν, ἔκ τε βασιλέων καὶ βασιλίδων, καὶ ἅμα πρὸς πάντων, ὅσοι τε τῶν συγκλητικῶν καὶ ὅσοι τῶν ἄλλως ἐχόντων αἰδοῦς καὶ τιμῆς. Καὶ μὲν δὴ κεφάλαιον, ἔφασαν, ἔστω σοι τοῦτο τῶν λόγων, ὡς ἐπιμένων ταύτῃ τῇ σκληρότητι πολλῶν μὲν στερήσῃ τῶν ἀγαθῶν, πολλῶν
C δὲ πειραθήσῃ τῶν λυπηρῶν· καὶ ἅμα τῶν μὲν σῶν λόγων ὅσοι ἐπ' ἐκκλησίας ἐν ταῖς τῶν ἁγίων ἀναγινώσκονται μνήμαις, πῦρ δαπανήσει πολέμιον καὶ ἀντίθετον ἅπαντας ἐν βραχεῖ, προστάττοντος βασιλέως· σὺ δ' ἄταφος θανὼν ἔξω που ῥιφήσῃ τῆς πόλεως. »

Γ'. Ἐγὼ δ' ὑπολαβὼν Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν ἐκείνου καιρῶν ἔφασκον εἶναι ταυτὶ τὰ ῥήματα· καὶ μὴ, τὰ μέγιστα χαριζόμενοι τῶν καλῶν, συγχεῖτε τὴν χάριν ἐν τῷ τῆς ἀπειλῆς σχήματι. Τοὺς γὰρ μαρτύρων ἐμοὶ στεφάνους ὑπισχνούμενοι χορηγεῖν κακίστοις ὀνόμασι τὰ βέλτιστα δοκεῖτε συγχεῖν· καὶ ὑμεῖς μὲν ὧν βασιλεὺς κύριος, ἀπειλεῖτε· ἐγὼ δ'
D ὧν ἐγὼ κύριος σύν γε Θεῷ καὶ πάνυ φυλάττειν, ἀγωνιοῦμαι καὶ μέχρι θανάτου στήσομαι, τὸ φρόνημα τηρῶν ἀδούλωτον. Εὐσεβεῖν μὲν γὰρ ἀνάγκη, ζῆν δ' οὐκ ἀνάγκη· καὶ θνήσκειν μὲν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνάγκη, θάπτεσθαι δ' οὐκ ἂν ἀνάγκη. Κἀκεῖνοι μὲν ἐν τούτοις ἀπῆεσαν.

Δ'. Ἐμοὶ δὲ πάλιν κλεῖθρα καὶ μοχλοὶ θυρῶν ἐπήγοντο, καὶ τῶν προτέρων πικρότεροι φύλακες. Καίτοι γε ἐβουλόμην γ' ἂν ἐπ' αὐτῶν καὶ θάτερον μέρος τῆς σφῶν ἀπειλῆς τῇ προσηκούσῃ παραπέμψαι χλεύῃ, καὶ δεῖξαι κἀνταῦθα δαψιλέστερον, ὅσον τῆς ἀπονοίας τὸ ἀγνωμόν τε καὶ εὔηθες. Οἱ δὲ, ὡς ἔοικε, τὴν ἑαυτῶν αὐτοὶ καταγνόντες αἰσχύνην, κω-

φοὶ τοῖς λεχθησομένοις ἀπιόντες ᾤχοντο. Εἶναι γὰρ A Παλαμίταις τὸ σκοπιμώτατον, παῦσαι μὲν τὰς ἑορτὰς τοῦ Θεοῦ, τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν μηδαμῶς αὐτοῦ προσιεμένοις· παῦσαι δὲ καὶ τοὔνομα τοῖς λόγοις τούτοις τοὐμὸν μετὰ τῆς ἐμῆς ἐμφαινόμενον εὐσεβείας. Εἰ οὖν τοῦτο διδοίη τις, οὐκ ἂν φθάνοι τὰς Μωσέως καὶ Δαβὶδ καὶ πάσας Ἰουδαϊκὰς διαγράφων βίβλους, ἅτε χρόνοις ὕστερον ἐκκηρύκτου κατασταντος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἡμῖν. Καί μοι θαυμάζειν περίεστι, πῶς Νεστόριον μὲν καὶ Εἰκονομάχους τἄλλα ζηλοῦσιν αὐτοῖς, ᾧ μάλιστά γε ἐχρῆν ὁπωσοῦν ἐχομένῳ φιλαυτίᾳ, ἐν τούτῳ μάλιστα ζηλοῦν οὐ γεγένηται νῦν. Τὴν γὰρ τοῦ Θεοῦ λόγου συγχέοντες ἐνανθρώπησιν ἐκεῖνοι, καὶ τὰς θείας ἐκ μέσου ποιοῦντες εἰκόνας, ὅσα μουσουργοὶ καὶ λογογράφοι τῇ Ἐκκλησίᾳ [P. 717] καταλελοίπασιν ᾄσματα B καὶ λόγους, τούτων δ' οὐδὲν οὐδαμῇ συνεξώθησαν· ἀλλ' ᾖδον καὶ ἐτησίοις ἐγέραιρον πανηγύρεσιν. Οὗτοι δὲ, τὸ σφισιν εἰωθὸς κἀνταῦθα ποιεῖν οὐδαμῇ γε ὀκνοῦντες, καὶ ταύτῃ κἀκείνους τῇ κακίᾳ φιλονεικοῦσι νικῆσαι. Αἰσχύνη γὰρ τοῦτο, καὶ μάλα ἀπόβλητον εἶναι νομίζεται Παλαμᾷ, καθ' ὁπόσα τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν αἱρέσεων εὕρηται σπέρμα δυσσεβείας ἀρκεῖσθαι, εἰ μὴ καὶ τὴν παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέροι κακίαν ἐπὶ κακίᾳ. Ἐνεργὸν γὰρ ἀεὶ τὸ φιλότιμον ὁ ἀνὴρ ἐνδείκνυται, πανταχῇ πάντας κακοὺς ἐν κακοῖς ὑπερβάλλων (1).

videtur, perspecta sua ipsorum ignominia, obsurduerunt ad res dicendas, et discesserunt. Hunc enim sibi præcipuum Palamitæ scopum proponunt, ut tum omnes Dei festos dies aboleant (quoniam incarnationis ejus mysterium nullatenus admittunt), tum etiam impediant, ne amplius in istis homiliis ac sermonibus nomen meum mea cum pietate appareat. Quod si concederet quispiam, **1146** fieri non posset, quin protinus Mosis, Davidis, et omnes Judæorum libros oblitteraret, utpote cum jampridem Judæorum gens a nobis damnata et proscripta fuerit. Et hoc mihi valde mirum accidit, quomodo Nestorium et Iconomachos in aliis æmulentur, nec tamen eosdem nunc æmulati fuerint, hac præsertim in re, in qua illos æmulari deberet is, qui qualicunque sui amore teneretur. Nam licet Dei Verbi incarnationem everterent Iconomachi, et divinas imagines e medio tollerent, attamen nullos hymnos, nullas homilias, nulla cantica, ex iis quæ scriptores hujusmodi operum Ecclesiæ reliquerunt, abolevere, imo canebant et anniversariis honorabant solemnitatibus. At vero cum Palamitas, quod sui moris est, hic etiam perpetrare neutiquam pigeat, ista quoque Iconomachos improbitate superare contendunt. Probrosum enim et rejectaneum Palamæ videtur, sibi satis habere quæcunque ab hæreseon ducibus reperta sunt semina impietatis, nisi illorum improbitati suam quoque improbitatem conferat et adjungat. Namque actuosam semper ambitionem præ se fert Palamas, et malitia malos omnes ubique superat.

[Cod. Vat. fol. 95 a] E'. Ἤδη δὲ τοῦ φθινοπώρου C λήγοντος, καὶ τῆς ἑορτῆς ἐπιστάσης ἣ τοῖς ἐμοῖς δεσμοφύλαξιν ἐτήσιος τῇ πανάγνῳ τελεῖται Μητρὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὲν δὴ πολλῶν καὶ παντοδαπῶν ἀνδρῶν ἀναμὶξ εἰσιόντων ἅμα καὶ ἐξιόντων ἐς τὸ ἱερὸν, ἔλαθέ τις τῶν οὐκ ἀγενῶν καὶ [fol. 95 b] πάλαι φοιτητῶν κατ' ἐς τὰ μάλιστα φίλων ἐμοὶ περὶ δευτέραν ἤδη φυλακὴν τῆς νυκτὸς διὰ θυρίδος τινὸς εἰς τὴν ἐμὴν παρεισρυεὶς οἰκίαν. Ἔτυχε γάρ πως κἀκείνην ἀσέληνον εἶναι τὴν νύκτα, ἅτε καθ' ἓν ζῴδιον, δηλαδὴ τὸν Τοξότην, τῶν δυοῖν διατριβόντων φωστήρων τηνικαῦτα, καὶ μόλις που πεντεκαίδεκα μοίρας ἀφισταμένων ἀλλήλων, μετὰ σύνοδον ἤδη τῆς σελήνης φευγούσης τὸν ἥλιον, καὶ μήπω μηδ' αὐτῆς μηδ' ἐπὶ βραχὺ δυναμένης βραχείας γοῦν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ χορηγεῖν τῶν οἰκείων αὐγῶν τὰς λαμπάδας. Ἐγὼ D γοῦν ἀήθους καὶ ξένου τινὸς αἰσθόμενος ἐντεῦθεν πατάγου τὰ μὲν πρῶτα διὰ τὴν ἀωρίαν ἐξεπεπλήγμην· εἶτα φωτὸς κομισθέντος καὶ ἰδὼν οὐδ' οὕτως οὐδέπω τῶν γνωρίμων ἐντὸς ἐνόμιζον εἶναί τινα, μακρῶν διὰ τὴν ἐκδημίαν ἤδη που παραῤῥυέντων ἐτῶν, καὶ αὐτὰ σχεδὸν τῶν χαρακτήρων τῆς ὄψεως αὐτοῦ τὰ σημεῖα τῆς ἐμῆς ἀφῃρημένων μνήμης. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπεί τε ἴδοι καὶ ἀναγνοίη βεβαίως ἐμὲ, βύθιόν τι καὶ σφόδρα περιπαθὲς ἀνῴμωξεν, οἷον ἄθρουν τινὰ καὶ ὁμιχλώδη καπνὸν καμιναίας αἰ-

V. Exeunte jam autumno cum instante festo quod a meis custodibus quotannis castissimæ celebratur Matri Dei, turba hominum omnis generis promiscue intraret templum atque egrederetur, vir nobilis quidam, qui quondam meus fuerat discipulus mihique maxime familiaris, clam secunda jam noctis vigilia per fenestram quamdam in meam irrepsit domum. Evenit enim forte ut illa nox esset illunis, quod in uno zodiaci signo, Sagittario, utrumque lumen tum versabatur et vix quindecim fere partibus alterum ab altero distabat luna post congressum jam solem fugiente, ita ut ipsa ne in breve quidem tempus vel exigua nostram terram luce collustrare posset. Ego autem cum nocte intempesta novum atque insolitum audirem strepitum, primum quidem metu perterritus eram; deinde vero lumine allato cum jam cernere oculis possem, nequaquam notum quemdam mihi hominem intus esse putabam. Multos enim jam annos ille peregrinatus fuerat, ita ut temporis longitudine signa atque lineamenta oris ejus ex mea memoria fere excidissent. **1146a** Ille autem cum me videret atque plane agnosceret, vehementer commotus ab imo pectore suspirium eduxit, et veluti densum atque nebulosum fumum et fuliginem fornacalem animi intus summo dolore æstuantis ex

(1) Hic desinit editio Boivini, nempe in libri XXIV parte priori; partem alteram, quam subnectimus, cum libris XXV et XXVI, ex codice Vaticano; libros XXVII-XXXVII ex codd. Paris., primus edidit Imm. Bekkerus, Bonnæ 1855. Quod autem Boivinius libros XXXVIII numeraverit, hoc inde fluxisse videtur quod libri XXIV partem posteriorem pro libro novo habuerit. EDIT.

ore exhalavit, neque circumdatis collo brachiis amplexatus a lacrymis sibi temperare non potuit, neque sane se tenere quominus diceret, quæ sensus mœrore atque lætitia commistus, cum secum ipse conflictatur animumque quasi alio colore imbuit, nobis suggerere atque injicere solet. Deinde manibus sublatis, Gratias tibi ago, inquit, Deus omnipotens, quod ante mortem optatissimi mihi hominis aspectu frui permisisti, quem ego adhuc usque omnibus quæ sunt in vita dulcia, semper potiorem habui, adeo ut nunc præ nimia atque immodica voluptate mei ipsius prope oblitus esse videar, neque satis certo sciam utrum dormiens an vigilans immensa hac voluptate perfundar. Tam vehemens enim tamque prorsus insolita commotio invasit animum, ut multo mihi melius videatur, omnibus illis longis terra marique itineribus et tam incertis vitæ erroribus omissis, qui me longum per tempus molestiis perpetuis obruerunt, nunc hic, o venerandum mihi caput, ad pedes tuos miseram finire vitam. » Multa igitur ejusmodi cum ille magna lacrymarum vi ex oculis prorumpente diceret, ego quoque attentius in eum oculis defixis sensim paulatimque signa, quibus eum agnoscerem, quædam in animo colligebam, et posteaquam plane, quinam esset, tandem cognovi, etiam ipse lacrymas fudi oblectatione affectus mœrore temperato. Solet enim etiam ex voluptate interdum flagrans erumpere lacryma, cum contrariis animi affectionis vi ægritudinem dissipante atque propulsante natura quasi per foramina oculorum tristitiæ salsuginem exhauriat et grave hoc onus tanquam nothas atque perniciales pestes, quæ irrepserint, morbumque animi adventitium et alienum abjiciat. Affuit autem Agathangelus, Callistrati filiorum major natu. Cum vero uterque postremo animum recepisset, alter cum altero narrationes communicabat cum de aliis rebus tum maxime de calamitatibus, quas fortuna incertis casibus Dei Ecclesiæ rebusque publicis inflixisset, Deo eas admittente ob eversionem patriorum religionis dogmatum, quam ne tibi quidem, ignotam esse ego arbitror. Memini enim te tunc temporis affuisse et accurate Palamam cognovisse, cum dogmata polytheismi simulque atheismi parturiret, interdum vero etiam non solum hæc eructaret, sed etiam varias improbitates quæ passim atque diversis temporibus a veteribus hæreticis inventæ atque memoratæ sunt. Haud ita multo post ea peperit atque in lucem produxit obsecundantibus iis, qui tunc suo arbitrio omnia moderari poterant. Quare eversum est maximum atque celeberrimum templum, eversum est sacrum illud altare Deo iram suam in hisce rebus adumbrante quam ob nefariam hanc impietatem concepit. Cum autem iis jam procedente tempore honeste agere non liceret, sed improba facinora non possent non edere, factum est ut perpetuo res Romana diriperetur et conturbaretur, neque unquam Dei ira otiosa esse posset **1146**b Hinc nos

θάλης τῆς ἔνδον ἐπιεικῶς ὀδυνωμένης ψυχῆς ἀναπέμπων τοῦ στόματος· καὶ ἅμα περιχυθεὶς καὶ περιβαλών με οὐκέθ' ἑαυτὸν τοῦ δακρύειν κατέχειν ἐδύνατο, οὐδ' ἀπάγειν ῥᾳδίως ἐκεῖνα δήπου λέγειν ὅσα γνώμη δίδωσιν ἐκ λύπης καὶ χαρᾶς ἀνακεραννυμένη καὶ ζυγομαχοῦσα καί πως μεταχρωννυμένη τὴν τῆς ἕξεως βαφὴν τῆς ψυχῆς. Ἔπειτ' ἀνασχὼν εἰς ὕψος τὰς χεῖρας, « Εὐχαριστῶ σοι, πάντων, » ἔλεγε, « Θεὸς, ὅτι με, πρὶν ἢ θανεῖν, θεατὴν ἐδεδώκεις γενέσθαι τοῦ ποθουμένου, ὃν ἐγὼ μέχρι καὶ ἐς τόδε τῶν ἐν βίῳ πάντων ἡδέων ἐπίπροσθεν διατετελέκειν ποιούμενος· ὡς νῦν γε καὶ τῷ τῆς ἡδονῆς ὑπερβάλλοντι κινδυνεύω δοκεῖν ἐκλαθέσθαι πως καὶ ἐμαυτοῦ, μηδ' ἀκριβῶς εἰδέναι εἴτε καθεύδοντος τὸ τοσοῦτον χρῆμα τῆς ἡδονῆς περιγίνεται, εἴτε ἐγρηγορότι. Οὕτω μοι σφοδρὸν τὸ πάθος καὶ ἐπιεικῶς ἄτοπον ἐνέστακται τῇ ψυχῇ, καί μοι μακρῷ τινι βέλτιον εἶναι δοκεῖ, πάσας τὰς τέως μακρὰς περιόδους γῆς καὶ θαλάττης ἀφειμένῳ, καὶ τὰς οὕτως ἀτεκμάρτους πλάνας τοῦ βίου, αἵ με μακροῦ τινος περιαντλοῦσι χρόνου μόχθοις ἀνηνύτοις λατρεύοντα, νῦν ἐνταυθοῖ, σεβασμία μοι κεφαλὴ, παρὰ τοὺς πόδας τοὺς σοὺς τὸν ταλαίπωρον κάμψειν βίον. » Πολλά τε οὖν ἐκείνου τοιαῦτα λέγοντος, καὶ ἅμα δακρύων ἀναῤῥηγνύντος ἐξ ὀφθαλμῶν ῥύακας, ἀτενέστερον κἀγὼ τὰς ὄψεις ἀπερεισάμενος ἐς αὐτὸν, ἠρέμα καὶ κατ' ὀλίγον ἀναγνωρισμάτων ἴχνη τινὰ συνέλεγον ἤδη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἐμαυτοῦ διάνοιαν, ὥστε καὶ τελέως ὅστις εἴη ἀναγνοὺς ὀψὲ δακρύων καὶ αὐτὸς ἐπεπλήσμην τοὺς ὀφθαλμοὺς, ξυμμιγῆ πως τῷ λυποῦντι τὴν τέρψιν καρπούμενος· φιλεῖ γὰρ κἀκ τῆς ἡδονῆς ἐνίοτε θερμὸν ἀναῤῥήγνυσθαι δάκρυον, τοῦ τῆς ἀθυμίας καπνοῦ διαλυομένου τε καὶ ὠθουμένου τῇ τῆς ἐναντίας ἕξεως ἀντιπαθείᾳ, [f. 96 a] καθάπερ διὰ σωλήνων τῶν ὄψεων τῆς φύσεως τὴν ἅλμην κενούσης τῆς λύπης, καὶ τὸ βάρος ἀποτινασσομένης ἐκεῖνο καθάπερ τινὰς νόθους καὶ παρεγγράπτους κῆρας καὶ νόσημα ἔπηλυ λογισμῶν. Ἦν γε μὴν τῶν Καλλιστράτου παίδων ὁ πρεσβύτερος· Ἀγαθάγγελος ὄνομα τἀνδρί. Χρόνῳ γε μὴν ἑαυτοὺς ἀνειληφότες ἑκάτεροι, ἑκατέροις τῶν οἰκείων ἐχρώμεθα διδασκάλοις διηγημάτων, τά τε ἄλλα καὶ ὅσας τῶν ἀδήλων συμπτωμάτων αἱ τύχαι κεκομίκασι τῇ γε τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἅμα τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι τὰς συμφορὰς, τοῦ Θεοῦ συγκεχωρηκότος διὰ τὴν τῶν πατρίων τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἀθέτησιν, ἣν οὐδὲ σὲ λεληθέναι δοκεῖ μοι, ἔγωγε ἔφασκον· ἔτι γὰρ ἐνταυθοῖ παρεῖναί σε μέμνημαι, καὶ εἰδέναι σαφῶς Παλαμᾶν κύοντα μὲν ἔτ' ἐν γαστρὶ μοχθηρὰ, καὶ ὠδίνοντα τὰ τῆς πολυθείας ἅμα καὶ ἀθεΐας δόγματα, ἔστι δ' οὗ καὶ ἐξερευγόμενον ταῦτά τε καὶ ὅσα τοῖς πάλαι σποράδην καὶ κατὰ διαφόρους τοὺς χρόνους αἱρέσεως εὕρηται πολυειδῆ κακίας ὑπομνήματα. Ἃ καὶ μικρὸν ὕστερον γεγέννηκέ τε ἐς προὖπτον καὶ ἔθρεψε, μαιευσαμένων τῶν τηνικαῦτα δυναμένων ἄγειν καὶ φέρειν τὰ πράγματα. Διὸ καὶ καθῄρηται μὲν τὸ μέγα καὶ περιβόητον τέμενος, συγκαθῄρηται δ' ἅμα αὐτῷ καὶ τὸ θεῖον ἐκεῖνο θυσιαστήριον, τοῦ Θεοῦ ζωγραφοῦντος ἐν αὐτοῖς τὴν

ὀργὴν ἣν διὰ τὸ τῆς ἀσεβείας ταύτης ἔσχεν ἀθέμιτον. Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν καλὸν ποιεῖν προϊοῦσιν ἀπῆν, τὸ δὲ κακὸν ἀπεῖναι οὐκ ἦν, ἀνατρέπεται καὶ συγχεῖται διηνεκῶς τὰ Ῥωμαίων ὁρῶν πράγματα, καὶ τὸ νεμόμενον τῆς θείας ὀργῆς οὐκ ἔγνωκεν ἀπρακτεῖν οὐδαμῇ. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ δέσμιοι τήμερον ἡμεῖς, ἀνθιστάμενοι τῇ ῥύμῃ τῆς ἀσεβείας, ὅσον ἐφικτόν.

A in vinculis hodie sumus, quod, quantum fieri potuit, irruenti impietati restitimus.»

ϛʹ. Ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα διεξεληλυθότων ἡμῶν, ἔπειτ' ἐκείνου πυθέσθαι τῆς ἐγγὺς εἰκοσαετοῦς ἐκδημίας τὸν τρόπον ἐζήτουν ἐγὼ, ὅπως τε ἔσχε καὶ ὅπως αὐτὸς ἐβίω, καὶ ὅπη τὴν δίαιταν ὁ μεταξὺ καὶ οἵαν αὐτῷ παρέσχετο χρόνος. Οἶσθα γὰρ, ἔλεγον, ὡς ἱστορίας ἐμοὶ συγγράφοντι βίβλους μακρά τις οὖσα τυγχάνει καὶ μάλα πεφροντισμένη σπουδὴ, πεῖραν ξυνειλοχέναι παντοίων πραγμάτων, ὅσην ὅ τε χρόνος ἡμῖν ἀκριβέστερον σκοπουμένοις ἀεὶ παρέχεται, καὶ ὅση ἐκ τῆς τῶν ἄλλοθεν ἄλλοτ' ἄλλως ἡμῖν ὁμιλίας εἵνεκα προσιόντων ἀσχολίας ἀεὶ B περιγίνεται, διηγήματα προτιθείσης ὅσα τ' ἐξ ἀκοῆς καὶ ὅσα δι' ὄψεων παρειληφὼς τῷ φανταστικῷ τῆς ψυχῆς ἐνετύπωσεν ἕκαστος πίνακι. Ὑπερφυῶς γὰρ καὶ Διογένης ἐκεῖνος ὁ κυνικὸς εἰρηκέναι δοκεῖ μοι, σχολαζόντων ἀσχολίαν ὧν ἄν τις ἐφίεται λίαν πραγμάτων τοὺς ἔρωτας εἶναι· μικρὰ γὰρ ἢ οὐδὲν τῶν ἔξω θορύβων ἀνθέλκειν ἐχόντων, σχολῇ γ' ἂν ἄλλως φανείη τὸ κινούμενον ἀπρακτοῦν τῆς ψυχῆς. Ἐμοὶ δ' ἦν τῶν ἔξω θεάτρων σχολὴν ὁ τῶν ἐμῶν Προμηθεὺς παρέσχετο λόγων, διπλοῦ καὶ τριπλοῦ τινος ἔρωτος ἀσχολίαν ὅπως ποτ' ἐξεγένετο δρᾷν, νῦν μὲν τοῖς ἀεὶ προσιοῦσιν ἄλλοτ' ἄλλοις, ὁπόσα τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ προσήκειν δοκεῖ, [f. 96 b] διὰ γλώττης οὐ μάλα ὀκνεῖν ὁμιλοῦντι, νῦν δὲ διὰ γραμμάτων, C οἷς ἡμᾶς καὶ πόῤῥωθεν φιλεῖν προθυμίας ἐμπύρευμα ἔνεστι, δεξιοῦσθαι τὸν ὅμοιον τρόπον, καὶ τρίτον, ὁπόσα τῷ τῆς ἱστορίας ξυντείνει συλλέγειν σκοπῷ· ἥδεται γάρ πως ἡ ψυχὴ καὶ χειραγωγὸν ἐπὶ τὰ κάλλιστα τῶν τῆς ἱστορίας πραγμάτων ἔξωθεν ἔμπρακτον λόγον δανειζομένη, πλὴν εἰ μὴ δύσμαχος κόρου τινὸς αὐτὸν ἐνοχλεῖ τυραννὶς, ἣ τἀναντιώτατα μέν πως ἔχει τῇ τῶν Σειρήνων ἐκείνων ᾠδῇ, πρὸς δὲ τὴν ὁμοίαν ἐκείνῃ φέρει ζημίαν λανθάνουσα, ἐπειδήπερ ἐκείνη μὲν τῇ τῆς ἐμμελοῦς ἁρμονίας ἁβρότητι κατακηλοῦσά τε καὶ γοητεύουσα τὰς ἀκοὰς, δέσμιον, ὅστις ποτ' ἄρ' ἦν ὁ τῆς ᾠδῆς ἐκείνης κατατρυφῶν, πρὸς τὰς τοῦ θανάτου συνώθει πύλας, μηδὲν μᾶλλον ἐκ τοῦ μέλους τῇ ψυχῇ προκατατιθεμένη λυσιτελὲς ἢ βραχύ τι κέρδος ἀκοῆς D ἀκολάστου, ζημίας μεγίστης πρόξενον. Ὁ δὲ παιδείας ἡλικιώτης λόγος ὠφελεῖ μὲν νεαρὸν καὶ χλοάζον εἰπεῖν τὸ ἐπαγωγὸν κεκτημένος, ἕως ἂν καὶ τὴν συμμετρίαν πάρεδρον ἔχῃ καὶ πρὸς βραχύτητα τὸ τοῦ δρόμου συστέλλῃ στάδιον· ἐπὰν δὲ τῇ τοῦ κόρου πλεονεξίᾳ τὰς θύρας ἀναπετάσῃ, πολέμιος εὐθὺς καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ φωρᾶται γιγνόμενος, καὶ ἅμα ἀηδίας μακρᾶς τὸ τῆς ψυχῆς ἡδόμενον ἐμπιπλῶν, καὶ ὅλην ἐκείνην ἀναμοχλεύων καὶ ἀνατρέπων τὴν χάριν. Ἡδέως γοῦν ἔγωγ' ἀκούσαιμ' ἂν, νῦν μᾶλλον, εἴπερ ποτὲ, σχολὴν ἄγων ἀπράγμονα κομιδῇ καὶ ἀθόρυβον, ἅττα ποτ' ἂν αὐτὸς ἐμοὶ προτιθέναι βούλοιο ὧν ἡ μακρά σοι περίοδος ἐχαρίσατο γῆς ὁμοῦ καὶ θαλάσσης· οὐδὲν γὰρ οὕτως εὐφραίνειν οἶδεν οὐδένα

VI. Hæc atque alia ejusmodi cum nos locuti essemus, ne peregrinatione, quæ per viginti fere annos duraverat, ex eo quærere tentabam, quomodo sese habuisset, qualem vitam ipse degisset, ubi commoratus esset, ubi sedes per id tempus fuisset. «Scis enim, dixi, mihi historiæ libros conscribenti quam maxime curæ cordique esse variarum rerum usum colligere, qui et tempore nobis res accuratius pervestigando suppeditatur, et studio eorum, qui undecunque nos alii aliis temporibus colloquendi gratia conveniunt, ad nos redundat, cum quisque enarret quæ vel fando vel videndo accepit atque memoriæ suæ et menti impressit. Ingeniose enim Diogenes ille cynicus dixisse mihi videtur, amores esse otiosorum hominum studia in iis rebus collocata, quæ quis maxime appetat. Cum enim paullum vel nihil externi tumultus nos distrahere possint, in otio motus animi quiescere videbitur. Mihi vero quantum otii ab externis spectaculis meorum verborum Prometheus impertiit, in duplici vel triplici amore explendo, utcunque tempus ferebat, studium licebat collocare, ut tum cum iis, qui me alii aliis temporibus adirent, quæ tempori et rei convenire viderentur, fuse atque copiose confabularer, tum epistolis amicos, qui etiam mei amore arderent, simili ratione amplecterer, tertium ut colligerem quæ ad historiam pertinent. Delectatur enim animus, cum extrinsecus narrationem efficacem percipit, quæ quasi manu ducat ad pulcherrimas quasque historiæ res, nisi immodica rerum saturitate oppressa teneatur, quæ, quamquam prorsus contraria est Sirenum illarum cantui, attamen eamdem fere clam adducit pœnam. Cantus enim ille concordi vocum concentu aures deliniens atque demulcens, quisquis suavitate ejus delinitur, eum vinculis captum ad mortis compellit portas, quamquam ex eo ad animum nullum aliud commodum redundat nisi brevis aurium oblectatio quam maxima sequitur pœna. Narratio autem prodest, si quidem juvenile atque floridum, ut ita dicam, incitamentum aptam partium omnium congruentiam habeat brevibusque finibus suum cursum circumscribat. Sin autem nimiæ abundantiæ atque satietati portas patefaciat, statim ipsa sibi inimica evadit animique lætitiam tædio magno implet, atque omnem illam voluptatem sponte 1146c evertit. Libenter vero equidem nunc quam maxime otium omnibus negotiis atque turbis vacuum agens ex te audiverim, quæcunque mihi referre velis de rebus quarum cognitionem tibi longa illa terra marique peregrinatio suppeditavit. Nihil enim animum tanta oblectatione afficere potest quam istæ res, quæ sua sponte et suapte natura ad animi nostri desiderium inclinant. Om-

nes enim res in mundo publico cuidam omnium examini subjectae veluti informis materies suam dispositionem ab auctoritate hominis petunt, ut ab eo tanquam artifice atque opifice figura atque forma indutæ in bonam aut malam partem nomina accipiant, et ita vocibus omni tonitru clarioribus dispositionem hominum tanquam præcones prædicent. Si etiam alii eandem quam nos amplectuntur sententiam, res tales cognoscent, quicunque illi sunt: sin minus, at mihi quidem quam maxime ex animi sententia sunt, quæ ad ejusmodi rerum cognitionem pertinent.

A τῶν πάντων, καθάπερ ἐκεῖνα πρὸς τὸ φιλητικὸν τῆς ψυχῆς οἴκοθέν τε κἀκ φύσεως τὴν ῥοπὴν ἐκτήσατο· δημόσιον γάρ τινα βάσανον τὰν κόσμῳ τοῖς πᾶσι προκεῖσθαι γίνεται πράγματα, καθάπερ εἴδους ἄνευ ὕλην τὸ αὐτόνομον τῆς τῶν ἀνθρώπων διαθέσεως προκαλουμένων, οἷόν τινα δημιουργὸν καὶ τεχνίτην πρὸς τὴν αὐτῆς εἰδοποίησιν καὶ μορφήν, ἵνα δὴ τοῦ βελτίονος ἢ τοῦ χείρονος σχῇ τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ πάσης βροντῆς μεγαλοφωνότεροι τῆς τῶν χρωμένων γένωνται κήρυκες διαθέσεως αὐτόθεν τὰ πράγματα. Εἰ μὲν οὖν καὶ ἄλλοις εἴη πρὸς τρόπου τὰ τῆς ἡμετέρας ἕξεως τῆσδε, εἰδεῖεν ἂν οἵτινές ποτ' ἄρ' γέ τοι κατὰ γνώμην ὁπόσα τῆς τοιᾶσδε μαθήσεως εἶεν ἐκεῖνοι· εἰ δ' οὖν, ἀλλ' ἔμοιγε καὶ σφόδρα ἔχεται.

VII. Quod cum ego dixissem, etiam ille ita exorsus est. Omnia, inquit, tibi enarrare vitæ meæ fata, difficile est; breviter autem aliqua perstringere, id quidem ut non valde operosum non abnegaverim. Tu enim, si quis alius, probe scis quanto ego animi ardore ex hac mea patria abire longum quondam tempus optaverim, ut res omnis generis urbesque ac portus viserem, et quemnam eorum quidque haberet situm inter se et ad totam terræ faciem cognoscerem, quippe cum id plurimum conferat ad scientiam astronomicam perficiendam. Quod autem plurimum me, ut profectionem accelerarem, adhortabatur, Ecclesiæ erat naufragium et qui inde rebus publicis adnascebantur morbi. Quod enim tum vel maxime reipublicæ statum servare potuit, id vehementissime vexabatur et pessime jacebat, religio inquam. Quæ cum commutaret dogmata Palamæ cum iis quæ a patribus nobis tradita sunt, civitatis corpus ægre affectum erat nullamque probam spem præ se ferebat. Homines enim qui tum rebus præerant, qua erant sordida et inculta animi indole, veritatem ipsam impudentissime venditabant et inexorabiles erant obtrectatores spei, quæ tum unice genus servare potuisset. Qua in re cum iram divinam velut typis adumbratam atque veluti incunabulis delitescentem ac lactentem viderem, terram cum terra mihi commutandam esse decrevi, antequam eam armis apertis improbos acriter invadentem viderem. Homo enim cordatus prudentique animo præditus temporis rationem nunquam non habere **1146***d* debet, neque sese ad rerum fortunæque conditionem applicare quæ firmo fundamento indigeat, præsertim ubi animæ immortali mors sempiterna immineat, non præsentem oportet eum voluptatem captare, sed ea quæ in futurum tempus utilia sint curare, non metu mendaciis indulgere, sed veritatis propugnaculo improbitatis causam reprimere; non detestabilia et odiosa desiderare, sed rebus noxiis rerum salutarium possessionem præferre.

Ζ'. Καὶ μὲν δὴ ταῦτα διεξιόντος ἐμοῦ, τοιάδε κἀκεῖνος ἀρξάμενος
B διεξῄει. Πάντα μὲν χαλεπὸν ἂν εἴη, φησί, διηγεῖσθαι καθ' ἕκαστον ὡς ἔσχε τἀμά· ὡς δ' οὖν ἐν κεφαλαίῳ διεξιέναι τὰ πλείω, τοῦτο δ' οὐκ ἄν ποτ' ἀπαγορεύσαιμ' αὐτὸς, ὡς μάλα ὂν οὐδὲν ἐργῶδες. Οἶσθα γάρ, εἴπερ τις ἁπάντων, δι' ὅσης ἐγὼ τῆς ἐφέσεως ἦγον πολύν τινα πάλαι χρόνον ταυτησὶ τῆς ἐμῆς ἔκδημος γεγενῆσθαι πατρίδος, ἱστορίας τε ἕνεκα πραγμάτων παντοδαπῶν καὶ ἅμα πόλεων καὶ λιμένων, καὶ οἵαν ἕκαστα τούτων ἔχει τὴν θέσιν πρός τε ἄλληλα καὶ ὅλον τὸ σχῆμα τῆς γῆς, ἅτε τῇ τῆς ἀστρονομικῆς [f. 97 *a*] ἐπιστήμης χρείᾳ μεγίστην παρεχόμενα τὴν συντέλειαν. Ὃ δέ με πάντων μάλιστα ἐπεπείκει τὸν ἔκπλουν ἐπιταχῦναι, τά τε τῆς Ἐκκλησίας ναυάγια ἦν, καὶ ὅσα τοῖς
C πολιτικοῖς ἐπεφύη τηνικαῦτα νοσήματα πράγμασι τούτων γε ἕνεκα. Οἷς γὰρ τότε μάλιστα πάντων σώζειν ἐνῆν τὰ τῆς πολιτείας πράγματα, ταῦτα τότε μάλιστα πάντων ἠλαύνετο καὶ σφόδρα δυστυχῶς διέκειτο, λέγω δὴ τὰ τῆς εὐσεβείας πράγματα· δόγματα γὰρ ἀλλαττομένης τηνικαῦτα ἐκείνης, τὰ Παλαμικὰ δηλαδὴ τῶν πατρίων, πονηρῶς εἶχε τὸ σῶμα τῆς πολιτείας, καὶ πᾶσαν ἔφραζε χαίρειν ἐλπίδα χρηστήν· τὸ γὰρ φορτικὸν καὶ ἀμαθὲς τῶν ἡγεμονικῶν ἀνδρῶν αὐτήν τε ἐκαπήλευσεν ἀσελγῶς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπαραίτητος ἵστατο κολαστὴς τῆς μόνης σώζειν δυναμένης τότε τὸ γένος ἐλπίδος. Ὅθεν ζωγραφουμένην ἐν τύποις ἔτι τὴν θείαν βλέπων ὀργήν, καὶ οἷον ἐν σπαργάνοις ἔτι καὶ γάλαξι κρυπτομένην, γῆν ἀλ-
D λάττεσθαι γῆς ἐνόμισα δεῖν, πρὶν ἐν ὅπλοις ὑπαίθροις στρατευομένης κατὰ τῶν ἀδικούντων αὐτῆς πειραθῆναι κραταιότερον· χρόνου [γὰρ] ἀεὶ στοχάζεσθαι δεῖν ὅτῳ νοῦς συνοικεῖ σωφρονῶν, καὶ μὴ καιρῷ καὶ τύχαις προσομιλεῖν ἀβέβαιον κεκτημένοις θεμέλιον, καὶ μάλισθ' ὅτε ψυχῆς ἀθανάτου θάνατος ἀθάνατος οἰκονομοῖτο, μηδὲ τῷ παρόντι συνεῖναι ζητεῖν ἡδεῖ, ἀλλὰ τὸ μέλλον πραγματεύεσθαι χρήσιμον, μηδὲ διὰ φόβον τοῖς παροῦσιν ἡττᾶσθαι ψεύδεσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν τἀληθοῦς προβολὴν τοῦ κακοῦ κολάζειν τὴν πρόφασιν, οὐδὲ τὸ μίσους ἄξιον εἰς τὴν χώραν εἰσάγειν τοῦ πόθου, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ βλάπτοντος τὴν τῶν ὠφελίμων ἀνθαιρεῖσθαι συνοίκησιν.

VIII. Statim igitur post æquinoctium vernum navem nactus in Ægyptum profecturam lubenti

Η'. Ἄρτι τοίνυν τὰς ἠρινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς παραλλάττοντος νεὼς ἐπιτυχὼν ναυστολίας ὡρμημέ-

νης ἐπ' Αἴγυπτον, ἄσμενος εὐθὺς αὐτῇ φέρων ἐμαυτὸν ἐνεβίβασα. Καὶ μὲν δὴ ἄραντος ἐς τὴν ὑστεραίαν ἐκ Βυζαντίων λιμένων ἑβδομαῖοι τοῖς Ῥοδίων προσέσχομεν λιμέσιν, ἔνθα συχνὰς διατετριφότες ἡμέρας οὐρίων πνοῶν ἀπορίᾳ περιῄειμέν τε τὴν νῆσον, καὶ περιεργότερον ἄττα ἦν θέας ἄξια ἐθεώμεθα. Κολοσσοῦ μὲν οὖν ἐκείνου μνημεῖον οὐδέν τι ἐλέλειπτο, οὐ μέντ' ἂν οὐδ' εἴ ποτε γέγονεν ὅστις ποτ' ἄρα ἦν ἐκεῖνος, εἰκασίαν ἐδίδου τινά· οὔτε γὰρ χαλκοῦ μόριον οὐδὲν, οὐ μὴν οὐδ' εἴ τινες εἶεν ἐκ λίθων ἐκείνῳ κρηπῖδες, ἐλέλειπτο λείψανον πάντων οὐδέν. Πόλεων δὲ τῶν πάλαι αἱ μὲν σεισμοῖς ἐκτριβεῖσαι κατέδυσαν, ὧν ἡ καλλίστη Ῥόδος ἦν ἡ τῇ νήσῳ ὁμώνυμος, καὶ σημεῖα τούτων ἐδείκνυσαν ἡμῖν οἱ ἐγχώριοι· αἱ δ' ἔτι σωζόμεναί τε διαμένουσι καὶ λαμπραὶ λαμπρῶς ἑστηκυῖαί εἰσι. Τούτων δ' εἶναι κατ' ἐμαυτὸν ἐνενόουν ἐκ σημείων τινῶν Λίνδον Ἰηλυσσόν τε καὶ ἀργινόεντα Κάμειρον, ὧν ἡ τοῦ Μελησιγενοῦς Ὁμήρου μέμνηται Καλλιόπη. Πρόσοικοι δ' ἦσαν τῇ νήσῳ, τὸ πλεῖστον εἰπεῖν, ὁμόφυλοί τε ἡμῖν καὶ τὴν πίστιν ὀρθόδοξοι, καὶ ταύτῃ δὴ τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδι χρώμενοι φωνῇ· παῖδες γάρ εἰσι τῶν οὐ πάνυ πρὸ μακροῦ τεθνηκότων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἳ πλεῖστα μὲν ἠγωνίσαντο, Λατίνοις μαχόμενοι τριήρεσί τε καὶ ὅπλοις παμπόλλοις τὴν ἔφοδον ἐπ' αὐτοὺς ποιουμένοις, [f. 97 b] ἡττήθησαν δὲ δι' ὀλιγότητα καὶ ὑπετάγησαν ἄκοντες. Ὧν ἔνιοι κἂν γήρᾳ ζῶσιν ἔτι βαθεῖ, τῆς πρίν τε εὐδαιμονίας ἀεὶ μεμνημένοι, καὶ διήγημα ταῦτα τοῖς παριοῦσι τῶν ξένων ἡδὺ προτιθέντες, οἳ καὶ δυστυχεῖν μέν πως ἔλεγον ὅτι ζυγὸν ἐλευθερίας ἠλλάξαντο δούλειον, εὐτυχεῖν δ' ἄλλως, πολεμίων μὲν ἥκιστα ἔξωθεν ἐνοχλεῖν μὴ δυναμένων τὴν νῆσον ἔτι, ἅτε τῶν τῆς νήσου κρατούντων ἐν ὅπλοις ζῆν εἰωθότων, καὶ ὅσα εἰς πόλεμον ἐπεφύκει ἐπιτηδεύματα, καὶ ἅμα εὐνομίας ἐν ἀγοραῖς καὶ δίκαις ἐπιπολαζούσης τῇ νήσῳ, πλεονεξίας ἀπούσης ὡς τὰ πολλὰ, καὶ πρὸς τούτοις εὖ ἐχόντων κράσεως ἀέρων λαχόντων τὴν νῆσον, ἔτι τε λιμένων καὶ νεωρίων παγκάλην ἐχόντων τὴν θέσιν, καὶ πάντας μετὰ ῥᾳστώνης ὑποδεχομένων τοὺς ὁθενδήποτε χρείας ἐμπορικῆς καταίροντας ἕνεκα, ὡς γίνεσθαι διὰ ταῦτα τὴν τῶν ὠνίων χρείαν ἀφθονωτέραν πλουσίοις καὶ πένησι, καὶ βίον ἀταλαίπωρον ἄγειν τοὺς προσοικοῦντας ἐντεῦθεν. Εἰ δὲ διὰ ταῦτα καὶ χρυσόν ποτε Ῥοδίοις ὕσαι νεφέλας κατέχει λόγος τοῖς τῶν Ἑλληνικῶν μύθων ἀπορρήτοις ἐνδιαιτώμενος, ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν ποτ' εἰδείην, τοιούτων ὑπολήψεων ἀμείνω κτησάμενος ἄνωθεν γνώμην, λεγέτω δ' ὅστις ἄμεινον εἰδείη ἂν ἐμοῦ.

Θ'. Εἶεν. Ἦρος δ' ἤδη χωροῦντος, ἐν ᾧ καὶ πλειάδες ἄρχονται κήρυκές τε καὶ πρόδρομοι γίνεσθαι τῆς ἡμέρας, οὐρίοις κἀκεῖθεν χρησάμενοι πνεύμασιν ἀνήχθημεν, ὡς πεμπταίους ἡμᾶς ἐς μεγάλην τε καὶ λίαν εὐδαίμονα ἀφικέσθαι πόλιν, τὴν Ἀλεξάνδρειάν φημι, πεντακισχιλίους σταδίους ἀπέχουσαν Ῥόδου, κειμένην δ' ἐν δεξιᾷ, εἴ τις ἐς τὸ Ἡρακλεωτικὸν καταίρειν ἐθέλοι στόμα τοῦ Νείλου. Μέγιστος γὰρ ὢν ποταμῶν ὁ Νεῖλος, καὶ ὅλην ἄρδων ἐκ μέσου τὴν Αἴγυπτον μόνος αὐτὸς, ὁλόκληρος κάτεισι ζωννύων

A animo statim conscendi, atque ancoris insequenti die sublatis ex portubus Byzantinis die septimo ad Rhodiorum portus pervenimus, ubi ventorum secundorum inopia multos dies commorati perlustravimus insulam resque visu dignas aspeximus. Colossi vero illius vestigium exstabat nullum, imo ne conjecturæ quidem dabat locum, num unquam exstitisset, quisquis ille fuit; nulla enim æris particula, nullæ prorsus erant lapidum reliquiæ, si forte ex iis fundamenta exstructa fuerant. Urbium antiquarum aliæ terræ motibus absumptæ erant atque submersæ, quarum pulcherrima erat Rhodus insulæ cognominis, earumque vestigia nobis ab indigenis monstrabantur: aliæ adhuc servatæ sunt atque splendidæ exstant, in quorum numero B esse ex indiciis quibusdam credidi Lindum, Jalysum et splendidam Camirum, quarum urbium Homeri Melesigenis meminit Calliope. Incolæ insulæ erant maxima ex parte nostri populares atque orthodoxæ fidei, nostraque utuntur Græca lingua. Filii enim sunt virorum illorum, qui abhinc non ita longo tempore interiere, et quanquam plurima certamina serebant cum Latinis, qui triremibus armisque multis eos adoriebantur, ob paucitatem tamen inferiores discessere et sese inviti subjecere. Eorum nonnulli prægrandes natu adhuc in vivis sunt, pristinæ felicitatis nunquam non memores, et peregrinis, qui illuc transeunt suaviter hæc enarrant; hi dicebant sese quidem infelices esse, quod ju- C gum servitutis cum libertate commutassent, attamen alioquin bona fortuna uti, quod externi hostes, cum insulæ domini in armis studiisque, quæ ad bellum pertinent, vivere assueti essent, non amplius infestare insulam possent, et quod bonæ leges in foris judiciisque insulæ versarentur, avaritia autem fere abesset. Huc accedere quod sortiti essent insulam, quæ gauderet bona cœli temperie et portuum ac navalium præclarum haberet situm, ut omnes facile accipere possent qui mercaturæ faciendæ causa undecunque advenirent. Inde factum ut rerum venalium facultas largior et divitibus et pauperibus contingeret, atque vitam sine molestia incolæ agerent. Num ideo fama orta sit, quæ inest in Græcarum fabularum arcanis, auro quon- D dam Rhodiis pluisse nubes, id equidem nescio, talibus opinionibus meliorem sententiam cœlitus adeptus: dicat, quisquis me melius scit.

IX. Ceterum vere jam procedente, quo tempore etiam Pleiades incipiunt præcones esse et præcursores diei, ventis secundis usi in altum provecti sumus, ut quinto die Alexandriam, maximam et opulentissimam urbem, veniremus, quæ quinque millia stadiorum distat a Rhodo, dextra sita, si quis in Heracleoticum Nili ostium decurrere velit. Nilus enim, fluviorum maximus, qui totam Ægyptum ex medio solus irrigat, ex superioribus regionibus alicunde ortus cingens eam universus atque integer

descendit, donec Babylonem ad Delta, quod dicitur, sitam veniat. Inde in novem ostia divisus in mare Ægyptium influit, quorum ostiorum alia aliter nominantur, ostium vero occidentem atque zephyrum ventum versus Heracleoticum appellatur. Ad hoc igitur paululum meridiem versus Alexandria sita est, celeberrima atque magnificentissima urbs. Quam cum vidissem, quantum licebat et aspectu rerum visu digniorum, ut nobis consentaneum erat, oblectatus **1146c** essem, inde abii post Orionis et Caniculæ ortum, ut viderem celebratas illas pyramides atque Thebas hecatompylas, quæ dicuntur, si forte ea urbs in Ægypto exstaret; præterea valde cupiebam sacros Ægyptiorum scribas convenire, quos, ut scis, magnæ sapientiæ nobiscum sodales esse veteres libri tradiderunt. Sed hæc erant utique mera vigilantium somnia, nominibus solis nobis servata, quæ vitam semper pervagantur et desideria per aures animis pusillis injecta excitant atque alunt.

A αὐτην ἄνωθέν ποθεν ἀρξάμενος, ἄχρι καὶ εἰς Βαβυλῶνα τὴν περὶ τὸ Δέλτα καλούμενον οὑτωσί πως κειμένην. Ἐκεῖθεν δ' ἐννέα μεριζόμενος στόμασιν εἰς τὴν Αἰγυπτίαν ἐκδίδοται θάλασσαν, ὧν ἄλλως μὲν τἄλλα, τὸ δὲ πρὸς δύσιν καὶ ζέφυρον ἄνεμον Ἡρακλεωτικὸν ὀνομάζεται. Τούτου τοίνυν νοτιωτέρα μικρὸν ἡ περιβόητος Ἀλεξανδρέων αὕτη κεῖται μακρόπολις. Ἣν καὶ αὐτὴν θεασάμενος ὅσον ἐξῆν, καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων κατατρυφήσας αὐτῆς θεαμάτων ὡς ἡμῖν γε ἐχρῆν, ἔπειτ' ἐξῄειν ἐκεῖθεν μετά γε τὰς Ὠρίωνός τε καὶ Κυνὸς ἐπιτολὰς, θεάσασθαι ζητῶν καὶ τὰς ᾀδομένας πυραμίδας ἐκείνας, καὶ εἴ τις εἴη πόλις κατ' Αἴγυπτον ἑκατοντάπυλος λεγομένη Θῆβαι, καὶ ἅμα τοῖς τῶν Αἰγυπτίων ἱερογραμματεῦσι μάλα ἐθέλων συμμῖξαι. Μεγάλης γὰρ, B ὡς οἶσθ', αὐτοὺς ἡμῖν θιασώτας εἶναι σοφίας βίβλοι παρέπεμψαν παλαιαί. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα ταυτὶ γρηγορούντων ἐνύπνια, μόνοις σωζόμενα τοῖς ὀνόμασιν, ὅσα παρὰ τὸν βίον ἀεὶ καλινδούμενα γένεσιν ἔρωτος βόσκει διὰ τῶν ὤτων ἐνσπειρομένην τοῖς μικρογνώμοσι [f. 98 a] λογισμοῖς.

X. Medio vere autumno profectus sum ad visendos Palæstinæ locos urbesque pedibus Salvatoris calcatas. Ibi cum, quantum fieri potuit, animi amori satisfecissem, abii post brumam. Atque jam dextra et orientem versus montibus Felicis Arabiæ relictis urbes petii mediterraneas Cœlesyriæ, ubi cum complura fecissem itinera, Damascum perveni, quæ ejus regionis urbes quum aliis rebus longe superat, tum hominum frequentia et fororum æquitate ac publicorum institutorum præclara descriptione, incolarum præterea intelligentia quadam profunda et ad optima quæque egregie comparata, ita ut non multum absit quin æquiparet magnam illam Alexandrinorum urbem. Nam si non ob aliud, vel propter hoc unum, quod religio ibi majorem libertatem assecuta est, pie reticere licet, si quid minus quam illa habeat: superat autem illam jam speciosiore formæ suæ atque habitus amplitudine. Armis enim studiisque rei militaris et imperii administratione atque ædilitiorum munerum atque judiciorum descriptione Alexandriam superiorem esse facile quis dederit; prudentia vero et doctrina reliqua magis quam Alexandrinos Græcis appropinquare, sinceriore præterea religiositate Damascum superiorem esse Alexandria omnes concesserint. Hasce ob causas ego per tres integros annos ibi atque in urbibus circumjacentibus commorari libenter constitui, cum præsertim a bellis externis et ejusmodi turbis illa terra securitatem præberet.

Ι'. Τοῦ μέντοι φθινοπώρου μεσοῦντος ἤδη ἀφῖγμαι καὶ ἐς θέαν τῶν ἐν Παλαιστίνῃ τόπων καὶ πόλεων, ὅσαι τῶν σωτηρίων ποδῶν τὰς τρίβους ἐδέξαντο. Καὶ μὲν δὴ κἀνταῦθα τὸν ἔρωτα καθ' ὅσον ἐξῆν ἀφοσιωσάμενος τῆς ψυχῆς, εἶτα ἀπῄειν μετὰ χειμερινὰς τοῦ ἡλίου τροπάς. Καὶ δὴ λοιπὸν ἐν δεξιᾷ καὶ πρὸς ἕω τὰ τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας ὄρη λιπὼν, ἐς τὰς μεσογείους τῆς κοίλης Συρίας ἐνέβαλον C πόλεις, καὶ μετὰ πλείους κἀκεῖ περιόδους ἧκον ἐς Δαμασκὸν, πολλῶν ὑπερέχουσαν τῶν ἐκεῖ πόλεων τά τε ἄλλα καὶ πολυανθρωπίᾳ καὶ ἀγορῶν ἰσονομίᾳ καὶ πολιτικῆς καταστάσεως εὐκοσμίᾳ, καὶ πρός γε συνέσει τῶν οἰκητόρων βαθείᾳ τινὶ καὶ γεγυμνασμένῃ καλῶς πρὸς τὰ κάλλιστα, ὡς μὴ μάλα τι πλεῖστον ἐνδεῖν τῆς μεγάλης ἐκείνης Ἀλεξανδρέων πόλεως. Εἰ γὰρ μὴ δι' ἄλλο γέ τι, διὰ γοῦν ἕν γέ τι, τὸ τὴν εὐσέβειαν ἐκεῖ πλατυτέραν κεκτῆσθαι τὴν παῤῥησίαν, ἔχει μὲν εὐλαβῶς συγκρύπτειν εἴ τι ἧττον ἔτυχεν ἐκείνης ἔχουσα, ἔχει δὲ καὶ θεατρικωτέραν ἀπὸ τοῦ μείζονος πρὸς ἐκείνην ἤδη ποιεῖσθαι τὴν τοῦ σχήματος ἕξιν. Ὅπλων γὰρ ἕνεκα καὶ πολεμικῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ ἡγεμονικῆς πολιτείας ἠθῶν, καὶ ὅσα περὶ ἀγορανόμους ἔχει καὶ δικασπόλους, προέχειν τὴν Ἀλεξάνδρειαν δοίη τις ἄν· συ- D νέσεως δὲ καὶ μαθήσεως ἄλλης δι' ἣν τὸ κοινωνικὸν ἐς Ἕλληνας ἀναφέρειν μᾶλλον Ἀλεξανδρέων, καὶ ἅμα διὰ τὸ τῆς εὐσεβείας εἰλικρινέστερον μακροῖς τοῖς μέτροις ὑπερέχειν Ἀλεξανδρείας ἅπαντες ἂν συγχωρήσαιεν Δαμασκόν. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ τριετίαν ὅλην αὐτῇ τε καὶ ταῖς πέριξ πόλεσιν ἡδέως εἱλόμην ἐνδιατρίβειν, ἄλλως τε καὶ σχολὴν πολέμων ἀλλοφύλων καὶ φόβων τοιούτων ἄδειαν ἐχούσης τῆς γῆς ἐκείνης.

XI. Deinde ad maritimas urbes Phœniciæ perveni, in quarum cognitione cum totum annum consumpsissem, Antiochiam abii, urbem maximam Syriæ, quam condidit Antiochus, filius Seleuci, qui post Alexandrum non solum Syriæ imperitavit, sed etiam Babyloni a Semiramide conditæ, præterea

ΙΑ'. Ἐκεῖθεν ἀφικόμην ἐς τὰς παραλίους τῆς Φοινίκης πόλεις. Καὶ ὅλον ἔτος ἓν καὶ τῇ τούτων ἀνηλωκὼς ἱστορίᾳ, εἶτα ἀπῄειν εἰς Ἀντιόχειαν, πόλιν μεγίστην Συρίας, ἣν Ἀντίοχος ἔκτισεν ὁ Σελεύκου τοῦ μετ' Ἀλέξανδρον ἄρξαντος μὴ μόνον Συρίας ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ Βαβυλῶνος τῆς Σεμιρά-

μιδος, καὶ πρός γε Ἀσσυρίων καὶ Περσῶν καὶ Μή- (A) δων, καὶ ὅσα Σούσων καὶ Ἐκβατάνων ἐπέκεινα. Ταύτην ἔγωγ' ἀκούων ἐκ παλαιοῦ τὸ σωτήριον κήρυγμα πρώτην αὐτὴν πρὸς τῶν ἱερῶν δεδεγμένην ἀποστόλων, λίαν ἀσμένως εἶδον ἔτι σημεῖα ψυχῶν εἰς εὐσέβειαν θερμοτέρων. Ταύτῃ τοι καὶ ἐθαύμασα μᾶλλον αὐτὴν δι' αὐτό γε τουτὶ ἢ διὰ τἄλλα, ὁπόσα τῇ πόλει περίεστι τὰ καλά. Τῆς γὰρ ἀλλοφύλου θρησκείας συμπεφυρμένως ἐπιπολαζούσης ἐκεῖ πανταχόθεν καὶ πανταχῇ, ἅτε τῆς Ἀράβων ἐπικρατείας ἐξ Αἰγύπτου, μᾶλλον δ' ἐκ Κυρήνης καὶ Πενταπόλεως καὶ τῶν γε ἔτι τούτου προσωτέρω διηκούσης ἄχρι καὶ ἐς τὰ τῆς Ἀντιοχείας ἐπέκεινα, συμβαίνει καὶ τῆς Ἀραβικῆς θρησκείας δείγματα πανταχῇ τῆς γῆς ὑπάρχειν ἐκείνης. Διὸ καὶ ἀντεχομένους (B) ἐκεῖ κομιδῇ [f. 98 b] τῶν Ἀντιοχέων αὐτὸς ὁρῶν τοὺς εὐσεβῶς ἑλομένους ζῇν ὑπὲρ τῶν πατρίων τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἄχρι θανάτου δεῆσαν, διὰ μακροῦ τοῦ θαύματος ἐποιούμην τέως ἐγὼ τὸ ἐκείνων πρᾶγμα, καὶ ἐς τὴν πάλαι μνήμην ἀνῆγον εὐθὺς ἐκείνην τὸν νοῦν.

ΙΒ'. Εἶεν. Ἀλλὰ μετὰ βραχὺ κἀκεῖθεν ἀπάρας ἀπῄειν ἄχρι καὶ εἰς Ἰσσὸν, ἔνθα τοὺς Κιλικίους αὐλῶνας τῶν Ταυρικῶν παραψαύειν ὀρῶν σχεδὸν εἰπεῖν ἐκ φύσεως συνηνέχθη· ἐς τοσοῦτο γὰρ βραχύτητος ὁ μεταξὺ συστέλλεται χῶρος ἐκεῖ ἔκ τε θαλάττης καὶ ὀρῶν ἐκείνων ὥστε καὶ πύλαι τοῖς πάλαι προσηγορεύθησαν Ἰσσικαί τε ἅμα καὶ Συριακαί. Καὶ πόλις δ' ἔστιν Ἀντιοχείας ἀρχαιοτέρα παρακειμένη, ξὺν γε πλείσταις ἑτέραις Ἀλεξάν- (C) δρεια καλουμένη. Ταύτην γὰρ Ἀλέξανδρος ἀνήγειρε πρώτην ἄγαλμα νίκης εἰπεῖν, ἣν αὐτόθι Δαρεῖον τὸν Πέρσην ἐνίκησε πρῶτον, ἐκ Βαβυλωνίας καὶ τῶν γε ἀνωτέρω τόπων μυρίαν μὲν ἵππον ἐλάσαντα, πάντα δ' Ἀσίας ὅπλα συγκινήσαντα μέχρις αὐτοῦ. Σπεύδων γὰρ, πρὶν Ἀλέξανδρον διαβῆναι, τὰς τῶν εἰρημένων στενῶν ἀποκλεῖσαι παρόδους τῷ πλήθει τῆς στρατιᾶς ἐκείνης, ἔλαθε καθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον ἢ κατ' Ἀλεξάνδρου τὸν ὄλεθρον μεμηχανημένος· πλῆθος γὰρ δυσαρίθμητον στρατιᾶς ἐπαγόμενος, καὶ ὀφείλων ἐν ὑπτίοις καὶ ἀναπεπταμένοις πεδίοις τὰς πολεμικὰς διατάττειν φάλαγγας, καὶ ταῦτα γυναῖκας ἅμα καὶ παῖδας ἄγων καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸν βασίλειον οἶκον κατά δή τι πάτριον ἔθος, ὁ δὲ τἀναντία πάντ' ἐδεδράκει. Μηδὲ (D) γὰρ ἐχούσης τῆς τοσαύτης ἐκείνης ἵππου ῥύμῃ πολλῇ φερομένης ῥᾳδίως προχωρεῖν τε καὶ ἀναχωρεῖν ἐν στενοῖς καὶ τάς γε ἀναστροφὰς καὶ συστροφὰς καὶ ἀγχιστρόφους περιφορὰς καὶ διεξόδους ποιεῖσθαι, συνεπάτουν ἀλλήλους αὐτοὶ ὑπ' ἀλλήλων συμποδιζόμενοι, καὶ περιέπιπτον ἑαυτοῖς αὐτοὶ, κακῶς βουλευσάμενοι. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἅλις.

A Assyriis Persis, Medis terrisque ultra Susa et Ecbatana jacentibus. Hanc urbem quum antiquitus salutare Evangelium primam ab ipsis apostolis accepisse audivissem, lætissime adhuc indicia animorum fervidiore pietate accensorum cognovi. Quare ob hanc ipsam rem magis urbem admiratus sum quam ob alia commoda et ornamenta, quæ ei suppetant. Cultu enim peregrino undequaque promiscue gliscente omnibusque locis exstante (cum enim Arabum imperium inde ab Ægypto aut potius a Cyrene et Pentapoli ac regionibus etiam remotioribus usque Antiochiam et ultra pertineat, usu venit ut Arabicæ religionis vestigia ubique in illa terra occurrant), ubi Antiochenses, qui quidem pie ac recte de religione sentirent, pro patriis pie- B tatis dogmatis fortiter resistentes videbam, etiamsi mortem perpessuri essent, in summa eam rem admiratione habebam atque ad veterem memoriam talem sentiendi rationem statim referebam.

XII. Cæterum paulo post cum me dedissem in viam, usque Issum profectus sum, ubi convalles Ciliciæ cum Tauri montibus a natura fere ipsa conjunctas esse dixeris. Tam breve enim spatium interest inter mare et montes illos, ut portæ a veteribus et Issicæ et Syriacæ cognominarentur. Urbs ibi sita est antiquior Antiochia, cum plurimis cæteris Alexandria appellata. Eam enim Alexander C excitavit quasi primum tropæum victoriæ quam ibi de Dario Persa primum reportavit, qui ex Babylonia locisque etiam superioribus innumerabilem equitatum adduxerat omniaque Asiæ arma ad se contraxerat. Cum enim antequam Alexander transgrederetur, angustiarum, de quibus diximus, transitus multitudine illius exercitus intercludere properaret, sibi potius quam Alexandro perniciem sese machinari non intellexit. Nam cum innumerabiles copias secum duceret atque aciem in locis planis atque patentibus instruere deberet, cum præsertim feminas atque liberos et totam regiam domum ex patrio quodam more secum haberet, ipse contraria prorsus fecit. Ita factum est, ut cum equitum ingens turba concitato impetu in D hostes se inferens, in angustiis nec facile progredi nec se recipere neque se convertere aut contrahere aut celeres circumactiones atque excursus facere posset, ipsi inter se impediti se contererent et in semet ipsos incurrerent malo usi consilio. Sed hæc hactenus.

# INDEX

## RERUM, NOMINUM ET VERBORUM

### TAM IN NICEPHORI HISTORIA

### QUAM IN ANNOTATIONIBUS MAXIME MEMORABILIUM.

(*Revocatur Lector ad numeros grandiores textui insertos.*)

---

### A

E

## H



## I

(*a*) Vide Georgii Cyprii Proverbiorum Collectionem, in tomo nostro CXLII.

# ORDO RERUM

## QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

*NICEPHORUS GREGORAS.*

HISTORIÆ BYZANTINÆ LIBRI XXXVII.

LIBER SECUNDUS.



LIBER TERTIUS.



LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

## LIBER OCTAVUS.

## LIBER NONUS.

## LIBER DUODECIMUS.

LIBER DECIMUS QUINTUS.



LIBER DECIMUS SEXTUS.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.



LIBER DECIMUS OCTAVUS.

FINIS TOMI CENTESIMI QUADRAGESIMI OCTAVI.

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.